THE

MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†

(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR†

(April 1943—March 1961)

P. L. VAIDYA

(since April 1961)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE†; F. EDGERTON†; A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR†; V. G. PARANJPE; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR †; V. P. VAIDYA†; H. D. VELANKAR†; RAGHU VIRA†; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN† AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH



UNDER THE PATRONAGE OF THE RAJA OF AUNDH; THE BRITISH ACADEMY, LONDON; THE CENTRAL GOVERNMENT OF INDIA; THE PROVINCIAL GOVERNMENTS OF BOMBAY, MADRAS, BURMA, AND U. P.; THE STATES OF BARODA, HYDERABAD (DECCAN), GWALIOR, PHALTAN, MYSORE, BHAVNAGAR, SANGLI, KOLHAPUR, PATIALA, DHAR AND RATLAM; THE UNIVERSITIES OF BOMBAY, CALCUTTA, POONA AND TRIVANDRUM; AND OTHER DISTINGUISHED DONORS

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

POONA

1969

THE

HARIVAMSA

BEING THE KHILA OR SUPPLEMENT TO THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED

BY

PARASHURAM LAKSHMAN VAIDYA

General Editor, Mahābhārata

HONORARY MEMBER

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

VOLUME I

(Critical Text)



Under the patronage of the Government of India

and the State of Maharashtra

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

POONA

1969

The entire cost of preparation and production of this Volume of the Critical Edition of the Harivaṃśa has been borne by the Government of India (Ministry of Education) and the State of Maharashtra (Education Department)

Printed by Dr. R. N. Dandekar, M. A., Ph. D., at the Bhandarkar Institute Press, Poona 4

and

Published by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary, Bhandarkar Oriental Research Institute

Poona 4 (INDIA)

PREFACE

Even when the project of the Critical Edition of the *Mahābhārata* had been first mooted by the Bhandarkar Oriental Research Institute, nearly fifty years ago, it was decided that the Critical Edition would comprise not only the eighteen *Parvans* of the Great Epic but also the *Harivaṁśa*, which had been traditionally regarded as its *Khila-parvan*. Naturally enough, during the first thirty years and more, the Institute applied its entire energy to the completion of the Critical Edition of the main epic When, however, in course of time, the end of that work was well-nigh in sight, the Mahābhārata Department began to think of commencing the work on the *Harivamsa* in right earnest. Accordingly, the preliminaries in that connection were taken in hand, in an informal manner, in August 1954 Later, at a solemn function organized at the Institute on November 19, 1954, Rashtrapati Dr RAJENDRA PRASAD formally inaugurated the work of the Critical Edition of the *Harivaṁśa* by writing down on the collation-sheet, in his own hand, its first stanza It may be recalled that the work of the Critical Edition of the *Mahābhārata* had been inaugurated in a similar way by Ramakrishna BHANDARKAR thirty-five years before.

It must be confessed that, in the initial years, the work on the *Harivaṁśa* did not show any appreciable progress — and this mainly for want of adequate funds The appeal for funds issued by the Institute did not evoke any hopeful response though, it must be gratefully mentioned, Dr. RAJENDRA PRASAD himself had opened the list of subscribers with a personal donation of Rs 1,000 In 1960-61, Dr S K BELVALKAR, who had then been the Genernal Editor of the *Mahābhārata*, applied to the Government of India for a suitable grant for the *Harivamsa* After I had taken over as General Editor in April 1961, on the retirement of Dr. BELVALKAR, I pursued the matter, specially urging on the Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs the advisability of creating opportunities for the proper utilization, in connection with a text-critical project such as that of the *Harivaṁśa*, of the trained and efficient personnel of the Mahābhārata Department who would have to be otherwise soon disbanded. Thereupon the Ministry appointed a small *ad hoc* committee to examine the details — academic, administrative, and financial — of the *Harivaṁśa* scheme submitted by the Institute The committee visited Poona, discussed the whole scheme with the workers of the Institute, and finally recommended in their report that the estimated cost of the project amounting to Rs. 3,60,000 — which amount, the committee privately felt, erred on the side of being over-moderate — be borne by the Ministry. Ultimately the the Government of India agreed to pay, in ten annual instalments, two third of this amount and persuaded the Government of Maharashtra to pay the remaining one third.

With this welcome assurance of adequate financial assistance, for which our most grateful thanks are due to the Government of India and the Government of Maharashtra, the Institute immediately set out to implement the project of the Critical Edition of the

Harivaṁśa by, first of all, strengthening its staff of collators and apparatus-writers The critical editing of the *Harivaṁśa*, which contains over 18,000 stanzas, involves a detailed examination of as many as 36 manuscripts written in as many as 8 scripts The text-critical methodology adapted here is essentially similar to the one adopted in the case of the *Mahābhārata*, though a few modifications have to be made in it in view of the special character of this *Khilaparvan*.

Before concluding this Preface, I should like to record my grateful thanks to the Bhandarkar Oriental Research Institute and its Honorary Secretary Dr. R N DANDEKAR for the honour they have done me in inviting me to be the General Editor of the Mahābhārata in 1961 after the retirement, on account of age, of Dr S K BELVALKAR who had piloted the scheme of the Critical Edition of the Mahābhārata for a full period of eighteen years It may not be out of place to state here that the first General Editor of the Mahābhārata, the late Dr. V. S. SUKTHANKAR, came to the office of the General Editor at the age of 40, the late Dr. BELVALKAR, his successor, at the age of 62, while I took this office when I was 71. All the three General Editors did their job according to their intellectual level, in which the part played by their assistants was highly creditable, and was duly recognised by them I, as Editor of Harivaṁśa, was lucky to have four chief assistants like the four arms of the hero of the poem, viz, Shri N M Khuperkar, who alas! suddenly passed away on 1st January 1968, Shri G G. Soman, Pandit V. D Patwardhan, and Shri. V. V. Jayade. All of them did their job loyally and creditably, and I should like to make a grateful mention of the fact here. Dr A. D. PUSALKER and Professor V. M. BEDEKAR, though not mainly concerned with the Mahābhārata Department as such, had also rendered me great help when it was sought. I must, therefore, tender my thanks to them. The staff of the Institute's Press, particularly the foreman, Shri. S. B. Mahabaleshwarkar, spared no pains to do their job as perfectly as was humanly possible.

Thus, we have come to the end of the job of the Critical Edition of the Mahābhārata including its Khila, the Harivaṁśa, undertaken by the Institute in 1919. The task was huge and difficult, and no single person should appropriate the credit to himself to have finished it. It was a co-operative job in which scholars and patrons have put their best, and I feel sure, that both the classes will have the satisfaction of having used their learning and money to achieve a task which, I am sure, will go down in history as a highly creditable performance.

P. L. VAIDYA
Editor, Harivaṁśa
and
General Editor, Mahābhārata

April 1969

TABLE OF CONTENTS

VOLUME I

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add = adding.
addl. = additional
adhy., adhys. = adhyāya(s).
App = Appendix
Arj = Arjunamiśra
Bhāgavata P. = Bhāgavata Purāṇa, N. S Press edition.
Bom. ed = Bombay edition of the HV printed at Shri Venkateshwar Steam Press.
Cal ed. = Calcutta ed. of HV.
chap = chapters(s)
comm = commentary(taries).
cont. = continue(s)
corr. = corrected, correction
Crit. App = Critical Apparatus.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll = following.
fragm. = fragment(ary).
G(ed.) = Grantha Edition, 1897.
hapl. = haplographic(ally).
HV = Harivaṁśa.
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
L. = Line.
m *or* marg. = marginal(ly).
Mañjarī = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 64).
Manu. = Manusmṛti (ed. N. S P.)
MBh = Mahābhārata.
Nīl = Nīlakaṇṭha.
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).
Poona ed = Poona edition of Harivaṁśa Chitrashala Press, 1936.
post = posterior
pr m = *propria manu* (by own hand)
prob. = probably.
r. = repeat(s), repeated.
ref. = refer(ence)
resp = respective(ly)
sec m = *secunda manu* (by another hand)
st. = stanza(s).
supp = supplementary
sup lin = *supra lineam* (above the line)
transp = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = with variations.
v. l. = varia(e) lectio(nes).

❁ ❁ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to Ms. readings

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from Ms. readings.

* * (in the Ms. readings) indicate syllables lost through injury to Ms.

〰 printed below (or along the side margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator, thus, Ca. n. s. = Comm. of Arjunamiśra, Nīlakaṇṭha, and Sūradāsa. A "*p*" is added on to denote a "pāṭha" or variant; thus, C*np* = a pāṭha mentioned in the Comm of Nīlakaṇṭha.

Śāradā Codex, No 218 of 1875–76

Maharashtra Government Collection deposited at **The Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona**

INTRODUCTION

This first Critical Edition of the *Harivaṁśa*, the *Khilaparvan* of the *Mahābhārata*, is based on four printed editions, and 36 Manuscripts in 8 different scripts

A-Printed Editions

1) Calcutta Edition (Cal ed), Vol IV, Khila Harivaṁśa parva, pp 445–1007, edited by Pandits of the Asiatic Society, Calcutta, and published by the same Society in A. D 1839.

2) Bombay Edition (Bom ed) containing the text of the Harivaṁśa in three volumes and published by Shri Khemraj Shrikrishnadas at the Venkatesvara Steam Press, Bombay, first edition 1897, with a Hindi translation by Pandit Jwalaprasad Mishra of Moradabad (U. P.).

3) Poona Edition (Poona ed) in one volume, with the commentary called *Bhārata-bhāva-dīpa* of Nīlakantha Caturdhara, edited by Pandit Ramachandrashastri Kinjawadekar and published by Chitrashala Press, Poona, 1936

4) Grantha Edition [G(ed)] in Grantha script, printed in Lakṣmī–Hayānana Printing Press by Vangipura Shri Vedānta Rāmānujācārya in 1897

There are a few more printed editions of Harivaṁśa in Devanāgarī script published by the Gītā Press at Gorakhpur, and in Bengalī script edited by Nrsingha Mukhopadhyaya and published in Calcutta in 1871 But for obvious reasons they were not consulted for this Critical Edition.

All the four printed editions divide the text of Harivaṁśa into three sub-parvans with separate adhyāya numbering for each Thus the first Harivaṁśaparvan contains 55 adhyāyas (corresponding to 1–45 adhyāyas of the Critical Text), Visnuparvan contains 128 adhyāyas (corresponding to adhyāyas 46–113 of the Critical Text), and Bhavisyaparvan contains 135 adhyāyas with minor khilas (corresponding to adhyāyas 114–118 of the Critical Text) I have indicated these three sub-parvans in the left-hand corner of the right-hand page as well as on marginal references to editions But the Mss of Harivaṁśa consulted by me do not support such a division into sub-parvans as well as separate numbering of adhyāyas for each sub-parvan All the three sub-parvans are, therefore, treated by me as one continuous text, and adhyāyas are numbered consecutively from 1 to 118 The reader, while referring to the Vulgate Text, has to bear this fact in mind The concordance of the three editions at the end of Vol. II as well as marginal references in the Critical Text will help the reader in this respect.

B–Manuscripts

Besides these printed editions, the editor has used 36 manuscripts in several Indian scripts such as Śāradā, Newārī, Maithilī, Bengalī, Devanāgarī, Telugu, Grantha, and Malayālam Manuscripts in Oriya and Assamese scripts were not available One manuscript in Nandināgarī script was collated, but it was found to give an identical text with that in Telugu script and was, therefore, not taken into account.

A group-wise description of the *manuscripts actually used* is given below :

NORTHERN RECENSION (N)

(a) *North-Western Group*

Śāradā Version (Ś)

Ś1 = Poona, Maharashtra Government Collection (deposited at the BORI), No 218 of 1875–76, in Śāradā script, written on birch-bark (Bhūrjapatra), folios 337; bound in leather, undated, but seems to be at least 500 years old.

Devanāgarī Group allied to the Śāradā Version (K)

K1 = No. 9509 belonging to the Oriental Institute Library, Baroda; incomplete; written on paper, folios 1–262; undated

K2 = Poona, Maharashtra Government Collection (deposited at the BORI), No. 175 of 1879–80; dated Saṁvat 1679 = A. D. 1623, written on paper; folios 375; complete.

K3 = Baroda, Oriental Institute Library, No. 160, dated Saṁvat 1681 = A. D. 1625; written on paper; folios 667.

K4 = Poona, Maharashtra Government Collection (deposited at the BORI), No. 176 of 1879–80, dated Saṁvat 1762 = A. D. 1706; written on paper, folios 768.

(b) *North-Eastern Group*

Newārī Version (Ñ)

Ñ1 = Microfilm of a palm-leaf manuscript from the Bir Library at Kathmandu, Nepal; no date.

Ñ2 = Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya; no number; complete; written on Nepalese paper. Dated Nepali year 811 = A. D 1724.

Ñ3 = Microfilm of a paper manuscript belonging to the Tribhuvana University, Kathmandu, Nepal; dated Nepali year 532 = A. D. 1445.

Maithilī Version (V)

V_1 = Darbhanga, Raj Library, transcript in Devanāgarī script of a Maithilī palm-leaf manuscript, folios 442, dated Laksmana Saṁvat 528 = A D 1648.

V_2 = Poona, Bhandarkar O R Institute, in Maithilī script, purchased for the Institute at Darbhanga. Undated.

V_3 = Darbhanga, Raj Library, transcript in Devanāgarī script of a Maithilī paper manuscript, folios 243, dated A D 1670

Bengalī Version (B)

B_1 = Dacca (East Pakistan), procured for the editor by Professor Anantlal Thakur of Vaishali Institute (Bihar) from the house of his maternal uncle. No date.

B_2 = Calcutta, Sanskrit College, folios 493, written on paper, undated

B_3 = Calcutta, Vaṅgīya Sāhitya Parisad, No 337/80, written on paper, folios 254; dated Śaka 1743 = A. D. 1820

(c) *Central Devanāgarī version other than* K (D)

Devanāgarī version of Nīlakantha (Dn)

Dn_1 = Baroda, Oriental Institute Library, No 8976, dated Saṁvat 1810 = A. D. 1753, paper

Dn_2 = Poona, Bharat Itihasa Samshodhan Mandal, Mirikar Collection No 2, Library No 25/218, dated Śaka 1679 = A D. 1757, folios 607, written on paper.

Devanāgarī version of Sūradāsa (Ds)

Ds_1 = Poona, Maharashtra Government Collection (deposited at BORI), No. 467; Vishrambag I, paper, undated

Ds_2 = Poona, Maharashtra Government Collection (deposited at BORI), No. 23/1868–1869, folios 473, undated.

Devanāgarī version (Bare Text)

D_1 = Baroda, Oriental Institute Library, No 205, dated Saṁvat 1523 = A. D. 1446, folios 541.

D_2 = Baroda, Oriental Institute Library, No. 3945, dated Saṁvat 1674 = A. D 1617, paper

D_3 = Baroda, Oriental Institute Library, No. 3944, folios 440, written on paper; undated.

D_4 = Poona, Maharashtra Government Collection (deposited at BORI), No. 679 of 1882–83; dated Saṁvat 1607 = A. D 1550; paper.

D_5 = Poona, Maharashtra Government Collection (deposited at BORI), No. 43 of 1879–80, new no 35, folios 470, dated कार्तिक शुद्ध पञ्चमी, बुधवार, पूर्वाषाढा नक्षत्र, but no year mentioned.

D_6 = Poona, Bharat Itihasa Samshodhan Mandal, No 29, undated, folios 246 The text in this Ms is a curious mixture of N and S recensions

SOUTHERN RECENSION (S)

(a) *Telugu Version* (T)

T_1 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11879, folios 378, palm-leaf, undated, but very old

T_2 = Madras, Government Oriental Manuscripts Library, No 1971, in two parts; part I dated 8th March 1839; part II, folios 382, written on paper

T_3 = Madras, Adyar Library, No 73893, palm-leaf; folios 192, incomplete

T_4 = Madras, Adyar Library, in two parts, both undated; part I No 73546, folios 182, part II, No 75879, folios 314, incomplete, many scribal errors.

(b) *Grantha Version* (G)

G_1 = Baroda, Oriental Institute Library, Nos. 6999 and 7000, palm-leaf, folios 334; undated.

G_2 = Madras, Adyar Library, No. 73433, palm-leaf; folios 296, incomplete; undated.

G_3 = Mysore, Oriental Institute Library, No 3889, Palm-leaf; folios 334; undated.

G_4 = Madras, Adyar Library, No. VB 290, palm-leaf; folios 448; undated.

G_5 = Madras, Government Oriental Manuscripts Library, No. 8577; palm-leaf; folios 355, undated.

(c) *Malayālam Version* (M)

M_1 = Tripunithura (Keral), Sanskrit College Library, No 67, palm-leaf; folios 205; incomplete (text ends with adhy. 113 of the Critical Edition)

M_2 = Tripunithura (Keral), Sanskrit College Library, No. 65, palm-leaf; folios 276; undated

M_3 = Manuscript from Avanapparampu Mana Library (Keral), No. 100; palm-leaf; folios 265, undated; incomplete (up to adhy 113 of the Critical Edition).

M_4 = Alwaye (Keral), from the collection of Punnokkothu Mana Library (in two parts), No. 16, palm-leaf; part I, folios 209; part II, folios 234, undated.

C – *Testimonia*

A – *Commentaries*

(1) The commentary of Nīlakaṇṭha Chaturdhara (circa A. D. 1650–1690) is by far the most popular and easily available commentary on Harivaṁśa. It is named *Bhārata-Bhāva-Dīpa*. The text utilized by Nīlakaṇṭha for this commentary is mostly that of the vulgate edition including the *Kailāsayātrā* portion, our App. I (No. 31) which is generally found in S Recension. Although Nīlakaṇṭha in his introductory stanza (No. 7) states that for fixing his text he utilized Mss. coming from various parts of India, he seems to have mostly used Mss. in Devanāgarī and Bengālī scripts only. His commentary is sufficiently exhaustive, and he is often frank in admitting on occasions his inability to satisfactorily explain the difficult and contradictory points. I have shown elsewhere in this Introduction how and why the so-called contradictions have arisen. Nīlakaṇṭha failed to realise that the original text of Harivaṁśa as a Khila of the Mahābhārata received numerous additions, from time to time, of stray episodes (Khilas) having no connection with the original theme of Harivaṁśa, and it is these additions that are responsible for contradictions. Besides, his own doctrine "खिले ग्रन्थेऽस्मिन्सर्वपुराणार्थसग्रह" cited at the beginning of his commentary on the *Kailāsayātrā*, App. I (No. 31), is responsible for many of the so-called contradictions in the text. The above admission itself on the part of Nīlakaṇṭha is an evidence of the miscellaneous character of Harivaṁśa and of its having received many additional passages as well as episodes. These passages and episodes, coming from a different tradition of bardic poetry, are introduced into the original form of Harivaṁśa and hence cannot be easily reconciled. For the general characteristics and evaluation of Nīlakaṇṭha's commentary, the reader is referred to *Prolegomena* of the Ādiparvan, pp. LXV–LXIX.

(2) About the commentary of Arjunamiśra, we got a transcript of a paper Ms. which is very corrupt and almost unusable. Arjunamiśra hailed from Bengal and seems to show his preference to Bengālī readings (इति गौडीय पाठ) He has commented on the Vulgate text. He lived earlier than A. D. 1534, and our Ms. is dated Saṁvat 1690 = A. D. 1634. At the end of his commentary Arjunamiśra says—

इयमाश्चर्यपर्वणि दुर्बोधपदबोधिनी ।
टीका विरचिता शुभ्रा सतामास्तां मुदे सदा ॥
श्रीदेवबोधविमलबोधशातेन्य(!)माधवा ।
नारायणश्च सर्वज्ञ पिता च गुरवो मम ॥
एतेषामुपदेशेन स्वयं वा च क्वचित्क्वचित् ।
हरिवशस्य विवृतावुद्यमोऽयं ममाभवत् ॥
एषोऽञ्जलिर्मया बद्धो विद्वत्सु कृतबुद्धिषु ।
तैरेवास्या· परिष्कारो विधेयो गतमत्सरै ॥

वारेन्द्रचांपहो (?) च कुलसविन्नाण्येंदु (?) पाठकराजश्रीमदीशानतनय – भारताचार्य पाठकराज – श्रीमदर्जुनमिश्रकृतायां महाभारतार्थसंग्रहदीपिकायाम् आश्चर्यपर्वणि हरिवंश· समाप्त· ॥ . . संवत् १६९० पौषशुक्लाष्टम्या समाप्तोऽयम् । गौडाक्षरं दृष्ट्वा लिखितम् ।

The above details in the colophon show that Arjunamiśra, the son of Īśāna, composed this commentary for which he used the (older) commentaries of Devabodha, Vimalabodha, Śāntenya (?), Mādhava, and Sarvajña Nārāyaṇa He was also helped by his father Īśāna The Ms, being corrupt, could be used only occasionally

(3) Vimalabodha has also written a commentary called *Viṣamaślokī* on the whole of the Mahābhārata including Harivaṁśa He, however, comments on a few ślokas of each parvan of both Mahābhārata and Harivaṁśa, which are often regarded as *Kūṭaślokas* The text presented belongs to the "Eastern" tradition, i e Bengalī, Maithilī and Newārī tradition, and more specially Bengalī A complete Ms of it for the whole Mahābhārata is available in the Maharashtra Government Collection deposited at the B. O R Institute, Poona and bears No 84 of 1869–70 It has 88 folios, and was copied in A D. 1802 in Poona. This commentary also is sparingly used

(4) We have one more commentary on the whole of Harivaṁśa It was written by Sūradāsa He usually imitates and follows the explanations given by Nīlakaṇṭha Two Mss of this commentary along with text, viz., Ds1 and Ds2, were available and have been utilized

(5) Vādirāja has called his commentary "Lakṣālaṁkāra" which is on the whole of the Mahābhārata, including Harivaṁśa. For the Mahābhārata we obtained a transcript of this commentary from Mysore, but it did not contain the portion relating to Harivaṁśa. Yet we know for certain that he has commented on the Vulgate text of Harivaṁśa. We have evidence that he wrote an exhaustive commentary on the section of Harivaṁśa called "*Pauṣkaraparvan*", relegated in this edition to App. I (No 41) This portion of Vādirāja's commentary has been further commented by an unknown author and is called "*Lakṣālaṁkāradīpikā*" (see Descriptive Catalogue of Sk. Mss., Dharwar, Vol. I, p. 26).

(6) There are a few more commentaries on Harivaṁśa which are more or less Tippaṇas mentioned in the above Catalogue, one by Rāmacandra called "*Candrikā*" and the other by Jayarāma called "*Padabhāvārthadīpikā*". They cannot be called full-fledged commentaries and were not used by me. I also noticed a few more Ṭippaṇas on Harivaṁśa in the Raj Library, Darbhanga, in Maithilī script (see Catalogue, published by Bihar Government).

B – *Epitomes*

But by far the most important contribution to the text-constitution is made by Kṣemendra's *Bhārata-Mañjarī*. It is an epitome of the entire Mahābhārata including Harivaṁśa. It may be noticed that Kṣemendra's date is well-nigh fixed at A. D. 1046, and hence, the "Mañjarī" is very useful in determining the stage of the growth and contents of the various parts of the Mahābhārata and more particularly of Harivaṁśa, because after all Harivaṁśa is a Khila capable of admitting extra matter at any place. In my

opinion, Harivaṁśa received numerous such additions since its composition at about A D 400, and even the text before the author of "Mañjarī" is not free from such additions It is important to note that our critical text of Harivaṁśa has 6073 stanzas, while *Mañjarī* has summarized it into 1522 stanzas The three Prādurbhāvas, viz, Varāha, Narasiṁha and Vāmana (our App I [Nos 42, 42 A and 42 B]) are summarized in further 119 stanzas. It should be noted that, like our Śāradā Ms, Ksemendra makes no reference to episodes which I have excluded from the constituted text except the three Prādurbhāvas of Varāha, Narasiṁha and Vāmana. The text of Harivaṁśa has been receiving additions from very early times, say, from the 4th or 5th century of the Christian era, while Ksemendra's *Mañjarī* represents a text of Harivaṁśa that was in existence at the middle of the 11th century, to be accurate, at about A D 1046. Portions from the inflated text could, however, be easily determined on the principle of Agreement and Difference among Mss taken as a whole. I thus claim for my constituted text an antiquity ranging from the 4th century to 11th century The portions eschewed from the constituted text were added during these 700 years making the Vulgate a bundle of Khilas All such *Khilas* I have relegated to Appendix I printed in Volume II of the present edition Ksemendra's *Mañjarī* has thus helped me immensely in arriving at the oldest form of Harivaṁśa.

DETAILED ACCOUNT OF THE MATERIAL

EDITIONS, RECENSIONS, VERSIONS, AND MANUSCRIPTS

(1) *Printed Editions*

I have used for this critical edition of the Harivaṁśa four printed editions The late Dr. Sukthankar and his successors ignored the printed editions generally noting their variants when these variants were not found in any of the manuscripts used. In the case of Harivaṁśa, however, they were collated fully as each one of the printed editions in its own way, represented a manuscript-tradition which, I feel, may not have come down to us. It is the view of the present editor that these manuscript traditions represented by printed editions should be utilized, and their value of a manuscript tradition should be recognised. Of the four printed editions actually used and fully collated for this Critical Edition, I take that the Calcutta edition, as stated on the title-page of that edition, represents the best manusripts in Bengalī script available to the Editor in Bengal Similarly, the Bombay and Poona editions represent the manuscripts available in Maharashtra, and the Grantha edition those in the Tamil country The method adopted in reporting variants, however, is the same as adopted in the Critical Edition of the Mahābhārata.

(2) *Northern Recension*

The Northern Recension in the Critical Edition of Harivaṁśa is represented by 18 or 19 manuscripts drawn from Śāradā (1), Kashmirī (4), Newārī (3), Maithilī (3), Bengalī (3), Devanāgarī (except Dn and $D_{5,6}$) (6). Out of the eighteen Mss. (K and

D taken together), the entire group of K and D3 D1–4 represents pure Northern recension while Dn and D5 6 represent an influence of southern recension in that they include the section called *Kailāsayātrā*, our App I (No 31) D6 is a mixed version agreeing partly with N recension and partly with S recension

(3) *Southern Recension*

The Southern recension in my Critical Apparatus is represented by Telugu version (4 Mss), Grantha version (5 Mss) and Malayālam version (4 Mss). Out of the 13 Mss. of this recension, G2 seems to represent an influence of the N recension, but otherwise it presents text of pure S recension Out of four Mss of the Telugu recension, T3 and T4 are damaged towards the end, and are incomplete

(4) *Versions of Harivaṁśa*

The Mss material of Harivaṁśa is divided into 9 versions, viz, Śāradā, Kashmirī (i. e, a version allied to Śāradā), Newārī, Maithilī, Bengalī, Devanāgarī, Telugu, Grantha and Malayalam. All these versions are represented in my Critical Apparatus by manuscripts in the respective scripts except Kashmirī group, of which all manuscripts are in Devanāgarī script Each version, again, has its own characteristic features represented by manuscripts in that script

(5) *Characteristics of individual Manuscripts*

I must state at the outset, that I was very lucky to secure for this edition a number of very old manuscripts in practically all the scripts of India. In the case of the Mahābhārata, several parvans did not get a single Ms in some of the scripts such as Newārī and Maithilī.

(i) *Śāradā version*

Ś1

Only one very old and genuine Ms. in Śāradā script came to my hand. It belongs to the Collection of old Bombay Government originally deposited in the Deccan College, Poona, now transferred to the Bhandarkar Oriental Research Institute, and bears No. 281 of 1875–76. It is written on birch-bark and has 337 folios. The last page of this Ms. is damaged, and hence no date or scribe's name is available In my opinion, this Ms. seems to be at least 500 years old if not older still, and represents a tradition much older, even older than the tradition of Mss available to Ksemendra (*circa* A. D. 1050), because it is itself a copy made from an older original which also was worn out or broken; for Ś1 notes lacunae here and there by dots and blank spaces. The text presented by this Ms. is the shortest, and many of its important variants and omissions from the vulgate are found supported by those recorded in the oldest Newārī and Malayālam Mss., viz., Ñ1 and M1–3. Several long passages and episodes found in the current Vulgate are not found in Ś1 and hence are relegated to App. I by me. They are surprisingly omitted in Ñ1 and M1–3

It is, therefore, natural that my Critical Text of Harivaṁśa represents the most genuine and the oldest text, based as it is on the agreement of North-western, i e, Ś1; North-eastern, i. e, Ñ1, and the extreme tip of the South, i e, M1-3 It may not be an exaggeration to say that the Critical Text in this edition represents a phase which is positively older than A D 1050, the age of Ksemendra If I am allowed to indulge in speculation, I claim for my Critical Text of Harivaṁśa a date nearer to A D 600 or so. This does not mean that there are no interpolations in my text I have pointed out in the Critical Notes on adhy 73 that the entire adhy seems to be an interpolation.

The are two more manuscripts in Śāradā script known to me One of them is written on birch-bark, in the old Śāradā script as distinguished from the new Śāradā script It comes from Kashmir, and belonged to the ruling family of the kings of Kashmir, it had come to the National Archives, New Delhi, for repairs The Ms, however, is incomplete, having neither beginning nor end, and represents nearly one-third of the bulk of the original A few specimens from this Ms were obtained, which indicated that the text therein is an inflated text The Ms, therefore, was not utilized for this edition.

Yet another Ms in Śāradā script was reported to me It belonged to the Scindia Institute of Ujjain The Institute was kind enough to send this Ms to me for use, and was with me for several days I carefully examined this manuscript It is written in neo-Śāradā script on paper The copyist was no doubt a Kashmir Brāhmana, probably on a visit to Banaras, and seems to have prepared this Ms there as a pastime The text of Harivaṁśa in it is the inflated text almost identical with the Vulgate, and what is important to note is that there is a commentary of Nīlakantha Caturdhara on the top as well as at the bottom of the page It requires no argument to say that this Ms was prepared much later than A D 1690, i e, after Nīlakantha's commentary on the whole of Mahābhārata was completed As this Ms in neo-Śāradā script was prepared so late, and as it contained Nīlakantha's commentary, its value as a Ms of Śāradā version is nil. There is, thus, only one Ms in Śāradā script that was used for this edition, viz, Ś1. Even this Ms, the shortest of all, has a number of exclusive star-passages They are 24*, 86*, 131*, 270*, 362*, 473*, 529*, 538*, 669*, 686*, 1008*, 1036*, 1080*, 1135*, 1268*, 1335*, 1459*, 1461*, 1487* and 1489* twenty in all

(ii) *K Version*

By K version of the Mahābhārata the late Dr. V S SUKTHAAKAR, and his successors as editors of the different parvans understood a version which was either a direct copy from a Ms. in Śāradā script, or at the most a distant copy from a Śāradā Ms. The Mss. grouped and designated as K version, generally showed some external as well as internal signs common with Mss. of Śāradā version In my group of Mss. of K version, however, there is a very thin resemblance with the genuine Śāradā version in variants; as far as omissions from the Vulgate which is a surer sign of affinity with genuine Śāradā

H3*

version, there are only a few. In other respects, the four Mss of my K group represent a text which belongs to the inflated N recension

K1

This Ms has only two exclusive star-passages, viz, 372* and 531*.

K2

This Ms has nine exclusive star-passages, viz, 358A*, 370*, 411*, 420*, 673*, 1103*, 1166*, 1232* and 1457*.

K3

This Ms has only one exclusive star-passage, viz, 1568*, but the copyist has inserted one star-passage from the Mahābhārata, viz., 295*, and two from the Bhāgavata Purāṇa, viz., 440* and 441*. Although other Mss have similar insertions from the Mahābhārata and the Bhāgavata Purāṇa in them, the three above-named insertions, viz., 295*, 440* and 441* are not shared by them.

K4

This Ms has nineteen exclusive star-passages, viz, 190*, 192*, 194*, 195*, 209*, 211*(marg.), 212*, 306*, 317*, 318*, 328*, 337*, 351*, 371*, 375*, 395*(marg.), 407*, 436* and 705* It may be noted that the above-mentioned star-passages are found in the first 60 adhys. only of the Critical Text. It has also inserted from the Bhāgavata Purāna the following passages · 313*, 321*, 331*, 333*, 334*, 338*, 339*, 343*, 345A*, 435A*, 685*, 713*, 717* and 728*.

(iii) *Newārī Version*

I was very lucky in having secured three Mss. in Newārī script for this edition of Harivaṁśa. Two of these Mss, viz., Ñ1 and Ñ3, have come actually from Nepal, the former belongs to the Bir Library in Kathmandu, while the latter comes from Tribhuvan University, Kathmandu. The former is a very old palm-leaf Ms., it contains the shortest text and its readings are frequently identical with those in the Śāradā version on the one hand, and with those in the genuine Malayālam version of M1–3 on the other Although Ñ1 has no date recorded, I think its orthography is very much similar to that of the Rāmāyana Ms. used in the Baroda edition which Ms. is dated A. D. 1020. Further, the text tradition represented by Ñ1 seems to be slightly later than that of Ksemendra It is, therefore, safe to assume that Ñ1 belongs to the close of the 11th century, or to the first half of the 12th century A. D Ñ3, on the other hand, contains an inflated text of N recension, the date recorded at the end of this Ms. is Nepali year 532 = A. D. 1445. Ñ2 comes from the Saraswati Bhavan Library of Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya. It is a paper Ms. containing 320 folios. The paper for the Ms. was prepared in the Nepalese fashion by pasting together two sheets, and painted deep yellow on one side, and light dark on the other. This

Ms. was prepared in Nepal by local scribes and must have been sold to Saraswati Bhavan Library The date recorded at the end of this Ms is सवत् ८११ आषाढशुक्ले तृतीया पुष्यनक्षत्रे हर्षनयोगे बृहस्पतिवासरे ध्वकुहुसिधयकादिन (?) लिखितममृतसिह वैद्य This date works out to be A D 1724. The Ms was copied from an older Ms as occasional dots and lacunae show The text in this Ms is an inflated text of N recension, and generally agrees with that in $\tilde{N}_3$.

Of $\tilde{N}_1$ and $\tilde{N}_3$ we obtained microfilms prepared at my request by the Microfilming Unit of Government of India $\tilde{N}_3$ film was rather faint, and collation had to be abandoned towards the end I, however, satisfied myself that text in $\tilde{N}_3$ is an inflated text of N recension

$\tilde{N}_1$

This Ms has only one exclusive star-passage, viz., 446*

$\tilde{N}_2$

This Ms has fourteen exclusive star-passages, viz , 196*, 445*, 668*, 954*, 1088*, 1107*, 1112*, 1208*, 1385*, 1442*, 1558*, 1563*, 1564* and 1567*

$\tilde{N}_3$

This Ms in microfilm was fully collated for the portion of the Constituted Text, but was ignored for Appendix passages Still, in the portion of the Constituted Text, no exclusive star-passage was found

(iv) *Maithilī Version*

I was equally lucky in obtaining for Harivaṁśa three Mss in Maithilī script. In the case of the Mahābhārata, several parvans did not get a single Maithilī Ms. for use All the three Mss come from Darbhanga V_1 and V_3 belong to the Raj Library, now transferred to Kameshwar Sing Sanskrit University, Darbhanga The late Mm. Dr Umesh Mishra, the then Vice-Chancellor of that University, was pleased to get prepared transcript of these Mss in Devanāgarī at my cost. V_2 was purchased for me at Darbhanga from Pandit Rambhadra Jha All the three Mss contain the text of N recension.

V_1

There is no exclusive star-passage in this Ms.

V_2

This Ms. has ten exclusive star-passages in it, viz , 45*, 61*, 188*, 315*, 342*, 419*, 486*, 765*, 861* and 946*.

V_3

This Ms has only one exclusive star-passage in it, viz., 135*.

(v) *Bengalī Version*

I have made use of three Mss in Bengalī script for this edition. All of them contain an inflated text of N recension Of these, B_1 was procured for me by Professor Anantlal Thakur of Vaishali Institute, Bihar, from the house of his maternal uncle in Dacca (East Pakistan) B_2 was sent to me from Sanskrit College Library, Calcutta, by Dr. Gaurinath Sāstri, the then Principal of that College. B_3 was secured from the Library of Vangiya Sahitya Parishad, Calcutta, through the kindness of Professor Chintaharan Chakravarti, the then secretary of the Parishad

B_1

This Ms has four exclusive star-passages in it, viz, 981*, 1142*, 1228* and 1416*.

B_2

This Ms has five exclusive star-passages, viz, 174*, 601A*, 629*, 839* and 1110*.

B_3

This Ms. has no exclusive star-passage.

(vi) *Devanāgarī Version*

Out of a very large number of Mss of Harivaṁśa in Devanāgarī script, I selected only 10 Mss for my use Of these ten Mss, two contain the commentary of Nīlakantha and two of Sūradāsa, and the remaining six Mss contain bare text Although Sūradāsa seems to copy interpretations of Nīlakantha, the text before him is not that of Nīlakantha but one allied to that in NE recension. Of the six Mss. of bare text, D_6 is peculiar in several respects. It has its own individuality in that it contains twelve star-passages exclusive to itself, it shares 215 star-passages with one or all S recension Mss.; and it has as many as 216 star-passages which are shared by Mss of N recension It appears, therefore, that D_6 represents a stage of transition from N to S recension, or represents a mixture of both N and S recensions. I give below the individual peculiarities of each Ms. of the Devanāgarī version.

Dn

These two Mss, Dn_1 and Dn_2, have four exclusive star-passages, viz., 162*, 883*, 1122* and 1250*. Dn_2, on the other hand, has one exclusive star-passage, viz. 304*. Both these Mss. show an unexpectedly striking affinity with G(ed) as is evident in the following star-passages, viz, 332* and 369*.

Ds

I discovered in the Maharashtra Government Collection, deposited at the Institute, two Mss of Harivaṁśa, Ds_1 and Ds_2, with Sūradāsa's commentary. The date of Sūradāsa is not yet fixed. He uses a text-tradition allied to NE group. He seems to imitate inter-

pretations of Nīlakaṇṭha, but Ds_1 does not comment on the *Kailāsa-yātrā* section which we have relegated to App. I (No 31) Both the Mss have a few star-passages Ds_1 has 825* (marg), 969* (marg), 974* (marg.), 979* (marg), 1087* (marg.), 1148B* (marg.) and 1320* (marg), some of them are in a different hand and consequently seem to be inserted at a later date There are only three exclusive star-passages in Ds_1, viz, 1183*, 1248* and 1462*. Ds_2 has only one such exclusive star-passage, viz, 977*, while both the Mss have 54*, 670*, 978* and 1345A* as star-passages in common

I wish to draw the reader's attention to a star-passage bearing No 1087*, which is found in Ds_1 on marg This passage records, strangely enough, that once the divine sage Nārada, at the bidding of Indra, visited the assembly of Yādavas to congratulate Kṛṣṇa on his success in killing the demon Naraka and returning to Aditi the ear-rings which Naraka had forcibly taken from her It is at this juncture that Ugrasena asked Nārada to read out to him a good book from among the Purāṇas, when Nārada agreed to do so, Kṛṣṇa himself put on Nārada's seat a copy or Ms of Harivaṁśa Among the audience Uddhava was present, but he sat silent Nārada, then, seated comfortably on his seat, read out to the assembly the text of Harivaṁśa! Obviously this passage is a very late addition, and being found in a single Ms is relegated to the Critical Apparatus as a star This Ms. also adds one more passage, in marg again, viz, 974* पीताम्बरेण स्वीयेन तमाच्छाद्य स भूपतिम्, which means that Kṛṣṇa covered the body of sleeping Mucukunda by his own yellow garment to delude Kālayavana that the sleeping person might be Kṛṣṇa This was a very fine ruse, no doubt, but no other Ms of Harivaṁśa supports it and hence must have come into vogue very late, and must have been introduced into the work by the Dharmakathikas. The passage, therefore, had to be relegated to the Critical Apparatus as a star-passage.

D_1

This Ms. has only three exclusive star-passages, viz., 30*, 81* and 120*.

D_2

This Ms has a few independent exclussive star-passages as well as passages which the copyist has added from the Bhāgavata Purāṇa The independent exclusive star-passages are 47*, 206A*, 389*, 416*, 677*, 702*, 844*, 863*, 925*, 1098*, 1299A* and 1431*. Passages which the copyist has added from the Bhāgavata Purāṇa are 147*, 637*, 798*, 800*, 814*, 828*, 831*, 834*, 847*, 875*, 876*, 892A*, 898*, 911*, 971*, 975*, 976* and 1025* Regarding passages added from the Bhāgavata Purāṇa in this and other Mss., I have dealt in detail elsewhere in this Introduction.

D_3

This Ms has eleven exclusive star-passages, viz, 140*, 335*, 390*, 429*, 483*, 590*, 817*, 865*, 1155*, 1224* and 1304*. One more point to be noted about this Ms. is that it gives a very large number of readings not shared by any other Ms.

D4

This Ms has thirteen exclusive star-passages, viz, 33*, 128*, 145*, 286*, 872*, 965*, 980*, 987*, 996*, 1000*, 1200*, 1582* and 1584*

D5

This Ms has eight exclusive star-passages, viz., 64*, 111*, 506*, 744*, 810* (marg), 827*, 848* and 1078*.

D6

This Ms must be regarded as a Ms. showing the transition of text-tradition from N recension to S recension It has, however, twelve star-passages exclusive to itself They are 104*, 189*, 292*, 998*, 999*, 1001*, 1003*, 1004*, 1005*, 1007*, 1010* and 1550* (marg) This Ms also shares with one or all Mss of S recension a very large number of star-passages numbering about 215 (not listed for want of space) At the same time it must be stated that S recension as a whole has an equally large number of star-passages (actually 216) which are not found in D6 In other words, D6 should be regarded as a mixture of N and S recensions

S Recension

The text of S recension is more or less uniform except in the case of M1-3 of M version In my opinion, M1-3 represent the shortest text of S recension, and their contents and readings surprisingly agree with those of Śāradā (Ś1) as well as Newarī (Ñ1) Mss. This surprisingly striking agreement in contents as well as in readings has weighed with me immensely in fixing my text. This does not mean that M version represented by M1-3 has no additional matter, far from that. All the same, M1-3 omit from the Vulgate certain interpolated passages which are also omitted in Ś1 and Ñ1 S recension, as stated above under D6, has as a whole, 216 passages marked as star-passages which are not found in N recension. Of the Grantha version, G2 shows, like D6, a sort of transion from N to S recension.

(vii) *Telugu Version*

T1

This Ms has only two exclusive star-passages, viz, 1125A* and 1588*.

T2

This Ms. has only five exclusive star-passages, viz., 72*, 558*, 665*, 726* and 1508* (marg).

T3

This Ms. is not available to us in its complete form. It is missing from adhy. 99. 21

of our Critical Text Yet, in the portion available to us, there are as many as twentysix star-passages exclusive to it, viz , 84*, 108*, 109*, 112*, 113*, 127*, 161*, 177*, 214*, 215*, 232*, 301*, 312*, 367*, 402*, 414*, 433*, 456*, 489*, 490*, 539*, 703*, 710*, 711*, 785* and 992*

T_4

This Ms also is not available to us in its complete form It is missing from adhy 113. 44 of our Critical Text It has, in the available portion, six exclusive star-passages, viz , 484*, 729*, 790*, 973*, 1044* and 1509*

(viii) *Grantha Version*

G_1

This Ms. has no exclusive star-passage as such.

G_2

This Ms. in Grantha script belongs, like D_6, to a mixed version. It has only three star-passages exclusive to it, viz , 962*, 1043* and 1069*. This Ms also has not come down to us complete It is missing from adhy 110 21 of our Critical Text It shares with N recension the following star-passages 234*, 477*, 966*, 994*, 1002*, 1058*, 1059*, 1061*, 1063* and 1068* Normally it should have shared star-passages of the S recension, but, strangely enough, it does not share them not only in sporadic cases, but exactly in 100 cases in the portion available to us.

G_3

This Ms has only one star-passage exclusive to it, viz , 509*.

G_4

This Ms. has only two star-passages exclusive to it, viz , 809* and 1544*.

G_5

This Ms has only one exclusive star-passage, viz , 1054*.

(ix) *Malayālam Version*

This group of Malayālam Mss , as a whole, has got two star-passages, viz , 1454* and 1488* which are not found in any other Ms. or group of Mss.

M_1

There is no exclusive star-passage in this Ms.

M_2

This Ms. has only three star-passages exclusive to it, viz , 467*, 478* and 666*.

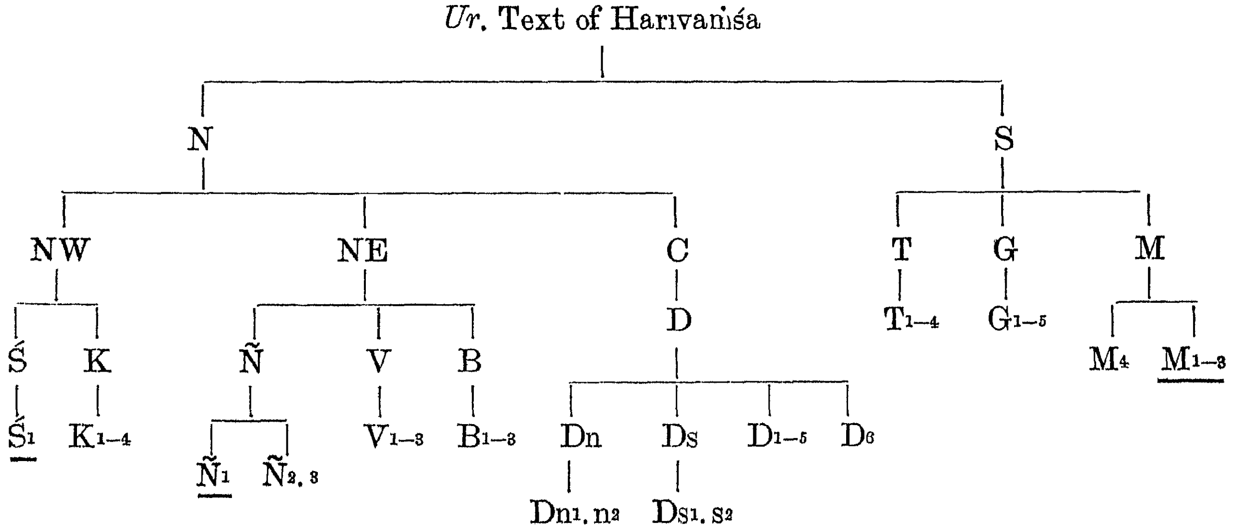
M_3

This Ms. has five star-passages exclusive to it, viz, 618*, 891*, 945*, 1034* and 1246*.

M_4

This Ms has only three star-passages exclusive to it, viz, 125*, 406* and 1580*. This Ms, however, does not, like M_{1-3}, represent a genuine Malayālam version, but, shows leanings to T and G versions

I give below the pedigree of Mss. utilized by me .



I may point out once more that my Critical Text is based upon the agreement of the extremes, viz., NW (represented by $Ś_1$), NE (represented by $Ñ_1$) and S (represented by M_{1-3}).

I have given above in detail the peculiarities of Mss. used by me The object in doing so is to show to the reader that each Ms used is more or less an independent Ms.; I may even go further and say that the value of my Constituted Text based on the above Mss would not be much upset even by discovery of any new Ms

It is usually believed that a copyist prepares copies of Mss faithfully and does not go beyond them. It is his practice to state so at the end of his copy He states sometimes यथा दृष्ट तथा लिपीकृतम्. He is aware of human frailties and asks pardon for mistakes he might have committed while copying, करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त . There are several other stock phrases which the copyist uses, for example

यादृशं पुस्तकं दृष्टं तादृशं लिखितं मया ।
अबद्धं वा सुबद्धं वा मम दोषो न विद्यते ॥

Or,

अक्षरं यत्परिभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।
क्षन्तुमर्हन्ति विद्वांसः कस्य नास्ति व्यतिक्रमः ।

Or again,

बिन्दुदुर्लिपिविसर्गवीचिका शृङ्गभङ्गपदभेददूषणम् ।
हरतवेगजमबुद्धिपूर्वकं क्षन्तुमर्हति समीक्ष्य सज्जन ॥

Or further,

अस्मिन्नक्षरहानिर्मात्राभ्रशोऽथ वान्यथा लिखितम् ।
मोहाज्जातं ग्रन्थे तत्क्षान्ता शोधयन्तु विद्वास ॥

And in the same strain,

आदर्शदोषान्मतिविभ्रमाच्च
यदत्र हीन लिलिखे मयात्र ।
तत्सर्वमार्यै परिशोधनीयं
प्रायेण दुह्यति लेखकानाम् ॥

Or,

नेत्रालस्याद्धरतवेगान्मातृकास्पष्टवर्णत ।
न्यूनातिरेकतात्र स्याद्यदि शोध्या मनीषिभि ॥

According to the above-given verses, slips of hand, haplographical omissions, and defects in Mss prepared by professional copyists are understandable, and editors normally look them over and give the reader a correct text I, however, want to draw the attention of the reader to additions which the copyists make to improve upon the work of the author In the case of Mss which I was called upon to handle for the Critical Edition of Harivamśa, I cannot say that copyists have always been faithful to their original I have discovered among my Mss of Harivamśa two Mss , K3 and K4, from K group, and D2 , from D group, which contain a pretty large number of passages, which these copyists or their predecessors have taken from the Bhāgavata Purāna and inserted them in Harivamśa at *appropriate* places A mere professional copyist cannot make such additions I, therefore, feel compelled to draw the conclusion that copyists of K3 , K4 and D2 were themselves Pandits well-versed in the Bhāgavata Purāna, and thought that the Harivamśa might have in its narration of the life of Lord Krsna a lacuna and it was their duty to fill it up These learned copyists thought little that they were thus tampering with the original text of Harivamśa, and that there was nothing wrong in so doing I think there must have been other instances of this type elsewhere Often a small and apparently an insignificant change in the reading gives a new turn to the entire story I have a specific instance to cite that such a change in reading gives a new turn to the narrative It will be found in my Constituted Text of Harivamśa at adhy 28 12 The passage in my text runs as under -

प्रसेनो द्वारवत्यां तु निविशन्त्यां महामणिम् ।
दिव्य स्यमन्तकं नाम समुद्रादुपलब्धवान् ॥

Now the reading समुद्रात् in the above stanza, which is supported by the oldest Mss , viz , Ś1, Ñ1 and M1–3 group as well as a few other Mss. used by me, was changed into स सूर्यात्, pro-

bably under the influence of the Bhāgavata Purāṇa Immediately a new myth sprang up about the gem Syamantaka, and a long passage of about 22 lines (my star-passage no 435*) was composed to explain under what circumstances Prasena obtained the Syamantaka gem from the Sun. This passage 435* is obviously missing in our oldest Mss In my opinion, there is justification for the genuineness of the reading समुद्रात्, for the ocean which is known as Ratnākara, threw out the gem Syamantaka on the shore, and Prasena must have picked it up. The reading स सूर्यात् is a concocted reading, and gives a new twist to the whole incident Immediately a pseudo-poet composes a passage how and under what circumstances Prasena got the gem from the Sun These two instances, in my opinion, clearly show that both bards and copyists, at any rate the learned copyists, *did not* do their job faithfully, and have made changes in texts as they liked Many of the star-passages, as well as long passages relegated to App I (printed in Vol II) have come into the body of our text which thus got inflated.

Different Names of Harivaṁśa

The Harivaṁśa is variously named in the colophons as Khila, Āścaryaparvan, Pārijāta and Māthura Harivaṁśa proper, as represented by my critically Constituted Text is a Khila or supplement to the Mahābhārata It appears that there was originally only one Khila to the Mahābhārata, viz., Harivaṁśa .

हरिवंशस्ततः पर्व पुराणं खिलसंज्ञितम् ।
विष्णुपर्व शिशोश्चर्या विष्णो कंसवधस्तथा ।
भविष्यं पर्व चाप्युक्तं खिलेष्वेवाद्भुतं महत् ।

Mbh 1. 177*

While the Critical Text of the Mahābhārata has

अष्टादशैवमेतानि पर्वाण्युक्तान्यशेषत ।
खिलेषु हरिवंशश्च भविष्यच्च प्रकीर्तितम् ॥

Mbh. 1. 2. 233

But when a maxim subsequently recorded by Nīlakaṇṭha खिलेऽस्मिन्ग्रन्थे सर्वपुराणार्थसंग्रहः came into vogue, passages, episodes and other material, whether connected with the life of Kṛṣṇa or not, came to be inserted and added in to the original text depicting the race of Yadus, life of Kṛṣṇa, some important episodes in the life of Kṛṣṇa and future of the race of Janamejaya, increasing the volume of the original Harivaṁśa nearly threefold Among passages and episodes of this nature which are put together in Vol. II of the present edition, I may mention the following .

(1) Vulgate adhys. 92–100 = App. I (No 18)
(2) Vulgate adhys. 102–110 = App. I (No. 19)
(3) Vulgate adhys. 120–152 = App. I (No. 29, and 29 A, B, C, D, E, F)
(4) Vulgate adhys. 159, 27–162. 32 = App. I (No. 30)

(5) Vulgate adhy 164 = App I (No 24)
(6) Vulgate adhys 190–215 = App I (No 41)
(7) Vulgate adhys. 216–223 = App I (No 42)
(8) Vulgate adhys 224–230 = App I (No 42A)
(9) Vulgate adhys 231–255 = App I (No 42B)
(10) Vulgate adhys 256–314 = App I (No 31)
(11) Vulgate adhy 315 = App I (No 40)
(12) Vulgate adhy 316 = App I (No 43)
(13) Vulgate adhys 317–318 = App I (No 45)

All the above-mentioned passages have little or no organic connection with the main topic of the work, and hence they must be styled as khilas The Vulgate edition of the Harivaṁśa is thus a bundle of khilas

The Harivaṁśa is also referred to as Āścaryaparvan, and forms part and parcel of the Mahābhārata In fact, it is the nineteenth parvan of the Epic, though traditionally it had only eighteen parvans It is called Āścaryaparvan because it describes the wonderful life-story of Krsna

आश्चर्यश्चैव नान्योऽस्ति कृष्णश्चाश्चर्यसंनिधि ।
सर्वेष्वाश्चर्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्यमवैष्णवम् ॥

HV 113 75

Or again,

आश्चर्यपर्वमखिलं यो हीदं धारयेन्नृप ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥

HV 113. 82

There is also another reason why Harivaṁśa is named Āścaryaparvan. Krsna himself is called Āścarya, his life-story may, therefore, be named an Āścaryaparvan. I refer the reader to adhy 100 of my Critical Text, and more particularly to the following passage where Nārada refers to Krsna as Āścarya and Dhanya

आश्चर्यं खलु देवानामेकस्त्वं पुरुषोत्तम ।
धन्यश्चासि महाबाहो लोके नान्योऽस्ति कश्चन ॥
एवमुक्त. स्मितं कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभु ॥
आश्चर्यश्चैव धन्यश्च दक्षिणाभि. सहेत्यहम् ॥

HV 100 22–23

Nārada calls Krsna as Āścarya and Krsna accepts this appellation adding दक्षिणाभि सह, and thereby identifying himself with the Yajñas or sacrifices along with the Daksinās or gifts. Nārada seemed to be in search of a worderful object. In his search, he first came upon a tortise in the waters of the river Gangā, and called it as a wonderful being The tortise,

however, did not allow Nārada to call it a wonderful being, he referred the sage to Gangā, which, from the point of view of the tortise, was an object fit to be termed an *āścarya* Gangā, similarly, did not accept the epithet *āścarya* as applicable to her and sent the sage to the ocean Thus, each previous object sent Nārada to another object, which, according to the previous one was a wonderful object The last object which Nārada met in this series are the Yajñas or sacrifices, who, as our text runs, said

अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्यादनन्तरम् ।
प्रत्यूचुर्मा पर वाक्य सर्वे यूपध्वजा स्थिता ॥
आश्चर्यशब्दो नास्मासु धन्यशब्दोऽपि वा मुने ।
आश्चर्य परमं विष्णु स ह्यस्माकं परा गति ॥

HV 100 77–78

So, Nārada called on Kṛṣṇa and told him that he (Kṛṣṇa) was both Āścarya and Dhanya • Kṛṣṇa's reply to Nārada, after admitting that he was so, contained an addition, दक्षिणाभि सह, accepting his identification with Yajñas only along with the Dakṣiṇās and the appellation Āścarya, for the Yajñas are never complete without Dakṣiṇās which are regarded as their wives.

The Harivaṁśa is also referred to in the colophons of some chapters as Pārijāta, probably because *Pārijātaharaṇa* (Crit Text, adhy 92) constitutes one of the important events and episodes in the life of Kṛṣṇa We have also another longer version, subsequently composed by a later bard and introduced in the Vulgate Text, which I have relegated to App. I (No 29). This episode, thus, formed an interesting part of the Vulgate referring to the bringing of the heavenly tree Pārijāta to Dvārakā by Kṛṣṇa.

The Harivaṁśa is also referred in the colophons as *Māthura* Kṛṣṇa was born at Mathurā and brought up in its suburbs Gokula and Vṛndāvana Kṛṣṇa killed Kaṁsa, his maternal uncle, at Mathurā which was one of the most important mission of his incarnation and an event in his early life It is perhaps on this account that the Harivaṁśa is referred to as Māthura in colophons In my Critical Apparatus, I have put references to Pārijāta and Māthura under sub-parvans

EXTENT OF HARIVAṀŚA

The Harivaṁśa is an organic part or continuation of the Mahābhārata Commentators of Harivaṁśa usually give a long argument at the commencement of their commentaries to prove that Harivaṁśa must be regarded as a part of the Mahābhārata because the Mahābhārata is itself called a *Śata-sāhasrī Saṁhitā* Calcutating the ślokas of the Mahābhārata up to Svargārohanparvan in the Vulgate of N recension, we get about 84,000 stanzas. The Harivaṁśa, in N recension, has got about 16,000 stanzas. So we must add these two figures to arrive at the figure of 1,00,000 stanzas exactly. To me this argument does not seem to be sound. The author of the Mahābhārata wanted to narrate the story of the war of the Bharatas and did not assure his readers that the volume of his work would be exactly

1,00,000 stanzas The S recension, as represented by the Madras Edition of P P S Sastri has nearly 1,12,000 stanzas, i e, 12,000 stanzas over and above 1,00,000 stanzas The Crit. Edition of the Mahābhārata contains, in all the 18 parvans together, slightly over 73,000 stanzas, and that of Harivaṁśa 6073 stanzas The total of these together comes to nearly 80,000 stanzas As even this number of 80,000 stanzas under a single title is very huge, the Mahābhārata came to be styled as a *Śata-sāhasrī Saṁhitā*

The exact relationship between Harivaṁśa and Mahābhārata, however, is stated in the Introductory stanzas of Harivaṁśa itself in the following manner

श्रुत्वेतिहास कात्स्न्येंन भरताना स भारत ।
जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशपायनमब्रवीत् ॥
महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं बहुविस्तरम् ।
कथितं भवता विप्र विस्तरेण मया श्रुतम् ॥
तत्र शूरा समाख्याता बहव पुरुषर्षभा ।
नामभि कर्मभिश्चैव वृष्ण्यन्धकमहारथा ॥
तेषा कर्मावदातानि त्वयोक्तानि द्विजोत्तम ।
तत्र तत्र समासेन विस्तरेणैव चाभिभो ॥
न च मे तृप्तिरस्तीह कीर्त्यमाने पुरातने ।
एकश्च मे मतो राशिर्वृष्णय पाण्डवास्तथा ॥
भवाश्च वशकुशलस्तेषा प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
कथयस्व कुलं तेषा विरतरेण तपोधन ॥
यस्य यस्यान्वये ये ये तास्तानिच्छामि वेदितुम् ।
तेषां पूर्वविसृष्टि च विचित्रामा प्रजापतेः ॥

HV 1 7–13

It is clear from the above passage that king Janamejaya wanted Vaiśampāyana to narrate to him the genealogy of the Vṛṣṇi race which he had not touched at all in the Mahābhārata, further, Janamejaya desires Vaiśampāyana to narrate to him an account of the race of the Vṛṣṇis right from the beginning of Prajāpati the creator In other words, Janamejaya wants Vaiśampāyana who had already narrated him the *Itihāsa*, to narrate a *Purāṇa* on the race of the Vṛṣṇis And Vaiśampāyana does so, and gives us a full-fledged Purāṇa with the traditional five sections,

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
वशानुचरितं चैव पुराण पञ्चलक्षणम् ॥

Chronologically speaking, Harivaṁśa is the first and the oldest Purāṇa that has come down to us Its purpose is to give an account of the race of Vṛṣṇis, tracing it from Prajāpati and giving details of some prominent members of that race The present text of Harivaṁśa in this Critical Edition fully bears out the above definition of a Purāṇa text Along with the race of Vṛṣṇis, we have a detailed account of Kṛṣṇa and his exploits as he is the most eminent person of that race The genuine portion of the Harivaṁśa, written as a supplement to Mahābhārata, must, therefore, have only that much portion of the Vulgate which bears

on the race of the Vṛṣṇis, and on the life of Kṛṣṇa only In my Critical Text, the oldest Mss. give me such a text I, however, feel that the original Harivaṁśa might be even shorter than my Constituted Text, but I could not venture to give it because that would have thrown my manuscript authority to winds If, however, I am to suggest what the original Harivaṁśa might have been like, I may say that it must have ended with the close of adhy. 98 of the Critical Text which notes the phrase इति वंश समाप्यते (adhy. 98 27^{d}). The reader will himself see that the portion from adhy 99 onwards upto adhy. 113 of the Critical Text records only some important episodes in Kṛṣṇa's life, and they may have been added after the close of the original Harivaṁśa I have included these adhys in my Constituted Text because all my Mss have them, while the App. I passages given in Volume II of this edition were added, definitely after A D 1050 I would like to point out that passage No. 29 which is not found in Ñ$_1$ in a place where it is given in the Vulgate Text, i e, after adhy. 92, but after the close of the Vulgate Text of N recension, i e, after the App. I passage No. 42B. It clearly shows that App. I (No. 29) came to be composed after A D 1050 but before A D 1200, the probable date of Ñ$_1$ My App I (No 29) consists of several parts, 29, 29A, 29B, 29C, 29D, 29E and 29F, but of these passages, Ñ$_1$ gives only No 29 and not the remaining parts from A to F. App. I (No 31) which is found in all the S recension Mss. except M$_{1-3}$, does not really belong to N recension, and very few genuine N Mss. give it. In my opinion, this passage was included into a few Mss of N recension after Nilakantha commented upon the passages. All the remaining passages of both the recensions, came into the Vulgate after about A. D. 1200. I give below a list of all passages relegated by me to App I, the Mss. in which they are found and the reason why they were not included in my Critical Text.

No.	Mss. in which found	Reasons for non-inclusion in the Constituted Text
1	Ś$_1$ K$_{1-3}$ Dn Ds D$_{1-4}$	Not found in K$_{2-4}$ Ñ V B D$_{2, 3, 5, 6}$ and S
2	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{2-4}$ G	Not found in Ś$_1$ Ñ$_1$ T$_1$ M
3	D$_6$ S	Not found in Ś$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$
4	D$_6$ S	Not found in S$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$
5	K Ñ$_{2, 3}$ V B Dn Ds D$_{1-3, 5, 6}$ T G	Not found in Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_4$ M
6	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T G M$_4$	Not found in Ś$_1$ Ñ$_1$ M$_{1-3}$
6A	G(ed) only	Not found in Mss.
6B	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T G M$_4$ G(ed.)	Not found in Ś$_1$ Ñ$_1$ M$_{1-3}$
7	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T G M$_4$	Not found in Ś$_1$ Ñ$_1$ M$_{1-3}$
8	N and T G M$_4$	Not found in M$_{1-3}$
9	D$_6$ T G M$_4$ G(ed.)	Not found in Ś$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ M$_{1-3}$
9A	D$_6$ S G(ed.)	Not found in Ś$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$
10	D$_6$ S G(ed.)	Not found in Ś$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$
11	D$_{3, 6}$ S	Not found in Ś$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1, 2, 4, 5}$
12	D$_{3, 6}$ S	Not found in Ś$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1, 2, 4, 5}$
13	D$_{3, 6}$ S	Not found in Ś$_1$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1, 2, 4, 5}$,

14	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T G M$_{4}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ M$_{1-3}$
15	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T G M$_{4}$ G(ed.)	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ M$_{1-3}$
16	D$_{6}$ T$_{1, 2}$ G M$_{4}$	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ T$_{3, 4}$ M$_{1-3}$
17	D$_{6}$ T$_{1-3}$ G M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B D$_{1-5}$ T$_{4}$
18	K Ñ V B D S	Not found in Ś$_{1}$ (Not referred to in Bhāratamañjarī)
18A	D$_{6}$ S	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$
19	T$_{1, 3}$ G$_{3}$ M	Not found in N and T$_{2, 4}$ G$_{1, 2, 4, 5}$
20	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{2-4}$ G$_{1, 2, 4, 5}$ G(ed.)	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ T$_{1}$ G$_{3}$ M
21	D$_{6}$ T G$_{1, 3-5}$ M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ G$_{2}$
22	D$_{6}$	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ S
23	D$_{6}$ T G$_{1, 3-5}$ M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ G$_{2}$
24	K Ñ$_{2, 3}$ V B D S	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$
25	D$_{6}$ T G$_{1, 3-5}$ M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ G$_{2}$
26	D$_{6}$ T G$_{1, 3-5}$ M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ G$_{2}$
27	D$_{6}$ T G$_{1, 3-5}$ M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1-5}$ G$_{2}$
28	D$_{3, 6}$ T G$_{1, 3-5}$ M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1, 2, 4, 5}$ G$_{2}$
28A	D$_{3, 6}$ T G$_{1, 3-5}$ M G(ed.)	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Dn Ds D$_{1, 2, 4, 5}$ G$_{2}$
29	K Ñ V B D T G M$_{4}$	Not found in Ś$_{1}$ M$_{1-3}$
29A-F	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T G M$_{4}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ M$_{1-3}$ } (Not referred to in Bhāratamañjarī)
30	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{1, 2, 4}$ G M$_{4}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ M$_{1-3}$ }
31	Dn D$_{6}$ T$_{1, 2, 4}$ G M	Not found in Ś$_{1}$ K Ñ V B Ds D$_{1-5}$
32	Dn D$_{6}$	Not found in Ś K Ñ V B Ds D$_{1-5}$ T$_{1, 2, 4}$ G$_{1, 3-5}$ M
33	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{1, 2, 4}$ G M	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$
34	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{2, 4}$ G$_{1, 2, 4, 5}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ T$_{1}$ G$_{3}$ M
35	Ś$_{1}$ K$_{1, 3, 4}$ Ñ$_{2, 3}$ B D T$_{2, 4}$ G$_{1, 2, 4, 5}$	Not found in K$_{2}$ Ñ$_{1}$ T$_{1}$ G$_{3}$ M
36	K Ñ V B D T$_{2, 4}$ G	Not found in Ś$_{1}$ T$_{1}$ M
37	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{4}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ T$_{1, 2}$ G$_{1, 3-5}$ M
38	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{1, 2, 4}$ G$_{1, 3-5}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ M
39	K Ñ$_{2}$ V B D T$_{1, 2}$ G$_{1, 3-5}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1, 3}$ M
40	K Ñ V B D T$_{1, 2}$ G$_{1, 3-5}$ M$_{2, 4}$	Not found in Ś$_{1}$
41	K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{1, 2}$ G$_{1, 3-5}$ M$_{2, 4}$	Not found in Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$
42	K Ñ V B D T$_{1, 2}$ G$_{1, 3, 5}$ M$_{2, 4}$	Not found in Ś$_{1}$
42A-B	K Ñ V B D T$_{1, 2}$ G$_{1, 3-5}$ M$_{2, 4}$	Not found in Ś$_{1}$
43	Ś$_{1}$ K Ñ$_{2, 3}$ V B D T$_{1, 2}$ G$_{1, 3, 5}$ M$_{2, 4}$	Not found in Ñ$_{1}$
44	K$_{1, 2}$ Ñ$_{2, 3}$ V$_{1, 2}$ B$_{2}$ Dn Ds D$_{3, 6}$	Not found in Ś$_{1}$ K$_{3, 4}$ Ñ$_{1}$ V$_{3}$ B$_{1, 3}$ D$_{1, 2}$ T$_{1, 2}$ G$_{1, 3-5}$ M$_{2, 4}$
45	K$_{1}$ Dn D$_{3, 5, 6}$	Not found in Ś$_{1}$ K$_{2-4}$ V B Ds D$_{1, 2, 4}$ S

It may be noted that T_3 is missing to the end from App I (No 30), G_2 from App I (No. 37), T_4 from App I (No. 39) and M_{1-3} from App I (No 40)

I should like to state in greater details the reasons for non-inclusion of some of these passages It is quite clear from the introductory questions of Śaunaka and Janamejaya that the Harivaṁśa should contain only the genealogy of the race of Yadus and doings of Kṛṣṇa Whatever else we might find in the Vulgate text is not germain to the Harivaṁśa and hence has to be excluded from a Critical Text There must, of course, be evidence in our hands to so exclude the passages For textual criticism, our authorities and sources are the manuscripts available to us Older the manuscript, smaller the volume as well as the number of additions Luckily, we have come across old and reliable Mss of Harivaṁśa which go to support my critically Constituted Text These Mss are $\acute{S}_1$ in Śāradā script which is written on birch-bark, $\tilde{N}_1$ in Newārī script, and M_{1-3} in Malayālam script They respectively represent North-western, North-eastern and extremely southern regions of India. An Indian text which has a currency in Kashmir, Nepal and Keral is an all-India text and a text which can be constituted from out of such Mss must, therefore, be regarded as the oldest form of the text as far as our Mss can take us Again, of the five Mss viz, $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$ and M_{1-3}, $\acute{S}_1$ is the shortest in extent, even a shorter version than what Ksemendra had before him When the contents of this Ms are supported by North-eastern recension as well as extremely southern recension, we may take for granted that the portion is most authentic On the other hand, portions on which there is no unanimity among these three recensions, may be regarded as not germain to or not genuine parts of the work. I should like to make the point clearer by making specific reference to a few passages which I have excluded from my Critical Text. Take for instance, passages Nos 18 and 19 Ksemendra does not make any reference to the contents of these passages, proving thereby the view that they were not known to him at about A. D 1050 Many of the lines from these passages are already included in the Critical Text The narrative seems, at least in part, a repetition of the Critical Text as given in adhys 80–82. The only part which is new in the passage is a genealogy of Kṛṣṇa which is at variance with that given previously. It may be then asked how the passage (Vulgate adhys 92–100) could come into the Vulgate Text of Harivaṁśa My explanation is that this portion has been taken from another Purāṇa text, not yet traced, and inserted in Harivaṁśa, because a portion of it refers to the defeat of Jarāsaṁdha, already narrated in the Constituted Text of adhys 80–82. We can thus well understand the embarrassment of Nīlakantha who has to admit his inability to explain away the conflicting statements re the correct genealogy of Kṛṣṇa, and say दु समाधेयोऽयं विरोध My explanation is that the Vulgate adhys 92–100 belong to a different Purāṇa tradition, but are inserted in the Harivaṁśa because the defeat of Jarāsaṁdha is common to both the traditions The insertion must have taken place after A. D. 1050 when Ksemendra summarised the Harivaṁśa.

There is yet another passage which I have echewed from my Critical Text and relegated it to App. I (No. 19) corresponding to Vulgate adhys. 102–110. This portion

is not found in Ś1, Ñ1 and all the four Mss of the Malayālam version Ksemendra makes no reference to the contents of these nine adhys The passage refers to Krsna's visit to Kundinapura in connection with the reported Svayaṁvara of Rukmiṇī According to this passage, Krsna went to Kundinapura like many other princes He was not well-received by Bhīsmaka, Rukmiṇī's father The other princes who had gathered, also did not like Krsna's presence at the Svayaṁvara They first wanted to insult him in the court by saying that he had no right to sit among the princes as he was not crowned But the two rulers, Kratha and Kaiśika, offered their own kingdom to Krsna and got him crowned Bhīsmaka then apologised to Krsna, and got the Svayaṁvara postponed In the meanwhile, king Sālva was sent to Kālayavana to attack Mathurā and the Yādavas as he was destined to be invulnerable to the people of Mathurā At the same time, Krsna founded Dvārakā on the west coast and shifted the Yādavas there I have omitted this portion from my Critical Text, firstly on the ground that the contents are not found in my oldest Mss , viz , Ś1, Ñ1, M1–3 and in the case of this passage, also in M4, and secondly there is no reference to its contents in Ksemendra's *Mañjarī* My view in that this portion also is taken from a different Purāna tradition and inserted in Harivaṁśa *after* A D 1050 There are other considerations also for my rejection of the passage from my Critical Text It is a composition of a third-rate or fourth-rate bard There are so many expressions and passages which grammatically and stylistically do not match well with the Epic style There are numerous passages which are absurd as well as repetitious

The next passage not included by me in my Critical Text is a very long episode popularly known as *Pārijātaharana* and a few minor episodes up to the death of the demon Vajranābha This passage also is missing in Ś1 and M1–3, a portion of the episode is given in Ñ1, *after* the Vulgate Text of N recension It is neither referred to nor summarized by Ksemendra Further, the passage is absurd in the context, because in my Critical Text of adhys 91 and 92, it is clearly stated that Satyabhāmā accompanied Krsna on the invasion to kill the demon Naraka, and while returning from the campaign, Krsna uprooted the Pārijāta tree and brought it to Dvārakā So, there was no occasion for jealousy between Rukmiṇī and Satyabhāmā, and no reason for a special invasion to fight with Indra for the tree In my opinion, the contents of the entire passage No 29 in Appendix I are out of place in the context, and inserted in the Vulgate Text of Harivaṁśa after A. D 1050, i e., after Ksemendra The origin of the passage is to be found in the observances of certain vows by ladies (अङ्गनिर्वेशहेतूनि व्रतानि) for attainment of beautiful limbs which goddess Pārvatī recommended, and a few other events incidentally introduced such as the destruction of Ṣatpura, death of demons Nikumbha and of Andhaka by god Śiva, aquatic sports of Yādavas and death of demon Vajranābha at the hands of Pradyumna In my opinion, therefore, this section also has been tagged on to Harivaṁśa after A D 1050

The original text of Harivaṁśa as a Khila of the Mahābhārata must have ended with adhy. 98 of the Critical Text which closes with the remark इति वंश समाप्यते However, a few more events in the life of Krsna, his greatness and exploits still remained to be narrated

constituting the fifth item, viz , वंशानुचरित, of the definition of a Purāna These events and episodes are (1) The death of demon Śambara at the hands of Pradyumna the shorter version of which is included in *Mañjarī* and my best Mss , Ś$_1$, Ñ$_1$ and M$_{1-3}$, (ii) Nārada narrating to Yādavas and others how Krsna embodies in him wonder of wonders, which narration is preserved in my best Mss , Ś$_1$, Ñ$_1$ and M$_{1-3}$ and Ksemendra, a later version of which is also found in Brahmavaivarta Purāna, Śrīkrsnakhanda, adhy 87, (iii) great powers of Krsna in bringing back the four sons of a Brāhmana, (iv) cutting off of thousand arms of the demon Bāna and the marriage of his daughter Usā with Aniruddha, Krsna's grandson All these four episodes are only indirectly connected with Harivamśa, but they have been included in my Critical Text because all my best Mss , Ś$_1$, Ñ$_1$ and M$_{1-3}$, have them, and further because Ksemendra also refers to them There is one more section of five adhys in my Critical Text, viz , adhys 114–118 which refer to Janamejaya's successors, his performance of an Aśvamedha sacrifice against the advice of Vyāsa, Indra spoiling it by his misbehaviour, Janamejaya's wrath against the Brāhmanas and his chief queen Vapustamā, and pacification of Janamejaya's wrath by Viśvāvasu Gandharva I have retained these adhys in my Critical Text because all my best Mss and Ksemendra have preserved them. I have retained them also on account of the fact that the *Parvasamgraha*, 1. 2 233^{ab} of the Mahābhārata refers to Bhavisya as a part of its khilas thus

खिलेषु हरिवंशश्च भविष्यच्च प्रकीर्तितम् ।

Now I must explain why some sections of the Vulgate, viz , Pauskaraparvan [Vulgate adhys 190–215 (= App I (No 41)], the three *prādurbhāvas* of Varāha, Narasimha and Vāmana [App. I (Nos. 42, 42A, 42B)], Kailāsayātrā [App I (No. 31)] and Tripuravadha [App I (No. 43)] do not find a place in my Critical Text. The main reason is that these sections are not referred to in the Parvasamgraha (MBh 1 2), secondly, even the inflated text seems to have ended with adhy. 118 because of the *phalaśruti* for Harivamśa; and thirdly, Pauskaraparvan is not referred by Ksemendra, and omitted in some of my best Mss , viz S$_1$ and N$_1$. Tripuravadha, though found in S$_1$, is not referred to by Ksemendra; besides, this episode has already been narrated in great detail in the Karnaparvan of the Mahābhārata (8. 24), and hence there was no need of its inclusion in Harivamśa The three Prādurbhāvas of Varāha, Narasimha and Vāmana, along with many other prādurbhāvas of Visnu, are already described in adhy 31 of my Critical Text, and hence I do not see any reason why only these three should have been selected for a further detailed treatment in Harivamśa Ksemendra, however, refers to them, but my best Mss. do not. Hence, this section is excluded from my Critical Text. As regards the topic of *Kailāsayātrā*, it is already treated in a shorter form, in the Mahābhārata, 13. 126 and 13. App I (No 15) A reference to this section is omitted by Ksemendra, and almost all genuine Mss of N recension do not give it It is found in Mss. of S recension and Nīlakantha's composite version only

It will be clear from the foregoing discussion, that even my Critical Text might be an expanded version of the original text of Harivamśa ,but I cannot further reduce it

because of my Mss material and its abridgement preserved in the *Mañjarī* It must always be borne in mind that the Harivaṁśa is a Khila of the Mahābhārata, which, in course of time, gathered other episodes to be tagged to it. The result is that we have in the Vulgate Text, not only Harivaṁśa, but other episodes as its appendages

Besides the above-mentioned sections excluded from my Critical Text, there are a number of passages in the Vulgate Text and Mss of Southern recension here and there Some of these passages figure as star-passages, while others, on account of their length, are relegated to App I (Volume II) of the present edition

The passages excluded from the Critical Text can be classified under five groups :

सग्रामश्च विवाहश्च स्तुतिर्देवीवरादिकम् ।
प्रक्षेपकारणान्याहु· पञ्चमं च फलश्रुति ॥

The redactors spend their poetic genius in adding descriptions of battles and marriages, in adding or expanding laudatory stanzas, inserting intervention of goddesses or other divinities to confer a boon on the devotees, and adding *phalaśruti* stanzas at the end of recitation Many of the longer star-passages embodied in the Critical Apparatus as well as passages relegated to App I relate to such topics There is one more noteworthy explanation to be offered for these additional passages given by the commentator Nīlakantha viz, खिलेऽस्मिन्ग्रन्थे सर्वपुराणार्थसग्रह as already stated before It means that the Harivaṁśa being styled as a khila or supplement to the Mahābhārata, can encompass all or any matters from the (other) Purāṇas. And in my opinion, many of the Appendix passages and episodes originally belonged to some other Purāṇa text in the oral tradition of bards, but could not form an independent work as such, they were then tagged on to Harivaṁśa The above view of mine explains many contradictory and conflicting statements found in such additional passages. For example, Appendix passages Nos 18, 18A and 19, 20, 29, 31 etc are passages which are included in the Vulgate from such works composed by bards, but which could not form an independent Purāṇa. I may mention a concrete case of the passage No 42 in my Appendix I, bearing on Vāmana-prādurbhāva, it is found in the existing editions of the Vāmana Purāṇa. On this analogy, we may one day trace Varāha-prādurbhāva to some recension of a Varāha Purāṇa and Narasimha-prādurbhāva to a Narasimha Purāṇa, and Pauskaraparvan either in a recension of the Padma Purāṇa or Skānda Purāṇa.

THE METHOD OF TEXT-CONSTITUTION

The Text of the Harivaṁśa is constituted on the principles which have been formulated by the late Dr V. S SUKTHANKAR, and explained by him in detail in his *Prolegomena* to the Ādiparvan of the Mahābhārata I should like to re-state them here for easy reference. The Editor has to respect and rely on manuscripts he uses for reconstruction of the oldest available text The Mss should be divided or classified, according to their age and script, into recensions and versions, script-wise classification supplying to the editor

clues for different versions into which the text existed. A broader division into Northern (sub-divided into North-west and North-east if available), Central (normally Devanāgarī script) and Southern scripts, may supply a further clue to Recensions. When a text has an all-India currency, the critical text should only include such passage on which all recensions and versions agree. In particular, I may state that a text on which North-western, North-estern and Southern versions agree, is the oldest and authentic text of the work. In the case of Harivamśa my text is based on the agreement of Ś$_1$ (representing the oldest Ms. of the North-west version), Ñ$_1$ (representing the oldest Ms. of the North-eastern version) and M$_{1-3}$ (representing the extreme Southern version). Whatever portion is not supported by these three groups, is put into the Critical Apparatus as star-passages or relegated to App. I given in Vol. II. The Editor has to see, while eliminating a certain passage, that the Critical Text arrived at by elimination runs smooth and indicates no break in the narrative. There are a few corollaries to be noted in this connection re characteristics of the Ms. material. They are:

(1) No Ms. is found absolutely correct.

(2) Every Ms. has additions and omissions.

(3) The professional copyist unconsciously omits or slips over portions from the original Ms. and produces incorrect variants if he is unable to decipher the original Ms.

(4) The learned copyist makes an attempt to improve upon the text and adds portions to the original in the fond hope that thereby he brings his Ms. up to date. We have numerous instances of such additions made by copyists of Mss. from the Bhāgavata Purāna with the above objective.

(5) Learned scribes or bards make additions to Mss. of long episodes which may be even at variance with the main text. We may point out to the episode of the *Pārijāta-haraṇa* (i. e., the portion covered by the passage No. 29 in App. I of Harivamśa). As has been explained earlier, this episode is clearly at variance with the main story narrated in adhy. 92. 63–67.

(6) The Harivamśa being itself a Khila, has ample scope for additions and repetitious matter of episodes not connected with the main narrative of the text.

(7) The following verse codifies occasions and events most convenient for such additions as already stated above:

संग्रामश्च विवाहश्च स्तुतिर्देवीवरादिकम् ।
प्रक्षेपकारणान्याहुः पञ्चमं च फलश्रुतिः ॥

The reader will be convinced that all the passages, short or long, which I have eschewed from the Critical Text of Harivamśa fall under one of these five categories of inflation.

ORIGINAL VOLUME OF HARIVAṀŚA

My constituted Critical Text of Harivaṁśa has 118 adhys. and 6073 śloka units as against 318 adhys and 18,000 ślokas of the Vulgate The oldest form of Harivaṁśa, however, must have a still smaller volume In my view, the oldest form of Harivaṁśa contained only the genealogy of the race of Yadus and the life of Kṛṣṇa, and must have ended with adhy 98 of the Critical Text The next 15 adhyāyas of the Critical Text were included by me in my Constituted Text, because they relate to some important events in Kṛṣṇa's life, viz, the death of Śambara at the hands of Pradyumna (adhy 99), Kṛṣṇa as wonder of wonders (adhy 100), recovery of four dead sons of a Brāhmaṇa by Kṛṣṇa when Arjuna failed to bring them back (adhys 101–104), and fight with Bāṇa (adhys. 106–113) It is rather difficult for me to show any real connection of Śaunaka's question to Sūta to narrate to him the genealogy of Janamejaya and to include it in Harivaṁśa Still, I have retained adhys 114-118 in my Constituted Text because they are found in all recensions and versions, in almost all Mss which I have used Their contents are referred to in the Parvasaṁgraha under the heading *Bhaviṣya* (MBh 1 2 233), and there is a *phalaśruti* at the end of adhy 118 indicating the close of Harivaṁśa My oldest and shortest Mss, viz, S_1, $\tilde{N}_1$ and M_{1-3} (M_3 missing for adhys 114–118) have only this much portion of the constituted text on which all extremes of versions, North-western, North-eastern and extreme South agree Kṣemendra also supports me in this regard

I should like to note here that the tendency of redactors is normally in the direction of additions rather than in the direction of omissions The late Dr V. S Agrawala termed this process as revision or bringing a work up to date Of course, such a revised work cannot be termed as original I should like to elaborate this point a bit further with special reference to additions in my Critical Text of Harivaṁśa I hold the view that the original text of Harivaṁśa must have been what has been given in this edition or a bit smaller. Each redactor went on putting into the original Harivaṁśa what he thought, could, or even could not go with it, with the result that its volume went on increasing till it reached the volume of the Vulgate In the Southern recension current in Keral there is a section called *Śeṣadharma*, which is totally irrelevant to the subject-matter of Harivaṁśa.

It may be asked what is the Editor's evidence to prove that the scribes or copyists make additions in their work My answer is that the reader should examine the following star-passages

K_3 has the following star-passages

(1) 439* = Bhāgavata Purāṇa, 10 59. 22–23, this passage is also found in K_4
(2) 440* = (var) Bhāgavata Purāṇa, 10 56. 33
(3) 441* = „ „ 10 56. 34
(4) 606* = (var.) „ „ 10 3 48–51, aslo found in D_2
(5) 608* = „ „ 10. 4 1–2, also found in D_2.

K_4 has the following star-passages

(1) 313* = (var) Bhāgavata Purāna, 9 14 1–2
(2) 321* = ,, ,, ,, 9 14 48–49
(3) 331* = Bhāgavata Purāna, 9. 18 1^{cd}
(4) 333* = ,, ,, 9 18 2
(5) 334* = ,, ,, 9 18 3
(6) 338* = ,, ,, 9 18 4
(7) 339* = (var) Bhāgavata Purāna, 9 18 43, 44^{cd}, 45^{cd}
(8) 343* = ,, ,, ,, 9 19 15
(9) 345A* = ,, ,, 9. 19 16^{cd}
(10) 435A* = ,, ,, 10 56 10^{a}–11^{b}
(11) 439* = ,, ,, 10 59 22–23, the passage is found in K_3 as well
(12) 685* = ,, ,, 10 18 25
(13) 713* = ,, ,, 10 25 19
(14) 717* = ,, ,, 10 25 21
(15) 728* = (var) ,, ,, 10 27 27

D_2 has the following star-passages

(1) 798* = Bhāgavata Purāna, 10 41. 11, 12^{ab}, 13, 15–16
(2) 800* = ,, ,, 10 41. 18
(3) 814* = ,, ,, 10. 42 18–22
(4) 828* = ,, ,, 10. 42 38, this passage is found in D_5 as well
(5) 831* = ,, ,, 10. 43 2–5
(6) 834* = ,, ,, 10 43 17
(7) 847* = ,, ,, 10 44 35–36
(8) 875* = (var.) Bhāgavata Purāna, 10. 45. 15–18
(9) 876* = ,, ,, ,, 10 45 20–25
(10) 892* = ,, ,, ,, 10 50 1
(11) 898* = ,, ,, ,, 10. 50 3–4
(12) 911* = ,, ,, ,, 10 50 17^{c}–20^{d}
(13) 971* = ,, ,, ,, 10 51. 7^{a}–9^{b}
(14) 975* = ,, ,, ,, 10 51 24–27
(15) 976* = ,, ,, ,, 10 51 28–31
(16) 1025* = ,, ,, ,, 10. 61 34^{a}–36^{b}
(17) 1128* = ,, ,, 10. 89. 48, this passage is found in $D_{1.5}$ as well

D_4 has the following star-passage

(1) 777* = Bhāgavata Purāna, 10. 39 25–27

The total number of such star-passages taken from the Bhāgavata Purāna comes to 38, which number clearly shows that they have been deliberately added by copyists of Mss. and cannot be accounted for as mere accident. We must thank these copyists that

they did not insert passages from the text of Bhāgavata Purāṇa from the Rāsakrīḍā or Kātyāyanīvrata

Similarly, I have discovered two small passages, viz, 295* in K_3, and 363* in K $N_{2\cdot3}$ K B_2 D (except D_6), which are taken from the Mahābhārata It is true that the Harivaṁśa is a continuation of the Mahābhārata, yet, there is no reason why the passages from the Mahābhārata should be drawn upon in this fashion Elsewhere also incidents from the Mahābhārata are bodily copied or referred to in the Harivaṁśa Some of them, e g, Śrāddha-kalpa section referring to the origin of Śrāddha as described in adhys 11–19 of Harivaṁśa, correspond to adhys 13 87–92 of the Mahābhārata Out of these adhys again, adhy 13 89 of the Mahābhārata is bodily repeated in the Vulgate of Harivaṁśa [our App I (No 4 lines 51–80)], but, having no Mss support for its retention in theconstituted text, it had to be relegated to App I

From the above discussion re additional passages which the Vulgate text of Harivaṁśa borrows from the Mahābhārata and the Bhāgavata Purāṇa, it is clear that longer episodes which could not go as independent Purāṇa texts, have also been tagged on to the original and the only Khila called Harivaṁśa, of the Mahābhārata under Nīlkaṇṭha's doctrine, खिले ग्रन्थेऽस्मिन्सर्वपुराणार्थसंग्रह .

It is possible for me to indicate the different epochs during which Harivaṁśa was growing The collective evidence of Mss, particularly $Ś_1$, $Ñ_1$ and M_{1-3} is one source to determine these epochs, the second source is Kṣemendra's *Bhārata-Mañjarī*, because Kṣemendra used for his *Mañjarī* the Mahābhārata and Harivaṁśa as they existed in about A D 1050 I, therefore, can safely say that adhys 1–98 of the Constituted Text is the oldest form of Harivaṁśa as the first – and may I say the only – khila of the Mahābhārata at about A D 300 The remaining parts of my Constituted Text, viz, adhys 99–118, came to be added to the original Harivaṁśa during the period from A. D 300 to A D 1050, as also Appendix passages Nos 40, 42, 42A, 42B, 43, 44 and 45, while passages Nos 18, 29, 31 and 41 came to be added to it after A D 1050

THE BARDIC LITERATURE AND ITS FEATURES[1]

All old Indian literature, including the oldest Vedic literature, is essentially transmitted by oral tradition The Vedic literature is transmitted from the teacher to the pupil, and this transmission is letter by letter, there being no scope or chance for any variation in the wording or even in the order of words The non-Vedic literature, on the other hand, was handled mostly by bards, the Sūtas, who may have their own guilds;

---

[1] This topic, with special reference to English and Continental literature has been discussed by (1) N K and H M CHADWICK in *The Growth of Literature*, Vols 1–III, (2) C M BOWRA in *Heroic Poetry*, (3) M PARRY in *L'Epithete traditionelle dans Homère* (Paris 1928), (4) A B LORD in *The Singer of Tales* (1960); (5) G S KIRK in *The Songs of Homer* (1962), and with special reference to Vālmīki Rāmāyaṇa by (6) Nabaneeta SEN in his article *Comparative Studies in oral Epic Poetry*, JAOS, Vol. 86 Oct,–Dec. 1966,

no tradition of transmission letter by letter is noticed but only by the subject-matter The bardic literature, in its oldest form, existed first in the form of Gāthā Nārāśamsī or floating stanzas, current about men and their doings or sayings There were no books or manuscripts at that age These Gāthās or floating verses passed from one bard to another, and he sang them along with a story The floating varses had their form more or less fixed, but the story illustrating the gāthās varied from bard to bard, and it assumed different wording I may illustrate my point of view with a few instances taken from the Mahābhārata and the Harivamśa, of the oldest specimens of bardic literature Let us take the story of king Yayāti The stanzas which figure in almost every account of Yayāti are

न जातु काम कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥
यत्पृथिव्या व्रीहियवं हिरण्यं पशव स्त्रिय ।
नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शम व्रजेत् ॥

The above stanzas are Gāthā Nārāśamsī of the story of Yayāti, and are utilized as such by every narrator or bard of the story of Yayāti, details and wording of which differ from narrator to narrator This story of Yayāti is found in the Mahābhārata (1 80) as well as in the Harivamśa (adhy 22) and several Purānas like Visnu (IV 10 23–24), Brahmānda (3 68. 14–105), Matsya (24 36), Vāyu (93) and Bhāgavata (IX 18), each bard narrating it in his own way But the gāthās given above and a few more will invariably form part of his narration Similarly, the story of a sparrow called Pūjanīyā in HV. Vol. II, App. I (No 5) and Pūjanyā in MBh 12. 137 or Jātaka story No 343 of Kuntanī-sakunikā, have a Gāthā Nārāśamsī —

न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नापि विश्वसेत् ।
विश्वासाद्भयमुत्पन्न मूलान्यपि निकृन्तति ॥

or its paraphrase as their basis, but see how the narrative varies with each narrator. The above gāthā and a few more in the same strain are assigned to Uśanas (इत्येता उशनोगीता गाथा धार्या विपश्चिता in HV, and उशनाश्चात्र गाथे द्वे in MBh.)

These two instances of the use of Gāthā Nārāśamsī and stories on them recited by bards with different wording can be easily multiplied In fact, there are a number of topics common to many a Purāna text, like the creation, genealogies etc The narration of these topics may look similar or may even be identical with occasional vagaries Sometimes these vagaries of bards create a lot of confusion among historians who make an attempt to arrive at a uniform genealogy of a particular race. I may give a specific instance of this type from the Vulgate text of Harivamśa itself I refer the reader to passage No. 18 in App. I (printed in Volume II) and particularly to lines —

यायातमपि वंशस्ते समेष्यति च यादवम् ।
अत्र वंशे च वंशस्ते सोमस्य भविता किल ॥

HV. App. I (No. 18, 9**)

Now, I may point out that the above stanza has created a confusion in the genealogy of Yadu's race available from standard traditional sources and the one narrated in this passage The difficulty was noticed by Nīlakantha Caturdhara He did not care to ascertain whether the passage was genuine, and finding that the two genealogies do not agree, makes an attempt at a compromise I am tempted to quote the full text of his commentary on the above stanza

यायातमपीति । यादवं ययातिपुत्रस्य यदो सबन्धिनं वंश ते तव वश समेष्यति प्रवेक्ष्यति । अत एव सोमस्य वशमनु ते तव वशो भविष्यति, सूर्यवशात् च्युतो भविष्यतीत्यर्थ । ननु इह ययातितो यदु , यदो क्रोष्टा, क्रोष्टुर्देवमीढ , देवमीढाच्छूर , शूराद्वसुदेव , वसुदेवात्कृष्ण इति वश प्रागुक्त । पुन सूर्यवशीयाद् हर्यश्वाद्यदु , यदोर्माधव , माधवात्सत्वान् , सत्वतो भीम , भीमादन्धक , अन्धकाद्रैवत , रैवताद्दक्ष , ऋक्षाद्विश्वगर्भ , तस्माद्वसु , वसोर्वसुदेव , वसुदेवात्कृष्ण इति । तत्कथ यदो षष्ठस्यैव एकादशत्वम् ? न च कल्पभेदाभिप्रायमिदम् , एकग्रन्थपठितत्वादिति दु समाधेयोऽय विरोध । सत्यम् । तथाप्ययमत्र समाधि – यायातमपि वशस्ते इत्येतस्मादेव वचनादेक एव यदु , गृहाद्गृहान्तरप्रवेशवत् योगबलेन सूर्यवशेऽप्याविर्भूय सूर्यवश स्ववशे आनीतवान् । यथा ब्रह्मणो मानस· पुत्रो वसिष्ठ केनचिन्निमित्तेन पुनर्मित्रावरुणाभ्यामपि जन्म लेभे वसिष्ठत्व च न जहौ, एव यदुरेक एव लीलावशात् क्रमेण देहद्वयं धृतवान् । न तावता द्वौ यदू जातौ । ततश्च एक एव यदु द्वयोर्वशयो कर्ता । एव वसुदेवोऽपि शूराच्च वसोश्चाविर्भवन्नेक एव । क्वचिद्यदो पञ्चम , क्वचिद्दशम , इति यथायोगं ज्ञेयम् । कृष्णस्तु वशद्वयानुगताद्वसुदेवाज्जात एक एव सन् वसोरपि पौत्र शूरस्य च पौत्र । वसुशूरयोरपि पितृभेदान्नामभेदेऽपि स्कन्दसनत्कुमारवद् व्यक्त्यैक्यं ज्ञेयम् । तेन पृथाया पाण्डवमातु शूरोत्पन्नत्व वसूत्पन्नत्वं च सगच्छते । एवमन्यत्रापि वशविरोधेऽप्यूह्यम् । यादवाना देवतात्वेन एकस्यापि उभयसंबन्धस्य युगपत्सभवाच्चेति दिक् ॥

I request the scholars to study the above explanation of Nīlakantha on the two genealogies, in the first of which Krsna figures as sixth and in the second as eleventh, and see for themselves whether they are prepared to accept it My explanation is that the genuine genealogy of Krsna is the one given at the beginning of the above portion of Nīlakantha's commentary The second genealogy comes from a different Purāna tradition which has been inserted in Harivaṁśa after A D 1050 For, Ksemendra does not refer to the passage and my best Ms , viz , Ś1 omits it, further the stanza यायातमपि वंशस्ते etc also is missing in my other reliable Mss viz , K2 Ñ1 and M1–3 It follows that the two genealogies come from two different bardic traditions, and the App I (No 18) passage has been interpolated in Harivaṁśa by a different bard

There is yet another argument in favour of my eschewing the above passage from my Critical Text The contents of the passage are redundant as the defeat of Jarāsaṁdha and withdrawal of his army from Mathurā are already narrated in adhys. 80–82 of the Constituted Text The event is repeated in the above passage almost in identical verses The reference to a meeting of Balarāma and Krsna with Paraśurāma also is abnormal A portion of the story of the passage is found in the Bhāgavata Purāna but the two texts are not identical Further, there is absolutely no reference to the contents of this passage of over 1100 lines in Ksemendra All these facts put together clearly prove that the passage is not genuine so far as Harivaṁśa is concerned, and belongs to a different bardic tradition

Similar is the case with the passage No 20 in App I The passage refers to the events leading to the abduction of Rukminī by Krsna The genuine part of the events (i) The death of Kālayavana, (ii) Kṛṣṇa's founding the city of Dvārakā on the west coast,

and (iii) Abduction of Rukmiṇī will be found in adhys 84–87 of the Critical Text All these events are based upon all the 36 Mss that I have used The case of App I (No. 20) is different It is found missing in Ś1 Ñ1 T1 G3 M, and there are no references to its contents in Ksemendra's *Mañjarī*. The entire passage is a composition of a third-rate bard The only point of interest in it is to make Krsna a crowned king to enable him to sit in the assembly of kings invited by Bhīsmaka to the Svayaṁvara of Rukmiṇī Rukmī, her brother, had already decided, against the wish of his father and sister, to marry her to Śiśupāla The Critical Text says that Rukmiṇī had already heard about Krsna and his exploits and had fallen in love with him merely on hearing reports (श्रवादेव), and Krsna also loved her merely on hearing of her beauty as stated in the following

रुक्मिणी त्वभवद्राजन्रूपेणासदृशी भुवि ।
चकमे वासुदेवस्तां श्रवादेव महाद्युति ॥
स चाभिलषितस्तस्या श्रवादेव जनार्दन ।
तेजोवीर्यबलोपेत स मे भर्ता भवेदिति ॥

HV 87 14–15

When, therefore, the marriage between Śiśupāla and Rukmiṇī was being arranged and was about to be celebrated, Krsna got the news, decided to go to Kundinapura with Yādavas, and finding that Rukmiṇī had just come out of the temple from her traditional worship of Indrāṇī, he suddenly appeared on the scene, abducted her and carried her to Dvārakā Rukmī, her brother, pursued Krsna, had a fight with him, was defeated and had to return Against this background, I am sure, the reader will find the narrative in passage No 20 as tame and fabricated by a later bard. In fact, according to the original and genuine text of Harivamśa, there was no Svayaṁvara of Rukmiṇī, no question of Krsna's sitting in the assembly of princes, but a plain case of abduction of Rukmiṇī by Krsna as both of them loved each other. This form of marriage is known as the Rāksasavivāha, and is recommended for the Ksatriya caste, and seems to me to be a genuine account. But a volume of myths has gathered about the marriage of Krsna and Rukmiṇī. The Bhāgavata Purāṇa has further additions to the Svayaṁvara myth A Brāhmaṇa messenger brings a highly poetic letter from Rukmiṇī to Krsna that she deeply loves him and does not like her marriage with Śiśupāla Thereupon, Krsna goes to Kundinapura and abducts her (Bhāgavata P. 10. 52 18–44). The entire accounts of Krsna's marriage with Rukmiṇī as narrated in the original Harivaṁśa, the interpolated passage No 20 in the Vulgate and the account as given in the Bhāgavata Purāṇa throw a flood of light on the question how myths grow against the background of facts.

I should like to take another passage from the Vulgate which I have relegated to App I (No 29). It is not given a place in the Constituted Text because it is missing in Ś1 and M1–3, only 719 lines from it are available in Ñ1, not at a place where the Vulgate gives it but at its end. It is not referred to by Ksemendra in his *Mañjarī* The contents of the passage are a bundle of various topics, viz., bringing forcibly from Indra's

garden the Pārijāta tree because Satyabhāmā wanted it for the purpose of a vow (No 29), Different vows for the purpose of securing personal beauty (No 29A), Destruction of Satpura and demons residing there (No 29 B), Death of demon Andhaka at the hands of Mahādeva (No 29 C), Water-sports of Kṛṣṇa and the Yādavas (No 29 D), Abduction of Bhānumatī, a Yādava girl, her recovery and death of the demon Nikumbha (No 29 E), and death of the demon Vajranābha, and marriage of his daughter Prabhāvatī with Pradyumna (No 29 F) The interpolation is thus a bundle of so many events, and had they all been a part of the original Harivaṁśa, they would not have been ignored by Ksemendra But my main argument against the genuineness of passage No 29 is that its contents run counter to the genuine part of Harivaṁśa, viz adhy 92 It should be noted that Satyabhāmā accompanied Kṛṣṇa on his mission to kill the demon Naraka, while returning from heaven to Dvārakā, Kṛṣṇa saw the Pārijāta tree in Indra's garden, took a fancy to it, uprooted it, placed it on the back of Garuda, and with Indra's consent, brought it to Dvārakā. Now I ask the reader to see for himself how these contents of the genuine portion of Harivaṁśa compare with the contents of passage No 29 (lines 1–1585), and judge for himself whether there was any occasion for jealousy between Rukmiṇī and Satyabhāmā on account of the Pārijāta tree The story of the death of Andhaka (No. 29 C) at the hands of Śaṁkara should have no place in Harivaṁśa In my opinion, the entire bundle of passages, No 29 and 29 A to F, was composed by a bard, well-versed in classical poetry, and tagged on to Harivaṁśa It is likely that the passage was originally connected with a *vrata* or vow which is recommended for ladies, the story was composed in a purāṇa style, and was interpolated in Harivaṁśa because Kṛṣṇa was the hero in all the paagess, from 29 to 29 F except 29 C It should be noted that the theme in passage No 29 (lines 1–1585) was used by a large number of classical poets for their poems and plays Passages Nos 29 B to F are miscellaneous episodes connected with Kṛṣṇa and the Yādavas, and originally formed stray passages, which were subsequently tagged on to Harivaṁśa

I should like to take up one more passage for discussion here It is passage No. 30. The topic dealt with in the passage is the death of the demon Śambara at the hands of Pradyumna, Kṛṣṇa's son My Critical Text, (adhy 99) devotes only 49 stanzas or 98 lines for the description of the event, Ksemendra summarises it in 5 stanzas or 10 lines only (sts 1143–1147), while the Vulgate spreads it over five adhyāyas and 274 stanzas or 548 lines The expansion covers three of the five points of expansion already enumerated above on page xxxv, viz, संग्राम, स्तुति, and देवीवर

APPENDIX PASSAGES FROM THE SOUTHERN RECENSION

The passages dealt with in the previous section are found in Mss. of both the N and S recensions I like to draw the attention of the reader to a few passages found in Mss of S recension only. One of them is passage No. 12 The passage is also fonnd in DB. 6 of N recension obviously on account of contamination with Mss. of S recension.

The story refers to Kṛṣṇa's marriage with a cowherd girl, Nīlā by name. This marriage, according to the place of the passage, must have taken place when Kṛṣṇa was hardly seven years of age, and hence presumably Nīlā must have been at the most of six years. Still the passage describes Nīlā in lines 9–25 as if she had attained full youth. Her father was a cowherd named Kumbhaka, brother-in-law of Nanda. While Kṛṣṇa was still a boy, as the story goes, seven demons in the form of bulls came to the herd of Kumbhaka, and troubled him and his herd. Kumbhaka then proclaimed that he would give his beautiful daughter Nīlā to one who would subdue the seven bulls. Many young cowherds tried their best to do that, but failed. At this juncture, Nanda with Kṛṣṇa and Balarāma came there. Kṛṣṇa subdued the seven bulls and killed them, and consequently won the hand of Nīlā. This episode in the life of Kṛṣṇa is unknown to genuine Mss. of N recension and printed editions, including G(ed.) and hence there was a query in the Indian Antiquary, Vol. 40 by A. Govindacharya SWAMIN in the article "*A lacuna in Harivamśa*" as to why this story, found in some Mss. of S recension, could not be traced in printed editions.

Similarly, the passage No. 13 in the App. I is peculiar to Mss. of S recension. This passage states that once the sages Vāmadeva and Bhāradvāja, in the course of their pilgrimage, reached the banks of the river Yamunā, and having learnt of the presence of Kṛṣṇa in the vicinity, called on him and offered him prayers as a Supreme Being.

I also want to draw the reader's attention to an interesting passage, App. I (No. 28A) which is found in all the Mss. of S recension and in only D3.6 of N recension. The passage relates to the episode of the death of Naraka at the hands of Kṛṣṇa. My Critical Text states in adhy. 91 that Kṛṣṇa, at the bidding of Indra, went on a mission to kill the demon Naraka; he was accompanied by Satyabhāmā (सत्यभामासहायवान्, 91.39c). Instances of women accompanying their husbands on similar occasions are known to the Purāṇa literature; they are also known to have helped their husbands in difficulties, e. g., Kaikeyī is said to have helped Daśaratha by putting her arm when the axle of his chariot gave way; in modern English history, Queen Elizabeth is known to have sent a proclamation to her men that she might herself take to weapons if her soldiers failed to defeat the Spanish Armada; in modern Indian history also Rani Lakṣmībai of Jhansi has figured as bravely fighting against the British army. But Satyabhāmā in the above passage is said to have fought a full-scale battle against Naraka with all kinds of missiles with Kṛṣṇa's bow, when he was a bit fatigued. I think there are no other instances of women actually fighting on the battle-field in the Purāṇa literature. This passage also belongs to S recension originally and supported only by two Mss. of N recension, viz., D3.6.

ORIGIN OF BARDIC LITERATURE

In India the bardic tradition can be traced back to hoary antiquity. Vyāsa and Vālmīki composed their works, the Mahābhārata and the Rāmāyaṇa. Vyāsa narrated the Saṁhitā of the Mahābhārata to his five pupils, Sumantu, Jaimini, Paila, Śuka and Vaiśaṁ-

pāyana, and each of them published *his own* Saṃhitā *separately* (पृथक्त्वेन) as stated in the Mahābhārata itself

वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।
सुमन्तुं जैमिनिं पैलं शुकं चैव स्वमात्मजम् ॥
प्रभुर्वरिष्ठो वरदो वैशम्पायनमेव च ।
संहितास्तैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकाशिताः ॥

Mbh 1 57 74–75

This means that Vyāsa composed the Mahābhārata, but when it came to his pupils, they recited the poem in their own way This further means that with each pupil of Vyāsa, the contents of the Mahābhārata remained the same, but wording differed Similarly, Vālmīki also composed the Rāmāyana, taught it to his pupils Kuśa and Lava, sons of Sītā, who recited the same in the court of Rāma, subsequently, it spread among different classes of people, who must have sung the Rāmāyana in their own way This is exactly the reason why there is such a variety of readings in each tradition of transmission till it was reduced to writing in the early centuries of the Christian era We have a clear reference that the Mahābhārata had already been reduced to writing at the time of Bāna (first half of the seventh century, महाभारते वाच्यमाने) Out of the five different saṃhitās of the Mahābhārata, only one from Vaiśampāyana has come down to us in its complete form while others were lost Had all the five saṃhitās of Vyāsa's pupils come down to us, the task of a Critical Edition of the Mahābhārata, i e, reducing it to Vyāsa's original, would have been tremendously difficult, because with only one tradition of transmission reaching us we have such a mass of conflicting readings and other problems like problems of transpositions of episodes etc, they would have been multiplied at least fivefold if other traditions had reached us Vaiśampāyana's tradition is carried on by Ugraśravas Lomaharsani, and by his successors, Śaunaka and others While carrying on this tradition orally to successive generations, they must have changed the wording of the text, and may have even added new episodes here and there The Saṃhitā of the Mahābhārata so transmitted was not, like the Vedas, *Śabdapradhāna*, but was *Arthapradhāna*, and hence change of a word here and there did not matter much as long as contents or the theme remained the same The Epic metres, Anustubh and Tristubh, are easy to admit synonymous words of the same quantity By way of illustration, I pick up a few such words महातेजाः, महाराज–महाराज, महाभाग–महाभाग, महाबाहु –महाबाहो, महावीर्य–महावीर्य, महासत्त्व–महासत्त्व (all suitable for the first pāda of a line) and महातपा, महाबल–महाबल., महायशा, महाद्युति –महाद्युते, महामति –महामते (suitable for the second pāda of the line) Such stock phrases are promiscuously used in this bardic literature. I need not, therefore, emphasize that variant reading of these words can be used anywhere in the narrative as it suits the whim of the bard Besides, there is a group of expressions which may be termed as verse-fillers, च, वै, तु, हि, ह, स्म, but the group, in my opinion, is not restricted to these expletives only, there are other expressions like नृप–नृप., वीर–वीरः, प्रभु-विभु, प्रभो–विभो, भद्रं ते, भारत, कौरव; जनेश्वर–जनेश्वर., नरेश्वर–नरेश्वर, नराधिप- नराधिप, and कुरुसत्तम

कुरुनन्दन, यदुनन्दन, नन्दनन्दन, भरतर्षभ, क्षत्रियर्षभ for the anustubh metre, and नरेन्द्रसूनो, नरेन्द्रपुत्र, जनेन्द्रसूनो, जनेन्द्रपुत्र for the tristubh metre, which expressions could be expanded to the full length of a pāda, e g , यशोदानन्दवर्धन or शतशोऽथ सहस्रशः The bard can use any one of such expressions as he likes I have in view a set of somewhat funny expressions, e g , नरकस्य महात्मन and नरकस्य दुरात्मन where महात्मन and दुरात्मन are promiscuously found in Mss We can interpret both these expressions as applicable to the demon Naraka, first ironically and second in its normal sense But when varying traditions reach the stage of writing them down in Mss , both of them had to go on record, and the Editor has to use some device like a wavy line below the constituted text, because the Editor is unable to decide which tradition he should prefer, for, both the traditions are equally authentic and required to be preserved The reader is requested to open any page of the present Critical Edition when he will see a number of expressions marked with a wavy line There are long passages and episodes as well, of which parallel versions are found which the Editors have marked with a wavy line in the margin.

There are a number of other devices which the bard has to resort to in his recitation He cannot strictly follow the rules of grammar and syntax because he is primarily to look to versification He then uses Parasmaipada for the Ātmanepada and vice versa, he drops augment *a* of the Past Tense, he uses nominative and accusative plural forms of words in the feminine gender promiscuously, he may even leave sentences incomplete and even change the construction so as to involve the flaw of anacoluthon These and similar features go to prove that texts, transmitted by oral tradition, have wide variations in their wording This is the main reason why Epics and Purāṇas abound in various readings, transpositions and parallel versions I should like to bring to the notice of the reader the entire volume of the Virāṭaparvan, adhy 24 of the Karṇaparvan, adhys 126–134 of the Anuśāsanaparvan of the Mahābhārata and adhy 87 29–77 of Harivaṃśa and their parallel passages given in the Appendices to these volumes.

The bards also go on expanding contents of a particular episode by filling in details. I should like to draw the reader's attention to the episode of the death of the demon Śambara as given in adhy 99 of the Critical text, and its expansion in App I (No 30). The episode of Bāṇa and the marriage of his daughter Uṣā as narrated in the Critical Text in adhys 106–113, additional passages of the episode given in App. I (Nos. 32–39) and an unusually large number of star-passages from 1144* to 1536* (393) go to prove a very wide range of variation, all due to oral tradition.

These additional passages and episodes are not peculiar to any recension N or S, but are found in both the recensions. I should like to invite in this connection a reference to Kṛṣṇa's marriage with Nīlā (App I [No. 12]). The story of this early marriage of Kṛṣṇa while he was still a boy living in Gokula is not at all known to N It means that various incidents in the life of Kṛṣṇa were sung by bards in different regions, north and south, and these episodes were preserved in the local traditions and Mss. representing them.

There are several other indications to prove that the texts like the Mahābhārata, Harivamśa, the Purānas, and early poetic compositions like the Rāmāyana have come down to us by oral tradition. The fluidity of readings of individual words, expressions, incidents, transpositions, all go to indicate that such oral traditions were more than one. The language of this literature transmitted by oral tradition was equally fluid, and suitable for adjustment according to place in the metrical composition, not bound by standard rules of grammar and even syntax, and depended upon the capacity of bards who sung the text. There are many forms in Epics and the Purānas which do not conform to rules of grammar in one version, while attempts are noticeable to rectify the same in another version. Cases of anacoluthon are also noticeable in some instances, though they are not so frequent as variations in word-readings.

EQUIPMENT OF A BARD

It is worth our while to inquire into the equipment of a bard. The first item in his equipment is the thorough knowledge of the theme he is going to sing to his audience. Of course, he must have qualities of an extempore poet. He must be quick at versification, and must have command over a wide stock of synonymous expressions and verse-fillers. In Harivamśa we get an indication of some of these qualities. In the opening questions of Janamejaya to Vaiśampāyana, we get the following line

भवाश्च वशकुशलस्तेषा प्रत्यक्षदर्शिवान् ।

HV 1 12

Here Vaiśampāyana is called well-versed in the knowledge of genealogies, persons, their relationship with each other, and their peculiarities. Vaiśampāyana had one more qualification in that he had personally seen the doings of personalities in the Epic, which bards of subsequent generations can not claim. Personal variations in bardic poetry start from this stage; their performance depends on opportunities and even the response and encouragement they receive from the audience. There are a number of tricks of the trade and even repetitious descriptions like a comparison of the army with a river like

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गान्धारनीलोत्पला
शल्यग्राहवती कृपेण वहिनी कर्णेन वेलाकुला ।

Descriptions like these occur in the Epic a score of times inflating the text. Battlefields also have been described several times as to how they look when the battle is over. I have in view a fine specimen of bardic activity in swelling the text. The reader is referred to the story of Bāna narrated in Harivamśa in eight chapters from adhy. 106 to adhy 113. The Critical Text of the episode proper has 623 verse-units or 1246 lines, the star-passages in this episode number 393 with 1246 lines, and App I passages numbering 8, have 547 lines. It will be seen that the original text of the episode of Bāna had only 1246 lines from the first singer Vaiśampāyana, while bards of subsequent ages have interspersed in it as many as 1799 lines in which form it has reached us.

COMPARISON OF HARIVAMŚA

WITH MBH 2, APP I (NO 21) AND THE BHĀGAVATA PURANA

We have a long passage in S recension of the Sabhāparvan of the Mahābhārata (No 21) with contents similar to those of Harivaṁśa The resemblance is at times so close in wording and order of incidents between these works that a reference to it has become necessary After a careful comparison of the contents, I have come to the conclusion that passage No 21 in App I to the Sabhāparvan is taken from a text of Harivamśa similar to my Constituted Text The story of Krsna is given there by Bhīsma on the occasion when the Pāndavas were called upon to select, from among those present, a most worthy person to receive honour or worship first Bhīsma then tells the Pāndavas that Krsna is the only person who deserves the honour as he is the incarnation of Supreme Being Bhīsma then gives an account of Visnu's exploits beginning with the fight with the demons Madhu and Kaitabha (corresponding to lines 76–135 of the passage = HV adhy 42). Bhīsma then narrates some of the incarnations of Visnu (lines 136–598 = HV adhy 41) and his fight known as तारकामय सग्राम (lines 601–705 = HV adhy 38) The life of Krsna is then taken up omitting detailed references to the account of the race of Yadu (lines 730–1500 = HV adhys 41–113) The incidents mentioned in the above passage are the death of the demon Śakata, the death of Pūtanā, felling of the twin trees when Krsna was bound to the pounding block of wood, his play with cowherd boys and girls, his subduing the snake Kāliya, his holding the mount Govardhana on his hand, death of the demons Arista and Keśin, death of Kamsa, the study of both Balarāma and Krsna under Sāmdīpani, restoring to Sāṁdipani his lost son, defeat of Jarāsamdha, leaving Mathurā and founding a new city Dvārakā, the death of the demon Naraka, cutting off of the thousand arms of Bana and marriage of his daughter Usā with Aniruddha The conclusion of the above passage is interesting and worth-quoting because there is nothing corresponding to it in Harivamśa. It runs thus

नैष गर्भत्वमापेदे न योन्यामावसत्प्रभु ।
आत्मनस्तेजसा कृष्ण सर्वेषां कुरुते गतिम् ॥
यथा बुद्बुद उत्थाय तत्रैव तु निलीयते ।
चराचराणि भूतानि तथा नारायणे सदा ॥
न प्रमातु महाबाहु शक्यो भारत केशव ।
परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते ॥

MBh. 2, App I (No. 21), lines 1607–1612.

It is clear that the above passage in MBh 2, is an abridgment of Harivaṁśa *minus* the account of the race of Yadu, and incidents like the death of the demon Śambara at the hands of Pradyumna in which Krṣna did not take part, but the marriage of Uṣā with Aniruddha figures in it as Kṛṣṇa takes part in cutting the hands of Bāṇa, Uṣā's father,

I, therefore, conclude that the above passage is an adaptation prepared from the (constituted) text of Harivaṁśa Besides, the passage includes several lines which are almost identical with corresponding lines in Harivaṁśa

The Bhāgavata Purāṇa, on the other hand, supplies to us a later and developed version of the life of Krsna There is a brief description of the race of Yadu in 9. 24 The The tenth Book of the Bhāgavata Purāṇa is entirely devoted to the account of Krsna from his childhood, and follows more or less the same lines as in Harivaṁśa The supernatural element in the life of Krsna is more pronounced here than in Harivamśa The incidents in Krsna's life mentioned in Harivaṁśa are, of course found in the Bhāgavata Purāṇa, but there are a few additional incidents which we meet here for the first time They are the deaths of the demons Trṇāvarta (10 7), Vatsaka (10 11), Aghāsura (10 12), Pralamba (10 18) and Śamkhacūda (10 34) Among incidents relating to the supernatural powers of Krsna are the all-encompassing character of Krsna as shown to Yaśodā (10 8), recovery of his foster-father Nanda when he was removed by Varuṇa (10 25) and of his being swallowed by a snake The erotic element also is more pronounced in the Bhāgavata Purāṇa than in Harivamśa The Rāsakrīdā incident is expanded to the length of showing Krsna as a lover of cowherd girls (10 28–33), on which the commentators like Śrīdhara were required to put an esoteric interpretation Kubjā, a girl in Kamsa's employ to carry fragrant articles to her master, meets Krsna on the streets of Mathurā, and is enamoured of him. Krsna plays some jokes with her and promises to meet her later After killing Kaṁsa, Krsna meets her and spends a night with her (10 48) There are a number of *stutis* interspersed in the Bhāgavata Purāṇa like the Brahmastuti and Vedastuti to satisfy the pedantic material for the Paurāṇikas All these points clearly show an advanced stage in the evolution of the Krsna myth Harivamśa, therefore, seems to be much older than the Bhāgavata Purāṇa.

I have already spoken above of the supernatural element in the Krsna myth Both Harivaṁśa and the Bhāgavata Purāṇa have it, but it is more emphatic in the latter. Similarly, the erotic element also is more predominent in the Bhāgavata Purāṇa than in Harivaṁśa. I may ask the reader to compare Rāsakrīdā (10 28–33) in the Bhāgavata Purāṇa and Hallīsakakrīdana in Harivaṁśa (adhy 63). In the former work cowherd girls enjoy the sport as if Krsna was their lover, while in Harivaṁśa Krsna is said to have indulged in the sport just as a grown up boy (कौमारकं मानयान) I have already referred to the incident of Kubjā above

There are some additional incidents mentioned in the Bhāgavata Purāṇa One of them relates that Rukmiṇī sent a letter to Krsna through a Brāhmaṇa messenger to save her from her projected marriage with Śiśupāla This letter of hers gives a new turn to the whole myth. I have already referred to the event above and have shown that Krṣṇa and Rukmiṇī loved each other merely on hearing (श्रवादेव) of the bravoury of Krsna and beauty of Rukmiṇī

In the later development of Krṣṇa myth, Rādhā figures prominently, first time in

the Brahma Vaivarta Purāṇa and in popular songs of later generations She is nowhere mentioned in both Harivaṁśa and the Bhāgavata Purāṇa. We thus have in Harivaṁśa the oldest phase of the Kṛṣṇa myth which plays an important role in Indian myths

IS HARIVAṀŚA AN ELABORATION OF VEDIC MANTRAS ?

I should like to briefly refer to a remark of Nīlakaṇṭha Caturdhara that Harivaṁśa is an elaboration of certain Mantras from Vedic literature In this connection I should like to cite the line

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।

which states that obscure passages of the Veda could be elaborated with the help of the Itihāsa and the Purāṇas It is possible that some passages from the Veda may be interpreted by reference to Itihāsa–Purāṇa, but I think that all events mentioned in Itihāsa–Purāṇa cannot be traced to the Mantras I should like to cite one or two instances in this regard The first relates to Kṛṣṇa's killing the demon Śakaṭa Nīlakaṇṭha quotes the following mantra

पृथू रथो दक्षिणाया अयोज्यैनं देवासो अमृतासो अस्थु ।
कृष्णादुदस्थादर्या विहायाश्चिकित्सन्ती मानुषाय क्षयाय ॥ RV. 1. 123. 1

and gives his interpretation as follows

पृथुर्महान्रथः शकटम् । दक्षिणाया दिश संबन्धि, मृत्युकरमित्यर्थ । अयोजि योजित । शत्रुभिरित्यर्थाल्लभ्यते । तमेनं रथं देवासो देवा, अमृतासो अमृता, आ समन्तात् अस्थु॰ परिवार्य स्थितवन्त । एतस्मिन्नन्तरे स रथ कृष्णात् कृष्णं प्राप्य तत्प्रेरणेन उदस्थात् उत्थित । विहाया आकाशाश्रित विशेषेण हयते गच्छतीति वा । यन्त्रोत्क्षिप्तगोलकवदाकाशमार्गेण उत्थाय पतितः सन् नष्ट इत्यर्थ । ततश्च अर्या ईश्वरी स्वामिनी माता तत्रत्यप्रजा वा चिकित्सन्ती संशयवती मानुषाय मनुष्यस्य क्षयाय नाशाय ॥ एतेन पतता रथेनायं बालक॰ कथं न नाशितः इत्यत्र कारणविशेषमपश्यन्ती संदिहानैवातिष्ठत्, न तु ईश्वरकृत्यमेतदित्यवेदीत् इति भावः । एवमेव सर्वेषामर्थानां प्रत्यक्षश्रुतिमूलकत्वमुन्नेयं वेदोपबृंहणत्वादस्य (हरिवंशरूपस्य) शास्त्रस्य ॥

In my view, the reference in the above-mentioned passage from the Veda to Kṛṣṇa's killing the demon Śakaṭa is questionable. Nīlakaṇṭha goes a step further and wants to bring in reference to other deeds not mentioned in Harivaṁśa when he remarks :

अत्र तृणावर्तवधोऽपि पुराणान्तरादुपसंहर्तव्यः । तदुपबृंहिका श्रुतिस्तु
साक यक्ष्म प्रपत चाषेण किकिदीविना ।
साकं वा तस्य ध्राज्या साकं नश्य निहाकया ॥ इति । ṚV. 10. 97. 13

खेचरत्वेन यक्षं पूज्यमिवात्मानं मनुते मिमीते तोलयति वा यक्ष्म । हे यक्ष्म राक्षस, तद्वत्पीडकेति वा, चाषेण तद्वर्णेन हरिणा तव हन्त्रा साकं प्रपत । भूमाविति शेष । किकिदीविना ज्ञ सन् दीव्यतीति किकिदीवि । किधातोर्बाहुलकात् किप्रत्यये लिड्भावे च किकिर्विद्वान् । तेन वा तस्य वायोर्ध्राज्या गत्या यया धूलिवात्यारूपया एनमुपरि नीतवानसि, तया साक नश्य नाशं प्राप्नुहि । निहाकया गत्या च साकं वा साहित्यं वा पतन एव न तु नाशे । अतस्तेन सह पतित॰ सन् स्वयमेक एव नाशं प्राप्नुहीत्यर्थ । एव देवैरुक्ते तृणावर्त पपात ममारेत्यर्थः ॥

There are over 60 such Vedic passages in which Nīlakaṇṭha finds references to incidents referred to in Harivaṁśa To me, they appear to be expressions of his pedantry. I, therefore, stick to my view that works like the Mahābhārata and the Purāṇas belong to a class of popular literature styled as Bardic Poetry, and if at all, they may have a very thin reference to contemporary life.

P. L. Vaidya

CONCORDANCE OF ADHYS. OF THIS EDITION

with the Bombay, Poona and Calcutta Editions

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Poona Ed.	Cal. Ed.
Adhy. 1	1. 1	1. 1	1. 1–53
2	1. 2	1. 2	2. 54–114
3	1. 3	1. 3	3. 115–256
4	1. 4	1. 4	4. 257–291
5	1. 5	1. 5	5. 292–348
6	1. 6	1. 6	6. 349–405
7. 1–45	1. 7. 1. 59	1. 7. 1–59	7. 406–466^{ab}
App. I (No. 1)	1. 7. 60–84	1. 7. 60–84	7. 466^{cd}–492
7. 46–47	1. 7. 85–90	1. 7 85–90	7. 493–498
App I (No. 2)	1. 8. 1–23^{ab}	1. 8. 1–23^{ab}	7. 499–522^{ab}
7. 48–56	1. 8. 23^{cd}–45^{ab}	1. 8. 23^{cd}–45^{ab}	8. 522^{cd}–544^{ab}
8	1. 9	1. 9	9. 545–612
9. 1–28	1. 10	1. 10	10. 613–649
9. 29–77	1. 11	1. 11	11. 650–705
9. 78–100	1. 12	1. 12	12. 706–729
10. 1–27	1. 13	1. 13	13. 730–764
10. 28–53	1. 14	1. 14	14. 765–795
10. 54–80	1. 15. 1–38^{ab}	1. 15. 1–38^{ab}	15. 796–833
11	1. 16	1. 16	16. 835–883.
12	1. 17	1. 17	17. 884–928
13. 1–69	1. 18. 1–76^{ab}	1. 18. 1–76^{ab}	18. 929–1006^{ab}
App. I (No. 3)	—	—	—
13. 70–75	1. 18. 76^{cd}–82	1. 18. 76^{cd}–82	18. 1006^{cd}–1012
App. I (No. 4)	—	—	—
14	1. 19	1. 19	19. 1013–1036
15. 1–65	1. 20. 1–76	1. 20. 1–76	20. 1037–1116
App. I (No. 5)	1. 20. 77–140	1. 20. 77–140	20. 1117–1181
15. 66–68	1. 20. 141–143	1. 20. 141–143	20. 1182–1184
16	1. 21	1. 21	21. 1185–1225
17	1. 22	1. 22	22. 1226–1236
18	1. 23	1. 23	23. 1237–1272
19	1. 24	1. 24	24. 1273–1310
20	1. 25	1. 25	25. 1311–1362

Crit. Ed.	Bom Ed.	Poona Ed.	Cal. Ed.
21. 1-10	1. 26. 1-11	1. 26. 1-11	26. 1363-1373
App. I (No. 6)	1. 26. 12-48[ab]	1. 26. 12-48[ab]	26. 1374-1410
App. I (No. 6A)	—	—	—
App. I (No. 6B)	1. 27. 1-58	1. 27. 1-58	27. 1411-1474
21. 11-37	1. 28 1-37	1. 28. 1-37	28. 1475-1512
App. I (No. 7)	1. 29	1. 29	29. 1513-1598
22	1. 30	1. 30	30. 1599-1650
23. 1-42	1. 31	1. 31	31. 1651-1712
23. 43-133	1. 32	1. 32	32 1714-1841
23. 134-168	1. 33	1. 33	34. 1843-1905
24	1. 34	1. 34	35 1906-1946
25	1. 35	1. 35	36. 1947-1968
26	1. 36	1. 36	37. 1969-1998
27	1. 37	1. 37	38 1999-2031
28	1. 38	1. 38	39. 2032-2090
29	1. 39	1. 39	40. 2091-2130
30	1. 40	1. 40	41. 2136-2198
31	1. 41	1. 41	42. 2199-2378
32	1. 42	1. 42	43. 2379-2418
33	1. 43	1. 43	44. 2419-2450
34	1. 44	1. 44	45. 2451-2504
35	1. 45	1. 45	46. 2505-2582
36	1 46	1. 46	47. 2583-2644
37	1. 47	1. 47	48. 2645-2704
38	1. 48	1. 48	49 2705-2789
39	1. 49	1. 49	50 2790-2818
40	1. 50	1. 50	51. 2819-2867
41	1. 51	1. 51	52. 2868-2899
42	1. 52	1. 52	53. 2900-2960
43	1. 53	1. 53	54. 2961-3038
44	1. 54	1. 54	55. 3039-3126
45	1. 55	1. 55	56. 3127-3179
46	2. 1	2 1	57. 3180-3211
47. 1. 53	2. 2. 1-54	2. 2. 1-54	58. 3212-3266
App. I (No. 8)	2. 3. 3-31[ab]	2. 3. 3-31[ab]	59. 3270-3299
47. 54	2. 3. 2	2. 3. 2	59. 3269
47. 55-57	2. 3. 31[cd]-34	2. 3. 31[cd]-34	59. 3300-3303
48	2. 4	2. 4	60. 3304-3369

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Poona Ed.	Cal. Ed.
49	2. 5	2. 5	61. 3371–3402
50 1–19	2. 6. 1–21	2. 6 1–21	62. 3403–3422
50. 20–29	2. 6. 22^{cd}–34	2. 6. 22^{cd}–34	63. 3423^{cd}–3435
51. 1–12	2. 7. 1–12	2. 7. 1–12	64. 3436–3447
App I (No. 9)	—	—	—
App. I (No. 9A)	—	—	—
51. 13–37	2. 7. 13–37	2. 7 13–37	65. 3448–3474
52	2 8	2. 8	66. 3475–3512
53 1–7	2 9. 1–7	2. 9. 1–7	66 3513–3519
App. I (No 10)	—	—	—
53. 8–35	2. 9 8–35	2. 9. 8–35	66 3520–3547
App I (No. 11)	—	—	—
54	2 10	2. 10	67. 3548–3591
App. I (No 12)	—	—	—
55. 1–23	2. 11. 1–24	2. 11 1–24	68. 3592–3615
App. I (No. 13)	—	—	—
55. 24–57	2. 11. 25–59	2. 11. 25–59	68. 3616–3650
56	2. 12	2. 12	69. 3652–3701
57	2. 13	2. 13	70. 3702–3727
58	2 14	2. 14	71. 3728–3786
59. 1–18	2. 15	2. 15	72. 3787–3806
59. 19–61	2. 16	2. 16	73. 3807–3853
60	2 17	2. 17	74 3854–3891
61	2. 18	2. 18	75. 3893–3959
62	2. 19	2. 19	76. 3960–4063
63	2. 20	2. 20	77. 4064–4098
64	2. 21	2. 21	78. 4099–4123
65	2. 22	2. 22	79. 4124–4232
66. 1–38	2. 23	2. 23.	80. 4233–4272
66. 39–40	2. 24. 1–2	2 24. 1–2	81 4273–4274
67	2. 24. 3–76	2. 24. 3–76	81. 4275–4348
68	2. 25	2. 25	82 4349–4387
69	2. 26. 1–31	2 26 1–31	83. 4388–4419
70	2. 26. 32–71	2. 26. 32–71	83. 4420–4460
71	2. 27	2. 27	84. 4461–4522
72	2. 28. 1–29	2 28. 1–29	85. 4523–4551
73. 1–9	2. 28. 30–38	2. 28. 30–38	85. 4552–4560
App. I (No.14)	2. 28. 39–57	2. 28. 39–57	85. 4561–4579

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Poona Ed.	Cal. Ed.
73. 10–18^{ab}	2. 28. 58–66^{ab}	2. 28. 58–66^{ab}	85. 4580–4588^{ab}
App. I (No.15)	2. 28. 66^{cd}–92^{ab}	2. 28. 66^{cd}–92^{ab}	85. 4588^{cd}–4615
73. 18^{cd}–38	2. 28. 92^{cd}–118	2. 28. 92^{bd}–118	85. 4616–4641
74	2. 29	2. 29	86. 4642–4685
75	2. 30. 1–47	2. 30 1–47	87. 4686–4733^{ab}
76	2. 30. 48–93	2. 30. 48–93	87. 4733^{cd}–4779
77	2. 31	2. 31	88. 4780–4839
78	2. 32	2. 32	89. 4840–4903
79	2. 33	2. 33	90. 4904–4950
80. 1–17	2. 34. 3–22	2. 34. 3–22	91. 4953–4973
App. I (No. 16)	—	—	—
81	2. 35	2. 35	92. 4974–5087
82. 1–5	2. 36. 1–6	2. 1–6	93. 5089–5094
App. I (No. 17)	—	—	—
82. 6–30	2. 36. 8–40	2. 36. 8–40	93. 5096^{cd}–5129
App. I (No. 18)	2. 37–2. 45	2. 37–2. 45	94. 5130–103. 5738
App. I (No. 18A)	—	—	—
App. I (No. 19)	—	—	—
83	2. 46	2. 46	103. 5739–5799
App. I (No. 20)	2. 47–2. 55	2. 47–2. 55	104. 5800–113. 6385
84	2. 56	2. 56	114. 6386–6421
85	2. 57	2. 57	115. 6422–6492
86	2. 58	2. 58	116. 6493–6578
87. 1–28	2. 59. 1–30	2. 59. 1–30	117. 6579–6608
App. I (No. 21)	—	—	—
App. I (No. 22)	—	—	—
87. 29–48	2. 59. 31–51	2. 31–51	117. 6609–6629
App. I (No. 22A)	—	—	—
87. 49–77	2. 59. 52–81	2. 59. 52–81	117. 6630–6660
88· 1–34	2. 60. 1–34	2. 60. 1–34	118 6661–6694
App. I (No. 23)	—	—	—
88. 35–44	2. 60. 35–45	2. 60. 35–45	118. 6695–6706
89	2. 61	2. 61	119. 6707–6765
App. I (No. 24)	2. 109	2. 109	168. 9488–9591
90	2. 62	2. 62	120. 6766–6786
91. 1–6^{ab}	2. 63. 1–6^{ab}	2. 63. 1–6^{ab}	121. 6787–6792^{ab}
App. I (No. 25)	—	—	—
91. 6^{cd}–21	2. 63. 6^{cd}–20	2. 63. 6^{cd}–20	121. 6792^{cd}–6807

Crit Ed.	Bom. Ed	Poona Ed.	Cal. Ed.
App. I (No. 26)	—	—	—
91. 22–24	2 63. 21–23	2. 63. 21–23	121. 6808–6810
App. I (No. 27)	—	—	—
91. 25–52	2 63. 24–89^{ab}	2. 63. 24–89^{ab}	121 6811–6876^{ab}
App. I (No. 28)	—	—	—
91. 53–55	2. 63. 89^{cd}–90^{ab}; 109^{cd}–111^{ab}	2. 63. 89^{cd}–90^{ab}; 109^{cd}–111^{ab}	122. 6876^{cd}–6877^{ab}; 6897^{cd}–6899^{ab}
App. I (No. 28A)	—	—	—
91. 56–59	2. 63. 120^{cd}–126	2. 63 120^{cd}–126	122. 6908^{cd}–6914
92	2. 64	2 64	123. 6915–6988
App I (No. 29)	2. 65–2. 76	2 65–2. 76	124. 6989–135. 7721
App. I (No 29A)	2. 77–2 81	2. 77–2. 81	136. 7722–140. 7956
App. I (No 29B)	2. 82–2. 85	2. 82–2. 85	141. 7957–144. 8198
App I (No. 29C)	2. 86–2. 87	2 86–2. 87	145. 8199–146. 8300
App. I (No. 29D)	2. 88–2. 89	2. 88–2. 89	147. 8301–148. 8470
App I (No. 29E)	2. 90	2. 90	149. 8471–8549
App I (No. 29F)	2. 91–2. 97	2. 91–2. 97	150. 8550–156. 8934
93	2. 98	2. 98	157. 8935–9010
94	2. 99	2. 99	158. 9011–9039
95	2. 100	2. 100	159. 9040–9057
96	2. 101	2. 101	160. 9058–9131
97	2. 102	2. 102	161. 9132–9176
98	2. 103	2. 103	161. 9177–9207
99. 1–26	2. 104. 1–34^{ab}	2. 104. 1–34^{ab}	163 9208–9242^{ab}
App I (No. 30)	2. 104. 34^{cd} –2. 107. 32.	2. 104. 34^{cd} –2. 107. 32	164. 9243^{cd}–166. 9450
99. 27–49	2. 108. 1–29	2. 108. 1–29	167. 9451–9480
100	2. 110	2 110	169. 9592–9681
101	2. 111	2 111	170. 9682–9699
102	2. 112	2. 112	171. 9700–9722
103	2. 113	2. 113	172. 9723–9753
104	2. 114	2 114	173. 9754–9781
105	2. 115	2. 115	174. 9782–9805
App I (No. 31)	3. 73–3 131	3. 73–3. 131	264. 14391–322. 16139
106	2. 116	2. 116	175. 9806–9898
107. 1–18	2. 117. 1–28^{ab}	2. 117. 1–28^{ab}	176. 9899–9926
App. I (No. 32)	2. 117–28^{cd} – 2. 118. 1^{ab}	2. 117. 28^{cd} – 2. 118. 1^{ab}	—

Crit Ed.	Bom. Ed.	Poona Ed.	Cal. Ed.
107. 19–87	2. 118 1^{cd}–98	2. 118 1^{cd}–98	176. 9927–10025
App. I (No 33)	2. 119 1–21	2 119. 1–21	177 10026–10047^{ab}
108 1–5	2. 119. 25–34^{ab}	2 119 25–34^{ab}	177. 10051–10060^{ab}
App. I (No 34)	2. 119. 34^{cd}–53	2 119 34^{cd}–53	177 10061–10078
108. 6–98	2. 119. 54–192^{ab}	2 119. 54–192^{ab}	177. 10079–10217
App. I (No. 35)	2. 120	2. 120	178. 10230–10280
109. 1–81	2. 121. 1–95	2 121. 1–95	179. 10281–10381
App. I (No. 36)	2. 121. 96–134	2. 96–134	179. 10382–10423
109. 82–91	2 121. 135^{cd}-145	2 121. 135^{cd}–145	179. 10424–10434
110. 1–33	2 122. 1–40	2. 122. 1–40	180 10435–10476
110. 34–73	2. 122. 46^{cd}–93	2. 122. 46^{cd}–93	181 10482–10532
111	2. 123	2 123	182. 10533–10571
112. 1–27	2. 124. 1–49	2 124. 1–49^{ab}	183. 10572–10620
112 28–32	2. 125. 1–8^{ab}	2 125 1–8^{ab}	184 10629–10637
App. I (No. 37)	2. 125. 8^{cd}–63	2. 125. 8^{cd}–63	184. 10638–10697
112. 33–49	2. 126. 2–25^{ab}	2. 126 2–25^{ab}	185 10699–10724^{ab}
112. 50–112	2. 126. 36–140	2. 126. 36–140	186. 10731–10840
112. 113–129	2. 126. 141–164	2 126. 141–164	187 10841–10866
113 1–5	2. 127. 9–12	2. 127. 9–12	188. 10875–10878
App. I (No. 38)	2. 127. 13–41	2. 127. 13–41	188. 10880-189. 10911
113. 6–70	2. 127. 42–148	2. 127 42-148	189. 10912–11021
App. I (No. 39)	2. 128. 1–22	2 128. 1–22	190. 11023–11043
113. 71–84	2. 128. 23–41	2. 128. 23–41	190. 11044–11062
114	3. 1	3 1	191. 11063–11081
App. I (No. 40)	3. 132	3 132	323. 16140–16238
115	3. 2	3. 2	192. 11082–11127
116	3. 3	3 3	193. 11128–11170
117	3. 4	3. 4	194. 11171–11224
118. 1–38	3. 5	3. 5	195. 11225–11265
118. 39–51	3. 6	3. 6	196. 11266–11278
App I (No. 41)	3. 7–3 32	3. 7–3. 32	197. 11279–222. 12277
App. I (No. 42)	3. 33–3. 40	3. 33–3 40	223. 12278–230. 12608
App. I (No. 42A)	3 41–3. 47	3 41–3. 47	231. 12609–238. 12899
App. I (No 42B)	3. 48–3. 72	3. 48–3. 72	239. 12900–263. 14390
App. I (No 43)	3. 133	3. 133	324. 16239–16324
App. I (No. 44)	3. 134	3. 134	325. 16825–16357
App. I (No. 45)	3. 135	3. 135	326. 16358–16374

॥ हरिवंशः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

This mantra is found only in N (except $\tilde{N}_1$ D_6) Ś$_1$ K_{2-4} D_{3-4} read व्यासं (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, Ś$_1$ ins ॐ स्वस्ति । श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमो नारायणाय । श्रीगुरवे नम । ॐ, K_1 ॐ नम परमात्मने । श्रीपुरुषोत्तमाय ।, K_2 ॐ नम श्रीगणेशाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।, K_4 श्रीगणेशाय नम । श्रीगुरुभ्यो नम. । श्रीसरस्वत्यै नम ।, $\tilde{N}_2$ ॐ नमो गणेशाय । ॐ नमो नारायणाय ।, $\tilde{N}_3$ V_1 ॐ नमो नारायणाय ।, V_2 B ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, V_3 ॐ नमो विघ्नेशाय (marg) । ॐ नम शिवाय । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, D_{s1} ॐ श्रीगणेशाय नम । श्रीकृष्णाय नम. ।, D_2 नम. श्रीगणेशाय । नमो भगवते वासुदेवाय, followed by 1*, 5*, and 8*, D_3 श्रीगणपतये नम । श्रीचन्द्राय नम । श्रीसरस्वत्यै नम ।, D_4 ॐ नमो विघ्नवल्लीविध्वसिने गजवदनाय । ॐ नम श्रीहरिहरहिरण्यगर्भेभ्यो नम । व्यासवाल्मीकिचरणकमलेभ्य ।, D_5 श्रीगणेशाय नम । श्रीसरस्वत्यै नम । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

[The sequence of the introductory addl stanzas occurring in the various Mss is given below Then follow these stanzas with their variants]

— After the introductory mantra, K_2 ins 1*, 2* and 3*

— K_3 ins 1*, 5*, and 3*

— K_4 ins 2*, and 3*

— $\tilde{N}_2$ ins 2*, 4*, 1*, 5*, 6*, 7*, 8*, 9*, and 3*

— $\tilde{N}_3$ ins 2*, 4*, 1*, 5*, 6*, 7*, 9*, 8*, and 3*

— V_1 ins 2*, 4*, 1*, 5*, 6*, 7*, 9*, 8*, and 3*

— V_2 ins. 2*, 4*, 1*, 5*, 6*, 8*, 7*, 9*, and 3*

— V_3 D_n (D_{n2} om 4*) ins 8*, 1*, 5*, 6*, 7*, 9*, 2*, 4*, and 3*

— B_1 ins 8*, 1*, 5*, 6*, 9*, 2*, 4*, and 3*.

— B_2 ins 1*, 8*, 5*, 6*, 9*, 4*, 2*, and 3*.

— B_3 ins 1*, 2*, 4*, 8*, 5*, 7*, 9*, 6*, and 3*

— D_s ins 1*, 6*, 7*, 4*, 5*, 8*, 2*, and 3*

— D_1 ins 10*, 1*, 5*, 2*, first line of 3*, 11*, and lines 2–4, and 6–8 of 3

— D_2 ins 2* and 3*

— D_3 ins 2*, 4*, 1*, 5*, 6*, 7*, 9*, 8*, and 3*

— D_4 ins 8*, 1*, 5*, 6*, 12*, 2*, and 3*

— D_5 ins 1*, 2*, 4*, 8*, 5*, 6*, 7*, 9*, 13*, and 3*.

Of the Mss which om the introductory mantra, $\tilde{N}_1$ begins with ॐ नमो महागणपतये । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । नैमिषारण्ये कुलपति ।

— D_6 begins with श्रीगणपतये नम । निर्विघ्नमस्तु । हरि ॐ । and then ins 14*, 15*, 16*, 2*, 4*, 5*, 6*, 9*, 8*, and 3*

— T_1 begins with श्री. ॥ शुभमस्तु ॥, and then ins 17*

— T_2 begins with श्रीराम । शुभमस्तु । अविघ्नमस्तु । श्रीशारदाम्ब नीवे कलवु । श्रीगोपालकृष्णाय नम ॥ ॐ हरि· ॐ । and then ins 16*

— T_3 begins with शुभमस्तु । अविघ्नमस्तु । श्रीमहागणाधिपतये नम ॥ and then ins 17*, 18*, 19*, 14*, 15*, lines 1–2 and 4–5 of 3* and then 20*, and lines 7–8 of 3*

— T_4 begins with 18*, 14*, 15*, 16*, lines 1–2 of 3*, and 21*

— G_1 begins with श्रीगोपालकृष्णस्वामिने नम , and then ins 16*

— G_2 begins with 17* and 22*

— G_3 begins with 17*, 22* and then reads श्रीवेदव्यासाय । श्रीकृष्णाय नमः, and then ins lines 7–8 of 3*.

— G4 begins with शुभमस्तु । हरि ॐ, then ins 14*, 15*, and 16*

— G5 begins with हरि ॐ शुभमस्तु ॥ and then ins 17* and reads श्रीमहागणपतये नमः । अविघ्नमस्तु ॥ श्रीगुरुभ्यो नम ॥ हरिः ॐ । श्रीवेदव्यासाय नम । श्रीदुर्गालक्ष्मीसरस्वत्यै नम ॥ कटबदशम् । महाराज राजश्री सुब्बय्यर् अवर्कळ हरिवंशसंपुट कावेरीनगरम् । रामन् लिखितम् ॥ श्रीहरये नमः ॥ and then ins 14*, 15*, and 16*

— M1 begins with हरि । श्रीगणेशाय नम ॥

— M2 begins with श्री । हरि । श्रीगणपतये नम । अविघ्नमस्तु । स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नम । ॐ । and then ins 14*, 15*, and 16*

— M3 begins with श्री । हरि । श्रीगणपतये नम । अविघ्नमस्तु ॥ शौनक उवाच and then ins 14*

— M4 begins with हरि । हरिवंश ।, and then ins 15*, 14*, 16*, and 20*

1* जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः ।
यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं जगत्पिबति ॥

[(L 2) D2 वाङ्मधुपुण्य (for वाङ्मयममृत)]

2* पितामहाद्यं प्रवदन्ति षष्ठं
महर्षिमक्षय्यविभूतियुक्तम् ।
नारायणस्यांशजमेकपुत्रं
द्वैपायनं वेदमहानिधानम् ॥

[(L 1) K2 श्रेष्ठ (for षष्ठ) — (L 3) K1 Ñ3 [अ]ङ्गजम्, D4 [आ]त्मजम् (for [अं]श°) — (L 4) K1 द्वैपायनं वेदनिधिं नमामि.]

3* आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ।
ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ॥
असच्च सदसच्चैव यद्विश्वं सदसत्परम् ।
परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययम् ॥
मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम् ।
नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिम् ॥
नैमिषारण्ये कुलपतिः शौनकस्तु महामुनिः ।
सौतिं पप्रच्छ धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदः ॥

[Lines 1-6 = MBh. 1 1 20-22 For lines 7-8, cf MBh 1 1 1 — (L 1) K1 आसीन (for ईशान). Dsp पुरुभूत (for °हूत) — (L 4) D6 परापराणां, T3 चराच° (for पराव°) D1 च पर (for स्रष्टारं) D1 पुरुष च तमव्ययम् (for ^{b}) — D1 om line 5 — (L 5) K3 मङ्गल, D5 माङ्गल्यं (for मङ्गल्य) Ñ2 Dsp शिवम् (for शुचिम्) — (L 7) ^{a} hypermetric D2 कुलप. (for कुलपति) K2 G3 नैमिषारण्यकुलप, Ds2 °ण्यकुलपति, T3 °ण्यकपतिः (for ^{a}) K3.4 D1.5 T3 4 शौनको नाम विश्रुत. (D1 तापसः), D4 °क: षारिपृच्छाति (for ^{b}). — (L 8) D2 सूतं (for सौतिं) K3.4 D1 5 T3 G6 पप्रच्छ सौति (T3 G3 सूत) धर्मात्मा (for ^{a}) K2 Ñ2 V1 2 B2 Ds D1 3 6 T2 3 G3 -विशारदम् D4 सौतिं सर्वपुराणज्ञं व्यासशिष्यं महामतिम्]

4* जज्ञे बहुज्ञं परमत्युदारं
यं द्वीपमध्ये सुतमात्मयोगात् ।
पराशरात्सत्यवती महर्षिं
तस्मै नमोऽज्ञानतमोनुदाय ॥

[(L 2) D6 यद् (for य) Ñ2 यं द्वीपमध्यग्धगमात्मयोगात — (L 3) B1 D3 6 महर्षेस् (for °र्षिं)]

5* यो गोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति
विप्राय वेदविदुषे बहुविश्रुताय ।
पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च तद्व-
त्तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥

[(L 2) K3 Ñ2 V1 B1 3 D1 2 5 सु(K3 स)बहु-, V2 B2 D3 6 च बहु- (for बहुवि-) — (L 3) K3 दिव्या (for पुण्या) K3 य इमा शृणोति, Ñ2 V1 2 B D3 6 शृणुयाच्च नित्य, Ds1 सतत शृणोति, D1 प्रयत. शृणोति, D2 शृणुयादजस्र, D5 कथयञ्शृणोति (for शृणुयाच्च तद्वत्) — (L 4) D2 पुण्य (for तुल्य) D5 [इ]ति (for [च]व)]

6* शताश्वमेधस्य यदत्र पुण्यं
चतुःसहस्रस्य शतक्रतोश्च ।
भवेदनन्तं हरिवंशदाना
त्प्रकीर्तितं व्यासमहर्षिणा च ॥

7* यद्वाजपेयेन तु राजसूया-
द्दृष्टं फलं हस्तिरथेन चान्यत् ।
तल्लभ्यते व्यासवचः प्रमाणं
गीतं च वाल्मीकिमहर्षिणा च ॥

8* द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

[❀ Cn द्वैपायनोष्ठ इत्यादयोऽन्यत्रस्था पट् श्लोका विभूतिकथनार्थमत्र पठ्यन्ते । ❀]

9* यो हरिवंशं लेखयति यथाविधिना महातपाः सपदि ।
स याति हरेः पदकमलं कमलं मधुपो यथा लुब्धः ॥

[(L 2) B3 om स D5 transp स and याति B1, 3 D6 om (hapl) कमलं]

10* यं ब्रह्म वेदान्तविदो वदन्ति
परं प्रधानं पुरुषं तथान्ये ।
विश्वाद्गतेः कारणमीश्वरं स
तस्मै नमो विघ्नविनाशनाय ॥

11* संसारतारणं विष्णुं योगिध्येयमनुत्तमम् ।

12* शृणोति हरिवंशं यः श्रद्धया वंशवर्धनम् ।
प्रत्यक्षरं भवेत्तेषां कपिलादानजं फलम् ॥

शौनक उवाच ।

सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितम् ।
भारतानां च सर्वेषां पार्थिवानां तथैव च ॥ १
देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
दैत्यानामथ सिद्धानां गुह्यकानां तथैव च ॥ २
अत्यद्भुतानि कर्माणि विक्रमा धर्मनिश्चयाः ।
विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमम् ॥ ३
कथितं भवता पुण्यं पुराणं श्लक्ष्णया गिरा ।
मनःकर्णसुखं तन्मां प्रीणात्यमृतसंमितम् ॥ ४
तत्र जन्म कुरूणां वै त्वयोक्तं लोमहर्षणे ।
न तु वृष्ण्यन्धकानां वै तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ५

सूत उवाच ।

जनमेजयेन यत्पृष्टः शिष्यो व्यासस्य धीमतः ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि वृष्णीनां वंशमादितः ॥ ६ C 17 B I I I P I I I

13* यो ददाति हरिवंशपुस्तक
ब्राह्मणाय विदुषे सदक्षिणम् ।
सोऽश्वमेधफलभाग्भवेन्नर
सत्यमेव कथित महर्षिणा ॥

14* चक्र यस्य भुजाग्रहस्तललित विद्युत्प्रभ राजते
शङ्खो यस्य विराजते करतले सपूर्णचन्द्रप्रभः ।
माला यस्य सचम्पका सतिलका साशोकनीलोत्पला
स त्वां पातु षडर्धविक्रमगतिस्त्रैलोक्यनाथो हरि ॥

[(14*, L 1) T_3 भुजे गभस्ति- (for भुजाग्रहस्त-) M_3 विष्वक्प्रभ (for विद्युत्प्र°) $T_{3.4}$ M_4 भ्राजते (for रा°) — (14*, L 4) T_3 M_3 [ऽ]स्मान्, T_4 $M_{2.4}$ व , G_5 न (for त्वा)]

15* योऽविद्याद्यैरशेषैर्मनसि विनिहितै. क्लेशसंज्ञैस्त्रिदोषै-
रस्पृष्टो निर्गुणत्वात्परमगुरुरज कर्मभिस्तत्फलैर्वा ।
सर्वज्ञत्वादियुक्तो निरतिशयसुखप्राप्तिहेतुर्यतीना
सोऽनादिर्वासुदेव. शमयतु दुरित सर्वजन्मार्जितं व ॥

[(L 1) M_2 रत्याद्यैर् (for ऽविद्या°) M_4 तु (for त्रि-) — (L 2) T_3 अस्पृश्यो (for °ष्टो) — (L 3) T_4 M_2 सर्वज्ञसति मु(M_2 यु)क्ते (sic) (for °ज्ञत्वादियुक्तो)]

16* जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ।
नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ॥

[(L 1) $T_{2.4}$ G_1 नमस्ते (for जित ते) — (L 2) T_4 नम (for महा-)]

17* शुक्लाम्बरधर विष्णु शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥

[(L 2) G_5 -दु खोप- (for -विघ्नोप-)]

18* वागीशाद्याः सुमनस· सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्या· स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥

19* इन्दिराकुचपाटीरपङ्कसंकलितोदर· ।
दद्यादमन्दमानन्दमचिरान्नो नृकेसरी ।
कालिन्दीजलकल्लोलकोलाहलकुतूहली ॥

20* असत्कीर्तनकान्तारपरिवर्तनपांसुलाम् ।
वाचं शौरिकथालापगङ्गयैव पुनीमहे ॥

[(20*, L. 1) M_4 -कान्तारा (for °र-).]

21* इन्दीवरदळश्याम इन्दिरानन्दकन्दळम् ।
वन्दारुजनमन्दारं वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥

22* व्यासं वसिष्ठनप्तारं शक्तेः पौत्रमकल्मषम् ।
पराशरात्मजं वन्दे शुकतातं तपोनिधिम् ॥
व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे ।
नमो वै ब्रह्मनिधये वासिष्ठाय नमो नम ॥

---

1 M_3 reads the ref before 14* $Ś_1$ शौनकादय. (also श्रीजनमेजय.), M_1 om (for शौनक) — ^{a}) D_2 सूत तन्, G_4 श्रुत सु- (for सौते सु-) — ^{c}) $Ñ_2$ $V_{1.2}$ B_3 Dn_1 Ds D_2 भरताना $Ś_1$ कुरूणा च, K_{1-3} महज्जन्म, D_1 हि सर्वेषा (for च स°)

2 K_2 om (hapl) 2 — ^{c}) $T_{1.4}$ अपि (for अथ) V_2 यक्षाणां (for सिद्धाना) — ^{d}) K_4 $Ñ_2$ $D_{1.4.5}$ $T_{3.4}$ च सर्वश , D_3 damaged (for तथैव च)

3 ^{a}) T_2 G_1 धर्माणि (for क°) V_1 अद्भुतानि च कर्माणि. — ^{b}) D_4 T_2 G_1 विविधा (for विक्रमा) G_4 भवता कर्मनिश्चया — G_1 repeats 3^{cd} after 8 — ^{d}) Ds_1 वा (for च) D_1 [ए]षाम् (for [अ]ग्र्यम्)

4 ^{a}) M_1 damaged for भवता K D_6 T_{2-4} G $M_{2.3}$ पूर्वं, M_4 सर्वं (for पुण्य) — M_4 om 4^c–12^b — ^{c}) D_6 मन्ये (for मन-) $Ś_1$ तस्मात्, $Ñ_{2.3}$ V B Dn Ds $D_{3.4}$ सौते (for तन्मां) — ^{d}) $Ś_1$ -संमतम्, $M_{1.2}$ -संनिभम् (for -संमितम्)

5 M_4 om 5 (cf v l 4) — ^{a}) $Ñ_3$ (marg as in text) V_3 अत्र (for तत्र) $D_{1.3.5}$ T_1 च, M_3 तु (for वै) — ^{b}) K_3 यथा (for त्वया) $Ś_1$ T_4 M_3 रो($Ś_1$ लो)महर्षणम्; some Mss रोमहर्षणे, लौम° or रौम° (for लोम°). — ^{c}) $Ś_1$ $V_{1.3}$ D_3 तु, K_4 B Dn Ds D_4 $T_{3.4}$ च (for वै). — ^{d}) $V_{1.3}$ B_2 (marg as in text) $_3$ Dn Ds $D_{2.3}$ M_3 तद्भवान्वक्तुमर्हति (Ds_1 D_2 °सि), D_6 T G तन्मे (D_6 °न्न.) प्रब्रूहि पृच्छत. .

6 M_4 om 6 (cf. v. l. 4), $K_{1.3}$ $Ñ_{2.3}$ V B Dn Ds

श्रुत्वेतिहासं कात्स्न्र्येन भरतानां स भारतः ।
जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशंपायनमब्रवीत् ॥ ७
महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं बहुविस्तरम् ।
कथितं भवता विप्र विस्तरेण मया श्रुतम् ॥ ८
तत्र शूराः समाख्याता बहवः पुरुषर्षभाः ।
नामभिः कर्मभिश्चैव वृष्ण्यन्धकमहारथाः ॥ ९
तेषां कर्मावदातानि त्वयोक्तानि द्विजोत्तम ।
तत्र तत्र समासेन विस्तरेणैव चाभिभो ॥ १०
न च मे तृप्तिरस्तीह कीर्त्यमाने पुरातने ।
एकश्च मे मतो राशिर्वृष्णयः पाण्डवास्तथा ॥ ११
भवांश्च वंशकुशलस्तेषां प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
कथयस्व कुलं तेषां विस्तरेण तपोधन ॥ १२
यस्य यस्यान्वये ये ये तांस्तानिच्छामि वेदितुम् ।
तेषां पूर्वविसृष्टिं च विचित्रामा प्रजापतेः ॥ १३

D3–5 सौतिर्, G1.4 om. (for सूत) — ^{a}) Hypermetric K1 यत्पृष्टं, D6 T2 G1 M1–3 सपृष्ट (for यत्पृष्ट·) — ^{b}) N (except Ś1 D5.6) T4 M3 धर्मवित् (for धीमत.) — After 6^{ab}, D6 T G M1–3 ins

23* धर्मवित्कथयामास कुलं तेषां सविस्तरम् ।

[M3 कथयामास यत्तेषा (for ^{a}) M1–3 विस्तरेण तपोधन (for ^{b})]

— ^{c}) T1 तेषां (for तेऽहं) Ś1 K1.3.4 Ñ1 कीर्तयिष्यामि, K2 V2 B1.2 (marg.) वर्त(V2 °र्ण)यिष्यामि, T3.4 कथयिष्यामि (for संप्रवक्ष्यामि) — ^{d}) T1.2 G उत्तमम् (for आदित.)

7 M4 om. 7 (cf. v. l. 4) — ^{b}) K3.4 V3 D2.4–6 T2–4 G1.3–5 M1.2 भारतानां (for भ°) K1.4 D4 सभापते; Ñ2 च भारत (for स भारत.) D1 T1 G2 M3 भारतानां स भारत (T1 G2 °तम्). — ^{c}) Hypermetric

8 M4 om. 8 (cf. v. l. 4). Before 8, some Mss ins. जनमेजय उवाच — ^{b}) Ñ (Ñ1 damaged) V B Dn Ds D1–5 T3.4 G2 श्रुति- (for बहु) K G1 बह्वर्थं श्रुतिसम-(K3.4 G1 °मि)तम्, D6 T1.2 G3.4 बह्व(G4 यथा)र्थं श्रुतिसंहितम्. — ^{c}) K3 Ñ1 Dn D6 T1.2 G पूर्वं; Ñ2.3 V B Ds D1–3 T3.4 पुण्यं; D4 तद्वै, D5 M1.2 सर्वं, M3 चित्रं (for विप्र) — ^{d}) Ś1 D5 यथा (for मया) G1 (*inf. lin.*, as in text) कृतम् (for श्रुतम्) — After 8, G1 repeats 3^{cd}

9 M4 om. 9 (cf. v. l. 4) — ^{a}) Ñ3 (marg. as in text) V1 यत्र (for तत्र) Ñ2.3 V B1.2 D2.3 महेष्वासा (for समाख्याता) — ^{b}) M1–3 बहव· (M3 दृढास्त्रा) क्षत्रियर्षभाः — ^{d}) V1 -महायशाः (for °रथाः)

10 M4 om. 10 (cf. v. l. 4). — ^{a}) D3 [अ]वदातानां, D6 प्रधानानि; G1.3.5 [अ]पदानानि (for [अ]वदातानि). D2 M3 तेषां कर्माणि नामानि; T1 तेषामप्यपदानानि; M1.2 तेषां नामानि कर्माणि — ^{b}) Ś1 नरोत्तम; D6 T1.2 G M1.2 द्विजर्षभ (for द्विजोत्तम). — ^{d}) K2.4 D1.4.5 T4 तथा विभो; Ñ1 च मे प्रभो; Ñ2.3 V1.2 D3.6 [ए]व मे (D6 वा) विभो, V3 B1.3 Dn [ए]व मे प्रभो; B2 Ds T2 G1 च मे विभो, D2 च वै प्रभो, T1 [अ]पि वा विभो, T3 कथा प्रभो (sic), G4 [ए]व चाभित., G5 [ए]व चापि भो, M1–3 न चाभिभो (for [ए]व चा°)

11 M4 om. 11 (cf. v. l. 4) — ^{a}) Ñ2 अस्तीति, M1–3 अभवत् (for अस्तीह) — ^{b}) Ñ3 V1.3 B Dn Ds D2.3 T1.4 G4.5 M1–3 कथ्यमाने (for कीर्त्य°) — ^{c}) Ñ2 [ए]ष, V3 B Dn Ds [ए]व (for मे) Ś1 एकशोऽप्यभवद्राजन् (sic) — ^{d}) T1 वार्ष्णेया. (for वृष्णय.) Ś1 तदा (for तथा). D6 T2 G (except G2) वृष्णयश्चान्धकाश्च ये

12 M4 om. 12^{ab} (cf. v. l. 4) — ^{a}) D6 T2 G1.4.5 वंशास्तु कुकुरा(T2 °रु)स्तेषां — ^{b}) D6 T2–4 G1.3–5 M3 स्वय (for तेषां) Ś1 -दर्शिनाम् — ^{c}) K4 कथय त्वं (for °यस्व) M3 प्रभवश्च पुनस्तेषां. — ^{d}) D3 यथाश्रुतम् (for तपोधन) — After 12, T2.3 G1 ins. 27*

13 ^{a}) Ś1 यथात्वत्त, K1 D1 G5 M4 [अ]न्ववाये ये; K2 °या ये ये, K3 T1 °ये ये च (T1 तु), G2 °ये जातास् (for °ये ये ये). T3 ये च यस्यान्वये जातास् — ^{b}) Ś1 तत्त्वम् (for तांस्तान्) — After 13^{ab}, Ś1 ins.:

24* पूर्वं कथा समाख्याता विचित्रा च महीपते ।

while K2–4 Ñ2.3 V B Dn Ds D1–4 T4 ins. after 13^{ab} D5 after 13

25* सर्वमेतदशेषेण कथयस्व द्विजोत्तम ।

[Ñ3 V1 B2 Dn Ds T4 स त्व सर्वम् (for सर्वमेतद्) B3 स त्वं सर्व विशेषेण (for ^{a}). Ñ3 V1 B D3 T4 महामुने (for द्विजोत्तम)]

D2.5 cont.

26* येन वै शृण्वतां पुंसामपुत्रत्वं प्रणश्यति ।

T4 cont. after 25*. T2.3 G1 ins. after 12 D2 G4 after 13

27* एवं संचोदितो राजा व्यासशिष्यो महामुने ।

[G1 स नोदितो (for सचो°). T3.4 महामुनिः; G4 °मतिः (for °मुने)]

— Ś1 K2 om. 13^{cd}. — ^{c}) D4 पूर्वं (for पूर्व-). D6 -प्रवृत्तिं

सूत उवाच ।

सत्कृत्य परिपृष्टस्तु स महात्मा महातपाः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च कथयामास तां कथाम् ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्कथां दिव्यां पुण्यां पापप्रणाशिनीम् ।
कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिसंमिताम् ॥ १५
यश्चैनां धारयेत्तात शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ।
स्ववंशधारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ १६
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् ।
प्रधानं पुरुषं तस्मान्निर्ममे विश्वमीश्वरः ॥ १७
तं वै विद्धि महाराज ब्रह्माणममितौजसम् ।
स्रष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणम् ॥ १८
अहंकारस्तु महतस्तस्माद्भूतानि जज्ञिरे ।
भूतभेदाश्च भूतेभ्य इति सर्गः सनातनः ॥ १९
विस्तरावयवं चैव यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ।
कीर्त्यमानं शृणु मया पूर्वेषां कीर्तिवर्धनम् ॥ २०
धन्यं यशस्यं शत्रुघ्नं स्वर्ग्यमायुर्विवर्धनम् ।
कीर्तनं स्थिरकीर्तीनां सर्वेषां पुण्यकर्मणाम् ॥ २१
तस्मात्कल्याय ते कल्यः समग्रं शुचये शुचिः ।
आ वृष्णिवंशाद्वक्ष्यामि भूतसर्गमनुत्तमम् ॥ २२　C 34 B 1 1 P 1 1

च, T2 G M1 2 -प्रसृष्टिं च, M3 -विसृष्टिं हि (for °ष्टिं च) — d) K1 4 विचित्रां तां, K3 Ñ V1 B Dn Ds D1–3 5 T3 4 विचिन्त्येमां, Ñ3 (marg) विचिन्त्यैतां, M3 °त्रार्थं (for °त्रामा)

14 T3 4 om the ref Some Mss सौतिर् (for सूत) — a) Dn1 प्रतिपृष्टस्, Ds D6 परितुष्टस् (for °पृष्टस्) Ś1 स, K1 2 4 D5 T3 4 सन्, D4 ऽसौ (for तु) K3 जनमेजयेन संपृष्ट (hypermetric) — b) V2 व्यासशिष्यो (for स महात्मा) Ś1 K Ñ2 D1 5 M3 महायशा (for °तपा.) D2 शिष्यो व्यासस्य धर्मवित् — c) K3 -पूर्व्या स, V1 D6 T1 2 4 G1–3 M4 -पूर्व्याच्च, D1 -पूर्वेण, G4 M3 -पूर्व्येण, G5 -पूर्व्याद्वा (for -पूर्व्या च) — d) Ś1 भागश., K1 (*sup lin* as in text) 3 4 T1 भारतम् (T1 °त), T2 G M भार्गव. (for तां कथाम्)

15 T3 om the ref — a) Ñ1 Ds D6 T1 2 G1 पुण्यां, Ñ3 V1 एतां, V3 एनां (for दिव्यां) — b) Ś1 K Ds D5 सर्व-, Ñ1 D6 T1 3 4 G2–5 M4 दिव्यां (for पुण्यां) K1 2 4 Ñ1 3 V1 3 B2 3 Dn D2 3 5 M1–3 -प्रमोच(V1 3 D3 °चि)नीम्, D4 6 T2 -प्रणाशनीम् (for °शिनीम्) — c) D4 कथां (for मया) — d) V3 -विश्रुताम्, D3 संम°, D6 T1 2 G (except G4) -संहि° (for -संमि°) Ś1 बह्वर्थां श्रुतविस्तराम्, Ñ M4 °र्थश्रुतिविस्तरा(M4 °संहिता)म्

16 a) Ñ3 V B1 3 Dn D3 [इ]मां, D5 6 G2 4 M4 [ए]तां (for [ए]नां) D6 T1 2 G M1 2 4 कथयेत् (for धार°) Dn वापि; D2 3 नित्य, T3 पुण्यां; T4 पूज्यां (for तात) D1 यश्चैतां धारयेन्नित्यं — b) V D6 T1 2 G च (for वा) — After 16^{ab}, D6 T1 2 G M4 ins

28* यश्चैनां धारयेद्विप्रः श्रावयेद्वा महात्मनाम् ।

[D6 G2, 4 [ए]तां (for [ए]ना) T1 विद्वान् (for विप्र)]

— c) G2 M4 -धारणां (for °ण) — d) M3 काले स्वर्गे (for स्वर्गलोके)

17 a) Ñ2 3 यत्तु; M1–3 नित्यं (for यत्तन्) — b) M1–3 यत्तत् (for नित्यं) — c) V1 प्रधान- (for °नं) Ds1 T3 4 G2 4 M1 2 पुरुषस् (for °ष) V3 यस्मान् (for त°) Ś1 प्रधानपुरुषस्त तु — d) Ś1 K1 3 4 लोकभावनम्, K2 Ñ1 V3 B Dn D1 T4 विश्वमीश्वरम्, D6 T1 G2–5 M महदीश्वर., T2 जगदी° (for विश्वमी°)

18 Ś1 transp 18^{ab} and 18^{cd} — c) D2 5 M1 2 4 -लोकानां (for -भूतानां) — d) D1 नित्यमात्मपरायणम्, T2 3 G1 नारायणमनामयम्

19 a) Ñ2 D5 च (for तु) — b) D1 निर्ममे (for जज्ञिरे) — c) Ś1 Ñ1 -भेदश्च, Ñ2 D1 T2 -सर्गस्तु, D2 T1 4 -भेदास्तु, D5 -सर्गास्तु, T3 -सर्गश्च (for -भेदाश्च) G5 भेदेभ्य (for भूतेभ्य) M3 भूतं भूताश्च भूतेभ्य — d) V2 पुरातनः (for सना°)

20 a) Ds D3 विस्तारावयवं चैव, D6 M4 विस्तरेण मया चैव — b) D3 यथाप्रज्ञा (for °प्रज्ञ) Ś1 K1 2 4 D1 यथाश्रुति, D4 °श्रुतिम्, D6 G2 °विधि (for °श्रुतम्) K3 यथावेदं यथाश्रुतिम् — d) Ś1 K Ñ2 V2 3 D1 2 4 5 M3 सर्वेषां (for पू°)

21 D4 reads 21^{ab} on marg — a) D5 G1 3 5 M3 आयुष्य (for शत्रुघ्नं) G4 धन्यं वशस्य माहात्म्यं — b) Ñ3 V1 2 B Dn Ds D3 T1 स्वर्ग्यमायु प्रवर्धनम्; D5 M3 शत्रुघ्नं स्वर्ग(M3 कीर्ति)वर्धनम्, T3 4 M2 स्वर्ग्यमायुष्यव(M2 °षि व)र्धनम् — c) Ñ2 D5 कीर्तितं (for कीर्तनं) T2 G5 स्थिति-, G1 गीत- (for स्थिर-) — d) Ñ1 2 -कर्मिणाम्

22 a) M4 कल्पाय (for कल्याय), M3 कल्पः (for

विष्णुः स्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् ॥ २३
आपो नारा इति प्रोक्ता नाम्ना पूर्वमिति श्रुतिः ।
अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ २४
हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेशयम् ।
तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति नः श्रुतम् ॥ २५
हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ।
तदण्डमकरोद्द्वैधं दिवं भुवमथापि च ॥ २६
तयोः शकलयोर्मध्यमाकाशमकरोत्प्रभुः ।
अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे ॥ २७
तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिम् ।
ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन्प्रजापतिम् ॥ २८
मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
वसिष्ठं च महातेजाः सोऽसृजत्सप्त मानसान् ॥ २९
सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ।
नारायणात्मकानां वै सप्तानां ब्रह्मजन्मनाम् ॥ ३०
ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसंभवम् ।
सनत्कुमारं च ऋषिं पूर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ ३१

कल्य·) Ś1 यस्मात्काल्याय ते काल्य., K Ñ1 3 V B1 2 D T G2 त(K1 3 Ds य)स्मात्कल्पाय ते कल्प. — ^{b}) K3 D1 G5 M3 समग्र. D4 सृजते (for शुचये) Ś1 समग्रा· शुचय· शुचेः (sic) — After 22^{ab}, Ś1 K D1 3 4 6 ins

29* तस्मै हिरण्यगर्भाय पुरुषायेश्वराय च ।
अजाय प्रथमायैव वरिष्ठाय प्रजापते ।
ब्रह्मणे लोकनाथाय गरिष्ठाय स्वयंभुवे ॥

[(L 1) D1 6 महात्मने (for [ई]श्वराय च) —(L 2) D3 अग्राय (for अजाय) Ś1 प्रजाभुवे, D1 महात्मने, D3 [ई]-श्वराय च (for प्रजापते·) —(L 3) Ś1 D1 6 -तन्त्राय (for -नाथाय) Ś1 नमस्कृत्य (for गरिष्ठाय) D1 लोकातीताय मानिने, D6 नमस्कृत्य महात्मने (for ^{b}).]

D1 cont

30* प्रणम्य प्रभवे पूर्वं तस्मा अमिततेजसे ।

23 ^{a}) K4 Ñ1 2 3 (marg. as in text) V B D (except D6) T3 G2 ततः (for विष्णु.). — ^{d}) B2 3 D1 बीजम् (for वीर्यम्) K अथासृजत्, D2 अथाक्षिपत्, G1 महत्सृजत् (for अवासृ°)

24 ^{b}) G5 श्रुताः, M3 श्रुतम् (for श्रुतिः) Ś1 Ñ2, 3 V B D (except D6) T2–4 आपो वै नरसूनवः. — ^{c}) Ñ B2 3 D2 M4 तत् (for ता) V1 तत्तु (for पूर्वं) D6 G1 2 M1–3 ता यदस्यायनं पूर्वं, T1 G4 5 ताश्च (G4 °सां; G5 °सु) यस्यायनं पूर्वं, G3 corrupt. — ^{d}) Ñ3 (marg) V3 M4 तस्मान् (for तेन)

25 ^{a}) G (except G2) हिरण्यमभवत्तस्मात् — ^{c}) Ñ2 V2 T3 4 तस्मिन् (for तत्र) — ^{d}) Ñ1 विश्रुतम्, Ñ2 T4 G2 M4 नः श्रुतिः; T2 G1 3–5 विश्रुतः (for नः श्रुतम्).

26 ^{a}) Ś1 -वर्णं (for -गर्भो). — ^{c}) T G2 3 M3 द्वेधा (for द्वैधं) Ś1 तद्द्विधाण्डं विधायाशु. — ^{d}) G2 दिव्यं (for दिवं). D3 भूमिम् (for भुवम्). Ñ3 V1 Dn1 D5 वा (for च) Ś1 दिव भूमिं च निर्ममे, G4 दिव विश्वमथोऽपि च.

27 ^{a}) K1 3 4 ततः (for तयोः) K Ñ V B Dn Ds D1–4 मध्ये, D5 T3, 4 G2 मध्य (for मध्यम्) — ^{b}) Ś1 Ñ2 Dn Ds T3 4 असृजत् (for अकरोत्) K2 T2 G1 3 5 विभुः (for प्रभु.). — ^{c}) Dn2 वारिप्लवा (for पारि°) Ñ1 उर्वीं (for पृथ्वीं) — ^{d}) D3 दिश (for दिशश्) D2 [अ]ष्टौ तथा (for दशधा) Ś1 तथा, Ñ2 [अ]धात् (for दधे)

28 ^{a}) Ś1 तत. (for तत्र). — ^{b}) Ñ D3 D2 G1 काम- (for कामं). T2 G1 3 4 अतो (for अथो) Ñ1 Ds D1 रति. Ś1 कामक्रोधावथो रते (sic), Ś1 (marg.) कामं क्रोधमथातनोत् — ^{c}) Ś1 (sup. lin as in text) तत्रापां; K1 (also as in text) ब्रह्मरूपां (hypermetric), D3 तद्भूतां (for तद्रूपां). — ^{d}) T2–4 G M1, 3, 4 प्रजापतिः.

29 ^{a}) K Ñ V B3 Dn Ds D1 4 G2, 4 M1 3 अत्र्यङ्गिरसं; B1 2 अत्रिमङ्गिरसं (hypermetric). — ^{c}) Some Mss वशिष्ठं. — ^{d}) T1 G (except G3) M ससृजे (for सोऽसृजत्).

30 ^{a}) Ś1 K1 [ए]व (for [इ]ते). — ^{b}) Ś1 (sup lin.) K1 D3 पुराणे निश्चयो मत.; D4 °णे निश्चया मता· — ^{c}) K3 Ñ2 3 V1 2 B2 D3 4 तु, K4 Ñ1 V3 D1 5 च (for वै). K1 (sup lin as in text) 2 नारायणात्मकास्ते वै — ^{d}) V1 द्विज- (for ब्रह्म-) D6 G3–5 M3 -योनिनाम्, T2 G1 -योगि°; G2 -वादि° (for जन्म°) Ś1 (sup lin as in text) सप्तानां ब्रह्मजात्सताम् (sic), K1 2 °पि ब्रह्मपूजका (K2 °तेजसः).

31 ^{b}) Ś1 K3 दोषात्मके (K3 °कं) (for रोषात्मसं-) M4 रुद्रं दोषात्मकं प्रभुम् — ^{c}) K4 Ñ3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 M3 विभु, Ñ1 D6 T2 G1, 5 M1, 2 4 कृतिं; Ñ2 विभुः; T1 G2 3 मुनिं; G4 गातिं (for ऋषिं). — ^{d}) Ñ1 D1, 4, 5 G2 सर्वेषाम् (for पूर्वे°).

32 ^{a}) Ś1 (marg) K2 4 B Dn Ds D1, 3–5 T3 4 सप्तैते जनयन्ति स्म; K1, 3 सप्तस्वेतेषु जायन्ते; Ñ2 सप्तैव ते व्यजा-

सप्त त्वेते प्रजायन्ते प्रजा रुद्रश्च भारत ।
स्कन्दः सनत्कुमारश्च तेजः संक्षिप्य तिष्ठतः ॥ ३२
तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगणान्विताः ।
क्रियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलंकृताः ॥ ३३
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
यादांसि च ससर्जादौ पर्जन्यं च ससर्ज ह ॥ ३४
ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ।
साध्यांस्तैरयजन्देवानित्येवमनुशुश्रुमः ॥ ३५
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ।
आपवस्य प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः ॥ ३६
द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ।
अर्धेन नारी तस्यां स ससृजे विविधाः प्रजाः ।
दिवं च पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य तिष्ठति ॥ ३७
विराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजत्पुरुषं विराट् ।

यन्त, Ñ3 V D2 सप्तस्वेता अ(Ñ3 °ता· प्र-, D2 °ता व्य)जायन्त, T2 G1 सप्त चेति प्रजायन्ते — ^{b}) K3 प्रजां (for प्रजा) Ś1 (marg as in text) K1 4 V2 3 D3 रुद्राश्, Ñ2 रुद्र, Ñ3 V1 B2 G5 रुद्रांश् (for रुद्रश्) D4 प्रजा रुद्रेण वै सह — ^{c}) Ś1 (*sup lin* as in text) K1 3 4 D3 अत·, D1 स्वय (for स्कन्द·) Ś1 (*sup lin* as in text) K1–3 तु (for च) — ^{d}) K1 3 4 D1 3 4 तिष्ठति (for °त.) Ś1 तेजः सहृत्य तिष्ठति — T G M4 ins after 32 D6 after 33^{ab}

31* सनश्च योगतत्त्वज्ञं सनकं च सनन्दनम् ।
एते सप्त समाख्याता ऋषय संशितव्रता ॥

[(L 1) T1 3 4 G2 4 तत्त्वज्ञ (for °ज्ञ) D6 सनन्दयोगतत्त्वज्ञौ (for ^{a}) D6 G3 सनातनम् (for सनन्दनम्) — D6 om line 2 — (L 2) M4 मयाख्याता (for समा°)]

33 ^{a}) G3 5 समभवन् (for सप्त महा-) V1 -तेजा (for -वशा) G4 तेषां तेषां सप्त सप्त — ^{b}) T2 G1 दिव्य-, G4 (also as in text) वंशा (for दिव्या) V1 B2 D1 3 T2 G5 -गुणान्विता (for -गणा°) Ś1 K1–3 दिव्या देवर्षिपूजिता· — After 33^{ab}, D6 ins 31* — ^{d}) D3 राजर्षिभिर् (for मह°)

34 ^{a}) D2 विद्युत्तोयानि मेघांस्तु — ^{b}) G4 रोहितेन्द्रायुधानि च — M1–3 read 34^{cd} twice — ^{c}) Ñ1 V B Dn Ds D1 3–5 वयांसि, D2 रक्षांसि (for यादांसि) K2 ससर्जादौ च पर्जन्यं, D6 T1 2 G M1–3 (last three first time) 4 उल्कानिर्घा(D6 °न्युत्पा)तकेतूंश्च — ^{d}) K2 वयांसि (for पर्जन्यं) T2 तथैव च (for ससर्ज ह) Ñ2 3 (marg) V1 D2 पर्जन्यममितं (Ñ3 V1 °पि स) प्रभु, M1–3 (all first time) ससर्जादौ प्रजापति.

35 ^{a}) Ñ2 सामादि (for °नि) — After 35^{ab}, Ś1 K V2 Dn D3 (marg) 4 ins

32* मुखाद्देवानजनयत्पितॄंश्चैशोऽपि वक्षसः ।
प्रजनाच्च मनुष्यान्वै जघनान्निर्ममेऽसुरान् ॥

[Ś1 transp line 1 and line 2 — (L 1) K3 अजयत (for अजनयत्) Ś1 पितॄंश्चैव, K4 D4 पितृवशो (for पितॄश्चैशो) — (L 2) K1 प्रजननान् (for °नाच्च) Ś1 सुख (for ऽसुरान्)]

— ^{c}) V1 B1 G2 4 साध्यास् Ñ2 स्वजनयन् (for तैरयजन्) Ś1 V3 B2 3 D2 3 6 साध्यास्तैरजयन्देवान्, K1 Ñ1 V2 Dn D1 4 5 G1 साध्यानजनयद्देवान्, T1 2 G3 M साध्यास्तैरयजन्देवा, T3 साध्यास्ते त्वभवन्देवान्, T4 साध्यास्ते प्रथमं देवा — ^{d}) K3 Ñ3 V B Dn1 Ds D1 5 T2–4 M1 2 -शुश्रुम (for °म)

36 ^{a}) Ñ2 रूपाणि (for भूतानि) — ^{b}) Ś1 चैव; D2 तत्र (for तस्य) — After 36^{ab}, D4 ins

33* ब्रह्माणं हृदय भित्त्वा निश्रितो भगवान्भृगुः ॥
स्तनं तु दक्षिणं भित्त्वा ब्रह्मजेन च विग्रह ।
निश्रितो भगवान्धर्म सर्वलोकसुखावह. ॥
त्रयस्तस्य वरा· पुत्रा. सर्वभूतमनोहरा· ।
कामः शमश्च हर्षश्च तेजसा लोकधारिणः ॥ [5]
कामस्य तु रतिर्भार्या शमस्य प्रीतिरङ्गना ।
नन्दा भार्या च हर्षस्य त्रयो लोका. प्रतिष्ठिता· ॥

— ^{c}) Ñ2 आदावस्य, Ñ3 (also as in text) अप°, T2 G2 आप्लु°, G4 अप्लु° (for आप°) D6 प्रजासर्गं., M3 °सर्गौ — ^{d}) K4 D3 च, D1 4 5 तु, G3 ऽपि (for हि) D6 प्रजातोऽभूत्प्रजापते. — After 36, Ś1 K Dn D3 (marg) 4 G4 M2 ins

34* सृज्यमानाः प्रजा नैव विवर्धन्ते यदा तदा ।

[Ś1 सृजमाना (for सृज्य°) K2 [ए]व, K4 [अ]नेन (for [ए]व)]

37 ^{c}) K4 Ñ2 D3–5 तस्यां च, Ñ3 V1 2 B1 Ds D2 T2 तस्यां तु, V3 तस्यास्तु, G1 2 तस्यासीत्, G3–5 यस्यां स, M3 तस्मात्सा (for तस्यां स) — ^{d}) K4 Ñ2 V1 2 B Ds D2–5 T3 सोऽसृजद्, G2 स जज्ञे (for ससृजे) — ^{e}) M3 नभश्च (for दिवं) D2 5 दिवं चैव तथा भूमिं — ^{f}) Ś1 विश्वत, K1 धिष्ठित·, K2 4 Ñ1 2 V2 3 (orig) B1 3 Dn D5 M4 ति(Ñ1 वि)ष्ठतः, V3 (*sup lin*) वेष्टितः; M1 2 विष्ठितः, M3 विश्रुतं (for तिष्ठति) D6 महिम्ना प्राप्य तिष्ठतः

38 ^{a}) D3 विष्णुं, M1–3 ब्रह्मा (for विष्णुः) — ^{c}) K1–3 च (for तं) — ^{d}) K1, 2 4 D3 4 तस्य; T1 2 G1 2 4 तस्मान् (for तद्वै), K1 श्रुतम्; G5 बत (for स्मृतम्).

पुरुषं तं मनुं विद्धि तद्वै मन्वन्तरं स्मृतम् ।
द्वितीयमापवस्यैतन्मनोरन्तरमुच्यते ॥ ३८
स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज पुरुषः प्रभुः ।
नारायणविसर्गः स प्रजास्तस्याप्ययोनिजाः ॥ ३९
आयुष्मान्कीर्तिमान्धन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः ।
आदिसर्गं विदित्वेमं यथेष्टां प्राप्नुयाद्गतिम् ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

२

वैशंपायन उवाच ।
स सृष्टासु प्रजास्वेवमापवो वै प्रजापतिः ।
लेभे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजाम् ॥ १
आपवस्य महिम्ना तु दिवमावृत्य तिष्ठतः ।
धर्मेणैव महाराज शतरूपा व्यजायत ॥ २
सा तु वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ।
भर्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ॥ ३
स वै स्वायंभुवस्तात पुरुषो मनुरुच्यते ।

— ^{c}) Ñ $B_{2.3}$ Ds $D_{1.2.5}$ T_{2} मानसस्य, D_{4} मानवस्य, M_{3} तापसस्य (for आपवस्य). V_{3} (*sup. lin.*) B_{1} G_{1} द्वितीयं मानसस्यैवं (G_{1} °व); T_{1} G_{2-5} $M_{1.2.4}$ °य तापस नाम.

39 ^{a}) K_{3} T_{2} G वैराजं. K_{4} परः (for प्रजा-). — ^{b}) K_{3} प्रभुम्, B_{3} परः; $D_{2.5}$ विभुः (for प्रभुः). — After 39^{ab}, D_{6} T G M_{4} ins.:

35* मनुं प्रजापतिं विद्धि ससर्ज प्रभुरीश्वरः ।

— T_{2} G_{1} M_{4} read 39^{cd} twice. — ^{c}) $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ D_{3} M_{4} (second time) -विसर्गस्य (M_{4} °स्थ.); D_{2} -परः सर्गः; D_{5} -पराः सर्गाः, T_{2} G_{1} (both second time) -निसर्गस्य, $M_{2.3}$ -विसर्गाच्च (M_{3} °न्स) (for °र्गः स). $Ñ_{1}$ नारायणात्मकः सर्गः, $T_{1.2}$ (first time) $_{4}$ G_{1} (first time)$_{, 2-4}$ M_{4} (first time) प्रजापतेरयं सर्गः. — ^{d}) D_{2} तस्याम् (for तस्यापि). T_{2} G_{1} (both second time) [अ]योनिजाम्.

40 V_{3} M_{4} om. 40^{ab}. T G transp. 40^{ab} and 40^{cd}. — ^{a}) $K_{2.4}$ $Ñ_{2}$ D_{3} भव्यः, T_{2} G_{1} धीमान् (for धन्यः). — ^{b}) D_{6} भविष्यति, M_{1-3} भवत्युत (for भवेन्नरः). K_{1-3} Dn G_{3} प्रजावाञ्छ्रुतवांस्तथा. — T G ins. after 40^{ab}, $M_{1.2.4}$ after 40:

36* स्थिरवंशश्च भवति मृतः स्वर्गे महीयते ।

— ^{c}) $D_{2.4.5}$ [ए]नं, T_{2} G_{1} [ए]व (for [इ]म). — ^{d}) K_{4} B_{3} M_{4} यथेष्टं (for °ष्टां). V_{1} $D_{1.6}$ $T_{1.2}$ $G_{1-3.5}$ M चाप्नुयाद् (for प्रा°). T_{3} G_{4} यथेष्टां गतिमाप्नुयात्.

COLOPHON. — *Mention of the Epic*: K_{1-3} $Ñ_{3}$ B_{1} D_{1} $T_{2.3}$ $G_{1.3-5}$. — *Mention of Khila*: K $Ñ_{3}$ $V_{1.3}$ B Dn $D_{1.4.5}$ $G_{1.3.4}$ M_{4}. — *Sub-parvan*: B_{1} Ds आश्चर्यपर्व, T_{3} माथुर. — *Adhy. name*: $Ś_{1}$ K_{4} $Ñ_{3}$ V B $D_{2.4.6}$ $T_{1.2}$ G M आदिसर्गः, K_{1-3} भूतसर्गः, K_{4} (also) प्रथमः सर्गः, $Ñ_{2}$ Ds प्रथमसर्गः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K_{1} $Ñ_{1.2}$ V_{1} B Dn Ds D_{4-6} T G M_{1-3} 1. — *Śloka no.*: K_{1} Dn_{1} 46, K_{3} 43, Ds_{1} 53, D_{2} 51, D_{4} 59; T_{2} 44.

2

1 D_{2} om. the ref. — ^{a}) $Ś_{1}$ सु-, K_{1-3} D_{3-6} M_{1-3} सं- (for स). V_{2} B $T_{1.2}$ G_{3} $M_{3.4}$ सृष्ट्वा तु (for सृष्टासु). K_{4} $Ñ_{3}$ V_{1} Ds D_{2} $T_{3.4}$ $G_{1.2.4.5}$ स सृष्ट्वा तु प्रजास्त्वेवं. — ^{b}) $K_{1.4}$ D_{1} मानसेन; $Ñ_{1}$ D_{6} M_{1-3} आपवेन, T_{1} $G_{3.5}$ M_{4} °वेयः, T_{2} G_{1} ततो वेदाः, $T_{3.4}$ $G_{2.4}$ आपवो य (for °वो वै). — ^{d}) $Ś_{1}$ शतरूपाभिधानतः.

2 ^{a}) D_{3} अथ सा स्व-, G_{3} आपवेय- (for °वस्य). T_{2} G_{5} आपवेयस्य महिम्ना. — T_{1} G_{2} om. 2^{bc}. — ^{b}) $D_{2.3}$ G_{5} M_{3} तिष्ठति (for °तः). — ^{c}) K_{1} (*sup. lin.* as in text) $D_{1.4}$ अर्धेनैव (D_{1} °न वै) (for धर्मेणैव). D_{6} M_{3} महिम्ना तु (for महाराज). — ^{d}) D_{1} [अ]प्यजायत, M_{3} व्यराजत (for व्यजायत).

3 G_{4} om. (hapl.) 3^{a}–5^{b}. $Ś_{1}$ repeats 3^{ab} after 14^{ab}. — ^{a}) $Ś_{1}$ (first time) वर्षशतं (for वर्षायुतं). — ^{b}) K_{4} $Ñ_{2}$ $D_{4.5}$ -दुष्करम्, B_{3} -दारुणम् (for -दुश्चरम्). — ^{c}) $Ś_{1}$ (*sup. lin.* as in text) कर्तारं (for भ°). $Ś_{1}$ (*sup. lin.*) दीर्घ- (for दीप्त-). V_{1} $D_{2.4.5}$ $T_{3.4}$ -वपुषं; D_{3} -मनसं (for -तपसं).

4 G_{4} om. 4 (cf. v. l. 3). — ^{a}) $D_{1.4.5}$ राजन्; D_{2} ब्रह्मा (for तात). — K_{1} $Ñ_{2}$ V_{3} om. (hapl.) 4^{cd}. — ^{c}) $T_{3.4}$ [ए]वं (for [ए]क-). — ^{d}) K_{4} अथ (for इह).

तस्यैकसप्ततियुगं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥ ४
वैराजात्पुरुषाद्वीरं शतरूपा व्यजायत ।
प्रियव्रतोत्तानपादौ वीरात्काम्या व्यजायत ॥ ५
काम्या नाम महाबाहो कर्दमस्य प्रजापतेः ।
काम्यापुत्राश्च चत्वारः सम्राट् कुक्षिर्विराट् प्रभुः ॥ ६
उत्तानपादं जग्राह पुत्रमत्रिः प्रजापतिः ।
उत्तानपादाच्चतुरः सूनृता सुषुवे सुतान् ॥ ७
धर्मस्य कन्या सुश्रोणी सूनृता नाम विश्रुता ।
उत्पन्ना वाचि धर्मेण ध्रुवस्य जननी शुभा ॥ ८
ध्रुवं च कीर्तिमन्तं चाप्ययस्मन्तमयस्पतिम् ।
उत्तानपादोऽजनयत्सूनृतायां प्रजापतिः ॥ ९
ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि भारत ।
तपस्तेपे महाराज प्रार्थयन्सुमहद्यशः ॥ १०
तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतः स्थानमात्मसमं प्रभुः ।
अचलं चैव पुरतः सप्तर्षीणां प्रजापतिः ॥ ११
तस्याभिमानमृद्धिं च महिमानं निरीक्ष्य च ।
देवासुराणामाचार्यः श्लोकमप्युशना जगौ ॥ १२
अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहो व्रतम् ।
यमद्य पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ १३
तस्माच्छ्लिष्टिं च मान्यं च ध्रुवाच्छंभुर्व्यजायत । C 67 B I 2 14 P I 2 14

5 G4 om 5^{ab} (cf v 1 3) M4 om 5^{a}–14^{b} —^{a}) Ś1 D6 T4 G2 वीराच्, D4 G1 वीरौ (for वीरं) K1 3 द्वौ राजन्पुरुषाद्वीरौ ; D1 वैराजपुरुषाद्वीरौ —^{c}) K4 Ds1 प्रियवृत्तोत्तानपादौ —^{d}) Ś1 वीरौ कन्या, D4 (marg) 6 वीरात्कन्या, T3 अपरा च (for वीरात्काम्या)

6 M4 om 6 (cf v 1 5) —^{a}) Ś1 K1–3 महाभागा (for °बाहो). — After 6^{ab}, T1 2 4 G ins

37* सुता सुतपसा युक्ता महती लोकधारिणी ।

[T1 नु (for सु-) T1 G3 -सारिणी (for -धा°)]

— B3 om 6^{cd} —^{c}) K4 D6 M1–3 कन्या (for काम्या-) K1–3 Ñ2 V3 B1 Dn Ds2 D2 4 T4 G2 4 तु (for च) —^{d}) Ś1 corrupt K3 चक्षुर् (for कुक्षिर्) — K2–4 Ñ2 3 V B1 2 D (D3 marg) T3 4 ins after 6 B3 after 6^{ab}

38* प्रियव्रतं समासाद्य पतिं साजनयत्सुतान् ।

[K4 Ds1 प्रियवृत्त (for °व्रत) D4 पत्नी (for पतिं) K2–4 B1 Dn D1–6 सुषुवे (for [अ]जनयत्)]

7 M4 om 7 (cf v 1 5) Ś1 om (hapl) 7^{ab} —^{b}) T2 पुरुमित्रः (for पुत्रमत्रि॰) —^{c}) Ś1 K1 D6 T2 G चत्वार॰ (for चतुर॰) —^{d}) K1 (*inf lin*) 2 Ñ2 D1 3 5 G2 4 [अ]जनयत् (for सुषुवे) Ś1 प्रासृजदत्र मानसी, K1 सूनृताधत्त मानसी, K3 T G1 3 5 M1–3 °ताधत्त वाङ्मयी

8 M4 om 8 (cf v 1 5) —^{c}) T1 G (except G5) या च (for वाचि) K2–4 Ñ2 3 V B D T3 4 उत्पन्ना वाजिमेधेन (D3 °धे तु) —^{d}) K1 (marg) 2 पुरा, K3 परा, Ds श्रुता (for शुभा)

9 M4 om 9 (cf v 1 5) —^{a}) K4 om the first च —^{b}) K1 T1 G2, 3 om [अ]पि K2, 3 Dn शिवं (Dn2 °तं) शान्तम् (for [अ]प्ययस्मन्तम्) K4 Ñ2 3 V B Ds D1 3–5 Cn*p* आयुष्मन्तं वसुं तथा, Ñ1 D2 T3 4 आयुष्मन्तं महाद्युतिम्, G4 damaged

10 M4 om 10 (cf v 1 5) —^{b}) Dn1 om त्रीणि D3 T1 G2 दिव्यानि त्रीणि भारत —^{c}) V2 महाभाग (for °राज) —^{d}) D6 S (except G4, M4 om) विपुलं (for सुमहद्) D1 प्रार्थयत्सुमहायशः

11 M4 om 11 (cf v 1 5) —^{a}) K4 ददौ स सु॰, T3 4 ददौ हरि (for ब्रह्मा ददौ) —^{b}) V2 विभु, Ds G2 भुवि (for प्रभु) K1–3 Dn स्थानमप्रतिमं भुवि —^{c}) Ñ1 अव्यय (for अचलं) T2 G1 पुरुष॰ (for पुरत) —^{d}) Ñ1 D2 कुलोद्वह (for प्रजापति)

12 M4 om 12 (cf v 1 5) —^{a}) Ś1 K1 3 4 Ñ1 Dn Ds D4 G1 [अ]तिमात्रम्, B1 [अ]तिमानम् (for [अ]भि°) V3 D1 6 T1 2 G2–5 वृद्धि (for ऋद्धिं) Ñ2 3 (marg as in text) D3 तस्याभिमानवृद्धिं च —^{b}) T4 च वीक्ष्य (for निरीक्ष्य) —^{c}) K1 4 तत्रासुराणाम्, Ñ3 V3 (both marg) M3 दैत्या°, D3 अथा° (for देवा°) —^{d}) K2 4 Ñ3 (marg.) B1 2 Ds D2 4 (marg) G4, 5 प्राग्, D1 T3, 4 अत्र ; D5 चात्र (for अपि)

13 M4 om 13 (cf v 1 5) —^{b}) S1 धैर्यम्, Ñ3 (marg. as in text) श्रमम् (for श्रुतम्) Ś1 श्रुतम्, Ñ1 Dn D6 बलम्, Ñ2 गुणम्, Ñ3 V B D1 2 5 T1 2 G M1–3 ऽद्भुतम्, Ds हुतम् (for व्रतम्) D4 अहोऽस्य तपस॰ श्रुतम् ; T3 4 अहोऽस्य श्रुतमद्भुतम् —^{c}) Ś1 येनेदं, K1–3 Ñ2 V1 2 D1 4 5 यदेन, K4 यमेन, D3 येनैन (for यमद्य)

14 M4 om 14^{ab} (cf v 1 5) —^{a}) K1 4 D1 क्लिष्टिं, G4 5 शिष्टं, M1–3 शिष्टिं (for श्लिष्टि) Ñ V2 3 B Ds2 D2 4 5 T3 4 भव्यं (for मान्यं) Ś1 तस्माच्छ्लिष्टिं दशाभ्यां च (sic), Dn °च्छिष्टं च धन्यं च, Ds1 °त्क्लिष्टिं च

श्लिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान् ।
रिपुं रिपुंजयं विप्रं वृकलं वृकतेजसम् ॥ १४
रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम् ।
अजीजनत्पुष्करिण्यां वैरण्यां चाक्षुषो मनुम् ॥ १५
प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महात्मनः ।
मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः ।
कन्यायां भरतश्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः ॥ १६
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवित्कविः ।
अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चेति ते नव ।
अभिमन्युश्च दशमो नड्वलायां महौजसः ॥ १७
ऊरोरजनयत्पुत्रान्षडाग्नेयी महाप्रभान् ।
अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमाङ्गिरसं शिवम् ॥ १८
अङ्गात्सुनीथापत्यं वै वेनमेकं व्यजायत ।
अपचारेण वेनस्य प्रकोपः सुमहानभूत् ॥ १९
प्रजार्थमृषयोऽथास्य ममन्थुर्दक्षिणं करम् ।
वेनस्य पाणौ मथिते संबभूव महानृषिः ॥ २०

मन्युं च ; T2 °च्छिष्टिश्च धन्यश्च, G1 2 °त्सृष्टिश्च धर्म्य(G2 मान्य)श्च, G3 °च्छिष्टश्च मान्यश्च — ^{b}) Ñ2 भव्याच्, D1 भार्या (for ध्रुवाच्) — After 14^{ab}, Ś1 repeats 3^{ab} — ^{c}) Ś1 श्नुष्टेर्, K4 V2 D2 सृष्टेर्, T1 2 G1 3–5 M1–3 शिष्टेर् (for श्लिष्टेर्) — K2 D2 ins after 14^{cd} K3 D1 after 14

39* प्राचीनगर्भं वृकतिं वृकलं वृकतेजसम् ।
पत्नी प्राचीनगर्भस्य सूनृता सुषुवे नृप ।
नाम्नोदाराधियं पुत्रमिन्द्रो यः पूर्वजन्मनि ॥
उदारधीः सुतं भद्राजनयद्वै दिवंजयम् ।
रिपुं रिपुंजयं जज्ञे वराङ्गी सा दिवंजयात् ॥ [5]

[D1 om (hapl) line 1 — (L 4) K3 D2 उदधेस्तु (D2 °श्च) (for उदारधी)]

— K2 om (hapl) 14^{ef} — ^{e}) Ñ3 V1 3 क्षिप्रं, Ñ3 (marg) D4 T1 M2 3 वृत्रं, V2 Dn पुण्यं ; D5 M1 पुत्रं, T3 वीरं (for विप्रं) Ñ2 रिपुं विश्वंजयं वृत्रं, D6 T2 G1–3 5 M4 रिपुंजयं रिपुं वृ(D6 G2 5 पु)त्रं, G4 पुरंजय रिपुं वृत्रं

15 Ñ1 M3 om (hapl) 15^{ab}. — ^{a}) T1 पृथिवी, T2 घहती ; G3 महती (for बृहती) — ^{b}) K1 D1 सूर्य- ; M1, 2 सम- (for सर्व-). — ^{c}) T2 G1 5 पुष्करण्यां — ^{d}) Ś1 वारुण्यां ; K2–4 Ñ2, 3 V1 3 B1 D3–5 M3 4 वीरिण्यां, Ñ1 B2 3 Dn Ds D1 T3 4 G5 वीरण्यां, D2 G2 M1 2 वैरिण्यां, D6 T2 वैरणं ; T1 G4 वीरणं ; G1 वैरिणं (for वैरण्या) K3 om. चाक्षुषो मनुम् K1 D1 3 4 6 T1 2 M3 4 मनुः (for मनुम्). V2 वैरिण्या च महाप्रभुः

16 ^{a}) M4 च जायायां (for आत्मजायां) — ^{b}) Ś1 वारुण्यस्य, K4 D3 वरुणस्य ; Ñ V B Dn1 D3 (*sup lin*) 4 T1 4 G2 4 M3 अरण्यस्य, D2 5 वीरण्यस्य, D6 T2 G1 5 वैरणस्य ; G3 वैरि° (for वीर°). K1 अनरण्यस्य धीमतः — K3 reads 16^{c}–18^{a} twice. — ^{c}) D3 G1 नव (for दश). — ^{d}) V3 व्यजायत ; T4 महात्मनः (for महौजसः). Ds1 नड्वलायां महौजसम् — ^{e}) T1 G4 M3, 4 भारत- (for भ°) Bom and Poona eds कन्यायामभवञ्श्रेष्ठा — ^{f}) K3 (also as in text) Ds वीरणस्य, M3 रोहितस्य (for वैराजस्य)

17 For the repetition in K3, cf v l 16 — ^{a}) K1 कुरुः, G4 पुरुः (for ऊरुः) — ^{b}) K1 D1 सत्यजित, K1 (*sup lin*) V B2 3 Ds2 T4 °वाक्, K2 4 Ñ2 3 B1 Dn Ds1 D2 5 T3 °वान् (for °वित्) K3 (both times) D6 G4 M4 तपस्वी सत्यविक्रम , D3 4 °स्वी सत्यवाक्शुचि — ^{c}) K3 (both times) अग्निध्रश्च, K3 (also) वाक्पतिर्, T1 2 G3–5 M3 4 अनुष्टुप्च (for अग्निष्टुद्) M1 ° अन्वरात्रश्(for अति°) Ñ2 3 अग्निष्टुरतिरात्र च (Ñ3 °त्रिश्च), D6 G1 2 अनुष्टुप्चातिरुद्र(G1 °रात्र)श्च — ^{d}) K1 D4 प्रद्युम्नश्(for सु°) Ś1 वै ; Cal ed [अ]मी (for ते) G1 3 5 ऽनघ (for नव) — ^{f}) Ñ3 (marg) D1 3–5 प्रजापतिः, T3 महात्मनः (for महौजसः)

18 For the repetition in K3, cf v l 16 — ^{a}) K1 कुरोर्, G4 पुरोर् (for ऊरोर्). — ^{b}) K4 महाव्रतान्, D3 °त्मन., D4 °तपा ; M1 2 °प्रभा ; Cnp महौजसः (for महाप्रभान्) — ^{c}) V2 (marg) D5 6 G2 4 ख्यातिं ; M3 स्वातीं (for स्वातिं). — ^{d}) K1–3 D5 Cnp शिबिम् ; K4 Ñ2, 3 V B Dn Ds D1, 2 3 (*sup lin*) 4 6 T3 4 गयम्, Ñ1 शुभम् ; D3 नयम् (for शिवम्)

19 ^{a}) Ś1 K1 (*sup lin*. as in text) T1 G2 4 M1 2 मर्त्या वै, K3 M3 मान्या वै, K4 कन्या च, Ñ3 (marg as in text) B1 2 (marg as in text) कन्या वै ; D2 चापत्य ; T2 वत्सं वै (for [अ]पत्यं वै) Cal ed अङ्गः सुनीथकन्याया — G2 4 om 19^{b}–20^{c} — ^{b}) Some Mss वेणम् (for वेनम्) G1 एनं (for एकं). Ś1 K1–3 Dn D1 T3 4 G3 अजायत (for व्यजा°) — ^{c}) K1–3 Dn T1 3 अपचारात्तु ; D3 दुराचारेण (for अप°) Some Mss. वेणस्य (for वेनस्य).

20 G2 4 om 20^{abc} (cf. v. l. 19). — ^{a}) V3 प्रजार्थं ; Ds पुत्रार्थम् (for प्रजा°). Ś1 चास्य ; K1 3 V3 B1 Dn Ds D6 T1, 2 G1 M1 यस्य ; K4 ऽप्यस्य ; D3 T3, 4 तस्य (for

तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहुरेष वै मुदिताः प्रजाः ।
करिष्यति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत् ॥ २१
स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव ।
पृथुर्वैन्यस्तदा चेमां ररक्ष क्षत्रपूर्वजः ॥ २२
राजसूयाभिषिक्तानामाद्यः स वसुधाधिपः ।
तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ ॥ २३
तेनेयं गौर्महाराज दुग्धा सस्यानि भारत ।
प्रजानां वृत्तिकामेन देवैः सर्षिगणैः सह ॥ २४
पितृभिर्दानवैश्चैव गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
सर्पैः पुण्यजनैश्चैव वीरुद्भिः पर्वतैस्तथा ॥ २५
तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुंधरा ।
प्रादाद्यथेप्सितं क्षीरं तेन प्राणानधारयन् ॥ २६
पृथुपुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्धिपालिनौ ।
शिखण्डिनी हविर्धानमन्तर्धानाद्व्यजायत ॥ २७
हविर्धानात्षडाग्नेयी धिषणाजनयत्सुतान् ।
प्राचीनबर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं व्रजाजिनौ ॥ २८
प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः ।
हाविर्धानान्महाराज येन संवर्धिताः प्रजाः ॥ २९ C 84 B I 2 30 P I 2 30

ऽथास्य) — c) Some Mss वेणस्य (for वेनस्य) K2 Ñ2 V2 B1 2 T1 4 M3 वेनस्य मथिते पाणौ — d) Ś1 Ñ2 D1 2 5 महानृप., V3 °मुनि., D4 T4 °न्पृथु (for °नृषि.) K1 3 Dn बभूव मुनिभिः पृथु

21 a) G2 4 तद् (for तं) K1–3 D1 T1 ऋषय. (for मुनयः) B2 3 प्रोचुर्, D3 आहु , D5 सर्वे (for प्राहुर्) — b) D3 सर्वा; D5 प्राहुर्, D6 एवं (for एष) Ś1 वै मोदिताः, D2 वो मुदिताः, T2 G1 2 4 5 वो वृत्तिद , G3 वै वृत्तिदः (for वै मुदिता.) — Ś1 T1 G4 M om 21^{cd} — c) Ñ1 3 V1 3 च (V3 [इ]ति) धर्मात्मा (for महातेजा) — d) D1 T2 G3 संप्राप्स्यते, G1 संप्राप्य वै, G5 स प्राप्स्यते (for च प्रा°) K2 D2 5 महान् (for महत्)

22 D6 T1 2 G repeat 22^{a} after 22 — a) K4 G3 (first time) खड्गी, D6 T1, 2 G (all second time) चैव (for जातस्) — T4 om 22^{bc} D6 T1 2 G repeat 22^{b} after 40* — b) Ñ2 3 V1 3 B Ds D2 कराज्ज्व(D2 कालज्व)लनसंनिभः — M4 om 22^{cd} — c) V1 Ds1 D2 5 वैण्यस् (for वैन्यस्) Ñ2 3 V Ds D4 T2 G (except G4) तथा (for तदा) Ś1 D6 पृथ्वीं, V2 D2 4 धीमान्, D3 गां वै (for चेमां) — d) D3 धीमान्स (for ररक्ष) G4 -पूर्वक (for °जः) D1 ररक्ष वसुधां नृप, T3 4 °क्ष च वसुंधराम् — D6 T1 2 G ins after the repetition of 22^{a} T4 after 22^{a}

40* बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
प्रजारक्षाकृतोत्साह.
[(L 1) T4 G4 खड्ग- (for बद्ध-)]

23 b) D5 T2 G1, 5 मान्य· (for आद्यः) Ñ2 3 (marg) V1 D1 3 4 आद्यः स पृथिवीपति. — c) D1 2 M4 तस्माद्; D4 तस्मिन् (for तस्माच्च). D6 [ए]तौ, T2 G1 [ए]वं (for [ए]व). — d) K4 नहुषौ, Cal ed विपुलौ (for निपुणौ)

24 a) V2 महाभाग (for °राज) — b) D5 सर्व- (for दुग्धा) Ñ2 शस्यानि (for स°) G4 दुग्धान्यन्नानि भारत — c) Ś1 हित- (for वृत्ति-) D6 S (except T3 M3) -कामाना (for -कामेन) — d) K1 ब्रह्मगणै , K3 Ñ2 Dn D3–5 ऋषि° (for सर्षि°) D2 देवैर्महर्षिभिस्तथा

25 a) M1 2 विश्वैर् (for चैव) — b) Ds T1 G5 M3 4 अप्सरोगणै , D2 4 चाप्स° (for साप्स°) K4 V2 D3 गन्धर्वाप्सरसां गणै — c) T2–4 G1 4 साध्यै· (for सर्पै.) D6 T1 2 G (except G4) M1 2 4 [अ]पि (for [ए]व)

26 a) Ñ1 3 V1 B3 T2 G1 3 5 M1–3 तु , D6 om (for च) — b) D4 (marg as in text) दुग्धमाना (for दुह्य°) — c) T4 यस्येप्सितं (for यथे°) — d) B2 येन (for तेन) K2 प्राणम् (for प्राणान्) K3 V3 T4 G1 M3 अधारयत् (for °यन्)

27 a) Ñ2 D3 6 T1 2 G5 M1–3 पृथो· (for पृथु-) K2 सु , D6 च (for तु) K4 Ñ1 3 V B D2 4 पृथोस्तु (B2 °श्च) पुत्रौ धर्मज्ञौ, D1 5 पृथो सुपुत्रौ ध°, G2 M4 पृथोरेवास्य (M4 °व तु) ध° — b) Ś1 T1 G3 5 M1 -सादिनौ, K1 3 -पायनौ; K2 Ñ1 Dn -पालितौ, B3 D1 (marg) -पादिनौ; D4 -पावतौ (sic), D4 (marg) पाजिनौ, T3 4 -यायिनौ, G2 -सादितौ, G4 -शान्दिनौ (sic) (for पालिनौ) — c) G1 हविर्भानम् (for °र्धानम्) — d) D1 अजायत (for व्य°)

28 b) Ś1 वृषेण (for धिषणा) — After 28^{ab}, Ś1 ins an addl colophon with mention of Epic, followed by श्रीवैशंपायन· — d) M3 गजं (for गयं) D6 कृष्णौ (for कृष्णं) Ś1 प्रजाविनौ, Ñ2 B1 प्रजाजिनौ; Ñ3 V1 3 गजा°; T1 व्रतानिनौ, G2 4 व्रताजिनौ, M वृका° (for व्रजा°) T2 गयं कृष्णवृकाजिनौ, G1 जयं कृष्णवृकाजितौ

29 b) G4 आसीद्राजा (for महानासीत्) — c) D2 M1, 4 हविधानिर्; G2 °र्धानं (for °र्धानान्).

प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां जनमेजय ।
प्राचीनबर्हेरभवन्पृथिवीतलचारिणः ॥ ३०
समुद्रतनयायां तु कृतदारोऽभवत्प्रभुः ।
महतस्तपसः पारे सवर्णायां महीपतिः ॥ ३१
सवर्णाधत्त सामुद्री दश प्राचीनबर्हिषः ।
सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ ३२
अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यन्त महत्तपः ।
दश वर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ ३३
तपश्चरत्सु पृथिवीं प्रचेतःसु महीरुहः ।
अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभूवाथ प्रजाक्षयः ॥ ३४
नाशकन्मारुतो वातुं वृतं खमभवद्द्रुमैः ।
दश वर्षसहस्राणि न शेकुश्चेष्टितुं प्रजाः ॥ ३५
तदुपश्रुत्य तपसा युक्ताः सर्वे प्रचेतसः ।
मुखेभ्यो वायुमग्निं च तेऽसृजञ्जातमन्यवः ॥ ३६
उन्मूलानथ वृक्षांस्तान्कृत्वा वायुरशोषयत् ।
तानग्निरदहद्घोर एवमासीद्द्रुमक्षयः ॥ ३७
द्रुमक्षयमथो बुद्ध्वा किंचिच्छिष्टेषु शाखिषु ।
उपगम्याब्रवीदेतान्राजा सोमः प्रतापवान् ॥ ३८
कोपं यच्छत राजानः सर्वे प्राचीनबर्हिषः ।
वृक्षशून्या कृता पृथ्वी शाम्येतामग्निमारुतौ ॥ ३९
रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ।
भविष्यं जानता तात धृता गर्भेण वै मया ॥ ४०

---

30 ^{c}) All Mss (except Ś1) -बर्हिर् (for -बर्हेर्) K2 4 Ñ V B D T G M3 भगवान्, M4 अभवत् (for अभवन्) —^{d}) D6 T1 G2 4 M1–3 -तलमास्थित ; T2 G1 3 5 °माहितः, T3 4 °माश्रित. (for °चारिण) M4 पृथिव्यां तेन विश्रुत.

31 ^{c}) K1 2 Ñ2 तमस (for तपस.) —^{d}) B3 सुवर्णायां (for स°) Ś1 K1, 2 T1 2 4 M1 4 महीपते, Ñ2, 3 V1 3 B2 3 Ds D4 T3 M2 3 प्रजापति· (for मही°)

32 ^{a}) K3 समुद्रा (for सवर्णा). D3 सा पुत्रान्, D4 M4 सामुद्रा (for °द्री) T1 सवर्णायां तु सामुद्री — After 32^{ab}, T1 2 G1, 3 4 ins

41* पुत्रान्वै जनयामास सर्वलोकाभिपूजितान् ।

—^{c}) K2 Ñ3 V3 B3 Ds D1 6 T1 G1 3 5 M4 सर्वान् (for सर्वे) G2 4 सर्वान्प्राचेतसो नाम —^{d}) K2 Ñ3 V3 B1 3 Ds D1 6 T2 G M4 पारगान् (for °गा·)

33 ^{a}) K1 3 -कर्माणस् (for -चरणास्) D3 अकर्मक- (marg. °पृथक्क)मेकरणास् —^{b}) K2 ऽतप्यंस्तु ; Ñ2 ऽतप्यन्त च (hypermetric) (for ऽतप्यन्त) — T2 om (hapl) 33^{c}–35^{b}.

34 T2 om. 34 (cf v 1 33) —^{b}) K3 D5 प्राचेतःसु (for प्र°) —^{c}) Some Mss अरक्षमाणाम् Ñ1 अरक्ष्यमाणायां तस्यां, D5 T3, 4 °णा वव्रुधुर् —^{d}) M3 जनक्षय. (for प्रजा°) — After 34, Ñ2 V B2 Ds D3–5 ins ·

42* प्रत्याहृताः प्रजा. सर्वाश्चाक्षुषस्यान्तरे मनो. ।

[V3 प्रत्याहिता. (for °हृताः). Ds1 D4 प्रजाचाराश्; D5 प्रजाश्चासश् (for प्रजाः सर्वाश्)·]

35 T2 om 35^{ab} (cf v 1 33) —^{a}) D1 [अ]शक्नोन् (for °कन्) Ś1 K4 D3 मरुतो —^{b}) D3 व्याप्त (for वृत) —^{d}) B1 पालितुं (for चेष्टितुं)

36 ^{a}) T3 उपस्मृत्य (for °श्रुत्य) Ś1 अथ संश्रुत्य तपसा. —^{b}) D6 T2 G1–3 5 M4 एते (for सर्वे) — For 36^{ab}, Ñ1 subst

43* प्राचेतसमुपस्तव्य तपसः सर्वपर्वतैः ।

—^{d}) K4 D1 3 ससर्जुर्, Ñ1 D4 असृजन्; Ñ2, 3 V B Ds D2 5 ससृजुर् (for तेऽसृजन्)

37 ^{a}) T1 उन्मूलम् (for °लान्) K1–3 Ñ1, 3 Dn D2 तान्कृत्वा, Ñ2 B1 D1 3–5 T4 तान्वृक्षान् (by transp) —^{b}) K1–3 Ñ1 Dn T3 वृक्षान् (for कृत्वा). —^{c}) Ñ1 V3 D6 T2 घोरम् ; Ds1 वीर (for घोर). —^{d}) V3 प्रजाक्षयः (for द्रुम°).

38 ^{a}) D1 T3, 4 G1 दृष्ट्वा (for बुद्ध्वा). —^{b}) K3 Ñ3 V1, 3 D1 6 T1 G1–3 M4 शेषेषु (for शिष्टेषु). —^{c}) D3 उपागत्य (for उपगम्य) Ñ1 M1, 2 एनान् (for एतान्). —^{d}) Ñ3 V B2 (marg as in text), 3 Ds अथ (for राजा) K4 Ñ V B Dn Ds D1–4 5 (marg) T3 4 M3 प्रजापतीन्; D5 6 G2 5 M1 2, 4 प्रजापति. ; T1, 2 G4 प्रचेतसः (for प्रतापवान्).

39 ^{a}) Ñ3 V1 क्रोधं (for कोपं) —^{c}) Ś1 K1 3 G2 वृक्षाः शून्ये (G3 °न्या) जनिष्यन्ति ; Ñ2 3 V1 Ds D1, 3 4 T2–4 G1, 3–5 वृक्षाः कन्यां प्रदास्यन्ति ; M वृक्षाः कन्यां प्रयच्छन्ति. —^{d}) K1 Ñ1, 2 T2 G1, 3, 4 M3 शाम्यताम् (for शाम्ये°).

40 ^{a}) Ś1 (*sup lin.* as in text) न ; B2 हि (for च). V3 [ए]षा (for [इ]यं). —^{c}) K4 Ñ3 (marg.) V2 B Dn

मारिषा नाम नाम्नैषा वृक्षाणामिति निर्मिता ।
भार्या वोऽस्तु महाभागा सोमवंशविवर्धिनी ॥ ४१
युष्माकं तेजसोऽर्धेन मम चार्धेन तेजसः ।
अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान्दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ ४२
स इमां दग्धभूयिष्ठां युष्मत्तेजोमयेन वै ।
अग्निनाग्निसमो भूयः प्रजाः संवर्धयिष्यति ॥ ४३
ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः ।
संहृत्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषाम् ॥ ४४
दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ।
दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्यांशेन भारत ॥ ४५
पुत्रानुत्पादयामास सोमवंशविवर्धनान् ।
अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदः ॥ ४६
स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादसृजत स्त्रियः ।
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
शिष्टाः सोमाय राज्ञे तु नक्षत्राख्या ददौ प्रभुः ॥ ४७
तासु देवाः खगा गावो नागा दितिजदानवाः ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽन्याश्च जातयः ॥ ४८
ततःप्रभृति राजेन्द्र प्रजा मैथुनसंभवाः । C 105 B 1 2 50 P 1 2 50

D8 T1 G3 4 तत्त्वं, D1 चाथ, G1 तेन, M1 2 सा तु (for तात) T2 भविष्यते न तातेन (sic), M4 भविष्यता महाप्राज्ञि (sic) — ^{d}) D6 ध्रुवा (for धृता) T3 4 मया गोभिर्विवर्धिता

41 ^{a}) K1 3 Dn D2 3 कन्येयं, Ñ1 2 V3 B Ds कन्यैषा, D6 T1 2 G1–4 M मा रोषो, G5 दारार्थौ (for नाम्नैषा) Ś1 मार्षाणामथ मार्षेण — ^{b}) G5 निर्मितम् D3 वृक्षाणां मद्विनिर्मिता — ^{c}) D2 5 [अ]स्तु वो (by transp) — ^{d}) D4 5 T1 G1 5 M1 2 -विवर्धनी, T2 G2 M3 °र्धना (for °र्धिनी) Dn सोमवंशस्य वर्धिनी

42 D4 repeats 42^{ab} after 43^{ab} — ^{a}) D4 (second time) तेजसोऽशेन (for °सोऽर्धेन) — ^{b}) Ñ1 D4 (second time) 6 T2 G1–3 5 M4 [अं]शेन (for [अ]र्धेन) Ñ1 D2 3 5 तेजसा Ś1 सोमस्यांशेन तेजसा, T1 ममांशेन च तेजसा — ^{c}) V3 G3 5 M1 उत्पद्यते (for °त्स्यते) K1–3 B2 (marg as in text) 3 Dn Ds D2 3 G2 पुत्रो, V2 3 धीमान् (for विद्वान्)

43 T3 om (hapl) 43^{a}–45^{b} — ^{a}) V3 Ds2 D6 T1 4 G2 4 य (for स) G1 धीमान् (for इमां) D6 देव- (for दग्ध-) D3 सर्वं दग्धमभूद्राष्ट्रं, T2 स धीमान्दमभूयिष्ठां, M4 सद्रुमा दग्धभूयिष्ठा — ^{b}) Ś1 T1 युष्मत्तेजोबलेन वै — After 43^{ab}, D4 repeats 42^{ab} — ^{c}) B3 Ds D1 2 4 T4 भूत्वा (for भूय.) — ^{d}) K2 G4 प्रजा, T4 भूय. (for प्रजा)

44 T3 om 44 (cf v l 43) — ^{a}) T2 G1 वचनं (for °नाज्) — ^{c}) Ś1 K1 3 Ñ1 2 Dn2 D1 4 5 संगृह्य (for संहृत्य) D3 संगृह्य कोप वृक्षेषु — ^{d}) Ś1 K1 Ñ2 D1 6 M3 पत्नी- (for पत्नीं) — After 44, N (except Ś1 Ñ2 D6) T4 G2 ins.

44* मारिषायां ततस्ते वै मनसा गर्भमादधुः ।

[Ñ3 (marg) V1 तु ते सर्वे, Dn D3 ततस्ते तु (for °स्ते वै)]

45 T3 om. 45^{ab} (cf v. l. 43) — ^{a}) K1 च (for तु). — ^{b}) Ś1 K1 मार्षायां तु (for मारिषायां)

46 Ś1 K1 Ñ1 D1 4 M8 om 46^{ab} Ds D5 transp 46^{ab} and 46^{cd} — ^{b}) K4 -विवर्धन, D3 -प्रवर्धनान् (for -वि°) — ^{c}) T2 स (for the first च) G1 अचेता स्थावरांश्चैव, G3 स चरान्स्थावरा° — ^{d}) D3 द्विपदांश्च (for °दोऽथ) Ñ1 2 V3 Ds D1–3 , चतुष्पदान् (for °ष्पद)

47 ^{a}) V3 T1 3 4 G2–4 दृष्ट्वा (for सृष्ट्वा) — ^{b}) Ś1 K1–3 Ñ V2 3 Dn1 D3 G2 4 अप्यसृजत् (for असृजत) Ds T G1 3 5 M पञ्चाशदसृजत्स्त्रियः ❀ Cs अत्र दक्षस्य पञ्चाशत्कन्याकथनमन्यत्र षष्टिकन्याकथन सर्गान्तरत्वादविरुद्धम् । ❀ — After 47^{ab}, V2 ins

45* तदा प्रजाविवृद्ध्यर्थं महातेजाः प्रजापति ।

— ^{c}) D3 प्रादात (for ददौ) K1 G3 M1–3 दश स (by transp), V2 दश च K4 धर्मात्मा (for °य) — ^{d}) Some Mss काश्यपाय — ^{e}) G1 M4 सृष्टा. (for शिष्टा) Ś1 K4 राज्ञे च, K1 2 B1 Dn T3 4 G4 5 राज्ञेऽथ; Ñ2 3 D3 राजेन्द्र (for राज्ञे तु) Ñ3 V2 3 B2 (marg as in text) 3 Ds D2 सप्त(Ds D2 °प्ता)विंशति सोमाय — ^{f}) Ś1 नक्षत्राणि (for °त्राख्या) D6 T1 G1–3 5 M1 2 4 विभु (for प्रभु.) G4 ददौ दक्ष स वै प्रभु.

48 ^{a}) T2 G1 वसुदेवाः, M1 तासु यक्षा. (for तासु देवा) K1 2 Ñ3 V1 T3 खगा नागा, Ñ2 V3 D4 T4 च नागाश्च (for खगा गावो) D1 तेभ्यो देवाश्च नार्यश्च — ^{b}) K1 2 Ñ2 3 V1 3 D1 4 T3 4 गावो (for नागा) M2 3 -मानवा (for -दा°) — ^{c}) T2 G1 गन्धर्वाप्सरसां चैव — ^{d}) Ñ1 ऽन्याः स्व-, M3 चाश्व- (for ऽन्याश्च) T2 भूतय· (for जा°)

49 T1 partly damaged — ^{a}) T3 तदा- (for तत-) — ^{d}) K4 Ñ2 B Ds D2 पूर्वेषां प्रोच्य(Ñ2 जाय-; B3 सृज्य)-ते प्रजा., Ñ3 V2 3 D1 3 5 6 T1 2 G M3 4 °षामुच्यते प्रजाः; Ñ3 (marg) V1 T3 4 M1 2 °षामभवन्प्रजाः

संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते ॥ ४९

जनमेजय उवाच ।

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
संभवः कथितः पूर्वं दक्षस्य च महात्मनः ॥ ५०
अङ्गुष्ठाद्ब्रह्मणो जातो दक्षश्चोक्तस्त्वयानघ ।
कथं प्राचेतसत्वं स पुनर्लेभे महातपाः ॥ ५१
एतं मे संशयं विप्र व्याख्यातुं त्वमिहार्हसि ।
दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्वशुरतां गतः ॥ ५२

वैशंपायन उवाच ।

उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यौ भूतेषु भारत ।
ऋषयोऽत्र न मुह्यन्ति विद्यावन्तश्च ये जनाः ॥ ५३
युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दक्षादयो नृप ।
पुनश्चैव निरुध्यन्ते विद्वांस्तत्र न मुह्यति ॥ ५४
ज्यैष्ठ्यं कानिष्ठ्यमप्येषां पूर्वं नासीज्जनाधिप ।
तप एव गरीयोऽभूत्प्रभावश्चैव कारणम् ॥ ५५
इमां हि सृष्टिं दक्षस्य यो विद्यात्सचराचरम् ।
प्रजावानायुरुत्तीर्णः स्वर्गलोके महीयते ॥ ५६

इति श्रीहरिवंशे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

---

50 T2 om the ref —^{c}) T3 4 सर्वौ (for पूर्वं)

51 ^{a}) Ñ3 V1 दक्षिणाज् (for ब्रह्मणो) —^{b}) Dn प्रोक्तस् (for चो°) K3 Ñ2 3 V B2 3 Ds D2 4 5 तदा (V2 3 D2 °था) त्वया, D6 T1 2 G1-3 5 M1 3 4 त्वया पुरा; M2 त्वया तदा (for त्वयानघ) Ñ1 G4 दक्षः प्रोक्तस्त्वया तदा (G4 पुरा); D1 T3. 4 दक्षः प्रोक्तः पुरा त्वया, D3 प्रोक्तो दक्षस्तदा त्वया — After 51^{ab}, N (except Ś1 Ñ1) T2 4 G M4 ins

46* वामाङ्गुष्ठात्तथा चैव तस्य पत्नी व्यजायत ।

[D4 ततश्, D5 तदा (for तथा). D3 पत्नी, M4 चोमा (for चैव) V2 D1. 2 पत्नी तस्य (by transp), M4 भवपत्नी D3 तस्य चैव प्रजायते (for ^{b}).]

—^{c}) Ś1 D3 हि; Ñ1 V2 3 Dn1 D1. 2 च, Ñ2 3 V1 B1 D3-5 तु (for स) —^{d}) M3 महायशाः (for °तपाः).

52 ^{a}) Ś1 T2 एवं, V3 तत्तन् (for एतं) T1 एवंविध (for मे संशयं) —^{b}) T1 G आख्यातुं, M4 छेत्तुं वै (for व्याख्यातुं) Ś1 आख्यातु वै त्वमर्हसि, K1-3 Dn सम्यगाख्यातुम°; V2 प्रत्याख्यातुं त्वम° —^{c}) T2 G1 एव (for चैव) —^{d}) K4 ईश्वरतां (for श्वशु°)

53 ^{a}) D6 विनाशश्, T1 2 G1-3 5 M4 विपत्तिश् (for निरोधश्) Ñ1 तु (for the second च) —^{b}) D6 नित्यं (for नित्यौ) K1 4 T3. 4 G4 पार्थिव (for भारत) Ś1 K3 Ñ V B Dn Ds D2-5 नित्यं (D3 स्थितो) भूतेषु पार्थिव; M3 नित्यो भूतेषु पञ्चसु —^{c}) Ś1 ऽप्यत्र, D3 ऽत्र वि-, G3 नात्र (by transp) M3 मुह्यन्ते —^{d}) B1 2 D3 5 ये नराः, M4 मानवाः (for ये जनाः) K1-3 Dn D1 विद्वांसश्चैव ये जनाः ❀ Cn भूतेषु पश्वादिषु उत्पत्तिर्नित्या स्वाभाविकी । सापिण्ड्यनियमं विना प्रजोत्पादनं स्वाभाविकम् । तथा मनुष्येषु निरोधो नित्यः, असपिण्डां समुद्वहेदिति नियमः स्वाभाविकः । यद्यप्येवम्, तथाप्यत्र ऋषयः 'प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यधावत्' इत्यादिश्रुतिदर्शिनो विद्वांसश्च सापिण्ड्यशास्त्रस्य अनित्याङ्गमिवाचरणार्थत्वं जानाना न मुह्यन्ति । विश्वसृजां कार्यगौरवात् सापिण्ड्यशास्त्रस्याधुनिकस्योल्लङ्घने न दोष इत्यर्थः ॥ ❀

54 ^{a}) D4 भवे भवे (for युगे युगे) —^{b}) Ñ1 3 V1 2 B Ds D2 5 6 T2-4 G नृपा. (for नृप) —^{c}) Ś1 हि (for नि-) K3 D6 T1 2 G1 2 5 M4 -रुध्यन्ति (for °न्ते) —^{d}) M3 मुह्यते

55 ^{a}) D6 M1-3 ज्यैष्ठ्य- (for ज्यैष्ठ्यं) T3 इति (for अपि) Ś1 ज्येष्ठं कनिष्ठमप्येषां, T2 ज्यैष्ठ्यकानिष्ठ्यमन्येषां. —^{b}) D3 [अ]स्ति (for [आ]सीज्) Ñ2 3 V B2 Ds1 D4. 5 नराधिप (for जना°) Ñ1 Ds2 पूर्वमासीन्नराधिप —^{c}) G1 एतद् (for एव) Ś1 ऽत्र (for ऽभूत्) —^{d}) D6 T1 2 G1. 3 5 प्रभ(D6 °भा)वो न, G4 प्रभवे न (for प्रभावश्च) Ñ2 [अ]प्र-, Ñ3 V1 2 D1. 4 5 T3 4 [अ]त्र (for [ए]व) ❀ Cn यथा जातिकनिष्ठो विश्वामित्रस्तपोबलाद्ब्राह्मणोऽभूत्, एवं जन्मकनिष्ठोऽपि दक्षः अत्र्यङ्गिरःसाम्यं लब्ध्वा तत्संबन्धित्वं गत इति भावः ॥ ❀

56 ^{a}) N (except Ś1 D6) T1 3 4 G4 M3 4 वि- (for हि) —^{c}) Ñ2 partly damaged Ś1 K3 4 Dn D1 4 6 प्रजानामापदुत्तीर्णः; D3 प्रजावान्पुरुषस्तीर्णः — After 56, D2 ins :

47* दिव्यान्भोगानवाप्नोति रम्भादिस्त्रीभिरावृतः ।

Colophon. — *Mention of the Epic* : K1-3 Ñ3 G3 — *Mention of Khila* : K Ñ1. 3 V B Dn2 Ds D1-5,

३

जनमेजय उवाच ।
देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
उत्पत्तिं विस्तरेणैव वैशंपायन कीर्तय ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ।
यथा ससर्ज भूतानि तथा शृणु महीपते ॥ २
मनसा त्वेव भूतानि पूर्वमेवासृजत्प्रभुः ।
ऋषीन्देवान्सगन्धर्वानसुरानथ राक्षसान् ॥ ३
यदास्य यतमानस्य न व्यवर्धन्त वै प्रजाः ।
ततः संचिन्त्य तु पुनः प्रजाहेतोः प्रजापतिः ॥ ४
स मैथुनेन धर्मेण सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
असिक्नीमावहत्पत्नीं वीरणस्य प्रजापतेः ।
सुतां सुतपसा युक्तां महतीं लोकधारणीम् ॥ ५
अथ पुत्रसहस्राणि वैरण्यां पञ्च वीर्यवान् ।
असिक्न्यां जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ॥ ६
तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान्संविवर्धयिषून्प्रजाः ।
देवर्षिः प्रियसंवादो नारदः प्राब्रवीदिदम् ।
नाशाय वचनं तेषां शापायैवात्मनस्तथा ॥ ७
यं कश्यपः सुतवरं परमेष्ठी व्यजीजनत् ।
दक्षस्य वै दुहितरि दक्षशापभयान्मुनिः ॥ ८ C 124 B 1 3 9 P 1 3 9

— *Sub-parvan* Ds D3 आश्चर्यपर्वं, T4 माधुर — *Adhy name* Ñ2 3 V Ds2 D1 2 4 5 दक्षोत्पत्ति, B2 दक्षजन्म, D3 प्रजासर्गं, M1 2 दक्षसृष्टि — *Adhy no* (figures, words or both) K3 Ñ3 V2 B1 2 Dn2 Ds D1 4 6 S 2 — *Śloka no* Ds 60, D4 59

3

1 D4 om 1 — ^{c}) Ś1 K1-3 Dn M4 [इ]मां, T2 G1 2 5 M1 2 [इ]ह (for [ए]व)

2 ^{a}) T2 G1 3 5 चादिष्ट. (for व्या°) — M3 om 2^{c}–4^{d} — ^{d}) T4 महीवर (for °पते)

3 M3 om 3 (cf v l 2) — ^{a}) Ñ2 3 V B Ds D1 3–5 T1 3 4 च (for तु) K3 Dn D2 6 G2 मानसान्येव भूतानि; Ñ1 मनसश्चैव भू° — ^{b}) G3 विभु· (for प्रभु.) — ^{c}) G5 ऋषि- (for ऋषीन्) — ^{d}) K3 D2 यक्ष- (for अथ) K4 Ñ3 B2 (marg) D1 2 (marg *sec m*) 4 6 S (M3 om) मानुषान् (for राक्षसान्) — After 3, K2 4 Ñ2 3 V B D ins

48* यक्षभूतपिशाचांश्च वयःपशुमृगांस्तथा ।

[D2 (marg *sec m* as above) मानुषाश्च, D5 रक्षोभूत- (for यक्ष°) Dn -सरीसृपान् (for -मृगास्तथा)]

4 M3 om 4 (cf v l 2) — ^{a}) T2 यथा (for यदा) Ś1 यदास्य ताड्यमानस्य (sic), K2 4 Ñ1 B1 2 (marg) D2 °स्य मानसी (B1 °स) तात, K3 B2 Dn D4 °स्य तास्तु (D4 [marg °श्च]) मानस्यो, Ñ2 3 Ds D5 °स्य तात मानस्यो, B3 D3 °स्य तप्यमानस्य, T3 4 यथास्य सृज्य° — ^{b}) K2 4 Ds1 M4 व्यवर्धत (for °न्त) Ñ3 V1 3 B2 Ds D1 3. 5 ता (for वै) D2 न व्यवर्धत्तथा प्रजा — After 4^{ab}, Ś1 K V2 Dn D1 2 4 (marg) T2–4 G2 4 ins ·

49* अपध्याता भगवता महादेवेन धीमता ।

[K4 D4 उ(D4 अ)पध्यातो, D2 प्रजा ध्याता (for अपध्याता)]

— V3 om (hapl) 4^{c}–5^{b}, D4 reads the same on marg — ^{c}) V1 2 B1 2 (marg as in text) 3 Ds D2 6 T1 3 G M1 2 4 तदा, T2 तथा (for तत.). Ś1 तपन (sic), Ñ2 D6 T2 G1 3 4 M1 2 4 च पुन, Ñ3 V1. 2 B Ds धर्मात्मा (for तु पुन) — ^{d}) Ds पुत्रहेतो (for प्रजा°)

5 V3 om 5^{ab} (cf v l 4). D4 reads 5^{ab} on marg — ^{a}) Ñ1 D6 T G1 2 5 M1 2. 4 मैथुनेनैव (Ñ1 °नेह) धर्मे- (T4 मार्गे)ण — ^{c}) D6 T1 G3 अवहत् (for आ°) — ^{e}) Ś1 D3 T3 4 G4 तु (for सु-) Ñ1 सुतां तां सुमहायुक्तां — ^{f}) Ñ1 तपसा, Ñ3 (marg as in text) V1 3 D1 3–5 तापसीं (for महती) G2 -धारिणीम् T1 सर्वलोकस्य धारिणीम्

6 ^{a}) D3 तस्यां (for अथ) — ^{b}) Ś1 K1 3 Ñ1 V3 D3 5 M3 वीरिण्यां, K4 Dn D1 4 T1 वीरण्यां, Ñ2 3 V1 2 B1 Ds D2 6 T2 3 G M1 2 4 वैरिण्यां (for वैरण्यां) — ^{c}) V3 असिक्नीं (for °क्न्यां) — ^{d}) D1 दशपुत्रः (sic) (for दक्ष एव)

7 ^{a}) K4 D4 दृष्ट्वा स, Ñ2 दृष्ट्वा च, Ñ3 V1 3 दृष्ट्वा तु (by transp) G4 महाभाग, M3 °भाग· (for °भागान्) — ^{b}) Ś1 T3 G4 सविवर्धयिषु प्रजा — ^{c}) Ś1 K1 3 D3 कृत- (for प्रिय-) ❀ Cs प्रियसंवाद प्रियो विवाद· कलहो यस्य । ❀

8 ^{a}) Ñ1 M3 य. (for यं) Some Mss काश्यप. D3 सुतं वीरं (for सुतवरं). — ^{b}) K3 V3 D1, 3 T2 G1, 5 परमेष्ठ्यम-

पूर्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिनः ।
असिक्न्यामथ वैरण्यां भूयो देवर्षिसत्तमः ।
तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुंगवम् ॥ ९
तेन दक्षस्य पुत्रा वै हर्यश्वा इति विश्रुताः ।
निर्मथ्य नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः ॥ १०
तस्योद्यतस्तदा दक्षो नाशायामितविक्रमः ।
ब्रह्मर्षीन्पुरतः कृत्वा याचितः परमेष्ठिना ॥ ११
ततोऽभिसंधिं चक्रे वै दक्षस्तु परमेष्ठिना ।
कन्यायां नारदो मह्यं तव पुत्रो भवेदिति ॥ १२
ततो दक्षः सुतां प्रादात्प्रियां वै परमेष्ठिने ।
स तस्यां नारदो जज्ञे भूयः शापभयादृषिः ॥ १३

जनमेजय उवाच ।

कथं प्रणाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा ।
प्रजापतेर्द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

दक्षस्य पुत्रा हर्यश्वा विवर्धयिषवः प्रजाः ।
समागता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह ॥ १५
बालिशा बत यूयं ये नास्या जानीत वै भुवः ।
अन्तरूर्ध्वमधश्चैव कथं स्रक्ष्यथ वै प्रजाः ॥ १६
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतोदिशम् ।

(T2 G1 5 °ष्ठीर)जीजनत् ❀ Cs अत्र परमेष्ठी कश्यप । अग्रिमश्लोके तु ब्रह्मा । नारद पूर्वं परमेष्ठिन ब्रह्मण. उत्सङ्गाज्जात इति विशेषः । ❀ — [d]) M3 मुनिम्

9 [a]) T1 2 G1 5 पूर्वं एव, G6 3 M4 पूर्वमेव (for पूर्वं स हि) — [b]) T3 ब्रह्मणः (for नारद·) Ñ1 V1 2 B1 2 Dn T1 4 परमेष्ठिना (for °नः) — [c]) Ñ2 स तु (for अथ) Some Mss वैरिण्यां, वीरिण्यां and वीरण्यां (for वै°) — [d]) K4 जातो (for भूयो) T2 G1 ब्रह्मर्षि- (for देवर्षि-) D3 -सत्तमम् ❀ Cs असिक्न्यामिति वीरणस्य प्रजापतेः पुत्र्यां दक्षभार्यायामसिक्नी वीरणीत्याख्यायां जातत्वात्तत्पुत्र्यपि असिक्नी वीरण्येव । तदाह – तं ब्रह्मपुत्रत्वेन प्रसिद्ध सन्तमपि भूय. पुनरपि जनयामास पितेव मरीचिरिवात्मानं भूयो देवर्षिसत्तम बहुदेवर्षिश्रेष्ठः कश्यपो मरीचिर्वा । ❀ — V3 om 9[e]–11[b] M4 om (hapl) 9[ef]. — [e]) K1 3 4 D3 4 तं दक्षो, D6 G2 4 5 पुत्रान्स ; T1 G3 M1–3 पुत्रान्सं-, T2 G1 य· पुत्रान् (for तं भूयो) — [f]) M1-3 पुरा (for पिता) V3 D6 T1 2 G (except G4) M1–3 -सत्तम·, D1 -पुंगव (for °वम्) Ś1 पितेव स महामुनि.

10 V3 om 10 (cf v 1 9) — [a]) Ñ1 V2 D2 ये पुत्रा (by transp); D6 T2 G1 5 M4 पुत्रा· स्युर्, G2 पुत्रास्तु — [c]) K4 Ds D4 (marg) धर्मार्थं, Ñ3 (marg) B2 3 नर्मार्थं, D3 निमन्त्र्य, D6 T1 2 4 G1–3 विमथ्य, M4 विमुच्य (for निर्मथ्य) K4 पूर्वे (for सर्वे) — [d]) Ś1 समन्तत. (for न संशयः) K4 विधिना भरतर्षभ.

11 V3 om 11[ab] (cf v 1 9) — [a]) D5 G5 M4 तथा (for तदा) — [c]) Ś1 T1 4 G2, 3 5 M1 2 4 ब्रह्मर्षिं, K1–3 Dn D2 महर्षीन् (for ब्रह्म°). — [d]) K1 (*sup lin* as in text) 4 वारितः (for याचितः) T4 G1 M4 परमेष्ठिनः

12 Ś1 V2 G1 om (hapl) 12[ab] — [a]) D3 तेन (for ततो) K1 3 T3 4 चक्रुस्ते, Ñ2 चक्रुर्वै (for चक्रे वै) — [b]) K1 3 Ñ2 B2 स (for तु) T2 परमेष्ठिन ❀ Cs परमेष्ठिना कश्यपेन । ❀ — [c]) K4 दक्षं (for मह्य) — [d]) T5 एव (for तव) Ñ1 भवत्विति, V3 T3 4 M4 भविष्यति (for भवेदिति)

13 [a]) Ñ1 दक्षः सृष्टां (for ततो दक्षः) Ñ2 Dn G2 4 तु तां (for सुतां) Dn1 om, D2 दद्यात् (for प्रादात्) — [b]) K2 3 Dn T4 M4 कन्या (for प्रियां) — [cd]) T1 G4 तस्यां तु, T2 G1 तस्याय (for स तस्यां) Ś1 K1 2 transp जज्ञे and भूय K4 Ñ2 3 V1 3 B1 2 (marg) 3 Dn Ds D1–5 T3 4 G2–4 M4 दक्ष- (for भूय) K4 D9 मुनि (for ऋषि)

14 [a]) Ś1 K1 3 Dn T3 4 G2 विनाशिता (for प्रणा°) T2 G1 5 ब्रह्मन् (for पुत्रा) — [b]) K1 3 Dn D1 सुरर्षिणा, Ñ3 V1 T4 महात्मना (for महर्षिणा) – After 14, T3 reads 18[ab] repeating it in its proper place

15 G2 4 om the ref After 15[ab], Ñ1 reads 18[c]–19[b]. — [c]) M4 वीर्यवन्तो (for महावीर्या) Ś1 समागत्य महावीरा, V1 D3–5 M1–3 समागतान्महावीरान्

16 [a]) N (except K1 3) T2–4 G M4 वै (for ये) — [b]) K3 Ñ2 B1 3 Dn Ds D1 4 T3 4 G4 M1 2 जानीथ (for °त) Ñ1 विस्तरम् (for वै भुव.) — K1 (marg) 2 3 (all first time) 4 Ñ V B Dn Ds D1–4 5 (first time), 6 T1 3 4 G4 ins after 16[ab] K1 (marg) 2 3 D5 (all second time) after 17[ab] T2 G1–3 5 after 16 M4 after 18[ab]

50* प्रमाणं स्रष्टुकामा वै प्रजाः प्राचेतसात्मजा. ।

[K2 3 (both second time) T2 G1 3 4 द्रष्टुकामा, D5 (second time) लब्धु° (for स्रष्टु°) K2 (second time)

अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः ॥ १७
हर्यश्वेष्वथ नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।
वैरण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः ॥ १८
विवर्धयिषवस्ते तु शबलाश्वाः प्रजास्तदा ।
पूर्वोक्तं वचनं तात नारदेनैव चोदिताः ॥ १९
अन्योन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगाह महानृषिः ।
भ्रातृणां पदवी चैव गन्तव्या नात्र संशयः ।
ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च सुखं स्रक्ष्यामहे प्रजाः ॥ २०
तेऽपि तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतोदिशम् ।
अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः ॥ २१
तदाप्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे नृप ।
प्रयातो नश्यति विभो तन्न कार्यं विपश्यता ॥ २२
तांश्चापि नष्टान्विज्ञाय पुत्रान्दक्षः प्रजापतिः ।
षष्टिं दक्षोऽसृजत्कन्या वैरण्यामिति नः श्रुतम् ॥ २३ C 132 B I 3 27 P I 3 27

ते, Dn T3 4 G4 स्य (for वे) M4 वैरिण्या स्रष्टुकामो वै (for ^{a}) K3 भुव, Bom and Poona eds गता (for प्रजा)]

— ^{c}) K3 Ñ1 D3 4 M3 अन्तम् (for अन्तर्) — ^{d}) K4 स्रक्ष्यन्त, M3 स्रक्ष्येत (for स्रक्ष्यथ) — Ś1 Dn2 D4 ins after 16 K1 3 cont after the first occurrence of 50*

51* वायोरनशनं प्राप्य गतास्ते वै पराभवम् ।
[Ś1 त्वनशन (for अन°) K1 D4 वायु त्वनशन प्राप्य (for ^{a})]

17 ^{b}) Ñ2 3 V1 2 B3 Ds1 D1 M3 सर्वतोदिश — After 17^{ab}, K1 (both times marg) 2 3 D5 (all second time) ins 50* — $17^{cd} = 21^{cd}$ — ^{d}) Ñ2 समुद्रस्य, V3 °द्रेषु (for °द्रेभ्य)

18 M1 om (hapl) 18–21 T3 reads 18^{ab} for the first time after 14 — ^{b}) Ñ2 D3 प्रभु, V3 तदा (for पुन.) — After 18^{ab}, M4 ins 50* Ñ1 reads 18^{c}–19^{b} after 15^{ab} — ^{c}) Some Mss वैरिण्याम्, वीरि° and वीर° (for वैर°) Ñ2 B2 (marg as in text) अथ (for एव) M4 असिक्न्यामथ पुत्राणां — ^{d}) K4 अनयत् (for असृजत्)

19 For the the sequence in Ñ1, cf v l 18 M1 om 19 (cf v l 18) — ^{a}) K1 तेषु, M2 तेऽथ, M4 तेषां (for ते तु) — ^{b}) K1 3 M2 प्रजास्तथा, Ñ2 3 V D1 3 4 6 T1 2 G1 3 4 M4 °स्ततः; D2 तदा प्रजाः (by transp), T3 4 प्रजा पुन — ^{c}) K1 2 Ñ3 V1 T2 G1–4 M4 पूर्वोक्त- (for °क्तं) Ś1 M2 ते तु (for तात) K3 भ्रातृणां मार्गणे तेऽथ, Ñ2 V3 पूर्वोक्तं चैव वचनं — ^{d}) G3 प्र- (for [ए]व). K2 4 D4 नोदिता, Ñ3 (marg as in text) देशिताः, M2 3 श्राविता (for चोदिता.)

20 M1 om 20 (cf v l 18) — ^{b}) K1–3 Dn D6 T2 3 G M4 महामुनि·, T1 °द्युतिः (for °नृषि) — ^{c}) K3 Ñ2 V3 D6 T1 3 पदवी (for °वी) G2 4 ज्ञातुं (for चैव) K4 Ñ1 V2 B Dn Ds D2 भ्रातृणां पदवी ज्ञातुं, D3 भ्रातृभिर्भ्रातृपदवी — ^{d}) K4 Ñ1 V2. 3 B Dn Ds D2 6 G5 गन्तव्यं (for °व्या) — ^{e}) V2 पृथ्व्यास्तु, D4 G2 पृथिव्या· (for पृथ्व्याश्च) — After 20, Ñ2 3 V B Dn Ds T3 4 ins

52* एकाग्रा स्वस्थमनसो यथावदनुपूर्वश ।
[B सुस्थ- (for स्वस्थ-) Ñ2 T3 4 -मनसा]

21 M1 om 21 (cf v l 18) — ^{a}) D2 धर्मेण (for मार्गेण) D3 तेनैव तेऽपि मार्गेण — ^{b}) Ñ1 3 V1 B1 D1 4 सर्वतोदिश — $21^{cd} = 17^{cd}$ — ^{d}) K1–3 समुद्रादिव सिन्धव, Ñ1 2 V2 3 B2 (marg) D1 2 4 5 T3 4 तत्रैव निधनं गता — K2 3 (first time) 4 Ñ2 3 V B D T G1–3 5 M4 ins after 21 K1 3 (second time) after 22

53* नष्टेषु शबलाश्वेषु दक्ष क्रुद्धोऽब्रवीद्वच ।
नारदं नाशमेहीति गर्भवासं वसेति च ॥
[(L 1) Ds नष्ट (for दक्ष) K1 2 D6 ऽवदत्प्रभु, K4 B2 ऽशपद्विभु, Ñ2 V2 B3 Ds D3 ऽवदद्विभु, V1 B1 ऽब्रवीद्विभु, T3 4 ऽवदद्वच (for ऽब्रवी°) T1 2 G1–3 5 M4 तेषु नष्टेषु दक्ष स (T1 रक्ष सु T2 G1 दक्षस्तु) क्रुद्धो वचनमब्रवीत् — (L 2) K4 आयातु (for एहीति) D3 गर्भे वास, D5 गर्भवासे (for °स) Ñ3 V1 विशेति, D2 समेहि, D5 भवेति; M4 व्रजेति (for वसेति) K3 (both times) गर्भे वास भवेति च (for ^{b})]

22 ^{a}) D1 भ्राता च (for वै भ्राता) — ^{b}) Ś1 यतः; K1–3 रत., Ñ1 मत, T2 ध्रुवम् (for नृप) — ^{c}) D3 स गतो, D4 प्रयतो (for प्रयातो) K4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 क्षिप्रं; D6 T1 G M4 सदा, T2 तथा, M1–3 ततस् (for विभो). — ^{d}) S (except T3 4) विजानता (for विपश्यता). — After 22, K1 3 (second time) ins 53*

23 ^{a}) K3 V2 3 B1 Dn D2 [ए]व, K1 हि (for [अ]पि). G4 पुत्रान् (for नष्टान्) — ^{b}) G4 नष्टान् (for पुत्रान्) T1 एवं (for दक्ष.) — After 23^{ab}, Ds ins

54* तन्नीत्या नारद शप्त्वा कन्या एवासृजत्प्रभु ।

— ^{c}) T1 2 षष्टिर् (for षष्टिं) K2 Ñ V1 B1 2 (marg) D1–5 T3 4 भूयो, K4 V2 3 B2 3 Ds D6 ततो, T2 G1 पुत्रान् (for दक्षो) Ñ1 3 V1 B1 3 Dn1 Ds D3 कन्यां (for कन्या). — ^{d}) Some Mss वैरिण्याम्, वीरि° and वीर° (for वैर°). K4 तत (hypermetric) (for न·) Ñ1 T2 G1 5 श्रुति· (for

ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ २४
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा ।
द्वे भृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु ॥ २५
अरुन्धती वसुर्जामी लम्बा भानुर्मरुत्वती ।
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भारत ।
धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ २६
विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान्व्यजायत ।
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवः स्मृताः ॥ २७
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तास्तु मूहूर्तजाः ।
लम्बायाश्चैव घोषोऽथ नागवीथी च जामिजा ॥ २८
पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यां व्यजायत ।
संकल्पायास्तु सर्वात्मा जज्ञे संकल्प एव च ॥ २९
या राजन्सोमपत्न्यस्तु दक्षः प्राचेतसो ददौ ।
सर्वा नक्षत्रनाम्न्यस्तु ज्योतिषे परिकीर्तिताः ॥ ३०
ये त्वनेके सुरगणा देवा ज्योतिःपुरोगमाः ।

श्रुतम्) — After 23, K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T G1–3 5 ins

55* तास्तदा प्रतिजग्राह भार्यार्थे कश्यप प्रभु ।
सोमो धर्मश्च कौरव्य तथैवान्ये महर्षय ॥

[(L 1) D3 सर्वा, T1 2 G1 3 5 सुता (for तदा) Ñ3 V2. 3 D3 भार्यार्थं (for °र्थे) Some Mss काश्यप — (L 2) T2 G1 [ए]व च, G3 चान्ये (for [ए]वान्ये)]

24 a) G3 M3 दश स (by transp) — b) Some Mss काश्यपाय — c) Ś1 K4 Ñ2 Dn2 G5 सप्तविंशतिं, K1 V1 Ds1 D2 4 सप्ताविंशति — d) N (except D3 5) -नेमिने (for -नेमये) ❀ Cs अरिष्टनेमिने नामान्तरं प्राप्ताय कश्यपायैव । ❀

25 a) K1 B3 Dn2 D3. 6 T3 4 G3 4 भृगु- (for बहु-) — b) Ñ2 [आ]ङ्गिरसस् (for °से). D1 ततः; D6 G1 3 5 M4 तदा (for तथा) — K2 reads 25^{cd} twice (once on marg) — c) K1 2 (first time) 3 4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1 2 4 कृशाश्वाय K2 (second time) धर्मपत्नीः प्रवक्ष्यामि, T1 द्वे कृशाश्वाय ऋषये — d) K4 वै (for मे)

26 a) K1 मरुत्वती (for अरुन्धती) Ñ2 वपुर्, Dn2 D6 वसू (for वसुर्). K4 V2 3 B Ds T1 यामी, M1 2 जामिर् (for जामी) — b) K1 अरुन्धती (for मरुत्वती) — d) V2 T2 संधा, M3 संध्या (for साध्या) K2 विद्या (for विश्वा) — e) Ñ4 [ए]वं (for [ए]तास्) — f) T1 2 तदपत्यानि (for तास्व°).

27 a) K2 V2 T3 4 G2 4 च (for तु) Ñ3 D3 T2 विश्वायां (for °या.) — b) K1–3 Ñ3 V1 D1 T1 M3 साध्यान्साध्या (by transp), V3 संध्या संध्यान् Ś1 अजायत (for व्य°) — c) Ś1 D2 5 G3 मरुत्वत्या (for °त्यां) T1 मरुन्वत्यास्तु मरुतो — d) N (except Ds1 D2 6) T3 4 तथा (for स्मृता)

28 a) Ś1 ते तु, K4 जाता; M1. 2 पुत्रा (for तात). — b) K1 4 D4 मुहूर्तायास्तु (hypermetric), V2 B Ds D1 5 °र्तायां, Dn T3 4 G2–4 °र्ताया (for °र्तास्तु) M3 मुहूर्तका (for °र्तजा) — Ñ1 repeats 28^{c}–29^{d}, 56* and 31–34 after 110 — c) T2 लम्बायां (for °याश्) K2 3 T4 त्वथ, Ñ2 चाथ, M3 चापि (for चैव) K1 लङ्कायास्त्वथ घोषोऽथ — d) D5 नागवीथ्या, T1 2 G1 °वीथिस् (for °वीथी) K3 Ñ2 T1 2 G1–3 5 M1 2 4 तु (for च) K2 4 Ñ3 V1 (last two marg) B2 3 Ds T1 यामिजा, Ñ3 V1 यामिनी (for जामिजा) D6 नागवीथ्यूर्णनाभिजा, G4 M3 °वीथिस्तु जामज. (sic)

29 For the repetition in Ñ1, cf v l 28 — a) Ś1 त्वस्याम्, K1 तस्याम् (for सर्वम्) D6 M3 पृथिवीविषयस्तस्याम्. — b) D2 5 G4 मरुत्वत्यां (for अरुन्धत्यां) D6 T1 G5 M अजायत (for व्य°) Ñ3 V1 T2 G1 मरुत्वत्यामजायत — D3 reads 29^{cd} on marg. — c) V1 M3 सकल्पायां (for °यास्) V2 D2 च (for तु) Ś1 K1 3 सत्यात्मा, V2 B1 D4 5 T2 G1 3 धर्मात्मा (for सर्वात्मा) Ñ1 (first time) संकल्पायाश्चैव कौरव्य (hypermetric) — d) K Ñ1 (both times) 2 3 V1 B1. 2 Dn D1–5 T2–4 G4 हि, D6 T1 G1–3. 5 सः (for च) — K1 (marg *sec m*) 2–4 Ñ1 (first time) 2 3 V B Dn Ds D2 3 (marg) 5 6 ins after 29 · D4 after 34 ·

56* नागवीथ्याश्च जामिन्या वृषलम्बा व्यजायत ।

[K3 नागवीथी, D6 °वीथ्या (for °वीथ्याश्) Ñ3 V1 2 B2 3 Ds D4 6 यामिन्या (D4 °न्या) (for जा°) Ñ1 (both times) नागवीथ्या सुहासिन्या (for a) K1 वृषभङ्गा, K3 Ñ1 (both times) विषलम्बा, Ñ3 V B Ds D1–3 5 6 Cnp वृषलश्च (for °लम्बा)]

30 Ś1 om 30 G3 M3 4 om 30^{ab} K1 reads 30 on marg (*sec m*) — a) T3 4 चैता (for राजन्) — D6 T G M1–3 repeat and M4 reads 30^{cd} after 53^{ab} — c) K4 -नाम्ना हि; Ñ V1 2 B Dn Ds D1–5 6 T1. 3 G4 M1. 2 (last six first time) -नाम्ना ता; D6 T G M1–3 (all

वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥ ३१
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः श्रुताः ॥ ३२
आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो मुनिस्तथा ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रकालनः ॥ ३३
सोमस्य भगवान्वर्चा वर्चस्वी येन जायते ।
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा ।
मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा ॥ ३४
अनिलस्य शिवा भार्या यस्याः पुत्रः पुरोजवः ।
अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ॥ ३५
अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे श्रिया वृतः ।
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेषश्च पृष्ठजः ।
अपत्यं कृत्तिकानां स कार्त्तिकेय इति स्मृतः ॥ ३६
प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाथ देवलम् ।
द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ ॥ ३७
बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी ।
योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विचचार ह ॥ ३८
प्रभासस्य तु भार्या सा वसूनामष्टमस्य तु । C 161 B 1 3 46 P 1 3 46

second time) 4 -नामिन्यो, T4 (first time) -भूताश्च (for -नाम्नयस्तु) — d) D3 ज्योतिष्ये T1 G3 M1–3 (all second time) तु (G3 M3 हि) प्र- (for परि-) T3 4 (both second time) ज्योतिषे ह प्रकाशिताः

31 For the repetition in Ñ1, cf v 1 28 Ñ1 (first time) om 31[ab] — a) Ś1 च (for तु) K2 4 Ñ3 (marg) V B Ds D2 5 (marg) 6 T2 G1–3 ये त्वन्ये ख्यातिमन्तो वै, Ñ D1 5 M1 2 4 ये त्वनेकवसुप्राणा (Ñ2 3 °या), D3 ये त्वन्ये ख्यातिता देवा, T3 G4 M3 ये त्वनेकसुर- (M3 °त)प्राणा — b) D3 सर्वे (for देवा) — c) Ñ1 (first time) V1 B3 Ds प्रसंख्यातास् (for समा°)

32 For the repetition in Ñ1, cf v 1 28 — a) V2 धर्मश् (for सोमश्) — b) G1 धर्मश् (for धरश्) K1–3 Ñ1 (first time) V3 Dn Ds1 T1 [अ]निलानलौ (for °लोऽनलः). — c) Ñ2 V3 T2 प्रभावश् (for °सश्) — d) M2 3 ऽष्टाविति (for नामभि.)

33 For the repetition in Ñ1, cf v 1 28 — a) K3 वैतद्व्यः; V3 वैतण्यः, Ds1 °ण्ड्य', D1 वैराजः, D4 वैतध्य.; T2 G1 वेदश्च, T3 वैधर्म्य; G5 वैदस्य, M4 वैरण्यः (for वैतण्ड्य.) — b) Ś1 Ñ1 (both times) D2 शम, T2 G1 क्रमः (for श्रम') K1–3 B1 3 Dn1 Ds D1 5 6 M4 श्रान्तो (for शान्तो) K1 4 D1 T3 4 धुनिस् (for मुनिस्) M3 श्रमः श्रान्तस्तथा मुनिः — c) D6 G M बलवान् (for भग°) — d) T4 -प्रकाशनः, M4 °शकः; Cs °लन' (as in text). ❀ Cs लोकप्रकालनः लोकसंहारकः । ❀

34 For the repetition in Ñ1, cf v 1 28 — a) Ś1 D1 2 T2 G1 M4 वर्चौ (for वर्चा) Ñ2 3 (marg) V1 3 D4 5 सोमस्य पुत्रो वर्चा वै (D4 5 °र्चास्तु), D3 °स्य पुत्रो भगवान्. — b) Ñ1 (first time) सर्वस्वी भरतर्षभ — d) K4 Dn1 हुतहव्यो (Dn1 °व्यं-); M4 हुतं हव्य- (for हुतहव्य-). — c) T1 damaged D3 4 मनोहरायां, T2 G1 3–5 M4 °रोऽथ (for °राया) — After 34, D4 ins 56*

35 T1 damaged — a) G1 शिला (foı शिवा) — b) K2 4 Ñ2 3 V1 2 B2 (marg) D1–3 M1 2 तस्या', D5 T1 G1 तस्य, M3 तस्यां (for यस्या) K4 Ñ V B Dn Ds D2 6 मनोजव, T2 पुरोबुधः (for °जव) — c) M3 अविज्ञाता हविश्चैव

36 T1 damaged — a) D6 अग्ने (for अग्नि-) K4 B2 D1 4 5 च (for तु) — b) G1 शरस्तम्भे (for °स्तम्बे) K1 2 4 D1 4 5 T2–4 G व्यजायत, M2 श्रियान्वित. (for श्रिया वृतः) Ś1 शरस्तम्भे श्रिया धृत. — c) K1 पुत्रा (for शाखो) — d) K1 2 4 Ñ V B D T3 4 G4 नैगमेयश् (for °मेषश्) Ś1 G3 पृष्ठत', K Ñ1 Dn2 Ds D1 2 4 5 T3 G4 5 °जाः, Ñ2 °गः, V3 षष्ठज, B3 पूर्वज. (for पृष्ठज.) — e) K1 (*sup lin* as in text) Ñ2 कृत्तिकायां (for °कानां) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–3 5 T1 3 4 M3 तु, K3 D4 M4 च (for स) — d) K1 V2 B3 D5 श्रुत., K2 4 D1 4 श्रुति (for स्मृत') — After 36, N (except Ś1 Ñ1) T3 4 G2 ins

57* स्कन्द सनत्कुमारश्च सृष्ट पादेन तेजस' ।

[K1 2 4 D3 (marg as above) सनत्कुमारस्य (for °श्च). K3 Ñ3 (marg as above) V3 B Ds D6 तेजसा (for °स). K1 (*sup lin*) D1 4 सृष्ट पावकतेजसा (for b) ❀ Cs. पादेन शरस्तम्बे प्रक्षिप्तस्य तेजसो वीर्यस्य पादेन चतुर्थांशेन स्कन्दः सृष्ट । चकारात्सनत्कुमारोऽपि पादेन तेजस सृष्ट । पारिशेष्यादर्धेन शाखादय सृष्टा । ❀]

37 b) M1 3 4 ऋषिर्; Bom and Poona eds ऋर्षिं (for ऋषिं) Ś1 (*sup lin* as in text) स, K1 Ñ2 B2 D3 तु, K2–4 V3 Dn D4 6 T3 4 G2 4 च (for [अ]थ) Ś1 Ñ1 M4 देवल. — d) Ś1 प्रजावन्तौ (for क्षमा°). K1–3 Dn

विश्वकर्मा महाभागस्तस्यां जज्ञे प्रजापतिः ॥ ३९
कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः ।
भूषणानां च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः ॥ ४०
यः सर्वेषां विमानानि दैवतानां चकार ह ।
मानुषाश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ॥ ४१
अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टा रुद्रश्च वीर्यवान् ।
त्वष्टुश्चैवात्मजः श्रीमान्विश्वरूपो महायशाः ॥ ४२
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः ।
वृषाकपिश्च शंभुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ॥ ४३
एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
शतं चैवं समाख्यातं रुद्राणाममितौजसाम् ॥ ४४
अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरसा तथा ।
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा ।
कद्रूर्मुनिश्च लोकेश तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ ४५
पूर्वमन्वन्तरे श्रेष्ठा द्वादशासन्सुरोत्तमाः ।
तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेऽन्तरे ॥ ४६

तपस्विनौ (for मनीषिणौ).

38 ^{a}) B2 च (for तु). — ^{b}) Ś1 वीरस्त्री (for व°) K4 Ñ V B D (except Dn) T1 2 G वादिनी (for -चारिणी) — ^{c}) K3 D6 T2 G1-4 M4 योगा(K3 °ग)सक्ता, G5 योगं सक्ता (for योगसिद्धा) M2 सर्वम् (for कृत्स्नम्) — ^{d}) Ñ3 (marg as in text) अशब्दा, D6 T1 M4 असक्तं ; G4 प्रविश्य (for असक्ता) Ś1 K1 3 Dn विचरत्युत (for °चार ह)

39 ^{a}) Ś1 K1-3 V3 Dn च (for तु) K1 2 Ñ2 V2 3 B2 D2 6 T G1 2 4 5 M4 सा भार्या (by transp), K3 भार्या च ; K4 B1 D3 या भार्या, D4 5 G3 भार्या या. — ^{b}) K1-3 Ñ2 V3 Dn D2-4 T3 4 G2 4 च, K4 Ñ1 3 V1 2 B D5 D1 5, 6 T1 2 G1 3, 5 ह (for तु) — ^{c}) B2 (marg as in text) 3 महाबाहो, T3 4 G2 4 °भाग (for °भागस्) — ^{d}) B यस्या, T3 तस्य (for तस्यां)

40 T1 om 40-41 — ^{a}) M3 शिल्पि (for शिल्प) — ^{b}) K4 Ñ2 V1 3 D4 T2 3 G2 4 5 M1-3 वार्धकिः ; D3 वर्धकः ; D6 वर्धिकः (for वर्धकिः) — ^{d}) Ñ1 सर्व- (for कर्ता).

41 T1 om. 41 (cf v l. 40) — ^{a}) K1-3 Dn D5 (before corr as in text). 6 T4 M1 2 सर्वासां (for सर्वेषां) — ^{b}) K4 देवानां तु (for दैवतानां) — ^{c}) Ś1 K1-3 Ñ3 V1 B1 3 Dn Ds D1 2 4 5 T3 G4 5 मनुष्याश् (for मानुषाश्) D2 -जीवन्ते (for °न्ति) — ^{d}) D2 तस्य (for यस्य) K4 शिल्पे (for शिल्पं) Ś1 (marg) तस्य शिल्पेन भारत — K1-3 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1 2 3 (marg) 4-6 T3 4 M4 ins after 41 K4 V3 T1 2 G1 2 4 5 after 42

58* सुरभिः कश्यपाद्रुद्रानेकादश विनिर्ममे ।
महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती ॥

[(L 1) Some Mss. सुरभी (for °भि.). Some Mss काश्यपाद K3 Dn D4 व्यजायत, Ñ2 विजज्ञिरे (for विनिर्ममे).]

42 G3 om 42 D3 T1 read 42 on marg M1 transp 42^{ab} and 42^{cd} — ^{a}) K1 3 Ñ2 3 B2 3 Ds D1 4 G5 M4 अहिर्बुध्नस्, D6 M2 3 °ध्निस्, G1 °ध्नी (for °ध्न्यस्) ❀ Cn अजैकपादित्येक । अहिर्बुध्न्य इत्येक । ❀ — ^{b}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B, Ds D1-6 T1 2 G1 भारत (for वीर्यवान्) K1 3 Dn पिनाकी च (K3 तु) परंतप , V2 T3 4 G2 4 M1 त्वष्टा रुद्राश्च भारत — K3 4 B1 Dn om 42^{cd} — ^{c}) Ś1 [अ]पि (for [ए]व) — ^{d}) T1 व्यजायत (for महायशा.) — After 42, K4 V3 T1 2 G1 2 4 5 ins 58*

43 ^{d}) V3 कन्दर्पी (for कपर्दी) T2 G1 रेवतस् (for रै°) — After 43, K3 4 V B D5 D1-3 5 T G M4 ins

59* मृगव्याधश्च सर्पश्च कपाली च विशां पते ।

[D1 5 G1 सर्वश्, T2 4 G2 3 M4 C^{sp} शर्वश् (for सर्पश्) M4 कपाला (for °ली) T2 3 महामते (for विशां पते)]

44 ^{a}) Ñ1 व्याख्याता, V2 B2 विख्याता (for कथिता) D3 एकादशैव व्याख्याता — ^{c}) K3 Dn D1 त्वेतत्, D6 M1 2 त्वेव, T2 G1 3 5 तेषा, G4 त्वेकं, M3 4 चैव (for चैवं) K1 2 T2 G1 4 5 M समाम्नातं (for °ख्यातं). — After 44, K Ñ2 3 V B D T2-4 G M1 ins :

60* पुराणे भरतश्रेष्ठ यैर्व्याप्ता सचराचरा ।
लोका भरतशार्दूल कश्यपस्य निबोध मे ॥

[(L 1) G2 4 M1 भारत- (for भ°) — G3 5 M4 om (hapl ?) line 1^{b} and line 2^{a} D3-5 T2 3 G1 4 यैर्व्याप्तं सचराचरम् (for ^{b}) — (L 2) D5 लोकं ; T2 G1 4 ततो, T3 भार्या (for लोका) Ñ2 भारत-, D1 त्रयो नृ- (for भरत-) Some Mss काश्यपस्य]

V2 cont

61* अन्यैः सत्यव्रता राजन्याभिर्लोकत्रयं धृतम् ।

45 ^{a}) K1 M1-3 काला, Ñ1 चापि (for चैव). — ^{b}) G4 अरिष्टि Ñ1 V3 खशा, V1 (*sup lin*) B2 3 Ds खसा ; M4 इरा (for तथा) — ^{d}) K1 3 ताम्रा (for ताम्रा). K3. 4 इडा, D6 G2 3. 5 इळा, G1 बळा (for इरा) T2 G1

उपस्थितेऽतियशसश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
हितार्थं सर्वलोकानां समागम्य परस्परम् ॥ ४७
आगच्छत द्रुतं देवा अदितिं संप्रविश्य वै ।
मन्वन्तरे प्रसूयामस्तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥ ४८
एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
मारीचात्कश्यपाज्जातास्तेऽदित्या दक्षकन्यया ॥ ४९
तत्र विष्णुश्च शक्रश्च जज्ञाते पुनरेव हि ।
अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा तथैव च ॥ ५०
विवस्वान्सविता चैव मित्रो वरुण एव च ।
अंशो भगश्चातितेजा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ ५१
चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासन्ये तुषिताः सुराः ।
वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ ५२
सप्तविंशत्तु याः प्रोक्ताः सोमपत्न्योऽथ सुव्रताः ।
तासामपत्यान्यभवन्दीप्तान्यमिततेजसाम् ॥ ५३
अरिष्टनेमेः पत्नीनामपत्यानीह षोडश ।
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः ।
प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृताः ॥ ५४
कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुताः ।
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव ह ॥ ५५
सर्वे देवगणास्तात त्रयस्त्रिंशत्तु कामजाः । C 181 B 1 3 66 P 1 3 66

शारुभीनी (G1 °भागि) विशागिला (sic) — e) Some Mss कद्रुर् K2–4 Ñ2 3 V1 3 Dn D2 3 5 खसा चैव (D3 लोके), B2 3 च राजेन्द्र, D1 T3 4 च धर्मज्ञ, D4 च लोके च (for °केश) — After 45^{e}, D6 T G M3 4 ins

62* खषा चैव त्रयोदश ।
कश्यपस्य तु भार्या वै

[(L 1) D6 कपा, T1 कला, T4 काला, G4 खगा (for खषा) D6 G2 [इ]ति (for [ए]व) M4 त्रयोदशी M3 सुरसा च त्रयोदश — (L 2) T3 4 च (for तु)]
— f) D6 तस्य (for तासु)

46 a) Ś1 K1 D1 2 4 5 पूर्वे (for पूर्व-) Ñ2 3 V Dn D4 5 T3 4 तात (for श्रेष्ठा) — d) D6 T2 G1 3 5 वैवस्वतान्तरे

47 a) K1 3 Ñ1 2 V2 3 D1 2 5 T3 4 M3 ऽतियशसि, D6 T1 2 G निसर्गे वै (for ऽतियशसश्) — K1 D2 5 (all marg) repeat 47^{cd} after 49^{ab} — c) K1 (first time) 3 V3 -सत्त्वाना, K2 -भूतानां (for -लोकानां) — d) K1 D2 5 (all second time) सर्वे एव दिवौकस (D5 °साम्)

48 Before 48, D6 M2 3 ins तुषिता ऊचु. — a) K1–3 Dn सर्वे (for देवा) — d) Ś1 G5 ततः, D2 तत्र, D6 तेन (for तन्नः) — After 48, D5 ins an addl colophon mentioning Khila

49 Before 49, some Mss, ins वैशंपायन उवाच — a) Dn2 तु सर्वे च, M3 तत. सर्वे (for तु ते सर्वे) — After 49^{ab}, K1 D2 5 (all marg) repeat 47^{cd} — c) Some Mss काश्यपाज् — d) Ñ2 om ते — After 49, D5 ins

63* पूर्वजन्मनि सुतप.पृश्निरूपे बभूवतु ।

50 a) G1 तस्य (for तत्र) D1 रुद्रश् (for शक्रश्) B3 Dn D5 तत्र शक्रश्च विष्णुश्च — b) K1 3 Ñ1 3 V1 B1 2 Dn D1 2 ह, B3 D3 च (for हि) D6 S जज्ञाते सुरपुंगवौ — c) D6 T G M4 पूषा (for धाता) M2 वै (for च) — d) D3 पूषा त्वष्टा (by transp) D6 T G1 3 5 M4 धाता त्वष्टा, G2 4 तथा त्वष्टा K4 B2 (marg as in text) 3 D5 च भारत (for तथैव च)

51 e) D1 T3 अंशुर् (for अंशो) V1 3 [अ]दितिजा (for [अ]तितेजा)

52 Ś1 G2 M3 om (hapl) 52, D3 reads it on marg — b) D4 ते (for ये) — c) D6 वैवस्वतान्तरे Ñ3 V1 D4 ऽतीते, D2 ते तु, T2 ते वा, G5 ते च, M3 चैव (for ते वै)

53 a) Ś1 K4 Ñ3 सप्त(K4 °प्त)विंशतिर्, K1 Ñ1 2 V D1 3–6 T3 4 G4 सप्तविंशति, K2 3 B1 Dn D2 Cs सप्तविंशति (for सप्तविंशत्तु) B2 3 D5 या सप्त(D5 °प्ता)विंशति. प्रोक्ता ❀ C3 सप्तविंशतीति । अत्र विसर्गलोप आर्ष । ❀ — b) K4 Ñ V B D5 D1–5 महा (for ऽथ सु-) — After 53^{ab}, D6 T G M1–3 repeat and M4 reads 30^{cd} G2 5 M om 53^{cd} — c) T2 G1 4 आसाम् (for तासाम्) — d) K3 4 Ñ2 D2 4 -तेजस· (for °साम्) Ś1 दीप्तयोऽमिततेजस·, K1 Ñ1 दीप्ता(Ñ1 °प्त)यामिततेजस. — After 53, D5 ins

64* तारागणा समस्ता ये गगने ये चकासति ।

54 a) N (except Ś1 V2) T G1 3 4 अरिष्टनेमि- (for °नेमे) — c) D6 भृगुपुत्रस्य वेदर्षेश् — d) K1 2 4 (also as in text) Ñ2 3 (marg) V1 D1 2 5 (marg) सुता, G1 कृता (for स्मृता·) — e) K4 D1 पुत्राश्चा(D1 °त्रा अ)ङ्गिरसः श्रेष्ठा, D3 प्रत्यङ्गिर प्रजा. श्रेष्ठा: — f) Ś1 D1 -सत्तमा:

तेषामपि च राजेन्द्र निरोधोत्पत्तिरुच्यते ॥ ५६
यथा सूर्यस्य कौरव्य उदयास्तमयाविह ।
एवं देवनिकायास्ते संभवन्ति युगे युगे ॥ ५७
दित्याः पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम् ।
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च भारत ।
सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः ॥ ५८

हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः ।
अनुह्लादश्च ह्लादश्च प्रह्लादश्चैव वीर्यवान् ॥ ५९
संह्लादश्च चतुर्थोऽभूद्ध्रादपुत्रो ह्रदस्तथा ।
ह्रदस्य पुत्रोऽप्यायुर्वै शिवः कालस्तथैव च ।
विरोचनश्च प्राह्लादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात् ॥ ६०
बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणज्येष्ठं नराधिप ।

(D1 °म), K1 D4 M1 2 4 -संस्तुता·, K2 4 -समता·, K3 D3 G3 -संज्ञिता, Dn1 G1 संस्कृता·, T2 G4 सु(G4 -स)-स्मृताः (for -सत्कृता) D5 ऋषिब्रह्मर्षिसंयुता·

55 ^{a}) K Ñ V B D (except D6) T1 3 4 G2–5 कृशाश्वस्य (for भृशा°) Ś1 च (for तु) K° V3 T1 राजर्षेर्, K4 Ñ2 3 (marg as in text) V1 (marg as in text) D5 D1 2 4 5 ब्रह्मर्षेर् (for देव°) —^{b}) K2 4 Ñ1 3 D1–3 5 T2 G2 स्मृता. (for सुता) Ś1 देवप्रहरणा स्मृता, K1. 3 Dn D4 M1 देवप्रहरणानि च (M1 °न्युत), D5 देवः प्रहरणः स्मृत —^{c}) T2 G1 5 युगे (for एते) T3 युगे (for युग-) —^{d}) Ś1 K4 Ñ2 V D5 D3 5 M4 हि (for ह)

56 ^{a}) Ñ B1 Dn D6 T2 3 G1–3 5 M1 3 4 सर्व- (for सर्वे) K4 Ñ1 V2 B3 D5 D3 G3 तत्र (for तात). Ś1 सर्वे देवनिकायास्तु —^{b}) D3 च (for तु) K4 T3 छन्दजा ; M4 कामगाः (for °जा) ❀ C5 त्रयस्त्रिंशत्तु वसुरुद्रादित्या. पर्जन्यः प्रजापतिश्चेति । ❀ —^{c}) B2 तु (for च) —^{d}) D3 जनिरुत्पत्तिर्, D6 T2 G1 5 M4 निधनो° (for निरोधो°) V2 एव च (for उच्यते) T1 G3 M1–3 निधनोत्पत्तिरिष्यते

57 ^{a}) Ñ1 V2 B1 2 D5 D3 G2 गगने, D6 T G1. 3–5 M4 राजेन्द्र (for कौरव्य) —^{b}) K Ñ2 3 V1 3 B3 Dn D5 D4. 5 उदयास्तमने इह, Ñ1 B1 °मनाविह ; D6 °मयानि ह ; T2 प्रळया मनवस्तथा ; T3 उदयास्तमयोरिह, M1–3 °मये इह — After 57^{ab}, D6 T1 3 4 G ins

65* तथा युगानि राजेन्द्र प्रळया मनवस्तथा ।

[T1 प्रळयानामपि स्थिति, T4 °यास्तमनोस्तथा (sic) (for ^{b})] —^{c}) Ś1 तु (for ते) T2 G1 एवं ते नियता. सर्वे

58 ^{a}) K3 दिति-; B1 दित्यां, T4 दिते· (for दित्या·) —^{b}) Some Mss काश्यपाद् M1–3 श्रुति. (for श्रुतम्) — After 58^{ab}, K2 4 B1 D1 3 5 ins

66* कश्यपस्यात्मजावेतौ सर्वेभ्यः पूर्वजौ मतौ ।

—^{d}) K2 चैव (hypermetric) (for च) Ś1 K1 V1 3 Dn D1 5 वीर्यवान्, T3 4 दुर्जयः (for भारत) K3 हिरण्याख्यश्च वीर्यवान् —^{e}) K4 सिंहका ; V3 सैंहिका (for सिं°) M1–3 नाम वै (for चाभवत्) — After 58, K Ñ2. 3 V B D T1 2 G1 3. 5 ins

67* सैहिकेया इति ख्यातास्तस्याः पुत्रा महाबलाः ।

[K2 3 सिंहकेया ; D2 सिंहि° (for सैहि°) Ñ2 3 V B2 D5 D2–4 6 T2 G1 यस्या (for तस्या) G3 बलान्विता (for महाबला)]

K2 4 V B2 Dn D2 3 5 G3 cont

68* गणस्तेषा तु राजेन्द्र दशसाहस्र उच्यते ।

[Dn च (for तु). V तेषा गणो महाराज, G3 गणैश्च सह राजेन्द्र (for ^{a}) V G3 शत(G3 दश)साहस्रमुच्यते (for ^{b})] — After the above, V1 (marg) 3 read 64^{a}–65^{b}, V1 repeating the same in its proper place While K2 V2 B2 D3 (marg) 5 cont after 68* Ñ2 3 B1. 3 D5 D4 6 ins after 58 V1 after the first occurrence of 64^{ab} V3 after 64^{ab}

69* तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
असंख्याता महाबाहो हिरण्यकशिपो· शृणु ॥

[(L 1) D6 येषा (for तेषा) — (L 2) D5 महात्मानो (for °बाहो) D4 सुता, D5 पुरा (for शृणु)]

59 D1 om 59^{ab} —^{b}) D3 चत्वारः पृथुतेजसः ; M1 2 °रोऽमिततेजसः —^{c}) Some Mss. ह्लादश्च (for ह्ला°) G2 M4 प्रह्लादश्चैव संह्लादो (M4 राजेन्द्र), M1–3 अनुह्लादस्तथा ह्लादः· —^{d}) K4 [अ]ति-; T4 [इ]ति (for [ए]व). G2 ह्लादोऽनुह्लाद एव च, M3 [अ]नुह्लादो ह्लाद एव च

60 ^{a}) Some Mss संह्लादश्च (for संह्रा°) —^{b}) Some Mss ह्लाद- (for ह्राद-) — After 60^{ab}, K1–3 V2 3 Dn D4 ins.

70* संह्रादपुत्रौ सुन्दश्च निसुन्दस्तावुभौ स्मृतौ ।

[V2 Dn -पुत्र (for -पुत्रौ) D4 [उ]पसुन्दस् (for नि°) K1 चापि (for ताव्) K3 Dn निसुन्दश्चैव तावुभौ · V3 ह्रदपुत्रौ बभूवतु (for ^{b})]

— Ś1 K1–3 G2 om 60^{cd}, D1 reads it twice —^{c}) D5 ह्लादस्य ; T1 ह्ला°, some Mss ह्र° (for ह्र°) Ñ3 V1. 3 B1 om ऽपि. Ñ2 आयुष्मान्, D2 T1 G3 4 M मायावी (for ऽप्यायुर्वै). Ñ1 D5 ह्रदस्य पुत्रो ह्यायुर्वै ; V2 Dn D4 (first

धृतराष्ट्रश्च सूर्यश्च चन्द्रमाश्चेन्द्रतापनः ॥ ६१
कुम्भनाभो गर्दभाक्षः कुक्षिरित्येवमादयः ।
बाणस्तेषामतिबलो ज्येष्ठः पशुपतेः प्रियः ॥ ६२
पुराकल्पे हि बाणेन प्रसाद्योमापतिं प्रभुम् ।
पार्श्वतो मे विहारः स्यादित्येवं याचितो वरः ॥ ६३
हिरण्याक्षसुताः पञ्च विद्वांसः सुमहाबलाः ।
झर्झरः शकुनिश्चैव भूतसंतापनस्तथा ।
महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ॥ ६४
अभवन्दनुपुत्रास्तु शतं तीव्रपराक्रमाः ।
तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन निबोध तान् ॥ ६५
द्विमूर्धा शकुनिश्चैव तथा शङ्कुशिरा विभुः ।
अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा ॥ ६६

C 197
B 1 3 81
P 1 3 81

time) अनुह्लादसुतो ह्यायु , T2 G1 5 ह्लदपुत्रोऽपि मायावी, T3 4 अनुह्लादश्च मायावी — d) K4 Ñ2 3 V1 3 Ds D1–3 4 (both times) 5 शिबि (for शिवः) — After 60cd, T G1 3–5 M4 ins

71* संह्लादपुत्र आयुष्माञ्शिबिर्बाष्कल एव च ।
[T3 4 आयुश्च (for °ष्मान्)]

T3 cont

72* तेषां मध्ये महाभाग सर्वत्र समदृग्वशी ।
प्रह्लादः परमा भक्तिं य उवाच जनार्दने ॥

— c) Ś1 V3 B2 3 D6 T1 G1–3 5 M3 तु (for च) Ñ1, 2 V1 3 D1 G1 2 प्रह्लादिर्, Ñ3 G5 M4 प्र(M4 प्रा)ह्लादी, some Mss प्राह्लादिर्

61 a) K1–3 D3 6 T1 G1 2 M3 च (for तु) Ś1 बह्रेरासीत्पुत्रशतं — b) D4 बाणश्रेष्ठं , D6 T1 M3 4 बाणो ज्येष्ठो (for बाणज्येष्ठ) — c) G4 शूरश्च (for सूर्यश्च) — d) K1 2, 4 Ñ1 2 V3 D1–3 6 T4 G2–5 M3 चन्द्र-, T3 चेन्दु- (for चेन्द्र-)

62 a) K1 (marg) Ñ2 3 कुम्भनादो , V1 निकुम्भनाभो (hypermetric), Dn2 कुम्भो नादो (for कुम्भनाभो) Ś1 K1, 3 निकुम्भो नाम गु(Ś1 कु)र्वक्षः, K4 कुम्भो नागो गर्दभाख्यः; Dn1 कुम्भो नाद. कदम्भाक्षः; D6 T2 G निकुम्भनाभो गुर्वे(G4 भूवृ)क्षः — d) D4 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठः) K4 दैत्यपतिः ; G2 5 पशुपति- (for °पतेः) T3 4 सखा (for प्रियः)

63 Ñ2 om 63ab — a) K1 -कल्पे ह , Ds G3 -कल्पेन, G5 -कल्पे च (for -कल्पे हि) T3 4 पुरा हि कल्पे बाणेन — b) D6 प्रशस्य (for प्रसाद्य) K3 विभुम् (for प्र°) D1 3 G2–4 M1–3 प्रसाद्योमापतिः प्र(M1–3 °तिर्वि)भुः — c) K1 (marg) 2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 M4 पार्श्वतो विहरिष्यामि , D6 T2 G °तोऽपि हरो मे स्याद् — d) Ñ2 तवैवं , D3 [इ]त्येव सं- (for इत्येवं) K1 D6 M1–3 वरम् (for वरः) — After 63, V1 3 B2 (marg) Ds Bom and Poona eds ins

73* बाणस्य चेन्द्रदमनो लोहित्यामुदपद्यत ।
गणस्तेषां तु राजेन्द्र शतसाहस्रसंमितः ॥

[(L 2) Bom and Poona eds गणास्तथासुरा राजञ्शतसाहस्रसमिता]

64 V1 (marg) 3 read 64a–65b after 68*, V1 repeating the same here — b) V1 (first time). 3 विक्रान्ता (for विद्वांस) D6 T1 G2 3 5 M4 तु (for सु-) — After 64ab, V3 ins 69* — c) K1 3 D4 ऋषभः; K2 4 D1 जर्झर , Ñ3 झर्जरः , Dn जर्जरः, Ds1 मद्दुरः , D2 धूमर , D3 घर्घर (for झर्झर) — d) T1 भूत· (for भूत-) Ds1 -सपादनश् (for संताप°) — e) Ś1 K4 महानादश्, D4 G2 3 5 M °भागश् (for °नाभश्) — f) Ñ2 V1 (first time) T1 2 G1–4 M कालनेमिस् (for °नाभस्) V3 कालनेमिर्महाबल

65 For the sequence and the repetition in V1 3, cf v 1 64 — a) Ñ2 देव- (for दनु-) K Ñ1 V1 (both times) 2 3 B2 3 Dn Ds D2–6 T G M4 च, D1 ते (for तु) — b) T3 4 भीम (for तीव्र-) — d) K2, 3 निबोधत ; T2 G1 °ध्यताम्, T3 4 °ध मे (for °ध तान्)

66 a) G5 त्रि- (for द्वि-) Ś1 D3 शङ्कुरश्; K1 4 शम्बरश्, K3 शङ्कुरिश्, Ñ1 शकुनश्, D1 शङ्कराश्, D4 शङ्कलाश् (for शकुनिश्) T1 2 G1–4 M4 त्रिमूर्धा शंकरश्चैव ; M1–3 मूर्धा शङ्कुशिराश्चैव — b) Ś1 K1 3 शालिशिरा , T1 शङ्कुशरा, M1–3 °भिदो (for °शिरा) Ñ2 V3 B3 Ds प्रभु (for विभुः) D3 इल्वणो षष्ठमस्तथा (sic) — After 66ab, N (except Ś1 Ñ1 D3) T2–4 G1–3 5 M4 ins

74* शङ्कुकर्णो विवादश्च गवेष्ठी दुंदुभिस्तथा ।

[K4 G1 शङ्कुकर्णा , B3 °कर्ण- (for °कर्णो) K3 विनादश्, Ñ2 3 V B1 2 विराधश्, G5 M4 विपादश् (for विवादश्) Ñ3 V3 B1 गविष्ठो , V1 D6 गरिष्ठो , Dn1 गवेष्ठो , T2 गवोर्वी , M4 भवेषी (for गवेष्ठी)]

— D3 om 66c–67d T3 4 om (hapl) 66c–67b. — c) D5 M4 अधोमुख (for अयो°) Ś1 शम्भरश्; V1 3 सम्ब° (for शम्ब°) — d) Ds1 कपिजो , G4 कपालो (for कपिलो)

67 D3 om 67 ; T3 4 om 67ab (for all, cf v 1 66) — a) Ś1 K3 भगवांश्, T2 मर्मवांश्, G2 धर्म°, M1 2 मरुतश्, M3 भरतश् (for मघवांश्) — b) V2 B D2 इरा (for

मरीचिर्मघवांश्चैव इडा गर्गशिरास्तथा ।
विक्षोभणश्च केतुश्च केतुवीर्यशतह्रदौ ॥ ६७
इन्द्रजित्सर्वजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च ।
एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः ॥ ६८
वैश्वानरः पुलोमा च विद्रावणमहाशिरौ ।
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥ ६९
सर्व एते दनोः पुत्राः कश्यपादभिजज्ञिरे ।
विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः ॥ ७०

इडा) K_2 पृथुशिरास्, D_5 शङ्कु° (for गर्ग°) K_1 वृक (for तथा) K_1 (marg) $_{3\ 4}$ Dn G_2 इरा शङ्कु(G_2 गर्भ)शि(K_3 °श)रावृक , $\tilde{N}_{1\ 3}$ (marg) इल्वल ($\tilde{N}_3$ °न) खसृमस्तथा , $\tilde{N}_{2\ 3}$ इरा नग($\tilde{N}_3$ गर्भ)शिरास्तथा , V_1 ज्वलनः स्वरसृमस्तथा , V_3 $D_{1\ 4}$ इरा (D_4 तथा) शङ्कुशिरा(V_3 °र)स्तथा , D_8 बहुलश्च खसृमस्तथा (hypermetric), D_6 M_{1-3} इलो गर्भ(M_1 ° हय)शिरास्तथा , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 इळा गर्भ(T_1 °ज)शिरा° — ^{d}) $\tilde{N}_1$ महावीर्य , $T_{1\ 2}$ G वीर्यकेतु- (G_1 , °तु) (for केतु-वीर्य-) K_3 ह्रदाह्रदौ , some Mss -शतह्लदौ (for °ह्रदौ)

68 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ Dn T_{2-4} G_3 सत्यजिच् (for सर्व°) — ^{b}) D_6 M_3 वज्रनाभिस्, M_4 यज्ञनाभरः (for वज्र°) — After 68^{ab}, $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V B D (except D_2) $T_{3\ 4}$ G_4 ins

75* महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
[K_4 $D_{1\ 3\ 4}$ महाभागश्च (for °नाभश्)]

— T_2 $G_{1-3\ 5}$ read 68^c–69^b after 76* — ^{c}) G_5 एक-वक्त्रो (for °चक्रो) $\tilde{N}_2$ V_3 महावीर्यस् (for °बाहुस्) — ^{d}) D_7 M_{1-3} तथैव च (M_3 हि) (for महाबलः)

69 For the sequence in T_2 $G_{1-3\ 5}$, cf v 1 68 G_1 reads 69 after 71 M_4 repeats 69^{ab} after 70 — ^{a}) V_3 विश्वावसुः (for वैश्वानरः) K_4 D_8 पुलोमाश्च , B_3 पुलो नाम (for पुलोमा च) — ^{b}) $Ś_1$ $\tilde{N}_3$ V_3 B Ds G_1 -महाशिराः , K $V_{1\ 2}$ Dn D_{1-5} G_4 °सुरौ; $\tilde{N}_{1\ 2}$ °सुरः , T_1 °बलौ (for °शिरौ) $T_{3\ 4}$ विद्रावी च महाबलः — ^{c}) K_2 Ds_1 M_4 स्वर्भानु- (for °नुर्) — ^{d}) K_1 विदम्भश्च महासुरः , K_2 तुरण्डश्च महासुरः , K_3 रुहण्डश्च महासुरः , K_4 द्रुहिणश्च महासुरः , $\tilde{N}_2$ तुकुण्डुश्च महासुरः ; $\tilde{N}_3$ Dn Ds $D_{2\ 3\ 5}$ $T_{3\ 4}$ G_2 तुहु(D_3 T_4 °ह)ण्डश्च महासुरः ($\tilde{N}_3$ D_5 °बलः), V_1 तुर्गण्डश्च महाबलः , V_2 चतुर्हुण्डो महासुरः , V_3 दुर्दन्तश्च महाबलः ; D_1 *तुर्दंष्ट्रो महासुरः , D_4 विदुम्भश्च महासुरः ; T_2 विभत्सश्च महासुरः ; G_1 भभत्सश्च महासुरः , G_4 मद्रुण्डश्चैव वीर्यवान् — After 69, N (except $Ś_1$ $\tilde{N}_1$) T G ins

76* सूक्ष्मश्चैव निचन्द्रश्च ऊर्णनाभो महागिरिः ।
असिलोमा सुकेशी च शठश्च बलको मदः ॥
तथा गगनमूर्धा च कुम्भनाभो महासुरः ।
प्रमदो मयः कुपथो हयग्रीवश्च वीर्यवान् ॥
वैसृपः सविरूपाक्षः सुपथोऽथ हराहरौ । [5]
हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायश्च शम्बरः ।
शरभः शलभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥

[K_4 om lines 1–3 — (L 1) D_5 निरभ्रश् (for निचन्द्रश्) D_3 तु (for च) $\tilde{N}_2$ ऊर्णुनाभो , D_2 उत्व° D_4 ऊर्णनासो , T_3 कर्णनाभो (for ऊर्ण°) T_2 G_1 महाशिरा , $T_{3\ 4}$ गिरिस्तथा (for महागिरि) — (L 2) T_4 असि-रोमा , G_5 असुलोमा (for असि°) B D_8 T_4 G_4 च (for सु-) G_1 अनुलोमानुकेशी च (for ^{a}) K_2 Dn_2 शवश् , D_3 वसश् , T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ शर्वश् (for शठश्) $\tilde{N}_2$ वनको (for बलको) K_1 मल , K_3 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ निद , D_3 नद (for मद) G_2 शरः शालको मत , G_4 शिवश्च बल-कामद (for ^{b}) — D_8 om line 3 — (L 3) $T_{3\ 4}$ G_4 गमनमूर्धा V_2 $G_{2\ 4\ 5}$ कुण्डनाभो , V_3 कुम्भलाभो , D_3 °नालो , G_1 चण्डनाभो (for कुम्भ°) — (L 4) G प्रमनो (for प्रमदो) K_4 $\tilde{N}_3$ V B_2 Ds D_5 T G मय(Ds_1 °द)श्च (hypermetric) (for मय) T_4 मुवचो (for कुपथो) K_1 मयः प्रमादः कुपथो , D_3 मद प्रमय कुशपो , D_4 प्रमदोश्चगन केशी , D_6 मदो मय कुपलगो (for ^{a}) — (L 5) K_1 वेश्वर , K_2 वैरूप , $K_{3\ 4}$ D_3 वेन(K_4 °नृ- , D_3 °मृ)प , T_1 G निरूप (for वेसृप) V_3 T_2 G_1 सु- , D_5 च (for स-). K_1 B_2 सुपनो , $\tilde{N}_0$ सपनो , $\tilde{N}_3$ $B_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ सपथो ; V_2 (sup lin as above) छिपादो , V_3 कापथो , Ds_2 D_6 कुपथो ; T_2 G_1 सत्पथो (for सुपथो) K_0 हलाहलौ , G_1 हताहतौ (for हराहरौ) D_2 प्रापथोऽथ हलाहलौ , D_3 कुपशोऽथ हलाहलौ , $T_{3\ 4}$ शय क्रोधवराहको (for ^{b}) — (L 6) K_1 B_1 T_1 शक्रमायश् , $K_{2\ 3}$ V_2 B_2 Dn T_1 G_3 शतमायुश् (for °मायश्) Ds ऽथ (for च) — (L. 7) $K_{1,\ 2}$ D_2 सरभ (for शरभ) K_3 शरभ (for शलभः) $\tilde{N}_3$ V_1 D_8 सरभ सलभश्चैव , Ds T_2 $G_{2\ 5}$ शलभः शरभश्चैव (for ^{a}). $\tilde{N}_3$ विप्रचित्तश् , Dn_1 प्रविर्चित्तिश् (for विप्र°)]

— After the above, T_2 $G_{1-3\ 5}$ read 68^c–69^b

70 ^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} Dn एते सर्वे (by transp) — ^{b}) Some Mss काश्यपाद् $Ś_1$ M_4 अपि , K_4 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $D_{1,\ 2\ 4\ 5}$ $T_{3,\ 4}$ एव , B_2 (marg) D_3 इति (for अभि) — ^{c}) K_3 विप्रचित्त- (for °चित्ति) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_2$ $D_{1\ 3\ 5}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_{1-3} तु , K_2 च (for ते) — ^{d}) D_2 सर्व एव (for दानवाः सु) — After 70, M_4 repeats 69^{ab} While N (except $Ś_1$ K_3 $\tilde{N}_1$) T G ins after 70 M_4 after the repetition of 69^{ab}

77* एतेषां यदपत्यं तु तन्न शक्यं नराधिप ।
प्रसंख्यातुं महीपाल पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥

स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोम्नस्तु शची सुता ।
उपदानवी हयशिराः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ७१
पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते उभे ।
बह्वपत्ये महासत्त्वे मारीचेस्तु परिग्रहः ॥ ७२
तयोः पुत्रसहस्राणि षष्टिं दानवसत्तमान् ।
मारीचिर्जनयामास महता तपसान्वितः ॥ ७३
पौलोमाः कालकेयाश्च दानवास्ते महाबलाः ।
अवध्या देवतानां हि हिरण्यपुरवासिनः ।
पितामहप्रसादेन ये हताः सव्यसाचिना ॥ ७४
ततोऽपरे महावीर्या दानवा अतिदारुणाः ।
सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेः सुतास्तथा ॥ ७५
दैत्यदानवसंयोगाज्जातास्तीव्रपराक्रमाः ।
सैंहिकेया इति ख्यातास्त्रयोदश महाबलाः ॥ ७६
व्यङ्गः शल्यश्च बलिनौ बलश्चैव महाबलः । C 215 B I 3 99 P I 3 99

[(L 1) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ D_2 तदेषा (for एतेषा) K_1 D_2 च (for तु) B D_5 D_3 न तच्छक्य, M_4 प्रसख्यातु (for तन्न शक्य) — (L 2) M_4 न शक्य तन् (for प्रसख्यातु) K_1 $\tilde{N}_2$ V_3 पुत्रपौत्रसमन्तत, K_4 M_4 °त्रसमन्वितम्, $\tilde{N}_3$ V_1 $D_{1\ 6}$ °त्रं समन्तत, B_1 °त्रसमन्तकम्, B_2 Dn D_4 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ °त्राद्यनन्तकम् (for ^{b})]

71 ^{a}) V_2 च, $T_{1\ 2}$ G_2 M_{1-3} सु- (for तु) — ^{b}) V_2 D_3 T_3 $G_{2\ 4}$ च (for तु) K_3 शची भृता, D_{11} सुतात्रयम् (for शची सुता) — ^{c}) Hypermetric G_4 उपदाना (for °दानवी) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{2\ 3}$ (*sup lin* as in text) $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ पृथुशिरा, D_3 (*sup lin* as in text) $_6$ T_2 $G_{1\ 5}$ $M_{3\ 4}$ मयसुता (for हयशिरा) — ^{d}) K_3 Dn_1 M_1 वार्षपार्वणी, V_2 D_4 G_1 वर्षपर्वणी — After 71, G_4 reads 69

72 ^{a}) K_2 V_3 D_5 $D_{1\ 4}$ $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 4}$ कालिका (for कालका) D_6 पुलोमा कालकेया च — ^{b}) K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 B_2 D_5 शुभे (for उभे) — ^{c}) $\tilde{N}_3$ Ds_1 बह्वपत्य-, T_4 उभे ते तु (for बह्वपत्ये) $\acute{S}_1$ $K_{2\ 3}$ Dn $T_{3\ 4}$ महावीर्ये (for °सत्त्वे) — ^{d}) $\tilde{N}_2$ D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 मारीचस्य, B_3 T_3 मरीचेस्तु (for मारी°) M_{1-3} परिग्रहौ (M_3 °हे) (for °ग्रहः)

73 ^{a}) $\tilde{N}_3$ V_1 सुत; D_3 षष्टि- (for पुत्र-) — ^{b}) T_3 G_4 षष्टिर् (for षष्टिं) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ $V_{2,3}$ B D_5 -नन्दनान्; K_3 $\tilde{N}_{1\ 3}$ Dn_3 D_5 -नन्दनाः (for -सत्तमान्) K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 D_4 षष्टिर्दानवनन्दनाः (K_4 °नान्), Dn_1 षष्टिदानवनन्दनान्, D_1 षष्टिर्दानवपुंगवा, $D_{2\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1-3\ 5}$ $M_{3\ 4}$ षष्टिर्दानवसत्तमाः, D_3 पुत्रान्दानवनन्दनान् — $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T $G_{1\ 2}$ M_4 ins after 73^{ab} G_{3-5} after 73

78* चतुर्दशशतानन्यान्हिरण्यपुरवासिनः ।

[$\tilde{N}_2$ D_2 -शतान्यानि, $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ D_3 G_1 °न्यन्यान्, V_3 -सहस्राणि, Dn $D_{4\ 5}$ -शतान्यासन् (for °नन्यान्) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_1 D_5 $D_{1\ 3}$ T_4 -वासिनाम् (for °न)]

— D_2 M_4 om (hapl) 73^{c}–74^{d}, D_6 reads the same (74^{cd} repeating) after 79* — ^{c}) D_1 T_4 M_3 मरीचिर्, $T_{1,2}$ G_{1-4} मा(G_4 म)रीचो (for मारीचिर्)

74 For the sequence and the repetition in D_6, cf v l 73 D_2 M_4 om 74^{abcd} (cf v l 73) — ^{a}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg) D_4 कालखञ्जाश्, $K_{2\ 4}$ D_5 $D_{1\ 3}$ कालिकेयाश्, V_1 कालकञ्जाश् (for °केयाश्) $M_{1\ 2}$ तु (for च) — ^{b}) $\acute{S}_1$ K_{1-3} वै, $\tilde{N}_2$ सु, V_3 तु, D_5 च (for ते) — ^{c}) $\acute{S}_1$ अपत्या (for अवध्या) $K_{2\ 4}$ Ñ V B_1 Dn $D_{1\ 3-5}$ $T_{3\ 4}$ G_4 च, K_3 वै (for हि) D_5 अवध्याश्च देवतानां — ^{e}) T_1 -प्रभावेन (for -प्रसादेन) — ^{f}) K_1 (marg as in text) $_{2\ 4}$ (marg as in text) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn D_5 $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ $T_{3\ 4}$ नि- (for ये) — After 74, N (except $\acute{S}_1$ K_3 $\tilde{N}_1$, K_1 marg) T G M_4 ins

79* प्रभाया नहुषः पुत्रो जयन्तश्च शचीसुतः ।
पूरुर्जज्ञेऽथ शर्मिष्ठा दुःषन्तमुपदानवी ॥

[(L 1) K_4 D_2 प्रभाया V_1 $D_{1\ 2\ 4}$ न(V_1 ल)घुष (for नहुष) T_1 प्रभाया नहुष पुत्र (for ^{a}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B $T_{1\ 4}$ $G_{2,4\ 5}$ सृञ्जयश्, D_5 G_3 **Cs** सजयश् (for जयन्तश्) D_2 तु (for च) ❀ **Cs** प्रभाया स्वर्भानुकन्याया । सजय जयन्तापरपर्याय पौलोमीपुत्र । ❀ — (L 2) D_2 पुत्र, $T_{3\ 4}$ G_4 प्रभु, some Mss पुरु (for पूरु) D_3 यदु च (for जज्ञेऽथ) D_5 जज्ञेऽथ पूरुं शर्मिष्ठा (for ^{a}) Some Mss दुष्यन्तम्, दुष्क° and दुष्म° (for दुःष°)]

— After 79*, D_6 reads 73^{c}–74^{d} (74^{cd} repeating)

75 ^{a}) M_4 महावीरा (for °वीर्या) — ^{b}) K Ñ V B Dn D_5 $D_{1-3\ 5\ 6}$ T_{2-4} G_{2-4} M स्वति, D_4 G_1 तेऽति- (for अति-) T_1 दानवाश्च महाबला — T_1 om (hapl ?) 75^{c}–77^{b} — ^{d}) D_3 विप्रचित्ति- (for °चित्ते) $\acute{S}_1$ K_3 $\tilde{N}_1$ D $T_{2,4}$ $G_{2\ 4}$ तदा, K_1 ततः (for तथा).

76 T_1 om 76 (cf v l 75) — ^{a}) Dn_2 D_5 दैत्या (for दैत्य-) B_3 -संसर्गाज् (for -संयोगाज्) — ^{b}) V_2 शूरास् (for जातास्) — ^{c}) D_2 सिंहिकेया, G_1 संहि° (for सैंहि°). K_4 [अ]तित्रि- (for इति) D_6 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_3 प्रोक्तास् (for ख्यातास्). $M_{1\ 2}$ सिंहिकायामथोत्पन्नास् — After 76, D_3 reads line 1 of 80*, repeating it in its proper place.

वातापिर्नमुचिश्चैव इल्वलः खसृमस्तथा ॥ ७७
आज्ञिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च ।
सरमाणस्तथा चैव शरकल्पश्च वीर्यवान् ॥ ७८
एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनुवंशविवर्धनाः ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७९
संह्रादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले ।
समुत्पन्नाः सुमहता तपसा भावितात्मनः ॥ ८०
षट् सुताः सुमहासत्त्वास्ताम्रायाः परिकीर्तिताः ।
काकी श्येनी च भासी च सुग्रीवी शुचिगृध्रिके ॥ ८१
काकी तु जनयामास उलूकी प्रत्युलूककान् ।

---

77 T1 om 77^ab (cf v 1 75) — ^a) K1 व्यङ्गश्च (hypermetric), Ñ1 V B1 2 Dn Ds D1 2 4 T4 व्यश·, B3 वंश., M1 2 व्यस ; M3 व्यासः (for व्यङ्ग) K3 B3 बलिनो K4 व्यङ्गशल्यौ च बलिनौ, D3 सत्यकेतुश्च ब°, D6 M4 व्यसः शल्यश्च राजेन्द्र, T2 G1 व्यास (G1 घान:) शल्यश्च राजेन्द्र — ^b) K1 2 4 Ñ V B1 D1 2 4 T3 4 नभश्च, D3 6 T2 G M4 नळश्च, D5 राहुश्च (for बलश्च) B2 Dn नभश्चैव तथा बल , Ds सुनाभश्च तथा बल — ^c) K4 Ñ2. 3 V1 3 D1 4 5 वातापी (for °पिर्) — ^d) K1 D2 5 इल्वण· (for °ल:) Ś1 खसृपस्, K3 चाष्टमस्, D2 चसृमस्, T4 खल्वलस् (for खसृमस्)

78 ^a) K4 शुजिको; V1 D2 3 5 G3 अञ्जिको, D1 अन्तको, T2 G1. 4 अन्धको, M1 2 अजितो, M3 पुञ्जिको, M4 अज्ञको (for आज्ञिको) — ^b) G2 कालनागस् (for °नाभस्) — K2–4 V1 3 B2 3 Dn Ds D2 4–6 T G1 2 4 5 M4 ins after 78^ab K1 Ñ2 3 V2 B1 D3 G3 after 78 D1 cont after 81* :

80* राहुर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै चन्द्रसूर्यप्रमर्दनः ।
शर पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् ॥
मूकश्चैव तुहुण्डश्च ह्रदपुत्रौ बभूवतु· ।
मारीच. सुन्दपुत्रश्च ताडकायां व्यजायत ॥

[B1 Dn T1 transp lines 1 and 2 D3 reads line 1 for the first time after 76 — (L 1) Ñ3 D5 च (for तु). M4 हि (for वै) T2 G सुतस्तेषा (for तु तेषा वै) D3 (first time) राहुस्तेषामभूच्छ्रेष्ठश्च (for ^a) Ñ2 T1 G2 5 सूर्यचन्द्र- (for चन्द्रसूर्य-) K3 B1 Dn T3 G4 सूर्यचन्द्रविमर्दन (for ^b) — (L 2) K4 D6 शूरः, Ñ3 Ds शुक , V1 3 शवः, T2 G2 सुर- (for शर) T3. 4 G4 सर प्रव(G4 °स)रणश्चैव, G3 सुरा पोतवरा°, M4 सर पौत्ररण° (for ^a) — (L. 3) B1 Dn2 Ds शुकश्च (for मूकश्च) K1 तुहुण्डश्च, K3 रुहुण्डस्तु, K4 तुहण्डश्च, Ñ3 तुतुहुण्डो, D5 तुकुण्डश्च ; G3 च दुभश्च, G5 तुळण्डश्च; M4 तुमु° (for तुहु°) V1 मूकश्चैव तुतुर्गण्डो, B2 शुकश्च बहुतुण्डश्च (for ^a). K1 हुण्डपुत्रौ ; K3 शवतल्पौ, T2 G1. 2. 5 चन्द्रपुत्रौ, G4 शिव°, some Mss ह्राद° and ह्लाद° (for ह्रद°). — (L. 4) G2. 5 म(G5 मा)रीचि. (for मारीचः) K3 Ñ1. 3 V1 D1. 3 T2 G1 5 तु (for च). K4 मारीचः सुन्दरः पुत्रस्; D2. 5 °चः स्कन्दपुत्रस्तु (for ^a) K1 4 B1 2 D1 तारकाया, Ñ2 ताल°, V3 Dn Ds1 D3 T2 G1 3 5 ताट° (for ताड°)]

While D1 ins after 78^ab

81* स्वर्भानुश्च महावीर्यो वक्त्रयोधी महासुरः ।

— K4 Ñ3 V1 3 B3 Ds D1 2 T3 4 om 78^cd, D3 reads it twice — ^c) Ñ2 शतमानस्, V2 शरमाणस्, Dn D5 T2 G4 शिव°, D3 (second time) सुधर्मणस्, D4 शिरमाणस्, T1 सिव°, G2 मिमारणस् (sic) (for सरमाणस्) G1 सदा (for तथा) — ^d) K1 शरतल्पिश्च, K3 शततल्पश्च, Ñ1 2 B2 Dn D4 5 T1 G4 सुरकल्पश्च, B1 खर°, D3 (first time) सुकुनाभश्च (for शरकल्पश्च) K2 सुरकल्पस्तथैव च, D6 चरः शल्य सुवीर्यवान्

79 ^a) Ś1 K2 3 T2 G1 3 5 M2 दानव- (for °वाः) — ^b) B D3 6 दनोर् (for दनु) — 79^cd = 91^ab

80 ^a) K3 Ñ2 V3 (*sup lin* as in text) B3 D2 प्रह्रादस्य ; T4 प्रह्ला°, some Mss संह्ला° (for संह्रा°) K1 B2 3 Ds2 च (for तु). B1 पुत्रस्य (for दैत्यस्य) — ^c) K1 सुतपसा, K2 तु तपसा, K3 Dn3 सुतपसो (for सुमहता) — ^d) K1 3 Dn महतो (K1 °ता), K2 महान्तो (for तपसा). — After 80, N (except Ś1 K3 Ñ1) T G M4 ins ·

82* चतस्र· कोटयस्ताश्च मणिमत्या निवासिनः ।
तेऽप्यवध्यास्तु देवानामर्जुनेन निपातिता. ॥

[T1 om. line 1 — (L 1) V3 नेपा, D1 तात ; T2 G1. 4 चैव, G2 5 M4 ते च, G3 ये च (for ताश्च) Ñ3 V1 2 B Dn Ds D3 तिस्र कोट्य सुतास्तेषा (for ^a) T2 G1 मणिमाला- (for °मत्या) K4 Ñ2 V2 B1 3 Dn D1. 3 6 T3 4 G5 निवासिनाम् ; B2 °सिता· (for °सिन) D3 मणिवत्या नि(*sup lin* °मध्यनि)वासिनाम् (for ^b) — (L 2) V2 D3 च (for तु) K1 अवध्यास्ते हि देवानाम्, B Ds तेऽपि वध्या देवतानाम् (for ^a).] T1 2 G cont.

83* अनेकमायाकुशला धनुर्वेदस्य पारगाः ।

81 ^a) M1–3 पुत्रा· (for सुता). K4 च, Ñ2. 3 V1. 3 Dn D1–5 तु (for सु-). B3 -महात्मानस्; D6 T2 G M4 °प्राज्ञास् (for °सत्त्वास्). — ^b) K4 Ñ3 V1 2 B D3. 5 M3 संप्र- ; T3. 4 सुप्र- (for परि-). — After 81^ab, K2 (marg.) reads 84^ab repeating it in its proper place. — ^c)

श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान्गृध्रांश्च गृध्रिका ॥ ८२
शुचिरौदकान्पक्षिगणान्सुग्रीवी तु परंतप ।
अश्वानुष्ट्रान्गर्दभांश्च ताम्रावंशः प्रकीर्तितः ॥ ८३
विनतायास्तु पुत्रौ द्वावरुणो गरुडस्तथा ।
सुपर्णः पततां श्रेष्ठो दारुणः स्वेन कर्मणा ॥ ८४
सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणाममितौजसाम् ।
अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मनाम् ॥ ८५
काद्रवेयास्तु बलिनः सहस्रममितौजसः ।
सुपर्णवशगा नागा जज्ञिरेऽनेकमस्तकाः ॥ ८६
तेषां प्रधानाः सततं शेषवासुकितक्षकाः ।
ऐरावतो महापद्मः कम्बलाश्वतरावुभौ ॥ ८७
एलापत्रश्च शङ्खश्च कर्कोटकधनंजयौ ।
महानीलमहाकर्णौ धृतराष्ट्रबलाहकौ ॥ ८८
कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा ॥ ८९
नहुषः शङ्खरोमा च मणिरित्येवमादयः । C 230 B I 3 115 P I 3 115

D3 क्रौञ्चा श्येना (for काकी श्येनी) — ^{d}) B1 सुसीवी, T2 G1 3 5 सुग्रीवा (for °वी) Ś1 K2 4 Ñ V B Dn Ds D2 5 6 G2 4 Cs शुचिगृध्रिका, T1 शूचिनूभिके (sic), M3 शुकगृध्रिके (for शुचि°) D3 सुग्रीवा च सगृध्रिका ❀ Cs शुचिसहिता गृध्रिका । शुचिर्गृध्रिका चेत्यर्थः । ❀

82 D3 reads 82^{ab} twice (second time on marg) — ^{a}) B1 D3 (first time) क्रौञ्ची (for काकी) K2–4 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1 2 3 (marg second time) 4 5 T1 3 4 काकी काकानजनयद्, D6 T2 G M4 काकी त्वजनयत्काकान् — ^{b}) K1 उलूकान्, K2 3 D3 (marg) M2 सोलूकी (for उ°) T2–4 G2 4 5 M4 प्रत्युलूकिकान् Ś1 उलूकाश्चापि वायसान् ❀ Cs प्रत्युलूककान् तत्प्रातिपक्षान् काकांश्चेत्यर्थः । ❀ — ^{c}) Dn1 om श्येनी — ^{d}) Ś1 गृध्रिकी, K Ñ V1 2 B D (except D2) T1 3 4 G2 4 5 M3 गृध्र्यपि, G1 गृध्रका, G3 सूचिका (for गृध्रिका)

83 ^{a}) Hypermetric D6 कुचीरोदान्, T4 शुच्यौदकान्, M1–3 शुकी शुकान् (for शुचिरौदकान्) Ś1 अनोदकान्पक्षिणश्च, M4 शुचिरौदगणान्पक्षीन् (sic) — ^{b}) D3 T2 G1 M4 सुग्रीवा Ś1 K4 च (for तु) — ^{c}) K3 हयान् (for अश्वान्) — ^{d}) T4 तासां (for ताम्रा-) K2 4 Ñ2 3 V1 B D2 4 5 G4 5 ताम्रावं(Ñ2 °सां वं)शाः प्रकीर्तिता, T2 G1 2 ताम्राया. पुत्रतां गता (G2 °तान्), G3 M3 °या परिकीर्तिता.

84 K2 reads 84^{ab} on marg for the first time after 81^{ab} — ^{a}) K2 (first time) D1 वनितायास्, V2 विनतायां (for °तायास्) K1 2 (both times) B Ds D2 च (for तु) K4 B2 Ds D6 T2–4 G1 5 M1 2 4 द्वौ पुत्रौ (by transp) — ^{b}) D6 T1 2 G M4 विख्यातौ गरुडारुणौ — ^{c}) K4 B Ds D1 3 5 6 T1 G1 5 M4 पतग. (for °ता) Ñ2 T2 सुवर्णपक्षिणां (T2 °तग) श्रेष्ठो — ^{d}) T2 G1 अरुणः, M4 विख्यात. (for दारुण) T3 4 दारुणः पन्नगाशन.

85 ^{a}) Ś1 तु साहस्रं (for सहस्रं तु) — D4 T3 om (hapl.) 85^{c}–86^{b}. — ^{c}) Ś1 तेषां (for तात) ❀ Cs. अनेकशिरसां नानारूपफणानाम्, न तु बहुमस्तकानाम् । सर्पाणां तु एकमस्तकत्वस्यान्यत्रोक्तत्वात् । ❀ — B3 om 85^{d}–88^{c} — ^{d}) Ś1 Ñ2 खचराणां V3 तथैव च (for महात्मनाम्)

86 B3 om 86, D4 T3 om 86^{ab} (for all, cf v l 85) — ^{a}) Ś1 सु-, K V3 B1 2 Dn Ds D3 T1 4 G2 4 च (for तु) — ^{c}) G3 -वंशजा (for वशगा) M4 नाम (for नागा) T4 तथा क्रोधवशायास्तु — ^{d}) Ds D1 T2 G1 M नैक- (for ऽनेक-)

87 B3 om 87 (cf v l 85) — ^{a}) Ś1 D6 G1 एषां; K2–4 D1 5 T2 G2–5 M येषा (for तेषां) T3 4 ग(T4 भ)-ण्यन्ते (for सततं) — ^{c}) T1 महासत्त्व. (for °पद्म)

88 B3 om 88^{abc} (cf v l 85) T3 om 88^{ab} — ^{a}) Ñ1 2 V1 Ds2 M4 एलापुत्रश्, M2 लोहपत्रश् (for एला°) K1 2 V3 Dn T4 G2 4 तथा शङ्ख (for च शङ्खश्च) Ś1 K3 ऐलापत्रस्तथा पद्म (K3 शङ्ख) — ^{b}) D2 कर्कोटश्च (for °टक-) — ^{c}) D4 -महाकालौ, G3 °वर्णौ (for °कर्णौ) D5 G2 महानीलो (G2 °बलो) महाकर्णो — ^{d}) G3 -धनजयौ (for -बलाहकौ)

89 ^{a}) K1 कुहुर., Ñ3 (marg as in text) कुञ्जर., D6 कुमार (for कुहर) Ś1 Ñ2 -दन्तश् (for -दंष्ट्रश्) K4 कुहुरपरदंष्ट्रश्च, T1 2 G M कुमार. पद्मदंष्ट्र(M1–3 °दण्ड)श्च — After 89^{ab}, Dn1 ins 85* Dn1 om 89^{c}–90^{b} Ś1 G2 om (hapl) 89^{cd} V2 reads 89^{cd} on marg — ^{c}) V1 3 शङ्खपाणिश्, M4 °पाली (for °पालश्)

90 Dn1 om 90^{ab} (cf v l 89) — ^{a}) K3 D4 नघुषः (for नहुषः) G2 -लोमा (for -रोमा) — ^{b}) K1 (*sup lin* as in text) Dn2 पाणिर्; T1 महिर् (for मणिर्) — After 90^{ab}, T3 ins

84* एते चान्ये च बहवो दंदशूका विषोल्बणाः ।

T3 cont K1 2 (also marg) 4 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D1–6 T2 4 G1 4 ins after 90^{ab} : Dn1 after 89^{ab}.

गणं क्रोधवशं विद्धि तत्र सर्वे च दंष्ट्रिणः ॥ ९०
स्थलजाः पक्षिणोऽब्जाश्च धरायाः प्रसवः स्मृतः ।
गास्तु वै जनयामास सुरभी महिषी तथा ॥ ९१
इरा वृक्षलतावल्लीस्तृणजातीश्च सर्वशः ।
खसा तु यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा ॥ ९२
अरिष्टा तु महासत्त्वान्गन्धर्वानमितौजसः ।
एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्थाणुजंगमाः ॥ ९३
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
एष मन्वन्तरे तात सर्गः स्वारोचिषे स्मृतः ॥ ९४
वैवस्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ ।
जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते ॥ ९५
पूर्वं यत्र तु ब्रह्मर्षीनुत्पन्नान्सप्त मानसान् ।
पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः ॥ ९६
ततो विरोधे देवानां दानवानां च भारत ।
दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥ ९७
तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सम्यगाराधितस्तया ।
वरेण च्छन्दयामास सा च वव्रे वरं तदा ॥ ९८
पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ।
स च तस्यै वरं प्रादात्प्रार्थितं सुमहातपाः ॥ ९९
दत्त्वा च वरमव्यग्रो मारीचस्तामभाषत ।

85* तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गरुडेन निपातिता. ।
चतुर्दशसहस्राणि क्रूराणामुरगाशिना ॥

[After line 1^a, K2 reads line 2^a and line 2^b (transp) —(L 2) K2 सहस्राणि चतुर्दश (for ^{a}) V2 D2 सर्पाणाम्, D3 शूरा° (for क्रूरा°) K1 पन्नगाशिनाम्, K2 (marg) 4 Ñ2 3 V B Dn Ds1 D1 4 6 T4 G4 उरगाशिनाम्, D3 T2 अनिलाशिनाम, Gorakhpur ed पवनाशिनाम् (for उरगाशिना) K2 उरगाशिना क्रूरेण (for ^{b}).]

— ^{c}) Ś1 -वशा सूते ; K3 -वशा नाम (for -वशं विद्धि) — ^{d}) K Ñ V B Dn Ds D2–5 T3 G तस्य, D1 6 T1 2 M4 तस्याः ; T4 ते च (for तत्र) D2 5 सर्वं (for सर्वे)

91 ^{a}) G3 जलस्था. (for स्थलजा) — ^{b}) K2 D6 M1–3 इरा(D6 °ला)या (for धराया.) K1 Ñ1 2 3 (marg) V B1. 2, D2 4 5 T3 4 G4 धराया. प्रसवा स्मृता ; K4 Ñ3 °या. प्रसवास्तथा ; B3 D3 °याः पशव. स्मृता ; T1. 2 G1–3 5 इ-(T1. 2 ज)राया प्रस(T1 °भ)वा. स्मृताः — After 91^{ab}, Ś1 ins. .

86* अनायुषाया पुत्रास्तु पञ्चाशत्सुमहाबलाः ।
सुरतो गुणवृत्तश्च विक्षरोऽथ नृपस्तथा ॥

— ^{d}) Ś1 सुरभिर् (for °भी) Ñ1 3 V1 B Ds T2 3 G1–3 M1–3 सुरभिर्महिषांस्तथा ; V2 3 Dn D3–5 T1 4 G4 5 M4 °भिर्महिषीस्तथा, D6 °भिर्वृषभांस्तथा

92 ^{a}) K2 T2. 3 G1 5 M4 इला ; K3 4 इडा (for इरा) — ^{b}) Cal ed स्थाणु- (for तृण-). — D5 repeats 92^{cd} on marg after 93^{ab}. — ^{c}) Ś1 Ñ3 V1. 3 B1. 3 T4 G2. 4 खशा तु ; K1 निकषा, K3 निशा तु ; Ñ1 2 D6 शेषास्तु ; D1 सुरसा ; D5 (second time) क्रोधा तु (for खसा तु). — ^{d}) K1 4 Ñ1 3 Dn Ds2 D1 T1 3 4 G2–5 M4 मुनीन् (for मुनिर्)

93 ^{a}) K1 Ñ3 V1 3 D3 च, M3 सु- (for तु) Ś1 K V1 D1 6 G2 महासत्त्वा (for °सत्त्वान्) — After 93^{ab}, D5 repeats 92^{cd} on marg — ^{c}) Some Mss काश्यप- (for क°) V2 एते कश्यपतो जाता — ^{d}) V3 स्थल- (for स्थाणु-)

94 $94^{ab} = 79^{cd}$ — ^{a}) Ś1 K4 V1 2 D1 4 एषा, D5 M1 2 येषा (for तेषा) G3 एतेषा पुत्रपौत्राश्च — G4 om 94^c–96^b — ^{c}) V2 D6 T1 G2 M4 एवं (for एष) Ñ2 D2 मन्वन्तरस् (for °रे) Dn D3 ऽतीते (for तात) — ^{d}) Ñ1 2 V2 M3 स्वारोचिष. (for °षे)

95 G4 om 95 (cf v l 94) — ^{a}) K2–4 Ñ2 3 D1–3 5 T3 G1 5 M3 ऽति-, D6 ऽपि, G3 च (for तु)

96 G4 om 96^{ab} (cf v l. 94). — ^{a}) Ś1 Ñ2. 3 V1 D2–4 6 T G1–3. 5 M3. 4 तु (D4 om तु) सप्तर्षीन् ; K4 Ñ1 V2 B Ds D1 5 समुत्पन्नान् ; V3 *देवर्षीन् (for तु ब्रह्मर्षीन्). — ^{b}) Ñ1 B Ds ब्रह्मर्षीन् ; V2 D5 सप्तर्षीन् (for उत्पन्नान्). — ^{c}) D6 M1–3 पुत्रान्वै (for पुत्रत्वे) Ś1 पुत्रत्वे कारयामास. — ^{d}) D6 S (except M1–3) प्रजापतिः (for पितामहः).

97 ^{a}) D2 विरोधाद् (for °धे) — ^{b}) D3 4 दैत्यानां चैव भारत — ^{c}) K4 च (for वै) — ^{d}) T4 वै पतिम् ; some Mss काश्यपम् (for क°) Ś1 कश्यपं समुपस्थिता

98 ^{a}) Some Mss काश्यपः T3 तु धर्मात्मा (for प्रसन्नात्मा) K2 तां प्रसन्न कश्यपश्च — ^{b}) Ś1 V3 D5 तथा ; D3 तदा (for तया) — ^{c}) K3 Dn तोषयामास ; V3 वर° (for च्छन्द°) — ^{c}) Ñ2 om वव्रे D2 वव्रे च (by transp.). K2 3 Ñ1 B1 Dn D1 T1 G3. 4 M1. 2 वरं ततः ; D5 वरार्थिनी (for वरं तदा).

99 B3 om. 99–100 — ^{c}) T2 G1 तस्या (for तस्यै).

इन्द्रं पुत्रो निहन्ता ते गर्भे चेच्छरदां शतम् ॥ १००
यदि धारयसे शौचं तत्परा व्रतमास्थिता ।
भविष्यति सुतस्तेऽयं यद्येनं धारयिष्यसि ॥ १०१
तथेत्यभिहितो भर्ता तया देव्या महातपाः ।
धारयामास गर्भं तु शुचिः सा वसुधाधिप ॥ १०२
ततोऽभ्युपगमाद्दित्यां गर्भमाधाय कश्यपः ।
रोचयन्वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसाम् ॥ १०३

तेजः संभृत्य दुर्धर्षमवध्यममरैः सदा ।
जगाम पर्वतायैव तपसे संशितव्रतः ॥ १०४
तस्याश्चैवान्तरप्रेप्सुरभवत्पाकशासनः ।
ऊने वर्षशते चास्या ददर्शान्तरमच्युतः ॥ १०५
अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् ।
निद्रामाहारयामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य ह ।
वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तं न्यकृन्तत ॥ १०६ C 248 B I 3 133 P I 3 133

— ^{d}) Ds D_6 T_4 $M_{2\,4}$ प्रार्थित (for °त) T_3 भार्यायै राजसत्तम

100 B_3 om 100 (cf v l 99) — ^{a}) G_4 तद्वाचा परमव्यग्रो — ^{b}) M_1 मारीचिस् (for °चस्) $Ś_1$ उवाच ह (for अभाषत) — After 100^{ab}, $K_{1\,2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ D $T_{1\,3\,4}$ G_2 read 101^{cd}, D_6 T_1 repeating it in its proper place — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} Dn G_2 सुतो, $Ñ_{2\,3}$ पुत्रान् (for पुत्रो) Ds वै (for ते) — ^{d}) $Ś_1$ D_2 T_1 $G_{3\,5}$ $M_{3\,4}$ गर्भं चेच्, $Ñ_1$ V_3 B_2 Dn Ds D_3 $T_{3\,4}$ $G_{2\,4}$ गर्भं वै, $Ñ_3$ $V_{1\,2}$ D_5 T_2 G_1 गर्भं च, D_1 गर्भान्ते, M_2 गर्भे च (for गर्भे चेच्) $K_{2\,4}$ $Ñ_2$ B_1 D_4 गर्भं वै (K_2 °र्भे वै, $Ñ_2$ D_4 °र्भ च) शरदः शतम्

101 ^{a}) $Ñ_{2\,3}$ V_1 D_6 T_1 G_3 M_2 शौचात् (for शौचं) — ^{b}) V_3 om , T_1 तत्परं (for °रा) V_3 व्रततत्परा, M_1 वृत्तमास्थिता (for व्रत°) — $Ś_1$ K_3 B_3 om 101^{cd} $K_{1\,2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ D $T_{1\,3\,4}$ G_2 read 101^{cd} after 100^{ab}, D_6 T_1 repeating the same here — ^{c}) Ds_1 भविष्यसि (for °ति) $Ñ_2$ तुभ्यं, D_4 त्वेष (for तेऽयं) — ^{d}) K_1 $Ñ_1$ B_1 Dn D_5 (marg as in text) T_1 (both times) $_2$ $G_{1\,3}$ $M_{3\,4}$ यद्येव, D_4 यद्योगं (for यद्येन)

102 ^{a}) D_3 [अ]भिहिते (for °तो) T_2 G_1 तथेत्यभिहिता भर्त्रा — ^{b}) T_2 G_1 तथा देवी (for तया देव्या) — ^{c}) V_2 वै, D_5 तं (for तु) — ^{d}) K_1 वै परंतप, $K_{2\,3}$ वै नराधिप (for वसुधा°) — After 102, D_6 T $G_{1-3\,5}$ M_4 ins

87* नित्यं त्रिषवणं स्नाता कृच्छ्रचान्द्रायणे रता ।

[D_6 त्रिपवणे, T_1 $G_{3\,5}$ M_4 °ण- (for °ण) G_5 कृच्छे]

103 Ds om 103^{ab} — ^{a}) M_{1-3} ऽभ्युपागमे (for °पगमाद्) K_3 D_3 दिव्यं (for दित्यां) — ^{b}) S_1 आदाय, D_6 आज्ञाय (for आधाय) Some Mss काश्यप — K_1 (marg *sec m*) $_{2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ V B D T_{2-4} G repeat 103^{cd} after 110^{ab} — ^{c}) $Ś_1$ रोचयेद्वै, K_1 (first time) अरोचयद्, K_4 (both second time) रोचयित्वा, K_2 (first time) रोषयन्वै, Ds (both second time) शोचयन्वै, D_6 (first time) रोचयन्तं, $G_{3\,5}$ (both first time) °यद्वै (for °यन्वै) $K_{1\,2}$ D_4 (all first time) $_6$ (second time) $M_{1\,2}$ गणं, K_1 (second time) $_4$ D_6 (both first time) $T_{1\,3\,4}$ (last two first time) M_4 गुण-, G_2 (second time) गुण (for गण-)

104 ^{a}) $Ś_1$ T_2 $G_{1\,5}$ संगृह्य, $K_{1\,3}$ $B_{2\,3}$ $D_{2\,4\,6}$ G_3 $M_{1\,3\,4}$ संहृत्य, K_4 सस्नृज्य, $Ñ_2$ सवृत्य, Ds सहृत्य (for संभृत्य) — ^{b}) M_2 असह्यम् (for अवध्यम्) K Ñ $V_{2\,3}$ B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\,4}$ $G_{2\,4}$ अपि, D_6 G_3 M_4 सह (for सदा) V_1 अवध्यममरगणैरपि (hypermetric) M_3 अवध्यमसुरैस्तदा — ^{c}) D_1 पर्वते च (for °ताय) $Ś_1$ जगाम पर्वतादेश — After 104, T_3 ins

88* दधार सा च तं गर्भं सम्यक्सा च समन्विता ॥
गर्भमात्मवधार्थाय ज्ञात्वा तं मघवानपि ।

T_3 cont T_2 G M_4 ins after 104

89* गते तु काश्यपे तात वरद पाकशासन ।

[G_4 वरदे]

$T_{2\,3}$ G M_4 cont D_6 $T_{1\,4}$ ins after 104

90* तस्याश्चैवान्तरप्रेप्सुर्ववन्दे चरणौ दितेः ।
शुश्रूषयाम्यहं देवि पादौ ते नियतव्रते ॥
एवमुक्ता तु सा देवी शक्रेणामिततेजसा ।
उवाच वचनं देवी शक्रं शत्रुनिबर्हणम् ॥
शुश्रूषय महाभाग नियतात्मा महाद्युते । [5]
ततः पश्यसि सजातं भ्रातरं दीप्ततेजसम् ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं देव्याः शुश्रूषणपरायणः ।

[(L 1) T_2 [अ]न्तर (for °र-) — (L 3) D_6 सान्त्वम् (for एवम्) T_2 उक्त्वा महा- (for उक्ता तु सा) — (L 4) D_6 $G_{3\,5}$ देव, T_3 चेद (for देवी) — (L 5) $G_{4\,5}$ शुश्रूषस्व (for °य) M_4 महामते (for °द्युते) — (L 6) T_3 पश्यामि (for पश्यसि) — (L 7) T_4 $G_{2\,4}$ तस्या (for देव्या)]

105 ^{a}) $K_{2\,4}$ B_2 $D_{3\,4}$ [अ]न्तरं (for °र-) — ^{c}) $Ś_1$ K_1 (*sup lin*) ऊन-, K_1 गते, K_4 $D_{1\,2}$ जाते (for ऊने) K_{1-3} D_4 तत्र, D_6 T_2 $G_{1\,3\,5}$ M तस्या, $T_{3\,4}$ $G_{2\,4}$ चास्य (for चास्या) — ^{d}) $K_{2\,3}$ D_1 अच्युत, D_6 उद्यत, T_3 आत्मवान् (for अच्युत.).

स पाट्यमानो गर्भोऽथ वज्रेण प्ररुरोद ह ।
मा रोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरथाब्रवीत् ॥ १०७
सोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रो रुषितः पुनः ।
एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणैवारिकर्शनः ।
मरुतो नाम देवास्ते बभूवुर्भरतर्षभ ॥ १०८

यथोक्तं वै मघवता तथैव मरुतोऽभवन् ।
देवा एकोनपञ्चाशत्सहाया वज्रपाणिनः ॥ १०९
तेषामेवं प्रवृद्धानां भूतानां जनमेजय ।
निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात्प्रजापतीन् ।
क्रमशस्तानि राज्यानि पृथोः पूर्वं तु भारत ॥ ११०

---

106 b) K4 अथाविशत् (hypermetric) (for आविशत्) — c) K2 Ñ V1 2 B2 3 Dn Ds D1 2 4 5 T1 3 4 G2 3 5 M4 चा(Dn1 वा)हारयामास, K4 च धार°, V3 B1 D6 च कार°, T2 G1 4 च हार° (for आहार°) K1 3 निद्रायां दारयामास, D3 गर्भं च हार° — d) D5 T2–4 G2 4 तस्यां (for तस्या·) K1 3 Ñ2 V3 D1 2 4 T1 3 4 G2–5 स·, D5 M4 च (for ह) — e) Ś1 K1–3 तु तं, D6 T2 G1 3 5 M4 तथा; T1 तदा (for ततो) — f) K1–3 T2 G1 3 5 तु, D4 च (for तं) K2 व्यकृन्तत, K4 व्यचिच्छिनत्, Ñ2 B1 D1 2 5 व्यवच्छिनत् (for व्यकृन्तत)

107 a) K2 D5 सं- (for स) K2 गर्भस्तु, K3 Dn G3–5 M4 वज्रेण, Ñ1 Ds गर्भो वै (for गर्भोऽथ) D6 T1 2 4 G1 2 स वध्य(T4 पात्य)मानो वज्रेण — b) K3 Dn T3 4 G4 गर्भस्तु, D6 T2 G1 2 5 M4 गर्भोऽथ, T1 गर्भो हि, M1–3 सस्वरं (for वज्रेण) D1 च (for प्र-) — c) D2 रोदीति च (for °रिति) — d) V3 पुत्रम् (for पुनर्) K1 M1 2 अभाषत (for अथाब्रवीत्)

108 D2 om 108abcd M1 2 om 108ab — a) Ds सोऽब्रवीत्, D5 अभवत् (for सोऽभ°). Ds1 गर्भं (for गर्भस्) — b) K4 दु.खितः, T3 धर्षित (for रुषितः) D6 T2 G M4 प्रभु· (for पुनः). — d) T2 G1 -कर्शन, some Mss -कर्षण. (for -कर्शन.) — After 108abcd, D6 T G M4 ins

91* तेन रोदनशब्देन दितिः सा प्रत्यबुध्यत ।
उवाच शक्रमार्ता सा किं त्वेतत्कृपणं कृतम् ॥
स भीतो निश्चरत्तस्माद्योनिद्वारात्पुरंदरः ।
ततः पार्श्वगतो देव्याः पादयोर्निपपात ह ॥
इन्द्र. ।
अशुचिर्देवि सुप्तासि पादयो कृतमूर्धजा ।
मयात्मवधभीतेन कृतं तत्क्षन्तुमर्हसि ॥
एवमुक्ता तु सा देवी आह शक्रमिदं वचः ।
सुकृतं साधु ते पुत्र न ते भवति दुष्कृतम् ॥
किं तु वक्ष्याम्यहं किंचित्तत्कुरुष्वारिमर्दन ।
ममैव पुत्रस्त्वं देव रक्ष चैतान्यदीच्छसि ।
बाढमित्यब्रवीदिन्द्र एवमेतन्न संशयः ॥

[(L 2) T3 4 शक्रं धूर्तो; G2. 4 शङ्कमाना (for शक्रमार्ता). T1 G3 त, T3 4 ऽसि (for सा). T1 G3 च; T2 G1. 5 M4 नु (for तु) G5 क्षपण (for कृपण) —(L 3) T1 महितो, T2 G1 5 स भीत्या, T3 4 स दितेर् (for स भीतो) D6 G1 5 नि सृतस्, T2 निभृतस् (for निश्चरत्) — T3 4 G2 4 पुरदर (for इन्द्र) —(L 5) T3 दिते देवि प्रसुप्तासि (for a) —(L 6) T1 मयापि (for °त्म-) T2 G1 कृतस् (for कृत) — Before line 7, G4 ins वैशंपायन —(L 7) T1 G3 तदा (for तु सा) —(L 8) T3 सुकृत सादिते गर्भे यत्ते तदतिदुष्कृतम् —(L 9) M4 कुरुष्व रिपुमर्दन (for b) —(L 10) T2 G1 5 पुत्रास् (for पुत्रस्) D6 T4 G3 M4 ते च (for देव) G5 रक्षस्व (for रक्ष च) G1 M4 यादि (for यद्). D6 न वैतान्हन्तुमर्हसि (for b) —(L 11) D6 एते देवा, T1 2 G3 5 एतद्देव, G2 एतद्देवि, M4 एवमेव (for °मेतन्)]

— e) Ś1 B2 देवा वै, Ñ1 V2 B1 3 Ds ते देवा (by transp) — f) T3 बभूवुरभिभाषिता·, M1–3 °वुर्जनमेजय

109 a) K1–3 V3 (marg as in text) Dn T G M4 [ए]वोक्तं (for [उ]क्तं वै) Ś1 K1 3 Ds D2 3 6 M3 भगवता (for मघ°) — After 109ab, D6 T G M4 ins

92* दितिः ।
मा रोदीरिति यच्छब्दस्त्वयोक्तः पाकशासन ।
मरुतो नाम तेनेमे भवन्तु यदि मन्यसे ॥
देवासुरेषु युद्धेषु भृत्यास्तव कृते विभो ।
पृष्ठतोऽनुगमिष्यन्ति वशगास्ते पुरंदर ॥
एवं ब्रुवाणां तां देवी प्राह शक्रस्त्विदं वचः ।

[(L 1) D6 T1 य शब्दस्, T3 शब्दोऽय (for यच्छब्दस्). —(L 3) T3 पुत्रास्, M4 भीतास् (for भृत्यास्) D6 तव तु ते; T2 नु तव ते, T4 G2 4 भवन्तु ते (for तव कृते) T1 G3 सहायास्ते भवन्तु वै (for b) —(L 4) T1 G3 सहायास् (for वशगास्)]

— D6 T1 2 G1 3 5 M4 read 109cd twice. — c) B3 चैकोन- (for ए°) — d) D6 T1 2 (all first time) 3 G1 3 5 M4 (last four first time) सहाया मे सदानघे.

110 a) V3 Ds2 D2 G1 एव (for एवं) V2 D6 T1 2 G1. 5 M4 प्रवृत्तानां, D2 प्रबुद्धानां (for प्रवृ°). — After 110ab, K1 (marg *sec m.*) 2 4 Ñ2, 3 V B D T2–4 G repeat 103cd — cd) M4 transp. second निकायेषु and हरिः प्रादात्. Ñ2 V3 (marg.) हविः (for हरिः). M1–3

स हरिः पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः ।
पर्जन्यस्तपनो व्यक्तस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ १११

भूतसर्गमिमं सम्यग्जानतो भरतर्षभ ।
नावृत्तिभयमस्तीह परलोकभयं कुतः ॥ ११२

इति श्रीहरिवंशे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

४

वैशंपायन उवाच ।
अभिषिच्याधिराज्ये तु पृथुं वैन्यं पितामहः ।
ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ॥ १
द्विजानां वीरुधां चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा ।
यज्ञानां तपसां चैव सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ २
अपां तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं पतिम् ।
आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनामथ पावकम् ॥ ३
प्रजापतीनां दक्षं तु मरुतामथ वासवम् । C 261 B 1 4 5 P 1 4 5

चक्रे (for प्रादात्) Ñ2 B2 D2 5 प्रजापति , B1 3 T3 4 G4 °पतिम् (for °पतीन्) — ^{f}) K1 कृष्ण (for पृथो) K1 (marg) पूर्वाणि (for पूर्वं तु) K2 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 पृथुपूर्वाणि भारत, K3 पूर्वाणि कृष्ण भा° — After 110, Ñ1 repeats 28^{c}–29^{d}, 56* and 31–34

111 ^{a}) Ś1 हरिश्च (for स हरि·) Ñ2 3 (marg) B1 3 (marg) स चादिपुरुषो देव· — ^{b}) M4 विष्णु (for जिष्णु·) M1 कृष्णो विष्णुत्वभारत (sic) — ^{c}) K4 तापनो — After 111, V1 B2 ins 94* While Ñ2 3 V3 ins after 111 V1 cont after 94* B1 Ds ins after 112

93* प्रयतो भव राजेन्द्र शृणुष्वैकमनास्तत. ।
नाशुद्धे नाशुचौ वापि नाशिष्याय कथंचन ॥
वर्णयेयमहं राजन्कृतज्ञाय हिताय च ।
स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदेन संमितम् ॥

[(L 1) Ñ2 3 V1 प्रयत्नेन च (Ñ2 °नैव) राजेन्द्र (for ^{a}) — (L 2) Ñ2 [अ]स्य (for [अ]पि) V3 नाशुचये नानसूयाय (hypermetric), Ds नाशुचेर्नानसूयाय (for ^{a}) B1 कदाचन (for कथ°) — (L 3) Ñ3 B1 Ds वर्तयेयमिद राजन् (for ^{a}) Ñ2 कृपणायाहिताय च (for ^{b}) — Ñ2 om line 4 — (L 4) V3 वेदान्त- (for वेदेन)]

112 ^{a}) T2 G1 हन्त (for भूत-) S1 Ñ2 V3 D5 G3 इदं , Ds प्रियं (for इमं) — ^{b}) T1 ज्ञात्वा तु (for जानतो) — K2 4 Ñ2 3 V2 3 B1 Dn D1 5 Bom and Poona eds ins after 112^{ab} V1 B2 after 111

94* मरुतां च शुभ जन्म शृण्वत पठतोऽपि वा ।

[K4 V2 मा(V2 म)रुताना , Ñ2 3 V1 3 B1 मरुता हि , D1 °तोऽथ (for °ता च) V3 श्रुत, Bom and Poona eds. शुभे (for शुभ) Ñ2 V1 3 हि (for ऽपि) V2 च (for वा). K2 B2 शृणुयाच्च (B2 °द्वा) पठेत च (B2 वा), K4 Dn D1 5 शृणुयाच पठेन्नर (K4 D1 °त वा) (for ^{b})]

— After the above, V1 cont 93* — ^{c}) D1 वृत्ति-, M4 [अ]भयस्य (for [आ]वृत्ति-) G3 फलम् (for -भयम्) V2 [इ]ति (for [इ]ह) — ^{d}) D5 G1 5 -लोके (for -लोक-). — After 112, B1 Ds ins 93

Colophon — *Mention of the Epic* K1–3 Ñ1 Dn Ds T2 3 — *Mention of Khila* N S — *Adhy name* K2–4 V2 3 B2 D1 2 मारुतोत्पत्ति , Ñ V1 D4 मरुतोत्पत्तिः, B1 मरुदुत्पत्ति , Ds सर्वभूतसर्ग , D5 पारिजाते मरुतामुत्पत्ति , D6 G2 3 5 M4 भूतसर्ग· , T2 G1 भूतोपसर्ग . — *Adhy no.* (figures, words or both) K3 Ñ3 B Dn Ds D4 6 S 3 — *Śloka no* K1 132 , Dn D4 136 , Ds2 149 , D2 137.

4

1 M4 om 1^{ab} — ^{a}) D6 T2 G2 3 M3 [अ]थ (for [अ]धि-) D3 च (for तु) D2 अभिषिच्याभिराज्येन — ^{b}) Some Mss वैण्यं (for वैन्यं) K3 Dn प्रजापति (for पितामह·) — ^{d}) V3 संदेष्टुम्, D6 T1 G2 3 M1 2 4 प्र°, T2 G1 4 प्रा° (for व्या°)

2 ^{a}) Ñ2 द्विजानां वीरुधानां च — ^{b}) D6 S (except T4) नक्षत्राणां ग्रहैः (T1 गणैः) सह — ^{d}) Ñ2 G5 ऽभिषेचयत् (for ऽभ्य°) D6 पार्थिवानां धनस्य च

3 ^{a}) D6 च (for तु) D5 चैव (for राज्ये). — ^{b}) Ś1 K1 3 Dn D5 T3 G4 प्रभुम्, V3 कृतम्, V3 (*sup lin*) M1–3 तथा , T2 G1 प्रति (for पतिम्) — After 3^{ab}, V2 D4 T4 ins

95* बृहस्पतिं तु विश्वेषां ददावाङ्गिरसं पतिम् ॥
भृगूणामधिपं चैव काव्यं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
[T4 om (hapl) line 1]

While after 3^{ab}, T1. 2 G M1–3 read 5^{cd} — ^{c}) D6 T1–3 G1–4 M4 पतिं (for तथा).

दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादममितौजसम् ॥ ४
वैवस्वतं पितृणां च यमं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
यक्षाणां राक्षसानां च पार्थिवानां तथैव च ॥ ५
सर्वभूतपिशाचानां गिरीशं शूलपाणिनम् ।
शैलानां हिमवन्तं च नदीनामथ सागरम् ॥ ६
गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुः ।
नागानां वासुकिं चक्रे सर्पाणामथ तक्षकम् ॥ ७
वारणानां च राजानमैरावतमथादिशत् ।
उच्चैःश्रवसमश्वानां गरुडं चैव पक्षिणाम् ॥ ८
मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषं तु गवामपि ।

---

4 ^{d}) Some Mss प्रह्लादम्. K2 Ñ1 T2 G1 अमितौजसाम् (for °जसम्) — After 4, Ñ2 3 V D3 ins 97*, and Ds 99*

5 ^{a}) K2 4 Ñ2 3 V1 2 B1 D1 5 पितॄणां तु, T3 4 G2 4 M3 च पितॄणां (by transp) — ^{b}) D4 धर्मं (for यमं) G2 ऽभिषिच्य च (for ऽभ्यषेचयत्) — After 5^{ab}, Ś1 K1 3 Dn D4 ins

96* मातॄणां च व्रतानां च मन्त्राणां च तथा गवाम् ।
[K1 transp तथा and गवाम्]

— D3 om 5^{cd}, T1 2 G M1-3 read it after 3^{ab} — ^{c}) M3 यक्षाणां रक्षसां चैव — ^{d}) K4 M1-3 गुह्यकानां (for पार्थिवानां) T1 2 G2-5 M4 धनस्य (for तथैव) — B2 3 Ds D6 T1 ins after 5 K4 Dn D5 after 6 Ñ2 3 V D3 after 4. B1 after 5^{ab}

97* नारायणं तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजम् ।
विप्रचित्तिं तु राजानं दानवानामथादिशत् ॥

[(L. 1) N3 देवाना (for साध्याना) — T1 om line 2 — (L 2) D3 उपादिशत् (for अथा°)]

6 Ds2 om 6^{ab} — ^{b}) Some Mss गिरिशं (for गिरीश) — K1 D6 ins after 6 K4 Dn D5 cont after 97* Ñ2 after 99* Ñ3 V B1 2 ins after 9 ·

98* गन्धानां मरुतां चैव भूतानामशरीरिणाम् ।
शब्दाकाशवतां चैव वायुं च बलिनां वरम् ॥

[(L 1) Ñ2 खगानाम् (for भूता°) Ñ3 V1 B2 च शरीरिणाम् (for अश°). — K1 om line 2 — (L 2) Ñ3 V1 B1 शब्दाना शब्दवता चैव (hypermetric), B2 शब्दाना शब्दता चापि, Dn Cnp °काशभुवा चैव (for ^{a}). Ñ2 3 V B1 2 Dn बलवता (for च बलिना)]

— While K4 Dn D5 ins 97* after 6

7 D3 om 7-9 — ^{a}) D5 च राजानं (for अधिपतिं) — ^{b}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B Ds D1 4 5 प्रभुम्; K3 Dn M1-3 विभुः; D6 T1 2 4 G M4 तथा, T3 प्रति (for प्रभुः) D2 (*sup. lin* as in text) चक्रे निजरथप्रभुम्. — V2 om 7^{cd} — ^{c}) K1. 4 (*sup. lin.* as in text) D4 G1 चैव (for चक्रे). Ś1 नागानामधिपं शेषं. — ^{d}) Ś1 वासुकिम्; Ñ1 तक्षकः (for °कम्).

8 D3 om 8 (cf v 1 7) — ^{a}) K4 Ñ V1 3 B Ds D2 5 6 T1 2 G1 3 5 M1 2 4 तु (for च) Ś1 राजेन्द्र (for राजानम्) — ^{b}) Ñ2 ऐरावणम् (for °वतम्) K4 [अ]पि वा (for [आ]दिशत्) — ^{d}) T1 2 G1 3 5 M4 [अ]पि (for [ए]व) K2 4 D4 5 गरुत्मन्तं च पक्षिणाम्, K3 Dn °डं च पतत्रिणाम्

9 D3 om 9 (cf v 1 7) — ^{a}) D2 T2 G1 अपि (for अथ) — ^{b}) K2 D4 वृषभं (for गोवृषं) B1 T1 3 G2 च (for तु) Ñ1 पतिं, V2 B Ds T1 पतिम् (for अपि) K1 3 Dn गोवृषं च चतुष्पदाम् — After 9^{ab}, Ñ2 ins 99* — ^{c}) T3 4 प्लक्षं तु (for राजानं) — ^{d}) T3 4 राजानं च (for प्लक्षमेव) K1 3 Dn [आ]दिशत्प्रभुः (Dn1 °भुम्) (for [अ]भ्यषेचयत्) — K4 Dn D5 6 ins after 9 Ñ2 after 9^{ab} Ñ3 V B1 2 cont after 98* Ds ins after 4 D5 after 6

99* सागराणां नदीनां च मेघानां वर्षणस्य च ।
आदित्यानामधिपतिं पर्जन्यमभिषिक्तवान् ॥
सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं राजानमभ्यषेचयत् ।
सरीसृपाणां सर्पाणां राजानं चैव तक्षकम् ॥

[(L 1) Ñ2 नदानां (for नदीना) Ñ2 V2 वर्षितस्य (for वर्षणस्य) — (L 2) Ñ3 V2 अन्यतम, Ñ3 V1 अवरं (for अधिपतिं) Ñ2 V2 3 पर्जन्यमभ्य(V3 °भि)षेचयत्, Ds °न्यं चाभ्यषेचयत् (for ^{b}) — D6 om lines 3-4 Ñ2 transp. lines 3 and 4 — (L 3) V2 दन्तिना (for दंष्ट्रिणा) Ñ2 V3 राजानमभिषेचयत्, Dn1 Ds D3 °नं चा(D3 सो)भ्यषेचयत् (for ^{b}) — V2 3 B2 Ds om line 4 — (L 4) K4 Ñ2 Dn D3 5 सर्वेषा (for सर्पाणा)]

— After the above, Ñ2 cont 98* followed by 7^{ab} K1 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D3 5 6 Bom and Poona eds. cont K1 D2 T1 2 G1-3 5 M1 ins after 9

100* सर्वाप्सरोगणानां च कामदेवः कृतः प्रभुः ॥
ऋतूनामथ मासानां दिवसानां तथैव च ।
पक्षाणां च क्षपाणां च मुहूर्ततिथिपर्वणाम् ॥
कलाकाष्ठाप्रमाणानां गतेरयनयोस्तथा ।
गणितस्याथ योगस्य चक्रे संवत्सरं प्रभुम् ॥ [5]

[K1 D2 om. lines 1-2 — (L. 1) D6 सर्वाप्सर- (for °रो-). Ñ2 गन्धर्वाप्सरोगणानां च (hypermetric); Bom and Poona eds. गन्धर्वाप्सरसां चैव (for ^{a}). K4 Ñ2, 3 V1, 3

वनस्पतीनां राजानं प्लक्षमेवाभ्यषेचयत् ॥ ९
एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण स पितामहः ।
दिशां पालानथ ततः स्थापयामास भारत ॥ १०
पूर्वस्यां दिशि पुत्रं तु वैराजस्य प्रजापतेः ।
दिशापालं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ ११
दक्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य प्रजापतेः ।
पुत्रं शङ्खपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ १२
पश्चिमस्यां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतम् ।
केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ १३
तथा हिरण्यलोमानं पर्जन्यस्य प्रजापतेः ।
उदीच्यां दिशि दुर्धर्षं राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ १४
तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते ॥ १५
राजसूयाभिषिक्तश्च पृथुरेभिर्नराधिपैः ।
वेददृष्टेन विधिना राजराज्येन राजभिः ॥ १६
ततो मन्वन्तरेऽतीते चाक्षुषेऽमिततेजसि ।
वैवस्वताय मनवे पृथिवीराज्यमादिशत् ॥ १७
तस्य विस्तरमाख्यास्ये मनोर्वैवस्वतस्य ह । C 280 B I 4 24 P 4 24

B1 2 D3 5 कामदेव तथा प्रभुम् (for ^{b}) — T1 om (hapl) lines 2–5 — (L 2) K4 D3 ऋक्षाणाम्, D6 मार्गशीर्षों (for ऋतूनाम्) K4 Dn D3 देवतानां, Ds D5 वासराणां (for दिवसानां) — T2 om lines 3–4 G2 om lines 3–5 — (L 3) K4 D5 अयनानां, Ñ2 V1 2 च क्षणानां, V3 च क्षराणां, Dn Ds उभयानां (for च क्षपाणां) D3 ऋतूनामथ पक्षाणां, D6 पक्षाणां स तु जातानां (for ^{a}) M4 -लक्षणाम् (for -पर्व°) D6 तिथिमुहूर्तपर्वणाम् (for ^{b}) — (L 4) D3 -प्रचाराणां, M4 -निमेषाणां (for -प्रमाणानां) — K1 D2 om line 5 — (L 5) D3 गतिरस्य (for गणितस्य) V2 च (for [अ]थ) D6 गणितस्योपयोगस्य (for ^{a}) K4 साख्यायन, D3 शाखायन (for संवत्सरं) D6 T2 G1 3 5 पतिम्, M4 विभुम् (for प्रभुम्)]

10 ^{b}) K1 3 Ñ1 B Dn Ds D3 M1–3 प्र-, D6 T2 G1 3 5 M4 [ए]व (for स) — ^{c}) Ñ1 V3 Ds D3 6 T1 3 4 G1 2 5 M1 3 4 दिशा (for दिशां) D3 अपि (for अथ) D6 T1–3 G M1 3 4 तथा (for ततः) K3 दिक्पालानथ ततः (submetric), M2 दिशापालानथो तात

11 ^{a}) Ś1 K1 3 पूर्वं तु, Ñ1 राजेन्द्र (for पुत्रं तु) — ^{b}) G1 वैरणस्य, M1 वैराज्यस्य (for °जस्य) — K3 om (hapl) 11^{cd} — ^{c}) Ś1 K4 V B1 2 Dn D3 4 दिशां (for दिशा-) M1–3 सुधर्माणं (for °न्वानं) — ^{d}) K1 T3 4 G2 4 5 च, V3 om (for सो)

12 K3 transp 12^{ab} and 12^{cd} K1 reads 12 and D4 reads 12^{ab} on marg — ^{a}) Ś1 महाराज (for °त्मानं) — ^{c}) T2 G1 शङ्खप्रद (for °पदं) — After 12, T2 reads 15^{a} repeating it in its proper place

13 Ś1 om 13–15 — ^{a}) K1 3 Ñ3 B Dn D2–6 T1–3 G3–5 M4 पश्चिमायां (for °मस्यां) — ^{c}) M2 ऋतुमन्तं (for केतु°)

14 Ś1 om. 14 (cf v l 13) — ^{a}) Some Mss -रोमाणं — ^{b}) T4 कर्दमस्य (for पर्जन्यस्य) — ^{cd}) K3 चैव (for दिशि) K1 3 transp दुर्धर्षं and राजानं K1 3 च (for सो)

15 Ś1 om 15 (cf v l 13) T2 reads 15^{a} for the first time after 12 D6 T3 4 G1–3 5 ins after 15^{a} T2 after the repetition of 15^{a}

101* सशैलवनकानना ।
ससागरा च ससरित्
[(L 2) T3, 4 ससरित्सप्तजलधि]

— ^{b}) Ds M4 सपर्वता, T3 4 सपट्टणा (T4 °ना) (for °त्तना) T2 सप्तद्वीपसपट्टणा — ^{d}) T3 4 M4 धर्मत (for धर्मेण) Ñ2 V2 B D2 प्रति- (for परि-) K1 -कल्पते (for पाल्यते) D5 T2 धर्मेण प्रतिपद्य(T2 °लभ्य)ते

16 ^{a}) Ñ1 V2 B2 3 Dn D2 3 T1 3 4 G2 4 M4 तु; D5 वै (for च) Ś1 K1 3 4 सर्वैश्चैवाभिषिक्तश्च (Ś1 °स्तु), Ds राजसूयेऽभिषिक्तश्च — ^{b}) B3 Ds एतैर्, D2 एव (for एभिर्) Ś1 K1 3 D3 नराधिप (K1 3 °प) (for °धिपैः) — ^{c}) K2 देव-, Ñ1 शास्त्र- (for वेद-) D6 देवसृष्टेन विधिना — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D2 5 T3 भारत; M1–3 राजराट् (for राजभि.) Ñ1 V2 B Ds D1 3 T4 राजराज्ये नराधिप (Ñ1 °प), Dn °ज्ये सुराजभि, D4 राजा राज्ये च भारत, D6 T1 2 G M4 राजा रा(D6 G1 3 °जरा)ज्येऽभिषेचित

17 ^{b}) M1 2 चाक्षुषे भरतर्षभ — ^{d}) B D2 3 पृथिव्यां (for °वी), Ś1 K1–3 Dn T3 G4 ब्रह्मा (T3 पृथ्वी) राज्यमथादिशत्, D4 ततो राज्य समा°

18 ^{a}) T2 विस्तारम् (for विस्त°) — ^{b}) K1 T2 G1 M4 हि, K2 V2 B1 G3 M1 2 च; K4 B2 3 Ds वै (for ह) — ^{c}) K4 [आ]नूपूर्व्या, T1 [अ]नुकूलं (for [आ]नुकूल्याद्) K1 3 D4 तथानुपूर्व्याद्राजेन्द्र — ^{d}) M4 पादशुश्रूषणेन च (sic) — D6 reads 18^{ef} twice — ^{e}) N (except Ś1

तवानुकूल्याद्राजेन्द्र यदि शुश्रूषसेऽनघ ।
महद्ध्येतदधिष्ठानं पुराणे परिनिष्ठितम् ॥ १८

जनमेजय उवाच ।

विस्तरेण पृथोर्जन्म वैशंपायन कीर्तय ।
यथा महात्मना तेन दुग्धा चेयं वसुंधरा ॥ १९
यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्यथर्षिभिः ।
यथा दैत्यैश्च नागैश्च यथा यक्षैर्यथा द्रुमैः ॥ २०
तेषां पात्रविशेषांश्च वैशंपायन कीर्तय ।
वत्सान्क्षीरविशेषांश्च सर्वमेवानुपूर्वशः ॥ २१

यस्मिंश्च कारणे पाणिर्वेनस्य मथितः पुरा ।
क्रुद्धैर्महर्षिभिस्तात कारणं तच्च कीर्तय ॥ २२

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पृथोर्वैन्यस्य संभवम् ।
एकाग्रः प्रयतश्चैव शुश्रूषुर्जनमेजय ॥ २३
नाशुचेः क्षुद्रमनसो नाशिष्यस्याव्रतस्य वा ।
कीर्तयेयमहं राजन्कृतघ्नस्याहितस्य वा ॥ २४
स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं धन्यं वेदेन संमितम् ।
रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं शृणु राजन्यथातथम् ॥ २५

Ñ1 B3 Ds) om हि D6 (second time) उपाख्यान (for अधिष्ठान) — f) Ś1 K Ñ3 V1 2 Dn D1 4 5 T2 4 G1 -कीर्तितम् (for -निष्ठितम्) Ñ2 T3 पुराणं परिकीर्तितम् , G4 °ण परिनिर्मितम् — After 18, N (except Ś1 K3 Ñ1) T G M4 ins

102* पुण्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवासकरं शुभम् ।

[T3 धन्य (for पुण्य) T1 4 स्वर्ग्यं (for स्वर्ग-) V1 परम् , T2 G1 नृणाम् (for शुभम्)]
— After the above, K1 (marg) ins an addl colophon mentioning Khila and adhy name as अभिषेक सर्ग.

19 G2 om the ref — c) K3 [अ]नेन (for तेन) — d) D6 [ए]वं (for [इ]यं)

20 G4 om 20 V2 om (hapl) 20^{bc} — b) K4 Ñ2 D5 T4 महर्षिभिः (for यथ°). — After 20, all Mss (except Ś1 Ñ1 G4 M1–3) ins :

103* यथा शैलैः पिशाचैश्च गन्धर्वैश्च द्विजोत्तमैः ।
राक्षसैश्च महासत्त्वैर्यथा दुग्धा वसुंधरा ॥

[(L 1) T2 G1 [अ]चलै , T3 रक्ष- (for शैल) V2 3 यथा सिद्धैर् (for गन्धर्वैश्च) K1 3 D2 द्विजोत्तम (for °त्तमै) — (L 2) K2 [ए]व तै सर्वैर् , D4 पिशाचैश्च (for महासत्त्वैर्)]

21 a) Ñ1 2 T1 विशेषाश् (for °षांश्) — Ś1 om 21^{b}. K2 B1 om (hapl) 21^{bc} Ś1 reads 21^{c} after the first occurrence of 21^{d} — c) K4 Ñ2 3 V1 2 B3 Ds D1 2 वत्सं ; Ñ1 D3 5 T3 4 विधिं , D6 T1 2 G1–3 5 M दोग्धॄन् , G4 दोग्ध्- (for वत्सान्) — Ś1 reads 21^{d} twice — d) Ś1 (second time) K1. 3 Dn सर्वेषाम् , K2 Ñ2. 3 B D5 D2. 3 दोग्धारं च ; T4 स त्वमेव ; G4 सर्वांश्चैव (for सर्वमेव) K4 D1 (*sup. lin* as in text) -सर्वशः ; D4. 6 -कीर्तय (for -पूर्वशः). Ś1 (first time) दोग्धारं विधिमेव च.

22 a) V1 यस्माच् (for यस्मिंश्) D1 कारणात् (for °णे) Ñ1 2 V3 B D5 D2 3 5 M1–3 यस्माच्च कारणात्पाणिर् — b) Some Mss वेणस्य (for वेनस्य) — c) G3 5 M4 चैव , M1 2 तस्य , M5 तच्च (for तात) — d) D1 M4 तस्य (for तच्च)

23 a) V1 2 B2 Ds D2 3 हन्त ते कीर्तयिष्यामि — b) Some Mss वैण्यस्य (for वैन्यस्य) Ñ1 V2 B1 2 (marg) 3 Ds D3 T1 विस्तरम् (for संभवम्) — Dn2 D5 repeat 23^{cd} after 26 — c) Ś1 भूत्वा (for चैव) Dn2 D5 (both second time) एकाग्रमानसश्चैव — d) K Ñ3 B1 Dn1 n2 (first time) D1 3 4 5 (both times) T1 3 4 G3–5 M4 शृणुष्व (for शुश्रूषुर्).

24 a) T1 3 G4 M3 नाशुचे (for °चेः) Ñ1. 2 नाशुचेः क्षुद्रमनसा — b) Ñ2 D4 5 T4 G1. 4 च (for वा) Ś1 K1 3 Ñ1 B Dn Ds D2 3 6 T2 3 G2 3 5 M4 ना(K1 3 कु)शिष्यायाव्रताय च (Ñ1 B3 D6 T2 G2 3 5 वा), T1 कुशिष्यायाभृतस्य ह — c) Ñ1 T1 M1–3 वर्तयेयम् (for की°) K2 D1 4 5 T2 G1 इमं , Ñ2 3 V1 3 B D5 D2 6 इदं (for अहं) Ś1 वर्तय त्वं महाराज ; K1 4 T3 4 G3 कीर्तनीयमिदं (T3 G2 °मं) राजन् , D3 कीर्तनीयं महाराज , G4 वक्ता चायं महाराज. — d) K1 3 Dn D3 T3 च (for वा) Ś1 कृतघ्नस्याव्रतस्य च , V2 B Ds D6 T2 4 G1 2 M4 कृतघ्नायाहिताय वा (V2 Ds2 T2 G1 M4 च)

25 M4 om 25. — a) K2 D4 पुण्यं (for स्वर्ग्यं) D3 ददाति स्वर्गमायुष्यं — b) Ś1 पुण्य ; K1 3 T3 धर्म्यं (for धन्य). Ñ2 V2 3 B Ds D1 2 T3 M3 वेदैश्च (for वेदेन) D3 T1 2 4 G1 2 धर्म्यं (D3 पुण्यं) वेदैश्च संमितम्. — Ds om. 25^{cd}. — d) K4 D5 T2 G1 यथातथा (for °तथम्).

26 a) T1 [ए]तत् ; G3. 5 [इ]मं (for [ए]नं) Ś1 K1. 3 D3 M1. 2 यश्चेमं कथयेन्नित्यं (M1. 2 °येन्मर्त्यः). — b) Some

यश्चैनं कीर्तयेन्नित्यं पृथोर्वैन्यस्य संभवम् ।
ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स शोचेत्कृतांकृतम् ॥ २६

इति श्रीहरिवंशे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

वैशंपायन उवाच ।

आसीद्धर्मस्य संगोप्ता पूर्वमत्रिसमः प्रभुः ।
अत्रिवंशसमुत्पन्नस्त्वङ्गो नाम प्रजापतिः ॥ १
तस्य पुत्रोऽभवद्वेनो नात्यर्थं धार्मिकोऽभवत् ।
जातो मृत्युसुतायां वै सुनीथायां प्रजापतिः ॥ २
स मातामहदोषेण वेनः कालात्मजात्मजः ।
स्वधर्मं पृष्ठतः कृत्वा कामाल्लोकेष्ववर्तत ॥ ३
मर्यादां स्थापयामास धर्मापेतां स पार्थिवः ।
वेदधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्मनिरतोऽभवत् ॥ ४
निःस्वाध्यायवषट्कारः प्रजास्तस्मिन्प्रजापतौ ।
प्रावर्तन्न पपुः सोमं हुतं यज्ञेषु देवताः ॥ ५
न यष्टव्यं न होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः ।
आसीत्प्रतिज्ञा क्रूरेयं विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥ ६
अहमीज्यश्च यष्टा च यज्ञश्चेति कुरूद्वह ।
मयि यज्ञो विधातव्यो मयि होतव्यमित्यपि ॥ ७
तमतिक्रान्तमर्यादमाददानमसांप्रतम् । C 299 B I 5 8 P I 5 8

Mss वैण्यस्य (for वैन्यस्य) V_{2} B Ds $D_{2\ 3}$ विस्तरम् (for संभवम्) — $\tilde{N}_{3}$ om 26^{cd} — ^{c}) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 3}$ D_{6} S (except T_{3}) नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य.) — ^{d}) D_{1-3} शोचेत (for स शोचेत्) $\tilde{N}_{1}$ कृताकृतै , $M_{1\ 2\ 4}$ कदाचन (for कृताकृतम्). K_{2} न शोचेत कृताकृती — After 26, Dn_{2} D_{5} repeat 23^{cd}.

Colophon — *Mention of the Epic* $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{1}$ Ds D_{1} T_{3} — *Mention of Khila* $\acute{S}_{1}$ $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{1}$ V_{3} B Dn $D_{1\ 4\ 5}$ — *Adhy name* $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{3\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_{1-5} पृथूपाख्यानम्, T_{2} सोमाभिषेक ; T_{3} चतुर्थसर्ग , G_{1} M_{4} सोमाद्यभिषेक , $G_{2\ 3\ 5}$ सोमाद्यभिषेके दिक्पालस्थापनम् — *Adhy no* (figures, words or both) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{3}$ B Dn Ds_{1} $D_{1\ 6}$ S 4 : D_{5} 5 — *Śloka no* K_{1} D_{2} 28, Dn_{1} Ds 33 , D_{4} 27

5

1 M_{4} om the ref — ^{a}) $\acute{S}_{1}$ $K_{1\ 3}$ Dn D_{6} T_{1} $G_{3\ 4}$ गोप्ता वै , V_{3} वै गोप्ता (for संगोप्ता) — ^{b}) M_{4} -समुद्भवः (for -समः प्रभु) — ^{c}) V_{3} Ds D_{2-4} G_{1} अत्रिवंशे (for °वंश) — ^{d}) K_{3} तुङ्गो , D_{6} G_{2} साङ्गो , T_{2} G_{1} अङ्गो , G_{3-5} $M_{1\ 2\ 4}$ सोऽङ्गो (for त्वङ्गो) V_{2} महीपति. (for प्रजा°)

2 ^{a}) B_{1} अस्य (for तस्य) Some Mss वेणो (for वेनो) — ^{b}) $\acute{S}_{1}$ K_{1} G_{5} धर्मको (for धार्मिको) $\tilde{N}_{1}$ नृप. (for ऽभवत्). K_{2-4} $\tilde{N}_{2,3}$ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ M_{3} नात्यर्थं धर्मकोविद — ^{c}) V_{2} तु , Dn_{2} च (for वै) — ^{d}) D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_{4} प्रजापते (for °पति.)

3 ^{b}) $\tilde{N}_{3}$ $V_{1\ 2}$ (*sup lin* as in text) B Ds_{1} $D_{2\ 3\ 6}$ $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M तेन (for वेन) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} वेन कालात्मजासुत — ^{c}) $\acute{S}_{1}$ T_{1} M_{4} स धर्मं , D_{3} स्वधर्मान् (for °र्मं) — ^{d}) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}$ V_{2} B Ds $D_{1\ 2\ 5}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ लोभेषु (for लोकेषु). K_{1} वर्तते (for [अ]वर्तत) $V_{1\ 3}$ कामाल्लोभेषु वर्तते , D_{3} T_{3} कामलोभेष्ववर्तत ; D_{4} कामलोभप्रवर्तक , M_{4} कामाल्लोभोऽभ्यवर्धत .

4 ^{b}) K_{3} नराधिप , D_{6} $T_{1\ 2\ 4}$ G M_{4} स भारत (for स पार्थिव.) M_{1-3} धर्मापेता सहस्रश. — ^{c}) D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ -धर्मम् (for -धर्मान्)

5 ^{b}) $\tilde{N}_{1}$ D_{6} S (except $T_{3\ 4}$) तस्मिन्सर्वे (for प्रजास्तस्मिन्) S_{1} $K_{1\ 3}$ Dn तस्मिन्राजनि शासति — ^{c}) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}$ V B_{1} Dn D_{1-6} T G M_{4} प्रवृत्तं, K_{3} संस्कृत (for प्रावर्तन्) V_{2} पुन (for पपुः) — ^{d}) $K_{1\ 3}$ श्रुतं ; D_{1} द्रुतं ; M_{3} सुत (for हुतं)

6 ^{a}) K_{3} च (for the second न) $\tilde{N}_{2}$ V_{1} दातव्यम् (for हो°) — ^{c}) V_{2} घोरा (for क्रूरा). T_{2} G_{5} M_{4} [ए]व ; G_{3} [ए]व (for [इ]यं) — ^{d}) V_{2} विनाशे समुपस्थिते — After 6, Ds reads 8^{cd}, repeating it in its proper place

7 Ds om 7^{ab} — ^{a}) V_{3} ईज्या ; D_{2} ईड्यश्, D_{4} ईशश् ; some Mss. इज्यश् (for ईज्यश्). S_{1} पूज्यश् (for

ऊचुर्महर्षयः सर्वे मरीचिप्रमुखास्तदा ॥ ८
वयं दीक्षां प्रवेक्ष्यामः संवत्सरगणान्बहून् ।
अधर्मं कुरु मा वेन नैष धर्मः सतां मतः ॥ ९
निधने हि प्रसूतस्त्वं प्रजापतिरसंशयम् ।
प्रजाश्च पालयिष्येऽहमिति ते समयः कृतः ॥ १०
तांस्तथा ब्रुवतः सर्वान्महर्षीनब्रवीत्तदा ।
वेनः प्रहस्य दुर्बुद्धिरिममर्थमनर्थवत् ॥ ११

स्रष्टा धर्मस्य कश्चान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया ।
संमूढा न विदुर्नूनं भवन्तो मां विशेषतः ॥ १२
इच्छन्दहेयं पृथिवीं प्लावयेयं तथा जलैः ।
द्यां वै भुवं च रुन्धेयं नात्र कार्या विचारणा ॥ १३
यदा न शक्यते मानादवलेपाच्च पार्थिवः ।
अनुनेतुं तदा वेनं ततः क्रुद्धा महर्षयः ॥ १४
निगृह्य तं महात्मानो विस्फुरन्तं महाबलम् ।

यष्टा) K3 अहमिष्टश्च पूतश्च, K4 °मीड्यश्च यज्वा च — ^{b}) K2–4 Ñ2 V3 D2 4 5 [ए]व (for [इ]ति) Ñ1 कुलोद्वह (for कुरू°). Ś1 यज्ञे देवैर्द्विजातिभि — ^{c}) T2 G1 2 न हि (for मयि) M3 तु दातव्यो (for विधा°) B3 D5 मयि यज्ञा विधातव्या — ^{d}) D3 यष्टव्यम् (for होत°)

8 The portion from 8^b up to 7 50^d is lost in M1 on missing folios — ^{b}) Ñ1 अधार्मिकम् (for असांप्रतम्) — Ds reads 8^{cd} for the first time after 6 — ^{d}) T2 G2 नारद- (for मरीचि) Ś1 सदा, K1 ततः; V2 (*sup. lin* as in text) 3 B1 D1. 3–5 M4 तथा (for तदा) Ds1 (both times) D6 G1 नारदप्रमुखास्तथा

9 M1 missing (cf v l 8). — ^{b}) K4 शश्वद्वर्ष- (for संवत्सर-) — After 9^{ab}, D6 ins :

104* फलदायी स चास्माकं यज्ञस्तेऽद्यापि नान्यथा ।

— ^{c}) T3 4 वीर, G5 ग्रेन; some Mss वेण (for वेन) — ^{d}) Dn2 नैव, D2 एष (for नैष) Ś1 सतामपि; K3 Ñ3 V1. 3 B3 Dn Ds D4 6 T1 3 4 M2. 3 सनातनः, Ñ1 V2 B1 2 D3 T2 G M4 सतामिति (for सतां मत.)

10 M1 missing (cf v l 8) — ^{a}) K1 4 B1 (marg) D1–3. 5 अन्वयेऽत्रे, K2 Ñ1 B1 Dn Ds D4 निधनेऽत्र; K3 नैवमत्रेः; Ñ2. 3 V B2 3 T2 3 G1 4 अत्रिवंश- (B2 3 °शे) (for निधने हि) M2 निधनं हि प्रजानां त्वम्; M3 विहितो हि प्रजानां त्वं. — ^{b}) Ñ3 V1. 3 B3 T2 G1 2 5 M3 असंशयः; V2 इव स्वयम् (for असंशयम्) — ^{d}) K4 निश्चयः (for समयः) M2 एष धर्मः सनातनः

11 M1 missing (cf v 1. 8) — ^{a}) Ś1 K1 Ñ2 D6 T G1 2 4 M3 4 तदा (for तथा) D2 वदत· (for ब्रुवतः) — ^{b}) Ś1 K3 4 Dn D4 5 प्राब्रवीत् (for अ°) Ś1 K1 3 D6 T1 2 G1 3 5 M4 ततः; D4 M2 3 वच· (for तदा) — ^{c}) Some Mss वेण· (for वेनः) — ^{d}) K1 इदं वाक्यम्; Ñ3 Dn D1 इदमर्थम्. Ś1 B2 3 D5. 6 T1 3 G1 4. 5 M3 अनर्थवित्; B1 अरिंदम (for अनर्थवत्). K4 V2 Ds इदमर्थमनर्थवित्; G3 इदं वचनमब्रवीत्. — After 11, Ñ2 V3 ins 105*.

12 M1 missing (cf. v. l. 8). Before 12, D5 ins. वैशंपायन उवाच, some Mss वेन उवाच Ñ2 V3 read 12^{ab} after 105* — ^{a}) M3 वै न (for कश्च) K1 [अ]त्र (for [अ]न्य.) — ^{b}) Ś1 K1 3 G2 4 वै (for वा) T3 4 वच (for मया) — After 12^{ab}, all Mss (except Ś1 Ñ1 M2 3, M1 missing) Ñ2 V3 ins after 11

105* श्रुतवीर्यतपःसत्यैर्मया वा कः समो भुवि ।
प्रभवः सर्वभूतानां धर्माणां च विशेषतः ॥

[(L 1) T2 G1 3 5 भूत (for वा क) M4 विभु (for भुवि) —(L 2) K4 T2 G1 M4 प्रभव (for °व)]

— T1 om (hapl) 12^{cd} — ^{c}) D4 मां (for न) T2 G1 वेनं (for नूनं) — ^{d}) D6 T2 G M4 हि (for मां) K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 वि(V3 B3 अ)चेतसः (for विशेषतः)

13 M1 missing (cf v l 8). — ^{b}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1 2 5 6 T G M4 जलेन वा; K3 Dn जलैरपि; Ñ1 V2 B Ds D3 जलैस्तथा (by transp.), D4 तथा जनान् — ^{c}) D1 वा, D2 नि- (for च) D6 G2–5 M3 4 रुन्धीयां (for रुन्धेयं) Ś1 K1 3 V2 Dn T4 द्यां भुवं चैव रुन्धे(Ś1 K1 3 भिन्द्ये)य, D3 T3 द्यां भुवं च निरुन्धेयं, T1 द्यां वा भुवं च रुन्धीयां; Bom and Poona eds खं भुवं चैव रुन्धेयं

14 M1 missing (cf v l 8) Before 14, Ś1 K2 D6 T G M3 4 ins वैशंपायनः — ^{a}) Ñ1 V2 B Ds D2–4 6 T1 3 4 मोहाद् (for मानाद्) — ^{b}) Ś1 K2 4 V3 D1 T2 G1 5 पार्थिव, K3 °वम् (for °व·) — ^{c}) K2 4 V1 D1–3 T2 G1 Cn*p* अपनेतुं (for अनु°) K1 प्रजा ह्येनं, K3 Ñ3 B2 Ds2 T1 3. 4 G2 4 तदा वेनस्; G3 प्रजा वेनस् (for तदा वेनं) Ñ1 2 V2 3 B1 3 Ds1 D5 M2 अपनेतुं तदा (M2 °था) वेन(Ñ1 V3 °ण)स् ❀ Cn पाठान्तरे अपनेतुमधर्मादपक्रष्टुम् । ❀ — ^{d}) M2 3 तदा (for तत·)

15 M1 missing (cf v l 8) — ^{a}) Ñ1 V2 B Ds D3 तं निगृह्य (by transp); V3 निगृह्य तु; G2 विनिगृह्य Ñ2 महात्मान (for °त्मानो) — After 15^{ab}, T3. 4 ins. .

106* हन्यतां हन्यतां पाप इत्यूचुस्ते परस्परम् ॥
यो यज्ञपुरुषं देवमनादिनिधनं हरिम् ।

ततोऽस्य सव्यमूरुं ते ममन्थुर्जातमन्यवः ॥ १५
तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै राज्ञ ऊरौ प्रजज्ञिवान् ।
ह्रस्वोऽतिमात्रः पुरुषः कृष्णश्चापि बभूव ह ॥ १६
स भीतः प्राञ्जलिर्भूत्वा स्थितवाञ्जनमेजय ।
तमत्रिर्विह्वलं दृष्ट्वा निषीदेत्यब्रवीत्तदा ॥ १७
निषादवंशकर्ता स बभूव वदतां वर ।
धीवरानसृजच्चापि वेनकल्मषसंभवान् ॥ १८
ये चान्ये विन्ध्यनिलयास्तुमुरास्तुम्बुरास्तथा ।
अधर्मरुचयस्तात विद्धि तान्वेनकल्मषान् ॥ १९

ततः पुनर्महात्मानः पाणिं वेनस्य दक्षिणम् ।
अरणीमिव संरब्धा ममन्थुस्ते महर्षयः ॥ २०
पृथुस्तस्मात्समुत्तस्थौ कराज्ज्वलनसंनिभः ।
दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन् ॥ २१
आद्यमाजगवं नाम धनुर्गृह्य महारवम् ।
शरांश्च दिव्यान्रक्षार्थं कवचं च महाप्रभम् ॥ २२
तस्मिञ्जातेऽथ भूतानि संप्रहृष्टानि सर्वशः ।
समापेतुर्महाराज वेनश्च त्रिदिवं ययौ ॥ २३
समुत्पन्नेन कौरव्य सत्पुत्रेण महात्मना । C 316 B I 5 25 P I 5 25

विनिन्दत्यधमाचारो न स योग्यो भुव पति ॥
इत्युक्त्वा मन्त्रपूतैस्तै कुशैर्मुनिगणा नृपम् ।
निजघ्नुर्निहतं पूर्वं भगवन्निन्दनादिना ॥ [5]
तस्मिन्हते जगत्सर्वं दस्युभूतमभून्नृप ।
तत. संमन्त्र्य ऋषयो ममन्थुस्तस्य भूभुज. ॥

[(L 3) T_3 ते (for वि-) — (L 5) T_3 आजघ्नुर् (for नि°).]

— ^{c}) D_3 वै (for ते) T_3 सव्यमूरुं महाबाहो — ^{d}) Ś$_1$ कृत- (for जात-)

16 M_1 missing (cf v 1 8) T_1 om 16^{a}–18^{b} — ^{a}) V_2 तस्मिंस्तु प्रमथ्यमाने — ^{b}) D_4 रौद्र., T_2 M_3 ऊरो (for ऊरौ) V_2 B D_3 वि- (for प्र-) — Ñ$_1$ om 16^{c}–17^{b} — ^{c}) $K_{1\ 3}$ D_6 -मात्रं, Cs मात्र (as in text) ❀ Cs अतिमात्रो मात्रा अतिह्रस्व इत्यर्थ । ❀ — ^{d}) $K_{1\ 3}$ Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{2\ 3}$ T_1 G_4 M_3 [अ]ति- (for [अ]पि)

17 M_1 missing (cf v 1 8) Ñ$_1$ om 17^{ab}, T_1 om 17 (for both, cf v 1 16) — ^{a}) Ś$_1$ संभूत (for स भीतः) — ^{b}) V_2 $B_{2\ 3}$ Ds $D_{2\ 3}$ T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ तस्थिवाञ् (for स्थित°) — ^{d}) Ś$_1$ $K_{1\ 3}$ Dn ततः, Ds वच , D_3 पुनः (for तदा)

18 M_1 missing (cf v 1 8) T_1 om 18^{ab} (cf v 1 16) — ^{a}) V_2 B Ds $D_{2\ 3}$ $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 4}$ [अ]सौ, D_6 च (for स) M_4 निषादकर्ता वंशस्य (sic) — ^{b}) K_2 Ds D_1 $G_{2\ 5}$ वरः (for वर) B_3 बभूव जनमेजय — ^{c}) Ś$_1$ तात , K_1 V_1 $T_{3\ 4}$ चाथ , M_2 चैव (for चापि) — ^{d}) Some Mss वेण- (for वेन-) $M_{2\ 4}$ -संभव (for °वान्)

19 M_1 missing (cf v 1 8) G_2 om 19 — ^{a}) D_2 (*sup lin* as in text) चिन्त्य- (for विन्ध्य-) — ^{b}) Ñ$_1$ तुम्बुरास्; $V_{1,\ 5}$ तुषारास्, B_2 तुखारास्, T_3 निषादास्, M_3 तुमुलास् (for °रास्) D_6 G_4 तुम्बरास् (for तुम्बुरास्) K Ñ$_3$ V_2 $B_{1,\ 3}$ Dn Ds $D_{1,\ 2\ 4,\ 5}$ तुषा($K_{1\ 3}$ °म-, B_3 Ds °खा)रास्तुम्बरास्तथा , Ñ$_2$ तुषारास्तुमुला° , D_3 सुखरास्तम्बुराः खशा , T_1 तुम्नुनस्तुम्बरास्तथा , T_4 निषादास्तुम्बरा° — ^{c}) D_4 -पुरुषास् (for -रुचयस्) Ś$_1$ $K_{1\ 3}$ V_3 Dn ये च (for तात) — ^{d}) V_1 [इ]मान् (for तान्) Some Mss वेण- (for वेन-) Bom and Poona eds -सभवान् (for -कल्मषान्)

20 M_1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) T_2 G_1 तदा (for तत) — ^{b}) Some Mss वेणस्य (for वेनस्य) — ^{c}) K_1 संतप्तं , T_2 M_4 संरब्धां (for °ब्धा) — ^{d}) Ñ$_2$ तु (for ते) D_6 न संशय (for महर्षय) Ñ$_1$ V_2 $B_{2\ 3}$ Ds D_3 ममन्थुर्जातमन्यव

21 M_1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) Ñ$_1$ $V_{2\ 3}$ B Ds समुत्पन्न (for °त्तस्थौ) — ^{b}) K_1 $M_{2\ 3}$ -संनिभात् (for °भ) Ś$_1$ कराज्जलजसंनिभात्, D_3 ज्वलनार्कसमप्रभ — V_2 Ds D_6 Bom and Poona eds ins after 21 B_2 after 21^{ab}

107* स धन्वी कवची जात पृथुरेव महातपाः ।

[Ds वेण्यो (for एव). D_6 महाबल , Bom and Poona eds °यशा (for °तपा)]

22 M_1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) ❀ Cs आजगवम् । अजगवो शृङ्गाभ्यां निर्मितं धनु । ❀ — ^{b}) $K_{1\ 3}$ Dn D_3 G_1 $M_{2\ 3}$ महारथ , Ñ$_1$ °वर , Ñ$_2$ G_2 °वरम्, T_2 G_5 °रथम्; T_3 °जवम् (for °रवम्) — ^{c}) Ñ$_2$ transp च and दिव्यान् — ^{d}) D_2 कवचांश्च महाप्रभान्

23 M_1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) Ś$_1$ जाते च, K_4 Ñ$_{2\ 3}$ V_1 D_1 प्रजाते, $M_{2\ 3}$ जाते तु (for जातेऽथ) V_3 अत्रि प्रजापतेस्तानि (sic) — ^{b}) Ś$_1$ T_4 सर्वत (for °शः). D_1 संहृष्टानि च सर्वश . — ^{c}) Ś$_1$ समानेतुं , Ñ$_2$ °ययुर्, D_6 संबभूवुर् (for समापेतुर्) Ñ$_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Ds D_4 महाभाग (for °राज) D_3 समुत्पेतुर्महाभीमो — ^{d}) Some Mss वेणश् (for वेनश्) $V_{2\ 3}$ B_3 D_3 तु , Ds T_4 [ऽ]पि (for च) Ś$_1$ $K_{1\ 3}$ Dn गतः (for ययौ).

त्रातः स पुरुषव्याघ्र पुन्नाम्नो नरकात्तदा ॥ २४
तं समुद्राश्च नद्यश्च रत्नान्यादाय सर्वशः ।
तोयानि चाभिषेकार्थं सर्व एवोपतस्थिरे ॥ २५
पितामहश्च भगवान्देवैराङ्गिरसैः सह ।
स्थावराणि च भूतानि जंगमानि च सर्वशः ॥ २६
समागम्य तदा वैन्यमभ्यषिञ्चन्नराधिपम् ।
महता राजराज्येन प्रजापालं महाद्युतिम् ॥ २७
सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मकोविदैः ।
आधिराज्ये तदा राजा पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥ २८
पित्रापरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः ।
अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत ॥ २९
आपस्तस्तम्भिरे तस्य समुद्रमभियास्यतः ।
पर्वताश्च ददुर्मार्गं ध्वजसङ्गश्च नाभवत् ॥ ३०
अकृष्टपच्या पृथिवी सिध्यन्त्यन्नानि चिन्तया ।
सर्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु ॥ ३१
एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पैतामहे शुभे ।
सूतः सुत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः ॥ ३२
तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागधः ।
पृथोः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ महर्षिभिः ॥ ३३
तावूचुरृषयः सर्वे स्तूयतामेष पार्थिवः ।

---

24 M1 missing (cf v 1 8) —^{b}) K2 D5 M3 सुपुत्रेण (for सत्पु°) —^{c}) Ś1 K1 2 4 Ñ2 3 V1 3 B2 D1 6 T2 G1 -व्याघ्र· (for -व्याघ्र) —^{d}) T1 G3 5 ततः (for तदा) Ś1 पुन्नाम्नो नरकं तथा (sic)

25 M1 missing (cf v 1 8) —^{a}) K1 3 Dn समागम्य (for च नद्यश्च) — K2 om (hapl) 25^{c}–26^{d} —^{c}) K1 3 T3 G2 4 [अ]भिषेकाय (for °कार्थं) —^{d}) K1 3 T1 [अ]व- (for [उ]प-)

26 M1 missing (cf v 1 8) K3 om. 26 (cf v 1 25) —^{a}) T2 G1 5 स (for च) —^{b}) M2 ऋषिगणै. (for आङ्गिरसै.) —^{c}) Ś1 सर्वाणि (for भूतानि) — B1 om 26^{d}. —^{d}) K1 3 Dn तथैव च (for च सर्वश) G2 जंगमादीनि सर्वश·.

27 M1 missing (cf v 1 8) —^{a}) D1 समागत्य (for °गम्य). K1 Dn T1 2 G1 3 M4 तथा, D3 M2 3 ततो (for तदा) Some Mss वैण्यम् (for वैन्यम्). —^{c}) M4 -वंशेन (for -राज्येन) —^{d}) T3 4 महीभृतम् (for महाद्युतिम्).

28 M1 missing (cf v 1 8). —^{a}) Ś1 K2, 4 Ñ2 V2 D1, 5 अभिषिक्तो (for सोऽभि°). —^{b}) Ś1 K1 -कोविदः (for -कोविदैः). —^{c}) Some Mss आदिराज्ये (for आधि°) K3 om राजा Ñ1 3 V B Ds D3 T4 तदा (Ñ3 V1 2 D3 °था) राज्ञां, D4 तथा राजा, D6 T2 G1 2 M4 महातेजा·, T1 G3–5 महाबाहु. (for तदा राजा) —^{d}) Some Mss. वैण्य. (for वैन्य.)

29 M1 missing (cf v. 1. 8). —^{a}) Ś1 D4 पराजितास्, K2 G4 M2, 3 न र(M3 विर)ञ्जितास्; T3 वै रञ्जितास् (for [अ]परञ्जितास्) G5 चैव (for तस्य) K3 corrupt; D6 G5 पित्रा वि(G5 °श्राप)रञ्जिताश्चैव; T1 G2 3 M4 पित्रा पराजिताश्चैव, T2 G1 पित्राभिरञ्जिताश्चैव —^{b}) D3 सुरक्षिता (for [अ]नुरञ्जिता·) —^{c}) B1 D5 तु तत् (for ततस्) —^{d}) B1 राज- (for नाम) G2 [अ]मन्यत (for [अ]जायत) B1 (marg) रामराज्येत्यभाषत (sic)

30 M1 missing (cf v 1 8) —^{a}) K3 संस्तम्भिरे; D4 च स्तम्भिरे (for तस्तम्भिरे) K2 Ñ3 3 V1 3 D1 2 5 T1, 3 4 G2–5 M2 4 चास्य, M3 वास्य (for तस्य) Ś1 K4 D6 T2 G1 आप संस्तम्भिरे चा(K4 वा)स्य —^{d}) Ś1 (before corr as in text) K2 Ñ V B D T G1 2 4, 5 ध्वजभङ्गश् (for °सङ्गश्)

31 M1 missing (cf v 1 8). —^{b}) Ñ1 D91 D1 T G2–4 सिध्यति (for सिध्यन्ति) —^{c}) Ñ3 V1 D6 G3 M2 3 सर्वाः (for सर्व-). V2 (sup lin as in text) D6 -दुहा (for -दुघा) B3 गाश्च (for गावः) —^{d}) ❀ C9. पुटके पुटके प्रातिपत्रम्। सर्वे वृक्षा मधुमन्त इत्यर्थः। ❀

32 M1 missing (cf v. 1. 8) —^{c}) K2, 4 Ñ3 V1 3 D1 4 5 T3. 4 समभवत् (for समुत्पन्नः). Ñ2 सुतः सौत्यां समभवत् ❀ Cs सूतो लोमहर्षणः पौराणिकः सुत्यां सुत्यायां सोमाभिषवे क्रियमाणेऽहनि सुत्यादिना समुत्पन्न·। अग्निकुण्डादिति शेष·। "अग्निकुण्डात्समुद्भूत. सूतो निर्मलमानस." इति व्यासोक्ते। ❀ —^{d}) D3 सौतत्वे हि, D4 (also as in text) सौम्येऽहनि (for सौत्येऽहनि) K1 3 Dn D6 महाद्युतिः (for °मतिः).

33 M1 missing (cf. v. 1 8). —^{b}) K2 जज्ञे राज्ञो; V2 B3 Ds यज्ञे प्राज्ञो, D3 प्राज्ञो जज्ञे (by transp). —^{c}) Ñ1 D5 G3–5 M2, 3 स्तवार्थैं (for °र्थं). —^{d}) K1, 3 Ñ1 Dn G2, 3 M2, 3 सुरर्षिभिः (for मह°).

34 M1 missing (cf. v. 1 8). G2 om. (hapl.) 34–35. —^{b}) K2 G3 M4 एव (for एष). T3 वै पृथुः (for

कर्मैतदनुरूपं वां पात्रं चायं नराधिपः ॥ ३४
तावूचतुस्तदा सर्वांस्तानृषीन्सूतमागधौ ।
आवां देवानृषींश्चैव प्रीणयावः स्वकर्मभिः ॥ ३५
न चास्य विद्वो वै कर्म न तथा लक्षणं यशः ।
स्तोत्रं येनास्य कुर्याव राज्ञस्तेजस्विनो द्विजाः ॥ ३६
ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्यैः स्तूयतामिति ।
यानि कर्माणि कृतवान्पृथुः पश्चान्महाबलः ॥ ३७

तदाप्रभृति त्रैलोक्ये स्तवेषु जनमेजय ।
आशीर्वादाः प्रयुज्यन्ते सूतमागधबन्दिभिः ॥ ३८
तयोः स्तवान्ते सुप्रीतः पृथुः प्रादात्प्रजेश्वरः ।
अनूपदेशं सूताय मगधं मागधाय च ॥ ३९
तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्राहुर्महर्षयः ।
वृत्तीनामेष वो दाता भविष्यति जनेश्वरः ॥ ४०
ततो वैन्यं महाराज प्रजाः समभिदुद्रुवुः ।　C 336 B I 5 44 P I 5 44

पार्थिव) T4 G1 स्तूयतामिति पार्थिवम् — ^{c}) Ś1 वै, K3 च, Ds1 D3 T2 M4 वा (for वां) G1 कर्मभिस्तदनुरूप वा (hypermetric) — ^{d}) D6 T2 G1 M4 पृथुश्च, T3 4 याति (for पात्र) K2 D5 वाय, D2 चान्न, T1 चाथ (for चायं)

35 M1 missing (cf v 1 8) G2 om 35 (cf v 1 34) Ds om 35^{ab} — ^{a}) K4 D1 4 तथा, D6 T1.2 G1 M4 तत (for तदा) — ^{c}) Ś1 K1 M3 वयं (for आवां) — ^{d}) Ś1 K1 प्रीणयाम (for °याव)

36 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) Ś1 विद्यते, K2 3 D1 M2 3 विद्मो वै, B3 विदुर्वै, D2 विद्धि वै, D3 5 6 T1 2 G2–5 M4 विद्महे, G1 विद्वहे (for विद्वो वै) V2 कार्य (for कर्म) — ^{b}) K4 चास्य (for तथा) Ś1 विद्यते (for लक्षण) — ^{c}) Ś1 K2 3 D2 कुर्यावो, K4 कुर्वन्ति, Ñ1 कुर्याम, Ñ3 V1 2 Dn D1 4 5 कुर्वो वै, D3 कुर्वाते, G5 कुर्या वा (for कुर्याव) T3 4 स्तोत्रं यदस्य कुर्वीत (T4 °मो) — After 36, T3 ins

108* ऋषय· ।
करिष्यते तु यत्कर्म चक्रवर्ती महाबल· ।
गुणा भविष्या ये चास्य तैरयं स्तूयतां नृप. ॥

37 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) K4 तैर्, G2 च (for तौ) K1 T3 4 G3 4 च, B2 G2 तौ (for तु) — After 37^{ab}, T3 ins

109* तौ स्तुतिं चक्रतुर्युक्तं सूतमागधकौ नृप ।

— ^{d}) M2 3 वैन्यो (for पश्चान्) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1 2 4 5 T3 4 महामति, D6 T1 2 G M4 °यशा (for °बल) — After 37, Ñ2 V B1 Dn D5 ins

110* सत्यवाग्दानशीलोऽयं सत्यसंधो नरेश्वर ।
श्रीमाञ्जैत्र क्षमाशीलो विक्रान्तो दुष्टशासन. ॥
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च दयावान्प्रियभाषक· ।
मान्यमानयिता यज्वा ब्रह्मण्य साधुवत्सल. ।
सम. शत्रौ च मित्रे च व्यवहारस्थितो नृप ॥ [5]

[(L 1) Ñ2 V2 3 सत्यवान् (for °वाग्) Dn D5 शम- (for दान-). Ñ2 V1 नराधिप (for नरेश्वर) — (L 2) V2 B1 Dn2 श्रीमान्मैत्र, Dn1 D5 ह्रीमान्मैत्र (for श्रीमाञ्जैत्र) V3 सत्यसगो (for क्षमाशीलो) — (L 3) V3 धर्मज्ञेषु कृतज्ञेषु (for ^{a}) V1 3 ऋत (for प्रिय-) Dn -भाषण (for °क) — (L 4) V2 मान्यो (for मान्य-) Dn ब्रह्मण्य सत्यसगर (for ^{b}) — B1 om line 5 — (L 5) Dn D5 सम शान्त(Dn1 °मशील)श्च निरतो (for ^{a})]

38 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) Ś1 च नित्यं, Ñ1 M3 हि नित्य (for -प्रभृति) K1 2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 4 T4 लोकेऽस्मिन् T3 लोकेषु (for त्रैलोक्ये) V2 B Ds D3 5 तत प्रभृति लोकेषु (V2 Ds2 D3 5 °केऽस्मिन्), D6 T1 2 G M4 तत पर महाराज — ^{b}) K1 भूतेषु, Ñ3 V1 सर्वेषु, D6 T1.2 G M3 4 तमेत्य, T4 स्थलेषु, M2 तथैव (for स्तवेषु) — ^{c}) K1 प्रदीयन्ते, T2 प्रयुक्तेऽथ (sic) (for प्रयुज्यन्ते)

39 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) Ñ2 partly damaged D4 स्तवार्थे, T3 स्तवैस्त·, T4 स्तवास्त (for स्तवान्ते) — ^{b}) D6 T1 2 G M2–4 जनेश्वर· (for प्रजे°) — ^{c}) T1 देशान् (for -देश) Dn1 तज्ज्ञाय (for सूताय) — ^{d}) K2–4 Ñ1 Dn D1 T G2 4 M3 मगधान्, D6 G1 3 5 M2 4 मागधान् (for मगध)

40 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) M2 मुनय: (for परम-) — ^{b}) G2 सर्वे (for प्रजा). Ś1 आहुर्, K1 3 Dn T3 4 चाहुर् (for प्रा°) Ñ1 V2 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 मनीषिण (for महर्षय) — ^{c}) D1 वै, D6 T1 2 G2 3 5 M4 नो (for वो) — ^{d}) K2 4 Ñ V1 3 D1 2 5 नरेश्वर.; K3 B2 (marg) Dn न सशय, V2 B Ds D3 नराधिप:, M2 3 महेश्वर (for जने°) — After 40, D5 ins

111* तं प्रजा पृथिवीनाथमुपतस्थु क्षुधार्दिता· ।
ओषधीषु प्रनष्टासु तस्मिन्काले ह्यराजके ॥
तमूचुस्तेन ता पृष्टास्तत्रागमनकारणम् ।
प्रजा ऊचुः ।
अराजके नरश्रेष्ठ धरित्र्या सकलौषधी ।
ग्रस्तास्तत. क्षय यान्ति प्रजा· सर्वा. प्रजेश्वर ॥ [5]
त्वं नो वृत्तिप्रदो धात्रा प्रजापालो निरूपित: ।
देहि नः क्षुत्परीताना प्रजानां जीवनौषधी. ॥

त्वं नो वृत्तिं विधत्स्वेति महर्षिवचनात्तदा ॥ ४१
सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचिकीर्षया ।
धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च पृथिवीमार्दयद्बली ॥ ४२
ततो वैन्यभयत्रस्ता गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही ।
तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वधावत ॥ ४३
सा लोकान्ब्रह्मलोकादीन्गत्वा वैन्यभयात्तदा ।
प्रददर्शाग्रतो वैन्यं प्रगृहीतशरासनम् ॥ ४४
ज्वलद्भिर्निशितैर्बाणैर्दीप्ततेजसमच्युतम् ।
महायोगं महात्मानं दुर्धर्षममरैरपि ॥ ४५
अलभन्ती तु सा त्राणं वैन्यमेवान्वपद्यत ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिः सदा ॥ ४६
उवाच वैन्यं नाधर्मं स्त्रीवधे परिपश्यसि ।
कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्विना मया ॥ ४७
मयि लोकाः स्थिता राजन्मयेदं धार्यते जगत् ।
मत्कृते न विनश्येयुः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ॥ ४८
न मामर्हसि हन्तुं वै श्रेयश्चेत्त्वं चिकीर्षसि ।
प्रजानां पृथिवीपाल शृणु चेदं वचो मम ॥ ४९
उपायतः समारब्धाः सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः ।

---

41 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) D6 तथा (for ततो) Some Mss वैण्यं (for वैन्य) Ñ3 V1 D1 3 T2 महाराजं (for °राज) — ^{b}) M2 3 तमभि- (for समभि) D3 -तुष्टुवु· (for -दुद्रुवु) D6 T1 G2–5 M4 प्रजास्ता समभिद्रवन्, T2 G1 जनास्तमभिदुद्रुवु — ^{d}) D5 तत· ; G1 तथा (for तदा) T3 महर्षिवचन तथा

42 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) B3 ऽतिद्रुत , D3 4 ऽभिष्टुत· (for °द्रुतः) Ś1 सोऽभिध्यायाथ सहसा , K1 3 °द्रुत्याथ सहसा ❀ Cs · अभिद्रुतः प्रोत्साहित । ❀ — ^{b}) Ś1 -प्रिय- (for -हित-) — ^{d}) K2. 4 D4 अ(K4 आ)र्त्वद , D1 T1 M2 3 अर्दयन् (for आर्दयद्)

43 M1 missing (cf. v 1 8) — ^{a}) Some Mss वैण्य- (for वैन्य-) K3 B1 Dn2 D5 6 M3 -भयात् (for -भय-) — ^{b}) K1 3 भयात् (for मही) — ^{d}) M3 अनुधावति (for अन्वधावत)

44 M1 missing (cf v 1 8) — ^{b}) T1 G3–5 गता (for गत्वा) Some Mss. वैण्य- (for वैन्य-) K2 Ñ2 V2 3 B2 3 Ds D1. 2. 4. 6 तत (for तदा) — ^{c}) K2 4 Ñ3 V1 3 D1 3. 5 सा ददर्श , D6 T1. 2 G M4 ददर्शाथ (for प्रददर्श) Some Mss वैण्यं (for वैन्यं) T3 4 साग्रतो ददर्श वैन्यं — ^{d}) K2 D4 5 M2 3 समादत्त- , K4 संगृहीत- , Ñ2 V1 समार्गण- ; V3 समाकुल- , D1 सम्यगात्त- , D2 समाहित- ; T3 4 समासक्त- (for प्रगृहीत-) D6 M4 उपात्तधनुषं तदा , T1. 2 G उपात्तधनु(T1 G3–5 °शर)मन्तिकात

45 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) K2 Ñ1 2 V2 Ds D4 6 T1 G3–5 M2 3 विशिखैर् (for निशितैर्). D1 2 ज्वलद्भिर्विशिखैः पाणौ — ^{b}) K4 अन्वितम् , Ñ1 अच्युत. , D3 उद्यतम् (for अच्युतम्).

46 M1 missing (cf. v. 1. 8) — ^{a}) D5 तदा , D3 च सा ; T1 परि- (for तु सा). — ^{b}) Some Mss वैण्यम् (for वैन्यम्). K2 D2 [अ]भ्यपद्यत (for [अ]न्व°). — ^{d}) K2. 4 लोके (for लोकैस्) Ñ1 3 V1 2 B Ds D5 T4 M2 3 तदा , V3 D3 T2 G1 3 तथा (for सदा)

47 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) V2 B3 Ds M2 3 चैन , Some Mss वैण्य (for वैन्यं) K2 मा (for न) Ñ2 D3 T G4 [अ]धर्म्य (for °र्मं) — ^{b}) Ś1 B1 स्त्रीवध (for °धे) K Ñ2 3 V1 3 B2 3 Dn Ds D1–5 T4 स्त्रीवधं (K2 4 °धे) कर्तुमर्हसि — ^{c}) G2 कर (for कथ) T1 वापि (for चासि) — ^{d}) V2 D2 3 6 T1 2 G1 3 5 M2. 3 मया विना (by transp), T4 विना प्रभो K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1 4 5 T3 मया राजन्विना (D4 °स्त्रिमाः) प्रजा· .

48 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) K4 D1 स्थिरा राजन्, T2 G1 च राजेन्द्र (for स्थिता राजन्) — ^{b}) K2 4 Ñ2. 3 V1 3 D1. 2 5 T3 4 सं- (for [इ]दं) — ^{c}) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 2. 4 5 T3 4 G1 मद्विनाशे (for मत्कृते न) K3 विनश्यन्ति (for °श्येयु) Ś1 D1 (marg) मत्कृते च विनश्यन्ति , K1 D3 मद्विनाशे विनश्यन्ति — ^{d}) D4 G2 विद्धि ताः ; D6 वर्धिता· , M4 -वर्धन (for विद्धि तत्) Ś1 K1 D1 (marg) विद्धि पार्थिव पार्थिवाः

49 M1 missing (cf v 1 8) — ^{a}) Ś1 K2 B1 D2 वै हन्तुं (by transp), M2 3 हन्तुं त्वं K1 3 Dn न त्वमर्हसि मां हन्तुं — ^{b}) K4 T3 त्वं चेच्च (by transp), D6 ते त्वं ; T2. 4 G1 M4 च त्वं — G2 om (hapl) 49^{d}–52^{c}

50 M1 missing (cf v 1 8) G2 om. 50 (cf v 1 49). K1 2 3 (marg) + Ñ2. 3 V B D (except D3) repeat 50 after 6 7^{ab}. — ^{a}) T2 G1 समारूढाः (for °रब्धाः) — After 50^{ab}, T3 ins

112* तस्माद्वदाम्युपायं ते तं कुरुष्व यदीच्छसि ।

-- T2–4 G1. 4 repeat 50^{cd} after 6 7^{ab} — ^{c}) V3 (first time) B2 (second time) येन पश्य (by transp); Ds1 (first time) पश्य तेन ; D2 (second time) यस्य येन . B1 (second time) [अ]हं (for त्वं). — ^{d}) K1 (second time), 2

उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप ॥ ५०
हत्वापि मां न शक्तस्त्वं प्रजानां पोषणे नृप ।
अन्नभूता भविष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते ॥ ५१
अवध्याश्च स्त्रियः प्राहुस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि ।
सत्त्वेषु पृथिवीपाल न धर्मं त्यक्तुमर्हसि ॥ ५२
एवं बहुविधं वाक्यं श्रुत्वा राजा महामनाः ।
कोपं निगृह्य धर्मात्मा वसुधामिदमब्रवीत् ॥ ५३

इति श्रीहरिवंशे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

पृथुरुवाच ।
एकस्यार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा ।
बहून्वै प्राणिनो लोके भवेत्तस्येह पातकम् ॥ १
सुखमेधन्ति बहवो यस्मिंस्तु निहते शुभे । C 350 B I 6 2 P I 6 2

(both times) 3 (marg , second time) 4 (both times) Ñ3 V B2 3 Dn Ds D1 2 (all second time) 3 4 5 (last two both times) 6 (second time) T1 2 (second time) 3 4 (both both times) G1 4 (both second time) प्रजा इमा , Ñ1 2 (both times) V B Ds (all first time) प्रजामिमाम्, D1 2 (both first time) इमा प्रजाः (for प्रजा नृप) B1 (second time) धारयेयमिमा प्रजा.

51 M1 missing (cf v l 8) G2 om 51 (cf v l 49) Ś1 om (hapl) 51^{ab} — ^{a}) K2 4 Ñ3 D1–3 5 T3 4 न समर्थस् (for मां न शक्तस्) D4 हत्वा हि न समर्थस्त्वं — ^{b}) T1 G4 पालने, T3 4 तोषणे (for पो°) K1–3 Dn प्रजा धारयितुं नृप, D6 T2 G1 3 5 M4 प्रजाना परिपालने — ^{c}) Ś1 K1 Ñ1 3 V2 3 B1 3 T1 3 4 G4 5 अनुभूता (for अन्न°) D2 M4 भविष्यन्ति (for °ष्यामि) — ^{d}) G3 शोकं (for कोपं) K2 4 V3 B3 D1 5 M2 महामते (for °द्युते) — After 51, T3 ins

113* पृथु. ।
आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यहं प्रजाः ॥
ततः प्रणम्य वसुधा तं भूय प्राह पार्थिवम् ।

52 M1 missing (cf v l. 8). G2 om 52^{abc} (cf v l 49) — ^{a}) K2 वा (for च) D1 [अ]प्याहुस् (for प्राहुस्) Ś1 K1 3 V2 B Ds अवध्यां च स्त्रिय प्राहुस् — ^{b}) Ñ2 -गतास्वपि, V2 B2 -गतामपि, D3 M3 -गता अपि (for -गतेष्वपि) — ^{c}) K2 Ñ2 3 V1 2 B1 D1 3–5 T4 M4 सर्वेषु; D2 सत्त्वे च, T1 सत्येन (for सत्त्वेषु) — ^{d}) D6 T1 2 G M2 4 हातुम् (for त्यक्तुम्) V3 नाधर्मं कर्तुमर्हसि

53 M1 missing (cf v l 8) — ^{b}) K2 B2 (marg as in text) राजन् (for राजा) — After 53^{ab}, D6 T G M4 ins

114* चिन्तयित्वा बहुविधं प्रजानां हितकाम्यया ।
[T1 चोदयित्वा (for चिन्त°)]

— ^{c}) T1 नियम्य (for निगृह्य) T3 निगृह्य कोप धर्मात्मा

COLOPHON missing in M1 — *Mention of the Epic* K3 Ñ1 Dn Ds — *Mention of Khila* K Ñ V B Dn Ds D1 2 4 — *Adhy name* V2 पृथिवीवाक्यम्, V3 B Ds D2 5 पृथूपाख्यानम्, D3 T2 G1 पृथुचरितम्; D6 G2 3 5 M4 वैन्योत्पत्तौ वसुधावाक्यम्, T4 वैन्योत्पत्तिः — *Adhy no* (figures, words or both) K1 4, K3 Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1 3 4 6 T G1–3 5 M2–4 5, D5 6 — *Śloka no* K1 Dn1 Ds D2 54, D4 53

6

☞ This adhy is missing in M1 (cf v l 5 8)

1 Ś1 वैन्य (for पृथुर्) — ^{a}) Ñ2 [अ]र्थे हि, V3 [अ]र्थे च, D3 [अ]र्थे तु (for [अ]र्थाय) — ^{b}) K1 3 V3 च, D4 ह (for the second वा) — ^{c}) K2 Ñ2 3 V B Ds D1 2 5 वा, D3 तु (for वै) K2 3 ह्येको, Ñ2 3 Dn वैकं, V1 3 B1 2 D2 5 ऽथैक, V2 B3 D1 ऽप्येकं, D3 T2 3 भद्रे (for लोके) Ñ1 M3 बहूनि प्राणिनोऽप्येकं (M3 °वं); D6 T1 2 G M4 बहूनि सत्त्वान्येकं वा, M2 सुबहून्प्राणिनोऽप्येवं. — ^{d}) Ñ2 ह, Ds2 तु, T1 हि, G3 5 M4 [ए]व (for [इ]ह)

2 K2 om (hapl) 2 G1 reads 2 twice — ^{a}) Ś1 (inf lin) दुःखम् (for सुखम्) — ^{b}) D2 च (for तु) K3 Dn T4 सति, Cs ऽशुभे (for शुभे) ❀ Cs अशुभे इति च्छेद । ❀ — ^{c}) Ś1 नास्त्यशुभे, K1 3 Dn ऽशुभे नास्ति, D2 नास्ति धरे, D3 धरे नास्ति, T1 G4 5 नास्ति हन्तुः (G4 °न्तुं, G5 °न्त्रे) (for नास्ति भद्रे) V2 T3 तस्मिंस्तु निहते भद्रे, G3 तस्मिन्नास्ति हते भद्रे — ^{d}) K1 D4 वोप-, K3, 4 Ñ2 B1 Dn D5 6 T1 3 4 G2–4 M4 चोप-; V2 नैव (for नोप-) — After 2, Dn D3 T3 4 ins

115* एकस्मिन्यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि ।

तस्मिन्हते नास्ति भद्रे पातकं नोपपातकम् ॥ २
सोऽहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि वसुंधरे ।
यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितम् ॥ ३
त्वां निहत्याद्य बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीम् ।
आत्मानं प्रथयित्वाहं प्रजा धारयिता स्वयम् ॥ ४
सा त्वं शासनमास्थाय मम धर्मभृतां वरे ।
संजीवय प्रजाः सर्वाः समर्था ह्यसि धारणे ॥ ५
दुहितृत्वं च मे गच्छ तत एनमहं शरम् ।
नियच्छेयं त्वद्वधार्थमुद्यतं घोरदर्शनम् ॥ ६

वसुंधरोवाच ।

सर्वमेतदहं वीर विधास्यामि न संशयः ।
वत्सं तु मम तं पश्य क्षरेयं येन वत्सला ॥ ७
समां च कुरु सर्वत्र मां त्वं धर्मभृतां वर ।
यथा विष्यन्दमानं मे क्षीरं सर्वत्र भावयेत् ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

तत उत्सारयामास शिलाः शतसहस्रशः ।
धनुष्कोट्या तदा वैन्यस्तेन शैला विवर्धिताः ॥ ९
न हि पूर्वविसर्गे वै विषमे पृथिवीतले ।

बहूनां भवति क्षेमं तत्र पुण्यप्रदो वधः ॥
[(L 2) D3 क्षेमस् (for क्षेम)]

3 ^{a}) Ś1 Ñ2 Ds1 त्वा (for त्वां) — ^{b}) Ñ2 वसुधराम् — ^{c}) V3 M2 वचनान् (for °नं)

4 ^{a}) Ś1 K4 V3 [आ]शु, K1 3 Dn तु (for [अ]द्य) — ^{c}) Ñ2 V1 आत्मानं प्रथयिष्यामि, T3 4 आत्मयोगप्रभावेन — ^{d}) K3 Dn चिरम् (for स्वयम्)

5 ^{a}) G4 आपद्य, M4 आज्ञाय (for आस्थाय) — ^{b}) T2 G1 धर्मं, G3–5 वैन्यं (for मम). K4 धर्मव्रतां (for °भृतां) Ś1 धरे (for वरे) — ^{c}) D6 जीवयस्व (for संजीवय) — ^{d}) G3 transp हि and असि D3 पोषणे (for धारणे)

6 ^{a}) Ś1 मे यच्छ; Ds गच्छस्व (for मे गच्छ) — ^{b}) D1 एतमहं; D6 T1 G2–4 M2 एनं महा-; T3 G1 M4 एवं महा- (for एनमहं). — ^{c}) T1 2 G1 नियच्छेऽहं (for °च्छेयं) D4 वधार्थाय (for त्वद्वधार्थम्) — ^{d}) Ñ2 उद्धृतं (for उद्यतं). Ñ1 -दर्शनः, D6 T1 2 G M4 -रूपिणम् (for -दर्शनम्).

7 Ś1 K1 D2 T2 G1 3–5 पृथिवी, B Ds M4 वसुधा; D3 T4 धरा (for वसुंधरा). — ^{a}) Ś1 K1 3 Dn एवम् (for सर्वम्). — After 7^{ab}, K1 2 3 (marg) 4 Ñ2 3 V B D (except D3) repeat 5 50 and T2–4 G1 4 repeat 5 50^{cd} — ^{c}) V3 transp तु and मम K4 Ñ2 Dn2 D3–5 G3 4 M2 3 सं- (for तं)

8 ^{b}) K3 Dn D2 त्वं मां (by transp.), T1 मां तु, M4 मां च — ^{c}) Ds यस्य (for यथा) K1 3 Dn [अ]भिस्यन्दमानं; K2 4 Ñ V2 B1. 3 Ds2 विस्पन्द°, T2–4 G1 3–5 M4 निष्यन्द° (for विष्यन्द°) — ^{d}) D2 T2 G1 भावये (D2 °ये.), D3 °यन्, T3. 4 °य (for °येत्)

9 ^{b}) N (except Ś1 D3) T G M3 शैलान् (for शिला.). — ^{c}) K1. 3 ततो; Dn नृपो; D6 T1 2 G M4 पृथुर् (for तदा) Some Mss वैण्यस् (for वैन्यस्) — ^{d}) D3 तदा (for तेन) D6 T2 G1 5 विमर्दिता·, T1 G4 निवर्तिता·, M4 विवर्तिता (for °र्धिता) — After 9, K Ñ2 3 V B D T2–4 G M3 ins

116* पृथुर्वैन्यस्तदा राजा मही चक्रे समां तत ।
मन्वन्तरेष्वतीतेषु विषमासीद्वसुंधरा ॥
स्वभावेनाभवंस्तस्या समानि विषमाणि च ।
चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासीदेव तदा किल ॥

[K1 om line 1 — (L 1) Some Mss वैण्यस् (for वैन्यस्) D3 यदा; D6 T2 G1 5 तथा (for तदा). K3 Dn चक्रे, D4 राजन् (for राजा). D3 ततश् (for मही) K3 Dn राजा (for चक्रे) D3 महीम् (for तत) T3 4 G4 समा चक्रे मही तत (for ^{b}) — K1 reads lines 2–4 on marg — (L 2) K1 वीर्यादासाद्, K3 वक्रा चा°, Dn वक्राथा°: G4 विभवा° (for विषमा°) — (L 3) K1 V3 B2 (marg as above) 3 [अ]स्याभवन् (submetric), K3 D5 T3 4 [अ]स्या ह्यभवन्, Ñ3 [अ]स्या भवने, Dn M3 [अ]भवन्ह्यस्या, D2 [अ]स्याश्चाभवन्, T2 G1 स्वान्यभवन्, G2–5 [अ]स्या अभवन् (for [अ]भवंस्तस्या). Ñ2 प्रभावेनास्य भवने, V1 प्रभावेनास्याभवन् : D3 अस्या स्वभावादभवन् (for ^{a}) — (L 4) B1 पुरा; D4 तथा (for तदा)]

10 ^{a}) D6 बहु-; G2 तर्हि (for न हि) T1 पूर्वं (for पूर्व-) D3 विसर्गेषु (for °र्गे वै) — ^{b}) V3 धरणी (for पृथिवी) — ^{c}) K2 D6 पुराणा वै; D3 °णानां; D2 G2 4 °णां च (for °णां वा) — ^{d}) D2 च (for वा) Ś1 K1 3 Dn D6 T2 तथाभवत्, Ñ1 V2 B1 3 Ds [अ]भवत्तदा (by transp). D4 ग्रामाणां च कृतस्तदा; T3. 4 राष्ट्राणा च तथाभवत्

11 ^{a}) Ñ2 V1. 3 शस्यानि (for स°) K1 3 4 B1 Dn Ds G1 गोरक्षं; Ñ1 D3 5 6 M4 °क्षा; D4 गोरक्षां; T1 गोरक्षो (for °क्ष्यं) — ^{b}) M4 कृषी (for कृषिर्). — After 11^{ab}, K1 (marg.). 2–4 Ñ2 3 V B D T3. 4 ins. :

प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा तदाभवत् ॥ १०
न सस्यानि न गोरक्ष्यं न कृषिर्न वणिक्पथः ।
वैन्यात्प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य संभवः ॥ ११
यत्र यत्र समं त्वस्या भूमेरासीत्तदानघ ।
तत्र तत्र प्रजाः सर्वा निवासं समरोचयन् ॥ १२
आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा ।
कृच्छ्रेण महता युक्त इत्येवमनुशुश्रुम ॥ १३
संकल्पयित्वा वत्सं तु मनुं स्वायंभुवं प्रभुम् ।
स्वे पाणौ पुरुषव्याघ्र दुदोह पृथिवीं ततः ॥ १४
सस्यजातानि सर्वाणि पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ।
तेनान्नेन प्रजास्तात वर्तन्तेऽद्यापि नित्यशः ॥ १५
ऋषिभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
वत्सः सोमोऽभवत्तेषां दोग्धा चाङ्गिरसः सुतः ॥ १६
बृहस्पतिर्महातेजाः पात्रं छन्दांसि भारत ।
क्षीरमासीदनुपमं तपो ब्रह्म च शाश्वतम् ॥ १७
ततः पुनर्देवगणैः पुरंदरपुरोगमैः ।
काञ्चनं पात्रमादाय दुग्धेयं श्रूयते मही ॥ १८
वत्सस्तु मघवानासीद्दोग्धा तु सविता विभुः ।
क्षीरमूर्जस्करं चैव येन वर्तन्ति देवताः ॥ १९
पितृभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा । C 373 B I 6 24 P I 6 24

117* नैव सत्यानृतं तत्र न लोभो न च मत्सरः ।
वैवस्वतेऽन्तरे तस्मिन्सांप्रते समुपस्थिते ॥

[L 1) D4 [ए]व (for [ए]व) K3 V3 सत्यानृते (for °नृत) D3 तात, D4 6 चैव (for तत्र) T3 न वै सत्यानृते चैव (for a) V3 [ए]व लोभो न (for लोभो न च) — (L 2) K2 4 तत्र, B3 Dn Ds D5 T3 चास्मिन् (for त°) K1 2 4 Dn2 D1 2 4 5 T4 साप्रत (for °ते)]

— c) Some Mss वैण्यात् (for वैन्यात्) — d) G1 [ए]वास्य (for [ए]तस्य)

12 a) Ś1 तत्र (for the second यत्र) Ñ2 D5 6 T1 G1 2 M3 समं तस्या, D2 3 समत्वं स्याद् (D3 तु), T3 4 समत्व च (for समं त्वस्या) — b) Ś1 K2 D1 इहानघ, D3 नराधिप (for तदानघ) — d) K2 V3 T1 सं- (for नि-)

13 a) Ś1 K1. 2 आहारं, G1 3 5 °रा· (for °र) — b) T2 G1 प्रजानामभवस्तथा· — c) Ś1 K1–3 Dn नित्यम्, Ñ1 2 D2 3 T G1 3 5 M4 युक्तम्; Ñ3 V1 D1 M2 3 युक्ता (for युक्त) — d) Ś1 परि- (for अनु-) K Ds D2 3 5 6 T1 4 G2 3 M2–4 शुश्रुम (for °म) G5 इत्येतदनुशुश्रुमः

14 a) K2 4 V1 Ds स (for सं-) D2 तं वत्सं (for वत्सं तु) — b) T2 G M2–4 स्वारोचिषं (for स्वायंभुवं) Ñ1 V1 प्रभु. (for प्रभुम्) — c) K1–3 Ñ2 3 Dn D2–4 T3 4 M3 स्व- (for स्वे) Ś1 -श्रेष्ठो, K1–3 Dn Ds -श्रेष्ठ, D5 -व्याघ्रो (for व्याघ्र) B3 D6 T1 2 G M4 स्वे पा(G1 M4 स्वपा)णौ पृथिवीं तां तु (B3 T2 G1 तात) — d) Ñ2 3 V1 D1–5 T3 4 पृथु·, V2 3 प्रभु, B1 नृप (for तत) D6 T1 2 G M4 दुदोह स नराधिप

15 a) V1 3 यस्य (for सस्य-) M3 तत्र जातानि सस्यानि — b) D3 (marg as in text) प्राणायूंषि, some Mss पृथुर्वैण्यः (for °न्यः). — V D1 2 ins after 15ab. D5 after 15

118* सस्यानि तेन वै दुग्धा वैन्येनेयं वसुंधरा ।

[V1 3 दुग्धा वै (by transp), V2 दुग्धानि Some Mss वैण्येन V1 च, V3 [ए]व (for [इ]य) D1 2 वैन्येनेह महात्मना (for b)]

— c) G3 5 ततो (for तेन) M2 3 तेन (for [अ]न्नेन) K4 Ñ2 3 V D1 2 4 5 T3 G3 5 M2 सर्वा, G1 तावद्, M3 ते वै (for तात) T1 ततस्तेन प्रजा सर्वा — d) B Dn Ds D1 2 T1 G3 सर्वश (for नित्यश) Ś1 D6 G2 5 M2 4 वर्तयन्त्यद्य (D6 M4 °न्तेऽद्य) सर्व(Ś1 नित्य)श., K1 T3 4 वर्तयन्तेऽद्य (K1 °न्तेऽथ) नित्यश., T2 G1 वर्तन्ते चाद्य सर्वश

16 a) Ñ2 प्रयतैश् (for श्रूयते) T1 [ए]व (for [अ]पि) — d) K4 Ñ2 3 V1 2 B Ds D1 3 5 6 T2 G3 M2 3 तु (for च) V3 तथा, T1 स्मृत (for सुत)

17 a) D2 6 T1 2 G2 4 5 M4 बृहत्तेजा (for महातेजा) — b) G5 पर्णं (for पात्रं) K1 (*sup lin* as in text) चाभवत् (for भारत)

18 a) T1 अत (for तत.) K1–3 Dn G4 पुनर्देवगणैः सर्वैः

19 b) Ś1 K1–3 V3 Dn D1 T3 4 G2 4 च (for तु). K1–3 Ñ1 3 V1 B Dn Ds D3 T3 G3 5 M3 प्रभु, V3 स्वयम्; G1 भुवि (for विभु) — c) K2 D2 3 ऊर्जस्वलं (for °स्करं) D6 T1 2 4 G M4 लोके (for चैव) K3 क्षीरमूर्जस्वरं तोयं, T3 तत्क्षीरममृतं चैव — d) G5 वर्धन्ति (for वर्तन्ति) T2 G1 तेन वर्धन्ति देवता.; Bom and Poona eds वर्तन्ते येन देवता

20 a) B Ds दुग्धा, D2 वापि (for चापि) — b) B Ds देवी (for दुग्धा) — d) K3 वामित-; Dn चामित- (for अ°).

राजतं पात्रमादाय स्वधाममितविक्रमैः ॥ २०
यमो वैवस्वतस्तेषामासीद्वत्सः प्रतापवान् ।
अन्तकश्चाभवद्दोग्धा कालो लोकप्रकालनः ॥ २१
नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तक्षकम् ।
अलाबुपात्रमादाय विषं क्षीरं नरोत्तम ॥ २२
तेषामैरावतो दोग्धा धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
नागानां भरतश्रेष्ठ सर्पाणां च महीपते ॥ २३
तेनैव वर्तयन्त्युग्रा महाकाया महाबलाः ।
तदाहारास्तदाचारास्तद्वीर्यास्तदपाश्रयाः ॥ २४
असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
आयसं पात्रमादाय मायाः शत्रुनिबर्हणीः ॥ २५
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्वत्सस्तेषामभूत्तदा ।
ऋत्विग्द्विमूर्धा दैत्यानां मधुर्दोग्धा महाबलः ॥ २६
तयैते मायया्द्यापि सर्वे मायाविनोऽसुराः ।
वर्तयन्त्यमितप्रज्ञास्तदेषाममितं बलम् ॥ २७
यक्षैश्च श्रूयते राजन्पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
आमपात्रे महाराज पुरान्तर्धानमक्षयम् ॥ २८
वत्सं वैश्रवणं कृत्वा यक्षैः पुण्यजनैस्तथा ।
तेन ते वर्तयन्तीह परमर्षिरुवाच ह ॥ २९
राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।

21 ^{a}) $K_{1\ 3}$ योऽसौ, T_1 ततो (for यमो) — ^{d}) D_3 लोकाल्लोक- (for कालो लोक-) T_2 (*sup lin*) -प्रकालक. ; T_4 -प्रतापनः (for -प्रकालन.) T_1 कालो लोकभूतानल

22 ^{a}) $D_{3\ 5}$ तु (for च) — ^{b}) D_3 transp वत्स and कृत्वा. B_3 वासुकिम् (for तक्षकम्) — ^{c}) K_3 $\tilde{N}_3$ V $B_{1\ 2}$ Dn_2 $D_{3\ 5}$ T_1 M_2 अलाबुं (for °बु-) — ^{d}) T_{2-4} $G_{2\ 4}$ विष- (for विषं)

23 ^{a}) Ds इरावतो (for ऐरा°) — ^{c}) K_4 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $D_{1, 2, 4, 5}$ कौरव- (for भरत-) — ^{d}) K_4 $\tilde{N}_{2, 3}$ V $D_{1\ 2\ 4-6}$ T $G_{1, 3-5}$ महाद्युते (for महीपते)

24 ^{a}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 3}$ Dn T_1 ते (for [ए]व) — ^{b}) D_4 दण्डकाया (for महा°) $\acute{S}_1$ K_{1-3} B_3 Dn D_6 विषोल्बणा (for महाबलाः). — ^{c}) G_2 तदाकारास् (for °हारास्) D_3 तदाधारास् ; D_6 $G_{1\ 2\ 5}$ तदा(G_1 °था)कारास् (for तदाचारास्) T_2 तथाहारास्तथाकारास् , T_3 तथाकारास्तथाहारास्. — ^{d}) $\acute{S}_1$ तद्वीर्यास्तत्पराक्रमाः , $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1\ 3}$ Dn_1 $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ T_{2-4} G M_4 °स्तदुपाश्रयाः , $D_{3\ 4}$ °स्ते (D_4 °स्तु) तदाश्रयाः

25 T_1 om. (hapl) 25^{c}–30^{b} — ^{d}) N (except $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$) T_{2-4} G M_4 मायां Some Mss -निबर्हणीम् and -निबर्हिणीम् (for °र्हणीः).

26 T_1 om 26 (cf v. l 25) — ^{a}) D_3 वैरोचनस् (for विरो°) K_3 B_1 Dn Ds M_3 च (for तु) Some Mss प्राह्लादिर्. — ^{c}) K_1 सम्यग्, T_{2-4} G_1 वृत्रो , M_4 तथा (for ऋत्विग्). D_6 मूर्धा तु (for द्विमूर्धा). — ^{d}) $\tilde{N}_3$ V_1 $D_{3\ 6}$ $T_{2, 4}$ $G_{1\ 2, 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ अभूद् (for मधुर्). ❀ Cs · मधुरेव दैत्यानामृत्विक् । स एव द्विमूर्धा । ❀

27 T_1 om 27 (cf. v l. 25) — ^{a}) $\acute{S}_1$ K_{1-3} D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{4, 5}$ त एते , D_3 तयैते , G_1 तमेते , M_3 तदेते (for तयैते). K_4 ते मायामुपजीवन्ति. — ^{b}) K_4 $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_2 B_3 Ds_1 $D_{1\ 2\ 5}$ मायाविदो (for °विनो) $D_{3\ 4}$ सर्वेमायाविदोऽसुरा. — ^{c}) $M_{2\ 5}$ [अ]नृत (for [अ]मित-) — ^{d}) M_3 अनृत (for अमितं)

28 T_1 om 28 (cf v l 25) — ^{a}) $\acute{S}_1$ K_1 दुग्धा , K_3 $\tilde{N}_2$ B_1 तात , D_3 $M_{2\ 3}$ चापि (for राजन्) — D_5 repeats 28^{b} after the second occurrence of 29^{b} — ^{b}) $\acute{S}_1$ तात , K_1 राजन् (for दुग्धा) — ^{c}) K_1 आमपात्रं (for °पात्रे) — ^{d}) M_3 अन्तर्धानं पुराक्षयम्.

29 T_1 om 29 (cf v l. 25) D_5 reads 29^{ab} twice — ^{b}) $\tilde{N}_3$ V_1 B_3 Ds D_1 $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 4}$ तदा , D_5 (second time) चैव (for तथा) K_4 $D_{2\ 4\ 5}$ (first time) दोग्धा तु (K_4 D_4 च) धनद. प्रभु — After the second occurrence of 29^{b}, D_5 repeats 28^{b} K_2 $\tilde{N}_{2, 3}$ V B Dn Ds $D_{3\ 6}$ T_{2-4} G M_4 ins after 29^{ab} D_5 after the repetition of 28^{b} :

119* दोग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्य यः ।
यक्षात्मजो महातेजास्त्रिशीर्षः सुमहातपाः ॥

[L 1) K_2 चैव स्व- , D_6 चे वत्स- , G_2 राजत- (for र°). $\tilde{N}_2$ च (for तु) $D_{5\ 6}$ T_2 $G_{2\ 5}$ मणिधरस्य ; $T_{3\ 4}$ °मयस्य (for °वरस्य) — (L 2) K_2 V_2 B_2 $G_{2\ 4\ 5}$ यक्षानुजो ; G_3 यक्षराजो (for यक्षात्मजो) V_3 D_6 त्रिशीर्षो सु- . T_2 G_1 त्रिशीर्षस्तु , G_{3-5} त्रिशङ्कुश्च (G_4 °स्तु) (for त्रिशीर्षः सु-)] While D_1 ins after 29^{ab}

120* दोग्धा तु धनदः स्वामित्वेवं तैश्च वसुधरा ।

— ^{c}) $\tilde{N}_1$ G_3 वै ; G_2 [ए]व (for ते) $B_{1\ 3}$ Ds $D_{5\ 6}$ T_{2-4} $G_{1, 2\ 4, 5}$ M_{2-4} [इ]ति ; B_2 D_3 [उ]ग्रा (for [इ]ह) — ^{d}) T_2 G_1 महर्षिभिर् (sic) (for परमर्षिर्) K_3 Dn तदेषां परमं बलम् ; B_2 D_3 उग्रकर्मपरायणाः.

30 T_1 om. 30^{ab} (cf v. l. 25). $\acute{S}_1$ om. 30^{cd} ; K_1

शार्वं कपालमादाय प्रजा भोक्तुं नरर्षभ ॥ ३०
दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत्कुरूद्वह ।
वत्सः सुमाली कौरव्य क्षीरं रुधिरमेव च ॥ ३१
तेन क्षीरेण रक्षांसि यक्षाश्चैवामरोपमाः ।
वर्तयन्ति पिशाचाश्च भूतसंघास्तथैव च ॥ ३२
पद्मपत्रे पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
वत्सं चित्ररथं कृत्वा शुचीन्गन्धान्नरोत्तम ॥ ३३
तेषां च सुरुचिस्त्वासीद्दोग्धा भरतसत्तम ।
गन्धर्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्यसंनिभः ॥ ३४
शैलैश्च श्रूयते दुग्धा पुनर्देवी वसुंधरा ।
ओषधीर्वै मूर्तिमती रत्नानि विविधानि च ॥ ३५
वत्सस्तु हिमवानासीद्दोग्धा मेरुर्महागिरिः ।
पात्रं तु शैलमेवासीत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३६
दुग्धेयं वृक्षवीरुद्भिः श्रूयते च वसुंधरा ।
पालाशं पात्रमादाय च्छिन्नदग्धप्ररोहणम् ।
दुदोह पुष्पितः सालो वत्सः प्लक्षोऽभवत्तदा ॥ ३७
सेयं धात्री विधात्री च पावनी च वसुंधरा ।
चराचरस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च ।
सर्वकामदुघा दोग्ध्री सर्वसस्यप्ररोहिणी ॥ ३८
आसीदियं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता ।

C 394
B I 6 45
P I 6 45

reads it on marg —^{c}) K1 D1 4 T3 4 Cs नैश, K3 4 V3 (marg) नार, D6 T2 G1 2 M4 पात्र, M2 शिर-, M3 निजं (for शार्वं) ❀ Cs नैशं निशायां गृहीतम् । ❀ —^{d}) K1 2 4 Ñ2 V3 D1 4 प्रजां (for प्रजा) K3 V2 B2 (marg as in text) 3 Dn Ds2 D3 T4 M4 नराधिप (for नरर्षभ)

31 ^{a}) D4 6 G2 राजत- (for र°) —After 31^{a}, M4 reads 33^{b}–35^{a} —^{b}) D4 कुलोद्वह (for कुरू°) —^{d}) D3 तु (for च)

32 ^{ab}) K1–3 Dn यक्षाश्च राक्षसाश्च, T1 M4 रक्षांसि राक्षसा(M4 पिशाचा)श्च (for °सि यक्षाश्चैव) Dn M2 [अ]-मरोपम —^{c}) M4 महाराज (for पिशाचाश्च)

33 K1 reads 33 on marg —^{a}) Ś1 K3 4 V2 B2 3 Dn Ds D1 2 T1 G3 M4 -पात्रे, Ñ2 -पात्रं, T2 G1 -पात्रै (for -पत्रे). — M4 reads 33^{b}–35^{a} after 31^{a} —^{b}) K3 Dn D1–3 5 T2 G1 M2 3 गन्धर्वैर(D1–3 5 °श्चा)प्सरोगणै —^{c}) D5 चाशु (for कृत्वा) —^{d}) Dn1 D3 शुचि-, D6 शुभ- (for शुचीन्) K Ñ V1 3 Dn D1 2 4 5 T3 4 G4 नरर्षभ, M3 नृपोत्तम (for नरो°) G2 शुचिगन्धं नरर्षभ

34 For the sequence in M4, cf v l 33 Ds om (hapl) 34^{ab} —^{a}) Ś1 V2 D3 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 वसुरुचिस्, Ñ3 V1 3 B1 3 M3 तु सुरुचिस् (for च सु°) Dn2 D5 च (for तु) K3 D2 तेषा तु सुरुचिश्चासीद्, K4 Dn1 T3 4 तेषां वसुरुचिश्चासीद् (K4 °चि स्वामी) —^{b}) V3 भारत- (for भ°)

35 For the sequence in M4, cf v l 33 —^{a}) K1 3 Dn G3 राजन्; K2 वापि, B3 D3 T1 G4 5 देवी, M2 चापि (for दुग्धा) —^{b}) K1–3 B3 Dn D3 T1 4 G3–5 M2. 4 दुग्धा (for देवी) — G1 om (hapl) 35^{c}–38^{b}. —^{c}) Some Mss औषधीर् (for ओ°) K1 3 Dn च (for वै)

36 G1 om 36 (cf v l, 35) —^{a}) B2 च (for तु) Ñ1 वत्सं हिमालय कृत्वा —^{b}) K2 T1 G2 transp दोग्धा and मेरुर् K3 Dn मेरुर्दोग्धा न संशय —^{d}) K4 Ñ2 3 Dn Ds D1 2 4–6 T G2–5 M2–4 विवर्धिता (for प्रतिष्ठिता) K1–3 तेषां भरतसत्तम

37 G1 om 37 (cf v l 35) —^{a}) D3 श्रूयते (for दुग्धेयं) K1 3 Dn वीरुद्भि श्रूयते राजन् (K1 पूर्वं, K3 वृक्षै) —^{b}) K1 2 राजन्दुग्धा, K3 Dn D3 पुनर्दुग्धा, M4 श्रूयते हि (for °ते च) —^{c}) S1 पलाश-, K4 पालाश- (for °श) —^{d}) K2 M2 दग्धच्छिन्न, D4 हिमदग्ध-, D6 M3 दु(M3 द)ग्ध छिन्न, T1 G2 भिन्नदग्ध-; T2 भिन्ने दग्धे, G3–5 M4 दग्धं भिन्न- (for च्छिन्नदग्ध) S1 K1 3 D3 क्षीरं पुष्पफलं स्मृतम्, D1 दुग्धं क्षीर फलं स्मृतम् —^{e}) K4 दोग्धेह (for दुदोह) Some Mss शालो (for सालो) —^{f}) D6 T1 2 G2–5 transp वत्स and प्लक्षो M2 3 प्लक्षवत्सां यशस्विनीम् — After 37, D6 T2 G3 5 M2 3 ins

121* सर्वकामदुघा दोग्ध्री पृथिवी जनमेजय ।

[M2 3 -दुहा दोग्ध्री (for -दुघा दोग्ध्री) M2 3 पृथिवी (for °वी)]

38 G1 om 38^{ab} (cf v l 35) —^{a}) Ś1 जनित्री च, K4 च धरणी; D3 च लोकाना, M3 च पात्री च (for विधात्री च) —^{b}) Ś1 K1 T1 2 G5 भावनी, M2 3 पावना (for °नी) —^{c}) G2 भूतस्य (for सर्वस्य) —^{d}) T1 2 G M4 प्रतिष्ठा जगतीपते, M2 3 °ष्ठा सर्वभावनी —^{e}) D6 -दुहा (for -दुघा) Ñ3 देवी, Dn1 दुग्धा (for दोग्ध्री) —^{f}) K1 4 B3 D2 4–6 -प्ररोहणी (for °हिणी)

39 ^{a}) D5 आदावियं (for आसीदियं) —^{c}) M2 3 चैव

मधुकैटभयोः कृत्स्ना मेदसाभिपरिप्लुता ॥ ३९
ततोऽभ्युपगमाद्राज्ञः पृथोर्वैन्यस्य भारत ।
दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी पृथ्वीति चोच्यते ॥ ४०
पृथुना प्रविभक्ता च शोधिता च वसुंधरा ।
सस्याकरवती स्फीता पुरपत्तनमालिनी ॥ ४१
एवंप्रभावो वैन्यः स राजासीद्राजसत्तम ।
नमस्यश्चैव पूज्यश्च भूतग्रामैर्न संशयः ॥ ४२
ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
पृथुरेव नमस्कार्यो वृत्तिदः स सनातनः ॥ ४३
पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्वमभीप्सुभिः ।
आदिराजो नमस्कार्यः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥ ४४
योधैरपि च विक्रान्तैः प्राप्तुकामैर्जयं युधि ।
आदिराजो नमस्कार्यो योधानां प्रथमो नृपः ॥ ४५
यो हि योद्धा रणं याति कीर्तयित्वा पृथुं नृपम् ।
स घोररूपान्संग्रामान्क्षेमी तरति कीर्तिमान् ॥ ४६
वैश्यैरपि च वित्ताढ्यैर्वैश्यवृत्तिमनुष्ठितैः ।
पृथुरेव नमस्कार्यो वृत्तिदाता महायशाः ॥ ४७
तथैव शूद्रैः शुचिभिस्त्रिवर्णपरिचारिभिः ।

(for कृत्स्ना) — ^{d}) K3 [अ]ति- (for [अ]भि-) K4 Ñ1 2 V1 3 D6 T3 4 G2 3 M2–4 मेदसा परिसंत(Ñ1 D6 °ग)ता, Ñ3 V2 B Ds D1–3 °सा समभिप्लुता, D4 T2 G1 °सा परिनिर्मि- (D4 °संस्थि)ता, G4 5 °सा चाति(G5 वारि)संतता — After 39, N (except Ś1 Ñ1) T3 4 ins

122* तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ।

[K4 Ñ2 V2 3 D1 3–6 उच्यते (for प्रो°)]

40 ^{b}) Some Mss वैण्यस्य (for वैन्यस्य) — ^{d}) D4 सा पृथिवी (for देवी पृथ्वी) Ś1 तथा, D2 [इ]ति सा, M3 [इ]त्यथ (for [इ]ति च)

41 ^{a}) Ñ1 सु- (for प्र) V2 तु; T1 G5 सा (for च) D2 पृथुना प्रथिताकारा; G2 °ना विप्रभक्ता सा — ^{b}) Ñ3 शोभिता च, D2 M4 साधिता च; T4 शाश्वती च; G3 साधयित्वा (for शोधिता च) — ^{c}) D3 ख्याता, M3 प्रीता (for स्फीता) T2 सस्याकरपरिस्फीता — ^{d}) D6 T3 4 M3 पट्टन- (for -पत्तन-). V2 B1 2 -शालिनी (for -मा°)

42 ^{a}) Some Mss वैण्यः K4 D1 4 5 ऽसौ; B3 च; D6 तु (for स) — ^{b}) B3 स राजा (for राजासीद्) Ñ1. 2 Ds D3 5 T G1 2 4 5 M4 -सत्तम (for °म) — ^{c}) G4 स मान्यश् (for नमस्यश्) — ^{d}) Ś1 K3 भूतिकामैर् (for भूतग्रामैर्) B3 D5 असंशयम् (for न संशयः)

43 ^{a}) D3 4 महाभाग (for °भागैर्) — K2 reads 43^{b}–44^{a} on marg. — ^{b}) Ñ1 T1 M3 -पारगः (for °गै) K1 नानादेशसमागतैः — Ś1 om (hapl) 43^{c}–47^{b} — ^{d}) K1 3 B1 3 Dn Ds D1 3 ब्रह्मयोनि., K2 4 Ñ2 3 V1 3 B2 (marg as in text) D4 5 T3 4 वृत्तिदाता (for °दः स) V2 वृत्तिदाता न संशयः, D2 वृत्तिदाता महानृप.

44 Ś1 om. 44 (cf. v l. 43) — ^{b}) K4 Ñ3 V1 2 B Ds2 D1–3 5 T4 M3 इहेप्सुभिः (for अभी°) Ñ1 पार्थिवश्च महेप्सुभिः — D3 om 44^{c}–45^{d}. M2 om. (hapl.) 44^{c}–45^{b}. — ^{d}) Some Mss वैण्यः (for वैन्य)

45 Ś1 om 45 (cf v l 43) D3 om 45, M2 om 45^{ab} (for both, cf v l 44) — ^{a}) G3 चापि (for अपि) — ^{c}) K2 4 Ñ2 3 V B1 Dn D2 4 5 T3 4 G3 पृथुरेव (for आदिराजो) K1 3 D1 आदिकर्ता रणा(K3 °था)नां च. — ^{d}) G3 प्रवरो (for प्रथमो) K3 4 Ñ1 Ds D1 T2 G1 नृप, V3 गुरु; D5 भुवि (for नृप) M2 3 योधानां प्रवरो नृप

46 Ś1 om 46 (cf v l 43) — ^{a}) K3 T2 G1 योधो, D3 यो हि (for योद्धा) — ^{b}) K3 नृप (for नृपम्) — ^{c}) Ñ1 V2 B Ds D3 भीम- (for घोर-) T4 -रूपः (for -रूपान्) M2 3 घोररूपं सुसंग्रामं — ^{d}) Ñ1 2 Dn T1 क्षमी, B3 D1 2 क्षेमं, G5 क्षेमे (for क्षेमी) Ñ3 V3 Ds D6 भवति, T2 G1 जयति (for तरति) K4 M2 3 कीर्तनात् (for कीर्तिमान्).

47 Ś1 om 47^{ab} (cf v l 43) — ^{a}) K1 च शोभाढ्यैर्; V1 च वित्तार्थैर्, D5 च वृत्त्यर्थैर्; D6 T1 2 G5 M4 सदाचारैर्, T3 च वृत्ताढ्यैर्; M2 3 च शौचाढ्यैर् (for च वित्ताढ्यैर्) — ^{b}) Dn पण्य (for वैश्य-). K4 D1 5 इहेप्सुभिः (for अनुष्ठितैः). Ñ1 वैश्यवृत्तिभिरेव च, V2 B Ds D3 वैश्य(Ds पण्य)वृत्तिविधायिभिः — After 47^{ab}, M2 3 read 48^{c}–49^{b}. D6 G2 M4 om 47^{cd} — ^{d}) K3 वित्तदाता; G1 3. 5 वृत्तिदानात् (for °दाता) Ñ3 D1–5 महातपाः (for °यशाः) Ñ2 V श्रेयः परमभीप्सुभिः

48 Ś1 om 48 Ñ1 om (hapl.) 48^{ab} K1 reads 48 on marg — ^{b}) K1 2 D1 2 4 त्रिवर्ग- (for त्रिवर्ण) D6 T G1. 3–5 M2 त्रिवर्णपरिचारकैः — M2 3 read 48^{c}–49^{b} after 47^{ab} G5 om 48^{cd} — ^{c}) K1 2 Ñ2. 3 V1 3 Ds1 D1 2 4 5 T3 4 M2 3 आदिराजो (for पृथुरेव) — ^{d}) K1. 3 Ñ2 3 V B2 D (except Ds D3) T1 2 G1–4 M4 वृत्तिदाता म(T2 G1 °नाम्न)हायशा. (D5 °तपाः).

49 For the sequence in M2. 3, cf v. l. 48. — ^{a}) T1 तु (for च) — ^{b}) Ś1 दोग्धा च; G2 पात्राणि (for दोग्धारः).

पृथुरेव नमस्कार्यः श्रेयः परमभीप्सुभिः ॥ ४८
एते वत्सविशेषाश्च दोग्धारः क्षीरमेव च ।
पात्राणि च मयोक्तानि किं भूयो वर्णयामि ते ॥ ४९

इति श्रीहरिवंशे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

७

जनमेजय उवाच ।
मन्वन्तराणि सर्वाणि विस्तरेण तपोधन ।
तेषां पूर्वविसृष्टिं च वैशंपायन कीर्तय ॥ १
यावन्तो मनवश्चैव यावन्तं कालमेव च ।
मन्वन्तरकथां ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २

वैशंपायन उवाच ।
न शक्यं विस्तरं तात वक्तुं वर्षशतैरपि ।
मन्वन्तराणां कौरव्य संक्षेपं त्वेव मे शृणु ॥ ३
स्वायंभुवो मनुस्तात मनुः स्वारोचिषस्तथा ।
औत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा । C 409 B 1 7 4 P 1 7. 4

— ^{c}) G2 दोग्धारश् (for पात्राणि) T3 4 विशेषाश्च (for मयोक्तानि) — ^{d}) D2 T1 2 G1 4 5 M2 वर्तयामि (for वर्ण°) D6 किं भूय श्रोतुमिच्छसि, M3 किं भूयो वर्तयामि च — After 49, K2 V2 ins

123* य इदं शृणुयान्नित्यं पृथोश्चरितमादित ।
पुत्रपौत्रसमायुक्तो मोदते सुचिरं भुवि ॥
[L. 2) K2 स पुत्रपौत्रसयुक्तो (for ^{a})]

While D6 T1 2 G M4 ins after 49

124* उक्तानि भरतश्रेष्ठ वैन्यस्येह महात्मन ।
किमन्यद्भरतश्रेष्ठ पृच्छसि त्व नरेश्वर ॥
[M4 transp line 1 and 2 — (L 1) D6 G2 वृत्तानि, T2 G1 वृत्ताना (for उक्तानि) M4 वृत्तानि भारतश्रेष्ठ (for ^{a}) D6 T2 G1 [ए]व, T1 हि, M4 च (for [इ]ह) — D6 om line 2 — (L 2) G3 M4 भारत- (for भ°) G4 त्रिवर्णपरिचारकै (for ^{b})]

M4 cont

125* य शृणोति सदा भक्त्या स स्वर्गी नात्र संशयः ।

COLOPHON *Mention of the Epic* K2 3 Ñ1 Ds — *Mention of Khila* S1 K Ñ1 V B Dn D1 2 4 5 — *Adhy name* S1 वैन्योपाख्यानम्, K1–3 Dn पृथिवीदोह , K4 Ñ2 V2 3 B D1 2 4 T3 M3 पृथूपाख्यानम्, Ñ3 V1 पृथोरुपाख्यानम्, D3 पृथुचरितम्, D5 पारिजाते पृथूपाख्यानम्, D6 T2 G1 वसुंधरादोह , G2 3 5 पृथुमाहात्म्ये वसुंधरादोहः, M4 पृथुवंशचरितम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 V B2. 3 Dn Ds D1. 4 6 S 6, D2 7. — *Śloka no.* Ds D2. 4 55

7

☞ M1 is missing up to वर्ष (in 50^{d}) (cf v 1 5 8).

1 ^{a}) T3 4 [अ]शेषाणि (for सर्वाणि) — ^{b}) T2 G1 कथितानि (for विस्तरेण) — ^{c}) K4 D1 2 एषां पूर्व-; Ds पूर्वसृष्टिं, M4 तेषां सृष्टिं (for तेषां पूर्व-) K2 B3 -विसृष्टं च; M3 -विसृष्टेन (for °ष्टिं च) S1 पूर्वेषां पूर्वसृष्टिं च

2 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) M2 3 तात (for चैव) — ^{b}) Ñ2 तावन्तं, D6 यावन्त (for °न्तं) — ^{c}) Ś1 K2 3 V3 Dn T3 G5 मन्वन्तरं तथा ब्रह्मन्, K1 4 V1 2 B Ds D1 3–5 T4 G2 °रमहं ब्रह्मन्, D2 °राण्यह ब्रह्मन्

3 M1 missing (cf v 1 1) — ^{ab}) K4 D1 4 T3. 4 विस्तरात् (for °रं) T3 4 transp तात and वक्तुं S1 K1–3 V2 B Dn Ds D2 5 6 T1 2 G M4 न शक्यो विस्तरस्ता(V2 °रात्ता)त, D3 न शक्य विस्तरेणेति (for ^{a}) — ^{c}) D6 T1 2 G1–3 5 संक्षेपं (for कौरव्य) M4 मन्वन्तराणि संक्षेपं — ^{d}) K2 त्वं च मे, D3 चैव मे, G4 वदत, M3 त्वपि मे (for त्वेव मे) Ñ3 V1 D4 संक्षेपत्वेन मे शृणु, V2 °पेणैव मे शृणु; D5 M2 °पात्वं च (M2 °चैव) मे शृणु, D6 T2 G1 2 M4 यथावद्वद(T2 G2 M4 °द्भव)त. शृणु, T1 G3 5 कौरव्य वदत. शृणु

4 M1 missing (cf v 1 1) D6 reads 4 twice — ^{a}) D6 (first time) सावर्णिश्च (for स्वायभुवो) — ^{b}) D3 त्वथ (for तथा) — G5 om. (hapl) 4^{cd} — ^{c}) K V3 D1 2 5 (marg) T G1 3 4 M4 उत्तमस्, Ñ V1. 2 B Dn Ds2 औत्तमिस् (for °मस्) M2 तापसश् (for ताम°). D6 (both times) उत्तमस्तापसश्चैव — For 4^{cd}, Ś1 subst ·

126* उत्तमाख्यस्तामसश्चाभूतां रैवतचक्षुषौ ।

वैवस्वतश्च कौरव्य सांप्रतो मनुरुच्यते ॥ ४
सावर्णिश्च मनुस्तात भौत्यो रौच्यस्तथैव च ।
तथैव मेरुसावर्णाश्चत्वारो मनवः स्मृताः ॥ ५
अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ।
कीर्तिता मनवस्तात मयैवैते यथाश्रुति ।
ऋषींस्तेषां प्रवक्ष्यामि पुत्रान्देवगणांस्तथा ॥ ६
मरीचिरत्रिर्भगवानङ्गिराः पुलहः क्रतुः ।
पुलस्त्यश्च वसिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणः सुताः ॥ ७
उत्तरस्यां दिशि तथा राजन्सप्तर्षयः स्थिताः ।
यामा नाम तथा देवा आसन्स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ ८
आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वसुः ।
ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यः सवनः पुत्र एव च ॥ ९
मनोः स्वायंभुवस्यैते दश पुत्रा महौजसः ।
एतत्ते प्रथमं राजन्मन्वन्तरमुदाहृतम् ॥ १०
और्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तम्बः काश्यप एव च ।
प्राणो बृहस्पतिश्चैव दत्तोऽत्रिश्च्यवनस्तथा ।
एते महर्षयस्तात वायुप्रोक्ता महाव्रताः ॥ ११
देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारोचिषेऽन्तरे ।

— ^{f}) Ś1 K1 D5 T2 G1 2 सांप्रतं (for °तो) Ñ1 एव च (for उच्यते) — After 4, T3 ins

127* अष्टमो दक्षसावर्णिर्धर्मसावर्णिरेव च ।
रुद्रपुत्रस्तु सावर्णिर्भवितैकादशो मनु ॥

5 M1 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K4 Ñ2 3 V1 Ds D3 M3 4 सावर्णश्, T1 सवर्णस्, G4 सावर्ण्यस् (for °र्णिश्). K4 Ñ2 3 V1 3 B2 D1 4 5 6 T1 2 G1 3–5 M4 तु (for च) — ^{b}) K1 3 रैभ्यो, Ñ1 भौतो, T2 धौत्यो (for भौत्यो). V1. 3 D3 रोच्यस्, D6 रैभ्यस्, T1 रौत्यस्, M3 रौप्यस् (for रौच्यस्) — After 5^{ab} D4 ins

128* रैवतो ब्रह्मसावर्णि सूर्यसावर्णिरेव च ।

— ^{c}) K3 V3 -सावर्णश्, D5 6 T2 G1 3 4 M4 °र्णिश् (for °र्णाश्) D4 देवसावर्णिरित्येते — ^{d}) K3 4 V3 B1 (marg as in text) T1 तथा (for स्मृता) ※ Cn मेरुसावर्णाश्चत्वार —ब्रह्मसावर्णि, रुद्रसावर्णि, मेरुसावर्णि, दक्षसावर्णिश्च । एते मेरौ तप. कृत्वा सिद्धिं प्राप्ता इति सर्वेऽपि मेरुसावर्णा इत्युच्यन्ते । ※

6 M1 missing (cf v l 1) Ñ1 om (hapl) 6^{a}–8^{b} — ^{a}) G5 चैव (hypermetric) (for च) D3 अतीतानागताश्चैव. — ^{b}) K4 V B Ds D1 2 4 5 T4 M3 नृप, D6 T1 2 G1–3. 5 M2 4 अपि (for च ये) D3 वर्तमानास्तु ये नृप — ^{d}) K2 Ñ2 V2 D2 4 मयैते ते, B1 Dn D3 T1 3 4 G2 °ते तु; Ds °तत्तु, T2 G1 3 5 M4 °ते ये, G4 तथैते ये; M2 3 मयैवेमे (for °वैते) K2 V2 3 B3 Ds D2 6 G1 2 4 5 T2–4 M4 यथाश्रुतम्; D3 °स्मृति, T1 G3 M2 3 °श्रुताः (for °श्रुति) — ^{e}) V1 3 Ñ2 3 D1 3 5. 6 G5 M4 त्वेषां, D2 T2 4 G1 त्वेतान्; T1 ते तान्, G3 चैषां (for तेषा).

7 M1 missing (cf. v l 1). Ñ1 om 7 (cf. v. l. 6) — ^{b}) D6 T G1–3 5 M4 पुलस्त्यः (for अङ्गिराः) — ^{c}) D6 T G M4 अङ्गिराश् (for पुलस्त्यश्) Some Mss. वाशिष्ठश्. — ^{d}) G5 समा (for सुता) S1 सप्तैते ब्रह्मणा सह, G2 °ते ब्रह्मसत्तमाः

8 M1 missing (cf v l 1) Ñ1 om 8^{ab} (cf v l 6) — ^{b}) Ś1 K1–3 B3 Ds D6 T1 2 G M4 स्मृता.; K4 Ñ2 B2 (marg) Dn D1 2 4 T3 ऽपरे, V3 T4 परे (for स्थिता) — After 8^{ab}, Dn D5 read 23^{ab}, repeating it in its proper place — ^{c}) K1 (sup lin) 4 Ñ3 V B2. 3 D2 5 6 T1 3 4 G3 5 याम्या, G2 यज्ञा (for यामा). Ñ2 याम्या नामैव देवास्तु — ^{d}) K1 D6 T1 2 G1 5 M2–4 चासन्; Ñ3 V1 2 B2 3 Ds D3 त्वा° (for आ°) Ś1 स्वायंभुवो (for °वे)

9 M1 missing (cf v l. 1) — ^{a}) K4 Ñ3 B1 2 D1 5 अग्निध्रश् (for आग्नी°). Ś1 [अ]तिवाहश्, D2 [अ]तिबाहुश् (for अग्नि°) — ^{b}) Ds om (hapl) the first मेधा — ^{c}) Ñ3 V1 तिथिमान्, M4 ज्योति° (for द्युति°) T2 G1 M4 भव्यः (for हव्यः) — ^{d}) V3 सवल (for °न) Ś1 K1. 2 D4 T3 सत्र, Ñ3 V1 सर्व, D2 (inf lin) M2 पत्र; M3 पात्र (for पुत्र) T1 G3 सवनि पुरुरेव च; G2 च्यवनो वेत्र एव च

10 M1 missing (cf v l 1) D4 reads 10^{a}–17^{b} on marg — ^{b}) Ñ2 3 V1 3 D1 2 4 5 सुतेजसः (for महौ°). — ^{c}) V3 तत्र, D3 M2 3 एवं (for एतत्). G5 प्रथितं (for प्रथमं)

11 M1 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K3 D6 ऊर्जो; K1 2 4 D2 ऊर्वो (for और्वो) Some Mss वशिष्ठ- D2 तु (for च) D1 ऊर्जपुत्रो वशिष्ठश्च — ^{b}) Ś1 Ñ B1 Ds2 D5 स्तम्भः, Dn2 स्तव. (for स्तम्ब.) — ^{c}) K2 4 द्रोणो (for प्राणो) D1 [ए]वं (for [ए]व) — ^{d}) Ś1 K3 D2 दत्तात्रिश्; D6 दत्तौग्निश्; T1 2 G3 M2 (inf lin.) दान्तोऽग्निश्, M2 दत्तोऽग्निश् (for दत्तोऽत्रिश्) K4 Ñ V2. 3 B2. 3 Dn2 D1. 4 T3 4 G2 4 दत्तो निश्च्यवनस्तथा; V1 Ñ3 (marg.) B1 G1. 5 M4 दान्तो नि°. — ^{f}) D2 (marg. as in text) सप्त; D3

हविर्ध्रः सुकृतिर्ज्योतिरापोमूर्तिरयस्मयः ॥ १२
प्रथितश्च नभस्यश्च नभः सूर्यस्तथैव च ।
स्वारोचिषस्य पुत्रास्ते मनोस्तात महात्मनः ।
कीर्तिताः पृथिवीपाल महावीर्यपराक्रमाः ॥ १३
द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया ।
इदं तृतीयं वक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप ॥ १४
वसिष्ठपुत्राः सप्तासन्वासिष्ठा इति विश्रुताः ।
हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा जाताः सुतेजसः ॥ १५
ऋषयोऽत्र मया प्रोक्ताः कीर्त्यमानान्निबोध मे ।
औत्तमेयान्महाराज दश पुत्रान्मनोरमान् ॥ १६
इष ऊर्जस्तनूपश्च मधुर्माधव एव च ।
शुचिः शुक्रः सहश्चैव नभस्यो नभ एव च ।
भानवस्तत्र देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृतम् ॥ १७
मन्वन्तरं चतुर्थं ते कथयिष्यामि तच्छृणु ।
काव्यः पृथुस्तथैवाग्निर्जह्नुर्धाता च भारत ।
कपीवानकपीवांश्च तत्र सप्तर्षयो नृप ॥ १८
पुराणे कीर्तितास्तात पुत्राः पौत्राश्च भारत ।
सत्या देवगणाश्चैव तामसस्यान्तरे मनोः ॥ १९ C 427 B 1 7 2 P I, 7 2

तव, T4 (marg) योग (for वायु-) K3 D4 भक्षा (for -प्रोक्ता) M2 3 महौजस (for महाव्रता)

12 M1 missing (cf v 1 1) — ^{b}) Ś1 स्वारोचिषो (for °षे) — ^{c}) K2 हविज , T3 हवीध्र , T4 हवीन्द्र (for हविर्ध्र) K1 सुकृती D6 M2 3 हविरन्ध्र कृ(D6 °न्ध्रकृ)ति ज्योतिर्, T1 2 G M4 आ(G4 अ)ग्नीध्र आकृ(G2 °ध्र आहु- , G3 °भ्रश्राकृ)तिर्ज्यो° — ^{d}) K4 अयो (for आपो) Ś1 -ज्योतिर् (for -मूर्तिर्) K2–4 Ñ2 3 V1 Dn1 D1 2 4 5 अय स्मृत , Ñ1 अय तथा (for अयस्मय.)

13 M1 missing (cf v. 1 1) — ^{a}) T2 G2–4 M4 पृथिवी , G1 प्रतीची (for प्रथितश्) Ś1 मनस्यश्च , K3 मनश्चाथ , Ñ2 om (for नभस्यश्च) Dn1 प्रतीतश्च मनस्यश्च — ^{b}) Ñ1 M2 3 नभास्यानुस् , Ñ2 V3 B D3 T3 4 नभ ऊर्जस् , D5 नभऊतस् , D6 T1 G2 M4 वनस्पत्यस् , T2 G1 3 5 वानस्पत्यस् , G4 पुन. सत्यस् (for नभ सूर्यस्) — ^{c}) Ñ2 तु (for ते) — ^{d}) M2. 3 स्मृतास् (for मनोस्) — ^{e}) K1 2 4 Ñ2 3 V1 3 D1 4 पाला (for -पाल) D6 T1. 2 G1–3 5 M3 4 कीर्तितास्ते (M3 °ता ये) महीपाल (T2 G1 °ला), M2 °ता ये महावीर्या — ^{f}) B2. 3 Ds1 M2 बल (for -वीर्य-).

14 M1 missing (cf v 1 1) Ś1 om 14^{ab} — ^{b}) D3 मया मन्वन्तरं तव — ^{d}) D6 निबोधत (for तन्निबोध)

15 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) Some Mss वशिष्ठ- T1 तत्र (for सप्त) — ^{b}) Some Mss वाशिष्ठा D1 ते (for वि) — D3 om 15^{cd} — ^{c}) D6 T2 G1 2 5 M2 3 हैरण्य (for हि°) — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 B2 3 Dn Ds D1–5 G5 नाम (for जाता) Ś1 महौजस , K3 न संशय (for सुतेजस) K1 T3 4 ऊर्जा नाम महौजस , D6 ऊर्जिताश्च स्वतेजसा

16 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) K2 च (for ऽत्र) Ś1 समाख्याता , D6 M2 3 तपोपेता (for मया प्रोक्ता) — ^{b}) B1. 2 (marg as in text) 3 Ds D6 T2 G1 2 तान् (for मे) — ^{c}) K2 D1 अप्रमेयान् , D2 उत्त° (for औत्त°) — ^{d}) Ñ2 V1 3 Ds मनोरिमान् , M4 °हरान् (for °रमान्)

17 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) K1 D4 सहस्यश् , K1 (*sup lin*) 2 3 Ñ V2 3 B1 3 Dn2 Ds D1 2 T3 तनूजश् K4 V1 B2 Dn1 D3 5 T4 °र्जश् , D6 T1 2 G M2–4 तपस्यश् (for तनूपश्) — ^{c}) M3 शुक्र (for शुक्र) Ś1 तपश् (for सहश्) — ^{e}) Ś1 ऋतवस् , K1 ऋत° , K3 कृत° ; D1 ऋभ° , D6 G2 3 M4 भावनास् (for भानवस्) D3 त्वत्र (for तत्र)

18 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) Ñ2 तु (for ते). — ^{b}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B2 (marg) Dn D1 2 4. 5 कीर्तयिष्यामि (for कथ°) K3 कीर्तयिष्यामि तत्त्वत — ^{c}) Ś1 K1 3 गार्ग्य. , D6 T1 2 G1–4 M2 हव्य , M3 गव्य , M4 भव्य (for काव्य) — ^{d}) Ś1 B3 M2 3 जन्यो धामा , B2 (marg as in text) जह्नुर्धामा (for °र्धाता) Ds जह्नुर्धामा च भार्गव , D6 T1 2 G1–4 जन्यो धाता तथैव च — D5 om (hapl) 18^e–19^b — ^{e}) G4 कपीवारो , M3 4 कपिवानो (for कपीवान्). K4 कपिवान्कीर्तिमाश्चैव , V1 D4 कपीवान्कपिवांश्चैव , D2 कपिवान्कपिवीरश्च , D6 G1 कपीवान्कपिलश्चैव , T2 °न्कबलश्चैव , G3 5 कक्षीवान्कपिलश्चैव — ^{f}) K2–4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1. 2 4 T3 4 G4 ऽपरे (for नृप)

19 M1 missing (cf v 1 1) D5 om, 19^{ab} (cf v 1 18) — ^{a}) Ś1 पौराणै (for पुराणे) K1 G4 कथितास् (for कीर्ति°) — ^{b}) Ś1 corrupt Ñ3 Ds D2 पुत्रपौत्राश् , V1 पुत्रान्पात्रांश् , G1 3 5 गोत्राश्चैताश् , G2 गोत्रान्वैताश् , M3 होत्राश्चैत्राश् , M2 (*inf lin*) 3 धात्राश्चैत्राश् (for पुत्रा. पौत्राश्) — ^{c}) B2 T3 4 साध्या , B2 (marg , also as in text) तथा , D5 तप्या , D6 सभ्या (for सत्या). K2 Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 4 5 चापि , K3 M4 तात (for चैव) — ^{d}) D6 T1 G3 5 M2 3 तापसस्य (for ताम°) — After 19, N (except Ś1 K1 Ñ1) S (except M2 3 , M1 missing) ins..

द्युतिस्तपस्यः सुतपास्तपोमूलस्तपोधनः ।
तपोरतिरकल्माषस्तन्वी धन्वी परंतपः ॥ २०
तामसस्य मनोरेते दश पुत्रा महाबलाः ।
वायुप्रोक्ता महाराज चतुर्थं चैतदन्तरम् ॥ २१
वेदबाहुर्यदुध्रश्च मुनिर्वेदशिरास्तथा ।
हिरण्यलोमा पर्जन्य उर्ध्वबाहुश्च सोमजः ।
सत्यनेत्रस्तथात्रेय एते सप्तर्षयोऽपरे ॥ २२
देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयः स्मृताः ।
पारिप्लवश्च रैभ्यश्च मनोरन्तरमुच्यते ॥ २३
अथ पुत्रानिमांस्तस्य निबोध गदतो मम ।
धृतिमानव्ययो युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ॥ २४
अरण्यश्च प्रकाशश्च निर्मोहः सत्यवाक्कृतिः ।
रैवतस्य मनोः पुत्राः पञ्चमं चैतदन्तरम् ॥ २५
षष्ठं ते संप्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप ।
भृगुर्नभो विवस्वांश्च सुधामा विरजास्तथा ॥ २६
अतिनामा सहिष्णुश्च सप्त एते महर्षयः ।
चाक्षुषस्यान्तरे तात मनोर्देवानिमाञ्शृणु ॥ २७
आद्याः प्रभूता ऋभवः पृथुकाश्च दिवौकसः ।

129* पुत्रांश्चैव प्रवक्ष्यामि तामसस्य मनोर्नृप ।

[D6 G3 M4 तापसस्य (for ताम°) T1 तापसास्तपस सुतान् ; T2 तामसस्यान्तरे मनो (for ^{b})]

20 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) V1 2 T3 ज्योतिस् (for द्युतिस्) — ^{b}) Ś1 B3 Dn Ds D2 तपोशन , K1 (sup lin as in text) 3 तपासन ; Ñ3 (marg) तपाबल , D6 M2 3 सनातन (for तपोधनः). — ^{d}) D1 तपो (for तन्वी) K1 Ñ2 V1. 3 T2 G1 परंतप ; M2. 3 च सोमक (for परतप) D6 स्तम्भधन्वी च सोमकः .

21 M1 missing (cf v 1. 1). — ^{a}) D6 T1 M2–4 तापसस्य (for ताम°) T2 G1 तान (for एते) — ^{b}) K3 4 T2 G1 2 M4 महाव्रताः ; Ñ1 B1 2 (marg as in text) 3 Ds D3 प्रकीर्तिताः , M2 3 महाप्रभा. (for °बला.) — ^{c}) V2 M4 मया (for वायु-) — ^{d}) D2 तु (for च) D3 चतुर्थस्यान्तरे मनो ; D4 G4 °र्थं तदनन्तरम् ; Bom and Poona eds. पञ्चमं तदनन्तरम्. — After 21, M2 reads 23^{ab} and 23^{cd} (transposed)

22 M1 missing (cf. v 1. 1) — ^{a}) Ñ1. 2 B2 (sup lin.) D5 G5 देव- (for वेद-) Ś1 K1. 4 यदुश्चैव ; Ñ3 V1 सुबाहुश्च ; Dn1 यजध्रश्च ; D1 यदुघ्नश्च ; D3 यज्ञधामा ; T2 G1 अनिद्रश्च , G2 अनिघ्नश्च ; G3 5 अनिध्रश्च , M2 3 वेदनेत्रो ; M4 दरिद्रश्च (for यदुध्रश्च) T1 देवबाहुरमधिश्च — ^{c}) D5 -रेता , some Mss -रोमा (for लोमा) — ^{d}) Ds तु (for च) Ś1 K1 3 4 सोमप. (for °ज) M2 3 ऊर्जं सोमात्मजस्तथा — ^{e}) K2 T2 G1 2 सप्त- (for सत्य-) D6 मया प्रोक्त (for तथात्रेय) — ^{f}) M2 नृप (for ऽपरे)

23 M1 missing (cf. v 1 1) Ñ2 V1 repeat 23^{ab} after the repetition of 42^{ab} Dn D5 read 23^{ab} for the first time after 8^{ab}. M2 reads 23^{ab} and 23^{cd} (transposed) after 21. — ^{a}) Dn D5 (all first time) शान्त- (for [अ]भूत-). — ^{b}) K2. 4 Ñ2 (both times). 3 V1 (both times) Dn1 (second time) n2 (both times) D1 2 4 5 (first time) 6 T1 G2 4 ऽपरे , Dn1 (first time) D3 परे (for स्मृता) — D3 om 23^{cd} — ^{c}) Ś1 D4 चरिष्णवश् , K3 Ñ2 D1 वारिप्लवश् (for पारि°) D2 चारिष्णुश्चैव रैभ्यश्च , T1 M2 4 चारिष्णवश्च रैवश्च , T2 G1 च- (G1 चा)रिष्णव पञ्चमस्य , T3 वारिस्तुवश्च रैभ्यश्च , G2 वारिणस्य पञ्चमस्य , G3 5 पारिष्णवस्य पञ्चस्य (sic), G4 चरिष्णुपस्य रैवस्य ; M3 आपवस्य च रैवस्य

24 M1 missing (cf. v 1 1) — ^{a}) K1 तत्र (for तस्य) — ^{b}) Ñ1 T1 2 G1 3 5 M2–4 वदतो (for ग°) — ^{c}) M3 वृत्तिमान् , M4 श्रुति° (for धृति°) K3 Ñ3 D5 मुक्तस् (for यु°) — ^{d}) B3 तत्त्वमुक्तो (for °दर्शी)

25 M1 missing (cf v 1. 1) — ^{a}) Ś1 K1. 2 4 V2 3 Dn1 D1. 2 4 5 आरण्यश् , B1 हिर° (for अर°) Ñ2 चैव (hypermetric) (for च) Ś1 K3 M2 3 प्रकाङ्कश् (for °शश्) — ^{b}) Ś1 निर्वाहः , D6 T2 G1 5 M2 4 निर्मोक (for °ह) Ñ2 D6 T4 G2 3 5 M3 4 सत्यवान् (for °वाक्). K1 धृतिः ; V1. 2 B1 कृती , V3 Dn D1 2 T3 4 कवि. ; G4 मतिः (for कृति.) K3 N1 B2 3 Ds D3 निर्मोह. सत्यवान्कृती (K3 °षि) — ^{d}) Ś1 D2 पञ्चमस्य (for °मं च) K4 पञ्चमं वै अनन्तरम्

26 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) Ñ2 तु (for ते). D2 वै , D4 ऽहं (for सं°) D6 T2 G1–3 5 M4 षष्ठं ते कथयिष्यामि — M4 om 26^{cd} — ^{c}) K4 D4 T1 नागो , T2 G1 नृपो (for नभो) — ^{d}) Ś1 सुधामो , T2 G1 स्वधामा (for सु°) K2 D2 T2 विरजस् (for °जास्) — After 26, K2 ins. 132*

27 M1 missing (cf v 1 1). K2 om (hapl.) 27^{a}–32^{b}. M4 om. 27^{a}–28^{b}. — ^{a}) D2 अतिमानः , D6 °नाभः (for °नामा) — ^{b}) Ś1 K1 Ñ3 V2 सप्तैवैते ; K3 V1 D6 T1. 2 G2 M2. 3 सप्त चैते ; Ñ1 B2. 3 Ds सप्तैतेऽथ ; B1 सप्तैते सु- ; Dn

लेखाश्च नाम राजेन्द्र पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥ २८
ऋषेरङ्गिरसः पुत्रा महात्मानो महौजसः ।
नाड्वलेया महाराज दश पुत्राश्च विश्रुताः ।
ऊरुप्रभृतयो राजन्षष्ठं मन्वन्तरं स्मृतम् ॥ २९
अत्रिर्वसिष्ठो भगवान्कश्यपश्च महानृषिः ।
गौतमोऽथ भरद्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च ॥ ३०
तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ।
सप्तमो जमदग्निश्च ऋषयः सांप्रतं दिवि ॥ ३१

साध्या रुद्राश्च विश्वे च वसवो मरुतस्तथा ।
आदित्याश्चाश्विनौ चैव देवौ वैवस्वतौ स्मृतौ ॥ ३२
मनोर्वैवस्वतस्यैते वर्तन्ते सांप्रतेऽन्तरे ।
इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः ॥ ३३
एतेषां कीर्तितानां तु महर्षीणां महौजसाम् ।
राजन्पुत्राश्च पौत्राश्च दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ३४
मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्राग्दिशं सप्त सप्तकाः ।
स्थिता धर्मव्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च ॥ ३५

सप्तैते तु, D2 एते सप्त (by transp), D3 सप्तैते स्युर्, T3 4 सप्तैते वै — c) M3 वीर (for तात)

28 M1 missing (cf v l 1) K2 om 28, M4 om 28ab (for both, cf v l 27) — a) V2 D1 Cnp आप्त्या, Cnp (also) अस्ता (for आद्या) K3 4 Ñ1 2 V1 D5 D2–5 T3 प्रसूता, Ñ3 प्रसृता (for प्रभूता) V3 ऋषभ, T4 ऋषय, M2 प्रभव (for ऋ°) Ś1 आद्या प्रसूता ऋषभ . B1 आप्त्या प्रसूता ऋभव·, D6 G1 4 5 आभ्य (D6 °द्या, G4 °प्या.) प्रसूता· प्रभव·, T2 आभ्या प्रसूता ऋभव, G3 आर्या प्रसूता प्रभव ; M3 आप्त्या प्रभूता प्रभव — b) Ś1 पृथुपाश्च, K1 4 Ñ V B1 2 (marg) Dn D2 4 5 पृथग्भावा, K3 D1 पृथुगाश्च, D6 G2 पृथग्जाश्च, T1 G3–5 पृथुजाश्च, T3 4 पृथग्भूता, M2 3 प्रवृद्धाश्च (for पृथुकाश्च) — c) K4 Ñ2 3 V1. 3 D1 2 4 5 T3 4 लेखा नाम महाराज

29 M1 missing (cf v l 1) K2 om 29 (cf v l 27). — a) M2 3 पौत्रा (for पुत्रा) — b) K1 3 Dn महर्षेय (for महौजसः) — c) D6 M2 नड्वलाया, T3 4 नड्वलेया (for ना°). Ñ2 नड्वलाया महात्मानो — d) Ś1 K1 3 Dn तु (for च) K1 3 D2 वै स्मृता (for विश्रुता·) — Ś1 om 29e–30b — e) K1 रुद्र-, K1 (sup lin) B1 रुरु (for ऊरु). — f) T3 4 G4 चाक्षुषस्यान्तरे मनो — After 29, T3 4 G4 ins ·

130* षष्ठं मन्वन्तरं प्रोक्तं सप्तमं तु निबोध मे ।
[T4 om a]

30 M1 missing (cf v l 1) K2 om 30 (cf v l 27) Ś1 om 30ab (cf v l 29) — a) Some Mss वशिष्ठो — b) T1 2 G1 3 M2–4 काश्यपश्च (for क°) D6 वृष, M3 मुनि (for ऋषि.) — c) K1 3 Ñ2 3 V1 Dn D5 D1 2 4 5 T1 च (for ऽथ)

31 M1 missing (cf v l 1) K2 om 31 (cf v l 27). — c) K1 Ñ2 D5 तु (for च) — d) D6 M2 3 सांप्रता (for °तं) V3 भुवि (for दिवि) T2 G1 ऋषय. सांप्रता इति

32 M1 missing (cf v l 1) K2 om 32ab (cf v l 27) T1 om 32a–33b — a) K3 देवाश्च, D3 रूपाश्च (for रुद्राश्च). K4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 4 5 T3 4 साध्या विश्वे च रुद्राश्च — b) G3 मरुतो वसवस्तथा — c) G3 om the first च V2 B D5 D4 3 T4 G2 4 [अ]पि (for [ए]व) K1 2 आदित्यावश्विनौ देवौ (K1 चैव), K4 Ñ3 V1 3 D1 4 5 °त्या ह्य(Ñ3 ह्या)श्विनौ देवौ, Ñ2 T3 °त्यास्त्वश्विनौ देवौ (T3 चापि) — d) Ś1 देवा, K2 4 Ñ3 V1 3 D5 तौ च, D4 तौ वा (for देवौ) Dn1 om स्मृतौ Ñ2 D1 तौ च वैवस्वते स्मृतौ, D6 T2 3 G1 2 4 5 M4 देवा वैवस्वते (G2 5 °ता) स्मृता·

33 M1 missing (cf v l 1) T1 om 33ab (cf v l 32) — a) K3 B3 [ए]व (for [ए]ते) — b) Ds1 D2 M3 वर्तन्ते सांप्रतान्तरे, D6 T2 G M4 सांप्रतस्य महात्मन., M2 वर्तन्ते साप्रता दिवि — c) D2 -प्रभवाश्च (for -प्रमुखाश्च) — d) D2 सप्त (for दश) — After 33, Ś1 ins

131* मनो समभवद्राजन्दिक्षु सर्वासु भारत ।

34 M1 missing (cf v l 1) — a) K2 तेषां वै (for एतेषा) K2 4 Ñ3 V1 3 Dn D2 5 च (for तु) — b) D3 सप्तर्षीणां (for मह°) D2 च सर्वश., T2 G M4 महात्मनाम् (for महौजसाम्) M2 3 राजर्षीणा महात्मनाम् — c) Ś1 Ñ3 D4 T1 3 4 G1 5 M3 4 राज (for राजन्) — d) D6 T G M4 [अ]वस्थिता (for भारत)

35 M1 missing (cf v l. 1) — b) K3 Dn Cn प्राग्दिश, K4 D1 3–5 प्रथिता, Ñ3 V1 D5 प्राग्देश, Cs प्राग्दिश (as in text) Ś1 प्राग्दिश सप्त सप्तजा, K1 प्रथिता सप्त तारका, T1 प्रदिशस्तत्र सर्वगा (sic), T2 G M4 प्राग्दिशस्तत्र सप्तका (G1 °सकान्, G3 °त्तमा, G5 °समा). ❀ Cn प्राग्दिश पूर्वकल्पप्रकारा सप्त सप्तका एकोनपञ्चाशन्मरुतो देवा प्रागुक्ता अपि प्रतिमन्वन्तरं भवन्तीति ज्ञेयम् । Cs प्राग्दिशं पूर्वकल्पव्यवहितधर्माद्युपदेष्टार उपदेशादिना लोकरक्षण कृतवन्त इत्यर्थ । ❀ — Ñ2 om 35c – c) K2. 3 (also as in text) Ñ1 V2. 3 B D5 D1. 3. 4. 6 T1. 3. 4 G2–5

मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चत्वारः सप्तका गणाः ।
कृत्वा कर्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकमनामयम् ॥ ३६
ततोऽन्ये तपसा युक्ताः स्थानं तत्पूरयन्त्युत ।
अतीता वर्तमानाश्च क्रमेणैतेन भारत ॥ ३७
एतान्युक्तानि कौरव्य सप्तातीतानि भारत ।
मन्वन्तराणि सर्वाणि निबोधानागतानि मे ॥ ३८
सावर्णा मनवस्तात पञ्च तांश्च निबोध मे ।
एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारश्च प्रजापतेः ।
परमेष्ठिसुतास्तात मेरुसावर्णतां गताः ॥ ३९

दक्षस्यैते हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप ।
महता तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे महौजसः ॥ ४०
रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः ।
भूत्यां चोत्पादितो देव्यां भौत्यो नाम रुचेः सुतः ।
अनागताश्च सप्तैते लोकेऽस्मिन्मनवः स्मृताः ॥ ४१
अनागताश्च सप्तैव स्मृता दिवि महर्षयः ।
मनोरन्तरमासाद्य सावर्णस्येह ताञ्शृणु ॥ ४२
रामो व्यासस्तथात्रेयो दीप्तिमन्तो बहुश्रुताः ।
भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महाद्युतिः ॥ ४३

M$_4$ लोकधर्म-, Ñ$_3$ V$_1$ T$_2$ G$_1$ M$_{2, 3}$ लोके धर्म-, Dn D$_5$ स्थिता लोक- (for स्थिता धर्म-) — ^{d}) D$_4$ लोकाना (for लोकसं-). – After 35, Ds reads 39^a–40^b, repeating the same in its proper place

36 M$_1$ missing (cf v. l 1) — ^{a}) D$_6$ T$_{1, 2}$ G$_{1, 5}$ M$_{2, 3}$ त्वतिक्रान्ते (for व्यति°) — ^{b}) K$_{1, 3}$ सर्वे ते (for चत्वारः) — ^{c}) K$_2$ V$_{2, 3}$ D$_{1, 2, 4, 5}$ T$_{1, 3, 4}$ धर्मं (for कर्म) — ^{d}) Ś$_1$ T$_{3, 4}$ G$_{3, 5}$ सनातनम्, V$_3$ असंशयम् (for अनाम°) — After 36, K$_1$ reads 46^{ab} (with 136*) repeating it in its proper place

37 M$_1$ missing (cf. v l. 1) — ^{b}) K$_{2–4}$ Ñ$_{2, 3}$ V$_3$ D (except D$_6$) G$_{4, 5}$ आपूरयन्ति (for तत्पू°) V$_2$ च (for [उ]त). Ś$_1$ corrupt; K$_1$ स्थानं तत्पूरयश्चिव (sic), T$_{3, 4}$ स्थानमापुरनुत्तमम्. — V$_3$ Ds$_1$ om 37^{cd} — ^{d}) Ś$_1$ [अ]नेन (for [ए]तेन)

38 M$_1$ missing (cf v l 1). K$_{2, 4}$ Ñ V B Ds D$_{2, 3}$ M$_{2, 3}$ read 38–41 (Ds repeating 39^a–40^b after 35) after 46. D$_5$ reads 38^{ab} after 46 D$_6$ T G M$_4$ read 38–41 after 139* — ^{b}) Ś$_1$ K$_{1–3}$ B$_2$ D$_{1, 2, 4}$ M$_{2, 3}$ सप्तसु, K$_4$ V$_2$ D$_6$ T$_{1, 4}$ G$_2$ M$_4$ सप्त च (for [अ]तीतानि) — D$_5$ reads 38^c–41^d after 45 — ^{c}) K$_{2, 4}$ Ñ$_2$ V$_{2, 3}$ B$_1$ D$_{2, 3, 5, 6}$ T$_{2–4}$ G$_{1, 2, 4, 5}$ M$_{2, 3}$ संक्षेपान्, Ñ$_{1, 3}$ षट् चापि; T$_1$ G$_3$ M$_4$ सर्वेषां (for सर्वाणि). — ^{d}) K$_2$ निबोध गदतो मम, Ñ$_1$ निबोधानागता शृणु

39 M$_1$ missing (cf v l 1) For the sequence in K$_{2, 4}$ Ñ V B Ds D$_{2, 3, 5, 6}$ S (M$_1$ missing), cf v l 38 Ds reads 39^a–40^b for the first time after 35 — ^{a}) D$_3$ सावर्णि-, D$_6$ T$_{2, 4}$ D$_5$ °र्ण्या (for °र्णा) — ^{b}) Ś$_1$ Ñ$_{2, 3}$ V$_{1, 2}$ B$_2$ D$_{1, 2, 5}$ [ए]तांश् (for तांश्). G$_2$ वै (for मे). — ^{c}) T$_2$ G$_5$ चैषां (for तेषां). — ^{d}) K$_{2, 4}$ Ñ$_3$ V B D$_{1, 2, 4–6}$ T$_{1, 3, 4}$ G$_{2–4}$ M$_{2, 3}$ तु (for च). V$_3$ प्रजाः प्रभोः (for प्रजापते) — ^{e}) D$_4$ पश्चान् (for तात) — ^{f}) K$_{1, 3}$ पश्चात् (for मेरु) K$_3$ D$_1$ G सावर्णिता, D$_6$ T$_2$ G$_1$ M$_4$ °र्ण्यतां.

40 M$_1$ missing (cf v l 1) For the sequence in K$_{2, 4}$ Ñ V B Ds D$_{2, 3, 5, 6}$ S (M$_1$ missing), cf v l 38. For the repetition in Ds, cf v l 39 — ^{a}) K$_{1, 3}$ D$_{1, 6}$ T$_2$ G$_{1, 3}$ M$_4$ ते हि, K$_2$ [ए]ते ह, V$_3$ तद्धै, T$_1$ M$_{2, 3}$ [ए]ते तु (for [ए]ते हि) – ^{b}) K$_{2, 4}$ Ñ$_3$ V$_1$ B$_{1, 2}$ (marg) D$_{1, 5}$ तदा, V$_3$ Ñ$_2$ T$_4$ तथा (for नृप) — ^{c}) K$_{1, 3}$ Dn T$_{3, 4}$ G$_4$ महान्तस् (for महता)

41 M$_1$ missing (cf v l 1) For the sequence in K$_{2, 4}$ Ñ V B Ds D$_{2, 3, 5, 6}$ S (M$_1$ missing), cf v l. 38 — ^{b}) M$_4$ रुच्यो (for रौच्यो) T$_2$ G$_{1, 2}$ महाद्युति. (for मनुः स्मृतः) D$_6$ प्राच्यो नाम महाद्युतिः. — ^{c}) K$_3$ D$_1$ रुच्या; Ñ$_1$ भौत्यां, D$_6$ धृत्या (for भूत्यां) Ś$_1$ भूत्या चोत्पादिते चोव्यां (sic). — ^{d}) K$_1$ भूत्यो, K$_3$ भौत्यां (for भौत्यो) Ś$_1$ भवेत्; K$_1$ ऋषेः; Ñ$_1$ D$_{1, 4, 6}$ T$_{1, 2}$ G$_{1–3, 5}$ M$_2$ कवेः, Ds दितेः (for रुचेः) — K$_3$ Dn om (hapl) 41^{ef}. — ^{e}) T$_3$ G$_2$ ये (for च). — ^{f}) Ś$_1$ K$_1$ Ñ$_{1, 2}$ V$_2$ B$_1$ Ds D$_{3–5}$ T$_3$ कल्पे, T$_1$ G$_3$ M$_{2, 3}$ काले (for लोके) — After 41, Ds ins 138*.

42 M$_1$ missing (cf v l 1) Ñ$_2$ V$_{1, 3}$ B$_2$ repeat and Ds reads 42^{ab} after 133* — ^{a}) T$_2$ G$_1$ तु (for च). K$_3$ Ñ$_{1, 2}$ (second time) $_3$ V$_1$ (both times) $_2$ B$_{1, 2}$ (both times) $_3$ Dn Ds D$_3$ T$_{3, 4}$ G$_{2–4}$ [ए]ते (for [ए]व) — ^{b}) Ñ$_3$ V$_{1, 3}$ (both second time) B$_{1, 2}$ (second time) Ds ख्याता (for स्मृता) Ñ$_1$ इह, T$_1$ दिव्या (for दिवि) — ^{d}) D$_2$ सावर्णेश्च (for °र्णस्य) Ś$_1$ ह तं, K$_{1, 2}$ Ñ T$_3$ G$_4$ ह ताञ्; G$_1$ गताञ् (for [इ]ह ताञ्) T$_2$ सावर्णानागताञ्शृणु

43 M$_1$ missing (cf. v. l 1) — ^{b}) Ś$_1$ दीप्तिमान्सु- (for °मन्तो). K$_{2–4}$ Ñ$_2$ B$_{2, 3}$ Dn D$_{1, 2, 4, 5}$ T$_{3, 4}$ दीप्तिमा-

गोतमस्यात्मजश्चैव शरद्वान्नाम गौतमः।
कौशिको गालवश्चैव रुरुः काश्यप एव च।
एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिसत्तमाः ॥ ४४
वरीवांश्चावरीवांश्च संमतो धृतिमान्वसुः।

C 465
B I 7. 59
P I 7 59

निति वि(K4 °मानिव वि-, D1 °मानतिवि)श्रुतः — c) T3 4 G3 M2 भरद्वाजस् — d) K3 D2 महामुनि, T4 G2 °धृति (for °द्युतिः).

44 M1 missing (cf v l 1) — a) B3 [अ]पि (for [ए]व) — K4 om 44bcdef Ñ2 om (hapl) 44bc — b) V2, 3 गौतमि (for °म) Ś1 K1 3 Dn शरद्वान्गौतम. कृप, D2, 4 भरद्वाजोऽथ गौतमि (D4 °म) — d) Ñ1 V2 B3 Ds T4 और्वः, B1 T1 2 G1–3 5 M4 कुरु, B2 और्वि, D1 पुरु, D3 क्रतु., T3 औरु, G4 मरु (for रुरु) Some Mss कश्यप (for का°) — e) Ś1 एते सप्तर्षयश्चैव — Ś1 K1 3 D4 ins after 44 : K2 after 26

132 * देवतानां गणास्तत्र त्रय प्रोक्ता स्वयंभुवा।
मारीचस्यैव ते पुत्रा कश्यपस्य महात्मनः ॥

While K4 Ñ2, 3 V B Dn Ds D3 5 6 ins after 44

133* ब्रह्मण सदृशाश्चैते धन्या सप्तर्षय स्मृता ॥
अभिजात्याथ तपसा मन्त्रव्याकरणैस्तथा।
ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तु स्मृता ब्रह्मर्षयोऽमला ॥
भूतभव्यभवज्ज्ञानं बुद्धा चैव तु यै स्वयम्।
तपसा वै प्रसिद्धा ये संगता प्रविचिन्तकाः।
मन्त्रव्याकरणाद्यैश्च ऐश्वर्यात्सर्वशश्च ये ॥
एतान्भार्यान्द्विजो ज्ञात्वा नैष्ठिकानि च नाम च।
सप्तैते सप्तभिश्चैव गुणै सप्तर्षय स्मृता ॥
दीर्घायुषो मन्त्रकृत ईश्वरा दीर्घचक्षुष।
बुद्ध्या प्रत्यक्षधर्माणो गोत्रप्रावर्तकास्तथा ॥
कृतादिषु युगाख्येषु सर्वेष्वेव पुन पुन।
प्रवर्तयन्ति ते वर्णानाश्रमांश्चैव सर्वश।
सप्तर्षयो महाभागा सत्यधर्मपरायणाः ॥
तेषां चैवान्वयोत्पन्ना जायन्ते हि पुनः पुनः।
मन्त्रब्राह्मणकर्तारो धर्मे प्रशिथिले तथा ॥
यस्माच्च वरदा सप्त परेभ्यश्चापरा स्मृताः।
तस्मान्न कालो न वय प्रमाणमृषिभावने ॥
एष सप्तर्षिकोद्देशो व्याख्यातस्ते मया नृप।
सावर्णस्य मनो पुत्रान्भविष्याञ्शृणु सत्तम ॥

[D5 om line 1 — (L 1) D3 ब्रह्मणा (for °ण). Ñ2 V2 D3 6 [ए]व (for [ए]ते) Dn स्थिता (for स्मृता) — D5, 6 read lines 2–4 after 134* — (L 2) Ñ2 आभिजात्या ; V3 अभिजाता (for °त्या). B2 (marg as above) हि (for [अ]थ) D5 अभिज्ञाताश्च तपसा (for a) — (L 3) D5, 6 च (for तु) D6 सप्तर्षयो (for ब्रह्म°) V3 गणा (for ऽमला) — (L 4) V3 भूत भव्य (for भूतभव्य-) Ds -भवज्ज्ञात्वा ; D5 -भविष्यज्ञा ; D6 -भवज्ञाना (for °ज्ज्ञानं) K4 Ñ3 B1 Dn Ds D3 च ये, Ñ2 ह यत्, V1 3 [इ]ह ये, B2 च यै (for तु यै) D5 6 सत्याभिव्याहृतेन च (for b). — After line 4, D5 6 ins

133A* सबन्धाच्च स्वयतेजा सबुद्धाश्च यत स्वयम्।

— (L 5) Dn1 तु, Dn2 च, D6 ये (for वै) Ñ2 तपसापि प्रसिद्धोऽथ, D5 °सातिप्रवृद्धा ये (for a) Ñ2 V2 Dn D6 प्रति-, B3 ये प्र- (for प्रवि-) D5 गन्धर्वेषु विचिन्तका (for b). — (L 6) Ñ2 V2 3 D3 6 मन्त्रव्याकरणैश्चैव, B2 °णार्थैश्च (for a) Ñ2 ऐश्वर्यात्सदृशाश्च मे, Dn °र्वचक्षुष, D5 6 ऐश्वर्ये ये व्यवस्थिता (for b) — (L 7) D6 corrupt K4 D3 भावान्विभुर, Ñ3 V1 B2 3 Ds भावान्वितान्, V2 प्रभावान्वितान् (hypermetric), V3 भावार्थिनो, B1 भार्यान्वितो (for भार्यान्द्विजो) Ñ2 एतान्प्रभावान्विज्ञात्वा (for a) K4 V D3 तेष्वकारि, Ñ3 (marg) तेजकारि (for नैष्ठिकानि) D5 एतैस्तावदभिज्ञान तेषु वै कपित मया — D3 om lines 8–12 — (L 8) K4 V3 Ds ते (for [ए]ते) D6 गणा (for गुणै) — After line 9, D5 reads line 19, repeating it in its proper place — (L 10) K4 Dn आद्या ; D5 बुधा, D6 विधे (for बुद्ध्या) K4 स्मृता ; D5 6 च ये (for तथा) — K4 om line 11 — (L 11) Ds2 कृता विष्णु- (for कृतादिषु) Ñ2 3 V1 B1 युगाख्यासु (for °ख्येषु). V3 सर्वास्वेव, B2 3 सर्वेषु च, Ds °ष्वेषु (for °ष्वेव) — (L 12) D5 ये (for ते) K4 विप्रा (for वर्णान्) — (L 13) Dn सत्यव्रत- (for °धर्म-) — (L 14) D5 6 एव (for चैव) Dn1 om one पुन — (L 15) K4 -कर्ता च (for -कर्तारो) D5 6 तदा (for तथा) — (L 16) Ñ3 V2 B2 (marg. as above) 3 Dn Ds तस्माच्च् (for य°). B2 Dn सर्वे (for सप्त). K4 Ñ2 V1 D3 6 यस्माद(D3 °च्चा)त्ररजा सर्वे (Ñ2 V1 सप्त), D5 corrupt (for a) D3 परि- (for [अ]परा) K4 Ñ3 V1 B2 (marg) परेभ्य एव पावना, Ñ2 परस्य इव पावना, V2 परेभ्य प्रलयान्विता ; V3 °भ्य इव पारणा, B1 °भ्य एव कारिता, B2 3 Ds °भ्य एव याचिता ; D5 corrupt, D6 °भ्य परभावना (for b) — (L 17) D5 तस्मान्न कालोपचय (for a) — K4 Dn D3 om line 18. — (L 18) V2 D5 6 एते सप्तर्षयो देवा (V2 धन्या) (for a). V2 D5 6 व्याख्यातास्त (for °तस्त). Ñ2 तु (for ते). — D5 reads line 19 for the first time after line 9 — (L 19) D6 सावर्णेश्च (for °र्णस्य) D5 (both times) पुत्रा (for पुत्रान्) K4 Ñ2 V2 Dn D3 तनयान्नृ(Ñ2 °न्मया नृ)प सावर्णे (Ñ2 °र्णेर् ; Dn °र्णान्) (for a) K4 Ñ2 V2 Dn D3, 5 (both times) 6 भारत (for सत्तम)]

— After the above, Ñ2 V1, 3 B2 repeat and Ds reads 42^{ab}. After the repetition of 42^{ab}, Ñ2 V1 repeat

चरिष्णुराढ्यो धृष्णुश्च वाजी सुमतिरेव च ।
सावर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्या दश भारत ॥ ४५
एतेषां काल्यमुत्थाय कीर्तनात्सुखमेधते ।
अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः ॥ ४६
तैरियं पृथिवी तात ससमुद्रा सपत्तना ।
पूर्णं युगसहस्रं हि परिपाल्या नरेश्वरैः ।

23^{ab} While after 133*, D5 6 cont

134* यस्माच्छंसन्ति ते ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मर्षयः स्मृताः ।

[D6 विशन्ति (for शंसन्ति) D6 सप्तर्षय (for ब्रह्म°)]

45 M1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) Ś1 K2 वीरवांश्चो-र्वरीवांश्च, K1 वरीवांश्च वरीयांश्च, K3 वरीमानो पुत्रवांश्च, K4 Ñ2 V3 T1 2 G1 M4 वरीयांश्चावरीयांश्च, V1 वरीवाश्चा-र्धवीरांश्च, Ds D2 वीरवांश्च वरीवांश्च, D5 बलीयांश्च महीयांश्च, T3 वरिवांश्च नदीवांश्च, G2 वारिवांश्चोर्वरीवांश्च, G3 वरीयांश्च गरीयांश्च, G4 परिपांश्चावरीपांश्च, M2 परीवांश्चावरीयाश्च — ^{b}) Ś1 समन्तो, D1 संमदो, D2 जन्मतो, D6 T2 G1 5 M4 संमितो, G4 संततो (for समतो) — ^{c}) K B1 Dn D1 5 M3 वरिष्णुर् (for च°) K1 आप्यो, K1 (*sup lin*) 3 D4 M2 3 आद्यो, K2 4 आपो, Ñ2 Dn D2 आर्यो, G4 आज्यो (for आढ्यो) Ś1 धर्मश्, K4 धृष्टश् (for धृष्णुश्) Ñ1 3 V B2 3 Ds D5 T3 4 चरिष्णुर् (Ñ3 V B2 3 Ds D5 °श्चाप्य-धृष्णुश्च, D3 चरिष्णुरर्थो धृष्टश्च — ^{d}) Ś1 V1 2 B1 2 राजा, K D1 4 वज्र., Ñ V3 B3 Dn Ds T1 3 4 वाज, D6 T2 G M4 भोज (for वाजी) G3 च (for सु-) — ^{e}) T4 सावर्ण्यस्य (for °र्णस्य) — After 45, Ś1 K1 3 Dn Ds D1 4 ins a passage given in App I (No 1) While V3 ins after 45

135* क्षमया नृप सावर्णा भविष्यान्शृणु भारत ।

While D5 reads 38^{c}–41^{d} after 45

46 M1 missing (cf v 1 1) K1 reads 46 (with 136*) for the first time after 36 D5 reads 46 on marg — ^{a}) K1 (second time) Ñ B2 3 D6 कल्यम्; K1 (first time) 2 3 V2 Ds D2–4 कल्पम्, K4 कल्प, V1 3 D5 T2. 4 G4 5 कल्य, G1 कालम्, G3 M2 4 काल्य (for काल्यम्) Dn एतेषां कल्य(Dn1 °ल्प)मास्थाय — ^{b}) D6 M4 (also as in text) कीर्तयन् (for कीर्तनात्) K2 3 Ñ2 3 B1 D1 2 5 T3 अश्नुते (for एधते) — After 46^{ab}, K Ñ2 3 V B D T2–4 G1–3 5 M4 ins :

136* यशश्चाप्नोति सुमहदायुष्मांश्च भवेन्नरः ।

[K1 (first time) Ñ2 प्राप्नोति (for चा°) Dn1 स (for सु-) V2 B2 तदा, V2 (*sup lin*) B3 Ds D3 तथा (for नर) K3 om., T3 आयुश्चैव भवेत्तथा (for ^{b})]

K3 cont

137* चतुर्दशो मनोभाव्ये उरगम्भीरबुध्नका ।
पुत्राश्चा[वै चा?]क्षुषा देवा शुक्राद्याश्च तपस्विनः ॥

— G1 ins. 139* after 46^{ab}. After 137*, K3 reads 49^{ab}, repeating it in its proper place K3 G4 om. 46^{cd}. — ^{c}) Ñ2. 3 V1 3 B1 D2 5 6 च (for वै) — ^{d}) M2 तथा (for सदा) D5 T3 [अ]नघ (for नर.). — After 46, K2 4 Ñ V B Ds D2 3 M2 3 read 38–41 (Ds repeating 39^{a}–40^{b} after 35) and D5 reads 38^{ab}. While, Ś1 K1Dn D4 ins after 46 Ds after 41

138* देवतानां गणाः प्रोक्ताः पञ्च वै भरतर्षभ ।
तरंगभीरुर्वप्रश्च तरस्वानुग्र एव च ॥
अभिमानी प्रवीरश्च जिष्णु संक्रन्दनस्तथा ।
तेजस्वी सबलश्चैव भौत्यस्यैते मनो सुता ॥
भौत्यस्यैवाधिकारे तु पूर्णे कल्पस्तु पूर्यते । [5]
इत्येतेऽनागतातीता मनवः कीर्तिता मया ॥

[(L 2) K1 Ds बुध्नश्, Dn1 वध्यश्, Dn2 वन्ध्रश् (for वप्रश्) D4 तुरंगभीरुर्वृषश्च (for ^{a}) Ś1 तनुश्चानुह एव च (for ^{b}) — (L 3) Bom and Poona eds प्रवीणश् (for °रश्) Ś1 D4 विष्णु (for जिष्णु) — (L 6) Dn इत्येते नामतोऽतीता, D4 इत्येतेऽनागतास्तात (for ^{a})]

On the other hand, D6 T G1–3 5 M4 ins after 46 G4 after 46^{ab} .

139* नमस्कृत्वा जयेत्स्वर्गं ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
क्षत्रियो जयते शत्रून्वैश्यः शूद्रो यथेप्सितम् ॥

[(L 1) T1 सर्वं (for स्वर्गं) — (L 2) T3 यथेप्सितान् (for °तम्) T1 वैश्यशूद्रौ यथाफलम् (for ^{b})]

— After the above, D6 T G M4 read 38–41.

47 M1 missing (cf v 1 1) K3 om 47 — ^{a}) D3 सर्वा, D4 पाल (for तात) — ^{b}) K1 Ñ3 V1 B2 Dn T2 G2 4 समुद्रान्ता, V3 सप्तद्वीप (for ससमुद्रा) D6 G1 3 5 सपर्वता, T3 4 सपट्टणा (for °त्तना) D2 सप्तद्वीपा सपर्वता — After 47^{ab}, D3 ins

140* यथाप्रदेशमद्यापि सर्वतः परिपाल्यते ।

— ^{c}) Ñ3 (marg as in text) D3 पूर्वं, T1 M4 पूर्णा (for पूर्णं) Ś1 -सहस्रान्तं, K1 °स्रं तत्, K2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 D1–3 5 °स्रं वै, V2 B2 3 Dn Ds D4 T3 4 G4 °स्रं तु, D6 T1. 2 G1–3. 5 M4 °स्राणि (for °स्रं हि) — ^{d}) Ś1 K1 V2. 3 नरेश्वर, Dn G4 नराधिप (for नरेश्वरैः) — D6 T2 G1 repeat and G3 reads 47^{ef} after 48 T3 4 repeat 47^{ef} and G4 repeats 47^{e}–48^{b} after App I (No 2) G2 reads 47^{ef}, followed by the repetition of 47^{ab}, after 49^{ab} — ^{e}) V2 प्रजाभिश्चापि तपसा, B2 3 Ds G4(second time) °भिश्चैव तपसा; T3 4 (both second time) प्रजापतिश्च तपसा.

प्रजाभिस्तपसा चैव संहारान्ते च नित्यशः ॥ ४७
युगानि सप्ततिस्तानि साग्राणि कथितानि ते ।
कृतत्रेतादियुक्तानि मनोरन्तरमुच्यते ॥ ४८
चतुर्दशैते मनवः कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः ।
वेदेषु सपुराणेषु सर्वे ते प्रभविष्णवः ।
प्रजानां पतयो राजन्धन्यमेषां प्रकीर्तनम् ॥ ४९
मन्वन्तरेषु संहाराः संहारान्तेषु संभवाः ।
न शक्यमन्तं तेषां वै वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ५०
विसर्गस्य प्रजानां वै संहारस्य च भारत ।
मन्वन्तरेषु संहारः श्रूयते भरतर्षभ ॥ ५१
सशेषास्तत्र तिष्ठन्ति देवा ब्रह्मर्षिभिः सह ।
तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ।
पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते ॥ ५२
तत्र भूतानि सर्वाणि दग्धान्यादित्यरश्मिभिः ।
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सहादित्यगणैर्विभो ॥ ५३
प्रविशन्ति सुरश्रेष्ठं हरिं नारायणं प्रभुम् । C 529 B 1. 8 30 P 1. 8. 30

— ^{f}) Ś1 K1 Dn संहारस्तेषु भागश , Ñ1 B2 3 Ds T3 (both times) 4 (second time) M4 °रान्तेषु नित्यश , D6 T2 G1–4 (all second time) सहा(D6 °भा)रं तेषु नित्यशः , T1 °र्यन्ते च नित्यश , T4 G4 (both first time) M2 3 °रस्तेषु नित्यश — After 47, K3 Ñ2 3 V B Dn Ds D3 6 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* K3 Ds — *Mention of Khila* K3 Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds D6 — *Adhy name* V3 मन्वन्तरोपाख्यानम् , Dn मनुवर्णनम् , Ds मन्वन्तरवर्णनम् , D3 मन्वन्तरम् , D6 मन्वन्तरकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 Ñ3 V B2 3 Dn Ds D6 7 — *Śloka no* Dn1 81 , Ds 94 , D3 54 , D6 84] — After the above, N (except Ś1 Ñ1) T2–4 G ins a passage given in App I (No 2)

48 M1 missing (cf v 1 1) For the repetition in G4, cf v 1 47 D4 om 48^{ab}, D5 reads it on marg — ^{a}) Ś1 युगानां (for °नि) K1 3 यानि , Ñ1 चैव , T1 G2 4 (second time) तात (for तानि) — ^{b}) B1 तु , D5 मे (for ते) — ^{c}) K1 B3 D6 G1 M4 -त्रेतानि (for °दि-) B1 -बद्धानि , D3 चत्वारि (for -युक्तानि) K2–4 Ñ2 V2, 3 Dn D1, 2, 4 5 T3 4 कृतत्रेतानि बद्धानि , Ñ1 कृतं त्रेतायुगं चैव . — ^{d}) K2 D4 G1 3 अन्तर (for °रम्) — After 48, K1 3 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* K3 . — *Mention of Khila* K1 3 — *Adhy no* K1 7 , K3 8] — While, D6 T3 G1 repeat and G3 reads 47^{ef} after 48

49 M1 missing (cf v 1 1) K3 reads 49^{ab} for the first time after 137* — ^{b}) Ñ1 V2 कथिता. (for कीर्तिता) M2 3 वर्धन (for °ना.) — ^{c}) Ñ1 देवेषु (for वेदेषु) D6 T1 2 G1 5 M2 4 च (for स-) — ^{d}) Ñ1 T2 G1 सर्वे वै ; Ñ3 V1 2 B (B2 marg as in text) Ds D5 6 T1 3 4 G3–5 M2–4 सर्वेषु (for सर्वे ते) — ^{f}) D2 तेषां (for एषां) Ś1 T2 G1 M4 प्रकीर्तितम् , K Ñ2 3 V1, 3 Dn D1 4 5 T4 च कीर्तनम् (for प्रकी°)

50 M1 missing up to वर्ष (in 50^{d}) (cf v 1 1). D2 reads 50^{a}–51^{b} on marg — ^{a}) K2, 4 Ñ2, 3 V1 Ds1 D1 4 संहार Ñ1 मन्वन्तरे तु संहाराः , D6 T1 2 G M4 °रान्ते संहारा (T2 G1 4 °रः) — D6 om (hapl) 50^{b}–51^{c}. — ^{b}) K3 4 Ñ2 3 V1 B2 Ds1 D1 2 T2 G1 संभवः ; T3 सर्वश (for संभवा) K1 2 T4 संहारान्ते च संभवाः (K2 °व), D4 श्रूयते भरतर्षभ , G4 श्रूयन्ते तेषु संभवाः — K1 om 50^{cd} — ^{c}) Ñ1 अशक्यम् (for न शक्यम्). Ś1 K2–4 Ñ2 3 V B1 Dn D1–5 T3 4 G2 4 M4 न शक्यमन्तरं तेषां ; T2 G1 3 5 °न्ततस्तेषां — ^{d}) Ñ2 बहु- (for वक्तुं).

51 M1 resumes. D6 om 51^{abc} (cf v 1 50) — ^{a}) K1 ते , K3 Dn D1 च (for वै) —T3 4 om 51^{cd} — ^{c}) Ś1 K2 4 Ñ V1 2 D1–3 5 G2 4 संहारा , M1–3 सर्वेषु (for संहार) T1 2 G1 5 M4 मन्वन्तरान्ते संहाराः — ^{d}) Ś1 K2–4 Ñ2 3 V1 2 D1 2 5 T1 2 G1 2 4 5 M4 श्रूयन्ते (for °ते) D3 श्रूयन्ते भरतर्षभ , D4 संहारान्ते च संभवाः , M1–3 संहार. श्रूयते नृप

52 Ś1 reads 7 52–8 11 twice. — ^{a}) K4 D2–4 G4 अशेषास् , T2 G1 M4 वि° (for स°). — V2 reads 52^{b}–53^{a} twice — ^{b}) K1 2 4 Ñ2, 3 V1, 3 Dn Ds2 D1–5 T1 3 4 M4 सप्तर्षिभि (for ब्रह्म°) — ^{d}) Ś1 (second times) damaged K2–4 Ñ2 3 V1, 3 Dn D1–3 5 समाहिता , D4 समाधिना (for समन्विता) — ^{f}) K2 कालो (for कल्पो) T1 G3 नामैष (for नि शेष).

53 For the repetition in Ś1 V2, cf. v 1 52 — ^{ab}) D6 G2 5 जातानि (for भू°). Ś1 (both times) transp सर्वाणि and दग्धानि K Ñ2 V2 (first time) 3 Dn D1 2, 4, 5 T2–4 G1 4 M1, 2 तत्र सर्वाणि भू(T2 G1 °जा)तानि (for 53^{a}). K3 Dn -तेजसा (for -रश्मिभिः) — ^{d}) K Ñ2, 3 V B2 Dn D1–3 5 विभुम् , D6 T1 2 G1–3 5 M4 प्रभो (for विभो). D4 सर्वादित्यगणैर्युवि — After 53, B1 (marg) D5 ins :

141* योगं योगीश्वरं देवमजं क्षेत्रज्ञमच्युतम् ।

[B1 हरिं नारायणं प्रभुम् (for ^{b}) (= 54^{b})]

स्रष्टारं सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ ५४

अत्र ते वर्तयिष्यामि मनोर्वैवस्वतस्य ह ।
विसर्गं भरतश्रेष्ठ सांप्रतस्य महाद्युते ॥ ५५

54 For the repetition in Ś$_{1}$, cf v 1 52 —^{c}) K$_{2-4}$ Ñ$_{2\,3}$ V$_{2}$ B$_{3}$ D$_{1-5}$ T$_{4}$ **स स्रष्टा**, Ñ$_{1}$ V$_{1\,2}$ (*sup lin*) $_{3}$ B$_{1\,2}$ Dn Ds **य स्रष्टा** (for **स्रष्टारं**) K$_{1}$ **ससुरासुरभूतानां** —^{d}) Ñ$_{3}$ V$_{1}$ T$_{2}$ G$_{1\,3\,5}$ **कल्पान्ते च** (for °**न्तेषु**) D$_{4}$ **कल्पान्ते पुरुष पुन** . —^{e}) T$_{4}$ **चैव** (for **देवस्**) —^{f}) T$_{2}$ G$_{1}$ **तेन** (for **तस्य**) — K$_{2}$ (marg) $_{3}$ V$_{2\,3}$ Dn Ds D$_{3-6}$ ins after 54 Ñ$_{2}$ after the first occurrence of 55^{ab}

142* **तत्र संवर्तते रात्रि सकलैकार्णवे तदा ।**
नारायणोदरे निद्रां ब्राह्मं वर्षसहस्रकम् ॥
तावन्तमिति कालं सा रात्रिरित्यभिशब्दिता ।
निद्रायोगमनुप्राप्तो यस्यामन्ते पितामह ॥
सा च रात्रिरपक्रान्ता सहस्रयुगपर्यया ।
तदा प्रबुद्धो भगवान्ब्रह्मा लोकपितामह ।
पुन सिसृक्षया युक्त सर्गाय विदधे मन. ॥
सैव स्मृति पुराणेय तद्वृत्तं तद्विचेष्टितम् ।
देवस्थानानि तान्येव केवलं च विपर्यय ॥
ततो दग्धानि भूतानि सर्वाण्यादित्यरश्मिभि ।
देवर्षियक्षगन्धर्वा पिशाचोरगराक्षसा ।
जायन्ते च पुनस्तात युगे भरतसत्तम ॥
यथर्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्राह्मीषु रात्रिषु ॥
निष्क्रमित्वा प्रजाकार प्रजापतिरसंशयम् ।
ये च वै मानवा देवा सर्वे चैव महर्षय ॥
ते संगता शुद्धसङ्गा शश्वद्धर्मविसर्गत ।
न भवन्ति पुनस्तात युगे भरतसत्तम ॥
ततसर्वं क्रमयोगेन कालसंख्याविभागवित् ।
सहस्रयुगसंख्यानं कृत्वा दिवसमीश्वर ॥
रात्रि युगसहस्रान्तां कृत्वा च भगवान्विभु ।
संहरत्यथ भूतानि सृजते च पुन पुन. ।
व्यक्ताव्यक्तो महादेवो हरिर्नारायण प्रभु ॥

[(L. 1) V$_{2}$ तत्र प्र-, D$_{6}$ न तत्र (for तत्र सं-) Ñ$_{2}$ D$_{1}$ कृते, V$_{2}$ जगत् (for तदा) —(L 2) V$_{2}$ D$_{1}$ ब्रह्मा (for निद्रा) K$_{2}$ ब्राह्म-; K$_{3}$ Ñ$_{2}$ D$_{4}$ ब्रह्म-, V$_{3}$ ब्राह्मय . Dn$_{1}$ ब्राह्मे (for ब्राह्म). Ñ$_{2}$ D$_{4}$ -सहस्रिकम् (for °स्रकम्) —(L. 3) V$_{2}$ D$_{3}$ एव (for इति) V$_{2\,3}$ D$_{3}$ कालस्य, D$_{6}$ काल च (for कालं सा). V$_{2}$ D$_{3}$ -विश्रुता, Dn$_{2}$ -सज्ञिता, D$_{6}$ -वीयते (for -शब्दिता) —(L. 4) D$_{3}$ यत्र, D$_{5\,6}$ यस्य (for यस्याम्) Ñ$_{2}$ V$_{2\,3}$ D$_{3}$ शेते, D$_{4-6}$ चान्ते (for अन्ते) —(L 5) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ इय, Dn Ds सेयं, D$_{4}$ सा वै (for सा च). V$_{2}$ पराक्रान्ता, D$_{3}$ अति° (for अप°). V$_{2}$ D$_{4,\,6}$ -पर्यये (for °या). —(L 6) K$_{2}$ Ds ब्रह्म- (for ब्रह्मा). —(L 7) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ युक्त (for युक्त.). K$_{3}$ Dn निदधे (for वि°) K$_{2}$ Ñ$_{2}$ V$_{3}$ पुन (for मन·). —(L 8) Ñ$_{2}$ देव- (for सैव) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ पुराणेऽपि, V$_{2}$ °णे च, Dn$_{2}$ D$_{4-6}$ °णेषु (for °णेय) K$_{2}$ V$_{3}$ यद्वृत्त (for तद्वृत्तं) Ñ$_{2}$ विवर्तितम् (for विचेष्टितम्) —(L 9) Ds repeats line 9^{a} after line 10 K$_{3}$ D$_{4\,6}$ विपर्यय, Ñ$_{2}$ V$_{3}$ °ये (for °य). —(L 10) V$_{3}$ सर्वाणि भूतानि (by transp) —(L 11) K$_{2\,3}$ Dn Ds$_{1}$ D$_{3}$ -गन्धर्व- Ñ$_{2}$ सदेवऋषिगन्धर्व-; V$_{3}$ स च देवर्षिगन्धर्व- (for ^{a}) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ -पिशाचान्तानि कृत्स्नश (for ^{b}) —(L 12) D$_{4\,6}$ युगे च भरतर्षभ (for ^{b}). —(L 14) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ दृश्यन्ते च तदा चैवं (V$_{3}$ °दात्मान) (for ^{a}) K$_{3}$ Ñ$_{2}$ V$_{3}$ तदा (for तथा) D$_{4\,6}$ तथा ब्रह्मा मुखादिषु (for ^{b}) —(L 15) Ñ$_{2}$ पूरयित्वा (for निष्क्रमित्वा) D$_{4}$ प्रजाकाम (for °कार) V$_{2}$ D$_{3}$ निष्क्रामन्ति विशन्तीह प्रजाकारं (V$_{2}$ °म) प्रजापति (V$_{2}$ [*sup lin*] °तौ) —(L 16) K$_{3}$ मनवो (for मानवा) K$_{2}$ D$_{4-6}$ ये च वै (D$_{6}$ सर्वे) देव-मुनय, Ñ$_{2}$ ये चैव देवा मनव, V$_{2}$ D$_{3}$ ये देवा मा(D$_{3}$ °वमा)-नुषा सर्वे, V$_{3}$ ये वै वेदाश्च मनव (for ^{a}) V$_{3}$ ते च (for चैव) —(L 17) D$_{4}$ -सङ्गाच्च् (for -सङ्गा) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ ते च स्वर्गगता. सिद्धा (for ^{a}) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ उद्भवन्ति भवन्ति च (for ^{b}) V$_{2}$ ते सगताश्च सिद्धाश्च उद्भवन्ति पुन पुन —(L 18) D$_{4-6}$ स- (for न) Ñ$_{2}$ V$_{2\,3}$ भवन्ति च पुनस्ते तु (Ñ$_{2}$ °स्तात) (for ^{a}) D$_{4}$ युगे च भरतर्षभ (for ^{b}) —(L 19) Ñ$_{2}$ V$_{2\,3}$ पुनश्च (for ततसर्व) D$_{6}$ काल- (for क्रम-) D$_{6}$ युग- (for काल-) V$_{2}$ -विधानवित् (for -विभाग°) —(L 20) K$_{2}$ D$_{5\,6}$ -संस्थानं, V$_{2}$ -पर्यन्त, V$_{3}$ -सख्यात (for °न) K$_{3}$ Ds$_{1}$ °श्वर (for °र.) Ñ$_{2}$ कृत्वा देवो महेश्वर, V$_{2\,3}$ कृत्वा देव स ईश्वर (for ^{b}) —(L. 21) K$_{3}$ -सहस्रान्त D$_{4-6}$ °स्राणा (for °स्रान्ता) K$_{2\,3}$ Dn$_{1}$ D$_{4}$ तु, Ds$_{1}$ [अ]पि; D$_{6}$ स (for च) V$_{2\,3}$ प्रभु (for विभु·). —(L 22) Ñ$_{2}$ [ए]ष, V$_{2\,3}$ [ए]व (for [अ]थ) K$_{3}$ Dn ससृजे (for सृजते) —(L 23) Ñ$_{2}$ D$_{4}$ (marg as above) व्यक्ताव्यक्त- (for °क्तो) D$_{4-6}$ -तेजा (for -देवो) D$_{5}$ देवो (for हरिर्) D$_{4-6}$ स्मृत (for प्रभु)]

55 For the repetition in Ś$_{1}$, cf v 1 52 Ñ$_{2}$ repeats 55^{ab} after 142* —^{a}) K Ñ$_{2}$ (both times) $_{3}$ V Dn D$_{1-5}$ **तस्य** (V$_{2}$ D$_{3}$ **तत्र**) **ते कीर्तयिष्यामि**, Ñ$_{1}$ **अत्र संवर्तयिष्याम**, B Ds T$_{1\,3\,4}$ G$_{4\,5}$ **अत्र ते कीर्तयिष्यामि**; D$_{6}$ T$_{2}$ G$_{1\,2}$ M$_{4}$ **अत्र** (T$_{2}$ **तत्र**) **ते कथयि°** —^{b}) Ś$_{1}$ (both times) K$_{1}$ **हि**, Ñ$_{1}$ V$_{2}$ B$_{2}$ **च**, B$_{3}$ Ds D$_{6}$ T$_{2}$ G$_{1-3\,5}$ M$_{4}$ **वै** (for **ह**) —^{d}) V$_{3}$ **सरहस्यं** (for **सांप्रतस्य**) K$_{1\,2}$ Ñ$_{3}$ V$_{2}$ Dn D$_{2}$ T$_{3}$ M$_{1-3}$ **महाद्युते.**, D$_{6}$ T$_{1\,2}$ G M$_{4}$ **प्रजापते** (for **महाद्युते**).

56 For the repetition in Ś$_{1}$, cf v 1 52 —^{a}) K$_{1\,3}$ **प्रयोगेन** (for **प्रसङ्गेन**). — After 56^{ab}, D$_{6}$ T$_{1\,3\,4}$ G M$_{4}$ ins .

143* **नित्य· सर्वगत. सूक्ष्मः शाश्वतः पुरुषोत्तमः ।**

वृष्णिवंशप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनम् ।
यत्रोत्पन्नो महात्मा स हरिर्वृष्णिकुले प्रभुः ॥ ५६

इति श्रीहरिवंशे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

वैशंपायन उवाच ।
विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायण्यामरिंदम ।
तस्य भार्याभवत्संज्ञा त्वाष्ट्री देवी विवस्वतः ।
सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनी ॥ १
सा वै भार्या भगवतो मार्तण्डस्य महात्मनः ।
भर्तृरूपेण नातुष्यद्रूपयौवनशालिनी ।
संज्ञा नाम स्वतपसा दीप्तेनेह समन्विता ॥ २
आदित्यस्य हि तद्रूपं मार्तण्डस्य स्वतेजसा ।
गात्रेषु परिदग्धं वै नातिकान्तमिवाभवत् ॥ ३
न खल्वयं मृतोऽण्डस्थ इति स्नेहादभाषत ।
अजानन्काश्यपस्तस्मान्मार्तण्ड इति चोच्यते ॥ ४
तेजस्त्वभ्यधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः । C 550 B 1 9 6 P 1 9. 6

[T_4 $G_{2\ 4}$ सर्वत्रग (for °गत) T_1 नित्यत सर्वग· सूक्ष्म (for ^{a}).]
— ^{c}) V_2 Ds_2 महातेजा , V_3 M_{1-3} महात्मा च , $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1-3,\ 5}$ M_4 °त्मासौ (for °त्मा स) — ^{d}) Ś$_1$ (both times) -कुलोद्वह· , Dn D_2 -कुलप्रभु· (for -कुले प्रभु) — After 56, Dn $T_{1\ 3}$ ins

144* सर्वासुरविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 Ñ$_1$ V_3 Ds — *Mention of Khila* Ś$_1$ (both times) K Ñ $V_{1,\ 3}$ B Dn $D_{1,\ 2\ 4\ 5}$ — *Adhy name* $K_{1\ 3}$ Dn मन्वन्तरानु-(Dn° °दि)कीर्तनम् , $K_{3\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ V_1 B_1 $D_{1\ 2\ 4}$ चतुर्दशमन्वन्तरानुकीर्त(K_4 °कथ)नम् , V_2 मन्वन्तरीयम् , V_3 चतुर्दशमन्वन्तरोपाख्यानम् , $B_{2\ 3}$ Ds चतुर्दशमनुकीर्तनम् , D_3 मन्वन्तराणि , D_5 पारिजाते चतुर्दशमन्वन्तरानुकीर्तनम् , D_6 T_2 G_{1-3} मन्वन्तरसंकीर्तनम् , T_4 मन्वन्तरप्रसङ्ग , M_4 मन्वन्तरकीर्तनम् — *Adhy no* K_1 Ñ$_3$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds D_6 M_3 8 , K_3 9 , $D_{1\ 4}$ T G $M_{1\ 2\ 4}$ 7 — *Śloka no* K_1 14 (?), Dn_1 Ds 45 , D_2 81 , D_4 29

8

☞ Ś$_1$ reads 1–11 twice (cf v 1 7 52)

1 ^{a}) Some Mss काश्यपाज् (for क°) — ^{b}) Some Mss दाक्षायिण्याम् (for °यण्याम्). — D_3 reads 1^{cd} on marg. — ^{c}) G_4 यस्य (for तस्य) D_2 [अ]भवच्च तत् (for भार्याभवत्) — D_3 om 1^e–2^b T_1 om 1^{ef} T_2 repeats 1^e–2^d after 5^{ab} — ^{e}) T_2 (both times) G_1 सा सुरेणुरिति ख्याता — ^{f}) Ś$_1$ (both times) विश्रुता , Ñ$_{2\ 3}$ B $V_{1\ 2}$ Ds D_2 **C**np भाविनी (for भामिनी)

2 For the repetition in Ś$_1$ T_2, cf v 1. 1 D_3 om. 2^{ab} (cf v 1 1) — ^{a}) M_{1-3} तु (for वै). Ś$_1$ (both times) सा वै भगवतो भार्या — ^{b}) Some Mss मार्ताण्डस्य (for मार्त°) D_6 स्वतेजसा , M_{1-3} विवस्वत· , M_4 प्रजापतेः (for महात्मन) — K_2 reads 2^c–3^d on marg — ^{c}) Ś$_1$ (first time) तस्य (for भर्तृ) V_3 (marg as in text) सा , G_2 या (for न) — ^{e}) K_1 V_1 Dn_1 T_4 G_4 -नाम्नी ; Dn_2 T_3 नाम्ना (for नाम) K_{2-4} Ñ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G_4 सु- (for स्व-) D_5 T_2 संज्ञाना स्त्री सुतपसा· — ^{f}) Ñ$_3$ दीप्तेन सु- , V_2 $B_{2\ 3}$ Ds $T_{3\ 4}$ सुदीप्तेन , V_3 रूपेणेह (for दीप्तेनेह) D_3 दीप्ते^{न} महसान्विता

3 For the repetition in Ś$_1$, cf v 1 1 K_2 reads 3 on marg Ñ$_2$ reads 3^{ab} twice — ^{a}) Ñ$_2$ (second time) $V_{1\ 3}$ असहन्ती तु (V_1 हि) तद्रूप — ^{b}) Ñ$_{1\ 2}$ (both times) Dn D_3 T_3 मण्डलस्य (D_3 °स्थं); M_{1-3} अण्डस्थस्य ; some Mss मार्ताण्डस्य (for मार्त°) $K_{2\ 4}$ Ñ$_{1\ 2}$ (first time) $_3$ $V_{1\ 3}$ $D_{1\ 2\ 4\ 6}$ T_3 महात्मनः , B_3 सुतेजसः (for स्वतेजसा) V_2 B_2 Ds मण्डलस्य सुतेजसः , B_1 गर्भस्थस्य महात्मनः , T_4 मण्डलस्थस्य तेजसा — K_2 reads 3^{cd} twice — ^{c}) $K_{1\ 2}$ (both times) $_{3\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ V_1 D_{1-4} $T_{3\ 4}$ G_4 गात्रं सु- (for गात्रेषु) Ś$_1$ (both times) प्रतिबद्धं (for परिदग्धं) — ^{d}) Ñ$_1$ B_1 Dn_1 Ds_2 $D_{3\ 5}$ T G $M_{3\ 4}$ नातिक्रान्तम् (for °कान्तम्) D_6 T_2 इह , G_4 अथ (for इव)

4 For the repetition in Ś$_1$, cf v 1 1 Ds_1 om 4. — ^{a}) T_2 मृदण्डस्य (for मृतोऽण्डस्थ) — ^{b}) M_3 इति स्नेहेन भारत — ^{c}) K Ñ$_{2\ 3}$ (marg as in text) $V_{2\ 3}$ B_1 Dn D_{1-5} $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2\ 4\ 5}$ अज्ञानात् , D_6 अरुजः (for अजानन्). Some Mss कश्यपस् (for का°) — ^{d}) Some Mss मार्ताण्ड

येनातितापयामास त्रीँल्लोकान्कश्यपात्मजः ॥ ५
त्रीण्यपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपतां वरः ।
आदित्यो जनयामास कन्यां द्वौ च प्रजापती ॥ ६
मनुर्वैवस्वतः पूर्वं श्राद्धदेवः प्रजापतिः ।
यमश्च यमुना चैव यमजौ संबभूवतुः ॥ ७
श्यामवर्णं तु तद्रूपं संज्ञा दृष्ट्वा विवस्वतः ।
असहन्ती तु स्वां छायां सवर्णां निर्ममे ततः ।
मायामयी तु सा संज्ञा तस्याश्छाया समुत्थिता ॥ ८
प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा छाया संज्ञां नरेश्वर ।
उवाच किं मया कार्यं कथयस्व शुचिस्मिते ।
स्थितास्मि तव निर्देशे शाधि मां वरवर्णिनि ॥ ९

संज्ञोवाच ।

अहं यास्यामि भद्रं ते स्वमेव भवनं पितुः ।
त्वयेह भवने मह्यं वस्तव्यं निर्विशङ्कया ॥ १०
इमौ च बालकौ मह्यं कन्या चेयं सुमध्यमा ।
संभाव्यास्ते न चाख्येयमिदं भगवते त्वया ॥ ११

सवर्णोवाच ।

आ कचग्रहणाद्देवि आ शापान्नैव कर्हिचित् ।
आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखम् ॥ १२
समाधाय सवर्णां तु तथेत्युक्ता तया च सा ।
त्वष्टुः समीपमगमद्व्रीडितेव मनस्विनी ॥ १३
पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भर्त्सिता शुभा ।

(for मार्तण्ड) D3 कथ्यते (for चोच्यते)

5 For the repetition in Ś1, cf v 1 1 — a) Ś1 (first time) त्वप्यधिक; T2 स्वभ्य°, G4 ऽसह्यमभूत् (for त्वभ्यधिकं) — After 5^{ab}, T2 repeats 1^{e}–2^{d} — c) Ñ1 तेन (for येन) K4 Ñ2 V3 [अ]भि- (for [अ]ति-) — d) Some Mss. काश्यपात्मजः

6 For the repetition in Ś1, cf v 1 1 — d) D3 चैव (for द्वौ च) T1. 2 G1 कन्ये द्वे च प्रजापतिः (sic)

7 For the repetition in Ś1, cf v 1 1 Ś1 (second time) partly damaged for 7–11 B3 om (hapl) 7^{ab}. — d) D2 यमौ तौ (for यमजौ)

8 For the repetition in Ś1, cf. v 1 1 — a) Ñ1 Dn D5 सा विवर्णं; T1 G3 4 M4 घोर° (for श्याम°) — b) Ś1 (both times) संज्ञां दृष्ट्वा, K Ñ2, 3 V1 3 B1 Dn D1–6 T G M4 दृष्ट्वा संज्ञा (by transp) — T3 repeats 8^{cd} after 32. — c) D2 corrupt. Ś1 (first time) स तां, K1 Dn D5 T1. 3 (second time) 4 G2–4 M3 च स्वां, D3 T2 G1 तु स्व, G5 तु सा (for तु स्वां) — d) M4 सावर्णीं (for सवर्णां) Ś1 (both times) तनुम्; K2 च ताम्, D5 सत. (for तत) — e) Ś1 (both times) मायामयीं, V1 °वती, T2 G1 3 5 छायामयी (for माया°). M4 संज्ञाता (for सा संज्ञा) — f) T1 समर्थिता (for समुत्थिता).

9 For the repetition in Ś1, cf v 1 1 — a) K1 3 Ñ2 3 V1 D2 4 प्रयता (for प्रणता) — b) Ś1 (both times) Ñ1 T2 G1 5 M संज्ञा (for छाया) Ś1 (both times) K1 2 Ñ1 D5 D4 T3 4 G1 2, 4 संज्ञा (for संज्ञां) M1 2 नराधिप (for नरेश्वर). — G5 om. 9^{c}–10^{d}. — d) T2 G1 विधेहि त्वं (for कथयस्व) — e) Ś1 (both times) G2 3 संदेशे (for निर्देशे). — f) Ś1 (both times) Dn1 मा (for मां)

10 For the repetition in Ś1, cf v 1 1 G5 om 10 (cf v 1 9) T3 om the ref — b) Dn तम् (for स्वम्). D1 2 भुवनं (for भ°) — c) D2 छाये ह, D6 T2 त्वयैव (for त्वयेह) Ñ2 3 V D2 भवनं (for °ने) — d) B1 स्थातव्यं (for वस्तव्यं) Ś1 (both times) K1 Ñ2 3 B2 (orig) 3 Dn D5 D1 3–5 G3 M3 वस्तव्यं निर्विकारया

11 For the repetition in Ś1, cf v. 1 1 B2 reads 11 twice — a) Ś1 बालौ च दारकौ मह्यं — c) D2 संभाव्यं तु; T1 2 G M4 °ख्येयं (for °व्यास्ते) T4 ऽपि (for न) — d) Ś1 (second time) damaged K Ñ1 2 3 (marg) B1 2 (marg) D1 2 4 T1 3 4 G3 भगवतस् (for °वते). Ś1 ऽनघे, Ñ1 3 V1 B2 (both times) 3 D5 क्वचित्, D3 6 T2 G1 2 4 5 M शुभे (for त्वया)

12 T2 om. the ref Some Mss छाया (for सवर्णा) — a) M1 3 केश- (for कच) — b) D6 आशापं (for आ शापान्) T2 G1 च (for न) G4 कस्यचित (for कर्हि°) — c) D1 नमस् (for मतं)

13 Before 13, some Mss ins वैशंपायन उवाच Ś1 damaged for 13^{a} — a) Ñ1 3 (marg) V1 2 B D5 Cn समादिश्य, Cs °धाय (as in text) K1 3 V3 Dn D4 तां (for तु) — b) K1 3 Dn T1 3 G4 च सा तया, D2 तयाशु सा; T2 तया सह, G2 तदा च सा (for तया च सा). — d) D6 T2 G1 3 5 व्रीडिता सा; T1 व्रीळिता वै, G2 व्रीडिता तं (for °तेव). Ś1 damaged, K1 3 4 Ñ1. 2 V2 3 B2 3 Dn D5 T3. 4 तपस्विनी (for मन°) M4 व्रीळिता च सुमध्यमा.

भर्तुः समीपं गच्छेति नियुक्ता च पुनः पुनः ॥ १४
अगच्छद्वडवा भूत्वाच्छाद्य रूपमनिन्दिता ।
कुरूनथोत्तरान्गत्वा तृणान्येव चचार सा ॥ १५
द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन् ।
आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा ॥ १६
पूर्वजस्य मनोस्तात सदृशोऽयमिति प्रभुः ।
मनुरेवाभवन्नाम्ना सावर्ण इति चोच्यते ॥ १७
संज्ञा तु पार्थिवी तात स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ।
चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्वजेषु वै ॥ १८
मनुस्तस्याः क्षमत्तत्तु यमस्तस्या न चक्षमे ।
तां वै रोषाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वा बलात् ।
पदा संतर्जयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः ॥ १९
तं शशाप ततः क्रोधात्सवर्णा जननी तदा ।
चरणः पततामेष तवेति भृशदुःखिता ॥ २०
यमस्तु तत्पितुः सर्वं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् ।
भृशं शापभयोद्विग्नः संज्ञावाक्यैर्विवेजितः । C 568 B 1 9 24 P 1 9 24

14 Ś1 partly damaged for 14^{ab} — ^{a}) K2 मात्रा (for सा तु) V1 3 पितुः समीपमागात्तु — ^{b}) Ś1 K1 3 Ñ1 Dn T3 4 G2 तदा (for शुभा) — ^{d}) K4 सा (for च) — After 14, D4 (marg) ins

145* चिन्तामवाप महती क्षीणा धिक्चेष्टितं त्विति ।
निनिन्द बहुधात्मानं स्त्रीत्वं चातिनिनिन्द सा ॥
स्वातन्त्र्यं न क्वचित्स्त्रीणां धिगस्वातन्त्र्यजीवितम् ।
शैशवे यौवने वार्द्धे पितृभर्तृसुताश्रयम् ॥
त्यक्तं भर्तृगृहं मौग्ध्याद्बत दुर्वृत्तया मया । [5]
अविज्ञातापि वेधायामथ पत्युर्निकेतनम् ॥
तत्रास्ति सा सवर्णा वै परिपूर्णमनोरथा ।
नष्टं भर्तृगृह मौग्ध्याच्छ्रेयोऽत्र न पितुर्गृहे ॥

15 ^{a}) V1 D3 4 G1 आगच्छद् (for अग°) — ^{b}) Ś1 छद्म-, K4 निन्द्य-, V1 T3 4 छाया (for [आ]च्छाद्य) G5 अनिन्दितम् (for °ता) — Ś1 partly damaged for 15^{cd} — ^{c}) K2 D3 T1 M4 तथा, V3 वै च (for अथ) Ś1 M2 4 (*sup lin*) तात; K2 मत्स्यांस्; D6 T1 2 G1. 3–5 M1 (*inf lin.*) 3 4 प्राप्य (for गत्वा) — ^{d}) Ñ1 V2 B1 2 Ds2 D5 T2 G1 [अ]थ, T1 4 G3. 5 M4 [अ]त्र (for [ए]व) M1–3 तृणैस्तत्र चचार सा.

16 ^{a}) K1 द्वितीयायास्तु संज्ञाया — ^{b}) K4 अनु- (for इति). — ^{d}) V3 ततः (for तदा)

17 ^{a}) K1 भ्रातु (for तात) — ^{b}) Ñ1 V1 B3 Ds M1–3 प्रभो (for प्रभुः) D3 सोदरोऽयमिति प्रभो — K1 3 read 17^{cd} twice — ^{c}) T3 4 आत्म- (for नाम्ना) K1 3 (both first time) सवर्णत्वान्मनोर्भूय — ^{d}) D6 सावर्ण्यं; some Mss सावर्णिर् (for °र्णः) — After 17, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T G M4 read 47^{cd} repeating it in its proper place D3 reads 47^{cd} after 17

18 ^{a}) Ś1 damaged, D6 T1 G2 3 5 प्रा(T1 चा)र्थिता (for पार्थिवी) — ^{b}) Ś1 K2 4 D1 4 तस्य (for स्वस्य) K2 (before corr) ततः (for तदा) — ^{c}) K4 सा चकाराधिक स्नेहं. — ^{d}) Ñ3 V D1 [अ]पि (for वै). K4 न तथा पूर्वजे न हि

19 ^{a}) G1 अस्या (for तस्या) K1 3 B3 क्षमत्तत्र (B3 °त्र), K2 क्रम तत्र, Ñ2 V1 क्षमन्मातुर्, D1 चक्षमे तु, D2. 4 क्षमत्तत्र, D5 क्षमा चक्रे, D6 क्षमयिता, T2 G1 ह्यक्षमत (for क्षमत्तत्तु) D3 मनुस्तु क्षान्तवांस्तस्याः; G2 3 5 °स्तमस्याक्षमत (*sic*) — ^{b}) Dn1 तथा, D2 तस्यां, G2 5 M4 त तु (for तस्या) — ^{c}) Ś1 स (for ता) K3 Dn T1 3 G2 स (for वै) T3 G1 मोहाच्(for बाल्याच्) M1 2 सा वै बाल्याच्च रोषाच्च — ^{d}) Ś1 K2 4 D1 5 T1 G3–5 M4 वै बलात्, K1 3 वानघ, Ñ V B Ds D2 3 6 T2 4 G1 2 चानघ, Dn गौरवात्, D4 वा तथा; T3 भारत (for वा बलात्) — ^{e}) T3 तथा (for पदा) V3 यदा संताडयामास, D1 पदा संभर्त्स्य°

20 ^{a}) D3 क्रुद्धा (for क्रोधात्) V3 तत शशाप तं क्रोधात् — ^{b}) Some Mss सावर्णि-, सवर्ण- and सावर्ण्य- (for सवर्णा) Ś1 यमम्, K Ñ2 3 V2 3 Dn D1 2 4 T3 4 नृप, D6 T1 2 G M4 तत, M2 तथा (for तदा) — G2 om 20^{c}–21^{b} — ^{c}) T2 चरणं (for °ण) — ^{d}) K3 तथा; B1 देव, D2 पत (for तव) Ñ3 V1 नृप (for भृश-) Ś1 D1 -रोषिता (for -दुःखिता)

21 G2 om 21^{ab} (cf v l 20). — ^{a}) D2 6 T1 2 G1 3. 5 M4 च (for तु) — ^{b}) D2 प्राञ्जलि स न्यवेदयत् — ^{c}) K3 पाप (for शाप-) — ^{d}) T4 -वाक्य- (for -वाक्यैर्) Ś1 D1 2 विचेष्टित, K2 सुतर्जितः, K4 विशङ्कित, Ñ1 2 3 (marg) V1 2 B Cnp विरेजित, Ñ3 वियो°, D5 विवर्जित (for विवेजित) K1 सज्ञाशापप्रचोदित, K3 Dn °वाक्यप्रतो- (K3 °चो)दित, V1 °शापैर्विरेजितः; D3 संज्ञां वाक्ये विवर्जित (*sic*), D6 T1 2 G M4 संज्ञावाक्येन वै जि(D6 वेजि-, T1 G4 चोष्टि-, M4 वेपि)त — ^{e}) Ś1 मे (for च) K1 3 B2 D4 शापोऽयं विनिवर्तस्ते (B2 D4 [both marg] °र्तां मे), K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–3 5 T3 4 शापोऽयं विनि(Ñ1 °पो वै विनि-, V2 °पोऽयं मे नि)वर्तेत, G4 शापे निवृत्ते दीप्त्या च (*sic*) — ^{f}) D3 स प्राह (for प्रोवाच). V2 D6 T1. 2 G1–3 5 M नृप (for सदा). Ś1 प्रोवाच वचनं पितुः

शापो निवर्तेदिति च प्रोवाच पितरं तदा ॥ २१
मात्रा स्नेहेन सर्वेषु वर्तितव्यं सुतेषु वै ।
सेयमस्मानपाहाय यवीयांसं बुभूषति ॥ २२
तस्या मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः ।
बाल्याद्वा यदि वा मोहात्तद्भवान्क्षन्तुमर्हति ॥ २३
शप्तोऽहमस्मि लोकेश जनन्या तपतां वर ।
तव प्रसादाच्चरणो न पतेन्मम गोपते ॥ २४

विवस्वानुवाच ।

असंशयं पुत्र महद्भविष्यत्यत्र कारणम् ।
येन त्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥ २५
न शक्यमेतन्मिथ्या तु कर्तुं मातृवचस्तव ।
कृमयो मांसमादाय यास्यन्ति तु महीतले ॥ २६
कृतमेवं वचस्तथ्यं मातुस्तव भविष्यति ।
शापस्य परिहारेण त्वं च त्रातो भविष्यसि ॥ २७
आदित्यश्चाब्रवीत्संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै ।
तुल्येष्वभ्यधिकः स्नेहः क्रियतेऽति पुनः पुनः ।
सा तत्परिहरन्ती स्म नाचचक्षे विवस्वतः ॥ २८
तां शप्तुकामो भगवान्नाशाय कुरुनन्दन ।

---

22 ^{a}) K_1 (*sup lin* as in text) $Ñ_1$ T_1 स्नेहेषु (for °न). M_{1-3} पुत्रेषु (for सर्वेषु) —^{b}) K_1 M_4 सुतेन, $M_{1\ 2}$ समेन, M_3 स्वकेषु (for सुतेषु) —After 22^{ab}, D_2 ins 147* —^{c}) G_2 या (for सा) —^{d}) $Ś_1$ $Ñ_2$ D_3 कनीयासं (for यवी°) D_6 T_2 G M_4 बुभूषते (for °ति)

23 ^{a}) $Ñ_{1\ 3}$ $V_{2\ 3}$ Dn D_{4-6} $T_{1\ 3}$ $G_{2\ 4}$ M_4 तस्यां, $Ñ_2$ T_4 तस्मान्, B_1 G_5 अस्यां (for तस्या) G_1 अस्यामेवोद्यत पादो —^{b}) V_3 वि-, M_1 ऽव- (for नि-) —^{d}) M_3 वक्तुम् (for क्षन्तुम्) $K_{2\ 3}$ $D_{2\ 4}$ $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 4\ 5}$ अर्हसि (for °ति) — After 23, $Ñ_2$ B_2 Ds G_4 ins

146* यस्मात्ते पूजनीयाहं तर्जितास्मि त्वया सुत ।
तस्मात्तवैष चरण पतिष्यति न संशय ॥

[(L 1) G_4 लङ्घितास्मि (for तर्जि°) $Ñ_2$ यदा (for त्वया) Ds पदा (for सुत) —(L 2) B_2 [ण]व (for [ण]ष)]

G_4 cont D_2 ins after 22^{ab}

147* अपत्यं दुरपत्यं स्यान्नाम्बा कुजननी भवेत् ।

24 ^{a}) D_3 लोकेषु, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{1\ 4}$ देवेश, $T_{3\ 4}$ लोकेऽस्मिन् (for लोकेश) —^{b}) T_4 वदता (for तपतां) —^{cd}) T_4 transp चरणो and न पतेत् T_2 चरणं (for चरणो). $Ñ_3$ B Ds_1 भवत्प्रसादाच्चरणो (for ^{c}) G_4 इति (for मम)

25 D_3 $T_{3\ 4}$ सूर्य (for विवस्वान्) —^{a}) $V_{2\ 3}$ $D_{3\ 6}$ M_{1-3} महत्पुत्र (by transp), T_2 $G_{1\ 2}$ तत्र महान् (G_2 °हद्), $T_{3\ 4}$ सुत महद् —^{b}) T_2 G_1 [अ]थ (for [अ]त्र) — After 25^{ab}, D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 ins ·

148* यस्त्वं धर्मपरो नित्यं धर्मं संत्यक्तवानिमम् ।

[M_4 यस्माद् (for यस्त्वं) G_4 य· स्वधर्मचरो नित्य (for ^{a}) G_1 धर्म्यं न (for धर्मं सं-) G_5 असि (for इमम्)]

—^{c}) K_3 $D_{3\ 6}$ अविशत् (for आ°) — D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1,3\ 5}$ ins. after 25. G_2 cont. after 148* :

149* युक्तमेव हि ते कर्तुं तव मातृवचोऽनघ ।
[T_2 मात्रा (for मातृ-)]

26 ^{a}) $K_{2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ शक्यते तन् (for °मेतन्) $Ś_1$ वै, D_4 मे (for तु) $K_{1\ 3}$ Dn T_1 न श(Dn_1 अश)क्यमन्यथा कर्तुं, D_3 T_{2-4} न शक्यते तु ($T_{3\ 4}$ च) तन्मिथ्या, G_2 न शक्यते तु मिथ्या वै —^{b}) $K_{1\ 3}$ Dn T_1 मया (for कर्तुं) $D_{4\ 6}$ $T_{1\ 2}$ G $M_{3\ 4}$ मातुर् (for मातृ-) T_2 G_1 तथा (for तव) —^{c}) Some Mss क्रिमयो (for कृ°) —^{d}) $Ś_1$ D_3 गमिष्यन्ति, M_3 यास्यन्तीति (for °न्ति तु) K_2 $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 2,4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ G_2 यास्यन्ति धरणीतलम् (V_3 D_4 °ले), D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ गमिष्यन्ति धरा(T_2 G_{3-5} रसा)तलम् — After 26, K $Ñ_2$ V_1 (marg) $_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{1\ 3-5}$ ins

150* तव पादान्महाप्राज्ञ ततः संप्राप्स्यसे सुखम् ।

[V_1 महाराज, Ds °भाग (for °प्राज्ञ). $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ D_5 त्वं (for स-)]

27 T_1 partly damaged —^{a}) $Ś_1$ $D_{3\ 6}$ T_1 $G_{1-3\ 5}$ M_4 एतद्, K_3 $Ñ_1$ B_2 $D_{2\ 4\ 5}$ एव (for एवं) $Ś_1$ D_3 सत्यं, K_2 M_{1-3} तस्या (for तथ्यं) T_2 तमेतद्वचनं तथ्य. —^{d}) B_3 $T_{3\ 4}$ G_4 त्राता (for त्रातो) $Ñ_1$ D_4 $G_{3\ 5}$ भविष्यति (for °सि).

28 Before 28, G_2 ins वैशंपायन.. —^{a}) $Ś_1$ T_1 तु; $K_{1\ 3}$ V_2 Dn T_3 G_4 ऽथ (for च). —^{d}) $Ś_1$ ह, K_3 Dn D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ M_4 तु, T_4 G_2 M_3 च (for ऽति). K_4 om one पुनः $Ś_1$ पुनस्त्वया, T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ त्वया पुन (for पुनः पुनः) V_2 एकस्मिन्क्रियते त्वया, D_3 क्रियते न त्वयानघे —^{e}) $Ñ_{1\ 2}$ $B_{1\ 3}$ Ds $D_{2\ 3}$ $T_{3\ 4}$ G_4 तु (for स्म) —^{f}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{2\ 3\ 5}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G_3 विवस्वते (for °तः) — After 28, $K_{1\ 3}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ (first time) $_3$ B Dn Ds D_{4-6} $T_{3\ 4}$ ins

151* आत्मानं स समाधाय योगात्तथ्यमपश्यत ।

[T_4 च (for स) $T_{3\ 4}$ तस्याम् (for तथ्यम्) D_4 त्वपश्यत (for अ°)]

ततः सर्वं यथावृत्तमाचचक्षे विवस्वतः ।
विवस्वानथ तच्छ्रुत्वा क्रुद्धस्त्वष्टारमभ्यगात् ॥ २९
त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुम् ।
निर्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास वै तदा ॥ ३०

त्वष्टोवाच ।

तवातितेजसाविष्टमिदं रूपं न शोभते ।
असहन्ती स्म तत्संज्ञा वने चरति शाड्वलम् ॥ ३१
द्रष्टा हि तां भवानद्य स्वां भार्यां शुभचारिणीम् ।
श्लाघ्यां योगबलोपेतां योगमास्थाय गोपते ॥ ३२
अनुकूलं तु ते देव यदि स्यान्मम तन्मतम् ।
रूपं निर्वर्तयाम्यद्य तव कान्तमरिंदम ॥ ३३
ततोऽभ्युपगमात्त्वष्टा मार्तण्डस्य विवस्वतः । C 589 B I 9 44 P I 9 44

Ñ2 3 V B2 Ds D6 cont

152* मूर्धजेषु च जग्राह सा चात्मानं शशास ह ।

[Ñ2 3 स, Ds नि-, D6 प्र- (for च) Ñ3 V1 च (for ह)]

V2 (second time) cont after 152* V3 ins after 28.

153* आत्मानं गोपयामास संयोगात्तस्य नैव तु ।

29 Ś1 om (hapl) 29^{abcd} —^{b}) K3 नाशपत, T2 G1 3 अभवत् (for नाशाय) D3 अभवत्कुरुसत्तम — After 29^{ab}, K3 Dn D1 Bom and Poona eds ins

154* मूर्धजेषु च जग्राह समयेऽतिगते तु सा ।

[D1 तु तत, Bom and Poona eds ऽपि च (for तु सा)]

—^{c}) K1 Ñ1 D1 सा तत् (for ततः) B2 पूर्वं (for सर्वं). K1 (*sup lin* as in text) -तथ्यम् (for -वृत्तम्) T2 G1 ततः सा कुपिता वृत्तम् —^{d}) K4 नाचचक्षे, D3 5 सा च° (for आच°) Ñ2 V2 B Ds D5 T3 4 M4 विवस्वते (for °त) —^{e}) Ñ3 V1 3 D3 अपि, D2 तच्च (for अथ) —^{f}) K2 सत्वरम् (for त्वष्टारम्) V1 Dn D4 6 T2 4 M1–3 अभ्ययात्, G5 M4 °धात् (for °गात्)

30 ^{a}) K4 D1 त्वष्टा च तं, M2 तं त्वष्टा तु (for त्वष्टा तु तं) —^{d}) Ś1 सर्वदा (for वै तदा)

31 T4 G1 4 M1 2 om the ref —^{a}) M4 युक्तम् (for [आ]विष्टम्) —^{b}) V2 शोभनम् (for °ते) — K1 reads 31^{c}–32^{d} on marg. —^{c}) Ś1 न सहन्ती (for अस°) K Ñ2 3 V1 2 Dn D1 2 4 5 तत., V3 B1 3 D3 T3 G3 4 च तन्, B2 Ds तु तत, T1 कृतं, T4 च सा, G2 तु तं (for स्म तत्) —^{d}) M3 शाश्वतम्, some Mss शाड्वले (for °लम्) T4 विचरन्ती तु शाड्वले.

32 ^{a}) D2 द्रष्टासि, T1 G1 5 दृष्ट्वा हि (for द्रष्टा हि) D3 अश्वां (for अद्य) B2 द्रष्टा तां भगवानद्य —^{b}) Ñ2 V2 D5 T3 4 स्वभार्यां, D2 भार्या च, D3 M2 ता भार्या (for स्वां भार्यां) V3 भूत- (for शुभ-) D6 T1 G2 -कारिणीम् (for -चा°) T2 G1 स्वा भार्यां ह्यपकारिणीम् — K Ñ2 3 V B D T1 3 4 G1 (first time) 2–5 ins after 32^{ab}. T2 G1 (second time) cont after 158*, M4 ins after 35

155* नित्यं तपस्यभिरतां वडवारूपधारिणीम् ।
पर्णाहारां कृशां दीनां जटिलां मलधारिणीम् ।
हस्तिहस्तपरिक्लिष्टां व्याकुला पद्मिनीमिव ॥

[T3 G1 om line 1 V2 transp lines 1 and 2 G4 reads lines 1–2 after line 13 of 158* T1 reads lines 1–2 after 35 D5 reads line 1 on marg G2 om (hapl) line 2 —(L 2) D1 (*sup lin*) तृणाहारा (for पर्णा°) B1 जटिना, (*inf lin* °लीं) (for °लां) B2 3 Ds जटिला ब्रह्मचारिणीम्, T2 G1 (second time) जटिलाम्बरधारिणीम् (for ^{b}) —(L 3) D2 -क्लिन्ना (for -क्लिष्टा) G3 व्याकुलामिव पद्मिनीम् (for ^{b})]

—^{d}) G2 लोकम् (for योगम्) — After 32, T3 repeats 8^{cd}

33 Ś1 om 33 —^{a}) D6 T1 G3 5 आनुकूल्यं (for अनुकूल) K1 3 Ñ1 Dn T1 तु देवेश, Ds तु तद्देव, T2 G1 ततो देव (for तु ते देव) M4 आनुकूल्येन ते देव —^{b}) V1 T1 2 G1 3 M4 यन्मतम्, D4 सम°, G5 धर्मतः (for तन्मतम्) —^{c}) D6 T1 2 G1–3 5 निर्वर्तयिष्ये (for °यामि). —^{d}) D2 तच्च (for तव) D4 6 T1–3 G1–3 5 कामम् (for कान्तम्) — After 33, K Ñ2 V2 B2 Dn Ds D3–6 Bom and Poona eds ins

156* रूप विवस्वतश्चासीत्तिर्यगूर्ध्वसम तु वै ।
तेनासौ सभृतो देवो रूपेण तु विभावसुः ॥
तस्मात्त्वष्टु स वै वाक्यं बहु मेने प्रजापति ।
समनुज्ञातवांश्चैव त्वष्टार रूपसिद्धये ॥

[K1 2 om line 1 —(L 1) V2 यदेव सभृतश्चासीत् (for ^{a}) K3 Ñ2 Dn Ds तिर्यगूर्ध्वमरिंदम, V2 B2 तिर्यगूर्ध्वं समन्ततः (for ^{b}) — V2 om line 2 K2 reads lines 2–4 on marg —(L 2) Dn1 येन (for तेन). B2 सवृतो (for सभृतो) Bom and Poona eds देव- (for देवो) K4 D3 तेनासन्सवृता देवा, D5 °सीत्सवृतो देवो (for ^{a}) K4 D5 च (for तु) K4 विभावसो (for °वसु) D3 रूपेण ह विभावसो (for ^{b}) —(L 3) D6 च (for स) D4 चैवार्यं (for वै वाक्य) B2 अनु- (for बहु) Ñ2 विभावसु, D4 प्रजापते (for °पति) —(L 4) Dn Ds [अ]पि (for [ए]व) K1 D4 समनुज्ञापयच्चापि, K2 3 Ñ2 D3 5 6 °नुज्ञाप्य त (K3 °पित) चापि (for ^{a})]

अग्निमारोप्य तत्तेजः शातयामास भारत ॥ ३४
ततो निर्भासितं रूपं तेजसा संहृतेन वै ।
कान्तात्कान्ततरं द्रष्टुमधिकं शुशुभे तदा ॥ ३५
ददर्श योगमास्थाय स्वां भार्यां वडवां ततः ।
अधृष्यां सर्वभूतानां तेजसा नियमेन च ॥ ३६
सोऽश्वरूपेण भगवांस्तां मुखे समभावयत् ।

---

34 ^{a}) T1 स च (for ततो) T2 ऽ+थुपगमे, M3 ऽप्युपगमात् (for ऽभ्यु°) D5 तस्मात्, D2 स्रष्टा (for त्वष्टा) — B3 om 34^b–35^a — ^{b}) Some Mss मार्तण्डस्य (for मार्त°) — ^{c}) Ś1 Ñ1 D6 T2 4 G2 M3 अग्रम्; Dn1 आग्निम्, G1 अग्नीम्, C5 अग्निम् (as in text) — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 V B2 (marg as in text) D1 2 4 5 T3 4 शिक्षया (for भारत) ❀ C5 अग्निं शाणम् । शातयामास तनूचकार । घृष्टवानित्यर्थः । ❀ — After 34, T3 ins :

157* कृतवानष्टमं भागं न व्यशातयदव्ययम् ॥
यत्सूर्याद्वैष्णवं तेज शातितं विश्वकर्मणा ।
त्वष्टैव तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत् ॥
त्रिशूलं चैव शर्वस्य शिबिकां धनदस्य च ।
शक्तिं गुहस्य देवानामन्येषां च वरायुधम् ॥
तत्सर्वं तेजसा तेन विश्वकर्मा ह्यकल्पयत् ।
[L 3 = (var) 45^{ab}]

35 B3 om 35 (cf v 1 34) G2 om 35 — ^{a}) K1 निशातितं, Ñ3 V1 B1 G2 5 निर्भर्त्सितं, D3 विभासितं; T1 ऽतिभा°, M1–3 निर्वर्तितं (for निर्भासितं) — ^{b}) K1 3 V B1 Dn Ds D3–6 T2 4 G1 M2 संभृतेन, G4 विश्व° (for संहृ°) — ^{c}) D1 T2 G1 M1 2 द्रष्टुर्, D6 M4 दृष्ट्वा (for द्रष्टुम्) — After 35, M4 ins 155* and T1 reads lines 1–2 of 155* Ś1 K Ñ2 3 V B1 2 D T2 4 G1 3–5 ins after 35 B3 after 34^a G2 after 34

158* मुखे निर्वर्तितं रूपं तस्य देवस्य गोपतेः ।
ततःप्रभृति देवस्य मुखमासीत्तु लोहितम् ॥
मुखरागं तु यत्पूर्वं मार्तण्डस्य मुखच्युतम् ।
आदित्या द्वादशैवेह संभूता मुखसंभवाः ॥
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽंशो भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमस्तथा ।
ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ॥
हर्षं लेभे ततो देवो दृष्ट्वादित्यान्स्वदेहजान् ।
गन्धैः पुष्पैरलंकारैर्भास्वता मुकुटेन च ॥
एवं संपूजयामास त्वष्टा वाक्यमुवाच ह ॥
गच्छ देवेश स्वां भार्यां कुरूंश्चरति चोत्तरान् ।
वडवारूपमास्थाय वने चरति शाड्वले ॥
तां तथारूपमास्थाय स्वां भार्यां शुभलीलया ।

[B3 om lines 1^a–3^a — (L 1) Ś1 मुखात्, K1 3 आदौ (for मुखे) G2 ततो निर्भर्त्सित रूप (for ^{a}) Ś1 यस्माद् (for तस्य) — (L 2) K3 Dn G1 तदा- (for ततः-) G4 रोहितम् (for लो°) Ś1 मुख वै लौहित भवेत् (for ^{b}) — (L. 3) D3 -रागात् (for -रागं) K1 D1. 2 च (D2 हि) यत्पूर्वं, V2 तु तत्पूर्वं, D6 T2 G1–3 5 तपत्पूर्ध्वं (for तु यत्पूर्वं). Ś1 अग्नीषु यद्गत चूर्णं (for ^{a}) Some Mss मार्ताण्डस्य (for मार्त°). Ñ2 V2 D1 5 6 T2 G1 5 मुखाच्च (for मुख-) — (L 4) V1 T4 एते (for इह) V3 सभूता (for संभूता) K4 -तेजस- (for -संभवा) — (L. 5) D2 T3 वरुणोऽशुर्. — (L. 6) D5 स्मृत (for तथा) — (L 7) K3 अजस्त्वन्यो; D5 अजायत (for अजघन्यो) — (L 8) Ñ3 D4 दृष्ट्वा देवान्, Dn2 ऽऽदित्यान्दृष्ट्वा (by transp) T2 G1. 2 5 स्वतेजसा (for स्वदेहजान्). — (L 9) Ñ2 गन्ध- (for गन्धैः) Ś1 वाससा (for भास्वता) T2 3 G मकुटेन (for मु°) K4 D2 वै (for च). — G2 3 5 om lines 10–13 — (L 10) K1. 2 एन (for एव) Ś1 च (for ह) — (L 11) K1 ते, K2 om (for स्वां) K3 Dn D5 गच्छ देव निजां भार्यां, T2–4 G1 4 गच्छस्व देव स्वां भार्यां (for ^{a}) K Ñ3 B2 (marg as above) Dn Ds D1 4 6 T2 3 G4 सोत्तरान्, B3 सोत्तमान् (for चोत्तरान्) — (L 12) Ñ3 B3 om lines 12^b–13^a. Ś1 शाड्वलम्, V1 3 T3 G4 शाद्वले (for शाड्वले) — T3 om line 13 — (L 13) K1–3 Dn T4 स, T2 त (for तां) D3 अश्वरूप (for तथा°) V2 om (hapl) from line 13^a up to 36^a Ñ2 3 V1 3 (first time) Dn Ds2 D3 स्व- (for स्वां) K2 3 Ñ2 V3 (second time) Dn Ds D1 रूप-; T2 G1. 4 शिशु- (for शुभ-) Ś1 -लोचनाम्, D4. 6 -लक्षणाम् (for -लीलया). — After line 13, G4 reads lines 1–2 of 155*.]

— After the above, T2 G1 (second time) cont. 155*

36 V2 om 36^a (cf v 1 35). T3 om 36^{ab}. D4 reads 36^a on marg — ^{a}) D3 रूपं (for योगम्) — After 36^a, V3 repeats line 13^b. — ^{b}) K3 तां भार्यां, D3 चरन्तीं (for स्वां भार्यां) K2 4 Ñ2 V2 D1 2 तथा; Ñ3 V1 3 (marg) B2 (marg) D4 5 तदा (for ततः) — ^{c}) D1 6 अदृश्यां (for अधृष्यां) — ^{d}) K2 Ñ2. 3 V1 3 D1 4 5 T3 तप(T3 तेज)सा विनयेन च — After 36, K4 Ñ V B Ds D1–5 T3 4 G2 ins

159* वडवावपुषा राजंश्चरन्तीमकुतोभयाम् ।
[Ñ2 V3 D1 वडवारूप(D1 °वेष)मास्थाय (for ^{a}).]

37 ^{a}) Ñ2 स्वश्वरूपी भगवांस्तु — ^{b}) K4 तां मुखेन (hypermetric), Ñ2 संमुखे, M3 स्वमुखे (for तां मुखे). G2 तां मुखे समवाहयत् — ^{c}) K1 3 4 Ñ1 B1 3 Dn Ds D2–6 G3–5 विचेष्टन्ती, K2 Ñ2. 3 V B2 D1 T2 G1 2 विचेष्टन्ती (for विवे°) — ^{d}) G2 4 M4 -पुंस्त्व-, M1–3 -पुंसि (for -पुंसो) Ś1 K3 Dn T1 3 G4 ऽप-, T1 ऽभि- (for वि-). Ñ2 V3 T2 G1. 5 परपुरुषशङ्कया.

मैथुनाय विवेष्टन्तीं परपुंसो विशङ्कया ॥ ३७
सा तन्निरवमच्छुक्रं नासिकाया विवस्वतः ।
देवौ तस्यामजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ॥ ३८
नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनाविति ।
मार्तण्डस्यात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापतेः ॥ ३९
तां तु रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः ।
सा तु दृष्ट्वैव भर्तारं तुतोष जनमेजय ॥ ४०
यमस्तु कर्मणा तेन भृशं पीडितमानसः ।
धर्मेण रञ्जयामास धर्मराज इमाः प्रजाः ॥ ४१
स लेभे कर्मणा तेन शुभेन परमद्युतिः ।
पितॄणामाधिपत्यं च लोकपालत्वमेव च ॥ ४२
मनुः प्रजापतिस्त्वासीत्सावर्णः स तपोधनः ।
भाव्यः सोऽनागते तस्मिन्मनुः सावर्णिकेऽन्तरे ॥ ४३
मेरुपृष्ठे तपो नित्यमद्यापि स चरत्युत ।
भ्राता शनैश्चरश्चास्य ग्रहत्वं स तु लब्धवान् ॥ ४४
त्वष्टा तु तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत् ।
तदप्रतिहतं युद्धे दानवान्ताचिकीर्षया ॥ ४५
यवीयसी तयोर्या तु यमी कन्या यशस्विनी ।
अभवत्सा सरिच्छ्रेष्ठा यमुना लोकभावनी ॥ ४६
मनुरित्युच्यते लोके सावर्ण इति चोच्यते ।　C 610 B I 9 64 P I. 9 64

38 ^{a}) Ś1 G4 निराधमच् (for निरव°) M3 शुक्रं (for शुक्रं) T2 G1 3 5 सा तन्निर्ययावध शुक्रं (G3 °क्रं) (hypermetric), M1 2 4 सा तन्निराधमच्छुक्र — ^{b}) D6 T2 G M1 2 4 नासिकाभ्यां (for °काया) — ^{c}) V2 व्यजायेताम् (for अ°) Ś1 देव्यां तत· प्रजायेताम् — ^{d}) M1–3 अश्विनौ भिषजौ तत:

39 ^{b}) D5 स्थितौ (for स्मृतौ) K2 ताव् (for द्वाव्) K1 इमौ, K2 4 Ñ2 V3 D2 4 5 उभौ, T4 अपि (for इति) — ^{c}) Some Mss मार्तण्डस्य (for मार्त°) D6 T2 G1–3 5 सुताव् (for [आ]त्मजाव्) — ^{d}) K3 त्वष्टमस्य (for अष्ट°) — After 39, Dn D5 ins

160* संज्ञायां जनयामास वडवायां स भारत ।

40 ^{a}) D6 T2 G1 2 4 5 दान्तेन (for का°) — ^{c}) Ś1 K3 D3 6 T G च (for तु) — After 40, T3 ins ·

161* आनिन्ये च पुन. संज्ञां स्वस्थानं भगवान्हरिः ।

41 ^{a}) B3 येन (for तेन) — M2 om (hapl) 41^{b}–42^{a} — ^{b}) T2 G व्रीडित- (for पीडित-) — ^{d}) M4 -रूप (for राज) K1 तु ता, K3 D5 इव (for इमा·)

42 M2 om 42^{a} (cf v l 41) — ^{a}) Ś1 K1 3 लेभे स (by transp) — ^{b}) D1 T2 G1 5 शुशुभे, D4 तपसा, M1–3 शान्तेन (for शुभेन) K1 3 Dn T3 परमेण महाद्युति·

43 Before 43, K4 ins यम उवाच — ^{a}) K4 om मनुः. T1 G4 M4 प्रजापते सु(T1 °तिसु)तस्त्वासीत्. — ^{b}) Some Mss सावर्णि (for °र्ण) D3 च, G4 सु (for स) B3 Ds तदोच्यते (for तपोधन) K1 2 4 Ñ2 3 V B2 (marg as in text) D1 2 4 5 T3 4 सावर्ण (K2 V1 °र्ण्य) इति चोच्यते — ^{c}) T3 4 M3 भव्य (for भाव्य.) Ñ1 T1 G3 5 तु (for सो) K2–4 Ñ2 3 V B2 Dn D1 2 4 5 T1 3 4 काले (for तस्मिन्) Ś1 K1 भाव्यः सावर्णके(K1 °र्णिको)ऽन्यस्मिन् — ^{d}) K1 मुनि (for मनु) Ś1 D3 T4 M2 सावर्णके (for °र्णिके) Ñ2 मनु सावर्णिकान्तरे

44 ^{a}) V1 -पृष्ठ (for -पृष्ठे) Ś1 K1 3 Dn D5 G3 M4 घोरम् (for नित्यम्) — ^{b}) Ś1 K1 3 Dn G3 अद्यापि चरति प्रभु (K1 °भो), D3 °पि चरते नृप, T3. 4 अध्यास्ते स च भारत — ^{c}) K2 4 Ñ3 V1 3 B2 Dn D1–5 तस्य; B1 चास्मौ (for चास्य) — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B2 Dn D1 2 4 5 T उप, M4 स च (for स तु). — After 44, Dn Bom and Poona eds ins

162* नासत्यौ यौ समाख्यातौ स्ववैद्यौ तु बभूवतु. ।
रेवन्तोऽपि तथा राजन्नश्वाना शान्तिदोऽभवत् ॥

[(L 1) Bom and Poona eds तौ (for तु) —(L 2) Bom and Poona eds सेवतो (for रेवन्तो)]

45 T3 om 45 — ^{a}) V3 दृष्टा (for त्वष्टा) K1 च (for तु) — ^{b}) Ś1 K1 3 Ñ1 Dn अवर्तयत् (for अकल्प°). — ^{c}) D6 G2 यदप्रतिहतं, T1 2 4 G1, 3–5 M4 सदा(T4 G4 तदा)प्र° (for तदप्र°) D1 चक्रे (for युद्धे) — ^{d}) M1–3 दानवान्तकरं सदा

46 ^{a}) K1 Ñ3 V B Ds D1 4 5 तु याप्या(K1 या चा)सीद्, K2 [इ]ति याप्यासीद्, Ñ1 2 तु सा तस्य (for तयोर्या तु) — ^{b}) Ś1 याम्या, T3 यामी (for यमी) D4 विवस्वत: (for यशस्विनी) — Ñ3 om (hapl) 46^{cd} — ^{d}) K1 D1 6 T2–4 G1, 2, 4 5 M1–3 -पावनी, D3–5 T1 G3 M4 -पाविनी (for -भावनी)

47 D3 om 47^{ab} — ^{a}) M4 ऽसौ वै (for लोके) — ^{b}) Some Mss सावर्णिर् (for °र्ण) — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T G M4 read 47^{cd} for the first time after 17, D3 reads it after 17 — ^{c}) K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T1–3 G M4 (all first time) सुतस्तस्या:; D2

द्वितीयो यः सुतस्तस्य स विज्ञेयः शनैश्चरः ॥ ४७
य इदं जन्म देवानां शृणुयाद्धारयेत वा ।
आपदं प्राप्य मुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥ ४८

इति श्रीहरिवंशे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

९

वैशंपायन उवाच ।
मनोर्वैवस्वतस्यासन्पुत्रा वै नव तत्समाः ।
इक्ष्वाकुश्च नभागश्च धृष्णुः शर्यातिरेव च ॥ १
नरिष्यन्तस्तथा प्रांशुर्नाभानेदिष्टसप्तमाः ।
करूषश्च पृषध्रश्च नवैते पुरुषर्षभ ॥ २
अकरोत्पुत्रकामस्तु मनुरिष्टिं प्रजापतिः ।
मित्रावरुणयोस्तात पूर्वमेव विशां पते ।
अनुत्पन्नेषु नवसु पुत्रेष्वेतेषु भारत ॥ ३

(first time) सतां श्रेष्ठ; T4 (first time) मनुस्तस्य (for सुत°). — d) Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 T1 2 4 G M (all [except Ś1 Ñ1 M1–3] second time) मनोर्भ्राता, D2 (first time) सुतस्तस्या., D3 स वै जज्ञे (for स विज्ञेय) T1 (first time) शनैश्चर इति स्मृतः — K Ñ2 3 V B D T1 2 3. 4 (last two second time) G M4 ins after 47 T3 4 (both first time) after the first occurrence of 47[cd].

163* ग्रहत्वं स तु लेभे वै सर्वलोकानुपूजितम् ।

[K1. 4 B Ds D1 2 5 T3. 4 (both second time) G2 4 स च, T3 4 (both first time) च स (for स तु). D4 च (for वै) K2 Ñ2 V1 स च ग्रहत्व लेभे वै (for a) K2 4 Ñ3 V1 2 B Ds D1 2 T1 2 3 4 (last two both times) G M4 -लोकाभि- (for -लोकानु-) B2 D6 T2 G2 3 -पूजित (for °तम्). Ñ2 V3 सर्वलोकेऽभिपूजित (V3 °तम्) (for b)]

48 b) K2 धारयेत्तथा, K3 Dn वापि धारयेत्, Ñ1 3 V1 B1. 3 Ds M1–3 धारयीत वा, Ñ2 D5 T3. 4 G5 °येत्तु वा, D1 वा पठेत वा; D4 श्रावयेत च (for धारयेत वा). — c) K3 Dn आपद्भ्य स विमुच्येत; D6 T2 G1–3 5 नापदं प्राप्य मुह्येत; M1–3 आपदस्तस्य (M3 °त्र) मुच्यन्ते.

COLOPHON. — *Mention of the Epic* K3 Ñ1 Dn Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K Ñ V2 3 B Dn Ds1 D1. 2. 4. 5 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K2. 4 Ñ2. 3 V B Ds D1–5 T4 वै(K2 वि)वस्वतोत्पत्तिः. — *Adhy no* (figures, words or both) K3 10; Ñ3 V1 3 B1 Dn Ds2, D6 9, D1 4 T2–4 G M 8, T1 6. — *Śloka no*. K1 64; Dn 61, Ds2 65, D2 60; D4 63.

9

1 K4 om 1–2 (retaining the ref). — b) D6 T1. 2 G M4 पुत्रा वैवस्वतोपमाः. — c) K2 Ñ2. 3 V B D (except D6) T1–3 G1 3 [पु]व नाभागो, T4 [पु]व राजेन्द्र (for नभागश्च) Ś1 K1 3 इक्ष्वाकु शिबिनाभागौ — d) K2 Dn D2–4 T4 M4 धृष्ट; V1 धृष्ण. (for धृष्णु) G4 शुद्धातिर् (for शर्या°). S1 K3 धृष्टि (K3 °ष्ण) शर्यातिपञ्चमा (K3 °मौ), M1–3 धृष्णु शर्यातिसर्वगा

2 K4 om 2 (cf v 1 1) — a) Dn D3 (marg) 5 नरिष्यंश्च (for °ष्यन्तस्) D3 च दण्डश्च, G3–5 M4 तु षष्ठोऽभून् (for तथा प्रांशुर्) Ś1 K3 नरिष्यती(K3 °ति)ति षष्ठास्ते; B Ds °ष्प्रांशुषष्ठास्ते, T1 G2 °तिस्तु षष्ठोऽभून्, T3 G1 नरिष्यन्तः स्थविष्ठोऽभून्, M1 2 °ष्यदथ षष्ठस्तु, M3 °ष्यदथ षष्ठोऽभून्. — b) Ś1 K1 3 Ñ1 V2 Dn Ds G4 Cn नाभागारिष्टसप्तमा (Ś1 °सका, Ds2 °त्तमा), K2 Ñ3 V1 3 D1 4 5 नभोनेदिष्टसप्त(D1 °त्त)मा, D3 (orig) निर्दिष्ट सप्तमस्तथा, D3 (marg) नाभारिष्टश्च सप्तम; D6 नेदिष्ट सप्तम स्मृत; T1 G5 नगो-(G5 °भो)ऽरिष्टस्तु सप्तम, T2 G1 नाभागोऽन्य. स सत्त(G1 °स)म, T3 कारूषारिष्टसप्तमा, T4 G2 M4 नाभागोऽदिष्टसप्तम (T4 °मा), G4 नाभागोऽरिष्टस्तु सप्तम (hypermetric), M1–3 नाभारिष्टश्च सप्तम ❀ Cn नाभागारिष्ट इत्यत्र दिष्ट इत्यपि पठन्ति। "नाभानेदिष्टं वै मानवम्" इति श्रुते । नाभानेदिष्ट इति पाठ प्रामाणिक । ❀ — c) K2 3 D2 कु(D2 का)रूषश्, T1 2 G3 M1 2 (inf lin) 3 करूशश् (for °षश्) Dn1 D4 T2 वृषध्र(D4 °ध्रु)श्, G1 वृषेन्द्रश् (for पृषध्रश्) G5 करूशश्च वषड्भ्रश्च — d) Ś1 नवैते पुरुषर्षभा, K2 Ñ2 3 V1. 3 D1 2 4. 5 T4 °ते तव की(D2 T4 परिकी)र्तिता.

3 a) G5 च (for तु). — b) T4 पुनर् (for मनुर्). — c) Ds2 अंश (for तात). — M3 reads 3[e]–4[d] on marg — e) K4 दशसु (for नवसु).

4 M3 reads 4 on marg. — a) M1. 2 इष्ट्यां (for तस्यां). B1. 3 Ds च (for तु) — b) M1. 2 तस्यां (for

तस्यां तु वर्तमानायामिष्ट्यां भरतसत्तम ।
मित्रावरुणयोरंशे मनुराहुतिमाजुहोत् ॥ ४
तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता ।
दिव्यसंहनना चैव इडा जज्ञ इति श्रुतिः ॥ ५
तामिडेत्येव होवाच मनुर्दण्डधरस्तदा ।
अनुगच्छस्व मां भद्रे तमिडा प्रत्युवाच ह ॥ ६
मित्रावरुणयोरंशे जातास्मि वदतां वर ।
तयोः सकाशं यास्यामि न मां धर्मो हतोऽहनत् ॥ ७
सैवमुक्त्वा मनुं देवं मित्रावरुणयोरिडा ।
गत्वान्तिकं वरारोहा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
अंशेऽस्मि युवयोर्जाता देवौ किं करवाणि वाम् ॥ ८
तां तथावादिनीं साध्वीमिडां धर्मपरायणाम् ।
मित्रश्च वरुणश्चोभावूचतुर्यन्निबोध तत् ॥ ९
अनेन तव धर्मेण प्रश्रयेण दमेन च ।
सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ स्वो वरवर्णिनि ॥ १०
आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्येति यास्यसि ।
मनोर्वंशकरः पुत्रस्त्वमेव च भविष्यसि ॥ ११
सुद्युम्न इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु शोभने । C 628 B I. 10. 15 P I. 10. 15

इष्ट्यां) V2 D4 भारत- (for भ°) — ^{c}) K1 D2 वंशे (for अंशे). — ^{d}) Ds2 D5 T3 मुनिर् (for मनुर्) V3 आहुतिर् (for °तिम्) Ñ1 आवहत्, G1 आक्षिपत्, G2 5 M आवपत् (for आजुहोत्) D6 T1 2 G3 मुनिराहुतिमाव(T1 °क्षि)पत् — After 4, K1–3 Ñ2 3 V1 2 B1 2 Ds D1–5 T3 ins

164* आहुत्यां हूयमानायां देवगन्धर्वमानुषा ।
तुष्टिं तु परमा जग्मुर्मुनयश्च तपोधना ।
अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहो धनम् ॥

[(L 1) Ñ2 -मानवा , D5 -राक्षसा (for -मानुषा) — (L 2) V1 तुष्टिश्. V1 2 Ds2 D2 3 5 च (for तु) K3 Ñ3 V1 2 B1 Ds D1–3 ऋषयश् (for मुन°) Ñ2 ऽथ (for च) — V2 Ñ3 B1 Ds2 om line 3 , Ds1 reads it on marg — (L 3) K3 ऽद्य- (for ऽस्य) K1 ऽद्भुतम् , Ds1 हुतम् (for धनम्) K2 Ñ2 D4 5 T3 अहोऽस्य श्रुतमद्भुतम् , B2 अहो वीर्यमहोऽद्भुतम् (for ^{b})]

5 ^{b}) Ś1 -भूषणा (for -भूषिता) — ^{d}) K2 4 (marg) Ñ1 V1 3 B Ds D1 4 (*sup lin*) 5 G4 इला, T4 M1 2 इळा (for इडा) D6 T1 2 G1–3 5 M4 इळा (T1 G1–3 °ला) जज्ञ इति नः श्रु(M4 तच्छ्रु)तम् (hypermetric)

6 D4 reads 6^{a} on marg — ^{a}) Some Mss इला and इळा (for इडा) G2 स (for [ए]व) — ^{b}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–5 T3 4 G4 स्वयम् ; K3 V2 Dn D6 T2 G1 तथा (for तदा) — ^{c}) Ś1 एव , K1 3 D1 एहि (for भद्रे) D6 T1 2 G1–3 5 M4 भद्रे मामनुगच्छेति — ^{d}) Some Mss इला and इळा (for इडा) K2 तामिलामित्युवाच ह, V2 तमिडा प्रत्यभाषत — Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1 3–6 T2–4 G M4 ins after 6 D2 after 6^{ab}

165* धर्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिम् ।

[D2 transp ^{a} and ^{b} Before 165*, Ñ1 ins इलोवाच G2 धर्मयुक्त (for पुत्रकाम). M4 महीपति (for प्रजापतिम्)]

7 Before 7, Dn1 D3 ins इन्द्र , some Mss इडा. T2 partly damaged — ^{b}) K1 तपतां (for वदतां). — G1 reads 7^{cd} after 10 — ^{c}) T4 गच्छामि (for यास्यामि) — ^{d}) D1 2 मा (for न) Ś1 K3 हतो भवेत्; Ñ1 3 V1 3 B Dn Ds G4 हतोऽवधीत् , T3 4 विरुध्यते (for हतोऽहनत्) K2 मा गाद्धर्मो हतो महान् , K4 D3 G2 3 मा मा (D3 मां , G3 च) धर्मो हतो भवेत् , Ñ2 V2 मा मा (V2 मां) धर्मो हतो वधीत् , D4 मा धर्मोऽहमितो भवेत्; D6 T1 मम धर्मो हि(T1 ह)तो भवेत् , G1 5 M4 ममाधर्मो गतो भवेत्

8 T2 partly damaged — ^{a}) D3 देव , D4 G2 देवी (for देवं) — ^{b}) Some Mss इला and इळा (for इडा). — ^{c}) M1–3 महाभागा (for वरारोहा) — ^{d}) G2 चेदम् (for वाक्यम्) — ^{e}) K1–3 V2 D2 6 T1–3 G1–4 ऽस्मिन् ; M4 तु (for ऽस्मि) — After 8, K2–4 Ñ2 3 V B D (except D2) ins

166* मनुना चाहमुक्ता वै अनुगच्छस्व मामिति ।
[K3 [अ]स्मि , D4 [अ]पि (for वै)]

9 ^{b}) Some Mss इलां and इळां (for इडां) Ds1 इलीं धर्मपरायणीं — ^{d}) Ds1 D6 T1 2 G3 5 M4 अब्रूतां ; M1–3 आहतुर् (for ऊचतुर्). Ś1 ऊचतुस्तन्निबोधत

10 ^{a}) B3 om (hapl) from धर्मेण up to सत्येन चै (in 10^{c}) Ś1 K1 3 धर्मज्ञे (for धर्मेण). — ^{b}) D5 वा (for च) — ^{c}) D6 T1 2 G1 5 [ए]व च (by transp), M1–3 तव — After 10, G1 reads 7^{cd}

11 ^{a}) M1–3 वै (for त्वं) — ^{b}) D2 च (for [इ]ति). Ś1 K1 3 Dn कन्या (Ś1 °न्ये) ख्यातिं गमिष्यसि — ^{c}) Ś1 K1 3 B2 (marg) Dn D3 T3 4 G2 4 5 M2 वंशधरः (for °कर) — ^{d}) M3 गरीयांश् (for त्वमेव) K1 जनिष्यसि , Ñ1 करि° (for भवि°)

12 D5 reads 12 on marg — ^{a}) Ś1 (*sup lin.*) प्रद्युम्न (for सु°) D3 चेति (for इति) — ^{b}) K3 विश्रुत-

जगत्प्रियो धर्मशीलो मनोर्वंशविवर्धनः ॥ १२
निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितुरन्तिकम् ।
बुधेनान्तरमासाद्य मैथुनायोपवर्तिता ॥ १३
सोमपुत्राद्बुधाद्राजंस्तस्यां जज्ञे पुरूरवाः ।
जनयित्वा ततः सा तमिडा सुद्युम्नतां गता ॥ १४
सुद्युम्नस्य तु दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ।
उत्कलश्च गयश्चैव विनताश्वश्च भारत ॥ १५
उत्कलस्योत्तरा राजन्विनताश्वस्य पश्चिमा ।
दिक्पूर्वा भरतश्रेष्ठ गयस्य तु गया स्मृता ॥ १६
प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरमरिंदम ।
दशधा तद्गतं क्षत्रमकरोत्पृथिवीमिमाम् ॥ १७
इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ।
कन्याभावाच्च सुद्युम्नो नैनं गुणमवाप्तवान् ॥ १८
वसिष्ठवचनाच्चासीत्प्रतिष्ठाने महात्मनः ।
प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुद्युम्नस्य कुरूद्वह ॥ १९
तत्पुरूरवसे प्रादाद्राज्यं प्राप्य महायशाः ।

(for शोभने)

13 ^{c}) Ñ2 सान्तरम् (hypermetric), M3 [आ]श्रमम् (for [अ]न्तरम्) — ^{d}) Ś1 K3 V2 B1 2 (orig) 3 Dn Ds T2 4 -मन्त्रिता, K2 Ñ2 3 V1 3 B2 (marg) D2–5 T3 G2 -पादिता, K4 D1 याचिता, G4 चक्रमे (for -वर्तिता)

14 ^{a}) D6 T2 G1 2 M1 2 राजा (for राजंस्) — ^{b}) Ś1 तया, K1 3 पुत्रो, D3 तस्माज् (for तस्यां) — ^{c}) K3 Dn D5 सुतं (for ततः) Ñ1 तस्माद् (for सा तम्) — ^{d}) Some Mss इला and इळा (for इडा)

15 ^{d}) Ś1 K1 3 Dn वीर्यवान् (for भारत)

16 ^{a}) D2 उत्कलस्योत्कलं राष्ट्रं — ^{b}) D6 T2 G1 4 5 विनीताश्वस्य (for विन°) — ^{c}) G3 पूर्वा दिग् (by transp) — ^{d}) K Ñ2 3 V B2 (marg as in text) 3 D (except D6) पुरी (D4 °रम्) (for स्मृता)

17 ^{a}) D3 तस्मिन् (for तात) — K2 reads 17^{c}–18^{b} on marg — ^{c}) T1 तु (for तद्) K1 2 Ñ2 3 V B Dn1 Ds D1 5 T G2 4 दधत्, K4 D2 पुन, Ñ1 इदं, M अथ (for गतं) B2 Dn2 Ds1 D2 6 क्षेत्रम् (for क्षत्रम्) D3 4 दशधा तत्सुतः (D4 °त्रवं) क्षेत्रम् — After 17, all Mss (except Ś1 K1 Ñ1 T1 M1–3) ins

167* यूपाङ्किता वसुमती यस्येयं सवनाकरा ।

[K3 यूपाकारा, M4 °न्विता (for °ङ्किता) D3 च पृथिवी (for वसुमती). D3 तस्य (for यस्य). T3 यस्येय सवनार्णवा (for ^{b})]

18 ^{a}) K4 पितुर्, Ñ2 श्रेष्ठ- (for ज्येष्ठ-) K2 4 D1 M1–3 -दायाद्यं; Ñ1 D4 G1 -दायादं (for °दो) — ^{b}) D3 अवाप्नुयात् (for °प्तवान्) — Ś1 om (hapl) 18^{cd}, B1 reads it on marg — ^{c}) K2 4 Ñ2 3 B2 3 Ds1 D1–6 T1–3 G1 3 5 M4 तु (for च) — ^{d}) K2 Ñ2 D1–3 5 तद्, Ñ3 V B2 3 Ds1 T3 4 [ए]तद्, D6 [ए]वं, T1 G3 5 M1, 3 [ए]तं; M2 तं (for [ए]नं) D3 अवाप्नुयात् (for °प्तवान्) K4 D4 न तद्राज्यमवाप्तवान्, T2 G1 नैव तं गुणमाप्तवान्

19 Ds2 transp 19^{ab} and 19^{cd} — ^{a}) Some Mss वशिष्ठ- (for वसिष्ठ-) Ś1 K Ñ2 V B2 3 Dn D3 4 तु (for च) — ^{b}) K2–4 Ñ V1 2 B Dn Ds T G प्रतिष्ठाने (for °ष्ठानं) — ^{c}) M2 शीलस्य (for राजस्य) D3 प्रतिष्ठानं महाराज — ^{d}) K Ñ V B1 Dn D2 5 कुलोद्वह, D1 [अ]करोद्विभु, D4 कुलोद्भव (for कुरूद्वह)

20 ^{ab}) K3 राजा ईड्यं (for प्रादाद्राज्यं) D4 चापि, M3 प्राप, M4 प्राप्तं (for प्राप्य) — After 20^{ab}, K1 3 D4 ins

168* चक्रवर्ती महाराज बभूव जनमेजय ।

— K1 3 D4 repeat 20^{cd} after 169* K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–3 5 6 T2–4 G M4 ins after 20^{ab} K1 3 D4 after the first occurrence of 20^{cd}

169* सुद्युम्न कारयामास प्रतिष्ठाने नृपक्रियाम् ।
धृष्णुकश्चाम्बरीषश्च दण्डश्चेतीह ते त्रयः ।
यश्चकार महात्मा वै दण्डकारण्यमुत्तमम् ॥
वन तल्लोकविख्यातं तापसानामनुत्तमम् ।
तत्र प्रविष्टमात्रस्तु नर पापात्प्रमुच्यते ॥ [5]
सुद्युम्नश्च दिवं यात ऐडमुत्पाद्य भारत ।

[(L 1) G3 नृपस्तदा, M1 नृपक्रिया (for °क्रियाम्) — After line 1, Bom and Poona eds ins :

169A* उत्कलस्य त्रय पुत्रास्त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।

—(L 2) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds T3 4 धृष्टकश्च; K3 वृष्टद्युश्च, D2 वृष्णग्वै स, D4 5 वृष्णुश्चैव, G2 वृष्णिकश्च (for धृष्णु°) K2–4 Dn D1 5 सुतास्, Ñ2 V2 T2 G3 5 ह ते (for [इ]ह ते) Ñ3 V1 3 B Ds T3 4 M4 दण्डकश्चेति ते त्रय (for ^{b}) —(L 4) K4 च, V3 तु (for तल्) Ds2 अत्र (for लोक-) —(L 5) Dn1 यत्र (for तत्र) Ñ2 तत्प्रतिष्ठान तु नर, Ñ3 V1 3 Dn2 D5 6 T2 G1 5 M4 त(Dn2 य)त्र प्रतिष्ठ(G5 °विष्ट)मानस्तु (for ^{a}) Ñ2 सद्य (for नर) D3 पापै (for पापात्). —(L. 6) V2 तु (for च). K3 याति (for यात).

मानवेयो महाराज स्त्रीपुंसोर्लक्षणैर्युतः ॥ २०
नरिष्यतः शतं पुत्रा नाभागस्य तु भारत ।
अम्बरीषोऽभवत्पुत्रः पार्थिवर्षभसत्तम ॥ २१
धृष्णोस्तु धार्ष्णिकं क्षत्रं रणधृष्टं बभूव ह ।
शर्यातेर्मिथुनं चासीदानर्तो नाम विश्रुतः ।
पुत्रः कन्या सुकन्या च या पत्नी च्यवनस्य ह ॥ २२
आनर्तस्य तु दायादो रेवो नाम महाद्युतिः ।
आनर्तविषयश्चासीत्पुरी चासीत्कुशस्थली ॥ २३
रेवस्य रैवतः पुत्रः ककुद्मी नाम धार्मिकः ।
ज्येष्ठः पुत्रशतस्यासीद्राज्यं प्राप्य कुशस्थलीम् ॥ २४
स कन्यासहितः श्रुत्वा गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके ।
मुहूर्तभूतं देवस्य मर्त्यं बहुयुगं प्रभो ॥ २५ C 646 B I 10 35 P I 10. 35

Some Mss ऐलम् (for ऐडम).]
— ^{c}) K1 (first time) T2 माननीयो , K1 3 (both second time) मानवो यो (for °वेयो) — ^{d}) Ñ2 वृत (for युत) Ś1 स्त्रीपुंसोर्लक्षणं प्रभु· — K1. 3 D4 ins after the second occurrence of 20^{cd}. K2 4 Ñ V B Dn D1 2. 5 6 T3 4 G2 4 Bom and Poona eds after 20

170* धृतवास्तमिडेत्येवं सुद्युम्नश्चेति विश्रुत ॥

[K3 Ñ2 ताम्, Dn G2 4 य (for तम्) Some Mss इला (for इडा) K1 इलेति नाम धृतवान् (for ^{a}) V1 B3 Ds इति च (by transp), Bom and Poona eds चाति- K1 पश्चात्सुद्युम्नविश्रुत (for ^{b})]

D1 2 5 cont K2 ins after 22^{ab}

171* पृषध्रो हि वधित्वा तु गुरोर्गां जनमेजय ।
शापाच्छूद्रत्वमापन्न पुत्रस्तस्य महात्मनः ॥

[= (var) 37 — (L 1) D2 हिंसयित्वा (for हि वधित्वा) — (L 2) D5 आपन्नमूचुस् (for °न्न पुत्रम्)]

21 ^{a}) D6 नरिष्यते , T2 G2 4 °ष्यन्ते. , M4 °ष्यन्त (for °ष्यत:) Ś1 K2 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 शका (for शतं) K1 नरिष्यन्तादम पुत्रो , K3 4 G5 °ष्यन्त (G5 °न्ते) शका पुत्रा , T4 °ष्यन्तश्च भा पुत्रा — ^{b}) Ds M3 4 च (for तु) — ^{d}) K3 Ñ1 2 V B Dn Ds D2 5 T G1 3–5 M4 -सत्तम· (for °म) D3 नृपति· श्रेष्ठता गत. , M1–3 तस्य पार्थिवसत्तम

22 ^{a}) K4 Ñ1 V3 B1. 3 Dn Ds D1 T3 4 धार्ष्टक , D3 धार्ष्ण्यकं ; D5 T1 2 धार्ष्टिकं , G4 धार्ष्णुकं , M1–3 धार्मिकं (for धार्ष्णिकं) K1 धृष्टस्य धार्ष्टकं क्षेत्रं , K2 Ñ2 धृष्टस्य धार्त (Ñ2 °ष्टं)कं क्षत्रं , K3 धृष्णो. सुधार्ष्टक क्षत्र , Ñ3 धृष्टोस्तु धार्ष्टकं पुत्रं ; V1 2 B2 धृष्णोस्तु धार्ष्टकं पु(B2 क्षे)त्रं , D1 धृष्णोश्च धार्ष्णकं क्षत्रं , D4 धृष्णो सुवार्ष्णकं क्षेत्रं , D6 G2 5 धृष्णोस्तु धार्ष्टिकं क्षेत्रं , M4 धृष्णोस्तु धार्षकं क्षात्रं — ^{b}) Ś1 रणवृष्णं , K4 रणे धृष्टं , K2 D2 रणधृष्यं , V3 D1 °धृष्णं ; D6 T2 G1 2 4 5 M4 °धृष्णु ; G3 रतिधृष्णुर् (for रणधृष्टं) — After 22^{ab}, K2 ins 171* — Ś1 K1 3 4 Ñ2 V2 Dn D2–5 ins after 22^{ab} K2 (marg) D1 cont. after 171*.

172* करूषस्य तु कारूषा क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ।
सहस्र क्षत्रियगणो विक्रान्त संबभूव ह ॥
नाभागारिष्टपुत्राश्च क्षत्रिया वैश्यतां गता. ॥
प्रांशोरेकोऽभवत्पुत्र प्रजापतिरिति श्रुत. ।
नरिष्यन्तस्य दायादो राजा दण्डधरो दम ॥ [5]

[Line 1 = 36^{cd} — (L 1) D2 च (for तु) K3 कारूष्या , D1 माहिष्या (for कारूषा) D4 कुरुषस्य तु माहिष्याः (for ^{a}) — V2 D4 om line 2 — (L 2) K2 D1 2 -गणा (for -गणो) — (L 3) K3 D1 तु , D2 ते (for च) Ñ2 V2 नाभागस्य तु पुत्राश्च , D4 5 नभोगा(D5 °ने)दिष्टपु° (for ^{a}) — Line 4 = 178* — (L 4) K2 D1 2 नरिष्यतो (for प्रांशोरेको) K2 Dn D1 5 शर्यातिरिति विश्रुत , D2 4 प्रजातिरिति विश्रुत (for ^{b}) — K2 Dn2 D1 2 5 om line 5 — (L 5) D4 नरिष्यतस्य (for °ष्यन्तस्य) D3 राजन् (for राजा) V2 राजा दण्डधरोपम (for ^{b})]

— ^{c}) Ñ1 2 V2 B1 3 Dn Ds D3 4 6 T2 G3 5 M4 तु (for च) — ^{d}) D2 धार्मिक , D6 T1 2 G1–3 5 पार्थिव· , M3 वैश्रुत· (for विश्रुत) — T1 partly damaged for 22^{ef} — ^{e}) यत्र (for पुत्र.) Ś1 Ñ2 Ds2 D5 6 G3 सुकन्या (for कन्या सु) K1 3 B1 Dn सुकन्याख्या , D2 °न्या तु (for °न्या च). — ^{f}) Ś1 सा पत्नी , D3 4 पत्नी या (D3 सा) (by transp) K1 3 Dn D2 T4 M1 3 तु , K2 Ñ3 V1 D3 T2 G1 च (for ह)

23 ^{a}) V1 D6 om , D5 T2 G1 3 5 M4 च (for तु) — ^{b}) T2 G1 3 5 रान्तदेवो (for रेवो नाम) D2 -मुनि (for -द्युति) — ^{c}) M1 2 आनर्तो (for °र्त-) Ś1 V2 B1 Ds M3 [ए]व , Ñ1 [अ]पि (for [आ]सीत्) D6 T1 2 G M4 आनर्त विषये चैव — ^{d}) N (except Ś1 D6) T3 4 [अ]स्य , G5 [ए]व (for [आ]सीत्)

24 ^{a}) T4 रैवताद् (for रेवस्य) — ^{b}) M4 कुकुरा (for ककुद्मी) Ds2 वीर्यवान् , D3 G2 3 पार्थिव (for धार्मिक) — ^{c}) K1 -शताच्चासीद् , T2 G1 शत त्वा° , G4 -शतस्यापि (for °स्यासीद्) — ^{d}) D3 पुरी चास्य कुशस्थली — For 24^{cd}, T3 subst

173* तस्य पुत्रशतं त्वासीत्कन्या चापि कुरुद्वह ।

25 ^{b}) K3 ऽन्तिकम् — ^{c}) K3 मुहूर्तभेदं तत्रेदं ; D6 मूर्तभूतं तु देवस्य. — ^{d}) K3 4 यातं ; V3 Ds D1 (*sup. lin.*). 3

आजगाम युवैवाथ स्वां पुरीं यादवैर्वृताम् ।
कृतां द्वारवतीं नाम्ना बहुद्वारां मनोरमाम् ।
भोजवृष्ण्यन्धकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः ॥ २६
ततस्तद्रैवतो ज्ञात्वा यथातत्त्वमरिंदम ।
कन्यां तां बलदेवाय सुव्रतां नाम रेवतीम् ॥ २७
दत्त्वा जगाम शिखरं मेरोस्तपसि संश्रितः ।
रेमे रामोऽपि धर्मात्मा रेवत्या सहितः सुखी ॥ २८

जनमेजय उवाच ।

कथं बहुयुगे काले समतीते द्विजर्षभ ।
न जरा रेवतीं प्राप्ता रैवतं च ककुद्मिनम् ॥ २९
मेरुं गतस्य वा तस्य शार्यातेः संततिः कथम् ।
स्थिता पृथिव्यामद्यापि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ३०

वैशंपायन उवाच ।

न जरा क्षुत्पिपासे वा न मृत्युर्भरतर्षभ ।
ऋतुचक्रं प्रभवति ब्रह्मलोके सदानघ ॥ ३१
ककुद्मिनस्तु तं लोकं रैवतस्य गतस्य ह ।
हृता पुण्यजनैस्तात राक्षसैः सा कुशस्थली ॥ ३२
तस्य भ्रातृशतं त्वासीद्धार्मिकस्य महात्मनः ।

(marg) G2. 3 5 गतं, B2 (marg) D2 मत, D6 T1 2 G1. 4 M मत्वा (for मर्त्य) K3 तस्य (for बहु-) Ś1 तदा; V2 B3 विभो, D2 3 प्रभो, D6 T2 G1 3 4 प्रभुः, T1 G5 M4 प्रभुं (for प्रभो)

26 [a]) K1 (*sup lin*) 2 4 Ñ2 3 V B1 2 (marg as in text) D1 2 4 5 T3 4 जवेन, D3 पुनश्च, D6 तु तेन, M3 इहैव (for युवैव) — [b]) G1 सांप्रतं (for स्वां पुरीं) K3 G4 धृताम्, T3 4 युताम् (for वृ°) — [c]) K3 T3 कृत्वा, Ñ3 वृता, T1 2 G1 गत्वा, G4 मत्वा (for कृतां) K Ñ V1 2 B Dn Ds D1–4 6 T3 नाम (for नाम्ना) — [f]) D6 G2 5 वसुदेव- (for वा°)

27 [a]) K1 ततः स; K3 Ñ2 D5 ततस्तु, D3 6 ततस्तां, T1 M4 तत्रैव (for ततस्तद्) T2 G1- 3 5 तत्रैव च ग(T2 G1 चाग)तो ज्ञात्वा (G5 राजा); G4 तत्रैव च गताञ्ज्ञात्वा — [b]) D6 G2. 5 याथातथ्यम्, T2 G1 यथा तस्याम्, G3 M4 यथा तथ्यम् (for °तत्त्वम्) K1 T3 अरिंदमः G4 याथातथ्यमरिंदम — [c]) D6 T1 G3 -भद्राय (for -देवाय) — [d]) Ś1 Ñ1 B1 Ds2 D6 T3 G1. 2 M4 सुभद्रां; B3 T1 G3–5 सुप्रभां (for सुव्रतां). M1–3 अथ (for नाम)

28 [a]) Ñ3 V1 जगाम दत्त्वा शिखरं — [b]) Ś1 K1 3 Ñ2 B2 (marg as in text) Dn D4 6 T1 संस्थित; D3 सुव्रत (for संश्रित.) — After 28[ab], B2 (marg) ins

174* रोहिण्या सहितश्चन्द्रो यथा शच्या शचीपतिः ।

— [c]) Ś1 (*sup. lin* as in text) मेने (for रेमे) B3 स्थ (for ऽपि). — [d]) D6 T1 2 4 G M4 प्रभु (for सुखी) — After 28, K2 Ñ3 V B Dn Ds D4 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* Ds2 D4. — *Mention of Khila* · K2 V3 B Dn Ds1 D4. — *Adhy name :* K2 Ñ3 V B1 वैवस्वतकुलोत्पत्ति., B2. 3 Ds ऐलोत्पत्ति — *Adhy no.* : V2 Dn Ds2 10, B1 9].

29 M3 om 29–30 (with ref) — [a]) K1 3 4 Dn D3 G1 बहुतिथे, T2 °विधे (for °युगे) — [b]) Ś1 K Ñ2 3 V1 3 Dn Ds1 D1–3 5 T3 4 द्विजोत्तम (for द्विजर्षभ) — [c]) M1 2 प्राप (for प्राप्ता) — [d]) K4 om; V2 3 B1 3 Dn M1 2 वा (for च)

30 M3 om 30 (cf v 1 29) — [a]) K4 यातस्य (for ग°) — [b]) Some Mss शर्याते (for शा°) Ś1 सुरति· (for संतति) — [c]) G4 स्मृता (for स्थिता) — [d]) D2 तन्मुने (for तत्त्वतः) B3 श्रोतुमिच्छामहे वयम्

31 [a]) K1 2. 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 5 T3 4 क्षुत्पिपासा K4 V1 G4 च (for वा) —K3 om 31[cd]. — [c]) K2 नातुरत्वं (for ऋतुचक्रं) Ñ1 T2 G प्रभवते, V3 प्रतरति, Ds2 D4 न भवति (for प्रभ°) D6 मृत्युचक्रभयं तात; M कालचक्रं प्रभवते — [d]) D6 T2 G M सनातने, T1 पुरातने (for सदानघ)

32 [a]) K3 च (for तु) Ś1 स्वर्लोकं; V2 3 B Ds G5 M3 लोकं तं (by transp), D6 T1 2 G1–4 M1 2. 4 लोकान्तं. — [b]) Ñ3 V1 [आ]गतस्य (for ग°) Ñ1 रैवतसहितस्य वै. — [c]) V3 वृता; D6 हता; T1 2 G1 5 M1 2 4 हृता (for हता). — [d]) K1 3 Dn च, K2 4 Ñ2 3 V1 D1–4 T2. 4 तु (for सा).

33 [a]) Ś1 K1 3 V2 D3 पुत्र- (for भ्रातृ-) K1 3 Ñ1 Dn D5. 6 T G च (for तु). — [b]) T3 4 कुरूद्वह (for महात्मन) — [c]) D3 छेद्यमान, D5 युध्य° (for वध्य°) — [d]) K1 2 V B2 Ds D3 4 T2 G1 प्राक्रामद्; K3 Dn1 प्राव्रवद् (for प्राक्रमद्) K3 D6 अप्युत (for अच्युत) K4 Dn2 M4 दिशः प्राद्रवदच्युतम्, B3 D1 2 5 T1 3. 4 G2 4 दिशः प्राक्रामदच्युतम्. — K4 Ñ1 V1 B Dn Ds D5 6 T G M1. 3 4 ins after 33 : Ñ2 V2 3 cont after 176*

175* विद्भुतस्य च राजेन्द्र तस्य भ्रातृशतस्य वै ।

तद्बध्यमानं रक्षोभिर्दिशः प्राक्रमदच्युत ॥ ३३
अन्ववायस्तु सुमहांस्तत्र तत्र विशां पते ।
तेषां ये ते महाराज शार्याता इति विश्रुताः ॥ ३४
क्षत्रिया भरतश्रेष्ठ दिक्षु सर्वासु धार्मिकाः ।
सर्वशः सर्वगहनं प्रविष्टाः कुरुनन्दन ॥ ३५
नाभागस्य तु पुत्रौ द्वौ वैश्यौ ब्राह्मणतां गतौ ।
करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ॥ ३६
पृषध्रो हिंसयित्वा तु गुरोर्गां जनमेजय ।
शापाच्छूद्रत्वमापन्नो नवैते परिकीर्तिताः ॥ ३७
क्षुवतस्तु मनोस्तात इक्ष्वाकुरभवत्सुतः ।
तस्य पुत्रशतं त्वासीदिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणम् ॥ ३८
तेषां विकुक्षिर्ज्येष्ठस्तु विकुक्षित्वादयोधताम् ।
प्राप्तः परमधर्मज्ञः सोऽयोध्याधिपतिः प्रभुः ॥ ३९
शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पञ्चशतं स्मृताः ।
उत्तरापथदेशस्य रक्षितारो विशां पते ॥ ४०
चत्वारिंशदथाष्टौ च दक्षिणस्यां तथा दिशि । C 663 B I 11 15 P I 11. 15

[Ñ1 V2 D5 T1 3 4 G2 4 M3 तु, G5 om (for च).] K4 Ñ1 V1 B Dn Ds D5 T3 4 cont · K1–3 Ñ2 V2 3 D1–4 ins after 33

176* तेषां तु ते भयाक्रान्ता क्षत्रियास्तत्र तत्र ह ।
[D5 पराक्रान्ता (for भया°)]

34 ^{a}) Dn2 अन्वयो यस् (for °वायस्) D1 2 अभ्य-धावंस्तु संत्रस्तास् — ^{b}) D4 वर (for पते) — ^{c}) K1 3 B2 3 D3 6 T1. 3 4 G1 M4 तेषामेते, K2 Ñ2 3 V1 2 B1 Dn D1. 2 4 5 येषामेते, K4 एवमेते, V3 तेषां त्वेते, M1 तेषां वै ते (for तेषां ये ते) — ^{d}) Some Mss शर्याता

35 V2 om 35^{ab} — ^{b}) Ñ1 V3 B विश्रुताः, M1–3 संश्रिता (for धार्मिका.) — ^{c}) T2 G1 2 M4 -वर्णानां (for -गहनं) K1–3 Ñ V1 B2 3 Dn Ds D1 3–6 T3. 4 G4 सर्वश. (D4 5 T3 °त·) पर्वतगणान्, T1 G3 5 सर्वगा (G5 °गर्वा.) सर्ववर्णानां, M1 2 स सर्वग· सर्वजनान् (M2 [orig] °नम्), M2 (inf lin) स सर्वश· (M2 °ग.) सर्वगणान् — After 35, T3 ins.:

177* तेषु तत्र कृपां चक्रे ब्रह्मा लोकपितामहः ।

36 ^{a}) K1 D5 transp पुत्रौ and द्वौ Ś1 M4 ना(M4 न)भागारिष्टस्य सुतौ, B Dn Ds D2 °रिष्ट(Dn1 °दिष्ठ)पुत्रौ द्वौ, D3 °रिष्टस्य द्वौ पुत्रौ, D6 नाभानेदिष्टस्य सुतौ, T1 2 G1–3 5 M1–3 नाभा(T1 2 °गा)रिष्टस्य तु सुतौ — ^{c}) Some Mss करूशस्य (for °षस्य) K1 D4 T1 4 G2–4 च (for तु) Some Mss कारूशा (for °षा) — K4 om. 36^{d} — ^{d}) K3 युधि, D5 चैव (for युद्ध-) — After 36, Ś1 K1 3 Ñ1 V2 Dn G4 ins ·

178* प्रांशोरेकोऽभवत्पुत्र प्रजापतिरिति श्रुत. ।
[K1 श्रुतम्; V2 श्रुति (for श्रुत) Ś1 Ñ1 G4 प्रजातिरिति न श्रुतम् (for ^{b})]

37 =(var)171*. ^{a}) Ñ1 D3 G5 M1 3 वृषध्रो, T3 4 पृष-द्रुर्, G4 वृषेन्द्रो (for पृषध्रो) — ^{c}) V3 damaged G3 शस्रः (for शापाच्) — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 V1 D1 5 M3 तव (for परि-). — After 37, all Mss. (except Ś1 M1–3) ins ·

179* वैवस्वतस्य तनया मनोर्वै भरतर्षभ ।

38 ^{a}) V2 3 क्षरतस् (for क्षुवतस्) T1 3 4 G2 4 च (for तु) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–4 T3 4 पुत्र (for तात). — ^{b}) K2 4 Ñ3 V1 3 D1 3 4 T4 तत, D2 पुन (for सुत.) — After 38^{ab}, K4 reads 39^{cd}, repeating it in its proper place — ^{c}) D6 T1 G5 M3 च (for तु) — ^{d}) Ś1 D1 G2 -दक्षिण, M4 °णा (for °णम्)

39 ^{a}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1 2 4 5 T3 4 तेषां ज्येष्ठो विकुक्षिस्तु, D3 ज्येष्ठोऽभवद्विकुक्षिस्तु — ^{b}) K4 अयोधनम्, Ñ2 °धयत्; D2 6 M1–3 °ध्यताम्; T1 °धत· (for °धताम्). — K4 reads 39^{cd} for the first time after 38^{ab} — ^{c}) D4 प्रीत (for प्राप्त) K4 (first time) वीर्यवान्धर्मसंपन्न — ^{d}) Ś1 विभो, K1 3 Dn बभौ, K4 (first time) स्मृत, M1 2 महान् (for प्रभु)

40 K4 om 40–41 — ^{b}) Ś1 K2 पञ्चशता; K1 Ñ V2 B1 2 Ds D1 2 4 पञ्चाशतः, B3 पञ्चशत, D3 (marg) T1 पञ्चदश, D5 T3 M1 पञ्चाशतं (for पञ्चशतं) K3 Dn. पुत्रा. पञ्चाशदुत्तमा, D3 पुत्रा पञ्चाशदव्यया — ^{c}) D3 -देशेषु, T1 देशस्था (for देशस्य) — ^{d}) Ś1 K1 3 Dn महीक्षितः, T4 महीपते (for विशां पते)

41 K4 om 41 (cf v.l 40) — ^{a}) Ds D2 4 6 T1 2 G1 3 5 M तथा (for अथ) — ^{c}) K1 (marg) T1. 3 G3–5 शशाद·, M4 वसादि· (for °ति·) Ñ1 चास्य, D2 तस्य (for चान्ये) K2 Ñ2 3 V B1 2 D1 3–5 शशाद-प्रमुखास्तस्य (V2 3 B1 2 °श्चान्ये), T4 वंशादिप्रमुखास्तस्य. — ^{d}) Ś1 K1 D6 T1 2 G1 3–5 M4 महीक्षित. (for विशां पते) — After 41, K1 Ñ2, 3 V B1 2 Dn Ds D3 5 ins.

180* इक्ष्वाकुस्तु विकुक्षिं वै अष्टकायामथादिशत ।
मांसमानय श्राद्धार्थं मृगान्हत्वा महाबल ॥

[(L 1) Ds1 reads from इक्ष्वाकुस्तु up to मास-मानय (in line 2) on marg. Ds1 विकुक्षिर् (for °क्षिं) V2

वसातिप्रमुखाश्चान्ये रक्षितारो विशां पते ॥ ४१
श्राद्धकर्मणि चोदिष्टे अकृते श्राद्धकर्मणि ।
भक्षयित्वा शशं तात शशादो मृगयां गतः ॥ ४२
इक्ष्वाकुणा परित्यक्तो वसिष्ठवचनात्प्रभुः ।
इक्ष्वाकौ संस्थिते तात शशादः पुरमावसत् ॥ ४३
अयोधस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ।
अनेनास्तु ककुत्स्थस्य पृथुरानेनसः स्मृतः ॥ ४४
विष्टराश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मादार्द्रस्त्वजायत ।
आर्द्रस्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्तस्य चात्मजः ॥ ४५
जज्ञे श्रावस्तको राजा श्रावस्ती येन निर्मिता ।
श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महीपतिः ॥ ४६
कुवलाश्वः सुतस्तस्य राजा परमधार्मिकः ।
यः स धुन्धुवधाद्राजा धुन्धुमारत्वमागतः ॥ ४७

जनमेजय उवाच ।

धुन्धोर्वधमहं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
यदर्थं कुवलाश्वः सन्धुन्धुमारत्वमागतः ॥ ४८

तु (for वै) — (L 2) Ds कव्यार्थं (for श्राद्धार्थं) B2 Ds2 मृग (for मृगान्)]

42 ^{a}) Ñ1 2 V2 B2 3 Ds2 D5 6 T1 3 4 G2–5 M1 2 4 चोदिष्टम्, T2 चादिष्टम्, G1 चादिष्टे (for चोदिष्टे) — ^{b}) G1 त्वकृते (for अ°) — ^{c}) K4 प्रायाच् (for तात) — ^{d}) K4 शशादत्वं वनं गत

43 After 43^{ab}, Ñ2 3 V1 3 ins

181* शशादनाच्छशादोऽभूच्छशादो वनमाविशत् ।

— ^{c}) K2 V2 B3 (marg as in text) D1 राज्य, V3 यज्ञे, Dn राजा; D2–5 T3 4 राज्ये (for तात) K3 इक्ष्वाकौ सस्थितं राज्यं — ^{d}) K1 V2 B2 3 तमथ, D2 तामथ, M1 2 न तथा (for पुरम्) K2 D1 शशादनमथाविशत्, K4 Ñ2 V3 Ds D4 5 °स्तम(K4 D4 °दस्ताम, Ñ2 °द तम)थाविशत्, Ñ3 V1 °द पृथिवीपति, D3 °द ससुपाविशत्, D6 T G M4 °दमभिषेचयत्, M3 °दोऽभून्महीपति — After 43, Ñ2 3 V1 3 ins.

182* प्राप्त परमधर्मात्मा योऽयोध्याधिपतिक्रियाम् ।

44 ^{a}) N (except Ś1) T G M1 4 शशादस्य (for अयोधस्य) — After 44^{ab}, all Mss (except Ś1 T1 M1–3) ins.

183* इन्द्रस्य वृषभूतस्य ककुत्स्थोऽजयतासुरान् ।
पूर्वमाडीबके युद्धे ककुत्स्थस्तेन स स्मृत ॥

[L. 2) K1 4 आर्टाबके; K2 आलीयके, K3 Dn Ds1 (marg) D2 देवासुरे, D6 मारीचके, T2 G1 आदियुगे, G2 च्यडिम्बके, G3 आलिबके, G5 आलिबके, M4 आसीद्गलि- (for आडीबके) Ñ2 V1 2 B2 D3 5 6 T2 G1 3 M4 सस्मृत, V3 सस्तुत, D4 सवृत; T3 हि स्मृत, G4 समित (for स स्मृत) Ñ3 ककुत्स्थेन च स स्मृत (for ^{b}).]

— K1 om (hapl) 44^{cd}. — ^{c}) D4 अनेनेन्द्रं; T3 °ना: स, M3 °नाश्च (for °नास्तु) Ñ1 ककुत्स्थस्तु, M1–3 °स्थात्तु (for °त्स्थस्य) — ^{d}) K4 तस्य सुत, T1–3 G1, 3–5 चानेनस (for आ°) K2 Ñ2 B1 D1 5 G2 M3 सुत (for स्मृत) D6 M4 पृथुश्चानेनस सुतः

45 ^{a}) K2 4 Ñ2 3 V D1–4 T3 सुतस्तस्य (Ñ3 V1 °स्मात्) (for पृथो पुत्रस्) — ^{b}) K3 Dn चार्द्रस् (for आ°) M1 2 तु जज्ञिवान्, M3 ऽप्यजायत (for त्व°) — ^{c}) M1–3 आर्द्रात्तु (for आर्द्रस्य) V2 M1 2 च (for तु) K2 आर्द्रस्य युवनाश्वस्य — ^{d}) K4 शुश्रावस्, Ñ2 V2 D2 3 श्रावन्तस्; T3 नावनस्, T4 पावनस्, G4 श्रावस्तिस् (for °स्तस्) Ś1 G3 श्रावस्तस्यैव भारत, K3 Dn1 D1 6 श्रावस्त(D1 °न्त)स्य तु चात्मजः, Ñ1 G2 M श्रावस्तश्चैव भारत, D4 श्रावस्तस्यापि चात्मज, D6 T1 शावस्क(T1 श्यावक)श्चैव भारत, T2 G1 श्यावस्तै(G1 °स्ति)श्चैव भारत, G5 श्रावस्तं चैव भारत

46 ^{a}) Ñ1 T2 M4 श्यावस्तको, D1 3 श्रावन्तको, D4 G3 5 श्रावस्ततो, D6 स्यावस्करो; T1 श्यावकतो, T3 4 शावस्तको, G1 श्यामस्ततो, M1–3 श्यावस्थको (for श्रावस्तको). G4 जज्ञे शावस्तिना राज्ञा — ^{b}) Ñ1 T1 श्यावस्ती, V2 D1 3 4 श्रावन्ती, T4 G4 M3 शावस्ती, M1 3 श्यावस्थी (for श्रावस्ती). D2 तेन (for येन) T2 G1 श्यावाच्छावस्तन. सुतः — ^{c}) Ñ1 V3 श्यावस्तस्य, D6 T1 श्यावस्कस्य, M1 2 श्यावस्थस्य (for श्रावस्तस्य) T2 G1 श्रा(G1 श्या)वस्तनस्य दायादो, M3 श्यावस्थीयस्य दा° — ^{d}) Ś1 K1 3 Dn T3 महायशाः, K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–6 T1 2 G M4 महातपाः; T4 प्रतापवान् (for महीपतिः)

47 ^{a}) K1 3 V3 कुवल(V3 °ली)याश्व (hypermetric) (for कुवलाश्व.) — ^{c}) K2 D2 6 T2 G1 5 तु, D3 हि (for स)

48 ^{c}) K1 कुवलयाश्व (hypermetric) (for °लाश्वः) K4 D2 M1 2 4 तु, Ñ2 3 V B1 3 Ds1 D1 4 (*sup lin*) M3 स, D3 4 च (for सन्) Ś1 D5 यदर्थं कुवल(D5 °ला)याश्वो; K3 G1 °र्थं कुवलयाश्व सन् (hypermetric), D6 °र्थं कुवलयाश्वस्य (hypermetric).

वैशंपायन उवाच ।

बृहदश्वस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
बभूवाथ पिता राज्ये कुवलाश्वं न्ययोजयत् ॥ ४९
पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु वनं राजा समाविशत् ।
तमुत्तङ्कोऽथ विप्रर्षिः प्रयान्तं प्रत्यवारयत् ॥ ५०

उत्तङ्क उवाच ।

भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत्कर्तुमर्हसि ।
निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुं न हि शक्नोमि पार्थिव ॥ ५१
ममाश्रमसमीपे वै समेषु मरुधन्वसु ।
समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः ॥ ५२
देवतानामवध्यश्च महाकायो महाबलः ।
अन्तर्भूमिगतस्तत्र वालुकान्तर्हितो महान् ॥ ५३
राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुन्धुर्नाम सुदारुणः ।
शेते लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणम् ॥ ५४
संवत्सरस्य पर्यन्ते स निःश्वासं विमुञ्चति ।
यदा तदा मही तात चलति स्म सकानना ॥ ५५ C 681 B I 11. 34 P I. 11. 34

49 a) Dn पौत्राणां (for पु°) K2 Ñ V B Ds1 D1-6 S कुवलाश्वस्य पुत्राणां — After 49ab, all Mss (except Ś1 K1 Ñ1 T1 M1-3) ins

184* सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तो दुरासदाः ।

[V3 D4 T3 4 G2 4 सर्व-, D3 शत (for सर्वे) K4 D1 निपुणा, V2 विख्याता, D4 निष्पन्ना (for निष्णाता)]

— c) T1 M1-3 तं (for [अ]थ) K2-4 Ñ2, 3 V B D T2-4 G M4 बभूवुर्धार्मिका सर्वे — After 49c, all Mss (except Ś1 K1 Ñ1 T1 M1-3) ins

185* यज्वानो भूरिदक्षिणाः ।
कुवलाश्व सुत राज्ये.

[(L 1) V1 यज्ञेन (for यज्वानो) Dn बहु- (for भूरि-) — (L 2) K3 कुवलयाश्व (hypermetric), D1 2 कुवलाश्व- (for °लाश्व). V2 B Ds T2 G1 3-5 M4 पिता (for सुत) T3, 4 ज्येष्ठ (for राज्ये) D6 G2 बभूवुस्त पिता राज्ये]

— d) K2-4 Ñ V B Dn Ds D1 5 T3 4 M1-3 बृहदश्वो (for कुवलाश्वं) D2 बृहदश्वमयोजयत्, D3 4 बृहदश्वोऽभ्ययोज- (D4 °षेच)यत्, D6 T1 2 G M4 बृहदश्वो न्यवेद(G2 3 M4 °श)यत्.

50 a) K3 -संक्रान्तित-, Ds2 -संक्रमित- (for -संक्रामित-) K2, 4 Ñ2 3 V1, 3 D1 2 4 5 च (for तु) — b) All Mss (except Ś1 K1 3 Dn M1-3) विवेश ह (Ñ1 3 V1 3 B Ds स) (for समाविशत) — c) Some Mss उदङ्को (for उत्तङ्को) K2, 4 Ñ2 3 V1 3 D1-5 च, D6 ऽपि (for ऽथ) K4 D1 4 राजर्षि., Ñ3 V1 D6 T1 2 G ब्रह्मर्षि (for विप्रर्षि) — d) Ñ1 D6 T1 2 G M1 4 प्रया(M4 °शा)न्तं प्रत्यषेधयत्

51 Ds1 G2 5 om the ref Some Mss उदङ्क (for उत्तङ्क) — a) K4 रक्षणं मम कात्स्न्र्येन — b) K4 त्वं तावत्; G2 न तथा, G4 5 तत्तथा (for तत्तावत्) — c) K2 D3 M2 कर्तुं (for चर्तुं) — d) M4 च (for हि) Ś1 Ñ3 V2 D6 T3 G2-5 शक्नोषि (for °मि) — After 51, Ś1 K1 3 Ñ2 3 V Ds D4 ins

186* त्वया हि पृथिवी राजन्रक्ष्यमाणा महात्मना ।
भविष्यति निरुद्विग्ना नारण्यं गन्तुमर्हसि ॥
पालने हि महान्धर्मः प्रजानामिह दृश्यते ।
न तथा दृश्यतेऽरण्ये मा ते भूद्बुद्धिरीदृशी ॥
ईदृशो न हि राजेन्द्र धर्मः क्वचन दृश्यते ।
प्रजानां पालने यो वै पुरा राजर्षिभिः कृतः ॥
रक्षितव्या प्रजा राज्ञा तास्त्वं रक्षितुमर्हसि ॥

[(L 4) Ñ2 [अ]न्यथा, D4 मया (for तथा). K3 Ds तपश्चर्तुं महारण्ये. Ñ3 V1 3 नान्यथा दृश्यते राजन् (for a). Ñ2 3 V1 3 transp ते and भूद् — (L 5) Ñ2 3 V1 3 transp. न and हि K3 Ds क्वापि हि (for क्वचन). V1 3 कश्चिद्देशे तु (V3 हि) दृश्यते (for b) — (L 6) Ñ2, 3 V1 3 प्रजानां पालनं त्यक्त्वा इत्थं राजर्षिभिः कृतम् — Ñ2 3 V1 3 om line 7 — (L 7) Ds तात (for राज्ञा).]

52 a) Ś1 K1, 3 Dn Ds2 -समीपे हि; K2, 4 Ñ2, 3 V D1-3 5 °पे तु, D4 T3, 4 °पेषु (for °पे वै). — b) T2 G1 3, 5 सर्वेषु (for समेषु) — d) V B3 Cnp उज्जालक; T2-4 G1, 2 4 M °नुक (for °नक) K1 श्रुति., B2 T3 4 G2, 4 श्रुतः (for स्मृत.) T1 मज्जमानाकृतिस्ततः.

53 b) G3 महामायो (for °कायो) — c) D6 अन्तरूर्मि- (for अन्तर्भूमि-) Ñ2 D1 2 4 M4 तस्य (for तत्र). — d) Ś1 स्थित (for महान्) K3 Dn वालुकान्तर्गतोऽभवत्; T2 G1 °न्त स्थितो महान्.

54 b) K3 Dn नाम्ना (for नाम) K2 4 Ñ V B Ds D1-3 5 6 T G M4 महासुरः, D4 महाबल. (for सुदारुणः). — d) D6 T1 2 G M4 दारुणं यत्नमास्थितः.

55 a) D1 संवत्सरे च पूर्णे तु. — b) K1 स्व- (for स). Some Mss निश्वासं (for नि.°) K1, 3 Dn D4 5 T3, 4 G3, 5 प्र- (for वि-) G4 समुच्छ्वासं स मुञ्चति — c) Ś1 K1 3 Dn D5 भूश्चलति, D1 मही वाताच्; D2 महीनाथ; T1 G3 M4 मही राजन्, M1-3 मही तस्माच् (for मही तात). — d) Ñ2

तस्य निःश्वासवातेन रज उद्धूयते महत् ।
आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकम्पनम् ॥ ५६
सविस्फुलिङ्गं साङ्गारं सधूममतिदारुणम् ।
तेन तात न शक्नोमि तस्मिन्स्थातुं स्व आश्रमे ॥ ५७
तं वारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया ।
लोकाः स्वस्था भवन्त्वद्य तस्मिन्विनिहते त्वया ॥ ५८
त्वं हि तस्य वधायैकः समर्थः पृथिवीपते ।
विष्णुना च वरो दत्तो मह्यं पूर्वं ततोऽनघ ।
तेजसा स्वेन ते विष्णुस्तेज आप्याययिष्यति ॥ ५९
न हि धुन्धुर्महातेजास्तेजसाल्पेन शक्यते ।
निर्दग्धुं पृथिवीपाल चिरं युगशतैरपि ।
वीर्यं हि सुमहत्तस्य देवैरपि दुरासदम् ॥ ६०
स एवमुक्तो राजर्षिरुत्तङ्केन महात्मना ।
कुवलाश्वं सुतं प्रादात्तस्मै धुन्धुनिबर्हणे ॥ ६१

बृहदश्व उवाच ।

भगवन्न्यस्तशस्त्रोऽहमयं तु तनयो मम ।
भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुन्धुमारो न संशयः ॥ ६२
स तं व्यादिश्य तनयं राजर्षिर्धुन्धुनिग्रहे ।
जगाम पर्वतायैव तपसे संशितव्रतः ॥ ६३
कुवलाश्वस्तु पुत्राणां शतेन सह पार्थिवः ।

चरति (for चलति). Ñ1 B Ds M3 नराधिप , G4 चकार स· (for सकानना). Ś1 K1 3 Dn D5 सशैलवनकानना

56 [a]) Some Mss निश्वास- — [b]) D6 T1 धुन्धूयते (for उद्धू°) Ds1 महान् (for महत्) — [c]) D2 -मार्गम् , D6 -रथम् ; G1 -पदम् (for पथम्) Ś1 आस्थाय , D3 आहत्य ; M2 आश्रित्य (for आवृत्य). — [d]) Ś1 प्रत्यहं (for सप्ताहं)

57 [a]) Some Mss सविष्फुलिङ्गं — [c]) T3 तावन् (for तात) — [d]) Ñ3 V1 तत्र , T3 अस्मिन् (for त°) K1 3 G3 स्वकाश्रमे ; K2 न आ° ; V3 सुखा° (for स्व आ°).

58 [a]) Ś1 निवारय , K2–4 Ñ V B D (except D6) T2–4 G3 5 तं मारय (for तं वा°). T1 बाहुं (for -कायं). — [c]) Ñ3 B2 सुस्था (for स्वस्था) Ś1 K4 Ñ V2 Dn Ds2 D5, 6 T1, 3 4 G2–5 भवन्ति (for °न्तु) — [d]) K1 3 Dn D6 T1, 2 G M4 ऽसुरे (for त्वया)

59 [b]) Ñ2 V3 B2 (marg) D3, 5 6 T1–3 G M4 -तले (for -पते). — [d]) Ś1 K1 3 Ñ2 V3 B2 Dn G4 पूर्वयुगे ; Ñ1 D5 पूर्वं तदा ; T3 पूर्वं तथा (for पूर्वं ततो). K2 मम पूर्वं पितानघ ; K4 मम पूर्वयुगेऽनघ ; Ñ3 V1 D1–4 T4 मम पूर्वं तदा(T4 °था)नघ ; V2 B1, 3 Ds मह्यं पूर्वयुगे नृप — After 59[cd], Ś1 K Ñ2 3 V B D (except D3) T G M4 ins ·

187* यस्तं महासुरं रौद्रं हनिष्यति महाबलम् ।

[Ś1 V2 B1 Dn D4, 5 T1 3 4 G2 4 M4 त्वं (for त) G2 महाबलं (for °सुर). T4 श्रेष्ठ (for रौद्रं) Ś1 T3 4 G2 4 हनिष्यसि , K3 Dn जयिष्यति , G3 वधिष्यसि (for हनिष्यति)]

V2 cont. ·

188* स च विख्यातकीर्तिस्तु चक्रवर्ती न संशयः ।

— D3 om. 59[ef]; K1 reads the same twice — [e]) K1 (first time) 2–4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 5 T3 4 तस्य त्व (B1 3 Ds मे) वरदानेन ; Ñ1 G5 ते(G5 ओ)जसस्तेन वै विष्णुस् ; D6 G2 M4 ओजस्ते स्वेन वै विष्णुस् , T1 G3 4 ओजसा ते(G4 °जसस्ते)न वै विष्णुस् , T2 G1 ओजस्वी नै(G1 अजः स्वेनै)व विष्णुस्तम् , M1 2 तेजस्ते स्वेन वै विष्णुस् , M3 ततस्त्वां तेन वै विष्णुस — [f]) K1 (first time) 2–4 Ñ2 3 V1 3 B1, 2 Dn Ds D2 5 तेज आप्याययिष्यसि , Ñ1 V2 D6 T1 2 G M4 ते(T2 G1 ओ)जसाप्याययिष्यति (V2 G2 4 M4 °सि)

60 [a]) Some Mss दुन्दुर् D6 T2 G1 3 5 M4 महावीर्यस् ; M3 °राजस् (for °तेजास्) — [b]) D5 [अ]न्येन (for [अ]ल्पेन) D2 शक्नुते (for शक्यते) — [d]) Ś1 K1 3 स हि वर्ष- , Dn दिव्यवर्ष- , T1 वीरं युग , G2 वीरो युग- ; G3 चिरं वर्ष- (for चिरं युग) Ñ1 महत् ; M1–3 महान् (for अपि) — Ś1 G4 om 60[ef] — [e]) Ñ1 B1 3 Ds च , V2 B2 D1 M1–3 तु (for हि)

61 Before 61, D6 M2 ins वैशंपायन G4 om 61 — [a]) D6 T2 G1 2 5 M4 राजेन्द्र (for राजर्षिर्). M1–3 एवमुक्तोऽथ राजर्षिर् — [b]) Some Mss उदङ्केन. — [c]) K1 V3 कुवलयाश्वं (V3 °श्व) (hypermetric) , G3 कुवलाश्व (for °लाश्वं) K4 प्राह (for प्रादात्) — [d]) K2 तस्य ; K4 Ñ2, 3 V1 3 B1 D1 2 तस्मिन् ; M4 राजा (for तस्मै) Ś1 K3 Dn M2 (*inf lin* as in text) निवारणे (for -निबर्हणे)

62 V2 om (hapl) 62–63 (with ref) T3, 4 G4 om the ref — [a]) D2 त्यक्त- (for न्यस्त-) — [d]) T2 G1 महायशा· (for न सशय)

63 V2 om 63 (cf. v. l 62) — [a]) Ś1 K3, 4 तु (for तं). D3 चादिश्य ; G5 आ° (for व्या°). — [b]) Ñ2 D2 G1 राजर्षि (for °र्षिर्) Some Mss. दुन्दु- K3 Dn D5 M4 -मारणे (for -निग्रहे). — [c]) Ś1 D3 तपसे च (for पर्वताय)

प्रायादुत्तङ्कसहितो धुन्धोस्तस्य निबर्हणे ॥ ६४
तमाविशत्तदा विष्णुर्भगवांस्तेजसा प्रभुः ।
उत्तङ्कस्य नियोगाद्वै लोकानां हितकाम्यया ॥ ६५
तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत् ।
एष श्रीमान्नृपसुतो धुन्धुमारो भविष्यति ॥ ६६
दिव्यैर्माल्यैश्च तं देवाः समन्तात्समवाकिरन् ।
देवदुंदुभयश्चैव प्रणेदुर्भरतर्षभ ॥ ६७
स गत्वा जयतां श्रेष्ठस्तनयैः सह वीर्यवान् ।
समुद्रं खानयामास वालुकार्णवमव्ययम् ॥ ६८
नारायणेन कौरव्य तेजसाप्यायितस्तदा ।
बभूव स महातेजा भूयो बलसमन्वितः ॥ ६९
तस्य पुत्रैः खनद्भिस्तु वालुकान्तर्हितस्तदा ।
धुन्धुरासादितो राजन्दिशमावृत्य पश्चिमाम् ॥ ७०
मुखजेनाग्निना क्रोधाल्लोकानुद्वर्तयन्निव ।
वारि सुस्राव वेगेन महोदधिरिवोदये ।
सोमस्य भरतश्रेष्ठ धारोर्मिकलिलो महान् ॥ ७१
तस्य पुत्रशतं दग्धं त्रिभिरूनं तु रक्षसा ॥ ७२
ततः स राजा कौरव्य राक्षसं तं महाबलम् ।
आससाद महातेजा धुन्धुं धुन्धुविनाशनः ॥ ७३
तस्य वारिमयं वेगमापीय स नराधिपः ।
योगी योगेन वह्निं च शमयामास वारिणा ॥ ७४
निहत्य तं महाकायं बलेनोदकराक्षसम् । C 703 B I 11. 53 P I 11. 55

K_2 D_1 जगाम पर्वताग्रे च (D_1 °तवरे) — ^{d}) D_3 पर्वतं (for तपसे) S_1 सश्रित- (for संशित-) $\tilde{N}_2$ तपस्तसु स्थितव्रत

64 ^{a}) $K_{1\,3}$ कुवलयाश्वस्तु (hypermetric), V_2 बृहदश्वस्य ; D_4 कुवलाश्वस्य (for °श्वस्तु) — ^{b}) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1,3}$ D_{1-5} $T_{3\,4}$ शतेन परिवारित — ^{c}) $K_{2\,4}$ D_1 ययाव्, $T_{3\,4}$ आयाद् (for प्रा°) T_1 $G_{3\,5}$ सह प्रादादुदङ्केन — ^{d}) $\acute{S}_1$ $K_{1\,3}$ Dn विनिग्रहे (for निबर्हणे)

65 ^{a}) D_4 तमादिशत्, M_4 समाविशत् (for तमा°) T_2 G_1 ततो (for तदा) — ^{b}) K_3 Dn विभु ; D_6 $T_{1\,2}$ G_{1-4} वृतः (for प्रभु) $K_{2\,4}$ $\tilde{N}$ V B $D_{1\,2\,4\,5}$ तेजसा भगवान्प्रभु, D_3 तेजसा पुरुषः प्रभु — ^{c}) $\tilde{N}_3$ V_1 D_2 नियोगाद्धि, T_1 नियोगेन (for °गाद्वै) — ^{d}) $\acute{S}_1$ प्रजानां, K_1 D_5 लोकस्य (for लोकानां)

66 ^{b}) T_2 दिव: (for दिवि) — ^{c}) $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,2}$ $D_{1\,4\,5}$ महात्माद्य ; $\tilde{N}_1$ नृपो ह्यस्य ; V_3 महातेजा, B Ds G_3 $M_{2\,3}$ अवध्योऽद्य, D_3 महानद्य, D_6 T_1 $G_{2\,4\,5}$ $M_{1\,4}$ अकम्प्योऽन्यैर् (for नृपसुतो) D_2 एवं श्रीमान्महात्माद्य, T_2 G_1 एवं (G_1 °ष) श्रिया न कम्प्योऽन्यैर् ; $T_{3\,4}$ तत श्रीमान्महानद्य

67 ^{a}) $T_{3\,4}$ दिव्य- (for दिव्यैर्) — ^{b}) V_1 ऋषय (for समन्तात्) B_2 D_6 T_2 $G_{1-3\,5}$ M_4 समन्तात्पर्यवारयन् ; G_4 संतोषात्पर्यवारयन् — ^{c}) $\tilde{N}_2$ V_3 दिवि (for देव-) $\acute{S}_1$ $K_{1\,3}$ Dn D_5 $T_{3\,4}$ $G_{2\,4}$ [अ]पि (for [ए]व). — ^{d}) D_6 $T_{1\,2}$ G M_4 प्रणेदुः स्वयमीरिता

68 ^{a}) $K_{2,4}$ $D_{1\,2}$ T_4 जगतां, T_2 [आ]त्मवतां ; M_4 जपतां, M_{1-3} भरत (for जयतां). G_2 श्रेष्ठैस् — D_5 reads 68^{cd} twice ; T_1 damaged for the same — ^{c}) G_4 समुद्रान् (for °द्रं) — ^{d}) M_{1-3} अक्षयम् (for अव्ययम्). $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V $B_{2\,3}$ Ds $D_{1\,2\,4}$ $T_{3\,4}$ G_{3-5} M_4 वालुकापूर्णमव्ययम्, B_1 °कान्तर्हितस्तदा, D_3 वालुपूर्णमसंशयः ❀ Cn : वालुकार्णवं वालुकापूर्णमुदकमयम् । वालुकापूर्णमिति गौडाः । ❀

69 ^{a}) D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1,3\,5}$ $M_{1\,4}$ राजर्षिस् (for कौरव्य). — ^{b}) $K_{1\,3}$ Dn G_3 स वै, $K_{2,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1,2}$ D_{1-5} नृप. ; $T_{3\,4}$ हि स (for तदा) $\acute{S}_1$ तेजसाप्यायितेन हि ; G_2 °सा व्यापित. स वै — $\tilde{N}_1$ reads 69^c–70^b twice. — ^{c}) $K_{1\,3}$ $\tilde{N}_1$ (second time) Dn D_6 T_2 $G_{1\,5}$ $M_{1\,2}$ बभूव सु-, $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ D_{1-4} स बभूव (by transp). — ^{d}) $T_{3\,4}$ माया- (for भूयो) G_4 ज्वाला- (for बल-)

70 For the repetition in $\tilde{N}_1$, cf. v. l 69 — ^{a}) $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_1$ (both times) $_{2\,3}$ V B Ds D_{1-4} च (for तु). — ^{b}) $\tilde{N}_2$ V_2 तथा (for तदा) S_1 D_4 वालुकान्तर्ग(D_4 °रि)-तस्तदा. — ^{d}) $\acute{S}_1$ K_{1-3} Dn आश्रित्य, $\tilde{N}_{2\,3}$ V $B_{2\,3}$ Ds D_{1-4} $T_{3\,4}$ आसाद्य (for आवृत्य) K_4 G_4 देशमासाद्य (G_4 °वृत्य) पश्चिमम्

71 ^{a}) T_1 कोपाल्ल् (for क्रोधाल्ल्) — ^{b}) S_1 अधरयन्, $\tilde{N}_2$ V_3 धुन्धुर्दहन् (for उद्वर्तयन्) — ^{f}) D_4 -करको ; D_6 -कलिलं (for °लो) K_3 Dn धारोर्मिकलिलं महत्. — After 71, D_6 ins

189* एकविंशति पुत्राणां सहस्रमामितौजसाम् ।

72 ^{a}) T_2 G_1 तत. (for तस्य) D_6 मुखानि दग्धं तत्सर्वं.

73 ^{b}) B_3 स (for तं) $M_{1\,3}$ महाबलः (for °बलम्). — ^{d}) K $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ Dn $D_{1\,3-5}$ -निबर्हण (for -विनाशनः). $T_{3\,4}$ धुन्धुं शत्रुनिबर्हणः (T_4 °णम्).

74 ^{b}) D_2 मायया, D_6 मायिनः ; $T_{3\,4}$ अवाप ; G_2 अपिबत् (for आपीय) — ^{c}) $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 D_3 M_{1-3} स (for च).

उत्तङ्कं दर्शयामास कृतकर्मा नराधिपः ॥ ७५
उत्तङ्कस्तु वरं प्रादात्तस्मै राज्ञे महात्मने ।
ददतश्चाक्षयं वित्तं शत्रुभिश्चापराजयम् ॥ ७६
धर्मे रतिं च सततं स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ।
पुत्राणां चाक्षयाल्ँलोकान्स्वर्गे ये रक्षसा हताः ॥ ७७
तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा दृढाश्वो ज्येष्ठ उच्यते ।
दण्डाश्वकपिलाश्वौ तु कुमारौ तु कनीयसौ ॥ ७८
धौन्धुमारिर्दृढाश्वस्तु हर्यश्वस्तस्य चात्मजः ।
हर्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत्क्षत्रधर्मरतः सदा ॥ ७९
संहताश्वो निकुम्भस्य सुतो रणविशारदः ।
अकृशाश्वः कृशाश्वश्च संहताश्वसुतौ नृप ॥ ८०
तस्य हैमवती कन्या सतां माता दृषद्वती ।
विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रश्चापि प्रसेनजित् ॥ ८१
लेभे प्रसेनजिद्भार्यां गौरीं नाम पतिव्रताम् ।
अभिशप्ता तु सा भर्त्रा नदी सा बाहुदा कृता ॥ ८२
तस्याः पुत्रो महानासीद्युवनाश्वो नराधिपः ।
मान्धाता युवनाश्वस्य त्रिलोकविजयी नृपः ॥ ८३
तस्य चैत्ररथी भार्या शशबिन्दोः सुताभवत् ।

M_4 योगीशो योगवह्निं च — d) $M_{2\,3}$ शमयित्वा च वारिणा

75 a) $Ñ_{1\,2}$ V_2 B_1 Ds D_6 T_2 G $M_{2\,4}$ निरस्य (for निहत्य) K_1 -बाहुं (for -कायं) — c) $K_{2\,4}$ $Ñ_{1\,2}$ V_2 $D_{1.2.4}$ उत्तङ्के (for °ङ्कं) — d) D_6 T_2 $G_{1\,2}$ कृतकृत्यो (for °कर्मा) K_3 Dn महायशा (for नराधिपः).

76 b) D_2 राजन् (for राज्ञे) $Ś_1$ तस्मिन्राज्ञि महात्मनि — c) $K_{1\,3}$ Dn अददाच्च, $K_{2\,4}$ Ñ V $B_{2\,3}$ D_{1-5} T $G_{1\,2\,4.5}$ ददौ तस्य, G_3 ददावस्य (for ददतश्च) — d) D_2 [अ]-पराजितम् (for °जयम्)

77 $Ñ_3$ om (hapl) 77^{ab}. — a) D_6 M_3 रतिश् (for रतिं). — b) $K_{1.2}$ $Ñ_1$ V_2 B_3 Dn_2 D_{1-6} T G $M_{3\,4}$ स्वर्ग- (for स्वर्गे) $Ś_1$ च शाश्वतम्; T_4 अथाक्षयम् (for त°) — c) D_3 पुत्राणां चाक्षय वासं — d) K_4 मृधे; D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 युद्धे (for स्वर्गे) — After 77, $K_{2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ V B D $T_{3\,4}$ ins. an addl. colophon [*Mention of the Epic* D_1 — *Mention of Khila* $K_{2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ V B D $T_{3\,4}$. — *Adhy. name*. K_2 B_2 धुन्धुमारः; K_4 $Ñ_2$ $V_{2\,3}$ $B_{1\,3}$ Ds $D_{1.4-6}$ धुन्धुवधः; $Ñ_3$ V_1 धुन्धुमारवध.; D_2 धुन्धुमारोपाख्यानम्; D_3 धुन्धोर्वधः. — *Adhy. no.* $Ñ_3$ V_1 B_1 $D_{3.6}$ 10; $V_{2.3}$ B_2 Dn Ds_2 11; $D_{1.4}$ $T_{3.4}$ 9]

78 Before 78, $Ś_1$ K_4 $Ñ_{2.3}$ V B D ins वैशंपायन उवाच. — a) K_2 प्रौढा; D_2 श्रेष्ठा; D_3 ख्याता (for शिष्टा) — b) D_4 वृषाश्वो, M_4 दृढायुर् (for °श्वो). — c) K_1 D_6 $G_{2\,3.5}$ चण्डाश्व, K_{2-4} $Ñ_{2.3}$ V B Dn Ds $D_{1-3\,5}$ $T_{3\,4}$ G_4 चन्द्राश्व-, M_4 दाराश्व (for दण्डाश्व-). K_2 तौ, K_4 $Ñ_2$ V_3 M_{1-3} च (for तु). D_4 चन्द्राश्वः कपिलाश्वश्च, T_1 दण्डाश्वः कपिलाश्वस्तु; T_2 G_1 चण्डाश्वकपिलाश्वौ च — d) K_3 V_3 Dn द्वौ; D_4 T_4 तौ, T_3 च (for तु) K_2 $Ñ_{2\,3}$ V_3 B Ds $D_{1\,3}$ M_{1-3} कुमारौ कन्यसौ स्मृतौ, K_4 V_1 कनीयांसौ कुमारकौ; $Ñ_1$ D_6 $T_{1.2}$ G कुमारौ तस्य तौ स्मृतौ; D_2 कुमारौ कनीयसौ स्मृतौ (hypermetric), M_4 °रौ त्वनुजौ स्मृतौ.

79 a) $K_{1\,3}$ $D_{1\,4}$ M_3 धुन्धुमारिर्, K_4 D_3 T_2 G_1 धौन्धुमारेर् (for °मारिर्) K_4 $Ñ_3$ V_2 $D_{3\,5}$ $T_{2\,4}$ G_1 M_4 च (for तु) — d) Ds_2 धर्मरतिः (for °रत)

80 a) D_1 संहिताश्वो (for संह°) — b) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ Dn D_5 पुत्रो (for सुतो) — c) $Ś_1$ च साश्वश्च, V_2 B कृशाश्वौ तु (V_2 च), D_4 कृशाश्वस्तु, M_2 कृताश्वश्च (for कृशा°) K_4 D_2 अकृताश्व कृताश्वश्च (D_2 °श्वौ तु), Dn सुकृशाश्वकृशाश्वौ तु — d) D_1 सहिताश्व (for संह°) $K_{2\,4}$ $D_{4\,5}$ -सुतो भवेत् (for -सुतौ नृप)

81 a) K_2 $Ñ_2$ V_1 T_1 हेमवती (for हैं°) $M_{1\,2}$ भार्या (for कन्या) — b) K_1 पत्नी जाता, $K_{2\,3}$ Dn $D_{1\,6}$ सता मान्या, K_4 D_2 माता चास्य, Ds_2 $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ M_4 तस्य (T_2 $G_{2\,5}$ M_4 °स्या) माता, D_5 तेषां माता, $T_{3\,4}$ माता यस्य; G_4 यस्य माता (for सतां माता) — c) $K_{2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ $V_{1\,2}$ $D_{2\,3}$ प्रख्याता; T_2 G_1 विख्यातम् (for °ता) — d) $K_{2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ V B Dn Ds D_{1-3} T_{1} [अ]स्या (for [अ]पि).

82 c) K_2 $Ñ_3$ V_1 B Ds D_3 G_5 M_4 अभिशस्ता (for °शप्ता) K_3 om. तु सा भर्त्रा. V_3 च (for तु). D_6 तत्र (for भर्त्रा). $Ś_1$ (*sup lin* as in text) K_1 अभिशस्त(K_1 °स्त)-स्तथा भर्त्रा, K_4 °शस्ता तु सा भार्या, $D_{1\,2\,4}$ °शस्तेन सा भर्त्रा. — d) $K_{2\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ $D_{1-3\,5}$ $T_{3\,4}$ वै, D_4 च (for सा) K_3 नदी चैवाभवत्तदा; $Ñ_1$ $V_{1\,2}$ B Ds नदी वै बाहुदाभवत्

83 a) K_4 D_4 तस्यां; $Ñ_2$ D_3 तस्य (for तस्याः) — b) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ B_2 Dn महीपतिः, $K_{2.4}$ $Ñ_{2.3}$ $V_{1\,3}$ D_{1-5} $T_{3\,4}$ महाबलः, M_4 महामनाः (for नराधिपः) — After 83^{ab}, K_4 ins.

190* युवनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ह ।
क धारयति कुमारोऽयं न्यस्तो रोरूयते भृशम् ।
मान्धातर्वत्स मा रोदीरितीन्द्रो देशिनीमदात् ॥

— c) D_6 S (except $T_{3.4}$) मान्धाता यौ(M_4 यु)वनाश्वस्तु.

साध्वी बिन्दुमती नाम रूपेणासदृशी भुवि ।
पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातॄणामयुतस्य सा ॥ ८४
तस्यामुत्पादयामास मान्धाता द्वौ सुतौ नृप ।
पुरुकुत्सं च धर्मज्ञं मुचुकुन्दं च पार्थिवम् ॥ ८५
पुरुकुत्ससुतस्त्वासीत्त्रसद्दस्युर्महीपतिः ।
नर्मदायामथोत्पन्नः संभूतस्तस्य चात्मजः ॥ ८६
संभूतस्य तु दायादः सुधन्वा रिपुमर्दनः ।
सुधन्वनः सुतश्चापि त्रिधन्वा नाम पार्थिवः ॥ ८७
राज्ञस्त्रिधन्वनस्त्वासीद्विद्वांस्त्रय्यारुणः प्रभुः ।
तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः ॥ ८८
पाणिग्रहणमन्त्राणां विघ्नं चक्रे सुदुर्मतिः ।
येन भार्या हृता पूर्वं कृतोद्वाहा परस्य वै ॥ ८९
बाल्यात्कामाच्च मोहाच्च संहर्षाच्चापलेन च ।
जहार कन्यां कामात्स कस्यचित्पुरवासिनः ॥ ९० C 719 B I 12 14 P I 12 14

—d) K3 Dn Ds D5 त्रैलोक्य (for त्रिलोक-) Ś1 K1 Ñ2 3 V1 3 B सुतः (for नृप)

84 G1 om (hapl) 84a–85b —a) K4 D1 चित्ररथी (D1 °था) (for चैत्र°) —b) K4 शतबिन्दो (for शश°) —d) Ds2 M1–3 [अ]प्रतिमा, G2 [अ]सदृशा (for °शी) —e) T1 पतिभूता (for °व्रता) Ñ2 सा (for the second च) —f) K2 Ñ V B Ds D1–5 M1–3 वै, T1 च (for सा)

85 G1 om 85ab (cf v l 84) —c) D4 पुरुहूतं (for °कुत्सं) M3 मुचुकुन्दं च धर्मज्ञ —d) M3 पुरुकुत्स (for मुचुकुन्दं) Ś1 K1 3 Ñ3 Dn G3–5 धार्मिकम्, K2 Ñ1 T1 पार्थिव. (for °वम्)

86 a) D4 पुरुहूत- (for °कुत्स-) K1 3 Ñ2 D4 6 T2 G1 3–5 M2 च (for तु)

87 a) K3 Ñ2 Dn च (for तु) —b) Ś1 Ñ1 M1 3 त्रिधन्वा (for सु°) B2 (marg as in text) Ds T3 सुधन्वा नाम पार्थिवः — After 87ab, Ñ2 3 V3 B2 D, ins

191* सुधन्वनः सुतश्चापि विष्णुवृद्धिरिति स्मृत ।
विष्णुवृद्धा इति ख्यातास्तस्य वंश्या नराधिपा ।
एते त्वङ्गिरसः पक्षे क्षेत्रोपेता द्विजातय ॥
संभूतस्यापरः पुत्रो अनरण्यो महायशा ।
रावणेन हतो योऽसौ त्रिलोकजयिना पुरा ॥ [5]
त्रसदश्वो नरस्तस्य हर्यश्वस्तस्य चात्मज ।
हर्यश्वस्य दृषद्वत्यां जज्ञे सुमनसः सुत ॥
तस्य पुत्रोऽभवद्राजा सुधन्वा रिपुमर्दनः ।

[D5 om line 1 —(L 1) Ñ2 V3 B2 [अ]भूद् (for [अ]पि) —(L 2) D5 विष्णुवृद्ध सुतस्तस्य वैष्णवृद्धा यत स्मृता.. —(L 3) Ñ2 3 हि (for तु) Ñ2 3 गर्ग्ये; D5 क्षेत्रे (for पक्षे) —(L 4) B2 D5 [अ]भवत् (for [अ]पर) —(L 5) D5 -विजये (for -जयिना) —(L 6) V3 B2 corrupt —(L. 7) V3 जात (for जज्ञे). Ñ3 च सुमना. (for सुमनस)]

—Ś1 Ñ1 M1–3 om 87cd. —c) K3 Ñ3 Dn T3 4 G1–4 [आ]सीत् (for [अ]पि).

88 a) K2 B1 D1 राजा, Dn पुत्रस्, D3 राजंस् (for राज्ञस्) V2 त्रैधन्वनस् K2 B1 D1 3–5 चापि, M1 2 चासीद् (for त्वा°) K4 Ñ2 3 V1 3 D2 T4 राजा त्रै(K4 T4 राज्ञस्त्रै-, V3 राजंस्त्रै, D2 नान्यस्त्रै)धन्वनश्चापि, Ds M3 राजं(M3 °ज्ञ)-स्त्रैधन्वनश्चासीद्, D6 राजा त्रैधन्विनश्चापि —b) Ś1 तस्यारुणि, K3 सत्यारुण, T2 G1 2 4 M4 सूर्या°, G5 सौर्या° (for त्रय्या°). K2 Ñ2 3 V1 B2 D1 5 6 ऽभवत्, Ñ1 B3 Ds G4 सुत (for प्रभु) V3 विद्वांस्तस्यारुणोऽभवत, D2–4 °स्त्रैयारुणोऽभवत्; T3 4 °स्तस्यात्मजोऽभवत्

89 a) G2 partly damaged T2 om, G2 3 5 M4 -मात्रे तु, G4 -मन्त्रेण (for मन्त्राणां) —b) Ś1 महात्माभिः; K3 Ñ1 Dn D1–3 5 G3 M2 स दुर्मति (for सुदु°) —c) K4 प्राप्ता (for पूर्वं) —d) D6 S (except T3 4) कृतोद्वाहस्य कस्यचित

90 a) Ñ2 स्नेहाच्च, D6 T2 G M4 लोभाच्च (for कामाच्च) K2 मौढ्याच्, D3 लोभाच् (for मोहाच्) —b) K2 4 Ñ2 V2 3 D2 3 T3 4 प्र (for सं-) K1 3 D6 T1 G5 M1 च बलेन (for चापलेन). Ś1 Ñ2 Dn वै (for च) D4 G2 M2 संघ- (D4 ग्रह)र्षाच्च बलेन च (G2 वै), T2 G1 संतोषाच्च बलेन च —c) T2 (also as in text) भार्यां (for कन्यां) K2 4 D2 कामाच्च, D4 6 T1 2 G1 3 5 M1 2 4 °त्मा; M3 °र्तां (for °त्स) Ś1 K1 3 Dn जहार कामात्कन्यां स — After 90, K4 ins

192* एकस्मिन्दिवसे राजपुत्रोऽत्यन्तपराक्रमी ।
ददर्श विचरन्स्वीये पत्तने चारुलोचनाम् ।
उद्वाहयन्ती वेदिकायां वैश्यवर्यस्य कस्यचित् ॥
अनुल्लङ्घितमर्यादां सप्तपद्या विचक्षण ।
भर्त्रा पाणिग्रहयुतां बलाद्गृह्य महीपति । [5]
गान्धर्वेण विवाहेन स्वयमुद्वाहयद्बलात् ॥
वैश्या सर्वे समागम्य राजानमिदमूचतुः ।
कुमारेण हृता कन्या वेदिकाया महद्बलात् ।
राज्ञा न रक्षितो लोकस्तदा नष्टो भवेद् ध्रुवम् ॥
न पूर्वैस्तैः कृतं पूर्वं न करिष्यति चापदि । [10]
यथा कुमारेण कृतं राजन्कर्म विगर्हितम् ॥

अधर्मशङ्कुना तेन राजा त्र्यय्यारुणोऽत्यजत् ।
अपध्वंसेति बहुशो वदन्क्रोधसमन्वितः ॥ ९१
पितरं सोऽब्रवीत्त्यक्तः क्व गच्छामीति वै मुहुः ।
पिता त्वेनमथोवाच श्वपाकैः सह वर्तय ।
नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वयाद्य कुलपांसन ॥ ९२
इत्युक्तः स निराक्रामन्नगराद्वचनात्पितुः ।
न च तं वारयामास वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ९३
स तु सत्यव्रतस्तात श्वपाकावसथान्तिके ।
पित्रा त्यक्तोऽवसद्वीरः पिताप्यस्य वनं ययौ ॥ ९४

ततस्तस्मिंस्तु विषये नावर्षत्पाकशासनः ।
समा द्वादश राजेन्द्र तेनाधर्मेण वै तदा ॥ ९५
दारांस्तु तस्य विषये विश्वामित्रो महातपाः ।
संन्यस्य सागरानूपे चचार विपुलं तपः ॥ ९६
तस्य पत्नी गले बद्ध्वा मध्यमं पुत्रमौरसम् ।
शेषस्य भरणार्थाय व्यक्रीणाद्गोशतेन वै ॥ ९७
तं तु बद्धं गले दृष्ट्वा विक्रीयन्तं नृपात्मजः ।
महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोक्षयामास भारत ॥ ९८
सत्यव्रतो महाबाहुर्भरणं तस्य चाकरोत् ।

श्रुत्वा वचनं हि तेषा राजा क्रोधसमन्वित ।

91 ^{a}) K$_{1}$ शंकिना (for शङ्कुना) K$_{2}$ अधर्मं कुर्वता तेन, °र्मशीलिनं तं तु, M$_{1-3}$ तमधर्मेण संयुक्त — ^{b}) K$_{3}$ सत्यारुणो; D$_{3}$ Ñ B D$_{n1}$ D$_{8}$ D$_{2\ 3\ 5}$ त्रैय्या° (for त्रय्या°) T$_{4}$ राजन्पुत्रं स चात्यजत् — For 91^{ab}, D$_{6}$ T$_{1\ 2}$ G M$_{4}$ subst

193* तमधर्मेण संयुक्तं पिता सूर्यारुणो जहौ ।
[D$_{6}$ त्रय्यारुणो (for सूर्या°)]

— ^{c}) V$_{1\ 3}$ अपसर्प (for °ध्वंस)

92 ^{a}) Ñ$_{1}$ V$_{2}$ B D$_{8}$ सोऽब्रवीत्पितरं त्यक्तः — ^{b}) K$_{2\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 3}$ D$_{1-4}$ T$_{3\ 4}$ पार्थिव (D$_{2}$ °वं), K$_{3}$ D$_{n}$ वै बहु, V$_{2}$ वै विभुः, M$_{2}$ वै पुनः (for वै मुहुः) — ^{c}) K$_{4}$ [अ]प्येनम्, V$_{2}$ B D$_{8}$ D$_{3}$ च तम्, V$_{3}$ त्वेवम् (for त्वेनम्) — ^{f}) Ñ$_{2}$ V$_{1,\ 2}$ -पांशुल (for -पांसन)

93 ^{a}) D$_{s2}$ इत्युक्त्वा (for °क्तः) Ś$_{1}$ K$_{3}$ T$_{2}$ G$_{1\ 3}$ सन् (for स) — ^{b}) D$_{6}$ T$_{1\ 2}$ G M$_{3\ 4}$ वचनान्नगरात्पितुः

94 ^{c}) K$_{2}$ Ñ$_{1\ 3}$ D$_{n1}$ D$_{s2}$ D$_{5}$ T$_{1\ 3\ 4}$ G$_{2-4}$ M$_{1\ 2}$ धीर (for वीरः) — ^{d}) Ś$_{1}$ K$_{1}$ G$_{4}$ त्वस्य, V$_{2}$ T$_{4}$ G$_{3}$ चास्य; V$_{3}$ D$_{5}$ G$_{2}$ तस्य (for [अ]प्यस्य).

95 ^{a}) K$_{2\ 4}$ Ñ$_{2}$ V$_{3}$ D$_{1\ 2\ 4\ 5}$ T$_{1\ 3}$ G$_{1\ 5}$ M तस्य; D$_{3}$ यतस् (for ततस्). — After 95^{ab}, K$_{4}$ ins.

194* अचिरान्नरपतेर्वसिष्ठस्याविचारतः ।
परित्यागात्कुमारस्य नावर्षत्पाकशासन. ॥
यदा द्वादशवर्षाणि तेन नष्टाभवत्प्रजा ।
स्वाहाकारः स्वधाकारो वषट्कारोऽपि नाभवत् ।
राष्ट्रे तस्य महीपस्य धर्मनाशोऽभवत्तदा ॥

96 ^{a}) Ś$_{1}$ चरंस् (for दारांस्) D$_{8}$ च (for तु). — ^{b}) K$_{2,\ 4}$ Ñ$_{2,\ 3}$ V$_{1\ 3}$ D$_{3\ 4}$ महायशा (for °तपाः) — ^{d}) D$_{6}$ T$_{1\ 2}$ G परमं (for विपुलं) — After 96, K$_{4}$ ins

195* एतस्मिन्नेव समये विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
चत्वारो वेदविद्वांसः क्षुधया परिपीडिताः ॥
विश्वामित्रे गते दूरं तपसेऽतिमहात्मनि ।
प्रोचु प्राञ्जलय सर्वे मातरं प्रति भारत ॥
विक्रीय तनयं मातर्जीव्यतां यदि रोचते ।
मरिष्यामोऽन्यथा सर्वे क्षुधया परिपीडिता ।
विक्रीय तनयं जीव यावदागमन पितु ॥
सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्धं त्यजति मानवः ।
अर्धेन कुरुते कार्यमिति पौरातनी श्रुति. ॥
त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे सकलं त्यजेत् ॥
तस्माद्विक्रीय तनयान्मातर्जीव यथासुखम् ।
अन्यथा निधनं सर्वे गमिष्यामस्त्वया सह ॥
अयोध्याया महात्मानो ध्यानवन्तो महत्तराः ।
गृह्णन्ति मनुजा. सर्वे दासार्थं समुपागतान् ॥
तस्माद्विक्रीय मां मात. पूर्वं भक्षय पूर्वजम् ।
पश्चाद्विक्रीयता सर्वान्नो चेद्वर्षति वासव. ॥

97 ^{b}) T$_{1}$ पुत्रं मध्यममौरसम् — ^{c}) D$_{3}$ T$_{3\ 4}$ शेषस्य रक्षणार्थाय, D$_{6}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3,\ 5}$ M$_{4}$ °स्य भरणार्थं वै — ^{d}) D$_{2}$ विक्रीते (for व्यक्रीणाद्) T$_{2}$ द्वि- (for गो).

98 ^{a}) T$_{2}$ G$_{1}$ ब(G$_{1}$ बु)द्ध्वा (for दृष्ट्वा). K$_{2,\ 4}$ Ñ$_{2,\ 3}$ V D$_{1\ 3-5}$ T$_{3\ 4}$ तं तु (K$_{2}$ सुतं) दृष्ट्वा गले बद्धं — ^{b}) K$_{1\ 4}$ Ñ$_{2}$ V$_{3}$ D$_{3}$ T$_{3\ 4}$ G$_{1}$ विक्रीणन्तं (D$_{3}$ °न्ती), Ñ$_{3}$ V$_{1\ 2}$ B D$_{8}$ D$_{2\ 5\ 6}$ G$_{1}$ विक्रयार्थं (for विक्रीयन्तं) K$_{2}$ विक्रीयन्तीं नृपात्मजाम् — ^{d}) D$_{2\ 3}$ मोचयामास भारत.

99 ^{b}) D$_{6}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3\ 5}$ M$_{4}$ चास्य (for तस्य). — ^{d}) Ś$_{1}$ K$_{1\ 3}$ D$_{n}$ D$_{4}$ -क्रोशार्थम् (for -कम्पार्थम्) — After 99, Ñ$_{2}$ ins.

196* महाव्रतं तदा रोषं वसिष्ठो मनसाकरोत् ।

100 ^{a}) D$_{6}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 2}$ राजन् (for नाम) — ^{b}) K$_{2,\ 4}$ Ñ$_{3}$ V$_{1,\ 2}$ B D$_{8}$ T$_{1\ 2\ 4}$ M$_{4}$ गले बन्धान् (K$_{2,\ 4}$ T$_{1\ 2}$ M$_{4}$ °द्धो), D$_{6}$ गलबद्धो (for °बन्धान्). T$_{3}$ G$_{4}$ महामना: (for

विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनुकम्पार्थमेव च ॥ ९९
सोऽभवद्गालवो नाम गलबन्धान्महातपाः ।
महर्षिः कौशिकस्तात तेन वीरेण मोक्षितः ॥ १००

इति श्रीहरिवंशे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

१०

वैशंपायन उवाच ।
सत्यव्रतस्तु भक्त्या च कृपया च प्रतिज्ञया ।
विश्वामित्रकलत्रं तद्बभार विनये स्थितः ॥ १
हत्वा मृगान्वराहांश्च महिषांश्च वनेचरान् ।
विश्वामित्राश्रमाभ्याशे मांसं तदवबन्धत ॥ २
उपांशुव्रतमास्थाय दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
पितुर्नियोगादवसत्तस्मिन्वनगते नृपे ॥ ३
अयोध्यां चैव राष्ट्रं च तथैवान्तःपुरं मुनिः ।
याज्योपाध्यायसंयोगाद्वसिष्ठः पर्यरक्षत ॥ ४
सत्यव्रतस्तु बाल्याद्वा भाविनोऽर्थस्य वा बलात् ।
वसिष्ठेऽभ्यधिकं मन्युं धारयामास नित्यदा ॥ ५
पित्रा तु तं तदा राष्ट्रात्परित्यक्तं प्रियं सुतम् ।
न वारयामास मुनिर्वसिष्ठः कारणेन हि ॥ ६
पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ।
न च सत्यव्रतस्तस्माद्धृतवान्सप्तमे पदे ॥ ७
जानन्धर्मं वसिष्ठस्तु न मां त्रातीति भारत । C 787 B 1 13 8 P 1 13 8

°तपा) — ^{c}) M1 ब्रह्मर्षि (for महर्षि). — ^{d}) D1 3 मोचित: , D6 T2 G M4 रक्षित (for मोक्षित.)

Colophon om in K4 *Mention of the Epic* K3 Ds2. — *Mention of Khila* N (K4 om) — *Adhy name* K2 Ñ2 3 V B1 2 D1 2 4 5 त्रिशङ्कुचरितम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 D1 4 T3 4 10, K3 Ñ3 V1 D3, 6 11, V2 3 B1 2 Dn Ds2 12, T1 2 G M1 2 4 9 — *Śloka no.* Dn1 Ds2 D3 4 24, D2 25

10

1 T3 M1 om the ref — ^{a}) Dn1 om च — ^{b}) K1 Ñ V1 3 B1 2 D1, 4 T2 G4 5 [अ]थ, D6 स्व- (for च) K3 प्रतीक्षया ; G4, 5 यदृच्छया (for प्रतिज्ञया) — ^{c}) Ś1 K1 3 G1 -कलत्रं च (K1 स) ; T1 °त्राणि (for °त्रं तद्) — ^{d}) Ñ2 विनय- (for विनये) Ś1 K1 3 पोषयामास वै तदा, T2 G1 बभार विनयान्वित

2 ^{c}) T3 4 विश्वामित्रवनाभ्याशे — ^{d}) K1 3 Dn मांसं स तु बबन्ध तत्, K2 मांसं तच्च बबन्ध ह, K4 Ñ2 3 V B Ds D3 5 T4 मांसं वृक्षे बबन्ध च (K4 D3 T4 ह, D5 स:), D6 T1, 2 G1 मांसं तत्तदबध्न(T1 °ध्य-; T2 G1 °न्ध)त, T3 4 (marg) तांश्च सर्वान्पुपोष ह, G4 कीटजगर्ध बबन्ध स, M4 मांसं तदवबध्यत

3 ^{a}) Ś1 आदाय (for आस्थाय) — ^{c}) Ś1 Ñ3 V1 2 B3 Ds D4 अवहत्, T3 एवेह (for अवसत्) — ^{d}) K1 2 4 V2 B3 Ds D1, 4, 6 T2 G1, 5 M3, 4 नृप, D2 तदा (for नृपे)

4 ^{a}) Ñ1 V2 B1 3 Ds D2 राज्यं (for राष्ट्रं) — ^{c}) T2 G1 5 इज्योपाध्याय- (for या°) Ś1 K1–3 Dn M1 2 -संबन्धाद् (for -संयोगाद्)

5 ^{a}) Ś1 T1 G3 वै ; K2 4 Ñ V B Ds D1–3 5 T3 4 G2 च (for वा) — ^{b}) Ś1 D2 वै बलात ; K2 4 V2 T3 वानघ ; Ñ1 3 V1 B Ds D1 3 5 चानघ, Ñ2 भारत (for वा बलात्) — Ñ2 repeats 5^{c} after 8^{ab} — ^{c}) K2 T3 4 G2 4 वसिष्ठो (for °ष्ठे) — ^{d}) Ś1 K1 Dn वै तदा, K4 T1 2 नित्यश. ; D6 G2 °त. (for °दा)

6 ^{a}) K2 4 Ñ V B D3–5 T4 M2 3 हि तं, Ds D1 हि तत्, D2 सुतं, T3 हि तु, G2 4 पुत्रं (for तु तं) D4 T4 तथा (for तदा) Ś1 Ñ3 V2 3 D5 T4 राज्यात्, K2 3 Ñ2 Dn D1 2 राजंस्, K4 V1 राज्ञा (for राष्ट्रात्) — ^{b}) K2, 4 Ñ V B Ds D3–5 T3 4 त्यज्यमान, D1 तप्यमानं (for परित्यक्तं) D6 T2 G1 2 4 5 M4 तमा(T2 °दा)त्मजम्, T1 G3 महात्मना ; M1–3 नृपात्मजम् (for प्रियं सुतम्) S1 परित्यज्य तमात्मजम्, K1 3 त्यज्यमानं स्वमात्मजम्, D2 त्यज्यमानं प्रियं तदा — ^{d}) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T4 G2 4 ह, D6 T1 2 G1, 3 M4 तु, G5 ते (for हि) T3 वसिष्ठ· कारणै· सह

7 ^{a}) G4 -मन्त्रस्य (for -मन्त्राणां) — ^{b}) D4 निवृत्तिं (for निष्ठा स्यात्) — After 7^{ab}, Ś1 K3 read 9^{cd} Ś1 K3 4 Ñ2 D1 5 T1 G3 5 om (hapl) 7^{cd} — ^{c}) M2 3 तु (for च) T2 G1 सत्यव्रतात् (for °व्रतस्) K1 V3 Dn तस्य, M4 तात (for तस्माद्) — ^{d}) K1 Dn तमुपांशुमबुध्यत

8 ^{a}) Ś1 K1, 3 Dn D1 4 धर्मान्, K2 4 Ñ3 V D2 3, 5

सत्यव्रतस्तदा रोषं वसिष्ठे मनसाकरोत् ॥ ८
गुणबुद्ध्या तु भगवान्वसिष्ठः कृतवांस्तदा ।
न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपांशुमबुध्यत ॥ ९
तस्मिन्नपरितोषो यः पितुरासीन्महात्मनः ।
तेन द्वादश वर्षाणि नावर्षत्पाकशासनः ॥ १०
तेन त्विदानीं वहता दीक्षां तां दुर्वहां भुवि ।
कुलस्य निष्कृतिस्तात कृता सा वै भवेदिति ॥ ११
न तं वसिष्ठो भगवान्पित्रा त्यक्तं न्यवारयत् ।
अभिषेक्ष्याम्यहं पुत्रमस्येत्येवं मतिर्मुनेः ॥ १२
स तु द्वादश वर्षाणि दीक्षां तामुद्वहन्बली ।
अविद्यमाने मांसे तु वसिष्ठस्य महात्मनः ।
सर्वकामदुहां दोग्ध्रीं ददर्श स नृपात्मजः ॥ १३
तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च श्रमाच्चैव क्षुधान्वितः ।
दशधर्मगतो राजा जघान जनमेजय ॥ १४
तच्च मांसं स्वयं चैव विश्वामित्रस्य चात्मजान् ।
भोजयामास तच्छ्रुत्वा वसिष्ठोऽप्यस्य चुक्रुधे ॥ १५

वसिष्ठ उवाच ।

पातयेयमहं क्रूर तव शङ्कुमयस्मयम् ।
यदि ते द्वाविमौ शङ्कू न स्यातां वैकृतौ पुनः ॥ १६
पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च ।

T3.4 अपि (for धर्मं) M1–3 च (for तु) — ^{b}) Ś1 पालयामास भारत, G5 नामन्त्रयति भा° — After 8^{ab}, Ñ2 repeats 5^{c}

9 ^{a}) G3.5 गुण बुद्ध्वा (for गुणबुद्ध्या) D8 कृतवान् (for भग°) — ^{b}) D3.6 भगवास् (for कृत°) K1.2.4 Ñ Dn1 D9 D1.4.5 T1.3.4 G2.4.5 M1.2 तथा, T2 G1 तत (for तदा) — Ś1 K3 read 9^{cd} after 7^{ab}, K1 reads it on marg — ^{c}) K1.2 Ñ2.3 V1 D3.4 T3.4 तात (for तस्य)

10 ^{a}) Ś1 D8 D1 T1 G5 ऽयं (for य) — ^{b}) D1 महाबल (for °त्मन·) — D3 om 10^{cd} Ś1 K1 read 10^{d} after 13^{a} — ^{d}) K3 तां दीक्षामवहद्बली

11 Ś1 K1 om 11^{a} — ^{a}) V3 T3.4 महता, G4.5 गतवान् (for वहता). — ^{b}) Ś1 तां दीक्षां (by transp) T3.4 दुर्लभां (for दुर्वहां) K1 तां दीक्षामवहद्बली — For 11^{ab}, D4 subst

197* तेनार्थे चैव विहिता दीक्षास्तात हता भुवि ।

— ^{d}) K2.4 Ñ2.3 V1 D1.4.5 वै सा (by transp). D3 वैषा K3 इह (for इति) S (except T3.4) कृता ते(G5 M1 °ताने)न भविष्यति

12 ^{b}) K2.4 Ñ3 V1.3 D1.3.4.6 गुणबुद्ध्या, Ñ2 तेन बुद्ध्या ; D2 गुणवृद्ध्या (for पित्रा त्यक्तं) T1 M4 न्यवर्तयत्, T4 अवार° ; G3.5 न्यवेश(G5 °द)यत (for न्यवार°) — ^{d}) V2 ममाप्येवं, D2.8 G3.5 अस्येत्येव, M1–3 अस्यैवेति (for अस्येत्येवं) Ś1 K1.3 Ñ3 D1.2.4 मुनि., D8 मम (for मुने).

13 ^{a}) Ś1 K1.3 D4 तेन, T3 यत्तद्, T4 यस्तद् (for स तु) — After 13^{a}, Ś1 K1 read 10^{d} — ^{b}) V2 B1.3 Dn D9 ता दीक्षाम् (by transp) K4 Ñ1.3 V3 Dn D1–6 T1.3.4 G1–4 M4 उद्वहद्, Ñ2 V1 B1 D8 अवहद् (for उद्वहन्). D5 व्रती (for बली). K8 नावर्षत्पाकशासन (= 10^{d}). — After 13^{ab}, K4 Ñ3 V1 D3 ins ·

198* उपांशुव्रतमास्थाय महत्सत्यव्रतो नृप ।
[K4 स तु, D3 तत (for महत्)]

— ^{f}) Ñ1 V2 B D8 D2.4.6 T1.2 G1.3–5 M4 स ददर्श (by transp)

14 ^{a}) Ś1 श्रमाच् (for क्रोधाच्) — ^{b}) K1.3 Dn क्षुधार्दित·, K2.4 Ñ2.3 V3 B1 (marg) D1.3.4 T3.4 बुभुक्षितः (for क्षुधान्वित) Ś1 क्रोधाच्चैव क्षुधार्दित ; V1 श्रमाच्चैव बुभुक्षित — ^{c}) Ś1 दशवर्ष-, D1 दस्युधर्म-, D2.3 देश°, D5 G2.4 दश धर्मान्, T1.2 G1.3 M दाशधर्म- (for दश°) — Ñ3 (marg) ins after 14^{ab} Dn D6 Cs after 14 ·

199* मत्तः प्रमत्त उन्मत्त श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।
त्वरमाणश्च भीतश्च लुब्धः कामी च ते दश ॥
[(L 1) D6 भ्रान्त (for श्रान्त)]

15 ^{a}) K2 Ñ2.3 V1.3 D1–6 G3–5 M स तन्मांसं, K4 स च मांसं, V2 B1.3 D8 तन्मांसं तु, T1.2 G1 स तु मांसं (for तच्च मांसं) T3.4 स तन्मांसं शृत चैव — ^{b}) K2 T2 G1 [आ]त्मवान्, Ñ1 °जम् (for °जान्) — ^{d}) K2 T1.2 G1.3 M4 [अ]थ (for [अ]स्य) T1 चुक्षुभे (for चुक्रुधे) — After 15, N (except Ś1 K1 Ñ1) T2–4 G M4 ins .

200* क्रुद्धस्तु भगवान्वाक्यमिदमाह नृपात्मजम् ।
[K2 त, D4 च (for तु)]

16 D9 T2 G1.2 om the ref — ^{a}) B1 क्रूर (for क्रूर). — ^{b}) K Ñ2 Dn D3.4 न संशय, Ñ1.3 V B D8 D2.5 T3.4 असंशयम् (for अयस्मयम्) D6 T1.2 G M4 तव वंशमसंशयम् — ^{d}) Ś1 K1 पुरा (for पुन)

17 K1 reads 17^{a}–18^{b} on marg — ^{a}) D9 -तोषाच्च (for -तोषेण). K3 पितुश्च परिरोषेण· — ^{c}) D3 -भोगाच्

अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥ १७
एवं त्रीण्यस्य शङ्कूनि तानि दृष्ट्वा महातपाः ।
त्रिशङ्कुरिति होवाच त्रिशङ्कुस्तेन स स्मृतः ॥ १८
विश्वामित्रस्तु दाराणामागतो भरणे कृते ।
तेन तस्मै वरं प्रादान्मुनिः प्रीतस्त्रिशङ्कवे ।
छन्द्यमानो वरेणाथ गुरुं वव्रे नृपात्मजः ॥ १९
अनावृष्टिभये तस्मिन्गते द्वादशवार्षिके ।
अभिषिच्य च राज्ये च याजयामास तं मुनिः ।
मिषतां देवतानां च वसिष्ठस्य च कौशिकः ॥ २०
तस्य सत्यरथा नाम पत्नी केकयवंशजा ।
कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकल्मषम् ॥ २१
स वै राजा हरिश्चन्द्रस्त्रैशङ्कव इति स्मृतः ।
आहर्ता राजसूयस्य स सम्राडिति विश्रुतः ॥ २२
हरिश्चन्द्रस्य तु सुतो रोहितो नाम विश्रुतः । C 756 B I 13 26 P I 13. 26

(for -योगाच्) — ^{d}) D_6 त्रिविधस् (for त्रि°) $\tilde{N}_2$ तु (for ते) $\acute{S}_1$ त्रिविधास्ते व्यतिक्रमा , K_4 त्रयश्चातो व्यतिक्रमा.

18 Before 18, some Mss ins वैशंपायन K_1 reads 18^{ab} on marg — ^{a}) K_4 $D_{1\ 4\ 5}$ च (D_1 स) त्रीणि , G_3 त्रीण्यथ (for °स्य) — ^{b}) M_3 कृत्वा (for दृष्ट्वा) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 3}$ Dn महायशा (for °तपा) — Dn_1 om (hapl) 18^{c} — ^{c}) $\tilde{N}_1$ V_2 B Ds D_2 तेन (for इति) — ^{d}) V_2 चाभवत्, D_3 च स्मृत , T_4 विश्रुत (for स स्मृत·)

19 ^{b}) D_4 भक्षणे (for भरणे) M_4 आगतो भरतर्षभ — ^{c}) $\acute{S}_1$ $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V B_2 (marg as in text) Dn_2 Ds_2 D_{1-5} $T_{3\ 4}$ G_{2-4} स तु , K_3 Dn_1 स च (for तेन) — ^{e}) T_1 $G_{4\ 5}$ चोद्यमानो , T_2 चिन्त्य° (for छन्द्य°) — ^{f}) $\acute{S}_1$ K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V Dn D_{1-5} $T_{1\ 3\ 4}$ G_{3-5} M_4 वरं (for गुरुं) — After 19, all Mss (except $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$ M_{1-3}) ins

201* सशरीरो व्रजे स्वर्गमित्येवं याचितो मुनि· ।

[V_3 सशरीर (for °रो) $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B Ds D_3 $T_{3\ 4}$ वर (for मुनि)]

20 ^{c}) K_1 $\tilde{N}_2$ $T_{3\ 4}$ पितृ (K_1 °त्र्ये) राज्ये , K_2 D_2 राज्ये पित्र्ये , $\tilde{N}_1$ D_1 राज्ये पै(D_1 पि)त्र्ये च (D_1 तु) (hypermetric), V_1 B_1 राज्ये पैत्र्ये , D_3 [अ]थ राज्येऽपि , D_5 स राज्ये तं , M_{1-3} च राज्येऽपि (for च राज्ये च) K_3 Dn पित्र्येऽभिषिच्य राज्ये तु , K_4 $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Ds राज्येऽभिषिच्य पित्र्ये तु (K_4 च , V_2 om , V_3 वै) — ^{d}) S_1 T_3 योजयामास (for याज°) — For 20^{cd}, D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 subst :

202* तं मुनिर्याजयामास पित्र्ये राज्येऽभिषिच्य तु ।

[G_1 मुनिं T_2 त मुनिर्योजयामास (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ M_4 पित्रे (for पित्र्ये)]

— After 20^{cd}, V_3 ins 204* — ^{e}) M_4 मिषतां सर्वदेवानां — ^{f}) D_2 महात्मन· , T_1 $G_{3\ 5}$ तु कौशिकः (for च कौ°) — After 20, S_1 $K_{1\ 3\ 4}$ Dn D_4 ins

203* सशरीरं तदा तं तु दिवमारोपयत्प्रभु. ।

While $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Ds $D_{2\ 6}$ T_{2-4} $G_{1\ 4}$ ins after 20 V_3 after 20^{cd} .

204* दिवमारोपयामास सशरीरं महातपा. ।

[$\tilde{N}_2$ D_2 दिवमारोहयामास (for ^{a})]

21 ^{a}) D_3 T_1 $G_{3\ 5}$ सत्यव्रता , D_6 $T_{2\ 4}$ G_1 $M_{1\ 4}$ °रता (for °रथा) — ^{b}) $\acute{S}_1$ K_1 $D_{5\ 6}$ T_4 G_2 भार्या (for पत्नी) Some Mss कैकय- and कैकेय- (for केकय-) G_5 -नन्दजा (for -वंशजा) — ^{c}) Ds_2 चिरस्य (for कुमारं)

22 ^{a}) $M_{2\ 3}$ च (for वै) — ^{b}) K_3 B_2 Dn श्रुतः (for स्मृत) K_1 त्रैशङ्क इति विश्रुत — $T_{3\ 4}$ om (hapl ?) 22^{cd}, K_2 reads it on marg — ^{d}) $\tilde{N}_2$ V_3 D_2 transp. स and सम्राट् B_1 इइ (for इति) $\tilde{N}_1$ च श्रुतिः (for विश्रुत.) K_2 सम्राडिति हि स श्रुत , K_3 V_2 Dn D_1 सम्राडिति च (D_1 हि) विश्रुत , D_6 $T_{1\ 2}$ G M साम्राज्य इति न. श्रुतम् (G_3 विश्रुत , G_5 विश्रुतम्)

23 ^{a}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V Dn D_{1-5} $T_{1\ 3\ 4}$ G_2 पुत्रोऽभूद् , B_2 च सुतो (for तु सुतो) — ^{b}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V Dn $D_{1-3\ 6}$ T G M_4 वीर्यवान् (for विश्रुत) D_4 रोहिताश्व· स पार्थिव·. — After 23^{ab}, $K_{1\ 3\ 4}$ V Dn D_{3-6} M_4 ins

205* येनेदं रोहितपुरं कारित राज्यसिद्धये ॥
कृत्वा राज्य स राजर्षि पालयित्वा तथा प्रजा ।
संसारासारता ज्ञात्वा द्विजेभ्यस्तत्पुरं ददौ ॥

[M_4 om line 1 — (L 1) D_6 [ए]व (for [इ]द) K_3 Dn राष्ट्र- (for राज्य-) — (L 2) V_1 च ता , D_5 त्वय (for तथा) — (L 3) V_1 स्व- (for तत्)]

$K_{1\ 3\ 4}$ V Dn D_{3-6} cont K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ B Ds $D_{1\ 2}$ T_{2-4} G ins after 23^{ab}

206* हरितो रोहितस्याथ चञ्चुर्हारीत उच्यते ।
विजयश्च सुदेवश्च चञ्चुपुत्रौ बभूवतुः ।
जेता क्षत्रस्य सर्वस्य विजयस्तेन स स्मृतः ॥
रुरुकस्तनयस्तस्य राजधर्मार्थकोविदः ॥

After line 1^{a}, D_3 ins

206A* हरितो जज्ञिवास्तत ।
तथैव लोके धर्मात्मा,

रोहितस्य वृकः पुत्रो वृकाद्बाहुस्तु जज्ञिवान् ॥ २३
हेहयास्तालजङ्घाश्च निरस्यन्ति स्म तं नृपम् ।
नात्यर्थं धार्मिकस्तात स हि धर्मयुगेऽभवत् ॥ २४
सगरस्तु सुतो बाहोर्जज्ञे सह गरेण वै ।
और्वस्याश्रममासाद्य भार्गवेणाभिरक्षितः ॥ २५
आग्नेयमस्त्रं लब्ध्वा च भार्गवात्सगरो नृपः ।
जिगाय पृथिवीं हत्वा तालजङ्घान्सहेहयान् ॥ २६
शकानां पह्लवानां च धर्मं निरसदच्युतः ।
क्षत्रियाणां कुरुश्रेष्ठ पारदानां च धर्मवित् ॥ २७

जनमेजय उवाच ।

कथं स सगरो जातो गरेणैव सहाच्युतः ।
किमर्थं च शकादीनां क्षत्रियाणां महौजसाम् ॥ २८
धर्मं कुलोचितं क्रुद्धो राजा निरसदच्युतः ।
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण तपोधन ॥ २९

वैशंपायन उवाच ।

बाहोर्व्यसनिनस्तात हृतं राज्यमभूत्किल ।
हेहयैस्तालजङ्घैश्च शकैः सार्धं विशां पते ॥ ३०
यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः पह्लवाः खशाः ।

—(L 2) G3 विरजश् (for विजयश्) K2 सुवेदश्, K3 सुवीरश्; D6 सुदेष्णुश् (for °वश्) —(L 3) V3 D1 4 6 जेता सर्वस्य क्षत्रस्य (for ^{a}) Ñ2 D5 6 G1 3 5 सम्मृत, B1 संमत; T3 4 सोऽभवत् (for स स्मृत) — B1 3 Ds D2 T2–4 G1 3–5 om line 4 —(L 4) D1 रुचकम् (for रुरु°) K1 3 V1 Dn1 D3 4 राजा (for राज-)]

—^{c}) K Ñ2 3 V B2 Dn D3–6 G2 रुरुकस्य, B1 2 (marg) 3 Ds D2 T2–4 G1 4 विजयस्य, D1 रुचकस्य (for रोहितस्य) —^{d}) K4 V2 D1 5 च (for तु) — After 23, K Ñ2 3 V B D1–5 T2–4 G1 4 ins

207* शकैर्यवनकाम्बोजै पारदै पह्लवै सह ।

[T4 -काम्भोजै (for -काम्बोजै). K1 पन्वलै., K3 V2 D5 पह्लवैः; K4 च प्लवै, D1 प्रह्लदै, T3 4 G4 पप्लवै (for पह्लवै)]

24 ^{a}) Some Mss हैहयास् (for हे°) —^{b}) K3 Dn D4 M1. 3 निरसान्ति (for °स्यन्ति) B1 मुनिम् (for नृपम्) —^{d}) K3 D1 4 सत्ययुगे; Ñ1 धर्मस्ततो, V3 °परो (for °युगे)

25 ^{a}) K3 Ñ1 Ds D6 T1. 2 G M4 सगरं तु (G5 °रस्तु) सुतं बाहुर् (G4. 5 °हुं). —^{b}) T2 G M1 लेभे (for जज्ञे) M2 स हि (for सह). K1 3 Dn ह, Ñ2 3 T1 3 4 G2 च (for वै). D6 लेभे स सगरेण वै. — M4 om. 25^{c}–26^{d} —^{c}) D2 ऊर्वस्य (for औ°) Ś1 K1 3 T1 4 G2 4 आगम्य (for आसाद्य).

26 M4 om. 26 (cf v l 25) —^{a}) V2 [अ]थ; D3 M1 स; D6 G3 5 [अ]सौ, T1 2 G1 तु (for च) —^{c}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D2. 4 T3 4 सर्वां (for हत्वा) —^{d}) Ś1 G3 -केकयान्; some Mss हैह° (for -हेह°).

27 ^{a}) K4 पह्लवानां; some Mss. पाल्ह°, पप्ल° and पह्लवानां (for पह्ल°). —^{b}) D2. 6 T2 G1. 4 M धर्मान् (for धर्मं) K3 Dn Ds न्यरसद् (for नि°) K2 Ñ3 V1 3 B1 D1 अच्युत; B2 अप्युत (for अच्युत). — T1 om. (hapl) 27^{c}–29^{b}. —^{c}) D6 T2 G1–3 5 ह्(D6 फ)लानां च (for क्षत्रियाणां) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–3 नृप-, D4 द्विज- (for कुरु-) —^{d}) K1 3 4 Dn2 Ds T3 G2 4 5 स (for च) D3 सर्वंश (for धर्मवित्) — After 27, K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 ins an addl colophon [*Mention of Khila* K2 4 Ñ2 V2 3 B Dn Ds1 D1–4 — *Adhy name* K2 4 Ñ3 V B2 3 Ds D1–5 त्रिशङ्कुचरितम्, Ñ2 B1 शङ्कुचरितम् — *Adhy. no* Ñ3 V1 D3 12, V2 3 B2 Dn Ds2 13, D1 4 T3 4 11]

28 T1 om 28 (cf v l 27) —^{a}) Ñ1 2 स कथं (by transp) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B2 (marg as in text) D1 4 T3 4 जज्ञे, G2 4 राजा (for जातो) —^{b}) K2 Ñ2. 3 V B1 2 D2 4 M1 [अ]च्युत, B3 [उ]च्यताम्, T3 [अ]नघ (for [अ]च्युतः) — M3 om (hapl) 28^{c}–29^{b} —^{c}) K1 T3 G4 शकानां स (for °दीना) —^{d}) Ś1 महात्मनाम् (for महौजसाम्)

29 T1 om 29^{ab} (cf v l 27) M3 om 29^{ab} (cf v l 28) —^{a}) K2 Ñ2 3 V1 3 D1–5 T3 4 धर्मान्कुलोचितान्राजा; K4 धर्मात्कुलोचिताद्राजा —^{b}) K2 कस्मान्, K4 Ñ2 3 V1 3 D1–4 T3 4 क्रुद्धो, D5 om (for राजा) K2 Ñ1 3 V1 B D1 4 [अ]च्युत (for °तः). —^{c}) G1 एतस्मिन् (for °न्मे) Ñ1 आख्याहि (for आचक्ष्व) —^{d}) T2 G1 कथामिमाम् (for तपोधन).

30 ^{b}) D4 राष्ट्रम् (for राज्यम्) —^{c}) Some Mss हैहयैस् (for हे°). —^{d}) Ś1 तात, M3 चापि (for सार्धं). D6 T2 G M4 समागतैः (for विशां पते)

31 ^{b}) T2 3 G1 काम्भोजा (for काम्बोजा) N (except Dn Ds) T1 2 G1 3 5 M तथा (for खशा). — B1 D2 T3 4 ins after 31^{ab} T2 G1 4 after 37^{cd}

208* कातिसर्पा माहिषिका पारदाश्शक्रणा. शकाः ।

[B1 G4 कोलि-; D2 केलि- (for कानि-). T3 महिषिकाः

एते ह्यपि गणाः पञ्च हैययार्थे पराक्रमन् ॥ ३१
हृतराज्यस्तदा राजा स वै बाहुर्वनं ययौ ।
पत्न्या चानुगतो दुःखी वने प्राणानवासृजत् ॥ ३२
पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा पृष्ठतोऽन्वगात् ।
सपत्न्या च गरस्तस्या दत्तः पूर्वमभूत्किल ॥ ३३
सा तु भर्तुश्चितां कृत्वा वने तामध्यरोहत ।
और्वस्तां भार्गवस्तात कारुण्यात्समवारयत् ॥ ३४
तस्याश्रमे च तं गर्भं गरेणैव सहाच्युतम् ।
व्यजायत महाबाहुं सगरं नाम पार्थिवम् ॥ ३५
और्वस्तु जातकर्मादि तस्य कृत्वा महात्मनः ।
अध्याप्य वेदशास्त्राणि ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् ।
आग्नेयं तं महाभागममरैरपि दुःसहम् ॥ ३६
स तेनास्त्रबलेनाजौ बलेन च समन्वितः ।
हैययान्निजघानाशु क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ।
आजहार च लोकेषु कीर्तिं कीर्तिमतां वरः ॥ ३७
ततः शकान्सयवनान्काम्बोजान्पारदांस्तथा ।
पह्लवांश्चैव निःशेषान्कर्तुं व्यवसितो नृपः ॥ ३८
ते वध्यमाना वीरेण सगरेण महात्मना ।
वसिष्ठं शरणं गत्वा प्रणिपेतुर्मनीषिणम् ॥ ३९
वसिष्ठस्त्वथ तान्दृष्ट्वा समयेन महाद्युतिः ।
सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाभयं तदा ॥ ४०
सगरः स्वां प्रतिज्ञां च गुरोर्वाक्यं निशम्य च । C 779 B I. 14. 15 P I. 14. 15

(for मा°) T_2 G_1 तोळिसर्पान्माहिषकान् (for ^{a}) D_2 G_4 खशा (for शका)]
— ^{c}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ ह्यरि-, K_4 दैत्य-, $Ñ_2$ V_1 क्षत्र-; D_1 T_1 ऽन्येऽपि, D_2 चापि, D_3 ह्यत्र, D_4 रिपु- (for ह्यपि) — ^{d}) Some Mss हैहयार्थे (for है°)

32 ^{a}) Ds_1 हत- (for हृत-) $Ñ_3$ V_1 T_2 तथा (for तदा) M_4 राजन् (for राजा) — ^{b}) M_4 च (for वै) $Ñ_3$ V_1 गत. (for ययौ) — ^{c}) M_{1-3} दु खाद् (for दु खी) — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} T_3 G_4 स वै, $Ñ_1$ V_2 B Ds तत्र, D_3 ततः (for वने) — After 32, K_4 ins

209* वृद्धं तं पञ्चतां प्राप्तं तत्पत्न्यनुमरिष्यती ।
और्वेण जानतात्मानं प्रजावन्तं निवारिता ॥

33 T_1 $M_{1\ 2}$ om 33^{ab} — ^{a}) $T_{3\ 4}$ पत्नी तु बाहोर्या चैव — ^{b}) D_3 ऽन्वियात्, D_5 ऽन्वयात् (for °गात्) — ^{c}) $Ś_1$ $Ñ_{2.3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 तु (for च) K_2 $T_{3.4}$ गरं (for गरस्) $Ñ_2$ V_3 B Ds D_5 तस्यै, $M_{1\ 2}$ दत्तस् (for तस्या) — ^{d}) $K_{1\ 4}$ B_3 Ds_1 D_2 दत्त-, K_2 D_4 $T_{3\ 4}$ दत्तं (for दत्त·) $Ś_1$ तत· किल, V_2 किलानघ; $B_{2\ 3}$ Ds_1 तदा किल (for अभूत्किल) D_6 $T_{1\ 2}$ G M दत्तो ($M_{1\ 2}$ तस्या) गर्भजि(T_1 °र्भे जि)घांसया

34 ^{a}) D_5 च (for तु) $Ś_1$ K_3 $Ñ_{2\ 3}$ Dn $D_{1\ 6}$ $T_{3\ 4}$ चितिं (for चितां) — ^{b}) T_2 G M_{2-4} वने समधि(T_2 G_1 °ति)रोहति — ^{c}) $Ś_1$ V_1 $M_{1\ 2}$ तु (for ता) — ^{d}) V_1 कारुण्यात्तामवारयत्.

35 ^{a}) D_3 तु (for च) S_1 तद्गर्भौ, V_2 गर्भश्च, B_2 Ds गर्भः स (for तं गर्भं) — ^{c}) K_2 $Ñ_3$ V_1 महाभागा, K_4 $Ñ_2$ D_{1-3} $T_{3\ 4}$ °भाग, V_3 °राज, D_2 °तेजा., D_4 °भागं (for °बाहु) — ^{d}) S_1 $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_5 T_1 सगरो नाम पार्थिव

36 ^{a}) M_3 तज् (for तु) G_5 कर्माणि (for -कर्मादि) — ^{b}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{1\ 4}$ कृत्वा तस्य (by transp) — ^{c}) D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ M_4 वेदाञ्, T_1 वेदं (for वेद-). K_2 (marg) $_4$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ Dn $D_{1\ 3\ 4}$ $T_{3\ 4}$ अध्याप्य (T_4 °धीत्य) वेदानाखिलास् (Dn_1 °लं), D_2 °प्य वेदान्प्रबलांस् — ^{d}) D_4 ततोऽस्त्रं प्रत्यपद्यत — ^{e}) S_1 $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds D_1 $T_{1\ 4}$ आग्नेयं तु, D_2 °यं सु, D_5 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ °यास्त्रं (for °यं तं) K_4 $Ñ_2$ Dn_1 D_4 बाहुम्, $Ñ_3$ Dn_2 $D_{1\ 3\ 5}$ -बाहुर्, V_1 -भीमम्, $B_{1\ 2}$ (marg) Ds T_4 -घोरम् (for -भागम्). — ^{f}) $Ñ_2$ वासवैरपि दुर्जयम्.

37 ^{a}) $T_{3\ 4}$ स तेनाजौ स्ववीर्येण — ^{b}) D_4 स्वस्त्रेणैव (for बलेन च). K_2 दुर्जयो देवदानवै — ^{c}) $K_{2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V D_{1-5} $T_{3\ 4}$ हैहयास्तालजङ्घांश्च — ^{d}) $K_{2.4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V D_{1-5} $T_{3\ 4}$ जघ्ने (for क्रुद्धो) — After 37^{cd}, T_2 $G_{1.4}$ ins 208* — ^{e}) K_3 च लोके तु, V_2 ततो लोके (for च लोकेषु).

38 ^{a}) K_1 च (for स-) — ^{b}) T G M_4 तदा (for तथा) — ^{c}) $V_{2\ 3}$ B Ds [अ]पि; D_6 $T_{1\ 2}$ G स (for [ए]व) $Ñ_1$ पारदाश्चापि नि शेषान्, M_{1-3} बाल्हिकांश्चापि निः° — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ Dn किल, G_4 M तदा (for नृप)

39 ^{c}) $K_{2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V_1 D_{1-4} $T_{3\ 4}$ प्राप्ता (for गत्वा) — ^{d}) $K_{2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V_1 $D_{1\ 2\ 4}$ प्रणेमुस्तं (V_1 D_2 °स्ते) (for प्रणिपेतुर्) B_3 Ds D_6 T_1 $G_{3\ 5}$ मनीषिण, T_4 महामुनिम् (for मनीषिणम्) D_3 प्रणेमुस्तं मुनिं क्षणात्

40 $Ś_1$ om 40^{ab} — ^{a}) $B_{2\ 3}$ Ds D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M ऽपि (for तु) D_3 सर्वान्, D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ M कृत्वा (for दृष्ट्वा). — ^{b}) K_2 समये तान् (for °येन) M_4 महाद्युतिम् (for

धर्मं जघान तेषां वै वेषान्यत्वं चकार ह ॥ ४१
अर्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् ।
यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ ४२
पारदा मुक्तकेशास्तु पह्लवाः श्मश्रुधारिणः ।
निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ ४३
शका यवनकाम्बोजाः पारदाश्च विशां पते ।
कोलिसर्पा माहिषका दर्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ ४४
सर्वे ते क्षत्रियास्तात धर्मस्तेषां निराकृतः ।
वसिष्ठवचनाद्राजन्सगरेण महात्मना ॥ ४५
स धर्मविजयी राजा विजित्येमां वसुंधराम् ।
अश्वं विचारयामास वाजिमेधाय दीक्षितः ॥ ४६
तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्वदक्षिणे ।
वेलासमीपेऽपहृतो भूमिं चैव प्रवेशितः ।
स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास पार्थिवः ॥ ४७

°द्युति) — d) K1 (*sup lin* as in text) D2 M3 वरं (for [अ]भयं) Ś1 तत (for तदा)

41 a) T4 M4 ता (for स्वां). Ñ1 V2. 3 B Ds M1 2 तु (for च) — b) Ñ1 ह, B3 तु (for च) — c) V3 B1 D3 तेषां च, D1 वै तेषां (by transp) M1 2 तेषां जघान धर्मान्वै (M1 °र्मं वै) — d) K1 तेषामन्यं, Ñ1 3 V B1 3 वेषानन्याश् (for °न्यत्व) Ś1 च (for ह) D2 वेषत्यागं चकार च

42 b) Ś1 K1 D5 T1 मुण्डं कृत्वा (for मुण्डयित्वा)

43 a) K2 V B Ds D3 6 T2 G1–3 5 M4 पा(G2 दा)-रदान्मुक्तकेशांश्च (B3 D6 T2 G1–3 5 M4 °स्तु) — b) G1 corrupt M1–3 बाहिका, some Mss पह्लवान् (for पह्लवा) M4 पह्लवाञ्शास्त्रधारिण — d) Ś1 (marg as in text) महामुने, K1 3 °रथा (for °त्मना)

44 M2 om (hapl) 44–45 M1 3 om 44^{ab}. — b) K2 4 Ñ2 3 V B2 3 Ds D1–5 T3 पारदा पह्लवास्तथा — c) Ś1 K1. 3 कोलिस्पर्शा, Ñ1 Dn कोलसर्पा, D2 6 काल°, D3 काळशापाः, T2 G1 2 तोळिसर्पा; T3 कालि°, G3 कालि°, M4 तोळिंसका (for कोलिसर्पा) Ñ2 V2 3 B1 Dn D1–5 T1 3 4 G4 समहिषा, Ds D6 G1 माहिषि(D6 °षी)का; M1 3 महिषका (for माहि°) K2 4 कौन्ति(K4 कालि)सर्पा समहिषा — d) K1 V1 Dn D1–3 दार्वाश्, Ñ1 Ds दर्पाश्, Ñ2 3 द(Ñ3 दा)-र्दाश्; D4. 5 T1. 4 G4 दार्याश् (for दर्वाश्). Ś1 खशै सह, G4 सपह्लवा. (for सकेरला) D6 अवाक्श्चोला सपह्लवा ; T2 G1 M4 दर्पा· क्षोला (M4 दर्पाश्चोळा) सपह्लवा, T3 दाराश्चोरा सकेरला, G2 3 5 दर्वा क्षोळा स(G3 दर्पाक्षोळस)पह्लवा ; M1 3 दर्पाश्चोलाश्च पह्लवाः — After 44, K4 (first time) D5 ins 210*

45 M2 om 45 (cf v 1 44) D2 repeats 45 after 210* — a) T2 G1 ते सर्वे (by transp) — G3 om 45^{cd} T2 repeats 45^{cd} after the repetition of 210* — c) D6 T1 2 (both times) G1 4 5 M1 3 तात (for राजन्) — K1–3 4 (second time) Ñ2. 3 V B Dn Ds D1 3–5 T2 (first time). 3. 4 G4 ins. after 45 : K4 (first time) after 44 · D2 after the first occurrence of 45 : D6 G2. 3 5 after 45^{ab} T2 (second time) G1 cont after 213*

210* खशास्तुषाराश्चीनाश्च मद्रा· किष्किन्धकास्तथा ।
कौन्तलाश्च तथा वङ्गा शाल्वा कौङ्कणकास्तथा ॥

[(L 1) Dn D1 3 5 T2 (first time) खशास्तुपाराश्चीना(T2 °श्चोला)श्च, D4 खशास्तुखारान्दरदान् (for a) Ñ2 V3 B1 D6 G2–4 कैष्किन्ध(G2 3 °न्धि)कास्, T2 (second time) रैवन्धिकास् (sic), T4 कर्पन्ति° (for किष्किन्ध°) Dn D1 3 5 T2 (first time) मद्रान्किष्किन्धकास्तथा, D4 मद्राश्च पुण्ड्रकास्तथा, G1 मद्राश्चैव डिशास्तथा (for b) —(L 2) K1 D4 5 कोशलाश्, K2 T4 कुन्त°, B1 Dn Ds T2 (first time) कौन्तलाश्, D3 केरलाश्, D6 T3 G5 कुन्तलाश् (for कौन्तलाश्) Ñ3 V1 तु (for च) V1 [अ]म्नष्टा, Dn D1 3 वङ्गान्, D4 वीराञ्, T3 अङ्गा (for वङ्गा) K3 शाल्वान्, D2 शरका (for शाल्वा) K2 कुङ्कुणकास्, V3 कौङ्कण° (for कौङ्कणकास्) Dn D1 3 T2 (second time) शा(T2 सा)ल्वान्कोङ्कणकास्तथा, G1 विन्वा कोङ्कणकास्तथा (for b)]

46 b) Ñ2 D6 [ए]नां (for [इ]मां) — c) K1 3 Ñ3 V1 3 D4 T1 G3–5 M4 वै, Ñ1 2 V2 B Dn Ds D5 T3 4 प्र-, M3 हि (for वि-) D2 M2 अश्वं वै मोच(M2 निश्चार)-यामास

47 c) K3 ऽथ (for ऽप-) — d) B3 भूमौ, Ds भूम्या (for भूमिं) — After 47^{cd}, K4 (marg) ins :

211* तस्योत्सृष्टं पशुं यज्ञे जहाराश्वं पुरंदर ।
हत्वा कपिलपार्श्वे त बध्वागान्नगरी पुन. ॥
सुमत्यास्तनया दक्षाः पितुरादेशकारिणः ।
तानि षष्टिसहस्राणि हयरक्षणतत्परा ॥

— e) G3 तान्देशास् (for तं देशं) Ś1 V2 G1 3 तथा (for तदा). — f) T3 4 वीर्यवान् (for पार्थिव). D6 शोधयामास पार्थिवः

48 a) K1 तत्र, K3 Ñ1 V2 3 B Dn Ds D5 तदा (for ततस्). D6 T2 G1 2 M4 आसेदुस्तत्र देशे तु — b) Ñ1 रसातले (for महार्णवे). — c) D6 -पूरुषं (for -पुरुषं) B1 दिव्यं (for देवं) K2–4 Ñ2 Dn D1 2, 4 5 T3. 4 तमादिदेवं पुरुषं. — d) D6 T1 2 G विष्णुं (for कृष्ण) Ś1 सनातनम् (for

आसेदुस्ते ततस्तत्र खन्यमाने महार्णवे ।
तमादिपुरुषं देवं हरिं कृष्णं प्रजापतिम् ।
विष्णुं कपिलरूपेण स्वपन्तं पुरुषं तदा ॥ ४८
तस्य चक्षुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिबुध्यतः ।
दग्धाः सर्वे महाराज चत्वारस्त्ववशेषिताः ॥ ४९
बर्हकेतुः सुकेतुश्च तथा बार्हद्रथो नृपः ।
शूरः पञ्चजनश्चैव तस्य वंशकरा नृप ॥ ५०
प्रादाश्च तस्मै भगवान्हरिर्नारायणो वरम् ।
अक्षयं वंशमिक्ष्वाकोः कीर्तिं चाप्यनिवर्तिनीम् ।
पुत्रं समुद्रं च विभुः स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ॥ ५१
समुद्रश्चार्घ्यमादाय ववन्दे तं महीपतिम् ।
सागरत्वं च लेभे स कर्मणा तेन तस्य ह ॥ ५२
तं चाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान् ।
आजहाराश्वमेधानां शतं स सुमहायशाः । C 794 B 1 14 30 P 1 14 30

प्रजापतिम्) — e) D6 T1 G M4 कृष्णं (for विष्णुं) — f) K2 4 तपन्तं (for स्वपन्तं) T3 4 तथा (for तदा) K1 3 B2 3 Dn Ds D4 G2 4 स्वपन्तं पुरुषोत्तमम्, D6 T1 2 G1 3 5 °न्तं पुरुषर्षभम्, M1–3 साक्षान्नारायणं तदा — After 48, K4 ins :

212* हयमन्वेषमाणास्ते समन्ताद्व्यखनन्महीम् ।
प्रागुदीच्या दिशि हय ददृशु कपिलान्तिके ॥
एष वाजिहरश्चोर आस्ते मीलितलोचन ।
हन्यता हन्यतां पाप इति षष्टिसहस्रिण ।
मुष्टिप्रहारैरहनन्नुन्मिमेष तदा मुनि. ॥ [5]

While D6 T1 2 G M ins after 48

213* स्रष्टारं सर्वभूताना साध्यं नारायणं तथा ॥
तस्य गत्वा समीपे तु सोऽय चोर इति ब्रुवन् ।
गृह्यता बध्यतामेष नोऽश्वहर्ता सुदुर्मति ॥
ततस्ते पाशमुद्यम्य ग्रहीतुं त महाद्युतिम् ।
उपाक्रामंस्तदा सर्वे सागरा कालचोदिता ॥ [5]

[T1 M1–3 om (hapl) line 1 — (L 1) G2 साक्षान् (for साध्यं) D6 G4 तदा (for तथा) — (L 2) D6 समीप (for °पे) — (L. 3) G4 ग्रस्यता (for गृह्य°) D6 भर्त्स्यताम्, G2 4 M4 भक्ष्यताम् (for बध्य°) G3 सोऽय (for एष) T2 G1 5 ऽश्व हृत्वा (for ऽश्वहर्ता) G3–5 M4 तु (for सु-) — (L 4) M2, 3 ग्रहीतुं ते समुद्यता, M4 om (for b) — M1–3 om line 5 — (L 5) M4 उपक्रान्तास् (for उपाक्रामस्)]

— After the above, T2 (second time) G1 cont 210*, which is followed in T2 by the repetition of 45^{cd} While T3 ins after 48

214* ददृशु सागरा सर्वे सायुधास्तं प्रदुद्रुवुः ।

49 b) K2–4 V1 D2 तेजसा प्रति(K4 D2 °त्य)बुध्यत, D6 G5 प्रत्य(G5 °ति)बुध्यत तेजसा, T1 2 G1 3 4 M4 प्रतिबुद्धस्य तेजसा — c) Ś1 K1 3 Dn T1 G2 5 ते वै (for सर्वे) — d) Ś1 तेऽत्र-, K1 चात्र-, D3 त्वेव (for त्वव-)

50 a) Ś1 K1 3 V2 हर्षकेतुः, D4 6 T2 G1 5 बर्हि° (for बर्ह°) — b) Ś1 K Ñ2 3 V Dn Ds2 D1–3 धर्मरथो, D4 5 T3 4 धर्मरतो (for बार्हद्रथो) — B3 om (hapl) 50^{cd} — c) Ś1 कुरु (for शूर.) Ñ1 V3 B1 2 पञ्चनदश्, G2 3 5 M1 3 4 °वनश् (for °जनश्) K2 4 Ñ3 V1 2 Dn D1–5 T3 नाम (for चैव) Ñ2 शूर पञ्चबलो नाम — d) Ñ1 B1 Dn Ds2 D3 4 T1 4 G2 4 M2–4 वशकरो (for °करा) K1 4 Ñ2 3 V1 3 D1 2 6 नृपा, K2 T3 सुता, Ñ1 V2 B1 ऽभवन्; T4 सुत (for नृप) — After 50, T3 ins

215* अंशुमन्तं तदाज्ञाप्य पात्रमश्वार्थमच्युतम् ।
प्रतीक्षमाणस्तत्रैव दीक्षित संव्यतिष्ठत ॥
पितॄणा पदवीं गत्वा स ददर्श हरिं प्रभुम् ।
मूर्ध्ना प्रणम्य तं देव प्रह्वीभावेन चास्थित ॥

51 a) K2 4 Ñ3 V1 D1–4 स तस्मै, Ñ2 V3 तस्मै स (for च तस्मै) — b) Ś1 K1 3 Dn D3 4 T4 G2 वरान् (for वरम्) — c) T2 अक्षय्यं (for °यं) — For 51^{abc}, T3 subst

216* तत. स भगवान्देवो दत्त्वा चाश्वं वरं ददौ ।
सगराय महाराज

— d) Ś1 [अ]स्य (for [अ]पि) K2 4 [अ]तिवर्तिनीम्, K3 Dn [अ]नपायिनीम्, D4 5 T3 G4 [अ]निवर्तनीम्, D6 T2 G1–3 5 M4 [अ]विनाशिनीम्, T1 damaged (for [अ]निवर्तिनीम्) — e) S1 प्रभु, D3 M1–3 विभु (for विभु) — f) K3 4 Ñ Dn Ds2 D2 3 5 6 T1 3 4 G2–4 स्वर्ग- (for स्वर्गे) K2 कुलम् (for [अ]क्षयम्) — After 51, K3 Dn T3 ins

217* पुत्राणा चाक्षयाल्लोकांस्तस्य ये चक्षुषा हता ।

52 a) D6 [अ]श्वम्, some Mss [अ]र्घम् (for [अ]र्घ्यम्) — b) Ś1 ह (for तं) — c) Ś1 तदा लोके, K1 D1 M4 तदा (M4 °तो) लेभे, B2 च लेभे वै (for च लेभे स) — d) Ś1 V2 Dn2 M तस्य तेन (by transp) Ś1 K1 3 B2 3 Dn Ds G2–4 वै; G1 स·, M4 हि (for ह)

53 b) D6 T1 2 G M4 समुद्राल्लब्धवांस्तथा (D6 T1 G3 5 °दा) — d) D6 T2 G M4 शतानि (for शतं स) K2 तु; V2 च (for सु-) M1–3 -महाबलः (for °यशाः) — e) Dn Ds D1 तु (for च) K2 सहस्राणां (for °णि) — f) K1–3

पुत्राणां च सहस्राणि षष्टिस्तस्येति नः श्रुतम् ॥ ५३

जनमेजय उवाच ।

सगरस्यात्मजा वीराः कथं जाता महाबलाः ।
विक्रान्ताः षष्टिसाहस्रा विधिना केन वा द्विज ॥ ५४

वैशंपायन उवाच ।

द्वे भार्ये सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे ।
और्वस्ताभ्यां वरं प्रादात्तन्निबोध नराधिप ॥ ५५
षष्टिं पुत्रसहस्राणि गृह्णात्वेका तरस्विनाम् ।
एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टं वरयत्विति ॥ ५६
तत्रैका जगृहे पुत्राँल्लुब्धा शूरान्बहूंस्तथा ।
एकं वंशधरं त्वेका तथेत्याह ततो मुनिः ॥ ५७
राजा पञ्चजनो नाम बभूव सुमहाबलः ।
इतरा सुषुवे तुम्बं बीजपूर्णमिति श्रुतिः ॥ ५८
तत्र षष्टिसहस्राणि गर्भास्ते तिलसंमिताः ।
संबभूवुर्यथाकालं ववृधुश्च यथासुखम् ॥ ५९
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान्गर्भान्निदधुस्ततः ।

$\tilde{N}_3$ V_2 D_{1-4} षष्टिं (for षष्टिस्) $M_{1\ 3}$ श्रुति. (for श्रुतम्) — After 53, D_6 ins 218* While N (except $Ś_1$ K_1 $\tilde{N}_1$) $T_{3\ 4}$ M_4 ins (D_6 after 218*) an addl colophon [*Mention of the Epic* K_3 Dn Ds_2 T_3 M_4 — *Mention of Khila* K_3 V_3 B Dn Ds_1 $D_{1-4\ 6}$ M_4 — *Adhy name* K_2 $\tilde{N}_2$ V_3 Ds_2 D_{1-4} स($\tilde{N}_2$ सा)गरोत्पत्तिः, $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Ds_1 D_5 स(K_3 सा)गरोत्पत्तिचरितम्, B_1 सगरोपाख्यानम् — *Adhy no* K_3 $\tilde{N}_3$ $D_{1\ 4-6}$ $T_{3\ 4}$ 12, V_1 D_3 13, $V_{2\ 3}$ B_2 Dn Ds_2 14]

54 ^{a}) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V_1 $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ $T_{1\ 2}$ G $M_{1\ 4}$ विप्र; D_2 पुत्रा., M_2 ब्रह्मन् (for वीरा) — ^{b}) K_3 Dn D_5 G_4 महात्मन. (for °बला·) — ^{c}) T_1 $M_{1\ 2}$ -साहस्रं, $G_{3\ 5}$ -पुत्रा हि (for -साहस्रा) G_4 विक्रान्तं षष्टिसाहस्रं — ^{d}) $M_{1\ 2}$ निहता (for विधिना) K_1 ते; D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 वै (for वा) M_3 निहना केन वा हता·

55 D_6 om 55^{ab} K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ $G_{1.4}$ ins after 55^{ab}. D_6 after 53

218* ज्येष्ठा विदर्भदुहिता केशिनी नाम विश्रुता ।
कनीयसी तु या तस्य पत्नी परमधर्मिणी ।
अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥

[(L. 1) $T_{3.4}$ $G_{1\ 4}$ सुकेशी (for केशिनी) V_2 $B_{1\ 2}$ Ds D_6 नामत, B_3 भारत (for विश्रुता). — (L 2) $K_{1\ 3}$ Dn सा तस्य, V_2 B Ds महती (for या तस्य). T_4 सती (for पत्नी) K_1 -रूपिणी, K_2 -धर्मिण, K_3 -धार्मिका (for -धर्मिणी). **C**sp ईलिनी नाम नामत (for ^{b}) ❀ **C**s कनीयसी पत्नी ईलिनीसञ्ज्ञा । ❀]
— ^{c}) K_3 भृगुपुत्रो, $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1\ 2}$ Ds और्वस्तयोर् (for °स्ताभ्यां) — ^{d}) K_{2-4} V_3 Dn $D_{1\ 4\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G_{2-5} M_4 जनाधिप; $\tilde{N}_1$ V_2 B Ds नरोत्तम; $\tilde{N}_2$ जनेश्वर; M_3 नरर्षभ (for नराधिप).

56 ^{a}) G_1 षष्टि-; G_4 षष्टिः (for षष्टिं) K_2 D_6 $T_{1.2}$ G_{2-5} -सहस्राणां (for °स्राणि). — ^{b}) K_3 $D_{3\ 4}$ कुलं विना; $\tilde{N}_2$ D_1 तपस्विनाम्, $\tilde{N}_3$ $V_{2.3}$ B Dn $D_{5\ 6}$ T_{2-4} G M_4 तपस्विनी; Ds D_2 तरस्विनी, T_1 मनस्विनी (for तरस्विनाम्) — ^{c}) K_4 D_{2-4} वंशकरं (for °धरं) $K_{2\ 3}$ G_4 चैका, M_4 चैव (for त्वेका) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ एकं वंशकरं चैका (T_1 °व, G_5 °कं) — ^{d}) G_4 यदिष्टं (for यथेष्टं) D_5 यथेष्ट वरवर्णिनी

57 ^{a}) $Ś_1$ लुब्धा; K_3 Dn शूराल्ँ (for पुत्राल्ँ) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ Dn पुत्राल्ँ, K_2 D_1 लब्धा, $\tilde{N}$ अन्यान्, V_1 Ds_1 $D_{4\ 6}$ T_1 $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 4}$ लुब्धान्, V_3 T_4 G_4 M_3 लब्ध्वा, D_2 उच्चान्, D_3 युद्ध-, T_3 G_1 (*sup lin*) लब्धान्, T_3 चण्डान्, G_1 वीरान् (for लुब्धा) Dn_1 लब्धा, Dn_2 लुब्धा (for शूरान्) V_2 तथा बहून्, D_6 G_5 M_1 बहूंस्तदा (for °स्तथा) — ^{c}) V_2 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ M वंशकरं (for °धरं) K_3 G_3 चैका, M_4 चैव (for त्वेका) — ^{d}) K_{1-3} $D_{1\ 3\ 4}$ T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M च तैर्, $B_{2\ 3}$ Ds T_3 महा-, Dn D_5 $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 4}$ च तां, D_6 च वै (for ततो) — After 57, $\tilde{N}_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_5 ins :

219* केशिन्यसूत सगरादसमञ्जसमात्मजम् ।

58 M_2 om 58^{ab} — ^{a}) D_6 T_2 G_1 एक (for राजा) $\tilde{N}_1$ पञ्चनदो; $\tilde{N}_2$ °बलो; V_2 D_2 G_{2-5} $M_{3\ 4}$ °वनो, T_4 समञ्जसो (for पञ्चजनो) — ^{b}) $Ś_1$ बभूव च; $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ स बभूव, Dn Ds_1 G_4 बभूव स (for °व सु-) $\tilde{N}_1$ -महाद्युति, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ M_4 महायशा (for °बलः). V_2 B_1 बभूव स महाद्युति· — ^{c}) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1.2\ 5\ 6}$ $T_{1\ 3.4}$ G_2 तुम्बीं (for तुम्बं) — ^{d}) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{2.5}$ T $G_{2\ 4\ 5}$ -पूर्णाम् (for पूर्णम्)

59 ^{a}) $Ś_1$ K_1 तत्र षष्टिं, $\tilde{N}_3$ V_1 M_1 तत. षष्टि-, B_3 Ds D_3 तत्र षष्टि, D_2 षष्टिं पुत्र (for तत्र षष्टि-) — B_3 om (hapl) 59^{b}–62^{a}. — ^{b}) T_3 G_1 गर्भास्तेनैव निर्मिताः. — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ Dn T_4 G_3 यथाक्रमम् (for °सुखम्).

60 B_3 om 60 (cf v l 59) G_2 om. (hapl) 60^{a}–61^{b} — ^{a}) M_{1-3} कुण्डेषु (for कुम्भेषु) — ^{b}) V_3 $B_{1.2}$ D_6 $T_{1\ 2}$ G_1 M_4 निदधे (for °धुस्). $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ Ds_2 $D_{1.2.4.5}$ G_1 तदा, D_3 T_2 तथा, M_{1-3} स्त्रियः (for तत.). Dn

धात्रीश्चैकैकशः प्रादात्तावतीः पोषणे नृप ॥ ६०
ततो दशसु मासेषु समुत्तस्थुर्यथाक्रमम् ।
कुमारास्ते यथाकालं सगरप्रीतिवर्धनाः ॥ ६१
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तस्यैवमभवन्नृप ।
शुक्रादलाबुमध्याद्वै जातानि पृथिवीपतेः ॥ ६२
तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मनाम् ।
एकः पञ्चजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह ॥ ६३
सुतः पञ्चजनस्यासीदंशुमान्नाम वीर्यवान् ।
दिलीपस्तस्य तनयः खट्वाङ्ग इति विश्रुतः ॥ ६४
येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितम् ।
त्रयोऽभिसंधिता लोका बुद्ध्या सत्येन चानघ ॥ ६५
दिलीपस्य तु दायादो महाराजो भगीरथः ।
यः स गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठामवातारयत प्रभुः ।
समुद्रमानयच्चैनां दुहितृत्वे त्वकल्पयत् ॥ ६६
भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविश्रुतः ।
नाभागस्तु श्रुतस्यासीत्पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ६७
अम्बरीषस्तु नाभागिः सिन्धुद्वीपपिताभवत् ।
अयुताजित्तु दायादः सिधुन्द्वीपस्य वीर्यवान् ॥ ६८ C 814 B I 15 18 P I 15. 18

G3 तान्गर्भान्निदधे पिता — ^{c}) T2 3 G3 धात्री (for धात्रीश्च्) — ^{d}) D2 तावन्ती, T1 2 °तां, T3 4 तेषा वै, G3 तावतीं (for °ती.) K1 3 Dn तावतीरेव पोषणे

61 B3 om 61 (cf v l 59) G2 om 61^{ab} (cf v l 60) — ^{b}) K4 संबभूवुर् (for समुत्तस्थुर्) K2 Ñ2 3 V1 3 D T G1 3–5 M4 -सुखम् (for क्रमम्) — ^{c}) M1 2 सागरास् (for कुमा°). K2 यथाकाले, V2 °काम, D3 °न्यायं (for °कालं) D6 T1 2 G M4 ववृधुश्च कुमारास्ते

62 B3 om 62^{a} (cf v l 59) — ^{a}) Ś1 K1 3 Ñ1 V2 3 Dn2 D1 4 षाष्टिं; K2 4 D2 3 6 षष्टि- (for षष्टि) — ^{b}) B2 प्राभवन् (for अ°) T3 4 तथा समभवन्नृप — ^{c}) Ñ2 V2 3 B Dn Ds1 (marg as in text) 2 T2 G1 4 गर्भाद्, some Mss शुक्लाद् (for शुक्राद्) — ^{d}) T4 जाता हि (for जातानि) Ñ2 D2 -तले (for -पते)

63 ^{c}) Ñ1 पञ्चनदो, Ñ2 °बलो, G2–5 M °वनो (for °जनो) — After 63, D6 T2 G1–3. 5 M3 ins

220* असमञ्ज इति प्राहुस्तस्य पुत्रोऽशुमानभूत् ।

[G3 ख्यातस् (for प्राहुस्) D6 G2 M3 असमञ्जेति य प्राहुस (for ^{a})]

64 ^{a}) Ś1 अत, M4 तत· (for सुत·) Ñ1 -नदस्य, Ñ2 -बलस्य; T2 G1–4 M -वनस्य (for -जनस्य) K4 [अ]भूद् (for [आ]सीद्) — ^{b}) D6 T1–3 G1–3 M1 2 कीर्तिमान् (for वीर्यवान्) — ^{c}) Ś1 K Ñ2 3 V1 B1 Dn Ds1 D1–5 T3 4 G2–4 दिलीपस्तनयस्तस्य. — ^{d}) K2 स श्रुतः, Ñ1 त्रिश्रुति, T3 न. श्रुत (for विश्रुतः) D4 खट्वाङ्गस्तस्य चात्मजः

65 Ñ1 repeats 65 after 73^{cd} — ^{a}) Some Mss [आ]गम्य (for °त्य) — ^{c}) Ś1 T1 हि, K1 3 Ñ1 (second time) Dn D4 G2–4 ऽनु- (for ऽभि-) B3 -संहिता, G5 -संस्थिता (for -सधिता) T2 G1 त्रयो हि संभृता लोका — ^{d}) G1 मिथ्या, G2 (*inf lin.*) धृत्या (for बुद्ध्या) Ñ1 (second time) D5 6 G4 M4 सत्त्वेन (for सत्येन) K2 वानघ, D2 वा तथा, T3 भारत (for चानघ)

66 ^{a}) Ñ2 3 V1 च (for तु) — ^{b}) K4 Ñ2 3 V1 D2 3 महान्राजा, D1 °तेजा, G3 °भागो (for °राजो) — ^{c}) K3 स गङ्गां यः, T1 य स्वर्गङ्गां (for य स गङ्गां) — ^{d}) Ñ2 V3 समवातारयत्प्रभु — After 66^{cd}, N (except Ś1 Ñ1) T2–4 G1–3 5 ins.

221* कीर्तिमान्स महाभाग· शक्रतुल्यपराक्रम· ।

[K1 3 Dn सु-, V3 B1 वै (for स) T4 महाप्राज्ञ (for °भाग)]

— ^{e}) T1 [ए]तां (for [ए]नां) — ^{f}) K1 D4 6 T2 G1 5 M4 [ऽ]प्यकल्पयत्, Ñ1 2 V3 च कल्पयत् (Ñ2 V3 °यन्), M1–3 चकार ह (for त्वकल्पयत्) K2 Ñ3 V1 B Ds D5 T1 3. 4 G2 4 दुहितृत्वेन कल्पयत् (K2 B1 Ds D5 °यन्); K4 D2 °त्वमकल्पयत् D3 °त्वेन कल्पिताम् — After 66, N (except Ś1 Ñ1) T2–4 G M4 ins

222* तस्माद्भागीरथी गङ्गा कथ्यते वंशचिन्तकै ।

[V2 कीर्त्यते (for कथ्यते) K4 D2 धर्म-, D3 तत्त्व- (for वंश-) K3 -कीर्तनै, D6 T3 G1–3 5 M4 -कोविदै (for °चिन्तकै)]

67 ^{a}) K2 जातः (for राजा) D3 भगीरथस्ततो राजा — K4 om 67^{cd} K1 reads 67^{c}–71^{b} on marg (*sec m*) — ^{c}) K1 N3 नाभागस्य (for °गस्तु) Ñ3 (marg) V1 सुतस्तस्य, Ñ3 (also) सुतस्यासीत् (for श्रु°) T1 नाभाग इति तस्यापि

68 ^{a}) Ś1 नाभाग, D6 T1 2 G M °गात् (for °गिः) K4 श्रुतस्य पुत्रो नाभोऽभूत् — ^{b}) Dn D2 6 T1 2 G M4 सिन्धुद्वीपस्ततो (Dn1 °पो यतो) ऽभवत् — G2 om (hapl) 68^{cd} — ^{c}) D6 T2–4 G4 M अयुतायुस् (for °ताजित्). G1. 3 5 अयुतायु.(G1 °योः)सुतस्त्वासीत्

अयुताजित्सुतस्त्वासीदृतपर्णो महायशाः ।
दिव्याक्षहृदयज्ञो वै राजा नलसखो बली ॥ ६९
ऋतपर्णसुतस्त्वासीदार्तपर्णिर्महीपतिः ।
ख्यातः कल्माषपादो वै नाम्ना मित्रसहोऽभवत् ॥ ७०
कल्माषपादस्य सुतः सर्वकर्मेति विश्रुतः ।
अनरण्यस्तु पुत्रोऽभूद्विश्रुतः सर्वकर्मणः ॥ ७१
अनरण्यसुतो निघ्नो निघ्नपुत्रौ बभूवतुः ।
अनमित्रो रघुश्चैव पार्थिवर्षभसत्तमौ ॥ ७२
अनमित्रस्तु धर्मात्मा विद्वान्दुलिदुहोऽभवत् ।
दिलीपस्तस्य तनयो रामस्य प्रपितामहः ।

---

69 ^{a}) K2 G4 च (for तु) D6 T G1 2 4 5 M अयुतायु- (T2–4 G1 °यो)सुतस्त्वासीद् — ^{b}) Ś1 दृढपर्णो, V3 भूत°, some Mss ऋतु° (for ऋत°) D6 पुत्र परमधार्मिक ❀ Cs ऋतपर्ण· । ऋतानि पर्णानि अक्षज्ञानविषये विभीतकस्य नलाग्रे प्रदर्शितानि, येन स ऋतपर्ण । न तु ऋतुपर्ण इति । तन्नाम अग्रे तत्पुत्रस्यापि आर्तपर्णिरित्यपत्यप्रत्ययेन प्रदर्शनात् । ❀ — ^{c}) V3 ऽसौ (for वै) — ^{d}) K2 G1 -सखा (for -सखो) T3 M4 ऽभवत् (for बली)

70 ^{a}) D4 च (for तु) — ^{b}) K3 D4 आर्तपाणिर्, V1 आर्तिपर्णिर्, G2 4 आर्तपर्णी, M1 3 °पर्णो, M4 गदापाणिर् (for आर्तपर्णिर्) K2 4 Ñ V B Ds D1–3 6 T2–4 G M4 महायशा (for महीपति·) D5 आसनो नाम पार्थिव — After 70^{ab}, K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 6 T2–4 G M4 ins

223* सुदासस्तस्य तनयो राजा इन्द्रसखोऽभवत् ।
सुदासस्य सुतस्त्वासीत्सौदासो नाम पार्थिव ॥

[B1 om line 1 — (L 1) Ds मदासस्य तु तनयो, T2 सुदास स सुतस्त्वासीद् (for ^{a}) K2 4 इन्द्रसखा, Ñ2 V1 हीन्द्र-सखो, Ñ3 T3 4 G2 4 त्विन्द्र°, V3 हीन्दुगुखो, B2 (marg) चेन्द्रसखो; T2 G1 3 5 मित्रसखो (G3 °हो) (for इन्द्र°) — (L 2) Ñ2 V3 G4 प्रोक्त (for त्वासीत्) T2 G1 विश्रुत (for पार्थिव)]

— ^{c}) T1 जात· (for ख्यात·) Ñ1 B1 ऽभूद (for वै) — ^{d}) K4 Ñ2 3 V B2 (marg as in text) 3 Ds D1–5 राजा (for नाम्ना) D6 T1–3 G1 2 5 -सखो (for सहो) Ś1 K1 3 तथा (for ऽभवत्). — K1 4 Ñ3 D3 ins after 70 Ñ2 V1 3 B3 after 73^{ab} V2 after 73^{cd}

224* वसिष्ठस्तु महातेजा क्षेत्रे कल्माषपादके ।
अश्मकं जनयामास इक्ष्वाकुकुलवृद्धये ॥

[L 1) K1 -पादजे, K4 V2 -पादिके (for -पादके) — (L. 2) V3 B3 अर्भक (for अश्मक)]

K1 Ñ2 V B3 Ds cont

225* अश्मकाच्चैव कारूषो मूलकस्तत्सुतोऽभवत् ।
मूलकस्यापि धर्मात्मा राजा शतरथोऽभवत् ॥
तस्माच्छतरथाज्जज्ञे राजा ऐलबिलो बली ।
आसीदैलबिल. श्रीमान्वृद्धशर्मा प्रतापवान् ॥
दलस्तस्यात्मजश्चापि ततो जज्ञे शलो नृप ।
ऋणो नाम स धर्मात्मा शलपुत्रो बभूव ह ॥

[(L 1) Ñ2 अश्मकोऽपि हि रूक्षाया, V1 अश्मकोभिरुत्काय (sic) V2 3 B3 अर्भ(V2 °श्म)कात्कारुषाया च, Ds अश्म-कात्पञ्चिकाया तु (for ^{a}) V2 पूर्णकस, Ds पुलकस् (for मू°) Ñ2 V1 3 B3 पूर्ण(Ñ2 पुल)कस्तु ततोऽभवत् (for ^{b}) — (L. 2) Ñ2 पुलुकस्य, V B3 पूर्ण°, Ds पुल° (for मूल°) Ñ2 V1 3 B3 जात शतरथ सुत (for ^{b}) — (L 3) Ds1 ऐलवियो (for °बिलो) — (L 4) Ñ2 V B3 ऐलबिलाच् (for °बिल) Ñ2 V1 3 B3 वृद्धश्रवा (for °शर्मा) — Ñ2 V1 3 B3 ins after line 4 V2 Ds (both second time) after line 8 of 230*

225A* पुत्रो विश्वसहस्तस्य पितृकन्या व्यजायत ।

— V1 B, om lines 5–6, Ñ2 V3 read them after line 8 of 230* — (L 5) Ñ2 V3 चैव (for चापि) Ñ2 V3 गलो (for शलो) — (L 6) Ñ2 V3 गल- (for शल-) — After line 6, Ñ2 V3 ins

225B* रजो नाम सुतस्तस्य शङ्खलस्तस्य चात्मज ।]

— After the above, V2 Ds2 read 72, repeating it in its proper place

71 Ñ2 om (hapl) 71^{cd} — ^{c}) K2 4 Ñ3 V1 3 D1–4, 6 च (for तु) K3 Dn वै (for ऽभूद) — ^{d}) T3 4 विख्यात· सर्वकर्मणि

72 Ñ1 om (hapl) 72, V2 Ds2 read it for the first time after 225* Ds2 (second time) om 72^{ab} Ds1 reads 72 twice. — ^{a}) Ś1 राजा (for निघ्नो) V2 Ds1 (both first time) s° तस्य निघ्नो निघ्नतश्च, T1 तस्य पुत्रस्तु वै निघ्नो — Ś1 om (hapl) 72^{b}–73^{a} — ^{b}) V2 Ds (all first time) द्वौ पुत्रौ तु, B2 निघ्नतो द्वौ, D6 T1 2 4 G1 2 4, 5 M निघ्नस्य द्वौ (for °पुत्रौ) — K1 ins after 72; V2 Ds after the second occurence of 72^{cd}

226* अनमित्रसुत स्तम्ब. शङ्खणस्तस्य चात्मज ।
[K1 शिखिनस् (for शङ्खणस्).]

— After the above, V2 Ds (both first time) ins 230* While after 72, K4 ins 230A*.

73 Ś1 om 73^{a} (cf v 1 72) G4 om (hapl) 73^{ab}. — ^{a}) Ñ1 अनरण्यसुतो राजन्; B Ds अनमित्रसुतो राजा (B3 °जन्). — ^{b}) Ñ2 3 बलिदुहो, D1 दुहि°; D2 नदुलिंहो, D3 दुहि-

दीर्घबाहुर्दिलीपस्य रघुर्नाम्नाभवत्सुतः ॥ ७३
अजस्तु रघुतो जज्ञे तथा दशरथोऽप्यजात् ।
रामो दशरथाज्जज्ञे धर्मारामो महायशाः ॥ ७४
रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः ।
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः ॥ ७५
निषधस्य नलः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्य तु ।
नभसः पुण्डरीकस्तु क्षेमधन्वा ततः स्मृतः ॥ ७६
क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीकः प्रतापवान् ।
आसीदहीनगुर्नाम देवानीकात्मजः प्रभुः ।
अहीनगोस्तु दायादः सहस्वान्नाम पार्थिवः ॥ ७७ C 825 B I 15 30 P I. 15. 30

दुलो, T3 कलिदुहो, T4 तुलपरो (for दुलिदुहो) D6 T1 2 G1–3 5 M बनमेव जगाम ह — After 73^{ab}, Ñ2 V1 3 B3 ins 224* — ^{c}) K1 3 Ñ1 B Dn2 D1 2 4–6 T G M3 4 दिलीपस्तनयस्तस्य — ^{d}) D5 रामप्रपितामह — After 73^{cd}, Ñ1 repeats 65 and V2 ins 224* — ^{f}) K4 Ñ1 V2 [इ]ति विश्रुत, B Ds सुतोऽभवत् (by transp), M1 [अ]भवत्तत — N (except Ś1 Ñ1) ins after 73 T1 3 4 G M after 73^{ab}.

227* अयोध्यायां महाराज रघुरासीन्महाबल ।

[K1 2 Ñ2 3 V1 2 B2 3 Ds D2 5 T1 3 4 G2–4 महाराजो (for °राज) K Ñ2 3 V1 3 B2 3 Dn2 D1 2 4 5 T1 3. 4 G2–4 चासीत्, D3 त्वा° (for आ°)]

74 ^{a}) K2 3 रघुणा, B1 D6 T2 G1 3 5 M राघवो, G2 राघवाज् (for रघुतो) — ^{b}) V2 G4 तस्माद्, M1–3 ततो (for तथा) K1-3 Dn D2 3 T3 4 अजाद्दशरथोऽभवत्, K4 Ñ2 3 V1 3 B D1 4 5 अजाद्दशरथोऽप्यभूत् — Ñ2 om (hapl) 74^{d}–75^{a} — ^{d}) K Ñ1 3 V B Dn Ds D4 5 T3 4 धर्मात्मा सु (B2 च), D6 T1 2 G1 3 4 धर्मराजो, G5 धार्म्यो रामो (for धर्मारामो) Ś1 महातपा (for °यशा)

75 Ñ2 om 75^{a} (cf v l 74) — ^{a}) B2 तनुजो (for तनयो) — ^{b}) Ś1 [अ]ति (for [अ]भि-) — ^{c}) K2 D1 च (for तु) — ^{d}) G1 (marg as in text) धार्मिक (for चात्मज) ❁ Cs निषधो नाम अतिथिसुत । स च वीरसेनान्निषधदेशाधिपादन्य । तस्य सोमवंशत्वात् । ❁

76 ^{b}) Ś1 वै, K4 B2 D1 च (for तु) T2 G1 नळस्य तु नभश्च स. — After 76^{ab}, K1 reads 78 on marg, repeating it second time after 229* and third time in its proper place — ^{c}) K Ñ1 3 V2 3 B Dn Ds D1–5 T3 4 G2–4 नभस्य (for °स·) K1 T1 पुण्डरीकाक्ष (for °कस्तु) — ^{d}) K2 T3 4 तु (K2 च) तत्सुत, K4 Ñ2 3 V1 3 D1–5 T2 G1 2 तत सुत (for तत स्मृत) D6 हेमधन्वा तत सुत

77 ^{a}) B2 क्षेमधन्वि, D6 हेमधन्व- (for क्षेम°) Ś1 K4 राजा, M3 चासीद् (for त्वा°) Ñ1 क्षेमधन्वस्य पुत्रोऽभूद्, Ñ2 V2 3 D1–3 क्षेमधन्विस्तु राजासीद् — ^{c}) K2 Ñ2 3 V1 3 D1–4 नाम्ना (for नाम) — ^{d}) K1 3 Dn T1 G3 4 देवानीकसुत प्रभु. — For 77^{cd}, M4 subst.

228* देवानीकस्य दायादोऽहीनगस्तु प्रतापवान् ।

— T1 om 77^{e}–79^{a} — ^{f}) N (except Ś1) T2 4 G M4 सुधन्वा (K4 °र्मा) (for सहस्वान्) — After 77, N (except Ś1 Ñ1) T3 4 G M4 ins

229* सुधन्वन सुतश्चैव ततो जज्ञे नलो नृप ।
उक्थो नाम स धर्मात्मा नलपुत्रो बभूव ह ।
वज्रनाभ सुतस्तस्य उक्थस्य च महात्मन. ॥

[(L 1) K4 सुवर्मण (for °न्वन) Ñ2 V2 सुतस्त्वा(V2 °श्चा)सीत्, B1 Ds तु तथादो (for सुतश्चैव) — After line 1^{a}, Ñ2 3 V B3 ins

229A* पारियात्रो महायशा ।
नलस्तस्यात्मजश्चैव

[(L 2) Ñ2 V1 दलस्, V3 गलस (for नलस्). V3 तस्य (for चैव)]

K1 4 Ñ2 V B2 D4 शलो नृप, Ñ3 G1–3 M4 गलो नृप, T3 G4 तत सुत (for नलो नृप) B1 3 Ds नलो नाम महीपति (for ^{b}) —(L 2) K1 4 Ñ2 V B2 D4 शल-, G1 3 M4 गल- (for नल) —(L 3) K2 D3 यज्ञनाभ, T4 G4 वज्रबाहु (for °नाभ) K2 उत्कस्य च, K3 उञ्छस्य च, V2 T3 G1. 3 M4 नलस्तस्य, D1 उत्कलस्य, D2 ओल्क्यस्य च, D3 उच्चस्य च, D4. 6 उत्तङ्कस्य (for उक्थस्य च) Ñ2 3 V1 B1 2 शङ्खलस्तस्य चात्मज (for ^{b})]

— After the above, K1 (second time) reads 78, repeating it third time in its proper place K3 4 Ñ2 3 V1 3 B1 2 Dn Ds (both second time) D1 4–6 T3 cont K1 (first time marg) V2 Ds (both first time) cont. after 226* K1 (second time) after the second occurrence of 78

230* शङ्खस्तस्य सुतो विद्वान्ध्युषिताश्व इति श्रुत. ।
ध्युषिताश्वसुतो विद्वान्राजा विश्वसहः किल ॥
हिरण्यनाभ कौशल्यो वशिष्ठस्तस्य चात्मजः ।
पुष्यस्तस्य सुतो विद्वानर्थसिद्धिस्तु तत्सुत· ॥
सुदर्शन सुतस्तस्य अग्निवर्ण सुदर्शनात् । [5]
अग्निवर्णस्य शीघ्रस्तु शीघ्रस्य तु मरु· सुत· ॥
मरुस्तु योगमास्थाय कलापद्वीपमास्थित ।
तस्यासीद्विश्रुतवत पुत्रो राजा बृहद्बल ॥

[(L 1) K1 (first time) शिखिनस्य, Ñ2 3 V1 B1. 2 शङ्खलस्य, V2 Ds (both first time) शङ्खणस्य, V3 वज्र-

नलौ द्वावेव विख्यातौ पुराणे भरतर्षभ ।
वीरसेनात्मजश्चैव यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्वहः ॥ ७८
इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येनेह कीर्तिताः ।
एते विवस्वतो वंशे राजानो भूरितेजसः ॥ ७९
पठन्सम्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः ।
श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च ।
प्रजानामेति सायुज्यमादित्यस्य विवस्वतः ॥ ८०

इति श्रीहरिवंशे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

नाभ- (for शङ्खनस) — K1 (first time) om (hapl) lines 1^{b}–2^{a} Dn1 व्युषिताश्व, D5 सुखि° (for व्युषि°) V1 (marg) 2 3 B2 Ds (both first time) स्मृत (for श्रुत) Ñ3 V1 व्युषिताश्वेति विश्रुत (for ^{b}) — K1 (second time) 3 Dn Ds (both second time) D1 4–6 T3 om lines 2–3 — (L 2) Ñ3 V1 B1 व्युषिताश्व- (for व्यु°) — Ñ2 om line 3 — (L 3) K4 Ds2 (first time) कौशिल्यो, Ñ3 कौशल्याद् (for °ल्यो) Ñ3 V1 वासिष्ठस् (for वसि°) B1 उक्थस्य च महामुने (for ^{b}) — B1 om lines 4–8 — (L 4) Ñ2 पुत्रो (for सुतो) Ñ2 ध्रुवसिद्धिम (for अर्थ°). K4 Ds (both second time) च (for तु) Ñ3 (marg as above) ध्रुवसंधिस्तथात्मज, V1 3 B2 ध्रुवसंधिस्तत सुत ; V2 Ds (both first time) स्(Ds2 क्)रुसन्धिश्च (V2 °स्तु) तत्सुत (for ^{b}) — K1 (first time) om lines 5–8 — (L 5) V2 Ds (both first time) transp सुत and तस्य — (L 6) K1 Ds (both second time) D6 शीघ्रश्च, Ñ3 मरुतम्, V2 Ds (both first time) तु सुतो, D5 चञ्चुस्तु (for शीघ्रस्तु) K3 Dn अग्निवर्णसुत शीघ्र (for ^{a}) D6 मरुत (for तु मरु.) Ñ3 तस्यापि प्रसुत सुत, V2 Ds (both first time) मरु स मरुस्त्वसु, D4 तस्मान्मरु सुत स्मृत, D5 तस्माज्जज्ञे मरु सुत (for ^{b}) — (L 7) Ñ3 D6 मरुतो (for मरुस्तु). Ñ3 V3 B3 -ग्रामम् (for -द्वीपम्). K4 कल्पद्वीप समाश्रित, Ñ2 V1 2 Ds (both first time) कलापग्राममा (V2 °स) श्रित (for ^{b}) — Ñ2 3 V B2 Ds (both first time) ins after line 7 : K4 after 72

230A* प्रसुश्रुतो मरुसुत सुसंधिस्तस्य चात्मज ।
सुसंधेस्तु सुतो मर्षे सहस्वान्नाम नामत ।
आसीत्सहस्वत पुत्रो राजा विश्रुतवानिति ॥

[(L 1) K4 पञ्चसुतो रघो पुत्र, Ñ3 प्रसृतो मरुताज्जात, V2 Ds प्रत्यश्चतो मरो पुत्र (for ^{a}) — (L 2) Ñ2 सुमित्रेस् (for सुसंधेस) Ñ2 सहश्रो, Ñ3 सहस्रो, V1 Ds सहस्वान् (for °स्वान्). V2 सहस्वान्नाम वीर्यवान् (for ^{b}). — (L 3) K4 Ñ3 V2 Ds आसीत्सहसुतो राजा, V1 आसीत्सहस्वसुत पुत्रो (hypermetric) (for ^{a}). K4 नाम्ना (for राजा). Ñ3 विश्रुत श्रुतवानिति, V1 राजा वै श्रुतवानिति (for ^{b}).]

— (L 8) D6 श्री- (for [आ]सीद्) K1 D5 विश्रुतवल (for °वत) D4 पुमान् (for पुत्रो). D5 6 पुत्रो राजन्महाबल (for ^{b}). — After line 8, Ñ2 V3 read lines 5–6 of 225* and V2 Ds (both second time) ins 225A*

78 T1 om 78 (cf v 1 77) D5 om 78 K1 reads 78 on marg first time after 76^{ab}, repeating (second time) after 229* and third time here — ^{a}) D6 M1–3 नलौ (for नलौ) M1–3 अपि (for एव) — ^{b}) V1 G1 पुराणे पुरुषर्षभ — ^{c}) D1 चैको, M4 श्रीमान् (for चैव) — After 78^{abc}, T3 ins 231* T3 om 78^{d}–80^{f} — ^{d}) M3 तथा (for यश्च) D3 T4 M1–3 -कुलोद्भव.

79 T1 om 79^{a} (cf v 1 77) T3 om 79 (cf v 1 78). — ^{a}) K4 -कुल- (for -वंश-) T4 प्रथिता (for -प्रभवा) — ^{b}) K1 हि, Ñ1 V2 B1 2 Ds प्र (for [इ]ह) — ^{c}) Ś1 K2 D2 4 वैवस्वते (for विवस्वतो) M1–3 वश्या (for वंशे) — ^{d}) K3 Dn अमित- (for भूरि) V3 -दक्षिणा (for -तेजस)

80 T3 om 80 (cf v 1 78) — ^{a}) D? पठेत् (for पठन्) — T1 om 80^{cdef}, D3 reads it on marg — ^{d}) D3 तुष्टिदस्य (for पु°) K2 4 Ñ2 V3 D1 2 4 ह (for च) — ^{e}) K1 (sup lin as in text) प्रजावानेव, V3 °वानिति (for °नामेति) Ñ1 संयोगम्, Ñ3 V1 2 D6 T2 G M4 सालोक्यम् (for सायुज्यम्) — After 80, Ś1 M1–3 read 11 1–4 followed by the colophon While K1 2 4 Ñ2 5 V B D T2. 4 G M4 ins after 80 T3 after 78^{abc}

231* विपाप्मा विरजाश्चैव आयुष्मांश्च भवत्सुत ।

[T3 om ^{a} D3 भवेत्तर, G1 भवेत्तदा (for भवत्सुत) D2 ह्यायुष्मांश्च भवेत्सुत (for ^{b})]

— After the above, D6 T2 G M4 read 11 1–4 followed by the colophon

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Dn Ds2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K1. 3 Ñ2 V3 B Dn Ds1 D1–4 6 T3 G M — *Adhy name* K1 T3. 4 सूर्यवंशानुकीर्तनम्, K2–4 Ñ2. 3 V1 3 B1 2 Dn Ds D1 3–5 आदित्यवंशानुकीर्तनम्, Ñ1 V2 B3 आदित्यवंशकीर्तनम्, D2 आदित्यवंशानुवर्णनम्, D6 T1 G2 5 इक्ष्वाकुवंशकीर्तनम्, T2 G1 3 इक्ष्वाकुवंशकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both). K1 11, K3 D1 4. 6 T3 4 13; Ñ3 V1 D3 14, V2. 3 B2 Dn Ds2 15, T1. 2 G M 10. — *Śloka no.* K1 99, Dn D4 37; Ds2 49, D2 35, D3 34.

११

जनमेजय उवाच ।
कथं वै श्राद्धदेवत्वमादित्यस्य विवस्वतः ।
श्रोतुमिच्छामि विप्राग्र्य श्राद्धस्य च परं विधिम् ।
पितॄणामादिसर्गं च क एते पितरः स्मृताः ॥ १
एवं च श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं द्विजातिभिः ।
स्वर्गस्थाः पितरोऽन्ये स्म देवानामपि देवताः ।
इति वेदविदः प्राहुरेतदिच्छामि वेदितुम् ॥ २
यावन्तश्च गणाः प्रोक्ता यच्च तेषां परं बलम् ।
यथा च कृतमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ॥ ३
प्रीताश्च पितरो येन श्रेयसा योजयन्ति हि ।
एतद्वै श्रोतुमिच्छामि पितॄणां सर्गमुत्तमम् ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।
हन्त ते कथयिष्यामि पितॄणां सर्गमुत्तमम् ।
मार्कण्डेयेन कथितं भीष्माय परिपृच्छते ॥ ५
अपृच्छद्धर्मराजो हि शरतल्पगतं पुरा ।
एवमेव पुरा प्रश्नं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ६
तत्तेऽनुपूर्व्या वक्ष्यामि भीष्मेणोदाहृतं यथा ।
गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ॥ ७
युधिष्ठिर उवाच ।
पुष्टिकामेन धर्मज्ञ कथं पुष्टिरवाप्यते । C 844 B 1 16 9 P 1 16 9

11

1 T_1 om 1^{ab} Ś$_1$ M_{1-3} read 1–4 after 10 80, D_6 T_2 G M_4 read the same after 231* — ^{a}) Ś$_1$ च (for वै)' K_1 B_2 (marg) D_3 -देवस्य (for -देवत्वम्) — ^{b}) K_1 B_2 (marg) चादित्यस्य (for आ°) Ś$_1$ विधीयते (for विवस्वत) — ^{c}) D_2 विप्रेन्द्र, D_6 T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 [अ]हं विप्र, M_{1-3} तत्त्वेन (for विप्राग्र्य) — ^{d}) Ñ$_2$ V_3 $D_{3\ 6}$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ परमं (for च परं) Ś$_1$ $T_{3\ 4}$ विधिं परम् (by transp) — ^{e}) D_3 -सर्गं (for -सर्गं) — ^{f}) Ñ$_1$ य, G_5 त (for क)

2 For the sequence in Ś$_1$ D_6 T_2 G M, cf v l 1 — ^{a}) Ñ$_1$ V_2 B Ds_1 $M_{1\ 2}$ हि श्रुतम्, D_4 विश्रुतम्, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_4 श्रुतं पुरा, $T_{3\ 4}$ G_4 तच्छ्रुतम् (for च श्रुतम्) Ds_2 एवं श्रुतमस्माभिर्हि; M_3 एवं हि श्राद्धमस्माकं — ^{c}) Ś$_1$ ऽन्ये वै, $K_{1\ 3}$ Dn D_5 ये च, K_2 Ñ$_1$ ऽन्यस्य, K_4 D_8 ये स्म, D_2 ऽन्ये स्युर्, D_3 ऽन्ये च, D_4 ये वै, T_1 ये हि, T_2 G_4 ऽन्ये हि; $T_{3\ 4}$ ऽन्येषां, G_1 ज्येष्ठा, $G_{2\ 3\ 5}$ ऽन्येऽस्मिन् (for ऽन्ये स्म). — ^{f}) Ś$_1$ एतम् (for एतद्)

3 For the sequence in Ś$_1$ D_6 T_2 G M, cf v l 1 — ^{a}) $K_{1\ 3}$ Dn D_4 ये च तेषां (for यावन्तश्च) Ds $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 3}$ M_4 गुणा (for गणा) — ^{b}) K_1 T_3 G_3 बलं परम् (by transp), T_4 बलाबलम्; G_2 पुरा बलम् — Ñ$_{2,3}$ V B Dn Ds repeat 3^c–4^b after 5^{ab} — ^{c}) D_1 (*sup lin* as in text) यदा च, D_2 यथावत् (for यथा च) — ^{d}) K_1 मे (for वै)

4 For the sequence in Ś$_1$ D_6 T_2 G M, cf v l 1, and for the repetition in Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn Ds, cf v l 3 — ^{a}) Ñ$_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ B Ds (last eight both times) D_5 $T_{3\ 4}$ G_2 ये स्म, Ñ$_3$ $V_{1\ 2}$ (all second time) येषा, Dn (both first time) D_2 ये च, Dn (both second time) येऽस्मान्, D_6 $G_{4\ 5}$ $M_{2\ 3}$ ते स्म, T_1 तेऽस्मिन्, T_2 G_1 तस्मिन्, M_1 तेऽस्मान् (for येन) M_4 तथा च मातरस्ते स्म. — ^{b}) $K_{2,4}$ B_2 (both times) $D_{1\ 5}$ च, Ñ$_{1\ 3}$ (both times) $V_{1\ 3}$ (both second time) B_1 (both times) Ds (both first time) ह (for हि) — ^{c}) K_2 B_2 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ M_4 एव वै, B_3 एतं वै, G_2 एवं च (for एतद्वै) Ś$_1$ $K_{1\ 3}$ Dn एवं वेदितुमिच्छामि. — After 4, Ś$_1$ D_6 $T_{1\ 2}$ G M read the colophon of the last adhy.

5 M_4 om the ref — ^{a}) D_6 अथ (for हन्त). — After 5^{ab}, Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn Ds repeat 3^c–4^b — ^{c}) G_5 मार्कण्डेयाय कथितं

6 ^{a}) V_2 $D_{4\ 6}$ T_2 $G_{1\ 5}$ M_{1-3} ऽपि (for हि) — ^{b}) Ñ$_1$ V_2 B Ds तदा (for पुरा) — ^{c}) K_4 इदम् (for एवम्) K_3 एत, K_4 एवं, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ M_4 एतत् (for एव). $M_{1,3}$ परं, M_3 वरं (for पुरा) M_4 वृत्त (for प्रश्नं).

7 ^{a}) $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ तदा, M_2 तं ते (for तत्ते) Ś$_1$ ऽनुपूर्व्याद् (for °पूर्व्या) D_6 $T_{1,2}$ G_3 M_4 तदनुपूर्व्याद्वक्ष्यामि — ^{b}) $B_{1\ 2}$ (marg) D_3 G_3 पुरा, G_1 मया (for यथा) — ^{d}) D_3 (before corr) कथ्यते (for पृच्छते) — After 7, T_3 ins

232* भीष्मस्तु धर्मराजाय प्रोक्तवानेतदच्युत ।

8 ^{c}) M_1 आख्यातुम् (for °तम्) K_{2-4} Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ एतद्वै श्रो(B Ds ज्ञा)तुमिच्छामि, Ñ$_1$ °दाख्याहि मे तात, D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 °दिच्छामि विज्ञातुं

एतदाख्यातमिच्छामि किं कुर्वाणो न शोचति ॥ ८

भीष्म उवाच ।

श्राद्धैः प्रीणाति हि पितॄन्सर्वकामफलैस्तु यः ।
तत्परः प्रयतः श्राद्धी प्रेत्य चेह च मोदते ॥ ९
पितरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य चाभिभो ।
पुष्टिकामस्य पुष्टिं च प्रयच्छन्ति युधिष्ठिर ॥ १०

युधिष्ठिर उवाच ।

वर्तन्ते पितरः स्वर्गे केषांचिन्नरके पुनः ।
प्राणिनां नियतं ह्युक्तं कर्मजं फलमुच्यते ॥ ११
श्राद्धानि चैव कुर्वन्ति फलकामा न संशयः ।
अभिसंधाय पितरं पितुश्च पितरं तथा ।
पितुः पितामहं चैव त्रिषु पिण्डेषु नित्यदा ॥ १२
तानि श्राद्धानि दत्तानि कथं गच्छन्त्यथो पितॄन् ।
कथं च शक्तास्ते दातुं निरयस्थाः फलं पुनः ।
के वा ते पितरोऽन्ये स्म कान्यजामो वयं पुनः ॥ १३
देवा अपि पितॄन्स्वर्गे यजन्तीति च नः श्रुतम् ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ॥ १४
स भवान्कथयत्वेनां कथाममितबुद्धिमान् ।
यथा दत्तं पितॄणां वै तारणायेह कल्पते ॥ १५

भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि यथातत्त्वमरिंदम ।
पित्रा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै ॥ १६

---

9 a) V2 T3.4 श्राद्धे K2.4 Ñ1.2 D4 M1.2 तु, Ñ3 V3 M3 च, V2 D1 om., D2 य (for हि) — b) Ś1 M3 -कामै- (for -काम-) K1 फलैः स्म य ; K3 फलप्सया, D6 T1.2 G1-3.5 M फलैः सह (M1.2 °दा) (for फलैस्तु य) — d) Ñ1 मोदति, T1.2 G1.3-5 M नन्दति (for मोदते) D6 G2 प्रेत्येहैव च नन्दति

10 a) D6 G2.4.5 नन्द-, T3 G1 ऽन्नं स्य, M2 पुष्टि- (for धर्म-) — b) Ś1 भारत, K Ñ2.3 V1 Dn Ds D1.2.4.5 T2.4 च प्रजाम्, Ñ1 B वा विभो, V3 D3 G1 च प्रजा, T1 वै विभो, G3 M2 वै प्रभो, M1 वा त्रिभो, M3 चापि भो (for चाभिभो) — c) B1 -कामं च (for कामस्य) D1 पुष्टिं शान्तिं च परमां ; M2 पुष्टिं प्रजां च स्वर्गं च

11 T2.3 G4 M4 om. the ref. — b) D3 केचिच्च, G3 केषां च (for केषांचिन्) — c) Ś1 K1.3 Dn चापि, K2 गुह्य ; B1.3 D1-4 G1 युक्तं ; D5 T4 वापि (for ह्युक्तं) M4 प्राणिनां निरयं युक्तं — d) Ś1 कर्म वा ; Ñ2 धर्मजं (for क°) G2.3.5 M2 अच्युत ; M1 अप्युत (for उच्यते). M4 कर्मणा फलमच्युत

12 a) Ś1 श्राद्धादि (for °नि). V1 om., D5 [ए]कं (for [ए]व) — b) K V B1.2 Dn D1.2.5 सदा नरा, D3 नरा सदा, T3.4 सदानघ (for न संशय) M4 फलकामानुसारत. — d) D3 तथापि च पितामहम् — e) D3 प्रपितामहं च पितरं — f) B1 Ds D3 नित्यशः (for °दा).

13 Before 13, T1.3.4 G4 ins युधिष्ठिर — a) Ś1 तेषु (for तानि) G4 तानि च (for श्राद्धानि) — b) M3 कर्तुर् (for कथं) S1 D1 [अ]घः ; K Ñ2.3 V1.3 Dn D2.4.5 T3.4 वै (for [अ]थो). — c) K2 नु शक्तास्, Ñ2 V3 D2 T3.4 G2.4 शक्ताश्च (by transp.). — d) S1 K1.3 Ds2 D2 T1 नरकस्था, Ñ2 निलयस्थं ; D4 नियमस्थाः (for निरयस्था) B1 M4 कथं (for फलं) — Ñ2 B3 om. (hapl.) 13ef, D4 reads the same on marg. — e) K2 किं वा ते ; D6 देवास्ते, M1.3 के चा(M1 वा)पि, M2 ते वापि (for के वा ते) T3.4 ऽस्माकं, M4 ऽन्येऽस्मिन् (for ऽन्ये स्म) Ś1 के चापि पितरो नाम — f) Ś1 Ñ1 यजाम (for °मो) — For 13ef, D3 subst.

233* के च लोका न जानीमो वय पुनरुपस्थिता. ।

14 a) K2 पितॄंस्तथा (for अपि पितॄन्) — b) K1.3 Dn इति नः, K4 च पुन., B2 M1-3 [इ]ति ह न ; D2 [इ]ति पुनः, D6 T1.2 G1.3.5 M4 [इ]ति हि न (for [इ]ति च न) Ds2 M3 श्रुति- (for श्रुतम्) Ś1 Ñ2 V3 यजन्त इति नः श्रुतम्, T3.4 पूजयन्तीति न श्रुतम् — d) S1 तपोधन, D4 T2 G1 महामते (for °द्युते)

15 a) K2.4 D2 भगवन्, K3 Ñ2 V3 D3-5 T2.4 भगवान् (for स भवान्) — b) D4 कथां वै मम पृच्छतः — c) K4 Dn हि, D च (for वै) — d) S1 तद्वद, K4 कथ्यते ; Ñ3 V2 कल्प्यते (for कल्पते).

16 a) D तत्र (for अत्र) Ñ3 (also as in text) V Dn1 वर्णयिष्यामि, D5 T1- कीर्त°, G1 कथ° (for वर्त°) — b) K2.4 Ñ V1.3 Dn D1- T3.4 G2.3 यथाश्रुतम्, B1 (marg.) T1.2 G1.4.5 °वृत्तम् (for °तत्त्वम्) — After 16ab, K2 Ñ2.3 V3 D (except D2.6) G2 ins.

234* ये च ते पितरोऽन्ये स्म यान्यजामो वयं पुनः ।

[Ñ2 V3 येन (for ये च) K2 नाम, D3 ऽस्माकं (for ऽन्ये स्म)]

— c) G2 वृत्त (for गीत) — d) D3 ह (for वै).

17 b) D2 समुद्धृत. (for °द्यत.). — c) M1-3 ततः

श्राद्धकाले मम पितुर्मया पिण्डः समुद्यतः ।
तं पिता मम हस्तेन भित्त्वा भूमिमयाचत ॥ १७
हस्ताभरणपूर्णेन केयूरभरितेन च ।
रक्ताङ्गुलितलेनाथ यथा दृष्टः पुरा मया ॥ १८
नैष कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चाप्यहम् ।
कुशेष्वेव तदा पिण्डं दत्तवानविचारयन् ॥ १९
ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा मधुरया तदा ।
उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयानघ ॥ २०
त्वया दायादवानस्मि कृतार्थोऽमुत्र चेह च ।
सत्पुत्रेण त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता ॥ २१
मया च तव जिज्ञासा प्रयुक्तैषा दृढव्रत ।
व्यवस्थानं च धर्मेषु कर्तुं लोकस्य चानघ ॥ २२
प्रमाणं यद्धि कुरुते धर्माचारेषु पार्थिवः ।
प्रजास्तदनुवर्तन्ते प्रमाणाचरितं सदा ॥ २३
त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्माश्च शाश्वताः ।
कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्वर्तितातुला ॥ २४
तस्मात्तवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमम् ।
ददानि त्वं प्रतीच्छस्व त्रिषु लोकेषु दुर्लभम् ॥ २५
न ते प्रभविता मृत्युर्यावज्जीवितुमिच्छसि ।
त्वत्तोऽभ्यनुज्ञां संप्राप्य मृत्युः प्रभविता तव ॥ २६ C 865 B 1 16 29 P 1 16 29

पिता स्वहस्तेन — d) D3 6 T2 G3 हित्वा (for भित्त्वा) B3 अयाचयत् (for °चत)

18 a) Ñ2 V3 D5 युक्तेन (for -पूर्णेन) — b) Ś1 केयूराभिहतेन च, K1 °रादियुतेन च, K4 °ररचितेन च, Ñ2 3 V1 B °राभरितेन च, V2. 3 °रान्तरितेन च, B2 (marg) Ds D5 6 T1 2 G M2 4 °राभरणेन च, D4 °ररन्वितेन च — c) V3 D6 रत्नाङ्गुलि- (for रक्ता°) M1–3 [ए]व (for [अ]थ) — d) M3 4 दृष्टं (for दृष्ट)

19 a) K2 4 Ñ1 2 V2 3 B1 Dn Ds D1 4 5 G5 कल्पे, K3 कर्म, D2 T3 4 G3 4 कल्पो (for कल्प) D2 मया, M4 -विधौ (for -विधिर्) — b) Ś1 K1 3 Dn Ds G5 संचिन्त्य (for निश्चित्य) K3 न, D3 वा (for च) — c) Ś1 च तं, K1 3 Dn Ds T3 4 G2 4 तत ; Cal ed तथा (for तदा) Ñ1 T2 G1 3 M1 2 पिण्डान् (for पिण्डं) — d) Ś1 अविधारयन्, D3 त्वविचा° (for अ°)

20 b) Ś1 [अ]नघ, K3 G3 गिरा (for तदा) — d) D6 T3 G3 5 मम, M1 2 सदा; M3 तदा (for मया) Ś1 तदा (for [अ]नघ).

21 b) Ś1 corrupt D3 त्वयार्थो (for कृतार्थो) B1 यत्र (for ऽमुत्र) Ds1 वा (for च) V3 [ए]व ह; T3 [ए]व हि (for [इ]ह च) — K2 4 Ñ2 V Dn D1 2 4–6 T2–4 G1 2 ins after 21ab K1 Ñ1 3 B Ds after 22 G4 after 21

235* यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता लभते फलम् ।
पापस्य हि तथा मूढ फल प्राप्नोत्यरक्षिता ।

[(L. 2) K4 पापस्य वै, B1 अधर्मस्य (for पापस्य हि) K1 फल (for तथा) K1 तथा (for फल).]

— c) Ś1 तथा, M1–3 सदा (for त्वया).

22 a) K1. 3 Dn D6 S तु, K4 V2 B Ds [अ]पि (for च) Ñ2 तत्त्व-, G3 कृत (for तव) — b) T2 G2 3 धृतव्रत (for दृढ°) — c) K1 3 Ñ2 Dn D5 6 G M4 तु (for च) Ś1 M1 लोकेषु, D1 धर्मे वै, M2 धर्मस्य (for धर्मेषु) T2 व्यवस्थातु सुधर्मेषु — d) K1 कृतं, V2 कीर्तिं (for कर्तुं) B1 D2 3 M2 लोकेषु, M1 धर्मस्य (for लोकस्य) Ś1 कथं लोकस्य वाभवत् — After 22, K1 Ñ1 3 B Ds ins 235*

23 a) V2 वै (for हि) — b) D1 2 पार्थिव. V3 D6 धर्माचारेण (D6 °रस्तु) पार्थिव, D4 तेषु तेषु च पा° — c) D2 प्राज्ञास् (for प्रजास्) T2 G तम् (for तद्). — d) M प्रमाणचरितं Ñ1 2 (marg) V1 T4 G2 तदा, T3 M1. 2 (inf lin) 3 तथा (for सदा) Ś1 प्रमाणं चरितं सताम्.

24 a) D3 तथा (for त्वया) D6 वै, T1 2 G1 3. 5 M तु (for च) — b) K4 त्वया, Dn1 D6 T1 2 G1 2 5 M1. 2 4 वेदा (for वेद-) Ś1 सनातना (for च शाश्वता) — c) Ś1 धर्मा, Ñ1 कृत- (for कृता) Ś1 K1 3 कीर्तिश् (for प्रीतिश्) — d) D3 T1 2 G2–5 क्षुधा, T3 [अ]मला, M4 तथा (for [अ]तुला)

25 b) D1 प्रीतो (for प्रीत्या) Ñ1 Ds D4 5 T3 G2 प्रीत्या च वरमुत्तमम् — M4 om (hapl) 25c–27b — c) K1 4 Dn D3 ददामि तं, D2 °मि त्वं (for °नि त्वं) Ś1 प्रतीच्छ त्वं, Ñ3 प्रयच्छस्व (for प्रती°) K3 B1 2 D1. 4–6 T1 2 4 G2–5 ददामि त प्रतीच्छ त्वं, Ñ1 V2 B3 Ds G1 °नि तं प्रतीच्छ त्वं, V3 °नि तं प्रयच्छस्व — d) K1 (sup lin as in text) D4 G4 विश्रुतम्, V2 वर्धनम् (for दुर्लभम्)

26 M4 om 26 (cf v l 25) — a) T1 तत् (for न). D2 सं- (for ते) — K3 reads 26c–30b twice. — c) Ñ2 V1 3 D3 ऽनुज्ञां तु (for ऽभ्यनुज्ञां) — d) Ś1 नृप, K1 3 (both times) Dn D3 पुनः ; D2 (sup lin as in text) न च ; T3 तदा ; T4 तथा (for तव).

किं वा ते प्रार्थितं भूयो ददानि वरमुत्तमम् ।
तद्ब्रूहि भरतश्रेष्ठ यत्ते मनसि वर्तते ॥ २७
इत्युक्तवन्तं तमहमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
अब्रुवं कृतकृत्योऽहं प्रसन्ने त्वयि सत्तम ॥ २८
यदि त्वनुग्रहं भूयस्त्वत्तोऽर्हामि महाद्युते ।
प्रश्नमिच्छाम्यहं किंचिद्व्याहृतं भवता स्वयम् ॥ २९
स मामुवाच धर्मात्मा ब्रूहि भीष्म यदिच्छसि ।
छेत्तास्मि संशयं तात यन्मां पृच्छसि भारत ॥ ३०
अपृच्छं तमहं तात तत्रान्तर्हितमेव च ।
गतं सुकृतिनां लोकं जातकौतूहलस्तदा ॥ ३१
श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः ।
ते वाथ पितरोऽन्ये वा कान्यजामो वयं पुनः ॥ ३२
कथं च दत्तमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ।
लोकान्तरगतांस्तात किं नु श्राद्धस्य वै फलम् ॥ ३३
अत्र मे संशयस्तीव्रः कौतूहलमतीव च ।
तद्ब्रूहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥ ३४

---

27 M4 om 27[ab] (cf v l 25) For the repetition in K3, cf v l 26 — [a]) D2 G2 5 क (for किं) K3 (second time) प्रार्थिता, V3 प्रथितं, B1 प्रार्थितो, M3 °ते (for °तं) — [b]) K1. 2 3 (both times) 4 Ñ1 2 V2 3 B1 Dn Ds2 D1–6 T3 4 G3 4 M1 ददामि, T3 तदानी (for ददानि) — [c]) K3 (second time) D2 तं (for तद्) — [d]) D2 य (for यत्)

28 For the repetition in K3, cf v l 26 — [a]) V2 T1 G3 पितरम् (for तमहम्) T3 4 इत्युक्तस्तमहं तातम् — [b]) D1 अभिवन्द्य (for °वाद्य) — [d]) D2 T1 मानद, D3 सांप्रतम् (for सत्तम) K3 (second time) प्रसन्ने मयि सर्वदा.

29 For the repetition in K3, cf v l 26 — [a]) K2 त्वद् (hypermetric) (for तु) — [b]) T2 G1 5 यामि (for ऽर्हामि) — [c]) Ś1 श्रोतुम्, D5 T3 4 G4 प्रष्टुम् (for प्रश्नम्) K1. 3 (both times) Dn D5 S (except T3 4) इच्छामि वै, D6 °महे (for °म्यहं). K4 D3 कचिद् (for किं°) — [d]) M2 त्वहम् (for स्वयम्)

30 For the repetition in K3, cf v l 26 — [a]) Ñ2 V3 धर्मज्ञो (for धर्मात्मा) Ś1 मामुवाच च धर्मात्मा — [b]) Ś1 यथा ; Ñ3 V2 B1 M2 3 यदि (for यद्). — [c]) Cal ed स (for [अ]स्मि) Ś1 यत्ते, Ñ1 V2 B Ds T3 सर्वं (for तात). — [d]) K2 प्रक्ष्यसि ; Ñ3 V1 D4 वक्ष्यसि (for पृच्छसि) Ś1 यस्माद्वक्ष्यसि भारत.

31 [a]) K3. 4 V3 B1. 3 Dn2 Ds1 D1 5 T G M4 तातं (for तात) — [b]) G3 [अ]न्तर्भूतम् (for °र्हितम्) Ñ1 V2 M1–3 तु ; B1 हि (for च) D3 लोकान्तर्हितमेव च, G3 तत्राभिहितमेव च. — [c]) K1 गतिं, T2 G4 गच्छन्, G2 M4 गतिः (for गतं) K1 लोके ; V2 B3 Ds D3 लोकान् (for लोकं) Ś1 गतिं प्रकृतिनां लोकान् — [d]) B3 T2–4 तथा ; G2 तु सः (for तदा) K3 Dn कौतूहलसमन्वित. (K3 °तम्)

32 Before 32, K Ñ V B1. 2 Dn D1–6 ins भीष्म उवाच — [a]) Ñ1 3 V1 2 B Ds D3 तात ; Ñ2 V3 D4 देव (for देवा) — [b]) Ñ1 B Ds1 D3 देवता — [c]) Ś1 K Ñ2 3 V Dn Ds D1 3 5 T1 3 4 G3 4 देवाश्च, B2 देवता, D2 देवा किं, D6 देवानां, T2 G1 2 देवान्वा ; G5 M4 देवा वा (for ते वाथ) K1 D1 5 च, M2 (inf lin as in text) स (for वा) D4 देवताना च पितर. — [d]) Ś1 यजाम (for °मो)

33 [a]) D1 कथं नु, D3 कथं वा, T1 कथंचिद् (for कथं च) — [b]) K1–3 Ñ2 3 V1 3 D (except Ds D3) S [अ]थो (for वै) — [d]) Ś1 किमु, V1 B1 Dn2 किं तु, D3 T2 G5 M1 2 4 किं च, T4 M3 किंचिच् (for किं नु) Ñ1. 2 B Ds D6 T3 4 G2 4 वा (for वै) — After 33, N (except Ś1) T2–4 G M4 ins

236* कान्यजन्ति स्म लोका वै सदेवनरदानवा ।
सयक्षोरगगन्धर्वा सकिंनरमहोरगा ॥

[Cf 36[cdef] — (L 1) Ñ1 तान् (for कान्) K1 T2–4 G4 लोकान् (for लोका) K2 सदेवा (for °व-) Ñ3 सदेवासुरदानवा, T3 4 G4 सदेवासुरमानवा (T3 °नुषा) (for [b]) — (L 2) K4 -रक्षोयक्ष- ; V2 Ds D6 T2–4 G M4 -यक्षरक्षो- (for -यक्षोरग-)]

34 Ñ1 om 34 D5 om (hapl) 34–36 — [a]) K4 तात (for तीव्र.) M1 3 अत्र मे सशयं तीव्रं — [b]) K3 Ñ2 V3 D1–4 मे, V2 Ds T3 4 G3 5 ह (for च) — [c]) D3 M1–3 तं (for तद्) Ñ2 धर्म- for मम) — [d]) K3 corrupt G3 M1–3 प्रत्यक्षो (for सर्वज्ञो) D6 G1 4 M4 सर्वश (for मे मत.) Ś1 T1 G2 5 प्रत्यक्षो ह्यसि सर्वश, D3 सर्वज्ञोऽसि मतो मम — After 34, Ś1 K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 6 T2–4 G ins.

237* एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य भीष्मस्योवाच वै पिता ।

[Before 237*, Ñ2 ins वैशंपायन उवाच K2 D2 शंतनु, D3 T2 G1 5 तत्पिता, D6 तत्तथा (for वै पिता) D1 भीष्म चोवाच वै तदा (for [b])]

35 D5 om. 35 (cf v l 34). Ś1 om. the ref. — [a])

शंतनुरुवाच ।
संक्षेपेणैव ते वक्ष्ये यन्मां पृच्छसि भारत ।
पितृणां कारणं श्राद्धे फलं दत्तस्य चानघ ।
पितरश्च यथोद्भूताः शृणु सर्वं समाहितः ॥ ३५
आदिदेवसुतास्तात पितरो दिवि देवताः ।
तान्यजन्ति स्म लोका वै सदेवनरदानवाः ।
सयक्षरक्षोगन्धर्वाः सकिंनरमहोरगाः ॥ ३६
आप्यायिताश्च ते श्राद्धैः पुनराप्याययन्ति वै ।
जगत्सदेवगन्धर्वमिति ब्रह्मानुशासनम् ॥ ३७
तान्यजस्व महाभागाञ्श्राद्धी श्राद्धैरतन्द्रितः ।
ते ते श्रेयो विधास्यन्ति सर्वकामफलप्रदाः ॥ ३८
त्वयैवाराध्यमानास्ते नामगोत्रादिकीर्तनैः ।
अस्मानाप्याययिष्यन्ति स्वर्गस्थानपि भारत ॥ ३९
मार्कण्डेयस्तु तेऽशेषमेतत्सर्वं वदिष्यति ।
एष वै पितृभक्तश्च विदितात्मा च भार्गवः ॥ ४०
उपस्थितश्च श्राद्धेऽद्य ममैवानुग्रहाय वै ।
एनं पृच्छ महाभागमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥ ४१ C 883 B 1 16 46 P 1 16 46

इति श्रीहरिवंशे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

V2 वक्ष्येऽहं (for ते वक्ष्ये) — b) T1 यत्त्वं , G4 यथा , M3 यन्मा (for यन्मां) K2–4 Ñ V B Ds D1–4 T3 4 यन्मां त्वं परिपृच्छसि — D6 om 35^{cd} — c) K1 3 Dn D3 पितरश्च यथोद्भूता — d) K1 D3 ते (for च) Ś1 फलं दत्तं च भारत — e) Ś1 तु (for च) K1 3 Dn D3 पितृणा कारण श्राद्धे — f) D3 (marg as in text) एतत् , D6 T1 राजन् (for शृणु) D6 T1 शृणु , G2 राजन् (for सर्वं)

36 D5 om 36 (cf. v l 34) K4 reads from 36 to the end of this adhy on marg — a) T2 G1 आदित्यस्य (for °देव-) — b) K2 त्रिदि , Ñ3 भुवि (for दिवि). — For 36^{cdef}, cf 236* — c) K2 ता , B1 यान् (for तान्) V1 यजन्ते Ś1 K1 3 Dn G2 4 वै लोका (by transp), Ds1 लोको वै , T2 G1 लोके वै , T3 4 लोकान्वै — d) T1 -देवता ; M1 3 -वानरा (for दानवाः) Ś1 K1 3 Dn G5 सदेवासुरमानुषा (G5 °दानवा) — G2 om 36^{e}–38^{d} — e) K1–3 Ñ1 3 V1 3 D1–4 6 T1 3 4 G4 -यक्षोरग- (for -यक्षरक्षो-).

37 G2 om 37 (cf v l 36) — a) D4 6 तु (for च) Ś1 मे , D3 वै (for ते) Ś1 K3 Ñ2 D4 T1 3 4 G1 4 M1 4 श्राद्धे , V2 सर्वैं (for श्राद्धैः) — b) Ś1 K1 3 V3 B2 Dn T3 4 G1 4 च , K2 न , M1 हि (for वै) M3 पुनराप्याययन्त्विति — c) Ś1 तस्मात् (for जगत्)

38 G2 om 38 (cf v l 36) — a) Ś1 K1 3 V3 Dn Ds D3 4 T1 2 G1 3–5 M4 महाभाग (for °गान्) — b) Ś1 K1 3 4 Dn D4 5 T2 श्राद्धैरग्र्यैर् , T3 4 पितॄञ्श्राद्धैर् , G1 सदा श्राद्धैर् , G4 श्राद्धे श्राद्धैर् (for श्राद्धी श्राद्धैर्). K2 श्राद्धैः श्राद्धी ह्यतन्द्रित — c) B3 तत ; D3 तात , T1 2 G1 3 5 M1–3 ते हि , M4 तेऽपि (for ते ते) Ñ1 2 T4 ऽभि- (for वि-) — d) K1 (sup lin) कर्म- (for काम)

39 a) Ñ2 D4 T3 4 G2 च (for [ए]व) Ñ2 तु (for ते). — b) Ś1 -योगानु , K3 Dn D1 T4 -गोत्रानु- (for -गोत्रादि-) D4 -कीर्तिता (for -कीर्तनैः) — c) Ñ1 D2 अस्मानाहूय (D2 °न्वा पोष)यिष्यन्ति . — d) Ś1 M4 स्वर्गस्थानेऽपि भारत

40 b) D3 सर्वमेतद् (by transp) Ś1 K1 3 Dn G5 प्रवक्ष्यति (for वदिष्यति) — c) M1 3 ते (for वै). D2 तु (for च) — d) K1 (sup lin as in text) B1 2 Dn G2 3 भारत (for भार्गव) D4 वेदिता तव भार्गव .

41 a) Ś1 D6 श्राद्धेभ्यो , K1–3 Ñ1 Ds1 श्राद्धे वै , D1 श्राद्धेऽयं , D4 वै श्राद्धे (for श्राद्धेऽद्य) — b) K4 तव (for मम) K4 Ñ V D1 3 4 च (for [ए]व) K2 Ñ1 M1–3 च (for वै) — c) K4 एव पृष्टो , Ñ2 B1 D5 G1 एवं पृच्छ , D4 एतत्प्रश्न (for एनं पृच्छ)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ1 Dn Ds2 T3 — *Mention of Khila* All Mss — *Adhy name* Ś1 K1 3 4 Ñ2 3 V B1 Ds D1–5 पितृकल्प , Dn M1–3 श्राद्धकल्प , D6 श्राद्धविधि , T1 G3 5 श्राद्धविधौ शतनुभीष्मसंवादः — *Adhy no* (figures, words or both) K1 12 , K3 D1 4 T3 4 14 , V1 D3 15 , V2 3 B2 Dn Ds2 16 , T1 2 G M 11 (as in text) — *Śloka no.* Dn1 D4 46 , Ds2 48 ; D2 47 , D3 43.

१२

भीष्म उवाच ।
ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः ।
प्रश्नं तमेवान्वपृच्छं यन्मे पृष्टः पुरा पिता ॥ १
स मामुवाच धर्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः ।
भीष्म वक्ष्यामि तत्त्वेन शृणुष्व प्रयतोऽनघ ॥ २
मयापि हि प्रसादाद्वै दीर्घायुष्ट्वं पितुः प्रभो ।
पितृभक्त्यैव लब्धं च प्राग्लोके परमं यशः ॥ ३
सोऽहं युगस्य पर्यन्ते बहुवर्षसहस्रिके ।
अधिरुह्य गिरिं मेरुं तपोऽतप्यं सुदुश्चरम् ॥ ४
ततः कदाचित्पश्यामि दिवं प्रज्वाल्य तेजसा ।
विमानं महदायान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ॥ ५
तस्मिन्विमाने पर्यङ्कं ज्वलनादित्यसंनिभम् ।
अपश्यं तत्र चैवाहं शयानं दीप्ततेजसम् ।
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषमग्नावग्निमिवाहितम् ॥ ६
सोऽहं तस्मै नमस्कृत्वा प्रणम्य शिरसा प्रभुम् ।
संनिविष्टं विमानस्थं पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयम् ॥ ७
अपृच्छं चैव दुर्धर्षं विद्याम त्वां कथं प्रभो ।
दैवतं ह्यसि देवानामिति मे वर्तते मतिः ॥ ८

12

1 D5 G4 om the ref — a) D3 ततोऽहं वचनात्तस्मान् — c) Ñ3 V1 चापृच्छं; V3 [अ]नुपूर्वं, G4 [अ]हमपृच्छं (hypermetric) (for [अ]न्वपृच्छं) — d) V2 B2 D5 यो मे, B1 यथा (for यन्मे) Ś1 Ñ1 V3 B Ds T3 4 पिता पुरा (by transp).

2 a) D6 T1 2 G1 2 5 M4 मा(D6 त)मुवाच स धर्मात्मा — b) B2 (marg) महामना. (for °तपाः) — Before 2^{cd}, D2 6 T3 4 ins मार्कण्डेय उवाच — c) Ś1 K1 3 Dn D5 G5 कात्स्न्येन, D4 यत्नेन, M4 ते त्वेकं (for तत्त्वेन) — d) Ś1 Ñ3 शुश्रूषु, K1 T1 शुश्रूष (for शृणुष्व) V1 नृप, Ds मम (for ऽनघ) K3 Dn शुश्रूषु प्रयतो भव; M1–3 प्रश्नमेतत्त्वानघ — After 2, M3 reads 4^{cd}

3 a) Ś1 K3 Ñ1 मया पितृ-; K2 4 Ñ2 3 V1 3 B Ds D1–5 T3 4 G2. 4 अहं पितृ- (for मयापि हि). V2 D6 T1 2 G1 3 5 M2. 4 अहं पितृप्रसादेन. — b) K1 Ñ1 दीर्घायुष्यं, M1 भीष्मायुष्यं (for दीर्घायुष्ट्वं) Ñ2 V2 B1 2 Ds T3 4 G2–4 M4 अवाप्तवान् (for पितुः प्रभो) K2–4 Ñ3 V1 3 Dn D2. 3 5 T2 G1 दीर्घमायुरवा(T2 G1 °ष्यमा)प्तवान्, B3 दीर्घायुष्यमवाप्नुयात (sic), D1 4 दीर्घमायुरवाप्नुयाम्; D6 T1 G5 M2 दीर्घायुष्यमवाप्तवान् — c) K1 2 4 Ñ V D2 4–6 M2 3 लब्ध मे, T3 4 G1 2 M1 4 लब्धं प्राग्, G4 मे लब्धं, G5 यल्लब्धं (for लब्धं च) — d) D6 प्राक्काले, T2 G1 3 5 M1 लोके च, T3 4 लोकेषु; G2 लोकेश (for प्राग्लोके) K2 Ñ1 V3 D3 5 M4 च परं; V2 B Ds प्रथित (for परम) Ś1 प्रागेव प्रथितं यशः, K4 प्राग्लोके च महद्यशः, Ñ2 °केषु परं यशः, Ñ3 पुरा लोके परं यशः.

4 a) D3 (marg. as in text) अहं (for सोऽहं). — D3 reads 4^{b}–5^{c} on marg — b) Ś1 K1 3 शतान्तिके, K4 D2 4 6 T G M4 -सहस्रके (for °स्रिके) — M3 reads 4^{cd} after 2 — c) K4 B1. 3 D1 अभिरुह्य, M3 अव° (for अधि°). — d) D2 तप्तं, D6 T2 G1 तप्ये (for ऽतप्यं) K2 सुदुस्तरम् (for सुदुश्च°).

5 a) M1 3 अपश्यमनलप्रख्यं — b) T2 G1 M4 दिव्यं (for दिव) D3 तेजसा प्रज्वलद्रूप — Ñ2 om 5^{cd} — c) T3 4 सहसा (for महद्) K2 Ds2 D4 आयन्तम्, K4 D1–3 M2 आयातम्, D6 आश्चर्यम् (for आयान्तम्) V2 विमानमहमायान्तम् — d) D3 T2 तथा (for तदा)

6 a) Ñ1 3 B1 Dn Ds D5 (before corr) 4–6 T3 4 पर्यङ्के (for °ङ्क) D2 T1 G1 M4 तस्मिन्विमानपर्यङ्के, T2 G2–5 M1–3 °नपर्यन्ते — b) B1 D3 6 -वर्चसम्, T2 G1 M4 -तेजसम् (for -संनिभम्) Ś1 K1 3 D1 ज्वलितादित्य(Ś1 °ङ्गार)-संनिभम्, Ñ1 V2 B3 Ds D5 ज्वलितादित्य(B3 °सूर्य)वर्चसम्, T1 G2–4 ज्वलितादित्यतेजसम् — c) V2 D2 transp तत्र and चैव — d) Ś1 विमानं (for शयानं) M1–3 अमितौजसम् (for दीप्तते°). — f) D6 मेराव् (for अग्नाव्) — After 6, M1 2 read 10, M1 repeating it in its proper place.

7 a) K1 2 (before corr) 3 V3 Dn D2–5 नमस्कृत्य (for °त्वा) — b) K3 Ñ2 V3 Dn Ds T G1 2 5 विभुम्; M2 भवम् (for प्रभुम्) — c) Ds2 सनिविष्टो — d) K1 पाद्यार्घ्याद्यैर्, D1 पादाद्यर्घैर् (for पाद्यार्घ्याभ्याम्) T2 G1 पाद्यार्घ्यैरभ्यपूजयम्

8 a) D2 तं च (for चैव) — b) K1 G3 5 विदामस्; K2 विन्दामि, K3 विन्द्यामस्, K4 विन्द्याम; B3 विद्यां वै, D1 2 T3 4 विद्यामि; D4–6 T1 2 G1 M3. 4 विद्यामस् (for °म). Ś1 त्वा (for त्वां) K3 om from कथं up to देवानां (in 8^{c}) K1 Ñ1 B1 Dn D4–6 T1. 3. 4 G2–5 विभो (for

स मामुवाच धर्मात्मा स्मयमान इवानघ ।
न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे ॥ ९
क्षणेनैव प्रमाणं स बिभ्रदन्यदनुत्तमम् ।
रूपेण न मया कश्चिद्दृष्टपूर्वः पुमान्क्वचित् ॥ १०
सनत्कुमार उवाच ।
विद्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मानसं पूर्वजं प्रभो ।
तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकम् ॥ ११
सनत्कुमार इति यः श्रुतो वेदेषु वै पुरा ।
सोऽस्मि भार्गव भद्रं ते कं कामं करवाणि ते ॥ १२
ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्रा यवीयांसस्तु ते मम ।
भ्रातरः सप्त दुर्धर्षा येषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ॥ १३
क्रतुर्वसिष्ठः पुलहः पुलस्त्योऽत्रिस्तथाङ्गिराः ।
त्रीँल्लोकान्धारयन्तीमान्देवदानवपूजिताः ॥ १४
वयं तु यतिधर्माण आरोप्यात्मानमात्मनि ।
प्रजाधर्मं च कामं च वर्तयामो महामुने ॥ १५
यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि माम् । C 900 B I. 17 17 P I. 17. 17

प्रभो) — After 8^{ab}, K1 2 4 Ñ2 V B1 2 D (except Ds) T4 read 11^{cd} repeating it in its proper place, while T3 reads 11^{cd} after 8^{ab} — ^{c}) K1 D3 देवता, V3 दैवतो (for °त) D2 दैवतं देवतानां त्वम्

9 ^{b}) K3 हास्यमान, T2 G1 स्मयमानम्, T3 प्रीयमाण (for स्मयमान) — ^{d}) Ś1 मा (for मां) Ñ2 3 V अव-, D2 एव (for नाव-)

10 M1 2 read 10 after 6, M1 repeating it here — ^{a}) T2 G1 वै (for स) — ^{b}) K2 व्यधाद् (for बिभ्रद्) Ś1 K2 D1 4 M1 (both times) 2 अन्यम् (for अन्यद्) — ^{c}) Ñ1 [ए]व, T2 G1 स (for न) Ñ1 T4 G2 3 M1 (both times) 2 3 तादृग्, D6 T1 तात, T2 G1 5 M4 तत्र (for कश्चिद्) Ñ2 3 V B Ds D1 3 4 रूपेण च (Ñ2 °णैव, B1 °ण न) पुमांस्तादृग्; D2 °ण वपुषा तादृग्; T3 °ण च पुमांस्तात· — ^{d}) K2 4 Ñ V B Ds1 D2–4 T3 न मे क्वचित्, T2 G1 4 M1 (second time) 3 कथंचन, G5 M1 (first time) 2 कदाचन (for पुमान्क्वचित्) Ds2 D1 5 दृष्टपूर्वो (D1 °स्त्वयो) न मे क्वचित् — After 10, Ñ2 V2 ins

238* स मामुवाच तेजस्वी वाचा मधुरया पुनः ।
कौतूहलपरिज्ञाने यत्तद्ब्रह्मन्ददामि ते ॥

[(L. 2) V2 तु शुद्ध (for तद्ब्रह्मन्).]

11 T3 om 11^{b}. — ^{b}) K1 3 T4 G2 विभो ; Ñ1 3 V1 B1 Ds D1 4 प्रभोः, V2 Dn D2 6 T1 2 G1 3 5 M2 विभो (for प्रभो) M1 3 पूर्वजं मानसं प्रभो — K1 2 4 Ñ2 V B1 2 D (except Ds) T4 read 11^{cd} for the first time after 8^{ab}. T3 reads 11^{cd} after 8^{ab} — ^{c}) K1 (second time) 3 D5 (second time) G2 4 M2 4 तपोवीर्य-, T2 G1 °विद्या- (for °वीर्यात्) K1 (second time) समुत्पन्नो, D4 (second time) °द्भूतं (for °त्पन्नं). — ^{d}) K4 (second time) -गुणात्मक, D6 (first time) °न्वितम् (for °त्मकम्)

12 T3 om 12^{a}–13^{a}. — ^{a}) T2 G1 च (for यः). — ^{b}) K1 2 Dn2 D2 5 T4 G5 M4 देवेषु (for वेदेषु) K2 यः (for वै) — ^{c}) K1 ऽहं (for ऽस्मि)

13 T3 om 13^{a} (cf v 1 12). — ^{a}) G1 M3 ऽपि (for तु) — ^{b}) Ś1 (sup lin) कनिष्ठासंस (sic) (for यवीयांसस्) K4 सुता मम, D4 तु ते इमे ; D6 तु मेऽनघ (for तु ते मम) — ^{c}) Ñ2 सर्वे- (for सप्त) D5 T1 2 G M4 धर्मज्ञा (G1 5 °ज्ञ) (for दुर्धर्षा) — ^{d}) K2–4 Ñ V1 3 B1 Dn D1–5 T3 4 तेषां (for येषां), K1 V2 प्रकीर्तिता (for प्रतिष्ठिताः). M3 येषां वंशा प्रतिष्ठित — After 13, T2 G1 3. 5 ins. :

239* मरीचिरत्रिर्भगवान्पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
अङ्गिराश्च वसिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणः सुताः ॥

[Cf 14 — (L 2) G1 सप्तैते ब्राह्मणास्तत (for ^{b}).]

14 ^{b}) D3 पुलस्त्यो अङ्गिरा शृणु (marg भृगुः). — After 14^{ab}, Ś1 K1 3 Dn D3–5 ins. .

240* मरीचिस्तु तथा विद्वान्देवगन्धर्वसेविताः ।

[K1 D3 4 धीमान् (for विद्वान्) Ś1 D5 मरीचिश्च महातेजा (for ^{a}) Ś1 -पूजिता· (for -सेविता·). D5 देवदानवपूजिताः (for ^{b})]

— Ś1 D5 om (hapl) 14^{cd} — ^{c}) V2 B Ds D2 [इ]मे (for [इ]मान्) T1 त्रीँल्लोकान्धारयिष्यन्ति. — ^{d}) Cf. 240* T4 गन्धर्व, G2 -मानव- (for -दानव-). Ñ2 G2 -पूजितान् (for °ता·)

15 ^{a}) T3 तीर्थ- (for यति-) Ñ3 V1 B2 D6 -धर्मेण (for -धर्माण) — ^{b}) Ñ1 संहृत्य, K1 3 Dn T3 4 संयोज्य ; D4 संन्यस्य (for आरोप्य) K3 D2 आत्मना (for °नि). K2 समारोप्याणुमात्मनि, K4 Ñ1 3 D1 3 समारोप्यात्मनो मन ; D6 T1 2 G M समारोप्य तदा(G3–5 °प्य तथा ; M4 °प्याथ चा)-त्मनि — ^{c}) V3 Dn D2 प्रजां धर्मं, T4 स्थिता प्रजा (for प्रजाधर्मं) — ^{d}) Ś1 वर्धयाम ; K2–4 Ñ2. 3 V B2 Dn Ds1 D1 2. 4 5 T3 4 G4 व्यपहाय ; Ñ1 B3 Ds2 D3 व्यवहाय ; G2 3 वर्तयाम (for °मो) K1 व्यपहाय सदा मुने ; D6 T1. 2 G1. 5

तस्मात्सनत्कुमारेति नामैतन्मे प्रतिष्ठितम् ॥ १६
मद्भक्त्या ते तपश्चीर्णं मम दर्शनकाङ्क्षया ।
एष दृष्टोऽसि भवता कं कामं करवाणि ते ॥ १७
इत्युक्तवन्तं तमहं प्रत्यवोचं सनातनम् ।
अनुज्ञातो भगवता प्रीयता तेन भारत ॥ १८
ततोऽहमर्थमेतं वै तमपृच्छं सनातनम् ।
पृष्टः पितॄणां सर्गं च फलं श्राद्धस्य चानघ ।
चिच्छेद संशयं भीष्म स तु देवेश्वरो मम ॥ १९
स मामुवाच प्रीतात्मा कथान्ते बहुवार्षिके ।
रमे त्वयाहं विप्रर्षे शृणु सर्वं यथातथम् ॥ २०

देवानसृजत ब्रह्मा मां यक्ष्यन्तीति भार्गव ।
तमुत्सृज्य तदात्मानमयजंस्ते फलार्थिनः ॥ २१
ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा विचेतसः ।
न स्म किंचित्प्रजानन्ति ततो लोको व्यमुह्यत ॥ २२
ते भूयः प्रणताः सर्वे प्रायाचन्त पितामहम् ।
अनुग्रहाय लोकानां ततस्तानब्रवीत्प्रभुः ॥ २३
प्रायश्चित्तं चरध्वं वै व्यभिचारो हि वः कृतः ।
पुत्रांश्च परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ॥ २४
प्रायश्चित्तक्रियार्थं ते पुत्रान्पप्रच्छुरार्तवत् ।
तेभ्यस्ते प्रयतात्मानः शशंसुस्तनयास्तदा ॥ २५

M4 वर्धयाम महामते

16 a) G3 अथ (for यथा) — b) D3 4 बुद्धिमान् (for विद्धि माम्). — c) V1 तस्मात्सनत्कुमारेण — d) V2 तन् (for [ए]तन्). Ś1 सं- (for मे)

17 Before 17, G2 ins मार्कण्डेय — a) K2 M3 त- (M3 स)द्भक्त्या ते; D6 महद्भक्त्या (for मद्भक्त्या ते) Ñ2 V2 तीर्णं (for चीर्णं). — b) G1 महद् (for मम) — c) K4 Ñ2 3 V1, 3 D3–5 एवं; M2 तेन (for एष) B1 हि (for ऽसि). M4 सहसा (for भवता) — d) K2 D6 किं (for कं) K2 4 Ñ V B Ds D1 3 5 T3, 4 प्रदिशामि, V3 (marg) प्रददामि (for करवाणि) M4 (also as in text) किम् (for ते).

18 b) Ś1 प्रत्युवाच (for प्रत्यवोचं). — D4 reads 18^{c}–19^{b} on marg — d) Ś1 K3 Dn D4–6 T G M4 प्रीयमाणेन भारत.

19 a) K Ñ3 V1 Dn D1 2 4 T4 M2 एतमर्थं (by transp.), Ñ2 अर्थमेनं; V2 एतदर्थं, Ds1 D3 5 एन(D5 °व)-मर्थं; Ds2 अर्थमेतत्. Ds1 हि; Ds2 ते; D5 तं (for वै) T3 ततो हेतुमदर्थं वै. — T3 om 19^{bcd} — b) D6 T1 M4 समपृच्छं (for त°). — c) Ś1 च स्वर्गं; K3 Dn सर्गं स, D2 सर्गो मे, D3 T2 स्वर्गं च (for सर्गं च) — d) K4 प्राशस्य (for श्राद्धस्य) — f) Ś1 स तद्; D6 T2 G1–3 5 ततो, Cal ed. स च (for स तु) K2 देववरो (for देवेश्वरो) Dn1 स तु देवेश्वरोपम·; M1–3 तुष्टो देवेश्वरो युवा.

20 a) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T G3 M4 धर्मात्मा (for प्रीतात्मा). — b) D5 कथां तां (for कथान्ते). D4 -वार्षिकीम्. — c) Ś1 K3, 4 Ñ3 V B1 Dn1 Ds D1 रेमे, D6 G4 M4 तन्मे (for रमे). K1, 2 प्रीतिं करोमि विप्रर्षे.

21 Before 21, Ñ2 3 V1 ins सनत्कुमार उवाच — a) K4 वै सोऽसृजद्, Ñ2 V2 3 B1 Ds2 अथासृजद्, Ñ3 असृजद्वै, V1 अवासृजद्, D2 अव्यसृजद् (for असृजत) D1 स देवानसृजद्ब्रह्मा — b) D1 वक्ष्यामि, D2 (*sup lin* as in text) यजन्ति (for यक्ष्यन्ति) K4 Ñ3 V1 3 B1 3 D2 भारत (for भार्गव) D4 मां यक्ष्यन्त इति भार्गव (hypermetric) — c) Ñ3 B2 Ds2 समुत्सृज्य (for त°) S1 Ñ1 M3 ततोऽऽत्मानम्, K1 Ñ2 D5 T3 G2 तथात्मा°, T1 4 G3–5 महात्मा° (for तदात्मा°) G1 M2 4 समुत्सृज्य तमात्मानम् — d) Ś1 D2 अयजन्त (for °जंस्ते)

22 a) K1 3 मूर्खा (for मूढा) — b) Ś1 K1 3 Dn D1 भविष्यथ, Ñ1 2 V2 B Ds D5 दिवौकसः (for विचेतसः) — c) D2 नास्मात्, D6 नास्य (for न स्म) Ś1 प्रजानन्त; K1 3 Dn D5 T3 4 G2 4 M4 विजानन्ति, K2 प्रतिज्ञातं, K4 M1–3 अ(M1 वि)जानन्त (for प्रजानन्ति). D1 तस्मात्किंचित्प्रजानन्त, T2 G1 नास्य किंचिद्विजानन्ति — d) N (except Ś1 K1) T G2–5 M1 2 ऽप्यमुह्यत (D6 °ति); M4 ह्यमु° (for व्यमु°) G1 ततो लोकस्य मुह्यत (sic).

23 a) B Ds शप्ता (for सर्वे) — b) K2 Ñ2 V2 3 B3 Dn D4 प्रयाचन्त, K3 अया°; Ñ1 प्रयाचन्ति, D3 त्वयाचन्त T1 प्राधावन्त, T2 G1 प्रसेदुश्च (for प्रायाचन्त) — d) T2 तदास्मान् (for ततस्तान्) S1 K3 इदम्, K2 पुन; Ñ1 V2 B Dn Ds M1 विभुः (for प्रभु)

24 a) D3 च (for वै) — b) D1 अभिचारो (for व्य°) Ś1 T2 हि नः, D3 च वः (for हि वः) — c) V1 -पृच्छ त्वं, M4 -पृच्छस्व (for °ध्व)

25 M4 om (hapl) 25. — a) K1 4 D2 प्रायश्चित्तं (for °त्त-). Ñ2 -क्रियार्थम् (for °र्थं) V3 तु (for ते). G4 प्रायश्चित्तः कृतार्थं ते (sic). — b) Ds पप्रच्छ च (for पप्र-

प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनःकर्मजानि वै ।
शंसन्ति कुशला नित्यं चक्षुष्मन्तो हि तत्त्वतः ॥ २६
प्रायश्चित्तार्थतत्त्वज्ञा लब्धसंज्ञा दिवौकसः ।
गम्यतां पुत्रकाश्चेति पुत्रैरुक्ताश्च ते तदा ॥ २७
अभिशप्तास्तु ते देवाः पुत्रवाक्येन तेन वै ।
पितामहमुपागच्छन्संशयच्छेदनाय वै ॥ २८
ततस्तानब्रवीद्देवो यूयं वै ब्रह्मवादिनः ।
तस्माद्यदुक्ता यूयं तैस्तत्तथा न तदन्यथा ॥ २९
यूयं शरीरकर्तारस्तेषां देवा भविष्यथ ।
ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संशयः ॥ ३०
अन्योन्यपितरो यूयं ते चैवेति निबोधत ।
देवाश्च पितरश्चैव तद्बुध्यध्वं दिवौकसः ॥ ३१
ततस्ते पुनरागम्य पुत्रानूचुर्दिवौकसः ।
ब्रह्मणा छिन्नसंदेहाः प्रीतिमन्तः परस्परम् ॥ ३२
यूयं वै पितरोऽस्माकं यैर्वयं प्रतिबोधिताः ।
धर्मज्ञाः कश्च वः कामः को वरो वः प्रदीयताम् ।
यदुक्तं चैव युष्माभिस्तत्तथा न तदन्यथा ॥ ३३
उक्ताश्च यस्माद्युष्माभिः पुत्रका इति वै वयम् ।
तस्माद्भवन्तः पितरो भविष्यन्ति न संशयः ॥ ३४
योऽनिष्ट्वा च पितॄञ्श्राद्धैः क्रियाः काश्चित्करिष्यति । C 920 B I. 17. 36 P I. 17 36

च्छुर्) D3 आत्मजान् (for आर्नवत्) — ^{c}) M3 ततस् (for तेभ्यस्) Ś1 तेभ्य प्रयच्छनात्मन (sic), K2 तस्य ते प्रयतात्मभ्यः, D3 तेभ्यस्ते पूजितात्मान — ^{d}) D2 तनयास्, G2 प्रयतास् (for तनयास्). V3 मुदा, D3 तथा (for तदा)

26 ^{a}) S1 K4 D6 T2 G1 M2 4 धर्मज्ञ — ^{b}) K1 D4 -कायजानि, G2 -कायिकानि (for -कर्मजानि) Ñ1 B1 3 Ds D3 6 T1 G3 4 M3 4 ह, M1 तु, M2 हि (for वै) K2 Ñ3 V B2 D1 2 5 T3 4 वाङ्मन कायकर्मभि, K4 °नःकायजानि च, Ñ2 °न.कर्मकायभि, T2 G1 °न कर्ममानसै — ^{d}) D5 ऽपि (for हि) Ś1 K2 Ñ1 V3 B1 D1 2 T3 4 चक्षुर्भ्या(S1 °षा)मपि तत्त्वत ; K1 3 Dn D3 4 चक्रुस्तान्यपि नित्यश. (D3 तत्त्वत), K4 देवानामपि तत्त्वतः ; D6 T1 2 G1 3. 4 M2 4 चक्षुर्भिरपि (T2 G1 °रिव) नित्यश , G2 M1 3 °र्भ्यामपि (M3 °मिति) नित्यशः

27 ^{a}) K1 3 प्रायश्चित्तातितत्त्वज्ञा — After 27^{ab}, T4 reads 31^{cd} repeating it in its proper place — ^{c}) S1 K1 3 Dn [ए]वं (for [इ]ति).

28 Ś1 om 28 V1 reads 28^{ab} on marg — ^{a}) K2 3 Ñ1. 2 V1. 2 B1 Dn1 Ds D1 4 अभिशस्तास्, T2 G1 3 5 °तप्तास्, G4 अधिशप्तास् ; M1 2 अभिषिक्तास्, M3 अविक्षिप्तास् (for अभिश°) D1 om ते K1 3 Dn वै देवाः, T1 देवास्ते (by transp) D3 अभिशस्तास्ततो देवाः, M4 °तप्ताश्च ते सर्वे. — ^{b}) K1 3 Dn तेन ते, T1 तेन हि, Bom and Poona eds निन्दिता (for तेन वै) D6 T2 G M4 तेषा वाक्येन तेन ह (D6 M4 तेऽनघ, T2 तेन वा) — ^{d}) M1-3 तु (for वै)

29 V1 om (hapl ?) 29^{ab} — ^{b}) Ś1 K1 Ds2 D1 4 न (for वै). — ^{c}) T1 G3 उक्तं (for उक्ता) Ñ1 2 V2 Dn D2 G2 4 M4 ते, V3 B Ds D3. 4 T3 4 वै (for तैस्) S1 K3 D5 तस्माद्यदुक्तं युष्माक ; D1 °क्तं दायादैस्. — ^{d}) M2 तथा त नु (for तत्तथा न)

30 M4 om (hapl) 30-33 — ^{a}) Ś1 शूद्रा न (for शरीर-) — ^{b}) T1 तथा (for तेषां) — ^{c}) D1 ते च ; G5 तेन (for ते तु) — ^{d}) D2 ऽत्र, G5 वै (for वो)

31 M4 om 31 (cf v 1 30) — ^{a}) Ñ V B1 3 Dn Ds D4 5 T G M1 अन्योन्यं (for °न्य-) — After 31^{a}, V3 reads from line 2^{b} of 245* up to 32^{b} repeating the same in its proper place — ^{b}) Ñ1 तदेव ; T2 तथैव, T3 4 ते वै च (for ते चैव) K3 Dn न संशय ; D2 निबोध मे (for °धत) Ś1 ते चैरं विनिबोध मे — V3 reads 31^{cd} twice. T4 reads 31^{cd} for the first time after 27^{ab} — ^{c}) V2 3 (first time) अन्योन्य- (V3 °न्यं) (for देवाश्च) Ñ3 [ए]तद्, B3 [इ]ति (for [ए]व) — ^{d}) Ñ3 बुध्यध्वं च (for तद्बुध्यध्वं) K3 Dn D4 (by corr) न संशयः (for दिवौकस).

32 M4 om 32 (cf v. l. 30). Ñ3 T3. 4 om (hapl.) 32^{ab}. M2 transp. 32^{ab} and 32^{cd}. — ^{a}) Dn D3 आगत्य (for °म्य).

33 M4 om 33 (cf. v. l 30). — ^{b}) B1 3 प्रवि- (for प्रति-) — ^{c}) D2 स (for च) M1 कः (for व.) — ^{d}) G3 वै (for व.) — ^{f}) Ñ3 B3 D5 तत्तदा ; M2 तथा तन् (by transp)

34 ^{a}) K2 (marg as in text) T2 G1 युक्ताश् (for उ°) Ñ2 V2 B Ds G1 यदत्र, D6 च तस्माद् (for च य°) — ^{b}) D3 चैव यत्, G3 M4 वै स्वयम्, M1-3 ते वयम् (for वै व°) — ^{d}) Ś1 B2 3 Dn Ds भविष्यथ (for °ष्यन्ति)

35 ^{a}) G4 यान् (for यो) V2 M3 नेष्ट्वा तु (M3 च) ; V3 D5 G3 ऽनिष्ट्वा तु, D6 नेष्ट्या तु, T3 योऽनिष्ट्वा ; T4 हि नेष्ट्वा ;

राक्षसा दानवा नागाः फलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् ॥ ३५
श्राद्धैराप्यायिताश्चैव पितरः सोममव्ययम् ।
आप्याय्यमान युष्माभिर्वर्धयिष्यन्ति नित्यदा ॥ ३६
श्राद्धैराप्यायितः सोमो लोकमाप्याययिष्यति ।
समुद्रपर्वतवनं जंगमाजंगमैर्वृतम् ॥ ३७
श्राद्धानि पुष्टिकामाश्च ये करिष्यन्ति मानवाः ।
तेभ्यः पुष्टिं प्रजाश्चैव दास्यन्ति पितरः सदा ॥ ३८
श्राद्धे च ये प्रदास्यन्ति त्रीन्पिण्डान्नामगोत्रतः ।
सर्वत्र वर्तमानांस्तान्पितरः सपितामहाः ।
भावयिष्यन्ति सततं श्राद्धदानेन पूजिताः ॥ ३९
इति तद्वचनं सत्यं भवत्वद्य दिवौकसः ।
पुत्राश्च पितरश्चैव वयं सर्वे परस्परम् ॥ ४०

सनत्कुमार उवाच ।

त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा ।
अन्योन्यपितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ॥ ४१

इति श्रीहरिवंशे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

G4 चेष्ट्वा वः (for ऽनिष्ट्वा च) Ñ2 B1 Ds D3 G2 M4 श्राद्धे (for श्राद्धैः). — b) B Ds D6 G2 M3 क्रिया (for क्रिया) K2 Ñ1 3 V1 B1 D5 T2 G1 कश्चित् (for का°). — d) K3 T1 ते; D4 तु (for तत्)

36 a) K2 3 Dn2 [अ]पि; Dn1 om (for [ए]व) — c) K1 V1 Dn1 D3 T4 आप्याय्यमानो (V1 °नं), K3 Dn2 D5 T3 G3 4 °यमानो; Ñ1 D4 °य्यमाने (for °य्यमानं) Ś1 आप्याययिष्यन्ति च तं; D6 T1. 2 G1 2 M अपीयमानमस्मा- (M1–3 °नं युष्मा)भिर् — d) D4 6 T3 G1 नित्यशः, T1 °तः (for °दा). Ś1 धरिष्यति यथा च सः, K2 वर्धिष्यति सदा च सः; K3 वर्धिष्यन्ति सदा च वः

37 a) M2 3 यैः समाप्यायित सोमो. — b) K1 3 4 Ñ2. 3 V B Dn D2–5 T3. 4 G3 M1–3 लोकान् (for लोकम्) — c) Ñ1 D5 T1 M1–3 पर्वतं (for °त-). K4 समुद्रं पर्वतं वनं. — d) M1–3 जंगमाजंगमावृतम्.

38 c) K1. 3. 4 Dn प्रजां (for प्रजाश्). — d) Ñ3 यास्यन्ति (for दा°). V2 D4 G1 तदा; T1 M1–3 तथा (for सदा).

39 T2 om (hapl) 39a–41b — a) Ś1 Ñ1 V3 Dn D2 4. 5 T3 4 G2 4 श्राद्धे ये च (V3 om च), D6 T1 G1 3 5 श्राद्धेषु ये; M4 श्राद्धे तु ये. K3 श्राद्धे ये च प्रदातारस् — b) Ñ1 G1 M1 त्रि- (for त्रीन्). — c) Ś1 D3 M4 वर्तमानास्ते; K D1 G1 °नास्तान्, G2 वर्ण्यमानांस्तान् (for वर्त°) — d) Ś1 D6 G1 2 4 5 M2 4 प्रपितामहाः, K3 Ñ2 V3 D1 4 5 सपितामहान्, T1 G3 M1 2 प्रपितामहान्. K2 पितॄनथ पितामहान्. — e) D4 भावयन्तीति सततं. — f) G1 -दानेषु (for °न) Ś1 Dn तर्पिताः (for पूजिताः) K3 श्राद्धकालेन तर्पिताः — After 39, N (except Ś1 Ñ1) T1 3 4 G M4 ins

241* एवमाज्ञा कृता पूर्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।

[Before the above, D6 T1 G2 4 ins पितर. K Ñ3 V1 Dn D1. 5 T1 आज्ञापित (for आज्ञा कृता) G3 ब्रह्मण परमेष्ठिन. (for b).]

40 T2 om 40 (cf v l 39) — b) K2 भवत्यद्य, D3 °त्वथ, T3 जगृहुस्ते, T4 भवत्वद्धा, G3 अभवद्य, M1 lacuna (for भवत्वद्य)

41 T2 om 41ab (cf v l 39) D5 मार्कण्डेय; G1. 2 om (for सनत्कुमार) — a) V3 तत्र ते, D4 M1 2 इत्येते, T1 एते च, M3 तदा ते (for त एते) — b) M4 तदा (for तथा). — c) K3 Ñ V B1 3 Dn Ds D2 4 5 T1. 3 4 G2–5 M4 अन्योन्यं (for °न्य-) B3 M3 देवा (for ह्येते). Ś1 D6 T3 G1 अन्योन्यपि(G1 °न्यं पि)तरावेतौ — d) Ñ3 V1 3 B1 2 T1 2 G1–4 M1. 2 4 पितृगणाश् (for च पितरश्) M3 ह (for हि). B3 देवा. पितृगणस्य ह; G5 ते देवा. पितॄणां च ह.

Colophon — *Mention of the Epic* K3 — *Mention of Ahila* Ś1 K3 Ñ1 V3 B Dn Ds1 D1–6. — *Sub-parvan:* Ds1 आश्चर्य, D5 पारिजात — *Adhy. name* K1. 2 4 Ñ2. 3 V B1 Ds D1–5 पितृकल्प, K3 Dn M1–3 श्राद्धकल्प; D6 T2 G1 5 मार्कण्डेयसनत्कुमारसंवादे पितृत्वप्रतिपादनम्; G2. 3 सनत्कुमारमार्कण्डेयसंवादे पितृत्वप्रतिपादनम्. — *Adhy no* (figures, words or both): K3 D1 4 T3 4 15, Ñ3 V1 D3 16, V2 3 B2 Dn Ds2 17, T1 2 G M 12. — *Śloka no.*: Dn1 D3 42; Ds2 43, D2 45; D4 55.

१३

मार्कण्डेय उवाच ।
इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन भास्वता ।
सनत्कुमारेण पुनः पृष्टवान्देवमव्ययम् ॥ १
संदेहममरश्रेष्ठं भगवन्तमरिंदम ।
निबोध तन्मे गाङ्गेय निखिलं सर्वमादितः ॥ २
कियन्तो वै पितृगणाः कस्मिँल्लोके च ते गणाः ।
वर्तन्ति देवप्रवरा देवानां सोमवर्धनाः ॥ ३
सनत्कुमार उवाच ।
सप्तैते जपतां श्रेष्ठ स्वर्गे पितृगणाः स्मृताः ।
चत्वारो मूर्तिमन्तो वै त्रय एषाममूर्तयः ॥ ४
तेषां लोकं विसर्गं च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
प्रभावं च महत्त्वं च विस्तरेण तपोधन ॥ ५
धर्ममूर्तिधरास्तेषां त्रयो ये परमा गणाः ।
तेषां नामानि लोकांश्च कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ ६
लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः ।
अमूर्तयः पितृगणास्ते वै पुत्राः प्रजापतेः ॥ ७
विराजस्य द्विजश्रेष्ठ वैराजा इति विश्रुताः ।
यजन्ति तान्देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ८
एते वै योगविभ्रष्टा लोकान्प्राप्य सनातनान् ।
पुनर्युगसहस्रान्ते जायन्ते ब्रह्मवादिनः ॥ ९
ते प्राप्य तां स्मृतिं भूयः सांख्ययोगमनुत्तमम् । C 938
यान्ति योगगतिं सिद्धाः पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १० B 1 18 10 P 1 18. 10

13

1 T2 om the ref —^{a}) K2 वै (for ऽह) —^{b}) D6 T2 G1 5 तेन (for देव-) —^{c}) M2 तत, M3 पुरा (for पुन) —^{d}) M2 एवम् (for देवम्)

2 ^{a}) T4 वन्देऽहम् (for संदेहम्) —^{b}) K2 3 Ñ1 V1 2 B1 3 Dn Ds2 D1 3 6 T1 3 4 G2 4 5 अरिंदमम् —^{c}) K1 2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–5 T4 तन्मे निबोध गाङ्गेय

3 ^{b}) Dn प्रतिष्ठिता, D3 च नित्यश· (for च ते गणाः) K3 कस्मिन्देशे प्रतिष्ठिता —^{c}) Ś1 पतन्ति, K2–4 Ñ V B2 3 Ds D1 3–5 T3. 4 वर्तन्ते (for °न्ति) K1 (marg as in text) वर्तन्ते दैवतवरा, D2 °न्ते देवदेवेश, D6 T1 2 G M4 °न्ते प्रवरा देवा (G2 4 °व). —^{d}) T2 G1 प्रीति- (for सोम-)

4 K4 om the ref —^{a}) V2 3 (marg) B2 (marg as in text) D2 3. 5 T3 4 यजतां; V3 Dn2 जयतां, Dn1 D6 तपतां (for जपतां) Ś1 V3 D1 2 M4 श्रेष्ठा (for श्रेष्ठ) K1 Ñ2 3 सप्त ते यजतां श्रेष्ठा, K2 V1 D4 सप्तैते जयता श्रेष्ठा., K4 G2 सप्त ते (G2 °प्तैते) तपतां श्रेष्ठा, T2 सप्तैते तपसा श्रेष्ठा; G1 सप्त ते तपसा श्रेष्ठ. —^{b}) K2 D3 तथा (for स्मृता). —^{c}) Dn T3 4 G2 4 च (for वै) —^{d}) K1 2 4 Ñ2 3 V B D (except Dn) T3 4 G2 तेषाम् (for ए°)

5 ^{a}) Ś1 K3 Ñ2 V3 लोकवि-, T3 4 लोकांश्च, M2 लोकान्वि- (for लोकं वि-). D6 तेषा हि स्वर्गलोकं च, T1 2 G M1. 3. 4 तेषां विस(T2 G1. 2 हि स)र्गं लोकं च. ^{b}) M2 ते (for तच्) Ś1 K3 कथयिष्यामि तच्छृ(K3 तं शृ)णु. —Ś1 D1 6 T1 om (hapl) 5^{c}–6^{d} K2 reads 5^{c}–6^{b} on marg —^{c}) M1–3 माहात्म्यं च प्रभावं च

6 Ś1 D1 6 T1 om 6 (cf. v 1 5) K2 reads 6^{ab} on marg —^{a}) K1 4 कर्म- (for धर्म-) Ñ2 G3 5 येषां, B3 ते तु, D3 ते वै, M3 चैषां (for तेषां) —^{b}) K2 नृप (for त्रयो) M4 वै (for ये). K3 चापरे, D4 च परे (for परमा) D3 त्रयो योगपरायणा. —K2 om 6^{cd} —^{c}) Ñ2 Ds2 T2 लोकाश् (for लोकांश्) M1–3 तेषां लोकांश्च नामानि —^{d}) Dn M4 कथयिष्यामि (for कीर्त°)

7 ^{a}) T1 यत्र (for नाम) —^{b}) D1 M3 त्रयस् (for यत्र). Ś1 Ds M1 भासुरा (for भास्वरा.)

8 ^{a}) G1 वैराजस्य (for वि°) T3 4 तु पुत्रास्ते (for द्विज-श्रेष्ठ) —^{b}) Ś1 वै श्रुता; V2 कीर्तिता., V3 नः श्रुता (for विश्रुता) —^{c}) D6 M1 देवगणान् (for °गणा) —^{d}) T3 4 पितृ- (for विधि-) —After 8, Ś1 K1 3 Ds1 D4. 5 ins

242* मनोजवा स्वधाभक्षा सर्वकामसमन्विता ।
एते योगं परित्यज्य महात्मानो भवन्त्युत ॥

[(L 1) K1 D4 स्वधाभक्ता, K3 °हारा, Ds1 °भुज. (for °भक्षा)]

9 ^{a}) T1 4 G1 3 लोक- (for योग-) —^{c}) T2 G1 2 4 5 M2 3 -शतस्यान्ते (for -सहस्रान्ते)

10 ^{a}) K2 Dn D5 G2 ते तु प्राप्य; Ñ3 V1 प्राप्य ते तां (for ते प्राप्य तां) —^{b}) Ñ2 V2 Dn D3 5 G3 M1 2 सांख्यं; B3 संख्या-; D2 M4 सांख्ये (for सांख्य-).

एते स्म पितरस्तात योगिनां योगवर्धनाः ।
आप्याययन्ति ये पूर्वं सोमं योगबलेन वै ॥ ११
तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनां द्विजसत्तम ।
एष वै प्रथमः कल्पः सोमपानामनुत्तमः ॥ १२
एतेषां मानसी कन्या मेना नाम महागिरेः ।
पत्नी हिमवतः श्रेष्ठा यस्या मैनाक उच्यते ॥ १३
मैनाकस्य सुतः श्रीमान्क्रौञ्चो नाम महागिरिः ।
पर्वतप्रवरः शुभ्रो नानारत्नसमाचितः ॥ १४
तिस्रः कन्यास्तु मेनायां जनयामास शैलराट् ।
अपर्णामेकपर्णां च तृतीयामेकपाटलाम् ॥ १५
तपश्चरन्त्यः सुमहद्दुश्चरं देवदानवैः ।
लोकान्संतापयामासुस्तास्तिस्रः स्थाणुजंगमान् ॥ १६
आहारमेकपर्णेन सैकपर्णा समाचरत् ।
पाटलापुष्पमेकं च विदधे चैकपाटला ॥ १७
एका तत्र निराहारा तां माता प्रत्यषेधयत् ।
उ मा इति निषेधन्ती मातृस्नेहेन दुःखिता ॥ १८
सा तथोक्ता तया मात्रा देवी दुश्चरचारिणी ।
उमेत्येवाभवत्ख्याता त्रिषु लोकेषु सुन्दरी ॥ १९

---

11 ^{a}) N (except Ś1 D6) T3. 4 G2 स्यु, T1 तु; T2 G1 ऽस्मिन् (for स्म) — ^{b}) M4 योगिनो (for °ना) T3 -वर्धका (for °ना·) — ^{c}) K3 आप्याययन्ते, D1 °यिष्यन्ति (for °ययन्ति) M4 वै (for ये) — ^{d}) T3. 4 G2. 4 च (for वै).

12 ^{a}) K3 दिव्यानि, V2 दत्तानि (for देयानि) — ^{b}) Ś1 K3 Dn योगिनां तु विशेषत — ^{c}) Dn T4 G5 सर्गः (for कल्प.) K3 एष वै प्रथित सर्गं — ^{d}) K3 Dn महात्मनाम्; Ñ1 अनुत्तरम्, V3 B1 D6 T2 G1–3. 5 M अनन्तरम्, Ds2 अनुत्तमम् (for °म). K2 सोमयोगोऽनु उत्तम (sic).

13 ^{c}) Ś1 शुभ्रो, D6 T1. 2 G1–3. 5 M1. 3. 4 पुत्रो, M2 शुभ्रा (for श्रेष्ठा) — ^{d}) Ñ2 यस्याः. K1. 4 तत्सुत. (for उच्यते).

14 ^{c}) Ś1 K2. 3 Ds D4 T2 पर्वतः (for °त-) Ñ1. 3 B3 Ds T1 G3 पुत्रो; M4 शुद्धो (for शुभ्रो). — ^{d}) K2 D (except Ds D1) S (except T3 G4) -समन्वित. (for -समाचित).

15 ^{a}) M1 मेनकायां (for तु मेनायां). — ^{c}) K1. 2. 4 Ñ2. 3 V1. 3 D1. 3. 4 चैक (for एक-) — ^{d}) K1. 2. 4 Ñ2. 3 V1 D1. 2. 5 T4 चैक- (for एक-)

16 ^{a}) K3 corrupt Ds2 चरन्ति (for °न्त्य.) — T2 om 16^{cd}. — ^{c}) M3 लोकान्संतोषयामासुस् — ^{d}) D4 तिस्रस्ताः (by transp) — D1. 2. 6 T3. 4 G M ins after 16: T2 after 16^{ab}

243* न्यग्रोधमेकपर्णा तु पाटलं चैकपाटला ॥
आश्रिते द्वे अपर्णा तु अनिकेता तपोऽचरत् ।
दशवर्षसहस्राणि दुश्चरं देवदानवैः ॥

[(L 1) G2 -पाटलाम्, G4 °ल; M4 °लम् (for °ला). — After line 1, G4 ins. 244*. D1. 2 G4 om lines 2–3. — (L. 2) T3. 4 सश्रिते द्वे; G2 आश्रते द्वे; G5 आश्रितत्वे (for °ते द्वे) T3. 4 G2 अनिकेतास्तपोऽचरन् (for ^{b}).]

17 G4 om (hapl) 17 — ^{b}) K2. 3 Ñ1. 2 V2 B2 D (except Ds) T3. 4 G2 एक (for सैक-). — ^{c}) T3. 4 पाटली- (for °ला) K1. 4 Ñ3 D1 पाटलामेकपुष्प च (sic), D6 T1 G2. 3. 5 M °लेनेह (M1–3 °नापि) चैकेन, T2 G1 °लेनैकचक्रेण (sic) — ^{d}) G5 सैक (for चैक-) Ś1 V2 D3 वि(D3 व्य)दधादेकपाटला, K1. 4 D1. 5 विदधात्येक°; K2 Ñ V1. 3 B Ds D2 G5 विदधावेक°, K3 Dn T4 आदधावेक°, D4 विदधात्तेन पा°. — D6 T G1–3. 5 M ins after 17. G4 after line 1 of 243*

244* पूर्णे पूर्णसहस्रे तु आहारं द्वे प्रचक्रतुः ।

[D6 M4 पूर्णे, G3 वर्ष-, G4. 5 युग- (for पूर्ण-). T2 G1 ते (for द्वे) G4 ऽपि (for प्र-)]

18 ^{a}) M2 त्वत्र (for तत्र) K2 T1 एकां तत्र निराहारां. — ^{b}) V2. 3 T3. 4 G2. 4 माता ता (by transp), D3 तां मेना. — ^{d}) D6 T1. 2 G1. 2. 5 M1–3 माता, T3 पुत्री- (for मातृ-).

19 ^{a}) Ś1 Ñ1 D6 T1. 2 M3 तथा; K3 B2. 3 Dn G1 M1. 2 तदा (for तया) D3 तथोक्ता सा तदा मात्रा — ^{b}) D2 दुष्कर- (for दुश्चर-) — ^{c}) M2 [अ]भिवि- (for [अ]भवत्) D6 T1. 2 G M4 उमा इत्यभिविख्याता, M1. 3 उमा इति महाभागा — ^{d}) Ñ B1. 2 (marg) M1. 3 विश्रुता, D6 T1. 2 G M4 पूजिता (for सुन्दरी) — After 19, all Mss. (except Ś1 Ñ1) ins

245* तथैव नाम्ना तेनेह विश्रुता योगधर्मिणी ।
एतत्तु त्रिकुमारीकं जगत्स्थास्यति भार्गव ॥

[L 1) K2 [ए]व, D6 T1. 2 G M1–3 [आ]द्यौ, M4 [अ]सौ (for [इ]ह) K D1–3. 5. 6 (marg) -धारिणी (for -धर्मिणी). D6 T1. 2 G M4 निरुद्धा (D6 T1 G3 °द्धा) तत्र कर्मतः; M1–3 निरुद्धं त्वद्धि कर्मतः (for ^{b}) — (L. 2) K1. 4 D5 ते त्रि-;

तपःशरीराः सर्वास्तास्तिस्रो योगबलान्विताः ।
सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्वाश्चैवोर्ध्वरेतसः ॥ २०
उमा तासां वरिष्ठा च ज्येष्ठा च वरवर्णिनी ।
महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता ॥ २१
असितस्यैकपर्णा तु देवलस्य महात्मनः ।
पत्नी दत्ता महाब्रह्मन्योगाचार्याय धीमते ॥ २२
जैगीषव्यस्य तु तथा विद्धि तामेकपाटलाम् ।
एते चापि महाभागे योगाचार्यावुपस्थिते ॥ २३
लोकाः सोमपदा नाम मरीचेर्यत्र वै सुताः ।
पितरो दिवि वर्तन्ते देवास्तान्भावयन्त्युत ।
अग्निष्वात्ता इति ख्याताः सर्व एवामितौजसः ॥ २४
एतेषां मानसी कन्या अच्छोदा नाम निम्नगा । C 954 B I 18 26 P I 18 26

M1–3 तत्रि-, M4 तत्र (for तु त्रि-) V3 reads from line 2^{b} up to 32^{b} for the first time after 12 31^{a} V3 (first time) भास्कर, S (except T3 4) शाश्वतम् (for भार्गव)]
D6 T1 2 G M cont

246* एतासां तपसा दग्धं यावद्भूमिर्धरिष्यति ।

[*G4 एतस्मात् (for एतासा) D6 M1 2 लब्ध, M3 युक्ता (for दग्धं)]

20 For the repetition in V3, cf v. 1 19 — ^{a}) Ś1 K Ñ2.3 V1 2 D (except D5) T3 G2 4 ता सर्वास् (by transp) T4 तपश्चरन्त्यस्ता सर्वास् — ^{b}) Ś1 D1 तपो-, M4 तीव्र- (for तिस्रो) K1 तपोयोगसमन्विता — After 20^{ab}, D6 S ins

247* सर्वास्ता वै महाभागा. सर्वाश्च स्थिरयौवना ॥
ता लोकमातरश्चैव ब्रह्मचारिण्य एव च ।

[G2 M1–3 om (hapl) line 1 — (L 1) T1 G3 महाभाग (for °गा) T1 [अ]मर- (for स्थिर-). — G5 om line 2, M1–3 read it after 20^{cd}]

— ^{c}) Ś1 सु- (for च) — ^{f}) D2 om च

21 For the repetition in V3, cf v 1 19 — ^{a}) Ś1 तु (for च) — ^{b}) Ś1 K1 4 M3 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा) — ^{d}) K3 उपाश्रिता (for उपस्थिता) — After 21, D6 S (except T1) ins.

248* दत्तकश्चोशनास्तस्या पुत्रस्तु भृगुनन्दनः ।

[G2 4 5 [उ]शनस् (for °नास्) G2 4 तस्या (for तस्या). T3 4 दत्तश्चोशनसस्तस्या, G3 M1–3 °कस्योशनास्त(M1 2 °ना य)स्या (for ^{a})]

22 For the repetition in V3, cf v 1 19 — ^{a}) D3 आसिताय, T1 अस्ति तत्र, T2 G1 M1 असितं च (for °तस्य) — ^{b}) D3 देवालयमहात्मने (sic); S देवलं सुषुवे सुतम् — T G M1 3 4 ins after 22^{ab} D6 M2 after 22

249* पुष्टिस्तासां कुमारीणां तृतीया चैकपाटला ॥
पुत्र शतशलाकस्य जैगीषव्यमुपस्थिता ।
तस्यापि शङ्खलिखितौ स्मृतौ पुत्रावयोनिजौ ॥

[(L. 1) D6 ततस्, M1 श्रेष्ठा, M2.3 श्रेष्ठा (for पुष्टिस्). T3 4 पाटला च महाभागा वरद सुषुवे सुतम् — (L 2) T2 G1 2 5 -शलाख्य हि (for °कस्य) T3 4 तत सर्वस्य लोकस्य (for ^{a})]

— T G M4 om 22^{c}–23^{b} M1 3 om 22^{c}–23^{d} — ^{c}) D4 महाराज (for °ब्रह्मन्) — ^{d}) D6 धीमत· (for °ते) Ñ1 V2 B1 3 D5 M2 योगाचार्यस्य धीमत· (B1 °ते)

23 For the repetition in V3, cf v 1 19 T G M4 om 23^{ab}, M1 3 om 23 (for all, cf v 1 22) D6 M2 om 23^{ab} — ^{a}) K1 जिगीषतस्य, V3 (second time) D5 जैगीषव्याय (for °व्यस्य) Ñ1 om , Ds2 च (for तु) K3 Ñ2 V3 (both times) तदा (for तथा) K4 जिगीषस्य तु तथा दत्तां (hypermetric) — ^{b}) D1 विहिता त्वेकपाटला — Ś1 om 23^{cd} — ^{c}) M4 ऽपि च (by transp) D3 एते चैव महायोगे, D6 T1 2 G1 तौ चापि सुमहाभागे (T1 °गौ, T2 °गा); T3 4 G3 4 एतौ चापि महाभागौ — ^{d}) K2 D1 6 योगाचार्यम्, D2 °चार्ये (for °चार्याव्) Ñ1 [ऋ]ते स्थिते, T1 4 G3 [उ]पस्थितौ T2 3 G1 योगाचार्यमुपस्थितौ (sic)

24 For the repetition in V3, cf v 1 19. M1 reads 24^{a} twice — ^{a}) T G (except G4) M1 (both times) 2 (*inf lin*) 3 4 सोममया (for °पदा) D6 लोकान्सनातनान्नाम· — ^{b}) K1 2 4 Ñ1 V1 3 (both times) D1 2 4 5 मारीचेर् (for म°) Ñ2 श्रुताः (for सुता.) D6 T2 G1 5 पुत्रपौत्रा मरीचिन, T1 3 4 G2–4 M1 3 4 यत्र पु-(T1 G3 पौ)त्रा मरीचिन — T2 G1 repeat 24^{cd} after 26^{ab}, T3 4 repeat the same after 251*, G2 4 after 253* — ^{c}) Ñ1 B1 3 Dn Ds D2 3 T2 4 G1 (last three first time) M4 यत्र; D6 T1 3 (first time) G2 4 (both both times) 5 M1 3 तत्र (for दिवि) Ś1 वर्धन्ते (for वर्तन्ते) — ^{d}) D2 लोकास् (for देवास्) K3 Dn तर्पयन्ति (for भाव°) T1 च; M1 3 [इ]ह (for [उ]त). V3 (second time) देवास्तान्भावयन्तु न, T2–4 G1 2 4 (all second time) °स्तान्वरवर्णिनी, G1 (first time) °स्तान्भावयत्तत· — ^{e}) V3 (second time) अग्निष्वत्ता, Cal. ed °स्वात्ता (for °ष्वात्ता) — ^{f}) Ś1 D3 एते (for एव) — For 24^{ef}, T1–3 G M4 subst.:

अच्छोदं नाम तद्दिव्यं सरो यस्याः समुत्थितम् ॥ २५
सा दृष्ट्वा पितरं वव्रे वसुं नामान्तरिक्षगम् ।
नाम्ना वसुमिति ख्यातमायोः पुत्रं यशस्विनम् ॥ २६
सा तेन व्यभिचारेण मनसः कामचारिणी ।
पितरं प्रार्थयित्वान्यं योगभ्रष्टा पपात ह ॥ २७
त्रीण्यपश्यद्विमानानि पतमाना दिवश्च्युता ।
त्रसरेणुप्रमाणानि साऽपश्यत्तेषु तान्पितॄन् ॥ २८
सुसूक्ष्मानपरिव्यक्तानग्नीनग्निष्विवाहितान् ।

250* अग्निष्वात्ता श्रुतास्तत्र पितरो ये परिश्रुता. ।

[T2 -स्मृता (for -श्रुता)]

25 For the repetition in V3, cf v 1 19 — ^{b}) T3 4 अम्भोदा (for अच्छोदा) Ś1 K3 विश्रुता (for निम्नगा) — ^{c}) D6 अच्छोदा, T3 4 अम्भोदं (for अच्छोद) Dn विख्यातं (for तद्दिव्य) Ś1 अच्छोदं यत्र विख्यातं — ^{d}) Dn1 om यस्या समुत्थितम् Ś1 यत्र, D6 T2-4 G1 3. 5 M1 3 तस्मात् (for यस्या) D3 समन्वितम् (for समुत्थितम्) — After 25, K1 Ñ2 3 V1 2 3 (both times) B Dn2 Ds D3 5 6 S ins

251* तया न दृष्टपूर्वास्ते पितरस्तु कदाचन ।

[K1 न तया (by transp), G2 भयान्न D6 T1 G3 5 M तु (for ते). Ñ2 तया न पूर्वदृष्टास्तु, T2 G1 तयोरदृष्टपूर्वास्तु (for ^{a}) V1 2 T1 2 G1 3 M ते ; Ds न (for तु)]

— After the above, T3 4 repeat 24^{cd}
K1 Ñ2 3 V1 2 3 (both times) B Dn2 Ds D3 5 G4 cont : Ś1 K2-4 Ñ1 Dn1 D1 2 4 ins after 25

252* अप्यमूर्तानथ पितॄन्सा ददर्श शुचिस्मिता ।

[K3 अपि (for अथ) K1 2 4 D1 अमूर्तिमन्तश्च पितॄन्, Ñ1. 2 V3 (both times) D4 अमूर्तिमन्त पितरः, D2 अमूर्तांश्च तु पितॄन्वै (for ^{a}) K1 2 4 Ñ V1. 3 (both times) D1 2 ददृशे सा (Ñ3 V1 च) (for सा ददर्श) D4 ददृशुस्ता। शुचिस्मिताम् (for ^{b})]
Ś1 K1 3. 4 Ñ3 Dn Ds D4 G4 cont . D6 T1 2 G1-3. 5 M cont after 251*

253* संभूता मानसी तेषां पितॄन्स्वान्नाभिजानती ।

[Ś1 K4 Ñ3 Dn Ds2 D4 म(K4 मा)नसा, K1 मानसाग, K3 Dn2 मनसस् (for मानसी) M2 चैषा (for तेषा) Ds संभूता नाम मनसा (for ^{a}) Ś1 तत्राभि-, K4 स्वानभि- (for स्वान्नाभि-)]

— After the above, G2 4 repeat 24^{cd} Finally, Ś1 K1 3 4 Ñ3 Dn Ds D4 6 cont K2 Ñ2 V1 2 3 (both times) B D1 2 5 cont. after 252* .

254* व्रीडिता तेन दुःखेन बभूव वरवर्णिनी ।

[D6 पापेन (for दुःखेन)]

— After the above, K3 Dn2 D3 cont. 255*

26 For the repetition in V3, cf. v. l. 19. T2 G1 repeat 26^{ab} after the second occurrence of 24^{cd} — ^{a}) D6 T2 G1 (last two first time) 3 5 M1-3 त्वन्यं (for दृष्ट्वा) — ^{b}) K2 D2 नाम्ना (for नाम). Ñ2 वसुं नाम्नान्तरीक्षगम्, D6 T2 G1 (last two first time) 3 5 M1-3 स्वानतिक्रम्य तान्पितॄन् — After the first occurrence of 26^{ab}, T2 G1 repeat 24^{cd} — ^{c}) K2 4 Ñ1 2 B1 2 Dn Ds2 D1-3 4 (marg) 5 G2 4 अमावसुर्, D6 T1 2 G1 3 5 M नाम्ना वसुर् (for नाम्ना वसुम्) Ds2 D6 ख्याताम् K3 D4 त्रिषु लोकेषु विख्यातम्, T3 4 अमा च सुमती ख्याताम् (sic) — ^{d}) M1 2 ऐळ (for आयो). D6 दिगीश्वरम् (for यशस्विनम्) T1. 2 G M3. 4 ऐळपुत्रं दिवीश्व(M4 °वश्च)रम् — K1 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn1 Ds D4-6 S (except M1. 2) ins after 26 K3 Dn2 D3 cont after 254* : V3 ins after the first occurence of 26

255* अद्रिकाप्सरसायुक्त विमानेऽधिष्ठितं दिवि ।

[Ñ2 om ^{b} V1 2 B Ds1 विष्ठितं, D3 4 विस्मिता (for ऽधिष्ठित) D6 T1 G3 4 M3 4 विमाने दिवि वि(D6 नि)ष्ठितम्, T2 G1 5 वि(T2 स)मान दिवि विष्ठितम् (for ^{b})]

27 For the repetition in V3, cf v 1 19. Ñ2 om. 27^{a} — ^{b}) D6 T2 G M3 4 दुःखिता (for मनसः). K3 B3 Dn Ds D5 T3 4 रूपिणी (for -चारिणी) M1 2 मनसा कामरूपिणी — ^{c}) K4 वै (for [अ]न्य) Ś1 पितरं प्रार्थयाना वै — ^{d}) Ś1 योगाद् (for योग-)

28 For the repetition in V3, cf v 1 19 — ^{b}) K1 3. 4 Dn D2-5 M2 पात्यमाना, M3 वाद्यमानान् (for पतमाना). B1 च्युतम् ; D3 तत (for च्युता). D1 पात्यमाना विवस्वता. — ^{c}) M2 -प्रमाणान्स्वान् (for °णानि) — ^{d}) V2 तेन, B3 तत्र (for तेषु) Ñ2 वै (for तान्). — For 28, D6 T1 2 G M4 subst

256* अपश्यत्पतमाना सा विमानत्रयमन्तिकात् ।
त्रसरेणुप्रमाणास्तास्तत्रापश्यत्स्वकान्पितॄन् ॥

29 For the repetition in V3, cf v 1 19 — ^{a}) Ñ3 असूक्ष्मान्, D6 M3 ससू°, T3 4 सा सू° (for सुसू°). T1 om from व्यक्ता up to पितर. (in 31^{a}) K1 4 B3 Dn1 T2 4 M1 3 अपरित्यक्तान् (for °व्यक्तान्). D3 (marg as in text) शुश्रूषां च परिव्यक्तान् (sic) — ^{b}) K1 2 4 Ñ2. 3 V1. 2 3 (first time) D1-4 अग्निष्वग्नीन् (by transp) Ds [आ]स्थितान् (for [आ]हि°) — ^{c}) D6 T2 M4 [ए]नान् ; G1.

त्रायध्वमित्युवाचार्ता पतन्ती तानवाक्शिराः ॥ २९
तैरुक्ता सा तु मा भैषीरिति व्योम्नि व्यवस्थिता ।
ततः प्रसादयामास स्वान्पितॄन्दीनया गिरा ॥ ३०
ऊचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्वर्यां व्यतिक्रमात् ।
भ्रष्टैश्वर्या स्वदोषेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ॥ ३१
यैः क्रियन्ते हि कर्माणि शरीरैर्दिवि दैवतैः ।
तैरेव तत्कर्मफलं प्राप्नुवन्तीह देवताः ॥ ३२
सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ।
तस्मात्त्वं तपसः पुत्रि प्रेत्येह प्राप्स्यसे फलम् ॥ ३३
इत्युक्ता पितृभिः सा तु पितॄन्स्वान्संप्रसादयत् ।
ध्यात्वा प्रसादं ते चक्रुस्तस्याः सर्वेऽनुकम्पया ॥ ३४
अवश्यंभाविनं ज्ञात्वा तेऽर्थमूचुस्ततश्च ताम् ।
तस्य राज्ञो वसोः कन्या त्वमपत्यं भविष्यसि ।
कन्यैव भूत्वा लोकान्स्वान्पुनः प्राप्स्यसि दुर्लभान् ॥ ३५
पराशरस्य दायादं त्वं विप्रं जनयिष्यसि ।
स वेदमेकं ब्रह्मर्षिश्चतुर्धा विभजिष्यति ॥ ३६ C 969 B I 18 41 P I 18 41

3 5 [ए]तान् (for [आ]र्ता) — ^{d}) Ś1 सा हि (for तान्) Ñ1 अवाक्शिरान्, D5 °रम् (for °रा) B2. 3 Ds तान्पतन्ती त्ववाक्शिरा, D6 निपतन्ती अधोमुखी, T2 G M4 पतन्ती सा त्व- (G3 सा अ-, G4 चाप्य)धोमुखी

30 For the repetition in V3, cf v l 19 T1 om 30 (cf v l 29) — ^{a}) M4 साधु (for सा तु) — ^{b}) D6 G M4 प्रतिष्ठिता (for व्यवस्थिता) T2 इति व्योम प्रतिष्ठिता — ^{c}) Ś1 तत्र (for तत) K2 तत प्रसादमादाय — ^{d}) Ś1 K1 3 4 Ñ2 Dn D3 5 T3 4 तान्, Ñ3 मुनि- (hypermetric), V2 B3 Ds M2 सा (for स्वान्)

31 For the repetition in V3, cf v l 19 T1 om up to पितर (in 31^{a}) (cf v l 29) — ^{a}) B1 तां (for ते) — V3 (second time) om 31^{cd} K3 om 31^{c} — ^{c}) D3 भ्रष्टा स्वर्गात् (for भ्रष्टैश्वर्या) D6 G2 [अ]ति- (for स्व-) V1 भ्रष्टैश्वर्यं विदोषेण· — ^{d}) T2 G1 5 तप्तासि, G4 ततोऽसि (for पतसि)

32 For the repetition in V3, cf v l 19 — ^{a}) Ś1 Ñ1 Ds G1 5 ह (for हि) M2 कृत्यानि (for कर्माणि) M1, 3 यै कृतानीह कृत्यानि· — K2 om (hapl) 32^{b}–33^{a} — ^{b}) D6 एव, T2 G M इह (for दिवि) — ^{d}) V1 2 हि, T1 G M2 4 स्म (for [इ]ह) — After 32, G(ed) ins .

257* मनुष्यस्त्वन्यदेहेन शुभाशुभमिति स्थिति· ।

33 K2 om 33^{a} (cf v l 32) — ^{a}) Ś1 अत· (for सद्य) — After 33^{ab}, K3 D1 4 ins

258* यानि कर्माणि देवत्वे तानि सन्त्येव मानुषे ।
[K3 सत्येव (for सन्त्येव)]

— ^{c}) Ś1 तपसे; D4 G2 पतसे (for तपस·) D6 T1 2 G1 4 5 M3 4 तस्मात्पत (D6 °त्तप)सि पुत्रि त्वं, G3 प्राप्ता यद्वसुपुत्रि त्वं — ^{d}) T1 om प्रेत्येह Ñ1 2 B Ds D1 T3 4 G2 [इ]द, T2 G1 3 5 त्वं (for [इ]ह) V2 B2 D6 M3 प्राप्स्यते (for °से)

34 ^{a}) Ñ3 D6 [उ]क्त्वा (for [उ]क्ता) Ñ2 Ds सार्धं; Ñ3 तात, D6 T1 2 G M4 साथ (for सा तु) — ^{b}) D6 T1 2 G1 3 M4 स्वान्पितॄन् (by transp) Ś1 Ñ V2 B Ds अप्रसादयत् (Ñ1 °न्), K1 D1–3 5 M3 संप्र(D2 सा प्र)साद-यन् (for °यत्) K3 Dn पितॄन्प्रासादयत्स्वकान् — ^{c}) K1 4 D4 T2 G1 5 M4 ध्याता (for ध्यात्वा) Ds चक्रुस्ते (by transp) K2 ध्यात्वा प्रसादयन्ती च — ^{d}) T3 तेऽस्या सर्वे, M1–3 सर्वं एव (for तस्या सर्वे) K2 -काम्यया (for -कम्पया) D6 T1 2 G M4 तस्या करुणवेदिन ·

35 ^{a}) Ś1 T3 4 G2 4 अवश्य (for °श्यं-) — ^{b}) Ś1 K3 ह्यर्थम्, D2 ते ताम्, D6 सार्थम्, T2 G1 स्वार्थम्, M1 lacuna, M2 3 चार्थम्, M4 ते तम् (for तेऽर्थम्) K1 4 Ñ V1 3 B Ds D1 3 T3 4 G2 4 तु ताम्, K2 D4. 5 सुताम्; D2 तु ता (for च ताम्) — ^{c}) Ś1 K3 V2 B1 Dn D1 M4 अस्य (for तस्य) — ^{d}) K2 त्वमत्यन्त, M4 तदपत्यं (for त्वम°) — After 35^{abcd}, K3 Ñ2 V B Dn D3–5 ins

259* उत्पन्नस्य पृथिव्यां तु मानुषेषु महात्मन ।
[K3 D4 उत्पन्नेषु, D3 उत्तमस्य (for उत्पन्नस्य) V1 मनुष्येषु (for पृथिव्या तु) V1 पृथिव्या तु, B2 शातनोऽस्य (for मानुषेषु) K3 D4 महात्मसु (for °न).]

— After the above, T2 reads 36^{c}–38^{b}, repeating the same in its proper place T1 om (hapl ?) 35^{e}–36^{d} — ^{e}) Ś1 K3 Dn G3 कन्या च, V2 B2 भार्यैव (for कन्यैव) K1 2 4 T2 G1 भूता (for भूत्वा) M4 स्वाल्लोकान् (by transp) — After 35, T2–4 G M1–3 ins

260* मत्स्ययोनौ समुत्पन्ना सुता राज्ञो भविष्यसि ।

36 T1 om 36 (cf v l 35) — ^{a}) Some Mss पाराशरस्य (for परा°) — ^{b}) K2 B3 तं विप्रं, K3 B1 D3 6 T2 G1 2 4. 5 M1–4 त्व पुत्रं, Ñ2 विप्रं त्वं (by transp); D1 त्वं विभुं, D4 त्वं देवं, T3. 4 व्यासं त्वं, G3 पुत्र त्वं· — T2 reads 36^{c}–38^{b} for the first time after 259*, — ^{c})

महाभिषस्य पुत्रौ च शंतनोः कीर्तिवर्धनौ ।
विचित्रवीर्यं धर्मज्ञं तथा चित्राङ्गदं प्रभुम् ।। ३७
एतानुत्पाद्य पुत्रांस्त्वं पुनर्लोकानवाप्स्यसि ।
व्यतिक्रमात्पितॄणां च जन्म प्राप्स्यसि कुत्सितम् ।।३८
तस्यैव राज्ञस्त्वं कन्या अद्रिकायां भविष्यसि ।
अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा ।। ३९
एवमुक्ता तु दासेयी जाता सत्यवती तदा ।
मत्स्ययोनावनुपमा राज्ञस्तस्य वसोः सुता ।। ४०
वैभ्राजा नाम ते लोका दिवि भान्ति सुदर्शनाः ।
यत्र बर्हिषदो नाम पितरो दिवि विश्रुताः ।। ४१
तान्दानवगणाः सर्वे यक्षगन्धर्वराक्षसाः ।
नागाः सर्पाः सुपर्णाश्च भावयन्त्यमितौजसः ।। ४२
एते पुत्रा महात्मानः पुलस्त्यस्य प्रजापतेः ।
महात्मानो महाभागास्तेजोयुक्तास्तपस्विनः ।। ४३

T2 (first time) त्रि- (for स) Ś1 K3 D3 त्रिप्रर्षिश् (for ब्रह्म°) — ^{d}) K3 तु (for वि-) K1 2 4 Ñ2 3 V B Ds D1–5 T3 4 चतुर्धा वै करिष्यति — After 36, Ś1 reads 39^{cd} repeating it in its proper place

37 For the sequence and the repetition in T2, cf v 1 36 —^{a}) K3 Ñ B1 3 Dn Ds D4 (also as in text) 5 द्वौ, V3 तु (for च) Ñ3 (also) महाभिषापत्यस्य च, D6 T1 G2 3. 5 M1 3 °षक्सु(M1 3 °त्सु)तौ चैव, T2 (first time) G1 °षक्सुतस्यैव, T2 (second time) °षक्च तस्यैव, T3 4 °षक्सुतौ च द्वौ, G4 M4 °षक्सुता चैव, M2 तौ महाभिषज पुत्रौ. — ^{b}) Some Mss शांतनो D4 M4 वर्धन, T2 (both times) °ने (for °नौ) — ^{c}) K3 चित्रवीर्यं च धर्मज्ञं. — ^{d}) D3 त्वन्यं (for तथा) Ś1 K3 Dn D5 शुभम्, Ñ1 V2 B1 3 Ds विभुम्, T3 4 नृपम् (for प्रभुम्) — For 37^{cd}, T1. 2 (both times) G M2 4 subst

261* ज्येष्ठं विचित्रवीर्यं च चित्राङ्गदमतः परम् ।

38 For the sequence and the repetition in T2, cf v 1 36 —^{a}) Ñ1 T3 एताव् (for एतान्) Ś1 B2 पुत्रांस्तु, Ñ1 पुत्रौ द्वौ; V2 पुत्रांश्च; D5 T4 पुत्रौ त्वं (for पुत्रांस्त्वं) — ^{b}) D3 लोकम् (for लोकान्) T2 (both times) G M4 पुनरेव (M4 °वं) गमिष्यसि — After 38^{ab}, V2 B1 D3 ins

262* प्राप्यैतत्सुमहाभागे कुत्सितेन स्वकर्मणा ।

—^{c}) D3 वै (for च) — ^{d}) D6 T1. 2 G1 3 5 M4 प्राप्स्यते जन्म कुत्सितम्

39 ^{a}) D5. 6 T1 2 G1 3–5 M4 अस्य (for तस्य) Ś1 K3 Dn अस्यैव राज्ञः कन्या त्वं — ^{b}) K1 याद्रिकायां; K2 वाद्रि°, Ñ2 पुत्रिकायां, D1 चाद्रि°, D4 वाद्रि°, M4 ह्यद्रि° (for अद्रि°) — Ś1 reads 39^{cd} for the first time after 36 — ^{c}) T4 G4 अष्टविंशे. Ñ1 भवती (for भवित्री) — ^{d}) T4 सत्य- (for मत्स्य-) K2 -योगिना (for -योनिजा)

40 ^{a}) V1 Ds1 D6 T2 G1 उक्त्वा (for उक्ता) D3 तदा सैव; D5 तु दास्येयी; D6 S (except T4 G2) तु सा कन्या, some Mss. तु दाशेयी — ^{b}) K1. 2 4 Ñ V B Ds1 D1–4 जज्ञे (for जाता) G4 शुभा (for तदा) — T1 G2 3. 5 M4 om 40^{cd} — ^{c}) Dn D5 समुत्पन्ना (for अनुपमा) — ^{d}) K1 2 4 Ñ V B1 D1–3 5 सुता राज्ञो ह्य(Ñ2 D5 °ज्ञस्त्व)मावसो., T2–4 G1 पुत्री राज्ञो ह्यमावसो.; G4 राज्ञो वीरेण चैव हि — D6 T2–4 G1 4 M1–3 ins after 40 T1 G2 3 5 M4 after 40^{ab}

263* अद्रिका मत्स्यभूता सा गङ्गायमुनसंगमे ।
तस्यां जज्ञे तु सा कन्या राज्ञो वीरेण चैव हि ॥

[(L 1) G1 -जाता (for -भूता) G5 अद्रिकाया मत्स्यजाता (for ^{a}) —(L 2) D6 T1 G3 M1–3 हि (for तु) G3 M2 4 ह, M3 च (for हि)]

41 ^{a}) T1 2 G1 5 विभ्राजा (for वै°) K1 2 4 Ñ1 3 V B Ds D1–3 5 (*sup lin*) M3 लोकास्ते (by transp), Ñ2 लोकास्तु G2 3 विभ्राजमानास्ते लोका; M1 वैभ्राजमाना लोकास्ते, M4 विभ्राजमाना लोकान्वै — ^{b}) Ś1 K1 3 Ñ1 2 D5 T3 4 M3 सन्ति (for भान्ति) — ^{c}) Ñ3 V1 पूर्वं, V2 तत्र (for यत्र) — ^{d}) T1 देव- (for दिवि) K4 संस्थिताः (for विश्रुता)

42 ^{a}) D2 ते (for तान्) K3 B Dn Ds D5 वै देव- (for दानव-) T2 G1 यक्षा, T3 4 G2 यक्ष- (for सर्वे) G3–5 पितृदेवगणा यक्षा — ^{b}) Ś1 सिद्ध- (for यक्ष-). G5 -किंनराः (for राक्षसा) T G1–4 M रक्षोगन्धर्वकिंनरा. (G3 °दानवा) — ^{c}) K3 सिद्धा, G1 सर्प-, G3 सर्वे (for सर्पाः) Ś1 नागा सुपर्णा यक्षाश्च

43 ^{a}) M1 2 स्मृता विप्र, M4 स्मृता प्रोचु (for महात्मानः) — ^{b}) T1 पुलहस्य (for °स्त्यस्य) — T3 4 repeat 43^{cd} after 264* —^{d}) D6 T2 G1 3 5 M4 तपोयुक्तास् (for तेजो°) K2 4 Ñ2 3 (marg as in text) V2 D1–6 T1 3 4 (last two both times) M4 मनस्विन. (for तप°) — M1–3 subst for 43^{cd} D6 T1 G M4 ins after 43 T3 4 after the first occurrence of 43^{cd}.

264* त्रय एते गणाः प्रोक्ता धर्ममूर्तिधराः शुभाः ।

44 ^{b}) Ds2 D6 T2 G2. 3. 5 M4 पीवरा (for °री). —^{c})

एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विश्रुता ।
योगा च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।
भवित्री द्वापरं प्राप्य युगं धर्मभृतां वरा ॥ ४४
पराशरकुलोद्भूतः शुको नाम महातपाः ।
भविष्यति युगे तस्मिन्महायोगी द्विजर्षभः ।
व्यासादरण्यां संभूतो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ४५
स तस्यां पितृकन्यायां पीवर्यां जनयिष्यति ।
कन्यां पुत्रांश्च चतुरो योगाचार्यान्महाबलान् ॥ ४६
कृष्णं गौरं प्रभुं शंभुं कन्यां कृत्वीं तथैव च ।
ब्रह्मदत्तस्य जननीं महिषीं त्वणुहस्य या ॥ ४७
एतानुत्पाद्य धर्मात्मा योगाचार्यान्महाव्रतान् ।
महायोगी तदा गन्तापुनरावर्तिनीं गतिम् ॥ ४८
अमूर्तिमन्तः पितरो धर्ममूर्तिधरा मुने ।
कथा यत्र समुत्पन्ना वृष्ण्यन्धककुलान्वया ॥ ४९　C 989 B I 18 56 P I 18 56

K3 Ñ2 Dn D5 योगिपत्नी, B2 3 Ds D6 S योगमाता (for °पत्नी) V2 तु (for च) — ^{d}) K1 3 Dn D5 योगिमाता, B2 3 Ds D6 S योगपत्नी (for °माता) — ^{f}) K2 4 B2 3 Dn D2–4 M2 वर (for वरा) T1 G3–5 अष्टाविंशतमे युगे, T2 G2 M1 (*inf lin*) 3 अष्टाविंश तदे(T2 °थै)व हि, G1 M4 अष्टाविंशत्तथैव हि

45 ^{a}) Ñ2 D5 T1 2 G1 3 5 M2–4 -कुलोत्पन्न- (for °द्भूत) — ^{b}) K3 महायशा (for °तपा) — ^{c}) D4 युगे तत्र, D6 T1 2 G M3 4 महायोगी, T3 4 कुले तस्मिन् (for युगे त°) — ^{d}) D6 T1 2 G M3 4 युगे तस्मिन्द्विजोत्तम — ^{f}) V1 Ñ3 विधूमाग्निर् Ś1 [उ]ज्वलन्, B2 3 T1 2 G1–4 M [उ]त्थित. (for ज्वलन्)

46 ^{b}) G1, 5 वीर्यवान् (for पीवर्यां) — D6 reads 46^{cd} twice — ^{c}) K1 V3 चत्वारो (for चतुरो) D6 (second time) T1 2 G M3 4 पुत्रान्पञ्चैव कन्यां च (M4 °न्याश्च) — ^{d}) D2 योगाचार्यों K2 D6 (first time) महाबलात्, D6 (second time) T1 2 G1 3–5 M2–4 परिश्रुतान्, G2 परागतान् (for महाबलान्) — For 46^{cd}, S1 subst

265* पुत्रांश्च चतुरो योगाचार्या वेदेषु कोविदा. ।

47 ^{a}) G1 कृष्ण- (for कृष्णं) K3 शुभ (for शंभुं) — ^{b}) Ś1 Ds1 कृत्वा कन्यां, K3 Ñ1 B Dn Ds2 D5 कृत्वीं कन्यां (by transp) D6 T1 3 G1 M4 तथा भूरिश्रुतं जयम्, G2–5 M1–3 तथा भूरिश्रुतं (G3 5 M3 °श्रवं) च य. — After 47^{ab}, T1 2 G M2 4 ins.

266* कन्यां कीर्तिमतीं षष्ठीं योगमाता च योगिनीम् ।
[T1 योगमाया (for °माता)]

While M1, 3 ins. after 47^{ab}

267* कृत्वीं कन्या कीर्तिमतीं योगा योगस्य मातरम् ।

48 ^{a}) M1 पुत्रान् (for एतान्) M3 धर्मज्ञो (for धर्मात्मा) — ^{b}) D3 योगाचार्यों, D4 °चार्य- (for °चार्यान्) T3 महाबलान्, M1 2 °तपा: (for °व्रतान्) D6 T1 2 G M2 (*inf lin*) 4 योगधर्ममवाप्य च — After 48^{ab}, K1 4 Ñ2, 3 V B Ds D2 4–6 T2 G1–3 5 M4 ins

268* श्रुत्वा स जनकाद्धर्मान्व्यासादमितबुद्धिमान् ।
[Ñ2 V3 तु, V2 B3 D5 स्व-, D6 G1–3 5 M4 च (for स) Ñ2 V3 B2 धर्मं, D6 T2 G1 3 धीमान् (for धर्मान्). K4 D2 चामित- (for अमित-) Ñ2 V3 व्यासात्सर्वं (V3 °द्धर्मं) तपोधनात्, Ñ3 (marg as above) व्यासाच्चैव महाव्रतान् (for ^{b})]

— T1 G4 4 M2 3 ins after 48^{ab} G1 5 M4 after 48. D6 G2 cont after 271*

269* आदित्यकिरणोपेतमपुनर्मार्गमास्थित ।
[T1 M3 -किरणोपेतो, G5 M2 °णापीतम्, M4 °णातीतम् (for °णोपेतम्)]

— T1 3 G4 M2 3 om 48^{cd} — ^{c}) D6 T2 G1–3 5 M4 महायोगं S1 पुनर्, K3 Ñ1 V2 B Dn D3 T2 M4 ततो, V1 D4 G1 तथा (for तदा) — ^{d}) Ds2 [अ]पुनरावृत्तिनीं, T2 4 G1 5 °वृत्तिता (T4 °नां), G3 °वर्तितां (for °वर्तिनीं) — After 48, Ś1 ins

270* आदित्यरश्मिभिः पीतो ह्यपुनर्वारमेष्यति ।

While N (except Ś1 Ñ1) T G2–4 ins after 48 G1 5 M4 cont after 269*:

271* यत्तत्पदमनुद्विग्नमव्ययं ब्रह्म शाश्वतम् ।

49 M3 transp 49^{ab} and 49^{cd} — ^{b}) D2 ब्रह्म- (for धर्म-) G5 om मूर्ति D3 तु ते, D3 T1 2 G M1 3, 4 गणाः (for मुने) — After 49^{ab}, K1 Dn2 D5 read 59^{ab} repeating it in its proper place K3 Ds2 D2 om 49^{cd} S1 D4 repeat and Dn2 read 49^{cd} after 60 Dn1 om 49^{c}–50^{f} — ^{c}) D6 T1 तथा (for कथा) K2 Ñ V B Dn2 Ds1 D1 3 T3 4 G2 M1 3 [ह्]यमुत्पन्ना (for समु°) — ^{d}) T2 G1 M3 ब्राह्मा धर्म- (for वृष्ण्यन्धक-) D3 -कुलाश्रय; D5 °न्विता (for °न्वया)

50 Dn1 om 50 (cf v l 49) Ś1 K2 4 Ñ1 V3 B Dn2 Ds D1 3 5 om 50 K3 Ñ2 3 V1 2 read 50 after 49^{ab}, D4 after 53 — ^{a}) Ñ2 3 V1 2 भूय (for त्रय) K1 Ñ2 3 V1 2 D1 गणा (for मया) — ^{b}) K1 चतुर्थस्य, D2 °रश्च;

त्रय एते मया प्रोक्ताश्चतुरोऽन्यान्निबोध मे ।
यान्वक्ष्यामि द्विजश्रेष्ठ मूर्तिमन्तो हि ते स्मृताः ।
समुत्पन्नाः स्वधायां तु काव्यादग्नेः कवेः सुताः ॥ ५०
सुकाला नाम पितरो वसिष्ठस्य प्रजापतेः ।
निरता देवलोकेषु ज्योतिर्भासिषु भार्गव ।
सर्वकामसमृद्धेषु द्विजास्तान्भावयन्त्युत ॥ ५१
तेषां वै मानसी कन्या गौर्नाम दिवि विश्रुता ।
तत्रैव वंशे या दत्ता शुकस्य महिषी द्विज ॥ ५२
एकशृङ्गा इति ख्याता साध्यानां कीर्तिवर्धनी ।
मरीचिगर्भान्सा लोकान्समावृत्य व्यवस्थिता ॥ ५३
ये त्वथाङ्गिरसः पुत्राः साध्यैः संवर्धिताः पुरा ।
तान्क्षत्रियगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः ॥ ५४
एतेषां मानसी कन्या यशोदा नाम विश्रुता ।
पत्नी या विश्वमहतः स्नुषा वै वृद्धशर्मणः ।
राजर्षेर्जननी तात दिलीपस्य महात्मनः ॥ ५५
तस्य यज्ञे पुरा गीता गाथाः प्रीतैर्महर्षिभिः ।

D4 °र्थं तु (for °रोऽन्यान्). T3 4 निबोधत (for °ध मे) Ñ2 3 V1 2 चत्वारश्च निबोध तान् — ^{c}) Ñ2 3 V2 तद्, D3 T1 तान्; M1 यद् (for यान्) D2 नृप- (for द्विज) — ^{d}) K1 D4 महाप्रभान्, D2 महाव्रता (for हि ते स्मृता) Ñ2 3 V1 2 शुद्धमूर्तिधरान्गणान् — For 50^{ef}, cf 61^{cd} — ^{e}) D4 उत्पन्ना वै (for समुत्पन्ना) K1 3 D6 T1 2 G1 उत्पन्नास्तु स्वधाया वै (D6 ये), T3 4 उत्पन्ना वसु गायां तु — T3 om 50^{f}–51^{a} — ^{f}) K1 D4 M1 2 सोमपा ये (M1 2 वै); T1 damaged, T2 M3 कन्या अग्ने·, M4 कव्यस्यादे (for काव्यादग्ने.). — After 50, D4 ins 272*

51 T3 om 51^{a} (cf v l 50) D1 reads 51^{ab} after 59^{ab}, G4 M3 read it after 60, M1 2 read it after 61^{ab} and Ś1 D4 6 T2 4 G1–3 5 M4 repeat it after 61^{ab} — ^{a}) Ds1 सुकामा, D3 सुकुला, D4 (both times) 6 T2 4 G3 (last four second time) M1–3 4 (second time) सुकला, D6 (first time) फलका; G2 3 (both first time) पलका; G2 (second time) साकला, G5 (first time) सलका (for सुकाला) — ^{c}) D6 नितरां, T1 2 G M3 4 पितरो (for निरता). K1 Ñ1 V1. 2 B2 3 Dn Ds D5 दिवि (for देव). Ds2 -लोकेऽस्य; D3 देवेषु (for लोकेषु) K2 4 Ñ2 3 V3 D1 2 4 T3. 4 निर(T3 4 °य)ता दिवि देवेषु, K3 पितरो दिवि देवेषु; B1 नियता दिवि लोकेषु; M1 2 पितरो दिवि वर्तन्ते — ^{d}) Ś1 K1. 3 Dn D5 भासुरा, Ñ2 भारत, T1 भास्वरा. (for भार्गव). D6 ज्योतिर्भासिषु भासुराः, T2 4 G M3 4 °र्भासे- (T4 G2. 4 °वे)षु भास्वरा (T4 °र्गव) — ^{e}) D6 -कर्म- (for -काम-) — ^{f}) D4 ह (for [उ]त)

52 ^{a}) Dn1 तेषां च, D6 T1. 2 G M3 एतेषां (for तेषां वै). — ^{b}) Ś1 गौरा सा, Ñ2 3 V B Dn Ds D2 4 5 T3. 4 G2. 4 गौर्नाम्ना (for °म) — ^{c}) B2 (also as in text) D2 तत्रैव; M3 कवेश्च (for तत्रैव) Ś1 सा दत्ता, T3 विख्याता (for या दत्ता) D3 T1 2 G M4 दत्ता सनत्कुमारेण — ^{d}) K4 Ñ3 V1 D3 4 T2 G1 M1. 2 4 शुक्रस्य (for शुकस्य) Ś1 K3 Dn D6 T1 2 G M3 4 प्रिया, K2 नृप (for द्विज) V2 (marg) शुकस्य राज्ञो महिषी

53 ^{a}) V1 D3 एकशृङ्गी (for °शृङ्गा) Ñ2 V2 B Dn Ds D2 5 6 S (except M2) एकशृङ्गेति विख्याता — ^{b}) D6 T1 2 G M2–4 भृगूणां, M1 सा क्षीणां (for साध्यानां) K2 4 Ñ1 2 V2 3 B2 Dn1 Ds2 D2 5 6 T1 G2 3 5 M1 3 -वर्धिनी, K3 -वर्धना (for °नी) — ^{c}) K2 Ds D2 T1 3 4 G3 5 M4 -गर्भास्ते, Ñ V1 3 B D3 गर्भांस्ते, Dn D5 G4 M1 3 -गर्भास्तॉल्ल् (for -गर्भान्सा) Ds2 पुत्रान् (for लोकान्) V2 D6 T2 G1 2 M2 मरीचिगर्भा(V2 °र्भां)स्ते लोका — ^{d}) K3 4 V2 Dn1 D3 4 समाश्रित्य (for °वृत्य) Ś1 दिवि स्थिता, Ds व्यवस्थितान्; M1 3 समास्थिता., M4 च संस्थिता (for व्यवस्थिता) K1 2 Ñ V3 B2 Dn2 D1 2 5 T3 4 समाश्रि(Ñ1 °हृ)त्य व्यवस्थिता, D6 T1 2 G M2 या(G2 M2 ता)न्समावृत्य सं- (G4 सु)स्थिता· — After 53, D4 reads 50

54 M4 reads 54^{ab} twice — ^{a}) K1 Ñ1 2 D2 T4 ते त्वथ; V3 ते तु (submetric) B3 ये तथा; D5 M3 तत्तथा, D6 T1 2 G M4 (first time) त(D6 य)त्रैते (for ये त्वथ) — ^{b}) K3 प्रभो, M4 (first time) परा (for पुरा) D6 T1 2 G1 2 4 M4 (second time) पितरः श्राद्धदेवताः — K1 D2. 5 6 T G M1–3 ins after 54^{ab} D4 after 50 M4 after the repetition of 54^{ab}

272* उपहूता· स्मृतास्ते वै पितरो भास्वरा दिवि ।
[D2 उपहृता, D4 °हुता, T1 °भूता (for °हूता·)]

— ^{c}) T3 ते (for तान्) B3 om क्षत्रिय K1–3 Ñ1 2 V2. 3 B3 Dn1 Ds D2 5 T1 3 4 G2–5 M2–4 -गणांस् (for -गणास्) K4 सर्वान्, D3 सर्वे (for तात) — ^{d}) K1 2 भावयन्ते (for °यन्ति). M2 जयार्थिन· (for फला°)

55 ^{a}) Ś1 K1 M1 तेषां वै, K3 Dn D5 M2 तेषां तु (for एतेषां). — ^{b}) B1 M1 2 अच्छोदा (for यशोदा) — ^{c}) N (except Ś1 K3 Dn) S (except M2 3) सा (for या). M1–3 -महस. (for महतः). — ^{d}) G3 सा (for वै) Ds2

तदा देवयुगे तात वाजिमेधे महामखे ।। ५६
अग्नेर्जन्म तथा श्रुत्वा शाण्डिल्यस्य महात्मनः ।
दिलीपं यजमानं ये पश्यन्ति सुसमाहिताः ।
सत्यवन्तं महात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ।। ५७
सुस्वधा नाम पितरः कर्दमस्य प्रजापतेः ।
समुत्पन्नस्य पुलहान्महात्मानो द्विजर्षभाः ।। ५८
लोकेषु दिवि वर्तन्ते कामगेषु विहंगमाः ।
तांस्तु वैश्यगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः ।। ५९
तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता ।
ययातेर्जननी ब्रह्मन्महिषी नहुषस्य च ।। ६०
त्रय एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थं तु निबोध मे ।
उत्पन्ना ये स्वधायां तु सोमपा वै कवेः सुताः ।। ६१ C 997 B I 18 67 P I 18 67

G_5 वृद्धधर्मण. ; D_6 वृद्धिशर्मण. ; T_2 $G_{1\ 2}$ वृद्धिधारिण (for वृद्धशर्मण.). — ^{e}) Ds_1 राजर्षि- (for °र्वै) Ś1 B1 Dn Ds_2 $G_{2,4}$ चापि, D_6 $T_{1\ 2}$ G_1 M_3 चैव, $G_{3\ 5}$ चैषा, M_2 नाम (for तात) — ^{f}) T_1 निलपस्य, M_3 खट्वाङ्गस्य (for दिलीपस्य)

56 K_3 $M_{3\ 4}$ om (hapl) 56^{a}–57^{b} — ^{ab}) Ś1 $B_{2\ 3}$ Ds $T_{1\ 2}$ G $M_{1\ 2}$ यस्य, T_3 अस्य (for तस्य) Ñ$_{1\ 3}$ V B Ds D_2 T_3 transp गीता and गाथा $K_{1\ 2\ 4}$ D_1 T_2 गाथा (for गाथा) D_6 T_1 $G_{1-3\ 5}$ पूर्वैर् (for प्रीतैर्) D_1 T_3 महात्मभिः (for महर्षिभि.) — ^{c}) V_3 (marg) सत्य- (for देव-) — ^{d}) D_6 $T_{1\ 2}$ G महात्मन (T_1 °ना) (for °मखे)

57 K_3 $M_{3\ 4}$ om 57^{ab} (cf v l 56) — ^{a}) K_2 अग्नि-, D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ अग्नौ (for अग्नेर्) Ñ2 T_2 $G_{1\ 2}$ $M_{1\ 2}$ तदा (for तथा) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2\ 4}$ $M_{1\ 2}$ दृष्ट्वा, $G_{3\ 5}$ तादृक् (for श्रुत्वा) — ^{b}) G_2 शाण्डिल्याय महात्मने — ^{c}) $D_{3\ 4}$ वै, G_4 तु, $M_{1\ 2}$ तं (for ये) T_1 यजमान दिलीप तु — ^{d}) Ś1 D_6 T_2 G_2 M_4 -समाहितम् T_1 G_4 ये पश्यन्ति समाहितम्, $M_{1\ 2}$ सत्यसंधं महाबलम् — For 57^{cd}, $G_{3\ 5}$ M_3 subst

273* यजमानो दिलीपस्तु तदा दृष्टो मनीषिभि· ।

— ^{e}) D_6 सत्यव्रतं (for °वन्तं) D_6 T_2 महात्मानस् (for °त्मानं) $M_{1\ 2}$ ये पश्यन्ति महात्मानस् — After 57, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2\ 4.5}$ M_4 ins

274* यस्याश्वमेधावभृथे सह तेन दिवं गता. ।

[D_6 M_4 ये च, G_4 ये वा (for यस्य) T_1 ये वाजिमेधावभृथे (for ^{a}) D_6 सगतेन (for सह तेन)]

58 ^{a}) Ś1 K_3 $D_{1\ 4}$ आज्यपा, $K_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_3 (*inf lin*) सुधन्वा; Ñ$_{2\ 3}$ V B Ds सुमेधा, D_6 T_2 $G_{1\ 2}$ M_4 वसुधा, G_4 सुधना (for सुस्वधा) — ^{c}) N (except Ś1 K_4 V_3 D_6) $T_{3\ 4}$ समुत्पन्नास्तु (for °न्नस्य) — ^{d}) S1 उत्पन्नास्ते, D_6 M_1 समुत्पन्ना (for महात्मानो) Ñ2 M_1 द्विजर्षभ, Ñ3 महाद्विजा, $T_{3\ 4}$ द्विजर्षभात् (for °भा·) $T_{1\ 2}$ G M_{2-4} उत्पन्ना कर्दमस्य ते

59 K_1 Dn_2 D_5 read 59^{ab} for the first time after 49^{ab}. K_{2-4} Ñ$_{2\ 3}$ V $D_{1\ 2}$ repeat 59^{ab} after 61^{ab}, D_5 read the same after 61^{ab}. — ^{a}) V_2 (second time) विनि- (for दिवि) Ś1 दिव्येषु, K_1 (first time) $_{3\ 4}$ (both both times) Dn_1 n_2 (both times) D_1 (first time) G_1 वर्धन्ते (for वर्तन्ते) $T_{1\ 2}$ G_{2-5} M_4 ते लोकेषु विवर्ध(G_3 °राज)न्ते; M_3 लोकेषु ते विवर्धन्ते — ^{b}) K_2 (first time) काननेषु, K_2 (second time) कामेषु च, $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 4\ 5}$ M_4 कामदेषु, G_3 कार्दमेषु (for कामगेषु) — After 59^{ab}, D_1 reads 51^{ab} — ^{c}) Ś1 Ñ2 V_3 Dn D_{1-5} तांश्च, K_{1-3} तान्वै, K_4 तांश्चैव (hypermetric), Ñ2 M_2 तान्स्त, Ñ3 $T_{1\ 2\ 4}$ G $M_{1\ 3\ 4}$ एतान् (for तास्तु) Ś1 K_4 Ñ$_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ Ds D_5 $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 4}$ $M_{1\ 2}$ वैश्यगणास् (for °णास्) D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ M_3 श्राद्धैर्, T_3 G_3 M_4 श्राद्धे (for तात) — ^{d}) M_2 धनार्थिन. (for फला°)

60 ^{a}) Ñ2 V_3 D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{1\ 3\ 4}$ एतेषा (for तेषां वै) — ^{b}) D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 इति (for नाम) — ^{c}) Ñ3 V_1 तात, D_6 $T_{1\ 4}$ G_{3-5} $M_{1\ 3\ 4}$ साध्वी, M_2 कन्या (for ब्रह्मन्) T_2 G_1 ययातिजननी साध्वी — ^{d}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 4}$ पत्नी सा (for महिषी) $K_{1\ 4}$ त्वणुहस्य; K_3 $D_{1\ 4}$ नघुषस्य (for नहु°) $K_{1\ 4}$ $D_{1\ 4}$ M_3 ह, Ñ1 $B_{1\ 3}$ Ds तु (for च) — After 60, Ś1 D_4 repeat, Dn_2 read 49^{cd} and G_4 M_3 read 51^{ab} While D_6 ins after 60

275* तपसा वा प्रयत्नेन दृश्यन्ते मां स्वचक्षुषा ।
इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितर. पुन· ॥

61 G_4 om 61 M_3 om 61^{ab} For 61^{ab}, cf 50^{ab} — ^{a}) K_2 एते त्रयो (by transp), D_6 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_2 त्रयश्च ते, T_4 M_1 त्रयश्चैते T_1 G_3 मया (for गणा.) — ^{b}) V_2 M_2 चतुर्थं च, D_2 °र्थस्तु, T_1 G_3 °रोऽन्यान् (for °र्थं तु) T_1 वै (for मे) — After 61^{ab}, Ś1 $D_{4\ 6}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1-3\ 5}$ M_4 repeat 51^{ab} and K_{2-4} Ñ$_{2\ 3}$ V $D_{1\ 2}$ repeat and Ds read 59^{ab}, and $M_{1\ 2}$ read 51^{ab} For 61^{cd}, cf 50^{ef} Ś1 K_3 D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ M_4 om 61^{cd} — ^{c}) T_1 G_3 तु, M_3 ते (for ये) Ñ1 तु स्वधया, Ñ$_{2\ 3}$ B_2 Ds_1 $T_{3\ 4}$ G_2 M_{1-3} स्वधायां ते, $D_{3\ 4}$ °यास्तु, T_1 °यां वै, G_3 °यां ये — ^{d}) D_2 सोमपास्ते, T_1 M_3 कन्या अग्ने, T_3 सोमपा ये, G_3 कन्यादग्ने (for सोमपा वै). Dn तु ये (for सुता)

62 ^{a}) S (except $T_{3\ 4}$) हैरण्य- (for हि°) T_1 $G_{3\ 5}$ सुतान् (for सुताः) — ^{b}) D_1 हि (for [उ]त). — M_1

हिरण्यगर्भस्य सुताः शूद्रास्तान्भावयन्त्युत ।
मानसा नाम ते लोका यत्र वर्तन्ति ते दिवि ॥ ६२
तेषां वै मानसी कन्या नर्मदा सरितां वरा ।
या भावयति भूतानि दक्षिणापथगामिनी ।
पुरुकुत्सस्य या पत्नी त्रसदस्योर्जनन्यपि ॥ ६३
तेषामथाभ्युपगमान्मनुस्तात युगे युगे ।
प्रवर्तयति श्राद्धानि नष्टे धर्मे प्रजापतिः ॥ ६४
पितॄणामादिसर्गेण सर्वेषां द्विजसत्तम ।
तस्मादेनं स्वधर्मेण श्राद्धदेवं वदन्ति वै ॥ ६५
सर्वेषां राजतं पात्रमथ वा रजतान्वितम् ।
दत्तं स्वधां पुरोधाय श्राद्धे प्रीणाति वै पितॄन् ॥ ६६
सोमस्याप्यायनं कृत्वा वह्नेर्वैवस्वतस्य च ।
उदगायनमप्यग्नावग्न्यभावेऽप्सु वा पुनः ॥ ६७
पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तम् ।
यच्छन्ति पितरः पुष्टिं प्रजाश्च विपुलास्तथा ।
स्वर्गमारोग्यमेवाथ यदन्यदपि चेप्सितम् ॥ ६८

om 62^{cd} — ^{c}) Ś1 त्रैलोक्या, K3 ये लोका, T2 G1 ते लोके (for ते लोका) — ^{d}) K1 om यत्र V1 [अ]वर्तन्त, B3 Ds D5 G2 तिष्ठन्ति (for वर्तन्ति) D1 (*sup lin*) नित्यदा (for ते दिवि) K2 D6 T2 3 G4 5 M3 4 वर्तन्ते यत्र ते दिवि, T1 वर्तन्ते यमृते दिवि

63 ^{a}) T1 2 G1 5 M1 3 4 एतेषां (for तेषां वै) — ^{c}) D1 M2 भावयन्ति; D5 तारयति, D6 T4 G2 5 पावयति, T1 पावयन्ति; G4 प्लावयन्ति, M1 3 पा(M3 भा)वयन्ती (for भावयति) G1 या पावयति लोकांश्च, M4 संभावयति भूतानि · — ^{d}) Ś1 -वासिनी (for -गामिनी) — K2–4 Ñ1 D1–3 om 63^{ef} — ^{e}) Ś1 K1 D4 सा (for या) — ^{f}) Some Mss त्रसदस्योर् (for °दस्योर्) — Ñ2 3 V B Ds T3 4 subst for 63^{ef} D5 ins after 63

276* जननी त्रसदस्योश्च पुरुकुत्सपरिग्रह ।
[V2 3 T3 4 सा, B3 तु (for च)]

While D6 T1. 2 G M subst for 63^{ef}

277* पुरुकुत्सस्य सा भार्या त्रसदस्युश्च तत्सुत ।
[M2 पत्नी (for भार्या) T2 G1 5 त्रसदस्युश् (for °दस्युश्)]

64 ^{a}) K2 तथा तथा, D1. 3 तेषामेव, T1 G2–5 M एतेषाम् (for तेषामथ). K4 तेषामेवाप्युपगमान्; D6 एषामभ्युद्गता नाम (sic), T2 G1 एतेषामभ्युपगमे — ^{b}) S (except T3. 4) मनुर्मन्वन्तरेश्वर· — ^{c}) K4 Ñ2 V1 3 D1 2 M2 3 प्रावर्तयत, K1. 2 Ñ1 3 प्रावर्तयति; V2 D6 G1 3 5 प्रवर्तयन्ति (for °यति). — ^{d}) M2 धर्मे नष्टे (by transp). T1 2 G M4 चादौ मन्वन्तरस्य ह (M4 च)

65 M4 om 65^{a}–67^{b} — ^{a}) Ś1 D1 -सर्गे च; V1 B Ds सर्गे तु; D2 -धर्मेण (for सर्गेण) — T4 om (hapl ?) 65^{bc}. — ^{b}) D6 T2 G M3 नृप- (for द्विज-) D4 G2 -सत्तमा· — ^{c}) Ś1 V2 M3 एवं, T1 2 G1 3 5 एतत् (for एन). M1 आदिदेवं तु धर्मेण — ^{d}) T1 2 G1 3. 5 M3 देयं श्राद्ध, G2 श्राद्धं देयं (for श्राद्धदेवं) B1. 3 यजन्ति (for वदन्ति) D4 हि, D6 T1 2 G1–3. 5 [उ]त; M2 तम्; M3 ह (for वै).

66 M4 om 66 (cf v l 65) — ^{a}) G1 3 रजतं (for रा°) — ^{b}) T2 G1 3 5 अपि (for अथ) D6 अपि वा राजतान्वितम् — ^{c}) B1 (marg as in text) दत्तां सुधां, T2 G1 दत्तधर्मं (for दत्तं स्वधां) Ñ2 B1 प्रबोधाय (for पुरो°) — ^{d}) Ñ1 B Dn Ds D5 6 S (M4 om) श्राद्धं (for श्राद्धे). M3 प्रीणयते (for प्रीणाति वै)

67 M4 om 67^{ab} (cf v l 65) Ñ2 om 67^{ab} — ^{a}) K3 सोमाय (for सोमस्य) — ^{b}) K3 Dn अग्नेर् (for वह्नेर्). V2 वै, B2 3 Ds D2 G3 ह (for च) — ^{c}) D6 S (except T2) पिण्डानयनमप्यग्नाव् ❀ Cn· उदगायनमप्यत्र कर्तव्यं स्वधामन्त्रेण होमे दक्षिणापवर्गी आहुतिर्दद्यात् । स्वाहामन्त्रेण होमे तु उदगपवर्गे अप्याहुती भवत । यदाहाश्वलायनः — सोमाय पितृमते स्वधा। नमोऽग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम । इति स्वाहाकारेण अग्निं पूर्वमिनि उदगायनपदादेवात्र स्वाहान्तपक्षोऽपि सूचितः । ❀ — ^{d}) Ñ2 ऽप्सु तान्पुनः, V1 2 B2 3 ऽप्सु वा तथा, M3 तथाप्सु वा (for ऽप्सु वा पुनः) — After 67, K1 Ds1 D4 ins

278* अजेषु ताम्रवर्णेषु गोषु वा कपिलासु च ।
शूद्राभ परिषिक्तासु स्नुषासु रमणीषु च ।
अप्रजासु सवत्सासु दातव्याः शुचिपिण्डकाः ॥

[(L 2) K1 सुरासु (for स्नुषासु) D4 च मनीषिभिः (for रमणीषु च) — (L 3) D4 सुसत्त्वासु (for सवत्सासु). D4 सुचि (for शुचि-)]

68 ^{b}) K3 ते (for तम्). — ^{c}) Ñ1 यदिच्छति (hypermetric), V3 (marg) ददन्ति (for यच्छन्ति) M1 तस्य (for पुष्टिं). — ^{d}) D3 सुलभास्, M1 सुशुभास् (for विपुलास्) — T1. 2 G M4 subst for 68^{cd} · M1–3 for 68^{cdef}

279* पितर पुष्टिकामस्य प्रजाकामस्य वा पुनः ।
पुष्टिं प्रजां च स्वर्गं च प्रयच्छन्ति पितामहा ॥

— ^{e}) K4 धर्मम् (for स्वर्गम्) K4 D1 आयुश्च, D2 4. 5 एवार्थं; T3 4 ऐश्वर्यं; G2 एवायुर् (for एवाथ). — ^{f}) T4 [इ]च्छति

देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं विशिष्यते ।
देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् ॥ ६९
शीघ्रप्रसादा ह्यक्रोधा लोकस्याप्यायनं परम् ।
स्थिरप्रसादाश्च सदा तान्नमस्यस्व भार्गव ॥ ७०
पितृभक्तोऽसि विप्रर्षे मद्भक्तश्च न संशयः ।
श्रेयस्तेऽद्य विधास्यामि प्रत्यक्षं कुरु तत्स्वयम् ॥ ७१
चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽनघ ।
गतिमेतामप्रमत्तो मार्कण्डेय निशामय ॥ ७२

न हि योगगतिर्दिव्या न पितॄणां परा गतिः ।
त्वद्विधेनापि सिद्धेन दृश्यते मांसचक्षुषा ॥ ७३
एवमुक्त्वा स देवेशो मामुपस्थितमग्रतः ।
चक्षुर्दत्त्वा सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभम् ।
जगाम गतिमिष्टां वै द्वितीयोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ७४
तन्निबोध कुरुश्रेष्ठ यन्मयासीन्निशामितम् ।
प्रसादात्तस्य देवस्य दुर्ज्ञेयं भुवि मानुषैः ॥ ७५

C 1012
B I. 18 82
P I. 18 82

इति श्रीहरिवंशे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

(for [ई]प्सितम्) D4 वाञ्छितं च प्रयच्छति — For 68^{ef}, D3 subst

280* आयुर्धनं सुखं चैव स्वर्गमारोग्यमेव च ।
दद्यु पितामहा प्रीत्या यदन्यद्वापि चेप्सितम् ॥

69 ^{a}) T1 2 G M4 ह्येतत् (for मुने) — ^{c}) B3 Ds च (for हि) T1 3 4 G4 देवताभ्य पितॄणां हि , T2 G1 देवानां पितर सर्वे — ^{d}) Ñ3 V1 सर्वम् (for पूर्वम्) — After 69, M2 ins a passage given in App I (No 3)

70 M2 om 70–73 M3 om 70–72 — ^{a}) D6 T1 2 G M1 4 सुप्रीता (for ह्यक्रोधा) K4 D2 शीघ्रप्रसादाद्धय(D2 °द)क्रोधाल्, D1 °दान्ह्यक्रोधाल्ँ — ^{b}) T1 2 G1 3 5 M4 स्मृतम् (for परम्) D6 G2 लोकस्याप्यायना: स्मृता — ^{c}) Ds शीघ्र- (for स्थिर-) K2 4 D3 प्रसादांश् (for °दाश्) Ś1 योगेशास् , V2 च तदा (for च सदा) — ^{d}) Ś1 नमस्कुरु , D3 भजस्वाशु (for नमस्यस्व). D2 भारत (for भार्गव)

71 M2 3 om 71 (cf v l 70) — ^{a}) K2 D1 ऽथ ; V3 om. (for ऽसि) — ^{b}) Ś1 K3 Ñ3 Dn G3 विशेषत. (for न संशय·) — ^{c}) Ś1 तव , K2 3 D1 तेऽहं , Ñ3 V ते सु- ; T2 G1 त्वद्य (for तेऽद्य) — ^{d}) V2 पश्य (for कुरु) K1 4 B2 (marg as in text) ते (for तत्)

72 M2 3 om 72 (cf v l 70) K3 om 72^{ab} — ^{a}) Dn दिव्यं चक्षु (by transp), G4 चक्षुर्देय T1 चक्षुस्ते विविधं ज्ञानं — ^{b}) D3 6 T1 G1 3 5 M1 4 तव (for च ते) — ^{c}) T1 मतिम् (for गतिम्) K2 B2 एनाम् , M1 एषाम् (for एताम्).

73 M2 om 73 (cf v l 70) — ^{a}) T1 2 G1 3–5 M1 4 सूक्ष्मा (for दिव्या) — ^{b}) K3 Ñ3 V1 B3 Dn D4 T3 G2 4 M4 पितॄणां च ; K4 पितॄणां न (by transp). B1 2 D5 T1 4 G3 पितॄणां परमा गति: — G2 4 repeat 73^{cd} after App. I (No 3) M1 reads 73^{cd} twice — ^{c}) G3 4 (both times) M1 (first time) दृश्येत (for सिद्धेन) D6 T2 G1 2 (both times) 5 M4 त्वद्विधैर्नापि दृश्येत , T1 यद्विधैस्तु न दृश्येत , T3 योगनिष्ठै प्रदृश्यन्ते , M1 (second time) 3 4 तपसा वा प्रयत्नेन — ^{d}) D6 T1–3 G1 2 (both times) 3 4 (both times) 5 M1 (first time) 4 किं पुनर् (for दृश्यते). K3 चर्म- , D3 नैष (for मांस-) K2 दृश्या नैषा स्वचक्षुषा — After 73, D6 T G M1 3 4 ins a passage given in App I (No 3)

74 D6 om 74–75 Before 74, T4 G2 ins मार्कण्डेय — ^{a}) N (except Ś1, D6 om) T2 4 G2 4 स एवमुक्त्वा देवेशो (K3 °वोऽसौ) — ^{b}) G2 उपासीनम् (for उपस्थितम्) Ś1 उत्तमम् , Ñ1 V2 B1 अव्यय , T2 G1 उत्थित (for अग्रत:) G3 4 M4 मामुपासितुमुत्थित , G5 °पासितुमर्थित , M1–3 मार्कण्डेयस्य धीमत — ^{c}) K3 दिव्यं (for दत्त्वा)

75 D6 om 75 (cf v l 74) K4 om 75 Before 75, G2 ins भीष्म — ^{a}) V3 मुनि- ; Ds2 द्विज- (for कुरु) — ^{b}) V2 मम (for मया) Ś1 T2 G M3 4 तन् , K1–3 D2 4 M1 2 स , D1 सं- , T3 तु (for [आ]सीन्) K3 निबोधितम् , Ñ1 निशामित (for °मितम्) — ^{c}) G1 प्रसादस् (for °दात्) — ^{d}) Ñ2 V1 G1 दुर्जयं , T4 विज्ञेयं (for दुर्ज्ञेयं) K1 Ñ2 V3 Ds2 D2 T2–4 G M4 मानवै (for मानुषै)

Colophon — *Mention of the Epic* K1 3 Ds2 — *Mention of Khila* All Mss (except K4) — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* N (except Ś1 Ñ1) पितृकल्प ; T2 G1 श्राद्धविधानसनत्कुमारवाक्यम् , G2 3 श्राद्धविधौ सनत्कुमारवाक्यम् , M2 श्राद्धकल्प. — *Adhy no,*

१४

मार्कण्डेय उवाच ।

आसन्पूर्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा द्विजाः ।
योगधर्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुश्चरितेन वै ॥ १ ॥
अपभ्रंशमनुप्राप्ता योगधर्मापचारिणः ।
महतस्तमसः पारे मानसस्य विसंज्ञिताः ॥ २
तमेवार्थमनुध्यान्तो नष्टमप्स्विव मोहिताः ।
अप्राप्य योगं ते सर्वे संयुक्ताः कालधर्मणा ॥ ३
ततस्ते योगविभ्रष्टा देवेषु सुचिरोषिताः ।
जाताः कौशिकदायादाः कुरुक्षेत्रे नरर्षभ ॥ ४
हिंसया विचरिष्यन्तो धर्मं पितृकृतेन वै ।
ततस्ते पुनराजातिं भ्रष्टाः प्राप्स्यन्ति कुत्सिताम् ॥ ५
तेषां पितृप्रसादेन पूर्वजातिकृतेन च ।
स्मृतिरुत्पत्स्यते प्राप्य तां तां जातिं जुगुप्सिताम् ॥ ६
ते धर्मचारिणो नित्यं भविष्यन्ति समाहिताः ।
ब्राह्मण्यं प्रतिलप्स्यन्ति ततो भूयः स्वकर्मणा ॥ ७
ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति पूर्वजातिकृतं पुनः ।

(figures, words or both) K_1 14, K_3 $D_{1\ 4\ 6}$ T_1 G_{2-5} M 16, $\tilde{N}_3$ V_1 D_3 17, $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds_2 T_2 G_1 18, $T_{3.4}$ 19. — *Śloka no* K_1 87 Dn_1 D_3 82, Ds_1 85, D_4 90

14

1 T_2 G_2 om the ref D_6 T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_1 (*inf lin*) $_{2\ 4}$ सनत्कुमार (for मार्कण्डेय) — ^{a}) T_2 G_1 पुरा कृत-, G_3 आसन्कृत- (for °न्पूर्व) D_3 -गते (for -युगे). — ^{b}) D_3 पुरा (for द्विजा) $Ś_1$ K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 भारद्वाजात्मजा द्विजा, K_1 भरद्वाजान्वया द्विजा — ^{c}) T_2 युग- (for योग-) $D_{3\ 4\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2}$ -प्राप्ता (for प्राप्य).

2 ^{a}) B_3 corrupt, D_4 अपध्वंसम्, M_1 (*inf lin.*) योगभ्रंशम् (for अप°) — ^{b}) $D_{2.3}$ -धर्मोप-, T_2 G_1 -धर्मानु- (for -धर्माप-) K_2 (marg) योगधर्मपरायणा — ^{c}) K_{1-3} Ñ V B D (except D_2) $T_{1\ 3}$ G_{2-5} सरस, T_4 M_{1-3} तपस (for तमस.) — ^{d}) D_1 तामसस्य (for मान°) $\tilde{N}_2$ विवर्जिताः ; D_3 प्रतिष्ठिताः, D_4 विसर्जिताः, G_2 [ए]व विस्मिता., M_2 च भारत (for विसञ्ज्ञिता.)

3 D_4 om (hapl) 3^{ab} ;¦ D (marg) reads it twice — ^{a}) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_2 B_1 $D_{1\ 5}$ (first time) T_3 अनुध्यातो, M_3 °ध्याता (for °ध्यान्तो). D_5 (second time) तमेव विगतात्मज्ञा, D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 तमेव चार्थं ध्यायन्तो. — ^{b}) K_2 नष्टसज्ञा विमोहिता, D_3 नष्टज्ञाना वि°, T_2 G_1 नष्टार्थमिव मोहिता — ^{c}) $K_{2\ 4}$ Ñ V B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ T_{1-3} G M_4 सर्वे स्म, T_4 सर्वेऽस्मिन्, M_2 सर्वे तु (for ते सर्वे) — ^{d}) D_6 M_3 -धर्मिणः ; T_4 कर्मणि (for -धर्मणा) K_2 (marg) संयुक्ता धर्मकर्मणा

4 ^{a}) Ds च (for ते). G_2 काल- ; G_5 om (for योग-). — ^{d}) $K_{3\ 4}$ Ñ V $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{4.5}$ T_3 नरर्षभाः ; D_3 द्विजर्षभाः ; D_6 G_2 कुरूत्तम, T_1 नृपोत्तम ; T_2 $G_{1.3\ 5}$ भृगूत्तम, G_4 नृपोत्तमा, $M_{2\ 4}$ कुरूद्वह (for नरर्षभ)

5 ^{a}) K_4 हिंसायां (for हिंसया) $K_{1\ 3}$ Dn T_1 G_2 हिंसया विहरिष्यन्तो — ^{b}) D_3 धर्मे (for धर्मं). B_3 -गणेन (for -कृतेन) D_6 T_2 G M धर्मेण पितृगेण वै — D_3 reads 5^{c}–6^{b} on marg — ^{c}) T_2 $G_{1.3-5}$ M_{1-3} सप्त ते, G_2 तपसे (for ततस्ते) $K_{1\ 2}$ (marg) $_{3\ 4}$ $D_{3\ 4}$ T_1 आयान्ति, $V_{1\ 2}$ आवृत्तिं, $T_{3\ 4}$ आयान्तु, G_1 आजानी (for °तिं) $Ś_1$ D_1 त एते (D_1 तेन ते) पुनरायान्ति, K_2 ततस्ते तु नरा जातिं. — After 5^{c}, M_4 reads 8^{bc}, repeating it in its proper place M_4 repeats 5^{d} after the repetition of 8^{bc} — ^{d}) D_1 (*sup lin*) गतिं, M_4 (both times) जातिं (for भ्रष्टा) $Ś_1$ गर्हिताम्, T_2 G_1 कुत्सिता. (for °ताम्)

6 $Ś_1$ K_4 om (hapl) 6 — ^{b}) M_3 सर्व- (for पूर्व-) K_3 $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{1\ 2\ 6}$ S (except T_4) वै (for च) — ^{c}) D_6 M_3 उत्पद्यते (for °त्स्यते) — ^{d}) D_4 तां तां योनिं, D_6 नामजाति-, T_2 नामजातिं, G_1 नाहाँ जातिं ; $G_{3\ 5}$ M तामाजातिं (for तां तां जातिं)

7 ^{a}) K_1 ये (for ते). T_1 $G_{4.5}$ $M_{2\ 3}$ ऽप्यर्थं (for नित्यं) — ^{c}) V_2 $M_{1.2}$ -पत्स्यन्ति, $D_{2\ 3}$ लप्स्यन्ते ; D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1.2\ 4}$ $M_{3\ 4}$ -पत्स्यन्ते, $G_{3\ 5}$ -पद्यन्ते (for लप्स्यन्ति) — ^{d}) $Ś_1$ K_3 Dn स्वकर्मभि, T_4 °णि ; M_4 समाहिताः (for स्वकर्मणा)

8 ^{a}) $D_{1\ 4}$ स्व- (for च) $K_{2\ 4}$ Ñ V B Ds D_{1-4} $T_{3\ 4}$ संप्राप्य (for प्राप्स्यन्ति) — M_4 reads 8^{bc} for the first time after 5^{c} — ^{b}) K_2 (marg as in text) -कृतं नृप, B_1 -समाहितम् (for -कृतं पुनः) — After the repetition of 8^{bc}, M_4 repeats 5^{d} — ^{c}) G_4 -प्राप्य (for -प्राप्ताः)

9 ^{a}) K_4 धर्मेषु (for धर्मे च) $Ś_1$ वै बुद्धिर् ; K_2 बुद्धिर्वा (for ते बुद्धिर्). — ^{b}) $K_{2\ 4}$ Ñ $V_{1.2}$ B Ds D_{1-4} T_{2-4} G_1 न संशयः ; D_6 T_1 G_{2-5} M समाहिता (for पुनः पुनः).

भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्थानं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥ ८
एवं धर्मे च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः ।
योगधर्मे च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमाम् ॥ ९
योगधर्माद्धि धर्मज्ञ न धर्मोऽस्ति विशेषवान् । C 1032 B I. 19. 18 P I. 19 18

— Dn D5 repeat 9^{cd} after 282* — ^{c}) G3 हि (for च) K1 3 Dn D5 (last three both times) T1 नितरा (for निरतः) — ^{d}) S1 K3 T1 3 4 G3 बुद्धिम् (for सिद्धिम्) — K1 (marg) 2–4 Ñ2 3 V B Ds D1–4 6 T G1 3 4 ins after 9 Dn D5 after the first occurrence of 9^{cd}

281* योगो हि दुर्लभो नित्यमल्पप्रज्ञैः कदाचन ।
लब्ध्वापि नाशयन्त्येन व्यसनैः कटुतामिता ॥
अधर्मेष्वेव वर्तन्ते अर्दयन्ते गुरुं सदा ।
याचन्ते न त्वयाच्यानि रक्षन्ति शरणागतान् ।
नावमन्यन्ति कृपणान्भाषन्ते न धनोष्मणा ॥
युक्ताहारविहाराश्च युक्तचेष्टाः स्वकर्मसु ।
ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च न नष्टानुगवेषिणः ॥
नोपभोगरता नित्यं न मांसमधुभक्षणाः ।
न कामपरमा नित्यं न विप्रासेविनस्तथा ॥
नानार्थसंकथासक्ता नालस्योपहतास्तथा ।
नात्यन्तमानसंसक्ता गोष्ठीषु निरतास्तथा ।
प्राप्नुवन्ति नरा योगं योगो वै दुर्लभो भुवि ॥
प्रशान्ताश्च जितक्रोधा मानाहंकारवर्जिताः ।
कल्याणभाजनं ये तु ते भवन्ति यतव्रताः ॥
एवंविधास्तु ते तात ब्राह्मणा ह्यभवंस्तदा ।
स्मरन्ति ह्यात्मनो दोषं प्रमादकृतमेव तु ।
ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च शान्ते वर्त्मनि संस्थिताः ॥

[(L 1) D6 राजन् (for नित्यम्) G1 योगा हि दुर्लभा नित्यम् (for ^{a}) K1 न साध्यते, K2 B3 कथचन (for कदा°) —(L 2) D3 4 लब्धो (for लब्ध्वा) K3 [ए]त, K4 [अ]न्ये, Ñ2 [ए]ते, Ñ3 V1 D3 [ए]व, V2 [ए]त (for [ए]न) K2 3 D2 व्यसनैरप्(K2 °नै पट्ट)तापिता, K4 °नै कूटलापना, Ñ3 D1 G3 4 °नै कटुतापिता (D1 °न), Ds1 (*inf lin*) वचनैर्बहुतामिता, D3 विषयेषु सुकामिन, D4 व्यसनैः कटुवासिता, D5 °नै कवचैर्हता, T2 °नै कटुवापिता, T3 °नैः कटुताडिता; G1 °नै कुलवापिना (for ^{b}) —(L 3) D3 T G1 3 स्वधर्मेषु (for अ°) D1 च (for [ए]व) B3 D2 अर्दयन्ति; Dn प्रार्दयन्ते, D3 आर्द्रि°, D4 अर्दयन्तो, T1 2 4 G1 3 4 अर्चयन्ति (for अर्दयन्ते) Ñ3 V1 B1 D6 T3 गुरून्सदा, B2 गुरूनपि (for गुरुं सदा) K1 अर्दयन्ति गुरुं तथा, Ds °न्ति गुरून्सदा, D5 मर्दयन्ते गुरून्सदा (for ^{b}) —(L 4) D2 च, D3 [ए]व (for तु) K1 याचन्ते चैव याच्याणि, T3 °न्ते सत्त्वया वाचा (for ^{a}) —(L 5) K3 V3 Dn D5 T1 -जानन्ति (for -मन्यन्ति) Dn भाषन्ति (for °न्ते) —(L 6) D3 6 T4 -विहारज् Ñ3 -चेष्ट (for -चेष्टा) Ñ2 B2 3 Ds D3 6 च कर्मसु, V2 ह्यक° (for स्वक°) —(L 7) D4 -निष्ठाश् (for युक्ताश्) D2 ध्यानाध्यापनयुक्ताश्च (for ^{a}) Ñ2 V B2 T3 4 G1 नष्टार्थ- D2 नित्यानु- (for नष्टानु-) D4 गुण्यान्गुण्यगवेषिण, T2 न नष्टार्थगवेषणा, G3 °र्थमपेक्षिण (for ^{b}) —(L 8) K1 2 D1 -भक्षिण, Ñ3 V1 T2–4 G1 3 -भक्षका (for °णा) —(L 9) K3 अकाम- (for न काम-) K1 D3 5 T1 न च कामपरा नित्य (for ^{a}) K1 3 न निद्रासेविनस्तथा, B1 (marg as above) 2 3 D6 न विप्रोत्सादिनस्तथा, D1 4 न प्रियासेविनस्तथा, D3 अविप्रा° (for ^{b}) — D3 om (hapl) lines 10–11 —(L 10) K4 न भार्या-, V1 नाकार्य-, D4 नानार्थ- (for नानार्थ-) V2 नानार्थसगमासक्ता, T2–4 G1 3 न चार्थ(T4 भार्या)सगमासक्ता (for ^{a}) —(L 11) K1 corrupt, Dn D6 [अ]त्यन्त (for °न्त-) Ñ3 -सक्ता वै, Dn2 -सत्यक्ता (for -संसक्ता) K2 4 न ह्यर्थे सा-(K4 °र्थमा)नुषक्ता वै, K3 न ह्यनर्थसमायुक्ता, Ñ2 3 (marg) V न क्षुत्(V1 लब्ध्)गानुस(V1 °र)क्ता वै, B3 D5 न क्षुद्रमनुसक्ता वै, Ds1 D2 न व्रतमनुषक्ता वै, Ds2 (*sup lin*) नात्यन्तपानसक्ता वै, D1 नानुत्तमानुषक्ता वै, D4 न ह्यर्थमानसक्ता वै, T1 G3 नान(G3 °त्य)र्थमनुषक्ता वै, T2–4 G1 4 न ह्यर्थमनुषक्ता वै (for ^{a}) K3 Ñ2 3 V3 B1 Dn1 D6 [अ]निरताम्, D5 [अ]भि° (for निरतास्) G3 सदा (for तथा). —(L 12) D4 प्राप्नुवन्ते नरा योगान् (for ^{a}) T2 ऽपि, T4 ऽय (for वै) —(L 13) D2 जितकामा (for प्रशान्ताश्च) Ñ2 प्रशान्ता जितक्रोधाश्च (for ^{a}) —(L 14) V2 कल्याण B2 T2 G3 -भाजना, T4 -भाजिनो (for -भाजनं) D6 यत्तु (for ये तु) D3 कल्याण भजमान ये (for ^{a}). K2 स-, Ds2 T1 G3 ये (for ते) Ds तरन्ति, D3 भजन्ति (for भवन्ति) K4 दृढव्रता, D2 4 जित°, D6 वृत° (for यत°) —(L 15) Ñ3 च (for तु) T1 ये (for ते) T3 ब्रह्मण्या (for ब्राह्मणा) K2–4 D1 2 T1 2 G1 सदा (for तदा) —(L 16) D1 स्मरन्तो (for °न्ति) V2 प्रमाद, B2 °दात् (for °द-). T1 2 4 G1 3 4 तत् (for तु) —(L 17) V1 D3 शान्त-, T1 शान्ति-, G1 कान्ते (for शान्ते) D4 धर्मणि (for वर्त्मनि) Ds1 सस्तुता, D3 सुस्थिता (for स°)]

Dn D5 cont

282* शान्तिं ते परमामाशु लभन्ते नात्र संशयः ।
तस्मात्त्वमपि धर्मज्ञ योगधर्मपरो भव ॥

— After the above, Dn D5 repeat 9^{cd}

10 ^{a}) Ñ3 **धर्माद्वै**, V2 **°च्च**, G2 **°र्थं-** (for **°द्धि**). — Before 10^{c}, T4 ins **सनत्कुमार** — ^{c}) K1, 3 **विशिष्टं**; K2 4 Ñ2 3 V1 3 B2 Dn D1 3–6 T G M1 2 4 **वरिष्ठः** (for **°ष्ठं**) D2 **वरिष्ठ सर्वमन्त्राणां**. — ^{d}) K1 3 **एवं भज**, Bom. and Poona eds. **एवाचर** (for **समाचर**).

वरिष्ठं सर्वधर्माणां तं समाचर भार्गव ॥ १०
कालस्य परिणामेन लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।
तत्परः प्रयतः श्राद्धी योगधर्ममवाप्स्यसि ।
इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ११
अष्टादशानां वर्षाणामेकाहमिति मे मतिः ।
उपासतश्च देवेशं वर्षाण्यष्टादशैव मे ॥ १२
प्रसादात्तस्य देवस्य न ग्लानिरभवत्तदा ।
न क्षुत्पिपासे कालं वा जानामि स्म तदानघ ।
पश्चाच्छिष्यसकाशात्तु कालः संविदितो मम ॥ १३

इति श्रीहरिवंशे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

१५

मार्कण्डेय उवाच ।
तस्मिन्नन्तर्हिते देवे वचनात्तस्य वै विभो ।
चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रादुरासीन्ममानघ ॥ १
ततोऽहं तानपश्यं वै ब्राह्मणान्कौशिकात्मजान् ।
आपगेय कुरुक्षेत्रे यानुवाच विभुर्मम ॥ २
ब्रह्मदत्तोऽभवद्राजा यस्तेषां सप्तमो द्विजः ।
पितृवर्तीति विख्यातो नाम्ना शीलेन कर्मणा ॥ ३
शुकस्य कन्या कृत्वी तं जनयामास पार्थिवम् ।

---

11 Before 11, T3 ins सनत्कुमार — a) K D1 M4 परिमाणेन (for °णामेन) — b) K2-4 V1 D1 T1 G1.4.5 लब्धाहारो (for लब्ध्वा°) — c) D3 मत्पर (for तत्पर) D4 T4 G4 M2 श्राद्धे, G3 श्राद्धं (for श्राद्धी) T2 G1.5 स्व (G1 त) कुरु प्रयत. श्राद्धं — d) M3 यशोधर्मम् (for योग°) Ñ1 अवाप्स्यति, Ds °थ (for °सि)

12 a) V3 धर्माणाम् (for वर्षाणाम्) G1 damaged from वर्षाणा up to तदानघ (in 13d) Ś1 तदष्टादशवर्षाणि, K1.3.4 Dn D5 G3 अष्टादशैव वर्षाणि — b) D5 त्वेकाहम् (for ए°) T4 इव (for इति) G2 गतम् (for मति) Ś1 एकाहमिव चाभवत्, K1.3.4 V2 Dn M° त्वे(V2 M° ए)-काहमिव मेऽभवत्, D6 T1.2 G3-5 M1.3.4 ए(G5 त्वे)काह-मिव मे गतम् — c) K1.3 Dn T2.3 G2.4.5 त, D6 T1 M4 तु (for च) Ś1 देवेशे; K2.4 Ñ3 (marg) V1.3 D1.2.4.5 तत्रैव, Ñ1 तत्रैवं, Ñ3 तेनैव, B2.3 Ds तं देव (for देवेशं) Ñ2 D3 उपासितश्च तत्रैव, M° °सतस्तु तं देव, M3 °गतस्य देवेशं — d) D6 G3.5 M4 [अ]ष्टादशानि (for °शैव) K4 V2 B1 तु (for मे)

13 b) D3 चाभवत् (for अ°) — c) V2 क्षुत्पिपासां (for °से) — d) Ś1 जानाम्यपि, K2.4 Ñ V B Ds D3.5 T2 प्रत्यजानं, D1 न प्रजान, D2 प्रत्यजानत्, G5 जानाति स्म, M4 न जानामि (for जानामि स्म) M3 कदाचन (for तदानघ) T3 जाताः स्म मम चानघ, T4 प्रत्यजानन्त भूयज (sic), G2 जाता न स्म ममानघ. — e) Ñ1 -सकाशं (for °शात्) K1 च; B1 वै (for तु). — f) Ds1 कालं (for काल.) K2.4 Ñ V B2.3 D2 T3 G1 M1.2 स; B1 D3.5 च; Ds1 मे (for सं) T2 वेदितो (for वि°) N (except Ś1 D6) T3.4 M2 मया (for मम)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 V3 B Ds D1.3.4.6 — *Adhy. name* N M4 पितृकल्प — *Adhy no* (figures, words or both) K1 15, K3 D1.4 T1.2 G M 17, Ñ° V1 D3 18, V2.3 B1.2 Dn Ds2 19, D2.6 T3.4 20 — *Śloka no* Dn1 Ds° 22, D2 23, D [illegible] 21

15

1 K1 om the ref — b) Ś1 K1.3 Dn2 T3.4 G2.5 M4 प्रभो., Ñ2.3 V1.2 B1.2 Dn1 D1.5 T2 G1.3 M1.2 विभो, D2.3 प्रभो (for विभो) — d) K2.4 Ñ V B D (except D6) T3.4 तदा मम, G5 तदानघ (for ममानघ)

2 c) T° यानुवाच (for आपगेय) V1 कुरुश्रेष्ठ (for °क्षेत्रे) — d) Ñ1 मामुवाच, T3 ह्यापगेय (for यानुवाच) Ś1 G2.3.5 M2.4 गुरुर् (for विभुर्) B1 तदा (for मम) T2 G1 [illegible]

3 b) K4 सोमपो (for सप्तमो) — c) M4 चक्रवर्ती (for पितृ°) Ś1 D5 T2 M° तु (for [इ]ति) — d) D3 [आ]मीत्तेन (for शीलेन) T3 महता स्वेन कर्मणा

4 Before 4, K1 ins भीष्म उवाच — a) T4 corrupt K2 Ñ1.3 V1.3 Ds1 D2.4 तु, M1 यज् (for तं) D6 T1.2 G1.3-5 M1 शुककन्या कीर्तिमती — b) M2 भूमिपम् (for पार्थिवम्) — c) K2 D4 -श्रेष्ठं (for -श्रेष्ठान्) — d)

अणुहात्पार्थिवश्रेष्ठात्काम्पिल्ये नगरोत्तमे ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन्काले बभूव ह ।
राजा धर्मभृतां श्रेष्ठो यस्य पुत्रो महायशाः ॥ ५
ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्यश्च बभूव ह ।
कथं च सप्तमस्तेषां संबभूव नराधिपः ॥ ६
न ह्यल्पवीर्याय शुको भगवाँल्लोकपूजितः ।
कन्यां प्रदद्याद्योगात्मा कृत्वीं कीर्तिमतीं प्रभुः ॥ ७
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ।
ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ८
यथा च वर्तमानास्ते संसारेषु द्विजातयः ।
मार्कण्डेयेन कथितास्तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ९

भीष्म उवाच ।

प्रतीपस्य स राजर्षे तुल्यकालो नराधिपः ।
पितामहस्य मे राजन्बभूवेति मया श्रुतम् ॥ १०
ब्रह्मदत्तो महाराजो योगी राजर्षिसत्तमः ।
रुतज्ञः सर्वभूतानां सर्वभूतहिते रतः ॥ ११
सखा हि गालवो यस्य योगाचार्यो महायशाः ।
शिक्षामुत्पाद्य तपसा क्रमो येन प्रवर्तितः ।
कण्डरीकश्च योगात्मा तस्यैव सचिवोऽभवत् ॥ १२
जात्यन्तरेषु सर्वेषु सहायाः सर्व एव ते ।
एतज्जातिषु सप्तैव बभूवुरमितौजसः । C I051 B I 20 14 P I 20 14

M$_{1\ 3}$ काम्पिल्ये (for काम्पिल्ये) — After 4, N (except Ś$_1$ Ñ$_1$ D$_1$) T$_{2\ 4}$ G$_4$ ins

283* भीष्म उवाच ।
यथोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः ।
तस्य वंशमहं राजन्कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥

[K$_1$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 3}$ B Ds G$_4$ om the rest K$_3$ सौतिर् (for भीष्म) — (L 1) D$_6$ महाभाग — (L 2) B$_3$ वंशे महा- (for वंशमहं) Ñ$_{2\ 3}$ V B$_{1\ 2}$ D$_{2\ 4-6}$ महान् (for राजन्) K$_{1\ 2}$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_1$ D$_4$ T$_4$ त (for तच्)]

5 ^{a}) Ds$_1$ पुत्रस्तु (for वै पुत्रः) — ^{b}) T$_2$ लोके (for काले)

6 ^{a}) T$_{3\ 4}$ (marg as in text) ब्रह्मपुत्रो (for °दत्तो) K$_{2\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ V D$_{1-4}$ T$_{3\ 4}$ ऽथ नृ- (for नर-) — ^{b}) K$_3$ Dn किंवीर्यः स, K$_4$ D$_1$ किंधर्मश्च (for किंवीर्यश्च) D$_6$ S किंवीर्यः किंपराक्रमः — ^{c}) T$_2$ G$_1$ कथंचित्, M$_4$ कथं स (for कथं च) T$_1$ संमतस् (for सप्तमस्) — ^{d}) K$_1$ बभूव च, K$_2$ B$_{2\ 3}$ Ds बभूव स, K$_4$ Ñ V$_{1\ 3}$ B$_1$ Dn D$_{1-5}$ T$_{3\ 4}$ G$_{2-5}$ स बभूव (for संब°)

7 Dn$_2$ om 7–8 — ^{a}) T$_4$ [अ]ल्पविद्याय (for °वीर्याय) — ^{c}) D$_5$ M$_4$ प्रादाद्यद् (for प्रदद्याद्) T$_1$ G$_{2\ 4}$ लोकात्मा (for योगात्मा) — ^{d}) D$_6$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 2\ 4\ 5}$ M$_{1\ 2}$ (*inf lin*) $_{3\ 4}$ शुभां (for कृत्वीं) K$_2$ Ñ$_2$ कीर्तिमतां (for °तीं) B$_3$ विभुः (for प्रभुः)

8 Dn$_2$ om 8 (cf v 17) — ^{a}) K$_3$ तदिच्छामि ह्यहं श्रोतुं — ^{b}) Ñ$_2$ V$_3$ T$_2$ G$_1$ महामते, T$_2$ (also) °मतः (for °द्युते) — ^{d}) K$_2$ D$_1$ T$_1$ M$_4$ अर्हसि (for °ति) D$_4$ भवान्वक्तुमिहार्हति

9 ^{b}) K$_{1\ 3}$ D$_4$ G$_3$ संसारे च, D$_5$ °रे तु (for °रेषु) Ś$_1$ द्विजोत्तमाः (for द्विजातयः) — ^{c}) Ñ$_2$ T$_2$ G$_{1\ 5}$ M$_4$ कथितं (for °तास्)

10 ^{a}) K$_{2\ 4}$ Ñ$_3$ V B Dn Ds D$_{1-5}$ T$_{1\ 3}$ G$_4$ M$_2$ तु, Ñ$_2$ T$_4$ च, D$_6$ T$_2$ G$_{1-3\ 5}$ M$_{1\ 3\ 4}$ [ए]व (for स) — ^{b}) K$_1$ M$_{1\ 3}$ कालं (for कालो) K$_3$ V$_3$ D$_{2\ 4}$ T$_{1\ 4}$ M नराधिप — ^{c}) Ś$_1$ [इ]ति (for मे) — ^{d}) D$_3$ यथा (for मया)

11 ^{a}) Ś$_1$ K$_{1\ 3}$ (marg) B$_{1\ 2}$ Dn D$_6$ T G M$_{2\ 4}$ महाभागो, K$_{2\ 4}$ D$_{1-5}$ M$_1$ °राज (for °राजो) — ^{b}) K$_2$ V$_{2\ 3}$ Dn$_1$ Ds$_1$ D$_{1\ 4}$ सत्तम, D$_3$ -संमत (for -सत्तम) — ^{c}) K$_4$ तत्त्वज्ञ, T$_{3\ 4}$ सर्वज्ञ (for रुतज्ञ) Ñ$_2$ जन्तूनां (for -भूतानां)

12 ^{a}) K$_3$ M$_1$ corrupt K$_{2\ 4}$ Ñ V B Dn D$_{1-3\ 5}$ T$_3$ G$_{2\ 4}$ च, D$_4$ [अ]स्य, D$_6$ T$_{1\ 2\ 4}$ G$_{1\ 3\ 5}$ M$_{2-4}$ तु (for हि). — ^{b}) Ñ$_3$ (marg as in text) V$_1$ (*sup lin* as in text) महाबल, D$_6$ T$_{1\ 2\ 4}$ G M °तपाः (for °यशाः) — ^{c}) V$_2$ सहसा, D$_5$ तरसा (for तपसा) — ^{d}) D$_3$ विवर्तित, T$_{3\ 4}$ प्रकी° (for प्रव°) — ^{e}) K$_2$ Dn$_2$ M$_2$ कुण्डरीकश्, K$_4$ G$_2$ कण्डीर°, Ñ$_2$ V$_{2\ 3}$ D$_3$ कण्डरीषश्, B$_1$ D$_{4\ 6}$ T$_3$ पुण्डरीकश् (for कण्डरी°) G$_1$ तु योगात्मा, M$_1$ तु धर्मात्मा (for च योगात्मा) — ^{f}) T$_1$ स द्विजो (for सचिवो) D$_5$ G$_5$ महान् (for ऽभवत्)

13 ^{b}) K$_{2\ 4}$ Ñ$_2$ V$_{1\ 3}$ D$_{1-5}$ T$_{1\ 3\ 4}$ G$_3$ सखायः (for सहायाः). — ^{c}) B$_2$ D$_6$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3\ 5}$ M$_{2\ 3}$ सप्तैते, G$_2$ सर्वे ते (for सप्तैव) — ^{e}) K Ñ V$_{2\ 3}$ B Dn Ds D$_{1\ 2\ 4\ 5}$

यथोवाच महातेजा मार्कण्डेयो महातपाः ॥ १३
तस्य वंशमहं राजन्कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ॥ १४
पुरुमित्रस्य दायादो राजा बृहदिषुर्नृप ।
बृहद्धनुर्बृहदिषोः पुत्रस्तस्य महायशाः ।
बृहद्धर्मेति विख्यातो राजा परमधार्मिकः ॥ १५
सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः ।
पुत्रो विश्वजितश्चापि सेनजित्पृथिवीपतिः ॥ १६
पुत्राः सेनजितश्चासंश्चत्वारो लोकसंमताः ।
रुचिरः श्वेतकाश्यश्च महिम्नारस्तथैव च ।
वत्सश्चावन्तको राजा यस्यैते परि वत्सकाः ॥ १७
रुचिरस्य तु दायादः पृथुषेणो महायशाः ।
पृथुषेणस्य पारस्तु पारान्नीपोऽथ जज्ञिवान् ॥ १८
नीपस्यैकशतं तात पुत्राणाममितौजसाम् ।
महारथानां राजेन्द्र शूराणां बाहुशालिनाम् ।
नीपा इति समाख्याता राजानः सर्व एव ते ॥ १९
तेषां वंशकरो राजा नीपानां कीर्तिवर्धनः ।
काम्पिल्ये समरो नाम स चेष्टसमरोऽभवत् ॥ २०

T_4 G_2 महाभागो, $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 T_3 °योगी (for °तेजा)

14 K_3 om 14 —^{a}) $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_1$ $V_{2\,3}$ B Dn $D_{1\,2\,4\,5}$ अहं ब्रह्मन्, D_6 T_2 $G_{1\,3}$ M_4 महाराज (for अहं राजन्) —^{b}) $\tilde{N}_1$ ते शृणु, $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B_3 D_5 तं शृणु, D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{3\,4}$ सर्वंश ; M_1 तेऽनघ (for तच्छृणु) —^{c}) D_3 पुत्राणा, D_6 M_{1-3} शूरस्य (for पौराणं) D_4 चरित्रं ब्रह्मदत्तस्य — $K_{1.4}$ $\tilde{N}_3$ V $B_{1\,2}$ Ds D_{2-6} M_4 ins after 14 $\tilde{N}_2$ B_3 after 15^{ab} :

284* बृहत्क्षत्रस्य दायाद सुहोत्रो नाम धार्मिक ।
सुहोत्रस्यापि दायादो हस्ती नाम बभूव ह ।
तेनेदं निर्मितं पूर्वं पुरं वै हस्तिनापुरम् ॥
हस्तिनश्चापि दायादास्त्रय. परमधार्मिका ।
अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढस्तथैव च ।
अजमीढस्य धूमिन्या जज्ञे बृहदिषुर्नृप ॥

[K_4 M_4 om lines 1–5 $\tilde{N}_2$ om line 1 — (L 1) $V_{1\,3}$ B_3 बृहत्क्षेत्रस्य Ds पार्थिव (Ds_2 °व) (for धार्मिक) — (L 2) $\tilde{N}_2$ D_3 च, $V_{1\,3}$ तु (for [अ]पि). — (L 3) D_5 येन (for तेन) Ds दिव्यं (for पूर्वं) K_1 Ds हस्तिना (for पुरं वै). $\tilde{N}_3$ V_1 पुरं वै नागसाह्वयम्, D_4 हस्तिनापुरमुत्तमम् (for ^{b}). — (L. 4) B Ds D_6 [ए]व (for [अ]पि) — (L 5) K_1 $\tilde{N}_3$ V_1 D_{2-4} पुरमीढश्च — D_6 om line 6. — (L. 6) $\tilde{N}_3$ (marg as above) M_4 दायादो (for धूमिन्या). K_1 D_3 पुरमीढस्य दायादो (for ^{a}) K_1 $\tilde{N}_3$ V_1 D_3 M_4 राजा (for जज्ञे) K_1 स्मृत, $\tilde{N}_3$ B_1 Ds D_{2-4} नृप: (for नृप) B_2 पुरुमित्रो बभूव ह (for ^{b})]

15 K_1 $\tilde{N}_3$ V B_1 Ds $D_{3\,5}$ M_4 om (hapl) 15^{ab} D_2 transp 15^{ab} and 15^{cd} D_4 reads 15^{a}–17^{d} on marg —^{a}) Dn_1 D_1 T_4 G_5 पुरमित्रस्य, M_3 कुरु° (for पुरु°) — T_4 om 15^{b} —^{b}) B_2 जज्ञे, T_2 राजन् (for राजा) $\acute{S}_1$ K_3 Dn स्मृत, K_4 $\tilde{N}_1$ B_2 $D_{1\,2}$ T_2 $G_{1\,5}$ M_3 नृपः (for नृप). $\tilde{N}_2$ B_3 बृहत्क्ष(B_3 °त्क्षे)त्र इति स्मृत.. — After 15^{ab}, $\tilde{N}_2$ B_3 ins 284* $\acute{S}_1$ om (hapl) 15^{cd} —^{d}) G_4 पुत्रस्य च (for °स्तस्य) D_2 महातपा, T_4 °त्मन (for °यशा). — For 15^{cd}, T_3 subst

285* आसीद्बृहदिषो. पुत्रो बृहद्धर्मेति विश्रुत ।

—^{e}) K_3 बृहद्धर्मेषु विख्यातो, T_3 °द्धनुश्च विख्यातो

16 ^{a}) Ds_1 हव्यजित्, G_5 सत्यवित् (for °जित्) K_3 Dn D_5 T_3 G_{2-4} सत्यजित्तनयस्तस्य — G_2 om (hapl ?) 16^{cd} —^{c}) G_4 [आ]सीत् (for [अ]पि) —^{d}) D_{1-3} श्येनजित् (for सेन°) $M_{1\,3}$ सेनाजित्पृथिवीपते, M_2 सेनाजित्परवीरहा

17 ^{a}) D_{1-3} श्येनजितश् (for से°) B_2 T_2 $G_{1-3\,5}$ M_4 [अ]पि (for [आ]सश्) —^{b}) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_2$ V_3 D_{1-6} S विश्रुता, K_3 Dn -सत्तमा, $\tilde{N}_3$ V_1 -पूजिता (for -संमताः) —^{c}) $\acute{S}_1$ श्वेतकक्षश्, $K_{1\,3}$ श्वेतकाक्षश्, K_1 (*sup lin*) श्रुतकेतुश्, $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V $B_{2\,3}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{1\,3\,4}$ $G_{3.4}$ श्वेतकेतुश्, M_4 °कार्यश् (for °काश्यश्) —^{d}) K_2 महिम्ना च, D_1 °नारस्, D_4 °स्तारस्, T_1 °तारस् (for °म्नारस्) —^{e}) $\tilde{N}_3$ V_1 $D_{1\,6}$ G_5 $M_{1.3}$ [अ]वन्तिको, T_2 $G_{1\,2}$ [आ]पत्तिको, G_4 [आ]रन्तिको (for [आ]वन्तको) T_3 वत्सकावन्तिको राजा. —^{f}) D_6 G M तस्य (for यस्य) M_4 [अ]नु (for [ए]ते). $\tilde{N}_3$ Ds $G_{2\,3.5}$ M_4 वत्सरा., D_4 $T_{1\,2}$ $G_{1.4}$ -वंशजाः, $M_{1.2}$ (*inf lin*) 3 -वासिनः, M_2 -वासकाः (for वत्सका)

18 ^{a}) K_2 च (for तु) G_3 रुचिराश्वस्य दायादः —^{b}) Some Mss पृथुसेनो (for °षेणो) V_2 B Ds महातपाः (for °यशा.) —^{c}) Some Mss पृथुसेनस्य D_4 दायादः, G_1 पौरस्तु (for पारस्तु) —^{d}) $\acute{S}_1$ K_3 B_1 Dn D_5 $T_{2\,3}$ $G_{2.4}$ तु; K_1 च ; V_2 ऽपि (for ऽथ) D_4 पार इत्यधिभीयते — After 18, D_4 ins

286* पारस्य तनयः श्रीमान्नीपो नाम महायशाः ।

19 ^{a}) T_2 G_1 नीपकस्य (for °स्यैक-) K_1 V_2 राजन् (for तात).

समरस्य परः पारः सदश्व इति ते त्रयः ।
पुत्राः परमधर्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्बभौ ॥ २१
पृथोस्तु सुकृतो नाम सुकृतेनेह कर्मणा ।
जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चात्मजः ॥ २२
विभ्राजस्य तु पुत्रोऽभूदणुहो नाम पार्थिवः ।
बभौ शुकस्य जामाता कृत्वीभर्ता महायशाः ॥ २३
पुत्रोऽणुहस्य राजर्षिर्ब्रह्मदत्तोऽभवत्प्रभुः ।
योगात्मा तस्य तनयो विष्वक्सेनः परंतपः ॥ २४
विभ्राजः पुनराजातः सुकृतेनेह कर्मणा ।
ब्रह्मदत्तस्य तनयो विष्वक्सेन इति श्रुतः ॥ २५
विष्वक्सेनस्य पुत्रोऽभूद्दण्डसेनो महीपतिः ।
भल्लाटश्च कुमारोऽभूद्राधेयेन हतः पुरा ॥ २६
दण्डसेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्धनः ।
भल्लाटपुत्रो दुर्बुद्धिरभवज्जनमेजयः ॥ २७

C 1071
B 1 20 33
P 1. 20 33

20 ^{a}) B2 3 Ds एषां (for तेषां) K3 राजन् (for राजा) — M3 om 20^{c}–22^{d} — ^{c}) M1 2 काम्बिल्ये (for काम्पिल्ये) — ^{d}) D1 स ज्येष्ठ, D6 G3 4 M2 4 सदेष्ट- (for स चेष्ट-)

21 M3 om 21 (cf v l 20) — ^{a}) D2 समरात्तु (for °रस्य) D5 [अ]परः (for परः) K2 B3 समस्य पारः सपा(B3 सत्पा)र, K4 Ñ1 D4 M1 2 समरस्य पार संपार (hypermetric), D3 T1 2 G समरात्पार सपा(T2 G1 °वा)र, M4 समरात्पारपु पारः (sic) — ^{b}) T2 G1 सदश्वा (for °श्व) T3 समराश्व इति त्रय — ^{d}) Ś1 K4 B2 Dn T4 परः, D6 पर (for पारः) M1 प्रथिर् (for पृथुर्) T3 विभु, T4 विभो (for बभौ)

22 M3 om 22 (cf v l 20) — ^{a}) Ś1 om तु Ś1 सुकृतिर्, K1 3 D1 °ती (for °तो) — ^{b}) V3 स्वकृतेन (for सु°). Ś1 [ए]व, D6 T1 2 G3 5 M1 4 च (for [इ]ह) — ^{c}) D6 T1 2 G M1 2 4 पुत्र. (for जज्ञे)

23 ^{b}) Ś1 K1 Ñ1 धार्मिक, B Ds नामत (for पार्थिव.) — ^{c}) T3 आसीच् (for बभौ) D3 (marg as in text) या कन्या (for जामाता). M3 अणुह शुकजामाता — ^{d}) Ś1 कृत्व्या भर्ता; K4 कृत्वीभार्यो, Ñ2 V3 कृत्वी भार्या, T1 G4 5 कीर्त्या कान्त्या; T2 G1 M3.4 कीर्त्या भर्ता, T4 G2 कीर्तेर्भर्ता (for कृत्वीभर्ता) — After 23, G2 reads lines 2–3 of 291*

24 ^{a}) V2 B1 3 Dn Ds सुतो (for पुत्रो) K2 4 Ñ2 3 D1–5 अणुहस्य सुतो राजा, Ñ1 T1 2 G1 3–5 M अणुहस्य पुत्रो राजर्षि(T2 G1 राजार्षे-, M4 ब्रह्मर्षि)र् (hypermetric); D6 G2 अणुहपुत्रो राजर्षिर्, T3 4 अणुहस्य तु दायादो — ^{b}) Ś1 K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–5 T3 4 बभूव ह, T2 G1 महाप्रभु (for ऽभवत्प्रभु.) — M4 om 24^{c}–25^{b} — ^{d}) Ś1 इति स्मृत; K2 इति श्रुतिः; V2 महातपा, D6 T1 2 G1–3 5 M1–3 ऽभवन्नृप, G4 महानृप. (for परंतप.). — After 24, K2 ins. 287*.

25 M4 om 25^{ab} (cf v l 24) Ś1 K2 om (hapl) 25 — ^{a}) K1 3 V2 Dn D1 5 T1 3 4 G3 4 आयात (for आजात). — ^{b}) Ñ1 V2 3 B1 2 Dn Ds T1–3 G1 3–5 M1 3 स्वकृतेन (for सु°) T1 [ए]व (for [इ]ह) — T1 2 G1 4 5 repeat 25^{cd} after 287*. — ^{c}) Ñ2 V2 B Dn Ds D5 T1 (first time) 3 4 G3 4 5 (last two first time) पुत्रोऽन्य, T2 G1 (both first time) पुत्रोऽस्य, M4 दायादो (for तनयो) — ^{d}) Ñ2 3 V B Dn Ds D2 4–6 T1 2 (both first time) 3 4 G1 (first time) 3 4 5 (last two first time) सर्वसेन (for विष्वक्सेन) K1 3 Dn इति स्मृत, Ñ2 D1 T1 (second time) इति श्रुति, M4 बभूव ह (for इति श्रुत) — K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–6 T3 4 G3 ins after 25 K2 after 24 T1 2 G1 4 5 after the first occurrence of 25^{cd}

287* चक्षुषी तस्य निर्भिन्ने पक्षिण्या पूजनीयया ।
सुचिरोषितया राजन्ब्रह्मदत्तस्य वेश्मनि ॥

[(L 1) K3 Dn यस्य (for तस्य) D3 भिन्नेऽथ, T2 G1 4 निर्विण्णे, G3 5 निर्भिण्णे (for °न्ने) — (L 2) T2 G1 4 5 चात्मनि, T3 4 मित्रया (for वेश्मनि)]

— After the above, T1 2 G1 4 5 repeat 25^{cd} While K4 Ñ2 3 V B Dn Ds D4 6 G3 cont after 287*

288* अथास्य पुत्रस्त्वपरो ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान् ।
विष्वक्सेन इति ख्यातो महाबलपराक्रम ॥

26 ^{a}) D6 T1 2 G M1–3 पुत्रस्तु, M4 दायादो (for पुत्रोऽभूद्) — ^{b}) Ś1 महासेनो, K2 दत्त°, Dn1 अज° (for दण्ड°) K3 महीपते, Ds2 °पते, D6 बभूव ह (for महीपति) S (except T3 4) उदक्सेनो बभूव ह (M4 °नोऽभवन्नृप). — After 26^{ab}, T2 G1 read 27^{ab}. — ^{c}) Ś1 K1 3 Dn D1 भल्लाटोऽस्य, K2 B3 °टस्य, D3 °टक- (for °टश्च) D6 T G M1–3 भल्लाटस्तस्य पुत्रस्तु (T3 4 पुत्रोऽभूद्), M4 भल्लस्तस्य तु पुत्रोऽभूद् — ^{d}) K4 D3 गाधियेन (for राधेयेन)

27 T2 G1 read 27^{ab} after 26^{ab} — ^{a}) T1 2 G1 4 M उदक्सेनात्मज. शूरो. — ^{b}) D6 T1 2 G M2 3 बलो (G2

स तेषामभवद्राजा नीपानामन्तकृन्नृपः ।
उग्रायुधेन यस्यार्थे सर्वे नीपा विनाशिताः ॥ २८
उग्रायुधः स चोत्सिक्तो मया विनिहतो युधि ।
दर्पान्वितो दर्परुचिः सततं चानये रतः ॥ २९

युधिष्ठिर उवाच ।

उग्रायुधः कस्य सुतः कस्मिन्वंशेऽथ जज्ञिवान् ।
किमर्थं चैव भवता निहतस्तद्ब्रवीहि मे ॥ ३०

भीष्म उवाच ।

अजमीढस्य दायादो विद्वान्राजा यवीनरः ।
धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः ॥ ३१
जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् ।
दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मा नाम पार्थिवः ॥ ३२
आसीत्सुधर्मणः पुत्रः सार्वभौमः प्रजेश्वरः ।
सार्वभौम इति ख्यातः पृथिव्यामेकराट् तदा ॥ ३३
तस्यान्ववाये महति महान्पौरवनन्दनः ।
जज्ञे संनतिमान्राजा संनतिर्नाम वीर्यवान् ॥ ३४
तस्य वै संनतेः पुत्रः कार्तो नाम महाबलः ।
बभूव येन विक्रम्य पृषतस्य पितामहः ।

धरो, G3–5 बालो) नाम महाबल , M1 बल्लाटो वै महाबल , M4 महातेजा महाबल · — ^{c}) T2 G1 भल्लातकस्य दुर्बुद्धेर्, G4 °टस्य च दुर्बुद्धिर्, M4 भल्लपुत्रो बलो नाम — ^{d}) Ñ2 V B Dn Ds T1.3 4 G3–5 अभवच्च युधिष्ठिर

28 ^{a}) G4 एतेषाम् (for स ते°) — ^{b}) Ś1 V2 B D5 6 अन्तको , G5 अभिकृत् (for अन्तकृत्) K2 B3 D1 3–6 T1 3 G2–4 M2 3 नृप (for नृप.) M4 नीपानामन्तिमो नृप — ^{c}) D3 नीपार्थे , D6 om , T1–3 G1 3 5 M1 3 4 वीरेण (for यस्यार्थे) — ^{d}) D4 नीपा सर्वे (by transp)

29 ^{a}) K2.4 Ñ2 3 V B1 2 (marg as in text) 3 D T3 4 G4 मदोत्सिक्तो , T1 G1 5 स चोद्युक्तो , T2 G2 3 स चोद्रिक्तो , M4 सहोद्रिक्तो (for स चोत्सिक्तो) — ^{b}) G2 वै (for वि-) M3 रणे (for युधि) — ^{c}) D6 दर्पाविष्टो (for °न्वितो) D3 -रति (for -रुचि) — ^{d}) K4 [अ]प्रिये (for [अ]नये).

30 ^{a}) T4 पुत्र (for सुत.) — ^{b}) V1 कस्य (कस्मिन्) M4 देशे (for वंशे) Ñ1 V2 B1 (marg) 2 3 स, D5 च , D6 T1.2 G3.5 M3 4 प्र- (for ऽथ) D6 जग्मिवान् (for जज्ञि°). — ^{c}) Ñ1 किमर्थं भवता वापि — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–6 T1 2 4 G M वदस्व, V2 ब्रवीतु (for °हि) Ś1 हतस्तत्प्रब्रवीहि मे, K1 3 Dn निहतो ब्रूहि तन्मम

31 Ś1 lacuna for 31^{a} — ^{a}) T2 G1 M3 4 आजमीढस्य — ^{c}) V2 D3 पुत्रोऽभूत् , M2 तनयस् (for पुत्रस्तु) D2 वृत्तिमानस्य पुत्रस्तु

32 ^{a}) D6 T2 G1.2 तस्य (for जज्ञे) — Ś1 Ñ1 M1–3 om (hapl) 32^{b}–33^{a} — ^{b}) K1 दृढसेन: ; T2 °नेम (for °नेमि·) — B3 om 32^{cd} — ^{c}) K1 दृढसेन- ; T1 दृढनेमे· , T2 °नेम- (for °नेमि-) — ^{d}) Ñ3 (marg as in text) T3 4 सुधन्वा , D6 धर्मात्मा (for सुधर्मा) K2. 3 पार्थिव , V2 B1. 2 D3 धार्मिकः , G1 वीर्यवान् (for पार्थिव) T1 G3. 5 सुधर्मणः (T1 °र्मा तु) प्रतापवान् , T2 धर्मात्मा नाम वीर्यवान्

33 Ś1 Ñ1 M1–3 om 33^{a} (cf v l 32) D4 reads 33^{a}–34^{b} on marg — ^{a}) Ñ3 (marg as in text) T3 4 सुधन्वन. , T2 G1 धर्मात्मज (for सुधर्मण) — ^{b}) S1 M2 प्रजाहित. , Ñ1 B Ds प्रजापति , V2 D6 T2 G M1 3.4 प्रतापवान् (for प्रजेश्वरः) — ^{c}) M1 2 महात्मा धर्मशीलश्च — ^{d}) Ś1 D1 अकरोद् (for एकराट्) K1–3 Ñ V B D (except D6) T4 विभुः , K4 प्रभु , T3 G2 4 भुवि (for तदा)

34 ^{a}) K4 [अ]न्वये च (for [अ]न्ववाये) T3 मतिमान् (for महति) — ^{b}) K4 D6 T1 2 G1 2 4 5 M3 4 कौरव- (for पौ°) K4 Ñ2 Dn2 D5 6 T1 G3 4 M नन्दन , Ds -वंशज (for -नन्दन.) Ñ1 V2 महापौरववंशज — K2–4 Ñ2 3 V B D T G M4 ins after 34^{ab} K1 after the first occurrence of 34^{cd}

289* महतश्चापि पुत्रस्तु नाम्ना रुक्मरथ. स्मृतः ॥
पुत्रो रुक्मरथस्यापि सुपार्श्वो नाम पार्थिवः ।
सुपार्श्वतनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिक. ॥

[(L 1) K1 4 D1 4 5 [ए]व (for [अ]पि) G5 च (for तु) V2 B1 3 Dn2 Ds G2–4 राजा (for नाम्ना). T4 रुक्मवर (for °रथ) B3 श्रुत , D1 सुत , M4 तथा (for स्मृत) — (L 2) G1 रुक्मवरस्य (for °रथस्य) V3 [अ]थ (for [अ]पि) K4 D6 T2 G1 सुपार्यो (for °र्श्वो) B2 T4 नामत (for पार्थिव) D3 सुपार्यो नाम विश्रुत (for ^{b}) —(L 3) K4 D3 6 T2 सुपार्य (for °र्श्व-) Ñ2 Dn D4 (marg as above) पार्थिव (for धार्मिक)]

— After the above, K1 repeats 34^{cd} K1 reads 34^{cd} thrice D6 G1–3 5 read 34^{cd} twice — ^{c}) G1 damaged T1 G4 ऽथ सुमती (G4 °ते) (for संनतिमान्) K1 (second time) 2 4 Ñ2.3 V B Dn Ds D1–5. 6 (first time) T2–4

नीपो नाम महाराज पाञ्चालाधिपतिर्हतः ॥ ३५
स चाप्युग्रायुधस्तात दुर्बुद्धिर्वैरकृत्सदा ।
प्रदीप्तचक्रो बलवान्नीपान्तकरणोऽभवत् ॥ ३६
स दर्पपूर्णो हत्वाजौ नीपानन्यांश्च पार्थिवान् ।
पितर्युपरते मह्यं श्रावयामास किल्बिषम् ॥ ३७

साममात्यैः परिवृतं शयानं धरणीतले ।
उग्रायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ॥ ३८
अद्य त्वं जननीं भीष्म गन्धकालीं यशस्विनीम् ।
स्त्रीरत्नं मम भार्यार्थे प्रयच्छ कुरुपुंगव ॥ ३९
एवं राज्यं च ते स्फीतं बलानि च न संशयः ।

C 1089
S I. 20. 51
P I 20. 51

G2 3 5 (last three first time) M4 सुमतेरपि (D6 °तेर्नृप) धर्मात्मा — ^{d}) D3 4 6 संततिर् (for सन°) V2 B1 3 Ds राजा संनतिमान्प्रभु — After 34, K3 reads 36^{ab}, repeating it in its proper place

35 ^{a}) Ñ2 तथा (for तस्य) K2 4 Ñ V1 3 B3 Ds D1–4 6 T1 2 G1 3 M4 [ए]व (for वै) D4 संतते (for संनते.) — ^{b}) Ś1 कान्तो , K2 Ñ1 D6 T2 G1 कर्ता , K3 Ñ3 V2 B Dn Ds D5 T3 4 G2 4 M4 कृतो , K4 कीर्तिर् , D3 4 T1 G3 5 M1–3 कर्तो (for कार्तो) M1 2 महायशा (for °बल.) — After 35^{ab}, N (except Ś1 Ñ1 D1 2) S ins

290* शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौसल्यस्य महात्मन· ।
चतुर्विंशतिधा तेन प्रोक्तास्ता सामसहिता ।
स्मृतास्ते प्राच्यसामान· कार्ता नाम्ना तु सामगा ॥
कार्तिरुग्रायुधः सोऽथ वीर. पौरवनन्दन ।

[K3 reads lines 1–2 after 36^{ab} — (L 1) D6 T1 2 G M हिरण्यनाभे शिष्य(D6 M4 °भशिष्य- , T3 G3 °भे पुत्र- , G2 °भ शिष्य)स्तु (for ^{a}) Some Mss कौशिल्यस्य, कौशल्यस्य, कौशलस्य, कौसलस्य , T3 4 कौशिकस्य (for कौसल्यस्य) — (L 2) Ñ2 V3 येन (for तेन) K2 B D5 T3 सप्राच्या , V2 D3 T1 G3–5 M4 सप्रोक्ता (for प्रोक्तास्ता) G1 -समिता (for -सहिता) — K3 reads line 3 after 291* — (L 3) T3 श्रुत्वा , T4 श्रुतास् (for स्मृ°) K3 तै , G4 5 M4 ता (for ते) K2 प्राच्यसवना , G2 4 प्राच्यनामान (for °सामान) K1 D4 कर्ता , Ñ3 T3 4 कर्तुर् (for कार्ता) K2 4 Ñ3 (marg) V B Dn Ds G3 5 M4 कार्तयो नाम सामगा , Ñ2 D3 कर्ता नाम च सामगा , Ñ3 कर्ता नाम्ना तु सामगा , D6 T1 2 G1 2 M1–3 कर्ता नामे(T1 °म्ने)ह सा° (for ^{b}) — (L 4) K4 B3 G2 कीर्तिर् , D4 कार्तेर् , T2–4 G1 कर्तुर् (for कार्तिर्) K2 4 सोऽपि , D4 चापि , D6 T2 G1 5 M3 सो वै , M1 2 सर्वैर् (for सोऽथ) T2 G1 2 M3 पर (for वीर) M4 कौरव- (for पौ°) D6 G3 5 M1 -नन्दन (for °न)]

— K4 om 35^{cdef} — ^{c}) D6 T1 2 G M4 संग्रामे (for बभूव) — ^{d}) Ñ3 वृषभस्य (for पृषतस्य) Ś1 T4 M1 पिता हत (for पितामह·) — ^{e}) Ś1 Ñ1 V2 D6 T2 G1 2 नीलो (for नीपो) Ś1 K1 3 Dn D5, 6 T1 G3–5 M3 4 महातेजा. (for °राज) — ^{d}) Some Mss पञ्चालाधिपतिर् K2 Ñ1 2 M1 तदा , D6 G2 M2 3 बली (for हत.) M4 पाञ्चाल्यो निहतो बली — After 35, K1–3 Ñ2 3 V B Dn Ds D3–6 T G M4 ins

291* उग्रायुधस्य दायाद क्षेम्यो नाम महायशा ॥
क्षेम्यात्सुवीरो नृपति सुवीरात्तु नृपंजय ।
नृपजयाद्बहुरथ इत्येते पौरवा स्मृता ॥

[(L 1) D4 5 तनय (for दायाद) K3 Ñ3 V1 D3 T3 G2 क्षेमो (for क्षेम्यो) D6 महाबल (for °यशा) T2 G1 3 5 M4 क्षेमो नाम महाबल (for ^{b}) — G2 reads lines 2–3 after 23 — (L 2) K3 Ñ3 V1 D3 T2 G1 3 5 क्षेमात् (for क्षेम्यात्) M4 क्षेमात्सुवीर्यो नृपति (for ^{a}) D3 च (for तु)]
— After the above, K3 reads line 3 of 291*

36 K3 reads 36^{ab} for the first time after 34 — ^{a}) Ś1 K1 3 (second time) D1 कार्तिर् , K3 (first time) कीर्तिर् , D2 कार्तेर् (for स चापि) — ^{b}) K4 T2 दुर्बुद्धेर् (for °द्धिर्) Ś1 K3 (second time) Dn T3 दुर्बुद्धिरभवत्तदा (Ś1 °वन्नृप) , G4 °रसकृत्तदा — After the repetition of 36^{ab}, K3 reads lines 1–2 of 290* — ^{c}) Ś1 T1 G4 प्रवृद्ध- , K1 3 G3 M प्रवृत्त (for प्रदीप्त-) — ^{d}) K1 V2 B Ds T3 G2 4 महान् (for ऽभवत्) — After 36, D6 ins

292* उग्रायुधस्तु दुर्बुद्धि स्त्रैणो दुष्ट सदाभवत् ।
राजकन्यां जहाराथ मुनिपत्नीप्रधर्षक ॥

37 ^{a}) Ds1 (also as in text) दर्पपूर्ण (for °र्णो) T3 4 बलवान् , M2 हत्वा च (for हत्वाजौ) — ^{b}) K2 वीर्यवान् (for पार्थि°) G2 नीपानामन्तकोऽभवत् — ^{d}) D2 मां नृप (for किल्बिषम्)

38 ^{a}) K1 ममामात्यैः , K1 (*sup lin*) महा° , D2 मम नित्य (for साममात्यै) — ^{b}) K1 पृथिवी- (for धरणी) — ^{d}) T3 आगत्य च (for ऽभ्येत्य वचो)

39 ^{a}) Ś1 M1 2 अद्य वै ; K1 2 अद्यैव , T2 अन्यां तु ; G1 अन्यां त्वं (for अद्य त्वं) — ^{b}) T1 तव काली , T2 G1 M गन्धकालीं , G2 डिण्डिकाली (for गन्ध°) — G4 om 39^{d}–41^{a} — ^{d}) K3 Ñ3 V1 B2 3 Dn Ds D6 T1 2 G1 3 5 M1 3 4 -नन्दन (for -पुंगव) M2 शीघ्रमेवोपपादय

40 G4 om 40 (cf v l 39) — ^{a}) T3 एतद् (for एवं) D3 धनं (for च ते) M1–3 एवं मम कृते कामे — After 40^{a}, M1–3 ins. :

प्रदास्यामि यथाकाममहं वै रत्नभाग्भुवि ॥ ४०
राष्ट्रस्येच्छसि चेत्स्वस्ति प्राणानां वा कुलस्य वा ।
शासने मम तिष्ठस्व न हि ते शान्तिरन्यथा ॥ ४१
अधः प्रस्तारशयने शयानस्तेन चोदितः ।
दूतान्तरितमेतद्वै वाक्यमग्निशिखोपमम् ॥ ४२
ततोऽहं तस्य दुर्बुद्धेर्विज्ञाय मतमच्युत ।
आज्ञप्तवान्वै संग्रामे सेनाध्यक्षांश्च सर्वशः ॥ ४३
मम प्रज्वलितं चक्रं निशाम्यैतत्सुदुर्जयम् ।
शत्रवो विद्रवन्त्याजौ दर्शनादेव भारत ॥ ४४
विचित्रवीर्यं बालं च मदपाश्रयमेव च ।
दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे ॥ ४५
निगृहीतस्तदाहं तु सचिवैर्मन्त्रकोविदैः ।
ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च सुहृद्भिर्नरपुंगव ॥ ४६
स्निग्धैश्च शास्त्रविद्भिश्च संयुगस्य निवर्तने ।
कारणं श्रावितश्चास्मि युक्तरूपं तदानघ ॥ ४७

मन्त्रिण ऊचुः ।

प्रवृत्तचक्रः पापोऽसौ त्वं चाशौचगतः प्रभो ।
न चैष प्रथमः कल्पो युद्धं नाम कदाचन ॥ ४८
ते वयं साम पूर्वं वै दानं भेदं तथैव च ।
प्रयोक्ष्यामस्ततः शुद्धो दैवतान्यभिवाद्य च ॥ ४९

293* त्वया राज्ये च ते स्थितिम् ।
चतुरङ्गयुतान्यद्य

— b) K1 3 Dn D4 धनानि च, Ñ3 V1 बल चैव (for बलानि च) —M8 reads 40cd twice — c) D2 दास्यामि च (for प्रदास्यामि) Ñ2 V3 D1 यथाकालम् (for °मम्) — d) K1 हि (for वै). K4 G3 रत्नभुग् (for °भाग्) —After 40, all Mss (G4 om) and printed eds read 44

41 G4 om 41a (cf V 1 39) — a) M3 4 राज्यस्य (for राष्ट्रस्य) K2 चैव (for [इ]च्छसि) K1 स्वस्तिं; D3 तुष्टे, T1 स्वास्थ्य (for स्वस्ति). M1 2 राष्ट्रे यदीच्छसि स्वस्ति. — b) V3 प्रजानां, G5 प्राणिनां (for प्राणानां) D4 T4 च (for the first वा) Ś1 K1 3 V2 B1 Ds1 D2 3 T4 M4 च (for the second वा) M1 2 प्राणानामपि ते (M2 मे) सदा — d) Ś1 च (for हि)

42 a) D1 4 (marg) 6 T1–3 G2–5 M3 4 अहं (for अध) M1 अथाध प्रस्तरशये — b) K4 D4 नोदित, Ñ2 3 (marg as in text) V3 देशितः; D3 बोधित (for चोदितः) Ś1 K1 3 शयानस्यैव वाशि(K1 °चि)तम्, K2 °नास्तेन चोदिता — c) M3 एवैतद् (for एतद्वै) K2 4 Ñ V B Ds D1–6 T3 4 दूतान्तर्हितमेतद्वै, T2 °रे तदेतद्वै — d) D6 T1 2 G M1 2 4 विषोपमम् (for शिखो°) —After 42, D6 T1 2 G1 3 5 ins:

294* शरीरं मेऽदहत्तस्य वाक्यं चैतदुरात्मन ।

43 b) K4 D4 अच्युत; D1 अच्युत, G1 अच्युतम् (for अच्युत). — c) K1 3 V2 B Dn Ds D5 6 G2 4 आज्ञापय (for आज्ञप्तवान्) Ñ1, 2 B2 Ds M1 2 संग्रामं (for °मे) Ś1 आज्ञापयं च संग्रामे — d) V2 B2 T4 सर्वत (for °शः)

44 G4 om. 44. All Mss (G4 om.) and printed eds read 44 after 40 — a) M1 2 सैन्य (for चक्रं). — b) K Ñ1 2 V1 3 B1 Dn D1–5 T3 4 निशम्येदं, Ñ3 D6 M3 निशम्यैत, V2 B2 निशम्यैवं, B3 Ds निशम्यैव, G2 3 निशाम्येद, M4 निशाम्यैनं (for निशाम्यैतत्) — c) D1 6 ऽपि (for वि) — d) T1 2 G1 M1 3 पार्थिव; G3 5 M2 4 पार्थिवा (for भारत)

45 a) K2 D2 तं (for च) Ś1 विचित्रवीर्यो बालश्च — b) M° 3 तम् (for च) K2 3 V3 Dn D4 5 T1 3 4 G1 4 मदुपाश्रयमेव च — c) K2 4 Ñ3 V1, 3 D1–4 T4 परीताक्षो, Ñ2 °ताङ्गो (for °तात्मा)

46 a) M4 ततो (for तदा) K1 2 4 Ñ2 3 V Dn D1–5 T2–4 G2 4 [अ]हं तैः; Ñ1 तत्तु (for [अ]हं तु) — b) M3 धर्म- (for मन्त्र-) —K2 reads 46c twice — c) K2 (second time) सुहृद्भिर् (for ऋत्विग्भिर्) Ś1 M1 अर्थकामैश्, B2 D5 T2 वेदकल्पैश्, D6 G1–3 5 M2–4 हितकामैश्, T1 G4 हितकारैश् (for देवकल्पैश्) — d) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T2–4 सुहृद्भिश्चार्थ(Ñ2 B1 °नु)दर्शिभिः, D6 T1 G M °र्भरत(M1 °श्च नर)र्षभ.

47 a) K2 4 Ñ V B2 3 Ds1 D1–3 T3 4 मन्त्रविद्भिश्, D4 मन्त्रिवर्यैश् (for शास्त्रविद्भिश्) — b) T3 प्रवेशने; T4 निवेशने (for निवर्तने) — c) M4 श्रावितं (for °तश्). Ś1 T4 [अ]पि (for [अ]स्मि) K2 कारणं श्रावयिष्यामि (sic). — d) K1, 3 Dn युक्ति- (for युक्त) K1 3 Dn तथा (for तदा)

48 T3 4 M1–3 om the ref. M4 ऋत्विजान्त्रिणः (for मन्त्रिण.). — a) K2 4 Ñ2 3 V D1–4 T2–4 G1 2 M4 प्रवृद्ध-, D6 स वृद्ध- (for प्रवृत्त-) — c) Ś1 Ñ2 V3 चैव; M1 त्वेष (for चैष) — d) K1 युद्धे (for युद्धं).

49 a) K2 यूयं (for वयं). Dn1 पूर्वे (for पूर्वं), Ś1 D4

कृतस्वस्त्ययनो विप्रैर्हुत्वाग्नीन्वाच्य च द्विजान् ।
ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यसि जयाय वै ॥ ५०
अस्त्राणि न प्रयोज्यानि न प्रवेश्यश्च संगरः ।
आशौचे वर्तमानेन वृद्धानामिति शासनम् ॥ ५१
सामदानादिभिः पूर्वमपि भेदेन वा ततः ।
तं हनिष्यसि विक्रम्य शम्बरं मघवानिव ॥ ५२
प्राज्ञानां वचनं काले वृद्धानां च विशेषतः ।
श्रोतव्यमिति तच्छ्रुत्वा निवृत्तोऽस्मि नराधिप ॥ ५३
ततस्तैः स क्रमः सर्वः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः ।
तस्मिन्काले कुरुश्रेष्ठ कर्म चारब्धमुत्तमम् ॥ ५४
स सामादिभिरप्यादावुपायैः शास्त्रचिन्तकैः ।
अनुनीयमानो दुर्बुद्धिरनुनेतुं न शक्यते ॥ ५५
प्रवृत्तं तस्य तच्चक्रमधर्मनिरतस्य वै ।
परदाराभिलाषेण सद्यस्तात निवर्तितम् ॥ ५६
न त्वहं तस्य जाने वै निवृत्तं चक्रमुत्तमम् ।
हतं स्वकर्मणा तत्तु पूर्वं सद्भिश्च निन्दितम् ॥ ५७
कृतशौचः शरावापी रथी निष्क्रम्य वै पुरात् । C 1108 B I 20 69 P I 20 69
कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः प्रायोधयमहं रिपुम् ॥ ५८

च (for वै) — b) B2 दान भेदस्, M4 दानपूर्वं (for दान भेदं) M2 3 च भारत (for तथैव च) — c) K4 V3 D1 तप शुद्धो, M3 तदा राजन् (for तत. शुद्धो) T4 प्रयोक्ष्यामि तप.शुद्धो — d) K1 (*sup lin*) 2 देवता (for दैवतानि). Ś1 K1 3 [अ]भिगम्य (for °वाद्य)

50 b) T2 4 G1 3 5 हुत्वाग्निं, M1 2 (*inf lin*) हुताशं (for हुत्वाग्नीन्) K2–4 Ñ1 3 V2 3 B1 2 Dn Ds D2–6 T1 G2 4 अर्च्य, Ñ2 B3 आर्च्यं, T4 M2 चार्च्यं (for वाच्य) Ñ1 द्विजम् V1 गत्वाग्नीनर्च्यं च द्विजान्, T3 हुत्वाग्निं चार्च्यं वै द्विजान् — d) D2 यास्यसि त्वं, T4 (marg) प्रयातो वै, G3 °हि वि- (for °स्यसि)

51 b) Ś1 सगरे, Dn1 T2 °रा (for °र.) D6 G M3 न प्रवेश्याश्च सं(G4 सा)गरा — c) Ñ3 V3 B3 Ds2 D6 G1 अशौचे (for आ°) Ś1 K3 4 Ñ2 B2 अशौचे वर्तमाने तु (Ñ2 च), K1 B1 Dn D4 5 T1 3 आशौचे वर्तमाने तु (T1 च) — d) G3 5 M4 अनु- (for इति)

52 a) Ñ1 पूर्वादिभि (for -दाना°) T1 3 G2 4 5 पूर्णम् (for पूर्वम्) — b) Ś1 अथ, B3 इति, Ds T2 G1 अभि- (for अपि) K2 D5 T1–3 G1 3–5 M पुन: (for ततः) T4 अपि लेखेन वा पुन — c) T2 G2 हरिष्यसि (for हनि°). — d) Ds1 (*sup lin*) शम्बरं कृष्णजो यथा

53 a) V3 Ds2 D2–4 प्रज्ञानां (for प्रा°) T2 G1 लोके (for काले) — b) Ñ1 वै (for च) — c) V3 बुध्वा (for श्रुत्वा) — d) G2 विशेषत (for नराधिप) M2 विनिवृत्तोऽस्मि भारत

54 a) K3 Ñ1 3 V1 B Dn Ds2 D5 G2 संक्रम, Ñ2 क्रमश (for स क्रम.) D2 पूर्वं (for सर्व.) V2 D1 3 T3 4 ततस्तै क्रमश सर्वै (D1 3 °र्वे), V3 D6 T1 2 G1 3–5 °स्तै संक्रम पूर्वं (V3 सर्वं, T1 G4 पूर्व.), M1–3 ततोऽस्तै संक्रम स(M2 पू)र्व, M4 ततस्त संक्रमै पूर्वं — b) Dn1 D5 T4 G5 M2 प्रत्युक्तः, T2 G1 प्रवृत्तः (for प्रयुक्तः) — c) G1 अस्मिन् (for त°) Ś1 मासे, K1 3 पापे (for काले)

55 Ñ2 om (hapl) 55a–57b. — a) K1 3 D5 T3 G2 4 एवादाव्, M1 2 अन्यैश्च (for अप्यादाव्) D6 T1 2 G1 3 M3 4 सामादिभिरथाप्यादाव् (G1 °स्तथाप्यादाव्; M4 °रथोपायैर्) — b) T3 4 प्राज्ञ- (for शास्त्र) Ś1 K1 3 -निश्चितै; G1 -चिन्तनै (for °कै) K2 उपायैरपि चिन्तितै, K4 Ñ1 3 V B Dn Ds D1–5 °यै प्रा(K4 प्र)ज्ञचिन्तितै (Ñ3 [marg] °न्तकै), M1 2 °यैरनुचिन्तितै, M4 प्रयुक्तैः शास्त्रकोविदैः — c) Hypermetric V2 T2 G1–3 5 अन्वीयमानो दुर्बुद्धिर्

56 Ñ2 om 56 (cf v l 55) — a) V2 3 T4 प्रवृद्धं (for °त्त) G2 विप्रवृत्तस्य तच्चक्रम् — c) D6 T2–4 G1 2 4 परदाराभिमर्शेन — d) T1 G3 5 चक्रं, G4 क्रमं (for सद्यस्). D6 G2 तेन (for तात) K2 D1 वि- (for नि-) — After 56, K3 ins

295* न हीदृशमनायुष्यं लोके किंचन विद्यते ।
यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥
[= MBh 13 107 20cdef]

57 Ñ2 om 57ab (cf v l 55) — a) K2, 4 V2 Dn2 D1 नु, T4 च (for तु) K Ñ1 V3 Dn D1–5 T3 G2–4 M1 जाने तन, D6 T1 2 G1 5 M2–4 तज्जाने, T4 जाने च (for जाने वै) Ś1 अन्वह तस्य वै जाने — b) Ś1 प्रवृत्तं (for नि°) Ñ1 V2 B1 3 Ds अच्युत, Ñ3 V1 M1 उद्यतम्; B2 अच्युत (for उत्तमम्) — c) G2 कर्तुं; M1 तेन, M2 तस्य (for तत्तु) — d) D6 T2–4 G1, 2 M च गर्हितम्, T1 G3–5 विगर्हितम् (for च निन्दि°)

58 a) K Ñ2 3 V B D T1 2, 4 G M4 शरी चापी, Ñ1 कृतावापी, T3 कृताख्रश्च (for शरावापी). — K4 om. 58c–59d — d) M1 परम् (for रिपुम्)

59 K4 om 59 (cf v. l 58). — a) Ñ1 2 D1 T1 G4 सुमार्गम्; V3 B2 T3, 4 संग्रामम् (for संसर्गम्) Ñ3 V1 Dn

ततः संसर्गमागम्य बलेनास्त्रबलेन च ।
त्र्यहमुन्मत्तवद्युद्धं देवासुरमिवाभवत् ॥ ५९
स मयास्त्रप्रतापेन निर्दग्धो रणमूर्धनि ।
पपाताभिमुखः शूरस्त्यक्त्वा प्राणानरिंदम ॥ ६०
एतस्मिन्नन्तरे तात काम्पिल्यात्पृषतोऽभ्ययात् ।
हते नीपेश्वरे चैव हते चोग्रायुधे नृपे ॥ ६१
आहिच्छत्रं स्वकं राज्यं पित्र्यं प्राप्य महाद्युतिः ।
द्रुपदस्य पिता राजन्ममैवानुमते तदा ॥ ६२
ततोऽर्जुनेन तरसा निर्जित्य द्रुपदं रणे ।
अहिच्छत्रं सकाम्पिल्यं द्रोणायाथापवर्जितम् ॥ ६३
प्रतिगृह्य ततो द्रोण उभयं जयतां वरः ।
काम्पिल्यं द्रुपदायैव प्रायच्छद्विदितं तव ॥ ६४
एष ते द्रुपदस्यादौ ब्रह्मदत्तस्य चैव ह ।
वंशः कात्स्न्र्येन वै प्रोक्तो वीरस्योग्रायुधस्य च ॥ ६५
अतस्ते वर्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ।
गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ॥ ६६
श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य नियतं सुकृतस्य च ।
तन्निबोध महाराज सप्तजातिषु भारत ॥ ६७

आक्रम्य (for आगम्य) K2 D2–4 तत स मार्गं(D3 समर्दं) माक्रम्य — ^{b}) T3 4 दिव्येन (for बलेन) S1 [आ]स्त्रैं- (for [अ]स्त्र-) T4 ते (for च) — ^{c}) D6 T1 2 G1–4 M1–3 मुहूर्त-वद् (for उन्मत्त°) M4 मुहूर्तमभवद्युद्ध

60 ^{a}) V1 T3 M2 3 मम (for मया) K2 स्व (for [अ]-स्त्र-) D2 स संप्रतापेन मया, M1 स ममास्त्रप्रभावेन — ^{b}) D1 निहतो ; G2 काम्बिल्यो (for निर्दग्धो) — ^{c}) V3 त्यक्त्वा (for शूरस्) — ^{d}) V3 स च (for त्यक्त्वा) K2 4 Ñ V1 2 B Ds D1–4 सहानुग·, V3 महानृप , M3 अरिंदमः (for °म)

61 D3 reads 61^{b} on marg — ^{b}) Ś1 काम्पिल्य , K3 Dn D5 G2 °ल्ये , T3 °ल· , G3 काम्बिल्यात Ñ1 Ds2 पृष्ठतो (for पृषतो) V2 ऽन्वयात् , V3 ऽभ्यगात् , D5 ऽप्ययात् (for ऽभ्य°) D6 काम्पिल्य· पृष्ठतोऽप्ययात् , T2 G1 5 काम्पि(G5 °म्बि)ल्या पृषदोऽप्ययात् , T4 काम्पिल्य. पृष्ठतोऽन्वयात् , G4 काम्बिल्य· पृष्ठतोऽभ्ययात् , M1–3 काम्बिल्य पृषतोऽभ्यगा(M3 °तोऽत्यज)त् , M4 काम्पिल्यः पृषतोऽन्वगात् — D3 om 61^{c} T3 om 61^{cd} — ^{d}) G1 नृप (for नृपे) D3 तस्मिन्विनिहते नृपे

62 ^{a}) K2 4 B1 Dn2 Ds D1–3 T2 G1 M4 अहिच्छत्र ; K3 अहिच्छत्रे , Ñ2 G3 5 अभिच्छत्रं , D6 अधिच्छत्र , T3 अयाचत (for आहिच्छत्रं) D4 स्वकं राष्ट्र , M1 2 सकाम्बिल्यं (for स्वकं राज्य) M3 अहिच्छत्रं स राज्य हि — ^{b}) K3 om from पित्र्यं up to निर्जित्य द्रु (in 63^{b}) K1 4 Ñ2 V B Dn Ds D3 5 6 T G M4 पित्र्य प्राप , Ñ3 पैत्रं प्राप , D1 4 पैत्र्य प्राप , M1 3 तदवाप्य (for पित्र्यं प्राप्य) — ^{c}) G1 3 5 M4 राजा (for राजन्) Ñ3 द्रुपदः स महाराज — ^{d}) T2 G1 मम वाचानुमोदित· — After 62, Ñ2 Ds ins

296* ततोऽभूद्द्रुपदो राजा द्रोणस्तेन निराकृतः ।

63 K3 om up to निर्जित्य द्रु (cf v l 62) — ^{a}) K2 तस्यापि , V2 सहसा , B3 T1 तपसा (for तरसा) — ^{c}) G2 partly damaged Dn1 D1 5 T1 4 आहिच्छत्रं , D6 अधिच्छत्रं , T3 दत्त राज्यं , T4 (marg) दत्तराज्ये (for अहिच्छत्रं) T2 G1 अहिच्छत्रा स(T2 °त्रास्य)काम्पिल्या , G3 अभिच्छत्रात्सकाम्बिल्याद् , G4 5 M1–3 आहिच्छत्र (G5 °त्रा) सकाम्बिल्यं (G5 °ल्या), M4 अभिच्छिद्र सकाम्बिल्यो — ^{d}) G2 partly damaged M1–3 [ए]व (for [अ]थ) S1 [उ]पपादिताः , T2 G1 5 M4 [अ]पवर्जिता (for °वर्जितम्)

64 ^{a}) B3 Ds T1 प्रगृह्य तु (T1 च) (for प्रतिगृह्य) K2 4 D3 तु तद् , D1 T4 तु त (for ततो) K1 द्रोणम् (for द्रोण) — ^{b}) Ś1 ह्युभय (for उ°) D6 T1 2 G1–3 5 M1 3 ददता (for जयतां) K2 B2 D4 5 वर , D1 वर (for वर). M4 अभयं दत्तवान्वरम्. — ^{c}) T2 G1 काम्पिल्यान् , G3–5 M1–3 काम्बिल्यं (for काम्पिल्य) — ^{d}) M4 तदा (for तव)

65 ^{a}) K4 Ñ1 V2 B1 D6 T1 2 G1 3–5 M2–4 [अ]पि (for [आ]दौ) — ^{b}) K2 D3 6 T1 2 4 G1 3 5 M2 4 हि (for ह) — ^{c}) Ś1 ते प्रोक्तो , V1 प्रोक्तो वै (by transp) — ^{d}) K2 4 V2 B D1 4 5 T1 G2–4 नीपस्य (for वीरस्य) K2 4 Ñ D1 2 5 वै (for च) — After 65, K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–3 5 6 T G ins a passage given in App I (No 5) , K1 3 D4 ins the same after adhy 15

66 K1 3 D4 repeat 66–68 (with the colophon) after App. I (No 5) Dn repeats 66^{a}–67^{b} after App I (No 5) — ^{a}) V2 3 Dn2 (first time) वर्णयिष्ये (for वर्त°). B1 D2 G5 अतस्ते वर्तयिष्यामि ; T4 अत्र ते कीर्तयिष्यामि

67 For the repetition in K1 3 Dn D4, cf 1 66. — After 67^{a}, T3 reads lines 128^{b}–129^{a} of App I (No 5) repeating them in their proper place — ^{b}) T2 सुश्रुतस्य (for सुकृ°) K4 ह , V3 D2 M1–3 वै (for च) — ^{c}) K1 (first time) महाभाग (for °राज). — ^{d}) K1 (first time) 3 (second time) 4 V1, 3 Dn D1–3, 4

सगालवस्य चरितं कण्डरीकस्य चैव ह । ब्रह्मदत्ततृतीयानां योगिनां ब्रह्मचारिणाम् ॥ ६८

इति श्रीहरिवंशे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

मार्कण्डेय उवाच ।
हन्त ते वर्तयिष्यामि श्राद्धस्य फलमुत्तमम् ।
ब्रह्मदत्तेन यत्प्राप्तं सप्तजातिषु भारत ॥ १
तत एव हि धर्मस्य बुद्धिर्निर्वर्तते शनैः ।
पीडयाप्यथ धर्मस्य कृते श्राद्धे पुरानघ ॥ २
ततोऽहं नातिधर्मिष्ठान्कुरुक्षेत्रे पितृव्रतान् ।
सनत्कुमारनिर्दिष्टानपश्यं सप्त वै द्विजान् ॥ ३
वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च । C 1189 B 1 21 5 P 1 21 5

(second time) 5 6 T3 4 [अ]भूत्पुरा, K3 (first time) भारते (for °त) K2 सप्राप्त यदभूत्पुरा

68 For the repetition in K1 3 D4 cf v 1 66 — a) Ś1 K3 (first time) D5 6 G2 M सुगालवस्य — b) K4 कुण्डीरकस्य, D4 (first time) 6 G2 पुण्डरी°, T2 कन्धरीहस्य; T4 कन्धरीकस्य, G1 कण्डरीहस्य, M2 3 कुण्डरीकस्य (for कण्ड°) K1 (second time) 2 3 (both times) V2 Dn Ds2 D3 4 (both times) 5 T3 4 G1–4 M4 हि (for ह) — d) K2 T3, 4 सर्वेषां, Ñ1 योगानां (for योगिना) T2 G1–3 5 M1–3 धर्म- (for ब्रह्म-) Ś1 K1 3 D4 (last three first time) योगि(K1 3 °गा)नां सहधर्मिणाम्

Colophon om in T1 — *Mention of the Epic* K3 (both times) Dn Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 (both times) Ñ3 V B Dn Ds1 D1 2 4 (both times) 6 — *Adhy name* Ś1 K1 3 (both first time) 4 Ñ1 D4 (first time) M1 2 पितृकल्प, K1 (second time) वीराचटिकाख्यानम्, K2, 3 (second time) Ñ3 Dn D3 6 T2 G1 M4 चटकाख्यानम्, Ñ2 B1 3 Ds पूजनीयोपाख्यानम्, V1 D4 (second time) चटकोपाख्यानम्, V2 पितृकल्पे चटकोपाख्यानम्, V3 B2 पितृकल्पे पूजनीयोपाख्यानम्, D5 पारिजाते चटकाख्यानम्; D1 2 शकुन्तिकोपाख्यानम्, G3 5 शकुन्ताख्यानम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 (both times) 16, K3 (first time) 18, K3 (second time) Ñ3 V1 D4 (both times) 19, V2 3 B1 2 Dn Ds2 20, D1 T2 G M 18, D6 T3 4 21 — *Śloka no* K1 (both times) 67, Dn 41, Ds2 146, D2 43, D4 (both times) 66 — After adhy 15, K1 3 D4 ins App I (No 5)

16

1 N (except Ś1 Ñ1 D6, K2 marg) T1 3 G2 4 ins after the ref T2 G1 after 1ab G3 after 1

297* श्राद्धे प्रतिष्ठितो लोक श्राद्धाद्योग प्रवर्तते ।

[D3 T2 G3 श्राद्धे प्रतिष्ठिता लोका (for a) K2 3 Ñ2 Dn D5 T1 श्राद्धे (for श्राद्धाद्) D4 लोक (for योग)]

K2 reads 1–2 on marg — a) K4 D2 5 6 T2–4 G1 3 5 कथयिष्यामि, V वर्ण°, D4 कीर्त° (for वर्त°) T1 G4 M4 हन्त ते कथयिष्येऽहं, M2 हन्त ते संप्रवक्ष्यामि — b) K3 4 Ñ V1 3 D2–5 T3 4 विधिम् (for फलम्) Ds श्राद्धयो(Ds2 °द्धाद्यो)गमनुत्तमम् — c) Ś1 K2 3 V3 प्रोक्त (for प्राप्त) — After 1, G5 reads 5a

2 a) M1 2 धर्मेऽस्य, M3 धर्मेऽस्मिन् (for धर्मस्य) — c) D6 T2 G1 2 अपि, T3 4 वापि, M3 4 [अ]पि हि (for [अ]प्यथ) T1 G3 5 पीडयामास धर्मस्य (sic) — d) K2 भूते श्राद्धे, T2 कृतश्राद्धे, G1 कृतश्राद्धै (for कृते श्राद्धे) Ś1 पुरातने (for °नघ) — After 2, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins

298* यत्प्राप्तं ब्राह्मणै पूर्वं तन्निबोध नरोत्तम ।

[D3 प्राप्य (for प्राप्त) K Ñ2 V3 D1 3–5 द्विजोत्तम (D3 °मैः), Dn महामते, T3 4 G4 नृपोत्तम (for नरो°)]

3 a) K2 तत्र, K4 Ñ2 3 V1 Dn Ds D2 3 5 T1 2 4 G1 तात (for नाति) V2 3 B D1 T3 G4 ततोऽहं तानधर्मिष्ठान् — b) V2 कृत, D6 यत- (for पितृ-) — After 3, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins

299* दिव्येन चक्षुषा तेन यानुवाच पुरा विभु ॥

[D3 येन (for तेन)]

4 a) T1 G4 वक्रेष्ट', T3 गर्विष्ठ, T4 अक्रुद्ध, G3 5 वाकष्ट (for वाग्दुष्ट) K3 पिशुनो (for क्रोधनो). — b) V3 रुचिर्, T2 G1 कपिर् (for कविर्). — c) K2 समृग (for खसृम) — d) T2 4 G1 तदा, M4 स्मृता (for तथा)

खसृमः पितृवर्ती च नामभिः कर्मभिस्तथा ॥ ४
कौशिकस्य सुतास्तात शिष्या गार्ग्यस्य भारत ।
पितर्युपरते सर्वे व्रतवन्तस्तदाभवन् ॥ ५
नियोगात्ते गुरोस्तस्य गां दोग्ध्रीं समकालयन् ।
समानवत्सां कपिलां सर्वे न्यायागतां तदा ॥ ६
तेषां पथि क्षुधार्तानां बाल्यान्मोहाच्च भारत ।
क्रूरा बुद्धिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा ॥ ७
तान्कविः खसृमश्चैव याचेते नेति वै तदा ।
न चाशक्यन्त ते ताभ्यां तदा वारयितुं द्विजाः ॥ ८
पितृवर्ती तु यस्तेषां नित्यं श्राद्धाह्निको द्विजः ।
स सर्वानब्रवीद्भ्रातॄन्कोपाद्धर्मसमन्वितः ॥ ९
यद्यवश्यं प्रकर्तव्या पितॄनुद्दिश्य साध्विमाम् ।
प्रकुर्वीमहि गां सम्यक्सर्व एव समाहिताः ॥ १०
एवमेषा च गौर्धर्मं प्राप्स्यते नात्र संशयः ।
पितॄनभ्यर्च्य धर्मेण नाधर्मोऽस्मान्भविष्यति ॥ ११
तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे प्रोक्षयित्वा च गां ततः ।
पितृभ्यः कल्पयित्वैनामुपयुञ्जन्त भारत ॥ १२
उपयुज्य च गां सर्वे गुरोस्तस्य न्यवेदयन् ।

---

5 G_5 reads 5^a after 1 — ^{a}) D_3 ते तु (for तात) — ^{b}) $D_{4\ 6}$ $G_{\ 5}$ M गर्गस्य (for गार्ग्यस्य) T_2 G_1 शुभा-(G_1 शिष्या)गस्त्यस्य भारत (sic) — ^{c}) $D_{2\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M तस्मिन् (for सर्वे) — ^{d}) $Ś_1$ प्रवसन्तस्, $M_{1\ 3}$ प्रभव° (for व्रतव°) $Ñ_1$ प्रभवन्तस्तगो हुतम्, $Ñ_3$ (marg as in text) V_2 $B_{2\ 3}$ Ds_1 (marg as in text) s_2 न्यवसन्त त-($Ñ_3$ Ds_2 °सन्तस्त-, B_3 °र्तन्त त)दा गुरौ, B_1 न्यवसन्त गुरौ तदा, D_6 $G_{2\ 3}$ $M_{2\ 4}$ प्रभवन्तस्ततोऽभ(G_2 °दाभ)वन्, T_2 $G_{1\ 5}$ प्रभवस्ते ततोऽभवन्

6 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ Dn T_1 G_2 विनियोगाद्, V_2 B Ds D_6 T_2 $G_{1\ 3-5}$ M ते नियोगाद् (by transp) D_3 सर्वे (for तस्य) — ^{b}) K_4 D_2 T_4 समपालयन्, D_1 (marg) समचार° (for समकाल°) — ^{d}) K_2 $Ñ_2$ T_4 G_3 न्यायागताम्, $Ñ_1$ D_6 °गतं, V_2 न्यायगताम्, T_1 G_5 न्यायगतां (for न्याया°) D_5 सदा (for तदा) T_2 G_1 सर्वन्यायगता तथा

7 ^{a}) M_4 एषां (for तेषां) T_2 G_1 अपि (for पथि) — ^{b}) T_4 G_3 पार्थिव (for भारत) — ^{c}) T_3 क्रूर- (for क्रूरा) $Ñ_1$ समुत्पन्ना (for समभवत्) — ^{d}) $Ñ_1$ धेनु तां (for तां गां वै) D_6 $G_{2\ 4}$ तां गां वै हिंसितुमेव हि (hypermetric), $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 तां गां हिंसितुमेव हि

8 ^{a}) G_1 कपीन् (for कवि) K_2 समृगश्, D_3 स्वसृपश् (for खसृमश्) — ^{b}) K $Ñ_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ याचेतां, V_1 यातेतां, M_3 याचितौ (for याचेते) — ^{c}) V_2 $B_{2\ 3}$ Ds_1 [ए]व (for च) K_1 [अ]शक्यं न (for [अ]-शक्यन्त) $G_{2\ 4}$ तात, $M_{1\ 3}$ सर्वे (for ताभ्यां) $Ś_1$ K_4 न च शक्यं तदेता(K_4 तात ता)भ्यां, $Ñ_2$ न चाशक्यं ततस्ताभ्यां, B_1 Ds_2 नैवाशक्यन्त ते ता(Ds_2 °क्य ततो द्वा)भ्यां; D_6 $G_{3\ 5}$ न चाशकंस्ततस्तौ तु (G_3 °तो जाता; G_5 °तस्तात), T_2 G_1 M_4 न चाशकत्ततस्तात, M_4 °कंस्तु ते तात — ^{d}) D_6 T_4 $G_{2\ 3\ 5}$ यदा, T_2 यथा (for तदा) $Ś_1$ M_3 धारयितुं (for वा°) B_3 तदा (for द्विजा.) G_1 M_4 यथा (M_4 °दा) पारयितुं द्विजा

9 ^{a}) B_3 च, Ds $M_{1\ 2}$ [इ]ति (for तु) — ^{b}) $K_{1\ 2}$ V_3 नित्य- (for नित्यं) D_6 श्राद्धाहितो, $T_{1\ 4}$ G_4 °न्वितो, $G_{3\ 5}$ श्राद्धरतो (for श्राद्धाह्निको) K_3 द्विजम् (for द्विज) T_2 नित्यश्राद्धरतो द्विज, G_1 नित्यश्राद्धंकरो द्विज — ^{c}) M_{1-3} तु तान् (for सर्वान्) B_1 राजन्, G_3 तात (for भ्रातॄन्) — ^{d}) $K_{1\ 4}$ V_3 D_{2-4} G_2 समाहित, $T_{3\ 4}$ परायण (for -समन्वित) $Ś_1$ कोपाद्यद्धर्मशंसित, $K_{2\ 3}$ Ñ V_1 B Dn Ds कोपाद्ध(B_1 °पध)र्मे समाहित, V_2 °द्धर्मात्समाहित, $D_{1\ 5}$ कोवो धर्मे समाहित., $M_{1\ 2}$ समासाद्धर्मसहितम्, M_3 अकोपान्धर्मसंहितान्

10 ^{a}) K_{1-3} Dn Ds_2 $D_{1\ 5}$ प्रहर्तव्या, $Ñ_1$ B_1 $D_{2\ 6}$ प्रकर्तव्यं, $Ñ_{2\ 3}$ V T_3 प्रहन्तव्या (V_2 °व्य), B_2 Ds_1 D_4 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ प्रहर्तव्यं, B_3 प्रवर्तव्या (for प्रक°) K_4 M_4 यदा(M_4 °द)वश्य प्रहर्तव्या, T_4 G_2 यदवश्य प्रहन्तव्या (G_2 °कर्तव्यं) — ^{b}) T_1 ताम् (for साधु) — ^{d}) D_6 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 समन्विता (for समाहिता)

11 ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $G_{2,\ 4}$ M_1 [अ]पि, B_1 om (for च) T_2 om from धर्मं up to उपयुज्य (in 13^a) T_3 धर्मं गौः (by transp) — ^{b}) V_1 $M_{3\ 4}$ प्राप्यते (for प्राप्स्यते) — ^{c}) K_3 Dn उद्दिश्य, D_6 $G_{1\ 5}$ M_1 अर्च्य च, M_3 अर्चेत (for अभ्यर्च्य) — ^{d}) K_2 Ds D_{1-4} वो, $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn_1 नो, Dn_2 ऽभि, T_4 ऽस्मौ (for ऽस्मान्) B_1 T_1 G_5 M_{1-3} भजिष्यति (for भवि°)

12 T_2 om 12 (cf v l 11) — ^{a}) $Ñ_1$ V_2 $B_{1\ 2}$ D_3 D_1 T_1 तु (for च) D_6 T_1 G M_4 गा (for ते) — ^{b}) V_2 T_1 $G_{3\ 4}$ तु, D_4 [अ]थ (for च) K_4 मांसत., $Ñ_1$ तां तत; D_6 T_1 G M शास्त्रत. (for गां तत) — ^{c}) K_2 D_2 [इ]माम्, K_4 D_4 [ए]ताम्, B_3 [ए]वम्, $D_{3\ 6}$ T_1 $G_{1\ 3\ 5}$ ताम् (for [ए]नाम्) — ^{d}) $K_{1\ 3}$ V_3 D_3 उप(K_3 °पा)भुञ्जन्त, $Ñ_3$ V_2 B Dn Ds $D_{1\ 5\ 6}$ T_1 G_4 $M_{1,\ 2\ 4}$ उपायु°; V_1 $D_{2,\ 4}$ $G_{1,\ 2}$

शार्दूलेन हता धेनुर्वत्सोऽयं गृह्यतामिति ।
आर्जवात्स तु वत्सं तं प्रतिजग्राह वै द्विजः ॥ १३
मिथ्योपचर्य ते तं तु गुरुमन्यायतो द्विजाः ।
कालेन समयुज्यन्त सर्व एवायुषः क्षये ॥ १४
ते वै हिंस्रतया क्रूरा अनार्यत्वाद्गुरोस्तदा ।
उग्रा हिंसाविहाराश्च सप्ताजायन्त सोदराः ।
लुब्धकस्यात्मजास्तात बलवन्तो मनस्विनः ॥ १५
पितॄनभ्यर्च्य धर्मेण प्रोक्षयित्वा च गां तदा ।
स्मृतिः प्रत्यवमर्शश्च तेषां जात्यन्तरेऽभवत् ॥ १६
जाता व्याधा दशार्णेषु सप्त धर्मविचक्षणाः ।
स्वधर्मनिरताः सर्वे लोभानृतविवर्जिताः ॥ १७
तावन्मात्रं प्रकुर्वन्ति यावता प्राणधारणम् ।
शेषं धर्मपराः कालमनुध्यान्ति स्वकर्म तत् ॥ १८
नामधेयानि चाप्येषामिमान्यासन्नराधिप ।
निर्वैरो निर्वृतः क्षान्तो निर्मन्युः कृतिरेव च ।
वैघसो मातृवर्ती च व्याधाः परमधार्मिकाः ॥ १९
तैरेवमुषितैस्तात हिंसाधर्मपरैर्वने ।
माता च पूजिता वृद्धा पिता च परितोषितः ॥ २०
यदा माता पिता चैव संयुक्तौ कालधर्मणा ।
तदा धनूंषि ते त्यक्त्वा वने प्राणानवासृजन् ॥ २१ C 1208 B 1 21 23 P 1 21 23

उपायुञ्जत, T3 4 उपयुज्यन्त, G3 5 °युञ्जन्ति, M3 उपायुज्यत (for उपयुञ्जन्त)

13 T2 om up to उपयुज्य (cf v l 11) — a) K2 (marg) 3 Ñ3 (marg) V1 3 D3 6 उपभुज्य, K4 Dn2 Ds1 °युञ्ज्य, D4 °भुञ्ज्य, T1 G4 M1–3 °युक्तां, G1 °युक्ष्, G2 3 5 M4 °युक्त्वा (for °युज्य) T2 4 G1 ता, M3 ते (for गां) — b) K4 D1 3 G1 निवेदयन् (for न्य°) — c) D6 शार्दूळेन — d) M1–3 वत्स सं- (for वत्सोऽयं) K2 3 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–5 T2–4 G1 वत्सोऽय प्रति(V3 परि)गृह्यताम् — e) D6 आर्जवेन (for °वात्स) K1 च (for तु) Ś1 K1 4 V2 Dn D5 T3 तं वत्सं (by transp) T1 2 G1 M4 आर्जवेन तु (T2 च) तत्सर्वं — f) D6 T1 2 G1 3 5 M4 स (for वै)

14 a) D1 च (for तु) K4 मिथ्योपचर्याचरिते, Ds1 °र्यया तं तु, T3 4 सर्वे ते वञ्चयित्वा तं (T4 तु) — c) D3 T1 2 G1 -युञ्जन्त, D5 -युज्येत (for -युज्यन्त) — d) K2 क्षयात् (for क्षये).

15 a) D1 हिंस्रतमा, T3 क्रूरतया (for हिंस्र°) Ś1 K1 3 4 Dn ते वै क्रूरतमा (K4 Dn °या) हिंस्रा — b) Ś1 K1 2 4 D2–4 M1–3 गुरोस्तथा; K3 Ñ1 2 B Dn Ds D1 5 T3 G2 4 गुरौ तथा, Ñ3 V1 T2 4 G1 M4 गुरौ तदा, V2 गुरौ सदा (for गुरोस्तदा) T1 G3 5 अन्यायत्वाद्गुरौ तथा (G5 °दा) — c) Ñ2 D1 T2 3 G1 उग्र- (for उग्रा) D4 हिंस्र- (for हिंसा-) G3 5 उग्राश्च हिंस्राश्चोराश्च, M4 उग्रा हिस्राश्च रौद्राश्च — d) K3 Dn [अ]सृज्यन्त (for [अ]जायन्त) — M3 om 15e–17d — e) T1 2 G2 3 5 M4 ते लुब्धस्य (for लुब्धकस्य) — f) K2 Ñ V B2 (marg as in text) 3 Ds D1–5 T3 4 मनीषिणः (for मनस्विनः).

16 M3 om 16 (cf v l 15) — a) T1 M2 अर्च्य च (for अभ्यर्च्य) — b) V2 B2 3 Ds1 (*sup lin* as in text) s2 तत, D2 6 T2 G1 M4 तथा (for तदा) — c) K1 (marg as in text) D4 प्रत्यवसर्गश्च, Ñ V B Ds D1 5 G2 4 °मर्षश्च (for °मर्शश्च) T4 स्मृतिप्रत्यवमर्शाच्च

17 b) K3 जन्म- (for धर्म-) M4 -विचारणा (for -विचक्षणा) — c) S1 K3 4 Dn D5 T1 G4 स्वकर्म- (for स्वधर्म) D6 सहिता (for निरता)

18 a) D6 G2 प्रवर्तन्ति, T1 2 G1 3 5 M4 प्रवर्तन्ते (for प्रकुर्वन्ति) — b) K1 -धारणा K2 वायुना प्राणधारिण. — c) K2 Ñ V B1 2 Dn Ds D1 3–5 T3 4 M4 ध्यानपरा; D2 ध्यानरता. (for धर्मपरा) — d) K1 3 Ñ2 V B1 2 Dn D1–5 G2 ध्यायन्ति, K2 Ñ1 3 T4 M1 3 -ध्यान्ति स्म (for -ध्यान्ति स्व-) Ś1 Ds1 -कर्मत, Ds2 -कर्मभि (for कर्म तत्) K4 अनुध्यायन्ति कर्मत

19 b) K3 एतानि (for इमानि) K2 Ñ V B Ds1 D1 2 4 5 T3 4 विशा पते (for नराधिप) D3 अन्यान्यासन्विशा पते — c) K1 3 Ñ1 V2 3 B2 3 Dn1 Ds D2 4 6 T1–3 G M1–3 निर्वृति (for °त) D3 शान्तो (for क्षान्तो) K4 Ñ2 B1 Dn2 D5 निर्वैरो निर्वृतिः शान्तो (K4 क्षान्तिर्) — d) K4 नि कर्म-, Ñ3 विमन्यु (for निर्मन्यु.) M2 क्षान्तिर् (for कृतिर्) — e) Ñ2 B1 D1 2 विघसो (for वै°) K2 मनवर्ती (for मातृ°) T3 4 विघसोऽमात्यवर्ती च

20 a) K4 सुखितैस्, D4 अखिलैस्, G3 उषितास् (for उषितैस्) — b) Ś1 B1 D6 T1 2 G M4 -रतैर्वने, K1. 3. 4 -पराङ्मुखै, K2 -रतैस्तदा, Ñ V B2 3 Dn Ds D1–5 T3 4 -रतै सदा (for -परैर्वने) — c) D5 [अ]नु- (for च)

21 a) D2 तेषां (for यदा) — b) D3 प्रयुक्तौ (for सं°) T4 -कर्मणि (for धर्मणा). — c) D6 T1 2 G M1. 4 न्यस्य

शुभेन कर्मणा तेन जाता जातिस्मरा मृगाः ।
त्रासोद्वेगेन संविग्ना रम्ये कालंजरे गिरौ ॥ २२
उन्मुखो नित्यवित्रस्तः स्तब्धकर्णो विलोचनः ।
पण्डितो घस्मरो नादी नामभिस्तेऽभवन्मृगाः ॥ २३
तमेवार्थमनुध्यान्तो जातिस्मरणसंभवम् ।
आसन्वनेचराः क्षान्ता निर्द्वंद्वा निष्परिग्रहाः ॥ २४
ते सर्वे शुभकर्माणः सधर्माणो वनेचराः ।
मरुं साध्य जहुः प्राणाल्लँब्धाहारास्तपस्विनः ॥ २५
तेषां मरुं साधयतां पदस्थानानि भारत ।
तथैवाद्यापि दृश्यन्ते गिरौ कालंजरेऽच्युत ॥ २६
कर्मणा तेन ते तात शुभेनाशुभवर्जिताः ।
शुभाच्छुभतरां योनिं चक्रवाकत्वमागताः ॥ २७
शुभे देशे सरिद्वीपे सप्तैवासञ्जलौकसः ।
त्यक्त्वा सहचरीधर्मं मुनयो धर्मचारिणः ॥ २८

(for त्यक्त्वा) — ^{d}) T_4 M_{1-3} सर्वे (for वने)

22 ^{a}) D_2 तेऽथ (for तेन) — ^{b}) T_3 नृप (for मृगा) — ^{c}) $K_{2\ 3}$ V_1 Ds D_1 T_2 G_1 त्रासमुत्पाद्य संविग्ना , Ñ $V_{2\ 3}$ B Dn $D_{2\ 4-6}$ T_1 $G_{2\ 4\ 5}$ M_{1-3} त्रासा(M_3 श्रान्ता)नुत्पाद्य सं° , T_3 मृगभूता वने तस्मिन् , G_3 आसन्नु यज्ञसंविग्ना , M_4 ते सर्वे तु महाभागा . — ^{d}) $K_{2\ 4}$ Ds D_1 कालजिरे , K_3 D_4 कालिजिरे , D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{2\ 4\ 5}$ कालाजने , T_4 कालंजके , G_1 काळाजरे , G_3 M_4 कालंजने ; M_{1-3} काळजरे (for काल°)

23 ^{a}) M_3 तुपुवो (for उन्मुखो) $Ś_1$ K_2 G_1 विस्त्रस्त , D_4 -चिन्त्यश्च , T_1 $G_{3\ 5}$ विस्रब्ध (for -वित्रस्त) — ^{b}) D_3 विरोचन. (for विलो°) — T_3 om 23^{cd} — ^{c}) V_2 T_4 पिण्डितो (for पण्डितो) K_3 Ds_1 सुस्वरो (for घस्मरो) D_6 G_{2-4} M नन्दी (for नादी) $Ś_1$ पिण्डितश्च स्मरो नादी , D_3 पिण्डितो घस्मरो दीनो , T_2 $G_{1\ 5}$ पण्डितो नस्मरो नन्दी — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_1$ B_1 Dn $D_{5\ 6}$ $T_{1\ 4}$ G_{2-5} नामतस् (for °भिस्) $Ñ_3$ V_1 तु (for ते) M_{1-3} नामभि कर्मभिस्तथा

24 ^{a}) K_4 अनुध्यायन्तो (hypermetric), D_2 T_2 अनुध्यात्वा , T_1 G_{3-5} अभिध्यात्वा (for अनुध्यान्तो) — ^{c}) $Ñ_1$ D_4 T_3 $G_{2\ 4}$ वनचरा (for वने°) $Ś_1$ शान्ता , K_2 $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1-3\ 5}$ T_2 G_1 दान्ता , $Ñ_1$ damaged (for क्षान्ता).

25 ^{b}) $K_{1.\ 3\ 4}$ T_4 सद्धर्माणो , B_3 $D_{2\ 3}$ सुध° , M_{1-3} स्वधर्मेण (for सधर्माणो) — After 25^{ab}, $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ $D_{1\ 4}$ read 31–33 ; $Ś_1$ repeating 31^{b}–32^{d} and 33^{cd}, $K_{1\ 3}$ repeating 33, K_4 $D_{1\ 4}$ repeating 31–33 in their proper places While $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn D_6 T_2 G_4 read 33^{cd} after 25^{ab}, repeating it in its proper place D_5 (marg) ins 300* after 25^{ab} — ^{c}) $Ś_1$ मेरुसाध्या (for मरु साध्य) K_2 Ñ V (V_3 damaged) B Ds D_{1-6} S जहु प्राणान्मरुं साध्य(D_4 T_2 °रुत्साध्या , G_1 °रुत्साध्यां) -❀ Cn · मरुर्निर्जलो देश· । त साध्य साधयित्वा । जलत्यागव्रतेनेत्यर्थ । गिरिशृङ्गान्निपत्येत्यन्ये । ❀ — ^{d}) $K_{2\ 3}$ $Ñ_{1\ 3}$ V_2 B Dn_2 Ds $D_{1\ 2.\ 5\ 6}$ $T_{1\ 3}$ G_{2-4} M_3 लब्धाहारास् ; D_3 त्यक्ता° (for लब्धा°)

26 ^{a}) T_4 मरुं साधयता तेषां — ^{b}) $D_{4\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 पाद- (for पद) — ^{c}) V_2 वर्तन्ते (for दृश्यन्ते) — ^{d}) Ds_1 कायंकुरे , D_4 कालिंजिरे , D_6 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 काळांजने ; T_3 कालंजले (for कालंजरे) S_1 K_1 Dn M_2 (*inf lin*) नृप (for ऽच्युत) K_2 $Ñ_3$ मृगा कालंजिरे गिरौ ($Ñ_3$ °जरेऽच्युता·); K_3 गिरौ कलिजरे नृप , K_4 D_3 गिरौ कालंजि(D_3 °ज)रे नृप; D_1 रम्ये कालंजिरे नृप , $G_{2\ 4}$ गिरौ कालाञ्जने तदा (G_4 नृप).

27 B_1 repeats 27 after 29 — ^{a}) B_1 (second time) एतेन कर्मणा तात , D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M तेन ते कर्मणा तात — ^{b}) D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ शुद्धेन (for शुभेन) M_3 -वर्त्मना (for वर्जिता.) D_4 शुभाशुभविवर्जिता — ^{c}) $Ś_1$ शुभतरीं (for °रां) T_5 शुभाच्छुद्धतरा भूत्वा

28 ^{a}) T_1 G_4 तले (for देशे) K_3 Ñ V B Dn Ds D_{3-6} $T_{1\ 3\ 4}$ G_4 शरद्वीपे (for सरिद्वीपे) M_3 शुभद्वीपे सरिद्देशे — ^{b}) K_3 Dn सप्तासन्वै , $T_{3\ 4}$ सर्वे चासञ् (for सप्तैवासञ्) — K_4 om 28^{cd} — ^{c}) $Ñ_1$ सहचरं (for °री-). — ^{d}) G_2 corrupt. K_3 सतत (for मुनयो) D_3 reads from धर्म up to गुणोत्तराम् (in line 10 of 300*) on marg. K_{1-3} $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{1\ 3}$ (before corr) $_{4\ 5}$ $T_{3.\ 4}$ G_5 ब्रह्म- (for धर्म-) — $Ś_1$ $K_{3\ 4}$ Dn Ds_2 $D_{1\ 2\ 3}$ (marg). $_4$ ins after 28 K_1 after 29 D_5 (marg) after 25^{ab}

300* नि स्पृहो निर्मम· क्षान्तो निर्द्वंद्वो निष्परिग्रह ।
निर्वृत्तिर्निभृतश्चैव शकुना नामत स्मृता: ॥
ते ब्रह्मचारिण सर्वे शकुना धर्मचारिण· ।
निराहारा जहु प्राणांस्तपोयुक्ता सरित्तटे ॥
अथ ते सोदरा जाता हंसा मानसचारिण ।
जातिस्मरा· सुसंबद्धा सप्तैव ब्रह्मचारिण ॥
विप्रयोनौ यतो मोहान्मिथ्योपचरितो गुरु. ।
तिर्यग्योनौ ततो जाता संसारे परिबभ्रमु: ॥
यदा तु पितृकार्यार्थं· कृत. स्वार्थं व्यवस्थितै ।
ततो ज्ञानं च जातिं च ते हि प्रापुर्गुणोत्तरम् ॥

[$Ś_1$ om lines 1–4 K_1 om lines 1–2 — (L. 1) K_4

सुमना मुनिः सुवाक्शुद्धः पञ्चमश्छिद्रदर्शनः ।
सुनेत्रश्च स्वतन्त्रश्च शकुना नामतः स्मृताः ॥ २९
पञ्चमः पाञ्चिकस्तत्र सप्तजातिष्वजायत ।
षष्ठस्तु कण्डरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्तु सप्तमः ॥ ३०

तेषां तु तपसा तेन सप्तजातिकृतेन वै ।
योगस्य चाभिनिर्वृत्त्या प्रतिभानाच्च शोभनात् ॥ ३१
पूर्वजातिषु यद्ब्रह्म श्रुतं गुरुकुलेषु वै ।
तथैव तत्स्थितं ब्रह्म संसारेष्वपि वर्तताम् ॥ ३२ C 1220 B 1 21 39 P 1 21 39

क्षान्तिर् (for क्षान्तो) — (L 2) K3 निवृत्तिर्, D1 निर्वृतिर् (for °त्तिर्) K4 नि सृतिग्, D2 4 निर्भृतिश्, D3 निर्भृतश् (for निभृतश्) Ds2 निवृत्तिर्निर्वृतिश्चैव (for ^{a}) D1 शकुन्ता (for °ना) D2 नामभि (for °त) D3 शुभा (for स्मृता) — K1 transp lines 3–8 and 9–10 K3 reads lines 3^a–st 29^d twice — (L 3) D5 ब्रह्मवादिन (for °चारिण) K1 4 ते तत्र पक्षिण सर्वे (for ^{a}) D1 2 4 5 शकुना योगगामिण (for ^{b}). — (L 5) K3 (both times) 4 Dn D3 न्मे, Ds2 D2 5 तथा (for अथ) — (L 6) Ś1 Ds2 सुमवन्वा , Dn °बुद्धा , D1 4 °वृद्धा , Bom and Poona eds °युक्ता (for °बद्धा) Ś1 वे , Ds2 [ए]ते (for [ए]व) K1 4 सप्तैव ब्रह्मवादिन (for ^{b}) — (L 7) D4 ब्रह्म- (for विप्र-) Ś1 यथा , K1 4 Ds2 D4 5 यदा , D1 तदा (for यतो) Ś1 गुरो , D1 4 गुरौ (for गुरु) — (L 8) K4 D1 4 5 तदा (for ततो) Ś1 K1 तै(K1 ति)र्मर्योना(K1 °न्य)स्तदा जाता (for ^{a}) — (L 9) Dn D3 यतम् , D4 यथा (for यदा) K3 (second time) ते (for तु) Ś1 कार्यं तै , K3 (both times) -वाक्यार्थे , Dn D3 -वाक्यार्थं , D4 -कार्याणि (for °र्थं) Ś1 D4 कृत (for कृत) D1 स्वार्थं- — (L 10) Ś1 K1 Ds2 D4 5 तदा (for ततो) K1 3 (both times) Dn D3 जाति (for ज्ञान) K1 3 (both times) Dn ज्ञान , D1 4 जातीश् (for जाति) Ś1 K1 D1 4 क्रमात् (for ते हि) D1 प्राप्त (for प्रापुर्) K3 (both times) गुणोत्तमाम् , K4 Ds2 D4 °राम्]

29 For the repetition in K3, cf v 1 28 D5 om 29 — ^{a}) Hypermetric D6 T2 G1–3 5 च (for मुनि.) B3 सिद्धः , M1– बुद्ध· (for शुद्ध) Ś1 B1 सुमना मुनि वाक्शुद्ध , K1 2 3 (both times) 4 Ñ2 3 V1 3 Dn Ds2 D1 2 4 T3 4 M4 °ना· शुचिवाक्शु(K1 V3 °क्कु)द्धः , Ñ1 °ना: सुमतिः शुद्धः , T1 G4 महामुनि सुवाक्शुद्ध — ^{b}) Ñ2 damaged , B1 corrupt D1 पवनश् (for पञ्चमश्) D6 T2 G1 M3 4 चित्र- (for छिद्र-) D3 विशुद्ध· क्षुद्रदर्शन , G4 पश्चिमश्चित्रदर्शन — ^{c}) Ś1 K2 V1 (*sup lin* as in text) D3 T2 G1 5 सुतन्त्रश् , G3 सुवक्त्रश् (for स्वतन्त्रश्) — ^{d}) T1 नाम ते ; T3 4 नामभि (for °त·) — After 29, B1 repeats 27, Ś1 reads 33^a and K1 ins 300*

30 Ś1 K1 om 30 K2 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D6 repeat and K3 reads 30 after 18 23 — ^{a}) B1 (second time) स्वसृम. (for पञ्चम) K2 V1 (first time) 2 (both times). 3 (first time) B1 2 (both both times) 3 Dn (both times) Ds (first time) D6 (second time) पाञ्चिकस् , D2 पाञ्चकिस् , D3 (first time) T1 2 G M2 (*inf lin*) पण्डितस् , T4 पञ्चकस् , M1–3 चित्र° (for पञ्चि°) K3 D3 5 पञ्चाल पञ्चम(D5 °क)स्तत्र , Ds (both second time) स्वसृम पाञ्चिकश्चाभूत् , T3 चतुर्थं पङ्कजस्तत्र , M4 पञ्चम पण्डितस्तात — ^{b}) K2 3 Ñ2 3 V (all, [except K3] second time) B1 (both times) 2 (second time) D6 (both times) T1 2 G M भारत (for [अ]जायत) — ^{c}) Ñ3 V1 B1 (all first time) च (for तु) K4 कण्डीरको , T3 पुण्डरीको (for क°) D3 तु , T1 G1 3 5 ऽथ (for ऽभूद्) D6 (first time) षष्ठस्तु पुण्डरीकोऽथ ; D6 (second time) °स्तु कण्डकस्तत्र ; T2 °स्तु कन्धरीकोऽथ , M4 गुप्तस्तु काण्डरीकोऽथ .

31 For the sequence and the repetition in Ś1 K1. 3 4 D1 4, cf v 1 25 — ^{a}) K3 मनसा (for तपसा) Ñ1 T1 G5 [अ]नेन (for तेन) — ^{b}) Ś1 (first time) K3 4 D1 4 (last three first time) बहुजाति- , Ś1 (second time) पूर्वजाति- , K2 प्रजापति- (for सप्तजाति) D3 हि (for वै) — ^{c}) K2 3 4 (both times) Ñ1 2 V2 B1 3 D2–4 (second time) 5 T3 4 G4 M4 चापि , V3 T2 G1 3 5 चैव , D4 (first time) चाति- , T1 G2 [ए]व च , M1–3 [अ]प्यति- (for चाभि-) D6 योगाख्ययैव निर्वृत्त्या — ^{d}) K4 (first time) प्रतिज्ञानाच् , Ds1 प्रज्ञाभा° , D1 (second time) 4 (first time) प्रतिध्या° , D3 प्रतिकाराच् , D6 T1 2 G1 4 5 प्रणिधानाच् (for प्रतिभा°)

32 For the sequence and the repetition in Ś1 K1 3 4 D1 4, cf v 1 25 — ^{a}) D1 (first time) तद् (for यद्) Ñ2 D3 ब्रह्मज् (for ब्रह्म) — ^{b}) Ś1 (first time) शुभ- (for गुरु) D1 (first time) -कुलेषु यत् , T4 -गृहेषु वै , G4 -कृपागतम् , M1–3 -कुले पुरा (for -कुलेषु वै) — B1 om 32^{cd} — ^{c}) Ś1 (second time) स्थिरं (for स्थित) Ñ1 Ds G5 M1 2 विद्धि , B3 बुद्धि (for ब्रह्म) Ś1 K4 D1 4 (all first time) तथैवावस्थितं तद्धि (Ś1 बुद्धौ); K2 4 (second time) Ñ2 3 V B2 (marg) Dn D1 (both times) 2 5 6 T1–3 G1 2 4 M4 °वाव(T1 G4 °व च) स्थिता बुद्धि· , D3 °वावस्थितं विद्धि , D4 (second time) °व च स्थिरा बुद्धि· , T4 °वावसिता बुद्धि , G3 M3 °व तत्स्थितिं (M3 °द्धि तं) विद्धि — ^{d}) Ś1 (second time) G3. 5 M4 [अ]भि- (for [अ]पि) D6 T2 G1. 2 वर्तिनाम् (for वर्तताम्).

ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विहंगाः कामचारिणः ।
योगधर्ममनुध्यान्तो विहरन्ति स्म तत्र ह ॥ ३३
तेषां तत्र विहंगानां चरतां सहचारिणाम् ।
नीपानामीश्वरो राजा विभ्राजः पौरवान्वयः ॥ ३४
विभ्राजमानो वपुषा प्रभावेन समन्वितः ।
श्रीमानन्तःपुरवृतो वनं तत्प्रविवेश ह ॥ ३५
स्वतन्त्रश्चक्रवाकस्तु स्पृहयामास तं नृपम् ।
दृष्ट्वायान्तं श्रियोपेतं भवेयमहमीदृशः ॥ ३६
यद्यस्ति सुकृतं किंचित्तपो वा नियमोऽपि वा ।
खिन्नो ह्यस्म्युपवासेन तपसा निष्फलेन च ॥ ३७

इति श्रीहरिवंशे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१७

मार्कण्डेय उवाच ।
ततस्तं चक्रवाकौ द्वावूचतुः सहचारिणौ ।
आवां ते सचिवौ स्यावस्तव प्रियहितैषिणौ ॥ १
तथेत्युक्त्वा च तस्यासीत्तदा योगात्मनो मतिः ।

---

33 For the sequence and the repetition in Ś1 K1. 3 4 D1 4, cf v 1 25 —[a]) K1 4 D1 4 (all first time) D6 T1 2 G2 4 5 M -वादिन. (for -चारिण) —[b]) Ñ2 V3 B2 D2 4 (second time) T3 4 विहगा. K2 D6 T1 2 G M4 ब्रह्म- (for काम-) K1 3 4 D1 4 (all first time) मृगा हि ब्रह्मचारिण·, K3 (second time) Ñ1 B Dn Ds1 (marg as in text) s2 विहं(Ñ1 °ह)गा ब्रह्मवादिन·, M1–3 विहगा ब्रह्मचारिण. — Ñ2 V2 3 B1 2 Dn D6 T2 G4 read 33^{cd} for the first time after 25^{ab} —[c]) Ś1 K1 3 4 Dn T2 G4 (all first time) अनुप्राप्ता, K4 (second time) अनुध्यायन्तो (hypermetric); V3 (first time) अनुप्राप्य, T4 G2 °ध्याता (for °ध्यान्तो) —[d]) K1 (first time) विहरन्त, D6 T2 (second time) G1 3 5 M3 4 विचरन्ति (for विह°) Ś1 (first time) स्म तत्र वै, V2 (first time) स्म भारत; T3 यथा विधि, T4 स्म तत्र हि (for स्म तत्र ह) — After 33, T3 ins

301* मानसं तु सरः प्राप्य हंसा भूत्वा जलौकसः ।

34 [b]) Ś1 D6 ब्रह्म-, K3 T2 G M3 4 धर्म- (for सह-) K1 चरतां ब्रह्मवादिनाम् —[d]) D6 वैराजः, M4 विभ्राजन् (for °ज·).

35 [b]) D2 प्रभावेण —[c]) Ś1 K2 (marg as in text) -परिवृतो; M4 -पुरगतो (for °वृतो) —[d]) K2 सं-, M3 तु (for तत्)

36 Ś1 om 36^{a} —[a]) B1 च (for तु) K3 Dn D1 विहंगम. स्वतन्त्रश्च (D1 °न्त्रोऽथ); D2 स्वतन्त्रश्च विहगस्तु —[c]) D3 दृष्टा यातं, M1–3 दृष्टा च तं (for दृष्ट्वायान्तं) V3 श्रियोत्पन्नं; T3 तदा राजा (for श्रियोपेतं).

37 [b]) T3 तपसा वा महत्फलम् —[c]) K2 ह्यद्य, V2 D4 5 T1 3. 4 G4 ऽस्मि हि (by transp.); T2 G1. 3. 5 ऽस्मीति, G2 ऽहम् M1–3 किं खिन्नोऽस्म्युपवासेन —[d]) Ñ2 3 V G3 नियमेन, D3 निश्चलेन (for निष्फलेन) D4 वै (for च) — After 37, T1 2 4 G1 3 5 ins

302* नृपत्वमहमिच्छामि यदि मे सुकृतं भवेत् ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 Ñ3 V1 3 B Dn Ds1 D1 2 4 6. — *Adhy name* Ś1 K2 4 Ñ2 3 V B Ds D1–5 M1–3 पितृकल्प.; T2 G1 3 सप्तव्याधा(G3 °धोपा)ख्यानम्, G2 5 व्याधाख्यानम् — *Adhy. no* (figures, words or both) K1 17, K3 Ñ3 V1 D3 4 20, V2 3 B1 2 Ds2 21, D1 T1 2 G M 19, D6 T3. 4 22 — *Śloka no* K1 Dn1 44, Ds2 45, D2 3 G1 40, D4 48

17

1 M4 om the ref —[a]) Ś1 V2 Ds1 तौ, D1 G3 5 M4 तु; Dn1 ते (for त) D1 चक्रहंसौ (for °वाकौ) —[b]) M3 सहचारिणम् —[c]) M4 च (for ते) Ñ1 D3 स्यातां, Ñ2 Ds T3 G2 4 स्याव (for स्यावस्) —[d]) D6 T1 2 G M4 हिते रतौ (for हितैषिणौ)

2 [a]) K2 4 Ñ2 3 Ds1 D1–3. 6 T1 2 G1. 3 5 M1. 2 तु (for च) —[b]) T2 G1 तथा, M4 ततो (for तदा). K1 योगात्मका, K3 Ñ2 V2 3 B Ds D1 3–6 T3 4 °त्मिका (for °त्मनो) T1 G2 4 M4 गतिः; M2 (*inf lin* as in text) मन. (for मति) K2. 4 Ñ3 V1 Dn D2 तदा योगात्मिका गति —[d]) T2 G1 सुव्यक्तं, G3 सुमनाः (for सुवाक्तं) K1 सुवाक्चैनमुवाच ह, K2 Ñ2 3 V1 2 B1 2 D2 5 T3. 4 G2 °क्चेदमभाषत, K3 शुचिवाक्चैनमुवाच ह (hypermetric), K4 D1 शुचिवाक्चेदमभाषत (hypermetric), Ñ1 Ds2

एवं ते समयं चक्रुः सुवाक्तं प्रत्यभाषत ॥ २
यस्मात्कामप्रधानस्त्वं योगधर्ममपास्य वै ।
अवरं वरं प्रार्थयसे तस्माद्वाक्यं निबोध मे ॥ ३
राजा त्वं भविता तात काम्पिल्ये नगरोत्तमे ।
भविष्यतः सखायौ च द्वाविमौ सचिवौ तव ॥ ४
शप्त्वा तानभिभाष्याथ चत्वारश्चक्रुरण्डजाः ।
तांस्त्रीनभीप्सतो राज्यं व्यभिचारप्रधर्षितान् ॥ ५
शप्ताः खगास्त्रयस्ते तु योगभ्रष्टा विचेतसः ।
तानयाचन्त चतुरस्त्रयस्ते सहचारिणः ॥ ६
तेषां प्रसादं चक्रुस्ते अथैतान्सुमनाब्रवीत् ।
सर्वेषामेव वचनात्प्रसादानुगतं तदा ॥ ७
अन्तवान्भविता शापो युष्माकं नात्र संशयः ।
इतश्च्युताश्च मानुष्यं प्राप्य योगमवाप्स्यथ ॥ ८
सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च स्वतन्त्रोऽयं भविष्यति ।
पितृप्रसादो ह्यस्माभिरस्य प्राप्तः कृतेन वै ॥ ९
गां प्रोक्षयित्वा धर्मेण पितृभ्य उपकल्पताम् ।
अस्माकं ज्ञानसंयोगः सर्वेषां योगसाधनः ॥ १०
इदं च वाक्यसंदर्भश्लोकमेकमुदाहृतम् ।
पुरुषान्तरितं श्रुत्वा ततो योगमवाप्स्यथ ॥ ११

इति श्रीहरिवंशे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

C 1236
B I 22 II
P I 22 II

सुवाक्तं त्वभ्य°, V3 D3 (before corr) सुवाक्चेदमुवाच ह, Dn D3 (after corr) शुचिवाक्तमुवाच ह, Ds1 सुवाक्यत्वमभाषत (sic), D4 सुवागिदमभाषत, M3 सुवाक्यस्त्वभ्यभाषत

3 [a]) B1 तस्मात् (for य°) —[b]) K3 4 Ñ2 3 V3 B1 2 D2 4–6 T1 2 G1 3–5 M1–3 अवाप्य, T4 समाप्य (for अपास्य) M2 च (for वै) M4 योगाद्धर्ममवाप्य वै —[c]) Hypermetric Ś1 B3 D1 4 अन्य वरं, V3 damaged, Dn1 D3 एवं वरं ; D2 वरं वरं, D6 T2 G1 2 M1–3 अपरं वरं, T1 G4 M4 यथापरं (for अवरं वरं) T3 अपरं प्रार्थयस्येतत्

4 [b]) Ñ1 कम्पिल्य-, D6 G2 3 5 काम्बिल्ये (for काम्पिल्ये) Ś1 K1 3 Dn G4 काम्पि(G4 °म्बि)ल्ये नात्र संशय —[c]) K4 V3 B2 D1–3 T2 G1–4 M3 4 भविष्येते, T1 भवन्त्येतौ (sic) (for भविष्यत) Ś1 V2 सहायौ (for सखायौ) T3 4 G5 M1 2 भविष्येते सखायौ द्वौ (M1 2 तौ) —[d]) T3 4 इमौ च (for द्वाविमौ) G1 तदा (for तव)

5 [a]) V2 च अभि-, D6 तावभि- (for तानभि-) Ś1 V3 B1 D5 T2 G1 5 -भाष्यांस्ताञ्, M3 -भाष्यान्ये (for -भाष्याथ) K3 B3 Dn2 Ds D4 T1 3 G2–4 M1 2 शप्त्वा चान(T3 च ना)-भिभाष्यांस्ताञ् (Dn2 °ष्यांस्ते), Ñ1 तत सनभिभाष्यांश्च (sic), D2 स शप्तानभिभाष्याथ, M4 शप्त्वामनाभिभाषिष्यं (sic) —[b]) V1 D6 T2 G1 M चेरुर्, G3 ते पुरा (for चक्रुर्) —[c]) Ñ2 तान् (for त्रीन्) D4 राज्ये (for राज्यं) —[d]) Ds2 प्रधर्षितात्, T3 4 प्रदर्शनात्, M3 प्रधर्षिता (for °तान्)

6 [a]) K1. 2 (marg. as in text) 3 Dn खगास्ततस्, T4 M1 2 त्रयः खगास् (by transp). —[c]) D2 M1 2 प्रायाचन्त, D5 T1 G4 प्रयातांश्च, G3 प्रयाचंश्च, G5 प्रयातश्च (for अयाचन्त) T2 G1 तत प्रयाताश्चतुरस् —[d]) K2 त्रयश्च सहधार्मिका

7 [a]) Ś1 K1 3 Dn T3 G2 4 ते चक्रुर् (by transp) —[b]) Ś1 अथैनं, K2 ऽप्येनान्, K4 [ऽ]प्येतांश्च, B3 D1 6 G5 तथैतान्, T4 अथैनान् (for °तान्) K1 जगौ (for [अ]ब्रवीत्) —[d]) K3 V3 Dn वच. (for तदा) S1 D1 T3 4 प्रसादानुमतं (T3 4 °ते) तदा, K2 अथ वानुगतस्तदा, Ñ1 3 V1 B3 Ds G4 प्रसादादुत्तमात्तथा (G4 °दा), B1 2 °दसुमुखस्तदा, D6 T1 2 G1–3 5 M4 °दुत्तमं (D6 °र) तदा, M1–3 प्रकाश्य (M3 °साध्य) स्वमतं तदा

8 [a]) M3 अस्माकं (for अन्तवान्)

9 M4 om (hapl) 9–11 —[a]) G1 सर्वसत्त्वे मतज्ञश्च. —[b]) T1 G4 5 ऽसौ (for ऽयं) —[c]) T3 4 पितृप्रसादाद्युष्माभिर् —[d]) Ñ1 D4 अस्य प्राप्ति, T3 4 योगप्राप्ति- (for अस्य प्राप्त)

10 M4 om 10 (cf v l 9) —[a]) K2 (marg as in text) B1 ता, G4 ता (for गा) —[b]) K1 Ñ V B1 2 Dn Ds1 D2 6 T2 G1 4 5 कल्प्यताम्, K4 B3 D1 3 G2 3 M1 2 -कल्पिताम्, M2 (*inf lin*) कल्प्य च, M3 कल्पित (कल्पताम्) Ś1 पितृभ्यश्चोपकल्पिता, T3 पितृनभ्यर्च्य कल्पितात्, T4 पितृनभ्युपकल्प्यताम् —[d]) Ñ2 Ds2 T4 ज्ञान- (for योग-) K2 4 Ds1 D1 5 M3 -साधनम्, D6 T1 2 G °क. (for °न:) V2 सर्वेषां ज्ञानसाधनम्.

11 M4 om 11 (cf v l 9) —[a]) B1 Dn1 इमं (for इदं). K3 D4 वाक्यं (for वाक्य-). Ñ1 G2 M1 2 -संदिष्ट ; Ñ2 V3 B3 -संदर्भं (for -संदर्भ-) Ś1 K1

१८

मार्कण्डेय उवाच ।
ते योगधर्मनिरताः सप्त मानसचारिणः ।
वाय्वम्बुभक्षाः सततं शरीराण्युपशोषयन् ॥ १
राजा विभ्राजमानस्तु वपुषा तद्वनं तदा ।
चचारान्तःपुरवृतो नन्दनं मघवानिव ॥ २
स तानबुध्यत्खचरान्योगधर्मात्मकान्बुधः ।
निर्वेदाच्च तमेवार्थमनुध्यात्वा पुरं ययौ ॥ ३
अणुहो नाम तस्यासीत्पुत्रः परमधार्मिकः ।
अणुधर्मरतिर्नित्यमणुहोऽध्यगमत्पदम् ॥ ४
प्रादात्कन्यां शुकस्तस्मै कृत्वीं पूजितलक्षणाम् ।
सत्त्वशीलगुणोपेतां योगधर्मरतां सदा ॥ ५
सा ह्युद्दिष्टा पुरा भीष्म पितृकन्या मनीषिणा ।
सनत्कुमारेण तदा संनिधौ मम शोभना ॥ ६
सत्यधर्मभृतां श्रेष्ठा दुर्विज्ञेयाकृतात्मभिः ।
योगा च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।
यथा ते कथितं पूर्वं पितृसर्गेषु वै मया ॥ ७

इदं च वाक्य संरब्धा, Ñ3 V1 2 B? Dn2 Ds D3 T3 G4 इम च वाक्यसंदर्भं (T3 G4 °दिष्टं), D1 6 T1 2 4 G1 3 5 इदं (T1 °मं) च वाक्य संदिष्टं (D1 °दर्भं), D2 इदं च सहसंदर्भं, M3 इमं च भक्त्या संदिग्धं — [b]) K2 4 D1 4 एतद्, D3 T4 एवम् (for एकम्) — [c]) K Ñ1 3 V B1 2 Ds D1–3 5 T4 पुरुषान्तर्हितं श्रुत्वा — [d]) D3 महा (for ततो)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ3 V1 3 B2 3 Ds D1 2 4 6 — *Adhy name* N (except D6) M1–3 पितृकल्प., T2 G1. 3 5 चक्रवाकचरितम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 18, K3 Ñ3 V1 D3 4 21, V2 3 B1 2 Dn Ds2 22, D1 T1 2 G M 20, D2 19, D6 T3 4 23 — *Śloka no* K1 Dn1 Ds2 D3 4 11

18

1 K2 om the ref Ś1 मार्कण्डेय — [a]) G5 धर्मयोग- (for योगधर्म-). — After 1[ab], K4 Bom and Poona eds ins

303* पद्मगर्भोऽरविन्दाक्ष क्षीरगर्भ. सुलोचन· ।
ऊरुबिन्दु सुबिन्दुश्च हैमगर्भस्तु सप्तम· ॥
[K4 om line 1]

While Dn2 ins after 1[ab]·

304* हंसा जाता महात्मानो मानसेषु सरःसु च ॥
सुमनाः सुवाक्सुशुद्धश्च तत्त्वदर्शी च तत्त्ववित् ।
सुनेत्रश्च सुहोत्रश्च द्विजा नामभिरेव च ॥
ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विहगा कामचारिणः ।

— [c]) Ś1 वाय्वम्बुफलभक्षाश्च — [d]) T1 [अ]वशोषयन्, M1–3 [अ]भ्य° (for [उ]प°)

2 [b]) Ñ3 (marg. as in text) D3 तथा, T1 सदा (for तदा). — [d]) D6 नन्दने (for °नं).

3 [a]) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 G4 अपश्यत, D6 M1 2 बुध्वा तु (for अबुध्यत्) V2 खेचरान् K4 स तानपश्यत वरान् — [b]) V2 -धर्मार्थिकान्, D5 °त्मको (for °त्मकान्) K1 3 Dn नृप, B3 D3 G4 नृप (for बुध) — [c]) D1 (before corr) विजानन्त (for निर्वेदाच्च) — [d]) Ś1 अनुध्याय, K1 3 V2 3 B Dn Ds D5 T3 G4 °ध्यायन्; K2 एव ध्यात्वा (for अनुध्यात्वा) D2 6 T1 2 G1–3 5 M4 अनुध्यायन्गृहं य(D2 °न्पुरं य-, M4 °न्गृहान्य)यु

4 [a]) K2 अणुको (for °हो) Ñ3 (marg) V1 तत्र (for तस्य) — [c]) K4 B1 Dn1 D3 5 6 T1 3 4 G2 4 5 M4 अणुर्, Ñ3 अथ, V1 अर्थं, V3 सूक्ष्म- (for अणु-) K2 रतं (for -रतिर्) — [d]) K Ñ1 V3 Dn D1–4 मनसा (Ñ1 D3 °सो), V2 B1 2 Ds1 D5 T3, 4 G2 अणुं सो, B3 Ds2 M1–3 अणु. सो (for अणुहो) D3 6 परम् (for पदम्) Ñ2 3 V1 मानुष्ये (Ñ3 मनसा) योगतत्पर·

5 [a]) G1 तस्मिन् (for तस्मै). — [b]) K2 कृष्णां; T1 कैर्ति, T2 कार्ति, T3 कृतीं, G M3 4 कीर्तिं (for कृत्वीं) — [c]) V1 2 B Ds D6 T2 G3 5 M सर्वशील-, T1 4 G1 सत्य° (for सत्त्व°)

6 [a]) K2 G1 साप्युद्दिष्टा, Ñ2 V3 सा तूद्दिष्टा, D4 साप्युक्ता तु, D5 सोपादिष्टा, T1 साभ्युद्दिष्टा (for सा ह्युद्दिष्टा) — [b]) K1 Ñ3 V1 2 B2 Dn Ds D3 T G1 मनीषिणी, B3 मनस्विनी (for मनीषिणा)

7 [a]) D1 सत्या धर्म-, D3 सर्वसत्य-, G1 तस्य धर्म- (for सत्यधर्म-) Ś1 K1 T3 4 -रता, K2 Ñ2 B3 M4 -रतां (for -भृतां). Ñ1 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठा) — [c]) K3 योगि- (for योग-) M2 (*inf. lin* as in text) -माता (for पत्नी) — [d]) K3 Dn योगि- (for योग-) M2 पत्नी (for -माता). — [e]) T1 M1, 3 कथिता (for °तं) — [f]) Ś1 K1 3 D5 G4 कल्पेषु, Ñ2 सर्गेण (for °षु) B1 तदा (for मया).

विभ्राजस्त्वणुहं राज्ये स्थापयित्वा नरेश्वरः ।
आमन्त्र्य पौरान्प्रीतात्मा ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
प्रायात्सरस्तपश्चर्तुं यत्र ते सहचारिणः ॥ ८
स वै तत्र निराहारो वायुभक्षो महातपाः ।
त्यक्त्वा कामांस्तपस्तेपे सरसस्तस्य पार्श्वतः ॥ ९
तस्य संकल्प आसीच्च तेषामन्यतरस्य वै ।
पुत्रत्वं प्राप्य योगेन युज्येयमिति भारत ॥ १०
कृत्वाभिसंधिं तपसा महता स समन्वितः ।
महातपाः स विभ्राजो विरराजांशुमानिव ॥ ११
ततो विभ्राजितं तेन वैभ्राजमिति तद्वनम् ।
सरस्तच्च कुरुश्रेष्ठ वैभ्राजमिति शब्दितम् ॥ १२

यत्र ते शकुना राजंश्चत्वारो योगधर्मिणः ।
योगभ्रष्टास्त्रयश्चैव देहन्यासकृतोऽभवन् ॥ १३
काम्पिल्ये नगरे ते तु ब्रह्मदत्तपुरोगमाः ।
जाताः सप्त महात्मानः सर्वे विगतकल्मषाः ।
स्मृतिमन्तोऽत्र चत्वारस्त्रयस्तु परिमोहिताः ॥ १४
स्वतन्त्रस्त्वणुहाज्जज्ञे ब्रह्मदत्तो महायशाः ।
यथास्यासीत्पक्षिभावे संकल्पः पूर्वचिन्तितः ॥ १५
छिद्रदर्शी सुनेत्रश्च तथा बाभ्रव्यवत्सयोः ।
जातौ श्रोत्रियदायादौ वेदवेदाङ्गपारगौ ॥ १६
सखायौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्वजातिसहोषितौ ।
पाञ्चालः पञ्चमस्तत्र कण्डरीकस्तथापरः ॥ १७ C 1256 B I 23 20 P I 23 20

---

8 ^{a}) K$_{2}$ वैभ्राजस् (for त्रि°) — ^{b}) V$_{3}$ B$_{2}$ (marg as in text) D$_{4}$ G$_{5}$ M$_{3}$ नरेश्वरम्, Ds D$_{1}$ T$_{4}$ °र (for °र) — ^{d}) M$_{4}$ [उ]वाच (for वाच्य) — ^{e}) D$_{3}$ स वै, M$_{3}$ स तु (for सरस्)

9 ^{c}) Ś$_{1}$ Ñ$_{2}$ V$_{3}$ D$_{6}$ कामं (for कामांस्) — ^{d}) K$_{1}$ Ñ$_{2}$ पार्थिव. (for पार्श्वत)

10 ^{a}) G$_{4}$ स तस्य संकल्प आसीत् — ^{b}) K$_{1}$ $_{3}$ T$_{1}$ G$_{4}$ एकतरस्य, V$_{2}$ B$_{3}$ Dn Ds$_{2}$ M$_{3}$ अन्यतमस्य (for °तरस्य) S$_{1}$ तेषामेकस्तपस्यता (sic) — ^{d}) T$_{1}$ $_{4}$ G$_{3}$ $_{5}$ M$_{4}$ युञ्जेयम्, M$_{1-3}$ योक्ष्येऽहम् (for युज्येयम्)

11 ^{a}) K$_{2}$ (marg as in text) एतासां, M$_{3}$ तपसो (for °सा) — ^{b}) Ś$_{1}$ D$_{6}$ T$_{2}$ G$_{1}$ $_{3}$ $_{5}$ M$_{4}$ च, K$_{1}$ $_{3}$ Dn [अ]भि-, Ñ$_{3}$ V$_{1}$ सु-, B$_{1}$ [अ]ति-, G$_{2}$ [अ]पि (for स) — ^{c}) Ś$_{1}$ च, G$_{5}$ सु- (for स) K$_{2}$ Ñ V$_{1}$ $_{2}$ B$_{2}$ $_{3}$ Ds D$_{2}$ वैभ्राजो, V$_{3}$ वैराजो (for विभ्राजो) — ^{d}) D$_{5}$ स चचार (for विरराज)

12 ^{a}) M$_{2}$ विराजितं (for विभ्रा°) D$_{6}$ T$_{1}$ $_{2}$ G M$_{4}$ विभ्राजितं तेन तदा (T$_{1}$ °त नैतदन्त) — ^{b}) Ś$_{1}$ वैराजम्, D$_{1}$ विभ्राजम् (for वै°) — ^{c}) Ś$_{1}$ M$_{1}$ $_{3}$ तत्र, Ñ$_{1}$ T$_{2}$ $_{3}$ G तस्य (for तच्च) G$_{2}$ नर- (for कुरु) — ^{d}) K$_{1}$ $_{2}$ $_{4}$ Ñ V$_{1}$ $_{2}$ B$_{3}$ Dn Ds D$_{1-3}$ $_{5}$ T$_{1}$ विश्रुतम्, K$_{3}$ D$_{4}$ G$_{4}$ संज्ञि°, V$_{3}$ न श्रु°; B$_{2}$ वै श्रु° (for शब्दि°) T$_{3}$ $_{4}$ विभ्राजमिति विश्रुतम्

13 ^{a}) Ś$_{1}$ D$_{4}$ M$_{1}$ $_{2}$ तत्र; K$_{3}$ ये तु (for यत्र). — ^{c}) M$_{1}$ $_{2}$ सर्वे (for चैव) — ^{d}) G$_{4}$ योग- (for देह-) K$_{1}$ -त्यागकृतो; K$_{2}$ -न्यासवतो; Ds$_{2}$ °करा (for °कृतो) T$_{1}$ योगाभ्यासकृतोऽभवन्.

14 ^{a}) Ñ$_{1}$ कम्पिल्य-, Ñ$_{2}$ V$_{3}$ काम्पिल्य-, G$_{3}$ $_{5}$ M$_{1-3}$ काम्बिल्ये K$_{3}$ Dn ते वै, V$_{2}$ तस्मिन्, B$_{1}$ D$_{3}$ तत्र (for ते तु) — ^{c}) D$_{1}$ तत्र (for सप्त) — ^{d}) Ś$_{1}$ -किल्बिषा (for कल्मषा) — After 14^{cd}, Ñ$_{3}$ V B$_{1}$ $_{2}$ (first time) $_{3}$ Ds D$_{3}$ T$_{2}$ G$_{2}$ ins 305* — T$_{2}$ G$_{2}$ om 14^{e}–15^{d} — ^{e}) Ds ऽथ, M$_{4}$ हि (for ऽत्र)

15 T$_{2}$ G$_{2}$ om 15 (cf v l 14) — ^{b}) G$_{5}$ महातपा (for °यशा) — ^{c}) K$_{1}$ $_{3}$ Ñ$_{1}$ V$_{2}$ B Dn Ds D$_{2}$ T$_{1}$ $_{3}$ G$_{1}$ $_{3-5}$ M$_{4}$ हि (for [अ]स्य) K$_{4}$ भावेन (hypermetric), D$_{1}$ -भावे वै (hypermetric) (for -भावे) Ś$_{1}$ यथासीत्पक्षिभावेऽपि, D$_{4}$ यस्यासीत्पक्षिभावेन — ^{d}) V$_{2}$ सर्व- (for पूर्व) K$_{2}$ $_{4}$ D$_{2}$ $_{3}$ $_{5}$ $_{6}$ T$_{3}$ $_{4}$ G$_{1}$ $_{3}$ $_{5}$ -चोदित, Ñ$_{2}$ V$_{3}$ -दर्शित, Ñ$_{3}$ V$_{1}$ देशित, M$_{4}$ -संचितं (for -चिन्तित.) — K Ñ$_{1}$ $_{2}$ B$_{2}$ (second time) Dn D$_{1}$ $_{2}$ $_{4-6}$ G$_{1}$ $_{3}$ $_{5}$ M$_{4}$ ins after 15 Ñ$_{3}$ V B$_{1}$ $_{2}$ (first time) $_{3}$ Ds D$_{3}$ T$_{2}$ G$_{2}$ after 14^{cd}

305* ज्ञानध्यानतप पूता वेदवेदाङ्गपारगा ।

[B$_{1}$ -योग (for -ध्यान-) V$_{3}$ B$_{2}$ (first time) T$_{2}$ G$_{2}$ -तप पूजा-, D$_{3}$ -तपोयुक्ता (for -तप पूता)]

16 ^{a}) K$_{4}$ छिद्रदर्श, D$_{3}$ क्षुद्रदर्शी, D$_{6}$ चित्र°, T$_{1}$ G$_{1}$ $_{3}$ $_{5}$ भद्र°, G$_{2}$ चित्रदर्श (for छिद्रदर्शी) M$_{3}$ त्रि- (for सु-) V$_{2}$ तु (for च) T$_{2}$ भद्रदर्शी सुपुत्रश्च, M$_{4}$ चित्रदर्शित नेत्रश्च — ^{b}) K$_{2}$ वैभ्राज- (for बाभ्रव्य-) Ñ$_{1}$ M$_{4}$ वात्स्यकौ; V$_{2}$ D$_{3}$ $_{4}$ $_{6}$ T$_{2}$ G$_{1}$ $_{3}$ $_{5}$ वत्सकौ (for वत्सयो) G$_{4}$ तथा बाभ्रव्यपात्सुतौ (sic)

17 ^{a}) K$_{1}$ $_{3}$ V$_{2}$ $_{3}$ B Dn Ds$_{1}$ (*sup lin* as in text) T$_{3}$ G$_{2}$ $_{4}$ M$_{1-3}$ सहायौ (for सखायौ) — ^{b}) K$_{4}$ सर्व (for पूर्व-) — ^{c}) D$_{3}$ पाञ्चाल, M$_{1}$ $_{2}$ पाञ्चाल्य (for °ल). V$_{2}$

पाञ्चालो बह्वृचस्त्वासीदाचार्यत्वं चकार ह ।
द्विवेदः कण्डरीकस्तु छन्दोगोऽध्वर्युरेव च ॥ १८
सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च राजासीदणुहात्मजः ।
पाञ्चालकण्डरीकाभ्यां तस्य संविद्भूत्तदा ॥ १९
ते ग्राम्यधर्मनिरताः कामस्य वशवर्तिनः ।
पूर्वजातिकृतेनासन्धर्मकामार्थकोविदाः ॥ २०
अणुहस्तु नृपश्रेष्ठो ब्रह्मदत्तमकल्मषम् ।
अभिषिच्य तदा राज्ये परां गतिमवाप्तवान् ॥ २१
ब्रह्मदत्तस्य भार्या तु देवलस्यात्मजाभवत् ।
असितस्य योगदुर्धर्षा संनतिर्नाम भारत ॥ २२
तामेकभावसंयुक्तां लेभे कन्यामनुत्तमाम् ।
संनतिं संनतिमतीं देवलाद्योगधर्मिणीम् ॥ २३
शेषास्तु चक्रवाका वै काम्पिल्ये सहचारिणः ।
ते जाताः श्रोत्रियकुले सुदरिद्रे सहोदराः ॥ २४
धृतिर्महामना विद्वांस्तत्त्वदर्शी च नामतः ।
वेदाध्ययनसंपन्नाश्चत्वारोऽच्छिन्नदर्शिनः ॥ २५
तेषां संविदथोत्पन्ना पूर्वजातिकृता तदा ।
ते योगनिरताः सिद्धाः प्रस्थिताः सर्व एव हि ॥ २६

पाञ्चिकस्, T4 पञ्चकस्, G2 पण्डितस् (for पञ्चमस्) Ś1 पाञ्चाला पात्रकिस्तत्र (sic), K1 Dn पाञ्चाल पा(K1 प)ञ्चिकश्चैव, K2 4 Ñ1 2 D2 4 T3 पञ्चाल पञ्चि(Ñ1 T3 °ञ्च)-कस्तत्र, K3 पञ्चाल प्रथमश्चैव, Ñ3 V1 3 B Ds पञ्चाल. पाञ्चिकस्तत्र — d) Ś1 M4 काण्डरीकस्, K4 कण्डीर°, D6 T4 पुण्डरी°, T2 कन्धरी°, M3 कुण्डरी° (for कण्डरी°)

18 a) K2–4 Ñ1 3 V1 B Dn D1–4 T3 4 पञ्चालो, M1 2 पाञ्चाल्यो (for °लो) K3 Dn1 D6 T3 G2 4 M1 च (for तु) — b) Ś1 आर्त्विज्यं स (for आचार्यत्वं) K2 Dn स (for ह) — c) M3 द्विवेदं Ś1 M4 काण्डरीकस्, K2 पुण्ड°; K4 कण्डी°, T2 कन्ध° (for कण्ड°) D5 reads from स्तु छन्दो up to कण्डरी (in 19c) on marg Ds D6 T1 2 G1 3. 5 M4 च (for तु) — d) K4 छन्दसो (for छन्दोगो)

19 a) K1 3 Dn D5 T3 G2 4 M1–3 तु (for च). K4 सत्त्वरुतज्ञश्च ततो — c) K1–3 Ñ V1 3 B Ds D1–3 T3 4 पञ्चाल-, M1 2 पाञ्चाल्य-. Ś1 M4 -काण्डरीकाभ्या, K4 -कण्डीर°, D6 -पुण्डरी°, T2 कन्धरी° (for -कण्डरी°) — d) V3 तथा (for तस्य) K3 Dn सख्यम् (for संविद्).

20 a) T1 तद् (for ते). Ś1 M3 ग्राम- (for ग्राम्य-) K3 T3 G2 4 -धर्माभि (for -धर्मनि-). — b) S1 काम्यस्य वशमागता — c) D2 -कृते राजन् (for कृतेनासन्)

21 a) D3 त (for तु) — b) K2 आकिल्बिषम्, Ñ1 अकल्मष. — c) D1 सदा राज्ये, D6 T4 G2 3. 5 M4 तु योगात्मा, M1–3 स्वराज्ये वै (for तदा राज्ये). Ś1 अभिषिच्य राज्ये योगात्मा (hypermetric); K1 3 B1 2 (marg) Dn T1 3 G4 राज्येऽभिषिच्य योगात्मा, T2 G1 अभिषेच्य तु योगात्मा. — d) K2 पुरा (for परां)

22 b) K2 सुता (for [आ]त्मजा) — c) Hypermetric K1 Ñ1. 2 V2. 3 D6 T2 G1–3. 5 असिता, K2–4 Dn D1 4 T1 आसीत्सा; D3 आसिता; M1 2 पितृवद्; M4 अस्तस्य (for असितस्य) Ñ3 V1 B2 3 Ds D5 हि, B1 सु-, D2 तु (for योग-) T3 4 आसीत्तस्य हि (T4 तु) दुर्धर्षा — d) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 G2 नामत (for भारत)

23 a) T2 G1 3 M4 एव भाव-, G2 4 एव गाढं (for एकभाव-) K2 4 Ñ1 V B Dn2 Ds2 D1–5 T3 4 M1 2 -संपन्नां (for संयुक्ता) Dn1 तामेकभावं संपन्नां — b) D6 T1 2 G M4 भार्याम् (for कन्याम्) Ś1 अनुव्रताम् (for °त्तमाम्) — c) Ś1 संनत- (for संनति-) T2 संनति सततिमतिं, G3 संनतिं संनतमतिं — d) D3 देवलीं (for °लाद्) D5 -धर्मिण — After 23, K2 Ñ2. 3 V B1 2 Dn Ds D6 repeat and K3 reads 16–30. While K4 ins after 23

306* उपयेमे विधानेन ब्रह्मदत्तो नराधिपः ।

24 a) T2 तेषा (for शेषास्) K1 3 Dn D1 शेषा विहंगमा ये (D1 °मास्ते) वै — b) K2 काम्पिल्य-, G3. 5 काम्बिल्ये (for काम्पिल्ये) — Ñ1 om 24cd — c) K2 B2 3 आजाता., Ñ3 V1 B1 Ds D3 5 T4 प्रजाताः, M1. 2 जाता वै, M3 अजायन्त (hypermetric) (for ते जाता). — d) D6 T1 2 G1–3 5 M3 4 सुदरिद्राः (for °द्रे) K1 महौजसे; K2 4 Ñ2 3 V B2 (marg) D1 2 4 T3 4 महौजसि; D3 महौजस (for सहोदरा)

25 a) D5 तत्र (for विद्वांस्) Ś1 धृतिमांश्च महाविद्वांस्, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 T1 3 4 G4 धृ(T4 श्रु)तिमान्सुमना विद्वास् (K2 °तिस्तत्त्व-), D3 वृत्तिमान्सुमहान्विद्वांस्, M1 2 °मानव्ययो युक्तस् — b) D2 तदानघ; D3 [इ]ति नामतः (for च ना°). — K3 om (hapl) 25d–26a. — d) Ñ2 V2 D3 तत्त्व- (for ऽच्छिन्न-) T4 दर्शना. (for -दर्शिनः). K1 चत्वारो ज्ञानदर्शिनः

26 K3 om. 26a (cf. v 1 25) — a) Ñ1 V3 B Ds T1. 3 G2. 4 संवित्तथा, G5 संपदथ (for संवि°). — b) Ś1

आमन्त्र्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा ।
अधर्म एष युष्माकं यन्मां त्यक्त्वा गमिष्यथ ॥ २७
दारिद्र्यमनपाकृत्य पुत्रार्थांश्चैव पुष्कलान् ।
शुश्रूषामप्रयुक्त्वा च कथं वै गन्तुमर्हथ ॥ २८
ते तमूचुर्द्विजाः सर्वे पितरं पुनरेव हि ।
करिष्यामो विधानं ते येन त्वं वर्तयिष्यसि ॥ २९
इमं श्लोकं महार्थं त्वं राजानं सहमन्त्रिणम् ।
श्रावयेथाः समागम्य ब्रह्मदत्तमकल्मषम् ॥ ३०
प्रीतात्मा दास्यति स ते ग्रामान्भोगांश्च पुष्कलान् ।
यथेप्सितांश्च सर्वार्थान्गच्छ तात यथासुखम् ॥ ३१
एतावदुक्त्वा ते सर्वे पूजयित्वा च तं गुरुम् ।
योगधर्ममनुप्राप्य परमां निर्वृतिं ययुः ॥ ३२

इति श्रीहरिवंशे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

मार्कण्डेय उवाच ।
ब्रह्मदत्तस्य तनयः स वैभ्राजस्त्वजायत ।
योगात्मा तपसा युक्तो विष्वक्सेन इति श्रुतः ॥ १
कदाचिद्ब्रह्मदत्तस्तु भार्यया सहितो वने । C 1274 B I 24 2 P I. 24. 2

K1. 3 B1 D4 -कृतेन वै, M3 -कृते तदा (for -कृता तदा) — c) Ñ1 V2 B2 3 Ds ते योगधर्मनिरता. — d) K4 Ñ1 D1 M1 3 ह, D2 M4 ते (for हि)

27 a) T3 4 तत्र (for तात) D6 आमन्त्र्याङ्गिरसं तात (sic) — c) Ś1 K1–3 V1 2 D1 2 6 T2 G1 5 एव, K4 पश्य (for एष) M4 अधर्मयोगो युष्माकं — d) Ś1 [अ]-गमन्यथा (sic) (for गमिष्यथ)

28 b) S1 पूजार्थांश्; D3 दत्त्वा° (for पुत्रा°) V3 [अ]ति- (for [ए]व) M3 दत्त्वा भोगांश्च पुष्कलान् — After 28ab, D1 2 4 ins ·

307* कामानभीप्सितान्सर्वान्मम कृत्वाद्य पुत्रका ।
[D2 [अ]कृत्वाथ, D4 क्षिप्त्वाद्य (for कृत्वाद्य)]

— c) Ñ3 V1 अप्रयुज्याथ, B Ds D2 5 °ज्यैव (for °क्त्वा च). Ś1 शुश्रूषा च प्रयुक्ता च (sic), D3 °षा न प्रयुज्यैव. — d) Ś1 अथ वै; M1 2 नाधर्माद् (for कथं वै) D1 उद्यता· (for अर्हथ)

29 a) M1 2 राजन् (for सर्वे) — b) Ñ2 V3 पूर्वम्; M1 2 सर्वं (for पुनर्) K1 3 4 V3 Dn D4 T3 G2 4 च, Ñ1 B1 2 Ds D2 5 M1–3 ह (for हि) — c) Ś1 करिष्याम — d) D6 एवं ते, M4 येन त्वा (for येन त्वं) Ds1 (after corr *sup lin*) येन त्वं विचरिष्यसि

30 a) Ś1 om महार्थं त्वं D6 T1 2 G1–3 5 M4 इमौ श्लोकौ महार्थौ त्वं. — b) Ś1 -धर्मिणम् (for -मन्त्रिणम्).

31 a) K2. 4 Ñ V B Dn1 Ds D1–5 T3 4 स ते (K4 तु) दास्यति प्रीता(T3. 4 तुष्टा)त्मा, Dn2 स ते दास्यत्यतिप्रीत्या. — b) Ñ1 V2. 3 B D6 शाश्वतान् (for पुष्कलान्). — c) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 2 D1–5 T3 4 कामानभी(T4 °प्से)प्सि-तान्सर्वान् — d) N (except Ś1 V3 D2) T G1 2 4 5 M4 यथेप्सितम्, M3 तथैव तम् (for यथासुखम्)

32 a) K2 4 Ñ2 3 V1 D1–5 सर्वे ते (by transp). — b) Ñ2 जगद्गुरुम्, D2 च तद्गुरुम्, M1 2 (*inf lin*) 4 प्रवव्रजु (for च तं गुरुम्) — d) N (except K1 D6) T3 4 परा निर्वृतिमाययु (Ñ2 V3 °मुयुः, V1 °युष., V2 °गताः) — After 32, D6 T1 2 G ins

308* योगिन. परमात्मानः संयतेनान्तरात्मना ।
[G1 योगेन (for योगिनः) G4 परमात्मान]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Dn1 Ds2. — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1. 2 6 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy. name* N (except D6) M1 2 पितृकल्प', T2 G1 3 5 पितापुत्रसंवादः — *Adhy no* (figures, words or both) K3 Ñ3 V1 D3 22, V2 3 B1 2 Dn Ds2 23, D1 T1 2 G M 21, D2 20, D6 T3 4 24 — *Śloka no* K1 D2 34, Dn1 Ds2 D3 4 G1 35

19

1 a) K2 4 Ñ V B Ds D1–5 दायादः (for तनयः). — b) K2 Dn2 D3 T2 G1 3 5 M1 2 4 विभ्राजस्; D2 वैबाहुस् (for वैभ्राजस्) — c) Ś1 योगेन; V2 B2 (marg as in text) 3 Ds1 (marg as in text) s2 महता; B1 M1 2 योगी स (B1 सु-), M3 योगात्स (for °त्मा) D6 T1 G4 योगी सततसंयुक्तो, T3 G2 3. 5 योगी संतत(T2 G3 °ति)-

विजहार प्रहृष्टात्मा यथा शच्या शतक्रतुः ॥ २
ततः पिपीलिकरुतं स शुश्राव नराधिपः ।
कामिनीं कामिनस्तस्य याचतः क्रोशतो भृशम् ॥ ३
श्रुत्वा तु याच्यमानां तां क्रुद्धां सूक्ष्मां पिपीलिकाम् ।
ब्रह्मदत्तो महाहासमकस्मादेव चाहसत् ॥ ४
ततः सा संनतिर्दीना व्रीडिता दीनचेतना ।
निराहारा बहुतिथं बभूवामित्रकर्शन ॥ ५
प्रसाद्यमाना भर्त्रा सा तमुवाच शुचिस्मिता ।
त्वयावहसिता राजन्नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ६
स तत्कारणमाचख्यौ न च सा श्रद्दधाति तत् ।
उवाच चैनं कुपिता नैष भावोऽस्ति पार्थिव ॥ ७
को वै पिपीलिकरुतं मानुषो वेत्तुमर्हति ।
ऋते देवप्रसादाद्वै पूर्वजातिकृतेन वा ।
तपःफलेन वा राजन्विद्यया वा नराधिप ॥ ८
साहं यथैव जानीयां तथा प्रत्याययस्व माम् ।
प्राणान्वापि परित्यक्ष्ये राजन्सत्येन ते शपे ॥ ९
तत्तस्या वचनं श्रुत्वा महिष्याः परुषं विभो ।
स राजा परमापन्नो देवश्रेष्ठमगात्तदा ।

संयुक्तो, G1 M4 योगसंतति(M4 °त)संयुक्तो — d) Ś1 [इ]ति विश्रुत·, K2–4 Dn D1 3 4 इति स्मृत· (for इति श्रुत).

2 a) Ñ3 V1 B3 Ds स (for तु) — b) K2 नृप (for वने) — c) K2 विरराज (for विजहार) M3 प्रविष्टात्मा (for प्रहृ°). — d) Ś1 K1 3 Dn D6 T1 2 G M4 शचीपति· (for शतक्रतु)

3 a) Ś1 पिपीलक- (for °लिक-) D1 पिपीलकस्याथ रुतं — b) K1 3 4 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1–4 6 T1 2 4 G1 M4 शुश्राव स (by transp), K2 शुश्राव तु — K2 reads 3c–8f on marg — c) K2 3 B3 D3 कामिनी (for °नीं). M1 2 तत्र (for तस्य)

4 a) Ñ1 D6 याचमानां ; D2 याच्यमाने (for °ना) K3 तु (for तां). D3 श्रुत्वा तु याचमानं त — b) Ś1 K4 क्रुद्धः, B3 Ds1 क्रुद्धा (for क्रुद्धां) Ś1 D2 सूक्ष्म-, B3 सूक्ष्मा (for सूक्ष्मां) — c) Ñ1 तु सुमहांस् (for महाहासम्) — d) Ñ1 तस्माद् (for अक°) D6 G1 2 5 M1 2 इव (for एव) K4 Ñ2 V2 T4 [अ]करोत् (for [अ]हसत्). M3 अकस्मात्सोऽप्यजीजनत् (sic).

5 a) M1–3 भीता (for दीना) — b) Some Mss व्रीळिता (for व्रीडिता) Ś1 K1 3 गत- (for दीन-). D6 G2 4 -चेतसा (for °ना) K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 व्रीडितेवा(K2 °ता वा- ; B1 °ता चा)भवत्तदा — c) D3 M3 बहुनिशं, D6 T1. 2 G M1 2 4 °दिनं (for °तिथं) — d) Ś1 -कर्षण (for -कर्शन). K2 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 बभूव वरवर्णिनी.

6 a) T1 प्रयाच्यमाना भर्तारं — Before 6cd, Ñ3 V1 ins संनतिरुवाच — c) K1–3 Ñ1 3 V3 Dn1 D2–5 G2 च हसिता, K4 M3 च सहिता; B1 विहसिता, D6 T1 3 4 G3–5 M1 2 [अ]पहसिता ; T2 G1 [अ]पहासिता (for [अ]वहसिता). — d) V2 हि (for [अ]हं).

7 a) D1 च (for तत्) B1 आचख्ये (for °ख्यौ) — b) T1 G3 5 M4 तच्च (for सा) Ś1 Ñ1 M3 तम्, B3 च, T1 G3 5 M4 सा, T3 वै (for तत्) — G1 om 7c–8f — c) T1 2 G5 M4 त्वरिता (for कुपिता) — d) D3 [ए]व (for [ए]ष) M4 हासो (for भावो) K3 ऽस्तु (for ऽस्ति) K1 2 D3 पार्थिव·, K3 Dn2 मानुषे, Dn1 मानुष (for पार्थिव)

8 G1 om 8 (cf v. 1 7) — a) T4 वा (for वै) Ś1 पिपीलक-, K2 °लिका-, V1 °डिक- (for °लिक-) — b) M2 वक्तुम् (for वेत्तुम्) T1 G2–5 M4 उत्सहेत् (for अर्हति). T2 मानुषे वेत्तुमुत्सहेत् — c) V2 B Dn D5 T3 4 -प्रसादाद्वा ; T1 2 G2–5 °देन (for °दाद्वै) — d) K3 -जन्म- (for -जाति-). Ñ2 D2 M1–3 वै (for वा) — e) K2 4 Ñ2 3 V B D T3 4 तपोबलेन D2 वै (for वा). — N (except Ś1 Ñ1) T G2–5 M4 ins. after 8, G1 after 7ab

309* यद्येष वै प्रभावस्ते सर्वसत्त्वरुतज्ञता ।

[K4 अद्य, V3 अस्य (for यदि) V3 तु (for ते) G5 -भूत (for सत्त्व-).]

9 a) T1 G4 अहं, T2 G1 2 5 M हासं (for साह). Ś1 Dn1 यथैतज्, Ñ1 यथावज्, V2 Ds तथा तज्; B यथा तज्, Dn2 तथैतज् (for यथैव) K2 Ñ2 3 V1 3 D1–6 T3 4 यथाहमेतज्जा(D1 °मनुजा-, T3 4 °मेवं जा)नीयां. — b) K2 4 Ñ1 V1 D1 4 तथा प्रत्याप(Ñ1 °त्यान- ; D1 4 °ज्ञाप)यस्व माम् — c) K2 Ñ V B Dn Ds1 D1. 3 T3 4 अहं (for वापि) — d) D6 वै (for ते) Ñ1 तथा (for शपे)

10 a) D1 स तस्या, T2 G1 तस्यास्तद् (by transp). Ñ1 V2 B1 3 Ds करुणं (for वचनं) — b) Ś1 परम्, K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1 3 5 प्रभो, D4 T4 प्रभु (for विभो). K1 3 Dn D2 T3 महिष्याः परुषाक्षरम्, Ñ1 °ष्या वचनात्प्रभो (sic), V2 B Ds °ष्या वचन प्रभो ; G1 °ष्या. परमं विभो· (sic). — c) Ś1 K1. 3 4 स राजा परमोद्विग्नो. — T3 om. 10d — d) K1 G2–5 अगात्ततः ; K2. 4 Ñ1 V1 B Dn2 Ds D1–3 5 प्रप-

शरण्यं सर्वभूतेशं भक्त्या नारायणं प्रभुम् ॥ १०
समाहितो निराहारः षड्रात्रेण महायशाः ।
ददर्श दर्शने राजा देवं नारायणं हरिम् ॥ ११
उवाच चैनं भगवान्सर्वभूतानुकम्पकः ।
ब्रह्मदत्त प्रभाते त्वं कल्याणं समवाप्स्यसि ।
इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १२
चतुर्णां तु पिता योऽसौ ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
श्लोकं सोऽधीत्य पुत्रेभ्यः कृतकृत्य इवाभवत् ॥ १३
स राजानमथान्विच्छत्सहमान्त्रिणमच्युतम् ।
न ददर्शान्तरं चापि श्लोकं श्रावयितुं तदा ॥ १४
अथ राजा शिरःस्नातो लब्ध्वा नारायणाद्वरम् ।
प्रविवेश पुरीं प्रीतो रथमारुह्य काञ्चनम् ॥ १५
तस्य रश्मीनगृह्णाच्च कण्डरीको द्विजर्षभः ।
चमरव्यजनं चापि बाभ्रव्यः समवाक्षिपत् ॥ १६
इदमन्तरमित्येव ततः स ब्राह्मणस्तदा ।
श्रावयामास राजानं श्लोकं तं सचिवौ च तौ ॥ १७
सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगाः कालंजरे गिरौ ।
चक्रवाकाः सरिद्द्वीपे यूयं तेभ्योऽवसीदथ ॥ १८ C 1293 B 1 24 21 P 1 24 21

द्यत, Ñ2 V3 प्रपद्य च, V2 Dn1 प्रपद्यते, D4 प्रपद्य तम् (for अगात्तदा) Ñ3 देवं श्रेष्ठं प्रपद्यत — e) Ś1 K Ñ3 V2 B2 (orig) Dn D2 3 5 T4 शरण (for शरण्यं) B3 Ds1 (marg) लोकेशं, T2 -भूतेषु (for °शं) — f) K1 3 Dn D6 T1 2 G M3 4 हरिम् (for प्रभुम्)

11 K2 reads 11 on marg — a) M3 समानीतो (for °हितो) — b) T3 षड्रात्रं स, M1 °त्रं च (for °त्रेण) K4 V2 महातपा (for °यशा) — c) T2 3 G4 शयने (for दर्शने) M1–3 राजन् (for राजा) — d) Ś1 परम्, K Ñ2 3 V1 3 Dn D1–6 T G1 3–5 M4 प्रभुम्, B3 विभुम् (for हरिम्)

12 b) K3 Dn D6 T G2–4 M2 -कम्पन, G1 °नम्, M4 -कम्पिन॰ (for -कम्पक॰) D3 भक्तानामनुकम्पक — c) T3 मम प्रसादाद्राजर्षे — d) D3 कल्याणं रूपमाप्स्यसि — Ś1 om 12cf — e) V2 B2 3 Ds विष्णुस् (for देवस्) D6 T1 2 G1 2 4 5 M इत्युक्त्वा स (M1–3 तं) तु देवेश (G2 4 °शस्) — f) Ñ2 तथा (for तत्र) — After 12, T3 4 ins

310* ब्रह्मदत्तोऽपि राजर्षिः सर्वसत्त्वरुतज्ञताम् ।
उपदिश्य च भार्यायै वनात्प्रत्यागत॰ पुरम् ॥

13 M4 om 13–14 — a) B3 वै (for ऽसौ) — b) K1 द्विजन्मनाम् (for महात्म°) — c) G5 श्लोकौ (for श्लोकं) Ś1 om, T4 च (for सो) — d) G3 कृतार्थं इव चाभवत्

14 M4 om 14 (cf v l 13) — a) K3 M1–3 [अ]गच्छत् (for [अ]न्विच्छत्) — b) G3 मन्त्रिभिर् (for -मन्त्रिणम्) Ś1 अव्ययम्, Ñ3 V1 B1 3 Dn Ds D3 5 अच्युत, T2 °तः (for °तम्) — c) N (except Ś1 B1) T G किंचित्, M2 तत्र (for चापि) — d) D6 G2 3 5 श्लोकौ (for श्लोकं)

15 T2 om (hapl) 15a–17b — a) K3 Dn D5 सर॰-स्नातो — b) T3 4 लब्ध्वा नारायणं प्रभुम् — c) Ś1 Ñ1 V2 B3 Ds D6 G3 पुरं (for पुरीं) D6 T1 G1 2 4. 5 M4 धीमान्, T3 मूढो, G3 श्रीमान्, M2 वीरो (for प्रीतो)

16 T2 om 16 (cf v l 15) — a) T3 ततस्तस्मिन् (for तस्य रश्मीन्) S1 K1 3 अगृह्णात्स, Ñ1 च संगृह्य, Ñ2 अथागृह्णन्, V2 B Ds अथागृह्णात्, V3 तदागृह्णत; Dn अथोऽगृह्णात्, D5 प्रत्यगृह्णात्, D6 T1 G M अगृह्णात्तु (for °ह्णाच्च) — b) S1 काण्डरिको, K4 कण्डीरको, D6 T3 पुण्डरीको (for कण्ड°) Ñ2 V3 D6 T1 G M4 द्विजोत्तम, T3 4 नरर्षभ॰ (for द्विज°) — c) K2 V1 2 B3 Dn2 D2. 5 6 T1 3 G M1 2 4 चामरं (for चमर-) K1 D3 वा (for च) K4 [अ]थ (for [अ]पि) B1 चामर व्यजन चैव, T4 चामरं व्यजने चापि — d) D1 बाभ्रव्य समवाकिरत्

17 T2 om 17ab (cf v l 15) — a) K2 4 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1 2 4 [ए]वं, T4 [ए]नं (for [ए]व) — b) Ds ऽसौ (for स) — d) V3 तं श्लोक (by transp), D6 T2 G1–3 5 श्लोकौ तं (G2 3 तौ) T4 तदा (for च तौ) Ś1 K1 3 श्लोक ससचिव त(K1 [*sup lin*]स)दा, K2 श्लोकं सर्वैर्विबोधितै, D3 श्लोक त चैव चोक्तवान्, T1 G4 M4 श्लोकौ तं (T1 तौ) सचिवौ तदा, T3 श्लोकं तं सचिवं तदा

18 D3 om 18abc — a) K2 दशारण्ये (for °र्णेषु) — b) K2–4 V2 Ds2 D1 5 कालंजिरे; D6 T2 3 G1 5 M4 काळांजने, T1 G3 कालजने, M1 2 काळंजरे, M3 कारंजरे (for कालं°) — Before 18cd, Ds1 (marg) ins ब्राह्मण उवाच — c) K3 Ñ V B Dn2 Ds D5 6 T2–4 G1 शरद्वीपे, D4 सुरद्वीपे, T1 सरित्तीरे (for °द्वीपे) — After 18abc, N (except Ñ1, D3 after 17) S (except M1–3) ins

311* हंसा॰ सरसि मानसे ।
ते स्म जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
प्रस्थिता दूरमध्वानं

[D3 om line 1 — (L 2) K Ñ3 V B3 D1–4 T1 M4 तेऽपि, Ñ2 B1 2 Dn Ds D5 G2, 4 तेऽभि-, T2 यस्मिन्, T3, 4

तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तस्तदानघ ।
सचिवौ चास्य पाञ्चालः कण्डरीकश्च भारत ॥ १९
स्रस्तरश्मिप्रतोदौ तौ पतितव्यजनावुभौ ।
दृष्ट्वा बभूवुरस्वस्थाः पौराश्चागन्तवश्च ह ॥ २०
मुहूर्तादिव राजा स सह ताभ्यां रथे स्थितः ।
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां प्रत्यागच्छदरिंदम ॥ २१
ततस्ते तत्सरः स्मृत्वा योगं तमुपलभ्य च ।
ब्राह्मणं विपुलैरर्थैर्भोगैश्च समयोजयन् ॥ २२
अभिषिच्य स्वराज्ये तु विष्वक्सेनमरिंदमम् ।
जगाम ब्रह्मदत्तोऽथ सदारो वनमेव ह ॥ २३
अथैनं संनतिर्धीरा देवलस्य सुता तदा ।
उवाच परमप्रीता योगाद्वनगतं नृपम् ॥ २४
जानन्त्या त्वं महाराज पिपीलिकरुतज्ञताम् ।
चोदितः क्रोधमुद्दिश्य सक्तः कामेषु वै मया ॥ २५
इतो वयं गमिष्यामो गतिमिष्टामनुत्तमाम् ।
तव चान्तर्हितो योगस्ततः संस्मारितो मया ॥ २६
स राजा परमप्रीतः पत्न्याः श्रुत्वा वचस्तदा ।
प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभाम् ॥ २७

ये स (for ते स) —(L 3) K D (except D3) T G M4 दीर्घम् (for दूरम्)]
— ^{d}) K1 D5 किम् (for तेभ्यो) K3 निषीदथ, M2 (*inf lin*) विषी° (for ऽवसी°) Ś1 किं यूयमवसीदथ.

19 ^{a}) M4 योगम् (for मोहम्) — ^{b}) K1. 3 Ñ1 V2 B1 2 (marg as in text) 3 Dn Ds नराधिप., Ñ3 V1 D3 G1 तथानघ (for तदा°) — ^{c}) K1 2 Dn सचिवश् (for °वौ) D3 अस्य (for चास्य) Ś1 V1 3 B2 3 Ds1 पाञ्चाल्यः; Ds2 पञ्चाल्यः K3 4 Ñ3 D1 4 5 T3 4 G2 4 सचिवश्चास्य पाञ्चाल्य°; Ñ1 D2 °वश्चास्य (D2 °पि) पञ्चाल्य ; D6 T1. 2 G1. 3 5 M °वस्त(M1–3 °वौ त)स्य पाञ्चाल्यः — ^{d}) T3 पुण्डरीकश् (for क°). K1 3 Dn तथैव च, K4 सभापते, T1 G3 5 ऽथ भारत (for च भा°) D6 T2 G1 पुण्ड(T2 कन्ध-; G1 कन्द)रीकोऽथ भारत

20 ^{a}) Ñ2 भ्रष्ट-; M4 हस्त- (for स्रस्त-) — ^{b}) K2 G2 पतिते (for °त-) — ^{c}) V1 बभूवतुर् (hypermetric) (for बभूवुर्). — ^{d}) K1 4 Ñ V1 3 B Dn Ds D1–4 च सुहृदश्, K2 सर्वसदश् (for चागन्तवश्) T1 सह, G2 4 सदा (for च ह) V2 D5 6 T3. 4 पौराश्च सुहृदस्तथा (D6 °श्च सा).

21 ^{a}) Ś1 V2 मुहूर्तम् (for °र्ताद्) K1 2 4 Ñ V1 3 B D2–5 T1 3 4 एव (for इव) T2 G1 [अ]थ, M1–3 तु (for स) K3 Dn D1 G2 4 मुहूर्तमेव राजा स — ^{c}) D3 प्रतिलीय (for °लभ्य) — ^{d}) V3 अभ्यागच्छद् (for प्रत्या°)

22 ^{a}) D6 T2 G1 3 5 स्मृतिं लब्ध्वा; M4 स्मृतिं स्मृत्वा (for सरः स्मृत्वा) — ^{b}) Ś1 उपगम्य (for °लभ्य) — ^{c}) K3 Dn भोगैर्, B3 रत्नैर् (for अर्थैर्) — ^{d}) K3 अर्घ्यैश्, Dn अर्थैश् (for भोगैश्) K1 3 समपूजयन्, K4 D1 °कल्पयन्; D6 T1 2 G M4 °तोषयन् (for °योजयन्)

23 ^{a}) T2 अभिषेच्य (for °षिच्य) Ñ3 V1 सुतं राज्ये, V2 D3 स्वराज्ये च; D6 च राज्ये तु, M3 स राजेन्द्र (for स्वराज्ये तु) — ^{b}) K2 D4 6 M4 अरिंदम (for °मम्) — ^{c}) T4 ऽपि (for ऽथ) — ^{d}) D3 सुमेरोर् (for सदारो). G3 एत्य (for एव) Ś1 V2 B2 3 D2 च; Ñ2 T1. 4 हि (for ह)

24 ^{a}) K2 Ñ2 3 V1 3 B1 2 D2 3 (after corr on marg) 4 G1 दीना, T3 नाम; G3–5 प्रीता (for धीरा) M4 अथैन सन्नतिवरा — ^{c}) K2 -प्रीत्या (for प्रीता).

25 ^{a}) K2 अजानन्त्या, K3 D4 M1–3 जानत्या त्वं; K4 जानेऽहं ते, Ñ2 जानन्त्या त्वा, Dn D2 T3 4 G2. 4 °न्त्या ते, D5 °त्यार्थं (for °न्त्या त्वं) — ^{b}) Ś1 K3 Dn1 पिपीलिक-; V3 D2 सर्वसत्त्व- (for पिपीलिक-) K1 (*sup lin* as in text) 2 Ñ1 3 V2 M3 -रुतज्ञया, Ñ3 (marg.) B1 3 Ds -रुतं तदा (for -रुतज्ञताम्) V1 पिपीडिकरुतं तदा — ^{c}) Ñ2 3 (marg as in text) V3 देशितः; Dn1 D4 नोदित° (for चो°) M3 उत्सृज्य (for उद्दिश्य) K3 नोदितोऽसि महाराज — ^{d}) D1 (*sup lin* as in text) रक्तः (for सक्तः) Ds T3 कामेन, T4 कामे स (for कामेषु)

26 ^{d}) V2 शुभः सं-, D6 स च सं-; T3 तपसा, T4 तपः सं-, M3 त्वत्तः सं- (for ततः सं-) V1 -भावितो (for -स्मारितो). D2 मया संस्मारितस्ततः

27 ^{b}) K2 प्रीत्या श्रुत्वा, D6 T1 2 G1 5 M4 श्रुत्वा पत्न्या (by transp), T3 4 तस्या° पत्न्या D4 तथा (for तदा) — K2 om (hapl) 27^{c}–28^{b} — ^{c}) Ñ1 Dn1 D5 बलादेव, Ñ2 बलादेवं, V3 च तामेव; D6 T1 2 G M4 वनं गत्वा (for वनादेव) Dn2 D2 प्राप्य योगबलादेव; D3 प्राप्य योगमनादेव — ^{d}) K4 Ñ2. 3 (marg. as in text) V3 D1–5 T4 प्राप्त° (for प्राप) D4 च (for सु-). T1 2 G M1. 3 4 -दुर्गमाम् (for -दुर्लभाम्)

28 K2 om. 28^{ab} (cf v. l 27) — ^{a}) Ś1 काण्डरीको, K4 कण्डीरको, T3 पुण्डरीको (for क°) T1 2 G1. 3 M4 तु (for ऽपि) K3 B1 Dn D1. 5 T3 G2 4 धर्मात्मा (for यो-

कण्डरीकोऽपि योगात्मा सांख्ययोगमनुत्तमम् ।
प्राप्य योगगतिं सिद्धो विशुद्धः स्वेन कर्मणा ॥ २८
क्रमं प्रणीय पाञ्चालः शिक्षामुत्पाद्य केवलाम् ।
योगाचार्यगतिं प्राप यशश्चाग्र्यं महातपाः ॥ २९
एवमेतत्पुरा वृत्तं मम प्रत्यक्षमच्युत ।
तद्धारयस्व गाङ्गेय श्रेयसा योक्ष्यसे ततः ॥ ३०
ये चान्ये धारयिष्यन्ति तेषां चरितमुत्तमम् ।
तिर्यग्योनिषु ते जातु न भविष्यन्ति कर्हिचित् ॥ ३१
श्रुत्वा चेदमुपाख्यानं महार्थं महतां गतिम् ।
योगधर्मो हृदि सदा परिवर्तेत भारत ॥ ३२
स तेनैवानुबन्धेन कदाचिल्लभते शमम् ।
ततो मनोगतिं याति सिद्धानां भुवि दुर्लभाम् ॥ ३३

वैशंपायन उवाच ।

एवमेतत्पुरा गीतं मार्कण्डेयेन धीमता ।
श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य सोमस्याप्यायनाय वै ॥ ३४
सोमो हि भगवान्देवो लोकस्याप्यायनं परम् ।
वृष्णिवंशप्रसङ्गेन तस्य वंशं निबोध मे ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

C 1310
B I 24 38
P I 24 38

गात्मा) — ^{b}) Dn Cnp सांख्यं — ^{c}) D3 प्राप्तो, G3 5 M1 2 प्राप (for प्राप्य) K3 -मति, D5 T1 3 G2 4 M4 -गाति , Cn मति (for -गाति) K2 शुद्धो, D2 G3 5 सिद्धां, D3 शुद्धां, D5 T1 M1 2 सिद्धौ (for सिद्धो) — ^{d}) D4 विश्रब्ध (for विशुद्ध.) V3 D5 T2 तेन (for स्वेन) G2 विशुद्धेन स्वकर्मणा

29 ^{a}) T1 G1. 3–5 कर्म, G2 क्षेमं (for क्रमं) Some Mss पाञ्चाल्य — ^{b}) T3 चोत्पाद्य (for उ°) K1 कौरव; Ds D3 केवलम्, T1 2 G1 2 5 M1–3 गालव , M4 गालवात् (for केवलाम्) Ś1 K3 4 शिष्यानु(Ś1 °क्षां चो)त्पाद्य कौरव, D4 शिष्यानुत्पाद्य केवलम्, D6 G3 4 शिखां चो(D6 °खामु)त्पाद्य गालवात् — ^{c}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1 3 4 T3 4 G1 प्राप्तो, Ñ1 V2 प्राप्य (for प्राप) D2 योगाचार्यो गतिं प्राप्तो — ^{d}) D4 स्वगर्य, G1 चाग्रं (for चाग्र्यं) Ñ1 V2 B Ds अनुत्तमम्, V3 महायशा (for °तपा)

30 ^{a}) D3 यथा- (for पुरा) — ^{b}) K2 V1 अप्युत (for अच्युत) — ^{c}) T2 G5 M4 तं (for तद्) — ^{d}) V2 हि तत् (for तत) T2 श्रेयसा योक्ष्य तत्वत (sic)

31 ^{a}) T4 damaged Ds2 ये चान्ये धारयन्ति स्म — ^{c}) Ś1 K3 V2 B1 2 Ds M4 ते जाता, Ñ1 जातीषु, D3 ते तात (for ते जातु) — ^{d}) Ś1 K1 3 Dn D5 T1 M2 गमिष्यन्ति (for भवि°)

32 Before 32, T2 G1 4 5 ins भीष्म· — ^{b}) T2 च महा- (for महतां) Ñ1 गति. (for गतिम्) — ^{d}) Ś1 K1 3 4 Ñ1 Dn D1–4 T1 4 G3–5 M3 4 -वर्तति, G2 -वर्धेत (for -वर्तेत)

33 M4 om 33^{a}–34^{b} T4 partly damaged — ^{b}) D2 सुखम्, G2 गतिम् (for शमम्) — After 33^{ab}, T3 ins :

312* य इमं श्रावयेच्छ्राद्धे पितॄन्प्रीणाति पुण्यकृत् ।
अक्षय च पितॄणां वै प्रीतिर्भवति शाश्वती ॥
ये पठन्ति च शृण्वन्ति श्रावयन्ति च ये द्विजान् ।

— ^{c}) D2 तदा (for ततो) K1 3 Ñ3 V B Dn Ds D3 5 T1 3 4 योग (for मनो-) Ś1 शुद्धां (for याति) — ^{d}) K1. 3 V1 3 Dn D1 4 5 T1 शुद्धां तां, Ñ1 3 V2 B1 D2 शुद्धानां (for सिद्धानां) T1 G4 दिवि , T2 G1 अति- , M2 (*inf lin*) अपि (for भुवि) Ś1 भुवि प्राप्य सुदुर्लभाम्, K4 विशुद्धानां सुदु°, Ñ2 शुद्धानां भुवि वल्लभाम्

34 M4 om 34^{ab} (cf v l 33) D3 repeats 34 after the ref of adhy 20 — ^{b}) D3 (·first time) मार्कण्डेयाय धीमते, M1 2 °याय पृच्छते

35 ^{a}) T4 सोमो हि देवो भगवाल्ँ — ^{c}) Ś1 कृष्ण- (for वृष्णि-) — ^{d}) Ś1 K4 Ñ1 3 B D1 2 5 M3 निबोधत ; K1 °ध च, D6 G2 3 5 M4 °ध ह (for °ध मे) Ñ2 तस्य वंशे निबोध च

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Dn1 Ds2 D5. — *Mention of Khila* Ś1 K2 3 Ñ3 V B Dn Ds1 D1–4 6. — *Sub parvan* D5 पारिजात — *Adhy. name* · Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1–3 5 T3 4 G2 3 M1 पितृकल्पः, M2 श्राद्धकल्पे पितृकल्प — *Adhy no* (figures, words or both). K3 Ñ3 V1 D3 4 23 , V2 3 B1. 2 Dn Ds2 24 , D1 T1 2 G M 22 , D6 T3 4 25. — *Śloka no.* Dn1 Ds2 D2 G1 38 , D3 36 , D4 35

२०

वैशंपायन उवाच ।
पिता सोमस्य वै राजञ्जज्ञेऽत्रिर्भगवानृषिः ।
तत्रात्रिः सर्वलोकानां तस्थौ स्वविनयैर्वृतः ।
कर्मणा मनसा वाचा शुभान्येव चचार ह ॥ १
अहिंस्रः सर्वभूतेषु धर्मात्मा संशितव्रतः ।
काष्ठकुड्यशिलाभूत ऊर्ध्वबाहुर्महाद्युतिः ॥ २
अनुत्तमं नाम तपो येन तप्तं महत्पुरा ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि नः श्रुतम् ॥ ३
ततोर्ध्वरेतसस्तस्य स्थितस्यानिमिषस्य ह ।
सोमत्वं तनुरापेदे महाबुद्धस्य भारत ॥ ४
ऊर्ध्वमाचक्रमे तस्य सोमत्वं भावितात्मनः ।
नेत्राभ्यां वारि सुस्राव दशधा द्योतयद्दिशः ॥ ५
तं गर्भं दशधा दृष्ट्वा दश देव्यो दधुस्ततः ।
समेत्य धारयामासुर्न च तास्तमशक्नुवन् ॥ ६

20

After the ref , K4 ins

313* अथातः श्रूयतां राजन्वंश सोमस्य पावन ।
यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यन्ते पुण्यकीर्तयः ॥
यत्र जातो हरिः साक्षात्कृष्णस्त्रैलोक्यपावन ।
सहस्रशिरस पुंसो नाभिह्रदसरोरुहात् ॥
जातस्यासीत्सुतो धातुरत्रिः पितृसमो गुणै । [5]
[= (var) Bhāgavata P 9 14 1–2]

While D3 repeats 19 34 after the ref

1 ^{a}) D3 भगवान् , D6 T1 2 4 G1–3 5 M राजेन्द्र (for वै राजन्) — ^{b}) M3 जातो (for जज्ञे) D3 जज्ञे राजन्नृषिः पुरा — After 1^{ab}, K1 3 4 Ñ2 3 V B D T G M4 ins

314* ब्रह्मणो मानसात्पूर्वं प्रजासर्गं विधित्सत ।

[G3 ब्रह्मणा (for °णो) K4 D3 5 मानसा , T2 G1 5 M4 मनसा (for मानसात्) K3 ब्रह्मणो मनसा पुत्र , D4 °णा मनसा पूर्वं (for ^{a}). T1 3 G4 चिकीर्षत (G4 °तम्)(for विधित्सत) D4 प्रजाशस विधि तत (for ^{b})]

— ^{c}) B3 अत्र , T3 यत्र , M4 यदा (for तत्र) N (except Ś1 D6) T3 4 -भूतानां (for -लोकानां) — ^{d}) K2 Ñ V B Ds D2 4, 5 स्व(V1 सु)तनयैर् ; M3 स्वस्वजनैर् (for स्वविनयैर्). K1 4 D1 युतः (for वृतः) K3 Dn तस्थौ स्वतनयैर्युतः , D3 तपस्वी विनयावृतः ; D6 T2 G M4 हितकृत्स्वजनै(D6 G2 °त्सुनयै)र्वृतः , T1 हितकृत्स्वतनयैर्वृतः (hypermetric) ; M1 2 दयाशीलो महातपाः — ^{f}) T4 [ए]वं (for [ए]व). K3 T1 M4 [आ]चचार (for च°) K V3 B1 Dn D1–3 4 (marg) 5 T3 4 G2, 4 सः (for ह)

2 ^{a}) D2 -भूतानां (for -भूतेषु). — ^{b}) K Ñ2 D1 2 4 6 T4 शंसित- (for संशित-) — ^{c}) K2 -कुड्ड- ; K4 -कूप- (for -कुड्य-) — ^{d}) Ś1 महातपा , D5 °कवि° , T4 damaged (for महाद्युति)

3 T4 partly damaged for 3^{ab} — ^{a}) Ś1 K Ñ1 2 V3 B Dn Ds D1 3–5 T1 2 4 G4 5 अनुत्तरं (for °त्तमं) G1 ततो (for तपो) — ^{b}) Ds2 महत्युत , T3 M4 °त्तप (for °त्पुरा) — ^{d}) K4 [इ]ह , Ñ1 B1 D1 M2 3 ह , V1 om (for हि) D3 दिव्यानीत्यनुशुश्रुम

4 ^{a}) K1 V1 B Dn Ds D1 2 5 6 T3 G2–5 M4 तत्रो- (D1 °दो)र्ध्वरेतसस्तस्य — ^{b}) V3 द्विजस्य , M4 हि तस्य (for स्थितस्य) Ś1 हि , K1 T4 M1 2 च (for ह) — ^{c}) K2 च रुचा , D6 G2 M3 4 पुनर् (for तनुर्) — ^{d}) K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D2–6 T G M4 -सत्त्वस्य , K2 D1 -श्राद्धस्य (for -बुद्धस्य)

5 ^{b}) T4 partly damaged — ^{c}) Ś1 K1 तस्य , Ñ1 B1 2 (marg as in text) 3 सोमः , M1 (inf lin as in text) सोऽति- (for वारि) — ^{d}) T2 दश च (for दशधा) K2 4 Ñ3 V B Dn Ds D1–4 G3 M1 द्योतयन् , M3 द्योतिता (for द्योतयद्) D6 G1 M4 दश च द्योतयन्दि(G1 °येदि)शः.

6 ^{a}) Dn D3 तद् (for तं) Ś1 Ds1 (marg as in text) s2 D5 6 T1 2 G M1 (inf lin) 2–4 विधिना (for दशधा) Ś1 K1 Ñ V1 3 Dn Ds1 D2 3 5 T1 G5 M2 हृष्टा , V2 दृष्टा , B1 कृत्वा (for दृष्ट्वा) — ^{b}) K4 दिशि , D6 दिशो , G4 दिशा , G5 दिशा (for दश) K3 V3 B Dn D2 T3 G2 4 M1 4 दधुस्तदा , G3 धृतव्रता. (for दधुस्तत) — ^{d}) Ñ1 B2 3 Dn Ds D2, 5 G4 न च ता समशक्नुवन् , G3 न व्यस्ता. सम° , M1, 2 न च तास्तमथाशकन्

7 ^{a}) T4 सर्वाभ्य (for स ताभ्य) Ś1 [आ]शु (for [अ]थ) K2 स तु ताभ्यः सहैवाथ —T4 damaged for 7^{bc}. — ^{b}) K2 गर्भो दिग्भ्यः (by transp) D6 प्रभावत ; T1 M1 (*inf. lin.* as in text) 2 प्रधावितः (for प्रभान्वित). Ś1 दिग्भ्यो राजञ्श्रियान्वितः. — ^{c}) Ś1 भावयेल्, K2, 4 Ñ1, 2

स ताभ्यः सहसैवाथ दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्वितः ।
पपात भासयल्लोकाञ्शीतांशुः सर्वभावनः ॥ ७
यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ता दिशः ।
ततस्ताभिः सहैवाशु निपपात वसुंधराम् ॥ ८
पतितं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया ॥ ९
स हि वेदमयस्तात धर्मात्मा सत्यसंगरः ।
युक्तो वाजिसहस्रेण सितेनेति हि नः श्रुतम् ॥ १०
तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रेऽत्रेः परमात्मनि ।
तुष्टुवुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः सप्त ये श्रुताः ॥ ११
तथैवाङ्गिरसस्तत्र भृगोरेवात्मजैः सह ।
ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिरथर्वाङ्गिरसैरपि ॥ १२
तस्य संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः ।
आप्यायमानं लोकांस्त्रीन्भावयामास सर्वतः ॥ १३
स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुंधराम् ।
त्रिःसप्तकृत्वोऽतियशाश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ १४
तस्य यच्च्यावितं तेजः पृथिवीमन्वपद्यत ।
ओषध्यस्ताः समुद्भूतास्तेजसा प्रज्वलन्त्युत ॥ १५
ताभिर्धार्यो ह्ययं लोकः प्रजाश्चैव चतुर्विधाः ।
पोष्टा हि भगवान्सोमो जगतो जगतीपते ॥ १६ C 1327 B I. 25. 17 P I. 25. 17

V3 B3 D2–4 T3 G4 M1–3 भावयल्ँ, B1 2 भाष° (for भास°) — d) V3 स्फीताशु (for शी°) G2 -भाविन (for -भावन) T2 G1 शीताशु स तु भावित, M4 °शु सर्वत पुन

8 a) Ds1 M2 न यदा (by transp) G1 यथा नारायणे शक्तास् (sic) — b) G2 भर्गस्य (corrupt) (for गर्भस्य) K2 4 Ñ3 V1 D1–5 T3 4 ता ग(Ñ3 D5 तद्ग)र्भस्य दिशो दश — c) K1 Ñ3 V1 B2 3 D5 [अ]थ (for [आ]शु) — d) D2 निऽपपात (for निप°)

9 a) D6 T2 G M3 4 पतन्तं (for पतितं) — b) K4 ब्रह्म- (for ब्रह्मा)

10 a) T4 partly damaged K2–4 V1 Ds1 (marg) D1 G1. 2 5 देवमयस्, T2 वेदहयस् (for °मयस्) — b) K4 स आत्मा, D1 सत्यात्मा, M4 धर्माक्ष (for °त्मा) K3 Dn Ds2 T1 3 G2–5 -संग्रह (for -संगर) S1 K1 M1–3 धर्माक्ष (S1 °ख्य) सत्यसग्रह (M1 2 °बन्धुर) — c) T1 वाज- (for वाजि-) — d) K1 सदागति (sic), K4 Ñ2 V2 शतेनेति, B2 शिते° (for सिते°) V2 D6 G5 M1–3 [इ]ह, D1 T1 इ (for हि) M3 श्रुति. (for श्रुतम्)

11 a) G2 निवेदिते (for निपतिते) — b) K2 पुत्रेभ्य, Ñ2 पुत्रेण, M4 पुत्रत्वे (for पुत्रेऽत्रे) Ś1 D1 सुमहात्मनि, T4 परमात्मन. (for °नि) — d) Ś1 सप्त न, K2 सप्त मे, Dn2 प्राप्तये (sic), D2 6 T1 2 G1 3–5 M सप्त वि (for सप्त ये) S1 श्रुतम्, K1 B2 (marg as in text) D5 स्मृता, T4 damaged (for श्रुता·)

12 T4 damaged for 12^{ab} — a) B2 तस्य (for तत्र) — b) Ś1 K3 Dn Ds1 D3 5 6 T1 3 G2 भृगुर् (for भृगोर्) M1–3 चैव (for एव) — Ś1 om 12^{cd} — c) K3 Dn Ds1 (marg) s2 M3 बहुलैर् (for सामभिर्) K4 D4 ऋत्विग्भिर्यजुर्भिः साम (D4 °र्भिश्चैव), B1 ऋग्यजुःसामबहुलैर्, D6 T G M1 2 4 ऋग्यजु सामभिश्चैव — d) D2 3 सह (for अपि)

13 a) B1 तस्य संभूयमानस्य — b) B2 D1 4 T3 भारत, M4 भास्वरम् (for °त) — c) K1 आपाद्यमानं, K3 अथोद्य°, Ñ3 V2 3 B2 Ds1 आप्याय्य°, D3 आप्यायमानो, D4 अथाप्यमानं (for आप्याय°) S1 त्रील्लोकान् (by transp), G3 M4 लोकान्वै D6 T1 2 G1 2 4 आप्यायमानो लोकान्वै — d) K1 3 B1 2 Dn D5 6 T3 G1 (inf lin) 2–4 M1. 2 भासयामास (for भाव°) K1 3 Dn T1 G3–5 M4 सर्वशः (for °त·)

14 T4 partly damaged for 14^{abc} — b) D2 सगरान्तां; M4 सागराणां (for °रान्तां) — c) K2 ऽतिनियमाच् (corrupt), D6 T1 2 G1 3 5 ऽतिशयं, M3 भूयश्च; M4 स गिरीन् (for ऽतियशाश्) — d) Ñ1 T4 M3 चचार (for चकार)

15 a) K2 यच्छावित, K3 विप्ला°, K4 यल्ला°, D1 (before corr) यद्व्यावृतं, D1 (marg as in text) 3 यत्पतितं; D6 यच्चार्पित, T1 2 G3 5 यच्चापि तत्, T4 तद्व्यावृतं, M3 यच्चापि तं (for यच्च्यावित) — b) Ś1 V1 B1 3 अनुपद्यत (for अन्व°) — c) D3 G4 औषध्यस् (for ओ°) S1 K2 4 Ñ V B1 D1–4 6 T1 2 4 G1 5 M4 समुत्पन्नास् (for °द्भूतास्) — d) Ś1 D6 ज्वलयन्ति, Ñ2 च ज्वलन्ति, T1 2 G1–3 5 M1 2 4 जा(G3 प्रा)ज्वलन्ति, M3 या ज्वलन्ति (for प्रज्व°) D1 च (for [उ]त) D3 तेजसा प्रज्वलत्पुन·

16 a) Ñ1 T1 G4 धार्यस्तु, D5 T2 G1–3 5 M धार्यति (for धार्यो हि) K1 3 लोकोऽय धार्यते चा(K3 या)भि·; K2 4 Ñ2 V3 D1 4 ताभि· संधार्यते लोक (Ñ3 °के, V3 °कै.), Ñ3 V1. 2 B Dn Ds D3 5 T3. 4 ताभिर्धार्यास्त्रयो लोकाः — T4 damaged for 16^{bc} — c) D4 ज्योत्स्ना; M4 पुष्टे (for पोष्टा) D3 स (for हि) T3 पोष्टा हि जगतो लोके.

स लब्धतेजा भगवान्संस्तवैः स्वैश्च कर्मभिः ।
तपस्तेपे महाभाग पद्मानां दशतीर्दश ॥ १७
हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत् ।
निधिस्तासामभूद्देवः प्रख्यातः स्वेन कर्मणा ॥ १८
ततस्तस्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
बीजौषधीनां विप्राणामपां च जनमेजय ॥ १९
सोऽभिषिक्तो महातेजा राजराज्येन राजराट् ।
त्रीँल्लोकान्भावयामास स्वभासा भास्वतां वरः ॥ २०
सप्तविंशतिमिन्दोस्तु दाक्षायण्यो महाव्रताः ।
ददौ प्राचेतसो दक्षो नक्षत्राणीति या विदुः ॥ २१

स तत्प्राप्य महद्राज्यं सोमः सोमवतां वरः ।
समाजह्रे राजसूयं सहस्रशतदक्षिणम् ॥ २२
होतास्य भगवानत्रिरध्वर्युर्भगवान्भृगुः ।
हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमेयिवान् ॥ २३
सदस्यस्तत्र भगवान्हरिर्नारायणः प्रभुः ।
सनत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्वृतः ॥ २४
दक्षिणामददत्सोमस्त्रीँल्लोकानिति नः श्रुतम् ।
तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्च भारत ॥ २५
सिनीवाली कुहूश्चैव द्युतिः पुष्टिः प्रभा वसुः ।
कीर्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीश्च नव देव्यः सिषेविरे ॥ २६

—^{d}) Ś1 जगत्यां ; T3 भगवान् , M4 तेजसा (for जगतो) D3 जगतो जगता पति

17 ^{a}) Ś1 सं- (for स) —^{b}) Ś1 T4 च स्व- , Ñ1 B1 3 T1–3 G2, 4 M4 तैश्च , D3 4 तै स्व- , M3 चैव (for स्वैश्च) Ñ3 V1, 2 D5 संस्तुतश्च (D5 °स्तै) स्वकर्मभि —^{c}) Ś1 K1 2 Ñ2, 3 V B2 D3 M1 2 महाभाग , B3 °राज , D6 T1 2 G1 2, 4, 5 M4 °बाहु. (for °भाग) —^{d}) K4 तु शतीर् , T2 G1 दशतिर् (for °तीर्) T3 पद्मानां दशभिस्तथा

18 ^{a}) K1 ता (for या) T2 हिरण्यवर्णया देव्या —^{b}) K3 [क्षा]त्मनो (for °ना) — T4 damaged for 18^{cd} —^{c}) K4 Ñ3 V1 2 B1 2 D3 4 विधुस् ; T3 प्रभुस् (for निधिस्) —^{d}) Ñ3 V1, 2 D3–5 तेजसा (for कर्मणा) K3 प्रख्यातस्तेन तेजसा.

19 ^{a}) T3 राजा (for राज्यं) —^{b}) D4 वेद (for ब्रह्म-) —^{c}) K2 वृक्षौषधीनां ; Dn1 बीजोषधाना , G1 बीजोषधीना (for बीजौ°). —^{d}) D4 यथावज् (for अपां च)

20 ^{a}) D5 अभिषिक्तो (for सोऽभि°) Ś1 K3 4 Dn D1, 4 5 G2–4 महाराज (for °तेजा) —^{b}) K2 राज्ये , Ñ2, 3 V1 B1 T2 G1 2 4, 5 राजा , D3 T3 सोमो (for राज-) B3 -राजेन (for -राज्येन) V3 राज्यराट् , Ds2 (marg as in text) भारत (for राजराट्) —^{c}) K1 3 T1 3 G2 4 M3 लोकाँस्त्रीन् (by transp), D3 T2 त्रिलोकान् K1 V1 2 B1 2 (marg as in text) Dn T1–3 G M भासयामास (for भाव°). —^{d}) T4 partly damaged K1 स भासा , K2 स्वभावाद् (for °सा). Ś1 Ñ2 D6 भासतां (for भास्वता) D3 पर (for वर) T1 सद्भासा भासतां वर

21 D4 reads 21^{a}–22^{b} on marg —^{a}) T4 damaged Ñ3 V B1 Ds1 D1 3 4, 6 सप्तविंशतिम् , Dn सप्त(Dn1 °प्ता)-विंशतिर् (for °तिम्) B3 च (for तु) Ś1 K3 सप्तविंशतिमिन्दोश्च , D2 सप्तविंशतिभार्यास्तु —^{b}) V1 दाक्षायणीर् , Dn2 D3 दा(D3 द)क्षयिण्यो , some Mss दाक्षायि° (for दाक्षायण्यो) Ś1 महाप्रभा , K3 °व्रत (for °व्रता) —^{c}) D2 प्रचेतसो (for प्रा°) —^{d}) T1 च (for [इ]ति) Ś1 नक्षत्राणीह या दिवि

22 ^{a}) M1–3 अवाप्य सु- (for स तत्प्राप्य) K2 Ñ3 V1 B1 2 Ds D6 G1 महाराज्य , T2 महाराज (for महद्राज्य) Ñ1 स त प्राप्य महाराज्य —^{b}) K Ñ1 2 B1 2 D1 3 4 T3 4 सौम्यवता (for सोम°) —^{c}) D2 समाजज्ञे , D3 स संजह्रे (sic) (for समाजह्रे) M1–3 इयाज राजसूय स —^{d}) G1 सहस्र (for °स्र-)

23 T4 damaged for 23^{ab} —^{a}) D2 तु , D3 च , T2 [अ]पि , G1 हि (for [अ]स्य) —^{b}) Dn अभवद् (for भगवान्) Ś1 गुरु , K3 (sup lin as in text) B3 प्रभु , V3 विभु (for भृगु) —^{c}) D6 T2 G1 2 5 M1–3 हैरण्य- (for हि°) —^{d}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B Ds D2 3 ईयिवान् (for ए°)

24 ^{a}) T2 3 G1 4 5 तस्य (for तत्र) D6 सदसस्तस्य भगवान् —^{b}) K1 3 Dn G2 स्वयम् (for प्रभु) —^{c}) Ds2 सनत्कुमारै प्रमुखैर् —^{d}) K2 4 D1 2 4 देवैर् , M4 अन्यैर् (for आद्यैर्)

25 ^{a}) K3 4 Dn D2 3 5 6 T1 3 4 G M अददात् , T2 °धात् (for °दत्) —^{b}) T2 त्रि (for त्रीँल्) D6 च (for न) —^{c}) K2 4 Ñ1 2 3 (marg as in text) V2, 3 D1 2 T3 4 -कल्पेभ्य (for मुख्येभ्य)

26 ^{a}) K1, 3 तं शनी च (K3 °निश्च), K2 शनीवाली , Ñ1 V2 B1 3 Ds D6 M1–3 तं सि(B3 शि)नी च , B2 (marg) Dn D5 T3 G2 तं सिनि(G2 °नी)श्च (for सिनीवाली) K2 D6 कुहुश् , Dn1 कुहश् (for कुहूश्). —^{b}) K4 द्युति (for

प्राप्यावभृथमव्यग्रः सर्वदेवर्षिपूजितः ।
विरराजाति राजेन्द्रो दशधा भावयन्दिशः ।। २७
तस्य तत्प्राप्य दुष्प्राप्यमैश्वर्यं मुनिसत्कृतम् ।
विबभ्राम मतिस्तात विनयादनयाहृता ।। २८
बृहस्पतेः स वै भार्यां तारां नाम यशस्विनीम् ।
जहार तरसा सर्वानवमत्याङ्गिरःसुतान् ।। २९
स याच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह ।
नैव व्यसर्जयत्तारां तस्मा आङ्गिरसे तदा ।। ३०

उशना तस्य जग्राह पार्ष्णिमङ्गिरसस्तदा ।
स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्वं बृहस्पतेः ।। ३१
तेन स्नेहेन भगवान्रुद्रस्तस्य बृहस्पतेः ।
पार्ष्णिग्राहोऽभवद्देवः प्रगृह्याजगवं धनुः ।। ३२
तेन ब्रह्मशिरो नाम परमास्त्रं महात्मना ।
उद्दिश्य देवानुत्सृष्टं येनैषां नाशितं यशः ।। ३३
तत्र तद्युद्धमभवत्प्रख्यातं तारकामयम् ।
देवानां दानवानां च लोकक्षयकरं महत् ।। ३४ C 1346 B 1 25 35 P 1 25 35

द्युति) T2 G1 तुष्टि (for पुष्टि) D3 T1 G4 विभा (for प्रभा) — c) D4 भूतिश् (for धृतिश्) D6 T1 G2-5 कान्तिश्, T2 G1 शान्तिश् (for लक्ष्मीश्) — d) K2 तं च (for नव) D3 सिषेचिरे (for °विरे)

27 a) Ds1 (*sup lin*) अव्यक्त (for °ग्र) — b) D1 सप्त- (for सर्व-) Ñ3 V1 2 -पूजितम् (for °त) — After 27ab, V2 ins

315* तं मूर्ध्न्युपाघ्राय तदा सोमो धाता प्रजापति ।

— c) K2 स, Ñ3 V1 3 B Ds D5 T G2 4 M4 [अ]धि, D1 G1 3 5 [अ]थ (for [अ]ति) Ś1 K1 अतिराजाति देवेभ्यो, D6 M1-3 अधिराजाधिराजेन्द्रो (M1 3 °देवेभ्यो) — d) V1 धारयन्, Dn D6 S भास°, D5 द्योत° (for भाव°)

28 a) Ñ1 ते प्राप ; Ñ2 ते प्राप्य (for तत्प्राप्य) Ñ2 V2 B2 Ds1 D6 T2 4 G1 5 M1-3 दुष्प्रापम्, Dn D4 दु प्राप्यम् (for दुष्प्रा°) B1 तस्य दुष्प्रापमैश्वर्यं — b) Ś1 K3 4 Ñ2 3 V1 3 D1 4 5 T4 ऋषि- (for मुनि-) Ñ1 B2 3 Ds D2 ऐश्वर्यमृषिसत्कृतम् (Ñ1 Ds °त) ; B1 तत्प्राप्य ऋषिसत्कृतम्, B2 (marg as in text) 3 (marg) D6 T2 G M4 ऐश्वर्यमृषिपूजितम्, M1-3 °मकृतात्मभि (M3 °न.) — c) D6 T1 2 G1 3 5 तत्र, M3 4 तस्य (for तात) — d) K2 विनयाहतचेतन. ; V1 °दनयाहिता, B1 T3 °दनयाद्(T3 °ध)ता, B1 (marg) °दनपाहता (sic), D2 °दनपाहृता (sic), T3 °योद्धृता, G4 °दनवाप ह ; G5 °दनयावहा

29 b) D4 यथेप्सिताम् (for यशस्विनीम्) — c) M1 जग्राह (for जहार) Ś1 तापसान् (for तरसा) K Ñ2 3 V B2 Dn D1-4 T3 4 सोमो, D6 T1 G2 4 5 राजन्, T2 G1 M4 राजा (for सर्वान्) — d) Ś1 Ds अवमन्य (for °मत्य) V3 B2 Dn2 D5 6 T1 3 G1-3 5 M4 -सुतम् (for -सुतान्) K1 ह्यवमत्याङ्गिरस. सुतम् (hypermetric), K2-4 Ñ2 V1 2 B1 D1 T4 अवमन्याङ्गिरस. सुतम् (hypermetric), Ñ3 Dn1 D2 4 °मत्याङ्गिरसः सुतम् (hypermetric), D3 ऋषेराङ्गिरस. सुतम्.

30 b) K1 3 Dn राजर्षिभि , K4 D1 6 T1 2 G2 M1-3 ब्रह्म° (for देव°) G1 5 M4 तदा ब्रह्मर्षिभि. सह — c) Ds2 [ए]वं (for [ए]व) K4 न वै विसर्जयामास, D6 T1 2 G1-3 5 M4 नैव (T1 G3 5 न च) तां व्यसृजत्तारां — d) Ñ3 V2 स ताम्, Dn1 तव (for तस्मा) V3 B1 (marg) 2 Ds D2-4 6 T1 G3 5 M2 4 चाङ्गिरसे, Dn1 अङ्गि°, D1 आङ्गिरसस (for °रसे) Ñ2 T2 G1 M1 3 तस्मै चाङ्गिरसे तथा (Ñ2 यदा); V1 सतामङ्गिरसे तदा, T3 सती लोकैकसुन्दरीम् — After 30, all Mss (except Ś1 M1-3) ins

316* स सरब्धस्तदा तस्मिन्देवाचार्यो बृहस्पति ।

31 Ñ1 om 31ab — ab) K4 नोशनास् ; some Mss उशनास् (for °ना) G1 पार्ष्णीन् (for पार्ष्णिम्) M4 आङ्गिरसं, some Mss अङ्गिरसस् (for आ°) D6 T2 G5 M4 तथा (for तदा) K1 उशनाभूच्च सोमस्य पार्ष्णिग्राह सुरासुरे. — c) Ś1 स स, B2 3 Ds स तु, D2 शुक्र , D6 स ह, M3 भव (for स हि) — d) K2 3 Ñ2 3 V B Ds D1 2 T4 G2 3 M1 पूर्वो, D3 तस्य (for पूर्वं) Ñ1 पितु पूर्वो बृहस्पति

32 Ś1 Ds om (hapl) 32ab — a) Ñ1 पुन (for तेन). — c) D6 पार्ष्णिग्रहो (for °ग्राहो) D1 भवेद् ; M3 भवो (for ऽभवद्) — d) M2 सशरं, M2 (*inf lin*) 3 भगवान् (for [आ]जगवं)

33 a) D4 ततो (for तेन) K1 ब्रह्मशरो (for °शिरो). Ñ1 ते ब्रह्मशिरसो नाम — b) K1 (*sup lin* as in text) महातपा , B3 T2 G1 5 °त्मन (for °त्मना) — c) K1 3 Ñ1 Dn D5 दैत्यान् (for देवान्) K3 उद्दिष्ट, G1 5 उत्सृष्टं (for उत्सृष्टं) — d) T2 वाशित (for ना°)

34 a) G3 ततस् (for तत्र) K3 तत्र युद्धमभूद्धोरं, B1 तत्र युद्धं समभवत — Ś1 om 34cd — d) K3 मतम् (for महत्). Ñ1 लोकक्षयकरो महान्

35 a) T2 तत (for तत्र) K4 D4 सृष्टास् (for शि°) Ś1 K1 3 T1 G2 च ये देवास्, K4 त्रयो देवास्, D2 तु देवास्तु,

तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तुषिताश्चैव भारत ।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुरादिदेवं पितामहम् ॥ ३५
ततो निवार्योशनसं तं वै रुद्रं च शंकरम् ।
ददावाङ्गिरसे तारां स्वयमेव पितामहः ॥ ३६
तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वा विप्रः प्राह बृहस्पतिः ।
मदीयायां न ते योनौ गर्भो धार्यः कथंचन ॥ ३७
अयोनावसृजत्तं तु कुमारं दस्युहंतमम् ।
इषीकास्तम्बमासाद्य ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ३८
जातमात्रः स भगवान्देवानामाक्षिपद्वपुः ।
ततः संशयमापन्नास्तारामकथयन्सुराः ॥ ३९

सत्यं ब्रूहि सुतः कस्य सोमस्याथ बृहस्पतेः ।
पृच्छ्यमाना यदा देवैर्नाह सा साध्वसाधु वा ।
तदा तां शप्तुमारब्धः कुमारो दस्युहंतमः ॥ ४०
तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयम् ।
यदत्र तथ्यं तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययम् ॥ ४१
सा प्राञ्जलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं प्रभुम् ।
सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहंतमम् ॥ ४२
तं मूर्ध्न्युपाघ्राय तदा सोमो धाता प्रजापतिः ।
बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य धीमतः ।
प्रतिकूलं च गगने समभ्युत्तिष्ठते बुधः ॥ ४३

G3 5 च देवास्तु (for तु ये देवास्) D3 तत्र देवास्तु ये शिष्टास् — b) M1 2 नाम (for चैव) — d) N (except Ś1 D6) T3 4 सनातनम् (for पितामहम्)

36 a) K4 D1 4 निव(K4 °वै)र्त्य (for निवार्य) — b) K1 Ñ1 Ds1 (*sup lin*) T3 G4 M2 रुद्र ज्येष्ठं, K3 ज्येष्ठं रुद्र, K4 स वै रुद्रं, B1 तस्मै ज्येष्ठं Ds1 तं वै ज्येष्ठ, D4 तं वै रौद्र, D6 T1 2 G1–3 5 M4 रुद्र देव, M1 रुद्रश्रेष्ठं, M3 रुद्रं श्रेष्ठं (for तं वै रुद्रं) K1 om च, K4 तु (for च) Ś1 ज्येष्ठं रुद्र भयंकरम् — c) K2 Dn2 T4 G4 अङ्गिरसे, D3 चाङ्गि° (for आङ्गि°)

37 a) T2 तामन्तं, T3 तत स- (for तामन्त-) — b) K4 Ñ2 3 V B D (except D6) T4 G3 तारां (for विप्र) — c) K4 मदीयोऽयं (for °याया) K2 वै (for ते) M3 मदीयो नैव ते योनौ — After 37, K4 ins

317* सत्य कथय मे सुभ्रु कस्य गर्भस्तवोदरे ।
त्यज त्यजाशु दुर्बुद्धे मत्क्षेत्रादाहितं परैः ॥
नाहं त्वां भस्मसात्कुर्यां स्त्रियं सांतानिके सति ।
श्रुत्वा बृहस्पतेर्वाक्यं रोषेण व्याकुलाभवत् ॥

38 a) K1 3 B1 2 Dn Ds D5 6 G2 3 5 M उत्सृ(K1 असृ)जत्तं सा (B1 2 Ds वै), K2 उत्सृजन्तं वै, K4 Ñ1 3 V1 2 D2 T4 G4 उत्सृज(G4 °जे)त्तं तु, V3 उत्सृजत्ततु, D1 उत्सृजत्सा तं, D4 उत्सृजेत्तत्र, T1 उत्सृजैतं तु, T2 3 उत्सृजेताथ (for असृजत्तं तु) Ñ2 स्वयोनावुत्सृजत्तं तु — b) K2 T2 -हतकम् (for °तमम्) — c) B1 Ds D2 इषिका-, T2 उर्विका-, G1 इष्टिका- (for इषीका-) Ś1 इषुकास्त्र तमासाद्य, K2 D4 इषीकास्त्र समा° — d) Ñ1 भास्वर (for पावकम्)

39 b) Dn1 om देवा K1 Ñ3 V3 Dn3 अक्षिपद् (for आ°) — c) B1 संयमम् (for संशयम्) — d) G5 M4 इमाम् (for ताराम्) K2–4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 5 T3 4 ताराम्चु सुरोत्तमा, D3 °चुर्दिवौकस

40 a) Ś1 तथ्य, Ds1 M2 (*inf lin* as in text) सा त्व (for सत्य) — c) T1 उच्यमाना (for पृच्छ्य°) K1 3 Dn1 तु सा, T2 G1 तथा, G2 M4 तदा (for यदा) — d) V1 D6 हि (for [आ]ह) K1 3 सहसा नावदद्यदा, K4 न हि सा किमपीति च — After 40cd, K4 ins

318* कुमारो मातरं प्राह कुपितोऽलीकलज्जया ।
किं न वोचस्यसद्वृत्ते आत्मावद्यं वदाशु मे ॥

— e) D2 तदानीं (for तदा तां) D4 (marg) प्रष्टुम्, D4 (also) हन्तुम् (for शप्तुम्) — f) K4 D4 दस्युहन्तम, T3 °हन्तक (for °हंतम)

41 D3 reads 41–42 on marg — a) M4 सं- (for त) D3 तदा (for ततो) — b) G5 स स्वयम् (for संशयम्) — c) D6 तदत्र, G3 यत्तत्र (for यदत्र) — d) K1 D6 G2 3 5 M4 त्वयम्, K2 ह्यसौ, T2 G1 च ते; M1–3 न्वयम् (for ह्य°)

42 b) T3 जगत (for वरद) V2 D2 विभुम्, Dn शनै, T2 G1 शुभम् (for प्रभुम्) K2 ब्रह्माणमुत्तरं प्रभो, T4 °ण शरणं गता — c) D6 [इ]मं, T2 [ए]व (for [इ]ति). Ś1 K1 महात्मायं (for °त्मानं) — d) Ś1 K1 कुमारो दस्युहंतम; K4 D4 °रं दस्युहन्तमम्

43 a) Ś1 K1 T1 M1–3 तत, B3 om, T4 पुत्रं (for तदा) K3 Dn D4 5 तं मूर्ध्न्याघ्राय तनय (D4 5 तु तदा); D6 मूर्धन्युपाघ्राय तत; T2 G1 मूर्धन्याघ्राय त (G1 च) तत, T3 सोमस्त मूर्ध्न्युपाघ्राय; G2 M4 मूर्ध्न्युपाघ्राय च तदा (M4 तत), G4 5 ततस्तं मूर्ध्न्युपाघ्राय — b) K2 D6 T1. 2 G1–3 5 M4 राजा (for धाता) T3 ज्वलन्तमिव तैजसम् — c) T2 G1 नाम्ना (for नाम) — d) K4 Ñ3 V1 2 B3 Dn D1–3 T4 स्वस्य (for तस्य) Ś1 वै तदा (for धीमतः).

उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका ।
तस्यापत्यं महाराजो बभूवैलः पुरूरवाः ।
उर्वश्यां जज्ञिरे यस्य पुत्राः सप्त महात्मनः ॥ ४४
प्रसह्य धर्षितस्तत्र विवशो राजयक्ष्मणा ।
ततो यक्ष्माभिभूतस्तु सोमः प्रक्षीणमण्डलः ।
जगाम शरणायाथ पितरं सोऽत्रिमेव च ॥ ४५
तस्य तत्पापशमनं चकारात्रिर्महायशाः ।
स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्वशः ॥ ४६
एतत्सोमस्य ते जन्म कीर्तितं कीर्तिवर्धनम् ।
वंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु ॥ ४७
धन्यमायुष्यमारोग्यं पुण्यं संकल्पसाधकम् ।
सोमस्य जन्म श्रुत्वैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४८ C 1362 B I. 25. 51 P I 25 51

इति श्रीहरिवंशे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

— e) D4 प्रतिकूलं स; G2 °कूलस्य, Cal ed °कूलश्च (for °कूलं च) Ś1 समरे, K2 4 गमने, D2 T1 2 G1 4 गगनं (for °ने) D6 प्रतिकूलस्य दमनं — f) D6 M2 तम्र(M2 °दा)-भ्युत्तिष्ठते बुध, G4 कुमारं दस्युहंतमम्

44 a) Dn G3 तत, T3 om (for तदा) D2 उद्वाहयामास तदा — b) M3 -पुत्रकम् (for -पुत्रिका) — c) B3 G5 पुत्र, G1 पुत्रो (for [अ]पत्य) K2 4 Ñ V1 3 B1 2 (marg) D1–4 T3 4 महातेजा, G2–4 M1–3 °राज (for °राजो) V2 ततस्तस्य महातेजा, T2 तस्या पुत्रो महाराज — d) Ś1 इड, K1 D4 ऐड, T2 G1 2 4 M ऐळ, T3 4 ऐश, G5 इळ (for ऐल) — e) Ś1 उर्वश्या जज्ञिरे पुत्रास् — f) Ś1 तस्य सप्त, K4 सप्त पुत्रान्, Ñ2 3 V1 3 D1–4 सप्त पुत्रा (by transp), V2 पुत्रास्तस्य T4 सप्त पुत्रा महाबला

45 a) G2 partly damaged D6 घृषितस् (for धर्षितस्) D1 सोमो, G3 5 तस्य (for तत्र) — b) K1 2 4 Ñ2 3 V B2 Dn Ds1 (marg) D2–5 सोमो वै, K3 corrupt, Ñ1 अवशो, D6 M1–3 त्व°, T1 2 G ह्य° (for वि°) M4 ह्यवशो राजयक्ष्मण — c) K2 B3 Ds' स (for तु) — K3 om 45e–46b — e) G3 M1 शरणं च (for °णाय) Ś1 D2 [ए]व (for [अ]थ) K1 V3 Dn D5 जगाम शरणार्थाय, M2 3 °म पितरं सोऽथ — f) M2 3 शरण्यं (M3 °णं) (for पितरं). K1 स, K2 Ds तु, M2 ह (for च)

46 K3 om 46ab (cf v l 45) — a) Ś1 corrupt, Dn1 T1 तत्ताप-, D6 T2 G तापोप-, M1–3 [आ]मयस्य (for तत्पाप-) — b) Ś1 K1 2 4 B1 2 Dn Ds D1 4 G4 महातपा. (for °यशाः) — c) K3 Ñ2 स राजा, M3 रराज (for स राज-) K2 D1 (marg as in text) युक्त (for मुक्तः). — d) Ś1 K1, 3 V2, 3 B1 D1 T3, 4 G3 M1 2 सर्वत (for °श)

47 a) K1 3 G5 एवं (for एतत्) Ś1 K1 3 V3 Dn Ds वै (for ते) — b) Dn1 om कीर्तितं K2 D5 M1–3 -वर्धन (for °नम्) G3 5 कीर्तितं यशवर्धन — S1 om 47c–48b — c) D2 T2 G1 वशस्तस्य, G2 4 5 M4 वंशं तस्य (for वंशमस्य) D3 वशं सोमस्य वै राजन् — d) D2 कीर्त्यमानो (for °मानम्) K1 3 G3 च मे, D2 6 T1 2 G1 2 4 5 M4 मया, M1–3 अथो (for अत) B3 पर (for शृणु)

48 Ś1 om 48ab (cf v l 47) — a) K4 वशम्, M3 वीर्यम् (for धन्यम्) K1 3 Dn D5 धन्यमारोग्यमायुष्य — b) M1–3 सर्वार्थ- (for सकल्प) K1 4 V3 Dn2 D1 3–6 T1 2 4 G1–3 5 M4 -साधनम् (for °कम्) K3 Dn1 प्रजा. संकल्पसाधनम्, T3 पुण्य सर्वार्थसाधनम्, G4 पुण्यं संकीर्तिवर्धनम् — c) B1 D1 2 [ए]वं, M1–3 [इ]दं (for [ए]व) — After 48c, D6 T1 2 G ins

319* नरो विगतकल्मष ।
श्रद्धान प्रसन्नात्मा

— d) All Mss (except Ś1 M1–3) पापेभ्यो वि- (K3 D2 °भ्यो वै, T1 4 G5 °भ्योऽपि) (for सर्वपापै)

COLOPHON *Mention of the Epic* K3 Dn Ds2 D5 — *Mention of Khila* Ś1 K3 4 V B Dn Ds D1 2 4 6 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K2 4 Ñ V B D (except Dn D5) T1 2 G सोमोत्पत्ति — *Adhy no* (figures, words or both) Ś1 22, K3 D3 4 24, Ñ3 D1 T1 2 G M 23, V B1 2 Dn Ds2 25, D6 T3 4 26 — *Śloka no* K1 Dn1 Ds2 51, D2 59, D3 52, D4 50

२१

वैशंपायन उवाच ।
बुधस्य तु महाराज विद्वान्पुत्रः पुरूरवाः ।
तेजस्वी दानशीलश्च यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ १
ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः ।
आहर्ता चाग्निहोत्रस्य यज्ञानां च दिवो महीम् ॥ २
सत्यवादी पुण्यमतिः काम्यः संवृतमैथुनः ।
अतीव त्रिषु लोकेषु यशसाप्रतिमः सदा ॥ ३
तं ब्रह्मवादिनं क्षान्तं धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ।
उर्वशी वरयामास हित्वा मानं यशस्विनी ॥ ४
तया सहावसद्राजा दश वर्षाणि पञ्च च ।
पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ॥ ५
वने चैत्ररथे रम्ये तथा मन्दाकिनीतटे ।
अलकायां विशालायां नन्दने च वनोत्तमे ॥ ६
उत्तरान्स कुरून्प्राप्य मनोरथफलद्रुमान् ।
गन्धमादनपादेषु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे ॥ ७
एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च ।
उर्वश्या सहितो राजा रेमे परमया मुदा ॥ ८
देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते ।

21

1 [a]) G2 च (for तु) — [c]) K4 तु (for च)

2 Before 2[cd], K3 ins पुरूरवा उवाच — [c]) K3 आदत्ता (for आहर्ता) D3 आहर्ता राजसूयस्य, M2 °र्ता वाजिमेधस्य. — [d]) Ś1 om., K2 4 तु (for च) Ś1 महामना, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G3–5 M4 महीपति. (G4 °ते), D6 G2 ददौ महीम्, T2 G1 [अ]दद(G1 °दा)न्महीम् (for दिवो महीम्).

3 [a]) Ś1 पुण्यरति°; K2 °गतिः (for °मति°) — [b]) Ñ1 B Ds सम्यक्, D3 काम, D6 T1 G2 M4 सौम्य, T2 G1 सभ्यः (for काम्य°) D2 संभृत-, T2 संयत- (for संवृत-) — [c]) T4 वरिष्ठस् (for अतीव) — [d]) Ñ3 V B1 2 (marg. as in text) 3 Dn D2 T4 G1–3 5 तदा; D6 T2 3 G4 तथा (for सदा). T1 यशसा प्रशमस्तया; M1–3 तस्य चाप्रतिमं यश.

4 [a]) D1 ब्रह्मवेदिनं (for °वादिनं) K2 V2 B2 (marg.) 3 Ds D6 शान्तं; D4 T2 कान्तं, T3 4 दान्तं (for क्षान्तं) — [b]) Ś1 -विक्रमम् (for -वादिनम्) D5 धर्मसत्यस्य वादिनम् — [c]) K4 याचयामास, M1–3 कामया° (for वरया°) — [d]) M3 कामं (for मानं) T1 2 G M मनस्विनी, T4 यशस्विनम् (for °स्विनी) D6 हित्वा चान्यं मनस्विनी

5 [a]) B1 corrupt D2 [अ]रमद् (for [अ]वसद्) — [b]) Ñ3 V1 3 D3 सप्त (for पञ्च) G3 G (ed.) वर्षाणि दश पञ्च च. — [c]) V2 द्विपञ्चषट् (hypermetric), G4 षट् पञ्च (by transp.), M1–3 षट् षट् च

6 [a]) T3 वसंश्च; M1 ततश्च (for वने) D2 तस्य (for रम्ये) G1 वसंश्चैत्ररथं रम्यं — [b]) K4 V2 तदा (for तथा) Ś1 K1 वने (for -तटे). D6 T1, 2 G M तथा (T2 G तदा, M1, 3 चित्रे) मन्दाकिनीमनु — [c]) Ds1 अलकायां च (hypermetric), some Mss अळकायां — [d]) D5 तथा वै नन्दनोत्तमे, D6 T2 G1–3 5 M4 नन्दनोपवनोत्तमे.

7 [a]) Ñ1 om. कुरून्. Ś1 गत्वा; D5 चाथ (for प्राप्य) — [b]) T2 मनोरम-, T4 M2 °हर- (for °रथ-) M4 पथ- (for -फल-) Ś1 मनोरमफलाङ्कुरान् — [c]) Ñ1 om., Ñ2 V1 -पादे च (for -पादेषु) — [d]) Ś1 K1 3 मेरुपृष्ठे (for °शृङ्गे). Ñ3 V1 2 M1 2 तथोत्तमे, D6 T1, 2 G M4 नगोत्तमे (for तथोत्तरे)

8 [a]) K4 -पुष्पेषु (for -मुख्येषु) — [b]) M2 3 सः (for च) — [d]) T1 G3 5 च परया (for परमया).

9 N (except Ś1 Ñ1) T G M4 repeat 9 after App. I (No. 6, line 73) K4 (third time) reads 9[ab] after 320* — [b]) K1 3 4 V1 D1 2 4–6 T1 2 G M4 (all second time) अभिष्टुत°, K2 (both times) 4 (first time) °ष्टुते, D1 (first time) अनुष्टुते, D2 (first time) अभिष्टुते; D4 (first time) अधिष्ठिते (for अभिष्टुते) M1–3 महर्षिचरिते शुभे — [c]) Ś1 K4 D1 5 (last three first time) राज्यं च; K4 (second time) T3 (first time) स राज्यं (by transp.). — T1 2 4 G1–3 5 (all first time) ins. after 9. K Ñ2, 3 V B D T3 G4 M4 after the second occurrence of 9: T1 2 4 G1–3 5 (all second time) after the second occurrence of 9.

320* उत्तरे जाह्नवीतीरे प्रतिष्ठाने महायशाः ।

[T1 2 4 G1–3 5 (all first time) गङ्गाया उत्तरे कूले (for *).]
— K4 cont.

321* एक एव पुरा वेदः प्रणवः सर्ववाङ्मयः ।

राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः ॥ ९
तस्य पुत्रा बभूवुस्ते षडिन्द्रोपमतेजसः ।
दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।
दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ॥ १०
आयोः पुत्रास्तथा पञ्च सर्वे वीरा महारथाः ।
नहुषः प्रथमं जज्ञे वृद्धशर्मा ततः परम् ।
दम्भो रजिरनेनाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥ ११
रजिः पुत्रशतानीह जनयामास पञ्च वै ।
राजेयमिति विख्यातं क्षत्रमिन्द्रभयावहम् ॥ १२
यत्र देवासुरे युद्धे समुपोढे सुदारुणे ।
देवाश्चैवासुराश्चैव पितामहमथाब्रुवन् ॥ १३
आवयोर्भगवन्युद्धे विजेता को भविष्यति ।
ब्रूहि नः सर्वभूतेश श्रोतुमिच्छामहे वचः ॥ १४

ब्रह्मोवाच ।

येषामर्थाय संग्रामे रजिरात्तायुधः प्रभुः ।
योत्स्यते ते विजेष्यन्ति त्रींल्लोकान्नात्र संशयः ॥ १५ C 1480 B 1 28 6 P 1 28 6

देवो नारायणो नान्य एकोऽग्निर्वर्ण एव च ॥
पुरूरवस एवासीत्त्रयी त्रेतामुखे नृप ।
अग्निना प्रजया राजा लोकं गान्धर्वमेयिवान् ॥
[Cf Bhāgavata P , 9 14 48–49]

10 B3 om 10 — ^{a}) Ś1 हि (for ते) D2 बभूवुस्तस्य ते पुत्रा — ^{b}) K2–4 Ñ V B1 2 Dn Ds D2–6 S सप्त (Dn1 सर्वे) देवसुतोपमा — K3 om 10^{cdef} T1 G4 read 10^{cd} after 322*. — ^{c}) Ñ1 damaged D5 महाभागा (for °त्मान) T3 4 गन्धर्वलोके दिविजा — ^{d}) Ś1 ह्यायुर्, Ñ1 damaged (for आयुर्) K1 उदावसु (for अमा°) — K2 Ñ2 3 V B1 2 Dn2 Ds D3–6 T G1–3 5 M4 ins after 10^{cd} G4 after 10^{ef}

322* विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथापर ।
[D4 च शतायुश्च (for [ए]व धर्मात्मा) Ñ2 अश्वायुश्चापि धर्मात्मा, Ds2 विश्वावसुश्च ध° (for ^{a}) — D4 om 322^{*b}. D3 G2 तथापरा , T2 G1 तदापर (for तथा°)]

— D4 om 10^{e} D5 om 10^{ef} — ^{e}) K2 Ñ2 3 बलायुश्, G(ed) शता° (for वना°) Ś1 गृहायुश्च धनायुश्च — ^{f}) D4 दृढायुश्, G(ed) वना° (for शता°) — K2 4 Ñ2 3 V B (B3 after 320*) D T G M4 G(ed) ins a passage given in App I (No 6) after 10 , K1 after 22 1^{ab}, K3 after adhy 21 While K1 reads lines 1–2 of App I (No 6) after 10, repeating them in their proper place G(ed) cont App I (No 6A) and K2 4 Ñ2 3 V B D T G M4 cont App I (No 6 B) after App I (No 6).

11 Before 11, K1 4 Ñ2 3 V B D T G ins वैशंपायन उवाच K2 om 11^{a}–22^{c} K1 repeats 11 after the first occurrence of 22 1^{ab} , K3 repeats it after App I (No 7). — ^{a}) B2 3 Ds च ते पञ्च , D3 महावीर्या (for तथा पञ्च) — ^{b}) Ñ3 D4 T3 4 महाबला (for महारथा). S1 सर्वे धीरा महौजस , K1 3 (both first time) सर्वे वीरपराक्रमा , D3 पञ्च सर्वे महारथा — After 11^{b}, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3 , K2 om) ins.

323* स्वर्भानुतनयायां च प्रभायां जज्ञिरे नृप ।

[Dn स्वर्भानोस् (for °नु-) M4 स्वर्भानोश्च सुताया च (for ^{a}) V3 B2 3 D3 नृपा (for नृप)]

— ^{c}) K3 (both times) D1 नघुष (for नहुष) — ^{d}) D3 क्षत्रवृद्धस् (for वृद्धशर्मा) — B1 om 11^{e}–13^{d} — ^{e}) K1. 3 (both both times) 4 Ñ B2 3 Dn Ds D1–5 T3 4 G3 4 रम्भो , T2 अम्भो , G1 अंहो , M1–3 डम्भो , M2 (*inf lin*) डिम्भो (for दम्भो) Ñ1 अनेयश्, D2 वनेयुश् (for अनेनाश्) T1 रम्भोरुरजिनेनाश्च (sic) — After the first occurrence of 11, K1 ins App I (No 7) followed by 22 1^{ab}, K3 ins App I (No 7)

12 K2 B1 om 12 (cf v l 11) Ñ1 partly damaged — ^{a}) G2 पञ्च- (for पुत्र-) M1 2 -सहस्राणि (for -शतानीह) — ^{c}) K4 V2 D4 राजेया इति विख्याता — ^{d}) Ñ3 (marg) V1 Ds1 (*sup lin* as in text) s2 पुत्रम् , T3 4 जातम् (for क्षत्रम्) D1 T2 G1 2 M4 -प्रभावहम् (for -भया°). V2 क्षत्रियांशा प्रकम्पना

13 K2 B1 om 13 (cf v l 11) M4 om 13^{ab} — ^{a}) T1 G3 4 तत्र (for यत्र) — ^{b}) K1 4 Ñ1 3 V B2 D1–5 T1 3 4 G3 4 समुत्पन्ने , D6 T2 G1 2 5 समूढे च (for समुपोढे) — ^{c}) T2 देवा वै च , G3 5 देवताश्च (for देवाश्चैव) M2 3 देवाश्च दानवाश्चैव , M4 यत्र देवासुराश्चैव

14 K2 om 14 (cf v l 11) — ^{b}) K4 Ñ V B Ds D1–5 T3 4 को विजेता (by transp) — ^{c}) K1 Dn T2 G1 -देवेश, K3 T4 -भूतेषु (for °श) — ^{d}) D2 ज्ञातुम् (for श्रोतुम्). K3 Ñ V B1 2 Dn1 Ds D1–6 T G1 3 4 इच्छामि ते , Dn2 G2 5 M2–4 °म ते (for °महे) D2 तव , M4 वयं (for वचः).

15 K2 om 15 (cf v l 11) T3 om the ref — ^{a}) D1 T2 G1 अर्थे तु (D1 च) (for अर्थाय). T3 येषामर्थे रजिरयं — Ñ1 damaged for 15^{bc}. — ^{b}) T2 सत्यायुधः (for

यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रीश्च तत्र यतो धृतिः ।
यतो धृतिश्च श्रीश्चैव धर्मस्तत्र जयस्तथा ॥ १६
ते देवदानवाः प्रीता देवेनोक्ता रजेर्जये ।
अभ्ययुर्जयमिच्छन्तो वृण्वाना भरतर्षभ ॥ १७
स हि स्वर्भानुदौहित्रः प्रभायां समपद्यत ।
राजा परमतेजस्वी सोमवंशविवर्धनः ॥ १८
ते हृष्टमनसः सर्वे रजिं दैतेयदानवाः ।
ऊचुरस्मज्जयाय त्वं गृहाण वरकार्मुकम् ॥ १९

रजिरुवाच ।

यदि देवगणान्सर्वाञ्जित्वा शक्रपुरोगमान् ।
इन्द्रो भवामि धर्मेण ततो योत्स्यामि संयुगे ॥ २०

दानवा ऊचुः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रह्रादो यस्यार्थे विजयामहे ॥ २१
अस्मिंस्तु समये राजंस्तिष्ठेथा देवचोदितः ।

आत्ता°) M2 3 युधि (for प्रभु) D3 रजिश्चात्तायुधो भवेत्; T3 दीर्घायुरमितप्रभु — ^{c}) K3 स जेष्यति, D5 जयिष्यन्ति, G1 विजिं° (for विजे°)

16 K2 om 16 (cf v l 11) — ^{a}) T4 चैव (for तत्र) — ^{b}) T3 om (hapl) from तत्र up to चैव (in ^{c}) Ś1 Ñ1 यत्र (for तत्र) Ñ1 ततो (for यतो) — ^{d}) K4 ततो धर्मो, Ñ2 3 V1 2 D1-4 T3 4 तत्र धर्मो (by transp) V3 ततो धर्मस्ततो जय

17 K2 om 17 (cf v l 11) Before 17, D6 T1 2 G1–3 M4 ins वैशंपायन उवाच — ^{a}) Dn Ds2 D2 6 T2 4 G1 2 5 M1–3 देवा (for देव-) — ^{b}) D6 M3 उक्ते (for उक्ता). D6 T1 2 G2 3 5 M रजिं (for रजेर्) — ^{c}) Ś1 अत्ययुर् (for अभ्य°) — ^{d}) Ś1 शृण्वाना (for वृ°) Ñ1 V1 Dn T1 G3 4 वृण्वाना भरतर्षभम्, Ñ2 V2 3 B Ds T °ना तं नरर्षभम्, T4 °ना तं नरोत्तमम्.

18 K2 om 18 (cf v l. 11) — ^{b}) Ś1 सभय, Ñ1 प्रभया (for प्रभायां). D6 S (except T3. 4) प्रभायामुदपद्यत — ^{c}) Ś1 रजि (for राजा) — ^{d}) K4 D1 4 -प्रवर्धन· (for वि°)

19 K2 om 19 (cf v l 11) — ^{a}) K1. 3 ते तुष्ट-, G4 प्रहृष्ट- (for ते हृ°). — ^{b}) K1 3 4 Dn D4 देवाश्च, D2 दैवत-; D3 T1 3 4 G4 वै देव-, D6 T2 G1–3 5 M4 ते देव- (for दैतेय-) B Ds D5 -देवता (for -दानवा). — After 19^{ab}, T3 ins 325* T3 om 19^{c}–20^{d} — ^{c}) K1 D1 G2 अस्य जयाय (for अस्मज्ज°). K4 ऊचुर्जयाय त्वं राजन् — ^{d}) D6 T2 G3 5 शर- (for वर-) — After 19, K1 3 4 Ñ2 3 V B D T1 2 4 G M4 ins

324* अथोवाच रजिस्तत्र तयोर्वै देवदैत्ययो ।
स्वार्थज्ञः स्वार्थमुद्दिश्य यशः स्वं च प्रकाशयन् ॥

[Before line 1, K1 ins रजिरुवाच — (L 1) T2 G3 5 योद्धु, G1 योधान् (for तयोर्) — (L 2) Ñ3 V1 2 B1 Ds अर्थज्ञ ; M4 सर्त्विज (for स्वार्थज्ञ). D4 आदिश्य (for उद्दिश्य).]

20 K2 om. 20 (cf. v l. 11) T3 om 20 (cf v l. 19) D1 repeats 20 after line 4 of 325* K1 3. 4 D1–4 om the ref — ^{a}) K4 Ñ2 3 V B D (D1 (first time) 2–6 T1 2 4 G M4 दैत्य (for देव) Ś1 G4 M2 3 जित्वा (for सर्वाञ्) — ^{b}) Ś1 M2 3 सर्वाञ् (for जित्वा) Ñ1 Dn T2 G1 5 पुरोगमा (for °मान्) K4 Ñ2 3 V B Ds D1 (first time) 2–6 T4 G3 M4 जित्वा वीर्येण वासव (D1 °वम्, D3–5 T4 M4 °व), T1 जित्वा वीर्येण मानव, G4 वीर्येणाहं च वासव — ^{c}) G2 भवेय (for भवामि) Ñ2 वीर्येण, D5 देवानां, Cal ed धर्मेश (for °ण) — ^{d}) Ñ1 यास्यामि (for योत्स्यामि) Ś1 K1 3 संगरे (for संयुगे) M1–3 ततो यास्यामि संगरम् — K1 3 4 Ñ2 3 V B D T1 2 4 G M4 ins after 20: T3 after 19^{ab}

325* देवा· प्रथमतो भूय· प्रतीयुर्हृष्टमानसा ।
एव यथेष्टं नृपते काम. संपद्यतां तव ॥
श्रुत्वा सुरगणानां तु वाक्यं राजा रजिस्तदा ।
पप्रच्छासुरमुख्यांस्तु यथा देवानपृच्छत ॥
दानवा दर्पपूर्णास्तु स्वार्थमेवानुगम्य ह ।
प्रत्यूचुस्त नृपवर साभिमानमिदं वच· ॥

[T3 om line 1 —(L 1) G4 भूपं (for भूय) K1. 2 V2 Dn D5 T1 4 G4. 5 प्रत्यूचुर्, D1 प्रतीना, G3 M4 प्रीतिस- (for प्रतीयुर्) — Before line 2, G2 ins वैशपायन उवाच —(L 2) K1 3 Ds1 D4 काम (for काम) Ñ3 (marg) संपद्यते, B3 कल्पयता (for सपद्यता) K4 D1–3 काम सपद्य- (D3 °त्स्य)ते तव (for ^{b}) —(L 3) G3 देव- (for सुर-). Ñ2 D1 4 T2 G1 M4 तथा (for तदा) — (L 4) K1 3. 4 Dn D4 -मुख्याश्च, Ñ2 V3 T4 G4 °स्तान्, D1 -मुख्यं तु; D2 T1 -मुख्याना (for -मुख्यास्तु) — After line 4, D1 repeats 20, followed by वैंशपायन उवाच —(L 5) B1 2 Dn Ds1 T1 3 4 G4 [अ]व-, B3 [अ]वि- (for [अ]नु-) —(L 6) K3 D4 5 G4 M4 प्रत्यूचुस्ते, D1 उवाच च, G1 corrupt (for प्रत्यूचुस्त)]

21 K2 om 21 (cf v l 11) Ś1 दैत्या, K4 Ñ2. 3 V B Ds2 D1–6 T3. 4 G4 5 om ; M2 असुरा (for दानवा). — ^{a}) Some Mss प्रह्लादो (for प्रह्रादो).

भविष्यसीन्द्रो जित्वैव देवैरुक्तः स पार्थिवः ।
जघान दानवान्सर्वान्ये वध्या वज्रपाणिना ॥ २२
स विप्रनष्टां देवानां परमश्रीः श्रियं वशी ।
निहत्य दानवान्सर्वानाजहार रजिः प्रभुः ॥ २३
ततो रजिं महावीर्यं देवैः सह शतक्रतुः ।
रजिपुत्रोऽहमित्युक्त्वा पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ २४
इन्द्रोऽसि तात भूतानां सर्वेषां नात्र संशयः ।
यस्याहमिन्द्रः पुत्रस्ते ख्यातिं यास्यामि कर्मभिः ॥ २५
स तु शक्रवचः श्रुत्वा वञ्चितस्तेन मायया ।
तथेत्येवाब्रवीद्राजा प्रीयमाणः शतक्रतुम् ॥ २६
तस्मिंस्तु देवसदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ ।
दायाद्यमिन्द्रादाजह्रुराचारात्तनया रजेः ॥ २७
तानि पुत्रशतान्यस्य तद्वै स्थानं शतक्रतोः ।
समाक्रामन्त बहुधा स्वर्गलोकं त्रिविष्टपम् ॥ २८
ततो बहुतिथे काले समतीते महाबलः ।
हृतराज्योऽब्रवीच्छक्रो हृतभागो बृहस्पतिम् ॥ २९
बदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे ।
ब्रह्मर्षे येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः सदा ॥ ३०
ब्रह्मन्कृशोऽहं विमना हृतराज्यो हृताशनः ।
हृतौजा दुर्बलो मूढो रजिपुत्रैः कृतो विभो ॥ ३१ C 1501 B I. 28. 26 P I 28. 26

22 K2 om 22^{abc} (cf v l 11) Before 22, K4 ins देवा ऊचुः — ^{a}) K4 Ñ2 V2 3 D1–4 T4 तस्मिंस् (for अ°) Ś1 K1 T2 3 समयो, V2 Ds1 D3 M3 समरे (for °ये) — ^{b}) T1 partly damaged K1 4 Ñ2 V1 3 D2–5 त्वमिन्द्रोऽनन्तरं त(D2 °रस्त)त, Ñ3 V2 B Ds D6 T2 G1–3 5 M4 तिष्ठेथा राजसत्तम, D1 °था दैवनोदित — After 22^{ab}, Ñ2 3 V2 3 B Ds D2 4 6 T2–4 G1–3 5 M4 ins

326* स तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिचोदितः ।

[Before the above, G2 ins वैशंपायन Ñ3 (marg as above) [अ]तिदेशित, V3 D2 4 6 [अ]भिनो(D6 °पि नो)दित, G3 [अ]थ चोदित (for [अ]भिचो°)]

— V1 om 22^{c}–24^{d} — ^{c}) V3 B Dn D5 T1 G3–5 M1–3 [ए]वं (for [ए]व) — K2 reads 22^{d}–31^{d} on marg — ^{d}) N (except Ś1 D3, V1 om) T1 3 4 G2 4 M4 तु, M1–3 च (for स) — ^{f}) D1 5 6 T1 2 4 G M4 अवध्यान् (for ये वध्या) K1 3 4 Ñ V2 3 B Dn Ds D2 4 T1. 3 4 G2 3 4 M2 -पाणिन (for पाणिना)

23 V1 om 23 (cf v l 22) — ^{a}) Ñ1 विप्रनष्टो; D2 4 वै प्रनष्टां (for विप्र°) — ^{b}) D6 M2 3 श्रियं धर्मपरो वशी — ^{c}) M1–3 निर्जित्य (for निहत्य) — ^{d}) T3 4 तदा (for प्रभुः)

24 V1 om 24 (cf v l 22) M2 om 24^{ab} — ^{a}) D2 ततो रजिर्महावीर्यो — ^{b}) D2 सह देवै (by transp) Ś1 शतक्रतुम्. — ^{c}) B2. 3 Ds D6 T1 3 G3 रजे; G2 राज- (for रजि-).

25 ^{a}) M2 हि (for ऽसि) Ñ1 V2 B Ds T1 देवानां, Ñ2 सर्वेषां (for भूतानां) Ñ3 V1 3 D2. 3 5 T4 त्वमेवेन्द्रोऽसि देवा(D2 3. 5 T4 भूता)नां, T3 कस्त्वमिन्द्रोऽसि भूतानां — ^{d}) B3 T3 4 यास्यति (T4 °सि), D4 प्राप्स्यामि (for यास्यामि) G4 कर्मण (for °भिः)

26 ^{a}) K1 3 B Dn G3 शतक्रतु-, T3 शक्रस्य तु (for स तु शक्र-) — ^{b}) T1 चिन्तितस् (for वञ्चि°) G1 स्नेह- (for तेन) — ^{c}) Ñ2 3 V1 3 B1 Ds D6 T2 G1 2 5 M4 एवेति (by transp) — ^{d}) M2 शतक्रतु (for °तुम्)

27 ^{a}) T1 च (for तु) — ^{b}) B3 T2 G1 महीपते (for °पतौ) — ^{c}) Dn2 दायादम् (for °द्यम्) T4 दायं सर्वं समाजह्रुः — ^{d}) Ñ1 दायादात्; D4 ते राज्यं, T2 G1 अचिरात्, G2 राजानस् (for आचारात्)

28 ^{a}) Ñ2 V B2 3 Dn Ds T1 3 4 G3 4 पञ्च (for तानि) M1 (sup lin as in text) 2 3 तत्तु पुत्रशत त(M1 त्व)स्य — ^{b}) T4 दिव्यं (for तद्वै) — ^{c}) T2–4 G1 3 वसुधा (for बहुधा) Ś1 K4 Ñ2 V2 Dn2 D5 T1 G4 समाक्रमन्त वसुधां (Ś1 Ñ2 V2 Dn2 बहुधा), Ñ3 V1 B1 Ds2 °क्रामंस्तु बहुधा, B2 3 Ds1 °क्रामस्तु वसुधा (sic), G2 °मनन्त बहुधा, M1–3 °क्रामन्सुब(M2 °न्त ब)हुश

29 ^{c}) B1 D2 5 हृतराज्ये, D4 °राष्ट्रो (for °राज्यो) Ñ1 ऽभवच्, M2 3 ऽभ्ययाच् (for ऽब्रवीच्) — ^{d}) S1 V3 G5 M2 3 हृतभोगो, K3 °राज्यो, Ñ2 °भाग्यो, D2 °रागो; D6 T2 G1 3 M4 °लोको (for °भागो)

30 Before 30, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 6 T3 4 G4 ins इन्द्र; M1–3 शक्र — ^{a}) Ś1 त्वं; K3 D1 6 तु, B3 मे; D2 वा (for वै) — ^{c}) D6 तुष्येय, T1 तिष्ठे च; T3 G1 तिष्यस्ते; G2 चर्येय (for तिष्ठेयं) — ^{d}) T2 corrupt. M1–3 तव (for सदा)

31 ^{a}) Dn Ds भगवन् (hypermetric) (for ब्रह्मन्) G1 कृतो (for कृशो) — ^{b}) Ñ2 B1 3 D6 T2 3 G2 M1–3

बृहस्पतिरुवाच ।

यद्येवं चोदितः शक्र त्वया स्यां पूर्वमेव हि ।
नाभविष्यत्त्वत्प्रियार्थमकर्तव्यं मयानघ ॥ ३२
प्रयतिष्यामि देवेन्द्र त्वत्प्रियार्थं न संशयः ।
यथा भागं च राज्यं च नचिरात्प्रतिलप्स्यसे ।
तथा तात करिष्यामि मा ते भूद्विक्लवं मनः ॥ ३३
ततः कर्म चकारास्य तेजसो वर्धनं तदा ।
तेषां च बुद्धिसंमोहमकरोदृषिसत्तमः ॥ ३४
ते तदा स्म सुसंमूढा रागोन्मत्ता विधर्मिणः ।
ब्रह्मद्विषश्च संवृत्ता हतवीर्यपराक्रमाः ॥ ३५
ततो लेभे सुरैश्वर्यमिन्द्रः स्थानं तथोत्तमम् ।
हत्वा रजिसुतान्सर्वान्कामक्रोधपरायणान् ॥ ३६

हुताशन (for °शन) — ^{c}) Ś1 K2 Ñ1 2 V Dn2 Ds1 D4 6 T2 4 G1 4 5 M1 4 हुतौजा, M2 3 हुतस्थो (for हुतौजा) — ^{d}) Ś1 B3 D3 रजे (for रजि-) K V B D (except Dn) T G M4 प्रभो (for विभो)

32 ^{a}) T1 G4 अस्याहं, T2 G1 2 M1–3 यद्यहं, G5 अद्याहं (for यद्येवं) K1 T1 बोधित , K2 4 नोदित', Ñ3 (marg as in text) देशित (for चोदित) — ^{b}) M1–3 ह (for हि) — T3 om 32^{cd} — ^{c}) Ñ3 D2 T1 नाभविष्य, M2 3 अभविष्य (for नाभविष्यत्) Ñ1 B Ds प्रियार्थं ते (Ds1 वै) (for त्वत्प्रियार्थम्) T2 4 नाभविष्यत्त्वत्प्रियार्थं वै (T4 च) (hypermetric) — ^{d}) D4 मत्कर्तव्य , T2 G1 कर्तव्यं यत् (for अकर्तव्यं) Ś1 K1 3 Ñ2 V B Dn Ds D2 3 5 G3 M4 ममानघ , K4 मया न च (for मयानघ) M1–3 कर्म कर्तुं तदानघ .

33 ^{a}) Dn देवेश (for देवेन्द्र) — D5 reads 33^{cdef} on marg. — ^{c}) D6 T2 G1–3 5 M1–3 भोगांश्च, T1 G4 भागांश्च; M4 भोगं (for भाग) — ^{d}) Ñ3 V1 लप्स्यसि , V2 -पाद्यसे; V3 -लिप्स्यते , B2 D2 -लप्स्यते , D4 लभ्यसे ; T2 G3 5 -पत्स्यसे (for -लप्स्यसे) T4 नचिरात्प्राप्स्यसेऽनघ — ^{e}) Ś1 यथा तथा, D8 तथा तथा (for तथा तात) — ^{f}) Ś1 K1 3 Ñ Dn D1 5 भूत्ते (by transp) M1–3 मा ते भूद्विक्लवा मतिः

34 ^{a}) D2 [आ]द्यं (for [अ]स्य) — ^{b}) T2 G1 5 तेजसां (for °सो) K2 वर्धने (for °न) D6 G1 3 5 तथा, T3 ततः (for तदा) — ^{d}) K2 Ñ V1 2 B D2–5 T1. 3. 4 G3 द्विज- , K4 V3 Ds D1. 6 G5 M4 बुद्धि- (for ऋषि) T2 G1 3. 4 M1 3 अकरोद्बुद्धिसंमतः (G2 °तम्); M2 °द्बुद्धिसंमित . — After 34, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) G (ed) ins :

327* नास्ति वादार्थशास्त्रं हि धर्मविद्वेषणं परम् ।
परम तर्कशास्त्राणामसता तन्मनोनुगम् ।
न हि धर्मप्रधानानां रोचते वै कथान्तरे ॥
ते तद्बृहस्पतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाल्पचेतसः ।
पूर्वोक्तधर्मशास्त्राणामभवन्द्वेषिणः सदा ॥
प्रचक्रुर्न्यायरहितं तन्मतं बहु मेनिरे ।
तेनाधर्मेण ते पापाः सर्व एव क्षयं गताः ॥
त्रैलोक्यराज्यं शक्रस्तु प्राप्य दुष्प्रापमेव च ।
बृहस्पतिप्रसादाद्धि परां निर्वृतिमभ्यगात् ॥

[(L 1) K2 वादानु- , K4 Ñ2 3 V D1 वेदार्थ- , T2 G1 5 वादार्ह- (for °र्थ) G (ed) नास्ति वादाय शास्त्राणि (for ^{a}) D5 वृद्ध- (for धर्म-) — (L 2) V2 B Ds D6 T2 G1–3 5 M4 अपर (for परम) K1 त्वर्थ- , D6 कर्म- (for तर्क-) — D6 om (hapl) lines 2^{b}–5^{a}, B2 reads the same on marg K2 समतीत , Ñ2 असता च (for असता तन्) Ñ3 मनोनयम् , B1 °मयम् , D2 ममानुगम् , T1. 3 4 G2 मनोरमम् , G1 °गतम् , G4 °हरम् (for °नुगम्) — (L 3) Ds -प्रधान हि , T2 G1 3 5 -प्रधानश्च (for °नाना) K1 B3 Dn तत् (for वै) K1 कथचन , K2 तथान्तरे , D2 4 कथान्तरम् (for °न्तरे) K3 सेवते तत्कथचन , K4 रोचते तत्कथान्तरम् (for ^{b}) — (L 4) K1 Ñ2 3 (marg) V3 B3 Ds T4 एतद् , K3 ते च त (hypermetric), V1 तत्त तद् (hypermetric), D1 ते तत्त (hypermetric), D3 ते वै (for ते तद्) K4 तद्बृहस्पतिकृत शास्त्र (hypermetric), M4 बृहस्पतिकृत शास्त्र (for ^{a}). K2 श्रुत्वा तत्र , D5 शास्त्रं कृत्वा , M4 ते तच्छ्रुत्वा (for शास्त्र श्रुत्वा) V3 B1 T4 तेजस , T3 -मेवस , G5 -चेतसा (for °स), K4 श्रुत्वा ते नाल्पचेतस (for ^{b}) — (L 5) B1 पुरोक्त- (for पूर्वोक्त-) D2 T4 G1 5 M4 तदा , T2 तथा (for सदा) — (L 6) V3 Dn Ds2 D1 2 5 T3 G4 प्रवक्रुर् (for प्रचक्रुर्) V2 -रचित (for -रहित) K2 उन्मत्त , Ñ3 (marg) B1 3 Ds स्वमत (for तन्मतं) — After line 6, D6 reads 35 — (L 8) D3 इति (for तु) K1 (*inf lin*) 2 Dn2 T2 G1 3 प्राप (for प्राप्य) T2 G1 स (for च). — D6 om line 9 — (L 9) M4 बृहस्पते (for °स्पति-) G2 -प्रभावाद् (for -प्रसादाद) K3 V2 B Dn Ds D1 T1. 3 4 G4 वै , D3 च (for हि) K2 B1 Ds2 T1 3. 4 अभ्ययात् (for °गात्)]

35 D6 reads 35 after line 6 of 327* — ^{a}) B1 corrupt D1 सदा (for तदा) K2 4 Ñ V B2 3 Dn Ds D1–5 T2–4 G4 तु (for स्म). T3 वि- (for सु) — ^{b}) V3 रागोन्मूढा Ds वेगोन्मत्ता (for रागो°) — ^{c}) K1 (*sup. lin.* as in text) धर्म- (for ब्रह्म-) T3. 4 तु (for च).

36 ^{a}) K2 स्वर्गैश्वर्यम् (for सुरै°) D6 एवं पापाः स्वमैश्वर्यम् — ^{b}) Ñ2 3 V1 3 T4 ऐन्द्रं (for इन्द्रः). K3 D2 सुरोत्तमम्, Dn सुरोत्तम.; D4 यथोत्तमम्, M4 यदु° (for

य इदं च्यावनं स्थानात्प्रतिष्ठां च शतक्रतोः । | शृणुयाद्धारयेद्वापि न स दौरात्म्यमाप्नुयात् ।। ३७

इति श्रीहरिवंशे एकविंशोऽध्यायः ।। २१ ।।

२२

वैशंपायन उवाच ।
नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः ।
यतिर्ययातिः संयातिरायातिर्यातिरुद्धवः ।
यतिर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परम् ।। १
ककुत्स्थकन्यां गां नाम न लेभे स यतिस्तदा ।
तेनासौ मोक्षमास्थाय ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः ।। २ C 602 B 1 30 3 P 1 30 3

तथो°) — ^{c}) V2 पूर्वान् (for सर्वान्) — K3 om 36^{d} — ^{d}) Ñ2 V2 3 समन्वितान् (for परायणान्)

37 ^{a}) Ñ2 V3 D4 M3 च्यवनं , T1 चालन (for च्यावनं) Ñ1 स्थानं (for स्थानात्) — ^{b}) Ñ2 3 V D1–6 T G1–4 M4 प्रतिष्ठान (for °ष्ठां च) — ^{c}) K4 वाचयेद् , T2 G1 3–5 श्राव° (for धार°) — ^{d}) K4 दौर्भाग्यम् , D2 दौर्गत्यम् (for दौरात्म्यम्) V3 B3 G2 3 न दौरात्म्यमवाप्नुयात् , T3 स नर श्रियमाप्नु° — After 37, K4 ins

328* रजे पञ्च शतान्यासन्पुत्राणाममितौजसाम् ।
देवैरभ्यर्थितो दैत्यान्हत्वेन्द्रायाददाद्दिवम् ॥
इन्द्रस्तस्मै पुनर्हत्वा गृहीत्वा चरणौ रजे ।
आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशङ्कित ॥
पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय नो ददु । [5]
गुरुणा हूयमानेऽग्नौ बलभित्तनयान्रजे ।
अवधीद्भ्रंसितान्मार्गान्न कश्चिदवशेषित ॥

On the other hand, D6 T1 2 G ins after 37

329* अरोगश्च भवेत्तात यावज्जीवमकल्मष ।
[T1 अरोगत्वं (for °गश्च)]

COLOPHON om in Ñ1 M1–3 — *Mention of the Epic* K3 Ds2. — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 Ñ3 V2 3 B Dn2 Ds1 D1 2 4 6. — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K2 4 Ñ2 3 V B1 2 Ds D2–4 शक्रच्य(D2 °च्या)वनप्रतिष्ठान: (K4 D4 °ष्ठापनम् , Ñ3 Ds °ष्ठा), K3 इन्द्रप्रतिष्ठा , B3 शक्रच्यावनम् , Dn आयुर्वंशानुकीर्तनम् , D1 शक्रप्रतिष्ठापनम् , D5 शक्रप्रतिष्ठा , D6 T1 2 G1–4 रजिचरितम् — *Adhy no.* (figures, words or both) Ś1 23 , K3 25 , Ñ3 V1 D3 4 27 ; V2 3 B1 2 Dn Ds2 28 , D1 T1 2 G 26 , D6 T3 4 29 — *Śloka no* K1 34 , Dn D4 37 , Ds2 D2 38 , D5 36 — After the above, K2 4 Ñ2 3 V B D T G M4 ins a passage given in App I (No 7), K1 3 ins it after the first occurrence of 21 11 While after adhy 21, K3 ins App I (No 6) and (No 6B)

22

K4 Ñ1 D2 3 om the ref K1 (both times) 2 3 Ñ2. 3 V B Dn Ds D4 5 T1 3 G3 4 ins after the ref K4 D1 3 6 T2 4 G1 2 5 M4 after 1^{ab}

330* उत्पन्ना पितृकन्याया विरजायां महौजस ।

1 ^{a}) K3 D1 नघुषस्य (for नहु°) K3 च (for तु) Ñ2 दायाद्या (for °दा) — ^{b}) Ñ1 महेन्द्रोपमतेजस — After 1^{ab}, K1 ins a passage given in App I (No 6) — ^{c}) K1 4 शर्यातिर् (for संया°) — ^{d}) Ś1 K3 Ñ1 D5 T1 आयतिर् , T2 G1 अयातिर् (for आ°) Ś1 D1 पाञ्चिरुद्धव· , K1 D6 M2 यातिरुद्धवी (D6 M2 °त), K2 काञ्चिको भव ; K3 Dn य(Dn या)तिरेव च , K4 वियति. कृतिः , Ñ V2 3 B Ds D3 5 पाञ्चिको भव. (Ñ2 °कोऽभवत् , D3 5 °को ध्रुव), Ñ3 (marg) V1 पाञ्चिरुद्वह , D2 पार्ष्णिरुद्धव , T1 कलिरुद्धव , T2 corrupt , T3 4 ज्ञातिको (T4 पातिरो) भव , G1–3 5 अतिरुद्धय (for यातिरुद्धव) — After 1^{cd}, K4 ins :

331* षडिमे नहुषस्यासन्निन्द्रियाणीव देहिन ।
[= Bhāgavata P, 9 18 1^{cd}]

On the other hand, Dn M4 G(ed) ins ·

332* सुयाति. षष्ठस्तेषा वै ययाति पार्थिवोऽभवत् ।
[Dn सुयाति षष्ठमस्तेषा ; G (ed) षष्ठ सुयातिस्तेषा वै (for ^{a}).]

— T3 4 read 1^{ef} twice — ^{e}) T3 (both times) सुयाति. षष्ठस्तेषा वै — ^{f}) V2 च (for तु) V2 3 पर. (for परम्).

2 ^{a}) D5 काकुत्स्थ- (for क°) T1 G3 नाम्ना , T2 नाम्नीं (for नाम) — ^{b}) T2 3 G3 लेभे स ; M2 लेभेऽथ (for न लेभे) G1 5 M4 सं- (for स) T2 तथा ; M1 यदा (for तदा). Ś1 K1 2 4 Ñ V B Ds लेभे परमधार्मिक (Ñ1 °काम्), K3 Dn लेभे धर्मभृतां वर , T1 स लेभे संमतस्तदा — After 2^{ab}, K4 ins

333* राज्यं नैच्छद्यतिः पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् ।
यत्र प्रविष्ट पुरुष आत्मान नावबुध्यते ॥

तेषां ययातिः पञ्चानां विजित्य वसुधामिमाम् ।
देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप ह ।
शर्मिष्ठामासुरीं चैव तनयां वृषपर्वणः ॥ ३
यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ४
तस्य शुक्रो ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरम् ।
असङ्गं काञ्चनं दिव्यं दिव्यैः परमवाजिभिः ।
युक्तं मनोजवैः शुभ्रैर्येन भार्यां समुद्वहत् ॥ ५
स तेन रथमुख्येन षड्रात्रेणाजयन्महीम् ।
ययातिर्युधि दुर्धर्षस्तथा देवान्सवासवान् ॥ ६
स रथः पौरवाणां तु सर्वेषामभवत्तदा ।
यावत्तव सनामा वै पौरवो जनमेजय ॥ ७
कुरोः पौत्रस्य राज्ये तु राज्ञः पारिक्षितस्य ह ।
जगाम स रथो नाशं शापाद्गर्गस्य धीमतः ॥ ८
गर्गस्य हि सुतं बालं स राजा जनमेजयः ।
वाक्क्रूरं हिंसयामास ब्रह्महत्यामवाप सः ॥ ९
स लोहगन्धी राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः ।
पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्म कर्हिचित् ॥ १०

[= Bhāgavata P, 9 18 2]

— ^{c}) Ś1 K Ñ1 2 V2 B1 2 Dn Ds D1 2 4–6 T4 G1 4 यतिस्तु (for तेनासौ) Ñ3 V1 यतिस्तु योगमास्थाय , V3 B3 यतिस्तु मोक्षमादाय , D3 यतिर्मोक्ष समास्थाय — After 2, K4 ins .

334* पितरि ध्वंसिते स्थानादिन्द्राण्या धर्षणाद्द्विजैः ।
प्रापितोऽजगरत्वं वै ययातिरभवन्नृप ॥
[= Bhāgavata P, 9 18 3]

3 ^{a}) Ś1 पञ्चालान् (for °नां) — ^{b}) T2 विधित्सुर्, G4 विजेता (for विजित्य) — ^{d}) K2 D6 अविन्दत , K3 4 V2 B Dn Ds G2 M4 अवाप स (for °प ह) M1–3 सुतां कन्यामवाप्तवान् — ^{e}) D1 कन्यां (for चैव)

4 ^{a}) K1 3 तुर्वसं (for °सुं) — ^{c}) K V B3 Ds2 D1 2 G2 द्रुह्य , T4 द्रुह्यं (for द्रुह्युं) V1 D3 [अ]णुं (for [अ]नुं) B1 वसुं चैव (for च पूरु च) — ^{d}) K3 V2 B2 3 D1 वार्षपार्वणी , V1 वर्षप° (for वार्षप°) Ś1 शर्मिष्ठायां व्यजायत

5 K3 reads 5^{a} on marg — ^{a}) K2 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D6 G4 तस्मै शक्रो , D3 (orig) ब्रह्मा तस्य (for तस्य शुक्रो) T4 रथं चापि (for ददौ प्रीतो) — ^{b}) K4 रम्य , T4 ददौ (for रथं). K2 -भासुरम् (for -भास्व°) — ^{c}) Ś1 शुभाङ्गं , D1 निःसीमं , D5 आशुगं , T4 शताङ्गं , M3 असङ्गे , M4 आसङ्गं (for अ°) K4 असङ्गं काञ्चनैर्दिव्यैर् — ^{d}) Ś1 शुभैः , K4 दिव्यं (for दिव्यैः) — ^{e}) D6 T1 2 G M4 दान्तैर् (for शुभ्रैर्) — ^{f}) K2 काव्यां , K4 Ñ1 2 V2 B2 Dn D3 6 कार्यं (for भार्यां) K1 3 उवाह सः , D5 T2 G1 2 5 M उदावहत् (M3 °न्) (for समुद्व°) V3 येन कार्यं बभूव ह , T1 G3 4 येन चोर्वीमुदावहत्

6 ^{b}) K1 corrupt , M1–3 विचित्रेण , some Mss. षड्रात्रेन (for °त्रेण) Ś1 प्रभुः (for महीम्). — ^{c}) Ñ3 V3 D3 युद्ध- , T2 G1 3 अथ (for युधि) — ^{d}) K1 सदा ; K3 तदा (for तथा) Ñ3 (marg) V1 सदानवान् (for सवास°). D6 T1 2 G M देवदानवमानवैः

7 ^{a}) D2 (*sup lin* as in text) च (for तु) — Ñ2 3 read 7^{cd} twice, Ñ3 reading it for the second time on marg — ^{c}) Ś1 समन्ता , Ñ1 B1 D6 सनाम्नो , M4 सुनाम्नो (for सनामा) K1 2 (marg) Ñ2 3 (both both times) V1 B2 3 Dn Ds2 D2 3, 5 T2–4 G यावत्तु (T4 °तिस्तु) वसुनामा (K2 Ñ3 V1 B2 3 D5 T3 4 °म्ना) वै , K3 4 V2 3 D4 यावन्तो वसुधायां वै ; Ds1 °न्न वसुधायां वै — ^{d}) K1 2 Dn G4 कौरवो , K3 V3 D4 कौरवा ; B1 2 T3 4 कौरवाज् ; D6 T1 2 G1–3 5 M4 कौरव्यो , M2 पौरवाज् (for °वो) Ñ3 (orig) B3 D6 T2 3 G1 4 5 M1, 2 4 जनमेजय (for °मेजय) Ś1 K4 Ds D1–3 5 कौरवो (K4 °वा) जनमेजयः , Ñ1 कौरवं जनमेजयम् , Ñ2 (second time) 3 (marg) V1 2 कौरवाज्जनमेजयात्

8 ^{a}) T1 G1–3 5 M3 4 पूरो (for कुरोः) K2 4 Ñ2 V3 D1–5 T1 3 4 G3–5 M4 पुत्रस्य (for पौ°) K1 M1 2 राजेन्द्र (for राज्ये तु) K3 Ñ1 3 V1, 2 B Dn Ds कुरोः पुत्रस्य राजेन्द्र — ^{b}) K2 4 Ñ V1 D1–5 T3 4 राजन् (for राज्ञः) Some Mss पारीक्षितस्य (for पारि°) Ś1 हि ; B2 Ds D3–5 T3 4 M1 च (for ह) — After 8^{ab}, D3 ins

335* ब्रह्महत्यायुतः पाप इन्द्रः क्रुद्धोऽहरद्रथम् ।

— ^{c}) Ñ1 M3 जगाम सु- ; D1 स जगाम (by transp) T3 शापं (for नाश) — ^{d}) K1 3 Ñ2 V2 Dn D3 4 T1, 3 4 G4 गार्ग्यस्य , K4 B1 M3 गार्गस्य , B3 Ds2 D6 भर्गस्य (for गर्गस्य) Ś1 शापाद्गार्ग्यस्य भारत — After 8, T3 reads 12^{ab}

9 T3 om (hapl) 9^{ab} — ^{a}) D6 भर्गस्य , some Mss गार्ग्यस्य (for गर्गस्य) K1 4 D2 4 तु , K3 V2 om , G5 ह (for हि). Ś1 गार्ग्यस्य तु सुतो बालः . — ^{b}) K3, 4 Ñ2, 3 V2 D2 4 T1 4 G2 M3 जनमेजय (for °जयः). — ^{c}) Ś1 Ñ2 3

ततः स दुःखसंतप्तो नालभत्संविदं क्वचित् ।
इन्द्रोतं शौनकं राजा शरणं प्रत्यपद्यत ॥ ११
याजयामास चेन्द्रोतः शौनको जनमेजय ।
अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमः ।
स लोहगन्धो व्यनशत्तस्यावभृथमेत्य ह ॥ १२
स च दिव्यो रथो राजन्वसोश्चेदिपतेस्तदा ।
दत्तः *शुक्रेण तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहद्रथः ॥ १३
ततो हत्वा जरासंधं भीमस्तं रथमुत्तमम् ।
प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवनन्दन ॥ १४

सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागराम् ।
व्यभजत्पञ्चधा राजा पुत्राणां नाहुषस्तदा ॥ १५
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं मतिमान्नृपः ।
प्रतीच्यामुत्तरस्यां तु द्रुह्युं चानुं च नाहुषः ॥ १६
दिशि पूर्वोत्तरस्यां तु यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयत् ।
मध्ये पूरुं च राजानमभ्यषिञ्चत्स नाहुषः ॥ १७
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते ।
प्रजास्तेषां पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपसत्तम ॥ १८ C 1620 B 1 30 20 P 1 30 20

V2 3 B1 Dn Ds2 D3 T1 3 4 G2 M1 वाक्क्रूर (for वाक्क्रूर)

10 a) K1 D4 लोहगन्धो (for °गन्धी) —b) K4 Ñ2 D1 4 पर्यधावद् (D4 °न्) (for परिधावन्) —d) Ñ1 M3 कर्म (for शर्म) K3 B2 कुत्रचित्, T2 G1 कस्य° (for कर्हि°)

11 a) B1 स्व- (for स) —b) Ñ2 स मुदं, D4 (marg) M2 (inf lin as in text) स सुखं (for संविदं) —c) Ś1 Ñ1 इन्द्रस्तं, K2 3 D3 4 (marg) त्रातार, V1 D6 इन्द्रोक्तं (D6 °क्त), V3 Ds D5 G1 4 5 इन्द्रोत, D4 (orig) इन्द्रोनं, M4 चन्द्रोतं (for इ°) Dn D1 2 राजञ् (for राजा) K4 V2 इन्द्र तं शौनकं वाजी (V2 राजञ्), Ñ2 इन्द्रोना शौनको राजञ्, T1 इन्द्र तं शौनको राजा, T3 4 त्रातारं शौनको राजञ् —d) Ds2 शरण्यं (for °णं)

12 T3 reads 12ab after 8 —a) K1 Ñ3 इन्द्रोत, K2 D6 T1 4 राजेन्द्र (D6 °न्द्रं, T3 4 °न्द्र), K3 Ñ2 G4 5 चेन्द्रोतं (Ñ2 G4 °ताः); Ñ1 देवेन्द्रं, V1 चेन्द्रोक्त; D3 वै होता, D5 G2 चेन्द्रस्त, G1 M4 चन्द्रोत· (for चेन्द्रोत) V3 स याजयामास चेन्द्रस्तं (hypermetric), T2 3 योजयामास चेन्द्रोतः —b) Ś1 K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 5 6 M1 2 जनमेजयम्, K1 Ñ1 D3 T2 G1 M4 °जय (for °जय) — T3 om 12c–13d. —d) K2 3 V2 D1 4 5 द्विजोत्तम (D5 °मैः), G1 °त्तमं (for °त्तम.) —e) G1 5 लोभ (for लोह-) D4 ऽप्यशमत्; G1 4 ऽप्यनशत् (for व्य°) —f) Ś1 K2 च, T2 G1 2 स. (for ह)

13 T3 om 13 (cf v l 12) —a) K2 वै (for च) D1, 2 5 T4 G2 दिव्य- (for दिव्यो) T2 राजा (for राजन्) —b) K1 Ñ1 3 V1 B3 Ds D6 T2 G4 M4 तथा (for तदा) —c) Ś1 G2 ततः (for दत्तः) Ś1 K Ñ V1 3 B D T G1 3–5 M शक्रेण (for *शुक्रेण) V2 G2 दत्ततुष्टेन शक्रेण —d) D3 [अ]लभत् (for लेभे) — After 13, Ñ2 3 V B Dn Ds D6 T1, 4 G3, 4 ins.:

336* बृहद्रथात्क्रमेणैव गतो बार्हद्रथं नृपम् ।
[B2 प्राप्तो, B3 G4 ततो (for गतो) G4 नृप (for नृपम्) Ñ3 V1 जरासधन्तमवाप्तवान् (for b)]

14 a) M3 गत्वा (for हत्वा) —b) D1 स्वं, D2 6 तद् (for तं) Ś1 भीमस्तं रथसत्तमम् —d) K1 3 4 Ñ V B2 Ds D2–6 T1 3 4 G2–4 नन्दन (for -नन्दन)

15 a) K4 सद्वीपां स (for सप्तद्वीपां) Ś1 ययाति सप्तद्वीपां तु —b) G1–3 5 चोर्वीं (for पृथ्वीं) —c) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D1 3–6 T1 3 4 G3 राजन् (for राजा) —d) Ś1 K4 T2 G1 5 नहुषस्, K3 नघु° (for नाहु°) Ñ1 D3 5 T2–4 तथा (for तदा)

16 b) K3 तुर्वसं (for °सुं) D4 नृपम् (for नृप) Ś1 वशं मतिमतां वर, D6 T1 2 G M तुर्वसु (T2 °शं) पतिमादिशत् —c) V3 प्रतिष्ठाम्, D6 उदीच्याम्, M3 पृथिव्याम् (for प्रतीच्याम्) Ś1 K Ñ1 2 V3 B Dn Ds D1 4–6 T1 3 4 G4 5 M4 च (for तु) T2 G1 प्राच्यां दिश्युत्तरस्यां च —d) Some Mss द्रुह्य (for द्रुह्यु)

17 Ś1 B3 om (hapl) 17 —a) T1 2 G M4 पूर्वोत्तरायां (for °रस्यां) Ñ2 V3 B2 च, Bom and Poona eds G (ed) वै (for तु) K1 (sup lin as in text) D5 ययातिर्दिशि पूर्वस्यां, D3 (marg as in text) दक्षिणस्यां यदुं ज्येष्ठ —b) B1 2 Dn D4 6 श्रेष्ठं, M1–3 चैव (for ज्येष्ठं) Ñ2 V3 T2 G3 5 M1 3 न्यवेशयत्; G1 2 न्यवीविशत्, M4 निवेशयत् (for न्ययोज°) D3 न्ययोजयत नाहुष. —c) Ñ2 D6 तु (for च) —d) K1 4 Ñ1 3 V1 T1 2 G1 3 4 अभ्यषिञ्चत (for °षिञ्चत्स) K2 पार्थिव· (for नाहुष) K3 अभ्यषिञ्चत नाघुष, D6 न्ययोजयदरिंदम·

18 a) T2 G1 गौर् (for तैर्) —b) T3 सपट्टणा (for °त्तना) Ś1 K1 2 धर्मेण परिरक्षिता, T1 G4 सशैलवनकानना —d) M2 धर्मत (for धर्मेण) K1 2 4 Ñ1 3 V2 B1 Dn2 Ds D5 6 M1 प्रति- (for परि-) —e) D6 T1 G2 3 5 M2

धनुर्न्यस्य पृषत्कांश्च पञ्चभिः पुरुषर्षभैः ।
परवानभवद्राजा भारमावेश्य बन्धुषु ॥ १९
निक्षिप्तशस्त्रः पृथिवीं निरीक्ष्य पृथिवीपतिः ।
प्रीतिमानभवद्राजा ययातिरपराजितः ॥ २०
एवं विभज्य पृथिवीं ययातिर्यदुमब्रवीत् ।
जरां मे प्रतिगृह्णीष्व पुत्र कृत्यान्तरेण वै ॥ २१
तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमाम् ।
जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच ह ॥ २२
अनिर्दिष्टा मया भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता ।
अनपाकृत्य तां राजन्न ग्रहीष्यामि ते जराम् ॥ २३
जराया बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः ।
तस्माज्जरां न ते राजन्ग्रहीतुमहमुत्सहे ॥ २४
सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ।
प्रतिग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै ॥ २५
स एवमुक्तो यदुना राजा कोपसमन्वितः ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो ययातिर्गर्हयन्सुतम् ॥ २६
क आश्रमस्तवान्योऽस्ति को वा धर्मो विधीयते ।
मामनादृत्य दुर्बुद्धे यदहं तव देशिकः ॥ २७
एवमुक्त्वा यदुं तात शशापैनं स मन्युमान् ।
अराज्या ते प्रजा मूढ भवित्रीति नराधिप ॥ २८
स तुर्वसुं च द्रुह्युं च अनुं च भरतर्षभ ।
एवमेवाब्रवीद्राजा प्रत्याख्यातश्च तैरपि ॥ २९

परस्तात् (for पुर°). T3 4 ते (for तु) T2 G1 प्रादात्तेषां परस्तात्तु.

19 a) K2 (by corr.) 4 Ñ1 3 V1 3 Ds1 (*sup lin*) D2–4 T3 4 गृह्य , G5 तस्य (for न्यस्य). K3 पृषत्कं (for °त्काश्) M1 2 धर्मनित्यश्च विद्वांश्च — After 19^{ab}, K4 ins

337* जिगाय पृथिवीं सर्वां सप्तद्वीपवती नृपः ।

— c) All Mss (except Ś1 M1–3) जरावान् (for पर°) — T3 reads 19^{d}–20^{d} twice

20 For the repetition in T3, cf v l 19. — a) V2 G2 वि- (for नि) — b) T3 (second time) निक्षिप्य (for निरीक्ष्य)

21 Before 21, G2 ins वैशंपायन — b) G(ed) ययातिर्युधि दुर्जयः. — d) D6 T1 2 4 G पुत्र कार्यान्तरेण वै , T3 पुत्रकृत्यावचो हि वै (sic)

22 b) Dn2 चरेय (for °य) M1 2 (*inf lin.* as in text) चरेयं विषयानहम् — c) Ś1 समायस्य (for °धाय) — d) Ś1 तं यदुः प्रत्यभाषत — After 22, K4 ins

338* नोत्सहे जरया स्थातुमन्तरा प्राप्तया तव ।
अविदित्वा सुखं ग्राम्यं वैतृष्ण्यं नैति पूरुषः ॥
[= Bhāgavata P, 9 18 4]

23 B3 om 23^{ab}. — a) M4 दीक्षा (for भिक्षा). — b) B1 ब्राह्मणं यं ; B2 °णाय (for °णस्य) T3 प्रतिष्ठिता (for °श्रुता) — G2 om 23^{c}–26^{b}. — c) T2 अनुपाकृत्य ; M4 अनपत्या तु (for °पाकृत्य) — d) K4 D1 4 ग्रहीष्यामि न (by transp).

24 G2 om. 24 (cf v l 23) — a) Ś1 D3 जरया , K1 4 Ñ3 V1 Ds D2 M3 जरायां (for °या) — b) D1 स्नान- (for पान-) T3 कारिण. (for °ता·) — d) M1–3 ग्रहीष्यामि कथंचन

25 G2 om 25 (cf v l 23). — b) Ñ1 भुवि (for नृप) — c) D3 T1 2 G1 3–5 प्रतिगृह्णन्तु ते राजन् — d) D3 ह , D4 (marg as in text) हि (for वै)

26 G2 om 26^{ab} (cf v l 23) — b) D6 M यदुं (for राजा) M2 क्रोध- (for कोप-) — c) G1 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठो) — d) D3 नाहुष (for गर्हयन्)

27 a) V2 D6 चाश्रय(D6 °म)स् , Dn Ds T1 3 4 G3–5 आश्रयस् (for °मस्) Ś1 D1 तथा (for तव) T2 G1 आश्रमस्तव नान्योऽस्ति — b) V2 धर्मो वा (by transp), D4 ऽन्यो धर्मो — d) D1 यद्यहं , D6 M1–3 अहं वै ; G5 यदिदं (for यदह) K2, 4 D1 T4 देशक (for देशिक)

28 a) D2 T2 तात (for तात) — b) Ś1 सुमन्युमान् ; K3 समत्सर , V2 D2 स मन्युना (for स मन्युमान्) — c) T3 न राज्यं (for अराज्या) T4 सदा (for प्रजा) — d) B2 भविष्यति , G4 °त्री वै , M °त्री ते (for °त्रीति) Ś1 Ñ3 (marg) V1 न संशय , K4 D5 T1 नराधम (for °धिप) K2 भवित्री नात्र संशयः , T2–4 G1–3 5 भवित्री वै (T2 G2 °त्री ते , T3 4 °ष्यति) नराधम.

29 a) D5 तुर्वसं (for °सुं) Ś1 K2–4 V1 3 Ds2 D1–4 T2–4 G4 द्रुह्यं च ; K1 द्रुह्यं वा (for द्रुह्युं च). V2 तुर्वसुं चापि द्रुह्य च — b) K1 Ñ1 3 B D1 5 [अ]प्यनुं च , V1 Ds1 (orig) s2 [अ]प्यणुं च , V2 अणुं च ; D3 चाप्यणुं , D4 चानुं च (for अनुं च) Ś1 अनुं च पुरुषर्षभ ; T1 G4 अनुं चैव हि भारत , T2 G1, 3, 5 अनुं द्रुह्युं (T2 G5 °ह्यं) च भारत ; G2

शशाप तानपि क्रुद्धो ययातिरपराजितः ।
यथा ते कथितं पूर्वं मया राजर्षिसत्तम ॥ ३०
एवं शप्त्वा सुतान्सर्वांश्चतुरः पूरुपूर्वजान् ।
तदेव वचनं राजा पूरुमप्याह भारत ॥ ३१
तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमाम् ।
जरां त्वयि समाधाय त्वं पूरो यदि मन्यसे ॥ ३२
स जरां प्रतिजग्राह पितुः पूरुः प्रतापवान् ।
ययातिरपि रूपेण पूरोः पर्यचरन्महीम् ॥ ३३
स मार्गमाणः कामानामन्तं भरतसत्तम ।
विश्वाच्या सहितो रेमे वने चैत्ररथे प्रभुः ॥ ३४
स यदा ददृशे कामान्वर्धमानान्महीपतिः ।
ततः पूरोः सकाशाद्वै स्वां जरां प्रत्यपद्यत ॥ ३५
तत्र गाथा महाराज शृणु गीता ययातिना ।
याभिः प्रत्याहरेत्कामान्सर्वशोऽङ्गानि कूर्मवत् ॥ ३६
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ ३७
यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ३८ C 1640 B I 30 39 P I 30 39

[अ]प्यनुं चैव च भारत, M4 अनुज चैव भारत —^{c}) D3 (अ]-वदद् (for [अ]ब्रवीद्) —^{d}) Ś1 प्रत्यायातैश् (for °ख्यातश्) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D1–3 5 T3 4 तु (for च) K1 इति, D3 सुतै. (for अपि)

30 ^{a}) Ś1 M3 अभि-, K3 Ñ1 B3 T1 3 G3 अति- (for अपि) —^{b}) Ś1 ययाति पृथिवीपति — M1–3 om 30^{cd} —^{c}) K1 V3 ययातेः (V3 °ते), K2 यथैतत्, Ñ1 तवायं, G2 यथा तै (for यथा ते) D3 सर्व (for पूर्वं)

31 ^{a}) Ś1 D6 T1 3 G1 3 5 M4 सुतान्राजा, T2 G1 च राजा च (for सुतान्सर्वांश्) —^{b}) D4 चतुर पूर्वजान्सुतान्, T3 4 चतुर पूरुमुक्तवान् —^{d}) D5 पूरुं च प्रत्युवाच ह

32 ^{b}) M1 2 (*inf lin* as in text) चरेय विषयानहम् —^{d}) D2 परो (for पूरो) — After 32, K4 ins

339* पूरुरुवाच ।
को नु लोके मनुष्येन्द्र पितुरात्मकृत· पुमान् ।
प्रतिकर्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद्विन्दते परम् ॥
अधमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्तोच्चरितं पितु ।
सोऽपि तद्वयसा कामाञ्जुजुषोऽव्याहतेन्द्रिय ॥

[= (var) Bhāgavata P, 9 18 43, 44^{cd}, 45^{cd}]

33 ^{a}) K4 जरा स (by transp), Ñ1 स राजा —^{b}) K4 Dn पुत्र (for पितु) M3 पुत्र (for पूरु) —^{c}) B1 इति, D6 प्रति- (for अपि)

34 ^{a}) T3 4 अमार्गमाणः (for स मा°) —^{b}) V1 अस्त (for अन्त) T1 G4 M4 भारत- (for भ°) K1 D3 -सत्तम (for °म) —^{c}) Ds1 (*sup lin*) द्विभार्या, D1 4 5 भार्यया, D2 भार्याभ्यां (for विश्वाच्या) —^{d}) D5 नृप, M1–3 शुभे (for प्रभु·) — After 34, K1 D1 ins 340*

35 ^{a}) T1 स यथा, G2 सर्वदा (for स यदा) Ś1 K1 3 D1 G1 कामं (for कामान्) —^{b}) Ś1 K1 3 D1 G1 वर्धमानं (for °मानान्) — K1 D1 ins. after 34 K2 4 Ñ V B Dn Ds D2–5 T3 4 subst for 35^{ab}

340* यदावितृप्त कामाना भोगेषु च नराधिप ।
[Ñ3 D3 तु (D3 तु) तृप्त, V1 D5 त्वतृप्त, V3 Dn [अ]-वितृप्ण, D2 वै तृप्त (for [अ]वितृप्त) Ñ1 B2 कामेषु (for कामाना) V2 B1 3 D5 यदा त्वतृ(V2 तु तृ)प्त कामेषु (B3 °च्छा) (for ^{a}) Dn Ds स (for च)]

—^{c}) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 तदा (for तत) D6 पुत्र- (for पूरो) G2 हि (for वै) —^{d}) S1 Ds तां (for स्वां) K1 3 ता जरा प्रत्यगृह्णत — After 35, Ś1 K1 ins

341* वरं चास्मै ददौ प्रीतो विपुलं वशमीश्वर ।
आचन्द्रार्कग्रहा भूमिर्भवेदिति मतिर्मम ।
अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन ॥
[K1 reads lines 2–3 on marg]

36 ^{a}) B1 T4 अत्र (for तत्र) D4 6 G2 5 M4 गाथां (for गाथा) —^{b}) Ñ2 V3 पुरा (for शृणु) D4 6 G2 5 गीतां (for गीता) —^{c}) K2 यति, D6 T G M4 यो हि (for याभि) D3 कामं (for कामान्) —^{d}) B1 2 T1 G4 सर्वतो (for °शो) B3 कूर्मोऽङ्गानीव सर्वश — After 36, V2 ins

342* स सुखी धृतिमान्धन्य परत्रेह च मोदते ।

37 ^{c}) D3 विषयै (for हविषा) —^{d}) B2 हि (for [अ]-भि-) K2 -वर्तते (for वर्धते) — After 37, K4 ins

343* यदा न कुरुते भाव सर्वभूतेष्वमङ्गलम् ।
समदृष्टेस्तदा पुस· सर्वा· सुखमया दिश· ॥
[= (var) Bhāgavata P, 9 19 15]

38 ^{a}) Ñ2 -यवौ (for -यवं) —^{c}) D6 T1 2 G M4 एकस्यापि न पर्याप्तम् —^{d}) K2 इति पश्यन्नमुह्यत, K4 Ñ V B Dn Ds D1–3 5 T3 4 इति पश्यन्न (Ñ1 Ds कृत्वा न, B3

यदा भावं न कुरुते सर्वभूतेषु पापकम् ।
कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३९
यदान्येभ्यो न बिभेति यदा चास्मान्न बिभ्यति ।
यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ४०
एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्राविशद्वनम् ।
कालेन महता चापि चचार विपुलं तपः ॥ ४१
भृगुतुङ्गे तपश्चीर्त्वा तपसोऽन्ते महायशाः ।
अनश्नन्देहमुत्सृज्य सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ ४२
तस्य वंशे महाराज पञ्च राजर्षिसत्तमाः ।
यैर्व्याप्ता पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥ ४३
यदोस्तु शृणु राजर्षे वंशं राजर्षिसत्कृतम् ।
यत्र नारायणो जज्ञे हरिर्वृष्णिकुलोद्वहः ॥ ४४
स्वस्थः प्रजावानायुष्मान्कीर्तिमांश्च भवेन्नरः ।
ययातेश्चरितं नित्यमिदं शृण्वन्नराधिप ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

मत्वा न) मुह्यति — After 38, D6 T1 2 G M4 ins :

344* उत्पन्नस्य रुरो शृङ्गं वर्धमानस्य वर्धते ।
[G1 2 वर्धति (for °ते)]

39 ^{b}) Ś1 V3 D6 G4 पावकम्, K1 (*sup lin*) 3 4 D2 5 पातकम्, T2 पापक (for °कम्) —After 39^{ab}, T2 G1 ins 345* —T2 om 39^{c}–40^{d} — After 39, D2 ins 345*

40 T2 om. 40 (cf v. l 39) M4 om (hapl) 40. — ^{a}) D3 यश्च (for यदा) Ś1 K3 परेभ्यो (hypermetric), Ñ1 B1 तेभ्यो, D6 G2 5 M1–3 चायं (for [अ]न्येभ्यो) B2 3 D5 बिभ्येत (for बिभेति) K1 T3 4 यदा परेभ्यो न बिभेद्, D2 न बिभेति परेभ्योऽयं — ^{b}) K3 D4 [अ]न्यान् (for [अ]-स्मान्) B2 3 बिभेति (for बिभ्यति) D3 यस्मादन्ये न बिभ्यति — G1 om (hapl) 40^{cd} — ^{d}) T3 सदा, G2 तत (for तदा) — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–6 T1 3 4 G2 3 5 ins after 40 D2 after 39 T2 G1 after 39^{ab}

345* या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजत सुखम् ॥
जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यत. ।
धनाशा जीविताशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥
यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् । [5]
तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हत. षोडशीं कलाम् ॥

[(L 1) Ñ2 यान्दुस्त्यजान् (for या दुस्त्यजा) T G1 3 5 जीर्यतो या न जीर्यते (G1 5 °ति, G3 °त) (for ^{b}) — After line 1, K4 ins

345A* ता तृष्णां दु खनिवहा शर्मकामो द्रुत त्यजेत् ।
[= Bhāgavata P., 9 19 16^{cd}]

— D3 om (hapl.) lines 2–3. — (L 2) K3 4 Dn D4 G1 या (for यो) K2 तान्दृष्ठा (for ता तृष्णा) — (L. 3) T1 2 4 G1 2 5 जीर्यन्ते (for the first °न्ति) — After line 3, B1 ins

345B* चक्षु श्रोत्रे च जीर्यंते तृष्णैका तरुणायते ।

— G1 om (hapl) line 4 — (L 4) K1 3 4 Dn1 D1 4 5 G3 जीविताशा धनाशा च, Dn2 जीविताशा च धनाशा च (hypermetric), T4 धनाशा जीविताशाश्च (for ^{a}) T2–4 G4 5 जीर्यत (for °ति) — (L 5) K1 शमात् (for महत्) — (L 6) K3 [इ]ह (for [ए]ते). Ñ2 V3 D1 2 4 T2 G1 कला नार्हन्ति षोडशीम् (for ^{b})]

41 Before 41, V2 ins वैशंपायन उवाच — ^{a}) V3 तु (for स) — ^{d}) T2 G1 3 5 ववृधे (for चचार)

42 ^{a}) Ś1 महाराज, K1–3 Dn Ds1 (marg) D4 5 तपस्तप्त्वा, D6 T1 2 G M4 °श्रङ्गे, T3 4 M2 3 °श्रत्वा (°श्रीर्त्वा) — ^{b}) Ś1 K1 3 Ñ2 V3 G2 3 महातपा (for °यशा) — Ś1 om 42^{c}–43^{b} — ^{c}) D5 अमुह्यन्, D6 T1 अयत्नाद्, T2 G1–3 5 अयत्नं ; G4 अधस्ताद् (for अनश्नन्) — ^{d}) K2 D6 T1 2 G M सदार सोऽगमद्दिवम्

43 Ś1 om 43^{ab} (cf v l 42). — ^{a}) D4 [ए]ते वै, D6 T1 2 G M4 वश्या, M1–3 जज्ञुर् (for वंशे) — G2 lacuna for ^{b} — ^{b}) T2 G1 4 -सत्तम (for °मा) — ^{c}) T1 2 G1 M4 तैर् (for यैर्) T2 आप्ता (for व्याप्ता)

44 ^{a}) V2 T2 G1 च (for तु) Ś1 K1 2 राजेन्द्र (for राजर्षे) — ^{b}) Ś1 -सत्तमम् ; K3 V2 -सत्तम, Ñ1 D5 सत्कृत, M2 (*inf lin*) संस्कृतम् (for -सत्कृ°) — ^{d}) Ś1 कृष्ण. (for वृष्णि)

45 V1 Dn D1 transp 45^{ab} and 45^{cd}. — ^{a}) Ś1 K1 3 4 Ñ3 V1 2 D1 4 T2 धन्य, K2 स्वर्ग्य ; Ñ2 V3 D3 5 T4 G2 शृण्वन्, B1 धर्म्यः, D6 M1–3 तत. ; G3 स्मृतः ;

२३

जनमेजय उवाच ।
पूरोर्वंशमहं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्वसोश्च द्विजोत्तम ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
वृष्णिवंशप्रसङ्गेन स्वं वंशं पूर्वमेव हि ।
शृणु पूरोर्महाराज वंशमग्रे महात्मनः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥ २
हन्त ते वर्तयिष्यामि पूरोर्वंशमनुत्तमम् ।
द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्वसोश्च परंतप ॥ ३
पूरोः प्रवीरः पुत्रोऽभून्मनस्युस्तस्य चात्मजः ।
राजा चाभयदो नाम मनस्योरभवत्सुतः ॥ ४
तथैवाभयदस्यासीत्सुधन्वा च महीपतिः ।
सुधन्वनः सुबाहुस्तु रौद्राश्वस्तस्य चात्मजः ॥ ५

C 1658
B I 31 8
P I 31 8

G5 M4 स्वन्त (for स्वस्थ) — After 45^{ab}, D6 T1 2 G2–5 M ins

346* धन्यस्य महतो धर्म्यं श्रीमतो धीमतस्तथा ।

[T1 G5 M4 धन्य (for धर्म्यं) T2 G4 ऽभिमतम् (for धी°)]

— K4 Ñ1 V3 D4 5 om 45^{cd} — ^{c}) K2 3 ययाति- (for °तेश्). K2 V2 B1 T2 3 दिव्यम्; Ñ3 V1 B2 Dn D1 T1 G3 4 पुण्यम् (for नित्यम्) — ^{d}) K1 Ds D3 G3 M4 इदं शृणु, B1 शृण्वन्नित्यं, B2 Dn D1 G4 पठञ्शृण्वन् (for इद शृ°) K2 D3 T3 4 नर सदा (for नराधिप) — After 45, D2 ins

347* मुच्यते पातकेभ्यश्च अपुत्री न भवेत्कदा ।

Colophon — *Mention of the Epic* K3 B3 Dn Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ3 V B Dn Ds1 D1 2 4 6 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K2 4 Ñ V1 D4. 5 ययातिवंश, K3 V2 B Dn Ds D6 T2 G1–3 M4 ययातिचरितम्, D1 ययातिमोक्षः, D2 3 ययातिवंशवर्णनम् (D3 °शानुकीर्तनम्) — *Adhy no* (figures, words or both) Ś1 23, K3 D1 3 T1 G2 4 5 28, Ñ3 V1 D4 29, V2 Dn Ds2 T3 30, D6 T4 31, T2 G1 M4 27, G3 20, M1–3 24 — *Śloka no* K1 Dn 51, D3 33

23

1 M4 om the ref D2 om 1^{cd} — ^{c}) Ś1 K1 3 4 D3 द्रुह्यस्य (for द्रुह्योश्च) D6 T1–3 G1–3 5 M अनोर्, some Mss चाणोर् (for चानोर्) — ^{d}) D1 वंशं चैव, some Mss तुर्वशोश्च (for तुर्वसोश्च) K2 Ñ V B D (D2 om) T4 G4 पृथक्पृथक्, T1 3 परंतप (for द्विजोत्तम) T2 G2 तुर्वशोर्द्विजसत्तम — After 1^{cd}, D6 reads 2^{ab}, repeating it in its proper place G2 om (hapl.) 1^{e}–2^{d} Ñ3 V1 2 B1 2 Ds transp 1^{ef} and 2^{ab} — ^{e}) Ś1 T1 2 4 G1 3 5 M3 [आ]नुपूर्व्याच् (for °पूर्व्या) — T2 repeats 1^{f}–2^{a} after 2^{e}. — ^{f}) V2 तं (for तद्) V1 तद्भवान्प्रब्रवीतु मे

2 G2 om 2^{abcd} (cf v 1 1) Ñ3 V1 2 B1 2 Ds transp 1^{ef} and 2^{ab} D6 reads 2^{ab} for the first time after 1^{cd} — ^{a}) K3 वृष्णेर् (for वृष्णि-) — ^{b}) Ś1 K V1 3 Dn2 Ds1 D1 3 4 T2 4 G1 M4 स्व (for स्वं) S1 च, K1 3 B2 3 D5 6 (second time) T1–3 G1 3–5 M तु (for हि) — Before 2^{cd}, some Mss ins वैशंपायन उवाच — ^{d}) K2–4 Ñ1 2 V3 B Dn D1–5 T3 4 वंशमुत्तमपौ(K3 D2 4 5 °पू)रुषम् — ^{e}) Ś1 Ñ1 D6 T G1–3 5 M3 [आ]नुपूर्व्याच् (for °पूर्व्या) — After 2^{e}, T2 repeats 1^{f}–2^{a} — ^{f}) T3 भारत (for पार्थिव)

3 T4 om 3 — ^{a}) Ś1 यत्र, T1 G4 अहं (for हन्त) K2 V2 D2 4 T3 G1 3 5 M1 2 4 कथयिष्यामि, K4 Ñ2 3 V1 B2 3 Ds कीर्त°, V3 D5 वर्ण° (for वर्त°) — ^{c}) K1 2 4 D3 द्रुह्यस्य (for द्रुह्योश्च) S1 द्रुह्यस्यानुयदोश्चैव — ^{d}) S1 जनाधिप, K Ds2 D3 नराधिप, M1 नृपोत्तम (for परंतप).

4 ^{a}) T1 2 G M4 तु (for ऽभून्) K2 4 Ñ1 Dn D1 3–5 T3 4 पूरो पुत्र (D1 पुत्र पूरो) प्रवीरोऽभून्, Ñ2 3 V B Ds D6 प्रचिन्वन्त प्रवीरोऽभून् — ^{b}) Ñ2 मनस्यस्, T2 G1–3 5 M नमस्युस् (for मन°) D6 T1 2 G M4 वै सुत (for चात्मज) — ^{c}) K1 4 राजापि, Ñ1 राजासाव् (hypermetric), Ñ2 3 V1. 3 B2 D1 3 5 राजाथ, D3 6 राजा तु, T1 2 G M तथैव (for राजा च). — ^{d}) T2 G1 2 5 M नमस्योर् (for मन°)

5 ^{a}) D1 [अ]पि (for [आ]सीत्) — ^{b}) Ñ1 [अ]पि, B1 D4 स, B3 D5 तु (for च) V2 Ds D2 6 T1 2 G M सुधन्वा नाम पार्थिव (T1 °व) — After 5^{ab}, M4 reads 11–12 Ds2 repeats 5^{c}–6^{b} after 7^{ab} D6 reads 5^{c}–6^{b} twice — ^{c}) K2 4 V3 Ds1 s2 (first time) D2 4 T3 4 सुबाहुश्च, Ñ2 बाहुगवो, Ñ3 V1 बहुवर; V2 B3 D5 6 (first

रौद्राश्वस्य दशार्णेयुः कृकणेयुस्तथैव च ।
कक्षेयुः स्थण्डिलेयुश्च संनतेयुस्तथैव च ॥ ६
ऋचेयुश्च जलेयुश्च स्थलेयुश्च महाबलः ।
वननित्यो वनेयुश्च पुत्रिकाश्च दश स्त्रियः ॥ ७

रुद्रा शूद्रा च मद्रा च मलदा मलहा तथा ।
खला बला च राजेन्द्र तलदा सुरथापि च ।
तथा गोपबला च स्त्री रत्नकूटा च ता दश ॥ ८
ऋषिर्जातोऽत्रिवंशे च तासां भर्ता प्रभाकरः ।

---

time) बहुगव , Ds2 (second time) बहुशर (for सुबाहुस्तु). Ś1 सुधन्वो सुबहु पुत्रो, Ñ1 सुधन्वन· सुबहुं पुत्रो (hypermetric), M1–3 बाहु सुधन्वन पुत्रो — Ñ2 3 V1 2 B°. 3 D. ins after 5c Ds2 D6 after the repetition of 5c

348* संपातिस्तस्य चात्मज ।
सपानेयु रहस्याती

[(L 1) Ñ2 D5 शम्यातिस्, Ñ, V1 सजा° (for सपा°) — D5 om line 2. — (L 2) Ñ2 शम्यातिम (for सपा°) Ds2 D6 रहपाता (for रहस्याती) Ñ3 V1 सजातिश्च रहजाती]

— d) D2 सुबाहोस् (for रौद्राश्वस्) B2 Ds2 (second time) T1 2 G M4 वै सुत (for चात्मज) D6 (first time) रुद्राश्वस्तस्य वै सुत·, D6 (second time) रौद्राश्वास्तस्य चात्मजा

6 For the repetition in Ds2 D6, cf v 1 5 — a) Ñ1 तु पुत्राश्च , Ñ2 3 V1 2 B° 3 Ds2 (second time) घृताच्यां वै ; D1 5 दशार्णेयु, D6 (first time) दशाश्वस्तु (for °र्णेयुः). D6 (second time) दशाश्वस्य घृताच्यां वै — Ñ2 3 V1 2 B2 3 ins after 6a Ds2 D6 after the second occurrence of 6a

349* दशाप्सरसि सूनव· ।
ऋचेयु· प्रथमस्तेषां

[(L 1) Ñ2 3 V2 Ds2 दशाप्सरससूनव· —(L 2) Ds2 कृत्वेयु (for ऋचेयु).]

— Ñ1 om 6b–7c — b) V1 कृकलेत्वस्, V3 °णेयस्; D5.6 (first time) G1 4 M कृपणेयुस् (for कृक°) — V2 om (hapl) 6cd D6 transp 6cd and 7ab — c) B1 च स्थलेयुश्, T1 कुण्डलेयुश्, T3 च बलेयुश् (for स्थण्डिलेयुश्) — d) Ś1 च वीर्यवान्, M1–3 च पार्थिवः (for तथैव च) V3 (marg as in text) जलेयुश्च महायशा ·

7 Ñ1 om 7abc (of v 1 6) D6 transp 6cd and 7ab — a) Ñ2 V2 B2 3 दशार्णेयुश्, D2 ऋते° (for ऋचे°) B1 Dn D1 4 स्थलेयुश् (for ज°) K1 चिरेयुश्च स्थलेयुश्च, Ñ3 वत्तेयुश्च स्थले°; V1 ऋतेत्वश्च स्थलेत्वश्च, D6 दशार्णेयु. स्थलेयु°, T3 4 कक्षेयुश्चः स्थण्डिलेयुश्च ; G1 ऋचेयु शल्मलेयुश्च · — b) K1 3 Ñ3 B1 Dn D1 4 6 T3 4 G2 जलेयुश्, V1 जलेत्वश् ; D2 अब्जेयुश्; D6 व्रते°, G1 स्थिते° (for स्थले°) Ś1 K1 3 4 Ñ2 3 V1 Dn D1 6 महायशाः (for °बलः).

— After 7ab, Ds2 repeats 5c–6b — For 7ab, D3 subst

350* षष्ठश्चैव रुचेयुश्च जलेयुश्चैव सप्तम ।
धर्मेयुश्च दृढेयुश्च वनेयुर्दशम स्मृत ॥

— c) K2 B3 Dn D3 5 धनेयुश्च , Ñ3 धर्मेयुश्च , D1 धननित्यो , D4 वधेयुश्च (for वननित्यो) Ś1 परेयुश् (for वने°) V1 धर्मेत्वश्च वनेत्वश्च , V2 3 बलनित्यो वलेयुश्च — d) D1 स्युर् (for च) T4 पुत्रका दश च स्त्रिय — After 7, K4 ins

351* दशैतेऽप्सरस· पुत्रा वनेयुश्चावम स्मृतः ।
घृताच्यामिन्द्रियाणीव मुख्यस्य जगदात्मन ॥

8 a) K1 3 4 Ñ2 3 V B2 Dn D1 2 4–6 T4 भद्रा; M4 आर्द्रा (for रुद्रा) K1 (sup lin as in text) सुरा, T3 4 G2 श्रमा (for शूद्रा) Ś1 K2 B2 3 T4 G3–5 भद्रा, Ñ2 B1 माद्रा, V1 सुद्रा, D6 मन्द्रा, T3 रुद्रा, G2 मात्रा, M4 चन्द्रा (for मद्रा) T2 G1 भ(T2 रु)द्रा च मा च माता च — b) T3 4 मद्रा वा (for मलदा) M4 मलभा (for °हा) K V2 Dn D1–4 6 शलदा म(D4 न)लदा तथा, V1 सलदा चामला तथा, V3 शमहा मदना तथा, G5 मदला मदहा तथा — c) Ś1 खला खमा, K1 बेला बला, K2 शला वना; K3 वेला खला, K4 Dn D1–3 ख(D1 खे)ला चला, V3 खसा वला, D4 वेला वला, T1 G3 खल्वा माला, T3 हला मला, T4 बला मला, G2 5 M4 खला मला, G4 खलानाले, M1–3 बलाबले (M1 °ला) (for खला बला) Ñ V1 ख(Ñ3 खि)लदा चैव राजेन्द्र, V2 B Ds खलदा च ततो (B2 °था) राजन्, T2 बला मलेन्द्र राजेन्द्र, G1 खिला मला च राजेन्द्र — d) Ś1 G5 तलवा, K1 नरदा, V3 D1–3 नलदा, Dn Ds1 बलदा, T1 2 G2–4 तलावा; G1 तथा वा, M1 3 तलपा, M2 स्थलपा (for तलदा) K2 बलदा सुरदापि च, K3 तथैभा सुरथा नृप ; Ñ1 V2 नलदा सुरसापि च, Ñ2 V1 नलदा सुरदापि च, Ñ3 B Ds बलदा सुर(Ds2 च र)सापि च, D4 5 नरदा सुरथा (D5 °दा) अपि, D6 बलदा सुरसा अपि, T3 तलवा सरतापि च, T4 तलवापरितोपि च, M4 तलावा सुरथैव च — e) Ś1 सोमबला, K1 गोमफला, K2 Ñ1 2 V2 B Dn Ds D3. 5 गोचपला, K4 V3 D1 2 गोपाचला, T3 4 [ए]व चपला (for गोपबला) Printed eds तु (for च) T2 G1 [ए]व (for स्त्री). Ñ3 V1 तथा गोचपला चैव — f) K1 3 4 D5 G2 रत्नकोटी ; D1 रत्नोत्करा, D2 रत्नकण्ठी; D6 °पूती, T1 G1 3–5 M °कुट्टी ; T4 °दण्डा (for °कूटा) Ś1 D4 [इ]ति ता, Ñ2 V3 तथा (for च ता)

रुद्रायां जनयामास सोमं पुत्रं यशस्विनम् ॥ ९
स्वर्भानुना हते सूर्ये पतमाने दिवो महीम् ।
तमोभिभूते लोके च प्रभा येन प्रवर्तिता ॥ १०
स्वस्ति तेऽस्त्विति चोक्तो वै पतमानो दिवाकरः ।
वचनात्तस्य विप्रर्षेर्न पपात दिवो महीम् ॥ ११
अत्रिश्रेष्ठानि गोत्राणि यश्चकार महातपाः ।
यज्ञेष्वत्रिधनं चैव सुरैर्यस्य प्रवर्तितम् ॥ १२
स तासु जनयामास पुत्रिकासु सनामकान् ।
दश पुत्रान्महात्मानस्तपस्युग्रे रतान्सदा ॥ १३
ते तु गोत्रकरा राजन्नृषयो वेदपारगाः ।
स्वस्त्यात्रेया इति ख्याताः किं त्वत्रिधनवर्जिताः ॥ १४
कक्षेयुतनयास्त्वासंस्त्रय एव महारथाः ।
सभानरश्चाक्षुषश्च परमेक्षुस्तथैव च ॥ १५
सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कालानलो नृपः ।
कालानलस्य धर्मज्ञः सृञ्जयो नाम वै सुतः ॥ १६
सृञ्जयस्याभवत्पुत्रो वीरो राजा पुरंजयः ।
जनमेजयो महाराज पुरंजयसुतोऽभवत् ॥ १७
जनमेजयस्य राजर्षेर्महासालोऽभवत्सुतः ।
देवेषु स परिज्ञातः प्रतिष्ठितयशास्तथा ॥ १८
महामना नाम सुतो महासालस्य धार्मिकः । C 1672 B 1 31 22 P 1 31 22

9 a) T3 4 ऽस्य (for ऽत्रि-) K Ñ3 V B2 Dn D1–3, 6 T G M1 3 4 तु, M2 वै (for च) — b) Ś1 च भास्कर, Ñ1 भयंकर, D6 प्रजाकर (for प्रभा°) — c) K Ñ2 3 V Dn D1–4 6 T4 G1 2 भद्रायां, M4 आर्द्रायां (for रुद्राया) — d) Ś1 M4 सोमपुत्रं, K1 सोऽथ पुत्रं, K2–4 Ñ V1 B2 3 Dn1 Ds D1 2 4–6 T2–4 G1 2 सुत सोम, B1 स तं सोम, Dn2 D3 सुतसोम, T1 G3 सुतं पुत्रं (for सोम पुत्र)

10 a) V1 वृते (for हते) — c) D2 तेनाभि-, G1 ततोऽभि- (for तमोभि-) G2 लोकेश (for लोके च) T1 तमोभूते च लोके च — d) V3 प्रजा (for प्रभा) K1 3 B2 D4 प्रकल्पिता, Ñ1 प्रदर्शिता (for प्रवर्तिता)

11 M4 reads 11–12 after 5^{ab} — a) T2 G1 स्वस्ति (for ऽस्त्विति) K1 [उ]क्तं, K2 G5 [उ]क्त्वा (for [उ]क्तो) — b) Ds1 om (hapl) from दिवाकर up to पपात (in 11^{d}) D5 पतमाने दिवाकरे — c) K3 राजर्षेर्, T2 G1 विषय, M1–3 ब्रह्मर्षेर् (for विप्र°) — d) Ñ1 B1 ततो (for दिवो)

12 For the sequence in M4, cf v l 11 — b) K4 M1–3 महायशा (for °तपा) — c) D4 यज्ञेऽपि (for यज्ञेषु) Ñ1 त्रिविधं, V3 अत्रेर्धनं (for अत्रिधन) K3 Dn Ds यस्य (for चैव) — d) Ś1 मुनेर्, V2 B2 3 देवैर् (for सुरैर्) K3 Dn Ds1 चैव, T3 अस्य, G2 4 यत्र (for यस्य)

13 b) Ś1 सनामिकान्, K2 पुलोमकान्, K4 G3 सुनाम°; V2 सनातनान् (for सनामकान्) K3 पुत्रकान्पुरुनामकान् — c) K1 T G1 2 4 M4 पुत्रा (for पुत्रान्) K2 B2 3 D2 4 महासत्त्वांस्, K4 Dn Ds D1 °त्मासौ, V2 B1 °सत्त्वास्; D3 T4 G5 °त्मा स, D6 °त्मा वै (for °त्मानस्) — d) Ś1 Ñ2 T1 2 रता सदा, K2 रतास्तदा, D2 रतांस्तथा, T3 4 सदा रताः, G1 2 रतास्तदा (for रतान्सदा) G4 M4 तप सु निरता सदा

14 a) K2 तेषु, V2 तत्ते, M1–3 ते तद् (for ते तु) M1 3 -धरा (for -करा) — d) K1 Ñ3 B2 3 G1 [अ]त्रि (for [अ]त्रि-)

15 T2 G1 repeat 15 after 22^{ab} — a) K1–3 Ñ V2 B D T2 (second time) 3 4 G1 (second time) 3 5 M4 कक्षेयोस्, K4 काक्षेयास्, V1 कक्षेयास् (for °यु) K2 Ñ1 3 V1 2 B2 3 Dn Ds D2 T2 G1 (both second time) 5 चासंस्, T3 राजस्, M1 3 तत्र (for त्वासंस्) — b) K2 एते (for एव) — c) K2 संतानवश् (for सभानरश्) M1 2 च परम. (for चाक्षुषश्च) T2 G1 (both second time) महानश्चाक्षुषश्चैव — d) K2 Ñ1 3 V1 2 B2 3 परमन्युस्, Ñ2 V3 T2 G1 (last two first time) M4 °मेषुस्, D4 °मर्क्षस्, T2 G1 (both second time) परमेष्ठी, T3 परायुश्च, T4 परमेयुस्, M1 2 °वीर्यस्, M3 °माक्षस् (for °मेक्षुस्) B1 परमन्युश्च भारत

16 K3 om 16 — a) K2 संतानवस्य पुत्रस्तु, M1 सदानरस्य पु° — b) M4 विद्वान्कालानलोपम — c) T1 G5 M1 कालानरस्य (for °नलस्य) — d) Ś1 वीर्यवान्, K4 विश्रुत., T1 2 G1 4 5 भारत, G3 पार्थिव (for वै सुत)

17 Ñ2 om (hapl) 17^{cd} — c) Hypermetric V3 महाबाहु (for °राज) — For 17^{cd}, D3 subst

352* पुरंजयान्महाराज पुत्रोऽभूज्जनमेजय ।

18 a) V1 Dn राजर्षिर् (for °र्षेर्) — b) Some Mss महाशालो (for °सालो) M4 सुतोऽभवत् (by transp) — c) Ś1 वेदेषु, D4 5 यज्ञेषु (for देवेषु) D5 G1 2 5 M1–3 सु-, G4 च (for स) K4 परिख्यात (for °ज्ञात·) K1 3 वेदेषु परिनिष्णात — d) N (except Ś1 K1 3) T2–4 G1 2 भुवि (for तथा) M4 प्रतिष्ठा यत्र शाश्वती

जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः स महामनाः ।। १९
महामनास्तु पुत्रौ द्वौ जनयामास भारत ।
उशीनरं च धर्मज्ञं तितिक्षुं च महाबलम् ।। २०
उशीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिवंशजाः ।
नृगा कृमी नवा दर्वा पञ्चमी च दृषद्वती ।। २१
उशीनरस्य पुत्रास्तु पञ्च तासु कुलोद्वहाः ।
तपसा चैव महता जाता वृद्धस्य चात्मजाः ।। २२
नृगायास्तु नृगः पुत्रः कृम्याः कृमिरजायत ।
नवायास्तु नवः पुत्रो दर्वायाः सुव्रतोऽभवत् ।। २३
दृषद्वत्यास्तु संजज्ञे शिबिरौशीनरो नृप ।
शिबेस्तु शिबयस्तात यौधेयास्तु नृगस्य ह ।। २४
नवस्य नवराष्ट्रं तु कृमेस्तु कृमिला पुरी ।
सुव्रतस्य तथाम्बष्ठा तितिक्षोस्तु प्रजाः शृणु ।। २५
तितिक्षुरभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि भारत ।
उशद्रथो महाबाहुस्तस्य फेनः सुतोऽभवत् ।। २६
फेनात्तु सुतपा जज्ञे जज्ञे सुतपसः सुतः ।

---

19 ^{b}) Ś1 V1 3 (marg as in text) T1 G4 M4 धीमत (for धार्मिक.) — ^{c}) D5 वव्रे (for जज्ञे) — ^{d}) Ś1 K4 Ñ V B Dn1 D1 3 5 6 G2 पूजित सु-, T2 G1 सुपूतस्तु (for पूजित. स) M4 महायशा (for °मना.) K1 3 T1. 3 4 G3 5 M2–4 पूजित सुम(K3 M3 °स्तु म)हायशा

20 ^{a}) K2 च (for तु) Ñ1 V2 G4 M द्वौ पुत्रौ (by transp) — ^{b}) T1 G4 पार्थिव (for भारत)

21 ^{a}) D2 कान्तास्तु, D3 पत्न्यश्च (for °स्तु) — ^{b}) M1 2 (*inf lin* as in text) 3 -कन्यका (for -वंशजा) D2 पञ्च राजसुतोपमा — D4 reads 21^{c}–22^{d} on marg — ^{c}) Ds1 मृ(*sup lin* नृ)गी, D1 नृगी, D3 मृ(*sup lin* as in text)गा (for नृगा) Ś1 (*inf lin*) क्षमी, K2 V2 B1 2 T4 कृमिर्; T2 G1 कृतिर् (for कृमी) Ñ2 दर्वी, D1 दीर्घा, T2 दर्पा (for दर्वा) — ^{d}) T1 G3–5 M3 तु (for च)

22 ^{a}) V3 च (for तु). — ^{b}) Ñ1 तात, D2 [तु]ते स्म (for तासु) M1–3 महाबला (for कुलोद्वहा.). — After 22^{ab}, T2 G1 repeat 15 K2 transp 22^{cd} and 23^{ab} — ^{c}) K1 3 D1 5 T1 G4 M वै सु- (for चैव) K2 T3 4 तपसा महता चैव — ^{d}) K1 3 T1 G3–5 M भारत (for चात्मजा.)

23 K2 transp 22^{cd} and 23^{ab} — ^{a}) Ś1 नृगायां; D3 (marg as in text) मृगायास् (for नृगा°) D3 मृग· (for नृग.) V3 पुत्रं (for पुत्रः) — ^{b}) Ś1 K1 2 Ñ1 2 V B Ds D2 3 5 6 T1 G2. 3 5 M4 कृम्यां, T2 G1 कृत्या (for कृम्या·) T2 G1 कृतिर् (for कृमिर्) — ^{c}) T2 G1 नवायां (for °यास्) Ñ2 V नरायास्तु (V3 °यां तु) नरः पुत्रो — ^{d}) D1 दीर्घाया· (for दर्वायाः) M1–3 दुद्रुवो (for सुव्रतो)

24 ^{a}) D6 G5 M1 3 दृषद्वत्यां (for °त्यास्) T2 G1 सुतो (for तु सं-) — ^{d}) V2 तु; D3 T4 च (for ह). D3 यौधेयाश्च मृ(*sup lin* नृ)गस्य च·

25 ^{a}) B2 D6 T2 G1 4 -राष्ट्रस् (for -राष्ट्रं). V3 D2 च (for तु). Ñ2 V1 2 नरस्य नरराष्ट्रं तु — ^{b}) Ñ1 कृमिला येन सा पुरी, D6 निमेस्तु मिथिला पुरी· — ^{c}) M1–3 दुद्रुवस्य (for सुव्रतस्य) T4 सुता (for तथा) — N (except Ś1 Ñ1) T2–4 G1–3 5 M4 ins after 25^{c} T1 G4 cont after 354*

353*   शिबिपुत्रान्निबोध मे ॥
शिबेश्च पुत्राश्चत्वारो वीरा वै लोकविश्रुता· ।
वृषदर्भ सुवीरश्च कैकेयो मद्रकस्तथा ॥
तेषां जनपदा· स्फीता कैकेया मद्रकास्तथा ।
वृषदर्भा सुवीराश्च   [5]

[T1 G4 read lines 1–4 after line 5 —(L 2) K1 पुत्राश्च (by transp), K3 पुत्रास्तु B1 2 Ds D6 T1 2 G1 2 4 5 M4 शिबेश्च शिबय पुत्राश्(for ^{a}) B1 Ds D6 T1 2 G1 2 4 5 M4 चत्वारो (for वीरा वै) Dn D5 त्रैलोक्य-, D2 लोकेषु (for वै लोक-) — T4 reads line 3 twice —(L 3) D1 वृषादर्भि, D6 वृषादर्भि (for वृषदर्भ) D3 सुराष्ट्रश् (for सुवीरश्) K1 मद्रक कैकयस्तथा, K3 मद्रक कैकय तथा, K4 Ñ3 V3 D1 G1 कैकयो मद्रकस्तथा (for ^{b}) —T1 3 4 om line 4^{a} —(L 4) Ds मद्रका कै(Ds2 के)कया- स्तथा (for ^{b}) — G3 om line 5 —(L 5) D3 G2 वृष- दर्भ (for °र्भा) G5 वृषदश्च सुवीरश्च]

— ^{d}) K1 ° सु-, K2 B1 D5 T3 4 च (for तु). D5 प्रजा (for प्रजा)

26 ^{a}) K1 3 तैतिक्षुर्; B Ds तैतिक्षवो, D5 तितिक्षेयो (for तितिक्षुर्) — ^{c}) Ś1 D6 G2–5 M4 कुशद्रथो; Ñ1 दृष°, Ñ2 B1 जय°, D1 2 बृह°, T2 G1 कुशाक्रोधो, M1 3 ककुद्रथो (for उशद्रथो) K2 4 Ñ V B1 2 Dn Ds D1 2 4. 5 T4 महाराज; M1 महाभाग (for °बाहु) D3 उषद्रथोऽभवत्तस्मात्, T3 उषद्रथ इति ख्यात· — ^{d}) K1 तस्य शैल., K2 4 Ñ1 3 V3 D1 2 4 5 T3 4 शैलस्तस्य; Ñ2 V1 2 Dn Ds D3 फेन- स्तस्य (by transp). D6 T1 2 G M ऽभवत्सुत· (by transp).

27 ^{a}) Ś1 B1 Dn D3 फेनस्य; K1 D5 शालस्य; K2. 4 Ñ3 V3 D1. 2 4 T3. 4 शैलस्य (for फेनात्तु) Ñ1 शैलस्य तु सुतो

बलिर्मानुषयोनौ तु स राजा काञ्चनेषुधिः ॥ २७
महायोगी स तु बलिर्बभूव नृपतिः पुरा ।
पुत्रानुत्पादयामास पञ्च वंशकरान्भुवि ॥ २८
अङ्गः प्रथमतो जज्ञे वङ्गः सुह्मस्तथैव च ।
पुण्ड्रः कलिङ्गश्च तथा बालेयं क्षत्रमुच्यते ।
बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकरा भुवि ॥ २९
बलेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत ।
महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणतः ।
चतुरो नियतान्वर्णास्त्वं च स्थापयितेति ह ॥ ३०
इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं परां ययौ ।
कालेन महता राजन्स्वं च स्थानमुपागमत् ॥ ३१
तेषां जनपदाः पञ्च वङ्गाङ्गाः सुह्मकास्तथा ।
कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव प्रजास्त्वङ्गस्य मे शृणु ॥ ३२
अङ्गपुत्रो महानासीद्राजेन्द्रो दधिवाहनः ।
दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथस्तथा ॥ ३३
पुत्रो दिविरथस्यासीच्छक्रतुल्यपराक्रमः ।
विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथः सुतः ॥ ३४
तेन धर्मरथेनाथ तदा विष्णुपदे गिरौ । C 1695 B I 31 45 P I 31 45

जज्ञे —^{b}) K2 T3 4 राज्ञ, V2 B2 3 Ds D1 सुत., T1 G1 3–5 M2 4 बलि, T2 बल, G2 M3 बली (for जज्ञे) Ñ1 च (for सु-) K1 4 Ñ2 V2 3 B Dn Ds D1 2 4 5 M1 बलिः (for सुत) —^{c}) Ś1 K1 बडिर्, V2 B Dn Ds D5 G4 जातो, T1 बली, T2 G1 बलान् (for बलिर्) T2 G1 -धन्वा (for -योनौ) Ś1 च, B2 वै (for तु)

28 ^{a}) K1 3 D6 T1 G3 5 M1 3 4 तु स (by transp), T2 G1 स च Ś1 K1 बडिर्, K2 D1 3 4 G1 5 बली (for बलिर्)

29 Ś1 om 29^{a}–30^{b} —^{a}) D6 T2 G1 2 प्रथमजो, G3 तु प्रथमो (for प्रथमतो) —^{b}) B1 स्वन्तस् (for सुह्मस्) —^{c}) Some Mss पुण्ढ्र° Ñ3 V1 पुण्ड्रश्चैव कलिङ्गश्च —^{d}) T3 यैरियं पाल्यते मही —^{f}) M1–3 बलि- (for तस्य) D6 T1 2 G1 2 4 M विभो (for भुवि)

30 Ś1 om 30^{ab} (cf v l 29) —^{ab}) K1 4 Ñ2 Dn Ds2 D1 2 4 T1 G3 दत्ता वरा॰ (for दत्तो वर॰) — M2 om 30^{cd} —^{d}) D3 बल चापरिमाणत॰ — After 30^{cd}, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins.

354* संग्रामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैव प्रधानताम् ।
त्रैलोक्यदर्शनं चापि प्राधान्य प्रसवे तथा ।
बलस्याप्रतिमत्व वै धर्मतत्त्वार्थदर्शनम् ॥

[D6 om line 1^{a} —(L 1) T1 G5 धर्म (for धर्मे) D5 धर्मे प्रज्ञानता तथा, M4 धर्मश्चैव प्रधानत (for ^{b}) —(L 2) K3 -दीपन (for -दर्शन) K1 3 B2 3 D1 [ए]व (for [अ]पि) K2 सामर्थ्यं (for प्राधान्यं) K1 3 D3 4 यशसे (for प्रसवे) Ñ2 सामान्य लप्स्यसे तथा (for ^{b}) — After line 2, G4 reads 31^{ab}, repeating it in its proper place —(L 3) V2 बलेन, B Dn Ds D5. 6 T1 2 G1–3 5 M4 बले च (for बलस्य)]

— After the above, T1 G4 cont 353* —^{e}) K4 ऽपि यतो (for नियतान्) T3 4 अर्थास् (for वर्णास्) —^{f}) G1 स्वांश् (for त्वं) Ś1 K4 D2 5 M4 [इ]ति च, K3 Dn T1 भुवि, V2 ह्यसि (for [इ]ति ह)

31 G4 reads 31^{ab} for the first time after line 2 of 354* —^{a}) K2 T2 G1 बलिना, V2 विधिना (for विभुना) —^{b}) V3 Ds पर (for परां) — After 31^{ab}, Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds ins

355* तस्य ते तनया॰ सर्वे क्षेत्रजा मुनिपुंगवा ।
संभूता दीर्घतपस॰ सुदेष्णायां महौजस॰ ।
बलिस्तानाभिषिच्ये ह पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥
कृतार्थ सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य स प्रभु ।
अधृष्य सर्वभूताना कालापेक्षी चरत्युत ॥ [5]

[L 1) B2 क्षेत्रेषु, B3 क्षत्रिया (for क्षेत्रजा) Ds -पुगवान् (for °वा) Ñ2 क्षत्रिया बलिपुंगवान् (for ^{b}) —(L 2) Dn2 -तमस (for -तपस) —(L 4) Ñ3 V1 2 धर्मात्मा (for योगात्मा) —(L 5) Dn Ds चरन्नपि (for °त्युत)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V3 राजा (for राजन्) —^{d}) K2 4 Ñ V2 3 B1 Dn Ds D1–5 उपेयिवान् (for उपागमत्) T3 4 सम्यगज्ञा- (T4 स्वं च ज्ञा)नमुपेयिवान्

32 ^{b}) T4 सर्वकास्, G3 5 सुह्मगास्, M3 °हास् (for °कास्) Ñ1 वङ्गसुह्मास्तथैव च, Ñ3 V1 2 B Ds अङ्गा वङ्गा ससु- (Ñ3 V1 2 °ङ्गाश्च सु)ह्मका, G2 वङ्गका सिन्धुकास्तथा —^{c}) K1 3 पौण्ड्रकाश्, K3 पुण्ड्रि°, Ds1 D1 2 4 T4 पुण्ढ्र° (for पुण्ड्र°) —^{d}) D3 पुत्राश्च (for प्रजास्तु) T4 वै (for मे)

33 ^{d}) K2 दधि- (for दिवि-) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 ऽभवत् (for तथा)

34 ^{a}) D4 [अ]पि (for [आ]सीच्) K2 पुत्रो दधिरथस्यापि —^{b}) K2 आसीच्छक्र- (for शक्रतुल्य-) —^{d}) Ñ2 चैत्र- (for चित्र-) T3 4 स्मृत॰ (for सुत॰)

35 ^{a}) K1 3. 4 Dn D4 T3 4 G4 चित्र- (for धर्म-). B1

यजता सह शक्रेण सोमः पीतो महात्मना ॥ ३५
अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो दशरथोऽभवत् ।
लोमपाद इति ख्यातो यस्य शान्ता सुताभवत् ॥ ३६
तस्य दाशरथिर्वीरश्चतुरङ्गो महायशाः ।
ऋश्यशृङ्गप्रभावेन जज्ञे कुलविवर्धनः ॥ ३७
चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति स्मृतः ।
पृथुलाक्षसुतो राजा चम्पो नाम महायशाः ।
चम्पस्य तु पुरी चम्पा या पूर्वं मालिनी बभौ ॥ ३८
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् ।
ततो विभाण्डकस्तस्य वारणं शत्रुवारणम् ।
अवतारयामास महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमम् ॥ ३९
हर्यङ्गस्य सुतः कर्णो विकर्णस्तस्य चात्मजः ।

T1 G3–5 [अ]पि (for [अ]थ) — ^{b}) B2 3 Ds1 (marg) D6 M3 तथा (for तदा) Ñ1 3 (marg) V1 2 3 (marg) Ds1 (marg as in text) कालजरे, B1 Ds2 कालजिरे (for विष्णुपदे)

36 ^{b}) D6 T1 2 G1–3 5 M सुतो (for पुत्रो) D3 तदा (for ऽभवत्) — ^{c}) Some Mss रोमपाद (for लो°)

37 ^{a}) Ś1 चातिरथिर्, K1 3 4 चातिरथो (for दाशरथिर्) — ^{c}) Some Mss ऋष्यशृङ्ग- (for ऋश्य°) K Ñ2 3 V B2 3 D (except D6) T3 4 G3–5 -प्रसादेन (for -प्रभावेन)

38 D4 reads 38 on marg — ^{a}) D4 ऽभूत् (for तु) — ^{b}) D2 महायशा., D6 T1 2 G2 3 5 M1 इति श्रुत (for इति स्मृत) — T3 om (hapl) 38^{e} — ^{f}) T2 पूर्वा (for पूर्वं) D6 G2 मालती (for मालिनी) Ś1 [अ]भवत् (for बभौ) K2 4 Ñ2 3 V Dn D1 2 4 T4 मालिनी याभवत्पुरा, Ñ1 B Ds D3 5 था (B1 सा) मालिन्यभवत्पुरा

39 ^{a}) K4 D1 4 T4 पूर्णचन्द्र-, D6 T1 2 G1–3 5 M4 पूर्वभद्र (for पूर्ण°) M1 2 (inf lin) -प्रभावेन (for -प्रसादेन) — ^{c}) K1–3 Dn2 D1 4 वै(D1 4 वि)भाण्डिकस्; Ñ V B Dn1 Ds D2 5 6 वै(Ñ V1 D2 वि)भाण्डकिस्, M1 वैभण्डकिस् (for विभाण्डकस्) — ^{d}) K4 वाहनं, T1 दारुणं, T2 G1 वारण (for °णं) Dn1 om (hapl) शत्रुवारणम् K Ñ V2 3 B Dn2 Ds D2–6 T1 2 G M4 शक्र- (for शत्रु). Ś1 वारणः शत्रुवारणः — ^{e}) Hypermetric — ^{f}) Ñ1 V2 D2 5 T2 G1–3, 5 M1 4 वारणम्; Ñ2 बलिनम् (for वाहनम्).

40 D6 T2 G1–3 5 repeat 40^{a} and 40^{b} (by transp.) after 356* — ^{a}) V3 हर्यशस्य; D1 हर्यश्वस्य (for °ङ्गस्य) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 6 (first time) T1 2 (first time) 3 4 (orig) G1–3 (last three first time) 4 5 (first time) M4 तु दायादो, T4 (marg) तु तत्त्वज्ञो (for सुतः कर्णो) — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G4 M4 ins after 40^{a} D6 T2 G1–3 5 after the first occurance of 40^{a}.

356* राजा भद्ररथ' स्मृत ।
पुत्रो भद्ररथस्यासीद्बृहत्कर्मा प्रजेश्वर ।
बृहद्दर्भः सुतस्तस्य यस्माज्जज्ञे बृहन्मना ॥
बृहन्मनास्तु राजेन्द्रो जनयामास वै सुतम् ।
नाम्ना जयद्रथं नाम यस्माद्दृढरथो नृप ॥ [5]

आसीद्दृढरथस्यापि विश्वजिज्जनमेजय ।
दायादस्तस्य कर्णस्तु

[(L 1) D4 भद्रो, M4 नाम्ना (for राजा) T2 G1 भद्र इति (for भद्ररथ) — (L 2) Ñ3 (marg) V1 इन्द्रो (for पुत्रो) T2 -सुतस्य (for -रथस्य) T1 बृहद्भानु, T2 G3 ब्रह्मकर्मा (for बृहत्कर्मा) — (L 3) Ñ3 V1 T1 4 G4 बृहद्भानु, V3 D5 D2 3 6 °द्रर्भ, T2 G1 3 ब्रह्मद(G3 °ग)र्भ (for बृहद्दर्भ) K2 Ñ2 V2 3 B1 2 Ds तस्माज्(for य°) — (L 4) D2 3 T3 राजेन्द्र, G3 दायादो (for राजेन्द्रो) — (L 5) Dn1 वीर, Dn2 वीर (for नाम) T1 नाम्ना जयद्रथ इति (for ^{a}) Ñ2 V2 तस्माद्(for य°) T2 G1 3 5 जातो दृढो, G(ed) विङ्रथो (for दृढरथो) K2 सुत, D8 T3 ऽभवत् (for नृप) — (L 6) G(ed) विङ्रथस्य (for दृढ°) — (L 7) D4 शास्त्रजित्तन्महावीरो]

— ^{b}) D4 दायादस् (for विकर्णस्) D6 T2 G1–3 5 (all second time) हर्यङ्गस्तस्य चाभवत् — K2 reads 40^{cd} after 358A — ^{c}) K1 D5 6 च (for तु) — For 40^{cd}, M1–3 subst ·

357* विकर्णस्य सुतस्त्वासीदङ्गदः कुलवर्धन ।

— K1 3, 4 Ñ2 3 V1 Dn Ds D1 3 4 6 ins after 40 K2 after 40^{ab} V2 after the repetition of line 3 of 363*.

358* बृहद्दर्भसुतो यस्तु राजा नाम्ना बृहन्मना ।
तस्य पत्नीद्वय चासीच्चैद्यस्यैते सुते शुभे ।
यशोदेवी च सत्त्वी च ताभ्यां वश' स भिद्यते ॥
जयद्रथस्तु राजेन्द्र यशोदेव्यां व्यजायत ।
ब्रह्मक्षत्रोत्तर सत्त्व्यां विजयो नाम विश्रुत. ॥ [5]
विजयस्य धृति' पुत्रस्तस्य पुत्रो धृतव्रत ।
धृतव्रतस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महाव्रत ॥
सत्यकर्मसुतश्चापि सूतस्त्वधिरथस्तु वै ।
य' कर्णं प्रतिजग्राह तत कर्णस्तु सूतज ॥
एतद्व कथितं सर्वं कर्णं प्रति महाबलम् । [10]
कर्णस्य वृषसेनस्तु वृषस्तस्यात्मज स्मृत ॥

[(L 1) K2 बृहद्धर्म-, Ñ2 3 V1, 2 °द्भानो (for °दर्भ-) D3 बृहद्भानु सुतो यस्य (for ^{a}) V2 यस्य जातो (for राजा नाम्ना) K2 नाम्ना राजा बृहद्रथः (for ^{b}). — (L. 2) D3

तस्य पुत्रशतं त्वासीदङ्गानां कुलवर्धनम् ॥ ४०
एतेऽङ्गवंशजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया ।
सत्यव्रता महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः ॥ ४१
ऋचेयोस्तु महाराज रौद्राश्वतनयस्य वै ।
शृणु वंशमनुप्रोक्तं यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥ ४२
ऋचेयुतनयो राजन्मतिनारो महीपतिः ।
मतिनारसुताश्चासंस्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ ४३
तंसुरोघोऽप्रतिरथः सुबाहुश्चैव धार्मिकः ।
सर्वे वेदव्रतस्नाता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥ ४४
इला नाम तु यस्यासीत्कन्या वै जनमेजय । C 17 9 B 1 32 6 P 1 32 6

भार्या- (for पत्नी-) K1 चैत्रस्योमे , Ñ3 (marg) V1 वै ;- तस्य , V2 वैनतेय- , D3 वैश्यस्योमे (for चैत्रस्यैते) K1 3 उभे सुते , Ñ2 शुभे सुते (by transp) Ñ3 वैनतेयसुते उभे (for ^{b}) — (L 3) K2 V2 Dn1 D3 5 सत्या , Ñ2 3 V1 सर्वा (for सत्वी) K2 V2 D3 तु , Dn Ds प्र- (for स) — D6 om lines 4–6 — (L 5) Ds2 -दत्तोत्तर (for -क्षत्रोत्तर) K1 V1 Dn1 Ds सत्या (for सत्त्व्या) K2 ब्रह्मदत्तोत्तर सत्या , Ñ2 °क्षत्रोद्भव सत्या , Ñ3 V2 °क्षत्रात्मज सत्या (for ^{a}) K2 विजय नाम विश्रुतम (for ^{b}) — (L 7) D6 धृतव्रत सुतस्तस्याः (for ^{a}) K2 महारथ , Ñ2 3 D3 4 6 °यशा (for °व्रत). V2 सत्यधर्मा महायशा (for ^{b}) — (L 8) V2 सत्यधर्म (for °कर्म-) D3 विश्वकर्मा सुतस्तस्य (for ^{a}) K2 तत्सुतो (for सुतस्तु) V1 विरथस्तु , Dn2 [अ]धिरथ स (for °थस्तु) Ñ3 V2 राजा अधिरथि स्मृत (Ñ3 °थिर्मत) — After line 8, K2 ins

358A* धार्मिक सर्ववर्णस्तु सेनस्तस्यात्मजोऽभवत् ।

— K2 om lines 9–11 — (L 9) Ñ2 3 V2 D3 तेन (for तत) — D6 om line 10 — (L 10) Dn वै (for च) — (L 11) K1 3 Dn2 D6 सुत (for स्मृत)]

41 B2 om 41 — ^{a}) K4 D2 -वङ्गजा (for -वंशजा) — ^{b}) D4 राजन्या (for राजान.) Ś1 राजान कीर्तिवर्धना — ^{c}) T2 G1 2 तस्य पुत्रा (for सत्यव्रता)

42 ^{b}) K4 Ñ3 V1, 3 B2 D1 2 भद्राश्व (for रौद्राश्व-) K1 3 D5 6 T1 2 M ह (for वै) T3 वंश वक्ष्यामि तच्छृणु — T3 om 42^{cd}. — ^{c}) V2 मया (for अनु-) Dn -प्रासं (for -प्रोक्तं) — ^{d}) D5 G3 M1 2 तत्र (for यत्र) — After 42, N (except Ś1 Ñ1) T3 4 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* K3 Dn Ds2 — *Mention of Khila* K1 3 V2, 3 B D (except D5) — *Adhy name* K2–4 Ñ2 3 V B D कक्षेयु(V2 क्षेमक , B2 कुक्षेयु)वंशानुकीर्तनम् — *Adhy no* . K3 D1 3 29 , Ñ3 V1 D4 30 , V2 3 B2 Dn2 Ds2 31 , D6 T3 4 32]

— After the addl colophon, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) ins.

359* वैशंपायन उवाच ।
अनाधृष्यस्तु राजर्षिर्ऋचेयुश्चैकराट् स्मृत ।
ऋचेयोर्ज्वलना नाम भार्या वै तक्षकात्मजा ॥

[Some Mss om the ref — (L 1) K1 2 D1 अनाधृष्टस् , K3 B3 Dn °धृष्टिस् , T2 G1 °धुष्य (for °धृष्यस्) D2 3 ऋतेयुश् (for ऋचे°) T3 ऋचेयुरभवत्सुत (for ^{b})]

43 G2 M4 read 43^{ab} twice — ^{a}) K Ñ3 V1 B1 3 Dn Ds2 D1–6 T1 3 4 G2 (both times) 4 M4 (both times) तस्या स देव्या राजर्षिर (T4 जनिता), Ñ2 V2 3 B2 Ds1 तस्या देव्या स राजर्षिर् , T2 G1 3 5 तस्यां राजर्षिरभवत् — ^{b}) Ñ1 मतिमानो , some Mss अन्तिनारो (for मति°) M4 (first time) महामति (for महीपति) — After 43^{ab}, T3 reads 44^{ab}, repeating it in its proper place T1 transp 43^{cd} and 44^{ab}

44 S1 om 44 T1 transp 43^{cd} and 44^{ab} T3 reads 44^{ab} for the first time after 43^{ab} — ^{a}) Ñ2 तंसुराद्यो , D6 M1–3 त्रस्नुरोघो , Cnp तंसुरोद्य (for तंसुरोघो) K1 2 तसु· सुरौघोऽतिरथ , V2 Dn1 D3 तंसुराद्य· प्र° , T3 (second time) ज्येष्ठस्तस्य प्रतिरथ — ^{b}) V2 सुबलिश्र , V3 सुवार्ष्णश्र , D6 G2 5 सुतपाश्र (for सुबाहुश्र) K3 पार्थिव (for धार्मिक) D2 सुधन्वांशुश्च धार्मिक , M1 युवनाश्वश्च पार्थिव (*inf lin* धार्मिक), M2 3 युवनाश्वस्तु (M3 °श्च) धार्मिक — K Ñ2 3 V B D T2 4 G ins after 44^{ab} T1 after 43^{cd} T3 after the repetition of 44^{ab}

360* गौरी कन्या च विख्याता मान्धातृजननी शुभा ।

[V1 परि- (for च वि-) D1 3 6 T4 मान्धातुर् (for °तृ-) B3 तथा (for शुभा)]

— K1 om 44^{cd} — ^{c}) K2 3 D4 -व्रतास्नात ; Ñ1 Ds1 -विद स्नात , V2 B1 2 Ds2 -विदस्तत्र , T1 -विद स्नाता (for -व्रत स्नाता) — ^{d}) D6 T2 G2 3 5 M4 सर्वे ब्रह्मण्यवादिन· — K2–4 Ñ2 3 V B D (except D6) T G1 3–5 ins after 44 K1 cont after 360*

361* सर्वे कृतास्त्रा बलिन सर्वे युद्धविशारदा ।
पुत्रोऽप्रतिरथस्यासीत्कण्वः समभवन्नृप ।
मेधातिथि सुतस्तस्य यस्मात्काण्वोऽभवद्विज ॥

[T1 2 G1 3 4 om line 1 — (L 2) Some Mss. प्रतिरथस्य K2 T2 4 G1 3 4 [अ]पि (for [आ]सीत्) — (L 3) Dn यस्मात्काण्वायना द्विजा , T2 G1 °त्कण्वाभवन्द्विजा (for ^{b})]

45 M1 om 45 — ^{a}) Ñ1 corrupt Some Mss इडा and इळा (for इला) D4 नाम्ना (for नाम). Ś1 K1 (marg

ब्रह्मवादिन्यधित्री च तंसुस्तामभ्यगच्छत ॥ ४५
तंसोः सुरौघो राजर्षिर्धर्मनेत्रो महायशाः ।
ब्रह्मवादी पराक्रान्तस्तस्य भार्योपदानवी ॥ ४६
उपदानवी सुताँल्लेभे चतुरस्तान्सुरौघतः ।
दुःषन्तमथ सुःषन्तं प्रवीरमनघं तथा ॥ ४७
दुःषन्तस्य तु दायादो भरतो नाम वीर्यवान् ।
स सर्वदमनो नाम नागायुतबलो महान् ॥ ४८
चक्रवर्ती सुतो जज्ञे दुःषन्तस्य महायशाः ।
शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना स्थ भारताः ॥ ४९
भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु महीपते ।
मातॄणां तात कोपेन यथा ते कथितं तदा ॥ ५०
बृहस्पतेराङ्गिरसः पुत्रो राजन्महामुनिः ।

---

as in text) 4 D1 M2–4 इलिना तु (K4 D1 इलिनी तु, M2 बालिर्नाम, M3 बलिना तु, M4 बलिनोस्तु) यमस्यासीत्, B2 इला नाम तथास्यासीत्, Dn Ds T4 ईलिनी भूप यस्यासीत्, D2 इलिना भूपतेर्यस्मात् — b) M4 मे (for वै) ❀ Cn इलानाम्नी तु यस्यासीत्कन्येति पाठस्तु प्रामादिकः । तंसुना स्वानुजप्रपौत्रस्य दुहिता परिणीता इत्येवमर्थकत्वादयुक्तश्च । ❀ — c) K4 Ñ2 V3 D3 [अ]थ स्त्री च ; Ñ1 B1 2 Dn2 D5 T1 G4 [अ]धिस्त्री च, D1 [अ]थो स्त्री च, D2 [अ]थ स्त्री च (for [अ]धित्री च) M2 3 सा ब्रह्मवादिन्यधिक — d) K3 वामस्ताम्, Ñ3 त्रंसुस्ताम्, D6 M2, 3 त्रस्नुस्ताम्, T2 G1 2 5 तत्सुताम्, G3 सुतास्ताम् (for तसुस्ताम्) K Ñ V B Dn D1–3 5 6 T1–3 G M3 4 अभ्यगच्छत ; D4 अन्वपद्यत, T4 अभ्यपद्यत (for अध्यगच्छत)

46 a) D3 तस्या, T2 G तत, M1–3 त्रस्रो (for तंसो) Ds2 सुतो वै ; T3 सुतो यो (for सुरौघो) D6 तत सुतोऽथ राजर्षिर् — b) K2 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 प्रतापवान् (for महायशाः). — c) D6 G2 धर्मवादी, T3 धर्मचारी (for ब्रह्मवादी)

47 a) Hypermetric. — b) K2 D6 सुरोपमान् (for सुरौघत.). B3 D1 चतुरस्त्वैलिकात्मजान्, T3 °स्त्वमितौजस. — After 47ab, Ś1 ins

362* ततश्चोत्पादयामास चतुर पुरुनन्दनान् ।

— c) Some Mss दुष्वन्तम्, दुष्य°, दुष्क°, दु.ख°, दुष्म° (for दुःष°). K1 2. 4 Dn1 Ds D1 4 सुष्कन्तं ; K3 B3 सुष्व° ; Ñ V B1, 2 Dn2 D5 T2, 3 G1 4 सुष्म°, D2 सुख° ; D3, 6 G5 सुष्य° ; T1 G3 दुष्म°, M1–3 धुष्य°, M2 (inf lin). 4 पुष्य° (for सु.ष°). T4 दुष्यन्तमतिवीर्यं तं ; G2 पुष्पवन्तं मधुष्यन्तं. — d) T3 प्रवीरं च सुदुर्जयम्.

48 a) Ś1 K1, 3 D6 T2 G1, 2, 3, 5 M4 [अ]थ ; Dn [अ]पि ; D5 च (for तु). — d) M1, 2 (inf lin) -बलो विभुः, M3 -बलोपम (for -बलो महान्)

49 b) V2 चात्मजः (submetric) ; V3 महीपतेः (for महायशाः) — d) K1 3 D4 [अ]सि भारत, K2 D1 T4 च भारतम् ; K4 तु भारती ; Ñ1, 3 V1 D3 तु भारता., Ñ2 V3 D2 तु भारतं ; V2 तु भारत, B3 तु भारत ; G2 [अ]थ भारताः (for स्थ भा°). — After 49, K1, 2 (marg.). 3. 4 Ñ2, 3 V B2 D (except D6) ins

363* दु.षन्तं प्रति राजान वागुवाचाशरीरिणी ।
माता भस्त्रा पितु पुत्रो येन जात स एव स ।
भरस्व पुत्र दु षन्त मावमंस्था शकुन्तलाम् ॥
रेतोधा पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ [5]

[= (var) MBh 1 69 28–30 Ñ2 3 V3 om line 1 — (L 1) D1 जानन्त्या (for राजान) — (L 2) V2 Ds D5 भस्त्रा माता (by transp) — V2 repeats line 3 after line 5 D3 repeats line 3 after line 4 — (L 3) D3 (first time) सत्यमाह शकुन्तला (= line 5b) (for b) — Ds om (hapl) lines 4–5 D5 reads line 4 on marg — (L 4) D3 रेतोधा नयते पुत्रो (for a) — Ñ2 3 V3 D1 3 5 om line 5 — After the repetition of line 3, V2 ins 358*]

50 a) Ñ1 B3 D6 T2 G1 2 4 [अ]पि, G3 [अ]थ (for वि) — c) D2 मातृतातयोः कोपेन — d) K1 2 4 Ñ V B Ds D1–5 T1 2 4 G3 मया, Dn पुरा (for यथा). Ś1 V2 B1 2 पुरा, K1 3 Dn मया ; K2 4 B3 Ds यथा, D2 6 S (except M1) तथा (for तदा)

51 a) Some Mss अङ्गिरस — b) M2 सुतो (for पुत्रो) K2 नाम, G3 M3 राजा (for राजन्) Ñ3 (marg) महामति, B1 °बल T1 G1 4 महीपति (for महामुनि.) — K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 T3 4 repeat 51cd after 364* D5 om 51cd — c) K1 (sup lin) 2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–3 T3 4 (all first time) संक्रामितो, Ñ2 (second time) उपायजद्, B2 3 Dn1 T3 4 (all second time) अयोजयद् (for अया°) B2 (first time) महाराज (for भरद्वाजो) — d) K1 (sup lin) 2 (second time) Ñ2 3 (both first time) V1 2 (both both times) 3 (first time) B1 2 (both both times) 3 Dn D1–4 (last seven first time) 5 T1 2 3 4 (last two both times) G1, 3–5 M4 मरुद्भि (for महद्भि) K1 G5 M1, 2 विभुम्, K2 (second time) 3 (both times) 4 Ñ2 3 V1 3 B2 3 Dn Ds D1, 3, 4 (last thirteen second time) 5 T1, 3 4 (last two second time) हितम् ; V2 (both times) वृतम्, B1 (both times) हृतम्, T2 G1, 2 वरम्

अयाजयद्भरद्वाजो महद्भिः क्रतुभिर्विभुः ॥ ५१
पूर्वे तु वितथे तस्य कृते वै पुत्रजन्मनि ।
ततोऽथ वितथो नाम भरद्वाजात्सुतोऽभवत् ॥ ५२
स चापि वितथः पुत्राञ्जनयामास पञ्च वै ।
सुहोत्रं सुतहोतारं गयं गर्गं तथैव च ॥ ५३
कपिलं च महात्मानं सुतहोतुः सुतद्वयम् ।
काशिकश्च महासत्त्वस्तथा गृत्समतिः प्रभुः ॥ ५४
तथा गृत्समतेः पुत्रा ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः । C 1734 B 1. 32 20 P 1. 32. 20

(for विभु). — K1 4 ins after 51 K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 T3 4 after the first occurrence of 51^{cd} D5 after 51^{ab}

364* अत्रैवोदाहरन्तीम भरद्वाजस्य धीमत ।
धर्मसंक्रमणं चापि मरुद्भिर्भरताय वै ॥

[(L 1) K V2 D1 3–5 T3 तत्र (for अत्र) D3 [इ]द (for [इ]म) V3 अत्रैव व्याहरन्तीम (for ^{a}) —(L 2) Ñ3 जन्म- (for वम) D4 भरतस्य (for °ताय)]

52 ^{b}) Ds2 कृतं, D3 G4 कृतो, T4 G3 5 M1–3 क्रतौ (for कृते) K4 Ñ2 V1 पूर्वे (for पुत्र-) T2 G1 2 क्रतौ तत्र च जन्मनि — ^{c}) B3 Ds2 T4 M1 2 ऽस्य (for ऽथ) — ^{d}) Ñ V1 3 B Dn2 Ds D1 2 4 T1 2 G1 3–5 भरद्वाज, T3 भरतस्य (for °द्वाजात्) — After 52, N (except Ś1 Ñ1 D6) T3 4 ins:

365* ततोऽथ वितथे जाते भरतस्तु दिवं ययौ ।
वितथं चाभिषिच्याथ भरद्वाजो वनं ययौ ॥

[(L 1) Dn पौत्रे (for ततो) T3 ऽस्य, T4 वै (for ऽथ) D2 भरद्वाजो (for °तस्तु) —(L 2) D2 सो (for च) K2 दिव (for वन)]

Ñ2 V3 D3 cont:

366* वितथस्य तु दायादो भुवमन्युर्बभूव ह ।
महाभूतोपमाश्चासी चत्वारो भुवमन्युजा ।
बृहत्क्षत्रो महावीर्यो नरो गार्ग्यश्च वीर्यवान् ॥
नरस्य सांकृति पुत्रस्तस्य पुत्रौ महाबलौ ।
वरवी रन्तिदेवश्च ते च कात्यायना स्मृता ॥
दायादा अपि गार्ग्यस्य शिबिर्विद्वान्बभूव ह ।
स्मृता शैब्यास्ततो गार्ग्या क्षत्रोत्पन्ना द्विजातय ॥
महावीर्यसुतश्चासीद्धीमान्नाम्ना पुरुक्षय ।
तस्य भार्या विशाला तु सुषुवे तत्सुतत्रयम् ॥
त्रैयाक्षण पुष्करिणं तृतीय सुषुवे कपिम् ॥
कपीना प्रवरा ह्येते त्रय प्रोक्ता महर्षय ।
गार्ग्या सकृतय काप्याः क्षत्रोत्पन्ना द्विजातय. ॥
संश्रिताङ्गिरसः पक्षं सर्वे जाता महाबला ॥
बृहत्क्षत्रस्य दायाद सुहोत्रो नाम धार्मिक. ।
सुहोत्रस्य तु दायादो हस्ती नाम बभूव ह ।
तेनेदं निर्मितं पूर्वं पुरं गजसमाह्वयम् ॥
हस्तिनश्चापि दायादास्त्रयः परमकीर्तय ।
अजमीढस्य पुत्रास्तु जाताः कुरुकुलोद्वह ॥
तपसोऽन्ते सुमहतो राज्ञो वृद्धस्य धार्मिका. ।
भरद्वाजप्रसादेन जाता वंशविवर्धना. ॥
अजमीढस्य केशिन्या कण्व समभवत्सुत ।
मेधातिथि. सुतस्तस्य तस्मात्काण्वायना स्मृता ॥

[(L 1) D3 भूतमन्युर् (for भुव°) —(L 2) D3 [आ]सन् (for [अ]मी) D3 भूत- (for भुव-) —(L 3) V3 बृहत्क्षेत्रो (for °त्क्षत्रो) D3 गर्गश्च (for गार्ग्यश्च) —(L. 4) Ñ2 V3 तस्य पुत्रो महाबल (for ^{b}) —(L 5) D3 गुरुधीतिदेवलश्च साङ्कृत्याना च विश्रुतौ —(L 6) D3 दायादश्चापि गर्गस्य (for ^{a}) —(L 7) D3 क्षत्रोपेता (for °त्पन्ना) —(L. 8) V3 नाम्ना धीमान् (by transp), D3 विद्वान्नाम्ना —(L 10) Ñ2 V3 तस्या पुष्करिण्या वश (sic) (for ^{a}) — D3 om line 12 —(L 12) V3 क्षेत्रोपेता (for क्षत्रोत्पन्ना) —(L 13) D3 ससुता ह्यङ्गिर पक्षं बृहत्क्षत्रस्य सताति — Lines 14–17 = (var) lines 1–4 of 284* —(L 14) V3 बृहत्क्षेत्रस्य — Ñ3 om (hapl) lines 14^{b}–15^{a} D3 om lines 15–22 —(L 17) V3 त्रय. प्रोक्ता महर्षय (for ^{b}) — After line 17, Ñ2 V3 read 73^{cd} repeating it in its proper place —(L 18) V3 -कुलोद्वहा (for °ह) — After line 20, Ñ2 V3 read 74 repeating it in its proper place]

53 K3 om 53^{a}–94^{b} D3 om 53–72 — ^{a}) K4 B2, 3 Dn D1 4, 5 राजा (for चापि) — ^{c}) K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1, 2 4 5 T1 3, 4 G2–4 च सु- (for सुत-) — ^{d}) K1 Ñ1 गार्गं, Ñ2 V3 M4 गार्ग्यं (for गर्गं). Ś1 गयं भार्गवमेव च — After 53, T3 ins:

367* सुहोत्रस्य च पुत्रस्तु च्यवनो नाम धार्मिक ।

54 K3 D3 om 54 (cf v l 53) T3 om 54^{a}–109^{b} — ^{b}) Ś1 वसुहोत्र-, K1 2 4 Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1 4, 5 T1 G2 सुहोत्रस्य (D1 °स्तु), Ñ1 सुतकेतु, B2 D2 सुहोतुस्तु, G4 सुहोतुश्च (for सुतहोतु) — D1 om 54^{c}–94^{b}. — ^{c}) Ś1 K1 T2 G1 कौशिकश्च, K4 बृहच्चापि (sic), Ñ1 3 (marg. as in text) Dn1 D2 5 T4 काशिक च, V2 काशिकस्तु; V3 D4 कौशिकं च, M4 काश्यश्चैव (for काशिकश्च) Ñ3 V3 Dn D2 4 T4 महासत्त्वं; D6 T1 2 G1 2 4 5 M महेष्वासस् (for महासत्त्वस्) — ^{d}) D6 सुतो (for तथा). G1 गृत्समद. (for °मतिः) K2 सुत, K4 Ñ1 V2 B Ds नृप. (for प्रभु). Ñ2 V3 तथा गृत्सपतिर्नृप, Ñ3 (marg. as in text) T4 तथा (T4 °दा) गृत्सप्रतिं नृप.; Dn तथा गृत्समतिं

काश्यस्य काशयो राजन्पुत्रो दीर्घतमास्तथा ॥ ५५
बभूव दीर्घतमसो विद्वान्धन्वंतरिः सुतः ।
धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः ॥ ५६
अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः ।
दिवोदास इति ख्यातः सर्वरक्षःप्रणाशनः ॥ ५७
एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृपः ।
शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ॥ ५८
शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना ।
शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति नरर्षभ ॥ ५९
तस्यां तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ॥ ६०
भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
हत्वा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः ॥ ६१
दिवोदासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्दनः ।
प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सो भार्गव एव च ॥ ६२
अलर्को राजपुत्रश्च राजा संनतिमान्भुवि ।
हेहयस्य तु दायाद्यं हृतवान्वै महीपतिः ॥ ६३
आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात् ।

नृप॰, $D_{2\ 4\ 5}$ तथा गृत्सपतिं नृप (D_{2} °पम्), T_{2} तदा गृत्समद प्रभु

55 K_{3} D_{3} om 55 (cf v l 53) D_{1} T_{3} om 55 (cf v l 54) — ^{a}) $\tilde{N}_{1}$ om तथा गृत्समते. G_{4} partly damaged D_{6} T_{1} $G_{2\ 3\ 5}$ तत्र (for तथा) T_{2} G_{1} तत्र गृत्समद पुत्रो — ^{c}) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_{3} $D_{4\ 5}$ T_{4} काशेस्तु (for काश्यस्य) T_{2} $G_{1-3\ 5}$ M_{4} राष्ट्रं (for राजन्) K_{2} $\tilde{N}_{3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds काशिकस्य तु काशेय, K_{4} काशेस्तु काशिपो राजन्, D_{2} काशेस्तु कश्यपो रा°, M_{2} काश्याच्च काश्यपो रा° — ^{d}) Some Mss दीर्घतपास् (for °मास्). V_{1} स्मृता. (for तथा)

56 K_{3} D_{3} om 56 (cf v l 53) D_{1} T_{3} om 56 (cf v l 54) — ^{b}) D_{2} स्मृत ; T_{4} तथा (for सुत) — ^{c}) B_{2} दायाद: (for तनय).

57 K_{3} D_{3} om 57 (cf v l, 53) D_{1} T_{3} om 57 (cf v. l 54) — ^{b}) K_{4} $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds D_{5} M_{4} विद्वान् (for वीरो) $Ś_{1}$ K_{1} नृप, V_{2} तदा ; D_{6} सुत (for स्मृतः) K_{2} $\tilde{N}_{1}$ V_{3} $D_{2\ 4}$ T_{4} विद्वान्हे(T_{4} °न्वा)मरथ स्मृत. — After 57^{ab}, K_{4} V_{3} Dn D_{2} T_{2} ins

368* सुतो भीमरथस्यासीद्दिवोदास· प्रजेश्वर ।

[V_{2} पुत्रो (for सुतो) K_{4} V_{2} Dn [अ]पि (for [आ]सीद्). D_{9} पुत्रो हेमरथस्यापि (for ^{a}) V_{2} Dn D_{2} वाराणस्यधिपोऽभवत् (D_{2} °पो नृप) (for ^{b})]

— ^{d}) V_{2} B_{2} Ds_{2} क्षत्र- (for रक्ष-) K_{2} -विनाशन· (for -प्रणा°) $Ś_{1}$ K_{1} Dn सर्वराक्षसनाशन, K_{4} $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_{1} $D_{2\ 4\ 5}$ $T_{1\ 4}$ G_{4} °क्षत्रविनाशन (K_{4} °क:)

58 K_{3} D_{3} om 58 (cf v l 53) D_{1} T_{3} om 58 (cf v l. 54) — ^{a}) D_{4} तस्मिन्नेव च काले तु, M_{3} एतस्मिन्नन्तरे काले — ^{b}) D_{6} T_{2} G M पुरा (for नृप) — ^{d}) $Ś_{1}$ विश्रुतः (for राक्षसः).

59 K_{3} D_{3} om. 59 (cf v l 53) D_{1} T_{3} om. 59 (cf. v l 54) — ^{a}) $Ś_{1}$ पुरी तेन (for मतिमता) — ^{b}) M_{1} कुम्भकेन (for निकुम्भन) — ^{d}) D_{6} T_{2} $G_{1-3\ 5}$ M_{4} भविष्यति (for °त्रीति) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2}$ V_{3} B_{1} Dn $D_{4\ 5}$ T_{4} नराधिप, $\tilde{N}_{3}$ V_{1} न सशय (for नरर्षभ) $\tilde{N}_{1}$ V_{2} $B_{2\ 3}$ Ds D_{2} भवित्री भरतर्षभ

60 K_{3} D_{3} om 60 (cf v l 53) D_{1} T_{3} om 60 (cf. v l 54) — ^{a}) B_{3} स (for तु) — D_{5} om (hapl) 60^{c}-61^{d} K_{4} repeats 60^{cd} after 61 — After 60, Dn G(ed) ins

369* भद्रश्रेण्यस्य पूर्वं तु पुरी वाराणसीभवत् ।
यदुवंशप्रसूतस्य तपस्यभिरतस्य च ॥

61 K_{3} D_{3} om 61 (cf v l 53) D_{1} T_{3} om 61 (cf v l 54) D_{5} om 61 (cf v l 60) — ^{d}) D_{6} $T_{1\ 2}$ G_{1-4} M_{4} प्रतापवान् (for प्रजेश्वर) K_{2} पुरीं तत्र महीपति. — After 61, K_{4} repeats 60^{cd}

62 K_{3} D_{3} om 62 (cf v l, 53) D_{1} T_{3} om 62 (cf v. l 54) K_{4} om. 62 — ^{a}) $Ś_{1}$ सौदासस्य तु पुत्रश्च — ^{b}) $Ś_{1}$ K_{2} राजन् (for राजा) — ^{c}) D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1-3.\ 5}$ द्वौ पुत्रौ (by transp); M_{1-3} पुत्रौ वै — ^{d}) $Ś_{1}$ वीरो (for वत्सो) K_{1} गर्गस्तथा, K_{2} भर्गस्तथा, $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn $D_{2\ 4\ 5}$ T_{4} भार्गस्तथा (for भार्गव) — After 62, D_{6} reads 66^{b} repeating it in its proper place

63 K_{3} D_{3} om. 63 (cf v l 53) D_{1} T_{3} om 63 (cf v l 54) D_{6} om 63^{ab} — ^{a}) Dn M_{4} वत्स- (for राज) $M_{2\ 3}$ तु (for च) — ^{b}) Dn तस्मात् (for राजा) K_{1} G_{2} [आ]सीन्मतिमान् (for संनति°) $Ś_{1}$ प्रभुः, D_{4} बुध·, T_{2} $G_{1\ 5}$ विभु, G_{3} बली (for भुवि) — After 63^{ab}, K_{4} Dn D_{4} read 64^{cd}, repeating it in its proper place — $Ś_{1}$ om 63^{c}-66^{b} — ^{c}) Some Mss हैहयस्य K_{1} Dn स (for तु) $\tilde{N}_{1}$ G_{2} M_{3} दायाद, D_{4} °दान् (for °द्यं)

भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
दिवोदासेन बालो हि घृणया स विसर्जितः ॥ ६४
अष्टारथो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै ।
तेन पुत्रेषु बालेषु प्रहृतं तस्य भारत ।
वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता ॥ ६५
अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ॥ ६६
युवा रूपेण संपन्न आसीत्काशिकुलोद्वहः ।
लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः ॥ ६७
वयसोऽन्ते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसम् ।
रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं नृपः ॥ ६८
अलर्कस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः ।
क्षेमस्य केतुमान्पुत्रो वर्षकेतुस्ततोऽभवत् ॥ ६९
वर्षकेतोस्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
आनर्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततोऽभवत् ॥ ७०
सुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुर्महारथः । C 1752 B I 32 38 P I 32 38

64 K3 D3 om 64 (cf v l 53) D1 T3 om 64 (cf v l 54) Ś1 om 64 (cf v l 63) — ^{a}) K1 आहृत (for आजह्रे) — ^{b}) M1–3 दिवोदासेर् (for दिवोदास-) — After 64^{ab}, K2 ins

370* तस्यान्वये सुहोत्रोऽभूद्राजा परमधार्मिक ।

— K2 om 64^{c}–71^{f} K4 Dn D4 read 64^{cd} for the first time after 63^{ab} — ^{c}) K4 (both times) Dn1 D4 (both first time) पुत्रो वै (for पुत्रेण) — ^{d}) B2 T2 दुर्गमेन (for दुर्द°) D5 महात्मन (for °त्मना) K4 (both times) Dn1 D4 (both second time) दुर्दमो नाम विश्रुत, B3 दुर्गमेन महामना — ^{e}) Ñ1 बालेन, Ñ3 V1 B Dn Ds D2 5 T1 4 बालेति, D6 T2 G बाल्ये हि, M2 4 बाल्ये तु, M3 धर्मात्मा (for बालो हि) — ^{f}) K4 Ñ1 V2 3 Ds1 D2 5 M4 विवर्जित (for विस°) K1 T1 4 घृणया परिवर्जित, B3 °यासौ विवर्जित

65 K3 D3 om 65 (cf v l 53) D1 T3 om 65 (cf v l 54) Ś1 om 65 (cf v l 63) K2 om 65 (cf v l 64) M4 om 65^{ab} — ^{c}) Ñ2 Ds2 बालस्य, B1 बालेन (for बालेषु) V2 B3 Ds1 D6 तेन पुत्रेण बालस्य (D6 °लेन) — ^{d}) Ds2 M3 प्रहृतं; T2 G2 M4 हृतं तत् (for प्रहृतं) — ^{e}) D4 तदा राजन् (for महाराज) — ^{f}) K1 M2 (*inf lin* as in text) विवित्सता (for विधि°) — After 65, K4 ins

371* सोऽप्येवं पुत्रसंहारं कुर्वन्पञ्चत्वमागत ।

66 K3 D3 om 66 (cf v l 53) D1 T3 om 66 (cf v l 64) Ś1 om 66^{ab} (cf v l 63) K2 om 66 (cf v l 64) — ^{a}) K4 काशिपुत्रस् (for °राजस्) — D6 reads 66^{b} for the first time after 62 — ^{b}) D4 ब्रह्मज (for °ण्य) V3 राजा सनतिमान्भुवि (= 63^{b}) — After 66^{ab}, K1 ins

372* अलर्क प्रति राजानं श्लोको गीत पुरातनम् ।

— ^{c}) K4 Ñ1 V3 B2 Ds D2 5 T2 4 G3 4 M4 षष्टि, D4 6 T1 G1 2 5 षष्टिर् (for षष्टिं) — ^{d}) K1 4 B1 3 Ds2 D2 4, 5 T2 4 G3, 4 M4 षष्टि-, D6 T1 G1 2 5 षष्टिर् (for षष्टिं) — After 66, K1 (marg) 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 4 5 T1 4 G1 3 4 ins

373* तस्यासीदसुमहद्राज्य रूपयौवनशालिन ।

67 K3 D3 om 67 (cf v l 54) D1 T3 om 67 (cf v l 54) K2 om 67 (cf v l 64) — ^{d}) M4 अवाप्तवान् (for °प स)

68 K3 D3 om 68 (cf v l 53) D1 T3 om 68 (cf v l 54) K2 om 68 (cf v l 64) — ^{a}) Dn D6 T1 4 शापस्य, D4 तपसो (for वयसो) Ś1 V2 B1 3 Ds महाराज, G1 M1–3 °बाहो (for °बाहुर्) — ^{c}) B1 2 G5 शून्या (for रम्या) — ^{d}) G4 damaged V1 पुरं (for पुरीं).

69 K3 D3 om 69 (cf v l 53) D1 T3 om 69 (cf v l 54) K2 om 69 (cf v l 64) — After 69^{a}, Ñ1 3 V1 2 B2 3 Dn Ds G(ed) ins

374* क्षेमको नाम पार्थिव ।
क्षेमकस्य तु पुत्रो वै

[(L 1) G(ed) सुनीथो (for क्षेमको) Dn सुनीथो नाम धार्मिक — V2 om line 2 — (L 2) Dn G(ed.) सुनीथस्य तु दायाद]

— Ñ1 B2 3 Ds om 69^{bc} — ^{b}) K4 क्षेमको (hypermetric), V1 Dn D5 T4 क्षेम्यो (for क्षेमो). — ^{c}) Dn T4 M4 क्षेम्यस्य (for क्षेमस्य) — ^{d}) K1 बर्हकेतुस् (for वर्ष°) D6 अथो, T2 G1 M4 तथा (for ततो)

70 K3 D3 om 70 (cf v l 53) D1 T3 om 70 (cf v l 54) K2 om 70 (cf v l 64) Ś1 D4 om (hapl) 70 — ^{a}) K1 बर्हकेतोस् (for वर्ष°) — ^{b}) K4 जनेश्वर (for प्रजे°) — ^{c}) Some Mss आवर्तस् T2 प्रभो (for विभो) — ^{d}) D6 T1 2 G1–3 5 M नृप. (for ऽभवत्)

71 K3 D3 om 71 (cf v l 53) D1 T3 om. 71 (cf v l 54) K2 om 71 (cf v l 64) — ^{a}) Ś1 K1 पुत्रस्तु सुकुमारस्य — ^{b}) D6 T2 G M महायशा (for °रथः) — ^{c}) Ś1 K1 Ñ3 (marg) V2 ततो, K4 तत्र (for सुतो) D6 T2

सुतोऽभवन्महातेजा राजा परमधार्मिकः ।
वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भार्गभूमिस्तु भार्गवात् ॥ ७१
एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च भरतर्षभ ॥ ७२
सुहोत्रस्य बृहत्पुत्रो बृहतस्तनयास्त्रयः ।
अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान् ॥ ७३
अजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रो वै यशसान्विताः ।
नीली च केशिनी चैव धूमिनी च वराङ्गना ॥ ७४
अजमीढस्य केशिन्यां जज्ञे जह्नुः प्रतापवान् ।
य आजह्रे महासत्रं सर्वमेधं महामखम् ॥ ७५
पतिलोभेन यं गङ्गा विनीतेऽभिससार ह ।
नेच्छतः प्लावयामास तस्य गङ्गा च तत्सदः ॥ ७६
तया च प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ।
सौहोत्रिरब्रवीद्गङ्गां क्रुद्धो भरतसत्तम ॥ ७७
एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहम् ।
अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥ ७८
ततः पीतां महात्मानो गङ्गां दृष्ट्वा महर्षयः ।
उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वाय जाह्नवीम् ॥ ७९

G1. 2. 4 महाराज (for °तेजा) — After 71^{cd}, K4 ins

375* करन्तुर्नाम नृपतिस्तस्य पुत्रौ बभूवतु ।
ब्रह्मण्यौ सत्यसपन्नौ भार्गो वत्सस्तथैव च ॥

— ^{c})) M4 वात्सकेतुस् (for वत्सभूमिस्) — ^{d}) Ñ2 V3 D6 M1–3 भृगु-; some Mss भर्ग- (for भार्ग-) Ś1 Ñ1 2 V3 D2 5 भार्गव-, K1 4 D4 °त- (for °वात्)

72 K3 D3 om 72 (cf v l 53) D1 T3 om 72 (cf v l 54) — ^{b}) M1 भारत, M2 भारते (for भार्गवे) — After 72, D6 T1 2 4 G M4 ins

376* कर्मभिस्ते तपोमूलैः स्थिताः कुरुकुलोद्वह ।

[T4 G4 कर्मभि स्वैस्तदा तुल्यै (for ^{a}) T1 G1 2 M4 स्थिरा (for स्थिताः) T1 G1 -कुलोद्भव ; G2 3 °द्भवा (for °द्वह)]

73 K3 om. 73 (cf v l 53) D1 T3 om 73 (cf v l. 54) Ñ2 V3 read 73^{cd} for the first time after line 17 of 366* — ^{c}) V2 G2 आजमीढो (for अ°) — ^{d}) B3 प्रतापवान (for च वीर्य°)

74 K3 om 74 (cf v l 53) D1 T3 om 74 (cf v l. 54) Ñ2 V3 read 74 for the first time after line 20 of 366*. — ^{b}) Ś1 स्व, K1 D6 T1 2 G M स्ति- (for वै). K2 4 Ñ2 (both times) 3 V1 3 (both times) B1 Dn D2–5 T4 तिस्रो रूपसमन्विताः — ^{c}) K2 4 Ñ1 3 V1 B2 Dn Ds D2 4 5 T4 G4 नीलिनी ; Ñ2 (second time) V2. 3 (second time) B1 नलिनी, D3 मालिनी, D6 T2 G1 नीवी च (for नीली च) Ñ2 (first time) नीलिनी धूमिनी चैव, V3 (first time) नीमिनी चूडिनी चैव — ^{d}) Ñ2 V3 (both first time) केशिनी (for धूमिनी) D3 वराङ्गनाः, T4 °नना (for °ङ्गना)

75 K3 om. 75 (cf v l. 53) D1 T3 om. 75 (cf v l 54) D3 reads 75^{ab} after 384* — ^{a}) G1 केशिन्या (for °न्यां) — ^{b}) D3 जह्नुः समभवन्नृप —D3 om. (hapl) 75^{c}–94^{d} — ^{c}) K2 4 Ñ2 3 V B Dn D4 5 T1 4 आजह्रे यो (by transp), Ñ1 D5 आजह्रे तन्, D2 आजह्रे स ; M1–3 य आहरन् — ^{d}) V2 सर्वसत्रं, M4 सोऽश्वमेध (for सर्व°) D2 महारथ- (for °मखम्)

76 K3 om 76 (cf v l 53) D1 T3 om 76 (cf v l 54) D3 om 76 (cf v l 75) M4 om 76^{a}–94^{b} — ^{a}) D4 गङ्गा यं (by transp), G3 तं गङ्गा — ^{b}) K1 4 V1 3 D4 T1 विनीता, K2 Ñ2 3 V2 B1 D2 5 T3 G1–3 5 विनीतेव, Ñ1 वितते वि-, B2 3 Ds विततामि-, Dn1 पतिं त्वभि, Dn2 पतित्वेऽभि-, D6 T4 विततेव (for °तेऽभि). — B1 om 76^{c}–78^{d} Ñ2 reads 76^{cd} twice. — ^{c}) Ś1 रोषेण, Ñ2 (second time) स तया (for नेच्छतः) — ^{d}) Ñ1 D5 समन्ततः, Ñ3 V1 2 B3 T1 G3 [अ]थ तत्सद ; Dn D2 T4 सदस्ततः, D4 स तत्सद (for च त°)

77 K3 om 77 (cf v l 53) D1 T3 om 77 (cf v l. 54) D3 om 77 (cf v l 75). B1 M4 om 77 (cf v l 76) — ^{a}) Ś1 तं तथा ; K1 B2 3 Ds तत्तया, K2 Ñ2 V2 3 D5 T1 स तया (for तया च) Ñ1 D2 T4 G4 चा(Ñ1 त्वा)प्लावितं (for च प्लावितं) — ^{b}) Ś1 K1 4 Ñ1 3 V1 3 Dn D2 4 5 T4 परंतप (for समन्तत) — ^{c}) K2 4 Ñ V B2 3 Dn Ds D2 4 5 T2 4 जह्नुरपि (for सौहोत्रिर्)

78 K3 om 78 (cf v l 53) D1 T3 om 78 (cf v l 54) D3 om 78 (cf v l 75) B1 M4 om 78 (cf. v l 76) — ^{a}) K4 Ñ1 2 V3 D2 4 5 एतत्ते, D6 T1 G2 4 5 एतेषु, T2 G1 सत्केषु (for एष ते) — ^{b}) D4 प्रक्षिप्य (for सं°) K4 V2 Dn D4 [अ]म्भ (for [आ]प.) — ^{c}) V1 D5 तस्य (for अस्य)

79 K3 om 79 (cf v l 53) D1 T3 om 79 (cf v l 45) D3 om 79 (cf v l 75) M4 om 79 (cf.

युवनाश्वस्य पुत्रीं तु कावेरीं जह्नुरावहत् ।
गङ्गाशापेन देहार्धं यस्याः पश्चान्नदीकृतम् ॥ ८०
जह्नोस्तु दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्यवान् ।
अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः ॥ ८१
बभूव मृगयाशीलः कुशिकस्तस्य चात्मजः ।
पह्लवैः सह संवृद्धो राजा वनचरैः स ह ॥ ८२ ॥
कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमं प्रभुः ।
लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान् ॥ ८३
स गाधिरभवद्राजा मघवान्कौशिकः स्वयम् ।
विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथश्च ह ॥ ८४
विश्वजिद्विश्वकृच्चैव तथा सत्यवती नृप ।
ऋचीकाज्जमदग्निस्तु सत्यवत्यामजायत ॥ ८५
विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु ॥ ८६
देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृताः ।
शालापतिर्हिरण्याक्षो रेणुर्यस्याथ रेणुका ॥ ८७
सांकृत्यो गालवो राजन्मौद्गल्यश्चेति विश्रुताः ।
तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनाम् ॥ ८८ C 1770 B 1 32 56 P 1 32 56

v 1 76) —[a]) B1 स तां (for पीतां) M1 2 अथो भीतां (for महात्मानो) —[b]) K2 4 Ñ V B1 3 Dn Ds D2 4 5 T4 दृष्ट्वा गङ्गा (by transp) D6 महायशा (for महर्षय) —[c]) T4 ये च (for उप) Ś1 B2 D2 4 G2 4 5 M3 महाभागा (for °गां) —[d]) K2 V2 B1 2 Dn Ds D5 T4 G3 5 दुहितृत्वेन, V3 °त्वात्तु (for °त्वाय)

80 K3 om 80 (cf v 1 53) D1 T3 om 80 (cf v 1 54) D3 om 80 (cf v 1 75) M4 om 80 (cf v 1 76) —[a]) Ś1 K1 पौत्री (for पुत्री) —[b]) K4 आविशत् (for आवहत्) —[d]) M1 चापि (for पश्चान्) G1 (marg as in text) महीकृता (for नदीकृतम्)

81 K3 om 81 (cf v 1 53) D1 T3 om 81 (cf v 1 54) D3 om 81 (cf v 1 75) M4 om 81 (cf v 1 76) —[b]) K1 B1 2 T2 4 G1 4 त्वजको, G3 5 अजिरो (for अजको) — G5 om (hapl) 81[c]–83[d] —[d]) Ś1 K4 बलाकास्यो, D6 T1 2 G1–4 M1–3 कम्बलाश्वो (for बलाकाश्वो)

82 K3 om 82 (cf v 1 53) D1 T3 om 82 (cf v 1. 54) D3 om 82 (cf v 1 75) M4 om 82 (cf v 1 76) G5 om 82 (cf v 81) —[c]) Ñ2 3 (marg) B1 2 Dn2 D5 सरुद्धो, Ñ3 संभूतो (for संवृद्धो) —[d]) Ś1 K4 सदा, Ñ2 Dn D4 तदा, M1 स हि (for स ह) K2 Ñ1 3 V B Ds D2 5 T4 राजा वनचरस्तदा

83 K3 om 83 (cf v 1 53) D1 T3 om 83 (cf v 1 54) D3 om 83 (cf v 1 75) M4 om 83 (cf v 1 76) G5 om 83 (cf v 1 81) T2 G1 om (hapl ?) 83–84 —[b]) K2 Ñ2 V1 Dn D2 4 5 T4 -समप्रभम्, K4 Ñ3 V2 3 Ds -समं प्रभुम्; B3 -समं विभुम्, D6 T1 G2–4 M1–3 -समं भुवि (for समं प्रभु) —[c]) Ñ1 दयितं (for इति तं)

84 K3 om. 84 (cf. v. 1. 53). D1 T3 om 84 (cf. v 1 54) D3 om 84 (cf v 1 75) M4 om 84 (cf v 1 76) T2 G1 om 84 (cf v 1 83) —[b]) Ś1 G4 5 भगवान, Ñ2 मघवा, V3 स युवा (for मघवान्) —[d]) Ś1 तु ह, K2 4 Ñ1 V2 B2 3 Ds D2 4 T4 तदा, Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D5 G3–5 तथा (for च ह)

85 K3 om 85 (cf v 1 53) D1 T3 om 85 (cf v 1 54) D3 om 85 (cf v 1 75) M4 om 85 (cf v 1 76) —[a]) Ś1 K1 2 Ñ2 V2 B2 3 D5 6 T1 2 4 G विश्वकृद्विश्वजि(K1 °भृ)च्चैव —[b]) G1 तस्य (for तथा)

86 K3 om 86 (cf v 1 53) D1 T3 om 86 (cf v 1 54) D3 om 86 (cf v 1 75) M4 om 86 (cf v 1 76) Ś1 G4 om (hapl) 86[c]–87[b]

87 K3 om 87 (cf v 1 53) D1 T3 om 87 (cf v 1 54) D3 om 87 (cf v 1 75) M4 om 87 (cf v 1 76) Ś1 G4 om 87[ab] (cf v 1 86) —[a]) V2 देवरात, M1 2 °शूर्प (for °श्रवा) K4 कविश्, D6 T1 2 4 G1 5 M1–3 कृतिश् (for कतिश्) —[b]) V2 M3 तस्मात् (for य°). — K2 reads 87[c]–94[b] on marg —[c]) K2 4 Ñ1 2 D6 G5 शालावती, Ñ3 V1 Dn D2 T4 शालावत्यां; V2 3 शीलावत्यां, B D3 D5 T1 G3 शीलावत्या, D4 शालावतिर्; T2 G1 जालावती, G2 शलावतिर् (for शालापतिर्) Ś1 गालवेति हिरण्याख्यो —[d]) Dn G2 रेणोर्जज्ञेऽथ रेणुमान् (G2 °क°), D6 T2 G1 2 5 रेणुमत्याथ रेणुका, T4 °केऽस्याथ रेणुका

88 K3 om 88 (cf. v 1 53) D1 T3 om 88 (cf v. 1 54) D3 om 88 (cf v 1 75) M4 om 88 (cf v 1. 76) Ś1 reads and K1 (marg) repeats 88[ab] after 90[ab] —[a]) K1 (second time) B3 साकृत्या गालवा राजन्, D6 T1 G1–3 5 M1–3 सांकृत्यगालवौ राजन्. —[b]) K1 (second time) Ñ2 Ds मौद्गल्याश्, K4 °लाश्, V2 °लश् (for °ल्यश्) D6 T2 G1. 2, 5 M1–3

पाणिनो बभ्रवश्चैव धानंजय्यास्तथैव च ।
पार्थिवा देवराताश्च सालङ्कायनसौश्रवाः ॥ ८९
लौहित्या यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः ।
विश्रुताः कौशिका राजंस्तथान्ये सैन्धवायनाः ।
ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः ॥ ९०
पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
संबन्धो ह्यस्य वंशेऽस्मिन्ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः ॥ ९१
विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेपोऽग्रजः स्मृतः ।
भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः ॥ ९२
शबरादयश्च सप्तान्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रादथाष्टकः ॥ ९३
अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ।
आजमीढोऽपरो वंशः श्रूयतां भरतर्षभ ॥ ९४
अजमीढात्तु नील्यां वै सुशान्तिरुदपद्यत ।
पुरुजातिः सुशान्तेस्तु बाह्याश्वः पुरुजातितः ॥ ९५
बाह्याश्वतनयाः पञ्च बभूवुरमरोपमाः ।

मौद्गल($M_{1\ 2}$ °ल्य)श्चैव विश्रुत —^{c}) B_2 नामानि (for गोत्राणि).

89 K_3 om 89 (cf v l 53) D_1 T_3 om 89 (cf v l, 54) D_3 om 89 (cf v l 75) M_4 om 89 (cf v l 76) —^{a}) D_4 बभ्रुकश्च, D_6 बलहश्च, G_3 बहुलश्च, G_5 बभ्रमुश्च (for °वश्च). $M_{1\ 2}$ सुपाणिनो बभ्रवश्च (M_2 भवंश्चैव) —^{b}) K_1 ध्यानजुष्टास्, K_1 (*sup lin*) $_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{2\ 5}$ $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 4}$ M_3 ध्यानजप्यास्, $\tilde{N}_2$ V_3 D_4 करंजप्यास्, $G_{2\ 5}$ धनजय्यास् (for धान°) —^{c}) G_2 पार्थिवो देवरातश्च, $M_{1\ 2}$ विश्वामित्रस्य दायादा —^{d}) Some Mss शालङ्कायन- K_4 D_6 $G_{3\ 5}$ $M_{1\ 2}$ -सौश्रुता, D_4 -सौश्रुवा. T_2 G_1 -मौद्धृता॰, G_2 सौश्रिताः, M_3 -सौश्रुतौ (for -सौश्रवा).

90 K_3 om 90 (cf v l 53) D_1 T_3 om 90 (cf v l 54) D_3 om 90 (cf v l 75) M_4 om 90 (cf v l 76) —^{a}) $\acute{S}_1$ लौहित्य-, $\tilde{N}_1$ Dn_2 D_{4-6} T_2 G_1 लौहित्या (for लो°) $\tilde{N}_2$ D_2 लौहित्यायनराताश्च; $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Dn_1 Ds लौहित्या यामदूताश्च, B_1 T_4 लौहित्या यामभूता(T_4 °दौत्या)श्च. —^{b}) $M_{1\ 2}$ कात्यायिना (for कारीषय) — After 90^{ab}, $\acute{S}_1$ reads and K_1 (marg) repeats 88^{ab} —^{c}) Dn सौश्रुता॰ (for वि°) —^{d}) D_6 वै (for [अ]न्ये) —^{e}) V_3 D_2 ऋच्यन्तरे (for °न्तर-) —^{f}) B_3 कौशिक्या (for °का)

91 K_3 om 91 (cf v l 53) D_1 T_3 om 91 (cf v l 54) D_3 om 91 (cf v l 75) M_4 om 91 (cf v l 76) —^{b}) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $D_{2\ 4}$ T_4 महर्षे (for ब्रह्मर्षे॰) T_2 $G_{1,\ 5}$ काश्यपस्य (for कौशिकस्य) K_1 $B_{1\ 2}$ $D_{5,\ 6}$ $G_{1,\ 3\ 5}$ M_{1-3} ह, D_4 तु (for च) —^{c}) $K_{2\ 4}$ त्वस्य, $\tilde{N}_1$ D_2 T_2 G_1 ऽस्य च V_2 Ds ऽस्याथ B_1 T_1 $G_{2,\ 5}$ ऽप्यस्य, B_3 यस्य (for ह्यस्य)

92 K_3 om 92 (cf v l. 53) D_1 T_3 om 92 (cf v. l 54). D_3 om 92 (cf. v. l 75). M_4 om 92 (cf v l 76) —^{a}) D_6 T_2 $G_{1-3\ 5}$ $M_{2\ 3}$ विश्वामित्रसुताना तु ($G_{3\ 5}$ $M_{2\ 3}$ च), M_1 °त्रसुतस्त्वासीच्, M_2 (also) °त्रस्य दायाद —^{b}) Some Mss शुनःशेफो K_2 Dn_1 ऽग्रत (for °ज) K_2 कृत॰ (for स्मृत) —^{d}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ प्राप्तवान् (for प्राप्त स) K_2 V_2 $B_{2\ 3}$ D_5 D_5 T_4 -पुगव (for -सत्तम)

93 K_3 om 93 (cf v l 53) D_1 T_3 om 93 (cf v l 54) D_3 om 93 (cf v l 75) M_4 om 93 (cf v l 76) —^{a}) Hypermetric K_1 (marg) $_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{2\ 4\ 5}$ $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 4}$ देवरातादयश्चान्ये (K_1 V_2 G_3 °य सप्त), $\tilde{N}_1$ वरादयश्च सप्तान्ये, D_6 शमीवसातयश्चैव, T_2 $G_{1\ 5}$ शमीपथा(G_5 °वसा)दय. सप्त, G_2 corrupt, M_1 शमीवराया सप्तान्ये, $M_{2\ 3}$ शमीवरादय सप्त —^{b}) $\tilde{N}_2$ V_3 चात्मजा (for वै सुता) —^{c}) V_3 [अ]न्ये (for [अ]पि)

94 K_3 om 94^{ab} (cf v l 53) D_1 om 94^{ab}, T_3 om 94 (for both, cf v l 54) D_3 om 94 (cf v l 75) M_4 om 94^{ab} (cf v l 76) K_2 reads 94^{ab} twice —^{a}) K_2 (first time) जह्नु॰, T_2 $G_{1\ 5}$ लोभ., G_2 M_{1-3} लोह॰ (for लौहि) K_2 (second time) एष राजन्यवंशस्तु —^{b}) G_2 प्रोक्ता जह्नुगणा मया —^{c}) $\acute{S}_1$ G_4 आजमीढा (G_4 °ढे॰) पुरोर्वंश, D_2 M_4 अजमीढ॰ पु(M_4 °ढात्पु)रोर्वंश —^{d}) K_4 $\tilde{N}_1$ Dn D_4 T_4 पुरुषर्षभ (for भरत°)

95 T_3 om 95 (cf v l 54) —^{a}) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_1 Ds D_2 $T_{1\ 4}$ नीलिन्यां, T_2 G_1 नीलो वै (for नील्यां वै) $\acute{S}_1$ K_1 आ(K_1 अ)जमीढस्य नील्या च (K_1 वै), $K_{3\ 4}$ $B_{2\ 3}$ Dn $D_{4\ 5}$ Bom and Poona eds अजमीढस्य नीलिन्यां (Bom and Poona eds °न्य.), D_3 °ढस्तु मालिन्यां —^{b}) $\acute{S}_1$ उपपद्यते, K_3 समपद्यत, $\tilde{N}_3$ (marg) T_2 G_1 उपपद्यत (for उद°) —^{c}) $\acute{S}_1$ K_1 T_4 पुरुजात, K_3 पुराजात (for पुरुजाति) K_2 सुशान्तात्तु, V_2 $B_{1\ 3}$ D_3 $D_{4\ 6}$ $G_{2\ 5}$ M_3 °न्तेश्च, T_2 G_1 °न्तश्च, M_4 सुजातेश्च (for सुशान्तेस्तु) —^{d}) $\acute{S}_1$ बाह्यश्च, V_3 बाह्याशु॰, M_3 बह्वश्वः (for बाह्याश्वः). $T_{1,\ 4}$

मुद्गलः सृञ्जयश्चैव राजा बृहदिषुस्तथा ॥ ९६
यवीनरश्च विक्रान्तः कृमिलाश्वश्च पञ्चमः ।
पञ्चेमे रक्षणायालं देशानामिति विश्रुताः ॥ ९७
पञ्चानां विद्धि पाञ्चालान्स्फीतान्पुण्यजनावृतान् ।
अलं संरक्षणे तेषां पाञ्चाला इति विश्रुताः ॥ ९८
मुद्गलस्य तु दायादो मौद्गल्यः सुमहायशाः ।
इन्द्रसेना यतो गर्भं वध्र्यश्वं प्रत्यपद्यत ॥ ९९
आसीत्पञ्चवनः पुत्रः सृञ्जयस्य महात्मनः । C 1790 / B I 32 77 / P I 32 77

G2–4 M1 2 -जानिज्ञ (for °त)

96 T3 om 96 (cf v l 54) — [a]) Ś1 K1 3 बाह्मस्य, V3 वाह्याशु (for बाह्याश्व-) — [c]) V सुकुल (for मुद्गल) Ñ3 सजयश्, M4 सुजलश् (for सृञ्जयश्) — [d]) K3 स्मृत, V2 तदा (for तथा)

97 T3 om 97 (cf v l 54) — [b]) Ś1 कपिलाश्वश् (for कृमि°) — [c]) Ś1 K1 2 D4 पञ्चाना, Ñ1 V2 B D6 T4 M4 पञ्चैते, Ñ3 V3 T2 G1 4 5 पञ्च मे, D3 पञ्च ते (for पञ्चेमे) D5 पञ्चानां रक्षणीयाना — [d]) Ś1 Dn न श्रुतम्, K3 4 D1 4 विश्रुतम्, T1 2 G M ते स्मृता (for विश्रुता)

98 T3 om 98 (cf v l 54) D1 om (hapl) 98 — [a]) Ś1 इति (for विद्धि) Some Mss पञ्चालान् K3 पाञ्चालाना हि पाञ्चालान्, D3 पञ्चालान्विद्धि पञ्चालैं — [b]) T1 -जनैर्वृतान् (for -जनावृ°) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn Ds2 D2–5 T4 स्फीतैर्जनपदैर्वृ(B1 Ds2 °दावृ)तान्, Ñ1 V2 B2 3 Ds1 स्फीताञ्जनपदावृतान् — [c]) Ś1 सरक्षणात् (for °णे) — [d]) Some Mss पञ्चाला M2 ते स्मृता, M4 न श्रुता (for विश्रुता)

99 T3 om 99 (cf v l 54) — [a]) Ñ3 बहुलस्य (for मुद्ग°) — [b]) K4 D3 तु (for सु-) K2 -महातपा (for °यशा) K3 मौद्गल्य इति विश्रुत — After 99[ab], K Ñ2 3 V B D (D6 marg) T4 G4 ins

377* सर्वे एते महात्मान क्षत्रोपेता द्विजातय ।
एते ह्याङ्गिरस पक्ष सश्रिता कण्वमौद्गला ॥
मुद्गलस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मर्षि सुमहातपा ।

[K2 repeats lines 1–2 after 378* — (L 1) Ñ2 D3 क्षत्रात्पन्ना (for °पेता) — V2 repeats lines 2–3 after 378* — (L 2) K2 (both times) Ñ2 B1 D1 2 पक्षा, K3 पक्ष-, V1 2 (both times) 3 Ds D3 पुत्रा (for पक्ष) V1 B1 सश्रुता, V2 (first time) सृञ्जया (for साश्रिता) V3 किल, D2 काण्व- (for कण्व-) Dn D2 3 5 T4 -मुद्गला (for -मौ°) V2 (second time) सस्मृता कण्वमुद्गला (for [b]) — (L 3) K2 Ñ2 V3 B2 3 Ds D5 6 मौद्गलस्य (for मु°) D3 सुतौ द्वौ तु (for सुतो ज्येष्ठो) V2 (both times) महर्षि (for ब्रह्मर्षि) K2 4 V2 (first time) B Dn Ds D3 6 T4 महायशा (for °तपा)]

— [c]) Ñ2 V2 3 इन्द्रसेनी, V1 B2 D3 5 T1 4 G3. 5 °नो (for °ना) — [d]) Ñ3 भद्राश्वं, D6 T2 G1 5 वाध्र्यश्वं, G3 M1 3 वाध्र्यश्व (for व°) — After 99, N (except Ś1 Ñ1) T1 2 4 G M4 ins

378* वध्र्यश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुति ।
दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी ॥
शरद्वतस्य दायादमहल्या समसूयत ।
शतानन्दमृषिश्रेष्ठ तस्यापि सुमहायशा ।
पुत्र सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारग ॥
तस्य सत्यधृते रेतो दृष्ट्वाप्सरसमग्रत ।
अथ स्कन्न शरस्तम्बे मिथुन समपद्यत ॥
कृपया तच्च जग्राह शतनुर्मृगया गत ।
कृप स्मृत स वै तस्माद्गौतमी च कृपी तथा ॥
एते शारद्वता प्रोक्ता एते ते गौतमा स्मृता ॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य सततिम् ।
दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षिर्मित्रयुर्नृप ॥
मैत्रेयाणां तत सोमो मैत्रेयास्तु तत स्मृता ।
एते विपञ्चिता पक्षा क्षत्रोपेतास्तु भार्गवा ॥

[(L 1) Ñ2 V1 भद्राश्वान्, D6 G3 5 वाध्र्यश्वान् (for वध्र्यश्वान्) Ñ2 V3 स्मृति, D1 श्रुतम (for श्रुति) — (L 2) Some Mss अहिल्या — (L 3) K4 V2 D1 शारद्वतस्य (for श°) K2 अहिल्या समजायत, Dn D2 3 5 अहल्या समसूयत (for [b]) — (L 4) Ñ3 (marg) V1 ऋषिज्येष्ठ, T2 नृपश्रेष्ठ, G1 नृपज्येष्ठ (for ऋषिश्रेष्ठ) T2 G1 [आ]सीत् (for [अ]पि). Ñ2 -महातपा (for °यशा) — (L 5) D2 चतुर्वेदस्य (for धनु°) — (L 6) D2 अन्तत (for अग्रत) — (L 7) K3 Ñ2 V2 3 B1 2 Dn D3 5 T1 4 M4 अत्र- (for अथ) — (L 9) D3 स वै स्मृतम्, T1 G2 4 सुत स वै (for स्मृत स वै) Ds T1 2 4 G3 तथा कृपी (by transp) — (L 12) K2 स्मृत (for नृप) — (L 13) K1 Ñ2 D5 T1 G3 मैत्रायणस्, Ds1 मैत्रेयस्य (for °याणा) D1 पुत्रो (for सोमो) Dn मैत्रायणी तत शाखा (for [a]) D3 सुता (for स्मृता) D6 T2 G1 2 5 मैत्रेयस्तु तत स्मृत (for [b]) — K2 repeats line 14 after the repetition of lines 1–2 of 377* — (L 14) D3 प्रपश्चिता (for वि°) M4 पक्ष (for पक्षा) K1 2 4 Ñ3 D1 4 5 एतेऽपि (K1 3 D5 °ते हि) सश्रिता पक्ष (Ñ3 °क्षा, D4 °क्षे), K2 (second time) Dn एते वै साश्रिता पक्ष (for [a]) K3 4 D1 4 क्षत्रोत्पन्नास]

— After the above, K2 repeats lines 1–2 and V2 lines 2–3 of 377*

100 T3 om 100 (cf v. l. 54) — [a]) K3 V2 Dn

सुतः पञ्चवनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः ॥ १००
सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशाः ।
सहदेवसुतश्चापि सोमको नाम पार्थिवः ॥ १०१
सोमकस्य सुतो जन्तुर्यस्य पुत्रशतं बभौ ।
तेषां यवीयान्पृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः ॥ १०२
महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रगृद्धिनी ।
तृतीया तव पूर्वेषां जननी पृथिवीपते ॥ १०३
सा तु पुत्रार्थिनी देवी व्रतचर्यासमाहिता ।
तपो वर्षशतं तेपे स्त्रीभिः परमदुश्चरम् ॥ १०४
हुत्वाग्निं विधिवत्सा तु पवित्रमितभोजना ।
अग्निहोत्रकुशेष्वेव सुष्वाप जनमेजय ॥ १०५
धूमिन्या स तया देव्या अजमीढः समेयिवान् ।
ऋक्षं सा जनयामास धूमवर्णं सुदर्शनम् ॥ १०६
ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्तथा ।
यः प्रयागादपक्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह ॥ १०७
पुण्यं च रमणीयं च पुण्यकृद्भिर्निषेवितम् ।

Ds D2 3 5 6 T1 G3 M4 पञ्चजन , Ñ V1 B °बल. (for °वन) —^{c}) G2 [आ]सीत् (for [अ]पि)

101 T3 om 101 (cf v 1 54) —^{b}) T4 M1–3 प्रतापवान्, G3 महीपतिं (for महायशाः) —^{c}) D6 T1 2 G M सहदेवस्य पुत्रस्तु — After 101, N (except Ś1 Ñ1) T2 4 G M4 ins

379* अजमीढात्पुनर्जातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ।

[K1 3 B1 D1 3 T4 अजमीढ , K4 Dn आजमीढात् , Ds आजमीढ (for अजमीढात्) K2 जज्ञे (for जात) K2 सोमके (for °क)]

102 T3 om 102 (cf v 1 54) —^{a}) Ñ3 सुत (for सुतो) Ñ2 जह्नुर् , Ñ3 जज्ञे (for जन्तुर्) —^{b}) Ś1 यतः (for यस्य) T4 वंश- (for पुत्र-) D3 विभो (for बभौ) —^{c}) V3 M1–3 येषां (for तेषां) G1 2 5 पृषदो (for °तो) — After 102, N (except Ś1 Ñ1) T1 2 4 G M4 ins

380* धृष्टद्युम्नस्तु द्रुपदाद्धृष्टकेतुश्च तत्सुतः ॥
आजमीढाः स्मृता ह्येते महात्मानस्तु सोमकाः ।
पुत्राणामजमीढस्य सोमकत्व महात्मनः ॥

[(L 1) V2 B Ds धृष्टद्युम्न सुतस्तस्य (for ^{a}) D3 M4 ततः सुतः (for च तत्सुत) — (L. 2) Some Mss अजमीढा V2 चैव , B Ds चैते (for ह्येते). — K3 Ds D3 5 om line 3. — (L. 3) M4 om. 3^{b} Ñ2 3 V सोमकस्य (for °त्वं) K2 G1 3 महात्मनाम् (for °न).]

103 T3 om 103 (cf v 1 54) K3 om 103^{ab} M4 om (hapl) 103^{a} —^{a}) D3 पत्नीनाम् (for महिषी तु). —^{b}) T4 भामिनी (for धू°) V1 D1, 5 G3 -गर्धिनी (for -गृद्धिनी) D6 धर्मिणी द्रुमगन्धिनी , T2 G1 2 5 M4 धूमनी धूमगृद्धिनी .

104 T3 om 104 (cf. v 1 54) —^{b}) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 T1 2 G M4 -समन्विता , M3 -महाव्रता (for -समाहिता). D3 ब्रह्मचर्यसमन्विता , T4 ब्रह्मचर्यमनिन्दिता . —^{c}) K1, 3, 4 Ñ2, 3 V1, 3 Dn D1–4, 6 T2 G वर्षायुतं (for वर्षशतं) K2 Ñ1 V2 B Ds D5 T1 4 M4 ततो वर्षायुतं तप्त्वा (Ñ1 Ds T1 4 M4 तेपे) —^{d}) B Ds तप (for स्त्रीभि)

105 T3 om 105 (cf v 1 54) —^{a}) V3 कृत्वाग्निं , B3 हुत्वाग्नीन् (for °ग्निं) —^{c}) K3 D1 4 6 T2 G1 2 अग्निहोत्रे (for °त्र-)

106 T3 om 106 (cf v 1 54) —^{a}) T1 G3 5 च (for स) T1 ततो (for तया) —^{b}) K Ñ V1 3 B Dn Ds D2–6 T1 4 G2 3 5 M1–3 त्वजमीढ (for अ°) Ś1 त्वजमीढः स जज्ञिवान् —^{c}) K2 Ñ1 V2 B Ds2 D2 T1 G5 M3 सं- (for सा) —^{d}) Ś1 सोमवर्णं , K4 Ñ3 V2 T2 G1 धूम्र° , T1 धूत° (for धूम°)

107 T3 om 107 (cf v 1. 54) —^{b}) V2 G2 तत , D3 अथ (for तथा). — After 107^{ab}, K2 ins 382* K2 om (hapl) 107^{c}–109^{b} —^{c}) K4 स (for यः). Ś1 K1 3 4 Ñ2 V2 3 B2 3 Dn Ds D5 T1 अतिक्रम्य , G3 5 उप° , M1 3 अपा° (for अप°) D4 6 T2 G1 2 प्रयागादपनिष्क्रम्य (D6 °पि निष्क्रम्य , G2 °परिक्रम्य) — Ñ2 3 V2 Ds D3–5 ins after 107 V1 after 108^{ab}

381* तद्दृष्ट्वैतत्स महाभागो वर्षाणि सुबहून्यथ ।
तप्यमाने तदा शक्रो यत्रास्य वरदो बभौ ॥

[(L 1) V1 दृष्ट्वा तत् (for तद्दृष्ट्वैतत्) Ñ2 Ds D3 दृष्ट्वैतत्सुमहाभागो (Ñ2 °तेजा , D3 °राजो), V2 दृष्ट्वैव तु महाराजो (for ^{a}) Ñ2 V2 D3 5 [अ]पि , D4 यत्र (for [अ]थ). — (L 2) Ñ2 V1 Ds D3–5 तप्यमाणे (Ñ2 °ण , D4 °णम्), V2 दृश्यमानम् (for तप्यमाने) Ñ2 यत्तस्य , V2 यत्र स्म (for यत्रास्य) V1 D5 ऽभवत् (for बभौ)]

108 T3 om 108 (cf v 1 54) K2 om 108 (cf. v 1 107) G4 om 108 —^{a}) M1 3 तत्र राज्यं चकाराथ —^{b}) K4 पुण्यवद्भिर् (for °कृद्भिर्) T4 निवेशितम् (for निषेवि°) — After 108^{ab}, V1 ins 381* —^{d}) B3 D5 T1 G3 5 M2 4 तस्य (for यस्य). K1 3 D1 T4 च , V2 B2 3 Ds D2 3 तु , D6 स्म (for स्य)

तस्यान्ववायः सुमहान्यस्य नाम्ना स्थ कौरवाः ॥ १०८
कुरोश्च पुत्राश्चत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा ।
परीक्षिच्च महाबाहुः प्रवरश्चारिमेजयः ॥ १०९
परीक्षितस्तु तनयो धार्मिको जनमेजयः ।

C 1813
B I 32 100
P I 32 100

109 T3 om 109^{ab} (cf v l 54) K2 om 109^{ab} (cf v l 107) — ^{a}) Ś1 पुत्रास्तु, K4 Ñ V1 B1 Dn D1 2 4 T4 तु पुत्राश्, V2 Ds पुत्राश्च (by transp) — ^{d}) Ś1 K1 3 प्रवीरश्, D6 प्रततश्, T2 G1 3 5 M3 4 प्रतरश्, M1 2 प्रथितश् (for प्रवरश्) K3 [अ]रिनिग्रह, T4 [अ]पि दुर्जय (for [अ]रिमेजय) — K1 3 4 Ñ2 V2 3 B1 2 D T G M4 ins after 109 K2 after 107^{ab} Ñ3 after the first occurrence of 110^{ab} V1 B3 after 110^{ab}

382* सुधन्वनस्तु दायाद सुहोत्रो मतिमान्स्मृत ।
च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा धर्मार्थकोविद ॥
च्यवनात्कृतयज्ञस्तु इष्ट्वा यज्ञै स धर्मवित् ।
विश्रुत जनयामास पुत्रमिन्द्रसख नृप ॥
चैद्योपरिचरं वीरं वसुं नामान्तरिक्षगम् ।
चैद्योपरिचराज्जज्ञे गिरिका सप्त मानवान् ॥
महारथो मगधराड्विश्रुतो यो बृहद्रथ ।
प्रत्यग्रह कुशश्चैव यमाहुर्मणिवाहनम् ।
मारुतश्च यदुश्चैव मत्स्यकाली च सत्तम ॥
बृहद्रथस्य दायाद कुशाग्रो नाम विश्रुत ।
कुशाग्रस्यात्मजो विद्वान्वृषभो नाम वीर्यवान् ॥
दायादस्तस्य विक्रान्तो राजा सत्यहित· स्मृत ।
तस्य पुत्र. स धर्मात्मा नाम्ना ऊर्जस्तु जज्ञिवान् ।
ऊर्जस्य सभव पुत्रो यस्य जज्ञे स वीर्यवान् ॥
शकले द्वे स वै जातो जरया सधित. स तु ।
जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्तत स्मृत ।
सर्वक्षत्रस्य जेतासौ जरासधो महाबल ॥
जरासंधस्य पुत्रो वै सहदेव प्रतापवान् ।
सहदेवात्मज श्रीमानुदायि स महायशा ।
उदायिर्जनयामास पुत्र परमधार्मिकम् ।
श्रुतधर्मेति नामान मगधान्योऽवसाद्विभु ॥

[T3 M4 om lines 1–2 — (L 1) B1 om (hapl) lines 1^{b}–10^{a} D6 T2 G5 सुगोत्रो (for सुहोत्रो) Ñ2 नृप, B2 3 G2 तत, D3 नर (for स्मृत) — (L 2) K3 Ñ3 B3 Ds2 D3 च्यवनस्य तु (D3 च) पुत्रस्तु, Ñ2 V3 °स्य तु दायादो (for ^{a}). K3 Dn D1 राजन्, D6 G1 2 5 सत्य (for राजा) D3 राजा परमधार्मिक (for ^{b}) — (L 3) K2 च, D5 सु- (for स) D6 T2 G1 2 5 धर्मराट्, T3 विश्रुत (for धर्मवित्) — (L 4) K4 Dn Ds D5 6 T2 G1 3 5 M4 -समं (for -सख) Ds नृपम् (for नृप) — (L 5) T1 3 4 राजा (for चैद्यो) D6 T2 G3 जज्ञे (for वीर) G1 2 5 देवोपरिचरो जज्ञे (for ^{a}) T2 om (hapl) lines 5^{b}–6^{a} — (L 6) T3 ज्ञात्वा (for जज्ञे) Ñ2 V2 3 B3 मानसान्, T2 4 G1 2 मानवा (for °वान्). T3 राजान सप्त मानवा (for ^{b}) — (L 7) V2 महाराजो, T1 मर्त्याधरो (for महारथो) D3 मागधो मगधे राजा, T3 महारथश्च मगधो (for ^{a}) — (L 8) K3 D2 3 सत्यग्रह (for प्रत्य°) K1 2 V2 D4 कृयश् (for कुशश्) T2 G1 तम् (for यम्) D2 अपराजितभूषण (for ^{b}) — (L 9) Dn1 शाकल्ज, D6 T2 G1 5 माकलज, G2 मकळश्, G3 माळकश् (for मारुतश्) K1 D3 5 मालक (D3 मातुल, D5 कमल) च यदु चैव, D4 कामन यदुन चैव, T1 3 4 G4 मारुत च यम (T3 मय) चैव (for ^{a}) Dn1 D2 सप्तमी (for सत्तम). Ds1 D6 मत्स्य काली च सप्तम (D6 °मा), D3 मत्स्य काल च सप्तमम्, D5 मत्स्यकालि च सत्तमम्, T1 वाच्य काली च सत्तम, T3 4 वाच्यकालं च सत्तम, G1 2 मत्स्य काळी च सप्तम, G4 वाच्यकाली च सत्तमा (for ^{b}) — (L 10) D3 om (hapl) lines 10^{b}–12^{a} Ñ3 (marg as above) कुशाश्वो (for कुशाग्रो) Ñ3 V1 (both marg) दानव, V2 नामत (for विश्रुत) — D4 om line 11 M4 om lines 11–21 — (L 11) Ñ3 V1 कुशाश्वस्य (for °ग्रस्य) K2 [अ]ग्रजो (for [आ]त्मजो) D5 धीमान् (for विद्वान्) Some Mss ऋषभो (for वृ°) — After line 11, K1 (marg) Dn Ds D2 3 ins

382A* वृषभस्य तु दायाद पुष्पवान्नाम धार्मिक ।
[D3 om ^{a} Ds1 D5 वीर्यवान् (for धार्मिक)]

— (L 12) Ñ3 (marg) V1 2 B2 D6 T1 2 G1 4 5 सत्यजित, T3 °रथ, G3 °धृत (for °हित) T4 राजा सत्यजितस्त्वत (for ^{b}) — (L 13) D5 G3 ऽथ (for स) — (L 14) K4 विभव (for स°) — (L 15) T2 G2 शकलेन (for शकले द्वे) D3 4 संजाते (for वै जातो) K2 3 सुत, D1 प्रभु, D3 नर (for स तु) — (L 16) T2–4 G1 इति (for तत) — (L 17) D6 तेजस्वी (for जेतासौ) D3 सर्वक्षत्रविनाशोऽसौ (for ^{a}) V3 महीपति (for महाबल) — (L 19) K2 Dn Ds 4 उदायु, some Mss उदायि° (for °यि) D2 महाबल (for °यशा) — (L 20) B3 धार्मिक (for °कम्) — (L 21) K2 D6 T2 G1 2 5 श्रुतश्रवा, Ñ2 3 V1 3 B2 Dn Ds D1 2 4 °शर्मा, G3 °देव (for °धर्मा) T1 3 4 G4 श्रुतश्रवसनामानं (for ^{a})]

110 Ñ1 om 110^{ab}, Ñ3 reads it twice — ^{a}) K Ñ2 3 (both times) V B Dn Ds D1–5 T3 4 दायादो (for तनयो) — After 110^{ab}, V1 B3 ins 382* — K Ñ2 V2 3 B1 2 D T G1–4 ins after 110^{ab} Ñ3 after the repetition of 110^{ab} V1 B3 cont after 382*

383* जनमेजयस्य दायादास्त्रय एव महारथाः ।
[Line 1^{a} hypermetric]

K1–3 Ñ2. 3 V B1 Ds D1–4 cont..

श्रुतसेनोग्रसेनौ च भीमसेनश्च नामतः ॥ ॥ ११०
जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो महिमांस्तथा ।
सुरथस्य तु विक्रान्तः पुत्रो जज्ञे विदूरथः ॥ १११
विदूरथस्य दायाद ऋक्ष एव महारथः ।
द्वितीयः स बभौ राजा नाम्ना तेनैव संज्ञितः ॥ ११२
द्वावृक्षौ तव वंशेऽस्मिन्द्वावेव च परीक्षितौ ।
भीमसेनास्त्रयो राजन्द्वावेव जनमेजयौ ॥ ११३
ऋक्षस्य तु द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत्सुतः ।
प्रतीपो भीमसेनस्य प्रतीपस्य तु शंतनुः ।
देवापिर्बाह्लिकश्चैव त्रय एव महारथाः ॥ ११४
शंतनोः प्रसवस्त्वेष यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
बाह्लिकस्य तु राज्यं वै सप्तबाह्यं विशां पते ॥ ११५
बाह्लिकस्य सुतश्चैव सोमदत्तो महायशाः ।
जज्ञिरे सोमदत्तात्तु भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ॥ ११६
उपाध्यायस्तु देवानां देवापिरभवन्मुनिः ।
च्यवनस्य पुत्रः कृतक इष्टश्चासीन्महात्मनः ॥ ११७
शंतनुस्त्वभवद्राजा कौरवाणां धुरंधरः ॥ ११८
काली विचित्रवीर्यं तु जनयामास भारत ।

384* जह्नोस्तु कथयिष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥
जह्नुस्त्वजनयत्पुत्रं सुरथं नाम भूमिपम् ।
[(L 2) Ds [अ]जीजनत् (for [अ]जनयत्) V2 नामितम् (for भूमिपम्)]
— After the above, D3 reads 75^{ab} — After 110, K2–4 Ñ2 3 V B D (except D6) T1 4 ins
385* एते सर्वे महाभागा विक्रान्ता बलशालिनः ।
[T3 4 महात्मानो (for °भागा)]

111 T3 om 111^{ab}. — ^{a}) Ś1 Ñ1 M पुत्रस् (for पुत्रौ) — ^{b}) D6 सुतपो (for सुरथो) Ś1 महिषस्, K2 3 Ñ3 V B Dn Ds D2–5 T1 4 G3–5 M4 मतिमास्, M3 महितस् (for महिमांस्) — ^{c}) D6 सुतपस्य (for सुरथस्य) T3 तत्र ज्येष्ठस्तु सुरथस् — ^{d}) T3 तस्य पुत्रो (for पुत्रो जज्ञे) Some Mss भिडूरथः (for विदू°) D3 पुत्रो विदुरथः स्मृतः

112 D2 om (hapl) 112^{ab} — ^{b}) D1 महाबलः, T2 G1 °यशाः (for °रथः) — ^{c}) M1–3 ऽपि (for स) — ^{d}) K2.4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 विश्रुतः (for संज्ञितः)

113 ^{a}) G2 द्वौ पुत्रौ (for द्वावृक्षौ) Ś1 तु (for ऽस्मिन्) — ^{b}) D2 [ए]तौ (for [ए]व). Ś1 K1 3 B3 D5 G3–5 तु, T1 [अ]थ, T3 4 हि (for च) — ^{d}) K2 4 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D1–5 T1 3 G4 चापि, D6 T2 G1 5 इमौ (for एव)

114 ^{c}) Ś1 प्रतिपो K2 Ñ V B1 Dn Ds D1–5 T3 भीमसेनात्तु; T1 G2 3 5 M4 भैमसेनिस्तु, T2 G4 भैमसेनस्तु (for भीमसेनस्य) K4 G1 प्रतिपो भी(G1 भै)मसेनात्तु (G1 °नेस्तु) — ^{d}) Some Mss शातनु (for शं°) — ^{f}) B3 D3 T3 एते (for एव) D2 कौरवाणां धुरंधराः

115 ^{a}) K2 तात, B3 D1 चैव (for त्वेष) — ^{c}) V1 Dn2 M4 बाह्लीकस्य K3 D4 5 राजर्षे; G2 तद्राज्यं (for राज्यं वै) — ^{d}) Ś1 यत्र बह्ल्यो, K1 समाबह्ल्यो, T1 G4 Cn सप्तवाह्यं, T2 G3 M3 °बाह्ल्या; M1. 2 °वाह्या; M4 °शल्यां (for °बाह्ल्यं) K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D5 T3 4 नरेश्वर (for विशां पते) D1 प्रत्यवाद्यन्तरेश्वर (sic), D3 सर्वधान्य नरेश्वर, D4 सप्तराजा भवेन्नर (sic) ❀ Cn सप्तविधप्राप्तिबाह्यम् । सा च "ज्ञाने धर्मे बले कामे विज्ञानोपायसंग्रहे । मदर्थे भूभुजां नित्यं प्राप्तिः सप्तविधा मता" ॥ इति । ज्ञाने शास्त्रीये विज्ञाने युक्तिकौशलादौ । मदर्थे शारीरभोगे चन्दनताम्बूलादौ । शेषं स्पष्टम् । अन्ये तु सप्तकगणाभ्यां बाह्यशून्यमित्याहुः । सप्तकगणौ च सप्त रत्नानि । तथा हि—गजवाजिरथास्त्रेषु निधिमालाम्बरद्रुमाः । शक्तिः सासिर्मणिच्छत्रविमानानि चतुर्दश ॥ इति । ❀

116 G1 reads 116^{ab} on marg — ^{a}) G1 श्रीमान् (for चैव) — ^{b}) G1 प्रतापवान् (for महायशाः) — ^{d}) D2 (*sup lin* as in text) बलः (for शलः)

117 ^{b}) D2 सोऽभवन् (for अभ°) — M2 3 om 117^{cd} — ^{c}) Hypermetric K4 Ñ3 V1 B1 2 Dn Ds D1 5 T1 3 4 कृतः पुत्रः, Ñ1 पुत्रः कृतिकः, Ñ2 V2 3 कृतकः पुत्रः (by transp) — ^{d}) K2 महारथः (for °त्मनः)

118 ^{b}) Ñ1 धनुर्धरः, Ñ3 (marg) V1 तु बान्धवः (for धुरंधरः) — After 118, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) ins
386* शंतनोः संप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥
गाङ्गं देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽजनयत्प्रभुः ।
स तु भीष्म इति ख्यातः पाण्डवानां पितामहः ॥
[T1 G4 om lines 1 and 3 — (L 2) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 D1 3 4 6 T2 G5 गङ्गा (for गाङ्गं) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 D3 4 T2 4 सा (for सो) K1 3 शुभं, K4 Ñ3 V D3 4 प्रभुं (for प्रभुः) — (L 3) Dn कौरवाणां (for पाण्डवानां)]

119 K1 3 Ñ2 V3 D1 2 4 read 119^{ab} twice — ^{b}) D2 (second time) पार्थिव (for भारत). K1 3 Ñ2 V3 D1 2 4 (all first time) दासेयी जननी तव, T3 4 दासेयोऽजनयत्तस्यां (sic) — After the first occurrence of 119^{ab}, K1 3 Ñ2 V3 D1 2 4 ins 387*

शंतनोर्दयितं पुत्रं धर्मात्मानमकल्मषम् ॥ ११९
कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके ।
धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् ॥ १२०
पाण्डोर्धनंजयः पुत्रः सौभद्रस्तस्य चात्मजः ।
अभिमन्योः परीक्षित्तु पिता तव जनेश्वर ॥ १२१
एष ते पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
तुर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि द्रुह्योश्चानोर्यदोस्तथा ॥ १२२
तुर्वसोस्तु सुतो वह्निर्वह्नेर्गोभानुरात्मजः ।
गोभानोस्तु सुतो राजा त्रिशानुरपराजितः ॥ १२३
करंधमस्तु त्रैशानोर्मरुत्तस्तस्य चात्मजः ।
अन्यस्त्वाविक्षितो राजा मरुत्तः कथितस्तव ॥ १२४
अनपत्योऽभवद्राजा यज्वा विपुलदक्षिणः ।
दुहिता संमता नाम तस्यासीत्पृथिवीपतेः ॥ १२५
दक्षिणार्थं हि सा दत्ता संवर्ताय महात्मने ।
दुःषन्तं पौरवं चापि लेभे पुत्रमकल्मषम् ॥ १२६
एवं ययातेः शापेन जरासंक्रमणे तदा ।
पौरवं तुर्वसोर्वंशः प्रविवेश नृपोत्तम ॥ १२७
दुःषन्तस्य तु दायादः शरुत्थामः प्रजेश्वरः ।
शरुत्थामादथाक्रीडश्चत्वारस्तस्य चात्मजाः ॥ १२८
पाण्ड्यश्च केरलश्चैव कोलश्चोलश्च पार्थिवः ।
तेषां जनपदाः स्फीताः पाण्ड्याश्चोलाश्च केरलाः ॥ १२९
द्रुह्योस्तु तनयो राजन्बभ्रुसेनश्च पार्थिवः ।

C 1837
B 1 32 124
P 1 32 124

120 ^{a}) D_6 M_{1-3} -द्वैपायनाच् (for °नश्) — ^{cd}) V_3 व्यजीजनत् (for [अ]प्य°) M_{1-3} धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्चापि जज्ञिवान् $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds $D_{3\,5\,6}$ T G M_4 ins after 120 $K_{1\,3}$ $\tilde{N}_2$ V_3 $D_{1\,2\,4}$ after the first occurrence of 119^{ab}

387* धृतराष्ट्रस्तु गान्धार्यां पुत्रानजनयच्छतम् ।
तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वेषामेव स प्रभुः ॥

[(L 1) $K_{2\,4}$ V_2 B Ds D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ M_4 उत्पादयच्च् (for अजनयच्च्) V_3 शतान् (for शतम्) — T_1 G_4 om line 2 — (L 2) K_2 V_2 $T_{2\,3}$ $G_{1-3\,5}$ ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) Dn D_1 अभवत् (for एव स)]

121 ^{d}) $\tilde{N}_1$ M_{1-3} नरेश्वर, D_6 T_2 G M_4 नरोत्तम ($G_{4\,5}$ °म) (for जनेश्वर)

122 ^{a}) M_4 एतत् (for एष) — After 122^{ab}, K_2 $B_{1\,3}$ D_4 ins an addl colophon [*Mention of Khila* B_1 D_4 — *Adhy name* K_2 $B_{1\,3}$ D_4 पुरुवंशानुकीर्तनम्] — Before 122^{cd}, K_2 $\tilde{N}_2$ $B_{1\,3}$ D_4 ins वैशंपायन उवाच — ^{c}) B_2 Ds_1 T_{2-4} G_1 च (for तु) V_2 तुर्वसोरथ वक्ष्यामि — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ D_3 द्रुह्यस्य (for द्रुह्योश्च)

123 ^{a}) $K_{1\,3}$ B_2 D_6 $T_{1\,2}$ G M सुतस्तु तुर्वसोर्वह्निर् — ^{b}) $K_{1\,2\,4}$ Ñ V $B_{1\,3}$ Dn Ds_1 $D_{1-3\,5}$ $T_{2\,4}$ $G_{1-3\,5}$ गोभानुस्तस्य चात्मज, D_4 वह्नेर्गोभानुक स्मृत — D_3 om (hapl) 123^c–124^b — ^{c}) M_{1-3} राजन् (for राजा) — ^{d}) K_1 त्रिभानुर्, K_3 त्रिजातुर्, $\tilde{N}_{1\,3}$ V_3 $B_{2\,3}$ Dn Ds D_1 त्रैशा°, V_1 D_2 त्रैभा°, D_4 त्रिसा°, D_6 $T_{1\,2}$ G M नैशा° (for त्रैशा°) $Ś_1$ त्रिशानुरिति वै स्मृत, $T_{3\,4}$ त्रैसानुस्तस्य चात्मजः

124 D_3 om 124^{ab} (cf v l 123) — ^{a}) Some Mss नैशानोर् (for त्रैशानोर्) — K_3 om 124^{cd} — ^{c}) $\tilde{N}_2$ पुनस् (for अन्यस्) Some Mss [आ]विक्षतो D_3 अतस्तु विश्रुतो राजा — B_3 reads 124^d–125^a (transposed) twice — ^{d}) $T_{3\,4}$ मरुत्तस्तस्य चात्मज

125 For the sequence and the repetition in B_3, cf v l 124 — ^{c}) M_4 सुनता (for संमता) — ^{d}) M_3 कन्या (for तस्य)

126 ^{a}) K_1 $\tilde{N}_1$ $T_{1\,2\,4}$ G_{2-5} M_4 स्म वै, K_3 च सा, V_2 $B_{1\,3}$ Ds तु सा (for हि सा) S_1 दक्षिणार्थाय सा दत्ता, M_{1-3} सा दक्षिणार्थं दत्ता वै — ^{b}) M_{1-3} महीपते (for महात्मने) — V_3 om 126^{cd} — ^{c}) V_2 नाम, T_1 G_4 चैव (for चापि) — ^{d}) D_6 $T_{1\,2}$ G M_4 अनुत्तमम् (for अकल्मषम्)

127 ^{a}) S_1 $K_{1\,3}$ B_1 T_3 ययाति- (for °ते) — ^{b}) $\tilde{N}_1$ D_5 T_3 जरासंक्रमणेन च — ^{c}) G_2 वंशं (for वंश) — ^{d}) $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ B_1 नरोत्तम (for नृपो°)

128 ^{a}) $\tilde{N}_2$ B Ds_2 D_5 T_1 $G_{3\,4}$ दायादा (for °द) — ^{b}) $\tilde{N}_1$ करुत्थामा, $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ $B_{1\,2}$ Dn Ds करुत्थामः, $\tilde{N}_3$ V_1 B_3 D_5 करुषाम, $D_{2\,3}$ स्वरूपाङ्गः, D_6 T_1 M_4 गुरुश्यामः, T_2 G_2 गरुधामः, G_1 गुरुदाम, G_3 गुरुधर्मं, G_5 गुरुधाम, M_{1-3} गरुश्याम (for शरुत्थामः) — ^{c}) $\tilde{N}_2$ V_2 B_2 Dn Ds D_4 करुत्थामाद्, B_3 D_5 करुषामाद्, D_2 स्वरूपाङ्गाद्, $G_{1\,5}$ गरू- (G_5 गुरु)धामाद्, M_4 गुरुयामाद् (for शरुत्थामाद्) B_1 T_1 तथा (for अथ) $\tilde{N}_3$ V_1 करुषामादथो पाण्ड्यश्, D_6 गुरुश्यामस्य चालीडश्, M_{1-3} गरुश्यामस्य चाक्रीडश्

129 ^{a}) T_4 damaged V_2 [अ]पि, B_3 [ए]क (for [ए]व) V_3 पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव — ^{b}) $\tilde{N}_1$ damaged $Ś_1$ K_1 काल्यश्चोल्यश्, B_3 बलश्चोलश् (for कोलश्चो°) D_3 पार्थिवा

अङ्गारसेतुस्तत्पुत्रो मरुतां पतिरुच्यते ॥ १३०
यौवनाश्वेन समरे कृच्छ्रेण निहतो बली ।
युद्धं सुमहदासीद्धि मासान्परि चतुर्दश ॥ १३१
अङ्गारस्य तु दायादो गान्धारो नाम पार्थिवः ।
ख्यायते यस्य नाम्ना वै गान्धारविषयो महान् ।
गान्धारदेशजाश्चैव तुरगा वाजिनां वराः ॥ १३२
अनोस्तु पुत्रो धर्मोऽभूद्घृतस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
घृतात्तु दुदुहो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः ।
प्रचेतसः सुचेतास्तु कीर्तिता ह्यनवो मया ॥ १३३
बभूवुस्तु यदोः पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः ।
सहस्रदः पयोदश्च क्रोष्टा नीलोऽञ्जिकस्तथा ॥ १३४
सहस्रदस्य दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ।
हैहयश्च हयश्चैव राजन्वेणुहयस्तथा ॥ १३५
हैहयस्याभवत्पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतः ।

(for °च) Ñ2 V3 D2 4 कोलाश्चोलाश्च पार्थिवा., D6 T1 2 G M चोल कुल्यस्तथैव च — d) K1–3 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D1–3 5 T1 G1 3 5 M4 स (for च) T3 पाण्डयकेरळचोळिनाम्, T4 पाण्डया केरळचोळजा'

130 a) M2. 3 राजा (for राजन्) — b) K2 Ñ2 V3 B3 Dn2 Ds1 D6 T2 G2 M4 बभ्रुसेतुश्, Ñ1 3 V1 B1 2 Dn1 D1 2 3 5 T1 4 G1 4 5 M1 बभ्रु सेतुश्, T3 बृहत्सेतुश्, G3 तस्य सेतुश्, M2 3 [अ]भवत्सेतुश् (for बभ्रुसेनश्) — c) Ś1 K1 3 4 अङ्गारसेनपुत्रस्तु (K4 °श्च), Ñ1 V3 D2 अङ्गारसेतुपुत्रश्च (D2 °स्तु), V2 अङ्गसेनस्तु तत्पुत्रो, Dn D1 3 4 T3 अङ्गार सेतुपुत्रश्च, D6 T2 G1–3. 5 M4 आरद्दार सेतुपुत्रो, M1–3 आरट्ट. सेतुपुत्रस्तु — d) G2 मरुत (for °ता) Ś1 एव च (for उच्यते)

131 b) B1 क्रूरेण (for कृच्छ्रेण) V3 हि, Dn [अ]पि, T2 G1 2 M4 स (for नि-) — c) K2. 4 Ñ V2 3 B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G4 अस्यासीन् (for आसीद्धि) K3 युद्ध तु सुमहज्जात — d) D1 चापि, D6 T2 G1 5 M4 प्रति (for परि)

132 D1 om (hapl) 132abcd — a) V2 अङ्गदस्य, T1 अट्टारस्य, G3 5 M1–3 आरट्टस्य (for अङ्गारस्य) K2 B Ds D5 अङ्गारसेतोर्दायादो; D6 T2 G1 2 आ(T2 G1 अ)रट्टारस्य दा°. — b) Ś1 K3 B3 T1 भारत (for पार्थिव) — c) D5 स्थाप्यते (for ख्यायते) K3 4 B3 G3–5 तस्य (for यस्य) Ś1 K1 नाम्ना स, K3 D6 T2 G1 4 5 M4 नाम्ना तु, Ñ3 V1 वै नाम्ना (by transp), G2 नाम्नार्थी — d) Ñ3 V1 M3 गान्धारो (for र) — e) M3 आरट्ट (for गान्धार-) K1 -विषयाश्, K4 D1. 3 5 G2 3 5 M4 -वंशजाश् (for देशजाश्) Ś1 अङ्गारविषयाश्चैव, K3 Ñ1 D1 अङ्गारवंशजाश्चैव, M3 आरट्ट वंशजाश्चापि — f) Some Mss तुरगा (for तुरगा)

133 a) T1 G4 गर्गो (for धर्मो). — b) M1–3 प्रत्तस् (for घृतस्). — c) Ś1 रुरुदो, K4 दुर्दमो, D3 विद्रुहो, D4 दुर्द्दहो, D6 T1 2 G दुर्जयो, M4 [अ]रिंजयो (for दुदुहो) M1–3 प्रत्तात्तु दुर्धरो जज्ञे — e) K3 D2 प्र- (for सु-) — f) Ñ3 D5 कीर्तितो (for °ता). Ś1 B2 Ds1 अनवो, V3 D5 ह्यानवा, B, Dn1 ह्यानवो; D2 ह्यनया, D3 चाणवो; D6 T2 G M3 4 तनया, M1 त्वनयो, M2 चानवो (for ह्य°) Ñ2 B1 Ds2 T1 3 4 कीर्तितो ह्या(Ds2 अ)नवो मया — After 133, N (except Ś1 K1 Ñ1) S (except M1–3) ins

388* यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च गदतो मे निशामय ॥

[T1 G4 om line 2 — (L 2) B2 D6 T2–4 G2 5 M4 -पूर्व्याच, B3 G3 -पूर्व्यात्तु, D3 -पूर्वं च (for -पूर्व्या च) K2 निबोध तान्, K4 Ñ2 V2 3 B3 D1 2 निबोधत, Ñ3 V1 B1 D5 D3-6 निबोध तम्, Dn निबोध ह, G5 M4 निबोध तत (for निशामय) T2 G1–3 वदतो मे निबोध तत् (for b)]
D2 cont

389* यस्य श्रवणमात्रेण पातकेभ्य प्रमुच्यते ।

[K1 ins an addl colophon after 133, K2–4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–5 T3. 4 after 388*, D2 after 389* — *Mention of Ahila* K3 4 Ñ3 V B Dn2 Ds D1 2 4 6 — *Sub parvan* D5 पारिजात. — *Adhy name* K1 3 4 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1 3 5. 6 पुरुवंशानुकीर्तनम्, K2 द्रुह्यानुतुर्वसुवंशानुकीर्तनम्, B1 तुर्वसुवंशानुकीर्तनम्, D2 वंशानुकीर्तनम् — *Adhy. no* (figures, words or both) K3 D1 3 30, Ñ2 V2 3 B2 Dn Ds2 D4 32, Ñ3 V1 31, D6 T3 4 33]

134 Before 134, N (except Ś1 Ñ1) T3 4 ins वैशंपायन उवाच — a) Ñ2 3 V1 2 D6 T2 4 G1 2 5 च (for तु) — c) D1 यशोदश् (for पयो°) — d) K3 4 Ñ3 (marg) V1 Ds D1 क्रोष्टुर् (for क्रोष्टा) K1 Ñ2 V3 Dn2 D3 नीलोऽञ्जकस्, K2 3 नीलोऽजकस्, D6 नीलाञ्जनस्, T3 4 वीरोऽञ्जिकस्, G1 2 M2 3 नीलोऽजितस् (for नीलोऽञ्जिकस्)

135 a) Ś1 संह्रादस्य तु दायादास् — After 135a, D3 ins

390* शतजिन्नाम पार्थिव ।
शतजितः सुताः ख्यातास्

धर्मनेत्रस्य कान्तस्तु कान्तपुत्रास्ततोऽभवन् ॥ १३६
कृतवीर्यः कृतौजाश्च कृतधन्वा तथैव च ।
कृताग्निश्च चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यात्तथार्जुनः ॥ १३७
यः स बाहुसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् ।
जिगाय पृथिवीमेको रथेनादित्यवर्चसा ॥ १३८
स हि वर्षशतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ।
दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसंभवम् ॥ १३९
तस्मै दत्तो वरान्प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः ।
पूर्वं बाहुसहस्रं तु प्रार्थितं परमं वरम् ॥ १४०
अधर्मे धीयमानस्य सद्भिः स्यान्मे निवर्हणम् ।
उग्रेण पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुरञ्जनम् ॥ १४१
संग्रामान्सुबहूञ्जित्वा हत्वा चारीन्सहस्रशः ।

C 1855
B 1 33 13
P 1 33 13

G2 om (hapl) 135^{cd} — ^{c}) Some Mss हैहयश्च B2 [अ]पि (for [ए]व) T1 M1–3 हे(T1 है)हयो है(T1 है)-हयश्चैव — ^{d}) K1 2 4 Ñ2 3 V1 B1 3 Dn Ds1 D1–4 T4 राजा (for राजन) K3 राजस्त्वणुहयश्च य, V2 3 B2 T2 3 G1 राजा रेणुहयस्तथा

136 ^{b}) K1 B2 3 T1 इति स्मृत, Ñ1 Ds इति श्रुति, V2 महायशा (for इति श्रुत) — ^{c}) Ś1 कान्तश्च, K2 3 Ñ V B1 Ds D1 T3 4 कार्तस्तु, B2 कीर्तिस्तु, B3 कार्तश्च, Dn D2 कार्तिस्तु (for कान्तस्तु) — G2 3 read 136^{d} twice — ^{d}) Ś1 Ñ1 T2 G1 2 3 (last two first time) 5 कान्त(Ñ1 °र्तं)-पुत्रस्तथाभवत्, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–3 5 T1 3 4 G2 3 (last two second time) 4 M4 साहञ्जस्तस्य चात्मज (K3 पार्थिव·) — After 136, Ś1 K1 ins

391* साहञ्जस्य महिष्मांस्तु भद्रश्रेण्यश्च तत्सुत ।
[Ś1 सहन्तस्य (for साहञ्जस्य)]

K1 cont K2–4 Ñ2 3 V B D T G1 4 5 M4 ins after 136 G2 3 after the repetition of 136^{d}

392* साहञ्जनी नाम पुरी तेन राज्ञा निवेशिता ॥
साहञ्जस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिव ।
माहिष्मती नाम पुरी येन राज्ञा निवेशिता ॥
आसीन्महिष्मत पुत्रो भद्रश्रेण्य प्रतापवान् ।

[D6 om (hapl) line 1, K1 reads it on marg — (L 1) D3 सोहञ्जनी (for सा°) V2 साहञ्जिनी तस्य पुरी (for ^{a}) K1 B2 D3 T1 G3 M4 येन (for तेन) — K4 om (hapl) lines 2–3 — (L 2) K3 V2 साहञ्जनस्य दायादो, D5 °ञ्जनस्य पुत्रोऽभून् (for ^{a}) D5 महिषो नाम नामत (for ^{b}) — D3 om line 3 — (L 3) V2 B1 Ds पुण्यदेशे (for नाम पुरी) V2 पुरी येन, D2 राज्ञा येन (by transp), T1–3 तेन राज्ञा B1 Ds D5 T4 पुरी येन (D5 T4 तेन राज्ञा) विनिर्मिता (for ^{b})]
— K1 3 4 B2 Dn G3 cont . Ś1 cont after 391*

393* वाराणस्यधिपो राजा कथितः पूर्वमेव तु ।

Ś1 K1 3 4 B2 Dn G3 cont K2 Ñ2 3 V B1 3 Ds D1–6 T G1 2 4 5 M4 cont after 392*

394* भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्दमो नाम विश्रुत. ॥
दुर्दमस्य सुतो धीमान्कनको नाम नामत ।
कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुता ॥

[(L 1) Ś1 K1 B3 T1 पुत्रस्तु, K3 पुत्रोऽभूद् (for दायादो) D3 दुर्मंगो (for दुर्दमो) Ś1 K1 3 धार्मिक (for विश्रुत) B3 M4 दुर्गमो (M4 °र्मदो) नाम पार्थिव (for ^{b}) — (L 2) D3 दुर्मेधस्य (for दुर्दमस्य) K3 सुतो विद्वान्, B2 3 सुतो राजा, D2 तु पुत्रोऽभूत्, D4 सुतो वीर, T4 तु दायाद, G2 सुत श्रीमान् (for सुतो धी°) M4 जनको (for क°) Ś1 K1 3 D2 वीर्यवान्, Ñ2 पार्थिव, D3 T4 विश्रुत (for नामत)]

137 ^{b}) Ś1 K3 4 Ñ2 V1 2 Dn Ds1 D1 3 5 कृतवर्मा, K1 2 D2 4 T3 4 °कर्मा, Ñ3 V3 °धर्मा, B3 धृतधन्वा (for कृ°) — ^{d}) Ñ1 B2 3 Ds अथ (for तथा) T1 कृतवीर्यार्जुन-स्तथा

138 ^{a}) K2 V2 B2 3 D3 5 T2 3 G4 तु, K3 4 D1 4 स्व- (for स) — ^{b}) K2 D3 -द्वीपाधिपो (for -द्वीपेश्वरो) — ^{d}) K3 तेजसा (for वर्चसा)

139 ^{a}) N (except Ś1 K1 3) S (except M1–3) वर्षा-युत (for वर्षशतं) — ^{b}) D1 4 -दुष्करम् (for दुश्च°) — ^{c}) Ñ3 देवम् (for दत्तम्) T3 दत्तात्रेयात्परं प्राप

140 ^{a}) Ñ2 देवो (for दत्तो) — ^{b}) V2 D6 T2 G M -तेजसे (for °स·) — T1 om (hapl) 140^{d}–143^{a} — ^{d}) Ś1 K1 3 प्रथम, K2 4 Ñ V1 3 B Dn Ds2 D1–5 T3 4 सुमहद्, V2 तु महद् (for परम) Ds1 प्रार्थितस्तु महद्वरम्

141 T1 om 141 (cf v l 140) D6 reads 141^{ab} twice — ^{a}) K4 B3 D5 अधर्मे वर्तमानस्य, D6 (first time) T2 G1–3 5 M4 शत्रुभिर्युध्यमानस्य — ^{b}) K4 Ñ2 3 V D3 G4 सद्भिस्तत्र (V2 °स्य), D4 सद्य स्यान्मे, D6 (first time) T2 G1–3 5 M4 सद्य शत्रु-, D6 (second time) सद्यस्तस्य, M1 2 सद्यस्तत्र (for सद्भि स्यान्मे) Ś1 K3 निवारणम् (for निबर्ह°) K2 3 B Dn Ds D2 5 T3 4 M3 सद्भि(T3 M3 °द्य)-स्तत्र निवारणम् — After 141^{ab}, Ds D4 5 read lines 3–7 of 396*, Ds D6 repeating the same in their proper place — ^{c}) D5 T5 G1–3 5 M4 युद्धेन, M1 3 धर्मेण (for उग्रेण) — M4 reads 141^{d}–142^{a} twice. — ^{d}) K1 2 4 Ñ V1 3 B1 2 Dn Ds2 D1–5 T3 4 स्वधर्मेण, M3 प्रजानाम् (for धर्मेणैव)

संग्रामे वर्तमानस्य वधं चाभ्यधिकाद्रणे ॥ १४२
तस्य बाहुसहस्रं तु युध्यतः किल भारत ।
योगाद्योगेश्वरस्याग्रे प्रादुर्भवति मायया ॥ १४३
तेनेयं पृथिवी कृत्स्ना सप्तद्वीपा सपत्तना ।
ससमुद्रा सनगरा उग्रेण विधिना जिता ॥ १४४
तेन सप्तसु द्वीपेषु सप्त यज्ञशतानि वै ।
प्राप्तानि विधिना राज्ञा श्रूयन्ते जनमेजय ॥ १४५
सर्वे यज्ञा महाबाहो तस्यासन्भूरिदक्षिणाः ।
सर्वे काञ्चनयूपाश्च सर्वे काञ्चनवेद्यः ॥ १४६

सर्वे देवैर्महाराज विमानस्थैरलंकृताः ।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ १४७
यस्य यज्ञे जगौ गाथां गन्धर्वो नारदस्तथा ।
वरीदासात्मजो विद्वान्महिम्ना तस्य विस्मितः ॥ १४८
न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः ।
यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा विक्रमेण श्रुतेन वा ॥ १४९
स हि सप्तसु द्वीपेषु खड्गी चर्मी शरासनी ।
रथी द्वीपाननुचरन्योगी संदृश्यते नृभिः ॥ १५०
स भिक्षामददाद्वीरः सप्त द्वीपान्विभावसोः ।

---

142 For the repetition in M4, cf v l 141 T1 om 142 (cf v l 140) G2 reads 142[ab] twice — [a]) Ś1 गत्वा, Bom and Poona eds कृत्वा (for जित्वा) — M4 om 142[b]–144[a] — [b]) Ś1 K1 3 D4 हत्वा वीरान्, K2 निहतारीन् (for हत्वा चारीन्) — [d]) Ñ2 D2 चात्यधिकाद्, V2 B3 Dn1 Ds2 D5 T3 4 चाप्य°, D6 G2 सर्वा°, G4 चैकाकिनो (for चाभ्यधिकाद्) T2 G1 3 5 वध सर्वाधिकाद्रणे, M1–3 वधश्चैवाधिकाद्रणे

143 T1 om 143[a] (cf v l 140) M4 om 143 (cf v l 142) — [a]) D4 सहस्रेण, T2 G2 °स्रं तद्, T4 °स्रं वै (for °स्रं तु) — [b]) Dn पार्थिव, D6 T1 2 G M1–3 जा(G4 ज)यते (for भारत) — [c]) K2 4 Ñ1 3 V1 3 B1 2 Dn Ds2 D1–4 T3 4 [ए]व, Ñ2 V2 B3 Ds1 [इ]व (for [अ]ग्रे)

144 M4 om 144[a] (cf v l 142) — [a]) N (except Ś1 D6) T3 4 M2 सर्वा (for कृत्स्ना) — [b]) K4 Dn सपर्वता, D6 T1 G1 °ट्टना, T3 वसुंधरा (for सपत्तना) — [d]) K2 ह्युग्रेण (for उ°) K3 D3 तपसा (for विधिना)

145 [c]) D3 कृतानि (for प्राप्तानि) D6 T1 2 G2–5 M विधिवद् (for विधिना) Ś1 V2 G3 राजन्, K1 D4 राज्ये (for राज्ञा).

146 [a]) T2 सर्व- (for सर्वे) Ś1 महाराज (for °बाहो) — [b]) N (except Ś1 K1 3 D6) सहस्रशतदक्षिणा — B1 om (hapl) 146[c] — [d]) T2 G1 सर्वा (for सर्वे) D3 -वेदिका (for -वेद्य)

147 [ab]) K2 Ñ V3 B Dn D2 3 5 6 T G M4 सर्वैर्, K4 Ds2 D4 सर्व- (for सर्वे) D3 विमानस्थैर्महाराज (by transp) — [d]) B2 -सेविता (for शोभिता)

148 [a]) V2 D6 T1 2 G1 2 4 5 M1–3 तस्य (for यस्य) D4 गानं (for गाथां) — [b]) T2 G M4 गन्धर्वैर्, M3 गालवो (for गन्धर्वो) K2 M4 तदा (for तथा). — [c]) K1 वरदस्यात्मजो विद्वान्, K3 वरद सात्मजो वि°; D2 5 वीरदासात्मजो वि°, D3 T3 4 हरिदासात्मजो वि°, D4 कृतवर्यात्मजस्यैव, D6 T1 2 G M ईजानस्याथ राजर्षे — [d]) Ñ1 धीमत, D5 M4 विश्रुत (for विस्मित)

149 Before 149, N (except Ś1) S (except T3 4 M2) ins नारद उवाच — [a]) Ñ3 नूनं न (by transp) — [b]) T4 प्राप्स्यन्ति (for यास्यन्ति) B3 मानवा (for पार्थिवा) — [d]) K3 श्रमेण, Ñ3 बलेन, T1 कृतेन (for श्रु°) — After 149, K4 (marg) ins

395* पञ्चाशीतिसहस्राणि अव्याहतबलः समा ।
अकरोदर्जुनो राज्यं हरिं चैवान्वहं स्मरन् ।
अनष्टवित्तस्मरणे बुभुजेऽक्षय्यषड्गसु ॥

150 [a]) D6 T1 2 G M तु (for हि) — [b]) K2 Ñ1 2 V3 वर्मी खड्गी, Ñ3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1 T3 4 चर्मी खड्गी, (by transp), D3 चर्मखड्गी, D4 धन्वी खड्गी, G4 खड्गचर्म-, M2 खड्गी वर्मी — [c]) V2 अनुसरन् (for °चरन्). — [d]) M1–3 योगशो (for योगी सं-) V3 B3 नृप (for नृभि) Ś1 येमान्पश्यन्ति भास्करान् (sic) — After 150, K1–3 Ñ2 3 V B Dn Ds D2–6 T2 G1–3 5 M4 ins

396* अनष्टद्रव्यता चैव न शोको न च विभ्रमः ।
प्रभावेन महाराज्ञ प्रजा धर्मेण रक्षत ॥
स सर्वरत्नभाक्सम्राट् चक्रवर्ती बभूव ह ।
स एव पशुपालोऽभूत्क्षेत्रपाल स एव च ।
स एव वृष्ट्या पर्जन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत् ।
स वै बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा ।
भाति रश्मिसहस्रेण शरदीव च भास्करः ॥
स हि नागान्मनुष्येषु माहिष्मत्यां महाद्युतिः ।
कर्कोटकसुताञ्जित्वा पुर्यां तस्यां न्यवेशयत् ॥
स वै वेग समुद्रस्य प्रावृट्कालेऽम्बुजेक्षण ।
क्रीडन्निव भुजोद्भिन्नं प्रतिस्रोतश्चकार ह ॥
लुण्ठिता क्रीडता तेन फेनस्रग्दाममालिनी ।
चलदूर्मिसहस्रेण शङ्किताभ्येति नर्मदा ॥
तस्य बाहुसहस्रेण क्षुभ्यमाणे महोदधौ ।

यत्रापवस्तु तं क्रोधाच्छप्तवानर्जुनं विभुः ॥ १५१ | यस्मान्न वर्जितमिदं वनं ते मम हैहय ।

भयान्निलीना निश्चेष्टा पातालस्था महासुरा ॥
चूर्णीकृतमहावीचि चलन्मीनमहातिमिम् ।
मारुताविद्धफेनौघमावर्तक्षोभसंकुलम् ॥
प्रावर्तयत्तदा राजा सहस्रेण च बाहुना ।
देवासुरसमाक्षिप्तं क्षीरोदमिव मन्दरः ॥
मन्दरक्षोभचकिता अमृतोत्पादशङ्किता ।
सहसोत्पतिता भीता भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमम् ॥
नता निश्चलमूर्धानो बभूवुस्ते महोरगा ।
सायाह्ने कदलीखण्डे कम्पितास्तस्य वायुना ॥
स वै बध्वा धनुर्ज्याभिरुत्सिक्तं पञ्चभिः शरैः ।
लङ्केशं मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ।
निर्जित्यैव समानीय माहिष्मत्यां बबन्ध तम् ॥
श्रुत्वा तु बद्धं पौलस्त्यं रावणं त्वर्जुनेन तु ।
ततो गत्वा पुलस्त्यस्तमर्जुनं ददृशे स्वयम् ।
मुमोच रक्षः पौलस्त्यं पुलस्त्येनानुयाचितः ॥
यस्य बाहुसहस्रस्य बभूव ज्यातलस्वनः ।
युगान्ते त्वम्बुदस्येव स्फुटतो ह्यशनेरिव ॥
अहो बत मृधे वीर्यं भार्गवस्य यदच्छिनत् ।
राज्ञो बाहुसहस्रं तु हैमं तालवनं यथा ॥
तृषितेन कदाचित्स भिक्षितश्चित्रभानुना ।

[D4 om lines 1-3 G3 om line 1 — (L 1) B3 M4 अनन्त- (for °द्य-) G5 [अ]नेन (for चैव) G5 बभूवामित्रकर्शन (for ^{b}) — (L 2) K2 प्रभावात्तु (for °वेन) Ñ2 3 V1 प्रजा (for प्रजा) D6 T2 G2 रक्षिता (for रक्षत) — Ñ2 3 V B2 3 D5 ins after line 2 Dn after line 3

396A* पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां वै नराधिप ।

[Ñ2 नरेश्वर (for नराधिप) V3 वर्षाणां स नरेश्वर (for ^{b})]

— After the above, V1 reads 151^{ab} repeating it in its proper place Ds D4 5 read lines 3-7 after 141^{ab}, Ds D5 repeating the same here — (L 4) K1, 3 Ds (both first time) D3 4 5 (both times) यज्ञपालो, V3 शिशु°, D2 लोक° (for पशु°) V3 Ds (both first time) D4 5 (both times) तथैव (for स एव) — (L 5) B1 2 D5 (second time) G1 - 5 वृष्टया (for वृष्टया) Ds2 (first time) त्वर्जुनो, D3 च तथा, D5 (both times) चार्जुनो (for अ°) K1 3 Dn योगित्व च (Dn °त्वेन) ततोऽभवत् (for ^{b}) — (L 6) K1, 3 Dn Ds1 (first time) s2 (both times) D3 4 5 (first time) ज्याघातकठिनेन च (K1 D4 तु) (for ^{b}) — (L 7) K1 3 B3 Dn Ds (both first time) D4 5 (first time) M4 दिवाकर, V1 प्रभाकर (for च भास्कर) — K1 3 D4 om lines 8-34 — (L 8) T2 G1 3 राजा (for नागान्) M4 महेष्वासो (for मनुष्येषु) Ds माहिष्मत्यो (for °त्या) V3 महामति, G3 °बलि (for °द्युति) — (L 10) K2 तु रेवाया (for समुद्रस्य) — (L. 11) D3 वहु (for इव). Ñ2 3 (marg) V1 3 Ds स (for ह) — (L 12) D6 G1 3 5 M4 घर्णिता (for लुण्ठिता) Some Mss क्रीडिता (for क्रीडता). — (L 13) K2 वेडूर्मि (for चल°) — After line 13, B2 ins

396B* उवास तामनुसरन्नवगाढो महार्णवम् ।
चकारोद्धतवेलान्तमकालप्रावृडुद्धतम् ॥

— (L 15) D5 भयो निलीय निश्चेष्टा (for ^{a}) — (L 16) G2 विघूर्णित-, G3 5 घूर्णीकृत (for चू°). V1 चूर्णीकृत महावारि (for ^{a}) T2 G1 -महोर्मिणम् (for -महातिमिम्) D6 चलमीन-महत्तिमिम्, G3 चलमीन महोर्मिणम् (for ^{b}) — (L 17) T2 G1 2 मरुतावर्तफेनौघम (for ^{a}) — (L 19) Ñ3 (marg as above) -समायुक्त (for °क्षिप्त) — (L 20) Bom Poona and G(eds) अमृतोद्भवशङ्किता (for ^{b}) — (L 21) Ñ3 (marg as above) [ग]वोत्थिता (for [उ]त्पतिता) Ñ3 नृपात्मजम्, D2 महानृपम् (for नृपोत्तमम्) — (L 22) Ñ2 V3 D2 3 ततो (for नता) — (L 23) B2 3 D3 M4 -खण्डा (for -खण्डे) Ñ3 (marg) V1 वाहुना, D2 चाङ्गना (for वायुना) — (L 25) D3 सबलं (for लङ्केशं) D3 लङ्केशं (for सबलं) — (L 26) K2 Dn1 D2 निर्जित्य वशमानीय (for ^{a}) — K2 om (hapl) lines 27^b—29^a — (L 29) D2 राजा (for रक्षः) — (L 30) Ñ2 V1 G3 तस्य (for यस्य) Ñ3 (marg) V1 2 -सहस्रेण (for °स्रस्य) D2 ह्यतुलं, D6 T2 G1 5 तलानि- (for ज्यातल-) — (L 32) Ñ3 (marg) V1 D2 महदीर्यं, T2 G1 3 5 मृधे वीर्याद् (for मृधे वीर्यं) V1 भार्गवस्तु यथाच्छिनत् (for ^{b})]

151 Ñ3 om 151^{ab}, V1 reads it for the first time after 396A* D2 repeats 151^{ab} after 397* — ^{a}) Ś1 अद्यावाद् (for °दाद्) Ds2 धीर (for वीरः) D4 स चैकदा वन वीर, T2 G1 5 स हि भिक्षामदाद्वीर. — K2 Ñ2 V2 3 B Dn Ds D3 5 6 T2 G1-3 5 M4 ins after 151^{ab} Ñ3 cont after 396B V1 after the second occurrence of 151^{ab} D2 after the first occurrence of 151^{ab}

397* पुराणि ग्रामघोषांश्च विषयांश्चैव सर्वश. ।
ज्वाल तस्य सर्वाणि चित्रभानुर्दिधक्षया ॥
स तस्य पुरुषेन्द्रस्य प्रभावेन महात्मनः ।
ददाह कार्तवीर्यस्य शैलांश्चैव वनानि च ॥
स शून्यमाश्रमं रम्यं वरुणस्यात्मजस्य वै ।
ददाह बलवद्भीतश्चित्रभानुः स हैहय. ॥
यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भास्वन्तमुत्तमम् ।
वसिष्ठं नाम स मुनिः ख्यात आपव इत्युत ॥

[L 1) D3 पुराणि घोषान्ग्रामांश्च (for ^{a}) — (L 2) Some Mss जज्वलुस्, K2 D3 बाणोत्थ- (for सर्वाणि) G3 दिनक्षये (for दिधक्षया) — (L 3) G2 3 5 महामना (for °त्मनः) — (L. 4) D3 धुन्वत (for ददाह). — (L 5) V3

तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो हरिष्यति ।
अर्जुनो नाम कौरव्यः पाण्डवः कुन्तिनन्दनः ॥ १५२
छित्त्वा बाहुसहस्रं ते प्रमथ्य तरसा बली ।
तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां हनिष्यति स भार्गवः ॥ १५३
अनष्टद्रव्यता यस्य बभूवामित्रकर्शन ।
प्रभावेण नरेन्द्रस्य प्रजा धर्मेण रक्षतः ॥ १५४
रामात्ततोऽस्य मृत्युर्वै तस्य शापान्महामुनेः ।
वरश्चैष हि कौरव्य स्वयमेव वृतः पुरा ॥ १५५
तस्य पुत्रशतस्यासन्पञ्च शेषा महात्मनः ।
कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो यशस्विनः ॥ १५६
शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टोक्तः कृष्ण एव च ।
जयध्वजश्च नाम्नासीदावन्त्यो नृपतिर्महान् ।
कार्तवीर्यस्य तनया वीर्यवन्तो महारथाः ॥ १५७
जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः ।

दिव्य, D_6 $G_{1\,3}$ सर्व (for रम्य) —(L 6) V_3 B_2 D_5 नीमग् (for भीतश्) —(L 7) V_3 य लेभे परपुत्र वै, D_3 स्थापयामास वरुण (for ^{a}) D_3 पुत्र (for पुरा) V_3 भानुस्तम् (for भास्वन्तम्) —(L 8) K_2 T_2 $G_{1\,3}$ वसिष्ठो, B_3 वरिष्ठ (for वसिष्ठ). Dn_2 मुनि (for मुनि) Ds_2 D_5 G_5 M_4 वसिष्टनामा स मुनि, D_3 वसिष्ठ स मुनि ख्यातो (for ^{a}) Dn_2 D_1 ख्यातम्, D_3 यश्च (for ख्यात) $\tilde{N}_2$ (marg as above) प्रख्यातबलविक्रम (for ^{b})]
— ^{c}) B_2 यं, D_5 $M_{1\,3}$ सं (for त) K_2 वसिष्ठ स च तं क्रोधाच्, D_2 तत· क्रुद्धो महातेजा, M_4 आपवस्तु सुसंक्रुद्ध — ^{d}) K_2 V_3 $D_{5,6}$ विभुम्, $\tilde{N}_2$ M_2 (*inf lin*) प्रभुम्, $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 D_3 $M_{1\,3}$ प्रभु· (for विभु.) $Ś_1$ शशाप जनमेजय; B_3 शप्तवानापवं पुन:

152 ^{b}) V_3 वासं ते मम चार्जुन — T_1 reads 152^{cd} after 153^{ab} — ^{c}) V_3 दुष्कृतं (for दुष्करं) — ^{d}) $Ś_1$ K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ B D_3 $T_{1\,3}$ G_3 हनिष्यति, $M_{1\,2}$ (*inf lin*) $_3$ करिष्यति (for हरि°) — $K_{2\,4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{1-3\,5}$ $T_{3\,4}$ ins after 152^{cd}. $K_{1\,3}$ D_4 after 152 D_6 T_2 G M_4 after 153^{ab}.

398* रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।

[D_6 T_2 G महावीर्यो (for °बाहुर्) D_6 G_{3-5} भार्गवो भृगुनन्दन, T_2 $G_{1\,2}$ भार्गव कुरुनन्दन (for ^{b})]
— $K_{2,4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{1-3\,5}$ $T_{3\,4}$ om 152^{ef} — ^{f}) $G_{1\,2\,5}$ कुरु- (for कुन्ति-)

153 ^{a}) K_3 छेत्ता, V_3 जित्वा, D_6 M_{1-3} रामो (for छित्त्वा) K_3 तु, D_5 वै (for ते) — ^{b}) K_2 प्रमथ्य तव वाहिनीम् — After 153^{ab}, D_6 T_2 G M_4 ins 398* — ^{c}) D_4 धन्वी; M_3 च त्वा (for च त्वां) T_4 तपस्वी ब्रह्मचारी च. — ^{d}) N (except $Ś_1$ V_2 D_6) $T_{3\,4}$ वधिष्यति (for हनि°).

154 D_6 T_2 $G_{1\,3,5}$ om 154 Before 154, B_3 Dn ins वैशंपायन उवाच K_{1-3} $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ Ds $D_{3\,4}$ repeat 154 after 399* — ^{a}) $K_{1\,3}$ (both second time) अनन्त (for °ष्ट-). $Ś_1$ तात; $K_{1,3}$ D_3 (all first time) तस्य, K_1 (second time) $_2$ (both times) $_3$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V_1 (last four second time) $_2$ (also as in text) $_3$ (both times) Dn Ds $D_{3\,4}$ (last four second time) चैव, G_2 M_{1-3} तेन, M_4 [अ]नेन (for यस्य) T_1 अनष्टद्रव्यदानेन — ^{b}) K_{1-3} $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ Ds $D_{3\,4}$ (all second time) तस्य राज्ञो बभूव ह — ^{c}) $K_{1\,2}$ Ds $D_{3\,4}$ (all second time) प्रत्ययेन, $\tilde{N}_2$ (second time) प्रयत्नेन, $\tilde{N}_3$ $V_{1\,3}$ (all second time) प्रतापेन (for प्रभावेण) — ^{d}) K_1 (first time) राज्य, $\tilde{N}_2$ V_1 (both first time) $_3$ (second time) D_2 प्रजां (for प्रजा) $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ Ds D_4 (all second time) शासत (for रक्षत)

155 ^{a}) M_{1-3} रामस् (for रामात्) D_1 बभूव, D_4 तवैव (for ततोऽस्य) K_4 रामान्वितोऽस्य मृत्युर्वै, D_6 T_2 G M_4 रामस्तस्य च वै मृत्युस् — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ V_2 B_2 महात्मन·, K_4 B_3 Dn D_1 मुनेर्नृप, D_4 विभावसो (for महामुने.). — $Ś_1$ om (hapl) 155^c–156^b — ^{c}) K_2 B_3 तथैव, $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,2}$ Dn D_{1-4} T_4 वैवैष, $\tilde{N}_1$ चैव स, V_2 तस्यैष, Ds तथैष; D_6 T_{1-3} G M_4 चैषोऽस्य (for चैष हि) — ^{d}) $\tilde{N}_1$ स्थित (for वृत)

156 $Ś_1$ om 156^{ab} (cf v l 155) — ^{a}) $K_{1\,3\,4}$ -शतादासन्, $\tilde{N}_1$ V_2 शतं त्वासीत्, $\tilde{N}_{2\,3}$ V_1 D_5 -शत त्वासन्; V_3 शतान्यासन्, D_1 M_3 -शत चासीत्, G_2 -शतस्यासीत् (for °सन्) — ^{b}) $K_{1\,3}$ D_6 $G_{2\,5}$ M पुत्रा, D_5 मुख्या, T $G_{1\,3\,4}$ श्रेष्ठा (for शेषा) V_2 T_3 महाबला. (for °त्मन.) — ^{d}) Dn मनस्विन, D_4 तपस्विनः (for यश°)

157 ^{a}) B_3 धृष्टोक्तः (for शूरश्च) — ^{b}) $Ś_1$ $D_{1\,2}$ वृष्णोक्त, $K_{1\,3}$ D_4 कृष्णाक्ष·, $\tilde{N}_2$ D_3 धृष्टक, B_1 धृष्टोऽथ, B_3 शूरश्च, T_3 विक्रान्त (for धृष्टोक्त) — ^{c}) T_3 वै (for [आ]सीद्) — ^{d}) $\tilde{N}_2$ आवन्त्यां, V_1 अवन्त्यो (for आ°) T_3 पञ्चैते परिकीर्तिता· — After 157^{cd}, $K_{1,3}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $T_{3\,4}$ G_4 read 160^{ab} (all except $T_{3\,4}$) repeating it in its proper place D_2 om (hapl) 157^{ef} — ^{e}) K_2 तनयो (for °या) — ^{f}) K_4 $\tilde{N}_{1\,2}$ V B_3 Dn Ds $D_{1,3-5}$

तस्य पुत्राः शताख्यास्तु तालजङ्घा इति श्रुताः ॥ १५८
तेषां कुले महाराज हैहयानां महात्मनाम् ।
वीतिहोत्राः सुजाताश्च भोजाश्चावन्तयस्तथा ॥ १५९
तौण्डिकेरा इति ख्यातास्तालजङ्घास्तथैव च ।
भारताश्च सुजाताश्च बहुत्वान्नानुकीर्तिताः ॥ १६०
वृषप्रभृतयो राजन्यादवाः पुण्यकर्मिणः ।
वृषो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः ।
मधोः पुत्रशतं त्वासीद्वृषणस्तस्य वंशभाक् ॥ १६१
वृषणाद्वृष्णयः सर्वे मधोस्तु माधवाः स्मृताः ।
यादवा यदुना चाग्रे निरुच्यन्ते च हैहयाः ॥ १६२
न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं प्रतिलभेच्च सः ।
कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह नित्यशः ॥ १६३ C 1899 B I. 33 57 P I. 33 57

$T_{3\ 4}$ महाबला. (for °रथा) K_2 वीर्यवान्सुमहाबल.

158 K_4 repeats 158^a–159^b after 24 6^{ab} — ^{a}) K_4 (first time) Dn D_2 ऽभूत्, V_2 वै (for तु) — ^{b}) D_6 तालजङ्घा महाबला . — ^{c}) $K_{2\ 4}$ (first time) Ñ V_2 B_2 Ds $D_{4\ 5}$ T_2; $G_{3\ 4}$ शतं ख्यातास्, Dn समाख्यातास्, $G_{1\ 5}$ शताख्याश्च, G_2 °श्चैव, M_4 शत शूरास् (for शताख्यास्तु) $V_{1\ 3}$ B_3 $T_{1\ 3\ 4}$ तस्य पुत्रशत ख्यातास्, D_1 तस्य पुत्रशत त्वासीत्, D_3 तस्य पुत्रशतान्यासंस् — ^{d}) K_4 (first time) V_2 Dn D_3 T_4 इति स्मृता , D_5 तथैव च , M_{1-3} महाबला. (for इति श्रुता).

159 For the repetition in K_4, cf v l 158 D_3 om (hapl) 159 — ^{a}) T_3 सुता (for कुले) — ^{b}) V_3 क्षत्रियाणा (for हैहयाना) — ^{c}) $Ś_1$ K_3 समाख्याता, D_6 $T_{1\ 2}$ G M प्रजाता(D_6 M °त्या-, G_5 °ख्या)श्च, $T_{3\ 4}$ सुहोत्राश्च (for सुजाताश्च) — ^{d}) K Ñ V B Dn Ds$D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ स्मृता (for तथा)

160 $K_{1\ 3}$ $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ $T_{3\ 4}$ G_4 read 160^{ab} (all except $T_{3\ 4}$) for the first time after 157^{cd} — ^{a}) K_1 (second time *inf lin*) $Ñ_3$ तौण्डिकेया (for °रा) K_1 (first time) $_{2\ 4}$ $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ (last three first time) Dn D_1 च विक्रान्तास्, $Ñ_{1\ 2}$ (second time) V_1 (second time) $_{2\ 3}$ (second time) B Ds_1 $D_{2\ 4}$ च वि($Ñ_1$ सुवि)ख्यातास्, T_1 च राजेन्द्र (for इति ख्यातास्) D_6 T_2 G M कौण्डिकेया- ($G_{3\ 4}$ [second time] $M_{1\ 2}$ कौण्डिकेरा-, M_3 कौळिकेरा)श्च राजेन्द्र ; T_4 G_4 (first time) ताळ(G_4 कौण्डि)केराश्च विक्रान्तास् — $Ñ_2$ (second time) om (hapl) 160^{bc} — ^{c}) D_6 T_2 G_{1-4} एरकाश्, T_3 वरदाश्, some Mss भरताश् (for भा°). K_2 (marg) सुताश्चैव, B_1 Ds_2 $D_{3\ 5}$ T_1 $G_{3\ 4}$ सुता जाता, B_2 सुजात्याश्च (for °ताश्च). — ^{d}) K_4 नाति-, B_1 D_1 नात्र, D_6 न तु (for नानु) $Ñ_1$ बहवश्चात्र कीर्तिताः

161 ^{a}) M_4 वृष्णि- (for वृष-) — ^{b}) D_4 T_4 दायादा·, D_6 नृदेवा· (for यादवाः) $B_{2\ 3}$ Ds_2 $T_{1\ 4}$ G_3 पूर्ण- (for पुण्य) K_{1-3} $Ñ_1$ V_1 B_1 Dn $D_{1\ 6}$ T_2 G_5 M_4 -कर्मण (for -कर्मिण·). — ^{c}) K_4 V_3 $D_{1\ 4\ 5}$ तस्य (for तत्र) — ^{e}) K_3 G_4 च (for तु) — ^{f}) $Ñ_1$ D_6 T_2 G_{1-4} M_{2-4} तत्र (for तस्य) $K_{2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B D (except D_6) T_3 वंशकृत्, $Ñ_1$ damaged (for वंशभाक्)

162 ^{b}) T_2 ते, G_3 वै (for तु) Dn D_1 T_1 तथा, G_1 सुता (for स्मृता) $Ś_1$ T_1 G_4 मधोस्तु म(T_1 मा)धवस्तथा, M_{1-3} माधवास्तु मधो. स्मृता· — $Ñ_2$ om 162^{cd} — ^{c}) D_3 सर्वे (for चाग्रे) — ^{d}) $Ś_1$ तु (for च) G_4 निरूप्यन्ते सहैहया — After 162, K_{1-3} $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ Dn Ds D_{3-5} ins

399* शूराश्च शूरवीराश्च शूरसेनास्तथानघ ॥
शूरसेन इति ख्यातस्तस्य देशो महात्मन ।

[(L 1) K_{1-3} Ds तथानघा , $Ñ_3$ $V_{1\ 3}$ च ते नृपा , D_3 च चानघ, D_4 नवास्तथा (sic) (for तथानघ) — (L 2) $Ñ_3$ $V_{1\ 3}$ देशस्तस्य (by transp) D_3 महानभूत् (for °त्मन)]

— After the above, K_{1-3} $Ñ_{2.\ 3}$ $V_{1\ 3}$ Ds $D_{3\ 4}$ repeat 154

163 ^{a}) M_4 द्रव्य- (for वित्त-) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ Dn T_1 ऽस्ति, D_3 ऽभून् (for स्यान्). — ^{b}) $Ś_1$ $V_{2\ 3}$ B_3 D_1 G_2 -लभेत (for लभेच्च) — T_4 reads 163^{cd} twice $Ñ_2$ om 163^d — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ $Ñ_3$ Dn D_5 T_4 कीर्तयेद् (for कथ°) T_3 अहन्यहनि कीर्तयेत् — $Ñ_{2\ 3}$ V_1 D_3 ins after 163 V_3 after 168

400* वित्तवांश्च भवेच्चैव धर्मश्चैव विवर्धते ।
यथा सृष्टिर्यदोर्जाता तथा स्वर्गे महीयते ॥

Colophon.

[L 1) D_3 स (for the first च) — (L 2) D_3 यथा विष्णुर्यथा देवास् (for ^{a}) — Colophon om in $V_{1\ 3}$ — *Adhy name* $Ñ_{2\ 3}$ D_3 कार्तवीर्यार्जुनजन्म — *Adhy no* D_3 31]

$Ñ_{2\ 3}$ V_1 D_3 cont

जनमेजय उवाच ।

401* किमर्थं तद्वनं दग्धमापवस्य महात्मन ।
कार्तवीर्येण विक्रम्य तन्मे ब्रूहि प्रपृच्छत ॥
रक्षिता स हि राजर्षि प्रजानामिति न श्रुतम् ।
कथ स रक्षिता भूत्वा नाशयामास तद्वनम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
आदित्यो विप्ररूपेण कार्तवीर्यमुपस्थितः । [5]
तृप्तिमेकां प्रयच्छस्व आदित्योऽहमुपस्थित ॥

एते ययातिपुत्राणां पञ्च वंशा विशां पते ।
कीर्तिता लोकवीराणां ये लोकान्धारयन्ति वै ।
भूतानीव महाराज पञ्च स्थावरजंगमम् ॥ १६४
श्रुत्वा पञ्चविसर्गं तु राजा धर्मार्थकोविदः ।
वशी भवति पञ्चानामात्मजानां तथेश्वरः ॥ १६५
लभेत्पञ्च वरांश्चैव दुर्लभानिह लौकिकान् ।
आयुः कीर्तिं धनं पुत्रानैश्वर्यं भूय एव च ।
धारणाच्छ्रवणाच्चैव पञ्चवर्गस्य भारत ॥ १६६
क्रोष्टोस्तु शृणु राजेन्द्र वंशमुत्तमपूरुषम् ।
यदोर्वंशधरस्येह यज्वनः पुण्यकर्मणः ॥ १६७
क्रोष्टोर्हि वंशं श्रुत्वेमं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
यस्यान्ववायजो विष्णुर्हरिर्वृष्णिकुलप्रभुः ॥ १६८

इति श्रीहरिवंशे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अर्जुन उवाच ।
भगवन्केन तृप्तिस्ते भवेद्ब्रूहि विभावसो ।
कीदृशं भोजन दद्मि श्रुत्वा ते विदधाम्यहम् ॥
विभावसुरुवाच ।
स्थावरं देहि मे सर्वमाहारं वदतां वर ।
तेन तृप्तिर्भवेन्मह्य तेन तुष्टिश्च पार्थिव ॥
अर्जुन उवाच ।
न शक्यं स्थावरं सर्वं तेजसा मानुषेण तु ।
निर्दग्धुं तपतां श्रेष्ठ त्वामेव प्रणमाम्यहम् ॥
आदित्य उवाच ।
तुष्टस्तेऽहं शरान्दद्मि चाक्षयान्सर्वतोमुखान् ।
ये (च) क्षिप्ता संज्वलन्ति मम तेज समन्विता: ॥
आविष्टस्तेजसा मेऽद्य स्थावरं शोषयिष्यसि ।
शुष्क भस्म करिष्यामि तेन तृप्तिर्नराधिप ॥
तत· शरास्तदादित्यो अर्जुनाय तदा ददौ ।
ततः स प्राच्यमदहत्स्थावरं सर्वमेव तत् ॥
आश्रमानथ ग्रामांश्च घोषाश्च नगराण्यपि ।
तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥
एवं स प्राच्यमदहत्तत सर्वं प्रदक्षिणम् ।
निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्दग्धा सा योगतेजसा ॥
एतस्मिन्नेव काले तु आपवो जलमाश्रित. ।
दश वर्षसहस्राणि जलवासी महानृषि ॥
पूर्णे व्रते महातेजा उदतिष्ठन्महानृषि· ।
क्रोधाच्छशाप राजर्षिं कीर्तितं वै यथा मया ॥

[(L 6) Ñ2 एता (for एका) Ñ2 D3 उपागत (for उपस्थित) — (L 8) D3 [अ]पि (for ते) — (L 9) D3 ददता (for वदता) — (L 13) Ñ2 3 वर (for शरान्) D3 रक्षाया (for चाक्षयान्) — (L 14) D3 ये क्षिप्ता प्रज्वलिष्यन्ति (for a) — (L 15) Ñ2 3 स्थावर शोषयन्ति ते (for b) — (L 17) D3 दिव्यान् (for [आ]दित्यो) — (L 18) D3 तच्च संप्राप्य त्वदहत् (for a) — (L 19) Ñ2 D3 च (for [अ]पि) — (L 21) Ñ2 तत्सर्व च (for तत सर्वं). — (L 22) Ñ2 3 -निद्रया (for -तेजसा) — (L 24) V1 महानृप (for °षि) Ñ2 3 जलवासो महानृप (for b).]

164 b) Ñ1 पञ्चापञ्च (for पञ्च वंशा) T3 4 महीपते (for विशां पते) — c) T4 G3 कीर्तिता वीरलोकानां — d) D6 ते (for ये) Ñ3 लोकं (for लोकान्) V3 वरयन्ति (for धार°) Ś1 ह, D3 [उ]त, D4 च, T1 ते (for वै) — e) Ñ2 3 V1 B2 T2 G1 2 4 5 च (for [इ]व) — f) Ś1 Ñ2 3 D2 T3 4 -जगमा, K1 2 4 V2 B Dn D3–5 T1 °मान् (for °मम्)

165 a) G5 राजा (for श्रुत्वा) Ñ2 V3 B1 2 Ds T3 4 M4 विसर्गास् (for °र्गं) B2 D3 G2 च (for तु) — b) K2 Ñ1 2 D1 M1 4 राज, D3 दक्षो, D6 राजन्, G5 श्रुत्वा (for राजा) V2 राजा धर्मविशारद — K3 om 165c–166b. — d) S1 न संशय, K2 Ds T1 2 G1 3 5 M4 जनेश्वरः, V1 T3 4 तथैव च, B2 नरेश्वर, D2 6 नरेश्वरः, G2 4 जनेश्वर (for तथेश्वरः)

166 K3 om 166ab (cf v l 165) — a) T1, 3 G4 लेभे (for लभेत्) G2 लभेच्च पञ्चवर्गं तु — b) D6 लौकिकैः (for °कान्) D लौकिकानिह दुर्लभान् — c) Ś1 K4 Ñ3 B1 D1 कीर्तिर् (for कीर्तिं) K3 Ñ1 V1 B Ds D5 6 T1 G4 तथा (for धन) V2 आयुः पुष्टिं तथा कीर्तिम्. — d) K1 V1 3 D1 G4 भूमिम्, K2 3 V2 B2 3 Dn Ds D2–5 T1 2 4 G3 भूतिम्, K4 Ñ1 भूतिर्, Ñ2 3 भूमिर् (for भूय). B1 ऐश्वर्यं भूतिमात्मन, D6 T2 G1 2, 5 M4 ऐश्वर्यं भूरि चैव हि (D6 G2 5 ह) — e) K1 चैवं, K3 वापि (for चैव) — f) Ñ3 (marg) V1 -वंशस्य, Dn2 D1 2 5 T1 4 G4 M4 -सर्गस्य (for -वर्गस्य) — After 166, T3 ins

402* लभते मनुज· श्रेष्ठ्य सर्वपापै प्रमुच्यते ।

167 a) K1 3 च शृणु, D6 T1 2 G M1 2 4 शृणु च, M3 शृणुत (for तु शृणु) — b) K4 कारकम्, some Mss -पौरुषम् (for -पू°) — c) M1 3 करस्य (for धरस्य) K2 4 Ñ V B Dn Ds D2 3 5 T1 3 4 G3 [अ]थ, D4 [अ]पि, G2 [ए]व (for [इ]ह) — d) K1 2 यज्विन· (for यज्वनः) B1 3 Ds1 D5 M3 कर्मिण (for कर्मण) K4 D1 M2 यज्विन पुण्यकर्मिण.

168 a) Ś1 तु (for हि). Ś1 D6 T2 G1, 2 5 [ए]व,

२४

वैशंपायन उवाच ।
गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्ये बभूवतुः ।
गान्धारी जनयामास अनमित्रं महाबलम् ।
माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषम् ॥ १
तेषां वंशस्त्रिधा भूतो वृष्णीनां कुलवर्धनः ॥ २
माद्र्याः पुत्रौ तु जज्ञाते सुतौ वृष्ण्यन्धकावुभौ ।
जज्ञाते तनयौ वृष्णेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा ॥ ३
श्वफल्कस्तु महाराज धर्मात्मा यत्र वर्तते ।
नास्ति व्याधिभयं तत्र नावर्षभयमप्युत ॥ ४
कदाचित्काशिराजस्य विभोर्भरतसत्तम ।
त्रीणि वर्षाणि विषये नावर्षत्पाकशासनः ॥ ५
स तत्र वासयामास श्वफल्कं परमार्चितम् ।
श्वफल्कपरिवर्ते च ववर्ष हरिवाहनः ॥ ६
श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत । C 1912 B 1 34 7 P 1 34 7

Dn1 D4 T4 G4 [ए]न, D2 [ए]वं (for [इ]म) K2 Ñ1 B Ds क्रोष्टुवंशं हि श्रुत्वेम —^{b}) T5 पापेभ्योऽपि (for सर्वपापै) M1 वि- (for प्र) —^{c}) K2 (after corr) D5 चान्वयजो, D4 [अ]न्वये स्वय (for °वायजो) —^{d}) Ś1 K2 V2 B2 3 Ds G5 M4 -कुलोद्वह, K1 Ñ3 V1 3 B1 D3 5 M1–3 -कुले प्रभु, K3 D6 T2 G1–3 -कुलोद्भव (for -कुलप्रभु) — After 168, V3 ins 400*

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 D4 G3 — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V B Dn2 Ds D1 2 4–6 G3 — *Sub-parvan* K2 B1 Ds माथुर, D5 पारिजात — *Adhy name* K4 हरिवंशानुकीर्तनम्, V2 ययातिवंशकीर्तनम्, V3 कार्तवीर्यजन्म, D6 T2 G1 3 यदुवंशकीर्तनम् — *Adhy no* (figures, words or both) Ś1 35, K3 D1 31, Ñ3 V1 D3 32, V2 3 Dn Ds2 D4 33, D6 T4 34, T1 G3–5 29, T2 G1 M4 28, T3 24, M1–3 25 — *Śloka no* Dn1 62, Ds2 67, D4 46

24

1 =(var) 28 9^{a}–10^{b} T3 om the ref. —^{b}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D3 T4 क्रोष्टु- (for क्रोष्टोर्) D1 क्रोष्टुभार्ये तथैव च —^{d}) T1 ह्यनमित्रं (for अन°) —^{e}) K2 V3 D2 युधायुतं, K4 सुधाजितं (for युधाजितं) —^{f}) K1 2 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 ततोऽन्यं, G2 तथा वै (for ततो वै)

2 T3 reads 2 twice —^{a}) K4 अयं (for तेषां) —^{b}) Ds1 M4 -वर्धन T2 G1 वृष्णिवंशविवर्धन

3 ^{a}) Ñ2 V3 T3 4 माद्र्यां, D1 G1 माद्री- (for माद्र्या) Ś1 K2 D1 4 5 पुत्रस्य, V2 च पुत्रौ, V3 तु पुत्रौ (by transp) —^{b}) Ñ2 V2 D2 शुभौ, T3 4 उभौ, M1 2 ततो, Cal ed स्मृतौ (for सुतौ) T3 4 शुभौ (for उभौ) —^{d}) K1 स्व- (*sup lin*) फल्कश्, T2 श्वकल्कश्, G5 M1 श्ववल्कश् (for श्वफ°) Ś1 श्वफल्कचित्रकौ तथा

4 ^{a}) T2 G1 श्वकल्कस्, G2 5 M1–3 श्वव° (for श्वफ°) K2 च (for तु) —^{b}) Ś1 K1 3 पार्थिव (for वर्तते) —^{d}) T3 दुर्भिक्ष-, T4 अवृष्टि- (for नावर्ष-) K1 3 4 T2 G1 5 उच्यते, Ñ2 3 V1 B1 Ds M3 अच्युत (for अप्युत) K4 नावर्षजभय क्वचित्

5 ^{a}) Ś1 शृणु तत् (for कदाचित्) — D2 om (hapl) 5^{b}–7^{a} —^{c}) D1 त्रीणि वर्षसहस्राणि, D6 द्वादशाष्टानि विषये

6 D2 om 6 (cf v l 5) —^{a}) Ñ2 V2 3 T3 तु तं (for तत्र) Ñ1 मानयामास, V3 G(ed) वा(G(ed) व)-रया°, T2 G1 3 चाह्वया°, M1 [आ]वासया° (for वासया°) —^{b}) K3 (also as in text) D6 T2 G परमार्चिषम्, Dn2 °न्वितम् (for °र्चितम्) Ñ2 श्वफल्कपरिवारहा (sic) — After 6^{ab}, K4 repeats 23 158^{a}–159^{b} Ñ2 om 6^{c}–7^{b} —^{c}) Ś1 -परिवर्ते तु, Ds T2 4 G1 4 5 °वर्तेन, D4 °वृत्तेन (for °वर्ते च) D3 श्वफल्के तत्र वसति, T3 °ल्के चार्चिते तत्र

7 D2 om 7^{a} (cf v l 5) Ñ2 om 7^{ab} (cf v l 6) —^{b}) D4 5 अनिन्दिताम् (for अविन्दत) — G3 reads 7^{cd} twice —^{c}) Ś1 गादिगा, K1 corrupt, K2 4 Ñ1 D2 4 गादिनी (for °नीं) K1 गां सा हि, B1 सा गौस्तु, B3 Dn D1 सा गास्तु, M1–3 या गा हि, M4 या गोभि (for सा गां तु) K3 गादिना नाम गा सा हि, D2 °नी नाम गां सा तु, D6 गादी तस्यास्तु गादीत्वं, T2 गादीं तस्या तु गाधर्वा (sic), T3 गान्धारी नाम सा गास्तु, G1 3 (second time) 5 गादी तस्या तु (G3 5 °स्यास्तु) गा दत्वा, G2 गादी तस्यास्तु गादित्वं —^{d}) D6 T2 G2 3 (second time) 5 गाः सदा, G1 गां सदा, G3 (first time) 4 सर्वदा (for नित्यश) — After 7, K2 Ñ2 3 V1 3 B2 3 Dn D4 G(ed) ins

403* सा मातुरुदरस्था तु बहून्वर्षगणान्किल ।
निवसन्ती न वै जज्ञे गर्भस्था तां पिताब्रवीत् ॥
जायस्व शीघ्रं भद्रं ते किमर्थमिह तिष्ठसि ।

गांदिनीं नाम सा गां तु ददौ विप्रेषु नित्यशः ॥ ७
दाता यज्वा च धीरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः ।
अक्रूरः सुषुवे तस्माच्छ्वफल्काद्भूरिदक्षिणः ॥ ८
उपमद्गुस्तथा मद्गुर्मृदरश्चारिमेजयः ।
अरिक्षेपस्तथोपेक्षः शत्रुघ्नोऽथारिमर्दनः ॥ ९
चर्मभृद्युधिवर्मा च गृध्रमोजास्तथान्तकः ।
आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरा च वराङ्गना ॥ १०
अक्रूरेणौग्रसेन्यां तु सुगात्र्यां कुरुनन्दन ।
प्रसेनश्चोपदेवश्च जज्ञाते देववर्चसौ ॥ ११
चित्रकस्याभवन्पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ।

प्रोवाच चैनं गर्भस्था कन्या गां च दिने दिने ॥
यदि दद्यां ततोऽद्याहं जायिष्यामि तां पिता । [5]
तथेत्युवाच तं चास्या पिता काममपूरयत् ॥

[(L 1) Ñ2 या (for सा) — (L 2) Dn2 गर्भस्था (for °स्था) Ñ3 V3 तदा (for पिता) — (L 3) K2 Ñ2 B2 3 D4 लघु (for शीघ्र) V1 3 भद्रे त्व (for भद्रं ते) Ñ3 V1 3 Dn चेह (for इह) — (L 4) V1 [इ]म, V3 [इ]थ (for [ए]न) V1 3 Dn सा कन्या गा (for कन्या गा च) — (L 5) V1 3 G(ed) यदि दद्यात् (V1 °स्), Dn2 परिदद्या (for यदि दद्या) K2 Ñ2 B2 3 D4 यदि दद्यास्त- (B2 3 °त्त-, D4 °न्त्व)तो जाये (for ^{a}) K2 Ñ2 D4 पितर् प्र- (K2 त्वि-, D4 से)त्युवाच ह, Ñ3 V1 जनयिष्यामि नान्यथा, V3 जनिष्यामि च नान्यथा, B2 पितश्चैतन्न सशय, B3 पितरमित्युवाच ह (for ^{b}) — B2 om line 6 — (L 6) D4 [उ]क्त्वा च (for [उ]वाच) K2 Ñ3 V1 ता तस्या, V3 ता यस्मात् (for त चास्या) V3 पिता सा गादिनी स्मृता, B3 काममेवमवाप्नुयात्, D4 पिता सर्वमथाकरोत् (for ^{b})]

8 ^{a}) K2 4 Ñ2 V B1 Ds D1–5 T G1–4 M4 वीरश्च (for धी°) — D3 reads 8^c–9^b on marg — ^{c}) D6 T2 G1 2 M अक्रूरं (for °रः). Dn तस्यां (for तस्माच्) — ^{d}) Ś1 V2 3 B1 Ds2 D5 T1 3 4 G3 4 श्वाफल्काद् (for श्व°) D1 M1–3 -दक्षिणात्, D6 T2 G1 3 5 M4 °णम् (for °ण)

9 =28 39 — ^{a}) Ñ3 उपामद्गुस्; Dn2 T1 G4 उपासङ्गस् (for उपमद्गुस्) G1 मल्गुर् (for मद्गुर्) K D2 उपमंगुस्तथा मंगुर्, V1 उपमन्युस्तथा मन्युर्, Dn1 उपासङ्गस्तथा पङ्कुर्, D3 उपसङ्गस्तथा सङ्कुर्, D4 उपमंगुश्च मंगुश्च, T2 M1–3 उपमल्गुस्तथा मल्गुर् — ^{b}) Ś1 मृदश्चश्च, K1 4 V3 B Dn D1 3 5 T1 3 मृ(K4 म)दुरश्च, K3 मृदुरुश्च, Ñ2 3 V1 मृदवश्च, V2 मृदुलश्च; D4 चित्रकश्च, D6 प्रजरश्च, G1 प्रदमश्च, G2 M प्रदरश्च, G3 प्रव°, G4 5 प्रदरिश्च (for मृदरश्च) — ^{c}) K2 4 V2 Dn D1 2 6 अरिक्षिपस्, Ñ V1 B Ds D5 T3 अविक्षिप(Ñ3 V1 T3 °स)स्, V3 अरिपक्षस्, T1 2 G2. 4 5 शि(G5 शी)र्येक्षतस्, G2 शीर्येक्षकस्, G3 वीर्यस्तक्षस्, M1–3 गिरिपृष्ठस्; M4 श्रियक्षकस् (for अरिक्षेपस्) K2 4 V1 3 D3 तथोत्पक्ष.; B1 2 M1 ततोपेक्षः, Dn T1 3 G3 4 M4 तथा°, D1 3 तथोत्पक्ष, T2 G1 तु सा(G1 वा)पेक्ष; G5 सुसापेक्षः (for तथो°) Ś1 तिरिरिक्षस्तथा पक्षे (sic), K1 D4 अरिक्षिपस्तथाक्षेप.; T4 अविक्षेपस्तथापक्ष — ^{d}) Ś1 वा, K1 4 ऽपि; V3 Dn D2 M1 च (for ऽथ)

10 =28 40 — ^{a}) M2 (*inf lin* as in text) वर्मभृद् (for च°) G3–5 युधिवर्ती (for °वर्मा) Ś1 चर्मत्व ग्युधिचर्मा च, K1 वर्मभृग्युधिकर्मा च, K2 धर्मभृग्यतिधर्मा च, K3 धर्मभृच्चाधिधर्मा च, K4 धर्मगृह्येतिधर्मा च, Ñ V B Dn Ds D2 4–6 T1 धर्मभृग्य(D4 °द्य)तिधर्मा च, D1 धर्मगृध्र्येतिधर्मी च, D3 धर्मभुग्वृद्धशर्मा च, T3 4 सत्यधृग्यतिधर्मा च, G1 वर्मभृद्युधिवर्मी वा. M4 चन्द्रविद्युधिवर्मी च (sic) — ^{b}) G1 3 5 गृध्रतेजाम् (for °मोजास्) K1 2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D1 4 5 T3 4 G1 ° तथान्धक, B2 3 Ds T1 [अ]न्तकस्तथा (by transp) V2 D2 अन्धकस्तथा K3 D6 गृध्रभोजास्तथान्धक, D3 °कोपोऽन्धकस्तथा, T2 °तेजास्तथान्तिक, M1. 3 °भोजान्तकम्बलः, M2 गृत्समोजास्तु कम्बलः (sic). — Ñ2 reads 10^{cd} twice — ^{c}) K1 आबाहु, K3 आवाहः, Ñ2 (first time) V1 3 D2–4 सुबाहु-, Ñ2 (second time) अक्रूर-, G3 आवह (for आवाह-) V1 3 D2 3 -प्रतिबाहू; D5 °बाहश्च (for °वाहौ) K4 Ñ3 B1 Dn D1 T4 आबाहुप्रतिबाहु च, V2 सुबाहुश्च प्रबाहुश्च — ^{d}) K Ñ1 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T2–4 G2–4 सुन्दरी; M3 4 सुदारा (for सुन्दरा) — After 10, Ś1 K1. 3 4 D4 5 ins

404* विश्रुता साम्बमहिषी कन्या चास्य पुनर्नवा ।
रूपयौवनसंपन्ना सर्वभूतमनोहरा ॥
अक्रूरात्काशिकन्याया सत्यकेतुरजायत ।

[(L 1) Ś1 महिषी कन्या, D5 सा च महिषी (for साम्बम°) Ś1 जाता चास्य सुवन्दना (for ^{b}) — D5 om line 2. — (L 2) Ś1 K1 D4 मनोरमा (for °हरा)]

11 ^{a}) T3 अक्रूरस्य (for °रेण) K1 2 4 Ñ V B D (except Dn) T1 4 G1 M4 [उ]ग्रसेनाया (Ñ1 2 D2–4 °याः), T3 M3 [औ]ग्रसेनाया, M1 °न्यां वै (for °न्यां तु) — ^{b}) Ñ1 D2–4 T4 सुगात्र्या (for °त्र्यां) — ^{c}) D3 6 सुदेवश्च (for प्रसेनश्च) T3 4 [उ]ग्रसेनश्च, G2 3 5 [उ]पसेनश्च (for °देवश्च)

12 =28 43 — ^{a}) Ś1 K2 V Dn D1 2 4 5 T2–4 G1 2 4 5 [अ]भवत्पुत्र· (for [अ]भवन्पुत्रा) — ^{b}) D2 विपृथु पृथुरेव च — ^{c}) Ś1 च राहुश्च; D6 T2 G1. 2. 5 M4 च

अश्वग्रीवोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ १२
अरिष्टनेमिरश्वश्च सुधर्मा धर्मभृत्तथा ।
सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ॥ १३
अश्मक्यां जनयामास शूरं वै देवमीढुषम् ।
महिष्यां जज्ञिरे शूराद्भोज्यायां पुरुषा दश ॥ १४
वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुंदुभिः ।
जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुंदुभ्यः प्राणदन्दिवि ॥ १५
आनकानां च संह्रादः सुमहानभवद्दिवि ।
पपात पुष्पवर्षं च शूरस्य भवने महत् ॥ १६

मनुष्यलोके कृत्स्नेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि ।
यस्यासीत्पुरुषाग्र्यस्य कान्तिश्चन्द्रमसो यथा ॥ १७
देवभागस्ततो जज्ञे ततो देवश्रवाः पुनः ।
अनाधृष्टिः कनवको वत्सवानथ गृञ्जिमः ॥ १८
श्यामः शमीको गण्डूषः पञ्च चास्य वराङ्गनाः ।
पृथुकीर्तिः पृथा चैव श्रुतदेवा श्रुतश्रवाः ।
राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः ॥ १९
कुन्त्यस्य श्रुतदेवायामगृध्नुः सुषुवे नृपः ।
श्रुतश्रवायां चैद्यस्तु शिशुपालो महाबलः ॥ २० C 1930 B I 34 25 P I 34 25

बा°, G4 सुबा°, M2 3 ऽश्वबालश्च (for ऽश्वबाहुश्च) —d) K4 Ñ3 V1 2 Dn D2–5 T1 4 M3 -गवेषिणौ, D6 °क्षणौ, G5 -गणेषणौ (for गवे°)

13 = 28 44 —a) D3 (marg) अश्वस्थ, D3 च सुताः (for अश्वश्च) —b) T4 सधर्मा, G3 5 सुचर्मा, M4 सुवर्चा (for सुधर्मा) K2 4 V1 Ds D1–4 धर्मवित्तथा, Ñ2 B1 °भृक्तथा, T1 G4 धर्मक(G4 °व)र्मभृत्, G2 3, 5 चर्मवर्मभृत् (for धर्मभृत्तथा) Ś1 K3 सुवर्मा ध(K3 व)र्म एव च, T2 G1 M1 2 सुवर्मा चर्मवर्मभृत —c) G2 M4 -भूमिश्च (for -बाहुश्च) M1–3 सुभूरिर्बहुभूरिश्च

14 a) Ñ2 3 V1 आश्मक्यां, V2 आसक्यां, D1 श्रविष्ठा, T2 M1–3 अश्मत्या, T3 4 M1–3 °की, G2 अश्विन्या (for अश्मक्यां) —b) K4 V2 B1 2 Dn D1 3–6 T2 3 G2–4 देवमीढुष (D1 °षा), T4 M °मीढुषात् (for °षम्) —c) Ś1 मन्थायां, K3 महिष्योर्, T2 G1 M मारिष्यां (for महि°) Ñ1 महिष्यौ जज्ञिरे शूरान् —d) V2 D3 भोजायां, T2 G1–4 M भार्यायां (for भोज्यायां) K1 3 Dn G2 तनया, D6 जज्ञिरे (for पुरुषा)

15 a) Ś1 महाबाहो (for °बाहु) —c) B3 Ds T2 G1–3 5 तस्य (for यस्य) D5 च दुदुभ्य (for प्रसूतस्य) —d) Ś1 Ñ2 G भुवि, T3 युवि (for दिवि) K1 3 दुदुभि प्राणदद्दिवि, D5 प्राणदन्महता दिवि

16 a) K4 च संनादः, V3 च निर्ह्राद', D2 तदा नाद (for च संह्राद') —b) K3 Dn M3 भुवि (for दिवि) —c) Ñ3 D2 -वर्षश्च, T4 -वृष्टिश्च (for वर्षं) —d) D2 महान्; G5 ऽभवत् (for महत्)

17 a) M4 मानुष्य- (for म°) K2 4 Ñ2 3 V B3 Dn D1 2, 4–6 T2–4 G1–3 5 ऽस्मिन्, D3 M1–3 तु (for ऽपि). —b) B3 ह्रादे, D6 अपि, T2 G1 रूपं, M2 (inf lin) बले (for रूपे). K1 नासीत् (for नास्ति). T2 सम (for समो) K2–4 Ñ2 3 V Dn D1–5 T4 G2 रूपेणाप्रतिमो भुवि- (D1 °मोऽभवत्, D4 °मो विभु) —c) V1 यत्र, G5 तस्य, M4 अस्य (for यस्य) K4 B1 Ds2 T2 पुरुषाग्रस्य (for °ग्र्यस्य)

18 a) Ś1 देवभावस् (for °गस्) M3 तथा (for ततो) —b) B2 3 Dn2 Ds D4–6 T1 G2 3 5 M4 तथा (for ततो) K3 तथा (for पुन) —c) Ś1 D3 5 M2 (inf lin as in text) अना(D3 °न)वृष्टि, D6 अनाधृष्य (for °धृष्टि) K4 D2 कनकदो, Ñ2 V1 कलवको, B2 कनवसो, B3 °रको, D1 च कनको, T2 G M1 2 कनकपो (M2 °बो) (for °वको) —d) Ś1 Ñ1 Dn D5 अव, K4 अपि (for अथ) K2 (sup lin) 3 D1 गृञ्जित, Ñ2 गृन्जुम, V D3–5 गृञ्जय (D3 5 °न), D6 सजय', T3 M1–3 सृञ्जय, T4 गृञ्जम (for गृञ्जिम) K1 D2 वत्सवानल(D2 °र्थ)गृञ्जन, T1 वत्सो वास परंजप', T2 G1 वत्सो ह्यवनगृञ्जक (G1 °म), G4 वत्सो दानवगृञ्जन', G3 वत्सो ह्यनवगृञ्जिम, M4 वत्सपादपगृञ्जम·

19 a) D1 सोम· (for श्याम) D6 शमीपो (for °को) D5 गण्डूश्च (for °ष) —b) K4 तस्य (for चास्य) —c) T1 2 G M4 श्रुतकीर्ति (for पृथु°) D6 [अ]पि (for [ए]व) —d) K3 Ñ2 V2 B1 Dn Ds M1–3 श्रुतश्रवा (for °श्रवा) — T1 G3 om 19^{ef} —f) Ñ2 पञ्च ता, T4 पञ्चधा (for पञ्चैता) K3 Ñ3 (marg as in text) B3 G3 देव-, M4 वीर्य- (for वीर-) — After 19, K2 (marg) Ñ2 Dn Ds2 D3 5 ins

405* पृथा दुहितरं वव्रे कुन्तिस्ता कुरुनन्दन ।
शूर पूज्याय वृद्धाय कुन्तिभोजाय ता ददौ ।
तस्मात्कुन्तीति विख्याता कुन्तिभोजात्मजा पृथा ॥

[(L 1) Ñ2 Ds2 चक्रे (for वव्रे) Dn D3 तु (for ता)]

20 M1–3 om 20^{ab} —a) K2 (marg) कुन्तिश्च, K3 D4 T2 कुन्तस्य, B2 D6 G4 5 अन्त्यस्य, Dn2 कैकेय· (for कुन्त्यस्य) Ñ1 Dn1 D1 श्रुतदेवाया, T2 G1–5 °वा च (for

हिरण्यकशिपुर्योऽसौ दैत्यराजोऽभवत्पुरा ।
पृथुकीर्त्यां तु संजज्ञे तनयो वृद्धशर्मणः ॥ २१
करूषाधिपतेर्वीरो दन्तवक्त्रो महाबलः ।
पृथां दुहितरं चक्रे कौन्त्यस्तां पाण्डुरावहत् ॥ २२
यस्यां स धर्मविद्राजा धर्माज्जज्ञे युधिष्ठिरः ।
भीमसेनस्तथा वातादिन्द्राच्चैव धनंजयः ।
लोकेऽप्रतिरथो वीरः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ २३
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् ।
शैनेयः सत्यकस्तस्माद्युयुधानस्तु सात्यकिः ॥ २४
उद्धवो देवभागस्य महाभागः सुतोऽभवत् ।
पण्डितानां परं प्राहुर्देवश्रवसमुद्भवम् ॥ २५
अश्मक्यलभतापत्यमनाधृष्टिं यशस्विनम् ।
निकृत्तशत्रुं शत्रुघ्नं श्रुतदेवा व्यजायत ॥ २६
श्रुतदेवाग्रजातस्तु नैषादिर्यः परिश्रुतः ।
एकलव्यो महाराज निषादैः परिवर्धितः ॥ २७
वत्सावते त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ।

°वायाम्) — ^{b}) Ś1 अवृह॰, K1 3 अगृहं (K3 °ह), K2 Ñ2 3 V B2 Dn D5 G5 जगृहु , B1 गृन्जुम , D1 प्रगृह्य (for अगृध्नु) V2 पुन , G1 5 सुतम् (for नृप) B3 D4 6 M4 जगृहु सुषुवे सुत , Ds अगृह्य (Ds2 °ह्णु) सुषुवे सुत॰ , T2 G1-3 स्वगृह सुषुवे सुतम् — After 20^{ab}, M4 ins

406* श्रुतदेव्यां केकयस्तु पञ्च पुत्रानकल्मषान् ।
सुतर्दनपुरोगांस्तु जनयामास भारत ॥
राजाधिदेवी राजेन्द्र पुत्रौ परमधार्मिकौ ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सुषुवे भरतर्षभ ॥

— ^{c}) K3 4 B2 3 D5 D6 6 T1 3 G1-3 5 M1-3 चैद्यस्य (for चैद्यस्तु) D4 T2 G4 श्रुतश्रवायाश्चैद्यस्तु (G4 °स्य) — After 20, K4 ins

407* यो हतो राजसूये वै कृष्णेन सुमहात्मना ॥

21 ^{c}) K2 Ñ V1 2 B1 D1 4 6 T3 4 पृथुकीर्त्यास्, T1 2 G M4 श्रुतकीर्त्यास् (T1 G3-5 °र्त्या) (for पृथुकीर्त्यां) Ś1 K1 3 तु तनयः, M3 तथा जज्ञे (for तु संजज्ञे) D1 पृथुकीर्तिसुतो जज्ञे. — ^{d}) Ś1 K1 3 B3 संजज्ञे (for तनयो)

22 ^{a}) D6 T2 G1-3 5 श्रीमान् (for वीरो) — ^{b}) Ñ2 Ds1 M1-3 दन्तवक्रो — ^{c}) T3 भोजा (for पृथां) V1 B3 जज्ञे, D3 वव्रे (for चक्रे) — ^{d}) K1 कुन्त्यस्, K3 V3 D2 T1 कुन्ती, K4 Ñ V1 2 B Dn Ds D1 3-6 T3 4 M3 4 कुन्तिस्, T4 (marg) भोजस् (for कौन्त्यस्) T1 G4 या (for ता)

23 ^{a}) K2 D3 T2 यस्या स, Ñ3 G4 तस्यां स, D4 यस्यां च, M1-3 तस्यास्यां (for यस्यां स) — ^{b}) B3 कुन्त्या (for धर्माज्) — Ñ2 om 23^{cd} — ^{c}) K2 सुतो, K4 Ñ1 V1 3 B1 2 Dn D5 D2-4 T4 ततो, T2 तदा (for तथा) D6 T2 G वायोर् (for वाताद्) T3 भीमसेनस्तु वातात्मा — ^{d}) T3 4 देवाद् (for चैव) — ^{e}) K3 4 Ñ V B2 Dn D3 T3 4 प्रतिष्ठितो, D2 त्वप्रतिमो, D6 T2 G M4 ह्यतिरथो (for ऽप्र°) M1-3 शूरः (for वीरः)

24 ^{a}) Ś1 K D1.4 शनिर् (for शिनिर्) — ^{b}) M4 कनिष्ठो (for °ष्ठाद्) — ^{c}) Ñ3 शैलेयः (for शैनेय॰) K1 D2 तु सुतस्, Ds1 T3 सात्यकिस्, G2 सात्यकस् (for स°) Ñ1 शैलेयस्य सुतस्तस्माद्, V3 शैनेयस्तु सुतस्तस्य, M3 शिनिराम्भीन्महाराज — ^{d}) Ñ V B Dn Ds D3-5 T1 4 च (for तु) T4 युयुधानो महाद्युति — After 24, Ś1 K1 3.4 Dn D4 5 ins

408* असङ्गो युयुधानस्य भूमिस्तस्याभवत्सुतः ।
भूमेर्युगधर पुत्र इति वंश॰ समाप्यते ॥

[(L 2) K1 D5 युगधर , K3 गन्धर (for युग°)]

25 ^{b}) D2 सत्यभाग. (for महा°) K1.3 4 T2 G1 3 5 ततो (for सुतो) D4 T4 महाभागवतोऽभवत् — ^{c}) D6 T2 वर (for पर) — ^{d}) B3 उत्तरम्; D2 उत्तमम् (for उद्धवम्) — For 25^{cd}, M4 subst.

409* पण्डितं नाम राजेन्द्र लेभे देवश्रवाः सुतम् ॥

26 ^{a}) Ś1 अश्वकी, K1 T2 G1 अश्मक्या; B3 अश्मकस्, (for °की) B3 पुत्रम् (for [अ]पत्यम्) K2 4 Ñ B1 2 Dn Ds D1-5 T3 4 अश्मक्यां प्राप्त(T3 4 लब्ध)वा न्पुत्रम् — ^{b}) Ś1 K1 3 (marg) 4 D4 T4 G4 अनानृष्टिर् (K3 T4 G4 °ष्टिं), K2 °धृष्य, Ñ2 3 V1 2 B1 3 Dn D5 D3 5 T2 3 G1 अनाधृष्टिर्, M2 (*inf lin*) °धृष्टेर् M2 3 °वृष्टेर् (for °धृष्टिं) D1 G1 M1 4 अनाधृष्टेर्(D1 °वृष्टिं य , G1 °धृष्टिर्य)शस्विनी(M1 °न.) — ^{c}) K3 4 निर्मथ्य, Ñ1 V2 B D2 4 5 T1 निवृत्त-, Ñ3 V3 Ds2 D6 निर्वृत्त-, D3 त्रिमूर्त- (for निकृत्त-) D1 विवर्तशत्रु शत्रुघ्न, M1-3 श्रुतदेव तु शत्रुघ्नं — ^{d}) Dn D5 देवश्रवा, D1 3 श्रुतदेवी, T4 M1 °देव्या (for °देवा) Ś1 शत्रुदेवादजायत, K1 श्रुतदेवं वि°, T2 G1 श्रुतदेवाप्यजायत (G1 °ते)

27 ^{a}) K1 2 Ñ V2 B1 Ds2 D1 श्रुतदेवात्; Dn D5 देवश्रवा , D3 T3 4 श्रुतदेव्याः (for °देवा-) Ś1 शत्रुदेवाग्रजात तु, D6 T1 2 G M4 श्रुतदेवोपजातस्तु — ^{b}) Ñ2 V3 B3 Dn1 प्रतिश्रुत (for परि°). — For 27^{ab}, M1-3 subst..

410* श्रुतदेवात्तु नैषादिः सोऽस्माभिर्यः परिश्रुतः ।

अद्भिर्ददौ सुतं वीरं शौरिः कौशिकमौरसम् ॥ २८
गण्डूषाय त्वपुत्राय विष्वक्सेनो ददौ सुतम् ।
चारुदेष्णं सुचारुं च पञ्चालं कृतलक्षणम् ॥ २९
असंग्रामेण यो वीरो नावर्तत कदाचन ।
रौक्मिणेयो महाबाहुः कनीयान्भरतर्षभ ॥ ३०
वायसानां सहस्राणि यं यान्तं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
चारून्भोक्ष्यामश्चारुदेष्णहतानिति ॥ ३१
तन्त्रिजस्तन्त्रिपालश्च सुतौ कनवकस्य तु ।
वीरश्चाथहनुश्चैव वीरौ तावथ गृञ्जिमौ ॥ ३२
श्यामपुत्रः सुमित्रस्तु शमीको राज्यमावहत् ।
अजातशत्रुः शत्रूणां जज्ञे तस्य विनाशनः ॥ ३३
वसुदेवस्य तु सुतान्कीर्तयिष्यामि ताञ्शृणु ॥ ३४ C 1945 B I 34 40 P I.34 40

— ^{c}) K_2 T_{2-4} G_1 महाभाग (for °राज) — ^{d}) $Ś_1$ निषादिः (for °दै) — After 27, K_2 ins

411* वसुदेवस्य वै पुत्रो वासुदेव. प्रतापवान् ।

28 K_2 reads 28^{ab} on marg — ^{a}) $Ś_1$ वत्सावतस्, K_1 corrupt, $Ñ_2$ वसो पुत्रस्, $Ñ_3$ G_4 वत्सापतेस्, V_{1} $_3$ वसोः पतेस्, T_1 संकृनाय, M_4 वत्सापते (for °वते) G_2 त्वप त्याय (for त्वपुत्राय) K_{2-4} वसो पतेस्तु पुत्राय, $Ñ_1$ वत्सापतेश्च पुत्राय, D_2 यवनेन्वपते पुत्राय (sic), D_5 वसो पुत्रस्य पुत्राय, D_6 T_2 G_{1} $_3$ $_5$ वत्साय चानपत्याय, M_3 वत्सातयेऽल्पपुत्राय — ^{b}) $Ś_1$ वत्सदेव (for वसु°) — ^{c}) D_3 च तं (for सुत) $Ś_1$ K_4 $Ñ_2$ D_6 T_2 वीरः (for वीरं) — ^{d}) $Ñ_2$ शौरिं (for शौरिः) D_6 औरसः (for °सम्) V_3 शौरिं कनकनौरसम्. — For 28^{cd}, M_{1-3} subst

412* ददौ पुत्र स्वकं शौरि कुमारममितौजसम् ।

29 ^{a}) $Ñ_1$ गण्डूषाया, M_4 °काय (for °षाय) M_3 [अ]ल्पपुत्राय (for त्वपु°) — ^{b}) K_2 $Ñ_{1}$ $_2$ V_{1} $_2$ B Dn Ds D_{4} $_5$ T_{1} $_3$ $_4$ G_{4} $_5$ M_4 सुतान् (for सुतम्) — ^{c}) $Ś_1$ चारुदोष्णं (for °देष्ण) K_2 सुचान्त च, K_3 D_4 सुचारं च, $Ñ_1$ B_1 तथा चारु, D_6 T_2 G_{1-3} $_5$ M सदा चारुं (for सुचारु च) — ^{d}) K_3 पाञ्चालं, D_6 T_2 G M_{1-3} पञ्चाख्य (for °लं) $Ñ_2$ V_3 पाञ्चालकुललक्षणम्

30 ^{a}) $Ś_1$ धीरो (for वीरो) — ^{b}) K_{3} $_4$ $Ñ_{1}$ $_2$ T_{3} $_4$ [आ]वर्तेत (for [अ]वर्तत) — ^{c}) K_{1} $_3$ $_4$ V_2 D_2 T_4 रौहिणेयो (for रौक्मि°) M_2 महावीर्य. (for °बाहु) — ^{d}) $Ś_1$ K_{1} $_3$ B_3 T_1 पुरुषर्षभ (B_3 T_1 °भ), $Ñ_2$ Dn D_1 भरतर्षभः (for °र्षभ)

31 ^{a}) D_6 G_2 M_4 यं (D_6 यो) हयानां (for वायसानां) K_{1} $_3$ सहस्र तु (for °स्राणि) — ^{b}) D_6 T_{1} $_2$ $_4$ G_{1-4} M_{1} $_3$ $_4$ प्र (for य). — ^{c}) D_6 M_2 (*inf lin*) बलम् (for चारून्) Ds D_4 भोक्ष्यामश् (for यो°) $Ś_1$ K_{1} $_3$ $_4$ $Ñ_{2}$ $_3$ V_{1} $_3$ $D_{1-3, 5}$ T G चारुमासानि भोक्ष्यामश् — ^{d}) K_1 $Ñ_2$ V_{2} $_3$ Dn D_{2} $_5$ -हतानि च; K_3 T G_{1} $_{3-5}$ °नि वै, B_3 °नपि (for °निति)

32 ^{a}) K_1 तन्त्रिकस्, K_2 D_4 तन्तिजस्; D_6 G_{3} $_5$ तन्त्री°, M_1 तन्त्रितस्, M_2 तन्त्रीनस् (for तन्त्रिजस्) K_{3} $_4$ V_3 D_{1} $_3$ तन्तिजस्तान्तिपालश्च, $Ñ_{1}$ $_2$ V_2 B_{2} $_3$ तन्द्रिज($Ñ_1$ °जा) स्तान्द्रिपालश्च, D_5 तन्तिजस्तन्द्रि°, M_3 तन्तृजस्तन्तृजालश्च, M_4 तनूजस्तन्त्रपालश्च — ^{b}) K_1 कनदकस्य, K_2 तौ कनकस्य, K_4 D_{1} $_2$ कनकदस्य, $Ñ_2$ V_1 कलवकस्य, D_6 कुन°, T_{1} $_2$ G_{1-3} $_5$ M_4 कन(G_5 °न्य)कपस्य, M_3 कनपकस्य (for °वकस्य) T_{3} $_4$ सुतौ नरवरस्य च — M_{2} $_3$ om 32^{c}–33^{d} — ^{c}) $Ñ_1$ B_{2} $_3$ D_3 -हनश्, D_4 -हरश् (for हनुश्) — ^{d}) $Ś_1$ धीरौ (for वीरौ) $Ś_1$ D_5 अपि, K_2 Dn T_{1} $_3$ M_4 अव (for अथ) K_3 D_3 गृञ्जनौ, V_2 गृञ्जमौ D_2 गृञ्जिनौ, T_3 गृञ्जयौ, G_{2-4} M_4 गृञ्जमात् (for गृञ्जिमौ) K_1 वीरौ तावगृञ्जनसुतौ (hypermetric), D_1 वीरौ तौ देवगृञ्जितौ, D_4 वीरावप्यथ गृंहितौ, D_6 वीरवानथ सृञ्जयात्, T_2 G_{1} $_5$ वीरवानवगृञ्जनात्

33 M_{2} $_3$ om 33 (cf v l 32) — ^{a}) G_1 -मित्र (for -पुत्र) $Ś_1$ चमत्केतु, K_2 B_3 D_{3} $_5$ सुमित्रश्च, K_3 वन यात, $Ñ_{2}$ $_3$ V_{1} $_2$ B_{1} $_2$ Ds **Cn** शमीकस्तु, D_6 तु मित्रस्तु (for सुमि°) $Ñ_1$ V_3 सोमपुत्र शमी(V_3 सखी)कस्तु — ^{b}) D_2 रथम् (for राज्यम्) $Ś_1$ आहरत् (for आवहत्) — After 33^{ab}, N T G M_4 **Cn** ins

413* जुगुप्समानो भोजत्वाद्राजसूयमवाप स. ।

[$Ś_1$ K_4 भोगत्वाद्, G_{3-5} भोगेभ्यो (for भोजत्वाद्) T_2 G_1 जगु समानो भागेभ्यो (for ^{a}) ❀ **Cn** भोजत्वात्, एकदेशराजानो भोजा । तद्भावात् । ❀ T_4 राज्य स्वयम् (for राजसूयम्) $Ś_1$ corrupt (for ^{b})]
— M_1 om 33^{cd} — ^{c}) T_2 G_1 शूराणां (for शत्रूणां) — ^{d}) T G_{1} $_4$ M_4 शत्रु- (for तस्य)

34 ^{a}) K_{2-4} Ñ V B Dn Ds D_{1-5} T_{3} $_4$ वसुदेवसुतान्वीरान् (B_1 °ताश्चैव), T_2 G_{1} $_3$ $_5$ °देवस्य तनयान् — ^{b}) K_2 $Ñ_{1}$ $_3$ V_{1} $_2$ D_5 D_3 G_4 तच् (for ताञ्)

35 ^{a}) $Ś_1$ त्रैविधम्, D_5 त्रिवीर्यम् (for त्रिविधम्) K_{1} $_3$ B_2 एव, K_4 $Ñ_3$ V_{1} $_3$ B_{1} $_3$ Dn Ds D_{1} $_2$ $_6$ T_{1} $_2$ $_4$ G M_{1} $_2$ $_4$ एतत्, M_3 एकं (for एतं) T_3 वृष्णीनां वंशमेतत्तु. — ^{b}) D_2 वंशमाहुर् (for बहुशाखं) K_3 G_2 M_{1} $_2$ महौजस., D_6 मितौजस (sic) (for महौजसम्) M_3 शतशाखं महौजसः. — After 35^{ab}, T_3 ins .

414* प्रकृतानुपयुक्तत्वाद्विस्तरान्नानुकीर्तनम् ।

वृष्णेस्त्रिविधमेतं तु बहुशाखं महौजसम् । धारयन्विपुलं वंशं नानर्थैरिह युज्यते ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

वैशंपायन उवाच ।

पौरवी रोहिणी नाम बाह्लिकस्यात्मजा नृप ।
ज्येष्ठा पत्नी महाराज दयितानकदुंदुभेः ॥ १
लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं सारणं शठमेव च ।
दुर्दमं दमनं श्वभ्रं पिण्डारककुशीनरौ ॥ २
चित्रां नाम कुमारीं च रोहिणीतनया नव ।
चित्रा सुभद्रेति पुनर्विख्याता कुरुनन्दन ॥ ३
वसुदेवाच्च देवक्यां जज्ञे शौरिर्महायशाः ।
रामाच्च निशठो जज्ञे रेवत्यां दयितः सुतः ॥ ४
सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत ।

— T_3 om 35^{cd} — ^{c}) K_3 नाम (for वंश). — ^{d}) K B_1 D_6 T_2 G_1 नानार्थैर् (for नान°) G_4 हि (for [इ]ह)

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 B_3 Dn Ds_2 — *Mention of Khila* $Ś_1$ K_{2-4} Ñ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4\ 5}$. — *Adhy name* $K_{1.\ 3}$ Dn D_6 G_3 वृष्णिवंशकीर्तनम्, K_4 वृष्णेस्त्रिविधं वंशम्, V_2 क्रोष्टुवंशानुकीर्तनम्, V_3 यदूत्पत्ति — *Adhy no* (figures, words or both) $Ś_1$ 36, K_3 D_1 32, $Ñ_3$ V_1 D_3 33, $V_{2\ 3}$ Dn Ds_2 D_4 34, D_6 $T_{3\ 4}$ 35, T_1 G_{3-5} 30, T_2 G_1 M_4 29, M_{1-3} 26 — *Śloka no* K_1 39, Dn 40, Ds_2 37, D_2 34, D_4 41

25

After the ref, N (except $Ś_1$ $Ñ_1$) T G M_4 ins

415* या पत्न्यो वसुदेवस्य चतुर्दश वराङ्गनाः ।
पौरवी रोहिणी नाम मदिरापि तथापरा ।
वैशाखी च तथा भद्रा सुनाम्नी चैव पञ्चमी ॥
सहदेवा शान्तिदेवा श्रीदेवा देवरक्षिता ।
वृकदेव्युपदेवी च देवकी चैव सप्तमी ॥ [5]
सुतनुर्वडवा चैव द्वे एते परिचारिके ॥

[(L 2) V_2 चैव (for नाम) $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ B_3 च (for [अ]पि) $Ñ_3$ V_1 धरा, Ds $D_{2\ 3}$ वरा (for [अ]परा). $K_{1\ 3}$ D_5 इन्दिरा वितथा व(D_5 इ)रा, K_2 मदिरा वितथा तथा (marg इरा), $B_{1\ 2}$ D_4 $T_{1\ 2}$ G मदिरा वितथा ध(D_4 T_1 व)रा, D_6 इन्दिरा च ततो वरा; M_4 मधुरा पितता वरा (for ^{b}) — (L 3) $T_{3\ 4}$ महा- (for तथा) K_3 सुमाता, Dn D_3 T_4 सुनामा, D_4 सुमना, T_2 सुनाम्ना (for °म्नी) K_3 D_5 सप्तमी (for पञ्चमी) — K_3 transp lines 4 and 5 — (L 4) $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ D_3 सहदेवी शान्तिदेवी (for ^{a}) $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ D_3 श्रीदेवी, $B_{2\ 3}$ Ds D_6 सदेवा, G_1 त्रि° (for श्री°). G_4 शान्ति- (for देव-) — (L. 5) T_2 $G_{1-3,\ 5}$ M_4 वृकदेवा सुदेवी च (for ^{a}) K_4 चाष्टमी, M_4 पञ्चमं (for सप्तमी) — (L 6) K_2 द्वे परे, K_4 भासुरे, $T_{2\ 3}$ G_1 द्वे चैते, M_4 पञ्चैते (for द्वे एते)]

1 $Ś_1$ om 1^a — ^{a}) V_2 चैव, D_3 नूनं (for नाम) — ^{b}) Dn_2 D_6 G_3 बाह्लीकस्य (for बाह्लि°) $K_{2\ 4}$ Ñ V $B_{2\ 3}$ D (except D_6) T_4 [अ]भवत् (for नृप) — ^{c}) D_1 महाभाग (for °राज)

2 ^{a}) D_1 जज्ञे (for लेभे) B_3 चैव (for रामं) — ^{b}) K_2 शिवम्, K_4 Ds_1 $D_{2\ 4}$ गदम्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ शङ्खम् (for शठम्) — ^{c}) $Ś_1$ दुर्दरं, B_2 दुर्गद, D_4 M_4 दुर्मद (for दुर्दमं) T_2 $G_{1\ 3}$ मर्दन, T_4 मदनं, G_2 M_4 शमनं (for दमन) $K_{2\ 3}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ Ds D_2 T_1 G_2 शुभ्रं, V_3 भद्र (for श्वभ्रं) — ^{d}) G_4 M_4 पिण्डानर- (for °रक-) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ महामुखौ, K_2 M_1 -कुशीनरम् (M_1 °रान्), $Ñ_{2\ 3}$ V_1 °लवौ (for °नरौ) V_2 B Dn Ds $D_{2\ 6}$ T_1 G_2 पिण्डारकमुशीनरम्

3 T_2 om 3^{ab} — ^{a}) $Ś_1$ चैव (for नाम) $K_{1\ 3}$ चित्राङ्गमथ मारीचं, $Ñ_1$ D_1 चित्रा नाम कुमारी च — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ (*sup lin*) $_3$ $Ñ_{1\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Dn $D_{1-4\ 6}$ S (T_2 om) **Cn** दश (for नव) — ^{d}) $Ñ_3$ व्याख्याता (for वि°) ❀ **Cn** चित्रान्तानि नवापत्यानि संख्याय " रोहिणीतनया दश " इत्युक्तिरयुक्तेत्याशङ्कयाह 'चित्रा सुभद्रेति पुनर्विख्याता इति'। चित्रा पुनर्जज्ञे । सा च द्वितीये जन्मनि सुभद्रेति विख्यातेत्यर्थः । अत्र पौराणिकी कथा–चित्रा नाम काचिदप्सरा मुनिशापाद्रोहिण्या गर्भवासं लेभे । सा पुनर्जातमात्रा म्रियमाणा मया यादवेषु जायमानस्य भगवतो लीला न दृष्टा, धिङ् मामित्यनुतापं चक्रे । ततश्च तया वासनया पुनस्तत्रैव जन्म धृतवती इति तया सह दशसंख्यापूर्तिर्ज्ञेया । ❀

4 ^{a}) G_2 $M_{1\ 2}$ (*inf lin*) वसुदेवस्य (for °वाच्च) — ^{b}) D_4 (marg) कृष्ण (for जज्ञे) — After 4^{ab}, D_2 ins.

416* कीर्तिमन्तं सुषेण च भद्रसेनमुदारधीः ।

अक्रूरात्काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ॥ ५
वसुदेवस्य भार्यासु महाभागासु सप्तसु ।
ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा नामतस्तान्निबोध मे ॥ ६
भोजश्च विजयश्चैव शान्तिदेवासुतावुभौ ।
वृकदेवः सुनामायां गदश्चास्याः सुतावुभौ ।
अगावहं महात्मानं वृकदेवी व्यजायत ॥ ७
कन्या त्रिगर्तराजस्य भर्ता वै शिशिरायणः ।
जिज्ञासां पौरुषे चक्रे न चस्कन्देऽथ पौरुषम् ॥ ८

कृष्णायससमप्रख्यो वर्षे द्वादशमे तदा ।
मिथ्याभिशप्तो गार्ग्यस्तु मन्युनाभिसमीरितः ।
गोपकन्यामुपादाय मैथुनायोपचक्रमे ॥ ९
गोपाली त्वप्सरास्तस्य गोपस्त्रीवेषधारिणी ।
धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्धरमच्युतम् ॥ १०
मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः ।
स कालयवनो नाम जज्ञे राजा महाबलः ।
वृषपूर्वार्धकायास्तमवहन्वाजिनो रणे ॥ ११ C 1962 B 1.35 16 P I 35 16

मृत्युं समर्दन भद्र संकर्षणमहीश्वरम् ।
विपुल तेष्वष्टतमो स्वयमेव हरि किल ॥

— ^{d}) K3 परमः (for दयित)

5 ^{a}) D6 तथा (for रथी) — K4 Ñ2 T4 G5 om (hapl) 5^{cd}

6 ^{c}) K3 V3 D3 पुरा (for पुत्रा) — ^{d}) Ñ V1 3 B1 D4 (*sup lin*) 5 निबोधत, Ds T2 G1 2 5 °ध वै (for °ध मे) T3 तान्निबोध महाद्युते

7 ^{a}) D6 T1–3 G1 2 M जयश् (for भोजश्) — ^{b}) K3 Ñ2 V2 3 D3 T2 G1 3 5 शान्तिदेवी- (for °देवा-) — T1 om (hapl) 7^{cd} K1 reads and K3 repeats 7^{cd} after 418* — ^{c}) S1 सदेवाया; K1 सुनाम्न्यास्तु, K2 B1 सुदेवायां, D1 M1 3 सुदामाया, D4 T4 सुनाम्नाया, G2 सनामाया (for सुना°) D3 वृकदेवी सुनामाया, D6 °श्चैव सुनाम्न्या च — ^{d}) T2 जयश् (for गदश्) K1 4 [अ]थ, Ñ1 3 V D1 2 T3 G1 [अ]स्य, B Dn Ds D3 5 G2–4 [आ]स्ता, D4 [अ]स्या (for [अ]स्या) T4 G2 प्रभो (for उभौ) Ñ2 गदश्चास्य सुतो बभौ — K1 ins after 7^{ab} K3 after the first occurrence of 7^{cd}

417* उपासङ्गं वर लेभे तनयं देवरक्षिता ।
[K3 परं (for वर), and -रक्षित (for °ता)]

— ^{e}) Ś1 Ñ1 D6 T1 2 G3 आशावहं, K4 आगावहं, G1 5 M4 आशापहं (for अगावहं) K1 3 च सुवृक (for महात्मानं) — ^{f}) Ñ1 D5 वृकदेवो, D6 G3 °देव्या, G1 °देव्या, some Mss °देवा (for °देवी) — After 7, K1 3 D4 ins

418* विजय लोमपादं च वर्धमानं च देवकी ॥
एते स्वयं महात्मान उपदेव्यां च जज्ञिरे ।
सुतनू च नरावी च शौरेरास्तां परिग्रहः ॥
पौण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवसुतावुभौ ।
नराव्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रश्च सुतनूसुत ॥ [5]
तयोर्नृपोऽभवत्पौण्ड्र कपिलस्तु वनं ययौ ॥
पून्यां समभवद्भीपो वसुदेवान्महाबल ॥
जरा नाम निषादाना प्रभुः सर्वधनुष्मताम् ।

8 ^{b}) D4 6 T3 4 M1 2 4 [अ]स्या (for वै) Some Mss शैशिरायण — ^{c}) T1 2 G M4 जिज्ञासाया पौरुषे च (T2 G [also] ये), M1–3 योऽतीव पौरुषं चक्रे — ^{d}) K1 ऽस्य, K3 तु, D6 ऽत्र, T2–4 G1 3. 5 M1 4 च (for ऽथ) Ś1 M1 पौरुषात्, Cal ed पौरुषे (for °षम्) M2 3 न चस्कन्द च पौरुषात् ❀ Cn तस्यैव त्रिगर्तराजस्य भर्ता पुरोहितः शैशिरायणो गार्ग्यं । तदीय स्यालो यादवपक्षीय पुरोहित कश्चित् । तस्य पौरुषमस्ति न वेति जिज्ञासा परीक्षा चक्रे, हस्तेन लिङ्गमभिमृष्टवान् । अथ अनन्तरं गार्ग्यस्य पौरुषं न चस्कन्द दृढव्रतत्वात् ततो गार्ग्यो नपुंसक इति स्यालेनोक्त इत्यर्थः । ❀ — After 8, V2 ins

419* कृष्णायससमाचख्यो न पुमांस्त्वं नपुंसक ।

9 ^{a}) Cn*p* कृष्णायसमय प्रख्यो ❀ Cn कृष्णायससम. कोपेनात्यन्त कृष्णभास्वरवर्ण । अन्ये तु कृष्णायसमय प्रख्य इति पठित्वा कृष्णायसं लोहचूर्णं अभक्षयत् । अयःप्रख्यो लोहवर्ण इति व्याख्या । ❀ — ^{b}) D2 द्वादशके (for °मे) N (except Ś1) T G2 4 तथा (for तदा) — ^{c}) K1 2 Ñ1 V1 3 Dn Ds2 D1 4 5 G4 -शस्तो, B1 शापो (for -शप्तो). G5 गर्गस् (for गार्ग्यस्) K3 शापाभिशस्तो गार्ग्यस्तु, D6 M1–3 अपवादेन गर्गस्तु (D6 गर्गस्य, M2 गार्ग्यस्तु), T2 G1 मिथ्याभिशस्तो गर्गस्तु — ^{d}) K3 Ñ3 V1 [अ]ति-, D6 T2 G1 हि (for [अ]भि-) B2 D6 -समन्वित; T3 4 -परिप्लुत. (for -समीरित) D1 मन्मथाभिसमीरित

10 ^{a}) Ñ3 V1 T3 M2 (*inf lin*) तत्र, M4 रेतो (for तस्य) Ś1 गोपाल्यथाप्सरा नाम, Ñ1 °ली तस्य भद्रा तु, D6 T2 G3 5 M3 °ली तस्य तद्रेतो, G1 2 °लकस्य तद्रेतो — ^{c}) Ñ1 D5 G1 गार्गस्य, D2 T2 G3 M1–3 गर्गस्य (for गार्ग्यस्य) — ^{d}) T4 दुर्भरम् (for दुर्ध°)

11 ^{a}) K3 Ñ1 T2 G1 3 M1 3 गर्ग (for गार्ग्य-) — ^{b}) Ñ3 (marg as in text) -धारिण (for -पाणिन.) — ^{d}) S (except T3 4) शूरो (for राजा) — M1–3 om 11^{ef} — ^{e}) Ñ2 V2 वृक (for वृष-) S1 मूर्धार्ध (for -पूर्वार्ध-). K4 -कायास्ते; D4 -कायं तम् (for -कायास्तम्)

अपुत्रस्य स राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः ।
यवनस्य महाराज स कालयवनोऽभवत् ॥ १२
स युद्धकामो नृपतिः पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमान् ।
वृष्ण्यन्धककुलं तस्य नारदोऽकथयद्विभुः ॥ १३
अक्षौहिण्या तु सैन्यस्य मथुरामभ्ययात्तदा ।
दूतं च प्रेषयामास वृष्ण्यन्धकनिवेशने ॥ १४
ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं पुरस्कृत्य महामतिम् ।
समेता मन्त्रयामासुर्जरासंधभयेन च ॥ १५
कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ।
विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिनाकिनम् ।
कुशस्थलीं द्वारवतीं निवेशयितुमीप्सवः ॥ १६
इति कृष्णस्य जन्मेदं यः शुचिर्नियतेन्द्रियः ।
पर्वसु श्रावयेद्विद्वान्निर्ऋणः स सुखी भवेत् ॥ १७

इति श्रीहरिवंशे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

२६

वैशंपायन उवाच ।
क्रोष्टोरेवाभवत्पुत्रो वृजिनीवान्महायशाः ।
वार्जिनीवतमिच्छन्ति स्वाहिं स्वाहाकृतां वरम् ॥ १
स्वाहिपुत्रोऽभवद्राजा रुषद्गुर्वदतां वरः ।

---

12 ^{a}) K2 M1 च, K3 V2 Ds2 D3 5 T1 2 G1 M3 तु (for स) — ^{b}) D6 T2 G M1 नृप (for शिशु) M1 3 ववृधे स नरोत्तम — B3 om 12^{c}–13^{d} — ^{c}) K2 महाभाग (for °राज) — ^{d}) D2 T3 महान् (for ऽभवत्)

13 B3 om 13 (cf v l 12) — ^{a}) K1 3 Ds2 T1 3 युद्धकामी (for °मो) G2 4 M1 नृपतीन् (for °ति) M1 2 स योद्धुकामो नृपतीन्, M3 योद्धुकामोऽथ नृपतीन् — ^{b}) T4 यः पप्रच्छ (for पर्यपृच्छद्) Ñ1 द्विजोत्तमम् (for °मान्) — ^{c}) T1 3 4 M3 -कुले (for -कुलं) — ^{d}) Ś1 K2 4 प्रभु (for विभु)

14 ^{a}) K3 4 Ñ1 2 V2 3 B1 Dn D1 3 4 T3 4 G2 च, T2 G1 M1–3 स; G3 5 M4 हि (for तु) K1 2 D5 अक्षौहिणीभि सैन्यस्य, D2 °णीभिस्तिसृभिर् — ^{b}) D2 अभ्यगात् (for °यात्) — T3 om 14^{c}–15^{d} — ^{c}) K4 om., Ñ1 B Ds D5 सं (for च) — ^{d}) K2 Ñ1 V B Ds D1 3 4 T2 4 G1 2 4 5 M4 निवेशनम् (for °ने)

15 T3 om 15 (cf v l 14). G2 om 15^{ab} — ^{b}) B1. 2 महाद्युतिम् (for °मतिम्) — ^{c}) Ś1 Dn समेत्य (for °ता) — ^{d}) K Ñ V B Dn D1–5 T4 यवनस्य भयात्तदा (T4 °था), Ds यवनस्य तदा भयात्

16 ^{a}) T1 4 G1–3 5 M4 वि (for च) K3 समयं (for निश्चयं) Ñ2 सद्य (for सर्वे) — ^{b}) K Ñ1 V B1 Dn D1–5 T3 4 पलायनपरायणा ; M4 °पराभवन् — After 16^{ab}, K3 ins

420* त्यक्त्वा गृहान्धनं सर्वे पलायन्त मनोरथम् ।

— ^{c}) K3 सर्वे (for रम्यां) — After 16^{cd}, Ñ3 V1 read 26 8^{c}–9^{b}, repeating it in its proper place — After 16, K1 3 4 D4 ins

421* एवं देवो महाबाहु पूर्वं कृष्ण प्रजापति ।
विहारार्थं मनुष्येशो मानुषेष्वभ्यजायत ॥

17 ^{c}) K1 D2 G2 4 विप्रान् (for विद्वान्). — ^{d}) Ś1 K3 निरत, K1 2 Ñ2 3 V1 3 B1 2 Ds D2–6 T3 4 M4 अनृणः, T1. 2 G1 3–5 नीरुज, G2 निरुण (for निर्ऋणः) Cal ed सु (for स)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 — *Mention of Khila* N S — *Adhy name* K1 2 V2 3 B Dn Ds कृष्णजन्मानुकीर्तनम्, K3 कृष्णजन्मकीर्तनम्, K4 कृष्णस्य जन्म, D6 वसुदेववंशकथनम्, T1 G3 यदुवंशकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 (marg) M1–3 27, K3 V, D1 33, Ñ3 V1 34, Dn Ds D4 35, T1 G3 5 31, T2 G1 4 30, T3 4 36 — *Śloka no* Dn1 21, D2 23, D4 27, D5 22

26

1 ^{b}) D6 T1 M1–3 व्रजिनीवान् (for वृ°) — K3 om 1^{c}–2^{b} — ^{c}) Ñ1 ईप्संश्च, V2 3 ईप्सन्वै, M1 2 आभीप्सन् (for इच्छन्ति) Ś1 G2 वृजिनीतमभीप्सन्वै, K1 D4 वृजिनीवान्पुत्रमाप, K2 4 Ñ2 3 V1 Dn D1 2 T1 2 4 G4 वृजिनीवत्सुतश्चापि (D2 °तश्चैव, T2 4 G4 °तो राजन्), B3 वृजिनीवतमिच्छन्ति, Ds1 वार्जिनीतोऽभवद्भूप, D3 वृजिनीवन्तमि-

महाक्रतुभिरीजे यो विविधैराप्तदक्षिणैः ॥ २
शतप्रसूतिमिच्छन्वै रुषद्गुः सोऽग्र्यमात्मजम् ।
चित्रैश्चित्ररथस्तस्य पुत्रः कर्मभिरन्वितः ॥ ३
आसीच्चैत्ररथिर्वीरो यज्वा विपुलदक्षिणः ।
शशबिन्दुः परं वृत्तं राजर्षीणामनुष्ठितः ॥ ४
पृथुश्रवाः पृथुयशा राजासीच्छशबिन्दुजः ।
शंसन्ति च पुराणज्ञाः पार्थश्रवसमन्तरम् ॥ ५
अन्तरस्य सुयज्ञस्तु सुयज्ञतनयोऽभवत् ।
उशतो यज्ञमखिलं स्वधर्ममुशतां वरः ॥ ६
शिनेयुरभवत्पुत्र उशतः शत्रुतापनः ।
मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षिरभवन्नृपः ॥ ७
मरुत्तोऽलभत ज्येष्ठं सुतं कम्बलबर्हिषम् ।
चचार परमं धर्ममर्मषान्प्रेत्यभाववित् ॥ ८
शतप्रसूतिमिच्छन्वै सुतं कम्बलबर्हिषः ।
बभूव रुक्मकवचः शतप्रसवतः सुतः ॥ ९
निहत्य रुक्मकवचः शतं कवचिनां रणे ।
धन्विनां निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमाम् ॥ १०
जज्ञे च रुक्मकवचात्परजितपरवीरहा । C 1979 B 1 36 11 P 1 36 11

च्छन्वै, T3 G1 वृजिनीत सुतो राजन्, G3 5 वृजिनीवत सुतो राजन् (hypermetric), M3 वार्जनीयमभीप्सन्वै, M4 वृजिनीयनभीप्सन्वै —^{d}) D2 स्वाहि (for स्वाहिं) V3 G2 स्वाहाकृत, M4 °तिं (for °ता) K1 B Ds2 वर (for वरम्) K2 तत स्वाहीकृतं वर, K4 Ñ1 V1 Dn D1 3 T G1 3-5 स्वाहि स्वाहाकृता वर, Ñ2 स्वाहिः स्वाहाकृताध्वर

2 K3 om 2^{ab} (cf v 1 1) —^{a}) K1 V3 B Ds D3-5 स्वाहे (for स्वाहि-) G3 महाराज (for ऽभवद्राजा) —^{b}) K1 D1 रुषङ्गुर्, K4 रुशङ्गुर्, D2 3 उषङ्गुर् (for रुषद्गुर्) Ñ1 B1 3 D6 G1-3 M ददता (for व°) —^{c}) Ś1 ईजानो (for ईजे यो) —^{d}) D4 विचित्रैर् (for विविधैर्) Ñ1 B Ds भूरि-, M1-3 स्त्राप्त- (for आप्त-)

3 K3 om 3^{ab} —^{a}) K1 4 Ñ3 Dn D1 2 T4 सुत-, K3 Ñ1 3 (marg) V3 B Ds D4 तत-, Ñ2 स तु, V2 सुत (for शत-). Ś1 V3 D4 T1 अन्विच्छन्, M1-3 इच्छन्ति (for °न्वै) V1 तत प्रसूतमन्विच्छन्, D3 5 T3 G3 4 सुतप्रसूतिमन्विच्छन् —^{b}) Some Mss रुषङ्गुः, उषङ्गु (for रुषद्गु) Ś1 सोम्यम्, Dn1 D5 T2 4 G2 4 5 सोऽग्रम् M1-3 रुशद्गोरग्र्यमात्मजम् —^{c}) N (except Ś1, D6 marg as in text) T1 3 4 G1 M4 जज्ञे (for चित्रैश्) G2 चित्ररथं (for °थस्) —^{d}) S1 पुण्यै (for पुत्र) T4 अच्युत (for अन्वित.)

4 ^{a}) K2 Ñ3 V1 Ds T2 M4 चैत्ररथो (for °थिर्) —^{c}) V3 शतबिन्दुः (for शश°) K2 (marg) यत्नं (for वृत्त) —^{d}) Ś1 K1 V1 T2 G1 अनुष्ठितम्, D2 आधिष्ठित, T3 अनुत्तमम्, G2 °त्तमः (for °ष्ठित)

5 ^{a}) Ñ1 देवश्रवा (for पृथु°) —^{c}) T1 यं शसन्ति, G5 प्रशंसन्ति (for शंसन्ति च) —^{d}) K1 2 B3 उत्तर(K2 °म)म् (for अन्तरम्)

6 G4 partly damaged —^{a}) K2 अनुत्तमं, B1 D2 G3 अनन्तरं (D2 °रात्), D1 उत्तरस्य (for अन्त°). Ñ1 अनन्तरस्तु सुमहान्, Ñ2 V3 अन्तरस्य तु दायाद; V2 अनुत्तरस्य दायाद —^{c}) Ś1 K3 उशन्ति, K1 4 Ds1 (*sup lin*) D1 उशन्तो, K2 उशन्यो, V1 3 B2 Ds D2 5 6 उषतो; B1 3 उषन्यो (for उशतो) —^{d}) T2 सद्धर्मम् (for स्वध°) K1 D1 यज्विनां; D4 सुखिनां (for उशतां) G1 वरम् — For 6^{cd}, T3 4 subst

422* उद्यतस्तस्य धर्मात्माभवत्पुत्रवतां वर ।

7 ^{a}) D1 उशन्तेर् (for शिनेयुर्) Ś1 D6 G2-5 सूनुर्; K1 तस्य (for पुत्र) T1 2 G1 M4 शि(T1 शि)तेयुरभवत्सूनुर् —^{b}) K4 उशन्त, G2 3 5 M4 उशते (for °त) K1 उशतस्तस्य चात्मज

8 ^{a}) Ñ2 मारुतो (for मरुत्तो) Ś1 K2 3 V1 B3 D4. 6 T2 G1 2 5 लभते, K4 ऽप्यालभज् (for ऽलभत) Dn1 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठ) D3 मरुत्तादभवच्छ्रेष्ठं, T3 मरुत्तस्याभवज्जेष्ठं —^{b}) S1 V3 पुत्र (for सुत) T2 -बर्हिषे, M3 °ष (for °षम्) D3 सुत कम्बलबर्हिषे —^{c}) K1 3 च परं; K2 4 Ñ V B D (except D6) G4 विपुल, M1 2 स पर (for परमं) T3 4 चकार विपुल सर्व(T4 धर्म)म् —^{d}) Ś1 K1 3 Ñ V B Dn Ds D5 T3 4 अमर्षात्प्रेत्यभागपि, K2 °त्प्रत्यभागि यत् (sic), K4 Ds1 (*sup lin*) D1 2 4 °त्पुण्य(D2 °त्र)भागपि, D3 समर्थो राज्यभागपि, D6 T1 2 G M4 अमर्षात्प्रति(M4 °वि)-भागवित्

9 ^{a}) K2 D3 स तं, Ñ1 V3 Dn D5 सुत-, Ñ2 V2 स तु, V1 D6 M3 शत (for शत) Ś1 K1 अन्विच्छन्, K4 M1-3 इच्छन्ति, T4 °न्हि (for °न्वै) D2 4 सु(D4 श)तं प्रसूतमन्विच्छन् —^{b}) Ñ2 V3 पुत्रं, T2 G1 सुत (for सुतं). Ś1 K3 Ñ1 V3 B1 2 D1 2 4 G2 बर्हिषम् (for °ष). D6 शतशत्रुनिबर्हणम् — Ś1 om (hapl) 9^{d}-10^{a} —^{d}) K2 स तं, K3 सुत; Ñ2 V3 स तत्, V1 शतं (for शत-). D1 प्रसवज, G4 °क (for °त) G2 सुतम् (for सुतः) D3 ततः कम्बलबर्हिषात्

जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्याः पराजितः ।
रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः पालितो हरिः ॥ ११
पालितं च हरिं चैव विदेहेभ्यः पिता ददौ ।
रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मश्च संश्रितः ।
ताभ्यां प्रव्राजितो राज्याज्ज्यामघोऽवसदाश्रमे ॥ १२
प्रशान्तः स वनस्थस्तु ब्राह्मणेनावबोधितः ।
जगाम रथमास्थाय देशमन्यं ध्वजी रथी ॥ १३
नर्मदाकूलमेकाकी नर्मदां मृत्तिकावतीम् ।
ऋक्षवन्तं गिरिं जित्वा शुक्तिमत्यामुवास सः ॥ १४
ज्यामघस्याभवद्भार्या चैत्रा परिणता सती ।
अपुत्रोऽपि च राजा स नान्यां भार्यामविन्दत ॥ १५
तस्यासीद्विजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप सः ।
भार्यामुवाच संत्रासात्स्नुषेति स नरेश्वरः ॥ १६
एतच्छ्रुत्वाब्रवीदेनं कस्य चेयं स्नुषेति वै ।
यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्येति जातभीः ॥ १७
उग्रेण तपसा तस्याः कन्यायाः सा व्यजायत ।

---

10 Ś1 om. 10^{a} (cf v l 9) — ^{a}) D3 4 6 T2 G1 °कवचं (for °च) — ^{d}) Ś1 उत्तम (for °माम्)

11 ^{a}) V3 B Dn Ds T1 3 4 G5 ऽथ, D3 om , M1–3 तु (for च) — ^{b}) D3 पराधि , T2 परजित् (for पराजित्) — ^{c}) T3 4 M2 3 च (for तु) — ^{d}) K2 Ñ1 महावीर्य- (for °र्या) T3 महौजस (for पराजित) D2 महावीर्यपराक्रमा — M4 om 11^{e}–13^{b} — ^{f}) T2 G1 पलदो (for पालितो)

12 M4 om 12 (cf v l 11) — ^{a}) T2 फलदं, G1 पलदं , G2 फलितं (for पा°) Ds पालितश्च हरिश्चैव — ^{d}) T1 पृथुरुक्मस्य (for °श्च) K3 D1 2 संश्रयात्, G3 वै धृत , M1–3 त श्रित (for सश्रित·) K2 Ñ V B Ds D3 4 6 T3 4 पृथुरुक्मस्य संश्रयात् — ^{e}) Ñ2 3 V B1 Dn D1–3 G2 राजा (for राज्याज्). K3 तस्यां नि·सारितो राजा ; T3 4 ताभ्या पराजितो राजा

13 M4 om 13^{ab} (cf v l 11) — ^{a}) Ś1 प्रव्रज्य (for प्रशान्त). D2 4 च (for तु) Ñ1 Ds M3 प्रशान्तश्चाप्रशान्तश्च (Ds1 M3 °स्तु) — ^{b}) K2 4 Ñ1 3 B Dn Ds D3–5 T3 4 M2 ब्राह्मणैश्च (for °णेन) Ñ2 V ब्राह्मणैश्चावरोधितः. — ^{c}) Dn D5 T1 3 G3 जिगाय (for जगाम) S1 जिगाय चमुमास्थाय ; K2 B Ds D4 जगाम धनुरादाय — ^{d}) Ś1 D3 रथी ध्वजी (by transp), G3 ध्वजी शरी

14 ^{a}) M4 -तीरम् (for कूलम्) — ^{b}) K Ñ2 3 V B2 Dn Ds1 (*sup lin*) D1 2 4 5 T G1 3–5 नगरी, B1 Ds मेकलां (for नर्मदां) D6 M1 (*inf lin*) 2 (*inf lin* as in text) 3 मृत्तिकापाति (D6 °तिम्), M4 मुक्तिकावतीम् Ś1 नर्मदावृतिकावति, B3 मेकलां मूर्तिकावतीम्, D3 नगरी मृक्षिका° — ^{c}) D6 दृष्ट्वा (for जित्वा) — ^{d}) K4 V1 मुक्तिमत्याम् (for शुक्ति°). Ś1 K1 उवास ह ; D3 गतस्तत ; G3 4 अवाप स· (for उवास स)

15 ^{b}) Ñ1 G2 M4 बलवती (for परिणता) K Ñ2. 3 V B D T G1 –5 शैब्या (K3 सेव्या , T2 वैश्या) बलवती सती (Ds °दा) — ^{c}) Ś1 स ; K1 3 हि ; K2 Ñ1 तु (for च). S1 तु ; D6 M4 [अ]सौ (for स) T2 G1–3 5 अपुत्रो विचचारासौ — ^{d}) K2 भार्यां नान्याम् (by transp)

16 ^{a}) Ś1 Ñ1 Ds तत्र , K2 यस्य (for तस्य) — After 16^{ab}, Ñ2 3 V ins

423* रथमारोप्य सा नीता पत्न्यर्थं स्त्रीनिवेशनम् ॥
ता दृष्ट्वा रुषिता शैब्या भर्तारमिदमब्रवीत् ।
किमर्थमियमानीता सपत्नी दुर्नया मम ॥

[(L 1) V1. 2 स्व , V3 स्व- (for स्त्री-) — (L 3) Ñ2 om 3^{a} Ñ2 दु शया (for दुर्नया) V3 सपत्नी मम दुर्णया (for ^{b}).]

— ^{c}) K2 4 Ñ V B D (except D6) T1 4 संत्रस्तः ; T3 सत्रस्तां (for संत्रासात्) — ^{d}) S1 K1 3 M4 च (for स) K2 Ñ1 जनेश्वर· , D6 T1 2 G M4 नराधिपः (for नरेश्वर.) B1 स्नुषेयं ते जनेश्वरः ·

17 ^{a}) Ñ2 सा च श्रुत्वा , V3 सा तच्छ्रुत्वा , M1–3 तच्छ्रुत्वा सा (for एतच्छ्रुत्वा) Ñ1 B Ds T1 G4 देवी (for एनं) — ^{b}) D6 कथ (for कस्य) D6 सा (for च) D2 च , D6 T2 G1–3, 5 M3 सा , T1 G4 ह (for वै) — After 17^{ab}, Ñ2 3 V1 2 ins

424* न हि प्रसूता पुत्रेण नान्या भार्यास्ति तेऽनघ ।
स्नुषासबन्धवागेषा कतमेन सुतेन ते ॥
[(L 1) Ñ2 [अ]ह (for हि)]

Ñ2 3 V1 2 cont K V3 B D T G M4 ins after 17^{ab}

425* अब्रवीत्तदुपश्रुत्य ज्यामघो राजसत्तमः ।
[K1 T4 उपश्रुत्वा (for °श्रुत्य)]

— ^{d}) K3 (marg) Ñ1 B1 3 Ds D5 [उ]पदानवी , V2 [उ]पजातभीः , D6 भविष्यति , M2 (*inf lin* as in text) [इ]त्युवाच ह ; M4 [इ]ति भारत (for [इ]ति जातभी)

18 ^{a}) T2 G1 सत्या (for तस्या.) M4 अनुग्रहेण चैतस्य . — ^{b}) Ś1 K1 व्यजीजनत् (for व्यजायत). K3 सेव्यायाः स

पुत्र्यां विदर्भे सुभगा चैत्रा परिणता सती ॥ १८
राजपुत्र्यां तु विद्वांसौ स्नुषायां क्रथकैशिकौ ।
पश्चाद्विदर्भोऽजनयच्छूरौ रणविशारदौ ॥ १९
भीमो विदर्भस्य सुतः कुन्तिस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
कुन्तेर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान् ॥ २०
धृष्टस्य जज्ञिरे शूरास्त्रयः परमधार्मिकाः ।
आवन्तश्च दशार्हश्च बली विष्णुहरश्च यः ॥ २१
दशार्हस्य सुतो व्योमा विद्वाञ्जीमूत उच्यते ।
जीमूतपुत्रो वृकतिस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ २२
अथ भीमरथस्यासीत्पुत्रो नवरथस्तथा ।
तस्य चासीद्दशरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः ॥ २३
तस्मात्करम्भः कारम्भिर्देवरातोऽभवन्नृपः ।
देवक्षत्रोऽभवत्तस्य दैवक्षत्रिर्महात्मनः ॥ २४
देवगर्भसमो जज्ञे देवक्षत्रस्य नन्दनः ।
मधूनां वंशकृद्राजा मधुर्मधुरवागपि ॥ २५
मधोर्जज्ञे तु वैदर्भ्यां पुरुत्वान्पुरुषोत्तमः ।
माता जज्ञेऽथ वैदर्भ्यां भद्रवत्यां कुरूद्वह ॥ २६
ऐक्ष्वाकी चाभवद्भार्या मातुस्तस्यामजायत । C 1996 B I 36 30 P I 36 30

व्यजीजनत्, Ñ1 T3 कन्या सानुव्य(T3 यस्या व्य)जायत, T2 G1 3–5 कन्याया सोऽप्य(G3 4 स व्य)जायत, M4 °या स प्रजायत —^{c}) G1 पुत्रं विदर्भ सुभगाद् —^{d}) K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1 T1 4 G3–5 M1 (*inf lin*) शैब्या, K3 सैन्या, T2 G1 धैर्यात्, M1 कन्या (for चैत्रा) T3 शैब्या लेभे स्वमात्मजम्

19 Ś1 om 19 —^{a}) K2 D3 राजपुत्रौ, K4 Ñ2 3 V D4 T3 G2 °पुत्र्यास् (for °त्र्यां) —^{b}) K4 Ñ2 3 V1 2 D3 T3 स्नुषाया. (for °या) Some Mss क्रथकौशिकौ (for °कैशिकौ) — T3 om 19^{cd} K1 3 D4 read and K4 repeats 19^{cd} after 426* —^{c}) K4 (both times) वैदर्भो (for वि°) K2 पश्चाद्विदर्भाञ्जनयन् —^{d}) D3 पुत्रौ (for शूरौ) K2 4 (both times) शूरो रणविशारदः — K1 3 Dn D4 5 (marg) ins after 19 · K4 after the first occurrence of 19^{cd}

426* लोमपादं तृतीयं तु पुत्र परमधार्मिकम् ॥
लोमपादात्मजो बभ्रुराह्वतिस्तस्य चात्मजः ।
आह्वतेः कैशिकश्चैव विद्वान्परमधार्मिक. ।
कैशिकस्य चिदि· पुत्रस्तस्माच्चैद्या नृपा. स्मृता ॥

[(L 2) K1 3 4 D1 आहुतिस् (for आह्व°) — K1 3 4 D4 om line 3 —(L 4) Dn D5 चेदि पुत्र कौ(Dn2 कै)-शिकस्य (for ^{a}) K4 इति (for नृपा) D4 सुता (for स्मृता·)]

20 ^{a}) D3 भूपो (for भीमो) —^{c}) K1 2 4 Ñ1 V1 B1 2 D2 T1 4 G4 5 M1 2 4 धृष्ट- (for धृष्ट·) Ś1 ततो जज्ञे; T3 समभवद् (for सुतो जज्ञे) —^{d}) D2 T2–4 रणे धृष्ट, G1 रणे दृष्टः, G4 अनाधृष्टः (for रणधृष्ट)

21 ^{a}) Ñ2 V3 पुत्रास् (for शूरास्) —^{c}) Ñ3 V1 B1 D1 6 T1 2 G M1–3 आवन्त्यश्, Ds D4 T4 अवन्तश्, D3 आवतंश् (for °न्तश्) K3 M1 दशार्णश् (for °र्हश्) —^{d}) K1 Ñ2. 3 V B1, 2 Dn Ds D4 विषहरश्; K2–4 D1. 5 विषह्वनश्, Ñ1 विषबलश्, T1 G4 विषविलश्, G3 विष्णुबलश् (for °हरश्) D1 T2 G स (for य) B3 बली विषहर स्वयम्, D2 बली विहतनिश्चय, D3 बलो विषहरश्च य, T2 4 बली विषहरस्तथा·

22 ^{a}) M1 दशार्णस्य Ś1 M1–3 व्योम्नि, K1 Ñ2 D4 M1 (*inf lin*) व्योमो, K2 T2 G1–3 5 M4 व्यासस्, D2 3 भौम्यां, D6 विद्वान्, G4 व्योम्नस् (for व्योमा) —^{b}) K1 3 व्योमाज्, K2 व्यासाज्, K4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4 5 T3 4 व्योम्नो, T1 2 G M4 तस्माज् (for विद्वाञ्) —^{c}) Ś1 विकृतिस्, K2–4 Ñ V B2 3 Dn D1–3 6 T3 4 बृहतिस् (Dn °ती), T1 G2 3 M वृकनि(M1 2 °णि)स् (for वृकतिस्) —^{d}) Ñ2 B3 Dn D5 T2–4 G1 2 4 M4 स्मृत (for सुतः)

23 ^{b}) K2 युवा (for पुत्रो) Ds1 अश्वरथस् (for नव°) —^{d}) Ñ3 V1 शनिस्तस्यात्मजोऽभवत्

24 ^{a}) Dn2 D6 करम्भी, T2 G1 2 °म्भि. (for °म्भ). —^{b}) D3 सुत (for नृप) —^{d}) D6 देवरातेर्, M1–3 दैवरातिर् (for °क्षत्रिर्) K1 महाद्युति·, K2 Ñ1 V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G2 °यशा, K4 °रथ, T2 G1 3–5 °मना· (for °त्मन.) M4 दैवक्षेत्रे महायशा ·

25 ^{a}) Cal ed देववर्ग- (for °गर्भ-) D6 T1. 2 G1–3 5 M2 4 देवगर्भोपमो जज्ञे

26 G4 damaged —^{a}) Ś1 K1–3 Ñ2 V1 3 B D5 T1 ऽथ, V2 Ds च (for तु) T2 G2 वैदेह्यां (for वैदर्भ्यां) — Dn ins after 26^{a} B2 3 after the first occurrence of 26^{b}:

427* पुत्रो मरुवसस्तथा ।
आसीन्मरुवस पुत्र
[B2 3 om line 1]

— Ñ3 V1 T1 M4 om (hapl) 26^{bc} Ś1 reads 26^{be} (transposed) twice B2 3 repeat 26^{b} after 427*. —^{b}) K1–3 Ñ1 V2 B Dn Ds D1 2. 5 6 M2 पुरुद्वान्; K4 D4 °जित्, T3 4 सत्त्ववान्, G1. 3 पुरुत्व (for °त्वान्).

सर्वसत्त्वगुणोपेतः सात्वतां कीर्तिवर्धनः ॥ २७
इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः ।
युज्यते परया प्रीत्या प्रजावांश्च भवत्युत ॥ २८

इति श्रीहरिवंशे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

२७

वैशंपायन उवाच ।
सत्वतः सत्त्वसंपन्नान्कौसल्या सुषुवे सुतान् ।
भजिनं भजमानं च दिव्यं देवावृधं नृपम् ॥ १
अन्धकं च महाबाहुं वृष्णिं च यदुनन्दनम् ।
तेषां विसर्गाश्चत्वारो विस्तरेणेह ताञ्शृणु ॥ २
भजमानस्य सृञ्जय्यौ बाह्यका चोपबाह्यका ।
आस्तां भार्ये तयोस्तस्माज्जज्ञिरे बहवः सुताः ॥ ३
निमिश्च क्रमणश्चैव विष्णुः शूरः पुरंजयः ।

Ñ2 V3 पुरुत्वान्पुरुषर्षभ — T3 4 om 26cd — c) K1 मन्तुर्, K2 Ñ1 2 V2 B1 Dn Ds D5 मधुर्, K3 B2 ततो, K4 D4 अंशुर् (for माता) K2 स, V2 च, D1 3 6 G1 3 M1–3 तु (for ऽथ) G1 वैदेह्यां (for वैदर्भ्यां) T2 G2 मधोर्जज्ञे तु वैदेह्यां, Cal ed मधुर्जज्ञेऽथ पौरव्या — d) Ś1 भद्रवत्या (for °वत्यां) B Ds2 D5 T1 कुरूद्वह, D4 G2 4 M4 पुरूद्वह, D6 T2 G1 3 5 M1 2 पुरुत्वत (for कुरूद्वह).

27 b) K1 3 Ñ2 Dn T1 2 4 G1 4 सत्त्वांस्, K4 G2 M4 मधोस् (for मातुस्) Ñ1 D1 व्यजायत (for अजा°) K2 Ñ3 V1 2 B2 Ds D3–5 सत्वां(K2 D3–5 °त्व)स्तस्यां व्यजायत, D2 मधुस्तस्यां व्यजा° — c) Ñ2 V B2 3 D4 6 T1 M2 सत्त्वान्सर्वे, Ñ3 Dn D2 3 5 T3 4 G2 4 M1 3 सत्त्वान्सत्त्व-, G1 3 5 M4 सत्त्व सत्त्व- (for सर्वसत्त्व) — d) Ñ2 3 V B Ds D2 M4 सत्वतां, T4 सात्वत (for °तां) — After 27, G1 3 5 ins

428* यत्रासन्सद्गुणोपेता सात्वता कुलवर्धना ।

28 V2 om 28ab. — a) D2 सृष्टिं तु (for विसृष्टिं). D6 इमां हि सृष्टिं यो वेद — c) D3 4 पूज्यते (for यु°) D3 परम- (for °या) Ś1 K3 B2 D1 5 T1 कीर्त्या (for प्रीत्या) K1 युज्येत परया कीर्त्या — d) K1 2 4 B2 D5 T4 भवेन्नरः, K3 B3 Ds D6 G3 5 M1–3 भवेत्तथा, V2 T1 2 G1 4 M4 भवेत्तदा, Dn1 D1 3 भवेत्पुनः, T3 भवेत्सुखी, G2 भवेत्तत (for भवत्युत). D2 प्रजावन्तो भवन्त्युत

Colophon — *Mention of the Epic* K3 4 — *Mention of Khila* N S. — *Adhy name* K2 4 Ñ2 3 V B1 Dn Ds D1–5 ज्यामघसृष्टि.; D6 ज्यामघस्य वंशकीर्तनम्, G2 वंशकीर्तनम्, G3 M2 ज्यामघसंकीर्तनम् — *Adhy. no.* (figures, words or both). Ñ3 V1 D3 35, V2 3 Dn Ds2 D4 T4 36; D1 34, D6 T3 37, T1 G3–5 32, T2 G1 M4 31, G2 29, M1–3 28 — *Śloka no.* K1 D4 31, Dn1 32, Ds2 29, D2 30

27

1 a) K1–3 Ñ2 B1 3 Dn Ds D1 3 4 T4 सात्वतात्, Ñ3 सत्वतान्, V3 B2 D5 T1. 3 °तात् (for °त) K3 सत्य-, Ñ3 (marg) सर्वं (for सत्त्व) Ś1 Ñ1 -सपन्नं (for °न्नान्) V1 सात्वतान्सर्वं(also °न्गुण)सपन्नान्, D2 सात्वताः सत्त्वसपन्ना — b) K1 3 D1 2 4 कौशिल्या, K2 कौशल्यान्, some Mss कौशल्या (for कौसल्या) D3 [अ]-जनयत् (for सुषुवे) Ś1 Ñ1 सुतम् (for सुतान्) — c) Ś1 पृथिवी, K1 3 D4 भोगिनं, G1. 2 भगिनं, G5 M4 भजनं; M1 2 निजिं च, M3 भगिनी (for भजिन) Ñ1 भगिनी भजमानस्य, T2 भगिनीं भगमानं च — d) T4 देवं (for दिव्यं) T2 G1–3 5 देवव्रतं (for देवावृध) K3 Ñ V1 3 B1 D3 4 T1 नृप (for नृपम्) M4 दिव देवव्रृतं नृप

2 a) Ś1 T2 3 महाभागं (for °बाहुं) — c) T2 G1 2 4 5 एषां (for तेषां) M4 चतुरो (for चत्वारो) K1 तेषां विसर्गाश्चतुरो — d) K1 च, G3 ह, M3 तु (for [इ]ह).

3 a) Ś1 Ñ1 T1 2 G4 सृञ्जय्यां, B1 Ds2 D1 5 G3 संजय्यौ, D6 M1–3 राजेन्द्र, G2 साञ्जय्या (for सृञ्जय्यौ). — b) K2 Ñ3 (marg) V B1 3 Dn Ds1 D4 5 T1 [अ]थ (for च) K3 -बाह्यके (for °का) T4 बाह्यकारोपबाह्यकौ (sic) — c) T3 4 भार्ये चास्तां (for आस्तां भार्ये) Ś1 K3 Dn D1 2 तस्य; K2 ताभ्यां; Ñ1. 2 याभ्यां, D6 T1. 2 G M4 येन, M1–3 एव (for तस्माज्)

4 a) K1 2 4 Ñ V2 3 B D4–6 G4 कृमिश्; some Mss क्रिमिश् (for निमिश्). T1 G1 क्रमिश(G1 °शि)श्, T3 G5 कृ(G5 क्रि)मिशश्; G3 क्रमशश् (for °णश्). K3 D1–3

एते बाह्यकसृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ४
अयुताजित्सहस्राजिच्छताजिच्चाथ दाशकः ।
उपबाह्यकसृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ५
यज्वा देवावृधो राजा चचार विपुलं तपः ।
पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः ॥ ६
संयुज्यात्मानमेवं स पर्णाशाया जलं स्पृशन् ।
सदोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा ॥ ७
चिन्तयाभिपरीता सा जगामैकविनिश्चयम् ।
कल्याणत्वान्नरपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा ॥ ८
नाध्यगच्छत तां नारीं यस्यामेवंविधः सुतः ।
जायेत्तस्मात्स्वयं हन्त भवाम्यस्य सहव्रता ॥ ९
अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः ।
वरयामास नृपतिं तामियेष च स प्रभुः ॥ १०
अथ सा दशमे मासि सुषुवे सरितां वरा ।
पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभ्रुं देवावृधान्नृपात् ॥ ११
अनुवंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम् ।
गुणान्देवावृधस्याथ कीर्तयन्तो महात्मनः ॥ १२
यथैवाग्रे श्रुतं दूरादपश्याम तथान्तिकात् । C 2010 B 1 37 13 P 1 37. 13

कृमिश्च कृमि(D2 कर्म-, D3 कृम)णश्चैव, T2 4 क्रमिश्च कृ- (T2 क्र)मिशश्चैव, M3 निमिश्च क्रममाणश्च — b) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 G3 धृष्ट, T1 वृष्णिः, T4 वृष्टि, G4 damaged, G5 M4 हृष्ट (for विष्णु) D6 तुष्ट शूर पराजय, T2 G1 2 हृष्टः परपुरंजय — T1 G4 om 4^{cd}. — d) V1 Ds2 हि, G(ed) च (for वि-) T2 भजमानस्य जज्ञिरे

5 Ś1 D1 3 om (hapl) 5 — b) Ñ2 3 (marg) दासका, V1 B3 Ds1 दासक, T2 G3 दाशत (for °क) K1 D5 शताजित्त्वथ देशि(D5 °श)क, D2 श्रुताजिच्चाथ बालक. — T3 4 om 5^{cd} — c) B2 एते (for उप-) M2 3 -नामायां (for सृञ्जय्यां) — d) V1 Ds हि (for वि-)

6 a) D6 T2 G1–3 5 M4 देवव्रतो, M3 देववरो (for देवावृधो) — b) V2 चकार (for चचार) — c) Ś1 पुत्रं सर्वगुणोपेतम् — d) Ñ2 T1 4 निश्चयः (for निश्चित) S1 अजय्यामिति निश्चयः (sic)

7 G4 om (hapl) 7^{a}–8^{b}. — a) N (except Ś1 K3) T तु (for स) — b) Ś1 K1 (marg as in text) 3 T2 सवर्णायां, K2 पर्णाशन-, Ñ3 V1 पर्णाशायी, M1 2 वेण्णाया. स (M2 °यास्तु) (for पर्णाशाया) — c) K2 सं (for [उ]प-) M1 3 स्पर्शनात् (for -स्पृशतस्). — d) G2 प्रीतिम् (for प्रियम्)

8 G4 om 8^{ab} (cf v 1 7) — a) Ś1 G1 5 M4 हि, Ñ3 V1 [अ]ति-, D4 [अ]नु- (for [अ]भि) M1–3 तमेव चिन्तयन्ती सा (M3 °यामास) — b) K1 Ñ3 V1 2 [ए]का वि-; K2 3 V3 T2 G1, 3 M4 [ए]वं वि-, K4 Ñ1 B3 Dn Ds T4 [ए]काभि-, Ñ2 D6 T1 [ए]व वि-, D3 [ए]कान्त, G2 [ए]व हि, G5 [ए]कं वि- (for [ए]कवि-) S1 M3 -निश्चया (for °यम्). — c) Ñ2 V3 कन्या भूत्वा; D6 T2 G1 3 5 कल्याणार्थं (for °णत्वान्) T3 कल्याणमस्तु नृपते — d) D6 तस्यासीन्, T3 सावदन् (for तस्य सा);

9 a) Ñ3 V1 Ds D6 T2 G2 3 M4 [अ]ध्यगच्छत्तु (for °त) V2 देवी (for नारीं). Ñ1 सोऽध्यगच्छत्तदा नारीं — After 9^{ab}, D3 ins

429* भवेत्सर्वगुणोपेतो राज्ञो देवावृधस्य च ।

— c) D6 M2 3 जाया तावत् (for जायेत्तस्मात्) Ñ1 G2 5 M4 सुतं हन्त, Ñ3 B Ds D4 स्वयं गत्वा, T2 G1 सुतमहं (for स्वय हन्त) K2 जायतेऽस्मात्स्वय गत्वा — d) S1 K4 M1 2 पतिव्रता, K1 D4 परिग्रह (for सहव्रता)

10 d) Ñ2 V3 तु स, D6 T3 G M1 3 स च (by transp), G2 स्वयं, M4 परां — After 10, N (except Ś1 Ñ1) T3 4 ins

430* तस्यामाधत्त गर्भं च तेजस्विनमुदारधी ।
[Ñ2 तु (for च)]

11 a) K2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–5 T3 4 सुषुवे (for दशमे) — b) K2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–5 T3 4 दशमे (for सुषुवे) — c) T2 G1 2 पुत्रान्सर्वगुणोपेतान. — d) D6 G5 M4 देवव्रतान् (for देवावृधान्) K2 Ds D3 नृपम् (for नृपात्) Ñ1 बभ्रुर्देवावृध नृपः, Ñ2 V3 T3 4 बभ्रुं देवावृधं नृपम् (T3 °प), T2 G1 2 बहून्देवव्रतान्नृपात

12 a) N (except Ś1 K3) T1 3 4 G4 M4 अत्र वंशे; M1–3 अनुवंशं (for °वंशे). — b) K2 च नः; G2 परं (for परि-) T3 गायन्ति श्लोकमुत्तमम् — c) D6 T2 G1 5 M3 4 देवव्रतस्य (for देवावृधस्य) K2 4 Ñ V1 3 B1 Dn D1–4 T3 [ए]व, K3 V2 [अ]पि (for [अ]थ) — d) T2 G1 वेदयन्तो (for कीर्त°)

13 a) Ś1 Dn1 D2 स तं, K2 Ñ2 V2 3 B2 3 Ds D4 T3 4 तथा, K3 Dn2 D1 स्मृतं, K4 D5 T1 समं, G2 सुतान्; G4 श्रितं (for श्रुतं) Ñ2 V3 पश्चाद् (for दूराद्). D3 M4 यथैव शृणुमो दूराद् — b) D5 T1 G3 पश्याम च; M4 संपश्यामस् (for अपश्याम). K4 D1 T3, 4 G4 M1 2 तथान्तिके

बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ॥ १३
षष्टिश्च षट् च पुरुषाः सहस्राणि च सप्त च ।
एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता बभ्रोर्देवावृधादिति ॥ १४
यज्वा दानपतिर्धीमान्ब्रह्मण्यः सुदृढायुधः ।
तस्यान्ववायः सुमहान्भोजा ये मार्तिकावताः ॥ १५
अन्धकात्काश्यदुहिता चतुरोऽलभतात्मजान् ।
कुकुरं भजमानं च शमिं कम्बलबर्हिषम् ॥ १६
कुकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयस्तथा ।
कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तनयोऽभवत् ।
जज्ञे पुनर्वसुस्तस्मादभिजित्तु पुनर्वसोः ॥ १७
तस्य वै पुत्रमिथुनं बभूवाभिजितः किल ।
आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातौ ख्यातिमतां वरौ ॥ १८
इमाश्चोदाहरन्त्यत्र गाथाः प्रति तमाहुकम् ॥ १९
श्वेतेन परिवारेण किशोरप्रतिमो महान् ।
अशीतिचर्मणा युक्तो नाहुकः प्रथमं व्रजेत् ॥ २०
नापुत्रवान्नाशतदो नासहस्रशतायुधः ।
नाशुद्धकर्मा नायज्वा यो भोजमभितो व्रजेत् ॥ २१
पूर्वस्यां दिशि नागानां भोजस्येत्यनुमोदनम् ।

(for °कात्) — d) K2 D1 देवो (for देवैर्) D6 T2 G1–3 5 M3 देवव्रत· (for देवावृध) T3 तं वै देवावृधं सम (sic)

14 a) Ś1 K3 D2 सप्त (for षट् च) — b) V1 om , T2 ह (for the first च) Ś1 सप्तति· , K1 3 T2 G1–3 5 सप्त ह (for सप्त च) — c) D6 T2 G2 4 भेजिरे (for संप्राप्ता) T1 तेऽमृतत्वं भेजिरेऽथ , M4 येषु तत्त्वमनुप्राप्ता — d) Ś1 K2–4 Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1–5 T4 अपि (for इति) Ñ1 बभ्रुर्देवावृधेरपि , D6 T2 G1–3 5 बभ्रुर्देवव्रतादपि , T1 3 G4 बभ्रुर्देवावृधाव(T3 °द)पि

15 a) K1 3 V2 B2 3 Ds D6 T1 4 G2. 4 M विद्वान् (for धीमान्) T2 G1 3 5 यज्वा धनपतिर्विद्वान् — D3 om (hapl ?) 15^{bc} — b) Ś1 K1 3 M4 सुदृढव्रतो ब्रह्मण्य· . — After 15^{ab}, B3 Dn ins

431* कीर्तिमांश्च महातेजा· सात्वतानां महारथ ।
[B3 महावर (for °रथ)]

— c) V3 B2 अस्य (for तस्य). — d) Ś1 मर्तिकावता· ; K1 (*sup lin* as in text) कार्ति° , K3. 4 मार्तिका मता , Ds2 परिकीर्तिता· ; D2 नात्र कीर्तिता· (for मार्तिकावता·). T3 भोजानां मार्तिकावते

16 a) Ñ2 V3 काशि- (for काश्य-) — b) K1 3 चत्वारो (for चतुरो). T2 G1 ऽभजत , G3–5 ऽभजद् (for ऽलभत) D2 [आ]त्मजा · — c) G4 अक्रूर , M2 (*inf lin* as in text) कुक्कुरं (for कुकुरं) — d) K2 V2 B2 3 Ds D2 समं , K4 शुचि- ; V3 Dn Cal. ed शमं (for शमिं)

17 a) K1 वृष्णिर् , K2 V2 धृष्टिर् , D6 T2 G1 2 4 5 M1 4 जिष्णुर् , T3 धृष्टो (for धृष्णुर्) M2 3 कुकुरस्य सुतो जिष्णुर्· — b) K1 वृष्णेस्तु , K2 धृष्टेस्तु , K3 धृष्णोः सु- ; Ds धृष्णोश्च , D6 T1 G1 3–5 M जिष्णोस्तु , T2 विष्णोस्तु ; T3 धृष्टस्य ; G2 जिष्णोः सु (for धृष्णोस्तु) K1 तत , D3 तदा ; M1–3 स्मृतः (for तथा). — d) Ś1 तितिरस् , K1. 3 D4 तित्तिरिस् , K2 V1 D3 तैत्तिरस् , T3 रैवतिस् , G2 नाम्ना च (for तैत्तिरिस्) — e) G1 M1–3 तस्य (for तस्माद्). — f) K1–3 V2 B1 3 Ds D2 4 5 च (for तु)

18 a) Ds2 D6 तथा (for तस्य) — c) D3 तु (for the first च) T1 2 G1 4 [आ]हुकिश् (for °की) — d) K1 3 Ds1 D2 मतिमतां (for ख्याति°) Ś1 जातौ मतिमतां वरौ

19 a) K2 Ñ V B Dn D1 2 T3 4 G1–3 5 M इमां (for इमाश्) — b) K2 Ñ2 3 V1 2 B Dn D1 2 T3 4 G3 5 M3 गाथां (for गाथाः) Ś1 D6 M2 प्रथितम् (for प्रति तम्) — After 19, S1 ins 432*

20 Ś1 om 20 — a) M4 एतेन (for श्वे°). — c) K1 4 Dn Ds D3 T2–4 G1–3 5 -वर्मणा (for -च°) K2 आयाति कर्मणा युक्त· , D1 4 अतीव वर्मणा युक्त· , D2 आशीर्भि· कर्मणा युक्त . ❀ Cn अशीतिचर्मणा युक्त अशीत्या पुरुषैर्वाह्यं चर्मफलकं दारुमयमासनविशेषः , तेन युक्त· तदारूढ । "चर्म कृत्तौ च फलके" इति मेदिनी । अशीतिचर्मणेत्यस्य अभेद्यात्मत्वं चेत्यर्थ· इति प्राञ्च· प्राहु । यद्वा नास्ति शीति स्वप्नो येषा ते अशीतयो देवा , त एव चर्म बाणत्राणं तेन युक्त । देवरक्षित इत्यर्थः । ❀ — d) K1 आहुकः , K2 4 Ñ V1 3 B1 2 Dn D1–5 T3 स नृपः , T2 M4 नाहुकं , G4 ह्याहुक (for ना°) K1 3 4 ययौ , T2 G1–3. 5 भवेत् (for व्रजेत्) T4 स नृप· प्रथमो व्रजेत् M1–3 नाहुकं प्रति यो व्रजेत् — After 20, K1 3 ins 432*

21 a) Ś1 K1 3 Ds1 [अ]पुत्रको (for °वान्) D2 नात्र तदा (for नाशतदो) D6 T2 G1 2 5 M4 नापुत्रो नानशन(G5 °त)दो , M1–3 नापुत्रो नाशरणदो· — b) K3 M4 -शतायुषः ; D3 च्युतायुष (for शतायुध) T3 नासहस्रामरस्य तु — c) K2 नायज्ञो , D1 नायाजी (for नायज्वा) Ds2 नाशुद्धकर्मणो यज्वा — d) K3 अव्रतो (for अभितो).

22 b) Ñ1 मोदते हि (for भोजस्येति) Ñ2 V1 [ए]व (for [इ]ति). V3 D2. 3 -चोदनम् ; T1 G3 चोदितः , T2 G1,

रूप्यकाञ्चनकक्ष्याणां सहस्राणि दशापि च ॥ २२
तावन्त्येव सहस्राणि उत्तरस्यां तथा दिशि ।
आ भूमिपालान्भोजान्स्वानतिष्ठन्किंकिणीकिनः ॥ २३
आहुकीं चाप्यवन्तिभ्यः स्वसारं ददुरन्धकाः ॥ २४
आहुकस्य तु काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः ।
देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ ॥ २५
देवकस्याभवन्पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमाः ।

देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः ।
कुमार्यः सप्त चाप्यासन्वसुदेवाय ता ददौ ॥ २६
देवकी शान्तिदेवा च सुदेवा देवरक्षिता ।
वृकदेव्युपदेवी च सुनाम्नी चैव सप्तमी ॥ २७
नवोग्रसेनस्य सुतास्तेषां कंसस्तु पूर्वजः ।
न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कुशङ्कुसुभूमयः ।
राष्ट्रपालोऽथ सुतनुरनाधृष्टिश्च पुष्टिमान् ॥ २८ C 2028 B I 37 31 P I. 37 31

---

4 5 M4 -चोदिता (for -मोदनम्). Ś1 मोदनेत्यनुशोभनम् (sic), K2 B Ds D4 भोजस्य प्रययु किल, K4 मोदतेत्यनुचोदितम्, D1 भोजस्यैनानुवाजिनाम्, D6 M1–3 ओजसेत्यनुचोदित (M1 °तम्), T3 भोजस्यासीन्महद्धनम् — K2 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 ins after 22^{ab} Ś1 after 19 K1 3 after 20 K4 after 22

432* सोपासङ्गानुकर्षाणां ध्वजिनां सवरूथिनाम् ।
रथाना मेघघोषाणा सहस्राणि दशैव तु ॥

[(L 1) K1 3 सध्वजाना, Ds2 ध्वजिन्या स-, D2 वाजिना स-, D5 ध्वजिना च (for °ना स) Ś1 अध्वजाना पताकिनाम् (for ^{b}) —(L 2) Ds सहस्राणा Ś1 K1 3 D4 चतुर्दश, V2 दशैव ह, B3 ददौ बहु (for दशैव तु)]

— ^{c}) Ś1 तस्य, V2 Ds2 D2 रौप्य- T1 रूप (for रूप्य-) M2 (*inf lin* as in text) -चित्राणां, some Mss -कक्षाणां (for -कक्ष्याणा) — ^{d}) Ś1 Ñ1 2 V3 दशापि तम्, K1 3 4 °युतम्, K2 °वताम्, Ñ3 V1 2 B Ds D4 [ण्]कविंशति, D1 दशाभवत्, D2 °पि वा, D6 T2 G M4 शतानि च, T3 दशैव तु, M1–3 दशाधिकम् (for °पि च)

23 ^{a}) Ñ1 अपर च (for तावन्त्येव) — ^{b}) V2 B1 Ds D4 T1 (avoiding hiatus) ह्युत्तरस्या (for उ°) — T3 om 23^{cd} — ^{c}) K4 Ñ3 V3 अभूमिपालान् (for आ भू°) V1 2 D1 G3–5 भोजांस्तान्, B Ds1 भोजास्तम्, D3 5 भोजाश्च, T3 भोजस्तान् (for भोजान्स्वान्) — ^{d}) K2 B Ds1 D4 आतिष्ठन्, V1 Ds2 D5 6 T3 4 M3 उत्तिष्ठन्, Dn2 उत्तसं, D3 [अ]प्यतिष्ठन् (for अतिष्ठन्). K1 3 किंकिणीयुत°, M4 °किनाम् (for °किन°) Dn1 उत्तमान्किंकिणीकिणा°, T2 G1 2 M1 2 अतिष्ठान्किंकिणीकिनान् (M1 2 °नाम्)

24 D3 om 24 — ^{a}) K3 [अ]थ (for [अ]पि) D6 G2 3 5 M4 [आ]वन्त्यस्य (for [अ]वन्तिभ्य) K3 आहुकीं प्राप्य ते तस्मै, T2 G1 °किं चास्य वर्णस्य

25 ^{a}) K2 च, V2 om (for तु) K3 काश्यां वै, B2 T1 दायादौ, G4 M4 कन्यायां (for काश्यायां) — ^{d}) K1 3 D5 देवपुत्र- (for °गर्भ-) T3 समप्रभौ (for समावुभौ)

26 ^{d}) D4 -रञ्जित° (for -रक्षित°). — D3 reads 26^{e}–27^{b} on marg — ^{e}) Ś1 G2 [ए]व, K2. 4 Ñ2 3 V B1 Dn D3 D1 2 4 G1 5 [अ]स्य, K3 [अ]थ (for [अ]पि). — ^{f}) D3 T3 वसुदेवस्य ता ददौ

27 ^{a}) B2 देवकीं (for °की) Ñ1 शान्तिदेवां, D3 G3 °देवी, D6 शान्तदेवी, G1 कान्तिदेवा (for शान्ति°). S1 K2 Ñ2 3 V B1 3 Dn D2 देवकी शान्तिदेवां च — ^{b}) D4 -रञ्जिता (for -रक्षिता) Ś1 K2 Ñ V Dn सु(Dn श्री)देवां देवरक्षिताम्, D3 पूर्वं याः कथितास्तव — ^{c}) K2 Ñ2 V B1 Dn D2 3 [उ]पदेवी (for °वी) S1 वृकदेवा च देवी च, K1 3 Ñ1 D6 T2 G1–3 5 M1 3 4 °देवोपदेवा (K1 3 M1 3 °वी; Ñ1 °वीं) च; D1 °दत्तोपदेवा च, M2 °देवा च देवी च — ^{d}) D6 T1 G1 2 4 M1 2 4 सुनामा (for °म्नी) Ñ1 B2 सप्तमाम्, T3 4 पञ्चमी (for सप्तमी) S1 K2 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D2 सुनाम्नी (Dn °मा) चव सप्तमीम्, T2 सुनामा चैव सप्तमा, M3 सुनामा नाम सप्तमी

28 ^{b}) Ś1 तथा (for तेषां) Ñ2 D5 स (for तु) B2 G5 पूर्वक (for °ज) — ^{d}) Ś1 M1 2 4 कङ्क शङ्कु, G2 चण्ड शङ्कु (for कङ्कुशङ्कु) K2 सुभूषणः (for °मयः). K3 4 D1 कङ्कः (K3 °ङ्कु) शङ्कुस्तु भूमिप, Ñ1 V1 2 B Ds2 D4 6 कङ्क (D6 °ङ्कु) शङ्कु° सुभूषण, Ñ2 कङ्क° कंसश्च भूमिप°; Ñ3 Dn Ds1 D2 3 5 कङ्क शङ्कु° सुभूमिप (Ñ3 [marg] °षण), V3 T1–3 G1 3–5 कङ्क शङ्कु(T3 °ङ्कु)श्च भूमिप; T4 रंह शङ्कुश्च भूमिप; M3 कङ्क शङ्कु सुबभ्रव° — ^{e}) Ś1 राष्ट्रसेनो (for °पालो) K4 सुधन्वानुर्, Ñ2 3 V Dn D2. 4 ऽथ सुधनुर्; D3 5 वसुधनुर् (for ऽथ सुतनुर्) — ^{f}) K1 4 D1 4 5 अनावृष्टिश्, G2 यतस्त्विष्टिश्, M4 यत्र पुष्टिश् (for अनाधृष्टिश्) V2 B3 Ds तु (for च) D6 M1 बुद्धिमान्, M2 वीर्यवान् (for पुष्टिमान्) D2 3 अनावृष्टि सुवृष्टिमान्, T2 G1 3 तुष्टि(G1 °ष्ट)श्चैव तु पुष्टिमान्, M3 अनाधृष्टश्च बुद्धिमान् ❀ Cn कसः पूर्वज प्रथम, न्यग्रोधादयोऽष्टौ। सुभूमिप इति शङ्कोर्विशेषणम्। गौडपाठे सुभूषण इति वा तस्य विशेषणम्। अन्ये तु सुभूमिप इति कंसस्यैव नामेत्याहु.। तेषा तस्य पूर्वजोक्तिर्विरुध्यते। परे पुन. कङ्कुश्चैव सुभूमिप इति शङ्कुपदे लोपमेव कुर्वन्ति। तत्र पाठतत्त्वं व्यास

एषां स्वसारः पञ्चासन्कंसा कंसवती तथा ।
सुतनू राष्ट्रपाली च कङ्का चैव वराङ्गना ।। २९
उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः ।। ३०
कुकुराणामिमं वंशं धारयन्नमितौजसाम् ।
आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुते नरः ३१ ।।

इति श्रीहरिवंशे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।। २७ ।।

२८

वैशंपायन उवाच ।
भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्यो विदूरथः ।
राजाधिदेवः शूरस्तु विदूरथसुतोऽभवत् ।। १
राजाधिदेवस्य सुता जज्ञिरे वीर्यवत्तराः ।
दत्तातिदत्तौ बलिनौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः ।। २
शमी च दण्डशर्मा च दत्तशत्रुश्च शत्रुजित् ।
श्रवणा च श्रविष्ठा च स्वसारौ संबभूवतुः ।। ३
शमीपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः ।
स्वयंभोजः स्वयंभोजाद्धृदिकः संबभूव ह ।। ४
तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्वे भीमपराक्रमाः ।
कृतवर्माग्रजस्तेषां शतधन्वा तु मध्यमः ।। ५
देवान्तश्च नरान्तश्च भिषग्वैतरणश्च यः ।
सुदान्तश्चाधिदान्तश्च कीनाशो दामदम्भकौ ।। ६
देवान्तस्याभवत्पुत्रो विद्वान्कम्बलबर्हिषः ।

एव वेद। ❀

29 [a]) K1.3 Ñ2 V2 B Ds D5 T1 M4 तेषां, Ñ1 एव (for एषां) — [d]) T2 M2 3 कण्वा (for कङ्का) T3 चेति, T4 देवी (for चैव).

30 [a]) Ś1 सहामात्यो (for °पत्यो) — [b]) K1 V2 3 G2 M4 विख्यात (for व्या°) Ñ2 विख्यात· कुकुरोऽभवत्, D2 G1 M1–3 व्याख्यातः कुकुरोद्भव. (D2 G1 °ह्वहः)

31 [a]) M1–3 कुकुराणाम् (for कुकु°) G1 5 इदं (foı इमं) — [d]) K1 3 Ñ1 V2 B Ds D2 4–6 T G M4 आप्नुयात् K4 जायते, D1 अश्नुते (for आप्नुते) Ñ2 (marg as ın text) जनः (for नर·) D3 कृत्वा याति सुखं नरः

Colophon om ın D5. — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T4 — *Mention of Khila* All Mss (D5 om) — *Adhy name* K4 कुकुरवंशः, V2 अन्धकसृष्टि., V3 कसोत्पत्ति.; D3 कुकुरोद्भवकीर्तनम्, M1 2 कुकुरवंशकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D1 35, Ñ3 V1 D3 T3 36, V2 3 Dn Ds2 D4 T4 37, D6 38, T1 G3–5 33, T2 G1 M4 32, G2 30, M1–3 29 — *Śloka no* K2 Dn1 D1 33, Ds2 32

28

1 [b]) D3 वीर-, T2 G1 रथि- (for रथ-) — [c]) V2 B1 T2 G1. 3 च (for तु).

2 [a]) D6 G2 राजस्य (for देवस्य) K2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–5 T3 4 राजाधिदेवपुत्रास्तु — [b]) K2 वीर्यसंमता, D3 4 बलवत्तरा·, D6 T1 2 G वीर्यव(T2 G1 2 °स)त्तमाः, T3 देववत्तराः (for वीर्य°) — [c]) K3 4 D3 5 दत्तोऽतिदत्तो बलिनः, D1 दान्तोऽतिदान्तो बलिनौ, T2 G1 3 M4 उत्तरश्चित्रबलिनः.

3 [a]) D2 3 च(D3 द)ण्डधर्मा, D6 G2 5 M4 दण्डवर्मा, T1 G4 गण्डशर्मा (for दण्ड°). Ś1 मरीचश्चण्डशर्मा च; T2 G1 शमीदण्डसुवर्मा च — [b]) V2. 3 B T3 4 M2 दण्डशत्रुश्, D1 3 4 दन्तवक्त्रश् (for दत्तशत्रुश्). K1 3 D2 दन्तवक्त्र(D2 °त्तचक्र)श्च शक्रजित्, D5 दण्डशत्रुश्च शक्र°. — [c]) G3 धानिष्ठा (for श्रविष्ठा)

4 [a]) K3 सुतः (for पुत्र.) — [c]) G3 स्वसंभोज· (for (for स्वय°) — [d]) K3 च, Ñ1 तु (for ह) D3 वृद्धिकामो बभूव ह.

5 [b]) K1 दश (for सर्वे). — T3. 4 om 5[cd]. — [d]) G(ed) शतधर्मा (for °न्वा) K1. 3 B3 D1 T1 [अ]थ, G1. 4 च (for तु)

6 [a]) K4 वनान्तश्, V2 रणा°, T3 निता° (for नरा°). Ś1 देवाक्षश्च वनाक्षश्च, K3 D1 °पिश्च वनान्तश्च, Ñ1 D3 T1. 2 G1 3 5 M1 2 4 देवर्षिश्च वनान्तश्च, Ñ3 (marg as ın text) Dn G2 देवर्षेर्वचनात्तस्य (Ñ3 °स्माद्), M3 देवादिश्च वनान्तश्च — [b]) Ś1 ह (for य·). T2 G1 M4 भीतश्चैव र- (M4 °तः श्वेतर)णश्च यः; T3. 4 M1–3 भिषजश्चारणश्च य..

असमौजास्तथा वीरो नासमौजाश्च तावुभौ ॥ ७
अजातपुत्राय सुतान्प्रददावसमौजसे ।
सुदंष्ट्रं च सुचारुं च कृष्णमित्यन्धकाः स्मृताः ॥ ८
गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्ये बभूवतुः ।
गान्धारी जनयामास सुमित्रं मित्रनन्दनम् ॥ ९
माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषम् ।
अनमित्रममित्राणां जेतारं च महाबलम् ॥ १०
अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभूवतुः ।
प्रसेनश्चाथ सत्राजिच्छत्रुसेनाजितावुभौ ॥ ११
प्रसेनो द्वारवत्यां तु निविशन्त्यां महामणिम् ।

C 2043
B 1 38 13
P 1 38 13

— ^{c}) B3 D1 2, 5 T1 4 विदान्तश्च , D4 [अ]धिदेवान्तो , M1 2 [अ]पि दान्तश्च (for [अ]धिदा°). K3 अदान्तश्च धिया दान्त ; D6 T2 G1–3 5 M4 जयन्तश्च वि(G3 ज)य° , G4 अदान्तश्च विय° , M3 अदान्तश्चाभियातश्च . — ^{d}) Ś1 K1 3 किन्नाद्यः (Ś1 °ब्रया) कामदम्भकौ K2 महाकामदिदान्धकौ , K4 Dn D1 T1 कामदा कामद(K4 Dn2 °दा)न्तिके (T1 °का), Ñ1 कामाय कामदान्तिका , Ñ2 V3 B2 Ds2 D4 निकाम्य (Ds2 °म्य ; D4 °म) काम(Ñ2 °म्य)दन्तक , Ñ3 V1 2 3 (marg) B1 Ds1 D2 कामद कामदन्ति(V3 B1 Ds1 °न्त)क , D3 T3 कामद (T3 °हा) कामदाम्भिक , D5 महाकामादिदाम्भिक ; T4 कामहा रौमदम्भिक

7 M1 2 om. 7^{ab} — ^{a}) Ś1 K1 D1 देवापि(K1 D1 °पे)र् , D6 T1 2 G M3 4 देवर्षेर् (for देवान्तस्य) Dn देववाश्चाभवत्पुत्रो , Cal ed देववान्दत्तको नाम — ^{b}) Cal ed पुत्र- (for विद्वान्) — After 7^{ab}, T3 ins

433* क्रोष्टो पुत्रोऽनमित्रस्तु तस्माद्वै देवमीढुष ॥

— ^{c}) V2 B2 (marg as in text) 3 Ds D4 सुतस्तस्य (for तथा वीरो) — ^{d}) D3 तथा (for च ताव्)

8 ^{a}) K2 सुतं , B1 D4 पुरा , D2 G2 स तान् ; D3 T1 सुतौ (for सुतान्) — ^{c}) K2 V1 सुदेष्ण , D5 सुदम्भं (for सुदंष्ट्रं) K1, 3 B3 T4 G2, 4 चारुरूप , K4 च सुदान्त , B1 च सुबाहुं ; D6 T1 2 G1 3 5 M1–3 च सुरूप (for च सुचारु) Ś1 सुदंष्ट्रश्चारुरूपश्च , M4 अदंष्ट्रश्च सरूपश्च — ^{d}) K3 Ñ3 B2 Ds1 D3 G2 कृष्ण (for कृष्णम्), Ś1 K2 4 Ñ2 V3 B3 Dn D1 5 T3 4 त्रय° ; D6 T1 2 G3–5 M1 2 4 सुतान् , G1 2 सुताः , M3 स्वकान् (for स्मृता) — After 8, Ś1 K1, 3 4 Ñ2, 3 V1 3 B2 Dn D3 ins

434* एते चान्ये च बहवो अन्धका कथितास्तव ।
अन्धकानामिमं वंशं धारयेद्यस्तु नित्यश ।
आत्मनो विपुलं वंशं लभते नात्र संशय ।

[K3 4 om line 1 —(L 1) Dn ह्यन्धका (for अ°) Ś1 अन्धकास्तु स्मृता विभो (for ^{b}) —(L 2) K1 3 4 कुकुराणाम् (for अन्धकानाम्) Bom and Poona eds वशे (for वंश) Ś1 कुकुरान्धकवंशस्तु (for ^{a}) D3 वाचयानस् (for धारयेद्यस्) Ś1 K1, 3, 4 धारयन्नमितौजसम् (for ^{b}). —(L. 3) D3 स लभेद् (for लभते). Ś1 K1 3 4 प्रजावानश्च(Ś1 °नामु)ते नर]
— Ś1 K1 3 4 Ñ2, 3 V1 3 B2 D3 ins an addl. colophon after the above D5 after 8 : — [*Mention of the Epic* K3. — *Mention of Khila* : Ś1 K1 3 Ñ3 V1 3 B2 D3 — *Adhy name* Ñ2 3 V1 B2 D3 5 अन्धकसृष्टि° . — *Adhy no* K3 36 , Ñ3 V1 D3 37 , V3 38]

9 = (var) 24 1^{abcd}. Before 9, Ś1 K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 B2 D3 5 ins वैशंपायन उवाच . — ^{b}) K4 V1 3 D1 क्रोष्टु- (for क्रोष्टोर्). — M1 2 om (hapl) 9^{cd} — ^{d}) Ś1 -वर्धनम् (for नन्दनम्) K1 (marg) 2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T2 4 अनमित्रं महाबलम्

10 ^{a}) K1 पूर्वं , V3 जातु , D3 चापि (for पुत्रं) — ^{b}) D3 ततोऽन्यं , G2 तथा वै (for ततो वै). — D2 3 om (hapl) 10^{cd}. — ^{d}) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1, 4 5 T4 जेतारमपराजितम् , T3 °ममितौजसम् .

11 ^{b}) Ś1 K Ñ2 3 V1 3 B Dn D1–3 6 T G M3 निघ्नतो (for °स्य) M4 च (for द्वौ) — ^{c}) B3 सुसेनश् (for प्र°). K T3 4 [अ]पि , G2 4 [अ]त्र (for [अ]थ). D1 प्रमोदनश्च सत्राजित् — ^{d}) K2 (marg) 4 Ñ V1 3 Dn D1–3 सर्वसेनाजितावुभौ , D6 T2 G1, 2 M4 शत्रुसैन्य° .

12 ^{a}) K4 सत्राजिद् (for प्रसेनो) Ñ2 V3 च (for तु). — ^{b}) K1 2 4 Ñ V B1 2 (marg) 3 Ds D1 4, 5 T1 G4 निवसन्त्या , B2 Dn D2 3 निवसन्यो , D6 निवसन्वै ; T2 G1 5 निवसन्स्तु , T3 4 निवसन्तं , G2 निविशन्तं , M4 निवासस्तु (for निविशन्त्या) — ^{d}) K2 4 Ñ3 V1 B3 (marg as in text) D1 स सूर्याद् (for समुद्राद्) Ś1 K1 3 D6 T1 2 G M4 समुद्राल्लब्धवांस्तदा — K2 4 Ñ2 3 V B D T G M4 ins after 12 K1 3 after 19^{ab}

435* तस्य सत्राजितः सूर्यः सखा प्राणसमोऽभवत् ॥
स कदाचिन्निशापाये रथेन रथिनां वर ।
अब्धिकूलमुपस्प्रष्टुमुपस्थातुं ययौ रविम् ॥
तस्योपतिष्ठत सूर्यं विवस्वानग्रत स्थित ।
अस्पष्टमूर्तिर्भगवांस्तेजोमण्डलवान्प्रभु ॥ [5]
अथ राजा विवस्वन्तमुवाच स्थितमग्रत ।
यथैव व्योम्नि पश्यामि सदा त्वां ज्योतिषां पते ॥
तेजोमण्डलिनं देवं तथैव पुरत स्थितम् ।

दिव्यं स्यमन्तकं नाम समुद्रादुपलब्धवान् ॥ १२
स मणिः स्यन्दते रुक्मं वृष्ण्यन्धकनिवेशने ।
कालवर्षी च पर्जन्यो न च व्याधिभयं भवेत् ॥ १३
लिप्सांचक्रे प्रसेनात्तु मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
गोविन्दो न च तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः ॥ १४
कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः ।
स्यमन्तककृते सिंहाद्वधं प्राप वनेचरात् ॥ १५
अथ सिंहं प्रधावन्तमृक्षराजो महाबलः ।

को विशेषोऽस्ति मे त्वत्त सख्येनोपागतस्य वै ॥
एतच्छ्रुत्वा तु भगवान्मणिरत्न स्यमन्तकम् ।
स्वकण्ठादवमुच्यैव एकान्ते न्यस्तवान्भुवि ॥
ततो विग्रहवन्तं तं ददर्श नृपतिस्तदा ।
प्रीतिमानथ तं दृष्ट्वा मुहूर्तं कृतवान्कथाम् ॥
तमभिप्रस्थितं भूयो विवस्वन्त स सत्रजित् ।
लोकानुद्भासयस्येतान्येन त्वं सतत प्रभो ।
तदेतन्मणिरत्न मे भगवन्दातुमर्हसि ॥
ततः स्यमन्तकमणिं दत्तवांस्तस्य भास्करः ।
स तमाबध्य नगरीं प्रविवेश महीपति ॥
तं जना पर्यधावन्त सूर्योऽयं गच्छतीति ह ।
पुरीं विस्मापयित्वा स राजा त्वन्त पुरं ययौ ॥
तत्प्रसेनजिते दिव्य मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
ददौ भ्रात्रे नरपति प्रेम्णा सत्राजिदुत्तमम् ॥

[(L. 1) G_4 M_4 तत्र (for तस्य) —(L 2) G_1 कथंचिन् (for कदाचिन्). —D_2 reads line 3 twice —(L 3) K_2 तोय जलम्, Ñ$_2$ V_3 तोय कूलाद्, Ñ$_3$ V_1 T $G_{1\ 4\ 5}$ तोयकूलम्, V_2 B D_s G_2 तोय (G_2 °ये) कूलम्, D_2 (second time) गिरिकूलम् (for अद्रि°) D_2 (first time) तोयपूर्णसमप्रख्यम्, D_6 तोयं कूले उपस्पृष्ट, M_4 तोय कूले उपस्पृश्य (for ^{a}) D_{s1} D_1 उपस्थान (for °स्थातु). Cal. ed हरिम् (for रविम्) —(L 4) K_3 $T_{1\ 4}$ G_4 सूर्यो (for सूर्यं) —(L 5) M_4 अथाष्ट- (for अस्पष्ट-) D_3 सूर्यो (for तेजो-). Ñ$_2$ D_6 T_2 $G_{1.\ 3\ 5}$ विभु, D_1 च य, G_2 द्विज (for प्रभु) —(L 7) D_5 G_{3-5} [ए]वं (for [ए]त्र) G_3 तथा त्वा, M_4 तथैव (for सदा त्वा) —(L. 8) M_4 सतेजोमण्डल देव (for ^{a}) —(L 9) Ñ$_3$ B D_{s2} D_5 T_1 G_3 [उ]पगतस्य (for [उ]पाग°) M_4 तेजसो विहतस्य वै (for ^{b}) —(L 10) G_2 ध्यात्वा (for श्रुत्वा) —(L 11) Ñ$_2$ स्वकक्षाद् (for स्वकण्ठाद्) V_2 $B_{1\ 3}$ D_s $D_{2\ 4\ 6}$ T_2 G_{1-3} [ए]नम् (for [ए]त्र) K_2 Ñ$_2$ V_2 $B_{2\ 3}$ D_s D_{4-6} T_1 विभु (for भुवि) —T_3 om line 13 —(L 14) D_5 T_1 G_3 अपि (for अभि) V_1 -प्रस्थितो (for °त) B_3 (marg) दृष्ट्वा, D_8 सूर्य (for भूयो) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ बभाषे च (for विवस्वन्त) $K_{1\ 3}$ $D_{1\ 4}$ स शत्रुजित्, K_2 सपत्न°, K_4 तु शत्रु°, D_n समब्रवी (for स सत्रजित्) T_3 बभाषे नृपति पुन (for ^{b}).—(L 15) T_2 G_1 नित्य (for येन) V_3 मणिना (for सतत). K_1 V_2 $D_{1\ 4}$ विभो (for प्रभो). —(L 17) T_4 G_4 चैव (for तस्य). T_3 दत्तवांश्च विभावसु (for ^{b}) —(L 18) V_3 आराध्य; B_3 आविध्य, T_4 आसाद्य (for आबध्य). D_2 सतत भासमान. स (for ^{a}) D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1-3\ 5}$ महामति (T_3 °द्युति) (for महीपति) —(L 20) K_4 पौरान् (for पुरीं) K_2 स्वां पुरीं विस्मापयित्वा; Ñ$_3$ $V_{1\ 3}$ D_6 T_2 $G_{1-3.\ 5}$ पुरीं विस्मापयामास, B D_s स्वां पुरीं स विसिष्माय (for ^{a}) V_3 स्वान्त पुरीं, T_2 $G_{1\ 5}$ [अ]भ्यन्त पुर (for त्व°) K_4 Ñ$_3$ V_1 $B_{1\ 2}$ D_n D_s $D_{2-4\ 6}$ T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ तथा, V_2 B_3 T_1 G_4 तदा (for ययौ) $K_{1\ 2}$ स राजान्त पुर तथा, K_3 राजा अन्त पुर तथा, D_1 राजा स्वन्त पुरीं तथा, G_2 भ्राजतान्त पुर तथा (for ^{b}) —After line 20, K_4 ins

435A* सत्राजित्स्वगृह श्रीमत्कृतकौतुकमङ्गलम् ।
प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्न्यवेदयत् ॥
दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स स्रवति प्रभो ।
[= Bhāgavata P , 10 56 10–11^{ab}]

—(L 21) K_4 B_3 D_n D_1 $T_{1\ 3}$ प्रसेनजित (for °जिते)
—For lines 11–21, M_4 subst

435B* अवतार्य गळात्तूर्णमेकान्ते सन्यवेशयत् ॥
तत सत्राजित सूर्यं ज्वलन्त वपुषा तदा ।
प्रणिपत्य महात्मानं कृताञ्जलिरवस्थित ॥
स्तुत्वा च विविधै स्तोत्रै प्रीणयामास भास्करम् ।
तत प्रसन्नो भगवान्वृणीष्व वरमीप्सितम् ।
इत्युवाच स राजान स च वव्रे मणिं तदा ।
स चापि त मणिं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥
सत्राजिच्च महाराज मणिरत्न स्यमन्तकम् ।

—(L 22) D_3 भ्रातुर् (for भ्रात्रे) Cal ed सत्रजिद् (for सत्रा°)]

13 ^{a}) V_3 नित्यं (for रुक्मं) —^{b}) K_2 निवेशनम् (for °ने) —^{d}) G_3 -कृतं (for -भयं) $Ś_1$ स्वतः, $K_{1\ 3}$ तदा; V_2 $B_{1\ 2}$ (marg as in text) M_{1-3} ह्यभूत्, D_s महत् (for भवेत्)

14 ^{a}) $Ś_1$ प्रसेनस्य, K_4 G_2 °नात्तं (for °त्तु) —^{b}) Ñ$_3$ स्यमन्तके (for °कम्) $K_{1\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B D_n D_s D_{4-6} T G M_4 मणिरत्ने स्यमन्तके —^{c}) K_4 G_4 M_{1-3} ऽपि न तल्ल् (K_4 तं, G_4 य), B_3 D_s D_2 T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M_4 न च तल्ल् (for न च त) D_1 transp तं and लेभे T_3 गोविन्दोऽपि महातेजाः. —^{d}) $Ś_1$ K_1 Ñ$_1$ च, $K_{2\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ D_n D_{1-5} $T_{3.\ 4}$ ह (for सः)

15 ^{c}) K_2 हिंस्राद् (for सिंहाद्). —^{d}) T_1 भयं (for वधं). B_2 आप (for प्राप). Ñ$_2$ V_3 वने चरन् (for वने

निहत्य मणिरत्नं तमादाय बिलमाविशत् ॥ १६
ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं प्रसेनवधकारणात् ।
प्रार्थनां तां मणेर्बुध्वा सर्व एव शशङ्किरे ॥ १७
स शङ्क्यमानो धर्मात्मा नकारी तस्य कर्मणः ।
आहरिष्ये मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ ॥ १८
प्रसेनस्य पदं गृह्य पुरुषैराप्तकारिभिः ।
ऋक्षवन्तं गिरिवरं विन्ध्यं च गिरिमुत्तमम् ॥ १९
अन्वेषयन्परिश्रान्तः स ददर्श महामनाः ।
साश्वं हतं प्रसेनं तु नाविन्दच्चैव तं मणिम् ॥ २०
अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीरस्याविदूरतः ।
ऋक्षेण निहतो दृष्टः पादैर्ऋक्षस्य सूचितः ॥ २१
पादैस्तैरन्वियायाथ गुहामृक्षस्य माधवः ।
महत्यृक्षबिले वाणीं शुश्राव प्रमदेरिताम् ॥ २२
धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतो नृप ।
क्रीडापयन्त्या मणिना मा रोदीरित्यथेरिताम् ॥ २३

धात्र्युवाच ।

सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हतः ।
सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः ॥ २४
व्यक्तीकृतश्च शब्दः स तूर्णं चापि ययौ बिलम् ।
शार्ङ्गधन्वा बिलस्थं तु जाम्बवन्तं ददर्श ह ॥ २५ C 2069 B I 38 38 P I 38 38

चरात्)

16 [b]) T1 महाबली (for °बल) — [c]) K1 3 V2 B D T1 2 G1 3 M4 तद् (for तम्) — [d]) K2 तदादाय बिलं विशत्, Ñ3 (marg as in text) तदादायाविशद्गृहम्

17 [a]) D6 T1 2 G M2 4 अथ (for ततो) M3 सर्वे (for कृष्णं) — [c]) K1 (marg) प्रार्थितं ते, B1 2 (marg) प्रार्थनं तन् (for °नां ता) M1–3 मणौ (for मणेर्) K2 प्रार्थनार्थं ततो बुध्वा, K3 4 Ñ2 3 V1 3 Dn Ds D1–5 G4 प्रार्थितं तं (K3 तु) मणिं बुध्वा, Ñ1 प्रार्थन तन्मणौ बुध्वा — [d]) Ś1 सद्य एवाविशत्किल (sic)

18 [b]) Ñ1 नाकरोत्, D6 T2 G1–3 5 M4 नाकार्षीत् (for नकारी) K2 (marg) प्रतिज्ञामकरोत्तदा, T3 विपरीतस्य कर्मण. — [c]) Ñ1 ऽहमिति च (for मणिमिति) — After 18, K4 ins .

436* देवद्विजातिभक्तोऽयं श्रियः सर्वैचरोऽपि च ॥

While Ś1 K2 Ñ2 3 V B Ds D2–5 ins after 18

437* यत्र प्रसेनो मृगयामाचरत्तत्र चाप्यथ ॥

[K2 व्यचरत् (for आ°)]

19 T3 om 19[ab] — [a]) T2 G1 5 वधं (for पदं) D2 मृग्य, D3 द्रष्टु (for गृह्य) K1 3 प्रसेनपदवी वीक्ष्य — [b]) Ñ2 -कर्मभिः (for -कारिभि) V3 (marg as in text) पुरुषैरात्मकर्मभि — After 19[ab], K1 3 ins 435* — [c]) K2 4 ऋष्यवन्त (for ऋक्ष°) — [d]) Ñ3 (marg) रम्यं (for विन्ध्य).

20 [a]) D6 G3 5 अन्वेषण (for °षयन्) Ś1 अन्विषन्नपरिश्रान्त, T2 G1 2 अन्वेषणपरिश्रान्तं, M1–3 °माण. श्रान्तश्च — [b]) M3 ददर्श च (for स ददर्श) — [c]) Ñ1 V2 Dn D2 3 अश्वं (for साश्वं) Ś1 K1 3 B2 D5 G3–5 वै, K2. 4 Ñ2. 3 V1. 3 Dn D1–4 T3. 4 च, D6 T1 2 G1 2 M तं (for तु) — [d]) K1 नात्र तं, K1 (sup lin) D6 T2 G M4 चात्र तं, T1 चेच्छित, M1 3 तत्र तं (for चैव तं) K3 नापश्यत्तत्र तं मणिम्, B2 3 नाविन्दत च तं मणिम्

21 [d]) K1 3 Ñ2 B1 2 Ds D2–4 6 T2 3 G2 3 5 M पदैर् (for पादैर्) B D1 T1 3 4 G3 5 M1 2 4 ऋक्षश्च (for ऋक्षस्य)

22 [a]) B2 3 Ds पदैस् (for पा°) Ś1 D6 M4 पा(D6 प)दैस्तैरान्वियामास (corrupt), K Ñ V B1 2 (marg) Dn D1–5 T G1 3–5 प(K4 Ñ V1 2 Dn D2 T1 3 G4 पा)दैरन्वेषयामास, G2 पदैस्तैरानयामास, M1–3 पदैरन्वीयमान स (M3 °नस्तु) — [b]) D3 गृहम् (for गुहाम्) Ñ1 Dn D1 T1 2 G M1 2 4 धावत., Ñ3 V1 धीमत (for माधव) — [c]) K3 Ñ1 Dn1 D3 महानृक्ष-, K4 Ñ2 V3 Dn2 D6 G3 महदृक्ष-, V1 D2 महाऋक्ष- (for महत्यृक्ष-) D6 वाचं (for वाणी) — [d]) T3 शुश्राव मधुसूदन

23 G(ed) om (hapl) 23 — [a]) Ś1 D4 धात्री (for धात्र्या) — [b]) Ñ2 सुतं जाम्बवतं नृपम् — [c]) T3[अ]ङ्गुलिना (for मणिना) M1 2 उल्लालयन्त्या मणिना, M3 उल्लालयित्वा च मणिं — [d]) T3 मा रोदीरिति तं नृपम्

24 T4 om the ref

25 Before 25, Ñ2 V3 G2 ins वैशंपायन उवाच — [a]) Ś1 स शब्दश्च, K2 च शब्दश्च, K4 च शब्द. सस्, D3 6 T1 2 G1 3–5 स (T1 G4 च) शब्दस्तु, M4 सशब्देन (for च शब्द स). K1 3 Dn सुव्यक्तीकृतशब्दस्तु (K1 °ब्द स), T3 श्रुतस्य तस्य शब्दस्य, T4 बिलत श्रुतस्य शब्दस्य (hypermetric), G2 वक्रीकृतश्च शब्दस्तु, M1–3 धात्रीकृत स शब्दस्तु — [b]) M3 पूर्णश् (for तूर्णं) Ś1 M3 [अ]भि-, D6 [अ]त्र (for [अ]पि). Ñ1 V2 B1. 3 Ds बिलं ययौ (by transp); B2 बिलं

युयुधे वासुदेवस्तु बिले जाम्बवता सह ।
बाहुभ्यामेव गोविन्दो दिवसानेकविंशतिम् ॥ २६
प्रविष्टे तु बिलं कृष्णे वसुदेवपुरःसराः ।
पुनर्द्वारवतीमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन् ॥ २७
वासुदेवस्तु निर्जित्य जाम्बवन्तं महाबलम् ।
लेभे जाम्बवतीं कन्यामृक्षराजस्य संमताम् ॥ २८
मणिं स्यमन्तकं चैव जग्राहात्मविशुद्धये ।
अनुनीयर्क्षराजानं निर्ययौ च तदा बिलात् ॥ २९
एवं स मणिमाहृत्य विशोध्यात्मानमच्युतः ।
ददौ सत्राजिते तं वै सर्वसात्वतसंसदि ॥ ३०
एवं मिथ्याभिशस्तेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
आत्मा विशोधितः पापाद्विनिर्जित्य स्यमन्तकम् ॥ ३१
सत्राजितो दश त्वासन्भार्यास्तासां शतं सुताः ।
ख्यातिमन्तस्त्रयस्तेषां भङ्गकारस्तु पूर्वजः ॥ ३२
वीरो वातपतिश्चैव उपस्वांस्तथैव च ।
कुमार्यश्चापि तिस्रो वै दिक्षु ख्याता नराधिप ॥ ३३

विशत् (corrupt), G4 ययौ बली K1 Ñ2 V3 Dn D2–5 तूष्णीं (D4 °र्णं) च बिल(D5 गृह)माविशत्, K2 4 Ñ3 (marg) V1 T3 स तूर्णं (K4 T3 °ष्णीं) बिलमाविशत्, K3 D1 वृष्णि(D1 कृष्ण)श्च बिलमाविशत्, T4 तूष्णीं बिलमथाविशत् — After 25^{ab}, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) ins :

438* प्रविश्य चापि भगवांस्तमृक्षबिलमञ्जसा ।
स्थापयित्वा बिलद्वारि यदूल्लाँङ्गलिना सह ॥

[T1 G4 om. line 1 M4 transp lines 1 and 2 —(L 1) V2 B2 Ds तत्र (for चापि) G2 बलवान् (for भग°) K3 Dn T2 G1 तद् (for तम्) K4 Ñ3 V1 Dn D1 4 ओजसा (अञ्ज°).]

— D3 om 25^{cd} — ^{c}) Ś1 बिलज्ञं तं , K2 V3 T4 °स्थं तं , K3 D4 6 T2 G M4 °स्थ च ; M3 °स्थश्च (for °स्थं तु) — ^{d}) M2 (inf lin) महाबलम् (for ददर्श ह)

26 ^{a}) V1 च , M2 ऽपि (for तु) — ^{d}) M1–3 दिवसान्येकविंशतिम — After 26, K3. 4 ins

439* स वै भगवतानेन युयुधे स्वामिनात्मन ।
पुरुषं प्राकृतो मत्वा कुपितो नानुभाववित् ॥
द्वंद्वयुद्धं सुतुमुलमुभयोर्विजिगिषतो ।
आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भि क्रव्यार्थे श्येनयोरिव ॥

[= Bhāgavata P , 10 59 22–23. K3 om lines 1–2.]

27 M2 om 27 — ^{a}) K3 Ds2 D5 T3 4 बिले (for बिलं) — ^{b}) K1 Ñ1 V1 2 B2 Ds D5 6 T1 3 4 G3 बलदेव (for वसु°) G5 -पुरोगमा. (for पुरःसरा·) Ñ2 बलदेवपुरोगमा. — After 27^{ab}, K3 ins :

440* अदृष्ट्वा निर्गमं शौरे प्रविष्टस्य बिल जनाः ।
प्रतीक्ष्य द्वादशाहानि दु खिता स्वपुरं ययु ॥

[= (var) Bhāgavata P , 10. 56. 33]

— ^{c}) K1–3 V2 B1. 2 D3 D4–6 T1. 3 G2. 3 M1 पुरी ; B3 M4 पुरं (for पुनर्) D6 T2 G M1 3 4 प्राप्य (for एत्य) — After 27, K3 ins

441* निशम्य देवकी राजन्रुक्मिण्यानकदुंदुभि ।
सुहृदो ज्ञातयोऽशोचन्बिलात्कृष्णमनिर्गतम् ॥

[= Bhāgavata P , 10 56 34]

28 ^{a}) K4 च (for तु) — ^{b}) T4 महाबल (for °बलम्) — For 28^{ab}, K3 subst :

442* जाम्बवन्तं विनिर्जित्य वासुदेवो महाबलम् ।

— ^{c}) K2 4 T1. 4 G3 M4 भेजे (for लेभे). M2 भार्याम् (for कन्याम्) — ^{d}) T3 धीमत· (for समताम्)

29 ^{a}) Ñ1 नाम (for चैव) — ^{c}) D6 T1 2 G1–3. 5 M4 अनुज्ञाप्य (for °नीय) B2 T4 -राज तु (T4 तं) (for राजानं) — ^{d}) V2 B3 Ds ततो बिलात् , D6 T2 G1–3 5 M4 बिलात्तदा (by transp) B2 निर्जगाम ततो बिलात्. — After 29, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) ins.

443* द्वारकामगमत्कृष्णः श्रिया परमया युतः ।

[T3 transp ^{a} and ^{b} , D6 आविशत् (for अगमत्) V2 B2 उपायाद्द्वारका कृष्ण , T3 पुरीं द्वारवती ययौ (for ^{a}) K2 स विनीतै पुर सरै , K4 प्रियया परमा युत , Ds D5 स विना तै पुर सरै (for ^{b})]

30 Before 30, G2 ins वैशंपायन — ^{a}) Ñ3 V1 आकृष्य (for आहृत्य) — ^{b}) Ś1 प्रबोध्य (for विशोध्य). K1 3 4 D1 आत्मना (for अच्युत·)

31 ^{a}) Ś1 K4 Ñ2 V2 B3 D2 5 6 T1 2 G2 5 M2 (inf lin) -शप्तेन, V3 (marg as in text) -शापाच्च (for -शस्तेन). — ^{b}) K4 शातिना (for -घा°) T3 4 कृष्णेनामिततेजसा. — ^{c}) M1–3 वै (for वि-)

32 ^{a}) K3 [ए]व (for तु). — ^{b}) K4 तिस्रो (for तासां) — ^{c}) V3 त्वासन् (for तेषा) — ^{d}) K4 भद्रकारस (for भङ्ग°) T3 भङ्गकारीष्टपूर्वज·

33 ^{a}) K4 वातमतिश्च ; D1–3 दानपतिश्च (for वात°).

सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता ।
तथा पद्मावती चैव भार्याः कृष्णस्य ता ददौ ॥ ३४
सभाक्षो भङ्गकारात्तु नारेयश्च नरोत्तमौ ।
जज्ञाते गुणसंपन्नौ विश्रुतौ गुणसंपदा ॥ ३५
मधोः पुत्रस्य जज्ञेऽथ पृश्निः पुत्रो युधाजितः ।
जज्ञाते तनयौ पृश्नेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा ॥ ३६
श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत ।
गांदीं तस्यास्तु गांदीत्वं सदा गाः प्रददौ हि सा ॥ ३७
तस्यां जज्ञे तदा वीरः श्रुतवानिति भारत ।
अक्रूरोऽथ महाभागो यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ ३८
उपासङ्गस्तथा मद्गुर्मृदुरश्चारिमर्दनः ।
गिरिक्षिपस्तथोपेक्षः शत्रुहा चारिमेजयः ॥ ३९ C 2084 B I 38 52 P I. 38. 52

— ^{b}) Dn विपल्वातस्, D1-4 T3 4 उपस्वापस्, D5 विवस्वांश्च (for उपस्वावास्) D3 T2 G M4 च सुप्रिय , T1 च ते त्रय (for तथैव च) Ś1 K1 3 उपस्वायश्च ते त्रय , M1 °श्रावश्च सुप्रिय — ^{d}) Ñ3 V1 दिशि (for दिक्षु) D6 T1 2 G2-5 M नर्ग्पभ (for नराधिप) G1 दिक्षु ज्ञाता नरर्षभ

34 ^{b}) D3 वृजिनी , M2 (*inf lin*) 3 व्रतती (for व्रतिनी) — ^{c}) K1 2 D2 5 प्रस्थापिनी , K1 (*sup. lin*) प्रस्वावती K3 4 Ñ1 V1 2 B Dn Ds D1 T3 4 G3 प्रस्वा- (B1 °स्व)पिनी , Ñ3 D4 प्रस्वाप(D4 °व)नी , D3 [उ]पस्वापिनी (for पद्मावती) Ñ2 V3 तासा प्रस्वापिनी चैव — ^{d}) K2 Ñ3 V1 2 B2 Ds D1-4 कृष्णाय तां (V1 2 B2 Ds1 D3 ता), K3 G3 कृष्णस्य या (G3 ता) (for °स्य ता) K1 4 Ñ1 2 V3 B1 3 Dn D5 T1 4 Cn भार्यां कृष्णाय तां ददौ ❀ Cn भार्या कृष्णस्य ता ददाविति पाठे विसोऽपि दत्ता । ❀

35 ^{a}) V3 B2 शताक्षो , Ds2 समाक्षो , T2 G1 सहोक्षो (for सभाक्षो) K2 Ñ3 V1 G5 भङ्गकारिस्तु , K3 B1 D1 2 G3 °कारस्तु , K4 भद्रकारस्तु , Dn D3 भङ्गकारस्य , M4 °कारश्च (for °कारात्तु) Ś1 K1 Ñ2 शताक्षो भङ्गकारस्तु , Ñ1 D5 T1 समाक्षो भङ्गकारिस्तु , T3 सभायो भङ्गकायात्तु , T4 सभायो भङ्गकारस्तु — ^{b}) T1 2 G1 2 5 M1 2 नादेयश्च , T3 M3 नादेयस्तु , M4 नारदेवौ (for नारेयश्च) — ^{c}) B2 रूप- (for गुण) — ^{d}) K1-3 V2 B3 Ds D4 5 रूप- (for गुण-). Ś1 विश्रुतं रूपसपदा — After 35, D3 repeats 24 3^{ab}

36 K1 4 M4 om 36-44 D3 om 36^{ab} — ^{a}) B3 Ds1 T1 माद्या , Dn माद्री (for मधो) K3 D5 पुत्रस्तु (for °स्य) D6 M1 वै , G3 य- (for ऽथ) K2 V2 B1 2 D4 T3 4 G4 माद्या पुत्रस्तु जज्ञेऽथ , Ñ3 V1 मधो पुत्रोऽथ जज्ञे तु , D1 माद्रीपुत्रस्तु जज्ञेऽथ , D2 T2 G1 मधो पुत्रस्तु जज्ञे तु (T2 G1 यः), M2 3 माद्या पुत्रस्य जज्ञे वै — ^{b}) K2 3 Ñ1 2 V B1 2 Dn Ds D1. 2 4 5 वृष्णि (for पृश्नि) —36^{cd} =(var) 24 3^{cd} D6 om 36^{cd} — ^{c}) K2 3 Ñ2 3 V B1. 2 Dn Ds D1 3-5 वृष्णे (for पृश्ने-) Ñ1 जज्ञेऽथ तनयः पृश्न्या., M1-3 जज्ञातेऽथ सुतौ पृश्ने (M3 वृष्णे).

37 K1 4 M4 om· 37 (cf v 1 36) 37^{ab} = 24 7^{ab} — ^{a}) T2 गांदिन्यां (for गांदीत्वं) Ś1 K3 Ñ1 Dn D1. 2 M3 गांदी तस्याथ (Ś1 °स्या हि) गांदी(K3 °दि)त्वं , K2 Ñ2 3 V B Ds D3-5 T3 4 G2 गांदिनीं (Ñ2 3 V1 3 Ds1 D4 °नी नाम तस्याश्च , T1 गादिनी नाम गा नित्यं , G1 गांदिनी नाम गादिन्या — ^{d}) Ñ2 V1 2 B Ds D4 5 गा सदा (by transp), Ñ3 V3 सदा गां , T1 G4 सदा वै D3 (marg) पिता (for हि सा) D6 गास्तु संप्रददौ हि स , T2 G1 3 गास्तु (G3 °व) संप्रददे हि सा (G1 स.)

38 K1 4 M4 om 38 (cf v 1 36) — ^{a}) K2 तदा धीर , Ñ3 D6 T1 G M2 तथा वीर , V1 महावीर , V2 B2 3 Ds T3 M1 महाबाहु , B1 तत्र प्रीत , D5 यत्र वीर , M3 महावीर्य (for तदा वीर) — ^{b}) Ś1 Ñ2 V2 B2 3 Ds D3 T1 G4 विश्रुत (for भारत) Dn D6 T2-4 G1-3 5 M1 3 श्रुतवान तिथिप्रिय — ^{c}) Ś1 अथाक्रूरो (by transp), T1 G4 अक्रूरोऽपि V2 महाबाहो (for °भागो)

39 =(var) 24 9 K1 4 M4 om 39 (cf v 1 36). — ^{a}) K3 D1 उपसर्गस् , Ñ2 V2 B Ds D4 T3 उपमद्गुस् , T4 देवमद्गुस् (for उपामङ्गस्) M2 मल्गुर् , M3 बाहुर् (for मद्गुर्) K2 D3 उपमङ्गुस्तथा मङ्गुर् , D2 उपासङ्गुस्तथा मङ्गुर् ; M1 उपमल्गुस्तथा मल्गुर् — ^{b}) M1 2 प्रददश् , M3 मृदङ्गश्च (for मृदुरश्च) K2 B1 2 Dn1 T3 [अ]रिमेजय (for °मर्दन·) K3 Ñ2 3 V1 3 Dn2 Ds D2 3 मृदर(K3 मदन- , D3 मदग)श्चारिमेजय , G4 मृदुश्च रिपुमेजय — D2 T3 4 om (hapl) 39^{cd} — ^{c}) Ś1 K3 गिरिरि(K3 °र)क्षस् , Ñ2 °शृङ्गस् , Dn अरिक्षिपस् , D1 सहिहक्षस् (sic), D6 G2 हरिरक्षा(G2 °क्ष)स् ; T1 हरिकृष्णस् , M1 2 गिरिपृष्ठस् , M3 °लक्ष्मस् (for °क्षिपस्) Ñ1 गिरिशृङ्गस्तथा क्षेम· , Ñ3 °रिक्षस्तथोपेत , Ds °क्षेपस्तथा क्षेम , D3 5 T3 G1 गिरिरक्ष(T2 G1 हरिर)क्षस्तथा पक्ष , D4 गिरिजिपस्तथा क्षेम , G3 हरिरक्षस्ततोपेक्ष — ^{d}) V3 Dn D5 [अ]रिमर्दन (for °मेजय) Ś1 M2 शत्रुघ्नोऽथारिमेजय ; K2 °घ्नोऽप्यरिमर्दन., G4 °भावारिमर्दनः

40 = 24 10 K1 4 M4 om 40 (cf v 1 36) — ^{a}) M2 वर्मभृच् (for च°) T2 G1 3 5 शान्तिवर्मा , G2 शत° , G4 चारिवर्षा , M1 युधिवर्मा (for चारि°) K2 Dn T1 3 धर्मभृद्यतिधर्मा च , Ñ1 वर्मभृच्चापि वर्मी च ; Ñ2 3 V B Ds D2-6 M3 धर्मभृच्चापि धर्मी (Ñ3 V1 °पि वर्मी , V2 D5

चर्मभृच्चारिवर्मा च गृध्रमोजा नरस्तथा ।
आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरा च वराङ्गना ॥ ४०
विश्रुता साम्बमहिषी कन्या चास्य वसुंधरा ।
रूपयौवनसंपन्ना सर्वसत्त्वमनोहरा ॥ ४१
अक्रूरेणौग्रसेन्यां तु सुगात्र्यां कुरुनन्दन ।
सुदेवश्चोपदेवश्च जज्ञाते देववर्चसौ ॥ ४२
चित्रकस्याभवन्पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ।
अश्वसेनोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ ४३
अरिष्टनेमेस्तु सुता धर्मो धर्मभृदेव च ।
सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ॥ ४४
इमां मिथ्याभिशस्तिं यः कृष्णस्य समुदाहृताम् ।
वेद मिथ्याभिशापास्तं न स्पृशन्ति कदाचन ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

२९

वैशंपायन उवाच

यत्तत्सत्राजिते कृष्णो मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
अदात्तद्धारयद्बभ्रुर्भोजेन शतधन्वना ॥ १
सदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दिताम् ।

°पि धर्मा ; M3 °तिधर्मी) च , T4 धर्मभृच्चापि धर्मात्मा — ^{b}) T2 G1 गृध्ररोधो (for °मोजा) Ś1 Ñ3 V2 B Ds D1 [अ]न्तकस्तथा , K2 V3 D4 T3 [अ]न्धकस्तथा , Ñ2 तथान्धक (for नरस्तथा) V1 Dn D5 6 T4 गृध्रभोजोऽन्ध(Dn D6 °जान्ध)कस्तथा , T1 G4 गृध्रमेधो वरं तथा — ^{c}) V2 B2 सुबाहुः ; T2 G1 3–5 M2 प्रवाह- (for आ°) Ś1 -सुविवाहौ (for -प्रति°) K2 3 Ñ3 V1 3 B1 Dn D1–5 T1 4 सुबाहुप्रतिबाहू च , D6 प्रवाहातिप्रवाहौ च , M3 प्रवाहो वर्धमानश्च — ^{d}) K2 3 Ñ V B D T1 3 4 G4 सुन्दरी (for °रा)

41 =(var) 404*, lines 1–2 K1. 4 M4 om 41 (cf v. l 36) — ^{a}) V2 नाम ; V3 सा सु- , Dn [अ]श्वस्य ; D2. 3 सा च (for साम्ब-) — ^{b}) Ś1 सुधन्वनः ; Ñ2 3 (marg as in text) D2 T3 4 पुरंदरा , V2 Dn वराङ्गना , D1 5 पुरंदरी ; D4 च सुन्दरी , D6 G2 धुरंधरा ; M1–3 परतप (for वसुंधरा) D3 करूषस्य पुरंदरा. — K3 om 41^{c}–42^{b} — ^{d}) Dn1 -मनोहरी , D4 M1. 3 °रमा (for °हरा) Ś1 सर्वभूतमनोरमा.

42 =(var.) 24 11. K1 4 M4 om 42 (cf v l 36). K3 om. 42^{ab} (cf v. l 41) — ^{a}) Ś1 B1 [उ]ग्रसेन्यां च (B1 वै) ; D6 T2 G1–3. 5 [उ]ग्रसेनायां , M2 [औ]ग्रसेन्यां वै (for °सेन्यां तु) — ^{b}) K2 Ñ V1 3 B2 3 Dn Ds D1–5 T1 3 4 सुतौ द्वौ , V2 B1 सुतौ वै (for सुगात्र्यां) — ^{c}) D4 G4 वसुदेवश्च (hypermetric) (for सुदे°)

43 =(var) 24 12. K1 4 M4 om 43 (cf. v. l. 36). — ^{a}) Ś1 D4 T2 G1 [अ]भवत्पुत्रः (for °न्पुत्राः) D6 G2 5 चित्रस्तस्याभवत्पुत्रः — ^{c}) K3 D1 अश्वसूतो ; Dn D5 T1 °ग्रीवो ; D2 °त्थामा ; G4 M1–3 °त्थानो (for °सेनो). Ś1 K2 अश्वत्थामा (K2 °ग्रीवः) सुबाहुश्च ; Ñ3 °सेनोऽश्वबाहुश्च ; D3. 6 T2 G1–3 5 °ग्रीवश्च बाहुश्च — Ś1 om (hapl) 43^{d}–44^{c}.

44 =(var) 24 13 K1 4 M4 om 44 (cf v l 36) Ś1 om 44^{abc} (cf v l 43) — ^{a}) V2 3 B2. 3 Ds D3 M3 च (for तु) D3 5 6 T2 G1–3 5 M3 सुतौ (for सुता) Dn T3 4 M1 2 अरिष्टनेमिरश्वश्च — ^{b}) K3 G3 M1–3 चर्मवर्म , D6 T2 G1 2 4 5 वर्मचर्म- (for धर्मो धर्म-) Dn T4 सुधर्मा धर्मभृत्तथा

45 ^{a}) K2 एवं (for इमां). V2 D3 शास्तिं (for -शस्तिं) — ^{c}) Ś1 V1 D2 3 शस्त्यस्तं ; T1 -शस्तिं तां , G4 M शस्तिस्तं (for शापास्तं). — ^{d}) K3 स्पृशेयुः , D4 विशन्ति , T1. 2 G1–4 M स्पृशेत (for स्पृशन्ति)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 4 B3. — *Mention of Khila* · Ś1 K3 Ñ1. 3 V B Dn Ds1 D1. 4. — *Adhy name* K1 3 स्यमन्तकलाभ , K2 V2 B2 Ds स्यमन्तकप्रत्यानयनम् , K4 कृष्णस्य मि[थ्या]भिशस्ति , Ñ2 V3 मिथ्याभिशस्तिः , B1 D1–3 6 T2 G2 3 M2 स्यमन्तकोपाख्यानम् , D4 5 स्यमन्तकाख्यानम् , T4 स्यमन्तकमणिकथनम् , G1 स्यमन्तकव्याख्यानम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D4 37 , Ñ3 V Dn Ds2 D3 T4 38 , D1 36 , D6 39 , T1 G3–5 34 , T2 G1 33 , T3 32 , G2 31 , M 30. — *Śloka no* K1 42 , Dn D2 58 , D3 52 , D4 59

29

1 ^{a}) V1 तु (for तत्) — ^{c}) K1 3 जहार तद् , Ñ1 त्वधारयद् , D6 T2 G1 2 5 तद्धारयन् ; M3 तं धारयन् (for तद्धारयद्). K2. 4 Ñ2 V3 B1 3 (marg) Dn Ds D1–5 T1. 3. 4 G4 अदात्तद्धारयामास ; Ñ3 V1. 2 B2. 3 ददावधारयद्बभ्रुः.

अक्रूरोऽन्तरमन्विच्छन्मणिं चैव स्यमन्तकम् ॥ २
सत्राजितं ततो हत्वा शतधन्वा महाबलः ।
रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ॥ ३
अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय भरतर्षभ ।
समयं कारयांचक्रे नावेद्योऽहं त्वयाच्युते ॥ ४
वयमभ्युपपत्स्यामः कृष्णेन त्वां प्रधर्षितम् ।
ममाद्य द्वारका सर्वा वशे तिष्ठत्यसंशयम् ॥ ५
हते पितरि दुःखार्ता सत्यभामा यशस्विनी ।
प्रययौ रथमारुह्य नगरं वारणावतम् ॥ ६
सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य शतधन्वनः ।
भर्तुर्निवेद्य दुःखार्ता पार्श्वस्थाश्रूण्यवर्तयत् ॥ ७
पाण्डवानां तु दग्धानां हरिः कृत्वोदकं तदा ।
कुल्यार्थे च स भ्रातॄणां न्ययोजयत सात्यकिम् ॥ ८
ततस्त्वरितमागम्य द्वारकां मधुसूदनः ।
पूर्वजं हलिनं श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९
हतः प्रसेनः सिंहेन सत्राजिच्छतधन्वना ।
स्यमन्तकः स मद्गामी तस्य प्रभुरहं विभो ॥ १०
तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महाबलम् ।
स्यमन्तको महाबाहो सह नौ स भविष्यति ॥ ११
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं भोजकृष्णयोः । C 2102 B I 39 12 P I 39. 12

— d) K2 Ñ2 V3 B1 D (except D6) T3 विस्मित॰, T4 बभ्रुवै (for भोजेन) K4 विस्मित शतधन्विने, M4 शतधन्वा च भोजराट्

2 a) K2 V3 B3 D5 M1 यशा हि, D6 सर्वाभि, T2 G1 3 M4 सदाभि-, T3 4 सदा स (for सदा हि) — b) D6 च त तदा, M2 3 च तं मणिम् (for अनिन्दिताम्) — c) D3 मणिम्, T2 G1–3 5 M3 4 रत्नम् (for ऽन्तरम्) — d) D4 M2 मणिरत्नं (for मणिं चैव)

3 c) Ś1 आहृत्य (for आदाय) T3 मणिरत्नं समादाय — d) D6 T2 4 G1 2 M4 तदा, T3 तद् (for ततो) M1–3 अक्रूराय स दत्तवान्

4 a) Ś1 K D1 5 T1 4 G4 ततो रत्नम्, D4 तमादाय, T2 ततो दत्त्वा, T3 तथा रत्नम्, G1 ततो दत्तम्, G2 5 M4 तदा दत्तम् (for तदा रत्नम्) — b) D4 मणिं चैव स्यमन्तकम् (= 2d) — c) D1 T3 4 M1–3 कारयामास (for °याचक्रे) — d) Ś1 K2–4 Ñ V B Dn D1–5 [इ]त्युत, D8 [इ]ति वै (for [अ]च्युते)

5 a) Ś1 M1 अभ्यव- (for अभ्युप-) V3 B3 D1 4–6 T1 -यास्यामः, B1 2 (marg) D8 -गच्छाम (for पत्स्यामः) K4 वयमन्वेव पश्याम, M3 वयं त्वामभ्यपत्स्याम — b) Ś1 K1 3 अभिद्रुतम् (for प्रधर्षितम्) — d) Ñ1 T3 4 [अ]-संशय

6 b) Ñ3 V1 Dn मनस्विनी (for यश°) — c) V3 आस्थाय (for आरुह्य) — d) M2 प्रययौ (for नगरं) K4 Dn वारणाह्वयम् (for °वतम्)

7 a) K2 [अ]थ (for तु) Ś1 सर्वं (for वृत्तं) — d) G1 सास्वस्था (for पार्श्वस्था).

8 a) G4 हि (for तु) — b) Ñ3 V1 2 B D8 D2–4 T3. 4 G5 M4 हरि कृत्वोदकक्रियाम् — c) K Ñ1 V2 B1. 2 (marg) 3 Dn D8 D1 2 4 5 [अ]पि पाण्डुना (for स भ्रातॄणा) Ñ2 V3 D3 कुल्या(D3 कल्पा)र्थं चापि पाण्डूनां ; Ñ3 V1 भ्रातॄणां कुशलस्यार्थे, B2 D6 कुलस्यार्थे तु भ्रातॄणा ; D8 कल्पार्थं चापि पाण्डूना, T3 4 कुल्यार्थे पाण्डवाना च ❀ Cn कुल्यार्थे अस्थ्ना संस्कारार्थे। कुल्यं स्यात्कीकसे इति मेदिनी। ❀

9 a) D2 तत्र (for ततस्) K2 4 Ñ2 V1 3 B1 3 D (except D6) T1 3 4 आगत्य (for °म्य) — c) D3 दृष्ट्वा (for श्रीमान्)

10 c) K1 2 D1 3 T4 स मां गामी, K3 स तद्गामी, D2 तदागामी, T2 G1 स मा क्रामीत् (for स मद्गामी) B1 2 (marg) स्यमन्तक पुरा प्राप्त — d) K4 Ñ1 V B2 3 D1–5 T4 प्रभो, Dn यत. (for विभो)

11 a) G4 5 तम् (for तद्) K4 आरुह्य (for आरोह). — b) V1 B2 (marg as in text) 3 D8 M1–3 महारथम् (for °बलम्) — c) Ñ1 स्यमन्तकं. T2 G1 महाभाग (for °बाहो) — d) K1 V3 B3 Dn2 D2–5 ह्यस्माकं स, K2–4 Ñ V1 2 B1 2 Dn1 D8 D1 6 T3 4 अस्माक स, T1 2 G M4 सहसा नो (T1 °सासौ, G3 °सा नौ); M3 सह नौ सं- (for सह नौ स) — After 11, D6 T1–3 G1–3 5 ins

444* ततो रथं समारुह्य रामकृष्णौ महाबलौ ।
शतधन्वविनाशाय नगराद्वारणावतात् ॥
शतधन्वा ततो भीतो विज्ञायाच्युतमागतम् ।
[(L 2) T1 नगरं वारणावतम् (for b)]

12 Before 12, T4 ins वैशपायनः — a) K4 D1 T3 प्रवर्तते (for °वृते) G(ed) ततः प्रवृत्तं युद्धं तु. — b) T4 तुमुलं वृष्णिभोजयो — c) K2 तम् (for ततो) — d) Ś1 K1 Ñ2 M3 अवेक्ष्य, K4 अपश्यत् (for अवैक्षत्) Ñ1 T3 4 दिशः (for दिशम्) Ñ3 V1 2 B2 3 D8 सर्वतोदिशमैक्षत.

13 D8 reads 13ab twice — a) K Ñ2 V2 3 B Dn

शतधन्वा ततोऽक्रूरमवैक्षत्सर्वतोदिशम् ॥ १२
अनाप्तौ च वधार्हौ च कृत्वा भोजजनार्दनौ ।
शक्तोऽपि शाठ्याद्धार्दिक्यं नाक्रूरोऽभ्युपपद्यत ॥ १३
अपयाने ततो बुद्धिं भोजश्चक्रे भयार्दितः ।
योजनानां शतं साग्रं हयया प्रत्यपद्यत ॥ १४
विख्याता हृदया नाम शतयोजनगामिनी ।
भोजस्य वडवा राजन्यया कृष्णमयोधयत् ॥ १५
क्षीणां जवेन हृदयामध्वनः शतयोजने ।
दृष्ट्वा रथस्य स्वां वृद्धिं शतधन्वानमार्दयत् ॥ १६
ततस्तस्या हयायास्तु श्रमात्खेदाच्च भारत ।
खमुत्पेतुरथ प्राणाः कृष्णो राममथाब्रवीत् ॥ १७
तिष्ठस्वेह महाबाहो दृष्टदोषा हया मया ।
पद्भ्यां गत्वा हरिष्यामि मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥ १८
पद्भ्यामेव ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः ।
मिथिलामभितो राजञ्जघान परमास्त्रवित् ॥ १९
स्यमन्तकं च नापश्यद्धत्वा भोजं महाबलम् ।
निवृत्तं चाब्रवीत्कृष्णं रत्नं देहीति लाङ्गली ॥ २०
नास्तीति कृष्णश्चोवाच ततो रामो रुषान्वितः ।
धिक्शब्दपूर्वमसकृत्प्रत्युवाच जनार्दनम् ॥ २१
भ्रातृत्वान्मर्षयाम्येष स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ।

D8 (first time) D1–5 T1 3 4 G4 संरब्धौ तावुभौ (T1 तौ ततो; T3 4 तु ततो) दृष्ट्वा (K2 वृष्णी), Ñ1 अनासैश्च वरारोह (sic), D6 T2 G1 2 5 अवाप्ताश्वावरोहौ तु, G3 अवाप्ताश्वरौ तौ तु —^{b}) Ś1 (marg) दृष्ट्वा, K V2 3 B Dn D8 (first time) D1–5 T1 3 4 G3 4 तत्र, Ñ3 V1 ज्ञात्वा, D6 T2 G1 5 श्रुत्वा, M4 कृतौ (for कृत्वा) —^{c}) K3 साक्षाद् (for शाठ्याद्) K1 D2 शक्तोऽपि शतधन्वानं —^{d}) Ñ1 B1 3 अक्रूरो (for ना°) Ś1 K1 M3 ऽभ्यव-, B1 3 (both sup lin) नान्व-; D1 T2 M4 ह्युप- (for ऽभ्युप) Ñ3 V1 2 B2 D8 T1 G3 4 अक्रूरो नान्व(T1 G3 4 °भ्य)पद्यत, M1 2 अक्रूरो ऽभ्यव्रप°

14 Ñ3 om (hapl) 14 —^{b}) Ś1 बलार्दित; G3 भयान्वित (for °र्दित) —^{d}) Ñ2 V1 3 B1 2 (marg) सा हया; B2 D2 3. 5 T3 4 हृदया, D2 (marg) अश्वां यां, T3 G1 हयेन, Cal ed वडवा (for हयया)

15 G2 om 15^{ab} —^{a}) K2 (marg as in text) V3 D3. 6 विज्ञाता; K4 Dn T2 G1 5 M विज्ञात- (for विख्याता) —^{c}) T2 G1. 3. 5 बान्धवा (G3 °वो) (for वडवा). —^{d}) K2 D2 अयोधत (for °धयत्) — After 15, D6 T G M4 ins

445* ततः क्रुद्धौ भोजकृष्णौ त्वरितौ तु महाबलौ ।
वञ्चयित्वा ततः कृष्णं शतधन्वातिबुद्धिमान् ।
पूर्वां दिशं जगामाशु हयया वातवेगया ॥
अथ द्रुतमगात्कृष्णो रथेन रथिना वरः ।
बलेन सहितो राजन्प्रययौ तस्य मार्गणे ॥ [5]

[(L 1) D6 प्रभू, T3 रुद्धौ (for क्रुद्धौ) T2 4 G1 ततः प्रवृत्ते युद्ध (for ^{a}) G1 भोजकृष्णौ (for त्वरितौ तु). T2 4 भोजकृष्ण महाबलम् (for ^{b}) —(L 3) T3 om lines 3^{b}–5^{b}. G5 -रंहसा (for -वेगया). T2. 4 G4 मायया हतवेगया (for ^{b}). —(L 4) T2 4 वृतमना (for द्रुतमगात्)]

16 T3 om 16^{a}–17^{c} —^{a}) K4 गमनाद्, Dn D5 T1 G3 4 च हयाम्, D6 M1–3 वडवाम् (for हृदयाम्) Ś1 क्षीणा जवेन हृदया —^{b}) M1–3 अध्वनां (for °न) K4 योजनात् (for °ने) Ś1 सा पुन शतयोजना, D3 स कृष्ण शतधन्वन: —^{c}) K4 B1 3 Dn D5 G4 तां वृद्धिं, V3 स्वां वृत्तिं, D6 M1 [अ]विदूरे, M3 वृद्धिं च (for स्वां वृद्धिं) T1 2 G1–3 5 M2 4 दृष्ट्वा स्वरथवृद्धिं च, —^{d}) K4 T4 M4 आद्रवत् (for आर्दयत्) Dn शतधन्वा समत्यजत्

17 T3 om 17^{abc} (cf v l 16) —^{a}) K1 (marg as in text) ततोऽस्या हृदयायास्तु. —^{b}) K2 (marg) श्रम- (for श्रमात्) K1 3 क्लेशाच् (for खेदाच्) K2 श्रामस्वेदाच्च भारत —^{c}) K1 (marg as in text) 2 समुत्पेतुर् (for ख°) —^{d}) M3 अभाषत (for अथाब्रवीत्)

18 ^{a}) Ś1 तिष्ठस्व हे, K2 (marg as in text) दृष्टः स्वयं; V1 2 B1 2 D8 तिष्ठेह त्वं, T2 G1 5 तिष्ठस्वेति (for °स्वेह) —^{b}) T4 दृष्टकोपा (for °दोषा) K2 B1 D3 5 मया हया (by transp), Ñ2 हया मम M1 2 नृपवंशस्य दूषकम् —^{c}) M4 गत्वा पद्भ्यां (by transp). Ñ1 समेष्यामि (for हरि°) V1 पद्भ्यामेवाहरिष्यामि, M1–3 हत्वा तमाहरिष्यामि

19 ^{a}) Ś1 K1 3 स पद्भ्यां तु (for पद्भ्यामेव) —^{b}) K3 D5 अच्युतम् (for °तः) —^{c}) Ś1 ततः समभितो राजन्, V1 मिथिलाभिमुखो रा°

20 ^{a}) K2 D2 न च (by transp), T4 तु न —^{b}) Ś1 महारथम्, Ñ1 °बल (for °बलम्) —^{c}) T3. 4 om. च

21 ^{a}) K1 3 Ñ3 V1 प्रोवाच (for चो°) —^{c}) Ñ2 V1. 3 Dn D1. 3–5 धिक्शब्दमसकृत्कृत्वा (V1 D3 4 °त्पूर्वं). —^{d}) K4 इत्युवाच (for प्रत्यु°).

कृत्यं न मे द्वारकया न त्वया न च वृष्णिभिः ॥ २२
प्रविवेश ततो रामो मिथिलामरिमर्दनः ।
सर्वकामैरुपाचितैर्मैथिलेनाभिपूजितः ॥ २३
एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतां वरः ।
नानारूपान्क्रतूंन्सर्वानाजहार निरर्गलान् ॥ २४
दीक्षामयं स कवचं रक्षार्थं प्रविवेश ह ।
स्यमन्तककृते प्राज्ञो गांदीपुत्रो महायशाः ॥ २५
अर्थान्रत्नानि चाग्र्याणि द्रव्याणि विविधानि च ।
षष्टिं वर्षाणि धर्मात्मा यज्ञेषु विनियोजयत् ॥ २६
अक्रूरयज्ञा इति ते ख्यातास्तस्य महात्मनः ।
बह्वन्नदक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः ॥ २७
अथ दुर्योधनो राजा गत्वा स मिथिलां प्रभुः ।
गदाशिक्षां ततो दिव्यां बलभद्रादवाप्तवान् ॥ २८
प्रसाद्य तु ततो रामो वृष्ण्यन्धकमहारथैः ।
आनीतो द्वारकामेव कृष्णेन च महात्मना ॥ २९
अक्रूरस्त्वन्धकैः सार्धमपायाद्भरतर्षभ ।
हत्वा सत्राजितं युद्धे सहबन्धुं महाबली ॥ ३०
ज्ञातिभेदभयात्कृष्णस्तमुपेक्षितवानथ ।
अपयाते तदाक्रूरे नावर्षत्पाकशासनः ॥ ३१
अनावृष्ट्या तदा राष्ट्रमभवद्बहुधा कृशम् ।
ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुकुरान्धकाः ॥ ३२
पुनर्द्वारवतीं प्राप्ते तस्मिन्दानपतौ ततः । C 2123 B I 39. 33 P I 39 33

22 [a]) T1 भ्रातस्त्वा (for भ्रातृत्वान्) M4 [अ]द्य (for [ए]ष) — [c]) V2 मया न (hypermetric) (for न मे) Ñ2 B2 Ds2 D1 4 G2 4 द्वारकाया, Ñ3 V3 D3 T2 G1 3 5 M4 °कायां (for °कया) — [d]) Dn2 तव, T3 च न (by transp)

23 [a]) D1 T2 G1 तदा (for ततो) — [b]) Ś1 पर- (for अरि-) — Ś1 om 23[cd] — [c]) K1 3 V1 2 D2 3 उपहृतैर्, K4 °नतैर्, Ñ3 B3 Ds °कृतैर् (for °चितैर्) — [d]) V3 D3 [अ]नु-, B3 प्र ; G4 [अ]पि (for [अ]भि)

24 [a]) B3 एतस्मिन्नन्तरे काले — [c]) T2 G1 2 4 5 M4 -भूतान् (for -रूपान्) — [d]) V1 निराकुलान्, V3 [अ]तिनिर्मलान्; D6 T1 2 G निरन्तरान् (for °र्गलान्) Ñ2 आजुहावातिनिर्मलान्

25 [a]) K1 M4 च कवचं, T2 G1 2 5 सत्क° (for स क°) — [b]) Ñ1 B1 स (for प्र-) — [c]) K1 3 D2 3 G1 राजन्, K2 Ñ1. 2 V3 D1 T3. 4 राजा, T2 G2 5 राज्ञो (for प्राज्ञो) — [d]) Ś1 G1 2 5 गांदिपुत्रो

26 [a]) K2 V2 B1 Dn D1 4 T1 G3 अथ, T2 G1 4 अदाद्, T3 4 अन्नं (for अर्थान्) D6 वित्तानि (for रत्नानि) Ś1 नानाविधानि चाग्र्याणि, Ñ V1 3 B2 3 Ds अथ रत्नानि चान्यानि, D2 अर्थादन्नानि चाग्र्याणि — [b]) Ñ V1 3 B2 3 Ds धनानि (for द्रव्याणि) — [d]) K4 D1 G4 -योजयन् (for °यत्). K2 Ñ3 V1 2 B Ds D2 यज्ञेष्वेव न्ययोजयत्

27 [c]) K2 सपत्न, Ñ2 V3 बहुप्र-, B2 (marg as in text) बह्वर्थ- (for बह्वन्न) — [d]) D2 T4 G4 M2 सर्वैं, G2 धर्म- (for सर्व-) Ñ1 2 V3 B3 T4 प्रदक्षिणा, T3 4 (marg) -समन्विता (for प्रदायिनः)

28 [b]) Ś1 K4 Dn D6 T1 3 G M2. 4 गत्वा तु, K2 D4 5 स गत्वा (by transp), V2 गत्वाथ, T2 गत्वा ता B2 (marg as in text) पुरीम् (for प्रभु) — [c]) V2 तथा, D6 T2 3 G1 M तदा (for ततो)

29 [a]) Ś1 K1 प्रसाद्य च, D6 T1 2 G M4 °दितस् (for °द्य तु) Ñ1 तदा (for ततो) K2 रामं (for रामो)

30 [a]) T3 स जनै (for त्वन्धकै) — [b]) T1 G3–5 अथायाद्, T2 उपायाद् (for अपा°) K4 Ñ2 V2 पुरुषर्षभ, Dn D1 2 4 5 T3 4 पुरुषर्षभ (for भरतर्षभ) K2 आयात पुरुषर्षभ, Ñ3 V1 अयाचत्पुरुष° — G2 om 30[cd] — [c]) M4 हत्वा तु शतधन्वान — [d]) K2 4 बन्धुर् (for बन्धुं) Ñ2 3 V B3 Dn1 Ds D2 5 T1 G4 महाबल· (D2 °लैः) (for °बली) K1 3 D3 सहबन्धुर्महाबल, Ñ1 T2 G1 3 5 M1–3 °बन्धुमतां (G3 5 °तो, M1–3 °ता) बली, D6 °बन्धुं मिथो बली, M4 युद्धे बन्धुमतां बली — After 30, Ñ2 ins

446* श्वफल्कतनयायां तु तारायां नरसत्तमौ ।
भङ्गकारस्य तनयौ विश्रुतौ च महाबलौ ॥
जज्ञातेऽन्धकमुख्यस्य शत्रुघ्नो बन्धुमाश्च तौ ।
वरात्तु भङ्गकारस्य स कृष्णप्रतिमोऽभवत् ॥

31 [a]) D3 नाश- (for -भेद-) — [b]) Ñ2 नृप, Ñ3 B3 (both marg as in text) Ds तथा, B2 तदा, M2 प्रभु, (for अथ) — [c]) K Ñ1 2 V2 3 B Ds D1 2 4 5 T1 3. 4 G1 3 तथा, D3 T2 G1 2 4 5 M ततो (for तदा) — [d]) D6 T2 G1 3 5 न ववर्षात्र वासव., G2 M नावर्षत्तत्र वासव

32 [a]) Ś1 K3 (marg as in text) 4 Ñ2 V3 B2 Dn D1–3 5 T1 3 4 G4 M3 यदा, Ñ1 B1 3 ततो, Ñ3 V1 तथा (for तदा) Ś1 K3 Ñ2 Dn D5 T1 G4 राज्यम् (for

प्रववर्ष सहस्राक्षः कच्छे जलनिधेस्तदा ॥ ३३
कन्यां च वासुदेवाय स्वसारं शीलसंमताम् ।
अक्रूरः प्रददौ धीमान्प्रीत्यर्थं कुरुनन्दन ॥ ३४
अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो बभ्रुगतं मणिम् ।
सभामध्यगतं प्राह तमक्रूरं जनार्दनः ॥ ३५
यत्तद्रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं विभो ।
तत्प्रयच्छस्व मानार्ह मयि मानार्यकं कृथाः ॥ ३६
षष्टिवर्षगते काले यद्रोषोऽभूत्तदा मम ।
स संरूढोऽसकृत्प्राप्तस्ततः कालात्ययो महान् ॥ ३७
ततः कृष्णस्य वचनात्सर्वसात्वतसंसदि ।
प्रददौ तं मणिं बभ्रुरक्लेशेन महामतिः ॥ ३८
ततस्तमार्यवत्प्राप्तं बभ्रोर्हस्तादरिंदमः ।
ददौ हृष्टमनाः कृष्णस्तं मणिं बभ्रवे पुनः ॥ ३९
स कृष्णहस्तात्संप्राप्य मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
आबध्य गांदिनीपुत्रो विरराजांशुमानिव ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥

राष्ट्रम्) — [b]) Ś1 K2 Ñ1 कृतम्, V1 भृशम्, M1-3 हतम् (for कृशम्) — [d]) M1 2 (inf lin as in text) कुकुरान्धका (for कुकु°)

33 [b]) V2 पुन, G1 तदा (for तत) — [c]) T4 प्रावर्षत (for प्रववर्ष) — [d]) K Ñ2 Dn1 Ds2 D1-4 G2 5 M4 कक्षे, T3 4 स्कन्धे, M3 कुक्षौ (for कच्छे) K2 V2 D6 T4 M3 तथा, B2 3 D4 T1 2 G M4 तत (for तदा).

34 [a]) Ś1 K1 3 तु (for च) G4 वासुदेवस्य (for °वाय) — [c]) D6 M3 श्रीमान् (for धी°) — [d]) D6 T1 2 G1-4 M1 3. 4 प्रीत्यर्थे (for °र्थं) K4 Ñ1 2 V3 B1 Dn D1-3 T1 4 G4 -पुंगव (D1-3 °व.) (for -नन्दन)

35 [b]) D3 भोजगतं; T2 G1 ऽक्रूर° (for बभ्रु°) — [c]) K2 Ñ1 3 V1 B2 D5 T1 -मध्ये गतं; B1 3 D6 T2 G M -मध्ये तदा (for -मध्यगतं) — [d]) D1 तदा (for तम्)

36 [a]) Ś1 D3 मणिमयं, G4 °वरस् (for °वरं) — [b]) Ñ3 Ds प्रभो (for विभो) — [c]) K4 D1 तं (for तत्) Ñ1 स तत्प्रयच्छ मानार्ह; Ñ2 तत्प्रयच्छ महाभाग, M3 मम प्रयच्छ मानार्ह — [d]) D6 M3 मणिं (for मयि) K4 त्वया (for कृथा.)

37 [a]) Ñ3 V1 B1 D2 षष्टिं वर्ष-, B2 3 Dn D5 T1 3 G2 3 M1-3 षष्टिवर्षे (for °वर्ष-) — [b]) D2 यो रोषो (for यद्रोषो) N (except Ś1 D6) T3 ममा(D3 °या)नघ (for तदा मम) — [c]) K2 4 D2 संमूढो, T1 2 G1 3 5 सक्रुद्धो; M4 मा क्रोधो (for संरूढो) D6 प्राप्य (for प्राप्तस्) — [d]) Ñ3 V1 2 Ds2 D2 तदा, B1 2 तस्य, D3 त्वत्त (for तत·)

38 [a]) K2 B2 स कृष्ण- (for कृष्णस्य). Ñ3 V1 2 B3 Ds स तत. कृष्णवचनात्. — [b]) B2 (marg.) -पार्थिव- (for -सात्वत) — [d]) K1 3 कृष्णाय स (K3 सु-) (for अक्लेशेन) Ś1 जनार्दने (for महामति) K2 रत्नेश स महाद्युति

39 [a]) D5 तत्रस्थम्, T3 पुनस्तम् (for ततस्तम्) K2 Ñ1 3 V1 B Ds T4 आर्जव-; Ñ2 V2 3 Dn D2 3 आर्जवात् (for आर्यवत्) — [b]) G2 3 बभ्रु- (for बभ्रोर्) K2. 4 D1-5 अरिंदम Ś1 D6 T2 G1 बभ्रहस्तादरिंदम. — [c]) Ś1 प्रीतमनाः, B1 तुष्ट° (for हृष्ट°) — [d]) D6 T1 2 G तदा (for पुन) M1-3 पुनस्तस्य करे मणिम्

40 [a]) K Ñ1. 2 V3 B1 2 Dn D1-5 T1 3 4 G3 M4 संप्राप्तं (for °प्य). M1-3 कृष्णहस्तात्तु तं प्राप्य. — [c]) D6 T2 G1. 2 4 5 M आबध्य गान्दी(T2 G1 2. 5 °न्दि)पुत्रस्तु. — [d]) T4 विचचार (for विरराज) — After 40, K4 Dn Ds D5 Bom and Poona eds ins

447* यस्त्वेवं शृणुयान्नित्यं शुचिर्भूत्वा समाहित ।
सुखानां तत्सकल्पानां फलभागी भविष्यति ॥
आ ब्रह्मभवनाच्चापि यशःख्यातिर्न संशयः ।
भविष्यति नरश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥

[(L 1) K4 Bom and Poona eds [ए]तच्च् (for [ए]वं). —(L 2) K4 सुखी च सर्वयज्ञाना, Bom and Poona eds सुखाना सकलाना च (for [a]) Bom and Poona eds. [इ]ह जायते (for भविष्यति) —(L. 3) Bom and Poona eds -भुवनान्न (for -भ°).]

While D6 T G ins after 40

448* ततः सर्वे यदुवरा हृष्टा प्राञ्जलयस्तदा ।
ववन्दिरे महात्मान. कृष्णं कमललोचनम् ॥

[(L 2) D6 T1 G3 महात्मानं (for °न·).]

COLOPHON. — *Mention of the Epic* : K1. 3 — *Mention*

३०

जनमेजय उवाच ।
विस्तरेणैव सर्वाणि कर्माणि रिपुघातिनः ।
श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण हरेः कृष्णस्य धीमतः ॥ १
कर्मणामानुपूर्व्या च प्रादुर्भावाश्च ये विभोः ।
या चास्य प्रकृतिर्ब्रह्मंस्तां च व्याख्यातुमर्हसि ॥ २
कथं च भगवान्विष्णुः सुरेशोऽरिनिषूदनः ।
वसुदेवकुले धीमान्वासुदेवत्वमागतः ॥ ३
अमरैरावृतं पुण्यं पुण्यकृद्भिरलंकृतम् ।
देवलोकं समुत्सृज्य मर्त्यलोकमिहागतः ॥ ४
देवमानुषयोर्नेता द्योर्भुवः प्रभवो विभुः ।
किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये संन्ययोजयत् ॥ ५
यश्चक्रं वर्तयत्येको मानुषाणामनामयम् । C 2141 B I 40 II P I 40 II

---

of Khila All Mss — *Sub-parvan* D5 पारिजात —*Adhy. name* K2 Ñ3 V1 B2 3 Ds सोमवंशसमुद्भव , K3 D4 स्यमन्तवरप्रदानम् , K4 D1 2 6 स्यमन्तकोपाख्यानम् , V3 स्यमन्तकचरिते वंशावली समाप्ता , D3 स्यमन्तकमाख्यानम् , G2 3 स्यमन्तकदर्शनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 D6 T3 40 , K3 D4 38 , Ñ3 V Dn Ds2 D3 T4 39 , D1 37 , T1 G3–5 35 , T2 G1 M4 34 , G2 32 , M1–3 31 — *Śloka no* · K3 D2 T2 40 Ds2 42

30

1 After the ref , N (except Ś1) T1 3 4 ins

449* प्रादुर्भाव· पुराणेषु विष्णोरमिततेजस· ।
सता कथयतामेव वाराह इति न श्रुतम् ॥
न जाने तस्य चरितं विधि नैव च विस्तरम् ।
न कर्मगुणसतानं न हेतु न मनीषितम् ॥
किमात्मको वराह स का मूर्ति का च देवता । [5]
किमाचार. प्रभावो वा किं वा तेन पुरा कृतम् ॥
यज्ञार्थं समवेतानां मिषतां च द्विजन्मनाम् ।
महावराहचरितं कृष्णद्वैपायनेरितम् ॥
यथा नारायणो ब्रह्मन्वाराहं रूपमास्थित ।
दंष्ट्रया गां समुद्रस्थामुज्जहारारिसूदन ॥ [10]

[(L 1) K4 Ñ1 3 V1 D4 5 T3 प्रादुर्भावा , B2 °व , Dn Ds D3 T1 °वान् (for °व) Ñ2 अतुल- (for अमित) —(L 2) K2 4 V2 3 T4 वराह (for वा°) —(L 3) K2 Ñ1 3 V1 2 B2 3 Ds D6 न विधि न (for विधिं नैव) Ñ2 V3 B1 D2–5 T4 न विधिं नैव विस्तरम् (for ^{b}) —(L 4) K3 कर्म न च , Ds धर्मगुण- , D1 गुणकर्म- (for कर्मगुण-) K4 -सजात , Ñ2 V2 3 -सस्थान , T3 -संधान (for -सतान) —(L 5) B1 ऽसौ (for स). —(L 6) Ñ2 स्वभावो (for प्र°) Ñ1 3 V1, 2 Ds तदा कृतम् , D1 कृत पुरा (by transp) —(L 7) D2 सर्वेषा , T1. 3 यज्ञार्थे (for °र्थं) Ñ1 द्विजातिनाम् (for द्विजन्म°) —(L. 9) K4 तथा ; Ñ3 V1 B1. 3 (marg) Ds D6 यत्र (for यथा) V2 देवो (for ब्रह्मन्) —(L 10) Ñ1 V2 Ds -मर्दन (for -सूदन)]

— D2 om (hapl) 1^{a}–3^{b} — ^{ab}) G4 ततस्तस्य (for विस्तरेण) M4 च (for [ए]व) K1 3 4 Ñ2 3 V Dn Ds D1 3–5 T1 3 4 G2 4 M3 कर्माणि सर्वाणि (by transp) , K2 कर्माणि कृष्णस्य — ^{c}) K2 ज्ञातुम् (for श्रोतुम्) Ñ3 V1 तत्त्वेन (for [अ]शेषेण)

2 D2 om 2 (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 D6 T2 G3 M1–3 आनुपूर्वी , B1 3 Dn D3 5 T1 3 4 G2 4 5 M4 °पूर्व्याच् ; B2 G1 °पूर्व्ये (for °पूर्व्या) — ^{b}) Ds2 D4 प्रभो (for विभो) K3 प्रादुर्भावश्च यो विभो· — ^{c}) K2 Ñ3 V1 2 B Ds1 D4 ब्राह्मी (for ब्रह्मस्) — ^{d}) K1 4 D5 मे , K3 om (for च) Ñ3 V1 चाख्यातुम् (for व्या°) T3 ता समाख्यातुमर्हसि ·

3 D2 om 3^{ab} (cf v l 1) — ^{a}) D4 5 स (for च) D5 कृष्ण (for विष्णु·) — ^{b}) K1 सुरशत्रु- , K4 V1 3 सुरेश्वरि- (for °शोऽरि-) Ś1 सुरश्रेष्ठोऽरिसूदन. , K3 सुरशत्रुनिबर्हण , Ñ2 V2 सुरेशो बलि(V2 मधु)सूदन , D6 S (except T3 4) सुरेश्वसुरसूदन — ^{c}) Ś1 D1 T1 श्रीमान् , K2 योऽसौ (for धीमान्)

4 ^{a}) K2 आगतं , Ñ2 आदृतं (for आवृतं) D3 दिव्यं (for पुण्यं) D2 अमरैरावृत पुण्यैः — ^{b}) K Ñ2 V3 D (except Ds) T1 3 4 G2–4 M2 4 निषेवितम् (K3 D2 °तः) (for अलंकृतम्) T2 G1 5 °पुण्यकृत्यनिषेवितम् — ^{c}) V2 B3 Ds D1 M1–3 किमुत्सृज्य (for समु°). — G2 reads 4^{d}–5^{a} (transposed) twice

5 For the repetition in G2, cf v l 4 — ^{a}) G2 (both times) जेता , M1–3 कर्ता (for नेता) D3 देवमानुष्ययोनिश्च — ^{b}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 T3 4 भूर्भुव- , K1 (before corr) D5 T1 यो भुव , M1–3 ह्यात्मभू (for द्योर्भुव.) T2 G5 भुवि , G3 दिवि (for विभु·) D6 ह्यात्मभूः प्रभवो भुवि , G1 गोरपां प्रभवो भुवि — ^{d}) V2 मानुषे , D2 मानुषं (for मानुष्ये). Ś1 K3 D1 मानुष्ये (D1 °षे) समवेश-

मानुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः ॥ ६
गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वलौकिकम् ।
स कथं गां गतो विष्णुर्गोपत्वमगमद्विभुः ॥ ७
महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च ।
श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृतः ॥ ८
येन लोकान्क्रमैर्जित्वा त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेप्सया ।
स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रभवास्त्रयः ॥ ९
योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृत्वा तोयमयं वपुः ।
लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यादृश्येन वर्त्मना ॥ १०
यः पुराणे पुराणात्मा वाराहं वपुरास्थितः ।
विषाणाग्रेण वसुधामुज्जहारारिसूदनः ॥ ११
यः पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ।
ददौ जित्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ॥ १२
येन सैंहं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत्पुनः ।
पूर्वदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ १३
यः पुरा ह्यनलो भूत्वा और्वः संवर्तको विभुः ।
पातालस्थोऽर्णवगतं पपौ तोयमयं हविः ॥ १४
सहस्रचरणं ब्रह्मन्सहस्रांशुं सहस्रशः ।
सहस्रशिरसं देवं यमाहुर्वै युगे युगे ॥ १५
नाभ्यरण्यां समुत्पन्नं यस्य पैतामहं गृहम् ।

(K3 °योज)यत्, D6 T2 G1 3 5 M3 4 मा(M4 म)नुष्ये सन्य(M3 °ष्येऽपि न्य)वेशयत्, T3 °ष्येष्वत्र योजयत्

6 [b]) D6 G1 2 M1 3 4 मनुष्याणां (for मानुषाणां) Ś1 D5 मनोमयम् (for अना°) T2 मनुष्याणामयं सदा — [c]) D6 G1–3 5 स मानुष्ये (by transp), M4 मानुष्ये च — [d]) G4 चक्रवतां (for °भृतां) B1 चक्रे चक्रगदाधर ·

7 [a]) K3 प्रकुरुते, D3 च यश्चक्रे (for यः कुरुते) — [b]) D1 G1 M -कालिकम् (for लौकिकम्) — [c]) K Ñ2 V3 B2 (marg) Dn D1–3 5 T1 3 4 देवो (for विष्णुर्) Ñ1 भगवान्गां गतस्तस्माद् — [d]) Ś1 Ñ3 V1 B D8 D4 T2 G1 2 M1 2 प्रभुः (for विभु) K Ñ1 2 V3 B2 (marg) Dn D1–3 5 T3 4 विष्णुर्गोपत्वमागत

8 [a]) K4 भूतानि, D6 T1 2 G M4 योगात्मा (for भूतात्मा). — [b]) K2 V3 B2 T2 ह (for च) — [c]) K1 3 D1 4 T3 अगर्भे (for श्री°) Ś1 जज्ञे (for गर्भे) — [d]) D8 G1 श्रिया (for स्त्रिया) K3 मानुषया (for भूचरया) D2, 5 T4 वृतः (for धृत) Ś1 श्रिया भूधरया वृतः ; T3 स्त्रिया भूतधरो नृप

9 [a]) D3 लोकं (for लोकान्) — [b]) K2–4 B2 त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेच्छ(K2 °शाश)या, T1 G3–5 °शेश्वरः, T3 त्रिभि· स पुरुषोत्तम· — [c]) D3 जगता (for °तो). T3 4 धर्मास् (for मार्गास्). — [d]) Ñ3 त्रिमार्ग- (for त्रिवर्ग-) Ś1 Ñ2 B3 D3, 5 G1 2 प्रवरास्, T4 परमास् (for प्रभवास्)

10 [b]) D6 T2 G1–3 5 शेते (for कृत्वा) M2 लोकमयं (for तोय°) K3 T3 4 विभु·, G2 वसु, M4 वसुम् (for वपु) — [c]) B3 एकान्तरं (for °र्णव). — [d]) Ś1 कर्मणा, K1 वष्मणा (for वर्त्मना)

11 [a]) G5 स (for य). K1 पुराण· ; D2 4 °णं (for °णे). — [b]) N (except Ś1) T3, 4 G3 रूपम् (for वपुर्). M4 वराहश्च पुर स्थित· — K2 om (hapl ?) 11[c]–13[d] — [c]) Ś1 दंष्ट्राग्रेणैव वसुधाम्, T4 विषाणाग्रे च व°

12 K2 om 12 (cf v l 11) — [b]) K1 B3 D1 3 T1 G3 अव्यय (for °यम्) — [c]) K4 Ñ2 V3 D2–4 T3 4 जित्वा ददौ (by transp), M4 ददज्जित्वा Ś1 सुरगणं, K1 3 Dn D5 T1 G4 सुरगणान् (for वसुमतीं) D1 ददौ हत्वा सुरगणान् — [d]) K1 3 T3 4 सुरेभ्य (for सुराणां).

13 K2 om 13 (cf v l 11) — [a]) Ds2 D1 2 T3 4 सिंहं (for सैंहं) K3 (marg) पुरा (for वपु·) — [b]) K4 तद्वपु, G1 यत्पुन (for त°) K1 3 सुराणां कार्यसिद्धये· — [c]) K1 3 Ñ2 3 V B Dn1 D1 2 4 T1 3, 4 G4 पूर्वं दैत्यो, D6 T2 G1–3 पूर्वदेवो (for °दैत्यो) M4 पूर्वदेवो महावीरो

14 [a]) Ñ1 स पुरा ह्यनल पीत्वा — [b]) T1 M2 (avoiding hiatus) ह्यौर्वः (for और्वः) Ś1 ऽनल· (for विभुः) — [c]) D6 दिवि (for ऽर्णव) Ñ1 3 V3 Dn D2, 3 T3 4 G4 -रसं, M1–3 गत (for -गत) K2 पातलस्यार्णवचरं — [d]) Cal ed पपौ तोयमयहरि (sic)

15 [a]) K1 2 4 Ñ1 2 V2 3 B1 3 Dn D1–5 T1 3 -शिरसं (for -चरणं) — [b]) K4 सहस्राक्ष·, D2 °स्रास्यं (for °स्रांशुं) K1 3 Ñ3 D3–5 सहस्रदम्, G2 °स्रकम् (for °स्रश). B1 Dn T1 सहस्राक्ष (T1 °रं) सहस्रदम्, T2 G1 3–5 M4 °स्रांशुसमप्रभम्, T3 °स्राक्ष जगत्पतिम्, T4 °स्रस्य सहस्रदम्, M1–3 °स्रांशुसहस्रगु — [c]) K Ñ1 2 V2 3 B1 3 Dn D1–5 -चरणं (for -शिरसं) — [d]) Ñ3 V1 च (for वै)

16 [a]) K2 V2 3 B1 3 Dn D3 5 6 T1 3 G3 नाभ्यारण्यां, Ñ1 3 V1 B2 D8 नाभ्यारणि-, D1 नाभ्यामब्जं, D2 G2 नाभ्यरण्यात् ; M4 नाभिरन्ध्रे (for नाभ्यरण्यां) T3 4 समुद्भूतं (for °त्पन्नं). — [c]) K1 D5 -जलस्थस्य (for -गते लोके) — [d]) T1 G4 यत् (for तत्). N (except Ś1) T3, 4 नष्टे

एकार्णवगते लोके तत्पङ्कजमपङ्कजम् ॥ १६
येन ते निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये ।
सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः ।
गरुडस्थेन चोत्सिक्तः कालनेमिर्निपातितः ॥ १७
उत्तरान्ते समुद्रस्य क्षीरोदस्यामृतोदधेः ।
यः शेते शाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत् ॥ १८
सुरारणिर्गर्भमधत्त दिव्यं
तपःप्रकर्षाददितिः पुराणम् ।
शक्रं च यो दैत्यगणावरुद्धं
गर्भावसाने नकृशं चकार ॥ १९
पदानि यो लोकपदानि कृत्वा
चकार दैत्यान्सलिलाशयस्थान् ।
कृत्वा च देवांस्त्रिदिवस्य देवा-
श्चक्रे सुरेशं पुरुहूतमेव ॥ २०
गार्हपत्येन विधिना अन्वाहार्येण कर्मणा ।
अग्निमाहवनीयं च वेदीं चैव कुशान्स्रुवम् ॥ २१
प्रोक्षणीयं ध्रुवां चैव आवभृथ्यं तथैव च ।
अरांस्त्रीणि च यश्चक्रे हव्यकव्यप्रदान्मखे ॥ २२
हव्यादांश्च सुरांश्चक्रे कव्यादांश्च पितॄनपि ।
भागार्थे यज्ञविधिना योगज्ञो यज्ञकर्मणि ॥ २३   C 2160 B I 40 30 P I.40 30

स्थावरजंगमे

17 a) T3 तेन (for येन) — d) K2 -मयं, Dn2 D1 -वरं (for -धर) — e) M2 (*inf lin* as in text) चोद्रिक्तः (for चोत्सिक्त) — After 17, K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 4 ins

450* निर्जितश्च महादैत्यस्तारकश्च महासुर ।
[V2 तथा, B3 D4 मयो (for महा-)]

18 a) Ś1 K1 D4 उत्तरेण (for °रान्ते) — c) T3 यत्रास्ते (for य. शेते) — d) D5 महान् (for महत्) Ś1 आस्थाय तिमिरापहम्, T3 °य पुरुषोत्तम·

19 a) Some Mss सुरारणी (for °णिर्) — b) G3 M3 4 प्रभावाद् (for -प्रकर्षाद्) D1 पुरात्रम्, T1 पुराणे (for °णम्) — d) Dn D1 4 5 G5 M4 निभृत, D6 M1 2 विभयं (for नकृश) K2 Ñ1 3 V1 2 D2 3 गर्भाविधानेन भृ (D2. 3 कृ)तं चकार

20 T3 transp 20^{ab} and 20^{cd}, transposing also 20^{a} and 20^{b}. — a) Ñ1 दैत्य- (for लोक) N (except Ś1 Ñ1 D6) T1 मयानि, T4 -सुखानि (for -पदानि) T3 निरामयाँल्लोककृतश्चकार — b) Ś1 K1 4 Ñ1 2 V3 Dn D1–3 5 T1 2 4 सलिलेशयास्तान्, B3 सलिलेशयस्थान्, T3 स्वनिवेशयस्थान्, G1 5 स बिला° (for सलिला°) — c) M1 3 चक्रे (for कृत्वा) Ñ1 देवश् (for देवांश्) T3 चकार देवांस्त्रिदिवप्रतिष्ठांश् — d) G2 4 स(G4 त)देवं, M4 स देव. (for सुरेश) K2 4 V B D (except D6) T3 4 त्रिदशाधिपत्ये (for पुरुहूतमेव) — N (except Ś1) T G1 3 4 G(ed) ins after 20 G5 after 21

451* पात्राणि दक्षिणा दीक्षा चमसोलूखलानि च ।
[K1 3 Ñ3 दक्षिणा V1. 3 दीक्षाश् (for दीक्षा). V2 D4–6 G4 पात्राणि दक्षिणा दीक्षा ; T3 यज्ञान्सदक्षिणादीक्षान् (for a). T2–4 G1 4 5 मुसलोलूखलानि च (for b)]

21 a) K4 Ñ3 V1 B2 3 Ds D6 T2 4 G2–5 M गार्हपत्यं च (for °त्येन) — B3 repeats 21^{bc} after 23^{c} — b) Ñ3 V1 Ds D6 T2 4 G3–5 M1 2 4 अन्वाहार्यं च कर्मणा — M3 om (hapl ?) 21^{c}–23^{d} — d) Some Mss वेदिं (for वेदी) Ś1 T2 कुशास्रुवम्, K1 3 4 Ñ V1 3 B Dn2 Ds T1 4 G3 कुश स्रुवम् (for कुशान्स्रुवम्) V2 Dn1 G1 2. 5 M4 वेदिं चैव कुशं स्रुवम् — After 21, G5 ins and G(ed) repeats 451*

22 M3 om 22 (cf v l 21) M4 om 22. — a) K1 Ñ2 3 V1 B T2 स्रुव, V3 चरुं (for ध्रुवां) — b) D6 G M1 2 उपभृत्यां (for आवभृथ्य) B1 2 (marg) तथावभृथमेव च — c) K1–3 सुधातॄणि, Ñ2 स्वधा त्रीणि, Dn Ds D2 5 T4 सुधात्रीणि (for अरांस्त्रीणि) K4 D4 अथात्रेयांश्च यं चक्रे, V3 स्वधां च त्रीणि यश्चक्रे, D3 अथोऽरणिद्वय चक्रे; D6 T1 2 G M1 2 अहस्त्रिषवण चक्रे, T3 त्रीँल्लोकान्स हरिश्चक्रे, — d) K1. 4 Ñ1 2 V2 3 D1 2 4 T3 4 -भागप्रदान्, K1 (*sup lin*) -वाहप्रदान्, D3 -वाहप्रद (for -कव्यप्रदान्) Dn D5 द्विजान् (for मखे) Ś1 हव्यवाहप्रदान्मुखे, K2 कव्ये कव्यप्रदो मखे, D6 T1 2 G हव्यभागप्रद (G4 °पुर) स वै, M1, 2 पुरा नारायणोऽरिहा

23 M3 om 23 (cf v l 21) — a) D3 हव्यवाहान् (for हव्यादांश्च) K Ñ1 V3 B3 Dn D1 5 यज्ञे (for चक्रे) — b) D5 तु (for च) T3 हव्यभागप्रदान्मखे (cf 22^{d}). — c) K Ñ V1 2 B1 2 Dn Ds D2–5 T3 मन्त्र-; D1 सत्र-, T4 मन्त्रे (for यज्ञ-) V3 B3 भागार्थं मन्त्रविधिना — After 23^{c}, B3 repeats 21^{bc} and om 23^{d} — d) K Ñ V B1 2 Dn Ds D2–6 S (except M1, 2, M3 om.) यश्चक्रे (for

यूपान्समित्स्रुचं सोमं पवित्रं परिधीनपि ।
यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च चयनानलान् ।
सदस्यान्यजमानांश्च मेधादींश्च क्रतूत्तमान् ॥ २४
विबभाज पुरा यश्च पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।
युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननु परिक्रमन् ॥ २५
क्षणा निमेषाः काष्ठाश्च कलास्त्रैकाल्यमेव च ।
मुहूर्तास्तिथयो मासा दिनसंवत्सरास्तथा ॥ २६
ऋतवः कालयोगाश्च प्रमाणं विविधं नृषु ।
आयुः क्षेत्राण्युपचयो लक्षणं रूपसौष्ठवम् ॥ २७
त्रयो वर्णास्त्रयो लोकास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः ।
त्रैकाल्यं त्रीणि कर्माणि त्रयोऽपायास्त्रयो गुणाः ।
सृष्टा लोकास्त्रयोऽनन्ता येनानन्त्येन वर्त्मना ॥ २८
सर्वभूतगुणस्रष्टा सर्वभूतगुणात्मकः ।
नृणामिन्द्रियपूर्वेण योगेन रमते च यः ।
गतागताभ्यां यो नेता तत्रेह च विधीश्वरः ॥ २९
यो गतिर्धर्मयुक्तानामगतिः पापकर्मणाम् ।

योगज्ञो)

24 [a]) K4 D6 T3 G2 3 M4 यूपं, D1 यूपा (for यूपान्) K1 Ñ V B2 3 Ds D6 T1 3 4 G1 2 4 M1 समित्स्रुवं, K2 समित्कुशं (for °त्स्रुचं) — [b]) K Ñ2 V2 3 Dn D1–5 T1 3 पवित्रान् (for °त्रं). — [c]) K1 3 Ñ1 D1–4 S (except T1 4) याज्ञि(G2 °ज्ञी)यानि (for यज्ञि°) — [d]) Ñ V1 3 Dn Ds D1. 2. 4. 5 T1 सचयानलान् (Ñ1 °ला), B1 2 (marg) चयनानि च; D3 समयाचलान्, T4 सचषालकान् (for चयनानलान्) B3 इयांश्च सचयानलान् — [f]) K1 3 Ñ1 V2 3 B Dn2 Ds D4 5 मेध्यादींश् (for मेधा°) T1 G4 M4 वेदींश्च (M4 °दिं च) क्रतुसत्तमान्

25 [a]) T2 M विबभ्राज (for °भाज) Ñ V B3 Dn Ds D1. 3 5 T3 सर्वं (for यश्च) K4 B1 2 D2 4 T4 विबभ्राज पुरा सर्वं (K4 विष्णु); G2 °भ्राज पुरोधाश्च — [c]) M4 कृत्वाथ (for यः कृत्वा) K4 Dn1 D5 T1 Bom and Poona eds यागानुरूपं यः (Bom and Poona eds °पान्य) कृत्वा — [d]) K3 Ñ1 B1 पराक्रमान्; K3 4 D6 T4 परिक्रमत्, Ñ2 V1 3 B2 3 Ds T3 M4 °क्रमात्, V2 D3 G2 4 5 °क्रमान्, Dn T1 पराक्रमत्; G3 पराक्रमन्; M3 परिभ्रमन् (for °क्रमन्) — After 25, D6 T2 G1. 3. 5 M4 read 29[ab], repeating it in its proper place; T1 reads 29[cdef]; G2 29[ab] and M2 29[abcd].

26 [a]) K2 Ñ V B D (except D1 4. 6) T3 4 लवाश्च (for निमेषाः). — K3 om. (hapl. ?) 26[b]–27[a]. — [b]) T2 G2 3. 5 त्रैकालम् (for °ल्यम्). — [c]) M4 मुहूर्ता यामास्तिथयो — [d]) K2 4 Ñ1 V B Dn Ds D1–5 T3 4 पक्षा, T1 [क्ष]यन-; G1 4 दिनं; M4 मासा (for दिन-) K1 Ñ2. 3 G3 पक्षाः संवत्सरस्तथा, D6 T2 G2 5 दिनं संवत्सरस्त(T2 G2 °रं त)था.

27 K3 om. 27[a] (cf v l. 26). — [a]) Ñ2 T2 G1. 2 -योगश् (for -योगाश्). — [b]) K1. 3 D2. 3 T4 नृप, K2. 4 Ñ2 V B Dn Ds D1. 4. 6 T1. 2 G M4 त्रिषु; T3 तथा (for नृषु) Ñ3 प्रमाणं त्रिविधेषु च, M3 °णास्त्रिविधा नृषु — [c]) Ś1 [उ]पादेयं, K2 G2 [उ]पचया, D6 T1 2 G1 4 5 M4 °चयं (for °चयो)

28 [a]) Ś1 D2 6 G M वर्गास् (for लोकास्) K3 त्रयो लोकास्त्रयो वर्णास् — [c]) K1 3 4 D2 T3 4 त्रैलोक्यं (for त्रैकाल्यं) T1 तेजासि (for कर्माणि) D6 T2 G M2 4 त्रैलोक्यं त्रीणि तेजांसि — [d]) D6 T1 2 G M दोषास्, T4 ऽध्यक्षास् (for ऽपायास्) — [e]) D3 अष्टौ, T3 सृष्ट्वा (for सृष्टा) Ś1 K1 3 B2 D5 त्रयो लो(Ś1 सर्वलो)का पुरा सृष्टा, D6 S सृष्टा (D6 T1 G2 M3 सृष्ट्वा, G3 4 M2 स्रष्टा) लोकान्पुरा सृष्ट्वा (T1 G3 सृष्टा, M4 तेन) — [f]) Ñ2 V2 3 B1 Dn D2 T2 [अ]नन्तेन (for °न्त्येन) Ś1 K1 3 4 V1 (*sup lin* as in text) D5 T2 कर्मणा, T1 चेतसा (for वर्त्मना) D6 G1. 3–5 M येनानन्येन चेतसा, G2 °नन्येन रक्षिते

29 D6 T2 G1 3 5 M4 read 29[ab] for the first time after 25, while G2 reads 29[ab] and M2 29[abcd] after the same — [a]) K1 D5 G3 (first time) -गणस्रष्टा; K2 Ñ3 V1 2 B1 2 D2 -गणा सृष्टाः; Ñ2 -गणद्रष्टा; Ds1 -गुणा सृष्टाः, D6 (both times) T1 3 G1. 5 (last two second time) M1 3 4 (second time) -गुणान्सृष्ट्वा; T1 2 (second time) 4 G3 (second time) -गणान्सृष्ट्वा; T2 G1 5 M4 (all first time) गुणान्स्पृष्ट्वा, G2 -गुणं स्पृष्ट्वा; G4 damaged (for गुणस्रष्टा) — [b]) Ś1 -गुणाधिकः; K3 -गुणाधिपः, D6 T2 (both second time) 4 G1 3 5 (last three second time) -गुणात्मना, T2 G1 (both first time) °त्मकम्, T3 °त्मन (for °त्मक). — G2 om 29[c]–51[d]. T1 reads 29[cdef] after 25. — [d]) Ś1 योगेन परमेण च — [e]) K1 D4 गत्यागतिभ्यां यो नेता, K2 Ñ V B1 2 Ds1 D1–3 T3 4 गतागतिभ्यां यो नेता (K2 गन्ता), K4 °तिभ्यां नेता च. — [f]) D1 सर्वत्रेह, G3 तत्रैव च (for तत्रेह च) K1 Dn D3. 4 सर्वत्र जगतीश्वर; K2–4 Ñ V1. 3 B2. 3 Ds2 D2. 5 T3. 4 सर्वत्र जगदी°; B1 स सर्वजगदी°.

चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ३०
चातुर्विद्यस्य यो वेत्ता चातुराश्रम्यसंश्रयः ।
दिगन्तरो नभोभूतो वायुर्वायुविभावनः ॥ ३१
चन्द्रसूर्यद्वयं ज्योतिर्योगीशः क्षणदातनुः ।
यः परं श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तपः ॥ ३२
यः परं प्राह परतः परं यः परमात्मवान् ।
आदित्यादिस्तु यो दिव्यो यश्च दैत्यान्तको विभुः ॥३३
युगान्तेष्वन्तको यश्च यश्च लोकान्तकान्तकः ।
सेतुर्यो लोकसेतूनां मेध्यो यो मेध्यकर्मणाम् ॥ ३४
वेद्यो यो वेदविदुषां प्रभुर्यः प्रभवात्मनाम् ।
सोमभूतश्च भूतानामग्निभूतोऽग्निवर्चसाम् ॥ ३५
मनुष्याणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनाम् ।
विनयो नयवृत्तानां तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ३६
सर्गकारश्च सर्गाणां लोकहेतुरनुत्तमः । C 2177 B 1 40 46 P 1. 40. 46

30 G_2 om 30 (cf. v l 29) —^{a}) K_2 $M_{1\,2}$ योग- (for धर्म-) B_1 -शीलानाम् (for युक्ता°) — B_1 om (hapl) 30^{cd} —^{c}) K_2 D_3 चतुर्वर्णप्रभावस्य (D_3 °स्तु), K_3 $\tilde{N}_{1\,2}$ V_2 D_2 T_3 चातुर्वर्ण्यप्रभावश्च (T_3 °वाच्च) —^{d}) K_2 $\tilde{N}_{1\,3}$ $V_{1\,2}$ $B_{2\,3}$ Dn Ds D_5 T_3 चातुर्होत्रस्य रक्षिता

31 G_2 om 31 (cf. v l 29) —^{a}) K_2 वेत्ता च, K_4 D_1 G_5 यो नेता (for यो वेत्ता) $Ś_1$ D_6 $T_{3\,4}$ G_3 M_4 चातुर्वर्ण्यस्य यो वेत्ता, T_2 G_1 °वर्ण्यस्य नेता च —^{b}) T_3 सयुत (for -संश्रय) —^{c}) $\tilde{N}_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ D_3 T G_4 नभोभूमिर् (for °भूतो) $Ś_1$ दिगन्तरनभोतीतो, K_3 B_3 Ds G_1 °रं (K_3 G_1 °रा) नभोभूमिर् —^{d}) K Dn D_{3-5} T_2 $G_{1\,3\,5}$ वायुरापो (K_4 °भूतो) विभावसु, $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Ds $D_{1\,2}$ $T_{1\,3\,4}$ G_4 आपो (T_3 सोमो) वायुर्विभावसु

32 G_2 om 32 (cf v l 29) —^{a}) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ V_2 B_1 Dn_1 D_{1-5} सूर्यमयं, K_2 °समं, V_3 °मयो, B_3 Dn_2 °मय-, T_1 G_4 -सूर्यात्परं, G_3 -सूर्यद्वय (for °द्वय) $\tilde{N}_3$ V_1 B_2 Ds D_6 यश्चन्द्रसूर्ययोर्ज्योतिर् — D_2 reads 32^{bc} on marg —^{b}) $Ś_1$ K_3 $T_{1\,2}$ G_4 योगेश, D_1 $G_{1\,5}$ M_{1-3} युगेश, G_1 युगेन (for योगीश) $K_{1\,2}$ Ñ V B Dn Ds $D_{2\,3\,5\,6}$ योगी(K_1 युगे)श क्षगदान्तक, T_3 यो निशाक्षणदान्तरम् — $Ś_1$ om (hapl) 32^c $\tilde{N}_2$ has lacuna for 32^c —^{c}) B_2 $T_{1\,2}$ $G_{3\,5}$ यत् (for य) B_1 पूर्व, M_4 परा (for पर) —^{d}) K_1 $B_{2\,3}$ D_5 $T_{1,2}$ $G_{3\,5}$ यत् (for य) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 B_3 Ds_1 $D_{2\,6}$ M_{1-3} तम, M_4 ततः (for तप) B_1 य. परं ब्रह्मतेजसः.

33 G_2 om 33 (cf v l 29) D_3 om 33^{ab}, $K_{1\,3}$ read it twice —^{a}) K_1 (first time) $_{2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Dn Ds $D_{2\,4-6}$ $T_{1\,3\,4}$ यं परं (V_1 B_3 य परं, D_2 परं यं, D_5 यत्परं, T_3 तं पर) प्राहुरपरं, $K_{1\,3}$ (both second time) यः परं परमं गुह्यं, K_3 (first time) $\tilde{N}_1$ य· पर प्राहुरपरे —^{b}) K_1 (first time) $_2$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ $B_{1\,2}$ Dn $D_{1\,4\,5}$ $T_{1\,3}$ $G_{3\,5}$ यः पर, K_3 (first time) V_1 T_4 य· परं (by transp), D_6 परो य $K_{1\,3}$ (both second time) $_4$ (before corr) $\tilde{N}_3$ B_3 Ds यः परं (B_3 °र.) परमात्मन (K_3 °वित्), D_2 परं परमात्मवान् — After 33^{ab}, $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ B Dn Ds $D_{3,4\,6}$ and Cal ed ins

452* नारायणपरा वेदा नारायणपरा क्रिया ।
नारायणपरो धर्मो नारायणपरा गति ॥
नारायणपरं सत्यं नारायणपरं तप. ।
नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं परम् ॥

[D_3 om (hapl) lines 1–3 D_6 om (hapl) line 2 —(L 3) $\tilde{N}_2$ B_3 D_6 -परो यशो (for -परं सत्य) D_6 -परा गति (for परं तप) — B_3 om (hapl) line 4, D_6 reads it twice —(L 4) $\tilde{N}_2$ -परं सत्व, D_6 (first time) -परो योगो (for -परो मोक्षो) Dn Ds -परायणम्, $D_{3\,6}$ (first time) -पर तप (for पर परम्)]

—^{c}) K_4 V_2 B_3 च (for तु) K_4 $D_{1\,2\,4}$ देवो (for दिव्यो). $Ś_1$ आदित्यादित्य आदित्यो, K_3 °श्चैव यो दिव्यो, D_3 (marg. as in text) °स्तु तपो दिव्यो —^{d}) T_2 $G_{1\,5}$ M_4 तु (for च) $\tilde{N}_2$ V_3 (also as in text) ऽन्तक (for विभु)

34 G_2 om 34 (cf v l 29) $\tilde{N}_2$ om (hapl) 34^{ab} —^{a}) K_4 युगान्तेऽपि, D_3 °न्ते हि (for °न्तेषु) K_1 [अ]न्तकारश् (for °को यश्) —^{c}) D_2 -लोकानां (for -सेतूनां). —^{d}) $M_{1\,3}$ मेध्यं (for मेध्यो).

35 G_2 om 35 (cf v l 29) —^{a}) K_4 $\tilde{N}_2$ V_3 Dn D_2 S (G_2 om) वेत्ता, D_3 नेता (for वेद्यो) —^{b}) $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ $B_{1\,3}$ Ds G_5 M_{1-3} य· प्रभु· (by transp) $\tilde{N}_1$ प्रभुर्यः प्रभविष्णुनाम्, D_6 य प्रभु प्रभूणामपि, $T_{1\,2}$ $G_{1,4}$ यः प्रभु परमात्मनाम् —^{c}) K_{2-4} Ñ B D (except D_6) T $G_{1\,3-5}$ तु (T_2 $G_{1-3\,5}$ च) सौम्यानाम् (for च भूतानाम्) — M_4 om 35^d–37^c —^{d}) $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ -कर्मणाम्, D_6 M_{1-3} -वर्त्मनाम् (for वर्चसाम्)

36 G_2 om 36 (cf v l 29) M_4 om 36 (cf. v l. 35) —^{a}) $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_{1,2}$ V_3 B_1 Dn $D_{1\,2}$ T_4 मानुषाणां (for मनुष्याणां) —^{c}) K_3 -भूतानां, $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 D_{4-6} T_1 G_3 $M_{1\,3}$ -वृत्तीना (for -वृत्तानां).

विग्रहो विग्रहार्हाणां गतिर्गतिमतामपि ॥ ३७
आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो हुताशनः ।
देवा हुताशनप्राणाः प्राणोऽग्नेर्मधुसूदनः ॥ ३८
रसाद्वै शोणितं भवति शोणितान्मांसमुच्यते ।
मांसात्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्थि निरुच्यते ॥ ३९
अस्थ्नो मज्जा समभवन्मज्जायाः शुक्रसंभवः ।
शुक्राद्गर्भः समभवद्रसमूलेन कर्मणा ॥ ४०
तत्रापां प्रथमो भागः स सौम्यो राशिरुच्यते ।
गर्भोष्मसंभवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते ॥ ४१
शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्तवं पावकात्मकम् ।
भावौ रसानुगावेतौ वीर्यं च शशिपावकौ ॥ ४२
कफवर्गे भवेच्छुक्रं पित्तवर्गे च शोणितम् ।
कफस्य हृदयं स्थानं नाभ्यां पित्तं प्रतिष्ठितम् ॥ ४३
देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तु मनसः स्मृतम् ।
नाभिकण्ठान्तरस्थस्तु तत्र देवो हुताशनः ॥ ४४
मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते ।

37 G2 om 37 (cf v l 29) M4 om 37^{abc} (cf v l 35). Ś1 om (hapl) 37 K1-3 Ñ1 3 V1 B1 D1 3 T3 om 37^{ab} Dn transp 37^{ab} and 37^{cd} — ^{a}) G3 सर्गकामश् (for °कारश्) V3 Dn तु (for च) B2 3 Ds D2 5 सर्गाणां सर्गकारश्च, T1 सर्गकश्चापि सर्गाणां — ^{b}) D6 लोके सेतुर्; G1 3-5 लोकसेतुर् (for °हेतुर्) — ^{c}) K1 विग्रहार्तानां, D6 T1 2 G1 3-5 M1-3 °हवता (for °हार्हाणा)

38 G2 om 38 (cf v l 29) — ^{a}) Ds1 आकाशं (for °श) — ^{b}) Ś1 K4 वायोः, K2 V2 D2 3 T2 M4 वायुः (for वायु-) — ^{c}) T1 2 G1 3-5 आपो (for देवा) — ^{d}) D3 प्राणाग्निर् (for प्राणोऽग्नेर्)

39 G2 om 39 (cf v l 29) — ^{a}) Hypermetric M1 2 (*inf lin* as in text) अन्नात्तु, M3 रसात्तु (for °द्वै) K2 Ñ2 3 V B Ds D5 जातं, K3 भाव·, D6 भूयात्, G3 भाति (for भवति) K1 4 Ñ1, Dn D2-4 T1 3 4 G4 रसाच्छोणितसंभूति, D1 भुक्तसाराद्रसाद्रक्तं — ^{b}) Ś1 एव च (for उच्यते). G1 शोणितं तत्त्वमुच्यते — ^{c}) D1 om, D4 वा (for तु) Dn1 om (hapl) मेदसो जन्म Ñ1 मांसात्तु मेदसं भवति (hypermetric), D3 °न्मेदःसमुत्पत्तिर्, D6 T1 2 G1, 3-5 M4 °त्तु जायते मेदो — ^{d}) Ś1 विजज्ञिरे, D8 -समुद्भवः; D6 T1, 2 G1 3-5 M1 (*inf lin*), 2 4 [इ]ह जायते (for निरुच्यते) K1, 3 4 Dn D4 मेदसोऽस्थीनि चैव हि (D4 ह), T4 M1 3 °सोऽस्थीनि चोच्यते

40 G2 om. 40 (cf v l 29) B1 om (hapl) 40^{a}–41^{b}. — ^{a}) K2 4 Ñ1 2 V3 Dn D1-4 T4 G1 संभवति (for समभवन्). — ^{b}) Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D2-5 मज्जात, T2 G5 M4 °यां (for °या) S (G2 om) शुक्रु (for शुक्र) Ś1 K1, 3 मज्जात· (Ś1 °या·) शुक्रमेव च, K4 Ñ1 D1 मज्जाच्छु· (K4 °ज शु)क्रं प्रवर्तते (sic). — ^{c}) Some Mss शुक्राद् (for शुक्राद्) Ś1 गर्भं (for गर्भः). Dn D3 संभवति (for समभवद्). D2 शुक्राद्गर्भं प्रभवति

41 G2 om. 41 (cf v. l. 29). B1 om. 41^{ab} (cf. v l. 40) — ^{a}) K2 तत्र य·, B2 Ds तत्राप. D6 शुक्रो यः, T1 2 G3-5 M शुक्रोऽपां, T3 तत्राह (for °पां) — ^{b}) Ś1 सोम्यो (for सौम्यो) B3 सोम्यो वापि निरुच्यते — G3 om (hapl) 42^{cd} — ^{c}) K3 4 V3 B1 3 Dn Ds D5 T1 G5 M4 ऽग्नियौ, Ñ2 वह्निर्, V2 ह्यग्निर्, D4 योऽग्नेर् (for ज्ञेयो) D3 भागा ह्यार्तवजोऽग्नेयौ — ^{d}) Ś1 एव च (for उच्यते)

42 G2 om 42 (cf v l 29). — ^{a}) D2 ज्ञेय (for विद्याद्) — ^{b}) K3 Ñ2 (marg as in text) 3 V3 D2 T4 G1 4 आर्तवं पावकात्मजम्, Bom and Poona eds °वं विद्धि पावकम् — ^{c}) K4 G4 भागौ (for भावौ) K2 भावा रसात्मका ज्ञेया, K3 D4 भागौ (D4 °वौ) रसात्मकावेतौ, Ñ1 V1 B1 Ds भावा (B1 °गौ) रसात्मकास्तेषा, Ñ2 V2 3 B2 3 D2 3 5 T1 4 भागौ रसात्मकौ ह्येषा (B3 तेषा, D3 पुण्य, D5 वैषां), Dn1 D1 T3 भागो रसात्मको ह्येगा, M4 भावौ रसानुभावौ तौ· — ^{d}) K3 वीर्येण (for वीर्यं च)

43 G2 om 43 (cf v l 29). — ^{b}) Dn D1 -वर्गे तु; D3 -वर्गेऽपि, D6 G2 वर्गे च, G1 -वर्गे तु, G5 वर्गस्य (for -वर्गे च) — ^{d}) K2, 4 Ñ V B Dn Ds D1-4 पित्तं नाभ्यां (by transp) T3 4 पित्तं नाभ्यामवस्थि(T4 °पि स्थि)तम्·

44 G2 om 44 (cf v l 29). M1 2 om (hapl) 44^{ab}. — ^{a}) M3 मध्यं (for मध्ये) — ^{b}) K2 Ñ V1 2 B Dn Ds D5 T1 3 तन् (for तु) — ^{c}) K1 D4 T4 नाभिकोष्ठा(K1 °कण्ठा)न्तरो यस्तु, K2 3 Ñ V B Dn Ds D2 3 5 T3 G3 M1 2 नाभिको(Ds °भी को)ष्ठान्तरं यत्तु (K2 V3 T3 °स्तु; Ñ3 D5 °च); D1 °कोष्ठेऽन्तरो यस्य, D6 T1 2 G1, 4, 5 M4 °कण्ठान्तरं यत्तु M3 °कोष्ठान्तरस्थं तु — ^{d}) T3 संतिष्ठति (for तत्र देवो)

45 G2 om 45 (cf v l 29) B3 om (hapl ?) 45^{a}–47^{b} — ^{a}) T2 ज्ञेयं (for ज्ञेय) — ^{b}) T2 G1 मनः (for कफ·) D6 कफं सोमो विधीयते — ^{c}) K4 Ñ2 V3 Dn D1-3, 5 T3 4 स्मृतं ह्येवद्, Ñ1 स्मृतं ह्येव; Ñ3 V1, 2

पित्तमग्निः स्मृतस्त्वेवमग्नीषोममयं जगत् ॥ ४५
एवं प्रवर्तिते गर्भे वर्तितेऽर्बुदसंनिभे ।
वायुः प्रवेशनं चक्रे संगतः परमात्मना ॥ ४६
स पञ्चधा शरीरस्थो भिद्यते वर्धते पुनः ।
प्राणापानौ समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ ४७
प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वर्धयन्परिवर्तते ।
अपानः पश्चिमं कायमुदानोर्ध्वं शरीरिणः ॥ ४८
व्यानो व्यायच्छते येन समानः संनिवर्तते ।
भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतेन्द्रियगोचरा ॥ ४९
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
तस्येन्द्रियाणि शिष्टानि स्वं स्वं योगं प्रचक्रिरे ॥ ५०
पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानं च मारुतम् ।
छिद्राण्याकाशयोनीनि जलस्रावः प्रवर्तते ॥ ५१
ज्योतिश्चक्षुषि तेजश्च तेषां यन्तृ मनः स्मृतम् ।
ग्राम्याश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्यात्प्रवर्तिताः ॥ ५२
इत्येतान्पुरुषः सर्वान्सृजल्लँोकान्सनातनान् । C 2193 B 1 40 62 P 1. 40 62

B1 2 Ds स्मृतो ह्येवम्, D4 स्मृतो ह्येतद्, D6 T1 G3 5 स्मृतश्चेति, T2 G1 स्मृतश्चेत्तु, G4 स्मृतं चैतद्, M1 2 स्मृतं चैवम्, M3 स्मृतश्चैवम्, M4 स्मृतं चेति (for स्मृतस्त्वेवम्) —^{d}) K2 अग्निष्टोमात्मकं जगत्, K3 4 Ñ V B1 2 Dn Ds D1–5 T3 4 G4 M2 अग्नीषो(Ñ1 T4 °ष्टो)मात्मकं (K3 °जं) ज°, D6 अग्नीषोम मिदं ज°.

46 G2 om 46 (cf v l 29) B3 om 46 (cf v l 45) —^{b}) K2 Ñ3 V1 B2 Ds D3 वर्धिते (for वर्तिते) Ś1 G4 वर्ततेऽर्बुदसनिभम्, K3 वर्धिते बिन्दुसंनिभे, K4 D4 ऋतौ बुद्बुद°, Ñ1 2 V3 B1 Dn D5 T1 4 G5 वर्धितेऽम्बुद°, D6 M1 2 वृत्तबुद्बुद°, T2 G1 प्रततेऽर्बुद°, T3 तस्मिन्बुद्बुद°, M3 4 वृत्तेऽम्बुदद° —^{c}) K1–3 Ñ1 2 V3 B2 Dn D2–5 T1 4 G1 3 प्रवेशं स (for °शनं) K4 D6 M1–3 वायु प्रवेशं कुरुते —^{d}) D3 ऽनुगतः, M4 संहत (for संगत) Ś1 D1 6 T1 सगत. परमात्मनि (D6 T4 °नः) — After 46, K2–4 Ñ V B1 2 Dn Ds D1–4 5 (marg) T G1 3–5 ins

453* ततोऽङ्गानि विसृजति बिभर्ति परिवर्तयन् ।

[T3 स सृजत्यपि चाङ्गानि (for ^{a}) Ñ3 V1 B1 Dn Ds T1 -वर्धयन् (for -वर्त°)]

47 G2 om 47 (cf v l 29) B2 om 47^{ab} (cf v l 45) Ñ1 om. 47^{ab} —^{b}) Ñ3 V1 B1 3 D2–4 6 G5 M1–3 वर्धयन्, T2 G1 3 4 M4 वर्तयन्, T3 4 वर्तते (for वर्धते) —^{c}) K2 Ñ1 प्राणापान, K4 Ñ2 3 V B D (except D6) T1 3 4 M4 प्राणोऽपान (for प्राणापानौ) —^{d}) Ñ1 व्यानम् (for व्यान) D3 उच्यते (for एव च) T1 3 [उ]दानव्यानौ त(T3 °नस्त)थैव च

48 G2 om 48 (cf v l 29) —^{a}) K4 B3 Dn D5 T3 स (for ऽस्य) Ś1 प्राणस्येह पर स्थानं, K1. 3 प्राणोऽस्य (K3 °ण स) पुरत. कार्यं, D6 T1 2 G1 3–5 M प्राणोऽस्य (T2 G1 °णस्य) परमात्मानं —^{b}) K2 Ñ2 3 V1 2 B1 3 Ds D3 6 T1 -वर्धते (for वर्तते) — M4 om 48^{c}–50^{d} D3 om. (hapl) 48^{c}–49^{b}. —^{c}) Ñ1 अपानं (for °न.). —^{d}) T1 2 शरीरग (for °रिण) D6 G1 4 5 M1–3 उदानोर्ध्वंशरीरग.

49 G2 om 49 (cf v l 29) M4 om 49, D3 om. 49^{ab} (for both, cf v l 48) —^{a}) D2 हि ध्मायते (for व्यायच्छते) T3 सर्व (for येन) —^{b}) K4 सप्र- (for संनि) Ś1 K1 -यच्छते, K3 -यच्छति, V1 3 B3 Dn T4 वर्तयेत् (for -वर्तते) —^{c}) Ñ3 तथा (for ततस्) —^{d}) D1 2 ज्ञायते (for जायते)

50 G2 om 50 (cf v l 29) M4 om 50 (cf v l 48) —^{a}) D2 T2 4 आकाश (for °शम्) —^{c}) K1 3 सर्वाणि, Ñ1 3 V2 B2 3 Dn D5 T1 2 G5 विष्टानि, D3 [अ]धिष्ठाने (for शिष्टानि) K2 V1 B1 Ds D6 G1 3 M1–3 तस्येन्द्रियनिविष्टानि, T3 4 यस्येन्द्रियाणि सृष्टानि —^{d}) D2 स्वयं (for स्वं स्वं) Ś1 प्रकुर्वते, K4 भजन्ति च (for प्रचक्रिरे).

51 G2 om 51 (cf v l 29). —^{a}) Ñ3 V2 B2 3 Dn D1 2 4 5 G3 4 आहुस्तं; T2 G1 आहुस्ते, M1–3 इत्याहुः (for आहुस्तु) Ñ2 पार्थिवं देहमार्गं तं, M4 चक्रिरे पार्थिवं देहं —^{b}) Ś1 प्राणापानं (for °त्मान) K1 D2 प्राणापानौ च मारुतौ, Ñ1 प्राणोऽपानश्च मारुत —^{c}) K3 T2 -योनीति; D6 योगीनि (for -योनीनि) —^{d}) K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3. 4 G1 (*sup lin*) जलास्राव; K1 (*sup lin*) जलाद्राव (for जलस्राव) T1 2 G1 3–5 M जलं स्रा(T2 G1 5 °लस्रा-, G3 M2 °लास्रा)व प्रचक्षते

52 ^{a}) M1 2 चक्षुर्हि (for °षि) K1 3 Ñ1 2 V2 3 B1 D2 4 G2 M3 4 तेजात्मा, D3 तेजोत्थं, G3 तेजोऽन्ते (for तेजश्च) Ś1 ज्योतिश्चक्षुरिति ज्योत्स्ना, K2 4 B3 Dn T3 4 °क्षुश्च तेजात्मा, Ñ3 V1 B2 Ds °क्षुस्तेज आत्मा, D5 6 T1 G4 5 °क्षुषि तेजात्मा (T1 °जासि, G5 °जोऽन्ते), T2 G1 ज्योतिश्च चक्षुषस्तेज —^{b}) Ś1 K1 3 4 Ñ1 2 V3 Dn Ds1 (*sup lin*) D1–5 T1 4 G2–5 M4 यन्ता, T3 राजा (for यन्तृ) K4 Ds1 (*sup lin.*) स्वयम्, Ñ1 2 V3 B3 Dn D4 T3. 4 G4 M1 स्मृत. (for स्मृतम्). T2 G1 आत्मा तेषां मनः

नैधनेऽस्मिन्कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः ।। ५३
एष मे संशयो ब्रह्मन्नेष मे विस्मयो महान् ।
कथंगतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुम् ।। ५४
श्रुतो मे स्वस्य वंशस्य पूर्वजानां च संभवः ।
श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु वृष्णीनां च यथाक्रमम् ।।५५
आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवैर्दैत्यैश्च कथ्यते ।
विष्णोरुत्पत्तिमाश्चर्यं ममाचक्ष्व महामुने ।। ५६
एतदाश्चर्यमाख्यानं कथयस्व सुखावहम् ।
प्रख्यातबलवीर्यस्य विष्णोरमिततेजसः ।
कर्मणाश्चर्यभूतस्य विष्णोस्तत्त्वमिहोच्यताम् ।। ५७

इति श्रीहरिवंशे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।। ३० ।।

३१

वैशंपायन उवाच ।
प्रश्नभारो महांस्तात त्वयोक्तः शार्ङ्गधन्वनि ।
यथाशक्ति तु वक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं यशः ।। १
विष्णोः प्रभावश्रवणे दिष्ट्या ते मतिरुत्थिता ।

स्मृतम् —^{c}) Some Mss ग्रामाश् (for ग्राम्याश्) K3 ग्रामं सविषयं चैव —^{d}) Ś1 प्रवर्तित., T3 °र्तते (for °र्तिता) K1 D2–5 य (K1 त)स्य वीर्यानुवर्तिन

53 B3 reads 53^{a} twice —^{a}) K1 3 Dn D4 5 T1 [ए]वं (for [ए]तान्) Ś1 T1 G3–5 M1 पुरुषान् (for °ष°) Ñ1 सर्व., T3 सत्त्वान् (for सर्वान्) B3 (first time) इत्येतान्श्रोतुमिच्छामि, B3 (second time) विष्णुस्तु पुरुष सर्वान्, T2 G1 इत्येतान्सर्वपुरुषान्, G2 °तान्पुरुषाल्लोकान् —^{b}) Ś1 चराचरान्, D6 T2 G1 5 M सनातन (for °नान्) T1 G4 सृजन्यो वा (G4 वै) सनातन, G2 सृजन्देवो जनार्दनः —^{c}) K2 4 Ñ1 2 V3 D1 2 4 5 T3 4 कथ लोके नैधनेऽस्मिन् (K4 °नेन); V1 D3 कथं लोके मानुषेऽस्मिन्

54 ^{a}) D3 परं (for एष) Ñ3 संशयं (for °यो) T2 G1–3 5 एतन्मे संशयं ब्रह्मन् —^{b}) T1 M4 एवं (for एष) Ś1 K2 संशयो (for विस्मयो) —^{c}) B3 कथं पतिर्, D2 कथंगतिं; T1 G4 कथं हरिर् (for कथंगतिर्) D3 कथं स हि गतिमेताम्.

55 ^{a}) Ñ1 V3 Ds2 D5 T2 4 M2 स्वस्व (for स्वस्य) D3 पूर्वेषां (for वंशस्य) — After 55^{a}, Ñ3 V1 read 57^{c} repeating it in its proper place and read 55^{b} twice —^{b}) K Ñ V1 3 B D (except D6) T3 4 पू(Ñ3 V1 [both second time] B2 Ds D2 स)र्वेषां चैव संभव (D5 °वम्), V2 पूर्वेषामपि सं° —^{c}) K1. 3 V2 D4 M3 च (for तु) —^{d}) Ñ2 T2 G1 तु (for च)

56 ^{a}) T2 G1–3 5 M4 प्रथमं (for परमं) —^{b}) Ś1 दैत्यैर्देवैश् (by transp), K1 D3 4 देवदैत्यैश् —^{c}) D6 T4 G3 M1 2 आश्चर्यां (for °र्यं) —^{d}) K4 Ds D4 समाचक्ष्व; T3 आचक्ष्व त्वं (for ममाचक्ष्व). D6 महामते, T1 °द्युते (for °मुने).

57 M2 om 57^{ab} G2 reads 57^{ab} twice. —^{a}) D6 T1 2 G1 2 (first time) 3 4 M4 एतदाख्यानमाश्चर्यं; G2 (second time) प्रवृत्ताख्यानमाश्चर्यं —^{b}) Ñ1 महामुने (for सुखावहम्) — Ñ3 V1 read 57^{c} for the first time after 55^{a} —^{e}) M1–3 कर्माणि (for कर्मणा) D T1 2 G M4 कर्म चाश्चर्यभूतं तु —^{f}) K3 D6 [उ]च्यते (for °ताम्) M1–3 श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत· — After 57, D6 T1 2 G M3 4 ins

454* व्यापिनो देवदेवस्य संभवं वक्तुमर्हसि ।
[T1 G4 अपि नो (for व्यापिनो).]

Colophon om in K4 — *Mention of the Epic* K3 Ñ1 Ds2 — *Mention of Khila* All Mss (except K4 T4) — *Adhy name* K1 3 B1 Dn Ds D2–5 आश्चर्यप्रश्न, K2 प्रादुर्भावप्रश्न., V3 प्रादुर्भावः, D1 विष्णो प्रादुर्भावानुकीर्तनम्, T2 G2 3 जनमेजयप्रश्न·; M2 [वासुदेव]प्रादुर्भाव — *Adhy no* (figures, words or both). Ñ3 V Dn D3 T3 4 40, D1 38, D4 39, T1 G3 5 36, T2 G1 M4 35; G2 33, G4 30, M1–3 32 — *Śloka no.*. K1 66, Ds2 68, D3 67, D4 69

31

1 ^{a}) K1 T2 G1 प्रश्नभागो, V3 प्रादुर्भावो; T3 प्रश्नोऽयं सु- (for प्रश्नभारो) Ñ2 तत्र (for तात) —^{b}) Ñ2 प्रसक्त.; V3 D2–4 T4 प्रयुक्त. (for त्वयोक्तः) B Ds T2 3 G1. 3 5 M4 -धन्वनः (for °नि) K4 Dn प्रयुक्तः शार्ङ्गधन्वन —^{c}) T3 G(ed) यथाशक्त्या (for °शक्ति) Ś1 K2 V2 B G4 प्र-; D5 च (for तु)

2 ^{a}) G1 विष्णु- (for विष्णोः). Ś1 -श्रवणाद् (for °णे).

हन्त विष्णोः समस्तास्त्वं शृणु दिव्याः प्रवृत्तयः ॥ २
सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणं च यम् ।
सहस्रशिरसं देवं सहस्रकरमव्ययम् ॥ ३
सहस्रजिह्वं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुम् ।
सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजमव्ययम् ॥ ४
सवनं हवनं चैव हव्यं होतारमेव च ।
पात्राणि च पवित्राणि वेदिं दीक्षां चरुं स्रुवम् ॥ ५
स्रुक्सोमशूर्पमुपभृत्प्रोक्षणीं दक्षिणायनम् ।
अध्वर्युं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं सवम् ॥ ६
यूपं समित्स्रुवं दर्वीं चमसोलूखलानि च ।
प्राग्वंशं यज्ञभूमिं च होतारं चयनं च यत् ॥ ७
ह्रस्वान्यतिप्रमाणानि स्थावराणि चराणि च ।
प्रायश्चित्तानि चार्घ्यं च स्थण्डिलानि कुशांस्तथा ॥ ८
मन्त्रं यज्ञवहं वह्निं भागं भागवहं च यत् ।
अग्रेभुजं सोमभुजं हुतार्चिषमुदायुधम् ।
आहुर्वेदविदो विप्रा यं यज्ञं शाश्वतं विभुम् ॥ ९ C 2208 B 1 41 10 P 1 41 0

— c) M1 (*inf lin* as in text) दिव्या (for विष्णो). K2, 4 Ñ1 2 V2 Dn D1 3-5 प्रवृत्तिं च, Ñ3 V1 3 B Ds D2 G4 प्रवृत्तिं त्वं, G1 समस्तं त्वं (for °स्तास्त्व) T1 अतो विष्णुप्रवृत्तिं त्वं, T3 हन्तोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि, T4 अत्रापि संप्रवक्ष्यामि — d) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1-5 T1 3 4 G4 शृणु दिव्यां (Ñ2 V3 दिव्यां शृणु) मयेरिताम्

3 a) K4 Ñ3 V1 Dn D4 5 T3 4 G3 M4 सहस्राक्षं सहस्रास्यं, M1-3 °स्य. सहस्राक्ष. — b) B1 -श्रवणश् (for -चरण) Ś1 प्रभुम्, K3 D6 T1 2 G M4 विभुम्, D4 5 च तम्; T4 च यः (for च यम्) D3 सहस्रश्रवणं च यत्, M1-3 °चरणश्च यः — c) D3 चरणं (for -शिरसं) — d) T3 अच्युतम् (for अव्ययम्) — After 3, Ñ2 ins.

455* सहस्रयुगपर्यन्त सहस्रपरिवत्सरम् ।
सहस्रशतधा भूत्वा प्रलयं कारयेत्तु य ॥

4 Ś1 K4 Ñ2 om (hapl) 4 — a) K3 जिह्वा, Cal ed -बाहुं (for -जिह्वं) D6 T1 G1-3 5 M1-3 साहस्र (for भास्वन्तं) T2 सहस्रजिह्वनासाग्रं, M4 °ह्वासहितं — b) M3 -मकुटं K3 D6 G4 विभुम् (for प्रभुम्) T1 2 G1-3 5 M2 4 सहस्रमकुटं विभुम्; M1 °मकुटप्रभम् — c) D4 च तं देवं (for सहस्रादिं) T2 सहस्रदंष्ट्रासाहस्रा, G1 °दंष्ट्र साहस्रं. — d) K3 -करम् (for -भुजम्) T2 G1 अच्युतम् (for अव्ययम्).

5 a) Ś1 K4 V2 3 B Ds D6 T1 2 G M हव(Ś1 K4 चय-, T1 G3 5 M4 भव)नं सवनं चैव, Ñ2 हरणं सवनं चैव — b) M1 3 होतारं हव्यमेव च — c) Ñ1 स- (for च) D3 T4 विचित्राणि (for पवि°) D2 पवित्राणि च पात्राणि — d) G1 वेदीर्, some Mss वेदीं (for वेदिं) Ñ2 V2 स्रुवं चरुम् (by transp), G1 M3 चरुं ध्रुव(M3 °वा)म् Ś1 वेदी दीक्षां शतं ध्रुवम् (sic).

6 a) G M1, 2 4 स्रुक्सोमं (for म). K3 4 Ñ2 D1, 5 6 T4 -शूर्पमुसलं (for -शूर्पमुपभृत्). K2 स्रुवं सोमं यूपमुशलं (hypermetric), Ñ1 3 V B Dn Ds D2 T3 स्रुक्सोमं शूर्पमुसलं, M3 स्रुक्सोमं शूर्पमवभृत् — b) K1 2 Ñ V Dn D1 2 5 T3 G4 प्रोक्षणं (for °णी) T4 प्रोक्षणमजिनं तथा — c) V1 1 अध्वर्यु- (for °र्युं) — d) D6 G1 2 5 M4 सवनं (for सदनं) Ś1 (marg as in text) चयम्, K1 3 Ñ3 V1 2 Dn Ds D1 4 सद, K2 D2 चय, Ñ1 2 V3 B तथा (for सवम्) T1 सदस्यं पवनं स्वनम्, T4 सप्रीतस्य धनं वनम् (sic)

7 a) Dn D5 T1-3 G3 समित्कुशं, G4 damaged (for °स्रुवं) Ñ2 V3 M4 दर्भं, D2 4 दर्वीश्, D3 दर्भांश् (for दर्वीं) K4 यूपं समिधदर्वीं च — c) Ś1 Ñ1 Ds प्राग्वंश- (for °श) — d) K2 च फल, K3 जपनं, V2 च परं, G2 ऋत्विजं (for चयनं) Ś1 चयम् (for च यत्).

8 a) K3 Ñ1 3 (marg) V1 B Ds D4 रहस्यानि; D5 ह्रस्वान्यपि (for °न्यति-) — b) K2 4 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D1 2 4-6 T3 M3 चराणि (Ñ1 B1 2 [marg] Ds D6 M3 स्थानानि) स्थावराणि च, T1 2 G M4 कथयन्ति मनीषिण — c) G4 partly damaged K2 B2 T3 चार्थं च, Ñ2 चार्घ्याणि, Dn D4 चार्घं च, D6 तान्यत्र, T1 2 G1 3 4 चाचार्यं, G2 चाश्चर्यं, G5 चाचार्या (for चार्घ्यं च)

9 a) K3 यज्ञमहं, G1 2 5 यज्ञावहं, G3 यज्ञहवं (for °वहं) K2 T4 मन्त्रयज्ञयुतं (T4 °मयं) वह्निं — b) D4 भोगावहं (for भाग°) Ś1 K1 M2 चयम्, M3 च य (for च यत्) D3 T4 भागाभागावह च यत् (D3 यम्) — c) D6 M3 अग्रपूजां, G2 M4 अग्रभोज, M1 2 अग्रेभोजि (for °भुजं) Ñ2 V1 हुतभुजं (for सोम°) — d) Ñ2 3 Dn D5 G4 5 घृतार्चिषम्, T3 G3 उदा°, M1 2 हुताशिषम् (for °र्चिषम्) K1 (*sup lin* as in text) D4 उदाहृतम् (for °युधम्) — After 9cd, T3 ins

456* सर्वयज्ञमुखं देवं सर्वयज्ञप्रवर्तिनम् ।
— e) T3 सर्वे, T4 सर्व- (for आहुर्). — f) K1, 3, 4

तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्कस्य धीमतः ।
प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः ।
भूयश्चैव भविष्यन्तीत्येवमाह पितामहः ॥
यत्पृच्छसि महाराज दिव्यां पुण्यां कथां शुभाम् ।
किमर्थं भगवान्विष्णुर्वसुदेवकुलेऽभवत् ॥ ११
ततेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः ।
वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महाद्युतेः ॥ १२
हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च ।
बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ।
प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान्देवगुणैर्युतान् ॥ १३
सुप्त्वा युगसहस्रं स प्रादुर्भवति कार्यवान् ।
पूर्णे युगसहस्रे तु देवदेवो जगत्पतिः ॥ १४
ब्रह्मा च कपिलश्चैव परमेष्ठी तथैव च ।
देवाः सप्तर्षयश्चैव त्र्यम्बकश्च महायशाः ॥ १५

$\tilde{N}$ $V_{2.3}$ $D_{1.2.4}$ $T_{3.4}$ यजन्ते (K_4 °न्त), K_2 $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 B Dn Ds D_5 यं यज्ञे (for यं यज्ञं) $\acute{S}_1$ ध्रुवम्, D_6 G_2 $M_{3.4}$ प्रभुम् (for विभुम्) D_3 यजन्ते सात्वतं प्रभुम्, T_1 G_3 यं यज्ञे शाश्वतं प्रभुम्, T_2 $G_{1.4.5}$ यज्ञानां शाश्वत प्रभुम्

10 ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 यस्य, T_1 G_4 अस्य (for तस्य) — ^{b}) K_2 श्रीवत्साङ्कितवक्षस — ^{d}) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{2.4.5}$ M_4 [अ]मशय (T_1 G_2 °यम्) (for [अ]नेकशः) $K_{2.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ $V_{1.3}$ Dn D_{1-5} T_{2-4} अ(V_1 ह्य)तीतानि न संशय: — ^{e}) D_6 T_2 $G_{1.2.4.5}$ [इ]ह (for [ए]व) — ^{f}) $K_{2.3}$ $\tilde{N}_1$ D_1 T_4 एवम् (for [इ]त्येवम्) N (except $\acute{S}_1$ D_6) $T_{3.4}$ प्रजापति (for पितामह)

11 ^{a}) D_2 यां (for यत्) M_4 महाभाग (for °राज). G_5 य: पृच्छसि कथां पुण्यां — ^{b}) $K_{2.4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{1.2.4.5}$ T_4 G_4 पुण्या दिव्यां (by transp), $T_{1.2}$ $G_{2.3}$ दिव्यां पुण्य-, G_5 महाराज K_3 इमाम् (for शुभाम्) $\acute{S}_1$ K_1 पुण्यां दिव्यां कथामिमाम्, D_3 पुण्या हरिकथा शुभाम्, T_3 पुण्यां दिव्यां शुभां कथाम्, M_4 दिव्या पुण्यकथां प्रभो — $\acute{S}_1$ om 11^{cd} — ^{c}) $K_{2.4}$ $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B Dn Ds D_{2-5} T_{2-4} M_4 यदर्थं (for किमर्थं) — After 11^{abc}, K_2 Dn Ds ins

457* सुरेशो रिपुसूदनः ।
देवलोकं समुत्सृज्य
[(L. 1) K_2 Ds सुरेशोऽरिनिषूदन .]

— ^{d}) $D_{3.6}$ $T_{1.2}$ $G_{1-3.5}$ M -कुलोद्भव (for कुलेऽभवत्).

12 ^{d}) K_1 $\tilde{N}_1$ D_4 G_4 महाद्युते, T_2 G_1 °मते (for °द्युते.).

13 ^{b}) D_1 लोकानां प्रभवाव्ययम् — ^{d}) D_3 [अ]प्याविर्भवति कार्यत — After 13^{cd}, $\tilde{N}_2$ reads 14^{cd} repeating it in its proper place — ^{e}) $\tilde{N}_{1.3}$ V_1 $D_{3.4}$ $T_{2.4}$ $G_{1.4}$ M_4 तु (for च) $\acute{S}_1$ प्रादुर्भावं प्रवक्ष्यामि — K_2 om 13^{f} — ^{f}) $K_{1.3.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V $B_{2.3}$ Dn D_{1-5} $T_{3.4}$ $G_{2.4}$ पुण्यान्दिव्य-; $\tilde{N}_1$ पुण्यैर्दिव्य-, B_1 Ds पुण्यान्दिव्यान्; $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ M_4 दिव्यान्पुण्य, $M_{1.2}$ दिव्यान्देव- (for पुण्यान्देव-) $\acute{S}_1$ पुण्यं देवगुणैर्युतम्, D_6 दिव्यान्पुण्यगुणैर्युताम्, M_3 दिव्यां दिव्यगुणैर्युताम्. — $K_{1.3.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V B D $T_{1.3.4}$ $G_{4.5}$ ins. after 13 K_2 after 13^{e} G_3 cont after 461*

458* छान्दसीभिरुदाराभि श्रुतिभि समलंकृतान् ॥
शुचि प्रयतवाग्भूत्वा निबोध जनमेजय ।
इद पुराण परमं पुण्य वेदैश्च समितम् ।
हन्त ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्या कथां शृणु ॥
[D_3 om line 1 K_2 om lines 1^{a}–4^{a} — (L 1) Dn_1 T_3 G_5 छान्दसाभिर् — (L 4) $T_{1.4}$ पुण्या (for विष्णोर्) $K_{1.3}$ शुभाम् (for शृणु) T_3 पुण्य दिव्यगुणैर्युतम्, G_3 पुण्या दिव्यकथा शृणु (for ^{b})]

— $K_{2.3}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V B D (except $D_{1.3}$, D_5 marg) G_4 cont

459* यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
धर्मसंस्थापनार्थाय तदा संभवति प्रभु ॥
तस्य ह्येका महाराज मूर्तिर्भवति सत्तम ।
नित्य दिविष्ठा या राजंस्तपश्चरति दुश्चरम् ॥
द्वितीया चास्य शयने निद्रायोगमुपाययौ ।
प्रजासंहारसर्गार्थं किमध्यात्मविचिन्तकम् ॥
[G_4 om lines 2–6 — (L 3) D_2 [अ]स्य (for हि). $\tilde{N}_2$ V_1 Dn_1 Ds_2 $D_{2.6}$ सत्तमा; V_2 भारत (for सत्तम) — (L 5) $D_{2.4}$ योगनिद्राम् (for निद्रायोगम्). — (L 6) D_4 अध्यात्मादि- (for किमध्यात्म-).]

14 ^{a}) K_2 सुप्तो (for सुप्त्वा) K_2 च, K_2 (also) V_2 B Ds $D_{2.4}$ T_1 G_1 य, K_3 $\tilde{N}_2$ D_3 तु (for स) T_4 स्वयं युगसहस्राणि — ^{b}) V_2 B Ds D_4 G_4 कार्यत: (for °वान्). — $\tilde{N}_2$ reads 14^{cd} for the first time after 13^{cd} — ^{c}) B_3 Ds वर्षे (for युग-) $\tilde{N}_3$ V_1 M_4 द्वे, D_6 $T_{1.2}$ $G_{1.2.5}$ M_{1-3} ऽथ (for तु) — ^{d}) Cal ed जगत्प्रभुः (for °त्पतिः). — $K_{2.4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds D_{2-6} $T_{1.3.4}$ ins after 14 $K_{1.3}$ after 15 D_1 after 15^{ab}.

460* पितामहो लोकपालाश्चन्द्रादित्यौ हुताशन: ।
[D_2 चन्द्रादित्यहुताशना (for ^{b}).]

15 $K_{2.4}$ $\tilde{N}_1$ $T_{3.4}$ om 15^{ab} — ^{a}) $K_{1.3}$ B_1 D_1 [अ]थ; Dn_1 om. (for the first च). D_3 ब्रह्मा च कपिलाख्यश्च. — D_4

सनत्कुमारश्च महानुभावो
मनुर्महात्मा भगवान्प्रजाकरः ।
पुराणदेवोऽथ पुराणि चक्रे
प्रदीप्तवैश्वानरतुल्यतेजाः ॥ १६
येन चार्णवमध्यस्थौ नष्टे स्थावरजंगमे ।
नष्टे देवासुरनरे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ १७
योद्धुकामौ सुदुर्धर्षौ दानवौ मधुकैटभौ ।
हतौ प्रभवता तेन तयोर्दत्त्वामितं वरम् ॥ १८
पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।
पुष्करे यत्र संभूता देवाः सर्षिगणाः पुरा ॥ १९
एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावः प्रकीर्तितः ।
पुराणं कथ्यते यत्र वेदश्रुतिसमाहितम् ॥ २०
वाराहस्तु श्रुतिसुखः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
यत्र विष्णुः सुरश्रेष्ठो वाराहं रूपमास्थितः ॥ २१
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ २२
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः स्रुवस्तुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥ २३
धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः ।
प्रायश्चित्तनखो धीरः पशुजानुर्महावृषः ॥ २४ C 2230 B I 41 31 P I 41 31

om (hapl) 15^{bc} — ^{b}) V2 तपोधन (for तथैव च) B1 नागाश्चाप्सरसस्तथा — ^{c}) D2 च ऋषयश् (for सप्तर्षयश्) M4 [अ]पि (for [ए]व) — ^{d}) K2 महाबल (for °यशा) — After 15, K1 3 ins 460* and cont K2 4 Ñ V B D T1 3 4 G3–5 ins after 15

461* वायु समुद्रा शैलाश्च तस्य देहे समाश्रिता· ।

16 ^{a}) K1 3 ऽथ (for च) — ^{b}) D6 T1 2 G प्रजेश ; M1–3 प्रजापति·, M4 प्रजेश्वर (for प्रजाकर) — ^{c}) K2 -देवेश (for -देवोऽथ) — ^{d}) T2 G1 दीप्त (for तुल्य-)

17 ^{a}) D2 सागर- (for चार्णव-) K3 Ñ2 D3 G2 मध्यस्थे (for °स्थौ) — ^{c}) Ś1 T2 G1 नष्ट (for नष्टे) K1 2 Ñ2 3 V B D (except D6) T4 G4 गणे, T1 -वरे (for -नरे)

18 ^{a}) Ś1 K1 3 T3 दुराधर्षौ (for सुदुर्धर्षौ) — ^{c}) G1 प्रदर्पितौ ; G3 भगवता (for प्रभ°) Ś1 घोरौ (for तेन) K1 3 हतौ प्रभवतो घोरौ, T2 हतौ प्रदर्पितौ वीरौ — ^{d}) Ñ1 तदा (for तयोर्) K1 G3 M1 3 [अ]सृतिं, K3 D1 M4 मृधे, T1 2 G1. 4 महा- (for [अ]मितं) K2 G3 तयोर्दत्त्वा ग(G3 म)तिं वराम्, G2 तयोर्दत्तमत परम्

19 ^{b}) T4 वसतः (for स्वपत) — ^{c}) B1 Ds यस्य (for यत्र). — ^{d}) K3 D3 ऋषि- (for सर्षि-) K1 D4 5 प्रभो, V2 B1 Ds D6 T1 2 G M4 तथा (for पुरा)

20 ^{a}) D4 5 वै पौष्करो, D6 G1 2 5 M पौष्करिको, T3 4 पुष्करको (for पौ°). B1 2 स एष पौष्करो नाम — ^{b}) Ś1 प्रकीर्त्यते, K1 2 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 महात्मन (for प्रकीर्तित) — ^{c}) Ś1 K1 3 4 Ñ1 V3 B1 Dn D1 2 4 5 T1. 4 पुराणे (for °णं) D3 5 तत्र (for यत्र) — ^{d}) K1 3 Ñ1 D1. 2 4 T2–4 M4 -समाहित, K4 -समन्वितः, B1 -समाश्रितः (for °हितम्) Dn G3 वेद· श्रुतिसमाहितः

21 ^{a}) K3 D1 वाराहस्य (for °स्तु) K2 Ñ B2. 3 Dn Ds2 D3 5 6 T1. 4 G4 श्रुतिमुख·, T3 श्रुतो येन (for श्रुतिसुख) — ^{c}) D3 तत्र (for यत्र) — ^{d}) Ñ2 क्रमम् (for रूपम्) — After 21, K1 2 Ñ V B Ds D1 2 5 6 T G M3 4 ins.

462* मही सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
[G1 महा- (for महीं) T3 उज्जहार महीं कृत्वा (for ^{a})]

22 ^{b}) Ś1 क्रतुवक्त्रश्, V2 3 B2 3 Ds1 (*sup lin* as in text) °हस्तश्, D3 चित्रहस्तश् (for क्रतुदन्तश्) T3 4 शिलीमुख, G4 श्रुती° (for चिती°) K2 क्रतुहस्त श्रुतीमुख·. — ^{c}) Some Mss दर्भरोमा

23 ^{b}) Ñ2 D2 4 वेदाङ्ग· (for °ङ्ग-) D5 T3 4 G3–5 -स्मृति- (for -श्रुति-) G1 वेदाङ्गस्मृतिभूषणम् — ^{c}) K2 3 V3 B3 T3 स्रुवातुण्डः, K4 तु स्रुक्तुण्ड, Ds1 T1 M1 2 स्रुवतुण्ड, T2 G1 3 5 M4 श्रुतिस्तम्ब· (for स्रुवस्तुण्ड) K1 आज्यं नासस्तु स्रुक्तुण्ड (sic), Ñ1 3 V1 आज्यनासा स्रुव(Ñ1 °वं)तुण्ड· ; Dn आज्यनासस्रुवा(Dn2 °व)तुण्डः, D1 °नाभश्च स्रुवतुण्ड (hypermetric), T4 corrupt, G2 °नासा श्रुतिस्तम्ब, G4 °नासस्रुवस्तुम्ब — ^{d}) K1 3 4 D1 G2 -स्वरो (for -स्वनो)

24 ^{a}) B1 Ds2 सत्यधर्ममय· श्रीमान् — ^{b}) Ś1 K1. 3 4 V2 D1 3 6 T2 G1 2 कर्म- (for क्रम-) D4 -सत्क्रिय· (for सत्कृत) B1 M4 कर्मविक्रमसत्क्रिय· (M4 °त्क्रम); T3 सामघोषस्वनो महान्, M2 3 क्रयविक्रयसत्कृतः — ^{c}) Ś1 -मयो; K4 Ñ1 2 B3 D6 -मखो (for -नखो) K1–3 Ñ2. 3 V D1–3 G5 वीरः, B1 Ds D6 घोर (for धीरः) T3 4 प्रायश्चित्तहर· श्रीमान् — ^{d}) N (except Ś1) T4 महाभुज.; T3 °बलः, G3 °व्रतः (for °वृष.).

25 ^{a}) K1 उन्नतांशो; K4 D4 उद्गाताङ्गो, Dn °त्रन्त्रो;

उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः ।
वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ २५
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिराचितः ॥ २६
दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ।
उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ।
छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ॥ २७
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
एकार्णवजले भ्रष्टामेकार्णवगतिः प्रभुः ॥ २८
दंष्ट्रया यः समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
सहस्रशीर्षो देवादिश्चकार जगतीं पुनः ॥ २९
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा ॥ ३०
वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु ।
यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ३१
पुरा कृतयुगे राजन्सुरारिर्बलदर्पितः ।

D_{2} °तात्र , T_{4} °तांशो , G_{1} °त्रदो , $G_{2\ 3}$ °त्रदण्डो (hypermetric), G_{4} °त्रस्थो (for °त्रान्त्रो) D_{6} उद्गात्रान्तो महालिङ्ग. , T_{3} उद्गात्रान्तो होतृ° , M_{4} °त्रदण्डो होमाङ्ग· — ^{b}) B_{3} कफबीज- , $G_{2\ 3.\ 5}$ फलबीजो (for °बीज-) D_{1} -महोदधि· (for -महौषधिः) K_{4} कथाबीजमहोदधिः , T_{2} G_{1} फलबीजो महाविधि — ^{c}) K_{4} बाह्यान्तरात्मा , D_{1} आज्या° , D_{3} द्यावा° (for वाय्व°) D_{8} D_{6} वेदस्फिग् , $T_{1\ 3\ 4}$ G_{4} मन्त्राङ्गो , M मन्त्रास्थि (for मन्त्रस्फिग्) K_{2} वाग्वेदनात्मा मन्त्राणि — ^{d}) $K_{1\ 3}$ वैकृतः (for वि°) T_{2} $G_{1\ 2\ 5}$ M_{1-3} वि(T_{2} G_{1} प्र)कृत· सौम्यदर्शन ; $T_{3\ 4}$ (marg) वेदाङ्गः स्मृतिभूषण· , M_{4} विकृतस्यारिमर्दन (sic).

26 ^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1\ 3.\ 4}$ $Ñ_{1}$ V_{3} Dn_{2} $D_{1\ 3\ 4}$ $T_{3.\ 4}$ $G_{1-3\ 5}$ M_{4} वेदस्कन्धो (for वेदि°) D_{8} हव्यगन्धो (for हविर्गन्धो). — ^{b}) $G_{1\ 5}$ $M_{3\ 4}$ -कव्यादि- (for °ति) — ^{d}) $Ś_{1}$ K_{2} अन्वित ; $Ñ_{3}$ (marg) $V_{1\ 2}$ D_{8} D_{6} $G_{1-3.\ 5}$ M_{4} अर्चितः (for आचित·)

27 ^{b}) B_{3} -सत्त्वमयो , D_{8} -मन्त्र° (for -सत्र°) $Ñ_{2}$ महासत्रमहाहरिः , V_{3} °मन्त्रमयो हरिः — ^{c}) $Ś_{1}$ $Ñ_{1}$ -रुचिरः , D_{3} -चिबुकः ; D_{6} T_{4} -रुचिक. ; T_{2} G_{1} -चुबुक (for -रुचक) $K_{1\ 3}$ उपा(K_{3} °प)कर्मेष्टिचरुकः , D_{1} उपाकर्माथ रुचकः , D_{2} °र्मास्थिरुचिरः. — ^{d}) K_{2} $Ñ_{3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_{6} प्रवर्गावर्तभूषणः. — After 27^{cd}, all Mss (except $Ś_{1}$ $Ñ_{1}$ $M_{1,\ 2}$) ins

463* नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासन ।

[$T_{3.\ 4}$ नानाछन्दोगतिधरो (T_{4} °रथो), G_{1} °गतिपदो (for ^{a}) K_{1} वाक्योपनिषदासन , D_{2} $G_{4\ 5}$ गुह्योपनिषदानन (D_{2} °त्मक) (for ^{b}).]

— ^{f}) K_{2} $Ñ_{1\ 2\ 3}$ (marg) V B Dn D_{8} $D_{5\ 6}$ मेरु- (for मणि-) K_{1} $Ñ_{1}$ -शृङ्गम् T_{4} G_{3} मेरुशृङ्ग इवोच्छ्रितम् — $T_{1\ 2}$ G M_{4} ins after 27 D_{6} after 28^{ab} ·

464* रसातलतले मग्नां रसातलतलं गतः ।

[G_{2} मग्नो (for मग्ना). T_{2} G_{1} गताम् (for गत·).]

28 ^{a}) $T_{1,\ 2}$ G M_{4} सस- (for महीं). — After 28^{ab}, D_{6} ins 464* — ^{c}) K_{2} $Ñ_{2\ 3}$ (marg) $V_{1\ 2}$ B D_{8} $D_{2\ 3\ 6}$ T_{3} $G_{1.\ 2\ 5}$ M_{4} मग्नाम् , $Ñ_{1}$ नष्टाम् (for भ्रष्टाम्) D_{4} T_{4} एकार्णवे जले मग्नाम् — ^{d}) $Ś_{1}$ V_{2} $B_{1\ 2}$ D_{8} T_{4} -गतः प्रभुः , K_{1} D_{2-4} -गतो विभु , K_{2-4} Ñ $V_{1\ 3}$ B_{3} Dn D_{1} T_{3} $G_{3\ 4}$ -गतां प्रभु , D_{5} -गता विभु (for -गति प्रभु) — D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_{4} ins after 28 G(ed) after 29^{ab}

465* पूर्वं लोकहितार्थाय दंष्ट्राभ्यामुज्जहार गाम् ॥
तत स्वस्थानमानीय पृथिवी पृथिवीश्वरः ।
मुमोच पूर्वं मनसा धारयित्वा धराधरान् ॥
सद्यो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् ।
चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय वेधसे ॥ [5]

[G(ed) om line 1 — (L 1) T_{2} G_{1} याम् (for गाम्) T_{1} दंष्ट्राभ्युज्जहार गाम् (for ^{b}) — (L 2) $G_{2\ 5}$ पृथिव्या (for °वी) — (L 3) G_{5} पूर्णं- (for पूर्वं)]

29 ^{a}) $Ñ_{2}$ B_{1} $D_{2\ 6}$ $T_{1.\ 2}$ G M_{4} गां (for यः) T_{3} दंष्ट्रयोद्धृतवान्योगे — ^{b}) D_{5} लोकानां च हितार्थिना — After 29^{ab}, G(ed) ins. 465* — ^{c}) K_{1} V_{3} शीर्षा (for -शीर्षो) $Ñ_{1}$ B D_{8} लोकादिश् , T_{3} M_{4} देवादींश् , T_{4} देवोऽसौ , $G_{4\ 5}$ देवेशश् (for देवादिश्) $Ñ_{2}$ D_{3} सहस्रशीर्षा देवादींश्. — ^{d}) K Ñ $V_{1\ 2}$ B D (except D_{6}) $T_{2.\ 3}$ G_{1} पृथिवीं (for जगतीं) $M_{1\ 3}$ प्रभुः (for पुन·) V_{3} अचरत्पृथिवीं पुनः , T_{4} चकार पृथिवीपतिः.

30 T_{4} om 30^{abc} D_{5} reads 30^{ab} on marg — ^{b}) $Ñ_{1}$ प्रादुर्भूत- , G_{1} श्रुत्वा भूत- (for भूत्वा भूत-) V_{3} -हितैषिणा , $M_{1\ 3}$ -भवार्थिना (for -हिता°) — ^{c}) K_{2} सर्वा (for देवी) K_{3} उद्धृत्य पृथिवी देवी — ^{d}) K_{2} सशैलाम्बु- (for सागराम्बु-) K_{3} D_{3} -चरा , D_{2} -गता (for -धरा) K_{4} पुन. ; T_{1} धरा (for पुरा)

31 ^{a}) D_{2} एवं (for एष) — ^{b}) B_{3} D_{6} अथो (for अतः).

32 ^{b}) D_{3} असुरो (for सुरारिर्) — ^{d}) K B_{3} Dn $D_{1.\ 3-5}$ चचार (for चकार). $Ñ_{3}$ V_{1} चकार च महत्तपः , D_{6}

दैत्यानामादिपुरुषश्चकार तप उत्तमम् ॥ ३२
दश वर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
जलोपवासस्तस्यासीत्स्थानमौनदृढव्रतः ॥ ३३
ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चानघ ।
ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा नियमेन च ॥ ३४
तं वै स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य भूपते ।
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ३५
आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह ।
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिंनरैः ॥ ३६
दिशाभिर्विदिशाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ ३७
देवर्षिभिस्तपोवृद्धैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ॥ ३८
चराचरगुरुः श्रीमान्वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ।
ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ ३९
प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ ४०

हिरण्यकशिपुरुवाच ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मां देवसत्तम ॥ ४१
ऋषयो वा न मां शापैः क्रुद्धा लोकपितामह ।
शपेयुस्तपसा युक्ता वरमेतं वृणोम्यहम् ॥ ४२
न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा ।
न शुष्केण न चार्द्रेण स्यान्न चान्येन मे वधः ॥ ४३ C 2250 B 1 41 51 P 1. 41. 51

T1 2 G M चका(G1 °चा)र परमं तपः

33 [b]) T2 G1 3 चाष्ट च, M1-3 चैव ह (for पञ्च च) K2 V2 B1 Ds दश वर्षशतानि च, D5 T1 G2 5 M4 शतानि च दशाष्ट च — M1 2 om 33[cd] — [c]) D2 जपोप- (for जलोप-) K2 V2 B Ds तत्रासीत्, Dn2 स तस्य (for तस्यासीत्) Ś1 K1 3 D1 4 जलोपवासनिरत', T2 G1 सोपवास तु तस्यासन् — [d]) V1 D2 स्नान- (for स्थान-) K1 Ñ2 V3 -धृतव्रत (for दृढ°) Ś1 स्थानामनघ्नव्रत, K3 B3 स्नानमौनधृत°, D1 वीरस्थानधृत°, D3 स्नानं मौनव्रत दृढम्, T1 G4 5 M4 स्थान मौन दृढव्रतम्, T2 G1 स्नानमौनव्रतं दृढम्.

34 [b]) Ś1 चानघ, K4 संयुत. (for चानघ) — [c]) K1 3 प्रीतोऽभवत् (for प्रीतमनास्)

35 [a]) D6 G1. 2 M4 देव: (for त वै) — [b]) Some Mss आगत्य (for °म्य) — [c]) Ś1 [ए]व दिव्येन (for [अ]-र्कवर्णेन). — [d]) D6 भारत (for भास्वता)

36 [a]) T4 M3 सार्धं (for साध्यैर्) — [b]) K2 अपि (for सह) — [c]) D3 विश्वै (for विश्व) — [d]) K1 3 -पन्नगै (for -किंनरै) T2 G1 यक्षकिंनरराक्षसैः

37 [a]) D6 T1 2 G M4 प्र- (for वि) Ñ2 V3 दिग्भि-र्विदिग्भिश्च तथा — [b]) G3 सह (for तथा) — M4 om (hapl) 37[c]-39[b] — [c]) G2 [ए]व खचरैर् (for मुहूर्तैश्च) — [d]) Ś1 K1 Ñ2 V1 2 D2 T3. 4 खचरैश् (for खे°) D6 D6 परैर्, T2 G1 [अ]परैर् (for महा) T1 G2 3 5 M1-3 ख(G2 भू)चरैश्चापरैर्ग्रहैः

38 M4 om 38 (cf v 1. 37) — [a]) K1. 3 ब्रह्मर्षि-भिस् (for देव°) — [b]) G1 सिद्ध-, M3 देवै (for सिद्धै) G1 तदा, G4 सदा (for तथा) T3 4 सिद्धरा(T4 °द्धै रा)जर्षि-भिस्तथा — T4 om (hapl) 38[c]-39[b] — [c]) T3 ब्रह्म-र्षिभि (for राज°) — [d]) K4 Ñ3 V1. 3 B Dn Ds2 D5 T3 G3 चाप्सरोगणै

39 M4 om 39[ab] (cf v 1 37) T4 om 39[ab] (cf. v 1 38) Ñ2 om 39[ab] — [a]) Ñ1 G2 चचार स (G2 च) (for चराचर) — [b]) K1 3 सुरासुरै, Ñ1 सुरैस्तदा (for °स्तथा) Ś1 वृत सर्वदिवौकसै, D2 वृत सर्वसुरैरपि — [c]) V2 B1 3 Ds वेदविदा (for ब्रह्म°) — [d]) Dn1 देवो (for दैत्यं)

40 Before 40, Ś1 K1 3 Ñ3 V1 D6 ins. ब्रह्मोवाच. T3 om 40[ab] — [b]) T4 G1 तेन (for [अ]नेन) K1 3 तपसा नियमेन च

41 [c]) Ś1 D1 मानुष्याः, D3 मनुष्याः (for मानुषा). B2 3 D2 3 5 T1 2 4 M1-3 च (for वा) — [d]) B2 3 निह-न्युर्, G2 हिंस्युर्मां (for हन्युर्मां) T2 -सत्तमा (for °म). K2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1 3-5 T3 4 निह(D1 4 न ह)न्युर्मां कथंचन, D2 न हन्युर्मां कदाचन

42 [a]) D6 च, G1 ऽपि (for वा) — [c]) M2 दहेयुस् (for शपे°) — [d]) K2 4 D2 एन, K3 D3 एवं; Ñ2. 3 V1 D6 एतद्, B1 3 एको (for एत).

43 [b]) K2 4 V2 B3 Dn Ds D1-5 T2 G1 च (for वा). — [d]) T1 G2 3 5 M1 2 वा वध; G1 वा तथा (for मे वधः). Ñ2 V1 न चान्येनापि मे वध. — After 43, N (except Ś1) T1. 3 4 G1. 3-5 Cal ed ins.:

भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ।
सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ ४४
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः ।
धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥ ४५

ब्रह्मोवाच ।

एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः ।
सर्वान्कामानिमांस्तात प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ ४६
एवमुक्त्वा तु भगवाञ्जगामाकाशमेव ह ।
वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ ४७
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा मुनयस्तथा ।
वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥ ४८

देवा ऊचुः ।

वरदानेन भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः ।
तत्प्रसीदस्व भगवन्वधोऽस्य प्रविचिन्त्यताम् ॥ ४९
भगवान्सर्वभूतानां स्वयंभूरादिकृद्विभुः ।
स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः ॥ ५०

466* पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनम् ।
यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति ॥

[(L 2) D8 D5 Cal ed न संशय (for भविष्यति)]

While M2 ins after 43

467* नाकाशे वा न भूमौ वा रात्रौ वा दिवसेऽपि वा ।
नान्तर्वा न बहिर्वापि स्याद्वधो मे पितामह ।
पशुभिर्वा मृगेन्द्रैर्वा पक्षिभिर्वा सरीसृपैः ॥

44 ^{b}) Ś1 प्रजापति (for हुताशन) — ^{c}) Some Mss चान्तरीक्षं — ^{d}) G5 नक्षत्रं वि- (for °त्राणि)

45 ^{a}) T1 G4 अहं कामश्च क्रोधश्च — ^{c}) D3 कुबेरश् (for धनदश्). K3 धनदो धनदाध्यक्षो — ^{d}) Ñ2 D6 G2 यम· (for यक्षः) T3 यक्ष. किंपुरुषादयः — After 45, K1 V2.3 Dn D1 2 5 (marg) ins.

468* वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तु दैत्येन स्वयंभुर्भगवांस्तदा ।
उवाच दैत्यराजं तं प्रहसन्नृपसत्तम ॥

[K4 Dn D2 om the ref. — (L 1) K4 Dn D2 तथा, V3 मुदा (for तदा). — (L 2) V2.3 -राजान (for -राजं तं).]

While Ds1 (marg.) ins. after 45 ·

469* न दिवा न च रात्रौ वा न मे मृत्युर्भविष्यति ।

46 ^{a}) Ś1 T2 4 G1 दिव्य- (for दिव्या) T3 एष तेऽस्तु वरस्तात — ^{c}) K3 सर्व- (for सर्वान्) — ^{d}) D6 प्राप्स्यसे K4 Ñ3 V3 Dn2 D1-3 5 T1 असंशयम्, Ñ1 न संशयम् (for न संशयः). D4 T2 G M प्राप्स्यसे त्वमसंशयम् (G4 M4 °यः)

47 ^{b}) Ś1 K2 B2 D4 T3 4 G2 M1 3 4 हि, K3 Ñ3 V1 3 Dn D2 5 T1 G4 च, Ñ1 V2 B3 D3 तु (for ह) D3 जगामाशु रथेन वै — ^{c}) M1 (*inf lin* as in text).2 3 विरजा (M1 °जो) (for वैराजं) — ^{d}) D6 G2 M2 सप्तर्षि, T1.2 G1.4.5 देवर्षि- (for ब्रह्मर्षि-). K2 ब्रह्मा देवर्षिसेवितम्. — K2-4 Ñ2 3 V B Dn D1 2 4-6 T3 4 ins after 47 Ds after 48

470* श्रुत्वा देवा वरं तं च दत्तं सलिलयोनिना ।
विभुं विज्ञापयामासुर्देवा शक्रपुरोगमाः ॥

[B3 Ds om line 1 — (L 1) After देवा, K3 reads from श्च नागाश्च (in 48^{a}) up to स्तथा (in 48^{b}), repeating the same in its proper place B1 Dn दिव्य, B2 D4 चैव (for देवा) Ñ2 3 V1 2 D6 तत्र, D2 तस्य (for तं च) K3 Ñ1 B1 2 कमल-, V1 नलिन- (for सलिल-) — Ñ2 D5 6 repeat line 2 after 48 — (L 2) K3 Ñ1 D1 विधिं, K4 D1 ब्रह्मन्, D2 अज, D4 5 (both times) देव (for विभु) K2 Ñ2 (both times) 3 V1 ब्रह्माण ज्ञापयामासुर् (for ^{a}) Ñ2 (second time) B3 Ds D4 5 (last two second time) इन्द्र- (for शक्र-)]

48 ^{ab}) K3 reads for the first time from श्च नागाश्च up to स्तथा (in 48^{b}) after देवा (in line 1) of 470*. D2 गन्धर्वाः सिद्धाश्च, D3 4 गन्धर्वा नागाश्च (by transp.). — ^{c}) V2 B1 Dn D1 [ए]वं, D2 [इ]मं; D5 T1 3 ते, D6 T2 G [ए]तत् (for [ए]व) T4 वरं प्रसाद श्रुत्वैव. — After 48, Ñ2 D5.6 repeat line 2 of 470* and Ds ins 470*

49 T1 G2 4 M3 4 om the ref — ^{a}) N (except Ś1 D6) T3 4 वरेणानेन भगवन् — D2 om (hapl.) 49^{bc}. — ^{b}) Ñ1 3 V2 Ds T3 4 बाधिष्यति (for व°) K1 3 Ñ2 V3 B2.3 Dn D1 3-6 T1 2 G M4 बाध(K1 धार)यिष्यति नोऽसुर — ^{c}) M1-3 भवता (for भगवन्) B3 तत प्रसीद भगवन् — ^{d}) K1 3 4 Ñ2 3 V2 3 B D T G2-5 ऽप्यस्य, K2 Ñ1 G1 ह्यस्य (for ऽस्य प्र-). M1-3 धीयतां (for -चिन्त्यताम्). V1 वरोऽप्यस्य विचिन्त्यताम्

50 ^{b}) B3 गुरु ; T4 भुवि (for विभु) — ^{c}) T3 4 स्रष्टा च सर्वभूतानाम् — ^{d}) Dn1 T2 अव्यक्त (for °क्तः) V3 विभु ; M3 ध्रुवम् (for ध्रुव) K3 D2.3 अव्यक्तप्रकृतिर्भुवः (D2 °तिर्ध्रुवम्, D3 °तिर्बुधः).

ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः ।
प्रोवाच भगवान्वाक्यं सर्वान्देवगणांस्तदा ॥ ५१
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥ ५२
एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः ।
स्वानि स्थानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदा युताः ॥ ५३
लब्धमात्रे वरे चापि सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ॥ ५४
आश्रमेषु महाभागान्मुनीन्वै संशितव्रतान् ।
सत्यधर्मरतान्दान्तान्पुरा धर्षितवांस्तु सः ॥ ५५
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः ।
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ॥ ५६
यदा वरमदोन्मत्तो न्यवसद्दानवो भुवि ।
यज्ञियानकरोद्दैत्यानयज्ञीयाश्च देवताः ॥ ५७
आदित्याश्च ततः साध्या विश्वेऽथ वसवस्तथा ।
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ॥ ५८
देवं ब्रह्ममयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनम् ।
भूतभव्यभविष्यस्य प्रभुं लोकनमस्कृतम् ।
नारायणं विभुं देवाः शरण्यं शरणं गताः ॥ ५९
त्रायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्वधात् ।

C 2270
B I 41 71
P I 41 71

51 a) Ś1 Dn सर्व- (for ततो) — b) M4 श्रुत्वा लोक पितामह॰ — c) D2 प्रोवाच वाक्य भगवान् — d) D4 M4 सर्व- (for सर्वान्) K1 3 M1 2 तत , K2 4 Ñ3 (also as in text) V1 2 Dn D2–5 T2–4 G1 4 M4 तथा (for तदा)

52 Before 52, Ñ2 V2 Ds D2 3 ins ब्रह्मोवाच — b) Ś1 भोक्तव्यं (for प्राप्तव्यं) — c) S1 ऽन्तेऽपि , K2 3 D2 G4 ऽन्ते स , D4 T3 4 G1 ऽन्ते च , G2 तस्य (for ऽन्तेऽस्य)

53 a) T4 वच (for सुरा) — b) Ś1 कमल- (for पङ्कज-) K2 4 Ñ V1 3 B1 Dn D1–5 T3 4 संभवात् (for -जन्मन॰) — c) T1 G4 जग्मुस्ते (for दिव्यानि) — d) K1 प्रजग्मुस्ते , K3 जग्मुस्ते तु ; T1 G4 त्रिदशा वै (for जग्मुस्ते वै) B2 D3 T2 G1 3 M1–3 मुदान्विताः (for मुदा युता) Ñ2 V3 जग्मुश्चैते मुदान्विता

54 a) D2 ऽन्तरे वा (for वरे च) V2 [ए]व (for [अ]पि) — b) D5 सर्वशो , T3 सर्वा वै (for सर्वा॰ सो) D3 G4 सर्वा वै बाधते प्रजाः , T1 सर्वास्ता बाधिता॰ प्रजाः — c) V3 चैव (for दैत्यो).

55 c) K2 Ñ2 V3 B1 2 (marg) D1–4 T1 4 G4 M4 -परान् (for रतान्) — d) T1 G4 तत॰ , G2 स्म सः (for तु सः) T3 पुराधर्षयदूर्जित॰

56 a) Ñ1 3 B2 D2 6 T1 2 G M तु (for च) — b) V2 B1 Ds महाबल (for ॰सुर) — d) Ñ3 V1 सोऽसुर (for दानवः) V2 Ds D2 3 स्वर्गेऽवसदथासुर , T2 G1 स्वर्गमप्युत दानवः

57 b) Ñ3 V2 B1 2 Dn Ds D1 4 T1–3 G3 5 M1–3 दिवि (for भुवि) D6 निवसन्दानवो दिवि , G2 M4 निर्वैरो दानवो दिवि — c) M1–3 याज्ञियान् (for य॰) K Ñ V B Dn Ds D1–3 5 6 T4 G4 कृतवान् (for अकरोद्) D4 T1 2 G1 2 5 M4 याज्ञि(G2 यज्ञी)यान्कृतवान्दैत्यान् , T3 यज्ञसात्कृतवान्दै॰ . — d) K1 3 Dn अयज्ञार्हा , Ñ1 M1–3 अयाज्ञी(Ñ1 ॰ज्ञि)याश् (for अय॰) K2 V2 B Ds D2–5 T4 देवाश्चैवाप्ययज्ञियान् (D4 ॰याज्ञियान् , D5 ॰याज्ञिकान्), K4 Ñ3 V1 देवताश्चाप्ययज्ञिया ; Ñ2 V3 D1 देवता अप्ययज्ञिया , D6 T1 2 G M4 अय(T2 G1 5 M4 ॰या)ज्ञीयान्दिवौकस .

58 a) Ś1 मरुतः , K1 3 वसव , M2 वै ततः (for च तत) K2 4 Ñ V B Dn D5 D1 2 4 5 T3 4 आदित्याश्च ततो (K2 V2 B Ds1 D2 ॰था) रुद्रा , D3 ॰त्या वसवो रुद्रा॰ — b) Ś1 देवा वसुस् , K1 3 4 B2 D3 च म(K4 सम- ; D3 ऽथ म)रुतस् , V2 B1 3 Dn Ds D1 T1–3 G1 3–5 M च (D1 T3 स) वसवस् (for ऽथ व॰) D6 G2 विश्वे च वसवस्तत . — After 58ab, D6 T G M4 ins :

471* मरुतोऽप्सरसश्चैव गन्धर्वा ब्रह्मविद्विजा॰ ।
ऋषिनागा सुपर्णाश्च ये चान्येऽप्येवमादय ॥

[(L 1) G2 गन्धर्वा ब्रह्मवर्चस (for b) — (L 2) G1 -नाग- (for -नागा).]

— d) K4 B2 T3 G4 उपाजग्मुर् (for उपतस्थुर्).

59 T3 om 59ab — a) K2 Ñ1 V2 B1 2 Dn2 D2 T4 देवयज्ञमयं ब्रह्म , K4 Ñ3 V1 B3 Ds D5 वेदयज्ञमयं ब्रह्म (Ñ3 V1 विष्णुं , B3 D5 ब्रह्मन्), Ñ2 V3 Dn1 D4 देवं यज्ञमयं ब्रह्मन् (Dn1 D4 ॰ह्म), D3 वेदमन्त्रमय ब्रह्म — b) Dn1 (marg) T1 M4 देवदेवं (for ब्रह्म॰) — c) S1 K4 D4 M4 भूत भव्यं ; T3 भूतभव्य (for ॰भव्य-) D1 2 भविष्यं च (for ॰ष्यस्य). K1 3 भविष्यद्भूतभव्यानां , K2 Ñ V B Dn Ds D3–5 T4 भूतं भ(V1 ॰तभ)व्यं भविष्यं च — d) D3 सर्वदेव- , M1 भवं लोक- (for प्रभुं लोक-) — e) K2 Ñ1 T1 4 G3 प्रभुं देवाः ; K3 B3 Ds विभु देव , D6 T2 G1 2 5 M प्रभुं देवं , T3 हरिं देवा॰ (for विभुं देवा). — f) D3 T3 4 ययुः (for गताः) S1 K3 B2 T1, 2 G2, 3, 5 M4 शरण्यं शरणागता..

त्वं हि नः परमो देवस्त्वं हि नः परमो गुरुः ।
त्वं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ॥ ६०
उत्फुल्लाम्बुजपत्राक्ष शत्रुपक्षभयावह ।
क्षयाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवस्व नः ॥ ६१

विष्णुरुवाच ।

भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ।
तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत माचिरम् ॥ ६२
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्मि तम् ॥ ६३
एवमुक्त्वा स भगवान्विसृज्य त्रिदशेश्वरान् ।
हिरण्यकशिपो राजन्नाजगाम हरिः सभाम् ॥ ६४
नरस्य कृत्वार्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं तथा ।
नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ॥ ६५
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघननिस्वनः ।
जीमूतघनदीप्तौजा जीमूत इव वेगवान् ॥ ६६
दैत्यं सोऽतिबलं दृप्तं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ।
दृप्तैर्दैत्यगणैर्गुप्तं हतवानेकपाणिना ॥ ६७
नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनोऽपरः ।
यत्र वामनमाश्रित्य रूपं दैत्यविनाशनम् ॥ ६८
बलेर्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा ।

---

60 Before 60, N (except Ś1 Ñ1) T3.4 ins देवा ऊचुः. T4 om 60^{a}–62^{b} — ^{a}) B1 हृषीकेश (for ऽद्य देवेश) — ^{b}) N (except Ś1 D6) T3 G2.4 M4 भयात् (for वधात्) — K1.3 Ñ1 D1–3.6 T1.3 G M3.4 om (hapl) 60^{cd}, B1 reads it twice. K3 Dn transp 60^{cd} and 60^{ef} — ^{c}) K4 ब्रह्म; V3 धर्मस् (for देवस्) — B1 om 60^{ef}, Ñ1 D5 T2 M1.2 read it twice — ^{f}) Ś1 K1.3 D2–4 सुरोत्तमः, Cal. ed सुरेश्वर (for सुरोत्तम).

61 T4 om. 61 (cf v l 60) — ^{a}) K1 B2 D5 G4 M2 -पत्राक्षः (for °क्ष) K4 D2–4.6 G2 M1.3 उत्फुल्लामलपत्रा(D3.4 M3 °ब्जा)क्ष, M4 °ल्लपद्मपत्राक्ष — ^{b}) Ś1 K3 V B Dn Ds1 D1–4.6 T2.3 G1.2.5 M4 Cal ed क्षयावह, K1.3.4 -क्षयकर, D5 T1 G3.4 M3 भयापह, Bom and Poona eds भयंकर (for -भयावह) — ^{c}) K3 दैत्य- (for दिति-). — ^{d}) Ñ2 B2.3 Dn D1–5 शरण्यस्; D6 M1.2 °णस् (for °णं). V2 B1 Ds भवाद्य (for भवस्व). K1 शरण्यस्त्वं भयाद्यतः; K3 Ñ3 V1 G5 °ण्यस्त्वं भवाद्य नः.

62 T4 om 62^{ab} (cf v l 60) D6 S (T4 om) भगवान् (for विष्णुर्) — ^{b}) K1.3.4 Ñ V B2 Dn D1–6 T1 G3 M2.4 ह्यभयं (for अ°). T3 प्र-, G5 वै (for वो) — ^{c}) K2–4 Ñ1 B2.3 D6 T1.4 G2.3.5 M2 तथैवं; T3 तत्रैव (for तथैव) Ś1 हृष्टा (for देवा) — ^{d}) K2–4 Ñ1 V B Dn Ds D1–5 T2.3 G4 पत्स्यथ (for पद्यत) Ś1 om माचिरम्

63 ^{a}) K2.4 Ñ2.3 V1.3 B1 Dn D3 T4 G3 तं, Cal ed त्वं (for ऽहं). — ^{b}) Ñ1 गर्वितम् (for दर्पि°) — ^{d}) B2 T1 दानवं तं (for °वेन्द्र). Ñ V1.3 B1.3 Dn D1–4 T2–4 G1–3.5 M2.4 [अ]हम् (for तम्). K2.4 D5 दानवं तं निहन्म्यहम्.

64 Before 64, N (except Ś1 Ñ1 D6) T3.4 ins वैशपायन उवाच — ^{a}) Ds M1 तु, T3 [अ]पि (for स) — ^{b}) Ś1 विसर्ज्य (for विसृज्य) K1 V3 D1 G1.4 विसृज्य त्रिदिवेश्वरान् — ^{c}) Ś1 D2 (*sup lin* as in text) स्थानम्; D6 T1.2 G M4 पार्श्वं (for राजन्) — ^{d}) K1–3 Ñ2.3 V1.3 Dn D2–4 T4 तां ज(Ñ3 V1 त्वाज)गाम (for आज°) Ś1 महेश्वर, Ñ1 हरिर्विभुः, M1–3 हरि पुरम् (for हरि सभाम्). D6 T1.2 G M4 जगामाशुपराक्रम — For 64^{cd}, V2 B Ds subst

472* सभां हिरण्यकशिपोर्जगाम हरिरीश्वरः ॥

65 ^{a}) M4 स (for [अ]र्ध-) V2 M2 नरस्यार्धतनुं कृत्वा. — ^{b}) K2.4 Ñ1.3 V1.2 B1.2 Dn Ds D1.3–5 T1 M4 प्रभुः, Ñ2 V3 D2 M2 विभुः, D6 T2 G M1.3 पुनः T2.4 हरिः (for तथा) — ^{d}) D3 निष्पिष्य, M3 संगृह्य (for संस्पृश्य).

66 D4 M1.2 om (hapl) 66^{ab}. D3 om (hapl.) 66^{bc} — ^{b}) Some Mss -निःस्वनः — ^{c}) B1 D6 T2 G1 M1–3 इव (for -घन-) Ś1 -संदीप्तो; T1 -दीप्ताभो (for -दीप्तौजा). D2 जीमूतघनवद्दीप्तो. — ^{d}) K4 D2.3 (*sup lin.* as in text) G2 -घन (for इव). — After 66, Ś1 ins

473* देवारिर्दितिजान्वीरो नृसिंहः समुपाद्रवत् ।
समुत्पत्य नखैस्तीक्ष्णैर्विदार्य निहतो युधि ॥

67 ^{a}) B3 D5 T1.4 M4 -बल दीप्तं, T2 G1 बलोद्रिक्तं; G2 बलं दृष्ट्वा, G3.5 -बलोद्धृत्तं (for -बलं दृप्तं). — ^{b}) Ñ3 V1.3 D3.4 विक्रम (for °मम्) D11 शार्दूलसमविक्रमम्. — ^{c}) Ds बलैर् (for -गणैर्). B3 दृप्तं (for गुप्तं).

68 ^{d}) D5 G4 -विनाशकृत् (for °नम्).

69 ^{a}) Ś1 बद्धेर् (for बलेर्). — ^{b}) Ds विष्णुना प्रभ-

विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्याः क्षोभितास्ते महासुराः ॥ ६९
विप्रचित्तिः शिबिः शङ्कुरयःशङ्कुस्तथैव च ।
अयःशिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।
वेगवान्केतुमानुग्रः सोग्रव्यग्रो महासुरः ॥ ७०
पुष्करः पुष्कलश्चैव साश्वोऽश्वपतिरेव च ।
प्रह्लादोऽश्वशिराः कुम्भः संह्लादो गगनप्रियः ॥ ७१
अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरो रुजः ।
शरभः शलभश्चैव कुपनः कोपनः क्रथः ॥ ७२
बृहत्कीर्तिर्महाजिह्वः शङ्कुकर्णो महास्वनः ।
दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुपादो मृदुप्रियः ॥ ७३
वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्बरो विक्षरो महान् ।
चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्धन एव च ॥ ७४
कालकः कालकेयश्च वृत्रः क्रोधो विरोचनः ।
गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च प्रलम्बनरकावुभौ ॥ ७५
इन्द्रतापनवातापी केतुमान्बलदर्पितः ।
असिलोमा पुलोमा च बाष्कलः प्रमदो मदः ॥ ७६
खसृमः कालवदनः करालः केशिरेव च ।
एकाक्षश्चन्द्रहा राहुः संह्लादः सृमरः स्वनः ॥ ७७ C 2289 B I 41 89 P I 41 89

विष्णुना —c) T3 G1 एवाथ, T4 G5 अक्षोभ्यै (for °भ्या·) —d) T2 G1 3 5 महाबलाः (for °सुराः)

70 M1 2 om (hapl) 70 —a) Ś1 Ñ1 D6 शिव शङ्कुर्, D4 शिर शङ्कुर्, T2 G3 5 शङ्कुशिरा (for शिबि शङ्कुर्) G1 विप्रचित्त शङ्कुशिरा — K4 om (hapl) 70c–71b —c) Ñ2 भूयःशिरा (for अय.°) Ñ3 V1 हयशिरा, B2 T1 शङ्कुशिरा (for अश्व°) T3 4 अध शिरा अल्पशिरा —d) G2 अश्वग्रीवश् (for हय°) —e) T1 G4 केतुमानुग्रसमर —f) K1 सोमथासो (sic), Ñ2 T1 4 G2 सोमव्यग्रो, D1 सोग्र्य°, D3 सोग्रो व्यग्रो (for सोग्रव्यग्रो) T3 पुष्करश्च महाहनु, M3 सोग्रो व्यग्रो महाबलः

71 K4 om 71ab (cf v l 70) —a) Ś1 M1 2 पुष्कलः पुष्करश्चैव, T3 सोग्रो व्यग्र पुष्कलश्च, M4 पुष्कलश्चैव केतुश्च — After 71a, Bom and Poona eds ins

474*	वेपनश्च महारथः ।
बृहत्कीर्तिर्महाजिह्वः

—b) K1 3 अश्वो (for साश्वो) —c) Some Mss प्रह्लादो (for प्रह्लादो) Ñ1 सस· (for कुम्भ.) —d) K1 सग्राहो, T2 4 G1 3 5 M1–3 संह्लादो (for संह्लादो) D6 संह्लादो गगनप्रिय

72 G3 om (hapl) 72–73 —a) Some Mss अनुह्लादो (for °ह्लादो) T3 4 M3 हरिहयो (for °हरौ) —b) V3 वाराहः (for व°) Ś1 संवरो, Ñ1 T2 G2 4 5 M4 संहतो, B3 Dn T1 शंकरो, G1 सिंहतो (for संहरो) K2 Ñ3 V1 B1 Ds हर (for रुज) D6 वाराहः संहतो रुजः, T3 वराह. संहतो हरिः, T4 °हः संवरो हरः, M1–3 ह्लाद संह्ला(M3 °ह्ला)द एव च — G(ed) om 72c–73b —c) M3 शरद. (for °भ.) B1 शालभश् (for श°) D4 5 सरभ· सरभश्चैव, M1 शलभः शरभश्चैव, M2 शरद· शरभश्चैव —d) D6 कुवल, T2 कृकण (for कुपनः) K1 3 V1 कुथ, B3 तथा, Ds1 क्रथ, G4 क्रिय (for क्रथ) K2 कुपन क्रोधन क्रुश, B1 D4 कुपथ· कोपन क्रथः (D4 °म), D2 कुमुद कुपन क्रथ., T3 कुपन. क्रोधन क्रतु·, G1 कृकणः कोपन क्रक, M1–3 कृकण कोपनस्तथा

73 G3 om 73, G(ed) om 73ab (for both, cf v l 72) —b) D6 कण्ठो (for -कर्णो) Ñ V T1 G4 महासुर (for °स्वन·) —c) B3 दीर्घचारो (for °जिह्वो) —d) K2 4 V2 3 B Dn Ds D2–5 T1 3 G2 M1 -चापो, Ñ2 D6 T2 4 G1 M2 -पापो (for -पादो) D1 मृतपादो मृतप्रिय., G5 M4 मदपालो मदप्रिय.

74 a) G1 पायुर् (for वा°) Ś1 गतिष्ठो, K2 जविष्ठो, K4 B2 3 D5 T3 य°, V D6 गरिष्ठो (for गविष्ठो) —b) Ñ1 B2 Dn विज्वरो, T1 G4 शम्बरो (for विक्षरो) —c) D6 T1 2 G1–4 शक्र-, G5 शत्रु-, M2 4 चक्र- (for चन्द्र-)

75 a) K1 3 कालेय (for कालक) D3 कालज्ञ कालकेतुश्च, D6 G2 M कालक (M3 °ह) कालहेतुश्च —b) Ñ3 V1 बृहत्क्रोधो (for वृत्र क्रोधो) D6 G2 M वृत्रः क्रोधविमोचन —c) D4 अरिष्टश्, some Mss गविष्ठश् (for गरिष्ठश्) K3 गविष्ठश्च गरिष्ठश्च —d) K2 करकाव् (for न°)

76 a) G2 उग्र- (for इन्द्र-) Ñ1 -कोपन-; M4 पातन- (for तापन-) —b) B3 -दर्पण (for -दर्पित·) —c) K1 [अ]नुलोमा, Ñ3 V1 विलोमा (for पु°) —d) T1 वाहळ, T2 G1 पुष्कल·, G2, 3 5 वाक्कल (for बाष्कल.)

77 a) Ś1 विसृष्ट, K3 निसृम, K4 चेष्टन·, Dn वैसृक·; T4 वैशिम, M2 विस्नकः (for खसृम) D6 T1 G1–3 5 M1 -दमन (for वदन.) K1 निसृष्टस्तालवदन·, K2 Ñ1 D2–5 वै(K2 कौ)शिक शा(D4 5 शै)लवदन —b) K2 Ñ V B Dn Ds D3–5 T3 4 कराल कैशिक· शर·, M1 2 कराळस्त्रिशिरास्तथा· —c) T3 काकाक्षश् (for ए°). Dn चेन्द्रहा (for च°).

शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ।
अश्मयन्त्रायुधोपेता भिण्डिपालायुधास्तथा ॥ ७८
शूलोलूखलहस्ताश्च परश्वधधरास्तथा ।
पाशमुद्गरहस्ता वै तथा लगुडपाणयः ॥ ७९
महाशिलाप्रहरणाः शूलहस्ताश्च दानवाः ।
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा महाजवाः ॥ ८०
कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च शशोलूकमुखास्तथा ।
खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥ ८१
भीमा मकरवक्त्राश्च क्रोष्टुवक्त्राश्च दानवाः ।
आखुदर्दुरवक्त्राश्च घोरा वृकमुखास्तथा ॥ ८२
मार्जारशशवक्त्राश्च महावक्त्रास्तथापरे ।
नक्रमेषाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः ॥ ८३
गोधाशल्यकवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्रास्तथापरे ।
गरुडाननाः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा ॥ ८४
गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।
चीरसंवृतगात्राश्च तथा वल्कलवाससः ॥ ८५
उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ।
किरीटिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ।

Ñ3 V3 D2 एकाक्षश्चन्द्ररा(V3 °बा) हुश्च — ^{d}) T1 2 G1 4 M4 संहार , M3 संह्लादः (for संह्राद्) K2 V1 मृदुर ; Ñ1 3 मृदरः , T4 चमरु (for सृमर.) Ñ3 पुन· (for स्वन) K3 Dn संहाराश्चो महास्वनः , B2 3 Ds सहारो मृद(B2 °दु)र स्वनः ; D6 संहार स नरेश्वरः , G2 3 5 सहार सृमर स्वर

78 ^{a}) Ś1 -चन्द्र (for -चक्र-) — Ś1 repeats 78^{b} after 79^{a} — ^{b}) T1 गदा (for तथा) Ś1 (first time) मुसुल- , K1 3 4 Ñ2 3 V Ds2 D3 5 मुसल- (for परिघ-) Ñ1 तेषा मुशलपाणय — K3 V2 B1 Ds1 D1 4 6 M4 om (hapl.) 78^{c}–79^{d} Dn2 om (hapl) 78^{c}–79^{b} — ^{c}) D2 अग्रे (for अश्म-)

79 K3 V2 B1 Ds1 D1 4 6 M4 om 79 , Dn2 om 79^{ab} (for all, cf v l 78) T3 om 79-85 K2 om (hapl) 79^{ab}. After 79^{a}, Ś1 repeats 78^{b} — ^{b}) K1 T1. 2 G M1–3 परे (for तथा) — ^{c}) K1 T2 G1 2. 5 M1 3 प्रास- , T4 शूल- (for पाश-) K1 2 V3 B2 Ds2 T2 G M1–3 च (for वै) — ^{d}) K1 D2 परिघ- , K2 वै शूल- , K4 Ñ1. 3 V1. 3 B2 Dn Ds2 T4 मुशल- , Ñ2 D5 मुद्गल (for लगुड) D3 गदामुसलपाणयः

80 T3 om 80 (cf v l 79) B3 om. 80^{a}–81^{b} B2 G4 om. 80^{ab} — ^{b}) K4 स्थूल- (for शूल) — M1 2 om 80^{c}–81^{b}. Ñ1 D4 om 80^{cd} — ^{d}) Ś1 नानावेगा (for °वेषा). K2 महारवा· , Ñ2 D2 3 T2 G1–3 मनोजवाः , Ñ3 M3 महाबला· (for °जवाः) V1 महावेशा महाबला , D6 महावेगा मनोजवा

81 T3 om 81 (cf v. l 79) B3 M1 2 om 81^{ab} (cf v. l 80) — ^{a}) D4 क्रूर- (for कूर्म-) K1 D2 -कुकुर- (for -कुक्कुट-) T4 -हस्ताश्च (for वक्त्राश्च). — ^{b}) Ñ1. 3 V1. 2 B1 2 Ds D4 काकोलूक- (for शशो°) G2 महावक्त्रास्तथापरे. — ^{c}) D2 श्वानोष्ट्र- (for खरोष्ट्र-).

82 T3 om 82 (cf v l 79) T4 om 82^{ab} — ^{a}) Dn M3 मीना (for भीमा) — After 82^{a}, G1 reads 83^{b}, repeating it in its proper place — ^{b}) Some Mss क्रोष्टृ- (for क्रोष्टु-) D3 तथापरे (for च दानवा) — D3 om (hapl) 82^{c}–83^{b} — ^{c}) K2 3 D4 -दुर्दुर- , M4 -दुन्दुभ- (for -दर्दुर-) — ^{d}) Ñ1 D6 T2 G1 5 M मृग- (for वृक-) — After 82, Ś1 reads 85^{ab}

83 T3 om 83 (cf v l 79) D3 om 83^{ab} (cf v l. 82). Ś1 reads 83^{a} and 83^{c} after 84 – ^{a}) Ś1 -खर- , K Ñ2 3 V Dn D1 4 5 T1 4 G3 4 -गज- , D2 M1-3 -शुक- (for -शश-) — Ś1 om 83^{b} G1 reads 83^{b} for the first time after 82^{a} — ^{b}) T2 G1 (both times) 3 मृग- (for महा-) G2 शशोलूकमुखास्तथा — T1 om (hapl) 83^{c}–84^{b}. — ^{c}) K4 D5 बभ्रु- (for नक्र-) V3 -भेकानना ; D6 T2 G1 3 M1–3 -मीना° (for -मेषा°) K1 चैव , B1 क्रूरा (for शूरा). — Ś1 om 83^{d}

84 T3 om 84 (cf v l 79) T1 om 84^{ab} (cf v l. 83) — ^{a}) K1 4 D4 शल्लक , Ñ2 3 V B1. 3 Dn -शल्लकि ; D6 M1–3 -शलल (for -शल्यक-) — ^{b}) Ś1 K1 3 Ñ2 V2 3 B3 Ds D4 G5 च दानवा. (for तथापरे) — ^{c}) Hypermetric Ñ3 (marg) Ds D4 शरभास्या· (for गरुडाननाः) Ñ2 3 V3 D2 खड्गिमुखा , G3 M4 खग° (for खड्ग°). V1 2 B1 2 शरभास्या. खड्गिमुखा , Cal ed गरुडास्याः खड्गि°. — After 84, Ś1 reads 83^{a} and 83^{c}

85 T3 om 85 (cf v l 79) Ś1 reads 85^{ab} after 82 K2 om 85^{c}–86^{b} — ^{c}) V3 B1 संभृत- ; D6 T2 G1. 4 5 M4 -सवीत- (for संवृत-) Ś1 -देहाश्च ; K4 -वदनाश्च (hypermetric) (for गात्राश्च) — ^{d}) K3 Ñ1 B1 2 (marg) D1 6 T2 G1–3. 5 M4 फलक- (for वल्कल-).

86 K2 om 86^{ab} (cf. v. l. 85). — ^{a}) D3 कवचिनश्च

नानावेषधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ॥ ८६
स्वान्यायुधानि संगृह्य प्रदीप्तानीव तेजसा ।
क्रममाणं हृषीकेशमुपावर्तन्त सर्वशः ॥ ८७
प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैस्ततः ।
रूपं कृत्वा महाभीमं जहाराशु स मेदिनीम् । ८८
तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ।
नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ ॥ ८९
परमाक्रममाणस्य जानुभ्यां तौ व्यवस्थितौ ।
विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्त्येवं द्विजातयः ॥ ९०
हृत्वा स मेदिनीं कृत्स्नां हत्वा चासुरपुंगवान् ।
ददौ शक्राय वसुधां विष्णुर्बलवतां वरः ॥ ९१

एष ते वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वेदविद्भिर्द्विजैरेतत्कथ्यते वैष्णवं यशः ॥ ९२
भूयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
दत्तात्रेय इति ख्यातः क्षमया परया युतः ॥ ९३
तेन नष्टेषु वेदेषु प्रक्रियासु मखेषु च ।
चातुर्वर्ण्ये च संकीर्णे धर्मे शिथिलतां गते ॥ ९४
अभिवर्धति चाधर्मे सत्ये नष्टेऽनृते स्थिते ।
प्रजासु शीर्यमाणासु धर्मे चाकुलतां गते ॥ ९५
सयज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यानीता हि तेन वै ।
चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णं कृतं तेन महात्मना ॥ ९६
तेन हैहयराजस्य कार्तवीर्यस्य धीमतः । C 2309 B I 41 108 P I. 41 108

(for मुकुटि°) — ^{b}) T2 G1 नृपा , M3 परे (for ऽसुराः) — ^{c}) V2 B2 3 Ds Cal ed कवचिनो (for किरीटिनो) K2 लम्बमुखाः , G2 मेघशीर्षा (for लम्बशिखा.)

87 ^{b}) D6 T2 G1–3 5 M4 प्रदीप्ता (for °प्तानि) K2 [ए]व , K4 Dn G4 [अ]ति- (for [इ]व) — ^{d}) M1 2 (*inf lin.*) 3 भारत (for सर्वशः).

88 ^{a}) V2 T2 सर्व- , G1 सर्वैर् (for सर्वान्) Ś1 प्रमथ्य दैत्यान्सर्वान्वै . — ^{b}) M1 हस्तपाद- (for पादहस्त-) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D2 3 6 T3 4 प्रभु° ; B2 D4 T2 G1–3 5 M4 विभु° , D1 पुन. (for ततः) G4 पादहस्तैस्तलैर्विभु° — ^{c}) K1 3 D2. 3 5 कृत्वा रूपं (by transp) — ^{d}) Ñ2 V3 च (for स)

89 ^{a}) Ś1 भूमिश्, B1 भूमेश् (for भूमिं) — ^{b}) K3 तथा परे (for स्तनान्तरे) — ^{c}) K1 3 Ñ3 (marg as in text) D2 ततः (for नभः) — V3 reads 89^{d} after 90^{ab} — ^{d}) B2 समाहितौ ; D2 समाश्रितौ , D6 T1 G2–4 M तदा (T1 G1 °था) स्थितौ ; T2 G1 तथा स्थित., G5 तदास्थितम् (for समास्थितौ) Ñ2 नाभिदेशे व्यवस्थितौ

90 Ñ1. 2 D6 T2 G1 2 5 om (hapl) 90^{ab} V3 transp 90^{a} and 90^{b} — ^{a}) T1 दिवम् (for परम्) K3 4 Ñ3 V B1 Dn D1–5 T3 4 G3 4 M1–3 परं (T3 नभः, T4 G3 M1–3 दिवं) प्रक्रममाणस्य — ^{b}) K Ñ3 V1 3 B2 Dn D1 T1 जानुदेशे , V2 B1 Ds °मूले , D4 °मध्ये , G3 4 °भागे (for °भ्यां तौ) D3 जानुदेशे समास्थितौ , D5 °देशे स्थितावुभौ ; T3 नाभ्यां किल समास्थितौ ($=89^{d}$), T4 जानुदेशे व्यवस्थिताः — After 90^{b}, V3 reads 89^{d} — ^{c}) K2 4 Ñ V B D (except D6) T1 3 4 अतुल- (for अमित-) — ^{d}) B3 मनीषिणः (for द्विजातयः)

91 ^{a}) K1 3 V2 B3 D5 T1 2 पृथिवी (for मेदिनी). K2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D1–4 T4 सर्वां (for कृत्स्नां) T3 हृत्वा स पृथिवी सर्वा — ^{b}) K1 3 D5 T1 G3 जित्वा (for हत्वा) — ^{c}) N (except Ś1 D6) T1 3 4 त्रिदिवं (for वसुधां)

92 ^{a}) Ś1 एवं (for एष) — ^{b}) Ś1 ऽद्भुत° शुभः , M1 2 प्रकीर्तित (for महात्मन) — K4 om (hapl) 92^{c}–93^{b} — ^{c}) S1 एते , K2 Ñ2 V3 एव , Ñ3 B2 3 T1 3 4 एवं (for एतत्) — ^{d}) B1 पठ्यते (for कथ्यते) Ñ1 V1 2 वामनं (for वैष्णवं) Ś1 T1 2 G M4 वैष्णवं कथ्यते यशः

93 K4 om 93^{ab} (cf v l 92) — ^{a}) K2 Ñ1 2 3 (marg) V1 3 Dn2 Ds T4 भूतात्मको , T3 शृणु महा- (for भूतात्मनो) M1–3 तस्य (for विष्णो) — ^{d}) Ñ2 V2 3 B2 3 Ds कृपया (for क्षमया). D6 T1 2 G M4 [अ]न्वित (for युतः)

94 ^{a}) Ś1 (*sup lin* as in text) K1 2 Ñ1 B1 T2 G1 2 M4 देवेषु (for वेदेषु) — ^{b}) K2 M1–3 क्रियासु च ; T1 4 G3 4 M4 सत्क्रियासु (for प्रक्रि°) Dn1 वै (for च). — ^{c}) K2 Ñ B1 3 D3–5 T1 2 4 G1 5 तु , K4 Dn ऽति- (for च) K3 चातुर्वर्णमसंकीर्णे

95 ^{b}) M1–3 स्थितेऽनृते (by transp) — ^{c}) M1–3 प्रजासु क्षीयमाणासु — ^{d}) T2 G1 3–5 व्याकुलतां (for चा°).

96 ^{a}) G4 M4 यज्ञिया (for सयज्ञा) Ñ2 V3 च क्रिया ; T1 G3 सत्क्रिया (for सक्रिया) K Ñ1 B1 Dn D1–5 T2 सहयज्ञक्रि(Ñ1 °ज्ञा क्रि)या वेदाः . — ^{b}) Ñ1 हि तेन च , B3 हि तानि वै ; D6 G2 M4 महात्मना (for हि तेन वै) D3 पृथिव्यां शयितेन वै — D6 G2 om (hapl.) 96^{cd}. — ^{c}) K1 D3

वरदेन वरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ॥ ९७
एतद्बाहुद्वयं यत्ते तत्ते मम कृते नृप ।
शतानि दश बाहूनां भविष्यति न संशयः ॥ ९८
पालयिष्यसि कृत्स्नां च वसुधां वसुधेश्वर ।
दुर्निरीक्ष्योऽरिवृन्दानां युद्धस्थश्च भविष्यसि ॥ ९९
एष ते वैष्णवः श्रीमान्प्रादुर्भावोऽद्भुतः शुभः ।
भूयश्च जामदग्न्योऽयं प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ १००
यत्र बाहुसहस्रेण विस्मितं दुर्जयं रणे ।
रामोऽर्जुनमनीकस्थं जघान नृपतिं प्रभुः ॥ १०१
रथस्थं पार्थिवं रामः पातयित्वार्जुनं भुवि ।
धर्षयित्वा यथाकामं क्रोशमानं च मेघवत् ॥ १०२
कृत्स्नं बाहुसहस्रं च चिच्छेद भृगुनन्दनः ।
परश्वधेन दीप्तेन ज्ञातिभिः सहितस्य वै ॥ १०३
कीर्णा क्षत्रियकोटीभिर्मेरुमन्दरभूषणा ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता ॥ १०४
कृत्वा निःक्षत्रियां चैव भार्गवः सुमहातपाः ।
सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् ॥ १०५
तस्मिन्यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दनः ।
मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुंधराम् ॥ १०६
वारुणांस्तुरगाञ्शुभ्रान्रथं च रथिनां वरः ।
हिरण्यमक्षयं धेनूर्गजेन्द्रांश्च महामतिः ।
ददौ तस्मिन्महायज्ञे वाजिमेधे महायशाः ॥ १०७

चातुर्वर्ण्यं समाकीर्णं

97 ^{a}) Some Mss हैहय- (for हे°) — B_3 om (hapl) 97^{cd} — ^{c}) D_3 अर्जुनस्य (for वरदेन)

98 ^{a}) M_3 एतं (for एतद्) K_4 G_5 घत्ते; $V_{2\ 3}$ जज्ञे (for यत्ते). — ^{b}) K_3 कृतं, K_4 D_5 T_1 G_3 मृधे; M_{1-3} तद्दै (for तत्ते). $Ś_1$ B_2 $G_{4\ 5}$ ऽनघ (for नृप). D_3 तन्नूनं मत्कृते नृप. — ^{c}) D_3 सहस्रं चैव बाहूनां — ^{d}) All Mss (except K_2 $D_{5,6}$ G_4 M_4) भविष्यन्ति (for °ष्यति).

99 ^{a}) $Ś_1$ $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ D_2 $G_{2,5}$ पालयिष्यति कृत्स्नां च (D_2 वै). — ^{b}) B_3 $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ वसुधां वसुधाधिप. — ^{c}) $Ś_1$ -वृन्दैस्त्वं (for -वृन्दानां) — ^{d}) K $Ñ_{1\ 3}$ (marg. as in text) Dn $D_{1,2,4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ धर्मज्ञश्च, V_2 M_2 युद्धस्थं च; V_3 धर्मज्ञेषु, G_2 युधिस्थश्च (for युद्धस्थश्च). T_3 $G_{1,5}$ युद्धं तच्च भविष्यति

100 Before 100, $Ñ_2$ V_2 ins. वैशंपायन उवाच. — ^{b}) $Ñ_1$ $G_{1,2,5}$ प्रादुर्भूतो (for °र्भावो). D_3 पुनः स्मृतः, M_3 महात्मनः (for ऽद्भुतः शुभः). D_6 प्रादुर्भूतो भवः शुचिः — After 100^{ab}, $Ñ_{2\ 3}$ V B D_2 M_3 ins

475* कथितो वै महाराज यथाश्रुतमरिंदम ।

[M_3 ते (for वै).]

— $Ñ_3$ om. 100^{cd}. — ^{c}) D_3 श्रूयतां (for भूयश्च) B_3 वै (for ऽयं).

101 ^{a}) $Ś_1$ यस्तु (for यत्र) — ^{b}) K_2 $Ñ_1$ $V_{2,3}$ B_1 Ds_1 D_3 निर्मितं; K_4 $Ñ_3$ V_1 विस्मयं; B_2 निर्जितं (for विस्मितं) G_4 दुर्जितं (for दुर्जयं). $Ñ_2$ निर्मितं दुर्जये रणे. — ^{c}) D_3 समीकस्थं (for अनी°). — ^{d}) $M_{1,3}$ विभुः (for प्रभु). M_4 जगाम भृगुनन्दनः.

102 M_4 om (hapl) 102^{a}–103^{b} — ^{a}) D_6 राजन् (for रामः) — ^{b}) $K_{1\ 3}$ $D_{2\ 5\ 6}$ T_{1-3} $G_{1\ 2\ 5}$ युधि, $Ñ_{1\ 3}$ D_1 विभु; V_1 प्रति; D_3 रणे (for भुवि) — ^{c}) D_3 सुधन्वानं (for धर्षयित्वा) — ^{d}) T_2 G_1 M_3 क्रोशमानश्च (for °मानं) K_2 मेषवत्, G_5 वेग° (for मेघ°)

103 M_4 om 103^{ab} (cf v l 102) — ^{a}) T_2 तच् (for च) — ^{c}) T_4 विभुश्च तेन दीप्तेन

104 ^{a}) K_1 कीर्णां, T_2 G_1 तूर्णं (for कीर्णा) — ^{b}) K_1 T_2 G_1 -भूषणाम् (for °णा)

105 ^{b}) K_3 तु, $Ñ_3$ $D_{2,3}$ स (for सु-) K_2 $Ñ_3$ (marg.) $V_{1,2}$ B_1 Ds -महाबलः; T_2 $G_{1-3\ 5}$ °यशाः (for °तपाः). D_6 M_4 भार्गवश्च (M_4 °वं स) महायशा — ^{d}) K_3 om (hapl.) from वाजि up to मारीचाय (in 106^{c}) $Ñ_1$ यत्नवान् (for चेष्ट°) T_3 वाजिमेधमवाप्तवान्

106 K_3 om up to मारीचाय (in 106^{c}) (cf. v. l. 105) — ^{a}) V_3 महाराज, D_4 °दानं, T_3 ददद्रामो, G_4 महानेष (for °दाने)

107 ^{a}) V_2 Ds $G_{1\ 3}$ $M_{1\ 2}$ वारणांस् (for वारु°). K_4 $Ñ_{1\ 3}$ V_1 $B_{1\ 2}$ Dn $D_{1\ 4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ शीघ्रान्, $D_{2,3}$ शीघ्रं (for शुभ्रान्). K_{1-3} $Ñ_2$ V_3 T_1 G_2 वारणांस्तुरगाञ्शीघ्रान् — G (ed) om 107^{b}–108^{c} — ^{b}) K_4 द्रव्यं, $D_{3,6}$ T_2 $G_{1\ 3,5}$ रथांश्च (for रथं). — ^{c}) $K_{2,4}$ $D_{1,4}$ T_4 धेनुं; D_6 T_2 G_{1-3} चैव (for धेनूर्) — ^{d}) N (except $Ś_1$ D_6) महामनाः, T_3 °बलः; T_4 °यशा, G_4 महीपतिः (for महामतिः) — T_4 om (hapl) 107^{ef}. — ^{f}) D_6 T_2 $G_{1-3,5}$ महाक्रतौ (for °यशाः)

108 G (ed) om. 108^{abcde} (cf. v. l. 107). — ^{e})

अद्यापि च हितार्थाय लोकानां भृगुनन्दनः ।
चरमाणस्तपो दीप्तं जामदग्न्यः पुनः पुनः ।
तिष्ठते देववच्छ्रीमान्महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ॥ १०८
एष विष्णोः सुरेशस्य शाश्वतस्याव्ययस्य च ।
जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ १०९
चतुर्विंशे युगे चापि विश्वामित्रपुरःसरः ।
जज्ञे दशरथस्याथ पुत्रः पद्मायतेक्षणः ॥ ११०
कृत्वात्मानं महाबाहुश्चतुर्धा प्रभुरीश्वरः ।
लोके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः ॥ १११
प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निग्रहाय च ।
धर्मस्य च विवृद्ध्यर्थं जज्ञे तत्र महायशाः ।
तमप्याहुर्मनुष्येन्द्रं सर्वभूतपतेस्तनुम् ॥ ११२
तस्मै दत्तानि चास्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ।
वधार्थं देवशत्रूणां दुर्धराणि सुरैरपि ॥ ११३
यज्ञविघ्नकरौ येन मुनीनां भावितात्मनाम् ।
मारीचश्च सुबाहुश्च बलेन बलिनां वरौ ।
निहतौ च निराशौ च कृतौ तेन महात्मना ॥ ११४
वर्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः ।
भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता लीलया पुरा ॥ ११५
यः समाः सर्वधर्मज्ञश्चतुर्दश वनेऽवसत् । C 2330 B I 41. 128 P I.41 128

Ś1 घोरं (for दीप्तं) — ^{d}) Ñ1 2 B1 2 Dn Ds1 (*sup lin.* as in text) पुन प्रभु , D6 T1 2 G1 3–5 प्रतापवान् (for पुन पुन) — ^{e}) Ñ1 3 B D5 T3 M1 3 धीमान् (for श्री°) — After 108, D6 T1 2 G M4 ins

476* कृष्णाजिनोत्तरीयं च जटामकुटमण्डली ।
[D6 मुकुट- (for -मकुट-)]

109 ^{b}) K2 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 श्रीवत्साङ्कस्य धीमत — ^{c}) Ñ1 [इ]ति वि (for इति) — After 109, T3 ins an addl colophon [*mention of Khila and Adhy no* 42]

110 Before 110, T3 ins वैशंपायन — ^{a}) T1 (marg) रघुवंशे , M2 (*inf lin.* as in text) अष्टाविंशे (for चतुर्विंशे). T2 G3 तात , T4 चैव (for चापि) K3 G1 5 चतुर्विंशयुगे तात (K3 वापि), T3 M1 3 रघुवंशे पुनश्चापि — ^{b}) T3 4 विश्वामित्रस्य धीमत (sic) — ^{c}) K3 4 Ñ2 V3 B Dn D1–3 5 T1 3 4 G4 M4 राज्ञो (for जज्ञे) K1 [अ]द्य , Ñ3 V1 [आ]सीत् ; D6 T2 3 G1–3 5 M4 [अ]पि , M3 [अ]र्थे (for [अ]थ) — ^{d}) Ś1 पद्मपत्रायतेक्षण , K2 4 Ñ V B Dn Ds D2–5 T3 4 पुत्र' पद्मदलेक्षण

111 ^{b}) D2 3 पुनर् (for प्रभुर्) — ^{c}) K1 3 ख्याते (for ख्यातस्) — ^{d}) V3 तेजसा भास्करप्रभ. , G2 प्रादुर्भावो महात्मन'

112 ^{a}) D2 3 5 प्रशासनार्थं लोकस्य. — ^{b}) K1 3 B2 (marg as in text) Ds2 M4 निधनाय , D6 च भयाय , T1 2 G अभयाय (for निग्रहाय) — ^{d}) K° Ñ3 (marg) V1 2 B1 2 Ds T4 प्रतापवान् , K4 Ñ V3 Dn D1 महात्मवान् (sic), D6 M1 2 °मना , G2 M5 °त्मनः (for °यशा'). — ^{e}) K1 3 D1 अथ (for अपि) Ś1 K1 D3 G2 मनुष्येन्द्र (for °न्द्रं) — ^{f}) K3 -पतिं प्रभुम् ; T4 -हिते रतम् (for -पतेस्तनुम्). — After 112, the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M is 116, 118^{ab}, 117, 119^{ab}, 126^{ab}, 119^{cd}, 122–125, 126^{cd}, 121, 127^{abcd}, 114, 127^{ef}, 119^{ef}, 120, 113, 115, 128^{ab}, 118^{cd}

113 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112. Ñ3 Dn2 T1. 3 G3 4 om 113–115 D6 om 113 K1 repeats 113 after 120 — ^{a}) K1 (first time) D5 T2 G1 2 5 M यस्मै (for तस्मै) Ñ2 V2 Ds शस्त्राणि (for चा°) B2 3 D2 3 यस्मै दत्तानि शस्त्राणि — B2 3 Ds D3–5 om 113^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1 (both times) 3 D2 सुर- , Ñ2 V2 3 चैव (for देव-). — ^{d}) Ś1 D2 दुर्वार्याणि , Cal ed दुर्धर्षाणि (for °राणि).

114 For the sequence in Ś1 K1 3. 4 Ñ1 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112. Ñ3 Dn2 T1. 3 G3 4 om 114 (cf v l 113) K1 repeats 114 after 127 — ^{a}) Ś1 K3 Ñ1 V2. 3 B2. 3 Dn1 D1 6 T2. 4 G1. 5 -विघ्नकरो (for °करौ) — ^{d}) V1 M4 बाणेन ; V3 Cal. ed. बालेन , M1–3 निहतौ (for बलेन) — M1–3 om 114^{ef}. — ^{e}) D2 च निरस्तौ , T2 G1 निर्गताशौ (for च निराशौ).

115 For the sequence in Ś1 K1. 3. 4 Ñ1 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf. v l 112 Ñ3 Dn2 T1. 3 G3 4 om 115 (cf v l 113) D6 om 115 K1 repeats 115 after the repetition of 113 — ^{a}) Ś1 K1 (second time) 3 D2 चापि (for येन).

116 For the sequence in Ś1 K1. 3 4 Ñ1. 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf. v l 112. — ^{a}) D6 यः साक्षी सर्वधर्मस्य — ^{b}) K2 3 Ñ1 D1 6 G1. 2 M3. 4 वसन् (for ऽवसत्) — T3 reads 116^{cd} after 118^{ab}. — ^{c}) K2 Ñ V2 Dn D1–5 T3. 4 -गतो यश्च ; K4 -गतो रामः (for

लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः ॥ ११६
रूपिणी यस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जनैः ।
पूर्वोचितत्वाद्या लक्ष्मीर्भर्तारमनुगच्छति ॥ ११७
चतुर्दश वने तप्त्वा तपो वर्षाणि राघवः ।
जनस्थाने वसन्कार्यं त्रिदशानां चकार सः ॥ ११८
सीतायाः पदमन्विच्छन्निजघान महामनाः ।
विराधं च कबन्धं च राक्षसौ भीमविक्रमौ ।
जघान पुरुषव्याघ्रौ गन्धर्वौ शापविक्षतौ ॥ ११९
हुताशनार्कांशुतडित्प्रकाशैः
प्रतप्तजाम्बूनदचित्रपुङ्खैः ।
सुरेन्द्रवज्राशनितुल्यसारैः
शरैः शरीरेषु वियोजितौ बलात् ॥ १२०
सुग्रीवस्य कृते येन वानरेन्द्रो महाबलः ।
वाली विनिहतः संख्ये सुग्रीवश्चाभिषेचितः ॥ १२१
देवासुरगणानां हि यक्षराक्षसपक्षिणाम् ।
यत्रावध्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युधि दुर्जयम् ॥ १२२
गुप्तं राक्षसकोटीभिर्नीलाञ्जनचयोपमम् ।
त्रैलोक्यरावणं क्रूरं राक्षसं राक्षसेश्वरम् ॥ १२३

-चरो रामः) — After 116, Ñ2 reads 118^{ab}

117 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112 — ^{a}) D4 त्वस्य, D5 तस्य (for यस्य) — ^{b}) K2 D6 T2 G1–3 5 M भुवि, T1 G4 [अ]भवत् (for जनै) — ^{c}) K1 2 4 Ñ V B2 3 Dn D1 2 4 5 T3 4 पूर्वोचिता त(D1 °चिता य-, T3 °दिता त)-स्य लक्ष्मीर्, K3 °तस्य या लक्ष्मीर्; D3 °ता महालक्ष्मीर्, M3 पूर्वेऽपि सा तनौ लक्ष्मीर् — ^{d}) Ñ3 V1 चानु- (for अनु-) Dn2 D6 G3 -गच्छती (for °ति)

118 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l. 112 Ñ2 reads 118^{ab} after 116 — ^{a}) K1 3 M1 2 तपस् (for वने) T4 G2 M4 गत्वा (for तप्त्वा) — ^{b}) K1–3 M1 3 4 वने, V3 G3 ततो (for तपो) — After 118^{ab}, T3 reads 116^{ab} — ^{d}) K1–3 Ñ V B D (except D3) T2–4 G1–3 5 चकार ह; K4 च कारणात्; M4 चकार य· (for चकार सः) — After 118, V3 reads 126 and D3 126^{ab} repeating it in its proper place

119 For the seqnence in Ś1 K1 3 4 Ñ1. 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2. 5 M, cf v l. 112 — ^{b}) K4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1 जघान स (for निजघान) Ś1 K1. 3 T1 G4 महायशाः, G1 °सुरान् (for °मनाः) K2 V2 B Ds D2–5 T3 4 लक्ष्मणानुचरो विभुः — After 119^{ab}, Ñ2 reads 126^{ab} — ^{c}) Ś1 K1 3 4 Ñ1. 3 V1 Dn D1 T1 2. 4 G3 M1–3 विराधश्च कबन्धश्च — ^{d}) G3 -रूपिणौ (for -विक्रमौ) — ^{e}) K1 3 V1 D4 -व्याघ्र, K2 Ñ2 3 V2 3 B1 Dn Ds D2 3. 6 T4 G1 4. 5 M4 -व्याघ्रो (for -व्याघ्रौ) — ^{f}) Ñ1 2 V2 B D2 6 T G1 3–5 M4 -वीक्षितौ, D1 -मोक्षितौ, D3 -दूषितौ (for -विक्षतौ)

120 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1. 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2. 4 G1 2 5 M, cf v. l. 112. — ^{a}) Ś1 K1. 3 D6 G2 5 -तडिद्गुणाभै, K2 Ds D4 °द्घनाभैः (for °त्प्रकाशै) Ñ1 हुताशनार्केन्दुतडित्प्रभावै, Ñ2 V2 3 °चन्द्रार्कतडिद्घनाभैः, B2 3 D2 3 5 T3 G3 4 °नार्केन्दुतडिद्घनाभै, T1 M4 °नार्केन्दुतडिद्गुणाभैः — ^{b}) K2 D3 M1–3 प्रदीप्त, Ñ3 V1 B1 Dn2 T4 सुतप्त- (for प्र°) M2 -चामीकर- (for जाम्बूनद) Ñ1 D1 -पट्टनद्धै, V2 -पुङ्खचित्रै, T4 -पट्टबद्धै (for -चित्रपुङ्खैः). — ^{c}) K2–4 Ñ V B D (except D6) T1 3 4 G4 M4 महेन्द्र- (for सुरेन्द्र-) Ś1 K1 3 -वेगैः (for -सारै) — ^{d}) K2 Ñ3 V1 3 B Ds D2–6 T G शरीरेण (for °रेषु) V3 M4 नियोजितौ, M1 2 नियोजितैर् (for वियोजितौ) M3 शरै शरीराणि सुरद्विषाणाम् (sic). — After 120, K1 repeats 113 followed by the repetition of 115

121 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112. D6 om. 121. — ^{c}) K2 D1 वालिर् (for वाली) V3 D3 G1–3. 5 M4 च (for वि-) K2 Ñ2 V2 3 B1 3 Dn2 Ds D2 3. 5 T3. 4 G4 युद्धे (for संख्ये) D4 वाली विनिहितो येन

122 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 Dn1 D1–3 T2 G1 2 5 M, cf v l 112 B1 T4 om. 122–123 — ^{a}) Ś1 तु, K2 V2 B2 D2–5 वै; K3 Ds2 च (for हि). — ^{b}) Ś1 -भोगिनाम् (for -पक्षिणाम्). K1 3 T3 यक्षगन्धर्वभोगिनाम् — ^{c}) K1 3 T3 अवध्यं राक्षसेन्द्र तं — ^{d}) Ñ1 B2 D4 5 दुर्मदम् (for दुर्जयम्) K2 Ñ2 V2 3 B3 Ds D1–3 रावणं युद्धदुर्मदम्

123 For the sequence in Ś1 K1. 3. 4 Ñ1 3 V1 Dn1 D1–3 T2 G1 2 5 M, cf v l 112. B1 T4 om. 123 (cf v l 122) — ^{a}) Ś1 K1 3 D3–6 T2 3 G1. 3–5 युक्तं (for गुप्तं) — ^{c}) K2 Ñ2 3 V2 Ds D4 5 -द्रावणं, D2 द्राविण (for -रावणं) K1 3 V3 D2 T3 घोरं (for क्रूरं). D3 दुष्टं तं रावणं शूरं. — ^{d}) K1. 3 V3 T1 3 G3 रावणं (for राक्षसं) K2 B2. 3 Ds D2–5 दुराचारं महाबलम्; K4 Ñ V1. 2

दुर्जरं दुर्धरं दृप्तं शार्दूलसमविक्रमम् ।
दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितम् ॥ १२४
जघान सचिवैः सार्धं ससैन्यं रावणं युधि ।
महाभ्रघनसंकाशं महाकायं महाबलम् ॥ १२५
तमागस्कारिणं क्रूरं पौलस्त्यं पुरुषर्षभः ।
रावणं निजघानाशु रामो भूतपतिः पुरा ॥ १२६
मधोश्च तनयो दृप्तो लवणो नाम दानवः ।
हतो मधुवने भीमो वरदत्तो महासुरः ।
समरे युद्धशौण्डेन तथान्ये चापि राक्षसाः ॥ १२७
एतानि कृत्वा कर्माणि रामो धर्मभृतां वरः ।
दशाश्वमेधाञ्जारूथ्यानाजहार निरर्गलान् ॥ १२८
नाश्रूयन्ताशुभा वाचो नाकुलं मारुतो ववौ ।
न वित्तहरणं चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ १२९
पर्यदेवन्न विधवा नानर्थश्चाभवत्तदा ।
सर्वमासीज्जगद्दान्तं रामे राज्यं प्रशासति ॥ १३०
न प्राणिनां भयं चासीज्जलानलविघातजम् । C 2346 B I 41 144 P I. 41. 144

Dn D1 राक्षसं तं (Ñ1 तु) महाबलम्

124 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112 — [a]) K2 3 Ñ V2. 3 B D1 3 5 T1 4 G4 5 M2 दुर्जयं, K4 Dn दुर्ज्ञेयं (for दुर्जरं) D2 दुर्जरं (for दुर्धरं) K1 V1 दुर्जय दुर्धरं दृप्तं (V1 दुष्टं), D6 T2 G1–3 M1 3 4 दुर्धर दुर्जयं द(M1 3 दी)प्तं, T3 दुर्जय दैवतैर्दृष्टं — [b]) Ñ2 V3 D6 T1 2 G1–3 5 M दृप्तशार्दूलविक्रमम्.

125 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112 B3 Ds D2 3 om 125[ab] — [b]) D5 सगण (for रावणं) D6 T G1 2 5 M2–4 ससैन्यं युधि रावणम्, M1 2 (marg) रावणं सगणं युधि — [c]) K2 D2 महाघनाभ्रसंकाशं, B3 D3 °मेघाभ्रसंकाश, D6 T2 G1–3 5 °म्बुधरसकाश

126 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112 Dn2 T3 G4 om 126[ab] V3 reads 126 and D3 126[ab] for the first time after 118 D2 reads 126 twice — [a]) K1 3 Ñ1 V1 2 B1 Dn2 T1 M2 4 घोरं (for क्रूरं) D3 (second time) नीलाञ्जनगिरिप्रख्यं — [b]) K2 Ñ1 2 V1 3 (second time) B Ds D4 5 G3 पौलस्त्यं युधि दुर्जय(Ds2 °मंद)म्, K4 Ñ3 V3 (first time) Dn1 D1 °स्त्यं कु(K4 Dn1 D1 °स्त्यकु)लपांसनम् (V3 °सुलम्), V3 D2 3 (all second time) °स्त्य युधि दुर्जयम्, D2 3 (both first time) °स्त्यकुलनन्दनम्; D6 T4 G2 5 राक्षसं (T4 °वणं) राक्षसेश्वरम्, T1 M पौलस्त्यं मनुजर्षभ· (T1 M4 °भ), T2 G1 राक्षसं रावणं प्रभुम् — Ś1 K2 Ñ2 Ds D4 5 G2 G(ed) ins after 126[ab] V3 D2 3 after the second occurrence of 126[ab]

477* सभ्रातृपुत्रसचिवं ससैन्यं क्रूरनिश्चयम् ।
[V3 हत- (for क्रूर-)]

— [c]) K2 Ñ3 V2 B2. 3 Ds D2 (both times). 3 [आ]जौ (for [आ]शु) — [d]) B2 प्रभु· (for पुरा).

127 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2 4 G1 2 5 M, cf v l 112 — [a]) D4 जज्ञे; D5 दुष्टो (for दृप्तो) — [b]) K2 V2 B3 Ds D2 3 राक्षस· (for दानव) — [c]) Ś1 धीरो, K1 3 V2 B2 3 वीरो, Ñ1 D1 T4 दृप्तो, Ñ2 V3 ध्वस्तो (for भीमो) T3 हतो मधुपुरे ध्वस्तो — [d]) K3 4 B2 Dn D3 5 T1 3 4 वरदृप्तो (for °दत्तो) — [e]) Ś1 समरे युद्धदण्डेन — [f]) K3 4 Ñ V1 3 Dn D1 4 5 T3 4 [अ]न्ये चैव, K2 Ds D2 3 [अ]न्येऽपि च, V2 B T1 2 G3 5 M3 चान्येऽपि (for [अ]न्ये चापि). — After 127, K1 repeats 114

128 For the sequence in Ś1 K1 3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn1 D1–3 T2. 4 G1 2 5 M, cf v l 112. — [c]) K2 जारूथ्या, K4 विततान्, Ñ2 Ds1 D6 G2 M1–3 Cnp जारूथ्याम्; D3 दाक्षिण्यान् (for जारूथ्यान्) T2 G1 अश्वमेधाश्च जारूथ्याम्, G5 अश्वमेधानजारूथ्यान् ❁ Cn. जारूथ्यान् त्रिगुणीकृतदक्षिणानित्येके । अन्ये तु जारूथ्यामिति सप्तम्यन्तं पाठं प्रकल्प्य अयोध्यायामिति व्याचक्षते । जरूथं छन्दोगप्रसिद्धः स्तोत्रविशेष, तदर्हान् । 'जरूथं गरूथं गृणते स्तुतिकर्मणः' इति यास्कः । इति गृणतेरूथन्प्रत्यये आदेश्चत्वमिति तस्य जत्वम् । जुवृभ्यामूथन् (उ सू 2 6) इति सूत्रे जरूथं मांसमिति शाब्दिका । जारूथ्यान् स्तुत्यान् पुष्टान् वेत्यर्थ । ❁

129 [b]) Ñ2 V2 B3 Cal ed नाकुलो (for °लं) K2 नातुरं पीडयेत्कचित् — [c]) K1 3 4 Ñ1. 3 V1 3 B1 3 Dn D1–5 T2 त्वासीद्, T4 चापि (for चासीद्)

130 Ś1 D3 G2 M1 3 4 om (hapl) 130 K1 reads 130[ab] after 145 — [a]) T2 3 G1 न पर्यदेवन्विधवा — [b]) K2 क्वचित् (for तदा) Ñ1 V2 T1–3 G1 3–5 M2 नानर्थाश्चाभवंस्तदा, B3 Ds नानाथाश्चाभवन्कचित् — K1 om 130[cd] V3 om 130[c]–133[b] — [c]) T2 G1 समम् (for सर्वम्), V2 Cal ed तदा (for जगद्) T2 G3 5 शान्तं (for दान्त).

131 V3 om. 131 (cf. v. l. 130) — [a]) K1 D2 चापि;

न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ॥ १३१
ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः ।
शूद्राश्चैव हि वर्णांस्त्रीञ्शुश्रूषन्त्यनहंकृताः ॥ १३२
नार्यो नात्यचरन्भर्तॄन्भार्यां नात्यचरत्पतिः ।
सर्वमासीज्जगद्दान्तं निर्दस्युरभवन्मही ।
राम एकोऽभवद्भर्ता रामः पालयिताभवत् ॥ १३३
आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ।
अरोगाः प्राणिनश्चासन्रामे राज्यं प्रशासति ॥ १३४
देवतानामृषीणां च मनुष्याणां च सर्वशः ।
पृथिव्यां सहवासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ १३५
गाथा अप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
रामे निबद्धास्तत्त्वार्था माहात्म्यं तस्य धीमतः ॥१३६
श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषिता ।
आजानबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ॥ १३७
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।
अयोध्याधिपतिर्भूत्वा रामो राज्यमकारयत् ॥ १३८
ऋक्सामयजुषां घोषो ज्याघोषश्च महात्मनः ।
अव्युच्छिन्नोऽभवद्राष्ट्रे दीयतां भुज्यतामिति ॥ १३९
सत्त्ववान्गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ।
अति सूर्यं च चन्द्रं च रामो दाशरथिर्बभौ ॥ १४०
ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
हित्वायोध्यां दिवं यातो राघवोऽसौ महाबलः ॥ १४१

K2–4 Ñ V1 B1 3 Dn D1 2 5 T3 4 चापि, T1 G4 किंचिज् (for चासीज्) — b) K1 Ñ3 B Dn Ds D1 4 T3 4 G5 जलानिल- (for °नल-) K3 Ñ2 निघातजम्, K4 T1 -विघातनम्; G1 M4 -विपात(M4 °क)जम् (for विघा°). D6 ज्वलनानिळघातजम्, T2 जलानिलविपातजम् — cd) K3 B1 2 -कर्माणि (for -कार्याणि) M1 3 [अ]कुर्वत (for कुर्वते) Ś1 न च स्म प्रेतकार्याणि कुर्वते सुखिता जनाः

132 V3 om. 132 (cf v l 130) — a) D3 6 ब्रह्मचर्यपरं क्षत्रं; M3 ब्रह्मचर्यमनु क्षत्र — c) Ś1 च (for हि) T1 शूद्रा पर्यचरन्वर्णाञ् — d) Ś1 शुश्रूषन्तेऽनसूयवः.

133 V3 om. 133^{ab} (cf. v l 130). — a) D2 भार्या (for नार्यो). K2 कान्तं (for भर्तॄन्). Ś1 Ñ1 B Ds भार्यां (Ś1 नारीं, B2 भार्या) नात्यचरद्भर्ता — b) M1 नारीर्, M3 नारीं (for भार्यां). Ś1 Ñ1 Ds भार्या नात्यचरत्पतिम्, V1 न भार्यां नाभ्यचरत्पतिः; T3 नान्यामत्यचरत्पतिः. — D3 om. 133^{cdef}. — c) Ś1 पूर्वम् (for सर्वम्). K3 दीप्तं; D5 T2. 3 G1 3 शान्तं (for दान्तं) — d) V1 विदस्युर् (for निर्द°). T3 4 (marg.) तदा (for मही) — e) D6 T1 G1. 3–5 जगद्भर्ता (for ऽभवद्भर्ता) — f) G3 जगत् (for [अ]भवत्).

134 M1 om 134^{ab}. — a) K Ñ2. 3 V1 3 B2 Dn D1–5 T3 4 G3 4 M4 आयुर् (for आसन्) V2 B1. 3 Ds M3 सहस्रपुत्रि(M3 °वर्षि)णश्चासंस् — b) Ś1 नराः; D3 तत्र (for तथा) V2 B1 3 Ds वर्ष (for पुत्र-) G4 -सहस्रश (for °स्रिणः)

135 T1 G4 om (hapl) 135. — a) D3 देवानां च (for देवतानाम्). — b) V2 B1 Ds मानुषाणां (for मनुष्याणां) K3 तथैव च (for च सर्वशः). — c) Ś1 K4 Ñ2 V3 B3 Dn D2–5 T3. 4 समवासो; K2 सहचारो (for °वासो).

— After 135, M2 ins

478* रामो रामो राम इति प्रजानामभवत्कथा ।
　　रामारामं जगद्भूतं रामे राज्यं प्रशासति ॥

136 a) K Ñ2 3 V Dn1 D1–3 5 6 T2 G1–3 M4 गाथाम् (for गाथा) B3 अस्य, Cal ed चापि (for अपि). D2–5 [अ]नु- (for [अ]त्र) Ś1 अप्यत्र गाथा गायन्ति — b) Ds पुराणार्थं (for ये पुराण-) K4 पुरा (for जनाः) — c) K2 Ñ1 2 V3 Dn D4 5 T1 3 4 G3–5 निबद्ध- (for °द्धास्). T2 G2 M4 तत्त्वार्थं (for °र्था) K1 3 4 Ñ3 V1 D2 3 रामे नि(D3 °मेऽति)बद्धतत्त्वार्थौ (K1 °र्था), D1 रामे निबद्धां तत्त्वार्थां, D6 रामे श्रद्धा तथा चार्था — d) T2 G1 3 5 महार्थास्, M1–3 माहात्म्यात् (for °त्म्यं).

137 b) Ñ3 V2 3 B2 Ds D6 Cal. ed. -भाषणः (for -भाषिता).

138 a) Ñ2 देव- (for दश). — Ś1 Ñ1 M3 om. 138^{bc}. K3 om (hapl) 138^{b}. D6 om. 138^{b}–139^{c}. G4 om. 138^{c}–139^{d} — c) T1 2 G1–3 5 M1 2. 4 यज्ञांश्च सुबहून्कुर्वन् (T1 G3 °न्कृत्वा), Cal ed अयोध्यायामयोध्यानां — d) Ñ2 V3 चकार ह (for अकारयत्)

139 D6 om 139^{abc}, G4 om 139 (for both, cf. v l 138) — b) G2 जनघोषो (for ज्याघोषश्च) Ś1 Ñ2 3 V1 3 D4 महास्वनः (for °त्मनः) — c) V2 T3 4 G3. 5 अविच्छिन्नो (for अव्यु°) K3 4 B2 3 Dn D1 राज्ये (for राष्ट्रे). T2 G1 अविच्छिन्नोऽभवद्राज्ये — d) Ñ3 V1 भुज्यतां दीयतामिति.

140 a) K2 सत्यवान्; Ñ2 G2 सत्त्व(G2 °त्य)वाग्; D6 सत्त्वाढि- (for सत्त्ववान्). — b) K1. 3 B3 च (for स्व-).

एवमेष महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनन्दनः ।
रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे प्रभुः ॥ १४२
अपरः केशवस्यायं प्रादुर्भावो महात्मनः ।
विख्यातो माथुरे कल्पे सर्वलोकहिताय वै ॥ १४३
यत्र साल्वं च कंसं च मैन्दं द्विविदमेव च ।
अरिष्टं वृषभं केशिं पूतनां दैत्यदारिकाम् ॥ १४४
नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा ।
दैत्यान्मानुषदेहस्थान्सूदयामास वीर्यवान् ॥ १४५
छिन्नं बाहुसहस्रं च बाणस्याद्भुतकर्मणः ।
नरकश्च हतः संख्ये यवनश्च महाबलः ॥ १४६
हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा ।
दुराचाराश्च निहताः पार्थिवा ये महीतले ॥ १४७
एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः ।
कल्की विष्णुयशा नाम भूयश्चोत्पत्स्यते प्रभुः ॥ १४८ C 2367 B 1 41 164 P 1 41 164

— ^{c}) D6 T2 G1 2 अग्निं (for अति) M1–3 चन्द्रमस (for च चन्द्रं च) K Ñ V1 3 Dn D1 4 5 T3 4 G4 अति चन्द्र च सूर्यं च.

141 ^{a}) M3 वरै (for -शतै·). — ^{b}) V2 -बहु- (for -वर-). — ^{d}) K1–3 Ñ V B2 3 Ds1 D1–3 सु-, K4 Dn D4 5 T3 4 स (for ऽसौ) D6 T1 2 G M4 राघव सह बान्धवै·

142 ^{b}) V3 T G1–3 5 -वर्धन (for -नन्दनः) — K2 om (hapl ?) 142^{c}–143^{b} — ^{d}) K3 V2 विभुः, D5 पुनः (for प्रभु.) Ś1 दिवमाक्रान्तवान्विभु , D6 G4 °क्रमिता विभु. (G4 °भिभू·); T1 2 G1–3 5 M °मताभिभू (M4 °ता विभु) — After 142, V2 ins an addl colophon [*Mention of Khila and Adhy no* 41]

143 K2 om 143^{ab} (cf v. l 142) Before 143, some Mss. ins वैशंपायन उवाच — ^{c}) M4 विख्याते (for °तो) T2 G1. 5 M3 मधुरे, T4 ह्यमरे (for माथुरे)

144 ^{a}) K1 2 4 Ñ V B1 Dn Ds D4–6 T2–4 G M4 मैन्दं (for कंसं) D3 ·शकटं च यमौ चैव — ^{b}) Ñ1 B Ds D6 G1–3. 5 M2 4 कंसं; G4 damaged (for मैन्दं). K Ñ2 3 V1 3 Dn D1 3–5 T2–4 द्विविदं कंसमेव च, D2 द्विपदं केशिमेव च — ^{c}) Some Mss ऋषभं (for वृ°) — ^{d}) V2 बाल- (for दैत्य-) T3 -बालिकाम् (for -दारि°).

145 ^{b}) Ś1 मौष्टिकं (for मु°) — ^{c}) K2 -देहश्च; T1 -देहांस्तान् (for -देहस्थान्). — ^{d}) B2 केशव (for वीर्यवान्) — After 145, K1 reads 130^{ab}

146 ^{b}) D3 बाणस्य च महीपते — ^{d}) Ś1 V3 महासुर·, K2 M3 °स्मना (for °बलः). — After 146, K2 D5 ins 479*.

147 K2 D5 om 147 — ^{c}) T3 नृपाश्च निहता· पापाः. — ^{d}) K1 3 G3 च मही-, D1 तेन भू- (for ये मही-) — K1 (marg) 3. 4 Ñ V B Dn Ds D1–4. 6 T G1 4 5 M4 ins after 147 : K2 D5 after 146

479* नवमे द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पुराभवत् ।
वेदव्यासस्तदा जज्ञे जातूकर्ण्यपुरःसर ॥
एको वेदश्चतुर्धा तु कृतस्तेन महात्मना ।
जनितो भारतो वंश सत्यवत्याः सुतेन च ॥

[K2 om (hapl) lines 1–3 D5 om lines 1–2 — (L 1) B2 D3 4 नवमो (for °मे) B3 Cal ed विष्णोर् (for विष्णुर्) D4 युगेऽभवत्, T2 G1 5 M4 ऽभवत्पुरा (by transp) — T2 M4 om lines 2–4 — (L 2) V3 पुरा, Ds1 D2 ततो (for तदा) Ñ3 V B2 Ds D5 जातुकर्ण-, D3 याज्ञवल्क्य-, G4 जानुकर्ण- (for जातूकर्ण्य-) D1 सत्यवत्या पराशरात्, T3 4 जातूकर्णपुरःसरा (for ^{b}) — G4 om lines 3–4 — (L 3) K1 B3 D2 3 5 6 T1 3 4 G1 एकं वेद, Ds1 एकवेद (for एको वेदश्). K1 कृत येन, B1 3 Ds D6 T1 कृत तेन, D2 3 5 कृत्वा तेन (for कृतस्तेन) T4 व्यस्तं चक्रे महातपा (for ^{b}). — (L 4) K Ñ3 V1 B3 Ds D1 2 4–6 जनित भारत वंश, D3 जनित च पुराण च (for ^{a})]

148 G4 om 148 K1 D1 3 T1 G3 M1 om. 148^{ab} — ^{a}) T3 M2 3 एष (for एते) — ^{b}) T3 M2 प्रादुर्भावो (for °र्भावा) — K2–4 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 4 5 (marg) 6 T3 4 G1 5 ins after 148^{ab} T1 cont after 479* :

480* अतीताः कथिता राजन्कथ्यन्ते चाप्यनागता ।

— ^{c}) B2 3 D6 T1 G2 3 5 M1–3 कल्किर्, T2 कर्की, T3 कलौ (for कल्की) K1 3 वेदयशा; D1 6 विष्णुयशो (for °यशा) Ś1 कर्किर्विष्णुयशो नाम, T4 कलौ विष्णुयशो नाम. — After 148^{c}, N (except Ś1 Ñ1) T1 3 4 G3. 5 ins .

481* संभलग्रामको द्विज ।
सर्वलोकहितार्थाय

[(L 1) K1 3 4 Ds1 D2 G3 शम्भल-, Ñ2 D3 सम्बल-, V1 3 T1 शम्भले, Ds2 शलभ-, T3 4 शम्बर-, G5 कम्बल- (for सभल-) D3 -ग्रामके (for °को)]

— ^{d}) M1, 3 जनिता (for [उ]त्पस्यते) K3 T1 2 G1 M4 विभु (for प्रभु.). — After 148, N (except Ś1 Ñ1) T3 4 G3–5 ins

482* दशमो भाव्यसंपन्नो याज्ञवल्क्यपुरःसरः ।
क्षपयित्वा च तान्सर्वान्भाविनार्थेन चोदितान् ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यति सानुगः ॥
ततः काले व्यतीते तु सामात्ये सहसैनिके ।

एते चान्ये च बहवो दिव्या देवगुणैर्युताः । प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ॥ १४९

नृपेष्वथ प्रनष्टेषु तदा त्वप्रग्रहाः प्रजाः ॥
क्षणेन निर्वृते चैव हत्वा चान्योन्यमाहवे ।
परस्परहृतस्वाश्च निराक्रन्दा सुदुःखिताः ॥
एवं कष्टमनुप्राप्ता कलिसध्यांशके तदा ।
प्रजा क्षय प्रयास्यन्ति सार्धं कलियुगेन ह ॥
क्षीणे कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतयुगं पुन ।
प्रपत्स्यते यथान्यायं स्वभावादेव नान्यथा ॥

[(L 1) $K_{1\,3}$ D_2 T_3 दशम, Ñ$_2$ D_n D_s D_{4-6} T_1 °मे (for °मो) Ñ$_3$ D_3 $G_{3\,5}$ भाग्य- (for भाव्य-) D_1 दशम भाग्यसपन्नो ; T_4 देशोऽथ भाग्यस° (for ^{a}) ❀ Cn भाव्या भव सततोत्पत्तिं प्रशंसन्ति ते भाव्या क्षणिकवादिनो बौद्धा । तै सह सपन्नो वादे युद्धे च सगत । क्षपयित्वा जित्वा हत्वा च । तानेव विशिनष्टि—भाविना भावं पूर्वोक्त प्रशसता बुद्धमुनिना विष्णोरेव रूपान्तरेण भगवता केनचिदर्थेन निमित्तेन कलौ दम्भयज्ञप्रवृत्त्या लोकनाशो मा भूदिति यज्ञनिन्दार्थेन निमित्तेन चोदितान्प्रवर्तितान् । एतेन कल्कित प्राग् बौद्धावतारोऽपि सूचित । बौद्धपक्षक्षयार्थश्च कल्कीत्युक्तम् । ❀ T_3 -पुरस्कृत (for -पुरःसर) — After line 1, Ñ$_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ ins

482A* अनुकर्षन्स वै सेना हस्त्यश्वरथसकुलाम् ।
प्रगृहीतायुधैर्विप्रैर्वृत शतसहस्रश ॥
नि शेषान्शुद्र[शूद्र?]राजास्तास्तदा स तु करिष्यति ।
पाषण्डान्म्लेच्छजातीश्च दस्यूंश्चैव सहस्रश ॥
नास्त्यर्थ धार्मिका ये च ये च धर्मद्विष कचित् ।
उदीच्या मध्यदेशस्था पार्वतीयास्तथैव च ॥
प्राच्यान्प्रतीच्याश्च तथा विन्ध्यपृष्ठपरानुगान् ।
तथैव दाक्षिणात्याश्च द्रविडान्सिहलैः सह ॥
गान्धारान्पारदाश्चैव पह्लवान्यवनाञ्शकान् ।
तुखारान्बर्बराश्चैव श्वानिकान्दरदान्खशान् ॥
लम्बकाश्च मरुधाश्च किराताश्चैव स प्रभु ।
प्रवृत्तचक्रो बलवान्दस्यूनामन्तको बली ।
अधृष्यः सर्वभूताना पृथिवी विचरिष्यति ॥
मानुषः स तु सजज्ञे देवस्याग्रस्य धीमतः ।
पूर्वजन्मनि विष्णुः स प्रमातिर्नाम वीर्यवान् ।
गात्रेण वै चन्द्रमस पूर्णे कलियुगेऽभवत् ॥
इत्येता वासुदेवस्य दश सभूतयः स्मृता ॥
तं तं काल च कार्यं च तं तथोद्देशकारिणम् ।
अंशेन त्रिषु लोकेषु तास्तान्योनीन्विशत्यपि ॥
पञ्चविंशोत्थित कल्की पञ्चाशच्छरदा समा ।
विनिघ्नन्सर्वभूतानि मानुषाश्चैव सर्वशः ॥
कृत्वा बीजावशेषां तु महीं क्रूरेण कर्मणा ।
सयोधयित्वा च खलान्प्रायस्तानप्यधार्मिकान् ॥
तदेष वै तदा कल्की चरितार्थः ससैनिक ।
प्रजाना साधयित्वा च संसिद्धार्थः पुनः स्वयम् ।
वृथान्योन्यं प्रकुपितान्संहरिष्यति मोहितान् ॥

[(L 1) Ñ$_3$ V_1 अनुकर्षात् — (L 6) V_3 उदीच्यान्मध्यदेशस्थान् (for ^{a}) V_3 पार्वतीयास् (for °यास्) — (L 7) Ñ$_2$ प्राच्या प्रतीच्याश्च तथा (for ^{a}) V_3 -पृष्ठान् (for -पृष्ठ-) — (L 10) $V_{1\,3}$ श्वालिकान् (for श्वानि°). — (L 11) V_3 नरुकाश् (for मरुधाश्) Ñ$_{2\,3}$ सर्वेश (for स प्रभु) — (L. 12) Ñ$_2$ V_3 अन्तकृद् (for °को) — (L 14) Ñ$_2$ V_3 [अ]शेन (for [अ]ग्रस्य) — (L 18) Ñ$_{2\,3}$ V_3 तत्तु (for तत) — (L 19) Ñ$_{2\,3}$ अशेषु , V_1 अङ्गेन (for अशेन). V_3 तास्ता योनीर् (for तास्तान्योनीन्) — (L 23) Ñ$_3$ V_1 सशोधयित्वा च खलान् ; V_3 संशोधयित्वा वृषलान् (for ^{a}) Ñ$_2$ प्रायशस्तान् (for °स्तान्यपि)]

— (L 2) K_4 V_2 $D_{1\,2\,4}$ भावितार्थेन (for °नार्थेन) Ñ$_3$ V_1 देशितान्, D_3 T_1 G_4 चोदित (for °तान्). $K_{1\,3}$ भाविनोऽर्थेन चो(K_3 नो)दित , $T_{3\,4}$ °नार्थे तु (T_4 च) चोदितः (for ^{b}). — (L 3) T_4 स्थान (for निष्ठां). K_3 स प्रभुः (for सानुग) — (L 4) K_4 कलौ, Ñ$_3$ (marg) $V_{1.\,3}$ $B_{1\,2}$ D_n $D_{1\,2\,4-6}$ G_4 कुले (for काले). $K_{1\,3}$ $D_{1\,3}$ सामात्यैः सहसैनिकै , T_3 °त्येषु हि तेषु वै (for ^{b}) — (L 5) K_1 प्रवृद्धेषु, K_1 (*sup lin*) V_2 T_3 प्रविष्टेषु (for प्रन°) K_2 तदर्थे प्रग्रहात्पुन , Ñ$_3$ V_1 $D_{4\,5}$ तदार्थप्र(D_4 °दा तत्त्व)ग्रहा प्रजा , D_n जगत्यप्रग्रहा प्रजा , T_3 तदा करहरा प्रजा (for ^{b}). — (L 6) V_3 निहते (for निर्वृते) B_2 D_n D_{2-5} रक्षणे (D_4 क्षणेन) विनिवृत्ते च, T_4 रक्षणे निर्वृत चैव (for ^{a}). — (L 7) $D_{3\,5}$ परस्पर (for °र-) K_2 -हतास्ताश्च , K_4 D_1 -हताश्वासा , D_{s1} -हतस्वाश्च (for -हृत°) Ñ$_3$ निरानन्दा , Ñ$_3$ (marg) D_6 °क्रान्ता (for °क्रन्दा) — After line 7, Ñ$_2$ $V_{1\,3}$ ins

482B* पुराणि हत्वा ग्रामाश्च तदा दुष्प्रग्रहा प्रजाः ।
प्रनष्टश्रुतिधर्माश्च नष्टवर्णाश्रमास्तथा ॥
ह्रस्वा अल्पायुषश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे ।
सरित्पर्वतसेविन्यः पत्रमूलफलाशनाः ॥
चीरपत्राजिनधरा गह्वरं घोरमाश्रिताः ।
अल्पायुषो नष्टवार्ता बहुबाधाः सुदुःखिताः ॥

[(L 1) $V_{1\,3}$ तुल्यास्ते निष्परिग्रहाः (for ^{b}) — Ñ$_2$ om line 2. — (L. 3) Ñ$_2$ वनौकस (for कलौ युगे) — (L. 4) $V_{1.\,3}$ -फलाशिनः (for °शना) — (L 5) V_1 सज्वरा, V_3 सज्वरं (for गह्वरं). — (L 6) Ñ$_2$ बहुधारा , V_3 वसुधायाः (for बहुबाधा).]

— (L 8) T_3 क्लिष्टम् (for कष्टम्) K_2 कले (for कलि-). D_3 -संध्यन्तरे (for -संध्याशके) — K_4 om. lines 9–11. — (L 10) T_3 गते (for क्षीणे). K_2 सत्ययुगं, V_3 D_2 कृतयुगे (for °युगं). — (L. 11) V_2 D_s D_6 प्रवर्त्स्यते, T_3 प्रपत्स्यन्ते (for °त्स्यते)]

149 ^{b}) K_2 $B_{1,\,2}$ D_s M_2 **दिव्यगुणैर्** ; V_2 Cal. ed.

यत्र देवा विमुह्यन्ति प्रादुर्भावानुकीर्तने ।
पुराणं वर्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितम् ॥ १५०
एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भावानुकीर्तनम् ।
कीर्तितं कीर्तनीयस्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः ॥ १५१
प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भावानुकीर्तनात् ।
विष्णोरमितवीर्यस्य यः शृणोति कृताञ्जलिः ॥ १५२
एतास्तु योगेश्वरयोगमायाः
श्रुत्वा नरो मुच्यति सर्वपापैः ।
ऋद्धिं समृद्धिं विपुलांश्च भोगा-
न्प्राप्नोति शीघ्रं भगवत्प्रसादात् ॥ १५३

इति श्रीहरिवंशे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

३२

वैशंपायन उवाच ।
विश्वत्वं शृणु मे विष्णोर्हरित्वं च कृते युगे ।
वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च ॥ १
ईश्वरस्य हि तस्येमां कर्मणां गहनां गतिम् ।

C 2380
B I 42 2
P I. 42 2

दिव्यगणैर्, Dn1 D2 4 6 G4 देवगणैर् (for °गुणैर्) D6 दिव्या देवगणै स्तुता, T3 देवदेवस्य धीमत, T4 देवा दिव्यगुणैर्युता, M1 3 दिव्या दिव्यगणान्विताः — c) D5 प्रादुर्भूता (for °र्भावा) — d) Ñ3 (marg as in text) कथ्यन्ते (for गीयन्ते)

150 a) K1 2 V3 B1 3 D2 4 5 विमुह्यन्ते, K3 Ñ1 2 Dn Ds D1 3 T2 G4 M1 2 [अ]पि मुह्यन्ति (Ñ2 D1 °न्ते), K4 तु मुह्यन्ते, T3 4 च मुह्यन्ति (for विमु°) — b) K2 D5 M3 कीर्तनात् (for °ने) — After 150ab, K3 reads 151cd M3 om (hapl) 150c–152b, K2 reads the same on marg — c) T4 पुराणे (for °णं) D3 तत्र, M1 2 योग (for यत्र) T3 पुराणेषु च वर्तन्ते — d) D2 3 -स्तुति- (for -श्रुति-) Ñ2 समन्विता, T3 समाहिता (for °हितम्) M1 2 सांख्यं च परिगृह्य वै

151 M3 om 151 (cf v l 150) M1 2 (hapl) om 151–152 K1 transp 151ab and 151cd K3 reads 151cd after 150ab — c) Ś1 B1 G1 G(ed) कीर्तन (for कीर्तितं) T3 4 कीर्तनीयस्य सर्व(T4 देव)स्य — d) Ś1 V3 विभो, D6 T1 2 G1–3 5 M4 विभोः (for प्रभोः)

152 M3 om 152ab (cf v l 150) M1 2 om 152 (cf v l 151) — a) D6 T2 G M4 त्रिदशास् (for पितरस्) T1 तत्र (for तस्य) — c) K2 4 Ñ2, 3 V1 3 B2 (marg) D (except Ds) T2–4 G M3 4 अतुल (for अमित-) — d) K2 Ñ3 V2 B Ds G वदन्त्येवं द्विजातयः (B3 मनीषिण). — After 152, D3 ins

483* सर्वपापविनिर्मुक्तो धनपुत्रपशूंल्लभेत् ।

While T4 ins after 152

484* नाशुभं विद्यते तस्य पुत्रवान्द्युतिमान्भवेत् ।

153 a) D4 एताश्च, G4 एतां तु (for एतास्तु) K3 D6 T1 G4 -मायां (for -माया) T2 G1–3 5 M4 एता तु सर्वेश्वरयोगमाया (G3 °या), M1–3 इमां विभूतिं पुरुषोत्तमस्य — b) M1–3 पठन् (for श्रुत्वा) K1 4 D2 4 6 T2 G2 3 5 मुच्यते (for °ति) V2 B Ds श्रुत्वा विमुच्येत नरस्तु पापैः — c) K2 सिद्धिं (for ऋद्धिं) D3 च सिद्धिं (for समृद्धिं) — d) K1 प्रयाति (for प्राप्नोति) B1 दीर्घं, Dn D4 5 G3 सर्वं; D2 सिद्धिं (for शीघ्रं) K2 भुवि तत्प्रसादात्, K3 तु भवत्प्र° (for भगवत्प्र°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* All Mss (except Ñ1 D5) — *Sub parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* Ś1 K3 T4 प्रादुर्भावानुकीर्तनम्; K1 2 V2 B1 2 Ds D4 5 प्रादुर्भावसंग्रह, K4 Ñ V1 3 B3 Dn D1 प्रादुर्भावानुसंग्रह., D2 दशावतारप्रादुर्भावसंग्रह, D3 प्रादुर्भावसग्रहकथनम्, D6 भगवत्प्रादुर्भावानुवर्णनम्, T2 G1–3 भगवत्प्रादुर्भाववर्णनम्, M2 प्रादुर्भाववर्णनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D4 T3 4 40, Ñ3 V1 3 Dn Ds2 D3 41, V2 D6 42, T1 39, T2 G1 M4 36, G2 34, G3–5 37, M1–3 33 — *Śloka no.* K1 175, K3 170, Dn1 D3 173, Ds2 165, D1 139, D4 176, T2 G1 166

32

1 K3 om 1–2 — a) K1 4 V1 B1 3 D1–5 T1 2 G1 3 4 M4 विष्णुत्वं, T3 जन्म त्वं, G5 शृणु त्वं (for विश्वत्वं). D3 वै (for मे) — d) M2 (*inf lin* as in text) हि (for च) Cal ed कृष्णत्वं मानुषे युगे

2 K3 om. 2 (cf v l. 1). — a) Ñ3 V1 ईश्वरत्वं (for

संप्रत्यतीतां भाव्यां च शृणु राजन्यथातथम् ॥ २
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान्प्रभुः ।
नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ॥ ३
एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत्सनातनः ।
ब्रह्मा शक्रश्च सोमश्च धर्मः शुक्रो बृहस्पतिः ॥ ४
अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दनः ।
एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रादवरजोऽभवत् ॥ ५
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्यां पुत्रजन्म तत् ।
वधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ६
प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत्प्रभुः ।
सोऽसृजत्पूर्वपुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन् ॥ ७
ते तन्वानास्तनूस्तत्र ब्रह्मवंशाननुत्तमान् ।
तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ८
एतदाश्चर्यभूतस्य विष्णोः कर्मानुकीर्तनम् ।
कीर्तितं कीर्तनीयस्य कीर्त्यमानं निबोध मे ॥ ९
वृत्ते वृत्रवधे तात वर्तमाने कृते युगे ।
आसीत्त्रैलोक्यविख्यातः संग्रामस्तारकामयः ॥ १०
तत्र स्म दानवा घोराः सर्वे संग्रामदर्पिताः ।
घ्नन्ति देवान्सगन्धर्वान्सयक्षोरगचारणान् ॥ ११
ते वध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे ।
त्रातारं मनसा जग्मुर्देवं नारायणं प्रभुम् ॥ १२
एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्वाणाङ्गारवर्चसः ।

°स्य) K2 ईश्वरत्वं तु तस्याहु᳟, Ñ1 B1 3 °रत्व हि (B1 च) तस्येह ; Ñ2 V2. 3 B2 Dn D1 T3 °रत्वं च (B हि) तस्येद — ^{b}) V2 गतिः (for गतिम्) K1 2 4 Ñ1 3 V1 B2 Dn D1–5 T3 गहनां कर्मणां (D2 5 °णो) गतिम्, Ñ2 V3 T4 गहना कर्मणो गति . — ^{c}) M भव्यां (for भाव्यां) Ś1 संप्रतीता च भाव्या च.

3 ^{b}) K3 य एव, Ñ2 V3 B3 Dn1 D1 यत्रैष (Dn1 °व); D6 स एष ; G4 य एवं (for य एष) — ^{c}) T4 M3 [अ]चिन्त्यात्मा (for [अ]नन्तात्मा). — ^{d}) K4 ऽव्यक्त (for ऽव्यय) K3 पुरुषोऽव्ययमेव च, D3 प्रभावोऽप्यग्र एव च

4 ^{b}) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 3–5 T3 4 कृते युगे (for सनातन) — ^{c}) T3 रुद्रश् (for शक्रश्) D6 T1 G2–5 M2 4 चन्द्रश, T2 G1 इन्द्रश्, M1 2 (*inf lin*) शुक्रश् ; M3 धर्मश् (for सोमश्) — ^{d}) K1 धर्मपुत्रो, T2 G1 धर्मः शक्रो, T4 शुक्रः शक्रो, G3 5 यम शुक्रो ; M1 2 (*inf lin*) धर्मः सत्यो, M3 रुद्र शुक्रो (for धर्म᳟ शुक्रो).

5 ^{a}) D6 इष्ट- (for अपि) — ^{b}) D3 एत्य पाण्डवनन्दन — ^{c}) T3 उपेन्द्र इति विख्यात — ^{d}) D6 T1 2 G M1 विभु (for ऽभवत्). Ś1 K1 इन्द्रादनवरो भुवि ; M4 इन्द्रस्यावरजो विभुः

6 ^{a}) D3 T1 2 G1–4 M4 यस्य (for ह्यस्य) — ^{b}) N (except Ś1) T2–4 G अदित्या᳟ (for °त्यां) K1 च (for तत्) — ^{c}) G2 देव- ; M4 सर्व- (for सुर-)

7 ^{a}) Ñ1 महात्मा तु ; Ñ3 (marg as in taxt) V1 (*sup lin* as in text) पुराणात्मा (for प्रधानात्मा). T2 G1–3 5 पुनर् (for पुरा). — ^{b}) G4 पुरः ; M4 विभु (for प्रभुः). — ^{c}) V2 B3 (marg.) D1 सोऽसृजत्सस पुरुषान्. — ^{d}) G2 प्रजा (for पुरा-) T1 प्रजापति᳟ (for °पतीन्)

8 ^{a}) Ś1 वि (for ते) Ñ1 ऽस्तुवत (for तन्वानाम्) K4 तनु तत्र, D2 तत्र तनूर् (by transp), T1 2 G1 2 5 M4 तनस्तत्र, M3 स्मृ‌ना° D6 ते मन्वानास्तनस्तत्र, T4 (marg) प्रजाप.तिस्त्वजनयद् — ^{b}) K2 D2 अनुक्रमात् (for °त्तमान्)

9 ^{a}) B1 3 Ds -भू‌ं तु (for -भूतस्य) — ^{b}) K4 Dn D1 नामानु, Ñ1 वशानु-, D3 माहात्म्य (for कर्मानु-). M1–3 कीर्तितम् (for कीर्तनम्) ^{c}) K4 Ñ V1 Dn1 कीर्तनं (for कीर्तितं). K1 3 B1 2 (marg. as in text) 3 Ds D2 5. 6 T1–3 G1–3 5 M कीर्तनीयस्य लोके(T3 देवे)पु — ^{d}) Ñ1 निबोधत (for °ध मे)

10 ^{a}) T3 कलियुगे (for वृत्रवधे) K2 वृत्रं यत्रावधीत्तात — ^{c}) T1 G4 -विस्तार., G5 विख्याते (for °तः).

11 ^{a}) K2. 4 Ñ2 3 V B1 2 Dn D1–5 T2–4 [आ]सन् (for स्म) T1 सर्वे (for घोरा) G4 तत्रासन्दानवा᳟ सर्वे. — ^{b}) B1 3 Ds मोहिता. (for -दर्पिता᳟) T1 M4 संग्रामे बलदर्पिता᳟ — ^{c}) Ś1 K1 3 Ñ1 V2 B1 2 (marg as in text) 3 Ds D5 घ्नन्ति देवगणान्सर्वान् — ^{d}) N (except D6) T4 G4 M4 -राक्षसान्, T3 -किनरान् (for चारणान्) G2 यक्षोरगगणान्बहून्

12 ^{a}) T4 तैर्देवाः ; G2 विबुधाः (for विमुखाः). — ^{b}) M3 तदा (for रणे) — After 12^{ab}, T4 reads 20^{cd}, repeating it in its proper place. — ^{c}) K2. 4 Ñ2 3 V1. 3 B2 Dn D1–4 T4 शरणं (for मनसा). — ^{d}) Ś1 K1 हरिम् ; K3. 4 B3 विभुम् (for प्रभुम्).

13 ^{a}) B3 G2 देवा (for मेघा). — ^{b}) K2 Ñ2. 3

सार्कचन्द्रग्रहगणं छादयन्तो नभस्तलम् ॥ १३
चञ्चद्विद्युद्गणाविद्धा घोरा निर्ह्रादकारिणः ।
अन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त मारुताः ॥ १४
दीप्ततोयाशनीपातैर्वज्रवेगानलानिलैः ।
ररास घोरैरुत्पातैर्दह्यमानमिवाम्बरम् ॥ १५
पेतुरुल्कासहस्राणि पेतुराकाशगान्यपि ।
न्युब्जानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ १६
चतुर्युगान्तपर्याये लोकानां यद्भयं भवेत् ।
अरूपवन्ति रूपाणि तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ॥ १७
तमसा निष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ।
तिमिरौघपरिक्षिप्ता न रेजुश्च दिशो दश ॥ १८
विवेश रूपिणी काली कालमेघावगुण्ठिता ।
द्यौर्न भात्यभिभूतार्का घोरेण तमसा वृता ॥ १९
तान्घनौघान्सतिमिरान्दोर्भ्यां विक्षिप्य स प्रभुः ।
वपुः संदर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ॥ २०
बलाहकाञ्जननिभं बलाहकतनूरुहम् ।
तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलम् ॥ २१
दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
धूमान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ २२
चतुर्द्विगुणपीनांसं किरीटच्छन्नमूर्धजम् । C 2401 B I 42 23 P I. 42. 23

(marg) V Dn Ds1 (*sup lin*) D1–3 5 T4 -वर्षिण., B2 (marg) -दर्पिग, G2 वर्चसम् (for °स) K4 निर्घाताङ्गारवाषण, Ñ1 निर्वाणान्तरवर्चस, T3 नीचै शर्करवाषण — D3 om (hapl) 13^{c}–14^{b}, T1 om 13^{c}–15^{b} — ^{c}) K3 B2 G2 -ग्रहाणा च, G4 -ग्रहानीकं, M3 -ग्रहगणाञ् (for °गण) — ^{d}) Ñ3 (marg) V1 2 B1 3 Ds D2 4 5 छादयामासुरम्बरम्

14 T1 om 14, D3 om 14^{ab} (for both, cf v l 13) K3 om 14 — ^{a}) K1 2 Ñ2 V2 3 B1 D5 T2–4 G M2 4 चलद्विद्युद्गणाविद्धा, M1 2 (*inf lin*) समं वि° — ^{b}) K1 V3 B3 D5 6 T2 G1–3 M1 2 4 घोर (for घोरा) — D1 reads 14^{cd} twice — ^{c}) K2. 4 Ñ V B1 2 Dn Ds1 D2 4 तेऽन्योन्य-, D1 (second time) तेभ्योऽति (for अन्योन्य-) — ^{d}) D6 T2 G1–3 5 सर्वे, M2 3 तत्र (for सप्त) K1 D1 (first time) प्रववर्षुं समारुता

15 T1 om 15^{ab} (cf v l 13) — ^{a}) D3 दीप्ततोयैः सनिर्घोषैर्, D6 °तोयौघनिर्वातैर् — ^{b}) K1 2 4 Ñ2 V3 B2 Dn D1 3 5 T3 4 G4 M4 वज्रवेगानिलाकुलैः, K3 Ñ1 3 V1 2 B1 3 Ds D4 6 T2 G1–3 5 वज्रवे(K3 °यो)गानिलानलैः; D2 बहुवेगानिलानलैः, M3 वज्रवेगा इवानिलैः — ^{c}) Ds2 घोषैर्, T3 तैस्तैर् (for घोरैर्) — ^{d}) D3 दृश्यमानम् (for दह्य°)

16 T3 om 16^{bc}. — ^{b}) Ś1 K4 Dn बहूनि, K3 परम्; Ds2 D4 5 T1 4 G3–5 मुहुर् (for पेतुर्) — ^{c}) D1 दीप्तानि च, D3. 4 न्युब्जान्यपि, D6 T1 2 G M1 2 4 दिव्यानि च, M3 विद्युद्भासि- (for न्युब्जानि च) — ^{d}) K1 T3 नि- (for प्र-) G1 [आ]पतन्ति (for [उ]त्प°) D3 [उ]त; M1–3 खात् (for च).

17 ^{b}) G4 भवेद्भयम् (by transp). — ^{c}) K2. 4 Ñ V B D T3 4 ता(Dn1 स)दृशान्येव रू(K4 °न्यनुरू)पाणि, T2 G1 3 अरूपाणि च रू° — ^{d}) M1 2 तद्वद् (for तस्मिन्) D3 चोत्पात- (for उ°) K2 Ñ3 (marg) V1 B Ds -दर्शने (for -लक्षणे) D5 T2 G M4 तद्वदुत्पातलक्षणै (M4 °णम्).

18 ^{a}) T2 येन (for सर्वं) M1–3 तमसा निष्प्रभः सर्वो. — ^{c}) D6 G2 3 5 तिमिरेण (for °रौघ-) M4 -परिक्लृप्ता (for °क्षिप्ता) T2 G1 तिमिरेण परिक्षिप्तं — ^{d}) Ñ1 रेजुर्वै; D3 T4 विरेजुश् (for न रे°)

19 ^{a}) K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4 5 T1–3 G3. 5 निवेश, D2 निवेश (for विवेश) T4 निवेश रूपिणी नारी — ^{b}) B1 -वेगाव- (for -मेघाव-) — ^{c}) D3 अभूद् (for न भाति) K2 द्यौर्नभात्पतिताकाशे (sic), M1–3 द्यौर्नभश्चैव भूमिश्च

20 ^{a}) Ñ1 तान्महौघान, T1 घनाघनान् (for तान्घनौघान्) G4 घनाघनान्सतिमिरौघान् (hypermetric). — ^{b}) K1 3 T1 G3 M2 उत्क्षिप्य, K4 विक्रम्य, Ñ3 (marg as in text) B1 3 Ds D5 सक्षिप्य, D1 T4 G4 नि° (for वि°). — T3 reads 20^{cd} twice, T4 reads the same for the first time after 12^{ab} — ^{c}) Ñ3 पुन स-, D4 अधृष्यं, D5 T4 (second time) वपु स, T1 G4 वपु स्व (for वपु सं). T3 4 (both first time) तस्मिंस्तु घोरे तमसि. — ^{d}) D2 दिव्य देवै सुपूजितम्, T4 (second time) कालानलसमप्रभम्

21 Ds2 repeats 21^{b} after 22^{c} — ^{b}) K2 -तनूनिभम् (for °रुहम्) — ^{c}) Ś1 तरसा, Ñ1 Dn D1 4 5 T4 तमसा (for तेजसा) — ^{d}) D3 [अ]भवत् (for [अ]चलम्) D1 कुर्वन्कृष्णमिवाम्बरम्

22 ^{a}) Ñ1 तप्त- (for दीप्त-) Ś1 -तेजोम्बर- (for -पीता°) — ^{b}) K2 दीप्त- (for तप्त). D3–5 -भूषितम् (for -भूषणम्).

चामीकरकरासक्तमायुधैरुपशोभितम् ॥ २३
चन्द्रार्ककिरणोपेतं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ।
नन्दकानन्दितकरं शराशीविषधारिणम् ॥ २४
शक्तिचित्रं हलोदग्रं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं शार्ङ्गशार्ङ्गिणम् ॥ २५
हर्यश्वरथसंयुक्ते सुपर्णध्वजशोभिते ।
चन्द्रार्कचक्ररचिते मन्दराक्षधृतान्तरे ॥ २६
अनन्तरश्मिसंयुक्ते दुर्दर्शे मेरुकूबरे ।
तारकाचित्रकुसुमे ग्रहनक्षत्रबन्धुरे ॥ २७
भयेष्वभयदं व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः ।
ददृशुस्ते स्थितं देवं दिव्यलोकमये रथे ॥ २८
ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ।
जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः ॥ २९
स तेषां तां गिरं श्रुत्वा विष्णुर्दयितदैवतः ।

—^{d}) V3 B3 D5 T1 G3 -वपुषा (for °षं). — After 22^{c}, Ds2 repeats 21^{b} B1 reads 22^{d} and 23^{a} (by transp) twice

23 For the sequence and the repetition in B1, cf v. l 22 —^{a}) K4 V1 Ca -पीनांशं (for पीनासं) ❀ Ca चतुर्द्विगुणो अष्टधा पीनो वृद्धिं गतो अंशो विभागो यस्य सः । के ते अंशा. । मूर्धादिक्रमेण संकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्ध-नारायणब्रह्मविष्णुनरसिंहवराहा । ❀ —^{b}) T1 मुकुट-, T4 मकुट- (for किरीट-) K1 3 B2 बलाकापङ्क्तिभूषणम्, V2 Dn1 D1 किरीटाच्छन्नमूर्धजम् —^{c}) N (except Ś1 K1 3) T1 3 4 G4 -क(D3 T3 4 -व)राकारैर् (for -करासक्तम्) —^{d}) T2 G1–3. 5 M1 4 मयूखैर् (for आयुधैर्)

24 B1 T3 4 om (hapl) 24^{ab} —^{a}) K2 4 Ñ V B2 Dn D1–5 T1 2 G2 4 M4 चन्द्रार्ककिरणोद्योतं, B3 Ds °णद्योतं; D6 °णौघाभं. —^{b}) K4 N2 3 V3 B3 D4–6 इवो-त्थितम्, B2 Dn शिलोच्चयम्, D1 शिलोच्छ्रितम् (for इवो°). Ñ1 मदोत्कटशिलोच्चयः.

25 ^{a}) Ś1 शक्तिचक्र-; K2 Ñ2. 3 V1 B2 (marg as in text) Dn D2–5 °वज्र-; Ñ1 °मन्तं, V2 °व्रजं, M4 °च्छन्नं (for °चित्रं). B1 हलधरं (for हलोदग्रं) K1 3 4 शक्ति-चित्रफलो(K4 °करो)दग्रं; V3 T3 °वज्रध(T3 °क)रोदग्रं; D1 शक्तिवज्रफलोदग्रं. —^{b}) Ś1 शार्ङ्ग- (for शङ्ख-). B3 गदायुधम् (for °धरम्). —^{c}) D3 विष्णुं श्रिया युतं वक्ष. (sic) —^{d}) D6 श्रीवत्स (for श्रीवृक्षं) K1 4 Ñ V B2 Dn D1. 2 4 5 G2 -धन्विनम् (Ñ1 °नः) (for -शार्ङ्गिणम्). K3 D3 श्रीवत्स शार्ङ्गधन्विनम्.

26 ^{a}) B1 D3 M1 (inf lin.) 2 -वर- (for -रथ-) K3 D3 -संयुक्तं (for °क्ते). — D3 om (hapl) 26^{b}–27^{a} —^{b}) T4 गरुड- (for सुपर्ण-). T3 -संयुते (for -शोभिते) —^{c}) B2 Dn D4 5 -रुचिरे, T2 G1–3 5 -हरिते, M1 -भरिते (for -रचिते) —^{d}) K1 मन्दराक्षे (for °क्ष-) Ś1 Dn D4 T3. 4 -वृतान्तरे; Ñ1 -वरावृते (for -धृतान्तरे).

27 D3 om. 27^{a} (cf. v. l. 26). —^{a}) M1–3 -नियुक्ते (for -संयुक्ते). D6 T1 2 G1–3 5 M4 अनन्तरश्मिभियुक्ते. —^{b}) Ś1 B3 दुर्दशे; K1 D2 3 5 विपुले, K2 उद्धर्षे, Ñ1. 2 V3 Dn T2 3 G1. 3–5 M2 3 ददृशे. M4 दुर्धर्षे (for दुर्दर्शे). —^{c}) Ñ1 B1 Ds -कुमुदे (for -कुसुमे).

28 ^{c}) K4 Ñ3 (marg as in text) Dn तं (for ते). —^{d}) K1 D1 3–6 G5 M1–3 दिव्ये (for दिव्य) T3 तत्र दिव्यमहेश्वरम्

29 ^{b}) K2 इन्द्र (for शक्र) B3 -पुरोगता (for °माः) — B3 om (hapl) 29^{cd} —^{d}) K3 D6 G1 2 4 5 M4 शरण्यं शरणागता . — After 29, D6 S (except G4 M3) ins

485* तुष्टुवुश्च जगन्नाथं देवं नारायणं हरिम् ॥
जय देव जगन्नाथ जय देव जनार्दन ।
जय देव प्रभो विष्णो जय शङ्खगदाधर ॥
नमस्तुभ्यं हृषीकेश नमो देव जनार्दन ।
आदिदेव जगन्नाथ भूतभावनभावन ॥ [5]
नमस्तुभ्य प्रभो विष्णो भूतादिपतये नम ।
नम आद्याय बीजाय पुरुषाय नमो नमः ॥
नमोऽस्तु ते जगन्नाथ नमो भूयो महात्मने ॥
किं वानेन जगन्नाथ नमस्कारेण केशव ।
रक्ष न. सकलान्देवान्दैत्यपाशविपाशितान् ॥ [10]

[(L 1) T3 om. (hapl.) lines 1^{b}–2^{a}. M4 प्रभुम् (for हरिम्) —(L 2) M4 om. (hapl) lines 2^{b}–5^{a}. T1 नमो भूयो नमो नम (for ^{b}) — G1 om line 3 —(L 3) T3 चक्र (for शङ्ख). —(L 5) D6 -पावन (for -भा°) —(L. 7) T3 नम उग्राय भीमाय (for ^{a}) —(L. 8) T1. 3 M1 2 नमो नम (for महात्मने). —(L. 9) T3 तेन (for [अ]नेन). T1 नमो भूयो नमो नम (for ^{b}). —(L 10) T3 रक्षस्व सकलाँल्लोकान् (for ^{a}) D6 दैत्यपाशानुपाश्रितान्, T2 °दानवपाचितान्; T3 G3 M4 °पाशावपाशितान्, G1 °पावक-पावितान् (for ^{b}).]

30 Ñ1 om 30^{ab}. —^{a}) K1 3 4 Ñ2. 3 V1. 2 B Dn Ds D1–5 T4 G3–5 ता गिरः, V3 तु गिरः, D6 गिर सं- (for तां गिरं). T1 एतेषां ता गिर. श्रुत्वा; T3 इति तेषां गिर श्रुत्वा.

मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे ॥ ३०
आकाशे तु स्थितो विष्णुरुत्तमं वपुरास्थितः ।
उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः ॥ ३१
शान्तिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां गणाः ।
जिता मे दानवाः सर्वे त्रैलोक्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३२
ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः ।
देवाः प्रीतिं परां जग्मुः प्राप्येवामृतमुत्तमम् ॥ ३३
ततस्तमः संह्रियते विनेशुश्च बलाहकाः ।
प्रववुश्च शिवा वाताः प्रसन्नाश्च दिशो दश ॥ ३४
सुप्रभाणि च ज्योतींषि चन्द्रं चक्रुः प्रदक्षिणम् ।
दीप्तिमन्ति च तेजांसि चक्रुरर्कं प्रदक्षिणम् ॥ ३५
न विग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रसेदुश्चापि सिन्धवः ।
विरजस्का बभुर्मार्गा नाकमार्गादयस्त्रयः ॥ ३६
यथार्थमूहुः सरितो नापि चुक्षुभिरेऽर्णवाः ।
आसञ्शुभानीन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु ॥ ३७
महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चैरधीयिरे ।
यज्ञेषु च हविः स्वादु शिवमाप च पावकः ॥ ३८
प्रवृत्तधर्माः संवृत्ता लोका मुदितमानसाः ।
विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वारिनिधने गिरम् ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

C 2418
B I. 42 39
P I 42 39

— [b]) M_3 -दैवतम् (for °त). K_2 विष्णुर्दैवतपूजित, D_1 °र्देववरप्रद., T_3 हरिर्नारायण प्रभु — [c]) D_3 यान (for मनश्) — [d]) G_2 राक्षसाना (for दानवाना) D_2 मुदा (for महा-).

31 [a]) K_2 D_6 T_1 G_{2-5} $M_{2, 4}$ च स्थितो, D_1 उत्थितो; T_2 G_1 ऽवस्थितो, $M_{1, 3}$ सुस्थितो (for तु स्थितो) T_4 आसन च स्थितो विष्णुर् — [b]) $Ś_1$ K_{2-4} $Ñ$ V B Dn Ds D_{2-5} सोत्तमे (K_3 $D_{2, 4, 5}$ उत्तमे, D_3 उत्तम) पुरुषोत्तम, K_1 D_1 उत्तमे तु (D_1 वै) रथे स्थित, G_2 उत्तम च वपुर्धरन् — [d]) T_3 कालयुक्तम्, T_4 स प्रज्ञान् (for सप्रति°) D_3 सस्नेहोपमितं वच.

32 [a]) $Ñ_1$ B_3 D_4 M_2 भजत (for व्र°) — [c]) $Ś_1$ वै (for मे) — [d]) $Ñ_2$ V_3 पद्यताम् (for गृह्यताम्)

33 [a]) $T_{3, 4}$ ततस्ते, M_4 तेनास्य (for ते तस्य) — [b]) $Ñ_2$ चोदिता, M_2 हर्षिता (for तोषिता.) — [c]) K_2 समाजग्मु, D_3 परां प्रापु (for परा जग्मु) — [d]) D_6 $T_{1, 2, 4}$ G M अमृतमिव (by transp) K_1 उत्थितम्, $Ñ_3$ (marg.) V_1 उत्तरम् (for °मम्) $K_{2, 4}$ $Ñ_{2, 3}$ $V_{2, 3}$ B_3 Dn D_{1-5} प्राप्यामृतमिवोत्थितम् ($Ñ_3$ $D_{4, 5}$ °ता)

34 [b]) K_4 $Ñ_1$ M_4 विनेदुश् (for °शुश्) $Ś_1$ ते (for च) — [c]) K_2 शुभा (for शिवा) — [d]) $Ś_1$ दिवौकस (for दिशो दश)

35 [a]) T_2 $G_{1, 5}$ भगणानि (for सुप्रभाणि) K_2 $Ñ_{2, 3}$ (marg) $V_{1, 3}$ B Ds ज्योतींषि च प्र(K_2 सुप्र)भावन्ति, K_4 ज्योतींषीव सुविमल, $Ñ_3$ V_2 Dn D_{1-5} $T_{3, 4}$ ज्योतींषि सुप्रभाण्यासन् (D_3 °वानि) — [b]) $T_{3, 4}$ चन्द्रश्चक्रे (for चन्द्र चक्रुः) — K_3 $T_{3, 4}$ $M_{1, 2}$ om (hapl) 35^{cd}. — [c]) B_2 (marg) D_6 प्रदीप्तानि (for दीप्तिमन्ति) $Ś_1$ भूतानि (for तेजांसि). B_3 Ds प्रदीप्तानीव तेजांसि

36 [a]) D_3 च विघ्नं (for विग्रहं) K_3 कुर्युं (for चक्रुः) — [b]) S_1 $K_{1, 3}$ $D_{3, 5}$ G_2 प्रसन्नाश् (for प्रसेदुश्) T_3 नभोमार्गान्विरेजिरे — [c]) K_2 B Ds D_6 T_2 G M नीरजस्का (for वि°) K_4 $Ñ_{2, 3}$ V Dn D_1 T_4 विरेजुर्नभसो मार्गा, $Ñ_1$ विरजा नभसो मार्गा, T_1 नीरजस्का बभूवुस्ते — [d]) K_3 V_2 B Ds D_6 -पृष्ठादयस् (for मार्गा°) T_4 तत (for त्रय.) D_1 नाकपृष्ठादयश्च ये, D_3 वाता स्वर्गादयस्त्रय

37 [a]) V_2 Ds C_a यथाध्वम्, M_2 यथार्हम् (for °र्थम्). — [b]) $Ñ_{1, 3}$ V_1 Dn_2 D_1 M_{1-3} [अ]पि- (for [अ]पि) D_3 नापि चुक्षुभितोऽर्णव, $T_{1, 3}$ G_2 नातिचुक्षुभुरर्णवा — [c]) $Ñ_1$ $B_{1, 2}$ (marg as in text) $_3$ Ds D_6 शुभा भूतेन्द्रियगुणा ($Ñ_1$ °ग्रामा)

38 [b]) K $Ñ$ V B Dn Ds D_{2-5} $T_{1, 4}$ G_{2-4} अधीयत; D_1 उदीरयन् (for अधीयिरे) $T_{3, 4}$ (marg) M_4 वेदानुच्चारयन्त्यपि (M_4 °न्ति च) — [c]) G_4 यज्ञे हुतं (for यज्ञेषु च) S_1 हविष्यन्न, $Ñ_2$ D_6 T_3 हवि साधु, G_2 $M_{1, 4}$ हविष्याणां (for हवि स्वादु) $M_{2, 3}$ यज्ञेषु हविषां भागं (M_3 पान) — [d]) $K_{1, 3}$ $Ñ$ V B D $T_{1, 3, 4}$ G_{3-5} M_1 अश्नाति (for आप च) K_2 हविरश्नाति पावकः, T_2 G_1 शिवमश्नाति पावका

39 [a]) $K_{3, 4}$ $Ñ_{2, 3}$ $V_{1, 3}$ Dn $D_{1, 3}$ प्रवृत्त(D_3 °त्ति)-धर्म संवृत्तो, V_2 स्वधर्मैकर्मनिरता — After 39^a, V_2 ins

486*	सर्वे लोका मुदान्विता ।
बभूवुरधिकाश्चैव

३३

वैशंपायन उवाच ।
ततो भयं विष्णुमयं श्रुत्वा दैतेयदानवाः ।
उद्योगं विपुलं चक्रुर्युद्धाय युधि दुर्जयाः ॥ १
मयस्तु काञ्चनमयं त्रिनल्वान्तरमव्ययम् ।
चतुश्चक्रं सुवपुषं सुकल्पितमहायुधम् ॥ २
किंकिणीजालनिर्घोषं द्वीपिचर्मपरिष्कृतम् ।
रचितं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च शोभितम् ॥ ३
ईहामृगगणाकीर्णं पक्षिभिश्च विराजितम् ।
दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरनिनादितम् ॥ ४
स्वक्षं रथवरोदारं सूपस्थमगमोपमम् ।
गदापरिघसंपूर्णं मूर्तिमन्तमिवार्णवम् ॥ ५
हेमकेयूरवलयं स्वर्णकुण्डलकूबरम् ।

— ^{b}) Ñ1 लोके (for लोका) K1 4 Dn2 D1–3 लोको मुदितमानसः — After 39^{b}, K1 Ñ2 V2 D5 ins

487* प्रीत्या परमया युक्ता देवदेवस्य भूपते ।

— ^{c}) Ś1 K1 3 4 D2 3 5 G4 सत्य (for दत्त) — ^{d}) D4 गिर (for गिरम्) D3 श्रुत्वा सत्यगिरा तदा, T3 श्रुत्वारिवधसंयुताम् — After 39, D6 T1 2 4 G ins

488* निहन्मि दानवान्दृसान्युष्माकं विग्रहे सह ।

[T4 हनिष्ये दानवानुग्रान् (for ^{a}) T1 4 युष्माकमिति सर्वश (T4 विग्रहे) (for ^{b}).]

While T3 ins after 39 ·

489* गिरं ते दानवानुग्रान्मेनिरे निहतान्युधि ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 3 4 Ds2. — *Mention of Khila* Ś1 K2–4 Ñ V B Dn Ds1 D1. 4 — *Sub-parvan* K1 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–5 आश्चर्यतारकामयम्; K3 आश्चर्यतारकम्, K4 V2 B1 तारकामयम्; Ñ1 आश्चर्यम्. — *Adhy name* K2 B Ds D4. 6 विष्णुप्र(D4 °ष्णो प्र)तिज्ञा, K3 सत्यप्रतिज्ञाकथनम्, Ñ3 V1 देवसंहननम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D4 T4 41, Ñ3 V1. 3 Dn Ds2 D3 42, V2 D6 43, D1 40, T1 G3–5 38; T2 3 44, G1 M4 37; G2 35, M1–3 34 — *Śloka no.:* K1 Ds2 39, Dn D3 38, D4 40.

33

1 D2 om the ref — ^{a}) K2 Ñ2 3 V1 B1 2 Ds1 (marg) D6 विष्णुमुखाच्, D1 M1 2 °भवं, T2 G1 2 5 °कृतं, G4 °वचः (for °मय) — ^{c}) K2 4 Ñ V B Dn Ds1 D1–4 6 T3 4 परमं (for विपुलं). M3 विपुल चक्रुर्युद्धाय, M4 उद्योगं परमं जग्मुर् — ^{d}) M3 उद्योगं (for युद्धाय) K4 D1 दुर्मदाः; Ñ1 दानवा; T4 दुर्जये; G1 °यम् (for °या).

2 ^{a}) K2 मयस्तु काञ्चनान्वितं — ^{b}) T4 -कल्पान्तरम् (for -नल्वा°). Ds D6 T1. 2 G1–4 M अक्षयम् (for अव्य°) D1 योजनान्तरमव्ययम्. — ^{c}) V2 B1. 2 Ds D6 S सुविपुलं; B3 Bom and Poona eds विक्रमन्तं (for सुवपुषं). K2 Ñ V1 3 D2–4 चतुश्चन्द्रार्कं(Ñ2 V3 D4 °क्रार्क-, D3 °क्राङ्क)वपुषं, D5 °श्चक्रार्कपुरुष — ^{d}) Ñ1 3 V1 Dn D1 विक्रमन्तं (for सुकल्पित-) Ñ2 V3 विक्रामन्तं महाजवम्

3 ^{a}) G5 -संयुक्तं (for -निर्घोष) — ^{b}) K1 3 D1 2 -पुरस्कृतम् (for -परिष्कृतम्) — ^{c}) N (except Ś1 Ñ1) T3 4 G3 खचितं, M2 रुचिरं (for रचितं) K2 हेम- (for रत्न-). T2 G माल्यैश्च (for -जालैश्च) — ^{d}) K4 रत्न; T4 हेति- (for हेम-) Ñ2 वि- (for च) N (except Ś1 K1. 3) T3 4 भूषितम् (for शोभि°) — After 3, Bom and Poona eds. read 5^{ab}

4 B3 om (hapl) 4^{a}–11^{b} — ^{b}) Ś1 परिभक्ति-, T1. 2 G1–3 5 M1 4 पक्षिपङ्क्ति-; M2 °वर्ति- (for पक्षिभिश्च) M3 परिपङ्क्तिभिरावृतम् — ^{c}) T2 G1 वर (for -धरं). — ^{d}) T2 -वि- (for नि-).

5 B3 om 5 (cf v l 4) Ñ1 om. 5^{ab} Bom. and Poona eds read 5^{ab} after 3 — ^{a}) Ñ2 स्वकं, D3 T1 स्वच्छ, T4 शुभं, M3 चित्रं (for स्वक्षं). K1 3 V2 B2 (marg) Dn2 G3 वरोदग्रं (for °दारं) K2 ध्वाङ्क्षध्वजधरं धुर्यं, K4 Dn1 स्वक्षं वररथोदारं (Dn1 °दग्रं), B1 Ds D4 स्व(B1 ऋ)क्षं ध्वजवरं धुर्यं, T3 शुभं रथवरं भीमं. — ^{b}) K1 (marg) D2 रूपस्थम् (for सू°) Ś1 T2 4 G1 3. 4 M4 सूपस्करमगोपमम्, K2 4 D4 यू(D4 सू)पस्थमचला°, Ñ2 उपस्थानमगो°, Ñ3 V B1 2 Ds D6 सूपस्थानमगो°, D5 सूर्यस्य गमनो°, T1 3 G2 सु(T1 सो)पस्करमनू° — K1. 3 repeat 5^{cd} after 9 D5 reads 5^{c} on marg — ^{c}) K1 3 (both second time) -संयुक्तं, M1 -संकीर्णं (for -संपूर्णं). — ^{d}) K1 3 (both second time) D3 [अ]म्बुदम्, Ñ3 V1 3 D4 [अ]न्तकम्; T1. 2 G1 2 5 M4 [अ]नलम् (for [अ]र्णवम्).

6 B3 om 6 (cf v l 4). — ^{b}) N (except Ś1 Ds; B3 om) T3 4 -मण्डल (for -कुण्डल-) T1 2 G M2. 4 सुवर्णमय(G2 °णि)कूबरम् — ^{c}) T1 G1–4 M4 ध्वजोपेतं (for °दग्रं). K2 सपताकं सध्वजोग्रं; T2 °कं ध्वजोपेतं. — ^{d}) Ś1

सपताकध्वजोदग्रं सादित्यमिव मन्दरम् ॥ ६
गजेन्द्राम्भोदवपुषं क्वचित्केसरवर्चसम् ।
युक्तमृक्षसहस्रेण सहस्राम्बुदनादितम् ॥ ७
दीप्तमाकाशगं दिव्यं रथं पररथारुजम् ।
अतिष्ठत्समराकाङ्क्षी मेरुं दीप्त इवांशुमान् ॥ ८
तारस्तु क्रोशविस्तारमायसं वाहयन्रथम् ।
शैलोत्करसमसंकाशं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ९
काललोहाष्टचरणं लोहेषायुगकूबरम् ।
तिमिरोद्गारिकिरणं गर्जन्तमिव तोयदम् ॥ १०
लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितम् ।
आयसैः परिघैः पूर्णं क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ११
प्रासैः पाशैश्च विततैरवसक्तैश्च मुद्गरैः ।
शोभितं त्रासनीयैश्च तोमरैः सपरश्वधैः ॥ १२
उद्यतं द्विषतां हेतोर्द्वितीयमिव मन्दरम् ।
युक्तं खरसहस्रेण सोऽध्यारोहद्रथोत्तमम् ॥ १३
विरोचनस्तु संक्रुद्धो गदापाणिरवस्थितः ।
प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तशृङ्ग इवाचलः ॥ १४
युक्तं हयसहस्रेण हयग्रीवस्तु दानवः ।
स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानीकमर्दनम् ॥ १५
व्यायतं बहुसाहस्रं धनुर्विस्फारयन्महत् । C 2434 B I 43 15 P I 43 15

V_3 D_2 आदित्यम् (for सा°) $T_{1\,2}$ G M_4 सादित्यं मन्दरं यथा·

7 B_3 om 7 (cf v l 4) — ^{a}) $K_{1\,4}$ Ñ V $B_{1\,2}$ Dn $D_{1\,2\,4–6}$ T_4 -सदृश $D_?$ -संदर्श (for वपुषं) T_3 गजेन्द्राम्बुदसंकाशं — ^{b}) $K_{?\,4}$ Ñ $V_{2\,3}$ $B_{1\,2}$ D $T_{3\,4}$ लम्बकेसरवर्चसम्, $Ñ_3$ (marg) V_1 लसत्के° — ^{c}) T_4 अश्व-, M_2 मृग (for ऋक्ष-) G_2 -सहस्राढ्यं, $M_{1\,3\,4}$ °स्राभ्या (for °स्रेण) M_2 (*inf lin*) युक्त मृगसहस्राभ्या — ^{d}) K_1 -नादिना, M_1 नादिकम् (for °तम्) S_1 सुसमृद्धाम्बुनादितम्, T_1 G_3 समुद्राम्बुद°

8 B_3 om 8 (cf v l 4) T_1 om 8–9 — ^{a}) D_3 दीप्तमाकाशगमनं — ^{c}) K_4 $Ñ_1$ $D_{2–5}$ T_3 आरुहत्, $Ñ_{2\,3}$ $V_{2\,3}$ Dn D_1 T_4 आरोहत्, M_1 आतिष्ठन् (for अ°) K_2 $Ñ_3$ (marg) V_1 $B_{1\,2}$ Ds D_6 अध्यातिष्ठद्रणाकाङ्क्षी — ^{d}) S_1 $K_{2–4}$ $Ñ_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ D (except D_6) $G_{1\,2\,4}$ M_4 दीप्तम् (for दीप्त)

9 B_3 om 9 (cf v l 4) — ^{a}) T_3 तारक (for °स्तु) — ^{b}) T_3 सायुधं; $G_{1\,2}$ M_3 आयतं (for °सं) K_2 $Ñ_{2.3}$ (marg) $V_{1\,2}$ $B_{1\,2}$ Ds $D_{4\,6}$ G_5 आयसं वायसध्वजम् — G_4 om 9^{cd} — ^{c}) G_3 -सकीर्ण (for -सकाशं) $K_{1\,3}$ शैलेन्द्रोत्तमसंकाशं, K_2 $Ñ_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ D T_4 शैलोत्करसमाकारं (K_2 V_2 B_1 Ds D_6 °कीर्णं), K_4 शैलार्कहिमसकाश, T_3 कैलासशिखराकारं, M_4 तं शैलोत्तमसंकाशं — After 9, $K_{1\,3}$ repeat 5^{cd}

10 B_2 om 10 (cf v l 4) — ^{a}) D_2 -लोहाद्रि- (for °ष्ट-) — T_3 om 10^b — ^{b}) $Ś_1$ G_3 लोहेषायस(G_3 °रथ)-कूबरम्, D_2 कालमेघसमप्रभम् — ^{c}) Ñ Dn Ds_1 (marg) S_2 D_4 $T_{3\,4}$ तिमिराङ्गारकिरणं, D_3 निषिद्धसूर°

11 B_3 om 11^{ab} (cf v l. 4) — ^{a}) K_4 हेम- (for लोह-) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\,4}$ संवृतम्, K_3 शोभि° (for दंशितम्) $T_{1\,2}$ G M_4 सगवाक्षमिव स्थितम् — ^{c}) $T_{3\,4}$ आयुधै (for आयसै) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ V_3 B_2 T_3 G_3 कीर्ण, K_2 $B_{1\,3}$ Ds D_6 T_4 शूलै (for पूर्ण) — ^{d}) $Ś_1$ $B_{1\,3}$ $M_{1\,3}$ च लोष्टभि, $K_{1\,3}$ तथाश्मभि, K_2 तथेषुभि, Ds D_6 च लेष्टुभि (for च मुद्गरै)

12 ^{a}) D_4 T_4 पाशै प्रासैश् (by transp); M_2 शूलै प्रासैश् K_4 Ñ V B_2 D (except Ds D_6) $T_{3\,4}$ वितत, G_2 विविधैर् (for विततैर्) — ^{b}) D_4 दारणीयैश् (for अवसक्तैश्) T_1 G_4 शितेषुभि, T_2 $G_{1–3\,5}$ च लेष्टुभि (for च मुद्गरै) K_1 अथ शक्त्याथ मुद्गरै (sic), K_4 Ñ $V_{1\,2}$ B_2 Dn $D_{1–3\,5}$ T_4 दारणीयै समन्तत, T_3 भिण्डिपालै समन्तत, M_4 असक्तैश्च वरेपुभि. — ^{d}) T_2 G_1 शोभितै (for तोमरै) $K_{3\,4}$ Dn_2 D_1 $T_{1\,2}$ G_4 $M_{1\,3}$ च (for स-) T_4 परिच्छदै (for -परश्वधै·)

13 ^{a}) K_3 हेतौ, T_2 G_1 भेदे (for हेतोर्) — ^{d}) $Ñ_1$ G_2 ऽभ्यक्रामद्, $Ñ_2$ $D_{1–4}$ ऽध्यरोहद्, $T_{2\,4}$ $G_{1\,5}$ M_4 ऽभ्या°, G_3 ऽप्या° (for ऽध्या°)

14 ^{a}) K_3 च (for तु) T_2 $G_{1–3\,5}$ M_4 दैत्येन्द्रो (for सक्रुद्धो) — ^{b}) K_2 अदृश्यत (for अवस्थित) — ^{c}) K_2 देवस्य (for सैन्यस्य) — ^{d}) G_3 [अ]नल· (for [अ]चल)

15 G_4 om (hapl) 15–16 — ^{a}) D_1 रथ-, M_3 खर- (for हय-) — ^{b}) $K_{2\,4}$ Dn Ds D_2 M_3 च, D_4 स (for तु) — ^{d}) M_1 देवतानीक- (for सपत्ना°) $K_{?\,4}$ $Ñ_1$ V_1 B_2 Dn $T_{1\,3\,4}$ G_5 M_4 -मर्दन· (for °नम्)

16 G_4 om 16 (cf v l 15) — ^{a}) K_2 व्यादीप्तं (for व्यायतं) V_2 दश-, $T_{1\,2}$ $G_{1–3\,5}$ M किष्कु- (for बहु-) — ^{b}) $Ñ_2$ विस्खलयन्, T_2 G_1 विस्फूर्ज° (for विस्फार°). — ^{c}) K_2 $D_{3\,4}$ वाराह, $G_{3\,5}$ M_4 आहव- (for वराह) $Ñ_1$ D_1 च (for प्र-) — ^{d}) T_2 G_1 सवराह (for सावरोह).

वराहः प्रमुखे तस्थौ सावरोह इवाचलः ॥ १६
क्षरस्तु विक्षरन्दर्पान्नेत्राभ्यां रोषजं जलम् ।
स्फुरदन्तौष्ठवदनः संग्रामं सोऽभ्यकाङ्क्षत ॥ १७
त्वष्टा त्वष्टादशहयं यानमास्थाय दानवः ।
व्यूहितो दानवैर्व्यूहैः परिचक्राम वीर्यवान् ॥ १८
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः ।
श्वेतशैलप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखः स्थितः ॥ १९
अरिष्टो बलिपुत्रस्तु वरिष्ठोऽद्रिशिलायुधः ।
युद्धायातिष्ठदायस्तो धराधर इवापरः ॥ २०
किशोरस्त्वतिसंहर्षात्किशोर इव चोदितः ।
अभवद्दैत्यसैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः ॥ २१
लम्बस्तु लम्बमेघाभः प्रलम्बाम्बरभूषणः ।
दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान् ॥ २२
स्वर्भानुरास्ययोधी तु दशनौष्ठेक्षणायुधः ।
हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे सुमुखो ग्रहः ॥ २३
अन्ये हयगता भान्ति नागस्कन्धगताः परे ।
सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहर्क्षगताः परे ॥ २४
केचित्खरोष्ट्रयातारः केचित्तोयदवाहनाः ।
नानापक्षिगताः केचित्केचित्पवनवाहनाः ॥ २५
पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विकृताननाः ।

M1 (*inf lin.*) द्रुम· (for [अ]चल.). D1 सागरौव इवाकुलः

17 ^{a}) K1 Ñ3 (marg) V1 M4 रक्षस्तु, Ñ V3 B1 2 Dn Ds D5 T3 4 G4 खरस्तु, T1 2 G1 3 5 क्षुरास्यो (for क्षरस्तु) Ds M3 दर्प (for दर्पान्) D3 4 खरस्तु विकिरन्दर्पान् —^{b}) T4 बलम् (for जलम्).

18 ^{a}) Ś1 T2 G1–3 5 M -गजं (for -हय) K2–4 Ñ1 2 3 (marg as in text) V2 Dn D1–3 6 G4 अरिष्टो द्वा- (D1 G4 °ष्टोऽष्टा)दशहय (G4 °गज); T3. 4 गविष्ठो द्वादशहयं —^{c}) Ñ2 घूर्णितो, T3 G1 3 5 व्यूहितं (for °तो) V2 व्यूहे (for व्यूहै) Ś1 K1 G2 M4 व्यूहितं दानवव्यू(G2 °वे व्यू)हे, K3 4 Ñ1 V1 D1 2. 4 5 M1 2 व्यूहिते दानवे व्यूहे, Ñ3 V3 D1 D3 M3 व्यूहितो दानवे व्यू(V3 M3 °वव्यू)हे, T3. 4 G4 व्यूहन्वै दा(G4 °हयन्दा)नवव्यूहे.

19 ^{a}) Ñ2 विप्रचित्ते (for °त्ति). K2 D3 चैव (for श्वेत.). —^{b}) D2–5 -भूपित: (for -भूषण.). —^{d}) K2, 4 Dn Ds T1–3 G5 M3. 4 [अ]भिमुखे (for °मुखः).

20 ^{a}) Ś1 बडि- (for बलि-). Ds च (for तु). —^{b}) Ñ3 D5. 6 बलिष्ठो (for वरिष्ठो). Ñ1 B3 G4 -शिलायुधै· (for °ध) M3 वरिष्ठो निशितायुध· —^{c}) K1 Ñ2 V2. 3 D1. 2 4 5 [उ]त्तिष्ठद् (for [आ]तिष्ठद्) D3 T2 M2 आयत्तो (for °स्तो) K2 Ñ3 V1 B1 2 Ds D6 T3 4 M1. 3 युद्धायाभिमुखस्त(K2 D6 T4 °खे त)स्थौ —^{d}) T2 धाराधर (for ध°) Ñ1 2 D1 M1–3 [अ]चल· (for [अ]पर.).

21 T3 om. 21 —^{a}) K1. 3 त्वभिसं-, K4 Ñ V B1 2 D1 2 4 5 तु रणे (for त्वतिसं-) Dn Ds T4 किशोरस्तु रणे दर्पात् (D3 वर्षं), T1 G2, 4 M4 °स्त्वभिसं(G2 °पि सं)घर्षात् —^{b}) K4 Dn D4 नोदित (for चो°). —^{c}) V3 अभवत्समराकाङ्क्षी· —^{d}) K4 रविचन्द्र (for मध्ये रविर्). G3 [उ]त्थित: (for [उ]दित)

22 G3 repeats 22^{a} after the first occurience of 23^{d} —^{a}) T3 प्रलम्बो नीलमेघाभ —^{b}) V3 -भूषित (for -भूषण) Ś1 K1 3 T2 G M4 प्रलम्बाभरणाम्बर —^{c}) K2 -सैन्य (for व्यूह-) —^{d}) Ñ1 प्रदीप्त इव भानुमान्.

23 ^{a}) K2, 4 V1 D1 3 वक्त्रयोधी, Ñ V3 B Dn D2. 4–6 वक्रयोधी, V2 T4 वज्र°, T1 G1 अश्म° (for आस्य°). Ś1 B D2 T4 G4 च (for तु). —^{b}) Ś1 T4 दशनौष्ठेक्षणारुण:; T3 नीलाञ्जनसमप्रभ·. —After 23^{ab}, T3 ins ·

490* प्रमुखे देवसेनाया रराज गिरिसंनिभ· ।

—^{c}) K2 D32 अग्रे; M3 स हि (for हसंस्) Ds देवानां; S (except T3. 4) सैन्यानां (for दैत्यानां). —G3 repeats 23^{d} after the repetition of 22^{a} —^{d}) K2 V2 Ds सुमहा-, K3 4 Ñ V1 3 B2 Dn D1–3. 5 T1–3 G1 4 5 स महा-; M1 सुमुख, M4 संमुखो (for सु°) Ś1 K1 ऽग्रत: (for ग्रह·). D4 G3 (second time) सं(G3 प्र)मुखे स महाग्रहः, T1 प्रभञ्जनसमग्रहः, G2 प्रमुखे स्म मुखग्रहः; G3 (first time) °खे स समाहित··

24 ^{a}) B1 चान्ये (for भान्ति) —^{b}) K2 नागस्कन्धे तथापरे; Ñ3 (marg) V1 B3 Ds D2. 4. 6 °न्धेषु चापरे. —Ś1 om (hapl.) 24^{cd} —^{c}) K1. 3 -स्कन्ध· (for -व्याघ्र-). —^{d}) B3 वराहर्क्षे; M4 वाराहर्क्ष- (for व°) K2 V1 B1 Ds D2–6 वराहर्क्षेषु चापरे

25 ^{a}) K4 -यन्तार (for यातार:). —Ś1 D3 G2 M om (hapl) 25^{cd}. K1 3 transp 25^{cd} and 26^{ab}

26 K1 3 transp 25^{cd} and 26^{ab} —^{a}) K1. 3 D2–5 T2 G M पत्तयस्तु (K1 3 D5 °श्च); B3 पत्तिनश्च (for पत्तिनस्तु). —^{c}) Ś1 G1–3 5 M4 [अ]र्ध- (for द्वि-). —^{d}) K2 नदन्तो; Ñ3 (marg.) V1 B1. 2 (marg. as in text). 3 Ds

एकपादा द्विपादाश्च ननृतुर्युद्धकाङ्क्षिणः ॥ २६
प्रक्ष्वेडमाना बहवः स्फोटयन्तश्च दानवाः ।
दृप्तशार्दूलनिर्घोषा नेदुर्दानवपुंगवाः ॥ २७
ते गदापरिघैरुग्रैर्धनुर्व्यायामशालिनः ।
बाहुभिः परिघाकारैस्तर्जयन्ति स्म दानवाः ॥ २८
प्रासैः पाशैश्च खड्गैश्च तोमराङ्कुशपट्टिसैः ।
चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभिः शितधारैश्च मुद्गरैः ॥ २९
गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः ।
चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानन्दितं बलम् ॥ ३०
एवं तद्दानवं सैन्यं सर्वं युद्धमदोत्कटम् ।
देवानभिमुखं तस्थौ मेघानीकमिवोद्धतम् ॥ ३१
तदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं
वाय्वग्नितोयाम्बुदशैलकल्पम् ।
बलं रणौघाभ्युदयाभ्युदीर्णं
युयुत्सयोन्मत्तमिवाबभासे ॥ ३२

इति श्रीहरिवंशे त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

C 2450
B I 43 31
P I 43 31

D6 नर्दन्तो (for ननृतुर्)

27 ^{a}) T2 G1 प्रक्ष्वेळयन्तो बहव , G3 प्रास्फोटमाना ब° — ^{b}) K2 B1 3 Ds D6 ते भुजान्, K4 Ñ V B2 Dn D2–4 T3 4 बाहुभि (for दानवा) D5 स्फोटयन्ति स्वबाहुभि — T1 repeats 27^{cd} after 28 — ^{c}) G2 -निष्पेषा, M2 (inf lin as in text) विक्रान्ता (for -निर्घोषा)

28 ^{a}) T3 G1 2. 5 गता (for गदा-) — ^{b}) Ñ2 -व्यायोग- (for -व्यायाम-) D4 5 -शालिभि , T4 °नम् (for °न) T1 2 G M गदापरिघपाणय (T2 M4 °शालिन) — ^{d}) K Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds D1–4 6 T3 4 M4 देवता (for दानवा.) — After 28, T1 repeats 27^{cd}

29 ^{a}) K1 2 पाशै प्रासैश् (by transp) Dn1 om from खड्गैश्च up to दैत्य (in 30^{c}) M1 3 om from खड्गैश्च up to चिक्रीडुस्ते (in 29^{c}) Ñ2 3 B2 (marg) शूलैश्च , Dn2 मुसलैस् , D1 तुमुलैस् (for खड्गैश्च). V T4 पाशै· प्रासैश्च शूलैश्च , D3 4 पाशै(D4 प्रासै)श्च मुद्गरैश्चैव , T1 G2 4 5 प्रासै खड्गैश्च पाशैश्च , T2 G1 3 प्रासै खड्गैश्च कुन्तैश्च , M2 4 प्रासै खड्गैः शतघ्नीभिस् (M4 शरैरुग्रै·) — ^{b}) T1 2 4 G1 3–5 M2 -पट्टसै· ; some Mss पट्टिशै (for °सै) D2 परिघैश्चोत्तमायुधै , M4 शतघ्नीभिश्च कर्पणै — ^{c}) Ś1 K1 T4 चिक्रीडुश्च , K3 4 Dn2 D1 विक्रीडन्तः , B2 (marg) विक्रीडद्भि. , D3 व्यक्रीडंश्च , D6 विक्रीडुस्ते (for चि°) M4 शक्तिभि शतधारैश्च — ^{d}) K Ñ2 3 (marg) V1 3 B3 Dn2 D5 T3 4 G1 3–5 M1 3 शत- (for शित-) M4 मुद्गरैः क्रूरमारिण·.

30 Dn1 om up to दैत्य (in 30^{c}) (cf. v l 29) — ^{a}) K3 4 Ñ1 2 V3 D1 2 5 खड्गै शूलैश्च पाशै(Ñ2 शैलै)श्च , V2 खड्गै· शैलैश्च शूलैश्च , Dn2 खड्गै· शूलैर्गदाभिश्च , D3 खड्गैः शूलैर्भिण्डिपालैः , T4 खड्गशूलैर्भुशुण्डीभि — ^{b}) Ñ2. 3 V1 M1 2 [उ]त्तमायसै (for °युधै) D2 तोमराङ्कुशपट्टिशैः ; M3 परिघैरुत्तमायसै — ^{c}) D2 चक्रैश्चक्रुर्दैत्यवराश् — After 30, K1 2 Ñ2 Dn1 D3 4 ins

491* काङ्क्षन्तो विजयं युद्धे दानवा युद्धदुर्मदा ।

31 ^{a}) Ś1 एतत्तद् , D3 एवं च ; T3 4 एवं तु , G2 एतावद् (for एवं तद्) K2 B Ds D6 एवं दानवसैन्यं तत् — ^{b}) Ś1 T2 G2 3 5 M4 सर्वायुध- (for सर्वं युद्ध-) B2 3 T1 3 4 -बलोत्कटम् (for -मदो°) K1 3 4 Ñ2 3 V Dn D1–5 G1 4 सर्वायुधबलो(G1 °मथो)त्कटम् — ^{c}) K2 Ñ2 3 V1 3 B Ds D4 6 T1 3 G1. 5 देवताभि- , M4 देवानीक- (for °नभि-). Ś1 -समुत्तस्थौ (for -मुख तस्थौ) — ^{d}) Ś1 K2 देवानीकम् (for मेघा°) K3 B1. 2 T1 2 G M4 [उ]त्थितम् , D2 T4 [उ]द्य° (for [उ]द्ध°)

32 ^{a}) K3 4 Ñ V Dn D1–3 5 T4 अत्यद्भुतं (for तद°) — ^{b}) D3–5 वाय्वी(D3 °ते)रिताम्भोधरशैलकल्पम् — ^{c}) Ś1 K3 बलं महौघाभ्युदयाभ्युदीर्णं , K1 2 बल रणौघा(K2 °णाया)भ्युदयाय की(K2 °वकी)र्णं , Ñ V1 3 B2 Dn Ds D1. 2 5 T3 G3 बलं (V1 रणं) रणौघाभ्युदयावकी(G3 °ती)र्णं , V2 B1 D6 बलं रणाया(V2 °णौघा)भ्युदयादु(B1 °भ्यु)दीर्णं ; D3 4 T4 बलं रणोत्थाभ्युदयावकीर्णं , T1 M2 बल शरौ(M2 रणौ)घाभ्युदयाद्यु दीर्णं , M3 बलं शरौघाय तदाभ्युदीर्णं , M4 बलं बलौघाभ्युदया° · — ^{d}) Ś1 M3 मत्तम् (for [उ]न्मत्तम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2. — *Mention of Khila* Ś1 K3 4 Ñ3 V B Ds D1. — *Sub-parvan* K4 Ñ V Dn1 D1 2 4 5 तारकामयम् ; D5 (also) पारिजात — *Adhy name* K1 दैत्यसैन्यस्य वर्णनम् , K2 B2 Ds1 देवासुरयुद्धे दैत्यसंनह(K2 °हन)नम् , K3 दैत्यसैन्यस्य विस्तारवर्णनम् , Ñ3 V1 B1 3 D4 6 दैत्यसंनहनम् , Ds2 देवासुरसंग्रामे दैत्यसंनहनम् , D1 दैत्यसैन्यवर्णनम् ;

३४

वैशंपायन उवाच ।
श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरस्तात विग्रहे ।
सुराणां सर्वसैन्यस्य विस्तरं वैष्णवं शृणु ॥ १
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ ।
सबलाः सानुगाश्चैव संनह्यन्त यथाक्रमम् ॥ २
पुरुहूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् ।
ग्रामणीः सर्वदेवानामारुरोह सुरद्विपम् ॥ ३
सव्ये चास्य रथः पार्श्वे पक्षिप्रवरवेगवान् ।
सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिष्कृतः ॥ ४
देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः ।
दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥ ५
वज्रविस्फूर्जितोद्धूतैर्विद्युदिन्द्रायुधार्पितैः ।
गुप्तो बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ॥ ६
यमारूढः स भगवान्पर्येति मघवान्गजम् ।
हविर्धानेषु गायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ॥ ७
स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्यानुनादिषु ।
इन्द्रं समुपनृत्यन्ति शतशो ह्यप्सरोगणाः ॥ ८
केतुना वंशराजेन भ्राजमानो यथा रविः ।

D8 दैत्यवर्णनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K8 D4 42 , Ñ3 V1 3 Dn Ds2 D3 T4 43 , V2 44 , D1 41 , T1 G3–5 39 , T2 G1 M4 38 , T3 45 , G2 36 , M1–3 35 — *Śloka no.* K1 Dn1 T2 G1 32 , Ds2 D5 33

34

1 ^{b}) Ñ2 V3 B1 D4 T2 G1 M3. 4 विस्तारस् (for विस्त°) Ś1 विस्तारस्तात संग्रहे , K9 विस्तरस्तु महानयम् — ^{c}) T1 G M1. 3. 4 अपि (for सर्व-). T3. 4 सुराणां विस्तरं राजन् (T4 चेह), M2 देवानामपि सैन्यस्य . — ^{d}) T3 सबलं (for विस्तरं) K2 B Ds D6 वैष्णवं विस्तरं शृणु .

2 ^{d}) D8 संनह्यन्ते (for °ह्यन्त). K1 यथाबलम् ; T3 °सथम् ; T4 °तथा (for °क्रमम्). K3 संनह्यन्ते स्म देवताः .

3 ^{b}) Ñ3 (marg. as in text) सहायुध- (for सहस्रदृक्). — ^{c}) Ś1 K4 Ñ1 3 (marg. as in text) V2 D1 T4 -भूतानाम् (for -देवा°) — ^{d}) Ś1 महा- (for सुर-).

4 ^{a}) K2 सव्ये तस्य ; D2 मध्ये चास्य , T1 2 G1–3 5 M4 सव्ये चापि ; M1–3 स चाप्यस्य (for सव्ये चास्य). D5 तथा (for रथः) K1 सर्वे वास्य रथाः पार्श्वे ; D3 देवस्य रथपार्श्वे च . — T3 om. 4^{bc}. — ^{b}) D8 प्रस्थितो (for पक्षिप्र-) Ś1 K1 3 -रंहसः ; Ñ1 -शोभिते (for -वेगवान्). — ^{c}) D2 -चरणैर् (for -चरणो). — ^{d}) Ñ2 -जाल ; T4 -चक्र- (for -वज्र-). T1 G4 -विभूषणः ; T2 G1–3 M2 विभूषितः (for परिष्कृत). G5 हेमचक्रविभूषितः ; M4 °चित्रविभूषणः .

5 T3 om. 5^{cd} — ^{c}) D2 सदेवैश्च , T1 2 G1–4 M1. 2 सहस्रैश्च (for सदस्यैश्च) — ^{d}) K2. 4 Ñ V B1 3 D (except D5) T4 महर्षिभिर् (for ब्रह्म°).

6 ^{b}) Ś1 K1. 3 G4 विद्युदिन्द्रायुधान्वितैः , T2 G1 °धावृतैः , T4 इन्द्रायुधसमर्पितैः — ^{c}) Ś1 G4 युक्तं , K1 4 Ñ1 2 V3 D3 5 T1. 4 G2 M3 गुप्त , K3 गुप्तैर् (for गुप्तो) — ^{d}) Ś1 K1. 3 कामगैरिव पर्वतैः .

7 ^{a}) K1 (*sup lin* as in text), 2–4 Ñ2 3 (marg.) V1 3 B Dn D1–3 5 6 T3. 4 G1–3 M4 समारूढ (for य°) — ^{b}) Some Mss मघवा (for °वान्). Ñ2. 3 V1 B1 3 Ds D4. 6 T1 2 G1 3–5 M जगत् (for गजम्) — ^{c}) T1 G4 यास्यन्ति ; T2 G1 3 5 यं यान्ति (for गायन्ति) M1. 2 हविर्धाने तु यं गान्ति ; M3 °धाने तु तं यान्ति — ^{d}) K4 Ñ1 2 B2 Dn D1–3 5 T1 M2 सोममखे , Ñ3 V1. 3 साममुखे (for मख°) B3 सर्वे विप्रा मखे स्थिताः

8 ^{a}) T2 G1 M4 सर्वे (for स्वर्गे). K1 Ñ1. 2 V3 T4 -यातेन , K4 D3 -याने तु ; Ñ3 V1. 2 B Ds D4 -यानेषु , Dn D2 -याते तु (for -यातेषु) T1 G2. 4 सर्वे शक्रानुयाते(G2 °ने)न , G3 5 M1–3 सर्वे शक्रानुयानेषु — ^{b}) K2 Ñ3 V1 B Ds D4 T2 -तूर्यैनि- (for -तूर्यानु-) M1–3 -गामिषु (for -नादिषु) K1. 3 4 Ñ2 V2 3 D1–3 5 6 T1 3 4 G4 देवतूर्याण्यवादयन् — ^{c}) B1 2 4 T1 2 G2–5 M4 सेन्द्रं (for इन्द्र) K4 Dn D1–3 5 इन्द्राग्रतस्तु नृत्यन्ति ; Ñ V इन्द्राय ते तु नृ° , B3 Ds D4. 6 G1 M1–3 सेन्द्रं समुपनृ° ; T3 4 इन्द्रे याते तु नृ° — ^{d}) K2 च , K4 B1 3 Dn Ds D1 6 ऽपि (for हि) B2 शतशोऽस्यैव तेजसा . T3 4 G1 3 5 °शोऽप्सरसा गणा. (G1 °णैः).

9 ^{a}) Ś1 K1 4 Ñ2 D1–3 5 नाग- (for वंश-) K2. 3 B2 -जातेन (for राजेन). — ^{b}) K1. 3 B2 D1. 5 T1. 2 G M राजमानो ; T3 भ्रज° (for भ्राज°). — ^{c}) K1–3 B3 हरि- (for हय-).

युक्तो हयसहस्रेण मनोमारुतरंहसा ॥ ९
स स्यन्दनवरो भाति युक्तो मातलिना तदा ।
कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भास्करस्येव तेजसा ॥ १०
यमस्तु दण्डमुद्यम्य कालयुक्तं च मुद्गरम् ।
तस्थौ सुरगणानीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ॥ ११
चतुर्भिः सागरैर्गुप्तो लेलिहद्भिश्च पन्नगैः ।
शङ्खमुक्ताङ्गदधरो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ॥ १२
कालपाशान्समाविध्य हयैः शशिकरोपमैः ।
वाय्वीरितजलोद्गारैः कुर्वँल्लीलाः सहस्रशः ॥ १३
पाण्डुरोद्धूतवसनः प्रवालरुचिराङ्गदः ।
मणिश्यामोत्तमवपुर्हारभारार्पितोदरः ॥ १४
वरुणः पाशभृन्मध्ये देवानीकस्य तस्थिवान् ।
युद्धवेलामभिलषन्भिन्नवेल इवार्णवः ॥ १५
यक्षराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि ।
युक्तश्च शङ्खपद्माभ्यां निधीनामधिपः प्रभुः ।
राजराजेश्वरः श्रीमान्गदापाणिरदृश्यत ॥ १६
विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः ।
स राजराजः शुशुभे युद्धार्थी नरवाहनः ।
प्रेक्षमाणः शिवसखः साक्षादिव शिवः स्वयम् ॥ १७
पूर्वं पक्षं सहस्राक्षः पितृराजस्तु दक्षिणम् ।
वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नरवाहनः ॥ १८
चतुर्षु युक्ताश्चत्वारो लोकपाला बलोत्कटाः । C 2471 B 1.44 20 P 1.44 20

10 ^{b}) K_4 Ñ$_{2\ 3}$ (marg as in text) V_2 $B_{2\ 3}$ Dn $D_{1\ 3\ 4}$ $T_{2.4}$ G_{1-4} M_{2-4} गुप्तो (for युक्तो) T_2 G_5 सह, G_1 सदा (for तदा) T_3 गुप्तो देवगणैस्तदा —^{c}) D_1 G_1 कृत्स्नं; D_3 शस्त्रै, T_3 देवै (for कृत्स्न) —^{d}) Ñ$_3$ V_1 तु (for [इ]व)

11 ^{a}) D_3 च (for तु) —^{b}) K_4 D_3 -चक्रं (for -युक्तं). T_4 तु (for च) —^{c}) T_4 वरानीके (for -गणा°) T_3 तदा सुरवरानीके —^{d}) T_4 स्थानेन (for नादेन)

12 ^{a}) Ś$_1$ युक्तैर्, $K_{1\ 3}$ Ñ$_3$ V_1 $T_{3\ 4}$ युक्तो, Ñ$_2$ शिष्टो, V_3 जुष्टो (for गुप्तो) —^{b}) $K_{1\ 3}$ T_{1-3} G $M_{2\ 4}$ लेलिहानैश् (for °हद्भिश्) D_2 तु (for च) —^{c}) D_3 -शुक्लाङ्गद- (for -मुक्ता°) — For 12^{cd}, $M_{1\ 2}$ subst

492* शङ्खमुक्तामलतनु शीतीभूतोऽयमम्बुप ।

13 $M_{1\ 2}$ om 13 —^{a}) $K_{3\ 4}$ Ñ $V_{1\ 3}$ Dn D_{1-5} $T_{3\ 4}$ -पाशं (for -पाशान्). K_3 V_2 B Ds D_6 कालपाशं तु सगृह्य —^{c}) Ś$_1$ K_1 (marg as in text) -कराकारै, Dn$_1$ तलोद्गारै; G_2 $M_{3\ 4}$ -जलाकारै (for -जलोद्गारै) D_3 उद्गीरित-तलोद्गारै —^{d}) Ñ$_1$ क्रीडा, Ñ$_2$ V_3 D_5 लीला (for लीला)

14 ^{a}) Some S Mss पाण्डरोद्धूत —^{b}) K_2 Ñ$_3$ (marg) V_1 B_3 Ds प्रवालरुचिराधर — After 14^{ab}, G_2 ins 494* G_2 om 14^{c}–16^{b} —^{c}) Ś$_1$ D_1 -श्यामीकृत- (for श्यामोत्तम-) —^{d}) K_2 Ñ$_1$ B Ds D_6 हारोत्तमविभूषित

15 G_2 om 15 (cf v l 14) —^{a}) $K_{3\ 4}$ पाशधृङ् (for °भृन्) —^{b}) K_2 देवसैन्यस्य तस्थिवान् — For 15^{ab}, T_3 subst

493* वरुण. पाशहस्त. सन्देवानीके व्यतिष्ठत ।

16 G_2 om 16^{ab} (cf. v l. 14). T_2 om. 16^{a}–17^{d}. N (except Ś$_1$) $T_{1.3\ 4}$ $G_{1\ 4}$ ins after 16^{ab} G_2 after 14^{ab}

494* मणिश्यामोत्तमवपु कुबेरो नरवाहन ।
[^{a} = 14^{c}]

—^{d}) M_{1-3} धनानाम् (for निधी°) Ś$_1$ निधिभ्याममितः स्थित, D_1 निधीनामधिपं प्रभुम् — B_3 om 16^{e}–18^{b} —^{e}) Ñ$_3$ (marg) V_1 $B_{1\ 2}$ Ds $D_{4\ 6}$ देवो वित्तेश्वर श्रीमान्. —^{f}) K_2 दानपाणिर् (for गदा°) T_3 व्यतिष्ठत (for अदृश्यत).

17 B_3 om 17, T_2 om 17^{abcd} (for both, cf. v l 16) —^{b}) Ñ$_1$ आकाशे, T_1 ह्यनदत्, G_1 ऽप्यनदत्; G_2 M_4 व्यनदत्; $M_{1\ 2}$ विनदन् (for विमाने) M_3 पुष्पकेण विराजता —^{c}) D_3 धनदो (for शुशुभे) — $K_{2.4}$ M_4 om (hapl) 17^{e}–18^{d}. —^{e}) T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} क्षौमवासा; Ca दृश्यमान (for प्रेक्षमाण) D_2 शिवं स्वस्थ. (for शिवसख) —^{f}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ शिव इव (by transp). — For 17^{ef}, G_2 subst

495* क्षौमवासा शिव साक्षाच्छिवरूप स्वयं स्वयम् ।

18 B_3 om 18^{ab} (cf v l 16) $K_{2\ 4}$ M_4 om. 18 (cf v l 17) —^{b}) T_1 $G_{2.3}$ दक्षिण (for °णम्).

19 ^{a}) K_3 Ñ$_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ चतुर्युक्ताश्च चत्वारो; Cal ed Ca चतुर्युगाश्च च°. —^{b}) Ś$_1$ $K_{1\ 3}$ M_2 (*inf lin.*) महाबला.; $T_{1\ 2}$ G M_4 महारथा, T_3 मदोत्कटा (for बलो°). V_3 लोकपा परमोत्कटा — M_2 reads 19^{cd} twice —^{c}) K_2 $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_6 M_2 (first time) $_3$ स्वासु दिक्ष्वभ्यरक्षन्वै; Ñ$_1$ G_3 स्वासु दिक्षु व्यराजन्त; Ñ$_{2.3}$ $V_{1\ 2}$ B_1 D_1 $T_{3.4}$ G_2 $M_{1\ 2}$ (second time) स्वासु दिक्ष्वभ्यरक्ष(न्M_2 °रोच)न्त; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4.5}$ स्वासु दिक्षु व्य(T_1 G_4 ह्य)रक्षन्त; M_4 स्वासु दिक्षु सुरक्षन्तस्. —^{d}) Ñ$_{1.2}$ B_3 D_1 स्वस्य (for तस्य). K_2

स्वां स्वां दिशं ररक्षुस्ते तस्य देवबलस्य ह ॥ १९
सूर्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनाम्बरगामिना ।
श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ॥ २०
उदयास्तगचक्रेण मेरुपर्यन्तगामिना ।
त्रिदिवद्वारचित्रेण तपता लोकमव्ययम् ॥ २१
सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा ।
चचार मध्ये देवानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः ॥ २२
सोमः श्वेतहयो भाति स्यन्दने शीतरश्मिवान् ।
हिमतोयप्रपूर्णाभिर्भाभिराह्लावयञ्जगत् ॥ २३
तमृक्षयोगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरम् ।
शशच्छायाङ्किततनुं नैशस्य तमसः क्षयम् ॥ २४
ज्योतिषामीरणं व्योम्नि रसानां रसनं प्रभुम् ।
ओषधीनां परित्राणं निधानममृतस्य च ॥ २५
जगतः प्रथमं भागं सौम्यं शैत्यमयं रसम् ।
ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितम् ॥ २६
यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृपु ।
सप्तस्कन्धगतो लोकांस्त्रीन्दधार चचार च ॥ २७
यमाहुरग्नेर्यन्तारं सर्वप्रभवमीश्वरम् ।
सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते ॥ २८
यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरीरिणम् ।

Ñ2 V3 B3 D5 6 T2 G1–3 5 M1 2 (second time) ^ 4 ते, K4 Ñ1 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–4 T1 3 4 G4 वै (for ह)

20 b) K1 [अ]मित-; K2 [अ]न्तर-, Ñ1 Ds [आ]युध-, T2 G M2–4 [आ]काश-, M1 [अ]यन- (for [अ]म्बर-) K3 -चारिणा (for -गामिना). Ś1 रथेनामित्रघातिना — c) D3 M3 श्रिया जाज्वल्यमानोऽथ (M3 °नै स्वैर्) — d) M1 दीप्यमानेन रश्मिभिः.

21 a) K2 उदयास्तमेकचक्रेण (hypermetric), K4 V2 B2 Dn D2 T3. 4 °स्तमय चक्रे, T1 2 G1 3–5 °स्ताद्रिचक्रेण — K2 om. (hapl) 21^{bc}. — b) M1 -पर्वत- (for पर्यन्त-) — c) Ñ1 V2 B1. 2 (marg) D3 -द्वारि (for -द्वार-) K3 B3 Dn Ds D5. 6 T3 4 G2 -चक्रेण (for चित्रेण). Ś1 त्रिदिवचक्रद्वारेण; K1 V3 D2 4 त्रिदिवद्वारि चक्रेण, M1 (marg.) °द्वारि युक्तेन. — d) T1 4 G4 भ्रमता (for तपता) Ś1 तपता लोकमध्यमम्, T2 G1 °ता लोकपययम्.

22 a) T2 G1 तसेन (for युक्तेन). T3 सहस्ररश्मिर्भगवान्. — b) K1 भ्राजमानः स्वतजसा — c) Ś1 K2 Ñ3 (marg.) V1 B1. 3 D8 रराज (for चचार). — d) V2 B2 (marg) 3 G2. 3 M4 दिवाकर (for दिनेश्वर).

23 a) Ñ2 3 B2 Dn D1 3 5 T3 G3 M1 2 श्वेतहयैर् (for °हयो) T1 G4 सोमः श्वेतस्यन्दनेन (G4 °ने तु) — b) T1 G4 स्थितवान् (for स्यन्दने) Ñ1 2 शत-, V3 श्वेत (for शीत-) — c) M2 -प्रयुक्ताभिर् (for प्रपूर्णा°) — d) T2 G1. 5 M4 अद्भिर् (for भाभिर्). Ś1 K1 3 आपूरयञ्, K4 B2 Dn D2 5 आह्लाद°; D3 सह्लाव°; T1 आप्याय°; T4 आस्थाय वै (for आह्लावयञ्). T3 भाभिरास्थाय वै रथम्

24 b) G2 सशीतांशुं (for शिशिरांशुं). — c) N (except D3) T3. 4 G2 M1. 2 जगच्छायाङ्किततनुम्; T2 G1 शीतच्छायं शीततनुं.

25 a) N (except Ś1) T G ईश्वरं, M4 अधिप (for ईरणं) — b) K1 2 Ñ V B1 2 Ds1 D2–4 6 T3 G M4 रसदं, Ds2 सदन, D5 प्रभवं, T2 रसगं, T4 घनद (for रसन) V2 T1 M3 विभुम् (for प्रभुम्) — D3 om $25^{c}–26^{b}$. — c) Ś1 Ñ3 V3 Ds पवित्राणा (for परित्राणं)

26 D3 om 26^{ab} (cf v l 25) — b) Ñ V1. 2 B1 2 Dn Ds1 D1. 2. 4 6 शीतमयं, B3 M4 सौम्य° (for शैत्य°). K1 (*sup lin* as in text) प्रभुम्. K4 रथम् (for रसम्) Ś1 सोम शैत्यमय रथम्, K2 V3 Ds2 सौम्यं शीतमयं प्रभुम् (V3 बलम्, Ds2 रस), D5 T1 3. 4 G4 सौम्यं शीतमयं शिवम् (D5 शुभम्), M3 सौम्यं सत्यमय रथम्. — d) T4 शीत- (for हिम-). Bom and Poona eds प्रहरण- (for °णं) D3 दिव्यप्रहरणान्वितम्

27 b) B2 (marg as in text) तिष्ठते (for भिद्यते) — c) Ś1 -च्छन्द , T4 -सध- (for -स्कन्ध-). Dn1 लोकस्; D1 लोक (for लोकांस्). — d) Ś1 K1. 3 Ñ1 चकार च, K2 Ñ2. 3 V B Ds D2. 4–6 G3 M1–3 चराचरान्; D3 चराचरम्; T1 2 G4 चचार ह (for °र च) — After 27, T3 reads 29^{abc}, repeating 29^{a} in its proper place.

28 T3 om. (hapl) 28^{a} — a) K1 यज्ञे; Ñ1. 3 V1 अग्नि- (for अग्नेर्) — b) Ñ2 शब्द (for सर्व-) M4 सर्वजगतमीश्वरम् — c) T2 G1 3 5 -गते (T2 °ते) यस्तु (for गता यस्य) G2 सप्तस्वरे गते यस्य, M4 °रो गतो यस्य. — d) K3 Ñ3 V3 D1 G2 योनिर्गीतिर्, Ñ2 योगिनीनिर्; D5 योगिनीभिर्; M4 योऽग्निजिह्विर् (for योनिर्गीर्भिर्).

29 T3 reads 29^{abc} after 27, repeating 29^{a} here. T4 om $29^{c}–33^{c}$. — c) D3. 4 M4 -गतं (for गमं). — d) T1 शीघ्रजं (for °गं). Ś1 K1 M4 योगिनम्; K2 Ñ3 V2 B1. 3 Dn Ds D2–6 T1. 3 G4 -योनिजम्; K3 -गामिनम्; V3

यमाहुराकाशगमं शीघ्रगं शब्दयोनिनम् ॥ २९
स वायुः सर्वभूतायुरुद्धतः स्वेन तेजसा ।
प्रववौ व्यथयन्दैत्यान्प्रतिलोमः सतोयदः ॥ ३०
मरुतो देवगन्धर्वा विद्याधरगणैः सह ।
चिक्रीडुरसिभिः शुभ्रैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ॥ ३१
सृजन्तः सर्पपतयस्तीव्रं रोषमयं विषम् ।
शरभूताः सुरेन्द्राणां चेरुर्व्यात्तमुखा दिवि ॥ ३२
पर्वतास्तु शिलाशृङ्गैः शतशाखैश्च पादपैः ।
उपतस्थुः सुरगणान्प्रहर्तुं दानवं बलम् ॥ ३३

यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः ।
कृष्णवर्त्मा युगान्ताभो विश्वस्य जगतः प्रभुः ॥ ३४
समुद्रयोनिर्मधुहा हव्यभुक्क्रतुसत्कृतः ।
भूम्यापोव्योमभूतात्मा श्यामः शान्तिकरोऽरिहा ॥३५
सोऽर्कमग्नाविरोद्यन्तमुद्यम्योत्तमतेजसम् ।
अरिघ्नमसुरानीके चक्रं चक्रगदाधरः ।
सपरिवेषमुद्यन्तं सवितुर्मण्डलं यथा ॥ ३६
सव्येनालम्ब्य महतीं सर्वासुरविनाशिनीम् ।
करेण कालीं वपुषा शत्रुकालप्रदां गदाम् ॥ ३७　C 2491 B I 44 39 P I 44 39

योनिगम् (for °नम्)

30 T_4 om 30 (cf v l 29) —^{a}) G_4 यमाहु (for स वायु). K_3 भूतानाम्, T_2 G_{1-3} $_5$ M_4 °त्मा (for °युर्) —^{b}) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_{1,3}$ V_2 B Dn $D_{1,2\ 4\ 5}$ T_3 उद्धूत , V_3 Ds T_2 G_{1-3} $_5$ उद्भूत , M_4 उत्तम. (for उद्धत.) T_1 G_4 इद्ध स्वेनैव तेजसा. —^{c}) K Ñ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1,2\ 4\ 6}$ ववौ प्र- , $D_{3\ 5}$ ययौ प्र- (for प्रववौ) V_3 T_3 ववौ (T_3 बभौ) प्रमर्द- (V_3 °थ)यन्दैत्यान्

31 T_4 om 31 (cf v l 29) —^{a}) T_2 $G_{1\ 5}$ M_4 -गन्धर्व- (for °र्वा) —^{c}) K_4 इषुभि (for असिभि) V_2 तीक्ष्णैर् (for शुभ्रैर्) —^{d}) $\tilde{N}_2$ नियुक्तैर्, D_4 विमु° (for निर्मु°) K_2 B Ds D_6 निर्मुक्तै पन्नगैरिव, M_{1-3} निर्मुक्तोरगसंनिभै —For 31^{cd}, T_3 subst

496* यक्षैश्च सुमहाभोगै. पन्नगैर्गरुडैरपि ।

32 T_4 om 32 (cf v l 29) —^{a}) M_3 व्यसृजन् (for सृजन्त). T_3 सृजन्त सर्वतस्तीक्ष्णं —^{b}) K_4 $\tilde{N}_{1\ 2\ 3}$ (marg as in text) V_3 B_2 Dn D_1 तीक्ष्ण (for तीव्रं) K_2 ते तीव्रं रोषजं विषम् —^{d}) D_3 घोरमुखा, G_1 व्यक्त°, $M_{1\ 2}$ व्यात्तानना (for व्यात्तमुखा) T_3 तथा (for दिवि).

33 T_4 om 33^{abc} (cf v l 29) —^{a}) K_1 $T_{2\ 3}$ G_1 पर्वतैस् (for °तास्) $Ś_1$ K_2 T_3 च (for तु) D_2 शिलोत्सङ्गै. (for शिलाशृङ्गै) —^{b}) D_2 -संख्यैश् (for -शाखैश्) K_2 D_3 शतशश्चैव पादपै —^{c}) $Ś_1$ K_1 सुरगणा , T_1 G_4 M_4 प्रहर्तुं वै (M_4 ते), G_2 प्रवर्तन्ते (for सुरगणान्) T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ उपहर्तुं प्रवर्तन्ते —^{d}) $Ś_1$ $T_{1\ 2}$ G M_4 तदा वै ($Ś_1$ प्रहर्तुं) दानवे बले, M_{1-3} निहन्तुं दानवेश्वरान्

34 ^{a}) Dn यश्च , M_3 स च (for यः स) —^{b}) T_1 G_4 सु (for त्रि) —^{c}) D_3 कृत्स्नात्मा च (for कृष्णवर्त्मा) D_2 युगान्तानां , D_6 कृतान्ताभो (for युगा°) $Ś_1$ T_2 $G_{1,3\ 5}$ युगान्तकृष्णवर्त्माभो ($Ś_1$ °त्मा च). —^{d}) D_2 जगतां; T_4 °वि (for °त)

35 ^{b}) D_4 M_1 कव्य-, D_6 शक्र- (for क्रतु-). $K_{1\ 3}$ -संस्कृत (for सत्कृत) D_2 हव्यवाट् क्रतुसत्कृत —^{c}) K_2 $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 $B_{1\ 2}$ (marg) $_3$ Ds D_6 T_3 भूरापो- (for भूम्यापो-) —^{d}) $K_{2\ 4}$ Ñ Dn T_1 सम , V $B_{1\ 3}$ Ds $D_{1\ 4\ 6}$ $T_{3\ 4}$ शम , D_3 ध्येय (for श्यामः) D_2 श्याम शान्तिं करोत्विह —After 35, K_{2-4} $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_{2-6} $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{1\ 3\ 4}$ ins

497* जगद्योनिर्जगद्बीजो जगद्गुरुरुदारधीः ।

[T_4 जगद्बीयो (for °द्बीजो) $K_{3\ 4}$ D_{2-5} जगद्बीजो जगद्योनिर् (for ^{a}) K_3 D_2 जगद्भर्ता , $\tilde{N}_2$ V_3 °द्गुरुर्, D_3 °द्वन्धुर् (for °द्गुरुर्)]

36 ^{a}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Dn D_{2-4} $T_{1\ 4}$ सार्कं(K_3 V_2 B_3 D_3 सोऽर्कं)मग्निम्, $\tilde{N}_1$ G_4 सोऽर्कमर्कम्, $\tilde{N}_2$ V_3 D_1 सार्कं(D_1 सोऽर्कं)मग्निर्, T_2 $G_{1\ 2}$ M सोऽर्कमर्काद्, T_3 चक्रमग्निम्, $G_{3\ 5}$ सोमार्काभ्याम् (for सोऽर्कमग्नाव्) D_5 सार्कमाग्नेमिवोद्द्योतम् —^{b}) D_1 उदस्य (for उद्यम्य) —^{c}) N (except $Ś_1$) T G_4 अरिघ्न($\tilde{N}_1$ D_5 °ष्ट)ममरानीके, $G_{3\ 2\ 5}$ °मसुरानिक —^{d}) Dn_1 शङ्खचक्रं, G_3 चक्रशङ्ख- (for चक्रं चक्र) $Ś_1$ चक्र क्षिपति शत्रुषु —$Ś_1$ om 36^{ef} —After 36, $\tilde{N}_2$ (first time) ins 502*

37 G_2 om 37-38 —^{a}) D_2 [उ द्यम्य (for [आ]लम्ब्य). —^{b}) K_4 Ñ $V_{2\ 3}$ Dn $D_{1\ 3-5}$ विघातिनीम् (for -विनाशि°) —^{c}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 काल- (for कालीं) K_1 (*inf lin* as in text) $_2$ $B_{1\ 3}$ Dn Ds D_{4-6} बृहतीं , K_4 $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B_2 $D_{1\ 3}$ Ca महतीं , $\tilde{N}_2$ V_3 सुभीमा (for वपुषा). T_3 भीषयन्त स्ववपुषा , T_4 करीषाकालव° , M_{1-3} करेण कालवपुषं

38 G_2 om 38 (cf v l 37) —^{a}) $T_{3\ 4}$ च शस्त्राणि (for प्रदीप्तानि) —^{b}) T_2 G_5 M_4 भुजंगारि- (for भुज°) —^{c}) N (except $Ś_1$ K_1) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 जालानि

शेषैर्भुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः प्रभुः ।
दधारायुधजातानि शार्ङ्गादीनि महायशाः ॥ ३८
स कश्यपस्यात्मभुवं द्विजं भुजगभोजनम् ।
पवनाधिकसंपातं गगनक्षोभणं खगम् ॥ ३९
भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजितम् ।
अमृतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥ ४०
देवासुरविमर्देषु शतशो दृष्टविक्रमम् ।
महेन्द्रेणामृतस्यार्थे वज्रेण कृतलक्षणम् ॥ ४१
शिखिनं चूडिनं चैव तप्तकुण्डलभूषणम् ।
विचित्रपत्रवसनं धातुमन्तमिवाचलम् ॥ ४२
स्फीतक्रोडावलम्बेन शीतांशुसमतेजसा ।
भोगिभोगावसक्तेन मणिरत्नेन भास्वता ॥ ४३
पक्षाभ्यां चारुपत्राभ्यामावृत्य दिवि लीलया ।
युगान्ते सेन्द्रचापाभ्यां तोयदाभ्यामिवाम्बरम् ॥ ४४
नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलंकृतम् ।
केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनम् ॥ ४५
अरुणावरजं श्रीमानारुरोह रणे हरिः ।
सुपर्णः स्वेन वपुषा सुपर्णं खेचरोत्तमम् ॥ ४६

(for -जातानि)

39 ^{a}) K2 कश्यपस्यात्मजं वव्रे, Ñ3 D5 T4 स कश्यपः स्वात्मभवं, M1–3 वैनतेयमधिष्ठाय — ^{b}) M1–3 महा (for द्विजं). Ś1 -भोगिनम्, K1 Ñ1 भोजि° (for भोज°) — ^{c}) T3 -संकाशं (for -संपातं)

40 ^{a}) Ñ1 3 V1 3 महता (for वदने) — ^{b}) T2 G1–3 M4 निष्पिष्टेन (for निवि°) K4 च (for वि-). — ^{c}) T2 G1–3 5 M4 -निर्युक्तं (for -निर्मुक्तं) — ^{d}) Ñ2 V3 D3 T3 [उ]स्थितम् (for [उ]च्छ्रि°).

41 ^{b}) D3 दृढ- (for दृष्ट-) T1 G4 पौरुषम् (for विक्रमम्) —K1 reads 41^{cd} on marg. After 41, K3 D2 ins. 498*.

42 ^{a}) Ñ3 (marg) V1 B1 2 (marg as in text) 3 Ds D4–6 T2 M1. 3 (inf. lin) मौलिनं; D1. 2 बलिन, some Mss चूलिनं (for चूडिनं) — ^{b}) B2 (marg as in text) M1 -काञ्चन- (for -कुण्डल-) — ^{c}) Ś1 K3 B3 D1. 2 T3 -पक्ष-, M3. 4 -वस्त्र- (for -पत्र-). K1 -शयनं; T4 -पवनं, M1. 2 -वदनं (for -वसनं) K2 विचित्रवसनं चैव, Ñ1 °पत्र सदनं; G2 सचित्रवस्त्रवसनं. — ^{d}) Ś1 [अ]र्णवम् (for [अ]चलम्) — K1 Ñ2. 3 V1 Ds2 D3-5 ins after 42 K3 D2 after 41.

498* तीक्ष्णतुण्डोग्रनखरं चलत्पक्षसमाकुलम् ।
[D3 विराजितम् (for -समाकुलम्)]

43 M2. 3 om 43^{ab}. — ^{b}) T2 G1 M4 -तेजसम् (for °सा) B3 शीतांशुरिव तेजसा, T3 तीक्ष्णांशुसमतेजसम् — ^{c}) K4 -भागाव- (for -भोगाव-) K2 -शिष्टेन; B1 -युक्तेन (for -सक्तेन)

44 ^{a}) K2. 3 Ñ V Dn1 Ds D2. 3 -चित्राभ्याम्; T1 G4 -वृत्ता° (for -पत्रा°) T3 पक्षाभ्यां च विचित्राभ्याम् — ^{b}) Ñ1 आहृत्य (for आवृत्य). T3 संस्थितम् (for लीलया). K2 B1 2 (marg as in text) 3 Ds D6 छादयन्त च लीलया — ^{d}) Ś1 [अ]चलम् for [अ]म्बरम्)

45 B3 om (hapl) 45–47 — ^{b}) T3 कान्तिभि समलंकृत — ^{c}) K3 ध्वज-, T2 G1. 3 5 पक्षि- (for केतु-) Ś1 K2 D1 2 -वश- (for वेष) V3 परिच्छन्न, D2 -प्रवि° (for प्रति°) M1 पक्षवेगप्रतिच्छन्नं — ^{d}) K1 3. 4 महार्णव-, T2 G1. 3. 5 M1 °केतु- (for °काय-) D3 महाकायमिवोरगम्; T3 °य महाबलम्

46 B3 om 46 (cf v l. 45). — ^{b}) Ś1 रथं (for रणे) K1 3 Ñ1 3 (marg as in text) V2. 3 Dn D1–5 T G M4 आरुह्य समरे ह(K3 भगवान्ह)रि°, M1–3 °ह्य समरं ययौ. — After 46^{ab}, Ñ3 V1 T3 4 ins

499* स्थित समरदुर्जेयो दैत्यसैन्य विलोकयन् ।

— ^{c}) K Ñ2 3 V B1. 2 Dn D1–3 5 T4 स देव., Ds T1 2 G2 3 5 सुपर्णं, D4 6 M1 सुवर्णं, T3 तं देवं (for सुपर्णं). — ^{d}) T1 2 भ्राजन्तं (for सुपर्णं). T3 सुपर्णं खचरोत्तम, M4 भ्राजन्तं खचरेश्वरम् — After 46, Ñ3 T4 ins.

500* दर्हंस्तस्थौ सुरानीके दैत्याननिविभीषयन् ।

47 B3 om 47 (cf. v l 45) — ^{b}) D3 तु (for च). Ś1 K1 3 तपोधना (for समाहिता) — ^{c}) Ñ2 -मन्त्राभिस्; G1 -मात्रा°, G5 -तन्त्रा° (for मन्त्रा°) — ^{d}) T1 2 G M2 4 जनार्दनम् (for गदाधरम्) — After 47, T G M4 G(ed) ins.

501* नमस्तेऽस्तु हृषीकेश जहि दैत्यबलं विभो ॥
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं हरिब्रह्मशिवात्मने ।
नमस्त्रैविद्यरूपाय ऋक्सामयजुषे नम ॥
नमोऽस्तु योगिचिन्त्याय तेषा योगप्रदायिने ।
नमो विकल्पशून्याय नमो विज्ञप्तिरूपिणे ॥ [5]
यं च ज्ञानमयं तेज प्रवदन्ति मनीषिण ।
तं नता स्म जगन्नाथं जहि दैत्यगणान्हरे ॥
त्वां स्तोतुं हि वयं देव शक्ता वर्षशतैरपि ।

तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः ।
गीर्भिः परममन्त्राभिस्तुष्टुवुश्च गदाधरम् ॥ ४७
तद्वैश्रवणसुश्लिष्टं वैवस्वतपुरःसरम् ।
वारिराजपरिक्षिप्तं देवराजविराजितम् ॥ ४८
चन्द्रप्रभाभिर्विमलं युद्धाय समवस्थितम् ।
पवनाविद्धनिर्घोषं संप्रदीप्तहुताशनम् ॥ ४९
विष्णोर्जिष्णोः सहिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा वृतम् ।
बलं बलवदुद्धूतं युद्धाय समवर्तत ॥ ५०
स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति स्तुवंस्तत्राङ्गिराब्रवीत् ।
स्वस्त्यस्तु दैत्येभ्य इति उशना वाक्यमब्रवीत् ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

C 2504
B I 44 52
P I 44 52

न हि देव जगन्नाथ जयस्व पुरुषोत्तम ।
इतीरितां गिरं श्रुत्वा गन्तुमभ्युद्यतो हरिः ॥ [10]

[Before line 1, T1 M4 ins देवा — (L 2) T1 G4 नित्य (for तुभ्य) — (L 3) T3 4 नमस्ते विश्वरूपाय (for ^{a}) — (L 4) G1 योग- (for योगि) T4 om (hapl) lines 4^{b}–5^{a} — (L 5) T1 G3 M4 विज्ञान- (for विज्ञप्ति-) — (L 6) T3 4 यच्च , M4 यत्तु , G(ed) यज्ञ- (for य च) T1 2 G3 4 देव , T3 रूप , G1 देवा (for तेज) — (L 7) T4 नमामि , G4 त्वां नता (for त नता) — (L 8) T4 M4 न (for हि) — (L 9) G2 जाहि , G3 M4 देव (for न हि) T3 4 G1 4 जगन्नाय (for °न्नाथ) T2 G5 न हि देव जगन्नाय (for ^{a}) G2 M4 क्षमस्व (for जयस्व) — (L 10) T1 G3 इतीरिता गिर श्रुत्वा (for ^{a}) T3 युद्धायावस्थितो हरि (for ^{b})]

48 M3 om 48–49 — ^{a}) Ś1 K2 Ñ V Dn D1 5 तं , K3 ते , T1 यद् (for तद्) Ś1 K2 V2 B Dn D6 T1–3 G3–5 -संश्लिष्टं , G1 -सक्लिष्टं (for सुश्लिष्ट) — ^{b}) K4 पुरोगमम् (for पुर सरम्) — ^{c}) G1 देवराज (for वारि°) T3 रक्षितं वरुणेनापि — ^{d}) T2 G1 पुरस्कृतम् (for -विराजि°)

49 M3 om 49 (cf v l 48) D5 reads 49^{a}–50^{b} on marg K4 repeats 49^{ab} after 51^{ab} — ^{a}) Ś1 चन्द्रं , V1 चक्र- (for चन्द्र-) V3 विरजं , M2 अमलं (for वि°) — ^{b}) K2 Ñ2 3 (marg) B D (except D1) युद्धमत्सरवेगि(Ñ2 3 [marg] °सेवि)तम् , Ñ1 V3 T1–3 G M1 2 4 युद्धाय समवर्तत , Ñ3 T4 G(ed) युद्धाय समुपास्थित , V1 युद्धमुत्सववेगितम् — Ñ2 (second time) 3 V1 3 ins after 49^{ab} Ñ2 (first time) after 36

502* ययौ हितं देवपथं दीप्तभास्करतेजसम् ।

— ^{c}) Ñ2 D6 पवनाबद्धनिर्घोषम्

50 ^{a}) Ñ1 D4 T2 G1 2 4 5 M1 2 4 जिष्णोर्विष्णो° (by transp) K2 च भ्राजिष्णोर् , Dn प्रसहिष्णो (for सहिष्णोश्च) Ñ2 V3 D2 जिष्णोर्विष्णो प्रसहिष्णोर् , T3 4 विष्णो सहिष्णोर्भ्राजिष्णोर् — ^{b}) T3 4 विष्णोर्वै (for भ्राजिष्णोस्). S1 तपसा (for तेजसा) B3 बलम् , T4 घृतम् (for वृतम्). — ^{c}) Ñ3 (marg) V1 Ds D3–6 M1 3 उद्वृत्तं (for उद्धूतं)

51 S1 om (hapl) 51^{ab} B3 G2 om (hapl) 51^{bc} K1 reads 51^{b} on marg K4 transp 51^{ab} and 51^{cd} — ^{b}) K3 Ñ1 3 V1 2 B2 Dn D3 T1 3 4 G4 स्तुत्वा तत्र , M1–3 सस्तुवन् (for स्तुवंस्तत्र) K2 Ds D6 जगौ (for [अ]ब्रवीत्) Ñ2 V3 स्तवं तत्राङ्गिरा जगौ — For 51^{ab}, T2 G1 3 5 subst

503* स्वस्त्यस्त्विति स्तुवंस्तत्र देवानाङ्गिरसोऽब्रवीत् ।

— After 51^{ab}, K4 repeats 49^{ab} K3 om (hapl) 51^{cd} — ^{d}) K4 Ñ2 3 V B2 Dn D1–5 T3 M1 2 आददे (for अब्रवीत्) T1 2 G M4 वच प्राहोशना स्वयम् , T4 उशना भाष्यमादधे — For 51^{cd}, K1 subst

504* स्वस्ति दैत्येभ्य इति चाप्युशना वाक्यमाददे ।

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* S1 K1 3 4 Ñ3 V B Dn Ds D1 4 6 — *Sub-parvan* K1 3 T4 आश्चर्यपर्व , K2 Ñ1 2 V2 3 B Ds D1 4–6 M1 2 तारकामयम् , K4 Ñ3 V1 Dn D2 आश्चर्यपर्वणि तारकामयम् , D3 तारकामय. संग्राम , D5 (also) पारिजात — *Adhy name* K2 B Ds D4 6 विष्णो. संनहनम् — *Adhy no* (figures, words or both). K3 D4 T4 43 , Ñ3 V1 3 Dn Ds2 D3 44 , V2 45 , D1 42 , T1 G3–5 40 , T2 G1 M4 39 , T3 46 , G2 37 , M1–3 36. — *Śloka no.* K1 D4 54 , Dn 52 , D3 55.

३५

वैशंपायन उवाच ।
ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विग्रहस्तदा ।
सुराणामसुराणां च परस्परजयैषिणाम् ॥ १
दानवा दैवतैः सार्धं नानाप्रहरणोद्यताः ।
समीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ॥ २
तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं बभौ ।
धर्माधर्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च ॥ ३
ततो रथैः प्रज्वलितैर्वाहनैश्च प्रचोदितैः ।
उत्पतद्भिश्च गगनं सासिहस्तैः समन्ततः ॥ ४
क्षिप्यमाणैश्च मुसलैः संप्रेष्यद्भिश्च सायकैः ।
चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ॥ ५
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् ।
जगतस्त्रासजननं युगसंवर्तकोपमम् ॥ ६
स्वहस्तमुक्तैः परिघैः क्षिप्रमुक्तैश्च पर्वतैः ।
दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७
ते वध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जितकाशिभिः ।
विषण्णमनसो देवा जग्मुरार्तिं महामृधे ॥ ८
तेऽस्त्रजालैः प्रमथिताः परिघैर्भिन्नमस्तकाः ।
भिन्नोरस्का दितिसुतैर्वेमू रक्तं व्रणैर्बहु ॥ ९
संदिताः पाशजालैश्च निर्यत्नाश्च शरैः कृताः ।

35

1 After the ref, K1 3 Ñ2 V3 Dn Ds2 D2–6 ins

505* सर्वदेवमयो यस्तु सर्वधर्ममयस्तु यः ।
तस्य विष्णोः सुरेशस्य तेजसा विधृता सुरा ॥
सबला सानुगाश्चैव त्रिदशाश्च मदोत्कटा ।
प्रहर्तुं दानवं सैन्यं तरसा हि समभ्ययुः ॥

[(L. 1) K1 वासुदेव-, V3 रा न देव- (for सर्वदेव-). K3 -धर्मगुतस्, V3 -देवमयस्, D3 -वेदमयस् (for -धर्म°). — (L. 2) D4 वधिता (for विधृता) — (L. 3) D3 सकला (for सबला) V3 ते, Dn तु (for the second च). — (L. 4) D4 प्रहन्तु (for प्रहर्तुं). D3 [अ]भि- (for हि) K3 V3 समन्वयु (for °भ्ययु)]

— ^{a}) G1. 3 5 द्वाभ्यां (for ताभ्यां) T3 (also as in text) समरे (for संजज्ञे). — ^{b}) D2 5 T2 G1 तथा, M1–3 महान् (for तदा) — ^{c}) K2 B Ds D6 असुराणां सुराणां च

2 ^{a}) M3 सर्वैर् (for सार्धं) — ^{c}) T4 G1 समेयुर् (for समी°) D3 ते (for वै). — ^{d}) M4 तोयदा (for पर्वता). K1 3 D1 पर्वताः पर्वतैरिव

3 G2 om 3^{a}–4^{b}. M3 om 3^{ab}. — ^{b}) K2 Ñ2 3 V B Ds D2. 4–6 T4 ह्यभूत्, Ñ1 रणे, D3 T3 महत् (for बभौ). G4 अत्यद्भुततमं बभौ — ^{c}) M3 सुरासुर- (for धर्माधर्म-) Ñ1. 2. 3 (marg as in text) V2 3 D2–5 T3 4 धर्माधर्मेण संयुक्तं

4 G2 om. 4^{ab} (cf v. l. 3). — ^{a}) Ś1 B1. 2 Dn Ds1 D6 प्रजवितैर्; K2 Ñ2 Ds2 D2 प्रव्रजितैर्; B3 G3 प्रजविभिर्; T1 2 G1 4 5 M4 प्रज्वलद्भिर् (for °लितैर्) T4 ततो रणे प्रजवितैर् — ^{b}) K3 4 D1 4 प्रणोदितै, Ñ2 3 (marg as in text) V3 प्रदेशितै, M1–3 प्रधावितै (for प्रचोदितै) K1 विमानैश्च प्रणोदितै — M1 om 4^{cd} — ^{c}) B1 T3 गगने (for °नं). B3 उत्पतन्ति स्म गगनं — ^{d}) K1 4 Ñ V1 3 B2 (marg as in text) D1–5 T3 4 चापहस्तैः (for सासि°).

5 K4 om 5^{a}–6^{b} — ^{a}) K2 Ñ V B D T3 4 वि(T4 नि)क्षिप्यमाणैर्मुशलै — ^{b}) Ś1 संक्षिपद्भिश्; K1 3 Ñ3 V1 B1 प्रेर्यमाणैश्, K2 B3 Ds D6 T4 प्रेष्यमाणैश्, Ñ1 संक्षिप्यद्भिश्, D1 T2 G1–3 5 सपतद्भिश्, T3 दीप्यमानैश् (for संप्रेष्यद्भिश्). — ^{d}) Ñ1 हन्यमानैश् (for पात्य°) D3 मुद्गरैश्च समन्ततः

6 K4 om. 6^{ab} (cf. v. l. 5) — ^{c}) Ś1 K1 जगतस्त्रासनकरं. — ^{d}) Ś1 संवर्तकयुगोपमम्, K3 4 Ñ1 2. 3 (marg as in text) V2 3 B2 Dn1 D1–3. 5 T3 4 युगान्तावर्तकोपमम्.

7 ^{b}) Ś1 K1 M4 विप्रमु(Ś1 °यु)क्तैश्; K3 4 Ñ1. 3 V B2 3 Dn D1–5 T3. 4 क्षिप्यमाणैश् (for क्षिप्रमुक्तैश्) Ñ2 क्षिप्यमाणैश्च मुद्गरै ; T1 G4 पट्टसैरपि तोमरै.

8 ^{c}) V2 विखिन्न- (for विषण्ण-). G3 M4 -वदना (for -मनसो). M1 3 युद्धे (for देवा) — ^{d}) Ś1 K1–3 B1. 3 Ds D6 परां (for महा-).

9 ^{a}) K1 3 Ñ1 3 V1 B2 Dn D2–4 तेऽस्त्रजाल-; T1 4 G4 श(T4 अ)स्त्रजाल-; T3 अस्त्रजालै (for तेऽस्त्र°) K4 तेऽस्त्रजालेन मथिताः; T2 G1–3. 5 M4 ते शस्त्रजालम(T2 G1 M4 °लैर्म)थिताः. — ^{b}) K2–4 Ñ1. 3 V1 3 B1. 2 (marg as in text). 3 D G2. 3 भग्न- (for भिन्न-). — ^{c}) K4 भग्नोरस्का

प्रविष्टा दानवीं मायां न शेकुस्ते विचेष्टितुम् ॥ १०
तत्स्तम्भितमिवाभाति निष्प्राणसदृशाकृति ।
बलं सुराणामसुरैर्निष्प्रयत्नायुधं कृतम् ॥ ११
मायापाशान्विकर्षंश्च छिन्दन्वज्रेण ताञ्शरान् ।
शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश बहुलोचनः ॥ १२
स दैत्यान्प्रमुखे हत्वा तद्दानवबलं महत् ।
तामसेनास्त्रजालेन तमोभूतमथाकरोत् ॥ १३
तेऽन्योन्यं नावबुध्यन्त देवान्वा वाहनानि वा ।
घोरेण तमसाविष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा ॥ १४
मायापाशैर्विमुक्तास्तु यत्नवन्तः सुरोत्तमाः ।
वपूंषि दैत्यसंघानां तमोभूतान्यपातयन् ॥ १५
अपध्वस्ता विसंज्ञाश्च तमसा नीलवर्चसः ।
पेतुस्ते दानवगणाश्छिन्नपक्षा इवाचलाः ॥ १६
तद्घनीभूतदैत्येन्द्रमन्धकारमिवार्णवम् ।
दानवं देवसदनं तमोभूतमिवाबभौ ॥ १७
तदासृजन्महामायां मयस्तां तामसीं दहन् ।
युगान्तोद्द्योतजननीं सृष्टामौर्वेण वह्निना ॥ १८
सा ददाह तमः सर्वं माया मयविकल्पिता ।
दैत्याश्चादित्यवपुषः सद्य उत्तस्थुराहवे ॥ १९
मायामौर्वीं समासाद्य दह्यमाना दिवौकसः । C 2524 B I 45. 20 P I 45 20

(for भिन्नो°) — d) G$_{2}$ रणे (for व्रणैर्) Ñ$_{1}$ D$_{1}$ मुहु· (for बहु)

10 a) Some Mss स्यन्दिता and स्पन्दिता (for सदिता) T$_{2}$ शर- (for पाश-) T$_{1}$ G$_{1\ 3\ 5}$ स्यन्दिता शरजालैस्तु (T$_{1}$ °श्च), M$_{1-3}$ स्यन्दिता शरजालेन — b) T$_{3}$ G$_{1\ 2\ 5}$ M$_{4}$ निर्युक्ताश् (for निर्यत्नाश्) M$_{1-3}$ [अ]सुरै (for शरैः) K$_{2}$ B$_{1}$ Ds D$_{6}$ निष्प्रयत्ना सुरा कृता — d) Ś$_{1}$ वै, M$_{1\ 3}$ च (for ते) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 2\ 4\ 5}$ M$_{4}$ प्र- (for वि-)

11 a) K$_{2\ 4}$ Ñ V B Dn Ds D$_{2-6}$ T$_{3}$ G$_{1\ 4}$ संस्तम्भितम्, M$_{1-3}$ विष्ट° (for तत्स्त°) — d) T$_{2}$ निष्प्रयुक्तायुध कृतम्.

12 a) K$_{3}$ Ñ$_{1}$ V$_{1\ 3}$ D$_{1\ 2}$ महा (for माया-) Ś$_{1}$ T$_{1}$ विकर्षन्किश्, M$_{1-3}$ °न्हि (for °र्षंश्च) D$_{3}$ मायापाशैर्विमुक्तश्च ; T$_{2}$ G$_{1-3\ 5}$ M$_{4}$ महाचापान्विकर्षन्किर् — b) K$_{1\ 3\ 4}$ Ñ V B$_{2}$ Dn D$_{1-5}$ T G M$_{4}$ भिन्दन् (for छि°) D$_{2-5}$ बहून् (for शरान्)

13 a) T$_{3}$ प्रमुखान्, M$_{4}$ समरे (for प्रमुखे) — d) T$_{2}$ G$_{1-3\ 5}$ तमोभूतान् (for °तम्) K$_{4}$ D$_{2}$ M$_{1-3}$ इव (for अथ)

14 a) K$_{1}$ (*sup lin* as in text) B$_{3}$ [अ]वयुध्यन्त, K$_{3}$ D$_{1}$ [अ]नुपश्यन्ति, Dn$_{1}$ T$_{2}$ G$_{1\ 5}$ [अ]वबुध्यन्ते (for °ध्यन्त) Ś$_{1}$ ततोऽन्यं नानुपश्यन्ति — b) M$_{4}$ च (for वा) K$_{1\ 3}$ देवा(K$_{3}$ °वा)स्तान्दानवानपि, K$_{2}$ Ñ$_{3}$ V$_{1}$ B$_{3}$ Ds D$_{2-6}$ देवा वा दानवास्त(K$_{2}$ °वा य)था, Ñ$_{1\ 2}$ V$_{3}$ B$_{1\ 2}$ Dn D$_{1}$ T G$_{1\ 3-5}$ देवान्वा दानवानपि (B$_{1}$ °स्तदा), V$_{2}$ देवा वा दानवा अपि, G$_{2}$ देवाना वाहनानि च — c) K$_{1}$ विष्णो (for [आ]विष्टा)

15 a) N (except Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$) T$_{3\ 4}$ च (for तु) — c) K$_{1}$ धनूंषि (for वपूंषि) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ -सैन्यानां (for संघानां) — d) Ś$_{1}$ [अ]नाशयन्, G$_{3}$ [अ]शातयन् (for [अ]पा°)

16 a) Ñ$_{1}$ B$_{1}$ Ds D$_{6}$ M$_{3}$ अवत्रस्ता, B$_{3}$ M$_{1\ 2}$ अपत्रस्ता, T$_{1\ 2}$ G$_{2}$ M$_{4}$ अथ ध्वस्ता (for अपध्वस्ता) — b) K$_{3}$ D$_{3}$ G$_{2.\ 4}$ -वर्चसा (for °स.) — d) S$_{1}$ T$_{3}$ [अ]द्रय (for [अ]चला·)

17 T$_{2}$ G$_{2}$ om 17 — a) Ś$_{1}$ Ñ$_{1\ 2}$ G$_{3}$ M$_{4}$ तं (for तद्). Ñ$_{3}$ V$_{1}$ -दैत्यौघम्, B$_{2}$ D$_{2\ 5}$ -दैत्यानाम् (for -दैत्येन्द्रम्) K$_{2}$ B$_{1\ 3}$ Ds D$_{4\ 6}$ दैत्यानां तद्घनीभूतम्, T$_{3\ 4}$ तत्खलीभूतदैतेयम्. — b) Ś$_{1}$ [अ]भवत् (for [अ]र्णवम्) K$_{1\ 2}$ B$_{1\ 2}$ (marg) $_{3}$ Dn$_{2}$ Ds D$_{2-5}$ अन्धकारमहार्णवम् — c) V$_{2}$ दानवैर् (for °वं) K$_{2}$ B Ds D$_{4\ 6}$ T$_{1}$ प्रविष्ट बलमुत्रस्तं (T$_{1}$ °दीप्तं), K$_{4}$ Dn दानवेन्द्रस्य सदनं; T$_{3\ 4}$ G$_{1\ 4}$ दानवं बलमुद्दीप्तं (T$_{3}$ °त्रस्त) — d) Ś$_{1}$ G$_{1}$ [अ]भवत् (for [आ]बभौ)

18 a) B$_{3}$ Ds D$_{4\ 6}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1-3\ 5}$ M अथ (for तदा) Ś$_{1}$ असृजत्सोऽपरा मायां — b) Ś$_{1}$ महत्, K$_{4}$ प्रति, M$_{3}$ सृजन् (for दहन्) — c) K$_{1\ 4}$ Ñ V Dn D$_{1-5}$ T$_{3\ 4}$ युगान्ताग्निमिवात्युग्रा, K$_{2}$ B Ds D$_{6}$ G$_{1}$ °न्ते लोकदह(G$_{1}$ °जन)नीं — d) M$_{4}$ वृताम् (for सृष्टाम्) V$_{2}$ तेजसा (for वह्निना)

19 T$_{3}$ om 19^{ab} — a) Ś$_{1}$ K$_{2}$ M$_{4}$ तत· सर्वं, Ñ$_{1}$ ततो देवा (for तम· सर्वं) — b) V$_{2}$ M$_{2}$ विनिर्मिता (for -विकल्पिता) — c) K$_{1}$ (marg) $_{3}$ V$_{3}$ D$_{2\ 4\ 5}$ T$_{1\ 4}$ दीप्त-; M$_{1-3}$ दिव्य- (for [आ]दित्य-) D$_{3}$ दैत्याश्च दग्धा बहुश. — d) K$_{4}$ Dn D$_{1}$ समुत्तस्थुस्तदाहवे, T$_{3}$ समुत्तस्थू रणाजिरे

20 a) K$_{3}$ ऊर्वी, Dn$_{1}$ D$_{4}$ औवां (for और्वीं) Ś$_{1}$ विलोक्य मायामौर्वीं तां — c) B$_{2}$ (marg) -वपुषं (for -विषय) — d) K$_{2}$ D$_{6}$ शीतांशुं (for °शु-) S$_{1}$ -सलिलह्रदान्, K$_{3}$ °लाशयान्, K$_{4}$ B Ds D$_{4}$ T$_{2}$ G$_{1-3\ 5}$ M$_{4}$ °लं ह्रदम्, Ñ$_{1}$ °ल ह्रदात्, Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 2}$ B$_{2}$ (marg) D$_{2\ 3}$ T$_{3}$ °लाशयम्, Dn D$_{5}$ °लेशयान (for °लह्रदम्) K$_{1}$ V$_{3}$ D$_{1\ 6}$ शीतांशुं सलिलाशयम् (K$_{1}$ °यान्); T$_{4}$ सितांशुसलिलाशयम्

भेजिरे चन्द्रविषयं शीतांशुसलिलह्रदम् ॥ २०
ते दह्यमाना और्वेण तेजसा भ्रष्टतेजसः ।
शरणं सुरविभ्रिणो देवाः संतप्ताः शरणैषिणः ॥ २१
संतप्ते मायया सैन्ये दह्यमाने च दानवैः ।
चोदितो देवराजेन वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२
पुरा ब्रह्मर्षिजः शक्र तपस्तेपे सुदारुणम् ।
और्वः पूर्वं स तेजस्वी सदृशो ब्रह्मणो गुणैः ॥ २३
तं तपन्तमिवादित्यं तपसा जगदव्ययम् ।
उपतस्थुर्मुनिगणा देवा देवर्षिभिः सह ॥ २४
हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वरः ।
ऋषिं विज्ञापयामास पुरा परमतेजसम् ॥ २५

तमूचुर्ब्रह्मऋषयो वचनं धर्मसंहितम् ।
ऋषिवंशेषु भगवंश्छिन्नमूलमिदं कुलम् ॥ २६
एकस्त्वमनपत्यश्च गोत्रापत्यं न वर्तते ।
कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवानुवर्तसे ॥ २७
बहूनि विप्र गोत्राणि मुनीनां भावितात्मनाम् ।
एकदेहानि तिष्ठन्ति विविक्तानि विना प्रजाः ॥ २८
धरत्सूत्सन्नभूतेषु तेषु ते नास्ति कारणम् ।
भवांस्तु तपसा श्रेष्ठः प्रजापतिसमद्युतिः ॥ २९
तत्प्रवर्तस्व वंशाय वर्धयात्मानमात्मना ।
आदधत्स्वोर्जितं तेजो द्वितीयां कुरु वै तनुम् ॥ ३०
स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्मनसि ताडितः ।

21 ^{a}) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ Dn $D_{1\,2\,4\,5}$ T_{3} $G_{1\,2\,5}$ M ह्यौर्वेण, K_{2} अर्केण (for और्वेण) $T_{1\,2\,4}$ $G_{3\,4}$ द(G_{3} स) दह्यमाना ह्यौ(T_{4} औ)र्वेण — ^{b}) $K_{1\,4}$ $\tilde{N}_{1\,3}$ V_{1} B_{2} Ds_{2} $D_{4\,6}$ T_{3} -चेतस (for -तेजस) — ^{c}) $Ś_{1}$ K_{1} $V_{1\,2}$ B_{1} Ds D_{2} $T_{1\,2}$ G_{1} M_{4} वज्रिणं (for °णे) — ^{d}) $Ś_{1}$ K_{2} संत्रस्ताः, $D_{2\,3}$ सुनप्ता (for सं°).

22 ^{a}) $Ś_{1}$ सत्रस्ते (for सनद्धे) — ^{c}) $M_{1\,3}$ -देवेन (for -राजेन)

23 Before 23, some Mss ins वरुण उवाच — ^{a}) $\tilde{N}_{1}$ T_{2} ब्रह्मर्षिभि (for °र्षिज) $T_{1\,3\,4}$ तात (for शक्र) — ^{b}) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_{2}$ V_{3} B_{2} Dn D_{1-5} $T_{1\,3}$ $G_{2\,4}$ M_{1-3} ऽति- (for सु-) — ^{c}) $K_{1\,3}$ Dn_{2} $D_{2\,3\,5}$ ऊर्वो मुनिः, T_{4} और्वपूर्वः (for और्वः पूर्वं) D_{3} $G_{2\,4}$ सु-, T_{3} M_{3} हि, M_{2} तु (for स)

24 ^{b}) K_{2} T_{2} $G_{1-3\,5}$ M_{4} तेजसा (for तपसा) — ^{c}) $K_{1\,3}$ सुर- (for मुनि-) — ^{d}) T_{1} G_{4} सिद्धा (for देवा) $Ś_{1}$ $K_{1\,3}$ ब्रह्मर्षिभिः, B_{2} राज° (for देव°) T_{3} तथा (for सह).

25 ^{b}) $T_{1\,2}$ G $M_{2\,4}$ दैत्यो दानवपुंगवः — ^{c}) M_{3} ऋषीन् (for ऋषिं) — ^{d}) T_{2} M_{3} -तेजसा (for °सम्)

26 ^{a}) B_{1} Ds $D_{4\,6}$ ते तमूचुर्ब्रह्मर्षयो, D_{2} तमूचुश्च ब्रह्मर्षयो, $T_{3\,4}$ ते तमूचुश्च ऋषयो, M_{1-3} तमूचुर्ऋषयो वाक्य (M_{2} °यः सर्वे) — ^{b}) G_{5} ब्रह्म- (for धर्म-) Ds_{1} समितम् (for -संहि°) B_{3} Bom and Poona eds वचनं ब्रह्मसंमितम्, $M_{1\,2}$ तदा धर्मार्थसंहितम् — ^{d}) K_{3} छिन्नभूतम् (for °मूलम्) $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{1}$ D_{1} पदम् (for कुलम्).

27 ^{b}) K_{1} (marg) गोत्रं यत्रानुकीर्तनम्, K_{2-4} $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Dn Ds $D_{1-4\,6}$ $T_{1\,3}$ $G_{2\,4}$ गोत्र (D_{2} °त्रे) यत्रानुवर्तसे, $\tilde{N}_{1}$ D_{5} गोत्राणां यत्र (D_{5} °त्र) वर्तसे, T_{2} गोत्रिणां नाम वर्तसे — K_{3} V_{2} om (hapl) 27^{cd} — ^{c}) D_{6} कैशोरं, T_{2} G_{1} कौमार- (for °रं) — ^{d}) G_{3} शोचसे (for वर्तसे).

28 ^{a}) M_{3} पुत्र (for विप्र) — ^{c}) $\tilde{N}_{1}$ बहु- (for एक-) — ^{d}) $Ś_{1}$ $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_{3}$ V_{2} B Dn_{2} Ds $D_{1\,3-6}$ G_{4} विभक्तानि, G_{3} विमु° (for विवि°) T_{2} G_{1} प्रजां विना (for विना प्रजा)

29 T_{3} om 29^{ab} — ^{a}) K_{1} B_{2} वंशेषु, K_{2} $\tilde{N}_{1}$ V_{1} B_{1} Ds D_{4} परेषु, K_{4} सर्वेषु, Dn पूर्वेषु (for धरत्सु) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} D_{2} (*inf lin*) वंशेषु च्छिन्नभूतेषु, $\tilde{N}_{3}$ D_{5} कुलेषु च्छिन्नमूलेषु ; V_{2} D_{6} कुलेषु च्छिन्नभूतेषु, D_{1} एवमुत्पन्नदेहेषु, D_{2} चरन्सर्वेषु भूतेषु, $T_{1\,4}$ वंशेषु च्छिन्नमूलेषु, T_{2} G_{1} तरत्सु सर्वभूतेषु, M_{4} सरत्सु सन्नतन्त्रेषु (sic) — ^{b}) $Ś_{1}$ D_{3} तेषु वै, $K_{1\,3}$ तेषु वो, $K_{2\,4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds D_{4-6} T_{1} $G_{3\,4}$ तेषु नो ; D_{1} ज्ञाने वो, D_{2} (*inf lin*) ज्ञानिनो (for तेषु ते) D_{2} तेषु नात्रास्ति कारणम्, T_{4} तत्रास्ते कारणं भवेत्, M_{3} तेषु नास्ति च कारणम् — ^{c}) K_{2} भगवास्, K_{3} भवान्सु, B_{1} Ds D_{6} भवांश्च (for °स्तु) K_{1} तपतां (for °सा) $Ś_{1}$ युक्त, $T_{1\,4}$ G_{1} ज्येष्ठः (for श्रेष्ठ)

30 ^{a}) K_{3} तत्प्रवर्तय वंशाय, G_{1} तत्र वर्तस्व वं° — T_{3} om 30^{cd} — ^{c}) $Ś_{1}$ D_{1} संदधत्स्व ; K_{2} V_{2} B Ds D_{4-6} त्वमाधत्स्व, K_{4} Dn समा°, $\tilde{N}_{3}$ V_{1} त्वमादत्स्व (for आदधत्स्व) T_{1} स्वदेहस्यार्जितं तेजो, T_{2} स्वदेहेनार्जितं तेजो, G_{1} सत्त्वे हि चार्जितं तेजो, G_{2-5} M_{4} सधेहि चोर्जितं तेजो — ^{d}) V_{1} M_{3} ते, M_{4} (for वै) K_{4} Dn D_{1} द्वितीयां वै तनुं कुरु

31 ^{b}) D_{5} ताडिते, T_{3} कोपित (for ताडितः). — ^{c})

जगर्हे तानृषिगणान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३१
यथायं शाश्वतो धर्मो मुनीनां विहितः पुरा ।
आर्षं वै सेवतां कर्म वन्यमूलफलाशिनः ॥ ३२
ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्तिनः ।
ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चालयेत् ॥ ३३
द्विजानां वृत्तयस्तिस्रो ये गृहाश्रमवासिनः ।
अस्माकं तु वनं वृत्तिर्वन्याश्रमनिवासिनाम् ॥ ३४
अब्भक्षा वायुभक्षाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा ।
अश्मकुट्टा दशतपाः पञ्चसप्ततपाश्च ये ॥ ३५
एते तपसि तिष्ठन्तो व्रतैरपि सुदुश्चरैः ।
ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ति परां गतिम् ॥ ३६
ब्रह्मचर्याद्ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते ।
एवमाहुः परे लोके ब्रह्मचर्यविदो जनाः ॥ ३७
ब्रह्मचर्ये स्थितं धैर्यं ब्रह्मचर्ये स्थितं तपः ।
ये स्थिता ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणा दिवि ते स्थिताः ॥ ३८
नास्ति योगं विना सिद्धिर्नास्ति सिद्धिं विना यशः ।
नास्ति लोके यशोमूलं ब्रह्मचर्यात्परं तपः ॥ ३९
यो निगृह्येन्द्रियग्रामं भूतग्रामं च पञ्चकम् ।
ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः ॥ ४०
अयोगे केशधरणमसंकल्पे व्रतक्रिया । C 2545 B 1 45 41 P 1 45 41

G2 मुनि- (for ऋषि-) M1–3 त्रिजगर्हे त्वृषिगणान् — ^{d}) T1 [ए]वम् (for [इ]दम्) K4 Dn D1 इद वचनमब्रवीत्

32 ^{a}) Ñ1 मम (for यथा). — ^{c}) K2 B1 Ds D6 आर्षं हि, Ñ2 3 V B2 Dn D1 3–5 T3 4 सदार्षं, B3 अयं हि, T1 आर्षं तै (for आर्षं वै) G2 3 5 सेवितं, M1 2 सेवत (for °तां) K1 सदार्षं सेवता धर्मं, K3 महर्षे सेवित धर्मं, K4 सदार्षं विदित कर्म, Ñ1 सदार्षं कर्म सव्रता, D2 सदार्षमेव तत्कर्म, G1 एषा वै सेवितं कर्म. M3 आर्षं चैव हि तत्कर्म — ^{d}) K4 कन्द (for वन्य-) N (except Ś1 Ñ1) T1 3 4 G3 4 -फलाशिनाम् (for °शिन)

33 ^{a}) D1 ब्रह्मयोनि- (for °नौ) D3 प्रवृत्तस्य (for प्रसूतस्य) — ^{b}) Ñ1 B2 Dn D1 6 G4 [अ]नुवर्तिन, K3 Ñ1 T1 4 [आ]त्मवृत्तिन, M1 महात्मन (for [आ]त्मवर्तिन) — ^{c}) Ds सुविहितं (for सुचरितं) Dn1 ब्रह्मचर्यं सुचरिते.

34 ^{a}) Ñ1 2 V3 D1 M3 जनानां (for द्विजानां) — ^{b}) T2 G1 -वर्तिन (for -वासिन). M1–3 गृहस्थाश्रमवासिनाम् — ^{c}) Ś1 K2 3 B1 2 (marg as in text) Ds D3 6 T2 3 M4 वने, M2 तपो (for वन) — ^{d}) K1 3 4 Ñ3 V1 Dn Ds2 D1–5 T1 4 G4 M4 वनाश्रम, Ñ1 वनान्तर- (for वन्याश्रम-)

35 ^{a}) K4 B2 3 Dn Ds T3 M4 अम्बुभक्षा वायुभक्षा — ^{b}) T3 च ये (for तथा) K3 4 Ñ1 3 V1 2 B D T1 4 G1 3 दन्तोलूखलि(K4 D1–5 T4 °ल)कास्तथा, Ñ2 V3 °दूखलकास्तथा — ^{c}) K1–3 Ñ2 Ds D3–6 निरशना ; Ñ1 B3 Dn T1 3 M4 दशनपाः (for °तपाः) — ^{d}) K Ñ V B2 3 D T1 3 4 G4 पञ्चातप-, B1 दशपञ्च (for पञ्चसप्त-)

36 ^{a}) K3 D3 M4 तिष्ठन्ते, Ñ3 V1 °न्ति, V3 वर्तन्तो (for तिष्ठन्तो). — ^{b}) K4 Ñ2 Dn T3 सुदुष्करैः, D1 °स्तरैः (for °श्चरैः). — D1 om. 36^c–37^d. — ^{d}) K3 Ñ2 V B Dn Ds D2 5 6 T 4 प्रार्थयन्ते, K4 Ñ1 3 D4 °न्त (for °न्ति) D3 प्रार्थयन्ते यशोगतिम्

37 D1 om 37 (cf v l 36) — ^{a}) G2 ब्रह्मचर्यं (for °चर्याद्) — ^{c}) K2 Ñ2 3 परं (for परे) — ^{d}) K2 4 Ñ1 3 V B Ds D5 T3 4 G ब्रह्म ब्रह्म (for ब्रह्मचर्य-).

38 ^{a}) D2–5 स्थितो योगो (D2 °गी), T2 G1 2 4 5 स्थितो धर्मो (for स्थितं धैर्यं) — ^{b}) T3 वरम् (for तपः) — ^{c}) K2 V2 B Dn Ds D4 6 T1 G3 M3 ब्रह्मचर्येषु, K4 T2 G1 2 5 °र्ये तु, G4 °र्ये वै (for °र्येण) — ^{d}) T2 G M4 मुनयो (for ब्राह्मणा) K1 4 Ñ V B D T3 4 ते दिवि (by transp) K2 ब्राह्मणास्ते दिवि श्रुता, T1 मुनयो दिवि तु स्थिता

39 ^{a}) M4 सर्वं (for सिद्धिर्) — ^{b}) K2 T1 G1 2 5 M योगं, Ñ2 D1 सिद्धेर् (for सिद्धिं) T4 श्रिय (for यश).

40 ^{a}) K3 4 Ñ V B Ds D1 3 (marg) 4 5 संनिगृह्य, Dn G4 तन्नि°, D2 T4 संनियम्य, D3. 6 संनिवर्त्य (for यो निगृह्य). T3 संनियम्येन्द्रियज्ञान. — ^{b}) K3. 4 Ñ V B Dn Ds D2. 3 5 T G M4 पञ्चमम् (for °कम्) ❀ Cn पञ्चकमिति पाठस्त्वनार्षः (?)। ❀ — ^{c}) Ñ2 V2 3 D1 3 ब्रह्मचर्ये (for °र्यं) T4 समावृत्तं, M1–3 °पन्न (for °धत्ते). K1 3 ब्रह्मचर्येण वर्तेत, T3 °र्ये समावृत्तं

41 ^{a}) Ñ1 अव्रतः. G1–3 5 अयोगं, M3 °ग- (for °गे) K1 3. 4 Dn Ds D3–5 T3 4 G4 -हरणम् (for -ध°) D1 2 अयोगं केशहरणम्, M1 2 4 अयोगक्लेशक(M2 °ह-, M4 °ध)रणम् — ^{b}) K1 3 4 V1 D1 G2 5 M1. 2. 4 असंकल्प- (V1 °ल्पैर्), K2 °योगे (for °कल्पे) V2 -क्रिया. D1 -क्रियाम् (for क्रिया) Ś1 सुकल्पश्च व्रतक्रिया ; T2 अनुकल्पे प्रतिक्रिया, G1 M3 असंकल्पप्रतिक्रिया — ^{c}) K1 D3 4 अब्रह्मचर्यस्वचर्या; K2. 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1. 5. 6 T1 3. 4 G4 M4 अब्रह्मचर्ये

ब्रह्मचर्यं च चर्या च त्रयं स्याद्दम्भसंज्ञितम् ॥ ४१
क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्ययः ।
यदियं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसी प्रजा ॥ ४२
यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकममितात्मनाम् ।
सृजध्वं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्येन कर्मणा ॥ ४३
मनसा निर्मिता योनिराधातव्या तपस्विना ।
न दारयोगं बीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनाम् ॥ ४४
यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरिह निर्भयैः ।
व्याहृतं सद्भिरत्यर्थमसद्भिरिव मे मतम् ॥ ४५
वपुर्दीप्तान्तरात्मानमेष कृत्वा मनोमयम् ।
दारयोगं विना स्रक्ष्ये पुत्रमात्मतनूरुहम् ॥ ४६
एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति ।
वन्येनानेन विधिना दिधक्षन्तमिव प्रजाः ॥ ४७
ऊर्वस्तु तपसाविष्टो निवेश्योरुं हुताशने ।
ममन्थैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणिम् ॥ ४८
तस्योरुं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली निरिन्धनः ।
जगतो दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निः समपद्यत ॥ ४९
ऊर्वस्योरुं विनिर्भिद्य और्वो नामान्तकोऽनलः ।
दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीञ्जज्ञे परमकोपनः ॥ ५०
उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं दीप्तया गिरा ।

(K4 D1 M4 °र्या) चर्या च, D2 अब्रह्मचर्यात्मतया, T2 G1–3 5 M1–3 ब्रह्मचर्यापचर्या च — d) M4 त्वं (for स्याद्) K1 D6 -संज्ञकम्, Ñ2 लक्षणम् (for -संज्ञितम्)

42 K4 om 42ab — b) Ś1 K3 -विनिश्चय (for विपर्यय) — D5 repeats 42c–43b after 506* — c) V3 यदीद, B1 3 Ds1 D2–4 5 (both times) 6 यथेय, Dn यद्येयं, Ds2 यथैवं (for यदियं) K2 यथेय मनसा सृष्टा — d) K2 ब्रह्मणा (for मनसा) T3 4 मानवा (for °सी) D2 मानसी मनसा प्रजा.

43 For the repetition in D5, cf v l 42 — a) D1 तपसां (for °सो). — b) Ś1 K1. 2 Ñ3 V1 Ds D1 4 5 (both times) T2 G1 3 5 युष्माकमजि(T2 G1 3 5 °कं त्रि)तात्मनाम्, K3 °ममितौजसाम् — After 43ab, D5 ins

506* मुखनेत्रविकारेण स्पर्शनैर्भाषणेन च ।
स्मरण सुन्दरीणा च मनसो विकृति पुरा ॥
तस्यामुत्पत्तिमासाद्य तस्या बीज क आवहत् ।
पापात्मा विकलो मूढो भवादृश इति श्रुति. ॥
स्मृत्वा ब्रह्मपदा खिन्नो दृष्ट्वा शुक्रं प्रमुञ्चति । [5]
सृष्ट्वा विद्रावयत्यात्मा तस्या बीज क आवहेत् ।
ब्रह्मचर्ये यदा भूते भवेद्यदि विनिश्चय. ॥
प्राणिनो दधात के रति ततो
योषिता वपुषि निर्घृणेऽशुचौ ।
ब्रह्मचर्यमपरं सुनिश्चिता [10]
कुर्महे यदभिकाङ्क्षितं हृदि ॥

— c) D4 मनसा (for मानसान्)

44 T2 om (hapl) 44ab — b) Ñ1 अवाप्तव्या, G3–5 आदर्तव्या (for आधातव्या) K3 मनस्विना (for तप°) — c) K1–3 V2 B2. 3 Ds1 D4 6 M1 दारयोगो (for °गं) Ś1 D1 न दारबीजं योगं वा, D3 न दारयोगवीर्येण, G1 न दारयोगो बीजानां, G2 दारयोगोऽथ बीजं वा, G3–5 न दारयोगो (G4 °ग) बीजाय, M4 तदा न योगो बीजाय — d) D2 (sup lin as in text) युक्तं (for उक्तं)

45 a) Ñ2 सुप्त- (for लुप्त-) D2 यदिदं धर्मलुप्त्यर्थं — b) Ñ1 B2 3 D6 अपि, G1 इव, M4 अथ (for इह) — c) T1 4 इत्येवम्, M1 अत्यन्तम् (for °र्थम्). — d) T1 इति (for इव) Ś1 K1 3 Ñ1 मति (for मतम्)

46 a) Ñ1 3 V1 पुनर् (for वपुर्) T3 प्रविश्य चान्तरात्मानम् — b) Ś1 सनातनम्, D2 मनोरथम् (for °मयम्) — d) T3 -तनूभवम् (for °रुहम्)

47 a) Ś1 स, K3 G4 वै, T2 G1 2 5 M1 2 4 [ए]व (for मे)

48 a) D4 M1 2 युक्तो (for [आ]विष्टो) — b) M1. 2 निवेश्योरौ हुताशनम् — c) V2 द्रव्येण, G3 दर्पेण (for दर्भेण) G2 M4 ममन्थैनं कुशेनैव — d) Ś1 K1 3 B3 D5 T1 3 4 G3 4 पुत्रस्य (for सुतस्य). T2 पुत्रस्य प्रभवाय वै; M3 सुतप्रसवकारणम्

49 a) M3 तपसा (for सहसा) — b) M3 ज्वालामालैरभिस्तृत — c) K1 3 T2 G1 3 5 M4 जगतो निधनाकाङ्क्षी. — d) D2 (marg as in text) रुषा (for पुत्रो) K4 उदपद्यत, G(ed) समदृश्यत (for °पद्यत)

50 a) T2 G1 समुद्भिद्य (for विनिर्भिद्य) — c) K4 Ñ1 3 V1 2 Dn D2–5 त्रीँल्लोकान् (by transp) Ñ2 V3 दिधक्षुरिव त्रीँल्लोकान् — d) Ś1 K1 3 -रोषण (for -कोपन)

51 a) Ñ2 V3 प्रोवाच (for चो°) — b) T4 विततो (for पितरं) M1–3 दीनया (for दीप्तया) T1 2 G M4 पितरं दीप्ततेजसम् — c) V3 M2 मा, D3 T1 G2 3 5 M1 मा (for मे). Ñ3 (marg.) V1 B1 वर्तते (for बाधते) T2 G1 क्षुधा-

क्षुधा मे बाधते तात जगद्भक्ष्ये त्यजस्व माम् ॥ ५१
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश ।
निर्दहन्सर्वभूतानि ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ॥ ५२
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिमूर्वं सभाजयन् ।
पुत्रेदं धार्यतां तेजो लोकानां क्रियतां दया ॥ ५३
अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये साह्यमुत्तमम् ।
वासं चास्य प्रदास्यामि प्राशनं चामृतोपमम् ।
तथ्यमेतन्मम वचः शृणु त्वं वदतां वर ॥ ५४

ऊर्व उवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मेऽद्य भगवाञ्शिशोः ।
मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै ॥ ५५
प्रभातकाले संप्राप्ते काङ्क्षितव्ये समागमे ।
भगवंस्तर्पितः पुत्रः कैर्हव्यैः प्राप्स्यते सुखम् ॥ ५६
कुत्र चास्य निवासः स्याद्भोजनं च किमात्मकम् ।
विधास्यति भवानस्य वीर्यतुल्यं महौजसः ॥ ५७

ब्रह्मोवाच ।

वडवामुखेऽस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति ।
मम योनिर्जलं विप्र तच्च मे तोयपं सुखम् ॥ ५८
तत्राहमासे निरतः पिबन्वारिमयं हविः ।
तद्धविस्तव पुत्रस्य विसृजाम्यालयं च तत् ॥ ५९ C 2566 B 1 45 61 P 1 45 61

तुला हि मे तात —^{d}) Ds सृजस्व माम्, D1 T1 2 G1 M4 स्वतेजसा (for त्यजस्व माम्) T3 भक्षयंस्सवि वरस्त्र मे

52 ^{a}) K1 3 त्रिदिवारोहितज्वालो, M1–3 °लेहिभिर्ज्वालैर् —^{c}) K1 3 D, T3 इव, Ñ1 एव (for सर्व-) —^{d}) K2 विवृद्ध (for ववृधे) D3 च (for सो)

53 After 53^{a}, N (except Ś1 Ñ1) T1 3 4 G3–5 ins

507* सर्वलोकपति प्रभु ।
आजगाम मुनिर्यत्र व्यसृजत्पुत्रमुत्तमम् ॥
स ददर्शोरुमूर्वस्य दीप्यमान सुताग्निना ।
और्वकोपाग्निसंतप्ताल्लोक श्च ऋषिभि सह ॥
तमुवाच ततो ब्रह्मा [5]

[(L 1) B1 3 Ds D6 -हित प्रभु, D2 पितामह (for -पति प्रभु) —(L 2) K1 विसृज्य, G5 विसृजन् (for व्यसृजत) —(L. 3) T3 सुताग्निकम् (for °ग्निना) —(L 4) D4 पितृभि (for ऋषिभि)]
—^{b}) Ś1 आह (for ऊर्व). —^{c}) Ś1 K1 3 धार्यतां पुत्रजं तेजो —^{d}) Ś1 K1. 3 T3 G2 लोकानां हितकाम्यया

54 M2 om 54^{abcd} —^{a}) Ś1 K3 D4–6 पुत्र (for विप्र) K1 2 D2 3 अस्य पुत्रस्य ते पुत्र (K2 D2 विप्र) —Ś1 Ñ1 D4 M1 om (hapl) 54^{cd} V3 transp 54^{cd} and 54^{ef} —^{c}) T2 G M3 4 स्थानं (for वासं) K1 तस्य, K2 D3 अस्य, K3 D2 तव (for चास्य) Ñ2 3 V B Ds D6 निवास त(V चा)स्य दास्यामि —^{d}) K2 T1 ह्यशनं, K3 B2 D2 3 G1–3 5 M3 4 अ° (for प्रा°) —^{e}) K1 पथ्यमेतन्, D4 तथ्यं चैतन्, G2 तत्त्वमेतन्, M1 2 काले प्राप्ते, M3 तथ्यमेवं (for °मेतन्) —^{f}) V1 शृणुष्व, V3 कुरुष्व (for शृणु त्वं) M1 2 शृणु त्वं गृह्यतां च तत् —After 54, T1 2 G M3. 4 ins.

508* भोजनं चास्य दास्यामि येन प्रीतो भविष्यति ।
[T2 तु (for च)]

55 G5 om the ref —^{b}) K2 3 Ñ3 V2 B Dn Ds D1–3 6 T4 यस्य मे (for यन्मेऽद्य) K4 V1 3 यस्य मेऽद्य भवाञ्शिशो, Ñ1 2 यस्य मे भगवाञ्शिशु (Ñ2 °न्स्वयम्), D5 G3 यन्ममाद्य भवाञ्शिशु, G2 M4 यन्मेऽद्य भगवा(M4 °व)ञ्शिशौ —^{c}) K1 Ñ3 Ds गतिम्, D3 वृत्तिम् (for मतिम्) Ś1 दधाति (for ददाति).

56 ^{a}) K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D5 6 T1 3 4 G2–5 प्रभाव-, T2 G1 M1–3 अभाव-, M4 प्रमाद्- (for प्रभात-) —^{d}) K1 3 D2 3 T4 G4 द्रव्यैः (for हव्यैः) M4 शुभम् (for सुखम्).

57 ^{a}) K1 2 4 Ñ V B Dn D1–5 T1 3 G3 4 च (for वा) Ś1 K1 3 T3 G4 वै, K4 ऽस्य (for स्याद्) —^{c}) B1 G2 3 5 M1–3 अद्य, D2 अत्र (for अस्य) T2 G1 विधानस्य भवानद्य.

58 ^{a}) Hypermetric G5 भवति (for वसतिः) T3 तव पुत्रस्य वसति —^{b}) K1. 2 G समुद्रेऽस्य, K3 4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4 6 T4 °द्रास्ये, D3 T1–3 G1 3–5 M3 4 °द्रस्य, M1 2 °द्रे तु (for °द्रे वै). —^{c}) K2 समये भोजनं विप्र. —^{d}) K1 Ñ1. 3 V Dn Ds T1–3 G3–5 तोयमयं, D1 मे तोयजं (for मे तोयपं) Ś1 सुखम् (for सु°) K2 Ñ2 B D3–6 T4 G1 तच्च तोयमयं हविः (B1 3 वपुः), K3 4 तच्च मे तोयजं सुखम्, D2 तच्च विष्णुमयं हविः.

59 B2 3 Bom and Poona eds transp 59^{ab} and 59^{cd} —^{a}) K2 Ñ3 V1 B2. 3 Ds D3 4 6 [अ]यमास्तां, Ñ2 V3 [अ]न्तर्वास; T4 [अ]यमात्म- (for [अ]हमासे) Dn नियत (for निरतः). Ñ1 तत्राहमास्यनियतः; V2 D6 T2

ततो युगान्ते भूतानामेष चाहं च सुव्रत ।
सहितौ विचरिष्यावो निष्प्राणनकराविह ॥ ६०
एषोऽग्निरन्तकालस्य सलिलाशी मया कृतः ।
दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसाम् ॥ ६१
एवमस्त्विति सोऽप्यग्निः संवृतज्वालमण्डलः ।
प्रविवेशार्णवमुखं निक्षिप्य पितरि प्रभाम् ॥ ६२
प्रतियातस्ततो ब्रह्मा ते च सर्वे महर्षयः ।
और्वस्याग्नेः प्रभावज्ञाः स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः ॥ ६३
हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदद्भुतमपूजयत् ।
और्वं प्रणतसर्वाङ्गो वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ६४
भगवन्नद्भुतमिदं निर्वृत्तं लोकसाक्षिकम् ।
तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ॥ ६५
अहं तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत ।
भृत्य इत्यवगन्तव्यः श्लाघ्योऽस्मि यदि कर्मणा ॥ ६६
तं मा पश्य समापन्नं तवैवाराधने रतम् ।
यत्सीदेयं मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात्पराजयः ॥ ६७

ऊर्व उवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं गुरुर्मतः ।
नास्ति ते तपसानेन भयमद्येह सुव्रत ॥ ६८
इमां च मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण निर्मिताम् ।
निरिन्धनामग्निमयीं दुःस्पर्शां पावकैरपि ॥ ६९
एषा ते स्वस्य वंशस्य वशगारिविनिग्रहे ।
रक्षिष्यत्यात्मपक्षं च परांश्च प्रदहिष्यति ॥ ७०
एवमस्त्विति तां गृह्य प्रणम्य मुनिपुंगवम् ।

°यमास्तां नियतः, $T_{1.2}$ G M अत्राहमासे नियतं (G_3 M_3 °तः) —^{b}) T_4 बभौ (for पिबन्) $Ś_1$ K_1 D_3 तोयमयं, T_2 G_1 वारिमहा- (for °मयं) —^{d}) $K_{1.3}$ वनम्, $K_{2.4}$ Ñ V B_3 Dn Ds_2 $D_{1.2.5}$ तु तत्, D_3 च यत्, T_3 महत्, M_3 च तम् (for च तत्).

60 ^{a}) D_6 भूतानि (for °नाम्) —^{b}) D_3 ह्येष, T_4 ततश् (for एष). S_1 K_1 सुव्रत (for °त) —^{c}) K_2 सहितो भक्षयिष्यामि, K_4 Ñ V B_2 Dn $D_{1.3}$ °तौ भक्षयिष्यावो, T_2 °तौ विचरिष्यन्तो —^{d}) B_1 Ds $D_{4.6}$ उभौ (for इह) $K_{2.4}$ Ñ V $B_{2.3}$ Dn $D_{1-3.5}$ T_1 लोकानिति (K_2 °ह) पुनः पुनः ; T_2 $G_{1-3.5}$ M_4 निष्प्राणि(T_2 G_1 °ण)करणाय वै (G_5 हि, M_4 च) ; $T_{3.4}$ G_4 लोकानिति पुनर्मुने.

61 K_4 om 61^{a}–62^{b} —^{a}) K_2 B_2 (marg) -कालेऽस्य ; K_2 (*sup lin*) -काले च ; $Ñ_3$ V_1 $B_{1.3}$ Ds D_6 M_2 -काले तु (for -कालस्य) —^{c}) S_1 चर्वणः (for दहनः)

62 K_4 om 62^{ab} (cf v l 61) —^{a}) G_4 एवमप्यस्त्विति ह्यग्निः —^{b}) $T_{3.4}$ G_2 M_2 संहृत- ; G_3 संहृत्य (for संवृत) S_1 संवृत्तोज्वलमण्डल —^{c}) T_1 M_1 जलं (for -मुख) —^{d}) S_1 D_3 प्रक्षिप्य, K_3 स° (for नि°).

63 ^{b}) K_3 सर्वे ते च महर्षय —^{d}) K_4 ता तां (for स्वां स्वां) K_2 मतिम्, D_4 दिशम् (for गतिम्)

64 ^{c}) $Ś_1$ सर्वाङ्गं (for °ङ्गो) M_{1-3} और्वं च प्रणतः पूर्वं —^{d}) D_3 वाचं (for वाक्यं) D_2 एनम्, T_2 $G_{1.2}$ M_4 चैतद्, G_4 एतद् (for चेदम्)

65 Before 64, $Ñ_2$ V_2 B_1 D_2 ins. हिरण्यकशिपुरुवाच —^{b}) D_3 प्रवृत्तं, M_1 संवृत्तं, M_3 यद्वृत्तं (for निर्वृत्तं) —^{d}) D_3 हृष्ट (for -तुष्टः).

66 ^{a}) K_2 Dn च (for तु) —^{b}) D_{2-4} महात्मनः ; Ds पितामह (for महाव्रत) —^{c}) Ds_2 इव च (for इत्यव-) K_3 भृत्य एवावगन्तव्य, Ds_1 स्वभृत्य इव मन्तव्यः, $D_{2.3}$ भृत्य इत्येव मन्तव्य (D_3 °व्यं). —^{d}) T_1 G_4 तव (for यदि).

67 ^{a}) G_2 तमपश्यत् (for तं मा पश्य) $Ñ_3$ V_1 B Ds $D_{4.6}$ त($Ñ_3$ भ)व वश्यत्व(B_3 °स)मापन्नम् ; $T_{3.4}$ तव भृत्यत्वमापन्न (T_4 °न्नम्) —^{b}) $Ś_1$ तं च, K_2 $Ñ_3$ V_1 $B_{1.2}$ D_5 तथा (for तव) $Ñ_3$ V_1 B Ds $D_{4.6}$ $T_{3.4}$ G_4 रतः (for रतम्) — T_2 om 67^{cd} —^{c}) K_2 Ñ V B_1 Dn $D_{1.3-5}$ T_1 $G_{1-3.5}$ M_4 यदि सीदे, B_2 सीदे यदि, Ds D_6 सीदेयं चेन्, T_3 एवं स्थिते, T_4 यदि स्थिते, G_4 यदा सीदे, M_{1-3} त्वयि प्रीते (for यत्सीदेय) —^{d}) K_3 तस्यैव, T_3 मम न ; M_2 न मम (for तवैव) $M_{1.3}$ न मम स्यात्पराभवः. — After 67, G_3 ins

509* शिष्योऽस्मि ते तपःश्रेष्ठ सुरेभ्यो मे भयं नुद ।

68 T_4 G_5 om the ref T_3 om 68^{ab} —^{c}) K_2 तन्नास्ति, $Ñ_2$ V_3 D_3 यन्नास्ति (for नास्ति ते) $K_{1.3}$ G_1 $M_{1.3}$ तेन (for [अ]नेन) $Ñ_3$ $V_{1.2}$ B_1 Ds_2 D_6 नास्ति ते मत्प्रसादे(D_6 °भावे)न, $T_{3.4}$ न हि (T_4 तन्न) ते मत्प्रसादाच्च, G_3 नास्ति ते स्म समानेन —^{d}) T_1 G_4 अद्यैव, $G_{3.5}$ देहिषु (for अद्येह) T_2 G_1 अभयं देहि सुव्रत

69 ^{b}) $T_{3.4}$ पुत्रेण मम निर्मिताम् —^{d}) $Ś_1$ दुस्पृश्यां (for दुःस्पर्शां)

70 ^{b}) T_3 शत्रूणां च (for वशगारि). —^{c}) $K_{2.4}$ Ñ

जगाम त्रिदिवं हृष्टः कृतार्थो दानवेश्वरः ॥ ७१
सैषा दुर्विषहा माया देवैरपि दुरासदा ।
और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना ॥ ७२
तस्मिंस्तु व्युत्थिते दैत्ये निर्वीर्यैषा न संशयः ।
शापो ह्यस्याः पुरा दत्तः सृष्टा येनैव तेजसा ॥ ७३
यद्येषा प्रतिहन्तव्या कर्तव्यो भगवान्सुखी ।
दीयतां मे सखा शक्र तोययोनिर्निशाकरः ।
मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥ ७४

इति श्रीहरिवंशे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

३६

वैशंपायन उवाच ।
एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्धनः ।
संदिदेशाग्रतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधम् ॥ १
गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै ।
असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसाम् ॥ २
त्वमप्रतिमवीर्यश्च ज्योतिषां चेश्वरेश्वरः ।
त्वन्मयं सर्वलोकानां रसं रसविदो विदुः ॥ ३
क्षयवृद्धिस्तव व्यक्ता सागरे खे च मण्डले ।

C 2586
B 1 46 4
P 1. 46 4

V1 2 Dn D1 2 4 5 ते (for च) V3 रक्षिष्यमाणे पक्षं ते. — d) K4 Ñ2 3 V Dn D1 2 4 5 परं (for परांश्) K2 Ñ1 B Ds D3 6 T3 परं च (B3 °राश्च) प्रहरिष्यति , T4 परं च वधयिष्यति

71 a) M3 सं- (for तां) — d) K1 (sup lin) शमार्थो (for कृतार्थो).

72 Before 72, B2 3 Dn D1 T3 ins वरुण उवाच — a) K1 (sup lin as in text) B3 D1 3 6 T4 दुर्विषया (for °हा) T3 चैव (for माया)

73 T3 om 73ab — a) T2 G1–3 5 M4 निहते , T4 पूजिते ; M2 व्यथिते (for व्युत्थिते) — c) M1 3 ऽपि (for हि). — d) K3 स्पृष्टा , T4 पुष्टा (for सृष्टा) T1 स्वेन , T2 तेन (for येन)

74 Before 74, D4 ins वरुण उवाच — a) T3 तेनैव (for यद्येषा) Ś1 D5 यद्येषा प्रति(D5 परि)हर्तव्या — b) K1 3 Ñ3 V1 2 B1 3 D2–6 च भवान् (for भगवान्) K2 सखा (for सुखी) T3 मयैव भगवानित — c) Ś1 तु (for मे) D3 तथा (for सखा) K3 शक्रे , T2 सोम (for शक्र) M1 3 दीयतां वै मम सखा (M3 सुख) — d) V1 शीत- (for तोय-). — After 74cd, N (except Ñ1) T1 3 4 G1 4 ins

510* तेनाहं सह संगम्य यादोभिश्च समाहित ।

[B1 3 D6 तेनाह सहित सखे , D3 °ह स समागत्य (for a) Ś1 K1 3 D4 समावृत , T3 °गत (for °हित).]

— e) B2 (marg) एनां (for एतां) T2 G1 3 5 हनिष्याव. (for °मि).

Colophon om in K1 3 4 Ñ1 D1 3 5. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 Ñ3 V B Dn Ds D4 — *Sub-parvan* B2 3 Ds D4 6 आश्चर्यपर्वणि तारकामयम् , D2 T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K2 Ñ3 V B Dn Ds D4 6 T3 4 और्वाग्निसंभवः ; Ñ2 और्वानलसंभव — *Adhy no* (figures, words or both) Ñ3 V1 3 Dn 45 , V2 46 , D4 T4 44 , T1 G3–5 41 ; T2 G1 M4 40 , T3 47 , G2 38 , M1–3 37 — *Śloka no* K1 80 , Dn1 77 , Ds2 D3 79 , T2 G1 73

36

1 G1 om the ref — a) V1 D3 T3 M4 तं (for स). — b) B3 शक्रस्त्रिभुवनेश्वर — c) M1–3 तत (for [अ]ग्रतः).

2 Before 2, Ś1 V2 B D5 T3 ins शक्र उवाच , Ds इन्द्र उवाच — a) Ś1 महासत्त्व (for सहायत्वं). M1–3 गच्छ सार्धं महासत्त्व — d) K1 3 जयाय (for °र्थं)

3 a) T2 G1–3 5 -रूपश् (for -वीर्यश्) T3 भवानसि महावीर्ये — b) D2 T1 2 G1–4 M4 ज्योतिषां च (G2 त्वं) सुरेश्वर , M1–3 °षा त्वं (M2 च) तथेश्वर — c) D1 यन्मय (for त्व°) Ś1 -देवानां ; Ñ3 (marg.) V1 D4 T2 G1. 2 4 5 M1–3 -भूतानां (for लोकानां). — d) Ñ1 M1. 3 अर्धं , T1 आद्यं (for रस).

4 a) Ś1 तथा (for तव) K1 3 Ñ V2. 3 B Ds D5. 6 T4 M4 क्षयवृद्धी तवाव्यक्ते , K2 4 Ñ3 (marg.) V1 Dn D3 4 °द्धी तथा व्यक्ते , D1 °द्धी तवायत्ते ; D2 °द्धी तवासक्ते ; T1. 2 G °द्धी तव व्यक्ते ; T3 °द्धी तया व्यक्ते. — b) Ś1

परिवर्तस्यहोरात्रं कालं जगति योजयन् ॥ ४
लोकच्छायामयं लक्ष्म तवाङ्के शशसंस्थितम् ।
न विदुः सोम देवाश्च ये च नक्षत्रयोगिनः ॥ ५
त्वमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि स्थितः ।
तमः प्रोत्सार्य वपुषा भासयस्यखिलं जगत् ॥ ६
श्वेतभानुर्हिमतनुर्ज्योतिषामधिपः शशी ।
अब्दकृत्कालयोगात्मा इज्यो यज्ञरसोऽव्ययः ॥ ७
ओषधीशः क्रियायोनिरब्जयोनिरनुष्णभाक् ।
शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ॥ ८
त्वं कान्तिः कान्तवपुषां त्वं सोमः सोमवृत्तिनाम् ।
सौम्यस्त्वं सर्वभूतानां तिमिरघ्नस्त्वमृक्षराट् ॥ ९
तद्गच्छ त्वं सहानेन वरुणेन वरूथिना ।
शमयस्वासुरीं मायां यया दह्याम संयुगे ॥ १०

सोम उवाच ।

यन्मा वदसि युद्धार्थे देवराज वरप्रद ।
एष वर्षामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणम् ॥ ११
एतान्मच्छीतनिर्दग्धान्पश्यस्व हिमवेष्टितान् ।
विमायान्विमदांश्चैव दैत्यसंघान्महाहवे ॥ १२
ततो हिमकरोत्सृष्टाः सबाष्पा हिमवृष्टयः ।
वेष्टयन्ति स्म तान्घोरान्दैत्यान्मेघगणा इव ॥ १३

सागरेषु (for °रे खे) K1 3 M3 सागरेष्वि(M3 °ष्वे)व मण्डले, K2 Ñ V B Ds D1–6 T1 3 4 G4 5 °रस्येव (G5 °स्थे च) मण्डले — c) नूनं (for -रात्रं) G4 परिवृत्तमहोरात्रं, M2 प्रवर्तयस्यहोरात्रं

5 a) Ś1 योगमाया, K3 D1 लोके छाया-, K4 जगच्छाया (for लोक°) Ñ1 लक्ष्मीस् (for लक्ष्म) — b) B2 (marg) तवाङ्क; T1 G2 4 M1–3 °ङ्गे (for °ङ्के) K2 3 T3 -संज्ञकम्, Ñ V B Ds D2 4–6 T4 G4 सञ्ज्ञितम्, T1 2 G1–3 5 M1 2 (inf lin) 4 -सन्निभम् (for -संस्थितम्) D3 त्वदङ्के शशसंज्ञितम् — c) Ś1 K4 Dn Ds1 D1–3 5 G2 M4 [अ]पि, K1 3 M1–3 त्वां (for च) — d) V1 T4 ये न, D3 स्वेन (for ये च) K3 दैवज्ञ (for नक्षत्र) T1 2 G M4 -दर्शिन, M1–3 वेदिन- (for -योगिनः)

6 a) G1 अथादित्य-, M1–3 ग्रहसूर्य- (for त्वमादित्य-) T3 प्रभा यश्च (for पथादूर्ध्वं) D1 आदित्यस्य रथादूर्ध्वं — b) Ñ1 ज्योतिषां चेश्वरेश्वर (= 3b) — c) K2 Ñ2 3 (marg) V B Ds2 D6 T2 G1 3 सहसा, Ñ1 3 B2 (marg) T1 G2 4 5 M4 तपसा, T3 4 तरसा, M1–3 महसा (for वपुषा) Ds1 तमश्चोत्सार्य हे देव — d) Ñ3 V1 3 T4 G3 भावयसि, T3 धार° (for भास°) K4 Dn D1 2 भाभिर्भासयसे जगत्, T1 2 G1 4 भासयन्नि(T1 G4 °न्न)खिल ज°

7 a) B3 D6 M4 हिमज्योतिर्, Ds °वते (for °तनुर्) — c) K4 Dn D2 3 अव्यक्त, D5 अब्जकृत्, T2 G2 3 5 अन्त°, G1 अन्तक (for अब्दकृत्) — d) K1 Dn1 Ds1 D3 4 6 T3 इज्यो, D5 इष्टो, T1 यज्ञो, M1 3 इज्या (for ईज्यो) M2 3 -मयो (for रसो)

8 a) D3 औषधीशः — b) K1 D5 अप्ययोनिर्, K4 Dn अम्भोयोनिर्, Ñ3 V1 3 छन्दोज्योतिर्, B1 रत्नयोनिर्, B3 D3 4 6 M3 अब्द°, D1 अब्जो ज्योतिर्; M2 अब्जज्योतिर्, M1 अब्दज्योतिर् (for अब्जयोनिर्) K2 अक्षज्योतिरनुष्णभा- ; K3 D2 G2 अब्दयोनिरनुष्णभा, B3 अब्दयोनिरनुव्रतान्, T2 वशज्योतिरनुष्णभाः — d) K2 T4 स्वपति, T2 G M1 2 4 शबल (for चपल)

9 a) D2 M3 कान्त (for कान्तिः) K2 Ñ1 T1 G2 कान्ति- (for कान्त-) Ds2 -वपुषा — b) K2 सोम्य (for सोम-) K2 V1 3 B Ds D4 6 -पायिनाम्, B3 (marg) D3 T2 G1 2 5 M4 वर्ति° (for -वृत्ति°) — c) K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T1 2 G2 3 5 M3 लोकानां (for -भूतानां) Ñ1 D3 सोमस्त्व सर्वलोकानां, G1 त्वं सोम्य सर्वलोकानां

10 K3 om 10abc — a) Ñ3 V1 2 T1 2 G1–3 5 M1 3 सहायेन (for °नेन) — c) K1 शमयाथ, Dn2 °यंश्च (for °यस्व) — d) D3 मुह्याम, D6 दह्येम (for दह्याम) K1 4 B3 संगरे (for सयुगे) K3 यथा मुह्याम सगरे, T2 G1 यया दह्यामहे वयं

11 G1 5 om the ref — a) N (except Ś1) T G1–4 M4 मां (for मा) Ś1 गदसि (for व°) K1 Ñ3 V1 D2 युद्धार्थं, D3 °र्थी (for °र्थे) — b) K Ñ2 3 V B1 2 D (except D6) जगत्पते, T3 4 शतक्रतो (for वरप्रद) Ñ1 देवदेव जगत्पते — c) T1 G2 एवं (for एष) — d) Ś1 मायाव- (for °प)

12 a) T3 शिशिर- (for मच्छीत) B2 D4 -दग्धार्थान्, T1 2 G1 3–5 -निष्टप्तान् (for -निर्दग्धान्) — b) K1 3 Dn D4 5 T3 4 G4 पश्य त्व, D1 दानवान् (for पश्यस्व) K2 -वेपितान् (for -वेष्टि°) — c) M1–3 एतां माया निहत्याशु — d) Ś1 मया हतान् (for महाहवे) K Ñ V B D T3 4 दानवांस्त्वं (K2 Ñ2 V3 B1 3 Ds1 D6 °स्तु) सहामृधे

13 Before 13, some Mss ins वैशपायन उवाच — a) Ñ1 V2 D1 ततो हि हिमकृत्सृष्टाः, D3 ततो हिममयोत्सृष्टा,

तौ पाशशुक्लांशुधरौ वरुणेन्दू महारणे ।
जघ्नतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ॥ १४
द्वावम्बुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ ।
मृधे चेरतुरम्भोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ॥ १५
ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत ।
जगत्संवर्तकाम्भोदैः प्रवृत्तैरिव संवृतम् ॥ १६
तावुद्यतांशुपाशौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ ।
तां मायां शमयामास्तां देवौ दैतेयनिर्मिताम् ॥ १७
शीतांशुजलनिर्दग्धाः पाशैश्च ग्रसिता मृधे ।
न शेकुश्चलितुं दैत्या विशिरस्का इवाद्रयः ॥ १८

शीतांशुनिहतास्ते तु पेतुर्दैत्या हिमार्दिताः ।
हिमप्लावितसर्वाङ्गा निरूष्माण इवाग्नयः ॥ १९
तेषां तु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि ह ।
विमानानि विचित्राणि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ २०
तान्पाशहस्तग्रथितांश्छादिताञ्शीतरश्मिभिः ।
मयो ददर्श मायावी दानवान्दिवि दानवः ॥ २१
स शिलाजालविततां गण्डशैलहासिनीम् ।
पादपोत्कटकूटाग्रां कन्दराकीर्णकाननाम् ॥ २२
सिंहव्याघ्रगजाकीर्णां नदन्तीं द्विपयूथपैः ।
ईहामृगगणाकीर्णां पवनाघूर्णितद्रुमाम् ॥ २३ C 2605 B I 46 23 P I 46 23

— b) B3 D5 T2 4 G2 5 M3 4 सुबाष्पा, Dn1 सुवर्षा (for सबाष्पा) — cd) T3 4 अदृश्यन्त (for वेष्ट°) M1 3 दैत्या गिरीन् (for घोरान्दैत्यान्)

14 a) Ñ1 V2 B शुक्लाम्बु, S शीतांशु- (for शुक्लांशु) D3 करौ (for धरौ) D1 2 पाशशुक्लाम्बरधरौ — b) S1 महीपते, B1 Ds D6 T1 3 G2 4 5 M4 महाहवे, M1–3 °मृधे (for °रणे) T2 G1 3 वज्रपातेऽति स(G3 °तेऽरिमं)क्षये — T2 G1 om 14c–16d — c) D2 6 पाशैश्, D T5 घातैश् (for -पातैश्) — d) K3 जलपातैश्, K4 Ñ1 B2 3 Dn D1 G2 पाशघातैश्, T4 G5 पात्यघातैश् (for पाशपा°)

15 T2 G1 om 15 (cf v l 14) — a) K1 4 तावम्बु, G2 द्वावेव (for द्वावम्बु-) — b) G2 द्वौ (for तौ) — d) V D2 क्रुद्धाव् (for क्षुब्धाव्) M2 (inf lin as in text) महोदधी (for महार्णवौ)

16 T2 G1 om 16 (cf v l 14) K4 om 16d–17a — d) K1 Ñ1 3 V B1 Dn Ds D1 5 T3 4 प्रवृष्टैर्, Ñ2 B2 3 D4 6 प्रविष्टैर्, D2 प्रदीप्तैर्, D3 सभृतैर्; M1 2 प्रवृद्धैर् (for °त्तैर्) T1 G3 5 सर्वश, G2 M4 संक्षयं (for संवृतम्)

17 K4 om 17a (cf v l 16) — a) K2 Ñ2 V2 3 उद्यताम्बु (for °तांशु-) Ñ3 T4 G5 M3 द्वौ, T2 3 G2 3 तौ (for तु) K1 3 V1 D2–5 तावुद्यताम्बुपाशौ द्वौ (D4 5 वै) — b) K1 3 रणे (for उभौ) — c) K2 माया ता (by transp) Ñ2 3 V B Ds D2–6 G5 शमयामासतुर्मायां — d) Ñ2 V3 B1 3 तां दैत्य, D4 T1 G4 दैत्येन (for दैतेय) Ñ1 दिव्यां दैतेयदानवीम्

18 a) Ś1 -निर्दिष्टा (for निर्दग्धा). Ds1 शीतांशुना ये निर्दग्धा — b) Ñ1 D2 3 5 तु (for च) Ś1 K4 B2 (marg) ग्रथिता, K3 B2 D1 4 T4 प्रसृता, Ñ2 मथिता, V2 B2 (marg) 3 D6 संदिता, B1 स्यन्दिता, D2 पोथिता, D5 पतिता, T3 G3 पद्गुना, M1 प्रहिता (for ग्रसिता) Ñ2 V2 B2 3 Dn D1– T 4 रणे (for मृधे) K2 Ñ3 V1 पाशैश्च स्य(K2 स्र)न्दिता रणे, V3 पाशैः प्रमथिता रणे — c) Ś1 चरितुं, V स्पन्दितु (for चलितु) — d) T1 2 G1 2 4 5 M1 (inf lin) 2 4 भि(M1 2 4 छि)न्नपक्षा (for विशिरस्का) Ñ2 V3 द्रुमा. (for [अ]द्रय)

19 a) Ś1 तत्र, Ñ2 V3 ते वै, T3 4 पेतुम (for ते तु). — b) T3 4 ते दैत्या हिमताडिता — c) K1 Ñ1 2 V2 3 Dn Ds D5 T4 प्रावृत-, T2 G1 -बाधित (for -प्लावित-) Ś1 -पूर्वाङ्गा (for -स°)

20 T3 om 20 — b) K1 3 D3 T2 G M1 4 -प्रभाणि हि, Ñ2 3 V1 3 °विनाम्, Dn T1 4 M2 3 °णि च (for °णि ह) — c) D2 तु (for वि-) T1 2 G M विमानानीह (M1–3 °नीव, M4 °नि च) यानानि — d) N (except Ś1 B1) T1 G5 नि (for प्र) M1–3 खात् (for च).

21 a) Ś1 हस्तान् (for हस्त) Ñ2 B3 -प्रथितांश्, D1 -ग्रन्थि°, M4 मथि° (for ग्रथि°) — b) G5 हिम (for शीत-). K1 2 Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 -रश्मिना (for °भि.) K3 D3 T3 G4 छादिता न्हिमरश्मिना — c) K2 3 Ñ2 V2. 3 Dn D1 5 T3 4 माया वै, K4 मेधावी, T2 G1 3 5 मायी तु (for मायावी) — d) M1 2 युधि (for दिवि) Ś1 दानवान्दितिनन्दन, K1 2 4 Ñ1. 2 V2 3 B2 Dn D1 T3 4 °नां महात्मनाम्, D2 3दानव सु(D3 °वान्सु)महामना, D °वानां महाबलः

22 a) G4 सुशैल (for स शिला-) G2 स शैलतालचितता, G5 स शैलजालमथिता — b) Ś1 K4 Ñ1 M3 खड्ग- (for गण्ड-) — c) Ś1 K3 4 Ñ3 V1 2 B2 Dn D1–4 T3 4 पादपोत्क(Ś1 °पाङ्कु)रकूटाग्रां. — d) M3 कन्दराम् (for -काननाम्) Ś1 कन्दरात्कीर्णकाननाम्

23 a) Ś1 G2 -मृगाकीर्णां, K3 B2 3 D6 T2 G1, 3 M1

निर्मितां स्वेन पुत्रेण क्रौञ्चेन दिवि कामगाम् ।
प्रथितां पार्वतीं मायां ससृजे स समन्ततः ॥ २४
साश्मशब्दैः शिलावर्षैः प्रपतद्भिश्च पादपैः ।
निजघ्ने देवसंघांस्तान्दानवांश्चाप्यजीवयत् ॥ २५
नैशाकरी वारुणी च मायेऽन्तर्दधतुस्ततः ।
अश्मभिश्चायसघनैः किरद्देवगणान्रणे ॥ २६
साश्मसंघातविषमा द्रुमपर्वतसंकटा ।
अभवद्घोरसंहार्या पृथिवी पर्वतैरिव ॥ २७
नानाहतोऽश्मभिः कश्चिच्छिलाभिश्चाप्यताडितः ।
नानिरुद्धो द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत संयुगे ॥ २८
तदसंस्रस्तधनुषं भग्नप्रहरणाविलम् ।
निष्प्रयत्नं सुरानीकं वर्जयित्वा गदाधरम् ॥ २९
स हि युद्धगतः श्रीमानीशो न स्म व्यकम्पत ।
सहिष्णुत्वाज्जगत्स्वामी न चुक्रोध गदाधरः ॥ ३०
कालज्ञः कालमेघाभः समीक्षन्कालमाहवे ।
देवासुरविमर्दं स द्रष्टुकामो जनार्दनः ॥ ३१
ततो भगवतादिष्टौ रणे पावकमारुतौ ।
चोदितौ विष्णुवाक्येन तौ मायामपकर्षताम् ॥ ३२

-गणा° (for गजा°) — T3 M2 om (hapl) 23^{bc} — ^{b}) T2 G M4 नदद्भिर् (for °न्तीं) Ś1 गज , K1 Ñ3 V1 B Ds D2 4 6 दैत्य-, K2–4 Ñ1 2 V2 3 Dn D1 5 T1 4 इव, D3 दन्ति- (for द्विप-) — ^{d}) K2 -हृदाम् (for -द्रुमाम्) D3 पवनाचूर्णितद्रुमाम्, T2 G1 पवनाकूलित°

24 ^{a}) Ñ1 तव (for स्वेन) D3 निर्मितां चैव गात्रेण — ^{b}) T3 प्रदीप्तां (for क्रौञ्चेन) — ^{c}) K1–3 Ñ1 2 V3 Dn D1 प्रसृतां, K4 अथ तां (for प्रथिता) ^{d}) K1 3 D5 व्यसृजत्, D2 असृजत् (for ससृजे) M1–3 मयस्तत्र (for समन्ततः) K2 4 Ñ2. 3 V2 3 Dn Ds D1 T3 4 ससृजे दा- (D1 सिसृक्षुर्दा)नवोत्तमः ; D3 व्यसृजत्स मयस्तत

25 ^{a}) Ś1 सासिहस्तै , K1 3 साश्मपातै , K4 D4 °वर्षै., D2 3 5 M2 °संघै , M1 °शैल-, M3 °शैलै (for °शब्दै) — ^{b}) Ś1 K1 3 V1 T3 4 सं- (for प्र-) — ^{c}) K2 4 Ñ2 3 V B2 Dn D1–4 T4 च (for तान्) — ^{d}) K3 Ñ1 B1 [अ]जीजयत् (for °वयत्) K4 दानवान्समजीवयत्, D2 °न्स व्यजीजयत्, M3 °स्तानजीजयत्

26 ^{a}) D1 निशाकरी (for नै°) K2 D2 सा (for च) — ^{b}) K3 Ñ1 V2 3 B1 Dn2 G2 ऽन्तर्दधतस् (for °तुस्) T3 मायां प्राप्स्यथ यद्युधि (sic) — ^{c}) K1 [आ]यसगणै ; K2 3 Ñ2. 3 (marg as in text) V2 3 B2 (marg) D1 2 4 5 शशाङ्काभै (for [आ]यसघनै). — ^{d}) Some Mss किरन् (for किरद्) M1 3 बहून् (for रणे) K2 Ñ3 V B Ds D2–4 6 कीर्णा देवगणा रणे

27 ^{a}) Ñ2 संघाट- (for °त-) — ^{b}) D3 संपात- (for -पर्वत-). M1–3 गिरिपादपसंकटा — ^{c}) N (except Ś1 Ds2) T G M1 2 4 अभवद्घोरसंचारा (M1 4 °र्या)

28 ^{a}) T1 G4 ऽग्निभि , G2 5 ऽसिभिः (for ऽश्मभि) Ś1 अश्मना नहतो नास्ति — ^{b}) B Ds D6 शिलावृष्ट्या (for °भिश्च) T2 G1–3 5 M4 नापि G2 M1–3 न हि (for चापि) Ś1 न शिलाभिर्वशीकृत., K2 शिलाभिश्चातिपीडित., K3 Dn2 D3 °भिश्चाथ ता(K3 °भिता)डित , Ñ1 °वर्षणदानव., D5 °वृष्ट्या प्रताडित — ^{c}) Ñ2 V1 3 Dn D3 4 नानारुद्धो (for नानि°) K4 नानाद्रुमैश्च सततं — ^{d}) Ś1 कश्चन (for संयुगे)

29 ^{a}) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1–3 5 6 T3 4 तदपभ्रष्टध- नु(D1 °वपु)षं , K4 तदा प्रभ्रष्ट°, D4 तद्यत्नं तदधनुर्, T1 2 G M4 तदपध्वस्तधनुषं, M1–3 तद(M2 °दु)पत्रस्तहृदयं — ^{b}) G2 भिन्न (for भग्न) K1 3 T2 G1 भग्नप्रहरणायु- धम्, Ñ1 °रविप्लव., G3 °णं बलम् — ^{c}) Ds1 सुरानीके (for °क)

30 ^{a}) K2 युद्धमना. (for °गत.) — ^{b}) K3 V Dn D2 T3 4 व्यकम्पयत — ^{c}) Ś1 सहिष्णुत्वे जगत्यर्थे — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 V1 2 Dn D1 2 4–6 चुकोप (for चुक्रोध) D3 न चकम्पे जनार्दन.

31 ^{b}) Ñ2 3 समीक्ष्य , Ñ3 (marg) V1 B1 3 D1 6 समैक्षत (for समीक्षन्) D5 समीक्ष्य क्षणमाहवे — ^{c}) K4 -सम्मार्दं (for विमर्दं) K2 D3 M1 च , Ñ2 V3 हि , T1 तं ; T2 G1–3 5 M2 4 तु (for स)

32 ^{ab}) T3 चोदयामास मायाष्टौ रणे मारुतपावकौ — After 32^{ab}, N (except Ś1 K1 Ñ1) S (except M1–3) ins

511* मायाया मयसृष्टाया प्रवृद्धाया शमाय वै ।
तत प्रवृद्धावन्योन्य प्रवृद्धज्वालवेगिनौ ॥

[K3 repeats line 1 after line 2 — (L 1) K2 सप्र- (for मय-). D3 प्रवृद्धौ शमनाय वै, T4 °द्धौ प्रशमाय वै (for ^{b}). K3 (first time) Dn D1 शमनार्थं प्रवृद्धाया मायाया मयसृष्टया, K4 सघट्टनार्थं बद्धाना मायया मयसृष्टया. ❀ Cn मयसृष्टयेति षष्ठ्या सुपा सुलुगित्ययादेश इति प्राञ्च । गौडास्तु 'मायाया मयसृष्टाया प्रवृद्धाया शमाय वा' इत्येव पद व्युत्क्रमेण पठन्ति । ❀ — D3 reads line 2 twice — (L 2) K2 V1 B1 Ds D2 3 (both times). 4 6 प्रवृत्तावू (for °द्धावू).

ताभ्यामुद्भ्रान्तमेघाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महामृधे ।
दग्धा सा पार्वती माया भस्मभूता ननाश ह ॥ ३३
सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः सोऽनिलश्चानलाकुलः ।
दैत्यसेनां ददहतुर्युगान्तेऽग्नि मूर्च्छितौ ॥ ३४
वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात् ।
चेरतुर्दानवानीके क्रीडन्तावनिलानलौ ॥ ३५
भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सूत्पतत्सु च ।
दानवानां विमानेषु निपतत्सु समन्ततः ॥ ३६
वातस्कन्धापविद्धेषु कृतकर्माणि पावके ।
मायावधे विनिर्वृत्ते स्तूयमाने गदाधरे ॥ ३७
निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने ।
संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वशः ॥ ३८
जये दशशताक्षस्य मयस्य च पराजये ।
दिक्षु सर्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्मसंस्तरे ॥ ३९
अपावृते चन्द्रपथे स्वयनस्थे दिवाकरे ।
प्रकृतिस्थेषु लोकेषु नृषु चारित्रबन्धुषु ॥ ४०

C 2623
B I 46.41
P I. 46. 41

K3 B2 D3 (second time) T4 G4 प्रवृद्धौ, V2 Ds D6 प्रवृष्टौ, B3 प्रदीप्तौ (for प्रवृद्ध) K4 Ñ3 V1 3 Dn M4 वाहिनौ, Ñ2 -मालिनौ (for -वेगिनौ) B1 D2 प्रविद्धा उत्तान्वेगितै (for ^{b})] — ^{c}) Ñ3 (marg as in text) D4 6 नोदितौ, G4 विष्णुना (for चोदितौ) T1 विष्णुना प्रेरिता माया, T2 G1–3 5 M3 4 विष्णुवाक्येन तौ माया (T2 M3 4 तां माया, M3 बलिनौ) — ^{d}) B1 3 Dn Ds D3 5 6 T3 M1 3 ता मायाम्, G2 M4 पार्वतीम्, T1 मायां ताम् (for तौ मायाम्) Ś1 K3 D2 T4 G5 व्यपकर्षताम् (K3 °र्षतु), Ñ2 3 अपकर्षतु (for °ताम्) K1 M2 ता माया व्यपकर्षतु (M2 °ताम्), Ñ1 ता मायानपकर्षतुः, T2 G1 3 पार्वतीं व्यपकर्षताम्

33 ^{a}) Ś1 K Dn D6 वेगाभ्यां, G1 -देवाभ्यां; G3 -घोषाभ्यां (for मेघाभ्यां) D3 ताभ्यामुद्धतवेगाभ्या — ^{b}) K2 वाय्वग्निभ्यां, G1 5 प्रवृत्ताभ्यां (for °द्धाभ्यां) Ś1 K1 3 B2 D6 महाहवे (for °मृधे). — ^{c}) T2 G1 दग्धा हि, T3 निवाता (for दग्धा सा) — ^{d}) K2–4 Ñ2 3 V B1 3 D T G4 5 M3 4 भस्मीभूता (for भस्म°)

34 ^{a}) Ś1 Ñ1 G1 ऽनिलो (for ऽनलो) G2 संसक्त (for -संयुक्त) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T G4. 5 सोऽनि(T3 अनि, G5 सोऽन)लोऽनलसंयुक्तः — ^{b}) Ś1 T1 G1–3. 5 M4 सोऽनिलश्चाकुलान(Ś1 °नि)ल, K1 4 Ñ3 V B2 3 Dn1 Ds1 D2 4 5 T3 M2 सोऽनलश्चानिलाकुल, M1 3 सोऽनिलोऽग्निसमाकुल. — ^{c}) K3 D2 M4 -सैन्यं (for -सेनां). Ś1 दैत्याग्निर्दहत सव्ये

35 ^{a}) T1 2 G M वायु प्रधावति ह्यग्निं (T1 G4 M1–3 °त्र). — M3 om 35^{b}–36^{c} — ^{b}) Ś1 सोऽग्निकल्पश्च मारुत, Dn M1 पश्चादग्नि समारुत (M1 °तम्) — ^{c}) K2 विचेरतुर् (for चेरतुर्) — ^{d}) K1 B3 D2–4 G5 M1. 2 4 क्रीडन्ताव-नलानिलौ

36 M3 om 36^{abc} (cf v l 35) — ^{a}) T2 G M4 भस्मावशेषभूतेषु — ^{b}) Ś1 नि- (for प्र-). — ^{c}) K3 Ñ V1. 2 B2 D1 विनाशेषु (for विमानेषु). Dn D5 दानवेषु विनष्टेषु — After 36^{c}, N (except Ś1) T3 4 read 37^{a} and 37^{b} transposed — ^{d}) D विनष्टेषु, T2 G1 3–5 समानेषु, G2 M4 समरेषु, M1 2 विनश्यत्सु (for विमानेषु) — After 36, K1 3 read 38^{cd}.

37 For the sequence in N (except Ś1) T3. 4, cf. v l 36 M3 om 37^{a} — ^{a}) M1 2 वातस्कन्धविभग्नेषु — After 37^{ab}, Ś1 reads 38^{cd} — ^{c}) K3 V2 B2 T2 3 मायायुद्धे, Ñ1 B2 (marg) D2 3 T4 °बन्धे, G1 °वासे (for °वधे) V3 विसवृत्ते, B1 D6 ऽभिनिर्वृत्ते, Dn1 च नि°, G3 5 ऽपि नि° (for विनि°) K2 मायाभावे च निवृत्ते; Ñ2 °युद्धेऽभिसवृत्ते, D1 °युद्धे निवृत्ते तु — ^{d}) G2 स्मयमाने (for स्तूय°)

38 Ś1 reads 38^{cd} after 37^{ab}, K1 3 read the same after 36 M4 om (hapl) 38^{d}–41^{c} — ^{d}) D3 5 T3. 4 सर्वत (for °श.)

39 M4 om 39 (cf v l 38). — ^{a}) G5 जये शतदशाक्षस्य — ^{b}) D3 दैत्याना (for मयस्य) — ^{d}) K3 T2 G1 5 प्रवृद्धे (for °त्ते) K4 यज्ञ (for धर्म-) K1 (*sup lin.* as in text) -प्रस्तरे, V2 B2 (marg) -संभवे, M1 2 -सत्पथे; M3 -सस्थिरे (for -सस्तरे) Ñ2 प्रवृद्धं धर्मसस्तवे. — After 39, D2 ins 512*.

40 M4 om 40 (cf. v l 38) — ^{a}) M1–3 Poona ed. स्वर्ग- (for चन्द्र) T4 पदे (for पथे) G2 अपावृतेषु भूपेषु. — ^{b}) K1 3. 4 Ñ V B D T3. 4 G4 अयनस्थे, K2 गगनस्थे; T1 ह्ययनस्थे, G3 स्वपथस्थे (for स्वयनस्थे) — ^{c}) K2. 4 Ñ V1 3 B2 Dn D1–4 T3. 4 भूतेषु (for लोकेषु). — T4 om. (hapl) 40^{d} — ^{d}) D2 T2 नाना- (for नृषु) — K1 ins. after 40. D2 after 39

512* विराजमाना देवास्तु ततो मुनिगणैः सह ।

41 M4 om. 41^{abc} (cf v. l 38). — ^{a}) K4 प्रभिन्न- (for स°). K2 -बान्धवे (for -बन्धने) D3 प्रभिन्नबन्धने मर्त्यैर्. — ^{c}) K4 -शोभित-; Ñ3 V1 B Da D1–6

अभिनवन्धने मृत्यौ हूयमाने हुताशने ।
यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गार्धं दर्शयत्सु च ॥ ४१
लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्तिषु ।
भावे तपसि शुद्धानामभावे पापकर्मणाम् ॥ ४२
देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे विषीदति ।
त्रिपादविग्रहे धर्मे अधर्मे पादविग्रहे ॥ ४३
अपावृते महाद्वारे वर्तमाने च सत्पथे ।
स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु लोकेऽस्मिन्नाश्रमेषु च ॥ ४४
प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ।
प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दारुणे ॥ ४५
अग्निमारुतयोस्तस्मिन्वृत्ते संग्रामकर्मणि ।
तन्मया विमला लोकास्ताभ्यां जयकृतक्रियाः ॥ ४६
पूर्वदेवभयं श्रुत्वा मारुताग्निभवं महत् ।
कालनेमिरिति ख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत ॥ ४७
भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ।
मन्दरोत्कीर्णसंकाशो महारजतसंवृतः ॥ ४८
शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः ।
शतशीर्षः स्थितः श्रीमाञ्शतशृङ्ग इवाचलः ।
कक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पावकः ॥ ४९
धूम्रकेशो हरिश्मश्रुर्दंष्ट्रालौष्ठपुटाननः ।

G4 5 भागिषु (for शोभिषु) Ñ1 देशषु (for देवेषु) B2 (marg) यज्ञभागेषु द्रव्येषु, D9 प्रज्ञाशोभि द्रव्येषु —^{d}) T3 सदा स-, T4 स्वर्गार्थं, M1–3 स्वर्गं स (for स्वर्गार्धं) G5 संदधत्सु (for दर्शयत्सु)

42 ^{a}) M1 देवेषु (for सर्वेषु) —^{b}) Ś1 K1 (*sup lin*) 3 4 D1 4 5 सघात, K1 सयान-, Ñ2 (marg as in text) V3 D3 संपात-, D2 सस्थान-, D6 स यात-, M1 3 चर्यानु- (for सयान-) T1 2 G1–3 M4 -वृत्तिषु (for -वर्तिषु) M2 दिक्षु चर्यानुवृत्तिषु —^{c}) D6 तु परि- (for तपसि) K1 3 4 B1 सिद्धानाम्, T1 2 G1 2 4 5 M5 4 वृत्तानाम्, M1 2 वृद्धानाम् (for शु°) —^{d}) K1 3 दुष्ट- (for पाप) Ñ1 2 Ds D6 M3 -कर्मिणाम् (for -कर्मणाम्) D5 अभावे फलकर्मिणाम्

43 ^{b}) K2 4 V2 Dn2 D1 2 4 T3 4 च सीदति, Ñ1 B Ds D6 पराजिते, Ñ2 3 V1 3 Dn1 D3 ऽवसीदति (for विषी°) —^{c}) S1 K1 प्रग्रहे (for वि°)

44 ^{a}) K1 स्वर्गद्वारे (for महा°) —^{c}) V1 कर्मस्थेषु (for -धर्म°) K4 सर्वेषु, B2 (marg) भूतेषु (for वर्णेषु) Ś1 लोकप्रवृत्तवृत्तेषु, V2 स्वकर्मस्थेषु भूतेषु —^{d}) Ś1 वर्णेष्वेव (for लोकेऽस्मिन्)

45 After 45^{ab}, N (except Ś1) T2 4 G1 3–5 M4 ins

513* गीयमानासु गाथासु देवसद्मनादिषु ।
[V2 3 देवसभवनादिषु (for ^{b})]

—^{c}) K Ñ V1 3 B3 Dn D1–5 T2–4 G1 3–5 M1, 4 -कलुषे (for -कल्मषे) —^{d}) Ñ1 V2 Ds G4 M2 तपसि (for तमसि)

46 ^{a}) M1 अस्मिन्, M2 तत्र (for तस्मिन्) — M1 om. 46^{cd}. —^{c}) D3 निर्भया (for तन्मया) M3 तमसा विपुला लोकास् (sic) —^{d}) K1 कृतजय, D4 जयकृता (for °कृत-) N3 (marg) V3 B1 3 Ds D5 6 T2 G1 3 5 **Cn** प्रिया, **Cn**p क्रिया (as in text) V2 ताभ्या कृतजयप्रिया, D3 ताभ्या जयकृतालया ❀ **Cn** क्रिया इति पाठे जयकृतपदं कृतजयक्रिया इति व्याख्येयम् । ❀

47 ^{a}) Ś1 K2–4 D4 6 G1 3 पूर्वं, G4 पूर्वे (for पूर्व-) —^{b}) Ś1 K1 3 4 Ñ1 V1 D1 4 5 T3 भयं, K3 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D, T1 2 G M4 -कृतं (for -भव) K2 भयम् (for महत्) —^{d}) B2 (marg) प्रत्यपद्यत

48 ^{a}) T1 G2 M1–3 -मकुट (for मु°) —^{b}) B1 2 (marg as in text) 3 Ds D6 शिञ्जिताङ्गदभूषणः, T2 G1 °भरणैर्युत —^{c}) K2 4 Ñ V B D (except D1) T G मन्दरा(D3 °लया)चलसंकाशो, M4 °रोच्चण्डसंकाशो —^{d}) K2 N2 V3 -सनिभ (for संवृत)

49 ^{a}) G2 शर (for शत-) —^{b}) K1 (*sup lin* as in text) सनातन (for शतानन) —^{c}) Ñ2 3 T1 3 G2 3 M4 शतशीर्षा, D °वीर्यं (for °शीर्ष) M3 शतग्रीवः (for स्थित श्रीमाञ्) D5 T4 शतशीर्षावृ(T4 °श्रि)तः श्रीमाञ् —^{d}) D3 शतशीर्षा (for °शृङ्ग) —^{e}) T4 संहृष्टो (for संवृद्धो) —^{f}) Ś1 हेमन्त, K2 4 Ñ1 V3 Dn D1 हिमान्त, K3 Ñ2 3 (marg as in text) घर्मान्त (for निदाघ) M1 2 महानिव हुताशन

50 ^{a}) Some Mss धूम- (for धूम्र-) Ñ1 M4 -केतुर् (for -केशो) —^{b}) T3 संदष्टौष्ठ, M1 3 कराळोष्ठ; M4 दष्टोग्रोष्ठ (for दंष्ट्रालौष्ठ) —^{c}) Ś1 D5 T3 4 G1 3 M4 -विस्तारो, K1 2 T1 2 G2 5 °रं (for °रि) —^{d}) V3 निपुण (for विपुल) Ñ3 (marg) V1 B1 2 (marg as in text) 3 D4 नामयन्वपुषा क्षितिम्

51 ^{a}) M3 बाहुभ्या (for °भिस्), Ś1 K1, 4 D1, 4 तोक-

त्रैलोक्यान्तरविस्तारि धारयन्विपुलं वपुः ॥ ५०
बाहुभिस्तुलयन्व्योम क्षिपन्पद्भ्यां महीधरान् ।
ईरयन्मुखनिःश्वासैर्वृष्टिमन्तो बलाहकान् ॥ ५१
तिर्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदग्रवक्षसम् ।
दिधक्षन्तमिवायान्तं सर्वान्देवगणान्मृधे ॥ ५२
तर्जयन्तं सुरगणांश्छादयन्तं दिशो दश ।
संवर्तकाले तृषितं दृप्तं मृत्युमिवोत्थितम् ॥ ५३
सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्वणा ।
लम्बाभरणपूर्णेन किंचिच्चलितवर्मणा ॥ ५४
उच्छ्रितेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता ।
दानवान्देवनिहतानुत्तिष्ठत इति ब्रुवन् ॥ ५५

तं कालनेमिं समरे द्विषतां कालसंमितम् ।
वीक्षन्ति स्म सुराः सर्वे भयवित्रस्तलोचनाः ॥ ५६
तं स्म वीक्षन्ति भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनम् ।
त्रिविक्रमे विक्रमन्तं नारायणमिवापरम् ॥ ५७
सोच्छ्रयन्प्रथमं पादं मारुताघूर्णिताम्बरम् ।
प्राक्रामदसुरो युद्धे त्रासयन्सर्वदेवताः ॥ ५८
स मयेनासुरेन्द्रेण परिष्वक्तः क्रमन्रणे ।
कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ॥ ५९
अथ प्रविव्यथुर्देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं भयावहम् ॥ ६०

C 2644
B 1. 46 62
P 1. 46 62

इति श्रीहरिवंशे षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

यन् (for तु°) D बाहुभिर्व्योम चाक्षिप्य — ^{b}) D पद्भ्या क्षिपन् (by transp) — ^{c}) T1 2 G1 3 4 वारयन्, T4 दीप°, M4 हार° (for ईर°) — ^{d}) Ś1 K1 3 Ñ3 V1 वृष्टियुक्तान्, K2 दृष्टिमाग्राद् (for वृष्टिमन्तो) T1 बलाहका (for °कान्)

52 ^{a}) D5 तिर्यङ्नायतरक्ताक्ष — ^{b}) B1 मन्दरोदर (for °ग्र) K2 4 Ñ1 V3 Dn D1-3 5 T3 4 G2 4 वर्चसम् (for °वक्ष°) — ^{d}) T2 G1-3 5 M4 रणे (for मृधे)

53 ^{a}) G2 सुरगणं (for °णांश्छ्) — ^{b}) M1 नादयन्तं, M3 पाल° (for छाद°) — ^{c}) D6 संहार (for संवर्त) K4 B2 D4 G4 क्षुधित, B1 T3 4 रुषित (for तृषित) Dn संवर्तकालक्षुधितं — ^{d}) Ś1 Ds1 D2 तप्त, K3 B1 रुष्ट (for दृप्तं) Ñ1 मृत्युर् (for मृत्युम्)

54 ^{a}) Ś1 सुबलेन, K2 Ñ1 3 V1 सतलेन (for सु°) K1 3 4 Ñ1 2 V2 3 B D1 2 4 5 T2-4 G [उ]च्छ्रितवता (for [उ]च्छ्रय°). — ^{b}) Ñ V Dn D1-5 M1 4 विमलाङ्गुलिपर्वणा — T3 4 om (hapl) 54^{cd} — ^{c}) N (except Ś1 D2-4) माल्याभरणपूर्णेन — ^{d}) K3 मौलिना, Ñ1 2 V2 B2 D5 D6 G4 M3 -वर्मणा, Dn पर्वणा (for -वर्मणा)

55 ^{a}) Ds1 उच्चितेन, D2 उत्थि° (for उच्छ्रि°) K2 [अ]थ (for [अ]ग्र) G1 उच्छ्रितैकाग्रहस्तेन — ^{b}) K1 च युध्यता (for वपुष्मता) D4 उच्छ्रितेन धनुष्मता — ^{d}) K1 Ñ2 V1 2 B Ds D2-6 T1 G4 उत्तिष्ठध्वम् (for °त) K3 इत्यब्रवीत्, Ñ3 Dn1 D1 T2 G1 इव ब्रुवन् (for इति ब्रुवन्) Ś1 उत्तिष्ठ इति चाब्रवीत्

56 ^{a}) B Ds D5 समरे कालनेमिं तं — ^{b}) Ś1 D6 कालनेमिनम्, K Ñ2 V2 3 B Dn D1-4 T3 4 G4 °संनिभम् (for °संमितम्) Ñ3 V1 आगतं कालसंनिभम्. — D4 reads 56^{cd} and 57^{ab} transposed after 60^{ab}. — ^{c}) K2 Ds1 D2 T1 G4 वीक्षन्ते (for °न्ति) V हि (for स्म) D4 वीक्षन्ते स्म सुरान्सर्वे — ^{d}) K1 2 Ñ V2 B Ds D1-3 5 T3. 4 M2 व्याकुल-, K3 D4 6 विह्वल- (for वित्रस्त) Ś1 भयत्रस्तविलोचना, K4 Dn °विक्लवमानसा.

57 For the sequence in D4, cf v. l. 56 — ^{a}) Ś1 M1 3 वीक्षन्ति स्म (by transp), K3 4 Ñ1 3 V3 B1 (marg) Dn D1-3 T4 तु वीक्षन्ति G1 तस्मिन्वीक्षन्ति भूतानि — ^{b}) D4 कालं तं, G2 भ्रमन्त (for क्र°) — ^{c}) K1 3 Ñ3 V1 B2 3 Ds D1 4 6 T1 4 M1-3 त्रिविक्रम, T3 G2-5 M4 °क्रमान् (for °क्रमे) K2 Ñ1 2 V2 3 B1 Dn D3 5 त्रिविक्रमं क्रममाणं, T3 °क्रमकृतोत्साह, G1 °क्रमान्विक्रमन्तो

58 T3 om 58 — ^{a}) K4 उच्छ्रयन्, M2 स्वेच्छया, M4 ततश्च (for सोच्छ्रयन्) — ^{b}) Ś1 K1 3 4 Ñ V1. 3 B Dn Ds D3 5 6 T1 G1 4 मारुताघूर्णिताम्बर (Ś1 °ऽङ्गदम्). — ^{c}) D2 प्राक्रमद् (for प्राक्रा°) G2 आसुरे (for असुरो). — ^{d}) Ds भ्रामयन् (for त्रास°)

59 ^{b}) K2 समं रणे, T3 परंतप, M3 तदा रणे (for क्रमन्रणे) — ^{c}) T2 3 G1 2 4 5 दीप्त (for दैत्य). — M4 om 59^{d} — ^{d}) K3 V2 D1 3 T3 4 सहिष्णुर् (for सवि°).

60 B3 om 60^{a}-37. 1^{b} — ^{a}) K2 4 Ñ V Dn D1 3. 5 T3. 4 प्रव्यथिता (Ñ3 V1 T3 °रे), B1. 2 Ds D4. 6 विव्यथिरे; D2

३७

वैशंपायन उवाच ।
दानवानां तु पिप्रीषुः कालनेमिः स दानवः ।
व्यवर्धत महातेजास्तपान्ते जलदो यथा ॥ १
तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः ।
उत्तस्थुरपरिश्रान्ताः प्राप्येवामृतमुत्तमम् ॥ २
ते वीतभयसंत्रासा मयतारपुरोगमाः ।
रेजुरायोधनगता दानवा युद्धकाङ्क्षिणः ॥ ३
मन्त्रमभ्यस्यतां तेषां व्यूहं च परिधावताम् ।
प्रेक्षतां चाभवत्प्रीतिर्दानवं कालनेमिनम् ॥ ४
ये तु तत्र मयस्यासन्मुख्या युद्धपुरःसराः ।
तेऽपि सर्वे भयं त्यक्त्वा हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः ॥ ५
मयस्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः खरलम्बावुभावपि ॥ ६
अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोरोष्ट्रौ तथैव च ।

प्रत्यर्थिता (for प्रविव्यथुर्) M1 2 सर्वे (for देवा.) — ^{b}) M1 2 देवाः (for सर्वे) Ñ1 B2 Ds D6 T2 G1–3 5 M सेन्द्र , D4 T1 G4 इन्द्र (for शक्र) — After 60^{ab}, D4 reads 56^{cd} and 57^{ab} transposed — ^{c}) T3 4 कालनेमिम् (for दृष्ट्वा कालम्)

COLOPHON om in B3 — *Mention of the Epic* K1 3 4 Ds2 T3. — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 4 Ñ2 3 V B1 Ds D1 5 T3 — *Sub-parvan* Ñ1 2 V3 B1 2 D6 तारकामयम् , D5 पारिजात , T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K2 4 Ñ3 V1. 2 Dn D1–4 कालनेमिप्रकरणम् , Ñ1 2 V3 B1 2 Ds D6 कालनेमिसमुद्योग (Ñ1 °मिविक्रम), D5 कालनेमिप्रादुर्भाव — *Adhy no* (figures, words or both) K3 44, Ñ3 V1. 3 Dn Ds2 46, V2 47, D1 43, D5 4 T4 45, T1 G3–5 42; T2 G1 M4 41, T3 48, G2 39, M1–3 38 — *Śloka no* K1 42, Dn1 Ds2 62, D3 41, D4 60, T2 58, G1 59.

37

1 B3 om. 1^{ab} (cf v 1 36 60) T3 om the ref — ^{a}) V2 B1. 2 Ds D2 4–6 दानवास्तास् (for °वानां) T1 2 G M2 4 प्रियप्रेप्सु (for तु पिप्रीषु) K Ñ2. 3 V1 3 Dn D1 T3 4 दानवाश्चापि (K3 °त्र) पप्रीषुः , D3 °वास्तांस्तु पप्रच्छ , M1. 3 °नथ पिप्रीषु — ^{b}) K2 4 N V B1 2 D T1 3 4 महासुर. (for स दानव) — ^{d}) K2 तोयान्ते (for तपान्ते)

2 ^{a}) Ś1 K1 3 D5 त्रैलोक्यान्तरगतं तं तु (hypermetric), D2 त्रैलोक्यस्यान्तरगतं , T3 तत्र लोकान्तरगता ; T4 तं त्रिलोकयान्तरं गन्तुं — ^{b}) M1. 3 प्राप्य (for दृष्ट्वा) B2 (marg) वै ; T2 त (for ते). K2 4 Ñ V Dn D1–5 T1 3 4 दृष्ट्वा ते दानवोत्तमा (T1 °वाधिपाः) — ^{c}) D2 उपतस्थु परिश्रान्ता. — ^{d}) K2 Ñ1 2 3 (marg as in text) V3 B2 (marg) D2–5 T3. 4 अव्ययम् (for उत्तमम्).

3 ^{a}) D6 व्यपीत- , G4 ते भीता (for ते वीत-). Ñ3 संभ्रान्ता , V2 सन्त्रस्ता , T1 G2 5 संत्रस्ता , Cnp -संत्रासा (as in text) Ñ1 V3 Dn D1 2 T3 4 ते भीता भ(Ñ1 °तभ)यसन्त्रस्ता , V1 G3 ते भीता भयसंप्राप्ता (G3 °मोहाश्च) — After 3^{ab}, N (except Ñ1) T G1 3–5 ins

514* तारकामयसंग्रामे सततं जितकाशिन ।

[T3 ततस्ते , T4 चेरुस्ते (for सतत) Ñ3 V B1 Ds2 T2 G1 4 जय- (for जित) K1 2 4 Ñ2 Dn Ds1 D3–5 सततं जयकाङ्क्षिण , B2 सर्वे ते जितकाशिन (also जयकाशिन and जयकाङ्क्षिण) (for ^{b})]

— ^{d}) K2 4 Ñ V B D T3 4 -दुर्मदा (for -काङ्क्षिण)

4 D1 reads 4^{ab} twice — ^{a}) N (except Ś1 , D1 [second time] T3 4 अस्त्रम् (for मन्त्रम्) D1 (first time) पक्षमाश्रयता तेषा — ^{b}) K2 B Ds D6 व्यूहांश्च , K4 Ñ V1 Dn D2–4 व्यूहे च , V2 व्यूहेन , V3 व्यूहेषु (for व्यूहं च) D1 (first time) -भाषताम् (for -धावताम्) — ^{c}) Ś1 [अ]व्ययप्रीतिं (for [अ]भवत्प्रीतिर्). — ^{d}) D3 दैत्यानां (for दानवं).

5 ^{a}) Ds2 ते (for ये) — ^{b}) T1 M4 युधि (for युद्ध-) K1 2. 4 Ñ V B D T3 4 -विशारदा , B2 (marg) -पुरस्कृता (for -पुरःसरा) — ^{c}) Ś1 K2 तु (for ऽपि) — ^{d}) Ś1 T1 अवस्थिता , Ñ3 B3 उपागताः , T2 G1. 2 4 व्यवस्थिताः (for उप°)

6 ^{a}) D3 तस्मिन् (for तारो) — ^{c}) B1 D3 विप्रचित्तेः (for °चित्ति) Ś1 K3 T2 G1 2 5 M4 चैव (for श्वेत.) — ^{d}) T1 2 G1 3 क्षुरलम्बाव् , M3 क्षुरलुब्धाव् (for खरलम्बाव्)

7 ^{a}) Ś1 बडिपुत्रश् (for बलि°) K Ñ3 B1 3 T1 M1–3 तु (for च) D2 अरिष्टबलिपुत्राश्च — ^{b}) T1 G3 5 M4 किशोरोग्रस् , T2 G1 °राख्यस् , G2 किशोरोष्ट्रस् (for °रोष्ट्रौ) — ^{c}) Ś1 Dn1 T3 [अ]सुर- , Ds महा- (for [अ]मर-). — ^{d}) V3 T3 वक्रयोधी , D2 चक्र° , G2 वज्र° (for वक्त्र°) K1 महाबलः

स्वर्भानुश्चामरप्रख्यो वक्त्रयोधी महासुरः ॥ ७
एतेऽस्त्रविदुषः सर्वे सर्वे तपसि संस्थिताः ।
दानवाः कृतिनो जग्मुः कालनेमिनमुत्तमम् ॥ ८
ते गदाभिश्च गुर्वीभिश्चक्रैश्च सपरश्वधैः ।
कालकल्पैश्च मुसलैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ९
अश्मभिश्चाद्रिसदृशैर्गण्डशैलैश्च दंशितैः ।
पट्टिसैर्भिण्डिपालैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः ॥ १०
घातनीभिश्च गुर्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ।
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैरर्गलैश्चाग्रताडितैः ॥ ११
दोर्भिश्चायतपीनाभिः प्रासैः पाशैश्च मुद्गरैः ।
सर्पैर्लेलिह्यमानैश्च विसर्पद्भिश्च सायकैः ॥ १२
वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यद्भिश्चापि तोमरैः ।
विकोशैश्चासिभिस्तीक्ष्णैः शूलैश्च शितनिर्मलैः ॥ १३
ते वै संदीप्तमनसः प्रगृहीतोत्तमायुधाः ।
कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्धनि ॥ १४
सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां शुशुभे चमूः । C 2659 B 1 47. 15 P 1 47. 15

(for °सुर) K2 3 व(K3 च)क्रयोधी महाबल

8 ^{a}) B1 2 Ds चास्त्रविदः, B2 (marg) चास्त्रविदुष (hypermetric) (for ऽस्त्रविदुष) — ^{b}) S1 M4 सुस्थिता, K1 4 Ñ V B2 (marg) Dn D1–5 T3 4 सुव्रता; K3 सुस्थिरा (for संस्थिता·) — ^{d}) Ñ2 D2 4 T1 4 कालनेमिमनुत्तमम्; T3 °मिं महासुरम्

9 ^{a}) Ñ2 V3 चक्रैश्च, T1 शक्तीभिश् (for गुर्वीभिश्) — After 9^a, Ś1 reads 11^{bcd} followed by 10^a–11^b (11^b repeating), and K1 3 read the same followed by 515* Ś1 om 9^b M3 om (hapl) 9^b–11^a — ^{b}) Ñ2 V3 पाशैश्च, D2 चित्रैश् (for चक्रैश्) K1 3 T1 2 G1–3 5 M1 4 अथ, K4 D1 असि-, M2 अपि (for च स) — After 9^{ab}, Bom Poona eds G(ed) read 10^{ab}

10 For the sequence in Ś1 K1 3, cf v 1 9 M3 om 10 (cf v 1 9) Poona and Bom eds and G(ed) read 10^{ab} after 9^{ab} — ^{a}) K V2 3 B3 Dn D1 2 5 T3 G2 4 M1 2 चाद्रि, D3 वज्र (for चाद्र-) B1 3 Ds D6 संकाशैर् (for -सदृशैर्) — ^{b}) M2 गज (for गण्ड-) K1 3 D1 सहतै, K4 Dn दारुणै (for दंशतै) — ^{c}) S (M3 om) पट्टसैर् (for पट्टिसैर्) Some Mss पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च — ^{d}) K2 Ñ1 V2 B Ds D4–6 T3 4 [उ]त्तमायुधै (for °यसै) T1 2 G1–3 5 M4 परिघैश्चैव कर्पणै, G4 °र्मर्मभेदिभि

11 For the sequence and the repetition in Ś1 K1 3, cf v 1 9 M3 om 11^a (cf v 1 9) T3 om 11^{ab} — ^{a}) D1 2 4 M1 घातिनीभिश्, T1 G1–3 5 M4 शतघ्नी°, G4 दशघ्नी°, M2 शातनीयैश् (for घातनीभिश्) — ^{b}) M4 शातनीयैस् (for शतघ्नीभिस्) T1 शातनीभि परैस्तथा; T2 G1 निशितैर्नखरैस्तथा, G3–5 शातनीनखरैस्तथा — ^{c}) Ś1 युगैश्, G5 M4 योक्त्रैश् (for यन्त्रैश्) M1–3 निर्यूहैर् (for निर्मुक्तैर्) — ^{d}) K2 Ñ3 V1 D2 3 [उ]ग्र, K3 [अ]पि (for [अ]ग्र-) V3 -हरणै (for ताडितै) Ś1 लगुडैरग्रताडितै, T2 अर्गलैश्चाग्रत. स्थितैः; G1. 3–5 धव(G3. 5 शब)लैश्चाग्रतः स्थितै, M1–3 अर्गलैर्हस्ततोलितैः, M4 अग्रतश्चाग्रताडितै — After 11, K1 3 ins

515* दानवा युद्धदुर्धर्षा संग्राममुखत स्थिता ।

12 K1 reads 12 on marg — ^{a}) M3 [आ]यस- (for °त-) K2 V B Dn Ds D6 T1 2 G1 3–5 पीनासै, T3 4 -पीनैश्च (for -पीनाभि.). D3 दोर्भिश्च परिघप्रख्यै — ^{b}) K1 3 Ñ1 2 B2 D1 4 T1 3 पाशै प्रासैश् (by transp) Ñ1 च वध्यताम् (sic), B1 M2 समुच्छ्रितै. B2 (also as in (text) 3 Ds1 T2 G1–3 M1 4 च मूर्छितै (for च मुद्गरै). Ds2 प्रासै पट्टिशैर्मूर्च्छितै, D6 G4 5 M3 पाशै प्रासैश्च मूर्च्छितैः. — ^{c}) K1 G2 5 M4 सर्पैर्लेलिहमानैश्च, D3 सर्पैश्च लेलिहानैश्च, T2 ससर्पैर्लेलिहानैश्च (sic) — D2 reads 12^d and 13^a transposed after 13. — ^{d}) T2 G संपतद्भिश् (for विसर्प°). D3 पावकै (for सायकै)

13 For the sequence in D2, cf v 1 12 T3 repeats 13^{ab} after 13^{cd} — ^{a}) T3 (second time) उग्रै (for वज्रै) — Ds1 om 13^b–14^c — ^{b}) M1 2 [ए]व (for [अ]पि) K1 3 Ñ3 V1 B D2–6 T3 (first time) दीप्यमानैश्च तोम(D2 4 मुद्ग)रै; K2 °द्भिश्च बलोत्तमै — ^{c}) T1 विशालैश् (for विकोशैश्) — ^{d}) Dn निशित-, D5 चाशनि- (for च शित-)

14 Ds1 om 14^{abc} (cf v 1 13) — ^{a}) K1 3 Ñ3 (last two marg) V1 -वपुष; M2 -तपस· (for -मनस·) — ^{b}) B1 (marg as in text) 2. 3 D6 सं (for प्र-) T1 प्रगृहीतशिलायुधा

15 ^{a}) D1 सं- (for सा) Cnp प्रचरा (for -प्रवरा) M3 दीप्तशस्त्रप्रहरणा ❀ Cn दीप्तशस्त्राण्येव प्रवरा विद्युतो यस्याम्। प्रचरेति युक्तः पाठ । ❀ — ^{b}) G3 सा नूनं (for दैत्यानां) K Ñ V B1 2 D M1. 3 रुरुचे (for शुशुभे) B3 दानवाना महाचमू· — ^{c}) D1 उन्मीलित (for निर्मी°). Ñ1. 3 (marg. as in text) V3 D4 T1 2 4 G2–5 M1–3 -सर्वाङ्गा (T1 G5 °ङ्गी) (for -नक्षत्रा). G1 द्यौर्विमीलितसर्वाङ्गा;

द्यौर्निमीलितनक्षत्रा घननीलाम्बुदागमे ॥ १५
देवतानामपि चमूर्मुमुदे शक्रपालिता ।
दीप्ता शीतोष्णतेजोभ्यां चन्द्रभास्करतेजसा ॥ १६
वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी ।
तोयदाविद्धवसना ग्रहनक्षत्रहासिनी ॥ १७
यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ।
संप्रदीप्ताग्निपवना नारायणपरायणा ॥ १८
सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः ।
रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी ॥ १९
तयोश्चम्वोस्तदानीं तु बभूव स समागमः ।
द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा स्याद्युगपर्यये ॥ २०
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम् ।
क्षमापराक्रममयं दर्पस्य विनयस्य च ॥ २१
निश्चक्रमुर्बलाभ्यां तु ताभ्यां भीमाः सुरासुराः ।
पूर्वापराभ्यां संरब्धाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः ॥ २२
ताभ्यां बलाभ्यां संहृष्टाश्चेरुस्ते देवदानवाः ।
वनाभ्यां पार्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथा गजाः ॥ २३
समाजघ्नुस्ततो भेरीः शङ्खान्दध्मुश्च नैकशः ।
स द्यां दिवं भुवं चैव दिशश्च समपूरयत् ॥ २४
ज्याघाततलनिर्घोषो धनुषां कूजितानि च ।

M_4 अनिमीलितसर्वाङ्गा — ^{d}) K_1 यामिनीवाम्बुदागमे, K_3 $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B Ds D_3 (marg) $_{5\,6}$ T_3 सघनेवा°, V_3 $D_{2\,4}$ घनानीवा°; $M_{1\,2}$ ह्यसिनेवा°, M_4 नवनीला°.

16 T_4 om 16–18 — ^{b}) $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ D (except D_6) रुरुचे (for मुमुदे) — T_2 om (hapl ?) 16^{c}–18^{b} — ^{c}) $Ś_1$ -तेजोभिश्, $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 B Ds $D_{4\,6}$ -रूपेण (for -तेजोभ्यां) — ^{d}) K $\tilde{N}_{1\,3}$ $V_{1\,2}$ B D (except Ds) -वर्चसा (for तेजसा) G_1 M_2 चन्द्रभास्करयोस्तथा, G_2 M_4 °योः सदा, G_{3-5} °योस्तदा

17 $T_{2\,4}$ om 17 (cf v. l 16) G_3 om (hapl ?) 17^{c}–19^{d}. — ^{c}) $\tilde{N}_2$ V_3 D_3 तोयदाबद्ध-, G_4 °वस्थ- (for °विद्ध-) K_2 -रसना, G_2 -नभसा, M_4 -वदना (for -वसना) — ^{d}) $T_{1\,3}$ -भासिनी, $G_{1\,4\,5}$ M_4 -मालिनी, M_2 -वासिनी (for हा°)

18 T_4 om 18, T_2 om 18^{ab} (for both, cf v l 16) G_3 om 18 (cf v l 17). — ^{a}) D_4 यमेन्दु- (for °न्द्र-) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ $D_{3\,5}$ T_1 -धनदैर् (for -वरुणैर्) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ D_3 वरुणेन (for धनदेन) — ^{c}) K_4 V_1 T_3 $M_{1\,3\,4}$ -चयना, $\tilde{N}_1$ -चरणा, $T_{1\,2}$ $G_{1\,2\,4\,5}$ सदृशा, M_2 -नयना (for पवना)

19 G_3 om 19 (cf v l 17) — ^{a}) $\tilde{N}_2$ Dn_1 T_4 सदृशा (for °शी) — ^{b}) $T_{2\,3}$ G_1 दीप्ता (for दिव्या). $\tilde{N}_1$ देवमयी (for °महा) M_4 दिव्यदेवगणा चमू.

20 ^{a}) K_3 तयो सैन्ययोस् (hypermetric), $M_{1\,3}$ अनीकयोस् (for तयोश्चम्वोस्) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ तदा तत्र, M_4 तदा राजन् (for तदानीं तु) — T_4 om (hapl ?) 20^{b}–22^{a} — ^{b}) K_4 तद्बभूव, $\tilde{N}_3$ V_1 Dn_2 M_4 बभूव सु-, V_3 स बभूव (by transp), D_3 बभूव च — ^{d}) K_2 T_1 युगवि- (for स्याद्युग-).

21 T_4 om 21 (cf v l 20) — ^{b}) D_3 -निर्मितम् (for -संकुलम्). — ^{c}) $M_{1,\,2}$ क्षमापरममक्षाम्यं. — ^{d}) G_2 मदस्य (for दर्पस्य)

22 T_4 om 22^{a} (cf v l 20) — ^{a}) K_2 ते, D_{2-5} च (for तु) — ^{b}) K_2 सौम्य (for ताभ्यां) T_4 महासुरा (for सुरा°) — ^{c}) Ds संरुद्धा (for संरब्धा) D_3 पूर्वापरतडागाभ्या — D_3 om (hapl) 22^{d}–23^{c}

23 D_3 om 23^{abc} (cf v l 22) — ^{a}) K_1 T_1 संरब्धाश्, T_2 संसृष्टाश् (for संहृ°) — ^{b}) M_3 निश्चेरुर् (for चेरुस्ते) $Ś_1$ दैत्य- (for देव-) — ^{c}) $\tilde{N}_{2\,3}$ Ds_2 बलाभ्यां (for वनाभ्या) — ^{d}) T_3 महा (for यथा) D_6 यथा वनगता गजा

24 ^{a}) K_3 D $T_{1\,3}$ समाजग्मुस्, V_2 B_2 (marg) D_3 °हन्युस् (for °जघ्नुस्) $B_{1\,2}$ Ds तदा (for ततो) G_1 भेरीं (for भेरी) — ^{b}) $Ś_1$ T_2 G_{1-3} M_4 सहस्रश, $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ D_4 $T_{1\,3\,4}$ G_4 अ(D_4 त्व)नेकश, $M_{1,\,2}$ च नैकधा (for च नैकश) D_3 शङ्खतूर्याण्यनेकश, G_5 शङ्खं दध्मु सहस्रशः — K_4 om 24^{c} 25^{b} — ^{c}) $K_{2\,3}$ $\tilde{N}_{1\,3}$ $V_{1\,2}$ B Ds $D_{1\,2\,5\,6}$ शब्दो द्या (for द्यां दिवं) M_2 चापि (for चैव) $Ś_1$ स द्यां भुव च ख चैव, K_1 $\tilde{N}_2$ V_3 Dn $D_{3\,4}$ स शब्दो द्यां भुवं खं च, $T_{3\,4}$ सद्यो भुवं दिवं चैव — ^{d}) T_1 दिश (for दिशश्) $Ś_1$ शब्द समभिपूरयत

25 K_4 om 25^{ab} (cf v l 24) — ^{a}) $T_{3\,4}$ ज्याघोषस् (for ज्याघात-) — ^{b}) D_4 कूजितेन (for °तानि) $Ś_1$ धनुषा कूजितेन तु, $\tilde{N}_1$ कूजिताना च निस्वनम्, $B_{1\,3}$ Ds D_6 धनुषामपि निस्वन — ^{c}) K_4 $\tilde{N}_{2\,3}$ V_1 B_2 D_4 $T_{1\,3}$ M_4 च निनदो, $\tilde{N}_1$ V_2 च निनदैर् (V_2 °स), V_3 च नादेन, $B_{1\,3}$ Ds M_{1-3} च नदतां, D_5 निनदतां (for च निनदा) — ^{d}) G_2 M_4 दिव्यम्, Cnp दैत्यम् (as in text) $\tilde{N}_3$ V_1 M_4 स्वयम् (for स्वनम्) $Ś_1$ दैत्यानां निनदु स्वनम्, K_2 B_1 Ds D_6 दैत्यानन्नर्दधु स्वना., K_4 दैत्यानां निनदो महान्; V_2 तीव्रम-

दुंदुभीनां च निनदा दैत्यमन्तर्दधुः स्वनम् ॥ २५
तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परम् ।
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः ॥ २६
देवतास्त्वशनीर्घोराः परिघांश्चोत्तमायसान् ।
ससर्जुराजौ निस्त्रिंशान्गदा गुर्वीश्च दानवाः ॥ २७
गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च शकलीकृताः ।
परिपेतुर्भृशं केचिन्न्युब्जाः केचिच्च जज्ञिरे ॥ २८
ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाशुगामिभिः ।
समीयुस्ते सुसंरब्धा रोषादन्योन्यमाहवे ॥ २९
संवर्तमानाः समरे विवर्तन्तस्तथापरे ।
रथा रथैर्निरुध्यन्ते पदाताश्च पदातिभिः ॥ ३०
तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवाहिनाम् ।
नभः सस्वान हि यथा नभस्ये जलदस्वनैः ॥ ३१
बभञ्जिरे रथान्केचित्केचित्संमृदिता रथैः ।
संबाधमेके संप्राप्य न शेकुश्चलितुं रथाः ॥ ३२
अन्योन्यमन्ये समरे दोर्भ्यामुत्क्षिप्य दर्पिताः ।
संह्रादमानाभरणा जघ्नुस्तत्रासिचर्मिणः ॥ ३३
अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना रक्तं वेमुर्हता युधि । C 2678 B I 47 34 P I 47 34

न्तर्दधु स्वना , B3 Dn D5 G4 दैत्यानां निर्दधु स्वनान् (B3 °ना) D1 3 दैत्याना पिद(D3 रुरु)धु स्वनम् , D4 दैत्यानां निनदेन च , T1 3 4 दैत्याना तद्धनु स्वनम् (T4 °नान्), M1-3 दैत्यानामभवत्स्वन ❀ Cn दैत्यमन्तर्दधु स्वनमिति पाठे दैत्यानामिमं दैत्यमित्यर्थ । ❀

26 ^{a}) Ñ3 V1 om ते M2 -जल्पन्त (for -संपेतुः) M1 3 अन्योन्यमपि ज(M3 °भिज)ल्पन्त — ^{b}) D1 प्रद्विषन्त , M1-3 पोथयन्त (for पात°) — ^{c}) K2 बभञ्जुर्बाहूनन्योन्य — ^{d}) Ś1 स्वस्वे सैन्ये , K2 दानवास्ते , K3 Ñ2 युद्धमन्ये , D4 द्वद्वमेत्य (for °मन्ये)

27 ^{a}) T2 G1 त्वशनीन (for °नीर्) Ś1 K2 D5 T1 घोरान् (for घोरा) Ñ1 3 V1 2 B Ds D6 देवनाश्चा' Ñ1 3 V1 °स्त्व)सृजन्घोरान् , D2 G3 °स्त्वशनीन्घोरान , T3 °श्चापि निर्घातान् T4 °श्च विनिर्घातान् — ^{b}) B2 (marg) G3 M4 परिघांश्चोत्तमायुधान् D3 °मान्रण , D5 °मांस्तथा — ^{c}) D3 निशितान् (for निस्त्रिशान्)

28 ^{a}) T2 G1 -निघातैर् (for -निपातैर्) T4 भग्नाङ्गैर् (for °ङ्गा) T1 गदाभिघातैर्भग्नाङ्गा , G3 5 M4 °भिघातैर्भिन्नाङ्गा — ^{b}) K2 कवली- (for शकली) — ^{c}) K4 D1 परिघश्च (for परिपेतुर्) M1-3 निपेतुरवशा केचिन् — ^{d}) K3 4 Ñ1 2 V B Dn D1 5 6 T3 सस(D5 च स)र्जिरे , D2 तु जज्ञिरे , D3 विजज्ञिरे (for च ज°) K2 Ñ3 पश्चात्के(Ñ3 मुक्ता के)चित्ससर्जिरे , T1 2 G M3 4 मुद्गरैश्च निजघ्निरे , T4 मुद्गरैश्च विदारिता , M1 संज्ञा केचिद्विजज्ञिरे

29 ^{a}) Ś1 K1 Dn D1 T1 2 4 G1 5 च तुरगैर् , K2 विमानैश्च , G3 तुरगैश्च (for सतुरगैर्) — ^{b}) K2 तुरगैश्च , D3 द्रवमानैर् (for विमानैश्च) — ^{c}) K2 समेयुस् , Ñ1 3 (marg) V1 B Ds सपेतुस् (for समीयुस्) Ś1 K1. 3 Ñ V1 B3 Dn2 Ds2 D4. 5 T4 G3 तु (for सु-) — ^{d}) D1 सागराभ्यामिवाम्बुदाः (510).

30 ^{a}) K1 3 ते (for सं-) T1 वर्तमाने (for °ना). M1 2 त्वपरे (for समरे) — ^{b}) S1 K1 B2 D1 2 6 T1 निवर्तन्तस् K3 D4 न्यव° , D3 निवृत्ताश्च ; T2 4 G4 विवर्तन्त , G3 विवदन्तस् (for °र्तन्तस्) G(ed) [अ]परै (for °रे) — ^{c}) K1 3 V1 D3 जयुध्यन्त , Ñ2 V3 विरुध्यन्ते , Ñ3 Ds D6 न्यरुध्यन्त D2 अरुध्यन्त , T3 प्रवर्तन्ते (for निरुध्यन्ते) — ^{d}) K2 Ñ2 V1 B2 D2 पादाताश् , V2 पत्तयश् (for पदाताश्). S1 पदातैश्च पदातिन

31 ^{a}) G3 M1 2 4 गदाना (for रथानां) — ^{b}) K3 शुभ , K4 D1 6 साधु- , D2 सत्त्व- , T2 G1 (*sup lin*) 3 5 जव- ; G1 देव (for शब्द) T3 स शब्दोऽपूरयद्दिशः ; M1-3 स शब्द शस्त्रपाणिनाम् — T4 M3 om 31^{cd} For 31^{cd}, N (except Ñ1) subst

516* बभूवाथ प्रसक्तानां नभसीव पयोमुचाम् ।

[K2 [आ]शु (for [अ]थ) D3 ग्रीष्मान्ते च (for नभसीव).]

32 ^{a}) D1 4 रथा , T3 4 तदा (for रथान्) — ^{b}) K3 4 D3 T2 G1 समर्दिता , B1 3 समुदिता , T1 M4 संपा(M4 °सा)दिता , T3 समृदिरे (for °ता) — ^{c}) K3 om from मेके up to अन्योन्यमन्ये (in 33^{a}) K4 Ñ2 D1 4 5 M3 एव , Ñ1 V3 एवं , V2 B2 (marg) अन्ये , B1 T1 एकं (for एके). T4 संपेतुः (for संप्राप्य) — ^{d}) M3 बाधितु (for चलितुं) Ś1 भयात् ; K2 D1 G4 5 रथान् , T2 G1-3 M4 रथात् ; T4 तथा (for रथा.)

33 K3 om up to अन्योन्यमन्ये (in 33^{a}) (cf. v.l 32). — ^{a}) D3 चापि , T4 एव (for अन्ये) K2 4 Ñ V1 3 Dn D1 2 5 T3 अन्योन्यस्याभिस(K2 °थ स- , Ñ2 V3 °पि स)मरे ; V2 B Ds D4 6 °न्यं समरेऽन्ये तु (D4 °रे त्वन्ये). — ^{b}) K2 संक्षिप्य (for उत्क्षिप्य). B3 दर्शिता (for दर्पिताः). — ^{d}) V1 Dn1 जग्मुस् (for जघ्नुस्) K1 M3 -वार्मिण- , K2 -घ° ; D1 T1 -वर्मण , D3 -चर्मणा (for -चार्मिण).

34 ^{a}) Ś1 K1 शस्त्रैर् (for अस्त्रैर्). D3 M4 अस्त्रैरन्यैर्वि-

क्षरज्जलानां सदृशा जलदानां समागमे ॥ ३४
तदस्त्रशस्त्रग्रथितं क्षिप्तोत्क्षिप्तगदाविलम् ।
देवदानवसंक्षुब्धं संकुलं युद्धमाबभौ ॥ ३५
तद्दानवमहामेघं देवायुधविराजितम् ।
अन्योन्यबाणवर्षं तद्युद्धदुर्दिनमाबभौ ॥ ३६
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालनेमिः स दानवः ।
व्यवर्धत समुद्रौघैः पूर्यमाण इवाम्बुदः ॥ ३७
तस्य विद्युच्चलापीडाः प्रदीप्ताशनिवर्षिणः ।
गात्रान्नगशिरःप्रख्या विनिष्पेतुर्बलाहकाः ॥ ३८
क्रोधान्निःश्वसतस्तस्य भ्रूभेदस्वेदवर्षिणः ।
साग्निनिष्पेषपवना मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥ ३९
तिर्यगूर्ध्वं च गगने ववृधुस्तस्य बाहवः ।
पञ्चास्याः कृष्णवपुषो लेलिहन्त इवोरगाः ॥ ४०
सोऽस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि ।
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव ॥ ४१
सोऽनिलोद्धूतवसनस्तस्थौ संग्राममूर्धनि ।
संध्यातपग्रस्तशिखः साक्षान्मेरुरिवाचलः ॥ ४२
ऊरुवेगप्रतिक्षिप्तैः शैलशृङ्गाग्रपादपैः ।
अपातयद्देवगणान्वज्रेणेव महागिरीन् ॥ ४३
बहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरसः ।
न शेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि ॥ ४४
मुष्टिभिर्निहताः केचित्केचिद्धि विदलीकृताः ।

भिन्नाश्च (M_{4} °ङ्गा) — [b]) B Ds D_{6} वेमू रक्तं (by transp), D_{3} रक्तमुहुर् K_{3} हता भुवि, M_{1} व्रणैर्बहु, M_{2} व्रणैर्युधि (for हता युधि) T_{3} शस्त्र चापि तथापरे [c]) T_{3} साधर्म्याज् (for सदृशा) — [d]) K B_{2} (marg) Dn D_{1-5} जलागमे (for समा°)

35 [a]) M_{3} अस्त्रमस्त्र- (for °शस्त्र) $\tilde{N}_{3}$ सदृशं, $T_{3\ 4}$ -मथितं (for -ग्र°) — [c]) K_{2} -संबाधं, K_{4} $\tilde{N}_{2}$ V Dn_{1} D_{1} -संरब्धं, $D_{2\ 3\ 5}$ -सक्रुद्धं, T_{2} सविद्धं, G_{1} -ससिद्धं (for -संक्षुब्धं). — [d]) $T_{3\ 4}$ तुमुलं (for संकुलं)

36 D_{5} reads 36 on marg — [b]) $\tilde{N}_{1\ 2}$ (marg as in text) Dn $D_{2\ 5}$ T_{4} देवासुर-, T_{2} G_{1} देवयुद्धे (for देवायुध) V B Ds -तडित्प्रभम् (for -विराजितम्) K_{2} देवासुरतडित्प्रभम्; D_{3} देवासुरसविद्युतम्, D_{4} देवसघतडित्प्रभम् — [c]) $Ś_{1}$ -वर्षं च, D_{3} M_{1} -वर्षं तु, M_{3} -वर्षेण (for -वर्षं तद्). — [d]) V_{2} B Dn_{1} Ds $D_{1\ 3-5}$ S युद्धं (for युद्ध-)

37 [b]) $Ś_{1}$ च दानव ; K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ (marg. as in text). $_{3}$ D G_{2} महासुर ; $\tilde{N}_{3}$ (marg) V_{1} महाबल (for स दानव)

38 [a]) $D_{3\ 5\ 6}$ तस्य विद्युल्लता(D_{6} °ज्वाला)पीडा ; M_{1-3} तस्य विद्युच्चलाविद्धा — [c]) $\tilde{N}_{1\ 3}$ (marg) D_{2-5} गात्रैर्ना- ($D_{2.3}$ °र्न)ग, $\tilde{N}_{3}$ V_{3} Dn $T_{1.3\ 4}$ गात्रे न(V_{3} ना)ग-; V_{2} B_{2} M_{4} गात्रान्नग- (for °न्नाग-) K_{4} गिरिप्रख्या (for शिर°) $Ś_{1}$ गात्रैर्नागगिरिप्रख्यैर्, $K_{1\ 3}$ नादैर्नागगिरिप्रख्या, $B_{1\ 3}$ Ds D_{6} गात्रान्नगशिरःप्रख्याद्, T_{2} G M_{1-3} °न्नगशिखाप्रख्या — [d]) $Ś_{1}$ निष्पतन्ति; $\tilde{N}$ Ds $D_{4.5}$ T_{1} $G_{2\ 3.5}$ M_{4} विनिष्पेषुर्, $V_{1\ 3}$ $D_{2\ 3}$ विनिपेतुर् (for °ष्पेतुर्).

39 [a]) $Ś_{1}$ निष्पततस् (for निःश्वस°). — [b]) T_{2} $G_{1.3.5}$ -वेग-, M_{3} -क्षेप (for -भेद-) — [c]) K_{4} $\tilde{N}$ Dn अग्नि- (for साग्नि) $Ś_{1}$ $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B_{1} -पवनान्, T_{2} G_{1} -पवन- (for -पवना) — [d]) T_{2} G_{1} M_{2} निष्पेतुर् (for निश्चेरुर्)

40 [a]) G_{4} भवने (for गगने) — [b]) K_{4} बबन्धुस्, G_{3} विवृतास् (for ववृधुस्) — [c]) $D_{3\ 4}$ हृष्ट (for कृष्ण-) — [d]) $K_{1\ 3}$ $D_{2\ 3\ 5}$ M_{4} लेलिहाना, $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{1\ 4\ 6}$ M_{3} °ह्यन्त (for °हन्त)

41 [a]) D_{3} शस्त्रजालैर्, T_{3} शर°, T_{4} शतप्रयानैर् (hypermetric) (for सोऽस्त्रजालैर्) — [b]) T_{4} प्रथितै., M_{4} गर्भैश्च (for धनुर्भि) K_{3} इव (for अपि) $Ś_{1}$ धनुर्भि पट्टिसैस्तथा — T_{2} om 41^{c}–42^{d} — [c]) $K_{1\ 3}$ B_{3} D_{2-5} दिव्यैर्, T_{1} M_{1-3} दिवम् (for दिव्यम्) G M_{4} गदाभिश्च समावव्रे — [d]) D_{6} M_{4} अपि (for इव) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}$ V $B_{1\ 2}$ Dn D_{1-5} उच्छ्रितै पर्वतैरिव (K_{1} °रपि), K_{2} नि सृतै पर्वतैरिव

42 T_{2} om 42 (cf v l 41) — [a]) V_{1} ऽनिलोद्धूत- (for °द्धुत-) — [c]) $Ś_{1}$ $M_{1\ 3}$ -शिल, V_{1} B_{2} (marg) $D_{3\ 4}$ G_{1-4} $M_{2\ 4}$ -शिरा (for शिख) K_{1} संध्यातमोग्रस्तशिरा ; D_{2} सध्यान्ते ग्रस्तशिखर — [d]) D_{3-5} सार्चिर् (for साक्षान्) $Ś_{1}$ K_{2} $\tilde{N}_{3}$ $V_{1\ 2}$ T_{3} [अ]पर., M_{4} [अ]मल (for [अ]चल) K_{4} V_{3} B_{3} Dn Ds D_{1} T_{4} सार्चिर्मेरुरिवापर .

43 [a]) K_{3} दैत्य- (for ऊरु) $Ś_{1}$ $B_{2\ 3}$ D_{6} $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ परिक्षिप्तै, D_{5} प्रतिक्षिप्तान्, M_{4} -प्रविक्षिप्तै (for -प्रति°) K_{1} दैत्यवेगपरिक्षिप्तै — [b]) M_{3} -शृङ्गैश्च (for -शृङ्गाग्र-). K_{1} शैलशृङ्गैश्च पर्वतै — [c]) M_{4} अपानयद् (for °तयद्). — [d]) K_{2} D_{3} च (for [ए]व)

44 G_{2} reads 44^{ab} twice. — [a]) $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ $\tilde{N}_{1.3}$ D_{1} Cnp बलिभिः, $\tilde{N}_{2}$ V_{2} $B_{2.3}$ Dn $D_{5.6}$ $T_{3.4}$ G_{4} बाहुभि (for

यक्षगन्धर्वपतगाः पेतुः सह महोरगैः ॥ ४५
तेन वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना ।
न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः ॥ ४६
तेन शक्रः सहस्राक्षः संदितः शरबन्धनैः ।
ऐरावतगतः संख्ये चलितुं न शशाक ह ॥ ४७
निर्जलाम्भोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः ।

C 2692
B I 47. 48
P I. 47. 48

व°) — ^{b}) D4 खड्गच्छिन्न- (for छिन्नभिन्न-) V1 T3 4 -शिरोरुह, T2 G1 3 5 M1-3 °धरा, G2 (both times) °धरै. (for °रस) — G3 om (hapl) 44^{c}-46^{b} — ^{c}) T3 योधा (for देवा) — ^{d}) T3 सुरा (for युधि) K4 कालनेमिं महायुधि·

45 G3 om 45 (cf v 1 44) — ^{a}) D1 च (for नि-) — ^{b}) K Ñ2 3 V1 3 B D (except Dn2 D2) T G1 2 4 5 M4 च; V2 तु (for हि) V1 Dn1 D4 5 द्विदली-, D3 विरली-; T3 4 विकली- (for विदली) — ^{c}) Ś1 M1 3 -पतगै, K1. 2 4 Ñ V B D °ग, G1 °गान् (for °गा)

46 G3 om. 46^{ab} (cf v 1 44) — ^{a}) D2 च (for वि-) — ^{b}) T3 4 संग्रामे, G2 क्षुभिता (for समरे) — ^{c}) T1 2 G M सत्त्ववन्तो, T3 स्पन्दितुं च (for यत्नवन्तो). — ^{d}) K1 3 D5 प्रतिकर्तुं, K2 D1 युद्धं कर्तुं, N2 V1 D2 4 कर्तुं यत्नं (by transp) — After 46, T G M4 G(ed) ins

517* जित्वेत्थं देवतानीकं गदामाविध्य दानव· ।
ऐरावतगतं शक्रमुवाचासुरसत्तम ॥
आगच्छागच्छ देवेन्द्र निर्जितोऽसि मया रणे ।
अद्यप्रभृति देवेन्द्रो न त्वं भवसि वृत्रहन् ॥
एष ते गदया शक्र शिरो भेत्स्यामि पश्यत ।
अद्यप्रभृति देवेन्द्रो दानवेन्द्रोऽहमच्युत ॥
भविष्यामि न संदेहो हत्वा त्वामुग्रपौरुषम् ॥
इति ब्रुवाणं समरे वृत्रहा वज्रमाददे ।
जघान तरसा शक्रो वज्रेण हि स दानवम् ॥
वज्रं तद्वक्षसि प्राप्य बहुधा समपद्यत ।
अशक्त वज्रमासीत्तु दानवं हन्तुमोजसा ॥
पुन· पपात सहसा शक्रस्यैव तदा करम् ।
कालनेमिस्तु सहसा गदामादाय यत्नत ॥
ऐरावतस्य रभसा जघानैकं स मस्तकम् ॥
स विनिर्भिन्नकुम्भस्तु पपात धरणीतले ।
सुस्राव रुधिरं तीक्ष्ण गजराजस्तदा बली ॥
पुनश्च गदया राजंस्तदा समरमूर्धनि ।
जघान दानवेन्द्रस्तु वृत्रहन्तारमोजसा ॥
उत्सृज्य सहसा शक्रो गजराज पुरंदर· ।
भिन्नचर्मास्थिनिचयो मुखाच्छोणितमुद्वमन् ॥
पपातोर्व्यां महाराज किंचिद्विभ्रम्य भूतले ॥
उत्सृज्य सहसा शक्र स्वर्गलोकं महीपते ।
मनुष्यलोकं संप्राप्य मानुषीं तनुमाव्रजत् ॥

[(L. 2) T1 3 4 जगाद (T1 उवाच) सुरसंसदि, T2 G1. 4 उवाच सुरसत्तमम् (for ^{b}). — (L. 3) T3. 4 देवेश (for °न्द्र) — (L 4) T3 4 इत- (for अद्य-) T4 om lines 4^{b}-5^{a} T2 वृत्रहा (for °हन्) T1 अद्य त्वा निहनिष्यामि कालनेमिश्च वृत्रहन् — (L 6) T1 3 G3 देवेन्द्र (for °न्द्रो) G(ed) दानवो (submetric) (for दानवेन्द्रो) — (L 7) T3 अप्र- (for उग्र-). — (L. 8) G1 आददत्, G4 °धन् (for °दे) — (L 9) T3 4 समरे (for तरसा) T1 स ह, T3 [त]रसि (for हि स). — (L 10) T3 बहुधा समभिद्यत (for ^{b}) — (L 11) G1 त (for तु) — (L. 12) T4 तु दानव·, G4 तदा रणम् (for तदा करम्) T3 शक्र हन्तु स दानव (for ^{b}) — T3 repeats line 13 after line 23 — (L 13) T3 (second time) पुनश्च कालनेमिस्तु (for ^{a}) — (L 14) T1 G4 M4 सहसा, T2 G1 तरसा (for रभसा) G2 स वि- (for [ए]कं स) M4 जघानैक स मस्तके (for ^{b}) — (L 15) T3 स निर्भिन्नकुम्भतल (for ^{a}) — (L 16) T4 तीव्र (for तीक्ष्ण) — (L 17) T1 4 तथा (for तदा) — (L 20) T4 -चर्मास्थि-, G(ed) -वज्रास्थि- (for चर्मास्थि-) T4 प· (for मुखाच्) — (L 22) T1 3 महीतले (for °पते) T4 स्वर्गलोकान्महीतले (for ^{b}) —(L. 23) T4 उद्वहद् (for आव्रजत्). T3 मानुषत्वमुपेयिवान् (for ^{b})]

47 T G M4 om 47^{ab} — ^{b}) Ś1 K4 V1 3 Dn1 D3 D1-4 स्पन्दित, K1 B3 स्तम्भित, Ñ B1 Dn2 D5 स्यन्दित (for संदित) K2 स्पन्दित शरवर्षणै, K3 स्तम्भित शरबन्धने — ^{c}) N1 D3 एरावण- (for °त-) T G1 5 ऐरावतस्तदा संख्ये — ^{d}) T2 चरितु (for चलितुं).

48 ^{a}) Ds2 निर्मलाम्भोदसदृशो — ^{b}) V3 G3 -संनिभ.; D6 T4 -संभ्रम, G4 -सुप्रभ (for -स°) T3 विषादमगमत्परम्. — After 48, T1 3 4 G5 ins..

518* अग्निमारुतयोर्नाशं कृत्वा स दितिजेश्वर· ।
जघान देवराजं च सोमं वरुणमश्विनौ ।
आदित्यवसुरुद्रादीनशेषांश्च दिवौकसः ॥
ततोऽतीव प्रकुर्वीत आपो वसुरमित्रहा ।
कालनेमिं जघानाजौ शक्त्या गुह इवापर ॥
शक्त्या निर्भिन्नहृदयो धातुमानिव पर्वतः ।
सुस्राव रुधिरं भूमौ कालनेमिर्महासुर· ॥
ततोऽतिक्रोधताम्राक्ष· शक्तिमुद्यम्य वेगवान् ।
स्वशक्त्या ताडयामास वसुमुर्व्यां पपात स· ॥
धनदश्च कृतान्तश्च वरुणश्च शचीपति ।
एकदैव निजघ्नुस्ते सायुधैररिनिबर्हणैः ॥
निवार्य तानि शस्त्राणि तांश्चघान पृथक्पृथक् ।
यमेन प्रेषितं दण्डं जगृहे स महासुरः ॥

निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे ॥ ४८
रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कामरूपिभिः ।
विलपल्लोकपालेशस्त्याजितो धनदक्रियाम् ॥ ४९
यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे ।
याम्यामवस्याममरो नीतः स्वां दिशमाविशत् ॥ ५०
स लोकपालानुत्साद्य हृत्वा तेषां च कर्म तत् ।
दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्धा विदधे तदा ॥ ५१
स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शितम् ।
जहार लक्ष्मीं सोमस्य तं चास्य विषयं महत् ॥ ५२
चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात्स भास्करम् ।
सायनं चास्य विषयं जहार दिनकर्म च ॥ ५३
सोऽग्निं देवमुखे दृष्ट्वा चकारात्ममुखेशयम् ।

तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे लोकपाला महौजस ।
जघान वज्रेण रुषा देवराज शतक्रतु ॥
वज्रेण निहतो दैत्यो न चकम्पे गिरिर्यथा ॥
पुनर्वज्रेण तं दैत्यमिन्द्रो मारुतवर्त्मनि ।
स्थितस्तदा जृम्भणेन जिगीर्णे सायुध हरि ॥
प्रविवेश सुसूक्ष्मेण कुक्षिं रूपेण वृत्रहा ।
तत्क्षणादेव देवेन्द्र पार्श्वं निर्भिद्य निर्ययौ ।
कवचेनाभिगुप्त स नारायणमयेन च ॥
तत शूलममोघ तु शक्रो हन्तुमाददे ।
प्रजापतिरुवाचेदं मया दत्तवरो बली ।
न शूलेन न चान्येन हन्तुं शक्यो महासुर ॥
शूलमेतदमोघं च मा प्रयुङ्क्ष्व महासुरे ॥
इत्युक्त शूलपाणि स संजहारायुधं स्वकम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवा कालनेमिभयातुरा ।
ऊचु कृष्ण महात्मानो गीर्भि स्तुत्वा जनार्दनम् ॥

[T_3 repeats line 3 after line 28 — (L 3) T_3 (second time) जघान स (for दिवौकस) — T_4 G_5 om line 4 — (L 8) T_1 वेगत (for °वान्) — (L 11) T_3 सायकैररिवर्हणै (for ^{b}). — (L 13) T_1 जगृहे तं महासुरम् (for ^{b}) — After line 14, T_1 ins :

518A* मुमुचु स्वानि शस्त्राणि शतशोऽथ सहस्रश ।

— (L 17) T_3 दैत्येन्द्रमिन्द्र- (for तं दैत्यमिन्द्रो) — (L 20) G_5 तत्क्षण देवदेवेन्द्र (for ^{a}) — (L 21) T_3 सन् (for स) T_3 स (for च) — (L 24) T_3 वज्रेण (for चान्येन) — (L 25) T_4 मा प्रयुज्यस्व मासुरम् (for ^{b}). — (L 28) T_3 ऊचुर्विष्णुं महात्मान (for ^{a}).]

49 K_4 om (hapl) 49^c–50^a — ^{a}) M_{1-3} तथा (for रणे) — ^{b}) K_{1-3} V_3 B D (except Dn_2 D_1) T $G_{1\ 3-5}$ काल (for काम-) $M_{1\ 2}$ परिवैर्भिन्नमस्तक — ^{c}) B_3 G(ed) व्यलपल्लँ, Bom and Poona eds व्यलभल्लं (for विलपल्लँ) D_3 -पालः स (for पालेशस्). T_4 विचरल्लँलोकपालैश्च — ^{d}) K_2 V_2 $B_{1\ 2}$ Dn_2 Ds_2 D_6 $G_{2\ 3\ 5}$ धर्नद (for °द) $K_{1\ 3}$ -श्रियम् (for -क्रियाम्) M_{1-3} त्याजितो धनसंचयात् (M_3 °न्) — For 49^{cd}, T_3 subst :

519* तदैव लोकपालाश्च निहतास्तेन संयुगम् ।

50 K_4 om. 50^a (cf v l. 49). — ^{a}) $K_{1\ 3}$ -दमस् (for -हरस्) — ^{b}) K_1 Ds_2 D_5 दण्ड- (for मृत्यु-). G_4 मृधे (for रणे) — ^{c}) $Ś_1$ याम्नीम् (for याम्याम्) V_2 Dn $D_{2\ 3}$ समरे, $T_{3\ 4}$ अचिरान् (for अमरो) — ^{d}) K_2 लीनः (for नीत) $Ś_1$ आवसन्, K_3 आहरत्, V_3 आदिशत, G_3 M_4 आव्रजन् (for आविशत्) — After 50, T G G(ed) ins :

520* लोकपालास्तु ते सर्वे मानुषीं तनुमास्थिताः ।
विहाय स्वपद राजन्विवदन्ति स्म मानुषे ॥

[(L 1) G(ed) आश्रिता (for आस्थिता) — (L 2) T_4 देव (for राजन्) $T_{1\ 3}$ विहरन्ति , T_2 G_4 G(ed) विचरन्ति , $G_{3\ 5}$ विचिन्त्वन्ति (for विवदन्ति)]

51 M_4 om 51^{ab} — ^{a}) $Ś_1$ आसाद्य , $B_{1\ 2}$ Ds D_6 निर्जित्य , D_1 $T_{3\ 4}$ G_1 उत्सार्य (for °द्य) — ^{b}) $Ś_1$ हित्वा, K_2 Ñ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{2\ 4-6}$ T_3 $G_{2\ 4}$ कृत्वा (for हृत्वा) $K_{1\ 3\ 4}$ V_2 D_3 कृत्वा तेषा च कर्मकृत् — ^{c}) $Ś_1$ देहं तं, M_{1-3} देवत्वं (for देहं स्वं) — ^{d}) M_{1-3} चतुर्षु (for °र्धा) K_4 तत (for तदा)

52 ^{a}) M_4 पदं (for पथं) V_2 कृत्वा (for गत्वा) — ^{b}) $Ś_1$ दिवं (for दिव्यं) $Ñ_3$ (marg) V_1 स्वर्गार्थं (for स्वर्भानु-) $Ñ_1$ M_4 -दर्शनम् (for दर्शितम्) — ^{c}) V_3 दधार (for जहार) S_1 लोकस्य (for सोमस्य) — ^{d}) B_2 (marg) Cal ed यच्, D_6 $M_{1\ 3}$ तच् (for तं) $Ś_1$ D_1 बलात् (for महत्) $Ñ_3$ (marg as in text) विषयं सहसागमत

53 ^{a}) $K_{1\ 3}$ D_5 $T_{1\ 4}$ शीतांशुं , G_4 दीप्तांशु (for °शुं) T_3 लालयामास शीतांशु , $M_{1\ 2}$ चालयित्वा च दीप्तांशु , M_3 °यित्वा स दीप्तांशुं — ^{b}) B_1 $D_{2\ 4}$ $T_{1\ 3}$ M_{1-3} द्वारं (for -द्वारात्) $T_{1\ 3}$ च (for स) — ^{c}) $Ś_1$ सोमं तु, K_1 D_5 शासनं , D_3 समानं , T $G_{1\ 3-5}$ M_4 जहार (for सायनं) B_2 तस्य (for चास्य) — ^{d}) M_4 साधन (for जहार) T_3 [इ]तर-, G_1 जन- (for दिन-) T_1 तत् (for च)

54 ^{a}) $Ś_1$ -मुखाद्धृत्वा , K_4 मुखाद्धृत्वा , $B_{1\ 2}$ (marg) D_1 -मुखं दृष्ट्वा, D_4 -मुखे धृत्वा, S मुखं हृ(T कृ)त्वा (for -मुखे दृष्ट्वा) — ^{b}) $K_{1\ 3}$ $Ñ_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B_2 Dn D_{3-5} $G_{3\ 5}$ -मुखे स्वयम्, K_2 -मुखे स्थितम्; V_2 -मुखे तदा, G_1 -मुखाशयम्, M_4 मुखे हुत. (for -मुखेशयम्). — $Ś_1$ om

वायुं च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुगम् ॥ ५४
स समुद्रान्समानीय सर्वांश्च सरितो बलात् ।
चकारात्मवशे वीर्याद्देहभूताश्च सिन्धवः ॥ ५५
आपः स वशगाः कृत्वा दिविजाताश्च भूमिजाः ।
स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः ॥ ५६
स स्वयंभूरिवाभाति महाभूतपतिर्महान् ।
सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वलोकभयावहः ॥ ५७
स लोकपालैकवपुश्चन्द्रसूर्यग्रहात्मवान् ।
पावकानिलसंघातो रराज युधि दानवः ॥ ५८
पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने लोकानां प्रभवाप्यये ।
तं तुष्टुवुर्दैत्यगणा देवा इव पितामहम् ॥ ५९

इति श्रीहरिवंशे सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

३८

वैशंपायन उवाच ।
पश्च तं नाभ्यवर्तन्त विपरीतेन कर्मणा ।
वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया ॥ १
स तेषामनुपस्थानात्सक्रोधो दानवेश्वरः ।
वैष्णवं पदमन्विच्छन्ययौ नारायणान्तिकम् ॥ २
स ददर्श सुपर्णस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् । C 2707 B 1 48 1 P 1.48 1

54^{cd} D3 om (hapl ?) 54^{c}–56^{a}

55 D3 om 55 (cf v l 54) — ^{a}) K Ñ V B1 Dn Ds D2 4 G2 4 M4 समुद्रात् (for °द्रान्) — ^{b}) M3 स सत्त्वात् (for सर्वांश्च) T4 सर्वांश्च स सरिज्जलान् — ^{c}) Ñ2 3 V1 T4 G1 3 4 M4 मुखे, T2 G5 मुख, G2 बल (for वशे) — ^{d}) D6 T3 4 M1 2 देव- (for देह-). G3–5 सिद्धय (for सिन्धव) T2 G1 देवभूताश्च सिद्धय

56 D3 om 56^{a} (cf v l 54) — ^{a}) Ś1 स ह्यपो, Ñ1 3 Dn2 Ds G2 M4 आप स्व, Ñ2 V3 B Dn1 D5 T1–3 G1 3–5 अपः स्व-, V2 D6 M3 अपः स, T4 अपश्च (for आप स) — ^{b}) Ś1 K1–3 V2 B D1 2 5 6 दिविजायाश् (for °ताश्) D4 भूमिगा. (for °जा) D3 दिविजाश्चैव भूमिजान्, T3 °जान्भूमिजाश्च य, T4 °जा भूमिजाश्च या — ^{d}) Ś1 जगती- (for धरणी). T2 G1 5 -तले (for धरै)

57 ^{c}) T1 -लोकक्षयो (for °मयो)

58 Ds2 reads 58^{ab} twice — ^{b}) D3 -ग्रहात्मक (for °वान्) — K3 om 58^{cd} — ^{c}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–5 T2–4 G1 3 5 M4 संकाशो, G4 -संपातो, M1–3 संयुक्तो (for -संघातो) T1 पावकाचलसंकाशो; G2 पवनानिलसंघातो — ^{d}) M1 2 दिवि (for युधि).

59 ^{a}) K1 4 D1 परमेष्ठ्ये, Ñ2 पारमेष्ठ्य- (for °मेष्ठ्ये) V2 B2 3 Ds2 D6 M2 3 स्थितं, G5 स्थिताः (for स्थित) B1 पारमेष्ठ्यं स्थितं स्थाने — ^{b}) K1–3 V2 B1 3 Dn D1 2 4 6 लोकाना प्रभवाव्यये, K4 V3 B2 °नां प्रभवात्यये, Ñ1 T G M1–3 °नां प्रभवोपमे (T2 G1, 2, 4, 5 °मः), Ñ2 °नां प्रभवोऽव्ययम्, M4 °नां प्रभवोऽपरम् — ^{c}) K1 3 G1 तुष्टुवुस्तं (by transp) V1 D2 (before corr. as in text) 5 T1 देव- (for दैत्य)

COLOPHON om in T4 — *Mention of the Epic*. K1 3 Ñ2 — *Mention of Khila* All Mss (T4 om) — *Sub-parvan* K1–3 G4 आश्चर्यपर्व, K4 Ñ1 V2 B Ds D4–6 तारकामयम्, Ñ2 3 V1 3 Dn D1–3 आश्चर्ये तारकामयम्. — *Adhy name* K2 Ñ2 V2 B Ds D6 कालनेमिप्रभाव; D4 कालनेमिप्रक्रमणम् — *Adhy no* (figures, words or both). K3 45, Ñ3 V1 3 B2 Dn Ds2 47; V2 48, D3 46, D4 T1 G2 4 40, T2 G1 3 M4 42, T3 49, M1–3 39. — *Śloka no.* K1 Ds2 D4 60, Dn1 59, D3 66

38

1 ^{a}) K1, 3 [अ]न्ववर्तन्त, K4 [अ]भिवर्तन्ते — ^{c}) K2 Ñ2 V1 B3 Ds D3 6 G2 5 M1, 4 वेदा, T2 G1 दया (for वेदो) G3 क्रिया (for क्षमा). G1 सत्त्वं (for सत्यं). — ^{d}) T3, 4 श्रीश्च नारायणात्मिका

2 T2 om 2^{ab} — ^{a}) M1–3 -स्थाने (for -स्थानात्). — ^{b}) Ś1 सरोषो (for सक्रोधो).

3 ^{b}) M1–3 स्वस्थं (for शङ्ख-) — ^{c}) Ś1 वधार्थाय (for विनाशाय). — ^{d}) Ds D5 शुभा गदाम् (by transp).

4 ^{b}) T2 G1 -चलित- (for -सदृश). K1, 3 Ñ1 V3 D1–3 T3 -वर्चसम् (for वास°) M4 विद्युच्चलितवर्चसम् — ^{c}) Ñ2, 3 (marg.) V1, 2 आरूढ; T2 G1 गरुडं (for आरूढं). T3, 4

दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभाम् ॥ ३
सजलाम्भोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससम् ।
स्वारूढं स्वर्णपत्राढ्यं शिखिनं काश्यपं खगम् ॥ ४
दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे स्वस्थमवस्थितम् ।
दानवो विष्णुमक्षोभ्यं बभाषे क्षुब्धमानसः ॥ ५
अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां दानवर्षिणाम् ।
अर्णवावासिनश्चैव मधोर्वै कैटभस्य च ॥ ६
अयं स विग्रहोऽस्माकमशाम्यः किल कथ्यते ।
येन नः संयुगेष्वद्य बहवो दानवा हताः ॥ ७
अयं स निर्घृणो युद्धे स्त्रीबालनिरपत्रपः ।
येन दानवनारीणां सीमन्तोद्धरणं कृतम् ॥ ८
अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च दिवौकसाम् ।
अनन्तो भोगिनामप्सु स्वयंभूश्च स्वयंभुवः ॥ ९
अयं स नाथो देवानामस्माभिर्विप्रकृष्यताम् ।
अस्य क्रोधं समासाद्य हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ १०
अस्य च्छायां समाश्रित्य देवा मखमुखे स्थिताः ।
आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति त्रिधा हुतम् ॥ ११
अयं स निधने हेतुः सर्वेषां दैवतद्विषाम् ।
अस्य चक्रं प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ॥ १२
अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे त्यक्तजीवितः ।
सवितुस्तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति शत्रुषु ॥ १३
अयं स कालो दैत्यानां कालभूते मयि स्थिते ।

-पत्रस्थं (for -पत्राढ्यं) D3 स्वारूढं काश्यपखगं —d) G1 3–5 M4 कौश्यपिं (for °पं) D3 ग्रसन्तमिव पावकम्, M2 शिखिनं काश्यपात्मजम्

5 b) Ñ2 3 B2 D5 G2 सुस्थम् (for स्व°) K3 उप- (for अव) —d) K3 4 D1 4 5 क्रुद्ध-, T3 4 युधि, Cal ed. लुब्ध- (for क्षुब्ध-).

6 b) D5 सर्वेषां (for पूर्वेषां) S1 K1 3 पू(Ś1 स)र्वेषां विबुधद्विषाम्, K2 4 °षा दैवतद्विषाम्, Ñ3 (marg) V1 दानवानां महात्मनाम्, D1 पूर्वेषा विष्णुविद्विषाम्· —c) S1 ताभ्या चार्णवशायिभ्या T1 G5 M अर्णवावासिनोश्चैव —d) Ś1 मधुनः; D3 मधोश्च (for वैं) T3 °वै, T4 न. (for च)

7 a) V1 रिपुर्, D4 G1 M3 निग्रहो, D6 च ग्रहो (for विग्रहो) —b) V3 शाम्यश्च, D4 असाध्य, G2 अशान्त (for अशाम्य·) G4 वत्स्यते (for कथ्यते) Ś1 K4 पश्याम. श्रूयते किल, T2 G1 5 अशान्त किल वत्स्यते; G3 शान्त. किल निवत्स्यते —c) K1 3 Ñ1 3 B Dn Ds2 D2–6 G5 M1 2 [आ]द्या (for [अ]द्य) —d) Ś1 दानवा बहवो हता

8 a) Ś1 लोके (for युद्धे) —b) K3 M4 स्त्रीबाले (for °ल-) K1 V2 B1 2 (marg as in text) 3 Ds D2–6 स्त्रीबालवधकारकः·

9 a) D2 T2 G1 च; M4 हि (for स). — K3 om (hapl) 9b-10a —b) Ś1 स (for च). —c) B2 नाम (for अप्सु) —d) Ñ3 स्वयंप्रभः, V1 स्वयं प्रभु ; V3 स्वयंभवः; M1–3 °भुवाम् (for °भुवः)

10 K3 om 10a (cf. v. l 9) —a) D3 देवो (for नाथो). —b) K2–4 Ñ3 V2. 3 B D T3. 4 अस्माकं विप्रि(Ñ3 प्रल)ये स्थित., Ñ3 (marg) V1 अस्माकं विप्रिये रत. —c) M4 समाश्रित्य (for °साद्य) K2 Ñ2 V1 3 B Ds D6 अस्य क्रोधेन महता — M4 om (hapl) 10d–11a

11 M4 om 11a (cf v l 10) —a) M1 2 भावं (for च्छाया) Ś1 Ñ1 T1 2 G उपाश्रित्य, K1 3 Ñ3 D3 समासाद्य, B Ds D6 अपाश्रित्य (for समा°) T3 4 अस्य भावं समासाद्य —b) K2 हव्य- (for मख-) D2 सर्वे देवा सुखं स्थिता —c) T4 आस्ये (for आज्यं) M4 मनीषिभिर् (for महर्षिभिर्) T4 दग्धम् (for दत्तम) —d) D3 अश्नन्ति च (for अश्नुवन्ति) D2 विधौ (for त्रिधा) G5 नृणाम् (for हुतम्) T3 अश्नाति बहुधा हुतम्, T4 अश्नन्ति च हुताहुतम्

12 a) Cal ed नो (for स) —b) Ś1 विबुध-; K Ñ2 3 V Dn D1 T2 G2 4 5 M4 देववि-, D2 T1 देवता- (for दैवत) G3 सर्वेषां दानवर्षिणाम् —c) Ś1 यस्य चक्रं; K1 D5 यस्य तेज, K3 अस्य तेज·; Ñ1 3 V1 D4 यस्य चक्र-, Ñ2 अस्य चक्रे, V2. 3 B3 D2 अस्य चक्र-; G2 अस्य च्छिद्रं (for अस्य चक्रं)

13 a) Ñ1 M4 किल सु, D4 स खलु (for स किल). T3 संमर्दे, T4 संमृष्टे (for युद्धेषु) T2 G देवतासुरयुद्धेषु. —b) V3 सुरार्थं (for °र्थे) K4 -जीवन· (for -जीवित·). —c) D3 अशनेस् (for सवितुस्). Ñ1 3 (marg) V1 B1 Ds D6 युक्तं (for तुल्यं). —d) G2 त्रिदश- (for क्षिपति). G3 शत्रुहा (for °षु) T3 चक्रं दीपयतेऽरिषु

14 a) B2 (marg) हि (for स) K2 Ñ3 (marg) V1 G3 भूतानां, T1 देवानां, G1 5 लोकानां (for दैत्यानां). —b) M3 नैष कश्चिन् (for कालभूते) M1 2 नैष कश्चित्स्थिते मयि. —c) T2 G1–3, 5 वशैव (for कालस्य). —d) G(ed.)

अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्मतिः ॥ १४
दिष्ट्येदानीं समक्षं मे विष्णुरेष समागतः ।
अद्य मद्बाणनिष्पिष्टो मय्येव प्रणमिष्यति ॥ १५
यास्याम्यपचितिं दिष्ट्या पूर्वेषामद्य संयुगे ।
इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहम् ॥ १६
क्षिप्रमेव वधिष्यामि रणे नारायणं शरैः ।
जात्यन्तरगतो ह्येष मृधे बाधति दानवान् ॥ १७
एषोऽन्तकः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः ।
जघानैकार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ ॥ १८
द्विधाभूतं वपुः कृत्वा सिंहार्धं नरसंस्थितम् ।
पितरं मे जघानैको हिरण्यकशिपुं पुरा ॥ १९
शुभं गर्भमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः ।
त्रील्ँलोकांश्च जहारैष क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः ॥ २०
भूयस्त्विदानीं समरे संप्राप्ते तारकामये ।
मया सह समागम्य सदेवो विनशिष्यति ॥ २१
स एवमुक्त्वा बहुधा क्षिपन्नारायणं रणे ।
वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ॥ २२
क्षिप्यमाणोऽसुरेन्द्रेण न चुकोप गदाधरः ।
क्षमाबलेन मनसा सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ॥ २३
अलं दर्पबलं दैत्य स्थिरं मत्क्रोधजं बलम् । C 2729 B I. 48 24 P I 48. 24

दानव (for दुर्मति·)

15 a) T3 4 दिष्ट्येवायं समायातो — b) D6 M4 एव (for एष) T3 ममाग्रत· (for समागत) — d) Ś1 ममाय, Ñ1 ममैव, V2 3 B Dn Ds D4–6 मामेव (for मय्येव) K2 स मे प्रणवमेष्यति, D3 मामेव प्रलयिष्यति, T1 2 4 G1 2 4 5 M मामेव प्रणमिष्यते, T3 मयैव प्रविनश्यति, G3 मयैव प्रणशिष्यति

16 Ś1 om 16ab — a) D5 यास्यामो (for °मि) G4 दिव्यां (for दिष्ट्या) T3 येषामपचिर्तिं कुर्यां — b) V3 Ds2 D5 अथ, T3 अभि, G3 अस्य (for अद्य) — c) T1 जित्वा (for हत्वा)

17 a) T1 3 4 G2 एनं (for एव) Ś1 K3 हनिष्यामि (for वधि°) M4 क्षिप्रमेन हनिष्यामि — b) N (except K3) रणे नारायणाश्रयान् (Ś1 K1 D1 °श्रितान्), T3 4 M3 रणे शार्ङ्गं शितैः शरैः. — K4 om 17cd — c) Ñ1 V2 B Ds T1 2 4 G1–3, 5 M4 ऽपि (for हि) — d) K2 T3 M2 (inf lin as in text) रणे (for मृधे) D3 5 धावति (for बाधति) Ñ3 (marg) V1 रणे बाध(V1 धाव)ति वेगवान्

18 T2 G1 4 om 18–19 — a) Ś1 K1 3 4 Ñ3 V1 2 B D T3 4 G2 ऽनन्तः (for ऽन्तक) K2 एषोऽनन्तो नरो भूत्वा — b) G2 3 M1 3 श्रुत, M2 श्रुति (for स्मृत) — c) Ś1 D1 लोके (for घोरे) — After 18, K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D4 6 ins ·

521* विनिवेश्य स्वके ऊरौ निहतौ दानवेश्वरौ ।

[K2 Dn जानौ (for ऊरौ). V1 3 तौ (for नि-) Ñ2 तौ हतौ द्राविवेश्वरौ (for b)]

19 T2 G1 4 om 19 (cf v. l 18). — a) Ñ3 M3 -भूत·, D6 -रूपं (for -भूतं) G3 अभ्यञ्जूतं पुन कृत्वा. — b) D3 सिंहास्यं; G2 M4 सैहं तं, M1–3 सैहं तु (for सिंहार्धं) K1 3 -सहितम्, T3 -सञ्ज्ञिकम्, T4 G3 5 -संज्ञितम् (for -सस्थि°) — c) Ś1 M4 [ए]ष, M3 [ए]कं (for [ए]को)

20 a) B3 D6 G3 शुभ (for शुभं) D3 अधाद्ध (for अधत्त) K1 4 B2 Dn D1 T4 G4 [इ]मम्, Ñ1 [इ]यम्; (for [ए]नम्) D2 (marg as in text) शुभ गर्भाश्रमं धत्ते — After 20ab, Ñ2 3 V B Dn Ds D4 6 T2 G M4 ins ·

522* यज्ञकाले बलेर्यो वै कृत्वा वामनरूपताम् ।

[Ds2 यो हि, D4 ज्ञात्वा, M4 योगे (for यो वै) D6 धृत्वा (for कृत्वा) Ds2 -रूपिणम् (for -रूपताम्)]

— c) T2 G1 M3 त्रि- (for त्रील्ँ). K2 विजहार, Ñ V B D2 6 G4 आज°, Dn1 स ज°, Dn2 सज°, D5 यो ज° (for च ज°). B2 (marg) T1 2 M4 [ए]क, T3 [आ]शु (for [ए]ष). K1 3 त्रील्ँलोकानाजहारैक, D3 त्रैलोक्यमाजहारैक, D4 त्रैलोक्यं संजहारैक — d) V3 त्रिविक्रमैः, T2 G1 2 4 5 M4 त्रिविक्रमम् (for त्रिभि क्रमैः)

21 a) Ś1 संप्राप्ते (for समरे) T3 4 इदानीं समरे घोरे. — b) Ś1 G2 संग्रामे, T1 संप्राप्त· (for °प्ते) — c) K3 समागत्य, M1 2 (inf lin) 3 °साद्य (for °गम्य) — d) N (except Ś1) G5 सह देवैर्विनङ्क्ष्यति, T1 सहदेवो विनश्यति·

22 K3 om 22 B3 om 22–24 Before 22, V2 ins वैशंपायन उवाच — a) V1 G3 एवमुक्त्वा स बहुधा — b) T4 क्षिप्र (for क्षिपन्) T1 हरिम् (for रणे) — c) Ś1 -कूलाभिर् (for -रूपाभिर्) — d) Ś1 K4 D3 [अ]न्वरोचयत्, K1 V1 [अ]भि°, Ñ1 [अ]भ्ययोजयत् (for °रोचयत्).

23 B3 om 23 (cf v l 22) Before 23, T3 ins. वैशंपायन उवाच — a) T3 दीप्यमानो (for क्षिप्यमाणो). — b) T1, 2 G M न चुक्रोध, T3 4 चुक्रोध स (for न चुकोप).

हतस्त्वं दर्पजैर्दोषैः क्षमां योऽतीत्य भाषसे ॥ २४
अधमस्त्वं मम मतो धिगेतत्तव वाग्बलम् ।
न तत्र पुरुषाः सन्ति यत्र गर्जन्ति योषितः ॥ २५
अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां मार्गगामिनम् ।
प्रजापतिकृतं सेतुं को भित्त्वा स्वस्तिमान्व्रजेत् ॥ २६
अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणम् ।
स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ॥ २७
एवं ब्रुवति वाक्यं तु मृधे श्रीवत्सधारिणि ।
जहास दानवः क्रोधाद्धस्तांश्चक्रे च सायुधान् ॥ २८
स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्त्रग्रहणं रणे ।
क्रोधाद्रुधिररक्ताक्षो विष्णोर्वक्षस्यताडयत् ॥ २९
दानवाश्चापि समरे मयतारपुरोगमाः ।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशाः सर्वे विष्णुमभिद्रवन् ॥ ३०
स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः ।
न चचाल हरिर्युद्धेऽकम्प्यमान इवाचलः ॥ ३१
संसक्तश्च सुपर्णेन कालनेमिर्महासुरः ।
सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ।
मुमोच ज्वलितां घोरां संरब्धो गरुडोपरि ॥ ३२
कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमागमत् ।
येन तस्य सुपर्णस्य पतिता मूर्ध्नि सा गदा ॥ ३३

—c) K Ñ1 2 V2 3 B1 2 D T2–4 G4 M4 महता, T1 सहसा (for मनसा) Ñ3 V1 क्षमा बल हि महतां, M3 क्षमां च लेभे मनसा —d) T1. 2 4 G1–3 5 M चेदम् (for वाक्यम्)

24 B3 om 24 (cf v l 22) —a) Ñ2 V2 Ds M4 अल्पं दप-, D6 अल्प दैत्य- (for अलं दर्प-) T2 G1 3–5 -बल-दृत्य (for -बल दृत्य) Ś1 D1 चरं (D1 °लं) दर्पबलं दैत्य, K Ñ1 3 V1 B2 Dn D3 5 T1 M2 अल्पदर्पबलो दैत्य: (K3 V1 B2 Dn D3 °त्य), G2 अल्पदर्पबलं दैत्य —b) Ś1 Ñ2 V2 3 B1 2 Ds D1. 2 4 6 T1 4 G2 M1 2 4 अक्रोधजं (for मत्क्रो°) K Ñ1 3 V1 Dn D3 5 स्थित क्रोधादमद्रदन् T2 G1 3 स्थिरक्रोधम(G3 °ब)ल बलम्, T3 वीरमक्रोधज बलम्, G4 5 स्थित क्रोधामलं बलम् (sic) —c) G1 4 5 तु (for त्वं) K Ñ V B1 D (except D6) T1 आत्मनो (for दर्पजैर्) —d) D1 हि न (for ऽतीत्य) G1 भाषसि (for °से)

25 a) M3 अबलस् (for अधमस्) T2 G1 मदोन्मत्त; G3–5 इमं मत्त (for मम मतो) —b) T2 G M4 किम् (for धिग्) Ś1 दैत्य (for एतत्)

26 D6 om 26 T4 om. 26–27. —d) Ñ3 भित्त्वा क (by transp), S (T4 om) को हित्वा Ś1 K2–4 V3 B3 D5 G2 भवेत् (for व्रजेत्) V1 हित्वा क स्वस्तिमान्भवेत्

27 T4 om 27 (cf v l 26) —a) D6 अहं (for अद्य) D2 अद्य त्वां घातयिष्यामि —b) Ds2 -व्यापार- (for व्याघात). K1 2 Ñ3 V1 2 D2 3 5 -कारकम, K3 T1 कारणम् (for -कारि°) Ś1 K4 V3 देवव्यापारकण्ट(K4 °घात)कम्, Ñ1 2 Dn D1 T3 °व्यापार(Ñ2 T3 °द)कारकम्, T2 G M देवा(G1 °हि)नामपकारिणम् —c) V1 [ए]व (for च) T1 2 G स्थानेषु स्वेषु च स्वेषु (G2 स्वेषु स्वान्), M4 स्थानेषु प्रापयिष्यामि. —d) M4 स्वेषु स्वेषु च देवता

28 Before 28, Ñ2 V2 B1, 2 Ds ins. वैशंपायन उवाच. —a) Ś1 K1 3 B2 तद्वाक्य, B3 D3 6 वाक्ये तु (for वाक्यं तु) T3 4 इति ब्रुवति वा तस्मिन् —d) T3 बाहूंश् (for हस्तांश्) G1 4 5 M4 ऽथ, M3 स (for च) K3 D1 सायकान् (for सायुधान्) K4 Ñ1 2 3 (marg as in text) V3 Dn D2–4 हस्ते कृत्वा च सायकान्, V2 हस्तांश्चक्रे तु सायकान्, T1 G3 हस्त चक्रे च सायुधम्

29 a) T4 -चयम् (for -शतम्) —b) D2 प्रग्रहं, T2 G M4 -गहनं (for -ग्रहणं) M1 2 उत्प्लुवन्गगनं रणे —c) Ś1 K1 3 Ñ3 V1 B Ds D4–6 T G2 3 5 M3 4 द्विगुण- (for रुधिर-) G1 4 क्रोधाद्विगुणताम्राक्षो —d) N (except Ś1) T4 G3 विष्णुं (for विष्णोर्)

30 b) M1 3 सर्वे मय- (for मयतार-) — After 30ab, G1 reads line 1 of 523*, repeating it in its proper place —d) K2 3 Ñ V2 3 B1 2 Ds1 D2–6 दृष्ट्वा विष्णुम्, Ñ3 (marg) V1 दृष्ट्वा कृष्णम् (for सर्वे विष्णुम्). Ś1 उपाद्रवन् (for अभि°) K4 Dn Ds2 D1 दृष्ट्वा विष्णुमुपा(Ds2 °मथा)द्रवन्, T G M2 4 विष्णुमभ्यद्रवन्रणे

31 a) T3 हास्यमानो (for ताड्य°) K1 ऽपि बलैर्, K2 ऽरिबलैर्; Ñ1 2 ऽरिगणैर्. V3 विमलैर् (for ऽतिबलैर्) —b) K4 दैत्य (for दैत्यै) —d) K2 4 V1 B2 Dn1 D1 2 4 6 ऽकम्पमान (for ऽकम्प्य°)

32 a) T2 सरक्तश्च, T3 स सलक्त, T4 स सयुक्त (for समक्तश्च) K4 असकृच्च सुपर्णे तु —c) Ñ1 महता (for °तीं) —d) T3 दानव (for बाहुभि) —e) D6 T G1 3 4 M4 ज्वलती (for ज्वलितां) —f) T2 G1 सशब्दो, M3 सक्षुब्धो (for सरब्धो) Ñ1 सरब्धो गरुडोरसि — After 32, G1 2 ins 523*

33 a) Ś1 T4 G3 तस्य (for तेन) — Ś1 om 33b. —b) G5 हरिर् (for विष्णुर्). K2, 3 Ñ2, 3 V B1, 3 D3, 6 T1, 3. 4

सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतं च वपुरात्मनः ।
क्रोधात्संरक्तनयनो वैकुण्ठश्चक्रमाददे ॥ ३४
व्यवर्धत च वेगेन सुपर्णेन समं विभुः ।
भुजाश्चास्य व्यवर्धन्त व्याप्नुवन्तो दिशो दश ॥ ३५
स दिशः प्रदिशश्चैव खं च गां चैव पूरयन् ।
ववृधे स पुनर्लोकान्क्रान्तुकाम इवौजसा ॥ ३६
तं जयाय सुरेन्द्राणां वर्धमानं नभस्तले ।
ऋषयः सह गन्धर्वैस्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ॥ ३७
स द्यां किरीटेन लिखन्साभ्रमम्बरमम्बरैः ।
पद्भ्यामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ॥ ३८
स सूर्यकरतुल्याभं सहस्रारमरिक्षयम् ।
दीप्ताग्निसदृशं घोरं दर्शनीयं सुदर्शनम् ॥ ३९
सुवर्णरेणुपर्यन्तं वज्रनाभं भयावहम् ।
मेदोस्थिमज्जारुधिरैः सिक्तं दानवसंभवैः ॥ ४०
अद्वितीयं प्रहारेषु क्षुरपर्यन्तमण्डलम् ।
स्रग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिणम् ॥ ४१

C 2747
B I 48 42
P I. 48 42

आगत , D5 आविशत् (for आगमत्) — T1, 2 G3–5 M ins after 33^{ab} G1 2 after 32

523* स तेन ताडित पक्षी चचाल च पुन पुन ।
हरिणा वर्धितबलो न मोहमुपगच्छति ॥

[G1 reads line 1 for the first time after 30^{ab} —(L 1) G3 मुहुर्मुहु (for पुन पुन) — M3 om line 2 —(L 2) M4 अवि- (for उप)]

— ^{c}) Ś1 येन नाम , K Ñ V B2 D य(K1 त)दा तस्य , T G M4 यदा तेन , M1–3 यदा चास्य (for येन तस्य) — ^{d}) K1 2 V2 B3 Ds T2 M1 2 पातिता (for प°) — After 33, K1–3 Ñ2, 3 V B D (except D1) T3 4 ins

524* तदागमत्पदा भूमिं पक्षी व्यथितविग्रह ।

[D5 अगमच्च तदा भूमौ (for ^{a}). B2 (marg as above) -विक्रम (for -विग्रह)]

Ñ2 V3 Dn D5 6 cont ·

525* काष्ठै सर्ष्टिशिलाभिश्च वज्रप्रहरणैस्तत ।
जघ्नुस्ते समरे विष्णु गोपाल च महारणे ।
भ्रमन्तं घूर्णमानं च स्तुतिं देवा प्रचक्रिरे ॥
जय देव महाबाहो मधुकैटभनाशन ।
हिरण्यकशिपोर्वक्षो नखलाङ्गलदारण ॥ [5]
उत्तस्थौ च रणाद्विष्णुरमरै मस्तुत पुरा ।
हतं विष्णु समाज्ञाय शङ्ख दध्मौ स दानव ॥
मृदङ्गाश्च त्रिधा तत्र वादयन्तो महासुरा ।
तालाश्रयाश्च ननृतुर्महोत्सव इवाबभौ ॥

[(L 1) D6 इष्टा- (for सर्ष्टि-) —(L 3) Ñ2 त , V3 तु (for च) D5 भ्रमन्स घूर्णमानस्तु (for ^{a}) —(L 6) D5 स (for च) —(L 7) Ñ2 च दानव , V3 महासुर (for स दानव).]

34 ^{a}) B2 पतितं (for व्यथितं) — ^{b}) K2 क्षतं तेन दुरात्मना — ^{c}) T1 2, 4 G M4 क्रोध- (for क्रोधात्). — ^{d}) K4 चेदम् (for चक्रम्).

35 ^{a}) Ñ2 D1 T2 G1 स (for च) D2 6 योगेन (for वे°) — ^{b}) D5 सह (for समं). K2 4 Ñ V B D (except D5) प्रभु (for विभु). — ^{c}) M4 प्रवर्धन्त (for व्यव°) — ^{d}) G1–3 5 प्राप्नुवन्तो (for व्याप्नु°)

36 ^{a}) Ñ2 V2 3 दिशश्च वि , D1 M4 दिशश्च प्र- (for स दिश प्र-). — ^{b}) M4 भुवं (for च गा). K3 [अ]भि- , B Ds D6 M1–3 प्र- , T1 [अ]नु- (for [ए]व) K2 ख गां चैव प्रपूरयत्; D1 ख च गा चावभासयन् , T2 G1 4 5 भूर्भुव चा(G4 °वश्चा)नुपूर° , T द्य गा च प्रतिपूर° , G2 3 खं भुव चानुपूर° — ^{c}) Ś1 K2 3 M2 च , B1 2 Ds D5 ऽथ (for स) D4 प्रभुर् (for पुनर्) — ^{d}) Ñ2 त्रातुकाम , D2 (marg as in text) हन्तु° (for क्रान्तु°)

37 ^{c}) K2 सगम्य , D. -गन्धर्वास् (for गन्धर्वैस्) — ^{d}) Ñ3 V1 तमूचुर् (for तुष्टुवुर्) — After 37, T G1–3, 5 M4 ins.

526* नमोऽस्तु देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर ।
विष्णो कृष्ण हृषीकेश जहि दैत्य महाबलम् ॥
नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष शकराय जगत्पते ।
पाहि न. सकलानस्माञ्जहि दैत्यं महाबलम् ॥

[(L 1) G3 ते (for ऽस्तु) —(L 2) T4 विष्णो जिष्णो ; G2 कृष्ण विष्णो (by transp) T1 महासुरम् (for °बलम्).]

38 T4 om 38^{ab} — ^{a}) D2 स गा , T1 सद्य (for स द्यां) M1–3 [आ]च्छाद्य (for लिखन्) — ^{b}) Ś1 साकम् (for साभ्रम्) K2 अम्बरम् (for °रै°) M1–3 खं च कोष्ठेन पूरयन्·

39 ^{a}) T3 -तुल्यास्यं (for °भं) N (except Ś1) सूर्यस्य रश्मितुल्याभ — ^{b}) T1 सहस्रांशुम् (for °स्रारम्) Ś1 अरिंदमम् (for अरिक्षयम्)

40 ^{a}) K2 Ñ2 V2 B Dn Ds D6 -नेमि- (for -रेणु-). — ^{c}) K1 3 D5 G2 मेदोमज्जास्थिरुधिरै· — ^{d}) Ñ3 (marg.) V1 B D. 6 T1 दिग्धं (for सिक्त)

41 ^{a}) K1 प्रहारेण (for °षु) — ^{b}) Ś1 -दर्शनम् (for -मण्डलम्). T4 उदग्रादित्यसंनिभम् — ^{d}) Dn2 चक्रं तं;

स्वयं स्वयंभुवा सृष्टं भयदं सर्वविद्विषाम् ।
महर्षिरोषैराविष्टं नित्यमाहवदर्पितम् ॥ ४२
क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थाणुजंगमाः ।
क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ॥ ४३
तमप्रतिमकर्माणं समानं सूर्यवर्चसा ।
चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः ॥ ४४
संमुष्णन्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ।
चिच्छेद बाहूंश्चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ॥ ४५
तच्च वक्त्रशतं घोरं साग्निचूर्णाट्टहासि यत् ।
तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलाद्धरिः ॥ ४६
स च्छिन्नबाहुर्विशिरा न प्राकम्पत दानवः ।
कबन्धावस्थितः संख्ये विशाख इव पादपः ॥ ४७
तं वितत्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवम् ।
उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनम् ॥ ४८
स तस्य देहो विमुखो विशाखः खात्परिभ्रमन् ।
निपपात दिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणीतलम् ॥ ४९
तस्मिन्निपतिते दैत्ये देवाः सर्षिगणास्तदा ।
साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् ॥ ५०
अपरे ये तु दैत्या वै युद्धे दृष्टपराक्रमाः ।
ते सर्वे बाहुभिर्व्याप्ता न शेकुश्चलितुं रणे ॥ ५१
कांश्चित्केशेषु जग्राह कांश्चित्कण्ठे न्यपीडयत् ।
पाटयन्कस्यचिद्वक्त्रं मध्ये कांश्चिदगृह्णत ॥ ५२

T3 4 G5 कामदं (for °गं)

42 a) M1–3 धौतं (for स्वयं) Ñ2 दृष्टं , D4 स्पृष्ट , T3 दत्तं (for सृष्टं) T4 स्वयंभुवा स्वय दत्तं —c) V3 आमृष्ट , T4 संविष्टं (for आ°)

43 a) V3 D2 T1 अस्य , T2 G1 येन (for यस्य) —b) T2 G1 लोकस्था (for लोका स-) D4 सर्वे दानवपुंगवा —c) Ś1 सत्त्वानि (for भूतानि) —d) K Ñ V B2 Dn Ds D1. 2 5 T2 महाहवे (for °मृधे)

44 b) G2 -तेजसा (for -वर्चसा) — D3 om (hapl) 44c–45b —d) Ñ2 T2 4 G1 क्रोधाद् ; M1 3 कोप- (for क्रोध-).

45 D3 om 45ab (cf v. l. 44) —a) Ś1 K2 4 V1 3 B1 Dn Ds D1 T3 4 M4 स मुष्णन् , K1 3 समस्तं , D2 स तूर्णं ; D4 5 समन्ताद् , G1 सहिष्णुर् (for समुष्णन्) —b) D4 शमयन् (for समरे) —d) B1 -रूपिण. (for -नेमिन)

46 T4 om (hapl) 46-48 —a) D2 M4 तस्य , D3 तथा (for तच्च) K1 वक्त्रं तस्य , K2 वक्त्रं सितं (for वक्त्रशतं) K4 राजन् (for घोरं) T3 तस्य वक्त्र महाघोरं· —b) T2 G1 5 -पूर्णाट्ट (for -चू°) K1 -हासिनम् , K2 V2 B Dn Ds D6 हासि वै , K3 4 Ñ V1 3 D1–3 M3 Cn -हासिनम् , D4 -हासिनः (for हासि यत्) T- साग्निज्वालाट्टहासिनम् ❀ Cn साग्निचूर्णानि आग्नेयौषधबलेन गोलकोत्क्षेपणयन्त्राणि, तेषामिव अट्टहासो महाशब्द , तद्युक्तम् । पुंस्त्वमार्षम् । ❀

47 T4 om 47 (cf v l 46) —a) G3 5 M3 सं (for स) G1 भिन्न- (for छिन्न-) K4 M3 त्रिशिखो (for °रा). —b) D2 प्राकम्पत्स (for °म्पत). D3 दारुग. (for दानव). —c) K2 Ñ V2 3 B Dn Ds D3–6 T1–3 G M4 कबन्धोऽवस्थित संख्ये

48 T4 om 48 (cf v l 46) —a) Ñ1 3 V1 B1 2 D6 स (for तं) K, D3 4 महापक्षैर् (for °क्षौ) K1 तं प्रपत्य महापक्षैर् —b) K2 समभ्रमम् (for समं जवम्) M1–3 छिन्न बाहुशिरोधरम् —c) K2 Ñ2 B तरसा (for उ°) D2 (marg as in text) उरसा पोथयामास , T3 पुरतो वार° , G4 त्वरन्व्यापार° —d) Ś1 गरुडं कालनेमिन. (sic)

49 a) Ñ3 D3 ऽभि (for वि-) K1 3 Ñ1 V1 3 D2 4 स तस्य देहाभिमुखो —b) B2 T2 G M4 विबाहु , T3 विभुजश् (for विशाख) K2 खे , T3 च (for खात्) M1–3 विबाहुश्चोद्गिरन्नसृक् —c) M2 निष्पपात (for निप°) —d) Ñ1 B1 D2 3 5 6 शोभयन् Ds2 मोक्ष° (for क्षोभ°) T2 G1–3 वसुधा- (for धरणी-) G4 क्षोभयामास भूतलम् , G5 शोभयन्वसुधा°

50 a) T4 तस्मिन्पतति दैत्येन्द्रे —b) K1 2 V2 B1 Ds तथा (for तदा) —d) D2 M1 समेत्य (for °ता.)

51 a) D3 ऽपि (for ये) Ś1 T3 दैत्येन्द्रा (for दैत्या वै) —b) K2 Ñ2 दृप्त- , Ñ1 3 V3 B1 3 D5 T1 G3 दुष्ट- (for दृष्ट-) —c) M3 दृप्ता (for व्याप्ता) —d) T2 4 चरितुं , M2 चेष्टितुं (for चलितुं) G3 भयात् (for रणे) M1 3 न शेकुश्चेष्टितुं बलात्

52 Ś1 om 52a–39 2b —b) K4 Ñ3 T1. 3. 4 G3–5 ऽभ्यपीडयत् , G1 M1 2 ह्यपी° ; M3 ऽप्यपी° (for न्यपी°). —c) Ñ2 पातयन् , M1 वर्तयन् , M1 (inf lin) 2 चकर्त ; M3 वर्धयन् (for पाटयन्) T3 वक्त्राणि कांश्चिच्छिच्छेद (sic). —d) K1–3 Ñ2 V2 3 B Ds D2–5 T1 4 G5 अथाग्रहीत् ; K4 Ñ3 V1 Dn D1 अयाग्रहीत् , T3 G3 तदाग्रहीत् , G4

ते गदाचक्रनिर्दग्धा गतसत्त्वा गतासवः ।
गगनाद्भ्रष्टसर्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले ॥ ५३
तेषु सर्वेषु दैत्येषु हतेषु पुरुषोत्तमः ।
तस्थौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः ॥ ५४
तस्मिन्विमर्दे निर्वृत्ते संग्रामे तारकामये ।
तं देशमाजगामाशु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ५५
सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
देवदेवो हरिं देवं पूजयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६
कृतं देव महत्कर्म सुराणां शल्यमुद्धृतम् ।
वधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ॥ ५७
योऽयं त्वया हतो विष्णो कालनेमिर्महासुरः ।
त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते ॥ ५८
एष देवान्परिभवँल्लोकांश्च सचराचरान् ।
ऋषीणां कदनं कृत्वा मामपि प्रतिगर्जति ॥ ५९
तदनेन तवोग्रेण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा ।
यदयं कालतुल्याभः कालनेमिर्निपातितः ॥ ६०
तदागच्छस्व भद्रं ते गच्छाम दिवमुत्तमम् ।
ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीक्षन्ते सदोगताः ॥ ६१
किं चाहं तव दास्यामि वरं वरभृतां वर ।
सुरेष्वपि सदैत्येषु वराणां वरदो भवान् ॥ ६२ C 2769 B I 48 64 P I 48 64

अजिग्रहीत्, M_4 अहन्यत (for अगृह्णत) T_2 G_1 तन्मध्ये कांश्चिदग्रहीत्

53 $Ś_1$ om 53 (cf v l 52) — ^{a}) D_3 -निहता (for -निर्दग्धा). — ^{b}) $Ñ_2$ गतायुषः (for °सत्त्व) — ^{d}) T_2 G_{2-4} वसुधा (for धरणी) D_4 निपेतुर्दानवा भुवि, G_1 संपेतुर्वसुधातले

54 $Ś_1$ om 54 (cf v l 52) — ^{a}) B_1 T_1 M_{1-3} तेषु दैत्येषु सर्वेषु — ^{b}) T_2 G_1 हतेषु मधुसूदन — ^{c}) $K_{1\ 3}$ D_2 -श्रियं दृष्ट्वा, D_3 प्रिय दृष्ट्वा (for -प्रियं कृत्वा)

55 $Ś_1$ om 55 (cf v l 52) — ^{a}) $K_{1\ 3}$ V_3 T G_{2-5} $M_{2\ 4}$ संवृत्ते (for निर्वृत्ते) — ^{c}) T_2 G M_4 [अ]थ (for [आ]शु) — ^{d}) T_2 $G_{1\ 3-5}$ सर्वे (for ब्रह्मा).

56 $Ś_1$ om 56 (cf v l 52) — ^{a}) D_4 T_4 महर्षिभि. (for ब्रह्म°) — ^{b}) K_3 G_5 M_{1-3} गन्धर्वैरप्सरोगणैः — ^{c}) T_1 भक्त्या (for देवं) $T_{3.4}$ ब्रह्मा हरिं देवदेवं

57 $Ś_1$ om 57 (cf v l. 52) Before 57, some Mss ins ब्रह्मोवाच — ^{c}) D_4 वध्यानां (for दैत्यानां) — ^{d}) $K_{1\ 3}$ Ñ $V_{1\ 3}$ B_2 $D_{1\ 5\ 6}$ $T_{3\ 4}$ G_3 M_2 हि, K_2 ते (for च) K_3 -रक्षिता (for -तोषिता)

58 $Ś_1$ om 58 (cf v l 52) — ^{a}) $B_{1\ 3}$ Ds D_6 $M_{1\ 2}$ हतस्त्वया (by transp), M_3 हतस्त्वया T G M_4 तात (for विष्णो) — ^{c}) D_4 ऽसि (for ऽस्य) K_3 वधे हन्ता, K_4 निहन्ता च (for मृधे हन्ता) — ^{d}) K_4 D_3 कश्चिच्च (for कश्चन)

59 $Ś_1$ om 59 (cf v l 52). — ^{a}) D_4 देव (for एष). G_3 लोकान् (for देवान्) — ^{b}) K त्रीन् (for च). — ^{d}) K_3 $Ñ_1$ D_1 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3.\ 4\ 5}$ मम (for माम्)

60 $Ś_1$ om. 60 (cf. v. l. 52). — ^{a}) G_2 किम् (for तद्) Dn_1 तपोऽग्र्येण, T_4 $M_{2\ 4}$ तपोग्रेण (for तवो°). — ^{b}) K_2 -पुष्टो (for तुष्टो) K_2 तुष्टोऽस्मि हरिकर्मणा — ^{c}) M_3 यो ह्यऽ (for यदयं) Dn -कल्पश्च, D_4 T $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 कल्पस्ते, G_2 कल्पान्ते (for तुल्याभ.). — ^{d}) K_2 $B_{1\ 3}$ Ds D_6 M_{1-3} त्वया हत, K_3 D_3 महासुर (for निपातित).

61 $Ś_1$ om 61 (cf v l 52) — ^{a}) T_1 G_{2-5} M_4 तस्माद् (for तद्) K_3 हतो गच्छस्व भद्रं ते, T_2 G_1 तस्माद्गच्छाशु भद्र ते — ^{b}) V_2 गच्छावो, B_2 D_4 T_2 $G_{1.\ 2\ 5}$ M_2 °मि; $D_{1\ 2\ 5}$ °मो, M_3 °व (for °म) D_3 $T_{3\ 4}$ गच्छाम(T_3 °व)-स्त्रिदिवोत्तमम् (Ds °वं पुन). — ^{c}) M_3 महर्षयस् (for ब्रह्म°). B_2 (marg as in text) D_6 T_4 $M_{1\ 3}$ तु (for त्वां). — ^{d}) T_3 दिव गता, G_2 नभोगता (for सदो°) — After 61, N (except $Ñ_1$, $Ś_1$ om) S (except M_{1-3}) ins

527* अहं महर्षयश्चैव तत्र त्वा वदतां वर ।
विधिवच्चार्चयिष्यन्ति गीर्भिर्दिव्याभिरच्युत ॥

[(L 1) K_4 $B_{1\ 2}$ (marg) D_5 ब्रह्मर्षयश् (for मह°). T_2 $G_{1\ 3-5}$ ऋषयश्चैव सततम्, G_2 जहर्षुर्ऋषयश्चैव (for ^{a}). K_3 तत्र ते, K_4 Dn D_1 त्वा तत्र (by transp); $Ñ_3$ V_3 G_3 M_4 सतत, T_2 $G_{1\ 3-5}$ अह च D_1 वरम् (for वर) — K_2 om line 2 — (L 2) V_2 Dn D_4 G M_4 [अ]र्चयिष्यामो (for °ष्यन्ति) B D_3 D_8 अर्चयिष्यामि (B_3 Ds_1 °म) विधिवद्; T_2 विधिभिश्चार्चयिष्यामो (for ^{a})]

62 $Ś_1$ om 62 (cf v l 52). K_2 om (hapl.) 62^{ab}. — ^{a}) M_2 कं (for किं) K_3 वा (for च) — ^{b}) M_3 वराणां वरदो वरम् — ^{c}) V_2 G_3 च (for स-) — ^{d}) V_1 T_2 $G_{1.\ 2\ 5}$ सुराणां (for व°) D_2 भव (for भवान्).

63 $Ś_1$ om 63 (cf v l 52) — ^{a}) D_3 नियम्य च (for निर्यातय) $G_{1.\ 4}$ निर्यातवान्वै त्रैलोक्यं. — ^{b}) T_1 G_2 M_4 स्थिरं, $T_{3.\ 4}$ हितं (for स्फीतं) G_1 विगत- (for निहत-).

निर्यातयैतत्त्रैलोक्यं स्फीतं निहतकण्टकम् ।
अस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने ॥ ६३
एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरीश्वरः ।
देवाञ्शक्रमुखान्सर्वानुवाच शुभया गिरा ॥ ६४
श्रूयतां त्रिदशाः सर्वे यावन्तः स्थ समागताः ।
श्रवणावहितैर्देहैः पुरस्कृत्य पुरंदरम् ॥ ६५
अस्मिन्नः समरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः ।
दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः ॥ ६६
अस्मिन्महति संक्रन्दे द्वावेव तु विनिःसृतौ ।
वैरोचनिश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः ॥ ६७
तदिष्टां भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च ।
याम्यां यमः पालयतामुत्तरां च धनाधिपः ॥ ६८
ऋक्षैः सह यथायोगं कालं चरतु चन्द्रमाः ।
अब्दं ह्यृतुमुखं सूर्यो भजतामयनैः सह ॥ ६९
आज्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः ।
हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वेददृष्टेन कर्मणा ॥ ७०
देवाश्च बलिहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः ।
श्राद्धेन पितरश्चैव तृप्तिं यान्तु यथासुखम् ॥ ७१
वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः ।
त्रयो वर्णाश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयन्त्वात्मजैर्गुणैः ॥ ७२
क्रतवः संप्रवर्तन्तां दीक्षणीयैर्द्विजातिभिः ।
दक्षिणाश्चापि वर्तन्तां यथोक्तं सर्वसत्रिणाम् ॥ ७३

— ^{c}) Ñ1 B1 Dn1 D6 T3 M3 तस्मिन् (for अ°) — ^{d}) T3 4 शक्रायारिनिषूदन, M1 2 °य सुकृतात्मने, M3 °य सुरसूदन.

64 Ś1 om 64 (cf v l 52) Before 64, Dn ins वैशंपायन उवाच — ^{b}) K1 3 B Ds D6 S अव्यय (for ईश्वर). — ^{d}) T3 4 परया (for शुभया)

65 Ś1 om 65 (cf v l 52) Before 65, some Mss ins विष्णुरुवाच and some भगवानुवाच — ^{b}) K2 स्म; Ñ1. 2 V B2 3 Ds D1 5 6 वै, Ñ3 तु, B1 Dn M1 5 त्र, D2 च; T3 G2 ते (for स्थ) — ^{c}) K3 4 Ñ3 V B2 D2 देवै, D1 गात्रैः; T1 3 4 G2–5 M1 2 श्रोत्रैः; T2 G1 M4 स्तोत्रै, M3 दिव्यैः (for देहै).

66 Ś1 om 66 (cf v l 52) T2 om 66 — ^{a}) D3 M4 तु (for न) M1–3 दिव्ये (for सर्वे) K4 (marg) T3 4 अस्मिन्नवसरे सर्वे — ^{b}) K1 G3–5 गता (for हता). — ^{d}) M4 महत्तमाः (for °त्तरा.).

67 Ś1 om 67 (cf v l 52) — ^{a}) K4 Ñ1 B3 Dn D1. 6 तस्मिन् (for अ°) Ñ3 T3 4 G2 M1 (inf lin) 2 4 संग्रामे (for सक्रन्दे). T2 G1 4 तस्मिन्महति सग्रामे — ^{c}) K2. 4 विरोचनश्च, B2 3 D1 T1 G2–5 वैरोचनश्च (for °निश्च) — ^{d}) T2 G1 स हि ग्रह; T3 4 महासुर (for °ग्रह).

68 Ś1 om 68 (cf v l 52) — ^{b}) T3 स्वपुरीं वरुणस्तथा, T4 पुरीं वरुणमेव च — ^{d}) T3 अलका स, M2 उत्तरा तु (for °रा च). K3 जनाधिप., D1 (sup lin as in text) T1 G5 नराधिप (for धना°)

69 Ś1 om 69 (cf v. l. 52). — ^{a}) K2 Ñ3 (marg) V1. 2 B1 D8 गतो योगं, T4 (also as in text) यथालोकं (for °योगं) — ^{b}) K2 4 V2 B Dn Ds D6 T1 3 G2 3 काले (for काल) T4 कालचक्रं तु चन्द्रमा — ^{c}) K1 ऋतुमुख, K3 D3 ऋतुमुखं, K4 Dn2 क्रतु°, Ñ1 3 G3 चतुर्मुखं (Ñ3 °खे), V1 ह्युतुमुखे, D5 6 ह्यनुमुख, T3 वस्तु सुखं (for ह्युतुमुखं) T2 G1 2 5 M4 अब्दानृतुमुखं सूर्यो, T4 अब्दयोस्तु सुख सूर्यो — ^{d}) D3 च जनै· (for अयनै).

70 Ś1 om 70 (cf v 1 52). — ^{a}) D2 आत्म- (for आज्य-) V1 D4 प्रवर्धन्तां (for °र्तन्तां) — After 70^{a}, Ñ2 reads 73^{bc}, repeating it in its proper place G2 om (hapl) 70^{b}–73^{c} — ^{b}) G3 4 अपि (for अभि-) B2 प्रोक्षणीयैर्द्विजातिभि — ^{c}) T2 G1 3 5 वह्नयो (for अग्नयो)

71 Ś1 om 71 (cf v 1 52) G2 om 71 (cf v 1 70). — ^{c}) Ñ2 सर्वे, Ñ3 V1 तुष्टिं (for चैव) — ^{d}) Ñ3 यान्तु चैव, G1 तृप्ता यान्तु (for तृप्तिं यान्तु) Dn यथापुरा (for यथासुखम्)

72 Ś1 om 72 (cf v 1 52) G2 om 72 (cf v l. 70) — ^{a}) D1 T1 2 G1 4 5 M मार्गं स्वं (for मार्गस्थस्) — ^{b}) K1 3 दीप्यता पावकस्त्रिधा — ^{c}) D5 लोकाना, T1 G3–5 M1–3 त्रींल्लोकान् (by transp) Ñ3 V1 T2 G1 त्रयो वर्णास्तु (D4 T3 °र्णाश्च) त्रींल्लोकास् — ^{d}) K1 हर्षयन्तु, K1 (inf lin) वर्धयित्वा, Ñ1 B1 तर्पयित्वा, B2 3 T1 G3 M4 वर्धयन्तु (for तर्प°) K3 Ñ2 3 V D2–5 [आ]त्मनो (for °जैर्) D6 तर्पयित्वात्मकैर्गुणै

73 Ś1 om 73 (cf v. l 52) G2 om 73^{abc} (cf v. l. 70) — ^{a}) Ñ1 Dn -वर्त्यन्तां (for -वर्तन्तां). — Ñ2 reads 73^{bc} for the first time after 70^{a} — ^{b}) T3 4 दाक्षिणीयैर् (for दीक्ष°). D2. 3 महर्षिभि (for द्विजातिभि.). — ^{c}) K1,

गाश्च सूर्यो रसान्सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु ।
तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां शिवैः सौम्यैश्च कर्मभिः ॥ ७४
यथावदनुपूर्वेण महेन्द्र सलिलोद्वहाः ।
त्रैलोक्यमातरः सर्वाः सागरं यान्तु निम्नगाः ॥ ७५
दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीतिः शान्तिं व्रजत देवताः ।
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ७६
स्वगृहे स्वर्गलोके वा संग्रामे वा विशेषतः ।
विस्रम्भो वो न गन्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः ॥ ७७
छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न चैषां संस्थितिर्ध्रुवा ।
सौम्यानामृजुभावानां भवतां चार्जवा मतिः ॥ ७८
एवमुक्त्वा सुरगणान्विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
जगाम ब्रह्मणा सार्धं ब्रह्मलोकं महायशाः ॥ ७९
एतदाश्चर्यमभवत्संग्रामे तारकामये ।
दानवानां च विष्णोश्च यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ८०

इति श्रीहरिवंशे अष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

C 2789
B I 48. 84
P I. 48 84

2 4 Ñ1 2 (both times) 3 V1 3 B Dn Ds D1 4-6 [उ]प-; V2 प्र-, T3 M2 [अ]भि (for [अ]पि) G1 वर्धन्तां (for वर्तन्तां) T2 4 G4 5 M4 दक्षिणाश्चाभिवर्धन्ता, G3 आज्यभागा प्रवर्तन्ता — d) K1 3 G3 यथार्हं, K4 Dn D1 यथोक्ता, T2 G1 4 5 M4 फलार्थं, G2 बलार्थं (for यथोक्तं) K2 B2 D2 3 5 यथोक्तं सत्र(K2 क्रतु)याजिनाम्, Ñ2 3 यथार्हं (Ñ3 °थोक्ता) सर्वसत्रिण, Ñ3 (marg) V2 B1 3 Ds यथार्थं (Ñ3 B3 Ds2 °र्हं)सत्रयाजिनाम्, V1 यथार्हं मन्त्रयाजिनाम्, D4 यथोक्ताश्चात्र याजिनाम्, D6 यथार्थं तत्र याजिनाम्, M1-3 यथार्हं सदसि प्रिया

74 Ś1 om 74 (cf v l 52) — a) K2 3 Ñ3 T1 2 G1-3 M गाव (for गाश्च) K1 3 रसं (for रसान्) — c) T1 शिवै सौम्यै (for प्रवर्तन्ता) — d) T4 सौम्यै· (for शिवैः) T1 प्रवर्तन्ता च कर्मभि

75 Ś1 om 75 (cf. v l 52) — a) Some Mss आनुपूर्व्येण — b) K4 Dn1 महाद्रि- (for महेन्द्र) K3 Ñ1 3 V B2 (marg) 3 Ds D2-6 T1 4 महेन्द्रसलिलोद्भवा — d) B1. 3 D6 T1 M1-3 सिन्धव (for निम्नगा).

76 Ś1 om 76 (cf v l 52) — a) K2-4 Ñ V B1 3 T1 G3 M1. 3 भीश्च (for भीति) Dn D1 दैत्येभ्यस्त्यजतां भीश्च — c) K4 भविष्यामि, G3 गमिष्यामो (for °मि).

77 Ś1 om 77 (cf v l 52) — a) K4 Ñ1 2 V3 Dn Ds D1 4 M1 स्वे (for स्व-) Ñ2 V2 B1 3 D5 T1 सर्वे (for स्वर्ग-). K2 -वासे (for -लोके) — c) Some Mss विश्रम्भो (for विस्रम्भो) K2 V2 D2 D4 6 हि, K4 D1 T1 M3 वा (for वो) V2 B1 3 Ds D2-4 6 T4 कर्तव्यो, G4 हन्तव्यो (for ग°) B2 विश्रम्भो न हि कर्तव्यो, T3 विस्रम्भो नैव कर्तव्यो, G3 °म्भो नावगन्तव्यो

78 Ś1 om. 78 (cf. v. 1 52). — b) K1 [ए]षामस्ति; K2 Ñ3 V1 D3 6 तेष सं-, K3 B2 D5 D2 4 5 M1-3 [ए]तेषा सं- (for चैषा स-). T2 G1. 3-5 नैषा स्वर्गस्थि(G3 °ग)र्ध्रुवा· — c) Ds -पूर्वाणा (for -भावानां) — d) K3 4 V3 Dn D5 चार्जवे, B2 M3 4 आर्जवा, D3 T2 G M1 2 सा° (for चा°). T3 4 भवता चार्जवी गति: — After 78, N (except Ñ1, Ś1 om) S (except M1-3) ins :

528* अहं तु दुष्टभावानां युष्मासु सुदुरात्मनाम् ।
असम्यग्वर्तमानानां मोहं दास्यामि देवता· ॥
यदा च सुदुराधर्षं दानवेभ्यो भयं भवेत् ।
तदा समुपगम्याशु विधास्ये वस्ततोऽभयम् ॥

[(L. 1) Ñ3 D4 युष्माकं (for °सु) — (L 2) D4 असद्ये (for °म्यग्) D8 मृत्यु (for मोहं) — D3 om lines 3-4. — (L 3) D2 T1 तु सु-, D4 व सु-, D5 तेभ्यो (for च सु-) D2 भवेद्भयम् (by transp), T2 भयं महत् — (L 4) T4 M4 तदा सम्यगुपागम्य, T3 वदता समुपागम्य (for a). T3 निरस्ये (for विधास्ये) K4 Ñ3 D6 G3 5 च ततो, Ñ2 V3 भवतो, Dn ऽहं ततो (for वस्ततो) M4 व्यपनेष्यामि वै भयम् (for b)]

79 Ś1 om 79 (cf v l 52) Before 79, some Mss ins वैशंपायन उवाच D3 om 79ab — b) M4 -पराक्रमान् (for °मः). — c) G3 जगाम ब्रह्मसदनं·

80 Ś1 om 80 (cf v l 52)

COLOPHON om in Ś1 D6 T2, T3 ins it after 528* — *Mention of the Epic* K1 3 4 V3 Ds2 D1. — *Mention of Khila* K1 3 4 Ñ2 3 V B D3 D1 2. — *Sub-parvan* K3 D1 T4 आश्चर्यपर्व, Ñ1 देवासुरम्, Ñ2 B1 3 Ds तारकामयम्; D5 पारिजात — *Adhy name*. K Ñ V B Dn Ds D1-5 T1 4 G1-3 कालनेमिवध — *Adhy no.* (figures, words or both) · K3 T4 46; Ñ3 V1 3 Dn Ds2 48; V2 49, D1 T1 G3 5 44, D3 4 47; G1 M4 43, G2. 4 41, M1-3 40. — *Śloka no.*. K1 Dn1 D4 84; Ds2 G1 85, D3 82.

३९

जनमेजय उवाच ।
ब्रह्मणा देवदेवेन सार्धं सलिलयोनिना ।
ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्मन्वैकुण्ठः किं चकार ह ॥ १
किमर्थं चादिदेवेन नीतः सलिलयोनिना ।
विष्णुर्दैत्यवधे वृत्ते देवैरकृतसत्क्रियः ॥ २
ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः ।
कं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावनः ॥ ३
कथं तत्रासतस्तस्य विश्वं जगदिदं महत् ।
श्रियमाप्नोति विपुलां सुरासुरनरार्चिताम् ॥ ४
कथं स्वपिति घर्मान्ते बुध्यते चाम्बुदक्षये ।
कथं च ब्रह्मलोकस्थो धुरं वहति लौकिकीम् ॥ ५
चरितं तस्य विप्रेन्द्र दिव्यं भगवतो दिवि ।
विस्तरेण यथातत्त्वं सर्वमिच्छामि वेदितुम् ॥ ६
वैशंपायन उवाच ।
शृणु नारायणस्यादौ विस्तरेण प्रवृत्तयः ।
ब्रह्मलोकं यथारूढो ब्रह्मणा सह मोदते ॥ ७
कामं तस्य गतिः सूक्ष्मा देवैरपि दुरानुगा ।
यत्तु शक्ष्याम्यहं वक्तुं तन्मे निगदतः शृणु ॥ ८
एष लोकमयो देवो लोकाश्चैतन्मयास्त्रयः ।
एष देवमयश्चैव देवाश्चैतन्मया दिवि ॥ ९

39

1 Ś1 om. 1^{a}–2^{b} (cf v 1 38. 52) D6 om 39 1^{a}– 47 8^{a} — ^{b}) K1 3 D1 कमल-, V1 नलिन- (for सलिल-). — G2 4 om (hapl) 1^{c}–2^{b}, M4 reads the same after 4 — ^{c}) K2 4 B2. 3 Dn2 D3 5 T3 G5 M4 -लोक (for लोकं) — ^{d}) T3 स. (for ह)

2 For the sequence in M4, cf v 1 1 S1 G2 4 om 2^{ab} (cf v. 1 1) — ^{a}) T1 G3 M4 किमर्थं (for °र्थं) K3 यदि, B3 T1 चापि, T4 वापि (for चादि-) Dn ब्रह्मणा देवदेवेन — ^{b}) Dn सार्धं (for नीत) K1 3 V3 B3 G3 कमल- (for सलिल-) — ^{c}) T4 युक्ते (for वृत्ते). — ^{d}) All Mss (except Ś1 M1–3, D6 om) च कृत- (for अकृत-)

3 Before 3, Ś1 ins जनमेजय· — ^{a}) K4 ऽथ, Dn D1 ऽस्य, D3 तु (for च) K2 T1 4 सं- (for किं) — ^{b}) K4 V2 Dn2 T4 किं (for कं) M3 च (for वा) Ś1 उपागते; G4 इहागत, M1. 2 उपास्त च, M4 उपागत (for °स्त स.) K1 3 D1 2 T2 G1 5 किं वा योगमुपागत (K3 D2 °सते), G3 कं वा लोकमुपागतः — K3 om 3^{c}–4^{a} — ^{c}) V2 T3 4 G5 किं (for क) — ^{d}) G2 विश्व (for भूत)

4 K3 om 4^{a} (cf v. l. 3) — ^{a}) K2 4 Ñ V B D (D6 om) T1 2 4 G M3 4 तस्य (for तत्र) K2 4 Ñ V B D (D6 om) T G M3 तत्र (for तस्य) — ^{b}) Ś1 विष्णोर् (for विश्वं). — ^{d}) S1 वरार्चिताम्, K1–3 Ñ V Dn Ds D2, 3, 5 T3, 4 -गणा° (for -नरा°). — After 4, M4 reads 1^{c}–2^{b}

5 ^{b}) Ñ2 V3 वाम्बुद-, B1 3 D5 जलद- (for चाम्बुद-). K4 Ñ1 3 V1 B2 Dn G3 -प्लवे (for क्षये) Ś1 K1 3 D1 बुध्यते चा(K3 वा)म्बुदालये — ^{c}) D3 कथंस्विद् (for कथं च) — ^{d}) T4 कालिकीम् (for लौकि°)

6 ^{a}) V2 विप्रेश (for °न्द्र) — ^{b}) Ds त्रिधिम् (for दिवि) — ^{c}) T3 यथावच्च (for °तत्त्वं). — ^{d}) T3 श्रोतुम् (for सर्वम्)

7 ^{b}) K2 Ñ2 3 V2 3 B1 3 Ds प्रवृत्तिं वि(V3 °त्तिर्वि)-स्तरेण तु, T1–3 G M1, 2 4 प्रवृत्तिं (T3 चरितं) विस्तरेण वै. — ^{c}) Ñ1 2 3 (marg) V1 3 B Ds यथा गत्वा; D4 5 यदारूढो (for यथा°)

8 ^{a}) D1 काम त्वस्य; G1 कामं सत्य, M1 2 अव्यक्ता सा, M1 (*sup lin*) तदन्तस्य- (for कामं तस्य) K2 कामं गतिस्तस्य सूक्ष्मा — ^{b}) K1–3 Ñ2 3 (marg) V B Dn Ds D5 T1 3 4 G2 दुरासदा, K4 D2 3 दुरत्यया, D1 M4 दुरन्वया (for दुरानुगा) — ^{c}) T1 2 च (for तु) S1 K1 (*sup lin* as in text) 3 वक्ष्यामि (for श°) K1 राजंस्, K3 Ñ1 ब्रह्मस्, Ds1 (*inf lin*) भूप (for वक्तुं) K2 4 Ñ2 3 V B D (D6 om) T3 4 यच्च (T3 4 सर्वं) वक्ष्याम्यहं राजं-(D1 ब्रह्मं)स्

9 ^{b}) K2 हि (for च) V3 दिवि (for त्रय). — ^{d}) K2 हि (for च).

10 K2, 4 Ñ V B D (except D1, D6 om) S read 10-15 after 24 — ^{a}) D2, 3, 5 देवेषु (for देवेन). T1

देवेन वर्धते यद्धि सर्वं तद्धि जनार्दनात् ।
यत्प्रवृत्तं च देवेभ्यस्तद्विद्धि मधुसूदनात् ॥ १०
अग्नीषोममयं लोकं यं विदुर्विदुषो जनाः ।
तं सोममग्निं लोकं च वेद विष्णुं पितामहः ॥ ११
क्षीराद्यथा दधि भवेद्दध्नः सर्पिर्यथा भवेत् ।
मथ्यमानेषु भूतेषु तथा लोको जनार्दनात् ॥ १२
यथेन्द्रियैश्च भूतैश्च परमात्मा विधीयते ।
तथा वेदैश्च देवैश्च लोकैश्च विदितो हरिः ॥ १३
यथा भूतेन्द्रियावाप्तिर्विहिता भुवि देहिनाम् ।
तथा प्राणेश्वरावाप्तिर्देवानां दिवि वैष्णवी ॥ १४
सत्रिणां सत्रफलदः पवित्रं परमात्मवान् ।
लोकतन्त्रधरो ह्येष मन्त्रैर्मन्त्र इवार्च्यते ॥ १५
अस्य पारं न पश्यन्ति बहवः पारतन्त्रिणः ।
एष पारं परं चैव लोकानां वेद माधवः ॥ १६
अस्य देवान्धकारस्य मार्गितव्यस्य दैवतैः ।
शृणु वै यत्तदा वृत्तं ब्रह्मलोके पुरातनम् ॥ १७
स गत्वा ब्रह्मणो लोकं दृष्ट्वा पैतामहं पदम् ।
ववन्दे तानृषीन्सर्वान्विष्णुः पूर्वेण कर्मणा ॥ १८ C 2801 B 1 49 12 P 1 49 12

G1 3 वर्तते (for वर्धते) K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4 T3 4 G2 4 देवेषु वर्तते यद्धि (B Dn Ds °द्वै, T3 °च्च) —b) K2 4 Ñ2 V2 3 Dn D1–5 तद्धि सर्वं (by transp), T3 4 तच्च सर्वं, G3 सर्वं तस्माज् Ñ3 V1 तद्धि सर्वं जनार्दने — Ñ1 3 V1 D1 T1 3 om (hapl) 10cd —c) K3 तत्प्रवृद्धं (for यत्प्रवृत्तं) Ñ2 वेदेषु, T4 देवेषु (for °भ्यस्) K2 यद्य-त्प्रवृत्तं देवेभ्यस् —d) T4 ताद्धि सर्वं जनार्दनात्

11 For the sequence in K2 4 Ñ V B D (except D1, D6 om) S, cf v 1 10 —a) K3 विश्वं (for लोकं) —b) T3 4 विद्वांसो यं विदुर्जना —c) G3 अग्नी-षोमं (for अग्निं लोक) T2 G1 5 तं लोकमग्निं सोम च —d) T3 सर्वं (for विष्णु) K2 3 G पितामहम्, Ñ1 B2 (marg) Dn D1 2 5 सनातनम् (B2 °न) (for पितामह) Ś1 देवं विष्णु पितामहम्, Ñ2 V2 3 D3 वेदं वि(V2 देवं वि-, D3 विदुर्वि)ष्णुं सनातनम्, D4 देवो विष्णु. सनातन:

12 For the sequence in K2 4 Ñ V B D (except D1, D6 om) S, cf v 1 10 —b) K1 T1–3 G M1 2 भवेद्यथा (by transp) K3 M4 दध्नि सर्पिर्भवेद्यथा, M3 सर्पिश्चैव यथा भवेत् —c) Ñ2 (marg.) V1 लोकेषु (for भूतेषु) —d) Ñ1 B1 यथा (for तथा). Ś1 Ñ2 V B2 3 Dn1 Ds1 D1 2 लोका (for लोको)

13 For the sequence in K2 4 Ñ V B D (except D1, D6 om) S, cf v 1 10 —a) Ñ1 भूताना, G2 भूतेभ्य· (for भूतैश्च). —b) K1 2 4 Ñ2 B1 2 (marg) 3 Dn Ds D3 T1 3 4 G4 5 [अ]भि· (for वि) —c) Ś1 B1 Dn1 तथा देवैश्च लोकैश्च, K4 Ñ2 3 V1 2 B2 3 Dn2 Ds D1 3–5 T1 3 4 G1 4 5 M1 3 तथा देवैश्च वेदै(V2 दैत्यै)श्च —d) S1 वेदैश्च, B1 वेदेषु, Dn1 देवैश्च (for लोकैश्च) B2 T1 3 4 विहितो (for विदितो) V1 अहम् (for हरि).

14 For the sequence in K2 4 Ñ V B D (except D1, D6 om) S, cf v 1 10. —a) M4 यथा देहेन्द्रियावा-सिर् —b) K2 सर्वं (for भुवि) —c) D4 तथा प्राणेश्वर-प्रासिर् —d) K3 D2 (sup lin as in text) भुवि; G2 M4 विद्धि (for दिवि) Ś1 विहिता भुवि वैष्णवी

15 For the sequence in K2 4 Ñ V B D (except D1, D6 om) S, cf v 1 10 —b) D2 T2 G1 पवित्र (for °त्रं) T3 पवित्र परम स्मृत —c) Ñ2 D1 -मन्त्रपरो; Ñ3 (marg as in text) D3 T2 G1 2 5 M1 2 4 -तन्त्रपरो, V त्रयपरो, B3 तन्त्रकरो (for °धरो) T3 4 लोकतन्त्र विलोकयेष; M3 °तन्त्रपरो ह्येवं —d) K3 D1 इवेज्यते K4 इहोच्यते, Ñ1 Dn Ds T4 इवोच्यते; Ñ2 3 (marg as in text) V3 इवेज्यते (for इवार्च्यते) K1 D2–5 मन्त्रैर्मन्त्र-वदिज्य(D2 °वदुच्य-, D5 °विदिष्य)ते, T1 2 G M मन्त्र-विद्भिरिहोच्य(T1 °हेज्य)ते, T3 मन्त्रैः सर्वैरिहोच्यते.

16 a) K4 Ñ V1 3 B1 Dn D1 2 5 T1–3 G3 तस्य (for अस्य) T4 तस्य पार न गच्छन्ति —b) Ś1 दर्शिन, K2 4 Ñ2 3 V B2 (marg) Dn D1–5 T3 4 -काङ्क्षिण, B Ds -चिन्तका (for तन्त्रिण) —c) T3 पारावरश्, T4 पारगमं (for पार परं) —d) K3 चैव, K4 V2 देव (for वेद) Ś1 लोकाना पदमेव च

17 a) Ś1 Ñ1 तस्य, T1 यस्य (for अस्य) K1 3 D2–4 अ(K1 3 त)स्य देवार्थकारस्य, K2 B2 D5 अस्य वेदार्थं°; T2 G M4 अस्य देवादिदेवस्य —b) G2 वै स्मृते (for दैवतै·) —c) Ñ1 मे यत्तदा, K2 वै यत्र तद्, K4 वै वदतो; D2 चैवं तदा, T1 चैनद्यथा (for वै यत्तदा) —d) Ñ1 सनातनम् (for पुरा°)

18 a) B3 स दृष्ट्वा, G2 सकलं (for स गत्वा) K1 3 4 M3 4 स गत्वा ब्रह्मलोकं तु (K4 च; M3 तद्) —b) K3 Ds गत्वा (for दृष्ट्वा). T2 G M4 गृहम् (for पदम्). —d) K2 पारमेष्ठ्येन कर्मणा.

19 a) T1 यो (for सो) T2 G1 योऽग्निं प्राक्सदने दृष्ट्वा; G2 M3 विष्णु. (M3 अग्निं) प्राक्सवनं दृष्ट्वा. —b) K3 हूयमाने

सोऽग्निं प्राक्सवने दृष्ट्वा हूयमानं महर्षिभिः ।
अवन्दत महातेजाः कृत्वा पौर्वाह्णिकं विधिम् ॥ १९
स ददर्श मखेष्वाज्यैरिज्यमानं महर्षिभिः ।
भागं यज्ञियमश्नानं स्वदेहमपरं स्थितम् ॥ २०
अभिगाद्याभिगाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्चसाम् ।
परिचक्राम सोऽचिन्त्यो ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ २१
स ददर्शोच्छ्रितान्यूपांश्चषालाग्रविभूषितान् ।
मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः शतशः कृतलक्षणान् ॥ २२
आज्यधूमं समाघ्राय शृण्वन्वेदान्द्विजेरितान् ।
यज्ञैरिज्यन्तमात्मानं पश्यंस्तत्र चचार ह ॥ २३
तमूचुर्ऋषयो देवाः सदस्याः सदसि स्थिताः ।
अर्घ्योद्यतभुजाः सर्वे पवित्रान्तरिताननाः ॥ २४
स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महाद्युते ।
इदं यज्ञियमातिथ्यं मन्त्रतः प्रतिगृह्यताम् ॥ २५
त्वमस्य यज्ञपूतस्य पात्रं पाद्यस्य पावनः ।
अतिथिस्त्वं हि मन्त्रोक्तः स दृष्टः सततं मतः ॥ २६
त्वयि योद्धुं गते विष्णो न प्रावर्तन्त नः क्रियाः ।
अवैष्णवस्य यज्ञस्य न हि कर्म विधीयते ॥ २७

(for °नं) D_3 मनीषिभि (for महर्षिभि·) — After 19^{ab}, T_4 reads 20^{ab}, repeating it in its proper place — ^{c}) S_1 V_3 अविन्दत (for अव°) — ^{d}) G_2 पूर्वाह्णिक. K Ñ$_2$ $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ कृत्वा पूर्वाह्णे $D_{1\ 2}$ °ह्णि)कीं क्रियाम्, Ñ$_{1\ 3}$ V B Dn_2 D_5 D_3 T_2 कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम्, Dn_1 G_1 कृत्वा पौर्वाह्णिकां (G_1 °क)क्रियाम, T_3 अवस्थानमथाकरोत्

20 T_4 reads 20^{ab} for the first time after 19^{ab} — ^{a}) Ś$_1$ [आ]ज्यम्, $K_{1\ 3\ 4}$ B_3 $D_{3\ 5}$ M_3 [आ]द्यैर्, T_4 (both times) [अ]द्य (for [आ]ज्यैर्) — ^{b}) Ś$_1$ इज्यमानो (for °मान) — ^{c}) K_2 T_2 G_{1-3} M याज्ञि(M_{1-3} °ज्ञी)यम्, G_5 याज्ञिकम् (for यज्ञियम्) D_3 भाग यज्ञार्थमश्नन्त, T_4 भागक्रियं समश्नान. — ^{d}) Ñ$_3$ V_1 D_1 परम, T_2 पुरत (for अपरं) Ś$_1$ K_4 Ñ$_{1\ 2}$ Dn D_4 स्वदेहप(D_4 °हे प)रमं स्थितम्; V_3 °हं परिसस्थितम्, B_3 (marg) °हेन'परं स्थितम्.

21 ^{a}) D_1 सोऽभिवाद्य (for अभि°) G_4 अभिवाद्याभिवाद्यैव — ^{c}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ यो (for सो) $D_{4\ 5}$ ऽचिन्त्यं (for °न्त्यो) — ^{d}) K_2 सनातन, K_3 पुरातनम् (for सना°).

22 ^{b}) G_3 चषालाश्रयविष्ठितान् — ^{c}) D_3 यज्ञेषु (for मखेषु) K_3 M_3 मखेषु तव ब्र(M_3 देव ब्र)ह्मर्षि°, Dn T_2 $G_{1\ 5}$ °षु ब्रह्मऋषिभि, $T_{3\ 4}$ वंशेषु ब्रह्मऋषिभि., $M_{1\ 2}$ मखषु देवो मुनिभि.

23 ^{b}) M_{1-3} मन्त्रान् (for वेदान्) — ^{c}) K_2 यज्ञेषु (for यज्ञैर्) $T_{1\ 4}$ यज्ञैः समिज्यमान च — ^{d}) D_3 ससार (for चचार) Ś$_1$ स (for ह).

24 ^{a}) Ñ$_1$ B D_5 $T_{3\ 4}$ ऊचुस्तम् (by transp) — ^{c}) Ś$_1$ $K_{1,\ 3}$ $T_{1\ 2}$ G M_4 अर्घोद्य(Ś$_1$ °र्घ्योंदि)तकरा सर्वे — ^{d}) N (except Ś$_1$ Ñ$_1$) T G M_4 पवित्रान्तरपाणय — After 24, $K_{2\ 4}$ Ñ V B D (except D_1, D_6 om) S read 10–15

25 Before 25, some Mss ins ऋषय, some देवा·. — ^{b}) T_2 महामते, G_3 सुरेश्वर (for महाद्युते) — After 25^{ab}, Ś$_1$ ins :

529* नमोऽस्तु ते हृषीकेश मधुकैटभसूदन ।
दामोदर नमस्तेऽस्तु पद्मपत्रायतेक्षण ॥
प्रभुस्त्व सर्वदेवाना लोकाना प्रभुरव्यय ।
त्व यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

— M_4 reads 25^{c}–27^{d} after 40 4 — ^{c}) V_2 Dn_1 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1-3\ 5}$ M याज्ञि($G_{2\ 3}$ M °ज्ञी)यम् (for यज्ञि°) — ^{d}) T_3 भवता (for मन्त्रत) Ñ$_1$ $V_{1\ 2}$ B_2 (marg) $D_{3\ 4}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ परि- (for प्रति-).

26 For the sequence in M_4, cf v l 25 — ^{a}) Ds_1 (*sup lin*) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M मन्त्र (for यज्ञ-) K_1 Ñ$_2$ भूतस्य (for पू°) G_2 त्वमत्र मन्त्रभूतस्य — ^{b}) T_3 सर्वस्य (for पाद्यस्य) K_4 (marg) वारिण, D_3 $G_{1\ 3}$ $M_{1\ 2}$ पावनम्, $G_{2\ 4\ 5}$ भावनम्, $M_{3\ 4}$ भाजनम् (for पावन·). — ^{c}) G_1 आधितस् (for अतिथिस्) K_4 त्वं च, T_3 सर्व- (for त्वं हि) $D_{2\ 3}$ न प्रोक्तः, M_4 मन्त्राणां (for मन्त्रोक्तः) — ^{d}) K_{1-3} V_1 $D_{2\ 3}$ सुदृष्ट, V_3 सहृष्ट, Bom and Poona eds. सदृष्टः (for स दृष्ट) B_1 $T_{3\ 4}$ परमो, D_5 सन्ततं (for सततम्) Ñ$_1$ मया; Ñ$_2$ महत् (for मत) Ñ$_3$ सुदृष्ट संततं मत., D_5 D_4 सुदृष्टः परमो मत, $T_{1\ 2}$ G $M_{1\ 2\ 4}$ सदस्यः सद आगत·, M_3 वेददृष्टेन कर्मणा.

27 For the sequence in M_4, cf v l. 25 — ^{a}) $G_{1\ 3}$ अथ (for त्वयि) $K_{2\ 4}$ V_2 Dn युद्ध-, Ñ $V_{1\ 3}$ $D_{1\ 3}$ युद्धं (for योद्धुं) Ś$_1$ विप्रा, Ñ$_1$ V_2 B_1 Ds_2 $T_{1\ 3}$ G_3 M_2 विष्णौ (for विष्णो) — ^{b}) Ś$_1$ K_4 D_2 सत्क्रिया (for न क्रियाः) — ^{c}) M_4 वैष्णवस्य च यज्ञस्य. — D_2 transp 27^{d} and 28^{a}. — ^{d}) B_3 प्रवर्तते (for विधीयते).

28 D_2 transp 27^{d} and 28^{a} — ^{a}) Ñ$_2$ सवैष्णवस्य यज्ञस्य. — ^{b}) K_2 V_3 $D_{2\ 3,\ 5}$ M_3 त्वत्प्रसूति·, K_3 Ñ$_1$ $B_{2,\ 3}$ °सूति, D_1 $T_{1\ 4}$ °सूत- (for °सूतं) T_2 G_3 लभेत् (for भवेत्) Ś$_1$ त्वत्प्रसूतिफलं महत्, Ñ$_{2,\ 3}$ V_1 B_1 D_5 D_4 त्वत्प्रसूति·

सदक्षिणस्य यज्ञस्य त्वत्प्रसूतं फलं भवेत् ।
यद्यात्मानमिहास्माभिरिज्यमानं निरीक्षसे ॥ २८

एवमस्त्विति तान्विप्रान्भगवान्प्रत्यपूजयत् ।
मुमुदे ब्रह्मलोकस्थो ब्रह्मैव हि पितामहः ॥ २९

इति श्रीहरिवंशे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

वैशंपायन उवाच ।
ऋषिभिः पूजितस्तैस्तु विवेश हरिरीश्वरः ।
पौराणं ब्रह्मसदनं दिव्यं नारायणाश्रमम् ॥ १
स तत्र विविशे हृष्टस्तानासन्त्र्य सदोगतान् ।
प्रणम्य चादिदेवाय ब्रह्मणे पद्मयोनये ॥ २
स्वेन नाम्ना परिज्ञातं स तं नारायणाश्रमम् ।
प्रविशन्नेव भगवानायुधानि व्यसर्जयत् ॥ ३
स तत्राम्बुपतिप्रख्यं ददर्शालयमात्मनः ।
स्वधिष्ठितं भूतगणैः शाश्वतैश्च महर्षिभिः ॥ ४
संवर्तकाम्बुदोपेतं नक्षत्रस्थानसंकुलम् ।
तिमिरौघपरिक्षिप्तमप्रधृष्यं सुरासुरैः ॥ ५
न तत्र विषयो वायोर्नेन्दोर्नापि विवस्वतः ।
वपुषा पद्मनाभस्य स देशस्तेजसा वृतः ॥ ६
स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुद्वहन् । C 2825 B I 50. 7 P I. 50. 7

फ(Ds °निफ)ल लभेत् — For 28^ab, T3 subst
530* सदक्षिगमहायज्ञास्त्वत्प्रसूतिर्जनार्दन ।
— c) K2 (by corr) D6 यथा, Ñ1. 2 V2 B Dn Ds D2–4 T1–3 G3 4 M1 4 अद्य (for यदि) G1 2 5 अद्यात्मानमिवास्माभिर् — d) K3 विलोक्यसे; G(ed) इहेक्ष्यसे (for निरीक्षसे).

29 a) Ś1 K1 3 D2 3 5 T1 4 सर्वान् (for विप्रान्) — d) Ś1 ब्रह्मेव प्र-, K1 Ñ1 3 V1 3 D4 T1 2 4 G3 5 ब्रह्मा लोक-, K3 V2 B D2 5 M1–3 ब्रह्मेव हि, K4 Dn D1 T3 ब्रह्मलोक-, G2 ब्रह्मेव च; G4 ब्रह्मा देव-, M4 ब्रह्मा इव (for ब्रह्मैव हि).

Colophon om in D6 — *Mention of the Epic* K1 3 Ds2. — *Mention of Khila* Ś1 K3 4 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D1 2 5 T4. — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K2 Dn ब्रह्मलोकगमनम्, K4 Ñ V B Ds D1–5 ब्रह्मलोकवर्णनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 T4 47; Ñ3 V1 Dn2 Ds2 49, V2 50, V3 D3 4 48; D1 T1 G3 5 45, T2 G1 M4 44, T3 51; G2 4 42, M1–3 41. — *Śloka no* K1 Dn Ds2 D3 4 29

40

☞ D6 om this adhy (cf v 1. 39. 1)

1 T3 om the ref — a) D3 विष्णुर्, M1 2 तत्र (for तैस्तु) — b) T3 संविवेश हरिस्तदा — c) D3 पुराण (for पौ°) Ñ1 3 (marg as in text) B1 Dn Ds D1. 2 (*sup. lin.*) 4 5 T1 G2–5 M4 गुह्य-, B3 दिव्य- (for ब्रह्म-). T2 G1 पुराणगुह्यसदन — d) G2 गुह्यं (for दिव्यं) Ś1 K1 3. 4 Ñ2 3 V1 3 B3 Ds D1–5 T1–3 G3 दिव्यं (D2 नित्यं) नारायणाश्रयम्.

2 B3 om (hapl) 2^a–3^b — a) Dn च तद् (for तत्र) Ś1 सहसा दिवि संहृष्टस्, Ñ1 3 V1 2 B1 2 Ds D2–5 स तद्विवेश हृष्टात्मा (B2 संहृष्टस्); T1 3 4 तत्र (T4 °त.) प्रविश्य हृष्टात्मा; M1–3 तत्राविवेश संहृष्टस् — d) K2 D4 ब्रह्म- (for पद्म-) Ñ1 योनिने (for -योनये)

3 B3 om 3^ab (cf v l 2). — a) K4 श्वेतं (for स्वेन). — b) T1 2 G1 तस्मान्; M दिव्यं (for स तं)

4 a) B2 तदा (for तत्र) K2 -पद-; K3 Ñ1 T2 -परि-; T3 -धर- (for -पति-). — b) T2 [आ]श्रयम् (for [आ]ल°). M1–3 उत्तमम् (for आत्मन.) — c) B2 (marg) अधिष्ठितं (for स्व°). K Ñ1 3 V B D T3 4 G4 देवगणैः (for भूत°). Ñ2 अधिष्ठितं देवगणै — d) T1 2 G M शाश्वतै. परमर्षिभि.. — After 4, M4 reads 39 25^c–27^d.

5 b) G1 -मण्डलम् (for -संकुलम्) — d) K2 अप्रदृष्टं, D1 °धर्षं; D2 अधृष्यं च (for अप्रधृष्यं)

6 a) Ñ1 2 V1 D4 5 विषयं (for °यो) D1 नेन्दोर् (for वायोर्) — b) K Ñ3 V B3 Dn D2–5 S (except M2) [इ]न्दोर्न च, Ñ2 °नैव, B1 °रपि, D1 °श्चैव (for °र्नापि) — c) K4 Ñ3 (marg as in text) Dn D1 2 T1. 2 G3 M1. 2 वपुष. (for °षा). Ñ1 वपुषो महतस्तस्य.

स सहस्रशिरा भूत्वा शयनायोपचक्रमे ॥ ७
लोकानामन्तकालज्ञा काली नयनशालिनी ।
उपतस्थे महात्मानं निद्रा तं कालरूपिणी ॥ ८
स शिश्ये शयने दिव्ये समुद्राम्भोदशीतले ।
हरिरेकार्णवोक्तेन व्रतेन व्रतिनां वरः ॥ ९
तं शयानं महात्मानं भवाय जगतः प्रभुम् ।
उपासांचक्रिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ १०
तस्य सुप्तस्य शुशुभे नाभिमध्यात्समुत्थितम् ।
आद्यस्य सदनं पद्मं ब्रह्मणः सूर्यसंनिभम् ॥ ११
ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्वपन्नेव महामुनिः ।
आवर्तयति लोकानां सर्वेषां कालपर्ययम् ॥ १२
विवृतात्तस्य वदनान्निःश्वासपवनेरिताः ।
प्रजानां पङ्क्तयो ह्योघैर्निष्पतन्ति विशन्ति च ॥ १३
ते सृष्टाः प्राणिनामोघा विभक्ता ब्रह्मणा स्वयम् ।
चतुर्धा स्वां गतिं जग्मुः कृतान्तोक्तेन कर्मणा ॥ १४
न तं वेद स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मर्षयोऽव्ययाः ।
विष्णुं निद्रामयं योगं प्रविष्टं तमसावृतम् ॥ १५
ते तु ब्रह्मर्षयः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।
न विदुस्तं क्वचित्सुप्तं क्वचिदासीनमासने ॥ १६
जागर्ति कोऽत्र कः शेते कः श्वसन्कश्च नेङ्गते ।

7 ^{b}) K3 पुरा वहन्, M1–3 अथोद्व° (for समुद्व°) Ś1 G2 जटाभारपुरोद्वह ; T1 3 4 °मण्डलमुद्वहन्, T2 G1 3–5 °भारधरो हरि, M4 °भारपरोऽभवत् — ^{c}) K2 D5 G सहस्रशिरसा (G2, 3 °सो) भूत्वा, Ñ1 V2 B Dn T1 4 M1–3 सहस्रशीर्षो (Dn °र्षा) भूत्वा तु (Ñ1 स, V2 B1 M1–3 च).

8 ^{b}) K3 निद्रा (for काली). T3 -वारिजे (for -शालिनी). — After 8^{c}, K1 ins.

531* विश्वस्य जगत प्रभुम् ।
नारायण विश्वबीजं

— ^{d}) K1 3 4 D5 M1–3 तत् (for तं) D2 (*sup lin* as in text) काम- (for काल-) K2 निद्रालुं कामरूपिणी

9 ^{a}) D2 स शेष, T3, 4 शिश्ये वै, G(ed) स शेते (for स शिश्ये) K1 3 शुभ्रे (for दिव्ये) — ^{b}) T2 G1 समुद्राम्भसि शीतळे — ^{c}) T2 G1 हरिरेकार्णवे तेन

10 ^{a}) Ś1 K1 3 महायोगं (for °त्मानं) — ^{b}) K4 Ñ2 V2 3 D1–3, 5 विश्वस्य, T3 विश्रुतं, T4 विस्मयं (for भवाय) T1 2 G जलाशयगतं प्रभुम्, M1–3 जयाय जगतां प्रभुम् — ^{cd}) V2 D3 देवा विष्णुं (by transp) K3 ऋषिगणास् (for सर्षि°).

11 ^{a}) Ś1 शयने; V3 ददृशे (for शुशुभे) — ^{b}) B3 समन्वितम्, D1 2 समुच्छ्रि°, T2 G1 सुमण्डि° (for समुत्थि°). — ^{c}) Ś1 आसाद्य (for आद्यस्य) K2 4 Ñ V B D (D6 om) T4 G4 आद्यं तस्यासन पद्मं, T3 स्थानं तच्चामलं पद्मं — ^{d}) K2, 4 Ñ V Dn D1–3, 5 -वर्चसम् (for -संनिभम्) — After 11, K1–3 Ñ2, 3 V B Dn Ds D2–5 T1, 3 4 G3 5 ins.:

532* सहस्रपत्रं वर्णाढ्यं सुकुमारं विभूषितम् ।

[T1, 3, 4 G5 -वर्णं (for -पत्रं). K2 V3 पर्णाढ्य (for व°). Ñ3 Ds सुविस्तृतम्; V2 सुपुष्पि°, T3 प्रभाकरम्, T4 च भूषितम् (for विभू°). K1, 3 D2–5 सुकुमारवपुर्धरम् (for ^{b}).]

12 K1 reads 12^{ab} twice — ^{a}) S1 K4 सोऽक्ष-, K1 (second time) 3 D1 साक्ष- (for ब्रह्म) K2 -तनु (for -कर) — ^{b}) T4 स्वप्नेन च (for स्वपन्नेव) K3 पितामहः; M1–3 महाद्युतिः (for °मुनि) — ^{c}) K2 आवर्जयति, Ñ1 संवर्त° (for आवर्त°). K3 भूतानां (for लोकानां) — ^{d}) K2 वर्जनम्, K -वर्चसम्, Ñ2 V1 D4 पर्यये (for °यम्).

13 ^{a}) K2 (before corr) Ñ V1, 2 Dn Ds D2–4 निश्वेरुस्. M1 विविक्तात् (for विवृतात्) — T1 2 G read 13^{cd} twice — ^{c}) B1 2 पतयो (for पङ्क्तयो) K1 ह्योत; Ñ3 (marg) T4 ह्युच्चैर्, V3 Dn2 D3 ह्येवं (for ह्योघैर्) K2–4 Ñ2 3 V2 Dn1 D1 2 5 T3 प्रजानां पतयो ह्येवं (T3 ह्याद्या), T1 2 G (all both times) मेघानां पङ्क्तयो व्योम्नि. — ^{d}) K2 3 Ñ B D (D6 om) T3 [उ]त्पतन्ति च; T1 G (all both times) M सहस्रश, M2 (*inf. lin*) पतन्ति च (for विशन्ति च)

14 ^{a}) K1 4 Ñ2 V3 D1 ते सृष्टा ब्रह्मणा मेघा; K2 Ñ3 V2 Dn D5 T1 G4 ते सृष्टाः प्राणिनो मेध्या — ^{b}) K1 विभक्ता पालयन्ति तत् — K3 om 14^{c}–15^{b} — ^{c}) B3 चतुर्वर्गा (for °र्धा स्वां). — ^{d}) Ñ2 वेदोक्तेन च कर्मणा

15 K3 om 15^{ab} (cf v l 14) — ^{a}) Ñ2 V3 न वेद तं, T1 2 G1–3 5 M तं न वेद, T4 स यद्ब्रह्म (for न त वेद) — ^{b}) Ś1 V2 T1 2 G1–4 M4 ऽमला॰, B2 (marg) विदु॰, D1 ऽव्ययम् (for °या) — ^{c}) Ś1 B1 2 T G3 विष्णोर् (for विष्णुं). G2 लोकं (for योगं)

16 ^{a}) T3 4 ते च, G1 तेषु (for ते तु) — T3 om 16^{cd} — ^{c}) B2 पुरा (for क्वचित्) T1 शान्तं, T4 द्रष्टु (for सुप्तं).

17 ^{a}) K2 4 Ñ2 3 V D (D6 om) च (for ऽत्र) V1 ऽत्रैव (for शेते) — ^{b}) K1 क स्वित्सुप्तश्, K3 Dn T1 कश्च शक्तश्; K4 कस्य शक्तिश्, Ñ V B Ds D2, 3, 5 T3, 4 कश्च सुप्तश्, D4

को भोगवान्को द्युतिमान्कृष्णात्कृष्णतरश्च कः ॥ १७
विमृशन्ति स्म तं देवं दिव्याभिरुपपत्तिभिः ।
न चैनं शेकुरन्वेष्टुं कर्मतो जन्मतोऽपि वा ॥ १८
कथाभिस्तत्प्रदिष्टाभिर्ये तस्य चरितं विदुः ।
पुराणं तं पुराणेषु ऋषयः संप्रचक्षते ॥ १९
श्रूयते चास्य चरितं देवेष्वपि पुरातनम् ।
महापुराणात्प्रभृति परं तस्य न विद्यते ॥ २०
यच्चास्य वेद वेदोऽपि चरितं स्वप्रभावजम् ।
तेनेमाः श्रुतयो व्याप्ता वैदिका लौकिकाश्च याः ॥ २१
भवकाले भवत्येष लोकानां भूतभावनः ।
दानवानामभावाय जागर्ति मधुसूदनः ॥ २२
यदैनं वीक्षितुं देवा न शेकुः सुप्तमच्युतम् ।
ततः स्वपिति घर्मान्ते जागर्ति जलदक्षये ॥ २३
तस्मिन्सुप्ते न वर्तन्ते मन्त्रपूताः क्रतुक्रियाः ।
शरत्प्रवृत्तयज्ञो हि जागर्ति मधुसूदनः ॥ २४
तादिदं वार्षिकं चक्रं कारयत्यम्बुदेश्वरः । C 2844 B 1.50 26 P 1.50 26

क· सुस कश्च (for क श्चसन्कश्च) T2 G1 कश्च सन्य क नेहते, G2 4 5 कश्च सन्कश्च नेहते, M4 कश्च शक्तश्च नेहते — c) V3 को भवान्कश्च द्युतिमान्, T3 को ह्यय द्युतिमान्को वा — d) Ds1 D5 कृष्ण-, G2 M4 कृष्ण. (for कृष्णात्) M1–3 कृष्णतमश्च (for °तरश्च).

18 a) Ñ2 V2 B1 2 (marg as in text) 3 Ds Dₒ G3 देवा (for देव). Ś1 K2 T4 विमृशन्तश्च तं देव (Ś1 °वा) — After 18ab, S (except T3 4) ins :

533* वाक्यैर्ब्रह्मपदैश्चापि प्रमाणै सर्वलक्षणै. ।
[M3 ब्रह्मविदश्च (for °पदैश्च)]

— c) Ñ2 V3 [ए]व (for [ए]नं) M1 2 (inf lin as in text) 3 न शेकुस्त समन्वेष्टुं — d) D1 कर्मणा (for °तो) Ś1 D2 जन्मत कर्मतोऽपि वा

19 a) Ñ2 V2 B1 2 Dn गाथाभिस् (for क°) K1 M1 2 तत्प्रवृत्ताभिर्, Ñ3 D1 3 T3 °विष्टाभिर्, T1 2 G1 2.4 5 M3 4 °युक्ताभिर् (for °दिष्टाभिर्) K2 B3 Ds गाथाभि सत्प्रतिष्ठाभिर्, Ñ1 V3 गाथाभिस्तत्र दृष्टाभिर् — c) K Ñ V B1 2 Dn Ds D1 2 4 5 T1 3 4 (ɩ3 पुराणास् (for ʿणं) D3 T2 G1 4 5 तत् (for तं) — d) M1–3 मुनय (for ऋषयः) V2 D3 तं (for सं-)

20 a) T3 4 श्रूयते तस्य चरित — b) D5 [इ]व (for [अ]पि). — d) K4 Dn1 M4 त्वस्य, D3 तस्मान् (for तस्य) — For 20cd, M1–3 subst

534* तत्पुराणादृते तस्य चरितं नैव विद्यते ।

21 a) Ñ2 वेदेऽपि, T1 2 G1 3–5 चरितं (for वेदोऽपि) K2 B3 यथास्य (B3 °स्याच्च) देवदेवस्य, Ñ1.3 V B1 2 Ds D3–5 यच्चास्य (V3 °पि, D4 5 °दौ) देवदेवस्य, T3 4 चरितं देवदेवस्य ; G2 M4 देवस्य देवचरितं, M1–3 यच्चास्य चरितं वेद. — b) Ñ1 3 V1 स्वं ; Ds1 च, Ds2 तु (for स्व) K3 -प्रसादजम् (for -प्रभाव°) T1 2 G M2 (inf lin.) 4 तत्तस्यैव प्र- (G3 5 स्व)भावजम् ; M1 स तस्यैव प्रसादजः ; M2 स तस्यैव प्रभावजम्, M3 तत्तस्यैव प्रसादजम्. — c) K1 3 ते वेद- ; Ñ1 तेन वा (for तेनेमा) — d) Ś1 Ñ1 लौकिका वैदिकाश्च याः ; Ñ2 B3 Dn D1 T1 3 4 G3 3 5 वैदिक्यो लौकिकीश्च याः ; V3 B1 2 Ds लौकिक्यो वेदजाश्च या, T2 G1 4 लौकिका(G1 °क)श्च तथैव च

22 D3 om 22 — a) G3 भजति (for भवति) — b) V1 B1 2 Ds M2 (inf lin as in text) भूतानां (for लोकानां) K3 Bom and Poona eds लोक- (for भूत-). — c) K4 भयायैव (for अभावाय).

23 a) Ś1 ये च, K4 यच्च, Dn Ds2 D1.3 यत्र (f·r यदा) — b) K2 4 Ñ2 3 V B D (D6 om) T2.4 अव्ययम् (for अच्युतम्) Ś1 K1 3 न शेकुरमितौजसम् — c) K2 Ñ3 V1 3 B3 Dn D1 3 तत्र ; D2 तदा (for ततः). — d) K2 त्वब्दमे- (for जलद) Cal ed जागर्ति मधुसूदनः. — After 23, N (except Ś1 Ñ1, D6 om) T1.3.4 G3.5 ins .

535* स हि यज्ञाश्च वेदाश्च यज्ञाङ्गानि च सर्वश. ।
या तु यज्ञगति प्रोक्ता स एष पुरुषोत्तम· ॥

[(L 1) K1 3 B3 D1 4 5 स हि वेदाश्च यज्ञाश्च (for a). K4 वेदाङ्गानि (for यज्ञा°) — (L 2) K3 Ñ2.3 V B Ds D4 या हि ; D2 याभिर्, T1 G3.5 या च (for या तु). K1.2 Ñ2 V1.3 B2 G5 एव ; T1 एक· (for एष).]

24 B3 om 24ab — a) K2 4 V2 3 Dn D1–4 निवर्तन्ते, Ds न वर्धन्ते ; T3 4 निवृत्ते तु (for न वर्तन्ते). V1 अस्मिन्सुप्ते विवर्तन्ते. — K3 om 24b–25a. — b) K1 4 Ñ3 V2 (sup. lin as in text) 3 D1.3 T3 मन्त्रपूर्वा ; Ñ3 (marg) °वृत्ता. (for °पूताः). — c) K2 -पर्जन्ये, B3 T4 -यज्ञोऽयं, T3 -यज्ञा हि (for -यज्ञो हि) D3 शरत्प्रवृत्तौ यज्ञानां. — For 24cd, T1 2 G M subst

536* शरत्प्रभृति यज्ञा हि जाग्रति श्रीधरे हरौ ।

[M1–3 तस्मिञ्जाग्रति केशवे, M4 जागर्ति श्रीहरौ यदि (for b).]

25 K3 om. 25a (cf v 1. 24) — a) Ñ1 तदा हि ; T1 M1–3 यदिदं (for त°). M1 (inf. lin) कर्म (for चक्रं)

वैष्णवं कर्म कुर्वाणः सुप्ते विष्णौ पुरंदरः ॥ २५
या ह्येषा गह्वरी माया निद्रेति जगति स्थिता ।
अकस्माद्द्वेषिणी घोरा कालरात्रिर्महीक्षिताम् ॥ २६
अस्यास्तनुस्तमोद्वारा निशादिवसनाशिनी ।
जीवितार्धहरी घोरा सर्वप्राणभृतां भुवि ॥ २७
नैतया कश्चिदाविष्टो जृम्भमाणो मुहुर्मुहुः ।
शक्तः प्रसहितुं वेगं मज्जन्निव महार्णवे ॥ २८
अन्नजा भुवि मर्त्यानां श्रमजा वा कथंचन ।
नैशा भवति लोकस्य निद्रा सर्वस्य लौकिकी ॥ २९
स्वप्नान्ते क्षीयते ह्येषा प्रायशो भुवि देहिनाम् ।
मृत्युकाले च भूतानां प्राणान्नाशयते भृशम् ॥ ३०
देवेष्वपि दधारैनां नान्यो नारायणादृते ।
सखी सर्वहरस्यैषा माया विष्णुशरीरजा ॥ ३१
सैषा नारायणमुखे दृष्टा कमललोचना ।
लोकानल्पेन कालेन भजते भूतमोहिनी ॥ ३२
एवमेषा हितार्थाय लोकानां कृष्णवर्त्मना ।
ध्रियते सेवनीयेन पतिनेव पतिव्रता ॥ ३३
स तया निद्रया छन्नस्तस्मिन्नारायणाश्रमे ।
शेते स्म हि तदा विष्णुर्मोहयञ्जगदव्ययः ॥ ३४
तस्य वर्षसहस्राणि शयानस्य महात्मनः ।

— b) K2 प्रकरोति, K4 V1 B3 D1. 2 T4 धारयति (T4 °यन्) (for का°) Ñ1 V3 कारयत्यम्बुजेक्षण, D2 (marg as in text) धारयत्यम्बुदक्षये, T3 धारयन्विबुधेश्वर· — d) T1 M4 तस्मिन् (for विष्णौ).

26 a) K2 4 Dn D5 T4 G2 गह्वरा, V शांकरी, T2 G3 4 भास्वरी (G4 °ती) (for गह्वरी) D3 ग्राह्येषा गहना माया — c) K2 Ñ V B D (D6 om) साकस्माद् (for अ°) T1 2 G M4 सा ध(G2 क)र्मान्वेषिणी घोरा; M1–3 सा तस्य वैष्णवी घोरा· — d) T1 G M महीपते, T2 °तले (for °क्षिताम्)

27 a) K2 4 Ñ1 V2 B Dn Ds D1 5 T1. 2 M4 तस्यास् (for अ°). D4 तत्र (for तनुस्) Ś1 K1 3 तमोद्वारि (for °द्वारा) Ñ2 3 V1 3 T4 तस्यास्तनुस्तमोद्वार, D2 तस्यास्तत्र तमोद्वारि, D3 तस्यास्तनुसमा वीर — b) M3 -सादिनी (for -नाशिनी) — c) K1. 3. 4 V2 Dn D1 3 5 T2 4 हरा (for -हरी). Ñ1 सा तु (for घोरा) Ś1 जीविताहरणी घोरा; B Ds °र्धहरा सा तु·

28 a) Ñ1 lacuna; D5 तया (for [ए]तया). — b) T2 G1. 3 म्रियमाणो (for जृम्भ°). — c) M4 वेगान् (for वेगं) — d) G2 भ्रमुं नावमिवार्णवे

29 b) V2 श्रमजा च, T3 श्रमजाता (for °जा वा). M2. 3 कदाचन (for कथं°) M1 श्रमदा वा कदाचन — c) Ś1 Ñ1 3 V1 3 Dn2 D5 नैषा, K2–4 D1–3 निशा, Ñ2 T1 3 सैषा; V2 नैशी, T4 शेषा, G1 नैका (for नैशा). G3 कालस्य (for लोकस्य) B Ds D4 नैशी भवति मर्त्य(D4 सर्व)स्य — d) Ñ2 V3 सत्त्वस्य; D4 लोकस्य, T2 G1 M2 भवति (for सर्वस्य).

30 a) V1. 2 G2 सुप्तान्ते (for स्वप्नान्ते) K2 जायते (for क्षी°). — b) Ñ3 V1 D2 M1 3 प्रायग (for प्रायशो) D3 प्रायेण भुवि देहिनी — c) Ś1 कालं तु, K1 -कालेन; T2 G M1. 2 -काले हि (M1. 2 तु) (for काले च). K4 लोकानां (for भूतानां) — d) Ś1 स्वानादद्दे, K1 G2. 4 M1–3 स्वापयते, Ñ1 B2 (marg as in text) 3 Ds क्षपयते, G1 5 स्वप° (for नाश°)

31 c) Ñ1 T2 सा तु, G1 सा ते, G3 5 सापि (for सखी) K1 -यमस्य (for -हरस्य) — d) K2 पद्मा विष्णो·, K3. 4 Ñ2 V2 3 Dn D1–5 T2 3 G1 5 माया विष्णो, Ñ3 विष्णोर्माया, Ñ3 (marg) V1 विष्णोर्जाया, B2. 3 Ds पाप्मा विष्णोः, M1–3 पाप्मा विष्णु- (for माया विष्णु-) G2 माया विष्णोः शरीरिणी

32 a) T3 4 या सा (for सैषा) — b) Ś1 सुप्ता, K1 (*sup lin* as in text) D3 5 M1. 2 तृप्ता; K4 कृष्णा, G2 दृप्ता, M3 सैषा (for दृष्टा) B3 (marg) योगिना, M1–3 -लोचने (for °ना) — d) K2 3 Ñ2 3 V3 B2 (marg) Dn D1 3–5 T3 ग्रसते (for भजते) Ñ3 (marg) -भाविनी (for मोहिनी) K1 4 D2 ग्रसते लोकमो(D2 सा तु मो)हिनी, V1 2 ग्रसते भूतभाविनी, T4 श्वसते लोकमोहिनी, G2 भजते भृशमोहिता·

33 c) K2 B Ds ध्रि(K2 ची)यते सेवनीया हि; K3 4 Ñ2 3 V Dn D1 3–5 T2–4 G1 3. 4 M ध्रिय(T3 4 M4 क्षीय-, G3 4 M3 प्रीय-, M2 सेव्य)ते सेवनीया च — d) K2 Ñ3 V1 B Ds D2 4 G4 पत्येव च (Ñ3 B1 3 हि), K3 4 Ñ1 V2 3 Dn D1 5 T2 G1–3 5 M1–3 पत्या इव, D3 पत्या देवी, T1 M4 यत्पादे च; T3 4 यथा नाथं (for पतिनेव)

34 c) K2 4 Ñ V Dn D1–5 T1 3 4 स्वपिति स्म, M4 शयानः स्म (for शेते स्म हि) K1 3 शेते विभु सदा विष्णुर्; B Ds शेते स्म भगवान्विष्णुर् — d) K2 4 N2 3 V1 3 Dn2 Ds1 D1–4 T1 4 G2 M4 अव्ययम् (for °य.)

35 a) T3 4 यस्य, G3 अस्य (for तस्य) — c) T2 गतं; G1 श्रुतं (for जग्मुः). K2 T4 चैतत्; D3 सर्वं (for चैव).

जग्मुः कृतयुगं चैव त्रेता चैव युगोत्तमम् ॥ ३५
स तु द्वापरपर्यन्ते दृष्ट्वा लोकान्सुदुःखितान् ।
प्राबुध्यत महातेजाः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ ३६

ऋषय ऊचुः ।

जहीहि निद्रां सहजां भुक्तपूर्वामिव स्रजम् ।
इमे ते ब्रह्मणा सार्धं देवा दर्शनकाङ्क्षिणः ॥ ३७
इमे त्वां ब्रह्मविदुषो ब्रह्मसंस्तववादिनः ।
वर्धयन्ति हृषीकेश ऋषयः संशितव्रताः ॥ ३८
एतेषामात्मभूतानां भूतानां भूतभावन ।
शृणु विष्णो शुभां वाचं भूव्योमाग्न्यनिलाम्भसाम् ॥३९
इमे त्वा सप्त मुनयः सहिता मुनिमण्डलैः ।
स्तुवन्ति देव दिव्याभिर्गेयाभिर्गीर्भिरञ्जसा ॥ ४०
उत्तिष्ठ शतपत्राक्ष पद्मनाभ महाद्युते ।
कारणं किंचिदुत्पन्नं देवानां कार्यगौरवात् ॥ ४१

वैशंपायन उवाच ।

स संक्षिप्य जगत्सर्वं तिमिरौघं विदारयन् ।
उदतिष्ठद्धृषीकेशः श्रिया परमया ज्वलन् ॥ ४२
स ददर्श सुरान्सर्वान्समेतान्सपितामहान् ।
विवक्षतः प्रक्षुभिताञ्जगदर्थे समागतान् ॥ ४३
तानुवाच हरिर्देवान्निद्राविश्रान्तलोचनः ।
तत्त्वदृष्टार्थया वाचा धर्महेत्वर्थयुक्तया ॥ ४४
कुतो वो विग्रहो देवाः कुतो वो भयमागतम् ।
कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मयि न वर्तते ॥ ४५
न खल्वकुशलं लोके वर्तते दानवोत्थितम् । C 2866 B I 50.47 P I 50.47

— ^{d}) T_2 G यथाक्रमम् (for युगोत्तमम्)

36 ^{a}) K_3 सुप्तो, Dn_1 स च (for स तु) — ^{b}) $Ś_1$ लोकाञ्ज्ञातान्, $K_{1,3}$ T_1 G_4 ज्ञात्वा लोकान् (for दृष्ट्वा लो°)

37 G_5 M_4 om the ref — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ त्यजस्व, $Ñ_1$ जहीश्व (for °हि) T_1 M_{1-3} जहि निद्रा तु (T_1 हि) सहजां, $T_{3\ 4}$ जहीहि सहजां निद्रा — ^{b}) T_4 श्रियम् (for स्रजम्). — ^{c}) T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M च, T_2 $G_{1\ 4}$ वै (for ते)

38 ^{a}) T_1 G_2 M_4 ये च (for इमे) $Ś_1$ $Ñ_2$ $M_{1\ 2}$ त्वा, $Ñ_1$ $B_{1\ 3}$ D_6 ते ; M_3 च (for त्वां) $K_{1\ 3}$ $Ñ_1$ B Ds -विद्वांसो, $T_{3\ 4}$ -ऋषयो (for -विदुषो) — ^{b}) V_1 सभव- (for -संस्तव-) — ^{c}) S_1 V_2 B_2 Ds D_3 T_2 G $M_{1,3}$ वर्धयन्ते (for °न्ति) $Ñ_2$ V_3 M_2 हृषीकेशम् (for °श) D_2 M_4 वर्धयन्ते हृषीकेशम् — ^{d}) M_{1-3} मुनयः (for ऋषय).

39 ^{a}) D_2 एव (for आत्म-) — ^{b}) $K_{2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ (marg) $_3$ Dn D_1 T_1 भूतानामात्मभावन, $D_{2\ 3\ 5}$ °नामात्मसंभव, T_3 G M_4 भूतभावनभावन — ^{c}) $Ś_1$ च तां वाणीं ; $K_{1\ 3}$ शुभां वाणीं ; K_4 $Ñ_{2\ 3}$ B D (D_6 om) T G M_4 शुभा वाचो (for शुभां वाचं) K_2 विष्णो शृणु शुभा वाचो — ^{d}) $N_{1,3}$ V_1 D_{1-3} भूम्यग्न्यनिलसंभवा

40 ^{a}) $Ñ_1$ सर्वे (for सप्त) G_3 ऋषयः (for मुनय) $K_{2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V D (D_6 om) $T_{3\ 4}$ इमे त्वां मुनयः सप्त — ^{b}) K_3 $Ñ_1$ V_2 D_1 -मण्डले, D_3 -पुंगवैः (for -मण्डलैः) — ^{c}) S_1 B_2 (marg) T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_4 देवं, $K_{2\ 4}$ D_5 T_1 देवा (for देव) — ^{d}) V_2 B_2 (marg) T_2 G_4 गाथाभिर् (for गेयाभिर्) $D_{3\ 4}$ गोभिर् (for गीर्भिर्) K_4 ओजसा (for अञ्जसा)

41 After 41, $T_{1.\ 2}$ G M ins

537* जहि निद्रां जगद्धेतो केशवेश जनार्दन ।
त्वयि सुप्ते जगत्सुप्तं त्वयि जाग्रति जागृतम् ॥
मीलनं कुरु देवानां देवदेव जगत्पते ।
किं त्वं स्वपिषि गोविन्द नष्टे जगति सांप्रतम् ।
नष्टप्रायं जगत्पश्य सदेवासुरमानुषम् ॥ [5]

[(L. 1) G_3 शत्रूञ् (for निद्रां). G_4 केशव त्व (for °वेश). — (L 3) G_4 पालनं (for मी°) T_1 M_{2-4} लोकानां (for देवानां) — (L 4) G_4 नत् (for त्वं) G_{2-5} $M_{1\ 4}$ संप्रति (for सांप्रतम्).]

42 T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ om the ref — ^{a}) $Ñ_1$ D_1 संक्षिप्यैवं (for स संक्षिप्य). $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ Dn D_5 जलं ; M_{1-3} तमः (for जगत्) T_2 G स्वपन्निक्षिपन्परिक्षिप्त — ^{b}) $Ś_1$ निरामयम् ; K_1 विनाशयत, $T_{1\ 3}$ G M_4 विदार्य च (for °रयन्).

43 ^{a}) M_{1-3} ददर्श च (for स ददर्श). — ^{c}) $Ś_1$ विवक्षव, $Ñ_1$ दिदृक्षवः, $Ñ_3$ D_1 विवक्षून् ; $T_{3\ 4}$ विवक्ष्याश्च (for °क्षत-) $V_{2\ 3}$ B Ds D_{2-5} विवक्षून्क्षुभिताश्चैव. — ^{d}) M_4 समाहितान् (for °गतान्)

44 ^{a}) $Ñ_{1\ 3}$ (marg) V_1 $B_{1\ 2}$ Dn $D_{1\ 5}$ T_4 $G_{1\ 2,\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ देवो (for देवान्) — ^{b}) K_2 D_2 -विभ्रान्त- (for -विश्रान्त) — ^{c}) K_1 T_2 तत्र, $T_{3\ 4}$ स तु (for तत्त्व-) T_1 M_4 -युक्तार्थया (for -दृष्टा°) — ^{d}) T_1 संयुतः ; M_4 -संहति. (for -युक्तया) K_3 धर्महेत्वर्थया गिरा

45 Before 45, some Mss ins विष्णुरुवाच and भगवानु° — ^{a}) N_2 निग्रहो, G_2 ऽभिभवो (for विग्रहो) — ^{c}) V_2 कार्यार्थं (for वा कार्यं) — ^{d}) $Ñ_2$ न मयि (by transp), $T_{1,\ 2}$ G M_1 (*inf. lin.*) मनसि.

नृणामायासजननं शीघ्रमिच्छामि वेदितुम् ॥ ४६
एष ब्रह्मविदां मध्ये विहाय शयनोत्तमम् ।
शिवाय भवतामर्थे स्थितः किं करवाणि वः ॥ ४७

इति श्रीहरिवंशे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

४१

वैशंपायन उवाच ।
तच्छ्रुत्वा विष्णुगदितं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वदिवौकसाम् ॥ १
नास्ति किंचिद्भयं विष्णो सुराणामसुरान्तक ।
येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ॥ २
शक्रे जयति देवेशे त्वयि चासुरसूदने ।
धर्मे प्रयतमानानां मानवानां कुतो भयम् ॥ ३
सत्ये धर्मे च निरता मानवा विगतज्वराः ।
नाकालवर्मणा मृत्युः शक्नोति प्रसमीक्षितुम् ॥ ४
मानवानां च पतयः पार्थिवाश्च परस्परम् ।
षड्गुणमुपयुञ्जाना न भेदं कुर्वते मिथः ॥ ५
ते प्रजानां शुभकराः करदैरविगर्हिताः ।

46 ^{a}) $K_{1.3}$ D_3 G_4 किं (for न) — ^{d}) $Ś_1$ K_3 तत्त्वम् (for शीघ्रम्). T_{1} $_3$ G M शीघ्रमावेद्यता सुरा (T_1 M_4 वरम्)

47 ^{a}) T_{1} $_2$ G_{1} $_2$ $_5$ M_4 एवं (for एष) — ^{b}) D_8 विहाय शयनोज्ज्वलम् — ^{c}) T_1 M_4 उत्थाय, M_{1-3} स्थितोऽस्मि (for शिवाय) K_2 मध्ये, D_1 अद्य (for अर्थे) — ^{d}) T_{3} $_4$ प्रियं, M_1 ब्रूत, M_{2} $_3$ ब्रूहि (for स्थित.).

COLOPHON om in D_6 T_{3} $_4$ — *Mention of the Epic* K_3 $Ñ_2$ Ds_2 — *Mention of Khila* K_{1} $_3$ $_4$ $Ñ_{2.3}$ V B Dn Ds D_1 — *Sub-parvan* K_{1} $_3$ आश्चर्यपर्व —*Adhy name* K_2 Dn विष्णोर्योगशयनोत्थानम्, K_4 $Ñ_1$ B_3 $D_{1.2}$ $_5$ विष्णोर्योगशयनम्, $Ñ_2$ V_3 विष्णुशयनोत्थानम्, $Ñ_3$ V_1 योगशयनम्, V_2 विष्णोः प्रबोधनम्, B_{1} $_2$ Ds T_2 G_1 शयनोत्थानम्, D_8 विष्णोः शयनशमनम्; D_4 विष्णोर्योगमायोत्थानम्; T_1 देवदर्शनम्, G_2 भगवद्योगनिद्रोत्थानम्; G_3 भगवद्योगशयनोत्थानम्. — *Adhy. no* (figures, words or both) · K_1 $Ñ_3$ V_1 Dn_1 Ds_2 50, K_3 48, V_2 51, V_3 D_4 49, D_1 T_1 $G_{3.5}$ 46, T_2 G_1 M_4 45; G_{2} $_4$ 43, M_{1-3} 42 — *Śloka no.* Dn Ds_2 48, D_3 53, D_4 47

41

☞ D_6 om this adhy (cf v l 39 1) G_4 om this adhy

1 ^{a}) M_{1-3} श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा) $Ñ_3$ (marg) देव- (for विष्णु-) M_4 -कथितं (for -गदितं) — ^{b}) K_3 $Ñ_1$ V_1 G_1 ब्रह्म- (for ब्रह्मा). — K_2 om 1^c–13^b. — ^{c}) D_3 च परं (for परमं).

2 K_2 om 2 (cf v l 1) Before 2, $Ś_1$ K_{1} $_3$ ins ब्रह्मोवाच. — ^{d}) D_1 रणे स्थित, D_5 रणाजिरे, G_3 यथा रणे (for रणे रणे)

3 K_2 om 3 (cf v l 1) — ^{a}) $Ñ_2$ B_3 D_{1-3} T_4 G_5 M_{1} $_{3.4}$ देवेश (for °शे) G_{1} $_3$ शक्रे जीवति देवेश — ^{b}) $Ñ_{1.3}$ V_1 -नन्दन, $Ñ_2$ B_2 T_3 G_{1} $_{2.5}$ M_4 -सूदन (for -सूदने). V_3 त्वयि वा मधुसूदन, B_{1} $_3$ Ds त्वयि चारिनिषूदने — ^{c}) $Ś_1$ धर्मं (for धर्मे). — ^{d}) $Ś_1$ मानुषाणा (for मानवानां).

4 K_2 om 4 (cf. v l 1) — ^{a}) V_1 G(ed) सत्य- (for सत्ये) G_1 (*sup lin*) धर्मेण (for धर्मे च) K_{1} $_3$ V_2 B Ds D_{1} $_3$ $_4$ $T_{3.4}$ निरतान्, G_2 नियतान् (for निरता). — ^{b}) $K_{1.3}$ V_2 B Ds D_{1} $_4$ T_{3} $_4$ मानवान्विगतज्वरान्. — ^{c}) M_2 -कर्मणा (for -ध°) K_{1} $_3$ $_4$ $Ñ_1$ B_{1} $_2$ Dn D_1 T_{1} $_2$ $_4$ G_{1} $_3$ $_5$ M_4 नाकाले धर्मिणो मृत्यु ; $Ñ_{2}$ $_3$ V_{1} $_3$ B_2 (marg) $_3$ D_{2} $_{4.5}$ T_3 °ले धर्मिणां (B_{2} $_3$ T_3 °र्मिणा) मृत्युः; Ds °ले ध(Ds_2 °लध)र्मिणो मृत्यु — ^{d}) K_4 $Ñ_{2}$ $_3$ V B_2 (marg) D_{1-5} T_{3} $_4$ शक्नोति प्रतिवीक्षि(D_3 °बाधि)तुम्

5 K_2 om 5 (cf v l. 1) — ^{a}) T_{1} $_2$ G_{1-3} $_5$ M हि; T_{3} $_4$ नृ- (for च) K_1 (marg as in text) D_{3-5} भावाय; K_8 तपसा (for पतयः) — ^{b}) B_{1} $_2$ Ds वै (for च) $Ś_1$ K_1 (marg) $_3$ पार्थिवा पार्थिवैः सह. — ^{c}) K_4 Ñ V_{2} $_3$ B_2 Dn Ds_1 $D_{1.4.5}$ T G_{3} $_5$ M_3 -भुञ्जाना (for -युञ्जाना). — ^{d}) K_4 Dn D_{1} $_3$ T_1 भयं (for भेद) $Ś_1$ $K_{1.3}$ युञ्जते (for कुर्वते).

6 K_2 om 6 (cf v l 1) — ^{b}) K_3 इव, $Ñ_1$ अनु-; B_2 $T_{1.2.4}$ G_5 M_3 अव-, $G_{2.3}$ अपि (for अवि-). K_4

अकरैर्विप्रयुक्तार्थाः कोशमापूरयन्सदा ॥ ६
स्फीताञ्जनपदान्स्वान्स्वान्पालयन्तः क्षमापराः ।
अतीक्ष्णदण्डाश्चतुरो वर्णाञ्जुगुपुरञ्जसा ॥ ७
नोद्वेजनीया भूतानां सचिवैः साधु पूजिताः ।
चतुरङ्गबलैर्युक्ताः षड्गुणानुपयुञ्जते ॥ ८
धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः ।
यजन्ति च यथाकालं यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ॥ ९
वेदानधीत्य दीक्षाभिर्महर्षीन्ब्रह्मचर्यया ।
श्राद्धैश्च मेध्यैः शतशस्तर्पयन्ति पितामहान् ॥ १०
नैषामविदितं किंचित्त्रिविधं भुवि विद्यते ।
वैदिकं लौकिकं चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च ॥ ११
ते परावरदृष्टार्था महर्षिसमतेजसः ।
भूयः कृतयुगं कर्तुमुत्सहन्ते नराधिपाः ॥ १२
तेषामेव प्रभावेन शिवं वर्षति वासवः ।
यथार्थं च ववुर्वाता विरजस्का दिशो दश ॥ १३
निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वै ग्रहाः ।
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रः सौम्यं चरति योगतः ॥ १४
अनुलोमकरः सूर्यो अयने द्वे चचार ह ।
हव्यैश्च विविधैस्तृप्तः शुभगन्धो हुताशनः ॥ १५
एवं सम्यक्प्रवृत्तेषु निवृत्तेष्वपराधतः ।
तर्पयत्सु महीं कृत्स्नां नृणां कालभयं कुतः ॥ १६
तेषां ज्वलितकीर्तीनामन्योन्यमनुवर्तिनाम् । C 2884 B 1 51. 17 P 1. 51. 17

-गर्विता , M_4 -गर्हिते (for °ता) —^{c}) Dn सुकरैर्; Ds_2 स्वाक°, T_3 G_2 अप° (for अक°) $Ś_1$ युक्तार , T_4 °र्थान् (for °र्था) G_3 आकरेऽपि प्रमुक्तार्था , M_4 अपरे विप्रमु° —^{d}) $Ñ_1$ T_4 तदा (for सदा) $K_{1\ 3}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{2-5} कोशमापूरयन्त्युत.

7 K_2 om 7 (cf v l 1) —^{a}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ B_3 सर्वान्; D. स्वाढ्यान्, $T_{3\ 4}$ ग्रामान्; G_2 स्वार्थान् (for स्वान्स्वान्). —^{b}) $Ñ_2$ $G_{1\ 3\ 5}$ पालयन्ति (for °न्त) —^{c}) $Ś_1$ अभीक्ष्ण- (for अतीक्ष्ण-) —^{d}) K_4 ओजसा (for अञ्जसा)

8 K_2 om 8 (cf v l 1) —^{c}) S_1 $Ñ_2$ V $D_{2\ 3}$ $G_{1-3\ 5}$ $M_{1\ 3\ 4}$ चतुरङ्गैर् (for °ङ्ग-) $K_{1\ 3}$ चतुरङ्गैर्बलैर्गुप्ता —^{d}) D_2 षाड्गुण्यम् (for षड्गुणान्). K_1 G_2 -जीवते, K_3 -जीविन ; $Ñ_1$ -युञ्जिरे, $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_4 T G_3 -भुञ्जते (for -युञ्जते).

9 K_2 om 9 (cf v l 1) —^{b}) D_1 निश्चिता (for निष्ठिता). —^{c}) $B_{1\ 2}$ Ds T_1 यजन्ते (for °न्ति) —^{d}) T_1 M_4 सर्वे (for यज्ञैर्) T_2 $G_{1-3\ 5}$ सर्वे विततदक्षिणैः.

10 K_2 om 10 (cf v l 1) —^{b}) $Ś_1$ ऋषींश्च , K_3 D_3 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3,\ 5}$ M_{1-3} ब्रह्मर्षीन् (for मह°) M_4 ब्रह्मर्षीन्परिचर्यया. —^{c}) $Ñ_2$ V_2 B Ds_1 T_2 $G_{1-3\ 5}$ M मेध्यैश्च (by transp)

11 K_2 om 11 (cf v l 1) —^{b}) D_3 नैव ; T_1 बहु (for भुवि) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ दृश्यते (for विद्यते). $Ñ_{1\ 3}$ V_1 B Ds D_4 त्रिषु लोकेषु विद्यते, D_5 (marg as in text) विदितं चैव विद्यते , M_{1-3} त्रिविधं विद्यते भुवि —^{c}) $Ś_1$ लौकिकं वैदिकं चैव —^{d}) D_3 धर्मशास्त्रोदितं च यत्.

12 K_2 om 12 (cf. v. l. 1). —^{a}) $V_{1\ 2}$ B_2 (marg) $D_{1\ 3-5}$ परापर- , B_2 परात्पर- (for °वर-). —^{b}) M_2 ब्रह्मर्षि- (for महर्षि-) K_3 G_2 -तेजसा (for °सः).

13 K_2 om 13^{ab} (cf v l 1) —^{a}) $M_{1\ 2}$ प्रसादेन (for प्रभावेन) —^{c}) $K_{1\ 3}$ D_{2-5} सुखार्थं, D_1 सुस्पर्शाश् (for यथार्थं). $Ś_1$ यथायथार्थं च ववुर् — After 13^{c}, S_1 ins. :

538* वाता शिवसुगन्धिन ।
निर्मलं चाभवद्व्योम.

14 ^{b}) $Ñ_3$ (marg) V_1 प्रभावाश् (for -प्रचाराश्). $K_{1\ 2}$ $Ñ_2$ V_3 B_1 Dn $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $T_{3.\ 4}$ खे ग्रहा , $Ñ_3$ ये ग्रहा , V_2 खेचरा (for वै ग्रहा) —^{c}) K_2 $Ñ_3$ V_1 सनक्षत्रै (for °त्र). —^{d}) M_2 (*inf lin* as in text) काल (for सौम्यं). T_1 M_4 नित्यश (for योगत). T_2 $G_{1-3\ 5}$ सौम्यश्चरति नित्यशः.

15 ^{a}) T_4 G_2 M_4 -गतः ; G_5 -गति (for -कर). $Ś_1$ अनुलोमे चरन्सूर्यो ; T_2 G_1 °कूलगतिः सूर्यो —^{b}) K_2 Ds T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 ह्ययने , K_3 स्व° , $B_{1\ 3}$ $T_{1.\ 4}$ त्व° , M_{1-3} ऽप्य° (for अ°) —^{c}) G_4 [अ]वितथैस् (for विविधैस्) —^{d}) $K_{3\ 4}$ $Ñ_2$ Dn $D_{1\ 3}$ शुभगन्धिर्, $Ñ_{1\ 3}$ (marg as in text) V_3 B_1 $D_{4\ 5}$ M_{1-3} °न्धी , G_2 हविर्गन्धो (for शुभगन्धो).

16 ^{a}) $T_{3\ 4}$ सुयुक्तेषु (for प्रवृत्तेषु). —^{b}) $K_{1.\ 3\ 4}$ $D_{1-3,\ 5}$ विवृद्धे(K_3 D_5 °त्ते)ष्वमरादिषु ; K_2 कर्मेषु च मखादिषु, $Ñ_1$ निवृत्तेषु सुरारिषु, $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B_3 Dn D_4 T_2 $G_{1-3,\ 5}$ M_4 विवृद्धे(D_4 °विधे)षु मखादिषु , V_3 प्रवृद्धेषु सुरादिषु , $B_{1\ 2}$ Ds निमित्तेषु मखादिषु ; T_1 M_{1-3} निवृत्तेष्वपराधिषु , $T_{3.\ 4}$ °ष्वमरादिषु —^{d}) $Ś_1$ तेषां (for नृणा).

17 M_3 om. (hapl) 17^{b}. —^{b}) $Ś_1$ B_3 अनि- (for अनु-) K_1 अन्योन्यवशवर्तिनाम् —^{d}) T_2 बाध्यते, M_1 खण्ड्यते (for पीड्यते) T_3 यथा (for -तलम्).

राज्ञां बलैर्बलवतां पीड्यते वसुधातलम् ॥ १७
सेयं भारपरिश्रान्ता पीड्यमाना नराधिपैः ।
पृथिवी समनुप्राप्ता नौरिवासन्नविप्लवा ॥ १८
युगान्तसदृशं रूपं शैलोच्चलितबन्धनम् ।
जलोत्पीडाकुला खेदं दर्शयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ १९
क्षत्रियाणां वपुर्भिश्च तेजसा च बलेन च ।
नृणां च राष्ट्रैर्विस्तीर्णैः श्राम्यतीव वसुंधरा ॥ २०
पुरे पुरे नरपतिः कोटिसंख्यैर्बलैर्वृतः ।
राष्ट्रे राष्ट्रे च बहवो ग्रामाः शतसहस्रशः ॥ २१
भूमिपानां सहस्रैश्च तेषां च बलिनां बलैः ।
ग्रामायुताढ्यै राष्ट्रैश्च भूमिर्निर्विवरीकृता ॥ २२
सेयं निरामिषं कृत्वा निश्चेष्टं कालमग्रतः ।
प्राप्ता ममालयं विष्णो भवांश्चास्याः परा गतिः ॥ २३
कर्मभूमिरिहस्थानां भूमिरेषा व्यथां गता ।
यथा न सीदेत्तत्कार्यं जगत्येषा हि शाश्वती ॥ २४
अस्या हि पीडने दोषो महान्स्यान्मधुसूदन ।
क्रियालोपश्च लोकानां दूषितं च जगद्भवेत् ॥ २५
श्राम्यते व्यक्तमेवेयं पार्थिवौघप्रपीडिता ।
सहजां या क्षमां त्यक्त्वा चलत्वमचला गता ॥ २६
तदस्याः श्रुतवन्तः स्म तच्चापि भवता श्रुतम् ।

---

18 a) Ś1 इय (for सेयं) — c) T3 त्रिषमं (for समनु-) — d) T3 [आ]पन्न- (for [आ]सन्न) Ñ1 G2 विह्वला, B2 (marg) Ds D1 3 T1-3 G1 3 5 M विक्लवा (for -विप्लवा)

19 a) K4 Ñ2 3 (marg as in text) V3 Dn D1-5 T1 3 4 युगान्तसदृशै रूपै. — b) K1 (marg as in text) -विभ्रमम्, K4 Ñ V1 3 Dn D1 4 5 T3 4 -बन्धना; D2 °नै (for °नम्) D3 शैलैश्चालितबन्धना, M2 शैलाश्चलितबन्धना. — c) Ñ3 D3 4 खेदाद्, T3 सैषा (for खेद) — d) Ś1 K1 3 4 Dn धारयन्ती Ñ2 3 V3 भ्रमन्ती च, V2 भ्रमयन्ती, T3 4 भ्रमतीयं (for दर्शयन्ती) D5 T1 2 G2 3 5 M2 4 पुन पुन, G1 परस्परम् (for मुहुर्मुहु) D1-4 भ्रमतीय (D1 °यन्ती) पुन पुन.

20 c) D1 नृपैश् (for नृणां) G1 नृणां च राष्ट्रे विस्तीर्णै — d) K4 T3 [इ]य (for [इ]व) — After 20, T3 ins :

539* यच्चोक्तं ब्रह्मसदने ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
तच्छृणुष्व महाबाहो रहस्यमिदमुत्तमम् ॥

21 T2 om. 21-22 — a) T1 कुले कुले, M4 लोके कुले (for पुरे पुरे) Ñ2 V3 च नृ-, M1 2 हि नृ (for नर). — b) D3 नरैर् (for बलैर्) G1-3. 5 M1 2 युत- (for वृत). M3 असंख्येयर्बलैर्युतः — Ś1 om 21^{c}–22^{b}.

22 Ś1 om 22^{ab}, T2 om 22 (for both, cf v. l 21) — a) M1 3 भूमिपाल, M4 भूपानां च (for भूमिपानां). — b) K2 Ñ2 B2 (marg as in text) D5 (marg as in text) वरै, K4 कुलै (for बलै) — c) Ś1 B1 ग्रामायुताढ्य-राष्ट्रैश्च; D3 5 T1 M4 °युतैश्च (D3 °तैर्घै) राष्ट्रैश्च, T2 4 ग्रामैस्तथाढ्यै रा°. — d) Ś1 K4 Dn D1 4 T4 निर्विवरा (for °री). K2 Ñ V1 2 B Ds D3 4 भूमिर्निर्वेदमागता, T1 G1-3. 5 M4 दीर्यतीव (T1 M4 °ते च) वसुंधरा, T3 भूमिपैश्च निपीडिता

23 a) K2-4 Ñ V1 3 B Dn Ds D1 4 5 T G3 M4 निरामयं (for °मिषं) K1 भूत्वा (for कृत्वा) V2 D3 सेयं निरामयं ज्ञात्वा (D3 दृष्ट्वा) — b) K2 B1 Dn D1 2 5 G3 M1 निश्चेष्टा, D3 निश्चल (for निश्चेष्टं) K1 निश्चेष्टा किल मेऽग्रत, Ñ2 V3 D4 T M4 °ष्टा कालमागता — c) K2 Ñ2. 3 V1 2 B1 Ds तवालयं, B2 3 तमा° (for ममा°) T1 M4 कृष्ण (for विष्णो) — d) D5 T1 M4 परमा (for [अ]स्याः परा)

24 a) K Ñ2 3 (marg as in text) V2 3 Dn D1-3 4 (marg) 5 T1 3 4 G2. 5 M4 मनुष्याणां, Ds2 इहस्थाने (for °ना) — b) Ñ3 (marg as in text) व्यवस्थिता (for व्यथां गता) — G1 om 24^{c}–25^{c} — c) K2 Ñ3 V1 2 B1 2 Ds कुर्याज्; Ñ1 2 V3 T2 G2 3 M कर्म (for कार्यं) T3 4 यथा न नश्यते देवा — d) D1 जयति, G2 भजति (for जगति) T3 तथा कुरु (for हि शाश्वती)

25 G1 om 25^{abc} (cf v l 24) Ñ1 reads 41 25–42. 10 after 42 28 — a) Ś1 अस्यां वा, Ñ1 3 V D4. 5 तस्या हि, D1 यस्या हि, G2 अस्माभि ; M1-3 अस्याश्च, M4 यथा हि (for अस्या हि) — c) D3 -लोपाश्च, G3 -लोपैश्च (for लोपश्च) Ñ1 B1 2 (marg as in text) 3 Ds भूताना (for लोकाना) — d) Ś1 K1 3 G1 3 पीडितं (for दूषितं). G2 जगत्पते (for °द्भवेत्) T1 3 4 लोकाना दूषितं (T3 °ष्यते) जगत्.

26 For the sequence in Ñ1, cf v l 25 — a) Ś1 शुष्यते; K1 4 Dn G1-3 M श्राम्यति (for °ते). K2 B1 2 (marg as in text) [ए]षा (for [इ]यं) — b) V2 पार्थिवौघै, D1 पार्थिवैश्च (for °वौघ-) — c) K3 D3 T1. 3 च, Ñ3 V1 G3 5 स्वां, T2 G1 M4 हि, G2 सा; M1-3 तां (for या) — d) D2 (*sup lin* as in text) अबला (for अचला) Ñ2 भूमिर्निर्वेदमागता

भारावतरणार्थं हि मन्त्रयामस्त्वया सह ॥ २७
सत्पथे हि स्थिताः सर्वे राजानो राष्ट्रवर्धनाः ।
नराणां च त्रयो वर्णा ब्राह्मणाननुयायिनः ॥ २८
सर्वे सत्यमयं वाक्यं वर्णा धर्मपरास्तथा ।
सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः ॥ २९
एवं जगति वर्तन्ते मनुष्या धर्मकारणात् ।
यथा धर्मवधो न स्यात्तथा मन्त्रः प्रवर्तताम् ॥ ३०
सतां गतिरियं नान्या धर्मश्चास्याः सुमाधनम् ।
राज्ञां चैव वधः कार्यो धरण्या भारनिर्णये ॥ ३१
तदागच्छ महाभाग सह वै मन्त्रकारणात् ।
व्रजाम मेरुशिखरं पुरस्कृत्य वसुंधराम् ॥ ३२

इति श्रीहरिवंशे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

४२

वैशंपायन उवाच ।
बाढमित्येव सह तैर्दुर्दिनाम्भोदनिस्वनः ।
प्रतस्थे दुर्दिनाकारः सदुर्दिन इवाचलः ॥ १
समुक्तामणिविद्योतं सचन्द्राम्भोदवर्चसम् । C 2901 B 1 52 2 P 1 52 2

27 For the sequence in Ñ1, cf v 1 25 —a) K2 Ñ3 V1 2 B1 2 Ds D4 यद् (for तद्) Ś1 K4 च , D4 स्म. (for स्म). T1 2 G1–3 5 M2 4 न(T2 G1 3 य)दस्या श्रुतमस्माभिस् —b) K3 D2 (sup lin as in text) तवापि, D3 तथैव (for तच्चापि) —c) Ś1 अंशावतरणार्थं हि —d) Ś1 K1 3 सह त्वया (by transp)

28 For the sequence in Ñ1, cf v 1 25 —a) Ś1 च (for हि) K2 4 Ñ1 3 V Dn D1–5 T3 4 ह्येते (for सर्वे) —c) T3 4 नारायण (for नराणां च) Ñ2 V2 [ए]व ये (for त्रयो). —d) D3 ब्राह्मणस्य (for °णान्)

29 For the sequence in Ñ1, cf v 1 25 —a) Ś1 K1. 3 B2 T1 3 सत्यपरं (for °मयं) —b) V1 -नयास् (for -परास्). K4 स्थिता (for तथा) —d) T1 M4 -परा नृपा , T2 4 G1 परायणा (for -परा नरा)

30 For the sequence in Ñ1, cf v 1 25. T2 reads 30c–32b twice —c) K3 यत्र (for यथा) Ñ1 T1 G1–3 धर्मपरो ; M2 4 °पथो (for °वधो) —d) K1 मन्त्रं , K2 4 Ñ3 (marg as in text) V3 B2 (marg) D1–3. 5 T3 4 नीति ; G2 धर्मः (for मन्त्र) B Ds D4 G2 M1 2 4 प्रवर्त्यताम् Ś1 तथा नीतिर्विधीयताम् ; Ñ2 V2 Dn तथा नीतिः प्रवर्त्यताम्

31 For the sequence in Ñ1, cf v 1 25. For the repetition in T2, cf v 1 30 —a) K2 सत्यं (for सतां). D2 सौम्या (for नान्या) —b) Ñ1 B3 Ds2 T1 2 (both times) G1–3 M4 तस्या , B1 2 Ds1 त्वस्याः , D4 T3. 4 तस्मात् (for चास्या.). K3 प्रवर्तनम् , T2 (both times) G1–3. 5 तु साधनम् (for सुमा°) Ś1 धर्मश्चास्यानुवर्धनम् ; M1–3 °स्येय हि साधनम् —d) Ś1 D3 T2 (both times) G1 धरण्यां (for °ण्या) V1 वृत्तये (for निर्णये)

32 For the sequence in Ñ1, cf v 1 25. For the repetition in T2, cf v 1 30 —b) K4 स्वयं ; T4 M4 सभां (for सह) V2 धर्म- (for मन्त्र). —c) K Ñ V B Ds D5 T3 4 G3 व्रजामो , T1 2 G1. 2 5 गच्छाम (for व्रजाम) D1–4 व्रजाम शिखरं मेरो —After 32, D2. 5 ins.

540* एतावदुक्त्वा राजेन्द्र ब्रह्मा लोकपितामह ।
पृथिव्या सह विश्वात्मा विरराम महाद्युति. ॥
[(L 2) D2 प्रजापति (for महाद्युति°).]

Colophon om in D6 —*Mention of the Epic* · K3 Ñ2 Ds2 —*Mention of Khila* Ś1 K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 —*Sub-parvan* · K3 T4 आश्चर्यपर्व ; D5 पारिजात —*Adhy name* K1 2. 4 Ñ1. 3 V1 Dn D1–5 भारावतरणम् ; Ñ2 V3 B Ds पितामहवाक्यम् , V2 भारावतरणे पितामहवाक्यम् · —*Adhy no* (figures, words or both) . K3 V3 49 , Ñ3 V1 Dn Ds2 51 ; V2 T3 52 , D1 T1 G3 5 47 ; D3. 4 50 ; T2 G1 M4 46 , T4 48 ; G2 44 ; M1–3 43 —*Śloka no* K1 Dn Ds2 D3 4 T2 G1 32

42

☞ D6 om. this adhy. (cf v. 1 39 1).

1 For the sequence in Ñ1, cf v. 1 41 25. —a) Ś1 K1. 2 Ñ1 B1 2 M4 सहितैर् , V2 D1–3 5 स हरिर् ; T2 G1 सहसा (for सह तैर्). —b) Ś1 K2 Ñ2 V1 B1 G2 M3

स जटामण्डलं कृष्णं बिभ्रत्कृष्णवपुर्हरिः ॥ २
स चास्योरसि विस्तीर्णे रोमाञ्चोद्गतराजिमान् ।
श्रीवत्सो राजते श्रीमान्स्तनद्वयमुखाञ्चितः ॥ ३
पीते वसानो वसने लोकानां गुरुरव्ययः ।
हरिः सोऽभवदालक्ष्यः ससंध्याभ्र इवाचलः ॥ ४
तं व्रजन्तं सुपर्णेन पद्मयोनिगतानुगम् ।
अनुजग्मुः सुराः सर्वे तद्गतासक्तचक्षुषः ॥ ५
नातिदीर्घेण कालेन ते गता रत्नपर्वतम् ।
ददृशुर्देवतास्तत्र स्वां सभां कामरूपिणीम् ॥ ६
मेरोः शिखरविन्यस्तां संसक्तां सूर्यवर्चसा ।
काञ्चनस्तम्भचरणां वज्रसंघाततोरणाम् ॥ ७
मनोनिर्माणचित्राढ्यां विमानाकुलमालिनीम् ।
रत्नजालान्तरवतीं कामगां रत्नभूषिताम् ॥ ८
क्लृप्तरत्नसमाकीर्णां सर्वर्तुकुसुमोत्कटाम् ।
देवमायाधरां दिव्यां निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ ९
तां हृष्टमनसः सर्वे यथास्थानं यथावयः ।
यथानिदेशं त्रिदशा विविशुस्ते सभां शुभाम् ॥ १०
ते निषेदुर्यथोक्तेषु विमानेष्वासनेषु च ।

-निस्वनै , Ñ1 °नम् (for °न-) —^{d}) Ñ3 G2. 3 M4 सु- (for स-) Ñ1 [अ]भवत् (for [अ]चलः)

2 For the sequence in Ñ1, cf v 1 1 —^{a}) Ñ1 -विद्योतः (for °तं) —^{b}) Ś1 -चन्द्राम्बुद- (for °म्भोद-) B1 -निस्वनम् (for -वर्चसम्). —^{c}) T2 G1 5 M1 2 प्रभा- (for जटा-) K2 Ñ V B Dn Ds T1 3 4 M4 कृत्स्नं , D1–5 चित्रं ; T2 G कृष्णो (for कृष्णं) —^{d}) S1 कृष्ण (for कृष्ण-). K2 Ñ1 2, 3 (marg as in text) V2 3 Dn Ds T3 4 स बिभ्रच्छ्रीधरो हरिः.

3 For the sequence in Ñ1, cf v 1 1 —^{a}) V3 चास्योपरि ; G2 वै चोरसि (for चास्यो°) T3 स चोरसि सुविस्तीर्णे —^{b}) K2 3 D2 3 G1 2 4 5 M4 रोमाञ्चोद्गम- (K2, 3 D3 °ति)राजिमान् —^{c}) Ś1 ऽराजत , K1 3 4 Dn D1. 3 राजति , D2 भ्राजति (for राजते) —^{d}) Ś1 -मुखोदित , K1 3 D2 -मुखोचितः , K2 T1 2 G1 3 5 M4 -मुखान्वित- , Ñ3 V1 °चित. (for °ञ्चित-) K4 तस्यैव हृदयोचित .

4 For the sequence in Ñ1, cf v 1 1 Ś1 om 4. —^{c}) T3. 4 लक्ष्म्या युक्तस्तदाभाति —^{d}) T4 सचन्द्राभ (for ससंध्याभ्र). G3 [अं]शुमान् (for [अ]चलः).

5 For the sequence in Ñ1, cf v 1 1 —^{a}) T1 2 G M1 3. 4 ते (for तं) —^{b}) V2 -योनिं , G2 M -योनेर् (for -योनि-) Ś1 -सहानुगम् ; D3 -मुखास्तदा (for -गतानुगम्) —^{c}) K2. 4 Ñ2 3 V B2 (marg) Dn D1–5 T4 सुरगणास् (for सुरा. सर्वे) —^{d}) Ś1 -मानसाः , K1 3 -चेतस- (for -चक्षुषः). K4 तद्रूपासक्तचक्षुष ; T2 G1. 3–5 M4 तत्पदा° ; T3 M1–3 तस्मिन्ना° ; G2 तत्समा°.

6 For the sequence in Ñ1, cf v. 1 1. —^{b}) K1 3 T1 संप्रासा ; K2 Ñ V B Ds D1–5 T2. 3 G M4 ते गत्वा , K4 Dn गत्वा ते (for ते गता) —^{d}) Ñ1 D3. 5 T1 तां (for स्वां)

7 For the sequence in Ñ1, cf. v. 1. 1. —^{a}) D3 शिरसि (for शिखर-) G2 -विस्तार- , M4 -सन्यस्तां (for -वि°) —^{b}) K2 Ñ2 V3 B2 G3 संयुक्तां , T2 G1 सुवर्णां ; G4 मेरुणा (for संसक्तां) G2 -वर्चसम् (for °सा) — After 7^{ab}, Ds1 reads 9^{c}–11^{b} —^{c}) K1 -चरितां , K2–4 Ñ V B D (D6 om) T1 3 4 M4 -रचिता (for -चरणा) —^{d}) Ñ1 3 (marg) Dn T2 G M1–3 -सधान- , V1 3 संस्थान- , V2 -संतान ; some Mss वैडूर्य- (for -संघात) T1 M4 रत्नसंधानतोरणम्

8 For the sequence in Ñ1, cf v 1 1 —^{a}) D1 -निर्वाण- , M3 -संधान (for -निर्माण-) —^{b}) K Ñ V B Dn Ds D2–5 T1 3 4 G4 M1 2 4 विमानशतमा(Ñ2 V °शतशा- , T1 M1 2 4 °कुलमा)लिनिम् , D1 °नशतसकुलाम् —^{d}) M1 3 भूषणाम् (for -भूषिताम्)

9 For the sequence in Ñ1, cf v 1 1 —^{a}) K2 गुप्त- , Ñ3 V1 2 B1 2 Ds कुप्य , D1 2 T3 दीप्त- , D3 दृष्ट्वा , G4 क्षिप्त- ; M1–3 नाना- (for क्लृप्त-). —^{b}) K2 सर्वर्तुकुसुमाकराम् , K3 °मोत्कराम् — D2 ins after 9^{ab} D5 after 9

541* मणिप्रवालसोपानां वैडूर्यमणिशोभिताम् ।
मुक्ताजालसमाकीर्णां किंकिणीशतशोभिताम् ॥
[D5 om line 2]

— Ds1 reads 9^{c}–11^{b} after 7^{ab} —^{c}) K1 दिव्य- (for देव-) Ñ2 V2 -मायाधरीं ; T1 M4 मालाधरां ; G4 -मायां सभां (for -मायाधरां) —^{d}) K1 3 Ds2 D4 T1 2 G M विहितां (for निर्मितां).

10 For the sequence in Ñ1, cf v 1 1, and for that in Ds1, cf v 1 9 —^{a}) Ś1 K3 4 ते , T2 G सं- (for तां) —^{b}) K Ñ V B Dn D1–5 यथाविधि , Ds यथा दिवि (for यथावय-) —^{c}) K2 Ñ V B1 3 D (D6 om) M4 -निवेशं (for -निदेश) T3 विविशुस् (for त्रिदशा) T2 G1–3 5 यथार्हदेश त्रिदशा ; G4 यथार्हवेशं त्रि°. —^{d}) Ś1 B1 तां (for ते). B3 D2–4 T2 G1 3–5 शुभां सभाम् (by transp), T4 सभां शुभाः. K1. 3 विविशुस्तां शुभां सभाम् ; T3 त्रिदशास्ते

भद्रासनेषु पीठेषु कुथास्वास्तरणेषु च ॥ ११
ततः प्रभञ्जनो वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः ।
मा शब्द इति सर्वत्र प्रचक्राम सभां शुभाम् ॥ १२
निःशब्दे स्तिमिते तस्मिन्समाजे त्रिदिवौकसाम् ।
बभाषे धरणी वाक्यं खेदात्करुणभाषिणी ॥ १३
अहमादौ पुरानेन संक्षिप्ता पद्मयोनिना ।
मां च बध्वा कृतौ पूर्वं मृण्मयौ द्वौ महासुरौ ॥ १४
कर्णस्रोतोद्भवौ तौ हि विष्णोरस्य महात्मनः ।
महार्णवे प्रस्वपतः काष्ठकुड्यसमौ स्थितौ ॥ १५
तौ विवेश स्वयं वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः ।
तौ दिवं छादयन्तौ तु ववृधाते महासुरौ ॥ १६
वायुप्राणौ तु तौ गृह्य ब्रह्मा परिमृशञ्शनैः । C 2923 B I 52 24 P I. 52. 24

शुभा सुखम्.

11 For the sequence in Ds1 (cf v 1 9) — [ab]) B3 विमानेषु यथोक्तेषु (by transp) — [c]) D1 रम्येषु (for पीठेषु) K4 सभासनेषु पीठेषु, M2 सिंहासनेषु शुभ्रेषु — [d]) Ñ2 V3 कुथेषु, D3 5 T3 4 M4 कुशेषु (for कुथासु) T2 G1 3–5 कुशाद्यास्तरणेषु च (T2 G1 °णादिषु)

12 [a]) Ś1 तथा (for ततः) — [b]) S1 T2 G परि- (for साधु) K1 3 D1 3 4 नोदित, Ñ3 (marg as in text) देशितः (for चोदित) — [c]) Ś1 K1 4 Ñ1 2 V3 B Dn Ds2 D4 5 T3 4 G5 मा शब्दम्, K3 अशब्दम् (for मा शब्द) — [d]) M1 3 चचाराथ (for प्रचक्राम) K Ñ V B1 2 (marg as in text) 3 Dn Ds D1–4 5 (sup lin) T1 3 4 [अ]थ तां सभाम् (for सभा शुभाम्) T2 G M2 4 परिचक्राम तां सभाम्

13 [a]) N (except Ś1 Dn1 D2 3, D6 om) T G1 2 4 5 M4 निःशब्द- (for °ब्दे) S1 राजन् (for तस्मिन्) — [b]) Ś1 (sup lin) सभाया (for समाजे) — [c]) T1 G3 5 M4 पृथिवी, T2 G1 2 करुणं (for धरणी) — [d]) Ñ1 मधुर (for करुण-). — K1 3 Ñ2 3 V B2 Dn D2 3 5 (marg.) T3 ins after 13 B1 after 34[ab]

542* धरण्युवाच ।
त्वया धार्या त्वह देव त्वया वै धार्यते जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
यत्त्वया धार्यते किंचित्तेजसा च बलेन च ।
ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्यते ॥
त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहम् ।
न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नानुधार्यते ॥
त्वमेव कुरुषे देव नारायण युगे युगे ।
महाभारावतरणं जगतो हितकाम्यया ॥
तवैव तेजसा क्रान्ता रसातलतलं गताम् ।
त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ तवैव शरणं गताम् ।
दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः ।
त्वामेव शरणं नित्यमुपयास्ये सनातनम् ॥
तावन्मेऽस्ति भय भूयो यावन्न त्वां ककुद्मिनम् ।
शरणं यामि मनसा शतशो ह्युपलक्षये ॥

[(L 1) Ñ2 V2 B2 D2.5 हि (for तु). — (L 2) V2 D2.5 भुवनानि (for °न त्वं). K1 3 यत् (for च). — (L. 4) Bom and Poona eds. यत्नाच्च (for पश्चात्तु). — (L. 6) V2 तु न, B1 न तु, Dn नात्र (for नानु-). — (L. 7) V2 B1 वीर, D3 धीर (for देव). K1.3 त्वमेव पुरुषो धीर (for [a]). — (L 8) B1 Dn मम (for महा-) K3 जातोऽसि (for जगतो) — (L 9) K1 3 Ñ3 V क्रान्ता (for क्रान्ता) K1 3 Ñ2 3 V B1 गता (for गताम्) — (L 10) B1 Dn D5 (inf lin as above) त्वाम् (for तव) K1 3 Ñ2 B1 Dn1 गता (for गताम्) — (L 12) D3 अद्य (for त्वाम्). D5 उपास्येऽहं (for उपयास्ये). — V1 3 om lines 13–14. — (L 13) K1 3 D2 तावतो, Ñ2 °च्च (for °न्मे). —(L. 14) Ñ2 शतशोऽप्युपलक्षणे, V2 °शोऽथ सहस्रशः, B1 °शो दृष्टविक्रमम् (for [b]).]

14 Before 14, Ś1 ins. पृथिव्युवाच, K2 4 Ñ1 B3 Ds2 D1 T1 3 M4 धरण्यु°, T2 G1 भूमिरु°. — [a]) Ś1 K2.4 Ñ V B Dn D1 2 T3 पुराणस्य, K1 3 T1 2 4 G M3.4 °णेन; D5 °णेऽस्य (for °नेन) D8 अहमेव पुरा ह्यस्य. — [b]) T2 G1. 2 5 M निर्मिता (for संक्षिप्ता) T4 धर्म- (for पद्म-). — [c]) K1 Ñ2 मा च हत्वा, K2 V2 3 B Ds T2 3 G1 4.5 मां च कृत्वा, D4 G3 मावरुन्धां (sic) (for मां च बध्वा). T4 मा च कृत्वा पूर्वमद्य. — [d]) T1 M4 अन्ययौ; some Mss. मृन्मयौ (for मृण्मयौ) M3 तौ (for द्वौ).

15 [a]) K1 3 -श्रोत्रे भवौ; K4 V1.2 D1.4 -श्रोत्रोद्भवौ; D5 (marg as in text) -तेजोभवौ; T2 G1 M3 -स्रोतोभवौ (for °द्भवौ) B1 द्वौ हि; T1 G4 M4 दैत्यौ; G2 भूतौ (for तौ हि) — [c]) M2 एकार्णवे (for महा°). K3 Ñ2 D8 प्रसुप्तस्य (for प्रस्वपत) — [d]) Ś1 G3 -कुड्योपमौ; K1 (sup. lin as in text). 3 -कुड्यासनौ, K2 -कुड्यमयौ (for °समौ).

16 [a]) Ñ3 (marg. as in text) V1 T2 तं; D3 प्र-; (for तौ) — [b]) Ś1 B2 (marg.) T1 2 G M4 परि- (for साधु) K3 D3.4 नोदितः; Ñ3 (marg as in text) देशितः (for चोदित.). — [c]) Ś1 K1 3 4 दिवं प्र-, T2 ताविह (for तौ दिवं). K3 तौ, B3 T2 G1 2.4.5 हि; M1.3 च (for तु).

17 [a]) V2 स- (for तौ). — [b]) D5 (marg. as in text) जप्त्वा (for ब्रह्मा). K4 पर्यस्पृशच्च; V2 Dn D5

एकं मृदुतरं मेने कठिनं वेद चापरम् ॥ १७
नामनी तु तयोश्चक्रे स विभुः सलिलोद्भवः ।
मृदुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभोऽभवत् ॥ १८
तौ दैत्यौ कृतनामानौ चेरतुर्बलदर्पितौ ।
सर्वमेकार्णवं लोकं योद्धुकामौ सुनिर्भयौ ॥ १९
तावागतौ समालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
एकार्णवाम्बुनिचये तत्रैवान्तरधीयत ॥ २०
स पद्मे पद्मनाभस्य नाभिमध्यात्समुत्थिते ।
रोचयामास वसतिं गुह्यां ब्रह्मा चतुर्मुखः ॥ २१
तावुभौ जलगर्भस्थौ नारायणपितामहौ ।
बहून्वर्षगणानप्सु शयानौ न चकम्पतुः ॥ २२
अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ ।
आजग्मतुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ॥ २३
दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ महान्तौ युद्धदुर्मदौ ।
उत्पपाताशु शयनात्पद्मनाभो महाद्युतिः ॥ २४
तद्युद्धमभवद्घोरं तयोस्तस्य च वै तदा ।
एकार्णवे तदा लोके त्रैलोक्ये जलतां गते ॥ २५
तदभूत्तुमुलं युद्धं वर्षसंख्याः सहस्रशः ।
न च तावसुरौ युद्धे तदा श्रममवापतुः ॥ २६
अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्मदौ ।
ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं हरिम् ॥ २७
प्रीतौ स्वस्तव युद्धेन श्लाघ्यस्त्वं मृत्युराहवे ।
आवां जहि न यत्रोर्वी जलेन समभिप्लुता ॥ २८
हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयावः सुरोत्तम ।

पर्यमृशच् (for परिमृशन्) Ś1 शिशु , K1 T4 करै (for शनैः) T3 ब्रह्मा पर्यमृशत्करै — c) Ds मृदुमयं, D2 °तमं (for °तरं) Ñ1 3 मन्ये (for मेने) — d) S1 चैव (for वेद). G2 -पारगम् (for चापरम्)

18 a) G1 नामानि (for नामनी) Ś1 च (for तु) T4 तदा (for तयोश्) — c) G1 स्वयं (for त्वयं). — d) M1. 2 त्वयम् (for ऽभवत्).

19 b) K2 4 Ñ2 3 (marg as in text) V2 Dn D1 2 T1 2 G1 2 4 5 M -गर्वितौ (for -दर्पितौ) Ñ1 चेरतुस्तौ महाबलौ. — c) Ś1 K2 Ñ3 V1 2 D1–3 5 T4 घोरं (for लोकं) — d) K2 युद्धकामौ (for योद्धु°) Ś1 K1 3 D4 T3. 4 सुदुर्जयौ, T1. 2 G M व्यवस्थितौ (for सुनिर्भयौ)

20 c) M4 एकाम्बुदार्णनिचये.

21 b) B2 (marg) T1. 2 G1–3 5 M2 -देशात् (for -मध्यात्) Ñ2 समुत्थित. (for °ते) — d) M4 गुह्ये (for गुह्यां) G2. 3. 5 पितामह (for चतुर्मुखः). G4 ब्रह्मा लोकपितामह

22 a) Ñ V1 -गर्भगौ (for -गर्भस्थौ). — c) Ś1 बहून्यब्दशतान्यप्सु , Ñ1 T1 2 G1. 2. 4 M2 4 बहुवर्षायुतान्यप्सु , G3. 5 M1. 3 बहुवर्षयु(G3 °श)तान्यप्सु — d) G3 शयानौ तौ न कम्पतु. (sic)

23 K3 T2 G1. 4 om (hapl) 23–26. — a) G2 अति (for अथ) K4 कालेन (for कालस्य) — c) K1 D1 T1 G3. 5 समु(G3 स त)द्देशं ; K2 तदु° (for तमु°) — d) D1 समुत्थितः , M3 चतुर्मुखः (for व्यवस्थितः)

24 K3 T2 G1 4 om 24 (cf v l 23) — b) M3 बृहन्तौ (for महान्तौ) N (except Ś1 , K3 D6 om) T3 4 महाकायौ (B3 °सत्त्वौ) दुरासदौ — After 24ab, K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 5 ins.:

543* ब्रह्मणा ताडितो विष्णु पद्मनालेन वै पुरा ।

[Ñ2 V3 चोदितो (for ताडितो). K2 V2 B3 Dn D2 तदा (for पुरा) V3 Ds2 पद्मनाभेन वै पुरा , D2 °नाले तु वै पुरा (for b)]

— c) K1 B2 3 D3 T3. 4 [अ]थ , D4 [आ]त्म- , T1 G2 3 5 M1 2 4 [अ]म्बु (for [आ]शु-) M3 उत्पपाताम्बुनिचयात्

25 K3 T2 G1 4 om. 25 (cf v l 23) K2 om. 25ab. — a) G2 तत समभवद्युद्धं — b) B1 वै पुरा ; T1 G2 3 5 M2 (*inf lin.*) 4 धीमत (for वै तदा) — c) K4 D1–3 5 घोरे (for लोके). — d) Ñ2 V3 त्रैलोक्ये जलसंवृते.

26 K3 T2 G1 4 om 26 (cf v l 23) — a) K2 Ñ1 2 V2 B G2 M2 तदाभूत् , Ñ3 V1 बभूव (for तदभूत्). M1 3 तदद्भुतमभूद्युद्धं

27 a) Bom and Poona eds [अ]तो दीर्घ- (for दीर्घस्य) — c) V2 Ds प्रीति- (for प्रीत-) K3 ऊचतुः परमप्रीतौ. — d) Ñ1 B Ds प्रभुम् (for हरिम्)

28 a) G2 देवेन्द्र (for युद्धेन) — b) N (except Ś1 ; D6 om) T3 4 G4 M2 4 आवयो (for आहवे) — d) K Ñ2 3 (marg) V B D (D6 om.) T3 4 M3 4 सलिलेन परिप्लुता — After 28, Ñ1 reads 41 25–42 10

29 a) T4 निहतौ (for हतौ च). — d) Ś1 G5 सहितौ ;

यो ह्यावां युधि निर्जेता तस्यावां विहितौ सुतौ ॥ २९
स हि गृह्य मृधे दैत्यौ दोर्भ्यां तौ समपीडयत् ।
जग्मतुर्निधनं चापि तावुभौ मधुकैटभौ ॥ ३०
तावुभावाप्लुतौ तोये वपुर्भ्यामेकतां गतौ ।
मेदो मुमुचतुर्दैत्यौ मथ्यमानौ जलोर्मिभिः ॥ ३१
मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामन्तर्दधे तदा ।
नारायणश्च भगवानसृजत्स पुनः प्रजाः ॥ ३२
दैत्ययोर्मेदसा छन्ना मेदिनीति ततः स्मृता ।
प्रभावात्पद्मनाभस्य शाश्वती च नृणां कृता ॥ ३३
वराहेण पुनर्भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
विषाणेनाहमेकेन तोयमध्यात्समुद्धृता ॥ ३४
हृताहं क्रमता भूयस्तदा युष्माकमग्रतः ।
बलेः सकाशाद्दैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ३५
सांप्रतं खिद्यमानाहमेनमेव गदाधरम् ।
अनाथा जगतो नाथं शरण्यं शरणं गता ॥ ३६
अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गवां सूर्यो गुरुः स्मृतः ।
नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः ॥ ३७
यदहं धारयाम्येका जगत्स्थावरजंगमम् ।
मया धृतं धारयते सर्वमेतद्गदाधरः ॥ ३८
जामदग्न्येन रामेण भारावतरणेप्सया ।
रोषात्त्रिःसप्तकृत्वोऽहं क्षत्रियैर्विप्रयोजिता ॥ ३९
सास्मि वेद्यां समारोप्य तर्पिता नृपशोणितैः ।
भार्गवेण पितुः श्राद्धे कश्यपाय निवेदिता ॥ ४०
मांसमेदोस्थिदुर्गन्धा दिग्धा क्षत्रियशोणितैः ।
रजस्वलेव युवतिः कश्यपं समुपस्थिता ॥ ४१
स मां ब्रह्मर्षिरप्याह किमुर्वि त्वमवाङ्मुखी । C 2948 B 1 52 39 P 1 52 39

G4 विद्धि तौ (for विहितौ).

30 T3 om 30 —^{a}) K1 3. 4 Ñ V B D (D6 om) T4 दोर्भ्यां (for दैत्यौ). —^{b}) K4 B2 3 Dn दैत्यौ (for दोर्भ्यां) K1–3 N V B1 Ds D1–5 T4 दैत्यौ (K2 विज्णु) समभिपीडयत्. —^{c}) K2 T2 4 G M2 4 [ए]व (for [अ]पि)

31 ^{a}) K1 3 4 Ñ V B2. 3 Ds D1–4 T3 4 G4 M1 हतौ च (M1 वा), K2 Dn T1 G2. 3 5 M4 तौ हताव्, B1 निहतौ च; T2 G1 तौ गताव्; M3 हत्वा वा (for तावुभाव्) D5 तौ हतौ चासुरौ तोये —^{d}) D1 मज्जमानौ (for मथ्य°)

32 ^{a}) Ś1 मेदसस् (for °सा) —^{b}) K Ñ V1 2 B Ds D1–5 T3 तत ; V3 T4 ऽनघ ; Dn ऽनघ (for तदा) —^{c}) Ś1 K4 Ñ3 V1 G1 स (for च) —^{d}) V1 च (for स) T1. 2 G M विविधा (for स पुन.) Ś1 प्रजा पुन. (by transp) D4 सिसृक्षुश्च पुन. प्रजा .

33 ^{b}) K Ñ V2. 3 Dn D1–5 T3 4 परिश्रुता (for ततः स्मृता) —^{d}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–3 T G1 3–5 M4 जगती (for च नृणां) Ś1 शाश्वतीति कृता नृणाम्, D5 °ती जगती स्थिता, G2 शाश्वती चक्रिणाङ्किता.

34 ^{a}) K3 Dn T2 G1 3–5 M2 वाराहेण (for व°) Ñ1 V3 B2 Ds D1–5 M4 पुरा (for पुनर्). Ś1 कृता वराहेण पुरा, K1 V1 B1. 3 T1 3 G2 वाराहेण पुरा भूत्वा, K4 वराहं च वपु. कृत्वा ; T4 वराहवपुषा भूत्वा —^{b}) T4 धीमतः (for पश्यत). — After 34^{ab}, B1 ins 542*

35 ^{a}) K2 Ñ1 धृता, V2 Dn D3 कृता, Ds वृता (for हृता)

36 ^{a}) D4 संप्राप्ता (for साप्रतं) K2 सीदमाना; G5 M1 3 क्लिश्य° (for खिद्य°) G1 साप्रत क्लिश्यमाना सा. —^{b}) K1 इममेव, K3 तमेकं च, K4 Ñ V B1 2 D1 2 4 5 T3 4 एतमेव; D3 इति चैन (for एनमेव) —^{c}) T2 G3–5 मन्नाथं (for अनाथा) Ś1 T1 M4 मन्नाथं जगतां नाथं —^{d}) D2 G2 3 5 M4 शरण्य (D2 °ण्यं) शरणागता.

37 ^{b}) V3 गुरु स्थित., T2 G M4 प(T2 व)रो गुरु. (for गुरु स्मृत.)

38 ^{a}) D1 G4 यदा (for यद्) K3 [ए]कं, D4 [ए]षा (for [ए]का) T3 4 अहं जगद्धारयामि. —^{b}) T3 4 सर्वं (for जगत्) —^{c}) M3 यया (for मया). K3 धृते, D3 वृतं, G2 भृतं (for धृतं) Ś1 धारयति (for °ते) —^{d}) Ñ2 G3 एव ; M2 (*sup lin* as in text) तद्धि (for एतद्)

39 ^{b}) Ñ2 V3 B1 2 D5 T1–3 G2. 5 भारावतरणेच्छया ; G3 M1 °पहरणेच्छ(M1 °प्स)या —^{c}) M4 रुषा (for रोषात्)

40 D3 om (? hapl) 40 —^{a}) T2 वेदीं, G1–3 5 M वेदिं (for वेद्यां) Ñ2 समानाय्य (for °रोप्य). — G3 om (hapl.) 40^{c}–41^{b} —^{c}) T1 M4 पितृ (for पितु.). —^{d}) Some Mss. काश्यपाय (for क°)

41 G3 om 41^{ab} (cf v l 40) —^{a}) Ñ1 -दुर्गन्धैर्, D4 °न्धाद् (for °न्धा). —^{b}) B1 om , G2 कृता (for दिग्धा) —^{c}) D3 T2 च, G5 [इ]ति (for [इ]व). K3 Ñ1

वीरपत्नीव्रतमिदं वीरपत्नि निषेवसे ॥ ४२
साहं विज्ञापितवती कश्यपं लोकभावनम् ।
पतयो मे हता ब्रह्मन्भार्गवेण महात्मना ॥ ४३
साहं विहीना विक्रान्तैः क्षत्रियैः शस्त्रवृत्तिभिः ।
विधवा शून्यनगरा न धारयितुमुत्सहे ॥ ४४
तन्मह्यं दीयतां भर्ता भगवंस्त्वत्समो नृपः ।
रक्षेत्सग्रामनगरां यो मां सागरमालिनीम् ॥ ४५
स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं बाढमित्यब्रवीत्प्रभुः ।
ततो मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रयच्छत ॥ ४६
सा मनुप्रभवं पुण्यं प्राप्येक्ष्वाकुकुलं महत् ।
विपुलेनास्मि कालेन पार्थिवात्पार्थिवं गता ॥ ४७
एवं दत्तास्मि मनवे मानवेन्द्राय धीमते ।
भुक्ता राजकुलैश्चापि महर्षिकुलसंमितैः ॥ ४८
बहवः क्षत्रियाः शूरा मां जित्वा दिवमाश्रिताः ।
ते स्म कालवशं प्राप्य मय्येव प्रलयं गताः ॥ ४९
मत्कृते विग्रहा लोके वृत्ता वर्तन्त एव च ।
क्षत्रियाणां बलवतां संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ५०
एतद्युष्मत्प्रवृत्तेन दैवेन परिणामिता ।
जगद्धितार्थं कुरुत राज्ञां हेतुं रणक्षये ॥ ५१
यद्यस्ति मयि कारुण्यं भारशैथिल्यकारणात् ।

V_3 युवती (for °ति) — K_3 om (hapl) 41^{d}–43^{a} — ^{d}) B_2 (marg) D_8 प्रत्युप- (for समुप-)

42 K_3 om 42 (cf v l 41) — ^{b}) T_1 G_5 समुद्विग्नाम् (for किमुर्वि त्वम्). K_4 Dn पराङ्मुखी (for अवा°) K_2 किमु वै त्वमधोमुखी; T_2 G_{1-4} M_{2-4} समुद्विग्नामवाङ्मु- (M_2 °धोमु)खीम्, M_1 किं मे त्वं हि पराङ्मुखी — ^{d}) T_2 चारयन्ती (for वीरपत्नि) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_1$ Dn D_{1-3} $T_{1\ 3\ 4}$ M_4 धा(T_4 M_4 चा)रयन्ती निषीदसि (T_1 °ति); K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ (marg as in text) Ds_1 (marg) $D_{4\ 5}$ चारयन्ती विषीदसि

43 K_3 om 43^{a} (cf v l 41) — ^{a}) D_4 सा हि, T_1 अहं (for साह) — ^{b}) T_4 $G_{1\ 4}$ -पावनम् (for -भा°) — ^{c}) T_2 G_4 महा- (for हता)

44 ^{a}) $G_{1-3\ 5}$ विनापि (for विहीना) — ^{b}) Ś1 M_2 सत्त्व-, K_2 शिशु-; G_2 सत्य- (for शस्त्र-) B_2 -पालिभि , D_4 -वर्तिभि. (for -वृत्तिभि) $M_{1\ 3}$ पतिभि सत्त्ववृत्तिभि.

45 ^{a}) T_3 ब्रह्मन् (for भर्ता) — ^{d}) K_3 D_1 -शालिनीम्, $T_{1,2}$ G M मेखलाम् (for -मालिनीम्).

46 ^{b}) $\tilde{N}_2$ वच., D_4 पुन. (for प्रभु) — ^{d}) T_2 G -यच्छति (for °त) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D (D_6 om) $T_{3,4}$ मनवे संप्र(K_4 Dn D_{2-4} स प्र)दत्तवान्, T_1 M_4 °वे समयच्छत

47 ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ B_2 Dn T_1 दिव्यं ; $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 वंशं (for पुण्यं) — ^{b}) S_1 -कुले महत् ; K_1 -कुलोद्भवम्, K_4 Dn -कुलं नृपम् (for -कुलं महत्). — ^{d}) T_2 $G_{1,3-5}$ पार्थिवान्प्राप्य निर्वृ(G_3 °र्हृ)ता

48 ^{a}) T_4 om , G_3 रामेण (for मनवे) — ^{c}) K $\tilde{N}$ V B D (D_6 om.) $T_{3,4}$ G_4 सहस्रैश्च ($\tilde{N}_2$ V_3 B_3 D_8 D_5 °स्तु), $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_2 कुलैश्चैव, M_4 °श्चाहं (for °श्चापि). — ^{d}) S_1 K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D_8 $T_{3\ 4}$ -संभवैः, Dn G_1 -संमतै (for -संमितै.).

49 K_3 D_1 not collated — ^{a}) $T_{3\ 4}$ बभूवु (for बहवः) M_1 पार्थिवा (for क्षत्रिया) — ^{b}) K_2 मा भुक्त्वा, $\tilde{N}_2$ D_5 मा हित्वा, B_1 जित्वा मा (by transp) Ś1 Ds_2 $T_{1,3\ 4}$ आस्थिता (for आश्रिता) — ^{c}) K_1 तस्मात्, $T_{3,4}$ तेऽपि (for ते स्म) B_2 (marg) T_4 M_4 प्राप्ता (for प्राप्य). — ^{d}) K_4 T_1 G_{1-4} M निधनं (for प्रलयं)

50 ^{a}) K_1 D_3 विग्रहो (for °हा) M_1 नैके (for लोके). — ^{b}) K_1 D_3 T_3 वृत्तो (for वृत्ता) Ś1 वा (for च). $\tilde{N}_1$ निर्वृत्ता वर्तयन्ति च

51 ^{a}) $K_{1\ 3}$ M_1 एवं (for एतद्) Ś1 प्रवृद्धेन (for °त्तेन) — ^{b}) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1,3}$ Dn D_{1-5} $T_{3\ 4}$ G_2 दैवेन परिणाम्यते (G_2 °ताम्), $\tilde{N}_1$ B_3 D_8 T_1 °न परिपाल्यताम् ($\tilde{N}_1$ T_1 °ते), B_1 °न परिशाम्यता — ^{c}) Ś1 K_3 D_5 कुरुते, K_1 कुर्वन्तु, $T_{2\ 3}$ G कुरुता (for °त) — ^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 बल- (for रण-) T_1 M_4 राज्ञां नाशमसङ्गिनाम ; T_2 G M_2 राजक्ष(M_2 °ज्ञा क्ष)क्षयमनुत्तमम्, $M_{1\ 3}$ राज्ञां नाशाय संगरम्

52 ^{b}) G_2 कारणम् (for °णात्) — ^{c}) $K_{1\ 3}$ $M_{1,2}$ एष (for एकश्च) G_2 देव (for श्रीमान्) — ^{d}) T_2 प्रयच्छतत् (for °च्छतु)

53 ^{a}) Ś1 B_1 D_5 यद्, $\tilde{N}_2$ T_4 यदि, B_3 मम (for यम्) — ^{b}) K $\tilde{N}$ $V_{1\ 2}$ B D (D_6 om) $T_{1\ 3\ 4}$ $M_{1\ 3\ 4}$ संप्राप्ता शरणार्थिनी — ^{c}) $\tilde{N}_1$ (marg as in text) B_1 -रोप्यो मे (for -रोसव्यो) M_4 भारो यद्यपरो वाच्यो — ^{d}) T_2 G_1 M_1 एव (for एष). V_2 मे (for माम्). — After 53, V_3 T_4 ins. :

एकश्चक्रधरः श्रीमानभयं मे प्रयच्छतु ॥ ५२
यमहं भारसंतप्ता संप्राप्ता शरणैषिणी ।
भारो यद्ववरोप्तव्यो विष्णुरेष ब्रवीतु माम् ॥ ५३

इति श्रीहरिवंशे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

४३

वैशंपायन उवाच ।
ते श्रुत्वा पृथिवीवाक्यं सर्व एव दिवौकसः ।
तदर्थकृत्यं संचिन्त्य पितामहमथाब्रुवन् ॥ १
भगवन्क्रियतामस्या धरण्या भारसंनतिः ।
शरीरकर्ता लोकानां त्वं हि लोकस्य चेश्वरः ॥ २
यत्कर्तव्यं महेन्द्रेण यमेन वरुणेन च ।
यद्वा कार्यं धनेशेन स्वयं नारायणेन वा ॥ ३
यद्वा चन्द्रमसा कार्यं भास्करेणानिलेन वा ।
आदित्यैर्वसुभिर्वापि रुद्रैर्वा लोकभावनैः ॥ ४
अश्विभ्यां वा सुराग्र्याभ्यां साध्यैर्वा त्रिदिवालयैः ।
बृहस्पत्युशनोभ्यां वा कालेन कलिनापि वा ॥ ५
महेश्वरेण वा ब्रह्मन्विशाखेन गुहेन वा ।
यक्षराक्षसगन्धर्वैश्चारणैर्वा महोरगैः ॥ ६
पर्वतैः शैलमुख्यैर्वा सागरैर्वा महोर्मिभिः । C 2967 B I 53 7 P I 53 7

544* विष्णुरुवाच ।
मा भैर्धरणि कल्याणि शान्तिं व्रज समाहिते ।
एष त्वामुचितं स्थानं स्थापयामि वसुंधरे ॥

While $T_{1\,2}$ G M ins after 53

545* एतस्याहं प्रसादेन श्रमं त्यक्ष्यामि देवता ।

COLOPHON om in D_6 — *Mention of the Epic* $K_{1\,3}$ $\tilde{N}_2$ V_3 Ds_2 — *Mention of Khila* $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Ds $D_{1-3.\,5}$ T_4 — *Sub parvan* D_5 पारिजातपर्व, T_4 आश्चर्यपर्व. — *Adhy name* $Ś_1$ K_3 पृथिवीवाक्यम्, $K_{1\,2}$ Ñ V B D (D_6 om) धरणीवाक्यम्, K_4 उर्वीवाक्यम् — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 50, $\tilde{N}_3$ V_1 Dn Ds_2 52, V_2 T_3 53, V_3 $D_{3\,4}$ 51; D_1 T_1 $G_{3\,5}$ 48, D_5 $G_{2\,4}$ 45, T_2 G_1 M_4 47, T_4 49, M_{1-3} 44 — *Śloka no.* K_1 59, Dn D_3 60, Ds_2 D_4 53, T_2 49; G_1 50

43

☞ D_6 om. this adhy (cf. v l 39 1)

1 T_3 om the ref — ^{a}) K_2 V_2 $B_{1.\,3}$ D (except Dn, D_6 om) तच् (for ते) $\tilde{N}_3$ V_1 धरणी- (for पृथिवी-).

2 Before 2, $Ś_1$ ins देवा ऊचु — ^{a}) $K_{1\,4}$ $\tilde{N}_1$ B_1 Dn T_1 G_2 M_4 ह्रियताम्, $T_{3\,4}$ श्रू° (for क्रि°). — ^{b}) $\tilde{N}_1$ $B_{2\,3}$ Ds D_3 $T_{1\,2,\,4}$ G M पृथिव्या (for धरण्या) $Ś_1$ (marg) -संवृति, K_4 $\tilde{N}_2$ B_1 Dn_1 Ds_2 T_1 G_{2-5} संतति, D_1 -सनतिम्, D_2 -सक्षति (for -संनतिः). T_3 पृथिव्याश्चैव भारति — ^{d}) S_1 त्वं हि नः परमा गतिः, $\tilde{N}_3$ (marg) B Ds त्वं हि लोकसमुद्भव

3 Ds_2 reads 3^{bc} after 4^{abc} — ^{b}) $\tilde{N}_{1\,3}$ $V_{1\,2}$ Ds D_3 $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ M_{1-3} वा (for च) — K_2 $\tilde{N}_3$ B_3 om (hapl) 3^{cd} K_3 om (hapl) 3^{c}–4^{b} — ^{c}) $T_{1\,4}$ M_4 च (for वा) — ^{d}) S_1 K_1 G_4 च (for वा)

4 K_3 om 4^{ab} (cf v l 3) V_2 M_3 om (hapl) 4^{ab}. — ^{a}) D_3 च (for वा) — ^{b}) $Ś_1$ D_{1-3} [अ]नलेन च ($D_{1\,3}$ वा), M_4 [अ]निलेन च (for °न वा) — ^{c}) D_1 बहुभिर् (for वसु°) — After 4^{abc}, Ds_2 reads 3^{bc} — ^{d}) T_4 भूत- (for लोक-) T_2 -पावकैः, G_1 पावनैः (for -भा°)

5 ^{a}) $Ś_1$ [अ]मरेशाभ्यां; B_2 Ds M_4 सुराग्राभ्यां, T_1 °द्याभ्यां (for °ग्र्याभ्यां) K_1 अश्विभ्यां च सुरेशाभ्यां; K_{2-4} $\tilde{N}_{2\,3}$ V B_1 Dn D_{1-5} $T_{2\,4}$ G °भ्यां देववैद्याभ्या, $\tilde{N}_1$ °भ्यां च सुराभ्यां वा, B_2 (marg) सुरेशाभ्यां देववैद्याभ्यां (hypermetric) — ^{b}) M_4 सिद्धैर् (for साध्यैर्). $K_{3.\,4}$ V_3 B_2 Dn T_4 G_4 साध्यैर्वा त्रिदशालयैः, $B_{1\,2}$ (marg.) °र्वा त्रिदिवौकसैः — After 5^{ab}, $T_{1.\,2}$ G $M_{2.\,4}$ ins :

546* मरुद्भिर्वा सुरश्रेष्ठ पावकेनापि च प्रभो ।
[T_1 G_3 M_4 वा (for च)]

— D_4 reads 5^{d}–7^{a} on marg — ^{d}) K_3 $D_{1\,4.\,5}$ बलिना (for क°)

6 ^{b}) $K_{1\,3}$ च (for वा). — ^{d}) T_1 G_{2-5} M_{2-4} सहोरगैः (for म°)

7 ^{a}) K_3 B_3 Dn $D_{1,\,2,\,5}$ पतं(Dn_2 °त)गैः (for पर्वतैः),

गङ्गामुखाभिर्दिव्याभिः सरिद्भिर्वा सुरेश्वर ॥ ७
क्षिप्रमाज्ञापय विभो कथमंशः प्रयुज्यताम् ।
यदि ते पार्थिवं कार्यं कार्यं पार्थिवविग्रहे ॥ ८
कथमंशावतरणं कुर्मः सर्वे पितामह ।
अन्तरिक्षगता ये च पृथिव्यां ये च पार्थिवाः ॥ ९
सदस्यानां च विप्राणां पार्थिवानां कुलेषु च ।
अयोनिजाश्चापि तनूः सृजाम जगतीतले ॥ १०
सुराणामेककार्याणां श्रुत्वैतन्निश्चितं महत् ।
देवैः परिवृतः प्राह वाक्यं लोकपितामहः ॥ ११
रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चयः ।
सृजध्वं स्वशरीरांशांस्तेजसात्मसमान्भुवि ॥ १२
सर्व एव सुरश्रेष्ठास्तेजोभिरवरोहत ।
भावयन्तो भुवं देवीं लब्ध्वा त्रिभुवनश्रियम् ॥ १३
पार्थिवे भारते वंशे पूर्वमेव विजानता ।
पृथिव्यां संभवमिमं श्रूयतां यन्मया कृतम् ॥ १४
समुद्रेऽहं सुराः पूर्वं वेलामासाद्य पश्चिमाम् ।
आसे सार्धं तनूजेन कश्यपेन महात्मना ॥ १५
कथाभिः पूर्ववृत्ताभिर्लोकवेदानुगामिभिः ।
इतिवृत्तैश्च बहुभिः पुराणप्रभवैर्गुणैः ॥ १६
कुर्वतस्तु कथास्तास्ताः समुद्रः सह गङ्गया ।
समीपमाजगामाशु युक्तस्तोयदमारुतैः ॥ १७
स वीचिविषमां कुर्वन्गतिं वेगतरंगिणीम् ।

$T_{1\ 2}$ G M_{1-3} श्वेत- (for शैल) $Ś_{1}$ K_{1} पनगै पर्वतैश्चापि, K_{4} पत्रनै पन्नगैर्वापि, D_{3} शैलमुख्यै पनंगैर्वा, M_{4} पर्वतैर्वा श्वेतमुखैः — [b]) $Ñ_{3}$ V_{1} च (for वा) D_{2} महर्षिभि G_{3} M_{3} सहोर्मिभि· (for म°) — [c]) K_{1} $Ñ_{1\ 2}$ V $B_{1\ 2}$ (marg as in text) Dn_{1} Ds D_{1-4} -मुखीभिर् (for मुखाभिर्) $M_{1\ 2}$ सर्वाभि (for दिव्याभि) — [d]) B_{2} (marg) सुरोत्तम, T_{3} [अ]मरेश्वर (for सुरे°)

8 [d]) T_{1} G_{4} M_{4} इष्ट (for कार्यं) K_{2} D_{4} -विग्रहै, V_{3} G_{2} $M_{1\ 3}$ -निग्रहे (M_{1} °ह, M_{3} °हम्) (for -विग्रहे). T_{2} $G_{1\ 3\ 5}$ इष्टं पार्थिवनिग्रहे, T_{3} पार्थिवस्य विनि°, M_{2} कार्यं पार्थिवविग्रह ·

9 [c]) $Ś_{1}$ $K_{1\ 4}$ -चरा (for गता). — [d]) $Ś_{1}$ K_{1} पृथिव्यां पार्थिवाश्च ये·

10 [b]) $Ś_{1}$ कुलस्य (for कुलेषु) — [c]) N (except $Ś_{1}$, D_{6} om) T_{4} [ए]व (for [अ]पि) T_{3} अयोनिजानां च तनू — [d]) $K_{1\ 4}$ $Ñ_{3}$ V_{3} $B_{1\ 3}$ D (D_{6} om) $T_{1\ 4}$ सृजामो (for °म)

11 Before 11, T_{2} $G_{1\ 5}$ ins वैशंपायन — [a]) Ds -कार्यार्थं (for °णां) — [b]) $K_{2\ 4}$ $Ñ_{1\ 3}$ V D (D_{6} om) निश्चयं (for निश्चितं) $Ś_{1}$ वच·, K_{1} $B_{1\ 2}$ Ds_{1} G_{4} M_{1-3} मतम् (for महत्) K_{3} $Ñ_{2}$ B_{2} (marg) श्रुत्वैतन्निश्चयं मतम् ($Ñ_{2}$ समम्) — [c]) $Ñ_{2}$ अपि वृत·, $Ñ_{3}$ Dn T_{1} G_{4} M_{1} परिवृतै. (for °वृतः)

12 Before 12, $Ś_{1}$ $Ñ_{3}$ V_{1} ins ब्रह्मोवाच — [b]) $D_{1,\ 3-5}$ इति ; $M_{1\ 2}$ इह (for अपि) $Ś_{1}$ $D_{2\ 4}$ G_{2} निश्चयम्, G_{4} निश्चितम् (for निश्चय·) K_{1} क्रियतामेष निश्चय· — [c]) $Ś_{1}$ स्वान् (for स्व-) $Ñ_{2}$ G_{2} -शरीराणां, D_{1} °रार्धं (for °रांशांस्) — [d]) D_{5} -शीघ्रम् (for तेजसा) K_{4} समतान् (for [आ]त्मसमान्)

13 [a]) K_{2} सर्वशश्च (for सर्वं एव) — [c]) T_{1} G_{1} गोपायन्तो (for भाव°) — [d]) D_{1-3} तथा (for लब्ध्वा)

14 [b]) T_{2} $G_{2\ 5}$ एवं (for एव) — [c]) T_{2} $G_{1\ 2\ 4}$ पृथिव्या (for °व्यां) K_{4} B_{2} (marg) D_{4} T_{1} सम्भ्रमम् (for सभवम्) K_{2} $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ Ds D_{2-5} G_{2} M_{1-3} इद (for इम) $Ñ_{1}$ पृथिव्या सभ्रममपि, Dn °व्या सभ्रममिमं, D_{1} °व्यां सभवाम्यत्र, $T_{3\ 4}$ पृथ्व्या सर्वमिद श्रुत्वा — [d]) K_{1} शृणुध्वं, T_{3} वृत्तान्तं (for श्रूयता)

15 [a]) $Ś_{1}$ $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 3\ 4}$ $T_{3\ 4}$ $M_{3\ 4}$ पुरा पूर्वं ($Ś_{1}$ °र्वं), K_{3} D_{5} सुरा पूर्व, $Ñ_{1}$ पुरा सर्वे, B_{2} (marg) पुरा काले, D_{2} T_{2} G सुरा सर्वे (for सुरा पूर्वं) — [b]) D_{5} दिशम् (for वेलाम्) — [c]) K_{2-4} $Ñ_{1}$ V_{2} Dn $D_{1\ 2\ 5}$ आसे सह, $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ Ds आसं सह, D_{3} अगां सह, T_{3} आद्यै सार्धं (for आसे सार्धं) T_{4} आद्यं सार्धं तनूजैश्च

16 [a]) K_{3} लोक- (for पूर्व-) — [b]) K_{3} पूर्व- (for लोक-) $Ś_{1}$ $Ñ_{3}$ $V_{1\ 2}$ -वेदार्थ-, $B_{1\ 2}$ (marg) Ds -वृत्तानु- ; $D_{4\ 5}$ वेदाभि, M_{3} देवानु- (for -वेदानु-) T_{4} -शासिभि (for -गामिभि). — [c]) K_{2} इतिहासैश् (for °वृत्तैश्) — [d]) K_{1} सुराणा (for पुराण-) — After 16, S (except $T_{3.\ 4}$) ins

547* निरूपयंस्तं देवेशं प्रमाणैर्बहुलक्षणै ।
[T_{1} G_{3} $M_{1\ 2}$ देवेश· (for °श)]

17 [a]) B_{1} पूर्वतस्तु, D_{4} कुर्वाणस्य (for कुर्वतस्तु) $Ś_{1}$ K_{1} कथास्ता मे, $M_{1\ 2}$ (*inf lin*) कथां तां मे, M_{3} (also) कथास्तेन (for कथास्तास्ता) M_{3} कुर्वतस्तत्कथां तां मे — [d]) G_{2} युक्तैस् (for युक्तस्) K_{2} प्रयुक्तस्तोयमारुतै ·

18 [a]) K_{2} V_{1} $D_{2.\ 4}$ स वीचीं, $K_{3.\ 4}$ M_{4} स वीची· ;

यादोगणविचित्रेण संछन्नस्तोयवाससा ॥ १८
शङ्खमुक्तामलतनुः प्रवालमणिभूषणः ।
युक्तश्चन्द्रमसा पूर्णः साभ्रगम्भीरनिस्वनः ॥ १९
स मां परिभवन्नेव स्वां वेलां समतिक्रमन् ।
क्लेदयामास चपलैर्लावणैरम्बुविस्रवैः ॥ २०
तं च देशं व्यवसितः समुद्रोऽद्भिर्विमर्दितुम् ।
उक्तः संरब्धया वाचा शान्तोऽसीति ततो मया ॥ २१
शान्तोऽसीत्युक्तमात्रस्तु तनुत्वं सागरो गतः ।
संहतोर्मितरंगौघः स्थितो राजश्रिया ज्वलन् ॥ २२
भूयश्चैव मया शप्तः समुद्रः सह गङ्गया ।
सकारणां मतिं कृत्वा युष्माकं हितकाम्यया ॥ २३
यस्मात्त्वं राजतुल्येन वपुषा समुपस्थितः ।
गच्छार्णव महीपालो राजैव त्वं भविष्यसि ॥ २४
तत्रापि सहजां लीलां धारयन्स्वेन तेजसा ।
भविष्यसि नृणां भर्ता भारतानां कुलोद्वहः ॥ २५
शान्तोऽसीति मयोक्तस्त्वं यच्चासि तनुतां गतः ।
सुतनुर्यशसा लोके शंतनुस्त्वं भविष्यसि ॥ २६
इयमप्यायतापाङ्गी गङ्गा सर्वाङ्गशोभना ।
रूपिणी वै सरिच्छ्रेष्ठा तत्र त्वामुपयास्यति ॥ २७
एवमुक्तस्तु मां क्रुद्धः सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् । C 2988 B 1 53 28 P 1 53. 28

V2 D3 स वीचिं, T2 G1 2 4 5 वीचि (G2 4 °चीं) च (for स वीचि-) T4 M4 स वीचिमालां कुर्वन्वै — b) G1 देव (for वेग-) T3 4 कुर्वन्वेदतरंगिणीम् — d) K2 सछन्न (for °न्नस्) T3 4 अनन्यस्तेन वाससा

19 a) D4 5 M3 -मुक्ताफल-, G2 °विल (for °मल-). — b) G3 -कृत-, Bom and Poona eds -द्रुम- (for -मणि-). Ś1 -भूषित- (for -भूषण) — c) M1 2 पूर्ण- (for युक्तश्) — d) K1 G(ed) उग्र-, T1 2 सान्द्र (for साभ्र-).

20 b) Ñ1 स्व- (for स्वां) K3 4 Dn समुप, B Ds अभ्यति-, D5 समभि- (for °ति-) M4 स्वा वेलामतिदारुणाम् — c) Ś1 लवणैश्, G1 च जवैर् (for चपलैर्). — d) K3 4 G1 लवणैर् (for ला°) B2 (marg) तोय- (for अम्बु-) K1 Ñ2 V3 B2 3 -विप्लुवैः, K2 D1 -विप्रुषैः, D2 -विस्तरैः, D4 विश्रुतैः, D5 -मिश्रितैः (for -विस्रवैः) Ś1 चपलैरम्बुनिस्वनैः, M3 लवणैरम्बुविश्रुतैः.

21 b) D4 T2 G1 4 M2 3 प्रमर्दितुम्, T1 G5 M4 प्रवर्ति° (for विमर्दि°) Ś1 समुद्रोर्मिभिरर्पितम्, K2 °द्रारम्भ प्रमर्दितम्, K3 स महोर्मिभिरर्दितुम्; B3 D5 समुद्रो हि ममार्दितुम्, D5 °द्रारम्भ प्रवर्तितम्, T3 4 °द्र ह्यभ्यवर्तत. — c) M3 सरक्तया (for °ब्धया) — d) K Ñ2 3 V D (except Ds, D6 om) मया तदा (for ततो मया).

22 a) T1 2 G1–3 M2–4 च (for तु) — c) K2 D3 4 M2 महतोर्मि- (for सह°) K2 D1 M3 -तरगौघैः, T2 G1 3 4 5 °गश्च (for °गौघः). — d) T4 [उ]ज्ज्वल- (for ज्वलन्).

23 a) Ś1 [अ]पि, G5 स (for [ए]व). D1 [आ]ज्ञप्त; G1 शस्त (for शप्त) — b) M4 भार्यया (for गङ्गया) — c) K1 सकारुण्यं (for °रणां) K4 D3 गतिं (for मतिं). K3 सकारुण्या गिरं कृत्वा, D1 सकरुणां गतिं कृत्वा, M2 सकारणा हि तं शप्त्वा, M3 सागराणा गतिं कृत्वा.

24 a) G4 यतस् (for यस्मात्) T3 4 यस्मात्त्वमवलेपेन. — b) D1 2 मामुप-, G3–5 समव- (for समुप-) — c) T2 G1 2 4 5 ततो (for गच्छ) — d) K2 त्वं वै, K3 4 Ñ2 3 V त्वं च, Dn च त्वं, T3 4 हि त्वं (for [ए]व त्वं).

25 Ś1 om (hapl) 25–26 — a) D5 तथापि, G2 तथैव (for तत्रापि) T1 2 G1 3–5 M4 धारयल्लीं (for सहजां). — b) T1 G3–5 M4 सहजां स्वेन कर्मणा, T2 G1 स राजा स्वे(T2 °जन्स्वे)न कर्मणा, G2 स्फारयन्स्वेन कर्मणा — c) T3 4 राजा (for भर्ता) — d) K1 Ñ V B1. 3 Ds1 D2 3 T4 भरताना (for भा°) K3 4 V3 Dn कुलोद्भव. (for °द्वह)

26 Ś1 om 26 (cf v l. 25) — a) D1 [उ]क्ते त्वं; D3 चोक्तो, G3 [उ]क्तस्तु (for [उ]क्तस्त्वं). — b) K2 यथासि; Ñ V1 B1 2 (marg) Ds T2 3 G1–3 M1 यच्चापि (for यच्चासि) — c) K2 3 B1 Dn1 Ds स(Ds स्व)तनुर्, T1 2 G1 3–5 M क्षत°, T4 तस्मात्तु (for सुतनुर्) B3 सहसा (for यशसा) — d) K2 Ñ V B1 Ds शांतनुस् (for श°)

27 a) Ś1 T2 G M3 [आ]यतापाङ्गा (for °ङ्गी) — b) Ś1 -शोभिनी (for -शोभना). — For 27ab, K3 subst.:

548* इयमप्यागता गङ्गा तवार्थे वरवर्णिनी ।

— c) K1 B1 D1–5 च; K2–4 Ñ V Dn तु (for वै) K3 T2 G1 4 M4 सुरश्रेष्ठा (for सरिच्छ्रेष्ठा) T3 4 रूपिणी सरितां श्रेष्ठा — d) G4 ततस् (for तत्र) Ś1 अभि-, D1–4 अनु- (for उप-) T2 G1 ततस्त्वामनुयास्यति.

28 a) Ś1 स क्रुद्ध; K1 तां क्रुद्धः; K2–4 Ñ2. 3 V B1. 3 Dn Ds D1 T4 G2 4 M1–3 मां क्षुब्ध; D2 3 T1 G3 M4 मां क्रुद्धं; T3 सरब्ध (for मां क्रुद्ध-) — b) K2–4 Ñ1. 2 3 (marg. as in text) V2 3 Dn Ds1 D1–3. 5 T3 G4. 5 ऽभिवीक्ष्य, D4 °वाद्य (for °गम्य) — c) N (except Ś1; D6 om.) T1. 2 G M3. 4 -देवानां (for -देवेश). T3. 4 सांप्रतं देवदेवानां.

मां प्रभो देवदेवेश किमर्थं शप्तवानसि ॥ २८
अहं तव विधेयात्मा त्वत्कृतस्त्वत्परायणः ।
अशपोऽसदृशैर्वाक्यैरात्मजं मां किमात्मना ॥ २९
भगवंस्त्वत्प्रसादेन वेगात्पर्वणि वर्धितः ।
यद्यहं चलितो ब्रह्मन्कोऽत्र दोषो ममात्मनः ॥ ३०
क्षिप्ताभिः पवनेनाद्भिः स्पृष्टो यद्यसि पर्वणि ।
अत्र मे भगवान्किं नु विद्यते शापकारणम् ॥ ३१
उद्भूतैश्च महावातैः प्रवृद्धैश्च बलाहकैः ।
पर्वणा चेन्दुयुक्तेन त्रिभिः क्षुब्धोऽस्मि कारणैः ॥ ३२
एवं यद्यपराद्धोऽहं कारणैस्त्वत्प्रवर्तितैः ।
क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मञ्शापोऽयं विनिवर्त्यताम् ॥ ३३
एवं मयि निरालम्बे शापाच्छिथिलतां गते ।
कारुण्यं कुरु देवेश प्रमाणं यद्यवेक्षसे ॥ ३४
अस्याश्च देव गङ्गाया गां गतायास्तवाज्ञया ।
मद्दोषात्समदोषायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ३५
तमहं श्लक्ष्णया वाचा महार्णवमथाब्रुवम् ।
अकारणज्ञं देवानां त्रस्तं शापानिलेरितम् ॥ ३६
शान्तिं व्रज न भेतव्यं प्रसन्नोऽस्मि महामते ।
शापेऽस्मिन्सरितां नाथ भविष्यं शृणु कारणम् ॥ ३७
त्वं गच्छ भारते वंशे स्वदेहं स्वेन तेजसा ।

29 ^{a}) T_2 G_1 विधेयो हि, G_4 °याङ्गस् (for °यात्मा) — ^{b}) V_1 त्वद्गतस्, G_2 त्वद्गनिस् (for त्वत्कृतस्) — ^{c}) K_4 Ñ$_{1\ 3}$ V_2 D_4 शशाप G_2 अशप्यो (for अशपो) $D_{1-3\ 5}$ त्वीदृशैर् (for ऽस°) $T_{3\ 4}$ शापायैनादृशैर्वाक्यैर् — ^{d}) Ś$_1$ आत्मजैः स; T_3 M_3 °जं मा, T_4 °ज वा (for °ज मां) K_1 आत्मभू, K_2 T_2 $G_{1\ 2}$ °न; K_3 °वान् (for °ना)

30 ^{b}) Ś$_1$ वेदात् (for वेगात्). T_3 चोदित (for वर्धितः). $K_{2.\ 4}$ Ñ V B Dn $D_{4.\ 5}$ वेला पर्वणि वर्धिता ($D_{4\ 5}$ वर्धते), $T_{1\ 2}$ G M वर्धमानस्य पर्वणि. — $M_{3\ 4}$ om (hapl) 30^{c}–31^{b} — ^{c}) $T_{3\ 4}$ अद्य (for यदि) Dn तयाहं चालितो ब्रह्मन्, T_1 अद्याहं चरितो ब्र°, $M_{1\ 2}$ चलत्व मे त्वयोपात्तं — ^{d}) $K_{3\ 4}$ को नु दोषो, Ds क्षेत्रदोषो (for कोऽत्र दोषो) Ñ$_1$ T_4 G_2 महात्मन, Dn $M_{1\ 2}$ ममानघ (for °त्मन)

31 $M_{3\ 4}$ om 31^{ab} (cf v l 30) Ñ$_2$ lacuna for 31^{ab} — ^{a}) T_4 क्षिप्त्वाहं (for क्षिप्ताभि). Ś$_1$ D_2 $T_{1\ 3}$ पवनैर् (for °नेन). — ^{b}) T_2 G_5 सक्तो, T_4 मृष्टो, M_1 सिक्तो, M_2 क्षिप्तो (for स्पृष्टो) K_{2-4} B_3 D_1 $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 5}$ [अ]पि (for [अ]सि). — ^{c}) K_{2-4} Ñ$_{1\ 3}$ V B_2 Dn $D_{1\ 3\ 5}$ $T_{3\ 4}$ तत्र, M_4 अद्य (for अत्र) Ś$_1$ K_1 D_2 $M_{1\ 3}$ अत्र मे किं नु भगवन्. — ^{d}) K_2 $T_{3\ 4}$ वर्तते (for विद्यते)

32 ^{a}) Ś$_1$ K_1 B_2 Dn $D_{2\ 3}$ $T_{3\ 4}$ G_4 M_4 उद्धतैश्; $K_{2.\ 3}$ T_1 उद्धूतैश्, B_3 G_5 उद्दू° (for उद्भू°) Ñ$_2$ V_3 उद्भूतैः पवनैरद्भिः. — ^{b}) K_2 B_2 (marg) Dn प्रवृत्तैश्च, $T_{3\ 4}$ दिव्यैश्चापि (for प्रवृद्धैश्च) — ^{c}) V_2 T_2 $G_{1\ 3}$ चन्द्र- (for चेन्दु-). $T_{3\ 4}$ -रूपेण (for -युक्तेन). — ^{d}) K_3 वृद्धो (for क्षुब्धो) D_1 च (for ऽस्मि). T_1 कर्मभि (for कारणै).

33 ^{a}) M_4 एवं सद्य प्रवृद्धोऽहं — ^{b}) B T_2 तत्प्र-; T_1 तत्र; T_4 तव (for त्वत्प्र-). Ś$_1$ K_1 D_2 -कल्पितै, G_3 -कीर्तितै. (for -वर्तितै). D_1 कारणैस्तु प्रवर्तितः. — ^{c}) Ś$_1$ वै (for मे) — ^{d}) K_3 G_5 वर्तताम् (for -वर्त्यताम्)

34 ^{a}) $M_{1\ 2}$ चैव (for मयि) — ^{c}) T_3 मे देव (for देवेश) — ^{d}) B_2 (marg as in text) प्रसाद (for प्रमाणं).

35 ^{a}) Ś$_1$ देवेश, $K_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ $D_{1.\ 2\ 4}$ T_1 $G_{3\ 4}$ तु देव (for च देव) — ^{b}) T_2 $G_{1-3\ 5}$ शप्तायाश्च, T_3 आगतायास् (for गां गतायास्) Ś$_1$ K_1 $D_{2\ 3}$ G_4 त्वदाज्ञया (for तवा°) T_4 गतायाश्च त्वदाज्ञया — ^{c}) K_2 V_2 B Ds D_4 T_4 $M_{1\ 2}$ मद्दोष- (for मद्दोषात्) $K_{3\ 4}$ Dn मम दोषाददोषाया, D_2 मद्दोषेण सदो°, T_3 ममोपरतघोषाया — For 35^{cd}, Ś$_1$ subst :

549* प्रसाद कुरु मे ब्रह्मन्विद्यते शापकारणम् ।

36 Before 36, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ ins ब्रह्मोवाच — ^{b}) Ś$_1$ K_1 D_2 प्रत्यवोचं (Ś$_1$ °त्युवाच) महार्णवम् — After 36^{b}, K_3 reads 37^{bc}, repeating it in its proper place. — ^{c}) Ñ$_1$ सकारणज्ञं देवाना, T_1 M_4 आकारज्ञो हि दे°, $T_{3\ 4}$ स कारणं त्वं दे° — ^{d}) Ds द्रष्टुं (for त्रस्तं) K_3 Ñ$_2$ V_3 $T_{1\ 2}$ G_{2-5} M त्रस्त शापानलेरितम्, Dn त्रस्त शापानलेन तम्; $T_{3\ 4}$ तत्र शापाय चोदित

37 ^{a}) Ds_2 भज (for व्रज) — K_3 reads 37^{bc} for the first time after 36^{b} — ^{b}) Ś$_1$ $K_{1\ 2}$ Ñ$_3$ (marg) $V_{1\ 2}$ B Ds D_2 महोदधे (for महामते) — ^{c}) D_3 शपे त्वां (for शापेऽस्मिन्) $T_{3\ 4}$ श्रेष्ठ (for नाथ) — D_3 reads 37^{d}–38^{c} on marg

38 ^{a}) $B_{1\ 3}$ Ds तद् (for त्वं) K_1 G(ed) तात (for गच्छ) $K_{3\ 4}$ Dn $T_{3\ 4}$ त्व ग($T_{3\ 4}$ तद्ग)च्छ भारतं वंशं. — ^{b}) Ñ$_1$ (marg as in text) $_2$ B_3 D_1 M_3 स्व देहं, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ देहवान् (for स्वदेहं) G_3 देवान्स्वेनैव तेजसा. — ^{c}) T_3 श्रेष्ठ (for नाथ). $T_{1\ 2}$ G M_1 (*inf lin*). $_{2-4}$ मानवीं तनुमाधत्स्व (M_2 °साद्य).

आधत्स्व सरितां नाथ त्यक्त्वेमां सागरीं तनुम् ॥ ३८
महोदधे महीपालस्तत्र राजश्रिया वृतः ।
पालयंश्चतुरो वर्णान्रंस्यसे सलिलेश्वर ॥ ३९
इयं च त्वां सरिच्छ्रेष्ठा बिभ्रती मानुषीं तनुम् ।
तत्कालरमणीयाङ्गी गङ्गा परिचरिष्यति ॥ ४०
अनया सह जाह्नव्या मोदमानो ममाज्ञया ।
इमं सलिलसंक्लेदं विस्मरिष्यसि सागर ॥ ४१
त्वरता चैव कर्तव्यं त्वयेदं देवशासनम् ।
प्राजापत्येन विधिना गङ्गया सह सागर ॥ ४२
वसवः प्रच्युताः स्वर्गात्प्रविष्टाश्च रसातलम् ।
तेषामुत्पादनार्थाय त्वं मया विनियोजितः ॥ ४३
अष्टौ ताञ्जाह्नवीगर्भानपत्यार्थं ददाम्यहम् ।
विभावसोस्तुल्यगुणान्सुराणां प्रीतिवर्धनान् ॥ ४४
उत्पाद्य त्वं वसूञ्शीघ्रं कृत्वा कुरुकुलं महत् ।
प्रवेष्टासि तनुं त्यक्त्वा पुनः सागर सागरीम् ॥ ४५
एवमेतन्मया पूर्वं हितार्थं वः सुरोत्तमाः ।
भविष्यं पश्यता भारं पृथिव्याः पार्थिवात्मकम् ॥ ४६
तदेष शंतनोर्वंशः पृथिव्यां रोपितो मया ।
वसवो यत्र गङ्गायामुत्पन्नास्त्रिदिवौकसः ॥ ४७
अद्यापि भुवि गाङ्गेयस्तत्रैव वसुरष्टमः ।
सप्तेमे वसवः प्राप्ताः स एकः परिलम्बते ॥ ४८
द्वितीयायां स्त्रियां सृष्टा द्वितीया शंतनोस्तनुः । C 3009 B I 53 49 P I.53 49

---

39 K3 D5 om (hapl) 39a–40b —b) T3 ज्वलन् (for वृतः) —c) Ñ1 वेदान् (for वर्णान्) —d) Ñ2 V3 तुष्यसे, D3 वत्स्यसे (for रंस्यसे) D1 रंस्यसे सलिले स्वराट्, T3 °से त्वं जलेश्वर.

40 K3 D5 om 40ab (cf v l 39) —a) Ś1 K1 D2 M4 ते; T1 4 M2 3 त्वा (for त्वां) —b) D1 चरन्ती, G1 बिभ्रती (for °ती) V2 सदृशी (for मानुषीं) Ś1 K1 D2 बिभ्रती रूपमुत्तमम् —c) K1 Ñ1 B3 Ds D5 T1 3 4 तत्कालं (for °ल-) Ñ2 V3 तत्काल ह(V3 °लह)रिणापाङ्गी

41 a) D3 एनया (for अ°) —b) B1 D1 3 T3 मनोज्ञया (for ममा°) —c) D1 T3 G1–3 5 M2 इदं (for इमं) Ś1 इमं च सलिलक्लेद, Ñ1 इदं सलिलसंक्लेशं —d) Ś1 K1 D2 न (for वि-).

42 a) Ñ2 3 V B Ds M4 त्वरया, D4 5 G2 त्वरितं (for त्वरता) T2 G1 3–5 तात चैवं हि कर्तव्यं, T3 त्वत्कृतेनैव क° —b) T1 2 G1–4 M4 तद्, M1–3 [ए]तद् (for [इ]द) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1 3–5 T3 4 मम (for देव-) Ś1 मयेदं देवशासनात्, K1 यथेदं मम शासनम्.

43 b) Ś1 धरणी, D3 ते रसा- (for च रसा-) —d) K2–4 Ñ2 3 V B D (except D2, D6 om) T3 4 मया त्वं (by transp), Ñ1 येषां त्वं.

44 a) Ś1 D3 ते (for तान्) K2 -पुत्रान्; T3 -गर्भे (for -गर्भान्) —b) K4 Ñ1 3 V1 3 B1 D1 3 5 अपत्यार्थे (for °र्थं). V2 दधात्वियम्; M1 2 (marg.) ददानि ते (for °म्यहम्) K2 Ñ2 B1 Dn D4 T4 अपत्यार्थं दधात्वियम् (Ñ2 °र्थे), Ds °न्विदधात्वियम्, T2 धारयिष्यति पावनी. —c) K3 स्वल्प (for तुल्य-) —d) Ś1 पुराणान्कीर्तिवर्धनान्

45 a) Ś1 बहून् (for वसून्). M1 पुत्रान्, M3 सर्वान् (for शीघ्रं) K3 उत्पद्यतां च तच्छीघ्र, T3 जाताञ्जातान्वसूञ्शीघ्रं —b) T2 G1 कौतूहलं (for कुरुकुलं) —c) Ś1 Ñ1 V1 प्रविष्टोऽसि; K2 Ñ3 V2 B Ds1 T1 3 4 M4 प्रवेक्ष्यसि; Ds2 प्रवेक्ष्यामि (sic) (for °ष्टासि). D1 5 तनूं त्यक्त्वा, T2 3 G1–3 M3 पुनस्त्यक्त्वा, M1 2 पुनस्तात (for तनुं त्यक्त्वा). V3 प्रवेक्ष्यसि तनूं त्यक्त्वा —d) T2 G1 2 M तनुं (for पुनः). Ñ1 सागरम्, D3 °रे (for °रीम्)

46 a) D1 3 प्रोक्त (for पूर्वं) —b) K2 T3 4 हितार्थाय; D5 °र्थं च (for °र्थं व) —c) T3 पृथिवी- (for पश्यता). T1 2 G M4 कार्यं (for भारं). D1 भविष्यं पश्य भारं च. —d) K3 D2 4 T2–4 G1 4 पृथिव्या (for °व्याः).

47 a) D4 तदादौ, T2 G1 तथैव, T3 तथायं; G2. 4. 5 तद्देवं (for °ष). — K3 om. 47bcd. —c) T1–3 G1. 2. 5 M2. 4 ऽप्यत्र, G3 तत्र, Bom and Poona eds ये च (for यत्र). —d) T2 G1–3. 5 उत्पन्नास्त्रिदिवं गता.

48 b) S1 तिष्ठते (for तत्रैव) D2 (marg. as in text) तत्रैव सुरसत्तम —c) Ś1 T2 G1–3 5 M2 [ए]व; K4 ये; D3 [ए]ते (for [इ]मे). K3 Ñ2. 3 V1 3 D5 सप्त ये वसवः प्रोक्ता —d) D3 स एष; T2 G1 2. 5 एकश्च, M1–3 तत्रैकः (for स एक.).

49 a) B2 स सृष्टायां, T1 स्त्रियां प्रेष्ठा; T2 G1 स्त्रिया स्पृष्टो, G3 तनो सृष्टा (for स्त्रियां सृष्टा) Ś1 D2 द्वितीयायाः स्त्रिय. (D2 °या) सृष्टा, K2 Ñ2 V3 B1. 3 Ds D4 T4 सृष्टा स्त्रियां द्वितीयायां; K3 4 Ñ1. 3 V1 Dn D1 3. 5 T3 सृष्टायां तु (Ñ1 हि, D3 च) द्वितीयाया. —b) D1 द्वितीयः शंतनोः सुतः. —c) K3. 4 द्युतिमान्, D2 मति° (for द्युति°). —d) Ś1

विचित्रवीर्यो द्युतिमानासीद्राजा प्रतापवान् ॥ ४९
वैचित्रवीर्यौ द्वावेव पार्थिवौ भुवि सांप्रतम् ।
पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्यातौ पुरुषर्षभौ ॥ ५०
तत्र पाण्डोः श्रिया जुष्टे द्वे भार्ये यौवनस्थिते ।
शुभे कुन्ती च माद्री च देवयोषोपमे भुवि ॥ ५१
धृतराष्ट्रस्य राज्ञस्तु भार्यैका तुल्यचारिणी ।
गान्धारी भुवि विख्याता भर्तुर्नित्यं व्रते स्थिता ॥५२
अत्र वोऽशा विभज्यन्तां विपक्षः पक्ष एव च ।
पुत्राणां हि तयो राज्ञोर्भविता विग्रहो महान् ॥ ५३
तेषां विमर्दे दायाद्ये नृपाणां भविता क्षयः ।
युगान्तप्रतिमं चैव भविष्यति महद्भयम् ॥ ५४
सबलेषु नरेन्द्रेषु शातयत्स्वितरेतरम् ।
विविक्तपुरराष्ट्रौघा क्षितिः शैथिल्यमेष्यति ॥ ५५
द्वापरस्य युगस्यान्ते मया दृष्टं पुरातने ।
क्षयं यास्यन्ति शस्त्रेण पार्थिवाः सह वाहनैः ॥ ५६
तत्रावशिष्टान्मनुजान्सुप्तान्निशि विचेतसः ।
धक्ष्यते शंकरस्यांशः पावकेनास्त्रतेजसा ॥ ५७
अन्तकप्रतिमे तस्मिन्निवृत्ते क्रूरकर्मणि ।
समाप्तमिदमाख्यास्ये तृतीयं द्वापरं युगम् ॥ ५८
महेश्वरांशेऽपसृते ततो माहेश्वरं युगम् ।

अस्ति (for आसीद्).

50 a) V2 D1 T3 G5 विचित्र , some Mss वैचित्र्य- (for °त्र-) D3 T4 एतौ (for एव). B1 3 विचित्रवीर्यौ द्वावेतौ — b) K2. 4 Ñ V B2 Dn D2–5 T3 विश्रुतौ , D1 तौ श्रुतौ (for सांप्रतम्) K3 विश्रुतौ भुवि पार्थिवौ — c) K Ñ2 3 V B2 Dn D1 3–5 T3 4 धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च — d) G3 प्र- (for वि-)

51 a) K1 ततः (for तत्र). K2 D3 युक्ते ; K4 पुष्टे (for जुष्टे) — b) Ñ1 D3 T1. 2 G2 3 5 M4 यौवने (for °न-). T3 द्वे भार्ये संबभूवतु . — c) Ś1 K3 4 Ñ1 2 3 (marg as in text) Dn D1 3 T2. 4 G1 M3 उभे , T3 ज्येष्ठा (for शुभे) D4. 5 उभे च (D5 तु) कुन्ती माद्री च — d) K1 D1 तु ते (for भुवि).

52 a) Ś1 राज्ञी (for राज्ञस्). — b) T1 G3 M4 धर्म- (for तुल्य-) K1. 2 Ñ1 2 V2 B3 Ds1 D4 रूपिणी (for -चारिणी). K3 भार्यैकासीत्पतिव्रता , K4 °काव्यभिचारिणी ; Ds2 °का कालरूपिणी , T2 G1 °का कुलधारिणी , T3 भार्यै- स्तस्यानुकूलिनी , G4 5 भार्यैका कुलहा(G5 °का)रिणी — d) K2 V1 2 Dn2 D4 नित्यं भर्तृ- , K3 4 Ñ V3 B Dn1 Ds D1 5 नित्यं भर्तुर् (by transp) M4 वशे (for व्रते). D3 T4 नित्यं भर्तुर्व्रतस्थि(T4 °र्मते स्थि)ता , T3 तस्या पुत्रशतं स्मृतम्

53 T3 om 53ab — a) Ś1 G2 M3 अत्र वशा , K1 V3 B Dn Ds D3 तत्र वंशा , D1 तेऽत्र वंशा (for अत्र वोऽशा) K2 4 Ñ1 3 V1 2 D2. 4 5 तत्र वंशा विभज्यन्ते , T1 2. 4 G1 3 5 अत्र (T1 तत्र ; T4 तेऽत्र) वंशे विभज्येता ; G4 M4 अत्र वंशा विभज्येतां . — b) S1 K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1–3 G4 M1. 2 विपक्षा (for °क्षः) G2 संहतिः (for एव च). K2 विपक्षा पक्षवर्धनाः — c) K3 च (for हि) M1 3 राज्ञोस्तयोर्हि पुत्राणां

54 a) B3 विमार्गे (for विमर्दे) K2 D3 दायादे ; D2 °दैर् , D4 °द्यैर् (for °द्ये) — c) T3 4 प्रशान्तप्र(T4 °न्तं प्र)- थितं चैव — d) D5 महाभयम् ; T2 महत्क्षयम् (for °द्भयम्).

55 a) T3 प्रवरेषु , T4 प्रबलेषु (for स°) T2 G1 2 4 5 महीन्द्रेषु (for नरे°) — b) V3 B2 (marg) पातयत्सु , B2 घात° , D3 साध° , T4 शान्तये तु (for शातयत्सु) D2 पर- स्परम् (for [इ]तरेत°) — c) V3 Ds विभक्त- , D2 विविन्न , D3 विचित्र- , D5 विमुक्त- (for विविक्त-) G1 -वर- (for -पुर-) T3 -राष्ट्रैस्ते , T4 राष्ट्रैशै. , M4 -राष्ट्राथ (for -राष्ट्रौघा) — d) Ś1 पुन (for क्षितिः)

56 b) K2 Ñ2 D2 3 (by corr) T1 3 4 M4 पुरातनम् — c) T2 G1 3–5 सगणा (for शस्त्रेण) — d) K3 V2 D3 T2–4 G1 3–5 M4 बान्धवै. (for वाहनैः) S1 K1 मानवै सह मानवा ; D2 मानुषै सह मानुषा , T1 मानवैः सहबान्धवै , Bom and Poona eds G(ed) मानवैः सह पार्थिवा

57 a) Ś1 अत्र , K2–4 Ñ3 3 V1 3 Dn D1 3 4 T3 4 यत्र , M4 यतो (for तत्र). — b) S1 V3 एव (for निशि) — c) K4 धक्ष्यति (for °ते)

58 b) V2 Ds2 निर्वृत्ते (for निवृत्ते) — c) Ś1 D2 आख्यामि , K2 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D4 °नं (for °स्ये) T1 2 G1 2 4 5 M समाप्तमिति जानीत (M4 °या) — d) V1 M4 द्वितीयं (for तृ°)

59 a) Ś1 पतिते ; K1 D1 3 5 प्रोद्भूते , M1–3 ऽपहृते (for ऽपसृते) Ñ2 V1 G1 2 5 माहेश्वरांशेऽपहृ(G3 5 ह°)ते — c) D2 तुर्यं , M3 शिष्टं (for तिष्यं) Ñ1 प्रवर्तने , Ñ3 V1 B Ds D2 5 प्रवर्त्स्यते (for प्रपत्स्यते) K3 G3 शिष्यं प्रवर्तते पश्चाद् , K4 T1 2 G M4 तिष्य (K4 तुर्य) प्रवर्तते पश्चाद् , D4 निष्ठां प्रवत्स्यते पश्चाद् , T3 4 तिष्य प्रपत्स्यति युग. . — d) K Ñ2. 3 V B Dn D1–3 5 T1 M4 -दर्शनम्

तिष्यं प्रपत्स्यते पश्चाद्युगं दारुणमानुषम् ॥ ५९
अधर्मप्रायपुरुषं स्वल्पधर्मपरिग्रहम् ।
उत्सन्नसत्यसंयोगं वर्धितानृतसंचयम् ॥ ६०
महेश्वरं कुमारं च द्वौ च देवौ समाश्रिताः ।
भविष्यन्ति नराः सर्वे लोके नश्वचिरायुषः ॥ ६१
तदेष निर्णयः श्रेष्ठः पृथिव्यां पार्थिवान्तकः ।
अंशावतरणं सर्वे सुराः कुरुत माचिरम् ॥ ६२
धर्मस्यांशोऽथ कुन्त्यां वै माद्र्यां च विनियुज्यताम् ।
विग्रहस्य कलिर्मूलं गान्धार्यां विनियुज्यताम् ॥ ६३
एतौ पक्षौ भविष्यन्ति राजानः कालचोदिताः ।
जातरागाः पृथिव्यर्थे सर्वे संग्रामलालसाः ॥ ६४
गच्छत्वियं वसुमती स्वां योनिं लोकधारिणी ।
सृष्टोऽयं नैष्ठिको राज्ञामुपायो लोकविश्रुतः ॥ ६५
श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतम् ।
पृथिवी सह कालेन वधाय पृथिवीक्षिताम् ॥ ६६
देवानचोदयद्ब्रह्मा निग्रहार्थं सुरद्विषाम् ।
नरं चैव पुराणर्षिं शेषं च धरणीधरम् ॥ ६७
सनत्कुमारं साध्यांश्च देवांश्चाग्निपुरोगमान् ।
वरुणं च यमं चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव रुद्रादित्यांस्तथाश्विनौ ॥ ६८
ततोऽशानवनिं देवाः सर्वे एवावतारयन् ।
यथा ते कथितं पूर्वमंशावतरणं मया ॥ ६९
अयोनिजा योनिजाश्च ते देवाः पृथिवीतले ।
दैत्यदानवहन्तारः संभूताः पुरुषेश्वराः । C 3031 B 1 53 71 P 1 53 71

(for -मानुषम्). T3 4 पश्चाद्दारुणदर्शन

60 a) Ś1 D2 T1 M4 -बहुलं (for पुरुष) T2 G1 अधर्मपापपुरुषं — b) Ñ2 अल्प (for स्वल्प-) B2 (marg as in text) परायणम्, D1 -पुरस्कृतम्, T1 प्रतिग्रहम् (for परि°) D3 G4 स्वल्पधर्मे पुरस्कृतम् — c) K2 4 Ñ2 D2 4 उच्छिन्न (for उत्सन्न) T1 -सत्त्व (for -सत्य) M3 -संयोगे (for °गं) — d) Ś1 -मण्डलम् (for -सचयम्) T1 M4 वर्तितानृतसंचयम्; T4 ऊर्जितानृत°.

61 a) K3 V2 D1 T1 G1 M4 माहेश्वरं (for म°) D4 वा (for च) — b) K3 4 Ñ2 3 V1 2 Dn D4 तु देवौ, T3 द्वौ देवौ, M4 देवौ च (by transp) Ñ1 द्वौ तु देवौ समागतौ, M2 द्वौ देवौ समुपाश्रितौ — c) T3 तस्मिल्लं (for सर्वे) — d) Ś1 D2 लोकेषु (for लोके न-).

62 a) T1 2 G1 2 5 M1 2 स एष, M3 स एव (for तदेष) B1 2 (marg as in text) 3 Ds प्रोक्तः (for श्रेष्ठः) K2 तदातिदुर्नय प्रोक्त — b) G2 पृथिव्या (for °व्यां)

63 a) K1 T1 3 4 तु (for ऽथ) Ñ2 V3 च (for वै) — b) D3 पृथाया, T4 माद्रया वा (for माद्र्यां च) T3 [अ]पि (for वि-) — Ś1 T3 om (hapl) 63cd

64 a) K2 T4 G1 एते पक्षा (for एतौ पक्षौ) K3 D4 G3 M भजिष्यन्ति (M1 3 °न्ते) (for भवि°) — b) K D3 4 -नोदिता, Ñ2 V3 -योजिता ; Ñ3 (marg as in text) देवता. (for -चोदिता). — c) Ñ2 V3 T2 G1 पृथिव्यर्थं (for °व्यर्थे). — d) Ñ3 V1 -मानसा (for लालसा.)

65 b) G2 योग- ; M1-3 भूत- (for लोक). Ś1 K1 B1 D3 T3 4 -धारिणीम् (for °णी) — d) K2 -पावन, K3 4 Ñ V1 3 B1 Dn D1 3 5 T3 4 -भावन (for -विश्रुत)

66 Before 66, Ś1 T1 ins वैशंपायन — a) D4 पैतामह- (for पि°) D5 श्रुत्वा पैतामह वाक्य — b) D2 T1 2 G1-4 M यथासुखम् (for °गतम्)

67 a) Ñ3 (marg as in text) अदेशयद्, T3 त्वचोद° (for अचो°) — b) Ñ2 निग्रहाय, B1 °हार्थे, D3 M3 विग्रहार्थं, T2 G M4 निरासाय (for निग्रहार्थं) T1 ग्रहार्थे सुरविद्विषाम् — c) Ś1 परं (for नरं) K2 पुनर्विष्णु (for पुराणर्षिं)

68 b) K1 सुरांश् (for देवांश्) B Ds2 T1 2 G M- 4 अग्नि (for चाग्नि-) — c) K2-4 Ñ V B1. 2 (marg). 3 Dn D1 3-5 T2 4 धनदं, B2 Ds T1 2 G M च वसूंश् (for च यम) — d) B2 3 D1 3 T1 2. 4 M1 2 तदा (for तथा) — f) K1 Ñ2 D2 रुद्रान्विश्वे (for °दित्यांस्). G3 [ए]व च (for [अ]श्विनौ). B D5 रुद्रान्विश्वांस्तथाश्विनौ

69 a) Some Mss अवनीं — b) Dn D4 T2 3 G1 3. 5 सर्वान् (for सर्वे) K1 -तारिता (for -तारयन्) K5 सर्वे एवमवातरन् — Before 69c, T3 ins वैशंपायन. — c) V3 सर्वम् (for पूर्वम्) — d) K Ñ V B Ds D1 3 M1 अंशावतरणे मया

70 a) Ś1 (also) तु (for च). — b) T3 ये जाता. ; T4 ते जाता ; G4 ते सर्वे (for ते देवा.). — d) Ś1 G3 संभूता पृथिवीश्वरा.; B2 °ता पुरुषेश्वर, T3 °ता पुरुषर्षभ — e) T4 क्षितीशा (for क्षीरिका-) Ś1 -संघर्षा; K1 (sup lin) 3 Ñ2, 3 V B1. 2 Dn Ds D4, 5 G2 -संकाशा (for -संघाता).

क्षीरिकावृक्षसंघाता वज्रसंहननास्तथा ॥ ७०
नागायुतबलाः केचित्केचिदोघबलान्विताः ।
गदापरिघशक्तीनां सहाः परिघबाहवः ।
गिरिशृङ्गप्रहर्तारः सर्वे परिघयोधिनः ॥ ७१
वृष्णिवंशे समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
कुरुवंशे च देवास्ते पाञ्चालेषु च पार्थिवाः ॥ ७२
याज्ञिकानां समृद्धानां ब्राह्मणानां च योनिषु ।
सर्वास्त्रज्ञा महेष्वासा वेदव्रतपरायणाः ॥ ७३
आचालयेयुः शैलांस्ते क्रुद्धा भिन्द्युर्महीतलम् ।
उत्पतेयुरथाकाशं क्षोभयेयुर्महोदधिम् ॥ ७४
एवमादिश्य तान्ब्रह्मा भूतभव्यभवत्प्रभुः ।
नारायणे समावेश्य लोकाञ्शान्तिमुपागमत् ॥ ७५
भूयः शृणु यथा विष्णुरवतीर्णो महीतलम् ।
प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राणधनेश्वरः ॥ ७६
ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः ।
कुले पूज्ये यशस्कामो जज्ञे नारायणः प्रभुः ॥ ७७

इति श्रीहरिवंशे त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

K_3 B_3 क्षीरिकावज्रसंकाशा, K_4 D_2 G_3 क्षुरिकावृक्षसकाशा (D_2 °घाश्च), $T_{1.2}$ $G_{1\,4\,5}$ M_4 क्षी($G_{1\,5}$ M_4 क्षु)रिकावज्रसंपाता; T_3 क्षितीशा शैलसंकाशा —^{f}) $Ś_1$ वृक्ष, B_1 बभ्रु- (for वज्र-)

71 ^{b}) K_1 (*sup lin* as in text) मेघ-, $Ñ_2$ V_3 वायु-, D_5 अर्ध-; G_2 योग- (for ओघ-) —^{d}) $K_{3\,4}$ $Ñ_{1\,3}$ $V_{1\,2}$ B_2 T_2 M_4 संघा, $D_{2\,3}$ $T_{3\,4}$ महा- (for सहा). B_2 (marg) योधिन. (for -बाहवः) —^{f}) $Ñ_{2\,3}$ (marg) $V_{1\,3}$ पर्वत- (for परिघ-).

72 ^{a}) $Ś_1$ -वंश्या, K_4 $Ñ_1$ B_2 Dn $D_{1\,2}$ T_4 G_3 M_2 -वंश- (for -वंशे) — G_4 M_4 om (hapl ?) 72^{b}–73^{c} —^{b}) D_2 सर्वे शत- (for शतशोऽथ) T_3 यज्वान पुण्यकर्मणा — D_2 reads 72^{cd} on marg —^{c}) K_1 V_1 T_1 -वशेषु; D_1 -देशे च (for -वंशे च) K_{2-4} Ñ V_2 B_2 Dn $D_{1\,3}$ T_3 ते देवा (by transp), V_3 $B_{1\,3}$ Ds $D_{4\,5}$ ये देवा. —^{d}) Some Mss पञ्चालेषु (for पा°) $Ś_1$ K_1 D_2 $M_{1\,3}$ सर्वश (for पार्थिवा)

73 G_4 M_4 om 73^{abc} (cf v l 72). K_3 om 73^{ab}. —^{a}) $Ś_1$ K_2 $B_{1\,2}$ (marg as in text) Ds D_4 याजकानां, T_4 पार्थिवानां (for याज्ञिकानां) V_2 समृद्धा ये, V_3 च सिद्धानां (for समृ°) — After 73, K_{2-4} $Ñ_{2\,3}$ V B Dn Ds $D_{1.\,3-5}$ T $G_{1-3\,5}$ M ins :

550* सर्वर्द्धिगुणसपन्ना यज्वान पुण्यकर्मिण ।

[M_4 om ^{a}. K_2 सर्वे वै; D_3 T_4 सर्वे हि, $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ M_{1-3} सर्वत्र, T_3 सर्वेऽपि (for सर्वर्द्धि-) M_3 यज्विन. (for यज्वान)]

74 ^{a}) K_1 ये शैलान्; K_3 शैलांश्च (for शैलांस्ते). $Ś_1$ आसारयेयु. शैलांस्ते, T_1 M_4 पातयेयुस्तु शैलेन्द्रान्, T_2 G M_{1-3} आपातयेयु शैलांस्ते ($G_{1\,2}$ $M_{1\,2}$ °स्तु), $T_{3\,4}$ आनयेयुस्तु शैलास्ते — G_2 om (hapl) 74^{cd} —^{d}) K_3 $Ñ_1$ महीतलम् G_3 महार्णवम् (for महोदधिम्)

75 ^{a}) T_1 M_4 स ब्रह्मा, T_2 G M_4 तान्सर्वान् (for तान्ब्रह्मा). —^{b}) T_1 M_4 सर्वलोकपितामह; T_2 G M_2 ब्रह्मा लो(T_2 $G_{1\,3}$ °ह्मलो)कपितामह — $Ñ_2$ om (hapl) 75^{c}–77^{d}, K_2 reads the same on marg. —^{c}) $Ñ_1$ नारायणं (for °णे) $Ś_1$ समासज्य (for °वेश्य) $T_{3\,4}$ नारायणेन चाज्ञसो —^{d}) K_4 D_4 लोका, D_3 सर्वे, G_4 $M_{1\,3}$ भारं (for लोकाञ्) V_3 G_3 उपागत (for °गमत्) K_2 D_5 लोकान्स्वान्समुपागत, $T_{1\,2}$ $G_{1\,2\,5}$ M_4 भारं शान्तिमुपागत (T_1 M_4 °पेयिवान्).

76 $Ñ_2$ om 76 (cf v. l 75) —^{a}) G_3 तत्त्वम् (for विष्णुर्) —^{b}) $Ñ_1$ V B_2 (marg) T_2 $G_{1\,2,4\,5}$ अवतीर्य (for °तीर्णो). K_{1-3} B_1 Dn D_5 $T_{3\,4}$ महीतले (for °तलम्) T_1 G_3 M_4 अवतीर्य महीतले —^{c}) $Ś_1$ हि, T_4 च (for वै) —^{d}) $Ś_1$ भूय (for प्रभु) V_3 (before corr as in text) -धने रत, D_5 T_2 $G_{1\,4\,5}$ -धरेश्वर (for -धने°) $K_{3\,4}$ Dn प्रभु प्राणि(Dn_2 °ण)हितेश्वर, $T_{3\,4}$ प्रभु सर्वजनेश्वर

77 $Ñ_2$ om 77 (cf v l. 75) —^{a}) D_2 [अ]थै (for [अ]थ) K_4 ययातिवंशे यस्यायं —^{c}) K_{1-3} $Ñ_{2\,3}$ $V_{2\,3}$ $B_{1\,2}$ Dn Ds $D_{1\,3\,5}$ पूज्य (for पूज्ये) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_{1-3} जगन्नाथो, T_3 यश कुर्वञ् (for यशस्कामो) K_4 V_1 B_3 D_4 कुले पूज्य(K_4 पुष्ट)यशस्कर्मा, T_4 कुले पुण्ययश कुर्वञ्, G_2 M_4 कुले पूज्यो जगन्नाथो. —^{d}) D_3 हरिः (for प्रभु.).

COLOPHON om in D_6. — *Mention of the Epic*. K_1, ३

४४

वैशंपायन उवाच ।

कृतकार्ये गते काले जगत्यां च यथानयम् ।
अंशावतरणे वृत्ते सुराणां भारते कुले ॥ १
भागेऽवतीर्णे धर्मस्य शक्रस्य पवनस्य च ।
अश्विनोर्देवभिषजोर्भागे वै भास्करस्य च ॥ २
पूर्वमेवावनिगते भागे देवपुरोधसः ।
वसूनामष्टमे भागे प्रागेव धरणीं गते ॥ ३
मृत्योर्भागे क्षितिगते कलेर्भागे तथैव च ।
भागे सोमस्य वह्नेश्च वरुणस्य च गां गते ॥ ४
शंकरस्य गते भागे विश्वेषां च दिवौकसाम् ।
गन्धर्वोरगयक्षाणां भागांशेषु गतेष्वथ ॥ ५
भागेष्वेतेषु गगनादवतीर्णेषु मेदिनीम् ।
तिष्ठन्नारायणस्यांशे नारदः प्रत्यदृश्यत ॥ ६
ज्वलिताग्निप्रतीकाशो बालार्कसदृशेक्षणः ।
सव्यापवृत्तं विपुलं जटामण्डलमुद्वहन् ॥ ७
चन्द्रांशुशुक्ले वसने वसानो रुक्मभूषणः ।
वीणां गृहीत्वा महतीं कक्षासक्तां सखीमिव ॥ ८
कृष्णाजिनोत्तरासङ्गो हेमयज्ञोपवीतवान् ।

C 3048
B 1 54 9
P 1. 54. 9

Ñ2 Ds2 D2 — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 Ñ2 3 V B Dn Ds2 D1 3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 पितामहवाक्यम्, K2–4 Ñ V1 3 B2 3 Dn Ds D1 3–5 देवानामंशावतरणम्, V2 B1 देवानामंशावतरणे पितामहवाक्यम्, D2 ब्रह्मवाक्यम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 51, Ñ3 V1 Dn Ds 53, V2 T3 54, V3 D3 4 52, D1 T1 G3 5 49, T2 G1 M4 48, T4 50, G2 4 46, M1–3 45 — *Śloka no* K1 79, Dn Ds2 D3 4 78

44

☞ D6 om this adhy (cf v 1 39 1)

1 ^{a}) B1 -कार्य- (for कार्ये) Ś1 लोके, K3 कामे, V2 विष्णौ (for काले) — ^{b}) K1 T1 2 G M यथागतम्, K2 °लये, K3 4 Ñ1 2 V1 2 B3 Dn1 Ds1 D3–5 T3 4 °लयम्; D1 जलेशयम् (for यथानयम्) — Ñ2 om 1^{cd}, T3 reads it twice

2 ^{ab}) T3 अंशे, M4 गाङ्गे (sic) (for भागे) T4 transp. धर्मस्य and शक्रस्य S1 वरुणस्य, D5 च परस्य (for पवनस्य) — ^{c}) Ś1 अनयोर् (for अश्विनोर्)

3 ^{a}) Ś1 निगदिते (for [अ]वनिगते). — ^{d}) K3 Ñ1 Dn D1 3 G4 धरणी- (for °णीं) K1 2 T4 प्रागेव धरणीतले.

4 ^{b}) K4 B1 D3 T2 G1 4 काल- (for कलेर्) — ^{c}) Ś1 K1 वातस्य; K2–4 Ñ3 V1 2 Dn D2 4 5 T3 4 शक्रस्य, Ñ1 B1 3 Ds च तथा (for वह्नेश्च). Ñ2 V3 B2 D1 3 भागे शक्रस्य सोमस्य — ^{d}) Ś1 K1 धनदस्य (for वरुणस्य)

5 ^{b}) Ś1 K1 B2 (marg) T3 4 त्वष्टुश्चैव (for विश्वेषां च) K2–4 Ñ2, 3 V B2, 3 Dn Ds1 D1, 3–5 मित्रस्य धनद(K3, 4 वरुण)स्य च, D2 धनदस्य दिवौकस° — ^{d}) G2, 4 5 M1–3 भागेषु तु (G2 च) (for भागांशेषु) Ś1 K1 V2 3 B3 D2 च, B1 Ds D1 [अ]पि (for [अ]थ) D3 भागेषु च गतेष्वपि, T1 M4 भागेष्वथ गतेषु च, T2 G1 भागेषु च गतेषु च, T3 4 प्रागंशेषु गतेष्वपि — After 5, V2 B1 2 ins

551* भागेऽवतीर्णे मित्रस्य यमस्यांशे तथैव च ।
वरुणस्य गते त्वंशे पृथिवीं जनमेजय ॥

6 ^{a}) M4 तेषु (for [ए]तेषु) — ^{b}) K2–4 Ñ V1 3 B1 2 (marg as in text) 3 Dn Ds D1 3–5 T3 4 गतेषु धरणीतलम् (D4 5 °ले) — G3 repeats 6^{cd} after 8 — ^{c}) D1 विष्णुर्, D2 स्थिते (for तिष्ठन्) T1 G2 3 (second time) M1–3 [अं]शो (for [अं]शे) T2 G1 3 (first time) 4 5 नारायणे तिष्ठति च, T3 देवं नारायणं तत्र — ^{d}) Ś1 नारद समपद्यत; K1 D2 °द समदृश्यत, T1 G3 (second time) M °देनाभ्य- (T1 M4 °प्य)दृश्यत, G2 °दश्चात्र दृश्यते

7 M3 om 7^{ab}. — ^{a}) K3 T1 ज्वलितार्क-, M1 ज्वलदग्नि- (for ज्वलिताग्नि-). G2 -प्रकाशो वै, M4 -प्रतीकाशं (for °शो). T2 G1 ज्वलितार्कप्रकाशो वै. — ^{b}) M4 बालार्कसदृशेक्षणम् — ^{c}) T1 G3 M3 4 सु(G3 अ-, M3 स)व्यावृत्तं सुविपुलं, T2 G1 4 5 अभ्यावृत्तं सुवि°, T3 4 संध्याभ्रविपुलं वृत्तं

8 ^{a}) V D1 T2 G शुक्ल- (for -शुक्ले). K3 चन्द्रांशुशुक्लवसनो — ^{b}) Ds1 (marg as in text) s2 D4 शुक्ल- (for रुक्म-) Ś1 K1 -भूषिते, G3 G(ed) -भूषित° (for -भूषण.). — ^{d}) T1 M2 सतीम् (for सखीम्). — After 8, G3 repeats 6^{cd}.

9 ^{a}) T3 4 कृष्णाजिनोत्तरीयाङ्गो. — ^{b}) Ñ1 D2, 4, 5 G4 हेमयज्ञोपवीतिमान् — ^{d}) D5 श्रीमाञ् (for साक्षाच्). D4 शर्व (for शक्र) T1, 2 G1, 3, 5 M -सखो (G1 M3 °खा) मुनि.;

दण्डी कमण्डलुधरः साक्षाच्छक्र इवापरः ॥ ९
भेत्ता जगति गुह्यानां विग्रहाणां ग्रहोपमः ।
महर्षिर्विग्रहरुचिर्विद्वान्गान्धर्ववेदवित् ॥ १०
वैरिकेलिकिलो विप्रो ब्राह्मः कलिरिवापरः ।
गाता चतुर्णां वेदानामुद्गाता प्रथमर्त्विजाम् ॥ ११
स नारदोऽथ ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ।
स्थितो देवसभामध्ये संरब्धो विष्णुमब्रवीत् ॥ १२
अंशावतरणं विष्णो यदिदं त्रिदशैः कृतम् ।
क्षयाय पृथिवीन्द्राणां सर्वमेतदकारणम् ॥ १३
यदेतत्पार्थिवं क्षत्रं स्थितं त्वयि विधीश्वर ।
नृनारायणयुक्तोऽयं कार्यार्थः प्रतिभाति मे ॥ १४
न युक्तं जानता देव त्वया तत्त्वार्थदर्शिना ।

T3 -धरोऽपर (for इवापर) G2 साक्षाच्चन्द्रमुखो मुनि , G4 °च्चक्रिमखो मुनि — After 9, Ś1 K1 B2 D2 read 11^{cd} and K4 ins 553* While T1 2 G M ins after 9

552* मुद्रामसर्पिनकर सुमनोवेष्टिताङ्गवान् ।
[T1 G3 M1–3 -समन्वित- (for °न्वित)]

10 Ś1 K1 B2 D2 read 10^{ab} after 553* — a) T1 2 G1 3 5 M4 वेत्ता (for भेत्ता) — b) K2 B3 गुहोपम (for ग्रहो°) — After 10^{ab}, B1 reads 11^{cd} — d) K3 Ñ1 B Ds D1 5 गन्धर्व-, Ñ2 विग्रह- (for गान्धर्व) Ś1 K1 D3 युद्धगा(Ś1 °ग)न्धवकोविद , T3 4 ज्ञानवान्सर्ववेदवित्

11 a) Ñ1 3 V1 2 Ds D5 वैर (for वैरि) K1 3 -केलिकलो , D2 °करो , T1 M4 °रतो (for °किलो) Ś1 K2 D3 4 वैरकेलिकलो (D4 °रो) विप्रो , T2 G2 वैरकेलिरतो विप्रो , T3 4 G1 3 5 M1–3 वैरकृत्त्रिषु लोकेषु ❀ Cn वैरिणा केल्या संग्रामेण किल क्रीडा यस्य स वैरिकेलिकिल. । किल शौक्ल्ये क्रीडाया च इति धातुरिति प्राञ्च । लीलाकेलिकिला इति तु विश्वः। ❀ — b) T2 G1 3–5 M नित्यं कलिर्, T3 4 भ्राजन्रविर्, G2 विप्र कलिर् (for ब्राह्म कलिर्) — Ś1 K1 Ñ2 3 V B Ds D2 4 5 ins after 11^{ab} K4 after 9 D1 G1 3 5 after 11 .

553* देवगन्धर्वलोकानामादिवक्ता महामुनि. ।

[Ś1 D2 दिव्य- (for देव-) D4 दैत्यानाम् (for लोका°). K1 -कर्ता (for -वक्ता) Ś1 D1 महामति , V2 B2 3 D5 मुनि पर (for महामुनि)]

— After the above, Ś1 K1 B2 D2 read 10^{ab} and read 11^{cd} after 9 B1 reads 11^{cd} after 10^{ab} — c) G3 होता (for गाता)

12 a) K2 B1 3 Ds D1 5 ऽथ विप्रर्षिर्, K4 ऽप्यथ ब्रह्मा , Ñ2 V3 वै ब्रह्मर्षिर्. G3 ब्रह्मऋषिर् (for ऽथ ब्रह्मर्षिर्) — b) D2 -लोकधरो , T4 G5 °गतो (for °चरो) — After 12^{ab}, K3 reads 13^{ab} repeating it in its proper place — c) Ś1 स्थित्वा (for स्थितो) — d) S1 सरम्भाद् , K2 V1 2 B1 3 D5 T2 G1 2 4 M1–3 संरक्तो (for °ब्धो) — After 12, S ins,

554* स्वरैश्च सप्तभिर्विष्णुं जगौ विप्र स नारद. ।
षड्जं प्रथममाविध्य ऋषभ च तत परम् ॥
मिश्रयित्वा च गान्धारं ततो धैवतमध्यमौ ।
पञ्चम च तत कुर्वन्निषादं तदनन्तरम् ॥
काकलीं च विमात्रा तु ततो द्वे च श्रुती प्रभो ।
तिस्रस्तिस्रस्तथा राजल्लयैश्च सह सर्वश. ॥
तानतानागणाना च विविच्य क्रमश प्रभु ।
तैश्चापि सप्तभिर्वाच्यं वाचकैश्चापि सर्वश· ।
अनन्तवीर्यं देवेशं जगौ ब्रह्मपुर.सरम् ॥
एतै सप्तभिराद्येशं विचिन्वन्प्रभवं तथा ।
एव समाप्य गेयं तु वाक्यमेतदुवाच ह ॥

[(L 2) M4 आविश्य (for °ध्य) — T1 om lines 3–9 — (L 3) G4 5 श्रमयित्वा (for मिश्र°) T2–4 G1 4 तथैव तनुमध्यमौ (for b) — (L 5) G5 M4 त्रिमात्र (for °त्रा) — (L 6) T2–4 G1 2 विलयैश्च सहस्रश (for b) — (L 7) M1–3 तानतान (for तानताना-) — (L 9) G3 M1–3 अनन्तमीड्य देवेश (for a) — (L 11) M1 ततो वाक्यम् (for वाक्यमेतद्)]

13 Before 13, D4 ins नारद उवाच K3 reads 13^{ab} for the first time after 12^{ab}. — a) K4 Ñ V3 B1 Ds D5 G3 4 विष्णोर् (for विष्णो) — c) Ś1 K1 क्षयार्थं, M1–3 °र्थं (for °य) K2–4 Ñ V B D (D6 om) T3 4 G3 क्षयाय पृथिवीशानां

14 a) K2 Ds यदिदं , K4 G3 यच्चैतत् , T2 G1 यद्येतत; G2 5 M4 यद्वैतत् (for यदेतत्) M2 कार्यं (for क्षत्र) M1 3 यच्चैतत्पार्थिव सव — b) T2 G1 2 4 M2 4 कृतं (for स्थितं). Ś1 तद्धि (for त्वयि) K3 4 B1 Dn यदीश्वर , B1 (marg) 3 Ds2 D2 T1 दिवीश्वर (for विधीश्वर) K1 2 Ñ2 3 V B2 Ds1 D1 3–5 T4 कृत त्वयि (D3 दिव्य) दिवीश्वर , T3 M1 3 तत्त्वयैव निहन्यते — c) V3 स (for नृ) Ñ3 D4 5 नारायणनृयुक्तोऽयं , V1 D1 2 T1 2 G1 नारायण न यु° , D3 G5 M4 नारायणेन यु° , T3 नारायणाशयु° , G3 नारायणप्रयु° — d) Ñ1 V3 T1 2 G1 3 4 M4 कार्यार्थं (for °र्थं) Ś1 माम् (for मे)

15 a) Ś1 युक्तो (for युक्तं) — c) तथैव च , T1 2 G M1–3 कुदेववत् (for देवदेव). — d) V3 प्रयोज्यं , D3 प्रयुक्तं,

देवदेव पृथिव्यर्थे प्रयोक्तुं कार्यमीदृशम् ॥ १५
त्वं हि चक्षुष्मतां चक्षुः श्लाघ्यः प्रभवतां प्रभुः ।
श्रेष्ठो योगवतां योगी गतिर्गतिमतामपि ॥ १६
देवभागान्गतान्दृष्ट्वा किं त्वं सर्वाग्रगो विभुः ।
वसुंधरायाः साह्यार्थमंशं स्वं नानुयुञ्जसे ॥ १७
त्वया सनाथा देवांशास्त्वन्मयास्त्वत्प्रचोदिताः ।
जगत्यां संतरिष्यन्ति कार्यात्कार्यान्तरं गताः ॥ १८
तदहं त्वरया विष्णो प्राप्तः सुरसभामिमाम् ।
तव संचोदनार्थं वै शृणु चाप्यत्र कारणम् ॥ १९

ये त्वया निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये ।
तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गताः पृथिवीतलम् ॥ २०
पूः पृथिव्यां समुदिता मथुरा नाम नामतः ।
निविष्टा यमुनातीरे स्फीता जनपदायुता ॥ २१
मधुर्नाम महानासीद्दानवो युधि दुर्जयः ।
तस्य स्म सुमहद्धर्यासीन्महापादपसंततम् ।
घोरं मधुवनं नाम यत्रासौ न्यवसत्तदा ॥ २२
तस्य पुत्रो महानासील्लवणो नाम दानवः ।
त्रासनः सर्वभूतानां बले महति तास्थिवान् ॥ २३ C 3064 B I 54 22 P I 54 22

M4 प्रियोक्तं (for प्रयोक्तु) B2 (marg) ईश्वरम् (for ईदृशम्)

16 ^{b}) M4 प्रभवत॰ (for ॰ता) K2–4 Ñ V Dn D4 5 T3 4 वर (for प्रभु) Ds1 श्लाघ्यं प्रभुर्जेनेश्वर — ^{c}) K2 Ds2 ज्येष्ठो (for श्रेष्ठो). S1 T4 योगविदा (for ॰वतां). — ^{d}) M3 गन्ता (for गतिर्) K3 4 मतिमताम्, Ñ2 कृति॰ (for गति॰)

17 ^{b}) K1 4 G2 सर्वाश्रयो, K2 T4 सर्वगतो, D4 सर्वाग्रतो, T1 2 G1 3 5 M4 सर्वत्रगो (for सर्वाग्रगो) D3 कथं सर्वाग्रणीर्विभु, T3 किं त्व सर्वगतो हरे — ^{c}) Ñ3 (marg as in text) T3 4 रक्षार्थम् (for साह्यार्थम्) — ^{d}) Ś1 Ñ1 अंशार्थं (Ñ1 ॰र्थे), K4 अंशं स्वे, G2 3 आत्मानं, G4 आत्मांशं (for अंश स्वं) D2 -युञ्जसि, D5 -योक्ष्यसे, T1 3 षञ्जसे (for -युञ्जसे) T2 G1 आत्मानं न (G1 किं) नियुज्यसे

18 K3 om 18–19 — ^{a}) D1 देवा (for त्वया) Ñ1 देवास्ते (for देवांशास्) — ^{b}) T3 त्वद्गतास् (for त्वन्मयास्) Ś1 K1 त्वत्परायणा, Ñ3 V1 त्वत्प्रदेशिता, D4 ॰नोदिता; T1 2 G1–3 5 M ॰योजिता (for ॰चोदिता) — ^{c}) Ñ1 -श्रयिष्यन्ति, Ñ2 Dn D3 -भवि॰, D2 T3 -चरि॰ (for -तरि॰) T1 2 G M4 जगत्यां च करिष्यन्ति — ^{d}) G3 कार्यं (for कार्यात्) K2. 4 Ñ2 B1 Ds D4 5 T3 कार्यंतरं, D1 कार्यवशं (for कार्यान्तरं).

19 K3 om 19 (cf v. l 18) — ^{a}) Ś1 Ñ2 V3 D3 [आ]विष्ट, K2 युक्त (for विष्णो). — ^{b}) T2 G1 संप्राप्तः सुसभामिमाम् — ^{c}) K2 4 Ñ V B1 3 D (D6 om) T2–4 तव सचोद(Ñ3 V1 ॰देश)नार्थाय.

20 ^{d}) G2 ते (for ये) D4 -तले (for -तलम्).

21 ^{a}) T2 G1 3–5 पृथिव्यां (G3 ॰व्या) या (for पूः पृथिव्यां) K1 2 4 Dn1 Ds1 D2 G2 पुरी पृथिव्यामुदिता, K3 Ñ V B Dn2 Ds2 D1 3–5 T3 4 पुरी पृथिव्या मुदि(Ñ1 D3 T3 प्रथि)ता — ^{b}) B Ds T3. 4 विश्रुता (for नामतः) Bom Poona eds and G(ed) मथुरा नामत श्रुता. — ^{c}) Ś1 Dn1 D5 निविष्टा (for निविष्टा) D3 यामुने (for यमुना-) — ^{d}) T2 G2 स्थिता (for स्फीता) K4 D1 3 स्फीता जनपदैर्युं- (D1 ॰दाद्य, D3 ॰दान्वि)ता.

22 ^{b}) D4 5 निर्भय, M3 निर्जय (for दु॰) V3 D3 दुर्जे(D3 निर्भ)यो युधि दानव — After 22^{ab}, K Ñ2 3 V B Dn1 Ds D1 2 4 5 S (except T3 4) read 23^{cd}, repeating it in its proper place Ñ1 D3 om 22^{cdef} Dn2 om 22^{c}–23^{b} — ^{c}) K2 V2 D1 तत्र (for स्म सु-) K1 Ñ3 B1 3 Dn1 D4 M1–3 तस्य तत्र म(M1–3 स्म सुम)हद्यासीन्; K3 4 D5 G3 तस्य तत्र म(G3 स्म सुम)हानासीन्, T3 4 तस्यात्र सुमहद्यासीन्. — ^{d}) Ds2 D1 महत् (for महा-). K1 2 4 Ñ2 3 V B1 2 (marg as in text) 3 Dn1 Ds D1 3. 4 5 T2–4 G M2 सकुलम्, M4 -संज्ञितम् (for -संततम्) K3 महीपादपसंकुलम् — ^{f}) M4 स- (for [अ]सौ) N (except Ś1, Ñ1 Dn2 D3 6 om) T1. 3. 4 M4 पुरा (for तदा) T2 G1 यत्रासौ संन्यवर्तत.

23 Dn2 om. 23^{ab} (cf. v l 22) D1. 3 4 read 23^{ab} on marg — ^{b}) D3 राक्षस (for दानव) — For 23^{ab}, S (except T3 4) subst .

555* लवणस्तस्य पुत्रोऽभून्महाबलपराक्रमः ।

— K Ñ2 3 V B Dn1 Ds D1 2. 4 5 S (except T3 4) read 23^{cd} for the first time after 22^{ab}. — ^{c}) D1 (first time) शासन॰, T2 G1 (both second time) त्रासक॰; T3 4 ॰यन् (for ॰न॰) — ^{d}) K1–3 Ñ2. 3 V B Dn1 Ds D1. 2 T1 2 G M (all first time) बलेन महतान्वि(M3 ॰ता यु)तः, K4 (first time) Dn1 (second time) n2 D4 (first time) ॰न महता विभो (Dn2 ॰भु.); D5 (first time) ॰न सुमहान्वित., Bom and Poona eds महाबलपराक्रमः.

24 ^{a}) V2 तदा (for तत्र) T2 G1 धन्वी (for क्रीडन्).

स तत्र दानवः क्रीडन्वर्षपूगाननेकशः ।
सदैवतगणाल्लोँकानुद्रासयति दर्पितः ॥ २४
अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाशरथौ स्थिते ।
राज्यं शासति धर्मज्ञे राक्षसानां भयावहे ॥ २५
स दानवो बलश्लाघी घोरं वनमुपाश्रितः ।
प्रेषयामास रामाय दूतं परुषवादिनम् ॥ २६
विषयासन्नभूतोऽस्मि तव राम रिपुश्च सः ।
न च सामन्तमिच्छन्ति राजानो बलदर्पितम् ॥ २७
राज्ञा राजव्रतस्थेन प्रजानां शुभमिच्छता ।
जेतव्या रिपवः सर्वे स्फीतं विषयमिच्छता ॥ २८
अभिषेकार्द्रकेशेन राज्ञा रञ्जनकाम्यया ।
जेतव्यानीन्द्रियाण्यादौ तज्जये हि ध्रुवो जयः ॥ २९
सम्यग्वर्तितुकामस्य विशेषेण महीपतेः ।
नयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमो गुरुः ॥ ३०
व्यसनेषु जघन्यस्य धर्ममध्यस्य धीमतः ।
बलज्येष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयम् ॥ ३१
सहजैर्बध्यते सर्वः प्रवृद्धैरिन्द्रियारिभिः ।
अमित्राणां प्रियकरैर्मोहैरधृतिरीश्वरः ॥ ३२
यत्त्वया स्त्रीकृते मोहात्सबलो रावणो हतः ।
नैतदौपयिकं मन्ये महत्ते कर्म कुत्सितम् ॥ ३३

G4 स तत्र दानवाधीशो —b) Ś1 K1 D1 T3 G3 M4 वर्षपूगानि ; G3 ऋषिपूगान् (for वर्ष°) —c) K2 घोरान्, Ñ1 G3 सर्वान् (for लोकान्) —d) T3 4 दुर्मति·, M4 गर्वित (for दर्पित.) V3 बध्वा संयति दर्पित, M1–3 उद्वेजयति गर्वितः.

25 a) Ś1 T3 नगर्यां तु ; Ñ3 V1 महाबाहो (for अयोध्यायां) —b) V1 Ds D3 T2 G2 दाशरथे (for °रथौ) —c) D1 राज्ञि (for राज्यं) —d) V3 दानवाना (for राक्षसानां) K3 महाभये (for भयावहे)

26 a) Ś1 दानव-, D5 राक्षसो (for दानवो) D1 वनश्लावी (for बल°). —b) Ñ2 V1 3 बलम् (for वनम्) K2 Ñ1 B1 2 (marg) Ds अपाश्रितः, T2 G1 4 5 उपागतः (for °श्रित) V2 शिवं वनमपाश्रित ; D5 वन घोरं समाश्रितः —d) M1 3 -भाषिणम् (for -वादिनम्). Ś1 दूतं करुणवेदिनम्, M4 दूतं परुषवद्रुतम्

27 Before 27, T G1 ins दूतः —a) K2 Ñ2 V3 ऽसौ, V2 B1 Ds D4 हि, D5 ऽहं (for ऽस्मि) Ś1 विषयासक्तभूतोऽस्मि, Ñ1 °यायासभूतोऽस्मि ; T1 2 G M4 °यान्ते तु (G3 च) संभूतस्, T3 लवणस्य तु दूतोऽस्मि, M1–3 विषयान्ते प्रभूतोऽस्मि —b) K1 Ñ1 T1 2 G1–3 5 M3 4 ते, K3 4 वै, Dn T3 G4 ह ; D5 य·, M1 2 रे (for स). —c) D3 नु ; T3 4 हि (for च) V3 संधातुम् (for सामन्तम्) Ñ1 T2 G1–3 5 M1 3 4 इच्छामि (for इच्छन्ति) S1 न च त्वं जेतुमिच्छामि —d) Ś1 D4 5 T4 -दर्पिता, Ñ1 B Ds G4 -शालिनम् (for -दर्पितम्) T1. 2 G1 5 M राजानं बलशालिनम्.

28 a) K3 राजा राज्य- ; K4 Ñ1 2 B1 Dn2 Ds2 T1 राज्ञा राज्य-, G2 राजराज- ; G4 राज्ञा राजन् (for राज्ञा राज-). —b) D3 हितम् (for शुभम्) Ś1 K1 G(ed.) प्रजानां हितकाम्यया. — D5 T4 G3 om (hapl) 28^{cd}. —d) T2 M4 स्थितं, T3 स्थिरं (for स्फीतं)

29 T2 om 29^{ab}. —a) Ś1 मिश्रेण (for -केशेन) —b) G M1–3 राज्ञा राजत्व(M1–3 रञ्जन ,मिच्छता —d) K4 जयो ध्रुव (by transp)

30 a) D2 काम्यस्य (for -कामस्य) —b) Ś1 विषये च (for विशेषेण) K1. 3 D5 M1 2 (*inf lin* as in text) महीपते· —c) Ś1 नवानाम् (for नया°) T2 G1–3 5 M1–3 नयानामुपदेशेषु —d) Ś1 K1 D4 (marg) राज-, D2 3 G5 लोके (for लोक-) T3 मत (for गुरु)

31 a) T4 जवन्येषु (for °न्यस्य) —b) K1 D2 3 -नित्यस्य, D1 -चित्तस्य (for -मध्यस्य) T4 धर्माधीनस्य धीमत — T3 om 31^{c}–35^{b}. —c) K1 (*sup lin* as in text) धर्म-, B3 फल- (for बल-) —d) K2 सामन्तकं, T4 देवान्तजं (for साम°) G5 बलम् (for भयम्)

32 T3 om 32 (cf v l 31) —a) B3 D3 बाध्यते, G2 वर्धते (for बध्यते) G5 M4 सर्वं (for सर्वः) T4 सहजैर्बाध्यते सर्वै·, G1. 3 °जैर्विध्यते सर्व, M1 °जैर्वर्धते धर्मः, Cal ed प्रवृद्धैर्हन्यते सर्व —b) K2 D4 G2 प्रवृत्तैर्, Cal ed सहजैर् (for प्रवृद्धैर्) —c) G2 प्रियकरो (for °रैर्) —d) D2 मूढैर्, G2 मोहो हि (for मोहैर्) D3 5 मोहप्रजननैस्तथा, T1 मोहैकधृतिरीश्वरः

33 T3 om 33 (cf v l 31) —a) K1 2 D3 यस्, Ñ1 स (for यत्) —b) K Ñ V B2 (marg) Dn D1 5 T1 G5 M4 सगणो (for सबलो) —d) K1 Ñ1 Ds2 D1 4 5 T1 वै, B1. 2 (marg as in text) Ds1 तत् (for ते)

34 T3 om 34 (cf v l 31) —a) Ñ1 प्रपन्नेन, T1 2 G1 2. 4. 5 M4 -व्रतस्थेन (for -प्रवृत्तेन) M1–3 वनवासं प्रपन्नेन. —b) Ś1 M1. 2 -चारिणा (for -शालिना). — T2 om.

वनवासप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना ।
प्रहृतं राक्षसे नीचे नैष दृष्टः सतां विधिः ॥ ३४
सतामक्रोधजो धर्मः शुभां नयति सद्गतिम् ।
यत्त्वया निहतो मोहाद्दूषिताश्च वनौकसः ॥ ३५
स एव रावणो धन्यो यस्त्वया व्रतचारिणा ।
स्त्रीनिमित्तं हतो युद्धे ग्राम्यान्धर्मानवेक्षता ॥ ३६
यदि ते स हतः संख्ये दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ।
युध्यस्वाद्य मया सार्धं मृधे यद्यसि वीर्यवान् ॥ ३७
तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं तत्त्ववादिनः ।
धैर्यादसंभ्रान्तवपुः सस्मितं राघवोऽब्रवीत् ॥ ३८
असदेतत्त्वया दूत कथितं तस्य गौरवात् ।
यन्मां क्षिपसि दोषेण वेदात्मानं च सुस्थिरम् ॥ ३९
यद्यहं सत्पथे मूढो यदि वा रावणो हतः ।
यदि वा मे हृता भार्या तस्य का परिदेवना ॥ ४०
न वाङ्मात्रेण दुष्यन्ति साधवः सत्पथे स्थिताः ।
जागर्ति च यथा दैवं सदा सत्स्वितरेषु च ॥ ४१
कृतं दूतेन यत्कार्यं गच्छ त्वं दूत माचिरम् ।
नात्मश्लाघिषु नीचेषु प्रहरन्तीह मद्विधाः ॥ ४२
अयं ममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धे मृधे प्रतिकरिष्यति ॥ ४३
एवमुक्तः स दूतस्तु ययौ सौमित्रिणा सह ।
अनुज्ञातो नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना ॥ ४४
स शीघ्रयानः संप्राप्तस्तद्दानववनं महत् ।
चक्रे निवेशं सौमित्रिर्वनान्ते युद्धलालसः ॥ ४५ C 3086 B I 54. 46 P I 54 46

(hapl) 34^{c}-36^{b} — ^{c}) Ñ2 V3 प्रकृष्टं (for प्रहृत) K1 4 Ñ3 V1 Dn Ds D1 2 5 T4 M3 प्रहृत राक्षसानीके, K2 3 D3 T1 G1-3 5 M4 °तं राक्षसानीकं — ^{d}) Dn1 Ds2 D4 T1 4 G2-4 [ए]व (for [ए]ष) T4 गति. (for विधि·)

35 T3 om 35^{ab} (cf v l 31) T2 om 35 (cf v l 34) T4 om 35^{ab} D5 reads 35 on marg — ^{a}) K1 D5 अक्रोधनो (for °जो) — ^{b}) Ś1 शुभो, K2 स तां (for शुभां) V3 G3 संगतिम् (for सद्गतिम्) — ^{c}) Ñ1 G2 M1 2 स त्वया, D1 त्वया यो, T3 G4 5 यस्त्वया (for यत्त्वया) M3 यत्त्वया निहितो मोहो — ^{d}) N (except Ś1 K2, D6 om) T3. 4 [आ]श्रमौकस, T1 दिवौकस (for वनौ°)

36 T2 om 36^{ab} (cf v l 34) D5 reads 36^{ab} on marg — ^{a}) K1. 3 Ñ2 B1. 3 Ds1 D1 4 5 T1. 3 G M एष, K4 च वै (for एव) — ^{b}) K2-4 Ñ2 3 V1 3 B2 (marg) Dn Ds D1-4 T3 4 G M2 4 -शालिना (for चारिणा) — ^{c}) K3. 4 Ñ1 3 (marg as in text) V1 3 B Dn Ds D1 2 4 T1 3 G1 3 -निमित्ते (for °त्तं) — ^{d}) D2 T3 4 ग्राम्य (for ग्राम्यान्) Ñ1 अवेक्षसे (for °क्षता) M1 3 ग्राम्यं धर्ममवेक्षता

37 ^{a}) Ś1 K1 3 V2 B3 T1 G3 ते निहित, T3 त्वया हतः (for ते स हत.) — ^{d}) K2 मूढ (for मृधे)

38 ^{b}) K3 त्वति-, Ñ2 V2 B2 (marg) रूक्ष- (for तत्त्व-) S (except T3 4) भाषितं बहुभाषिणः. — ^{c}) G2 स्थैर्याद् (for धै°) Ś1 धैर्यात्संत्रस्त(*sup lin* °च्छिथिल)वपुष · — ^{d}) Ś1 D3 वाक्यम् (for राघवो)

39 ^{b}) K Ñ V B1. 2 (marg as in text) 3 D (D6 om) T3 4 भाषितं (for कथितं) Ś1 कार्य- (for तस्य). — ^{c}) Ś1 यो (for यन्) M1-3 मा (for मां) D3 वक्ष्यसि (for क्षिपसि) — ^{d}) K1 2 Ñ2 3 V B1 3 Ds D3-5 T1. 2 G1-4 सुस्थितम् (for °रम्) M4 वेदकानां च सुस्थित.

40 K4 om 40^{ab} — ^{a}) S1 [अ]यं (for [अ]हं). Ś1 Ds2 D2 T3 4 G1 तत्पथे (for स°). K3 मूढ — ^{b}) B3 [अ]-यं (for वा) — ^{c}) S1 मेऽपहृता ; D1 मे चाहृता (for वा मे हृता) G3 4 सीता (for भार्या) — ^{d}) K1 3 4 Ñ V B3 Dn D1 3 5 G5 का तत्र, K2 का तस्य (by transp.), B1. 2 Ds M3 4 तत्र का

41 ^{a}) D1 रुष्यन्ति ; T3. 4 M1-3 तु°, M4 दू° (for दु°). T2 G वाङ्मात्रेण न दूष्यन्ति. — ^{b}) Ñ2 सद्वृत्त (for सत्पथे). — T3 om 41^{cd}. — ^{c}) T2 G1 2 4 5 तथा ; M3 तदा (for यथा) K4 Ñ3 V1 B2 Ds2 T1 G3 देव (for दैवं). — ^{d}) Ñ1 तदा सत्सु ; G1 M4 सदसत्सु ; M2 तथा सत्सु (for सदा सत्सु) Ś1 वा (for च)

42 ^{a}) D2 T1 तत् (for यत्) — ^{c}) K4 T4 दूतेषु ; T1 M4 मूढेषु (for नीचेषु) — ^{d}) S1 T2 G1. 4 5 हि ; M4 च (for [इ]ह) G2 प्रहरिष्यन्ति मद्विधा·

43 ^{d}) Ñ2 परि- (for प्रति-) K3 वधे तु प्रहरिष्यति.

44 ^{a}) T1 M4 च ; T2 G1 3, 4 5 तु (for स). G2 3 5 स (for तु) — ^{b}) Ś1 मृधे (for ययौ) — ^{c}) G3 महीन्द्रेण (for नरे°). — ^{d}) T3. 4 रामेण सु (for राघवेण).

45 ^{b}) V2 B Ds D1, 2 4 T1. 2 G M3-4 तदा मधु- (for तद्दानव-) K3. 4 Ñ1 3 V1 3 Dn D3. 5 T3. 4 -पुरं (for -वनं). K2 तद्वनं माथुरं महत्. — ^{c}) K2 निवासं (for निवेशं). Ñ1

ततो दूतस्य वचनात्स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
जघने तद्वनं कृत्वा युद्धायाभिमुखः स्थितः ॥ ४६
तद्युद्धमभवद्घोरं सौमित्रेर्दानवस्य च ।
उभयोरेव धृतयोः शूरयो रणमूर्धनि ॥ ४७
तौ शरैः साधुनिशितैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ।
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्युपजग्मतुः ॥ ४८
अथ सौमित्रिणा बाणैः पीडितो दानवो युधि ।
ततः स शूलरहितः पर्यहीयत दानवः ॥ ४९
स रुक्मत्सरुमुद्यम्य शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
शिरश्चिच्छेद खड्गेन लवणस्य महामृधे ॥ ५०
स हत्वा दानवं संख्ये सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ।
तद्वनं तस्य दैत्यस्य चिच्छेदास्त्रेण बुद्धिमान् ॥ ५१
छित्त्वा वनं स सौमित्रिर्निवेशमभिरोचयत् ।
भवाय तस्य देशस्य पुरीं परमधर्मवित् ॥ ५२
तस्मिन्मधुवनस्थाने मथुरा नाम सा पुरी ।
शत्रुघ्नेन पुरा सृष्टा हत्वा तं दानवं रणे ॥ ५३
सा पुरी परमोदारा साट्टप्राकारतोरणा ।
स्फीता राष्ट्रसमाकीर्णा समृद्धभवनाकुला ॥ ५४

ततो विवेश सौमित्रिर्, $\tilde{N}_3$ (marg as in text) चक्रे सौमित्रिर्निवेशं — ^{d}) $T_{1\,2}$ G M दूतं च प्रा(G_4 संप्रा)हिणोत्तदा

46 ^{b}) $D_{1\,2}$ दैत्य क्रोधातिमू(D_2 °त्स मू)र्च्छित — ^{c}) K $\tilde{N}_{2\,3}$ V Dn $D_{3\,4}$ पृष्ठतस् ; B Ds G_4 जघन्ये , T_1 जवान (for जघने) D_2 गत्वा (for कृत्वा) $\tilde{N}_1$ जघान तद्वनं कृत्स्नं , D_1 पृष्ठस्तद्वचन कृत्वा , D_2 पृष्ठतस्तद्वन गत्वा ; D_5 पृष्ठतस्तद्वच कृत्वा , $T_{3.4}$ पृष्ठत स ध(T_4 °तस्तद्ध)नु कृत्वा — ^{d}) $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ D_5 T_1 $G_{2\,4}$ [अ]भिमुखे (for °खः)

47 ^{b}) D_1 तु (for च) D_5 सौमित्रेर्दानवै सह — ^{c}) Dn_2 रोष- (for एव) K_2 वृत्तयो ; $D_{1\,2}$ सवृत्ते (for धृतयो) $\tilde{N}_{2\,3}$ (marg) $V_{2\,3}$ B Ds D_{3-5} $T_{3\,4}$ M_4 उभयोर्धनुर्धरयो . — ^{d}) V_1 (marg as in text) -कर्मणि (for -मूर्धनि).

48 Ds_2 reads 48^{abc} on marg — ^{a}) $K_{1\,3}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V_1 Dn -विसृतैर् , K_4 -निसृ° , D_1 -विस्तृ° (for -निशि°) $T_{1.2}$ $G_{1-3.5}$ M_4 तावुभौ निशितै(T_1 M_4 च शरै)स्तीक्ष्णैर् — ^{c}) $T_{3.4}$ तावुभौ (for न च तौ) D_1 -वैक्लव्यं (for वैमुख्यं). — ^{d}) $Ś_1$ नाप्युप- , T_4 वा नैव , G_3 वा नोप- (for वाप्युप-).

49 ^{b}) $Ś_1$ K_3 M_1 पीडितो दानवोत्तमः , K_2 T_1 M_4 °तो युधि दानव• . — ^{c}) $Ś_1$ शील- , V_1 तूण- (for शूल-) K_2 स शूलरहितश्चैव , T_3 कोपं परममास्थाय ; T_4 तत सशूल कुपितो — ^{d}) $T_{3\,4}$ वधायास्य तु दानव — After 49, N (except $\tilde{N}_1$) S (except M_{1-3}) ins

556* स गृहीत्वाङ्कुशं चैव देवैर्दत्तवरं रणे ।
कर्षणं सर्वभूतानां लवणो विरराास ह ॥
शिरोधरायां जग्राह सोऽङ्कुशेन चकर्ष ह ।
प्रवेशयितुमारब्धो लवणो राघवानुजम् ॥

[(L 1) M_4 स गृहीताङ्कुशश्चैव (for ^{a}) $Ś_1$ K_1 $T_{3\,4}$ दिव्य (for देवैर्). D_4 $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ M_4 -वरो (for -वरं) G_4 युधि (for रणे). — (L 2) G_1 कर्षयन् (for °ण) S_1 विरराद , $K_{1\,2}$ B Ds विननाद , K_4 $D_{1\,2}$ T_2 ऽपि ररास , D_3 ऽपि चचार , $T_{3\,4}$ ऽपि (T_4 वै) ननाद (for विरराास). — (L 3) T_3 शिरोधरा तु जग्राह (for ^{a}) — (L 4) $K_{1.2\,4}$ प्रवेष्ट(K_2 °द)यितुमारब्धा , $T_{3\,4}$ प्रकर्षयितुमारेभे (for ^{a})]

50 ^{a}) $T_{1\,2}$ G $M_{2\,4}$ कनक- (foa स रुक्म-) K_3 -शरम् , D_5 -खड्गम् (for -त्सरुम्). K_2 D_1 स रुक्मं शरमुद्दिश्य (D_1 °द्यम्य) — ^{b}) S_1 K_1 $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 B Dn Ds D_4 M_4 शत्रुघ्न खड्गमुत्तमम् — ^{c}) D_{1-3} दैत्यस्य (for खड्गेन) — ^{d}) T_4 तदा (for महा-) — For 50^{cd}, $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1,2}$ (marg) Ds $D_{4\,5}$ subst

557* अङ्कुशं चैव चिच्छेद दैत्यस्य च शिरो महत् ।
[D_5 करं तथा (for शिरो महत्)]

51 ^{a}) Ds युद्धे , G_2 घोरं (for संख्ये) — ^{b}) K_1 -वत्सल , G_1 -वर्धनः (for -नन्दनः). — ^{d}) B_2 (marg) D_4 T_1 M_4 वीर्यवान् (for बुद्धिमान्)

52 ^{a}) $K_{3\,4}$ Dn वनं छित्त्वा (by transp), M_3 हित्वा वनं $Ś_1$ K_1 B_2 $D_{4\,5}$ T_3 G_4 तत् , K_2 $\tilde{N}$ V Dn D_{1-3} T_4 तु , $B_{1.3}$ Ds $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ $M_{2\,4}$ च (for स) — ^{b}) $\tilde{N}_{2.3}$ -रोचत (for °यत्) $Ś_1$ निवेशं तत्र चाकरोत् , K_2 निर्देशं सोऽभ्यरोचयत् , K_3 Dn निवेश मम° , K_3 D_3 निवासमति(D_3 °धि)रोचयत् , $V_{2\,3}$ निवेशमभ्य(V_3 °ध्य)रो° , B Ds $T_{3\,4}$ निवेशं सोऽभ्य° , D_1 निवेशमधिरोचयन् , D_2 °शायाभिरोचयत् , T_1 M_4 °शं सोऽभ्यरोचत , T_2 G_1 °शं चास्य रोचत , G_{2-5} M_2 °शं चाभ्य(G_4 °प्य)रोचत (M_2 °यत्). — ^{c}) T_2 $G_{1-3\,5}$ शुभाय (for भवाय). K_2 वंशस्य (for देशस्य) — ^{d}) K $\tilde{N}_{2\,3}$ V B D (D_6 om) $T_{1\,3\,4}$ G_3 M_4 पुर्याः , T_2 $G_{1\,4\,5}$ पुरं (for पुरीं). $Ś_1$ -शोभनाम् (for -धर्मवित्)

53 ^{a}) V_1 Dn मधुवने (for °न-). — ^{c}) K_3 श्रेष्ठा (for सृष्टा) — ^{d}) V_3 लवणं (for दानवं)

54 ^{b}) $\tilde{N}_1$ वप्र- , T_3 G $M_{2\,4}$ शुभ- (for साट्ट-). $Ś_1$

उद्यानवनसंपन्ना सुसीमा सुप्रतिष्ठिता ।
प्रांशुप्राकारसंपन्ना परिखार्गलमेखला ॥ ५५
चयाट्टालककेयूरा प्रासादवरकुण्डला ।
सुसंवृतद्वारमुखी चत्वरोद्गारहासिनी ॥ ५६
अरोगवीरपुरुषा हस्त्यश्वरथसंकुला ।
अर्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता ॥ ५७
पुण्यापणवती दुर्गा रत्नसंचयगर्विता ।
क्षेत्राणि रसवन्त्यस्याः काले देवश्च वर्षति ॥ ५८
नरनारीसमुदिता सा पुरी स्म प्रकाशते ।
निविष्टो विषयश्चैव शूरसेनस्ततोऽभवत् ॥ ५९

तस्यां पुर्यां महावीर्यो राजा भोजकुलोद्वहः ।
उग्रसेन इति ख्यातो महासेनपराक्रमः ॥ ६०
तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो त्वया हतः ।
कालनेमिर्महादैत्यः संग्रामे तारकामये ॥ ६१
कंसो नाम विशालाक्षो भोजवंशविवर्धनः ।
राजा पृथिव्यां विख्यातः सिंहविस्पष्टविक्रमः ॥ ६२
राज्ञां भयंकरो घोरः शङ्कनीयो महीक्षिताम् ।
भयदः सर्वभूतानां सत्पथाद्बाह्यतां गतः ॥ ६३
दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।
युक्तस्तेनैव दर्पेण प्रजानां लोमहर्षणः ॥ ६४

C 3107
B I 54 67
P I 54. 67

सहस्रद्वारतोरणा ; K1 (marg as in text) B2 (marg) सुवप्रद्वार° ; M1 3 सुवर्णद्वार° — c) K1. 2 V2 Ds1 D4 M2–4 स्फीत- (for स्फीता) Ś1 -जनाकीर्णा (for -समा°) — d) K Ñ V B1. 2 (marg as in text) 3 D (D6 om) T3. 4 समृद्धबलवाहना

55 a) D2 -शत- (for -वन-) K Ñ V B D (D6 om) T4 -संछन्ना , B2 (marg) संस्थाना , G2 -संपूर्णा (for संपन्ना) — G4 om. (hapl) 55^{bc} — b) K2 V1 सुशीला ; T1 सुभीमा , T2 G2 सुसमा , M4 सुभूमा (for सुसीमा). — B3 om (hapl) 55^{c}–57^{d} — c) K1 D1–3 T3 -वसना , K2 Ñ3 V1. 3 D4 -संछन्ना , B2 (marg) -संकुला (for -संपन्ना) Ś1 प्राकारप्रांशुवसना , T1 G2 M4 प्राकारप्राशुसंपन्ना — d) Ś1 परिखागतमेखला , Ñ2 3 V B1 2 °कुलमेखला

56 B3 om 56 (cf v l 55) — a) K2 D1 2 T3 4 वप्रा(D2 तथा)ट्टालककेयूरा , D3 वप्राट्टाचल° , T1 M4 अट्टालवर° , T2 G विविधाट्टाल° — b) Ś1 -भूषिता ; K3 M4 -संकुला (for -कुण्डला) — K3 om (hapl) 56^{c}–57^{b}. — c) T3 सा (for सु-) K1 4 Ñ2 V2 3 D1–5 T3 4 M4 -द्वारवती (for °मुखी). — d) K1 D3 चत्वरौघाट्टहासिनी , K2 Ñ1 V2 चत्वरोद्गीत° , D1 चत्वरागार° , T3 चत्वरोदार° , G2 चत्वरोद्घातभासुरा , M1 2 चत्वरामलहासिनी

57 B3 om 57 (cf v. l 55). K3 om 57^{ab} (cf v l 56) — a) D4 5 आरोग्य- , T4 अरोगा (for अरोग-) — b) Ds2 -कुण्डला (for -संकुला). — d) D4 -नीर- (for -तीर-). T2 G1 3–5 -शोभिनी , M2 (also as in text) -शोभना (for -शोभिता) T3 4 यामुनं तीरमाश्रिता .

58 D3 om 58 — a) T1 3 4 G1 2. 4 रम्या (for दुर्गा) K1 V2 D4 G3 5 पुण्यापुण्यवती दुर्गा , K4 D2 T2 M1–3 पण्यापणवती रम्या ; M4 पुण्यामरावतीरम्या . — b) T1. 2 G M शोभिता (T2 G1 °नी), T3 4 -गर्भिता (for -गर्विता). — c) K2 D1 2 T1 3 4 G3 5 सस्यवन्ति (for रस°) K1 Ñ2 V1 3 Dn T2 G1 2 [अ]स्यां (for [अ]स्या) Ñ3 B Ds D4 5 G4 क्षेत्राणि सस्यवन्त्यस्या . — After 58, T2 ins :

558* अशावतरणे वृत्ते सुराणां भावितात्मनाम् ।
नारायण समभ्येत्य नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥
नारदः ।
यमुनायास्तटे रम्ये मथुरा नाम विश्रुता ।

59 a) Ś1 K2–4 Ñ2 3 V B2 D (D6 om) T1 G4 M4 -प्रमुदिता (for -स°) — b) B1 T1 2 G M4 सं- ; T4 च (for स्म). — c) K1 निर्विष्टो ; K2 निर्विष्ट ; K3 4 Ñ V2 3 B Dn Ds D1 2 4 T1 2 G1 निविष्ट- (for °ष्टो) T4 निविष्टो विषये यस्य — d) T2 G1 तथा (for ततो) Ñ1 वसन् (for ऽभवत्).

60 b) D1 T3 4 M4 कुलोद्भवः , D3 कुलोऽभवत् (for -कुलोद्वह) — After 60^{ab}, G4 reads 62^{cd}

61 c) Ñ1 हतो दैत्यो , V3 महाबाहु (for °दैत्य) — d) Ñ1 हतो वै , T2 G1. 2. 4 5 M4 समरे (for संग्रामे)

62 a) V1 महाबाहो , B T3 4 विशालांसो ; T2 G M महावीर्यो (for विशालाक्षो). — b) Ś1 -सुखावह , T2 G1. 2 4 5 -कुलोद्वहः , G3 कुलोद्भव (for -विवर्धन.). — G4 reads 62^{cd} after 60^{ab}

63 a) K3 4 Ñ1 D5 राजा (for राज्ञां) Ś1 क्रूरः (for घोर) — d) D5 वाच्यतां (for बाह्यता).

64 a) T3 -निवेशश्च (for °शेन) — c) M2 शक्तस् (for यु°). Ś1 रूपेण (for दर्पेण). — d) D5 प्रजेता (for प्रजाना) Some Mss रोम- (for लोम-). M4 प्रजानां पार्जिवात्मज

65 a) T1 कर्माभि ; G2 -वंशाभि- (for धर्माभि-). V1

न राजधर्माभिरतो नात्मपक्षसुखावहः ।
नात्मराज्यप्रियकरश्चण्डः क्ररुचिः सदा ॥ ६५
स कंसस्तत्र संभूतस्त्वया युद्धे पराजितः ।
क्रव्यादो बाधते लोकानासुरेणान्तरात्मना ॥ ६६
योऽप्यसौ हयविक्रान्तो हयग्रीव इति स्मृतः ।
केशी नाम हयो जातः स तस्यैव जघन्यजः ॥ ६७
स दुष्टो हेषितपटुः केसरी निरवग्रहः ।
वृन्दावने वसत्येको नृणां मांसानि भक्षयन् ॥ ६८

अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्मी वृषरूपधृक् ।
गवामरित्वमापन्नः कामरूपी महासुरः ॥ ६९
रिष्टो नाम दितेः पुत्रो वरिष्ठो दानवेषु यः ।
स कुञ्जरत्वमापन्नो दैत्यः कंसस्य वाहनः ॥ ७०
लम्बो नामेति विख्यातो योऽसौ दैत्येषु दर्पितः ।
प्रलम्बो नाम भूत्वासौ वटं भाण्डीरमाश्रितः ॥ ७१
खर इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सोऽसुरोत्तमः ।
घोरं तालवनं दैत्यश्चरत्युत्सारयन्प्रजाः ॥ ७२

G1 4 5 -गतो (for -रतो) — ^{b}) T4 [आ]त्मनश्च (for °पक्ष-) — ^{c}) S1 Ñ B3 Dn2 Ds1 D1–3 T1 G1 2 -राज्ये (for -राज्य-) — ^{d}) D1 कर्म, D4 5 कलि-, T3 G3 खर-; M4 पर- (for कर-) T2 G1 4 तथा, M4 तदा (for सदा)

66 ^{b}) Ñ1 B Ds D1 3 यस्ते (for त्वया) K3 D3 युधि (for युद्धे) — After 66^{ab}, T1 G M2–4 ins

559* स बध्वा पितरं राजा मथुरामभ्यरक्षत ।

[T1 M2 राज्ये (for राजा) M4 मथुरामभ्युपासत (for ^{b})]

— ^{c}) K3 बोध्यते (for बाधते) Ś1 लोके (for लोकान्) — ^{d}) D3 क्रव्यादेन (for आसुरेण)

67 ^{a}) Ds1 D1 3 सो (for यो) Ś1 T1 M4 हि, T3 तु (for ऽपि) — ^{b}) Ś1 च दानव, K1 G(ed) च नामतः (for इति स्मृतः) — ^{c}) K3 4 महातेजा: (for हयो जातः) — ^{d}) K2 Ñ V B Dn Ds D2 4 5 T4 कंसस्यैव; D1 कंसस्यैष, T3 शुभस्यास्य (for स तस्यैव)

68 ^{a}) D5 T2 G1 5 सु- (for स) K3 4 B2 (marg) Dn दृप्तो (for दुष्टो) Ñ2 V1 हेषिन- (for हे°) T2 G1 -रव, G2. 4 5 M4 -परः (for -पटुः) — ^{b}) T1 4 G4 M4 हयवि- (for निरव) M1 3 केसरी भीमविक्रमः. — ^{c}) G3 चरति; M4 वसन् (for वसति).

69 ^{a}) Ś1 K1 बडि-; G4 बहु-, M4 वृष- (for बलि-) K1 4 Ñ1 V1 B2 3 Dn D1 3 4 T3 G2 5 च (for तु) — ^{b}) T2 G1 M4 ककुद्मान् (for °द्मी) Ś1 T2–4 G4 -रूपधृत्, Ñ1 B1 2 (marg. as in text) Ds °वान् (for °धृक्). — ^{c}) D1 T4 G2 पतित्वम् (for अरि°) — ^{d}) Ñ1 वृष (for काम-)

70 ^{a}) Ś1 अरिष्टाख्यो, K4 अरिष्टो नाम (hypermetric); T1 G2 4 M1–3 नि(T1 वि)सुन्दोऽथ, T2 G1 3 M4 निसुम्भोऽथ; T3 अरिष्टो यो (for रिष्टो नाम) — ^{b}) Ś1 T1. 2 G1. 2 4 M4 च (for यः) Ñ3 (marg) V1 B2 (marg) वरिष्ठो दानवेश्वर, T3 4 °ष्ठो दानवोत्तम, G(ed) °ष्ठो दानवर्षभः. — ^{c}) T1. 2 G M अगमद् (for आपन्नो). — After 70^{c}, T2 reads 72^{d}–73^{a} repeating it in its proper place — ^{d}) G2 M1 3 वाहनम् (for °न) — For 70^{cd}, K2–4 Ñ V B D (D6 om) T3 4 subst

560* कुञ्जरत्वमगाद्दैत्य कंसस्यैव स वाहन ।

[D2 समापेदे (for अगाद्दैत्य) K2 D5 तु (D5 स) वाहनम्, T3 4 हितावहम् (for स वाहन)]

71 ^{a}) G2 3 5 [अ]ति- (for [इ]ति) T2 G1 लम्बो नामातिविक्रान्तो, T3 4 प्रलम्बो नाम विख्यातो — ^{b}) K3 4 Dn दैत्य· प्र- (for दैत्येषु) Ś1 विश्रुत, Ñ1 M1 3 दानव; B Ds1 दारुणः (for दर्पित) T1 2 G M2 4 योऽसौ (T2 G1 असौ) दैत्यो महाबल — ^{c}) K Ñ V Dn D1–4 T1 4 दैत्योऽसौ, B2 M2 भूत्वा स, D5 दैत्येशो, T3 दैत्येषु (for भूत्वासौ) — ^{d}) Ś1 Ñ3 V3 B2 (marg as in text) वनं (for वटं) M1. 3 आगत (for आश्रित) T1 वटं भाण्डीरसंश्रित. — After 71, T1 2 G M4 ins

561* शिखरो नाम बलवान्य आसीद्दानवर्षभ. ।

[T1 G3 M4 सुमहान् (for बलवान्) T1 M4 आसीद्वै (for य आसीद्) T2 G1 2 आसीद्दानवपुंगव (for ^{b}).]

72 ^{a}) V1 दैत्यैर् (for दैत्यो) — ^{b}) T4 धेनुको दानवोत्तमः — ^{c}) V2 B2 घोरम् (for घोरं) — T2 reads 72^{d}–73^{a} for the first time after 70^{c} — ^{d}) Ś1 V2 B2 3 M1 2 [उ]त्सादयन्, K2 Ñ V1. 3 B1 Dn Ds2 D1–3 5 T1 G4 M3 4 [उ]द्रावयन्, D4 [उ]त्रास°, T2 (both times) [उ]च्चाल°; G1 3 5 [उ]च्चाट° (for [उ]त्सार°) K1 चरन्नुच्छादयत्प्रजा., K4 खरवत्रासयन्प्रजा, T3 चरस्तद्वनमाश्रित..

73 For the sequence and the repetition in T2, cf. v l 72 — ^{a}) Ś1 रावणश्. T3 G4 वाराहश् (for व°) Ñ3 V1 किशोरश्च वराहश्च — ^{b}) K Ñ V Dn D1 3 T4 दानवौ यौ (K2 द्वौ, Ñ1 तौ) महाबलौ, B D5 यौ तौ दानवसत्तमौ; D4 5 T3 दानवेयौ म(T3 °यौ सुम)हाबलौ — G2 om 73^{cd}. — ^{c}) T3 4 मत्तौ (for मल्लौ) Ś1 B Ds M2 -गतौ तत्र; D8 -गतावेतौ, T1. 2 G M4 -चरौ तत्र (for -गतौ तौ तु). M1. 3

वराहश्च किशोरश्च तावुभौ दानवोत्तमौ ।
मल्लौ रङ्गगतौ तौ तु जातौ चाणूरमुष्टिकौ ॥ ७३
यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्तक ।
प्राग्ज्योतिषे तौ भौमस्य नरकस्य पुरे रतौ ॥ ७४
एते दैत्या विनिहतास्त्वया विष्णो निराकृताः ।
मानुषं वपुरास्थाय बाधन्ते भुवि मानवान् ॥ ७५
त्वत्कथाद्वेषिणः सर्वे त्वन्मयान्घ्नन्ति मानवान् ।
तव प्रसादात्तेषां वै दानवानां क्षयो भवेत् ॥ ७६
तव ते दिवि बिभ्यन्ति त्वत्तो बिभ्यन्ति सागरे ।
पृथिव्यां बिभ्यति त्वत्तो नान्यस्य तु कथंचन ॥ ७७
दुर्वृत्तस्य हतस्यापि त्वया नान्येन श्रीधर ।
दिवश्च्युतस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी ॥ ७८
व्युत्थितस्य तु मेदिन्यां हतस्य नृशरीरिणः ।
दुर्लभं स्वर्गगमनं त्वयि जाग्रति केशव ॥ ७९
तदागच्छ स्वयं विष्णो गच्छाव पृथिवीतलम् ।
दानवानां विनाशाय विसृजात्मानमात्मना ॥ ८०
मूर्तयो हि तवाव्यक्ता दृश्यादृश्याः सुरोत्तमैः ।
तासु सृष्टास्त्वया देवाः संभविष्यन्ति भूतले ॥ ८१
तवावतरणे विष्णो कंसः स विनशिष्यति ।
सेत्स्यते च स कार्यार्थो यस्यार्थे भूमिरागता ॥ ८२ C 3125 B 1 54 85 P 1 54 85

तौ मल्लौ रङ्गचतुरौ — d) D1 उभौ, D3 तौ च, M1 3 तत्र (for जातौ)

74 b) Ś1 T2 G1 तावुभौ (Ś1 बलिनौ) दानवोत्तमौ — c) G4 5 प्राग्ज्योतिषौ, M4 °ष (for °षे) D3 पुरे जातौ, T3 4 स्थितौ तस्य, M1 3 तु भौमस्य (for तौ भौ°) G3 प्राग्ज्योतिषौ च भौमस्य — d) Ś1 K2 B1 Ds D1 4 पुरे च तौ, K4 V2 Dn पुरे गतौ, T1 2 G M पुर सरौ, T3 पुरे तदा (for पुरे रतौ) D3 भौमस्य नरकस्य तौ

75 c) M4 रूपम् (for वपुर्) K2-4 Ñ2 3 V B D (D6 om) T3 4 मानुषीं तनुमास्थाय (K2 °श्रित्य) — d) K2 4 Ñ V B2 3 Dn D1-5 T4 G4 5 M2 मानुषान् (for मानवान्)

76 b) V2 B1 Ds D4 M1-3 त्वद्भक्तान् (for त्वन्मयान्) Ñ3 V1 T4 मानुषान् (for मानवान्). K1 B2 3 D1-3 T1 2 G M4 त्वद्भक्तान्घ्नन्ति मानुषान् (T1 G3-5 M4 दानवाः) — c) Ś1 वै तेषा (by transp)

77 a) K1 4 Dn त्वत्तस् (for तव) Ś1 K2 Ñ2 V2 3 B Ds D2 4 G1-3 5 M4 त्वत्तस्ते (G1-3 5 M4 तव ते) बिभ्यति दिवि; D3 तव ते बिभ्यति रणे, D5 त्वत्तो वै बिभ्यते देव — D3 om (hapl) 77bc — b) K3 V1 D1 M2 3 तव (for त्वत्तो) K2 V2 3 B Ds D2 4 5 T1 2 G3 बिभ्यति (for °न्ति) Ś1 G1 2 4 5 M1 4 तव (Ś1 दिवि) बिभ्यति सागरे; Ñ1 त्वत्तो विभ्यति सगरे, T3 4 स(T4 सा)गरे तव बिभ्यति — c) T2-4 G तव (for त्वत्तो). K1 4 त्वत्त पृथिव्या बिभ्यन्ति, K3 Ñ1 3 V1 Dn T1 M1-3 पृथिव्यां तव बिभ्यन्ति — d) M4 च (for तु) K3 Ñ2. 3 V1 3 Dn D3 5 T3 कदाचन (for कथं°) Ś1 K1 कुतश्चिन्नैव बिभ्यनि, K2. 4 Ñ1 V2 B Ds D2 4 T4 नान्यतस्तु (K4 °श्च) कदाचन; D1 नैवान्यस्य कदा°.

78 a) Ś1 उद्वृत्तस्य; T3 4 उद्यतस्य (for दुर्वृत्तस्य). G1 2. 5 हि तस्य (for हतस्य) — b) G1 देवेन (for नान्येन) D1 3 4 M2 माधव (for श्रीधर) D2 त्वया चान्येन माधव, T1 2 G2-5 M4 त्वया देवेन माधव — D1 om (hapl) 78c-79d

79 D1 om 79 (cf v 1 78). — a) D3 उषितस्य, T1 2 G1 3 4 M4 उत्थितस्य, T3 उत्थितास्ते (for व्युत्थितस्य) B1 2 T1 च (for तु) — b) T3 हन्तव्या; M3 गतस्य; M4 हृ° (for ह°) B1 स-, G1 2 4 5 तु (for नृ-) K2 T2 G4 -शरीरिणाम् (for °ण) — d) K2. 4 Ñ3 V1. 3 D2 4 केशवे; B1 2 Ds T1 2 G M माधव (for केशव) Ñ1 जागर्ति मधुसूदन, B3 त्वयि जीवति माधव; D5 त्वयि जागर्ति केशवे

80 a) T1 अथ (for तद्) Ś1 स्वयं कृष्ण; T3 4 हृषीकेश (for स्वय विष्णो) — b) K1 Ñ3 (marg) V1 G1 गच्छाव (for °व) Ñ1 B2 -तले (for -तलम्)

81 a) M1 व्यक्ता (for [अ]व्यक्ता) — b) T3 च दैवतैः (for सुरोत्तमैः) — c) S1 तासु दिष्ट्या, K1 तासूद्दिष्टास्; K3 सुरश्रेष्ठास्, Dn तास्वादिष्टास्; D2 तास्तु सृष्टास्, T1 G1 ताभि सृष्टास्, G4 5 ताभिर्दृष्टास्, M4 ता हि सृ° (for तासु सृ°). M1-3 सहस्रशस्त्वया सार्धं

82 a) Ś1 तत्र, D2 T4 तथा (for तव) T2 [अ]वतरणाद्; G4 °रणं (for °रणे) — b) D1-3 ऽसौ, T1 2 G M तु (for स) S1 K2 V2 3 B1 2 (marg) 3 Ds कंस स न भविष्यति; K1 कंसस्तु प्रविनङ्क्ष्यति, T3. 4 कंसश्चापि निषीदति — c) T3 4 यस्य ते (for सेत्स्यते) Ś1 देव; Ñ3 V1 B1 Ds2 D2 स च (by transp.); T1 G1 3-5 M4 तव

83 a) K2 त्वं भाव्यर्थं, D3 तत्कार्यं त्वं (for त्वं भारते). T2 G1 3 5 भारगुरुस्, T4 कार्यकरस् (for °गुरुस्). T3 त्वं हि धारयिता सर्वं. — b) K1. 4 B3 Ds1 D3-5 T1. 2, 4 G3. 5

त्वं भारते कार्यगुरुस्त्वं चक्षुस्त्वं परायणः । तदागच्छ हृषीकेश क्षितौ ताञ्जहि दानवान् ॥ ८३

इति श्रीहरिवंशे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

४५

वैशंपायन उवाच ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा सस्मितं मधुसूदनः ।
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं वरेण्यः प्रभुरीश्वरः ॥ १
त्रैलोक्यस्य हितार्थाय यन्मा वदसि नारद ।
तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य श्रूयतामुत्तरं वचः ॥ २
विदिता देहिनो जाता मयैते भुवि दानवाः ।
यां यां तनुं समास्थाय दैत्यः पुष्यति विग्रहम् ॥ ३
जानामि कंसं संभूतमुग्रसेनसुतं भुवि ।
केशिनं चापि जानामि दैत्यं तुरगविग्रहम् ॥ ४
हस्तिनं चोत्पलापीडं मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ ।
अरिष्टं चैव जानामि दैत्यं वृषभरूपिणम् ॥ ५
विदितो मे खरश्चैव प्रलम्बश्च महासुरः ।
सा च मे विदिता विप्र पूतना दुहिता बलेः ॥ ६
कालियं चापि जानामि यमुनाह्रदगोचरम् ।
वैनतेयभयाद्विप्र सर्पमज्ञातरूपिणम् ॥ ७
विदितो मे जरासंधः स्थितो मूर्ध्नि महीक्षिताम् ।

M परायणम् (for °ण) — ^{d}) M2 क्षिनिस्थान् (for क्षितौ तान्). M3 शात्रवान् (for दान°) M1 क्षितिस्थाञ्जहि शात्रवान्

Colophon om in D6 — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ3 V B Dn Ds D1 3 5 — *Sub-parvan* D. पारिजातपर्व, T4 आश्चर्यपर्व, T4 (also) माथुरपर्व — *Adhy name* S1 K1 2 4 Ñ V B Ds D1–5 G2 3 नारदवाक्यम्, K3 Dn कृष्णावतरणे नारदवाक्यम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 52, Ñ3 V1 Dn Ds2 54, V2 T3 55, V3 D2 4 53, D1 T4 51, D5 G2 4 47, T1 G3 5 50, T2 G1 M4 49; M1–3 46 — *Śloka no* K1 87, Dn Ds2 86, T2 93, G1 92

45

1 ^{d}) Ś1 वदान्य, K2 Ñ3 V1 2 B D5 T2–4 M4 देवानां, Ñ2 V3 D3 देवाद्य, D1 देवेन्द्र, D2 4 5 देवेश. (for वरेण्य) G(ed) वरेण्यः शुचिरव्ययः

2 ^{a}) Ś1 वधार्थाय (sic) (for हिता°) — ^{d}) V2 T2 3 G3 4 M1 3 उत्तमं (for °रं)

3 ^{b}) Ś1 ममैव, K2 मम ते, K3 ममैते; D5 मयेति (for मयैते). — After 3^{ab}, K3 reads 4^{cd}, repeating it in its proper place — ^{c}) Ś1 B1 2 Ds1 D3 T2–4 G1. 3 4 यां च (D3 तु) यस्तनुमास्थाय; K1–3 Ñ V B3 Dn Ds2 D2. 4 5 G2 5 यां च यस्त(Ñ3 V1 यां त)नुमादाय, K4 यावन्तस्तनुमादाय; D1 मायां च समुपस्थाय, T1 यां यां च तनुमास्थाय. — ^{d}) T1 2 G विक्रमम् (for विग्रहम्) K4 M दैत्या पुष्यन्ति विक्रम(K4 °ग्रह)म्

4 ^{b}) G2 -सम (for सुतं) — K3 reads 4^{cd} for the first time after 3^{ab} — ^{c}) B2 Ds T1 2 G M [ए]व (for [अ]पि) — ^{d}) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–3 4 (marg) 5 T3 4 -रूपिणम्, D4 विक्रमम् (for -विग्रहम्) K3 (both times) दैत्य कुञ्जररूपिणम्

5 ^{a}) K2–4 Ñ V B D (D6 om) T3 4 नागं (Ñ1 हस्ति) कुवलयापीडं — ^{c}) S1 चाभि-, K2. 4 Ñ2 3 V1 3 B3 चापि (for चैव) — ^{d}) S (except T3 4) दैतेयं वृषरूपिणम् — After 5, G2 reads 8^{ab}, repeating it in its proper place

6 T2 om (hapl) 6–7 — ^{b}) V1 महाबल (for °सुर). — ^{c}) T1 G M2. 4 ब्रह्मन् (for विप्र) — ^{d}) B3 विहिता (for दु°)

7 T2 om 7 (cf v l 6) — ^{a}) Some Mss काळीयं (for कालियं) K2 3 Ñ1 3 V1 2 B1 D (except D4; D6 om) T4 G1–4 M2. 4 चैव (for चापि) B3 केशिनं चैव जानामि — ^{b}) D3 T3 4 -गामिनम्, T3 4 -वासिनम् (for गोचरम्). — ^{c}) D5 -मुखाद्, G2 -बलाद् (for -भयाद्) K1. 3 4 Ñ V B D (D6 om) T4 G4 यस्तु, K2 अप्सु (for विप्र) — ^{d}) G2 बलम् (for सर्पम्) Ś1 -चारिणम् (for रूपि°) K Ñ V B D (D6 om) T4 G4 यमुनाह्रदमाविशत् (Ñ3 B3 D2 °श्रितम्).

8 G2 reads 8^{ab} for the first time after 5. — ^{a}) D2

प्राग्ज्योतिषपुरे चापि नरकं साधु तर्कये ॥ ८
मय्यासक्तां च जानामि भारतीं महतीं धुरम् ।
तच्च सर्वं विजानामि यथा स्थास्यन्ति ते नृपाः ॥ ९
क्षयो भुवि मया दृष्टः शक्रलोके च सत्क्रिया ।
तेषां पुरुषदेहानामपरावृत्तिवर्तिनाम् ॥ १०
संप्रवेक्ष्याम्यहं योगमात्मनश्च परस्य च ।
संप्राप्य पार्थिवं लोकं मानुषत्वमुपागतः ॥ ११
कंसादींश्चापि तान्सर्वान्वधिष्यामि महासुरान् ।
तेन तेन विधानेन येन यः शान्तिमेष्यति ॥ १२
अनुप्रविश्य योगेन तास्ता हि गतयो मम ।
अमीषाममरेन्द्राणां हन्तव्या रिपवो युधि ॥ १३
जगत्यर्थे कृतो योऽयमंशोत्सर्गो महात्मभिः ।
सुरदेवर्षिगन्धर्वैरेतच्चानुमतं मम ॥ १४
विनिश्चयो हि प्रागेव नारदायं कृतो मया ।
निवासं तु न मे ब्रह्मा विदधाति पितामहः ॥ १५
यत्र देशे यथा जातो येन वेषेण वा वसन् । C 3143 B 1.55. 17 P 1.55 17

वै (for मे) — c) V1 3 प्राग्ज्योतिषे (for °ष-) T2 G1 2 यश्च प्राग्ज्योतिषपुरे — d) V1 चैव (for साधु) — Ñ2 3 V B Ds D4 T3 4 ins after 8 D2 cont after 563*

562* मानुषे पार्थिवे लोके मानुषत्वमुपागतम् ।
[Ñ3 V1 T4 पार्थिवत्वम् (for मानुष°)]

Ñ2 3 V B Ds D4 T3 4 cont K Dn D1-3 5 T1 2 G M4 ins after 8

563* बाणं च शोणितपुरे गुहप्रतिमतेजसम् ।
दृप्तं बाहुसहस्रेण देवैरपि सुदुर्जयम् ॥

[(L 1) K3 गुरु-, T2 G1 शत्रु- (for गुह-) — (L 2) D1 च (for सु-) T1 M4 महाबलपराक्रमम् (for b)]
T1 2 G M4 cont M1-3 ins after 8

564* शिशुपालं च जानामि तौ हंसडिमकौ तथा ।
जानामि पौण्ड्रं साल्वं च तं कालयवनं तथा ॥
एकलव्यं च जानामि ये चान्ये दुष्टचारिण ।
तान्सर्वाञ्चिहनिष्यामि नात्र कार्या विचारणा ॥

[T1 M4 read line 1 after 8 — (L 1) T1 2 G1. 4 5 M4 -डिबकौ, G2 -डिविकौ (for -डिमकौ) — T1 om (hapl) line 2 — (L 3) G2 केशिनं चैव जानामि (for a) M1-3 -पुरुषा (for -चारिण)]

9 a) T4 [आ]विष्टां (for [आ]सक्तां) — b) K2 V2 D4 धुराम् (for धुरम्) — c) K1 V3 सर्वं तच्च (by transp.); Ñ1 तं च सर्वं, G3 तथा सर्वं — d) K1-3 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D1-5 T4 G3 M4 यास्यन्ति, Dn1 योत्स्यन्ति (for स्थास्यन्ति) Ś1 चासुरा ; T2 G1. 4 वै नृपा· (for ते नृपा·) T3 यथा यास्यन्ति ये नृपाः

10 a) B2 (marg) महान् (for मया) G2 क्षया भुवो मया दृष्टा· — b) K1 4 D5 T3 4 सत्क्रिया , K2 सत्क्रम (for सत्क्रिया). — c) K4 B2 3 Dn T3 एषां (for तेषां) Ś1 -सिंहानाम्, S (except T3 4) -देवानाम् (for -देहा°) — d) K2 3 D1 2 -देहिनाम्, B1 दर्शि° (for -वर्ति°) K1 4 Ñ1. 2 3 (marg. as in text) V2 3 Dn Ds D3-5 S अपरावृत्तदेहि- (M1 2 °वर्ति-, M3 °वृत्ति)नाम्

11 a) K1 D2-4 T2 G1 2 5 M4 -वक्ष्यामि (for -वे°). M1-3 सम्यग्वक्ष्या(M2 °क्ष्यइया)म्यह योगम् — b) Ś1 ऽधि-; M2 तु (for the first च) — c) K3 V2 B1. 2 Ds1 T2 G1 3 M4 मानुषं (for पार्थिवं) Ś1 क्षेत्रं (for लोकं). — d) M1 2 मनुष्यत्वम् (for मानुष°) T1 G3-5 इहागत (for उपा°) T2 G1 2 M3 4 मनुष्यत्वमिहागत·.

12 a) D2 T2 G1 अपि तान्; T1 G2-4 M2 चैव तान्; M4 च वरान् (for चापि तान्) B1 Ds कंसादींस्तांश्च सर्वांश्च· — b) Ś1 सुदारुणान्; T3 न संशय. (for महासुरान्)

13 b) M2 (inf lin as in text) तनवो (for गतयो). K3 Ñ1 B3 Dn T1 2 G1 3-5 M मया (for मम). T3. 4 तेषां च (T4 हि) मतमात्मना — B2 om. (hapl) 13c-14d. T2 G2 om (hapl) 13c-15b — c) N (except Ś1 K3 ; B2 D6 om) T3 4 M4 अमीषां हि (D3 च) सुरेन्द्राणां — d) Ñ3 (marg) V1 मया, T1 भुवि (for युधि)

14 B2 T2 G2 om 14 (cf v l 13). — b) K2-4 Ñ V Dn D3 T3 4 Cn दिवौकसै (for महात्मभि.). ❀ Cn : दिवौकसैरिति टच् आर्षः । ❀ — d) K1 3 4 Ñ V D (D6 om) T1 G4 5 M4 इ(K4 कृ-; T1 अ)तश्चानुमते (D1 G4 M4 °तो) मया, K2 B1 3 T3 4 G3 अतश्चानुगतो मम (B3 °ते मम, T3 4 °ते मया)

15 T2 G2 om 15ab (cf v l 13) — a) V2 ऽपि (for हि) — b) G1 4 5 M [ए]वं (for [अ]यं) B1 कृतं (for कृतो) D3 मम (for मया) D3 नारदावहितो मया. — c) Ś1 त्वं मम, K1 न तु मे; Ñ V1 3 Ds1 D1 3 ननु मे; V2 B Ds2 D5 T3 4 तत्र मे (for तु न मे). D4 T1 2 G1 3 ब्रह्मन् (for ब्रह्मा). K3 4 Dn D2 M4 निवासं ननु (D2 भव) मे ब्रह्मन् — d) K3 4 Ñ V B1 2 (marg. as in text) Dn D5 D1. 4 5 T1 3. 4 विदधातु (for °ति).

16 G4 om (hapl) 16. — a) M3 तत्र (for यत्र) T3. 4

तानहं समरे हन्यां तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १६

ब्रह्मोवाच ।

नारायणेमं सिद्धार्थमुपायं शृणु मे विभो ।
भुवि यस्ते जनयिता जननी च भविष्यति ॥ १७
यत्र वै त्वं महाबाहो जातः कुलकरो भुवि ।
यादवानां महद्वंशमखिलं धारयिष्यसि ॥ १८
तांश्चासुरान्समुत्साद्य वंशं कृत्वात्मनो महत् ।
स्थापयिष्यसि मर्यादां नृणां तन्मे निशामय ॥ १९
पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मनः ।
जहार यज्ञिया गावः पयोदाश्च महामखे ॥ २०
अदितिः सुरभिश्चोभे द्वे भार्ये कश्यपस्य तु ।
प्रदीयमाना गास्तास्तु नैच्छतां वरुणस्य वै ॥ २१
ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रणम्य शिरसानतः ।
उवाच भगवन्गावो गुरुणा मे हृता इति ॥ २२
कृतकार्यो हि गास्तास्तु नानुजानाति मे गुरुः ।
अन्ववर्तत भार्ये द्वे अदितिं सुरभिं तथा ॥ २३
मम ता ह्यक्षया गावो दिव्याः कामदुघा विभो ।
चरन्ति सगारान्सर्वान्रक्षिताः स्वेन तेजसा ॥ २४
कस्ता धर्षयितुं शक्तो मम गाः कश्यपादृते ।
अक्षयं याः क्षरन्त्यग्र्यं पयो देवामृतोपमम् ॥ २५
प्रभुर्वा व्युत्थितो ब्रह्मन्गुरुर्वा यदि वेतरः ।
त्वया नियम्याः सर्वे वै त्वं हि नः परमा गतिः ॥२६

योगैर् (for देशे) —[b]) Ś1 T1 वा समम्, D3 दानवान्, T3 दानव ; G2 चावसत् ; M4 वा वद (for वा वसन्) —[c]) G2 वध्यां (for हन्यां).

17 [a]) T4 [ई]श (for [इ]मं) K2 सिद्ध्यर्थम् ; K3 युद्धा° (for सिद्धा°). —[b]) D3 वै (for मे) V3 D1 T2 G1 M3 प्रभो (for विभो). —[d]) Ñ1 जननश्च ; T3 जनयित्री, M2 °नी वा (for °नी च).

18 [a]) K1 3 4 Ñ2 B Dn D3 D1–4 त्वं च, K2 Ñ1 3 V D5 च त्वं, T3 त्वं हि (for वै त्वं). Ś1 यत्रैकस्त्वं त्रिधा जातो (sic) ; T2 G1 यत्रैव त्वं महाजातो —[b]) T3. 4 -धरो (for -करो) Ś1 नृषु (for भुवि). —[c]) K3 Ñ2 V3 Dn D3 महावंशम्, K4 इमं वं°, G3 बृहद्वं° (for महद्वं°).

19 [a]) Ś1 समासाद्य, K2 B1 3 T4 G2 समुत्पाद्य ; Ñ1 V2 B2 (marg) Dn T1 2 G1 3–5 M4 °त्पाद्य, B2 °त्सार्य ; D2 °त्थाप्य (for °त्साद्य) T3 तांश्च सर्वान्समुत्पाद्य —[b]) G3 om. from त्मनो up to पयोदाश्च (in 20[d]). D1 [आ]त्मना मतम्, T1 2 G1 2 4 5 M1 2 4 यदोर्महत् (for [आ]त्मनो महत्) —[d]) B3 यथा (for नृणा) Ś1 M4 तां मे ; T1 तां वै, T2 G1 2 4 त्वं वै ; M2 त्वं मे (for तन्मे)

20 G3 om up to पयोदाश्च (in 20[d]) (cf v l 19) —[a]) T4 विप्रो (for विष्णो) —[c]) K2 Ñ2 3 V B Dn Ds1 D4 T3 गा वै, K3 गाश्च, Ñ1 गास्ते (for गाव·) D3 बलाज्जहार या गावः —[d]) Ś1 पयोदात्रीर्, K Ñ1 2 V3 D (except D5, D6 om) G2 °दास्तु (for °श्च).

21 [a]) Some Mss. सुरभी (for °भिश्) K1 2 V2 B D3 M1–3 [ए]व, Ñ1 T1 [ए]ते (for [उ]भे) —[c]) K2 T2 G1–3. 5 M ता गास् (by transp).

22 [b]) Ś1 रुदन्, K1 2 4 Ñ1 B3 D2 3 T1 M4 ततः (for [आ]नत·) —[c]) D5 देवो (for गावो) D5 उवाच चैनं भगवन् —M4 om (hapl) 22[d]–24[a] —[d]) V1 मम (for इति) Ñ3 (marg) गुरुणा प्रहृता मम

23 M4 om 23 (cf v l 22) —[a]) K1 ऽपि (for हि) K3 4 Ñ2 3 V1 2 B2 Dn D4 5 ताश्च, Ñ1 तास्तान्, D5 तात, T1 2 G1 3–5 तत्र (for तास्तु). Ś1 कृतकार्यास्तु गास्तात, V3 °र्या हि गास्ताश्च, D2 3 M1–3 °र्योऽपि गास्ताश्च (M3 °स्तत्र) —[b]) T2 न तु (for नानु-). Ś1 नो (for मे). —[c]) D2 द्वे भार्ये (by transp). —[d]) V3 तदा, B1 यथा (for तथा) K4 Ñ1 3 V1 Dn1 D1 4 M4 अदिति सुरभिस्तथा·

24 M4 om 24[a] (cf. v l 22) —[a]) T3 4 अमृता (for मम ता). —[b]) K1–3 Ñ1 2 V3 D5 D1 T3 4 -दुह (for -दुघा) K1 2 4 Ñ V B D (D6 om) T3 4 G4 प्रभो (for विभो)

25 [a]) T1 2 G M4 धारयितुं (for धर्ष°) —[b]) K3 T4 ता (for गा) —[c]) K3 गा·, K4 T2 G1 2 M4 मे, D3 च (for या) Ś1 [अ]ग्रे, some Mss [अ]र्घ्यं (for [अ]ग्र) —[d]) Ñ2 यथा (for पयो) M3 [अ]मृतं बहु (for °तोपमम्)

26 [a]) Ś1 K2 व्यथितो, D3–5 G3 4 M3 [अ]भ्युत्थितो, T2 G1 [अ]भ्युदितो, T4 [अ]वच्युतो, M4 [अ]प्युत्थितो (for व्यु°) —[c]) K1 2 4 Ñ V B2 (marg) 3 Dn D1–3 5 ते, G3 ऽपि (for वै) —[d]) Ś1 त्वं हि न परमो गुरु·

27 [a]) T2 G1 प्रहरतां, G2 प्रभविता (for °वतां). —[b])

यदि प्रभवतां दण्डो लोके कार्यमजानताम् ।
न विद्यते लोकगुरो न स्युर्वै लोकसेतवः ॥ २७
यथा वास्तु तथा वास्तु कर्तव्ये भगवान्प्रभुः ।
मम गावः प्रतीयन्तां ततो गन्तास्मि सागरम् ॥ २८
यस्तेऽऽत्मा देवता गावो या गावः स त्वमव्ययम् ।
लोकानां त्वत्प्रवृत्तानामेकं गोब्राह्मणं स्मृतम् ॥ २९
त्रातव्याः प्रथमं गावस्त्रातास्त्रायन्ति ता द्विजान् ।
गोब्राह्मणपरित्राणात्परित्रातं जगद्भवेत् ॥ ३०
इत्यम्बुपतिना प्रोक्तो वरुणेनाहमच्युत ।
गवां कारणतत्त्वज्ञः कश्यपे शापमुत्सृजम् ॥ ३१

येनांशेन हृता गावः कश्यपेन महात्मना ।
स तेनांशेन जगतीं गत्वा गोपत्वमेष्यति ॥ ३२
या च सा सुरभिर्नाम यादितिश्च सुरारणिः ।
तेऽप्युभे तस्य वै भार्ये सह तेनैव यास्यतः ॥ ३३
तदस्य कश्यपस्यांशस्तेजसा कश्यपोपमः ।
वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले ॥ ३४
गिरिर्गोवर्धनो नाम मथुरायास्त्वदूरतः ।
तत्रासौ गोषु निरतः कंसस्य करदायकः ॥ ३५
तस्य भार्याद्वयं चैव अदितिः सुरभिस्तथा ।
देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः ॥ ३६ C 3165 B I 55. 38 P I 55 38

V1 Ds2 लोक- (for लोके) — ^{d}) Ś1 V2 नास्तीमे, K1 Ñ3 (marg) V1 D1 नापीमे, Ñ1 M3 नास्ति मे, V3 B Ds नासते, D4 नश्येयुर्, M1 2 न हीमे (for न स्युर्वै) G2 हेतवः (for -से°) K3 4 Dn नष्टा लोकस्य सेतव॰, T4 नापि वै लोकहेतव॰.

28 ^{a}) M2 वेत्सि (for the first वास्तु). M3 [ए]वास्तु (for the second वा°) T1 यथैवास्तु तथैवास्तु — ^{b}) D1 कर्तव्यं ; T3 4 वक्तव्यो (T4 °व्ये) (for कर्तव्ये). — ^{d}) B3 गन्तासि (for °स्मि)

29 ^{a}) K2. 4 य आत्म-, K3 Ñ1 Dn2 D3 या आत्म- ; Ñ2. 3 V1 3 य आत्मा, Dn1 आत्मनो ; D1 या आत्मा, D2 परात्मा, T1 M1–3 यास्त्वत्तो, G2–5 M4 यास्त्वेता (for यस्तेऽऽत्मा) V2 B Ds D5 आत्मा यस्ते (V2 B2 [marg] मम) हि ता गावो, D4 आत्मा हि स च ता गावो, T2 G1 यास्त्वेता देवता वेधा, T3 आत्मनस्तु पिता गावो ; T4 आत्मानस्ते हि ता गावो. — ^{b}) K2 3 Ñ2 3 V1 T2–4 G1 3 5 सत्यम् ; K4 तास्त्वम् ; M2 (*inf. lin* as in text) तत्त्वम् (for स त्वम्) D2 उत्तमम्, M3 अव्यय॰ (for °यम्) D3 गावः सत्यमनुत्तमम् — ^{c}) K3 सप्र, K4 तु प्र- (for त्वत्प्र-) M2 -सूतानाम् (for -वृत्तानाम्) — ^{d}) T1 G2–5 M4 कुलम् ; M1 2 कृतम्, M3 हितम् (for स्मृतम्) T2 G1 एका गौर्ब्राह्मणं कुलम्, T3 एकं गोब्राह्मणः स्मृत.

30 ^{a}) T4 तत्राद्या (for त्रातव्या.) — K3 om (hapl) 30^{b}–32^{a}. — ^{b}) S1 तास्तास् (for त्रातास्) Ś1 G3 च ; Ñ1 T2 G1 2 5 गा, D1 वा, T1 G4 M4 गो (for ता) — ^{c}) B1 3 (marg) 3 Ds T G2–4 M परित्राणे (for °णात्) — ^{d}) G3 M4 परित्राणं (for °त्रातं).

31 K3 om 31 (cf v l 30). — ^{a}) G2 प्रोक्ते (for प्रोक्तो). — ^{c}) Ś1 गवां कारणमुद्दिश्य.

32 K3 om 32^{a} (cf v. l 30). — ^{a}) K3 कृता (for हृता). — ^{b}) K1 T1 2 G1 2 4. 5 M1–3 महर्षिणा (for महात्मना). — ^{c}) K2–4 Ñ V Dn D1–5 T3 4 तु महीं ; B2 T1 G4 जगति, M3 महती (for जगतीं). — ^{d}) T2 ततो (for गत्वा) K2 एष्यसि (for °ति).

33 ^{a}) T2 सा तु, T3 4 चास्य (for च सा) — ^{b}) K2–4 Ñ V B Dn2 Ds D1–5 T G M3 4 अदितिश्च (for यादि°) — M4 om 33^{c}–34^{b} — ^{c}) B Ds उभे ते ; T2 G1 3 ते ह्युभे (for तेऽप्युभे) K2 जाये द्वे, Ñ V1 3 Dn D3. 5 भार्ये द्वे, V2 G2 भार्ये वै (by transp), D2 द्वे भार्ये. K3 4 D4 T3 G5 ते ह्युभे तस्य भार्ये द्वे (K4 च, T3 G5 वै) ; T1 उभे वै तस्य भार्ये ते, T4 उभे ते तस्य ते भार्ये. — ^{d}) K Ñ V B3 Dn D1–5 T3 4 तेनैव सह यास्यत॰. — After 33, K1 (marg) 2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 4, 5 T3 4 ins.:

565* ताभ्या सह स गोपत्वे कश्यपो भुवि रंस्यते ।

[K1 Ñ3 V1 Ds2 D1 च सह, K3 D2 सहैव (for सह स). B1 गोपत्वं (for °त्वे). V3 हि वि- (for भुवि). D1 रस्यताम् (for °ते)]

34 M4 om 34^{ab} (cf v l 33). — ^{a}) Ś1 K1 (*sup lin*) V1 Dn G2 स तस्य, T3 तत स (for तदस्य). D4 [अं]शे (for [अं]शस्) — ^{b}) Ñ3 तेजसा भास्करोपमः. — G2 om 34^{d}–36^{d} — ^{d}) T1 2 G1 3 5 M4 गोपः (for गोषु). B2 (marg) गोकुले (for भूतले)

35 G2 om 35 (cf v l. 34) — ^{b}) V3 मथुरायामदूरत. — ^{c}) K2–4 Ñ V B1 2 (marg as in text). 3 Dn Ds D1 2 4. 5 T3 4 [अ]भि- (for नि-).

36 G2 om 36 (cf v l 34). — ^{a}) Ś1 K1 जातम् ; G3 चापि (for चैव). — ^{b}) Ś1 च ह ; K1 B2 T1. 2 G1. 3–5 M च ते (for तथा). — K2 om (hapl.) 36^{c}–38^{b}. — ^{c})

तत्रावतर लोकानां भवाय मधुसूदन ।
जयाशीर्वचनैस्त्वेते वर्धयन्ति दिवौकसः ॥ ३७
आत्मानमात्मना हि त्वमवतार्य महीतलम् ।
देवकीं रोहिणीं चैव गर्भाभ्यां परितोषय ॥ ३८
तत्र त्वं शिशुरेवादौ गोपालकृतलक्षणः ।
वर्धयस्व महाबाहो पुरा त्रैविक्रमे यथा ॥ ३९
छादयित्वात्मनात्मानं मायया योगरूपया ।
गोपकन्यासहस्राणि रमयंश्चर मेदिनीम् ॥ ४०
गाश्च ते रक्षतो विष्णो वनानि परिधावतः ।
वनमालापरिक्षिप्तं धन्या द्रक्ष्यन्ति ते वपुः ॥ ४१
विष्णो पद्मपलाशाक्ष गोपालवसतिं गते ।
बाले त्वयि महाबाहो लोको बालत्वमेष्यति ॥ ४२
त्वद्भक्ताः पुण्डरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः ।
वने चारयतो गास्तु गोष्ठांश्च परिधावतः ।
मज्जतो यमुनायां च रतिमाप्स्यन्ति ते त्वयि ॥ ४३
जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितम् ।
यस्त्वया तात इत्युक्तः पुत्र इत्येव वक्ष्यति ॥ ४४
अथ वा कस्य पुत्रत्वं गच्छेरन्यत्र कश्यपात् ।

B2 Dn [इ]मे (for [ए]व) — After 36, K3 Dn D2–5 ins

566* सुरभी रोहिणी देवी चादितिर्देवकी त्वभूत् ।

[D3 चैव (for देवी) Dn रोहिणी सुरभिर्देवी (for ^{a}). Dn अदितिर्, D3 ह्य° (for चा°) Dn1 [इ]ति; Dn2 हि (for तु). K3 देवकी चादितिस्त्वभूत् (for ^{b})]

— After the above, K3 reads 39^{ab}

37 K2 om 37 (cf v l 36) K4 Ñ V3 Dn Ds D1–3 5 T3 4 read 37–38 after 40^{ab} — ^{a}) D5 तत्र च, G4 [अ]वर्तत (for °तर) — ^{c}) Ś1 K1 एतैर्, B3 एते, D3 त्वा तु, T1 2 G M4 स्तुत्यैर्, M1 2 स्तुत्वा, M3 तुल्यैर् (for त्वेते). Dn1 जयाशीर्बन्धनैस्त्वेते

38 For the sequence in K4 Ñ V3 Dn Ds D1–3 5 T3 4, cf v. l 37 K2 om 38^{ab} (cf v l 36). — ^{b}) Ś1 अवतीर्य (for °तार्य) K1 Ñ2 V2 3 B1 2 Dn D2 3 T3 G3 4 -तले (for तलम्) K3 4 Ñ1 3 V1 B3 D1 4 5 T4 अवतीर्य महीतले — ^{c}) Ś1 T1 2 G1 रोहिणीं देवकीं चैव — ^{d}) K2 भार्याभ्यां (for गर्भाभ्यां) T2 G M4 अभि- (for परि-)

39 T1 G2–4 om. 39^{a}–40^{b} K3 reads 39^{ab} after 566*. — ^{a}) Ñ1 शुचिर् (for शिशुर्). — ^{b}) T4 गोपालं कृतलक्षणम्. — K3 om 39^{c}–40^{b} — ^{c}) Ś1 वर्तयस्व; T2 G1 5 वर्तय त्वं, M4 वर्धय त्वं (for °यस्व) — ^{d}) K2 4 Ñ1 2 Dn D4 T3 G1 त्रैविक्रमो (for °मे)

40 K3 T1 G2–4 om 40^{ab} (cf v l 39) — ^{a}) K2 नन्दयित्वा (for छाद°). — ^{b}) Ś1 घोर-; K2 Ñ V B1 2 Ds D1–3 M गोप-; G1 गुरु- (for योग-). — After 40^{ab}, K4 Ñ V3 Dn Ds D1–3 5 T3 4 read 37–38 — ^{d}) D3 रमयस्व च मेदिनीम्

41 ^{b}) M1–3 वनं च (for वनानि). — ^{c}) D4 -परिक्लृप्तं (for °क्षिप्तं). — ^{d}) M2 धन्यं (for धन्या) K1 M3 तद्; Ds वै (for ते) — After 41, T1 2 G1–3, 5 M ins

567* पीताम्बरधरं चैव नीलकुञ्चितमूर्धजम् ।
वनमालाकृतोरस्कं मयूरव्यजनाकुलम् ॥

[(L 2) T1 मयूरव्यञ्जनान्वितम् (for ^{b})]

While after 41, G(ed) ins 569*

42 ^{a}) Ñ1 Ds2 T3 4 M4 विष्णौ (for विष्णो) K3 विष्णो कमलपत्राक्ष, B3 Dn1 D1 G4 5 M1 2 विष्णौ पद्मपलाशाक्षे. — ^{c}) K1 Ñ3 महाबाहौ (for °बाहो) — ^{d}) T2 G1 3. 5 लोकपालत्वमेष्यति

43 ^{a}) K1. 4 त्वद्भक्त्या, G4 त्वद्भागा. (for त्वद्भक्ता). — ^{b}) T3 4 त्वच्चित्तवशवर्तिनः; G3 तव चित्तानुगामिन. — After 43^{ab}, K3 Ñ2 3 V B Dn D2 5 (marg) ins

568* गोषु गोपा भविष्यन्ति सहाया सततं तव ।

— ^{c}) K1 3. 4 Ñ V Dn D1–5 T3 4 गाश्च, T2 यो गा (for गास्तु) — ^{d}) K2–4 Ñ V B Dn D1 4 5 T4 गोष्ठेषु; T3 गोपेषु (for गोष्ठांश्च) D2 गोष्ठेषु परिचारक. — ^{e}) B1 3 Ds तु (for च) — ^{f}) K2–4 Ñ2. 3 V1 B3 Dn D1–5 प्राप्स्यन्ति, T1 यास्यन्ति (for आप्स्यन्ति) B1. 2 Ds भृशम्, G1 3–5 M1–3 जना. (for त्वयि). T3 4 रतिं प्राप्स्य(T4 दास्य)न्ति ते भृशम्, M4 रतिं यास्यन्ति ते जनाः

44 ^{b}) B1 om, T1 -पूजितम् (for -जीवि°) — ^{c}) K2 D3 यत् (for यस्) D3 इत्युक्ते (for °क्तः) — ^{d}) N (except Ś1, D6 om) T3 4 स पुत्र इति वक्ष्यति (Ñ2 वक्ष्यते, D1 मन्यते) — S ins after 44 : G(ed) after 41 ·

569* स हि धन्यतरो लोके यस्य त्वं पुत्रतां गतः ।
स हि पुण्यकृतां श्रेष्ठो यस्त्वां पुत्रेति कीर्तयेत् ॥
ये नमस्यन्ति देव त्वां गोपालकृतलक्षणम् ।
ते हि पुण्यकृता श्रेष्ठाः प्रणम्या सर्वजन्तुभिः ॥

[(L 2) M3 4 पुण्यवता (for °कृता) T2 G1 कीर्तयन्, G3 वक्ष्यति (for कीर्तयेत्) — (L 3) T3. 4 G2 4 5 M4 देव (for देव) — (L 4) T2 G1 ऽपि (for हि). M3 4 पुण्यवता (for

का च धारयितुं शक्ता विष्णो त्वामदितिं विना ॥ ४५
योगेनात्मसमुत्थेन त्वं गच्छ विजयाय वै ।
वयमप्यालयं स्वं स्वं गच्छामो मधुसूदन ॥ ४६
स देवानभ्यनुज्ञाय विविक्ते त्रिदिवालये ।
जगाम विष्णुः स्वं देशं क्षीरोदस्योत्तरां दिशम् ॥ ४७
तत्रैव पार्वती नाम गुहा मेरोः सुदुर्गमा ।
त्रिभिस्तस्यैव विक्रान्तैर्नित्यं पर्वसु पूजिता ॥ ४८
पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिरुदारधीः ।
आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ॥ ४९ C 3179 B I 55 51 P I 55 51

इति श्रीहरिवंशे पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ हरिवंशपर्व समाप्तम् ॥

°कृता).]

45 ^{b}) K Ñ V B D (D6 om) T2–4 गच्छेथा कश्यपाद्दते. — Ś1 reads 45 45^{c}–46 15^{d} after 47 4 — ^{c}) Ñ2 V3 हि ; B1 3 Ds G5 वा (for च) — ^{d}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1. 3–5 T4 त्वां विष्णो (by transp)

46 For the sequence in Ś1, cf v 1 45 — ^{b}) K1 3. 4 Ñ V B D (D6 om) T3 4 गच्छ त्वं (by transp) T4 च ; G3 ते (for वै) — ^{c}) T2 G M4 स्वर्गं (for स्व स्वं). K2–4 Ñ V B D (D6 om) T3 4 वयमप्यालयान्स्वान्स्वान् (D1 °न्स्थानं) — T G1 2 4 5 M ins after 46 G3 after 48^{ab} :

570* इत्युक्त्वा देवदेवेशं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
जगाम स प्रभुर्गेहं देवाश्चापि यथागतम् ॥

[(L 2) M1–3 जगाम स्व प्रसु स्थान (for ^{a})]

47 For the sequence in S1, cf v 1 45 Before 47, some Mss ins वैशपायन उवाच — ^{a}) B1 3 Ds स तु देवाननुज्ञाय (Ds °प्य), M4 स देवानभ्युपाज्ञाय. — ^{b}) K4 Ñ3 V B1 T1 2 G1 2 4 5 विविक्ते त्रिदशालये — ^{c}) K2 तं देशं , Ñ1 आकाशं , T3. 4 तद्देशात् (for स्वं देशं). — ^{d}) D1 [उ]त्तरं तटम् (for °रां दिशम्).

48 For the sequence in S1, cf. v. 1 45 — ^{a}) K1 3 Ñ3 V1 2 B3 Dn D1. 2, 4 5 T4 G3 वै , K2 [ए]का ; Ñ2 [अ]पि ; B2 (marg) सा (for [ए]व). — ^{b}) D5 प्रतिष्ठिता (for सुदुर्गमा). — After 48^{ab}, G3 ins. 570*. T3. 4 om 48^{cd} — ^{c}) T1 2 G1 4 तत्र (for तस्य). Ś1 K1 त्रिभिश्च विक्रमैस्तस्य. — ^{d}) D2 एव सु- (for पर्वसु) G4 सेव्यमाना सुपूजिता

49 For the sequence in Ś1, cf v 1 45 — ^{a}) T4 तस्य (for तत्र) G3 निक्षिप्य (for विन्यस्य) — ^{b}) K1 विष्णुर् (for हरिर्) — ^{d}) Ś1 B2 (marg) T3 4 -कुले प्रभुः ; K4 G2 -गृहे विभुः , D4 गृहं प्रति (for गृहे प्रभुः)

COLOPHON om in D6 — *Mention of the Epic* : K3 Ñ2 B3 T4. — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ2 3 V1. 3 B Ds D1 2 5 — *Sub-parvan* G(ed) आश्चर्यपर्व. — *Adhy. name* Ś1 K1 2. 4 Ñ V B D (D6 om) G3 पितामहवाक्यम् ; K3 कृष्णावतरणम् , G2 ब्रह्मवाक्यम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 53 , Ñ2 3 V1 Dn1 Ds2 D5 55 ; V2 T3 56 ; V3 D3 4 54 , D1 T1 G3 5 M4 51 , G2. 4 48 , M1–3 47 , G(ed.) 59 — *Śloka no* Dn1 D3 4 51 ; D1 T2 52 ; G1 62 — After the colophon, G1 concludes with श्रीकृष्णाय नमः ; Poona ed. concludes with हरिवंशपर्व समाप्तम् । अतः परं विष्णुपर्व भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः —

वैशंपायन उवाच ।
ज्ञात्वा विष्णुं क्षितिगतं भागांश्च त्रिदिवौकसाम् ।
विनाशशंसी कंसस्य नारदो मथुरां ययौ ॥

G(ed.) concludes with प्रथमं हरिवंशपर्व संपूर्णम् । भगवते श्रीवेदव्यासाय नमः.

४६

वैशंपायन उवाच ।
ज्ञात्वा विष्णुं क्षितिगतं भागांश्च त्रिदिवौकसाम् ।
विनाशशंसी कंसस्य नारदो मथुरां ययौ ॥ १
त्रिविष्टपादापतितो मथुरोपवने स्थितः ।
प्रेषयामास कंसस्य उग्रसेनसुतस्य वै ॥ २
स नारदस्यागमनं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः ।
निर्जगामासुरः कंसः स्वपुर्याः पद्मलोचनः ॥ ३
स ददर्शातिथिं श्लाघ्यं देवर्षिं वीतकल्मषम् ।
तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्चसम् ॥ ४
सोऽभिवाद्यर्षये तस्मै पूजां चक्रे यथाविधि ।
आसनं चाग्निवर्णाभं विसृज्योपजहार वै ॥ ५
निषसादासने तस्मिन्स वै शक्रसखो मुनिः ।
उवाच चोग्रसेनस्य सुतं परमकोपनम् ॥ ६
पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।

46

☞ D6 om this adhy (cf v 1 39 1) Before the ref, Poona ed ins the introductory mantra; while G (ed) ins श्रीरस्तु ॥ श्रीवाजिवदनाय नम ॥ अथ द्वितीयं विष्णुपर्व समारभ्यते ॥

571* वेदव्यासगुणावास विद्याधीश सतां वश ।
मा निराशं गतक्लेशं कुर्वनाशं हरेऽनिशम् ॥

1 For the sequence in S1, cf v 1 45 45 — a) M4 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) K3 ज्ञात्वा कृष्णं भुवि गतं — b) D4 क्षितिगांश्च दिवौकस. — c) Ś1 K2 -शङ्की; B3 -शंस. (for -शंसी). T3 शंसितु तस्य कंसस्य — d) Some Mss मधुरां (for मथुरां)

2 For the sequence in S1, cf v 1 1 — a) Ñ3 V1 D6 त्रिपिष्टपाद् (for त्रिवि°) K4 स पतितो, T1 अधिगतो (for आपतितो) V3 त्रिपिष्टपादापतति — c) Ñ2 D2 कसाय; Ñ3 V1.2 D3–5 दूतं स (V2 हि) (for कंसस्य) — d) Ñ3 V1 D2 3 -सुताय (for -सुतस्य) D1 हि (for वै) Ñ2 V2 3 B D6 D4 5 T3 4 दूतं स (V2 D4 5 कंसाय) मुनिपुंगव ; T1 उग्रसेनात्मजाय ह — K3 Ñ2 3 V B D (D6 om) T3 4 ins after 2 G(ed) cont after 573*·

572* स दूतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे ।

[G(ed) इत्याह दूत स मुनेर् (for a) K3 Dn D1 2 (marg) वने, Ñ3 V3 प्रभो, B1 D4 5 T3 नृप; D2 रह, D3 तु वै (for नृपे) G (ed) वन आगमन विभो (for b)]

On the other hand, T1 2 G M G(ed) ins. after 2:

573* द्वाःस्थं विदितविस्तारं द्वारि तिष्ठति नारदः ।
इति श्रुत्वा स कंसस्य द्वारपालस्त्वराश्चिव ॥
गत्वा तु त्वरितं राजन्नुवाच मथुरेश्वरम् ।
एष तिष्ठति राजेन्द्र नारदो लोकनारदः ॥

[Before line 1, G(ed) ins नारद M1 om (hapl) lines 2–4 Before line 2, G(ed) ins वैशंपायन —(L 2) G(ed) गिरस्तस्य (for स कंसस्य) M3 त्वरान्वित (for त्वरान्विव) —(L 3) T2 G1 स गत्वा (for गत्वा तु) G(ed) गत्वा कससमीपे तु (for a) T2 G1 M2 3 प्रोवाच (for उ°). — Before line 4, G(ed) ins दूत°. — (L 4) M2 -विश्रुत (for -नारद).]

3 For the sequence in Ś1, cf v 1 1 — b) D4 त्वमित- (for त्वरित-) — d) T4 G1 स्वपुर्यां (for °र्या).

4 For the sequence in Ś1, cf v 1 1 — a) T2 G1 स्थितं (for [अ]तिथिं). — b) K1 Ñ1 B2 (marg as in text) D6 G3–5 M1 3 ब्रह्मर्षिं, T1 2 G1 2 M2 4 महर्षिं (for देवर्षिं)

5 For the sequence in Ś1, cf. v 1. 1 — a) D2 [अ]-र्चया तस्मिन्, D3 ततस्तस्य (for [ऋ]षये तस्मै) — b) B1 यथाक्रमम् (for °विधि) — d) K1 D3 प्रमृज्य; D2 प्रगृह्य; T2 G1 5 विमृश्य, G2 विमृज्य (for विसृज्य) Ñ1 [इ]ह; D1 [ए]ष (for [उ]प) T1 M4 -चचार (for -जहार) Ś1 च, K Ñ V B1 2 (marg) D1–5 T3 4 G4 स., M2 ह (for वै).

6 For the sequence in Ś1, cf v 1 1 — b) M4 -समो (for -सखो). — c) K1 G1 सो, V1 [अ]थ (for च)

7 For the sequence in Ś1, cf v 1 1 — b) T2 G1 4 5 ऋषि- (for विधि) — c) K4 अङ्ग चेद, D5 सखे त्वेवं, T1 गदतस्तन्, T2 G1 3 5 गदतो यन् (for गते त्वेवं) — d) K4 इति, B1 D6 D4 T2 G1 2 5 M च तत्; Bom and Poona eds. G(ed) त्वया (for च वै) — For 7cd, T3 subst.

574* एवं गते महाराज श्रूयतां वचनं मम ।

8 For the sequence in Ś1, cf v 1 1 — a) Ś1 अवसृत्य, D2 अनुस्मृत्य (for °सृत्य) K2 T1 2 G1 2 4 5 M4 दिवं (for दिवो). — b) S (except T3. 4) -पुरं गतः (for -पुरोगमान्). — c) T1 G2–5 M ततः, T2 G1 तत्र (for गतः).

गते त्वेवं मम वचः श्रूयतां गृह्यतां च वै ॥ ७
अनुसृत्य दिवो लोकानहं ब्रह्मपुरोगमान् ।
गतः सूर्यसखं तात विपुलं मेरुपर्वतम् ॥ ८
सनन्दनवनं चैव दृष्ट्वा चैत्ररथं वनम् ।
आप्लुतं मे सुतीर्थासु सरित्सु सह दैवतैः ॥ ९
दिव्या त्रिधारा दृष्टा मे पुण्या त्रिपथगा नदी ।
उपस्पृष्टं च तीर्थेषु दिव्येषु च यथाक्रमम् ॥ १०
दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।
देवगन्धर्वनिर्घोषैरप्सरोभिश्च नादितम् ॥ ११
सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजं मेरुमूर्धनि ।
संगृह्य वीणां संसक्तामगच्छं ब्रह्मणः सभाम् ॥ १२
सोऽहं तत्र सितोष्णीषान्नानारत्नविभूषितान् ।
दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सपितामहान् ॥ १३
तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः ।
भवतः सानुगस्येह वधोपायः सुदारुणः ॥ १४
तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां पितृष्वसा ।
अस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ १५
देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः ।
परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ १६
परतोऽपि परस्त्वेषां स्वयंभूश्च स्वयंभुवाम् ।　C 3197 B 2. 1. 18 P 2. 1. 18

Ś1 K4 पथं, K2 -शिखं; B1 -सह (for -सखं) B3 जात, S (except T3 4) नाम (for तात) — ^{d}) K2 हेम- (for मेरु-)

9 For the sequence in Ś1, cf v l 1. — ^{c}) K1 2 Ñ V1 2 B2 D1–3 T1 4 आप्लुतं मेरुतीर्थेषु, K3 4 Dn °तः (Dn °तं) सुरतीर्थेषु, D5 G3 °त सर्वतीर्थेषु, T2 G1 2 5 M °तो मेरुतीर्थेषु (M1 3 °र्थानि)

10 For the sequence in Ś1, cf v l 1. — ^{a}) T4 एका (for दिव्या) — ^{b}) Ś1 D4 गङ्गा (for पुण्या) Ñ3 V B1 2 (marg as in text) 3 गङ्गा (Ñ3 धन्या, V1 3 B1 पुण्या) त्रिपथगामिनी. — For 10^{ab}, T1 2 G M4 subst.

575* दिव्यां त्रिपथगां दृष्ट्वा पुण्यां भागीरथीं नदीम् ।
While T3 M1–3 subst for 10^{ab}

576* दिव्या त्रिपथगा दृष्टा पुण्या भागीरथी नदी ।
— After 10^{ab}, N (except S1 K4 Ñ1, D6 om) T G M4 ins

577* स्मरणादेव सर्वेषामंहसां या विभेदिनी ।
[T2 G M4 सुराणा च (for स्मरणाद्). K2 अघपाश-, D1 पापाना या (for अंहसा या) K1 3 D2–5 पाप या निर्दहत्यलम्, T2 G M4 अघसंचयभेदिनीम् (for ^{b})]

— ^{c}) Ś1 G3 उपस्पृश्य; T2 G4 M3 °स्पृष्टश् (for °स्पृष्टं) — ^{d}) D1 नदीषु (for दिव्येषु) T2 यथागतम् (for °क्रमम्)

11 For the sequence in Ś1, cf v l 1 — ^{a}) D2 तद्दृष्टं (for दृष्टं मे) V3 दृष्टं मे मेरुशिखरं — ^{b}) K4 Ñ1 2 V2 Dn D5 T4 M3 महर्षि- (for ब्रह्मर्षि-) — ^{d}) T3 सेवितम्; T4 शोभि° (for नादि°)

12 For the sequence in Ś1, cf v l. 1. — ^{b}) K2–4 Ñ V B Ds D1–5 T1 3 4 G5 समाजे (for °जं). G4 समाजे मेरुसद्मनि — ^{c}) Ñ1 प्रहाय, D1 प्रसृज्य, T3 4 आदाय (for संगृह्य) S1 संसक्तो (for °क्ताम्) K1 प्रगृह्य वीणासंसक्तो, D3 T1 2 G1 2 4 5 M वीणा गृहीत्वा संस(M1–3 °र)क्ताम् — ^{d}) Ñ3 V T1 अगमं (for °च्छं) K1 ऽन्तिकम् (for सभाम्).

13 For the sequence in Ś1, cf v l 1 — ^{a}) T4 अहं (for सोऽहं) T3 G2 तात (for तत्र) — G4 om 13^{cd}.

14 For the sequence in Ś1, cf v l. 1. — ^{b}) Ś1 K1 3 4 Ñ V1 3 Dn Ds D4 5 T3 G1 4 M3 मया श्रुतम्; K2 यथाश्रुतम् (for मया श्रुत) D1 T4 देवाना च मया श्रुतम् — ^{c}) K2 T3 G4 [इ]व, T1. 2 G1. 3. 5 M3 [ए]व (for [इ]ह)

15 For the sequence in Ś1, cf v l 1 — ^{a}) V3 तत्रैका, M1 अत्रैषा (for त°) K4 T4 जाता (for या ते) Ś1 K1 या चैषा देवकी नाम — ^{b}) Ś1 K1 माथुरी ते (for मथुरायां). Dn D1 (by corr marg) Cn लघु-, T3 4 G4 तत्र (for पितृ-) ❀ Cn लघुस्वसा कनिष्ठभगिनी । तवैवेति शेष.। अन्ये तु पितृस्वसेनि पाठं प्रकल्प्य पितृसंबन्धिनी स्वसा व्यवहितभगिनीति व्याचख्यु । ❀ — ^{c}) K2 4 Ñ V B Dn2 Ds D1–5 M1 2 योऽस्या; Dn1 T G M3 योऽस्यां, M4 सोऽस्यां (for अस्या) — ^{d}) Ś1 प्रकल्पितः (for भविष्यति).

16 ^{a}) B1. 2 Ds हि (for तु) — ^{b}) V1 D1 गतिश्च यः; D3 गतिं पराम् (for गतिश्च स.).

17 ^{a}) M3 परस्य च (for °तोऽपि). Ś1 K3 4 Ñ2 3 V B Ds D2 4 तेषां, D3 चैषा (for त्वेषां) K3 Ñ1 Dn D1 5 परश्चैव परस्तेषां, T1 2 G1 2 4 M2 4 परस्य च परस्त्वेष. — ^{b}) Ś1 K1 देवानां स (for स्वयंभूश्च). K2–4 Ñ V B D (D6 om) T3. 4 दिवौकसाम्, T2 G M4 स्वयंभुव. (for °भुवाम्) — ^{c}) K1. 4 अतस् (for त°) V3 D4 T1. 2 G1 3 M2. 4 त्वेतन् (for ते तन्). D5 रूपं (for भूतं). — ^{d})

ततस्ते तन्महद्भूतं दिव्यं न कथयाम्यहम् ॥ १७
श्लाघ्यश्च स हि ते मृत्युर्भूतपूर्वश्च तं स्मर ।
यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भस्थे यदि शक्यते ॥ १८
एषा मे त्वद्गता प्रीतिरित्यर्थं चाहमागतः ।
भुज्यन्तां सर्वकामार्थाः स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ॥ १९
इत्युक्त्वा नारदे याते तस्य वाक्यं विचिन्तयन् ।
जहासोच्चैस्ततः कंसः प्रकाशदशनश्चिरम् ॥ २०
सस्मितं चैव प्रोवाच भृत्यानामग्रतः स्थितः ।
हास्यः खलु स सत्त्वेषु नारदो न विशारदः ॥ २१
नाहं भीषयितुं शक्यो दैवैरपि सवासवैः ।
आहवस्थः शयानो वा प्रमत्तो मत्त एव वा ॥ २२

योऽहं दोर्भ्यामुदाराभ्यां क्षोभयेऽहं धरामिमाम् ।
कोऽस्ति यो मानुषे लोके मां क्षोभयितुमुत्सहेत् ॥ २३
अद्यप्रभृति भूतानामेष देवानुवर्तिनाम् ।
नृपक्षिपशुसंघानां करोमि कदनं महत् ॥ २४
आज्ञाप्यतां हयः केशी प्रलम्बो धेनुकस्तथा ।
अरिष्टो वृषभश्चैव पूतना कालियस्तथा ॥ २५
अटध्वं पृथिवीं कृत्स्नां यथेष्टं कामरूपिणः ।
प्रहरध्वं च सर्वेषु येऽस्माकं पक्षदूषकाः ॥ २६
गर्भस्थानामपि गतिर्विज्ञेया भुवि देहिनाम् ।
नारदेन हि गर्भेभ्यो भयं नः समुदाहृतम् ॥ २७
भवन्तो हि यथाकामं मोदन्तां विगतज्वराः ।

K1 3 4 तत्, K2 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D3-5 T G1 3 5 M4 च; Ñ2 V3 D1 तु, D2 त (for न)

18 [a]) G2 ते (for च) Ś1 M2 हि स (by transp), M1 3 [अ]पि स —[b]) D2 G2 M संस्मर, T1 संस्मरन्, T2 G2 संगार ; G3 5 संगरे (for तं स्मर) —[c]) Ś1 तु (for च) —[d]) K1 3 4 Ñ1 V B1 2 Dn D1 2 4 5 T3 4 गर्भेषु, K2 गर्भस्य, B3 स गर्भे, D3 गर्भे तु (for गर्भस्थे) B2 (marg) देवक्या गर्भकृन्तने

19 [a]) M1 2 एष ते रक्ष्यतां यत्नाद् —[b]) Dn2 T1 G3 यदर्थं, T2 G1 4 M4 प्रीत्यर्थं (for इ°) T1 अहम् (for चा°) —[c]) B3 भुञ्जता (for भुज्यन्तां) Ś1 कामाश्च, K2 T1 G4 -कामार्थान्, M1 2 यज्ञाश्च (for कामार्था) —After 19[c], S (except T3. 4) ins

578* दास्यन्तां दानविस्तरा ।
भुज्यन्तां कंस कामाश्च·

[M1. 2 read lines 1–2 (transposed) twice —(L 1) M1 2 (both both times) दीयन्ता (for दास्यन्ता) M3 भुज्यन्तामन्नविस्तरा —(L 2) T1 M1 2 (both both times) सर्वकामार्था·, G5 कस कामार्था, M3 कान्तकामाश्च (for कंस का°) G3 इज्यन्ता सर्वयज्ञाश्च·]

20 Before 20, Ñ2 3 V1 2 T4 ins वैशंपायन —[c]) T1. 2 G1 5 M1-3 तदा (for तत) —[d]) D1 -वदनश् (for -दशनश्)· Ñ1 च्छद ; T2 G1 3 -च्छवि· (for चिरम्)

21 [a]) T1 सस्मितश्, T2 G1 विस्मितं (for स°) D3 G2 3 5 M4 चोवाच (for प्रो°) B1 3 Ds प्रोवाच सस्मितं चैव —[b]) Ñ3 (marg) V1 B1 Ds D2 स भृत्यानग्रतः स्थितान् (D2 °त)· —[c]) T2 M4 किल (for खलु) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 4 5 T1 3 4 G2 5 सर्वेषु (for सत्त्वेषु)· K1 D2 3 हास्य स खलु सर्वेषु, K3 हास्य कृत्वा तु ते सर्वे —[d]) D2 तु (for न)·

22 [a]) G1 शक्यं (for शक्यो) —[b]) T1 सदानवैः (for सवासवै) —[c]) Ś1 V2 B2 Dn Ds D2 G1 3-5 आसनस्थः ; K1 उपविष्ट (for आहवस्थ) D3 शयानो वा प्रबुद्धो वा· —[d]) K3 B1 Dn2 D2 5 G5 M1. 2 च (for वा)·

23 [a]) T2 G1. 3-5 M4 सो (for यो) D3 उभाभ्यां च (for उदाराभ्यां) —[b]) K2 T2 G1-3 5 वसुंधराम् (for धरामिमाम्) —[c]) M2 हि (for ऽस्ति) K Ñ2 V2 B2 3 Dn D1 3 T3 G3 मां ; Ñ1 3 V3 B2 (marg) D2 4 5 मे, T1 2 G1. 2 4 5 M2. 4 [अ]सौ, M3 वो (for यो) G4 मानुषो (for °षे) —[d]) K Ñ V B2 Dn D1-5 T3 4 य· (for मां)· T1 2 G M4 यो मां क्षोभयितुं क्षम·

24 [a]) K3 Ñ1 3 V B2 3 Dn Ds D1 5 T G M4 देवानाम् (for भूता°) —[b]) B1 3 Ds D4 अहं (for एष) Ñ2 अहं भूतानुवर्तिनाम्

25 [a]) T4 आहूयतां (for आज्ञाप्यतां) —[b]) T4 मुष्टिकस् (for धेनु°) B1 त्वया (for तथा)· —[c]) K4 ऽथ बकश् ; Ds G2 धेनुकश् (for वृषभश्)·

26 [a]) Ś1 V1 D3 T2 G1 2 5 M4 सर्वां (for कृत्स्नां) —[c]) Ś1 D4 5 तु (for च) K1 भूतेषु, K3 ते सर्वे (for सर्वेषु) —[d]) D1 अस्माकं, M4 युष्माकं (for येऽस्माकं) Ś1 काम, D3 पङ्क्ति- (for पक्ष-) G4 अस्माकं पक्षदूषकान्

27 [a]) M3 गर्भस्थानाद् (for °स्थानाम्) G3 भयं (for गतिर्) —[b]) Ś1 विज्ञाय (for विज्ञेया) K3 सर्व-, B3 तु वि-, T3 चैव (for भुवि)· —[c]) D3 गर्भस्थाद् (for गर्भेभ्यो)·

मां च वो नाथमाश्रित्य नास्ति देवकृतं भयम् ॥ २८
स तु केलिकिलो विप्रो भेदशीलश्च नारदः ।
सुश्लिष्टानपि लोकेषु भेदयल्लँभते रतिम् ॥ २९
कण्डूयमानः सततं लोकानटति चञ्चलः ।
घटयानो नरेन्द्राणां तन्त्रीवैराणि चैव ह ॥ ३०
एवं स विलपन्नेव वाङ्मात्रेण तु केवलम् ।
विवेश कंसो भवनं दह्यमानेन चेतसा ॥ ३१

इति श्रीहरिवंशे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

४७

वैशंपायन उवाच ।
सोऽऽज्ञापयत संरब्धः सचिवानात्मनो हितान् ।
यत्ता भवत सर्वे वै देवक्या गर्भकृन्तने ॥ १
प्रथमादेव हन्तव्या गर्भास्ते सर्व एव हि ।
मूलादेव हि हन्तव्यः सोऽनर्थो यत्र संशयः ॥ २
देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नैरभिरक्षिता । C 3214 B 2.2.3 P 2.2.3

— d) K4 च (for न·) M4 भय नः समुदीरितम्·

28 a) K2 (marg) B1 2 (marg as in text) 3 Ds D4 5 T2 G M भवन्तोऽपि, T1 अभयं वा (for भवन्तो हि) V1 यथाकालं (for °काम) — b) K1 V2 मोदन्तु (for °न्तां) K2 -ज्वरम् (for -ज्वरा) — c) T4 तु (for च)

29 a) K1 Ñ2 V3 D4 5 केलिकलिर्, K2-4 D2 °करो, D1. 3 °कलो, T1 G2 M कालहितो, T2 G1 4 कारुणिको, G3 5 कालहिको (for केलिकिलो) ❀ Cn केलिकिलो युद्धोत्सुक ।❀ — c) M4 सुशिष्टान् (for सुश्लि°) K2-4 Ñ1 V2 3 B1 D1 2 5 T4 लोकेऽस्मिन् (for लोकेषु)

30 c) V1 2 D2 4 M1-3 घट्टया(D4 °मा)नो, some Mss घटमानो (for °यानो) — d) Ś1 तन्द्रीर्, K Ñ V1 3 B Dn Ds D2 4 T1 3 तन्त्रैर्, D1 तदा, D3 मन्त्रैर्, D5 अन्यैर्, T4 प्रीतिर् (for तन्त्री-) K3 Ñ1 V2 Ds T1-3 G1-4 M4 हि (for ह)

31 Before 31, Ś1 ins वैशंपायन उवाच — a) Ś1 स विलिखन्; K1 स तु लपन्, B2 (marg) स विवदन्, D3 विकल्पयन्, T3 प्रविलपन्, T4 स विलसन् (for स विलपन्) G4 एवं (for एव) — b) S1 न, K2 नु; D3 च, D4 [ए]व, G3 स (for तु) — c) B Ds विवेश भवनं कंसो· — T3 om 31d

Colophon om in D6 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 3 V1 2 B Ds D1 3 — *Sub-parvan*. T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1 नारदकसयो संवाद; K2 4 Ñ V B2 Dn D1 2 4 5 नारदागमने कंसवाक्यम्, B1 3 Ds D3 नारदागमनम्; G2 नारदाभिगमनम् — *Adhy no* (figures, words or both) · K3 (marg) 54, Ñ3 V1 Dn Ds2 D4 56, V3 D3 55, D1 T4 53, T1 G3 5 M4 52, T2 G1 51, T3 57, G2 4 49, M1-3 48 — *Śloka no* K1 Dn Ds2 D3 4 32

47

1 D6 om 1a–8a (cf v l 39 1) Ś1 T3 om the ref. — a) K4 विज्ञापयामास तदा, T1-3 G M4 आज्ञापयत (M4 °यित्वा) सरब्ध (G1 °ब्धं) — b) D1 हिते (for हितान्). G2 विचरन्वै मनोहितान् — c) K2 सज्जा (for यत्ता) K4 D1 2 भवन्तु, Ñ1 T2 G1 2 4 °त; D3 °ध्वं (for °त). — d) T4 देवकी- (for °क्या) D4 5 -कर्तने, D4 (marg.) -रक्षणे (for -कृन्तने)

2 D6 om. 2 (cf v 1 1) — a) K2 प्रत्ययाद्; D5 T2 G1 3-5 M4 प्रसवाद् (for प्रथमाद्) G2 प्रसवादेव कृन्तव्या — b) K2 T2 G1 ते गर्भाः (by transp.) K3. 4 Dn D1 T3 4 सप्त (for सर्वे) B1 3 तु, Ds2 च, M1-3 ह (for हि) — c) K Ñ1 V B2 Dn D4 5 T1 3 4 M2 तु हन्तव्यः; K1 (*sup lin*) Ñ2 निह°, D2 निकृन्तव्या (for हि हन्तव्य). D1 मूलाच्चैव तु हन्तव्य· — d) T2 G1-3 5 M4 स्वाम्यर्थे, G4 साध्येऽर्थे (for सोऽनर्थो) T4 येन (for यत्र) T1 शाम्यते ह्यत्र सशय.; T3 सोऽनर्थाय न सं°.

3 D6 om 3 (cf v 1 1). — a) K2 सुप्ता; T1-3 G1-3 5 M गोप्या (for गुप्ता) — b) B Ds D4 प्रच्छन्नम्; B2 (marg) प्रयत्नाद् (for प्रच्छन्नैर्). K4 Ñ2 अपि (for अभि-). Ñ3 -रक्षताम्; M -रक्षिभि. (for °ता) Ñ3 (marg.) V1. 2 प्रयत्नेनैव र(V2 °त्नादभिर)क्षिताम्; T1. 2. 4 G1. 3. 5

स्वैरं चरतु विस्रब्धा मद्बलैर्यत्नमास्थितैः ॥ ३
मासान्वै पुष्पमासादीन्गणयन्तु मम स्त्रियः ।
परिणामे तु गर्भस्य शेषं ज्ञास्यामहे वयम् ॥ ४
वसुदेवश्च संरक्ष्यः स्त्रीसनाथास्तु भूमिषु ।
अप्रमत्तैर्मम हितै रात्रावहनि चैव ह ।
स्त्रीभिर्वर्षवरैश्चैव वक्तव्यं न च कारणम् ॥ ५
एष मानुषको यत्नो मानुषैरेव साध्यते ।
श्रूयतां येन दैवं हि मद्विधैः प्रतिहन्यते ॥ ६
मन्त्रग्रामैः सुविहितैरौषधैश्च सुयोजितैः ।
यत्नेन चानुकूलेन दैवमप्यनुवर्तते ॥ ७
एवं स यत्नवान्कंसो देवकीगर्भकृन्तने ।
भयेन मन्त्रयामास श्रुतार्थो नारदात्स वै ॥ ८
एवं श्रुत्वा प्रयत्नं वै कंसस्यारिष्टसंज्ञितम् ।
अन्तर्धानं गतो विष्णुश्चिन्तयामास वीर्यवान् ॥ ९
सप्तेमान्देवकीगर्भान्भोजपुत्रो वधिष्यति ।
अष्टमे च मया गर्भे कार्यमाधानमात्मनः ॥ १०
तस्य चिन्तयतस्त्वेवं पातालमगमन्मनः ।
यत्र ते गर्भशयनाः षड्गर्भा नाम दानवाः ॥ ११
विक्रान्तवपुषो दीप्तास्तेऽमृतप्राशनोपमाः ।
अमरप्रतिमा युद्धे पुत्रा वै कालनेमिनः ॥ १२

प्रच्छन्नैरपि र(T2 G1 °रेव र- ; T4 °रतिर)क्षिता ; T3 प्रच्छन्ना गृहरक्षिभि., G4 प्रच्छन्ने वापि रक्षिभि — ^{c}) D5 चरैश्, T2 G1 सैव (for स्वैरं) K2 Dn विश्रम्भाद् ; some Mss विश्रब्धा (for विस्रब्धा) — ^{d}) K Ñ V B Dn Ds D1–4 गर्भकाले च (Ñ1 तु) रक्ष्यताम् (Ñ3 V1 3 °क्षिता), D5 गर्भकालश्च रक्षताम्

4 D6 om 4 (cf v l 1). — ^{a}) M3 मासाश्च (for °न्वै) K3 पक्ष- (for पुष्प-) — ^{b}) K2 (marg as in text) समा (for मम) — ^{c}) B Ds हि (for तु) T4 गर्भे हि (for गर्भस्य). — ^{d}) V2 शेषे, D1 शिवं, M4 शेषाज् (for शेषं) G3 स्थास्यामहे (for ज्ञा°) — After 4, Ś1 reads 45 45^{c}–46 15^{d}.

5 D6 om 5 (cf v l 1) Dn2 om 5 — ^{a}) K1 B2 T G1 3 5 तु (for च) T1 संराध्यः (for संरक्ष्य) — ^{b}) T2 G1. 4 5 M4 स (for स्त्री-) G3 शयनासनभूमिषु — ^{c}) K1 अप्रचित्तैर् (for °मत्तैर्) Ś1 सुसहितै, M4 अवहितै (for मम हितै) — ^{d}) K Ñ2 3 B2 Dn D3–5 T G M4 हि (for ह) — M4 om 5^{ef} — ^{e}) K2 विप्र- (for वर्ष-) D1 स्त्रीभिः पुरुषवीरैश्च — ^{f}) K1 4 Ñ3 V1 B Dn1 D3 4 न तु, K2 T1 4 च न (by transp), K3 तत्तु, Ñ2 V2 3 नात्र, D2 G5 तच्च, T3 तत्र. D5 न वक्तव्यं तु कारणम्

6 D6 om 6 (cf v l. 1) — ^{a}) Ś1 एवं (for एष) K Ñ1 3 V1 3 B Dn Ds D1 2 G4 M1 4 मानुष्यको, D4 °षिको (for °षको) Ñ2 V2 एवं मानुष्यको यत्नो ; D3 एष मानुष्यको योगो, T3 4 एष मानुषकार्यार्थौ (T4 °दौ) — ^{b}) Ds G2. 4 मानुष्यैर्, T2 G1. 5 M4 मनुष्यैर् (for मानुषैर्) — ^{c}) T1 G1 वा (for हि). — ^{d}) T3 मद्विधैस्तु निहन्यताम्, T4 मद्विशेषं निहन्यते.

7 D6 om 7 (cf v l 1) — ^{a}) K3 D2 तु, D8 च (for सु-) D3 -बहुभिर् (for -विहितैर्). — ^{b}) K3 तु (for च) K2 [ए]व, B1 D1 T3 4 प्र- (for सु-) M4 -पूजितै. (for यो°) — ^{c}) Some Mss [आ]नुकूल्येन (for °कूलेन) B1 यत्नेन प्रातिकूल्येन — ^{d}) M2 [अ]ति (for [अ]नु) K2–4 Ñ2 3 V2 3 B D (D6 om) T3 4 G4 लोभ्यते (for वर्तते) G2 देवक्यप्यनुवर्तते, M1 2 (marg) 3 दैव न प्रतिहन्यते

8 D6 om 8^{a} (cf v l 1) Before 8, K2 3 Ñ2 3 V B Ds D2 4 ins वैशंपायन — ^{a}) K4 च (for स) — ^{b}) V3 B1 2 (marg as in text) 3 Ds देवक्या (for °की-) — ^{d}) T1 तदा (for स वै) K3 G4 श्रुतार्थे (G4 °र्थौ) नारदेन वै — After 8, D6 S (except T3 4) ins

579* अथ ब्रह्मतनूजस्तु नारदो मुनिपुंगव. ।
विष्णवे सर्वमाचख्यौ यथा कसविचेष्टितम् ॥

9 ^{a}) K3 कृत्वा (for श्रुत्वा) V1 प्रयत्नान्, D1 2 तु यत्नं (D2 °त्नान्), D3 सुयत्न (for प्र°) V2 एव कृते प्रयत्ने वै. — ^{b}) V1 सज्ञितान् (for °तम्) — For 9^{ab}, D6 S (except T3 4) subst

580* श्रुत्वैव कंसराजस्य चेष्टितं जगतीपति ।
[T1 M1–3 -राज्ञो वै (for -राजस्य)]

— ^{c}) Ś1 K Ñ2 3 V1 2 B3 Dn D1–3 5 G2 M3 अन्तर्धान- (for °नं)

10 ^{a}) D1 2 [ए]तान्, D3 T1 तान्, T4 वै (for [इ]मान्) K1 2 D1 M4 पुत्रान् (for -गर्भान्) — ^{b}) D4 T1 2 G M4 हनिष्यति (for वधि°) — ^{c}) S1 M1 3 तु मया, V3 देवकी-, D1 6 च यदा, M4 च तथा (for च मया) — ^{d}) K4 आधेयम् (for आधानम्) K1 कार्यमात्मानमात्मना

11 ^{c}) D5 ते च (for यत्र)

12 ^{a}) M1–3 -वपुषा (for °षो) Ś1 V2 D5 दैत्यास् (for दीप्तास्) — ^{b}) D5 अमृत- (for तेऽमृत-) — ^{c}) D3 अनल- (for अमर-). V2 सर्वे (for युद्धे) M3 अपरेऽप्रतिमा युद्धे.

उपासांचक्रिरे दैत्याः पुरा लोकपितामहम् ।
तप्यमानास्तपस्तीव्रं जटामण्डलधारिणः ॥ १३
तेषां प्रीतोऽभवद्ब्रह्मा षड्गर्भाणां वरं ददौ ।
ब्रूत वो यस्य यः कामः को वरो वः प्रदीयताम् ॥१४
ते तु सर्वे समानार्था दैत्या ब्रह्माणमब्रुवन् ।
यदि नो भगवान्प्रीतः श्रूयतां नो वरो वरः ॥ १५
अवध्याः स्याम भगवन्दैवतैः सनहोरगैः ।
शापप्रहरणैश्चापि नियतैः परमर्षिभिः ॥ १६
यक्षगन्धर्वपतिभिः सिद्धचारणमानवैः ।
मा भूद्वधो नो भगवन्ददासि यदि नो वरम् ॥ १७
तानुवाच ततो ब्रह्मा सुप्रीतेनान्तरात्मना ।
भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्वमेतद्भविष्यति ॥ १८
षड्गर्भाणां वरं दत्त्वा स्वयंभूस्त्रिदिवं गतः ।
ततो हिरण्यकशिपुः सरोषो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९
मामुत्सृज्य वरो यस्माद्वृतो वः पद्मसंभवात् ।
तस्माद्वस्त्याजितः स्नेहः शत्रुभूतांस्त्यजाम्यहम् ॥ २०
षड्गर्भा इति योऽयं वः शब्दः पित्राभिवर्धितः ।
स एव वो गर्भगतान्पिता सर्वान्वधिष्यति ॥ २१ C 3234 B 2 2 22 P 2 2 22

— ^{d}) Ś1 सहा वै (sic), D2 पुत्रा ये (for पुत्रा वै) — After 12, all MSS (except Ś1 M1–3, G4 damaged) ins

581* आर्यकं वै परित्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा ।

[K1 तेऽपि त, K4 आचार्यं, Ñ1 B3 D5 तेऽर्यक, D3 कार्यं, D6 G2 4 5 ते स्वक, T1 M4 ते सुता, T2 G1 नि शङ्कं (for आर्यकं) V3 स, D5 ते (for वै) K3 D4 (marg.) तेऽद्य कं- समुपासन्ते, V2 B2 त आर्यकं परित्यज्य, Dn ते तातनात संत्यज्य, T3 4 दैत्याविप परित्यज्य (for ^{a})]

13 ^{a}) D6 देवा, G1 देवं, G4 वीरा (for दैत्या) — ^{d}) K1 D2 3 वल्कल- (for -मण्डल-) K2 -भूषिण- (for -धारिण) — After 13, D6 S (except T3 4) ins

582* समा सहस्रमयुतमम्बुवायुविचारिण ।

[G3 वायुभक्षा, M4 अब्दमम्बु- (for अम्बुवायु-)]

14 G2 reads 14^{ab} twice — ^{b}) T1 M वराश्च वरदो ददौ, T2 G1 2 (second time) 4 षड्वरान्वरदो ददौ — Ñ (except Ś1) T G1 3–5 M4 ins after 14^{ab} G2 after the second occurrence of 14^{ab}

583* ब्रह्मोवाच ।
भो भो दानवशार्दूलास्तपसाहं सुतोषित. ।

[K3 Ñ1 T1 3 4 G2 5 M4 om the ref K3 अहो (for भो भो)]

— ^{c}) K4 Ñ2 3 B1 Ds D4 5 T4 यो, D6 वा (for वो) K2–4 Ñ V B1 2 Ds D2 4 5 G4 व. (for य) — ^{d}) K2–4 Ñ2 3 V B1 2 Dn D1 2 5 T3 4 G4 5 M1 2 4 तस्य तं तं (V1 तं तु, Dn1 तं वै, D1 तत्तु, G4 M1 2 वा किं) करोम्यहम्, Ñ1 यो यस्य हृदि वर्तते, B2 (marg.) 3 Ds D4 तस्य त तं द(B2 D4 प्रद)दाम्यहम्, D3 तस्य तं प्रकरोम्यहम्, D6 T1 2 G1–3 M3 कस्य वा किं करोम्यहम्

15 K2 reads 15–22 on marg — ^{a}) V2 ते ते, T1 तत, T4 तेषु (for ते तु) — ^{c}) Ñ2 मे, D6 T2 G1 4 त्वं, T3 वै (for नो) K4 D6 T3 M4 भगवन् (for °वान्). G2 यदि त्वं भगवन्ब्रह्मन् — ^{d}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 दीयतां (for श्रू°) T2 G1 3 4 य. परो; G2 5 M1–3 न परो (for नो वरो) Ś1 श्रूयतां नो वदेश्वर, Ñ1 D6 दीयतां प्रव(D5 य प)रो वर

16 ^{b}) T3. 4 देवैः सह (for दैवतै. स-) — ^{c}) K Ñ V B2 D1–3 5 [ए]व, Dn D4 [ए]वं (for [अ]पि) — ^{d}) K2–4 Ñ V1 3 B2 (marg. as in text) Dn D1–5 T3 4 G1 स्वस्ति नोऽस्तु महर्षिभि (K3 Ñ V1 D1 T3 °षु); V2 नियतैस्तु महर्षिभिः.

17 ^{a}) K1 -पतगै (for -पतिभि) — ^{b}) K3 -मानुषैः; G3 किंनरै (for -मानवै) — ^{c}) Ś1 T3 वधं (for वधो) D6 ऽभयद (for भगवन्) — ^{d}) K4 वरान् (for वरम्). Ś1 K1 यदि दातासि नो वरम्

18 ^{b}) K1 प्रसन्नेन (for सुप्रीतेन) — ^{d}) G5 सत्यम् (for सर्वम्)

19 Before 19, M1 3 ins वैशंपायन. — ^{d}) M1. 3 सरोषं (for °षो)

20 ^{a}) G2 उद्दिश्य (for उत्सृज्य). K3 वृतो (for वरो). — ^{b}) K2 D5 यैर्वृत., K3 वरो व; D6 वृतो यत्, T2 3 G1 वृतो यः (for वृतो व.) — ^{c}) Ñ1 D4 G1 स्नेहं (for स्नेहः) — ^{d}) K2 Ñ1 D1 शत्रुभूतास् (for °भूतांस्) Ñ3 V2 B2 (marg.) D6 T1 2 G2 4 शपामि (for त्यजामि) D3 [अ]ति (for [अ]हम्) Ñ2 G1 M1–3 शत्रुभूताः शपाम्यहम्

21 ^{a}) K1 य. (for व) — ^{b}) K2. 3 B1 2 Ds D4 5 T2 G1. 2 M2 3 पित्रा वि-, V3 पित्रा हि, D6 G4 5 M4 पितृवि- (for पित्राभि-). V2 पित्रा शब्दो विवर्धित — ^{c}) B2 (marg.) M3 एष (for एव) — ^{d}) Ś1 जरिष्यति, M3 हनि° (for वधि°)

22 ^{a}) T1 M2 एते (for एव) K2 B1 3 Ds -गर्भे

षडेव देवकीगर्भाः षड्गर्भा वै महासुराः ।
भविष्यन्ति ततः कंसो गर्भस्थान्वो वधिष्यति ॥ २२
जगामाथ ततो विष्णुः पातालं यत्र तेऽसुराः ।
षड्गर्भाः संयताः सन्ति जलगर्भगृहेशयाः ॥ २३
स ददर्श जले सुप्तान्षड्गर्भान्गर्भसंस्थितान् ।
निद्रया कालरूपिण्या सर्वानन्तर्हितानिव ॥ २४
स्वप्नरूपेण तेषां वै विष्णुर्देहानथाविशत् ।
प्राणेश्वरांश्च निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ॥ २५
तां चोवाच तदा निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
गच्छ निद्रे मयोत्सृष्टा देवकीभवनान्तिकम् ॥ २६
इमान्प्राणेश्वरान्गृह्य षड्गर्भान्नाम देहिनः ।
षट्सु गर्भेषु देवक्या योजयस्व यथाक्रमम् ॥ २७
जातेष्वेतेषु गर्भेषु नीतेषु च यमक्षयम् ।
कंसस्य विफले यत्ने देवक्याः सफले श्रमे ॥ २८
प्रसादं ते करिष्यामि मत्प्रसादसमं भुवि ।
येन सर्वस्य लोकस्य देवि देवी भविष्यसि ॥ २९
सप्तमो देवकीगर्भो योंऽशः सौम्यो ममाग्रजः ।
स संक्रामयितव्यस्ते सप्तमे मासि रोहिणीम् ॥ ३०

(for गर्भा) —^{b}) Ś1 K1 ते (for वै) —^{c}) K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4 5 G3 M1 2 4 भविष्यथ, K3 Ñ1 G4 M3 °ष्यति, D2 °ष्यतस् (for °ष्यन्ति) T3 4 उग्रसेनसुत कंसो —^{d}) Ś1 K1 (marg as in text) पुत्रान्गर्भान्, D3 गर्भांस्तान्स, G3 गर्भस्थाने (for °न्वो) — After 22, D6 S ins

584* शह्वा चैवं ततो दैत्यान्दैत्येशो रोषमूर्छितः ।
पाताले जलगर्भस्थाश्चकारामितविक्रम ॥
ज्ञात्वा हरिस्तु तं शाप कंसस्य च विनिश्चयम् ।

[Before line 1, T3 ins वैशपायन. — (L 1) T1 G3 M1–3 [ए]व (for [ए]व) T1 तदा (for ततो) T3 शशापैवं तदा दैत्यान् (for ^{a}) — T3 4 om lines 2–3 — (L 2) D6 -विक्रमान् (for °म) — (L 3) M1 कंसस्य तु चिकीर्षितम् (for ^{b})]

23 Before 23, some Mss ins वैशंपायन· —^{a}) D1 (marg as in text) जगन्नाथस्, D2 जगाम च (for °माथ) —^{c}) Ś1 ते तथा, K3 संजिता., D3 ते यत, M1 2 सहता, M3 सहिता (for संयता·) G4 यत्र (for सन्ति) D6 T2 G1–3 5 M4 षड्गर्भा संस्थिता यत्र (M4 °ताः सर्वे), T3 °र्भा संहताश्चासञ् —^{d}) K1 2 4 Ñ B2 3 Dn D1 4 5 T1 3 4 G2 3 M4 जले (for जल-). K3 जाने गर्भजलेशया., G4 जले गर्भा जलेशयाः.

24 ^{a}) K3 4 D1 T4 G3 M1 2 सं- (for स) D2 गृहे (for जले) —^{b}) Ś1 -संज्ञितान् (for संस्थि°). K2 षड्गर्भान्दानवोत्तमान्, D1 तांस्तान्षड्गर्भसज्ञितान् —^{c}) Ñ1 M4 काम- (for काल-) —^{d}) K2–4 Ñ2 V1 3 B2 (marg) Dn D1 3 5 T3 4 स वै; D2 इह, D4 च वै, D6 T1. 2 G M2 4 जले (for इव) M1 3 स तानन्तर्हिताञ्जले

25 ^{a}) Ś1 तु (for वै) —^{b}) D2 देहम् (for देहान्) D1 6 [आ]विशन् (for °शत्) —^{c}) T3 स (for च) Ś1 निष्काम्य, Ñ2 Ds D6 T2–4 G1 3 M4 निष्क्रम्य (for निष्कृष्य) G2 प्राणेश्वरोऽङ्गान्निष्क्रम्य —^{d}) Ś1 ततः; D6 T1 2 G1–4 M हरि (for तदा) G5 निद्रां चैव ददौ हरि — After 25, S1 ins an addl colophon mentioning Khila

26 Before 26, Ś1 ins वैशपायन उवाच —^{a}) K3 तां प्रोवाच; V2 अथो°, D1 T1 तामु° (for ता चो°) T2 G1 ततो (for तदा) Ś1 देवी (for निद्रां) —^{b}) D6 T1 2 G M विष्णुर्मायाविलास (M2 [*inf lin*] °धान) वित् —^{c}) D6 T1. 2 G1–4 M4 गर्भान् (for गच्छ) Ś1 देवि (for निद्रे) K4 Ñ V1 3 Dn D2 सृष्टा, V2 दृष्टा, D1 दिष्टा (for [उ]त्सृष्टा) G5 गर्भान्निद्रे मयोत्सृष्टान् —^{d}) T1 2 G M4 देवकीजठरं (T1 °रे) नय, T4 °शयनान्तिकम्

27 ^{a}) D6 G5 चैव (for गृह्य) — K N V B2 Dn Ds D1 4 5 G4 ins after 27^{a} D6 after 27^{b}

585* षड्गर्भान्दानवोत्तमान् ।
सर्वप्राणेश्वरी चैव

[D5 6 om line 1 — (L 1) D1 दानवेश्वरान् (for °वोत्तमान्) — V2 om line 2 — (L 2) B2 D5 6 G4 -प्राणेश्वराश् (for °श्वरी) K3 [ए]धा (for [ए]व)]

— V2 om 27^{b} —^{b}) B1 दानवान् (for देहिन) —^{c}) D3 T2 G1 2 4 5 M4 देवक्यां (for °क्या) K Ñ V B2 (marg) 3 Dn D1 4 5 T3 4 षड्गर्भान्देवकीगर्भे, D2 षड्गर्भेषु च देवक्या

28 ^{a}) K2 Ds सर्वेषु (for गर्भेषु) —^{b}) Ś1 [ए]व (for च) —^{c}) M3 चाफले (for वि°) T3 कसस्य विफलो यत्नो —^{d}) T2 3 G1 सफल- (for सफले) D6 देवक्या सफलोदये

29 ^{a}) M1 2 प्रभावं (for प्रसादं) T3 4 वै (for ते) —^{b}) K2 Ñ3 V B Dn Ds D2–5 T2 G5 M1–3 मत्प्रभाव-; T1 M4 °ताप- (for °साद-) D1 मत्प्रभावसमं विभु —^{c}) Ś1 [अ]स्य सर्वे- (for सर्वस्य) —^{d}) Ś1 V2 D1 2 दिवि देवी; K1 3 Ñ2 D3–5 देव देवी, D6 T1 2 G1 3–5 M स्वामिनी त्वं, T3 चोत्तमा वै; G2 सा निद्रां त्वं (for देवि देवी) — After 29,

संकर्षणात्तु गर्भस्य स तु संकर्षणो युवा ।
भविष्यत्यग्रजो भ्राता मम शीतांशुदर्शनः ॥ ३१
पतितो देवकीगर्भः सप्तमोऽयं भयादिति ।
अष्टमे मयि गर्भस्थे कंसो यत्नं करिष्यति ॥ ३२
या तु सा नन्दगोपस्य दयिता कंसगोपतेः ।
यशोदा नाम भद्रं ते भार्या गोपकुलोद्वहा ॥ ३३
तस्यास्त्वं नवमोऽस्माकं कुले गर्भो भविष्यसि ।
नवम्यामेव संजाता कृष्णपक्षस्य वै तिथौ ॥ ३४
अहं त्वभिजितो योगे निशाया यौवने गते ।
अर्धरात्रे करिष्यामि गर्भमोक्षं यथासुखम् ॥ ३५

अष्टमस्य तु मासस्य जातावावां ततः समम् ।
प्राप्स्यावो गर्भव्यत्यासं प्राप्ते कंसस्य शासने ॥ ३६
अहं यशोदां यास्यामि त्वं देवि भज देवकीम् ।
आवयोर्गर्भव्यत्यासे कंसो गच्छतु मूढताम् ॥ ३७
ततस्त्वां गृह्य चरणे शिलायां निरसिष्यति ।
निरस्यमाना गगने स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ३८
मच्छवीसदृशी कृष्णा संकर्षणसमानना ।
बिभ्रती विपुलान्बाहून्मम बाहूपमान्भुवि ॥ ३९
त्रिशिखं शूलमुद्यम्य खड्गं च कनकत्सरुम् ।
पात्रीं च पूर्णां मधुनः पङ्कजं च सुनिर्मलम् ॥ ४० C 3253 B 2. 2. 41 P 2 2. 41

D6 S (except T3 4) ins

586* भविष्यन्ति ममास्त्राणि तथा बाहुस्थितानि ते ।
शार्ङ्गशङ्खगदाचक्रमुसलं शूलमेव च ॥

[(L 1) T1 मे, T2 G1 च (for ते) — (L 2) M4 खड्ग- (for -शङ्ख-) D6 T2 G1 शार्ङ्गं ख(D6 °ङ्गैख)ड्ग गदा चक्र, T1 G3 M1–3 शार्ङ्गं चक्र गदा खड्ग (for a).]

30 a) T3 सप्तमे देवकीगर्भे — b) K1 4 योऽस्मौ देवि, K2 3 योऽश शेषो, D3 5 वत्से (D5 योऽसौ) सौम्यो, G5 यो जातोऽसौ (for योऽश सौम्यो)

31 b) K1 शत्रु-; V1 स हि, V2 स च (for स तु) S1 M1 2 (inf lin) 3 महान् (for युवा) — c) K1 B3 [अ]ग्रतो (for °जो) — d) T3 4 -सन्निभ (for -दर्शन)

32 c) Ds2 मासि (for मयि) — d) B2 (marg) विधास्यति (for करिष्यति)

33 D1 reads 33a on marg — b) T1 तस्य (for कंस-). D5 -भूपते (for -गो°) K4 D1 दयिता भुवि विश्रुता, Ñ3 V1 B1 2 Ds D4 वसुदेवानुगस्य वै — c) T3 4 भद्रा तु (for भद्रं ते). — d) V2 Ds1 -कुलोद्भवा (for °द्वहा)

34 a) V1 D1 G3 M1–3 तस्या (for तस्यास्) N (except Ś1 D6) T1 3 4 M4 गर्भः (for ऽस्माक) — b) N (except S1 D6) T3 4 ऽस्माकं (for गर्भो) — c) M1–3 संभूया (for संजाता) B1 2 (marg) Ds जायेथाश्च नवम्यां त्वं (B1 वै) — d) D6 T1 2 G निशि (for तिथौ)

35 a) T2 G1 हस्ते (for अहं) K1 Ñ V1 3 B1 3 Ds D1–3 5 त्वभिजिते (for °तो) — b) S1 Ñ3 T2 G1 2 4, 5 M4 निशायां (for °या) K1 Ñ2 B1 2 (marg as in text) Ds D4 5 स्थिते (for गते) K2 Ñ1 3 (marg) V B3 D1 T1 3 4 निशाया यौवने स्थिते — c) Ś1 गमिष्यामि (for करि°). — d) T4 क्षेमं (for -मोक्षं) V2 यथाक्रमम् (for °सुखम्).

36 a) D5 गर्भस्य (for मासस्य). — b) Ñ1 तत. शिवम्, D1 समं तत (by transp) — K2 om 36cd. — c) Ñ1 प्राप्तौ तु, V3 प्राप्य वो, M1–3 यास्यावो (for प्राप्स्यावो). D5 सवास (for -व्यत्यासं) D1 अष्टमो गर्भवासोऽयं — d) B2 T2 G1 नाशने (for शासने)

37 b) T1 4 G1–4 M3 देवीं (for देवि). K2–4 Ñ3 V B2 Dn D1–5 व्रज, D6 T1 2 G M याहि (for भज) T3 त्वं देवीं देवकी व्रज — c) S1 -वैमुख्यात्; K1 विन्यासात्, K2 Ñ2 V1, 2 B1 2 Ds D2–4 T3 4 G4 -व्यत्यासात्; K3 -संयोगात्, K4 Dn -संयोगे, Ñ1 -वैमोक्षे; Ñ3 (marg as in text) V3 D5 सदेहे (for -व्यत्यासे)

38 a) S1 चरणाच्, D2 T1 2 G1, 2 4, 5 M1 2 (inf. lin) 4 °णौ (for °णे) D6 ततस्त्वां चरणौ धृत्वा, T3 स त्वा संगृह्य चरणौ — b) K Ñ V B2 Dn2 D1–3 5 T3 4 G3 4 शिलाया पा(K1 घा)तयिष्यति ; D6 T1 2 G1, 2 5 M2 (inf lin as in text) 4 °या प्रहरिष्यति — After 38ab, S (except T3 4) ins

587* ततस्तद्धस्तविभ्रष्टा मद्योगाद्भविता शुभा ।
[T1 G3 M1 2 शुभे (for शुभा)]

— c) D3 पात्यमाना च गगने — d) D3 M1 2 (inf lin.) 3 शोभनम् (for शाश्वतम्).

39 a) G5 मत्प्रभा- (for मच्छवी-) K2 Ñ V1 B1 D5 M -सदृशा (for -सदृशी) B3 कन्या (for कृष्णा) D6 T2 G1–4 मत्प्रभासदृशा कृष्णा — c) All Mss (except Ś1 K1 D2 5) बिभ्रती विपुलौ बाहू. — d) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 मम बाहूपमौ दि(K2 V3 भु)वि ; D6 T1, 2 G M मम बाहूपमौ दृढौ

40 a) K3, 4 Ñ1 V1 B3 Dn2 D2 त्रिशाखं ; T3, 4 नि-शितं (for त्रिशिखं). Ś1 त्रिशूलशङ्खमुद्यम्य (sic). — b) K2

वसाना मेचकं क्षौमं पीतेनोत्तरवाससा ।
शशिरश्मिप्रकाशेन हारेणोरसि राजता ॥ ४१
दिव्यकुण्डलपूर्णाभ्यां श्रवणाभ्यां विभूषिता ।
चन्द्रसापत्न्यभूतेन त्वं मुखेन विराजिता ॥ ४२
मुकुटेन त्रिचक्रेण केशबन्धेन शोभिता ।
भुजगाभोगनिर्घोषैर्बाहुभिः परिघोपमैः ॥ ४३
ध्वजेन शिखिबर्हाणामुच्छ्रितेन समीपतः ।
अङ्गजेन मयूराणामङ्गदेन च भास्वता ॥ ४४
कीर्णा भूतगणैर्घोरैर्मन्निदेशानुवर्तिनी ।
कौमारं व्रतमास्थाय त्रिदिवं त्वं गमिष्यसि ॥ ४५
तत्र त्वां शतदक्शक्रो मत्प्रदिष्टेन कर्मणा ।
अभिषेकेण दिव्येन दैवतैः सह योक्ष्यते ॥ ४६
तत्रैव त्वां भगिन्यर्थे ग्रहीष्यति स वासवः ।
कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिकी त्वं भविष्यसि ॥ ४७
स ते विन्ध्ये नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यति शाश्वतम् ।
ततः स्थानसहस्रैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि ॥ ४८
ततः सुम्भनिसुम्भौ च दानवौ नगचारिणौ ।
तौ च कृत्वा मनसि मां सानुगौ नाशयिष्यसि ॥ ४९

-प्रभम्, T3 त्विषम् (for -त्सरुम्) — c) V2 पूर्णा च (by transp) K4 B2 T1 4 G3 M1-3 मधुना (for °न) D6 T2 3 G1 2 4 5 M4 पात्रं च पूर्णं मधुना

41 a) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 (marg) 3-5 नील-कौशेयसंवीता (D2 °वर्ता) — b) D2 5 [अ]न्तर-, G3 [उ]-त्तम- (for °र-) — c) K2 D3 -प्रतीकाशा (D3 °श-) (for -प्रकाशेन) — d) K2 D2 T2 राजिता (for राजता)

42 b) Ñ3 (marg) V1 सुवर्णाभ्यां (for श्रवणाभ्यां) K3 विराजिता, V2 T4 G1 विभूषिताम्, T1 M विराजता (for विभूषिता) — c) B2 इन्दो (for चन्द्र-) V3 B1 Ds D4 T3 4 इन्दो सपत्नभूतेन — d) K2 4 Ñ3 V1 2 D4 T1 3 4 मुखेन त्वं (by transp) B3 D6 M3 विराजता (for °जिता) K1 3 Ñ1 2 V3 B1 2 Dn Ds D1 3 5 M4 मुखेन त्वं (M4 मन्मुखेन) विराजता

43 a) Some Mss मकुटेन (for मु°) Ś1 त्रिचन्द्रेण, K Ñ V B Dn Ds D1-5 T3 विचित्रेण (for त्रिचक्रेण) T4 G3 5 मकुटेन विचित्रेण — b) K3 D3 -बन्धन- (for -बन्धेन) K4 Ñ1 V3 B2 D4 5 T3 4 M3 4 शोभिना, Ñ3 V1 राजता, Ds भूषिता (for शोभिता) K1 D1 केशबन्धनशो(D1 °भारेण शो)-भिना — c) T1 M1 3 -निर्भोगैर्, M2 सदृशैर् (for -निर्घो-षैर्) — d) Ś1 Ñ1 बाहुभिर्भूषयन्दिश. (sic), B2 (marg) D6 भूषयन्ती भुजैर्दिश —For 43cd, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1-5 T3 4 subst

588* भुजगाभैर्भुजैर्भीमैर्भूषयन्ती दिशो दश ।

[Dn2 Ds1 D2 T3.4 भुजगाभैर् (for भुज°) K2 चैव (for भीमैर्) K1 3 V2 B3 Ds भीषयन्ती (for भू°)] — After 43, D6 T1 2 G M ins.

589* अष्टभि शोभयन्त्युग्रै शार्ङ्गचक्रासिधारिभिः ।

[T1 G3 M1-3 अष्टाभि (for अष्ट°) T1 G3 M1-3 चक्र-शार्ङ्गासिधारिभि (for b)]

44 a) K2-4 Ñ V B Dn Ds D1-5 T G1 3-5 M4 -बर्हेण (for -बर्हाणाम्) — b) Ś1 K1 विराजिता, Ñ2 V2 B1 2 (marg as in text) D5 T3 विराजता, D6 G2 सम-न्वत, T2 G1 4 समुत्थिता, M4 समन्विता (for समीपतः) D4 उत्थितेन विराजिता, T1 ह्युच्छ्रितेन समन्विता, T4 ऊर्जि तेन विराजता — c) D1 मयूरेण (for °राणाम्)

45 b) K Ñ V Dn D1-5 T3 4 मन्नियोगानुवर्तिनी, D6 T1 2 G M2 (inf lin as in text) 4 मासमेदोवसाशिभि — c) Ñ1 D6 G1 2 M2 कौमार- (for °रं) D3 वपुर् (for व्रतम्) — d) Ñ3 त्रिदिवं वै, V1 D5 दिवं त्वं वै (D5 च) (for त्रिदिव त्वं) V3 त्रिदिवं लङ्घयिष्यसि. — After 45, T4 reads 50ab, repeating it in its proper place

46 G3 om (hapl) 46-48, B3 om (hapl) 46-47 — a) Ś1 त्वा (for त्वां) — d) K2 D1 योज्यते, T2 G1 4 योक्ष्यति, M1 Bom and Poona eds °से (for °ते).

47 B3 G3 om 47 (cf v l 46) — b) G4 गमिष्यति (for ग्रही°) — c) G2 M1 कौशिकस्य (for कु°) — d) D6 गमिष्यसि (for भवि°)

48 G3 om 48 (cf v l 46) D4 M4 om (hapl) 48 — c) G5 तत्र (for तत) K3 Ñ2 तु (for त्वं) — d) T4 पृथिव्या चैव शोभसि

49 K Ñ V1 3 B2 Dn D1-5 T3.4 transp 49 and 50 — a) Ś1 तत्र (for तत) T1 M1-3 तत्र सुम्भं निसुम्भं च, some Mss तत सुम्भनिसुम्भौ च — b) Ś1 Ds2 D6 T2 G1-3 5 M4 वन- (for नग-) — c) Ś1 तत्र, B1 3 Ds D2 3 मां च (for तौ च) B3 Ds D2 3 तौ (for मा) D6 T2 G M कृत्वा (G5 तुष्ट्वा) मनसि मां भद्रे.

50 K Ñ V1 3 B2 Dn D1-5 T3 4 transp 49 and 50 T4 reads 50ab for the first time after 45 — a)

त्रैलोक्यचारिणी सा त्वं भुवि सत्योपयाचिता ।
भविष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ॥ ५०
कृतानुयात्रा भूतैस्त्वं नित्यं मांसबलिप्रिया ।
तिथौ नवम्यां पूजां च प्राप्स्यसे सपशुक्रियाम् ॥ ५१
ये च त्वां मत्प्रभावज्ञाः प्रणमिष्यन्ति मानवाः ।
न तेषां दुर्लभं किंचित्पुत्रतो धनतोऽपि वा ॥ ५२
कान्तारेष्ववसन्नानां मग्नानां च महार्णवे ।
दस्युभिर्वा निरुद्धानां त्वं गतिः परमा नृणाम् ॥ ५३
त्वं सिद्धिः श्रीर्धृतिः कीर्तिर्ह्रीर्विद्या संनतिर्मतिः ।
संध्या रात्रिः प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तथैव च ॥ ५४
नृणां बन्धं वधं घोरं पुत्रनाशं धनक्षयम् ।
व्याधिमृत्युभयं चैव पूजिता शमयिष्यसि ॥ ५५ C 3300 B 2.3.32 P 2 3 32

M1-3 त्रिलोक- (for त्रैलोक्य-) T1 -सारिणी, T3 4 (both times) -धारिणी (for -चा°) Ś1 देवी, D2 च त्वं (for सा त्वं) — b) D3 4 सत्त्वोप (for सत्योप-) K3 V3 D6 T2 G M -चायिनी, K4 Ñ2 3 (marg) V1 B Dn Ds -याचना, D5 -योजिता, G1 (*inf lin*) -दायिनी (for -याचिता) T1 भुवि सत्त्वोपचायिनी, T3 भुवि सर्वैं समर्चिता, T4 (both times) भुवि सत्योमयाचिता — c) K2-4 Ñ V B D (except D2 3) T G चरिष्यसि (for भवि°) — d) D2 T3 4 वरदे (for °दा)

51 a) K2 Ds M4 तु (for त्वं) — b) B2 (marg) T1 G5 सुरा- (for नित्यं) K1 G4 5 -क्रिया, T3 4 M1-3 -क्रियै (for -प्रिया) Ś1 **मांसोदनप्रिया; D6 T2 G1 नित्यमांसबलिक्रियाम् — M4 om (hapl) 51cd — c) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4-6 T G M2 (*inf lin*) पूजां त्वं, K3 पूज्या च, D3 पूजास्त्वं (for पूजां च) — d) K1 M1-3 लप्स्यसे (for प्रा°) D3 -क्रिया- (for -क्रियाम्)

52 a) Ñ2 ये च त्वां मत्प्रसादेन — b) Ś1 D6 G1 3-5 M4 प्रीण(Ś1 पूज)यिष्यन्ति मानवा — c) K3 4 Ñ2 3 V Dn D4 5 T4 तेषां न (by transp), G2 न तेषु, M4 नैतेषां D3 दुष्कृतं (for दुर्लभं) — d) Ds2 पुत्रपौत्रसुतोऽपि वा (sic)

53 T2 lacuna for 53ab — a) D3 वसानानां (for [अ]वसन्नानां) — b) G1 महारणे (for °र्णवे) — c) D4 [अ]ति- (for नि-) — d) D2 सा परा (for परमा)

54 K1-3 Ñ2 3 V1 B2 3 Dn D2-6 T1 2 4 G1 2 4 5 M4 repeat 54, and G3 54ab after 591* — a) K1 3 (both second time) Ñ1 V3 Dn (both second time) D1 2 3, 6 T2 G M4 (all [except D1] second time) हि सिद्धिर्, K2 (second time) सिद्धिस्त्वं, V1 (second time) श्रीसिद्धिर्; D5 (second time) सिद्धिर्हि (for सिद्धि श्रीर्) G2, 4 5 (all first time) गति- (for धृति) T1 (both times) मेधा, T4 (first time) M3 कान्तिर् (for कीर्तिर्). — b) K3 (second time) Ñ1 3 (second time) V2 Dn (both second time) D1, 6 (second time) T1 (both times) 2 (second time) 3 4 G M4 (last seven second time) श्रीर्; Ñ3 D6 (both first time) धीर्, D5 (first time) त्वं (for ह्रीर्) D2 (second time) गति (for मति) — After the first occurrence of 54ab, D3 ins

590* संध्या लक्ष्मीर्वपुर्मेधा कान्ति श्रद्धा क्रिया गति ।

— c) D3 (first time) पुष्टी (for संध्या) D5 T2 G1 2 4 5 M4 (all second time) तथा (for प्रभा) — d) Ś1 K1 B2 (last two both times) 3 (second time) Ds2 D6 (first time) T3 G3 M1-3 4 (second time) त्वमेव च (Ś1 वा) (for तथैव च) — After 54, K1-3 Ñ V B D T2-4 G M4 ins :

591* त्वां तु स्तोष्यन्ति ये भक्त्या स्तवेनानेन वै शुभे ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
आर्यास्तव प्रवक्ष्यामि यथोक्तमृषिभिः पुरा ।
नारायणीं नमस्यामि देवीं त्रिभुवनेश्वरीम् ॥

[(L 1) Ñ2 D2 3 5 6 T2 G1 2 स्तोष्यति यो (T2 G1 च) (for स्तोष्यन्ति ये) B1 3 Ds D4 त्वा स्तोष्यति तु (D4 हि) यो भक्त्या, D1 त्वा स्तोष्यन्ति च ये भक्ता, T3 यस्तु स्तोष्यति भक्त्या त्वा (for a) D6 T2 G M4 सुव्रते (for वै शुभे). — Colophon om in Ñ1 M4 — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V1, 3 B Ds D1-3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* · K1 2 Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds2 D1-5 निद्रासंविधानम्, K3 विष्णुवाक्यम्, Ds1 निद्राभिधानम्, D6 T2 G1-3 गर्भोपायकथनम् — *Adhy no* K1 Ñ3 V1 2 Dn1 Ds2 D4 57, K3 55, V3 D3 56, D1 G3 5 53, T2 G1 65, T3 58; T4 54, G2 4 50 — Ñ2 V3 श्रीकृष्ण, M4 om (for वैशंपायन) — (L 4) K1 M4 नमस्कृत्य (for °स्यामि)]

Ś1 K4 Ñ1 V2 3 B1 Ds D1 T3 ins after 54, K1-3 Ñ2 3 V1 B2 3 Dn D2-6 T1, 2 4 G1 2 4 5 M4 after the repetition of 54, G3 after the repetition of 54ab, a passage given in App I (No 8).

55 D6 T2 G1-3 6 M4 read 55-57 and G4 55abc and 56d–57d twice — a) T1 M4 (second time) तथा (for वधं) D6 G2 M4 (all first time) रोध (for घोरं). T2

मोहयित्वा च तं कंसमेका त्वं भोक्ष्यसे जगत् ।
स्ववृद्ध्यर्थमहं चैव करिष्ये कंसघातनम् ॥ ५६
एवं तु तां समादिश्य गतोऽन्तर्धानमीश्वरः ।
सा चापि तं नमस्कृत्य तथास्त्विति विनिर्गता ॥ ५७

इति श्रीहरिवंशे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

वैशंपायन उवाच ।
कृते गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा ।
जग्राह सप्त तान्गर्भान्यथावत्समुदाहृतान् ॥ १
षड्गर्भान्निःसृतान्कंसस्ताञ्जघान शिलातले ।
आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनायाथ रोहिणीम् ॥ २
सार्धरात्रे स्थितं गर्भं शातयन्ती रजस्वला ।
निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले ॥ ३
सा स्वप्नमिव तं दृष्ट्वा गर्भं निःसृतमात्मनः ।

G1 (both first time) नराणां बन्धन रोषं —^{b}) G4 (second time) जन- (for धन-) —^{c}) K1 T1 व्याधिं (for व्याधि-) Ds1 व्याधिपुत्रमृत्युभयं — G4 om (hapl) 55^{d}–56^{c} —^{d}) Ś1 Ñ1 B2 (marg) T4 पूजिता नाशयिष्यसि — After 55, Ś1 Dn ins

592* भविष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ।
[S1 धनदा (for वरदा)]

56 For the repetition in D6 T2 G M4, cf v l 55 G4 om 56^{abc} (cf v l 55) Before 56, T3 ins वैशंपायन —^{a}) K2 तु तं कमम् , D6 (first time) तु कंसं च (for च त कंसम्) —^{b}) S1 अखिलं , D6 (first time) एवं सं- , T2 G1–3 5 (all first time) M1–3 4 (first time) एवं त्वं (for एका त्वं) K4 रक्षसे , D1 भोज्यसे (for भोक्ष्यसे) — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 ins after 56^{ab} D6 T2 G1–3. 5 M4 after the repetition of 56^{ab} T1 after 56

593* अहमप्यात्मनो वृत्तिं विधास्ये गोषु गोपवत् ।
[K1 4 Ñ3 V1 D1–3 5 वृद्धिं , G2 वृत्त (for वृत्तिं) K1 2 गोष्ठ- (for गोषु)]

—^{c}) Ś1 K2 स्ववृत्त्यर्थम् (for स्ववृद्ध्य°) B1 2 3 (marg as in text) Ds D2 तथा , D6 G2 3 5 M4 (all first time) भयं (for अहं) T2 G1 (both first time) स्वतृप्त्यर्थं भयं चैव —^{d}) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1–5 6 (second time) T1 2 G (last six second time) M1–3 4 (second time) -गोपताम् , K4 D6 T2 G M4 (last eight first time) -गोपनम् (for -घात°) — After 56, T1 ins 593*

57 For the repetition in D6 T2 G M4, cf v l 55. —^{a}) Ś1 Ñ1 2 V2 Dn D1–3 T2 G (last six second time) तु स , K3 om , B Ds D5 तां तु (by transp), D6 (second time) शक्त्यै K4 T3 4 एवं वचन(T3. 4 समय)मादिश्य —^{c}) T3 4 नमस्कृत्वा (for °त्य) —^{d}) Ś1 K1–3 Ñ2 3 (marg) V2 Ds2 D 6 (first time) T2 G1–3 5 (last five second time) विनिश्रिता , K4 Ñ3 V3 B Dn Ds1 D1 2 4 6 (second time) M3 च निश्रिता (for विनिर्गता) D3 तथा चास्त्विति निश्रिता — Ś1 D2. 5 (marg) ins after 57 D6 after the repetition of 57

594* यश्चैतत्पठते स्तोत्रं शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णश ।
सर्वार्थसिद्धिं लभते नरो नास्त्यत्र संशय ॥
[(L. 1) D5 पठति (for °ते)]

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 3 Ñ2 D5 — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 Ñ3 V1 3 B Ds D1 3 5. — *Sub-parvan* D5 पारिजातपर्व , T4 आश्चर्यपर्व . — *Adhy name* Ś1 दिव्यास्तोत्रम् ; K1 2 4 Ñ1 स्वप्नगर्भसंविधानम् ; K3 Dn दुर्गास्तव (K3 °स्तवनम्); Ñ2 3 V1 3 B2 3 Ds D4 स्वप्न(V3 सप्त)गर्भविधाने (D4 °संविधाने) आर्यास्तवः , V2 B1 T3 आर्यास्तव (T3 °स्तुति), D1 सप्तगर्भसविधानम् , D2 स्वप्नगतगर्भसंविधानम् , D3 प्रथमगर्भसविधानम् , D5 स्वप्नगतगमनसंविधानम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 Ñ3 V1 Ds2 D4 58 , K3 56 ; V3 D3 57 , D1 T4 55 , D5 51 , T1 53 , T3 59 — *Śloka no* Dn 34 , D3 4 35

48

1 D6 T2 3 G M1–3 om the ref —^{c}) Ñ2 V3 सप्तधा (for सप्त तान्) K2 पुत्रान् (for गर्भान्) M4 जग्राह गर्भांस्तान्सप्त —^{d}) G1 समुदाहृतम् (for °तान्)

2 ^{b}) T2 G1 जघान च (for ताञ्जघान) —^{c}) K1 2 B2 Ds1 (last two, marg as in text) D2 3 5 T3 4 M3 आसन्नं , D6 T2 G M4 उत्पन्न (for आपन्नं) —^{d}) T1 M4 निद्रानयत रोहिणीम्

3 D6 G2 om (hapl) 3^{a}–5^{b} —^{a}) K1 2 4 Dn Ds D2 3 5 अर्ध- (for सार्ध-) D3 स्थिते , T1. 2 G1 5 स्थिता

अपश्यन्ती च तं गर्भं मुहूर्तं व्यथिताभवत् ॥ ४
तामाह निद्रा संविग्नां नैशे तमसि रोहिणीम् ।
रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य रोहिणीम् ॥ ५
कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भे चाहितस्य वै ।
संकर्षणो नाम शुभे तव पुत्रो भविष्यति ॥ ६
सा तं पुत्रमवाप्यैव हृष्टा किंचिदवाङ्मुखी ।
विवेश रोहिणी वेश्म सुप्रभा रोहिणी यथा ॥ ७
तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी ।
यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंसेन विनिपातिताः ॥ ८
तं तु गर्भं प्रयत्नेन ररक्षुस्तस्य रक्षिणः ।
स तत्र गर्भवसतिं वसत्यात्मेच्छया हरिः ॥ ९
यशोदापि समाधत्त गर्भं तदहरेव तु ।
विष्णोः शरीरजां निद्रां विष्णोर्निर्देशकारिणीम् ॥१०
गर्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियौ ।
देवकी च यशोदा च सुषुवाते समं तदा ॥ ११
यामेव रजनीं कृष्णो जज्ञे वृष्णिकुले प्रभुः ।
तामेव रजनीं कन्यां यशोदापि व्यजायत ।
नन्दगोपस्य भार्या वै कंसगोपस्य संमता ॥ १२
तुल्यकालं हि गर्भिण्यौ यशोदा देवकी तथा ।
देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तां तु कन्यकाम् । C 3317 B 2.4 14 P 2.4 14

(for स्थितं) — b) K1–3 Ñ V B D (D6 om) T G1 3–5 M4 पातयन्ती , K4 सा न° (for शात°) — G3 om 3^{d}–5^{a}

4 D6 G2 3 om 4 (cf v. 1 3) — a) Dn1 Ds2 स्वप्न (for स्वप्नम्) — b) K2 3 B T2 G1 4 M1–3 स्वग(B स्वे ग)र्भे गर्भमाग(K3 °हि)तम् , Ñ V Ds1 (marg) D5 T1 G5 M4 स्वे ग(M4 स्वग)र्भे गर्भमादधत् (Ñ3 V1 T1 M4 °हितम् , Ds1 °त्मनः), D3 स्वगर्भं गलितं क्षणात् ; D4 स्वे गर्भे पातमागतम् , T3 4 स्वगर्भे गर्भमाददे — c) T2 G1 4. 5 गतं (for च त) — d) G5 मुहूर्ते (for °र्तं)

5 D6 G2 om 5^{ab} , G3 om 5^{a} (for all, cf v 1 3). — a) Ñ3 याम् , D2 सा च (for ताम्) — K3. 4 D3 T3 4 om (hapl) 5^{cd}, G1 reads the same on marg — d) Ś1 K2 Ñ1 2 V2 3 B Ds D4 G1 धीमत , M1–3 भामिनीम् (for रोहिणीम्)

6 b) Dn स्वे (for स्व-). D4 -गर्भं (for -गर्भे) Dn1 D5 वा (for च) K1 स्वगर्भच्यवनेन वै ; K1 (marg) 2 4 °र्भेणा- (K2 °र्भस्या)हितस्य वै ; K3 °र्भस्थस्य तस्य वै ; Ñ3 V1 B1 3 Ds स्वगर्भाच्यावि° , T3 तव पुत्रो भविष्यति — c) Ñ1 शिशुस् , V2 सुतः (for शुभे) — d) V2 शुभे तव (for तव पुत्रो) T3 महाबलपराक्रमः

7 a) D3 तु (for तं). K1 4 V2. 3 B1 2 Ds D2–4 T4 G3–5 M4 [ए]वं (for [ए]व) — b) T4 भूत्वा (for हृष्टा). B2 Dn1 G1. 5 अवाङ्मुखा , B3 अधोमुखी (for अवाङ्मुखी) — d) Ś1 सुव्रता , K1 Ñ1 D4 सप्रभा , Ñ3 V1 3 Dn D1–3 5 सपुत्रा (for सुप्रभा)

8 a) T1 अस्य (for तस्य) — G3 om. 8^{c}–9^{d} — c) Ś1 गर्भास्ते (by transp), T4 वै गर्भाः

9 G3 om 9 (cf v 1 8). — b) Ś1 ते स (for तस्य). K1 3 4 Ñ1 3 V1 2 Dn D1–3 5 मन्त्रिण' (for रक्षिणः). — After 9^{ab}, D6 T G1 2. 4 5 M ins

595* जाग्रत प्रयता· सर्वे मासान्संख्याय शस्त्रिणः ।

— c) Ś1 K1 3 4 Ñ3 V1 Dn D1–3 5 यत्र , V3 T3 ऽप्यत्र (for तत्र). S1 D2 6 G4 5 गर्भे (for गर्भ-) V2 B Ds D4 T3 -वसतौ , T4 °नो (for °तिं) T2 G1 स तत्र गर्भे निवसन् · — d) D6 T1 2 G1 2 4 5 M हरिरात्मे(G4 °रेत्ये)च्छयावसत् (G2 °सन्) — After 9, D6 T G1 2 4 5 M ins

596* यस्मिन्नहनि देवेशं गर्भमाधत्त देवकी ।

[M1–3 देवेशो (for °शं) T2 G1 2 गर्भं चाधत्त देवकी ; M1–3 गर्भे बुद्धिं समादधे (for b)]

10 a) D6 हि ; T1 तु (for [अ]पि) Ś1 V2 समादत्त ; K3 °धत्ते , G2 तदाधत्त (for समा°) — b) K2 M1–3 च ; K3 तत् , D6 T1 2 G1–3 5 हि (for तु) — c) M1 2 (*inf. lin* as in text) देवीं (for निद्रां). — d) K2 3 Ñ2 3 V Dn D1–5 T4 G1 M4 विष्णु- (for विष्णोर्)

11 a) Ś1 V3 D2 G5 सपूर्णे (for [अ]सं°) — b) T1 ह्यष्टमे (for अ°) — d) K1 यदा , D4 ततः (for तदा)

12 a) K2 B1 3 Ds विष्णुर् , M4 जज्ञे (for कृष्णो). — b) D3 जातो , M4 कृष्णो (for जज्ञे) K4 B1 -कुलोद्वहः ; Dn D5 M4 -कुलप्रभु· (for -कुले प्रभु) — c) K4 मोहिनीं (for रजनीं). — d) D3 च (for [अ]पि). — e) K Ñ2. 3 V B Dn Ds D1–3 5 T3 4 [ए]का ; G2 या (for वै) — f) N (except S1 K1 D6) T1 3. 4 वसुदेवस्य चापरा·

13 a) Ñ1 D5 T4 तुल्यं (for तुल्य-) Ś1 K2 -काले (for -कालं) G3 4 M2 च (for हि) — b) Ś1 Dn तदा (for तथा) — After 13^{ab}, D6 T2 G1, 3–5 M4 ins :

मुहूर्तेऽभिजिते प्राप्ते सार्धरात्रे विभूषिते ॥ १३
सागराः समकम्पन्त चेलुश्च धरणीधराः ।
जज्वलुश्चाग्नयः शान्ता जायमाने जनार्दने ॥ १४
शिवाः संप्रववुर्वाताः प्रशान्तमभवद्रजः ।
ज्योतींषि च प्रकाशन्त जायमाने जनार्दने ॥ १५
अनाहता दुंदुभयो देवानां प्राणदन्दिवि ।
आकाशात्पुष्पवर्षं च ववर्ष त्रिदिवेश्वरः ॥ १६
गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिः स्तुवन्तो मधुसूदनम् ।
महर्षयः सगन्धर्वा उपतस्थुः सहाप्सराः ॥ १७
वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव तु ।

597* अष्टम्यां श्रावणे मासे कृष्णपक्षे महातिथौ ।
रोहिण्यामर्धरात्रे च सुधाशोरुदये तथा ॥
[(L 1) D_6 T_2 G_1 मासि (for मासे)]

— ^{c}) K_3 कृष्ण (for विष्णुं) $T_{3\ 4}$ देवी (T_4 °व) जगत्पतिं विष्णुं — ^{d}) T_3 च (for तु) K_{2-4} $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B_2 (marg) D_{1-5} दारिकाम् (for कन्य°) $\tilde{N}_1$ V_3 T_4 यशोदा तां च ($\tilde{N}_1$ चापि) दारिकाम् — ^{e}) K_3 $\tilde{N}_1$ $V_{2\ 3}$ B Dn D_4 T_{1-3} $G_{2\ 4\ 5}$ $M_{1\ 2}$ ऽभिजिति (T_2 °त) (for °ते) — ^{f}) K_2 B_2 (marg.) D_3 सार्धरात्र , T_4 अर्धरात्रे (for सा°). D_6 T_1 G_{2-5} सुखावहे (for विभूषिते) T_2 G_1 M_4 अर्धरात्रे सु(G_1 °त्रिसु)खावहे , T_3 ह्यर्धरात्र उपस्थिते , $M_{1\ 2}$ सर्वलोकसुखावहे , M_3 चार्धरात्रे समागते

14 After 14, D_3 ins 598*.

15 D_3 om (hapl) 15 — ^{a}) K_1 D_2 $T_{3\ 4}$ च (for सं-) V_2 -चचलुर् (for -प्रववुर्) — ^{b}) G_2 नृप (for रज) — ^{c}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ [अ]ति-, G_4 हि (for च) $\tilde{N}_1$ T_2 G_1 प्रकाशन्ते ; B_1 व्यकाशन्त (for प्र°) $\tilde{N}_3$ V Dn $D_{2\ 5}$ T_4 M_3 ज्योतींष्यति(V_2 °भि)व्यकाशन्त , $B_{2\ 3}$ Ds D_4 ज्योतींषि व्यत्यकाशन्त ; D_6 $T_{1\ 3}$ $G_{2\ 3\ 5}$ M_4 °ष्यतिप्र(D_6 M_4 °ष्यपि प्र- , T_3 °ष्यथ प्र- ; G_5 °ष्यभिप्र)काशन्ते , $M_{1\ 2}$ °ष्यतीव भासन्ते — $K_{1\ 2}$ $V_{1\ 2}$ B Ds $D_{2\ 4.\ 5}$ ins after 15 $\tilde{N}_2$ Dn after line 1 of 601* $\tilde{N}_3$ after 16^{ab} · D_3 after 14 :

598* अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्वरी ।
मुहूर्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः ॥
अव्यक्तः शाश्वत सूक्ष्मो हरिर्नारायण प्रभु ।
जायते भगवांस्तत्र नयनैर्मोहयञ्जगत् ॥

[(L 3) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 $B_{1\ 3}$ D_3 कृष्णो (for सूक्ष्मो) B_2 (marg as above) ऽव्यय (for प्रभु) — (L 4) $\tilde{N}_2$ Ds एष , $\tilde{N}_3$ V_1 एव (for तत्र) K_1 B_2 D_{2-5} जायमानो हि भगवान् , Dn जातमात्रस्तु भगवान् (for ^{a}) Dn नन्दयन् , D_3 (marg) रक्षकान् (for नयनैर्). B_2 विभु , Ds D_4 प्रजा. , $D_{2.\ 3\ 5}$ प्रभु (for जगत्)]

16 V_1 om 16^{ab} — ^{b}) K_1 देवानां प्रणदन्भुवि , $K_{2.\ 3}$ °नां प्राणदुस्तदा (K_3 °था), K_4 B_3 °नां प्रणदंस्तदा ; $\tilde{N}_1$ °नां प्रणदुस्तथा , $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_{2-5} °नां प्राणदंस्तथा , D_6 $T_{1,\ 2}$ G M °नां नेदुरुच्चकै. — After 16^{ab}, $\tilde{N}_3$ ins 598* — ^{c}) Ds_2 $T_{1\ 4}$ G_3 M_4 -वृष्टिं (for -वर्षं) $\tilde{N}_1$ वै (for च) V_3 आकाशे पुष्पवृष्टिं च — ^{d}) $Ś_1$ K_4 $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 3\ 5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ ववर्ष त्रिदशे($Ś_1$ च सुरे)श्वर· , K_1 प्रववर्ष सुरेश्वर· , $T_{1\ 2}$ G_1 ववर्षुस्त्रिदिवेश्वरा — D_6 T_{2-4} G M ins aftes 16 T_1 after line 2 of 601* :

599* अन्तर्धानगता सर्वे मुनय संशितव्रता ।
अस्तुवन्निशि देवेश जायमानं जनार्दनम् ॥
एष एव जगत्स्वामी वसुदेवस्य वेश्मनि ।
बाल्यं वपु समास्थाय तूष्णीमास्तेऽथ पश्यत ॥
पश्यतैनं सुविश्रब्धा साक्षाल्लोकेश्वरं प्रभुम् । [5]
मानुषी तनुमास्थाय लम्बन्तं देवकीकरे ॥
एष हन्तु दुरात्मानं कंसमाविर्भविष्यति ॥
नमस्तस्मै जगद्धात्रे विष्णवे कृष्णरूपिणे ।
अचिन्त्यविभवे तस्मै विश्वकर्त्रे नमो नम. ॥

[(L 1) T_2 अन्तर्धान (for °न-) D_6 $T_{1\ 4}$ M देवा (for सर्वे) — (L 2) T_4 दिवि (for निशि) T_4 जायमाने जनार्दने (for ^{b}) — After line 2, M_4 reads 17^{cd} — (L. 3) $T_{3\ 4}$ देवो (for एव) — (L 4) T_2 G_1 स (for ऽथ). — (L 5) T_3 पश्यन्ति (for °त) D_6 [ए]व (for [ए]नं) T_1 M_{1-3} सुविश्रब्धं , $T_{3\ 4}$ सुवृत्तज्ञा (for सुविश्रब्धा) T_4 G_3 $M_{2\ 3}$ परम् , G_2 महत् (for प्रभुम्) T_3 G_1 साक्षाल्लोकेश्वर. प्रभु (for ^{b}). — (L 6) T_1 मानुष वपुरास्थाय (for ^{a})]

17 For 17^{ab}, D_6 S subst

600* अर्घ्याभिर्गीर्भिरेवं त जायमान जनार्दनम् ।

[D_6 अर्घ्याभिर् , M_3 अर्घ्यादिभिर् (hypermetric) (for अर्थ्याभिर्).]

— D_5 om 17^{cd}, M_4 reads the same after line 2 of 599*. — ^{c}) T_3 च (for स-) $Ś_1$ K_1 ऋषयो देवगन्धर्वा. — ^{d}) $Ś_1$ Dn ह्युपतस्थुः (for उ°) K_1 Cnp सुराङ्गना , D_3 महोरगा (for सहाप्सरा) K_2 उत्तस्थु सहसाप्सरा , $T_{1\ 3\ 4}$ समाप्ताः साप्सरोगणा . — $Ś_1$ K_{1-3} $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{2-4} $T_{1\ 3\ 4}$ G_4 ins after 17 D_5 after 17^{ab}

601* जायमाने हृषीकेशे प्रहृष्टमभवज्जगत् ।
इन्द्रश्च त्रिदशै. सार्धं तुष्टाव मधुसूदनम् ॥
वसुदेवस्तु तं रात्रौ जातं पुत्रमधोक्षजम् ।

यशोदाया गृहं भीतो विवेश सुतवत्सलः ॥ १८ | यशोदायास्त्वविज्ञातं तत्र निक्षिप्य दारकम् ।

C 3330
B 2 4 26
P 2. 4. 26

श्रीवत्सलक्षणं दृष्ट्वा युतं दिव्यैश्च लक्षणैः ॥

[D5 om lines 1-2 — (L 1) T1 3 4 न- (for प्र-) — After line 1, Ñ2 Dn ins 598* — (L 2) V1 त्रिदिवै (for त्रिदशै) K1 उवाच, K3 तुष्टुवे (for तुष्टाव) — After line 2, B2 ins

601A* देवकी च ततो दीना तमुवाच शुचिस्मिता ।
उपसंहर सर्वात्मन् दिव्यं रूपमिदं हरे ॥
जानातु मावतारं ते कंसोऽयं दितिजान्तक ।

While T1 ins 599* after line 3 — (L 3) S1 तु त गृह्य, Ñ3 V1 च सगृह्य, Dn च त रात्रौ, D2 5 सुत रात्रौ (for तु त रात्रौ) S1 Ñ3 V1 रात्रौ जातम्, V2 पुत्र जातम् (by transp) T1 3 4 अवाप्य (T1 °प) स (for अधोक्षजम्) — (L 4) K1 युक्त, V3 सुत, B1 Ds पुत्रं (for युत) Ñ1 V1 दिव्यैश्च लक्षणैर्युत (Ñ1 °गतम्), B2 (marg) विचित्रैर्लक्षणैर्वृतम् (for ^{b})] K1-3 Ñ2 3 V B Dn Ds D2-5 T1 3 4 G4 cont D6 T2 G1-3, 5 M4 cont after 604*

602* उवाच वसुदेवस्तु रूपं संहर वै प्रभो ।
भीतोऽहं देव कंसस्य तस्मादेव वदाम्यहम् ।
मम पुत्रा हतास्तेन तव ज्येष्ठाम्बुजेक्षण ॥
वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरदच्युत ।
अनुज्ञाप्य पितृत्वेन नन्दगोपगृहं नय ॥

[(L 1) K2 3 V2 D6 T1 2 G तु, Dn2 त्व, D2 3 5 च (for त) Ñ2 V1 विभो (for प्रभो) — (L 2) G4 कंसात्तु (for कंसस्य) Ñ2 D2 G2 एव (for एव) K1 3 V2 B1 D2-5 T1 3 ब्रवीमि (for वदामि) Ñ3 V1 Dn T4 तस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् (for ^{b}) — (L 3) M4 तात (for तेन) T3 4 निहता मत्सुतास्तेन (for ^{a}) K2 [अ]म्बुजेक्षणा, T G1 3-5 M4 जनार्दन (for [अ]म्बुजेक्षण) K1 त्वज्येष्ठा अम्बुजेक्षण, B3 ज्येष्ठास्तव कृतेऽधुना (for ^{b}) — Before line 4, V3 B2 ins वैशंपायन उवाच — (L 4) K3 Ñ2 V2 3 B3 Ds D2 4-6 G2 4 5 संहरत (V2 °ते), B2 Dn1 T1 चाहरद् (for सं°). Ñ3 V1 D3 T3. 4 रूपं संहृतवान्प्रभुः (Ñ3 V1 °न्हरिः) (for ^{b}). — (L 5) D6 T1 2 G अनुज्ञाय; M4 °ध्या (for °ज्ञाप्य) Ñ2 3 V1 आज्ञापित स देवेन, T3 अनुज्ञापितवांश्चैन, T4 °ते तदा चैवं (for ^{a}) K1 2 D3 -गृहे (for -गृहं). K1 2 Ñ2 B1 नयत् (for नय)] K1 Ñ2 3 V1 D3 cont

603* उग्रसेनमते निक्षिप्य यशोदायै ददौ तदा ।

[K1 D3 यशोदाया गृहे (D3 मते) तथा (for ^{b})]
— D6 T2 G1-3 5 M ins after 17 T1 3 4 G4 cont after 602*

604* एवं समाकुले काले सुषुपू रक्षिणस्तदा ॥
न केवलं रक्षितार सायुधा मोहिता. किल ।
सा पुरी मथुरा सर्वा सुष्वाप हरिमायया ।
वसुदेवादृते तस्माद्देवक्याश्च नराधिपते ॥
वसुदेवस्ततो गत्वा देवकीगर्भवेश्म तत् ।
ददर्श देवदेवेश रात्रौ जातमधोक्षजम् ॥
नीलकुञ्चितकेशान्तमुन्निद्राम्बुजवक्त्रकम् ।
नीलमेघनिभं कान्तं तेजोराशिममानुषम् ॥
शयानमम्बुजे पत्रे वटपत्रे यथा पुरा ।
प्राचीनशिरसं कृष्णं पश्चिमन्यस्तपादकम् ॥
तत्र दृष्टो जरायुर्न न च प्रसववेदना ॥
देवकी सुमुखी दृष्ट्वा सासीना पुत्रलोकिनी ।
अत्यन्तविस्मयाविष्टा वसुदेवेन साभवत् ॥

[(L 1) T4 समागते (for °कुले) — (L 2) D6 G2 M1 2 रक्षिणा (for °ता) — G4 reads line 3 twice — (L 3) T4 मोहिता (for सुष्वाप). — G5 om lines 6-8 — (L 7) T4 -जीमूत- (for -कुञ्चित-) T4 -विक्रमम्, M4 -वीक्षकम् (for -वक्त्रकम्) — (L 10) T1 -शीर्षक. G2 -बर्हिष, M1-3 शीर्षं त (for -शिरस) — (L 11) T4 त तु, G2 तच्च (for तत्र) T4 दृष्ट्वा (for दृष्टो) G2 वा (for the first न) — (L 12) T2 सुमुखा, G4 5 °ख (for °खी) T4 M1-3 देवकीं सुमुखीं दृष्ट्वा (for ^{a}) T2 3 G1 आसीना, T4 M4 स्वासीना (for सा°) G2 -लालिनी, G3 -लोकिनीम्, M4 -वत्सला (for -लोकिनी). T1 M1-3 स्वाधीना पुत्रलोकिनीम् (for ^{b}) — (L 13) T4 वसुदेवस्तदाभवत् (for ^{b}) T1 G3 M1-3 अत्यन्तविस्मयाविष्टो वसुदेवस्ततोऽभवत्]

— After the above, D3 T2 G1-3 5 M4 cont 602*.

18 Ś1 om 18^{ab} — ^{a}) B1 D2 T1 2 G1 तु तं, D3 सुतं (for तु सं-) — ^{b}) G2 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) V3 B Ds D5 T1 च, V2 ह, T2 तत् (for तु). K1 (marg. as in text) रात्रौ जातमधोक्षजम् — D6 T1. 3 G M4 ins after 18^{ab} M1-3 subst for 18^{ab}

605* शयानमङ्के देवक्या रात्रावादाय यादवः ।

[G2 रात्र्याम् (for रात्राव्).]

— ^{c}) K3 Dn Ds D2 गृहे (for गृहं) K1 (*inf lin*) 2. 3 Ñ V B Dn Ds D1-5 T3 4 रात्रौ (for भीतो) — ^{d}) D2 शौरिर्गन्तुं प्रचक्रमे — After 18, K3 D2 ins .

606* तया हृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु
द्वाःस्थेषु पौरेष्वनुशायितेष्वथ ।
द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया
बृहत्कपाटायसकीलशृङ्खलैः ॥
ताः कृष्णवाहे वसुदेव आगते

गृह्य तां दारिकां चापि देवकीशयनेऽन्यसत् ॥ १९
परिवर्ते कृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्लवः ।
वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम निवेशनात् ॥ २०
उग्रसेनसुतायाथ कंसायानकदुंदुभिः ।
निवेदयामास तदा कन्यां तां वरवर्णिनीम् ॥ २१
तच्छ्रुत्वा त्वरितः कंसो रक्षिभिः सह वेगितः ।
आजगाम गृहद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ॥ २२
स तत्र त्वरितो द्वारि किं जातमिति चाब्रवीत् ।
दीयतां शीघ्रमित्येवं वाग्भिः समभितर्जयत् ॥ २३
ततो हाहाकृताः सर्वा देवकीप्रमुखाः स्त्रियः ।
दारिका पुत्र जातेति कंसं तूवाच देवकी ॥ २४
श्रीमन्तो मे हताः सप्त पुत्रगर्भास्त्वया विभो ।
दारिकेयं हतैवैषा पश्यस्व यदि मन्यसे ॥ २५
दृष्ट्वा कंसस्तु तां कन्यामहृष्यत मुदा युतः ।

स्वय विशीर्यन्न तमो यथा रवे ।
ववर्ष पर्जन्य उपांशुगर्जितं
शेषोऽन्वगाद्वारि निवारयन्फणै. ॥
मेघोऽतिवर्षत्यसकृद्यमानुजा
गम्भीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ।
भयानकावर्तशताकुला नदी
मार्गं ददौ सिन्धुरिव श्रियः पतेः ॥
नन्दव्रज शौरिरुपेत्य तत्र ता-
न्गोपान्प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया ।
सुत यशोदाशयने निधाय तं
सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥

[=(var) Bhāgavata P 10 3 48–51 —(L 1) D2 तथा हत- (for तया हृत-) —(L 8) K3 om from वारयन् up to फेनिला (in line 10) —(L 15) K3 om त]

19 [a]) K3 Ñ2 3 V3 B Dn D1–5 T G M1 [अ]विज्ञातस् (G2 °ते) (for °त) K2 4 V1 2 B2 (marg) Ds D6 M4 यशोदया त्व(D6 अ)विज्ञातस् —[b]) K4 बालकम् (for दार°) —[c]) Ś1 गृहीत्वा , K1 (*sup lin*) प्रगृह्य (for गृह्य ता) K2–4 Ñ V Dn D1–5 T1 3 4 प्रगृह्य दारिकां चैव (V3 ता तु), B Ds गृहीत्वा दारिकां तां च (B2 3 चैव) — After 19, D6 S (except T3 4) ins

607* सुप्ता एव तदा सर्वे रक्षिणो विष्णुमायया ।

20 [b]) D2 उभाभ्यां (for गर्भाभ्यां) K1 4 -विह्वलः (for -विक्लव) D6 T1 2 G M गर्भाभ्या नय(T2 G4 तर्क-, G1 तत्त्व)कोविद . — [c]) T3 ऽथ (for वै). — [d]) K3 D1 निवेशनम् , Ñ2 V3 निकेतनात् (for निवेश°) — After 20, K3 D2 ins.

608* बहिरन्त पुरद्वारः सर्वाः पूर्ववदावृता ।
ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृहपाला समुत्थिता ॥
ते तु तूर्णमुपव्रज्य देवक्या गर्भजन्म तत् ।
आचख्युर्भोजराजाय यदुद्विग्न. प्रतीक्षते ॥

[= Bhāgavata P, 10 4 1–2 —(L 2) K3 गृहपालान्समुत्थितान् (for [b])]

21 [a]) K1 3 4 Ñ V Dn D1–5 T3 4 -सुतस्याथ , B2 (marg) -सुतस्यात्र (for -सुतायाथ) D6 T1 2 G1–3 5 M उग्रसेनात्मजायाथ — [b]) K1 3 Ñ2 3 V Dn D1–5 T3 4 कंसस्य (for कंसाय) — [c]) K4 B3 T2 निवेशयामास तदा — [d]) K2–4 Ñ3 V1 2 Dn D1–5 ता कन्या (by transp); T3 जाता वै , T4 कन्यां च — For 21[cd], M1–3 subst

609* भीतो निवेदयामास जाता नः कन्यकेति ह ।

22 [a]) Ś1 D6 T2 G1 2 4 त्वरितं , T3 चोदित , T4 मुदितं (for त्वरितः) — [b]) K3 4 Ñ1 3 (marg as in text) V1 (marg as in text) 3 B1 2 (marg as in text) 3 Dn D1 2 5 T1 4 G3 M4 वेगिभि. , T2 G1 वेश्मत (for वेगितः). D3 मन्त्रिभि सह वेगिभिः , T3 रक्षिभि स च वेगिभि , G4 °भिः संप्रवेशित — [d]) Ś1 K1 Ñ1 Dn धीमत. (for वीर्यवान्).

23 D5 reads 23 on marg — [a]) D6 ततस् (for तत्र). K2–4 Ñ V1 3 B Dn D2–4 T1 4 G3 4 त्वरितं , D1 भगवन् ; T3 संस्थितं (for त्वरितो) — [b]) B2 इदम् , G2 इति सो (for इति च) — [c]) K1 3 4 नीयता (for दी°) Ś1 K3 4 Dn1 Ds1 D1 2 T3 [ए]व (for [ए]वं) — [d]) D6 T1. 2 G M वाग्भिरुग्रा(M3 °रिष्टा)भिरर्दयत्

24 [a]) Ñ1 G2 सर्वे , D6 शब्दा (for सर्वा) — [b]) N (except Ś1 D6) T1 3 4 -भवने (for -प्रमुखा). — After 24[ab], N(except Ś1 D6) T1 3 4 ins

610* उवाच देवकी दीना बाष्पविक्लवया गिरा ।

[D2 वाक्य (for बाष्प-) B1 T1 3 -गद्गदया (for -विक्लवया)]

— [c]) K4 Ds2 G3 तु प्र- (for पुत्र) T3 [ए]षा (for [इ]ति). — [d]) N (except Ś1 D6) T1 4 कंसं समभियाचती (D3 °त), T3 मा विहंसीर्दयां कुरु

25 [a]) T3 नि- (for मे) Ś1 K1 हता मे सप्त श्रीमन्त . — [c]) V3 च (for [ए]व) T3 दारिका किं करोत्येषा — [d]) Ñ2 V3 D1 3 G3 पश्य त्वं (for पश्यस्व)

26 [b]) K Ñ V B2 3 D1–3 5 T4 स विमृश्य , B1 G2 आकृष्यत ; Ds प्राह° ; T3 विममर्श ; M3 आहृत्य स (for अहृ-

हतैवैषा यदा कन्या जातेत्युक्त्वा वृथामतिः ॥ २६
सा गर्भशयने क्लिष्टा गर्भाम्बुक्लिन्नमूर्धजा ।
कंसस्य पुरतो न्यस्ता पृथिव्यां पृथिवीसमा ॥ २७
पादे तां गृह्य पुरुषः समाविध्यावधूय च ।
उद्यच्छन्नेव सहसा शिलायां समपोथयत् ।
सावधूता शिलापृष्ठेऽनिष्पिष्टा दिवमुत्पतत् ॥ २८
हित्वा गर्भतनुं चापि सहसा मुक्तमूर्धजा ।
जगामाकाशमाविश्य दिव्यस्रगनुलेपना ।
कन्यैव चाभवन्नित्यं दिव्या देवैरभिष्टुता ॥ २९
नीलपीताम्बरधरा गजकुम्भोपमस्तनी ।
रथविस्तीर्णजघना चन्द्रवक्त्रा चतुर्भुजा ॥ ३०
विद्युद्विस्पष्टवर्णाभा बालार्कसदृशेक्षणा ।
पयोधरस्तनवती संध्येव सपयोधरा ॥ ३१
सा वै निशि तमोग्रस्ते बभौ भूतगणाकुले ।
नृत्यती हसती चैव विपरीतेन भास्वती ॥ ३२
विहायसगता रौद्रा पपौ पानमनुत्तमम् ।
जहास च महाहासं कंसं च रुषिताब्रवीत् ॥ ३३
कंस कंस विनाशाय यदहं घातिता त्वया ।
सहसा च समुत्क्षिप्य शिलायां विनिपातिता ॥ ३४
तस्मात्तवान्तकालेऽहं कृष्यमाणस्य शत्रुणा । C 3347 B 2.4 44 P 2 4.44

ष्यत) Dn प्राहृष्यत स मूढधी , T1 2 G1 3–5 आकृष्य (T2 G1 °हृत्य) तदुदाहृत , T4 (marg) परिमृश्य उदायुध — D5 reads 26^{cd} on marg — c) D2 हन्तैषा च , G2 गतैवैषा (for ह°). K3 4 Dn T2 तदा (for यदा) — d) Ñ3 (marg as in text) [ए]व , T3 4 [ए]वं (for [उ]क्त्वा)

27 a) K1 2 B1 Dn D4 5 M1–3 शयन- (for °ने) Ś1 K1 क्लिन्ना (for क्लिष्टा) — T2 om (hapl) 27^{c}–29^{b}, G1 reads the same on marg — c) G3 शयने (for पुरतो) T3 4 न्यस्य (for न्यस्ता).

28 T2 om 28 (cf v l 27) — a) K1–3 Ñ1 3 (marg as in text) Dn D1 4 स चैतां , V1 स पादे , V2 स च तां , V3 D5 T1 4 G4 M4 स चैना , D6 T3 G2 पदे तां (for पादे तां) G1 च वधूं ; G3 परुषं , M1–3 स रुषा (for पुरुष) D2 3 गृहीत्वा परुषं (D3 पुरुष) पादे — b) Ds1 (before corr as in text) समागृह्य , T3 4 °कृष्य (for °विध्य) — M3 om. 28^{c}–30^{a} — c) T4 ता बालां (for सहसा) — d) K4 पृथिव्यां (for शिलायां) — e) Ś1 सावज्ञाता , M1 2 सा पातिता (for सावधूता) — f) D6 G2 5 M4 निविष्टा ; M1. 2 मुक्ता सा (for ऽनिष्पिष्टा). V1 2 G2 आपतत् (for उत्प°)

29 T2 om 29^{ab} (cf v l 27), M3 om 29 (cf v l 28) — a) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 T1 3 4 सा तु ; K3 सा वै ; D3 सा च (for चापि). — c) D3 उद्दिश्य (for आविश्य) K2 3 Ñ V1 3 Dn D1 2 5. 6 T G4 M1 2 जगाम कंसमादिश्य ; G3. 5 M4 °म खं समाविश्य . — d) Ñ3 V1 3 -गन्धानु- (for स्रगनु-) — After 29^{cd}, Dn D2 5 ins

611* हारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषिता ।
[Dn मुकुटाटोपभूषिता (for b)]

— e) K2–4 Ñ V Dn D1–5 T1 M4 सा , T3 [ए]षा , T4 [इ]ह (for च) B1 2 (marg as in text) 3 Ds सा तु (for नित्यं) — f) T3 4 दिवि (for दिव्या) Ś1 K1 दिव्याभरणभूषिता .

30 M3 om 30^{a} (cf v l 28) — a) Ś1 K1 D5 (marg) काली (for नील-) M2 (*inf lin* as in text) पीतनीलाम्बरधरा — c) Ś1 रेजे , D4 पृथु- (for रथ) — d) K1 चण्डवक्त्रा , T3 4 चतुर्वक्त्रा (for चन्द्रवक्त्रा)

31 a) Ś1 विद्युद्विमृष्टवर्णाभा , D6 T1 2 G M4 विद्युद्वेष्टित-मेघाभा — c) Ñ2 M1–3 -स्वरवती (for स्तन°).

32 a) K1 (*inf lin* as in text) लोके (for निशि) K3 4 D2–4 T3 तमोग्रस्ता (for °ग्रस्ते) — b) K2. 4 Ñ V1. 3 B1 Ds1 D1 5 6 T4 सर्व- (for बभौ) Ds2 सर्व- (for भूत-) Ś1 K1 गणान्विता , M2 °कुला (for °कुले) V2 Dn सर्वभूतगणान्विता , B3 D2–4 सर्वभूतगणाकुला — c) K2 उत्पत्य , K4 Dn1 D2 4 6 T3 4 G3 नृत्यन्ती (for °ती) Dn2 T1 2 G1 M नृत्यन्ती च हसन्ती च , D1 नृत्यतीह हसन्ती वै — d) D3 शाश्वती , M1–3 शर्वरी (for भास्वती) ❀ Cn विपरीतेन विशेषेण परित प्रसर्पणेन । ❀

33 a) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T4 M4 विहायसि (for °स) G4 चापि , some Mss रौद्री (for रौद्रा) T3 विहायसि गता रात्रौ — b) Ś1 K1 T1 2 G1–4 सा पपौ पान-मुत्तमम् — c) T2 G1 M4 महानादं (for °हासं). — d) T2 G कुपिता (for रुषिता)

34 a) Ñ2 V3 B Dn Ds2 D4 T1 G1 [आ]त्मनाशाय (for वि°) — b) Ñ3 V1 2 B2 (marg) Dn D3. 6 T2–4 G1 2 4 5 M पातिता (for घा°) — c) D6 T1 2 G1 3 5 पादौ चाहं (for सहसा च) D3 समुत्क्षिप्ता (for °प्य) Ś1 शूलं वा ह्यसिमुत्क्षिप्य ; G2 पादौ चाहं विनिक्षिप्य ; M1–3 मोहाद्वाहू (M3 °त्पादौ) समाक्षिप्य . — d) N (except Ś1 D6) T3 शिलायामभिपो(Ñ2. 3 V1 2 B2 [marg] D1. 4. 5

पाटयित्वा करैर्देहमुष्णं पास्यामि शोणितम् ॥ ३५
एवमुक्त्वा वचो घोरं सा यथेष्टेन वर्त्मना ।
खं सा देवालयं देवी सगणा विचचार ह ॥ ३६
तस्यां गतायां कंसस्तु तां मेने मृत्युमात्मनः ।
विविक्ते देवकीं चैव व्रीडितः प्रत्यभाषत ॥ ३७
पितृष्वसः कृतो यत्नस्तव गर्भा हता मया ।
अन्यथैवान्यतो देवि मम मृत्युः समुत्थितः ॥ ३८
नैराश्येन कृतो यत्नः स्वजने प्रहृतं मया ।
दैवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहम् ॥ ३९
त्यज गर्भकृतां चिन्तां त्वमिमां शोककारिकाम् ।
हेतुभूतस्त्वहं तेषां सति कालविपर्यये ॥ ४०
काल एव नृणां शत्रुः कालश्च परिणामकः ।
कालो नयति सर्वं वै हेतुभूतश्च मद्विधः ॥ ४१
मा कार्षीः पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं त्यज ।

T3 °यां समुपो-, B2 °यामपि पो-, D2 °यां संप्रपो)थिता, T4 °यां समुपादिता

35 ^{a}) D5 क्षयान्त- (for तवान्त-) — ^{c}) D2 नखैर् (for करैर्) Ś1 K1 (marg) ताडयित्वा तलैर्देहं, D6 T1 2 G M दारयित्वा नखैर्देहं — ^{d}) Ś1 K1 D6 T1 2 G पास्यामि तव (S1 हृदि) शोणितम्, M1–3 पास्ये हृदयशो°

36 ^{b}) V3 यथोक्तेन, T2 G1 3 ययौ देव-, M1–3 ययौ तेन (for यथेष्टेन) Ñ2 कर्मणा (for वर्त्मना) — M4 reads 36^{cd} after 612* — ^{c}) Ś1 ख च, T3 खे सा (for ख सा) — D3 om 36^{d} — ^{d}) T4 नगरं (for सगणा) D6 T1 2 G M विवेश सगणा तदा — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T G ins after 36 D3 after 36^{abc} M4 after 36^{ab}

612* सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णिसद्मनि पूजिता ।
पुत्रवत्पाल्यमाना सा देवी देवाज्ञया तदा ॥
विद्धि चैनामथोत्पन्नामशाद्देवी प्रजापतेः ।
एकानंशा योगकन्या रक्षार्थं केशवस्य तु ॥
तां वै सर्वे सुमनस पूजयन्ति स्म यादवा ।
देववद्दिव्यवपुष कृष्ण संरक्षितो यया ॥

[D3 om lines 1^{a}–2^{a} — (L 1) K1 Dn -सद्मसु, K3 B2 T1 -संघसु-, K4 -वंशसु- (for -सद्मनि) — (L 2) K2 V3 D5 पुत्रवत्परिपाल्यन्ती (V3 °ल्या सा) (for ^{a}) K2 D5 G3 वसु-, B1 T1 3 4 G1 देव-, D3 ययौ (for देवी) — G1 om line 3 Before line 3, D3 ins वैशंपायन उवाच. — (L 3) T3 वैताम् (for चैनाम्) K3 D2 विन्ध्यशैले त्वयोत्पन्नाम् (for ^{a}) D3 6 T1 3 4 G3 5 अङ्गाद्, T2 G4 M4 महा- (for अंशाद्) — After line 3, K2 Ñ2 Ds D5 ins

612A* एकानंशेति यामाहुरुत्पन्ना मानवा भुवि ।
[Ds2 मानुषा (for मानवा)]

— (L 4) K1 एकादशी, K4 आकाशे ता (for एकानंशा) D6 T2 G1 2 M4 गोप- (for योग-) K2 Ñ2 D5 योगकन्या दुराधर्षा, D4 सैकानंशा योगकन्या (for ^{a}) D6 T2 G रक्षार्थं केशवोऽब्रवीत् (for ^{b}) — (L 5) K4 स्तुत्वा (for ता वै). V3 ता वै सुमनस सर्वे (for ^{a}) D3 (marg as above) 6 T2 3 G M4 पूजयिष्यन्ति याद(G2 मान-, G4 दान)वा (for ^{b}) — (L 6) K2 ता देव-, Ñ3 (marg as above) B3 Ds2 देवीं च, Ds1 दिवा च (for देववद्) K1 देव- (for दिव्य-) K4 V2 3 B2 Dn D1–5 T G3 M4 -वपुषा (for °ष) V1 देवीं च देववद्दिव्य (for ^{a}). V3 सवर्धितो (for संरक्षितो).]

37 ^{b}) T3 मेने ता (by transp) — ^{d}) K2–4 Ñ V B Ds D2–5 T3 4 G5 व्रीडित· समभाष(D1 °याच)त, M1–3 °त प्रत्युवाच ह

38 Before 38, some Mss ins कंस उवाच. — ^{a}) Dn D6 T3 4 मृत्यो स्वस· (for पितृष्वस) — ^{b}) K2–4 Ñ2 3 V B2 Dn D1–5 T1 G2 3 5 M4 मया हता (by transp), M3 वृथा मया D6 तव गर्भकृतौ मया. — Ś1 om (hapl) 38^{c}–39^{b} — ^{c}) K1 2.4 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G4 अन्य एव, V1 अन्यत्र वा (for °थैव) D6 T2 G1–3 5 M4 [अ]न्यथा (for [अ]न्यतो). — ^{d}) K2 B Ds G4 उपस्थित (for समुत्थित)

39 Ś1 om 39^{ab} (cf v l 38) — ^{a}) K1 (marg as in text) 4 नैपुण्येन, D6 नैर्घृण्येन (for नैराश्येन) M3 वृथा (for कृतो) — ^{d}) D3 6 व्यति (for चाति-) T3 न चातिक्रमितुं जनै.

40 ^{a}) K1 B1 2 Ds D3 T4 गर्भगता (for °कृतां) — K2 om 40^{b}–41^{d} — ^{b}) Ś1 -कारिताम्, K1 -संमिताम् (for -कारिकाम्) K3 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 संतापं पुत्रजं त्यज, D6 T2 G M4 विला(M4 सता)प शोकजं त्यज — Ñ3 repeats 40^{cd} after 42^{ab} — ^{d}) Ñ1 G2.4 स तु, V1 स हि (for सति)

41 K2 om 41 (cf v l 40) — ^{a}) Ñ2 V3 एष (for एव) D5 मृत्यु (for शत्रु) — ^{b}) M3 कालश्च परिणामत — ^{c}) Ñ2 V3 भूतं (for सर्वं) — ^{d}) Ñ2 -भूतं तु, D3 -भूताश्च (for -भूतश्च) B2 मद्विधा B1 3 Ds1 D4 5 हेतुभूतास्तु मद्विधा — After 41, K1 3 4 Ñ2 3 V B D S (except M1–3) ins

613* आगमिष्यन्ति वै देवि यथाभागमुपद्रवा ।
इदं तु कष्टं यज्जन्तु कर्ताहमिति मन्यते ॥

एवंप्राया नृणां योनिर्नास्ति कालस्य संस्थितिः ॥ ४२
पतामि पादयोर्मूर्ध्ना पुत्रवत्तव देवकि ।
मद्गतस्त्यज्यतां रोषो जानाम्यपकृतं स्वयम् ॥ ४३
साश्रुपूर्णमुखी दीना भर्तारमभिवीक्षती ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वत्सेति कंसं मातेव जल्पती ॥ ४४

देवक्युवाच ।

ममाग्रतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा ।
कारणं त्वं न वै पुत्र कृतान्तो ह्यत्र कारणम् ॥ ४५
गर्भकृन्तनमेतन्मे सहनीयं त्वया कृतम् ।
मूर्ध्ना पद्भ्यां निपतता स्वं च कर्म जुगुप्सता ॥ ४६
गर्भेऽपि नियतो मृत्युर्बाल्येऽपि न निवर्तते ।
युवापि मृत्योर्वशगः स्थविरो मृत एव तु ॥ ४७
अजाते दर्शनं नास्ति यथा नास्ति तथैव सः ।
जातोऽप्यजाततां याति विधात्रा यत्र नीयते ॥ ४८
तद्गच्छ पुत्र मा ते भून्मद्गतं मन्युकारणम् ।
मृत्युनापहृते पूर्वं शेषो हेतुः प्रवर्तते ॥ ४९
विधिना पूर्वदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्त्वतः ।
मातापित्रोस्तु कार्येण जन्मतस्तूपपद्यते ॥ ५० C 3369 B 2.4 58 P 2.4 58

[(L 1) D5 -भाग्यम् (for -भागम्) — (L 2) Ds D4 विद्धि, D2 कृच्छ्र् (for कष्ट) K3 Ñ3 V B3 Dn Ds D4.6 T2–4 G M4 शत्रु (for जन्तु)]

42 b) K2 D6 संतापं (for विलापं) K4 पुत्रजं (for शोकजं) B2 (marg) सताप पुत्रजं त्यज — After 42^{ab}, Ñ3 repeats 40^{ab}. — c) K3 एवंविधा, Ñ V3 Ds2 D4 T1 2 G3 5 M4 °प्रायो (for °प्राया) Ñ1 लोके, D6 G1 3–5 M1–3 वृत्तिर् (for योनिर्) T3 4 एवं प्राप्य नृणां योनिं — d) D6 T1 G1 2 4, 5 M1–3 लोकस्य (for कालस्य)

43 K3 om 43-44 B1 om 43^{a} — a) D1 (*sup lin.*) नमामि, Bom and Poona eds एष ते (for पतामि) — c) K4 मद्भवस्; D3 मत्कृतस् (for मद्गतस्) G2 M1–3 कोपो (for रोषो) — d) G2 [अ]पकृत (for °तं) Ś1 मया, K1 2 4 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D2–5 T3 4 त्वयि, Ñ1 स्वकम् (for स्वयम्) V1 जानाम्यपकृतस्त्वयि — After 43, K4 Ñ2 V2 3 B Ds D6 T1 3 G M4 ins

614* इत्युक्तवन्तं कंसं सा देवकी वाक्यमब्रवीत् ।

[B1 सहसा (for कंस सा) Ñ2 V2 Ds D6 G2 3 5 आददे (D6 °दौ) (for अब्रवीत्).]

44 K3 om 44 (cf. v l 43). — a) B2 Dn2 T1 G3 -मुखा (for -मुखी) Ś1 धीरा (for दीना) — b) V3 उप-; D6 G2 अपि; T1 अनु (for अभि-) K3 T1 2 G1.4 5 M -वीक्ष्य च; T3 -काङ्क्षती, G3 -वीक्ष्य सा (for -वीक्षती) — c T1 [इ]ह (for [इ]ति) — d) D2 सा तं (for कंसं). K1 (*sup lin* as in text) Ñ1 2 3 (marg as in text) B1 Dn D1 3–5 T3 4 समभि- (for मातेव) G4 कंस मा मेति जल्पति; M3 कंस तूवाच देवकी

45 B3 T2 G1 5 om the ref — a) M1–3 सह (for [अ]ग्रतो) T4 गता (for हता) K2 पुत्रा (for गर्भा) — b) K4 त्वया ये (by transp), D6 G2, 5 M1–3 यत्त्वया Ñ1 T1 G4 M4 काम- (for काल-) — c) Ś1 Ñ1 दारुणस्, K3 कारकस्, V3 °णस् (for °णं) — d) Ñ1 V3 B2 ऽपि (for हि) Ś1 Ñ1 दारुण (for कारणम्)

46 a) Ś1 B2 T1 कर्तनम् (for -कृन्तनम्) — b) D3 महता यत् (for सहनीयं) K1 कृत त्वया (by transp). — c) D1 पादे, G4 त्वया (for पद्भ्या) K2 V2 B Ds D4 T1 3 4 M1–3 पादयो पतता मूर्ध्ना — d) K3 स्वयं, K4 स्वीयं (for स्वं च) M4 जुगुप्सितम् (for °प्सता)

47 a) Ś1 गर्भस्थे, K2 4 Ñ V Dn D1–3 T3 M3 गर्भे तु, B Ds गर्भे च, M4 गर्भे हि (for गर्भेऽपि) T1 गर्भे तु निश्चितो मृत्युर् — c) T4 हि (for [अ]पि) S1 K1 D4, 5 G3 मृत्यु- (for मृत्योर्) — After 47, Ś1 K Ñ2 3 V B Ds D2 3 5 ins

615* कालमूलमिदं सर्वं हेतुभूतस्त्वमेव हि ।

[D3 कर्म- (for काल-) K2 B Ds -पक्रम्, K3 V1, 3 -भूतम् (for -मूलम्) S1 हेतुभूतस्तु त्वाद्विधः, K1 3 D2, 3 °तो भवद्विध, D5 °ता भवद्विधा (for b)]

48 a) K2 अज्ञात-; T4 अजात- (for °ते) — b) Ś1 K1 4 वायुस्, B1 D3 जातस्, M4 [अ]स्ति न (by transp) K1 Ds2 च (for स.) — c) K4 ऽथ, M1–3 हि (for ऽपि). — d) K2 यदि, V3 येन (for यत्र) T3 विधाता यद्विधीयते.

49 a) K1 पुत्र गच्छ (by transp) D6 T2 G M4 भूत्ते (by transp) — b) S1 V3 (before corr as in text) Dn1 D1 2 6 T1–3 G M4 मृत्यु-, D3 मयि (for मन्यु-). M3 मम तावद्य विधि. — c) Ś1 प्रकृते; K1 3 [अ]पहृते; K4 [उ]पहितं, Ñ V1.3 D4 T3 4 [अ]पहृतं, Dn1 D2 प्रहृते; D1 प्रहृतं (for [अ]पहृते)

50 a) K1 T2 G1 2 4 5 M -सृष्टेन; D5 दि° (for -दृ°). — d) M1–3 जन्म तत्र (M1 °त्तु) (for जन्मतस्तु). Ñ1 प्रवर्तते (for [उ]पपद्यते) T1 2 G1 3–5 जन्मत(G4 °न)स्तत्प्रपद्यते; G4 M4 °नस्तत्प्रवर्तते.

निशम्य देवकीवाक्यं स कंसः स्वं निवेशनम् । कृत्ये प्रतिहते दीनो जगाम विमना भृशम् ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

४९

वैशंपायन उवाच ।
प्रागेव वसुदेवस्तु व्रजे शुश्राव रोहिणीम् ।
प्रजातां पुत्रमेवाग्रे चन्द्रात्कान्ततराननम् ॥ १
स नन्दगोपं त्वरितः प्रोवाच शुभया गिरा ।
गच्छानया सह त्वं तु व्रजमेव यशोदया ॥ २
तत्रेमौ दारकौ गत्वा जातकर्मादिभिर्गुणैः ।
योजयित्वा व्रजे तात संवर्धय यथासुखम् ।
रौहिणेयं च मे पुत्रं परिरक्ष शिशुं व्रजे ॥ ३
बाल्ये केलिकिलः सर्वो बाल्ये मूर्च्छन्त्यमानुषाः ।
बाल्ये चण्डतमः सर्वस्तत्र यत्नपरो भव ॥ ४

---

51 Ś1 om 51 Before 51, K1 3 B3 Dn D2 6 T3 G4 ins वैशंपायन उवाच — ^{b}) K2 कसस्तु स्व-, K3 स कंस स्व (for स कंस स्व) — After 51^{ab}, K2–4 Ñ2 3 V B D S (except M1–3) ins

616* प्रविवेश सुसरब्धो दह्यमानेन चेतसा ।
[K3 तु, K4 B2 G3 स (for सु-) T3 प्रविवेश महत्क्रुद्धो (for ^{a})]
— T3 4 om 51^{cd}, Ñ1 reads it on marg — ^{c}) D3 6 M3 प्रतिहतो (for °ते) — After 51, Ñ2 V3 B1 ins

617* स्ववधं चिन्त्यमानस्तु कन्यावाक्यमनुस्मरन् ।

COLOPHON om in Ś1 — *Mention of the Epic* K1 3 Ñ2 Ds2 — *Mention of Khila* K1 3 Ñ2.3 V B Ds D1 3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1 विष्णूत्पत्ति., K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–6 श्रीकृष्णोत्पत्ति·; D6 कृष्णावतार., T2 G1–3 कृष्णावतरणम्, M4 कृष्णावतारकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 64, K3 57, Ñ3 V1 Dn Ds2 59, V3 D3 58, D1 55, D4 T3 60, T1 G3 5 M4 54, T2 G1 53, T4 56, G2 4 51, M1–3 50 — *Śloka no* Dn 64, Ds2 D3 5 65, D4 66

49

1 ^{a}) D4 च (for तु) — ^{b}) Ś1 व्रजं (for व्रजे) T3 वै नृप (for रोहिणीम्) — ^{c}) K2 Ñ1 V3 D1 T3 प्रजात (for °ता) D3 [अ]ग्रं (for [अ]ग्रे) K4 T2 G1 3 5 प्रजातपुत्रामेवाग्रे — ^{d}) K2 3 Ds D6 T3 G1 चन्द्र- (for चन्द्रात्) T3 चन्द्रकान्ताननं शुभम्, G4 चन्द्रकान्तशुभाननम्

2 ^{a}) D2 5 त्वरितं, D6 T1 2 G M4 अभित (for त्वरित) — After 2^{ab}, M3 ins

618* बालस्य तेजसा तं तु विस्मितं विस्मितस्तदा ।

Before 2^{cd}, D5 (marg) ins वसुदेव उवाच — ^{c}) K2–4 Ñ V B D (except D6) त्वं वै, T1 [ए]व त्व, T3 4 त्वं हि (for त्वं तु) — D6 T1 2 G M4 ins after 2 M1 2 after 2^{ab} M3 cont after 618*

619* यदा च रोहिणी पुत्रं प्रसूता कमलेक्षणा ।
यशोदापि तदैवेय प्रसूता तनयं विभो ॥
[(L 1) G1 4 प्रासूत (for प्रसूता) G5 प्रसूत कमलेक्षणम् (for ^{b}) — (L 2) T1 M1–3 [आ]र्गी (for [इ]यं) T2 G M4 प्रासूत (for प्रसूता) T1 शुभा (for विभो) M3 प्रसूता कमलेक्षणा (for ^{b})]

3 ^{a}) K3.4 Ñ1 3 V D1 3 तत्र तौ, Ñ2 ततो वै, B2 (marg) Dn तत्रैतौ; T3 4 ताविमौ (for तत्रेमौ) D5 तत्र तौ जातकौ गत्वा — ^{b}) D4 कर्मोदितैर् (for -कर्मादिभिर्) — ^{c}) G5 भोजयित्वा (for यो°) G4 जातं (for तात) T2 G1 भोजयित्वा व्रजे जातौ — After 3^{cd}, G3 reads 9–10, and om 3^{ef} — ^{e}) B2 पुत्रं मे (by transp) — ^{f}) K2 -रक्ष शुभं, T3 4 -रक्षस्व च (for -रक्ष शिशुं) D6 T1 2 G1 2 4.5 M4 तव पुत्रं च यत्नत. — After 3, D6 T2 G1 2 4 5 M4 ins

620* पालयस्व तदा तात प्रमादबहुले व्रजे ।
[T2 यथा, G2 M4 यदा (for तदा)]

— After the above, D6 T2 G1 2 4 5 M4 read 7^{e}–9^{d}

4 K3 om 4 K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 read 4 after 9 — ^{a}) K1 D3 4 (before corr as in text) T4 केलिकल, K2 Ñ2 V3 D1 °कर, D5 क्रीडापर·, D6 M3 कलिसम, T3 केलिरति, M1 2 किल कलि· (for केलिकिलः). Ś1 सर्वे (for सर्वो) K4 D2 बाल केलिकल सर्वो; T2 G M4 बाल्ये कलिकरा (G2 °समा) सर्वे — ^{b}) D6 T1 2 G M4 मानुषाः (for [अ]मा°) K2 B3 Ds D2 3 बाल्ये मुह्यति मानव, K4 बालो मुह्यति मानुषः, Ñ V B1 2 Dn D1 4, 5

अहं वाच्यो भविष्यामि पितृपक्षेषु पुत्रिणाम् ।
योऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखम् ॥ ५
ह्रियते हि बलात्प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतो मम ।
अस्माद्धि मे भयं कंसान्निर्घृणाद्वै शिशोर्वधे ॥ ६
तद्यथा रौहिणेयं त्वं नन्दगोप ममात्मजम् ।
गोपायसि यथा तात तत्त्वान्वेषी तथा कुरु ।
विघ्ना हि बहवो लोके बालानुत्त्रासयन्ति हि ॥ ७
स च पुत्रो मम ज्यायान्कनीयांस्तव चाप्ययम् ।
उभावपि समं प्रेम्णा निरीक्षस्व यथासुखम् ॥ ८
वर्धमानावुभावेतौ समानवयसौ यथा ।
शोभेतां गोव्रजे तस्मिन्नन्दगोप तथा कुरु ॥ ९
न च वृन्दावने कार्यो गवां घोषः कदाचन ।
तत्र वासे तु भेतव्यं केशिनः पापदर्शिनः ॥ १०
सरीसृपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनिभ्यस्तथैव च ।
गोष्ठेषु गोभ्यो वत्सेभ्यो रक्ष्यौ ते द्वाविमौ शिशू ॥ ११
नन्दगोप गता रात्रिः शीघ्रयानो व्रजाशुगः ।
इमे त्वां त्वरयन्तीह पक्षिणः सव्यदक्षिणाः ॥ १२
रहिते वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना । C 3384 B 2. 5 14 P 2 5, 14

T3 4 बाल्ये मुह्यति मानुष —^{c}) K1 चण्डपर, M1–3 °कर (for °तम). D6 T2 G M4 बाल्ये चण्डकराः सर्वे —^{d}) T4 तस्माद् (for तत्र)

5 ^{b}) T3. 4 पुत्र- (for पितृ) K1 4 -पक्षे तु (for पक्षेषु) —^{c}) K2 सो (for यो)

6 ^{a}) D8 ऽति-, G3 M1 4 ऽपि (for हि) M2 बलान्मे ह्रियते प्रज्ञा —^{b}) D3 G2 4 ततो (for सतो) T3 प्रजा वै निहता मम —^{d}) K1 4 V1 2 D1 T4 M4 हि (for वै) D6 T2 G1 2 4 5 वधात् (for वधे) T3 निर्घृणात्पापनिश्चयात्, M1–3 °च्छिशुमारकात्

7 ^{a}) B1 3 Ds यथा च (for तद्यथा) T2 G1 4 M4 च (for त्वं) M1–3 यथा रक्षसि ते पुत्रं —^{c}) D1 गोपाय त्वं (for °यसि) Ś1 D2 3 सदा, Ñ2 3 (marg.) V3 B2 Ds D4 5 T3 शिशुं, D6 G2 4 5 M4 तथा (for यथा) V1 शिशुं (for तात). T2 गोपायसि तात यथा, T4 °से शिशुं तात —^{d}) B2 (marg as in text) नन्दगोप; D3 पुत्रान्वेषी, T2 G M4 यथा वेत्सि, T3 यथा स्वार्थस् (for तत्त्वान्वेषी) — G3 om 7^{e}–8^{d}. D6 T2 G1 2 4. 5 M4 read 7^{e}–9^{d} after 620*. —^{e}) D6 T2 G1. 2. 4 5 M4 विघ्नाश्च बहवस्तत्र —^{f}) Ś1 K2 च; Ñ1. 3 V1 2 B1 3 Ds D1 5 ह (for हि) K4 बालांश्च त्रासयन्ति हि; D6 T2 G1 2 4. 5 M °नुद्वेजयन्ति च (M1–3 °न्त्यथ), T3 4 बाल्ये वित्रासयन्ति ह (T4 हि).

8 For the sequence in D6 T2 G1 2 4 5 M4, cf v l. 7 G3 om 8 (cf v l 7) K2 reads 8–9 on marg. —^{a}) K3 Dn ज्येष्ठ (for ज्यायान्) —^{b}) K1 मम (for तव). B2 चात्मज, D6 T2 G1 2. 4 5 M4 च (D6 स) प्रभो (for चाप्ययम्) K2 3 Ñ1 D1 5 कनीयास्तस्य चात्मजः (K3 D1 °नुज., Ñ1 °व्ययः), Ñ2 3 V1 2 B1 3 Ds D2–4 T3 4 °श्चाप्ययं तव, V3 Dn °श्च तवात्मज॰, T1 M1–3 °श्च तव प्रभो —^{c}) S1 साम्ना, K Ñ V B D (except D6) T1 3 4 नाम्ना (for प्रेम्णा). —^{d}) K3 4 Ñ V1 3 B3 Dn D1–3. 5 यथा॰तथम् (for °सुखम्)

9 For the sequence in D6 T2 G1 2 4 5 M4, cf. v l. 7 G3 reads 9–10 after 3^{cd} —^{b}) K2 Ds तथा, M1 तदा (for यथा) —^{c}) D1 तात (for तस्मिन्). — After 9, K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 read 4.

10 For the sequence in G3, cf v l 9 —^{a}) D5 घोषो (for कार्यो) —^{b}) K4 (marg) गोष्ठ, M1–3 वास॰ (for घोष). K1 3 Ñ V B3 Dn D1 3 6 T1 G3 कथंचन (for कदा°) D5 गत्वा कार्यं कथंचन — After 10^{ab}, D6 S ins

621* तत्रासौ वसति क्रूरो मांसभोजी दुरात्मवान् ।

—^{c}) Ś1 T1 G2 3 5 M1 4 वस्तस्य (for वासे तु) K Ñ V B Dn D1–3. 5 T3 4 भेतव्यं तत्र वसत॰ (K2 B2 [marg.] T4 वासे तु, Ñ1 वस्तव्यं), T2 G1 4 तत्रैव वसतस्तस्य —^{d}) T1 -देहिन (for दर्शिन.)

11 T2 G1. 4 om. 11^{ab} —^{a}) D3 क्रूरेभ्य, T1 शृङ्गेभ्यः (for कीटेभ्यः). —^{d}) K1 D3 5 रक्ष्यौ मे, K2 D2 6 G1 2 रक्ष्यौ तौ, T3 रक्ष तौ, M4 रक्षैतौ (for रक्ष्यौ ते) G5 अमू (for इमौ). T2 G4 रक्ष्यौ तौ द्वाविमौ किल, M1–3 रक्ष्यौ द्वावपि ते शिशू — After 11, D6 T1 4 G1–3 M ins

622* यमुना नैव गन्तव्या तस्यां वसति कालिय॰ ।
[D6 G1 2 च न; M4 [अ]पि न (for नैव).]

12 ^{b}) K1 B1 2 (marg) व्रजानित K4 D2 3. 5 6 T2 G1 2 व्रज व्रजम्, Ñ2 V1 व्रजानुग, B1 (marg) Ds °श्रितः; D4 व्रजस्थित॰, T1 3 G5 M व्रजं व्रज, T4 व्रजं तत (for व्रजाशुग॰). —^{c}) D3 त्वा T2 G1 ते, G4 च (for त्वां). D5 T4 व्याहरन्ति (for त्वरयन्ति) B3 T1 G4 [इ]व, M4 [ए]व (for [इ]ह). K Ñ V B1 2 Dn D1. 3 5 G3 इमे त्वां व्याहरन्तीव, T3 इमे त्वां व्याहरिष्यन्ति; M1–3 इमे त्वा त्वार-

यानं यशोदया सार्धमारुरोह मुदा युतः ॥ १३
कुमारं स्कन्धवाह्यायां शिबिकायां समाहितः ।
संवेशयामास शिशुं शयनीये महामतिः ॥ १४
स जगाम विविक्तेन शीतानिलविसर्पिणा ।
बहूदकेन मार्गेण यमुनातीरशोभिना ॥ १५
स ददर्श शिवे देशे गोवर्धननगोपगे ।
यमुनातीरसंबद्धं शीतमारुतसेवितम् ॥ १६
विरतश्वापदं रम्यं लतावल्लीमहाद्रुमम् ।
गोभिस्तृणनिमग्नाभिः स्यन्दन्तीभिरलंकृतम् ॥ १७
समप्रचारं च गवां समतीर्थजलाशयम् ।
विषाणस्कन्धघातैश्च वृषाणां घृष्टपादपम् ॥ १८
भासामिषादानुसृतं श्येनैश्चामिषगृद्धिभिः ।
सृगालमृगसिंहैश्च वसामेदोशिभिर्वृतम् ॥ १९
शार्दूलशब्दाभिरुतं नानापक्षिसमाकुलम् ।

यन्तीह — d) K2 वय श्रोत्रसुखावहा

13 Before 13, K3 D2 ins वैशपायन उवाच — a) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T4 रहस्य, D6 प्रहिते, T2 G1 2 रहितो, T3 नन्दोऽपि, M1 2 नन्दोऽथ (for रहिते) — b) K4 अनुज्ञातो, M1–3 संमान्योक्तो (for सोऽनुज्ञातो) — d) K2 V1 3 B2 G2 मुदान्वित·; G4 मुदा धृत (for मुदा युत)

14 a) D6 कुमार स्कन्धमावाह्य — b) V2 om from समाहित up to शयनीये (in 14^{d}) M3 महामतिः (for समाहित) — After 14^{ab}, D6 T2 G1 3 5 M4 ins

623* शयने तं शिशुं चैव संवेश्य मृदुसस्तरे ।

[T2 G1 शयान (for शयने).]

— Ś1 T3 om 14^{cd} — c) Ñ1 प्र- (for सं-) — d) K1 D6 T2 G शिबिकायां, T1 M4 नन्दगोपो, M1–3 स्वास्तीर्णायां (for शयनीये) K3 4 Ñ1 3 V1 3 Dn D2 3 T4 शिबिकायां महामना (D3 °यशा)

15 a) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T G1 जगाम च (G1 स), D6 आजगाम (for स ज°) — b) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G2 5 M4 शीतलानिलसर्पि(T3 °वर्षि)णा. — d) N (except Ś1 K1 4) S (except T1 M1–3) -गामिना (for -शोभिना)

16 a) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 शुभे देशे, D6 T2 G1 3–5 M1–3 शिवं देशं (G3 °शे) (for शिवे देशे) K4 स गोव्रजं शुभे देशे — b) K1 3 4 Ñ V B1 2 (marg) Dn D1–3 5 T1 3 4 समीपगे; K2 B2 3 Ds T2 M4 -वनो°, D6 -वनोपमम्, M1–3 -गिरेस्तटे (for -नगोपगे) D4 गिरौ गोवर्धने महत् — c) Ś1 K1 -संबद्धे, K2 D5 -संवृद्धं, K3 V1 Ds D6 -संबन्धं, B1 -संनद्धं, B2 D3 T1 G1–3 5 M2–4 संबद्ध-, T2 -संबन्धि (for -संबद्धं) — d) K2 शीतं (for शीत-). Ś1 K1 -सेविते, D3 -शीतलम् (for -सेवितम्).

17 a) K2 Ñ2 3 V B1. 3 D2 5 विगत-, K3 4 Ds D1 3 विरुत-, D6 T1 2 G निरीति-; M2 विदित- (for विरत-). Ś1 K1 विरत(K1 निरस्त)श्वापदे रम्ये, B2 Dn विरुतश्वापदै रम्यं, M4 निरीति श्वापदारम्यं — b) Ñ3 V1 लतागुल्म-, M1 °विष्ट-, M2 °श्लिष्ट-, M3 °विष्टं (for °वल्ली-) Ś1 K1 -महाद्रुमे (for °द्रुमम्) B1 3 Ds D4 लतागुल्मशता(B3 D4 °समा)कुलम् — B3 om (hapl) 17^{c}–20^{b} — c) K1 (sup lin as in text) -विमग्नाभि, K2–4 Ñ V B1 2 D T2–4 G -तिल° (for -निम°) T1 M4 गोभिस्तृणेषु म(M4 ल)ग्नाभि — d) Ś1 Dn1 D1 4 G1 2 4 M4 स्पन्दन्तीभिर्, K4 स्रव°, G3. 5 क्रन्द° (for स्यन्द°)

18 B3 om 18 (cf v l 17) — a) T2 G1 -प्रसारं (for -प्रचारं) K4 तु (for च) — c) Ś1 Ñ V B1 2 Dn Ds D4 T3 वृषाणां (for विषाण-) K1 4 D2 3 T2 G1 2 5 -पातैश्; G4 M4 पादैश् (for -घातैश्) K3 D1 G3 वृषाणां स्कन्धपातैश्च — d) D6 T1 2 G1 2 4 5 M4 वृषभैर्, T4 पादपैर् (for वृषाणां) D2 (marg as in text) कृष्ट-, G2 M4 पुष्ट- (for घृष्ट-) Ś1 K3 Ñ V B1 2 Dn Ds D1 4 G3 विषाणोद्दृष्टपादपम्; T3 पादपैः सर्वतो वृतम्

19 B3 om 19 (cf v l 17) — a) K2 -गतं, V1 -भृतं, V2 Dn D1 -सृतै (for -सृतं) K1 D2 3 5 M2 क्रव्यादसंघा(D5 °सिंहा)नुसृ(D3 °तयु)-तं, Ds गृध्रामिषादानुसृतं, D6 T1 2 G1 2 5 भासचक्रैरनुसृतं, T3 4 भाषचाषाद्य°, G3 भास्वच्चकोरानुसृतैः; G4 हासवक्त्रैरनुसृतं — b) D1 तु (for च) K2 V3 B1 2 Ds D2 3 T1 3 4 M4 -गृध्रुभि (for -गृद्धिभिः). — c) M -संघैश् (for -सिंहैश्) — d) K1 D5 -मेदोशनैर्; K2–4 Ñ V1 B2 Ds2 D1 3 4 T3 -मेदोस्थिभिर्, V2 3 -मेदास्थिभिर्, B1 Dn1 T4 -मेदाशिभिर् (for -मेदोशिभिर्) D2 वसामेदोस्थिभिर्भृतम्, D6 T1 2 G M4 मृग(T1 वसा-, G2 मृत)मेदोवसाशि(T1 G3 °सादि)भिः

20 B3 om 20^{ab} (cf v l 17) K3 om (hapl) 20^{a}–21^{b} D3 om 20 — a) T4 -युतं (for -रुतं) — b) D6 T2 G M4 वानरर्क्ष- (for नानापक्षि-). K1 B1 Ds -गणाकुलम् (for -समा°) — c) T3 सर्व- (for स्वादु-) K1 (sup lin as in text) 2 4 Ñ V B1. 2 (marg as in text) 3 Dn Ds D1. 2 4. 5 T3 4 -वृक्ष- (for -पुष्प-) Ś1 -फलाकीर्णं; D6 T1 2 G1 3–5 M4 -मधुक्षीरं; G2 M1. 2 -फलक्षीरं; M3

स्वादुपुष्पफलं रम्यं पर्याप्ततृणसंस्तरम् ॥ २०
गोव्रजं गोरुतशिवं गोपनारीभिरावृतम् ।
हम्भारवैश्च वत्सानां सर्वतः कृतनिस्वनम् ॥ २१
शकटावर्तविपुलं कण्टकीवाटसंकुलम् ।
पर्यन्तेष्वावृतं वन्यैर्बृहद्भिः पतितैर्द्रुमैः ॥ २२
वत्सानां रोपितैः कीलैर्दामभिश्च विभूषितम् ।
करीषाकीर्णवसुधं कटच्छन्नकुटीमठम् ॥ २३
क्षेमप्रचारबहुलं हृष्टपुष्टजनायुतम् ।
दामनीप्रायबहुलं गर्गरोद्गारनिस्वनम् ॥ २४
तक्रनिस्रावबहुलं दधिमण्डार्द्रमृत्तिकम् ।
मन्थानवलयोद्गारैर्गोपीनां जनितस्वनम् ॥ २५
काकपक्षधरैर्बालैर्गोपालैः क्रीडितालयम् ।
सार्गलद्वारगोवाटं मध्ये गोस्थानसंकुलम् ।
सर्पिषा पच्यमानेन सुरभीकृतमारुतम् ॥ २६
नीलपीताम्बराभिश्च तरुणीभिः समन्ततः ।
वन्यपुष्पावतंसाभिर्गोपकन्याभिरावृतम् ॥ २७
शिरसा धृतकुम्भाभिर्बद्धैरुद्ग्रथिताम्बरैः ।
यमुनातीरमार्गेण जलहारीभिरावृतम् ॥ २८ C 3400 B 2. 5 30 P 2 5. 30

-फलोपेतं (for -फलं रम्यं) — d) K1 D2. 4 5 -सवृतम्, K2 4 Ñ2 3 V T4 -सस्कृतम्, D1 T1 वीरुधम्, G3 -विस्तरम् (for सस्त°).

21 K3 om 21ab (cf v l 20) — a) T1 गोवृत (for गोव्रजं) Ds2 गोरुतं, T4 गोकुलं (for गोरुत-) K4 गोव्रज गोरुतै रम्यं, T3 गोव्रज गोकुलाविष्टं — b) T4 घोष (for गोप-) M1–3 गोपनारीसमावृतम् — c) Ś1 D3 हम्बारवैश्, K1 भम्भारा°, D5 T1 2 G1–3 5 M हुम्भार° (for हम्भा°) — d) T3 सर्वत्र (for °त)

22 b) D6 S नेमिस्वनमनोरम(T3 4 G4 °हर)म् — c) T1 पर्यन्ते च (for °न्तेषु) Ś1 Ñ2 V3 रम्यैर्, D2 6 T2 G1 2. 4 5 चान्यैर् (for वन्यैर्) T4 पर्यन्तेनावृत पुष्पैर् — d) Ś1 K2 महद्भि (for बृ°) K1 Ñ2 V3 पातितैर्, D6 T2 G1 3–5 M1–3 फलि° (for पति°)

23 a) B3 कीर्णैर् (for कीलैर्) — b) Ś1 विशोभितम्; K3. 4 Dn निषेवितै ; G3 विराजितम् (for विभूषि°) D1 M1–3 दामनीभिश्च भूषि(M1 शोभि)तम् — d) K2 Ds1 (*inf lin*) T2 G1 -मुखम्; T3 -रचम् (for -मठम्)

24 M4 transp 24 and 25 — a) K3 Ñ V1 2 Dn D2–5 G3 क्षेम्य-, B Ds T1 क्षेम्यं (for क्षेम-) — D3 om (hapl.) 24bc — b) K4 -जनैर्युतम्; Ñ1 (marg) V2 B1 (marg) 2 3 Dn Ds D2 4. 5 -जनावृतम्; Ñ2 3 V1 3 B1 D1 6 T G M4 °कुलम् (for °युतम्). — c) K1 3 4 V2 B1 Dn D2 -पाश-; D6 T1 2 G M दाम- (for -प्राय-)

25 T3 om (hapl ?) 25a–26d M4 transp 24 and 25 M4 transp 25ab and 25cd — a) K1 D3 G4 -निर्माण- (for -निस्राव-) K3 V2 Dn D1 T1 4 G3 5 M4 मलिन (for -बहुलं) — b) K3 -बिन्द्वार्द्र-; K4 Ñ2 V3 D1 2 4 G2 M -पिण्डार्द्र-, V1 D6 -मन्थार्द्र- (for -मण्डार्द्र-) — After 25ab, D6 T1. 2 4 G1 2 4 5 M ins .

624* नवनीतपरिक्षिप्तमाज्यगन्धविभूषितम् ।
[M1–3 -मनोरमम् (for -विभूषितम्)]

— T4 reads 25cd twice — d) V1 D3 G4 -स्वनैः (for -स्वनम्)

26 T3 om 26abcd (cf v l 25) — b) Ś1 K1 T1 G3 गोपाल- (for °लै-) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T4 गोपालैः क्री(K3 4 Ñ3 V1 B2 Dn D1 2 °लक्री)डनाकुलम्, M1–3 °लैः क्रीडितव्रजम् — After 26ab, D6 T2 4 G M ins

625* दारकैर्दारिकाभिश्च परस्परसमाकुलम् ।
[M1–3 -समागतै (for °कुलम्)]

— K3 om (hapl) 26cd. — c) Ñ2 V3 B1 संकुल-, Ñ3 (marg) साकुल-, B3 साकुलं (for सार्गल-) — d) B2 (marg) M4 संस्थान-; D1 गोष्ठान- (for गोस्थान-) S1 M3 -मकटम् (for संकुलम्) — e) T3 सर्वेषां (for सर्पिषा)

27 a) D4 तु (for च) — b) V3 B1 3 अलंकृतम् (for समन्तत). — After 27, D2 5 ins ·

626* सीमन्तमधुरालापाः स्मितभ्रूललितेक्षणाः ।
सीत्कारभ्रूविलासैश्च चेतोबुद्धिमनोहराः ।
सर्वास्ताश्चन्द्रवदना गोपनार्यः सुशोभनाः ॥
तासां नूपुरशब्देन मेखलानां स्वनेन च ।
स्वनन्तीना च शब्देन मयूरा ननृतुस्तदा ॥ [5]
[(L 4) D5 मेखलानि - (for °लाना)]

28 a) Ś1 Dn शिरोभिर् (for शिरसा) — b) K2 Ñ V2 3 B D (except D6) T3 4 बद्धैरग्रस्तनाम्ब(T3 4 °न्त)रैः. — c) Ds D2 -मार्गेषु (for °ण) — D6 T1 2 G ins after 28 T4 M1–3 after 28ab

627* तक्रविक्रययुक्ताभिर्दधिसर्पिःक्रयेषु च ।
[T1 G3 M1–3 -क्रयमु- (for -विक्रय-).]

स तत्र प्रविशन्हृष्टो गोव्रजं गोपनादितम् ।
प्रत्युद्गतो गोपवृद्धैः स्त्रीभिर्वृद्धाभिरेव च ।
निवेशं रोचयामास परिवर्ते सुखाश्रये ॥ २९

सा यत्र रोहिणी देवी वसुदेवसुखावहा ।
तत्र तं बालसूर्याभं कृष्णं गूढं न्यवेशयत् ॥ ३०

इति श्रीहरिवंशे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

५०

वैशंपायन उवाच ।
तत्र तस्यासतः कालः सुमहानत्यवर्तत ।
गोव्रजे नन्दगोपस्य बल्लवत्वं प्रकुर्वतः ॥ १
दारकौ कृतनामानौ ववृधाते सुखं च तौ ।
ज्येष्ठः संकर्षणो नाम यवीयान्कृष्ण एव तु ॥ २
मेघकृष्णस्तु कृष्णोऽभूद्देहान्तरगतो हरिः ।
व्यवर्धत गवां मध्ये सागरस्य इवाम्बुदः ॥ ३
शकटस्य त्वधः सुप्तं कदाचित्पुत्रगृद्धिनी ।

29 ^{a}) $T_{3\,4}$ तत्र प्रविश्य संहृष्टो — ^{b}) T_{1} M_{4} गोवि- (for गोप-) D_{3} व्रजं नन्द. स्वभार्यया, D_{6} T_{2} $G_{1\,2\,5}$ व्रजं गोप(D_{6} घोष)विनादितम्, $T_{3\,4}$ गोव्रजे घोषनादिते (T_{4} °तै) — ^{c}) $K_{2.\,3}$ प्रत्युद्गतैर् (for °तो) — ^{d}) D_{2} गोपि- (for स्त्रीभिर्) — D_{1} om 29^{e}–30^{b} — ^{e}) S_{1} $K_{1\,4}$ B_{2} (marg) D_{2} निवास (for निवेश) M_{4} निवेशं कारयामास — ^{f}) K_{1} $Ñ_{2}$ V_{3} $D_{2\,3\,5}$ T_{3} M_{3} परिवृत्ते, G_{2} परावर्त- (for परिवर्ते) B_{3} यथाश्रये (for सुखा°)

30 D_{1} om 30^{ab} (cf v l 29) — ^{a}) $Ś_{1}$ K_{1} $Ñ_{1}$ B_{1} D_{5} T_{1} सा त(K_{1} ह्य)त्र, K_{4} यत्र सा (by transp) — ^{b}) K_{1} -सुखावहे (for °हा) — $Ś_{1}$ om 30^{cd}, M_{1} reads it twice. — ^{c}) M_{4} [ए]व (for तं) — ^{d}) Ds_{2} D_{6} $T_{2\,3}$ $G_{1,\,2\,5}$ गूढे, D_{2} गेहे (for गूढं) M_{4} कृष्णं स्कन्धे निवेशयन् — After 30, D_{6} S ins

628* वसुदेवप्रयुक्तश्च तयोर्गर्गो महातपा ।
अकरोज्जातकर्माद्या क्रिया सर्वा यथाक्रमम् ॥
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा भोजनं च यथाक्रमम् ।
गोपाश्चैवोत्सवं चक्रुर्गोभ्यो विप्रेभ्य एव च ॥
[(L 1) D_{6} G_{1} M_{4} गार्ग्यो (for गर्गो)]

Colophon — *Mention of the Epic* K_{3} $Ñ_{2}$ Ds_{2} — *Mention of Khila* S_{1} K_{3} $Ñ_{2\,3}$ V B Ds $D_{1\,4}$ — *Sub-parvan* D_{4} विष्णुपर्व, T_{4} आश्चर्यपर्व — *Adhy name* $Ś_{1}$ $K_{1\,2}$ $V_{2\,3}$ $B_{2\,3}$ Ds गोव्रजगमनम्, $K_{3\,4}$ Ñ V_{1} Dn $D_{1\,2\,4\,5}$ गोव्रजीयम्, D_{3} गोव्रजप्रवेश., D_{6} $G_{2\,3}$ M_{4} व्रजप्रवेशः — *Adhy. no* (figures, words or both) K_{3} 58, $Ñ_{3}$ V_{1} Dn Ds_{2} D_{4} 60; V_{3} D_{3} 59, D_{1} T_{4} 57, T_{1} $G_{3\,5}$ M_{4} 55, T_{2} G_{1} 54, $G_{2\,4}$ 52, M_{1-3} 51 — *Śloka no* K_{1} 35; Dn Ds D_{4} 32, T_{2} G_{1} 38.

50

1 B_{1} om 1^{ab} — ^{a}) M_{1} ततस् (for तत्र) — ^{b}) $K_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ Dn Ds_{1} $D_{2\,4}$ $T_{3\,4}$ अभ्यवर्तत (for अत्य°) K_{4} D_{1} स महानभ्यवर्तत — ^{c}) $Ś_{1}$ गोव्रजं, G_{5} गोवृन्दे (for गोव्रजे) — ^{d}) $Ś_{1}$ $Ñ_{1}$ V_{3} B_{2} G_{4} वल्लभत्वं (for बल्लवत्वं). — After 1, B_{2} ins

629* गर्गश्च [गर्गो] गोपकुले तत्र वसुदेवप्रचोदितः ।
प्रच्छन्न एव गोपाना सस्कारानकरोत्तयो· ॥
[Cf 628*]

2 ^{a}) T_{2} G_{1} बालकौ (for दारकौ) D_{3} T_{3} धृत- (for कृत-) — ^{b}) T_{2} G_{1} व्यवर्धेतां (for ववृधाते). $Ś_{1}$ सुखोचितौ, M_{1-3} समं च तौ (for सुख च तौ) — ^{d}) N (except $Ś_{1}$ D_{6}) $T_{1\,3\,4}$ $G_{1\,3}$ M_{4} कनीयान् (for यवी°) $Ś_{1}$ K_{1} V_{2} B_{1} Ds_{2} $D_{2\,3\,5}$ $T_{3\,4}$ च, T_{2} तत् (for तु)

3 ^{a}) B_{1} एवं, $T_{3\,4}$ नायं (for मेघ-) $Ś_{1}$ -वर्णस्तु, G_{1} -कृष्णश्च, G_{2} -पक्षस्तु (for -कृष्णस्तु) $Ś_{1}$ ऽसौ (for ऽभूद्). — ^{c}) K_{2-4} $V_{1\,3}$ $D_{1\,4}$ $T_{3\,4}$ अवर्धत (for व्य°) — ^{d}) $K_{1\,3}$ $Ñ_{2}$ V B_{1} Ds D_{1-4} $T_{3\,4}$ G_{4} सागरस्थ, G_{2} °रोत्थ (for °रस्य) $Ś_{1}$ T_{2} [अ]म्बरे (for [अ]म्बुद) G_{1} सागरस्थ इवाम्बरे — After 3, D_{6} S (except G_{4}) ins

630* विस्तरेणाथ वक्ष्यामि बालस्य चरित महत् ।
अवधानपरो भूत्वा शृणु राजन्यदिच्छसि ॥
स तत्र योगमास्थाय दानवाश्चावधीत्किल ॥
कश्चिद्दनो सुतो वीर कृष्णस्य वधकाङ्क्षया ।
नन्दस्य प्रियतामायाच्छाकटं वपुरुद्वहन् ॥ [5]
[M_{1-3} om lines 1–2. — (L. 1) D_{6} [आ]चरित (for च°) — (L 2) T_{4} यथातथम् (for यदिच्छसि). — (L 3)

यशोदा तं समुत्सृज्य जगाम यमुनां नदीम् ॥ ४
शिशुलीलां ततः कुर्वन्स्वहस्तचरणौ क्षिपन् ।
रुरोद मधुरं कृष्णः पादावूर्ध्वं प्रसारयन् ॥ ५
स तत्रैकेन पादेन शकटं पर्यवर्तयत् ।
न्युब्जं पयोधराकाङ्क्षी चकार च रुरोद च ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यशोदा शीघ्रगामिनी ।
स्नाता प्रस्रवदिग्धाङ्गी बद्धवत्सेव सौरभी ॥ ७
सा ददर्श विपर्यस्तं शकटं वायुना विना ।
हाहेति कृत्वा त्वरिता दारकं जगृहे तदा ॥ ८
न सा बुबोध तत्तेन शकटं परिवर्तितम् ।
स्वस्ति मे दारकायेति प्रीत्या भीता च साभवत् ॥ ९
किं नु वक्ष्यति ते पुत्र पिता परमकोपनः ।
त्वय्यधःशकटे सुप्ते शकटे च विलोडिते ॥ १०
किं मे स्नानेन दुःस्नानं किं च मे गमने नदीम् ।
पर्यस्ते शकटे पुत्र या त्वा पश्याम्यपावृतम् ॥ ११
एतस्मिन्नन्तरे गोभिराजगाम वनेचरः ।
काषाये वाससी बिभ्रन्नन्दगोपो व्रजान्तिकम् ॥ १२
स ददर्श विपर्यस्तं भिन्नभाण्डघटीघटम् । C 3415 B 2 6 13 P 2 6 13

D6 T2 G1 तत्र स्व ; T4 G2 5 तत्रस्थ , G3 तत्रस्थो (for स तत्र) T1 M4 तत्र योग समास्थाय (for a) T1 M1–3 om च — (L 5) T1 M1–3 यात (for आयाच्) G1 3 नन्दस्य व्रजमायात. (for a)]

4 a) K4 अधः, D6 T2 G ह्यध , M4 [अ]प्यध (for त्वध) — b) K1 Ñ2 V2 B1 2 (marg as in text) 3 Ds D2–4 कर्म- , M3 सुस- (for पुत्र-) G5 -गर्विनी (for गृद्धिनी) K2 दारकं कर्मगृद्धिनी , T3 4 कदाचित्कर्म कुर्वती — c) G2 समुत्क्षिप्य (for °त्सृज्य) — d) B1 T2 G1 M4 यमुना- (for °नां).

5 b) T2 G1 5 स्वहस्तौ (for °स्त-) — D6 T G M1 2 4 ins after 5^{ab} M3 after 6^{ab}

631* अङ्गुष्ठमास्ये निक्षिप्य पादाभ्या परिचिक्षिपन् ।
हास्यं कुर्वञ्शिशु कृष्णो नेत्राभ्यां परिविभ्रमन् ॥
करं करेण संपीडय पादं पादेन पीडयन् ।
अनेकाभिः स लीलाभिर्लोकास्तद्गतमानसान् ।
कल्मषं क्षाळयन्विष्णुस्तद्गतासक्तचेतसाम् ॥ [5]

[(L 1) T1 -विभ्रमन् , T2 G3 M4 -विक्षिपन् , G1 -वीक्षयन् (for -चिक्षिपन्). — (L. 2) T2 G1 हासं (for हास्य) M4 त्वपरि- (for परिवि-) — (L 4) T1 G3 M1–3 स्व- (for स) T3 4 G3 -मानस- (for °सान्) T1 M1–3 लोकान्तर्गतमानस- (for b). — (L 5) M4 -चेतन (for °साम्)]

— T4 reads 5^{cd} twice. — d) T1 2 G1 पादम् (for पादाव्) T4 (second time) प्रहारयन् (for प्रसा°)

6 a) D6 T2 G1 2. 5 वामेन ; G3 समेन ; M4 स तम् (for स तत्र) — b) V3 D1 शकटं पर्यवर्तत. — After 6^{ab}, M3 ins 631* D6 T G M1 2 4 ins after 6^{ab} M3 cont after 631*

632* अञ्जनेन परिक्षिप्त मुखमुन्नमयन्हरिः ।

— c) T2 G1 (*sup lin*) अनिशं (hypermetric) (for न्युब्ज) K2 मातु पयोधराकाङ्क्षा — d) K4 ह (for the second च) T2 G1 चकारोच्चैश्च रोदनम्

7 a) D3 भीता (for प्राप्ता) — b) B Ds D6 T1 2 G M -विक्रमा (for -गामिनी) S1 K3 Dn यशोदा भयविक्लवा. — c) Ñ V B1 3 Dn Ds2 D2 5 प्रस्त्रव (for प्रस्रव-) T2 M1 3 4 -संयुक्ता (for दिग्धाङ्गी) D3 जाता प्रस्रवदिग्धाङ्गी ; D6 T1 G2–5 M2 स्नाता प्रस्रवसंयुक्ता — d) K1 बाल- , K4 तदा (for बद्ध-)

8 b) D6 G2 यथा (for विना) — c) B3 Ds T4 त्वरितं (for °ता) — d) S1 दारक प्रत्यगृह्णत

9 a) D2 त (for सा). S1 K1 4 Ñ2 3 V2 B1 Dn Ds D2 4–6 T G3–5 M4 तत्त्वेन , K2 तं येन , K3 V3 B2 3 D1 तत्केन ; Ñ1 V1 D3 केनेद (for तत्तेन) — c) B1. 3 D6 T1 2 G1 2 5 M1–3 दारकस्य , M4 तनयस्य (for दारकाय). — d) Dn1 om भीता K1 तदा (for च सा) T4 [अ]वदत् (for [अ]भवत्)

10 a) B Ds ते तात , T3 4 पुत्र त्वा (for ते पुत्र) — d) K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 G4 अकस्माच्च (B2 °त्तु) (for शकटे च). K2 कस्माच्च प्रविलोडिते ; T4 अकस्मात्प्रविलोकिते

11 a) Ñ3 M3 दु स्नातं , T1 M4 °ता (for °नं). D3 किं मे स्नानेऽधिकं स्नातं , T3 4 किं कार्यं मे नदीस्नाने — b) G4 नु (for च) K2 Ñ2 3 V1 3 B Ds नद्याश्च गमनेन किम् — c) K1 पर्यस्त- (for °स्ते) B2 3 Ds तात ; D6 T2 G M4 वत्स (for पुत्र) — d) K3 Dn D3 5 6 G2–5 M4 या त्वां ; V B2 3 Ds यत्त्वा , B1 यत्ते ; D2 4 G(ed) यं त्वां ; T1 यद्या (for या त्वा). M1–3 [अ]नावृतम् (for [अ]पा°). K1 यत्त्वां पश्याम्युपागता , K2 पय पास्याम्यपावृतम् ; T3 4 या त्वां पश्यामि पीडितम्.

12 b) D2 नन्दगोपः समाययौ — c) K1 D1. 3. 5 T1. 3 G2 3 काषाय- ; Ñ1 B1 कषाये (for का°).

अपास्तधूर्विभग्नाक्षं शकटं चक्रमालि वै ॥ १३
भीतस्त्वरितमागम्य सहसा साश्रुलोचनः ।
अपि मे स्वस्ति पुत्रायेत्यसकृद्वचनं वदन् ॥ १४
पिबन्तं स्तनमालक्ष्य पुत्रं स्वस्थोऽब्रवीत्पुनः ।
वृषयुद्धं विना केन पर्यस्तं शकटं मम ॥ १५
प्रत्युवाच यशोदा तं भीता गद्गदभाषिणी ।
न विजानाम्यहं केन शकटं पातितं भुवि ॥ १६
अहं गता नदीमार्य चैलप्रक्षालनार्थिनी ।
आगता च विपर्यस्तमपश्यं शकटं भुवि ॥ १७
तयोः कथयतोरेवमब्रुवंस्तत्र दारकाः ।
अनेन शिशुना यानमेतत्पादेन पातितम् ।
अस्माभिः संपतद्भिस्तु दृष्टमेतद्यदृच्छया ॥ १८
आश्चर्यमिति ते सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
स्वस्थाने शकटं चैव चक्रबन्धमकारयन् ॥ १९

---

13 ^{b}) V1 -घटीं कटम्, T1 -कटाकुलम्, G3 कटीकटम्, M4 -घटाकुलम् (for -घटीघटम्) —^{c}) Ś1 B2 D5 6 T1 G2 4 विभिन्नाक्षं (for विभग्नाक्षं) T2 G1 3 5 M4 अपास्तधुर्यं भिन्नाक्षं —^{d}) Ś1 K2–4 Ñ3 V1 2 B1 3 Dn Ds D2 5 T1 3 -मौलिनम्; K1 Ñ1 V3 D1 3 4 T4 -मालिनम्; D6 T2 G M4 -पाणिना (for -मालि वै)

14 ^{a}) Ñ1 आक्रम्य, V3 D5 T1 आगत्य (for °म्य). —^{b}) V1 D1 चाश्रु-, V2 T2 G1–4 M सास्र (for साश्रु-) —^{d}) Ñ2 V3 D6 T4 G2–4 ब्रुवन्, T2 G1 5 अब्रवीत् (for वदन्).

15 ^{a}) T3 स्तन्यम् (for स्तनम्) Ñ2 3 V B1 3 Ds D1. 5 G3 आलोक्य (for आलक्ष्य) —^{b}) T4 ऽभवत् (for ऽब्रवीत्). B2 (marg) D2 वच, D3 इदम्, D6 T1 G2 M4 तत., T2 G1. 3–5 तदा (for पुन) M1–3 पुत्रं स्वस्थोऽभवत्तत. —^{d}) G2 भुवि (for मम) M4 शकटं पातितं भुवि

16 M4 om (hapl) 16 —^{b}) T2 भीतं (for भीता). —^{c}) K2 [अ]भि-; Ñ1 V2 B1 3 Ds2 हि (for वि-) —^{d}) K1 शकटं परिवर्तितम्, K2–4 Ñ V B1 2 (marg) 3 D (except D6) T3. 4 °ट भुवि पा(V2 विनिपा-, Ds2 नु विपा)तितम्, B2 °टं तु विलोडितम्

17 Ś1 M3 om (hapl) 17 —^{a}) B1 T2 G गत्वा (for गता) K1 अहं नदीगता येन, K2–4 Ñ V B2 Dn D1–5 T3. 4 अहं नदीं ग(Ñ1 V1 D1 2 4 °दीग)ता सौम्य, D6 अहं गत्वा नदीमार्गं —^{b}) T2 G M4 जले, T3 वस्त्र- (for चैल-) —^{c}) T2 G1 4 आजगाम (for आगता च) B1 [अ]हं वि-, Ds भुवि (for च वि-). —^{d}) D3 विभो (for भुवि).

18 ^{a}) T2 G1 तु ब्रुवतोर् (for कथयतोर्) —^{b}) K3 4 Ñ3 V B2 (marg as in text) Dn D1. 2 4 5 T3 4 बालकाः (for दारकाः) K2 Ñ2 अब्रुवंस्तत्र (Ñ2 °स्य) बालकाः, D3 अवदंस्तत्र बालका —^{d}) Ś1 पीडितम्, K1 3 4 Ñ3 (marg) B2 (marg as in text) Dn D1–4 लोडि°, K2 Ñ1 D5 G2 पाटि°, V1 लोलि°, V2 ताडि° (for पाति°) —^{e}) N (except Ś1 D6) T3 4 G4 च (for तु) —^{f}) Ds2 D5 यथेच्छया (for यदृ°) — After 18, K3 V2 Dn Ds2 D2. 4 5 (marg) T2 ins

633* नन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा विस्मयं परम ययौ ।
प्रहृष्टश्चैव भीतश्च किमेतदिति चिन्तयन् ।
न च ते श्रद्दधुर्गोपा सर्वे मानुषबुद्धय ॥

[(L 3) D4 बालक- (for मानुष-)]

19 Ś1 om 19^{a}–20^{b} G5 reads 19^{ab} twice —^{a}) D3 सर्वे ते (by transp), D6 T1 2 G1–4 5 (both times) M4 मेनेऽसौ, M1–3 मेने स —^{b}) T2 G1 2 4 5 (both times) M -लोचन (for °ना) —^{c}) K1 4 Ñ1 3 V1. 2 Dn D1 4–6 T1 3 4 G3. 4 M4 स्वे (for स्व-) K2 Dn D1. 2 4 5 T3 स्थाप्य, V1 om; D6 T1 2 G M चक्रे (for चैव). Ñ2 V3 B Ds D3 स्वे स्था(D3 स्वस्था)ने शकटस्याथ —^{d}) K4 चक्रे बन्धम्, D1 सर्वभाण्डम् (for चक्रबन्धम्). D6 T2 G1 2 4 5 बद्धधुर्यं यथाविधि, T1 M1–3 बन्धं चक्रे य(M3 °क्रुर्य)थाविधि, G3 कृत्वा धुर्यं यथाविधि, M4 बद्धचक्रं यथाविधि. — After 19, D6 S G(ed) ins

634* नन्दोऽङ्कमेनमारोप्य भूरेणुं परिगृह्य च ।
प्रदक्षिणं शिर. कुर्वन्मन्त्रमेतज्जजाप ह ॥
विष्णुस्ते पूर्वत पातु रुद्रो रक्षतु दक्षिणम् ।
ब्रह्मा च पश्चिमं पायात्स्कन्दो रक्षत्वथोत्तरम् ॥
उपरिष्टात्तथा सूर्यं पायाच्चाधश्च वासुकि. ।
पायाच्च त्वामथो वत्स शिष्टा काष्ठा समीरण: ॥
स्वस्तिं करोतु भगवान्पिनाकी वृषभध्वज ।
गावो रक्षन्तु सर्वत्र भूमि पातु सदाशिव ॥
एवमुच्चार्य नन्दस्तु कृष्णं पस्पर्श सर्वश ।
स एव मन्त्रो बालानां रक्षार्थे परिकीर्तित ॥

[(L. 2) T1 M1–3 कृत्वा (for कुर्वन्). T2 4 G1 एत (for एतज्) D6 जगाद (for जजाप) —(L 3) T3 ते पातु (for रक्षतु) —(L 4) T3 G2 पातु (for पायात्) — G4 om. lines 5–8 —(L 5) T2 G1 नागश्, T4 पादौ; G2 त्वाधश्, M4 वायुश् (for चाधश्) D6 त्वध. पायाच्च वासुकि; T3 पायात्पादौ च पावक (for ^{b}) — G(ed) om line 6 —(L. 6) T3 चोर्ध्वमधो, G5 तु त्वामधो (for च त्वामथो) —(L 7)

धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।
ततोऽर्धरात्रसमये शकुनिः प्रत्यदृश्यत ॥ २०
व्याघ्रगम्भीरनिर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः ।
निलिल्ये शकटाक्षे सा प्रस्रवोत्पीडवर्षिणी ॥ २१
ददौ स्तनं च कृष्णाय तत्र सुप्तजने निशि ।
तस्याः स्तनं पपौ कृष्णः प्राणैः सह ननाद च । C 3427 B 2 6 36 P 2.6 26

T1 करोतु स्वरित भगवान् (for ᵃ). T1 केशवो गरुडध्वज , M2 3 पिनाकी गोवृषध्वज (for ᵇ). — (L 8) T3 गोपा (for गावो) T2 4 G1 भूमौ (for भूमि) G(ed) भूमि पातु त्रिविक्रम (for ᵇ). — (L 9) G4 एवमुच्चार्यमाणस्तु (for ᵃ) T1 G3 M4 सर्वत·, T3 4 पाणिना (for सर्वश). — (L 10) D6 T1 G3 M1–3 एष , G2 सर्व- (for एव) G2 M4 च प्र- (for परि-) G(ed.) -करिपत (for कीर्तित) G3 M1 2 रक्षायै च प्रतिष्ठित (for ᵇ).]

— K1 2 Ñ2 3 V B D1–5 ins an addl colophon after 19, T3 ins the same after 634*

[*Mention of Khila* Ñ3 V1 3 B D1 3 — *Sub-parvan* K1 Ñ3 V1 2 B2 3 D2–5 बालचरितम्. — *Adhy name* K1 Ñ3 V1. 2 B D2–5 शकटभङ्ग , V3 शकटभञ्जनम्; D1 शकटपरिवर्तनम्. — *Adhy no.* K1 20, V1 D4 61; D1 58; D3 60, T3 63.]

— K1. 2 Ñ2 3 V B D1–5 T3 ins after the addl colophon K3. 4 Ñ1 Dn Ds after 19 D6 T1 2 4 G M4 cont. after 634*

635* वैशंपायन उवाच ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य शकुनीवेषधारिणी ।

[Ñ1 T1. 2 G1–3 5 M4 om the ref T4 कदाचित् (for कस्य°) D3 -चारिणी (for -धा°) D6 T1 2 G1 2 5 M4 शकुनेश्चाङ्गधारिणी (for ᵇ)]

20 Ś1 om 20ᵃᵇ (cf v 1 19) — ᵃ) M1 3 राज्ञस्तु (for भोजस्य) K2 V2 धात्री भोजस्य कंसस्य ; M3 या धात्री कंसराजस्य — ᵇ) K1 प्रति- (for परि-) T3 4 पूतना चाप्यदृश्यत. — After 20ᵃᵇ, K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D4–6 T G M4 ins ·

636* पूतना नाम शकुनी घोरा प्राणभयंकरी ।
आजगामार्धरात्रे वै पक्षौ क्रोधाद्विधुन्वती ॥

[(L. 1) D6 शकुनिर् (for °नी) Ds पूतना शकुनी नाम (for ᵃ) V1 2 B2 Ds D4 6 T2 G1 प्राणि- (for प्राण-). T1. 4 G4 -भयकरा (for °री) T3 G3. 5 M4 घोरा प्राणिभयंकरा (for ᵇ) — (L 2) K2 V1 D4 T3 [अ]र्धरात्र (for °रात्रे) T2 G1 केशाश्च , G3 क्रोड च , G5 क्रोधाच्च (for °द्वि-) K2 तन्वती (for -धुन्वती). T1 G2 राक्षसी क्रोधरूपिणी (for ᵇ)]

While, D2 ins after 20ᵃᵇ

637* तस्मै स्तनं दुर्जरवीर्यमुल्बणं
घोराङ्कमादाय शिशोर्ददावथ ।
गाढं कराभ्यां भगवान्प्रपीड्य
प्राणैः सम रोषसमन्वितोऽपिबत् ॥
सा मुञ्च मुञ्च बालेति प्रभाषिणी
निपीड्यमानाखिलजीवमर्मणि ।
विवृत्य नेत्रे चरणौ भुजौ मुहु-
र्विक्लिन्नगात्रा क्षिपती रुरोद ह ॥
तस्याः स्वनेनातिगभीररंहसा
साद्रिर्मही द्यौश्च चचाल सग्रहा ।
रसा दिशश्च प्रतिनेदिरे जनाः
पेतुः क्षितौ वज्रनिपातशङ्कया ॥
निशाचरीत्थं व्यथितस्तना व्यसु-
र्विस्तार्य केशांश्चरणौ भुजावपि ।
प्रसार्य गोष्ठे निजरूपमाश्रिता
वज्राहतो वृत्र इवापतन्नृप ॥
पतमानोऽपि तद्देहस्त्रिगव्यूत्यन्तरद्रुमान् ।
चूर्णयामास राजेन्द्र महदासीत्तदद्भुतम् ॥
ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यं गिरिकन्दरनासिकम् ।
गण्डशैलस्तनं रौद्रं प्रकीर्णारुणमूर्धजम् ।
अन्धकूपगभीराक्षं पुलिनारोहभीषणम् ॥
बद्धसेतुभुजोर्वङ्घ्रिशून्यतोयह्रदोदरम् ॥
बालं च तस्या उरसि क्रीडन्तमकुतोभयम् ।
गोप्यस्तूर्णं समभ्येत्य जगृहुर्जातसंभ्रमाः ॥
यशोदारोहिणीभ्यां ताः समं बालस्य सर्वतः ।
रक्षां विदधिरे सम्यग्गोपुच्छभ्रमणादिभिः ॥
गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनर्गोरजसार्भकम् ।
रक्षां चक्रुश्च शकृता द्वादशाङ्गेषु नामभिः ।

[=(var) Bhāgavata P 10 6 9–16, 18–20]

— ᶜ) Ś1 D1 -रात्रि- (for रात्र-) — ᵈ) K Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 T3 4 G4 पूतना (for शकुनि). D3 पूतना सप्रदृश्यते·

21 ᵃ) K4 B1 2 Dn D5 T2 3 G1 5 M4 -निर्घोष (for °षा) — ᵇ) M4 व्याहरन्तीं ततस्तत — ᶜ) S1 D1 शकटाक्षी (for °क्षे) D6 T1 2 G2–5 M4 तु (for सा) K3 B1 Dn D5 T3 4 निलिल्ये शकटस्याक्षे; G1 निलिल्ये शकटाक्षी तत्. — ᵈ) D1 धर्मिणी (for -वर्षिणी) Ś1 K1–3 Ñ2 V2 B1 Dn Ds D3 5 T1 3 4 G5 प्रस्रवोत्पीडवार्षिणी ; V1 प्रस्रवापीड° ; V3 प्रस्रवोत्पीडधारिणी , D6 प्रश्रवोत्पीडकर्षिणी , G4 प्रस्नुतोत्पीडवर्षिणी

22 ᵃ) D4 स्तनौ , M2 स्तन्यं (for स्तनं) K4 B1. 3 Ds सा , G2 तु (for च) Ś1 K4 कृष्णस्य (for कृष्णाय) — ᵇ) K2. 3 Ñ V1 B Dn Ds1 D1–5 T1 4 M4 तस्मिन्सुप्ते , K4 तत सुप्त· , V3 Ds2 T3 तस्मिन्सुप्त- (for तत्र सुप्त-). V2

छिन्नस्तनी सा सहसा पपात शकुनी भुवि ॥ २२
तेन शब्देन वित्रस्तास्ततो बुबुधिरे जनाः ।
स नन्दगोपो गोपाश्च यशोदा च सुविक्लवा ॥ २३
ते तामपश्यन्पतितां विसंज्ञां विपयोधराम् ।
शकुनिं निहतां भूमौ वज्रेणेव विदारिताम् ॥ २४
इदं किं न्विति संत्रस्ताः कस्येदं कर्म चेति च ।
नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपास्तं पर्यवारयन् ॥ २५
गतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथागृहम् ।
यशोदां नन्दगोपस्तु पप्रच्छागतसंभ्रमः ॥ २६
कोऽयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महानयम् ।
पुत्रस्य मे भयं भीरु भीरुत्वं समुपागतम् ॥ २७
यशोदा त्वब्रवीद्भीता नार्य जानामि किं न्विदम् ।
दारकेण सहानेन सुप्ता शब्देन बोधिता ॥ २८
यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोपः सबान्धवः ।
कंसाद्भयं चकारोग्रं विस्मयं च जगाम ह ॥ २९

इति श्रीहरिवंशे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

तस्मिन्सुप्ते व्रजे निशि — c) K4 अस्या (for तस्या) Ñ2 V3 D3 M3 स्तनौ, D1 T3 M2 4 स्तन्यं (for स्तनं) — d) K3 Ñ2 V1 3 Dn D2–4 T4 विनद्य, Ñ3 विभिद्य (for ननाद) K1–3 Ñ2 V3 D1–4 सा (for च) — D6 T1 2 G M ins after 22cd T3 after 22

638* स्तन्यं तद्विषसंमिश्रं रस्यमासीज्जगद्गुरो ॥
पतन्ती तां तु सदृश्य शकुनी भयविक्लवाम् ।
प्रयाणे शीघ्रचपला वाशमानां च विस्वरम् ।
पादाङ्गुष्ठेन ता कृष्णश्चक्राक्रान्तामकारयत् ॥
चक्राक्रान्ता तु शकुनी पपात च ममार च । [5]
ननाद च महानाद पुन पुनरसौ हरि ॥

[T3 reads line 1 after 22cd — (L 1) T3 व्यस्त (for स्तन्य) M4 -मिश्र स (for -संमिश्र) T1–3 G1 4 5 M4 रसम् (for रस्यम्) G2 रसमासीजगत्पते (for b) — (L 2) D6 पतिता ता, M1–3 सपतन्तीं (for पतन्तीं ता) — T3 M1 2 om line 3 — (L 3) T1 G1–3 क्रोशमाना (for वाश°) M4 क्रोशमाना च विस्वनाम् (for b) — T3 M1–3 om line 5 —(L 5) D6 T1 G1 3 सा पपात (for पपात च) —(L 6) G1 सु- (for च)]

— e) D6 T1 G M भिन्नस्तनी (M1 3 °ना) (for छिन्न°) Dn छिन्नस्तना तु सहसा — f) Ś1 T2 G1 सहसा (for पपात) G2 विहता (for शकुनी) G3 M1–3 पपात च ममार च

23 b) Ś1 तया, K1 3 4 Ñ1 3 V1 Dn D1–3 6 T1–3 G2–5 भयात्, M4 वधात् (for जना) — c) K3. 4 Ñ V B1 2 Dn D1 5 T3 4 गोपा वै, D3 गोपाला (for गोपाश्च). D6 नन्दगोपश्च गोपोऽयं, T2 G M4 नन्दगोपश्च गोपाश्च — d) T4 सा (for च). G4 -विह्वला (for -विक्लवा).

24 b) T1 2 विसंज्ञामपयोधराम्. — c) K Ñ V B1 3 Dn Ds D1–5 T1 3 4 G3 पूतना पतिता भूमौ, B2 पतितां पूतनां भूमौ, T2 G1 शकुनीं च हतां भूमौ — d) K2 3 Ñ2, 3 V1 3 B3 Ds D2 5 [अ]व- (for वि-) Ś1 निसूदिताम् (for विदारिताम्)

25 a) K1 D6 T1 G1–3 5 M4 इद कि त्वि(K1 त्व)तिसभ्रान्ता, K2 इदं किं त्विति वित्रस्ता — b) K2–4 Ñ1 2 V1 3 D1–3 5 इत्यपि, V2 B Dn Ds T3 4 चेत्यपि, D4 वेत्यपि, M1–3 चेति ते (for चेति च) — d) Ś1 गोप स-, K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 G3 गोपास्ते (for °स्त) — After 25, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins

639* नाध्यगच्छन्त च तदा हेतु तत्र कदाचन ।
आश्चर्यमाश्चर्यमिति ब्रुवन्तोऽनुययुर्गृहान् ॥

[(L 1) K4 D6 T1 2 G M4 नाध्यगच्छत्तदा हेतु, D2 °गच्छस्तदा ते तु, D3 T3 4 °गच्छस्तदा तत्र K4 तत्र कश्चित्, D1 हेतुरत्र, D3 हेतु ते तु, D6 T2 G4 नन्दस्तत्र, T1 M4 नन्दगोप (for हेतुं तत्र) T1 कथचन (for कदा°) T3 निपातं त कथचन (for b) — (L 2) K1 D1–3 6 T1 2 G1–3 5 M4 ऽथ ययुर्, V1 2 निर्ययुर् (for ऽनुय°)]

26 a) Ñ2 V1 B1 [प्र]तेषु (for तेषु) K1 तेषु गतेषु गोपेषु — b) D5 यथासुखम्, D6 T G °गतम् (for °गृहम्) — d) Ś1 Ñ1 3 B2 3 Dn1 T1 4 G5 M4 गत- (for [आ]गत-) K3 पप्रच्छ गतविभ्रम·

27 b) T2 G1 विस्मयोऽथ, T4 °यं तु (for °यो मे). — c) Ś1 D6 T2 G4 5 M4 भये, K2 कथं, M1 2 महद् (for भयं) Ñ1 D3 D3 तीव्रं (for भीरु)

28 a) K2 T3 4 च (for तु) Ś1 दीना, K2 वाक्यं (for भीता) — b) K4 Ñ3 V1 2 B2 (marg) D2 3 G2 M4 [अ]हं (for [आ]र्य). Ś1 त्विति, M4 न्विति (for न्विदम्). K2 भीता नो वेद्मि कि त्विदम् — d) K4 स्वप्नेन (for शब्देन). K2 घोषिता, T2 मोहिता (for बोधिता)

29 c) Ś1 शङ्कमानो, D4 चकारार्यं, M1–3 तदा (M3 °तो) मेने (for चकारोग्र) — d) M4 चकार (for जगाम). Ś1 हि;

५१

वैशंपायन उवाच ।

काले गच्छति सौम्यौ तौ दारकौ कृतनामकौ ।
कृष्णसंकर्षणौ चोभौ रिङ्गिणौ समपद्यताम् ॥ १
तावन्योन्यगतौ बालौ बाल्यादेवैकतां गतौ ।
एकमूर्तिधरौ कान्तौ बालचन्द्रार्कवर्चसौ ॥ २
एकनिर्माणनिर्युक्तावेकशय्यासनाशनौ ।
एकवेषधरावेकं पुष्यमाणौ शिशुव्रतम् ॥ ३
एककार्यान्तरगतावेकदेहौ द्विधा कृतौ ।
एकचर्यौ महावीर्यावेकस्य शिशुतां गतौ ॥ ४
एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तान्तमानुषौ ।
कृत्स्नस्य जगतो गोपौ संवृत्तौ गोपदारकौ ॥ ५
अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः क्रीडाभिरभिशोभितौ ।
अन्योन्यकिरणग्रस्तौ चन्द्रसूर्याविवाम्बरे ॥ ६
विसर्पन्तौ तु सर्वत्र सर्पभोगभुजावुभौ ।
रेजतुः पांशुदिग्धाङ्गौ दृप्तौ कलभकाविव ॥ ७
क्वचिद्भस्मप्रदिग्धाङ्गौ करीषप्रोक्षितौ क्वचित् । C 3443 B 2 7 8 P 2, 7, 8

T4 च (for ह)

Colophon om in T3 4 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 Ñ2 3 V B Ds D1 6 — *Adhy name* N पूतनावध — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D1 59, Ñ3 V1 D4 62, V3 Dn Ds2 D3 61, T1 G3 M4 56, T2 G1 55, G2 4 53, G5 63, M1–3 52 — *Śloka no* Dn Ds 34, D1 59

51

1 ^{a}) N (except Ś1 D2 6) तौ सौम्यौ (by transp), M3 सौम्यौ तु — D6 T2–4 G1 2 4 5 M3 4 ins after 1^{ab} M2 after 10^{ab}

640* पञ्च संवत्सरान्प्राप्तौ शोभयानौ व्रजं मुहु ।

[T3 -पञ्चवत्सरान् (for सव°) T3 4 M2 3 जगत् (for व्रज)]

— ^{c}) B1 2 (marg) Ds D1 3 6 T3 G1 2 5 M1–3 कृष्ण सकर्षणश्चो(D5 °ण उ)भौ — ^{d}) Ś1 रूपिणौ, K3 D3 रिङ्गणौ, Ñ3 (marg as in text) V3 D4 6 T2 4 G1 5 M4 रङ्गिणौ (for रिं°) T1 रिङ्गिणौ समवर्धताम्

2 ^{a}) K3 याव् (for ताव्) G2 अन्योन्यं (for °न्य-) Ś1 -मयौ बालौ, D3 बलौ बाल्ये (for गतौ बालौ) — ^{b}) K1 D6 T1 2 G1–3 5 M1–3 बाल्य (for बाल्याद्) D3 देवाविव च गां गतौ — After 2^{ab}, K1 D3 read 5^{a} and 5^{d} repeating them in their proper place — ^{c}) K2–4 Ñ V B D (except D6) T1 3 4 G4 M4 -मूर्ति- (for -मन्त्र-) T3 4 जातौ (for कान्तौ) — ^{d}) K1 D2 3 बालौ (for बाल-) Ś1 -तेजसौ (for -वर्चसौ)

3 ^{a}) K2–4 Ñ V B Dn Ds1 D1–5 T3 4 G5 M4 निर्युक्ताव्, D6 -युक्ताश्च, M1–3 संयुक्ताव् (for -निर्यु°) — ^{b}) K3 एकशय्यासनागतौ, Ñ2 D3 T1 2 G M4 °नावुभौ — T3 repeats 3^{cd} after 4^{ab} — ^{c}) T3 (both times) 4 -पुष्प- (for -वेष-) D3 T3 (both times) एतौ (for एकं) — ^{d}) K3 D2 शिशुव्रतौ, Ñ3 (marg) °व्रजम् V1 T1 शिशू व्रजम्; B2 (marg) शुभव्रतम् (for शिशु°)

4 K3 om (hapl) 4 — ^{a}) G1 कृताव् (for -गताव्) — After 4^{ab}, T3 repeats 3^{cd}, and om 4^{cd} — ^{c}) K1 2 4 Ñ V B1 3 D1 2 4 5 T4 एककार्यौ, T2 G1 °शय्यौ (for °चर्यौ). D3 महाचर्याव् (for °वीर्याव्) — ^{d}) Ś1 एकधा (for °स्य) — After 4, K2 reads 6^{c}–7^{b}.

5 K1 D3 read 5^{a} and 5^{d} for the first time after 2^{ab} — ^{a}) K1 D3 (both first time) पालौ च ; T4 -प्रमाणं (for °णौ) — ^{b}) D3 -वृत्तौ तु (for वृत्तान्त-) D6 T1 G2–4 M देवौ देव(M1 2 लोक हितैषिणौ, T2 G1 देवौ देवहितव्रतौ — ^{d}) K4 संवृद्धौ, T1 सद्वृत्तौ (for संवृत्तौ). T2 G1 -दारकं .

6 T4 om 6^{ab} — ^{a}) K2 T3 अन्योन्यं (for °न्य-) T2 G1 अन्योन्यमनुषक्ताभि· — ^{b}) Ś1 K1 V2 उप-, T1 G1 अति- (for अभि-) — K2 reads 6^{c}–7^{b} after 4 — ^{d}) T4 सोम- (for चन्द्र) D1 [उ]दितौ (for [अ]म्बरे)

7 For the sequence in K2, cf v 1 6 — ^{a}) D3 विसर्पितौ (for °र्पन्तौ) K2 Ñ3 V1 च (for तु) T3 तौ तत्र (for सर्वत्र) — ^{b}) K3 सर्पराज-, Ds1 D6 M4 सर्वभोग- (for सर्प°) M1–3 -भुजोपमौ (for -भुजावुभौ) — ^{c}) Ñ1 चेरतु (for रेजतुः) K2 पङ्क (for पांशु-) — Ś1 om (hapl) 7^{d}–8^{a} — ^{d}) V2 दृष्टौ B1 तप्तौ, G1 दीप्तौ (for दृप्तौ) T4 सुदृप्तौ कलभाविव.

8 Ś1 om 8^{a} (cf. v 1 7) — ^{a}) K2, 4 B2 D5 T1, 2, 4 M4 -प्रदीप्ताङ्गौ, T2 G1 3 5 -विदिग्धाङ्गौ (for -प्रदि°). — D6

तौ तत्र परिधावेतां कुमाराविव पावकी ॥ ८
क्वचिज्जानुभिरुद्धृष्टैः सर्पमाणौ विरेजतुः ।
क्रीडन्तौ वत्सशालासु शकृद्दिग्धाङ्गमूर्धजौ ॥ ९
शुशुभाते श्रिया जुष्टावानन्दजननौ पितुः ।
जनं च विप्रकुर्वाणौ हसन्तौ च क्वचित्क्वचित् ॥ १०
तौ बालकौ ललितकौ मूर्धजव्याकुलेक्षणौ ।
रेजतुश्चन्द्रवदनौ दारकौ सुकुमारकौ ॥ ११
अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वव्रजविचारिणौ ।
नाशक्नुवद्वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्मदौ ॥ १२
ततो यशोदा संक्रुद्धा कृष्णं कमललोचनम् ।
आनाय्य शकटीमूलं भर्त्सयन्ती पुनः पुनः ॥ १३
दाम्ना चैवोदरे बध्वा प्रत्यबन्धदुदूखले ।
यदि शक्नोषि गच्छेति तमुक्त्वा कर्म साकरोत् ।
व्यग्रायां तु यशोदायां निर्जगाम ततोऽङ्गणात् ॥ १४
शिशुलीलां ततः कुर्वन्कृष्णो विस्मापयन्व्रजम् ।
सोऽङ्गणान्निःसृतः कृष्णः कर्षमाण उदूखलम् ॥ १५

---

om 8^{b}–9^{c} — ^{b}) K1 D2 -रूषितौ (for -प्रोक्षितौ) B2 (marg) उभौ (for क्वचित्) — ^{c}) T1 M4 -धावन्तौ (for -धावेतां). Ś1 Ñ1 V2 3 B Ds D5 T4 G3 तौ तत्र पर्यधावेतां, M1–3 तौ तत्र ववृधाते वै — After 8^{abc}, Ñ1 reads 52 4^{d}–7^{a} — ^{d}) Ñ3 V1 3 B2 (marg) D3 T1 पावकौ (for °की)

9 D6 om 9^{abc} (cf v 1 8). — ^{a}) Ñ1 V1 2 D1 2 उद्धृष्टौ, V3 उत्सृष्टौ, T2 G1 5 उत्कृष्टौ, G2 M4 उत्कृष्टे (for (for उद्धृष्टैः) D5 क्वचिज्जानूपसघृष्टौ — ^{b}) T2 G1 2 5 सरमाणौ (for सर्प°) T1 M1 4 विचेरतु , T3 विरेजिरे (for °जतु) — ^{c}) Ś1 चेरतुर् (for क्रीडन्तौ) K4 -शालायां (for °सु) — ^{d}) Ñ1 -वर्चसौ (for -मूर्धजौ) D3 रक्षादिग्धाङ्गमूर्धजौ

10 ^{a}) G1 क्रिया (for श्रिया) M1–3 युक्ताव् (for जुष्टाव्) — ^{b}) Ś1 D3 T2 G1 -जनकौ (for °नौ) — After 10^{ab}, M2 ins 640* — ^{c}) D3 व्रज (for जनं) T1 -कुर्वन्तौ (for कुर्वाणौ) — ^{d}) K2 प्रहसन्तौ, K3 4 Ñ V1 3 B1 2 (marg) 3 D (except D6) T1 3 विहसन्तौ, V2 B2 विहरन्तौ, T4 विवर्धन्तौ (for हसन्तौ च)

11 ^{a}) Ś1 तौ तन्वकौ लडितकौ, K Ñ V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 तौ तत्र कौतूहलिनौ, M1–3 तौ बालौ ललितौ वीरौ — ^{b}) Ś1 K3 4 Ñ2 V3 Dn D1 मूर्धजव्याकुलाक्षकौ — ^{c}) D6 T2 G1 चेरतुश् (for रेजतुश्) Ś1 -मुखकौ (for -वदनौ) — After 11, D6 T1 G2–5 M4 ins

641* अतिप्रसक्तौ घोषेषु घोषमापूर्य दारकौ ।

12 ^{a}) K2 तौ चारू, T2 क्रीडन्तौ, G1 दृष्ट्वा स, M1 2 (*inf lin*) क्रीडायां (for तौ दृष्ट्वा) G2 अतिप्रवृत्तौ संपन्नौ — ^{b}) T2 दृष्ट्वा (for सर्व-). V2 3 -विहारिणौ, M1–3 -निवासिनौ (for -विचारिणौ) — ^{c}) K2–4 Ñ V2 3 B Dn Ds D2–5 T3 4 G3 [अ]शकत्तौ, D6 T1 2 G1 4 5 M4 च शक्तो (for [अ]शक्नुवद्) T4 M3 धारयितु (for वा°) V1 नाशक्नोत्तौ धारयितुं — ^{d}) B1. 3 सुदुर्गमौ; Dn Ds D1 T1. 2 °र्दमौ (for °र्मदौ) Ñ1 वसुदेवसुतावुभौ — After 12, D6 T G M4 G(ed) ins passages given in App I, Nos 9 and 9A, while M1–3 ins App I, No 9A only.

13 After 13^{ab}, D6 S G(ed) ins

642* उवाच शिशुरूपेण चरन्तं जगत प्रभुम् ।
एहि वत्स पिब स्तन्यं दुर्वोढं मम सप्रति ॥
एतावन्तमित· काल क्व गतोऽसि गृहाद्बहि· ।
इत्यादाय करे पुत्रं गृहान्निर्वास्य सा रुषा ॥

[T3 4 M1–3 om line 1. — (L 1) T2 जगता (for °त) T1 G2 3 पतिम् (for प्रभुम्) — (L 2) T3 मधुर मम पुत्रक (for ^{b}) — (L 3) T1 G1 3 त्व (for क्व) — (L 4) T4 गृह (for गृहान्)]

— ^{c}) D6 T1 आनीय (for आनाय्य) K1 4 Ñ V B Ds2 D1–5 T3 4 M4 -मूले (for -मूलं) Ds1 आनाम्य भ्रूकुटीमूलं — ^{d}) Ñ1 तमब्रवीत् (for पुन. पुन)

14 ^{a}) D3 तम् (for चैव) Ś1 [उ]दरं (for °रे) — ^{b}) D6 T1 2 G1–3 5 M प्रत्यबध्नाद् (for °बन्धद्) — ^{c}) Ñ2 V3 B1 2 Dn Ds D3 5 6 T1 G4 शक्तोऽसि (for शक्नोषि) M4 यदि गच्छेत शक्तोऽपि — ^{d}) Ś1 T1 तत स्व, D6 T2 G1. 2 5 चोक्त्वा सा (D6 तं, G5 स्व), M1–3 प्रोक्ता स्वं (for तमुक्त्वा) D6 T1 2 G3 5 च (for सा) M4 चेत्त्वं स्वं कर्म चाकरोत् — ^{f}) K1 बलात्, D6 T1 2 G1 3 5 M4 क्षणात् (for ऽङ्गणात्)

15 Ś1 om 15 T4 om 15^{ab} D6 T1. 2 G M transp 15^{ab} and 15^{cd} — ^{a}) K3 शिशुर् (for शिशु) D2 गतः (for तत) Ñ3 V1 चक्रे (for कुर्वन्) Ñ1 शिशुलीलया वासुदेवः (hypermetric) — ^{b}) K3 Ñ1 3 V1 B2 (marg as in text) 3 Ds T2. 3 G1 2. 4 5 सर्वं (for कृष्णो) Ñ3 (marg. as in text) जगत् (for व्रजम्) D6 सर्वं व्यस्मापयद्व्रजम्. — After 15^{ab}, T3 reads 17^{cd}, repeating it in its proper place T3 G2 om 15^{c}–16^{b} G1 om 15^{cd} — ^{c}) K3 सगणो (for सोऽङ्गणान्) K2 निःक्रमन्, M4 निर्गत (for निःसृतः).

स यमाभ्यां प्रवृद्धाभ्यामर्जुनाभ्यां चरन्वने ।
निश्चक्राम शिशुर्मध्यात्कर्षमाण उदूखलम् ॥ १६
तत्तस्य कर्षतो बद्धं तिर्यग्गतमुदूखलम् ।
लग्नं ताभ्यां समूलाभ्यामर्जुनाभ्यां चकर्ष ह ॥ १७
तावर्जुनौ कृष्यमाणौ तेन बालेन रंहसा ।
समूलविटपौ भग्नौ स तु मध्ये जहास वै ॥ १८
निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं स्वबलमास्थितः ।
तद्दाम तस्य बालस्य प्रभावादभवद्दृढम् ॥ १९
यमुनातीरमार्गस्था गोप्यस्तं ददृशुः शिशुम् ।
क्रन्दन्त्यो विस्मयन्त्यश्च यशोदानिकटं ययुः ॥ २०
तास्तु संभ्रान्तवदना यशोदामूचुरङ्गनाः ।
एह्यागच्छ यशोदेति संभ्रमे किं विलम्बसे ॥ २१
यौ तावर्जुनवृक्षौ तु व्रजे सत्योपयाचितौ ।
पुत्रस्योपरि तावेतौ पतितौ ते महीरुहौ ॥ २२
दृढेन दाम्ना तत्रैव बद्धो वत्स इवोदरे ।
जहास मध्ये वृक्षाभ्यां तव पुत्रः स बालकः ॥ २३ C 3459 B 2 7 23 P 2 7 23

16 T3 G2 om 16^{ab} (cf v l 15) D3 om (hapl) 16 T4 om (hapl) 16^{a}–17^{b} — ^{a}) Ś1 ततस्ताभ्या, K2 यमाभ्या स (by transp), Ñ1 स वृक्षाभ्या, Ñ3 V1 B2 3 Ds D5 यमाभ्या सु- (B2 स), V2 B1 2(marg) G1 यमलाभ्या, Dn यमजाभ्या, D6 T2 G3 4 सह(G4 °हि)-ताभ्यां, T1 G5 M सहजाभ्यां D4 सु (for प्र-) — Ś1 om (hapl) 16^{b}–17^{c} M4 om 16^{b} — ^{b}) K2 Ñ V B Ds D4 निवारित , D2 च कर्षता, G3 5 M1–3 रमन्वने (for चरन्वने) K4 विचचारान्तरे विभु — ^{c}) K1 4 मध्ये (for मध्यात्) Ñ Dn D1 मध्ये निष्क्रामत (Ñ3 Dn °ति) शिशु , V1 मध्ये निश्चक्राम शिशु° , V2 B Ds मध्यान्निश्चक्राम तयो , D2 तयोर्मध्ये निराक्रामत्, D6 T1 2 G1 2 M4 मध्यान्निष्क्रामत शिशु° (T1 कृष्ण°); G3 ध्यायन्निष्क्रामत शिशु , M1–3 मध्यात्तयो. स निष्क्रम्य — M4 om 16^{d}. — ^{d}) B Ds शिशु कर्षन् (for कर्षमाण) M1–3 अकर्षत उलूखलम्

17 Ś1 om 17^{abc}, T4 om 17^{ab} (for both, cf v l 16) D3 om (hapl) 17^{ab} — ^{a}) K4 तत्रास्य (for तत्तस्य). Ñ1 लग्न (for बद्धं) — ^{b}) K1 नीतम्, K3 एतम्, K4 V1 आत्तम्, Ñ2 D3 भूतम्, V3 ऊर्ध्वम् (for गतम्) — T3 reads 17^{cd} for the first time after 15^{ab} — ^{c}) Ñ1 लग्नस्, Ñ3 V1 D5 भग्नं (for लग्नं) Dn2 प्रवृद्धाभ्याम् (for समूला°) T3 (second time) मध्ये ताभ्यां विमूलाभ्याम् — ^{d}) K1 2 Ñ2 3 V Dn D1. 3 5 T1 4 G3 4 च; K3 D2 तत्; B Ds T3 (both times) स (for ह)

18 ^{a}) V2 B2 (marg) ततो (for ताव्) V2 D4 कर्षमाणौ (for कृष्य°) — ^{b}) M4 कृष्णेन (for बालेन) M1–3 लीलया (for रंहसा) — ^{c}) S1 समूल, K4 °लौ (for °ल) K1 लग्नौ (for भग्नौ) — ^{d}) K2 वृक्ष ; B3 Ds1 स च (for स तु) Ñ2 T3 4 जगाम (for जहास) K3 4 Ñ2 3 V B2 Dn D1–4 च (for वै)

19 ^{a}) K2 निर्जं ददर्श गोपानां — ^{b}) T2 G1 M4 स्वं (for स्व-) D4 M1–3 आश्रित. (for आस्थित°) — D3 om 19^{c}–20^{b}

20 D5 om 20^{ab} (cf v l 19) — ^{b}) D5 T3 G4 5 M2 4 गोप्यस्ता, T4 गोपास्ते (for गोप्यस्तं) — ^{c}) D5 विलपन्त्यश् (for विस्मय°) — ^{d}) K1 3 4 Ñ1 3 V B2 (marg) Dn D1 2 4 यशोदा ययुरङ्गना ; D3 °दायै पुराङ्गना .

21 ^{a}) Ñ2 B1 D1 तां (for तास्) V2 B2 (marg) -मनसो, D3 वचना, T4 -नयना (for -वदना) — ^{b}) T2 G1 4 आगता (for अङ्गना) T4 यशोदामङ्गनावदन्, M1. 3 मङ्गळानि तदाब्रुवन् — ^{c}) D3 पर्यागच्छ (for एह्या°). N (except S1 D6) T यशोदे त्वं (for °देति) — ^{d}) N (except S1 K2 V1) T G M4 सभ्रमात् (for °मे).

22 ^{a}) T2 G1 एनाव् (for यौ ताव्). Ś1 K3 D1 2 T2 G1 तौ, K1 ते, V2 द्वौ (for तु) — ^{b}) D4 सत्त्वोप- (for सत्योप-) G2 3 -चायिनौ (for याचितौ) K2 व्रजे सत्येन सुन्दरि, V1 व्रजे सत्योपमाचलौ, D3 व्रजस्यायतनोपमौ, D6 T1 M4 व्रजे सत्त्वोपचायिनौ, T3 व्रजे संरूढयौवनौ, M1–3 व्रजे सहविवर्धनौ — After 22^{ab}, G(ed) reads 26^{ab}, and D6 T1 2 G M4 read 30^{cd} repeating them in their proper places — ^{d}) D2 3 तु; G2 च (for ते). Ñ3 V1 महाद्रुमौ (for महीरुहौ) — For 22^{cd}, S1 K1 subst ·

643* तावेतौ तव पुत्रस्य पतितावुपरि द्रुमौ ।

23 ^{b}) D5 वत्सो बद्ध (by transp) M1 2 (*inf. lin*) 3 इइ (for इव) — ^{c}) K1 3 4 Ñ3 (marg) V1 3 D1–4 जगाम (for जहास) S1 वृक्षाणां (for °भ्यां) K2 V2 B Ds जहास (V2 B2 °गाम) वृक्षयोर्मध्ये — ^{d}) Ś1 K1 स्ति- ; K4 तु, D6 च (for स) — M1 3 subst for 23^{cd} M2 ins after 23^{ab}

644* प्रहसन्नेव वृक्षाभ्यां मध्ये क्रीडन्निवाङ्गणे ।

24 ^{a}) K2 [आ]गच्छ (for गच्छ) — ^{d}) M1–3 मूर्तं (for मुक्तं) T2 4 मृत्युभयाद् (for °मुखाद्)

उत्तिष्ठ गच्छ दुर्मेधे मूढे पण्डितमानिनि ।
पुत्रमानय जीवन्तं मुक्तं मृत्युमुखादिव ॥ २४
सा भीता सहसोत्थाय हाहाकारं प्रकुर्वती ।
तं देशमगमद्यत्र पतितौ तौ महाद्रुमौ ॥ २५
ददर्श ताभ्यां सा मध्ये द्रुमाभ्यामात्मजं शिशुम् ।
दाम्ना निबद्धमुदरे कर्षमाणमुदूखलम् ॥ २६
सगोपीगोपवृद्धश्च सयुवा च व्रजस्तदा ।
पर्यगच्छत्ततो द्रष्टुं गोपेषु महदद्भुतम् ॥ २७
जजल्पुस्ते यथाकामं गोपा वनविचारिणः ।
केनेमौ पातितौ वृक्षौ घोषस्यैवाग्रपादपौ ॥ २८
विना वातं विना वर्षं विद्युत्प्रपतनं विना ।
विना हस्तिकृतं दोषं केनेमौ पातितौ द्रुमौ ॥ २९
अहो बत न शोभेतां विमूलावर्जुनाविमौ ।
इमौ निपतितौ भूमौ वितोयौ जलदाविव ॥ ३०
नन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवंगतावपि ।
यत्र ते दारको मुक्तो विमूलाभ्यामविक्षतः ॥ ३१
औत्पातिकमिदं घोषे तृतीयं वर्तते त्विह ।
पूतनाया निपातश्च द्रुमयोः शकटस्य च ॥ ३२

---

25 Before 25, D_6 G_5 ins वैशंपायन — [a]) G_5 हि तं, $M_{1\,3}$ गता (for भीता) T_2 G_1 सा हि तासां वच श्रुत्वा — [b]) $K_{3\,4}$ D_{n1} हाहाराव (for °कार) D_2 तु (for प्र-) — [c]) K_1 V_1 D_3 आगमद् (for अ°) — [d]) $B_{1\,3}$ D_s पातितौ (for प°) K_1 सु-, G_1 तु (for तौ) V Dn D_{2-4} T_3 उभौ द्रुमौ, T_1 $G_{1\,2\,5}$ M_4 महीरुहौ (for महाद्रुमौ) K_{2-4} $\tilde{N}_{1\,3}$ B_2 $D_{1\,5}$ T_4 पातितौ तावुभौ द्रुमौ, D_6 T_2 $G_{3\,4}$ पातितौ ता महीरुहौ

26 G(ed) reads 26^{ab} for the first time after 22^{ab} — [a]) K Ñ V $B_{1\,2}$ Dn $T_{3\,4}$ सा ददर्श तयोर्मध्ये — [b]) N (except Ś1 D_6) T_3 $G_{3\,4}$ द्रुमयोर् (for द्रुमाभ्याम्) T_4 द्रुमयारचितं शुभम् — [c]) M_3 [अ]ति- (for नि-) — [d]) K_3 G_4 उदूखले (for °खलम्) M_{1-3} प्रतिबद्धमुलूखले

27 [a]) $\tilde{N}_3$ V_1 तु (for च) M_{1-3} ता गोप्यो गोपवृद्धाश्च — [b]) S_1 $K_{1\,4}$ गो- (for च) $T_{3\,4}$ व्रजे तथा (for व्रजस्तदा) M_{1-3} सबालयुववृद्धश्च — [c]) K_1 T_4 पर्यागच्छत् (for पर्य°) Ś1 K_1 तदा, D_3 च ते (for ततो) K_2 B_1 D_s $G_{2\,4\,5}$ पर्यगच्छत त द्रष्टुं, K_4 $D_{1\,4}$ M_{1-3} पर्या($D_{1\,4}$ °र्यं)गच्छंस्ततो द्रष्टुं, $\tilde{N}_3$ V_2 D_5 $T_{1\,2}$ G_3 M_4 पर्यागच्छन्त ते (M_4 त) द्रष्टुं, $B_{2\,3}$ D_6 पर्यागच्छत तद्द्रष्टुं, G_1 प्रत्यागच्छत त द्रष्टुं — [d]) K_4 T_4 गोष्ठेषु, D_1 गोपाश्च, T_3 व्रजेषु, $M_{1\,3}$ गोष्ठे वै (for गोपेषु) Ś1 K_1 सगोपालस्तदद्भुतम्

28 [a]) $K_{2\,3}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V B_2 (marg as in text) $_3$ Dn D_s $D_{1\,3\,4}$ T_2 G M_4 जजल्पुश्च, D_6 जजल्पु स्म, M_{1-3} अन्ये चापि (for जजल्पुस्ते) D_2 जजल्पुश्च यथाकाल — [b]) D_6 G_3 M_4 गोपा व्रज-, T_1 गोपा वृद्ध-, T_2 $G_{1\,2\,4\,5}$ गोपव्रज- (for गोपा वन-) — After 28^{ab}, D_6 S ins

645* जजल्पुर्जातसंभ्रान्ता सर्वे विस्मितचेतस ।

[M_{1-3} जल्पतुर्जातसत्रासा (for [a]) T_3 $G_{4\,5}$ विदित-, G_1 विस्मय- (for विस्मित-) M_4 -मानसा (for -चेतस)]
— [d]) D_6 $T_{1\,2}$ G M_{1-3} [आ]याग- (for [ए]वाग्र-) K_{1-3} Ñ V B Dn D_s D_{1-5} $T_{3\,4}$ घोष(T_4 व्रज)स्यायतनोपमौ, M_4 घोषव्यायामपादपौ

29 [a]) D_6 T_2 $G_{1-3\,5}$ विना वर्षं विना वातं (G_2 °युं) — [c]) K_1 D_{2-4} -कृताद्दोषात्, $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ $D_{1\,5}$ °न्दोषात् (for -कृत दोषं) — [d]) $G_{1\,5}$ येन (for केन)

30 [a]) S_1 वद (for बत) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B D_s $D_{1\,4}$ शोभेते (for °ता) — [b]) Ś1 Dn T_3 M_1 उभौ (for इमौ) $\tilde{N}_1$ समूलविलयाविमौ, D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ $M_{2\,4}$ विपु(T_1 °मू)लावर्जुनद्रुमौ, G_4 विफलावर्जुनौ द्रुमौ, M_3 अर्जुनौ विपुलावुभौ — D_6 $T_{1\,2}$ G M_4 read 30^{cd} for the first time after 22^{ab} — [c]) K_4 उभौ (for इमौ) D_6 T_2 $G_{1\,2\,5}$ (all second time) च (for नि-) K_{1-3} Ñ B_2 Dn $D_{1\,2\,4\,5\,6}$ $T_{1\,2}$ (last three first time) $_{3\,4}$ G (last five first time) M_4 (both times) भूमौ निप(M_4 [second time] च प)तितौ वृक्षौ, $B_{1\,3}$ D_s $D_{2\,3}$ भूमाविमौ (D_s D_3 °वुभौ) निपतितौ, M_3 इमौ निपातितौ वृक्षौ — [d]) K_2 घोषस्यायतनोपमौ (cf 28^d) — After 30, B_2 Poona, Bom and Cal eds and G(ed) ins

646* यद्दीमौ घोषरचितौ घोषकल्याणकारिणौ ।

31 [a]) T_1 सुतेनेमौ, T_2 G_1 प्रभिन्नौ तौ, T_3 M_{1-3} व्रजवने, T_4 व्रजे स्वास्ते, G_{3-5} M_4 सुनेनैतौ (for प्रसन्नौ ते) — [b]) V_2 इत्थगताव्, T_4 हि पति° (for एवग°) $\tilde{N}_2$ V_2 D_6 T_{1-3} G M_4 इति (for अपि) — After 31^{ab}, D_5 reads 34^{cd}, repeating it in its proper place — [c]) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ $B_{2\,3}$ Dn D_s $D_{4\,5}$ यदाभ्या; B_1 यमाभ्यां, D_3 यत्तु ते; M_4 यच्च ते (for यत्र ते) K_3 D_6 $T_{1\,2}$ G यत्र तौ (K_3 G_4 ते) दारका मुक्तौ, D_2 $T_{3\,4}$ यत्र ते दारका मुक्ता — [d]) $K_{2\,3}$ V_2 $B_{1\,2}$ Dn विपुलाभ्याम् (for विमू°) Ś1 विपुलाभ्यामनिन्दितौ, D_5 $T_{1\,3\,4}$ G_{2-5} M_4 विपु(T_4 समू)लाभ्यामपि क्षितौ; D_6 T_2 G_1 विपुलाभ्यामविक्षतौ

32 [a]) D_4 आत्यन्तिकम्, D_5 उत्पात° (for औत्पाति°).

अस्मिन्स्थाने निवेशोऽयं घोषस्यास्य न विद्यते ।
उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो नशोभनम् ॥ ३३
नन्दगोपस्तु सहसा मुक्त्वा कृष्णमुदूखलात् ।
निवेश्य चाङ्के सुचिरं मृतं पुनरिवागतम् ॥ ३४
ततो यशोदां गर्हन्वै नन्दगोपो विवेश ह ।
स च गोपजनः सर्वो घोषमेव जगाम ह ॥ ३५
स च तेनैव नाम्ना तु कृष्णो वै दामबन्धनात् ।
घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगीयते ॥ ३६
एतदाश्चर्यभूतं हि बालस्यासीद्विचेष्टितम् ।
कृष्णस्य भरतश्रेष्ठ घोषे निवसतस्तदा ॥ ३७

इति श्रीहरिवंशे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

५२

वैशंपायन उवाच ।
एवं तौ बाल्यमुत्तीर्णौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षौ बभूवतुः ॥ १
नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ ।
बभूवतुर्वत्सपालौ काकपक्षधरावुभौ ॥ २
पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयन्तौ वराननौ ।

C 3477
B 2 8 3
P 2. 8. 3

K4 चापि, V2 मन्ये, T2 G1 M4 घोरं (for घोषे) — ^{b}) Ñ3 V1 तृतीय स्त्विह वर्तते — ^{c}) N (except Ś1 D6) T2-4 M4 विनाशश् (for निपातश्) — ^{d}) Ñ1 द्रुमाभ्या (for द्रुमयो) G5 ह (for च)

33 ^{a}) K1-3 Ñ1 2 V B1 Dn D1-4 6 T3 M1-3 निवासो, K4 ऽधिवासो, D5 M4 च वासो (for निवेशो) Ds2 हि (for ऽयं) T4 अस्मिन्वने निवासोऽयं — ^{b}) K1 3 4 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D2 4 T1 4 युज्यते, D3 6 T1 2 G M शोभते (for विद्यते) D5 घोषस्य न च युज्यते — ^{c}) V3 ह्यस्य, D5 6 T2 G1-3 5 M4 चात्र, T1 चाशु, T4 यत्र, G4 च हि (for ह्यत्र) — ^{d}) K3 कथयन्ते, T3 घोषस्यास्य (for कथयन्तो) K4 M3 ह्यशोभनम् (for नशो°)

34 D5 reads 34^{cd} for the first time after 31^{ab} — ^{c}) K Ñ V2 3 Dn D1 2 4 [अ]ङ्के च (by transp), D3 [अ]ङ्कं स — ^{d}) K2 B D4 T2 G1 3 4 इह (for इव) — K1 4 Ñ2 V2 B2 3 Dn Ds D2 3 T3 M4 G(ed) ins after 34 · D5 after the repetition of 34^{cd}

647* नातृप्यत्प्रेक्षमाणो वै कृष्णं कमललोचनम् ।
[Ñ2 T3 वीक्षमाणो (for प्रेक्ष°)]

35 ^{a}) Ś1 स (for वै) K1 गर्हमाणो यशोदां स, D6 T2 G M यशोदां गर्हयंश्चाथ (T2 G1 M4 °पि), T1 यशोदां धर्षयंश्चापि — ^{b}) Ś1 विचेतन.; D6 T2 G M गृहं ययौ (for विवेश ह) — ^{c}) Ś1 स तु, D2 ततो (for स च) K4 सद्यो (for सर्वो) — ^{d}) N (except Ś1 K1 D6) T3.4 व्रजम् (for घोषम्) D6 G2 5 च (for ह) M1-3 स्वं स्व घोष प्रजग्मिवान्

36 ^{a}) Ś1 Ñ2 दाम्ना (for नाम्ना) V1 च (for तु). — For 36^{ab}, D6 S (except T3 4) subst

648* येन दाम्ना निबद्धोऽस्मावुदरे सुदृढं व्रजे ।
[T2 सन्, G1 न (for ऽस्माव्)]

— ^{c}) K Ñ V B2 Dn D1-5 T3 4 गोष्ठे, D6 T1 2 G M तेन (for घोषे) — ^{d}) T1 योषिद्भि. (for गोपीभि) Ś1 -शब्द्यते, G4 -कीर्त्यते (for -गीयते) D6 T2 G1-3 M योषिद्भिः परिकीर्त्यते (M1-3 °र्तित)

37 ^{a}) D4 संभूतं (for -भूत हि) — ^{b}) K4 G1 [अ]पि (for [आ]सीद्) V3 कृष्णस्यासीद्विचेष्टनम् — V3 om 37^{cd}. — ^{d}) V1 T3 4 गोष्ठे (for घोषे)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2. — *Mention of Khila* All Mss — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 द्रुमपातनम्, K1 द्रुमभङ्ग, K2 3 Ñ V B Dn Ds D1-5 यमलार्जुनभङ्ग, K4 यमलार्जुनसंभङ्ग., D6 G1 2 बालक्रीडावर्णनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K1 39, K3 Dn2 D4 60, Ñ3 V1 3 63, Dn1 Ds2 D3 4 62, T1 G3 5 M4 57, T2 43, T3 64, T4 58, G1 56, G2 4 54, M1-3 53 — *Śloka no.* Dn D4 37; Ds2 38

52

1 T1 G(ed) read 1-3 and M4 reads 1^{a}-3^{b} (with ref) for the first time after line 14 of App. I (No 9A) Ñ1 om the ref D3 reads 1 on marg — ^{a}) K2 T3 उत्तीर्य (for °र्णौ) D6 एतौ बाल्यसमुत्तीर्णौ; G(ed) (first time) एवं तौ बालकौ तौ तु. — After 1^{ab}, D2 reads 3^{ab} repeating it in its proper place.

2 For the repetition in T1 M4 G(ed.), cf v 1 1. — ^{b}) Ś1 श्वेतपीतानुलेपनौ. — ^{c}) Ś1 विचेरतुर् (for बभूवतुर्).

शुशुभाते वनगतौ त्रिशीर्षाविव पन्नगौ ॥ ३
मयूराङ्गदबाहू तौ पल्लवापीडधारिणौ ।
वनमालाकृतोरस्कौ द्रुमपोताविवोद्गतौ ॥ ४
अरविन्दकृतापीडौ रज्जुयज्ञोपवीतिनौ ।
सशिक्यतुम्बकरकौ गोपवेणुप्रवादकौ ॥ ५
क्वचिद्धसन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ क्वचित्क्वचित् ।
पर्णशय्यासु संसुप्तौ क्वचिन्निद्रान्तरैषिणौ ॥ ६
एवं वत्सान्पालयन्तौ शोभयन्तौ महावनम् ।
चञ्चूर्यन्तौ रमन्तौ स्म किशोराविव चञ्चलौ ॥ ७
अथ दामोदरः श्रीमान्संकर्षणमुवाच ह ।

---

3 For the repetition in T1 M4 G(ed), cf v 1 1 D2 reads 3^{ab} for the first time after 1^{ab} — ^{a}) Ś1 श्रुतिसुखौ , K3 °मुखौ , V2 D2 (second time) °मुखं , D3 प्रतिमुख (for श्रुतिसुखं) D2 (first time) पर्णवाद्यै श्रुतिमुखैर् — ^{b}) T1 (second time) M1–3 वादयानौ (for °यन्तौ) K4 विचेरतु , Ñ1 महीतले (for वराननौ) M4 (second time) वादयानौ सुखावहम् — D6 T2 G M1–3 ins after 3^{ab}. T1 M4 G(ed) after the repetition of 3^{ab}

649* गोपवीथ्या सुमधुरं गायन्तौ कामरूपिणौ ।

[T1 (second time) -विद्या , M1–3 -वेणु (for -वीथ्या) M1–3 वादयन्तौ च कामत (for ^{b})]

— K4 om 3^{c}–4^{d} — ^{c}) G2 श्व प्रभाते (for शुशु°) K2 नग- (for वन-) — ^{d}) D2 (*inf lin* as in text) विशीर्षाव् (for त्रि°)

4 K4 om 4 (cf v 1 3). — ^{a}) K3 Ñ1 B Ds D4–6 T1 G3 4 -कर्णौ तु (Ñ1 B3 Ds1 तौ), Ñ3 (marg) V1 T3 -चित्राङ्गौ ; V2 3 -चित्रौ तौ (V2 तु) (for -बाहू तौ) K1 2 D1. 3 T2 G1 2 5 M4 मयूराङ्गजकर्णौ तु (K1 D1 3 °ण्ठौ तु , M4 °र्णौ तौ), Ñ2 °जचित्रौ तौ, T4 मयूरकण्ठबाहू नौ, M1–3 मायूराङ्गद° — ^{c}) K2 3 Ñ V1 3 B Dn Ds D1–5 T1 3 4 वनमालाकुलो(K3 °धरो- , D2 °वृतो)रस्कौ , G(ed) °कुलस्कन्धौ — Ñ1 reads 4^{d}–7^{a} after 51 8^{abc} — ^{d}) D6 T2 G1 4 5 M1–3 हरि- , G2 करि- (for द्रुम-).

5 For the sequence in Ñ1, cf v 1 4 — ^{a}) Ñ1 अरविन्दाभनयनौ — ^{c}) Ñ1 T2 G1 2 5 M3 4 सशिक्यतुम्बकक(Ñ1 °ध)रौ. — ^{d}) D2 गोपौ (for गोप-) Ś1 किंचिच्छोभितशैशवौ ; M4 वेणुवादप्रवीणकौ — After 5, D6 S G(ed.) ins .

650* पर्णवाद्यसमायुक्तौ दध्योदनकरौ कृती ।
किंकिणीजालसबद्धकटिदेशविभूषितौ ॥
कक्षकूटसमालम्बिशिक्यस्थघृतपायसौ ।
कालयन्तौ च दण्डेन वत्सान्वत्सौ दिशं प्रति ॥
गुल्मेषु मधुमाध्वीकं मार्गमाणावितस्ततः ।
खादन्तौ वन्यमूलानि पिबन्तौ मधुमाक्षिकम् ॥
ददतौ मधुमूलानि दारकेभ्यः समन्ततः ।
खादन्तौ खादयन्तौ च मूलानि च फलानि च ॥
तिन्दुकं भक्षयन्तौ च गोपैरापात्य भूतले ।
कीलैरापात्य वृक्षेभ्य खादयन्तौ फलानि च ॥

[(L 1) T3 पर्णपात्र- , G2 °पत्र- (for °वाद्य-) T1 M4 -समासक्त- (M4 °क्तौ) (for °युक्तौ) D6 पर्णपत्रसमायुक्त- , T4 M1–3 पर्णपात्रसमासक्त- (for ^{a}) T3 4 -परायणौ (for -करौ कृती) — (L 2) T4 M1-3 -गण- (for -जाल-) D6 -सरुद्ध- (for -सबद्ध-) — (L 4) G(ed) वत्सान् (for वत्सौ) — (L 5) T1 गुल्मेषु गुल्मेषु तदा , M4 गुल्मे गुल्मे यदा मार्गे (for ^{a}) — (L 6) G2 वन- , G4 M4 फल- (for वन्य-) — T3 4 om (hapl) lines 6^{b}–7^{a} — (L 7) T1 G3 ददतुर् ; M3 ददन्तौ (for °तौ) — (L 8) T4 खनन्तौ (for खादन्तौ) G1 खादयन्तश् (for °यन्तौ) M1–3 खनन्तौ खानयन्तौ च (for ^{a}) D6 मधुमन्ति , T4 च मृदुनि , M1–3 स्वादुवन्ति (for च फलानि) — (L 9) T3 4 तिन्दुकान् (for °कं) — (L 10) G(ed) आपाद्य (for °त्य)]

6 For the sequence in Ñ1, cf v 1 4. — ^{a}) M1 2 चान्योन्य (for अ°) — ^{b}) T2 G1 क्रममाणौ (for क्रीडमानौ) — After 6^{ab}, D6 S ins

651* दध्योदनं प्रभुञ्जानौ क्वचित्कक्षविलम्बितम् ।
क्वचिच्च पानसभ्रान्तौ क्वचित्पायसमोदितौ ।
क्वचिद्वृक्षेषु विश्रान्तौ स्थलीष्विव यथासुखम् ॥

[L 1] D6 G1 प्रयुञ्जानौ (for प्रभु°) T1 G3 M1–3 कक्षे (for कक्ष-) — (L 2) G1 पायस (for पानस-) T1 G3 M1–3 -मोहितौ (for -मोदितौ) — (L 3) T1 M1–3 स्थलीष्वपि , M4 स्थण्डिलेऽपि (for स्थलीष्विव)]

— ^{c}) Ñ1 -शय्यास्वन , M4 शालासु सं- (for -शय्यासु स-). G1 -वृत्तौ (for सुप्तौ) — ^{d}) Ñ3 T1 2 4 G1 2 5 M4 क्वचिन्निद्रान्त(T1 G5 M4 °तु)रेक्षणौ — After 6, D6 S (except T3) ins

652* वत्साननु यथाकाम चरन्तौ वत्सपालकौ ।
वत्सपुच्छान्समाधूय विक्षिपन्तौ पृथक्पृथक् ॥

[(L 1) T1 त्वरन्तौ (for च°).]

7 For the sequence in Ñ1, cf v 1 4 D6 T1. 2 G1–3 5 M4 read 7^{ab} twice — ^{a}) M4 (second time) वने (for एवं) D6 T1 2 G1–3 5 M4 (all first time) वत्सानेव प्रकर्ष(T1 G3 M4 °रक्ष)न्तौ — ^{b}) K1 2 Ñ1 3 V D1 4 शोभमानौ ; K3 4 Dn D2 5 T3 G1 (second time) °यानौ (for °यन्तौ). T1 (first time) 4 M1–3 महद्वनम् , M4 (ffrst time) प्रजां मुहु (for महावनम्) D6 T1 2 (all

आर्य नास्मिन्वने शक्यं गोपालैः सह क्रीडितुम् ॥ ८
अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यां भुक्तभोजनम् ।
प्रक्षीणतृणकाष्ठं च गोपैर्मथितपादपम् ॥ ९
गहनानीह यान्यासन्काननानि वनानि च ।
तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्तेऽद्य यथासुखम् ॥ १०
गोवाटेष्वपि ये वृक्षाः परिवृत्तार्गलेषु च ।
सर्वे गोष्ठाग्निषु गताः क्षयमक्षयवर्चसः ॥ ११
संनिकृष्टानि यान्यासन्काष्ठानि च तृणानि च ।
तानि दूरावकृष्टानि मार्गितव्यानि भूमिषु ॥ १२
अरण्यमिदमल्पोदमल्पकक्षं निराश्रयम् ।
अन्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमम् ।
अकर्मण्येषु वृक्षेषु स्थितविप्रस्थितद्विजम् ॥ १३
निरानन्दं निरास्वादं निष्प्रयोजनमारुतम् ।
निर्विहंगमिदं शून्यं निर्व्यञ्जनमिवाशनम् ॥ १४
विक्रीयमाणैः काष्ठैश्च शाकैश्च वनसंभवैः ।
उत्सन्नसंचयतृणो घोषोऽयं नगरायते ॥ १५ C 3490 B 2 8 16 P 2 8 16

---

second time) $_3$ G_2 (second time) $_{4\ 5}$ M_4 (last two second time) कृष्णसंकर्षणावुभौ, T_4 G_3 (second time) शोभयानौ महद्वनम् — For 7^{ab}, $Ś_1$ subst

653* एव तु वत्सपालौ तौ शोभयानावमतुर्वनम् ।

— ^{c}) K_1 B_1 Ds T_1 $M_{1\ 2}$ चङ्क्रूर्येते, D_3 घूर्णयन्तौ (for चङ्क्रूर्यन्तौ) — ^{d}) D_5 पावकौ, M_4 चाकुलौ (for चञ्चलौ) — After 7, D_6 T $G_{1-3\ 5}$ M ins

654* गायन्तौ च क्वचिद्गेयान्सुस्वर मधुरस्वरम् ।
उत्कर्णं मृगसघं च कुर्वन्तौ गीतनिस्वनै ॥
गजान्परवशान्गेयै. कुर्वन्तौ च महावने ।
लोकमित्थं चरन्तौ च रमयन्तौ च चेष्टितै ॥

[(L 1) G_3 $M_{1\ 2}$ सुस्वरौ (for °रं) G_1 अमर- (for मधुर-) T_1 सुस्वरौ मधुरस्वनम् (for ^{b}) —(L 2) D_6 उत्कण्ठ मृगसघाश्च (for ^{a}) —(L 3) G_3 $M_{1\ 2}$ गाव परवशा गेयै, M_3 गवा परवश गेयै (for ^{a}) D_6 T_1 M_{1-3} कारयन्तौ, G_2 कालयन्तौ, M_4 कुर्वन्तौ तौ (for °न्तौ च) —(L 4) T_1 M रमन्तौ (for चरन्तौ) T_1 G_3 $M_{1\ 2}$ वि- (for च)]

8 ^{b}) $Ñ_1$ B Ds अभाषत (for उवाच ह) — ^{d}) $T_{3\ 4}$ जीवितुम् (for क्रीडि°) D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 गोपालै क्रीडितुं सह.

9 ^{a}) D_5 अनुगीतम्; D_6 T_1 G_2 अप(T_1 °नु)नीतम्, $T_{2.3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ उपनी°, M_4 अन्तर्नीतम् (for अवगीतम्) — ^{b}) $Ś_1$ K_1 आवयोर्भुक्तिकाननम्, K_2 $Ñ_3$ V B Dn Ds $D_{1\ 4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ आवाभ्यां भुक्त($T_{3\ 4}$ व्रज)काननम् — ^{c}) K_4 क्षीणं च; G_3 प्रनष्ट- (for प्रक्षीण-) M_4 प्रक्षीणकाष्ठं च वनं. — ^{d}) K_3 -पादपै, K_4 -काननम् (for -पादपम्).

10 ^{a}) T_2 $G_{1\ 3-5}$ च (for [इ]ह) K Ñ V B D (except D_6) $T_{3\ 4}$ G_2 घनी($T_{3\ 4}$ परि)भूतानि यान्यासन् — T_4 om (hapl) 10^b–12^a — ^{b}) $T_{1\ 3}$ काष्ठानि च तृणानि च — K_2 reads 10^c–12^b on marg — ^{c}) D_1 प्रकाशानि, D_3 विका° (for -निका°) $Ś_1$ K_4 V_3 तान्याकाशावकाशानि — ^{d}) $K_{1\ 4}$ G_2 न, V_2 $B_{2\ 3}$ D_6 T_2 $G_{4\ 5}$ स्म, G_1 ऽस्मिन् (for ऽद्य) M_4 सुखावहम् (for यथासुखम्).

11 T_4 om 11 (cf v l 10) — ^{a}) $Ś_1$ K_1 V_2 B Ds च (for [अ]पि) — ^{b}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_2$ V_2 D_1 $M_{1\ 2}$ परिवर्तार्गलेषु च, V_1 B_3 °वृत्ताकुलेषु च; D_3 गिरिवर्त्मार्गलेषु च, T_1 परिवृत्तार्गलै सह — ^{c}) K_4 काष्ठाग्निषु (for गो°) — ^{d}) M_{1-3} सर्वे च क्षीणवर्चस

12 T_4 om 12^a (cf v l 10) — ^{a}) D_6 प्रकृष्टानीह यान्यासन् — ^{b}) K_4 सवनानि (for काष्ठानि च) $Ñ_1$ काननानि वनानि च — ^{c}) $M_{1\ 2}$ दूराप- (for दूराव-) $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{2\ 3\ 5}$ $T_{1\ 2}$ G_{2-4} -कृष्टासु (for °नि) D_6 $G_{1\ 5}$ तानि दूरापकृष्टासु — ^{d}) M_{1-3} भूतले (for भूमिषु).

13 ^{b}) $Ś_1$ -काष्ठ, K_4 D_2 (*sup lin*) $_6$ $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_4 -वृक्ष (for कक्ष) K_2 वनाश्रयम् (for निरा°) D_3 स्वल्पकक्षं दुराशयम् — ^{d}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_{1-3} अरण्य (for दारुण) D_4 विमल-, T_4 विदल- (for विरल-) M_4 अरण्यं तरलद्रुमम् — ^{e}) K_4 सर्वेषु; D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 विप्रेषु (for वृक्षेषु) $Ś_1$ आरण्केषु वृक्षेषु — ^{f}) $T_{3\ 4}$ G_2 सं- (for -वि-) — $K_{1\ 2}$ $Ñ_2$ (last two first time) V_2 B Dn Ds $D_{2\ 3}$ T_1 G_4 ins after 13 K_2 (second time) $_3$ $Ñ_{1\ 2}$ (second time) after 16^{ab} $Ñ_3$ V_1 after 14^{ab} V_3 $D_{1\ 4.\ 6}$ T_2 $G_{1-3\ 5}$ M_4 cont after 656*

655* संवासस्यास्य महतो जनेनोत्पादितद्रुमम् ।

[K_1 $D_{2\ 3}$ सनावस्य (for सवासस्य) M_4 महादोषो (for [अ]स्य महतो)]

14 $Ś_1$ om 14–15 — ^{a}) K_4 निरासनं (for °नन्दं). — After 14^{ab}, $Ñ_3$ V_1 ins 655* — ^{d}) D_6 अव्यञ्जनम् (for निर्व्य°) D_3 [आ]स्पदम् (for [अ]शनम्) B_1 निर्व्यञ्जननिराशनम्

15 $Ś_1$ om 15 (cf v l 14) — ^{a}) K_1 विकीर्यमाणै (for विक्रीय°) V_3 शाकैश्च (for काष्ठैश्च) — ^{b}) V_3 काष्ठैश्च (for शाकैश्च) Dn_2 नव- (for वन-). — ^{c}) T_3 G_2 उत्पन्न- (for उत्सन्न) $K_{1.\ 3}$ $Ñ_2$ V_2 $B_{1.\ 2}$ Dn $D_{2\ 5}$ T_2 G_3 -तृणैर् (for -तृणो) K_4 $T_{1.\ 4}$ उत्पन्न(K_4 °च्छिन्न)संचयतृणैर्;

शैलानां भूषणं घोषो घोषाणां भूषणं वनम् ।
तस्मादन्यद्वनं यामः प्रत्यग्रयवसेन्धनम् ॥ १६
इच्छन्त्यनुपभुक्तानि भोक्तुं गावस्तृणानि च ।
तस्माद्वनं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो व्रजाः ॥ १७
न द्वारबन्धावरणा न गृहक्षेत्रिणस्तथा ।
प्रशस्ता वै व्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः ॥ १८
शकृन्मूत्रेषु तेष्वेव जातं क्षाररसायनम् ।
न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत्पयसो हितम् ॥ १९
स्थलीप्रायासु रम्यासु नवासु वनराजिषु ।
चरामः सहिता गोभिः क्षिप्रं संवाह्यतां व्रजः ॥ २०
श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणसंस्तरम् ।
नाम्ना वृन्दावनं नाम स्वादुवृक्षफलोदकम् ॥ २१
अझिल्लिकण्टकवनं सर्वैर्वनगुणैर्युतम् ।
कदम्बपादपप्रायं यमुनातीरसंश्रितम् ॥ २२
स्निग्धशीतानिलवनं सर्वर्तुनिलयं शुभम् ।
गोपीनां सुखसंचारं चारुचित्रवनान्तरम् ॥ २३
तस्य गोवर्धनो नाम नातिदूरे गिरिर्महान् ।
भ्राजते दीर्घशिखरो नन्दनस्येव मन्दरः ॥ २४

D3 उच्छिन्नपादपतृणैर्

16 ^{a}) T3 घोषा, M1–3 वृक्षा (for घोषो) — After 16^{ab}, K2 (second time) 3 Ñ1 2 (second time) ins 655*, while K1 Ñ3 V B D T2 G M4 ins after 16^{ab} K2 Ñ2 cont after 655* T3 4 after 28^{ab}

656* वनानां भूषणं गावस्ताश्चास्माकं परा गति ।

— After the above, V3 D1 4 6 T2 G1–3 5 M4 cont 655* K4 om 16^{cd} — ^{c}) K1 Ñ2 G1 अन्यवनं, Ñ1 अन्यं वनं (for अन्यद्वनं) Ds याव (for यामः) — ^{d}) T3 प्रत्यग्रयवसोदकम्

17 ^{b}) K Ñ2 3 V Dn Ds1 D1–5 T1 3 4 गावो भोक्तुं (by transp) Ñ1 Ds M4 वै (for च) — ^{c}) K2 वर-, D3. 5 बहु- (for नव-) — ^{d}) Ñ1 धना, V3 जना·; D3 T1 M4 व्रजात् (for व्रजा)

18 ^{a}) Ś1 K2 V1 D1 6 न द्वारबन्धाच(Ś1 °भ-; K2 °स्त)रणा, M3 न द्वारबद्धाव° — ^{b}) Ś1 स (for न) Ñ3 V1 वयम्, D1 तदा (for तथा) — ^{c}) K1 प्रशस्यन्ते, V2 °स्ता न (for °स्ता वै) Dn D1–4 6 T2 G1 2 M4 प्रजा (for व्रजा) K3 प्रशान्ता वै प्रजा लोके, K4 प्रशस्यन्ते प्रजा लोके — ^{d}) D2 (*sup lin* as in text) 4 (marg) गो- (for वै) V1 -कारिणः, D2 -धा° (for चा°)

19 ^{a}) K2 T2 G1 2 [ए]वं (for [ए]व) K1 4 D2 3 शकृन्मूत्रोपलिप्तेषु; M1–3 °न्मूत्ररसेष्वेव — ^{b}) Ñ1 B2 Dn1 G1 5 M4 जात (for जात) D4 6 T4 G2 क्षीरं, T2 क्षार (for क्षार-) Ś1 -रसादरम्, K2 V1 3 B3 Ds °नुगम् (for °यनम्) Ñ2 3 V2 B1 T3 जातक्षारर(T3 जात क्षीरं र)सानुगम् — ^{d}) K1–3 Ñ V1 2 B Dn Ds D1 4 5 T G3 4 पयसे (for °सो) K4 नो पिबन्ति तथा जलम्

20 ^{a}) D6 T1 2 G1 2 M1–3 स्थल- (for स्थली-) V1 Ñ3 B2 D5 G3 रथ्यासु (for रम्यासु) G5 स्थलप्रायासु रथ्यासु — ^{b}) D3 उद्यान-, D6 वन्यासु, T4 om (for नवासु) — ^{c}) T4 चराव (for °म·) K2 3 Ñ V B D T2 G M4 चराव· (D2 [marg] रमाव, T2 चरन्तौ) सहितौ गोभि, K4 वनाच्च सहितो गोभि — ^{d}) Ñ3 (marg as in text) सचाल्यतां, T3 4 संत्यज्यतां, G2 सगृह्यतां (for म्वाह्यतां) Ś1 व्रजम् (for व्रज) T1 2 G1 क्षिप्र संविश(T1 °वार्य)ता व्रजम्

21 ^{b}) B1 2 D5 T1 G4 M1 2 पर्याप्त (for °प्त-) Ñ2 B3 -सचयम्, Ñ3 V1 3 -संभवम्, T2 G1 3 विस्तरम् (for -सं°) G5 पर्याप्त तृणविस्तरम् — ^{c}) D6 T1 2 G1–3 5 M4 श्रीमद् (for नाम्ना) K2 चैव (for नाम) — ^{d}) Ś1 K3 मूल-, G2 M -पुष्प- (for -वृक्ष) G3 5 -फलद्रुमम् (for -फलोदकम्) D6 T2 G1 4 स्वादुपुष्पफलद्रुमम्

22 ^{a}) K1 V2 उत्सन्न-, K2 अभेद्य-, K4 अच्छेद्य-, Ñ2 अझिल्ल-, D5 अच्छिन्न-, T2 G1 3 5 असिद्ध-, M4 अक्लिष्ट (for अझिल्लि-) Ś1 उज्झित कण्टकवरै, K3 D2 अझिल्लि(D2 °त्यल्प)दंशमशक; V1 उच्छिन्नझिल्लिकवन, Ds D1 T3 4 आवां (T3 4 तत्र) निष्कण्ट°, T1 अक्लिष्टकण्टकयुतं — ^{b}) K2 सर्वाश्चर्य-, G2 3 5 M4 सर्वैर्ऋतु- (for °र्वन-) D3 गतैर्वृतम् (for गुणैर्यु°) T1 सर्वैर्ऋतुगुणं सह — ^{c}) B1 च्छायं (for -प्रायं) — ^{d}) Ś1 K4 G4 M4 -सश्रयम्, D4 T4 -सास्थितम् (for सश्रि°) K2 V3 M1–3 यमुनातीरमाश्रितम्

23 ^{a}) K4 स्निग्धं, M1–3 सुख- (for स्निग्ध-) D1 -गुणं; D3 जलं, T2 G1 -घनं, G3 5 M4 -मयं (for -वन) — ^{b}) T4 कुसुमं (for -निलयं) Ś1 सर्वर्तुनिलयोपमम्, D3 °कुसुमोपमम्, T3 °कुसुमं फलम् — ^{c}) B1 Dn1 गोपानां (for गोपीनां) D3 6 T2 G2 शुभ- (for सुख-) B2 -संचारि (for °रं) — ^{d}) G1 सानु- (for चारु-) K1 -वनाकरम्, K1 (marg) वनोत्तरम् (for -वनान्तरम्)

24 ^{a}) K2 यत्र; K3 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T1 3. 4 G3 तत्र (for तस्य) — ^{b}) D6 महागिरि (for गिरिर्महान्).

मध्ये चास्य महाशाखो न्यग्रोधो योजनोच्छ्रितः ।
भाण्डीरो नाम शुशुभे नीलमेघ इवाम्बरे ॥ २५
मध्येन चास्य कालिन्दी सीमन्तमिव कुर्वती ।
प्रयाता नन्दनस्येव नलिनी सरितां वरा ॥ २६
तत्र गोवर्धनं चैव भाण्डीरं च वनस्पतिम् ।
कालिन्दीं च नदीं रम्यां द्रक्ष्यावश्चरतः सुखम् ॥ २७
तत्रायं वसतां घोषस्त्यज्यतां निर्गुणं वनम् ।
संत्राहयाम भद्रं ते किंचिदुत्पाद्य कारणम् ॥ २८
एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
प्रादुर्बभूवुः शतशो रक्तमांसवसाशनाः ॥ २९
घोराश्चिन्तयतस्तस्य स्वतनूरुहजास्तदा ।
विनिष्पेतुर्भयकराः सर्वतः शतशो वृकाः ॥ ३०
वृकान्निष्पतितान्दृष्ट्वा गोषु वत्सेष्वथो नृषु ।
गोपीषु च यथाकामं व्रजे त्रासोऽभवन्महान् ॥ ३१
ते वृकाः पञ्चबद्धाश्च दशबद्धास्तथापरे ।
त्रिंशद्विंशतिबद्धाश्च शतबद्धास्तथापरे ॥ ३२
निश्चेरुस्तस्य गात्राद्धि श्रीवत्सकृतलक्षणाः ।
कृष्णस्य कृष्णवदना गोपानां भयवर्धनाः ॥ ३३
भक्षयद्भिश्च तैर्वत्सांस्त्रासयद्भिश्च गोव्रजान् ।
निशि बालान्हरद्भिश्च वृकैरुत्साद्यते व्रजः ॥ ३४ C 3510 B 2. 8. 36 P 2. 8. 36

— ^{d}) K2 सुन्दर, Ñ2 मन्दरम्, T2 G1 4 मन्दिरम् (for मन्दर)

25 ^{a}) Ñ2 सव्ये चास्य, D2 मध्ये चारु-, T2 मध्येनास्य (for मध्ये चास्य) — ^{b}) M1–3 न्यग्रोधो योजनोच्छ्रय — ^{d}) K2 तरुर् (for नील)

26 ^{a}) Ś1 K2 मध्ये च तस्य कालिन्दी; D2 T2 G1 3 मध्ये वनस्य का° — ^{c}) D6 T2 G1–3 5 M प्रयाति (for °ता) K3 D2 4 मन्दरस्य (for नन्दनस्य) Ś1 जगाम मन्दरस्येव — ^{d}) Ñ1 कालिन्दी, T3 नदी च (for नलिनी)

27 ^{a}) V2 T2 G1 4 नाम (for चैव) — ^{b}) D6 वने स्थितम्, G4 वनस्पति (for °तिम्) — ^{c}) D3 पुण्यां (for रम्यां) — ^{d}) K2 द्रक्ष्यामश्, Ñ1 °व, Ñ3 (marg as in text) व्रजामश्, D1 रमामश्, T4 तस्यां वश् (for द्रक्ष्या वश्) D3 चाक्षुष, M1 2 सहितौ, M3 चरतां (for °त.) D6 T1 2 G M4 द्रक्ष्याम सुखिन सुखम् (M4 °नो वयम्), T3 रंस्याव निरता सुखम् — For 27^{cd}, Ś1 subst

657* सुखं चरन्त द्रक्ष्याव कालिन्दीं च नदी शुभाम् ।

28 ^{a}) T3 4 तद् (for तत्र) K1 Ñ2 D4 काल्यतां; K2–4 D1 3 कल्पतां, Ñ3 V2 3 Dn Ds कल्प्यतां, V1 चाल्यतां (for वसता) — ^{b}) T2 G1 त्यजतं, G3 M4 त्यक्त्वेद (M4 °मं), M1–3 त्यक्त्वैतन् (for त्यज्यतां) B1 M3 दुर्जनं, T3 4 दुर्जल (for निर्गुण) Ñ1 त्यजामो दुर्दशं वनम् — After 28^{ab}, D4 ins 658* and T3 4 656* — ^{c}) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T1 3 4 संत्रासयावो (V1 B2 3 Ds °व) भद्र ते, K2 सत्रासय च भद्रं ते

29 ^{a}) D2 तत्र (for तस्य) — D3 om (hapl) 29^{b}–30^{b} — ^{d}) K2–4 Ñ1 (marg as in text) 2 V1 3 B2 (marg) D1 वृका (for रक्त-) K1 -वसादना, T2 °शिन (for °शना) M1–3 रक्तास्या भीमदर्शना ·

30 D3 om 30^{ab} (cf v l 29) — ^{b}) Ś1 B2 तथा (for तदा) Ñ2 V2 स्वतनूरुहकान्नय; D6 T1 2 G M4 स्वशरीराङ्गसंभवा· — ^{d}) K1–3 Ñ V1 2 B Dn Ds D1 5 T G M4 सर्वश (for °त) — Ś1 K3 V2 (marg) B1 Dn Ds2 D5 ins after 30 D4 after 28^{ab}

658* निष्पतन्ति स्म बहवो व्रजस्योत्सादनाय वै ।
[D4 निर्गच्छ[illegible] (for ^{a})]

31 ^{a}) D6 अग्रामिमान् (for निष्पतितान्) — ^{b}) K3 D1 नृप (for नृषु) — ^{c}) V1 गोपेषु (for गोपीषु) — ^{d}) Ś1 ऽभवद्भयात्, Ñ1 भविष्यति, D3 महानभूत् (for ऽभवन्महान्)

32 T3 reads 32^{ab} twice — ^{b}) Ñ1 T3 (both times) शत- (for दश-) K1 D4 T1 [पु]त्र च (for [स्त]परे) — Ś1 V3 T2 G1 om (hapl) 32^{cd} — ^{c}) K1 2 4 V1 D2 T1 3. 4 विंशत्रिंशतिबद्धाश्च; Ñ2 D3 6 G2 3 5 M1–3 त्रिंशात्रिंशास्त्रिब°· — ^{d}) V2 B Ds D4 T4 च यूथश (for तथापरे) — After 32, M1–3 ins

659* पञ्चाशत्षष्टिबद्धाश्च चत्वारिंशत्तथैव च ।

33 ^{a}) M4 निष्पेतुस् (for निश्चेरुस्) Ñ V2 B Dn Ds D1–5 T1 3 G2 गात्रेभ्य (for गात्राद्धि) K2 निष्पेतुस्तस्य गात्रेभ्य — K om 33^{b}–34^{a} — ^{b}) D3 घृत (for कृत) D6 T2 G1 2 4. 5 M4 श्रीवत्सच्छन्नवक्षस — ^{c}) D6 वृकाश्च, T1 श्रीकृष्ण (for कृष्णस्य) T3 4 कृष्णस्य वदनाज्जाता — ^{d}) K2 गोकुले (for गोपानां) S1 दर्शिन, B Ds कारिण, D6 T2 G -दायिन, T1 M4 -दर्शना (for -वर्धना)

34 K3 om 34^{a} (cf v l 33) T1 2 G M4 transp. 34^{ab} and 34^{cd} — ^{a}) Ñ1 तै सर्वांस्; Ñ2 V1 तान्वत्सांस् (for तैर्व°). — ^{b}) K2 B Ds1 D2 6 T2 G M1–3 गोव्रजम्; V2 तद्व्रजान् (for गोव्र°) — Ñ1 D6 M1–3 om (hapl) 34^{cd} — ^{c}) T1 2 G निशि बालेन्दुदंष्ट्रैस्तैर्. — ^{d}) K1 संत्रा-

न वनं शक्यते गन्तुं न गाश्च परिरक्षितुम् ।
न वनात्किंचिदाहर्तुं न च वा तरितुं नदीम् ॥ ३५
एवं वृकैरुदीर्णैस्तु व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः ।
व्रजो निष्पन्दचेष्टः स एकस्थानचरः कृतः ॥ ३६

इति श्रीहरिवंशे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

५३

वैशंपायन उवाच ।
ईर्तिं वृकाणां दृष्ट्वा तु वर्धमानां दुरासदाम् ।
सस्त्रीपुंसोऽथ घोषो वै समस्तोऽमन्त्रयत्तदा ॥ १
स्थानेनेह न नः कार्यं व्रजामोऽन्यन्महद्वनम् ।
यच्छिवं च सुखाढ्यं च गवां चैव सुखावहम् ॥ २
अद्यैव किं चिरेण स्म व्रजामः सह गोधनैः ।
यावद्वृकैर्वधं घोरं न नः सर्वो व्रजो व्रजेत् ॥ ३
एषां धूम्रारुणाङ्गानां दंष्ट्रिणां नखकर्षिणाम् ।
वृकाणां कृष्णवक्त्राणां बिभीमो निशि गर्जताम् ॥ ४
मम पुत्रो मम भ्राता मम वत्सोऽथ गौर्मम ।

स्यते, V1 उत्सार्यते, T3 संभाव्यते, T4 संछाद्यते (for उत्सा°) Ś1 व्रजम्, T1 G2 गतै· (for व्रज) K4 वृकैस्तच्छादितं व्रजम्, T2 G1 4 5 °रुद्वास्यते गतैः, M4 °रुत्सादिता व्रजा·

35 [a]) B2 Dn D1 4 वने (for वनं) — [b]) K1 4 Ñ1 2 D1 3 6 T1 2 G1–3 5 गाव, K2 V1 2 B1 3 Ds D2 4 T3 4 च गा (by transp), M4 गोपाः — [d]) T4 शक्तास्, M3 चापि (for च वा) D3 नावतारयितुं नदीम् — After 35, all Mss (except Ś1 M1–3) ins

660* त्रस्ता ह्युद्विग्नमनसो गतास्तस्मिन्वनेऽवसन् ।

[K1 (marg as above) D3 M4 तत्र हि, K2 त्रस्ता हि, T3 4 गोपा हि, D5 तस्माद् (for त्रस्ता हि) K2 D1 2 M4 गोपास्, D4 गवा; D6 G2 4 5 गोप्यस् (for गतास्) T1 तस्य, M4 तत्र (for तस्मिन्) K1 जातास्तद्वनवासिन (for [b])]

36 [a]) Ś1 om, K1 2 B1 3 Ds D6 T2 G1–3 5 च (for तु) — [c]) K2 D1 -चेष्टस्तु, Ñ1 चेष्टो वै, V3 D6 T2 4 G M4 -चेष्टश्च, M3 -निश्चेष्ट (for -चेष्ट. स) — [d]) T1 ह्येक- (for एक-) D5 धर कृत.; T4 (marg) -स्थिरीकृत, M4 पर. कृत (for -चर. कृत.)

Colophon om in T4 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ2 3 V B Ds2 D1 — *Adhy name* Ś1 K1 4 Ñ1 3 V B Dn Ds D1, 2 4 5 वृकदर्शनम्, K2 वृकसंदर्शनम्, D3 वृकदशनम्, D6 T2 G1–3 बालक्रीडा — *Adhy no.* (figures, words or both) K3 D1 61, Ñ3 V1 64, Ds2 D3 4 63, T1 G3 5 M4 58, T2 G1 57, T3 56, G2 4 55, M1–3 54 — *Śloka no* K1 Dn Ds 38, D3 4 39

53

1 [a]) T1 घोराणां; T2 G1 3–5 तां दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 G2 एव (G2 ईर्तिं) वृकांश्च तान्दृष्ट्वा, M1–3 ता भीति वृकतो दृष्ट्वा, M4 एवं वृकाणा तां दृष्ट्वा — [b]) K2–4 Ñ V B D (except D6) T3 4 M4 वर्धमानान्दुरासदान् — [c]) K3 Dn D1–3 5 T1 3 4 G3 4 M1–3 -पुमान्स; Ñ2 -पुंस· स, D6 T2 G1 2 5 M4 -पुमांस्तु (for -पुंसोऽथ) K4 स (for वै) — [d]) Ñ2 V3 सन्त्रस्तो (for समस्तो)

2 [a]) K2 D3 M4 [इ]ह तत; D5 [अ]नेन न (for [इ]ह न न) — [b]) Ś1 वन महत् (by transp), Ñ3 V1 Ds D5 महावनम् — After 2[ab], D6 T2 G1 3–5 M4 G(ed) ins

661* यन्निर्भय सुखकर सुखस्वचारमारुतम् ।

[G4 निर्भय सुखकार न (for [a])]

— [c]) K Ñ V B Dn Ds D1 4 5 T1 सुखोद्य, T3 4 सुघोषं (for सुखाढ्यं) D2 यच्छिव व· सुखोद्य च, D3 यत्सुख गोपगोपीनां, M1 यत्सुख च शिवाढ्य च

3 [a]) G(ed) त्वचिरेण (for किं चि°) D3 [अ]त्र, D4 [अ]स्माद्, D6 T1 2 G1 5 [अ]स्मिन्, M1–3 [इ]ह (for स्म) — [b]) D6 T2 G1 2 5 गोगण, T1 बान्धवै, M4 गोव्रजै (for गोधनै) K2 Ñ3 V1 D4 5 व्रजामो गोधनै सह — [c]) Ś1 वधो घोरैर्, D5 न रुद्धोऽयं, G1 5 वध घोरैर् (for वधं घोरं) — [d]) K2 तत्, Ñ1 च (for न) K2 ऽपि हि, T1 व्रजे; G5 व्रज (for व्रजो) Ñ2 T3 भवेत्, T2 G1 ऽव्रजत् (for व्रजेत्) G4 न न. सर्व· प्रभोऽव्रजन्

4 [a]) Ś1 K1 D4 एषां धूमारुणाङ्गानां, T3 एषां धूमायमानानां — [b]) K3 4 तुण्डिनां (for दंष्ट्रिणां). Ś1 Ñ1, 3

वृकैर्व्यापादितैरेवं क्रन्दन्ति स्म गृहे गृहे ॥ ५
तासां रुदितशब्देन गवां हम्बारवेण च ।
व्रजस्योत्थापनं चक्रुर्घोषवृद्धाः समागताः ॥ ६
तेषां मतमथाज्ञाय गन्तुं वृन्दावनं प्रति ।
व्रजस्य च निवेशाय गवां चैव सुखाय च ॥ ७
वृन्दावननिवेशाय ज्ञात्वा तान्धृतनिश्चयान् ।
नन्दगोपो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ॥ ८
अद्यैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः ।
शीघ्रमाज्ञाप्यतां घोषः सज्जीभवत माचिरम् ॥ ९
ततोऽवघुष्यत तदा घोषे तत्प्राकृतैर्नरैः ।
शीघ्रं गावः प्रकल्प्यन्तां युज्यन्तां शकटानि च ॥ १०
वत्सयूथानि काल्यन्तां भाण्डं समधिरोप्यताम् ।
वृन्दावनमितः स्थानान्निवेशाय च गम्यताम् ॥ ११
तच्छ्रुत्वा नन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितम् ।
उदतिष्ठद्व्रजः सर्वः शीघ्रं गमनलालसः ॥ १२
प्रयाह्युत्तिष्ठ गच्छामः किं शेषे याहि योजय ।
उत्तिष्ठति व्रजे तस्मिन्गोपकोलाहलो बभूत् ॥ १३
उत्तिष्ठमानः शुशुभे शकटीसंकटस्तु सः । C 3596 B 2 9 14 P 2 9 14

(marg as in text) D1 D[illegible] T1 सुत, Ñ2 V B2 [illegible] D नन्द, D3 च सु- (for सुत) K[illegible] वह्निणा सुवचनिणाम् —[d]) K3 Ñ2 3 V1 B3 D5 T1 G1 3-5 गर्जितान्

5 [a]) G1 पुत्रा (for पुत्रो) —[b]) K4 D1 च, D ऽत्र (for ऽथ) —[c]) K1 3 V2 D[illegible] 6 T G M4 हि (for [इ]ति) M1-3 वृकैरेनिहताश्चेति —[d]) S1 क्रन्दन्ते (for °न्ति) D4 [इ]व, T3 च (for स्म)

6 [b]) T1 2 G1-3 5 M4 हुम्भा (for हम्बा) M1-3 गवा च मरणेन च —[c]) K4 [उ]द्वासन (for [उ]त्थापन) T2 G1 चक्रे (for चक्रुर्) —[d]) Ñ2 V3 T3 4 गोपवृद्धा, D6 घोषे वृद्धा, M4 गोपा सर्वे (for घोषवृद्धा) S1 K2 समन्ततः, G2 समाहिता (for °गता) T2 G1 गोपवृद्ध-समावृता

7 [a]) K1 D3 समास्थाय, D5 समाज्ञाय, D6 T1 2 G1-3 5 M4 अथो (G5 °थ) ज्ञात्वा (for °थाज्ञाय) M1-3 तेषां मतिमथो ज्ञात्वा —[b]) K1 4 Ñ2 3 V D1-3 T4 जग्मुर्, Ñ1 चक्रुर् (for गन्तुं) K1 3 4 Ñ V B D T1 3 4 G2-5 M4 वनम्, T2 G1 महद् (for प्रति) —[c]) Ñ1 D[illegible] वि, D2 सं (for च) B Ds निवासाय (for निवेशाय) S1 K1 व्रजस्य स(K1 सु)निवेशं च —[d]) S1 K1 D6 T1 2 G M4 सुखावहम्, K2-4 Ñ V B Dn Ds D1-5 T3 हिताय च (for सुखाय च) T4 गवामपि हिताय च —After 7, D5 S G(ed) ins a passage given in App I (No 10)

8 [a]) D3 वृन्दावने (for °वन) K1 3 Ñ1 B1 2 Dn Ds D2 -निवासाय (for -निवेशाय) —[b]) K2 D4 5 तान्दृष्ट्वा, K3 4 Ñ1 3 (marg) V1 2 B Dn Ds D1-3 T3, 4 G4 M4 तान्ज्ञात्वा (by transp), Ñ2 V3 तान्मत्वा, Ñ[illegible] तान्कृत्वा, M3 श्रुत्वा तत्, Cal ed तान्श्रुत्वा —G(ed) om 8[cd] —[c]) K4 गृहाद्वाक्य, T3 4 महद्° (for बृह°)

9 Before 9, D6 T1 G2, 5 M4 ins नन्दगोप: —[a]) D[illegible] C1-2 M अद्यैव निश्चय कार्यो —[b]) S1 इत्यपि, D2 युक्त च, M[illegible] युक्त हि (for युक्त न) K2 Ñ1 D4 गन्तव्यं यदि वा (Ñ1 से, D4 वो) वनम् —[c]) D1 क्षिप्रम् (for शीघ्रम्) Ñ2 आगम्यतां, G आप्यायता (for आज्ञाप्यतां) K2 शीघ्रमाज्ञापयं घोषा —[d]) K4 -भवतु (for °त) D2 सज्जो भवतु माचिरम्

10 T4 om 10-11 Before 10, G2 ins वैशम्पायन —[a]) K2 Ds1 D1 ऽथाघुष्यत (for ऽव°) D3 ततो वियुज्यता सर्वो —[b]) C1 घोषेन् (for घोषे) K Ñ V B Dn Ds D1 2 5 T1 3 G2 M4 जनैः (for नरैः). D2 घोषोऽयं प्राकृतैर्जनैः, D4 घोषतः प्राकृतैर्जनैः —[c]) K4 Ñ1 V3 B1 2 Ds2 D1 3 T1 3 प्रकल्प्य(K4 V3 D1 3 °ल्प्य)न्तां, D6 T2 G M4 प्रयुज्यन्ता (for प्रकल्प्यन्ता). —D1 om (hapl) 10[d]-11[a] K2-4 Ñ V B Dn Ds D2-5 T3 transp 10[d] and 11[b]

11 T4 om 11, D1 om 11[a] (for both, cf v l 10) —[a]) G1 -यूथा वि- (for यूथानि) K3, 4 V3 D4 कल्पन्तां (for काल्यन्ता) T3 वत्सयूथा प्रकल्प्यन्तां. —K2-4 Ñ V B Dn Ds D2-5 T3 transp 10[d] and 11[b] —[b]) K3-4 V B Dn Ds D2-5 समभि- (for °धि-) —[c]) D3 अत (for इत) —[d]) D3 निवासाय; D6 T2 G निवेशार्थं (for °शाय).

12 Before 12, G2 ins वैशम्पायन —For 12[ab], G4 subst

602* तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य नन्दगोपस्य भाषितम् ।

—[c]) T1 M4 जन (for व्रज) D[illegible] G2 M1-3 उपातिष्ठज्जनः सर्वः, T2 G1 3-5 उपातिष्ठञ्जना सर्वे —[d]) K3 T2 G1, 3-5 लालसा (for °स)

13 [a]) T2 G1 पश्याभ्युत्तिष्ठ गच्छामः —[b]) S1 K1, 2 Dn D3 T1 2 4 G M4 साधु (for याहि). — T3 repeats 13[c]-14[b] after 14 —[c]) D[illegible] T2, 3 (both times) G1,

व्याघ्रघोषमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ॥ १४
गोपीनां गर्गरीभिश्च मूर्ध्नि चोत्तंसितैर्घटैः ।
निष्पपात व्रजात्पङ्क्तिस्तारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ॥ १५
नीलपीतारुणैस्तासां वस्त्रैरुद्ग्रथितोच्छ्रितैः ।
शक्रचापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी ॥ १६
दामनीदामभारैश्च केचित्कायावलम्बिभिः ।
गोपा मार्गगता भान्ति सावरोहा इव द्रुमाः ॥ १७
स व्रजो व्रजता भाति शकटौघेन भास्वता ।
ओघैः पवनविक्षिप्तैर्निष्पतद्भिरिवार्णवः ॥ १८
क्षणेन तद्व्रजस्थानमिरिणं समपद्यत ।
द्रव्यावयवनिर्धूतं कीर्णं वायसमण्डलैः ॥ १९
ततः क्रमेण घोषः स प्राप्तो वृन्दावनं वनम् ।
निवेशं विपुलं चक्रे निवेशाय गवां हितम् ॥ २०
शकटावर्तपर्यन्तं चन्द्रार्धाकारसंस्थितम् ।
मध्ये योजनविस्तारं तावद्द्विगुणमायतम् ॥ २१
कण्टकीभिः प्रवृद्धाभिस्तथा कण्टकितैर्द्रुमैः ।
निखातोच्छ्रितशाखाग्रैरभिगुप्तं समन्ततः ॥ २२
मन्थैरारोप्यमाणैश्च मन्थबन्धानुकर्षणैः ।
अद्भिः प्रक्षाल्यमानाभिर्गर्गरीभिस्ततस्ततः ॥ २३
कीलैरारोप्यमाणैश्च दामनीपाशपाशितैः ।

3–5 M4 एवमादि (for उत्तिष्ठति) — d) K2 Ñ3 V1 B1 2 Ds D1 3 आसीत्, K4 D4 गोपी-, D6 T1 2 G1 2 5 एष, G3 तेषां, M1–3 एवं (for गोप-) K1 2 4 Ñ V B Ds D1–4 T4 महान्, D6 T1 2 3 (first time) G1–3 5 M4 ऽभवत् (for ह्यभूत्)

14 For the repetition in T3, cf v l 13 — a) T3 (second time) उत्तिष्ठ गोपसंघानां — b) Ś1 Ñ V2 3 B Dn Ds D4 5 T4 -शकटस् (for -सं°) K4 तत , T4 तथा (for तु स) D2 3 शकटीशकटस्तथा, D6 T1 2 G M4 शकटीश(T1 °टीसं-, G1 °ट श)कटाविल , T3 (second time) M1–3 °टारोपणोद्यत — c) Ś1 K3 4 Ñ2 V1 D1 T2 G1 3–5 व्याघ्रघोषो (for °घोष-) Dn व्यग्रगोपीसगोपालो — d) G1 3 5 -वेगवान् (for घोष°) T2 G4 स घोष साङ्गवेगवान्

15 b) Ñ1 3 V3 B2 Dn Ds D5 T1 [उ]त्तम्भितैर् (for चोत्तंसितैर्) V1 मूर्ध्नि चोर्ध्वं च तैर्घटैः ; T4 मूर्ध्नि चोत्तसिभिः पटैः — d) K3 D2 G4 [अ]म्बरे (for °रात्) D3 नक्षत्राणामिवाम्बरे.

16 b) K2–4 Ñ V Dn D2–5 वस्त्रैरग्रस्तनोच्छ्रितैः , B Ds T3 4 बद्धै(B2 T3 4 वस्त्रै)रग्रस्तनाम्ब(T3 °न्त)रैः — d) G4 5 गोपाना (for गोपीना) D6 गोपाना मार्गगामिनाम्

17 a) Dn2 शिरस्थैर्, some Mss दामिनी- (for दामनी-) Ś1 D6 T2 G1–4 तु (for च) M दामभि किल भारैश्च — b) K3 V2 B1 D5 T1 3 4 M2 4 कैश्चित् (for केचित्) G3 भाराव- (for कायाव-) K2 -लम्बितैः (for °भि.) — Ś1 om (hapl) 17^{d}–18^{a}

18 Ś1 om 18^{a} (cf v l 17) — a) V1 T4 व्रजता, D4 °वान् (for °ता) — c) K1 4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 पोतैः ; K2 तोयैः , K3 मेघैः (for ओघैः) K1 V1 D6 -निक्षिप्तैर्, T2 G1 -निष्पातैर्, M1. 2 -संक्षिप्तैर् (for वि°) — d) K1 D2–4 निपतद्भिर्, Ds तैः पत°, T3 4 निषीद° (for निष्पत°) Ś1 T4 [अ]र्णवैः (for °व)

19 b) K1 2 4 D1–3 6 अरण्यं, some Mss ईरिणं (for इरिण) — c) T1 G1 3 5 गृध्रावयवनिर्धूतं — d) K2 कीर्णवायसमण्डलम्

20 a) M1 2 क्षणेन (for क्रमेण) D2 संप्राप्तो, D6 घोषं स (for घोष स) M3 तत क्षणेन घोषेण — b) D2 घोषो, D3 प्राप्य, T3 प्राप्तं (for प्राप्तो) B Ds D6 T1 G1 2 4 5 M महत् (for वनम्) — c) D3 निवासं (for निवेशं) Ñ2 निपुणं (for विपुल) — d) N (except Ś1 D6) T3 4 गवां चैव हिताय च

21 a) D2 शकटावर्तचन्द्रार्धे — b) D2 परिवाहाकारसंस्थितम् (hypermetric) — c) V2 3 D5 -विस्तीर्णं (for -विस्तारं)

22 a) V3 परिवृतं, G1 2 5 प्रवृत्ताभिस् (for °द्धाभिस्) — b) Ñ1 B2 T3 G3 M4 कण्टकित- ; V1 2 °किभिर् (for °कितैर्) D3–5 प्रवृद्धैश्च तथा द्रुमैः — c) K2 -खाताभिर् ; K4 Ñ2 V2 D1–4 G5 -शाखाभिर् (for °ग्रैर्) Ś1 Ñ3 V1 3 G1 निवातोच्छ्रिन्नशाखाभिर् (Ś1 Ñ3 °ग्रैर्) ; T3 4 विशालोच्छ्रितशाखाभिर् — d) K3 4 Dn2 D4 अधिगुप्तं , D6 स्वभि°, T1 2 G4 5 त्वभि°, T3 4 अभियुक्तं (for °गुप्त) — After 22, K2 reads 26^{cd}, repeating it in its proper place

23 a) G(ed) कीलैर् (for मन्थैर्) — b) G3 -बन्धन- (for -बन्धानु-) Ñ2 यन्त्रबन्धविकर्षणैः — K1 reads 23^{d}–25^{a} twice K2 reads 23^{d}–28^{c} on marg — d) K1 (both times) 3 4 Ñ2 3 V B2 Dn D1 2 4 5 G3 M3 इतस्तत , K2 Ñ1 B1 3 Ds T3 4 समन्तत (for ततस्तत) M4 गर्गरीस्तम्भमूर्धसु

24 For the repetition in K1, cf v l 23 T4 om 24 M4 om 24^{a}–25^{b} — b) D2 4 दामिनी (for दामनी-).

स्तम्भनीभिर्धृतैश्चापि शकटैः परिवर्तितैः ॥ २४
नियोगपाशैरासक्तैर्गर्गरीस्तम्भमूर्धसु ।
छादनार्थं प्रकीर्णैश्च कटैस्तृणगृहैस्तथा ॥ २५
शाखाविटङ्कैर्वृक्षाणां क्रियमाणैरितस्ततः ।
शोध्यमानैर्गवां स्थानैः स्थाप्यमानैरुदूखलैः ॥ २६
प्राङ्मुखैः सिच्यमानैश्च संदीप्यद्भिश्च पावकैः ।
सवत्सचर्मास्तरणैः पर्यङ्कैश्चावरोपितैः ॥ २७
तोयमुत्तारयन्तीभिः प्रोक्षन्तीभिश्च तद्वनम् ।
शाखाश्चाकर्षमाणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ॥ २८
युवभिः स्थविरैश्चैव गोपैर्व्यग्रकरैर्भृशम् ।
विशसद्भिः कुठारैश्च काष्ठान्यपि तरूनपि ॥ २९
तद्व्रजस्थानमधिकं चकाशे काननावृतम् ।
रम्यं वननिवेशं वै स्वभिवृष्ट्यामृतोपमम् ॥ ३०
तास्तु कामदुघा गावः सर्वकालतृणं वनम् ।
वृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दनोपमकाननम् ॥ ३१
पूर्वमेव तु कृष्णेन गवां सत्कारकारिणा ।
शिवेन मनसा दृष्टं तद्वनं वनचारिणा ॥ ३२
पश्चिमे तु ततः पक्षे घर्ममासि निरामये ।
वर्षतीवामृतं देवे तृणं तत्र व्यवर्धत ॥ ३३
न तत्र वत्साः सीदन्ति न गावो नेतरे जनाः । C 3546 B 2 9 34 P 2. 9 34

V2 T1 M1 -दाम-, T2 पाद- (for पाश) V3 -पाशिभि (for °तै) Ñ2 दामिनीपाशपाणिभिः, Ñ3 V1 दामनीपाशमाश्रितै., D3 दामिनीदामपाशितै , T3 दामनीपाशितानि वै — ^{c}) V2 3 G1 स्ताम्भिनीभिर्. D4 स्तम्भनीय- (for °नीभिर्) Ś1 K1 (both times) 2–4 V1 3 D1 3 4 T2 G2 वृतैश्चापि, Dn Ds D5 धृताभिश्च, M3 प्रवृद्धाभि (for धृतैश्चापि) B1 2 D2 स्ताम्भिनीनिर्वृतैश्चापि — ^{d}) Ñ2 V3 -वर्तिभि (for °तै).

25 For the repetition in K1, cf v l 23 M4 om 25^{ab} (cf v l 24) T4 reads 25^{ab} after 34^{ab} — ^{a}) K2 आवृत्तैर् (for आसक्तैर्) T4 नियोजपाशिकौ तत्र — ^{b}) T4 दुर्धर- (for गर्गरी-) — T4 om 25^{c}–26^{d} — ^{c}) D2 3 छादनार्थै (D3 °र्थै) (for °र्थं) Ñ3 V1 तु (for च). — ^{d}) D6 T2 3 G1 2 5 तृणभृतैस् (for °गृहैस्) S1 K1 D1 तृणै कटगृहैस्तथा, K2–4 N3 (marg as in text) B3 Dn D2 5 कण्टकैस्तृणसंकटै· (K2 °कण्टकै), Ñ1 corrupt, D3 कण्टकैस्तृणसंचयै·

26 T4 om. 26 (cf v l 25) — ^{b}) Ñ1 3 V1 Ds ह्रियमाणैर् (for क्रि°). — K2 reads 26^{cd} for the first time after 22 — ^{c}) Ś1 सेव्यमानैर्, K2 (first time) D3 साध्यमानैर् (for शोध्य°) — ^{d}) Some Mss उलूखलै (for उदू°).

27 ^{a}) K1 D2 प्राङ्गणै (for प्राङ्मुखै·) D1 सेव्यमानैश् (for सिच्य°) — ^{b}) D3 6 T1 2 G M दीप्यमानैश् (for संदीप्यद्भिश्) — ^{c}) K4 Dn D6 G2 M4 सवस्त्र-, T2 G1 3 5 सुवस्त्र- (for सवत्स-) D3 सर्वत्र वस्त्रास्तरणै. — ^{d}) Ds अव- (for चाव-) K2 4 Ñ V1 2 B2 D1–5 T3 पर्यङ्कै· परिवर्तितैः, M4 पर्यङ्कैश्चारुशोभितै

28 Ś1 om (hapl) 28^{bc} — ^{b}) K1 3 4 Ñ1 V2 B D T G2 M प्रेक्षन्तीभिश्, G3 प्रोक्षणीभिश् (for °न्तीभिश्) — ^{c}) Ds पाशैश् (for शाखाश्) D4 om च K4 शाखाभि कर्षमाणाभिर्, V1 D1 3 T1 2 G3 M1 3 4 शाखाश्च (T3 °न्ता) कर्षमाणाभिर्

29 ^{a}) V3 Ds1 T2 G1 4 5 युवति- (for °भि) M1 3 चापि (for चैव) — ^{b}) Ñ3 तथा (for भृशम्) Ñ1 गोपैर्व्यापारकारकै

30 ^{b}) N (except S1 D5) T1 2 4 G4 शुशुभे (for चकाशे) — ^{c}) V2 व्रज- (for वन-) K2 -निवेशान्तं, D3 -निवेश च (for °श वै) — ^{d}) T1 G3–5 M4 स्वादुवारि (for स्वभिवृष्ट्या) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T2–4 स्वादुमूलफलोदकम् (K3 °कै), D6 G2 स्वादुरम्यामृतोपमम्

31 ^{a}) M4 च (for तु) Ñ2 D1 कामदुहा (for °दुघा) — ^{b}) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T4 पक्षिरुतं (for -कालतृणं) S1 सर्वकाल नवतृणम्, D6 T2 3 G2 3 5 सार्वकाल तृ(T3 G3 °लतृ)णावृतम्, T1 G1 4 M सर्वकालतृणावृतम् — K2 reads 31^{c}–33^{d} on marg — ^{c}) T4 (marg) अभिलाषम् (for वृन्दावनम्) D3 अनुप्राप्तो, T1 M4 °प्राप्य (for °प्राप्ता) — ^{d}) Ś1 D3 नन्दगोप स काननम्, D6 T1 2 G M4 न जहुर्गोपिका वनम्

32 ^{a}) K3 (also as in text) च (for तु) — ^{b}) M4 गत्वा (for गवां) K3 4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 G4 वै हित-, Ñ1 संचार- (for सत्कार-) K2 गवां वै हितकारणात् — ^{c}) K1 ध्यातं, K3 T4 दृष्ट्वा, D6 T1 G1 2 4 5 सृष्टं (for दृष्टं)

33 ^{a}) K2 ह्यागते; D1 ऽपि तत (for तु ततः). B1 Dn D4 (*inf lin* as in text) 6 T1 3 G M रूक्षे (for पक्षे) K1 4 Ñ2 3 V B3 Ds2 D2 T4 पश्चिमेऽपि ततो (Ñ2 V3 °था) रूक्षे, Ñ1 T2 पश्चिमेन ततो रूक्षे; D3 आगते वार्षिके रूक्षे — ^{b}) K2 4 Ñ1 V2 B2 3 D1 T3 4 घर्मे मासे, Ñ2. 3

यत्र तिष्ठति लोकानां भवाय मधुसूदनः ॥ ३४
तास्तु गावः स घोषश्च स च संकर्षणो युवा ।
कृष्णेन विहितं वासं तमध्यासन्त निर्वृताः ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

५४

वैशंपायन उवाच ।
तौ तु वृन्दावनं प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ।
चेरतुर्वत्सयूथानि चारयन्तौ सुनिर्वृतौ ॥ १
पूर्णस्तु घर्मसमयस्तयोस्तत्र वने सुखम् ।
क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनां चावगाहतोः ॥ २
ततः प्रावृडनुप्राप्ता मनसः कामदीपनी ।
प्रववर्षुर्महाघोराः शक्रचापाङ्कितोदराः ।
बभूवादर्शनः सूर्यो भूमिश्चादर्शयत्तृणम् ॥ ३
पतता मेघशतेन नवतोयानुकर्षिणा ।
संमार्जिततला भूमिर्यौवनस्थेव लक्ष्यते ॥ ४

V3 B1 Dn D2 4 5 घर्मे मासि, Ds घर्ममासे (for °मासि) D6 G1 2 5 निरामिवे (D6 °षे) (for °मये) D3 घर्मे मासि तथागते, T1 2 G3 4 M4 घर्मे मा(T3 G4 °र्मेमा)मे निरामिषे — ^{d}) Ś1 K1 M3 [अ]भ्यवर्धत (for व्यव°)

34 ^{b}) T4 ऽपि परे, G4 चेतरे (for ने°) M4 द्विजा (for जना.) — After 34^{ab}, T4 read 25^{ab} — ^{c}) D2–5 गोपाना (for लोकानां) — ^{d}) Ś1 B1 Cal ed हिताय (for भवाय) — After 34, M4 ins 663*

35 M4 om 35 — ^{a}) K1 Ñ1 T3 च (for तु) K Ñ V B Dn D1 3–5 G4 तु (for च) — ^{b}) Ś1 D6 T2 G1 2 4 5 तु (for च) T2 G1 ऽच्युत (for युवा) — ^{c}) V3 सहित (for वि°) K4 कृष्णेन विहिते वासे — ^{d}) K3 अध्यासन्ति; Ñ1 V2 B Dn D4 T1 4 G3 °सत (for °सन्त) D5 तमध्यासत सत्तमा, D6 T2 G1 2 4 5 तदध्यासत निर्वृता — D6 T G ins after 35 M4 after 34

663* यत्र तिष्ठति देवेशो देवदेवो जनार्दनः ।
न तत्र प्राणिनां दुःखं स च सर्वसुखावहः ॥
[M4 om line 1]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ2 3 V B Ds D1 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 K Ñ V B Dn Ds D4–6 T2 4 G1–3 M4 वृन्दावनप्रवेश. (Ś1 °वास), D1 वृन्दावननिवेश, D2 3 वृन्दावननिवास. — *Adhy. no* (figures, words or both) K3 62; Ñ3 V1 65, V3 Dn1 D3 4 64, D1 61; T1 4 G3 5 M4 59, T2 G1 58, T3 66, G2 4 56, M1–3 55. — *Śloka no* K1 38, Dn D3 35, D4 36

54

1 G2 om the ref — ^{a}) D6 G1 2 4 5 ततो, M4 तदा (for तौ तु) K1 V1 वृन्दावन- (for °न), — ^{b}) T1 वसुदेवकुमारकौ — ^{c}) D3 4 रेजतुर् (for चेरतुर्) Ś1 -वृन्दानि (for -यूथानि) — ^{d}) N (except Ś1 K1 D6) T3 4 सुरूपिणौ (for सुनिर्वृतौ)

2 ^{a}) Ñ3 V1 सम्पूर्णो, B1 पूर्णश्च, M3 नीर्णस्तु (for पू°) — ^{b}) Ñ1 M3 ताभ्यां (for तयोस्) — ^{c}) Ñ1 क्रीडतां (for °तो.) — ^{d}) -गाहताम् (for °तो) — After 2, D6 T1 2 G1–3 5 M ins

664* गते तस्मिन्महाघर्मे रजःपूरैस्तिरोहितैः ।
[T2 G1 जलपूरैस् (for रज°) G5 M4 ततो हितैः, M3 तिरोहिते (for °तै)]

3 ^{b}) D2 -रूपिणी, some Mss -दीपिनी, (for -दीपनी) — M3 om 3^{c}–4^{d} — ^{c}) Ñ3 V1 ववर्षुश्च (for प्रववर्षुर्) — ^{e}) M1 2 जगामादर्शनं सूर्यो — ^{f}) K4 Ds T3 तृणैः (for तृणम्) Ś1 K1 दर्शयत्यवनिस्तृणम्, Dn G(ed) भूमिश्चादर्शना तृणैः, D3–5 भूमेश्चादर्शनं नृणाम्, T3 4 °दर्शना नृणाम्, M1 2 भूमिं चाच्छादयत्तृणम्

4 M3 om 4 (cf v l 3) — ^{a}) K1 2 4 V2 3 B2 3 Ds2 D2 3 T4 महता (for पतता) T3 महता जलपातेन — ^{b}) Ś1 (orig) द्रव-, D2 [अ]नन्त- (for नव-). Ś1 (marg) द्रवतोयानुसारिणा, K2 नवतोयाभिवर्षिणा, Ñ1 °वर्षानुमाविशत् (sic) — ^{c}) M4 घर्मार्जित- (for समा°) D2 समार्जिता ततो भूमिर् — ^{d}) T3 यौवनस्था प्रदृश्यते. — After 4, K2–4 Ñ1 3 V B1 D1 2 4 read 8^{cd}, K2 V2 B1 D2 repeating it in its proper place

नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपकुलानि च ।
नष्टदावाग्निधूमानि वनानि प्रचकाशिरे ॥ ५
नृत्तव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनाम् ।
मदरक्ताः प्रवृत्ताश्च केकाः पटुरवाः कृताः ॥ ६
नवप्रावृषि कान्तानां षट्पदाहारदायिनाम् ।
यौवनस्थं कदम्बानां नवाग्रैर्भ्राजते वपुः ॥ ७
हासितं कुटजैः फुल्लैः कदम्बैर्वासितं वनम् ।
त्रासितं जलदैरुष्णं तोषिता वसुधा जलैः ॥ ८
संतप्ता भास्करजलैरभितप्ता दवाग्निभिः ।
जलैर्वेलाहकोन्मृष्टैरुच्छ्वसन्तीव पर्वताः ॥ ९
महावातसमुद्धूतं महामेघगणार्पितम् ।
महीमहाजलैः पूर्णैस्तुल्यमापद्यते नभः ॥ १०
कचित्कदम्बहासाढ्यं निलीनभ्रमरं क्वचित् ।
संप्रदीप्तमिवाभाति फुल्लनीपद्रुमं वनम् ॥ ११
ऐन्द्रेण पयसा सिक्तं मारुतेन नवीकृतम् ।
पार्थिवं गन्धमाघ्राय लोकाः क्षुभितमानसाः ॥ १२
दृप्तसारङ्गनिनदैर्दुर्दुराव्याहृतेन च ।
नवैश्च शिखिविकुष्टैरेकवर्णा वसुंधरा ॥ १३ C 3 61 B 2 10 13 P 2 10 13

---

5 ^{a}) S1 नाना- (for नव-) K1 D3 -वर्षास्तु, K4 वृष्ट्या च, D2 -वर्षानु- D6 T3 G1.2.4.5 M4 वर्षेण (for -वर्षाव-) K3 वर्धितानि च सस्यानि — ^{b}) S1 M1–3 शक्रचापाङ्कितानि च, D4 सस्यानि च तृणानि च — ^{c}) K2.3 Ñ V1.3 B1.3 D (except D6) T4 -मार्गाणि, M3 -तापानि (for -धूमानि) G3 नष्टधूमानि दावानि

6 ^{a}) Some Mss नृत्य (for नृत्त) K2 कारणां, D6 G2.5 -काले च, T1 कालाश्च, T2 G1 -कालेन (for कालश्च) — ^{b}) B1 फलाशिनाम् (for कलापिनाम्) — ^{c}) Ñ3 V1 मन्द्ररक्ता, G3 मदयुक्ता (for °रक्ता) — S1 K1.4 प्रकाशन्ते (for प्रवृत्ताश्च) — ^{d}) S1 पृथुरवा (for पटु°) K1.3.4 Ñ2.3 Dn Ds D2–5 T1.3.4 G4 तथा, K2 Ñ1 V1 (marg) D1 तदा (for कृता)

7 ^{a}) Ś1 Ñ1 D2 वने, T1 पथि (for नव-) Ñ3 V1 कान्तारे (for °नां) — ^{b}) D5 षट्पदाह्लाददायिनाम् — ^{c}) Some Mss यौवनस्थ (for °स्थं) — ^{d}) G4 नवाग्रैर् (for °ग्रैर्) D5 नवानां राजते तनु.

8 ^{a}) Ś1 भासितं (for हा°) K2–4 Ñ3 V1.2 B1 Dn D1 T3 वृक्षै; B2.3 D3–5 T4 पुष्पै. (for फुल्लै.) D6 G5 M1–3 हा(M1.2 ह)सितं कौटजै पुष्पै, T1 भ्राजितं कौटजैर्वृक्षै, T2 G1 दाडिमीकुटजै पुष्पै, G2.4 वासितं कौटजै पुष्पै,, G3 हसितं कौटजैर्वृक्षै. — ^{b}) M1–3 भासित (for वा°) — D5 om 8^{cd} K2–4 Ñ1.3 V B1 D1.2.4 read 8^{cd} after 4, K2 V2 B1 D2 repeating the same here, G(ed) reads it after 9 — ^{c}) K3.4 V3 Dn D1 G5 नाशितं, T2 G1 तृषितं; M1 lacuna (for त्रासितं) S1 वृष्टं, K2 (second time) M3 उष्णैस् (for उष्ण) — ^{d}) T1 G3 -तलम् (for जलै) K1.2 (second time) Ñ2 V2 (both times) B1 (second time) 2.3 Ds D2 (second time) 3 T3.4 तोषिता च वसुंधरा; D2 (first time) T2 G1.2.4.5 °त वसुधातलम्, D6 M1 तापि(M1 शोषि)तं वसुधातलम्

9 ^{b}) K4 -युक्ता (for °ष्टा) B1.3 Ds द्वाग्निना (for °भि) S1 V3 अभितप्ता उपाश्रिता — ^{d}) K4 उच्छ्वसन्ती वसुंधरा — After 9, G(ed) reads 8^{cd}

10 ^{a}) D6 (sup. lin. as in text) महामेघ-; D3 महद्वात (for महावात-) Some Mss समुद्भूतं (for °द्धूतं) — ^{b}) G1 -गणावृतम् (for °र्पितम्) — ^{c}) S1 K Ñ V B Dn Ds D1.2.5 T1.3.4 M4 मही महाराज पुरैस, D3 महीय जलपूर्णैस्तु [ins.] C.n मही पुंस्तुल्यं वपुरापद्यते। तत्र दृष्टान्त महाराता पताका । महामेघा महाप्रासादा । [ins.] — ^{d}) D4.6 T1 आपाद्यते (for आप°) K4 काचित्, Dn वपु, G3 रज (for नभ)

11 K1 transp. 11 and 12. — ^{a}) B3 Ds2 Cal ed कन्दल- (for कदम्ब) K2 -हास्याढ्य, Ñ2 Dn2 -हासाश्च, D4 T G1.3–5 M4 -भासाढ्य, G2 -शोभाढ्यं (for -हासाढ्यं)

12 K1 transp 11 and 12 — ^{a}) G1 इन्द्रेण (for ऐ°) — ^{b}) K3 B2 Dn च विस्तृतम्, K4 समन्वि°, D6 S (except T3.4) [आ]कुलीकृतम् (for नवीकृतम्) — ^{d}) D6 T1.2 G1.2.5 M4 लोका क्षुभितमानसा

13 ^{a}) B1 तृप्त-, G1 दीप्त- (for दृप्त-) S1 -शार्दूल- (for -सारङ्ग-) N (except S1 K1 D6) T3 -नादेन (for निनदैर्) T4 दृप्तशार्दूलनादेन — ^{b}) Some Mss दुर्दुर- (for दु°) K1 Ñ2 B1.2 Ds2 D2.4.5 T1.3.4 G1.3.5 M4 -व्याहृतेन (for -व्याहृ°) — ^{c}) Ñ1 वने (for नवैश्) D3 T1.2 G M -विकृन्टैर् (for -विकुष्टैर्) S1 शिखिभिश्च स्वोत्सृष्टैर्, D3 T1 नवैश्च शिखिभि कुष्टैर् — ^{d}) K1 नैकवर्णा, K2–4 Ñ2.3 V B D (except D6) T3.4 G3–5 अवकीर्णा, Ñ1 नानावर्णा (for एक°)

14 ^{a}) M1.2.4 तत्र (for तूर्ण-) K2–4 Ñ2.3 V B D (except D6) T3.4 G5 M3 -महावर्ता (for °वेगा) — ^{b}) K3.4 वर्षा प्राप्ता, T3 वर्षं प्राप्य (for वर्षप्राप्त-). S1 B2 D4 -महारवा., D2.3 महोरगाः; T1 M4 मनोरमा (for -महारया.).

भ्रमत्तूर्णमहावेगा वर्षत्रासमहारयाः ।
हरन्त्यस्तीरजान्वृक्षान्विस्तारं यान्ति निम्नगाः ॥ १४
संततासारनिर्यत्ना: क्लिन्नपत्रोत्तरच्छदाः ।
न त्यजन्त्यगमाग्राणि श्रान्ता इव पतत्रिणः ॥ १५
तोयगम्भीरलम्बेषु प्रस्रवत्सु नदत्सु च ।
उदरेषु नवाभ्राणां मज्जतीव दिवाकरः ॥ १६
तनूरुहैरुत्पतितैः सलिलोत्पीडसंकुला ।
अन्वेष्यमार्गा वसुधा भाति शाड्वलमालिनी ॥ १७
वज्रेणेवावरुग्णानां नगानां नगशालिनाम् ।
स्रोतोभिः परिकृत्तानि पतन्ति शिखराणि च ॥ १८
पतता मेघवर्षेण यथानिम्नानुसारिणा ।
पल्वलोद्गीर्णरक्तेन पूर्यन्ते वनराजयः ॥ १९
हस्तोच्छ्रितमुखा वन्या मेघनादानुसारिणः ।
भान्त्यातिवृष्ट्या मातङ्गा गां गता इव तोयदाः ॥ २०
प्रावृट्प्रवृत्तिं संदृश्य दृष्ट्वा चाम्बुधरान्घनान् ।
रौहिणेयो मिथः काले कृष्णं वचनमब्रवीत् ॥ २१
पश्य कृष्ण घनान्कृष्णान्बलाकोत्पातभूषणान् ।
गगने तव गात्राणां वर्णचोरान्समुत्थितान् ॥ २२
तव निद्राकरः कालस्तव गात्रोपमं नभः ।
त्वमिवाज्ञातवसतिं चन्द्रो वसति वार्षिकीम् ॥ २३
एतन्नीलोत्पलश्यामं नीलोत्पलदलप्रभम् ।
संप्राप्ते दुर्दिने काले दुर्दिनं भाति वै नभः ॥ २४

$\tilde{N}_1$ $G_{1\ 4}$ M_3 वर्षत्रासा मनोरमा , D_6 T_2 $G_{2\ 5}$ $M_{1\ 2}$ वर्ष त्रासा मनोरमा — ^{c}) T_2 हरन्तीस् (for °न्त्यस्) — ^{d}) D_3 भर्तारं (for विस्तारं) G_1 प्राप्य (for यान्ति)

15 ^{a}) D_6 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 -निर्युक्ता- (for -निर्यत्ना) $\acute{S}_1$ मत्तसारसानिर्यन्त्रा· — ^{b}) $\tilde{N}_2$ D_5 -यत्लोत्तर- (sic), D_3 -पक्षान्तर (for -पत्रोत्तर-) K_4 छिन्नपक्षपरिच्छदा , T_3 छिन्नवक्षास्तथैव च — ^{c}) K_1 द्रुमाग्राणि , K_2 मृगा यामान् , $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ T G M_4 नगाग्राणि , D_3 कुलायानि (for [अ]गमाग्राणि) — ^{d}) $\acute{S}_1$ $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V_1 Dn Ds $D_{1\ 2\ 4}$ शान्ता (for श्रान्ता)

16 ^{a}) K_4 -वेगेन , D_1 -लब्धेषु , D_4 -नादेन (for -लम्बेषु) — ^{b}) K_2 M_{1-3} प्रद्रवत्सु , K_4 B_2 D_5 T_1 G_3 स्रवत्सु च (for प्रस्रवत्सु)

17 ^{a}) N (except S_1 K_3) T G M_4 महीरुहैर् (for तनू°) — ^{b}) K_4 सलिलौघेन संकुला — ^{c}) K_2 $V_{2\ 3}$ D_5 G_4 अन्विष्यमार्गा , T_3 G_5 अन्वेष्यमाणा , M_1 lecuna (for °मार्गा) — ^{d}) Some Mss शाद्वल- (for शाड्वल) $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg as in text) V_3 D_3 शालिनी (for -मा°)

18 ^{a}) $\acute{S}_1$ [अ]पविद्धानां , K_4 [अ]प्युदग्राणां , D_3 विभग्नानां (for [अ]वरुग्णानां) G_1 वज्रिणेवापरुग्णाना , G_2 वज्रेणेवावभग्नानां — ^{b}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2\ 5}$ M वन- (for नग-) B_3 -शालिनी (for °नाम्) — ^{c}) $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$ स्रोतोभ्य (for °भि) D_3 कृष्टानि , D_4 -कृसानि (for -कृत्तानि) — ^{d}) $B_{1.\ 3}$ D_5 G_5 [अ]थ (for च)

19 ^{a}) $\acute{S}_1$ -वातेन (for -वर्षेण) — ^{b}) $\tilde{N}_1$ -तोयानु- (for -निम्नानु-) — ^{c}) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ Ds D_{1-4} $T_{3\ 4}$ पर्वतोद्गीर्णमुक्ते($K_{1\ 4}$ $V_{2\ 3}$ $D_{1\ 3}$ °रक्ते- , B_1 Ds_2 °युक्ते- , D_2 °तोये)न , $\tilde{N}_2$ पर्वतोद्गारमुक्तेन , B_3 Dn D_5 G_4 पल्वलोत्की(B_3 °द्गी)र्णमु° — ^{d}) $M_{2\ 3}$ पूर्यन्ति (for °न्ते)

20 ^{a}) M_3 -महाचापा (for -मुखा वन्या) — ^{b}) $\tilde{N}_2$ -शालिन , B_3 -चारिण (for -सा°) — ^{c}) $\acute{S}_1$ भ्रान्त्याति- , K_4 स्नाताति- , $\tilde{N}_1$ V_2 Dn D_5 T_3 भ्रान्ताति- , $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 $B_{1\ 2}$ Ds D_1 भान्त्यति- , B_3 G_5 भ्रान्त्याभि- , D_6 T_1 $G_{2\ 3}$ M भान्त्याभि- , T_4 विभान्ति ; G_1 कान्त्याभि (for भान्त्याति-) D_2 भान्त्यतिदृप्तमातङ्गा , D_3 प्रभातिमत्तमा° , D_4 भान्त्यतिवृष्टा मा°

21 ^{a}) K_1 $D_{2\ 3}$ सप्रेक्ष्य , V_3 T_2 G_5 M_3 संदिश्य , T_4 आलक्ष्य (for सदृश्य) G_1 प्रावृट्प्रवृद्धि संदिश्य , G(ed) प्रावृड्वृत्ति च संदृश्य — ^{b}) M_3 दृश्य (for दृष्ट्वा) K_4 अथ , D_5 घटान् , T_1 M_4 शुभान् (for घनान्)

22 ^{a}) K_2 पश्य कृष्णान्घनान्कृष्ण — ^{b}) $\acute{S}_1$ K_3 D_1 बलाकोद्गार- , $K_{1\ 4}$ D_2 T_3 °कापङ्क्ति- , K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Ds D_{3-5} °काङ्गद- , Dn T_4 °कोज्ज्वल- , G_2 °कोत्पल- (for °कोत्पात-) $\tilde{N}_1$ काननाङ्गदभूषणान् , M_3 बलाकौघानुगामिन — ^{c}) K_{2-4} $\tilde{N}$ V B_2 Dn $D_{1\ 3-5}$ $T_{3\ 4}$ गात्रस्य (for गात्राणां) — ^{d}) $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$ $G_{2\ 5}$ समुच्छ्रितान् , K_1 B Ds $D_{3\ 4}$ T_3 इवोत्थितान् , K_2 पुर· स्थितान् D_5 इव स्थितान् (for समुत्थि°) — After 22, T_3 ins

665* कामिनां हृदयस्याशु निघ्नतस्तान्समन्तत. (sic) ।

23 ^{b}) G_1 गात्रसमं (for गात्रोपम) — ^{c}) D_6 T_2 G_1 वसतिश् (for °तिं) — ^{d}) K_4 वर्षति (for वसति) $K_{1\ 3}$ Ds_1 G_1 M_4 वार्षिकी , D_6 T_2 G_{2-5} °के (for °कीम्)

24 ^{a}) $\acute{S}_1$ तत्र , K_2 D_4 B_2 एवं (for एतन्) V_2 B

पश्य कृष्ण जलोदग्रैः कृष्णैरुद्ग्रथितैर्घनैः ।
गोवर्धनो यथा रम्यो भाति गोवर्धनो गिरिः ॥ २५
पतितेनाम्भसा ह्येते समन्तान्मददर्पिताः ।
भ्राजन्ते कृष्णसारङ्गाः काननेषु मुदान्विताः ॥ २६
एतान्यम्बुप्रहृष्टानि हरितानि मृदूनि च ।
तृणानि शतपत्राक्ष पत्रैर्गूहन्ति मेदिनीम् ॥ २७
क्षरज्जलानां शैलानां वनानां च जलागमे ।
ससस्यानां च सीमानां न लक्ष्मीर्व्यतिरिच्यते ॥ २८
शीघ्रवातसमुद्धूताः प्रोषितोत्सुक्यकारिणः ।
दामोदरोद्दामरवाः प्रागल्भ्यं यान्ति तोयदाः ॥ २९

हरे हर्यश्वचापेन त्रिवर्णेन त्रिविक्रम ।
विभात्यज्येन धनुषा तवेदं मध्यमं पदम् ॥ ३०
नभस्ये च नभश्चक्षुर्न भात्येष नभश्चरः ।
मेघैः शीतातपकरो विरश्मिरिव रश्मिमान् ॥ ३१
द्यावापृथिव्योः संसर्गः सततं विततैः कृतः ।
अव्यवच्छिन्नधारौघैः समुद्रौघनिभैर्घनैः ॥ ३२
नीपार्जुनकदम्बानां पृथिव्यां चाभिवृष्टयः ।
गन्धैः कोलाहला वान्ति वाता मदनदीपनाः ॥ ३३
संप्रवृत्तमहावर्षं लम्बमानमहाम्बुदम् ।
भात्यगाधमपर्यन्तंससागरमिवाम्बरम् ॥ ३४

C 3582
B 2 10 34
P 2. 10 34

D8 T1 3 4 नीलाम्बुद- (for नीलोत्पल-) G3 भ्रान्त्या (for -श्यामं) — After 24^{ab}, M2 ins

666* नीलोत्पलदले काले भाति वृन्दावनं वनम् ।

— ^{d}) K1 T2 G1 4 5 M3 संवृत , D6 T1 G3 M1 संभृत , G2 सांप्रतं , M4 सुहृत (for दुर्दिन)

25 ^{a}) D6 T1 2 G1 2 5 M1 वनोदग्रै (for जलो°) — ^{b}) K2 सानुस्थितैर् (for उद्ग्रथितैर्) — ^{d}) V2 श्रीवर्धनो (for गो°)

26 ^{a}) G2 [अ]म्बुना (for [अ]म्भसा) — G1 om (hapl ?) 26^{cd} — ^{c}) B1 राजन्ते (for भ्रा°) Ś1 मत्त- (for कृष्ण-) — ^{d}) K Ñ1 V2 B Dn Ds1 D3 4 T1. 3 4 G2 5 M1 मदान्विता. , M2 (*inf lin*) 3 मुदायुता. (for °न्विता.).

27 ^{a}) Ś1 [अ]स्य (for [अ]म्बु) K1 -प्रवृद्धानि , Ds D1 4 -प्रकृष्टानि , D5 प्रवि° , M1-3 प्रभूतानि (for प्रहृष्टानि) D3 एतान्यङ्ग प्रवृद्धानि , G3 एतान्यम्बुदहृष्टानि — ^{b}) Ś1 मधूनि , K4 बहूनि (for मृदूनि) — ^{d}) T1 तत्प्र- , G5 पक्षैर् (for पत्रैर्). K2 Ñ1 D4 गृह्णन्ति , M3 छादन्ति (for गूहन्ति)

28 ^{b}) Ś1 वनागमे ; K2 Ñ2 B1 3 Ds D3 घना° (for जला°) Ñ3 V1 B2 Dn D5 6 G1-3 5 M वनानां जलदागमे — ^{c}) K1 सु ; Ñ1 स- (for च) K4 सवन्यानां लतानां च , D6 T2 G1 2 5 सस्यानां च सुसीमानां — ^{d}) T4 सा लक्ष्मी र्नातिरिच्यते .

29 ^{a}) M4 शीतवातसमुद्धूता — ^{b}) G4 -हारिणः (for का°) — ^{c}) Dn2 -मुखा , T3 रता (for -रवा) — ^{d}) Ś1 प्रगल्भा (for प्रागल्भ्य)

30 ^{a}) M2 व्यासं , M4 वने (for हरे) T1 2 G1 3 5 M1 -युक्तेन (for -चापेन). — ^{b}) Cal ed विवर्णेन (for त्रिव°) — Ś1 om 30^{c}-32^{b} — ^{c}) K1. 3 Ñ2 V2 3 B Dn Ds D1-5 T3 4 रचितं ; K3 विततं (for धनुषा) K4 विभातियेन धनुषा , M1 4 विततज्येन ध° — ^{d}) K1 G2 M3 तवैतन् , D3 T1 2 G1 3-5 भाति ते , M1 2 4 भाति तन् (for तवेदं)

31 Ś1 om 31 (cf v 1 30) — ^{a}) Ñ2 B2 D1 T2 G1 नभस्येष , T1 °स्यश्च , G2 °सेव (for °स्ये च). — ^{b}) D6 T3 G M1 4 [ए]व (for [ए]ष) K2 G3 नभश्चरन् . Ñ1 Dn Ds चरन्नभ , Ñ2 3 V D3-5 नभस्तले (for °श्चर.) K4 भक्तितं च बलाहकै , B2 3 D1 2 न भात्येव नभस्तले , T1 न भात्येव न भास्वत , T3 4 न भात्येव व(T4 प)रं नभ ; M3 पुनर्भाति चरन्नभ — ^{c}) V3 स्फीतातप- (for शीता°). D2 -करैर् (for -करो) — ^{d}) K2 मेघवान् (for रश्मिमान्)

32 Ś1 om 32^{ab} (cf v. 1 30) — ^{a}) V3 T2 G1 3 ससर्गं (for °र्गः.) — ^{b}) T4 संतत (for स°). K2 G2 प्राकृतैः ; Dn Ds T1 प्रततै , K3 4 V3 B D2 4 6 प्रकृतै (for विततैः) K1 D1 स(D1 सं)ततं प्रततै कृतम् (D1 °त·); M3 प्रतत प्रकृते कृत — ^{d}) K1-3 Ñ V1 B2 D1. 3 T3. 4 -घनैर् ; K4 V2 3 B1. 3 Ds D3-5 समैर् (for -निभैर्).

33 ^{a}) K2 निम्बार्जुन- (for नीपा°) — ^{b}) K1. 2 Ñ V Ds D1 4 5 T3 4 चाति- , D2 3 वान- (for चाभि-). Ś1 K3 पृथिव्या चाभिवृष्टया , K4 T1 °व्यां चातिवृष्टिभि , D6 T2 G M1. 4 पृथुभिश्चाति(G3 °भि)वृष्टिभि , M2 3 पृथिव्याश्चाभिवृष्टिजा . — ^{c}) T2 गन्धान् (for गन्धै). K3 यान्ति (for वान्ति) M2 गन्ध कोलाहलो वाति — ^{d}) Ś1 -जीविनाम् (for -दीपना.) S (except T3 4) छ(T1 भि)न्ना शिखरिणो घनैः.

34 T4 om 34 — ^{a}) K3 संप्रवर्त- , K4 T2 °वृष्ट- ; D2 संवृत्तं च , D4 M3 संप्रवृत्तं . D6 G5 M4 °हृष्ट- ; G2 °विष्ट- ; M2 (*inf lin.* as in text) °सृष्ट- (for °वृत्त-). Ś1 T1 संप्रहृष्टमहावर्षै (T1 °र्षैर्). — ^{b}) K4 Ñ2 3 V1 3 D1 -नवाम्बुदम् (for महा°) Ś1 K1 V2 B1. 3 D4 T3 लम्बमानमिवा-

धारानिर्मलनाराचं विद्युत्कवचनिर्मलम् ।
शक्रचापायुधधरं युद्धसज्ञमिवाम्बरम् ॥ ३५
शैलानां च वनानां च द्रुमाणां च वरानन ।
प्रतिच्छन्नानि भासन्ते शिखराणि घनैर्घनैः ॥ ३६
गजानीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिभिर्घनैः ।
वर्णसारूप्यतां याति गगनं सागरस्य वै ॥ ३७
समुद्रोद्भूतजनिता लोलशाड्वलकम्पिनः ।
शीताः सपृषतोद्गाराः कर्कशा वान्ति मारुताः ॥ ३८
निशासु सुप्तचन्द्रासु मुक्ततोयासु तोयदैः ।
मग्नसूर्यस्य नभसो नाभिभान्ति दिशो दश ॥ ३९
घर्मदोषपरित्यक्तं मेघतोयविभूषितम् ।
पश्य वृन्दावनं कृष्ण वनं चैत्ररथं यथा ॥ ४०
एवं प्रावृड्गुणान्सर्वाञ्श्रीमान्कृष्णस्य पूर्वजः ।
कथयन्नेव बलवान्व्रजमेव जगाम ह ॥ ४१
तौ रामयन्तावन्योन्यं कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
तत्कालं ज्ञातिभिः सार्धं चेरतुस्तन्महद्वनम् ॥ ४२

इति श्रीहरिवंशे चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

म्बुदम् — d) D6 G1 2 M1 2 (marg as in text) 3 4 तत् (for स-)

35 Ś1 K3 Ñ1 D5 M3 om (hapl) 35 — a) K4 D1 -तोयद- ; M1 2 -निर्मित- (for -निर्मल-) — b) K1 दर्पितम्, K2 वर्णिनम्, Ñ2 V3 B1 -चर्मिणम्, Ñ3 V1 2 B3 Dn Ds D2 4 T3 4 -वर्मिणम्, D3 -दीपितम् (for -निर्मलम्) G4 विद्युच्चलितनिर्मलम् — c) B2 चापाम्बर- (for °युध-) M4 शक्रचापायुतपरं — d) D1 बद्ध- (for युद्ध-) T3 4 [अ]म्बुदम् (for [अ]म्बरम्)

36 a) Ś1 T1 M1 2 4 पुराणां, D4 M3 द्रुमाणां (for वनानां) — b) M3 पुराणां (for द्रुमाणां) K4 Ñ1 3 B1 D5 वराननम्, T2 G1 3–5 पुरातनम् (for वरानन) D6 G2 पुराणां च पुरातनम् (G2 °न) — c) K1 परि- (for प्रति-) Ñ1 संप्रच्छन्न इवाभाति

37 a) Ś1 जागरूकैर् (for गजानीकैर्) D5 इवोद्गीर्णं (for इवाकीर्णं) — b) D2 सलिलोद्गारितैर्घनै — c) D2 वर्णसारूप्यमायाति — d) Bom Poona eds and G(ed) च (for वै)

38 a) Dn Ds D4 -जनना (for -जनिता) K4 समुद्र जनिता लोल-, Ñ2 3 V1 D3 °द्रोद्धूतिजनना — b) D3–5 लोला ; D6 T2 G1 2 4 5 नव- (for लोल-). Some Mss -शाद्वल- (for -शाड्वल) Ñ1 T1 -कम्पिता. (for °न) — c) Ś1 शीतसंपृषदुद्दामा ; K1 (sup lin) 2–4 Ñ V B1 2 D (except D6) T3 4 M4 शीता सपृषतो(V3 Ds D4 °दु)द्दामा ; B3 शीता. सदृशदुर्दामा.

39 a) K3 निशासु मुक्ततोयासु, V1 °सु चन्द्रसुप्तासु — b) V3 B1 D3 T3 युक्त- (for मुक्त-) K3 सुप्तचन्द्रासु तोयदै — c) K2 मुक्त- (for मग्न-) — d) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 5 T3 4 G3 4 M4 वि- (for [अ]भि-). — After 39, K Ñ2 3 V B D (except D6) T1 3 4 ins :

667* चेतनं पुष्कर कोशै क्षुधाध्मातै समन्ततः ।
न घृणीनां न रम्याणां विवेकं यान्ति कृष्टय. ॥

[(L 1) Ñ2 (marg as above) वितते, D2 (marg as above) 3 रेचितं (for चेतन) K1 3 कोशे, K2 V3 D2 कोष, D3 मेधै (for कोशै) K4 जेमनं पुष्कल काले (for a). K1 क्षुधेपेतै, D3 वाताध्मातै, D4 5 अम्बु° (for क्षुधा°) K4 न लम्भितम् (for समन्तत) — (L 2) K2 Dn1 च (for the second न) Ñ2 3 V2 B3 D2 4 विशेष (for विवेक). K1 निवेश यान्ति दृष्टय, K2 V3 B1 D3 विशेष यान्ति वृष्णय (for b)]
Ñ2 cont :

668* संहतानां द्विरेफानां निवेशं यान्ति पङ्क्तय· ।

40 a) Ś1 -दोषै (for -दोष-) — b) K2 B D5 मेघशोभा-, G3 घर्मतोय-, G4 मेघौघेन (for मेघतोय-) T3 4 मेघशोभाविराजितम्, Cal ed °शोभातिभूषितम्

41 ab) T3 श्रीमान्सर्वान् (by transp) — d) K2 जगाम व्रजमेव ह

42 a) K4 Ñ2 D1 रमयन्ताव् (for रा°) Dn Ds अन्योन्य रममाणौ तौ (Ds तु), T1 2 G1 3–5 M3 ततो रमन्तावन्योन्यं, T3 4 रमयन्तावथा° — c) K4 Ñ B1 Dn D1 4 T4 M2 तत्काल-, D2 T1 2 G M4 तं कालं, T3 तत्काले (for °ल) — d) K Ñ2 3 V B2 Dn D1–5 T3 4 वनं महत् (by transp), B1 3 Ds M1 महावनम् D6 T2 G M4 चेरतुस्त (T2 G1, 4 °तुस्तौ) महावने, T1 °तु सुमहावने

Colophon om. in Dn1 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 — *Mention of Khila* All Mss (except

५५

वैशंपायन उवाच ।

कदाचित्तु तदा कृष्णो विना संकर्षणं गुरुम् ।
चचार तद्वनवरं कामरूपी वराननः ॥ १
काकपक्षधरः श्रीमाञ्श्यामः पद्मदलेक्षणः ।
श्रीवत्सेनोरसा युक्तः शशाङ्क इव लक्ष्मणा ॥ २
साङ्गदेनाग्रपादेन पङ्कजोद्भिन्नवर्चसा ।
सुकुमाराभिताम्रेण क्रान्तविक्रान्तगामिना ॥ ३
पीते प्रीतिकरे नृणां पद्मकिञ्जल्कसप्रभे ।
सूक्ष्मे वसानो वसने ससंध्य इव तोयदः ॥ ४
वन्यव्यापारयुक्ताभ्यां व्यग्राभ्यां दण्डरज्जुभिः ।
भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां पूजिताभ्यां दिवौकसैः ॥ ५
मद्दशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च ।
रराज तस्य तद्वाल्ये रुचिरोष्ठपुटं मुखम् ॥ ६
शिखाभिस्तस्य मुक्ताभी रराज मुखपङ्कजम् ।
वृत्तं षट्पदपङ्क्तीभिर्यथा स्यात्पद्ममण्डलम् ॥ ७
तस्यार्जुनकदम्बाढ्या नीपकन्दलमालिनी ।
रराज माला शिरसि नक्षत्राणां यथा दिवि ॥ ८
स तया मालया वीरः शुशुभे सर्वपुष्पया । C 3600 B 2. 11 9 P 2 11. 9

Ñ1, Dn1 om) — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* · N (Dn1 om) T2 G1–3 प्रावृड्वर्ण(D3 °र्ध)नम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D1 T1 G3 5 M4 63, Ñ3 V1 66, V3 Dn2 Ds2 D4 65, D3 68, T2 4 G1 62, T3 70, G2 4 60, M1 lacuna, M2 3 59 — *Śloka no* Dn Ds2 43, D4 44 — After the above, D3 6 S ins a passage given in App I (No 12)

55

1 D3 6 T1–3 G om the ref T4 om 1–3 (with the ref) — a) K4 स वै, D1 [ए]कदा (for तदा) D6 S (except T3, T4 om) कदाचित्तत्र गोविन्दो — b) N (except Ś1 D6) T3 विना संकर्षणेन वै — c) Dn D6 T1 G2 3 M1–3 वनं रम्यं, D4 वनं कामं, T2 G1 4 5 M4 वनं सर्वं (for वनवरं) — d) D6 T1 2 G M2–4 जनार्दन (for वरानन). M1 कामरूप जनार्दन.

2 T4 om 2 (cf v l 1) — b) D6 T1 2 G1 3–5 M1–3 श्याम पद्मनिभेक्षण, M4 पद्मकिञ्जल्कसंनिभ — c) K2 V2 B1 3 Ds श्रीवत्सेनोरसि युत., T3 °त्सवक्षसा युक्त — d) K Ñ1. 3 V D1–4 T3 लक्ष्यते, D5 राजते (for लक्ष्मणा)

3 T4 om 3 (cf v l. 1) — a) K2 सोद्गतेन, T3 शोभितेन (for साङ्गदेन) Dn2 [अ]ग्रय- (for [अ]ग्र-) K1 3 4 Ñ V Dn Ds D1 2 4 T1 -हस्तेन (for पादेन) — b) Ś1 -वक्षसा (for -वर्चसा) — c) B2 D3 M1–3 सुकुमारातिताम्रेण. — d) K4 सिंह-, D6 T2 G M नाग- (for क्रान्त-)

4 Ś1 om 4ab — a) V3 G4 प्रीत (for पीते) K1 4 Ñ2 प्रीत· प्रीतिकरो नृणां; D6 T1 2 G1–3 5 प्रीत प्रीतिकर श्रीमान् — K1 3 4 Ñ V1 3 D1 5 transp 4b and 4d — b) K4 B2 T1 M -संनिभे; Ñ3 (marg as in text) D4 T3 4 -सुप्रभे, G4 -सनिभ (for -सप्रभे) — c) Ś1 पीते (for सूक्ष्मे) T1 द्वे वस्त्रे (for वसने) — d) M3 संध्याभ्रम् (for ससंध्य)

5 a) K1 (*sup lin* as in text) 2 Ñ V B Dn Ds D3–6 T1 3 4 वत्स-, M1 4 वन- (for वन्य-) — b) K4 चलाभ्या, D6 T2 युक्ताभ्या, T3 भुजाभ्यां, G2 सयुक्तो, M3 वृताभ्या (for व्यग्राभ्या) Poona ed गण्ड- (for दण्ड-). Ś1 -रज्जुषु; G3 -रश्मिभि (for -रज्जुभि) M1 वृताभ्यामिव रज्जुभि — c) Ds2 जानुभ्या, T3 4 शुभाभ्यां (for भुजाभ्यां) — d) B Ds सदामरै (for दिवौकसै.) D6 S (except T3 4) रराज मुखमण्डल(M1–3 °पङ्कज)म्

6 b) V3 कुमुदस्य (for कमलस्य) — c) B3 D5 T1 G3 चास्य (for तस्य)

7 b) Ś1 Dn G3 -मण्डलम् (for -पङ्कजम्) — G3 om. (hapl ?) 7cd — d) Ś1 -मध्यगम् (for मण्डलम्). K4 यथा सरसि पङ्कजम्

8 a) M1 तस्याञ्जन-, M2 (*inf lin* as in text) 3 तस्यामल-, M4 सर्जार्जुन- (for तस्या°) D3 -कदम्बानां (for °ढ्या) — b) K1 4 Ñ1 D1 नील-, K2 तिल (for नीप-). D6 G3 -कुन्तल- (for -कन्दल-) Ñ2 V3 नीलकन्दलशालि- (V3 °गामि)नी, D2 (*sup lin*) M1–3 नव(D2 नील)पङ्कजमालिनी, D3 नीलपल्लवशालिनी, T2 G1 4 5 M4 नीलकुन्तलमालिनी. — d) K2 V2 B2 3 D2 6 T2 G नक्षत्राणि (for °णा)

9 a) K3 तदा (for तया). Ś1 छन्न., D6 T2 G M4 युक्तः; T1 M1–3 कृष्ण (for वीर). — b) Ś1 शुशुभे सक्तकण्ठया; K1 V2 Dn D2–5 °भे कण्ठस(D3 °मु)क्तया. — c) Ñ2 V3 महा- (for मेघ-). K3. 4 Ds कालोऽम्बुद-, V2 B3 Dn

मेघकालाम्बुदश्यामो नभस्य इव मूर्तिमान् ॥ ९
एकेनामलपत्रेण कण्ठसूत्रावलम्बिना ।
रराज बर्हिपत्रेण मन्दमारुतकम्पिना ॥ १०
क्वचिद्गायन्क्वचित्क्रीडंश्चञ्चूर्यंश्च क्वचित्क्वचित् ।
पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयानः क्वचिद्वने ॥ ११
गोपवेणुं सुमधुरं कामात्तमपि वादयन् ।
प्रह्लादनार्थं च गवां क्वचिद्वनगतो युवा ।
गोकुलेऽम्बुधरश्यामश्चचार द्युतिमान्प्रभुः ॥ १२
रेमे च तत्र रम्यासु चित्रासु वनराजिषु ।
मयूररवघुष्टासु मदनोद्दीपनीषु च ।
मेघनादप्रतिव्यूहैर्नादितासु समन्ततः ॥ १३
शाड्वलच्छन्नमार्गासु सिलीन्ध्राभरणासु च ।
कन्दलामलदन्तीषु स्रवन्तीषु नवं जलम् ॥ १४
केसराणां नवैर्गन्धैर्मदनिःश्वसितोपमैः ।
अभीक्ष्णं निःश्वसन्तीषु योषित्स्विव समन्ततः ॥ १५
सेव्यमानो नवैर्वातैर्द्रुमसंघातनिःसृतैः ।
तासु कृष्णो मुदं लेभे सौम्यासु वनराजिषु ॥ १६
स कदाचिद्वने तस्मिन्गोभिः सह परिव्रजन् ।
ददर्श विपुलोदग्रं शाखिनं शाखिनां वरम् ॥ १७
स्थितं धरण्यां मेघाभं निबिडं पत्रसंचयैः ।

D6 T1 4 G2, 3 -मालाम्बुद-, D5 -मालाञ्जन-, T2 G1 -मालाम्बर- (for कालाम्बुद-) — ^{d}) Ś1 तापवान्, D6 G2–5 रूपवान् (G5 °भाक्) (for मूर्तिमान्)

10 ^{b}) K2 श्रोणि- (for कण्ठ-) Ś1 Ñ1 M2 3 कण्ठसूत्रानुसारि(Ś1 °कारि-, Ñ1 °कर्षि)णा, D6 T2 G1 2 5 M1 3 (*inf lin.*) 4 °त्रविलम्बिना — ^{c}) K3 4 Ñ2 3 (marg as in text) Ds1 (marg) D1 T4 राजता (for रराज) K2 -पर्णेन (for -पत्रेण) Ñ1 राजतामलपत्रेण — ^{d}) D1 मृदु- (for मन्द-)

11 ^{b}) M4 सचरश् (for चञ्चूर्यंश्) M2 (*inf lin*) पुन (for the first क्वचित्) D2 घूर्णयंश्च पुन पुन, D6 T2 G M1–3 संचरंश्च पुन' क्वचित् (G2 5 पुन) — ^{d}) K1 Ñ2 3 V1 3 B Dn D1 2 4 T3 4 G5 वादयंश्च (for °यान) V2 Ds वादयंश्च क्वचित्क्वचित्, D5 °श्च क्वचिन्मुखे.

12 ^{a}) V2 -वशं (for -वेणुं) T1 M1 4 समादाय (for सुमधुरं) D3 गोपान्वत्सान्सुमधुरं, M2 क्वचिद्वेणुं समादाय — ^{b}) Ś1 गायन्तम् (for कामात्तम्) D3 कामार्तानिव धारयन्, T3 कामार्तं इव वाद° — Ñ1 om 12^{c}–14^{b} M2 reads 12^{c}–19^{d} twice — ^{c}) D3 प्रह्लादनार्थाय गवा, T3 4 M2 (both times) प्रसादनार्थं च गवा — ^{d}) Ñ2 3 V1 ऽपि वा (for युवा) — ^{e}) Ś1 D3 6 G2 गोकुले मेघकाले स (D6 G2 च), T1 2 G1 3 5 M1 3 4 °ले मेघमालेव. — After 12, Ś1 ins

669* गोवर्धनस्य च गिरेः पर्णवाद्यं श्रुते सुखम् ।

13 For the repetition in M2, cf v l 12 Ñ1 om 13 (cf v l. 12) — ^{a}) K1 4 स (for च) Ś1 तस्या' स (for रम्यासु) — ^{b}) G(ed) चचार (for चित्रासु) — ^{c}) K2 G5 M1 2 (both times) -पुष्टासु, K4 युक्तासु, V3 D5 -जुष्टासु (for घु°) — ^{d}) T1 2 4 G1 3–5 M2 (both times) 4 मदनोद्दीपना(T4 °का)सु च — ^{e}) M1 2 (both times) -ध्वानैर् (for व्यूहैर्) — After 13, T1 reads 17^{ab} repeating it in its proper place

14 For the repetition in M2, cf v l 12 Ñ1 om 14^{ab} (cf v l 12) T1 om 14^{ab} — ^{a}) Ś1 -मालासु (for -मार्गासु) — After 14^{ab}, M1 2 (both times) 4 read 17^{ab} repeating it in its proper place — ^{c}) K3 Ñ1 V2 Dn Ds D5 -पत्रासु, D1 -वृत्तीषु, D2 पङ्क्तीषु (for -दन्तीषु) Ś1 M3 कदम्बाचलव(M3 °मलद)न्तीषु, K4 कन्दलीषु प्रवृत्तासु, T1 2 G1 3–5 M1 2 (both times) 4 तमालमाल्यवन्तीषु — M3 om (hapl) 14^{d}–15^{c}

15 For the repetition in M2, cf v l 12 M3 om 15^{abc} (cf v l 14) — ^{b}) D6 T3 G1 मन्द- (for मद-) T2 मदनिश्वासनोपमै — ^{d}) M4 गोपीषु (for योषित्सु) K3 4 Ñ V B2 Dn D1–6 T1 3 4 G2 कामिनीष्विव नित्यश'

16 For the repetition in M2, cf v l 12 — ^{a}) Ś1 K3 Ds T3 4 गन्धैर् (for वातैर्) — ^{b}) Ś1 M3 4 -निस्वनै' (for नि सृतै) — ^{d}) K2 D6 T2 4 G1 2 4 5 M3 रम्यासु, Ds1 चित्रासु, M1 2 (both times) पुण्यासु (for सौम्यासु)

17 For the repetition in M2, cf v l 12 T1 reads 17^{ab} for the first time after 13 M1 2 (both times) 4 read the same for the first time after 14^{ab} — ^{a}) M2 (second and third time) 3 स च वृन्दावने तस्मिन् — ^{b}) T1 M1 (both first time) 2 (second and third time) 4 (first time) गोपिकाभि (for गोभि सह) Ñ3 V1 B Dn T1 (second time) 3 4 -भ्रमन् (for व्रजन्) — K2 om. 17^{c}–19^{d}. — ^{d}) V2 न्यग्रोधं (for शाखिनं) Ś1 शाखिनां शाखिन वरम्

18 For the repetition in M2, cf v l 12 K2 om 18 (cf v l 17) — ^{b}) D6 T2 G M4 निलीन, G2 नीलिनं, M1 3 निबद्धं (for निबिड) K1 3 4 Ñ2 3 V B2 Dn D1–5 एक-

गगनार्धोच्छ्रिताकारं पवनाभोगकारिणम् ॥ १८
नीलचित्राङ्गवर्णैश्च सेवितं बहुभिर्द्विजैः ।
फलैः प्रवालैश्च घनं सेन्द्रचापघनोपमम् ॥ १९
भवनाकारविटपं लतापुष्पसुमण्डितम् ।
विशालमूलावततं पवनाम्भोदधारिणम् ॥ २०
आधिपत्यमिवान्येषां तस्य देशस्य शाखिनाम् ।
कुर्वाणं शुभकर्माणं तिरो वर्षन्तमव्ययम् ॥ २१
न्यग्रोधं पर्वताकारं भाण्डीरं नाम नामतः ।
दृष्ट्वा तत्र मतिं चक्रे निवासाय दिवा प्रभुः ॥ २२

स तत्र वयसा तुल्यैर्वत्सपालैः सहानघः ।
रेमे वै दिवसं कृष्णः पुरा स्वर्गगतो यथा ॥ २३
तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डीरवासिनम् ।
रमयन्ति स्म बहवो वन्यैः क्रीडनकैस्तदा ॥ २४
अन्ये स्म परिगायन्ति गोपा मुदितमानसाः ॥
गोपालाः कृष्णमेवान्ये गायन्ति स्म रतिप्रियाः ॥ २५
तेषां स गायतामेव वादयामास वीर्यवान् ।
पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बवीणां च तत्र ह ॥ २६
कदाचिच्चारयन्नेव गावो गोवृषभेक्षणः । C 3619 B 2. 11 28 P. 2 11 28

(for पत्र-) Ś1 विचित्र पुष्पसंचयै . — d) K1 Ñ V B Dn Ds D2 4 5 T3 -धारिणम् (for -कारिणम्) D3 6 पर्वताभोगधा(D6 °का)रिणम्, T1 M4 भवनाभोगधा(M4 °का)रिणम्, T2 G4 पवनाहाङ्कका(G4 °धा)रिणम्, T4 पवनाभावधारिणम्

19 For the repetition in M2, cf v l 12 K2 om 19 (cf v l 17) — a) Dn नील (for नील-) D3 -चित्रादि-, M1 3 -पत्राङ्ग (for चित्राङ्ग) Ñ2 -वर्ब्हैश्, M2 (both times) -बर्हैश् (for -वर्णैश्). — b) S1 रोचित (for सेवितं) K1 3 4 Ñ V B2 Dn D1 2 4 T3 4 खगै, D3 om (for द्विजै) D5 सेवितं बहुपक्षिभि. — c) D2 फल-, D3 om, D6 T1 2 G M1 2 (both times) 3 नवै (for फलै) Ś1 K1 3 4 B1 Dn T1 G3 M4 घनै, D3 (also) ततम्, D6 वने, G2 वनं, M3 चितं (for घन) Ñ3 V1 फलै पुष्पै प्रवालैश्च — d) K3 इन्द्र (for सेन्द्र-)

20 b) Ś1 -पुष्कर-, K4 -पुष्पै सु; V2 -पुष्पैश्च, D2 -पुष्पैस्तु, D6 T3 G -पल्लव- (for पुष्पसु-) D3 -मण्डपम् (for -मण्डितम्) M1-3 पुष्कल स्क(M3 °लस्क)न्धमण्डलम्, M4 लतापल्लवमूर्छितम् — c) K4 Ñ3 V2 3 G4 5 M विशालमूलविततं, Ñ1 2 B1 Dn Ds2 D2-6 T3 4 °लावनतं, G2 °लसततं. — d) Ś1 पवनाभोगकारिणम्, K4 पतदम्भोविधारणम्, D2 पर्वताकारसंनिभम्, D3 6 T1 2 G M दीर्घा(D3 T2 G1 °र्घं)रोहं समन्तत, T3 4 गगनाम्भोदधारिणम्

21 a) T3 आधिपत्येन चान्येषा — c) Ś1 कुर्वन्तं (for कुर्वाणं) B2 कुर्वाण सुखमत्यन्तं — d) V1 T1 2 G M शिरो (for तिरो) K D1 3 तिरो(K2 वात)वर्षमनातपम्, Ñ V2 3 B2 Dn D4 5 T3 4 निरा(Ñ3 [marg]शिरो)व(D5 °ध)र्षमना(D4 °मिवा)तपम्, D6 शिखामण्डितमव्ययम्

22 a) K2 Ñ3 V1 2 B D S (except M1-3) न्यग्रोधं पर्वताग्राभं — b) K3 V2 B2 भण्डीर (for भा°) — c) Ś1 तं तु (for तत्र) T3 4 मनश् (for मतिं) — d) V2 निवेशाय (for निवासाय) K1 4 Ñ2 3 V2 3 B1 2 Dn Ds1 D1 2 4 5 T3 4 तत., K2 रत; Ñ1 B3 Ds2 तदा; D6 T2 G M1 2 4 गवा (for दिवा) D3 M3 हरि (for प्रभु) K3 निवासाय तत परम्, V1 निवेशाय तत. प्रभु, T1 निवासाय गवा पति

23 b) V3 [अ]नघै (for °घ) — c) K4 नु, D3 च (for वै) K2-4 Ñ2 3 V D2 4 5 T3 4 वासरं (for दिवसं). D5 तत्र (for कृष्ण) — After 23, D3 6 S ins a passage given in App I (No 13)

24 a) K2 गोपालं (for °ला) Ś1 ते क्रीडमाना गोपाला: — b) S1 वासिन (for °नम्) K1 कृष्णं भाण्डीरमाश्रितम्. — D3 repeats 24cd after 25 — c) G3 बहुशो; M1 3 गोपाला (M3 °लं), M2 देवेश (for बहवो) D3 (second time) सूक्तैश्च कोमलैरेव — d) V2 रम्यै.; D3 बाल्यै. (for वन्यै) S1 K1 3 4 Ñ2 3 V3 Dn Ds2 D2 तथा, D6 सदा (for तदा) D3 (second time) 6 T1 2 G M वाद्यैर्नृत्तै(D6 G2 4 °त्यै)श्च गीतिभि

25 M2. 3 om 25 — a) T3 हसन्ति (for स्म परि-). — b) D1 बाला (for गोपा) — d) Ñ1 च (for स्म). Ś1 D6 T1. 2 G1 3 5 वनप्रिया, D1 रतिं प्रियाम्, D4 5 रतिप्रियाम्, G2 M1 4 घनप्रिया (for रति°) — After 25, D3 repeats 24cd

26 a) S1 D2 तु, Ñ2 3 Ds D5 6 G2 3 5 M1-3 सं- (for स) T4 om from गायताम् up to वाद्यान्तरे (in 26c). K4 Ñ2 V1 3 एवं (for एव) — b) D3 6 T1. 2 G1-3 5 M केशव. (for वीर्यवान्) — d) Ñ B1 2 Dn D2 3 5 T1 3 G3 तुम्बी-; V B3 Ds D4 तुम्बी (for तुम्ब-) Ś1 तदन्तरे (for च तत्र ह) — After 26, S1 D2 T3 ins. an addl. colophon [*Mention of the Epic* T3 — *Adhy no* T3 73].

27 Before 27, Ś1 D2 ins वैशंपायन उवाच — a) Ñ1 धारयन्, D3 काल° (for चार°) — b) K Ñ V B Dn Ds D2-5 T1 3 G3. 4 गा स, D1 गास्तु, T2 G1 गोपैर्, G5 M3 गा वै; M4 गोपो (for गावो) — c) M1 3 -कूलं (for

जगाम यमुनातीरं लतालंकृतपादपम् ॥ २७
तरंगापाङ्गकुटिलां वारिस्पर्शसुखानिलाम् ।
तां च पद्मोत्पलवतीं ददर्श यमुनां नदीम् ॥ २८
सुतीर्थां स्वादुसलिलां ह्रदिनीं वेगगामिनीम् ।
तोयवातोद्धतैर्वेगैरवनामितपादपाम् ॥ २९
हंसकारण्डवोद्घुष्टां सारसैश्च विनादिताम् ।
अन्योन्यमिथुनैश्चैव सेवितां मिथुनेचरैः ॥ ३०
जलजैः प्राणिभिः कीर्णां जलजैर्भूषितां गुणैः ।
जलजैः कुसुमैश्चित्रां जलजैर्हरितोदकाम् ॥ ३१
प्रस्थितस्रोतचरणां पुलिनश्रोणिमण्डलाम् ।
आवर्तनाभिगम्भीरां पद्मलोमानुरञ्जिताम् ॥ ३२
ह्रदशातोदराक्रान्तां त्रितरंगवलीधराम् ।
चक्रवाकस्तनतटां तीरपार्श्वायताननाम् ॥ ३३
फेनप्रहृष्टदशनां प्रसन्नां हंसहासिनीम् ।
रुचिरोत्पलपत्राक्षीं नतभ्रूं जलजेक्षणाम् ॥ ३४
ह्रददीर्घललाटान्तां कान्तां शैवलमूर्धजाम् ।

-तीरं) — ^{d}) D6 S (except T3 4) लतालिङ्गितपादपम्

28 M2 om 28^{ab} D3 M3 transp 28^{ab} and 28^{cd} — ^{b}) T1 M1 4 वान- (for वारि-) Ñ2 3 Ds2 D6 T1 G2 M1 3 मुखानिलाम्, D5 -समाकु° (for -सुखानि°) — ^{c}) T1 M1–3 क्रौञ्चप(T1 ता च प)द्मोत्पलाकीर्णा — ^{d}) T3 जगाम यमुनां शनैः, T4 जगाम सह गोगणै .

29 M2 om 29^{a}–30^{b} — ^{a}) T3 4 सुतीर्ण- (for °र्थां) T2 G1 साधु- (for स्वादु) — ^{b}) K3 4 -वाहिनीम्, V3 -शालि° (for -गामि°) — ^{c}) S1 K2 B2 3 Ds1 M3 कालोद्ध- (Ś1 B2 °द्य)तैर्, T1 G2 -वातोत्थि° (for वातोद्ध°) M3 मेघैर् (for वेगैर्)

30 M2 om 30^{ab} (cf v l 29) B Ds2 T3 4 transp 30 and 31 — ^{a}) K4 D4 हसकारण्डवैर्घुष्टां, Ds °वोत्क्रुष्टां D1 °वाघुष्टा, D3 T1 °वाकीर्णां ; D6 T2 G M1 4 क्रौञ्चपद्मोत्पलै की(G3 M1 °लाकी)र्णां, M3 हसकारण्डवच्छन्नां — ^{b}) K1 2 V B Ds D2 4 5 T3 4 G1 निनादिताम्, D3 विनो° (for विना°) — ^{c}) K1 G3 अनर्घ-, K3 4 Ñ1 2 V3 D1 T3 4 अत्यन्त- ; D2 अनन्य (for अन्योन्य-) — ^{d}) K1 D3 सेवितां मिथुनैर्वरै , T1 2 G3 4 M1 4 सेविता (T1 सर्वदा) च जलेचरै , G1 5 °तां च वनेचरै , M2 3 °तां विपिनेचरै.

31 Ds1 om 31 T1 om (hapl) 31^{ab} B Ds2 T3 4 transp 30 and 31 — ^{b}) D3 6 G1 2 4 5 M1 4 स्थलजैर् (for ज°) T1 स्थलजै प्राणिनां गुणै , T2 स्थलजै पुष्पितां गणै· — ^{d}) M1 जलजैर्भरितोदकाम्, M2 3 परागप्रसृतैर्मुहु·

32 ^{a}) V2 B2 Dn Ds D4 प्रसृत- (for प्रस्थित) M3 प्रस्थितां स्रोतचरणै. — ^{c}) D1 नाभिं (for नाभि-) — ^{d}) Ś1 पुष्प-, K V2 B3 Ds1 D1 3 4 T3 4 पङ्क- (for पद्म-) Some Mss रोमानु- D2 पङ्कलेपानुरञ्जिताम्, D6 शुक्लपङ्कज-मण्डिताम्, T1 G3 5 M1 2 4 रत्नां(G5 M4 °क्तां)शृङ्गारर-ञ्जिताम्, T2 G1 एरकारवर° ; G2 फूत्काररवर°, M3 रत्नां-शुककरोर्मिकाम्

33 M2 om 33^{ab} M3 transp 33^{ab} and 33^{cd} K4 reads 33^{ab} twice — ^{a}) K1 Ñ V1 3 Ds D1 2 4 5 तटच्छेदोत्तरीयां तां, K2 4 (second time) V1 B Dn तट- (B1 ह्रद)च्छेदोदरा कान्तां (K4 तां तु), K4 (first time) ह्रदशातोदरा कान्तां, D3 T3 4 corrupt, D6 M1 3 ह्रद्य-स्वच्छोदका(M3 °क)क्रान्तां, T1 2 G M4 ह्रद्यस्व(G2 °द्या स्व)-च्छोदकां कान्तां (T1 °रां कान्तां, M4 °कक्रान्त-) — ^{b}) K3 Ñ2 D1 5 भ्रू-, M1 3 om (for त्रि-). M3 -कृताम् (for -धराम्) S1 D6 T1 2 G M4 तरगभ्रूवलीधरा(M4 °तता)म्, K1 4 (second time) Ñ1 Dn D2 3 भ्रू(Ñ1 Dn त्रि)तरगा-वलीधराम्, K2 4 (first time) Ñ3 V1 2 B Ds D4 T3. 4 तरंग(Ñ3 B2 °गा-, T4 °गि)त्रिवलीधरा(K4 °कृता)म् — B3 om 33^{cd} K Ñ V Ds D1 2 4 5 T3 4 read 33^{cd} after 35^{ab} — ^{c}) K1 2 B1 Dn Ds D4 5 T3 4 G2 M3 -तटीं (for -तटा) — G4 om 33^{d}–35^{a} — ^{d}) Ś1 तीर्थ- (for तीर-) K1 तीर्थप्रस्रवणाननाम्, D5 तीरपार्श्वायती नदीम्, D6 T1 2 G1 3 5 M सरोरुहशुभाननाम् — After 33, Ds ins

670* मीनाक्षिचपला कान्तां कान्तशैवलमूर्धजाम् ।

34 G4 om 34 (cf v l 33). — ^{a}) V3 -प्रकृष्ट-, D6 T1 2 G1 3 5 M -प्रतान-, T3 4 -प्रकाश- ; G2 सनाह- (for प्रहृष्ट-) K1 B1 2 Ds D3 5 वदना (for दशना) — ^{b}) K3 Ñ V1 3 Ds1 D1 3 T3 4 -मालिनीम् ; D2 T1 2 G1 3 5 M4 -गामि° (for हासि°) — ^{c}) K1 -दन्तौष्ठी, K2 -दन्तोष्ठां, K3 -रक्तौष्ठी, K4 Ñ1 B2 D2 3 -दन्तोष्ठीं, Ñ2 -वर्णौष्ठीं, Ñ3 Ds D4 पत्रौष्ठीं, V1 3 -पर्णौष्ठीं, V2 B1 Dn D5 -रक्तोष्ठीं, B3 D6 T1 2 G1 3 5 M1–3 -पत्रोष्ठीं, T3 4 -पत्रोष्ठा, G2 -वक्त्रोष्ठां, M4 -चित्रोष्ठी (for -पत्राक्षी) — ^{d}) K4 तटभ्रूं, Ds1 D6 T1 2 G1–3 5 M विशाल- (for नतभ्रूं) — After 34, T3 4 read 37^{ab}

35 G4 om 35^{a} (cf v l 33) T3 4 om 35^{ab} Ñ1 repeats 35^{ab} after 36^{ab} — ^{b}) K4 Ñ2 Ds D1 3 4 कान्त- (for कान्तां) K1, 3 Ñ3 V1 D2 कान्त(Ñ3 V1 °ल)शैवाल-

दीर्घस्रोतायतभुजामाभोगश्रवणायताम् ॥ ३५
कारण्डवाकुण्डलिनीं श्रीमत्पङ्कजलोचनाम् ।
काशचामीकरं वासो वसानां हंसलक्षणाम् ॥ ३६
तटजाभरणोपेतां मीननिर्मलमेखलाम् ।
पारिप्लवप्लवक्षौमां सारसारावनूपुराम् ॥ ३७
झषनक्रानुलिप्ताङ्गीं कूर्मलक्षणशोभिनीम् ।
निपानश्वापदापीडां नृभिः पीतपयोधराम् ।
श्वापदोच्छिष्टसलिलामाश्रमस्थानसंकुलाम् ॥ ३८
तां समुद्रस्य महिषीं वीक्षमाणः समन्ततः ।
चचार रुचिरं कृष्णो यमुनामुपशोभयन् ॥ ३९
तां चरन्स नदीं श्रेष्ठां ददर्श ह्रदमुत्तमम् ।
दीर्घं योजनविस्तारं दुस्तरं त्रिदशैरपि ॥ ४०
गम्भीरमक्षोभ्यजलं निष्कम्पमिव सागरम् ।
तोयपैः श्वापदैस्त्यक्तं शून्यं तोयचरैः खगैः ॥ ४१
अगाधेनाम्भसा पूर्णं मेघपूर्णमिवाम्बरम् ।
दुःखोपसर्प्यं तीरेषु ससर्पैर्विपुलैर्बिलैः ॥ ४२
विषारणिगतस्याग्नेर्धूमेन परिवेष्टितम् ।
अभोज्यं तत्पशूनां हि अपेयं च जलार्थिनाम् ॥ ४३ C 3636 B 2 11. 45 P 2. 11 45

मूर्धजाम्, Dn2 D5 M4 कान्त(M4 नील)शैवाल° — After 35^{ab}, K Ñ V Ds D1 2 4 5 T3 4 read 33^{cd} — ^{d}) Ś1 तां नदीप्रवणायताम्, K1-3 T2 G1 4 M आभोगश्रवणायु(K1 °यि-, M1 3 °न्नि)ताम्; Ñ1 2 D1 °ननाम्, D2 अम्भोजश्रवणाननाम्

36 B3 om 36^{a}-38^{b} — ^{a}) K2 D3 T3 4 कारण्डवैः कुण्डलिनीं, M3 °वाकुण्डलयुता (hypermetric). — ^{b}) M2 3 शोभिताम् (for -लोचनाम्) D3 श्रीमती कञ्जलोचनाम् — T4 om 36^{cd} After 36^{ab}, Ñ1 repeats 35^{ab} K2 4 Ñ V1 3 Dn D1 4 5 read 36^{cd} and B2 Ds D2 repeat the same after 37 — ^{c}) K1 2 4 Ñ3 V2 B1 2 (both times) Ds D2 (all first time) 4 5 T3 -पुष्पमयं, D3 6 T1 2 G1-3 5 M -पुष्पावली (for -चामीकर) — ^{d}) D2 (first time) कूल- (for हंस-)

37 B3 om 37 (cf v l 36) T3 4 read 37^{ab} after 34 — ^{b}) Ś1 पीन-; K1 M4 नील- (for मीन-) M3 -निर्मित- (for -निर्मल-) — After 37^{ab}, D2 reads 41^{ab}, repeating it in its proper place — ^{c}) S1 शुभां पारि-, Ñ3 V1 2 B1 Dn वारिप्लव- (for पारि°). Ñ1 प्लुतक्षौमा, D6 -तरंगाढ्यां; T2 G -तरंगौघा, T3 4 -वृ(T4 कृ)तक्षौमां (for -प्लव°) K1 D3 वारिप्लुताप्लुतक्षौ(D3 °क्षा)मां, Ñ2 V3 D5 वारिप्लव(V3 °वा)प्लुतक्षौमां, D2 पारिप्लवाप्लवक्षौमां, D4 G4 परिप्लवप्लुतक्षौमां, T1 M4 आघूर्णिततरंगौघा, M1-3 पारिप्लवोत्तरक्षौमां — After 37, K2 4 Ñ V1 3 Dn D1 4. 5 read and B2 Ds D2 repeat 36^{ab}

38 B3 om 38^{ab} (cf v l 36) T4 om 38^{ab} — ^{a}) K2 एतां, V2 भीम-, Dn मत्स्य- (for झष) D1 3 नक्राव- (for -नक्रानु-) T2 G1 झषेण चानुलिप्ताङ्गीं — ^{b}) Ś1 B2 D3. 6 T1. 2 G M4 -शोभिताम्, K Ñ V1 2 B1 Dn Ds D1 2. 4 5 -भूषिताम्, V3 -लक्षिताम् (for शोभिनीम्) — ^{c}) D3 T1 G2 M1-3 निबिड-; T3 G1 4 निबद्ध- (for निपान-). K4 कल्लोलैश्च महापीडा, V1 B1 3 D1 T4 निपानश्वापदापीतां; G6 निबिडश्वापदालीढां — ^{d}) T2 G1 द्वीपि- (for नृभि). — After 38, D2 6 S ins

671* सिद्धाराध्यमहादेवमिकनालिङ्गमण्डिताम् ।
मुनिमृत्कुण्डिकापूरसमुद्भूतमहारवाम् ॥
सिद्धयोषित्कुचस्रस्तकुङ्कुमक्षोदपिङ्गलाम् ।
सुतीर्थां सर्वपापघ्नीं नृणां तद्गतचेतसाम् ॥

[(L 2) T2 -कुम्भिका-, M4 कर्णिका- (for -कुण्डिका-) — (L 4) D3 कृष्णा तद्गात्रसंनिभाम् (for ^{b})]

39 ^{a}) G3 समुद्दिश्य (for °द्रस्य) Ś1 K1 स तां समुद्रमहिषी- — ^{b}) K1 3 4 Ñ2 V2 3 Dn D2 4. 5 T1 ईक्षमाणः (for वी°) — ^{c}) D6 सुचिर, G(ed) विपुला (for रुचिरां).

40 ^{a}) D4 5 विचरन्, T3 4 आ° (for तां च°) V2 रम्या. D5 श्रेष्ठो (for श्रेष्ठां) V1 स तां चरन्नदीं श्रेष्ठां. — ^{c}) D3 6 T1 2 4 G1 2 4 5 M1 -विस्तीर्णं (for -विस्तारं) — ^{d}) T4 दुष्प्राप (for दुस्तरं) K2 त्रिदशैरपि दुःसहम्.

41 D2 reads 41^{ab} for the first time after 37^{ab}. — ^{a}) D2 (first time) -जला (for जल). D1 M1-3 अक्षोभ्यजलगम्भीरं — ^{b}) D2 (first time) देवगन्धर्वसेविताम्. — ^{c}) K1 2 4 Ñ V B2 3 Ds D1-3 5. 6 T1 3 4 G2 4 5 M4 तोयजैः, T2 G1 तोयं वै (for तोयपैः) — ^{d}) S1 त्यक्तं (for शून्यं).

42 K3 om 42-43 M3 om. 42 — ^{a}) B3 अनागसा (for अगाधेन) — ^{b}) Ñ2 तोयपूर्णम्; D3 M1 2 पूर्णमेघैर् (for मेघपूर्णम्). — ^{c}) M1 2 तीरे तु (for तीरेषु)

43 K3 om 43 (cf v l 42) — ^{a}) N (except Ś1 Ñ1 D3, K3 om) T G M1. 2 (*sup lin*) 4 भवस्य (for गतस्य) — ^{c}) K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1 2. 4 T3 4 G4 अभोग्यं, D5 °ग, M1 2 अभुज्यं; M4 अक्षोभ्यं (for अभोज्यं). T3 अभोज्यं तत्त्वशून्यानां. — ^{d}) T2 ह्यपेयं (for अ°). K4 हि (for च)

उपभोगैः परित्यक्तं सद्भिस्त्रिषवणार्थिभिः ।
आकाशादप्यसंचार्यं खगैराकाशगोचरैः ॥ ४४
तृणेष्वपि पतत्स्वग्नौ ज्वलन्तमिव तेजसा ।
समन्ताद्योजनं साग्रं तीरेष्वपि दुरासदम् ॥ ४५
विषानलेन घोरेण ज्वालाप्रज्वलितं ह्रदम् ।
व्रजस्योत्तरतस्तस्य क्रोशमात्रे निरामये ॥ ४६
तं दृष्ट्वा चिन्तयामास कृष्णो वै विपुलं ह्रदम् ।
अगाधं द्योतमानं च कस्येदं सुमहद्ध्रदम् ॥ ४७
अस्मिन्स कालियो नाम कालाञ्जनचयोपमः ।
उरगाधिपतिः साक्षाद्ध्रदे वसति दारुणः ॥ ४८
उत्सृज्य सागरे वासं यो मया वाहितः पुरा ।
भयात्पतगराजस्य सुपर्णस्योरगाशिनः ॥ ४९
तेनेयं दूषिता सर्वा यमुना सागरंगमा ।
भयात्तस्योरगपतेर्नायं देशो निषेव्यते ॥ ५०
तदिदं दारुणाकारमरण्यं रूढशाद्वलम् ।
सावरोहद्रुमं घोरं कीर्णं नानालताद्रुमैः ॥ ५१
रक्षितं सर्पराजस्य सचिवैर्वनवासिभिः ।
वनं निर्विषयाकारं विषान्नमिव दुःस्पृशम् ॥
तैरासकारिभिर्नित्यं सर्वतः परिरक्षितम् ॥ ५२
शैवालमलिनैश्चापि वृक्षैः क्षुपलताकुलैः ।
कर्तव्यमार्गौ भ्राजेते ह्रदस्यास्य तटावुभौ ॥ ५३
तदस्य सर्पराजस्य कर्तव्यो निग्रहो मया ।

44 a) M1–3 उपभोग- (for °गै). — b) B2 D5 T1 सुरैस् (for सद्भिस्). — d) G2 चारिभि (for -गोचरै)

45 M2 om 45^{ab} — a) M3 पतन्ति (for °त्सु) — c) K2 समन्ताद्योजनायाम, M1 °नानां हि, M2 3 °नस्यापि — d) S1 Dn D5 T1 G3 5 देवैर् (for तीरेषु).

46 D4 reads 46^{a}–48^{b} on marg — a) M2 3 विषानलस्य घोरस्य — b) V3 Dn Ds -द्रुमम् (for ह्रदम्) K1 V1 D3 ज्वालाप्रज्वलितं द्रुमम्, K2 B2 3 D4 T3 4 °तोदकम्, V2 B1 D1 °तोदरम्, M1–3 °ताम्बरम् — c) Ś1 D6 ह्रदस्य (for व्रजस्य) M2 (inf lin) 3 तीरे (for तस्य) — d) Ñ2 G2 निरामयम्, D6 T1 2 G1–3 5 M °श्रयम् (for °मये)

47 a) Ś1 चिन्तयामास कृष्णो वा — Ś1 om 47^{be} — b) Ś1 तं दृष्ट्वा (for कृष्णो वै) M3 कृष्णो वै ह्रदमुत्तमम् — D6 M2 3 om (hapl) 47^{cd} — c) D2 अगाधे (for °ध) K2 चातिघोरं (for द्योतमानं) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–4 T1. 3. 4 G1–3 5 M1 4 तु, V2 T2 तं (for च) — d) G2 तस्य (for कस्य) M4 [अ]यं (for [इ]दं) T2 G1 सुमहा- (for °ह्रद्) Ś1 तं दृष्ट्वा विपुलं ह्रदम्, K1 3 4 Ñ2 V2 3 B2 Dn Ds D2–5 कस्यायं महतो ह्र(V2 च महाह्र-, D5 सुमहाह्र)द· (Ñ2 Ds1 °दम्); T3. 4 कस्यायं विपुल ह्रदम्

48 a) D4 अस्मिंस्तु, T2 G2 3 5 तस्मिन्स (G3 °न्वै) (for अस्मिन्स) — b) K1 2 4 Ñ V B Ds D2–4 T3 नीलाञ्जन- (for काला°) — d) T3 दुर्मना., M2 3 भीषण. (for दारुण·)

49 a) K2 Ñ1 2 V2 D4. 5 T1 2 4 G1 3 5 M1 4 उत्सृज्य सागरावासं — b) K1 Ds D6 G2–4 M2 3 विजित ; K2 B Dn T1 G5 विदित, K3 4 V D1. 2 4. 5 M1 4 निर्जित. (for वाहित.) D3 स मया निर्जित पुरा, T3 4 घोर वै विजित पुरा — c) Ñ3 V1 पतत्रि-, D2 4 पतग- (for पतग-)

50 b) K3 Ñ3 V B2 3 D3 यमुना सागराङ्गना — d) T1 लोकैर् (for देशो)

51 a) K1 D1 यद् (for तद्) — b) V2 Ds दृढ- ; D3 गूढ- (for रूढ-) T2 4 अरण्यमुरगाशिन . — c) K3 (marg as in text) -ह्रदं (for -द्रुम)

52 a) M1–3 उषितं (for रक्षित) — b) Ś1 B1 3 Dn D6 T2 G चारिभि (for -वासिभिः) K Ñ V B2 D1–5 सचिवैरासकारिभि, — c) T4 वनं सर्वभयाकारं — d) Ś1 K1 4 D2 3 T2 G M4 दु सहम् (for दु स्पृशम्) — e) D3 तं चास (for तैरास-) M3 -कामिभिर् (for -कारि°)

53 a) D4 5 G(ed) -नलिनैश् (for -म°) V2 B2 D3 T3 4 [ए]व (for [अ]पि) K2 शेवालविभवैश्चैव — b) K3 V2 D4 T1 G3 M2 3 क्षुद्र-, D2 नाना-, T2 G1 2 5 M1 4 पुष्प, T3 फुल्ल- (for क्षुप) Ś1 D2 लतावृतम्, K1 2 Ñ2 3 V1 3 D4 °कुलम् (for -लताकुलै) K4 Dn वृक्षै. क्षुद्र(K4 °ध)लताकुलम्, D4 वृक्षै पुष्पफलाकुलै, T4 वृक्षै. पुष्पलतागमै·; G4 पुष्पै पुष्पलताद्रुमै — c) Ś1 शोभेते (for भ्राजेते) K2 कर्तव्यमग्नौ भ्राजेते, D3 गावो व्रजन्तु व्रजगा, D6 T1 2 G M व्रज(M1–3 वृत)मार्गौ (T4 M1 4 °र्गं) तु भ्राजेते — d) D3 च, M3 [अ]थ (for [अ]स्य)

54 a) D3 क्रूरस्य (for तदस्य). — b) Ś1 कर्तव्यं चापरं मया — d) S1 Ñ2 शुभ-, V1 3 T3 शीत- (for शिव-). — For 54^{cd}, D3 6 T1 2 G M subst

672* अयं च सेव्य कर्तव्यो ह्रदः शीतजलाश्रय ।
— After 54, K2 ins

यथेयं सरिदम्भोदा भवेच्छिवजलाशया ॥ ५४
व्रजोपभोग्या च शुभा नागे वै दमिते मया ।
सर्वर्तुसुखसंचारा सर्वतीर्थसुखाश्रया ॥ ५५
एतदर्थं च वासोऽयं व्रजेऽस्मिन्गोपजन्म च ।
अमीषामुत्पथस्थानां शासनार्थं दुरात्मनाम् ॥ ५६
एतं कदम्बमारुह्य तदेष शिशुलीलया ।
विनिपत्य ह्रदे घोरे दमयिष्यामि कालियम् ॥ ५७

इति श्रीहरिवंशे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

C 3650
B 2. 11. 59
P 2. 11. 59

673* स सकर्षणमामन्त्र्य केशवस्त्विदमब्रवीत् ।

K2 cont Ñ2 3 V2 B1 ins after 54 · V1 3 D2 after 55 K1 after the repetition of 56^ab K4 D5 after 56^ab Ds2 cont after 675*

674* आत्मानमात्मनो वाक्य प्रोवाच स प्रियंवद ।
इद वनं नदी चेयं शरण्यमिति मे मति ।
न निसर्पन्ति दृश्यन्ते सत्त्वानीह महीतले ॥

[K2 om line 1 K1 repeats lines 1-2 after the repetition of 56^ab —(L 1) K1 (both times) 4 Ds2 D5 आत्मना (for °नो) D2 आत्मानमात्मना वाचम् (for ^a) K1 (both times) 4 B1 Ds2 D2 5 इद (K1 [second time] °म) प्रोवाच स प्रि(B1 D5 मप्रि)यम् (for ^b) — Ds2 om lines 2-3. —(L 2) K2 नदीनीर (for नदी चेयं) K1 (second time) 2 अभोग्यम् (for शरण्यम्) — K1 4 B1 D2 5 om line 3 —(L 3) V1 2 दृश्यन्ते (for दृश्यन्ते) V3 नात्र सर्पन्ति दृश्यन्ते (for ^a)]

55 K1 om (hapl ?) 55 — ^a) K2-4 Ñ V1 2 Dn Ds1 s2 (*sup lin*) D1 4 च यथा, V3 B2 हि यथा, Ds2 च तथा, D5 तु यथा (for च शुभा) D3 प्रजोपभोग्या वसुधा; D6 T1 2 G1 2 4 5 M व्र(D6 प्र)जोपभोग्यश्च (M1-3 °स्तु) शुभो (G4 सदा), T3 4 °योग्यश्च यथा — ^b) T1 M4 च (for वै) — ^c) K2 Ñ V2 3 B D2 5 T1 G3 4 M4 सर्वत्र, Ds D1 4 °त (for °र्तु-) — ^d) T1 M4 -जलाश्रया (for -सुखा°) — After 55, V1 3 D2 ins 674*

56 K1 repeats 56^ab after 674*. D4 om. 56 — ^a) D2 3 अर्थे (for °र्थं) V2 हि (for च) Ś1 K1 (both times) D3 6 T1 वसतिर्, K2 3 V1 B1 3 Ds T3 4 वासो मे, T2 G विश्रुता (G1 5 °त; G2 °तो), M1-3 मे वासो (for वासोऽयं) — ^b) Ś1 K1 (both times) वने मे (for व्रजेऽस्मिन्) T3 -जन्मना, G3 M1 4 -वेषता, M2 3 -वेषिण (for -जन्म च) D6 T1 2 G1 2 4 5 व्रजे मे गोपवेषता (D6 T1 G2 °षिण) — After 56^ab, K4 D5 ins 674* M1 om 56^c — ^c) D5 ममक्षमुत्पथस्थानां — ^d) Ñ (except Ś1 D3 6; D4 om) T3 4 G3 M1 निग्रहार्थं (for शासनार्थं)

57 ^a) K2 D1 T1 एवं, K- Ñ3 Dn Ds D2 3 5 T3 4 एनं, K4 Ñ2 V1 D4 एतत, D6 एतन् (for एतं) — ^b) Ś1 V2 B2 D5 T3 4 तदेव, D3 6 T2 G निरीक्षन्, T1 M निरीक्ष्य (for तदेष) — ^c) T2 निपत्य च (for विनिपत्य) — After 57, K2 Ñ2 3 V B Ds D4 5 ins .

675* एवं कृते बाहुवीर्यं लोके ख्याति गमिष्यति ।

— After the above, Ds2 cont 674*, while D3 6 S (except T3 4) ins after 57

676* मम पादतलस्पर्शाद्दीर्घजीवी भवेदयम् ।
कदम्ब पुष्पफलवान्समाराध्यश्च मत्प्रियः ॥
सोऽयं कदम्बशिखर सर्वप्राणिसुखावह ।
अद्यापि भ्राजते विष्णो पादसस्पर्शशोभया ।
त्वमेनं सर्वदा राजन्प्रणमस्व सुखी भव ॥ [5]

[(L 1) D6 T2 G चिर- (for दीर्घ) — (L 2) D3 मत्पर (for मत्प्रियै) — Before line 3, M4 ins वैशंपायन· — (L 3) M4 -मनोहर· (for -सुखावह). — (L 4) M1 2 (marg as above) 3 -शोभन (for °या) D3 पादस्पर्शेन शोभन (for ^b) — (L 5) D6 तमेन, T1 तमेव; T2 G1, 2 4 5 M4 तमेव (for त्वमेनं)]

COLOPHON om in T4 — *Mention of the Epic* · K1 2 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K1 3 Ñ3 V B Ds D1 — *Sub-parvan* K2 4 Ñ V B D1 2. 5 बालचरितम् — *Adhy name* Ś1 Ñ3 V1 B1 3 Ds कालियह्रददर्शनम्, K1 कालियदमनम्, K2 D6 G2 3 यमुनावर्णनम्, K3 Ñ2 बालचरित्रम्, V3 B2 यमुनाह्रददर्शनम्, D4 5 कालियदर्शनम् — *Adhy no* (figures, words or both) · K3 D1 M1-3 64, Ñ3 V1 T2 G1 67, V3 G2 4 65, Dn Ds2 D2 66; D3 72, T1 G3. 5 M4 68; T3 74. — *Śloka no.* V3 62; Dn D4 59, Ds2 61; D3 108, T2 109, G1 102,

५६

वैशंपायन उवाच ।

सोपसृत्य नदीतीरं बध्वा परिकरं दृढम् ।
आरोहच्चपलः कृष्णः कदम्बशिखरं युवा ॥ १
कृष्णः कदम्बशिखराल्लम्बमानोऽम्बुदाकृतिः ।
ह्रदमध्येऽकरोच्छब्दं निपतन्नम्बुजेक्षणः ॥ २
स कृष्णेनावपतता क्षोभितः स महाह्रदः ।
संप्रासिच्यत वेगेन भिद्यमान इवार्णवः ॥ ३
तेन शब्देन संक्षुब्धं तत्सर्पभवनं महत् ।
उत्तिष्ठदुदकात्सर्पो रोषपर्याकुलेक्षणः ॥ ४
स चोरगपतिः क्रुद्धो मेघराशिसमप्रभः ।
ततो रक्तान्तनयनः कालियः समदृश्यत ॥ ५
पञ्चास्यः पावकोच्छ्वासश्चलजिह्वोऽनलाननः ।
पृथुभिः पञ्चभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ॥ ६
पूरयित्वा ह्रदं सर्वं भोगेनानलवर्चसा ।
स्फुरन्निव स रोषेण ज्वलन्निव च तेजसा ॥ ७
क्रोधेन तज्जलं तस्य सर्वं शृतमिवाभवत् ।
प्रतिस्रोताश्च भीतेव जगाम यमुना नदी ।
तस्य क्रोधाग्निपूर्णेन वक्त्रेणाभूच्च मारुतः ॥ ८

56

1 a) Ś1 [उ]पसृप्तो, G5 °श्रित्य, Cal ed [अ]पसृत्य (for [उ]प°) — c) Ś1 K1 Ñ3 V1 चपलं (for °ल) K2 T1 M4 आरूढ स(K2 सु)बल कृष्ण ; D2 आरुह्य चपलं कृष्ण°, D5 आरोहयद्बल कृष्ण°, D6 T2 G1 2 4 5 आरूढश्च ब(D6 °श्चप)ल कृष्णः, G3 आरुढश्च बलात्कृष्ण°, M1 आरुहत्सबल कृष्ण — d) K2 तदा ; Ñ2 3 (marg) V B Ds D4 5 T3 4 मुदा (for युवा)

2 a) T3 4 -शिखरे (for °राल्) — b) K1 3 4 Ñ V B2 D2–5 T3 4 घनाकृति, D6 T2 G M1 4 ऽम्बुदोपम (for °दाकृति) — After 2, D2 ins

677* नीलोत्पलदलश्यामो ह्रदे तस्मिन्पपात ह ।

3 D6 om (hapl) 3–4 — a) K2 4 V2 B Ds D2 3 T3 [अ]भि- (for [अ]व-) T1 2 G M स तु (T2 G1 शृणु) कृष्णेन पतता ; Bom Poona eds G(ed) कृष्णेन तत्र पतता — b) G1 5 क्षुभित° (for क्षो°) N (except Ś1, D6 om) T3 4 यमुना-, M1 समभूद् (for स महा-) — c) K1 4 सप्रासर्प्य- (K4 °क्रोश)त वेगेन, G4 °विध्य स वेगेन — d) N (except Ś1 V2, D6 om) T2 4 G M4 [अ]म्बुद°, T1 [अ]म्बुधिः (for [अ]र्णव)

4 D6 om 4 (cf v l 3) Ś1 M3 om 4a–5b — a) K2 संत्रस्तं ; K4 Ñ1 V3 संक्रुद्धं, V1 संरब्धं, D2 त क्षुब्ध (for संक्षुब्धं) — b) D5 T1 G4 सर्पस्य (for तत्सर्प-) T3 4 तत्सर्वं वै (T4 तु) वनं महत् — c) K3 Dn उत्तस्थाव् ; G5 उत्तिष्ठन् (for °ष्ठद्) K1 2 Ñ3 V1 2 B Ds D2 3 5 T1 उदतिष्ठज्जला(Ñ3 V1 °द्ध्रदा)त्सर्पो, Ñ2 V3 उदतिष्ठदुदकात्सर्पो (hypermetric) — d) D6 बाष्प- (for रोष)

5 Ś1 M3 om 5ab (cf v l 4) Ñ2 V2 read 5 twice — a) Ñ1 क्षुब्धो (for क्रुद्धो) Ñ2 V2 (both second time) फटाविकटदुष्प्रेक्षो — b) Ñ2 V2 (both second time) T2 G2 -राजि- (for राशि-) — c) D6 G2 M2 (*inf lin*) 3 रक्तार्क (for °न्त-) Ñ2 V2 (both second time) क्षुभितः सर्पराजोऽसौ ; T3 4 रक्तान्तनयन क्रूर — d) K2 4 B3 M4 -पद्यत (for -दृश्यत) V2 (second time) क्रोधपूर्णकृतेक्षण.

6 b) Ds ललजिह्वो (for च°) K4 ऽलसानन (for ऽनला°) Ñ3 T3 चलजिह्वान(T3 °स्थि)तानन — c) G2 सुमहा- (for पञ्चभिर्) D3 पञ्चभि पृथुभिर्घोरै°

7 a) K1 D2 6 T1 2 G1–3 5 M1 2 4 घोरं (for सर्वं) — b) Ś1 Ñ1 T2 4 [आ]भोग, D6 T2 G1–3 M [अ]म्भोद, T1 G5 [अ]म्बुद- (for [अ]नल-) — K3 4 D1 read 7cd after 10. — c) T4 स्पृशन् (for स्फुरन्) S1 K Ñ2 3 V B1 2 Ds D1–3 5 T1 2 4 G1 3–5 M1 4 च (for स) — d) D6 T2 G4 स, G2 स्व- (for च) K2–4 Ds D1 वर्चसा (for तेजसा)

8 a) K3 4 V2 Dn T4 G1 M4 ज्वलतस् (for तज्जलं) — b) K3 V2 Dn G5 जलं (for सर्वं) Ñ2 मृतम्, D5 श्वेतम् (for शृतम्) K4 सर्वमुज्ज्वलितं तदा — c) V1 3 B3 D3 T2 G1 2 M2 3 स्रोतश् (for -स्रोताश्) — d) K2 तदा (for नदी) — e) Ś1 रोषाग्नि (for क्रोधाग्नि-) K1 4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 G4 -पूर्णेभ्यो (for °न) K2 3 तस्य क्रोधाभिपूर्णस्य (K3 °र्णैभ्यो) — f) K1 3 4 Ñ V B D (except D6) G4 वक्त्रेभ्यो (for °ण) K2 नि सृतो मुखमारुत, T3 4 वक्त्रेभ्यो दृढमा°

9 a) K1 देवं (for कृष्णं) T4 दृष्ट्वा ह्रदगतं कृष्णं — c) B1 सधूमं (for °मा.). — d) D5 G2 निश्चेरुश्च

दृष्ट्वा कृष्णं ह्रदगतं क्रीडन्तं शिशुलीलया ।
सधूमाः पन्नगेन्द्रस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥ ९
सृजता तेन गेपाग्निं समीपे तीरजा द्रुमाः ।
क्षणेन भस्मसान्नीता युगान्तप्रतिमेन वै ॥ १०
तस्य पुत्राश्च दाराश्च भृत्याश्चान्ये महोरगाः ।
वमन्तः पावकं घोरं वक्त्रेभ्यो विषसंभवम् ।
सधूमाः पन्नगेन्द्रास्ते निष्पेतुरमितौजसः ॥ ११
प्रवेशितश्च तैः सर्पैः स कृष्णो भोगबन्धनम् ।
निर्यत्नचरणाकारस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ १२
ददंशुर्दशनैस्तीक्ष्णैर्विषोत्पीडजलाविलैः ।
ते कृष्णं सर्पपतयो न ममार च वीर्यवान् ॥ १३

एतस्मिन्नन्तरे भीता गोपालाः सर्व एव ते ।
क्रन्दमाना व्रजं जग्मुर्बाष्पसंदिग्धया गिरा ॥ १४
एष मोहं गतः कृष्णो मग्नो वै कालियह्रदे ।
भक्ष्यते सर्पराजेन तदागच्छत माचिरम् ॥ १५
नन्दगोपाय वै क्षिप्रं वल्लवाय निवेद्यताम् ।
एष ते कृष्यते पुत्रः सर्पेणेति महाह्रदे ॥ १६
नन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वज्रपातोपमं वचः ।
आर्तस्खलितविक्रान्तस्तं जगाम ह्रदोत्तमम् ॥ १७
सबालयुवतीवृद्धः स च संकर्षणो युवा ।
आक्रीडं पन्नगेन्द्रस्य जनस्तं समुपागमत् ॥ १८
नन्दगोपमुखा गोपास्ते सर्वे साश्रुलोचनाः । C 3671 B 2. 12 20 P 2 12. 20

ततोऽर्चि(G2 °दार्चि)ष , T2 G1 3 5 M1 2 (*inf lin* as in text) 4 निश्चेरु पावका°

10 a) K2 4 M4 [अ]नेन (for तेन) — b) K2 (marg) म्रियन्ते (for समीपे) — c) K2 D5 T3 भस्मता (for °सान्) — After 10, K3 4 D1 read 7cd

11 a) B2 भृत्याश्, G(ed) दान्ताश् (for दाराश्) — b) B2 दाराश् (for भृत्याश्) — d) K1 मुखेभ्यो (for वक्त्रेभ्यो) — e) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1 3 5 T1 3 4 G3 4 M3 4 सधूमं (for °मा) Ś1 T3 तु (for ते) — f) Some Mss निपेतुर् (for निष्पे°)

12 a) Ś1 प्रवेष्टितैश्, D2 4 °ष्टितश्, M2 3 आवेष्टितश् (for प्रवेशि°) D3 4 सर्वैः (for सर्पैः) — b) K2 कृष्णो नाग-, D1 कृष्णोरग- (for कृष्णो भोग-) D4 बन्धनै , D6 °न , M2 3 बन्धित (for -बन्धनम्) T1 M1 2 (*inf lin*) 4 कृष्णो भोगस्य बन्धनम् — c) T2 G1 3 5 निर्युक्त- (for निर्यत्न) D3–5 निर्युक्तबाहु(D3 °हस्त)चरणस्

13 a) N (except Ś1 D6) T4 G4 अदशन् (for ददशुर्) — b) Ś1 (*sup lin*) -जलाविला (for °विलैः) M2 3 विषोत्पीडानलाविलैः — K3 om 13cd — c) K2 तान्कृष्ण. पन्नगान्सर्वान् — d) Ñ1 D6 T1 2 G M4 पपात (for ममार). Ś1 (*sup lin*) K4 D5 G4 स (for च) M1–3 ददंशुर्दशनैर्भृशम् — After 13, D6 S (except T3 4) G(ed) ins

678* संदश्यमानो दशनैर्न चचाल स केशवः ।
　　व्यचरत्सुचिरं काल कृष्णो वै कालिये ह्रदे ॥

[(L 1) D6 च (for स) M2. 3 वीर्यवान् (for केशव). — (L 2) T1 ननन्द , M ननर्त (for व्यचरत्) T1 G3 M2. 3 कालिय , T2 G1. 2. 4 5 M1 4 °य- (for °ये)]

14 b) K2 च (for ते) — c) T2 व्रजे (for व्रजं). — d) K Ñ2 3 V B1 2 (marg as in text) D (except D6) T3 4 G3 गद्गदया (for -संदिग्धया)

15 Before 15, D5 ins गोपा ऊचुः — a) Ś1 D4 मोहा- (D4 °ह)गत , D6 G2 M2 3 मोहाद्गत , T1 2 G1 3 5 मोहाद्धरि (for मोहं गत) V1 विष्णुर् (for कृष्णो) — b) Ś1 निमग्न (for मग्नो वै) K2–4 Ñ1 3 B D T1 4 G कालिये (for °य) K1 निमग्न कालिये ह्रदे — c) Ś1 भोक्ष्यते (for भ°). — d) D5 आगच्छन्तु (for °च्छत)

16 b) K3 G4 वल्लभाय , Ñ3 V2 B Ds D5 G(ed) सबलाय , V1 शरणाय (for वल्लवाय) T3 न्यवेदयन् (for निवेद्यताम्) T4 प्रसन्नमक्लिलाग्रम् — Before 16cd, K4 ins. गोपा ऊचुः — c) D6 T1 3 G M1 2 (*inf lin.* as in text) 3 4 क्लिश्यते , T4 नाशित (for कृष्यते) K4 D5 कृष्ण (for पुत्र) — d) Ś1 M3 जलह्रदे , M2 (*inf lin*) जजल्पिरे (for महाह्रदे) D6 T1 2 G M1 2 4 सर्पेणातिबलीयसा

17 a) D3 च (for तु) — c) T1 G3–5 अन्त- (for आर्त-) K2 4 Ñ2 V3 Dn D1 2 -त्वरित ; T3 4 -चलित- (for -स्खलित) Ś1 अन्तस्त्वरितमागम्य — d) D3 स (for तं). V1 महाह्रदम् (for ह्रदोत्तमम्).

18 a) M2 3 सबालयुववृद्धश्च — c) T1 आक्रीडन्तं पन्नगेन्द्र — d) V2 3 B1 2 D5 जलस्थं (for जनस्तं) M2 (*inf lin*) 3 जनस्तं समुपाद्रवन् .

19 a) B1 3 -गोपादयो (for -गोपमुखा) — b) Ś1 सर्वे ते (by transp) T3 G M2 3 सास्र- (for साश्रु-) — After 19ab, K1 D2 3 read 20cd, while D6 T1 2 G1–3. 5 M1 2. 4 ins after 19ab .

हाहाकारं प्रकुर्वन्तस्तस्थुस्तीरे ह्रदस्य वै ॥ १९
व्रीडिता विस्मिताश्चैव शोकार्ताश्च पुनः पुनः ।
केचित्तु कृष्ण हाहेति हा धिगित्यपरे पुनः ।
अपरे हा हताः स्मेति रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ २०
स्त्रियश्चैव यशोदां तां हा हतासीति चुक्रुशुः ।
या पश्यसि प्रियं पुत्रं सर्पराजवशं गतम् ।
संदितं सर्पभोगेन कृष्यमाणं यथा मृगम् ॥ २१
अश्मसारमयं नूनं हृदयं तेऽभिलक्ष्यते ।
पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावदीर्यते ॥ २२
दुःखितं बत पश्यामो नन्दगोपं ह्रदान्तिके ।
न्यस्य पुत्रमुखे दृष्टिं निश्चेतनमवस्थितम् ॥ २३
यशोदामनुगच्छन्त्यः सर्पावासमिमं ह्रदम् ।
प्रविशामो न यास्यामः सर्वा दामोदरं विना ॥ २४
दिवसः को विना सूर्यं विना चन्द्रेण का निशा ।
विना वृषेण का गावो विना कृष्णेन को व्रजः ।
विना कृष्णं न यास्यामो विवत्सा इव धेनवः ॥ २५
तासां विलपितं श्रुत्वा तेषां च व्रजवासिनाम् ।
एकभावशरीरज्ञ एकदेहो द्विधा कृतः ।
संकर्षणस्तु संक्रुद्धो बभाषे कृष्णमव्ययम् ॥ २६
कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपानां नन्दिवर्धन ।
दम्यतामेष वै क्षिप्रं सर्पराजो विषायुधः ॥ २७
इमे नो बान्धवास्तात त्वां मत्वा मानुषं प्रभो ।

679* इदं किं त्विति संभ्रान्ता कस्येदं कर्म चेति वै ।
[D_6 इति, T_1 G_3 $M_{1\,2}$ न्विति (for त्विति) T_2 $G_{1\,3}$ विभ्रान्ता (for स°)]

— After the above, M_4 reads 20^{ab}, repeating it in its proper place Ś1 om 19^{cd}. D_6 $T_{1.\,2}$ G M_{1-3} transp 19^{cd} and 20^{ab} — ^{c}) K_2 $M_{2\,3}$ च कुर्वन्तस्; G_2 च कुर्वाणास् (for प्रकुर्वन्तस्) — ^{d}) D_6 $G_{1\,2\,5}$ M_{2-4} स्थितास् (for तस्थुस्) $G_{2\,3\,5}$ $M_{1\,4}$ च (for वै)

20 D_6 $T_{1\,2}$ G M_{1-3} transp 19^{cd} and 20^{ab} $T_{3\,4}$ transp 20^{ab} and 20^{cd} M_4 reads 20^{ab} for the first time after 679* — ^{a}) $G_{1\,2\,5}$ M_4 (first time) मीलिता, M_3 पीडिता (foi व्रीडिता) — $Ś_1$ $K_{3\,4}$ $Ñ_1$ Dn D_1 om (hapl) 20^{cd} K_1 $D_{2\,3}$ read 20^{cd} after 19^{ab} $Ñ_{2\,3}$ V_1 transp 20^{cd} and 20^{ef}. — ^{c}) $K_{1\,2}$ $Ñ_{2\,3}$ V B Ds $D_{2\,5}$ च पुत्र, D_4 T_4 G_4 तु पुत्र, T_3 पुत्रक (for तु कृष्ण) — ^{d}) K_3 D_{2-4} धिग् (for हा) V_2 जना (for पुन) — ^{e}) M_3 सर्वे (for स्मेति) — ^{f}) $M_{1\,4}$ रुरुदुर्दुःखिता भृशम्

21 ^{a}) K_1 [अ]पि (for [ए]व) D_3 यशोदार्ता (for °दां तां) — ^{b}) K_1 हता. स्म (for हतासि) S_1 हतासीति विचुक्रुशु — ^{e}) K_1 संबद्धं, K_{2-4} $Ñ_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ D G_1 स्पन्दितं, T_1 सहितं (for संदित) $Ñ_1$ स्यन्दितं सर्पभोगेषु, M_{1-3} वेष्टितं सर्पराजेन. — ^{f}) $K_{1\,3\,4}$ $Ñ_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ Dn $D_{1-3\,6}$ T_1 G M_4 मृतम्; T_2 धृतम् (for मृगम्)

22 $Ś_1$ K_3 $Ñ_1$ M_3 om 22^{ab} — ^{a}) B_2 D_6 T_2 $G_{1\,2\,4\,5}$ $M_{1\,2\,4}$ -सारमिदं, D_4 °समं (for °मयं). — ^{b}) $Ñ_3$ इव, V_1 तव, B_2 D_2 तेऽति-, $G_{4.\,5}$ ते हि (for तेऽभि-). — ^{c}) D_6 T_2 $G_{1.\,2.\,5}$ M_{1-3} कथं पुत्रम् (by transp), G_4 कथं कथम्, M_4 कथं कृष्णम्. — ^{d}) D_5 G_2 वि- (for [अ]व-) D_4 (marg as in text) -सीदति (foi -दीर्यते)

23 ^{a}) $K_{1\,4}$ तं च, K_2 D_1 च न, $Ñ_{1\,2}$ तव, $D_{4\,5}$ च प्र- (for बत) — ^{d}) D_4 T_1 G_3 इव (for अव-)¦ K_2 M_1 निश्चेतसमुप(M_1 °मव)स्थितम्, D_1 निश्चेष्ट तमव°, D_6 T_2 $G_{1\,2\,4\,5}$ $M_{2\,3}$ °ष्टमिव संस्थि($M_{2\,3}$ च स्थि)तम्

24 ^{b}) $Ñ_2$ $D_{1\,3}$ $M_{1\,3\,4}$ सर्पवासम् (for सर्पा°) — ^{c}) $Ś_1$ (*sup lin*) ऽनया साकं (for न यास्याम.) — ^{d}) K_2 Dn विना दामोदरं व्रजम्

25 ^{c}) D_2 कृष्णेन (for वृषेण) — ^{d}) $Ś_1$ K_4 G_4 M_3 गोव्रज, T_3 गोव्रजम् (for को व्रज) — ^{e}) $Ś_1$ D_2 कृष्णेन, D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ कृता न (for कृष्णं न) G_2 विना कृष्णेन वत्स्यामो

26 Before 26, G_2 ins वैशपायन — ^{b}) $M_{3\,4}$ तु (for च) — After 26^{ab}, $Ñ_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ Ds $D_{3\,5}$ ins

680* विलापं नन्दगोपस्य यशोदां रुदती तथा ।
[$B_{1\,2}$ Ds यशोदारुदित तथा (for ^{b})]

— ^{c}) D_6 एकं तावत्तु, $M_{2\,3}$ एक एव (for एकभाव-) T_1 $M_{1\,4}$ -शरीर सन्, T_2 $G_{1\,4}$ °रस्था (for °रज्ञ) — ^{d}) T_3 एव (for -देहो) — ^{e}) K_1 $D_{1.\,6}$ $T_{1\,2}$ G M_{1-3} सु- (for तु) K_3 [अ]सक्रुद्धो (for संक्रुद्धो) — ^{f}) D_6 बभाषे वदतां वरः, M_{1-3} °षे पुष्करेक्षण

27 ^{a}) B_3 -वर्धनम् (for °न) V_1 गोपालं नन्दिवर्धन, D_2 गोपीनां नन्दवर्धन, D_3 गोपानां नन्दवर्धनम् — ^{c}) $Ñ_3$ Ds_1 D_5 $T_{1\,4}$ M_4 गम्यताम् (for द°) D_3 अथ (for एष). V_2 शीघ्रं (for क्षिप्रं)

परिदेवन्ति करुणं सर्वे मानुषबुद्धयः ॥ २८
तच्छ्रुत्वा रौहिणेयस्य वाक्यं संज्ञासमीरितम् ।
विक्रीड्यास्फोटयद्बाहू तद्भित्त्वा भोगबन्धनम् ॥ २९
तस्य पद्भ्यामथाक्रम्य भोगराशिं जलोक्षितम् ।
शिरोऽस्य कृष्णो जग्राह स्वहस्तेनावनाम्य च ॥ ३०
तस्यारुरोह सहसा मध्यमं तन्महच्छिरः ।
सोऽस्य मूर्ध्नि स्थितः कृष्णो ननर्त रुचिराङ्गदः ॥ ३१
मृद्यमानः स कृष्णेन श्रान्तमूर्धा भुजंगमः ।
आस्यैः सरुधिरोद्गारैः कातरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३२
अविज्ञानान्मया कृष्ण रोषोऽयं संप्रदर्शितः ।
दमितोऽहं हतविषो वशगस्ते वरानन ॥ ३३
तदाज्ञापय किं कुर्यां सदारापत्यबान्धवः ।
कस्य वा वश्यतां यामि जीवितं मे प्रदीयताम् ॥ ३४
पञ्चमूर्धानतं दृष्ट्वा सर्पं सर्पारिकेतनः । C 3689 B 2 12 38 P 2 12 38

---

28 a) K4 इमे ते, D6 T2 G1 इमे मे, T1 M1 4 त इमे (for इमे॰नो) — b) K1 D6 G1 2 4 5 मत्वा त्वा (by transp), K3 4 Ñ1 3 V1 2 B2 D1–5 T4 त्वा ज्ञात्वा, M1–3 मत्वा त्वा N (except S1 Ñ1 B2 D6) T3 4 G1 M4 विभो (for प्रभो) — c) G1 2 4 5 परिदेवयन्ति करुणं (hypermetric) — d) S1 (*sup lin*) दीन- (for सर्वे) D3 -वृत्तय. (for -बुद्धय)

29 a) G2 तच्छ्रुत्वा बलदेवस्य — b) K2 वाचं (for वाक्यं) V1 -समन्वितम् (for -समीरि°) — c) S1 B1 D5 विक्रम्य, V3 विकृष्य, D6 G4 5 क्रीडया (for विक्रीड्य) K1 Ñ1 3 V1 D1 3 बाहुं (for बाहू) K4 Ñ2 T3 4 विक्रम्या(Ñ2 °गृह्या-, T3 °कृष्या)स्फोटयद्बाहु, T1 ववर्धास्फोटयन्बाहू, T2 G1 3 क्रीडयास्फोटयन्बाहू — d) B Ds D5 भित्त्वा तद् (by transp), D6 G1 2 M3 तं भित्त्वा, T1 M1 2 (*inf lin*) 4 तच्छित्त्वा, T2 G4 तं हित्वा, G3 स्तम्भित्वा D2 नाग- (for भोग-) K1 Ñ V Dn D3 T3 4 G5 भित्त्वा तन्नागबन्धनम्, K2–4 D1 4 भित्त्वा तं नागब°

30 a) Ś1 Ñ2 अथा(Ñ2 उपा)गम्य, B1 3 Ds समाक्रम्य; M4 अभि° (for अथा°) — b) K2 Ñ V B Dn Ds D2 4 5 G3 जलोत्थितम्, K3 4 °च्छ्रितम्, D3 G4 जले स्थि° (for जलोक्षि°) T2 G1 भोगिराज्यं जले स्थितम्, G2 5 भोगराज जलोत्थितम् — c) S1 शिरश्च, K2 V1 B3 Ds D3 शिर सु, K3 Ñ1 3 B1 2 Dn D5 T3 G1 4 शिरस्तु; K4 V2 3 D1 2 4 शिर स (for शिरोऽस्य) M3 जग्रास (for जग्राह) T4 शिरस्तु कृष्णो जगृहे — d) K1 T2 G1 [अ]वमन्य च, D3 °नामयन्, D6 T1 3 G2–4 M3 °नम्य च (for °नाम्य च).

31 Dn2 om 31 — a) S1 M3 तरसा, V3 स हसन् (for सहसा). — c) Ś1 सोऽथ, M1 2 तस्य (for सोऽस्य). — After 31, D6 S ins

681* लास्यं बहुविधं कृष्णो विदधे तस्य मूर्धनि ॥
तस्य नृत्तं स्मरन्विष्णोर्हर्षोऽद्य मम जायते ।
रोम्णां सर्वेषु गात्रेषु राजन्नुद्गमयन्सदा ॥

[(L. 1) D6 हास्य (for लास्य) —(L 2) D6 नृत्य स्मरन्, T3 नृत्तोत्तर (for नृत्तं स्मरन्). T1 नित्य (for विष्णोर्). M1–3 यन्नृत्त स्मरतो विष्णोर (for a) —(L 3) T1 3 4 M4 राजन्नद्यापि नित्यशः (for b)]

32 a) B2 D5 नृत्यमान., D2 मृ(*sup lin* मृ)ज्य° (for मृद्य°) S1 G4 तु (for स) T2 4 G1 ताड्य(T4 मर्द्य)मानस्तु कृष्णेन, M2 3 स मृद्यमान कृ° — b) K2 Ñ3 V1 शान्त-; K4 T3 क्रान्त-, M4 भ्रान्त- (for श्रान्त-) — c) K4 आस्यै. स तु विषोद्गारै. — d) K2–4 Ñ V B D (except D6) T3 4 कातरो (for °र)

33 a) T1 अविज्ञान, T4 °ज्ञाय (for °ज्ञानात्) — b) K2 (by corr) -वर्धित, D. -बर्हित: (for -दर्शित) — c) M3 ऽय (for ऽहं) D6 T2 G5 वीतविषो, G. वीतदर्पो (for हतविषो) — d) D6 तव दासो (for वशगस्ते)

34 a) K1 3 4 Ñ1 3 V1 D1 6 T2 G M1 3 4 कुर्मः (for कुर्यां) — b) K2 4 M2 -दासापत्य- (for -दारा°) T4 सदापत्य सबान्धव — K2 om (hapl) 34c–36d. — c) T3 तस्य ते (for कस्य वा). K4 D5 T1 4 वशतां, D4 दास्यतां (for वश्यतां) — d) D. M4 न, T1 स (for मे) — After 34, D6 T1 2 G1 3 5 M1 2 4 ins

682* नमस्ते ब्रह्मरुद्रेन्द्रसुरासुरनमस्कृत ।
शरण त्वा प्रपन्नोऽस्मि जीवितं मे प्रदीयताम् ॥
अपराधं कृतं यत्तु मूढेनाकृतबुद्धिना ।
दर्पान्वितेन च मया न तत्संस्मर्तुमर्हसि ॥
प्रसन्ने त्वयि देवेश वैनतेयो न मां हरेत् । [5]
तस्माद्विधत्स्व यत्कार्यं मया कर्तव्यमीश्वर ।
इत्युक्त्वा स शिरोभिस्तु कृष्णपादावपूजयत् ॥

[(L 1) M1–3 om (hapl) from नमस्ते up to सुरासुर (in b). —(L 3) T1 अपराध कृतो यस्तु (for a) — Before line 7, T1 G3 ins वैशंपायन]

35 K2 om 35 (cf v l 34) T4 om 35–36 Before 35, T2 M1 2 4 ins वैशंपायन — a) K1 D3 एवं; D3 T3 त च (for पञ्च) K3 Dn तं दृष्ट्वा पञ्चमूर्धानं — c) G3 M1 4 आक्रीडन् (for अक्रुद्ध). — K3 om. 35d–37c. — d) D3 तदोवाच (for प्रत्यु°).

अक्रुद्ध एव भगवान्प्रत्युवाचोरगेश्वरम् ॥ ३५
तवास्मिन्यमुनातोये नैव स्थानं ददाम्यहम् ।
गच्छार्णवजलं सर्प सभार्यः सहबान्धवः ॥ ३६
यश्चेह भूयो दृश्येत स्थले वा यदि वा जले ।
तव भृत्यस्तनूजो वा क्षिप्रं वध्यः स मे भवेत् ॥ ३७
शिवं चास्य जलस्यास्तु त्वं च गच्छ महार्णवम् ।
स्थाने त्विह भवेद्दोषस्तवान्तकरणो महान् ॥ ३८
मत्पदानि च ते सर्प दृष्ट्वा मूर्धसु सागरे ।
गरुडः पन्नगरिपुस्त्वयि न प्रहरिष्यति ॥ ३९
गृह्य मूर्ध्ना तु चरणौ कृष्णस्योरगपुंगवः ।
पश्यतामेव गोपानां जगामादर्शनं ह्रदात् ॥ ४०
निर्जिते तु गते सर्पे कृष्णमुत्तीर्य विष्ठितम् ।
विस्मितास्तुष्टुवुर्गोपाश्चक्रुश्चैव प्रदक्षिणम् ॥ ४१
उचुः सर्वे सुसंप्रीता नन्दगोपं वनेचराः ।
धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि यस्य ते पुत्र ईदृशः ॥ ४२
अद्यप्रभृति गोपानां गवां घोषस्य चानघ ।
आपत्सु शरणं कृष्णः प्रभुश्चायतलोचनः ॥ ४३
जाता शिवजला सर्वा यमुना मुनिसेविता ।
सर्वैस्तीर्थैः सुखं गावो विचरिष्यन्ति नः सदा ॥ ४४
व्यक्तमेव वयं गोपा वने यत्कृष्णमीदृशम् ।
महद्भूतं न जानीमश्छन्नमग्निमिव व्रजे ॥ ४५
एवं ते विस्मिताः सर्वे स्तुवन्तः कृष्णमव्ययम् ।
जग्मुर्गोपगणा घोषं देवाश्चैत्ररथं यथा ॥ ४६

इति श्रीहरिवंशे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

---

36 K2 om 36 (cf v l 34) K3 T4 om 36 (cf v l 35) — a) Ñ2 एतस्मिन् (for तवा°) Ś1 Ñ1 -तीरे (for -तोये). — b) Ñ2 V3 नावस्थानं, D3 नैव वासं (for नैव स्थानं) — d) D3 सपुत्र (for सभार्य) D2 6 G2 बान्धवै (for -बान्धव). K1 सदारापत्यबान्धव, K4 B2 सभार्यश्च सबान्धव

37 K3 om 37abc (cf v l 35) Before 37, K2 ins कृष्ण उवाच — a) Ñ2 T3 [ए]व (for [इ]ह) D6 T1 2 G M4 सर्पो (for भूयो) D3 यदि दृश्यो भवेद्भूय — b) D5 T1 4 स्थाने, G4 जले (for स्थले) D6 T2 G1–3 5 M जले (M4 स्थाने) वा यदि वा स्थले — c) M4 पुत्रास् (for भृत्यस्) D2 सुतोऽन्यो (for तनूजो) — d) K1 मा, Ds नो (for मे)

38 a) K2 जलं चास्तु, G5 जलस्यास्य (for °स्तु) K3 D6 M4 शिवं चास्तु जल चास्तु (D6 चास्यास्; M4 वास्य), T1 2 G1–4 M1–3 शिवं चास्तु जल(M3 °न)स्यास्य — b) S1 T4 तु (for च) K2 त्वं च गच्छार्णवं पुन — c) T1 [ए]व (for [इ]ह) D2 एष (for दोषस्)

39 ab) K2 [ए]व (for च) D6 T2 G2–5 दृष्ट्वा सर्प (by transp) Ś1 (marg) मत्पदाङ्कगते सर्प (for a) Ś1 मूर्धनि (for °सु) — After 39, D6 T1 G1–3 M1 2 4 ins

682* एवमुक्तस्तु कृष्णेन पतत्रिवरकेतुना ।

40 a) K2 B1 3 Ds D4 वचस्तस्य, T4 स चरणौ (for तु च°) K1 मूर्ध्नादाय वचस्तस्य, D6 T1 2 G M1 2 4 प्रगृह्य (G2 °णस्य) मूर्ध्ना (D6 G3 5 °र्ध्नि) चरणौ — d) Ś1 तदा; D6 T1 2 G M1 3 (inf lin) 3 4 ह्रदे (for ह्रदात)

41 a) K1 ऽत्र (for तु) — b) Ś1 B3 वेष्टितम्, K Dn D1–5 T4 G1 धिष्ठि°, D6 T1 2 G2–5 M2–4 संस्थि°, M1 निष्ठि° (for वि°) — d) D5 6 T1 2 G M1 2 4 एनं (for एव)

42 a) K4 V2 B2 3 Dn D5 M2 च सं-, G2 परं (for सुस-) — c) K1 D3 6 धन्या स्मोऽनुगृहीता स्मो — d) M2 3 सुत (for पुत्र)

43 b) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 गोष्ठस्य (for घोषस्य) D6 T1 2 G1 2 4 5 M ईश्वर (for चानघ) G3 गवां गोष्ठस्य चेश्वर — d) K2 D4 आयत-, T3 कमल- (for चायत-)

44 b) Ñ2 यमुना सागरंगमा — K1 reads 44c–45d on marg Ś1 reads 44c on marg — c) Ś1 K2 Ñ2 3 V B Ds T3 4 तीरे चा(Ñ3 V1 ह्य)स्या, K1 4 T1 G2 सर्वैस्तीरै; D6 T2 G1 3–5 M1–3 अस्यास्तीरे, M4 सर्वास्तीरै (for सर्वैस्तीर्थैः) — d) D3 निर्भयाः, M3 ता सदा (for न. सदा)

45 a) Ś1 वयं मूढा, K2 B1 3 Ds T3 4 वने जाता, T2 G4 वय गोप्यो, M1–3 वयं जाता (for वयं गोपा) — b) K1 2 वयं च, B1 3 D5 वयं यत्, D2 (sup lin.) 3 वने यं (for वने यत्) T3 अव्ययम् (for ईदृशम्) T4 वयं यत्कृष्णमीश्वरम् — c) M1–3 महाभूतं (for महद्भूतं) K2 भजेमेमं; D2 (sup lin as in text) च जानीमश्, T4 न जानन्ति (for न जानीमश्)

५७

वैशंपायन उवाच ।
दमिते सर्पराजे तु कृष्णेन यमुनाह्रदे ।
तमेव चेरतुर्देशं सहितौ रामकेशवौ ॥ १
जग्मतुस्तौ तु संरक्तौ गोधनैः सहगामिनौ ।
गिरिं गोवर्धनं रम्यं वसुदेवसुतावुभौ ॥ २
गोवर्धनस्योत्तरतो यमुनातीरमाश्रितम् ।
ददृशातेऽथ तौ वीरौ रम्यं तालवनं महत् ॥ ३
तौ तालपर्णप्रतते रम्ये तालवने रतौ ।
चेरतुः परमप्रीतौ वृषपोताविवोद्धतौ ॥ ४
स तु देशः समः स्निग्धो लोष्टपाषाणवर्जितः ।
दर्भप्रायस्थलीभूतः सुमहान्कृष्णमृत्तिकः ॥ ५
तालैस्तैर्विपुलस्कन्धैरुच्छ्रितैः श्यामपर्वभिः ।
फलाग्रशाखिभिर्भाति नागहस्तैरिवोच्छ्रितैः ॥ ६
तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदतां वरः ।
अहो तालफलैः पक्वैर्वासितेयं वनस्थली ॥ ७
स्वादून्यार्य सुगन्धीनि श्यामानि रसवन्ति च ।
तालपक्वानि सहितौ पातयावो लघुक्रमौ ॥ ८
यद्येषामीदृशो गन्धो मधुरो घ्राणसंमतः । C 3710 B 2 13 9 P 2 13 9

46 [a]) D1 G(ed) एवं वै, T3 इति ते, M2 हर्षिता (for एवं ते) V1 गोपा (for सर्वे) — [c]) K2 -गणाध्यक्ष, T2 -गणा गोष्ठ (for -गणा घोषं)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 Ñ3 V B Dn2 Ds D1 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 कालियह्रददमनम्, K Ñ1 3 V B1 2 Dn Ds D1–3 5 कालियदमनम्; Ñ2 B3 कालियमथ(B3 °दर्श)नम्, D4 6 T4 G2 3 कालियमर्दनम्. — *Adhy no* (figures, words or both) K3 T4 M1–3 65, Ñ3 V1 T2 G1 68, V3 G2 66, Dn Ds2 D4 67; D1 64, D3 63, T1 G3 5 M4 69, T3 75, G4 60 — *Śloka no* Dn 48, Ds2 49, D4 50

57

1 [c]) D6 T2 G1, 3 5 जग्मतुर् (for चेर°) Ś1 तदा विचेरतुर्मार्गे

2 [a]) D6 ते सु-, M2 3 तत्र (for तौ तु) D5 सहितौ, G2 संसक्तौ (for सरक्तौ) K Ñ V B Dn Ds D1–4 T3 4 G4 आजग्मतुस्तौ सहितौ — [b]) Ś1 G3 M3 Ca -गोमिनौ (for -गा°) M2 गोधनै. सहितौ तदा ※Ca गोमिनौ गोस्वामिनौ।※

3 [b]) T2 G1 यामुनं (for यमुना-). K1 4 T3 4 आश्रितौ (for °तम्) — [c]) B Ds ततो, D5 T1 G3 5 M1 च तौ (for ऽथ तौ) D2 वीरौ तु (for तौ वीरौ) — [d]) T1 (also) शुभम् (for महत्)

4 [a]) D6 -पत्र- (for -पर्ण). Ś1 K3 Dn D4 (marg.) T4 -प्रकरे, K2 D3 -प्रततौ; K4 -प्रसरे; Ñ2 3 V1 3 D4 G3 -पतिते (for -प्रतते) — [b]) G1, 2 रम्य- (for रम्ये). K2 शुभौ, T3 यथा, T4 तथा (for रतौ) — [d]) K1 Ñ1, 3 (marg as in text) V2 Dn1 D. उद्धतौ, K2 उद्यतौ, D6 T1 2 G M उत्कटौ (for उद्धतौ)

5 [a]) D1 5 G1 M4 सदा (for सम) — K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 transp 5[b] and 5[d] — [c]) D4 दस्युप्राय (for दर्भ°) — [d]) Ñ3 V1 सुमहत् (for °हान्) Ñ1 ताम्र- (for कृष्ण-)

6 [a]) Ñ3 D3 6 G1 विपुलै, D1 विरल- (for विपुल-) — [b]) Ś1 सोच्छ्रितै, T4 उद्धृतै (for उच्छ्रितै) — [c]) V2 फलाग्रे, G3 °ग्र्य- (for °ग्र-) T1 -पालिभिर्, T2 G2–5 M -शालि° (for -शाखि°) — [d]) M2 3 हस्ति- (for नाग-)

7 [d]) M1–3 भासिता (for वा°).

8 T2 not collated — [a]) S1 (marg) [आ]ति-; K4 च, V1 D3 [अ]पि, D. [अ]थ (for [आ]र्य) — [c]) D6 G5 M1 4 काल- (for ताल-) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T1 G3 4 पक्वतालानि सहितौ — [d]) K3 Ñ1, 2 Dn T1 3 4 G1 2 5 पातयामो (for °वो) Ś1 K1 4 लघुक्रमम्, K3 चलद्रुमौ, D3 लघुद्रुमैः, D5 महीतले (for लघुक्रमौ)

9 [a]) D3 यथा (for यदि) — [b]) Ś1 Ñ1 Ds माधुर्य- (for मधुरो) T4 G2–4 M4 -तर्पण (for संमत). K V2 3 B Dn D1–3 5 T3 माधुर्यघ्राणतर्पण (D1 °णे), Ñ2 3 V1 D4 माधुर्य घ्रा(Ñ2 °र्यघ्रा, V1 °र्यं प्रा)णतर्पणम् — [c]) Ds D6 कल्पानि (for कल्पेन) Ś1 स्वादून्यमृतकल्पानि — [d]) Ds2 हि (for [इ]ति) K Ñ V B Dn Ds1 D1 5 T3–4 भवितव्यं च मे मति.

10 [c]) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G2 पक्वतालानि (for तालपक्वानि). Ñ1 G2 पातयामास पक्वानि.

रसेनामृतकल्पेन भविष्यन्तीति मे मतिः ॥ ९
दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेयो हसन्निव ।
पातयंस्तालपक्वानि चालयामास तांस्तरून् ॥ १०
तत्तु तालवनं नृणामसेव्यं दुरतिक्रमम् ।
निर्माणभूतमिरिणं पुरुषादालयोपमम् ॥ ११
दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्दभरूपवान् ।
खरयूथेन महता वृतः समुपसेवते ॥ १२
स तत्तालवनं घोरं गर्दभः परिरक्षति ।
नृपक्षिश्वापदगणांस्त्रासयानः स दुर्मतिः ॥ १३
तालशब्दं स तं श्रुत्वा संघुष्टं फलपातने ।
नामर्षयत संक्रुद्धस्तालस्वनमिव द्विपः ॥ १४
शब्दानुसारी संक्रुद्धो दर्पाविद्धसटाननः ।
स्तब्धाक्षो हेषितपटुः खुरैर्निर्दारयन्महीम् ॥ १५
आविद्धपुच्छो हृषितो व्यात्तानन इवान्तकः ।
आपतन्नेव ददृशे रौहिणेयमवस्थितम् ॥ १६
तालानां तमधो दृष्ट्वा सध्वजाकारमव्ययम् ।
रौहिणेयं खरो दुष्टः सोऽदशद्दशनायुधः ॥ १७
पद्भ्यामुभाभ्यां च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः ।
जघानोरसि दैत्यः स रौहिणेयं निरायुधम् ॥ १८
ताभ्यामेव स जग्राह पद्भ्यां तं दैत्यगर्दभम् ।
आवर्जितमुखस्कन्धं प्रैरयत्तालमूर्धनि ॥ १९
स भग्नोरुकटिग्रीवो भग्नपृष्ठो दुराकृतिः ।

— ^{d}) Ñ1 lacuna D3 पातयामास, G3 तोलया° (for चाल°) Ś1 D6 T1 G2–4 तांस्तदा, G1 तांस्तथा, M1–3 तद्वनम् (for तांस्तरून्). D2 T2 G5 M4 पातयामास तांस्तदा

11 ^{a}) Ñ3 D5 तत्र (for तत्तु) G3 फलं (for -वन) — K3 B1 om (hapl ?) 11^{cd} — ^{c}) V3 G1–4 M2–4 निर्वाण- (for निर्माण) D3 T4 निर्वाणभूतशरणं (T4 °मलिनं) — After 11, D6 T1 2 G1 3–5 M ins

683* पाषाणैरथ राजेन्द्र बहुभि पर्वतोपमैः ।
पक्वानि चैव राजेन्द्र पातयामास कामतः ॥
[(L. 1) T1 M2 3 ताङ्कुभि (for बहुभि°) — (L 2) T1 तालानि (for राजेन्द्र)]

12 G2 om 12. — ^{b}) S1 -रूपधृत्, K2 Dn D2 (*sup lin* as in text) °धृक् (for °वान्) — ^{c}) Ś1 खरी- (for खर-) — ^{d}) Ś1 K1 वृत समुपधावति, K2 B D5 D2 3 T3 4 वृतो बलवता वर, K3 4 Ñ V Dn D1 4 5 G3 4 वृत समनुसेव(Dn2 °सर्प्य)ते

13 ^{a}) K1 Ñ2 3 V B D5 D3 5 T1 3 4 M2–4 तु, K4 D1 तं (for तत्) — ^{b}) D1 -रक्षते (for °ति) — ^{c}) T2 G1 -पश्वादि- (for -श्वापद-) D4 -गणं (for -गणांस्) — ^{d}) K2 त्रासनाय (for °यान°) K1 D6 T1 2 G M1–3 सु(T2 G स)-दर्पित°, K3 4 Ñ V1 2 Dn D1 4 5 T3 4 सुदुर्मति° (for स दु°) V3 त्रासयामास दुर्मति, B D5 °यन्नतिदर्पित

14 ^{a}) D6 स तं कृत्वा, T2 4 ततः श्रु(T4 कृ)त्वा, M3 स तच्छ्रुत्वा (for स तं श्रुत्वा) D3 तं शब्दं सततं श्रुत्वा· — ^{b}) Ś1 संघुष्टः, K2 संजुष्टं, D4 संकष्टं, D5 संप्राप्त (for संघुष्टं) D3 ताल- (for फल-) K1 D6 T1 2 G M1 3 -पातनै ; K3 4 V2 Dn D1 -पातनात्, M2 -शातनै (for -पातने). M4 संघुष्ट· फलपातनैः — ^{c}) D51 स क्रुद्धस्, D6 G1 2 4 5 M4 सक्रोधस् (for संक्रुद्धस्) K2 Ñ2 B2 D1 3 5 T1 नामर्षयत्सु-संक्रुद्धस — ^{d}) G2 ताली- (for ताल-) M4 तालध्वनिमव-स्थितम्

15 M4 om (hapl) 15–16 — ^{a}) V3 B1 D1 T1 G2 3 M1 3 -कारी- (for -सारी) — ^{b}) K1 D5 दर्पाविद्ध (for °विद्ध-) T1 2 G1 3–5 M1 दर्पाविद्ध स दानव — ^{c}) K3 हर्षित- (for हेषित-) Ś1 -वपु, T1 2 G1 3 -रव·, G5 -पर (for -पटु) Ñ2 V3 हेषितपटु. स्त(V3 °टुलो)ब्धाक्ष.

16 M4 om 16 (cf v 1 15) — ^{a}) D3 संक्रुद्धो (for हृषितो) — D52 om 16^d–17^a — ^{d}) K2–4 Ñ V B D (except D6, D52 om) T3 4 उपस्थितम् (for अव°)

17 D52 om 17^a (cf v 1 16) T4 repeats 17 after 19 — ^{a}) T4 (both times) कृत्वा (for दृष्ट्वा) — V1 om 17^b–20^a — ^{b}) T4 (both times) पर्वताकारम् (for सध्वजा°) Ś1 M3 सध्वजाकारदर्शन(M3 °वर्चस)म् — ^{c}) T2 4 (both times) G1–4 M1 2 4 रुष्ट (for दुष्टः) — ^{d}) M1–3 ददश (for ऽदशद्)

18 V1 om 18 (cf v 1 17) — ^{c}) K2 B D5 दैत्योऽसौ; K3 4 Ñ V2 3 Dn D1–5 T1 3 4 दैत्येन्द्रो (for दैत्य. स).

19 V1 om 19 (cf v 1 17) — ^{a}) M1 पद्भ्याम् (for ताभ्याम्) — ^{b}) M1 ताभ्यां (for पद्भ्यां) K3 च स (for दैत्य) — ^{c}) K2 D6 -मुखस्कन्ध, Ñ3 B D51 T4 -खुर-स्कन्ध, T2 G2–5 M1–3 -महास्कन्धं (for -मुख°) — ^{d}) K2 3 Ñ V2 3 B Dn D5 D1–5 M1 प्रेरयंस्, T3 सोऽक्षिपत्, M2 प्रैषयत् (for प्रैर°) — After 19, T4 repeats 17

20 V1 om 20^a (cf v 1, 17) — ^{a}) Ñ1 B2 D52

खरस्तालफलैः सार्धं पपात धरणीतले ॥ २०
तं गतासुं गतश्रीकं पतितं वीक्ष्य गर्दभम् ।
ज्ञातींस्तथापरांस्तस्य चिक्षेप तृणराजनि ॥ २१
सा भूर्गर्दभदेहैश्च तालपक्वैश्च पातितैः ।
बभासे छन्नजलदा द्यौरिवाव्यक्तशारदी ॥ २२
तस्मिन्गर्दभदैत्ये तु सानुगे विनिपातिते ।
रम्यं तालवनं तद्धि भूयो रम्यतरं बभौ ॥ २३
विप्रमुक्तभयं शुभ्रं विविक्ताकारदर्शनम् ।
चरन्ति स्म सुखं गावस्तत्तालवनमुत्तमम् ॥ २४
ततः प्रव्याहृताः सर्वे गोपा वननिवासिनः ।
वीतशोका वनं सर्वे चञ्चूर्यन्ते स्म ते सुखम् ॥ २५
ततः सुखं प्रकीर्णासु गोषु नागेन्द्रविक्रमौ ।
द्रुमपर्णासने कृत्वा तौ यथार्हं निषीदतुः ॥ २६ C 3727 B 2. 13 24 P 2 13 26

इति श्रीहरिवंशे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

D1 5 T1 3 G1 4 5 M4 स-, Ñ2 प्र- (for स) — b) Ñ1 निराकृति (for दुरा°) — c) D5 खलस् (for खरस्). M1 4 साक (for सार्धं)

21 D6 G3 4 om 21 — a) T3 स (for तं). — c) Ś1 Ds2 अथ (for तथा) — d) T1 M2 3 -राजसु (for °नि) K2–4 Ñ V B D (D6 om) T3 4 तृणराजनि सोऽक्षिपत्, T2 G1 2 5 M1 4 चाक्षिपत्तृणराजसु — After 21, T1 2 G1 2 5 M1–3 ins

684* ते सर्वे तालपक्वैश्च निपेतुर्धरणीतले ।

[M1 काल- (for ताल-) T1 सर्वे तालफलै पक्वैर् (for a)]

22 a) D2 6 T3 M3 [अ]भूद्, T4 तु (for भूर्) — b) N (except Ś1 D6) T3 4 G1 4 5 M4 तालै (for ताल-) — c) B2 D6 T1 G1 M भिन्न- (for छन्न) D4 बभासे जलदच्छन्ना — d) D6 -शार्वरी (for -शारदी)

23 b) D3 निहते भुवि पातिते.

24 a) B3 विप्रयुक्तं, G2 विनिर्मुक्त- (for विप्रमुक्त-) Ś1 K1 -भय रम्यं, K2 -भयास्तत्र; Ñ3 (marg) -भय सर्वं (for -भय शुभ्रं) Ñ2 विप्रयुक्तभय सर्वं. — b) Ś1 K2 V2 M4 विचित्रा(M4 °मुक्ता)कारदर्शनम्, Ds T3 4 विविक्तं रम्य° — d) G4 ततस्तालवनं प्रति.

25 a) K1 2 Ñ1 3 V B Ds D2–4 T3 4 प्रहृष्टास्ते, K3 4 Ñ2 Dn D1 5 प्रविष्टास्ते, M4 त्वव्याहता. (for प्रव्याहृता). — b) Ś1 K1 खगा, D6 T2 G1–3 M1–3 गावो (for गोपा) K2–4 Ñ V B D (except D6) T3 4 G3 -विचारिण (for -निवासिन) — T4 om 25^{cd} — c) Ñ3 (marg as in text) -शोकानना (for शोका वनं). M1 4 सर्वं (for सर्वे) Ś1 K1 2 B Ds D4 वीतशोकभयायासा(K1 B1 °बाधा-, K2 °बद्धा)श्, T3 चरन्ति स्म वनं सर्वे — d) K2 B Ds1 स्म ते व(B1 तद्व-; B3 त व)नम्, Ñ3 V2 Dn1 Ds2 D4 5 समन्तत; D6 T2 G M1–3 स्म (D6 च) तत्सुखम्; T1 तदा सुखम् (for स्म ते सु°). K3 Dn2 D1 2 चञ्चूर्यन्त समन्तत, K4 D3 विचरन्त (D3 °न्ति) समन्तत, Ñ2 V3 पर्यटन्त समन्तत, T3 निर्भयास्ते समन्तत.

26 a) T1 संप्रवि- (for सुखं प्र-). — Ś1 om 57. 26^{c}–58 29^{b} — c) K3 4 Ñ2. 3 V3 B1 2 D3 5 T1 3 4 -पर्णासनं, Ñ1 °नौ (for °ने) — d) K1 तौ यथेष्ट, B1 3 Ds यथार्हं तौ (by transp) D6 G2 लिषेवतु (for निषीदतुः).

Colophon om in Ś1 T4. — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 3 V B Ds D1 — *Sub-parvan* D3 बालचरितम् — *Adhy name* N (Ś1 om) G2 3 M4 धेनुकवध — *Adhy no* (figures, words or both) K3 V3 Dn Ds2 D4 68; Ñ3 V1 T2 G1 69, V2 T1 G3 5 M4 70, D1 M1–3 66; D3 74, T3 76, G2. 4 67 — *Śloka no*. Dn D3. 4 26; Ds2 25, T2 G1 27

५८

वैशंपायन उवाच ।
अथ तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ ।
तत्तालवनमुत्सृज्य भूयो भाण्डीरमागतौ ॥ १
चारयन्तौ विवृद्धानि गोधनानि शुभाननौ ।
स्फीतसस्यप्ररूढानि वीक्षमाणौ वनानि च ॥ २
क्ष्वेडयन्तौ प्रगायन्तौ प्रचिन्वन्तौ च पादपान् ।
नामभिर्व्याहरन्तौ च सवत्सा गाः परंतपौ ॥ ३
निर्योगपाशैरासक्तौ स्कन्धाभ्यां शुभलक्षणौ ।
वनमालाकृतोरस्कौ बालशृङ्गाविवर्षभौ ॥ ४
सुवर्णाञ्जनवर्णाभावन्योन्यसदृशाम्बरौ ।
महेन्द्रायुधसंसक्तौ शुक्लकृष्णाविवाम्बुदौ ॥ ५
कुशाग्रकुसुमानां च कर्णपूरमनोरमौ ।
वनमार्गेषु कुर्वाणौ वन्यवेषधरावुभौ ॥ ६
गोवर्धनस्यानुचरौ वने सानुचरौ च तौ ।
चेरतुर्लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिरपराजितौ ॥ ७
तावेवं मानुषीं दीक्षां वहन्तौ सुरपूजितौ ।
तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वनम् ॥ ८
तौ तु भाण्डीरमुचिते काले क्रीडानुवर्तिनौ ।

58

1 $Ś_1$ om 1^{a}–29^{b} (cf v. 1 57 26) — ^{a}) K_1 T_3 -संहर्षौ, $K_{2\ 3}$ -हर्षौ तौ, G_2 -हर्षौ द्वौ (for -हर्षौ तु) — M_4 repeats 1^{cd} after 4 — ^{d}) M_{1-3} पुनर् (for भूयो) $D_{2\ 6}$ T_2 G M_4 (both times) आश्रितौ (for आगतौ)

2 $Ś_1$ om 2 (cf v l 1) — ^{a}) D_6 रोचयन्तौ (for चार°) K_4 विवृद्धौ तु, T_1 समृद्धानि, T_2 प्रनृत्तानि, $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 प्रवृत्तानि, G_2 $M_{1\ 2}$ प्रवृद्धानि (for वि°) — ^{b}) D_3 शुभानि वै ; D_5 °नि च, D_6 T_2 G M_{1-3} °नि तौ (for °ननौ) M_4 गोगणानि शुभानि तौ — ^{c}) $B_{1\ 3}$ स्फीतशष्प- (for °सस्य-) K_2 D_3 -प्रभूतानि (for प्ररूढानि)

3 $Ś_1$ om 3 (cf v l 1) — ^{a}) K_2 D_4 $T_{3\ 4}$ खेलयन्तौ, K_4 क्रीड° ; $Ñ_2$ V_3 उत्प्लवन्तौ, $Ñ_3$ (marg as in text) तालयन्तौ (for क्ष्वेड°) — ^{b}) $Ñ_2$ D_6 T_4 G_2 M_{1-3} विचिन्वन्तौ ; T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 विचरन्तौ ; G_3 तोलयन्तौ (for प्रचिन्वन्तौ) D_3 चिन्वन्तौ च कपर्दकान् — ^{c}) M_4 वारयन्तौ (for व्याहरन्तौ) $Ñ_1$ Ds T_2 G_1 तु (for च)

4 $Ś_1$ om 4 (cf v l 1) — ^{a}) K_2 वियोग-, K_2 (marg) $D_{1\ 3}$ G_3 नियोग- (for निर्योग-) Dn_1 आसक्तैः (for °क्तौ) K_3 Ñ V B Dn_2 Ds $D_{2\ 4\ 5}$ $T_{3,\ 4}$ G_4 M_4 नियोगपाशैरासक्तै, K_4 नियोगपाशै· ससक्तौ, D_6 नियोजपाशौ संसक्तौ (corrupt) — ^{b}) K_3 -लक्ष्मणै· (for लक्षणौ) K_1 कण्ठाभ्यां च शुभश्रणौ — ^{c}) K_{2-4} Ñ V B D (except D_6) $T_{1\ 3\ 4}$ वनमालाकुलोरस्कौ — ^{d}) D_5 -स्कन्धाव् (for -शृङ्गाव्) — After 4, M_4 repeats 1^{cd}.

5 $Ś_1$ om. 5 (cf v, l 1). — ^{a}) $K_{1.\ 3\ 4}$ $Ñ_{1.\ 2}$ G_4 -चूर्णाभ्याम्, K_2 V_3 D_{2-4} G_5 M -वर्णाभ्याम्, $Ñ_3$ V_2 B_1 Dn Ds D_1 (*sup lin* as in text) चूर्णाभाव्, V_1 -पूर्णा° (for वर्णा°) — ^{b}) $D_{1\ 3}$ अन्योन्यसदृशावुभौ (D_3 °म्बरै·) — ^{c}) K_3 V_1 D_4 T_3 G_3 -संयुक्तौ (for -संसक्तौ) D_6 महेन्द्राविव संसक्तौ — ^{d}) $Ñ_2$ V_3 [अ]म्बुदाविव (by transp)

6 $Ś_1$ om 6 (cf v l 1) — ^{a}) D_3 कुशेशयसमानास्यौ — ^{b}) $Ñ_{1.\ 2}$ V_3 B Dn Ds $D_{2\ 5}$ $T_{2\ 3}$ कर्णपूरौ (for °पूर-). $T_{1\ 3\ 4}$ $M_{1\ 2}$ (*inf lin*) $_4$ मनोहरौ (for °रमौ) K_2 कर्णपूरं मनोरमम् — ^{c}) $D_{1\ 5}$ -माला प्र- (for -मार्गेषु) D_6 S वनमा(G_3 °न्यमा- ; M_4 °नवे)ला विचिन्वन्तौ — ^{d}) K_2 Dn_1 वन , $T_{3\ 4}$ नट- (for वन्य-) T_1 -पुष्प- (for -वेष-)

7 $Ś_1$ om 7 (cf v l 1) — ^{a}) M_1 lacuna K_2 सानुचरौ (hypermetric), M_4 रुचिरौ (for [अ]नुचरौ) — ^{b}) G_2 वनचरौ (for सानु°) $K_{1\ 4}$ Ds_2 G_5 M_4 तु तौ, $Ñ_3$ शुभौ, G_1 तदा (for च तौ) $T_{1\ 2}$ M_3 वने सानुचराचरौ (T_2 °रैस्तदा) — D_3 om (hapl) 7^{d}–8^{c} — ^{d}) M_4 कर्मभिर् (for क्रीडाभिर्) K_1 क्रीडाभिरितरेतरम्

8 $Ś_1$ om 8 (cf v l 1) D_3 om 8^{abc} (cf v l 7) $Ñ_3$ T_4 $M_{1\ 4}$ om (hapl) 8^{ab} — ^{a}) V_3 ताम्, T_3 द्वाव् (for ताव्) $K_{2\ 3}$ $Ñ_2$ V_1 B_3 T_2 $G_{1\ 2}$ एव , D_1 उभौ (for एवं) — ^{b}) G_2 वसन्तौ (for वहन्तौ) — ^{c}) M_1 तौ (for तज्) — ^{d}) K_1 वने (for वनम्)

9 $Ś_1$ om 9 (cf v l 1) — ^{a}) K_1 D_5 M_4 आश्रित्य, K_2 आश्रिते , D_6 $T_{1\ 2}$ G $M_{2\ 3}$ अचिरात् (for उचिते) — ^{b}) K_1 B_1 Dn_2 T_1 M_4 बाल- , $Ñ_1$ M_1 काल- , $M_{2\ 3}$ कालात् (for काले) — ^{c}) T_4 प्रासं , M_1 रात्रौ (for प्राप्तौ) D_6 T_1 G_2 -शाखाग्रं , T_2 G_5 M_{1-3} °क्र्यं (for °ढ्यं) — ^{d}) D_6 $T_{1,\ 2}$ G

प्राप्तौ परमशाखाढ्यं न्यग्रोधं शाखिनां वरम् ॥ ९
तत्र स्पन्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गैश्च दंशितौ ।
अश्मभिः क्षेपणीयैश्च तौ व्यायाममकुर्वताम् ॥ १०
युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहितावुभौ ।
मुदितौ सिंहविक्रान्तौ यथाकाम विचेरतुः ॥ ११
तयो रमयतोरेवं तच्छिप्सुरसुरोत्तमः ।
प्रलम्बोऽभ्यागमत्तेषां छिद्रान्वेषी तयोस्तदा ॥ १२
गोपालवेषमास्थाय वन्यपुष्पविभूषितः ।
लोभयानः स तौ वीरौ हास्यैः क्रीडनकैस्तथा ॥ १३
सोऽवगाहत निःशङ्कस्तेषां मध्यममानुषः ।
मानुषं वपुरास्थाय प्रलम्बो दानवोत्तमः ॥ १४
प्रक्रीडिताश्च ते सर्वे सह तेनामरारिणा ।
गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबान्धवम् ॥ १५
स तु च्छिद्रान्तरप्रेप्सुः प्रलम्बो गोपतां गतः ।
दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणाम् ॥ १६
अविषह्यं ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमम् ।
रौहिणेयवधे यत्नमकरोद्दानवोत्तमः ॥ १७
हरिणाक्रीडनं नाम बालक्रीडनकं ततः ।
प्रक्रीडिताश्च ते सर्वे द्वौ द्वौ युगपदुत्पतन् ॥ १८
कृष्णः श्रीदामसहितः पुप्लुवे गोपसूनुना ।

C 3746
B 2 14. 19
P 2. 14. 19

न्यग्रोधवरमाशुगौ, M3 °धवशमाशु तौ

10 Ś1 om 10 (cf v l 1) —^{a}) Ñ1 तौ तु (for तत्र) K3 4 T3 4 ततश्चान्दोलिकाभिश्च, D6 T1 2 G1 3–5 तत्र ह्या(D6 सा)न्दो°, M4 तत्रत्यान्दो° —^{b}) T1 युद्धमानैश्, T2 3 G1 3–5 M4 °मार्गे (for °मार्गैश्) M2 3 भासितौ (for दंशितौ) K2 युद्धमार्गस्य दर्शिनौ, D5 °मार्गविशारदौ —^{d}) B Ds D1 T4 व्यायाम कुरुत स्म तौ, T1 M1 4 लीलामेवं प्रकुर्वताम्.

11 Ś1 om 11 (cf v l 1) —^{a}) K2 -मार्गे (for -मार्गैश्) M1 4 सहितैर् (for विविधैर्) —^{b}) K1 D6 T2 G1 2 4 5 M1 4 गोपाल- (for °लै) —^{c}) T2 G1 नादितौ (for मु°) —^{d}) D6 G2 M2 3 च रेमतु, M1 2 (*inf lin*) 4 च चेरतु (for विचे°)

12 Ś1 om 12 (cf. v l 1) —^{a}) Ñ1 ताभ्यां; D6 ततो (for तयो) T2 G2 एव (for एवं) — Ñ3 om 12^{cd} —^{c}) K1 D1 ऽभ्यागतस्, G(ed) ह्यागमत् (for ऽभ्याग°) —^{d}) M4 रिपोस् (for तयोस्) K1 D1 सदा (for तदा)

13 Ś1 om 13 (cf v l 1). —^{b}) K1–3 Ñ2 3 V1. 3 D1 3 -वेष (for -पुष्प) T3 विभूषितम् (for °त). —^{c}) K1 तु, Ñ2 Dn Ds स्म (for स) K2 लोभयामास तौ वीरौ —^{d}) B3 हासै (for हास्यै.) D3 प्रक्रीडकैस् (for क्रीडन°) D6 T1 3 G2 5 तदा (for तथा)

14 Ś1 om 14 (cf v l 1) D2 om 14 —^{a}) K2 ऽवागाहत (for ऽवगाह°) V2. 3 नि शङ्कं (for °ङ्कस्). —^{b}) Ñ1 D5 मध्ये तु (for मध्यम्) Ñ3 तेषां मध्ये स मानुष· —^{d}) T2 G1 3 5 प्रलम्बो मानुषोत्तमः, M1 4 °म्बो दानवेश्वरः —After 14, D6 T1 2 G1–3 5 M1 2. 4 G(ed) read 18^{ab}, repeating it in its proper place

15 Ś1 om 15 (cf v l 1) T4 om (hapl) 15–17; D5 reads the same on marg K1 reads 15^{ab} on marg. —^{a}) K4 सु (for प्र-) Ñ1 B3 Ds T3 तु, D3 T2 G M1–3 स्म (for च) T1 M4 प्रक्रीडन्ति स्म ते सर्वे —^{b}) K2 [अ]-नुचारिणा, D3 सुरारिणा (for [अ]मरा°) —^{c}) M3 वपुषा (for °ष) T3 गोपालवेषमास्थाय, G2 °वपुषा गोप

16 Ś1 om 16 (cf v l 1) T4 om 16 (cf v l 15). —^{a}) G4 -प्रेक्ष (for प्रेप्सु) M1 4 स तु च्छिद्रं ततः (M4 च्छिद्रान्तरं) प्रेक्ष्य —^{b}) T1 प्रलम्बो दानवोत्तम·. —^{c}) K Ñ2 3 V Dn Ds D1–5 T1 G4 प्रणिदधे, G2 परिभ्रमन् (for °दधे) T3 स दृष्टिं प्रददौ कृष्णे —^{d}) K2 T2 दारुणे, G4 °णः (for °णाम्)

17 Ś1 om 17 (cf v l 1) T4 om. 17 (cf. v l 15). —^{a}) V2 अभिसह्यं, V3 आधिकं तं (for अविषह्यं) —^{b}) Ñ2 V3 कृष्णमक्लिष्टकारिणम्, G1 कृष्णविक्रममद्भुतम्

18 Ś1 om 18 (cf v l 1) D6 T1. 2 G1–3 5 M1 2. 4 G(ed) read 18^{ab} for the first time after 14. —^{a}) D3 हरिणाक्रीडितं तत्र. D6 T2 G1–3 5 M1 4 G(ed) (all second time) हरिणाक्रीडने तस्मिन्, T3 हरिसंक्रीडनं नाम; M3 अलिसंक्रीडन नाम —^{b}) D6 T2 G1–3 (all second time) 4 5 M4 (last two second time) -क्रीडनके (for °नक) K1 Ñ2 V3 D2 तदा (for तत) —^{c}) K1 D6 T2 G स्म, K3 4 Ñ1 3 V1 Dn D3–5 T1 तु (for च). Ñ3 V1 B Ds द्वंद्वं (for सर्वे). K2 क्रीडिताश्चैव ते सर्वे, T3 प्रक्रीडन्ति स्म ते सर्वे; M1–3 °डता तु सर्वेषा. —^{d}) D6 T1–3 G2–5 M उत्थितौ, G1 आस्थितौ (for उत्पतन्) Ñ3 V1 B Ds उत्पेतुर्युगपत्तथा

19 Ś1 om. 19 (cf. v. l. 1). —^{a}) T3. 4 श्रीदाम्ना स-

संकर्षणस्तु प्लुतवान्प्रलम्बेन सहानघः ॥ १९
गोपालास्त्वपरे द्वंद्वं गोपालैरपरैः सह ।
प्रद्रुता लङ्घयन्तो वै तेऽन्योन्यं लघुविक्रमाः ॥ २०
श्रीदाममजयत्कृष्णः प्रलम्बं रोहिणीसुतः ।
गोपालैः कृष्णपक्षीयैर्गोपालास्त्वपरे जिताः ॥ २१
ते वाहयन्तस्त्वन्योन्यं संहर्षात्सहसा द्रुताः ।
भाण्डीरस्कन्धमुद्दिश्य मर्यादां पुनरागमन् ॥ २२
संकर्षणं तु स्कन्धेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः ।
द्रुतं जगाम विमुखः सचन्द्र इव तोयदः ॥ २३
स भारमसहंस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः ।
ववृधे सुमहाकायश्चन्द्राक्रान्त इवाम्बुदः ॥ २४
स भाण्डीरवटप्रख्यं दग्धाञ्जनगिरिप्रभम् ।
स्वं वपुर्दर्शयामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ॥ २५
पञ्चस्तबकयुक्तेन मुकुटेनार्कवर्चसा ।
दीप्यमाननो दैत्यः सूर्याक्रान्त इवाम्बुदः ॥ २६
महाननो महाग्रीवः सुमहानन्तकोपमः ।
रौद्रः शकटचक्राक्षो नामयंश्चरणैः क्षितिम् ॥ २७
स्रग्दामलम्बाभरणः प्रलम्बाम्बरभूषणः ।
धीरः प्रलम्बः प्रययौ तोयलम्ब इवाम्बुदः ॥ २८
स जहारैव वेगेन रौहिणेयं महासुरः ।

(T4 °मस)हितः कृष्ण· —c) K2 3 सु (for तु) K1 Ñ2 बलवान्, D2 भग° (for प्लुत°)

20 Ś1 om 20 (cf v l 1) —b) K2 परमै. (for अपरै.) —c) K1 4 आप्लुता, M1 प्रभूता (for प्रद्रुता) D6 लङ्घयन्ते (for °न्तो) M2 3 च (for वै) T2 अविद्रुता लङ्घयन्तो —d) K1 Ñ1 B3 Ds1 D6 T2 G1 4 5 M1 अन्योन्यं (for तेऽन्योन्यं).

21 Ś1 om 21 (cf v l 1) —a) Ñ2 सुदामम् (for श्री°) B1 2 Ds T1 M3 त्वजयत्, B3 दुर्जयं, D6 चारुहत्, T2 G M1 2 4 चाजयत् (for अज°)

22 Ś1 om 22 (cf v l 1) —a) D1 तौ वाहयन्तौ त्वन्योन्यं· —b) V1 संकर्षणात् (hypermetric), T3 M3 संघर्षात् (for सह°) Ñ2 जिता., V3 द्रुतम् (for द्रुता) D6 संस्पर्शात्सह विद्रुता, T2 G संघ(G4 5 °ह)र्षात्सह विद्रुता. —c) D6 G2 उत्सृज्य (for उद्दिश्य) D3 भाण्डीरवटमुद्भ्रम्य —d) K4 मर्यादा. (for °दां) K1 2 आगता, G2 आविशन् (for आगमन्) T2 G1 4 श्रीदामा पुरमा(T2 °नरा)विशत्.

23 Ś1 om 23 (cf v l 1) —c) K1 [अ]भिमुख, Ñ1 विपुलः, T3 विफल, T4 विपुलं (for विमुख). —After 23, K4 ins

685* अविषह्यं मन्यमान कृष्णं दानवपुंगव ।
वहन्द्रुततरं प्रागादवरोहणतः परम् ॥
[= Bhāgavata P, 10 18 25]

24 Ś1 om. 24 (cf v. l 1) —a) G3 असहत् (for °हंस्) —b) K1 दानव (for धीमतः) —c) K4 ऽति-; Ñ2 Dn D1 स; D2 तु (for सु-) M4 -महान्कश्चिच् (for °कायश्) —d) K2 Ñ1 3 B2 3 Dn Ds D3–5 T1 3 शक्राक्रान्त, K4 सचन्द्रान्त, D6 T4 चन्द्रकान्त (for चन्द्राक्रान्त)

25 Ś1 om 25 (cf v l 1) G3 om (hapl) 25-26, K2 reads the same on marg —a) K1 नग-, Ds1 -वर-, G2 -वन- (for -वट-) K2 -प्रस्थं (for -प्रख्य) —b) K2 Ñ3 V1 2 B Ds D3 4 T4 स्निग्धाञ्जन-, Ñ1 दि° (for द°) K1 -सम, T3 -गिरे (for -गिरि-). —c) D6 वपु स, T2 G1 स्ववपुर् (for स्वं व°)

26 Ś1 om 26 (cf v l 1) G3 om 26 (cf v l 25) —a) D2 एवं, D3 वज्र- (for पञ्च) K1 -वर्णेन, Dn1 -लब्धेन, Dn2 Ds D6 T1 2 G1 2 4 5 M -लम्बेन (for -युक्तेन) —b) K1 Ñ2 T3 [अ]ग्नि- (for [अ]र्क-) —c) D3 6 T1 2 G1, 2 4 5 M4 दीप्यमानो बभौ दै(D3 °नस्ततो दै-; D6 °नोऽभवद्दै)त्य, T3 °मानोऽथ ददृशे —d) K4 T2 सूर्यक्रान्त (for सूर्या°)

27 Ś1 om 27 (cf v l 1) T4 om (hapl) 27–28 —a) B3 महाननैर्महाग्रीवै (corrupt) —b) Dn1 स (for सु-) —c) T3 चक्रेण (for चक्राक्षो) —d) Ñ1 T1 G4 M4 नमयंश् (for ना°) K Ñ2 V B Dn1 Ds D1–4 T3 M3 महीम् (for क्षितिम्) Ñ3 Dn2 D5 नमयंश्चरणैर्महीम्·

28 Ś1 om 28 (cf v l 1) T4 om 28 (cf v l 27). —a) D6 स्निग्ध· प्र-, T2 G1 3 प्रभूत- (for स्रग्दाम-) —b) D5 प्रलम्बो नरभूषण, T1 M1 4 °म्बो हारभूषण —c) K1 2 4 Ñ2 3 (marg as in text) V2 3 B1 Dn Ds D1–5 T1 2 G3 M3 4 वीर; K3 प्रीत; B2 3 धीरं (for धीर) T3 तु (for प्र-) —d) K1 D6 T1 2 G M लम्बतोय, Ñ2 स तोयद, V1 2 तोयपूर्ण, D5 लब्धतोय (for तोयलम्ब)

29 Ś1 om 29ab (cf v l 1) —a) T2 G1, 3 4 सं- (for स) K3 4 Dn D1 4, 5 T1 [अ]थ, Ñ1 D3 च (for [ए]व) K1 जहारैव स वेगेन —D4 om (hapl ?) 29b–30a.

30 D4 om 30a (cf v l 29). —b) V2 D6 T2–4

सागरोपप्लवगतं कृत्स्नं लोकमिवान्तकः ॥ २९
ह्रियमाणः प्रलम्बेन स तु संकर्षणो युवा ।
उह्यमान इवैकेन कालमेघेन चन्द्रमाः ॥ ३०
स संदिग्धमिवात्मानं मेने संकर्षणस्तदा ।
दैत्यस्कन्धगतः श्रीमान्कृष्णं चेदमुवाच ह ॥ ३१
ह्रियेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्वतोदग्रवर्चसा ।
प्रदर्शयित्वा महतीं मायां मानुषरूपिणीम् ॥ ३२
कथमस्य मया कार्यं शासनं दुष्टचेतसः ।
प्रलम्बस्य प्रवृद्धस्य दर्पाद्द्विगुणवर्चसः ॥ ३३
तमाह सस्मितं कृष्णः साम्ना हर्षकलेन वै ।
अभिज्ञो रौहिणेयस्य वृत्तस्य च बलस्य च ॥ ३४
अहोऽयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुगृह्यते ।
यस्त्वं जगन्मयं गुह्यं गुह्याद्गुह्यतरं गतः ॥ ३५
स्मरार्य तनुमात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये ।
अवगच्छात्मनात्मानं समुद्राणां समागमे ॥ ३६
पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च ।
आत्मवृत्तप्रवृत्तानि संस्मरार्य च वै वपुः ॥ ३७
शिरः खं ते जलं मूर्तिः क्षमा भूर्दहनो मुखम् ।
वायुर्लोकायुरुच्छ्वासो मनःस्रष्टा मनुस्तव ॥ ३८
सहस्रास्यः सहस्राङ्गः सहस्रचरणेक्षणः ।
सहस्रपद्मनाभस्त्वं सहस्रांशुधरोऽरिहा ॥ ३९
यत्त्वया दर्शितं लोके तत्पश्यन्ति दिवौकसः । C 3767 B 2. 14 40 P 2. 14 40

G2–5 M च, G1 ह (for तु) S1 K1 B Dn Ds बभौ (for युवा) — ^{c}) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 G3 [आ]काशे (for [ए]केन).

31 ^{a}) M2 सदिग्धमिव चात्मान — ^{b}) S1 यदा, D3 T2 तथा (for तदा) — ^{d}) K2 देवम्, V1 चैवम् (for चेदम्) D4 कृष्णं वचनमब्रवीत्

32 ^{a}) K2 D6 T1 2 G1 2 4 5 M हृतोऽहं, K3 corrupt, K4 Ñ1 D3. 4 T4 ह्रियामि (K4 °म) (for ह्रियेऽहं) — ^{b}) Ś1 K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 3 T3 4 M2 (inf lin) 3 -वर्ष्मणा (for -वर्चसा) K1 मन्दरोदग्रवर्ष्मणा — ^{c}) B1 3 Ds D6 T G M1. 4 दर्शयित्वा तु म(B3 Ds सुम)हतीं, M2 3 संदर्शयित्वा म°

33 ^{a}) T2 कथयस्व (for °मस्य) — ^{c}) K1 सु-, M3 वि- (for प्र) — ^{d}) Ds मोहाद् (for दर्पाद्)

34 ^{a}) K1 वाक्यं (for कृष्ण॰) — ^{b}) Ś1 T3 -करेण, K3 4 -बलेन (for -कलेन) G2 च (for वै). V3 D1 2 5 साम्ना हर्षबलेन च, T1 4 साम्ना हर्षाकुलेन वै — ^{d}) Ś1 K1 V2 वीर्यस्य च, K2 प्रवृत्तस्य, D6 वृत्तं तस्य; G3 वृद्धस्य च (for वृत्तस्य च) V1 रणस्य (for बलस्य) Ñ2 वृत्तस्य वचनस्य च

35 T2 repeats 35^{ab} after 37^{ab} — ^{b}) K1 [अ]व- (for [अ]नु-) K2 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 -पाल्यते, D6 T1 2 (both times) G M -कृष्यते (for -गृह्यते) — D5 reads 35^{c}–36^{b} on marg — ^{c}) K3 Ñ2 3 V1 3 Dn D5 T2 4 G3 देवं; V2 देव (for गुह्यं) K1 4 यस्त्वं जगन्मयो गुह्यो (K4 देवो); M4 यस्त्वं जगन्ममांशस्य — ^{d}) K1 (sup lin as in text) गुह्यपरं, D2 वै गुह्यता (for गुह्यतरं). T3 स्मृतम् (for गतः).

36 ^{a}) K1 D4 (marg) [आ]यतनम् (for [आ]र्य तनुम्) K2–4 Ñ V B Dn Ds1 D1 5 T3 4 स्मर नारायणात्मानं. — K4 D1 om (hapl) 36^{bc}, Ñ1 reads it on marg — ^{b}) D2 M4 च (for त्वं) D3 हि (for वि-) — T3 4 om 36^{cd}. — ^{c}) K2 D3 अथ (for अव) Ñ2 V1 3 अवगच्छसि नात्मानं, D2 अवगच्छ त्वमा°. — ^{d}) V2 सागराणां (for समुद्राणां).

37 ^{a}) T3 4 पुरातनस्त्व देवानां — ^{b}) K2 शंकरस्य (for सलिलस्य) — After 37^{ab}, T2 repeats 35^{ab} — ^{c}) G2 -वृत्ति- (for -वृत्त) K2 B Ds -प्रवृत्तं च, K3 Dn D1. 5 -प्रभावाना (D5 °णां); Ñ2 3 V D2 3 T4 G4 -प्रवृत्ताना (for °नि). S1 K1 4 आत्मवृत्तिप्रवृत्ता(K4 °भावा)ना; D4 °वृत्तं प्रवृत्तं च, T3 °प्रवृत्तिवृत्ताना — ^{d}) D6 T1 2 G1 5 M1 2 4 ते (for वै) K2 पुन (for वपु) S1 संस्मराद्याथ वै पुन; G2 स्मरार्याद्य हि ते वपुः.

38 ^{a}) V2 शिरस्ते खं, D3 शिर खं च, T4 शिखरं ते (for शिर खं ते) S1 G3 मूर्ध्नि (for मूर्ति) — ^{b}) D3 पादौ भूर्, T1 2 G1 3–5 M1 4 क्षमा पादौ (for क्षमा भूर्). — ^{c}) K2 वायुर्लोक पुरं श्वासो, D1 °र्लोका मरुच्छ्वासो; D3 ·स्ते च मुखश्वासो — ^{d}) T2 G2 मनुसृष्टे (G2 °ष्टौ); G1 4 5 M मनः सृष्टौ (for मन स्रष्टा) K2 [अ]भवत्, Ñ V2 B Dn Ds D2–5 ह्यभूत्; V1 3 ह्यहं (for मनुस्). S1 तथा (for तव) K3 मनःश्रेष्ठो ह्यभूत्तवः; D1 मनश्चन्द्रो ह्यभूत्तव; D6 T1 मन सृष्टौ तनुस्तव (T1 मनुस्तदा), T3 मनः सामं विदुस्तव

39 ^{a}) K2 V1 2 T1 सहस्राक्ष (for °स्यः). Ś1 Ñ2 D8 सहस्रांशुः; D6 °स्रारः, M4 °स्रदः (for °स्राङ्गः) K1 सहस्रांशुशिरोरुहः — After 39^{ab}, S1 ins

686* सहस्रशीर्षो विश्वात्मा शतजिह्वः शतोदरः ।

यत्त्वया नोक्तपूर्वं हि कस्तदन्वेष्टुमर्हति ॥ ४०
यद्वेदितव्यं लोकेऽस्मिंस्तत्त्वया समुदाहृतम् ।
विदितं यत्तवैकस्य देवा अपि न तद्विदुः ॥ ४१
आत्मजं ते वपुर्व्योम्नि न पश्यन्त्यात्मसंभवम् ।
यत्तु ते कृत्रिमं रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः ॥ ४२
देवैर्न दृष्टश्चान्तस्ते तेनानन्त इति स्मृतः ।
त्वं हि सूक्ष्मो महानेकः सूक्ष्मैरपि दुरासदः ॥ ४३
त्वय्येव पर्वतस्तम्भा शाश्वती जगती स्थिता ।
अचला प्राणिनां योनिर्धारयत्यखिलं जगत् ॥ ४४
चतुःसागरभोगस्त्वं चातुर्वर्ण्यविभागवित् ।
चतुर्युगेशो लोकानां चातुर्होत्रफलाशनः ॥ ४५
यथा त्वमसि लोकानां तथाहं तच्च मे मतम् ।
उभावेकशरीरौ स्वो जगदर्थे द्विधा कृतौ ॥ ४६
लोकानां शाश्वतो देवस्त्वं हि शेषः सनातनः ।
आवयोर्देहमात्रेण द्विधेदं धार्यते जगत् ॥ ४७
अहं यः स भवानेव यस्त्वं सोऽहं सनातनः ।
द्वावेव विहितौ ह्यावामेकदेहौ महाबलौ ॥ ४८
तदास्से मूढवत्किं त्वं प्रागेनं जहि दानवम् ।

— c) K2 4 Ñ V B Dn D5 D1 3 4 पद्म, D6 T1 2 G2 3 5 M -वर्ण- (for -पत्र-) D5 सहस्रपात्पद्मनाभ — d) Ś1 सहस्रार्ध, T1 M2 3 °स्रार- (for °स्रांशु-). B3 -धरो हरि, T2 G1 4 5 M1 4 -शिरोरुह, T3 4 धरो युवा, G3 शिरोसुख (for -धरोऽरिहा) K1 सहस्रचरणेक्षण = 39b

40 After 40a, D2 reads 42bc, repeating 42b in its proper place — b) D2 तदर्चन्ति (for तत्पश्यन्ति) — D6 G5 om (hapl) 40c–42d — c) K4 त्वयैव; T2 वचो न (for त्वया न) — d) D3 वेदितुम् (for अन्वेष्टुम्) M1 2 न तत्पश्यन्ति देवता.

41 D6 G5 om 41 (cf v l 40) T3 4 om 41ab — a) B2 तद् (for यद्) — b) S1 Ñ1 B2 3 यत्, K3 ते (for तत्) — c) K2 यत्र च, V3 यत्तु वा (for यत्तव) — d) T1 M2 3 चापि (for अपि)

42 D6 G5 om 42 (cf v l 40) D2 reads 42bc after 40a, repeating 42b here — b) D2 (first time) तत् (for न) — c) M3 तत् (for ते) — D2 om 42d — d) K1 [इ]ह देवता (for दिवौकस) — For 42cd, T3 subst ·

687* यस्य चैवंविधं रूपं पश्यन्ति त्रिदिवौकस ।

43 a) T1 अदृष्टश् (for न दृ°) K2 तु (for च) D3 [अ]न्तस्थस् (for °स्ते) K4 Ds D2 5 यत्तु (Ds D5 °से) देवैर्न दृष्टोऽन्तस् (D2 °ष्टं ते) — b) Ñ1 D6 G3–5 श्रुति, Ds T2 M श्रुत (for स्मृत.) — d) Ñ1 D6 T2 G1 4 5 M3 दुरानुग, V2 B3 D4 °सदै, B1 2 °गम (for °सद)

44 a) D6 G3–5 M1–3 [ए]षा (for [ए]व) K Ñ V Dn Ds D1–3 5 T3 4 त्वय्येव (K1 °षा) जगत स्तम्भे, T1 M4 °षा सर्वत स्तब्धा, T2 G1 °षा पार्वतीस्तम्भा, G2 °षा जगती सर्वा· — b) K4 शाश्वता (for °ती) G2 समव- (for जगती) — c) T1 M1 त्वमेव (for अचला) — d) T1 M1 4 धारयसि (for °ति) T3 ता धारयति नित्यश

45 a) G(ed) -योनिस् (for -भोगस्) — b) Ñ2 D2 चतुर्वर्ण-, G3 M3 चातुर्वर्ण (for °र्वर्ण्य-). T3 विभागकृत् — c) Bom and Poona eds चतुर्युगेषु लोकाना, M4 चतुर्वर्गाय लो° — G2 om (hapl) 45d–46a

46 G2 om 46a (cf v l 45) — a) K2–4 Ñ V B D (except D6) T3 4 M4 [अ]हमपि (for त्वमसि). — b) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4. 5 T3 4 G4 M4 त्व (for [अ]हं) D6 त्वं (for तच्) G4 मति (for मतम्) D3 तथा त्व वर्तसे सताम् — c) Ś1 -शरीरौ द्वौ; K1 °रौ हि, K4 D2 3 6 G3 5 M1 2 4 °रस्थौ; T1 °रौ वै (for °रौ स्वो) — d) D6 G2 M1 3 4 जगतोऽर्थे (for °दर्थे) — After 46, Ñ2 3 V2 3 B Ds D4 ins

688* अहं वा शाश्वत कृष्णस्त्वं वा शेष. पुरातन· ।

[Ñ2 हि (for the second वा) D4 (marg) सनातन. (for पुरा°)]

— After the above, Ñ2 V2 3 B1 read 50cd repeating it in its proper place

47 D4 om 47ab — a) D6 T2 G2–5 M4 ईश्वरो (for शाश्वतो) — b) Ds देव: (for शेष) — After 47ab, K1 reads 48cd, repeating it in its proper place D3 T4 om (hapl) 47c–48b — c) M1 2 भेद- (for देह-) — d) K4 द्विभेदं (for द्विधेदं) T1 M1 पाल्यते, T2 G युज्यते, M2. 3 भिद्यते (for धार्यते) Ś1 द्विधैवं वञ्च्यते जगत्

48 D3 T4 om 48ab (cf v l 47) D1 om 48ab — a) B3 एको, G3 देवो (for एव) — b) D2 (marg as in text) त्वं हि, M4 त्वं च (for यस्त्वं) D6 स नामत (for सनातनः). — K1 reads 48cd for the first time after 47ab. — c) K1 (both times) [अ]वहितौ; D6 T1, 2 G1 2, 5

मूर्ध्नि देवरिपुं देव वज्रकल्पेन मुष्टिना ॥ ४९
संस्मारितः स कृष्णेन रौहिणेयः पुरातनम् ।
स बलेन तदा पूर्णस्त्रैलोक्यान्तरचारिणा ॥ ५०
ततः प्रलम्बं दुर्वृत्तं सुबद्धेन महाभुजः ।
मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्ध्नि वीरः समाहनत् ॥ ५१
तस्योत्तमाङ्गं स्वे काये विकपालं विवेश ह ।
जानुभ्यां जगतीं चैव गतासुः स जगाम ह ॥ ५२
जगत्यां विनिकीर्णस्य तस्य रूपमभूत्तदा ।
प्रलम्बस्याम्बरस्थस्य मेघस्येव विदीर्यतः ॥ ५३
तस्य भग्नोत्तमाङ्गस्य देहान्सुस्राव शोणितम् ।
बहुगैरिकसंयुक्तं शैलशृङ्गादिवोदकम् ॥ ५४
स निहत्य प्रलम्बं तु संहृत्य बलमात्मनः ।
पर्यष्वजत कृष्णं वै रौहिणेयः प्रतापवान् ॥ ५५
तं तु कृष्णश्च गोपाश्च दिविस्थाश्च दिवौकसः ।
तुष्टुवुर्निहते दैत्ये जयाशीर्भिर्महाबलम् ॥ ५६
बलेनायं हतो दैत्यो बालेनाक्लिष्टकर्मणा । C 3785 B 2 14. 57 P 2 14 57

सहितौ (for वि°) — d) K1 (both times) V2 D6 T1 2 G M1 4 द्विधाकृतौ (for महाबलौ)

49 a) Ñ2 3 V1 तदा(V1 °द)सि, V2 B3 M4 तदा स (V2 स-), G2 वदसे, G3 तथा चेन् (for तदास्ये) Ñ1 T4 त्वं कि (by transp) T3 तस्मादेन देवशत्रु — b) K2 3 Ñ V1 3 Dn D1–5 प्राणेन, V2 D6 T2 G1 3–5 वेगेन, B Ds T3 4 M2 बलेन, T1 G2 M1 4 द्रोहिणं (for प्रागेन) — c) D6 यं मूर्धनि देवरिपु

50 Before 50, K2 B T2–4 ins वैशंपायन· — a) K4 D1 स (for स) K2 3 Ñ2 3 V Dn D2–5 G1 3 4 M3 4 तु (for स) K1 स्मारित स तु कृष्णेन, T3 सस्मरन्कृष्णवाक्येन· — b) Ñ3 (marg) V1 T2 G1 प्रतापवान्, V2 Ds D6 T3 G2–5 M1 2 4 पुरातन (for °तनम्) — Ñ2 V2 3 B1 read 50^{cd} for the first time after 688* — c) V2 (second time) B1 (first time) Ds G3 M1 2 स्व- (for स) T1 ततः (for तदा) Ñ1 क्रान्तस् (for पूर्णस्) K1 Ñ2 V2 3 (last three first time) स्वबलेन भवान्पू(K1 तत पू)र्णस्, K2–4 Ñ2 (second time) 3 V1 3 B1 (last two second time) Dn D1 3–5 T4 बलेनापूर्यत तदा, D2 बलेनापूरयस्तत्र — d) D6 T1 2 G M1 3 4 -पूरिणा (for चा°) M2 त्रैलोक्यस्यान्तकारिणा — For 50^{cd}, T3 subst

689* बलेनायुज्यत तदा महतान्येन दीप्तिमान् ।

51 b) Ś1 D2 सुबुद्धेन, K1 V2 T1 M4 स्व(M4 स)बलेन; B3 Dn1 D3 T4 M3 स(M3 स्व) बद्धेन, D6 सुबन्धेन, T2 G सुबलेन (for सुबद्धेन) D4 महाबल· (for °भुज·) K4 सबद्धेन महाभुजस्; M1 सुबलेन महान्मुष्टु· — d) K1–3 Ñ1 2 V2 3 Dn D3 T1 3 4 चैनं (for वीर). K4 Ñ3 V1 B Ds D2 5 मूर्ध्नि चैनमताडय(K4 °थाहन)त्, D4 मूर्ध्नि चैनं समावधीत्

52 a) Ś1 Ds [उ]त्तमाङ्गे (for °ङ्गं) — b) K4 विकरालं, D6 M1 °लाप, G2 सकपोल (for विकपालं) — For 52^{ab}, T3 subst.

690* तेन मुष्टिप्रहारेण कपाल तद्द्विधाभवत् ।

— c) K2–4 Ñ V B D (except D6) T4 जानुभ्यां चाह(K2 B1 2 Ds च ह)त शेते T °भ्यामपतद्भूमौ — d) M1–3 पपात (for जगाम) K2–4 Ñ V B D (except D6) T3. 4 गतासुर्दानवोत्तम

53 a) K2–4 Ñ V B D (except D6) T2–4 G1 विप्र- (for विनि-) — b) K2 4 Ñ V1 3 B1 2 Ds1 D1 3 5 T4 देहमभूत्; Ds2 D4 देहो बभौ, D2 देहो ह्यभूत् (for रूपमभूत्) — c) T4 [आ]हवस्थस्य (for [अ]म्बर°) — d) T4 पवनस्य (hypermetric) (for मेघस्य) T1 व्यशीर्यत; M4 विदीर्यते (for °र्यत)

55 a) K2 Ñ1 B2 (marg) Dn D1 5 T2 G1 4 सनिहत्य, B1 2 Ds D2 3 T1 G3 5 तं नि°, T3 4 निहत्य तु, G2 रौहिणेय (for स निहत्य) K2 4 D4 5 T2 4 तं (for तु) D3 स निहत्य प्रलम्बाख्यं — b) K1 प्रहृन्य वपुरात्मन., B3 सहृत्य बलवाहन. — c) K1 तं कृष्णं, K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 3–5 T3 4 G4 M4 वै कृष्णं (by transp). D2 (marg as in text) भूयोऽव्रजत वै कृष्ण — T1 M4 repeat and G2 reads 55^{d}–56^{c} after 58^{c} — d) T1 (second time) G2 M4 (second time) रौहिणेयं महाबलम्

56 For the repetition in T1 M4 and the sequence in G2, cf v l 55 — a) T1 (second time) G2 M3 4 (second time) ततः (for तं तु) D5 तु (for the first च) — b) D3 दिवि तुष्टा, T3 दिवि सर्वे (for दिविस्थाश्च). — c) T1 (second time) तुष्टुवुर्निर्जितैर्दैत्यैर् (sic) — M1 om (hapl) 56^{d}–58^{c}.

57 M1 om 57 (cf v l 56) — a) T3 [अ]सौ (for [अ]यं) D3 बलेनास्मिन्हते दैत्ये — b) K1 B1 2 D6 बलेन (for बा°). K3 D4 [आ]कृष्ट- (for [अ]क्लिष्ट) V3 -कारिणा (for कर्मणा). — After 57^{ab}, Ś1 K1 3 Ñ2 V2 Dn Ds1 (marg) s2 D4 5 (marg) ins

691* विचरन्त्यशरीरिण्यो वाच· सुरसमीरिताः ।

बलदेवेति नामास्य देवैश्चोक्तं दिवि स्थितैः ॥ ५७
बलं तु बलदेवस्य तदा भुवि जना विदुः ।
कर्मजं निहते दैत्ये देवैरपि दुरासदे ॥ ५८

इति श्रीहरिवंशे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

५९

वैशंपायन उवाच ।
तयोः प्रवृत्तयोरेवं कृष्णस्य च बलस्य च ।
वने विचरतोर्मासौ व्यतियातौ स्म वार्षिकौ ॥ १
व्रजमाजग्मतुस्तौ तु व्रजे शुश्रुवतुस्तदा ।
प्राप्तं शक्रमहं वीरौ गोपांश्चोत्सवलालसान् ॥ २
कौतूहलादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तत्र वै ।
कोऽयं शक्रमहो नाम येन वो हर्ष आगतः ॥ ३
तत्र वृद्धतमस्त्वेको गोपो वाक्यमुवाच ह ।
श्रूयतां तात शक्रस्य यदर्थं मह इष्यते ॥ ४
देवानामीश्वरः शक्रो मेघानां चारिसूदन ।
तस्य चायं क्रतुः कृष्ण लोकपालस्य शाश्वतः ॥ ५
तेन संचोदिता मेघास्तस्यायुधविभूषिताः ।
तस्यैवाज्ञाकराः सस्यं जनयन्ति नवाम्बुभिः ॥ ६
मेघस्य पयसो दाता पुरुहूतः पुरंदरः ।

[Dn D5 विवदन्ति, Ds विचरन्त्यो (for °रन्ति) Ñ2 वाचस्त्रिदशानि सृता (for b)]
— d) Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 M4 उक्तं (for चोक्तं)

58 M1 om 58^{abc} (cf v 1 56) — b) G2 जगु (for विदु) — c) K2 Ñ3 V1 D3 T3 4 प्रलम्बे, K3 4 D1 कंसजे, Ñ2 V3 B2 3 Ds कर्मणा, D6 T1 2 G1 3–5 °भिर्, M2 3 मुष्टिना (for कर्मजं) G2 कर्मभिर्निहतैर्दैत्यैर्, M4 °भिर्निर्जिते दैत्ये — After 58c, T1 M4 repeat and G2 reads 55^{d}–56^{c} — d) V2 दुरासदम् (for °सदे)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ3 V B Dn2 Ds1 D1 — *Sub-parvan* K4 Ñ3 V Dn D1–3 5 बालचरितम्, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ñ T4 G2 3 M4 प्रलम्बवध — *Adhy no* (figures, words or both) K3 M1–3 67, Ñ3 V1 T2 G1 70, V2 T1 G3 5 M4 71, V3 Dn Ds2 69, D3 75, D4 G2 4 68, T3 77, T4 66 — *Śloka no* Dn D4 58, Ds2 59, D3 57.

59

1 K2 T1 3 om the ref — a) Ś1 K1 ताभ्यामेवं प्रवृद्धाभ्यां — c) D6 G2 वै (for वि-) Ś1 K1 चत्वारो वै वने मासा — d) Ñ2 त्वतियातौ, D2 3 5 व्यतिक्रान्तौ, G5 M1 2 व्यति(G5 °ती)याता (for °यातौ) K4 तु, B2 च (for स्म) Ś1 K1 T3 G2 व्यति(T3 प्रति-; G2 परि)याताः स्म वार्षिकाः ; K2 व्यपयातौ तु वार्षिकौ

2 a) M1–3 तत्र (for तौ तु) — b) D4 वने (for व्रजे) — c) D6 T1 3 G3 शक्रमख (for °महं) T4 प्राप्तौ शक्रमखं वीरौ

3 a) T2 M3 कौतूहलम् (for °लाद्) — b) K2 B D3–5 T3 4 तान्, Ñ3 V1 G3 ह (for वै) — c) T4 सो (for को) T1 वा, G4 वै (for ऽय) D6 T3 G3 M4 शक्रमखो (for °महो) — d) Ś1 K3 Ñ1 2 V3 D2 5 हर्षम् (for हर्ष)

4 a) T1 2 G3 5 M1 2 तं तु, T4 ततो (for तत्र) Ñ1 वृद्धतरस् (for °तमस्) M3 तं तु वृद्धतरस्त्वेको — b) D5 गोपालो वाक्यमब्रवीत् — c) V2 वत्स (for तात) — d) Ś1 K3 यदर्थं क्रियते मह (K3 °ख), K1 4 °र्थं यज्ञ इज्यते, K2 Ñ V2 3 B Dn Ds D2 4 5 T1 °र्थं ध्वज (D4 T1 मख) इज्यते, V1 D3 T3 4 M3 °र्थं ध्वज ईह(D3 M3 इष्य)ते, D1 °र्थं व्रज ईक्ष्यते, D6 T2 G1 3 °र्थं मखमि(G3 °ख इ)ष्यते

5 b) K2 देवानां (for मेघानां) Ds -मर्दन (for -सूदन) — c) N (except Ś1 K4) T4 G2–5 M1 4 महः, T1 2 G1 मघ., T3 G(ed) मख (for क्रतु·) — d) N (except Ś1 K1 D6) T3 4 -नाथस्य (for पालस्य)

6 a) K3 D4 -नोदिता, Ñ3 V1 -देशिता (for -चोदिता) — b) K2 B2 D4. 5 T3 4 चापवि-, K3 4 Ñ V B1 Dn Ds D1–3 T1 चायुध-, B3 चोपरि (for [आ]युधवि-)

7 c) G2 संसारित· (for संप्रहृष्ट)

8 a) K1 संवर्धितं (for संपादितं). — b) Ś1 K1 B Ds

संप्रहृष्टः स भगवान्प्रीणयत्यखिलं जगत् ॥ ७
तेन संपादितं सस्यं वयमन्ये च मानवाः ।
वर्तयामोपभुञ्जानास्तर्पयामश्च देवताः ॥ ८
देवो वर्षति लोकेषु ततः सस्यं प्रवर्तते ।
पृथिव्यां तर्पितायां च साम्प्रतं लक्ष्यते जगत् ॥ ९
क्षीरवत्य इमा गावो वत्सवन्त्यश्च निर्वृताः ।
तेन संवर्धिता गावस्तृणैः पुष्टाः सपुंगवाः ॥ १०
नासस्या नातृणा गावो न बुभुक्षार्दितो जनः ।
दृश्यते यत्र दृश्यन्ते वृष्टिमन्तो बलाहकाः ॥ ११
दुदोह सवितुर्गा वै शक्रो दिव्याः पयस्वलाः ।
ताः क्षरन्ति नवं क्षीरं मेध्यं मेघौघधारितम् ॥ १२
वाय्वीरितं तु मेघेषु करोति निनदं महत् ।
जवेनावर्जितं चैव गर्जतीति जना विदुः ॥ १३
तस्य चैवोह्यमानस्य वातयुक्तैर्बलाहकैः ।
वज्राशनिसमाः शब्दा भवन्त्यगमभेदिनः ॥ १४
तज्जलं वज्रनिष्पेषैर्विमुञ्चति नभोगतम् ।
बहुभिः कामगैर्मेघैः शक्रो भृत्यैरिवेश्वरः ॥ १५
क्वचिद्दुर्दिनसंकाशैः क्वचिच्छिन्नाभ्रसंस्थितैः । C 3802 B 2 15. 16 P 2. 15 16

D2 देहिन (for मानवा) — c) K1-3 Ñ V B1 3 Dn Ds D2 4 5 T2 G1 3 युञ्जानास् (for -भु°). K4 वर्तयाम प्रयुञ्जानास्, D3 वर्तनायोपयु° — d) M1-3 तर्पयन्तश् (for °यामश्).

9 a) Ds T3 G1 4 5 देवे (for देवो) K2 4 Ñ V B Dn D1-5 T4 G3 M4 देवे वर्षति लोकेऽस्मिस् (Ñ3 V1 °केऽत्र), K3 देवा वर्षन्ति लोकेऽस्मिस् — b) Ś1 K2 Ñ1 B Ds T2 4 प्रवर्धते (for °र्तते) — c) Ś1 वर्धितायां (for तर्पि°) N (except Ś1 D6) T1 3 4 G3 M4 तु (for च) — d) K3 शाश्वतं, T3 4 तर्पितं (for साम्प्रतं)

10 a) Ś1 ततः कृष्ण, K1 D2 3 T1 M4 इमा कृष्ण; K2-4 Ñ V B Dn Ds D1 5 त्विमा गावो, D4 स्थिता गावो (for इमा गावो) — b) K4 V3 D1 निर्मिता (for निर्वृता) — c) B Dn D5 G3 तात, M1-3 कृष्ण (for गावस्) — d) T1 तुष्टा (for पुष्टा.) T3 4 च, G2 4 M1 4 सु- (for स-).

11 a) D6 G4 5 नासस्य (for °स्या) G1 नातृणं (for °णा) K2-4 Ñ V B D (except D6) T3 4 भूमिर् (for गावो) — M4 om 11b–12c — b) V1 D3 T2 G1 2 न बुभुक्षार्दिता जना — c) Ñ3 V1 D3 दृश्यन्ते (for °ते). G3 दृश्यन्ते यदि सर्वत्र

12 M4 om 12abc (cf v 1 11) — a) K2 3 V1 3 Dn Ds D1 4 स विभुर् (for सवितुर्) D2 3 6 G2. 4 M1-3 गाव, T3 गोभि (for गा वै) — b) T4 दिव्यं (for दिव्या) Ś1 K1 3 4 Ñ2 V1 Dn D2 पयस्विनीः (for °स्वला) T1 शक्रो दिव्यं पय सदा — c) Ñ2 गा (for ता) — d) V2 M1-3 मेघोप- (for मेघौघ-) K1 4 -धारया, T3 -वारिणा (for -धारितम्) Ś1 मेध्ये मेघौघधारया

13 a) Ś1 G2 M3 तत्; T3 4 च (for तु). K1 (*sup lin*) देवेषु, T1 2 G1 3-5 M1 2 (*inf lin* as in text) मेघाम्बु (for मेघेषु) K4 वाय्वन्तरं तु मेघे तु. — b) Cal. ed कदनं, M1 lacuna (for निनदं). T3 मुहु. (for महत्) — c) K3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 3 Dn Ds D1. 4. 5 T1. 3 G2. 3. 5 M2-4 [आ]वर्जितं (for °र्जितं) D5 G2-5 [ए]तद्; G1 [इ]दं (for [ए]व).

14 Ñ2 om 14ab — b) Ś1 Ñ1 3 B Dn2 T1 G3 वायु- (for वात-) — c) M1-3 -युता (for -समा). — d) Ś1 K1 Ñ1 चरन्ति, Ds1 श्रूयन्ते (for भवन्ति) T2 G1. 2 4. 5 M4 [अ]द्रवि- (for [अ]गम-) K2-4 Ñ2 3 V B Dn Ds2 D1-5 T3 4 G3 श्रूयन्ते नग(Ds2 D4 मर्म)भेदिन — For 34cd, D6 subst

692* वज्राशनिसमाञ्शब्दान्गार्जन्तो गगने स्थिता ।

15 a) T2-4 G1 2. 4 -निर्घोषैर्- (for -निष्पे°) D6 तज्जलं चैव निर्घोषैर् — b) K2 3 Ñ3 V1 Dn D4 5 M4 नभोगत.; Ñ1 2 V3 °गता, V2 B Ds D3 T3 4 G3-5 °गतै (for °गतम्) Ś1 D1 6 T2 G1 विमुञ्चन्ति नभोगता (T2 G1 °तै) K4 मुञ्चन्ति च नभोगताः, D2 न मुञ्चति नभोगतै, G2 निनदन्तो नभोगतै — c) T3 4 वल्गुभि (for बहुभि) — d) G4 भूतैर् (for भृत्यैर्) Ś1 K1 विसर्जितं; Ñ1 इतस्तत (for इवेश्वर.).

16 a) Ś1 -मेघाभै, K1 4 संघातै- (for -संकाशै) — b) K1 छन्नाभ्र- (for छि°) — b) K2 4 Ñ V2 B D (except D6) -सन्निभै- (for -संस्थितै) K3 V3 T3 क्वचिच्छन्नाभ्रसंनिभै; V1 °च्छिन्नाभ्रसन्निभै, T4 °च्छीकरवर्षिभि — Ñ2. 3 V B D2 3 T3 ins. after 16ab: Ds after 16:

693* क्वचिद्दिव्याञ्जनाकारै क्वचिच्छीकरवर्षिभि ।
मण्डयत्येव देवेन्द्रो विश्वमेव नभो घनै. ॥

[Ds om line 1 — (L 1) D3 करक (for °कर-) — G3 om line 2, D3 reads it after 16. — (L 2) V1. 3 D3 मण्डयन्, Ds मज्जयन् (for मण्डयति) D2 [ए]तद् (for [ए]व). B1 -गतै (for घनै) Ds विश्वमत्र नभोगतै (for b)]

— B3 D2 om. 16cd. — c) K1, 2 Ñ1. 2. 3 (marg.) V B3

क्वचिच्छीकरमुक्ताभं कुर्वद्भिर्गगनं घनैः ॥ १६
एवमेतत्पयो दुग्धं गोभिः सूर्यस्य वारिदः ।
पर्जन्यः सर्वलोकानां भवाय भुवि वर्षति ॥ १७
तस्मात्प्रावृषि राजानः सर्वे शक्रं मुदा युताः ।
महैः सुरेशमर्चन्ति वयमन्ये च मानवाः ॥ १८
गोपवृद्धस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिग्रहे ।
प्रभावज्ञोऽपि शक्रस्य वाक्यं दामोदरोऽब्रवीत् ॥ १९
वयं वनचरा गोप गोपा गोधनजीविनः ।
गावोऽस्मद्दैवतं विद्धि गिरयश्च वनानि च ॥ २०
कर्षकाणां कृषिर्वृत्तिः पण्यं विपणिजीविनाम् ।
अस्माकं गौः परा वृत्तिरेतत्त्रैविध्यमुच्यते ।
विद्यया यो यया युक्तस्तस्य सा दैवतं परम् ॥ २१
योऽन्यस्य फलमश्नानः करोत्यन्यस्य सत्क्रियाम् ।
द्वावनर्थौ स लभते प्रेत्य चेह च मानवः ॥ २२
कृष्यन्ताः प्रथिताः सीमाः सीमान्तं श्रूयते वनम् ।
वनान्ता गिरयः सर्वे सा चास्माकं गतिर्ध्रुवा ॥ २३
श्रूयन्ते गिरयश्चापि वनेऽस्मिन्कामरूपिणः ।
प्रविश्य तास्तास्तनवो रमन्ते स्वेषु सानुषु ॥ २४

D8 D1 2 4 T2–4 G1 2 4 5 M -मूकत्वं, K1 (*sup lin*) -मुक्तानां, K3 Dn वर्णाभं, K4 ससक्त, Ñ3 -मूलत्वं, G(ed) -मुक्ताभिः (for -मुक्ताभं) D3 क्वचिच्छंकररूपत्वं; D6 °च्छिशिर-मूकत्वं, T1 G3 °च्छिखरभृङ्ग(G3 °मूक)त्वं — d) Ś1 कुरुते; Ñ2 कुर्वन्ति (for °द्भिर्) K2 D3 4 T1 2 G3 4 गगने (for °नं) Dn तथा (for घनैः) D8 कुर्वद्भिर्गगनेचरैः, D5 कुरुते गगनं घन; G1 5 कुरुते गगने घनैः.

17 b) K2 V2 3 B Ds D1 T3 4 शाश्वतम्; D3 6 T1. 2 G1. 3 5 M वारिदैः; G2 °दा (for °द) — c) N (except Ś1 D6) T1 3 4 -भूतानां (for -लोकानां). — After 17, K Ñ2. 3 V B D (except D6) T3 ins.

694* यस्मात्प्रावृडियं कृष्ण शक्रस्य भुवि भाविनी ।

[K2 तस्मात् (for य°) V1 सुवि-, D3 तु वि- (for भुवि).]

18 b) V3 T2 मुदान्विता (for मुदा युता) — c) Ñ1 तत°, D6 T2 G2 4 G(ed) मखै, T1 M4 मेघै, T4 om (for महै). T3 सुरेशमर्चयन्तीह — After 18, K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* K3 Ds2. — *Mention of Khila* K3 Ñ2 3 V B Ds D1. — *Sub-parvan* K2–4 Ñ V B2 Dn Ds D1–4 बालचरितम्, D5 पारिजात — *Adhy name* B1 घोषवाक्यम्, D2 शक्रयागारम्भ — *Adhy no* K2 D1 68, Ñ3 V1 71, V 72; V3 Dn Ds2 D4 70, D3 66, G(ed) 15].

19 Before 19, All Mss. (except G2 M4) ins वैशंपायन उवाच — b) G2 तस्य (for शक्र-) K3 D3 T4 -परिग्रह (for °ग्रहे) — c) D6 T1. 2 G1–3 5 M1 3 4 हि (for ऽपि). K3 प्रभावज्ञेऽपि शक्रस्य.

20 a) B3 वनं, Dn1 उप- (for वयं) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 गोपा (for गोप) D6 T1 2 G2 3 5 वयं वनेचरा गोपा — b) K Ñ2, 3 V B D T G M4 सदा गो-; Ñ1 गोवित्त- (for गोपा गो-) — c) M1–3 देवता (for दैवतं). D6 T2 G1–4 गाश्चास्मद्देवता विद्धि, T3 गावो हि दैवमस्माकं; G5 गाश्चास्मिन्देवतावद्धि — d) D6 T2 G1–3 5 M4 गिरीनपि, M1–3 गिरीनथ (for गिरयश्च)

21 a) Ś1 कार्षिकाणा, K2 4 Ñ1 B3 D1 2 4 5 T1–3 G2–4 कर्षु° (for कर्ष°) T3 कृषि चैव, T4 कृषिं कुर्वन् (for कृषिर्वृत्ति°) — b) Ś1 K2 Ñ3 (marg) G5 M2 विपण, Ñ3 B Ds G2 पण्योप- (for विपणि-) K4 पण्यं च पणिजीवनम् — c) K2–4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 G1 गावोऽस्माकं, Ñ1 T1 2 G2–5 M4 अस्माकं गा°, M1–3 अस्माकं गो- (for °कं गौ) — e) K2 जनो, V3 G5 यथा (for यया) D6 यो यया विद्यया युक्तस् — f) Ñ1 मतम्, M4 महत् (for परम्) — After 21, Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds T3 4 ins

695* सैव पूज्यार्चनीया च सैव तस्योपकारिणी ।

[T3 4 सैवार्चनीया च नवै (for a) Dn T3 [उ]पकारिका (for °रिणी) Ñ3 V1 तस्य सैवोपजीविका (for b)]

22 a) M4 अश्नाति (for °न) T3 यो यस्य फलमश्नाति — b) Ś1 [अ]स्य स (for [अ]न्यस्य) — c) Ñ3 D4 T1 च (for स)

23 a) Ś1 दृष्टान्ताः (for कृष्यन्ता) G2 प्रथमा° (for प्रथिताः) K2 Ñ V2 3 B Dn Ds D2–5 T1 4 G3 4 कृष्यन्ता (D5 °न्ते) प्रथिता सीमा — b) Ds2 D5 M3 सीमान्तः (for °न्तं) K1 D5 G(ed) प्रथितं, G3-5 श्रूयतां, M1–3 च पुनर् (for श्रूयते) — d) K1 Ñ3 V1 T1 2 G2 5 ते चास्माकं; M4 चास्माकं हि, (for सा चास्माक) T3 गवाम् (for ध्रुवा). T1 ते चास्माकं गतिः परा, T4 तेनास्माक गतिर्गवाम्, G3 ते चास्माकं परा गति.

24 a) D3 श्रूयतां (for °न्ते) B2 [ए]व (for [अ]पि). — c) Ś1 तास्तु, D6 गास्तास् (for तास्तास्) K3 D1 तनूस्ते (for तनवो) K2 G2 प्रविश्य मायां (G2 ता ते) तरवो,

भूत्वा केसरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नखिनां वराः ।
वनानि स्वानि रक्षन्ति त्रासयन्तो द्रुमच्छिदः ॥ २५
यदा चैषां विकुर्वन्ति ते वनालयजीविनः ।
घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तान्पौरुषादेन कर्मणा ॥ २६
मन्त्रयज्ञपरा विप्राः सीतायज्ञाश्च कर्षकाः ।
गिरियज्ञा वयं गोपा इज्योऽस्माभिर्गिरिर्वने ॥ २७
तन्मह्यं रोचते गोपा गिरियज्ञं वयं वने ।
कुर्मः कृत्वा सुखं स्थानं पादपे वाथ वा गिरौ ॥ २८
तत्र हत्वा पशून्मेध्यान्वितत्यायतने कृते ।
सर्वघोषस्य संदोहः क्रियतां किं विचार्यते ॥ २९
तं शरत्कुसुमापीडाः परिवार्य प्रदक्षिणम् ।
गावो गिरिवरं सर्वास्ततो यान्तु वनं पुनः ॥ ३०
प्राप्ता किलेयं हि गवां स्वादुवीर्यतृणा गुणैः ।
शरत्प्रमुदिता रम्या गतमेघजलाशया ॥ ३१
प्रियकैः पुष्पितैर्गौरं श्यामं बाणवनैः क्वचित् ।
कठोरतृणमाभाति निर्मयूररुतं वनम् ॥ ३२
विमला विजला व्योम्नि विबलाका विविद्युतः ।
विवर्तन्ते जलधरा विमदा इव कुञ्जराः ॥ ३३ C 3822 B 2. 16. 15 P 2 16. 15

D4 °श्य तास्तनूस्ते वै

25 [b]) S1 शिखिना (for न°) M4 व्याघ्रौघानखिलान्खरान् —[c]) M1–3 रक्षन्ते (for °न्ति) K2 वनस्थानानि रक्षन्ति· —[d]) K1–3 Ñ V B1 2 D (except D6) T3 4 वन- (for द्रुम-) K4 B3 त्रासयन्ति (B3 °न्ते) वनच्छिद·

26 [a]) K3 ये ये (for यदा) V3 तेषा (for चैषा) V1 प्र- (for वि-) K1 यदा तेषा प्रकुर्वन्ति —[b]) K2 V2 G2 ये (for ते) T1 वनानिल- (for °लय-) K1 (marg) देवा आलयजीविन· —[c]) K4 तेन, V1 तानि (for तान्) —[d]) K2 4 पुरुषादेन कर्मणा, K3 D4 पौरुषाढ्येन क°, D6 पौरुषेणैव क°, T2 G1 पुरुषान्देवव(G1 क)र्मणा, G4 M4 पुरुषान्देवकर्मणः

27 [a]) K2 अन्न (for मन्त्र-) Ś1 -यज्ञकरा, K4 Dn1 -यज्ञा परं (Dn1 °रा) (for -यज्ञपरा) —[b]) Ñ2 3 (marg) V3 D6 T2 G1 2 5 M1 2 4 सीर- (for सीता) S1 D5 का- (D5 क)र्षिका, K2 4 Ñ3 Ds2 D1 2 4 T1 G4 कर्षुका· (for कर्षका·) —[c]) Bom Poona eds G(ed) तथा (for वयं) —[d]) M3 याज्यो (for इज्यो) V3 D6 T1 G2 4 5 ऽस्माकं (for °भिर्) K1 D5 धनैः, T3 सदा (for वने)

28 [a]) D6 S (except T3 4) एवं मम मत गोपा —[b]) D6 T1 2 G M4 -यज्ञान् (for -यज्ञ) Ś1 महा- (for वय) K2–4 Ñ1 3 V2 3 K1, 3 D1 3 5 गिरियज्ञः प्रवर्तताम्; Ñ2 V1 B2 Dn Ds D2 4 T3 4 °ज्ञ. प्रवर्त्यताम् —[c]) D6 तत्र क्षित्वा, T1 कर्म कृत्वा, T2 G2–4 M4 तत्र कृत्वा (for कुर्म कृत्वा). K1 3 4 Ñ V1 2 B1 Ds2 D1 3–5 T3 4 कर्म कृत्वा सुखं (Ñ2 शुचौ, T3 4 परं) स्थाने; K2 V3 B2 3 Dn Ds2 G4 5 कर्म (G1 5 तत्र) कृत्वा सुखस्थाने (G5 °नं); D2 कर्म कृत्वा सुख स्याम · —[d]) K1, 3 4 Ñ V2 B1 Dn Ds D1–4 पादपेषु; K2 V1, 3 B2 3 D5 °पेऽपि, D6 °पैर्वा (for °पे वा).

29 [a]) T2 G1, 4 5 गत्वा (for हत्वा) Ś1 पशून्दिव्यान्; Ñ1 D6 G2 M1 3 पशुं मेध्यं (for पशून्मेध्यान्) —[b]) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 शुभे, D6 वने (for कृते). K4 G1 विन्य(G1 °श)स्यायतने शुभे — K2 om 29[c]–30[b]. —[c]) G5 संदोहं (for °ह) —[d]) T4 श्रूयतां (for क्रि°). Ñ2 स- (for किं) K3 विचार्यताम् (for °र्यते)

30 K2 om 30[ab] (cf v. 1 29) —[a]) M1, 2 ता· (for तं) —[b]) K2 परिचर्यं; V1 सीरयज्ञा (for परिवार्य). —[c]) D4 गोपास् (for सर्वास्) M3 गावो गिरिवरान्सर्वास्. —[d]) K3 4 Ñ2 3 V B1 Ds D1–3 G2 M3 4 पुनर्वनम् (by transp); Ñ1 B2 Dn D4 T3 4 पुनर्व्रजम्, B3 पुनर्बलम्; T2 G1 3–5 पुन पुन· K2 प्रतियान्तु पुनर्व्रजम्; D5 ततो यान्ति पुनर्व्रजम्

31 [b]) K3, 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1, 3–5 T3 4 -तोय- (for -वीर्य-) K2 -तृणैर्गुणैः, D6 T1 2 G M -गुणैस्तृणै (for -तृणा गुणै.) —[c]) M1–3 गावो (for रम्या). —[d]) K3 4 D1 -जलाश्रया· (for °शया) T3 G1 M गतमेघा जलाशया ·

32 [a]) K2 M3 (inf. lin as in text) 3 प्रियङ्गै (corrupt); D6 G प्रियङ्गु- (for °कै) Ś1 V2 पुष्पकै; D1 पुष्पितं (for °तैर्) K3 प्रियकै· पुष्पितं गौरै; D3 पुष्पितं च वनं सर्वं; T1 प्रियङ्गुपुष्पितं गौरं; M4 प्रियङ्गुपुष्पितैर्घोरा.· —[b]) Ś1 बाणवरै, K1 2 Ñ2, 3 V B Dn Ds D3 4, 5 T4 G1 3, 5 बाणासनै; T3 बाणतृणै (for °वनै.) —[c]) T3, 4 कठिनं (for कठोर-). —[d]) Ś1 G4 -तृणं वनम्; Ds1 D1 -रुतस्वनम्, G3 M2 -युतं वनम् (for -रुतं वनम्). K2 निर्मलं सरुतं वनम्

33 [a]) K2–4 Ñ V B D T G M3 4 विज(T2 G4 °शा)ला विमला (G3 °दा) व्योम्नि. —[b]) D5 दिविद्युतः (for विवि°). —[c]) K1 M1 2 प्रवर्तन्ते; B2 T4 G1, 3 विवर्धन्ते (for °र्तन्ते). —[d]) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3, 4 G3, 4 विदन्ता, T2 G1 5 विमला (for विमदा). D6 विमदाधारकुञ्जरा

पटुना मेघवातेन वार्षिकेणावकम्पिताः ।
पर्णोत्करघनाः सर्वे प्रसादं यान्ति पादपाः ॥ ३४
सितवर्णाम्बुदोष्णीषं हंसचामरवीजितम् ।
पूर्णचन्द्रामलच्छत्रं साभिषेकमिवाम्बरम् ॥ ३५
हंसैर्विहसितानीव सुमुत्कुष्टानि सारसैः ।
सर्वाणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये ॥ ३६
चक्रवाकस्तनतटाः पुलिनश्रोणिमण्डलाः ।
हंसलक्षणहासिन्यः पतिं यान्ति समुद्रगाः ॥ ३७
कुमुदोत्फुल्लमुदकं ताराभिश्चित्रमम्बरम् ।
सममभ्युत्स्मयन्तीव शर्वरीष्वितरेतरम् ॥ ३८
मत्तक्रौञ्चावघुष्टेषु कलमापक्वपाण्डुषु ।
निर्विष्टरमणीयेषु वनेषु रमते मनः ॥ ३९
पुष्करिण्यस्तडागानि वाप्यश्च विकचोत्पलाः ।
केदाराः सरितश्चैव सरांसि च श्रियाज्वलन् ॥ ४०
पङ्कजानि च पद्मानि तथान्यानि सितानि च ।
उत्पलानि च नीलानि भेजिरे वारिजां श्रियम् ॥ ४१
मदं जहुः सितापाङ्गा मन्दं ववृधिरेऽनिलाः ।
अभवद्व्यभ्रमाकाशमभूच्च निभृतोऽर्णवः ॥ ४२
ऋतुपर्यायशिथिलैर्वृत्तनृत्तसमुज्झितैः ।
मयूराङ्गरुहैर्भूमिर्बहुनेत्रेव लक्ष्यते ॥ ४३

---

34 a) K2 पाण्डुना, D5 मृदुना (for पटुना) K3 4 Ñ1 2 V1 3 B1 Dn D1 3 4 T4 G4 -नादेन (for -वातेन) — b) G2 च (for [अ]व-). Ś1 -कर्षिताः (for -कम्पिताः) K2-4 Ñ V B Dn Ds D1-4 T4 नवतोयानुक(K4 °व)र्षिणा (D4 °णा) — c) K1 वर्णोत्तम-, K4 कर्णोत्कर-, D6 G2 M1-3 प(M3 व)र्णोत्कच- (for °त्कर-). K2 B1. 3 Ds D2 सर्वा (for सर्वे) D3 पद्माकरघना सर्वा, D4 T4 पूर्णोत्करघना सर्वा — d) K2 Ñ1 V2 B Ds D3 4 T4 निम्नगा. (for पादपा) — For 34, T3 subst

696* विना च मेघनादेन निर्मयूररुतं वनम् ।
नद्यो बहुविधाकारा जलं स्वच्छं वहन्ति च ॥

35 a) K1 2 Ñ2 3 V B1 3 Ds2 D1 सित(K1 शत-, V1 3 शीत)वर्षाम्बुदोष्णीष, D3 सितवृष्ट्य°, D6 T2 G1-3 5 M1-3 सितशुभ्रा°, T1 M4 स्मितशुभ्रा° (M4 °वर्णा°), T3 निर्गताम्बुदसंदोहं — b) K1 -सारस- (for -चामर-) S1 Ñ1 (marg as in text) M3 4 जीवितम् (for -वीजि°) — c) D1 छत्रामल-, D6 -चन्द्रामलं (for °मल) K2 G(ed) -च्छन्नं (for -च्छत्रं) — d) T3 साभिषिक्तम् (for °षेकम्) — After 35, V3 reads 39c-41d

36 a) K1 B2 G(ed) प्र (for वि-) D6 G2 5 [इ]ह (for [इ]व) — b) K2 D6 T2 G1 2 5 समुत्सृष्टानि, Ds2 D1 2 G3 M4 समुद्धतानि (for समुत्कुष्टानि)

37 a) Ś1 K3 -घनाः (for -तटा) — d) Ś1 K2 प्रति- (for पतिं)

38 a) Ś1 कुमुदोत्फुल्लनयनं, K1 कमलोत्फुल्लमुदकं, D4 कुमुदोत्फुल्लकं चैव — b) M1-3 ताराभिश्चित्रितं नभः — K2 om 38cd — c) G1 सम्यग् (for समम्) V1 3 अभ्युन्मिषन्ति, B2 °भ्युत्सहन्ति (for °त्स्मयन्ति) G3-5 M4 [ए]व (for [इ]व) T2 सम्यगभ्युत्स्मयन्त्येव — d) Ś1 शार्वरीर् (for °रीषु)

39 Ñ2 om (hapl) 39bc. — b) D2 G2 कलमापङ्क्ति- (G2 °क्ष)पाण्डुषु — V3 reads 39c-41d after 35 — c) V1 3 B1 Ds G-5 निर्वृष्ट- (G3-5 °ष्टि), D2 6 G2 निवृष्टि- (for निर्विष्ट) — d) K2 तटेषु, Ñ2 3 V2 B Ds D1 3 4 T3 वप्रेषु; D2 क्षेत्रेषु, T4 चक्रेषु (for वनेषु) Ś1 पुन (for मन) V1 वप्रेषु वसते मन

40 For the sequence in V3, cf v l 39 — a) Ś1 M3 तडाकानि, D6 T1 2 G M4 तटाकानि, T3 4 तटाकाश्च (for तडागानि) — b) Ś1 K1 M4 वाप्यश्च विमलोदका (M4 °त्पला) — c) D- [अ]पि (for [ए]व) — d) D2 G1 4 5 श्रियोज्ज्वलाः, M1-3 प(M2 व)रश्रिय (for श्रियाज्वलन्) T1 G3 M4 सरासि कुमुदानि च, T2 सरासीव श्रियोज्ज्वला

41 For the sequence in V3, cf v l 39 T1 om 41ab — b) Ś1 K1 3 पङ्कजानि (for तथान्यानि) — b) M4 सरांसि (for सितानि) K2 4 Ñ1 3 V1 2B Dn Ds D1 3-5 T4 [अ]पि, T3 वै (for च) K3 पङ्कजानि सितान्यपि — For 41ab, G3-5 subst

697* श्रिया ज्वलत्पङ्कजानि ताम्राणि च सितानि च ।

— c) Ś1 K1 Ñ1 पङ्कजानि, D6 T1 2 G M नीरजानि (for उत्पलानि) Ñ2 V3 [अ]पि (for च) — d) Ñ2 V3 सरितां, T2 G1 5 M4 वारिणा, T3 शरदा (for वारिजा)

42 a) V2 मदं जग्मु, D6 G2 मदं जगु, T1 मन्दं जगुः (for मद जहु) — b) Ś1 मदं (for मन्दं) D6 T1 G1 3-5 M3 ववृतिरे (for °धिरे) — K1 transp 42cd and 44cd — c) V1 व्यभ्रम् M4 शुभ्रम् (for व्यभ्रम्) — d) K4 विततो, V3 निर्वृतो (for निभृतो)

43 D3 om 43ab — a) T4 -शिखिनां (for शिथिलैर्). — b) D2 6 G3-5 M1-3 -समुत्थितै, T1 °क्षितैः (for °ज्झितै). K2 T3 वृत्तनृत्यसमुच्छ्रि(T3 °स्थि)तै — d) G2 -चित्रेव (for -नेत्रेव). K3 जेष्यते, G3 दृश्यते (for लक्ष्यते).

स्वपङ्कमलिनैस्तीरैः काशपुष्पलताकुलैः ।
हंससारसविन्यासैर्यमुना याति संयता ॥ ४४
कलमापक्वसस्येषु केदारेषु वनेषु च ।
सस्यादा जलजादाश्च मत्ता विरुरुवुः खगाः ॥ ४५
सिषिचुर्यानि जलदा जलेन जलदागमे ।
तानि शष्पाण्यबालानि कठिनत्वं गतानि वै ॥ ४६
त्यक्त्वा मेघमयं वासः शरद्गुणविदीपितः ।
एष वीतमले व्योम्नि हृष्टो वसति चन्द्रमाः ॥ ४७
क्षीरिण्यो द्विगुणं गावः प्रमत्ता द्विगुणं नृपाः ।
वनानां द्विगुणा लक्ष्मीः सस्यैर्गुणवती मही ॥ ४८
ज्योतींषि घनमुक्तानि पद्मवन्ति जलानि च ।
मनांसि च मनुष्याणां प्रसादमुपयान्ति वै ॥ ४९
असृजन्मविना व्योम्नि निर्मुक्तजलदे भृशम् ।
शरत्प्रज्वलितं तेजस्तीक्ष्णरश्मिर्विशोषयन् ॥ ५०
नीराजयित्वा सैन्यानि निर्यान्ति विजिगीषवः ।
अन्योन्यराष्ट्राभिमुखाः पार्थिवाः पृथिवीक्षितः ॥ ५१
बन्धुजीवाभिताम्रासु बद्धपङ्कवतीषु च ।
मनस्तिष्ठति कान्तासु चित्रासु वनराजिषु ॥ ५२
वनेषु च विराजन्ते पादपा वनशोभिनः ।
असनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः ॥ ५३ C 3842 B 2. 16 35 P 2 16 35

---

44 ^{a}) T1 2 G3 5 M4 अपङ्क- (for स्वपङ्क-) V1 सुपङ्क-सलिलैस्तीरै — ^{b}) Ñ2 काल-, G5 शाक (for काश-) D2 पुष्पैर् (for पुष्प-) Ds1 लतान्तरै, Ds2 लताङ्कुरै (for °कुलैः) — K1 transp 42^{cd} and 44^{cd} — ^{c}) Ś1 K1 4 D6 T1. 2 G1 2 5 M4 विन्यस्तैर् (for विन्यासैर्) — ^{d}) Ś1 संतता; K1 4 सततम्, K2 शोभिता, Ñ1 B2 3 Dn2 शोभना, T2 G1 सयुता (for संयता) K3 Ñ2 Dn1 Ds D1 5 T1 यमुना-तीरशोभना (Ñ2 °शोभिता, D1 °शोभिना, T1 °सयुता); Ñ3 V1 यमुना भाति (V1 तात) शोभिता, V2 3 B1 D4 °ना भाति शोभना, D2 3 °नातीव शोभना (D2 °भिता), T3 4 °ना परिशोभिता, G2 °ना रौति सयुता

45 ^{a}) G2 lacuna, M1 damaged K2 4 Ñ3 B1 D3–5 T3 4 -रस्येषु (for -सस्येषु) K3 V Dn Ds D1 कलमापाक- (D1 °पङ्क)रस्येषु, Ñ1 B2 कालपक्वेषु सस्येषु, T1 2 G1 3–5 M2–4 कळमा सस्यपक्वेषु — ^{b}) Poona ed जनेषु (for व°) — ^{c}) D1 जलदाश्चैव, T1 G4 °जाताश्च (for °जादाश्च) V1 सस्यदा जलदाश्चैव, D6 T2 G1–3 5 M4 सस्यजा (G5 M4 °दा) जलजाताश्च — ^{d}) Ñ1 Ds सत्त्वा (for मत्ता) Ś1 D6 T1 G2 5 विरुरुदु ; K2 4 च रुरुवु , K3 निरुरुवु ; B1 D3 विरुरुचु (for °रुवु)

46 ^{b}) K1 सस्यानि, D1 जलैश्च, T3 4 जलानि (for जलेन) Ś1 जलेन प्रथमागमे — B1 om 46^{c}–48^{d} — ^{c}) Dn Ds D1–3 सस्यानि (for शष्पाणि) K4 G4 सस्यानि (G4 शष्पाणि) तानि बालानि; Ñ1 2 V2 3 B D5 6 T2 3 G2 M4 तानि सस्यानि (D6 G2 M4 पुष्पाणि) बा(T3 का)लानि

47 B1 om 47 (cf v l 46). — ^{a}) Ś1 सर्वं, T2 G3 M1 2 4 वास (for वास) — ^{b}) G3 lacuna T3 om from द्गुण up to लक्ष्मी (in 48^{c}) T4 om from द्गुण up to यान्ति वै (in 49^{d}) T2 M3 विदीपितम्; G3 -विभूषितम् (for -विदीपित) K4 भितेन गुणदीपन. — ^{c}) Ś1 Ds1 D4 M3 4 वीतमलो, K2 Ñ1 B2 वै विमले, T2 G1 2-5 वीतजले (G3 °ल) (for °मले) — After 47^{abc}, K3 reads 50^{b}, repeating it in its proper place — ^{d}) K1 3 D6 T2 G M व्रजति (for वसति)

48 T3 om 48^{abc}, T4 om 48 (for both, cf v l 47) — ^{a}) G1 द्विगुणा (for °णं) — ^{b}) T1 प्रवृत्ता (for प्रमत्ता) — ^{c}) V3 बालाना (for वनानां) M4 द्विगुणं (for °णा) — ^{d}) T3 शरद्गुणवती मही

49 T4 om 49 (cf v l 47). — ^{a}) G2 मल- (for घन-) — ^{c}) D3 [इ]व, M4 om (for च). — ^{d}) K1 D1 च (for वै)

50 ^{a}) K4 शुशुभे (for असृजत्) — K3 reads 50^{b} for the first time after 47^{abc} — ^{b}) K2 विमुक्तो जलदैर्भृशम्, K3 (both times) 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T1. 3 4 G1. 3 4 निर्मुक्तो जलदैर्भृशम्; M1–3 विनिर्मुक्तजले भृशम् — ^{d}) D2 3 T4 तीव- (for तीक्ष्ण-) D5 अशोषयन्, T1 विशोध°, M3 व्यशोषयत् (for विशोषयन्). Ś1 K1 तीक्ष्ण-भानुरनुत्तमाक्

51 ^{a}) G2 lacuna V1 नीराजयन्ति सैन्यानि, M1 (inf lin) निर्यातयित्वा सै° — ^{b}) K3–4 Ñ V B Dn Ds D4 5 T3 4 G2 प्रयान्ति (for निर्या°) K1 (sup lin as in text) 4 निर्यान्ति विजिगीषया, D1 प्रयान्ति च जिगीषवः — ^{d}) K1 पृथिवीं, D6 D2 पार्थिवान् (for °वा)

52 ^{a}) V1 -जीवाभ्र-, D3 जीवाति- (for -जीवाभि-). — ^{b}) T4 बहु- (for बद्ध-) T1 बद्धभृङ्गवतीषु च, T2 G1 °पङ्कसरस्सु च; G3–5 M °पङ्कजराजिषु — G4 om. (hapl) 52^{cd}.

53 ^{a}) D6 T2 G3–5 M विराजन्ति (for °जन्ते) Ś1 K1

इषुसाह्वा निकुम्भाश्च प्रियकाः स्वर्णकास्तथा ।
सुमराः पिचुकाश्चैव केतक्यश्च समन्ततः ॥ ५४
व्रजेषु च विशेषेण गर्गरोद्गारहासिषु ।
शरत्प्रकाशयोषेव गोष्ठेष्वटति रूपिणी ॥ ५५
नूनं त्रिदशलोकस्थं मेघकालसुखोषितम् ।
पतत्रिकेतनं देवं बोधयन्ति दिवौकसः ॥ ५६
शरद्येवं सुसस्यायां प्राप्तायां प्रावृषः क्षये ।
अर्चयाम गिरिं देवं गाश्चैव सविशेषतः ॥ ५७
सावतंसैर्विषाणैश्च बर्हापीडैश्च दंशितैः ।
घण्टाभिश्च प्रलम्बाभिः पुष्पैः शारदिकैस्तथा ॥ ५८
शिवाय गावः पूज्यन्तां गिरियज्ञः प्रवर्ततताम् ।
पूज्यन्तां त्रिदशैः शक्रो गिरिरस्माभिरिज्यताम् ॥ ५९
कारयिष्यामि गोयज्ञं बलादपि न संशयः ।
यदास्ति मयि वः प्रीतिर्यदि वा सुहृदो वयम् ॥ ६०

फुल्ला इतीव राजन्ते, K2 वनेषु वृद्धयातेषु (sic) — b) K1 गिरि- (for वन) V3 -चारिण (for -शोभिन) — cd) K1 4 पनसाः (for असना) D2 पनसा सप्तपर्णासु (for c) K4 सेवनीयाश्च (for कोविदाराश्च) G2 transp सप्तपर्णाश्च and कोविदाराश्च T1 सायका स्वर्णकास्तथा (for d) — After 53, Dn Ds2 ins 699*

54 T3 om 54ab T4 om 54a — a) K2 D4 इषुसाङ्का, K4 भृङ्गसेव्या; Ñ2 V3 B1 इषुशाक- (for °साह्वा) K1 विकुम्भाश्च (for नि°) D3 इषुप्रसङ्गी. कुम्भ्यश्च, G2 M3 इक्षुसस्या निकुञ्ज्या(M3 °ल्या)श्च — b) Ś1 सायका; K1 चम्पकाः (for प्रियका.) D4 प्रियका स्वर्णयूथिकाः — For 54ab, D6 T1. 2 G M subst

698* इक्षुसस्या निकुप्याश्च प्रियङ्गुश्च विशेषत ।

— c) Ś1 अपरा, G2 आम्राता (for सुमरा) K2 4 Ñ3 V1 Dn D1 5 पेचुकाश्च, Ñ1 2 V2 3 B Ds पेचि°, D3 पेच°, D4 पिचि° (for पिचु°) K1 3 M1 अमला· पेचुकाश्चैव, D2 समरा पेतुकाश्चैव, D6 आम्राता पिप्पुका°, T1 2 G1 3–5 आताम्रा (T2 G1 5 आम्राता, G4 आम्राश्च) पावका°, T3 सुमय परका°, T4 सुयमा परशो°, M2 3 अमरा पेतु(M2 °पु)का°, M4 क्षाताम्रा· पादपा° — d) K1 केतुकाश्च, K2 4 Ñ V B1 2 Ds D3 4 क्लेदिन्यश्च, Dn1 केतवाश्च, T3 4 रेवताश्च (for केतक्यश्च) T1 विशेषत (for समन्तत)

55 a) Ś1 व्रजे वैर, K1 व्रजेष्वेवं (for °षु च) — b) D5 6 T1 G3 -भासिषु, G4 -गन्धिषु, M4 -हारिषु (for -हासिषु) D3 चाङ्गेरीपुष्पहासिषु, T4 मर्मरोद्गारहासिषु — c) T4 प्रकामं; M1–3 चकाशे (for -प्रकाश-) K2 -रूपेव (for -योषेव) D6 शरत्प्रकाशा गोष्वेव — d) T4 च सु- (for [अ]टति) T3 गोष्ठेषु च सुहासिनी

56 a) Ñ3 मूलं (for नूनं) K2 3 Ñ V B Dn Ds D1 3–5 T3 4 -भूयिष्ठं (for -लोकस्थं) — b) K4 Dn Ds1 T1 M1–3 -काले (for -काल-) V1 D1 -सुखोचितम्, D3 °षितै; D5 °षित· (for °षितम्). — After 56ab, V2 D2–5 ins 699* — c) Ñ2 दिव्यं (for देवं) — d) Ś1 वर्धयन्ति, V3 योज° (for बोध°)

57 a) K2 T2 G4 सुसंध्यायां, Ñ2 V3 सुरम्यायां, T3 प्रपन्नाया, M3 प्रवृत्तायां (for सुसस्यायां) — b) Ś1 T2 G1 3 प्रावृषि (for °ष) — V3 B1 ins after 57ab. V2 D2–5 after 56ab: Dn Ds2 after 53

699* नीलचन्द्रार्कवर्णैश्च रचितं बहुभिर्द्विजैः ।
फलैः प्रवालैश्च घनमिन्द्रचापघनोपमम् ॥
भवनाकारविटपं लतापरममण्डितम् ।
विशालमूलावनतं पवनाभोगमण्डितम् ॥

[(L 1) B1 सुचित्र, Dn Ds2 D2 3 चरित (for रचित) — (L 2) Dn Ds2 [अ]र्चन्तम्, D2 घनैर् (for घनम्) D2 ऐन्द्र-, D3 सैन्द्र- (for इन्द्र-) — D4 om lines 3–4 — (L 3) Ds2 D2 -प्रस्तर-, D3 -प्रस्तार- (for -परम-) — (L 4) D2 वितान- (for विशाल-) V2 3 धारिणम्, D2 -वर्चसम् (for -मण्डितम्) B1 Dn Ds2 D5 सुप्रचार गवा नृणाम्, D3 पर्वताभोगवर्चसम् (for b)]

— c) All Mss (except Ś1 M1–3) अर्चयामो (D4 °मि) (for °म) — d) D6 T2 G M3 गावश्च (for गाश्चैव) Ś1 K1 हि; D1 om, Bom Poona eds G(ed) च (for स-) D2. 3 M1 गा सवत्सा (M1 गावश्चैव) विशेषत

58 a) T3 विषाणोग्रैर् (for °णैश्च) — b) K4 भूषितैः, T1 G3 दशिता, M4 दसिता, some Mss दंसितै (for दशितै) — d) D6 तारादिकैस् (for शार°) B2 G4 तदा (for तथा)

59 a) K1 (marg) गा प्र- (for गावः) K3 गावः शिवाय पूज्यन्तां — b) Ś1 प्रकुर्वताम् (for प्रवर्त°) — c) Ñ1 ईज्यतां (for पू°) — d) K3 पूज्यताम्, V2 ईड्य° (for इज्य°)

60 a) B Ds गोयज्ञं कारयिष्यामि — b) K2 V3 B Ds D2 3 एव, K3 D1 एनं, K4 Ñ2 एवं, Ñ1 3 V1. 2 Dn D4. 5 एतं (for अपि). — c) Ś1 वा, T2 G4. 5 च (for वः). — d) D6 ह्यहम्; G2 मम (for वयम्).

61 a) Ñ1 M4 ऽभि, T4 ऽथ (for हि) — b) K2 सर्वशो (for सर्वेषा) D2 नास्ति (for नात्र) — T3. 4 om 61cd. — c) K1 (sup lin.) यत्तु नाम, K3 Dn यदि साम्ना; K4

गावो हि पूज्याः सततं सर्वेषां नात्र संशयः ।
स्यात्तु साम्ना भवेत्प्रीतिर्भवतां वैभवाय च ।
तत एतन्मम वचः क्रियतामविचारितम् ॥ ६१

इति श्रीहरिवंशे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

६०

वैशंपायन उवाच ।
दामोदरवचः श्रुत्वा हृष्टास्ते गोषु जीविनः ।
तद्वागमृतमाख्यातं प्रत्यूचुरविशङ्कया ॥ १
तवैषा बाल महती गोपानां हर्षवर्धिनी ।
प्रीणयत्येव नः सर्वान्बुद्धिर्वृद्धिकरी नृणाम् ॥ २
त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेत्ता त्वं परायणम् ।
भयेष्वभयदस्त्वं नस्त्वं चैव सुहृदां सुहृत् ॥ ३
त्वत्कृते कृष्ण घोषोऽयं क्षेमो मुदितगोकुलः ।
कृत्स्नो वसति शान्तारिर्यथा स्वर्गगतस्तथा ॥ ४
जन्मप्रभृति दिव्यैस्तैर्विक्रान्तैर्भुवि दुष्करैः ।
बोद्धव्याचाभिमानाच्च विस्मितानि मनांसि नः ॥ ५ C 3859 B 2 17 6 P 2. 17 6
बलेन च परार्ध्येन यशसा विक्रमेण च ।

या तु साम्ना; Ñ3 V1 2 साधूनां च, D3 मनसो नो (for स्यात्तु साम्ना) Ds1 स्यात्तु नामाभवत्प्रीतिर् — d) K3 G1 भवतो (for °तां) D4 वै जयाय (for वैभवाय) D1 वै (for च) — e) Ś1 K1 मतं (for वच) K2–4 Ñ V Dn Ds D1–5 T3 4 M1 2 एतन्मम वचस्तथ्यं

COLOPHON om in K4 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K1, 3 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D1 — *Sub-parvan* D5 पारिजात, T4 आश्चर्यपर्व. — *Adhy name* S1 गिरिवर्त, K1 गिरियज्ञ, K2 3 Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 G2 3 शरद्वर्णनम् D3 गिरियज्ञविचार, D6 गिरियज्ञे दामोदरवाक्यम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D1 G2 4 69, Ñ3 V1 T1 G5 M4 72, V2 B2 73, V3 Dn Ds2 T2 G1 71, D3 77, D4 70, T3 78, T4 67; G3 52, M1–3 68 — *Śloka no* Dn1 43, Ds2 47; D3 46, D4 55

60

1 b) K3 कृतास् (for हृष्टास्) K1 T1 गोष्ठ-; M1–3 घोष- (for गोषु) D3 कृष्टास्ते गोष्ठजीविन — c) K2 Ñ V B Ds D1–4 T3 4 अश्वाना, Dn D5 T1 आसाद्य (for आख्यातं) K1 (*sup lin* as in text) 3 4 तद्वागमृतस्नाना- (K4 °पूता)स्ते — d) D2 3 T3 4 अविशङ्किता (for °शङ्कया)

2 a) D1 T4 तथा (for तव) D6 T2 G M तवैषा (D6 °षां) महती पथ्या, T1 तथैषा भारती पथ्या, T3 तवैषा भारती देवी — b) Dn हित- (for हर्ष-). Some Mss -वर्धनी (for -वर्धिनी). Ś1 K1 गोपाना हितकारिणी. — c) D3 प्रीणात्येव च न सर्वान् — d) T1 M1 2 बुद्धिवृद्धि-; M3 °वृत्ति- (for °वृद्धि-) S1 K1 3 B Dn Ds D2 3 गवाम् (for नृणाम्) K2 बुद्धिवृद्धिकरी गवाम्, D3 बुद्धेर्वृद्धिकरी गवाम्

3 a) K1 2 T1 4 मतिश् (for रतिश्) M1–3 [ए]षां (for [ए]व) — b) K2 त्राता (for वेत्ता) Ñ V B1 3 D3 D1 4 6 G2 f 5 परायण (for °णम्) — d) K2–4 Ñ V B D (except D6) T3 4 M4 एव (for चैव).

4 b) K3 4 Ñ1 3 V B D (except D6) T1 3 4 क्षेमी (for क्षेमो) D6 T2 G M4 गोगण (for -गोकुल) Ñ2 क्षेमं मृदितकण्टकम् — c) K2 Ñ2 B1 Ds2 हृष्टो (for कृत्स्नो) M3 भवति (for वसति) — d) K3, 4 Ñ3 Dn D1 T1 4 M3 स्वर्गं गतस्, D5 वा स्वर्गतस्, T2 G1 स्वर्गगतिस्; G3 दिवि-गतस्, M3 स्वर्गं गतिस् (for स्वर्गगतस्)

5 a) K3 4 Ñ1 2 D1–3 5 T1 3 4 कर्मैतद्, Ñ3 B D3 D4 दिव्यैस्ते, V2 दिव्यैश्च; D6 G2 धर्मैर्यैर्; T2 G1 3–5 M कर्मैर्यैर् (for दिव्यैस्तैर्) — b) Ś1 विक्रमैर्भुवि पुष्कलैः, K3, 4 Ñ1 2 3 (marg) V1 Dn D1–3 5 T1 देवैरसुकरं भु(T1 °रैर्भु)वि, D4 विक्रान्तैर्दुष्करैर्भुवि; D6 T2 G M दिव्यैरसुकरै-र्भुवि (G2 4 °रपि) — c) T1 G3 M4 बान्धवाच् (for बोद्धव्याच्) — d) Ñ2 च; D1 व (for न).

6 a) S1 बाल्येन (for बलेन) G(ed) परार्थ्येन (for °र्ध्येन) — b) Ñ3 (marg) V1 विजयेन (for विक्रमेण). — c) Ñ3 हि मर्त्येषु, Dn मनुष्येषु (for च मर्त्येषु). — d) Ś1 M3 च (for [इ]व). T2 दिवाकर (for पुरंदरः). D3 ज्योतिष्विव निशाकरः — After 6, K Ñ2 3 V B D (except D3) T1 3 4 G M4 ins.:

उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव पुरंदरः ।। ६
कान्त्या लक्ष्म्या प्रसादेन वदनेन स्मितेन च ।
उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः ।। ७
वेषेण वपुषा चैव बाल्येन चरितेन च ।
स्यात्ते शक्तिधरस्तुल्यो न तु कश्चन मानुषः ।। ८
यत्त्वयाभिहितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रति प्रभो ।
कस्तल्लङ्घयितुं शक्तो वेलामिव महोदधेः ।। ९
स्थितः शक्रमहस्तात श्रीमान्गिरिमहस्त्वयम् ।
त्वत्प्रणीतोऽद्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्तताम् ।। १०
भोजनान्युपकल्प्यन्तां पयसः पेशलानि च ।
कुम्भाश्च विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभनाः ।
लेह्यस्य पायसस्यार्थे द्रोण्यश्च विपुलायताः ।। ११
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च तत्सर्वमुपनीयताम् ।
भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च ।
त्रिरात्रं चैव संदोहः सर्वघोषस्य गृह्यताम् ।। १२
विशस्यन्तां च पशवो भोज्या ये महिषादयः ।
प्रवर्ततां च यज्ञोऽयं सर्वगोपसुसंकुलः ।। १३
आनन्दजननो घोषो महान्मुदितगोकुलः ।

700* प्रतापेन च तीक्ष्णेन दीप्त्या पूर्णतयापि च ।
उत्तमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव दिवाकर ॥
[(L 1) K2 [इ]व , T1 M4 [अ]ति- (for च) G2 दिव्य- (for दीप्त्या) — Ñ3 om line 2 — (L 2) Cf 7^{cd} V2 मनुष्येषु (for च मर्त्येषु) V2 हुताशन , D2 निशाकर (for दिवा°)]

7 K3 Ñ2 D2 3 T1 om (hapl) 7 D5 reads 7 on marg — ^{a}) Ds1 कोट्या (for कान्त्या) D6 प्रदानेन (for प्रसादेन) — ^{b}) K1 वचनेन , D4 वपुषा च (for वदनेन) — G3 om 7^{cd} — ^{c}) M3 तु (for च) — ^{d}) S1 च (for [इ]व) G1 दिवाकर (for निशा°)

8 ^{a}) K Ñ V B Dn Ds D1 2 5 T3 4 बलेन , D4 अनेन (for वेषेण) D3 बलेन वपुषश्चैव — ^{b}) G4 बलेन (for बाल्येन) — ^{c}) K2 शक्त्या , K4 स्यात्त्वं , D1 स्यात्तु , T3 4 कान्त्या , M1-3 तव (for स्यात्ते) — ^{d}) Ś1 K1 V3 च (for तु) D3 ननु कश्चिदमानुषः , D5 न तु कश्चिन्नरर्षभ

9 ^{a}) D1 स , G3 यस् (for यत्) S1 V1 D2 वि- (for [अ]भि-) — ^{c}) D3 M4 ते (for तल्) D6 T1 G2-5 M1-3 चालयितुं (for लङ्घ°) K2 क उल्लङ्घयितुं शक्तो , T2 G1 कश्च वारयितु शक्तो — ^{d}) K3 4 Ñ3 V2 3 B2 2 Dn Ds D3 5 6 S महोदधिः (for °धे)

10 ^{a}) B3 स्थिति (for स्थित·) Ś1 शक्रमहं , K2 शक्ति- (also °क्र)मयस् , D6 T1 3 G1 3 शक्रमखस् (for °महस्). — ^{b}) K2 गिरिमयस् , T1 3 G1 3 °मखस् (for °महस्) Ds1 M4 त्वया (for त्वयम्) — ^{c}) K4 V2 ऽस्थ गोपाना , Ñ3 (marg) V1 यथान्याय (ऽद्य गोपानां) — ^{d}) Ñ1 यज्ञः (for हेतो) G2 प्रकीर्त्यताम् , some Mss प्रवर्त्य° (for प्रवर्त°)

11 D6 T1 2 G1-3 M1-3 read 11^{ab} after 12^{ab} — ^{a}) K3 V B1 Ds1 भाजनानि (for भो°) Ś1 K1 2 4 Ds2 D3 5 G2 M4 -कल्पन्तां (for कल्प्यन्तां) D2 भोजनान्यनुकल्पन्तां , M3 भाजनान्युपनीयन्तां — ^{b}) Ñ2 कलशानि (for पेशलानि) — ^{c}) T2 G1 [अ]भि- , G3-5 [अ]पि (for वि-) — ^{d}) D6 G2 भाजनाः , T3 शोभिता· (for शोभना) K1 उदपाने च शोभना , T1 G3 उदपाने (G3 °ना) सुशो° ; T2 G1 5 M4 मृदुपाना सुशो° , G4 उदपात्रा सुशो° — ^{e}) D6 G2 लेह्याश्च (for लेह्यस्य) M4 [अ]र्थं (for [अ]र्थे) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1-5 T3 4 पूर्यन्तां पयसा नद्यो (K1 4 D2 3 वाप्यो , K2 सद्यो) — ^{f}) Ñ1 द्रोण्यश्च परिकल्प्यताम् , T1 2 G1 3-6 °श्च विपुला· शुभा

12 ^{a}) Ś1 विविधं , K1 लेह्य च (for पेयं च) Ñ1 भक्ष्यभोज्यश्च पेयश्च — ^{b}) M3 -कल्प्यताम् (for -नीयताम्) G4 तत्सर्वं परिकल्प्यताम् — After 12^{ab}, D6 T1 2 G1-3 M1-3 read 11^{ab} G4 om 12^{c}-13^{b} — ^{c}) K1 2 Ñ3 (marg as in text) B3 T1 3 4 भोजनानि (for भाज°) Ś1 मासानि (for मांसस्य) K4 भोजनानि च मासानि — ^{d}) Ś1 K1 पायसस्य , D3 युज्यताम् (for न्यस्यन्ताम्) D6 T1 2 G1 3-5 M4 मोदकानि , M1-3 मोदकस्य (for ओदनस्य) K4 ह (for च) — ^{e}) V1 त्रिवारं (for त्रिरात्रं)

13 G4 om 13^{ab} (cf v l 12) Ś1 om 13^{ab} — ^{a}) G(ed) विहन्यन्तां (for विशस्यन्ता) — ^{b}) D4 भक्षाय , G(ed) भेद्या वै (for भोज्या ये) T3 भोज्या ये चाप्यजादयः , G3 गोपैश्च महिषा दश — After 13^{ab}, T3 reads 16^{ab}, repeating it in its proper place, and G3 reads 15^{ab} followed by 16^{abcd} — ^{c}) D2 तु (for च) G4 भोजनानि प्रवर्तन्तां — ^{d}) D2 सर्वगोपै (for °गोप-) Ś1 K1 4 -समाकुल , D1 -सुसकुलम् , G(ed) -समाकुलै (for -सुसकुल) Ñ2 सर्वगोपश्च गोकुल , D6 T1 2 G1-3 5 M सर्वत पशुसकुल (T2 G2 °लम्), G4 यज्ञोऽयं पशुसकुल

14 K3 V2 T3 4 om (hapl) 14^{ab} — ^{a}) G3 -जनको (for °नो) D3 4 M1 2 घोषे (for घोषो) — ^{b}) Ds -मानस (for -गोकुल). — M2 om (hapl) 14^{c}-15^{d} — ^{d}) Ś1 शिञ्जितै (for गर्जितै.).

तूर्यप्रणादघोषैश्च वृषभाणां च गर्जितैः ॥ १४
हम्भारवैश्च वत्सानां गोपानां हर्षवर्धनः ।
दधिह्रदो घृतावर्तः पयःकुल्यासमाकुलः ॥ १५
मांसराशिप्रकृष्टाढ्यः प्रकाशौदनपर्वतः ।
संप्रावर्तत यज्ञः स गिरेर्गोभिः समाकुलः ।
तुष्टगोपजनाकीर्णो गोपनारीमनोहरः ॥ १६
अथाधिश्रितपर्यन्ते पर्याप्ते यज्ञसंविधौ ।
यज्ञं गिरेस्तिथौ सौम्ये चक्रुर्गोपा द्विजैः सह ॥ १७
यजनान्ते-तदन्नं तु तत्पयो दधि चोत्तमम् ।
मांसं च मायया कृष्णो गिरिर्भूत्वा समश्नुते ॥ १८
तर्पिताश्चापि विप्राग्र्यास्तुष्टाः संपूर्णभोजनाः ।
उत्तस्थुः प्रीतमनसः स्वस्ति वाच्य यथासुखम् ॥ १९
भुक्त्वा चावभृथे कृष्णः पयः पीत्वा च कामतः ।
संतृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै ॥ २०
तं गोपाः पर्वताकारं दिव्यस्रगनुलेपनम् ।
गिरिमूर्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जग्मुः प्रधानतः ॥ २१
भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।
सह तैः प्रणतो गोपैर्ववन्दात्मानमात्मना ॥ २२ C 3878 B 2.17 25 P 2.17 25

15 M_2 om 15 (cf v l 14) G_3 reads 15^{ab} after 13^{ab} — ^{a}) S_1 हम्भारवश्च, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ $M_{1\ 3\ 4}$ हुम्भारवैश्च; G_2 हुम्बा°, G_5 हुम्फा° (for हम्भा°) D_3 हम्बारवैश्चैव वत्सानां (hypermetric) — ^{b}) S_1 गोमतां (for गोपानां) D_5 -वर्धनै (for °न) — After 15^{ab}, G_3 reads 16^{abcd}. — ^{c}) K_3 Dn D_5 T_1 दध्नो (for दधि-). K_2 $\tilde{N}_1$ Ds_2 (*sup. lin*) T_{2-4} $G_{1\ 3-5}$ M_4 शतावर्तं, $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_1 (*inf lin*) $_{2\ 3}$ Ds D_1 शरा°, D_{2-4} $M_{1\ 3}$ समा°, D_6 सदा° (for घृता°). K_4 दधिह्रदघृतावर्ति. — ^{d}) V_3 $B_{1\ 3}$ Ds D_5 $T_{3\ 4}$ -समावृतः, B_2 समन्वित (for -समाकुल.) $\tilde{N}_1$ पयस स्थानसकुल

16 T_3 reads 16^{ab} for the first time after 13^{ab} G_3 reads 16^{abcd} after 15^{ab} — ^{a}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $B_{1\ 3}$ T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ M मासराशि (for °शि-) $K_{1\ 4}$ -प्रकृष्टाढ्य (K_4 °ज्य), K_3 Ds_2 -प्रभूताज्य, $\tilde{N}_1$ (marg) -प्रकृताढ्य, D_2 प्रभूताढ्य·, D_3 -प्रकृष्टौघ (for प्रकृष्टाढ्य) $\tilde{N}_1$ B_2 Dn $D_{4\ 5}$ मांसराशि प्रभूताढ्य (D_4 °ज्य), D_1 °शि प्रकृष्टाढ्य, T_2 G_3 °शि प्रतप्ताढ्य, T_3 (both times) $_4$ °शि प्रकृष्टाज्य, G_2 °शि प्रलिप्ताढ्य — ^{c}) K_3 D_6 G $M_{3\ 4}$ यज्ञश्च, Dn $D_{4\ 5}$ T_2 यज्ञोऽस्य, T_1 यज्ञस्तु, $T_{3\ 4}$ गोयज्ञो (for यज्ञ स) B_3 सप्रावर्धत यज्ञ स. — ^{d}) T_4 च संकुल· (for समा°) — ^{e}) K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 D_1 -समाकीर्णो; $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 D_{2-5} $T_{3\ 4}$ -गणा°, V_2 -शता° (for -जना°) K_2 तुष्टो गोपगणाकीर्णो, D_6 $T_{1\ 2}$ G M तुष्टगोपैः समाकीर्णो — ^{f}) K_1 (*sup lin* as in text) नानानारी-; M_4 गोपानीक (for गोपनारी-) T_4 समाकुल (for -मनोहर·) — After 16, K_3 Dn $D_{2\ 5}$ (marg) ins.

701* भक्ष्याणां राशयस्तत्र शतशश्चोपकल्पिता ।
गन्धमाल्यैश्च विविधैर्धूपैरुच्चावचैस्तथा ॥

17 ^{a}) D_6 T_2 तथा (for अथ) K_4 [अ]धिसृत्य (for °श्रित) — ^{b}) D_2 प्रजाते, D_5 T_1 G(ed) संप्राप्ते, M_3 पर्याये (for °प्ते) — ^{c}) K_2 गिरियज्ञस्, V_2 गिरेर्यज्ञं (by transp) $\acute{S}_1$ तदा सौम्यं, V_3 Ds_1 तिथौ सौम्य, Dn_1 तथा सौम्ये, D_2 तथा सौम्य; D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 स्थिता (G_2 °ते) सम्यक्, T_1 M_{1-3} तिथौ सम्यक् (for तिथौ सौम्ये) K_4 यज्ञे गिरौ तिथौ रम्ये, G_3 यज्ञ गिरौ स्थिता सम्यक्.

18 ^{a}) Dn_1 यजन्तस्तत् (for °नान्ते) B_3 तत्; G_4 च (for तु) K_2 गोपानां यजना सर्वं — ^{c}) K_4 सर्वं (for मांसं). T_4 पयसा (for मायया) — After 18, D_2 ins

702* ईदृशं ह्यभवत्तत्र गोपानां भरतर्षभ ।

19 ^{a}) Dn_1 [ए]व; T_2 [अ]त्र (for [अ]पि) D_6 विप्रास्तु; M_{1-3} विप्रेन्द्रास् (for विप्राग्र्यास्) — ^{b}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_1 Dn D_{2-5} $T_{3\ 4}$ G_3 M_4 -मानसा (for -भोजनाः) $D_{1.\ 2}$ पुष्टाः संपूर्णमानसा — ^{c}) $\acute{S}_1$ $V_{1\ 2}$ B_1 Ds_1 प्रीति- (for प्रीत-). K_1 उत्तस्थुः प्रीतिमन्तश्च; $\tilde{N}_1$ तुष्टुवुः प्रीतिमनसः — ^{d}) V_1 G_5 स्वस्ति K_4 Ds_2 $T_{1\ 4}$ M_2 वाच्यं (for वाच्य). — After 19, K_2 reads 22^{c}–23^{b}

20 ^{a}) $\acute{S}_1$ [उ]दाहृतं, $\tilde{N}_1$ (marg) D_6 T_1 G_3 [अ]पहृत, T_2 [उ]पहृत, $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 [उ]पहृतं; M_{1-3} च सकलं (for [अ]वभृथे) D_2 भुक्त्वा चापहृत कृत्स्नं — ^{b}) T_4 तु (for च) — ^{c}) $\acute{S}_1$ K_4 D_6 $G_{1.\ 2\ 4.\ 5}$ स, D_4 $T_{3\ 4}$ सु- (for सं-) K_1 V_1 -तुष्टो (for तृप्तो) K_1 सोऽति- (for ऽस्मीति). $\acute{S}_1$ T_1 रूपेण, D_6 T_2 G M_4 दीप्तेन (for दिव्येन). — ^{d}) T_1 दीप्तेन (for रूपेण) D_4 वि- (for प्र-) T_3 रूपेण प्रहसन्निव — After 20, T_3 ins.:

703* प्रजहास गिरेर्मूर्ध्नि स्थित कमललोचन ।

21 ^{b}) $V_{1\ 3}$ -स्रग्गन्ध- (for स्रगनु) — ^{d}) K_2 कृष्णा (for कृष्णं)

22 ^{b}) T_1 चोदित-, G_3 चोत्थितः (for [आ]च्छादित·) $\acute{S}_1$ कृष्णरूपेण छादित·, D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 कृष्णरूपेण चोत्थि(D_6 G_2 °दि)त; M_{1-3} रूपेणातीव शोभितः — K_2 reads 22^{c}–23^{b} after 19. T_2 G_5 M_4 read 22^{cd} twice,

तमूचुर्विस्मिता गोपा देवं गिरिवरे स्थितम् ।
भगवंस्त्वद्वशे युक्ता दासाः किं कुर्म किंकराः ॥ २३
स उवाच ततो गोपान्गिरिः सुप्रभया गिरा ।
अद्यप्रभृति याज्योऽहं गोषु यद्यस्ति वो दया ॥ २४
अहं वः प्रथमो देवः सर्वकामकरः शिवः ।
मम प्रभावाच्च गवामयुतान्येव भोक्ष्यथ ॥ २५
शिवश्च वो भविष्यामि मद्भक्तानां वने वने ।
रंस्ये च सह युष्माभिर्यथा दिविगतस्तथा ॥ २६
ये चेमे प्रथिता गोपा नन्दगोपादयः स्थिताः ।
एषां प्रीतः प्रयच्छामि गोपानां विपुलं धनम् ॥ २७
पर्याप्नुवन्तु मां क्षिप्रं गावो वत्ससमाकुलाः ।
एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यति न संशयः ॥ २८
ततो नीराजनार्थं वै वृन्दशो गोकुलानि च ।
परिवव्रुर्गिरिवरं सवृषाणि सहस्रशः ॥ २९
ता गावः प्रस्रुता वत्सैः सापीडस्तबकाङ्गदाः ।
सस्रगापीडशृङ्गाग्राः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३०
अनुजग्मुश्च गोपालाः कालयन्तो धनानि च ।
भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतासिताम्बराः ॥ ३१

— c) B2 D4 5 G2 सहितै (for सह तै) K4 Ñ V1 2 Ds T1 सहितो (for प्रणतो) K2 V3 D2 3 6 T2 (both times). 3 4 G1 3 5 M4 (last two first time) स(D2 सं)हितै. सहितो गोपैर्, G2 4 5 M4 (last two second time) स तदा सहि(M4 सेवि)तो गोपैर्, M1–3 कृष्णस्तै. सह गोपालैर् — d) G2. 5 M4 (last two second time) ददर्श, M1–3 ववन्दे (for °न्द)

23 For the sequence in K2, cf v 1 22. — c) G2 M4 त्वद्धिते (for त्वद्वशे)

24 a) Ś1 यत्रोवाच; K1 D2 3 स प्रो°, K4 T1 स चो°; Ñ1 उवाच च (for स उवाच) — b) K1 D2 सप्रभया, Ñ1 Ds T3 4 सप्रणयं, D6 T2 G1 3–5 स शुभया (for सुप्रभया) K2. 4 Ñ2 3 V B Dn D4 5 गिरिप्रभवया गिरा — c) K2 आप्यो, K3 4 Ñ3 V1 2 B2 3 Dn D2–5 G1 4 चेज्यो, Ñ2 V3 पूज्यो; D1 (before corr) वेद्यो, T1 M4 यज्ञो, T2 G3 5 वन्द्यो, M3 युज्यो (for याज्यो) — d) D1 G1 2 5 [अ]स्तु (for [अ]स्ति) V1 T1 वै; D6 वा (for वो)

25 a) Ñ3 (marg) V1 वै, D2 च (*sup lin* as in text); G4 य (for व) — b) K Ñ V1 3 B Dn Ds D1. 3 5 T3 4 शुभ.; D2 4 प्रभु (for शिव) V2 सर्वकामप्रद' शुभ. — c) K1 T3 4 प्रसादाच् (for प्रभावाच्) M1–3 मत्प्रभावाच्च सर्वं वै — d) K1 च, Ñ3 (marg) V2 3 B2 3 Ds1 G4 M4 [उ]प- (for [ए]व) K2 D6 T2 G1–3. 5 अमृतान्युपभोक्ष्यथ (T2 G1 °भुङ्क्ष्यत) D1 प्रयुतान्युपभोक्ष्यथ, M1–3 यथेष्टमुपभो°.

26 a) K2 शिव' श्रेयो, D6 T1 2 G1 3–5 M4 शिवाय वो, G2 शिवभावो; M1–3 शिवस्तु वो (for °श्च वो) — b) Ś1 मद्गतानां, V3 मम भक्तानां (hypermetric) (for मद्भक्तानां) K4 स्थितो वने, G2 दिने दिने (for वने वने) — c) Ś1 वत्स्यामि, K1 B1 3 Ds D1 T4 रंस्येऽहं, D3 रमेऽहं (for रंस्ये च) K4 अह चरिष्ये युष्माभिर् — d) Ś1 स्वर्गगतस् (for दिवि°)

27 a) Ś1 K2 V2 M3 मे (for [इ]मे) K4 कथिता (for प्र°) — b) N (except Ś1 D6) T3 4 नन्दगोपपुरोगमा — c) D4 6 T2–4 G1–3 5 M1 4 तेषां (for एषां). T1 M4 प्रीति (for प्रीत.).

28 a) Ś1 K4 M2 मां क्षिप्रं (by transp), T1 M1 3 4 क्षिप्रं च D3 पर्यागच्छन्तु क्षिप्र मां, D6 T2 G °प्नुवन्ति क्षिप्रं च — b) D3 वत्सा (for वत्स-). — c) Ś1 T3 4 मे परमा (for मम परा) — d) Ś1 जगद्धितम् (for न संशय).

29 a) M4 Bom Poona eds G(ed) हि (for वै) M1 2 ततो नीराजनार्थं वै — b) K2–4 Ñ V D1 3–5 T3 4 वै, Dn तत्, T1 M1 3 4 तु (for च) — c) D2 -चक्रे (for -वव्रुर्) — d) T1 सकृष्णेन, G2 lacuna (for सवृषाणि). N (except Ś1 D6) समन्ततः (for सहस्रश) T3 4 सवृषास्ते समन्तत

30 a) Ś1 तावन्त प्रद्रुता दृष्ट्वा, K1 T4 ता गाव. प्रद्रुता दृष्टा (K1 [*sup lin*] °स्ता), K2 ता गाव. प्रहृतं दृष्ट्वा, K3 तं गावः प्रद्रुता दस्ता', K4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 T3 ता गाव प्रद्रुता हृष्टा', D3 ता गाव प्रहिता दृष्टा', D6 T1 2 G M4 ता गाव प्रद्रु(T3 G1 4 °सृ-, G5 °हृ)ता दीप्ता' — b) D3 सापीडस्रग्वराङ्गदा: G4 5 °स्तबकाङ्कका, M4 °स्तबकाङ्कुशाः. — D3 om 30cd — c) Ś1 ससृजोत्पीडशृङ्गाग्राञ् (sic), K2 सहस्रगोपीशृङ्गाग्रा; K4 T3 स्रगापीडित°, V1 समग्रापीड°; V2 B1 Dn T4 M2 सस्रजा°, D6 T1 2 G M4 स(G4 सु)निष्का°

31 a) K2 तु (for च). — b) M4 पालयन्तो, G(ed) गाल° (for काल°) K4 Ñ2 V1 3 T4 वनानि (for ध°) D6 G1. 2 4. 5 M3 पा(M3 का)लयन्गोधनानि च — c) V3

मयूरचित्राङ्गदिनो भुजैः प्रहरणावृतैः ।
मयूरपत्रवृन्तानां केशबन्धैः सुयोजितैः ।
बभ्राजुरधिकं गोपाः समवाये तदाद्भुते ॥ ३२
अन्ये वृषानारुरुहुर्नृत्यन्ति स्मापरे मुदा ।
गोपालास्त्वपरे गाश्च जगृहुर्वेगगामिनः ॥ ३३
तस्मिन्पर्यायनिर्वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे ।
अन्तर्धानं जगामाशु तेन देहेन सो गिरिः ॥ ३४
कृष्णोऽपि गोपसहितो विवेश व्रजमेव ह ।
गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनाश्चर्येण विस्मितः ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

६१

वैशंपायन उवाच ।
महे प्रतिहते शक्रः सक्रोधस्त्रिदशेश्वरः ।
संवर्तकं नाम गणं तोयदानामथाब्रवीत् ॥ १
भो बलाहकमातङ्गाः श्रूयतां मम भाषितम् ।
यदि वो मत्प्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतम् ॥ २
एते वृन्दावनगता दामोदरपरायणाः । C 3895 B 2. 18 3 P 2. 18 3

भुक्ति-, B2 शक्ति- (for भक्ति-) — d) Ñ3 V1 B3 Ds D4 6 T1 3 4 G1–3 5 M2 4 रक्तपीतसिताम्बरा , V3 B1 रक्तापीडा° , M3 रक्तपीताम्बरासिता:

32 a) M4 मायूर- (for म°) D2 (sup lin as in text) मयूरचित्राङ्गदितैर् — b) D2 6 T2 4 G1 भुजै प्रहरणायु(T2 G1 °न्वि)तै , D3 T3 भुजै प्रहरणोद्यतै , D4 भुजै प्रहरणैर्वृतै. — T4 om 32cd — c) K2 Ñ3 V1 2 B2 3 Dn Ds D2–4 -चित्रैश्च , K3 4 Ñ1 2 D1 5 -चित्राणां , V3 चित्रैस्तु , D6 G2 -वृत्तान्तै. , T1 -प्रततै , T2 G1 3–5 M4 -प्रवृत्तै ; T3 चित्राश्च (for -वृन्ताना) Cal ed मयूरचित्र पत्रैस्तु — d) V1 M4 सुपूजितै , G2 ततोर्जितै (for सुयोजितै). — e) Ñ3 V1 बभ्राजिरे , V2 3 विभ्राजुर् (for ब°) — f) D6 T2 G2–4 M1–3 तथाद्भुते , G1 तदाद्भुतम् (for °ते). D3 समवायतयाद्भुतम्

33 b) K1 तथा परे ; K3 4 Ñ3 Dn D1 2 5 T3 4 M4 परे मुदा , D6 G1 5 [अ]परे जना , T1 G3 4 परे जना ; M1 2 परे तथा , M3 [अ]परे तथा (for °रे मुदा) D3 नृत्यन्ति परया मुदा , G2 °न्गायन्परे जना — c) T1 4 च (for तु) Ś1 गावो , K Ñ V B1 2 D (except D5 6) T4 गा वै , T3 गोपान् (for गाश्च). — d) D3 वेश्म- (for वेग-)

34 a) Cal ed अस्मिन् (for त°). K3 -निर्वृत्तेर् (for °त्ते) — b) Ñ1 (marg as in text) गोपा (for गवा) K2 3 गवां नीराजनोत्सवै. — d) Ś1 वै गिरि , K1. 3 4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 G5 सोऽचल. (D3 °लात्) (for सो गिरि.)

35 a) T3 गोपै. (for गोप-). — b) D3 जगाम (for विवेश) Ñ2 V1 D5 T4 हि , Ds2 च (for ह) D6 T2 G M4 व्रजमेव विवेश स (D6 G3 M4 ह) — c) Ś1 -यज्ञे (for -यज्ञ-) V2 प्रवर्तेन (for -प्रवृत्तेन) T3 4 गिरियज्ञेन महता. — After 35, N (except Ñ1) S (except M1–3) G(ed.) ins :

704* गोपा. सबालवृद्धा वै तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ।

[G(ed) स्त (for स्त-) K1 D2 ते , D3 G4 5 च , T2 G1 तु (for वै)]

K4 cont

705* नृत्यं गीतं प्रकुर्वाणा सहकृष्णा व्रजं ययु. ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 G3. — *Mention of Khila* All Mss (except Ñ1). — *Subparvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 K2 D6 G2 3 M4 गिरियज्ञ , K1 3 Ñ V B Dn Ds D1 3 5 गिरियज्ञप्रवर्तनम् — *Adhy no.* (figures, words or both) · K3 G2. 4 70 , Ñ3 V1 T1 G3 5 M4 73 ; V2 B2 74 ; V3 Dn Ds D4 T2 G1 72 , D3 78 ; T3 79 , T4 68 , M1–3 69 — *Śloka no* Dn1 39 ; Ds2 38 , D1 70 , D4 50.

61

1 D5 om. the ref. — a) K4 (by corr.) B3 D6 T3 G2 4. 5 M4 मखे (for महे) — b) D6 स क्रोधात् (for सक्रोधस्). V1 सक्रोधस्त्रिदिवेश्वर ; G2 शक्रेशस्त्रिदिवे° . — c) D5 T1. 3 4 M4 सांवर्तकं (for सं°) — d) T1 तथा (for अथ). Ñ1 तोयदानिदमब्रवीत् ; M4 तोयानामथ सोऽब्रवीत्.

2 a) T2 G1 4 हे (for भो). — c) G3 वा (for वो).

नन्दगोपादयो गोपा विद्विषन्ति ममोत्सवम् ॥ ३
आजीवो यः परस्तेषां गोपत्वं च यतः स्मृतम् ।
ता गावः सप्तरात्रेण पीड्यन्तां वृष्टिमारुतैः ॥ ४
ऐरावतगतश्चाहं स्वयमेवाम्बु दारुणम् ।
स्रक्ष्यामि वृष्टिं वातं च वज्राशनिसमप्रभम् ॥ ५
भवद्भिश्चण्डवर्षेण चरता मारुतेन च ।
हतास्ताः सव्रजा गावस्त्यक्ष्यन्ति भुवि जीवितम् ॥ ६
एवमाज्ञापयामास स सर्वाञ्जलदान्प्रभुः ।
प्रत्याहते वै कृष्णेन शासने पाकशासनः ॥ ७
ततस्ते जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः ।
आकाशं छादयामासुः सर्वतः पर्वतोपमाः ॥ ८
विद्युत्संपातजननाः शक्रचापविभूषिताः ।
तिमिरावृतमाकाशं चक्रुस्ते जलदास्तदा ॥ ९
गजा इवान्ये संसक्ताः केचिन्मकरवर्चसः ।
नागा इवान्ये गगने चेरुर्जलदपुंगवाः ॥ १०
तेऽन्योन्यवपुषा बद्धा नागयूथायुतोपमाः ।
दुर्दिनं विपुलं चक्रुश्छादयन्तो नभस्तलम् ॥ ११
नृहस्तनागहस्तानां वेणूनां चैव सर्वशः ।
धाराभिस्तुल्यरूपाभिर्ववृषुस्ते बलाहकाः ॥ १२
समुद्रं मेनिरे तं हि खमारूढं नृचक्षुषः ।

— [d]) D_3 -शक्ति (for -भक्ति-) Ś$_1$ $K_{1.3}$ Dn -पुरस्कृतै (for °स्कृतम्)

3 [a]) K_2 एवं (for एते) — [d]) $K_{2\ 3}$ महोत्सवम् (for ममो°)

4 [a]) $T_{3\ 4}$ जीवा गाव, G_3 आजीवं च (for °वो यः) K_1 Ds G_1 स्वेषां (for तेषां) — [b]) $T_{3\ 4}$ श्रुतम् (for स्मृतम्) G_1 गोपास्ते तु यत स्मृता, G_4 गोगोवत्सादय स्मृता — [c]) T_4 पाल्यन्ता (for पीड्यन्ता) D_5 वर्ष- (for वृष्टि-) Ś$_1$ पीड्यन्तो भयमारुतै (sic), M_{1-3} °न्ता वृष्टिभि सदा

5 [a]) Ś$_1$ K_1 ऐरावण (for °वत-) K_1 (marg as in text) [अ]यं (for [अ]हं). — [b]) $M_{1\ 2}$ सु- (for [अ]म्बु) M_3 स्वयमेव सुदारुण — [c]) D_3 मोक्ष्यामि (for स्र°) K V_3 T_2 G_1 वृष्टिवा(T_2 °पा)तं, T_4 वात वृष्टिं (by transp) Ś$_1$ वृष्टिं वात च स्रक्ष्यामि, T_3 स्रक्ष्याम्यनारतं वृष्टिं — [d]) Ñ V B Ds D_{3-5} $T_{3\ 4}$ -स्वनम् (for -प्रभम्)

6 [a]) Ś$_1$ तत्र (for चण्ड-) — [b]) $Ñ_1$ सृजता, D_3 T_3 महता; G_4 भवता (for चरता) — [c]) Ś$_1$ K_3 $Ñ_1$ B_1 Ds $D_{2\ 3\ 6}$ T_4 G_1 सप्रजा (for सव्रजा) — [d]) D_6 त्यजन्ति (for त्यक्ष्यन्ति).

7 Before 7, K_1 ins वैशंपायन उवाच — [b]) K_2 $Ñ_{1\ 3}$ V B_1 D_{4-6} $T_{1\ 2}$ G M_4 सर्वान्स (by transp) T_2 G_1 विभु. (for प्रभु·) $K_{3\ 4}$ $Ñ_2$ Dn D_1 $T_{3\ 4}$ सर्वाञ्जलधरान्प्र- ($Ñ_2$ °गत प्र)भु — [c]) Ś$_1$ K_1 तु (for वै). — [d]) D_6 मखे वै (for शासने) — For 7[cd], M_{1-3} subst

706* मद्दे प्रतिहते विष्णोः शासनात्पाकशासन· ।

8 [a]) T_4 partly damaged V हृष्टा (for कृष्णा). — [b]) K_3 घोरा नाद-; M_3 घोरं नाद- (for घोरनादा) D_4 महाबला (for भयावहाः) — [d]) G_2 समन्तात् (for सर्वत·)

9 K_2 om (hapl) 9[a]–11[b] M_4 om 9-12 — [a]) V_1 वियत्संपातजनना., V_3 T_4 विद्युत्संघात° — [b]) T_1 -वात- (for -चाप-) — [d]) $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_2$ V_3 D_1 (*sup lin* as in text) M_{1-3} तथा, V_2 मुदा, $B_{1\ 3}$ Ds तत (for तदा). — After 9, G_4 reads 11[cd] for the first time, repeating it in its proper place

10 K_2 M_4 om 10 (cf v 1 9) — [a]) T_1 इभा (for गजा) $Ñ_1$ Ds [अ]न्य- (for [अ]न्ये) K_4 सव्यक्ता, D_5 Bom Poona eds G(ed) सयुक्ता (for ससक्ता) G_3 गजा इवान्यान्यसक्ता — [b]) D_3 शकट- (for मकर) — [c]) D_6 T_2 G_1 M_3 नगा (for नागा) V_2 गमने (for गगने). T_4 नागाकारा इवान्योन्यौ

11 K_2 om 11[ab], M_4 om 11 (for both, cf v. 1 9). — [a]) Ś$_1$ $K_{3\ 4}$ Ñ $V_{2\ 3}$ B_2 Dn $D_{1\ 3-5}$ M_2 तेऽन्योन्यं; D_6 T G अन्योन्यं (D_6 G_2 °न्य-) (for तेऽन्योन्य-) M_{1-3} दिग्धा (for बद्धा) — G_4 reads 11[cd] for the first time after 9 — [d]) B_2 दारयन्तो (for छाद°)

12 M_4 om 12 (cf v 1 9) T_3 om 12[ab] — [a]) K_4 बृहत्तं, T_4 स्वहस्ते, G_3 नृहस्ति- (for °स्त-) Dn D_1 T_2 G_4 -हस्ताभ्यां (for -हस्ताना) — [b]) K_1 om वेणूनां Ś$_1$ वेणूना च समन्ततः, K_{2-4} $N_{2\ 3}$ V Dn Ds $D_{1\ 5}$ T_4 G_4 °नां चैव (K_4 खे च) सर्वतः — For 12[ab], M_{1-3} subst .

707* स्थूलनागोरुहस्तानां सततं सर्वतोदिशम् ।

— G_3 repeats 12[cd] after 14[ab] — [c]) T_3 बहु- (for तुल्य-) Ś$_1$ धाराभिरक्षमात्राभिर् — [d]) Ś$_1$ बबन्धुस्, T_2 G_1 ववर्षुस् (for ववृषुस्)

13 [a]) $Ñ_3$ V_1 T_1 M_4 ते, $B_{1.2}$ Ds D_4 तद् (for तं). D_1 वै (for हि). Ś$_1$ समुद्र इव तं मेने — [b]) K_2 $Ñ_1$ क्षमा-

दुर्विगाह्यमपर्यन्तमगाधं दुर्दिनं महत् ॥ १३
न संपतन्ति खगमा दुद्रुवुर्मृगजातयः ।
पर्वताभेषु मेघेषु खे नदत्सु समन्ततः ॥ १४
सुप्तसूर्येन्दुसदृशे मेघैर्नभसि दारुणैः ।
अतिवृष्टेन लोकस्य विरूपमभवद्वपुः ॥ १५
मेघौघैर्निष्प्रभाकारमदृश्यग्रहतारकम् ।
चन्द्रसूर्यांशुरहितं खं बभूवातिनिष्प्रभम् ॥ १६
वारिणा मेघमुक्तेन मुच्यमानेन चासकृत् ।
आबभौ सर्वतस्तत्र भूमिस्तोयमयी यथा ॥ १७
विनेदुर्बर्हिणस्तत्र स्तोककाल्परुताः खगाः ।
विवृद्धिं निम्नगा याताः प्लवगाः संप्लवं गताः ॥ १८
गर्जितेन च मेघानां पर्जन्यनिनदेन च ।
तर्जितानीव कम्पन्ते तृणानि तरुभिः सह ॥ १९
प्राप्तोऽन्तकालो लोकानां प्राप्ता चैकार्णवा मही ।
इति गोपगणा वाक्यं व्याहरन्ति भयार्दिताः ॥ २०
हम्भारवैः क्रन्दमाना न चेलुः स्तम्भितोपमाः ।
निष्कम्पसक्थिश्रवणा निष्प्रयत्नखुराननाः ।
हृष्टलोमार्द्रतनवः क्षामकुक्षिपयोधराः ॥ २१ C 3914 B 2.18.22 P 2.18.22

रूढं, G2 M4 समा° (for खमा°) — ^{c}) M1–3 दुर्विगाहम् (for °गाह्यम्)

14 ^{a}) K Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1–5 T3 4 G4 नैवापतन्वै खगमा, D6 corrupt — After 14^{ab}, G3 repeats 12^{cd} — ^{c}) M4 पर्वाभेषु च मेघेषु — ^{d}) Ś1 विनदत्सु, D2 नदत्सु सु- G5 खेऽनदन्सु- (for खे नदत्सु)

15 Ś1 repeats 15^{ab} after 33 —^{a}) All Mss (except Ś1 M1–3) नष्ट-; Ś1 (second time) सप्त- (for सुप्त-) Ś1 (both times) K1 3 4 Ñ1 2 Dn D1 5 -सदृशैर्, K2 Ñ3 V B Ds D2–4 T G1 3–5 M4 -नक्षत्रैर्, D6 G2 -सहितैर् (G2 °ते) (for -सदृशे) — ^{b}) D4 6 वारुणै; M1–3 दारुणे (for °णैः) — ^{c}) Ś1 अभि- (for अति) K4 वर्षेण, Ñ3 V1 -वृष्ट्या तु; D6 T1 2 G M4 -वृष्ट्या च, M1–3 -प्रवृष्टे (for -वृष्टेन) K2 अदृष्टेन बलाक्रम्यद्, K3 अतिवृष्ट्यैव लोकाना — ^{d}) G3 अगमद् (for अभवद्) T2 G1 विद्युद्रूपं भवद्वपु (sic)

16 ^{a}) Ś1 मेघाभैर्निष्प्रतीकारम्; V2 Ds2 मेघौघैर्निप्रभाकारैर्; D6 T1 2 G M4 मेघैर्निबद्ध(T1 M4 °बिद्ध)माकाशम्, M1–3 मेघौघविततं विश्वम् — ^{b}) V2 -तारकै. (for °कम्). — ^{c}) M1–3 -सूर्याभ- (M2 °भि-) (for सूर्यांशु-) Ñ1 सचन्द्रसूर्यान्तर्हितं, T1 चन्द्रसूर्यान्तर्हित च, G2 °र्यान्तरहितं. — ^{d}) Ś1 T1 M सुनिष्प्रभंम्, K2 [अ]तिदारुणम्; D3 T2 G1 3 4 [अ]थ निष्प्रभम् (for [अ]तिनि°)

17 ^{a}) M4 हरिणा (for वा°). B Ds T2 G5 युक्तेन (for -मुक्तेन) D3 वारिणाशनियुक्तेन — After 17^{ab}, D6 T1 2 G M ins

708* मेघयुक्तेन वातेन घूर्णितं विश्वतोमुखम् ।

— ^{c}) T1 सर्वशस् (for °तस्). — ^{d}) T2 भूयस् (for भूमिस्) D3 जलमयी (for तोय°). D5 M4 तथा (for यथा)

18 ^{a}) K1 (marg as in text) विजहुर्; V3 विरेजुर् (for विनेदुर्) — ^{b}) Ś1 D4 स्तोकका विरुता खगा, K1 2 4 Ñ2 V1 3 D1–3 5 M4 तोयकाल(M4 °कल्प)रु(Ñ2 V1, 3 °र)ता खगा. K3 स्तोक्कका विरता गता, Ñ1 3 तोयकल्प(Ñ3 °काल)रुना. खगा., B1 Dn Ds D6 T G1 4 स्तोककल्परु(D6 °र-, T1 °म)ता खगा B2 स्तोककालरुता: खगा, G2 स्तोकाल्परुदिता खगा, G3 5 तोककल्पतरा (G5 °भृता) खगाः. — ^{c}) K2 विवृद्धौ, G5 °त्ति, M4 प्रवृद्धा (for विवृद्धिं) — ^{d}) K2 अबला (for प्लवगा) Ś1 मत्तनं, T2 G4 M1–3 संहतिं (for संप्लवं). K4 निर्झरप्लवसगता, D5 प्लवंगास्तु प्लव गताः; D6 G1–3 5 M4 प्लवंगा संह(G5 °ग)तिं गता.

19 ^{a}) T2 G1 4 मेघेन (for मेघानां) — ^{b}) K4 Ñ2 V2 पयसां (for पर्जन्य) — ^{c}) Ś1 [ए]व, T3 च (for [इ]व) K4 Ñ1 कम्पति, D6 कल्पन्ते (for कम्पन्ते)

20 ^{b}) N (except Ś1 D6) T1 3. 4 व्यक्तम् (for प्राप्ता च) G2 M4 [ए]कार्णवी (for °वा) — ^{c}) M4 वै गो (for गोप-). — ^{d}) Ś1 व्याहरन्तो, T2 G1 °रन्त (for °रन्ति). — After 20, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) ins

709* तेनोत्पाताम्बुवर्षेण गावो विप्रहता भृशम् ।

[D6 G1 -वातेन; T1, 2 G2 3 5 M4 -पातेन (for -वर्षेण). K4 ऽपि (for वि-) K1 G1 -हृता (for -हता)]

21 ^{a}) Ś1 D3 हम्बारवै., K1 भम्भारावै., D1 रम्भारवै.; D6 G5 हुम्फा°; T1, 2 G1–3 M1–3 हुम्भा°; G4 हम्फा° (for हम्भा°) — ^{b}) D6 न चेरु; T2 G1, 3 निश्चला; G5 न शेकुः (for न चेलु) M1–3 न शेकुश्चलितुं पदैः — ^{c}) K4 नि.क्रम्य; some Mss नि:कम्प- (for निष्कम्प-). K Ñ V B D1–5 G4 निष्कम्पसक्थि(K [marg as in text] °सर्व-, K2 V1 °शक्ति-; D5 °संधि-, G4 साक्षि)चरणा; D6 T2 G1–3 5 °म्पसाक्षिश्रवणा (T2 °सो) — ^{d}) Ś1 निष्प्रयत्ना; K2 °यत्नं; V3 °कम्प-;

काश्चित्प्राणाञ्जहुः श्रान्ता निपेतुः काश्चिदातुराः ।
काश्चित्सवत्साः पतिता गावः शीकरवेजिताः ॥ २२
काश्चिदाक्रम्य क्रोडेन वत्सांस्तिष्ठन्ति मातरः ।
विमुखाः श्रान्तसक्थ्यश्च निराहाराः कृशोदराः ॥ २३
पेतुरार्ता वेपमाना गावो वर्षपराजिताः ।
वत्साश्चोन्मुखका बाला दामोदरमुखाः स्थिताः ।
त्राहीति वदनैर्दीनैः कृष्णमूचुरिवार्तवत् ॥ २४
गवां तत्कदनं दृष्ट्वा दुर्दिनागमजं भयम् ।
गोपांश्चासन्नवदनान्कोपं कृष्णः समादधे ॥ २५
स चिन्तयित्वा संरब्धो दृष्टो योगो गवामिति ।
आत्मानमात्मना वाक्यमिदमाह प्रियंवदः ॥ २६
अद्याहमिममुत्पाट्य सकाननवनं गिरिम् ।
कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षत्राणाय दुर्धरम् ॥ २७
अयं धृतो मया शैलो भूमीगृहनिभोपमः ।
त्रास्यन्ते सव्रजा गावो मद्वश्यश्च भविष्यति ॥ २८
एवं स चिन्तयित्वा तु विष्णुः सत्यपराक्रमः ।

---

some Mss नि प्रयत्न- (for निष्प्र°) — [e]) Ś1 K1 हृष्टा; V1 कृष्ण- (for हृष्ट-)

22 [a]) K3 V3 Ds D1 4 शान्ता (for श्रान्ता). T4 काश्चित्प्राणांश्च सम्भ्रान्ता — [b]) S1 B1 3 D6 T1 G1 2 5 निषेदुः, K1 Ñ2 3 V3 T3 निष्पेतुः, K2 D1 नि पेतु, M2 विषेदु. (for निपेतु) — [c]) M3 om पतिता. — [d]) G1 शकट- (for शीकर-) D5 G2 -वीजिता, D1 corrupt, D2 G4 वेपिताः, T2 3 वेदिता, T4 M1–3 पीडिता (for -वेजिता.) K1 गाव. शीतेन पीडिता, M4 काश्चिच्छिरसि वेजिता·

23 T3 repeats 23[ab] after 710* — [a]) K4 कायेन; M4 क्रोधेन (for क्रोडेन) T3 (second time) आक्रम्य गावः क्रोधेन M1–3 क्रोधे(M3 °डे)न काश्चिदाक्रम्य — [b]) K3 वशास् (for वत्सास्) — [c]) G5 विदु खाः (for विमुखा) K1 T3 श्रान्तसक्थिश्, K2 V D1 शा(V3 D1 श्रा)न्तशक्त्यश्, D4 शान्तसंध्यश्, T3 श्रान्तवक्त्राश् (for °सक्थ्यश्) T4 श्रान्तवक्त्राश्च नीहारा — [d]) K4 निराहार-, T4 स्तम्भिताश्च (for निराहाराः) Ś1 M1–3 कृशा परा·, D6 T1 2 G M4 कृशास्तथा (for कृशोदरा·)

24 [a]) D1 सर्वा (for आर्ता) — [c]) M1–3 [पु]वोन्मुखा (for [उ]न्मुखका) Ś1 तत्र (for बाला) V1 B3 वत्साश्चोन्मुख्यकाका(V1 om का)रा, D6 T1 2 G M4 सवत्साश्चोन्मुखा गावो (D6 बाला) — [d]) K1 -मुखे, K3 -पर (for -मुखा·) D6 T1 2 G M दामोदरमुपस्थिता — [e]) S1 पाहि पाहीति वचनं, D6 त्राहीति देवं वदनै, T2 G1 3 4 M °ति दीनैर्वद(G4 °च)नै.; G2 °ति देहैर्वदनै. — [f]) K Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1–5 T1 4 G5 इवार्दिता, Ñ1 T3 जला(T3 अथा)र्दिताः, B3 इवार्जिता; D6 T2 G1–4 इवार्तका (G3 °तुराः) (for °र्तवत्) — After 24, T3 ins .

710* गवां पश्य महाबाहो वेदनां परमातुराः
— After the above, T3 repeats 23[ab].

25 T3 om 25[ab] — [a]) K3 4 Dn D1 तु (for तत्). G4 क्रन्दनं (for कदनं) — [b]) Ś1 K Ñ2–3 V B Dn D1–5 महत् (for भयम्) T2 G1 दृष्ट्वा दुर्दिन(G1 °जंन)जं भयम्. — [c]) T1, 2 G1 3 M4 सन्न- (for [आ]सन्न-) K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T4 G5 M4 निधनान् (for -वद°). Ś1 K3 D6 गोपा(K3 °पा)श्च सन्नवदना (D6 °नान्) — After 25[c], T3 ins

711* गाश्चापि परमातुरा ।
रोषताम्रेक्षण श्रीमान्

— [d]) D6 समाददे (for °धे) — After 25, D6 T1 3 4 G1–3 M4 ins

712* अहो धार्ष्ट्यं सुरपतेर्मामनादृत्य संप्रति ।
गवा वध कृतस्तस्य गोपानां च तथा कृत ॥

26 [a]) K4 Ñ3 V2 M4 सं- (for स) V3 संहृष्टो; D6 T1 2 G1 2 4 सक्रुद्धो (for संरब्धो) — [b]) K3 Dn T1 G5 मयेति च (for गवामिति). K1 2 4 Ñ V B Ds D1–5 T2–4 G1–4 M4 दृष्टोपायो मये(T3 °मे)ति च, D6 दृष्ट्वा प्रायो ममेति च — [d]) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 4 T4 G5 ऊचे (for आह) D6 T2 4 G1 4 M4 प्रियं वच. (for प्रियंवदः) T3 इदमूचे जनार्दन

27 [a]) Ś1 K4 Ñ V3 B1 3 Ds D1 4 अथ, T1 G2–4 M4 यथा, T2 यदि (for अद्य) K1 2 V2 एनम् (for इमम्). D3 यथाहमेनमुद्यम्य — [b]) Ñ1 D4 -गिरि वनम् (for -वनं गिरिम्). D1 सकाननमिमं गिरिम् — D6 om 27[cd] — [c]) Ś1 कर्षयेय, V2 कार°, M3 कल° (for कल्प°) — [d]) Ś1 गवां (for वर्ष-)

28 [a]) D1 अयं वृत्तो, M4 अयत्नतो (for अयं धृतो) D6 T1 2 G1 3 M1–3 महा (for मया) D3 अयं ध्रुवो महाशैल. — [b]) K Dn D1 2 T4 G5 पृथ्वी-, D6 G2 व्रजे (for भूमी-) Ś1 -निभो महान् (for -निभोपम) Ñ V B Ds D3–5 T3 पृथ्वीगृहमिवापरम्, T1 2 G1. 3 4 M4 व्रजे गृहनिभो मया· — [c]) D6 T2 G2 4 M4 त्रायन्ते (for त्रास्यन्ते) M1–3 जलदाद् (for सव्रजा) K3 Ñ1 2 B2 Dn Ds1 D4 5 T3 G1 5 गा वै (for गावो) K1 2 V2 B1 3 Ds2 D1 त्रास्यते सप्रजा गा (K1 °व्रजो गा; K1 [marg.]. 2 °भयाद्गा, V2 °कलाद्गा) वै·

बाह्वोर्बलं दर्शयिष्यन्समीपं तं महीधरम् ।
दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ॥ २९

स धृतः संगतो मेघैर्गिरिः सव्येन पाणिना ।
गृहभावं गतस्तत्र गृहाकारेण वर्चसा ॥ ३०

भूमेरुत्पाट्यमानस्य तस्य शैलस्य सानुषु ।
शिलाः प्रशिथिलाश्चेलुर्निष्पेतुश्च सपादपाः ॥ ३१

शिखरैर्घूर्णमानैश्च सीदमानैश्च सर्वतः ।
विधूतैश्चोच्छ्रितैः शृङ्गैरगमः खगमोऽभवत् ॥ ३२

चलत्प्रस्रवणैः पार्श्वैर्मेघौघैरेकतां गतैः ।
भिद्यमानाश्मनिचयश्चचाल धरणीधरः ॥ ३३

न मेघानां प्रवृष्टानां न शैलस्याश्मवर्षिणः ।
विविदुस्ते जना रूपं वायोस्तस्य च गर्जतः ॥ ३४ C 3928 B 2 18. 35 P 2. 18. 35

— ^{d}) Ś1 D3 मद्रशश्, D6 मद्राक्यं (for मद्रश्यश्) V2 गोपाश्चैव **शय

29 ^{a}) K3 4 V1 3 B1 D1 4 6 T2 4 G1 3 4 M स (for स) D3 च (for तु) — ^{b}) All Mss (except Ś1 G1 2 M1–3) कृष्ण (for विष्णु·) — After 29^{ab}, K4 ins

713* इत्युक्त्वैकेन हस्तेन कृत्वा गोवर्धनाचलम् ।
दधार लीलया कृष्णश्छत्राकमिव बालक ॥
[= Bhāgavata P, 10 25 19]

— ^{c}) V1 3 D6 बाहोर् (for बाह्वोर्) Ñ1 दर्शयिष्येऽह (hypermetric), D2 दर्शयन्स (for °यिष्यन्) — ^{d}) S1 K1 3 Dn D1 समूलं त, K4 समीपस्थं, Ñ2 V B Ds1 D2 4 6 T G M4 °पे त, M1–3 समैक्षत (for समीपं तं) Ñ1 गोपानां हर्षवर्धन , D3 समीपे त महागिरिम् — ^{f}) Ś1 K3 Dn [अ]चलः (for [अ]परः) — After 29, D6 S ins

714* समूलविटपस्कन्धश्चचाल स महागिरि· ।
घणाघणकृत· शैल सप्राण इव नि श्वसन् ॥

[(L 1) D6 -विद्रुम- (for -विटप-) D6 T4 G2 4 5 M4 च (for स) D6 महागिरिम्, M4 महीधर (for महागिरि) — (L 2) D6 खणापर्णकृत. शैल , T3 4 घणाघाणि(T4 °णा)कृत शैल , M1–3 खणाखणीकृत शैल (for ^{a})]

30 ^{a}) G4 संहतो (for संगतो) D6 T1 G1–3 5 M स धृत सह तोयौघैर् — ^{b}) V2 दिवि (for गिरि·). — ^{c}) D6 G2 -भागगतस् (for -भावं गतस्) M4 तात (for तत्र) Ś1 गृहैकत्वं गतः सर्वो — ^{d}) D2 गृह्याकारेण, D3 6 T4 G1–3 गुहा° (for गृहा°) B2 3 वर्ष्मणा (for वर्चसा)

31 ^{a}) Ś1 भूमाव् (for भूमेर्) — ^{b}) Ś1 D6 T1. 2 G1 2 4 5 सानुजा , M4 °गा (for °षु). K4 शैलस्य स्वेषु सानुषु, D3 शैलस्यास्य च सा° . — M3 reads 31^{cd} and M1 2 repeat it after 715* — ^{c}) D3 च शिथिलाश्, T1 प्रमुदिताश्, T2 G1 4 5 M1 (both times) 2 (first time) प्रमथिताश् (for प्रशिथिलाश्) Ś1 Ñ1 पेतुर्, K1 B3 चेरुर् (for चेलुर्) G2 M4 शि(M4 शै)ला· प्रमथिताश्चैव — ^{d}) Ś1 M1 2 निपे- (last two both times)तुश्चैव पादपा , K1 D2 3 विनिष्पे तुश्च पा° ; K4 निष्पेतुस्तत्र पा° , V1 निपेतुश्चलपा° , M4 निपेतुश्च सदा वराः — After 31, D6 S ins,

715* रक्षिष्यन्गोधन विष्णुर्गोपानां गोपतिर्हरि. ।
गोमध्यस्थितगोविन्दो गोपान्रक्षन्सगोकुलान् ॥
दधार गोधन विष्णुर्गोधर च विलम्बयन् ।
गोपान्विस्मापयन्गोपो गोमार्गे मस्थितो हरिः ।
आद्य वपुश्च गृह्णानो लोकानामीश्वरेश्वर. ॥ [5]
व्यर्थ चकार गोविन्दो गोधरस्य समीहितम् ।
गोवर्धनस्यास्य गिरे खे खणायितविग्रह. ॥

[(L 1) M4 निर्गतन (for रक्षिष्यन्) T1 M4 गोधनो ; G2 M3 गोधन , M1 2 गोधर (for गोपाना) — (L 2) M1. 2 -मध्यस्थ स (for °स्थित) — (L 3) D6 दधार विष्णुर्गोवर्ध (for ^{a}) D6 गोकुल (for गोधर) G4 विडम्बयन् (for विल°). — (L 4) D6 गिरि (for हरि) — (L 5) M1–3 लोकानामीश्वर स्थित (for ^{b}) — (L 6) T4 यत्न (for व्यर्थं) — (L 7) T1 खगत्वगितविग्रह , T2 G1 खे घनायित° , G4 खे गणाधिप° ; M3 खगणायित° , M4 क्षणखण्डित° (for ^{b})]

— After the above, M1 2 repeat 31^{cd} and M3 reads 31^{cd}

32 ^{a}) Ñ2 शिथिलैर् (for शिखरैर्) Ś1 घूर्ण्यमानैश्; D1 4 चूर्ण° ; M4 सीद° (for घूर्ण°) — ^{b}) M4 घूर्णमानैश् (for सीद°) S1 T2 G1 4 सर्वश , K3 Ñ2. 3 (marg) V Dn2 D1. 5 T4 पादपै (for सर्वत) K1 2 D2 3 शतशाखैश्च (D3 °शश्चैव) पादपै ; K4 Ñ3 B Dn1 Ds D4 T3 शीर्यमाणैश्च पादपै (B Ds सर्वश) — ^{c}) K2 Ñ3 V1 B2 3 Ds2 विवृतैश्, Ñ2 Dn T3 4 विधू° , D2 निविष्टैश्, D6 T1 2 G1–4 M विकृतैश्, G5 विक्ष° (for विधू°) K3 4 D1 5 [उ]द्धूतैश्, D2 T3 4 G3 M2 [उ]च्छ्रित (for °तैः) D3 विधूतैश्चाद्भुतै शृङ्गैर् — ^{d}) K4 अगम्य (for °म·) Ñ1 खमयो (for खगमो).

33 ^{a}) K1 D1 बलप्र- , K4 जलप्र- , D2 M4 चलप्र- , D4 चरत्प्र (for चलत्प्र-) Dn D6 पार्श्वे (for पार्श्वैर्) — ^{b}) G4 रेणुतां (for एकतां). D4 5 गत (for गतै) — Ds1 om. 33^{cd} — ^{c}) D6 T1 2 G M भिद्यमानो(G3 4 °ना)शनिश- (T2 M4 °शि)तैश् — ^{d}) चचार (for °ल). K2 स मही- (for धरणी-) — After 33, Ś1 repeats 15^{ab}

34 ^{a}) D3 मेघानां वि- (for न मेघानां). K2. 4 Ñ1 प्रवि-

मेघैः शिखरसंधानैर्जलप्रस्रवणान्वितैः ।
मिश्रीकृत इवाभाति गिरिरुद्दामबर्हिणः ॥ ३५
आप्लुतोऽयं गिरिः पक्षैरिति विद्याधरोरगाः ।
गन्धर्वऋषयश्चैव वाचो मुञ्चन्ति सुस्वराः ॥ ३६
स कृष्णतलविन्यस्तो मुक्तमूलः क्षितेस्तलात् ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥ ३७
कानिचिच्छादितानीव संकीर्णार्धानि कानिचित् ।
गिरेर्मेघं प्रविष्टानि तस्य शृङ्गाणि चाभवन् ॥ ३८
गिरिणा कम्प्यमानेन कम्पितानां तु शाखिनाम् ।
पुष्पमुच्चावचं भूमौ व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ३९
निःसृताः पृथुमूर्धानः स्वस्तिकार्धविभूषिताः ।
द्विजिह्वपतयः क्रुद्धाः खेचराः खे समन्ततः ॥ ४०
आर्तिं जग्मुः खगगणा वर्षेण च भयेन च ।
उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ॥ ४१
रेजुश्चारोषिताः सिंहाः सजला इव तोयदाः ।
गर्गरा इव मथ्यन्तो नेदुः शार्दूलपुंगवाः ॥ ४२

ष्टाना, Dn प्रवृद्धानां, D_1 प्रवृत्तानां, D_4 G_2 प्रहृष्टाना, T_1 प्रसृ°; M_3 विवृ° (for प्रवृ°) — [b]) $K_{2\ 4}$ $T_{3\ 4}$ [आ]त्म-, D_2 च (for [अ]श्म-) $\tilde{N}_1$ स शैलस्याश्मवर्षिणाम् (sic), D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 शैलाना चाश्मवर्षिणाम् — After 34^{ab}, M_{1-3} ins

716* वायोश्च घूर्णमानस्य विद्युतां भ्रमतामपि ।
विष्णुतेजोभिभूतानामदृश्यन्त वपूषि च ॥
[(L 1) M_3 [आ]पूर्ण- (for घूर्ण-)]

— [c]) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_2 $B_{1\ 3}$ Dn Ds T_3 न विदुस्, M_{1-3} विदुस्तत् (for विविदुस्) D_6 T_1 G_{2-5} M_4 विदुस्तत्तेजसा रूपं — [d]) $\tilde{N}_1$ तेषां (for वायोस्) K_4 $\tilde{N}_3$ V गर्जितैः, D_6 T_{1-3} G M_4 गर्जितम्, M_{1-3} गर्जनम् (for °त)

35 [a]) $K_{1\ 2\ 4}$ N V B Dn Ds D_{1-5} मेघैः सशै($\tilde{N}_3$ V_1 $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{2\ 3}$ च शै)लसस्थानैर्, $T_{3\ 4}$ मेघोघैः शै(T_4 °घैः सशै)लसंछन्नैर् — [b]) B_2 Dn D_5 T_1 नीलैः, M_{1-2} गिरि- (for जल-) $\acute{S}_1$ जलप्रस्रवणार्दितैः, $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Ds $D_{1\ 4\ 6}$ $T_{3\ 4}$ G °र्पितैः. — [c]) K_4 छत्रीकृत (for मिश्री°) — [d]) K_1 (marg as in text) $_3$ B_2 Dn $D_{1\ 5}$ बर्हिवान्, K_4 T_3 -बर्ह-वान्, $\tilde{N}_2$ V $B_{1\ 3}$ D_4 T_4 -बर्हिमान्, D_3 -बर्हिभिः, T_1 $G_{3\ 4}$ M_4 -वर्षिभिः, T_2 G_1 -वर्षिण (for -बर्हिण)

36 [a]) K_2 अप्लवो (for आप्लुतो) D_6 $T_{1\ 2}$ G वर्षैर्, M_4 वाक्यैर् (for पक्षैर्) — [c]) $M_{1\ 2}$ मुनयश् (for -ऋष°) N (except $\acute{S}_1$ D_6) गन्धर्वाप्सरसश्चैव — [d]) K_1 B Ds_2 $D_{1\ 4}$ ऽमुञ्चन्त (for मुञ्चन्ति) K $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{1\ 3-5}$ T_3 सर्वश, T_2 सुस्वरम्, T_4 सर्वतः, $G_{1\ 3}$ सस्वरम् (G_3 °रा) (for सुस्वरा)

37 [a]) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn D_{2-4} T_3 हस्ततल-, $\tilde{N}_1$ Ds बाहुबल-, V_2 कृष्णकर- (for कृष्णतल-) $\acute{S}_1$ -सन्यस्तो (for -वि°) — [b]) M_3 -मूलं (for -मूल) $\acute{S}_1$ तल, D_3 बलात्, G_2 M_4 स्थलात् (for तलात्) — [c]) $\acute{S}_1$ रीतिं, K_4 D_3 भित्तीर्; V_2 वीथीर्, D_6 गिरिर्; G_4 इति (for रीतीर्). — [d]) $\acute{S}_1$ -राजतीम्; K_2 °सा, K_3 °नी (for °तीः)

38 [a]) $K_{1\ 2.\ 4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{1\ 3\ 4}$ शिथिलानि, K_3 $M_{1\ 3}$ शोधितानि, D_6 छालि°, T_2 $G_{1-3\ 5}$ छेदि°, M_4 लोळि° (for छादि°) — [b]) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}$ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{3,\ 4}$ संछिन्नार्धानि कानिचित्, K_3 छिन्नार्धानीव का°. — [c]) K_4 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 $B_{1\ 3}$ Dn_2 $D_{1\ 3\ 4}$ T_3 G_4 गिरेर्मेघ-; Dn_1 गिरिमध्ये (for गिरेर्मेघं) K_{1-3} $\tilde{N}_1$ $V_{2\ 3}$ B_2 Ds $D_{2.\ 5}$ $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1-3\ 5}$ M गिरेर्मेघप्रवृष्टानि — [d]) $\acute{S}_1$ शृङ्गाणि विबभुस्तदा

39 [a]) $\acute{S}_1$ गिरिणा कम्प्यमानानि, K_{2-4} $\tilde{N}$ V B D (except D_6) $T_{3\ 4}$ G_2 °णा कम्पमानेन — [b]) B Ds_2 D_2 T_3 G_4 च, D_3 सु- (for तु) — [c]) D_6 T_2 G_{1-3} M_4 पुष्पाणि (for पुष्पम्) K_2 भूयो (for भूमौ) — [d]) D_1 T_2 $G_{2\ 4}$ व्यशीर्यन्त; M_4 व्यकीर्यन्त (for व्यशीर्यत) $\acute{S}_1$ शीर्यतानिलजीवितम् (sic).

40 [a]) K_2 D_6 निःस्वनाः, G_2 निर्वाता (for निःसृताः) D_3 पञ्च- (for पृथु-) — [b]) K_3 स्वस्तिकाङ्क-, D_2 °कार्धैर् (for °कार्ध-) D_6 T_2 G_{2-5} M_4 -विभूषणाः (for °षिता) — [c]) $\acute{S}_1$ बद्धाः (for क्रुद्धाः) — [d]) $\tilde{N}_2$ V_1 D_6 T_1 G_{2-5} M_{1-3} खचराः (for खे°) $\tilde{N}_2$ V_3 D_3 ते, G_2 खं (for खे) $\acute{S}_1$ Ds_1 (by corr) ससृजुः क्रोधजं विषम्

41 [c]) T_2 उत्प्लुत्योत्प्लुत्य गगनात्

42 [a]) K_3 $B_{2.\ 3}$ Ds $D_{4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ G_2 रेसुश्च; K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 D_1 G_3 M_4 नेदुश्च, $\tilde{N}_1$ गुहासु, $\tilde{N}_2$ B_1 रेमुश्च; $V_{2\ 3}$ वेमुश्च; Dn चेलुश्च, D_6 चेरुश्च, T_1 सेदुश्च (for रेजुश्च) K_{2-4} $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_3 Dn $D_{1.\ 3.\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 2\ 4}$ रोषिताः (for [आ]रो°) $\acute{S}_1$ रुषिता रुरुदुः सिंहाः, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ नेदुश्च रोहिताः सिंहाः, M_3 रेसुश्च शोषिताः सिंहाः. — [b]) G_1 सु- (for स-) — [c]) V_3 गह्वरा; T_2 $G_{1.\ 3}$ घर्घरा (for गर्गरा). $\tilde{N}_1$ G_3 मथ्यन्ते, T_1 मध्यस्था; M_4 नर्तन्तो (for मथ्यन्तो) K_4 निर्भरा इव नश्यन्ते — [d]) D_3 -विक्रमाः (for -पुंगवाः)

43 [a]) K_4 समुद्भूतैः, $\tilde{N}_1$ महीभूतैः, T_2 G_3 समैर्भूतै (for समीभूतै) — [b]) B_3 [अ]त्यति- (for °न्त-) $\acute{S}_1$ समैश्चात्यन्त-

विषमैश्च समीभूतैः समैश्चात्यन्तदुर्गमैः ।
व्यावृत्तदेहः स गिरी रम्य एवोपलक्ष्यते ॥ ४३
अभिवृष्टस्य तैर्मेघैस्तस्य रूपं बभूव ह ।
स्तम्भितस्येव रुद्रेण त्रिपुरस्य विहायसि ॥ ४४
बाहुदण्डेन कृष्णस्य विधृतं सुमहत्तदा ।
नीलाभ्रपटलच्छन्नं तद्गिरिच्छत्रमाबभौ ॥ ४५
स्वमायमानो जलदैर्निमीलितगुहामुखः ।
बाहूपधाने कृष्णस्य प्रसुप्त इव खे गिरिः ॥ ४६
निर्विहंगरुतैर्वृक्षैर्निर्मयू रुतैर्वनैः ।
निरालम्ब इवाभाति गिरिः स शिखरैर्वृतः ॥ ४७
पर्यस्तैर्घूर्णमानैश्च प्रचलद्भिश्च सानुभिः ।
मज्जगणीव शैलस्य वनानि शिखराणि च ॥ ४८
उत्तमाङ्गगतास्तस्य मेघाः पवनवाहनाः ।
त्वर्यमाणा महेन्द्रेण तोयं मुमुचुरक्षयम् ॥ ४९
स लम्बमानः कृष्णस्य भुजाग्रे सघनो गिरिः ।
चक्रारूढ इवाभाति देशो नृपतिपीडितः ॥ ५०
स मेघनिचयस्तस्थौ गिरिं तं परिवार्य ह ।
पुरं पुरस्कृत्य यथा स्फीतो जनपदो महान् ॥ ५१
निवेश्य तं करे शैलं तुलयित्वा च सस्मितम् ।
प्रोवाच गोप्ता गोपानां प्रजापतिरिव स्थितः ॥ ५२
एतद्दैवरसंभाव्यं दिव्येन विधिना मया ।
कृतं गिरिगृहं गोपा निवातशरणं गवाम् ॥ ५३ C 3947 B 2.18 54 P 2.18.54

मुत्तमै —c) D3 व्यावृत्तदेहशृङ्गस्तैर् —d) K Ñ V2 B Dn Ds D1 3–5 T1 3 4 G1 अन्य (for रम्य) T1 M4 लभ्यते (for लक्ष्यते)

44 a) K4 -वृष्ट्यास्य, T1 मृष्ट स (for वृष्टस्य) —b) K3 4 D1 तथा (for तस्य) Ñ1 तु (for ह) —c) V3 रोषेण, T3 वज्रेण (for रुद्रेण)

45 a) Ś1 दण्डं तु (for -दण्डेन) —b) Ñ1 सुमहांस् (for °हत्) S1 सर्वाश्चर्यमयं शुभम्, D6 व्यायतं गिरिपञ्जरम्; T1 2 G M4 व्यायताङ्गुलिपञ्जर(G4 °ञ्चक)म् —c) M4 नीलाभ्रपटसंछन्न —d) Ñ1 गिरिच्छत्रमिवाबभौ

46 a) T4 शय्यायमानो जलदैर् —b) B3 -गुहाम्बरः; Ds1 °मुखम्, D3 महासुख (for -गुहामुख.) —c) K1 2 G1 बाहूपधानं कृष्णस्य, D2 6 T2 G. 5 M °पधान कृ(D2 °नात्कृ)ष्णस्य —d) V2 संसुप्त (for प्र°)

47 a) T1 निर्विहंगै (for °हग-) —b) Ñ3 वनम्; V1 घनम्, Dn2 D1 4 घनै ; M4 खगै. (for वनै) —d) Ñ2 3 D4 5 T1 G1 3 5 स्व-, M4 च (for स) V2 B1 ख(B1 खे)-चरैर् (for शिखरैर्) Ś1 वरै , D6 T2 G M3 4 स्वकै , M1 2 घनै (for वृत) Ñ1 B2 3 Ds स गिरि खेचरैर्वृत.

48 a) S1 पूर्णैस्तैर् (for पर्य°) D4 पूर्यमाणैश् (for घूर्णमानैश्) —b) S1 प्रलम्बद्भिश्, D6 T2 G1 4 प्रस्फुर°, G3 5 M4 प्रस्खल° (for प्रचल°) K1 2 साधुभि (for सानुभि). G2 प्रस्फुरद्भिश्च बाहुभि —c) G1 च (for [इ]व)

49 a) K2 -युतास् (for गतास्) —c) Ś1 चोद्यमाना; D2 3 T2 G1 4 5 M4 प्रेर्यमाणा, D6 G2 वार्य° (for त्वर्य°) —d) D3 अञ्जसा (for अक्षयम्)

50 a) Ñ1 लम्बमानस्तु कृष्णस्य —b) K3 D4 संहतो, T2 G1 दधतो, G4 सहितो. M4 स महा (for सघनो). D2 भुजाग्रशयने गिरि —c) D5 T1 2 G1 3 5 M4 दुर्गारूढ; T3 चक्ररूप (for चक्रारूढ) —d) V1 -पालित., G4 -पीडनात् (for -पीडित).

51 b) V1 तु (for तं) V- प्रविगाह्य (for परिवार्य). T4 G5 M4 च (for ह) T- गिरि तु परपाल्य च. —c) M4 पुर (for पुरं) —d) K- 2 D- स्फीतं, D8 T2 G1 2 4 5 भीतो, T1 स्थितो (for स्फीतो) — After 51, Ñ1 reads 54^{ab}, repeating it in its proper place.

52 a) D6 T1 2 G1 2 4 तत् (for तं) —b) K3 D4 5 T4 तोलयित्वा, T3 धार° (for तुल°) M1 3 तु (for च) Ś1 Ds तोलयित्वा च संमितम्, K1 2 Dn D2 3 6 T2 G M2 तोलयित्वा तु सस्मि(K1 Dn समि-, K2 D3 संम)तम्; T1 M4 तोलयित्वा स (M4 तु) विस्मितः —c) M1–3 लोकानां (for गोपाना) —d) Ś1 प्रभुः, V1 D3 [आ]स्थित ; T2 स्थितम्, G4 [अ]पर (for स्थित)

53 a) D3 असंसाध्यं (for °भाव्यं) G4 एतद्देवेशसंभाव्यं —d) Ñ3 B1 Dn Ds2 D3 5 निर्वातं; V D6 G5 निवार्तं; B2 निवास-; Ds1 T1 विवात- (for नि°) Ñ1 निवातकवचं भवान — After 53, K4 ins

717* न त्रास इह व कार्यो मद्धस्ताद्धि निपातने ।
वातवर्षभयेनालं तत्त्राणं विहितं हि वः ॥
[= Bhāgavata P, 10 25 21).]

54 Ñ1 reads 54^{ab} for the first time after 51. —a) K4 क्षितिं (for क्षिप्रं). —b) K4 हि हिम-; Ñ2 V3 एव हि; D6 T1 2 G1–3. 5 M3 इह वि-, G4 इव वि- (for इह हि). —c) T3 विवातेषु, some Mss. निर्वातेषु (for निवा°).

क्षिप्रं विशन्तु यूथानि गवामिह हि शान्तये ।
निवातेषु च देशेषु निवसन्तु यथासुखम् ।
यथाव्रजं यथायूथं यथासारं च वै सुखम् ॥ ५४
विभज्यतामयं देशः कृतो वर्षनिवारणः ।
शैलोत्पाटनभूरेषा महती निर्मिता मया ।
त्रैलोक्यमप्युत्सहते ग्रसितुं किं पुनर्व्रजम् ॥ ५५
ततः किलकिलाशब्दो गवां हम्भारवाश्रितः ।
गोपानां तुमुलो जज्ञे मेघनादश्च बाह्यतः ॥ ५६
प्रविशन्ति ततो गावो गोपैर्यूथप्रकल्पिताः ।
तस्य शैलस्य विपुलं प्रदरं गह्वरोदरम् ॥ ५७
कृष्णोऽपि मूले शैलस्य शैलस्तम्भ इवोच्छ्रितः ।
दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियमिवातिथिम् ॥ ५८
ततो व्रजस्य भाण्डानि युक्तानि शकटानि च ।
विविशुर्वर्षभीतानि तद्गृहं गिरिनिर्मितम् ॥ ५९
अतिदैवं तु कृष्णस्य दृष्ट्वा तत्कर्म वज्रभृत् ।
मिथ्याप्रतिज्ञो जलदान्वारयामास वै विभुः ॥ ६०
सप्तरात्रे तु निर्वृत्ते धरण्यां विगतोत्सवे ।
जगाम संवृतो मेघैर्वृत्रहा स्वर्गमुत्तमम् ॥ ६१
निवृत्ते सप्तरात्रे तु तिष्ये स्कन्ने शतक्रतौ ।
गताभ्रे विमले व्योम्नि दिवसे दीप्तभास्करे ॥ ६२

— ^{d}) V3 G3 निविशन्तु (for निवसन्तु) — V3 reads 54^{ef} on marg — ^{e}) K1 3 Ñ V B Dn Ds D1–5 यथाश्रेष्ठं, K4 °स्वेच्छ (for °व्रजं) K2 यथाश्रेष्ठं यथारूप — ^{f}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T4 यथा, Ñ1 च तै (for च वै) T3 यथास्थानं यथासुखम्

55 ^{a}) Ś1 अयं घोष., Ñ1 यथोद्देशं (for अयं देश) — ^{b}) G4 M4 -निवारणम् (for °रण.) K Ñ V B D (except D6) T1 4 G3 कृतं वर्षनिवारणम्, T3 कृतं वर्षेण वारणम् — After 55^{cd}, Ds D5 Bom Poona eds ins

718* यूथशश्च विभज्याथ वसध्वं गोपसत्तमाः ।
पञ्चक्रोशप्रमाणेन क्रौशैक विस्तरो महान् ॥

[Bom Poona eds om line 1 — (L 2) Bom Poona eds क्रौशैक- (for °कं)]

— ^{e}) M3 [उ]त्सहेत (for °हते) — ^{f}) K Ñ V B D (except D6) T1 3 4 G3 रक्षितु (for ग्रसितुं)

56 ^{a}) D1 T1 G2–5 M1 3 4 किलिकिला-, D3 किलकला- (for °किला-) — ^{b}) T1 2 G1 2 M हुम्भा- (for हम्भा-) Ś1 D6 G3 5 गवां हुम्फा(Ś1 हम्बा, G3 हुम्बा)रमिश्रित., K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 गवां ह(K1 भ)म्भारवै सह, G4 गवां हुम्फारव श्रुत. — ^{d}) M3 -नादं (for -नादश्च) T3 वैद्युत (for बाह्यतः)

57 ^{a}) K Ñ V1 3 B2 D1 2 4 5 T1 4 M4 प्राविशन्त (for प्रविशन्ति) D6 T2 G M1–3 प्राविशन्त यथा (M1–3 तदा) गावो — ^{b}) D1 यूथे, D3 वत्स- (for यूथ-) Ś1 -प्रकल्पितैः ; T4 -प्रकीर्तिता (for -प्रकल्पिता) B1 गोपैर्यूथोपकल्पिता — ^{c}) Ñ1 शिखरं, T3 4 विवरं (for विपुलं) — ^{d}) Ś1 उदरं, K2 प्रचरं, K4 कन्दरं ; Ñ1 T3 4 विपुल ; Ñ2 उदारं, Ñ3 V1 Dn Ds D4 5 विवरं, V3 B विमल, D1–3 प्रवर (for प्रदरं) V2 रुचिरं गर्गरोदरम्, G2 प्रदरं गहनो°.

58 ^{a}) Ñ1 हि (for ऽपि) Ś1 D6 T2 G2 3 5 M4 मूलं (for मूले) G(ed) ऽस्य गिरे (for शैलस्य) K1 D2 3 कृष्णोऽपि शैलमूलस्य — ^{b}) D3 नील-, M4 मूल- (for शैल-) Ñ1 [उ]च्छ्रितम्, T2 स्थित (for [उ]च्छ्रित)

59 ^{b}) B1 मुक्तानि (for यु°) — ^{c}) D6 G2 -भूतानि T2 G1 3–5 M4 -रुग्णानि (for -भीतानि) — ^{d}) G5 तं (for तद्) Ś1 T4 गृहं गृह-, Ñ1 गिरिं गृह- (for गृहं गिरि-)

60 ^{a}) D3 आतिदेवं, G2 एवमेतत्, G5 आतिदैवं (for अ°) V2 तत्कार्यं, B1 M1–3 तत्कर्म, T4 तत्सर्वं (for कृष्णस्य) — ^{b}) V2 B1 T3 4 M1–3 कृष्णस्य (for तत्कर्म) — ^{c}) D6 T1 2 G1–3 5 -प्रयत्नो (for -प्रतिज्ञो) D3 बलवान् (for जलदान्) — ^{d}) Ñ1 धारयामास (for वा°) Ś1 स प्रभु, V3 T3 4 वै प्रभु, D6 T1 2 G1 3–5 M वीर्यवान्, G2 देवराट् (for वै विभु)

61 T2 om (hapl) 61^{a}–64^{b} D6 G om 61 — ^{a}) K1 2 ऽतिनिर्वृत्ते, Ñ2 V3 D4 निवृत्ते तु, M1–3 त्रिनिर्वृत्ते (for तु नि°) Ś1 स सप्तरात्रे निर्वृत्ते — ^{b}) B3 M4 धरण्या विगतोत्सवै (M4 °व), T1 °ण्या विकलोत्सवै — ^{c}) K4 Ds1 D1 स (for सं) — ^{d}) B Ds एव च (for उत्तमम्)

62 T2 om 62 (cf v l 61) Ñ1 om 62^{a} G1 reads 62^{a}–64^{a} on marg — ^{a}) K1 3 4 V1 T3 निर्वृत्ते (for निवृत्ते) — ^{b}) K Ñ3 V1 2 B1 Dn Ds D1–5 T1 M4 नि प्रयत्ने ; D6 G2–5 निर्गते च (G4 तु), M1–3 वृष्टिस्कन्ने (for तिष्ये स्कन्ने) — ^{c}) K2 V3 गताभ्र- (for °भ्रे) D4 6 T1 G2 5 M निर्मले (for विमले)

63 T2 om 63 (cf v l 61) — ^{b}) D6 T3 4 G2 4 5 M प्रति- (for परि-) K3 Dn2 Ds यथागतम्, V3 कृतश्रमा. (for गत°) Ś1 Dn1 प्रतिजग्मुर्यथागतम् — ^{c}) K2 V2 3 B2 3 D2 3 G3 5 स्थानं गतो, Ñ1 2 स्थानगतो, T3 4 स्थानं

गावस्तेनैव मार्गेण परिजग्मुर्गतश्रमाः ।
स्वं च स्थानं ततो घोषः प्रत्ययात्पुनरेव सः ॥ ६३
कृष्णोऽपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वस्थाने स्थावरात्मवान् ।
प्रीतो निवेशयामास ध्रुवाय वरदो विभुः ॥ ६४

इति श्रीहरिवंशे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

६२

वैशंपायन उवाच ।
धृतं गोवर्धनं दृष्ट्वा परित्रातं च गोकुलम् ।
कृष्णस्य दर्शनं शक्रो रोचयामास विस्मितः ॥ १
स निर्जलाम्बुदाकारं मत्तं मदजलोक्षितम् ।
आरुह्यैरावतं नागमाजगाम महीतलम् ॥ २
स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्धनशिलातले ।
कृष्णमक्लिष्टकर्माणं पुरुहूतः पुरंदरः ॥ ३
तं दृश्य बालं महता तेजसा दीप्तमव्ययम् ।
गोपवेषधरं विष्णुं परिजज्ञे पुरंदरः ॥ ४
तालस्तम्भवनश्यामं स तं श्रीवत्सलक्षणम् ।
पर्याप्तनयनः शक्रः सर्वैर्नेत्रैरुदैक्षत ॥ ५
दृष्ट्वा चैनं श्रिया जुष्टं मर्त्यलोकेऽमरोपमम् ।

C 3965
B 2. 19. 6
P 2. 19. 6

पुनर् (for स्थानं ततो) D5 जग्मु, D6 घोष (for घोष) G4 स्वयं च स्थानतो घोष — d) S1 हि, Ñ1 D4 ह (for स) D6 नन्दे व्रजनिवासिन

64 T2 om 64^{ab} (cf v l 61) — a) D1 गिरिं (for गिरि-) — G1 om 64^{b} — b) Ś1 K4 Ñ2 3 V1 2 B2 3 Ds2 T3 स्वे (for स्व-) K3 D1 स्वे स्थाने स्थाप्य चात्मवान्, Ñ1 G3 स्वस्थाने स्थाप्य वीर्यवान्, D5 6 T1 G 4 5 °ने स्थाप्य चात्मन, M1 2 (inf lin as in text) °ने पूर्ववद्विभु — c) M4 प्रीत्या (for प्रीतो) — d) K3 Dn Ds G5 M1–3 शिवाय, D3 वासाय (for ध्रुवाय)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 — *Sub-parvan* D4 पारिजात, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 K2–4 Ñ1 3 D1 3 G3 गोवर्धनोद्धरणम्, K1 Ñ3 V B Dn Ds D2 4–6 T1 2 G1 2 M4 गोवर्धनधारणम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D1 G2 4 71 · Ñ3 V1 T1 G3 5 M4 74; V2 B2 75, V3 Dn Ds2 T2 G1 73, D3 79, D4 72, T3 80, T4 69, M1–3 70 — *Śloka no* Dn 66, Ds2 D3 4 67

62

1 a) G3 चैव (for दृष्ट्वा) — d) B1 सस्मित, D3 वृत्रहा (for विस्मितः)

2 G2 om 2^{ab} — a) D6 स निर्जलाम्बुकारं च — b) M3 मुक्तं (for मत्तं) D2 -जलोच्छ्रितम् (for °क्षितम्) — c) Ś1 [ऐ]रावणं, Dn1 °वते (for °वत) K2 Ñ2 Ds नाम (for नागम्) — d) K2 जगाम महतीतलम्

3 a) Dn1 [अ]थ (for [उ]प-) T1 हि, M4 तद् (for वै) — B3 om 3^{c}–5^{b} — c) K3 अकृष्ट-, D5 T2 G M वैकृत- (for अक्लिष्ट-)

4 B1 om 4 (cf v l 3) T1 om (hapl) 4 — a) Ś1 D6 T2 G2 5 M4 संदृश्य, K Ñ V2 3 B1 2 Dn Ds D1. 3–5 T3 4 G1 3 4 तं वीक्ष्य (for तं दृश्य) V1 D2 तं वीक्ष्यमाण महता — b) M3 तपसा (for तेजसा) D5 T2 G3–5 M4 युक्तम् (for दीप्तम्) — c) Ś1 वेश- (for -वेष-) Ñ1 दृष्ट्वा (for विष्णु) — d) K Ñ V B1 2 Dn Ds D1–5 T3 4 प्रीतिं लेभे, D5 T2 G M परिजह्रे (for °जज्ञे)

5 B3 om 5^{ab} (cf. v l 3). — a) Ñ1 (marg) -जल-, M1 2 -तल-, M3 -तल (for -वन-) K1 3 Ñ2 Ds1 D1 2 4 6 तं साम्बुजलदश्याम, K2. 4 Dn तं साम्बुदज(Dn1 °त)ल°, Ñ3 V B1. 2 Ds2 D3 5 तं साम्बु(B2 D3 सोऽम्बु)-जदलश्या(V1 3 °लं श्या)म, T1 2 G1–3 M4 तमम्बुजद(T2 G1 M4 °दज)ल°, T3. 4 जलदश्यामलं कृष्णं; G4 तं नीलजलदश्यामं; G5 तमम्बुजवल° — b) K Ñ2 V2. 3 B1 2 Dn Ds D2 4 6 T1 G3 4 कृष्ण, D1 शुभ (for स तं). Ñ3 V1 कृष्णं राजीवलोचनम्, D3 कृष्णं श्रीवत्सभूषणम्, D6 T2–4 G1 2 5 M4 श्रीवत्सकृतलक्षणम् — c) D3 T4 कृष्णं; T2 G1 2. 5 M1–3 श्रीमान् (for शक्र.) D6 G3. 4 पर्याप्तनयनै. श्रीमान्; T1 M4 °दर्शन. श्रीमान्, T3 सहस्रनयन. कृष्णं — d) Ś1 सर्व- (for सर्वैर्) T2 G1 अक्षैर् (for नेत्रैर्). K1 D5 उदैक्षित, K3 उदीक्ष्यते (for उदैक्षत) D3 सर्वनेत्रैरवैक्षत

6 a) D6 T1 2 G M4 युक्तं (for जुष्टं). — b) K2 मृत्यु- (for मर्त्य-) Dn1 नरोपमम्; D2 नरोत्तमम् (for ऽमरोपमम्). G2 मर्त्यलोकेन्द्रमव्ययम् — After 6^{ab}, D5 T1. 2 G M4 ins. :

सूपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स व्रीडितोऽभवत् ॥ ६
तस्योपविष्टस्य सुखं पक्षाभ्यां पक्षिपुंगवः ।
अन्तर्धानगतश्छायां चकारोरगभोजनः ॥ ७
तं विविक्ते नगगतं लोकवृत्तान्ततत्परम् ।
उपतस्थे गजं हित्वा कृष्णं बलनिषूदनः ॥ ८
स समीपगतस्तस्य दिव्यस्रगनुलेपनः ।
रराज देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ॥ ९
किरीटेनार्कवर्णेन विद्युद्विद्योतकारिणा ।
अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरेण तम् ॥ १०
कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञातीनां नन्दिवर्धन ।

719* सुराणां कार्यसिद्ध्यर्थं नित्यं कर्मसु निष्ठितम् ।
[T1 G3 नित्य- (for नित्य)]

— ^{c}) T3 4 उपविष्ट (for सू°) V1 शैल- (for शिला-) — ^{d}) Ś1 K1. 2 D4 सु, K4 om, D2 3 M4 स- (for स) Some Mss व्रीळितो (for व्रीडितो)

7 ^{a}) Ś1 K1 2 Ñ2 3 V1 3 B2 Ds D2 T4 मुखं, M1–3 मुखे (for सुख) — ^{c}) K1 Ñ Ds D5 6 T1 G2 3 अन्तर्धान, G4 °य (for °न-) V3 -गतश्चायं (for °श्छाया) T4 अन्तर्धाय गतश्चायं — After 7, D6 S (except T3 4) ins.

720* छायया च तथा युक्तं केशवं यज्ञरूपिणम् ।
[G1 छायाया (for छायया) M 3 सहमा (for च तथा) T1 छायया च समायुक्तं (for ^{a}). D6 -पूरुषम् (for -रूपिणम्)]

8 ^{a}) D2 विविक्तं (for °क्ते) S1 गिरि-, K Ñ V B D (except D3) T2–4 G वन- (for नग-) K1 2 -गते (for -गतं) T1 M4 तं विविक्तेष्वनुग(M4 °वन)तं — ^{b}) Ñ2 -कारकम् (for -तत्परम्) — ^{c}) T3 रुषं (for गजं) D6 T1 2 G M4 त्यक्त्वा (for हित्वा) — After 8, G4 ins 721*

9 G4 om 9^{a}–10^{b} B1 repeats 9^{a} 10^{b}, and line 1 of 721* after 18^{c} — ^{a}) M2 3 श्रीमान् (for तस्य) M1 समीपमागत श्रीमान् — ^{b}) V1 3 स्रगन्ध- (for -स्रगनु-) — ^{d}) D3 विभु (for प्रभु)

10 For the repetition in B1, cf v 1 9 G4 om 10^{ab} (cf v 1 9) — ^{a}) K Ñ V1 2 B2 3 D (except D3) T3. 4 -तुल्येन (for -वर्णेन) — ^{b}) K Ñ V1 3 B1 (both times) 2 3 Dn Ds D1 3–5 T1 3 4 G3 M4 विद्युदुद्द्योतकारिणा — N (except Ś1) T G1–3 5 M4 ins after 10^{ab}. G4 after 8

721* कुण्डलाभ्यां स दिव्याभ्यां सततं शोभिताननः ।
पद्मस्तबकलम्बेन देवभूषणभूषितः ॥
सहस्रपत्रकान्तेन देहभूषणकारिणा ।
ईक्षमाणः सहस्रेण नेत्राणां कामरूपिणाम् ।
त्रिदशाज्ञापनार्थेन मेघनिर्घोषकारिणा ॥

[D3 om (hapl) lines 1–3 G4 om lines 1–2 B1 repeats line 1 after the repetition of 10^{ab} — (L 1) V2 वज्राभ्यां, G3 दीप्ताभ्यां (for दिव्याभ्यां) K1 2 D2 सततं द्योतिताननः (for ^{b}). — D2 6 T2 G1–3 5 M4 om line 2. Ñ2. 3 B1 T1. 3 4 transp lines 2 and 3. — (L 2) Ñ2 -लब्धेन, V3 -वर्णेन, B3 -युक्तेन (for -लम्बेन) Ñ2 V2 B Dn Ds T1 3 4 हारेणोरसि भूषित (for ^{b}) — K V1 3 B2 3 D1 om. (hapl) line 3 — (L. 4) K1 2 प्रेक्षमाण, K3 V1 3 ईक्ष्य°, K4 प्रेक्ष°, Ds1 वीक्ष्य°, Ds2 वीक्ष° (for ईक्ष°). T3 वीक्षमाण सहस्रैस्तैर् (for ^{a}) K1 नेत्राभ्यां, T3 4 नेत्रैस्तं (for नेत्राणां) K3 V3 -रूपिणम्, D3 -रूपिणा (for °णाम्). K2 नेत्राभ्यां कामरूपिणा (for ^{b}) — D6 T G M4 ins after line 4 M1–3 after 10^{ab}

721 A* प्रणाममकरोच्छक्रः क्षन्तव्यमिति चाब्रवीत् ।
तुष्टाव च हरिं विष्णुं गोपवेषविभूषितम् ॥
नमस्ते देवदेवेश भूतभावनभावन ।
हिरण्यरेतसे तुभ्यं नमः सोमप्रदायिने ॥
नमो वेदैकतत्त्वार्थ तन्निबोधन बोधन ।
नमः प्रणववाच्याय वाचकाय नमो नमः ॥
नमस्ते विश्वरूपाय नमो लोकहिताय ते ।
नमो गोपविरूपाय नमो गोधरधारिणे ॥
नमः पुराणरूपाय नमस्ते मधुसूदन ॥
किं वानेन जगन्नाथ नमस्कारेण केशव ।
या यास्तु देवदेवस्य मूर्तयो मूर्तिमत्तर ।
नमस्ताभ्यस्तथा विष्णो सर्वाभ्यः सर्वकामद ॥
क्षन्तव्यं मम देवेश कृतं गोपालनन्दन ।
अज्ञानादथ वा ज्ञानाद्रोषाद्वा यदुनन्दन ॥
समर्थेष्वसमर्थेषु रोषः प्रस्फुरति प्रभो ।
न केनचिद्भवाञ्शास्यः शास्ता सर्वस्य वै प्रभो ॥
त्वन्निमित्तमिदं सर्वमैन्द्रं मम सुदुर्लभम् ।
त्वत्प्रसादाज्जगन्नाथ देवानामीश्वरो यतः ॥
ततश्च देवदेवेश क्षन्तव्यं दास इत्यहम् ।
इत्युक्त्वाथ पुनर्वाक्यं व्याजहार शचीपतिः ॥
कृष्णं कमलपत्राक्षमबालं बालरूपिणम् ।
अतसीपुष्पसंकाशं श्रीवत्सकृतलक्षणम् ।
उपविष्टं शिलापृष्ठे कृत्वा कर्मातिमानुषम् ॥
न हि दासेषु कोपोऽस्ति स्वामिनां स्वामिसत्तम ।

Colophon

[Before line 1, G1 reads lines 9–10 — (L 2) D6 विभुं, M3 हरिर् (for हरिं) — (L 5) M3 -तत्त्वार्थ (for °र्थ) T3 नमस्ते देवतत्त्वार्थ (for ^{a}) G1. 2 तन्निबोधति बो(G2 °ध तपो)धन, M3 °बाधन बाधन (for ^{b}) — (L 6) D6 -वाक्याय (for -वाच्याय) — M1–3 om (hapl) lines

अतिदैवं कृतं कर्म त्वया प्रीतिमता गवाम् ॥ ११
मया सृष्टेषु मेघेषु युगान्तावर्तकारिषु ।
यत्त्वया रक्षिता गावस्तेनास्मि परितोषितः ॥ १२
स्वायंभुवेन योगेन यच्चायं पर्वतोत्तमः ।
धृतो वेश्म इवाकाशे को ह्येनेन न विस्मयेत् ॥ १३
प्रतिषिद्धे मम महे मयेयं रुषितेन वै ।
अतिवृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै सप्तरात्रिकी ॥ १४
सा त्वया प्रतिषिद्धेयं मेघवृष्टिर्दुरासदा ।
देवैः सदानवगणैर्दुर्निवार्या मयि स्थिते ॥ १५
अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्त्वं मानुषदेहवान् ।
समग्रं वैष्णवं तेजो विनिगृह्णासि रोषितः ॥ १६
साधितं देवतानां हि मन्येऽहं कार्यमव्ययम् ।
त्वयि मानुष्यमापन्ने युक्तेनैवं स्वतेजसा ॥ १७
सेत्स्यते वीर कार्यार्थो न किंचित्परिहास्यते । C 3979 B 2 19.20 P 2.19 20

7^{b}–8^{a}. — (L 8) M4 -विरूपाय (for °पाय) T2 G1 3 गोवह्न-, T4 भूधर- (for गोधर-) D3 नमो गोपवराय च (for ^{b}) — (L 9) G2 नमस्ते विश्वमार्गिणे (for ^{b}) — (L 10) T3 नपना वाय केशव (for ^{b}) — (L 11) M1–3 देवेश (for -देवस्य) T3 4 या यान्तु तव देवेश (for ^{a}) G2 मूर्त्या तु (for मूर्तये) T3 मूर्तय परमात्मन (for ^{b}) — (L 12) M2 सदा (for तथा) — (L 13) T3 कृतज्ञो गोपनन्दन (for ^{b}) — (L 14) G2 यदि (for अथ) M2 दोषाद् (for रोषाद्) — (L 15) T2 G2 समर्थेनासमर्थेषु (for ^{a}) T2 प्रस्फुटति ; M4 °रिन (for °रति) T3 प्रभु (for प्रभो) — T3 4 G4 om (hapl) line 16 — (L 16) D6 शस्य, M4 शक्त (for शास्य) M3 हि, M4 च (for वै) — (L 17) D6 T1 नन्निमित्तम् (for त्व°) G2 च (for सु-) — (L 19) G1 2 तु (for च) T2 क्षन्तव्यो (for °व्य) D6 ईश (for दास) — T3 4 M1–3 om lines 20–23 Before line 20, T1 ins वैशपायन· — (L 20) M4 स (for [अ]थ) — (L 21) G2 बाल बालकरूपिणम् (for ^{b}) — (L 22) T2 G2 -सदृशं (for -सकाश) T1 -वक्षसम् (for -लक्षणम्) — (L 23) T1 कर्म कृत्वा (by transp) — (L 24) T3 स्वामिन (for °ना) — Colophon om in T3 4 — *Adhy name* D6 G2 3 M4 महेन्द्राभिगमनम् — *Adhy no* T1 G3 5 M4 75, T3 G1 74, G2 4 72, M1–3 71]

— Before line 5, D6 T1 2 4 G1 3 4 M ins वैशंपायन T4 om line 5 — (L 5) K2 त्रिदशाधिपति सोऽथ, Ñ1 °ज्ञापितो वीरो, Ñ2 V2 B Ds D4 6 T2 G1 2 5 °ज्ञापनोत्थेन (T2 G1 5 °त्थान), G4 त्रिदशाज्ञापनोऽर्थाना (for ^{a}) B Ds -घोषिणा, G4 -कारिणम् (for °णा) K2 मेघाना घोषकारिण· (for ^{b})]

— Before 10^{cd}, some Mss ins वैशंपायन उवाच — ^{c}) T4 G2 भूय स (G2 सु-) (for दिव्येन) Ñ3 वै सन्तो (for मधुरं) — ^{d}) D6 T1 2 G1 2 4 5 M स्वरेण स· (M1–3 वै), T4 सुरेश्वर ; G3 स्वतेजस (for स्वरेण तम्) Ds2 मधुरेण स्वरेण च

11 Bofore 11, D4 ins इन्द्र उवाच — ^{a}) M1–3 जगन्नाथ (for महाबाहो) — ^{b}) M1–3 जगता भूषणाच्युत — ^{c}) T1 अतिचित्र, T2 आदिदेव, Bom. Poona eds अतिदिव्य (for °दैव) K2 अप्यनदैवतं कर्म — ^{d}) V1 2 G2 प्रीतिमता (for °ता) T1 M4 त्वया प्रीतिग(M4 °ति ग)ता वयम्

12 ^{a}) S1 यथा (for मया) K Ñ V B D T [उ]त्सृष्टेषु (for सृष्टेषु) — ^{b}) Ñ1 V1 T1 2 G3–5 M4 युगान्तावर्तकादिषु·

13 K2 om 13–23 — ^{a}) G2 M2 स्वयंभुवेन S1 रूपेण (for योगेन) T1 M4 त्वया भुवि निरोगेन — ^{b}) Ś1 K3 Ñ V B D T G1 3–5 M4 यश्चायं, K4 यथायं (for यच्चायं) — ^{c}) K1 3 4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 G4 M4 वेश्मवद् (for वेश्म इव) — ^{d}) S1 K3 D3 T1 G4 [अ]नेन (for [ए]तेन)

14 K2 om 14 (cf v l 13) — ^{a}) K3 Ñ1 B3 D6 T2 G M3 4 मखे, K4 हते, T1 महीं (for महे) T3 स्वयं तु प्रतिषिद्धेन — ^{b}) K4 मयोक्ते, D3 मया च ; T1 मयैव (for मयेय) M3 मयेद रक्षितेन वै (sic) — ^{c}) G5 अद्य (for अति-) — ^{d}) G1 4 गता (for गवा) K3 4 B1 Dn2 Ds2 D5 6 T3 G3 5 M1 सास- (for सप्त-) Dn1 -रात्रिका (for °की)

15 K2 om 15 (cf v l 13) — ^{a}) G2 4 या (for सा) Ñ2 प्रतिविद्धा (for °षिद्धा) S1 [अ]पि ; M1–3 [इ]ह (for [इ]यं) — ^{b}) K4 (marg as in text) दुराकृता (for °सदा)

16 K2 om 16 (cf v l 13) — ^{a}) T3 यत्त्वं (for कृष्ण) — ^{b}) Ñ1 V2 यस्त्व, T1 त्वं च ; M1–3 त्व हि (for यत्त्वं) D4 (marg as in text) देहभृत्, T4 -रूपवान् (for -देह°) B T3 मानुषेषु च देहवान् — ^{d}) Ñ2 विनिगृह्णासि रोषित, D6 S (except T3 4) व्य(M4 ह्य)सृजस्त्वं हि रोषितः (G2 माधव).

17 K2 om 17 (cf v l 13) — ^{a}) K1 साधितं कृष्ण देवाना — Ds1 reads 17^{d}–18^{b} after 21^{c}. — ^{d}) K1, 3 Ñ3 V1 B2 Dn Ds D1–3 6 T1 2 M1 युक्ते चैव ; K4 युक्तेनेदं, Ñ1 °न च, V2 3 B1 3 D4 T3 M2. 3 युक्ते चैवं ; D5 G M4 युक्तेनैव ; T4 युक्तं चैवं (for युक्तेनैवं).

देवानां यद्भवान्नेता सर्वकार्यपुरोगमः ॥ १८
एकस्त्वमसि लोकानां देवानां च सनातनः ।
द्वितीयं नानुपश्यामि धुरं यस्ते समुद्वहेत् ॥ १९
यथा हि पुंगवः श्रेष्ठो मग्ने धुरि नियुज्यते ।
एवं त्वमसि देवानां मग्नानां द्विजवाहन ॥ २०
त्वच्छरीरगतं कृष्ण जगत्प्रहरणं त्विदम् ।
ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काञ्चनम् ॥ २१
स्वयं स्वयंभूर्भगवान्बुद्ध्याथ वयसापि वा ।
न त्वानुगन्तुं शक्तो वै पङ्गुर्द्रुतगतिं यथा ॥ २२
स्थाणुभ्यो हिमवाञ्श्रेष्ठो ह्रदानां वरुणालयः ।
गरुत्मान्पक्षिणां श्रेष्ठो देवतानां भवान्वरः ॥ २३
अपामधस्ताल्लोको वै तस्योपरि महीधराः ।
नागानामुपरिष्टाद्भूः पृथिव्युपरि मानुषाः ॥ २४
मनुष्यलोकादूर्ध्वं तु खगानां गतिरुच्यते ।
आकाशस्योपरि रविर्द्वारं स्वर्गस्य भानुमान् ॥ २५
देवलोकः परस्तस्माद्विमानगहनो महान् ।

18 For the sequence in Ds1, cf v l 17 K2 om 18 (cf v l 13) Ñ1 reads 18–20 on marg — a) K3 D4 देव, Ñ1 Dn2 D1 5 सर्वं, D3 चैव, G3 M2 3 वीर्ये (for वीर) Ñ2 कार्यं वै (for कार्यार्थो) — c) K4 M4 एव (for नेता) — After 18c, B1 repeats 9a–10b and line 1 of 721* — d) K1 3 Dn2 कार्ये, T4 -काम- (for कार्य-)

19 K2 om 19 (cf v l 13) — ab) M3 अपि (for असि) K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 M4 transp लोकानां and देवाना — K1 reads 19c–20d twice — c) Ñ3 V1 2 B2 Dn D4 5 नात्र, T3 न तु, T4 तु न (for नानु-) D2 -पश्याम, D3 °मो (for °मि) — d) Ñ1 स सेवित, V1 समुद्वरेत्, M3 °द्वहन् (for °द्वहेत्) Bom Poona eds G(ed) यस्तेषां च धुरं वहेत्

20 For the repetition in K1, cf v l 19 K2 om 20 (cf v l 13) M4 om 20ab — a) Ñ3 (marg as in text) G2 तथा (for यथा) — b) V2 T1 G4 ह्यग्रे, B1 भग्ने, D3 भूमेर्, D6 T2 G1–3 5 लग्ने, M1 3 जनैर् (for मग्ने) K3 V1 2 B2 3 D1 T4 नियोज्यते (for नियु°) Ñ1 3 Dn D5 T3 भग्ने (Dn T3 ह्यग्रे) धुरि नियोज्यते, D2 मग्नायां धुरि युज्यते — c) Ś1 तेषा; M1–3 तथा (for एवं) Ñ2 V1 M1–3 अपि, T2 G2 3 5 M4 इह (for असि) K1 (both times) D2 भूताना (for देवानां) — d) K4 पक्षि- (for द्विज-) K3 Ñ1 2 B2 D1 2. 4 -वाहन (for °न) S1 मग्नानां सत्रवाहन, K1 (both times) लोकानां च सनातन.; D3 भूतानां द्विजवाहन, D6 T1 2 G M आर्ता(T2 G1 मर्त्या)नां कार्यवाहन (D6 M4 °नम्).

21 K2 om 21 (cf v l 13) — a) D1 त्वच्छरीरमिदं कृष्ण — b) K1 4 D2 3 प्रवहण, K3 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D4 T3 4 प्रकरणं, D6 T1 2 G1 3–5 M प्रभवते; G2 प्रवद्वते (for प्रहरणं). D5 लोकानां प्रवणं त्विदम् — c) G4 धातृ- (for साधु) G1 ब्राह्मणान्साधु निर्दिष्टान् (sic) — After 21c, Ds1 reads 17d–18b.

22 K2 om 22 (cf v l 13) — a) M4 भूताना (for भगवान्) D4 स्वयभूर्भगवानेव, G(ed) स्वयभूर्भगवाञ्श्रेष्ठो — b) Ś1 वा, K1 D2–4 T2 [अ]पि, Ñ3 (marg) V1 D6 T1 G च (for [अ]थ) Ñ2 V3 वचसा (for वयसा) T2 G1 च, T3 इ (for वा) — c) K1 पारं न (for न त्वानु-) K3 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 शक्नोति, T1 शक्तो वा (for शक्तो वै) — d) G2–5 दूर- (for द्रुत-) T2 -गतो (for गतिं)

23 K2 om 23 (cf v l 13) — a) D6 S (except T3 4) शैलाना (for स्थाणुभ्यो) G2 शैलो (for श्रेष्ठो) — c) M3 गरुड (for गरुत्मान्) — d) K1 3 4 Ñ1 3 V B Dn Ds D1–3 5 M4 देवाना च (K1 हि, M4 त्वं) (for देवताना). Ñ2 देवाना च भगवान्वर (hypermetric), D4 देवाना भगवान्वर, D6 T1 2 G देवाना हि भवान्प्रभु (G4 °भो), T3 4 देवानां (T4 स देवो) भगवान्हरि·

24 a) K3 V1 B2 M3 लोका वै, D3 लोकोऽस्ति; M4 लोकाना (for लोको वै) K1 अपोऽधस्ताल्लोकोऽयं (submetric) — b) K4 महीरुहा·, D2 °धरान्, T3 °धर (for °धरा·) — c) K3 Dn1 D2 3 G2 M3 नगानाम् (for ना°) K2 V2 उपरिष्टाच्च, B.. °नां (for °द्भू·) — d) K1 पृथिव्योपरि, T2 G1 3 भूमेरु° (for पृथिव्यु°) V1 M1 3 मानवा; T4 मानुष (for °षाः) D6 G2 4 5 M4 भूमेरुपरि मानुष (M4 °षम्).

25 a) K4 G4 मानुष्य- (for मनुष्य-) Dn1 -लोकादूर्ध्वं; D3 -लोकस्योर्ध्वं (for लोकादूर्ध्वं) K1 च; K4 हि, T1 वै (for तु) — b) M1 2 स्वर्गिणा (for खगानां) — c) M4 द्वारं (for रविर्).

26 b) K1–3 Ñ V B D (except D6) T G4 M3 -गमनो (for -गहनो) — c) M3 [अ]यं (for [अ]हं), K1 (*sup lin* as in text) V3 देव (for कृष्ण) K2 वचनाद् (for देवानाम्) — d) K4 V2 इन्द्रो (for ऐन्द्रे). K1 2 Ñ1 D6 G1 2 4 5 M प्रणिहित (for विनि°). B1 परे (for पदे). G3 ऐन्द्रेण प्रहित. पदे — After 26, D6 T1 2

यत्राहं कृष्ण देवानामैन्द्रे विनिहितः पदे ॥ २६
स्वर्गादूर्ध्वं ब्रह्मलोको ब्रह्मर्षिगणसेवितः ।
तत्र सोमगतिश्चैव ज्योतिषां च महात्मनाम् ॥ २७
तस्योपरि गवां लोकः साध्यास्तं पालयन्ति हि ।
स हि सर्वगतः कृष्ण महाकाशगतो महान् ॥ २८
उपर्युपरि तत्रापि गतिस्तव तपोमयी ।
यां न विद्मो वयं सर्वे पृच्छन्तोऽपि पितामहम् ॥ २९
लोकस्त्ववार्ग्दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दारुणः ।
पृथिवी कर्मशीलानां क्षेत्रं सर्वस्य कर्मणः ॥ ३०
खमस्थिराणां विषयो वायुना तुल्यवृत्तिनाम् ।
गतिः शमदमाढ्यानां स्वर्गः सुकृतकर्मणाम् ॥ ३१
ब्राह्मे तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः ।
गवामेव हि गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः ॥ ३२
स तु लोकस्त्वया कृष्ण सीदमानः कृतात्मना ।
धृतो धृतिमता वीर निघ्नतोपद्रवं गवाम् ॥ ३३
तदहं समनुप्राप्तो गवां वाक्येन चोदितः ।
ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवात्तव चागतः ॥ ३४
अहं भूतपतिः कृष्ण देवराजः पुरंदरः ।
अदितेर्गर्भपर्याये पूर्वजस्ते पुरातनः ॥ ३५
तेजस्तेजस्विनश्चैव यत्ते दर्शितवानहम् । C 3997 B 2. 19 38 P 2. 19 38

G M ins.

722* त्वया हि लोकनाथेन विष्णुना प्रभविष्णुना ।

27 a) Ś1 G2 ब्रह्मलोक (for °को) — b) D6 T2 G1–3 5 महर्षि (for ब्रह्मर्षि-) K4 -लोक- (for -गण-) Ś1 T3 G2 -सेवितम्, B1 -पूजित (for -सेवित)

28 G4 om 28 — a) Ś1 लोका (for लोक) — b) M3 तत् (for तं) K1 Ñ V1. 2 B D4–6 T3 M1–3 ह, D2 वै, D3 T1 M4 च (for हि) — c) T3 4 त्व (for स) M3 -गति (for -गत) Ś1 K2 3 कृष्णो (for कृष्ण) G2 बहि सर्वगते कृष्ण — d) D1 गतिर् (for -गतो)

29 a) S1 D1 तस्य (for तत्र) — b) Ś1 तस्य, K2 D4 तत्र, D6 त्वयि (for तव) K1 गति· प्रोक्ता ह्यपोमयी — c) V1 यं (for या) Ś1 K3 D1 2 6 न विद्म, T1 विद्मो न (by transp) D3 यां न कृष्ण वयं विद्म — d) G2 प्रयच्छन्तां (for पृच्छन्तोऽपि) — After 29, D6 S (except T4) ins.

723* पितामहोऽपि भगवांस्त्वत्प्रसादाद्यदृच्छया ।
या योगनिरता विष्णो भजन्ते ब्रह्मवादिन ॥

[(L. 1) D6 G2 M1–3 यदिच्छति, T3 प्रयच्छति (for यदृच्छया) — (L. 2) D6 ता (for या) T1 तवैव गतिमा विष्णोर्, M4 तवैव गामिता विष्णो (sic) (for a) T1 भजन्ति (for °न्ते).]

30 Ñ2 om 30–32. — a) K3 4 V1 3 B1 3 Dn Ds D4 T4 लोकास् (for लोकस्) K Ñ1 3 V B D T3 4 G1. 3 4 M1 2 त्वधो, G2 त्वया; M3 तथा (for त्ववाग्). — b) Ś1 D3 सु- (for तु) Ds नागलोकेषु दारुणा. — c) K1 (*sup lin* as in text) पृथिवी कर्मत स्निग्धा — d) G(ed) स्वर्गस्य (for सर्वस्य)

31 Ñ2 om 31 (cf v. l. 30). — b) Ś1 D2 -शीलिनाम्, Ds T2 G3 4 वर्ति°, G M4 वृत्तिना (for °नाम्) G2 वायुना वृत्तिजीविनाम् — c) K5 Dn -दमाद्यानाम्, K4 D4 °दीनाम्, T° G4 °ख्यानाम् (for °ढ्यानाम्) — d) Ś1 स्वर्गे (for स्वर्गः) D1 M4 सुकृति-, T1 सुश्रुत (for सुकृत-).

32 Ñ2 om 32 (cf v l 30) M4 om 32a–33b — b) T3 G4 ब्रह्मलोक (for °क) — c) T3 4 एकम् (for एव) K3 4 Ñ3 V B Dn Ds D5–6 T G1–4 तु, D1 नु (for हि) V1 गोलोका, B3 लोको वै (for गोलोको). — d) K2 M2 तु; D3 च (for हि)

33 M4 om 33ab (cf. v l 32). B1 not collated. — a) M1 2 विष्णो (for कृष्ण) — c) Ś1 V1 D3 6 G1 4 धृतिमता, M4 गतिमतां (for धृतिमता) T1 G2 3. 5 धृतो धृतिमता श्रेष्ठ (G2 वापि). — d) K1 2 4 Ñ3 V2 3 D1–3 G4 5 M4 निघ्नतोपद्रवान्गवा(K° °द्र)वाम्, K3 Ñ1 Dn निघ्नतोपद्रवान्बहून्, T3 4 यदूना यदुपुंगव.

34 a) K3 समव-, D1 त्वामनु (for समनु). M3 -प्राप्तं (for -प्राप्तो) — b) M4 भवान् (for गवां) K3 D4 नोदितः, Ñ3 V1 देशित (for चोदित) K4 गवा वाक्यै प्रणोदितः. — T3 4 om (hapl ?) 34cd — d) Ś1 B Ds D5 [अ]नघ (for [आ]गत.)

35 a) K2 -पते (for -पति) — K2 om (hapl) 35b–37a — b) Ś1 भूत- (for देव-) — c) Dn अदित्या (for °तेर्) T5 पर्याय (for °ये) Ś1 अदित्या गर्भसमये — d) B3 पुरदर, D6 S (except T3 4) पुरा कृत (for पुरातन)

36 K2 om 36 (cf v l 35). — a) Ś1 [ए]वं (for [ए]व) K4 Ñ V1 3 Dn D3 4 T2–4 स्वते(Ñ2 V1. 3 स्वं ते)-जस्तेजसा चैव (Ñ3 [marg] तेन), D6 T1 G M तेजस्ते तेजसा चैव — b) Ñ1 स ते; M4 यतो (for यत्ते) — c)

मेघरूपेण तन्सर्वं क्षन्तुमर्हसि मे विभो ॥ ३६
एवं क्षान्तमनाः कृष्ण स्वेन सौम्येन तेजसा ।
ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं गवां च गजविक्रम ॥ ३७
आह त्वा भगवान्ब्रह्मा गावश्चाकाशगा दिवि ।
कर्मभिस्तोषिता दिव्यैस्तव संरक्षणादिभिः ॥ ३८
भवता रक्षिता गावो गोभिर्लोकाश्च रक्षिताः ।
यद्वयं पुंगवैः सार्धं वर्धामः प्रसवैस्तथा ॥ ३९
कर्षकान्पुंगवैर्वाह्यैर्मेध्येन हविषा सुरान् ।
श्रियं शकृत्पवित्रेण तर्पयिष्याम कामगाः ॥ ४०
तदस्माकं गुरुस्त्वं हि प्राणदश्च महाबल ।
अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिन्द्रो वै भविष्यसि ॥ ४१
तस्मात्त्वं काञ्चनैः पूर्णैर्दिव्यस्य पयसो घटैः ।
एभिस्त्वमभिषिच्यस्व मया हस्तावनामितैः ॥ ४२
अहं किलेन्द्रो देवानां त्वं गवामिन्द्रतां गतः ।
गोविन्द इति लोकास्त्वां स्तोष्यन्ति भुवि शाश्वतम् ॥ ४३
ममोपरि यथेन्द्रस्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः ।
उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः ॥ ४४
ये चेमे वार्षिका मासाश्चत्वारो विहिता मम ।
एषामर्धं प्रयच्छामि शरत्कालं तु पश्चिमम् ॥ ४५
अद्यप्रभृति मासौ द्वौ ज्ञास्यन्ति मम मानवाः ।
वर्षार्धे च ध्वजो नित्यं ततः पूजामवाप्स्यति ।
ममाम्बुप्रभवं दर्पं तदा त्यक्ष्यन्ति बर्हिणः ॥ ४६

$D_{4\ 5}$ देव- (for मेघ-) V_1 सार्धं (for सर्वं) — ^{d}) $V_{1\ 3}$ कृष्णम् (sic) (for क्षन्तुम्) G_4 M_4 ते (for मे) B_1 $T_{1\ 4}$ G_2 M_{1-3} प्रभो (for विभो)

37 K_2 om 37^{a} (cf v l 35) — ^{a}) T_2 G_1 येन (for एव) $Ś_1$ शान्तमना, $Ñ_1$ क्षान्तु° (for क्षान्त°) G_4 एनं वीक्षस्व मां कृष्ण — ^{b}) D_2 तेन (for स्वेन) T_1 साम्येन (for सौ°) T_3 चेतसा (for तेजसा)

38 ^{a}) V_1 D_5 अह (for आह) $K_{1\ 4}$ Ñ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ $T_{3\ 4}$ G_4 M_4 त्वां (for त्वा) — ^{d}) V_3 तरसा (for तव स-)

39 ^{a}) K_3 Ñ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds_2 $D_{3\ 5}$ $T_{3\ 4}$ लोका (for गावो) — ^{b}) K_3 Ñ V B Dn Ds $D_{1\ 3-5}$ $T_{3\ 4}$ गोलोकश्च महानयम् (B_2 D_1 °बल:) — ^{d}) $Ñ_3$ (marg as in text) V_1 $G_{4\ 5}$ तदा (for तथा)

40 ^{a}) $Ś_1$ कार्षिकान्, $B_{2\ 3}$ $D_{4\ 5}$ T_{1-3} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 कर्षुकान् (for कर्ष°) K_3 $Ñ_1$ V_1 D_1 सार्धं, D_3 कृत्वा (for वाह्यैर्) K_2 D_2 T_4 कर्षुकान्पुंगवै. सार्धं — ^{b}) M_{1-3} श्रिया (for सुरान्) — ^{c}) K Ñ V B D (except D_6) $T_{3\ 4}$ G_3 M_4 श्रियं (K_3 °य·) शकृत्प्रवृत्ते(K_2 °वर्ते)न, M_{1-3} शकृता च पवित्रेण — ^{d}) $Ñ_2$ V B Ds कामदा, $T_{3\ 4}$ देवता· (for कामगा) D_4 T_2 G_1 M_{1-3} वर्ध(T_2 G_1 °र्त)यिष्याम काम-(D_4 कर्म)गा·

41 ^{b}) $Ś_1$ G_4 महाद्युते, $K_{1\ 2}$ °द्युति·, $K_{3\ 4}$ Ñ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ °बल· (for °बल) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_4 प्राणदस्त्वं महाद्यु(M_4 °म)ते — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} $Ñ_{2,\ 3}$ V B Dn Ds D_{1-5} G_4 भव प्रभो (for भविष्यसि) $T_{3\ 4}$ त्वमिन्द्रो भव वै प्रभो·

42 ^{a}) D_3 च, T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_4 तु (for त्वं) — ^{c}) N (except $Ś_1$ D_6) $T_{3\ 4}$ अद्य (for त्वम्) K_{2-4} $Ñ_3$ V_2 $B_{2\ 3}$ $D_{1\ 5\ 6}$ T G M_4 अभिषिञ्चस्व (for °च्यस्व)

43 M_2 om 43^{ab} — ^{b}) $Ñ_2$ V_3 गवां त्वम् (by transp) — $Ś_1$ om 43^{c}–44^{d}, D_6 $T_{1\ 2}$ G $M_{1\ 3\ 4}$ read the same after 46^{cd} — ^{c}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_{1-3} लोके (for लोकास्) — ^{d}) D_2 (*sup lin* as in text). $_6$ $T_{1\ 2}$ G M_{1-3} मानवा (for शाश्वतम्)

44 For the sequence in D_6 $T_{1\ 2}$ G $M_{1\ 3\ 4}$, cf v l 43 $Ś_1$ om 44 (cf v l 43) D_6 om 44^{cd} — ^{c}) T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 लोके (for कृष्ण) V_3 त्वं (for त्वां) — ^{d}) T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M ज्ञास्यन्ति, T_4 स्तोष्यन्ति (for गास्यन्ति)

45 ^{a}) K_2 वै मे, K_4 V_2 च मे (for चेमे) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ $Ñ_1$ V_1 T_3 G_3 मया (for मम) — ^{c}) Dn तेषाम् (for ए°) $Ś_1$ सार्धं (for अर्धं) D_6 T_2 G M_4 प्रदा(T_2 हि दा)स्यामि (G_1 °मो) (for प्रयच्छामि) M_{1-3} तेषामर्धं प्रदास्यामि — ^{d}) $Ś_1$ $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ च, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} हि (for तु) $Ñ_1$ G_2 शरत्कालस्य (G_2 °ह्निरिह) पश्चिमम्

46 ^{b}) $Ś_1$ T_3 भुवि (for मम) Ds_2 G_3 ज्ञास्यन्ति दिवि देवता — ^{c}) $Ś_1$ वर्षान्ते च, T_1 °र्धेन (for °र्धे च) $K_{1\ 3\ 4}$ Ñ V B Dn Ds_1 D_{1-5} $T_{3\ 4}$ G_3 M_4 मह्यं (for नित्यं) K_2 Ds_2 वर्षार्द्धे च (Ds_2 °र्धे तु) ध्वजो मह्यं — After 46^{cd}, D_6 $T_{1\ 2}$ G $M_{1\ 3\ 4}$ read 43^{c}–44^{d} D_6 om 46^{e}–47^{d} — ^{e}) $D_{4\ 5}$ मेघाम्बु-, M_{1-3} अम्बुद- (for ममाम्बु-) Dn ममाम्बुदोद्भवं दर्पं, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ M_4 °म्बूद्भवजं दर्पं, G_5 °म्बुदभवं दर्पं

47 D_6 om 47 (cf v l 46) — ^{a}) B Ds -नादमदाश्;
T_2 $G_{1\ 4}$ -वीर्या मया (sic), G_2 -वादमदाश्, G_5 -वीर्यदमाश्

अल्पवीर्यमदाश्चैव ये चान्ये मेघनादिनः ।
शान्तिं सर्वे गमिष्यन्ति जलकालविचारिणः ॥ ४७
त्रिशङ्कुगस्त्यचरितामाशां च विचरिष्यति ।
सहस्ररश्मिरादित्यस्तापयन्स्वेन तेजसा ॥ ४८
ततः शरदि युक्तानां मौनमूकेषु बर्हिषु ।
यावत्सुखतरैस्तोयैर्विप्लुतेषु प्लुतेषु च ॥ ४९
मत्तक्रौञ्चप्रणादेषु मत्तेषु वृषभेषु च ।
गोषु चैव प्रहृष्टासु क्षरन्तीषु पयो बहु ॥ ५०

निवृत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगतो जलम् ।
आकाशे शस्त्रसंकाशे हंसेषु विचरत्सु च ॥ ५१
जातपद्मेषु तोयेषु वापीषु च सरित्सु च ।
कलमावनताग्रासु पक्वकेदारपङ्क्तिषु ॥ ५२
मध्यस्थं सलिलारम्भं कुर्वन्तीषु नदीषु च ।
ससस्यायां च सीमायां मनोहर्यां मुनेरपि ॥ ५३
पृथिव्यां पृथुराष्ट्रायां रम्यायां वर्षसंक्षये ।
श्रीमत्सु पङ्क्तिमार्गेषु फलवत्सु तृणेषु च । C 4017 B 2. 19. 57 P 2. 19. 57

(for °मदाश्) K Ñ2 3 V Dn D1–5 T3 4 अल्पवाचो गतमदा — ^{b}) T2 G1 -नन्दिन (for -नादिन) — ^{d}) K1 (*sup lin*) फलकाल-, K3 D4 (marg) जलकाले, K4 Ñ V1 2 B Dn Ds D1–4 मम काल- (K4 D1 4 °ले) (for जलकाल-) V3 मम कालप्रचारिण

48 ^{a}) K3 दिश त्वगस्त्याचरिताम्, Ñ V B Dn Ds T3 4 त्रिशङ्कुचरितामाशाम्, D2 4 भृश त्वगस्त्यचरिताम्, M4 दिशास्त्व° — ^{b}) S1 M4 आशां प्र- (M4 वै), Ñ V B Dn Ds T3 4 अगस्त्यो (Ñ1 °स्तिर्) (for आशा च) G4 5 प्र- (for वि-) — ^{c}) K4 सह रश्मिभिरादित्यस् — ^{d}) T2 G1 4 om from यन्स्वेन up to विंप्लु (in 49^{d})

49 T2 G1 4 om up to विंप्लु (in 49^{d}) (cf v l 48) — ^{b}) Ś1 मान- (for मौन-) K3 -कामेन, K4 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D1–5 T3 4 -कामेषु, Ñ2 -कालेषु, D6 G2 3 5 M4 -युक्तेषु, T1 -युक्तिषु (for -मूकेषु) V3 मौनकालेषु वर्तिषु (sic), M1–3 मौनीभूतेषु बर्हिषु — ^{c}) Ś1 सुखचरैस् (for °तरैस्) T1 G2 3 5 तोयं (for तोयैर्) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 याचमाने खगे तोयं, Ñ1 यावत्सुखकरैस्तोय, D6 विकसत्सु च काशेषु, M1–3 विकसत्सु च पद्मेषु — ^{d}) Dn Ds2 D1 2 4 5 G4 प्लवेषु, M1–3 च्युतेषु (for प्लु°) Ś1 विप्लवेषु प्लवेषु च, K3 विप्लुतेषु प्लवे पुन — N (except Ś1 Ñ1) T2–4 G M4 ins after 49 T1 after 52^{ab}.

724* हंससारसपूर्णेषु नदीनां पुलिनेषु च ।

50 B2 om (hapl) 50^{ab} — ^{a}) Ś1 T3 -निनादेषु, K4 Ñ1 -प्रमा° (for -प्रणा°) — ^{b}) K3 4 D1 प्रमत्त- (for मत्तेषु) — ^{c}) T1 प्रमृष्टासु (for प्रहृ°) — ^{d}) D2 M3 क्षरन्तीव (for °न्तीषु)

51 ^{a}) D6 S (except T3 4) मुक्ततोयेषु मेघेषु — G2 om 51^{b}–52^{c} — ^{b}) Dn1 नियोज्य (for निर्यात्य) Ds2 नगतो (for ज°) T3 निर्याति जगतो जले, T4 °ते जगतीतले — ^{c}) K1 2 छत्र- (for शस्त्र-) T1 आकाशैः शस्त्रसंकाशैर् — ^{d}) K1 Ñ3 (both marg. as in text) विनदत्सु (for विचरत्सु) — After 51, S1 ins 725*

52 G2 om 52^{abc} (cf v l 51) S1 om (hapl) 52^{ab} — ^{a}) M1 3 -पङ्केषु (for -पद्मेषु) — ^{b}) K2 Ñ3 (marg as in text) V2 B D2 5 T3 4 G2 M4 च सरःसु; M2 3 विमलासु (for च सरित्सु) — K1 2 Ñ V B D T2–4 G1 3–5 M4 ins after 52^{ab} Ś1 after 51.

725* तडागेषु च कान्तेषु तोयेषु विमलेषु च ।

[Ś1 तडाकेषु, D3 T2 3 G1 3 4 M4 तटाकेषु; G5 तटागेषु (for तडा°) D4 ह्रदेषु (for तोयेषु) K2 विपुलेषु (for विम°)]

— While T1 ins 724* after 52^{ab} K2 om (hapl) 52^{c}–53^{b} — ^{c}) Ñ1 D6 T2 G1 3–5 M4 कलमावनताग्रे(Ñ1 °ग्रे)षु, M1–3 कळमेषु न(M3 ग)ताग्रेषु — ^{d}) K3 D2 कृष्ट-; K4 Ñ1 Dn D1 3–5 T3 4 G4 कृष्ण- (for पक्व). K1 (marg as in text) पक्वसस्यासु भूमिषु.

53 K2 om 53^{ab} (cf v l 52) — ^{a}) Ś1 मध्यमे; K4 °स्थ, Ñ1 °मं, D2 6 °स्थ (for °स्थं) K1 मध्यस्थं सलिलावर्तं — ^{b}) K1 3 4 Ñ1 2 B3 Dn Ds1 D1 2 कुर्वतीषु; M1–3 °त्सु च (for °न्तीषु) — T2 om (hapl) 53^{c}–54^{f} — ^{c}) K Ñ3 V B Dn2 Ds D1 3 4 T3 4 सुसस्यायां, D5 सुसध्यायां (for ससस्यायां) G5 सु-, M4 तु (for च) Ñ1 D2 सुसस्यायां सुसीमायां, T1 सस्याढ्यायां तु सीमाया. — Ñ2 om (hapl ?) 53^{d}–54^{e} — ^{d}) K2 Ñ1 V2 B2 Dn D2 G1 मनोहार्यां; T3 4 °रम्यां (for °हर्यां)

54 T2 om 54; Ñ2 om 54^{a} (for both, cf v l 53). — ^{a}) D6 T1 G M पृथिव्यां शोभमानायां. — ^{b}) K1 (marg as in text) संजाते, K2 रसायां (for रम्यायां) T3 4 जल- (for वर्ष-) D6 T1 G M प्रतिकाङ्क्षं (M4 प्रीतिकामं) समन्नत — ^{c}) Ñ2 3 (marg as in text) राज-; T1 वृक्ष-, T3 4 M1–3 पक्षि- (for पङ्क्ति-) G1, 3–5 श्रीमत्सु पुष्पिताग्रेषु — ^{d}) K3 फलेषु च (for फलवत्सु). D6 T1 G1, 2,

इक्षुमत्सु च देशेषु प्रवृत्तेषु मखेषु च ॥ ५४
ततः प्रवत्स्यते पुण्या शरत्सुप्तोत्थिते त्वयि ।
लोकेऽस्मिन्कृष्ण निखिले यथैव त्रिदिवे तथा ॥ ५५
नरास्त्वां चैव मां चैव ध्वजाकारासु यष्टिषु ।
महेन्द्रश्चाप्युपेन्द्रश्च महीयेतां महीतले ॥ ५६
ये चावयोः स्थिता वृत्ते महेन्द्रोपेन्द्रसंज्ञिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्यनयागमः ॥ ५७
ततः शक्रस्तु तान्गृह्य घटान्दिव्यपयोधरान् ।
अभिषेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् ॥ ५८
दृष्ट्वा तमभिषिच्यन्तं गावस्ताः सह यूथपैः ।
स्तनैः प्रस्रवसंयुक्तैः सिषिचुः कृष्णमव्ययम् ॥ ५९
मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सामृताभिः समन्ततः ।
सिषिचुस्तोयधाराभिरभिषिच्यन्तमव्ययम् ॥ ६०
वनस्पतीनां सर्वेषां सुस्रावेन्दुनिभं पयः ।
ववर्षुः पुष्पवर्षं च नेदुस्तूर्याणि चाम्बरे ॥ ६१
स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्भिर्मन्त्रपरायणाः ।
एकार्णवविमुक्तं च दधार वसुधा वपुः ॥ ६२
प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्धिताः । °

---

4 5 M4 हदेषु, G3 M1–3 द्रुमेषु (for तृणेषु) — e) D1 देवेषु (for देशेषु) — f) G1 प्रवृद्धेषु (for °त्तेषु) G3 नदीषु (for मखेषु)

55 a) K1 2 Ñ1 D5 T3 प्रपत्स्यते, K3 4 D1–3. 6 G2 M1 3 प्रवर्तते, M4 °वृते (for °त्स्यते) Ñ2 रम्या, T1 पुण्ये (for पुण्या) D4 T2 G1 तत प्रवर्तते रम्या; G3 5 ततः प्रववृ(G5 °र्त)ते कृष्ण — b) T1 यज्ञे, T2 G1 3 5 M4 यज्ञ° (for °शरत्). K1 संबोधिते (for सुप्तोत्थिते) — d) B3 तत्र, D4 तथा, T1 यदा (for यथा). M1–3 तुष्टपुष्टजनाकुले.

56 a) Ñ2 नरस्, M1–3 ततस् (for नरास्) M4 स्वर्चन्ति (for त्वा चैव) — b) M1–3 ध्वजाकारेषु यष्टिषु. — c) K1 महेन्द्रश्चापि कृष्णश्च, K1 (marg) °स्याप्युपेन्द्रस्य, Ñ3 V1. 2 B1 2 Dn Ds D2 3 5 T1 3. 4 G2 3 महेन्द्रं चा(D3 वा)प्युपेन्द्रं च, M1–3 मखै(M3 °है)श्चाप्युत्सवैश्चैव — d) Ñ2. 3 V1 2 B Ds पूजयन्ति, Dn D2. 5 T4 महयन्ति, D6 T2 G M4 महीयेते, T1. 3 M1–3 °यन्ते (for °येतां) Ś1 K1 2 महामहे (for महीतले).

57 a) K3 4 Ñ V1 2 B Dn Ds D1 3–5 T3 4 स्थिरे, V3 D6 G2 M1–3 स्थिते, T1. 2 G1 महे, G3–5 M4 मखे (for स्थिता) — d) K1 (*sup lin* as in text) D3 T1 [अ]नयागति; Ñ3 (marg as in text) [अ]न्यथागमः; V2 D2 T3 भयागम (D2 °ति); D1 [आ]मया°; T2 G1. 3 यमागतिः; G2 [अ]नयागमम्, G4 यमागम, G5 M4 [अ]ध(M4 °व)मा गतिः; M1–3 [अ]नयोद्भव° (for °यागमः). — After 57, T2 ins:

726* स्वर्गलोकादथानीय मणिपीठं सुराधिपः ।
निवेश्य कृष्णं रत्नैः प्राग्युक्तार्थैरभिषेचयत् ।
कृत्वा नीराजनं दिव्यैरलंकृत्य च भूषणैः ॥

— While after 57, T3 ins. an addl colophon, mentioning the Epic and adhy. no 81.

58 Before 58, D1 T3. 4 M1–3 ins. वैशंपायनः. — a) Ś1 D3 शुभान्, D6 T1 G2 3 5 M स तान्, T2 G1 शतान् (for तु तान्) — b) D6 -पयोधृतान्, M3 °धरौ (for °धरान्) — d) Ś1 भोगवित् (for यो°)

59 a) D4 समभि- (for त°) K3 -षेच्यन्तं, K4 D1 5 6 T1 2 G1 M4 षिञ्च(T2 G1 °ञ्च्य)न्तं, Ñ1 G3 -षिक्तं तु (for -षिच्यन्तं) B Ds T3 4 दृष्ट्वाभिषिच्यमानं तु (B तं) — c) Ś1 प्रसव-, Ñ Dn Ds D1–3 6 T1–3 G1 5 प्रस्रव- (for प्रस्नव) M4 -युक्तैश्च (for संयुक्तैः) B D5 T4 स्तनैः प्रस्रवयुक्तैश्च (B3 °सकाशैः). — d) M4 ववृषु° (for सिषिचु°)

60 T3. 4 om (hapl) 60 — a) G5 देवाश् (for मेघाश्) Ñ3 V1 3 B Ds D5 G3 M1–3 युक्ताभि (for मु°) — d) Ś1 D2 अभिषिञ्च(D2 °च्य)न्तमच्युतम्, Ñ3 V1 B1 3 Ds सिच्यमान तमव्ययम्, D3 अभितश्च त°

61 b) T1 M4 -समं (for -निभं) M1–3 सुस्रुवे सुशु(M3 तु शु)भं पय — c) K1 2 D2 6 T3 4 M4 ववृषुः, Ñ2 V B1. 3 Ds1 D1 T2 G4 M1 2 ववर्षं (for °र्षुः) — K2 om (hapl) 61^{d}–62^{c}

62 K2 om 62^{abc} (cf v. l 61) — a) Ś1 K1 अस्तुवन् (for स्तुवन्ति) — b) Ś1 K1 धर्म- (for मन्त्र-). Ñ3 (marg) V1 -पुरोगमा (for -परायणाः). — After 62^{ab}, D6 S ins

727* वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यप ।
विश्वामित्रो भरद्वाज· कण्वोऽत्रिर्भगवान्प्रभु ।
एते च मुनय सर्वे सिद्धाश्च परमर्षय ॥

[(L 2) M4 काण्वो (for कण्वो) D6 G2 M शुक ; T1 बक , T4 गुह (for प्रभु·) — (L 3) M1–3 एते चान्ये च मुनय (for a)]

— Ś1 om 62^{cd} — c) Bom Poona eds एकार्णवे (for °र्णव-) K3 Ñ2 3 V B Dn Ds D4 5 G5 -विविक्तं च, Ñ1 -विमुक्तेन (for °क्तं च). T3 4 एकान्ते च विविक्ते च.

ईतयः प्रशमं जग्मुर्जग्मुर्निर्वैरतां नृपाः ॥ ६३
मार्गस्थो विबभौ भानुः सोमो योगेन संगतः ।
प्रवालपुष्पशबलाः फलवन्तश्च पादपाः ॥ ६४
मदं प्रसुस्रुवुर्नागा यातास्तोषं वने मृगाः ।
अलंकृता गात्ररुहैर्धातुभिर्भान्ति पर्वताः ॥ ६५
देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतसुतर्पितः ।
आसीत्कृष्णाभिषेके हि दिव्यस्वर्गरसोक्षितः ॥ ६६
अभिषिक्तं तु तं गोभिः शक्रो गोविन्दमव्ययम् ।
दिव्यशुक्लाम्बरधरं देवराजोऽब्रवीदिदम् ॥ ६७
एष मे प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
श्रूयतामपरं चापि ममागमनकारणम् ॥ ६८
क्षिप्रं संसाध्यतां कंसः केशी च तुरगाधमः ।
अरिष्टश्च मदाविष्टो राजराज्यं ततः कुरु ॥ ६९
पितृष्वसरि जातस्ते ममांशोऽहमिव स्थितः ।
स ते रक्ष्यश्च मान्यश्च सख्ये च विनियुज्यताम् ॥ ७० C 4014
त्वया ह्यनुगृहीतः स तव वृत्तानुवर्तकः । S 2.19.74 P 2.19.74

63 After 63^{a}, Ñ1 reads 63^{d}, repeating it in its proper place — ^{b}) T1 M1–3 सुगन्धय (for जगद्धिता). — K3. 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 transp 63^{cd} and 64^{ab}. — ^{c}) Ś1 T2 M3 प्रथम (for प्रशमं) — ^{d}) Ś1 K1 2 D1 2 ययुर्, Ñ1 (first time) यान्ति, D4 5 जाता (for जग्मुर्) K3 ययुर्निर्वैरितां नृपा, B2 G3 4 M4 निर्वैररचना (M4 °तरतां) नृपा — After 63, K4 ins

728* कृष्णेऽभिषिक्त एतानि सर्वाणि कुरुनन्दन ।
निर्वैराण्यभवस्तात क्रूराण्यपि निसर्गतः ॥
[=(var) Bhāgavata P., 10 27 27]

64 K3 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 transp 63^{cd} and 64^{ab} — ^{a}) K1 2 विमलो, D3 5 6 S (except M4) ऽपि बभौ (for विबभौ) K4 सुतेजस्वी बभौ भानु — ^{b}) Ś1 योगेषु K1 (*sup lin* as in text) G4 नक्षत्र- (for योगेन) M4 संभव (for संगत) K3 सोमो नक्षत्रखेयुत; K4 Ñ V B D (except D6) T3 4 सोमो (Ds2 D5 चन्द्रो) नक्षत्रसंयुत — Ñ2 om 64^{cd} — ^{c}) Ś1 प्रबला; K1 2 प्रवाला; Ñ1 प्रमदा·, D2 लताश्च, M1–3 प्रचलाः (for प्रवाल-) K3. 4 Ñ3 V B Dn Ds D1 3–5 G5 पत्र- (for -पुष्प-) T3 4 प्रवालपत्रसर(T4 °द)ला. — ^{d}) K3 4 Ñ1. 3 V B D (except D6) T1 3 4 पुष्पवन्तश् (for फल°).

65 D6 om 65^{ab} — ^{a}) K3 D3 5 T1 मन्दं, T2 G1. 3–5 मदान (for मदं) — ^{b}) Ś1 ययुस्; V3 D4 जातास्; G2 शान्तास् (for यातास्) D3 हर्षं (for तोषं) — ^{c}) B1 गात्ररुतैर्, M4 °निभैर् (for °रुहैर्). — ^{d}) D5 नाम (for भान्ति).

66 ^{a}) Ś1 -लोकसमो (for -लोकोपमो) G4 देवस् (for लोकस्) — ^{b}) K Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D1 2 4 5 -रसैरिव, Ñ1 -रसोपम, D3 -रसेशिव (for -सुतर्पित). V1 तुष्टोऽमृतरसैरिव; T3 4 स्वम्भोऽमृतरसैरिव — ^{c}) Ś1 आसीत्कृष्णाभिषेकेण, K1 °षको हि, K2 °षिक्तो हि, K4 Ñ V B2. 3 D (except D3) T2–4 G3 M4 °षेको हि; T1 °षेके तु

67 ^{a}) D3 च त, T1 ततो (for तु तं) — ^{b}) Ś1 D2. 4 कृष्ण (for शक्रो). T3 4 अब्रवीत् (for अव्ययम्). — ^{c}) N (except Ś1 D6) T1 3 4 G3 -माल्याम्बर- (for -शुक्ला°). — ^{d}) K3 4 Ñ V B D (except D6) T1. 3 4 देवदे(Ñ3 V1 D2 °व दे)वो (for °राजो)

68 ^{a}) S1 K1 2 4 Ñ2 3 V B Ds D1 3–5 T3 4 G4. 5 M4 ते (for मे) M1–3 प्रथम (for °मः) — ^{b}) D6 T1 2 G1 4 5 गोषु यत्; M1–3 ऽयं गवा (for गोषु यः). — ^{c}) K3 4 Ñ V B2 Dn D1 2. 4 5 T3. 4 कृष्ण (for चापि) D3 श्रूयतां परमं कृष्ण·

69 ^{a}) K Ñ2 3 V1 B1. 2 Dn D1–4 T3 4 M4 क्षिप्र प्र-; D5 क्षिप्रेण (for क्षिप्रं स-) V3 क्षिप्रं प्रसाध्यता कृष्ण, G3 क्षिप्रं स वध्यतां कंस· — ^{b}) K4 तु (for च). Ś1 B1 Ds केशी च तुरगाधिप, K2 केशी च पुरुषाधम. — ^{c}) K3 Ñ2 Dn D1–3 6 T2 G M1 2 सदारिष्टो, Ñ3 V1 B3 D5 सदाविष्टो; B1 T4 सदा हृष्टो, Ds M3 सदा दुष्टो, D4 मदाहृष्टो (for °विष्टो) M4 मुष्टिकश्च सदारिष्टो — ^{d}) D1. 6 T1 G2 M4 राजन् (for राज-). T2 G1 4 तथा (for ततः).

70 ^{a}) G2 corrupt Ś1 पितृष्वसुश्च जातस्ते; Ñ1 °ष्वसाया जातस्ते, V1 °सृविजातस्ते· — ^{b}) T3 कुमारो (for ममांशो). K4 M4 ऽयम् (for ऽहम्) S1 Ñ3 V1 अव-; T1 2 G1 3 M4 इह (for इव) G2 मद्वंशोऽहमिति स्थिति — ^{c}) D6 च (for ते) S1 K2 पूज्यश्, K4 पाल्यश् (for मान्यश्). — ^{d}) D4 सख्येन (for सख्ये च) Ś1 D5 -योज्यताम्; D6 -युज्यते (for -युज्यताम्).

71 ^{a}) T1 [अ]भ्यनु- (for ह्यनु-) Ś1 -गृहीतोऽस्मि; D6 T1 3 4 G1. 3 M3 °तस्य; T2 M4 °त सन् (for °तः स). G3 त्वयाद्य निहत कंसस्· — ^{b}) T4 सतां; G2 तस्य (for तव). M4 वृत्तान्त (for वृत्तानु-) Ñ2 -वृत्तक (for -वर्तकः). — ^{c}) Ś1 T1 त्वद्वंशे; K4 तद्वशं (for त्वद्वशे). N (except D6) T3 4 M4 च (for स). — ^{d}) D1 प्राप्यते (for प्राप्स्यते). M1. 2 ऽतिफलं (for विपुलं).

त्वद्वशे वर्तमानः स प्राप्स्यते विपुलं यशः ॥ ७१
भारतस्य च वंशस्य स वरिष्ठो धनुर्धरः ।
भविष्यत्यनुरूपश्च त्वामृते न च रंस्यते ॥ ७२
भारतं त्वयि चासक्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः ॥ ७३
प्रतिज्ञातं च मे कृष्ण ऋषिमध्ये सुरेषु च ।
मम पुत्रोऽर्जुनो नाम जातः कुन्त्यां कुरूद्वहः ॥ ७४
सोऽस्त्राणां पारतन्त्रज्ञः श्रेष्ठश्चापविकर्षणे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः शस्त्रयोधिनः ॥ ७५
अक्षौहिण्यश्च शूराणां राज्ञां संग्रामशालिनाम् ।
समरे राजधर्मेण योजयिष्यन्ति मृत्युना ॥ ७६
तस्यास्त्रचरितं मार्गं धनुषो लाघवेन च ।
नानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो ॥ ७७
स ते बन्धुः सहायश्च संग्रामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातव्यस्त्वया गोविन्द मत्कृते ॥ ७८
द्रष्टव्यः स यथाहं वै त्वया मान्यश्च नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः ॥ ७९
त्वया हि नित्यं रक्ष्यः स आहवेषु महत्सु च ।
रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविष्यति ॥ ८०
अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण मां चैवात्मानमात्मना ।

---

72 a) V3 T2 G1 4 भरतस्य (for भा°) M1–3 हि (for च) — b) K2 वरिष्ठोऽति-, M1–3 वरिष्ठो हि (for स वरिष्ठो) — c) Ś1 K1 2 कूलश् (for -रूपश्) — d) K3 4 Ñ V B Dn Ds D1 4 5 T1 4 G2 M4 त्वदृते (for त्वामृते) V3 D6 T2 G1 2 5 च न (by transp) T3 तद्वशे न तु रंस्यति

73 a) Ñ1 B1 2 Dn [आ]यत्तं (for [आ]सक्तं) B3 Ds2 भरतं (Ds? भारते) त्वयि चायत्त — b) D4 तु (for च) Ñ1 B1 Dn D1 6 T1 G1 2 5 M4 पुरुषोत्तम (for °त्तमे) — c) Ś1 K1 2 एव, D3 अथ, D4 उप-, G2 अभि- (for अपि)

74 a) K1 2 4 Ñ1 D1 5 त्वया, K3 Ñ2 3 V B1 (also as in text) Dn Ds D2 4 मया (for च मे) D3 प्रतिज्ञाते त्वया कृष्ण — T3 reads 74b twice — b) K1 2 4 Ñ2 V3 D1–3 5 T3 (both times) 4 सुरेश्वर, Ñ1 सुरर्षभ (for सुरेषु च) — c) Ñ2 3 V B2 Dn Ds2 D2 3 5 M मया (for मम) M सृष्टो (for पुत्रो) — d) G4 damaged K1 2 D5 6 T4 G1–3 सृष्ट कुन्त्या, M1–3 कुन्त्या जात (by transp) K3 Dn Ds T1 4 कुलोद्वह (K3 °ह) (for कुरू°). K4 Ñ V B D1–4 T1 3 G5 सृष्ट कुन्त्या कुलोद्वह (D3 °ह); M4 सृष्ट कुन्त्या यदूत्तम

75 a) K4 T2 G1 M2 पर-, M3 भर (for पार-) K Ñ1. 3 V B Dn Ds D1–4 6 T1 G2 3 M4 -तत्त्वज्ञः (for -तन्त्रज्ञ) Ñ2 D5 T3 4 श(Ñ2 स्व)स्त्राणां पारतत्त्वज्ञ. — b) S1 K Ñ1 D1 4 T2 3 चापि, Ñ2 चारि- (for चाप-) Ñ3 श्रेष्ठश्चामितकर्षणे, V1 °सित्रकर्शन, V3 °प्यरिकर्षणे, D2 °पि विकर्षिणाम्, T1 °कर्षणे स्वयम् — c) D6 T2 G1 2 5 M4 यं, M3 त्वां (for तं) V3 M ते, D3 ये (for वै). K2 तं प्रयोत्स्यन्ति ते सर्वे, T1 यं वक्ष्यन्ति च वै सर्वे, G3 यं प्रवक्ष्यन्ति वै सर्वे. — d) S1 चित्र- (for शस्त्र).

76 a) K1 2 4 Ñ2 V3 T4 M1–3 तु (for च) K3 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1–3 5 अक्षौहिणीस्तु शूराणां, D4 अक्षौहिणीं तु शू°, T2 G1 4 5 अक्षोहिण्यश्च शू°; T3 अक्षौहिण्यो दशाष्टौ च — b) Ñ1 -गामिनाम्, B M3 योधि°, D6 T1. 2 G -कारिणाम्, M1 2 -याजिनाम् (for -शालि°). M4 राज्ञा सुयुधिकारिणाम् (sic) — c) Ś1 समये (for °रे) K Ñ V B2 D (except D6) T3 4 स एक (K3 °ष) क्षत्रधर्मेण, B1 3 सैक क्षत्रियध° — d) K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D2–5 T3 4 G2–5 M4 योजयिष्यति मृत्युना

77 a) Ś1 [अ]ति-, K3 D1 [अ]त्र (for [अ]स्त्र-) — b) D6 T2 G M1 2 धनुषा (for °षो) B1 3 लाघवस्य (for °वेन). — c) Ś1 Ñ1 (marg as in text) D6 G2 5 M4 अनु (for नानु-) Dn2 -पश्यन्ति (for -यास्यन्ति) — d) V1 T1 च; V2 G1 वै (for वा) Ś1 त्वद् (for त्वां) K1 Ñ1 3 V D2–4. 6 T1 G1 4 M4 विभो, K3 D1 प्रभोः (for प्रभो) K2 देवा वा त्वद्विना विभो

78 c) D3 अस्य (for तस्य)

79 a) Ś1 B2 D5 T1 च, G2 त्वं (for स) M1–3 चाहं ([अ]हं वै) — b) D2 तथा (for त्वया) S1 K1 2 पूज्यश्; (for मान्यश्) M4 स (for च). — K4 B1 D1 3 T3 4 om (hapl) 79cd. — c) Ś1 K1 D4 ज्ञात्वा; Ds त्राता, T1. 2 G M1–3 ज्ञातिस् (for ज्ञाता) — d) Ñ3 V1 तु (for च). M1–3 न स्पशय (for च नित्यश) Ś1 K1 2 अर्जुनः कृष्ण मान्यताम्

80 a) K4 G5 M4 च (for हि) Ś1 K1 2 M3 रक्ष्यो नित्यं (by transp) K4 च (for स) K3 Ñ V B D (except D6) T2 4 त्वया च नित्यं संरक्ष्य, T1 त्वया हि नित्यं संरक्ष्य — b) Ś1 [अ]पि, K3 Ñ2 V B1 3 Dn D3 T3. 4 G4 सः, D6 T1 G2 M4 वै (for च) — c) M4 रक्षितव्यस्

आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः ॥ ८१
त्वया लोकानिमाञ्जित्वा बलेर्हस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
देवतानां कृतो राजा पुरा ज्येष्ठक्रमादहम् ॥ ८२
त्वां च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमम् ।
सत्येनोपेत्य देवा वै योजयन्ति रिपुक्षये ॥ ८३
सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुस्ते भगिनीसुतः ।
इह सौहृदतां यातु भूत्वा सहचरः पुरा ॥ ८४
तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्वस्थानेऽथ गृहेऽपि वा ।
वोढव्या पुंगवेनेव धूः सर्वा रणवाहिनी ॥ ८५
कंसे विनिहते कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।
अभितस्तन्महद्युद्धं भविष्यति महीक्षिताम् ॥ ८६
तत्र तेषां नृवीराणामतिमानुषकर्मणाम् ।
विजयस्यार्जुनो भोक्ता यशसा त्वं तु योक्ष्यसे ॥ ८७
एतन्मे कृष्ण कार्त्स्न्येन कर्तुमर्हसि भाषितम् ।
यद्यहं ते सुरश्चैव सत्यं च प्रियमच्युत ॥ ८८
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा कृष्णो गोविन्दतां गतः ।
प्रीतेन मनसा युक्तः प्रतिवाक्यं जगाद ह ॥ ८९
प्रीतोऽस्मि दर्शनादेव तव शक्र शचीपते ।
यत्त्वयाभिहितं चेदं न किंचित्परिहास्यते ॥ ९०
जानामि भवतो भावं जानाम्यर्जुनसंभवम् । C 4054 B 2.19.94 P 2.19.94

(for °तस्य) K3 कृष्ण, D2 चास्य (for तस्य). — d) D4 प्रहरिष्यति (for प्रभवि°).

81 a) M3 विष्णो (for कृष्ण) — b) G3 मा (for मां) Ñ1 वेद, D6 T1 2 G1 3 4 त्वम् (for चैव) T3 4 आत्मन· (for °ना) G2 त्वा च मामात्मनात्मना, G5 मां त्वमात्मानमात्मना, M1 3 मा त्वदात्मानमा° — c) K2 D3 [अ]हं ते (by transp) Ñ1 यत्ते, D1 सत्य, T3 4 सर्वं; M4 शक्रस् (for शश्वत्) K3 आत्मानं सह ते यथा — d) V3 तव च, D6 T1. 2 G1–3 5 M भवतो (for तव सो).

82 a) M4 क्रान्त्वा (for जित्वा) — b) Ś1 बडेर्हस्तात्, K2 D1 M4 बलिह°, Ñ2 3 (marg) V3 बलि जित्वा (for बलेर्हस्तात्) Ñ1 D6 T4 G2 3 5 त्रिविक्रमै (Ñ1 °म) (for त्रिभि क्रमैः) V1 बलिं जित्वा त्रिविक्रमैः; T2 G1 4 बलिहस्तात्त्रिविक्रमैः. — d) K1 3 4 D1 3 6 ज्येष्ठ, T3. 4 ते वि- (for ज्येष्ठ-).

83 a) T4 त्वया (for त्वां च) K4 सत्यं मतं; Ñ3 (marg as in text) सत्यमहं (for °यं). Ñ1 2 V3 Dn D3–5 त्वा च सत्यमहं ज्ञास्ये (D3 जाने), D6 T1 2 G M त्वां च यज्ञमयं (G4 °हं) ज्ञा(T2 G1 4 त्वा)स्ये. — b) Ś1 सत्येशे; K1 (*sup lin*) सज्येष्ठ, D3 सत्यस्थं, M1–3 सत्येहं (for सत्येष्टं) — c) Ñ2 3 B1 Ds2 [उ]त्पत्य, T4 [उ]त्पद्य (for [उ]पेत्य) — d) V3 D6 याजयन्ति (for यो°). D4 योजयिष्यन्त्यरिक्षये, M1–3 ये यजन्ति विवृद्धये

84 a) V1 यो, D6 T1 2 G1. 2 4 5 om (for सो). Ś1 K1. 2 पुत्रो मे (by transp), K3 Ñ2 मत्पुत्र — c) Ś1 सौहृद्यता, D2 सौहार्दता (for सौहृदतां). K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–5 T1 3 4 M2 इह सौहार्द(M2 °हृद)मायातु (T3 4 °पन्नं). — d) V2 B Ds तव, T2 पुमान् (for पुरा).

85 b) K1 Ñ2. 3 V3 B1 Ds2 D3 4 G4 M1 2 स्वे (for स्व). K3 B1 2 Ds2 D5 T1 3 4 G2 स्थानेऽपि, V3 स्थाने स्व-; D1 2 -स्थानेषु; D3 स्थाने च, D4 स्थानेऽन्य- (for -स्थानेऽथ). K1 2 G3 ऽथ (for ऽपि) — c) K2 D5 [इ]ह, G1 2 [ए]व (for [इ]व) — d) Ñ1 T1 G2–5 सदा (for सर्वा) K Ñ2. 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 धू सदा रणमूर्धनि, G2 धू संवरणवाहिनी, M3 धू सवारण°, M4 धूश्च संभार°

86 a) D6 T1 2 G M4 तु, T4 च (for वि·) — b) K1 M1 2 भव्यार्थ-, K2 4 D3–5 G4 भाव्यार्थ-, M3 भावार्थ- (for भाव्यर्थ-) M4 त्वया भाव्य च दर्शनम् — c) V2 B1 त्वां; D1 ते, T1 सु-, M4 तु (for तन्) S1 K1 2 D3 महायुद्धं (for महद्युद्धं) — d) D6 महीजिताम् (for °क्षिताम्).

87 Ñ2 om 87ab — a) T2 G1 तस्य (for तत्र). — b) S1 M4 -मानुष्य (for °ष-) T3 -धर्मणाम्; T4 -कर्मणि (for °णाम्) — c) K2 गोप्ता (for भोक्ता). — d) M4 यशसस (for °सा) K3 4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3. 4 च (for तु). D5 G3 भोक्ष्यसे, D6 योज्यसे; T3 योक्ष्यसि (for °से). K1 2 यशसा त्वा तु योक्ष्यति (K2 °त्स्यसि), G2 यथा त्वं च न योक्ष्यसे

88 c) S1 यद् (for यदि) — d) M1–3 ते (for च). K2 D1 M4 उच्यते (M4 °ताम्) (for अच्युत)

89 Before 89, D2 ins वैशंपायन उवाच — ab) Ś1 कृष्ण. श्रुत्वा (by transp). Ñ1 गोपवतं (for गोविन्दतां). — c) V2 महता (for मनसा). B3 युक्तं; T2 G1. 3–5 कृष्णः (for युक्त) — d) Ñ1 प्रीत्या; V1 प्रीति- (for प्रति-). G4 M4 उवाच (for जगाद) K4 स. (for ह). D6 T2 G1–3. 5 M1–3 प्री(M1–3 त)तो वाक्यमुवाच ह; T1 प्रतिवाचमुवाच ह.

90 a) Ñ2. 3 B2 3 D1 2 4. 5 M4 देव (for एव). — c) D4 त्वया च (for यत्त्वया) D6 G3. 5 विहितं (D6 °ते), M4 सहितं (for [अ]भिहितं). K2 3 देव; D2 चैव (for चेदं).

जाने पितृष्वसा दत्ता पाण्डोर्वसुमतीपतेः ॥ ९१
युधिष्ठिरं च जानामि कुमारं धर्मनिर्मितम् ।
भीमसेनं च जानामि वायोः संतानजां तनुम् ॥ ९२
अश्विभ्यां साधु जानामि सृष्टं पुत्रद्वयं शुभम् ।
नकुलं सहदेवं च माद्र्याः कुक्षिभवावुभौ ॥ ९३
कानीनं चापि जानामि सवितुः प्रथमं सुतम् ।
पितृष्वसरि कर्णं वै प्रसूतं सूततां गतम् ॥ ९४
धार्तराष्ट्राश्च मे सर्वे विदिता युद्धकाङ्क्षिणः ।
पाण्डोरुपरमं चैव शापाशनिनिपातजम् ॥ ९५
तद्गच्छ त्रिदिवं शक्र सुखाय त्रिदिवौकसाम् ।
नार्जुनस्य रिपुः कश्चिन्ममाग्रे प्रभविष्यति ॥ ९६
अर्जुनार्थे च तान्सर्वान्पाण्डवानक्षतान्युधि ।
कुन्त्या निर्यातयिष्यामि निवृत्ते भारते मृधे ॥ ९७
यच्च वक्ष्यति मां शक्र तनूजस्तव सोऽर्जुनः ।
भृत्यवत्तत्करिष्यामि तव स्नेहेन यन्त्रितः ॥ ९८
सत्यसंधस्य तच्छ्रुत्वा प्रियं प्रीतस्य भाषितम् ।
कृष्णस्य साक्षात्त्रिदिवं जगाम त्रिदशेश्वरः ॥ ९९

इति श्रीहरिवंशे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

— M3 om 90^{d}–93^{c}.

91 M3 om 91 (cf v l 90) — ^{a}) Ś1 भाग, K4 वाक्य (for भावं) — ^{c}) N (except Ś1 K1 2) T G M4 जाने पितृष्वसार च — ^{d}) Ś1 पाण्डोर्वसोर्महीपते, K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 °र्दत्तां महात्मनः, Ñ1 दत्ता पाण्डोर्महीपते·, D6 G1 4 M4 पाण्डोर्वसुमहीपतेः

92 M3 om 92 (cf v l 90). — ^{b}) K1 2 -संभवम्; D5 संश्रितम्, M4 -निर्जि° (for -निर्मि°) — ^{c}) M4 जानामि वायो· परमं — ^{d}) M4 भीम· (for वायो). Ś1 Ñ1 D6 संतानज, K1 2 संभवजां (for संतानजां). K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 G3 वायो. सतानज सु(K3 4 °नसयु)तम्, T1 वायो· परममात्मजम्, T3 4 वायो प्रथमजं सुतम् — After 92, T4 ins

729* नागायुतसमप्रागमनेकासुरमर्दनम् ।

93 M3 om 93^{abc} (cf v l 90) — ^{a}) Ś1 चात्र; B D5 चैव (for साधु) — ^{d}) D6 T2 G1 5 M4 -समुद्भवौ, G2, 4 गतावुभौ (for -भवा°) K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G3 M1–3 माद्रीकुक्षिगतावुभौ (T1 G3 M1–3 °समुद्भवौ).

94 ^{a}) B3 T2 G1 [पु]त्र (for [अ]पि) K1 Ñ1 T1 कानीनं चावगच्छामि — ^{b}) Ñ3 सावित्रं (for सवितु) Ś1 G1 प्रसव (for प्रथमं) T2 सवितु· प्रसवं शुभम् — ^{c}) Ñ1 V2 D4 च (for वै) Ś1 K1 2 पितृष्वसु सुतं कर्णम्; V1 पितृष्वसृविकर्णं वै, D2 पितु· स्वसरि कर्णं वै — ^{d}) Ś1 असूतं, M1–3 न सूतं (for प्रसूतं) M4 सूनुतां (for सूततां) K1 2 असूतं (K2 औरसं) सूनुतां गतम्

95 ^{a}) Ś1 ये, V1 3 D2, 3 T2 G ते (for मे) D6 धृतराष्ट्राच्च ते सर्वे — After 95^{ab}, V2 B1 ins

730* दुर्योधनमुखा शक्र कौरवाणां महाबलाः ।

— ^{d}) G2 शापानल- (for °शनि) V1 -निपातनम्; Dn1 °तितम् (for °तजम्)

96 ^{b}) Ś1 K1 2 जयाय (for सुखाय) — ^{c}) Ñ1 अर्जुनस्य (for ना°) — ^{d}) D3 समरे, M4 om (for ममाग्रे). Ñ1 न (for प्र)

97 ^{a}) B1 T4 अर्जुनार्थं (for °र्थे) K1, 2 D6 T1, 2 G M4 सर्वास्तान् (by transp), Ñ1 ते सर्वान् Ś1 K4 D1 अर्जुनार्थेन तान्सर्वा(Ś1 सर्वांस्ता)न् — M4 reads 97^{cd} twice — ^{c}) K2 ततो, V2 कुन्त्या (for कुन्त्या) K4 कुन्त्यामित्यर्पयिष्यामि, Ñ2 3 (marg as in text) कुन्त्या निष्पा(Ñ3 °वे)द°, V3 कुन्त्या निष्पाद° — ^{d}) V1 Ds2 G1 3 निर्वृत्ते (for निवृत्ते) G5 भरते (for भा°) Ñ1 तदा; D4 5 युधि, M1–3 रणे, M4 (both times) त्वयि (for मृधे)

98 ^{a}) D5 तच् (for यच्) Ñ1 वक्ष्यामि (for वक्ष्यति) M1 2 मा (for मां) — ^{b}) T2 G1 तनयस् (for तनूजस्) — ^{c}) Ñ2 D5 ते, G3 तं (for तत्) — ^{d}) K4 G5 यत्नत (for यन्त्रित)

99 Before 99, Ñ2 D6 T3 4 ins. वैशंपायन. — ^{a}) K1 -मेधस्य (for -संधस्य) K4 सत्यं सत्यस्य तच्छ्रुत्वा, T4 तस्य नाथस्य त° — ^{b}) D3 स्वयं (for प्रियं). Ś1 प्रीतेन (for

६३

वैशंपायन उवाच ।
गते शक्रे ततः कृष्णः पूज्यमानो व्रजौकसैः ।
गोवर्धनधरः श्रीमान्विवेश व्रजमेव ह ॥ १
तं स्म वृद्धाभिनन्दन्ति ज्ञातयश्च सहोषिताः ।
धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्मस्त्वद्वृत्तेन नगेन ह ॥ २
गावो वर्षभयात्तीर्णा वयं तीर्णा महाभयात् ।
तव प्रसादाद्गोविन्द देवतुल्य महाद्युते ॥ ३
अमानुषाणि कर्माणि तव पश्याम गोपते ।
धारणेनास्य शैलस्य विद्मस्त्वां कृष्णमव्ययम् ॥ ४
कस्त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा महाबल ।
वसूनां वा किमर्थं च वसुदेवः पिता तव ॥ ५
वने च बालक्रीडा ते जन्म चास्मासु गर्हितम् ।
कृष्ण दिव्या च ते चेष्टा शङ्कितानि मनांसि नः ॥ ६
किमर्थं गोपवेषेण रमसेऽस्मासु गर्हितम् । C 4070 B 2.20.7 P 2.20.7

प्रीतस्य) M_{1-3} भारत (for भाषितम्) — After 99^{ab}, D_6 S ins

731* प्रणम्य देवदेवस्य मूर्ध्ना शक्र पदाम्बुजम् ।
[$T_{3\ 4}$ शचीपति (for पदाम्बुजम्)]

— ^{c}) D_3 शक्रस् (for साक्षात्) $Ś_1$ कृष्णमामन्त्र्य त्रिदिवं, K_1 °स्य साक्षाद्दिदित — ^{d}) $K_{3\ 4}$ V D_{n1} D_s D_{1-4} जगाम त्रिदिवेश्वर — After 99, D_6 T_2 G M_4 ins

732* एतदाख्यानमायुष्यं पुण्य पापप्रणाशनम् ।
पर्जन्यप्रीतिजनकमवग्रहनिवारकम् ।
सर्वसौख्यप्रियकरं देवगुह्यमनुत्तमम् ॥

[(L 2) D_6 महा- (for अव-) — (L 3) D_6 -प्रद बीजं, T_2 G_1 -प्रद राजन्, G_3 M_4 -कर राजन् (for -प्रियकरं)]

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 D_{s2} T_3 — *Mention of Khila* $Ś_1$ K_3 $Ñ_3$ V B D_{n2} D_s $D_{1\ 3}$ — *Sub-parvan* D_3 बालचरितम्, D_5 पारिजात, T_4 आश्चर्यपर्व. — *Adhy name* Ñ $T_{2\ 4}$ G_{1-3} M_{2-4} गोविन्दाभिषेक — *Adhy. no.* (figures, words or both) K_3 (marg.) D_1 $M_{2,3}$ 72, $Ñ_3$ V_1 T_2 G_1 75, V_2 77, V_3 D_n D_{s2} 74; B_2 T_1 $G_{2\ 5}$ M_4 76, D_3 80, D_4 $G_{2\ 4}$ 73, T_3 82, T_4 70 — *Śloka no* D_{n1} 102, D_{s2} 103, D_4 104; T_2 95; G_1 97

63

1 ^{b}) K_3 वनालयै·; K_4 $Ñ_{2\ 3}$ V_1 $B_{1,2}$ D_n D_s D_{1-5} $T_{3,4}$ व्रजालयै, B_3 व्रजे च स (for व्रजौकसै) — ^{c}) $D_{2\ 3}$ -गिरे (for धर) — ^{d}) B जगाम (for विवेश) $Ś_1$ D_2 G_2 M_4 हि, K_2 च, G_4 स. (for ह). K_4 D_3 व्रजमेव (D_8 °वं) विवेश ह

2 ^{a}) $K_{1\ 2}$ T_1 त तु, $Ñ_1$ तस्मिन्, V_3 $D_{2,3\ 5}$ M_4 तस्य (for तं स्म) T_1 हि (for [अ]भि-) B तं तु वृद्धा स्म नन्दन्ति; $T_{3,4}$ तं वृद्धास्त्वभिन°; $G_{1\ 3}$ तं सर्वे स्माभिन°, M_{1-3} ते गोपवृद्धा न°. — ^{c}) B_3 $D_{1,6}$ T_3 $G_{1,2,5}$ स्म (for स्मो), $Ś_1$ च, $K_{1\ 2}$ $D_{2\ 6}$ G_5 स्म (for स्मस्) — ^{d}) $K_{1\ 2}$ G_{1-3} स्वद्वृत्तेन (for त्वद्वृतेन) K_2 D_n D_s G_5 M_4 च, T_1 वै (for ह). $K_{3\ 4}$ Ñ V B D_{1-4} त्व(V_1 स)द्वृत्तेन नये(D_4 शमे)न च; D_5 त्वद्वृत्तेन च कर्मणा, M_3 त्वद्वृत्तेन कृतेन ह.

3 ^{a}) K_3 $D_{2\ 4}$ भयोत्तीर्णा, $Ñ_3$ (marg) V_1 -भयाक्रान्ता (for °त्तीर्णा) — ^{b}) $M_{1\ 2}$ तीर्णाश्चैव तथा वयम्; M_3 तीर्णाश्चैव वयं तथा — ^{d}) S_1 K_2 देवकल्प; $Ñ_1$ त्रिदशेश (for देवतुल्य) $K_{3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B D_n D_s D_{1-5} $T_{3,4}$ -पराक्रम ($D_{1\ 3\ 4}$ °म), G_2 महाव्रत (for °द्युते)

4 ^{a}) $Ś_1$ अमानुष्याणि कर्माणि — ^{b}) T_2 G_1 पश्यामि (for °म) S_1 $K_{1\ 2}$ क्रीडत (for गोपते) $K_{3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{2,3}$ D_n D_s D_{1-5} $T_{3\ 4}$ पश्यामस्तव गोपते — ^{d}) $G_{2\ 5}$ M_3 विदुस् (for विद्मस्) $Ś_1$ विद्म त्वा देवमव्ययम्, K Ñ V B D (except D_6) $T_{3\ 4}$ विद्मस्त्वा कृष्ण दैवतम्; M_4 विदुस्त्वा विष्णुमव्ययम्

5 T_4 om (hapl ?) 5^{a}–7^{b}. — ^{b}) $Ñ_2$ T_1 मारुतानां (for मरुतां वा) S_1 महानल, $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 3\ 4}$ $T_{2\ 3}$ G_1 °बलः (for °बल) K_3 $Ñ_1$ D_n D_s D_2 G_3 मरुतां च महाबलः. — ^{c}) G_3 वा (for च) — ^{d}) B_2 (marg. as in text) $D_{2\ 3,6}$ T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M नन्दगोप (for वसुदेव.).

6 T_4 om 6 (cf v. l 5) G_4 om 6 — ^{a}) K_2 वनं (for वने) $Ś_1$ G_2 -क्रीडां च, T_2 G_1 M_4 -क्रीडा च (for -क्रीडा ते) K_1 वनं च बालक्रीडा च, $K_{3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B D_{n2} D_s $D_{1\ 2\ 4,5}$ T_3 बलं (D_4 वनं) च बाल्ये क्री(K_3 D_2 °लक्री)डा च; $Ñ_1$ वने बाल्ये च क्रीडा च, V_3 बलं बाल्यं च क्रीडा च; D_s बलं वा बालक्रीडा च — ^{b}) $Ś_1$ वनं (for जन्म) V_3 [अ]स्मासु च (by transp). — K_1 reads 6^{c}–7^{b} on marg

7 T_4 om 7^{ab} (cf v l. 5) — ^{b}) M_{1-3} गर्हित (for °तम्) $Ś_1$ आस्सेऽस्मासु च गर्हितम्; T_2 $G_{1\ 4}$ रमत. साधु गर्हित· (G_4 °तम्). — ^{c}) D_5 त्वं च (for चैव). — ^{d}) D_s गावस्त्वं (for गास्त्वं कि) K_4 $Ñ_2$ V_1 $D_{2\ 3,6}$ $T_{2,4}$ -रक्षसे (for °सि).

लोकपालोपमश्चैव गास्त्वं किं परिरक्षसि ॥ ७
देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गन्धर्व एव वा ।
अस्माकं बान्धवो जातो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥८
केनचिद्यदि कार्येण वससीह यदृच्छया ।
वयं तवानुगाः सर्वे भवन्तं शरणं गताः ॥ ९
गोपानां वचनं श्रुत्वा कृष्णः पद्मनिभेक्षणः ।
प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा ज्ञातीन्सर्वान्समागतान् ॥ १०
यथा मन्यन्ति मां सर्वे भवन्तो भीमविक्रमाः ।
तथाहं नावगन्तव्यः स्वजातीयोऽस्मि बान्धवः ॥ ११
यदि त्ववश्यं श्रोतव्यः कालः संप्रतिपाल्यताम् ।
ततो भवन्तः श्रोष्यन्ति मां च द्रक्ष्यन्ति तत्त्वतः ॥१२
यद्यहं भवतां श्लाघ्यो बान्धवो देवसप्रभः ।
परिज्ञानेन किं कार्यं यद्येषोऽनुग्रहो मम ॥ १३
एवमुक्तास्तु ते गोपा वसुदेवसुतेन वै ।
बद्धमौना दिशः सर्वे भेजिरे पिहिताननाः ॥ १४
कृष्णस्तु यौवनं दृष्ट्वा निशि चन्द्रमसो नवम् ।
शारदीनां निशानां च मनश्चक्रे रतिं प्रति ॥ १५
स करीषाङ्गरागासु व्रजरथ्यासु वीर्यवान् ।

---

8 a) K3 मानवो (for दा°) — b) Ś1 K1 यक्ष-, G1 रक्षो (for यक्षो) Ś1 T2 हि, D2 च (for वा) — c) Ñ2 त्राता (for जातो) — d) M4 योगिध्येय (for योऽसि सोऽसि). — After 8, D6 S ins

733* नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति नमो गोपालबन्धवे ।
नमो बालाय गोप्त्रे च गोपवेषाय बान्धव ॥
नमस्ते शिशुसिंहाय नमो भूधरधारिणे ।
देवायाथ वरिष्ठाय यक्षाय च नमो नमः ॥
नमस्ते नन्दपुत्राय यशोदायाः सुताय च । [5]
को भवान्कश्च वा देव किमर्थं नोऽभिरक्षसि ॥

[(L 1) M2 कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति (for a) T1 M1.3 -बान्धव (for -बन्धवे) T4 नमो गोपालकाय च (for b) — (L 2) M4 ऽस्तु बाल- (for बालाय) M1–3 गोगोप्त्रे (for गोप्त्रे च). D6 T2–4 G1 2 4 5 बन्धवे, M4 ते नमः (for बान्धव) — (L. 3) M1 3 ऽस्तु (for ते). D6 -सिद्धाय (for -सिंहाय) — (L. 4) G4 नृदेवाय (for देवायाथ) D6 यज्ञाय (for यक्षाय). M1–3 [अ]थ (for च) T1 ऽनघ (for नम)]

9 a) K4 केनापि (for केनचिद्) T2 G1 त्वथ (for यदि) — b) K4 तपसि (for वससि) M4 त्वं (for [इ]ह) — c) तु सानुगाः, G4 lacuna (for तवा°) — d) G5 भवन्तं शरणागता. .

10 Before 10, B1 3 D4 5 T1 3 ins वैशंपायन — b) K2–4 Ñ2, 3 V B2 Dn Ds D1–5 T3 4 -दलेक्षण (for -निभे°) — d) Ś1 ज्ञातींस्तांस्तान्, Ñ1 तान्वै ज्ञातीन्, M1–3 स्वज्ञातीन्वा; M4 ज्ञातीनेतान् (for ज्ञातीन्सर्वान्) D1 उपागतान् (for समा°). K1 2 B ज्ञातींस्तान्समुपागतान्

11 a) Ś1 K3 4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 M4 मन्यन्ते (T3 °तां) मा यथा सर्वे — b) Ñ2 V2. 3 D3 T3 4 M4 -विक्रमम् (for °माः) K1 2 भवन्तो देवसंनिभम् — c) B1 यथाहं, T3 अन्यथा (for तथाहं) Ñ3 V B2 T1. 2 4 G1 M3. 4 मन्तव्यः (for -ग°). M1 2 तथाहं नाभिमन्तव्यः — d) Ś1 K1. 2 V2 B1 3 Dn1 Ds D2 3. 6 T1 2 G1 2 4. 5 स- (for स्व-).

12 a) D6 T1 G3 4 M4 [अ]हं वै; G5 [अ]यं वै, M1 2 [अ]हं व (M2 वा) (for [अ]वश्यं) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 श्रोतव्यं (for °व्य) T2 G1 2 M3 यदि त्वहं वै (M3 व) श्रोतव्यं — b) Ñ2 V3 G4 M3 स परि-; D2 3 T2 G1–3 5 M1 2 4 सपरि- (for संप्रति-) Ś1 -पद्यताम् (for -पाल्य°) — c) K2 सर्वे (for ततो) K1 सर्वे भवन्त श्रोतव्यं — d) D3 तत्र (for मां च) Ś1 K4 ज्ञास्यन्ति; V1 रक्ष्यन्ति (for द्र°). K1 D6 T1 2 G1–3 M मां द्रक्ष्य- (K1 ज्ञास्य)न्ति च तत्त्वत

13 a) Dn2 G3 5 [अ]यं (for [अ]हं) — b) Ś1 -संमितः; G1 -संभव (for -सप्रभः) — c) K3 4 D1 3 T4 -ज्ञातेन (for -ज्ञानेन) Ñ1 प्रतिज्ञातेन किं कार्यं. — d) K1 अथ, K2 3 अद्य (for यदि) T3 वा (for [ए]षो)

14 a) K4 V1 B2 D4 ततो गोपा, T1 तु गोपाला; T3 तु ते सर्वे, T4 स्तुता सर्वे (for तु ते गोपा) — b) T3 च, T4 ते (for वै) — c) T2 G1 तत (for दिश) Ś1 K3 Ñ2 3 V1 2 B1 3 Dn Ds D3 T3 4 M1 2 सर्वा (for सर्वे) — d) D6 M1–3 भेजिरे व्रजवासिनः, T2 G °रे पायसाशनाः (G2 °शिन, G3 °शयाः)

15 b) V1 चन्द्रसमो, D3 T3 °मसं (for °मसो) K1 3 V2 B1 T1 M4 वनम्, D1 दिवि (for नवम्) K4 दिवि चन्द्र तथोदितम् G निशि चन्द्रमसोपमम् — c) Ś1 तु (for च) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T1 4 G4 शारदीं च (T1 °दीनां) निशां रम्या, T3 शारदीं रजनी रम्यां

16 a) D3 रागस्तु (for -रागासु). D5 करीषाङ्गाररम्यासु. — b) Ś1 राज-, T2 G1 प्रति, M3 व्रजन् (for व्रज-). — D5 om (hapl) 16c–17b — c) All Mss (except Ś1 M1–3; D5 om) -दर्पाणां (for -रागाणां). — K2 reads 16d–17c on marg. — d) M1–3 युद्धाय (for °नि). Ś1 T2 G1 युद्धानि

वृषाणां जातरागाणां युद्धानि समयोजयत् ॥ १६
गोपालांश्च बलोदग्रान्योधयामास वीर्यवान् ।
वने स वीरो गाश्चैव जग्राह ग्राहवद्विभुः ॥ १७
युवत्यो गोपकन्याश्च रात्रौ संकाल्य कालवित् ।
कैशोरकं मानयानः सह ताभिर्मुमोद ह ॥ १८
तास्तस्य वदनं कान्तं कान्ता गोपस्त्रियो निशि ।
पिबन्ति नयनाक्षेपैर्गां गतं शशिनं यथा ॥ १९
हरितालार्द्रपीतेन कौशेयेन च भास्वता ।
भद्रवस्त्रेण वसितः कृष्णः कान्ततरोऽभवत् ॥ २०
स बद्धाङ्गदनिर्यूहश्चित्रया वनमालया ।
शोभमानो हि गोविन्दः शोभयामास तं व्रजम् ॥ २१
नमो दामोदरायेति गोपकन्यास्तदाब्रुवन् ।
विचित्रं चरितं घोषे दृष्ट्वा तत्तस्य भास्वतः ॥ २२
तास्तं पयोधरोत्तुङ्गैरुरोभिः समपीडयन् ।
भ्रामिताक्षैश्च वदनैर्निरीक्षन्ते वराङ्गनाः ॥ २३
ता वार्यमाणाः पितृभिर्भ्रातृभिर्मातृभिस्तथा ।
कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ मृगयन्ति रतिप्रियाः ॥ २४
तास्तु पङ्क्तीकृताः सर्वा रमयन्ति मनोरमम् ।
गायन्त्यः कृष्णचरितं द्वंद्वशो गोपकन्यकाः ॥ २५
कृष्णलीलानुकारिण्यः कृष्णप्रणिहितेक्षणाः । C 4089 B 2 20 26 P 2.20.26

समरोचयत्.

17 D5 om 17^{ab} (cf v l 16) — a) K1 M1–3 गोपानां, T2 G1 °लश् (for °लांश्) — b) Ds1 D4 योजयामास (for योध°) Ś1 युद्धवित् (for वीर्यवान्) — c) T4 धीरो (for वीरो) K3 D1 4 गाश्चैवं, D6 T1 G2 गावश्च, M1–3 गोपीश्च (for गाश्चैव) — d) K1 ग्राहविद्, K4 D6 ग्रहवद् (for ग्राह°) M1–3 हरि (for विभु).

18 a) Ś1 K Ñ2 3 V B D (except D6) T1 3 4 M4 युवतीर् (for °त्यो) — b) Dn1 सकेत-, Ds2 संकल्प्य (for संकाल्य) T3 रात्रौ सकार्यं कामत — c) K2 V3 B Dn Ds D5 G1, 4 मानयन्वै (for °यान) K4 कैशोरवेषैर्मित्रैश्च, T3 रममाणस्तु गोविन्द — d) Ś1 सहिताभिर् (for सह ता°).

19 c) M1–3 अपिबन् (for पिबन्ति) D4 पिबन्ति नयनोत्क्षेपैर्.

20 a) T2 G1 3–5 हरितालस(T2 G1 °सु)वर्णेन, G2 °लप्रपीतेन — b) Ś1 [अ]व- (for च) V3 D2 3 G3 M4 वाससा (for भास्वता) K Ñ V1 2 B Dn Ds D1 4 5 T3 4 G4 सकौशेयेन वाससा (K3 Ñ1 Dn Ds भास्वता)· T2 G1 कौशेयेन स लालस.; G5 कौशेयेन चचाल स — c) M3 सवीत (for वसित) Ś1 भद्र वस्त्र वस्नानस्तु, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 वसानो भद्रवसन (K1 2 Ds1 D3 °न), Ñ1 D6 G2 भद्रं वस्त्रं निवसित, T1 2 G1 3–5 M4 भद्रेण भास्वता (T1 G5 M4 वाससा) वीत — d) Ś1 कान्तिकरो, T1 कान्तस्ततो (for °तरो)

21 a) K1 3 Ñ1 3 V B1 Dn D2–5 T3, 4 -निर्व्यूहश्, D6 T1 2 G M1–3 -निर्योगश् (for निर्यूहश्) — c) Ś1 ऽपि (for हि) — d) Ś1 Dn1 तद्वनम्, K3 Dn2 T1 M1–3 तद्व्रजम्, M4 तु व्रजम् (for तं व्र°)

22 a) N (except Ś1 D6) T3 4 G4 नाम (Ñ2 3 V1 3 B1 D3 °म्ना) दामोदरेत्येव (K 3 Dn2 D5 °व) — b) K3 सदा, Ñ2 D, T G1–3 5 M तम् (for तदा) — Ds1 reads 22c–24b on marg — c) K4 Ñ2 V1 2 Ds2 D4 G2 विचित्र- (for °त्रं) T3 घोरं, M1–3 तस्य (for घोषे) — d) Ñ1 तत्तव, V3 तत्तुल्य, D6 T1 2 G1–5 M4 कृष्णस्य, M3 तत्तत्र (for तत्तस्य) K1 2 D2 3 धीमत, D5 शाश्वतम् (for भास्वत) Ś1 तुष्ट्वा तत्तस्य तुष्टुवु — After 22, D6 S ins.:

734* नमस्ते कृष्ण गोपेति प्रसीद प्रभवेति च ।
[T1 M4 देवेति (for गोपेति)]

23 a) Ś1 V1 2 Ds T2 3 तास्तं पयोधरोत्तुङ्गैर्(Ś1 V1 T2 °त्तालै)र् — b) K2 पीनश्च, G2 ऊरुभि M4 महद्भि (for उरोभि) K3 4 Ñ1 2 V3 Dn D1 4 पीनैः स(K4 °नैस्त)मभिपीडयन्; T3 उरोभि सह माधवम् — c) Ś1 क्षिपिताक्षैश्च; K2 G3 भ्रमिताक्षैश् (for भ्रा°) D6 भ्रमितान्तैश्च नयनैर्; T1 तं भ्रामिताक्षं वदनैर् — d) B2 3 D4 निरैक्षन्त; Dn2 निरीक्ष्यन्त्यो (for °क्षन्ते) Ś1 निरीक्षन्ति पुन पुन, Dn1 °क्ष्यन्त्यो वशं गता·

24 a) T3 नि- (for ता) T1 G3 5 पतिभिर् (for पितृ°). — b) Ś1 पतिभिस् (for मातृ°) K1 4 V3 B3 Dn1 D1–6 T1 2 G1–3 5 मातृभिर्भ्रातृभिस्तथा, T3 4 पतिभिर्भ्रातृबन्धुभिः; M4 भ्रातृभिर्भर्तृभिस्तदा — d) Ñ2 3 V1, 2 B2 3 Ds D1–6 मृगयन्ते, D6 T1, 2, 4 G1–3 5 M4 रमयन्ति (for मृग°). — After 24, B1 reads 64 14–15.

25 a) T3 4 यन्त्रीकृता (for पङ्क्ती°) — b) Ś1 मनोरमा: (for °रमम्) D रमयन्ते रतिप्रियम्. — c) D2 गायन्ति (for °न्त्य). — T2 G1, 4 om. (hapl ?) 25^{d}–27^{c}

26 T2 G1 4 om 26 (cf v. l. 25) — b) B2 कृष्णो (for कृष्ण-). — d) K2 व्रजाङ्गना (for वरा°). — After 26, D6 T1 G2, 3, 5 M3 4 read 29^{cd}, repeating it in its

कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तरुण्यस्ता वराङ्गनाः ॥ २६
वनेषु तालहस्ताग्रैः कुट्टयन्त्यस्तथापराः ।
चेरुर्वै चरितं तस्य कृष्णस्य व्रजयोषितः ॥ २७
तास्तस्य नृत्यं गीतं च विलासस्मितवीक्षितम् ।
मुदिताश्चानुकुर्वन्त्यः क्रीडन्ति व्रजयोषितः ॥ २८
भावनिष्पन्नमधुरं गायन्त्यस्ता वराङ्गनाः ।
व्रजं गताः सुखं चेरुर्दामोदरपरायणाः ॥ २९
करीषपांसुदिग्धाङ्ग्यस्ताः कृष्णमनुवव्रिरे ।
रमयन्त्यो यथा नागं सप्रमोदाः करेणवः ॥ ३०
तमन्या भावविकचैर्नेत्रैः प्रहसिताननाः ।
पिबन्त्यतृप्ता वनिताः कृष्णं कृष्णमृगेक्षणाः ॥ ३१
मुखमस्यापरा वीक्ष्य तृषिता गोपकन्यकाः ।
रत्यन्तरगता रात्रौ पिबन्ति रतिलालसाः ॥ ३२
हाहेति कुर्वतस्तस्य प्रहृष्टास्ता वराङ्गनाः ।
जगृहुर्निःसृतां वाणीं साम्ना दामोदरेरिताम् ॥ ३३
तासां ग्रथितसीमन्ता रतिचिन्ताकुलीकृताः ।

---

proper place

27 T2 G1 4 om 27^{abc} (cf v l 25) D4 reads 27–28 on marg — ^{a}) Ś1 तलेषु , M1–3 गायन्त्यस् (for वनेषु) K4 V1 तल , Ñ2 V3 G5 M4 तालान् , G3 तास्ता (for ताल-) — ^{b}) Ñ3 V1 क्ष्वेदयन्त्यस् , B3 व्रीड° , D3 5 कूर्द° , T3 4 कूज° , M1–3 पूज° (for कुट्ट°) Ñ1 दिश· (for [अ]पराः) — ^{c}) V2 जगुर्वै , T1 पेशल (for चेरुर्वै)

28 Ś1 om (hapl) 28 — ^{a}) K1 3 V1 Dn D1–3 नृत्यगीत , Ñ1 G2–5 M4 गीतं नृत्तं , V3 गीतनृत्य , D6 T2–4 G1 गीत नृत्यं (by transp) — ^{b}) Ñ3 V1 2 D4 M3 विलासं (for °स-) K1 2 D3 M1 2 विलास स्मितमीक्षितम् — ^{c}) T2 G1 3 5 मोहितं , G2 M4 मोहिताश्च , M1–3 हर्षि° (for मुदि°) D6 गूहित चानुकर्षन्त्य — ^{d}) B2 3 Ds D4 क्रीडन्त्यो , D6 T2 G कृष्णस्य (for क्रीडन्ति)

29 ^{a}) Ś1 हाव- (for भाव-) K1 3 4 V1 D3 -निष्यन्द- , Ñ2 3 B Dn Ds D1 2 5 T1 -निस्प(Ds T1 °ष्प)न्द- , V3 -निष्पन्दि- (for -निष्पन्न-) D4 भावनिस्पन्दमधुरा , T3 4 तारनिष्पन्दमधुरं — ^{b}) Ś1 वरानना (for °ङ्गना) — D6 T1 G2 3 5 M3 4 read 29^{cd} for the first time after 26 T2 om (hapl) 29^{c}–31^{b} — ^{c}) K3 D5 G2 (first time) व्रजाङ्गना· ; K4 व्रजं तास्तु , T1 (first time) व्रजागता ; T4 व्रज गत्वा (for व्रजं गता·) Ñ1 सुख चेरुर्व्रजगता — ^{d}) D6 G2 M3 (all first time) वने(G2 व्रजे)षु च वराङ्गना — For 29^{cd}, D2 subst.

735* चेरुर्दामोदरपरा· सुखं नार्यो व्रजं गता· ।

30 T2 om 30 (cf v l 29) — ^{a}) K3 4 V1 3 B2 D1 -पांशु- (for पांसु) D6 -दिग्धाङ्गास् (for °ङ्ग्यस्) K2 D3 करीषभस्मदि(D3 °षेणैव दि)ग्धाङ्गास् , M1–3 करीषाङ्गदचित्राङ्ग्यस् · — ^{d}) K Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1–5 T3 4 सप्रमत्त (T3 °त्ता) ; B3 संप्रवर्तं (for सप्रमोदा).

31 T2 om 31^{ab} (cf v l 29) Ś1 om 31 — ^{a}) T3, 4 तन्मया (for तमन्या) K4 -विकलैर् , D2 3 -निकरैर् , D5 -बिम्बाङ्कैर् (for -विकचैर्) K3 तमन्या हावविविधैर् — ^{b}) Ñ1 V2 नेत्रैर्विकसिताननाः — ^{c}) V2 3 D5 T4 [अ]तृप्त- (for °प्ता) K4 पिबन्त्यस्तृप्तिरहिता — ^{d}) K2 D6 T2 G1 4 5 -निभेक्षणा (for -मृगे°)

32 ^{a}) K Ñ V2 3 B D (except D6) T3, 4 [अ]ब्जसंकाशं (for [अ]परा वीक्ष्य) V1 मुखं तस्याब्जसंकाशं — ^{d}) G3 Bom Poona eds रस (for रति-)

33 ^{a}) M4 रुषितस् (for कुर्व°) T4 तत्र (for तस्य) T3 एवं रमयतस्तत्र — ^{b}) V2 प्रविष्टास् , B3 D6 G4 5 प्रकृ° (for प्रहृ°) — ^{c}) K1 2 4 D3 निभृतां , Ñ2 निशि तां , V1 गलिता (for नि सृतां) — ^{d}) T1 4 G3 नाम्ना (for साम्ना) M4 साम्ना दामोदरोदिताम्

34 ^{a}) Ś1 V1 2 G3 प्रथित- , T4 प्रसिद्ध- , G2 विविक्त- (for ग्रथित) — ^{b}) K3 Ñ1 2 V3 रतिशान्त्या(Ñ1 °ता)-कुलीकृता , K4 Ñ3 V1 B Dn Ds D1–4 T3 रतिश्रान्ता° , V2 रतिक्रीडा° , T4 रतिक्रान्त्या° — ^{c}) T2 G1–3 5 सस्रसिरे (for वि°) D1 विस्रंसिरे चारुकेशा , M4 चारु सस्रसिरे चैव — ^{d}) D6 कुचान्ते , T1 2 G1 कुञ्चिता (for कुचाग्रे) M4 केशान्कुञ्चितयोषित — D6 T G M4 G(ed) ins after 34 M1–3 subst for 33–34

736* अथ दामोदर काश्चिज्जग्राह रतिलालस· ॥
एव गोपाङ्गना कृष्ण रमयन्ति मनोरमा ।
अलंकृता सुमधुरं गायन्त्यो मधुविह्वला ॥
कृष्णोऽपि मधुरक्ताक्षो गोपीना हर्षवर्धन ।
पपौ तासां मुख विष्णुर्घूर्णयन्नेत्रषट्पदम् ॥
अपरां वाससी गृह्य चुचुम्बे गोपकन्यकाम् ।
आलिलिङ्गेऽथ काचित्तु कृष्णो मदविलोचन ॥
अन्यया सह गोविन्द शेते लीलाविधानवित् ।
अन्यस्या वाससी गृह्य दृष्ट्वा चारु पपौ मुखम् ।
अन्यां लिलेख गोविन्दो नखै शातैश्च केशवः ॥
अन्यां च केशे सगृह्य मुखमुन्नम्य लीलया ।
आलिलिङ्गेऽथ गोविन्दो गोपवेषतिरस्कृत ॥

चारु विस्मिरे केशाः कुचाग्रे गोपयोषिताम् ॥ ३४
एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रवालैरलंकृतः ।
शारदीषु सचन्द्रासु निशासु मुमुदे सुखी ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

६४

वैशंपायन उवाच ।
प्रदोषार्धे कदाचित्तु कृष्णे रतिपरायणे ।
त्रासयन्समदो गोष्ठानरिष्टः प्रत्यदृश्यत ॥ १
निर्वाणाङ्गारमेघाभस्तीक्ष्णशृङ्गोऽर्कलोचनः ।
क्षुरतीक्ष्णाग्रचरणः कालः काल इवापरः ॥ २
लेलिहानः सनिष्पेषं जिह्वयौष्ठौ पुनः पुनः । C 4101 B 2 21 3 P 2 21 3

एकां सगृह्य संत्यज्य कांचिदन्यामवासृजन् ।
पश्यन्त्या रमयामास काचिदन्यामरीरमत् ॥
आहूय काचिद्देवेश काचिदन्यामरीरमत् ।
ता पुन सहसा गृह्य तत्समक्षमरीरमत् ॥
ताश्च गोप्य स्वभर्तॄंश्च संत्यज्य हरिमेव ह ।
अयमेव हि नो ज्येष्ठ श्रेष्ठश्चेति वराङ्गना ।
कृष्णे च देवदेवेशे पर भावं समाययु ॥

[M_{1-3} om line 1-4 — (L 1) $T_{2\ 4}$ काचित्तु (for काश्चित्) T_4 -लालनाम् (for °स) — $T_{3\ 4}$ om lines 2-4 — (L 3) M_4 सुमनुरा (for °र्) T_1 G_4 M_4 मद- (for मदु-) — (L 4) D_6 T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 मद- (for मदु) — (L 5) $T_{3\ 4}$ M_{1-3} तस्या (for तासा) T_2 G_1 -षट्पदैः (for °दन्) G_4 घूर्णमानिव षट्पद (for ^{b}) — (L 6) M_4 अपरा (for °रा) D_6 M_4 -कन्यका (for °काम्) — $T_{3\ 4}$ om (hapl) lines 6^b–9^a — (L 7) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 काश्चित् (for काचित्) — (L 8) G_2 -विनोदविता (for -वितान°) — (L 9) T_2 G_1 अन्यापा (for अन्यस्या). — D_6 om (hapl) lines 9^b–11^a T_1 M_{1-3} चोरू (for चारु) M_4 पयोधरौ (for पपौ मुखम्) — (L 10) M_{1-3} लिखति (for लिलेख) — T_4 om line 11 — (L 11) M_{1-3} अपरा (for अन्या च) G_4 केशान् (for केशे) T_3 वरा स गृह्य केशेषु (for ^{a}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ M_{1-3} उन्नाय्य (D_6 °य) (for उन्नम्य) — G_2 transp lines 12^b and 15^b — (L 13) D_6 एकान्तं (for एका स-) $M_{2\ 3}$ अरीरमत् (for अवासृजत्) — G_3 transp lines 14 and 15 T_{1-3} om (hapl.) line 15 T_4 M_2 om (hapl) lines 15-16 — (L 15) G_2 तत्समक्ष (for काचिदन्याम्) — $M_{1\ 3}$ om (hapl) line 16 — (L 16) T_1 अपरा (for ता पुन.) T_3 उपागमत् (for अरीरमत्) — (L 17) G(ed) काश्च गोप्य स्वभर्तारं (for ^{a}). T_3 स्वयम् (for हरिम्) $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{3\ 4}$ M च ; G_2 हि (for ह) — $T_{2\ 4}$ om line 18 — (L. 19) T_3 कृष्णस्य देवदेवस्य (for ^{a}) T_2 G_1 उपाययु (for समा°)]

35 ^{a}) V_1 हृष्टो (for कृष्णो). $Ñ_1$ D_5 $T_{1\ 2}$ G M गोपीभिश् (for °ना). — ^{b}) D_6 T_1 G_{2-5} M चन्द्रपादैर्, G_1 चन्द्रसारैर्; G_1 (marg) चन्द्ररागैर् (for चक्रवालैर्) — ^{c}) K_2 D_3 सु- (for स-) — ^{d}) D_5 मुदम्, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_4 सुखम् (for सुखी)

Colophon om in T_4 — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3 — *Mention of Akhila* $Ś_1$ K_3 $Ñ_3$ V B D_5 D_1 — *Adhy name* $Ś_1$ K_4 गोपी(K_4 हर्ष)क्रीडन , K_1 $Ñ_1$ हल्लीसक्रीडन , $K_{2\ 3}$ D_1 हर्ष(K_2 हेला)सक्रीडन $Ñ_2$ हरिसव (sic), $Ñ_3$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ D_7 कृष्ण(B_1 D_3 गोपी- , B_2 हरि)सक्रीडन , B_3 Dn Ds_2 D_2 हल्लीसकक्रीडनम्, Ds_1 हल्लीसक्रीडनम्, $D_{4\ 5}$ उल्लासक्रीडनम्, D_6 T_2 G_{1-3} रतिक्रीडा, M_4 कृष्णक्रीडा — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 D_1 M_{1-3} 73, $Ñ_3$ V_1 G_1 76, V_2 B_6 T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 77; V_3 Dn Ds_2 T_2 75, D_3 81, D_4 $G_{2\ 4}$ 74, T_3 83. — *Śloka no.* Ds_2 $D_{3\ 4}$ 35.

64

1 ^{a}) D_2 प्रदोषाग्रे (for °र्धे) D_5 नु कस्मिंश्चित् (for कदाचित्तु) — ^{b}) D_3 रामासक्ते जनार्दने. — ^{c}) M_{1-3} उन्मदो (for समदो) B_2 D_{1-4} T_4 गोष्ठम्, G_1 घोषान् (for गोष्ठान्) — ^{d}) $D_{1.4}$ अरिष्ट सम(D_1 मप्र)दृश्यत ; D_2 °ष्ट' प्रत्यपद्यत. — After 1, the sequence in T_2 G_1 is : 3^{cd}, 2^{cd}, 3^{ab}, 2^{ab}.

2 For the sequence in T_2 G_1, cf v. 1 1. — ^{a}) K_2 -सर्वाभस् (for -मेघा°) — ^{b}) $Ś_1$ शृङ्गोर्मि , V_1 B_1 $D_{4\ 6}$ T_2 G_{2-5} M शृङ्गोऽग्र- (for °ऽर्क). — G_3 repeats 2^{cd} after

गर्विताविद्धलाङ्गूलः कठिनस्कन्धबन्धनः ॥ ३
ककुदोदग्रनिर्माणः प्रमाणाद्दुरतिक्रमः ।
शकृन्मूत्रोपलिप्ताङ्गो गवामुद्वेजनो भृशम् ॥ ४
महाकटिः स्थूलमुखो दृढजानुर्महोदरः ।
विषाणावल्गितगतिर्लम्बता कण्ठचर्मणा ॥ ५
गवारोहेषु चपलस्तरुघाताङ्किताननः ।
युद्धसज्जविषाणाग्रो द्विषद्वृषभसूदनः ॥ ६
अरिष्टो नाम हि गवामरिष्टो दारुणाकृतिः ।
दैत्यो वृषभरूपेण गोष्ठान्विपरिधावति ॥ ७
पातयानो गवां गर्भान्दृप्तो गच्छत्यनार्तवम् ।
भजमानश्च चपलो गृष्टीः संप्रचचार ह ॥ ८
शृङ्गप्रहरणो रौद्रः प्रहरन्गोषु दुर्मदः ।
गोष्ठेषु न रतिं लेभे विना युद्धं स गोवृषः ॥ ९
एतस्मिन्नेव काले तु गावः कृष्णसमीपगाः ।
त्रासयामास दुष्टात्मा वैवस्वतपथे स्थितः ॥ १०
सेन्द्राशनिरिवाम्भोदो नर्दमानो महावृषः ।

---

3 — ^{c}) Ś1 क्षरंस्, Ñ2 V3 Ds D5 6 T3 G1 3 (first time) 5 M1–3 खुर-, G2 3 (second time) 4 खर- (for क्षुर-)

3 For the sequence in T2 G1, cf v 1 1 — ^{a}) Ś1 G4 5 सनिष्पेषैर्, D1 सुनिष्पेष, T2 स पुष्पेषु, G2 सनिष्पेषाज् (for सनिष्पेषं) — ^{b}) K4 Ñ1 2 V2 3 B1 2 Ds D1 2 G1 [ओ]ष्ठ (for [ओ]ष्ठौ) — ^{c}) D1 गर्जिताविद्धलाङ्गूलः — After 3, G3 repeats 2^{cd}

4 ^{a}) Ñ2 M4 -निर्वाण (for -निर्माण-) — ^{b}) G2 प्रमदाद् (for प्रमाणाद्) V1 त्वरितत्वि- (hypermetric) (for दुरति-) — T3 4 repeat 4^{cd} after 5^{ab} — ^{c}) T3 (second time) -मात्राव- (for -मूत्रोप-) D6 T1 2 G1–3 5 M -दिग्धाङ्गो (for -लिप्ता°)

5 ^{a}) V1 स्थूणमुखो, M1–3 स्थूलशिरा (for °मुखो) — After 5^{ab}, T3 4 repeat 4^{cd} — ^{c}) Ś1 Ds2 D6 G1 2 5 M2–4 विषाणवल्गि(Ś1 °लम्बि)तगति(M4 °तनु)र्; K3 °णावस्थितगतिर् — ^{d}) K4 लम्बिना (for लम्बता) T2 G2 5 M4 कर्ण- (for कण्ठ)

6 ^{a}) S1 K3 D1 2 4 6 G2 गवां यूथेषु चपलस्, K1 2 V B1. 2 Ds D3 गवारूढेषु च°, Ñ2 3 गवा कण्ठेषु च°, T1 2 G1 3–5 M4 गवामारोह(T2 G1 °हार)च°, T3 M1–3 गवामुद्वेगजननस्, T4 युद्धे जनकटाक्षेषु — ^{b}) G5 तट- (for तरु-) K4 तरुत्राताञ्चितानन., T2 G1 तटभेदाङ्किता°, M4 तटापाताङ्किता° — ^{c}) D4 -सज्जो, T3 -स्थिर- (for -सज्ज-) — ^{d}) Ś1 K2 4 वृषो वृषभसूदन, K1 वृषो वृषभदानव.

7 ^{b}) Ñ2 अरिष्टो दानवाकृति — T3 transp 7^{d} and 8^{b} — ^{d}) K3 गोष्ठं वि-, V B2 D2 गोष्ठानि, D3 गोष्ठेऽस्मिन् (for गोष्ठान्वि) B1 गोष्ठेष्वटति दारुण.

8 ^{a}) B Ds D1 पातयन्स (for °यानो) T1 गर्भं (for गर्भान्) — T3 transp 7^{d} and 8^{b} — ^{b}) K4 D1 घृष्टो; D4 5 T1 हृष्टो (for दृप्तो) K2 ऽगच्छद् (for गच्छति). Ś1 K3 Ds D4 6 T2 G2–4 M1. 3 4 [अ]नार्तवत् (for °र्तवम्). T3 दृप्तोऽगच्छत्तदा व्रजम् — ^{c}) Ś1 K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–4 T2–4 G1 3–5 भञ्जमानश्, D5 6 T1 जृम्भमाणश् (for भजमानश्) D3 तु (for च) — ^{d}) Ñ1 गृष्टय, D5 पृष्ठ्यां सं-, D6 T1 2 G1 2 5 गृष्टीश्च (for गृष्टीः सं) G3 M1–3 गृष्टीश्च प्रचचाल ह

9 ^{a}) V3 सिंह- (for शृङ्ग) — ^{b}) M1–3 प्रहारी (for प्रहरन्) B3 Ds D2 6 दुर्दम. (for दुर्मद) — ^{c}) T2 G3 4 गोष्ठे न च (for गोष्ठेषु न) — ^{d}) Ś1 युद्धात्स, K2 4 Ñ2. 3 V B Ds D1–4 T3 4 युद्धेन (for युद्धं स) Dn D5 विना युद्धेन गोवृषं (D5 भारत) — After 9, K1 2 D2–4 ins

737* कस्यचित्त्वथ कालस्य स वृष केशवाग्रत ।
आजगाम बलोद्दग्रो वैवस्वतवशे स्थितः ॥

K1 D2–4 cont K3 4 Ñ V B Dn Ds D1 5 6 T G M4 ins after 9

738* स तत्र गास्तु प्रसभं बाधमानो मदोत्कट ।

[D3 सतत (for स तत्र) B2 3 सतत, T1 वृषभो, G2 प्रहसन् (for प्रसभ) T2 सवधा न (for बाधमानो)]

— After the above, K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 M4 read 11^{cd}, while D6 T1 G2 3 5 read the same, repeating it in its proper place

10 [illegible]2 om 10–11 T2 G1 4 om (hapl) 10^{a}–11^{b} — ^{b}) V2 3 Ds D4 गा वै, D6 G2 3 5 M4 गाश्च (for गाव) — ^{d}) K4 Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 वशे (for -पथे)

11 K2 om 11, T2 G1 4 om 11^{ab} (for all, cf v. l 10) — ^{b}) T4 वर्धमानो (for नर्द°) K3 4 Dn D1 महासुर (for °वृष) — Ś1 om 11^{cd} K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 M4 read 11^{cd} after 738*, while D6 T1 G2 3 5 read the same for the first time after 738* — ^{c}) D1 निर्गव, D6 T1 G2 5 (all second time) M1–3 गोवृषो, G3 (first time) नि सृतिं, G3 (second time) गोव्रजे (for निर्वृष) D2 घोषं (for गोष्ठं) — ^{d}) G2 (first time) निर्वंशं (for निर्वंस-). — V2 B1 D4 T2 G1 M

चकार निर्वृषं गोष्ठं निर्वत्सशिशुपुंगवम् ॥ ११
तालशब्देन तं कृष्णः सिंहनादैश्च मोहयन् ।
अभ्यधावत गोविन्दो दैत्यं वृषभरूपिणम् ॥ १२
स कृष्णं गोवृषो दृष्ट्वा हृष्टलाङ्गूललोचनः ।
रुषितस्तलशब्देन युद्धाकाङ्क्षी ननर्द ह ॥ १३
तमापतन्तमुद्वृत्तं दृष्ट्वा वृषभदानवम् ।
तस्मात्स्थानान्न व्यचलत्कृष्णो गिरिरिवाचलः ॥ १४
स वृषः कक्षयोर्दृष्टिं प्रणिधाय धृताननः ।
कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षी तूर्णमभ्युत्पपात ह ॥ १५
तमापतन्तं प्रमुखे प्रतिजग्राह दुर्धरम् ।
कृष्णः कृष्णाञ्जननिभं वृषं प्रतिवृषोपमः ॥ १६
स संसक्तस्तु कृष्णेन वृषेणेव महावृषः ।
मुमोच वक्त्रजं फेनं नस्ततोऽथ स शब्दवत् ॥ १७
तावन्योन्यावरुद्धाङ्गौ युद्धे कृष्णवृषावुभौ ।
रेजतुर्मेघसमये संसक्ताविव तोयदौ ॥ १८
तस्य दर्पबलं हत्वा कृत्वा शृङ्गान्तरे पदम् ।
अपीडयदरिष्टस्य कण्ठं क्लिन्नमिवाम्बरम् ॥ १९
शृङ्गं चास्य पुनः सव्यमुत्पाट्य यमदण्डवत् । C 4119 B 2.21 21 P 2.21 21

---

ins after 11 D6 T1 G2 3 5 after the second occurrence of 11[cd]

739* तमारादभिधावन्तं नर्दमान महावृषम् ।
[M4 अथ (for अभि-). V2 B1 D4 स(B1 त)मारान्त महाकाय (for [a])]

12 G4 om 12[ab] — [a]) K2–4 Dn D1 3 4 6 T1 G2 5 M तल- (for ताल-). — [b]) V2 D5 -नादेन (for -नादैश्च). S1 K3 Dn D4 सिंहनादेन रोषयन् — Ś1 om 12[cd] — After 12, M3 reads 14[cd]

13 [a]) Dn1 T2 गोवृष (for °षो) K2 स कृष्णो गोवृष दृष्ट्वा — [c]) S1 K2, 3 D1, 3 T4 G2 रोषितस् (for रु°) K1 4 Ñ V B Dn Ds D2 4 G3 रोषितस्तालशब्देन — [d]) Dn1 D6 T1 2 G1–3 M युद्धकाङ्क्षी (for युद्धा°)

14 B1 reads 14–15 after 63 24 — [a]) K Ñ2 3 V2 3 B2 3 Dn Ds D1–4 T G3 दुर्वृत्त, Ñ3 (marg) V1 नर्दन्तं, D5 निर्वृत्तं (for उद्वृत्त) — [b]) K Ñ V B Dn Ds D1 3–5 T1 3 4 रूपिणम् (for -दानवम्) D2 दृष्ट्वा च वृषरूपिणम् — M3 reads 14[cd] after 12 — [c]) Ñ1 [अ]विचलन्, M3 चलित. (for व्यचलत्) D5 T1 G2, 5 M4 तस्मान्नाप्य(D5 °न्न व्य)चलत्कृष्णो — [d]) T1 G2 5 वीरो, M4 धीरो (for कृष्णो) K2 4 V1 D2 [अ]पर' (for [अ]चल) D5 स्थितो गिरिरिवापर.

15 For the sequence in D1, cf v l 14 — [a]) Ś1 कुक्षिगां (for कक्षयोर्) K Ñ V B2 3 D (except D6) T3 4 स कुक्षौ (D2 सनद्धो, D2 [marg] सक्रुद्धो) वृषभो दृष्टि, G2 स वृषश्चपलाक्रान्तं — [b]) D3 6 [उ]द्धृतानन, Ca धुता° (for धृता°) ❀ Ca धुतानन कम्पितमुख । ❀

16 [a]) N (except D6) T4 वेगेन (for प्रमुखे). — [b]) K4 दुर्मदम्, D2 (marg as in text) दुर्दमम्, D6 T1 2 G1–3 5 M4 पाणिना (for दुर्धरम्) — [c]) K3 Ds1 (by corr) D1 5 T3 M1–3 -निभो (for निभं) D3 T1 2 G M4 कृष्ण कृष्णाम्बुदाकारं (G3 °रो) — [d]) D2 वृष प्रतिवृषं यथा

17 [a]) K3 प्रसंसक्तम्, Ñ1 G3 स संहृष्टम्, Ñ3 (marg) V1 सुसंहृष्टम्, D5 स संयुक्तम्, D6 T1 G 5 स संस्पृ(T1 °वृ-, G5 °सृ)ष्टस्, M4 संसृष्ट स (for स संसक्तस्) K4 D5 कृष्णो वै (for कृष्णेन) T2 G1 संस्पृष्टस्तु स कृष्णेन, T3 स संयुक्तस्तु वेगेन, G4 स संस्पृष्टस्तु कृष्णो व — [b]) D2 च (for [इ]व) — [c]) T2 G1 मुमोच गर्जज्जृम्भेण, M1–3 °च वक्त्रात्फेन स — [d]) K3 नि स्वन स (corrupt), Dn Ds नस्तश्चाथ ; D3 नस्त' सोऽथ, T3 4 घनस्तोयं (for नस्ततोऽथ) S1 शुंशुंकारकृतानन, K1 2 4 D2 स सूत्कार(D2 समक्तार्थ)कृतानन ; D1 नर्दयन्धनशब्दवत ; D6 T1 2 G M सशब्दो दस(G1 दीर्घ)लोचन .

18 [a]) K2 [अ]न्योन्य च (for °न्याव-) T3 4 -रुद्धासौ, M4 -धूताङ्गौ (for -रुद्धाङ्गौ) S1 उभौ तावचनद्धाङ्गौ — [b]) D3 -महावृषौ (for वृषावुभौ) — [c]) S1 घन- (for मेघ-) — [d]) Ñ2 (marg) V1 महता((for सम्सक्ताव्).

19 Ñ2 om 19[ab] — [a]) K4 D3 4 6 T1 2 G1 2 5 M4 दर्पं (for दर्प) K2 हित्वा, V2 D6 T1 2 G1. 3 5 M दृष्ट्वा (for हत्वा) — [b]) K3 शृङ्गोत्तरे, D3 शृङ्गवरे (for शृङ्गान्तरे) — Ñ2 om 19[cd] — [c]) B D5 सोऽपीडयद्, D2. 4 5 T2 3 G1 3–5 आपी° (for अपी°) — [d]) Ñ1 वक्त्र (for कण्ठं) S1 कण्ठसूत्रं पुन. पुन.

20 [a]) S1 सव्यग्, Ñ1 श्रीमान्, D2 सद्य (for सव्यम्). — [b]) T1 G M [आ]यस- (for यम-). D6 उत्पाट्य स दण्डवत — S1 om 20[cd]. — [c]) K3 वक्त्रं (for वक्त्रे). K4 तेनैवास्याहनद्वक्त्रं — [d]) K1 D6 T1 G2–5 भृशाहत: ; K3 4 Ñ V B Ds D1–4 T3 वृषो हतः ; Dn वृषो वर (for भृशं हत)

तेनैव प्राहरद्वक्त्रे स ममार भृशं हतः ॥ २०
विभिन्नशृङ्गो भग्नास्यो भग्नस्कन्धश्च दानवः ।
पपात रुधिरोद्गारी साम्बुधार इवाम्बुदः ॥ २१
गोविन्देन हतं दृष्ट्वा दृप्तं वृषभदानवम् ।
साधु साध्विति भूतानि तत्कर्मास्याभितुष्टुवुः ॥ २२

स चोपेन्द्रो वृषं हत्वा कान्तवक्त्रो निशामुखे ।
अरविन्दाभनयनः पुनरेव रराज ह ॥ २३
तेऽपि गोवृत्तयः सर्वे कृष्णं कमललोचनम् ।
उपासांचक्रिरे हृष्टाः स्वर्गे शक्रमिवामराः ॥ २४

इति श्रीहरिवंशे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

६५

वैशंपायन उवाच ।
कृष्णं व्रजगतं श्रुत्वा वर्धमानमिवानलम् ।
उद्वेगमगमत्कंसः शङ्कमानस्ततो भयम् ॥ १
पूतनायां हतायां च कालिये च पराजिते ।
धेनुके प्रलयं नीते प्रलम्बे च निपातिते ॥ २

धृते गोवर्धने चैव विफले शक्रशासने ।
गोषु त्रातासु च तथा स्पृहणीयेन कर्मणा ॥ ३
ककुद्मिनि हतेऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु च ।
दृश्यमाने विनाशे च संनिकृष्टे महाभये ॥ ४
कर्षणेन च वृक्षाभ्यां बालेनाबालकर्मणा ।

---

21 [a]) $Ś_1$ G_5 विभग्न-, $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{1\ 3\ 4}$ $T_{2\ 4}$ स भिन्न-, $Ñ_2$ V_3 स च्छिन्न-; B_3 $D_{2\ 5}$ स भग्न- (for विभिन्न-) K_2 स भिन्नशृङ्गो भिन्नास्यो — [b]) $Ś_1$ दारुण॰ (for दानव॰) — [c]) D_1 पपात रुधिरोद्गारं

22 [b]) D_{4-6} T_2 $G_{1-3\ 5}$ M_4 दुष्ट (for दृप्त) B_2 गोवृष- (for वृषभ-) K_4 [अ]रिष्ट वृषरूपिणम् — [d]) D_3 तत्कृतानि (for तत्कर्मास्य) D_6 T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} [अ]तीव, T_1 [अ]-स्याति- (for [अ]स्याभि) S_1 तुष्टुवुश्च जगत्पतिम्, V_2 तस्य कर्माणि तुष्टुवु, G_2 M_4 कर्म त(M_4 °मैत)च्चातितु°

23 [a]) B_3 गोपेन्द्रो (for चो°) G_4 हतं दृष्ट्वा (for वृषं हत्वा) — [b]) $K_{1\ 3,\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{2-5} $T_{2\ 4}$ -चन्द्रे (for -वक्त्रो) — [d]) K $Ñ_{2\ 3}$ V_1 B Dn D_{1-4} रराम, $Ñ_1$ V_3 Ds D_5 ररास, $T_{3\ 4}$ चचार (for रराज) V_2 व्रजमेव जगाम ह

24 [a]) $K_{1\ 2}$ $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{1\ 3}$ Ds D_{2-5} $T_{1\ 2}$ G M तु (for ऽपि) $Ś_1$ ते गोपा निवृत्ता॰ सर्वे, D_6 ते तु गोवृषभा॰ सर्वे, $T_{3\ 4}$ हते तु वृषभे सर्वे — [c]) D_6 कृष्णं (for हृष्टा) — [d]) K_3 B_3 Dn_1 $D_{1\ 6}$ सर्वे (for स्वर्गे) $Ñ_1$ शक्र देवगणा इव

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 $Ñ_2$ Ds_2 T_3 — *Mention of Khila* S_1 K_3 Ñ V B Ds_1 $D_{1\ 3}$ — *Sub-parvan* T_4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* T_2 M अरिष्टवधः — *Adhy no* (figures, words or both). K_3 D_1 M_{1-3} 74, $Ñ_3$ V_1 G_1 77, V_2 B_2 T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 78, V_3 Dn Ds_2 T_2 76, D_3 82, D_4 $G_{2\ 4}$ 75, T_3 84, T_4 71 — *Śloka no* Dn Ds_2 G_1 24, D_3 25, D_4 26, T_2 23

65

1 [a]) K_2 $T_{3\ 4}$ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — [b]) $Ś_1$ D_1 यथा (for इव) K_2 [अ]रुणम्, D_3 T_4 [अ]चलम् (for [अ]न°) — [d]) $Ś_1$ कृष्णात्कमललोचनात्

2 [a]) $Ś_1$ D_6 T_2 G_{2-5} M_4 तु (for च) T_3 हतायां पूतनाया च — [b]) V_3 ऽपि (for च) — [c]) D_3 निधनं (for प्रलयं) — [d]) V_2 वि- (for च) M_4 पराजिते (for निपातिते)

3 [a]) $K_{1\ 2}$ चापि, $K_{3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B D (except D_6) $T_{3\ 4}$ G_4 शैले (for चैव) — [b]) $D_{4\ 5}$ T_1 M_{1-3} निष्फले (for विफले) — [c]) M_4 तृप्तासु (for त्रातासु)

4 [b]) D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 [अ]तिगुणेषु, G_3 [अ]धिगुणेषु; M_{1-3} द्विगुणेषु (for मुदितेषु)

5 [a]) K $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ Dn $D_{1-3\ 5}$ $T_{3\ 4}$ कर्षणे वृक्ष(D_3 दृस)योश्चैव, $Ñ_1$ °णेनापि वृक्षस्य; $Ñ_3$ (marg as in text) V_1 B Ds वृक्षयो कर्षणेनापि, D_4 यमलार्जुनयोश्चैव, D_6 कर्षणे-

अचिन्त्यं कर्म तच्छ्रुत्वा वर्धमानेषु शत्रुषु ॥ ५
प्राप्तारिष्टमिवात्मानं मेने स मथुरेश्वरः ।
विसंज्ञेन्द्रियभूतात्मा गतासुप्रतिमोऽभवत् ॥ ६
ततो ज्ञातीन्समानाय्य पितरं चोग्रशासनः ।
निशि स्तिमितमूकायां मथुरायां जनाधिपः ॥ ७
वसुदेवं च देवाभं कङ्कं चाहूय यादवम् ।
सत्यकं दारुकं चैव कङ्कावरजमेव च ॥ ८
भोजं वैतरणं चैव विकद्रुं च महाबलम् ।
भयेसखं च राजानं विपृथुं च पृथुश्रियम् ॥ ९
बभ्रुं दानपतिं चैव कृतवर्माणमेव च ।
भूरितेजसमक्षोभ्यं भूरिश्रवसमेव च ॥ १०
एतान्स यादवान्सर्वानाभाष्य शृणुतेति च ।
उग्रसेनसुतो राजा प्रोवाच मथुरेश्वरः ॥ ११
भवन्तः सर्वकार्यज्ञाः सर्वशास्त्रविशारदाः ।
न्यायवृत्तान्तकुशलास्त्रिवर्गस्य प्रवर्तकाः ॥ १२
कर्तव्यानां च कर्तारो लोकस्य विबुधोपमाः ।
पर्वता इव निष्कम्पा वृत्ते महति तस्थुषः ॥ १३
अदम्भवृत्तयः सर्वे गुरुकर्मसु चोद्यताः ।
राजमन्त्रधराः सर्वे सर्वे धनुषि पारगाः ॥ १४
यशःप्रदीपा लोकानां वेदार्थानां विवक्षवः । C 4138 B 2 22 15 P 2 22. 15

ऽर्जुनवृक्षाभ्या, G2 सकर्षणेन वृ° —^{b}) Ñ1 कृष्णेनाकृष्टकर्मणा, Ñ2 3 V2 3 B Ds D4 शकटस्य तथैव च —^{c}) D3 स्मृत्वा (for श्रुत्वा) —^{d}) D6 G2 बाध्यमानेषु शत्रुषु

6 ^{a}) K1 प्राप्तोऽरिष्टम्, D4 प्राप्त रिष्टम् (for प्राप्तारिष्टम्) —^{b}) Ś1 मनसो भूतमीश्वर (sic), D5 मेने तमसुरेश्वर —^{c}) K2 विकलेन्द्रियभूतात्मा, M1–3 सविघ्ने° —^{d}) K Ñ V B Dn Ds2 D1–5 T3 4 बभौ (for ऽभवत्) Ds1 पावकप्रतिमो बभौ

7 ^{a}) Dn1 ज्ञाती (for ज्ञातीन्) K4 समासाद्य, D6 T1 °नीय, T2 G1 °हूय (for °नाय्य) —^{b}) K3 4 D1 T2–4 G1 -शासनम् (for °न) —^{c}) Ñ2 निशा- (for निशि) K2 स्वनित- (for स्तिमित-) K4 -भूताया (for -मूकाया) G4 स निस्तिमितमूकात्मा

8 ^{b}) K1 2 4 Ñ1 3 V2 3 B Dn D1–5 T4 कङ्कं, Ñ2 V1 T3 कंसश् (for कङ्क) M1–3 दानव- (for यादवम्) K3 D6 T1 2 G M4 कङ्क चा(T1 कङ्कं त्वा-, G1 3 कंसश्चा-, G5 कम्बं चा)हूय दानव (K3 G2 M4 °वम्), Ds कङ्क चाहूय यादवान् —^{c}) D3 सात्यकि (for सत्यक) K1 2 बाहुक, K3 दर्पक, D4 चाहुकं (for दारुकं) Ś1 सात्यकिं मधुकं चैव, G2 सत्य चाणूरक चैव —^{d}) D1 5 T2 G1 3 कंसावरजम्, G2 जिह्वा°, M4 कम्पा°, some Mss कङ्का° (for कङ्का°)

9 T4 repeats 9^{ab} after 11^{ab} —^{a}) Ś1 चैव रणं, T2 G1 4 वैतरणीं, G3 °णिं (for °णं) G3 [अ]पि (for [ए]व) —^{b}) K4 विकुण्डु, T4 (second time) विकथ, G5 M4 विद्रुक (for विकद्रु) —^{c}) K3 D4 भागशङ्खं, K4 भयसेन, Ñ3 V1 3 जयद्रथं, B1 भयशङ्खं, D1 भयेशङ्ख; D6 हयेसखं, T2 G1 भयेनख, T3 4 जयसख्य; M1 भयेसुख (for °सख). D2 धर्मज्ञं (for राजानं) Ś1 भयं मगध धर्मज्ञ; K1 2 D5 भये(K2 °य)शङ्खं च धर्मज्ञं, D3 भयं शङ्ख च कर्मज्ञं, G2 हरे सख च धर्मज्ञं —^{d}) M3 विप्रिय (for विपृथुं) D5 पृथुप्रियम्, M4 पृथुं तथा (for पृथुश्रियम्)

10 ^{a}) K4 यदुपतिं (for दान°) —^{b}) Ñ2 V1 3 T4 -कर्माणम् (for -व°) — G4 om (hapl.) 10^{cd} —^{c}) G3 5 -श्रवसम् (for तेज°) —^{d}) K1 2 हरि- (for भूरि) B1 G3 5 -तेजसम् (for -श्रव°)

11 ^{a}) Ñ2 V3 वै (for स) M4 एतान्सर्वान्समाहूय —^{b}) G2 आहूय (for आभाष्य) — After 11^{ab}, T4 repeats 9^{ab}

12 ^{a}) Ś1 -कार्येषु, B3 -शास्त्रज्ञा (for -कार्यज्ञा) —^{b}) K3 4 Ñ V1 3 Dn D1–5 T3 4 वेदेषु परिनिष्ठिता, V2 B Ds सर्ववेदेषु निष्ठिता —^{c}) D5 -वृत्ताश्च (for °न्त-) —^{d}) D1 त्रिवर्गसं-, M2 3 °र्गाणा (for °र्गस्य)

13 ^{b}) D5 लोके च (for लोकस्य) K1 [इ]ति, K2 [अ]पि (for वि) D2 (marg. as in text) लोकस्य च विधिक्षमा —^{d}) Ś1 वृत्ते च महति स्थिता — For 13^{cd}, K Ñ2 3 V1 3 B D (except D6) T3 4 subst.

740* तस्थिवासो महावृत्ते निष्कम्पा इव पर्वता ।

14 ^{a}) G1 आरम्भ-; M1–3 अहम्भ- (for अदम्भ-). —^{b}) G1 चारिता, G3 5 चोदिता (for चोद्यता) N (except Ś1 D6) T2–4 सर्वे गुरुकुलोषिता (K1 °लोद्वहा; Ñ2 °लायिता.) —^{c}) D6 G M साम- (for राज) Ś1 -धर्मपरा; D1 2 M2 -मन्त्रप(D1 °क)रा (for °धरा)

15 T2 om. 15–16 —^{a}) T4 शास्त्र- (for यश°-) Ñ2 D3 -प्रदीप्ता (for °पा) —^{b}) B3 वेदार्थांश्च (for °र्थानां) Ñ3 (marg.) V1 2 D6 G1 2 4 5 M विचक्षणा°, T1 विशारदाः (for विवक्षव.) G3 सर्वार्थानां विचक्षणा. —^{c}) T4 निसर्गस्था; M3 विसर्गज्ञा (for नि°).

आश्रमाणां निसर्गज्ञा वर्णानां क्रमपारगाः ॥ १५
प्रवक्तारः सुनियता नेतारो नयदर्शिनः ।
भेत्तारः परराष्ट्राणां त्रातारः शरणार्थिनाम् ॥ १६
एवमक्षतचारित्रैः श्रीमद्भिरुदितोदितैः ।
द्यौरप्यनुगृहीता स्याद्भवद्भिः किं पुनर्मही ॥ १७
ऋषीणामिव वो वृत्तं प्रभावो मरुतामिव ।
रुद्राणामिव वः क्रोधो दीप्तिरङ्गिरसामिव ॥ १८
व्यावर्तमानं सुमहद्भवद्भिः ख्यातकीर्तिभिः ।
धृतं यदुकुलं वीरैर्भूतलं पर्वतैरिव ॥ १९
एवं भवत्सु युक्तेषु मम चित्तानुवर्तिषु ।
वर्धमानो ममानर्थो भवद्भिः किमुपेक्षितः ॥ २०
एष कृष्ण इति ख्यातो नन्दगोपसुतो व्रजे ।
वर्धमान इवाम्भोदो मूलं नः परिकृन्तति ॥ २१
अनमात्यस्य शून्यस्य चारान्धस्य ममैव तु ।
कारणान्नन्दगोपस्य स सुतो गोपितो गृहे ॥ २२
उपेक्षित इव व्याधिः पूर्यमाण इवाम्बुदः ।
नदन्मेघ इवोष्णान्ते स दुरात्मा विवर्धते ॥ २३
तस्य नाहं गतिं जाने न योगं न परायणम् ।
नन्दगोपस्य भवने जातस्याद्भुतकर्मणः ॥ २४
किं तद्भूतं समुत्पन्नं देवापत्यं न विद्महे ।
अतिदेवैरमानुष्यैः कर्मभिः सोऽनुमीयते ॥ २५
पूतना शकुनी बाल्ये शिशुना स्तनपायिना ।

---

16 T2 om 16 (cf v l 15) M1 2 om 16^{ab} — ^{a}) D3 प्रवेत्तार· (for प्रवक्तार) K1 सुनिपुणा , Ñ B1 Dn D5 T1 G3 सुनियतां , B3 °यमान् , T3 4 सुनीतानां (for सुनियता) — ^{b}) K3 T4 -दर्शना , B1 3 Dn Ds D3 5 6 T1 G -दर्शिनाम् , M4 दर्शने (for -दर्शिन) — ^{c}) D6 G1 2 5 भोक्तार (for भेत्तार) — ^{d}) K2 शतानां (for त्रातार) D6 S (except T3 4 , T2 om) त्रातार. शरणैषिणाम्

17 ^{a}) T3 4 अन्यत्र , G1 अक्षय- (for °त-) T2 यश -प्रदीपचारित्रै — ^{b}) Ś1 भवद्भिरुचितोदितै , K4 D6 T1 2 G1–3 M4 श्रीमद्भिरुदितैर्गुणै (K4 °स्तथा), D3 °द्भिर्यदुनन्दनै , T3 4 °द्भिरुदितोपमै

18 M3 om 18^{b}–19^{a} T3 4 om (hapl) 18^{cd} D5 reads 18^{c}–19^{d} on marg — ^{c}) S1 K1 2 D1 6 T2 च , K4 सं· (for व.) G2 M4 कोपो (for क्रोधो) — ^{d}) D3 4 दृष्टिर् (for दीप्तिर्) K2 आङ्गिरसाम्

19 M3 om 19^{a} (cf v l 18) — ^{a}) Ś1 B1 तु (for सु-) K1 2 4 Ds D1 4 5 व्यावृत्त(K4 D5 प्रवर्त)मानं सुम(K1 2 तु म)हद् , D6 T1 2 G M1 2 4 व्यावर्तमानै-रनिशं — ^{b}) B2 3 Ds पुण्य (for ख्यात-). Ñ1 भवद्भिः पुण्यकीर्तितै , D2 भवद्भिर्यदुनन्दनै. — ^{c}) M4 श्रुतं (for धृतं)

20 Ś1 om 20^{ab} — ^{a}) V3 D5 युद्धेषु (for युक्तेषु) — ^{b}) Ñ1 D6 G2 M1–3 वृत्तानु (for चित्तानु-) D3 -वृत्तिषु (for -वर्तिषु) — ^{c}) M3 वर्तमानो (for वर्ध°) K4 मम द्वेषी , Ñ1 Ds D1 6 T3 4 G1 2 5 M4 महानर्थो (for ममा°) T2 वर्तमानो महानर्थो — D3 om (hapl) 20^{d}–21^{c} — ^{d}) M1–3 युष्माभि (for भवद्भि) Ś1 K1 उपेक्ष्यते , K2 अपेक्षते , G2 उपेक्षितम् (for °त)

21 D3 om 21^{abc} (cf v l 20). — ^{c}) T1 Bom Poona eds G(ed) [अ]म्भोधिर् (for °दो) — ^{d}) Ñ2 नूनं (for मूल).

22 ^{a}) K1 (*sup lin*) Ds2 D4 (*sup lin* as in text) शूरस्य , D6 T2 G1 3–5 M4 मूर्खस्य , T3 4 मूढस्य (for शून्यस्य) G2 अन्यमान्यस्य मूर्खस्य , M1–3 अनपत्यस्य शूरस्य — ^{b}) D3 कार्यान्धस्य (for चारा°) — ^{d}) T3 4 वर्धते (for गोपितो) Ñ3 व्रजे , G3 ऽभवत् (for गृहे) M1–3 सुतो गुरुरुपेक्षित·

23 ^{a}) K4 इति (for इव) — ^{b}) Ñ2 B2 Ds1 T1–3 G1 3–5 [अ]म्बुधि , V2 [उ]दधि , Ds2 D3 M4 [अ]म्बुभि· (for °द·) — ^{d}) T1 G1 सु· (for स) Ś1 M4 विवर्धित· (for °र्धते)

24 G3 5 transp 24^{ab} and 24^{cd} — ^{a}) K4 न चैव (for तस्य न) T3 बलं (for गतिं) — ^{b}) M1–3 [अ]गतिं (for योगं) N (except Ś1 Ñ1 D6) T3 4 पराक्रमम् , G4 च कारणम् (for परायणम्) — T2 G1 4 om 24^{cd} — ^{c}) D2 सदने (for भवने)

25 ^{a}) K4 तद्रूपं , B1 त्वद्वृत्तं , B2 M4 त्वद्भुतं , M1–3 तु भूतं (for तद्भूतं) N (except Ś1 D6) समु(K3 मह)द्भूतं (for समुत्पन्नं) — ^{b}) D3 देवो दैत्यो , D6 M1 3 देवक्या तन (for देवापत्यं) T2 G3 देवक्यानकदुन्दुभे· , G1 4 5 M4 देवक्या नानुविद्महे — ^{c}) Ś1 न मनुष्यै , K2 अमानुषै (for °ष्यै) D6 अतिदैव न मानुष्यै — ^{d}) D3 -मन्यते (for -मीयते) — After 25, G1 ins 741*

26 G1 om, 26, — ^{a}) D1 3, 6 M1–3 शकुनिर् (for

स्तनपानेप्सुना पीता प्राणैः सह दुरामदा ॥ २६
यमुनायां ह्रदे नागः कालियो दमितस्तथा ।
रसातलचरो नीतः क्षणेनादर्शनं ह्रदात् ।
नन्दगोपसुतो योगं कृत्वा च पुनरुत्थितः ॥ २७
धेनुकस्तालशिखरात्पातितो जीवितं विना ॥ २८
प्रलम्बं यं मृधे देवा न शेकुरभिवीक्षितुम् ।
बालेन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ॥ २९
वासवस्योत्सवं भङ्क्त्वा वर्षं वासवरोषजम् ।
निर्जलं गोकुलं कृत्वा धृतो गोवर्धनो गिरिः ॥ ३०
हतस्त्वरिष्टो बलवान्विशृङ्गश्च कृतो व्रजे ।
अबालो बाल्यमास्थाय रमते बाललीलया ॥ ३१
प्रबन्धः कर्मणामेष तस्य गोव्रजवासिनः ।
संनिकृष्टं भयं चैव केशिनो मम च ध्रुवम् ॥ ३२
भूतपूर्वश्च मे मृत्युः स नूनं पूर्वदैहिकः ।
युद्धकाङ्क्षी हि स यथा तिष्ठतीव ममाग्रतः ॥ ३३
क्व च गोपत्वमशुभं मानुष्यं मृत्युदुर्बलम् । C 4157 B 2 22 34 P 2 22 34

°नी) —^{b}) M_2 स्तन्य- (for स्तन) D_6 -पायनी (for -पायिना) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{1-5} T_{2-4} G_4 शिशुनोत्तानशायिना —^{c}) T_2 $G_{2\ 3}$ M_4 स्तन्य- (for स्तन-) K_2 ततस्तेन स्तनौ पीतौ — D_6 $T_{1\ 2}$ G_{2-5} $M_{2\ 4}$ G(ed) ins after 26 G_1 after 25

741* तथैव तेन बालेन पादाङ्गुष्ठेन लीलया ।
शयने वै शयानेन शकटं परिवर्तितम् ॥
तथा बालेन बलिना वने जातौ बृहत्तरौ ।
समूलविटपौ भग्नौ सहजौ यमलार्जुनौ ॥

[G_1 om lines 1–2 — (L 1) D_6 पादेन (for बालेन) — (L 2) M_4 शिशुत्वे तु (for शयने वै) — (L 4) D_6 T_1 M_4 सहसा, M_2 सहितौ (for सहजौ)]

27 ^{a}) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_{2-6} T $G_{4\ 5}$ M यमुनाया (for °यां) —^{b}) D_6 कालीयो T_3 तदा (for तथा) —^{c}) $Ś_1$ M_2 -तलं, D_6 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{1\ 3\ 4}$ -गतो (for -चरो) M_1 नाग (for नीत) —^{d}) $Ś_1$ D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 जले, K_2 तदा (for ह्रदात्) M_{1-3} क्षणेनादृश्यतां गतः —^{f}) K_2 $\tilde{N}_2$ B_2 Dn_2 $D_{1\ 5}$ T_1 G_3 स, $K_{3\ 4}$ Dn_1 G_2 [आ]शु (for च)

28 ^{a}) D_2 धेनुक (for °कस्) —^{b}) D_2 पातितं (for °तो) — After 28, D_6 S (except $T_{3\ 4}$) ins

742* तस्याग्रजो महावीर्यो बलभद्रो दुरात्मवान् ।
[T_2 अस्य (for तस्य)]

29 ^{a}) $Ś_1$ प्रलम्बो (for °म्बं) K_3 स, D_6 च (for यं) K_4 रणे (for मृधे) —^{b}) M_{1-3} अपि (for अभि-) $\tilde{N}_3$ V_1 -वर्तितुम् (for -वीक्षि°) $Ś_1$ K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ न शेकुरतिवर्तितुम् —^{c}) V_3 Dn_2 D_2 G_2 बलेन; M_{1-3} तेनैव (for बालेन)

30 ^{a}) T_4 सुखं (for [उ]त्सवं) K_2 B_3 D_3 T_3 भुक्त्वा; D_6 G_5 भित्त्वा, T_2 G_{1-4} M_4 हत्वा (for भङ्क्त्वा) —^{b}) D_3 जल (for वर्षं) T_1 -रोषितम् (for -रोषजम्) — $\tilde{N}_2$ om. 30^{c}–34^{b} —^{c}) D_6 गोधन (for गोकुल) K $\tilde{N}_{1\ 3}$ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ G_4 निर्जित्य गो गृ° D_3 °त्यामां गृ)हार्थाय — After 30, T_2 $G_{1\ 4}$ ins 743*

31 $\tilde{N}_2$ om 31 (cf v l 30) T_2 $G_{1\ 4}$ om 31^{ab}. —^{b}) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V_2 $B_{1\ 2}$ D_1 $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 3}$ निःशृङ्गश् (for विशृ°) $\tilde{N}_1$ मृधे (for व्रजे) D_2 विगर्व(marg as in text)श्च ततो व्रजे, D_5 निशृङ्गश्च हतो व्रजे — D_3 T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M ins after 31^{ab} T_2 $G_{1\ 4}$ after 30

743* केन वा नररूपेण शक्यो गोवर्धनो गिरिः ।
उद्धर्तुं गोव्रजे मत्य न जातेऽप्यद्भुतं ततः ॥
इदमत्यद्भुतं सर्वं वर्षं वासवनिर्मितम् ।
निवारितं सप्तदिनं किमतःपरमद्भुतम् ॥

[T_2 $G_{1\ 4}$ om (hapl) line 1 — (L 2) T_2 G_1 गोवृषो; G_4 गोवृषे (for °व्रजे) T_1 G_3 M_{1-3} त्वद्भुतं; T_2 G_1 ऽप्य° (for ऽद्°) — (L 3) D_6 G_4 अप्यद्भुत (for अत्य°) T_1 G_3 M_{1-3} सततं (for सर्वं)]

—^{c}) D_6 स बालो, G_5 अबाल्यो (for °लो) —^{d}) N (except $Ś_1$ D_6, $\tilde{N}_2$ om) $T_{1\ 3\ 4}$ G_4 शिशु (for बाल-).

32 $\tilde{N}_2$ om 32 (cf v l 30) —^{a}) $T_{3\ 4}$ प्रभावः; (for प्रबन्ध) K $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn $D_{1\ 4\ 5}$ G_4 एवं (for एष) $Ś_1$ प्रवृद्धत्वर्मणामेव (sic); D_6 प्रवृद्धा कर्मणा तस्य; T_1 प्रबद्धकर्मणामेषां (sic), G_3 प्रवृद्ध· कर्मणानेन —^{b}) D_6 एते गो-; M_2 तस्याहो (for तस्य गो-) —^{c}) $Ś_1$ फलं (for भय) D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 [अ]पि (for [ए]व) —^{d}) D_6 $T_{1\ 2}$ G M वा (for च)

33 $\tilde{N}_2$ om 33 (cf v l 30) —^{a}) M_{1-3} हि (for च) $Ś_1$ नो (for मे) —^{b}) D_5 G_3 सततं, $T_{3\ 4}$ समानं (for स नूनं) $\tilde{N}_3$ V B Dn Ds पौर्व- (for पूर्व-). G_2 स नूनं भूतदेहिक —^{c}) $K_{1\ 2}$ युद्धाकाङ्क्षी (for युद्ध°). K_3 D_1 $G_{3\ 5}$ च स; T_1 M_4 स्वयम् (for हि स). T_1 इह; T_2 G_1 तथा, M_4 इव (for यथा). K_4 $\tilde{N}_3$ V B Dn Ds D_{2-5} $T_{3\ 4}$ G_4 M_{1-3} युद्धाकाङ्क्षी च स (V_2 B_2 Ds_1 D_3 T_3

क्व च देवप्रभावेन क्रीडितव्यं व्रजे मम ॥ ३४
अहो नीचेन वपुषा छादयित्वात्मनो वपुः ।
कोऽप्येष रमते देवः श्मशानस्थ इवानलः ॥ ३५
श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुराणां कारणान्तरे ।
वामनेन तु रूपेण जहार पृथिवीमिमाम् ॥ ३६
कृत्वा केसरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
हतो हिरण्यकशिपुर्दानवानां पितामहः ॥ ३७
अचिन्त्यं रूपमास्थाय श्वेतशैलस्य मूर्धनि ।
भवेन च्याविता दैत्याः पुरा तत्त्रिपुरं घ्नता ॥ ३८
पालितो गुरुपुत्रेण भार्गवोऽङ्गिरसेन वै ।
प्रविश्य चासुरीं मायामनावृष्टिं चकार ह ॥ ३९
अनन्तः शाश्वतो देवः सहस्रवदनोऽव्ययः ।
वाराहं रूपमास्थाय उज्जहारार्णवान्महीम् ॥ ४०
अमृते निर्मिते पूर्वं विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः ।
सुराणामसुराणां च युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥ ४१
अमृतार्थे पुरा चापि देवदैत्यसमागमे ।

स च) यथा (Ds1 T3 तथा, D3 यदा), G2 युद्धकाले समुत्पन्ने — ^{d}) K3 4 Ñ3 V B D (except D6) M4 [इ]ह, Ñ1 T3 च (for [इ]व) K2 [अ]श्रुत: (for [अ]व्रत:)

34 B3 reads 34^{ab} twice — ^{a}) B3 (second time) देवत्वम् (for गोप°) D2 (marg as in text) क्व च गोप मनुष्याभं — D4 om 34^{bc} — ^{b}) Ś1 मानुष (for °ष्यं). D3 क्व च (for मृत्यु-). K2 3 T3 4 -दुर्लभम् (for -दुर्बलम्) B1 3 (both times) Ds D5 मानुष्यं प्राप्य दु(D5 °ष्यमति- दु)र्लभम्; D6 T1 2 G M °ष्यं सुखदुर्लभम् — ^{c}) K2 देवत्व- (for °प्र-) K4 -भावैश्च, D1 -भावोऽयं (for -भावेन). — ^{d}) D3 वने (for व्रजे) K3 भवेत्, G4 मया (for मम).

35 ^{b}) M1–3 छादयति (for °यित्वा) — M4 om 35^{cd}. — ^{c}) Ñ1 M1–3 को ह्येष, D1 गोष्ठेषु, T2 G1 4 5 गोपेषु (for कोऽप्येष) — After 35, D5 ins. :

744* अहो यादवश्रेष्ठा वै कथयन्तु समाहिता· ।

While D6 T1 2 G M1–3 ins after 35

745* इदमप्यपरं मन्ये श्रोतव्यं यदुपुंगवा ।
यथा मम तथा यूयं जानीथ सकलं वच: ॥

[(L 2) M1–3 त(M1 य)था यादि (for यथा मम)]

36 K2 om 36^{b}–37^{b}. — ^{b}) V1 सुराणां कार्यगौरवे, G3 °णां कार्यसिद्धये. — ^{c}) Ś1 K1 [इ]ह; D6 T2 G1–3 5 M [ए]व (for तु) — ^{d}) D5 च महीम् (for पृथिवीम्) — After 36, D6 T1 2 G1–3 5 M G (ed) ins .

746* देवराजाय तु तदा दत्तवान्किल केशव ।

37 K2 om 37^{ab} (cf v l 36) — G(ed) cont. after 746* D6 T1 2 G M ins after 37

747* हत्वा तु दानवं संख्ये राजानं कृतवान्हरिः ।

[D6 T1 M1–3 तं (for तु) D6 T1 G3 M1 2 हरिम् (for हरि)]

38 ^{a}) K1 Ñ2 3 V3 B2 Dn D2 5 6 T2–4 G1 2 M4 अचिन्त्य- ; K2 अन्यत्तद् (for अचिन्त्यं). — ^{b}) D6 T1. 2 G M -पर्वत- (for -शैलस्य) — ^{c}) K1 Ñ1 B1 व्याधिता, K1 (*sup lin*) 2 Ñ2 V1 B2 D3–5 बाधिता, D4 T3 4 घातिता; D2 पोथिता (for च्याविता) K4 भवेन घातितो दैत्य· — ^{d}) K1 3 4 V2 B2 D1 4 तं, V1 च (for तत्) D6 T4 पुरा तु त्रिपुरं घ्नता (D6 °त), T1 2 G1 3–5 M4 पुरा त्रिपुरघातिना

39 ^{a}) K1 2 Ñ1 2 3 (marg as in text) V2 3 B Dn Ds D4 5 T3 4 चालितो, K4 घातितो, D1 3 वारितो (for पालितो) K3 चालितो गुरुरूपेण — ^{b}) G5 च (for वै) Ñ1 भार्गवोऽङ्गिरसैस्तथा — ^{c}) Ñ2 3 V B Dn Ds D2–5 T3 दार्दुरीं, D1 दौर्दुरीं, T4 दारुकी (for चासुरीं)

40 ^{a}) M4 जायते (for शाश्वतो) — ^{b}) K4 Ñ V B Dn Ds D4 T1 4 -शिरसो (for वदनो) — ^{d}) K Ñ2 3 V B D (except D6) T1 G3 4 M1–3 प्रोज्जहार (for उ°). — After 40, D6 S (except T3 4) ins

748* सभूधरवनामुर्वीं शक्राय प्रददौ हरिः ।

41 ^{a}) D6 T2 G1 3 5 मथिते (for निर्मिते) — ^{b}) T4 श्री- (for स्त्री-) T1 4 G2 M1–3 आश्रित: (for आस्थित). — After 41^{ab}, G2 ins 749* — G2 om 41^{c}–42^{d}. — ^{c}) T चासुराणां (for असु°) B2 असुराणां सुराणां च.

42 G2 om 42 (cf v l 41) — ^{a}) G4 अमृतार्थं (for °र्थे) D6 देवो (for चापि) — ^{b}) M4 देवैर्दैत्यै समागतैः. — ^{c}) T3 चापि, T4 om (for विष्णुर्). — ^{d}) G5 M4 कूर्मरूप (for अकूपार) D1 3 स्मृतम्, D1 (*sup lin* as in text) स्मृति· ; D5 T4 M1 2 श्रुत: , M3 श्रुतम् (for श्रुतिः)· — N (except Ś1) T G1 3–5 M4 ins. after 42 G2 after 41^{ab}

749* वपुर्वामनमास्थाय निन्दनीय पुरा वपु ।
त्रिभि क्रमैस्तु त्रीँल्लोकाञ्जहार त्रिदिवालयम् ॥

[(L 1) Ñ1 B3 Ds सैव, V2 सैव, D2 3 स च ; D4 पुनर्; D6 T2 3 G1. 2 4 5 पुरा, T1 M4 रूप (for वपुर्) K2 4 B2 D1 4. 5 T1. 3 G2. 4 नन्दनीय (for नि°) D5. 6 T2 G1. 4 M4

दधार मन्दरं विष्णुरकूपार इति श्रुतिः ॥ ४२
चतुर्धा तेजसो भागं कृत्वा दाशरथे गृहे ।
स एव रामसंज्ञो वै रावणं व्यशसत्तदा ॥ ४३
एवमेष निकृत्या वै तत्तद्रूपमुपागतः ।
साधयत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्थसिद्धये ॥ ४४
तदेष नूनं विष्णुर्वा शक्रो वा मरुतां वरः ।
मत्साधनेप्सया प्राप्तो नारदो मां यदुक्तवान् ॥ ४५
अत्र मे शङ्कते बुद्धिर्वसुदेवं प्रति प्रभो ।
अस्य बुद्धिविशेषेण वयं कातरतां गताः ॥ ४६
अहं हि खट्वाङ्गवने नारदेन समागतः ।
द्वितीयं स हि मां विप्रः पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ ४७
यत्त्वयानुष्ठितो यत्नः कंस गर्भकृते महान् ।
वसुदेवेन ते रात्रौ कर्म तद्विफलीकृतम् ॥ ४८
दारिका या त्वया रात्रौ शिलायां कंस पातिता ।
तां यशोदासुतां विद्धि कृष्णं च वसुदेवजम् ॥ ४९
रात्रौ व्यावर्तितावेतौ गर्भौ तव वधाय वै ।
वसुदेवेन संधाय मित्ररूपेण शत्रुणा ॥ ५०
सा तु कन्या यशोदाया विन्ध्ये पर्वतसत्तमे ।
हत्वा शुम्भनिशुम्भौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ ॥ ५१
कृताभिषेका वरदा भूतसंघनिषेविता । C 4176 B 2 22. 5[3] P 2 22 53

पुनर् (for पुरा) K $V_{2\ 3}$ B_2 Dn Ds_1 (*sup lin*) D_1 बले, $T_{3\ 4}$ च य, M_4 पुन (for वपु) — T_4 om line 2 — (L 2) $\tilde{N}_3$ D_6 T_2 G_{3-5} त्रिविक्रमैस् (for त्रिभि क्र°) V_2 B_1 D_3 च त्रीॅल्लोकान्, Ds चरॅल्लोकान्, D_4 च लोकाना (for तु त्रीॅल्लोकान्)]

43 ^{a}) K_2 D_6 G_2 चतुर्थं (for °र्धा) — ^{c}) V_2 एष (for एव) G_2 यो (for वै) — ^{d}) Ś1 जघ्निवास्, K_4 V D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 व्यनशत्, $D_{1\ 4}$ व्यहनत्, D_3 $M_{1\ 2}$ व्यधमत्, M_3 व्यमथत् (for व्यशसत्) $T_{3\ 4}$ रावणं च व्यनाशयत् — After 43, D_6 S (except $T_{3\ 4}$) ins

750* स एव भगवान्विष्णुर्भूत्वा भार्गवनन्दन· ।
परश्वधेन शातेन जघान कृतवीर्यजम् ॥
त्रि सप्तकृत्व. पृथिवीं हत्वा क्षत्रियपुंगवान् ।
हयमेधे तदा यज्ञे काश्यपाय ददौ किल ॥

[(L 1) T_1 M_{1-3} -सभव (for नन्दन) — (L 2) D_6 T_2 परशुना निशातेन, G_1 परशुना निहता तेन (hypermetric), M_{1-3} परशुना निशितेनाजौ (hypermetric) (for ^{a}) — (L 4) T_1 M महा-, G_1 तथा (for तदा) G_3 महीम् (for किल)]

44 ^{a}) D_6 T_2 G $M_{2\ 3}$ एव (for एष) K_4 विकृत्या, D_4 (*sup lin*) G_5 $M_{2\ 3}$ निकृत्वा (for °त्या) $\tilde{N}_1$ एष एव निकृत्वा वै — ^{b}) D_1 चैतद् (for तत्तद्) Ś1 इहागत, D_6 T_2 G M_4 समास्थितः, T_3 इवाश्रित (for उपागत·) V_3 तत्तद्रूपत्वमागतः — ^{c}) $\tilde{N}$ V_3 B_1 D_5 $T_{1\ 3}$ G_3 M_4 साधयित्वा, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ धारयति (for साध°) — ^{d}) K_3 G_3 कार्यं (for अर्थ-)

45 ^{a}) $\tilde{N}_3$ V_1 T_4 M_4 एव (for एष) K_3 वै (for वा) D_3 तदयं मे वन विष्णुः — ^{b}) K_4 D_1 सक्रोधो (for शक्रो वा) N (except Ś1) S (except T_1 M_{1-3}) पति (for वर) — ^{c}) K_1 जातो (for प्राप्तो) Ś1 K_2 ब्रह्मा वधे(K_2 तत्साधने)प्सया जातो, V_3 Ds $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 मत्साध($G_{1\ 3\ 5}$ °द)नेच्छया प्राप्तो, G_2 पूर्वमेव हि संप्राप्तो· — ^{d}) Ś1 T_2 $G_{1\ 4}$ वा, K_3 om (for मां) V_3 B_3 प्रयुक्तवान्, D_6 $T_{1\ 2}$ G_{1-4} M यथो° (for यदु°).

46 ^{a}) $T_{3\ 4}$ सगता (for शङ्कते) — After 46^{a}, T_4 ins 762* In T_4, the portion from 65 46^{b} to 66 25^{d} is lost — ^{b}) Ś1 T_2 G_{2-5} M_4 प्रभुम्, K_{1-3} $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Ds D_{3-5} T_3 ध्रुवम्, K_4 V_3 Dn $D_{1\ 2}$ ध्रुवा (for प्रभो) — ^{c}) K_4 D_3 बुद्धेर् (for बुद्धि-) — ^{d}) D_3 वयं सर्वे प्रतारिताः

47 T_4 om 47 (cf v l 46) — ^{a}) Ś1 कण्टक-, D_4 गन्धर्व- (for खट्वाङ्ग-) K_4 अहं हि च पुरोद्याने — ^{b}) M_4 समागमम् (for °गत) — ^{c}) Dn_1 द्वितीये स, $D_{4\ 5}$ स द्वितीयं (by transp), T_1 G_2 M_4 हि द्वितीये T_2 G_2 M_4 स, T_3 G_{3-5} तु (for हि) Ś1 $M_{1\ 2}$ मा (for मां)

48 T_4 om 48 (cf v l 46) — ^{a}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{1-5} $T_{1\ 3}$ G_4 $M_{1\ 3}$ यस् (for यत्) V_3 D_5 हि कृतो (for [अ]नुष्ठितो) — ^{b}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 -क्षये, M_4 -वधे (for -कृते) — ^{c}) D_6 T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ रात्रौ तु, G_2 तं रात्रौ, M_{1-3} रात्रौ हि (for ते रात्रौ) — ^{d}) V_1 om कर्म T_2 $G_{1\ 5}$ विफलं (for °ली-)

49 T_4 om 49 (cf v l 46) — ^{a}) M_4 च (for या) — ^{b}) D_3 विनि- (for कंस). Ś1 $K_{1\ 2\ 4}$ B_2 घातिता (for पा°)

50 T_4 om 50 (cf v l 46) — ^{b}) D_2 M_4 उभौ (for गर्भौ)

51 T_4 om 51 (cf v l 46) — ^{a}) Ś1 V_1 G_2 यशोदाया (for °या) — ^{b}) $K_{1\ 2}$ D_6 विन्ध्य- (for विन्ध्ये) K_4 विन्ध्ये च पर्वतोत्तमे, D_3 विन्ध्यपर्वतसंनिधौ· — ^{c}) K_2 तौ, K_4 D_6 T_2 G_{2-5} च, M_{1-3} तु (for द्वौ) — ^{d}) Ś1 वन-

अर्च्यते दस्युभिर्घोरैर्महापशुबलिप्रिया ॥ ५२
सुरापिशितपूर्णाभ्यां कुम्भाभ्यामुपशोभिता ।
मयूराङ्गदचित्रैश्च बर्हभारैश्च भूषिता ॥ ५३
दृप्तकुक्कुटसंनादं वनं वायसनादितम् ।
छागयूथैश्च संपूर्णमविरुद्धैश्च पक्षिभिः ॥ ५४
सिंहव्याघ्रवराहाणां नादेन प्रतिनादितम् ।
वृक्षगम्भीरनिबिडं कान्तारैः सर्वतो वृतम् ॥ ५५
दिव्यभृङ्गारचमरैरादर्शैश्च विभूषितम् ।
देवतूर्यनिनादैश्च शतशः प्रतिनादितम् ।
स्थानं तस्या नगे विन्ध्ये निर्मितं स्वेन तेजसा ॥ ५६

रिपूणां त्रासजननी नित्यं तत्र मनोरमे ।
वसते परमप्रीता दैवतैरपि पूजिता ॥ ५७
यस्त्वयं नन्दगोपस्य कृष्ण इत्युच्यते सुतः ।
अत्र मे नारदः प्राह सुमहत्कर्म कारणम् ॥ ५८
द्वितीयो वसुदेवाद्वै वासुदेवो भविष्यति ।
स हि ते सहजो मृत्युर्बान्धवश्च भविष्यति ॥ ५९
स एव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ।
बान्धवो धर्मतो मह्यं हृदयेनान्तको रिपुः ॥ ६०
यथा हि वायसो मूर्ध्नि पक्ष्मां यस्यैव तिष्ठति ।
नेत्रे तुदति तस्यैव वक्त्रेणामिषगृद्धिना ॥ ६१

(for नग-)

52 T_4 om 52 (cf v l 46) — ^{b}) M_{1-3} -यूथ (for -संघ-) — ^{c}) K_3 D_3 अर्थ्यते (for अर्च्यते) K_4 यादवैर् (for दस्युभिर्). — ^{d}) S_1 पशुयकृत्- , $\tilde{N}_1$ V_3 D_5 T_3 बलिपशु- , T_1 -पशुचय , T_2 G -परशुधृत् (T_2 G_3 °कृ), M -पशुसुरा- (M_4 °पते.) (for -पशुबलि-) D_6 महापरशुधारिणी

53 T_4 om 53 (cf v l 46) — ^{a}) Ds सुधा- (for सुरा-) T_2 -विहित- ; G_1 -पिहित- (for -पिशित) — ^{b}) $\acute{S}_1$ K_1 $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ कुण्डाभ्याम् , K_3 भण्डा° (for कुम्भा°) G_5 अति- (for उप-) $K_{2\ 4}$ कुण्डलाभ्यां च शोभिता; $\tilde{N}_1$ कुण्डलाभ्यामलंकृता — T_3 om (hapl) 53^{cd} — ^{c}) $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 T_2 $G_{2\ 4}$ मयूराङ्ग(K_3 °रग)जचित्रैश्च , G_1 °ङ्गविचित्रैश्च — ^{d}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D (except D_6) वि- (for च)

54 T_4 om 54 (cf v l 46) — ^{a}) V_3 $D_{1\ 5}$ हृष्ट- (for दृप्त-) Some Mss -कुर्कुट (for -कुक्कुट-) — ^{b}) D_6 G_2 खग- ; T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ खड्ग- (for वनं) $\acute{S}_1$ -सेवितम् (for -नादि°) — ^{c}) K V Dn $D_{1\ 2}$ G_4 मृग- , $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg) G_1 M_{1-3} नाग- , M_4 खग- (for छाग-). V_3 -सघैश् (for -यूथैश्) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 3.\ 5}$ नागयूथै(T_1 °पूगै)श्च संकीर्णम् — ^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{3\ 5}$ अधिरूढैश् (for अविरुद्धैश्) T_2 G_1 विरुतैश्चैव पक्षिभिः

55 T_4 om 55 (cf v l 16) — ^{c}) D_6 T_1 G M_4 -निखिलं , T_2 -निनदं (for -निबिडं) — ^{d}) T_3 पर्वतैर् (for सर्वतो)

56 T_4 om 56 (cf v l 46) — ^{a}) V_3 Dn_2 D_5 -भृङ्गारु- , G_2 -भृङ्गैश्च (for -भृङ्गार-) D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 दिव्यशृङ्गाररचनैर् — ^{b}) M_4 श्वापदैश् (for आदर्शैश्). K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V Dn D_{1-5} T_3 उप- (for च वि-). D_6 $T_{1\ 2}$ G श्वापदै- (D_6 आदर्शै)श्च निषेवितम्. — $\tilde{N}_2$ om (hapl) 56^{cd}. — ^{e}) $\tilde{N}_1$ M_1 दिव्ये (for विन्ध्ये) — ^{f}) $K_{1\ 2}$ $D_{2\ 3}$ कर्मणा , M_4 चेतसा (for तेजसा)

57 T_4 om 57 (cf v l 46) $\tilde{N}_2$ om 57^{ab} — ^{a}) V_2 शत्रूणां (for रिपूणां) K_4 रिपूणां त्रासिनी नित्यं — ^{b}) K_4 शृङ्गे (for नित्यं) Ds_2 तस्य (for तत्र) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ Dn $D_{2\ 3\ 5}$ मनोरमा (for °मे) $\tilde{N}_1$ भक्तानां चोपकारिणी — ^{c}) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} आस्ते सा (for वसते) Dn_2 परमं (for °म) G_2 आस्ते सा परमं प्रीता — ^{d}) $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B $D_{4\ 6}$ T_3 $G_{4\ 5}$ M अभि- , Ds अति- (for अपि). K_3 देवैरपि च पूजिता

58 T_4 om 58 (cf v l 46) — ^{a}) B_2 (marg as in text) T_2 G_1 M_4 त्वया (for त्वयं) — ^{c}) D_3 तत्र (for अत्र) — ^{d}) $\tilde{N}_1$ B Ds -कार्य- (for कर्म) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ दारुणम् (for कार°) D_3 तन्महत्कर्म दारुणम् , T_3 तस्य वै कर्म दारुणम्

59 T_4 om 59 (cf v l 46) — ^{a}) V_2 द्वितीयो वासुदेवस्य , M_{1-3} वसुदेवाद्द्वितीयो वै — D_6 $T_{1\ 2}$ om. (hapl) 59^{cd} — ^{c}) K_1 G_1 ह ते , K_2 च मे (for हि ते) G_{2-5} M_{1-3} सहसा , M_4 भवता (for सहजो) — ^{d}) K_4 वै (for च)

60 T_4 om 60 (cf v l 46) — ^{a}) $D_{1\ 6}$ T_1 $G_{2\ 3}$ एष (for एव) M_{1-3} स एष देवदेवो वै — ^{c}) G_4 नित्यं (for मह्य) — ^{d}) T_1 [अ]न्तरो (for °को) $D_{2\ 3}$ हृदयेनान्तकोपम.

61 T_4 om 61 (cf v l. 46) — ^{a}) D_6 $T_{1\ 2}$ G_5 M_4 यथेह , T_3 यदा हि , G_1 यदेह , $G_{2,\ 3}$ M_{1-3} यथैव (for यथा हि) D_2 पक्ष्मयां (for मूर्ध्नि) — ^{b}) K_2 तस्य (for यस्य). $K_{1,\ 3}$ $\tilde{N}_{2,\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 3-5}$ $T_{3\ 4}$ [अ]व- , K_4 [उ]प- , G_3 [इ]ह (for [ए]व). $\tilde{N}_3$ $V_{1,\ 2}$ B_3 Ds D_5 -तिष्ठते (for

वसुदेवस्तथैवायं सपुत्रः सहबान्धवः ।
छिनत्ति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः ॥ ६२
भ्रूणहत्यापि संतार्या गोवधः स्त्रीवधोऽपि वा ।
न कृतघ्नस्य लोकोऽस्ति बान्धवस्य विशेषतः ॥ ६३
पतितानुगतं मार्गं निषेवत्यचिरेण सः ।
यः कृतघ्नोऽनुबन्धेन प्रीतिं वहति दारुणाम् ॥ ६४
नरकाध्युषितः पन्था गन्तव्यस्तेन दारुणः ।
अपापे पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति ॥ ६५
अहं वा स्वजनः श्लाघ्यः स वा श्लाघ्यतरः सुतः ।
नियमैर्गुरुवृत्तेन त्वया बान्धवकाम्यया ॥ ६६

हस्तिनां कलहे घोरे वधमृच्छन्ति वीरुधः ।
युद्धव्युपरमे ते तु सहाश्नन्ति महावने ॥ ६७
बान्धवानामपि तथा भेदकाले समुत्थिते ।
वध्यते योऽन्तरप्रेप्सुः स्वजनो याति विक्रियाम् ॥ ६८
कलिस्त्वं हि विनाशाय मया पुष्टो विजानता ।
वसुदेव कुलस्यास्य यद्विरोधयसे भृशम् ।
अमर्षी वैरशीलश्च सदा पापमतिः शठः ॥ ६९
स्थाने यदुकुलं मूढ शोचनीयं त्वया कृतम् ।
वसुदेव वृथावृद्ध यन्मया त्वं पुरस्कृतः ॥ ७०
श्वेतेन शिरसा वृद्धो नैव वर्षशती भवेत् । C 4196 B 2 22 7 P 2 22

°ति) D2 यस्यायं स च तिष्ठति, D2 (marg) यस्य मूर्ध्नि च तिष्ठति. —c) G2 नुदति (for तु°) —d) B3 -गन्धिना, D3 6 T1 2 G1 2 4 5 M4 -गृध्नुना (for -गृद्धिना)

62 T4 om 62 (cf v l 46) —a) V1 च (for [ए]व) —b) Ś1 ससुत, G5 स ह्यत्र (for सपुत्र.) K Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 सपु(D2 °मि)त्रज्ञातिबान्धव., D3 ममापि ज्ञाति°. —c) D6 T1 2 G1–3 5 M4 भिनत्ति (for छि°) —d) M4 पश्यतः (for पार्श्वत·)

63 T4 om 63 (cf v l 46) —a) T3 ब्रह्म- (for भ्रूण-) K2 च, B2 नि-; G1 M3 हि (for [अ]पि) K1 2 4 सवार्या (for संतार्या) —b) Dn1 च (for वा)

64 T4 om 64 (cf v l 46) —a) G2 पतितेन (for पतितानु-) —b) Ś1 निपतति (for निषेवति) —c) K1 2 G5 यत् (for य·) G2 ऽति- (for ऽनु-) M1 2 यः कृतघ्नानुगस्तेन —d) D2 3 T2 G1 3 5 M3 4 दारुण (for °णाम्). Ś1 करोति प्रीतिधारणम्, K1 (marg as in text) जातिं वहति कारणम् (sic), K2 यात्यन्धं चातिदारुणम्

65 T4 om 65 (cf v l 46) G1 om (hapl) 65ab —a) D5 नरकाभ्युत्थितः पन्था —c) K2 G4 अपाप (for (for °पे) — After 65, D6 T1 2 G1–3 5 M1 2 ins

751* स याति नरकं घोरं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ।

66 T4 om 66 (cf v l 46) —a) T1 अयं (for अहं) Ś1 वः (for वा) —b) Ś1 D2 सर्व-, K1 2 4 स च, D6 T2 G1 2 5 तव, T3 तदा (for स वा) M4 श्लाघ्यतम (for °तर·) K4 तत, D1 तथा, G4 स्मृत (for सुत·) —c) Ś1 नियमे; K1 2 D2 3 °तं (for °मैर्) Ñ V1 3 B Dn Ds D1 T2 3 G3 M4 गुण- (for गुरु-) K3 -वृत्ते च (for -वृत्तेन) K4 V2 D5 नियत (K4 °मे) गुणवृत्तेन (D5 °त्ते च) —d) M1–3 -कामया (for -काम्यया). K1, 2 4 D2 3 त्वया नात्र विचारितम्

67 T4 om 67 (cf v l 46) —b) K3 B2 Ds1 D4 अर्हन्ति, K4 गच्छन्ति, Ñ2 3 V1 D1 6 इ° (for ऋ°) —c) Ś1 K3 तेषां, K1 2 D3 तत्र, M4 वै ते (for ते तु) —d) K3 D4 सदा शान्तिर् (for सहाश्नन्ति)

68 T4 om 68 (cf v l 46) —b) Ñ3 (marg) V1 भय- (for भेद-) —c) T3 विद्यते (for वध्यते) K2 च (for यो) —d) Ś1 K1 2 4 मार्दवम् (for विक्रियाम्) K3 Ñ V B D (except D6) T3 स्वजनो यदि वेतर

69 T4 om 69 (cf v l 46) —a) Ñ V B Dn Ds D3–5 कालस् (for कलिस्) G1 विनाशोऽयं (for °शाय) —b) Ñ2 3 (marg) V1 प्राप्तोऽसि (for पुष्टो वि-) — After 69ab, T1 2 G M1–3 ins

752* गच्छ गच्छ यथाकामं वसुदेव नराधम ॥
तद्दत्त कृपणं पिण्डं यद्दत्त तव जानता ।
तच्छ्वभ्यो यदि दत्त स्याच्छ्रेयो मम भविष्यति ॥

[(L 1) G2 गृह (for the second गच्छ) — (L 2) G2 3 जानन. (for °ता) M1–3 यद्दत्त मम जानत. (for b)]

— M4 om 69cd —d) Dn1 D4 यदि (for यद्वि-) D3 यदि रोचयसे मृधम्, D6 याद्विरोधवशे भृशम् —e) K4 अमर्ष- (for °र्षी) M1–3 धर्षशीली (for वैरशीलश्) K2 अमर्षश्च कुशीलश्च —f) K3 D6 T1 2 G M1–3 -रति (for -मति) K4 तु स.; D5 भृशम् (for शठ)

70 T4 om 70 (cf v l 46) —a) M1–3 इदं (for स्थाने) V1 यद्वहुलं (for यदुकुल) D2 मूढं, D6 T1 2 G M1 2 4 कृत्स्न, M3 सर्वं (for मूढ) Ñ2 स्थान यदुकुले मूढ —c) Ś1 K2 B Ds Dn D1–4 G1 वृद्धो (for वृद्ध) —d) K1 (*sup lin* as in text) 2 यन्मया च, D3 यो मयात्र

यस्य बुद्धिः परिणता स वै वृद्धतमो नृणाम् ॥ ७१
त्वं तु कर्कशशीलश्च बुद्ध्या च न बहुश्रुतः ।
केवलं वयसा वृद्धो यथा शरदि तोयदः ॥ ७२
किं च त्वं साधु जानीषे वसुदेव वृथामते ।
हते कंसे मम सुतो मथुरां पालयिष्यति ॥ ७३
छिन्नाशस्त्वं वृथावृद्ध मिथ्या ह्येवं विचारितम् ।
जिजीविषुर्न स ह्यस्ति यो हि तिष्ठेन्ममाग्रतः ॥ ७४
प्रहर्तुकामो विश्वस्ते यस्त्वं स्वस्थेन चेतसा ।
तत्ते प्रतिकरिष्यामि पुत्रयोस्तव पश्यतः ॥ ७५
न मे वृद्धवधः कश्चिद्द्विजस्त्रीवध एव वा ।
कृतपूर्वः करिष्ये वा विशेषेण तु बान्धवे ॥ ७६
इह त्वं जातसंवृद्धो मम पित्रा विवर्धितः ।
पितृष्वसुर्मे भर्ता च यदूनां प्रथमो गुरुः ॥ ७७
कुले महति विख्यातः प्रथिते चक्रवर्तिनाम् ।
गुर्वर्थं पूजितः सद्भिर्यदुभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥ ७८
किं करिष्यामहे सर्वे सत्सु वक्तव्यतां गताः ।
यदूनां यूथमुख्यस्य यस्य ते वृत्तमीदृशम् ॥ ७९
मद्वधो वा जयो वाथ वसुदेवस्य दुर्णयैः ।
सत्सु यास्यन्ति पुरुषा यदूनामवगुण्ठिताः ॥ ८०
त्वया हि मद्वधोपायं तर्कयानेन वै मृधे ।

(for यन्मया त्वं) Ś$_1$ पुर स्थित., M$_{1-3}$ सुसत्कृत (for पुरस्कृत.) M$_4$ यन्महत्त्वं पुरा कृतम्

71 T$_4$ om 71 (cf v l 46) —^{b}) K$_3$ Dn$_2$ D$_4$ वर्षशतैर्, D$_5$ °शतो (for °शती) Dn$_1$ को न वर्षशतैर्भवेत्, D$_3$ नापि वर्षशताद्भवेत् —^{c}) M$_{1-3}$ सुनिष्णाता (for परिणता) —^{d}) N (except Ś$_1$ D$_6$) T$_3$ G$_2$ वृद्धतरो, M$_4$ प्रियतरो (for वृद्धतमो) M$_{1-3}$ मत. (for नृणाम्) — After 71, Bom Poona eds ins

753* न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।

72 T$_4$ om 72 (cf v l 46) —^{a}) K$_2$ यस् (for त्वं) Ñ$_1$ V$_3$ D$_{3\ 5}$ T$_1$ च (for तु) —^{b}) T$_1$ न च (by transp)

73 T$_4$ om 73 (cf. v l 46) —^{a}) V$_2$ G$_2$ किंचित्त्वं, D$_1$ कच्चित्त्वं, T$_3$ न किंचित् (for किं च त्वं) —^{b}) D$_3$ एवमेव (for वसुदेव) —^{c}) D$_{4\ 5}$ T$_{1\ 3}$ मृते, Bom ed हृते (for हते).

74 T$_4$ om 74 (cf v l 46) —^{a}) N (except Ś$_1$ D$_6$) T$_{1\ 3}$ G$_{3\ 4}$ -वृद्धो (for वृद्ध) —^{b}) Ś$_1$ मया, K$_1$ वृथा, K$_2$ यथा (for मिथ्या) K$_{3\ 4}$ Ñ$_2$ V$_{2\ 3}$ B$_1$ D$_1$ तु (for हि) B$_{2,3}$ D$_8$ [ए]तद्, Dn$_1$ G$_5$ [ए]व (for [ए]वं) —^{c}) Ś$_1$ मे; K$_1$ Ñ$_1$ V$_1$ Dn D$_{1\ 2\ 4}$ T$_3$ सो (for स) K$_4$ Ñ$_2$ V$_3$ B$_2$ D$_{5\ 6}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M ऽपि (for हि) K$_2$ जिजिपुर्यदि सो ह्यस्ति (sic), G$_2$ जिगृक्षुर्न च सोऽप्यस्ति —^{d}) K$_{1\ 2\ 4}$ V$_3$ B$_{1\ 2}$ D$_8$ वै, K$_3$ Ñ V$_1$ B$_3$ Dn D$_{1\ 2\ 4\ 5}$ T$_{1\ 3}$ G$_3$ ऽव-, G$_5$ ऽभि- (for हि) G$_5$ -तिष्ठन् (for तिष्ठेन्) D$_3$ यो दृष्टोऽभून्ममाग्रतः

75 T$_4$ om 75 (cf v l 46) —^{a}) T$_3$ स हन्तु- (for प्रहर्तु-) —^{b}) N (except Ś$_1$ D$_6$) T$_{1\ 3}$ G$_4$ दुष्टेन (for स्वस्थेन). —^{c}) D$_6$ T$_2$ G$_{1\ 4}$ यत्, M$_3$ तं (for तत्) K Ñ$_{2,3}$ V B Dn D$_8$ D$_{1\ 3-5}$ T$_3$ -करिष्येऽहं (for °ष्यामि). —^{d}) Ś$_1$ पुत्रेषु, D$_6$ T$_{1,2}$ G पुत्रस्य (for पुत्रयोस्). M$_{1-3}$ पुत्रे तव च पश्यतः

76 T$_4$ om 76 (cf v l 46) G$_2$ om. 76^{ab}. —^{b}) K$_4$ तद्वत्, D$_6$ विप्र- (for द्विज-) K$_{1\ 3\ 4}$ Ñ$_3$ V B D (except D$_6$) T$_3$ G$_3$ च (for वा) M$_{1-3}$ स्त्रीवधो गोवधोऽपि वा —^{c}) K$_2$ V$_2$ G$_{2\ 4}$ M$_1$ कृतपूर्वं, D$_6$ M$_3$ कृत पूर्वं, G$_5$ कृतं पूर्वं (for कृतपूर्वः)

77 T$_4$ om 77 (cf v l 46) —^{a}) T$_1$ G$_{4\ 5}$ जातु (for जात-) D$_1$ -संबन्धो (for -संवृद्धो) M$_{1-3}$ इह त्वं जातो वृद्धश्च —^{b}) Ñ$_2$ मात्रा (for पित्रा) —^{c}) Ñ$_1$ च; T$_{1\ 2}$ G$_{1-3\ 5}$ M त्वं (for मे) K$_{3\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn D$_8$ D$_{1-5}$ T$_3$ G$_4$ पितृष्वसुश्च मे भर्ता, D$_6$ यस्त्वं स्वसुश्च भर्ता च —^{d}) Ś$_1$ प्रभवो, K$_{1\ 2}$ प्रवरो, M$_4$ परमो (for प्रथमो)

78 T$_4$ om 78 (cf v l 46) —^{a}) Ñ$_1$ व्याख्यातः, D$_6$ T$_{1\ 2}$ G$_{1-3\ 5}$ M$_{1-3}$ विख्याते (for °तः). —^{b}) K$_3$ प्रथमे; D$_6$ T$_2$ G M$_4$ प्रथितः (for °ते) —^{c}) M$_{1-3}$ गुरुवत् (for गुर्वर्थं) M$_4$ सम्यग् (for सद्भिर्) —^{d}) Ñ$_1$ V$_3$ D$_8$ D$_5$ महद्भिर् (for यदुभिर्) M$_{2\ 3}$ -काङ्क्षिभि॰ (for -बुद्धिभि).

79 T$_4$ om 79 (cf v l 46) —^{a}) Ś$_1$ Ñ$_1$ किं करिष्याम (Ñ$_1$ °मि) वै सर्वे —^{b}) D$_3$ त्वं तु (for सत्सु) D$_8$ G$_2$ गतः (for गताः) —^{c}) D$_3$ यदु- (for यूथ-) M$_4$ यदूनां यदुवृद्धस्य —^{d}) K$_4$ उत्तमम् (for ईदृशम्)

80 T$_4$ om 80 (cf v l 46) —^{a}) V$_2$ वधो वा मे (for मद्वधो वा) D$_{1\ 6}$ विजयो (for वा जयो) —^{c}) D$_2$ एते (for सत्सु) Ñ$_3$ (marg as in text) प्राप्स्यन्ति (for यास्यन्ति) —^{d}) D$_6$ T$_1$ G$_{1-3\ 5}$ M$_4$ -कुण्ठिता, M$_1$ -कुण्ठताम्, M$_2$ (*inf lin.*) -कुण्ठनाम्; M$_3$ -कुण्ठनम् (for -गुण्ठिता)

81 T$_4$ om. 81 (cf v l 46). —^{a}) V$_3$ मद्वधोपायात् (for °यं) —^{b}) K$_4$ Ñ$_{2\ 3}$ V B$_1$ D$_{s2}$ D$_{1,\ 4-6}$ T$_3$ G$_4$ तर्क-

अविश्वास्यं कृतं कर्म वाच्याश्च यदवः कृताः ॥ ८१
अशाम्यं वैरमुत्पन्नं मम कृष्णस्य चोभयोः ।
शान्तिमेकतरे शान्तिं गते यास्यन्ति यादवाः ॥ ८२
गच्छत्वयं दानपतिः क्षिप्रमानयितुं व्रजात् ।
नन्दगोपं च गोपांश्च करदान्मम शासनात् ॥ ८३
वाच्यश्च नन्दगोपो वै करमादाय वार्षिकम् ।
शीघ्रमागच्छ नगरं गोपैः सर्वैः समन्वितः ॥ ८४
कृष्णसंकर्षणौ चैव वसुदेवसुतावुभौ ।
द्रष्टुमिच्छति वै कंसः सभृत्यः सपुरोहितः ॥ ८५
एतौ युद्धविदौ रङ्गे कालनिर्माणयोधिनौ ।
दृढप्रतिकृती चैव शृणोमि व्यायतोद्यमौ ॥ ८६
अस्माकमपि मल्लौ द्वौ सज्जौ जयधृतोत्सवौ ।
ताभ्यां सह नियोत्स्येते तौ युद्धकुशलावुभौ ॥ ८७
द्रष्टव्यौ च मयावश्यं बालौ तावमरोपमौ ।
पितृष्वसुः सुतौ मुख्यौ व्रजवासौ वनेचरौ ॥ ८८
वक्तव्यं च व्रजे तस्मिन्समीपे व्रजवासिनाम् ।
राजा धनुर्महं नाम कारयिष्यति वै सुखी ॥ ८९
संनिकृष्टे व्रजास्तत्र निवसन्तु यथासुखम् ।
जनस्यामन्त्रितस्यार्थे यथा स्यात्सर्वमव्ययम् ॥ ९०
पयसः सर्पिषश्चैव दध्नो दध्युत्तरस्य च । C 4216 B 2 22 93 P 2 22 93

माणेन ; M_{1-3} चिन्तयानेन (for तर्क°). B_3 मे (for वै) K_3 तर्कमाणेन वैरिणाम् — [c]) $Ś_1$ $T_{1\ 2}$ G_{3-5} M_4 वृत्तं , G_2 $M_{1\ 2}$ वृद्ध ; M_3 वृद्धं (for कर्म). D_6 अवश्यं त्वत्कृते वृद्ध — [d]) $Ś_1$ याच्याश्र् (for वा°) T_3 स्युर् (for च) $Ñ_{2\ 3}$ V B Ds D_{2-4} T_3 यादवाः (for यदव॰)

82 T_4 om 82 (cf v l 46) — [a]) D_6 $T_{1\ 2}$ G M अवश्यं (for अशाम्य) — [c]) $Ś_1$ तयोर् (for शान्तिम्) $K_{1\ 2}$ D_2 चैव , G_2 शान्ते (for शान्तिं) — [d]) $K_{1\ 2}$ हते (for गते) $K_{1\ 2}$ साधवः , $Ñ_1$ D_6 T_2 G M_{1-3} मानवा॰ (for यादवाः) — After 82, D_6 S (except T_3, T_4 om) ins

754* तिष्ठ वा गच्छ वा मूढ यथेष्टं मम पार्श्वत ॥
हन्तुं स्वजनमुद्वृत्त सोऽयं यदुकुलोद्वहः ।
मा भूदयं परीवादो लोके यादवसत्तमा ।
अन्यथा वधयोग्योऽसि नात्र कार्या विचारणा ॥

[(L 1) T_2 G_1 [अ]थ (for the first वा) — (L 2) T_2 G_1 इत्युक्त ; G_2 इत्युक्त्वा , G_3 M_{1-3} उद्युक्त , M_4 उद्युक्त (for उद्वृत्तं) D_6 बन्धु स्वजनमित्युक्त , T_1 वृद्ध स्वजनमुद्युक्त (for [a]) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2,\ 4\ 5}$ कंसो (for सोऽय) — (L 3) M_4 -सत्तमम् (for °मा)]

83 T_4 om 83 (cf v l 46) — [a]) K $Ñ_{2\ 3}$ V Dn D_{1-5} T_3 M_{1-3} गच्छ दानपते क्षिप्रं (T_3 शीघ्रं) — [b]) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V Dn D_{1-5} T_3 ताविह , K_2 तमिह , M_{1-3} इह च (for क्षिप्रम्) G_3 आनीयतां (for आनयितुं) $Ś_1$ व्रजम् , K_2 D_6 G_2 $M_{1\ 2}$ व्रजान् , G_4 प्रजा (for व्रजात्) — [d]) D_1 (*sup lin*) करदानाय शासनात्

84 T_4 om 84 (cf v l 46) — [a]) M_{1-3} तु (for च) M_{1-3} हि (for वै) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ नन्दगोपश्च वाच्योऽसौ ($Ś_1$ °च्यो मे) — [c]) G_3 नगरी (for °रं) — [d]) K_3 $Ñ_3$ V_3 Dn $T_{1,\ 3}$ गोपै सह , V_1 सर्वगोपै (for गोपैः सर्वैः) $K_{1\ 2}$ समावृत (for समन्वित॰) K_4 D_1 गोपै॰ सह समन्तत॰

85 T_4 om 85 (cf v l 46) — [a]) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ $Ñ_2$ D_3 T_1 कृष्णं सकर्षणं चैव — [d]) K_3 सपुत्र (for सभृत्य)

86 T_4 om 86 (cf v l 46) — [a]) G_2 यौ तौ (for एतौ) $Ñ_1$ युद्धवरौ (for °विदौ) — [b]) D_6 $T_{1\ 2}$ G M -निर्मितौ (for योधिनौ) — M_4 om 86^c–87^d — [c]) D_8 कृत- (for दृढ-) $Ñ_1$ -प्रतिकृतौ (for °ती) K $Ñ_{2\ 3}$ V Dn D_{1-5} T_3 दृढौ च कृतिनौ चैव (D_1 युद्धे) — [d]) D_3 श्रूयेते (for शृणोमि) K_2 शृणोमि व्याकृतोद्यमः , D_6 T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} °मि व्यायतोद्धतौ

87 T_4 om 87 (cf v l 46) M_4 om 87 (cf v. l. 86) — [a]) Ds_1 मित्रौ द्वौ , T_1 तौ मल्लौ , T_2 G_1 बालौ द्वौ , G_4 कालौ द्वौ (for मल्लौ द्वौ) — [b]) K Ñ V B Dn D_8 D_{1-5} $T_{1\ 3}$ सज्जौ युद्धकृतोत्सवौ ($Ñ_1$ V_2 B Ds D_4 °द्यमौ), D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ सज्जौ (G_2 युद्धे) धृतजयो° ; G_3 सज्जौ चापि धृतायुधौ — [c]) M_{1-3} नियुध्येते (for नियोत्स्येते) — [d]) $Ś_1$ $D_{3\ 6}$ G_{3-5} नि , D_2 वा , G_1 सु- (for तौ)

88 T_4 om 88 (cf v l 46) — [b]) M_{1-3} तौ बालाव् (by transp) $Ś_1$ बालौ तावपराजितौ , D_2 बालौ तौ च सुरोपमौ — [c]) $K_{1\ 2}$ वीरौ (for मुख्यौ) $B_{2\ 3}$ पितृष्वसृसुतौ वीरौ — [d]) $Ś_1$ वनवासौ , $Ñ_2$ व्रजवास- (for °सौ)

89 T_4 om 89 (cf v l 46) — [a]) B_1 T_1 वने (for व्रजे) $Ś_1$ वक्तव्यौ च व्रजे चैव — [b]) V_1 समाजे (for समीपे) — K_2 om 89^{cd} — [c]) V_3 B_2 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_{2-4} धनुर्मखं (for °महं) — [d]) V_2 महत् , Dn_2 D_6 T_2 G सुखम् (for सुखी)

90 T_4 om 90 (cf v l 46) G_4 om. (hapl) 90^{ab}. — [a]) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3,\ 5}$ $M_{1,\ 2}$ संनिकृष्टा , M_4 °कृष्टं (for

यथाकामप्रदानाय भोज्याधिश्रयणाय च ॥ ९१
अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय ममाज्ञया ।
संकर्षणं च कृष्णं च द्रष्टुं कौतूहलं हि मे ॥ ९२
ताभ्यामागमने प्रीतिः परा मम कृता भवेत् ।
दृष्ट्वा तु तौ महावीर्यौ तद्विधास्यामि यद्धितम् ॥ ९३
स्वाज्ञाम वाक्यं श्रुत्वैवं मम तौ परिभाषितम् ।
नागच्छेतां यथाकालं निग्राह्यावपि तौ मम ॥ ९४
सान्त्वमेव तु बालेषु प्रधानं प्रथमो नयः ।
मधुरेणैव तौ मन्दौ स्वयमेवानयाशु वै ॥ ९५
अक्रूर कुरु मे प्रीतिमेतां परमदुर्लभाम् ।
यदि वा नोपजप्तोऽसि वसुदेवेन सुव्रत ॥ ९६
एवमाकुश्यमानस्तु वसुदेवो वसूपमः ।
सागराकारमात्मानं निष्प्रकम्पमधारयत् ॥ ९७
वाक्शल्यैस्ताड्यमानस्तु कंसेनादीर्घदर्शिना ।
क्षमां मनसि संधाय नोत्तरं प्रत्यभाषत ॥ ९८
ये तु तं ददृशुस्तत्र क्षिप्यमाणमनेकशः ।
धिग्धिगित्यसकृत्ते वै शनैरूचुरवाङ्मुखाः ॥ ९९
अक्रूरस्तु महातेजा जानन्दिव्येन चक्षुषा ।

°कृष्टे) Ś1 व्रजाम्लस्य, K1 2 व्रजास्ते तु, V3 वने ते तु (for व्रजास्तत्र) D5 T3 संनिकृष्टं वने ते तु, M3 °ष्टो व्रजस्तत्र — b) D3 वसतां च (for निवसन्तु) — c) G2 [अ]भिमतस्य, M4 [अ]पि हितस्य (for [आ]मन्त्रितस्य)

91 T4 om 91 (cf v l 46) — b) D3 वा (for च) Ś1 K3 D4 दग्धोऽथ मथितस्य च — c) K1 2 4 Ñ2 3 V1 B1 2 D2 4 G3 5 यथाकाम (for °म-) — d) T3 क्रयणाय (for -श्र°) D5 भोज्यविश्राणनाय च.

92 T4 om 92 (cf v l 46). — a) M4 शीघ्र (for गच्छ) M1–3 त्वं शीघ्र (by transp) — d) V2 मम (for हि मे)

93 T4 om 93 (cf v l 46) — a) K3 Ñ2 3 B Dn Ds D4 5 तयोर् (for ताभ्याम्) Ś1 तयोरागमनप्रीति, V1 तयोरानयने प्रीति, D3 ततो दानपते प्रीति', D6 T1 G2 आनयस्व मम प्रीति — b) D2 6 T1 2 G M परमा मे (T1 °मार्था) (for परा मम) K2 Ñ2 V3 D3 5 परमा (K2 D3 °मे) मत्कृता भवेत् — After 93^{ab}, M1–3 ins 756* and om 93^{c}–96^{b} — c) Ś1 T1 हि, D6 T2 G1–3 5 M4 च (for तु) G4 दृष्ट्वा च तौ महावीरौ — d) D6 T1 2 G1–3 5 M4 सं- (for तद्) K2 तन्वहम्, Ñ1 V3 D2 तद्धितम्, D6 T2 G1 2 4 5 M4 निश्चयम्, T1 G3 निश्चितम् (for यद्धि°) Ś1 संविधास्ये विनिश्चयम्*

94 T4 om 94 (cf v l 46) M1–3 om 94 (cf v l 93) — a) Ś1 च; V2 B2 3 D3 4 [ए]व (for [ए]व) K3 D2 अथ दानपते श्रुत्वा, K4 स मद्वाक्यं तु श्रुत्वैवं, V3 Dn Ds D5 T3 शासन यदि वा श्रुत्वा, D1 स्यान्मे वाक्यं तु श्रुत्वैव, D6 T2 G1 4 एतद्वाक्यामृतं श्रुत्वा, T1 G2 3 5 एतद्वाक्यं मम श्रुत्वा, M4 तद्वाक्य मम च श्रुत्वा — b) G3 5 M4 यदि (for मम) D5 वै (for तौ) Ś1 G2 -भाषितौ (for °तम्) D6 T2 G1. 4 मम तौ बालकौ यदि — c) Ś1 यथाकामं (for °लं) — d) K2 निगृह्याव् (for निग्रा°) Ś1 D1 2 त्वया, Ñ1 V2 B Dn मया, D6 T1 G3 4 समम्, G1 समौ (for मम) D3 निग्राह्यौ हि च तौ मया, T2 G2 5 M4 निगृह्यावपि तौ समम्

95 T4 om 95 (cf v l 46) M1–3 om 95 (cf v l 93) — a) B1 शान्तम् (for सान्त्वम्) D2 एवं (for एव) T3 हि (for तु). K4 बाले तु (for बालेषु) — b) D2 वृद्धानां (for प्रधान) D3 परमो (for प्रथमो) Ś1 प्रधानं प्रथम नयम्. — c) V2 तौ बालौ, D2 मन्दौ तौ (by transp)

96 T4 om 96 (cf v l 46) M1–3 om 96^{ab} (cf v l 93) — b) Ñ1 मम सु (for परम-) D6 T1 2 G M4 महती च सुदुर्लभाम् — After 96, N (except Ś1) T1–3 G M4 ins

655* तथा कर्तव्यमेतद्धि यथा तावागमिष्यत ।

[D3 तथ्य (for तथा) V3 यथा तातागमिष्यति (for b)] — T1 2 G1 4 5 M4 cont D6 G2 3 ins after 98 M1–3 after 93^{ab}

756* इत्युक्त्वा विररामैव कंसः स मधुरेश्वर ।

97 T4 om 97 (cf v l 46) — a) K1 4 V3 D3 5 G(ed) एवमाक्षिप्यमाणोऽपि (K1 4 D3 °णस्तु); K2 °ख्याप्यमानस्तु — c) G4 सागरक्षिप्तमात्मानं

98 T4 om 98 (cf v l 46) — a) K1 2 D3 वाक्शरैस् (for वाक्शल्यैस्) V2 पीड्यमानस्, B3 T2 G तुद्य° (for ताड्य°) V3 M1–3 वाक्शल्यैस्तुद्यमानोऽपि, D6 वाक्यशल्यैस्तुद्यमान — d) B2 3 T3 G3 4 नोत्तरं प्रत्यपद्यत — After 98, D6 G2 3 ins 756*

99 T4 om 99 (cf v l 46) D6 T2 G1 3–5 om. 99^{ab}. — b) N (except Ś1 K1 B1 3; D6 om) T1 3 G2 अनेकधा (for °शः) — c) K1 2 D3 [ए]व ते सर्वे (for [अ]सकृत्ते वै) M1–3 धिगित्यसकृदेवैते. — d) D2 (*sup. lin,* as in

जलं दृष्ट्वेव तृषितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् ॥ १००
तस्मिन्नेव मुहूर्ते तु मथुरायाः स निर्ययौ ।
प्रीतिमान्पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयम् ॥ १०१

इति श्रीहरिवंशे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

६६

वैशंपायन उवाच ।
क्षिप्तं यदुवृषं दृष्ट्वा सर्वे ते यदुपुंगवाः ।
निपीड्य श्रवणान्हस्तैर्मेनिरे तं गतायुषम् ॥ १
अन्धस्त्वनाविग्नमना धैर्यादविकृतं वचः ।
प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः समासात्कंसमोजसा ॥ २
अश्लाघ्यो मे मतः पुत्र तवायं वाक्परिश्रमः ।
अयुक्तो गर्हितः सद्भिर्बान्धवेषु विशेषतः ॥ ३
अयादवो यदि भवाञ्शृणु तावद्यदुच्यते । C 4236 B 2 23.4 P 2.23 4

text) चक्रुर् (for ऊचुर्) M1–3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखाः) — After 99, G(ed) reads lines 9–12 of 757*

100 T4 om 100 (cf v l 46) D5 om 100^{cd} — ^{d}) D5 प्रीतिमानभवत्तदा — After 100, D6 T1 2 G M G(ed) ins

757* पश्यामि देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
योगिनां योगगम्यं तमीश्वरं सकलेश्वरम् ॥
पश्यामि बालं गोविन्दं गोपवेषविभूषितम् ।
संकर्षणसहायं तं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ॥
अद्य मे सफलं जन्म दृष्टो येन मया हरिः ॥
मयूराङ्गदचित्राङ्गं तुम्बवीणाविमिश्रितम् ।
द्रक्ष्यामि लोकनाथं तं गोपीस्तनविलालसम् ॥
यदि मां चक्षुषा सम्यक्प्रीतियुक्तेन पश्यति ।
तदानीं सफलं जन्म मम तं पश्यतो हरिम् ॥
यं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे विरमन्ते तपोबलात् ।
स मां वक्ष्यति किंचित्तु वचनं वाग्विदां वर ॥
एवं विचिन्त्य मनसा गन्तुं शीघ्रतरोऽभवत् ।

[M1–3 om line 4 — (L 5) G4 om (hapl) lines 5^{b}–9^{a} — (L 7) T2 G1 5 तु (for तं) D6 T1 G3 M4 G(ed) -विलासिनम् (for °लसम्) — G(ed) reads lines 9–12 after 99, and transp lines 9–10 and 11–12 — (L 9) M4 यदा हि मम तज्जन्म (for ^{a}) G4 सस्मित, M3 मम तत्, M4 सफलं (for मम तं) G(ed) हरिः (for हरिम्) — (L 11) T1 M1–3 पति (for वर) ; — (L 12) M3 4 सचिन्त्य (for वि°)]

101 T4 om 101 (cf v l 46) — ^{a}) V3 Bom ed निशीथे (for मुहूर्ते)

Colophon om in T3 4 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 V2 Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ2 3 V B Ds D1 3 — *Sub parvan* D3 बालचरितम् — *Adhy name* Ś1 K1 2 अक्रूरप्रेषणम्, K3 Ñ1 V2 Ds2 D3–5 अक्रूरप्रस्थानम्, K4 Ñ2 3 V1 B Dn Ds1 D1. 2 अक्रूरप्रस्थापनम्; D6 G2 3 M4 कंसवाक्यम् — *Adhy no* (figures, words or both): K3 D1 M1–3 75, Ñ3 G1 78, V1 3 Ds2 T2 77, V2 B2 T1 G3 5 M4 79, Dn1 70, D3 83, D4 G2.4 76 — *Śloka no* Dn1 102, Ds2 103, D4 104, T2 119, G1 123

66

1 T4 om 1–25 (cf v l 65 46) — ^{a}) K1 4 Ñ1 V2 3 B3 Dn D1 5 6 T1 3 G3 क्षिप्रं (for क्षिप्तं) D5 M3 -कुलं (for -वृषं) — ^{c}) K4 D1–4 नि पीड्य; M1–3 पिधाय (for निपीड्य) Ś1 T1 श्रवणं (for °णान्).

2 T4 om 2 (cf v l 1) — ^{a}) V1 B2 T3 [अ]नुद्विग्न- (for [अ]नाविग्न-) Ś1 Ñ1 3 D6 अन्धकोऽनुद्विग्नमना; K1 2 4 D3 अन्धको विमनास्तत्र, K3 Ñ2 V2 3 B1 Dn Ds D3 4 अन्धकस्त्वनुद्विग्नमना, D2 अन्धकस्त्वनु° (hypermetric) — ^{b}) D2 वीर्याद् (for धै°) V1 अधिकृतं, G2 आविष्कृतं (for अविकृत) Ś1 दैवादवकृतं वचः, G1 (marg as in text) दैत्यारिविकृतं वच. — ^{c}) M1–3 अवदद् (for प्रोवाच) — ^{d}) All Mss (except Ś1 M1–3, T4 om) समाजे (for °सात्).

3 T4 om 3 (cf v l 1). — ^{a}) Ś1 Ñ3 V1 3 B1 3 Ds D3 4 6 T1 G वदतः, K1 2 भवतः, M1–3 नो मतः (for मे मत) K4 B2 अश्राव्यो मह(B2 वद)तः पुत्र, M4 अश्लाघ्यं वदतः पुत्र — G3 repeats 3^{b} after 5^{a} — ^{b}) Ś1 तथा (for तव) V1 3 तवायं वाक्यविश्र(V3 °श्र)मः; D6 तवायं कः परिश्रम — Ś1 om 3^{cd} D6 T1 2 G M transp 3^{cd} and 4^{ab} — ^{c}) K4 अत्युक्तो (for अयुक्तो)

4 T4 om. 4 (cf v l. 1) D6 T1, 2 G M transp.

न हि त्वां यादवा वीर बलात्कुर्वन्ति यादवम् ॥ ४
अश्लाघ्या वृष्णयः पुत्र येषां त्वमनुशासिता ।
इक्ष्वाकुवंशजो राजा विनिवृत्तः स्ववंशकृत् ॥ ५
भोजो वा यादवो वासि कंसो वासि यथातथा ।
सहजं ते शिरस्तात जटी मुण्डोऽपि वा भव ॥ ६
उग्रसेनस्त्वयं शोच्यो योऽस्माकं कुलपांसनः ।
दुर्जातीयेन येन त्वमीदृशो जनितः सुतः ॥ ७
न चात्मनो गुणांस्तात प्रवदन्ति मनीषिणः ।
परेणोक्ता गुणा गौण्यं यान्ति वेदार्थसंमिताः ॥ ८
पृथिव्यां यदुवंशोऽयं निन्दनीयो महीक्षिताम् ।
बालः कुलान्तकृन्मूढो येषां त्वमनुशासिता ॥ ९
साधुस्त्वमेभिर्वाक्यैश्च त्वया साध्विति भाषितैः ।
न वाचा साधितं कार्यमात्मा च विवृतः कृतः ॥ १०
गुरोरनवलिप्तस्य मान्यस्य महतामपि ।
क्षेपणं कः शुभं मन्येद्द्विजस्येव वधं कृतम् ॥ ११
मान्याश्चैवाभिगम्याश्च वृद्धास्तात यथाग्नयः ।
क्रोधो हि तेषां प्रदहेल्लोकानन्तर्गतानपि ॥ १२
बुधेन तात दान्तेन नित्यमभ्युच्छ्रितात्मना ।

3^{cd} and 4^{ab} —a) T2 G1 3 स यादवो (for अया°) —b) Ś1 शृणु यानवमन्यसे, Ñ1 शृणु ते यद्यदुच्यसे, T3 शृणुयाद्यदिहोच्यते —c) D6 G1 5 त्वा (for त्वां) K1 2 4 Ñ V1 2 B1 3 Dn D1 3 5 G1 3 4 M4 यादव (for °वा) T1 वीरा (for वीर) K3 D2 न हि त्वां यादवं वीरं —d) K1 2, 4 Ñ1 3 V1 2 Dn D1–6 T3 G1 M4 यादवा (for °वम्)

5 T4 om 5 (cf. v l. 1). —a) G5 अश्लाघ्यं (for °घ्या) Ś1 यादवा (for वृष्णय) V2 सर्वे (for पुत्र) — After 5^a, G3 repeats 3^b and om 5^b —b) Ś1 यथा (for येषां) D1 -शंसिता (for -शा°) —c) V3 ययाति- (for इक्ष्वाकु-) M1–3 वापि (for राजा) —d) V2 विनिर्वृत्तः (for °वृत्त.) K3 D6 T2, 3 G1 2 5 च (T3 स) वशाकृत्; K4 Ñ2 B2 Dn D1, 5 स्वयं सकृत्, D2 स्ववंशत. (for °कृत्) G3 विनियुक्तश्च वशाकृत्

6 T4 om 6 (cf v l 1) —a) B2 यदि वान्यो (for यादवो वा) D6 T1 G M [अ]पि (for [अ]सि) T2 भोजा वा यादवा वापि —b) Ñ3 (marg.) V1 योऽसि सोऽसि, D6 T1 2 G M4 कंसो वास्तु (for कंसो वासि) M1–3 कंसो वास्तु यथासुखम् —c) Ś1 K1 2 सहजस्ते, M4 भुञ्जते स्म (for सहजं ते) K4 स प्रशान्तः शिर स्नातो —d) V3 M1 2 ऽथ (for ऽपि) T1 2 G M3 4 भवेत्; M1 2 भवेः (for भव) K2 जटी मुण्डी च भावि च, D6 जटी मुण्डीति वा भवेत्.

7 T4 om 7 (cf v l 1) —a) G1 त्वया (for त्वयं) V3 श्लाघ्यो; G3 5 वाच्यो (for शोच्यो) —b) Ds om , D2 हि (for यो) K1 V1 D1 5 -पांशुलः, V3 -पांसल (for -पांसन) —c) V2 अज्ञातीयेन येन त्वम्, D3 दुर्नयो वेत्ति नो तत्त्वम् (sic).

8 T4 om. 8 (cf v l. 7) —b) K1 सं (for प्र-) K4 विपश्चित (for मनीषिण.). — B1 om 8^c–10^b. —c) G1 गुण्यं, G5 गण्यं (for गौण्यं). —d) Ś1 वेदान्त-, Ñ2 °नु-, V2 B2 3 Ds D4 सर्वार्थ- (for वेदार्थ-) Ñ1 D6 M3 -संमता (for -संमिता)

9 T4 om 9 (cf v l 1) B1 om 9 (cf. v l 8). —a) S1 Dn1 पृथिव्या (for °व्यां) D6 यदि (for यदु-). —c) Ś1 K1 2 कृतान्तकृन् (for कुला°) M1 2 मूर्खो (for मूढो) T3 बाल कुलस्यान्तकृद् (submetric) —d) K4 यस्य (for येषां) T1 शोचताम् (for शासिता)

10 T4 om 10 (cf v l 1) B1 om 10^{ab} (cf v l 8) —a) Ś1 T1 त्वमद्भिर् (for त्वमेभिर्) K1 2 यदप्यसद्भिर्वाक्यैः स्वैस्; K4 यदसद्भि कृतैर्वाक्यैस्, Ñ2 3 V B2 3 Ds D4 एतैरसाधुभिर्वाक्यैस्, Dn Ds1 (marg) D2 (marg) असाधुभद्भिर्वाक्यैश्च, D3 वदस्यसद्भिर्वाक्यैस्त्व, T2 G1 3 5 M4 साधुष्वसाधुभिर्वाक्यैस्. —b) D2 तथा, G5 स्वयं (for त्वया) K1 2 4 मन्यते, M1 2 [अ]भाषत (for भाषितै) D3 स्वय साध्विति मन्यसे —c) Ś1 D2 चैव (for वाचा). D6 T2 G1 2 4 5 M [अ]वसित (for साधित) K1, 2 V2 B2 3 Ds D3 न चाप्य(K1 2 D3 °ध्य)वसित कार्यम्, K3 4 Ñ2 3 (marg) V1 3 Dn D1 5 T1 3 G3 न चाप्या- (V1 3 °व)सादित कार्यम, Ñ3 D4 तव चासा(D4 °चैवासा)- दितं कार्यम् —d) K4 Ñ2 3 D1–3 5 विकृत. (for विवृतः). D6 T1 2 G M कथम् (for कृत)

11 T4 om 11 (cf v l 1) —a) Ś1 G3 अप्यव- (for अनव-) B3 त्वं गुरोरवलिप्तस्य —b) G4 महता (for मान्यस्य) V2 महतो हि (for महताम्). —c) Ś1 क्षेपणे; K2 T1 क्षपणं (for क्षे°) Ñ3 (marg) V1 किं शुभं, T1 M1–3 वाशुभ (for कः शुभं). —d) Ś1 K3 Dn Ds D5 वधे कृते, K4 V1 D3 [अ]शुभं कृतम्, Ñ V3 [अ]शुभे (Ñ3 °भं) कृते (for वधं कृतम्) K1 2 द्विजस्यैवाशुभ कृतम्, T3 °स्येह कृतं शुभम् (sic)

12 T4 om 12 (cf v l 1) —a) V3 [अ]पि (for [ए]व). —b) T3 चैव (for तात). —c) M1, 2 ऽपि (for

धर्मस्य गतिरन्वेष्या मत्स्यस्य गतिरप्स्विव ॥ १३
केवलं त्वं तु गर्वेण वृद्धानग्रिसमानिह ।
वाचा दुनोषि मर्मघ्न्या अमन्त्रोक्ता यथाहुतिः ॥ १४
वसुदेवं च पुत्रार्थे यदि त्वं परिगर्हसे ।
तत्र मिथ्याप्रलापं ते निन्दामि कृपणं वचः ॥ १५
दारुणेऽपि पिता पुत्रे नैव दारुणतां व्रजेत् ।
पुत्रार्थे ह्यापदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति हि ॥ १६
छादितो वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुस्तदा ।
मन्यसे यद्यकर्तव्यं पृच्छस्व पितरं स्वकम् ॥ १७
गर्हता वसुदेवं च यदुवंशं च निन्दता ।
त्वया यादवपुत्राणां वैरजं विषमर्जितम् ॥ १८
अकर्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्रजम् ।
किमर्थमुग्रसेनेन शिशुस्त्वं न विनाशितः ॥ १९
पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रो यस्मात्त्राता पितॄन्सदा ।
तस्माद्ब्रुवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविदो जनाः ॥ २०
जात्या हि यादवः कृष्णः स च संकर्षणो युवा । C 4253 B 2 23 21 P 2 23.21

हि) — ^{d}) D3 नाकगतान् (for अन्तर्ग°) B3 M1–3 लोकान्तरकृतानपि

13 T4 om 13 (cf v l 1) — ^{a}) D6 T1 2 G1–3 5 तेन (for तात) M1–3 लोकेऽस्मिन् (for दान्तेन) — ^{b}) K1 2 Ñ2 3 V B D2 6 T3 G2 M4 नित्यमभ्युत्थि(D6 G2 °द्य)तात्मना, T2 G1 3–5 °प्युदयात्मना, M1–3 न कथंचन दुर्मते — ^{c}) M1 2 अन्विष्या (for अन्वेष्या) — ^{d}) Ś1 गतिम् (for गतिर्) M4 वा (for [इ]व)

14 T4 om 14 (cf v l 1) — ^{a}) G2 अस्माकं (for केवलं) — ^{b}) Ñ1 B3 -समाहित., Ds2 °निव, M1–3 °नपि (for °निह) D3 वृद्धमग्न्युपमं त्विह — ^{c}) N (except S1 D6) T3 तुदासि (for दुनोषि) D6 G4 धर्मघ्न्या, T2 G1–3 5 M4 धर्मघ्न, M1–3 धर्मज्ञान् (for मर्मघ्न्या)

15 T4 om 15 (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K3 Dn Ds तु (for च) — ^{b}) Ś1 Ñ2 V3 यदेवं, Ñ3 V1 D4 5 यदिमं (for यदि त्वं) Ñ1 G1 -गर्हसि (for °से) K V2 B Dn Ds D1–3 T1 3 यदीमं परिगर्हसि — ^{c}) V2 अत्र (for तत्र) D6 T1 3 G2–5 M तत्र मिथ्यावलिप्तं ते, T2 G1 तत्पश्यामि प्रलापं ते

16 T4 om 16 (cf v l 1) — ^{a}) Ñ1 B2 D5 च, B3 न, D6 om (for ऽपि) G2 दारुणे चैव पुत्रेऽपि — ^{b}) G2 को वा (for नैव) — For 16^{ab}, Ś1 subst

758* दारुणोऽपि पितु पुत्र क पुत्रे दारुण पिता ।

— ^{c}) D3 तु (for हि) M4 कष्टं (for कष्टा) — ^{d}) T2 G1 पितरं (for °रः). K3 Ñ1 V2 B D1 2 ह, Ñ2 G1 3 5 M4 च (for हि) D6 पितरं प्रापयन्ति च — For 16^{cd}, T1 G2 M1–3 subst

759* पुत्रास्ते ह्यापद कष्टात्पितरं तारयन्ति तु ।

[T1 पुत्रार्थे (for °स्ते) M3 कष्टा (for कष्टात्). T1 G2 पितर पालयन्ति हि (G2 च), M3 °र प्रापयन्ति तु (for ^{b})]

17 T4 om 17 (cf v l 1) — ^{b}) K1. 2 शिशुर्व्रजे, Ñ2 V3 व्रजे शिशु ; B शिशु पुरा, D6 T1. 2 G1. 3–5 M शिशुः स्वक, G2 स्वक. शिशु (for शिशुस्तदा). — ^{c}) V2 Ds2 T1 2 G3 कर्तव्य (for [अ]क°) — ^{d}) N (except Ś1 D6) T1 3 G4 तत्पृच्छ (for पृच्छस्व)

18 T4 om 18 (cf v l 1) — ^{a}) M4 गर्हितं (for गर्हता) K3 यदुवश (for वसुदेवं) V1 Ds2 गर्हता वसुदेवेन — ^{b}) K3 वसुदेवं (for यदुवश) M4 निन्दितम् (for निन्दता). Ś1 यादवांश्चैव कुत्सता — ^{d}) K2 भैरव (for वैरज) D3 वैरं च समुपार्जितम्, D5 वैर विषमिवा°, M4 वैरजं विषमं स्थितम्

19 T4 om 19 (cf v l 1) T3 om 19–22 — ^{a}) T2 G1 तत्कर्तव्यं (for अक°) — ^{b}) D3 पुत्रकम्, D6 S (T3 4 om) धीमता (for पुत्रजम्) — ^{d}) S1 शिशुत्वे (for °स्त्वं) K4 विशेषित, D6 T1 2 G1–4 M निपातित (for विनाशित) G5 शिशुकस्त्वं निपातित

20 T4 om 20 (cf v l 1) T3 om 20 (cf v l. 19) — ^{a}) D3 त्राति (for पुत्रो) — ^{b}) Ś1 T1 M4 पाति ; K1 2 (marg) V2 B2 Dn Ds D2 T2 G1 2 4 5 M3 त्राति, K3 D1 माता-, D3 पुत्र- (for त्राता) K3 Ñ3 D5 6 T1 G4 5 M4 तदा, G2 स्वकान् (for सदा) — ^{c}) Ś1 Ñ1 तातेति (for पुत्रेति) — ^{d}) K1 2 Dn पुत्र- (for पुत्रं) — After 20, D6 T1 2 G M G(ed) ins.

760* पित्रा पुत्रस्तु गोप्तश्चेत्को दोषो वद सांप्रतम् ।
रक्षितस्तव पित्रासि किमर्थं वद बालिश ॥
अनेन तव वाक्येन शत्रवो यादवा कृता ॥

[(L 1) M4 जात्या (for पित्रा) G2 M1 3 पुत्रेण (for पुत्रस्तु) T1 गोप्यश्च, G2 M1–3 गोप्येति (for गोप्तश्चेत्) D6 पिता पुत्रेण गोप्योऽस्ति (for ^{a}) — (L 2) T2 G2 5 M4 पुत्रासि (for पि°) T2 G1 2 4 5 M4 वत (for वद)]

21 T4 om 21 (cf v l 1) T3 om 21 (cf v l 19), — ^{a}) K2 जातो, K3 Dn G3 4 M4 जात्यां, D2 योग्यो (for जात्या) D3 स (for हि) — ^{b}) Ñ2 तु (for च) — ^{c}) Ñ3 (marg) V1 विकृतस्, V3 B D1 2 विवृ° (for विवृ°). K1 2 चाभ्या, G4 5 तेभ्यो (for ताभ्या) D6 T1, 2 G1, 3

त्वं चापि विधृतस्ताभ्यां जातवैरेण चेतसा ॥ २१
उद्धूतानीह सर्वेषां यदूनां हृदयानि वै ।
वसुदेवे त्वया क्षिप्ते वासुदेवे च कोपिते ॥ २२
कृष्णे च भवतो द्वेषाद्वसुदेवविगर्हणात् ।
शंसन्ति हीमानि भयं निमित्तान्यशुभानि ते ॥ २३
सर्पाणां दर्शनं तीव्रं स्वप्नानां च निशाक्षये ।
पुर्या वैधव्यशंसीनि कारणैरनुमीमहे ॥ २४
एष घोरो ग्रहः स्वातीमुल्लिखन्खे गभस्तिभिः ।
वक्रमङ्गारकश्चक्रे व्याहरन्ति खरं द्विजाः ॥ २५
शिवा श्मशानान्निष्क्रम्य निःश्वासाङ्गारवर्षिणी ।
उभे संध्ये पुरीं घोरा पर्येति बहु वाशती ॥ २६
उल्का निर्घातनादेन पपात धरणीतले ।
चलत्यपर्वणि मही गिरीणां शिखराणि च ॥ २७
प्राक्संध्या परिघग्रस्ता भाभिर्बध्नाति भास्करम् ।

M1–3 त्वं चापि पितृ(G3 विकृ)तस्तेभ्यो — d) G4 5 -वैरोऽसि (for -वैरेण) B3 D6 तेजसा (for चेतसा) T1 M4 जातवैरोऽसि तेजसा

22 T4 om 22 (cf v 1 1) T3 om 22 (cf v 1 19) — a) K1 (marg) V1 D2 4 उद्धृत्तानि, V3 Dn1 D3 5 उद्धृ° (for उद्धू°) T2 G2 5 M1–3 हि, G3 ह (for [इ]ह) Ś1 D6 उद्धृतानि ह (D6 हि) सर्वेषां — D5 reads 22b on marg — b) K3 नः (for वै) — c) K3 4 Dn Ds D1–4 त्वया क्षिप्ते व(D2 वा)सुदेवे — d) Dn1 om , D2 वसुदेवे (for वासु°) T2 गोपते, G1 4 5 M4 गोपिते (for को°)

23 T4 om 23 (cf v. 1 1) V3 om 23ab — a) V2 ऽपि (for च). K1 4 V1 D1 2 5 द्वेषो, Ñ V2 B1 Dn Ds G1 द्वेष्ये, G4 द्वेष्टा (for द्वेषाद्) D3 कृष्णे च चरता द्वेषं; D4 कृष्णाच्च भवतो मृत्युर्, D6 T1 G2 3 5 M4 कृष्णोऽपि भवतो द्वेष्टा, M1–3 कृष्णोऽपि भवता द्विष्टो — b) Ś1 Ñ1 Ds वसुदेवे च ग(Ds विग)र्हिते; D3 °देवातिगर्हणात्, D6 T1 2 G2 3 5 M °देवश्च गर्हि(M4 रक्षि)त° — After 23ab, D6 T1 2 G1–3 5 M G(ed) ins :

761* त्यक्ष्यामहे वयं सर्वे भवन्तं यदि साधवः ।
असन्तो वयमेवात्र लोके ख्याता नराधम ॥
यदि शक्ता परित्यक्तुं पुत्र त्वां सांप्रत वयम् ।
सर्वानस्मान्परित्यज्य गच्छसीति न संशय ॥

[L 2) G2 नराधमा (for °धम) — (L 3) D6 यद्शक्ता, M1–3 यदा शक्ता (for यदि शक्ता) T1 G3 M2 पुत्र त्वा, G2 M1 3 पुत्रत्वात् (for पुत्र त्वा).]

— c) N (except Ś1) T1 3 G3 चेमानि, T2 G1 2 4 5 M4 भीमानि (for ही°) — d) B2 3 [अ]शिवानि; T2 G1, 5 [अ]शुभाय (for °नि) D2 तु (for ते)

24 T4 om 24 (cf v 1 1) M1 2 transp 24ab and 24cd — a) G1 2 दशनं (for दर्शनं) K2 शीघ्रं (for तीव्रं) — b) K2 सुप्तानां च, K3 Ñ3 Dn D5 T1 3 M4 दुःस्वप्नाना; D1 स्वप्नान्ते च; M1–3 सर्पाणां च (for स्वप्नानां च) D6 G2, 5 निशात्यये (for °क्षये). — c) K2 D2 T2 G5 पुर्यां (for पुर्या) K3 वैधृत्य-, G4 वैशस- (for वैधव्य-) — d) D6 T2 G M1 2 अनुमीयते (for °मीमहे) M3 दारुणैरनुमीयते.

25 T4 om 25 (cf v 1 1) — a) Some Mss स्वातिम् (for स्वातीम्) Ś1 एष रौद्रो ग्रहस्तात — b) Ś1 K1 2 खं, D6 T2 G M4 वै (for खे) — c) K4 D5 T1 G1 M4 चक्रम् (for वक्रम्) D3 याति (for चक्रे) — d) D6 व्याहरन्ते (for °रन्ति) G3 भय, M1 मृग- (for खरं) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T1 3 चित्रा(Ds निशा)या घोरदर्शन , T2 G1 4 5 M2–4 व्याहरन्ते भयं द्वि(G4 भयद्वि- , M2 3 मृगद्वि)जा — N (except Ś1) T1–3 ins after 25 T4 after 65 46a

762* बुधेन पश्चिमा संध्या व्याप्ता घोरेण तेजसा ।
वैश्वानरपथे शुक्रो ह्यतिचारं चचार ह ॥
केतुना धूमकेतोस्तु नक्षत्राणि त्रयोदश ।
भरण्यादीनि भिन्नानि नानुयान्ति निशाकरम् ॥

[(L 1) T4 om line 1a Ds1 प्राप्ता, T1 दीप्त्या (for व्याप्ता) — (L. 2) K2 -विवै (for पथे) V3 मुक्तो (for शुक्रो) K4 विशाखाविपथे शुक्रो (for a) K4 अतिचार, V2 B2 ह्यभि°, T3 4 ह्यवि° (for ह्यति°) B3 चकार (for चचार). — (L 3) T1 केतुश्च (for -केतोस्तु) K2 D2 T3 4 केतूना (T3 4 °तन) धूमकेतुस्तु (for a) T3 नक्षत्राणा (for °णि) Ñ3 (marg) V1 Ds दिशो दश (for त्रयोदश) — (L 4) Ñ2 चान्यानि (for भिन्नानि) D1 नून (for नानु-)]

— After the above, K1 2 4 Ñ1 B1 Dn Ds D2 4 5 read 28 and Ñ2 3 V B2 3 read 28cd While M1–3 read 29ab after 25

26 D3 T3 4 G4 om 26–27 G5 transp 26 and 27. — a) D2 निर्गत्य (for निष्क्रम्य) — b) D6 T1 2 G1–3, 5 M -वर्षिण. (for °णी) K3 4 D1 निःश्वासोद्गारवर्षिणी. — c) K1 2 4 V B3 D1 2 4 T1 G3 M3 घोरा, D6 T2 G1 2 5 M4 घोरा (for घोरा) — d) K4 वासिनी (for वाशती). D6 T1 2 G1–3 5 M पर्यटन्तो नदन्ति च

27 D3 T3 4 G4 om 27 (cf v 1 26). G5 transp. 26 and 27 — a) D1 -वातेन, D6 T2 G1–3 5 M3 4 -पातेन (for -नादेन) — c) G2 भूमिर् (for मही). Ś1 D2 चालया-

प्रतिलोमं च यान्त्येते व्याहरन्तो मृगद्विजाः ॥ २८
ग्रस्तः स्वर्भानुना सूर्यो दिवा नक्तमजायत ।
धूमोत्पातैर्दिशो व्याप्ताः शुष्काशनिसमाहताः ॥ २९
प्रस्रवन्ति घना रक्तं साशनिस्तनयित्नवः ।
चलिता देवताः स्थानात्त्यजन्ति विहगा नगान् ॥३०
यानि राजविनाशाय दैवज्ञाः कथयन्ति हि ।
तानि सर्वाणि पश्यामो निमित्तान्यशुभानि वै ॥ ३१
त्वं चापि स्वजनद्वेषी राजधर्मपराङ्मुखः ।
अनिमित्तागतक्रोधः संनिकृष्टभयो ह्यसि ॥ ३२
यस्त्वं देवोपमं वृद्धं वसुदेवं धृतव्रतम् ।
मोहात्क्षिपसि दुर्बुद्धे कुतस्ते शान्तिरात्मनः ॥ ३३
त्वद्गतो यो हि नः स्नेहस्तं त्यजामोऽद्य वै वयम् ।
अहितं स्वस्य वंशस्य न त्वां वयमुपास्महे ॥ ३४
स हि दानपतिर्धन्यो यो द्रक्ष्यति वने गतम् ।
पुण्डरीकपलाशाक्षं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ ३५
छिन्नमूलो ह्ययं वंशो यदूनां त्वत्कृते कृतः ।
कृष्णो ज्ञातीन्समानाय्य स संधानं करिष्यति ॥ ३६
क्षान्तमेव तदानेन वसुदेवेन धीमता ।
कालसंपक्वविज्ञानो ब्रूहि त्वं यद्यदिच्छसि ॥ ३७
मह्यं तु रोचते कंस वसुदेवसहायवान् । C 4272 B 2 23 40 P 2 23 40

मास च तरून् (D_2 महीं), K_2 साचलत्पर्वणि मही, D_1 चचाल पर्वणि मही, M_{1-3} पतन्त्यतितरामेषां

28 $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_1$ B_1 Dn Ds $D_{2\ 4\ 5}$ read 28 after 762* D_6 reads 28^{ab} twice — ^{a}) Dn_1 परिधि-, D_6 (second time) परितो, T_2 $G_{1\ 4}$ परिस (for परिघ-) K_1 $D_{2\ 3}$ प्राक्संध्या परिघग्रस्ता (D_3 °घस्तात), M_{1-3} प्राक्संध्याया· परिग्रस्तो — ^{b}) D_6 (second time) T_2 G_{3-5} M_4 गोभिर् (for भाभिर्) K_3 Ñ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 4\ 6}$ (first time) बाधति (for बध्नाति) M_{1-3} भास्कर· (for °रम्) $Ś_1$ $K_{1\ 2\ 4}$ D_2 भाभिर्विध्य(K_4 D_2 °बाध)ति भास्कर, V_1 भाभिर्भाति न भास्कर·, G_2 गोभिर्बध्नाति भास्कर — $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ read 28^{cd} after 762*, K_3 $D_{1\ 4}$ read the same twice — ^{c}) K_3 (first time) प्रातिलोमश्, K_4 D_1 (first time) °लोमा (for °लोमं) K_3 (second time) $Ñ_{2\ 3}$ V B_3 $D_{1\ 4}$ (last two second time) व्रजन्त्येते, B_2 Dn च यान्त्येव, D_2 T_1 चरन्त्येते (for च या°)

29 M_{1-3} read 29^{ab} after 25 — ^{b}) $Ñ_3$ V_1 व्यजायत (for अ°) — ^{d}) K_4 T_1 उल्काशनि-, T_4 शक्रा°, G_3 शुष्कानिल- (for °शनि-)

30 ^{a}) K_4 प्रस्नुवन्ति (for प्रस्र°) — ^{b}) $Ś_1$ सायाह्ने (for साशनि-) — ^{c}) M_{1-3} चलन्ति (for चलिता) M_4 चलन्ति देवता स्थानं

31 ^{a}) Ds तानि (for यानि) K_3 V_1 M_3 राजन् (for राज-) $Ś_1$ -विनाशीनि (for °शाय) — ^{b}) $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_{1\ 3}$ V_2 B Dn Ds D_{1-5} $T_{1\ 3}$ $G_{3\ 4}$ $M_{1\ 2}$ ह, K_3 V_3 वै (for हि) — ^{c}) $K_{3\ 4}$ V_2 D_1 पश्यामि (for °मो). — ^{d}) M_1 ते (for वै)

32 ^{b}) K_4 राजधूर्षु (for °धर्म-)

33 ^{a}) K_2 देवमसु (for देवोपम) — ^{b}) K Ñ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ M_4 वसूपमम्, D_6 $T_{1\ 2}$ G दृढव्रतम् (for धृत°) — ^{d}) K_4 आत्मजा (for °नः)

34 ^{a}) Ds_2 त्वत्कृतो (for त्वद्गतो) T_4 च (for हि) — ^{b}) $Ś_1$ $B_{1\ 2}$ स- (for त) S_1 B तं (for वै) D_6 T_2 G $M_{1\ 3\ 4}$ त्यजामोऽद्य हि त वयम् — ^{d}) $Ś_1$ K_3 Dn Ds T_3 क्षणम् (for वयम्)

35 ^{a}) M_4 यदु- (for दान-) — ^{b}) K_3 दृष्ट्वा तु (for द्रक्ष्यति) $K_{1\ 2,\ 4}$ $D_{2\ 3}$ वनेचरम्, S (except $T_{3\ 4}$) महाद्युतिम् (for वने गतम्) — ^{c}) D_5 $T_{1\ 3}$ $G_{2\ 3}$ M_4 -विशालाक्ष (for -पलाशाक्षं) — After 35, D_6 S (except $T_{3\ 4}$) G(ed) ins.

763* बालं चाबालसद्वृत्तमीश्वरं सकलेश्वरम् ।
योगिध्येय सदादृश्य सन्तं सदसदात्मकम् ॥
यो हि द्रक्ष्यति त कृष्णं तस्मै भूयो नमो नम ॥
आद्यानामाद्यमादि च सकलं निष्कलं हरिम् ।
यो हि द्रक्ष्यति त देवं तस्मै भूयो नमो नम ॥ [5]
वयमेव निरानन्दास्त्वया गुप्ता यत सदा ।
येषा त्वमीश्वरोऽधन्यस्तेषा शान्ति· कुतो रतिः ॥

[(L 2) T_1 G_3 M_1 -ज्ञेय (for -ध्येय) — (L 4) M_4 आदिमाद्य (by transp) — (L 5) D_6 देवेश (for त देव)]

36 ^{a}) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ छिन्नभूतो (for °मूलो) $Ś_1$ ऽपि (for हि) — ^{b}) D_4 यत्कृते (for त्वत्कृते) — ^{c}) D_6 T_1 समानीय (for °नाय्य) D_3 कृष्णं समानाय्य भवान् — ^{d}) D_3 च सधानं, G_4 सधानं न (for स सधानं)

37 ^{a}) N (except S_1 $Ñ_1$ D_6) $T_{3\ 4}$ G_4 तव, $M_{1\ 2}$ सदा (for तदा) — ^{c}) B_2 D_6 -संकल्प-, $D_{1\ 4}$ -संपर्क- (for संपक्व-) $K_{1\ 2\ 4}$ त्व वै मोहसमापन्नो, $Ñ_{2\ 3}$ B_1 Dn Ds D_5 Cn कालसम्यक्परिज्ञानो ❀ Cn कालेन सम्यक्परिगतं नष्टं ज्ञानं यस्य स । काल सम्यक्परिज्ञात इति पाठ. ।❀ — ^{d}) K_1 वै (for त्वं) K_4 तद्ब्रूहि त्वं यदिच्छसि

गच्छ कृष्णस्य निलयं प्रीतिस्ते तेन रोचताम् ॥ ३८
अन्धकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः ।
किंचिदप्यब्रुवन्क्रोधाद्विवेश स्वं निवेशनम् ॥ ३९
ते च सर्वे यथावेश्म यादवाः श्रुतविस्तराः ।
जग्मुर्विगतसंकल्पाः कंसवैकृतशंसिनः ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

६७

वैशंपायन उवाच ।
अक्रूरोऽपि यथाज्ञप्तः कृष्णदर्शनलालसः ।
जगाम रथमुख्येन मनसस्तुल्यगामिना ॥ १
कृष्णस्यापि निमित्तानि शुभान्यङ्गगतानि वै ।
पितृतुल्येन शंसन्ति बान्धवेन समागमम् ॥ २
प्रागेव च नरेन्द्रेण माथुरेणौग्रसेनिना ।
केशिनः प्रेषितो दूतो वधायोपेन्द्रकारणात् ॥ ३
स तु दूतवचः श्रुत्वा केशी क्लेशकरो नृणाम् ।
वृन्दावनगतो गोपान्बाधते स्म दुरासदः ॥ ४
मानुषं मांसमश्नानः क्रुद्धो दुष्टपराक्रमः ।
दुर्दान्तो वाजिदैत्योऽसौ करोति कदनं महत् ॥ ५
निघ्नन्गा वै सगोपाला गवां पिशितभोजनः ।

---

38 a) K3 नु, K4 च (for तु) — d) K1 2 G3 संधिस् (for प्रीतिस्) D5 तेन च, T2 G1 तेन हि; G5 तेऽनेन (for ते तेन) Ś1 संधिस्तेनैव रोचताम् — After 38, Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 ins the colophon While D6 S (except T3 4) G(ed) ins after 38

764* अन्यथा तु गति कंस तव नास्तीति निश्चयः ।

[M4 च (for तु) M4 क्वचिन् (for तव). D6 निश्चितम्, T1 काचन, M1–3 निश्चितु (for निश्चय)]

39 Before 39, N (except D6) T2–4 G1 3 4 M1–3 ins. वैशंपायन.. — b) T4 श्रुत्वा रक्तान्तलोचन — c) D6 T1 G1, 3 M1–3 कोपाज्, G5 गोपान् (for क्रोधाद्) K Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 G4 न किंचिदब्रवीत्क्रोधाद् (Ñ2 °त्कोपाद्, D2 °त्क्रुद्धो), D3 न किंचिद्वदति क्रुद्धो — d) D6 T1 G3 M जगाम (for विवेश) Ñ2 स्व-, Ñ3 (marg as in text) च (for स्व). T3 G4 निकेतनम् (for निवेश°) D5 प्रविवेश गृहं स्वयम्

40 a) B D3 तु (for च) — b) K3 V2 D1 T3 4 श्रुति- (for श्रुत-) Ñ1 -विस्मया. (for -विस्तराः) — c) Ś1 K1 2 विकृत-, K4 विकल्प-, Ñ1, 2 V3 B2 3 विदित-; D6 T2 G1, 3, 5 विहत- (for विगत-). — d) K4 -वैकृति- (for °त-). M4 -शासनम् (for -शंसिन.).

Colophon ins in Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3, 4 after 38 — *Mention of the Epic* K1 3 Ds2 T3. — *Mention of Khila* Ś1 K1 3 Ñ3 V B Ds D1 3. — *Sub-parvan* V3 बालचरितम्; T4 आश्चर्यपर्व. — *Adhy. name* N (except V3) G2 3 M1–3 अन्धकवाक्यम्. — *Adhy. no* (figures, words or both) K3 D1 M1–3 76, Ñ3 V1 G1 79, V2 B2 T1 G3 5 M4 80, V3 Dn Ds2 T2 78, D3 84, D4 G2 4 77, T3 85, T4 72 — *Śloka no* Dn Ds2 40, D3 38, D4 41, T2 48, G1 47.

67

1 N (except D6) T1 3 4 G1 3 4 om the ref — a) D6 G3–5 यदा (for यथा) T1 M4 अक्रूरो यादवाज्ञप्तः — d) K4 Ñ3 V1 D1 3 5 T2–4 G1 3 5 M4 मनसा (for °सस्)

2 b) K3 4 चोद्र(K4 चेङ्गि)तानि, T3 4 [आ]त्मगतानि (for [अ]ङ्गग°) G5 M4 च (for वै). — c) G5 पुत्र (for पितृ-)

3 a) T2 G1 प्रायेण (for प्रागेव) Ś1 K1 2 B1 3 Dn Ds तु (for च) — b) D6 G1 5 M4 माधुरेण, M1–3 माधवेन (for माथुरेण) — c) D6 केशिन्ने, T4 कंसेन (for केशिनः).

4 a) K2 तु दूतो, D3 तु दूत, T2 G2 दूतस्य, Bom. and Poona eds G(ed) च दूत (for तु दूत-). — b) K1 2 महान् (for नृणाम्) — c) K1 वृन्दावनं, T2 °वने (for °वन-) G1 वृन्दावने गते गोपान् — G4 om (hapl) 4^{d}–6^{a}.

5 G4 om 5 (cf v l 4) — a) G5 मानुष्यमांसमश्नानं. — c) G5 M1 2 दुर्दान्त (for °न्तो) K2 ऽस्ति, D3 वै (for ऽसौ) D6 G2 M3 4 दुर्दान्तवाजी दैत्योऽसौ (M3 °त्यो वै).

दुर्दमः कामचारी च केसरी निरवग्रहः ॥ ६
तदरण्यं श्मशानाभं नृणामस्थिभिरावृतम् ।
यत्रास्ते स हि दुष्टात्मा केशी तुरगदानवः ॥ ७
खुरैर्दारयते भूमिं वेगेनारुजते द्रुमान् ।
हेषितैः स्पर्धते वायुं प्लुतैर्लङ्घयते नभः ॥ ८
अतिप्रवृद्धो मत्तश्च दुष्टाश्वो वनगोचरः ।
आकम्पितसटो रौद्रः कंसस्य चरितानुगः ॥ ९
इरिणं तद्वनं सर्वं तेन सौदासकर्मणा ।
कृतं तुरगदैत्येन सर्वान्गोपाञ्जिघांसता ॥ १०
तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तद्वनं महत् ।
न नृभिर्गोधनैर्वापि सेव्यते वनवृत्तिभिः ॥ ११
निःसंपातः कृतः पन्थास्तेन तद्विषयाश्रयः ।
मदाचलितवृत्तेन नृमांसान्यश्नता भृशम् ॥ १२
नृशब्दानुसरः क्रुद्धः स कदाचिद्दिनागमे ।
जगाम घोषसंवासं चोदितः कालधर्मणा ॥ १३
तं दृष्ट्वा दुद्रुवुर्गोपाः स्त्रियश्च शिशुभिः सह ।
क्रन्दमाना जगन्नाथं कृष्णं नाथमुपाश्रिताः ॥ १४
तासां रुदितशब्देन गोपानां क्रन्दितेन च । C 4289 B 2 24 17 P 2, 24. 17

— ^{d}) K2–4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1. 2 4. 5 T1 3 4 अकरोत्, D3 चकार (for करोति)

6 G4 om 6^{a} (cf v l 4) — ^{a}) D3 सह- (for वै स) K3 Ñ2 3 V1 3 B D2 5 T3 M4 -गोपालान् (for °ला) Ś1 K1 2 Ñ1 निघ्नन्गोपान्सगोपालान्, K4 °न्गाश्चैव गोपालान्, V2 °न्स गा वै गोपालान्, D1 विनिघ्नन्गा सगोपाला, D6 T1 G2 3 5 निघ्नन्गाश्च सगोपालान्, T2 G1 °न्गाश्च सगोपाश्च, T4 निघ्नंस्तान्वै सगोपालान्, M1–3 निघ्नन्स गाश्च गोपालान् — ^{b}) D3 सदा (for गवा) — ^{c}) Ś1 K2 D5 T1 G4 5 M4 दुर्मद, K4 Ñ2 D2 T4 उद्दाम-, Ñ3 V1 2 B D4 उद्दाम°, D1 दुर्दाम-, T3 उद्धत (for दुर्दम.) — ^{d}) K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 5 T3. 4 G3 4 M4 स केशी, T1 केशी स (for केसरी) D3 शक्राशनिसमस्वनः

7 ^{b}) Ñ3 D5 T3 नृणां मांसास्थिभिर्वृतम् — ^{c}) Ñ2 हि स (by transp) — After 7, S (except T3 4) read 20^{ab}, repeating it in its proper place After the first occurrence of 20^{ab}, the sequence in M4 is 9^{cd}, 8^{cd}, 9^{ab}, 8^{ab}.

8 For the sequence in M4, cf v l 7. — ^{a}) Ñ3 V1 पृथ्वीं (for भूमीं) — ^{b}) K1 2 दन्तैर् (for वेगेन) D5 G2 4 5 [आ]रुरुजे, T2 G1 M4 रुरुजे (for [आ]रुजते) Ś1 दन्तैरारुजति द्रुमान् — T2 om (hapl) 8^{c}–19^{d}. — ^{c}) Ñ2 V1 2 ह्रेषितै- (for हे°) G1 M1–3 स्पन्दते (for स्पर्धते) K1 2 वायो (for वायुं) T1 M4 हेषितैर्वं(M4 °ते व)र्धते चाम्बु, G1 5 ह्रेषितैः स्पन्दते वायु-

9 For the sequence in M4, cf. v l. 7 T2 om 9 (cf v l 8). — ^{a}) K2 अभि- (for अति-) T4 प्रसिद्धो, M3 4 -प्रवृत्तो (for °द्धो) — ^{b}) Ñ1 3 B3 T1 4 G3 दुष्टोऽश्वो; Ñ2 दुष्टात्मा, D6 °शो (for °श्वो) — T4 om 9^{c}–11^{d} — ^{c}) Ñ1 D2 M1–3 आकल्पित, V2 T3 प्रा(T3 प्र)कम्पित- (for आक°) K3 आकम्पित सटारौद्र

10 T2 om 10 (cf v l 8) T4 om 10 (cf v l 9), — ^{a}) K2 हृतं च (for इरिण) Ś1 भुवनं (for तद्वनं). D6 कृत्वा, G M कृत्स्न (for सर्वं) D3 दुर्विदीर्णं वनं सर्वं — ^{b}) K1 2 4 Ñ2 3 V B1 Dn Ds1 D4 T3 [आ]सीत्पाप-; Ds2 [अ]तिपाप; D1 भूयोऽपि, D2 सोद्दाम-, D3 G1 3–5 M4 वै पाप-, D5 [अ]थोत्पात, D6 [अ]सौ पाप, T1 [ए]वं पाप-; G2 [आ]जौ पाप- (for सौदास-) Ś1 तेन तन्नष्टकर्मिणा; K3 तेनाभूद्घोररूपिणा, B2 3 तेनासीत्पापकारिणा — ^{d}) Ś1 K1, 2 सर्व- (for सर्वान्) D2 २ लोकाञ् (for गोपाञ्)

11 T2 om 11 (cf v l 8) T4 om 11 (cf v. l 9). — ^{a}) G2 -प्रकारेण (for -प्रचा°) — ^{b}) D4 धर्षितं (for दूषितं) — ^{d}) V1 वन्य (for वन-)

12 T2 om 12 (cf v l 8). — ^{ab}) M4 नि सबाधः (for °पात) K2 तेन पन्थास् (by transp) D3 [आ]सीद् (for तद्) Ñ1 तेन तद्विषमाश्रय, Ñ2 3 V2 3 B1. 3 Dn D1 4 5 T3 तेन तद्विषयाश्रयात् (B1 3 T3 °याश्रित) (for ^{b}). — ^{c}) D3 मदावलिप्तवृत्तेन.

13 T2 om 13 (cf v l 8). — ^{a}) K4 Ñ1 M1–3 -चर, D6 T1 G1 3–5 -गत- (for -सर) — ^{b}) Ś1 K1 2 4 D1 दिनक्षये, B2 वनागमे, D5 वनान्तिके, D6 T1 G M वनान्तरे (for दिनागमे) — ^{c}) Ds1 जघान (for जगाम) T4 घोषं (for घोष-) Ñ1 सबाध, T1 सत्रादं, G2 °हं (for °सं) D1 जगाम घोषजं वास — ^{d}) V1 देशित (for चोदितः). K4 Ñ2 D5 T4 कर्मणा (for -ध°)

14 T2 om 14 (cf v l 8). — ^{b}) V3 पशुभि (for शि°) — ^{c}) K2 जगत्सर्वं (for °न्नाथं). — ^{d}) Ś1 नाथं कृष्णम् (by transp), K4 कृष्ण चैवम्, T4 विष्णुं नाथम्. D5 समाश्रिताः (for उपा°) T1 शरण्य समुपाश्रिताः.

दत्त्वाभयं तु कृष्णो वै केशिनं सोऽभिदुद्रुवे ॥ १५
केशी चाप्युद्यतग्रीवः प्रकाशदशनेक्षणः ।
हेषमाणो जवोदग्रो गोविन्दाभिमुखो ययौ ॥ १६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य केशिनं हयदानवम् ।
प्रत्युज्जगाम गोविन्दस्तोयदः शशिनं यथा ॥ १७
केशिनस्तु तमभ्याशे दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितम् ।
मनुष्यबुद्धयो गोपाः कृष्णमूचुर्हितैषिणः ॥ १८
कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः ।
उपसर्प्यो भवान्बालः पापश्चैष दुरासदः ॥ १९
एष कंसस्य सहजः प्राणस्तात बहिश्चरः ।
उत्तमश्च हयेन्द्राणां दानवोऽप्रतिमो युधि ॥ २०
त्रासनः परसैन्यानां तुरगाणां महाबलः ।
अवध्यः सर्वसत्त्वानां प्रथमः पापकर्मणाम् ॥ २१
गोपानां तद्वचः श्रुत्वा वदतां मधुसूदनः ।
केशिना सह युद्धाय मतिं चक्रेऽरिसूदनः ॥ २२
ततः सव्यं दक्षिणं च मण्डलानि परिभ्रमन् ।
पद्भ्यामुभाभ्यां स हयः क्रोधेनारुजते द्रुमान् ॥ २३
मुखे लम्बसटे चास्य स्कन्धदेशे घनावृते ।
वलयोऽभ्रतरंगाभाः सुस्रुवुः क्रोधजं जलम् ॥ २४
स फेनं वक्त्रजं चैव ववर्ष रजसावृतम् ।

15 T2 om 15 (cf v 1 8) — c) Ñ2 च, D3 स (for तु) D6 T1 G M अभयं प्रदाय कृष्णो वै (hypermetric) — d) Ds2 G5 सोऽपि, D3 चापि, T1 सप्र (for सोऽभि-) T3 -दुद्रुवत् (for °वे)

16 T2 om 16 (cf v 1 8) — a) K1 चाभ्युद्वृत , K2 स चावृत , K3 4 Ñ3 V2 B1 3 Dn D1 चाप्युन्नत- , Ñ1 2 V1 3 Ds D3 5 T3 1 चाप्युद्धत- , D2 चाप्युद्यत- , D4 वाप्युद्वृत , D6 G2 चाप्युद्धृत- ; T1 G1 3 5 M4 चाभ्युद्वृत (for °द्यत-) — b) D6 प्रकाशवदनेक्षण — c) M1-3 हयोदग्रो (for जवो°) — d) V3 D5 -मुख (for मुखो)

17 T2 om 17 (cf v 1 8) — d) D3 स्वर्भानु (for तोयदः)

18 T2 om 18 (cf v 1 8) — a) D4 तं तदा ; M1. 2 तु ततो (for तु तम्) — b) T3 G1 उप- (for अव-) — c) D6 G1 2 M1-3 मानुष्य- (for म°) K1 (*sup lin* as in text) 2 -मतयो (for -बुद्धयो) — d) K3 हितैक्षिण (for °षिणः) — After 18, V2 ins

765* कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञातीनां नन्दिवर्धन ।
जगतामभयदोऽसि त्व त्रायस्वास्मान्विशेषत ॥

19 T2 om 19 (cf v 1 8) — a) V2 पश्य (for कृष्ण) — b) K1 2 4 हयोत्तमः, D1 हयोऽधम (for हयाधम) T4 सहसा च त्वयाधमः — c) M1-3 उपसार्यो (for (for °सर्प्यो) — d) Ñ1 2 V1 3 D6 G4 [ए]व , V2 [अ]यं (for [ए]ष)

20 S (except T3 4) read 20^{ab} for the first time after 7. — a) K3 वै भ्राता (for सहज) T1 M1-3 (all first time) य एष कंसस्य हय- ; T2 G M4 (all first time) य (G2 M4 स) एष कंसः सहज , T2 (second time) य एक कंससहज- — b) D3 तनु- ; D6 T2 G (last six both times) M4 (first time) तस्य (for तात) T1 (first time) M1-3 (all both times) प्राणास्तात बहिश्चरा — T2 om 20^{c}-23^{d} — c) K3 Dn उत्कटश्च, K4 उन्मत्तश्च (for उत्तमश्च) K1 2 नरेन्द्राणां, D4 महे° (for हये°) D3 सर्वेषां चासुरेन्द्राणां — d) K3 Ñ1 V3 भुवि, B1 रणे (for युधि) Ñ2 दानवोऽप्रतिमं भुवि, D6 G4 M1-3 °वप्रति(G4 °थ)मो युधि

21 T2 om 21 (cf v 1 20) — a) K Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 T3 G3 सर्व- , M3 सुर- (for पर-) D3 5 T4 त्रा- (D3 शा)सन सर्वभूतानां — c) N (except Ś1 D6) T1 3 4 G2-4 -भूतानां (for -सत्त्वानां).

22 T2 om 22 (cf v 1 20) Ś1 om (hapl) 22^{cd} — c) K4 D5 युद्धेन, D6 T1 G1 3-5 M युद्धे वै (for युद्धाय) — d) D6 T1 G1 3-5 महाबल (for ऽरिसूदन°) M4 मनश्चक्रे महाबल-

23 T2 om 23 (cf v 1 20) — a) Ś1 सव्यं दक्षिणत. शीघ्रं — b) K Ñ2 3 V B1 D (except D6) T1 3 4 मण्डलं स (K2 D2 च) (for °लानि) — c) V2 सहसा (for स हय) — d) Ś1 Dn1 [अ]रुजत , B3 M2 3 [आ]रुरुजे , D4 आरुजति , D6 [अ]रुजद् , M4 रुरुजे (for [आ]रुजते).

24 a) Ñ1 लम्बसटा , T1 M4 च जठरे (for लम्बसटे) K3 वा स्यु (for चास्य) K1 2 4 D4 मुख लम्बसटं चास्य — b) V2 B D3 5 T3 स्कन्धे केश- (for स्कन्धदेशे). D2. 6 T2 G M सटावृते (for घना°) K1 3 स्कन्धदेशघनावृतम्, K2 °केशसमुद्यतम्, D4 स्कन्धं देशे घनावृतम्, T1 स्कन्धे केशसटावृते — c) D6 T1 2 G M ऽब्धि (for ऽभ्र) Ś1 वलयभ्रतरंगाभ्यां, K2 बलेन रोमकूपाश्च ; K3 बलवद्भूतरंगाभ्यां , T4 नयनोद्भवमग्न्याभाः — d) Ś1 K3 T3, 4 G4 सुस्राव (for

हिमकाले यथा व्योम्नि नीहारमिव चन्द्रमाः ॥ २५
गोविन्दमरविन्दाक्षं हेषितोद्गारशीकरैः ।
स फेनैर्गात्रनिर्गीर्णैः प्रोक्षयामास सर्वतः ॥ २६
खुरोद्धरणमुक्तेन मधुरक्षोदपाण्डुना ।
रजसा स हयः कृष्णं चकारारुणमूर्धजम् ॥ २७
प्लुतवल्गितपादस्तु तक्षमाणो धरां खुरैः ।
दन्तान्निर्दशमानस्तु केशी कृष्णमुपाद्रवत् ॥ २८
स संसक्तस्तु कृष्णेन केशी तुरगसत्तमः ।
पूर्वाभ्यां चरणाभ्यां वै कृष्णं वक्षस्यताडयत् ॥ २९

पुनः पुनश्च स बली प्राहिणोत्पार्श्वतः खुरान् ।
वक्त्रेण चास्य घोरेण तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै ।
अदशद्बाहुविवरं कृष्णस्य रुषितो हयः ॥ ३०
स लम्बकेसरसटः कृष्णेन सह संगतः ।
रराज केशी मेघेन संसक्तः ख इवांशुमान् ॥ ३१
उरश्चास्योरसा हन्तुमियेष बलवान्हयः ।
वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ॥ ३२
तस्योत्सिक्तस्य बलवान्कृष्णोऽप्यमितविक्रमः ।
बाहुमाभोगिनं कृत्वा मुखे क्रुद्धः समादधत् ॥ ३३ C 4308 B 2 24 36 P 2 24 36

सुस्रुवु)

25 ^{a}) D3 स फेन वक्त्रलाल च — ^{b}) Ś1 D4 [आ]वृतः (for °तम्) — ^{c}) Ś1 तु हिमवान् (for यथा व्योम्नि) — ^{d}) T3 M4 नीहार (for °रम्) K4 नीहारेण यथा रविम्

26 ^{b}) K3 4 Ñ2 हेषितासार(Ñ2 °द्गार)शीकरैः — ^{c}) Ś1 सहजैर् (for स फेनैर्) K Ñ2 3 B Dn Ds D1 4 5 T3 वक्त्र- (for गात्र-) D6 T1 2 G M -निर्भिण्णै (for -निर्गीर्णैः) V2 स फेनैर्वक्त्रनिर्घातै, D2 3 सफेनवक्त्रनिर्माणै (D3 °स्तीर्णै), T4 फेनैर्वक्त्रात्रिनिर्गीर्णै — ^{d}) K1-3 Ñ1 3 V1 B Dn Ds D1-5 T4 भारत, K4 संततम्, V3 G4 सर्वश (for °त) D6 T2 G1 2 प्रेषयामास सर्वश., T1 G3 M4 सेचयामास सर्वश, T3 छादयामास भारत, G5 सेचयामास दानव

27 ^{a}) T1 सिक्तेन, T2 G3-5 M4 धूतेन, G1 -भूतेन (for -मुक्तेन) N (except Ś1 D5) खुरोद्धू(Ds1 D2 °द्धू-, D3 °द्धू)तावग्नि(K3 4 Ñ1 3 V1 Ds D1-6 °स)क्तेन — ^{b}) K3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3-5 T3 4 मधु(K3 T4 °धू)क (for मधुर-) — ^{d}) M1 (*inf lin*) सहसा (for चकार) V1 विग्रहम् (for -मूर्धजम्) M3 सहसारुणमूर्जित.

28 ^{a}) T4 वृत- (for प्लुत-) D3 पातैस् (for -पादस्) K4 Ñ3 V1 B1 3 D2 4 प्लुतावल्गितपादस्तु — ^{b}) Ñ2 (marg) खण्डमानं, V1 तक्ष्यमाणो, D3 क्षोद°, T1 कर्ष° (for तक्ष°) G4 नखाङ्कुरै (for धरां खुरैः) — K1 repeats 28^{c}–29^{d} after 31 — ^{c}) K1 (second time) विदशमानस्, K3 निदर्श°, Dn2 निर्दशयानस् (for °मानस्) Ñ1 स (for तु) D6 T1 2 G2-5 M4 दन्तान्नि(D6 T1 2 °न्नि)दर्शयामास, T4 दन्तैश्च दश्यमानस्तु — ^{d}) D6 T1 G2-5 M अभिद्रवन् (G3 °वत्), T2 G1 च दुद्रुवन् (for उपाद्रवत्)

29 For the repetition in K1, cf v l 28 — ^{a}) Ñ2 G3 सरक्तस्, V3 सयुक्तस् (for संस°) D1 ससक्तस्तु स कृष्णेन, T1 M4 संसक्त सह कृ° — ^{b}) K1 (second time) S (except T3 4) -दानव (for -सत्तम) — T4 om 29^{c}–30^{d} — ^{c}) S1 T1 तु, K1 (second time) D6 T2 G1-3 5 M च (for वै) — ^{d}) V3 D4 कृष्ण- (for कृष्णं)

30 T4 om 30^{abcd} (cf v l 29) — ^{a}) D2 स च (by transp) K2 पुनश्च स बली दैत्य — ^{b}) Ñ1 3 V1 Dn Ds D1 5 खुरै (for खुरान्) — After 30^{ab}, N (except Ś1 Ñ1 D2 6) T3 ins

766* कृष्णस्य दानवो घोरं प्रहारममितौजस. ।

[Ñ3 V1 अमितोजसम्]

— ^{d}) Ñ2 D5 6 T1 2 G M4 च (for वै). — ^{e}) N (except Ś1 Ñ1 D6) T3 4 G4 5 M4 -शिखरं, T1 -युगल (for -विवरं). — ^{d}) G2 हृषितो (for रु°)

31 ^{a}) Ñ3 V1 2 प्र- (for स) Ñ2 3 T1 जट. (for -सट) — ^{b}) M4 केशी कृष्णेन सगत — ^{c}) D6 T1 2 G1 2 4 5 M कृष्ण, G3 कृष्णो (for केशी) K1 2 संसक्तो (for मेघेन). — ^{d}) K1 मेघेन, V1 B2 3 D4 संयुक्त ; Ds स सक्तः (for संसक्त) Ś1 इह खे, T1 2 G1 M1 2 4 इव च (for ख इव). K2 मेघेनैव तथांशुमान्, Ñ2 संसक्त इव चन्द्रमा, D6 G2-5 स ससक्त इवाशुमान् — After 31, K1 repeats 28^{c}–29^{d}.

32 ^{a}) S1 V2 3 G3 उरस्तस्य, Ñ1 कृष्णं चास्य ; D5 उग्रश्चास्य, D6 T4 उत्तम(T4 °र)श्च, T3 प्रमत्तश्च (for उरश्चास्य). — ^{c}) D3 कायेन (for वेगेन) — ^{d}) K1 2 4 -विग्रह (for -विक्रम)

33 B3 om (hapl.) 33^{ab} — ^{b}) D2 हि (for ऽपि). — ^{c}) T2 हत्वा (for कृत्वा) — ^{d}) T1 मुख (for मुखे). T4 G4 कृष्ण (for क्रुद्ध) D1 समादशत्, D5 °दधे (for °दधत्)

34 ^{a}) T2 तु (for तं) Ś1 असक्तं वै ; Ñ1 असंक्लिष्टं ; Ds2 असक्तो वै (for अशक्तो वै) — ^{b}) K4 Ñ2 Dn1 D2 भङ्क्तुम् ; V2 B Ds T3 भेत्तुम् (for भोक्तुम्) Ñ2 Dn2 Ds2 D1 च

स तं बाहुमशक्तो वै खादितुं भोक्तुमेव वा ।
दशनैर्मूलनिर्मुक्तैः सफेनं रुधिरं वमन् ॥ ३४
विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतः ।
अक्षिणी विकृते चक्रे विसृते मुक्तबन्धने ॥ ३५
निरस्तहनुराविष्टः शोणितास्राविलेक्षणः ।
उत्कर्णो नष्टचेतास्तु स केशी ब्यचेष्टत ॥ ३६
उत्पत्य चासकृत्पादैः शकृन्मूत्रं समुत्सृजन् ।
खिन्नार्द्रलोमा श्रान्तस्तु निर्यत्नचरणोऽभवत् ॥ ३७
केशिवक्त्रविलग्नस्तु कृष्णबाहुरशोभत ।
व्याभुग्न इव घर्मान्ते चन्द्रार्धकिरणैर्घनः ॥ ३८
केशी च कृष्णसंसक्तः श्रान्तगात्रो व्यरोचत ।
प्रभातावनतश्चन्द्रः श्रान्तो मेरुमिवाश्रितः ॥ ३९
तस्य कृष्णभुजोद्धूताः केशिनो दशना मुखात् ।
पेतुः शरदि निस्तोयाः सिताभ्रावयवा इव ॥ ४०

(for वा) K3 T4 खादितं भु(T4 भ)क्तमेव च, D6 T1 2 G M हन्तुं (D6 M1-3 भङ्क्तु) खादितुमेव वा — After 34^{ab}, D6 T1, 2 G1-3, 5 M G(ed) ins

767* पुनराभोगिनं बाहुं तद्वक्त्रगतमञ्जसा ।
कृष्णः प्रसारयामास लीलया दानव हसन् ॥

[G(ed) om line 1. — (L. 2) M1-3 यादवो (for दानव)]

— D5 reads 34^{cd} on marg — c) D6 G2 3 5 M1-3 स दन्तैर्; T2 G1 रदनैर् (for दशनैर्) T1 दन्तैर्मूलविनिर्मुक्तैः. — After 34, the sequence in Ñ2 V3 is 40, 38, 39, 37, lines 1–2 of 769*, 35, 36, lines 3–8 of 769*, and 41

35 For the sequence in Ñ2 V3, cf v l 34 — b) K2 T2 कराभ्यां; K4 Ñ2 V1 कर्णाभ्यां, V3 T3 G1 कटिभ्यां; D1 (*sup lin*) सहसा; M1-3 कृष्णेन (for कटाभ्यां) D3 विदलीकृतान्, D6 °कृतम्, T1 विवरीकृतः; M4 विफली° (for विदली°) — c) D6 T2 G1-3 5 M विवृते (D6 °तं) (for विकृते) K1 Dn2 वक्त्रे (for चक्रे) — d) Ś1 विस्तृते, K2, 4 V2 Dn T3 निःसृते, Ñ2 V1 3 विवृते, M1-3 पृथुनी (for विसृते) D6 T1 2 G1 2 4 5 M4 पृथुनिर्मुक्तबन्धने

36 For the sequence in Ñ2 V3, cf v l 34 — a) D4 निरोष्ठ- (for निरस्त-) K3 G2 हनुना; D6 -तनुर् (for -हनुर्) Ś1 आयस्तः (for आविष्टः) T3 4 नीरन्ध्रतास्फुरद्ग्रीवः. — b) N (except Ś1) T G M4 शोणितात्तवि(K4 D1 °सक्त-, T1 G1 2 5 M4 °स्रवि)लोचन — c) V1 उत्स्कन्धो, D6 M3 उत्कण्ठो, T2 °टो, T4 उत्तलो (for उत्कर्णो) K4 G(ed) नष्टचेष्टस् (for °चेतास्) V1 च (for तु) — d) K1 3, 4 [अ]चेष्टयत्, D6 चेष्टितः; G4 [अ]चेतसा, M4 [अ]कर्षत (for [अ]चेष्टत) K2 G(ed) स केशी चक्रवच्क्रमन्, Ñ1 स केशी दानवोत्तमः.

37 For the sequence in Ñ2 V3, cf v l 34. — a) Ś1 V2 उत्पपात, K Ñ1 3 V1 B Dn D3 D1 3-5 T4 उत्पतन्, D6 T2 G उत्पाठ्य च (for उत्पत्य च) — b) D6 T1 2 G अवासृजत्; M1, 3 समासृजत् (for समुत्सृजन्). — c) K2 B1, 3 D5 G3 खिन्नाङ्ग-, Ñ1 छिन्नार्द्र-, T3, 4 भिन्नान्त्र- (for खिन्नार्द्र-) Some Mss रोमा (for -लोमा). D3-5 च (for तु) — d) T2 G1 निर्युक्त (for निर्यत्न-).

38 For the sequence in Ñ2 V3, cf v l 34. Ś1 om. (hapl) 38 G4 reads 38 twice — a) K2 निमग्नस् (for -विल°) V2 स केशी वक्त्रलग्नस्तु — b) G1 कृष्णो (for कृष्ण-) Ñ1 भुज कृष्णस्य शोभनः — c) K1, 2 D2 M4 व्याभग्न, K4 वितोय, Ñ2 व्याघूर्ण, V2 आभुग्न, B3 व्याभुक्त (for °ग्न) D6 व्यावृत्त इव निर्भ्रान्तश् — d) K3 4 D4 चन्द्रार्क- (for °र्ध). D6 T2 G1-3 4 (both times) 5 M -किरणो (for °णैर्). Ñ2 3 V2 घनैः (for घनः). D3 T4 चन्द्रार्ककिरणैर्घनैः .

39 For the sequence in Ñ2 V3, cf v l 34 — a) Ś1 स केशी (for केशी च) M1-3 तेन (for कृष्ण-) D4 -संयुक्तः (for -संसक्तः) D5 केशी तु कृष्णसंयुक्तः — b) Ś1 Ñ2, 3 V1 T1 3 G2-5 शान्त (for श्रान्त) Ñ1 -कायो, D3 -बाहुर् (for -गात्रो) K3 ऽप्यरोचत, Ñ3 V1 3 D2 व्यरोचयत् (for °चत) — c) V2 D1 4 प्रभावावनतश्चन्द्रः, M1 2 (*inf lin* as in text) 3 4 प्रभयाव° — d) T4 भ्रान्तो, M1 शान्तो (for श्रान्तो) V2 [आ]स्थित. (for [आ]श्रित)

40 For the sequence in Ñ2 V3, cf v l 34 — a) D3 Bom ed -भुजोद्धूताः, G2 °द्धूतात् (for °द्धूताः) — For 40^{ab}, M1-3 subst

768* केशिनो वक्त्रनिर्धूता विविधा दशना भुवि ।

— d) D1 G2 सिताभ्रा इव तोयदाः (G2 वायुना), T4 स्फीताभ्रावयवा इव — Ś1 K Ñ1 3 V1 2 B D-T G M4 ins after 40 Ñ2 V3 ins lines 1–2 after 37 and lines 3–8 after 36

769* स तु केशी भृशं श्रान्तः कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ।
स्वभुजं स्वायतं कृत्वा पाटितो बलवत्तदा ॥
स पाटितो भुजेनाजौ कृष्णेन विकृताननः ।
केशी नदन्महानादं दानवो व्यथितस्तदा ॥
विघूर्णमानः स्रस्ताङ्गो मुखाद्रुधिरमुद्वमन् ।
भृशं व्यङ्गीकृतवपुर्निकृत्तार्ध इवाचलः ॥
व्यादितास्यो महारौद्रः सोऽसुरः कृष्णबाहुना ।

बाहुना कृत्तदेहस्य केशिनो रूपमाबभौ ।
पशोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना ॥ ४१
द्विपादपृष्ठपुच्छार्धे श्रवणैकाक्षिनासिके ।
केशिनस्ते द्विधाभूते द्वे अर्धे रेजतुः क्षितौ ॥ ४२
केशिदन्तक्षतश्चापि कृष्णस्य शुशुभे भुजः ।
वृद्धस्ताल इवारण्ये गजेन्द्रदशनाङ्कितः ॥ ४३
तं हत्वा केशिनं युद्धे कल्पयित्वा च भागशः ।
कृष्णः पद्मपलाशाक्षो हसंस्तत्रैव तस्थिवान् ॥ ४४

तं हतं केशिनं दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियश्च ताः ।
बभूवुर्मुदिताः सर्वे हतविघ्ना हतक्लमाः ॥ ४५
दामोदरं च श्रीमन्तं यथास्थानं यथावयः ।
अभ्यनन्दन्प्रियैर्वाक्यैः पूजयन्तः पुनः पुनः ॥ ४६
अहो तात कृतं कर्म हतोऽयं लोककण्टकः ।
दैत्यः क्षितिचरः कृष्ण हयरूपं समास्थितः ॥ ४७
कृतं वृन्दावनं क्षेमं सेव्यं सर्वनृपक्षिणाम् ।
घ्नता पापमिमं तात केशिनं हयमाहवे ॥ ४८ C 4327 B 2.24.55 P 2 24 55

निपपात यथा कृत्तो नागो हि द्विदलीकृतः ॥

[(L 1) Ś1 बलाक्रान्त, Ñ B2 Dn1 D2–5 T2 3 G1 2 4 भृश शान्त, V3 दृढ श्रान्त, T4 भृग भ्रान्त, M4 च सभ्रान्त (for भृशं श्रान्त) K3 स केशी बलिनाक्रान्त (for ^{a}) — (L 2) K4 V2 Dn Ds D1 3 4 T4 त, V1 स्व (for स्व-) T2 3 G1 5 व्यायत (for स्वा°) D6 स भुजोत्पाटन कृत्वा, M4 स भुज व्यायत कृत्वा (for ^{a}) D6 T1 2 G1 2 4 5 ताडितो, T4 पातितो, M4 दसितो (for पाटितो) K1 2 4 D3 बलवास् (for °वत) — (L 3) D6 T1 G1–3 5 M4 ताडितो, T4 पातितो (for पाटितो) V3 शुभेनाजौ, D3 दैत्यपतिर्, T2 बलेनाजौ (for भुजे°) D3 भुजेन (for कृष्णेन) — (L 4) T1 M4 ऽभवत् (for तदा) Ś1 Ñ1 दानवो दयिताहव, T2 G °वो दर्शिताहव (G4 °ताभय) (for ^{b}) — After line 4, Ś1 ins

769A* स पपाताशु वेगेन भुजायामेन पाटित ।

— (L 5) Ds2 स तदा, D3 5 T3 4 श्रान्ताङ्गो, T2 G1 त्रस्तास्यो (for °ङ्गो) D3 शोणितम् (for रुधिरम्) K4 Ñ3 V1 D5 उद्वहन् (for °मन्) — (L 6) Ś1 केशी (for भृश) S1 T1 -तनुर् (for -वपुर्) T2 G1 2 4 M4 निकृत्ताङ्ग, T3 4 विनिकृत्त (for निकृत्तार्ध) — (L 7) T4 हत (for ऽसुर) S1 आक्रोशवक्त्र' क्षीणायु केशी कृष्णस्य बाहुना — (L 8) T2 G1 तदा (for यथा) K4 मत्तो, Ñ2 D6 वृत्तो, D3 नागो (for कृत्तो) Ś1 D1 वेणुवद्वि-, V1 3 नागो द्विवि, B नागो हि वि-, D3 विकृतो द्वि, D6 G2 ना(G2 न)गो वै द्वि-, T3 नागवद्वि- (for नागो हि द्वि-) T1 2 G1 3–5 M4 नगो दम्भोळिदारित (for ^{b})]

41 For the sequence in Ñ2 V3, cf v 1 34 — ^{a}) T3 4 कृष्णस्य बाहुना तस्य — ^{b}) D6 T2 G M4 देहम् (for रूपम्) — ^{c}) D6 G M4 महाराज, M1–3 पुरा राजन् (for महाघोर) — For 41^{cd}, Ś1 subst

770* द्रोणीभ्यां मांसपूर्णाभ्यां पिनाकिभवने यथा ।

42 ^{a}) K1 2 D6 T2 G2–5 द्विपादे पुच्छपृष्ठार्धे — ^{b}) Ś1 एकश्रोत्राक्षिनासिके — ^{c}) K1.2 D6 T2 G1 4 5 तु, K3 4 Ñ B Dn Ds D1 5 T1 3 4 G2 3 M2 तद् (for ते) — ^{d}) K3 4 Ñ1 3 V2 B1 D G1 3 4 द्वे चार्धे, Ñ2 V3 B2 T3 4 देहार्धे, V1 B3 द्वे त्वर्धे (for द्वे अर्धे) T1 द्वे चार्धे रेजतुस्तदा — After 42, D6 S (except T3 4) G(ed) ins.

771* वज्रेण विनिकृत्तार्धौ पर्वताविव भूतले ।

[T1 G3 M1–3 वज्रेण विनिकृत्तेऽर्धे (for ^{a}) G3 M1–3 पर्वतस्य (for °ताव्)]

43 ^{a}) K3 V2 D5 T1 G1 4 -क्षतस्य (for °श्च) Ś1 K1 2 स केशिदन्तोल्लिखित — ^{b}) D3 करः (for भुज) M1 2 कृष्णबाहुरशोभत — D5 reads 43^{cd} on marg — ^{c}) Ñ2 D5 साल (for ताल)

44 ^{b}) K2 Ds2 कलयित्वा (for कल्प°) — ^{c}) D2 -विशालाक्षो (for -पलाशाक्षो) — ^{d}) M1.2 स्वय; M3 स्मयंस् (for हसंस्)

45 ^{a}) Ś1 हतं त (by transp) T2 G1 तं केशिनं हतं दृष्ट्वा — ^{b}) N (except S1 D6) T1 3 4 M4 तथा (D5 °दा) (for च ता) — ^{c}) Ñ1 2 D6 T2 G1 2 4 5 M [अ]त्यर्थं, G3 नित्य (for सर्वे) — ^{d}) K1 2 T2 G4 गतविघ्ना (for हत°) K3 Dn T1 3 G1 M गतक्लमा. (for हत°) D6 T4 G2 3 5 गतविघ्ना गतक्लमा

46 ^{a}) K3 4 Ñ1 3 V2 B1 D (except D6) T3 4 G3 4 M4 तु (for च) — ^{d}) G2 वर्धयन्त (for पूज°).

47 Before 47, Ñ2 3 V1 3 Ds ins गोपा ऊचु. — ^{a}) K1 2 महत् (for तात) — ^{b}) B1 देव- (for लोक-) — ^{c}) T2 क्षितिभरः, G1 °धरः, G2 °पर (for °चर) K3 D1 M4 कृष्णो (for कृष्ण) D3 दैत्य क्षितिकर. कृष्णो — ^{d}) Ñ1 हयवेषं (for °रूप) K4 D4 समाश्रित. (for °स्थितः). K1 2 महावीर्यं सुसंवृत, Ñ2 V3 हयवेषेण संवृ(V3 °स्थि)त, D6 G2 °रूपी सुसंवृत.; T1 2 G1 3 5 M °रूपेण सवृत, G4 °रूपेण वत्सल

48 ^{a}) K3 B3 M4 क्षेम्यं (for क्षेमं) — ^{b}) K3 4 Ñ3 V B Dn Ds D1 4 T3 4 G3 नृमृग-, Ñ1 2 च मृग-, D2

हता नो बहवो गोपा गावो वत्साश्च वत्सलाः ।
नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना ॥ ४९
एष संवर्तकं कर्तुमुद्यतः किल पापकृत् ।
नृलोकं निर्नरं कृत्वा चर्तुकामो यथासुखम् ॥ ५०
नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो जिजीविषुः ।
अपि देवसमूहेषु किं पुनः पृथिवीतले ॥ ५१
अथाहान्तर्हितो विप्रो नारदः खगमो मुनिः ।
प्रीतोऽस्मि विष्णो देवेश कृष्ण कृष्णेति चासकृत् ॥५२
यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया ।
त्वय्येव केवलं युक्तं त्रिदिवे त्र्यम्बकेऽपि वा ॥ ५३
अहं युद्धोत्सुकस्तात तर्पितेनान्तरात्मना ।
इदं नरहयं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः ॥ ५४
पूतनानिधनादीनि कर्माणि तव दृष्टवान् ।
अहं त्वनेन गोविन्द कर्मणा परितोषितः ॥ ५५
हयस्यास्य महेन्द्रोऽपि बिभेति बलसूदनः ।
कुर्वाणस्य वपुर्घोरं केशिनो दुष्टचेतसः ॥ ५६

नृपशु-, M_4 सर्वत्र (for सर्वनृ-) — G_4 om 48^{cd} — ^{c}) T_2 G_1 कृत- (for प्रता) D_1 प्रता तात इमं पापं — ^{d}) $K_{3\ 4}$ V_2 B Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ केशिनं हयदानवम्, $\tilde{N}_3$ V_1 °नं हयरूपिणम्, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M °न भयता रणे.

49 ^{a}) M_1 ° बान्धवा (for बहवो) — ^{b}) $K_{3\ 4}$ Ñ V B D (except D_6) वत्सेषु (for वत्साश्च) $K_{1\ 2}$ केवला (for वत्सला) $\acute{S}_1$ वत्सा गावश्च वत्सला°. — ^{c}) $\acute{S}_1$ D_5 एकेन, D_6 नैकाश्च, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 एते च (for नैके च) — ^{d}) N_2 V_3 D_{2-6} $T_{1\ 2}$ G M तेन (for [अ]नेन)

50 ^{a}) T_2 G_1 एवं (for एष). $\acute{S}_1$ T_4 संवर्तनं, M_3 संसक्तकं (for सवर्तकं) T_2 G_1 तर्तुम् (for कर्तुम्) — ^{b}) M_4 उद्वृत्तः (for उद्यत°) B_1 G(ed) खलु (for किल) $\tilde{N}_2$ कर्मकृत् (for पाप°) — ^{c}) $\acute{S}_1$ K_3 Dn D_1 ° त्रिलोकं, D_3 लोकं च; D_5 अलोकं, D_6 निर्लोके (for नृलोकं) K_4 Ds_1 निर्भय (for निर्नरं) Ds_2 त्रिलोक निर्भयं कृत्वा — ^{d}) $K_{1\ 2\ 4}$ वस्तुकामो (for चर्तु°)

51 ^{a}) $\acute{S}_1$ तस्य; $K_{1\ 2}$ T_3 [ए]वास्य (for [ए]तस्य) — ^{c}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ अपि दानवदेवेषु — After 51, S (except $T_{3\ 4}$) ins

772* एवं ते तुष्टुवुर्गोपा कृष्णं कमललोचनम् ।

52 Before 52, $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_3 ins वैशंपायन उवाच — ^{a}) D_6 T_2 $G_{1-3\ 5}$ M_4 च (for [आ]ह) $\tilde{N}_2$ V_3 अथाकाशस्थितो विप्रो° — ^{b}) $\acute{S}_1$ T_4 खगतो (for °मो) — ^{c}) $D_{3\ 6}$ देव; T_2 G_1 कृष्ण (for विष्णो) K $\tilde{N}_{1.\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_4 $T_{3\ 4}$ देवेति (for °श) — ^{d}) N (except $\acute{S}_1$ K_{1-3}) T G M_4 [अ]ब्रवीत् (for [अ]सकृत्). — After 52, D_6 S G(ed) ins

773* नमस्तुभ्यं जगन्नाथ देवदेव जनार्दन ।
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं शङ्खचक्रगदाधर ॥
नमस्ते ज्ञानरूपाय केशवाय च चक्रिणे ।
नम आद्याय बीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥
नम सहस्रशिरसे त्वा नतोऽस्मि जनार्दन । [5]
नमामि लोकनाथ त्वा नमस्ते देवरूपिणे ॥
नमस्तेऽस्तु हृषीकेश पाहि न सर्वतो हरे ।
इति स्तुत्वा जगन्नाथं पुनरेवाब्रवीद्वच ॥

[M_4 om lines 3–5 — (L 3) G_3 यज्ञ- (for ज्ञान-) D_6 $T_{1\ 2}$ G_1 M_{1-3} [आ]दि- (for च) — (L 6) D_6 G(ed) लोकनाथ (for °थ) $M_{1\ 2}$ गोप (for देव)]

53 Before 53, Bom Poona eds and G(ed) ins नारद उवाच — ^{b}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ कृतं वै (S_1 ते) केशिनं घ्नता, M_{1-3} कृतमश्व जिघांसता. — ^{c}) $\acute{S}_1$ त्वय्येतत्, $K_{1\ 2}$ तवैव, K_3 त्वय्येवं, K_4 त्वयैव, T_2 G_1 यस्त्वया (for त्वय्येव). D_2 देव, D_3 कर्म (for युक्तं) — ^{d}) $\acute{S}_1$ K_{1-3} D (except $D_{5\ 6}$) त्र्यम्बकस्य, $T_{3\ 4}$ चाम्बरेऽपि (for त्र्यम्बकेऽपि) K_4 त्रिदिवं निर्भयं कृतम्, G_2 °वे त्र्यम्बकेश्वरम्

54 ^{a}) K_4 D_1 अहो, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ अयं (for अहं) — ^{b}) $\acute{S}_1$ K_3 D_4 (marg) हर्षितेन, K_1 (*sup lin*) $_4$ Ñ V B Dn Ds_1 D_{2-5} T G_3 M_4 त्वद्द°, Ds_2 D_1 तद्द° (for तर्पि°) — $M_{1\ 2}$ om 54^{cd} — ^{c}) $\acute{S}_1$ K_2 नारहयं, T_3 तव कृतं (for नरहयं) K_4 युद्धे (for युद्धं) D_6 M_3 इदं (M_3 °मं) नरहयाघातं, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ केशिनश्च त्वया घातं (T_2 G_1 सार्धं), $G_{3\ 4\ 5}$ M_4 केशिनं च त्वया घा(G_4 शा)तं — ^{d}) G_5 [आ]गतम् (for °त)

55 ^{a}) $\acute{S}_1$ K_1 (marg as in text) $_2$ पूतनादीनि कर्माणि, D_5 °नाधेनुकादीनि — ^{b}) D_3 परि- (for तव) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ मया दृष्टानि तत्त्वत°

56 ^{a}) N (except $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$ D_6) $T_{1\ 3\ 4}$ हयादस्मात् (for हयस्यास्य) — ^{b}) Ds_2 D_2 T_4 मधु- (for बल-) $\acute{S}_1$ बिभेति सततं रणे, $\tilde{N}_1$ कर्मणा तात बिभ्यति, D_6 $T_{1\ 2}$ G M वृत्रहा चापि ($M_{1\ 2}$ चैव, M_3 तेन) बिभ्यति — ^{c}) V_2 B Dn Ds D_5 कुर्वाणाच्च (for °णस्य)

57 ^{a}) T_1 यस्त्वया, G_5 त्वया च (for यस्त्वया) $\acute{S}_1$ स्फालितो, T_2 बाधितो (for पाटितो) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B_3

यत्त्वया पातितो द्वैधं भुजेनायतपर्वणा ।
एषोऽस्य मृत्युरन्ताय विहितो विश्वयोनिना ॥ ५७
यस्मात्त्वया हतः केशी तस्मान्मच्छासनं शृणु ।
केशवो नाम नाम्ना त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि ॥ ५८
स्वस्त्यस्तु भवतो लोके साधयाम्यहमाशुगः ।
कृत्यशेषं च ते कार्यं शक्तस्त्वमसि माचिरम् ॥ ५९
त्वयि कार्यान्तरगते नरा इव दिवौकसः ।
विडम्बयन्तः क्रीडन्ति लीलां त्वद्बलमाश्रिताः ॥ ६०
अभ्याशे वर्तते कालो भारतस्याहवोदधेः ।
हस्तप्राप्तानि युद्धानि राज्ञां त्रिदिवगामिनाम् ॥ ६१

पन्थानः शोधिता व्योम्नि विमानारोहिणोर्ध्वगाः ।
अवकाशा विभज्यन्ते शक्रलोके महीक्षिताम् ॥ ६२
उग्रसेनसुते शान्ते पदस्थे त्वयि केशव ।
अभितस्तन्महद्युद्धं भविष्यति महीक्षिताम् ॥ ६३
त्वां चाप्रतिमकर्माणं संश्रयिष्यन्ति पार्थिवाः ।
भेदकाले नरेन्द्राणां पक्षग्राहो भविष्यसि ॥ ६४
त्वयि राजासनस्थे हि राजश्रीं वहति प्रभो ।
श्रियं त्यक्ष्यन्ति राजानस्त्वत्प्रभावान्न संशयः ॥ ६५
एष मे कृष्ण संदेशः श्रुतिभिः ख्यातिमेष्यसि ।
देवतानां दिविस्थानां जगतश्च जगत्पते ॥ ६६ C 4345 B 2 24 73 P 2 24 73

Dn Ds D5 6 देहो, V1 B2 देहं, T3 देव (for द्वैधं) K1 3 Ñ1 B1 D1–4 यत्त्वया पाटित देह (K3 D4 [marg] वक्त्रं), K4 G3 4 त्वया च (G3 यत्त्वया) पातितो देहो, M1–3 स त्वया पातितो द्वैधं, M4 यस्त्वयोत्पादितो देहो — b) K1 (marg as in text) 2 D2 -भोगिना, D5 पाणिना, D6 S (except T3 4 G3) -वर्ष्मणा (for पर्वणा) — c) Ś1 Ñ2 त्वम्, Ñ1 वधो (for एषो) — d) K4 -कर्मणा (for -योनिना)

58 a) Ñ2 V3 D6 S (except T3 4 G3) हतस्त्वया (by transp) — b) D5 6 G2–5 M कुरु (for शृणु) — c) Ś1 D6 T1 2 G M4 नामतश्च, M1–3 ऽनुमतश्च (M3 °त स) (for नाम नाम्ना) K2 4 Dn D1 वै (for त्व) — d) S1 गेयो, M1–3 अस्मिन्ल् (for ख्यातो) D3 लोके ख्यातिं गमिष्यसि

59 b) K Ñ3 V1, 2 B Dn Ds D1 5 T1 3 G3 साधु यामि, M4 बोधयामि (for साध°) Ñ1 साधु यास्याम मा शुच, Ñ2 V3 साधु यास्याम्यहं विभो — c) V1 त्वया कार्य (hypermetric), M1–3 कार्यं ते (by transp) — d) Ñ1 अपि (for असि)

60 b) K1 (*sup lin* as in text) 2 इह (for इव). — c) D3 क्रीडन्तं, M1–3 °न्ते, M4 °न्तस् (for °न्ति) — d) Ñ2 क्रीडां (for लीलां) V1 3 B1 (marg) हीनवीर्यपराक्रमा, S (except T3 4) तत्र लीला समाश्रिताः

61 a) S1 लोको, D3 काले, T3 4 भावो (for कालो) — b) K2 Ñ1 महोदधेः, T2 G1 4 क्षयोदधेः (for [आ]हवोदधे.) T4 भवितव्यो हतादर — c) T2 G3 हस्ते (for हस्त-) V1 3 -प्राप्यानि (for -प्राप्तानि) — d) D3 द्रक्ष्यामि दिविगामिनाम्

62 M1–3 om 62ab — a) K1 (*sup lin* as in text) 3 शोभिता (for शोधिता) D5 पन्थाश्च सेव्यता व्योम्नि — b) Ś1 Ds D1 T2 विमानारोहणो(S1 °णे)ऽध्वगा, K1 B2 D2 5 T1 3 4 G2 3 M4 °हणोर्ध्वगा, K2 °हणोत्सुका, K3 °हणोपगा, K4 °हणोऽद्भुता, Ñ2 B1 3 Dn °हिणो ध्वजा, D6 °हणाध्वगा — c) T2 G4 विभज्याश्च, T3 4 भविष्यन्ति (for विभज्यन्ते) — d) S1 स्वर्ग- (for शक्र-) K4 महीभृताम्, T4 °यते (for °क्षिताम्)

63 K2 D3 om (hapl) 63 — a) Ñ1 शस्ते, D6 T1 2 G M कंसे (for शान्ते) — b) D1 हते त्वयि च केशव; D6 T1 2 G M त्वया कृष्ण विनाशिते, T3 4 यदस्ति त्वयि तच्छृणु — c) Ś1 तन्महा-, D6 T1 2 G1–3 5 M4 तु महा- (for तन्महद्)

64 a) Ds1 वा; D2 हि (for च) — b) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T G M4 पाण्डवा (for पार्थिवा) K2 शासिष्यन्ति च पाण्डवा, M1–3 आश्रयिष्यन्ति पार्थिवा — d) K2 3 D1 3 4 6 T2 5 G1 2 4 भविष्यति (for °सि)

65 b) D6 G5 M4 महती, G3 महति (for व°) Ś1 राजलक्ष्मीर्महीक्षित, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 राजश्रियमनुत्तमाम्, Ñ1 T2 G1 2 4 °श्रीर्महती प्र(Ñ1 °ती वि-, G4 °ती प्र)भो — c) K1–3 Ñ V B Dn Ds D2–5 T1 3 4 G1–3 5 शुभां, K4 दृष्ट्वा, G4 शुभास् (for श्रियं) S1 शुभास्त्यक्ष्यन्ति सहजास्, D1 6 M4 शुभा त्यज(D6 भुञ्ज-, M4 द्रक्ष्य)न्ति राजानस्, T2 आशु भोक्ष्यन्ति रा° — d) Ś1 K1 (*sup lin* as in text) D6 T2 G1 2 4 5 त्वत्प्रसादान् (for °भावान्)

66 a) D3 एवं (for एष) Ñ1 D2 ते (for मे) — b) T1 श्रुतिषु (for °भि) — c) Ś1 V2 3 Ds D4 दिविष्ठानां (for °स्थानां) — d) Ś1 जगत्याश्च (for °तश्च)

67 a) D6 S (except T3 4) हि (for मे) — b) K2, 4 G4 M3 [अ]पि (for [अ]सि) D6 विभो; S (except T3, 4)

दृष्टं मे भवतः कर्म दृष्टश्चासि मया प्रभो ।
कंसे भूयः समेष्यामि शासिते साधयाम्यहम् ॥ ६७

नारदस्य वचः श्रुत्वा देवसंगीतयोगिनः ।
गोपान्कृष्णः समासाद्य व्रजमेव विवेश ह ॥ ६८

इति श्रीहरिवंशे सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

वैशंपायन उवाच ।
अथास्तं गच्छति तदा मन्दरश्मौ दिवाकरे ।
संध्यारक्ततले व्योम्नि शशाङ्के पाण्डुमण्डले ॥ १
नीडस्थेषु विहंगेषु सत्सु प्रादुष्कृताग्निषु ।
ईषत्तमःसंवृतासु दिक्षु सर्वासु सर्वतः ॥ २
घोषावासेषु सुप्तेषु वाशन्तीषु शिवासु च ।
नक्तंचरेषु हृष्टेषु पिशितामिषकाङ्क्षिषु ॥ ३
शक्रगोपाह्वयामोदे प्रदोषेऽभ्याशतस्करे ।
संध्यामयीमिव गुहां संप्रविष्टे दिवाकरे ॥ ४
अधिश्रयणवेलायां प्राप्तायां गृहमेधिनाम् ।

हरे (for प्रभो) Ś1 दृष्टश्चासि त्वया विभो — c) M1. 2 प्रपश्यामि (for समेष्यामि) — d) Ś1 K1–3 V1 2 B1 3 D1–4. 6 T1–3 G2–4 M4 साधिते, G1 सादिते, G5 शायिते (for शासिते) K4 Ñ V3 B2 Dn Ds T4 साधिते (V3 °धु ते) साधु याम्यहम् — After 67, D6 S (except T3 4) ins

774* बहुनापि किमुक्तेन पाहि विप्रान्यथासुखम् ।
जानामि त्वा महाबाहो देवानामपि दैवतम् ॥

[(L 1) M3 हि, M4 [अ]त्र (for [अ]पि) — (L 2) M4 जानीते (for जानामि)]

D6 T1 2 G M4 cont K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 ins after 67

775* वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा तु स तदा नारदः खं जगाम ह ।

[Some Mss om the ref D6 T1 M4 स तु (by transp)]

68 Before 68, M1 2 ins वैशंपायनः — b) K1 2 D6 G1 देव· (for देव-) T4 -संज्ञात- (for -संगीत-) K3 योनिजं, Ñ V B Ds D1 4 T1–3 G4 योनिन (for योगिनः) Dn G3 दिव्य(G3 गीत)संगीतयोनिनः — After 68ab, K1 2 4 Ñ1 D5 M4 ins .

776* तथेति स समाभाष्य पुनर्गोपान्समासदत् ।

[K1 4 त (for स) K4 कृष्णो गोपान्समादद्त् (for b)]
— D5 reads 68cd on marg — c) K Ñ3 V1 2 B Dn D1–5 T1 3 4 गोपाः कृष्णं (for गोपान्कृष्णः) Ñ1 2 समानाय्य (for °साद्य). V3 गोपा कृष्णं समानाय्य — d) Ś1 जगाम (for विवेश) K Ñ2 3 V B1 Dn D1–5 विविशुर्व्रज- (Ñ2 V3 °गृंह)मेव ह (V1 D5 च)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ds1 T3 — *Mention of Khila* All Mss — *Sub-parvan* D3 बालचरितम्, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* N (except B3) T2 3 G1–3 M4 केशिवध — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D1 M1–3 77, Ñ3 V1 D4 G1 80, V2 B1 2 T1 2 G3 5 M4 81, V3 Dn Ds2 79, D3 85, T3 86, T4 73, G2 4 78 — *Śloka no* Dn1 75, D4 76

68

1 Ś1 K4 G4 om the ref — a) Ñ1 तथा (for तदा) — After 1ab, the sequence in D6 T1 2 G1 3–5 M is . 9cd, 4c–5b, 1c–4b, 9ab (M1–3 repeating 9 and M4 repeating 9cd in their proper place) and in G4 is . 9cd, 4cd G3 M1–3 om 1cd — c) K2 -रक्ताविले (for -रक्ततले)

2 c) D6 T1 2 G M -प्रविष्टासु (for संवृतासु). — d) N (except Ś1) T G M4 सर्वशः for °तः)

3 a) K1 2 4 Ñ1 D1–3 घोषवृद्धे(Ñ1 D1 °भागे)षु सुप्तेषु; Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds D4 5 T1 2 G1 घोषवासि(Ñ2 3 V1 3 °चारि)षु सु°, T3 4 भूतभागेषु सु°, G2–5 M3 घोषवासेषु सु°, M4 घोषयामास सु° — b) Ś1 व्याहृतासु (for वाशन्तीषु) — c) D2 हसेषु (for हृष्टेषु). — d) T4 -कान्तिषु (for -काङ्क्षिषु) Ñ1 2 V3 B2 D5 T1 G5 पिशिताशनकाङ्क्षिषु, D3 मेदःपिशितका°, M4 विततामिषका°

4 For the sequence in D6 T1 2 G M, cf. v. l. 1. — a) D2 (*sup. lin*) G5 M1–3 शक्रगोत्राह्वयामोदे; D3 °गोपाह्वयाभासे, D6 T G1–3 चक्रगोत्रा(T3 4 °वाका)ह्वया-

वन्यैर्वैखानसैर्मन्त्रैर्हूयमाने हुताशने ॥ ५
उपावृत्तासु वै गोषु दुह्यमानासु च व्रजे ।
असकृद्व्याहरन्तीषु बद्धवत्सासु धेनुषु ॥ ६
प्रकीर्णदामनीकेषु गास्तथैवाह्वयत्सु च ।
सनिनादेषु गोपेषु काल्यमाने च गोधने ॥ ७
करीषेषु प्रक्लृप्तेषु दीप्यमानेषु सर्वशः ।
काष्ठभारानतस्कन्धैर्गोपैरभ्यागतैस्तथा ॥ ८
किंचिदभ्युत्थिते सोमे मन्दरश्मौ विराजति ।
ईषद्विगाहमानायां रजन्यां दिवसे गते ॥ ९

प्राप्ते दिनव्युपरमे प्रवृत्ते क्षणदामुखे ।
भास्करे तेजसि गते सौम्ये तेजस्युपस्थिते ॥ १०
अग्निहोत्राकुले काले सौम्याग्नेन्दौ प्रत्युपस्थिते ।
अग्नीषोमात्मके संधौ वर्तमाने जगन्मये ॥ ११
पश्चिमेनाग्निना दीप्ते पूर्वेणोत्तरवर्चसा ।
दग्धाद्रिसदृशे व्योम्नि किंचित्तारागणाकुले ॥ १२
वयोभिर्वासशुभतां बन्धुभिश्च समागमम् ।
शंसद्भिः स्यन्दनेनाशु प्राप्तो दानपतिर्व्रजम् ॥ १३
प्रविशन्नेव पप्रच्छ सांनिध्यं केशवस्य सः । C 4361 B 2. 25. 14 P 2. 25. 14

मोदे, M4 चक्रगोत्राह्वया गोषु — M4 om 4^{b} — ^{b}) D3 दिन- (for ऽभ्याश-) T2 G1 प्रदोषाभ्याशतस्करे, M1–3 प्रदोषागततस्करे — V3 om 4^{cd} — ^{d}) Ś1 प्रविष्टे वै; K1 B2 D5 T4 सप्रतिष्ठे (for °विष्टे)

5 For the sequence in D6 T1 2 G M, cf v l 1 — ^{a}) T3 हवि- (for अधि-) — M4 om 5^{c}–6^{a} — ^{c}) Ś1 Ñ2 D6 धन्यैर्; Ñ1 T1 वाच्यैर् (for वन्यैर्)

6 M4 om. 6^{a} (cf v l 5) — ^{b}) K3 Ñ2 V3 D2 (*sup lin* as in text) T3 गो-, K4 D1 G4 M1–3 वै (for च) T2 G1 दृश्यमानासु च व्रजे — ^{d}) G4 दीप्यमानेषु सर्वश

7 ^{a}) Ś1 प्रकीर्णा दामनीयेषु, M1–3 प्रकीर्णदामकीलेषु — ^{b}) D5 च (for [ए]व) — ^{c}) M1–3 -नादेषु च (for निनादेषु) V3 D6 गोष्ठेषु (for गोपेषु) — ^{d}) B3 कल्पमाने (for काल्य°) T3 G(ed) तु (for च) D6 T1 2 G1–3 5 M4 गोकुले (for गोधने)

8 ^{a}) B3 कारीषेषु (for क°) K2 प्रकृष्टेषु, K4 च क्लृप्तेषु, D1 प्रक्षिप्तेषु, D3 [अ]ग्निदीप्तेषु, T1 प्रकल्पेषु (for प्रक्लृप्तेषु) G2 कुररेषु प्रसुप्तेषु, M4 शरीरेषु प्रसक्तेषु — ^{b}) G3 नित्यश ; M1–3 सर्वत (for °श·) — ^{d}) B2 G4 तदा (for तथा) Ś1 गोपेष्वभ्यागतेषु च, Ñ2 V3 गोपालैरा(Ñ2 °लैर्वा)गतैस्तथा

9 For the sequence and the repetition in D6 T1 2 G M, cf v l 1 M4 om 9^{ab} — ^{a}) Ś1 K4 D3 6 T2 4 G1 2 5 अभ्युदिते, T3 G4 °द्यते (for °त्थिते) — ^{b}) Ś1 मन्दज्योत्स्ने, Ñ2 दिव्यरश्मौ (for मन्द°) K1 D2 विराजिते, K2–4 D4 M2 (second time) दिवाकरे (for विराजति) D6 चारित्रेषु भवत्सु च, T1 2 G M1–3 (last three first time) चलितेषु तमःसु च — ^{c}) K4 ईषद्विकाशमानायां, M1 ([second time] *inf lin* as in text) ईषद्विराजमानायां

10 ^{a}) M4 प्राप्ते दिनस्योपरमे — ^{c}) D5 भास्करे गततेजस्के, G5 °रे तेजसा गुप्ते — ^{d}) Ś1 [अ]वस्थिते (for [उ]प°).

11 T2 om (hapl) 11^{ab} — ^{a}) D3 लोके (for काले). — ^{b}) K B1 Dn Ds D1 समुप- (for प्रत्युप-) Ś1 सौम्ये रौद्रमुपस्थिते, M1–3 मुहूर्ते रम्यदारुणे — ^{c}) K4 M1–3 काले, Ñ1 D1 T1 G2 M4 सध्ये, D6 G3–5 सांध्ये (for संधौ). T2 अग्निष्टोमात्मके सांध्ये

12 V3 repeats 12^{ab} after 26^{ab} — ^{a}) K Ñ2 3 V1. 2. 3 (both times) B Dn Ds D1 3–6 T3 4 G4 [अ]ग्निदीप्ते(D3 °वर्णे)न, M2 [अ]ग्निनोद्दीप्ते (for °ना दीप्ते) — ^{b}) Ñ2 3 V1 2 3 (both times) B Dn2 D2–5 [उ]त्पल-, T3 4 [ओ]षधि- (for [उ]त्तर-) Ś1 पूर्वेणोत्तमतेजसा — ^{c}) Ś1 दग्धाग्नि-; K1 2 4 V B D2 3 T4 °ध्रे, D1 °द्रे-, D6 T2 G1 दुग्धाब्धि- (for दग्धाद्रि-) — ^{d}) V3 -समाकुले (for -गणा°). M1–3 तारागणसमाकुले

13 ^{a}) D6 T1 2 G1–3 5 वायुभिर् (for वयो°) K1 3 4 Ñ V1 D2 5 सुखतां, K2 B1 2 (marg as in text) 3 D4 -सुखितां (for -शुभतां) V2 वयोभिर्वाशमानैश्च, V3 Dn D8 °र्वासमुशता, D3 सवयोभि समायाते, T3 4 वयोभिर्वास्तुसुखतो — ^{b}) Ñ1 V3 समागम·, B3 °कुलम्, D6 T1. 2 G1–3 5 °गमे, G4 °गते (for °गमम्)

14 ^{a}) M1–3 चापृच्छत् (for पप्रच्छ) K2 विशन्नेव च पप्रच्छ — ^{b}) T3 4 संनिधि (for सांनिध्यं) Ś1 D6 T2 G ह, K3 B3 D1 5 T1 M च (for सः) — ^{c}) D5 T2 G1 2. 4 5 M बलभद्र(M2 °देव)स्य चाक्रूरो· — ^{d}) Ñ1 D6 T2 G M [अ]भिभू (for [अ]सकृत्) — After 14, D4 ins.

777* पदानि तस्याखिललोकपाल-
किरीटजुष्टानिलपादरेणो ।
ददर्श गोष्ठे क्षितिकौतुकानि
विलक्षितान्यब्जयवाङ्कुशाद्यैः ॥
तद्दर्शनाह्लादविवृद्धसंभ्रम·
प्रेम्णोर्ध्वरोमाश्रुकलाकुलेक्षणः ।

रौहिणेयस्य चाक्रूरो नन्दगोपस्य चासकृत् ॥ १४
स नन्दगोपस्य गृहं वासाय वसुदोपमः ।
अवरुह्य ततो यानात्प्रविवेश महाबलः ॥ १५
प्रविशन्नेव च द्वारि ददर्शादोहने गवाम् ।
वत्समध्ये स्थितं कृष्णं सवत्समिव गोवृषम् ॥ १६
स तं हर्षपरीतेन वचसा गद्गदेन वै ।
एहि केशव तातेति प्रत्याहरत धर्मवित् ॥ १७
उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रिया वृतम् ।
अव्यक्तयौवनं कृष्णमक्रूरः प्रशशंस ह ॥ १८
अयं स पुण्डरीकाक्षः सिंहशार्दूलविक्रमः ।
संपूर्णजलमेघाभः पर्वतप्रवराकृतिः ॥ १९
मृधेष्वधर्षणीयेन सश्रीवत्सेन वक्षसा ।
द्विषन्निधनदक्षाभ्यां भुजाभ्यां साधु भूषितः ॥ २०
मूर्तिमान्सरहस्यात्मा जगतोऽग्र्यस्य भाजनम् ।
गोपवेषधरो विष्णुरुदग्राग्रतनूरुहः ॥ २१
किरीटलाञ्छनेनापि शिरसा छत्रवर्चसा ।

रथादवस्कन्द्य स तेष्वचेष्टत
प्रभोरमून्यङ्घ्रिरजांस्यहो इति ॥
देहभृतामियानर्थो हित्वा दम्भं भयं शुचम् ।
संदेशाद्यो हरेर्लिङ्गदर्शनश्रवणादिभि' ॥ [10]
[Bhāgavata P , 10 39 25–27]

On the other hand, D6 T1 2 G M ins after 14

778* ततो निवेदितो गोपैरिदं तदिति यादव ।
[G1 याचत (for यादव.)]

15 a) T3 4 नन्दगोपस्य च गृहं — b) K3 Ds D4 वासाय विबुधोपम., K4 °य च सुरोपमः , Ñ1 D6 T1 2 G M °र्थं वासवोपम — c) N (except Ś1 D6) T3 4 अवतीर्य (for °रुह्य) G1 यान (for यानात्) — d) Ñ2 महामति , V3 °द्युतिः , M1–3 च (M2 स) यादव (for महाबलः) — After 15, Ñ2 3 V B Dn Ds1 (marg) s2 D3–6 T1, 2 G M4 ins

779* हर्षपूर्णेन वक्त्रेण साश्रुनेत्रेण चैव हि ।
[V2 B Dn D2 T2 G2–5 चैव ह , D4 बाष्पदा (for चैव हि)]

16 a) D1 स द्वारि , T1 च द्वारे , M4 तद्वारि (for च द्वारि) — b) K2 ददृशे ; T3 अपश्यद् (for ददर्श)

17 M2 om 17ab — a) K2 स- (for तं). — b) B1 3 D3 6 T2 G1 2 5 च , G4 वा (for वै) — After 17ab, D6 T1 2 G M G(ed) ins

780* नेत्राभ्यां यादवो विष्णुमाकुलं समुदैक्षत ॥
अचिन्तयत्तदाक्रूरो लोके मत्सदृशो न हि ।
य एनं लोकनाथं त सकलं दृष्टवानहम् ॥
नारायणमणीयांसं स्थूलात्स्थूलतरं हरिम् ॥
कोऽयं मत्सदृशो लोके दृष्टवान्योऽहमीश्वरम् ॥ [5]
[(L 1) T1 आमूल , M1–3 आ मूलात् (for आकुल). — (L 2) T1 M1–3 च (for हि) — (L 3) T2 एव and तु (for एन and त) — (L. 5) D6 अयं , T1 M1–3 को हि (for को ऽय)]
— c) K Ñ3 V1 2 B2 D1 3–5 T3 4 नाथ (for तात) — d) V1 कर्मवित् , G2 तत्त्व° (for धर्म°) Ś1 Ñ3 V1 Ds2 प्रत्या(Ś1 °त्या)हरति धर्मवित् , B D4 5 व्याजहार स धर्म°, D3 प्रीत्याह परिदेववत्

18 a) M4 देव (for दृष्ट्वा) — b) Ś1 न तु (for पुनर्) K4 B3 D6 T1 2 G M4 [अ]न्वितम् , Ñ1 युतम् (for वृतम्) — c) M1–3 सुव्यक्त (for अ°) Ś1 -यौवने (for °न)

19 Before 19, Ñ2 3 V1 3 ins अक्रूर उवाच . — a) T3 4 अपश्यत्पुण्डरीकाक्षं — b) T3 4 -विक्रमम् (for °मः) Ñ2 V3 शार्दूलसमविक्रम· — c) V2 स (for सं-) T3 4 -मेघाभं (for °भ) Ś1 अमृतध्मातसंघाभ — d) Ś1 K1 2 D2 3 T1 पर्वतप्रतिमाकृतिः , T3 4 °प्रवराकृतिम्

20 a) K4 मृधेष्वधर्षणीयः स , G4 मणिना प्रेक्षणीयेन . — b) K3 वर्चसा (for वक्षसा) K4 D1 G1 3 5 श्रीवत्सेन च वक्षसा , Ñ2 स श्रीवत्सलवक्षसा , V2 श्रीवत्साङ्केन वक्षसा — K4 om 23cd Ds repeats 20cd after 23ab — c) Ś1 K3 Dn Ds (both times) -भूताभ्यां , Ñ2 V3 -योग्याभ्यां ; T2 G1 -दीक्षाभ्यां , T3 प° (for द°) — d) G3 बाहुभ्यां (for भुजाभ्यां) D6 T1 2 G2 4 पूजित , T3 भूषितम् (for °तः). G1 5 बाहुभ्यां साधु पूजितः , G3 (marg) श्रवणाभ्यां विभूषित·

21 M1–3 om (hapl) 21–22 — a) D1 सु- , D3 तु (for स-). D2 G2 -हरस्यात्मा (for -रह°) G4 मूर्तिभ्यां सरहस्याभ्यां — G4 om (hapl) 21b–22c — b) Ś1 D6 जगति , D5 तेजसो (for जगतो) K1 4 Ñ V1 3 D3 ऽप्यस्य ; D1 ऽस्य प्र- (for ऽग्र्यस्य) D2 T2 G1–3 5 M4 जगत्यग्र(D2 °त्तोष)स्य भाजनम् — d) Some Mss उदग्राग्र्य (for °ग्र-) D1 उदग्र्यप्राग्र्यतनूरुहः (hypermetric)

22 G4 om 22abc, M1–3 om. 22 (for all, cf v l. 21). — a) Ś1 किरीटग्राहमुक्तेन ; V1 °टेनाञ्जनेनापि ; D6

कुण्डलोत्तमयोग्याभ्यां श्रवणाभ्यां विभूषितः ॥ २२
हारार्हेण च पीनेन सुविस्तीर्णेन वक्षसा ।
द्वाभ्यां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां वृत्ताभ्यामुपशोभितः ॥२३
स्त्रीसहस्रोपचर्येण वपुषा मन्मथाग्निना ।
पीते वसानो वसने सोऽयं विष्णुः सनातनः ॥ २४
धरण्याश्रयभूताभ्यां चरणाभ्यामरिंदमः ।
त्रैलोक्याक्रान्तिभूताभ्यां भुवि पद्भ्यामवस्थितः ॥२५
रुचिराग्रकरश्चास्य चक्रोचित इवेक्ष्यते ।
द्वितीय उद्यतश्चैव गदासंयोगमिच्छति ॥ २६
अवतीर्णो भवायेह प्रथमं पदमात्मनः ।
शोभतेऽद्य भुवि श्रेष्ठस्त्रिदशानां धुरंधरः ॥ २७
अयं भविष्ये दृष्टो वै भविष्यकुशलैर्बुधैः ।
गोपालो यादवं वंशं क्षीणं विस्तारयिष्यति ॥ २८
तेजसा चास्य यदवः शतशोऽथ सहस्रशः ।
वंशमापूरयिष्यन्ति ओघा इव महार्णवम् ॥ २९
अस्येदं शासने सर्वं जगत्स्थास्यति शाश्वतम् ।
निहतामित्रसामन्तं स्फीतं कृतयुगे यथा ॥ ३०
अयमास्थाय वसुधां स्थापयित्वा जगद्वशे ।
राज्ञां भविष्यत्युपरि न च राजा भविष्यति ॥ ३१
नूनं त्रिभिः क्रमैर्जित्वा यथानेन कृतः प्रभुः ।

C 4380
B 2 25 32
P 2 25 32

$G_{1-3\ 5}$ °टोद्वाहयु(D_6 °र)क्तेन , T_1 M_4 °टोत्तमयुक्तेन — b) $\tilde{N}_{2.3}$ चन्द्र- , V_1 चक्र- , V_3 सूर्य- , $T_{3\ 4}$ च सु- (for छत्र-) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_4 शिरसा स श्रियो निधि° — c) $K_{1\ 2.4}$ $V_{1\ 3}$ Dn_2 Ds_2 $D_{1\ 5\ 6}$ T $G_{1\ 5}$ -योगाभ्यां (for -योग्याभ्यां). — d) K_4 निषेवितः , Cal ed विशेषत. (for विभूषित)

23 a) Ś1 महार्हेण , D_2 हारार्धेन (for °र्हेण) K_1 च पीतेन , K_4 T_2 G_1 M_{1-3} सुपीनेन , B_3 च पीनेषु , D_6 T_1 G_{2-5} सुपीतेन (for च पीनेन) — b) T_4 वर्चसा (for वक्षसा) B_3 विस्तीर्णेन च वक्षसा — After 23^{ab}, Ds repeats 20^{cd} — cd) Ś1 K_4 V_3 B_2 $D_{1\ 5}$ G_4 वृत्ताभ्यां दीर्घाभ्याम् (by transp), M_{1-3} पीनाभ्यां वृत्ताभ्याम् K_3 D_1 -शोभितम् (for °त).

24 a) Ś1 -भोग्येन , M_3 -वार्येण (for -चर्येण) — b) T_4 चक्षुषा (for वपुषा) $K_{1\ 3}$ V B Dn Ds D_{2-4} वपुषा मन्मथाधिना (D_3 °क°), D_6 T_{1-3} G M श्रीवत्सेन विराजता (T_2 G_1 °जितम् , M_4 °जित) — d) K_2 यो (for सो) $T_{3\ 4}$ कृष्णः (for विष्णु°)

25 G_4 M_{1-3} om (hapl) 25^{bc}. M_4 om 25^{c}–26^{d}. — c) V_2 योग्याभ्यां (for -भूताभ्यां) — d) Ś1 K_2 अकम्पाभ्याम् , D_6 T_2 $G_{1.2\ 5}$ M_{1-3} मही पद्भ्यास् (for भुवि प°) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn Ds D_{1-5} T_4 व्यवस्थित , $\tilde{N}_1$ अपि स्थितः , T_1 इव स्थित (for अवस्थितः) T_3 भुवं पद्भ्यां व्यवस्थित° , G_3 मही पद्भ्यामुप°

26 M_4 om 26 (cf v l 25) — a) D_2 M_1 रुचिराग्रयः (for °राग्र) — b) $K_{1\ 2\ 4}$ D_5 G_4 चक्राङ्कित (for चक्रोचित) $D_{3\ 5}$ [आ]बभौ , D_6 T_2 G $M_{1\ 3}$ [इ]ष्यते ; T_1 [ऊ]र्ध्वग° (for [ई]क्ष्यते) Ś1 चक्राङ्क इव लक्ष्यते — After 26^{ab}, V_2 repeats 12^{ab} — c) D_6 T_2 G_{1-3} ऽभ्युद्यतश् , G_4 ऽभ्युत्थि° , G_5 ऽभ्युदि° (for उद्य°) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $T_{3\ 4}$ [अ]पि ; V_2 B_1 M_{1-3} [अ]स्य (for [ए]व) D_3 द्वितीयश्चापि हस्तोऽस्य , T_1 द्वितीयोऽभ्युद्यतश्चापि. — d) T_1 $G_{3\ 5}$ -संसर्गम् (for संयोगम्) D_4 एष्यति (for इच्छति)

27 a) D_6 T_2 G M [ए]ष (for [इ]ह) — b) K_1 V_3 T_2 $G_{1\ 3}$ पादम् (for पदम्) D_2 आत्मना (for °नः) — c) Ś1 G_2 विभु° , K_3 भुवं (for भुवि) D_6 श्रेष्ठं (for श्रेष्ठस्). — d) Ś1 $T_{3\ 4}$ पुरंदर° (for धुरंधर).

28 a) M_1 भविष्यो (for °ष्ये) K Dn Ds कथितो (for दृष्टो वै) Ś1 भविष्य एष कथितो , T_1 अयं मनुष्यो दृष्ट्वा स , T_4 अहं भविष्यदृष्ट्वा वै , M_2 अयं भुवि प्रविष्टो वै — b) D_6 $T_{1\ 2}$ G_{2-5} भविष्यत् (for °ष्य-) Ś1 K Dn Ds D_4 (marg) G द्विजै , $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D_{1-5} $T_{3\ 4}$ $M_{1\ 2}$ नरैः (for बुधै) — c) Ś1 K_3 D_1 गोपालं (for °लो) — d) B_1 M_{1-3} क्षीणमभ्युद्धरिष्यति , D_3 क्ष्मामप्यभ्युद्धरिष्यति.

29 a) Ś1 यस्य (for चास्य) K_3 $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds D_{1-4} $T_{3\ 4}$ G_4 M_4 तेजसा यादवाश्चा(D_3 °वास्त)स्य , K_4 °सा यादवान्प्राप्य , $\tilde{N}_2$ V_3 यादवास्तेजसा चास्य — d) K_3 B Dn Ds_2 $D_{2\ 4}$ T_3 M_4 ह्योघा , K_4 (by corr) नदा , $V_{2\ 3}$ D_5 T_1 मेघा , D_1 घोषा , T_2 दीर्घा (for ओघा) Ds_1 ह्योघा इव जलार्णवम् , D_3 नदा नद्य इवा°.

30 a) $K_{1\ 2}$ यस्य , T_1 तस्य (for अस्य) B_3 D_2 $T_{3.4}$ [ए]व (for [इ]दं) $G_{2\ 4}$ शासनं (for °ने) — d) D_6 $G_{1.2\ 4\ 5}$ M स्थितं , T_4 स्वस्थं (for स्फीतं) K_1 V_3 $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{5\ 6}$ $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M तथा (for यथा) T_2 स्थितिं कर्तुं युगे तथा

31 a) D_6 $T_{1.2}$ G M अयं तु व्र(G_4 तद्व्र)जमास्थाय.

पुरा पुरंदरो राजा देवतानां त्रिविष्टपे ॥ ३२
तथैव वसुधां जित्वा जितपूर्वां त्रिभिः क्रमैः ।
स्थापयिष्यति राजानमुग्रसेनं न संशयः ॥ ३३
प्रमृष्टवैरगाधोऽयं प्रश्नैश्च बहुभिः श्रुतः ।
ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादैश्च पुराणोऽयं हि गीयते ॥ ३४
स्पृहणीयो हि लोकस्य भविष्यति च केशवः ।
तथा ह्यस्योत्थिता बुद्धिर्मानुष्यमुपसेवितुम् ॥ ३५
अहं त्वस्याद्य वसतिं पूजयिष्ये यथाविधि ।
विष्णुत्वं मनसा चैव पूजयिष्यामि मन्त्रवत् ॥ ३६
यच्च जातिपरिज्ञानं प्रादुर्भावाश्च वै नृषु ।
अमानुषं वेद्मि चैनं ये चान्ये दिव्यचक्षुषः ॥ ३७
सोऽहं कृष्णेन वै रात्रौ संमन्त्र्य विदितात्मना ।
सहानेन गमिष्यामि सव्रजो यदि मंस्यते ॥ ३८
एवं बहुविधं कृष्णं दृष्ट्वा हेत्वर्थकारणैः ।
विवेश नन्दगोपस्य कृष्णेन सह संसदम् ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

— ^{d}) Ñ2 राजराजो (for न च राजा)

32 ^{a}) D2 G2 त्रिविक्रमैर् (for त्रिभि क्रमैर्) V1 भूत्वा, M4 नीत्वा (for जित्वा) — ^{b}) M3 तेन (for [अ]नेन) K1–3 Ñ3 V1 2 B1 Dn Ds D1–5 T3 4 प्रभु॰ कृत (by transp), K4 बलिं कृत , G2 कृतः पुनः, M4 जगत्प्रभु॰ D6 T2 G1 3–5 यथा तेन कृत (G3 °तं) पुन , T1 यथा तेन प्रभु कृत — ^{c}) Ś1 T1 यथा (for पुरा) — D5 reads 32^{d}–33^{c} on marg

33 ^{b}) K3 D2 3 6 T2 त्रिविक्रमै (D3 °म) (for त्रिभि क्रमै॰).

34 M1 2 om 34^{ab} — ^{a}) V1 3 -दोषो, D3 घोषो (for -गाधो) Ś1 विसृष्टवैरा रागैर्या, K1 Ñ B Dn Ds D4 5 T3 G2 M3 प्रसृष्टवैरगाधोऽयं (Ñ2 3 T3 °दोषोऽयं, G2 M3 °नाथेन), K2 प्रसृष्टवैरातिशयं ; K3 D4 (marg) प्रकृष्टवेदागाधोऽयं ; K4 D1 सृष्टं वैरस्य गाधोऽयं, D6 T2 G1 3 4 M4 प्रकृष्टवैर(G1 °ष्टे वैर- ; G3 M4 °ष्टवैरि)नाशेन , T1 प्रकृष्टवैरिणा तेन, G5 प्रसृष्टवैरिनाशेन — ^{b}) G4 व्रजैश् (for प्रश्नैश्) Ś1 श्रुतम् ; Ñ1 D1 श्रुतैः, B3 श्रुतिः ; D5 G2 वृतम् ; T1 तत (for श्रुतः) T2 G1 प्रजाभिर्बहुभिर्वृत॰, G3 5 M4 व्रजैश्च बहुभिर्वृत (M4 °स्तत) — Ñ1 reads 34^{c}–35^{d} on marg — ^{c}) Ś1 K3 ब्रह्मकल्पैश्, K2 वेदवादैश् ; B2 3 D6 T1 2 G1 3–5 M ब्रह्मविद्भिश् (for °वादैश्) G2 पुराणैर्धर्मविद्भिश्च. — ^{d}) K3 पुराणेऽय, D2 °णे यो, T4 °णेषु, G2 °णोक्तं (for °णोऽयं) Ds2 च गीयते, M4 महीयते (for हि गी°) Ś1 पुराणेऽयं हि धीयते

35 ^{b}) T3 4 हि केशव ; M3 न सशय , M4 [अ]द्य केशवः (for च के°). — T3 4 om (hapl) 68 35^{c}–69 1^{b} — ^{c}) T1 यथा (for तथा) M1–3 तस्य (for ह्यस्य) V3 [उ]च्चिता ; D1 [उ]च्छ्रिता, T2 G1 3–5 M4 [उ]दिता (for [उ]त्थिता) — ^{d}) N (except Ñ1 D6) -जीवितुम् ; T1 M4 -सेवत (for -सेवितुम्)

36 T3 4 om 36 (cf v l 35). — ^{a}) K3 G2 M1–3 त्वासाद्य , V1 अस्याद्य ; T4 चा° (for त्व°). — ^{c}) K3 T1 विष्णु तं (for विष्णुत्वं) — ^{d}) K1 4 Ñ1 3 V B Ds D2 6 T2 G1 M3 4 मन्त्रवित्, D3 मित्रवत् (for मन्त्रवत्) — For 36^{cd}, Ś1 subst

781* विष्णुं त्वां पूजयिष्यामि मनसा चैव मन्त्रवान् ।

37 T3 4 om 37 (cf v. l 35) — ^{a}) Ś1 D2 यस्य जात्या ; K2 तच्च ज्योति -, Ñ2 3 V1 3 B1 2 Dn Ds1 T2 G2 3 M2 यच्च ज्ञाति-, D5 यस्य ज्ञाति- (for यच्च जाति-). Ds2 D1 -परं ज्ञानं (for -परिज्ञानं) K1 3 4 यच्च ज्योतिःप(K3 याति प)रं ज्ञान , T1 यच्च ज्ञातिपरिज्ञानात् — ^{b}) Ñ V2 Dn D1 5 T1 G2 3 प्रादुर्भावश्, B1 D3 G4 5 M °र्भावं, D6 °र्भूतं (for °र्भावाश्) V1 प्रादुर्भावांश्च वै नृप — ^{c}) D6 T1 2 G M4 अवैमि चैनमीशेशं — ^{d}) K4 तथा ; G2 यथा (for ये च). — After 37, D6 T1 2 G1–3 5 M G(ed) ins

782* स्तोष्ये देवं जगन्नाथं वाराहं वामनं हरिम् ।
नमामि पुण्डरीकाक्षं नरनारायणाकृतिम् ।
नमामि वामनं विष्णु त्रैलोक्याक्रान्तपौरुषम् ॥

[(L 1) M3 चैनं (for देवं) T1 M3 4 वरद (for वामन). M1 2 वाचाह वरदं हरिम् (for ^{b}). — (L 2) T1 M1–3 न- (M3 ना)रसिंह नराकृतिम् (for ^{b})]

38 T3, 4 om 38 (cf v l. 35). — ^{a}) Ś1 संमन्त्र्य (for वै रात्रौ). — ^{b}) Ś1 D6 G1 2 4 5 M1–3 मन्त्रं (Ś1 रात्रौ) मन्त्रविदात्मना (G1 °न) ; T2 मन्त्रं मन्त्रमिवात्मनः ; M4 मम मन्त्रविदात्मना — ^{c}) D4 सह तेन ; D6 T2 G1 सहायेन (for °नेन) M4 व्रजिष्यामि (for गमि°). — ^{d}) D3 प्रभाते (for सव्रजो) K1 (*sup lin*) Ñ1, 2 V2 D1 T2 मन्यते (for मंस्यते).

६९

वैशंपायन उवाच ।
स नन्दगोपस्य गृहं प्रविष्टः सहकेशवः ।
गोपवृद्धान्समानीय प्रोवाचामितदक्षिणः ॥ १
कृष्णं चैवाब्रवीत्प्रीतो रौहिणेयेन संगतम् ।
श्वः पुरीं मथुरां तात गमिष्यामः शिवाय वै ॥ २
यास्यन्ति च प्रजाः सर्वे सगोकुलपरिग्रहाः ।
कंसाज्ञया समुचितं करमादाय वार्षिकम् ॥ ३
समृद्धस्तस्य कंसस्य भविष्यति धनुर्महः ।
तं द्रक्ष्यथ समृद्धं च स्वजनं च समेष्यथ ॥ ४
पितरं वसुदेवं च सततं दुःखभाजनम् ।
दीनं पुत्रवधश्रान्तं युवामथ समेष्यथः ॥ ५
सततं पीड्यमानं च कंसेनाशुभबुद्धिना ।
दशान्ते शोषितं वृद्धं दुःखैः शिथिलतां गतम् ॥ ६
कंसस्य च भयात्रस्तं भवद्भ्यां च विनाकृतम् । C 4394 B 2 26 7 P 2 26 7

---

39 T3 4 om 39 (cf v 1 35) Before 39, D2 ins वैशंपायन उवाच — c) K4 प्रविशन् (for विवेश) — d) Ñ1 ससदि, V3 मन्दिरम्, T2 G1 4 5 M3 सविदम् (for ससदम्) Ś1 K1 2 सह कृष्णेन संसदम्

COLOPHON om in T3 4 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ1 3 V B Dn Ds D1 3 — *Adhy name* Ś1 Ñ1 अक्रूरवाक्यम्, K Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1–5 अक्रूरा(K4 D2 °र)गमनम्, Ñ2 कृष्णदर्शनम्, V3 दानपते कृष्णदर्शनम्, D6 G2 3 M4 अक्रूरप्रवेश — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D1 M1–3 78, Ñ3 V1 G1 81, V2 B2 T1 G3 5 M4 82, V3 Dn Ds T2 80, D3 86, D4 G2. 4 79 — *Śloka no* Dn Ds2 39, D3 40, D4 42, T2 43, G1 44

69

1 T3 4 om 1ab (cf v 1 68 35) — a) B3 नन्दगोपस्य च गृह — c) Ś1 समानाय्य (for °नीय) — d) T1 G3 5 -विक्रम. (for -दक्षिण.)

2 a) D5 [अ]पि (for [ए]व) B1 2 Dn D5 T1 4 G3 प्रीत्या (for प्रीतो) — b) D2 सयुतम्, M3 सगत (for °तम्) T2 G1 3 रौहिणेय तु (G3 च) सगतम् — c) K1 स्वपुर, K2–4 D1 2 6 स्वपुरी (for श्व पुरीं) Some Mss मधुरां (for मथुरां) — d) D6 गमिष्यावः, T2 G1 3 4 M2 4 °ष्यामि, G2 5 M1 °ष्याम (for °ष्यामः) K2 Ñ3 V B D1–4 T3 4 सुखाय (for शिवाय) K1 3 4 Ñ1 2 Dn Ds D5 गमिष्याम (K1. 4 °व, K3 D5 °मि) सुखाय वै, T1 °मि शुभाय वै

3 a) Ś1 प्रयास्यन्ति, K2 V2 यास्यन्ति ते (V2 स-) (for °न्ति च) K3 प्रजा (for प्रजाः) — b) K Ñ V B D (except D6) T3 4 गोपाला स- (for सगोकुल-). D6 T1 2 G M परिच्छदा (for °ग्रहा) — c) D6 T1 G3–5 M1–3 कंसस्याज्ञा- (for कंसाज्ञया) D2 समुदितं (for °चितं). T2 G1 2 कंसस्याज्ञासमुदित, M4 कंसस्य भोजस्य * * — d) K2 करदानाय वार्षिकम् — After 3, Ñ2 3 V2 B1 2 Ds D4 T3 4 ins

783* वयं चैव प्रगन्तारो रथमास्थाय संगता ।

[T3 प्रयास्यामो (for प्रगन्तारो) B1 2 आरुह्य, D4 आदाय (for आस्थाय)]

4 a) K Ñ2 3 V1 3 B D (except D4) T1 2 M4 तत्र (for तस्य) Ś1 प्रवृद्धस्तात कंसस्य, T4 समृद्धस्य च कं°; G3 प्रवृद्धस्तत्र क° — b) K2 वर्तते च (for भविष्यति) Ñ1 D6 धनुर्महत्, T1–3 G3 M3 4 °ख (for °ह) — c) Ś1 D6 T2 G2 तद् (for त) K1 B3 Ds1 द्रक्ष्यथ. (for °थ) G3 तद्द्रक्ष्यथ समृद्धस्य — d) N (except Ś1 Ñ1 D6) T1 3 4 स्वजनैश् (for °नं)

5 D3–5 om (hapl) 5 After 5ab, V2 reads 9ab, repeating it in its proper place. — c) T4 देवं (for दीनं) Ñ2 3 V1 3 -वधाद्दीनं, D6 -वधाच्छ्रान्तं (for -वधश्रान्त) — d) K1 2 B2 T4 G4 अद्य, Dn अपि (for अथ) K3 T1 2 G1–3 5 समेष्यथ (for °ष्यथ) D1 युवामद्य समेष्यथ, D6 यूयमथ समेष्यथ, T3 शोचमानमहर्निशम् — After 5, D3 reads 7cd, repeating it in its proper place

6 Ś1 om 6a–7b — c) D4 शामितं (for शोषितं)

7 Ś1 om 7ab (cf v 1 6). — a) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4 5 T3 4 भयसं-, D2 M4 च भय- (for च भयात्) D3 कसस्य भयवित्रस्तां — b) D6 T2 G1 2 5 M4 युवाभ्यां (for भवद्भ्यां) — D3 reads 7cd for the first time after 5 — c) D3 (first time) दह्यमानां (for °मानं) D6 T1 3 G1 2 5 M3 दिवारात्रं (for दिवा रात्रौ). — d) Ñ2

दह्यमानं दिवा रात्रौ सोत्कण्ठेनान्तरात्मना ॥ ७
तां च द्रक्ष्यसि गोविन्द पुत्रैरस्मृदितस्तनीम् ।
देवकीं देवसंकाशां सीदन्तीं विहतप्रभाम् ॥ ८
पुत्रशोकेन शुष्यन्तीं त्वद्दर्शनपरायणाम् ।
वियोगशोकसंतप्तां विवत्सामिव सौरभीम् ॥ ९
उपप्लुतेक्षणां नित्यं नित्यं मलिनवाससम् ।
स्वर्भानुवदनग्रस्तां शशाङ्कस्य प्रभामिव ॥ १०
त्वद्दर्शनपरां नित्यं तवागमनकाङ्क्षिणीम् ।
त्वत्प्रवृत्तेन शोकेन सीदन्तीं वै तपस्विनीम् ॥ ११
त्वत्प्रलापेष्वकुशलां त्वया बाल्ये वियोजिताम् ।
अरूपज्ञां तव विभो वक्त्रस्यास्येन्दुवर्चसः ॥ १२
यदि त्वां जनयित्वा सा क्लिश्यते कृष्ण देवकी ।
अपत्यार्थो नु कस्तस्या वरं ह्येवानपत्यता ॥ १३
एकः शोको हि नारीणामपुत्राणां विधीयते ।
सपुत्रा त्वफले पुत्रे धिक्प्रजातेन तप्यते ॥ १४
त्वं तु शक्रसमः पुत्रो यस्यास्त्वत्सदृशो गुणैः ।
परेषामप्यभयदो न सा शोचितुमर्हति ॥ १५
वृद्धौ तवाम्बापितरौ परभृत्यत्वमागतौ ।
त्वत्कृते भर्त्स्यमानौ तौ कंसेनादीर्घदर्शिना ॥ १६
यदि ते देवकी मान्या पृथिवीग्रात्मधारिणी ।
तां शोकसलिले मग्नामुत्तारयितुमर्हसि ॥ १७
तं च वृद्धं प्रियसुतं वसुदेवं महाबलम् ।

सशोकेन (for सोत्कण्ठेन). D3 (first time) देवकीं च तथा भृशम्

8 ^{a}) V2 द्रक्ष्यथ (for °सि) — ^{d}) K2 G(ed) च हृत-, B1 निहत-, D6 T2 G1 2 4 5 M2 4 विगत- (for विहत-) V1 2 D1 4 -प्रजाम् (for -प्रभाम्)

9 V2 reads 9^{ab} for the first time after 5^{ab} — ^{a}) Ś1 पश्यन्तीं (for शुष्यन्तीं) — ^{b}) Ñ2 दुर्दर्शन- (for त्वद्द°) Ś1 त्वां च पुत्रमपश्यतीम् — ^{c}) B -दुःख-, G1 -योग- (for -शोक-) — ^{d}) Ś1 धेनुकाम् (for सौरभीम्)

10 ^{a}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D2–4 6 T3 4 G4 दीनां (for नित्यं) Ñ1 D1 उपप्लवेक्षणां नित्यं — ^{b}) Ñ1 2 -वाससा, Ñ3 V1 G4 M4 °सीम्, D6 T1 2 G1. 2 5 -वासिनीम् (for -वाससम्). G3 आर्तां मलिनवासिनीम् — ^{c}) K1. 2 -त्रस्तां, K1 (*sup lin*) 3 D1 -स्रस्तां (for ग्रस्तां).

11 ^{b}) M1–3 त्वदागमनकाङ्क्षिणीम्

12 ^{a}) Ñ2 V B2 3 Ds कुशलां (for [अ]कु°) D6 T1 2 G M त्वद्धितार्शंसनपरां — ^{b}) K3 ऽतियोजिताम्, D6 विवर्जि°, M1–3 विनाकृ° (for वियोजि°) — ^{c}) T3 4 अवित्रस्तां (for अरूपज्ञां) — ^{d}) M4 पुत्रस्येन्दुविवर्चसः

13 ^{a}) G4 damaged. M1–3 त्वा (for त्वां) T4 तु, M1–3 [अ]सौ (for सा). — ^{b}) D6 तप्यते (for क्लिश्यते) K Ñ1. 3 V1. 2 B Dn Ds D1–5 T3. 4 देवकी तात त(K3 परित-, D4 [*inf lin*] नाथ त)प्यते — K2 4 om (hapl) 13^{c}–14^{d}. — ^{c}) V3 B2 Ds D2 (*sup. lin*) M4 ऽत्र, D3 ऽथ (for नु) T4 किं (for कस्) T2 तस्यां (for तस्या) — ^{d}) G5 वरा (for वरं) Ñ2 B3 [अ]नपत्यताम्, G2 °पायिनः (for °पत्यता).

14 K2 4 om 14 (cf v l 13) — ^{a}) Bom Poona eds G(ed) अपुत्रागा (for एकः शोको) T4 ऽपि (for हि) — ^{b}) T2 4 सुपुत्राणां, Bom Poona eds G(ed) एकः शोको (for अपुत्राणा) — ^{c}) D4 सपुत्रा सा, D5 अपुत्रस्तु (for सपुत्रा तु) D6 T1 2 G1 5 सपु(T2 G1 °त्पु)त्रा सत्य-पुत्रे(D6 °त्रै)व, G2 3 M सपु(G2 °त्पु)त्रा सा त्व(G3 ह्य)-पुत्रेव — ^{d}) V3 प्रजाते तु, Dn सुत येन, T3 प्रयातेन, T4 स यातेन (for प्रजातेन) D2 धिक्प्रजातेति भण्यते, D6 T1 2 G1–3 5 M दह्य(D6 खिद्य)ते धिगपुत्रताम्

15 ^{a}) Ś1 om., B1 च (for तु) — ^{b}) Ñ2 यथा (for यस्यास्) Ś1 D2 T2 G1 4 M1. 3 4 तत्सदृशो, K1 D1 च स°, V1 त्वं सदृशं, D3 तु सदृशो (for त्वत्स°) — ^{d}) G2 शोषि-तुम् (for शोचि°)

16 ^{a}) K Ñ2 3 V1 Dn Ds D1. 2 4 5 तवाद्य; D3 च माता- (for तवाम्बा-) — ^{b}) D6 T2 G1 2 5 आश्रितौ (for आगतौ) — ^{c}) Ś1 त्वत्कृते परिभर्त्स्यैते, K1 2 D1 भर्त्स्यैते त्वत्कृतेनैव (K1 °व), K3 भर्त्स्यैते वै कृते तव, K4 Ñ3 V1 2 Dn D2–4 भर्त्स्यैते त्वत्कृते तेन, Ñ1 भर्त्स्यैते भर्त्सितौ नित्यं, Ñ2 V3 पीड्यते त्वत्कृतेनैवं (V3 °ते तेन), D5 T3. 4 भर्त्सितौ त्वत्कृते नित्यं (T4 वृद्धौ) — ^{d}) K Ñ3 V1 2 Dn Ds D1–5 T3. 4 G1 कंसेनाशुभ(D4 5 °हित)बुद्धिना.

17 ^{a}) Ñ2 V3 D3 सा (for ते) Ś1 माता (for मान्या). — ^{d}) D3 सतारयितुमर्हसि

18 ^{a}) Ñ2 V3 तथा, Ds M2 त्वं च, D4 तं वि- (for तं च) D5 प्रिय तातं (for प्रियसुतं). — ^{b}) Ś1 महामतिम्, K Ñ2 3 V Dn D1–5 T3 4 सुखोचितम्; B Ds सुदुःखितम् (for महाबलम्)

पुत्रयोगेन संयोज्य कृष्ण धर्ममवाप्स्यसि ॥ १८
यथा नागः सुदुर्वृत्तो दमितो यमुनाह्रदे ।
विपुलश्च धृतः शैलो यथा वै भूधरस्त्वया ॥ १९
दर्पोद्वृत्तश्च बलवानरिष्टो विनिपातितः ।
परप्राणहरः केशी दुष्टात्मा च हतस्त्वया ॥ २०
एतेनैव प्रयत्नेन वृद्धावुद्धृत्य दुःखितौ ।
यथा धर्ममवाप्नोषि तत्कृष्ण परिचिन्त्यताम् ॥ २१
निर्भर्त्स्यमानो यैर्दृष्टः पिता ते कृष्ण संसदि ।
ते सर्वे चक्रुरश्रूणि नेत्रैर्दुःखान्विता भृशम् ॥ २२
गर्भविकर्तनादीनि दुःखानि सुबहूनि सा ।
माता ते देवकी कृष्ण कंसस्य सहतेऽवशा ॥ २३
मातापितृभ्यां सर्वेण जातेन निभृतेन वै ।
ऋणं वै प्रतिकर्तव्यं यथायोगमुदाहृतम् ॥ २४
एवं ते कुर्वतः कृष्ण मातापित्रोरनुग्रहम् ।
परित्यजेतां तौ शोकं स्याच्च धर्मस्तवातुलः ॥ २५
कृष्णस्तु विदितार्थो वै तमाहामितदक्षिणम् ।
बाढमित्येव तेजस्वी न च चुक्रोध केशवः ॥ २६
ते च गोपाः समागम्य नन्दगोपपुरोगमाः ।
अक्रूरवचनं श्रुत्वा संचेलुः कंससशासनात् ॥ २७
गमनाय च ते सज्जा बभूवुर्व्रजवासिनः ।

C 4416
B 2. 26 28
P 2. 26 28

19 a) G4 यदा (for यथा) Ñ2 नागं (for नाग) K2 3 Dn स (for सु-) Ś1 -दुर्वृत्तं (for -दुर्वृत्तो) — b) D2 -जले (for -ह्रदे) — c) K1 2 D2 निर्मूलश्च कृत· शैलो, K3 4 Ñ V, B Dn Ds D1 3–5 विमूलश्च (Ñ1 °ल स) कृत शैलो, T1 विमूलो यो धृत· शैलो — d) D4 [अ]यं (for वै) Dn गोहिते (for भूधरस्)

20 a) K Ñ1 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–5 T2 3 G1 3 दर्पोत्सिक्तश्, Ñ2 °द्धूतश्, V3 °द्रुतश्, B3 दर्पेणोक्तश् (for दर्पोद्वृत्तश्) T4 दर्पोत्सिक्तश्च दुष्टात्मा — b) V2 वै नि-, G3 भुवि (for विनि-) — c) D6 -त्राणहरः, T2 G1 -प्रहरण. (for -प्राणहर) T3 तदैव निहत. केशी — d) Ñ2 दुष्टात्मा ते, D6 T1 2 G1 2 5 M °चारो, G3 °श्चो वि- (for °त्मा च) Ś1 D2 हतो यथा, K Ñ V B Dn Ds D1 3–5 हयो हत (for हतस्त्वया). T3 दुष्टात्मा दुर्जयो रणे, T4 °त्मा विनिपातित:

21 b) V1 अत्यन्त- (for उद्धृत्य) — d) K1 2 तत्कृते, V1 D4 तत्कृत्यं (for °ष्ण)

22 a) D1 5 6 T2 G1 3–5 M1–3 वै दृष्टः, D4 निर्दिष्ट (for यैर्दृष्ट) — b) N (except Ś1) T G M4 कंस- (for कृष्ण) — d) Ś1 D5 दु खान्वितैर् (for °न्विता) — After 22, D6 T1 2 G1–3 5 M G(ed) ins ·

784* अन्धेन किंचिदुक्त्वैव कंसो निर्भर्त्सितः किल ।

23 a) K4 गर्भाणा (for °व-) B1 3 Ds D2 6 T1 2 G2 4 5 M गर्भविकृन्तनादीनि — b) Ñ2 V1 च (for सु-) T1 [इ]ह, G4 G(ed) [अ]पि (for सा) — c) T2 त्वन्माता (for माता ते) M1–3 तात (for कृष्ण) — d) D1 2 च सा (for ऽवशा)

24 ab) T2 G1 ताभ्यां (for माता-) D1 -पितॄणां (for -पितृभ्यां). Ñ2 V3 जातेन सर्वेण (by transp); T4 सर्वेश जातेन K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T1 3 4 तनयेन, D6 विभृतेन (for नि°) Ś1 च (for वै) — c) K3 4 D1 2 (marg) 4 त्राण वै, D2 (orig) ऋषीणां (for ऋणं वै) D6 -हर्तव्य (for -क°) K2 ऋण चैव प्रकर्तव्यं, G1 नृणां वै प्रतिहर्तव्य — d) S1 उपाहृतम् (for उदा°)

25 a) Ś1 एतत् (for एवं) — b) K4 त्वनु- (for अनु-). — c) T4 त (for तौ) — d) K2 एष, K4 स्यात्स्व-, D6 T1 2 G1 2 4 5 M अस्तु, T3 श्लाघ्यो (for स्याच्च) D1 कृष्ण (for धर्मस्) K Ñ1 3 V1 B1 2 Dn D1–5 T3 4 [अ]नघ, Ñ2 [उ]त्तम, M1–3 [अ]खिल. (for [अ]तुल·) — After 25, T3 ins :

785* धर्मस्ते विपुलोऽनन्तो भविष्यति न संशयः ।

26 Before 26, Ñ2 V2 3 B Dn Ds ins वैशंपायन G5 damaged M4 om 26ab — a) K1 B2 D4 T3 सु-, K2 च, D2 3 स (for तु) M1–3 तच्छ्रुतार्थौ (for विदि°). K4 ऽपि (for वै) — b) D1 -लक्षणम्, T3 M1–3 विक्रम (for -दक्षिणम्) D6 T1 2 G1 तमाहातुलविक्रम (D6 °मम्) — c) Ñ3 (marg) V1 तद्वाक्यं (for तेजस्वी) — d) K2 तेन (for न च) T4 माधव (for केशव) Ñ2 V3 B2 D3 6 G1 2 5 M न चुक्रोध च (M1–3 हि, M4 स) केशव, T1 3 G(ed) न च क्रोधवश गत

27 b) N (except S1 D6) T3 -पुरःसरा., T1 -पुरस्कृता (for -पुरोगमा.) — d) D3 प्र- (for सं-) V1 T1 M4 कृष्ण- (for कस-) K3 4 Ñ1 Dn D1 T3 चेलु कंसस्य शासनात्

28 V2 om 28 — a) V1 समागम्य (for गमनाय) Ś1 सज्जास्ते च, K4 च ते सर्वे, M4 ततः सज्जा (for च ते सज्जा) — b) D3 T4 वन- (for व्रज-) — d) Ñ3 V1 3 घोष- (for गोप-)

29 a) V2 करान् (for करं च) D3 दधि पय (for

सज्जं चोपायनं कृत्वा गोपवृद्धाः प्रतस्थिरे ॥ २८
करं चानडुहः सर्पिर्महिषांश्चोपनायिकान् ।
यथासारं यथायूथमुपनीय पयो घृतम् ॥ २९
तं सज्जयित्वा कंसस्य करं चोपायनानि च ।
ते सर्वे गोपपतयो गमनायोपतस्थिरे ॥ ३०
अक्रूरस्य कथाभिस्तु सह कृष्णेन जाग्रतः ।
रौहिणेयतृतीयस्य सा निशा व्यत्यवर्तत ॥ ३१

इति श्रीहरिवंशे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

७०

वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रभाते विमले पक्षिव्याहारसंकुले ।
नैशाकरे रश्मिजाले क्षणदाक्षयसंहृते ॥ १
नभस्यरुणसंस्तीर्णे पर्यस्ते ज्योतिमण्डले ।
प्रत्यूषपवनासारैः क्लेदिते धरणीतले ॥ २
क्षीणाकारासु तारासु सुप्तानिष्प्रतिभासु च ।
नैशमन्तर्दधे रूपमुदगच्छद्दिवाकरः ।
शीतांशुः शान्तकिरणो निष्प्रभः समपद्यत ॥ ३
गोभिः समवकीर्णासु व्रजनिर्याणभूमिषु ।
मन्थावर्तनपूर्णेषु गर्गरेषु नदत्सु च ॥ ४

चानडुहः) $Ś_1$ K_2 सर्वे, T_2 $G_{1\,3\,5}$ सर्वान् (for सर्पिर्) — ^{b}) D_6 $G_{2\,5}$ M -दायकान्, G(ed) -नायनान् (for -नायिकान्) — ^{c}) D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,2/4\,5}$ M_4 -योगम् (for यूथम्) — ^{d}) K V_2 $B_{2\,3}$ D_8 $D_{1\,2\,4\,6}$ T G_{1-3} उपानीय (for उप°) D_3 दधि (for घृतम्) Dn_1 उपानीय पयो दधि, G_4 उपानीय पुरो घृतम्, M_{1-3} उपादाय हृत च यत्

30 ^{a}) K_2 $D_{4\,5}$ ते, T_1 M_{1-3} तत् (for त) — ^{b}) T_2 G_1 वै (for च) — ^{c}) $Ś_1$ अक्रूर (for ते सर्वे). T_2 G_1 ते च सर्वे गोपतयो — ^{d}) K_1 प्रतस्थिरे, $Ñ_2$ V_3 प्रचक्रमु, D_6 $T_{1\,2}$ G M प्रचक्रिरे (for [उ]पतस्थिरे)

31 ^{a}) Ds_2 अक्रूरस्तु (for °स्य) K_2 यथावत् (for कथाभिस्) $Ñ_1$ $V_{2,3}$ $D_{5\,6}$ T_4 M_{1-3} च (for तु) — ^{b}) $Ñ_1$ सकृष्णेनैव जाग्रत., T_3 कृष्णेन सह जा° — ^{d}) B_3 D_6 T_2 $G_{1\,3}$ M निशा सा (by transp) $G_{2\,4\,5}$ निशा साप्यत्यवर्तत

Colophon om in all Mss (except $Ś_1$ $D_{2,4}$). — *Adhy name* $Ś_1$ गोयानम्, D_2 व्रजोपायनम्, D_4 शोकवर्णनम् — *Adhy no* (figures, words or both) D_4 80 — *Śloka no* D_4 31

70

1 Some Mss om वैशंपायन. — ^{a}) M_4 ततः प्रभातसमये — ^{b}) T_3 व्यापार- (for -व्याहार-). $Ś_1$ पक्षव्याहृतसंकुले — ^{c}) D_6 -काले, G_1 जाते (for -जाले) — ^{d}) $K_{1\,2}$ -क्षण-, Ds_2 -भय- (for -क्षय-) $Ñ_2$ Dn_2 D_5 T_3 -संवृते, $D_{2\,3}$ $M_{1\,3}$ -संकुले (for संहृते) $Ś_1$ क्षणदायां क्षयं गते.

2 ^{a}) K_2 $Ñ_2$ D_3 T_4 G_3 $M_{2\,3}$ -संकीर्णे; V_3 -सतीर्णे (for -संस्तीर्णे) — ^{b}) D_6 T_2 $G_{1\,2\,5}$ $M_{1\,3\,4}$ पर्यस्त- (for °स्ते) $Ś_1$ K $Ñ_{2\,3}$ V B Dn D_8 D_{1-5} $T_{1\,3\,4}$ पर्यस्ते (V_1 °न्ते) ज्योतिषां गणे — ^{c}) Ds प्रत्यूषे (for °ष-) $Ś_1$ $K_{1\,2}$ प्रत्यूषपवनासार- — ^{d}) $Ś_1$ -क्ष्वेळिते, T_3 विजिते (for क्लेदिते).

3 ^{a}) Dn_2 रात्रीषु (for तारासु) G_3 क्षीणासु तारतारासु. — ^{b}) D_2 स्वप्न-, D_6 T_2 $G_{1\,4\,5}$ स्तब्ध- (for सुप्त) K_2 सुप्तवन्निष्प्रभासु च, K_4 सप्रभानिष्प्रभासु च — ^{c}) T_1 शनैर् (for नैशम्) M_{1-3} दोषं (for रूपम्) — ^{d}) $Ś_1$ T_3 उदतिष्ठद्; $Ñ_2$ V_3 D_3 उपागच्छद्; Dn_1 D_6 T_2 $G_{1,2\,4\,5}$ उदा°; T_4 G_3 उद्गच्छति, M_{1-3} समुद्गच्छन् (for उदगच्छद्). Bom. Poona eds G(ed) उद्गच्छति दिवाकरे — ^{e}) K_2 D_2 $T_{1,4}$ श्रान्त-, K_4 D_3 M_{1-3} शीत- (for शान्त-). K_1 शीतांशु. श्रान्तकरणो — ^{f}) $Ś_1$ किरणाढ्यो दिवाकर., D_6 $T_{1,2}$ G M निष्प्रभोऽभून्निशाकर· — After 3, N $T_{1\,3,4}$ G_2 M_4 ins. :

786* एको नाशयते रूपमेको वर्धयते वपुः ।

[$Ś_1$ ऽत्र नाशयद् (for नाशयते). M_4 रूपैर् (for रूपम्) D_1 नाशयते (for वर्ध°). $Ś_1$ अपरोऽदर्शयद्वपु· (for ^{b})]

4 ^{a}) $Ś_1$ K_4 B_2 Dn D_1 T_3 G_2 G(ed) च सम-, $Ñ_2$ समभि (for समव-) $Ñ_1$ -तीर्णासु (for -कीर्णासु). — D_6 om (hapl) 4^b–5^c — ^{b}) Ñ V B D_6 T_4 G_2 -निर्माण-; M_1 निर्वास-, $M_{2\,3}$ -निर्वाण- (for निर्याण-) D_1 चक्रनिर्माणभूमिषु — ^{c}) $Ś_1$ D_6 G_5 -घूर्णेषु (for -पूर्णेषु) K $Ñ_{1,3}$ V B Dn Ds D_{2-4} T_3 M_4 मन्था($Ñ_{1\,3}$ V_2 $B_{2\,3}$ T_3 °न्थ)-नावर्तपूर्णेषु (D_3 °वेंण), $Ñ_2$ सनानावर्णपुण्ड्रेषु (sic); T_4

दामभिर्यम्यमानेषु वत्सेषु तरुणेषु च ।
गोपैरापूर्यमाणासु घोषरथ्यासु सर्वशः ॥ ५
तत्रैव गुरुकं भाण्डं शकटारोपितं बहु ।
त्वरिताः पृष्ठतः कृत्वा जग्मुः स्यन्दनवाहनाः ॥ ६
कृष्णोऽथ रौहिणेयश्च स चैवामितदक्षिणः ।
त्रयो रथगता जग्मुस्त्रिलोकपतयो यथा ॥ ७
अथाह कृष्णमक्रूरो यमुनातीरमाश्रितः ।
स्यन्दनं तात रक्षस्व यत्नं च कुरु वाजिषु ॥ ८
हयेभ्यो यवसं दत्त्वा हयभाण्डे रथे तथा ।
प्रगाढं यत्नमास्थाय क्षणं तात प्रतीक्षताम् ॥ ९
यमुनाया ह्रदे ह्यस्मिन्स्तोष्यामि भुजगेश्वरम् ।
दिव्यैर्भागवतैर्मन्त्रैः सर्वलोकप्रभुं यतः ॥ १०
श्रीमत्स्वस्तिकमूर्धानं प्रणमिष्यामि भोगिनम् ।
सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ॥ ११
धर्मदेवस्य तस्यास्याद्यद्विषं प्रभविष्यति ।
सर्वं तदमृतप्रख्यमशिष्याम्यमरो यथा ॥ १२
स्वस्तिकायतनं दृष्ट्वा द्विजिह्वं श्रीविभूषितम् ।
समाजस्तत्र सर्पाणां शान्त्यर्थं वै भविष्यति ॥ १३
आस्तां मां समुदीक्षन्तौ भवन्तौ संगतावुभौ ।
निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदस्मि ह्रदोत्तमात् ॥ १४
तमाह कृष्णः संहृष्टो गच्छ धर्मिष्ठ माचिरम् ।
आवां खलु न शक्तौ स्वस्त्वया हीनाविहासितुम् ॥१५ C 4436 B 2.26 47 P 2 26 47

घनावघातपूर्णेषु — ^{d}) $Ñ_1$ गर्गरीषु, V_3 गह्वरेषु (for गर्ग°)

5 D_5 om 5^{abc} (cf v l 4) K_4 D_1 om (hapl) 5^{ab} — ^{a}) $K_{1.2}$ B_2 दम्यमानेषु, $Ñ_{1\ 2}$ T_4 याम्य°, V_2 D_3 (marg) दाम्य°, D_6 T_1 G_2 बध्य°, T_4 $G_{1\ 3-5}$ M_4 युज्य° (for यम्य°) — ^{d}) $Ś_1$ व्रज-, $Ñ_2$ घोषे (for घोष-) V_1 Ds D_{3-5} T_1 G_{3-5} सर्वत· (for °शः).

6 ^{a}) D_4 तथा (for तत्र) K_2 [ऍ]व गौरवं, D_6 [अ]त्र-घुष्टकं (for °गुरुकं) K_3 सस्यं (for भाण्डं)

7 ^{a}) D_6 च्च (for ऽथ) — ^{b}) T_4 तथैव, M_{1-3} स चापि (for स चैव) $T_{1\ 2}$ G_{2-5} M_4 -विक्रम (for -दक्षिण) G_1 सहैवामितविक्रम — ^{c}) $D_{2\ 3\ 6}$ T_2 G M_4 रेजुस् (for जग्मुस्) — ^{d}) $Ś_1$ $D_{2\ 3}$ त्रैलोक्य- (for त्रिलोक-)

8 ^{c}) Dn_1 D_5 $T_{1\ 3}$ G_3 चात्र (for तात) D_3 मे रक्ष (for रक्षस्व)

9 ^{a}) D_1 हयानां (for हयेभ्यो) — ^{b}) D_3 हये, T_1 ह्युप-, T_4 उप- (for हय-) V_3 G_5 -भाण्ड-, D_5 M_{1-3} -भाण्डं (for -भाण्डे) G_2 हयभाण्डरथं तथा, G_4 °भाण्डी रथे यथा — ^{c}) K_3 G_2 प्रगाढ- (for °ढ) V_2 M_{1-3} रथम् (for यत्नम्) Cal ed आदाय (for आस्थाय) — ^{d}) T_4 तावत् (for तात) K_{1-3} $Ñ_3$ V_2 B_1Dn $D_{3\ 5}$ T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_{1-3} प्रतीक्ष माम् (for प्रतीक्षताम्)

10 ^{a}) V_1 यमुनायां (for °या) K_2 B_2 $D_{3\ 6}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ तस्मिन्; T_3 चास्मिन् (for ह्य°) $Ś_1$ यमुनायां ह्रदे ह्यस्ति; T_2 °नाह्रदे ततस्तस्मिन् (hypermetric) — ^{b}) D_4 (marg as in text) स्तोष्यामि भुजगाधिपम्, T_2 °मि जगतीपतिम् — ^{c}) T_2 एतैर् (for दिव्यैर्) $Ś_1$ भावगतैर् (for भागवतैर्) — ^{d}) D_2 सर्वलोके (for °लोक-) K_1 $Ñ_3$ (marg) V_1 Dn_2 Ds $M_{1\ 2}$ प्रभुर् (for -प्रभुं) $Ñ_1$ यथा (for यत) — After 10, $V_{2\ 3}$ B D (except D_1) $T_{1\ 3\ 4}$ M_4 ins

787* गुह्य भागवत देवं सर्वलोकस्य भावनम् ।
[D_2 पावनम् (for भा°)]

11 ^{b}) K_4 सप्रणिष्यामि भोगिनम् (sic), D_1 प्रणमामि च भो°

12 ^{a}) G_2 धर्माद् (for धर्म) K_1 V_2 B_2 Ds_2 $D_{2\ 4}$ [अ]द्य, K_4 Ñ B_3 Ds_1 $D_{1\ 3\ 5}$ G_3 M_4 [अ]स्य, B_1 Dn [अ]-थ, T_3 [अ]यं (for [आ]स्याद्) T_4 अथ देवस्य तस्यायं — ^{b}) D_6 $G_{2\ 4}$ M विष न, T_2 G_1 विषं न (for यद्विषं) T_1 $G_{3\ 5}$ विष न (G_3 यद्विष) प्रहरिष्यति — K_1 reads 12^{c}–13^{d} on marg — ^{c}) D_6 T_2 सर्वं तम्, G_2 सलिल तद् (hypermetric) (for सर्वं तद्) — ^{d}) $Ñ_1$ प्राथिष्यामि, V_2 भक्षिष्यामि (for अशि°) D_6 T_1 $G_{2\ 5}$ M_4 यथामर (by transp). T_2 $G_{1\ 3}$ पश्यामि हि (T_2 °मीह) यथामर·, G_4 स्तोष्यामि च यथामर

13 T_4 om 13^{a} — ^{b}) $Ñ_1$ द्विशिर.श्री-, V_2 द्विजिह्वैस्तु (for °ह्व श्री-) $T_{1\ 4}$ -विभूषणम् (for °षितम्) $Ś_1$ द्विगिरं शृङ्गभूषितम् — ^{d}) $T_{3\ 4}$ गमिष्यति (for भवि°)

14 ^{a}) $Ś_1$ वै (for मां) $D_{1\ 2}$ आसीनौ (D_2 °सेतां) मामुदीक्षन्तौ — ^{b}) D_2 सर्वत. (for भवन्तौ) D_6 $T_{1\ 2}$ G सहिताव् (for संग°) S_1 इह (for उभौ) M_4 युवां वै सहितावुभौ — ^{c}) G(ed) निकृष्टो (for निवृत्तो). — ^{d}) K_2 $D_{2\ 6}$ G अस्माद् (for अस्मि) D_1 सुरोत्तमौ, M_{1-3} पुरोत्तमात् (for ह्रदो°) T_2 यावदस्माद्धयोत्तमात्

15 K_4 om 15 — ^{c}) D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ transp खलु and न — ^{d}) K_3 $Ñ_1$ V_2 B_1 Dn Ds D_1 (*sup lin*) $_{3-5}$

स ह्रदे यमुनायास्तु ममज्जामितदक्षिणः ।
रसातले स ददृशे सर्पलोकमिमं यथा ॥ १६
तस्य मध्ये सहस्रास्यं हेमतालोच्छ्रितध्वजम् ।
लाङ्गलासक्तहस्ताग्रं मुसलापाश्रितोदरम् ॥ १७
असिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुराननम् ।
कुण्डलैकधरं मत्तं सुप्तमम्बुरुहेक्षणम् ॥ १८
भोगोदरासने शुभ्रे स्वेन देहेन कल्पिते ।
स्वासीनं स्वस्तिकाभ्यां च वराभ्यां च महीधरम् ॥ १९
किंचित्सव्यापवृत्तेन मौलिना हेमचूलिना ।
जातरूपमयैः पद्मैर्मालया छन्नवक्षसम् ॥ २०
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं दीर्घबाहुमरिंदमम् ।
पद्मनाभं सिताभ्राभं भाभिर्ज्वलिततेजसम् ॥ २१
ददर्श भोगिनां नाथं स्थितमेकार्णवेश्वरम् ।
पूज्यमानं द्विजिह्वेन्द्रैर्वासुकिप्रमुखैः प्रभुम् ॥ २२
कम्बलाश्वतरौ नागौ तौ चामरधरावुभौ ।
अवीजयेतां तं देवं धर्मासनगतं प्रभुम् ॥ २३
तस्याभ्याशगतो भाति वासुकिः पन्नगेश्वरः ।
वृतोऽन्यैः सचिवैः सर्पैः कर्कोटकपुरःसरैः ॥ २४

T1 4 G3 उपासितुम् (for इहा°) T3 त्वया सह उपासितुम् — After 15, D6 T2 G M1 2 4 ins

788* एवमुक्तस्तु कृष्णेन प्रणम्य मनसा हरिम् ।
[G1 शिरसा (for मनसा)]

16 M4 om 16–17 — a) Ñ3 V1 यमुनायां (for °यास्) — b) Ñ3 V1 संपूज्य (for ममज्ज) — c) T1 2 G1 2 4 5 M1–3 रसातलं (for °ले) D2 ददर्शेऽसौ (for स ददृशे) D6 रसातलं तद्ददृशे — d) Ñ2 3 V3 B1 2 Dn Ds D3 4 T नाग-, G2 स्वर्ग- (for सर्प-) K2 4 तथा (for यथा) B3 नागलोकमिम वहत् — For 16cd, D5 subst

789* रसातले ह्रदान्तश्च दर्शनागमनं यथा ।

17 M4 om 17 (cf v l 16) — b) Ñ1 -तालद्विप- ; D8 D2 3 6 -तालोच्छ्रितं, G4 °च्छ्रूत (for °च्छ्रित-) Ś1 हेमतालध्वजं प्रभुम् — c) D5 लाङ्गलाश्रितहस्ताग्रं — B1 om 17d–20b — d) K2 Ñ1 3 V2 D3 T1 3, 4 G1–4 M1–3 मुसलोपाश्रितोद(M1, 2 °ताप)रम्, D5 मुसलेनाश्रितोदरम् ; D6 मुसलावासितो°

18 B1 om 18 (cf v l 17) — b) Some Mss पाण्डरं D6 पाण्डुरं पाण्डराननम् — c) D3 शान्तं (for मत्तं) D5 कुण्डलै. प्रवरैर्युक्तं, G2 °लैर्हेमरचितैर् — d) K4 Ds1 (*sup lin*) शुभ्रम् (for सुप्तम्) Ś1 सुप्तमप्यम्बुजेक्षणम्, D6 T1 2 G M4 असिताम्बुरुहे°

19 B1 om 19 (cf v l 17) — a) K2 3 Ñ V B2 3 Dn Ds D3 4 6 T G M4 भोगोत्क(K2 °गे न)रासने शुभ्रे ; D5 M1–3 भो(D5 ना)गाकारासने शुभ्रे — b) Cal ed शोभिते (for कल्पिते) — c) S1 K2 स्वाधीन-, Ñ2 3 (marg as in text) V3 आसीनं ; D6 G1 2 4, 5 M1–3 स्वर्पितं, T2 M4 सर्पितं (for स्वासीनं) D3 स्वासीनं च स्वस्तिकाभ्यां — d) S1 चरणाभ्यां, K3 Ñ2 3 Dn Ds1 D2 (*sup lin*), 5 T1 3, 4 वराहाभ्यां, K4 Ñ1 V1 3 B2 3 D1, 4 वराहभ्यां, D3 शिर स्थाभ्यां, D6 G1, 2 4 5 पराभ्यां च (for वराभ्यां च) V2 वराहाभ्यां विभूषितम्.

20 B1 om 20ab (cf v l 17) — a) D3 विचित्रेण प्रवृत्तेन — b) Ñ2 -चूडिना, Ds -चूलिनम्, D1 -धूलिना, D2 -मौलिना ; T1 -मालिना (for -चू°) Ś1 B2 मौलिना देहधूलि(B2 °चूडि)ना — c) T4 हेम- (for जात-) — d) D1 -वर्चसम् (for वक्षसम्)

21 D4 om (hapl) 21 — a) Dn2 om from दिग्धाङ्गं up to पूज्यमानं (in 22c) K4 -सर्वाङ्गं ; Ñ1 -दीप्ताङ्गं, B2 -स्निग्धाङ्गं, T2 G2 4 5 M4 -लिप्ताङ्गं, G1 -लेपाङ्ग (for -दिग्धाङ्गं) — c) B1 T3 G1 3 M4 पद्मनाभ-, Dn1 °मालं (for °नाभं) V1 सिताभ्राभ, D2 °वासं, D2 (*sup lin*) °भासं (for °भ्राभं). — d) D3 चाति- (for भाभिर्)

22 Dn2 om up to पूज्यमानं (in 22c) (cf v l. 21). — a) M4 नाग (for नाथं) D6 T1 2 G1 2 4, 5 M1–3 ददर्श भोगिनं नागं — b) K3 4 Ñ V B3 Dn1 D1–5 T4 एकम्, M1, 2 (*inf lin* as in text) 3 स तम् (for स्थितम्) K1, 2 D6 T2 G M4 स्थि(D6 G2 4 5 सि)तमेकार्णवेशयम् ; Ds T3 एक(T3 °त)मेवार्णवेश्वरम् — c) Ś1 वन्द्यमानं (for पूज्य°) — d) D6 T G1 2 4 5 M4 विभुम्, G3 वृतम् ; M1–3 द्विजै· (for प्रभुम्).

23 b) K1 Ñ2 3 B Dn Ds D6 T G M4 -करावु (for -धरावु) M1–3 श्वेतचामरकावुभौ — c) V3 तौ देवं ; D6 T1 2 G नागेन्द्रं ; M1–3 नाग तं (for तं देवं) D3 आवीजाते च तं देवं — d) D5 G2 विभुम् (for प्रभुम्)

24 a) K4 V3 [आ]सन्न- ; Dn [अ]भ्यासं (for °श-) Ś1 K1 2 D6 T1 2 G M1–3 तस्याभ्याशे बभौ त(Ś1 स्थितस्त)त्र — c) T4 ततो (for वृतो) K2–4 V3 D5 6 M1 2, 4 सर्वैः (for सर्पैः) D3 सर्पैः संसेव्यमानो वै — d) Ś1 T2 G1–3 5 M4 कार्कोटक- (for क°) Ñ2 V3 -धनंजयैः (for पुरःसरैः).

तं घटैः काञ्चनैर्दिव्यैः पङ्कजच्छन्नमूर्धजम् ।
राजानं स्नापयामासुः स्नातमेकार्णवाम्बुभिः ॥ २५
तस्योत्सङ्गे घनश्यामं श्रीवत्साच्छादितोदरम् ।
पीताम्बरधरं विष्णुं सूपविष्टं ददर्श ह ॥ २६
आसीनं चैव सोमेन तुल्यसंहननं प्रभुम् ।
संकर्षणमिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना ॥ २७
स कृष्णं तत्र सहसा व्याहर्तुमुपचक्रमे ।
तस्य संस्तम्भयामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा ॥ २८
सोऽनुभूय भुजंगानां तं भागवतमव्ययम् ।
उदतिष्ठत्पुनस्तोयाद्विस्मितोऽमितदक्षिणः ॥ २९
स तौ रथस्थावासीनौ तत्रैव बलकेशवौ ।
उदीक्षमाणावन्योन्यं ददर्शाद्भुतरूपिणौ ॥ ३०
अथामज्जत्पुनस्तत्र तदाक्रूरः कुतूहलात् ।
इज्यते यत्र देवः स नीलवासाः सनातनः ॥ ३१
तथैवासीनमुत्सङ्गे सहस्रास्यधरस्य वै ।
ददर्श कृष्णमक्रूरः पूज्यमानं यथाविधि ॥ ३२
भूयश्च सहसोत्थाय तं मन्त्रं मनसा वहन् ।
रथं तेनैव मार्गेण जगामामितदक्षिणः ॥ ३३ C 4454 B 2 26 65 P 2 26 65

25 a) Ś1 घनै (for घटै) — b) Ś1 पङ्कजैश्च (for °ज-) B2 T3 4 -मस्तकं, D6 M3 -मूर्धजै (for °जम्) Ñ V B1 3 Dn Ds D1 5-6 पङ्कजोद्गतमस्तकै — c) S1 B3 T2 G1 3-5 राजान स्था(Ś1 B3 स्न)पयामासु, K1 2 °नं पूर(K2 °ज)यामासु — d) S1 स्नात यादोर्णवाम्बुभि, K1 2 छन्नं मेघार्ण°

26 B1 om (hapl) 26a–28b — a) Ñ1 B2 T1 [उ]त्सङ्गं (for °ङ्गे) — After 26a, T4 ins

790* कोटिकन्दर्पसुन्दरम् ।
दक्षिणावर्तसुस्निग्ध-

— b) K2 D3 M1 श्रीवत्सच्छादितोरसम्, T4 °त्साच्छादिताननम् — After 26ab, D6 T1 2 G M4 G(ed) ins

791* सहस्रशुभनामानमर्कचन्द्रेक्षणद्युतिम् ।

— c) M1-3 कृष्ण (for विष्णुं) S1 नीलाम्बरधरं कृष्णम् — d) Ś1 K1 2 उपविष्टं, T3 4 तस्योत्सङ्गे (for सूपविष्ट) K3 4 Dn Ds D3 स (for ह)

27 B1 om 27 (cf v l 26) — a) K3 4 Ñ2 3 V B2 3 D (except D6) T3 4 अपरं (for आसीन) M1-3 सोमस्य (for सोमेन) — b) Ś1 -संदर्शन (for -संहननं) D6 T1 2 G2-5 M4 विभुम्, G1 शुभम् (for प्रभुम्) M1-3 तुल्यसहननप्रभम् — c) Ś1 K1 2 B2 D5 M4 उपासीनं, D3 अथा° (for इवा°) — d) D6 G5 तद् (for तं) Ñ2 M1-3 विस्तर (for विष्टरं). D2 3 दिव्यं वि(D3 °व्यवि)ष्टरसस्थितम्, G2 तदीयं विस्तरं विना

28 B1 om 28ab (cf v l 26) — a) Ñ V B3 D1-5 तरसा (for सहसा) — c) Ñ1 स तु तं (for तस्य सं-) T4 M4 तस्य सभावयामास — d) Ś1 गिर, D6 G2 3 5 वाचं, T2 G1 वाचा (for वाक्यं) — After 28, D6 S (except T3 4) G(ed) ins

792* स च भागवतैर्मन्त्रैरर्चयित्वा गदाधरम् ।
स्तुत्वा च देवमीशानं वरदं भक्तवत्सलम् ।
आत्मानं कृतकृत्यानामग्रेसरममंस्त स. ॥

[(L 3) M1-3 अमन्यत (for अमस्त स)]

29 b) T1 M4 भगवन्तं तमव्ययम् — c) Ś1 ततस्तोयाद्, D3 अमेयात्मा (for पुनस्तोयाद्) — d) K1 ऽमोघ-; D6 T1 2 G1 2 4 M ऽमेय- (for ऽमित-) K2 विस्मितोऽमोघदर्शन, G3 5 °न्मीलितेक्षण

30 b) K4 तावेव (for तत्रैव) — c) K3 4 Ñ1 3 V1. 2 B Dn Ds D1-5 T1 3 4 निरीक्षमाणावन्योन्यं — d) Ñ3 (marg as in text) D5 6 -विक्रमौ, G2 -रूपिणम् (for °णौ) Ś1 ददर्शामितविक्रमौ

31 a) D3 तथामज्जत्, T1 M3 4 अथ मज्जन् (for अथामज्जत्) — b) M1-3 तदा कौतूहलान्वित — c) K2 दृश्यते; D4 ईड्यते, M1-3 वन्द्यते (for इज्यते) K1 4 Ñ2 3 (marg) V1 3 D1 T4 तत्र (for यत्र) K4 Ñ2 3 V B D1 2 4 5 T1 2 4 G4 ऽसौ (for स) K3 Dn Ds D3 इज्य(D3 ईक्ष्य)ते तत्र देवेशो — d) K1 4 Ñ V B Dn Ds D1 2 5 T1 4 G3 सितानन°, D4 T3 स्मितानन (for सनातन°) D3 नीलपीताम्बरावृतौ

32 a) T1 M तत्र (for तथा). — b) D3 च (for वै) T1 M4 सहस्रास्यस्य तस्य वै — c) Ś1 तथैव (for ददर्श) M4 विष्णुम् (for कृष्णम्) — d) K1 2 यथा भुवि, K3 4 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D1-4 T3 4 तदा (K4 D3 तथा, T4 सदा) प्रभुम्, D5 महात्मभि (for यथाविधि)

33 a) T3 स तदा (for सहसा) — b) Ñ1 स (for तं). D3 अर्थं (for मन्त्रं) K1 2 4 Dn Ds T4 जपन् (for वहन्) K3 D6 T1 2 G M4 तं मन्त्र सहसा वदन् (K3 °सा जपन्; T2 G1 °सावदत्), T3 मनसा विस्मितोऽभवत् — c) T1 अथ (for रथं) — d) Ñ3 (marg as in text) V1 D2 (marg as in text) 3 -विक्रम° (for -दक्षिण)

34 a) Dn हृष्टं (for हृष्ट) — b) Ñ3 V1 D2 3 अग्रतः; D5 G2 आगमत् (for °तम्) — d) V2 दृष्टं (for वृत्तं). Ś1 भागवतं; D6 भोऽर्थपते; G2-5 M भोग(G3-5 °गि)पतेर् (for

तमाह केशवो हृष्टः स्थितमक्रूरमागतम् ।
कीदृशं नागलोकस्य वृत्तं भागवते ह्रदे ॥ ३४
चिरं तु भवता कालं व्याक्षेपेण विलम्बितम् ।
मन्ये दृष्टं त्वयाश्चर्यं हृदयं ते यथाचलम् ॥ ३५
प्रत्युवाच स तं कृष्णमाश्चर्यं भवता विना ।
किं भविष्यति लोकेषु चरेषु स्थावरेषु च ॥ ३६

तत्राश्चर्यं मया दृष्टं यत्कृष्ण भुवि दुर्लभम् ।
तदिहापि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च ॥ ३७
संगतश्चास्मि लोकानामाश्चर्येणेह रूपिणा ।
अतः परतरं कृष्ण नाश्चर्यं द्रष्टुमुत्सहे ॥ ३८
तदागच्छ गमिष्यामः कंसराजपुरीं प्रभो ।
यावन्नास्तं व्रजत्येष दिवसान्ते दिवाकरः ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

भागवते) T4 पदे (for ह्रदे) Ds2 वृत्तं भागवतस्य ते, T2 G1 वृत्तं भोगिपतेर्गृहे.

35 a) K Ñ1 3 B1 2 Dn Ds D1 च (for तु) Ñ1 B1 2 Dn Ds कालो (for कालं) T3 4 सुचिरं (T4 चरितं) भवता कालो — b) G2 अव्याजेन (for व्याक्षेपेण) Ñ1 B1 Dn Ds T3 M4 विलम्बित° (for °तम्) — d) K4 तथाचलम्, Ñ3 (marg as in text) यथाविलम् (for °चलम्)

36 a) Ś1 च तं, K1 2 तत (for स तं) — d) K3 4 Ñ3 V1. 2 B2 3 D (except D2 3) T G M4 स्थावरेषु चरेषु च

37 a) K1 2 अत्र (for तत्र) — b) Ś1 K3 कृष्णस्य, Ñ1 2 V3 B G3 M1–3 कृष्ण यद् (by transp) — c) Ds1 D4 यद् (for तद्) Ñ3 V1 [अ]द्य (for [अ]पि) Ś1 K4 D4 तथा (for यथा). — d) Ś1 K1 रमेऽपि, M4 चरामि (for रमामि).

38 a) K2 Ñ1 B2 Dn Ds D1 5 T1 G3 M1–3 [अ]पि (for [अ]स्मि) K4 संगतिश्चापि लोकानाम्, D3 संमतश्चास्मि लो° — b) D3 ह (for [इ]ह) — d) K2 अर्हसि (for उत्सहे) — After 38, T1 G2 3 M ins

793* को वायं त्रिषु लोकेषु विस्मयं भवता विना ।

[G3 ऽन्योऽस्ति (for वाय)]

T1 G2 3 M cont D6 T2 G1 4 5 G(ed) ins. after 38

794* नमः सर्वात्मने तुभ्यं विस्मयाय जगत्पते ।
नमोऽस्तु देवदेवेश तुभ्यं सर्वात्मने नम ।
नमोऽस्तु विष्णवे तुभ्यममेयाय जगत्पते ॥
किं वानेन जगन्नाथ कृतकृत्योऽस्मि सांप्रतम् ।
कृत्यशेषं सदा विष्णो किमुत्सृजसि साप्रतम् ॥

[(L 1) T1 M1 सर्वात्मनस् (for °त्मने) T2 विस्मयोऽयं (for °याय) — (L 4) G2 कृत नाथ (for जगन्नाथ) — T2 G4 G(ed) om (hapl) line 5 — (L 5) D6 कृत्यशेषे, G2 कुरु शेष, G5 कृष्ण शेष (for कृत्यशेषं) G1 M4 कृत(M4 इत्य)शेष सदा विष्णुं (for a) D6 मा व्रजसि, G2 5 M1 2 मा पृच्छासि (for उत्सृजसि)]

39 a) Ñ1 D3 T4 गमिष्यामि (for °मः) — b) K1 2 प्राप्ति, D6 T1 2 G1 2 5 M3 4 विभो (for प्रभो) — d) G (ed) तमोहर्ता (for दिवसान्ते)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3. 4 Ñ2 B3 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K3 4 Ñ3 V B Ds D1 — *Sub-parvan* V3 बालचरितम्, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 ह्रददर्शनम्, K1 2 भागवतह्रदवर्णनम्, K3 4 Ñ3 V Dn Ds D1–5 नागलोकदर्शनम्; Ñ1 मथुराप्रवेशः, Ñ2 अक्रूरप्रत्यागमनम्, D6 T1 G2 M4 अक्रूरविस्मयदर्शनम्, G3 अक्रूराश्चर्यदर्शनम् — *Adhy no* (figures, words or both) · K3 M1–3 79, Ñ3 V1 G1 82, V2 B2 T1 G3 5 M4 83; V3 Dn Ds D4 T2 81, D1 78 D3 T3 87, T4 74, G2 4 80. — *Śloka no.* Dn1 Ds1 71, D4 G1 40; T2 76.

७१

वैशंपायन उवाच ।
ते तु युक्त्वा रथवरं सर्व एवामितौजसः ।
विविशुः पूःप्रधानां वै काले रक्तदिवाकरे ॥ १
तौ तु स्वभवनं वीरौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
प्रवेशितौ बुद्धिमता अक्रूरेणार्कतेजसा ॥ २
तावाह वरवर्णाङ्गौ भीतो दानपतिस्तदा ।
त्यक्तव्या तात गमने वसुदेवगृहे स्पृहा ॥ ३
युवयोर्हि कृते वृद्धः कंसेन स निरस्यते ।
भर्त्स्यते च दिवा रात्रौ नेह स्थातव्यमित्यपि ॥ ४
तमुवाच ततः कृष्णो यास्यावोऽस्वामतर्कितौ ।
प्रेक्षन्तौ मथुरां वीर राजमार्गं च धार्मिक ॥ ५
अनुशिष्टौ च तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेक्षकावुभौ । C 4469 B 2.27.9 P 2 27.9

71

1 [a]) Ś1 ते तं मुक्त्वा, Ñ1 2 B1 G2 3 ते तं युङ्क्त्वा, Ñ3 D2 (marg) 3 स तु युक्त्वा, V2 B3 स तु मुक्त्वा, M1-3 ते तु सर्वे (for ते तु युक्त्वा) — [b]) Ś1 K1 2 महौजस (for [अ]मितौ°) Ñ3 V2 B D2-5 आरुह्यामितदक्षिण (B3 D2-4 °विक्रम·), D6 T1 2 G1-3 5 M1-3 सर्वे (M1-3 युक्त्वा) चामिततेजसः — After 1[ab], all Mss (except Ś1 Ñ1 M1-3) ins

795* कृष्णेन सहिता प्रासास्तथा संकर्षणेन च ।

[B सार्वं स- (for सहिता). K3 Ds D5 G4 प्रायस्, Ñ3 (marg) V2 गोपाम्, D1 साय (for प्रासास्) Ñ2 D2-4 कृष्णेन सहित प्रायान् (for [a]) — After [a], D5 reads 2[b] repeating it in its proper place G1 तदा (for तथा)]
Ñ2 3 V1 2 B D2-6 T2-4 cont

796* आससाद पुरीं रम्यां मथुरां कंसपालिताम् ।
[B3 T2-4 आसेदुस्ते (for आससाद)]

— K2 om (hapl) 1[c]-2[a] — [c]) T1 तां (for पू·) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2 3 विविशुस्ते (B D2 5 6 °स्ता) पुरीं रम्यां; Ñ1 °शुस्ते प्रभातायां — [d]) Ñ1 पुरीं (for काले) D2 5. 6 रक्ते, T2 M4 नक्त (for रक्त-)

2 K2 om 2[a] (cf v 1 1). — [a]) T1 M4 च (for तु) D5 स्वं (for स्व) Dn D6 T2 G1 2 4 4 M1-3 -भवने (for °न) — D5 reads 2[b] for the first time after [a] of 795* — [c]) D2 प्रविशन्तौ, D6 विवेशितौ (for प्र°) T2 बुद्धिमन्ताव् (for °मता) — [d]) Ś1 [अ]थाक्रूरेण, K3 Ñ1 V2 B Dn Ds D1-4 ह्यक्रू° (for अक्रू°) Ñ2 T2 -वर्चसा (for -तेजसा) K1 [अ]थाक्रूरेणार्कवर्चसौ, K2 4 V3 D6 T1 3 4 G M ह्यक्रूरेणार्कवर्चसा (K2 V3 T1 4 °सौ)

3 [a]) K4 Ñ V B Dn Ds1 D1-5 T3 4 G2 4 -वर्णाभौ (for °ङ्गौ) Ds2 तावाहामरवर्णाभौ — [b]) D3 उभौ, D4 भीतौ, T4 प्रीतो (for भीतो) K3 T3 तथा (for तदा) — [d]) T4 -गृहस्पृहा, M1-3 -गृहेप्सुता, M4 -गृहे त्वया (for -गृहे स्पृहा)

4 [a]) Ds वीर (for वृद्ध) — [b]) K B2 3 Ds D1 T3 M4 स कंसेन (by transp) — [c]) T4 हि, M1 स (for च). D6 T1 G1-3 5 M1-3 -रात्रं (for रात्रौ) — After 4, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1-3) ins

797* तद्युवाभ्यां हि कर्तव्य पित्रर्थं सुखमुत्तमम् ।
यथा सुखमवाप्नोति तद्वै कार्यं हितान्वितम् ॥

[(L 1) D5 पुत्राभ्या (for युवाभ्या) Ñ3 Dn च (for हि) T4 पुत्रार्थं (for पित्रर्थं) D1 अव्ययम् (for उत्तमम्) — (L 2) Ñ3 Dn2 तद्धि, B3 त वै (for तद्वै) Ds2 हिताहितम्, T4 °थिभि (for °न्वितम्)]
D2 cont

798* नाहं युवाभ्यां रहितः प्रवेक्ष्ये मथुरा पुरीम् ।
त्यक्तुं नार्हसि मा नाथ भक्त ते भक्तवत्सल ॥
आगच्छ याम गेहान्नः सनाथान्कुर्वधोक्षज ।
पुनीहि पादरजसा गृहान्नो गृहमेधिनाम् ॥
यच्छौचेनानुतृप्यन्ति पितरः साग्नय· सुरा. । [5]
आपस्तेऽङ्घ्र्यवनेजन्यस्त्रीन्लोकाञ्शुचयोऽपुनन् ।
शिरसाधत्त या. शर्व. स्वयं ता सगरात्मजाः ॥
देवदेव जगन्नाथ पुण्यश्रवणकीर्तन ।
यदूनामुत्तमश्लोक नारायण नमोऽस्तु ते ॥

[= Bhāgavata P, 10 41 11, 12[ab], 13, 15-16]

5 [a]) D2 3 तदा (for तत) — [b]) Ś1 Ñ2 यास्यामो, K1 2 V3 B3 D1 5 T3 4 G3 4 °व, Ñ3 °म (for °वो) D6 T1 2 G1 2 5 M4 नाव् (for ऽऽवाम्) M1-3 यास्यावो भावतर्कितौ — [c]) K4 V2 G1-3 5 M1-3 वीरौ (for वीर) Ś1 K1 2 प्रेक्षन्तौ मथुरामार्गान् (Ś1 °र्गं) — [d]) Ś1 om, T2 तु (for च) T2 G1-3 5 M सर्वत (for धार्मिक) — K Ñ V B D T3 4 ins after 5 T1 G2-5 after 5[ab]

799* तस्यैव तु गृहं साधो गच्छावो यदि मन्यसे ।

[D3 तवैव, G2-5 कस्य (for तस्यैव). K2 3 V3 T3 च (for तु) Ds यास्यावो, D6 T1 G2-5 गच्छाव (for °वो)]

आलानाभ्यामिवोत्सृष्टौ कुञ्जरौ युद्धकाङ्क्षिणौ ॥ ६
तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकम् ।
अयाचेतां ततस्तानि वासांसि विरजानि वै ॥ ७
रजकः स तु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ ।
राज्ञो वासांसि यौ मूर्खौ याचेतां निर्भयावुभौ ॥ ८
अहं कंसस्य वासांसि नानादेशोद्भवानि च ।
कामरागाणि शतशो रजामि विविधानि च ॥ ९
युवां कस्य वने जातौ मृगैः सह विवर्धितौ ।
जातरागाविदं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं बहु ॥ १०
अहो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्ताविहागतौ ।
मूर्खौ प्राकृतविज्ञानौ वासो याचितुमर्हथ ॥ ११
तस्मै चुक्रोध वै कृष्णो रजकायाल्पमेधसे ।
प्रामारिष्टाय मूर्खाय सृजते वाङ्मयं विषम् ॥ १२
तलेनाशनिकल्पेन स तं मूर्धन्यताडयत् ।

— After the above, K3 ins an addl colophon, mentioning the Epic and adhy no 80

D2 cont

800* एवमुक्तो भगवता सोऽक्रूरो विमना इव ।
पुरीं प्रविष्ट कंसाय कर्मावेद्य गृहं ययौ ॥
[= Bhāgavata P, 10 41 18]

V2 Dn D6 cont after 799* T1 2 G G(ed) ins after 6ab M1-3 after 5

801* वैशंपायन उवाच ।
अक्रूरोऽपि नमस्कृत्य मनसा विष्णुमव्ययम् ।
जगाम कंसपार्श्वं तु प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥

[Some Mss om the ref —(L 1) V2 तु (for ऽपि) Dn D6 T1 G4 G(ed) कृष्णम् (for विष्णुम्) —(L 2) G2 कृष्ण- (for कंस-)]

T1.2 G M cont ·

802* तौ च देवौ जगन्नाथौ बलकेशवसञ्ज्ञितौ ।

6 Before 6, some Mss ins वैशंपायन उवाच K2 om 6. — a) V2 M1-3 तु (for च) — b) G5 प्रेक्ष्य ताव् (for प्रेक्षकाव्) Ñ1 V3 कृष्णसंकर्षणावुभौ (= 2b) — After 6ab, T1 2 G G(ed) ins 801* — c) T2 G1 4 अग्रेणाभ्याम् (for आलाना°) K1 3 4 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D1 3-5 T1 G3 [उ]न्मुक्तौ; T3 4 [आ]यातौ (for [उ]त्सृष्टौ) — d) Ś1 K1 लालसौ (for काङ्क्षिणौ) — After 6, D6 S (except T3 4) ins

803* द्वारकाश्च तयोर्मार्गमनुवव्रुः समन्ततः ।
[D6 T1.2 G2-5 M4 सस्रु (for -वव्रु)]

7 a) Ś1 Ñ1 3 V1 D6 T2 G5 M2 3 -गतौ (for गतं) — b) D5 -कारिणम् (for कारकम्) T4 रजकं रञ्जनाकरम्, M4 °कं राजकार्हकम् —D6 T1 2 G1-3 5 M1-3 read 7cd twice — c) K1.2 तं तु; K4 Ñ2 3 V B2 Dn D1-5 T3 4 तौ तु (for तानि) D6 G2 (both first time) 4 5 M1-3 (last four first time) बहून्यनन्यतुल्यानि, T1 (first time) M4 बहून्यादाय गच्छन्तं, T2 G1.3 (all first time) सुबहून्यप्यतुल्यानि — d) K Ñ V B Dn Ds D1 5 6 T1 2 (last three second time) 3 4 G1-3 5 (last four second time) रुचिराणि वै (Ñ1 V2 D6 T1 2 4 G1-3 5 च), T1 M1 2 (all first time) विरजांसि वै, G4 M1-3 (last three second time) विविधानि च (G4 वै), M4 बलकेशवौ (for विरजानि वै)

8 a) K1 2 D2 स च, G4 च तु (for स तु) K4 रजक. प्राह स तु तौ, D3 रजकस्तौ प्राह कोपाद् — c) G2-5 राज्ञां (for राज्ञो) K1 2 D2 3 T3 4 मोहाद्, K4 B Ds T1 G1 मौर्ख्याद्, Ñ V Dn मौढ्याद् (for मूर्खौ) K3 D1 5 T2 राजवासांसि यौ मौर्ख्याद् — d) Ś1 Dn G3 याचेथे, K1 2 D6 G4 5 °ते, Ñ3 D1 5 T1 3 °थां (for °तां) M4 निर्दयाव् (for निर्भ°)

9 b) Ś1 हु, K Ñ1 V2 B1 Dn Ds D1 2 4 5 T3 4 वै (for च) B2 3 नानादेशभवानि च — c) K4 नाना- (for काम-) D3 -रागैश्च (for -रागाणि). — d) D6 रञ्जामि; T1 2 G1 4 M4 रम्याणि, G2 यानि वै (for रजामि) M1-3 वै (for च) K Ñ V B Dn Ds D1-5 T3 4 रञ्जयामि विशेषत, G3 5 रञ्ज(G5 °ज)यामि बहूनि वै

10 a) Ñ1 2 V3 कस्मिन् (for कस्य) V2 यौ तौ (for जातौ) — b) D3 सदा वनचरावुभौ — c) M4 इमौ (for इद).

11 a) D8 अतो (for अहो) Ds1 D5 M4 व्यक्त (for त्यक्तं) — b) Ds2 गतागतौ (for इहा°) — c) V1 मुग्धौ (for मूर्खौ) T3 प्रकृति- (for प्राकृत-) — d) K1 Ds1 D1 3 6 इच्छथ, K2-4 Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds2 D2.4 इच्छथ ; Ñ1 D2 (*sup lin*) 5 T4 इच्छतः, G1.3 5 M2 अर्हथः (for °थ) T3 वासनां नार्हथो युवाम्

12 a) Bom Poona eds G(ed) चुकोप (for चुक्रोध). V1 कृष्णो वै (by transp) — c) V1 मुग्धाय (for मूर्खाय)

13 b) M1 2 स तु मूर्धन्यपातयत् ; M4 सततं मूर्ध्न्यताड°. — c) K1 2 4 Ñ2 V3 D2 3 5 स गतासु. (by transp). — d) Ś1 K1 2 M4 ध्वस्त-, Ñ2.3 V1.3 भिन्न- (for व्यस्त-).

गतासुः स पपातोर्व्यां रजको व्यस्तमस्तकः ॥ १३
तं हतं परिदेवन्त्यो भार्यास्तस्य विचुक्रुशुः ।
त्वरितं मुक्तकेश्यश्च जग्मुः कंसनिवेशनम् ॥ १४
तावप्युभौ सुवसनौ जग्मतुर्माल्यकारणात् ।
वीथीं माल्यापणानां वै गन्धाघ्रातौ द्विपाविव ॥ १५
गुणको नाम तत्रासीन्माल्यवृत्तिः प्रियंवदः ।
प्रभूतमाल्यापणवाँल्लक्ष्मीवान्माल्यजीवनः ॥ १६
तं कृष्णः श्लक्ष्णया वाचा माल्यार्थमभिसृष्टया ।
देहीत्युवाच तत्कालं मालाकारमकातरम् ॥ १७
ताभ्यां प्रीतो ददौ माल्यं प्रभूतं माल्यजीवनः ।
भवतोः स्वमिदं चेति प्रोवाच प्रियदर्शनः ॥ १८
प्रीतस्तु मनसा कृष्णो गुणकाय वरं ददौ ।
श्रीस्त्वां मत्संश्रया सौम्य धनौघैरभिवर्त्स्यते ॥ १९
स लब्ध्वा वरमव्यग्रो माल्यवृत्तिरधोमुखः ।
कृष्णस्य पतितो मूर्ध्ना प्रतिजग्राह तं वरम् ॥ २०
यक्षाविमाविति तदा स मेने माल्यजीवनः ।
स भृशं भयसंविग्नो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ २१
वसुदेवसुतौ तौ तु राजमार्गगतावुभौ ।
कुब्जां ददृशतुर्भूयः सानुलेपनभाजनाम् ॥ २२
तामाह कृष्णः कुब्जेति कस्येदमनुलेपनम् । C 4486 B 2 27 26 P 2 27 26

14 [a]) D6 T2 G1 2 5 M हतं तं (by transp) —[b]) M4 तत्र (for तस्य) —[c]) Ś1 त्वरिता (for °तं) K3 om, D6 तं, T1 2 G1–3 5 M1–3 ता (for च) — After 14, D6 S (except T3 4) ins

804* कृष्णोऽपि बलभद्रश्च वासांस्यादाय सर्वत ।
परिधाय तु तौ पूर्वं शोभयेता महामती ॥
दारकेभ्यस्ततो दत्त्वा सुश्लक्ष्णानि मृदूनि च ।
ते च सर्वे सुवसना विरेजु शतशस्तथा ॥
शेषाणि तु तदा कृष्णो वासासि सुबहून्यपि । [5]
आच्छिद्याच्छिद्य सहसा चिच्छेद च पिपेष च ॥
भस्मसादकरोत्तस्य रजकस्य निवेशनम् ।

[(L 1) M1–3 ऽथ (for ऽपि) D6 T1 G3 M1–3 सर्वश (for °त) —(L 2) T1 G3 च तौ, T2 G1 2 4 5 M4 कृतौ (for तु तौ) —(L 3) T2 G1 सूक्ष्माणि च (for सुश्लक्ष्णानि) —(L 4) M4 सुवदना (for °सना) —(L 5) M4 [अ]पि (for तु) —(L 6) T1 G3 M चिक्षेप (for चिच्छेद)]

15 [a]) Ś1 D6 T2 G1 2 4 सुनयनौ, M1–3 सुनियतौ (for सुवसनौ) T3 तौ वासांसि गृहीत्वा च —[b]) Ś1 कारणौ (for °णात्) — After 15[ab], V2 ins

805* यथायोग्यं यथाभोग्यं यथायोगं नि[दर्श्य] च ॥

—[c]) Ś1 D4 T2 G1 2 4 5 वीथीर् (for वीथीं) Ś1 च, D6 T1 2 G1–3 5 M4 तु, M1–3 तौ (for वै)

16 [b]) V2 मालावृत्ति, T2 माल्यवृत्ते (for °वृत्ति.) —[d]) D6 T1 2 G1 2 4 M4 -जीविक (for -जीवन) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3, 4 लक्ष्मीवान्प्रियदर्शन·.

17 [b]) T2 G2 मालार्थम् (for माल्या°) V1 -मृष्टया (for -सृ°) K4 माल्यार्थमपि याचित, D5 मालार्थमुपसृष्टया —[c]) K1 2 4 Ñ2 V2 3 Ds D2–5 तं काले, Dn T1 3 4 तत्काले, G3 तं कालं, M4 त माल्यं (for तत्काल) —[d]) Ś1 अकारकस्, K Dn D3 अकातर (for °रम्) M1 2 मालाकारस्त्वकातरम्

18 [c]) Ś1 भवद्भ्यां (for °तो·) Ñ1 स्वमिमं, D3 सदृशं, M4 तदिद (for स्वमिद) —[d]) N (except Ś1 V2) T3 4 -दर्शनौ (for °न)

19 [a]) Ñ1 3 Ds D5 सु- (for तु) B3 वाचा, D6 हृष्टो (for कृष्णो) —[c]) D3 त्वा (for त्वां) K Ñ V B D T3 मत्सभवा, T1 °श्रयात्, M4 °श्रयं (for °श्रया) Ś1 श्रीमत्प्रसादतः सौम्य —[d]) K B1 Dn Ds D2 3 T3 4 -पत्स्यते (K1 2 °ति), T1 2 G1 2 4 5 M -वर्षतु (for -वर्त्स्यते) Ś1 धनौघै· प्रतिवत्स्यति, Ñ3 V1 °रुपपत्स्यते, G3 रत्नौघैरभिवर्षतु

20 [b]) T1 2 G1 3–5 M4 अवाङ्मुख, G2 पराङ्मुखः (for अधोमुख.) —[c]) T3 4 पश्यतो (for पतितो)

21 [a]) Ñ3 D4 5 उभावपि; V1 उभाविति (for इमा°). T3 गृहं चेमाविति तदा, M1–3 यक्षाविति तदा तौ तु —[c]) Ñ2 Ds1 T4 सदृशं (for स भृश) K1 हर्ष (for भय) — After 21, D6 S (except T3 4) G(ed) ins

806* अद्यापि तस्य प्रभवो वंशो भवति रत्नवान् ।
कीर्तिमान्बलवान्नित्यं केशवेन तदा कृत ॥
विष्णो प्रसादः सुमहान्सदारक्षत्तदन्वयम् ॥

[(L 3) T1 कृष्ण- (for विष्णो). T2 M4 तदा (for सदा)]

22 [a]) K3 4 V2 B Dn Ds D1 2 5 T1 3 4 G3 तौ च, D3 वीरौ (for तौ तु) —[b]) Ś1 -मार्गं, K4 D1 5 -मार्गौ (for मार्ग-). —[c]) K3 4 Ds1 Ds G1 5 M4 ददर्शतुर् (for

नयस्यम्बुजपत्राक्षि क्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ॥ २३
सा स्थितावेक्षिणी भूत्वा प्रत्युवाचाम्बुजेक्षणम् ।
कृष्णं जलदगम्भीरं विद्युत्कुटिलगामिनी ॥ २४
राज्ञः स्नानगृहं यामि तद्गृहाणानुलेपनम् ।
स्थितास्म्यागच्छ भद्रं ते हृदयस्यासि मे प्रियः ॥ २५
कुतश्चागम्यते सौम्य यन्मां त्वं नावबुध्यसे ।
महाराजस्य दयितां नियुक्तामनुलेपने ॥ २६
तामुवाच हसन्तीं तु कृष्णः कुब्जामवास्थिताम् ।
आवयोर्गात्रसदृशं दीयतामनुलेपनम् ॥ २७
वयं हि देशातिथयो मल्लाः प्राप्ता वरानने ।
द्रष्टुं धनुर्महं दिव्यं राष्ट्रं चैव महर्द्धिमत् ॥ २८
प्रत्युवाचाथ सा कृष्णं प्रियोऽसि मम दर्शने ।
राजार्हमिदमग्र्यं च तद्गृहाणानुलेपनम् ॥ २९
तावुभावनुलिप्ताङ्गावार्द्रगात्रौ विरेजतुः ।
तीर्थगौ पङ्कदिग्धाङ्गौ यमुनायां यथा वृषौ ॥ ३०
तां तु कुब्जां ततः कृष्णो ह्यङ्गुलेनाग्रपाणिना ।

दृढशतुर्)

23 ^{b}) D5 उप (for अनु) — After 23^{ab}, T2 reads 25^{c}–26^{d}, repeating it in its proper place Ñ1 om (hapl) 23^{c}–25^{b} — ^{d}) T1 ममाख्यातुं त्वमर्हसि

24 Ñ1 om 24 (cf v l 23) — ^{a}) K1 2 Ñ2 V2 3 B3 Dn Ds D4 सा स्मितावेक्ष(K1 2 Dn2 Ds1 °क्षि)णी भूत्वा, K4 Ñ3 V1 B1 2 D1 3 5 T3 4 सस्मितावेक्षणी भूत्वा, D2 सा स्मिताब्जेक्षणा भूत्वा, T2 G1 4 सा स्थिता लेपनं दत्त्वा — ^{b}) M1 2 [अ]म्बुजेक्षणा (for °णम्)

25 Ñ1 om 25^{ab} (cf v l 23) T1 G3 5 G(ed) read 25^{ab} twice, Bom Poona eds repeat it after 807* — ^{a}) K4 स्थानमहं, D1 तात गृहं (for स्नानगृहं) T1 G3 5 G(ed) (all second time) वाञ्छा चेत्तव कल्याण, Bom Poona eds (both second time) यत्त्वमिच्छसि मे वीर — ^{b}) T1 (first time) 2 G3 (first time) M4 तस्येदम्, T4 तद्गृह्णीष्व, Bom Poona eds. (both second time) त्वं गृहाण (for तद्गृ°). — After the first occurrence of 25^{ab}, Bom Poona eds ins

807* दृष्ट्वैव त्वारविन्दाक्ष विस्मितास्मि वरानन ।

— T2 reads 25^{c}–26^{d} for the first time after 23^{ab}. — ^{d}) Ñ2 V1 3 [अ]स्य (for [अ]सि) B3 प्रभु., Ds1 प्रिय (for प्रियः)

26 For the repetition in T2, cf v l 25 — ^{a}) Dn1 च गम्यते, D5 त्वमागत· (for चागम्यते) K4 कुतश्चागम्य सौम्येह — ^{b}) M1–3 मा (for मां) — ^{c}) Ś1 K4 T2 (both times) G1 5 M4 दयिता (for °तां) — ^{d}) K4 नियुक्ता तु (for °क्ताम्) T2 (both times) G1 5 नित्ययु- (G5 °त्यं यु)क्तानुलेपने.

27 D5 reads 27–29 on marg — ^{a}) V1 च (for तु). — For 27^{ab}, K1 2 subst.

808* तामुवाच ततः कृष्ण सैरन्ध्रीं प्रहसन्निव ।

— After 27^{ab}, G4 ins

809* सुगन्धमेतद्राजार्हं रुचिरं रुचिरानने ।

— K1 2 transp 27^{cd} and 28^{ab}

28 K1 2 transp 27^{cd} and 28^{ab} T2 reads 28–29 twice — ^{a}) Ñ2 3 V3 वि- (for हि) — ^{b}) K1 (*sup lin* as in text) 2 मान्या, T4 मही (for मल्लाः). Ñ2 V3 शुभानने, D6 T1 2 (both times) G1–3 5 वराङ्गने (for °नने) M1 2 प्राप्ताः स्म वरवर्णिनि — ^{c}) Ñ2 V2 B1 3 Dn1 D5 6 T2 (both times) 3 4 G1 2 4 धनुर्महद्, T1 G3 5 M3 4 °मख (for °महं) Ś1 K1 2 रम्य (for दिव्यं) — ^{d}) Ñ1 राष्ट्रे, Ñ2 B2 (marg as in text) राज्ञश् (for राष्ट्रं) K4 D1 T3 समृद्धिमत् (for महर्द्धि°) S1 राष्ट्रं चेदं सहाविशम्; T4 राज्यं चैव समृद्धिमत्

29 For the repetition in T2, cf. v. l 28 — ^{a}) T2 (both times) 3 G1 2 4 5 तं कृष्णं; G3 कृष्णं सा (by transp). — ^{b}) M2 दर्शनात् (for °ने) — After 29^{ab}, D5 (marg) ins

810* तत. सा प्रणता भूत्वा प्रददावनुलेपनम् ।

— ^{c}) K3 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 G4 अव्यग्रं (for अग्र्यं च) T1 राजार्हं मद्गृहमपि, M4 °र्हमग्र्यमपि (submetric). — ^{d}) M4 गृहाणाद्य (for तद्गृहाण) — T1 G M G(ed) ins after 29 T2 after the second occurrence of 29

811* कृष्णोऽथ बलभद्रश्च तदादायानुलेपनम् ।
अङ्गानि चाप्यलिम्पेतां शुभं च सुसुगन्धि च ॥
मालयाथ तदा विष्णुर्बद्ध्या बहुपुष्पया ।
गोविन्दो गोपति कृष्णो रराज कृतशेखरः ।
संकर्षणोऽथ बलवान्रराज बहुमालया ॥ [5]

[(L 1) M4 तामादाय (for तदा°) —(L 2) M4 सुखं (for शुभ) —(L 3) T1 G2 3 च (for [अ]थ) T1 M4 सुगन्ध-, M1–3 गन्धवद् (for बद्ध्या). —(L 5) M1–3 भगवान् (for बल°).]

शनैः संतोलयामास कृष्णो लीलाविधानवित् ॥ ३१
सा तु भग्नस्तनयुगा स्वायताङ्गी शुचिस्मिता ।
जहासोच्चैःस्तनतटा ऋजुयष्टिर्लता यथा ॥ ३२
प्रणयाच्चापि कृष्णं सा बभाषे मत्तकाशिनी ।
क्व यास्यसि मया रुद्धः कान्त तिष्ठ गृहाण माम् ॥ ३३
तौ जातहासावन्योन्यं सतलाक्षेपमव्ययौ ।
वीक्षमाणौ प्रहसितौ कुब्जायाः श्रुतविस्तरौ ॥ ३४

कृष्णस्तु कुब्जां कामार्तां सस्मितं विससर्ज ह ।
ततस्तौ कुब्जया मुक्तौ प्रविष्टौ राजसंसदम् ॥ ३५
तावुभौ व्रजसंवृद्धौ गोपवेषविभूषितौ ।
गूढचेष्टाननौ भूत्वा प्रविष्टौ राजवेश्म तत् ॥ ३६
धनुःशालां गतौ तौ तु बालावपरिशङ्कितौ ।
हिमवद्वनसंभूतौ सिंहाविव बलोत्कटौ ॥ ३७
दिदृक्षन्तौ महत्तत्र धनुरायागभूषितम् । C 4501 B 2 27 42 P 2 27 42

30 b) K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 चारुगात्रौ, Ñ1 D6 T1 2 G2–5 M आर्द्राङ्गौ च, G1 चार्वङ्गौ च (for आर्द्रगात्रौ) — c) Ś1 तीरे, K1 2 4 तीर (for तीर्थ-) T4 लिप्ताङ्गौ (for दिग्धाङ्गौ) M1–3 तीर्थपङ्कविदिग्धाङ्गौ — After 30, D6 S (except T3 4) G(ed) ins

812* दारकाश्च तथा सर्वे विरेजु कृतशेखरा ।
विकृतं भूषयन्तोऽपि प्रभावाच्छार्ङ्गधन्वन ॥

[T1 reads line 2 twice — (L 2) T1 (first time) शेखरीकृतमस्तका (for b)]

31 a) V2 B Dn2 D3–5 T3 4 G च (for तु) K1 2 4 Ñ1 V2 B1 2 Dn Ds T3 G3 स्थगो(Ñ1 V2 B2 Dn2 Ds °ङो)-र्मध्ये, K3 D1–3 T4 हनोर्मध्ये, Ñ2 तलैर्मध्ये, Ñ3 V1 B3 ततो मध्ये; V3 तनोर्मध्ये, D6 T1 2 G1 2 4 5 M2 तदा (T1 2 M2 °था) कृष्णो (for तत कृष्णो) — b) V2 द्व्यङ्गुलाग्रेण पाणिना, T1 M4 द्व्यङ्गुलोत्तानपाणिना, G2 °लोन्नतपाणिना — c) K1 2 4 Ñ V B D1–3 5 6 T3 4 शनै संपीडयामास, T1 M2 शनैः संतोष°. — d) V1 हृष्टो, D6 T1 2 G M1–3 प्रीत्या (for कृष्णो)

32 a) Ś1 K3 D4 -द्वंद्वा (for -युगा) K1 2 4 Ñ1 V2 B Dn Ds D2 सा तु मग्न स्थगु (K1 2 V2 B2 मग्नं स्थड, Dn भग्नं स्थडुं) मत्वा, Ñ2 V1 3 D1 सा तु भग्नं वपुर्म(V1 तनुं म-, D1 हनुं म)त्वा, Ñ3 सा च मग्नं स्थगु मत्वा; D3 सा तु वाक्यपटुं मत्वा, T1 स्वात्ममग्नस्तनयुता, T3 सा तु भग्नां तनुं मत्वा, T4 सा तु मग्ना तनु हित्वा, M4 सा तून्मग्नस्तनद्वद्वा — b) Ñ3 (marg as in text) सुवि (for शुचि-). — c) Ñ2 V2 3 B2 3 Dn D5 T1 M4 -तटी (for -तटा) T3, 4 पीनोन्नतस्तनतटी — d) Ñ1 लता इव, T1 M4 यथा लता (by transp) T3 ऋजुगात्रा बभूव ह

33 a) G2 सा कुब्जा (for कृष्ण सा) D3 प्रीणयामास कृष्णं सा — b) K4 D2 3 5 -गामिनी, V2 -कामिनी (for -काशिनी) — c) Ś1 त्वं (for क्व) — d) Ñ2 V3 तिष्ठ कान्त (by transp) Ñ1 D6 T1 G2 3 5 M [अ]नुगृह्ण (for गृहाण) T2 कान्त हृष्टानुगृह्ण माम्, G4 कान्त तिष्ठानुगृह्यताम्

34 a) K1 2, 4 Ñ3 V1, 2 B1, 2 Ds D1, 3 4 G4 जातहर्षाव्, V3 °हास्याव्, T3 °रागाव् (for °हासाव्) — b) V2 D2 3 -ताला(D2 °ल)क्षेपम्, T2 पटा° (for तला°) K3 4 D1 अव्ययम् (for °यौ) — d) Ś1 D6 T2 G2 5 M3 कुब्जया (for कुब्जाया) B1 D2 4 5 श्रुति (for श्रुत-). T1 कुब्जया श्रुतिविस्तरौ

35 a) Dn कुब्जां तु (by transp), D3 कुब्जां स — b) V1 T3 सस्मितां, G2 तथा ता, G3 विस्मितं (for स°). T1 M4 विस्मितां (M4 सुस्मितं) वाक्यमब्रवीत् — After 35ab, D6 T1 2 G M G(ed) ins

813* यथेष्ट गम्यता भद्रे नाहं तादृग्विधो नर ।
[T1 जन (for नर)]

— After the above, M1–3 ins an addl colophon, mentioning adhy no 80 — c) D5 G2 तु (for तौ) Ñ2 V3 त्यक्तौ (for मुक्तौ) Ś1 ततस्तौ जातसंरम्भौ, Ñ1 °स्तौ मुक्तसबन्धौ — d) T3 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) K3 V3 D1 3, 5 -ससदि (for °दम्) — After 35, D3 reads 38ab

36 D5 reads 36ab on marg — a) T3 प्रविष्टौ, T4 ततस्तौ (for तावुभौ) — b) V2 गोपवेषधरावुभौ. — c) Ś1 D6 मूढ-, T2 G1 4 दृढ-, G5 दृष्ट- (for गूढ-) — d) K Ñ V B Dn Ds D1–4 T3 4 नृप- (for राज-) D5 श्रिया वैश्रवणोपमौ

37 Ds om 37 — a) Ś1 K3 D2 -शाला (for शालां). Dn तत्र, D4 5 बालौ (for तौ तु) — b) K Ñ1 3 V B Dn Ds D1 T3 4 M4 -तर्कितौ, D2 -तर्जितौ (for शङ्कितौ) D4 5 द्वावेव परितर्कितौ — c) D4 (sup lin as in text) सजातौ (for संभूतौ) T2 G1 भीमौ विपिनसंभूतौ — d) B2 D6 T1 2 G1–3 5 M मदोत्कटौ (for बलो°)

38 D3 reads 38ab after 35 — a) Ś1 दृष्टवन्तौ, K2 B2 Ds दिदृक्षू तौ, V1 °क्षूभौ (for °क्षन्तौ) Ñ1 D2 3 5 महं, T3 मख (for महत्) D6 T1 2 G M ददर्शतुर्धनुस्तत्र — b) Ś1 D2 आयाम-, K4 Ñ V B Dn Ds D3 4 Cn आयोग-, D1 5 आभोग- (for आयाग) K1 2 धनुरायोगभूषितौ, K3 धनुरायामविस्तरम्, D6 T2 G1 3–5 महदायोगभू(G3 °दाय भू-, G4 5 °यागभू)षितम्, T1 G2 M महदायाम° ✿ Cn आयोग-

पप्रच्छतुश्च तौ वीरावायुधागारिकं तदा ॥ ३८
भोः कंसधनुषां पाल श्रूयतामावयोर्वचः ।
कतरत्तद्धनुः सौम्य महोऽयं यस्य वर्तते ।
आयागभूतं कंसस्य दर्शयस्व यदीच्छसि ॥ ३९
स तयोर्दर्शयामास तद्धनुः स्तम्भसंनिभम् ।
अनारोप्यमसंभेद्यं देवैरपि सवासवैः ॥ ४०
तद्गृहीत्वा ततः कृष्णस्तोलयामास वीर्यवान् ।
दोर्भ्यां कमलपत्राक्षः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ४१
तोलयित्वा यथाकामं तद्धनुर्दैत्यपूजितम् ।
आरोपयामास बली नामयामास चासकृत् ॥ ४२
आनम्यमानं कृष्णेन प्रकर्षादुरगोपमम् ।
द्विधाभूतमभून्मध्ये धनुरायागभूषितम् ॥ ४३
भङ्क्त्वा तु तद्धनुः श्रेष्ठं कृष्णस्त्वरितविक्रमः ।
निश्चक्राम महावेगः स च संकर्षणो युवा ॥ ४४
धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिणा ।
चचालान्तःपुरं सर्वं दिशश्चैव पुपूरिरे ॥ ४५
स त्वायुधागारनरो भीतस्त्वरितविक्रमः ।
समीपं नृपतेर्गत्वा काकोच्छ्वासोऽभ्यभाषत ॥ ४६

भूतं प्रख्यातं धनुः । महनिमित्तमित्यर्थः । ❀ — c) D6 T1 2 G तदा (for च तौ) — d) D6 T1 M1–3 ततः, T4 तथा (for तदा) Ñ2 G2 आयुधागारिकांस्तदा (G2 °त), T2 G1 4 आयुधागारिणं तदा

39 a) T4 धनुष (for °षां) D6 पाला. (for पाल). Ñ2 V3 भो भो कंसधनुष्पाल — c) K1 Ñ1 D1 3 6 T3 कतरं, K2 क च वै, V3 कतमत् (for °रत्) G2 धनुष (for तद्धनु) — d) D2 (marg as in text) T3 G3 M4 मखो (for महो) T2 G1 मखो यत्र विवर्तते — e) K Ñ V B Dn Ds D1 3–6 T3 4 G3 4 M4 आयोग-, D2 आयाम- (for °ग-). T1 आयामभूतौ कंसस्य — f) Ñ1 2 V3 दर्शयावां, T4 दर्शय त्वं (for °यस्व)

40 a) Ś1 Ñ1 ताभ्यां (for तयोर्) — b) Ñ3 (marg) M1 समितम् (for -संनिभम्) Ś1 तद्धनु स्तम्भयन्नभ, V3 तद्धनु स्तम्भमन्वितम् — c) D2 असंभोज्यं, M1–3 °बाध्य (for °भेद्यं)

41 a) V3 तु तत्, D5 T1 G3 तदा (for ततः) Ñ1 2 स गृहीत्वा तु तं कृष्णं (Ñ2 कृष्णेन), D1 स तद्गृहीत्वा कृष्णस्तु — b) Ñ2 3 V1 B Ds तुलयामास (for तो°) D1 धर्मवित्, D6 T1 2 G2–5 M लीलया (for वीर्यवान्)

42 a) K3. 4 Ñ3 V1 3 B1 Ds तुलयित्वा (for तो°) Ñ1 तुलयित्वा तु तं काम — c) K3 4 D1 5 बलान्; D3 सकृत्, G(ed) तदा (for बली) Ś1 D2 आरोप्य चातिवेगेन — d) D6 T1 2 G1 2 5 M नमयामास (for ना°). D3 लीलया पद्मलोचन, G3 4 नमयामास वीर्यवान् (G4 लीलया)

43 T2 G1 4 om 43^{a}–44^{b} — a) N (except Ś1 D6) T3. 4 G3 आना(Ñ1 तं ना)म्यमानं कृष्णेन, M4 अनुद्यमानं कृ° — b) K1 (marg as in text) 4 Ñ3 V1 3 D4 6 G2 प्रहर्षाद्; T1 G5 M4 प्रभावाद् (for प्रकर्षाद्) — After 43^{ab}, T1 G2 M2 read 52^{cd}, repeating it in its proper place — c) Ś1 D2 धनुर् (for अभून्) K2 द्विधाभून्मध्यतो नूनं — d) K Ñ V B D1 3–6 T3 4 M1 आयोग-; T1 आयाम-, G3 आदाय (for आयाग-) Ś1 शब्देन महता तदा, D2 शब्देन नादयन्दिश — After 43, D2 ins

814* धनुषो भज्यमानस्य शब्दः खं रोदसी दिशः ।
पूरयामास यं श्रुत्वा कंसस्त्रासमुपागमत् ॥
तद्रक्षिणः सानुचराः कुपिता आततायिनः ।
ग्रहीतुकामा आवव्रुर्गृह्यतां बध्यतामिति ॥
अथ तान्दुरभिप्रायान्विलोक्य बलकेशवौ ।
क्रुद्धौ धन्वन आदाय शकले तांश्च जघ्नतुः ॥
बलं च कंसप्रहितं हत्वा शालामुखात्ततः ।
निष्क्रम्य चेरतुर्दृष्टौ निरीक्ष्य पुरसंपदः ॥
तयोस्तदद्भुतं वीर्यं निशम्य पुरवासिनः ।
तेजः प्रागल्भ्यरूपं च मेनिरे विबुधोत्तमौ ॥
[= Bhāgavata P, 10 42 18–22.]

44 T2 G1 4 om 44^{ab} (cf v l 43) — a) D2. 4 च (for तु) D5 भङ्क्त्वा तद्धनुषां श्रेष्ठं — b) V1 हृष्टस् (for कृष्णस्) — Ś1 om (hapl) 44^{c}–46^{b} — c) K1 2 4 T4 महाभागः, D1 °वेगात्, D6 T1 2 G M °वीर्यः (for °वेगः)

45 Ś1 om 45 (cf v l 44). — a) D1 धनुषां (for °षो) T1 खर (for भङ्ग-) — b) M4 -नादिना (for -कारिणा) — c) D3 तत्पुरं (for [अ]न्तःपुरं) — d) K2. 4 V B1 3 Ds D2 3 6 T1 G3 M4 प्रपूरिरे (D3 T1 °ताः; M4 °तम्) (for पुपूरिरे) — After 45, Bom Poona eds. G(ed) ins

815* निर्गम्य त्वायुधागाराज्जग्मतुर्गोपसंनिधौ ॥
वेगेनायुधपालस्तु गच्छन्संभ्रान्तमानसः ।

46 Ś1 om 46^{ab} (cf v l 43) — a) D5 स च; T3 गत्वा (for स तु) D6 -चारो (for -नरो) — c) D3 समीपे

श्रूयतां मम विज्ञाप्यमाश्चर्यं धनुषो गृहे ।
निर्वृत्तमस्मिन्काले यज्ञगतः संभ्रमोपमम् ॥ ४७
नरौ कस्यापि सहितौ शिखाविततमूर्धजौ ।
नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ ॥ ४८
देवपुत्रोपमौ वीरौ बालाविव हुताशनौ ।
स्थितौ धनुर्गृहे सौम्यौ सहसा खादिवागतौ ।
मया दृष्टौ परिव्यक्तं रुचिराच्छादनस्रजौ ॥ ४९
ताभ्यामेकस्तु पद्माक्षः श्यामः पीताम्बरस्रजः ।
जग्राह तद्धनूरत्नं दुर्ग्रहं दैवतैरपि ॥ ५०
तस्य बालो बृहद्रूपं बलाद्धनुरिवायसम् ।
आरोपयित्वा वेगेन नामयामास लीलया ॥ ५१
कृष्यमाणं तु तत्तेन विषाणं बाहुशालिना ।
मुष्टिदेशे विकूजित्वा द्विधाभूतमभज्यत ॥ ५२
स तु तच्चापरत्नं वै भङ्क्त्वा स्तम्भमिव द्विपः ।
निष्पपातानिलगतिः सानुगोऽमितविक्रमः ।
जगाम तद्द्विधा कृत्वा न जाने कोऽप्यसौ नृप ॥ ५३ C 4521 B 2.27 61 P 2 27 61

(for °पं) — ^{d}) K4 काकश्यामो, Ñ1 D6 जातोच्छ्वासो, D3 सनि श्वासो, T1 कृतोच्छ्वासो, T2 G3 4 त्रासो°, G1 2 5 कंसो° (for काको°) K1 2 काकोच्छ्वासमभाषत

47 ^{c}) D6 T? 3 G M1–3 तु (for यज्ञ्)

48 ^{a}) K1 2 4 D2 [अ]सदृशौ, Ñ3 V1 3 हि सुतौ, T1 G3 सदृशौ (for सहितौ) — T3 reads 48^b twice — ^{b}) Ś1 -पिहित-, K2 -लम्बित (for वितत-) T3 (first time) आगतौ देवरूपिणौ, M1–3 विशिखौ वीतमूर्धजौ — ^{d}) D3 श्वेतपीतानुलेपनौ — After 48, Ñ2 3 V B D3 D2 4–6 T1 3 4 ins

816* तावन्त पुरमज्ञातौ प्रविष्टौ कामवेगिनौ ।

[D2 तावन्त पुरविज्ञातौ (for ^{a}) V2 T3 4 -रूपिणौ, D5 T1 -वेपिणौ (for -वेगिनौ)]

49 ^{a}) T3 -पुत्रसमौ (for -पुत्रोपमौ) D3 धीरौ (for वीरौ) — ^{c}) G3 धृतौ (for स्थितौ) Dn1 धनुर्गृहं (for °गृहे) D3 सौम्य (for सौम्यौ) — ^{d}) Ś1 T3 सहस्राक्षा (T3 °भा) व् (for सहसा खाद्) — After 49^{cd}, D3 ins

817* सौम्यौ महस्य चोद्युक्तावागतौ पुरुषर्षभौ ।

— ^{e}) Ś1 T2 G1 3 4 परित्यक्तौ, K1 2 4 Ñ2 D3 D6 G5 M4 °व्यक्तौ, V3 °गतौ (for °व्यक्तं) — ^{f}) T3 रुचिराच्छादितस्रजौ

50 ^{a}) All Mss (except Ś1 M1–3) तयोर् (for ताभ्याम्) M4 रक्ताक्ष (for पद्माक्ष) — ^{b}) T1 M4 श्यामः पीताम्बरावृत. — ^{c}) M4 स जग्राह (for जग्राह तद्) Ś1 तज्जग्राह धनुर्नूनं, T1 धनूरत्नं तु जग्राह — ^{d}) K Ñ V B Dn D3 D1. 2 4 5 T1 3 4 G3 दुर्ग्राह्यं (for दुर्ग्रहं) Ś1 त्रिदशैर् (for दैवतैर्) D3 दुर्ग्राह्य यत्सुरैरपि

51 ^{a}) K Ñ1 B2 3 Dn D3 D2 4 5 T3 4 G1 महच्चापं (for बृहद्रूप) Ñ2 V3 M4 स तद्बालो महच्चापं; Ñ3 V1 भासमानो महच्चापि, V2 B1 D1 3 5 तस्य (D1 3 °च्च) बालो महच्चाप, T1 तद्बालोऽपि महद्रूप, M4 तद्बालस्तु महच्चापि — ^{c}) Ś1 समारोप्याशु वेगेन — ^{d}) D2 भ्रामयामास, D3 तोल°; D6 रम°, T1 2 G M नम° (for नाम°)

52 ^{a}) G2 5 तुष्यमाणं (for कृष्य°) K Ñ2 3 V B D (except D6) T2 4 आकृष्यमाण तत्तेन — ^{b}) Ś1 K4 विशालं, D1 6 विश्राण, T3 4 निर्वाण (for विषाण) — T1 G2 M2 read 52^{cd} for the first time after 43^{ab} — ^{c}) K2 विकृष्टं तद्, Ñ2 V3 विकृष्याथ, D3 (marg as in text) ऽथ कूजित्वा, D3 दककित्वा, T1 (first time) सकूजित्वा, T2 स्वगर्जित्वा, G1 विगर्जित्वा, M1 2 (both times) 3 विकुञ्चित्वा (for विकूजित्वा) B3 Cal ed मुष्टेदेशेन कूजित्वा. — ^{d}) Ñ1 अभूत्तत (for अभज्यत) — After 52, K1–3 Ñ2 3 V B D S (except M1–3) ins

818* तत प्रचलिता भूमिर्नैव भाति च भास्कर. ।
धनुषो भङ्गनादेन भ्रमतीव नभस्तलम् ॥
तदद्भुतमह दृष्ट्वा विस्मयं परमं गत ।
भयाद्भयदशत्रूणां तद्विद्राव्यातुमागतः ॥
न जानामि महाराज कौ तावमितविक्रमौ । [5]
एक कैलाससंकाश एकोऽञ्जनगिरिप्रभः ॥

[(L 1) M4 प्रज्वलिता (for प्रच°) K2 ततो भूमि प्रचलति (for ^{a}) B3 न प्रभाति (for नैव भाति) V1 D4 स्म (for च) Ñ2 निष्प्रभोऽतीव भास्कर, V3 न प्रभातीव भा° (for ^{b}) — (L 2) V1. 2 B3 T1 G3 नभ स्थलम् (for °स्तलम्) T2 G1 4 5 भ्रमन्तीव नभ स्तले (G4 5 °लम्) (for ^{b}) — (L 3) K3 Ñ2 3 V1 B2 3 Dn D1 G1 3 M4 महद्, V3 इम (for अह) D3 तदद्भुततम दृष्ट्वा (for ^{a}) — (L 4) T3 भय च (for भयद-) K3 Dn D2 3 -शत्रुभ्यस् (for -शत्रूणा) K1 2 V2 D1 भयाद्भय च शत्रुभ्यस् (for ^{a}) M4 त्वा हि विज्ञ्यातुमागत. (for ^{b}) — B1 om line 5 — (L 5) V3 महाभाग, M4 °वीर्ये (for °राज) T2 G1 कौ वा, G2 3 5 तौ काव् (by transp) — (L 6) V1 -सदृश (for -सकाश) T2 वीरो (for एको)]

53 ^{a}) B तु (for वै) D3 धनु स च परं तद्वै — ^{c}) V3 निश्चक्राम (for निष्पपात) Ś1 [अ]मित- (for [अ]निल-) — ^{d}) Ñ3 (marg) साग्रजो, D1 T3, 4 सानुजो (for °गो).

श्रुत्वैव धनुषो भङ्गं कंसोऽप्युद्विग्नमानसः । विसृज्यायुधपालं वै प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥ ५४

इति श्रीहरिवंशे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

७२

वैशंपायन उवाच ।
स चिन्तयित्वा धनुषो भङ्गं भोजविवर्धनः ।
प्रेक्षागारं जगामाशु मञ्चानामवलोककः ॥ १
स दृष्ट्वा सर्वनिर्युक्तं प्रेक्षागारं नृपोत्तमः ।
श्रेणीनां दृढसंयुक्तैर्मञ्चवाटैर्निरन्तरम् ॥ २
सोत्तमागारयुक्ताभिर्वलभीभिर्विभूषितम् ।

Ñ1 सानुजोऽनिलविक्रम', V3 साग्रजो भीमवि° — e) K1–3 V2 Dn D1 3–5 M अगमत्तद्, Ñ1 D6 T1 4 G1 4 5 अगमत्तु, Ñ2 3 V1 3 B Ds T3 स धनुस्तद् (for जगाम तद्) — f) K4 को ह्यसौ, D3 काविमौ (for कोऽप्यसौ) Ñ2 3 V1 3 B Ds न जाने कापि निर्गतः

54 a) Ś1 K4 Ñ2 V3 Dn D3 [ए]वं; K1 2 [ए]तद्, G3 तु (for [ए]व) D6 T1 2 G भेदं (for भङ्गं). — b) K3 Ñ V B Dn Ds D1 3–5 T3 4 M1–3 कसो विदितविस्तर ; D6 T1 2 G M4 कंसो विदितविक्रम — c) Ś1 K1 2 तं (for वै) Ñ1 विसर्जायुधापालं

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 4 Ñ1 2 B3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K4 Ñ3 V B Dn Ds D1 3 — *Sub parvan* V3 बालचरितम्; T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* N T1 4 G2 3 धनुर्भङ्ग , M4 धनुर्भेदः — *Adhy no* (figures, words or both) K3 (marg) G2 4 M1–3 81, Ñ3 V1 G1 83; V2 B2 T1 G3 5 M4 84, V3 Dn Ds2 D4 T2 82; D1 79, D3 T3 88; T4 75 — *Śloka no* Dn 59, Ds2 D6 61; D4 62, T2 75; G1 70

72

1 a) V1 2 सं-, T3 4 वि- (for स) D6 T2 G चिन्तयित्वा तु धनुषो — b) Ś1 कंसस्तं भोजवर्धनः, K4 भङ्ग तं भोज° — After 1ab, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins ·

819* बभूव विमना राजा चिन्तयन्भृशदु:खित' ॥
कथं बालो विगतभीरवमत्य महाबलम् ।
प्रेक्षमाणस्तु पुरुषैर्धनुर्भङ्क्त्वा विनिर्गत' ॥
यस्यार्थे दारुणं कर्म कृत्वा लोकविगर्हितम् ।
पितृस्वस्रात्मजान्भीत षड्वेवाहं व्यपातयम् ॥ [5]
दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ।
नारदोक्त च वचनं नूनं मह्यमुपस्थितम् ॥
एव राजा विचिन्त्याथ निष्क्रम्य स गृहोत्तमात् ।

[(L 1) K4 D1 राजन् (for राजा) —(L 2) K1 2 Ñ2 3 V B2 3 Ds D5 6 अवमन्य; K3 °नाम्य, D1 °मान्य (for °मत्य) K4 अवगम्य महद्धनम्, T3 अनाम्य च गतार्थे , T4 अवनाम्य महद्धनु (for b) —(L 3) D4 प्रेक्षमाणेस, D6 °माणं (for °माणस) D3 स्व-, T4 च (for त) —(L 4) K2–4 Dn D4 5 T1 G3 कृत (for कृत्वा) D1 लोके (for लोक) —(L 5) T3 4 वृथा (for पितृ-) 'B Ds T1. 3 G1 3 वीरान् (for भीत) K1 2 4 D1 2 6 G2 पितृष्वसात्मजान्भीत· (for a) K1 निपातयम्, K3 Dn D4 T4 न्य(D4 व्य)पोथयम्, K4 V2 B Ds D6 M4 न्यपातयम् (for व्यपात°) —(L 6) V1 अभि- (for अति-). —(L. 7) K4 कृत (for नूनं). B1 सत्यम्, D6 G2 4. 5 अद्य, T1 अद्यापि, T2 G1. 3 M4 अद्य हि (for महाम्) Ñ2 V3 तन्मया समुपस्थितम् (for b). —(L 8) K4 चिन्तयित्वा, D3 विचिन्त्यैव (for °न्त्याथ) K4 विनिष्क्रम्य, Ñ3 V2 B1 2 Dn D3 5 T1 3 4 G3 4 निष्क्रम्य स्व- (for °म्य स)]

— c) Ñ2 V3 [अ]थ (for [आ]शु). — d) K4 अवलोकने; T4 °न (for °क).

2 a) Ñ2 3 V2 3 B D1–3 5 6 T1 G4 M4 -निर्मुक्तं (for -निर्युक्त) K4 स दृष्ट्वा सुविनिर्मुक्त, T3 4 दृष्ट्वा सर्वनियुक्तं स — b) D6 T1 2 G नरोत्तम (for नृपो°). — c) K1 2 4 श्रेणीभि (for °नां) Ñ2 V1. 3 गूढ- (for दृढ-) T1 -निर्युक्तैर् (for -संयु°) D3 श्रेणीभिर्दृढसंयुक्तं — d) Ds2 मञ्चवाटं, T3 4 मञ्चास्थानं; G4 मञ्चावाटैर् (for मञ्च°). D6 T1. 2 G1–3. 5 M4 अनन्तरम् (निर°)

3 a) D3 M1–3 सूत्तमागारयुक्ताभिर्, T2 G1 2 5 M4 सोत्तरा° — V2 T1 om (hapl) 3cd; D1 repeats it after 6 — c) K1 2 Ñ2 3 V1 B Ds D4 5 कुटीभिः स- (D4 सु); K3. 4 D1 (first time) कुनटीभिः; Ñ1 वडभीभिः;

कुटीभिश्च प्रवृद्धाभिरेकस्तम्भैश्च भूषितम् ॥ ३
सर्वतः सारनिर्युक्तं स्वायतं सुप्रतिष्ठितम् ।
उदक्प्रवणसंश्लिष्टं मञ्चारोहणमुत्तमम् ॥ ४
नृपासनपरिक्षिप्तं संचारपथसंकुलम् ।
छन्नं तद्वेदिकाभिश्च मानवौघभरक्षमम् ॥ ५
स दृष्ट्वा भूषितं रङ्गमाज्ञापयत बुद्धिमान् ।
श्वः सचित्राः समाल्याश्च सपताकास्तथैव च ॥ ६
सुवासिता वपुष्मन्त उपनीतोत्तरच्छदाः ।
क्रियन्तां मञ्चवाटाश्च वलभीवीथयस्तथा ॥ ७
अक्षवाटे करीषस्य कल्प्यन्तां राशयोऽव्ययाः ।
पटास्तरणशोभाश्च वलयश्चानुरूपतः ॥ ८
स्थाप्यन्तां सुनिखाताश्च महाकुम्भा यथाक्रमम् ।
उदभारसहाः सर्वे सकाञ्चनघटोत्तराः ॥ ९
वलयश्चोपकल्प्यन्तां कषायाश्चैव कुम्भशः ।
प्राश्निकाश्च निमन्त्र्यन्तां श्रेण्यश्च सपुरोगमाः ॥ १०
आज्ञा च देया मल्लानां प्रेक्षकाणां तथैव च ।
समाजे मञ्चशोभाश्च कल्प्यन्तां सूपकल्पिताः ॥ ११
एवमाज्ञाप्य राजा स समाजविधिमुत्तमम् । C 4538 B 2.28.16 P 2 28.16

V3 D2 काञ्चनीभि , D1 (second time) स्तम्भादिभि , T2 G2 4 M1–3 भृकुटीभि (for कुटीभिश्च) D3 कुटीभि संप्रवृत्ताभिर् , D6 G1 3 5 M4 भृकुटीभि प्रवृत्ताभिर् , T3 4 कूटैश्च संप्रवृद्धैश्च — d) M1–3 ऋजु- (for एक-) Ñ3 V1 3 D4 G4 वि- (for च) D3 भूषितै. (for °तम्)

4 a) Ś1 K1 2 साधु (for सार-) K3 4 Ñ2 V1 Dn2 D1 -निर्यूहं , Ñ3 B3 D6 M4 निर्मुक्तं , Ñ3 (marg) V3 B1 Dn1 Ds D2 3 5 T2–4 निर्व्यूहं (for -निर्युक्तं) — b) D6 सुजात (for स्वायतं) — c) B2 3 Ds सुश्लिष्टं , D4 -सुक्लिष्ट, T3 -संस्पृष्टं (for संश्लिष्टं) Ś1 K3 उदग्निकृष्ट(K3 °क्लृस)- सुश्लिष्टं , Ñ1 वरत्राभि सुसंश्लिष्टं , Dn D5 T4 उदग्राक्लिष्ट- सुश्लि(Dn2 °सुक्लि-, T4 °सस्पृ)ष्टं , D1 उद्यत्निश्रेणिसुक्लिष्टं , D3 उदक्प्रवणसुश्लिष्टं , D6 T2 G1 3–5 M1–3 सुसोपान सुस° , T1 M4 सोपानेन सुसं° , G2 सोपानकसुसं° — d) Ś1 मध्ये स्थानमनोपमम् , K4 D6 T1 2 G M सुखा(K4 M4 मञ्चा)- रोहमनुत्तमम्

5 a) Ś1 K4 D2 परिक्लृप्तं , D6 T1 2 G M -विनिक्षिप्तं (for परि°) — b) G5 पृथु (for पथ-) D3 संचारपटलाकुलम् — After 5^{c}, T3 reads 8^{d} repeating it in its proper place — d) G2 मानुषौघ (for मानवौघ-) Ś1 T1 2 G -चरक्षमम् , D1 परि° , M1–3 बल° (for भर°) D6 विमानौघचरक्षमम् , M4 मानवौघैः सुरक्षितम्

6 D3 om 6 — a) Ś1 त (for स) — b) G4 आज्ञापयति (for °त) — c) D1 T2 G M सचित्राश्च (for श्वः सचित्रा) K4 श्व सुचित्रा सुमाल्याश्च , D6 सविचित्राश्च माल्याश्च , T1 सुचित्राश्च सुमा° — d) Ś1 पताकाभिस् (for सपताकास्) — After 6, D1 repeats 3^{cd}

7 a) Ś1 K2 सुधासिता , D6 T1 2 G M सुवाससो (for °सिता) — c) T4 अर्ध- (for मञ्च) T2 -वाटं (for -वाटाश्) — d) Ś1 K1, 3 4 Ñ2 V1 2 B1 Dn Ds D1–4 T3 4 वलभ्यो, Ñ1 वडभी , B2 3 वडभ्यो (for वलभी-) T1 G1 5 -विघयस् , G3 विपयास् (for -वीथयस्) K2 वाटाश्च विविधास्तथा

8 T2 om 8^{ab}, G1 reads it on marg — a) K3 4 Dn D2–4 G4 M1–3 रङ्गवाटे (for अक्ष°) T3 4 अक्षवाटै करीषैश्च — b) D2–4 G2 5 कल्पन्तां T3 ताळयो (for राशयो) M1–3 तथा (for ऽव्यया) — c) Ś1 -शय्याश् (for शोभाश्) K3 Ñ1 V B Dn Ds D1 4 6 T3 4 घण्टातोरणशोभाश्च , D5 मञ्चास्तर° , M1–3 कटास्तर° — Ñ2 om (hapl) 8^{d}–9^{a} T3 reads 8^{d} for the first time after 5^{c} — d) Ś1 वर्गाणाम् , some Mss वलयश् (for बलयश्)

9 Ñ2 om 9^{a} (cf v l 8) — a) V3 Ds2 स्थाप्यतां · — b) K Ñ2, 3 V B D (except D6) T2–4 G1, 3 M4 पानकुम्भा (for महा°) — c) D2 T4 उदपान- (for °भार) Ñ2 V2 M1–3 -वहा (for सहा) — d) Ś1 K3 4 B2 D1 T3 G3 4 M4 घटोत्तमा , M1 पटोत्तरा (for घ°)

10 K4 om 10^{ab} — a) Ś1 K1 2 [ए]व (for [उ]प-) Ds1 D6 कल्पन्तां D3 पशवश्चोपकल्पन्ता — b) Ñ2 Ds2 G1 2 5 काषायाश् , V2 सहा° (for कषा°) K3 D2 कुण्डशः (for कुम्भशः) G2 काषायाश्चैव सर्वत — c) K4 वि (for च) — d) K2 4 श्रेण्यश्च सु- , D3 श्रेयांसश्च , D6 T2 G1 2, 4 5 सश्रेण्य स्त , T1 सहश्रेण्य (for श्रेण्यश्च स-)

11 a) G4 5 आज्ञाश् (for आज्ञा) T2 देयाश्च , M1–3 कार्या च (for च देया) — K2 om 11^{b}–13^{a}. — c) T4 मञ्जु- (for मञ्च-) K1 Ñ3 -वाटश् , K3 4 Ñ1 2 V Dn Ds D1–5 T3 वाटाश् , T4 -वाटैश् (for शोभाश्) — d) K3 D3 4 कल्पन्ता (for कल्प्यन्ता) D1 मद्य- , M1–3 सुवि- , M4 साधु- (for सूप-) D2 -कल्पिता (for °ता) T3 4 कल्प्यन्तामुपकल्प्यन्ताम्

12 K2 om 12 (cf v l 11) — a) Ñ2 V3 T1, 2 M4 राजासौ , B1 स राजा (by transp), D1 तान्राजा. — b)

समाजवाटान्निष्क्रम्य विवेश स्वं निवेशनम् ॥ १२
आह्वानं तत्र संचक्रे तस्य मल्लद्वयस्य वै ।
चाणूरस्याप्रमेयस्य मुष्टिकस्य तथैव च ॥ १३
तौ तु मल्लौ महावीर्यौ बलिनौ युद्धशालिनौ ।
कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य हृष्टौ विविशतुस्तदा ॥ १४
तौ समीपगतौ मल्लौ दृष्ट्वा जगति विश्रुतौ ।
उवाच कंसो नृपतिः सोपन्यासमिदं वचः ॥ १५
भवन्तौ मम विख्यातौ मल्लौ वीरध्वजोचितौ ।
पूजितौ च यथान्यायं सत्कारार्हौ विशेषतः ॥ १६
तन्मत्तो यदि सत्कारः स्मर्यते सुकृतानि वा ।
कर्तव्यं मे महत्कर्म भवद्भ्यां स्वेन तेजसा ॥ १७
यावेतौ मम संवृद्धौ व्रजे गोपालकावुभौ ।
संकर्षणश्च कृष्णश्च बालावपि जितश्रमौ ॥ १८
एतौ रङ्गगतौ युद्धे युध्यमानौ वनेचरौ ।
निपातानन्तरं शीघ्रं हन्तव्यौ नात्र संशयः ॥ १९
बालाविमौ चपलकावक्रियाविति सर्वथा ।
नावज्ञा तत्र कर्तव्या कर्तव्यो यत्न एव हि ॥ २०
ताभ्यां युधि निरस्ताभ्यां गोपाभ्यां रङ्गसंनिधौ ।
आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो मम भविष्यति ॥ २१
नृपतेः स्नेहसंयुक्तैर्वचोभिर्हृष्टमानसौ ।
ऊचतुर्युद्धसंमत्तौ मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ ॥ २२
यथावयास्तौ प्रमुखे स्थास्येते गोपकिल्बिषौ ।

V_2 D_4 समाजे (for °ज) D_6 -वशम् (for विधिम्) —^{c}) D_3 -मध्यान् (for -वाटान्) —^{d}) $D_{1\ 5}$ विवेशान्य-, G_1 विविशे स्वं (for विवेश स्व). T_1 विवेश स्वनिकेतनम्

13 K_2 om 13^a (cf v l 11) T_1 om 13^{ab} —^{b}) T_2 G_1 तत्र (for तस्य) D_6 T_2 G M च (for वै) —^{c}) D_3 चाणूरमुष्टिकस्याथ —^{d}) D_5 प्रलम्बस्य (for मुष्टिकस्य)

14 ^{a}) S_1 ततो मल्लौ ; K_4 तौ तु वीरौ, B_1 तौ मल्लौ सु- ; D_5 M_4 तौ च मल्लौ (for तौ तु मल्लौ) $Ś_1$ -वीरौ (for वीर्यौ) —^{b}) N (except $Ś_1$ D_6) $T_{3\ 4}$ M_1 बाहु- (for युद्ध-)

15 ^{a}) T_3 तौ तौ समागतौ दृष्ट्वा, T_4 मल्लौ समीपतो दृष्ट्वा

16 ^{a}) $D_{2\ 3}$ लोक- (for मम). K_4 विज्ञातौ (for विख्यातौ) — G_5 om 16^b–18^a —^{b}) G_1 मल्लवीर-, G_3 मल्लौ मल्ल (for मल्लौ वीर) K_3 V_1 Dn $T_{1\ 3\ 4}$ -ध्वजोच्छ्रितौ ; $Ñ_1$ D_2 -ध्वजाविव ; V_1 G_2 ध्वजाचितौ, D_3 द्विजोत्तमौ, D_5 -ध्वजाङ्कितौ (for -ध्वजोचितौ) $Ś_1$ वीरौ मल्लध्वजोच्छ्रितौ —^{d}) D_5 सत्कार्यार्हौ (for सत्कारार्हौ) $Ś_1$ सुसत्कृतौ (for विशेषत').

17 G_5 om 17 (cf v l 16) —^{a}) $Ś_1$ अस्मत्तो (for तन्मत्तो) K Ñ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{3\ 4}$ M_3 सत्कारा ; G_2 °रं (for °र) —^{b}) K Ñ V $B_{1\ 3}$ D (except D_6) $T_{3\ 4}$ M_{1-3} स्मर्यन्ते (for °ते) K_2 Dn Ds_1 $D_{4\ 6}$ T_2 $G_{3\ 4}$ च, $K_{3\ 4}$ V_2 B_1 $D_{3\ 5}$ $T_{3\ 4}$ वै, G_1 ह (for वा) T_1 M_4 स्मर्यते सुकृत हि व , G_2 °ते सुकृतमिव —^{c}) $K_{3\ 4}$ Dn D_1 कर्तव्यं च, $D_{3\ 5}$ °व्यं सु- , M_{1-3} तत्कर्तव्यं, M_4 कर्तव्यं यन् (for °व्यं मे). —^{d}) $Ñ_2$ कर्मणा (for तेजसा)

18 G_5 om. 18^a (cf. v. l. 16). —^{a}) Ds D_1 द्वाव् (for याव्) G_1 सवृत्तौ (for °द्धौ) T_2 यावन्तौ मम संवृत्तौ G_2 यावेतौ मत्पुरीं प्राप्तौ —^{b}) D_6 T_2 G M_4 व्रजे गो(G_2 °जगो)पालदारकौ (T_2 °का), T_1 M_{1-3} व्रजे गोपकदारकौ —^{c}) D_6 T_1 $G_{1-3\ 5}$ M बलभद्रश् (for सकर्षणश्) —^{d}) $Ñ_2$ एव (for अपि) $Ś_1$ K_4 कृतश्रमौ, V_3 विरेजतु', B_3 D_5 जितक्लमौ (for °श्रमौ) D_6 $G_{2\ 4\ 5}$ बालावविदितश्रमौ, T_1 M °मितविक्रमौ

19 ^{a}) V_2 रङ्गं (for रङ्ग-) —^{c}) G_2 M_3 निर्घातानन्तरं शीघ्रं

20 ^{a}) K_2 (also as in text) $_3$ उभौ (for इमौ). K Ñ V B_1 Dn D_{1-5} $T_{1\ 3\ 4}$ सुच($Ñ_{1\ 3}$ V_1 $D_{3\ 4}$ च च)पलाव् T_2 G_1 अबलकाव् (for चप°) —^{b}) V_1 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M सर्वदा (for °था) —^{c}) $Ś_1$ कार्या वै (for कर्तव्या) —^{d}) $Ñ_2$ V_3 D_6 T_1 G $M_{1\ 4}$ तु, T_2 तत्, M_{1-3} च (for हि) $Ś_1$ यत्त एवानुगम्यताम्.

21 ^{a}) $Ś_1$ निहताभ्यां (for निरस्ताभ्यां) — B_3 om (hapl) 21^b–24^c —^{b}) T_4 मम (for रङ्ग-) —^{c}) $T_{3\ 4}$ तदन्ते (for तदात्वे) $Ñ_1$ निपातान्ते च हन्तव्यौ ; M_{1-3} प्रीतिर्मे महती तत्र —^{d}) M_{1-3} चैव (for मम)

22 B_3 om 22 (cf v l 21) Before 22, T_4 ins वैशंपायन —^{a}) D_6 G_{2-5} नृपति (for °ते) M_{1-3} तव (for स्नेह-) K_4 D_1 -सयुक्तौ (for °क्तैर्) —^{b}) T_1 M_4 वचनैर् (for वचोभिर्) D_3 हृत (for हृष्ट-). M_{1-3} चेतसौ (for -मानसौ) —^{c}) $Ś_1$ संरब्धौ, K_3 -संपूर्णौ, K_3 (also) D_2 -सपत्नौ, K_4 T_3 G_2 -संसक्तौ, B_2 $T_{1\ 2}$ G_3 M_4 संयुक्तौ ; D_6 $G_{1\ 4\ 5}$ M_{1-3} -संरक्तौ (for -संमत्तौ) —^{d}) T_4 मत्तौ (for मल्लौ).

हताविव्यवगन्तव्यौ प्रेतरूपौ तपस्विनौ ॥ २३
यदि वा प्रतियोत्स्येते तावरिष्टपरिप्लुतौ ।
आवाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखस्थौ वनौकसौ ॥ २४
एवं वाग्विषमुत्सृज्य तावुभौ मल्लपुंगवौ ।
अनुज्ञातौ नरेन्द्रेण स्वगृहं प्रतिजग्मतुः ॥ २५

इति श्रीहरिवंशे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

७३

वैशंपायन उवाच ।
महामात्रं ततः कंसो बभाषे हस्तिजीविनम् ।
हस्ती कुवलयापीडः समाजद्वारि तिष्ठतु ॥ १
बलवान्मदलोलाक्षश्चपलः क्रोधनो नृपु ।
दानोत्कटकटश्चण्डः प्रतिवारणरोषणः ॥ २
स संचोदयितव्यस्ते तावुद्दिश्य वनौकसौ ।
वसुदेवसुतौ नीचौ यथा स्यातां गतायुषौ ॥ ३
त्वया चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोषु जीविनौ । C 4555 B 4.8 8 33 P 2.28 33

23 B3 om 23 (cf v l 21) — ^{a}) K1 (marg) यथा, T4 अद्य (for यदि) M4 तु (for तौ) G2 प्रमुखौ — K1 transp 23^{cd} and 24^{ab} K2 4 repeat 23^{cd} after 24^{ab} — ^{c}) K1 D1 5 G3 [ए]व, D2 च (for [अ]व-) V3 -मन्तव्यौ (for -गन्तव्यौ) Ñ3 (marg as in text) V2 B1 T1 4 हताविव्येव मन्तव्यौ — ^{d}) Ś1 गोप- (for प्रेत-) D2 -भूतौ (for -रूपौ) K1 2 Ñ3 V T3 G2 3 तरस्विनौ, M4 वनेचरौ (for तपस्विनौ) K2 4 (both second time) भवता तौ नृपोत्तमौ

24 B3 om 24^{abc} (cf v l 21) K1 transp 23^{cd} and 24^{ab} — ^{a}) K Ñ V B1. 2 D (except D6) T3 4 [आ]वा प्रति-, M1 2 चाप्यभि- (for वा प्रति-) — ^{b}) G2 M1 2 तवारिष्ट- (for ताव°) K2 -पुरस्कृतौ (for -परिप्लुतौ) — After 24^{ab}, K2 4 repeat 23^{cd} and om 24^{cd} — ^{d}) K1. 3 Ñ3 V B Dn Ds D2 3 5 T3 प्रमुखे तौ; D4 °खं तौ (for °खस्थौ) T1 M4 वनेचरौ (for वनौकसौ) Ñ1 2 T4 प्रमुखे तौ वनेचरौ — After 24, D6 T1 2 G M G(ed) ins.

820* हत्वा तौ गोषु संवृद्धौ दास्यावस्तव भूतलम् ।
व्यपैतु ते भयं राजन्नावां मल्लोत्तमौ मृधे ॥
इत्युक्त्वास्फोटनं चक्रे मत्तमल्लद्वयं तथा ।
सिंहनादं च तच्चक्रे भूगोलकविदारकम् ॥

[(L 1) T1 G3 गोप- (for गोषु). T1 G3 दास्यामस् (for °वस्) — (L 2) T1 उभौ (for मृधे). — (L. 3) D6 G2 M1–3 [आ]स्फोटनम् (for [उ]क्त्वा स्फोटन) — G5 G(ed) om (hapl) lines 3^{b}–4^{a} D6 मत्त (for मत्त-) T1 G2 3 M1–3 तदा (for तथा) — (L 4) G1 च चक्रतू, G2 ततश्चक्रे, G4 च तौ चक्रे (for च तच्चक्रे) G5 -विदारकौ, M3 °रितम् (for °रकम्)]

25 ^{a}) K1 2 वाग्वज्रम् (for वाग्विषम्) G1 उत्सृज्य (for उत्सृज्य) Ś1 एवं वाग्वज्रमुद्यम्य — ^{b}) Dn2 बल- (for मल्ल) — ^{d}) D1 स्वे- (for स्व-) D1 तौ प्र- (for प्रति-).

Colophon om in N (except V2 D6) T3 4 — *Mention of Khila* V2 — *Adhy name* V2 चाणूरमुष्टिकवाक्यम्, D6 G2 कंसमल्लसंवाद.; G3 मल्लसंवाद· — *Adhy no.* (figures, words or both) V2 G1 84, T1 G3 5 M4 85; T2 83, G2 4 M1–3 82 — *Śloka no* Dn Ds2 D3 29, G2 32

73

1 N (except V2 D6) T3 4 om the ref — ^{b}) K4 Dn Ds1 D4 T3 G4 -जीवनम् (for -जीवि°) — ^{d}) Ś1 D4 समाजे (for °ज) K1 2 Ñ1 2 3 (marg as in text) V1 3 D2 3 5 T3 M1–3 तिष्ठताम् (for °तु) T2 समाजे धुरि तिष्ठतु.

2 ^{b}) D6 T1 2 G भृशम् (for नृपु) — ^{c}) Ś1 Ñ2 मदोत्कट- (for दानो°) Ñ1 दन्तोत्कटतमश्चण्डः — ^{d}) K2 Ñ1 D1 वारित- (for -वारण) B1 3 D2 3 -वारणः (for -रोषणः)

3 ^{a}) T1 G3 5 तौ (for ते) Ñ1 V2 D3–5 स सनोदयितव्यस्ते — ^{b}) G1 3 5 द्वाव् (for ताव्) Ñ1 2 V3 B1 2 D2–4 6 T1 2 G M4 व्रजौकसौ, Ñ3 (marg) V1 वने व्रजौ; M1–3 तु गोपकौ (for वनौकसौ). — ^{c}) Ñ2 3 V1 3 B1 Ds1 D1 T3 4 वीरौ (for नीचौ)

4 ^{b}) Ś1 यथा (for यदि) D2 ते (for तौ) K4 Ñ2 3 V Dn D1–5 T3 4 G4 गोप-; B1 गोष्ठ- (for गोषु) K1–3 B2 यदि तौ गोष्ठ(K3 B2 °प)जीवनौ, D6 T1. 2 G1–3 5 M यदि तौ गोपदारकौ — ^{c}) D4 पातितौ (for भवेतां) K1 Dn D2 3 T3 4 पातितौ; K2 4 Ñ2. 3 V2 3 B2 पतितौ (for घा°).

भवेतां घातितौ रङ्गे पश्येयमहमुत्कटौ ॥ ४
ततस्तौ पतितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सबान्धवः ।
छिन्नमूलो निरालम्बः सभार्यो विनशिष्यति ॥ ५
ये चेमे यादवा मूर्खाः सर्वे कृष्णपरायणाः ।
विनशिष्यन्ति छिन्नाशा दृष्ट्वा कृष्णं निपातितम् ॥ ६
एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मल्लैर्वा स्वयमेव वा ।
पुरीं निर्यादवां कृत्वा विचरिष्याम्यहं सुखी ॥ ७
पितापि मे परित्यक्तो यो यादवकुलोद्वहः ।
शेषाश्च मे परित्यक्ता यादवाः कृष्णपक्षिणः ॥ ८
न चाहमुग्रसेनेन जातः किल सुतार्थिना ।
मानुषेणाल्पवीर्येण यथा मामाह नारदः ॥ ९
सुयामुनं नाम गिरिं मम माता रजस्वला ।
प्रेक्षितुं सह सा स्त्रीभिर्गता वनकुतूहलात् ॥ १०
सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमसानुषु ।
चचार नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ॥ ११
किंनरोद्गीतमधुराः प्रतिश्रुत्यानुनादिताः ।
शृण्वन्ती कामजननीर्वाचः श्रोत्रसुखावहाः ॥ १२
बर्हिणानां च विरुतं खगानां च विकूजितम् ।
अभीक्ष्णमभिशृण्वन्ती स्त्रीधर्ममभिरोचयत् ॥ १३
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्वनराजिविनिःसृतः ।
हृद्यः कुसुमगन्धाढ्यो ववौ मन्मथबोधनः ॥ १४
द्विरेफाभरणाश्चैव कदम्बा वायुघट्टिताः ।

$M_{1\,2}$ एतौ (for रङ्गे) K_3 घातितौ पतितौ रङ्गे , $\tilde{N}_1$ जग्मतु पतितौ रङ्गे , V_1 भवेता पतितौ वीरौ ; D_1 पतेता पतितौ रङ्गे , T_1 G_3 भवेता पतितावेतौ, T_2 $G_{1\,4\,5}$ °ता खादितावेतौ, G_2 $M_{3\,4}$ °ता घाति(M_4 साधि)तावेतौ — ^{d}) D_1 पश्येऽहम् , (for पश्येयम्) $\tilde{N}_1$ पश्येय सम शात्रवौ , $B_{1\,2}$ D_s न पश्येयं मदोत्कटौ , $T_{1\,2}$ G M रङ्गे पश्येयमुत्कटौ

5 ^{a}) $\tilde{N}_1$ B_1 Dn Ds $D_{3\,4}$ पातितौ , M_{1-3} निहतौ (for पतितौ) — ^{c}) K_3 $\tilde{N}_1$ छिन्नमूल (for °लो) M_{1-3} निरानन्दः (for °लम्ब) — ^{d}) M_{1-3} चापि (for -भार्यो) $\tilde{N}_2$ V_3 सभार्यश्च विनङ्क्ष्यति , D_2 °र्यो विलपिष्यति , G_2 °र्यो विनशिष्यते

6 ^{a}) $\acute{S}_1$ मूढा , $\tilde{N}_3$ (marg as in text) मुग्धा (for मूर्खाः) — ^{b}) $\tilde{N}_1$ कृष्णपक्ष- (for सर्वे कृष्ण-) — ^{c}) B_3 ते (for वि) D_1 ते छिन्ना , D_6 $T_{1\,2}$ G_{3-5} M भिन्नाशा (for छि°) S_1 विनङ्क्ष्यन्ति निराशास्ते , T_3 छिन्नाशा विनशिष्यन्ति — ^{d}) M_4 कृष्णं दृष्ट्वा (by transp)

7 ^{a}) T_3 इह (for एतौ) — ^{b}) K_4 $D_{1\,2}$ च (for the second वा) — M_4 om 7^c–8^b — ^{c}) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V_2 Dn D_{2-5} T_{1-3} G_3 निर्यादवीं (for °वां) — ^{d}) T_1 वै (for [अ]हं) $K_{1\,2}$ D_2 M_{1-3} सुखम् (for सुखी) $\tilde{N}_2$ V_3 निवसिष्याम्यहं सुखी

8 M_4 om 8^{ab} (cf v 1 7) — ^{a}) $\acute{S}_1$ K $\tilde{N}_{2\,3}$ V_1 Dn D_{1-5} T G_3 M_1 हि (for [अ]पि) — ^{b}) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds D_{1-5} $T_{1\,3\,4}$ यादवाना (for यो यादव-) D_6 -कुलोद्भव. (for °द्वह) — ^{c}) T_1 M_4 [ए]व ; T_2 $G_{1\,3-5}$ ये (for मे). — ^{d}) M_3 यदवः (for यादवाः)

9 ^{b}) D_6 कुल- (for किल) — After 9, N (except $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_1$) S (except M_{1-3}) ins a passage given in App I (No 14)

10 ^{a}) K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 B_3 D_5 $D_{1\,3-5}$ $T_{3\,4}$ G_4 नगं (for गिरिं) — ^{b}) All Mss (except $\acute{S}_1$ M_{1-3}) तव (for मम) — ^{c}) K $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B D $T_{1\,3\,4}$ $G_{1\,5}$ M_4 सहिता , $\tilde{N}_{1\,2}$ च सह , M_3 राह या (for सह सा) — ^{d}) M_{1-3} याता (for गता) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2\,3}$ D_s $D_{1\,2\,4}$ T_{1-3} $G_{1-3\,5}$ M_4 वै स- , K_4 D_6 वै सु- , $\tilde{N}_3$ V_1 Dn_1 T_4 G_4 वै सा , B_1 चैका ; Dn_2 वै स्व- , D_3 चैव (for वन-)

11 ^{b}) $\acute{S}_1$ विचित्र- (for रुचिर-) — ^{c}) $\acute{S}_1$ वन- ; M_4 गिरि- (for नग-) B_3 पृष्ठेषु (for -शृङ्गेषु) — ^{d}) B_1 वनेषु ; D_3 नगेषु (for नदीषु) $\acute{S}_1$ कन्दरासु गुहासु च , Ds_1 नदीषु कन्दरेषु च

12 ^{b}) K_4 हि , $\tilde{N}_3$ V_1 B Dn Ds D_6 $T_{3,4}$ [अ]भि- , D_1 नि- (for [अ]नु-) V_2 D_4 प्रतिश्रुत्याभिनन्दिता — ^{c}) $\acute{S}_1$ K $V_{1\,3}$ B_3 Dn_1 $D_{1\,2}$ T_4 G_2 M_3 शृण्वती , B_1 °तां (for °न्ती)

13 ^{a}) $\tilde{N}_1$ रुदतां , G_2 मधुरं (for विरुतं) K $\tilde{N}_{2\,3}$ V B D (except D_6) $T_{1\,3\,4}$ G_4 बर्हिणां चैव विरुतं — ^{b}) T_4 [रु]त (for वि-) — ^{c}) $\tilde{N}_1$ D_6 T_2 $G_{1-3\,5}$ M_{1-3} उप- (for अभि) — ^{d}) $K_{1\,3}$ चाभ्यरोचयत् , K_2 $B_{1\,3}$ सा व्य° ; $\tilde{N}_2$ V_3 चाप्य° ; V_2 साभ्य° , B_2 $D_{2,4}$ T_2 G_3 अभ्य° , D_1 प्रति° , D_5 सम° ; M_4 चाप्य° (for अभि°) K_4 स्त्रीधर्मस्याभ्यरोचयत् , D_6 $G_{2\,5}$ M_{1-3} °र्मिण्यभ्यरोचयत् , T_1 °र्मं चाभ्यचोदयत्

14 $\acute{S}_1$ om 14^{cd} — ^{c}) K_1 कुमुद- (for कुसुम-). — ^{d}) Dn_2 बभौ (for ववौ) T_4 मदन- (for मन्मथ-). $\tilde{N}_3$ V_1

मुमुचुर्गन्धमधिकं संततासारमूर्छिताः ॥ १५
केसराः पुष्पवर्षैश्च ववृषुर्मदबोधनाः ।
नीपा दीपा इवाभान्ति पुष्पकण्टकधारिणः ॥ १६
मही नवतृणच्छन्ना शक्रगोपविभूषिता ।
यौवनस्थेव वनिता स्वं दधारातुलं वपुः ॥ १७
अथ सौभपतिः श्रीमान्द्रुमिलो नाम दानवः ।
उग्रसेनस्य रूपेण मातरं मे प्रधर्षयत् ॥ १८
सा पतिस्निग्धहृदया भावेनोपससर्प तम् ।
शङ्किता चाभवत्पश्चात्तस्य गौरवदर्शनात् ॥ १९
सा तमाहोत्थिता भीता न त्वं मम पतिर्ध्रुवम् ।
कश्च त्वं विकृताकारो येनास्मि मलिनीकृता ॥ २०
एकपत्नीव्रतमिदं मम संदूषितं त्वया ।
पत्युर्मे रूपमास्थाय नीच नीचेन कर्मणा ॥ २१
किं मां वक्ष्यन्ति रुषिता बान्धवाः कुलपांसनीम् ।
जुगुप्सिता च वत्स्यामि पतिपक्षैर्निराकृता ॥ २२
धिक्त्वामीदृशमक्षान्तं दौष्कुलं व्युत्थितेन्द्रियम् ।
अविश्वास्यमनाधृष्यं परदाराभिमर्शनम् ॥ २३
स तामाह प्रसज्जन्तीं क्षिप्तः क्रोधेन दानवः ।
अहं वै द्रुमिलो नाम सौभस्य पतिरूर्जितः ॥ २४
किं मां क्षिपसि दोषेण मूढे पण्डितमानिनि ।

-बोधक , D1 वर्धन॰ , T1 भेदनः (for -बोधनः)

15 G2 om (hapl) 15^{a}–16^{b} — ^{b}) Ñ3 V1 वात- (for वायु) K3 -चोदिता , K3 B3 -मण्डिता (for -घट्टिता) — ^{d}) Ñ2 संभृतासारमूर्छिता

16 G2 om 16^{ab} (cf v l 15) — ^{a}) Ś1 V2 D2 3 पुष्पवर्ष , Ñ1 °बर्हैश् (for °वर्षैश्) — ^{b}) Ñ1 D4 ववर्षुर् (for ववृषुर्) M1 बोधिता , M4 -बोधिका (for बोधना) Ś1 मुमुचुर्मदबोधनात् , D6 ववर्षुर्मदभोजना , T1 M2 3 ववृषुर्मन्दबोधि(T1 °चोदि)ता , — ^{c}) M4 नीपार्जुन (for नीपा दीपा) Ś1 बभु॰ (for [आ]भान्ति) — ^{d}) Ś1 T1 M4 -स्तबक- , Ñ2 V B2 3 D2 3 कर्णिक (for -कण्टक-)

17 ^{a}) T4 च बर्हिण- (for नवतृण-) T1 M4 मही च तृणसछन्ना — ^{b}) Ś1 -गोपक- , D4 गोपैर्वि , D6 चापवि- (for -गोपवि-) — ^{d}) V1 B3 D4 6 G2 4 5 सन्दधार , T1 संदधौ च , T2–4 G3 सा दधार (for स्वं द°). D2 पुन. (for वपु॰) Ś1 सदधारान्तरं वपु .

18 ^{b}) Some Mss द्रमिलो (for द्रु°) Ñ2 D6 T2 G2 4 5 M नामतः (M1 2 °क) (for दानव) — After 18^{ab}, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins a passage given in App I (No 15). — M4 om 18^{c} — ^{d}) K1 2 4 Ñ2 3 V B2 3 D2 3 6 T1–3 G1 3–5 ते (for मे). Dn Ds D5 T1 G2 मातरं ते व्यधर्षयत्

19 D4 om 19 — ^{a}) K Ds1 D1 2 पतिं (for पति-). — ^{b}) K Ñ V1 B1 Dn Ds D3, 5 T1 3 4 त भावेनोपसर्पती , V2 D6 T2 G M तद्भा(T2 G1 4 सद्भा , G3 त भा)वेनोपसर्पिता (V2 °र्प्य तं , M1–3 °र्पत , M4 °र्पती) — ^{c}) D2 3 [इ]व , D5 T1 सा (for च) — ^{d}) K4 ततो (for तस्य) Ś1 -यन्त्रितात् (for -दर्शनात्)

20 ^{a}) D4 M1–3 स्थिता (for [उ]त्थिता) D6 T1 2 G1–3 5 M4 एन(D6 G3 °त)माह स्थिता भीता — ^{b}) G4 पतिर्मम (by transp) K4 तत्र सौभपतिं ध्रुवम् — ^{c}) D1 कश्चित्त्वं विधृताचारो — ^{d}) K3 [अ]ह (for [अ]स्मि). V3 विमली- , G2 विफली- (for मलिनी)

21 ^{a}) K3 4 Ñ2 3 V B3 Dn Ds D1 4 5 T3 G5 एकभर्तृ- , T4 एवं भर्तृ- (for एकपत्नी-) — ^{b}) D3 किं (for सं). D6 T1 2 G1 2 5 M त्वया सदूषित मम — ^{d}) D5 नीता (for नीच) D1 त्वं नीचेन च कर्मणा , D3 निन्दनीयेन क°.

22 ^{b}) K4 D2 4 G2 -पांसिनीम् , Ñ3 Dn1 -पांसनाम् V1 2 -पाशुलाम् , V3 पासुलीम् , D1 -पाशुनीम् , T1 -पायिनीम् , T3 4 पांसुलाम् (for -पांसनीम्) — ^{c}) V1 T1 4 वक्ष्यामि , V3 धक्ष्यामि , Cal ed वत्स्यामि (for वत्स्यामि) — ^{d}) Ś1 पितृ- , K1 2 प्रति- , G5 पक्षे (for पति-) M1–3 पतिक्षेमविना(M3 °पनिरा)कृता

23 ^{a}) T2 धिग्धिक्त्वामीदृशं कान्तं , T3 4 धिक्त्वामीदृशमर्यादं , G2 धिक्च त्वामीदृश क्षान्तं — ^{b}) Ś1 दौष्कुल्य ; K3 Ñ V2 B Dn Ds2 D2 5 दुष्कुलं (for दौ°) K1 2 4 Ds1 D1 3 4 T3 4 दुष्कुल (T4 °ष्कृतं) व्यथितेन्द्रियम् , V3 D6 T1 2 दुष्कुल (D6 दौर्बुध्य) व्याकुले° , G M4 दौष्कुलं (G1 2 °ल्य ; M4 °ल्या) व्याकुले° — ^{c}) M1 अयशस्यम् (for अविश्वा°) V1 अनाधृष्यं , Cal ed °र्यं च (for °धृष्यं) — ^{d}) Ś1 V2, 3 B3 D1–3 -मर्षणम् , Ñ1 3 V1 -मर्दनम् , Dn -मर्षिणम् , D6 T2 -मर्शकम् (for मर्शनम्) T4 G4 परदाराविमर्शन(G4 °क)म् ; G2 5 M1–3 °वमर्शन(G2 5 °क)म्)

24 ^{a}) B1 T1 प्रज्वलन्तीं , D4 5 G3 5 M4 प्रजल्पन्तीं (for प्रसज्जन्तीं) — ^{b}) Ds2 G1 क्षिप्र- , D4 T2 G2 क्षिप्र (for क्षिप्त॰) — ^{c}) Ñ1 द्रिविलो , D5 द्रुमिनो (for द्रुमिलो). — ^{d}) Ś1 सौभाग्य (for सौभस्य)

25 ^{a}) K2 3 क्षपासि (for क्षिपसि) K4 Ñ1, 3 V1, 2

मानुषं पतिमाश्रित्य हीनवीर्यपराक्रमम् ॥ २५
व्यभिचारान्न दुष्यन्ति स्त्रियः स्त्रीमानगर्विते ।
न ह्यासीन्नियता बुद्धिर्मानुषीणां विशेषतः ॥ २६
श्रूयन्ते हि स्त्रियो बह्व्यो व्यभिचारव्यतिक्रमैः ।
प्रसूता देवसंकाशान्पुत्रानमितविक्रमान् ॥ २७
अतीव त्वं हि लोकेऽस्मिन्पतिधर्मवती सती ।
शुद्धा केशान्विधुन्वन्ती भाषसे यद्यदिच्छसि ॥ २८
कस्य त्वमिति यच्चाहं त्वयोक्तो मत्तकाशिनि ।
कंसो नाम रिपुध्वंसी तव पुत्रो भविष्यति ॥ २९
सा सरोषा पुनर्भूत्वा निन्दती तस्य तं वरम् ।
उवाच व्यथिता देवी दानवं दुष्टवादिनम् ॥ ३०
धिक्ते वृत्तं सुदुर्वृत्त यः सर्वा निन्दसे स्त्रियः ।
सन्ति स्त्रियो नीचवृत्ताः सन्ति चैव पतिव्रताः ॥ ३१
यास्त्वेकपत्न्यः श्रूयन्तेऽरुन्धतीप्रमुखाः स्त्रियः ।
धृतास्ताभिस्त्रयो लोकाः सर्वे वै कुलपांसन ॥ ३२
यस्त्वया मम पुत्रो वै दत्तो वृत्तविनाशनः ।
न मे बहुमतस्त्वेष शृणु चापि यदुच्यते ॥ ३३
उत्पत्स्यति पुमान्नीच पतिवंशे ममाव्ययः ।
भविष्यति स ते मृत्युर्यश्च दत्तस्त्वया सुतः ॥ ३४
द्रुमिलस्त्वेवमुक्तस्तु जगामाकाशमेव तु ।

B2 3 Ds D1 3 4 T1 3 G3 रोषेण (for दो°) Ñ2 V3 किं मां पश्यसि रोषेण — ^{c}) M2 आस्थाय (for आश्रित्य) — ^{d}) N (except S1 D6) T3 4 नीचं मृत्युवशे (D6 °पथे) स्थितम्

26 ^{b}) T3, 4 M1 -मद- (for -मान-) Ds -गर्विता, D6 -गर्हिते (for -गर्विते) — T4 om 26^{c}–28^{b} — ^{c}) K Ñ2 3 V B D T1 3 M4 न ह्यासां, T2 G1 तामसी, M1–3 नाप्यासीन् (for न ह्यासीन्)

27 T4 om 27 (cf v l 26) — ^{a}) K2 वै (for हि) K2 3 बाह्या (for बह्व्यो) — ^{b}) D6 T1 2 G M4 व्यभिचाराद् (for °चार) M3 व्यभिचारो व्यतिक्रम — ^{c}) Ñ1 M1–3 -सदृशान् (for -सका°). B3 प्रसूतादित्यसदृशान् — ^{d}) K3 om (hapl) from पुत्रान् up to केशा (in 28^{c}) B2 निश्चल (for अमित) M1–3 पुत्रानेवामितौजसः

28 T4 om 28^{ab} (cf v l 26) K3 om up to केशा (in 28^{c}) (cf v l 27). — ^{a}) K4 हि त्वं (by transp) V2 स्त्रीलोके (for लोकेऽस्मिन्) K1 2 Ñ V1 3 B D (except D6) T1 3 अतीव हि त्वं स्त्रीलोके — ^{b}) Ś1 -धर्मपरा (for °वती) — ^{c}) Ś1 K1 2 4 Ñ V2 B1 3 Dn D1 2 T G1 3 5 शुद्ध-, V1 3 D5 शुद्धान्, G4 इत्थ, M4 शुभ- (for शुद्धा). Ds शुद्धान्विधुन्वती केशान् — ^{d}) G3 ऽद्य (for the first यद्) V3 [इ]च्यसि (for [इ]च्छसि)

29 ^{a}) T3 मत्कोपात् (for यच्चाहं) — ^{b}) T2 G1 त्वयोक्तं; M1–3 उक्तो वै (for त्वयोक्तो) V2 -कामिनि (for (for -काशिनि) Ś1 त्वयोक्तो मन्दभाषिणि — ^{c}) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1 3–6 T G M4 तस्माद् (for नाम) K4 कंसो तस्मात्कुलध्वसी, D2 कंसो तस्माद्विषद्ध्वंसी

30 ^{a}) M1–3 ततो (for पुनर्) — ^{b}) V3 चास्य (for तस्य) S1 Ñ1 3 V1 M3 तद्वरम् (for तं वरम्) T3 4 निर्दहन्तीव तद्वनम्. — ^{d}) K1, 3 4 Ñ V1, 2 B Dn Ds D1–4 धृष्ट- (for दुष्ट-) Ś1 G2 चारिणम्, Ñ3 (marg as in text) -दानवम् (for -वादिनम्)

31 ^{a}) D6 किं (for धिक्) B1 वृत्ति (for वृत्त) V1 2 Ds1 D1, 4 T3 G1 सुदुर्वृत्त (for °त्त) — ^{b}) Ś1 K3 B2 Dn T1 निन्दसि (for °से) K4 Ñ1 D1 सर्वा निन्दयसे स्त्रियः — ^{c}) T3 4 सन्ति चैव स्त्रियो नीचा, M1–3 सन्तीह दुःस्त्रियो नीच — ^{d}) D6 T2 G2–5 [इ]ह च, T1 चाथ (for चैव). K1 2 4 D2 दृढव्रता (for पति°)

32 ^{b}) M3 ह्यरुन्धती (for ऽरु°) — T4 om 32^{c}–34^{d}. — ^{c}) G4 धृता याभिस्, M1–3 ताभिर्धृतास् (by transp) K1 2 Ñ1 V Ds D3 प्रजा सर्वा (for त्रयो लोकाः) K3 Ñ2, 3 B2 Dn D1 2 4 5 T3 धृता याभिः प्रजा (K3 D1 स्त्रियः) सर्वा; K4 धृता याभिरिमे सर्वे, B1 3 याभिर्धृता प्रजाः सर्वा — ^{d}) N (except Ś1 D6) T3 लोकाश्चैव (D3 °श्चापि) कुलाधम

33 T4 om 33 (cf v l 32) — ^{a}) G2 स (for यस्). — ^{b}) M4 दत्तो (for दत्तो) Ś1 D1 सद्वृत्त-; D4 वृत्तिवि-; T2 G1 वित्तवि- (for वृत्तवि-)

34 T4 om 34 (cf v l 32) — ^{a}) K2 Ñ V1 3 B2 3 Ds2 D4 6 T1 2 G1 4 नीच, D1, 3 एव, D2 (by corr) वीर (for नीच) — ^{b}) Ś1 K1 2 Ñ2 -पक्षे (for -वंशे) Ś1 V2 [अ]द्य य, D4 [अ]धम (for [अ]व्यय). — ^{c}) D6 S (except T3 4) स तस्य मृत्युर्दुर्वृत्त.

35 D2 reads 35^{ab} on marg — ^{a}) D6 ऽथ, T1 G M हि, T2 वै (for the second तु) — ^{b}) Ś1 K1, 2 हि; Ñ1 वा, Ñ2 V3 D2, 3 5 T3 4 च (for तु) D6 T1 2 G M] स जगामाशुविक्रम· — After 35^{ab}, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins

821* तेनैव रथमुख्येन दिव्येनाप्रतिगामिना ।

जगाम च पुरीं दीना माता तदहरेव मे ॥ ३५
क्षेत्रजोऽहं सुतस्त्वेवमुग्रसेनस्य हस्तिप ।
मातापितृभ्यां संत्यक्तः स्थापितः स्वेन तेजसा ॥ ३६
उभाभ्यां चापि विद्विष्टो बान्धवैश्च विशेषतः ।
एतानपि हनिष्यामि हत्वा गोपालकावुभौ ॥ ३७
तद्गच्छ गजमारुह्य साङ्कुशप्रासतोमरः ।
स्थिरो भव महामात्र समाजद्वारि माचिरम् ॥ ३८

इति श्रीहरिवंशे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

C 4641
B 2. 28. 118
P 2 28 118

[Ñ2 V2 3 B [आ]काश- (for [अ]प्रति-)]
— c) G3 [औ]श्च (for च) M1–3 पुनर् (for पुरी) D2 3 रम्यां (for दीना) — d) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D6 T1–3 G M4 ते, D2 3 तु, T4 च (for मे) — After 35, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins

822* मामेवमुक्त्वा भगवान्नारदो मुनिसत्तमः ।
दीप्यमानस्तपोवीर्यात्साक्षादग्निरिव ज्वलन् ॥
वल्लकीं वाद्यमानस्तु सप्तस्वरविमूर्छिताम् ।
गायन्नो लक्ष्यवीथीं च जगाम ब्रह्मणोऽन्तिकम् ॥
शृणुष्वेदं महामात्र निबोध वचनं मम ।
तथ्यं चोक्तं नारदेन त्रैकालज्ञेन धीमता ॥
अहं बलेन वीर्येण नयेन विनयेन च ।
प्रभावेणैव शौर्येण तेजसा विक्रमेण च ॥
सत्येन चैव दानेन नान्योऽस्ति सदृशः पुमान् ।
विदित्वा सर्वमात्मानं वचनं श्रद्दधास्यहम् ॥

[(L 1) B2 3 स, G1 नम् (for माम्) D5 देव- (for मुनि-) Ñ3 V3 नारद मुनिशारद (for b) — T2 reads lines 2–6 twice — (L 2) K4 तथा, D1 G4 ततो (for तपो-). D1 -वीर्यं (for -वीर्यात्) — (L 3) K3 4 Ñ3 (marg) V1 B1 Dn D1 4 5 T1 हि, T3 4 स्तौ (for तु) Ñ2 V3 वल्लकीं वादयानो हि, Ñ3 °कीं वाद्यमानस्त्वन्, D6 T2 (both times) G M4 वल्लकीं (D6 वल्लवीं, M4 विपञ्चीं) वादयन्नेव (for a) K1 2 D3 -विभूषिताम्, K3 B1 Ds D1 G2 -विमूर्छनाम् (for °र्छिताम्) — (L 4) B3 स (for च) K1–3 गायनो लक्ष्मार्गेण (K3 °वीथीं च), K4 Ñ2 3 V1 गायमानो लक्ष्म(K4 नभो-, V1 लक्ष्य)वीथीं, D3 गायन्नक्षनवीथ्या च, D5 गायन्नेव स्ववीथ्या च, D6 गायल्लक्षणवीथीश्च, T1 2 (both times) G1, 3–5 M4 गायमानो (T1 °नश्च, G4 5 M4 °नोऽथ) मुनिः श्रीमान् (for a) — (L 5) G3 [इ]ह, M4 [ए]व (for [इ]दं) — (L 6) T1 3 4 M4 तथा (for तथ्यं) Ñ3 V3 तत्तथ्यं नारदेनोक्तं (for a) K3 D1 2 5 6 T1 2 (both times) 3 4 G M4 त्रैलोक्यज्ञेन; Ñ2 3 (marg) V1 3 Ds D3 त्रिकाल° (for त्रै°) — (L 7) D1 अहो, D3 माया-; D5 मह्यं, D6 महा, T1 G3 अलं, T2 G1 मत्वा, G4 मत्तो (for अहं) K3 4 B3 D1 om (hapl) lines 7b–8a V2 B1 2 Ds मदेन (for नयेन) — (L 8) K1 2 V3 D3 च (for [ए]व) T2 G1 वीर्येण (for शौ°) Dn प्रमाणैर्वीर्यशौर्येण, D5 भावेन चैव शौ° (for a) — (L 9) K4 मत्सदृशः (for ऽस्ति स°) K1 (marg as above) 2 नान्य हि, गणयेऽविक्रम (for b) — (L 10) D6 T2 G1 M4 चैवम्; G2 4 5 चैनम् (for सवम्) T3 4 हित्वा सवज्ञमात्मानम् (for a) G2 श्रद्दयामि (for श्रद्धामि)]

36 a) K Ñ2 3 V Dn D1–5 T3 4 तस्य, D6 T1 2 G M तात (for त्वेवम्) — b) T4 हि स्त्रिय (for हस्तिप). M1–3 नोग्रसेनस्य हस्तिप — K2 om 36c–37b. — d) Ñ1 2 V3 B स्थितोऽहं (for स्थापित) Ś1 कर्मणा (for तेजसा)

37 K2 om 37ab (cf v 1 36) — a) K1 Ñ2 3 V Dn Ds D2–5 T1 3 4 अपि, K3 4 इति, Ñ1 B1 चैव, D1 अति- (for चापि) — After 37ab, K1 2 Ñ2 3 Dn 3 ins

823* तदिमौ घातयित्वा तु हस्तिना गोपकिल्बिषौ ।
[Ñ2 3 तदिमौ पातयित्वाहं (for a)]

While D6 T1, 2 G M1–3 ins after 37ab

824* बध्वा च पितरं राज्ये स्थितोऽस्मि च बलीयसा ।
[T2 स्थापितश्च (for स्थितोऽस्मि) M3 बलादहम् (for बलीयसा)]

— d) Ś1 गोवर्धनाव्, Ñ1 B वनचराव् (for गोपालकाव्). K1 2 Ñ2 V3 D2 3 यादवान्कृष्णपक्षिण, D6 T1 2 G1, 3–5 M हत्वा तौ गोपदारकौ

38 a) D6 रथम् (for गजम्) — b) Ds2 -तोमरैः (for °रः) — c) K1 4 D3 T2 स्थितो, Ñ1 स्थिरी- (for स्थिरो). — After 38, Ds1 (marg) ins

825* समागतौ च तौ दृष्ट्वा जहि गोपालकावुभौ ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ñ2 Ds2 T3. — *Mention of Khila* Ś1 K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 — *Sub parvan* V3 बालचरितम्, D5 पारिजातहरणम्, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1–4 कंसवाक्यम्, D6 T1 G2, 3 M4 कंसोत्पत्तिकथ-

७४

वैशंपायन उवाच ।
तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते द्वितीये समुपस्थिते ।
संकीर्यत महारङ्गः पौरैर्युद्धदिदृक्षुभिः ॥ १
सचित्राष्टास्रिचरणाः सार्गलद्वारवेदिकाः ।
सगवाक्षार्धचन्द्राश्च सतलोत्तमभूषिताः ॥ २
प्राङ्मुखैश्चारुनिर्मुक्तैर्माल्यदामावतंसितैः ।
अलंकृतैर्विराजद्भिः शारदैरिव तोयदैः ॥ ३
मञ्चागारैः सुनिर्युक्तैर्युद्धार्थं सुविभूषितैः ।
समाजवाटः शुशुभे स मेघौघैरिवार्णवः ॥ ४
स्वकर्मद्रव्ययुक्ताभिः पताकाभिर्निरन्तरम् ।
श्रेणीनां च गणानां च मञ्चा भान्त्यचलोपमाः ॥ ५
अन्तःपुरगतानां च प्रेक्षागाराण्यदूरतः ।

नम्, T_4 कंसजन्मकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 82, $Ñ_3$ V_1 T_2 84, V_2 T_1 $G_{3\,5}$ M_4 86, V_3 Dn Ds_2 D_4 $G_{2\,4}$ M_{1-3} 83, B_2 G_1 85, D_1 80, D_3 T_3 89, T_4 76 — *Śloka no* Dn Ds_2 117, $D_{3\,4}$ 118, T_2 90, G_1 89

74

1 G_4 om the ref. — ^{a}) K_3 T_4 M_{1-3} संवृत्ते (for निर्वृत्ते) — ^{b}) D_3 द्वितीये समुपागते — ^{c}) $Ś_1$ D_6 G_2 आकीर्यंत ; K $Ñ_{2,\,3}$ V B Dn Ds D_{1-5} T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 आपूर्यंत (D_1 °त्ते), T_4 अपूर्यंत (for संकी°). $K_{3\,4}$ महान् (for महा-). — After 1, V_2 D_5 ins

826* राजभिर्विषयान्तस्थै प्रधानपुरुषैस्ततः ।
नारीभिर्माथुरीयाभि श्यामाभि संघसंस्थिताः ॥
पीनस्तनीभि कंसस्य तथा बिल्वपयोधरैः ।
अपराखण्डिताभिस्तु मञ्जरीसदृशै· स्तनै· ॥

[(L 2) V_2 श्यामाभिर्यौवनस्थितै (for ^{b}) — (L 4) V_2 अपरा· सन्ति ता भान्ति (for ^{a}).]

D_5 cont. .

827* भ्रू धनुर्दृष्टिविशिखं नासा ज्या सिञ्जति तत ।
ग्रन्त्याकृष्य च कृष्णं ता· कसेन विनियोजिताः ॥
कन्दलीदण्डकाण्डेन बध्वा तं मोहपाशकैः ।
नाभीह्रदे च गम्भीरे कालयाख्ये पराजिते ॥
कंसधात्रीसुतां स्नात्वा दन्तैश्छिन्नस्तनी ततः ।
पाणिभ्यां तत्कुचौ गोपो न समर्थं प्रधर्षितुम् ॥
शकटस्य च भङ्ग स यथा कारितवाञ्शिशु ।
अस्माकं शकटीभङ्गं युग्मयो कुचयोस्तत ॥
अरिष्टं हतवान्योऽयं ककुदा सदृशौ स्तनौ ।
घातयिष्यति गोपोऽस्य मल्लाभ्यां बलवत्तर· ॥

2 ^{a}) $Ś_1$ स, K_4 सु- (for स) K_2 सचित्रा विविधाभरणाः (hypermetric), K_3 Ds_1 (by corr.) D_4 सचित्रा भान्ति वै मञ्चा, D_1 विचित्राष्टा आवरणा (sic), D_2 सुचित्राढ्याश्चिच°, D_3 सचित्रतोरणैर्मार्गै·, D_6 T_1 G_2 सचित्राट्टालचरणा (T_1 °कगणै.), T_2 $G_{1\,3-5}$ M_4 सचित्राट्टालसरणै (G_3 °सारेण), $T_{3\,4}$ स्वर्चितास्त्वात्तचरणा — ^{b}) $Ñ_2$ साकुला (for सार्गल-) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 तोरणैः, G_2 $M_{1\,2}$ -तोरणा (for -वेदिका·). $Ñ_3$ B_3 साकुलद्वारवेदिका, D_1स्वर्गवद्वारिवे° — ^{c}) $V_{1\,2}$ B_2 Ds -चन्द्रश्; T_2 $G_{1\,3-5}$ M_4 -चन्द्रैश् (for -चन्द्राश्) — ^{d}) $Ś_1$ K_3 Dn शयनोत्तमभूषिता, $K_{1\,2\,4}$ V_2 सतल्पो°, $Ñ_1$ सतालो°, D_5 $T_{1\,4}$ सुतल्पोत्तमभूषिता (T_1 °तै), D_6 T_2 G सुतलोत्तमभूषिकैः (D_6 G_2 °का), T_3 परतोरणभूषिता, M_4 सुतलोत्तमभूषितै

3 ^{a}) $T_{3\,4}$ प्राङ्गणैश् (for प्राङ्मुखैश्) G_2 च वि-, $G_{3,\,5}$ M_4 चापि (for चारु) $Ś_1$ K_1 निर्युक्तैर्; K_4 D_3 M_2 निर्यूहैर्; D_2 (marg) -निर्व्यूहैर् (for -निर्मुक्तैर्) K_2 Ds_2 प्राङ्मुखैश्चारुभिर्यु(Ds_2 °र्मु)क्तैर्, K_3 प्राङ्मुखैर्द्वारि संयुक्तैर्. — ^{b}) V_1 -मालाव- (for -दामाव-) $Ś_1$ -तसकै., G_5 -दंशितै. (for -तंसितै) — ^{c}) Ds_2 अलंकृतं (for °कृतैर्) — ^{d}) D_3सचापैर् (for शारदैर्)

4 ^{a}) $Ś_1$ मञ्चवारै (sic), D_6 मञ्चाकारं (for °गारैः). K_4 $Ñ_{2\,3}$ D_3 D_5 T_2 G_1 सुनिर्मुक्तैर्, D_2 तु निर्यु° (for सुनिर्यु°) K_2 मञ्चागारेऽस्त्रनिर्युक्तैर् — ^{b}) K $Ñ_{1\,3}$ $V_{1\,2}$ B D (except D_6) $T_{3\,4}$ G_4 युद्धाय (for °र्थं) $Ś_1$ कल्पितै (for -भूषितै) — ^{d}) K Ñ V B D (except D_3) T_1 G_4 समेघौघ; $T_{3\,4}$ सनिर्घोष (for स मेघौघैर्) $Ś_1$ समेघौघ इवाचल· ; T_2 समेघैर्भैरवार्णवः

5 ^{a}) $K_{1\,2}$ T_2 G_1 स- (for स्व-) $Ñ_1$ द्रव्यकर्म-, D_3 (*sup lin*) -कर्महस्त- ; T_4 -कर्मभव्य- (for -कर्मद्रव्य-). D_3 -जुष्टाभिः, G_2 -रक्ताभि (for -यु°). — ^{b}) $Ñ_3$ (marg as in text) D_6 T_1 G_{2-4} M अलंकृताः, T_2 $G_{1\,5}$ अलंकृतम् (for निरन्तरम्) — ^{c}) $Ñ_2$ V_3 T_1 चागतानां ; M_{1-3} निगमानां (for च गणानां). — M_{1-3} om (hapl.) 5^d–6^a.

रेजुः काञ्चनचित्राणि रत्नज्वालाकुलानि च ॥ ६
तानि रत्नौघक्लृप्तानि ससानुप्रग्रहाणि च ।
रेजुर्जवनिकाक्षेपैः सपक्षा इव खे नगाः ॥ ७
तत्र चामरहासैश्च भूषणानां च शिञ्जितैः ।
मणीनां च विचित्राणां विचित्राश्चेरुरार्चिषः ॥ ८
गणिकानां पृथञ्मञ्चाः शुभैरास्तरणाम्बरैः ।
शोभिता वारमुख्याभिर्विमानप्रतिमौजसः ॥ ९
तत्रासनानि मुख्यानि पर्यङ्काश्च हिरण्मयाः ।
प्रकीर्णाश्च कुथाश्चित्राः सपुष्पस्तबकद्रुमाः ॥ १०
सौवर्णाः पानकुम्भाश्च पानभूम्यश्च शोभिताः ।
फलावदंशपूर्णाश्च चाङ्गेर्यः पानयोजिताः ॥ ११
अन्ये च मञ्चा बहवः काष्ठसंचयबन्धनाः ।
रेजुः प्रस्तरशस्तत्र प्रकाशा मञ्चमंचयाः ॥ १२
उत्तमागारिकाश्चान्ये सूक्ष्मजालावलोकिनः ।
स्त्रीणां प्रेक्षागृहा भान्ति राजहंसा इवाम्बरे ॥ १३
प्राखञ्जुश्चारुनिर्युक्तो मेरुशृङ्गसमप्रभः ।
रुक्मपत्रनिभस्तम्भश्चित्रनिर्योगशोभितः ॥ १४
प्रेक्षागारः स कंसस्य प्रचकाशेऽधिकं श्रिया ।
शोभितो माल्यदामैश्च निवासकृतलक्षणः ॥ १५
तस्मिन्नानाजनाकीर्णे जनौघप्रतिनादिते । C 4657 B 2 29 16 P 2 29 16

6 M1–3 om 6^{a} (cf v 1 5) —^{a}) K1 2 D2 3 -चराणा, G2 M4 -गणाना (for -गताना) Ñ1 अन्त पुराणां च तथा —^{b}) B Ds T1 [अ]नेकश (for [अ]दूरत) —^{c}) D6 T1 2 G1 2 4 5 M -युक्तानि (for -चित्राणि) — M1–3 om (hapl) 6^{d}–7^{a} —^{d}) D6 T1 G2 3 5 रत्नजा(T1 °मा)-लाकुलानि वै, M4 °मालाकृतानि च — After 6, D2 reads 7^{cd}, repeating it in its proper place

7 M1–3 om 7^{a} (cf v 1 6) —^{a}) K3 -कृष्णानि, V3 चित्राणि, G2 -पूर्णानि (for -क्लृप्तानि) —^{b}) Ś1 D1 6 T3 G1 4 समान, K4 समग्र- (for ससानु-) D4 5 M1–3 सानुप्रग्रहणानि च, G5 समानप्रहराणि च — D2 reads 7^{cd} for the first time after 6 —^{d}) Ś1 वै नरा, K1 2 4 Ñ V B Ds D1 2 (second time) T3 4 खे घना, D3 खेऽचला, D4 खे गणा (for खे नगा)

8 ^{a}) Ś1 Ds1 (*sup lin*) s2 D1 4 -हारैश्च, K1 -हंसैश्च, D2 -हाराणां, D5 6 T2 G1 3–5 M4 भासैश्च, T3 G2 -हस्तैश्च (for हासैश्च) —^{c}) Bom Poona eds G(ed) वाणीना (for म°) K Ñ V B D (except D6) T4 वराहाणा (for विचित्राणा) M1 2 मणिकाञ्चनचित्राणां —^{d}) G5 M विमिश्राश् (for विचित्राश्) T2 G1 विमिश्रा रेजुरर्चिष

9 T2 G1 5 om 9^{a}–11^{b} G4 om 9–11 —^{b}) D6 M1–3 शुभ्रैर्, T4 शुद्धैर् (for शुभैर्) V1 शुभैरास्तरणान्वितै·

10 T2 G1 4 5 om 10 (cf v 1 9). —^{a}) D1 T1 ख्यातानि, D2 3 दिव्यानि (for मुख्यानि) —^{d}) B2 D3 4 6 T1 3. 4 M1 -स्तबका (for °क) K3 Dn सपुष्पस्तबकैर्वृता, Ñ2 V3 °का द्रुमैः; M4 °काश्रयाः

11 T2 G1 5 om 11^{ab}, G4 om 11 (for all, cf v 1 9) —^{b}) Ś1 K3 D2 भूमिषु, K4 -भूम्या स-, Ñ2 -कुम्भाश्च, D1 -भूमौ सु- (for -भूम्यश्च) K2 T1 G2 3 M2–4 पानभूमिश्च शोभना (G2 °भिता) — M1–3 om 11^{c}–12^{b} —^{c}) D3 6 T1 2 G1 3 5 M4 फलोप- (for फलाव-) K2 कलशाश्चाम्बुपूर्णाश्च, K4 फलवन्तश्च पूर्णाश्च, Ñ3 (marg) V1 T3 4 फलावतंसपू° —^{d}) K3 D4 (marg) रङ्गे ये, D2 वराङ्गय· (for चाङ्गेर्यं) Ñ1 -भूमय: (for योजिता·) K2 पानपात्रेण योजिता; D6 T1 2 G1 2 5 M4 भृङ्गार्यः पानशोभिता· (M4 °न·), G3 भृङ्गारा पानयोगिनाम्

12 M1–3 om 12^{ab} (cf v 1 11) —^{a}) T3 4 विभव (for बहव.) —^{b}) D1 कोश- (for काष्ठ-) Ś1 बन्धन-, Ñ1 T1 2 G M4 -सबन्ध-, V2 -मञ्चा' स- (for सचय-) D3 सभृता. (for बन्धना:) D6 काष्ठप्रबन्धवर्धना —^{c}) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T3 4 G3 प्रस्तरणाश्, G2 प्रस्थानशस्, M4 पर्वत° (for प्रस्तर°) K3 रेजु. प्रकाशवक्राश्च, D3 रेजु प्रस्तरणैर्युक्ता —^{d}) K Ñ V B D (except D6) T3 4 शतशोऽथ सहस्रश·

13 ^{a}) B2 D1 4 T1 [ए]व (for [अ]न्ये) Ś1 K1 2 उत्तमागारिणश्चान्ये

14 ^{a}) K4 Ñ2 B1 D1 2 T2 3 -निर्मुक्तो, V2 -निर्वृत्तो (for -निर्युक्तो) Ñ3 V3 प्राङ्मुखश्चात्र निर्मुक्तो, V1 °खं चात्र निर्युक्तो —^{b}) D1 शृङ्गमिव, D5 शृङ्ग इव, D6 T1 G2 4 5 -शृङ्गनिभ, T2 G1 3 M4 °निभ (for °सम-) —^{c}) D1 M1–3 रुक्मयन्त्र (for रुक्मपत्र) Ñ2 D2 -निभस्तत्र (for °स्तम्भश्). K4 रुक्मयन्त्रनिभै स्तम्भैर्, G2 रूपपत्रनिभस्तत्र —^{d}) B1 2 D4 चारु (for चित्र-) M4 निर्यूह- (for निर्योग)

15 ^{a}) K4 Ñ1 2 V3 D4 T2 G1 तु; Ñ3 V1 D1 om (for स) —^{b}) Ś1 प्रकाशति (for प्रचकाशे) D1 श्रियाधिकम् (by transp) D6 T1 2 G1 2 4 5 M शोभतेऽभ्य(M1 4 °ते ह्य)धिकं श्रिया —^{c}) Ś1 दामैर्हि, K1 2 Ñ3 V B1, 2 Ds

समाजवाटे संस्तब्धे कम्पमानार्णवप्रभे ॥ १६
राजा कुवलयापीडो रङ्गस्य द्वारि कुञ्जरः ।
तिष्ठत्विति समाज्ञाप्य प्रेक्षागारमथाययौ ॥ १७
स शुक्ले वाससी बिभ्रच्छ्वेतव्यजनचामरः ।
शुशुभे श्वेतमुकुटः श्वेताभ्र इव चन्द्रमाः ॥ १८
तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य धीमतः ।
रूपमप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः प्रोचुर्जयाशिषः ॥ १९
ततः प्रविविशुर्मल्ला रङ्गमावल्गिताम्बराः ।
तिस्रश्च भागशः कक्ष्याः प्राविशन्बलशालिनः ॥ २०
ततस्तूर्यनिनादेन क्ष्वेडितास्फोटितेन च ।
वसुदेवसुतौ हृष्टौ रङ्गद्वारमुपस्थितौ ॥ २१
तावापतन्तौ त्वरितौ प्रतिषिद्धौ वराननौ ।

D1–4 दामौघैर्, Ñ1 -दामाभिर्, D6 T2 G1 3–5 M4 -मालाभिर् (for -दामैश्च) T1 G2 शोभते माल्यमालाभिर्, M1–3 °तेऽतीव मालाभिर् — d) Ñ3 T1 M3 -लक्षणे- (for °ण) Ś1 नृपासनकृतक्षण

16 c) K3 4 Dn D1 सपूर्णे, V3 D1 3 संरब्धे, T1 सुस्तम्भे (for संस्तब्धे) — d) D5 T1 2 G M4 कम्पमानार्णवोपमम् — After 16, D2 5 ins

828* नन्दगोपादयो गोपा भोजराजसमाहृताः ।
निवेदितोपायनास्ते एकस्मिन्मञ्च आविशन् ।

[= Bhāgavata P, 10 42 38 — (L 1) D5 -समप्रभा (for समाहृता)]

17 a) D3 गजः (for राजा) — b) K Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 समाज- (for रङ्गस्य) — c) Ś1 समाख्याप्य (for °ज्ञाप्य) — d) K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 उपाययौ; D6 T1 G2–5 M4 अथो ययौ (for अथाययौ)

18 a) B2 M1 सु- (for स) V1 T1 शुक्ल (for शुक्ले) M4 शुभ्रे (for बिभ्रच्) — b) D1 शत-, D2 3 छत्र-; D4 सित- (for श्वेत-) D2 T4 -चामरैः, M1–3 -वीजितः (for -चामर) — c) D3 चारु (for श्वेत) T4 -मुकुटैः, some Mss -मकुट (for मु°) — d) K1 2 4 Ñ2 3 V1 B1 3 Dn D1 2 4 श्वेताद्राव् (for °भ्र) D6 S (except T3 4) चन्द्रमा इव (by transp)

19 a) V3 ततः; T1 तत्र (for तस्य) — b) Ś1 स्वासीनस्य महीपतेः — d) Ś1 ऊचुर्, Ñ2 V3 चक्रुर् (for प्रोचुर्) T2 G1 जयैषिणः (for जयाशिष) M1–3 पौराः प्रब्रुयुराशिष — After 19, D6 T1 2 G M G(ed.) ins

829* ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
पुरंदरं पुरस्कृत्य जग्मुर्युद्धदिदृक्षवः ॥
विमानस्थास्तु ते सर्वे विरेजुः सितचामराः ।
शक्रोऽप्यैरावतगतः शुशुभे च समातलिः ॥
ऊर्वशीप्रमुखाः सर्वा वारमुख्यास्तदाभवन् ।
शक्रपार्श्वगतास्तास्तु सितचामरपाणयः ॥
दिलीपप्रमुखास्ते तु मुनयो राजसत्तमाः ।
अनेकयुगपर्यन्तं स्थिता दिवि च शक्रवत् ।
भगवन्तं जगन्नाथं द्रष्टुं गोपविभूषितम् ।
नारदाद्यास्तु मुनयो युद्धं द्रष्टुं व्यवस्थिताः ॥
मल्लाभ्यां देवयो सार्धं रङ्गमध्ये समुत्थितम् ।
अमरौघैस्तदाकाशं निबिडं समपद्यत ॥
रङ्गवाटस्तदा चैव जनैः सर्वैः समावृतः ।
द्यौश्चापि देवसङ्घैश्च निबिडाभूद्वियच्चरैः ।
एकाकारं समभवद्भूतलं च नभःस्थलम् ॥

Colophon.

[(L 2) M1–3 -दिदृक्षया (for °व) — (L 3) G4 5 श्रित- (for सित) G2 -मानसा (for -चामरा) — (L 4) D6 sप (for sपि) D6 महामना (for समातलि) —(L 6) M4 स्थिताश् (for सित-) — (L 9) G2–4 G(ed) गोपा (for गोप-) G5 M4 द्रष्टु गोपा विभूषिता (for b). —(L 10) M1–3 समागता (for व्यवस्थिता). —(L 11) G3 5 M4 G(ed) मल्लाश्च (for मल्लाभ्या) T1 मल्लाश्च देवतै सार्धं (for a) T1, 2 G1 3 4 M4 योद्धु रङ्गे स (T2 G1 °ङ्गस) मुत्थिता (T2 G1 °तम्), G5 G(ed) योद्धु रङ्गे समुद्यता (for b) —(L 12) D6 अमरैश्च (for °रौघैस्) T2 G1 सदा (for तदा) —(L 13) D6 रङ्गवाटैस् (for °वाटस्) D6 समावृत्तम्, G(ed) समन्ततः (for समावृत). —(L. 15) D6 T2 G1 स (for च) — Colophon. — *Adhy name* D6 G2 3 रङ्गवाटवर्णनम् — *Adhy. no* · T1 G3 5 M4 87, T2 85; G1 86, G2 4 M1–3 84; G(ed) 39.]

20 Before 20, T1 2 G M ins वैशंपायन — a) T3 तत्र (for ततः) — b) K3 Ñ2 3 B Dn D3 5 T1, 3 4 M4 रङ्गमावलि (M4 °ल्गि) ताम्बराः — c) D1 भागतः (for °शः). D3 तस्थुश्च भागशः सर्वे; T3 अग्रभागेषु कक्ष्याणां. — d) K3 Ñ V B D T2 3 G M प्रविश्य (for प्राविशन्). .

21 a) T1 M4 तत्र (for ततस्) D5 -निनादैश्च, M1–3 -प्रणादेन (for -निनादेन) K1, 2 D2 3 ततस्तूर्यस्य नादेन. — b) Ś1 प्रेक्षता क्ष्वेडितेन च, V1 क्षोभितास्फोटितेन च, D5 T2 G1 5 M4 क्ष्वेलितास्फोटनेन च, D6 G2 M1–3 प्रेक्षक- (D6 M2 °क्षित) क्ष्वेडितेन च — c) K3 V1 D4 दृष्टौ (for हृष्टौ) — d) Ś1 Ñ2 V3 T3 4 उपागतौ (for उपस्थितौ). — After 21, D6 D5 Bom. Poona eds. G(ed) ins. .

तेन मत्तेन नागेन चोद्यमानेन वै भृशम् ॥ २२
स मत्तहस्ती दुष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करम् ।
चकार चोदितो यत्नं निहन्तुं बलकेशवौ ॥ २३
ततः प्रहसितः कृष्णस्त्रास्यमानो गजेन वै ।
कंसस्य मत्सरं चैव जगर्हे स दुरात्मनः ॥ २४
त्वरते खलु कंसोऽयं गन्तुं वैवस्वतक्षयम् ।
यो मामनेन नागेन प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ २५
संनिकृष्टे ततो नागे गर्जमाने यथा घने ।
सहसोत्पत्य गोविन्दश्चक्रे तालस्वनं प्रभुः ॥ २६
क्ष्वेडितास्फोटितरवं कृत्वा नागस्य चाग्रतः ।
करं च श्रीधरस्तस्य प्रतिजग्राह वक्षसा ॥ २७
विषाणान्तरगो भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः ।
बबाधे तं गजं कृष्णः पवनस्तोयदं यथा ॥ २८
स हस्ताच्च विनिष्क्रान्तो विषाणाग्राच्च दन्तिनः ।
विमुक्तः पादमध्याच्च कृष्णो द्विपममोहयत् ॥ २९
सोऽतिकायस्तु संमूढो हन्तुं कृष्णमशक्नुवन् । C 4671 B 2.29 31 P 2.29 31

830* बल्लवौ वस्त्रसंवीतौ सुरवन्दनभूषितौ ।
ऊर्ध्वपीडौ स्रगापीडौ बाहुशस्त्रकृतोद्यमौ ।
आस्फोटयन्तावन्योन्यं बाहू चैवार्गलापमौ ॥

[(L 1) D5 G(ed) -चन्दन- (for -वन्दन-) —(L 2) G(ed) ऊर्ध्वापीडौ (for ऊर्ध्व°) D5 ऊर्ध्वजूटौ स्रगाविष्टौ (for a) —(L 3) D5 बाहुभ्या (for अन्योन्य)]

22 a) D2 बलिनौ (for त्वरितौ) — After 22ab, D2 ins

831* रङ्गद्वारं समासाद्य तस्मिन्गजमवस्थितम् ।
अपश्यत्कुवलयापीड कृष्णोऽम्बष्ठप्रणोदितम् ॥
बध्वा परिकरं शौरि समूह्य कुटिलालकान् ।
उवाच हस्तिपं वाचा मेघनादगभीरया ॥
अम्बष्ठाम्बष्ठ मार्गं नौ देह्यपाक्रम माचिरम् । [5]
नो चेत्सकुञ्जरं हत्वा नयामि यमसादनम् ॥
एव निर्भर्त्सितोऽम्बष्ठ कुपितः कुपितं गजम् ।
नोदयामास कृष्णाय कालान्तकयमोपमम् ॥
[= Bhāgavata P, 10 43 2–5]

— c) D3 महामात्रेण नागेन — d) D2–4 नोद्यमानेन (for चोद्य°)

23 b) D6 T1 2 G1–3 5 M मण्डलिनं (for कु°) — c) K2 वेगतो, K3 D3 4 नोदितो, T2 चोदितं (for °तो) — d) Ś1 K3 प्रहीतुं (for निहन्तु)

24 a) K1 स हसित, M1–3 प्रणिहित (for प्रहसितः) — b) D3 च (for वै). — c) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 T4 तन्मतं, K4 चरितं (for मत्सरं) D3 कंसस्य तं गज दृष्ट्वा, T3 °स्य तन्मतं ज्ञात्वा — d) K4 D3 जगाद स (D3 सु-), Ñ2 जगर्हे स, V1 3 D2 जगर्हे सु- (for °र्हे स) —For 24cd, D6 T1 2 G M subst

832* अनेन गजमुख्येन हन्तुं व्यवसितः किल ॥
अहो तु कसो दुर्मेधा किमतो विस्मयः परः ।
इति संचिन्त्य भगवान्बलभद्रमुदैक्षत ॥
तस्य तां जगृहे बुद्धि बलभद्रो दुरात्मन ।

[(L 2) T1 M4 दुर्धर्ष (for दुर्मेधा) G2 परम् (for पर) D6 किमतो विस्मय परम् (for b) —(L 3) D6 G1 2 4 5 M4 बलवान् (for भग°) —(L 4) M1–3 बलदेवो महात्मन (for b)]

25 a) Ñ3 D5 त्वरित (for त्वरते) — b) K3 D5 वैवस्वतं (for °त-) — c) K1 मामेतेन, D1 ऽयमेतेन, D6 T2 G1 2 5 M1–3 ऽऽत्रामनेन (for माम°) — d) T3 4 प्रध्वंसयितुमिच्छति, G3 प्रतिषेधि°

26 a) T3 तथा, G3 तदा (for ततो) — b) B2 D5 तथा (for यथा) — c) K2 [उ]त्पपात (hypermetric); M1–3 [उ]पेत्य (for [उ]त्पत्य) — d) D3 तार- (for ताल-) Ś1 महत् (for प्रभु)

27 a) V1 B1 क्षोभितास्फोटितरवं — b) K1–3 Ñ2 3 V1 2 B Ds1 D2 4 T4 M सो (for च) — c) K Ñ V B1 2 D (except D6) ससीकरं, B3 स केवल (for च श्रीधरस्) — d) Ś1 वक्षसि, V2 संसरन् (for वक्षसा)

28 b) T4 ततश्च (for पुनश्च) — c) K3 Ñ V1 Dn Ds D1–3 M1 2 बबाध त, G2 स बाधेत (for बबाधे त).

29 a) K Ñ V B2 3 Dn Ds D1–4 T3 4 हस्ताग्राद्, B1 च हस्ताद् (by transp) D5 स हस्ताग्राच्च निष्क्रान्तो — b) V3 तु (for च) D6 T2 G M2 3 हस्तिन (for दन्तिन) — c) Ś1 Dn2 D5 T1 पद- (for पाद-) — d) D6 T2 G1 2 5 M1–3 विष्णुर् (for कृष्णो). K3 4 Ñ3 V1 B2 Dn D3 5 T1 4 M4 अपोथयत्, Ñ1 2 V2 3 B1 3 Ds T3 अयोध°, D1 अघात° (for अमोह°)

30 a) V3 B3 सोऽभि-, T3 हत-, T4 अति- (for सोऽति-). Ś1 सु-, Ñ1 ऽति- (for तु) D6 T2 G2–5 M4 सक्रुद्धो (for संमूढो) — b) K1 गन्तु कृष्णम्, T1 M4 कृष्णं हन्तुम् (by transp) D3 च नाशकत् (for अशक्नुवन्) — c) T2 तु स्वेषु, T3 4 पुनः स्व- (for स्वेऽस्वेव) Ñ1 3 V1 स गज स्वेषु

गजः खेष्वेव गात्रेषु मथ्यमानो ररास ह ॥ ३०
पपात भूमौ जानुभ्यां दशनाभ्यां तुतोद ह ।
मदं सुस्राव रोषाच्च घर्मापाये यथा घनः ॥ ३१
कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा शिशुना यथा ।
निधनाय मतिं चक्रे कंसद्विष्टेन चेतसा ॥ ३२
स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुम्भादनन्तरम् ।
दोर्भ्यां विषाणमुत्पाट्य तेनैव प्राहरत्तदा ॥ ३३
स तेन वज्रकल्पेन स्वेन दन्तेन कुञ्जरः ।
हन्यमानः शकृन्मूत्रं चकारार्तो ररास ह ॥ ३४
कृष्णजर्जरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यार्तचेतसः ।
कटाभ्यामतिसुस्राव वेगवद्भूरि शोणितम् ॥ ३५
लाङ्गूलं चास्य वेगेन निश्चकर्ष हलायुधः ।
शैलपृष्ठार्धसंलीनं वैनतेय इवोरगम् ॥ ३६
तेनैव गजदन्तेन कृष्णो हत्वा तु कुञ्जरम् ।
जघानैकप्रहारेण गजारोहमथोल्बणम् ॥ ३७
सोऽऽर्तनादं महत्कृत्वा विदन्तो दन्तिनां वरः ।

गात्रेषु · — ^{d}) M1 वध्यमानो (for मथ्य°) D3 स (for ह)

31 ^{a}) K4 Ñ2 3 V1 3 B1, 3 D1 2 5 T3 भूमिं (for भूमौ) — ^{b}) M4 दन्ताभ्यां तु (for दशनाभ्यां) K3 मुमोच (for तुतोद) Ś1 K1 4 Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds D1 2 T4 च ; D5 स (for ह) D3 दन्ताभ्यां चैव ताडयन् — ^{c}) T3 मूत्रं (for मदं). D6 T1 2 G M तु (for च) T4 मूत्र सुस्राव कोशाच्च — ^{d}) Ś1 [अ]म्बुद· (for घन)

32 ^{b}) N (except Ś1 D6) T3 4 क्रीडित्वा शिशुलीलया — ^{c}) D3 विनाशाय , T3 वधायास्य (for निधनाय) — ^{d}) G4 -विद्वेष- (for द्विष्टेन)

33 ^{a}) V1 नतस्य , G3 त्रस्तस्य (for स तस्य) D3 च (for प्र-) T3 नादं ; T4 नाम (for पादं) — ^{b}) Ñ2 कृत्वा कुम्भे पदान्तरम् ; V3 B T3 कृत्वा कुम्भान्तरे तदा (V3 पुनः , T3 वधम्), T4 कृत्वा कुम्भोदरे पदम् — ^{d}) Ñ3 च (for [ए]व). D6 तत (for तदा)

34 ^{a}) Dn1 एतेन , D3 तेन वै (for स तेन) V2 स तेन स्वेन दन्तेन वज्रकल्पेन दन्तिना . — ^{c}) D6 T1 2 G1 2 4 भज्यमान (for हन्य°) — ^{d}) K3 4 Ñ2 3 (marg) V B Dn Ds D1 2 4 5 T3 G3 4 मुमोचार्तो , T2 G1 ससर्ज च ; G2 निरार्तो वै , G5 ससर्जार्तो (for चकारार्तो) K1, 2 M1–3 च (for ह) Ñ1 D3 मुमोचार्तो ररास च (D3 सः); Ñ3 मुमोचार्तरवैः सह , T1 M4 विससर्ज ररास च ; T4 मुमोचार्तो रुरोद ह

35 G1 om 35^{ab} — ^{a}) B3 स कृष्णजरिताङ्गस्य , D1 कृष्णेन निर्जिता° — ^{b}) Ś1 K3 D2 T3 [अ]ल्प , V3 वि- (for [आ]र्त-) K1, 2 कुञ्जरस्याल्पमेधसः — ^{c}) K1 2 4 अथ , Ñ2 V3 B3 T1 M4 अभि- (for अति-) D3 कुम्भाभ्यामथ सुस्राव — ^{d}) D1 मुखे च ; M1–3 फेनवद् (for वेग°)

36 ^{b}) D6 G4, 5 निचकर्त , T2 चकर्त च , T4 M विचकर्ष ; G1 चकर्ष च , G2 निचकर्ष (for निश्च°)

37 ^{b}) Bom Poona eds G(ed.) दन्तिनम् (for कुञ्जरम्) — ^{d}) K3, 4 D1 तमुल्बणम् ; T2 मदोद्धवम् ; G1 अथो बलं (for अथोल्बणम्) Ñ3 V1 3 B Dn Ds D2 4, 5 T1 3, 4 गजारोहणमुल्बणम् , D3 नागारोहिणमु°

38 ^{a}) K4 सोऽति- , V1 D3 स्वार्त- , V3 T3 4 स तु , T2 G1 सोऽथ , M1–3 स च (for सोऽऽर्त-) G3 तत (for महत्) — ^{b}) Ñ3 (marg as in text) निरुदन् , D6 T1 G2 5 M1–3 विनदन् , T2 G1 व्यनदद् (for विदन्तो) — ^{c}) Ñ1 -गजारोहो (for महामात्रो) — ^{d}) Ś1 T1 M4 वज्राहत , G1 वज्रच्छिन्न (for °भिन्न) — K Ñ2 3 V B D S (except M1–3) ins after 38 Ñ1 after 39^{ab}

833* ततस्तौ तु गजाङ्गानि प्रगृह्य रणकर्कशौ ।
गजस्य पादरक्षांश्च जघ्नतुः पुरुषर्षभौ ॥
तांश्च हत्वा विविशतुर्मध्यं रङ्गस्य तावुभौ ।
नासत्याविवाश्विनौ स्वर्गादवतीर्णाविवेच्छया ॥
वृष्ण्यन्धकाश्च भोजाश्च ददृशुर्वनमालिनौ । [5]
क्ष्वेडितोत्कुष्टनादेन बाह्वोरास्फोटितेन च ॥
सिंहनादैश्च तालैश्च हर्षयामासतुर्जनम् ॥
तौ दृष्ट्वा भोजराजस्तु विषसाद वृथामतिः ।
पौराणामनुरागं च हर्षं चालक्ष्य भारत ॥

[(L 1) Ñ2 तु तौ (by transp) K3, 4 Ñ1 V2 Dn D1 4 6 T1 2 G1 3–5 M4 ततस्तौ तौ (K4 V2 D4 6 वा)- रणाङ्गानि , V3 °स्तौ गजदन्तौ तु , D2 °स्तौ तु विषाणं च , G2 ततस्तौ तोरणौवानि (for ^{a}). — (L 2) D2 T1 गजांश्च (for गजस्य) Ñ3 (marg) V1 3 -रक्षौघान् , D4 5 -रक्षान्वै , T3 4 रक्षास्तान् (for -रक्षांश्च). — D6 T2 G om (hapl) line 3 — (L 3) T1 मध्यरङ्ग च (for मध्यं रङ्गस्य). — M4 om lines 4–5 — (L. 4) Ñ1 2 V3 T1 यदृच्छया (for इवेच्छया). — (L 5) D3 च तौ बालौ , T2 G1 कौकुराश्च (for च भोजाश्च) Ñ2 3 V1 3 ददृशुर्बलशालिनौ (for ^{b}) — (L. 6) B1 क्षोभितोत्कृष्टनादेन , T2 क्ष्वेळिता कृष्णनादेन , G2–5 M4 क्ष्वेलितोद्धुष्ट° (for ^{a}) D5 6 T1 M4 आस्फोटनेन (for °टितेन) Ñ1 वेलाबाधैश्च तौ नरौ (sic) (for ^{b}). — (L 7) Ñ1 हर्षयामासुरञ्जसा (for ^{b}). — (L 8) D3 दृष्ट्वा तौ (by transp).. T1 महामतिः (for

पपात समहामात्रो वज्रभिन्न इवाचलः ॥ ३८
तं हत्वा पुण्डरीकाक्षो नदन्तं दन्तिनां वरम् ।
अवतीर्णोऽर्णवाकारं समाजं सहपूर्वजः ॥ ३९

इति श्रीहरिवंशे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

७५

वैशंपायन उवाच ।
प्रविशन्तं तु वेगेन मारुतावल्गिताम्बरम् ।
पूर्वजं पुरतः कृत्वा कृष्णं कमललोचनम् ॥ १
गजदन्तकृतोल्लेखं सुभुजं देवकीसुतम् ।
लीलाकृताङ्गदं वीरं मदेन रुधिरेण च ॥ २
वल्गमानं यथा सिंहं गर्जमानं यथा घनम् ।
बाहुशब्दप्रहारेण चालयन्तं वसुंधराम् ॥ ३
औग्रसेनिः समालोक्य दन्तिदन्तोद्यतायुधम् ।
कृष्णं भृशायस्तमुखः सरोषं समुदैक्षत ॥ ४
भुजासक्तेन शुशुभे गजदन्तेन केशवः । C 4690 B 2 30 5 P 2 30 5

वृथा°) —(L 9) K_2 भावत (for भारत)]

39 $\tilde{N}_1$ reads 39^{ab} for the first time before 833* — ^{b}) $\acute{S}_1$ K_3 विदन्तं, $K_{1\ 2}$ दन्तिन (for नदन्तं) — ^{d}) D_3 स रङ्गं (for समाज) B_1 स ममाज सपूर्वज. — After 39, D_2 ins

834* मल्लानामशनिर्नृणां नरवर स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमा
न्गोपाना स्वजनोऽसता क्षितिभुजां शास्ता स्वपित्रो शिशु. ।
मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषा तत्त्वं परं योगिनां
वृष्णीना परदेवतेति विदितो रङ्गं प्रविष्टो हरि ॥
[= Bhāgavata P, 10 43 17]

On the other hand, D_6 S (except $T_{3\ 4}$) ins after 39

835* देवाश्च मुनय. सर्वे नमस्कृत्वा गदाधरम् ।
विमानस्थास्ततो युद्धं दार्ष्टिं द्रष्टुं समादधु ॥
तत' कृष्णो महाबाहुर्बलदेवेन सयुत' ।
जनांश्च मनसा पूज्य कस हन्तुं समुद्यत ॥

[(L 1) D_6 $G_{4\ 5}$ M_4 नमस्कृत्य (for °स्कृत्वा) —(L 2) M_{1-3} द्रष्टु (for युद्ध) T_2 G_1 द्रष्टु दृष्टिं (by transp), M_{1-3} युक्तं तत्र T_1 M_4 संद्रष्टुं वै मनो दधु (for ^{b}) — D_6 G_2 M_{1-3} om line 3 —(L 3) T_2 G_1 सवृत (for संयुत) —(L 4) D_6 G_2 M_{1-3} मनासि, G_3 जन च (for जनाश्च) M_4 वचसा (for मनसा). D_6 G_2 समुद्यतम् (for °तः)]

Colophon. — *Mention of the Epic* K_3 $\tilde{N}_2$ B_3 Ds_2 T_3 — *Mention of Khila* $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds D_{1-3} — *Sub-parvan* T_4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* N (except D_6) T_4 M_4 कुवलयापीडवधः; G_2 कुवलयापीडगजवध — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 83, $\tilde{N}_3$ V_1 $G_{2\ 4}$ M_{1-3} 85, V_2 87, V_3 Dn Ds_2 D_4 84, B_2 T_2 86, D_1 81, D_3 T_3 90, T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 88, T_4 77 — *Śloka no* Dn 43, Ds_2 45, $D_{3\ 4}$ 44

75

1 D_5 om the ref — ^{b}) Dn_2 D_3 मारुतावलिताम्बरम्. — ^{c}) V_3 पृष्ठत (for पुरत) — ^{d}) $\tilde{N}_1$ Ds_2 D_1 कृष्ण: कमललोचन·

2 ^{a}) D_3 -कृताश्लेषं (for -कृतोल्लेखं) — ^{c}) V_1 -हृताङ्गदं (for कृता°) $\acute{S}_1$ युद्धसामर्थ्यवेगेन, $K_{1\ 2\ 4}$ G(ed) युद्धसमर्दयोगेन, $T_{1\ 2}$ G M लीलाकृताङ्गरागं तं. — ^{d}) D_4 रुचिरेण (for रुधि°) $\tilde{N}_1$ तु (for च)

3 ^{a}) $\tilde{N}_3$ (marg) रङ्गमाणं, D_3 गर्जन्तं च (for वल्गमानं) — ^{b}) $\acute{S}_1$ स्फूर्जमानं, K Ñ V B Dn Ds $D_{1\ 3-5}$ $T_{3\ 4}$ व्यूह° (for गर्ज°) D_2 व्यूहमानं घनं तथा — ^{c}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ $D_{2,\ 3}$ -प्रणादेन, T_1 $G_{1-3\ 5}$ -प्रकारेण, T_2 प्रमाणेन (for प्रहारेण).

4 ^{a}) K_4 उग्रसेन; D_3 रङ्गे तु तं, D_5 औग्रसेनिं, T_4 °सेन (for °सेनि) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ तु त दृष्ट्वा (for समालोक्य). — ^{b}) V_2 दन्तिदन्तोद्यत युधि — ^{c}) V_3 B_3 $G_{3\ 4}$ -मुखं (for -मुख) D_3 भृशायस्तमुखः कंस·, T_2 G_1 कृष्णमायोधनमुखं — ^{d}) D_3 सरोष. (for °ष) — After 4, D_6 S (except $T_{3\ 4}$) ins.

836* रङ्गस्था अपि ते सर्वे नेत्रैरनिमिषैस्तथा ।
ददृशुः पुण्डरीकाक्षं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥

चन्द्रार्धबिम्बसंयुक्तो यथैकशिखरो गिरिः ॥ ५
वल्गमाने तु गोविन्दे स कृत्स्नो रङ्गसागरः ।
जनौघप्रतिनादेन पूर्यमाण इवाबभौ ॥ ६
कंसेनापि समाज्ञप्तश्चाणूरः पूर्वमेव तु ।
योद्धव्यं सह कृष्णेन त्वया यत्नवतेति वै ॥ ७
स रोषेण तु चाणूरः कषायीकृतलोचनः ।
अभ्यवर्तत युद्धाय अपां पूर्णो यथा घनः ॥ ८
अवघुष्टे समाजे तु निःशब्दस्तिमिते जने ।
यादवास्तत्र सहिता इदं वचनमब्रुवन् ॥ ९
बाहुयुद्धमिदं रङ्गे सप्राश्निकमकातरम् ।
क्रियाबलसमाज्ञातमशस्त्रं निर्मितं पुरा ॥ १०
अद्भिश्चापि श्रमो नित्यं विनेयः कालदर्शिभिः ।
करीषेण च मल्लस्य सततं प्रक्रिया स्मृता ॥ ११
स्थितो भूमिगतश्चैव यो यथामार्गतः स्थितः ।

[(L 1) T1 सर्वे ते (by transp)]

5 ^{a}) Ś1 शोभते (for शुशुभे) — ^{b}) Ś1 स कृष्णो नागदन्तेन — ^{c}) K3 4 Ñ3 V1 2 B D (except D3 4) S (except G3) ससक्तो (for ॰सयुक्तो) — ^{d}) T3 ह्युदग्र- (for यथैक). M2 (*sup lin* as in text) घनः (for गिरि) T4 यथैकशिखरोदरे

6 ^{a}) T1 च (for तु) — ^{c}) D6 T1 2 G1-3 5 M3 4 घनौघ- (for ज॰). — ^{d}) Ś1 [अ]र्णव (for [आ]बभौ) — After 6, all Mss (except Ś1 M1-3) ins

837* तत क्रोधाभिताम्राक्ष· कंस· परमकोपन ।
चाणूरमादिशद्युद्धे कृष्णस्य सुमहाबलम् ॥
अन्ध्र मल्ल च निकृतिं मुष्टिकं च महाबलम् ।
बलदेवाय सक्रोधो दिदेशाद्रिचयोपमम् ॥

[(L 1) Ds2 Cal ed कोधाति- (for ॰भि) D6 T1 2 G M4 तत कोपाग्नि(T1 G3 M4 ॰न)लोद्भूत (for ^{a}) K2 -तापन (for -क्रो॰) — (L 2) D1 इङ्गे (for युद्धे). T3 4 कृष्णेन (for कृष्णस्य) Dn1 स-, D3 तु (for सु-) K3 -महाबल , D6 T1 2 G M4 ॰त्मन (for ॰बलम्). — (L 3) K3 4 V1 Dn1 D1-4 T4 अन्ध्र (for अन्ध्र) D5 सु- (for the both च). D6 T1 2 G M4 अन्धक (D6 G4 अन्धक: T1 मुष्टिकं ; T2 G1 अथान्ध्र ; G3 आन्ध्रक) च महामल्लं मुष्टियुद्धविशारदम् —(L 4) K3 स क्रोधाद्, Ds2 ससक्तो , T1 2 G M4 सक्रुद्धो (for सक्रोधो)]

7 ^{a}) Ñ1 स कंसेन, D3 कसेन च , M1-3 ॰न तु (for ॰नापि) — ^{b}) D3 थ , T2 तत् ; G2 हि ; M1 ह (for तु). — ^{c}) T1 M कृष्णेन सह योद्धव्य — ^{d}) B1 यत्नकृता ; T3 4 बलवता (for यत्न॰) Ś1 K1 2 भृशम् , B3 D5 [इ]ति च ; D6 T2 G M1-3 [इ]ति ह (for [इ]ति वै)

8 ^{a}) K1 2 Ñ1 D6 T2 G2 M1-3 च (for तु) Ś1 स चाणूरः प्रयत्नेन ; D3 तत स रोषेण तदा — ^{c}) Ñ2 अभ्यावर्तत, D6 T1 2 G1 5 M स न्य॰ (for अभ्य॰) K1 2 4 V2 B3 D1-3 युद्धार्थं (for ॰य). K3 Ñ1 3 V1 B2 Dn D3 D5 T3. 4 G3. 4 अभ्या(G3 4 स न्य)वर्तत युद्धार्थं — ^{d}) D6 T2 G1 2 5 M1-3 तोयपूर्णो , T1 तोयद खे (for अपां पूर्णो) Ś1 अपांपूरो यथा घटः. — After 8, D5 S (except T3 4) G(ed) ins

838* आह चैनं स गोविन्द व्यपनेष्यामि ते मदम् ।
अचिराद्द्रक्ष्यसे गोप मम वैवस्वतं बलात् ॥
तच्छ्रुत्वैव तु गोविन्दो बभाषे तं गतायुषम् ।
तादृश तव सामर्थ्यं द्रक्ष्यामि बलमुत्तमम् ।
अचिराद्द्रक्ष्यसे मल्ल त्वया वाथ मयाधम ॥ [5]
दर्शयस्व समर्थश्चेत्त्वद्बल कथ्यसेऽधम ।
एवमुक्त्वा तु गोविन्दो ननाद विविध बहु ॥

[(L 1) T1 उवाच (for आह च). — (L 2) T1 G2 यमं (for मम) M1-3 प्रभुम् (for बलात्) — (L 3) T1 [ए]नं स ; G2 स च (for [ए]व तु) M4 om (hapl) 3^b–7^a — (L 4) T1 बलपत्तमम् (for बलमु॰) — (L 5) T1 M1-3 G(ed) यमः (for [अ]धम) — (L 6) G2 कथय स्वयम् (for कथ्यसेऽधम)]

9 B3 om 9-10 — ^{a}) Ś1 G1 M4 अवघुष्ट-, Ñ1 M3 अथ घुष्टे (for अवघुष्टे) K3 समस्ते (for समाजे). — ^{b}) M1-3 नि शब्दे (for ॰ब्द-) K3 -स्तमिते (for -स्तिमिते). — ^{c}) D3 मञ्चस्था (for सहिता) K3 4 Dn D3 D1. 5 6 T1. 2 G1-3 5 M यादवाः सहितास्तत्र — ^{d}) D3 परस्परमथाब्रुवन् ; M1-3 वचनं चेदम॰. — After 9, B2 ins :

839* बाणपक्षं परित्यं च युद्धं साम्ना निरीक्ष्य च ।

10 B3 om 10 (cf v 1 9) — ^{a}) K4 उदीक्षन्त (for इद रङ्गे) — ^{b}) K1 D6 M2 स(D6 अ)प्राश्निकम् , V3 सपार्श्विकम् ; D2 संप्रासकम् (for सप्राश्निकम्) K4 शपन्तः कंसमातरम् (sic) — ^{c}) Ds2 क्रियाबलं (for ॰बल-) D2 -समाक्रान्तम् ; M4 ॰ज्ञप्तम् (for ॰ज्ञातम्)

11 ^{a}) B2 D5 T3 [अ]तिश्रमो , T2 [अ]भिक्रमो ; T4 [अ]पि पुरा , G1 विक्रमो (for [अ]पि श्रमो) — ^{b}) K3 विधेयः (for विनेयः). T1 -दर्शिना (for ॰भि) — ^{c}) D2 3 तु (for च) — ^{d}) K2 Ñ V2 B Dn D5 स(K2 त)त्क्रिया (for प्रक्रिया). D3 मता (for स्मृता). K1 V1. 3 D1. 2. 4 सततं स(K1 त)त्क्रियाः स्मृताः.

नियुध्यतश्च पर्यायः प्राश्निकैः समुदाहृतः ॥ १२
बालो वा यदि वा मध्यः स्थविरो वा कृशोऽपि वा ।
बलस्थो वा स्थितो रङ्गे ज्ञेयः कक्ष्यान्तरेण वै ॥ १३
बलतश्च क्रियातश्च बाहुयुद्धविधिर्युधि ।
निर्घातानन्तरं किंचिन्न कर्तव्यं विजानता ॥ १४
तदिदं प्रस्तुतं रङ्गे युद्धं कृष्णान्ध्रमल्लयोः ।
बालः कृष्णो महानन्ध्रस्तत्र न स्याद्विचारणा ॥ १५
ततः किलकिलाशब्दः समाजे समवर्तत ।
प्रावल्गत च गोविन्दो वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ १६

अहं बालो महानन्ध्रो वपुषा पर्वतोपमः ।
युद्धं मम सहानेन रोचते बाहुशालिना ॥ १७
युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न भविष्यति मत्कृतः ।
न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यन्मतम् ॥ १८
योऽयं करीषधर्मश्च तोयधर्मश्च रङ्गजः ।
कषायस्य च संसर्गः समयो ह्येष कल्पितः ॥ १९
संयमः स्थिरता शौर्यं व्यायामः सत्क्रिया बलम् ।
रङ्गे च नियता सिद्धिरेतद्युद्धमुखे व्रतम् ॥ २०
यदयं बाहुभिर्युद्धं सवैरं कर्तुमुद्यतः । C 4708 B 2.30 23 P 2.30 23

12 a) D1 T4 स्थिरो (for स्थितो) Bom Poona eds G(ed) -गर्बेन (for -गतश्च). Ñ1 किं नु भूमिगतैश्चैव — b) K3 मार्गस्थं ; T3 4 वा(T4 चा)प्रत· (for मार्गत) Ś1 याति यो मार्गमास्थित . — For 12ab, D6 T1 2 G M subst :

840* स्थितौ भूमिगतौ चैव यथा तौ मार्गमास्थितौ ।

[T1 स्थितो (for स्थितौ). T1 -गतश् (for -गतौ). D6 आश्रितौ (for आस्थितौ) T2 यथा तौ मार्गत स्थितौ (for b)]

— c) D5 G3 संयुज्यतश् , T1 2 G1 2 5 M नियुध्यतोश् (for °तश्). Ś1 निघ्नतस्तस्य पर्यायः — d) V3 D3 पार्ष्णिकैः (for प्राश्निकैः).

13 a) T3 4 मध्यस्थ , Bom, Poona eds. G(ed) वा वृद्धो (for वा मध्य) — b) Bom Poona eds मध्यो वापि (for स्थविरो वा) B1 2 Cal ed किशोरः (Cal ed कृशो वा) स्थविरोऽपि वा — c) Ñ1 V2 T2 ऽपि (for वा) Ś1 D2 T4 G2 M3 स्थिरो (for स्थितो) D3 युद्धे (for रङ्गे) — G4 om (hapl) 13d–15a. — d) V2 यत. (for ज्ञेयः)

14 G4 om 14 (cf. v 1 13) — a) D6 G(ed) क्रियाभिश् (for °तश्) — b) K Ñ2 3 V Dn Ds D1 3–5 T3 4 -विशारदैः (for -विधिर्युधि) Ś1 D2 बाहुयुद्धेन वै युधि — c) K Ñ2 3 V2 B Dn Ds D1–5 T3 4 M3 निपातानन्तरं किंचिन् , D6 T1 2 G3 5 M1 2 निर्घा(T1 °पा)तादुत्तरं किं° , G2 M4 निर्घा(M4 °पा)तमुत्तरं किं°. — d) D6 T2 G1 2, 5 वक्तव्यं (for कर्तव्यं) Ñ1 3 (marg as in text) B कदाचन (for विजानता).

15 G4 om 15a (cf v. 1 13) — a) Ś1 D2 यद् (for तद्). D6 G2 प्रस्तुते (for °तं) D5 युद्धं (for रङ्गे) — b) Ñ1 युद्धे ; D5 रङ्गे (for युद्धं) — c) D3 एष , G2 3 आन्ध्रस् (for अ°). — d) Ñ3 V2 3 B D5 कथं (for तत्र). K1. 4 तु स्याद् ; D1 काचिद् , D3 युद्ध- (for न स्याद्) D6 T1. 2 G1–3, 5 M तस्मादत्र विचारणा (M4 °णम्).

16 a) Ś1 कलकला- , K4 किलकिल- ; Ñ1 D6 T1–3 G2. 3 5 M किलिकि(Ñ1 °क)ला (for किल°) — b) D5 समरे (for समाजे) — c) Ś1 अवर्तत , Ds D1 G4 M4 प्रा(G4 प्र)-वल्गतश् , T2 G1 2 M4 प्रावल्गितश् , G(ed) प्रवल्गत (for प्रा°). V3 न (for च) K4 प्रवल्गितस्तु गोविन्दो — d) D6 S (except T3 4) एतद् (for चेदम्).

17 a) M4 अयं (for अहं) Ñ1 भवान् (for महान्) D3 एष , G2 3 आन्ध्रो (for अन्ध्रो). — c) K3 4 Ñ2 3 V2 B Dn Ds1 D1–3 5 T4 G4 [अ]नेन सह (by transp) V1 Ds2 D4 युद्धं समानेन सह — d) Ñ1 मल्ल- (for बाहु-). D6 S (except T1 3, 4) रोच(D6 वर्त)ते रङ्गशालिना

18 a) K3 किंचिन् (for कश्चिन्) Ś1 स मे व्यतिक्रमः कश्चिन्. — c) Ñ1 D6 G2 3 5 M1–3 -योधीनां , V1 B1 -युद्धानां (for -योधानां). T2 G1 4 न ह्यह ब(G4 बा)हुना धीरा

19 a) K2 सो (for यो). — b) D6 योऽयं (for तोय-). V3 तु (for च) V3 M3 रङ्गत (for °ज·) — d) V2 [उ]प- , T4 [ए]व (for [ए]ष).

20 a) Ś1 Ñ1 समयः , Ds2 सशम· , D6 T1 2 G1, 3–5 M मनस. (for सयम.) T3 समयस्थैश्च कर्तव्यं ; T4 समये स्थिरता कार्यं , G2 मनस· स्थिरता शोध्या — c) Ś1 रङ्गं सु- ; D3 रङ्गे वि- (for रङ्गे च) G1 वृद्धिर् (for सिद्धिर्) — d) N (except Ś1) -विदां मतम् (for -मुखे व्रतम्)

21 a) D2 इद , D6 T1 2 G M4 अहं (for अय) Ś1 यदिद बहुभिर्युद्धं , K1 यदयं वै -ससंकसः (marg. बाहुयुद्धं) (sic), K2, 4 Ñ1 3 V1 2 B D1 2 (marg.) 3–5 T3 4 यदयं (D1 °ह) बाहुयुद्धं वै , K3 Dn Ds अवैरमेवं यदयं — b) Ś1 सवैरं रङ्ग उच्यते ; D2 (marg as in text) °रं भवता कृतम् — c) Ś1 अत्र नात्र ; K3 B1 2 अत्र नाभि- (B2 °ति-); D3 तत्र वै नि- ; D4 अत्र मा नि- ; D6 T2 G1 2 4 M1–3 अमुना वि- (for अत्र वै नि-). D2 -ग्रहं कार्यं (for -ग्रह· कार्यस्).

अत्र वै निग्रहः कार्यस्तोषयिष्याम्यहं जगत् ॥ २१
करूषेषु प्रसूतोऽयं चाणूरो नाम नामतः ।
बाहुयोधी शरीरेण कर्मभिश्चानुचिन्त्यताम् ॥ २२
एतेन बहवो मल्ला निहता युद्धदुर्मदाः ।
रङ्गप्रतापकामेन मल्लमार्गश्च दूषितः ॥ २३
शस्त्रसिद्धिस्तु योधानां संग्रामे शस्त्रयोधिनाम् ।
रङ्गसिद्धिस्तु मल्लानां प्रतिमल्लनिघातजा ॥ २४
रणे विजयमानस्य कीर्तिर्भवति शाश्वती ।
हतस्यापि रणे शस्त्रैर्नाकपृष्ठं विधीयते ॥ २५
रणे ह्युभयतः सिद्धिर्हतस्यापि घ्नतोऽपि वा ।
सा हि प्राणान्तिका यात्रा महद्भिः साधु पूजिता ॥२६
अयं तु मार्गो बलतः क्रियातश्च विनिःसृतः ।
मृतस्य रङ्गे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ॥ २७
ये तु केचित्स्वदोषेण राज्ञः पण्डितमानिनः ।
प्रतापार्थे हता मल्ला मल्लहन्तुर्वधो हि सः ॥ २८
एवं संजल्पतामेव ताभ्यां युद्धं सुदारुणम् ।
उभाभ्यामभवद्घोरं वारणाभ्यां यथा वने ॥ २९
कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्च ससंकटैः । •

T1 G3.5 M4 अमुना विग्रहं कृत्वा — [d]) M1–3 जनम् (for जगत्).

22 Before 22, M1 2 ins जना ऊचुः — [a]) Ś1 Dn करीषेषु, K4 D1 कारू°; Ñ1 दारुकेषु (for करूषेषु) K3 प्रसक्तो (for प्रसूतो). D6 S (except T3 4) चाणूरेषु (D6 °रुकेषु, T2 G1 4 5 M4 °णूरेण) प्रसूतो वै. — [d]) Ś1 D2 साधु, K D5 T3.4 चारु; Ñ3 V1 च वि-, V2 B Dn Ds D4 चात्र (for चानु). D3 कर्मभिश्चात्र निघ्नता; T2 G1, 3–5 कर्म चानु विचिन्त्यताम्

23 [b]) Ś1 निर्घातादुत्तरं हता, K Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 निपा(T3 पाति)तानन्तरं (K3 °रा) हताः — [c]) T2 G रङ्गे; M4 मल्ल (for रङ्ग-) Ds2 -कालेन (for -कामेन) D6 रङ्गप्रतापमन्तेन, T1 रङ्गे प्रपततानेन — [d]) K2 M1–3 रङ्ग (for मल्ल-). G2 दर्शित (for दूषित.)

24 [a]) Ñ3 (marg) V1 अस्त्र-; M1–3 यात्रा-; M4 राग- (for शस्त्र). D1 -शुद्धिस् (for -सि°) Ñ2 3 V1, 3 B1 3 Dn Ds D2. 3 च (for तु) Ñ1 यत्र सिद्धिस्तु मल्लानां. — B1 om (hapl ?) 24[bc]. — [c]) B2 3 Dn Ds T3 4 रङ्गे (for रङ्ग). B3 च (for तु) T1 योधानां (for मल्लानां) — [d]) K1. 2, 4 Ñ V B D (except D6) T3 4 M4 -निपातजा (for -निघा°). K3 प्रतिमल्ला निपातिताः

25 [a]) D5 6 T1. 2 G1. 3. 5 M1–3 रङ्गे; G2 रङ्गं (for रणे) Ś1 वै (for वि-) V1 रणे विजयकामस्य — [c]) Ś1 हि (for [अ]पि). T2 हतेऽस्यापि रणे शस्त्रे. — [d]) D4 -पृष्ठे; T1 3 G2 -पृष्ठो (for पृष्ठं).

26 [a]) Ś1 रङ्गे (for रणे). D4 च; D6 T2 G1 3–5 ऽपि; G2 om. (for हि) G5 तस्य (for सिद्धिर्). — [b]) Ś1 K1 4 Ñ1 हनतो, K2 निहतो, K3 Ñ2 3 V1 2 Dn Ds D1. 5 [इ]ह घ्नतो; D2 3 [ए]व घ्नतो (for [अ]पि घ्नतो) — [c]) Ś1 प्राणाधिका; K4 Ñ V1, 3 B D (except D4) T G1–4 M4 प्राणान्ति(G2 °न्त)की (for °न्तिका). V2 सा हि प्राणान्तिकी पूजा. — [d]) Ñ3 (marg.) V1 Ds2 सा तु, S (except T3 4) प्रति- (for साधु)

27 [a]) G1 च, M4 om. (for तु). V1 रङ्गो (for मार्गो). Ś1 अयं तु बालो बलवान्, K2 D1 2 M3 अय मार्गो बलवत.. — [b]) Ś1 D1 विनिर्मित., D3 विनिश्चित., D4 [अ]पि नि सृत.; D5 विनिर्जित, M4 विनिश्रुत (for विनि.सृत). K4 क्रियान्ते सुविनिश्चितः, D6 क्रिया तत्र विनिःश्रुता. — [c]) K3 Ñ2 Dn D3 T3 रङ्गे क, T1 रङ्गके, G2 मार्गे क. (for रङ्गे कः) — [d]) K3 Ñ3 V1 3 D1 2 6 T2 G1 2 4. 5 M4 जा(D2 6 ज)यते, D5 जीवतो (for जयतो) D3 रतिः कुतः (by transp.).

28 [a]) K4 यदि (for ये तु). K3 Dn2 Ds2 केश्चित्स्व; D6 T1, 2 G M ते (M1 2 के) चास्य (for केचित्स्व-). Ś1 अन्याये वास्य दोषेण — [b]) V1 प्राज्ञा; T4 बहु, G4 राज्ञो (for राज्ञ) — After 28[ab], D6 T G M4 G(ed.) ins. :

841* योत्स्याम बाला बलिभिर्बाहुभिः सह संकटे ॥
एवमुक्त्वा ततः कृष्णश्चाणूरं समपद्यत ।
आस्फोट्य बाहू राजेन्द्र चाणूर. कृष्णमभ्ययात् ॥
तावुभौ सिंहविक्रान्तौ मत्ताविव महागजौ ।
युयुधाते तदान्योन्यमेभिर्मल्लपरिश्रमै ॥ [5]

[(L 1) T1 बालं (for बाला). G2 बह्लाभि (for बा°). G1 बहु- (for सह) T1 G3 M4 संकटै; T2 कण्टके (for संकटे). — (L 3) G3 बाहु (for बाहू).]

— [c]) Ds1 M1–3 प्रतापार्थं (for °र्थे) D6 G3 महा- (for हता). K2 4 M4 प्रतापार्थं हतो मल्लो — [d]) D6 G2 -हन्तृपरो, T1 -हन्तापरो; T2 G1 3–5 -भर्तृपरो; M1–3 -हन्तृवरो (for -हन्तुर्वधो)

29 [a]) T4 सत्त्ववताम् (for संजल्प°). Ś1 Ds2 तेषां; M1–3 ताभ्याम् (for एव). K1. 2 V2 B2. 3 D3 एवं संज(K1 °क)ल्पतस्तस्य. — [b]) M1–3 एवं (for ताभ्यां). V2 om. युद्धं.

संनिपातावधूतैश्च प्रमाथोन्मथनैस्तथा ॥ ३०
क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैव वराहोद्धूतनिस्वनैः ।
कीलैर्वज्रनिपातैश्च प्रसृष्टाभिस्तथैव च ॥ ३१
शलाकानखपातैश्च पादोद्धूतैश्च दारुणैः ।
जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैः शिरोभिश्चावघट्टितैः ॥ ३२
तद्युद्धमभवद्घोरमशस्त्रं बाहुतेजसा ।
बलप्राणेन शूराणां समाजोत्सवसंनिधौ ॥ ३३
संरज्यत जनः सर्वः सोत्कुष्टनिनदोत्थितः ।
साधुवादांश्च मञ्चेषु घोषयन्त्यपरे जनाः ॥ ३४

ततः प्रस्विन्नवदनः कृष्णप्रणिहितेक्षणः ।
न्यवारयत तूर्याणि कंसः सव्येन पाणिना ॥ ३५
प्रतिषिद्धेषु तूर्येषु मृदङ्गादिषु तेषु वै ।
खे संगतान्यवाद्यन्त देवतूर्याण्यनेकशः ॥ ३६
युध्यमाने हृषीकेशे पुण्डरीकनिभेक्षणे ।
स्वयमेव प्रवाद्यन्त तूर्यघोषाश्च सर्वशः ॥ ३७
अन्तर्धानगता देवा विमानैः कामरूपिभिः ।
चेरुर्विद्याधरैः सार्धं कृष्णस्य जयकाङ्क्षिणः ॥ ३८
जयस्व कृष्ण चाणूरं दानवं मल्लदेहिनम् । C 4726 B 2. 30 41 P 2 30 41

— ^{d}) G3 महा- (for यथा) V2 B2 रणे (for वने)

30 ^{a}) M1 तत्र (for कृत-) D3 चैव, T3 चित्र (for चित्रैर्) — ^{b}) K1 2 V2, 3 B2 D6 T2 G M4 सु-, T4 om (for स) K3 Ñ2 3 B1 Dn Ds2 D1 5 T1 3 4 M1 3 -कण्टकैः, Ds1 D2 M2 -कङ्कटैः (for संकटै) D3 वज्राभैश्चैव बाहुभिः — ^{d}) D4 (*sup lin*) तदा (for तथा) Ś1 D1 प्रमाथोन्माथनैस्तथा, Ñ2 प्रथमोन्मेषणै°, D6 S (except T4) प्रमृष्टो(T1 °हृष्टो-; T3 °मादो-, M2 °घृष्टो-, M4 °कृष्टो)-न्मथनै° — After 30, N (except Ñ1 D6) T3 4 ins

842* तावुभावपि सश्लिष्टौ यथा शैलमयौ तथा ।

[K1 आति- (for अपि) K3 सस्पृष्टौ (for संश्लिष्टौ) Ś1 उभाभ्यामेव सघृष्ट (for ^{a}) Ś1 शैलमय (for °यौ) D3 समये तु यथा घनौ (for ^{b})]

31 M4 om 31^{b}–32^{c} — ^{b}) D1 दोर्भिरद्भुत-, D3 G3 वराहोद्धूत (for °द्धूत-) Some M.s नि स्वनै. (for -निस्वनै.) — ^{c}) Ś1 K3 तलैर्, T3 4 शैल, Bom ed G(ed) कील- (for कीलैर्) M1–3 कीलैर्वज्रनिकाभिश्च — K4 D1 om. (hapl) 31^{d}–32^{a} — ^{d}) Ś1 V2 G5 प्रमृष्टाभिस्, D6 T G2–4 प्रहृ°, M1 2 प्रघृ°, M3 प्रघु° (for प्रसृ°)

32 M4 om 32^{abc}, K4 D1 om 32^{a} (for all, cf v l 31) — ^{b}) T4 सु- (for च) Ś1 प्रमथोन्मथनैस्तथा (cf 30^{d}) — ^{c}) Ś1 [अ]श्व-, T2 G1 3 4 [आ]त्म (for [अ]श्म-) V2 M1–3 -निष्पेषैः (for -निर्घोषै) D6 T1 3 G5 जानुभिश्चाश्मभिर्घोषैः (T1 °श्चैव) — ^{d}) Ñ2 B1 2 Dn2 T4 Cal ed. शिरोभ्यां (for °भिश्) D3 [अ]भि- (for [अ]व-) K4 G1 -घुट्टितै, Ñ1 -घट्टनैः (for -घट्टितै) B3 शिरोभ्यां चावघूर्णितैः.

33 ^{b}) V3 -योधिनो (for तेजसा) Ñ1 अशस्त्रं निर्मित पुरा — ^{c}) K1 2 4 Ñ3 V B Dn Ds1 D2–4 बाहु- (for बल-) Ñ1 2 Ds2 D5 बाहुप्राणेन शूराणां, T3 4 बाहुचारै(T°प्राणै)श्च शू° — ^{d}) D4 समाजे कससंनिधौ

34 ^{a}) K3 Dn Ds D5 T1 अरज्यत, D3 स सरंभो; T3 ससंरम्भो, M1–3 संरज्यते, M4 संरञ्जितो (for °ज्यत) V1 T2 G1 4 संरज्यन्ते (G1 4 °न्त) जना सर्वे — ^{b}) M1–3 सोत्कण्ठ-, M4 सोत्कुद्ध- (for सोत्कुष्ट-) D3 6 T1 G2 5 सोत्कण्ठ(D3 °त्कुष्ट)निनदः स्थित, T2 G1 3 सोत्कण्ठनिनदाः स्थिता. — ^{c}) Ś1 Ñ1 साधयाना(Ñ1 °न)श्च (for साधुवादाश्) D3 मञ्चस्था (for मञ्चेषु) — ^{d}) K1 D6 घोषयन्त परे जना. — After 34, D6 S (except T3 4) ins

843* दिविष्ठाश्च तथा देवा साधु साध्विति चाब्रुवन् ।

35 G2 4 5 M4 read 35^{ab} twice — ^{a}) Ś1 सस्विन्न-; T4 G4 5 M4 (last three second time) प्रसन्न- (for प्रस्विन्न-) — ^{b}) D6 G2 (both times) 4 (second time) 5 (both times) M2 3 4 (second time) कृष्णे (for कृष्ण-)

36 ^{a}) G1 अनिषिद्धेषु (for प्रति°) T4 कार्येषु (for तूर्येषु) — ^{b}) K1 2 4 V1 D2 3 तेन (for तेषु) — ^{c}) D6 T1 G2 संहतानि (for संग°) — ^{d}) G(ed) देवास् (for देव) Ś1 संघश (for [अ]नेकश)

37 ^{c}) Ś1 [अ]भ्यवर्तन्त, K3 [अ]भ्यवाद्यन्त, V2 न्यवर्तन्त, Ds D3 अ(D3 त्व)वाद्यन्त, D6 S (except T3 4) प्रवर्तन्ते (G4 °न्त) (for प्रवाद्यन्त) — ^{d}) K Ñ2 B Dn Ds D1 4 5 तु सर्वशः (Ds °त), T1 M4 सहस्रश, G4 समन्तत (for च सर्वश) Ñ1 T3 देवतूर्याण्यनेकश. (= 36^{d})

38 ^{b}) Ñ1 Dn Ds रूपिण (for °भि.) — ^{c}) Ś1 खगा (for चेरुर्). T2 सिद्धा (for सार्धं) D6 G M4 चेरुर्विद्याधराः सिद्धा — ^{d}) V2 काङ्क्षिभि. (for °ण.)

39 ^{a}) D2 5 जयाशु (for जयस्व) — ^{b}) N (except Ś1 D6) T1 3, 4 G3 -रूपिणम् (for -देहिनम्). — ^{c}) K2 D6 चैवम्; T1 2 G M4 चैनम् (for सर्वे) — ^{d}) Ś1 सम्यगूचुर्, Ñ1 V3 ऊचुश्चेद; D1 उच्चैश्चैव (for ऊचु°)

इति सप्तर्षयः सर्वे ऊचुश्चैव नभोगताः ॥ ३९
चाणूरेण चिरं कालं क्रीडित्वा देवकीसुतः ।
बलमाहारयामास कंसस्याभावदर्शिवान् ॥ ४०
ततश्चचाल वसुधा मञ्चाश्चैव जुघूर्णिरे ।
मुकुटाच्चापि कंसस्य पपात मणिरुत्तमः ॥ ४१
दोर्भ्यामानम्य कृष्णस्तु चाणूरं पूर्णजीवितम् ।
प्राहरन्मुष्टिना मूर्ध्नि वक्षस्याहत्य जानुना ॥ ४२
निःसृते साश्रुरुधिरे तस्य नेत्रे सबन्धने ।
तापनीये यथा घण्टे कक्ष्योपरि विलम्बिते ॥ ४३
स पपात च रङ्गस्य मध्ये निःसृतलोचनः ।
चाणूरो विगतप्राणो जीवितान्ते महीतले ॥ ४४
देहेन तस्य रङ्गस्य चाणूरस्य गतायुषः ।
संनिरुद्धो महामार्गः स शैलेनेव लक्ष्यते ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

७६

वैशंपायन उवाच ।
रौहिणेयो हते तस्मिंश्चाणूरे बलदर्पिते ।
जग्राह मुष्टिकं रङ्गे कृष्णस्तोसलकं पुनः ॥ १
संनिपाते तु तौ मल्लौ प्रथमे क्रोधमूर्छितौ ।

40 b) Ś1 गर्जित्वा (for क्रीडित्वा) T2 G1 M1 2 क्रीडित्वा मधुसूदनः — d) D1 2 G2 4 5 भय-; G3 बल- (for [अ]भाव-) K2 कंसस्य भावदर्शनात्.

41 b) D2 तु घूर्णिरे, D6 T2 G M [अ]वधूयिरे, T1 [अ]-वघूर्णिरे (for जुघू°). — c) K1 (marg as in text) मुकुटस्य, T1 G1–3. 5 M मकुटाच्च (for मु°)

42 a) Ś1 D2 आक्रम्य; K1 आनाम्य, Ñ2 V3 आलम्ब्य (for आनम्य). K4 Ñ3 V2 B1 3 Dn2 Ds2 D1. 4 T4 M1–3 च, Dn1 om (for तु). T3 कृष्णस्तु दोर्भ्यामाक्रम्य — b) K3 B2 D4 शीर्ण-, Ñ2 D5 T1 G2–5 M घूर्ण-, D2 चीर्ण- (for पूर्ण-). D3 चाणूरं घूर्णिलोचनम्; T3 गिरिशृङ्गोपमं बले — d) Ś1 [आ]रभ्य; K3 M4 [आ]हन्य; D4 [आ]हत्य; D6 तस्य (for [आ]हत्य). Ñ1 वक्षस्यानाम्य बाहुना — After 42, T3 reads 76. 3c–76. 4d

43 a) D3 निर्गते, D6 निवृत्ते (for निःसृते). K2 V2. 3 S (except T3. 4) सास्र- (for साश्रु-). — b) K1 2 4 T4 नेत्रे सु- (T4 नि-), K3 नेत्राग्र- (for नेत्रे स-) D6 T1 2 G M नयने मुक्तबन्धने — c) D3 उपनीते (for तापनीये) T1 G1 4 5 कर्णे (for घण्टे) — d) Ś1 K1 2 D2 कक्षाक्षेप-; D3 वक्षोपरि (for कक्ष्यो°) V1 विडम्बिते (for विल°)

44 a) Ds T1 तु (for च). K Ñ V B Dn D1–5 T3 4 M1–3 पपात स तु (Ñ2 V3 M2 स च; M1 3 च स) रङ्गस्य — c) D2. 6 T1 4 G2 5 M3 ऽपि गत-; D5 निर्गत- (for विगत-). D1 चाणूरे विगतप्राणे.

45 b) K2 पतितेन (for चाणूरस्य). — c) M1. 2 संनिषिद्धो (for °रुद्धो) N (except Ś1 D6) T3 महारङ्गः (for °मार्गः). T4 संनिवृत्तो महारङ्ग . — d) Ś1 D6 शैल इव (for शैलेनेव). T3 घोररूपो व्यदृश्यत.

Colophon om in N (except D6) T3 4 — *Mention of Khila*. D6 T1 2 G M — *Adhy. name*. D6 T1 G2. 3 M4 चाणूरवधः. — *Adhy. no* (figures, words or both): T1 G3. 5 M4 89, T2 87, G1 88; G2 4 M1–3 86. — *Śloka no* T2 54, G1 55.

76

1 N (except D6) T3. 4 om. the ref. — a) D6 S (except T3. 4) बलभद्रो (for रौहिणेयो) Ñ2 रणे (for हते). — b) Ś1 -गर्विते (for -दर्पिते). — c) T4 जहार (for जग्राह). Ś1 मौष्टिकं (for मु°). Ñ2 रङ्गं (for रङ्गे). — After 1abc, D2 ins

844* मुष्टिना चाहनन्दृशम् ।
पपात रुधिरोद्गारी तत्क्षणाद्गतजीवितः ।
अगमद्बलदेवोऽन्ध्रं

— d) B1 Cal ed. तोषलकं, T1 कौसलगं, some Mss. तोशलक (for तोस°) G5 तथा (for पुनः). T2 G1–4 M कृष्णः को(M4 कौ)सलकं तथा; T3 न च संकर्षणं पुनः.

समेयातां रामकृष्णौ कालस्य वशवर्तिनौ ॥ २
कृष्णस्तोसलमुद्यम्य गिरिशृङ्गोपमं बली ।
भ्रामयित्वा शतगुणं निष्पिपेष महीतले ॥ ३
तस्य कृष्णाभिपन्नस्य पीडितस्य बलीयसा ।
मुखाद्रुधिरमत्यर्थमाजगाम मुमूर्षतः ॥ ४
संकर्षणस्तु सुचिरं योधयित्वा महाबलः ।
अन्ध्रमल्लं महामल्लो मण्डलानि विदर्शयन् ॥ ५
मुष्टिनैकेन तेजस्वी साशनिस्तनयित्नुना ।
शिरस्यभ्यहनद्वीरो वज्रेणेव महागिरिम् ॥ ६
स निष्पतितमस्तिष्को विस्रस्तनयनाननः ।
पपाताभिमुखस्तत्र ततो नादो महानभूत् ॥ ७
अन्ध्रतोसलकौ हत्वा कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
क्रोधसंरक्तनयनौ रङ्गमध्ये ववल्गतुः ॥ ८
समाजवाटो निर्मल्लः सोऽभवद्भीमदर्शनः ।
अन्ध्रे तदा महामल्ले मुष्टिके च निपातिते ॥ ९
ये च संप्रेक्षका गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ।
भयक्षोभितसर्वाङ्गाः सर्वे तत्रावतस्थिरे ॥ १०
हर्षजं वारि नेत्राभ्यां वर्तयाना प्रवेपती ।
प्रस्रवोत्पीडिता कृष्णं देवकी समुदैक्षत ॥ ११
कृष्णदर्शनयुक्तेन बाष्पेणाकुलितेक्षणः । C 4745 B 2 30 59 P 2 30 59

2 T3 om 2^{a}–3^{b}. —^{a}) K1 Ds1 ततो, D3 च तौ (for तु तौ). —^{b}) D5 प्रथमं, T1 2 G1 M4 प्रधने, G2 प्रथमौ (for °मे). —^{c}) D5 कृष्णरामौ (for रामकृष्णौ) —^{d}) D3 कीनाश- (for कालस्य) D6 T1 2 G M कालस्य वशमागतौ — K1 (marg) Ñ2 3 V B Dn D2 4 5 ins after 2 K3 after 9.

845* निर्घातावनतौ भूत्वा रङ्गमध्ये ववल्गतु· ।

[K3 विघातोपरतौ भूत्वा, Ñ2 V3 निपातावनतौ भूत्वा (for ^{a}) K1 D2 चचालतुः (for ववल्गतु)]

3 T3 om. 3^{ab} (cf v. 1 2). —^{a}) D4 5 उत्क्षिप्य (for उद्यम्य) M4 कृष्ण कौसलमुद्दिश्य —^{b}) Cal ed -कूटोपमं (for शृङ्गो°) — T3 reads 3^{c}–4^{d} after 75 42 —^{c}) Ś1 गुणशतं (for शतगुणं)

4 For the sequence in T3, cf v 1 3 —^{a}) D6 T1. 2 G1–3 5 M1–3 तस्य कृष्णविभिन्न(T1 °पूत)स्य —^{b}) K Ñ V B2 3 Ds1 D1 3–6 T1 2 4 G बलीयसः (for °सा). T3 विदितस्य महीतले. —^{c}) D3 अत्युष्णं (for अत्यर्थम्). —^{d}) K Ñ2, 3 V B Dn Ds D1. 2. 4 T3. 4 G1 4 M4 उज्जगाम, D3 G3. 5 निर्ज° (for आज°).

5 ^{b}) K1 2 मोहयित्वा, Ñ3 (marg as in text) क्रीड° (for योध°). K3 मदाविलः, V2 T2 G1 महाबलम् (for °लः). — Ñ1 T3 om 5^{cd} —^{c}) K4 अन्ध्रो, Dn1 आन्ध्र-; T2 G1. 5 अन्ध्रं (for अन्ध्र-) Ś1 D2 महामल्लं, V1 °ल्लौ (for °ल्लो). —^{d}) Ñ2 3 V1 3 B D2–5 T2 G1 व्यदर्शयत्; G2 [इ]व दर्शयन् (for विदर्श°)

6 ^{b}) T1 समेघ- (for साशनि-). Ñ2 साशनिस्तनयित्नुमान्; T3 महाबलपराक्रमः. —^{c}) K1. 2 4 D5 [अ]भ्याहनद् (for [अ]भ्य°) Ś1 क्रुद्धो, T4 धीरो (for वीरो)

7 T3 om. 7–8. —^{a}) Ñ3 निपातित-; D3 निष्कासित-, T1 M4 तु निष्पिष्ट- (for निष्पतित-) —^{b}) K1 2 D3 विस्रस्तनयनो महान्, K3 4 Ñ1 2 V3 D1 2 4 5 B4 °नोऽभवत्; Ñ3 V1 °नो ह्यभूत्, Dn Ds °नो भुवि, D6 T1 2 G M °नाशय· —^{c}) Ś1 तस्य, M1–3 तेन (for तत्र) K Ñ3 V1 2 B D T1 4 G M4 पपात निहतस्तेन —^{d}) T2 महा- (for ततो).

8 T3 om 8 (cf v 1 7) —^{c}) D3 क्रोधात् (for क्रोध-) —^{d}) K2 चचालतुः (for ववल्गतुः)

9 ^{a}) D2 समाजवाटा निर्मल्ला — K4 D1 om. (hapl.) 9^{bc} —^{b}) Ś1 K3 क्लीब- (for भीम-) —^{c}) Ñ2 V3 हते तदा, Ñ3 B1 हते महा-, D4 तदा हते (for तदा महा-). —^{d}) Ñ3 V1 D1 मुष्टिके वि-, D4 M1–3 चाणूरे च (M2 3 वि-) (for मुष्टिके च) — After 9, K3 ins 845*

10 ^{a}) Ś1 च ते, T1 2 G1–3 5 M4 त्वासन्, M1–3 तु सं- (for च सं-) B3 -रक्षका, D3 प्रेक्षणा (for -प्रेक्षका) D6 ये त्वासने प्रेक्षकाश्च —^{b}) D6 -पुर सराः (for पुरोगमा.) —^{d}) Ś1 भीता (for तत्र).

11 ^{a}) K4 वर्षन्ती चारुनेत्राभ्यां —^{b}) Ś1 K1–3 Dn Ds D2–5 T1 वर्षमाणा; K4 Ñ1 3 (marg) B1 T3 4 G1 2 वर्तमाना, Ñ2 3 V3 मुञ्चमाना (for वर्तयाना) D6 प्रवेपिता (for °पती) —^{c}) M1 2 देवं (for कृष्णं). Ś1 प्रमुखात्पीडिनी कृष्णं, D3 प्रस्रवोत्पीडना देवी, M3 °त्पीडनी देवं —^{d}) D3 देवकी कृतदर्शना

12 ^{a}) K1. 2 D2 3 जातेन, Ñ3 V3 B1 2 T3 4 -मुक्तेन; T1 -रुद्धेन (for -युक्तेन) —^{b}) K1 (*sup lin* as in text) बाष्पेणाकुलितेन्द्रिय·, K3 D1–5 T1–3 G1–3 M1 3 4 °तेक्षणा —^{c}) T4 जरां मुक्त्वा, M4 जराक्रान्त (for जरां त्यक्त्वा) —^{d}) D2 क्षणेन (for स्नेहेन) M1–3 स्नेहेन तरुणोऽभवत्

13 ^{a}) M1–3 तत (for च ता·). — Dn1 om (hapl.)

वसुदेवो जरां त्यक्त्वा स्नेहेन तरुणायते ॥ १२
वारमुख्याश्च ताः सर्वाः कृष्णस्य मुखपङ्कजम् ।
पपुर्हि नेत्रभ्रमरैर्निमेषान्तरगामिभिः ॥ १३
कंसस्यापि मुखे खेदो भ्रूभेदान्तरगोचरः ।
अभवद्रोषनिर्यासः कृष्णसंदर्शनेरितः ॥ १४
केशवायासधूमेन रोषनिःश्वासवायुना ।
दीप्तमन्तर्गतं तस्य हृदयं मानसाग्निना ॥ १५
तस्य प्रस्फुरितौष्ठस्य भिन्नालीकस्य तस्य वै ।
कंसवक्त्रस्य रोषेण रक्तसूर्यायते वपुः ॥ १६
क्रोधरक्तान्मुखात्तस्य प्रसृताः स्वेदबिन्दवः ।
उद्यतस्येव सूर्यस्य प्रसृताः पादपङ्क्तयः ॥ १७
सोऽऽज्ञापयत संक्रुद्धः पुरुषान्व्यायतान्बहून् ।
गोपावेतौ समाजौघान्निष्क्राम्येतां वनेचरौ ॥ १८
न चैतौ द्रष्टुमिच्छामि विकृतौ पापदर्शिनौ ।
गोपानामपि मे राज्ये न कश्चित्स्थातुमर्हति ॥ १९
नन्दगोपश्च दुर्मेधाः पापेष्वभिरतो मम ।
आयसैर्निगडाकारैर्लोहपाशैर्निगृह्यताम् ॥ २०
वसुदेवश्च दुर्वृत्तो नित्यं छद्मचरो मम ।
अवृद्धार्हेण दण्डेन क्षिप्रमद्यैव वध्यताम् ॥ २१
ये चेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः ।

13b–14c — a) G3 -भृङ्गारैर् (for -भ्रमरैर्) Ś1 पिबन्ति नेत्रप्रवरैर् — d) Ś1 Ñ1 V2 D2 निमिषान्तर- (for निमे°) V3 -चारिभिः (for गामिभि)

14 Dn1 om 14abc (cf v l 13) — a) K1 2 4 Ñ1 3 B Dn2 Ds D1 2 4–6 T3 4 G1 [अ]थ, D3 [अ]भून् (for [अ]पि) K1 V1 D4 Cal ed मुख-, K2 Ñ2 V3 मुखात् (for मुखे) — b) Ś1 भ्रूलतान्तरलोचनः — c) Ś1 क्रोध-; T1 G5 रोम- (for रोष). G2 अभवद्वै विपर्यासः.

15 G2 om 15–16 — a) Ś1 K3 4 Ñ3 V1 B1 2 Dn Ds D1. 5 केशवायसधूमेन, D6 T1 2 4 G1 3–5 M4 क्लेशे- (T2. 4 G1 श)नायास°; T3 क्लेशायाससमुत्थेन — b) K1 2 4 Ñ2 3 D1 2 5 6 T1 2 4 G1 4 5 M -वह्निना, Ñ3 (marg) V B -वाहिना (for -वायुना) Ñ1 T3 रोषनिर्यासवह्निना — M1–3 om (hapl) 15cd — c) K1 4 चास्य (for तस्य) — Ñ2 om (hapl.) 15d–16a

16 G2 om 16; Ñ2 om 16a (for both, cf v. l 15) — a) V3 तस्य वि, D6 T1 G3–5 M रोषवि, T2 रोषप्र- (for तस्य प्र-) — b) K1. 3 4 Ñ2. 3 V D1–4 T4 स्विन्नाधरत- (D3 °द)लस्य वै (T4 च), K2 तथा स्विन्नाधरस्य वै; B1 3 Dn Ds G1 स्वि(G1 भि)न्नालिकतलस्य वै, B2 स्विन्नतालुतलस्य वै; T3 प्रास्विन्नवदनस्य च. — d) D6 T2 G4 5 M4 रक्तं (for रक्त-)

17 a) Ñ1 3 V1 G3–5 M4 -रक्त- (for रक्तान्) — b) Ñ2 V3 D5 निःसृता, V1 प्रसूता; T1 M1 2 प्रस्तुता. (for प्रसृताः) Ś1 तोय (for स्वेद-) — d) T1 M1 2 प्रस्तुता (for प्रसृता.) Ś1 सरोषा पादपाङ्कुरा — For 17cd, K Ñ2. 3 V1 3 B Dn Ds D1–5 T3. 4 subst Ñ1 T1 G4 ins after 17ab

846* यथा रविकरस्पृष्टा वृक्षावश्यायबिन्दव. ।

[K1 2 4 D2 3 वृक्षान्नीहारबिन्दव (for b)]

18 a) D6 T1 2 G2–5 M2 3 om सो Ś1 D2 (marg as in text) संरब्धः (for सक्रुद्ध.) G1 M4 आज्ञापयत्सुसंक्रुद्ध — b) K4 व्यावृतान्, D2 6 T2 G1–3 5 M आयतान् (for व्या°) — After 18ab, D4 ins an addl colophon [*Mention of Khila* — *Adhy name* चाणूरवध — *Adhy no* 85]. — D1 om 18c–19d Before 18cd, D4 ins. वैशंपायन उवाच — c) Ñ3 V1 जनौघात्तु, T4 समाजौघे (for °घान्) Ś1 गोपौ वै तेजसा घोरौ — d) D6 T1 2 G M1–3 निष्कृष्येतां (for निष्क्राम्येतां).

19 D1 om 19 (cf v l. 18) — a) K1. 4 Ñ2 V3 B Ds2 D2 6 नैवैतौ, V1 न चेमौ, D5 M1 न च तौ, T1 G2. 4 M4 नैव तौ; M2 निहतौ (for न चैतौ) — b) K2–4 B2 3 D (except Ds; D1 om) T1 3 4 G1. 3 M1 4 -दर्शनौ (for दर्शिनौ) — c) K1 2 T4 राज्ये मे (by transp.); M4 राज्ये तु. — d) G2 न कश्चित्स्थातुमर्हतः.

20 a) Ś1 V2 तु; D2 T4 सु- (for च). — b) D6 T1. 2 G1–4 M मयि (for मम). K4 पापेभ्योऽभिरतो मया — c) Ś1 निश्चलाकारैर्, D6 G2 निगळा°, some Mss निगळा° (for निगडा°). — d) Ś1 K1 2 नियम्यताम्, K3 M3 च गृह्य°; M1. 2 च बध्य° (for निगृह्य°)

21 Ś1 om (hapl.) 21 K1 2 transp. 21 and 22. — a) V1 B3 तु (for च) D3 निर्वृत्तो (for दुर्वृत्तो). K1 वसुदेवस्य दुर्वृत्तौ — b) G4 5 नित्य- (for नित्यं). K1. 2. 4 B1 G(ed) द्वेषक(K1 4 °च)रो, K3 व्यङ्गपरो; Ñ1 3 व्यङ्गकरो, Ñ2 त्वनुचरो, V1 त्वङ्कचरो, V2 Dn D5 Cal ed. अङ्गचरो, V3 B2 3 D1 2 त्वङ्गचरो; Ds व्यङ्गचरो, D3 घृस्तिचरो; D4 त्वङ्गवरो, T2 धर्मचरो; T3 4 त्वघ° (for छद्म°). T1 M3 मयि (for मम). — c) D1 अवध्यार्हेण (for अवृद्धा°).

एषां ह्रियन्तां गावश्च यच्चास्ति वसु किंचन ॥ २२
एवमाज्ञापयानं तु कंसं परुषभाषिणम् ।
ददर्शायस्तनयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ॥ २३
क्षिप्ते पितरि चुक्रोध नन्दगोपे च केशवः ।
ज्ञातीनां च व्यथां दृष्ट्वा विसंज्ञां चैव देवकीम् ॥ २४
स सिंह इव वेगेन केसरी जातविक्रमः ।
आरुरुक्षुर्महाबाहुः कंसनाशार्थमच्युतः ॥ २५

रङ्गमध्यादुत्पपात कृष्णः कंसासनान्तिकम् ।
असज्जन्वायुना क्षिप्तो यथा विद्युद्घनाद्घनम् ॥ २६
ददृशुर्न हि तं सर्वे रङ्गमध्यादवप्लुतम् ।
केवलं कंसपार्श्वस्थं ददृशुः पुरवासिनः ॥ २७
सोऽपि कंसस्तथायस्तः परीतः कालधर्मणा ।
आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं विभुम् ॥ २८
स कृष्णेनायतं कृत्वा बाहुं परिघसंनिभम् । C 4762 B 2. 30 76 P 2. 30 76

— ^{d}) K1. 2. 4 Ñ2. 3 V3 B2. 3 Dn Ds D2. 4. 5 T3. 4 शास्यताम्, V1 D1 3 शास्य°, B1 नाश्य° (for वध्य°). G2 क्षिप्रमेव प्रवर्त्यताम्

22 K1. 2 transp 21 and 22 — ^{a}) D6 [ए]व (for [इ]मे) — ^{b}) D6 T1. 2 G M4 -बलाश्रया, T3. 4 -वशानुगा (for -परायणा) M1-3 दामोदरमुपाश्रिता — ^{c}) D6 तेषां (for एषां) K1. 2 गाश्चैव (for गावश्च) K3. 4 Ñ2. 3 V B Dn Ds D1-5 T3. 4 G(ed) हि(B2 क्रि)यन्तां (K4 D4 °तां) गाव एते(D2 इत्ये)षां — ^{d}) Ś1 V3 [अ]न्यद् (for [अ]स्ति)

23 D3 om 23^c–24^b — ^{a}) K2-4 Ñ V1. 2 B Dn1 Ds D2. 4 T3. 4 G1. 2 त (for तु) V3 Dn2 T1. 2 G3-5 M एवमाज्ञापयन्त तु (V3 Dn2 तं). — ^{b}) T2 G2-5 M1. 2 (also as in text) 3 रुषित- (for परुष-) Ś1 -मानिनम्, T4 -भाषणम् (for -भाषि°) D6 T1 कंसं रुषितभाषणम्. — B3 om 23^c–25^b — ^{c}) K2 रक्त-, T3. 4 [आ]रक्त- (for [आ]यस्त-). K3 G2. 3. 5 -नयनं (for °नः). — ^{d}) G2 क्रूर- (for सत्य-). V1 B1 -परायण (for °क्रमः) V2 कृष्णः क्रोधपरायण.

24 D3 om 24^{ab}, B3 om 24 (for both, cf v l 23) — ^{a}) G3 मनसि (for पितरि) — ^{b}) T4 नन्दगोपं G1 ऽपि (for च) — ^{d}) T1 M4 [अ]पि (for [ए]व)

25 B3 om 25^{ab} (cf. v l 23) — ^{b}) Ñ2. 3 V B1. 2 Dn D3-5 T3 केशवो; T1. 2 G1. 3-5 M4 खेचरो (for केसरी). K2 गज (for जात-) — ^{c}) Ñ1 आरुरोह (for °रुक्षुर्) G2 महामञ्चं (for °बाहुः). — ^{d}) T1 lacuna Ś1 K3 Ñ3 V1 उद्यत. (for अच्युत·) D3 कंसनाशाय चाच्युत

26 ^{a}) Ñ2 समुत्पत्य; V3 समुत्तस्थौ, B3 निष्पपात (for उत्प°) — ^{b}) Ñ1 T2 G1. 3 कृष्ण कंसस्य चान्तिकम्. — ^{c}) K3 Ñ2. 3 V1. 2 B Dn Ds D1-5 T3. 4 G1 असजद्; K4 D2 आसजद्, Ñ1 ससर्ज; T1 जगर्ज (for असज्जन्) Ś1 K1. 2 असजमानं (Ś1 °नो) वेगेन. — ^{d}) K3. 4 T4 यथा खस्थो (T4 °स्थ) घनाघनम्; Ñ V B Dn D2-5 T3 यथा खस्थो घनाघ- (B3 D2-4 °द्घ)न.; D3 यथा खस्थो यथा घनः; D6 T1. 2 G M3 (*inf lin*) यथा खस्थो घनो महान्, M1. 2 यथा घनवनं महत्, M3 यथा खस्थो महाघनान्

27 ^{a}) Ś1 न हि ते, K1 B3 निहितं, K2 Ñ3 V1 D3 निहतं (for न हि तं) D6 S (except T3. 4) न तं पश्यन्ति ते (T2 G1 तं) सर्वे — ^{b}) Ñ2 उपप्लुतम्, V3 उपस्थितम्, D3 समुत्प्लुतम्, M1-3 अथोत्प्लु° (for अवप्लु°) — ^{c}) Ñ2. 3 (marg as in text) V3 D2. 3. 5 G1. 3 केशवं (for केवलं) Ś1 -पार्श्वस्थो (for °स्थं) — ^{d}) Ś1 दृष्ट. पौरैः स केशवः

28 ^{a}) K1. 2 V2 B3 D2. 4 तदायस्त, Ñ2 (marg as in text) तदापश्यत्, B1 भयग्रस्तः, G1-3 तदा(G3 °था)यत्तः (for तथायस्त) — ^{b}) Ñ2. 3 V प्रेरित, T4 पतित (for परीत·) K2 B1. 3 -कर्मणा (for -धर्मणा) — ^{d}) Ś1 Ñ2. 3 V Ds2 D2. 4. 6 T2 G प्रभुम्, M हरिम् (for विभुम्) — After 28, D2 ins.

847* तमाविशन्तमालोक्य मृत्युमात्मन आसनात् ।
मनस्वी सहसोत्थाय जगृहे सोऽसिचर्मणी ॥
तं खड्गपाणिं विचरन्तमाशु
श्येन यथा दक्षिणसव्यमम्बरे ।
समग्रहीद्दुर्विषह्योग्रतेजा
यथोरगं तार्क्ष्यसुतः प्रसह्य ॥

[= Bhāgavata P, 10 44 35-36.]

While D5 ins after 28 ·

848* किंचिद्यापरामृष्टो हन्तुं नैच्छत्स केशव· ।
आत्मभ्रातरमाज्ञाय नायुधं पातयत्तदा ॥
कामाचारप्रवृत्तिन्या स्त्रिया वै लालितो नरः ।
कामाचारेषु नि·शक्तः श्वसन्निव विषीदते ॥
स्थितः कंसस्तु मञ्चेषु प्रस्विन्न सर्वगात्रकैः । [5]
इति चिन्तासमाविष्ट दयाविष्टं च केशवम् ॥
अन्तरिक्षसमुत्पन्ना तत्र वाणी बभूव ह ।
जहि कंसं यवीयांस्मायुधैश्च विवर्जितम् ॥
एतच्छ्रुत्वा तु कंसं स सहसोत्थितवांस्तत ।
वदन्वाक्यं जनान्वीक्ष्य वेपमानो यथा नगः ॥ [10]
जहि केशव देवानां कुरु कार्यानुशासनम् ।

मूर्धजेषु परामृष्टः कंसो वै रङ्गसंसदि ॥ २९
मुकुटश्चापतत्तस्य काञ्चनो वज्रभूषितः ।
शिरसस्तस्य कृष्णेन परामृष्टस्य पाणिना ॥ ३०
स हस्तग्रस्तकेशश्च कंसो निर्यत्नतां गतः ।
तथैव च विसंमूढो विह्वलः समपद्यत ॥ ३१
निगृहीतश्च केशेषु मन्दासुरिव निःश्वसन् ।
न शशाक मुखं द्रष्टुं कंसः कृष्णस्य वै तदा ॥ ३२
विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां छिन्नहारेण वक्षसा ।
प्रलम्बाभ्यां च बाहुभ्यां गात्रैर्विसृतभूषणैः ॥ ३३
भ्रंशितेनोत्तरीयेण सहसा चलितासनः ।
वेष्टमानः समाक्षिप्तः कंसः कृष्णेन तेजसा ॥ ३४
चकर्ष च महारङ्गे मञ्चान्निष्क्रम्य केशवः ।
केशेषु बलवद्गृह्य कंसं क्लेशार्हतां गतम् ॥ ३५
कृष्यमाणः स कृष्णेन भोजराजो महाद्युतिः ।
समाजवाटे परिखां देहकृष्टां चकार ह ॥ ३६
समाजवाटे विक्रीड्य विकृष्य च गतायुषम् ।
कृष्णो विसर्जयामास कंसदेहमदूरतः ॥ ३७
धरण्यां मृदितः शेते तस्य देहः सुखोचितः ।

देवमूर्जस्तरं ज्ञात्वा यथा यत्नो हि पौरुष ॥
एकदैवेषु भेजाते सर्वलोकशुभावह ।
जहि गोप महाबाहो प्राणा [हि] त्वरयन्ति माम् ।
कैवल्यमाप्नुयां स्वर्गे त्वत्कराम्बुजसायकैः ॥ [15]

29 ^{a}) D_5 दृष्ट्वा (for कृत्वा). D_1 निनाद भैरवं कृत्वा — ^{d}) K_{1-3} V_3 राज- , V_1 रण- (for रङ्ग-) M_{1-3} -सन्निधौ (for -संसदि)

30 ^{a}) Ś$_1$ मुकुटे, some Mss मकुटश् (for मु°) G_2 तत्र (for तस्य) — ^{b}) D_1 रत्न- , D_3 बहु (for वज्र-) Ś$_1$ T_1 काञ्चनं रत्नभूषण(T_1 °षित)म् — ^{c}) K_4 V_1 B_2 D_1 तत्र (for तस्य) — ^{d}) T_1 -मृष्टात्तु (for -मृष्टस्य)

31 ^{a}) K_{2-4} D_{S1} D_4 T_2 $G_{1\ 3-5}$ सहसा ; Bom Poona eds स ग्रह- (for स हस्त-). $K_{1\ 2}$ $D_{2\ 4}$ T_1 तु , T_2 स (for तु) Ś$_1$ सहसा स्रस्तकेशश्च — ^{c}) D_{3-5} विषण्णोऽसौ , T_4 स संमूढो (for विस°) D_2 तथैव विह्वलो मूढो — ^{d}) K_3 D_n D_S वैकल्य , D_2 दुरात्मा (foi विह्वल.) Ś$_1$ $Ñ_2$ $T_{1\ 2}$ G M_4 विह्वल (T_1 वैह्वल्यं) प्रत्यपद्यत

32 ^{b}) K Ñ V B D_n D_S D_{1-4} $T_{3,4}$ M_4 गतासु(V_1 °यु)र् , M_1 महाहिर् (for मन्दासुर्) D_5 स गतासुरिव श्वसन् — T_2 om. 32^c–34^b — ^{c}) D_6 $G_{1-3\ 5}$ M_{1-3} हरेर् , T_1 हरिं (for मुखं) — ^{d}) G_3 मुखम् (for तदा) D_6 $G_{1,2,4\ 5}$ M कंसः क्रुद्धस्य वै मुखम्

33 T_2 om 33 (cf v l 32). — ^{a}) T_4 विकूलाभ्यां विकर्णाभ्यां. — $Ñ_2$ om (hapl) 33^{bc} — ^{b}) G_1 छिन्नाभरणवक्षसा — ^{d}) K_1 विसृ(*sup lin* °भ्र)ष्ट- , K_2 विमृष्ट , K_3 $D_{5,6}$ T_1 G M विगत ; K_4 D_{S1} (before corr.) D_3 विस्रस्त- , $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ विकृत (for विसृत-).

34 T_2 om 34^{ab} (cf v. l 32) — ^{a}) D_3 भ्रमता च (for भ्रंशितेन) — ^{b}) Ś$_1$ K Ñ $V_{1,3}$ B D_S $D_{1\ 3,6}$ T_3 सहसा चलिताननः ; V_2 D_n D_4 T_4 °साव(V_2 °सा चा)लिताननः ; D_5 °सा चलितेन च , G(ed) °सा वलिगतानन — ^{c}) K_{2-4} $Ñ_{1,3}$ $V_{1\ 2}$ B D_n D_S $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G_4 M_4 चेष्टमानः ; D_6 वेप° (for वेष्ट°) D_3 समाक्षिप्तस्तदा रङ्गे — ^{d}) $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_2$ V_2 B_2 D_n D_{S1} $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ T_2 G_1 कार्ष्णेन , V_3 कार्त्स्न्येन ; D_6 T_1 G_{2-5} M कृष्णस्य (for कृष्णेन). T_4 चेतसा (for तेजसा) $Ñ_3$ V_1 कंस. कार्ष्णेन चेतसा — After 34, D_6 S (except $T_{3,4}$) ins

849* शिरस्यभ्यहनत्कृष्णो मुष्टिना बलवद्बली ।
येनैव मुष्टिना विष्णुर्यथा स्यात्प्राणसंशय ॥

[(L 2) T_1 $M_{2\ 4}$ एकेन (for येनैव) G_2 जिष्णुर् ; M_2 विष्णोर् (for विष्णुर्) $M_{1\ 3}$ येनैकमुष्टिना विष्णोर् (for ^{a})]

35 ^{a}) $Ñ_2$ V_3 G_3 स चकर्ष (for चकर्ष च). $K_{1\ 2}$ महारङ्गं (for °ङ्गे). — ^{b}) Ś$_1$ कंसं (for मञ्चान्) D_3 निष्कृष्य (for निष्क्रम्य). — ^{c}) $K_{3\ 4}$ $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ B D (except D_6) $T_{3\ 4}$ G_1 तं बलाद् (for बलवद्) — ^{d}) K_3 V_1 D_1 T_2 $G_{2,4\ 5}$ M_{1-3} कस , D_2 कामं (for कंसं). D_3 क्लेशगतिं (for क्लेशार्हतां). Ś$_1$ V_1 D_1 $T_{2\ 3}$ $G_{2,5}$ M_{1-3} गत. (for गतम्). D_6 कंसः क्लेशार्ततां गतः.

36 ^{a}) $K_{1\ 2}$ क्लिश्यमानस्तु कृष्णेन. — ^{b}) Ś$_1$ महाबल (for °द्युति) — After 36^{ab}, $G_{3\ 5}$ G(ed) ins.

850* वैतनेयकरोद्धूतः पतगेन्द्र इवाभवत् ।
[G_3 पन्नगेन्द्र (for पत°).]

— ^{c}) D_3 परितो (for °खां) M_{1-3} समाजवाटोपरि तं. — ^{d}) K_3 देहे कष्ट , D_2 देहोत्कृष्टां , M_{1-3} देहं कृष्णश् (for देहकृष्टां). D_6 $G_{2,4\ 5}$ देहं कृष्णं (D_6 °हः कृष्णां) चकार सः ; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ देहं कृष्णश्चकर्ष ह , T_3 गतासुर्निपपात ह.

37 ^{a}) Ś$_1$ D_n D_S G(ed.) क्रीडित्वा ; $Ñ_3$ (marg.) विक्षिप्य , V_3 निष्क्रीड्य ; D_5 G_3 निष्क्रम्य ; D_6 निष्कृष्य ; T_1 $G_{1,4}$ M_4 निष्पिष्य (for विक्रीड्य) $Ñ_2$ यस्य मध्ये विनिष्क्रम्य , G_5 समाजमध्ये निष्पिष्य. — ^{b}) Ś$_1$ $K_{1,2}$ कर्षित्वा ;

क्रमेण विपरीतेन पांसुभिः परुषीकृतः ॥ ३८
तस्य तद्वदनं श्यावं सुताक्षं मुकुटं विना ।
न विभाति विपर्यस्तं विपलाशं यथाम्बुजम् ॥ ३९
असंग्रामे हतः कंसः स बाणैरपरिक्षतः ।
कण्ठग्राहान्निरस्तासुर्वीरमार्गान्निराकृतः ॥ ४०
तस्य देहे प्रकाशन्ते सहसा केशवार्पिताः ।
मांसच्छेदघनाः सर्वे नखाग्रा जीवितच्छिदः ॥ ४१
तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रहर्षाद्द्विगुणप्रभः ।
ववन्दे वसुदेवस्य पादौ निहतकण्टकः ॥ ४२
मातुश्च शिरसा पादौ निपीड्य यदुनन्दनः ।
सासिच्चत्प्रस्रवोत्पीडैः कृष्णमानन्दनिःसृतैः ॥ ४३
यादवांश्चैव तान्सर्वान्यथास्थानं यथावयः ।
पप्रच्छ कुशलं कृष्णो दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ ४४
बलदेवोऽपि धर्मात्मा कंसभ्रातरमूर्जितम् ।
बाहुभ्यामेव तरसा सुनामानमपोथयत् ॥ ४५
तौ जितारी जितक्रोधौ चिरं विप्रोषितौ व्रजे ।
स्वपितुर्भवनं वीरौ जग्मतुर्हृष्टमानसौ ॥ ४६

इति श्रीहरिवंशे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

C 4779
B 2 30. 93
P 2. 30 93

V1 विक्षिप्य (for विकृष्य) T2 3 G5 गतायुष (for °षम्) D5 विक्षिप्य च जगद्यमस् — d) V1 सुदूरत (for अ°)

38 a) K3 Dn Ds D4 सख्ये, Ñ2 तस्य, Ñ3 V1 3 D2 5 6 T2–4 G शिश्ये, D3 Cal ed शिश्ये (for शेते). T1 M4 धरण्यां स मृत शिश्ये — b) Ñ2 शिश्ये, B1 3 कंस- (for तस्य) Ś1 कमदेहः सुखोषित — M4 om 38c–39b — c) D1 कर्मणा (for क्रमेण)

39 M4 om 39ab (cf v l 38) — a) M1–3 तत्तस्य (by transp) K Ñ V B Dn Ds D1–4 6 T G श्यामं (for श्यावं) — b) D3 स्वच्छं च, T3 4 शुभ्राक्षं, M1–3 स्तब्धाक्ष (for सुताक्ष) — d) K1 (sup lin as in text) विपलाशी, D2 विफलाशं (for विप°) Ś1 V1 2 T3 इव (for यथा).

40 a) Ś1 K V2 B1 Dn Ds D1 5 T3 4 असग्राम- (for °मे) — b) Ś1 शस्त्रैर् (for बाणैर्) G(ed) -क्षतम् (for -क्षत) — Ñ2 om (hapl) 40cd D3 M4 om 40c–41b. — c) K1 D2 कण्ठग्रह-, K3 Dn1 Ds1 D1 केशग्रहान्, K4 केशग्राह-; Ñ3 V3 B1. 3 Dn2 Ds2 G1 केशग्राहान्, V2 कण्ठ-ग्रस्त, B2 D4 °ग्रहान्, T1–3 °ग्राह- (for °ग्राहान्) Ś1 D5 G4 5 निरस्तायुर् (for °सुर्) K2 Ñ1 कण्ठ(Ñ1 केश)ग्रह-निरस्तस्तु, D5 6 G3 M1–3 °ग्राहनिरस्तायुर्, G2 कृष्णतेजो-निरस्तायुर् — d) T1 -दुर्गान्, G3 -मार्ग- (for -मार्गान्)

41 D3 M4 om 41ab (cf v l 40) — a) V1 प्रभा-सन्ते (for प्रकाशन्ते) G2 तस्य देहप्रकाशास्ते — c) D6 T2 G M4 -करा· (for -घना). K2 ते मासच्छेदना· सर्वे

42 b) T4 सहसा; M4 प्रभावाद् (for प्रहर्षाद्) Ñ1 प्रह र्षाद्विगुणं प्रभुः. — c) T2 वसुदेवस्य जग्राह·

43 Ś1 om 43 D3 om 43–44 — b) M1–3 ववन्दे (for निपीड्य) — K6 om 43cd — c) K3 D1 G3 सास्व-जत्, Ñ1 सास्नव, T1 सास्रपत्, T2 G2 5 M सास्रवत् (for सासिञ्चत्) K4 सा स्वय प्रस्रवोत्पीडै· — d) T1 -नि सृतै (for -निःसृतैः) — After 43, G3 5 G(ed) ins

851* अभिषेकं तदा चक्रे देवकी कृष्णमव्ययम् ।
G3 5 cont D6 T1 2 G1 2 4 M ins after 43

852* उग्रसेनस्य च तदा ववन्दे शिरसा हरिः ।
हत्वा पुत्रं महावीर्यं सबलो यदुसंसदि ॥

[(L 1) D6 G2 4 M4 तथा (for तदा) — (L. 2) G2 M4 कस (for पुत्र)]

44 D3 om 44 (cf v l 43) — a) Ñ2 V3 [अ]पि (for [ए]व) — b) Ś1 यथाकाम (for °स्थान) — c) Ñ3 (marg.) V1 प्रीतो; T4 विष्णुर् (for कृष्णो)

45 c) D6 T1 2 G2–5 M1 सहसा (for तरसा). — d) Ñ2 अदामानम् (for सुना°) — For 45cd, D3 subst .

853* बाहुना वसुनामानं बलदेवो व्यपोथयत् ॥

46 b) Ñ1 2 V3 वने (for व्रजे) — c) B1 पितु स्व· (for स्वपितुर्) — d) T3 रेजतुर् (for जग्म°). — After 46, D6 S (except T3 4) G(ed) ins .

854* ते च देवा ससुनयो हते कंसे दुरात्मनि ।
नमस्कृत्य जगन्नाथ स्वं स्वं जग्मुर्यथालयम् ॥

[(L 1) G(ed) प्रभु (for देवा) — After line 1, D6 T1. 2 G1 3–5 M4 G(ed) ins. .

854A* तुष्टुवु पुण्डरीकाक्ष कृष्ण विजयिन विभुम् ॥
हत्वा पूतनिका विभज्य शकट भङ्क्त्वार्जुनौ दानवा-
न्संहाहत्य विनाश्य कालियविषं निष्पीड्य रिष्टेतरम् ।

७७

वैशंपायन उवाच ।
भर्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीणपुण्यमिव ग्रहम् ।
कंसपत्न्यो हतं कंसं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १
तं महीशयने सुप्तं क्षितिनाथं गतायुषम् ।
भार्याः स्म दृष्ट्वा शोचन्ति मृग्यो मृगवधे यथा ॥ २
हा हताः स्म महाबाहो हताशा हतबान्धवाः ।
वीरपत्न्यो हते वीरे त्वयि वीरव्रतप्रिये ॥ ३
इमामवस्थां पश्यन्त्यः पश्चिमां तव नैष्ठिकीम् ।
कृपणं राजशार्दूल विलपामः सबान्धवाः ॥ ४
छिन्नमूलाः स्म संवृत्ताः परित्यक्ताः स्म शोभनैः ।
त्वयि पञ्चत्वमापन्ने नाथेऽस्माकं महाबले ॥ ५
को नः पांसुपरीताङ्ग्यो रतिसंसर्गलालसाः ।
लता इव विचेष्टन्त्यः शयनीयानि नेष्यति ॥ ६
इदं ते सततं सौम्य हृद्यनिःश्वासमारुतम् ।
दहत्यर्को मुखं कान्तं निस्तोयमिव पङ्कजम् ॥ ७
इमौ ते श्रवणौ शून्यौ न शोभेते विकुण्डलौ ।

हत्वा केशिनमुन्मदं विषतरु चोद्धृत्य गोवर्धन
य कस सगजेन्द्रमल्लमवधीत्तस्मै नमो विष्णवे ॥ [5]
प्रलम्बधेनुकप्राणहारिणे मुष्टिकाद्विषे ।
सुनामोन्माथिने नित्यं धीमते हलिने नम ॥
इति स्तुत्वा बहुविधं ते देवा हृष्टमानसा· ।

[(L 1) G1 विष्णु (for कृष्ण) — (L. 2) D6 दानवौ (for °वान्).]

— (L 2) T1 M4 वै (for the second स्वं).]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* . All Mss — *Sub parvan* V3 बालचरितम्, D6 G2, 3 M1–3 बालक्रीडा ; T4 आश्चर्यपर्व· — *Adhy. name* All Mss. कंसवध· — *Adhy no.* (figures, words or both) K3 84, Ñ3 V1 D4 86, V2 T2 88, V3 Dn Ds2 85 ; B2 G2 4 M1–3 87 ; D3 T3 91, T1 G3 5 M4 90 ; T4 78 ; G1 89. — *Śloka no.*, Dn Ds2 93, T2 50, G1 52

77

1 a) Ś1 M1 2 निहतं (for पतितं) — b) Ś1 K1 2 यथा (for इव) Ñ1 क्षीणपुण्यो यथा ग्रहः — c) K2 om (hapl) from हतं up to पत्न्यो (in 3c) Ś1 हते कंसे (for हतं कंसं) T1 कंसं सपत्न्यो मृतकं — d) Ñ1 B1 G4 पर्यदेवयन् (for °वारयन्)

2 K2 om 2 (cf. v l. 1). — a) K4 Ñ3 (marg) V1 D5 महा (for मही) — c) D6 T1 2 G1 3–5 च (for स्म) Ś1 B1 3 Ds क्रोशन्ति ; M1–3 शोचन्त्यो (for °न्ति) — d) K1, 3, 4 Ñ V B Ds D1–5 T1 3, 4 मृगपतिं (for °वधे) Dn हतं मृगपतिं यथा

3 K2 om up to पत्न्यो (in 3c) (cf v l 1). — a) T3 आहता· (for हा हता) — b) Dn1 om हताशा G(ed) सहस्मा गतबान्धवाः — D1 om (hapl) 3c–4d. — c) Ñ3 V1 नाथे, D6 S (except G3 M4) वीर (for वीरे) — d) K4 वीरे हते, D3 वीरजन-, G4 वीरहत-, M2 °व्रते (for °व्रत-) Ś1 T1 4 G2 3 -प्रिय (for -प्रिये) Ñ1 त्वयि वीरव्रते स्थिते, Ds1 त्वयि वीर बलप्रिय ; T2 त्वयि वीर हते प्रियाः

4 D1 om. 4 (cf v l 3). — b) M1–3 तव वीरस्य नैष्ठिकीम् — c) G2 3 कृपणा (for °णं)

5 a) G5 भिन्न- (for छिन्न) B3 T3 4 च (for स्म) — b) D6 T1 2 G2 M1 2 4 भोगैस्त्यक्ताः ; G5 भोगैः सक्ताः (for परित्यक्ता). Ś1 स्म शोभया, K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 त्वया वि(B2 प्र)भो (for स्म शोभनैः) M3 भोगैस्त्यक्ताश्च शोभनै — d) G3 महीतले (for महाबले).

6 a) G2 4, 5 -परीताङ्गी (for °ङ्ग्यो) K Ñ V B Ds D2–5 T1 3 4 M4 को न· (T3, 4 नु) कोप(T1 M4 शोक)परीताङ्गी, Dn D1 को व· (D1 शेते) कोपपरीताङ्गा (Dn1 °ङ्गी). — b) B2 -संकुल· ; D6 G2 -संसक्त- (for -संसर्ग-) Ś1 हर्षिता· ; K3 तर्पिता· (for लालसाः). — c) Ś1 विवेष्टन्त्यः ; K1 G1, 3 5 विवेष्टन्ती· ; K2–4 Ñ V B Dn Ds D1, 2 4 5 T G4 M4 विचेष्टन्ती· ; D6 G2 विवेष्टन्त्य· (for विचे°) — d) K2 D3 शयनानि (D3 °य) विनेष्यति

7 a) K1, 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D4 5 T2–4 ऽसदृशं ; K2 D3 सुदृशं, D1 हृदयं, T1 M4 व्यथितं (for सततं). M3 सौम्यं (for सौम्य) — b) Ś1 T3 4 हृद्यं ; Ñ1 T1 G1 5 हृदि (for हृद्य-). — c) Ś1 [अ]र्कोपमं (for [अ]र्को मुखं). Ñ1 Ds G2 कान्त (for कान्तं). — d) D3 निस्तोयमुखपङ्कजम्·

शिरोधरायां संलीनौ सततं कुण्डलप्रिय ॥ ८
क्व ते स मुकुटो वीर सर्वरत्नविभूषितः ।
अत्यन्तं शिरसो लक्ष्मीं यो दधात्यर्कसप्रभः ॥ ९
अनेन स्त्रीकलत्रेण तवान्तःपुरशोभिना ।
कथं दीनेन कर्तव्यं त्वयि लोकान्तरं गते ॥ १०
ननु नाम स्त्रियः साध्व्यः प्रियभोगेष्ववाश्रिताः ।
पतीनामपरित्याज्यास्त्वं तु नस्त्यज्य गच्छसि ॥ ११
अहो कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्मणा ।
कालतुल्यः सपत्नानां त्वं क्षिप्रमपनीयसे ॥ १२
वयं दुःखेष्वनुचिताः सुखेष्वेव तु योजिताः ।
कथं वत्स्याम विधवा नाथ कार्पण्यमाश्रिताः ॥ १३
स्त्रीणां चारित्रलुब्धानां पतिरेकः परा गतिः ।
त्वं हि नः सा गतिश्छिन्ना कृतान्तेन बलीयसा ॥ १४
वैधव्येनाभिभूताः स्मः शोकसंतप्तमानसाः ।
रोदितव्ये ध्रुवे मग्नाः क्व गच्छामस्त्वया विना ॥ १५
सह त्वया गतः कालस्त्वदङ्के क्रीडितं गतम् ।　C 4795 B 2.31.16 P 2 31 16

8 T4 om 8^{ab}. — ^{a}) K1 2 शूर (for शून्यौ) K4 Ñ V B Dn Ds D1–3 T1–3 G1 2 M1. 4 इमे ते श्रवणे शून्ये (V3 सौम्ये) — ^{b}) K4 Ñ V B Dn Ds D1–3 T1–3 G1 2 M1. 4 विकुण्डले (for °लौ) — ^{c}) K4 Ñ V B Dn Ds D1–3 T G1 4 M1 4 संलीने (for °नौ) — ^{d}) K2 Ñ V B1 Dn D2–5 T2 4 G1 प्रिये, K3 G(ed) -प्रियौ (for प्रिय)

9 ^{a}) D5 स ते (by transp) T3 यस्य स मुकुटं वीर (sic) — ^{b}) K3 T3 -विभूषितम् (for °त.) — ^{c}) Ś1 शिरसा (for °सो) — ^{d}) Ś1 V2 B Dn Ds D2 3 G3 दधार, T1 ददाति (for दधाति) Ñ1 D1 -वर्चस (for -सप्रभ) K1 यो दधारार्कसभव (*sup lin* °सप्रभ), K2 4 Ñ2 3 V1 3 D4 5 T2 3 यो दधारार्कसुप्रभ (K2 D5 °सप्रभम्, Ñ2 V3 °तेजसा), K3 यो दधार क स प्रभो, G4 योऽदधार्कसमप्रभ (sic)

10 ^{a}) K1 2, 4 B Ds1 D1–5 T3 4 हि, Ds2 [ए]व (for स्त्री) K3 Ñ2 3 V Dn D6 T1 2 G M2–4 -सहस्रेण (for -कलत्रेण) — ^{c}) Ñ2 V3 M3 वस्तव्यं, M1 2 वर्तव्यं (for क°). — ^{d}) D3 G4 लोकान्तरे (for °न्तरं)

11 ^{a}) K2 नन्वेताश्च, D3 वयं नाम (for ननु नाम). D6 T2 G1 3–5 प्रिया (for स्त्रिय.) K4 D1 तत्र नाम स्त्रियः साध्वी — ^{b}) Ś1 [अ]वस्थिताः, V1 2 B1 3 Ds1 D2 वञ्चिताः (for [अ]व°) Ñ2 V3 D6 T1 2 G2–5 M4 र(Ñ2 V3 प)तिभोगेषु वञ्चिता — D2 reads 11^{c}–12^{d} after 18 — ^{d}) Ñ3 (marg) V2 D1 2 5 G1 3 स त्वं, B2 त्वं नु, D4 त्वं क्व (for त्वं तु) B3 संत्यज्य (for नस्त्यज्य) Ñ2 3 V3 त्वं नस्त्यज्य क्व गच्छसि

12 For the sequence in D2, cf v l 11 — ^{a}) M2 ऽतिबलवान् (for महावीर्यो) — ^{b}) T3 M1–3 -धर्मणा (for -क°) — After 12^{ab}, Ñ2 3 V1 3 B2 ins

855* अस्मासु प्रेक्षमाणासु त्वमाक्षिप्याशु नीयसे ।
[B2 [ए]व (for [आ]शु) V1 लीयसे (for नी°)]

— ^{c}) K1 -भूतः (for -तुल्य) V2 T1 सपत्नीनां (for °त्नानां). K2 काल प्रभूत शत्रूणां — ^{d}) Ś1 K3 Dn D4 उप- (for अप-). — After 12, Ñ2. 3 read 18^{cd}, Ñ3 repeating it after 857* and D2 ins 856*.

13 ^{b}) G1 [इ]व (for [ए]व) S1 त्वया धृता, K1–3 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D2 4 5 त्वयैधिता, D1 त्वया विना, D3 त्वयोषिता; T3 4 त्वयेरिता, G3 4 च यो(G4 प्रयो)जिता. (for तु यो°) K4 सुखे त्वेव त्वयैधिता, V1 सुखेषु च त्वयेरिताः — ^{c}) K4 D1 वा स्याम, V1 वत्स्यामि (for वत्स्याम) B Ds वत्स्यामो (B2 3 °म) विधवा नाथ — ^{d}) B Ds कथं (for नाथ) K4 आस्थिताः (for आश्रिता)

14 ^{a}) V3 चरित्र-, T1 च रति- (for चारित्र-) V1 -लब्धानां (for -लु°) K3 स्त्रीणां चरित्रलब्धानां, T2 G1 स्त्रीणां चान्यत्र ल°, T3 स्त्रीणां चात्र कलीनाना (sic) — ^{b}) G3 सदा (for परा) — V3 om (hapl) 14^{c}–16^{d} — ^{c}) D6 चास्मद्गतिश् (for न सा गतिश्)

15 V3 om 15 (cf v l 14) — ^{a}) Ś1 [अ]वधूता; K3 [अ]भिधूता, D3 °तप्ता; D6 [अ]नुभूता (for [अ]भि°). — Ś1 K2 om (hapl) 15^{b}–17^{a} — ^{b}) D5 संविग्न-, M1. 2 -संताप (for -संतप्त-). — Ñ2 V1 2 B Ds ins after 15^{ab}: D2 after 12

856* अहो कृतान्तस्य वशं गन्तव्यं सर्वजन्तुभिः ।
[Ds -जन्तुना (for °भि)]

— After the above, D2 cont. 857* — ^{c}) Ñ1 T3 G3 हृदे, D6 T4 ध्रुवं (for ध्रुवे) T1 M4 रोदितव्यस्त्वया जन्तोः. — ^{d}) Dn गच्छाम (for °मस्).

16 V3 om 16 (cf v l 14) Ś1 K2 om 16 (cf. v l 15) — ^{a}) K3 सोऽयं त्वया, Ñ2 त्वया सह (by transp) D5 T1 कामस् (for कालस्). — ^{b}) D3 6 G2 त्वदङ्गे (for °ङ्के) V2 Bom Poona eds G(ed) कृतम् (for गतम्). — ^{c}) K1 3 4 Ñ2. 3 V1 2 B Dn Ds D1–5 T3 4 क्षणेनाद्य, Ñ1 त्वयि चाद्य; D6 G2 क्षणेनात्म, T1 °नैव, M3 °नार्य (for °न च) B2 Ds D5 स्मः (for स्म). T2 G1 3–5 क्षणेनात्मविभिन्ना. स्म; M4 क्षणेन विधिहीनानां; Bom Poona eds G(ed) °न त्व(Poona ed त)द्विहीनाः स्मः. — After 16^{c},

क्षणेन च विहीनाः स्म अनित्या हि नृणां गतिः ॥१६
अहो बत विपन्नाः स्म विपन्ने त्वयि मानद ।
एकदुष्कृतकारिण्यः सर्वा वैधव्यलक्षणाः ॥ १७
त्वया स्वर्गप्रतिच्छन्दैर्लालिताः स्म रतिप्रियाः ।
त्वयि कामवशाः सर्वाः स नस्त्यज्य क्व गच्छसि॥१८
आसां विलपमानानां कुररीणामिव प्रभो ।
प्रतिवाक्यं जगन्नाथ दातुमर्हसि मानद ॥ १९
एवमार्तकलत्रस्य भ्राम्यमाणेषु बन्धुषु ।
गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति नः ॥ २०
नूनं कान्ततराः कान्त तस्मिँल्लोके वरस्त्रियः ।
ततस्त्वं प्रस्थितो वीर विहायेमं गृहे जनम् ॥ २१
किं नु ते करुणं वीर भार्यास्वेतासु भूमिप ।
आर्तनादं रुदन्तीषु यन्नेहाद्यावबुध्यसे ॥ २२
अहो निष्करुणा यात्रा नराणामौर्ध्वदेहिकी ।
ये परित्यज्य दारान्स्वान्निरपेक्षा व्रजन्ति ह ॥ २३
अपतित्वं स्त्रियाः श्रेयो न तु शूरः स्त्रियाः पतिः ।

T4 reads 17^{b}, repeating it in its proper place M1 2 om (hapl) 16^{d}–17^{a} — ^{d}) B2 ह्यनित्या, D2 अचिन्त्या, D6 T1 2 G धिक्कष्टा, M4 अक्लिष्टा (for अनित्या)

17 Ś1 K2 om 17^{a} (cf v l 15) M1 2 om 17^{a} (cf v l 16) — ^{a}) Ñ1 Ds2 D5 T1 2 G1 बल- (for बत) G5 विभिन्ना (for विपन्ना) V3 Ds D4 5 स्मो (for स्म) Ñ2 अहो रतिविलापज्ञा — T4 reads 17^{b} for the first time after 16^{c} After 17^{ab}, M3 reads 20^{a}–21^{b} — ^{c}) V3 एका, D3 T3 एता, M2 एवं (for एक-) Ś1 Ñ3 V1 D6 G2 -दुष्कृति (for °त-) — ^{d}) B3 -कारणा. (for लक्षणाः)

18 Ñ2 om 18^{ab} — ^{a}) Ś1 D2 त्वयि स्वर्गे प्रतिच्छन्ने, D6 S (except T3 4) त्वयि स्वर्गं ग(D6 G5 °र्गग)ते वीर — ^{b}) Ś1 D2 (marg as in text) विलपाम, K4 ललिता स्म, V1 लोलिता स्म, B1 3 लालिता स्मो (B1 °ताश्च), T1 2 G1. 3 4 M4 व्रीडिता स्म (for लालिताः स्म) D6 G2 5 M1–3 व्रीडिता स्म रतिप्रिय — Ñ2 3 read 18^{cd} after 12, Ñ3 repeating the same after 857* — ^{c}) Ś1 पति- (for त्वयि) V3 कामगमा (for °वशा) — ^{d}) S1 Ñ2 V3 D1 त्यक्त्वा (for त्यज्य) D6 T1 2 G त्वं तु नस्त्यज्य गच्छसि, M4 त्यक्त्वा त्वमसुग°. — After 18, D2 reads 11^{c}–12^{d}, while Ñ3 V2 3 B Dn D5 D4 ins after 18 V1 after 18^{ab} D2 cont after 856*:

857* अस्माकं त्वमनाथानां नाथो ह्यसि सुरोपम ।

[Ñ3 V1 3 [अ]मरोपम, V2 Ds2 सुरोपम., Dn सुहृत्तम, D4 नरोत्तम (for सुरोपम).]

19 Ñ2 om 19 — ^{b}) G3 M3 कुमारीणाम् (for कुर°)

20 M3 reads 20^{a}–21^{b} after 17^{ab}. — ^{a}) K4 -कलत्रेषु (for °त्रस्य) — ^{b}) Ś1 शोच्यमाणेषु बन्धुषु, K1 2 Ñ V B Ds D1 3–5 T3 G1 शाम्य(V1 °स्य)मानेषु ब°; K4 शोच्यमानेषु ब°, D2 भ्राम्यमाणेषु ब°, D2 (marg) भ्राम्यमाणेषु ब° — G4 om. 20^{c}–22^{b} — ^{c}) K2 महातेजा; Dn Bom. Poona eds. G(ed) °भाग (for °राज). — ^{d}) Poona ed. दारुणे (for °णं) Ñ1 भावितम् (for भाति नः)

21 For the sequence in M3, cf v l 20 G4 om 21 (cf v l 20) — ^{a}) D2 कान्तास् (for कान्त) D3 नून कान्तपरे लोके — ^{b}) K Ñ V B1 2 Dn Ds2 D1 T1 4 G3 परलोके, D3 सन्ति ते च (for तस्मिँल्लोके) M4 स्मर. (for वर-) B3 Ds1 D2 4 T3 परलोके वराः स्त्रि(B3 T3 परस्त्रि)य: — ^{c}) K1 3 4 Ñ1 3 V B Dn D5 D1–3 6 T G1 M4 यतस्, Ñ2 D4 5 तत्र (for ततस्) D2 वीरो (for वीर) — ^{d}) T4 [इ]त्थं (for [इ]मं) Ś1 T1 गृहं जनम्, K3 D3 T3 जनं गृहे (by transp).

22 G4 om 22^{ab} (cf v l 20) — ^{a}) Ś1 न, Ñ2 तु (for नु) K1 2 Dn2 तत्कारणं, V2 3 B1 Dn1 D2 3 6 T3 4 G1 2 M3 4 ते कारण, B1 ते करुणा (for ते करुणं) K3 Ñ3 V1 B2 Ds किं न ते (Ñ3 नस्ते) करुणा वीर, K4 Ñ1 D1 4 5 T1. 2 G3 5 किं तु ते (G5 कूजिते) कारण वीर, M1 2 किं नु ते कारणं भूप — ^{b}) Ś1 [आ]स्वासु (for [ए]तासु) K1. 2 B3 भूरिद, K4 Ñ2 3 V B1 2 D (except D6) T3 4 भूरिषु, Ñ1 वै प्रभो, M2 मानद (for भूमिप). — ^{c}) Ś1 B3 नदन्तीषु (for रु°) T1 M1–3 आर्तासु वि(T1 °र्तवद्वि)नदन्तीषु — ^{d}) K1 2 4 Ñ V B1 2 Dn D1 3–5 T3 4 मोहाद्य (for नेहाद्य). D6 T2 G2–5 प्र-, M1–3 [अ]पि (for [अ]व) G1 यन्नेहाथ प्रबुध्यसे

23 ^{a}) K2 4 निष्कारणा (corrupt), T4 निष्करुणं (for °णा) — ^{b}) K1. 2 4 B3 G3 M4 ऊर्ध्व-; Ñ1 पूर्व- (for और्ध्व-) K3 -देहनी; some Mss -दैहिकी (for -दे°). — ^{c}) All Mss (except Ś1 Ñ1 D3 M1–3) यत् (for ये) Ś1 दारान्वै; D3 दारांस्तु, D6 T3 G2 3 5 M1 दाराणि, T2 M2–4 दारांश्च, T4 तान्दारान् (for दारान्स्वान्) — ^{d}) K1 2. 4 Ñ3 V1 3 B1 Dn D1–3 5 6 G1 2 4 M हि (for ह).

24 ^{a}) B Ds D3 खलु, D6 T1 2 G M1–3 परं (for स्त्रिया). Ś1 अपतिस्त्वाश्रमः श्रेयो. — ^{b}) K4 T3. 4 G2 M1. 3. 4 स्त्रिय. पतिः; Dn प्रिय. पतिः; D3 पतिः स्त्रिय; Bom.

स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूरास्तेषामपि च ताः प्रियाः ॥२४
अहो क्षिप्रमदृश्येन नयता त्वा रणप्रियम् ।
प्रहृतं नः कृतान्तेन सर्वासामन्तरात्मसु ॥ २५
हत्वा जरासंधबलं जित्वा यक्षांश्च संयुगे ।
कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं जगतीपते ॥ २६
इन्द्रेण सह संग्रामं कृत्वा सायकविग्रहम् ।
अमर्त्यैरजितो युद्धे मर्त्येनासि कथं हतः ॥ २७
त्वया सागरमक्षोभ्यं विक्षोभ्य शरवृष्टिभिः ।
रत्नसर्वस्वहरणं जित्वा पाशधरं कृतम् ॥ २८
त्वया पौरजनास्यार्थे मन्दं वर्षति वासवे ।
सायकैर्जलदान्भित्त्वा बलाद्वर्षं प्रवर्तितम् ॥ २९
प्रतापावनताः सर्वे तव तिष्ठन्ति पार्थिवाः ।
प्रेषयाणा वरार्हाणि रत्नान्याच्छादनानि च ॥ ३०
तवैवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्यस्य शत्रुभिः ।
कथं प्राणान्तिकं घोरमीदृशं भयमागतम् ॥ ३१
प्राप्ताः स्मो विप्रवाशब्दं त्वयि नाथे निपातिते ।
अप्रमत्ताः प्रमत्ताः स्म कृतान्तेन निराकृताः ॥ ३२
यद्येवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विस्मृता वयम् ।
वाक्यमात्रेण यास्येति कर्तव्यो नः परिग्रहः ॥ ३३
प्रसीद नाथ भीताः स्म पादौ ते याम मूर्धभिः । C 4814 B 2 31 34 P 2 31 34

Poona eds G(ed) पति स्त्रिया. (by transp) — c) G2 वरा (for प्रिया) — d) Ś1 मता (for च ता) G4 प्रजा. (for प्रिया)

25 b) K4 अवनौ (for नयता) Some Mss त्वा (for त्वा) Ś1 नयप्रिय, K1 2 Ñ1 2 रणे प्रिय, V3 B2 3 Dn Ds D1 2 4 T3 रणप्रिय, T1 G2 3 5 M1-3 इत प्रियम्, T2 G1 अतिप्रिय (for रणप्रियम्) K3 D3 नय(D3 हर)ता त्वां रणप्रिय, G4 M4 नयता त्वामित प्रिय — c) Ñ2 कृतं तेन (for कृतान्तेन) — d) K2 सर्वासामन्तरप्रियम्, T3 °रात्मनि

26 b) D1 भित्त्वा (for जित्वा) Ś1 रक्षांसि (for यक्षांश्च) — For 26ab, K2 subst

858* जरासंधबलं जित्वा हत्वा राज्ञां च सयुगे ।

While D6 S (except T3 4) subst for 26ab

859* जित्वा देवगणं युद्धे यक्षानपि च सयुगे ।
[T1 M4 स्वर्गे (for युद्धे) M1-3 अथ (for अपि).]

— c) M1-3 किं त्व (for कथं) — d) D6 T2 G1 2 4 5 M4 जितस्त्वं, M1-3 जितो हि (for हतस्त्वं) K4 D1 5 -तले (for -पते) Ñ2 V3 हतस्त्वं पृथिवीतले, D2 °स्त्वं जगतां पते, T3 4 °स्त्व जगतां पति.

27 a) Ś1 K1 3 Dn सग्रामे, B3 Ds D6 G2 4 5 M गङ्गायां, T2 G1 3 गङ्गायाः (for सग्रामं). — b) D6 सागर-; G2 5 साधक- (for सायक-) — Ñ1 om 27cd — c) Ñ2 V2 3 अमरैर्, M4 अमर्त्येन (for °र्त्यैर्). G3 वीर (for युद्धे) — d) T4 च (for [अ]सि) K2 D6 T1 G2 M कथं जितः, T2 G1 3-5 जितः प्रभो (for कथं हत)

28 M3 om (hapl) 28 — b) K1 2 V2 D2 3 संक्षोभ्य, G(ed.) विक्षोभ्यं (for °भ्य) — d) G(ed.) त्वया (for जित्वा). D6 T1 2 G M1 2 4 कृ(T1 2 G1 3 4 जि)त्वा पाशधरो जित

29 c) Ñ1 3 D5 T3 जित्वा (for भित्त्वा) — d) G2 जल- (for बलाद्) M1-3 प्रपातितम् (for प्रवर्ति°) Ś1 बलादिन्द्र प्रचोदित.

30 a) V1 प्रभावावनताः सर्वे — b) Ś1 त्वयि (for तव) D6 T1 2 G1 2 4 5 तिष्ठन्ति तव पार्थिवा — B3 om 30c-31d — c) N (except Ś1, B3 om) T1 2 G1-3 M4 प्रेषयन्तो, T3 4 प्रयच्छन्तो, G4 5 प्रेक्षयन्तो (for प्रेषयाणा) Ś1 महार्हाणि (for वरा°) — d) G1 [आ]भरणानि (for [आ]च्छादनानि)

31 B3 om 31 (cf v l. 30) — a) K4 तव वै; Ñ1 तवेद, V1 अथैवं, T2 G1 तदैव, G2 4 5 M4 तवैव (for °वं) V3 M2 तवेदं (M2 °वैवं) दृष्टवीर्यस्य — b) V3 M2 देवकल्पस्य शत्रुभि. — c) B1 2 T1 2 प्राणान्तकं (for °न्तिकं) — d) Ś1 प्राणान्तं (for ईदृशं)

32 a) D6 T1-3 G1-3 5 M स्म (for स्मो) — b) Ś1 V3 वीर (for नाथे) T1 2 M4 दिवं गते (for निपातिते). D6 G2 3 5 त्वयि नाथ दिवं गते, M1-3 त्वयि पञ्चत्वमागते. — c) Ś1 अप्रमत्तं, K3 D6 T2 G2 M1 2 4 °मत्त- (for °मत्ता) Ñ V1. 2 B Ds D4 प्रमत्तेन, D3 °त्ताश्च (for °त्ताः स्म). V3 प्रमत्ता. स्म प्रमत्तेन.

33 a) G2 5 [ए]व (for [ए]व) Ś1 M3 नाव- (for नाथ) — c) D6 T2 G M4 यामीति (for यास्येति). K Ñ2. 3 V B Dn Ds D1-5 T1 3 4 वाङ्मात्रेणापि यामीति — d) N (except Ś1 Ñ1) T3. 4 वक्तव्ये क (K2 °व्ये न; D1 °व्य कः) परिश्रमः

34 a) Ś1 अमी च (for प्रसीद) T2 भीताभि. (for भीताः स्म) — b) V1. 3 यामि (for याम) Ś1 D1 मूर्धनि

अलं दूरप्रवासेन निवर्त मथुराधिप ॥ ३४
अहो वीर कथं शेषे निषण्णस्तृणपांसुषु ।
शयानस्य हि ते भूमौ कस्मान्नोद्विजते मनः ॥ ३५
केन सुप्तप्रहारोऽयं दत्तोऽस्माकमतर्कितः ।
प्रहृतं केन सर्वासु नारीष्वेवं सुदारुणम् ॥ ३६
रुदितानुशयो नार्या जीवन्त्याः परिदेवनम् ।
किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्रा रुदामहे ॥ ३७
एतस्मिन्नन्तरे दीना कंसमाता प्रवेपती ।
क्व मे वत्सः क्व मे पुत्र इति रोरूयते भृशम् ॥ ३८
सापश्यत्तं हतं पुत्रं निपीतं शशिनं यथा ।
हृदयेन विदीर्णेन श्राम्यमाणा पुनः पुनः ॥ ३९
पुत्रं समभिवीक्षन्ती हा हतास्मीति वाशती ।
स्नुषाणामार्तनादेन विललाप रुरोद च ॥ ४०
सा तस्य वदनं दीनमुत्सङ्गे पुत्रगृद्धिनी ।
कृत्वा पुत्रेति करुणं विललापार्तया गिरा ॥ ४१
पुत्र शूरव्रते युक्त ज्ञातीनां नन्दिवर्धन ।
किमिदं त्वरितं तात प्रस्थानं कृतवानसि ॥ ४२
प्रसुप्तश्चासि विवृते किं पुत्र शयनं विना ।

(for मूर्धभिः) — c) B3 दूरं (for दूर-) — d) B2 D1 निवर्तस्व नराधिप, D6 T2 G M4 निवर्त मधुरेश्वर

35 a) Ś1 सुखस्वप्ने, M1–3 सुखं शेषे (for कथं शेषे) — b) Ś1 निमग्नस् (for निषण्णस्) V2 निमग्नः स्थलपांशुषु, D3 विषमेषु च पांशुषु — c) T4 हि मे, G4 ह्य ते, G5 कथं (for हि ते) — d) Ñ1 कस्य, B2 Ds2 कथं (for कस्मान्). K Ñ V B D (except D6) T2 3 G1 3–5 M4 वपुः (for मनः). T4 कस्मान्नो भिद्यते वपु

36 a) G5 तेन (for केन) K1 सम्यक्; D1 गुप्त-, T1 वा सं- (for सुप्त-) — b) Ś1 केन, V1 दत्तम् (for दत्तो) Ñ2 V3 अलक्षितः, G2 अकीर्तितः (for अतर्कितः) — c) D6 प्रहृत, M4 प्रवृत्तं; Bom Poona eds G(ed) प्रदत्तं (for प्रहृतं) — d) Ś1 D1 2 G3 [ए]व (for [ए]वं)

37 a) Ds D5 नार्यो (for नार्या) D1 2 T1 रुदितानुशया नार्यो — b) M1 2 जीवत्या (for °न्त्याः) Ñ1 3 (marg) -देवितम्, V -देविता (for -देवनम्) — c) D3 किमर्थं (for किं वयं) Ś1 सह कर्तव्ये, B1 प्रतिगन्तव्ये, G3 सह गन्तव्यं (for सति गन्तव्ये) — d) Ñ1 सदा भर्तर्; Ñ3 (marg as in text) सुभर्तारं (for सह भर्त्रा) T1 M1–3 सति भर्तरि रोदिमः (T1 °तुम्) — After 37, Ñ2 3 V1 3 ins an addl colophon [*Mention of Khila* Ñ3 V1 3 — *Adhy name* Ñ2 3 V1, 3 कंसस्त्रीवि(Ñ2 °प्र)लाप — *Adhy no.* Ñ3 V1 87, V3 86]

38 Before 38, Ñ2 3 V1 3 ins वैशंपायन उवाच — a) D2 (marg as in text) देवी (for दीना) — b) K4 कम्पमाना (for कंसमाता) D3 [अ]थ (for प्र-) — c) V1 स (for मे) D5 T1 3 M कंस (for वत्स) K1 2 4 D2 3 क्व मे पुत्रः क्व मे वत्स, D6 T2 G क्व मे कंस क्व पुत्रेति — d) D6 T2 G दीना (for इति). K Ñ3 (marg) V1, 2 B D2, 5 T3, 4 रोरुदती, Ñ3 [ए]वं रोदती (for रोरूयते). Ś1 रोरूयत मुहुर्मुहुः; Ñ1 इति रोरुदती पुनः, Ñ2 इति सा रुदती बहु, D3 कातरा रुदती भृशम्

39 a) Ś1 D3 सापश्यत, K Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1 4–6 T1 2 G1 5 M4 सापश्यन्नि-, Ñ1 D2 G3 सा पश्यन्ती, B2 नापश्यन्नि-, G2 सापत्य नि-, G4 सा पश्यति (for सापश्यत्त) T3 4 सापश्यन्निहतं वत्सं — b) K Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1 3–5 T3 4 निष्प्रभं, D6 T1 2 G1–4 पतितं (for निपीतं) K1 तथा (for यथा) G5 M4 पतितं शिखरं यथा — c) K1 2 Ñ1 2 V3 B1 3 Ds D2 4 5 G1, 3 [अ]वदीर्णेन, K1 D1 [अ]वशी°, V1 D6 T3 4 G4 M4 [अ]वती°, M1 2 [अ]तिदीप्तेन, M4 [अ]तिदीनेन (for विदीर्णेन) — d) Ś1 K3 Ñ2 3 V B3 Dn D1 4–6 T2 G1 भ्राम्यमाणा; Ñ1 3 (marg) शाम्यमाना, T3 शास्यमाना, T4 त्रासमाणा (for श्राम्य°) K1 2 D3 मुहुर्मुहु (for पुनः पुन). D2 भ्राम्यमाणा मुहुर्मुहुः

40 a) B2 पश्यन्ती (for -वीक्षन्ती). — b) K3 वादिनी; Ñ3 (marg) V1 वेपती (for वाशती) T4 आहतास्मीति वादिनी — For 40^{ab}, D6 T1 2 G M subst

860* हा हतास्मीति वाशन्ती पपात भुवि दुःखिता ।
[M4 हासन्ती (for वाशन्ती).]

— c) Ñ3 (marg. as in text) सा क्षणाद् (for स्नुषाणाम्) — d) D3 सा (for च)

41 a) T4 हतस्य (for सा तस्य) Ñ1 नीत्वा; G3 दीना (for दीनम्) — b) D5 गर्धिनी; T1 -गन्धिनी (for -गृद्धिनी) — c) M4 त्वया (for कृत्वा). K2 Ñ2 3 (marg. as in text) V2 B2 3 Dn Ds D4 5 T3, 4 G3 कारुण्यं (for करुणं) Ś1 कृत्वा पुत्रस्य वदनं, D1 नीत्वा पुत्रेति कारुण्यं

42 a) M3 शोक (for शूर). D3 -व्रते युक्तो (for -व्रते युक्त). T3 4 पुत्रं शूरव्रते युक्तं — T4 om. 42^{cd}. — c)

तात नैवंविधा भूमौ शेरते कृतलक्षणाः ॥ ४३
रावणेन पुरा गीतः श्लोकेऽयं साधुसंमतः ।
बलज्येष्ठेन लोकेषु राक्षसानां समागमे ॥ ४४
एवमूर्जितवीर्यस्य मम देवनिघातिनः ।
बान्धवेभ्यो भयं घोरमनिवार्यं भविष्यति ॥ ४५
तथैव ज्ञातिलुब्धस्य मम पुत्रस्य धीमतः ।
ज्ञातिभ्यो भयमुत्पन्नं शरीरान्तकरं महत् ॥ ४६
सा पतिं भूपतिं वृद्धमुग्रसेनं विचेतसम् ।
उवाच रुदती वाक्यं विवत्सा सौरभी यथा ॥ ४७
एह्येहि राजन्धर्मात्मन्पश्य पुत्रं जनेश्वरम् ।
शयानं वीरशयने वज्राहतमिवाचलम् ॥ ४८
अस्य कुर्मो महाराज निर्याणसदृशीं क्रियाम् ।
प्रेतत्वमुपपन्नस्य गतस्य यमसादनम् ॥ ४९
वीरभोज्यानि राज्यानि वयं चापि पराजिताः ।
गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णः कंससंस्कारकारणात् ॥ ५०
मरणान्तानि वैराणि शान्ते शान्तिर्भविष्यति ।
प्रेतकार्याणि कार्याणि मृतः किमपराध्यते ॥ ५१
एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशानारुज्य दुःखिता ।
पुत्रस्य मुखमीक्षन्ती विललापैव सा भृशम् ॥ ५२
इमास्ते किं करिष्यन्ति भार्या राजन्सुखोचिताः ।

C 4833
B 2. 31. 53
P 2. 31. 53

N (except Ś1) T3 वत्स , G1–3 चास्मान् (for तात) — d) T1 2 G अ(T1 ह्य)नुक्त्वा गतवानसि

43 M3 om 43ab — a) K4 Ñ2 V1 2 B3 D1 4 [अ]पि , M4 Bom. Poona eds G(ed) [अ]ति- (for [अ]-सि) Ś1 T1 G विवृतं (for °ते) D5 प्रसुप्तश्चापि भूमौ त्वं , D6 °पि वृत्तं किं , M1–3 °पि विवृत — b) Ñ (except S1 D6) T3 4 नियमं (for शयनं) — c) N (except Ś1 D6) T3 4 G3 M4 वत्स , T2 तत्र (for तात)

44 b) K3 सार- (for साधु-) Ñ2 पूजित (for संमत) — c) K1 2 4 Ñ V B Ds D1–5 T3 4 लोकस्य (for लोकेषु) — d) M1–3 बान्धवानां (for राक्षसानां)

45 a) D3 वीर्योऽहं , M1–3 -सत्यस्य (for -वीर्यस्य) — b) Ś1 K3 Ds1 D4 (last two *sup lin*) महासुर- ; Ñ1 Ds1 D1 ममासुर- , Ñ2 V1 3 B1 2 Ds2 D4 ममामर- (for मम देव-) D6 -वि- (for नि-) K4 महासुरविघातिन ; Ñ3 Dn D5 T3, 4 ममाम(Dn °सु)रविघा° , D3 मानवेन विघातित. — c) K4 D1 वधं (for भयं) — d) K Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D2–5 T3, 4 M दुर्निवार्यं , D1 दुर्निवासं ; G2 दुर्निवार्यो (for अनिवार्यं)

46 a) M1 खलु (for ज्ञाति-) Ś1 V2 B1 तथैव मम पुत्रस्य — b) Ś1 V2 B1 ज्ञातिलुब्धस्य धीमत , D6 T2 G1 2 5 M4 मत्पुत्रस्यापि धी° , T1 मत्पुत्रानपि धी° , M1, 3 पुत्रस्यापि च धी° — After 46, V2 ins :

861* विनम्रस्य ह्यनौकस्य (?) वक्तुर्विग्रहमृच्छत ।
जातिविग्रहभूतस्य [नून] मृत्युर्भविष्यति ।

47 a) D1 [अ]पि त (for पतिं) Ś1 V3 पतित ; B3 नृपतिं (for भू°) — b) B T4 विचेतनम् ; T3 G3 अचेतसम् (for वि°) — c) D6 T1 G2 3 5 M2–4 दीना , M1 भीता (for वाक्यं) T2 G1 उवाच रुदिता दीना — d) K4 Ñ3 V1 B Ds D1 3 5 T3 4 हरिणी , Ñ2 V2 D4 T1 M4 सुरभी (T1 M4 °भिर्) (for सौ°) K1 विवत्सा हरिणी तथा , K2 विवशा हरिणी यथा

48 a) K1 4 Ñ V1 2 B1 2 Ds D1–6 T G M4 शुद्धात्मन् , V3 श्रद्धा° , B3 M1–3 दु खा° (for धर्मा°) — b) Ds2 D6 T1 2 G1–3 5 M1–3 नरेश्वर (for जनेश्वरम्) G4 मम पुत्र नरेश्वर , M4 पुत्रं पश्य नरेश्वर

49 a) Ś1 तस्य (for अस्य) D6 कथं वीर , M4 महातेजा (for °राज) — b) K1 2 4 Dn1 D2 3 6 T3 4 G1 निर्वाण- ; T2 गीर्वाण- (for निर्याण-) M4 निर्याणसदृशा क्रिया. — d) G5 -शासनम् (for -साद°)

50 a) K3 Ñ2 3 V1 3 B2 D5 T1 -भोग्यानि (for -भोज्यानि) Ñ1 रत्नानि (for राज्यानि) — b) K2 भोक्ष्यन्ति न (for वयं चापि) T3 प्रपूजिता. (for परा°) — c) D6 गच्छ विज्ञापितुं कृष्णं — d) K1 2 Ñ V B Dn Ds D1, 2 4 G2 -सत्कार- (for -संस्कार-)

51 a) K Ñ V B Ds D1–4 T2–4 G M4 विजयान्तानि वैराणि , T1 M1–3 अमित्रान्तानि वै° — c) V2 -कर्माणि (for -कार्याणि) — d) K1 2 Ñ1 3 V1 B Ds D1–5 अपराध्यति (for °ते)

52 a) D5 भार्या (for भोजं) — b) K2 G1 शोकेन (for केशान्) G(ed) दुःखितम् (for °ता) D3 T3 4 कंसमाता (D3 वेपमाना) सुदु खिता — K2 om (hapl) 52c–53b. — c) B2 सुखं पुत्रस्य पश्यन्ती . — d) Ñ1 तदा भृशम् , V3 सुदु खिता , D6 T1 2 G M पुनर्भृशम् (for [ए]व सा भृशम्).

53 K2 om 53ab (cf v l 52). — a) K4 ता (for ते) — b) K1 4 Ñ1 2 V2 B Dn D2 4 T3 4 सुखोषिता. ; M4 गुणोचिता (for सुखो°) Ś1 भार्या राजगुणोचिताः ; K3 भोजराज सुखोषिताः ; D6 T1, 2 G M1–3 भार्या राजीवलोचना·

त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य या विपन्नमनोरथाः ॥ ५३
इमं ते पितरं वृद्धं कृष्णस्य वशवर्तिनम् ।
कथं द्रक्ष्यामि शुष्यन्तं कासारसलिलं यथा ॥ ५४
अहं ते जननी पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे ।
प्रस्थितो दीर्घमध्वानं परित्यज्य प्रियं जनम् ॥ ५५
अहो वीराल्पभाग्यायाः कृतान्तेनानिवर्तिना ।
आच्छिद्य मम मन्दाया नीयसे नयकोविद ॥ ५६
दानमानगृहीतानि तृप्तान्येतानि ते गुणैः ।
रुदन्ति तव भृत्यानां कुलानि कुलयूथप ॥ ५७
उत्तिष्ठ नरशार्दूल दीर्घबाहो महाबल ।
त्राहि दीनं जनं सर्वं पुरमन्तःपुरं तथा ॥ ५८
रुदतीनां भृशार्तानां कंसस्त्रीणां सविस्तरम् ।
जगामास्तं दिनकरः संध्यारागेण रञ्जितः ॥ ५९

इति श्रीहरिवंशे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

(T1 G2 °न) — ^{c}) D6 T2 G2 3 सत्पतिं ; G1 4 5 सद्गतिं (for सुपतिं). — ^{d}) T1 याभिपन्न , G1 त्वया भिन्न- (for या विपन्न-) — After 53, T1 2 G M4 read 55^{ab}

54 Ś1 Ñ1 om (hapl) 54 — ^{a}) V1 अहं , M3 कथ (for इमं) D8 त्वत्पितरं , D6 T1. 2 G M4 च पि° (for ते पि°) K8 दृष्ट्वा (for वृद्धं) — ^{c}) M3 ननु (for कथं) B1 Ds द्रक्ष्याम (for °मि) K3 शुष्कं त , D6 T2 G1 2 4 5 M1 शुष्यन्ती (for °न्तं) — ^{d}) V3 D6 T G M1-3 कान्तारे (T3 °र- , T4 °रं), D1 कासारे , D5 सरसः (for कासार)

55 D6 om 55^{ab} T1. 2 G M4 read 55^{ab} after 53 — ^{a}) K3 om पुत्र — ^{b}) T3 किं मां त्वं (for किमर्थं). D4 [अ]व- (for [अ]भि-) T4 कि मां त्वं नावभाषसे — D6 reads 55^{c}–56^{b} on marg — ^{c}) B3 Ds दूरम् (for दीर्घम्)

56 ^{a}) Ś1 हीनाल्प- (for वीराल्प-) — ^{b}) K4 Dn1 D1 2 T4 [अ]भि- ; Ñ1 D5 T2 3 G3 5 M1 [अ]नु- (for [अ]नि-) — ^{d}) Ds2 नीयते (for °से) M3 मम (for नय-) K2, 3 Ñ2 V1 3 B1 3 D1, 2 T1 G4 M2 (*inf lin* as in text) कोविद ; V1 °दम्; G4 °दा (for °द) T2 नीयते नयकोविद

57 ^{b}) S1 K4 दृप्तानि , K3 Dn2 हृष्टानि (for तृप्तानि) K3 D3 5 T2 तैर् , V2 3 D4 T1 M4 वै (for ते) Ñ2 हृष्टान्येतानि वै गुणैः , Dn1 दृष्टान्येतानि तैर्गुणैः — For 57^{ab}, M1-3 subst. :

862* नामानि च गृहीतानि सम्यग्वृत्तानि तैर्गुणैः ।

— ^{d}) M3 -पार्थिव (for -यूथप).

58 ^{a}) K1-3 Ñ V B1 3 Dn D3-5 T3 M3 नृप- (for नर-) — ^{b}) G4 दिव्य- (for दीर्घ-) — ^{c}) D6 G2 पाहि (for त्राहि). K2 दीनं जगत् , T2 दीनजन , M1-3 जनमिमं (for दीन जन) V3 त्राहि सर्वं जनं दीन , G6 पाहि दीनजनं सर्वं , M4 पाहि दीन जनमिमं — ^{d}) G5 पुनर् (for पुरम्) K2 Ñ1 2 3 (marg.) V1 D1 3 5 T3 4 G3 M4 यथा ; Ñ3 T2 तदा (for तथा)

59 ^{a}) Ñ1 Dn D3. 4 T1 G1 2 M4 रुदन्तीनां (for °तीनां) K2 एव तासां रुदन्तीनां , B2 3 D3 एवं विलपतीनां तु , D2 रुदन्तीनां भृशं तासां — ^{b}) K1. 2. 4 Ñ V1. 2 B Dn2 Ds D1-3 5 T4 सुविस्तरम् , D6 T2 G2 तु विस्त° ; T1 तु निस्वनम् ; T3 G1 3-5 M4 तु वि(T3 सुवि)स्वरम् ; M1 2 सुदारुणम् , M3 सुदुस्तरम् (for सवि°). — ^{c}) Ñ3 V1 अस्तं जगाम तिग्मांशुः . — ^{d}) D6 T1 G3-5 M -रागानु- , T2 G1 -रागसु- (for -रागेण). Ñ3 (marg as in text) राजितः (for रञ्जितः).

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 B3 Ds T3. — *Mention of Khila* S1 K2-4 Ñ3 V B Dn Ds D1. 3. — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* : Ś1 K3 4 D4-6 G2 3 स्त्रीप्र(K3 4 D4. 5 °वि)लाप ; K1 Ñ1 V2 B Ds D2 3 T4 M4 कंसस्त्रीवि(M4 °प्र)लापः , K2 D1 कंसस्त्रीणां विलापः , Ñ2 V3 कंसमातृप्र(V3 °वि)लापः , Ñ3 V1 कंसमाताविलाप , Dn विलापः ; T1 कंसस्त्रीविलपनम् . — *Adhy. no* (figures, words or both) K3 85 ; Ñ3 V1 G2 4 M1-3 88 , V3 87 , Dn Ds2 D4 86 ; D1. 2 83 ; D3 92 ; T1. 3 G1. 5 90 , T2 89 ; G3 M4 91 . — *Śloka no.* : Dn T2 59 ; Ds2 D4 60.

७८

वैशंपायन उवाच ।
उग्रसेनस्तु कृष्णस्य समीपं दुःखितो ययौ ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तो विपरीत इव स्खलन् ॥ १
स ददर्श गृहे कृष्णं यादवैरभिसंवृतम् ।
पश्चानुतापाद्ध्यायन्तं कंसस्य निधनाविलम् ॥ २
कंसनारीप्रलापांश्च श्रुत्वा सुकरुणान्बहून् ।
विगर्हमाणमात्मानं तस्मिन्यादवसंसदि ॥ ३
अहो मयातिबाल्येन नररोषानुवर्तिना ।
वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां कंसस्यास्य कृते कृतम् ॥ ४
कारुण्यं खलु नारीषु प्राकृतस्यापि जायते ।
एवमार्तं रुदन्तीषु मया भर्तरि पातिते ॥ ५
परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते ।
कृतान्तस्यानभिज्ञातः स्त्रीणां कारुण्यसंभवः ॥ ६
कंसस्य हि वधः श्रेयान्प्रागेवाभिमतो मम ।
सतामुद्वेजनीयस्य पापेष्वभिरतस्य च ॥ ७
लोके पतितवृत्तस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
अक्लिष्टं मरणं श्रेयो न विद्विष्टस्य जीवितम् ॥ ८
कंसः पापरतिश्चैव साधूनां चाप्यसंमतः ।
धिक्शब्दपतितश्चैव जीविते चास्य का दया ॥ ९
स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः । C 4849 B 2.32.10 P 2.32.10

78

1 ^{a}) T4 च (for तु) Ś1 वीरस्य (for कृष्णस्य) — ^{c}) Ś1 दुःख- (for पुत्र-) — ^{d}) K3 Dn D5 T3 M1–3 श्वसन्, Ñ3 (marg as in text) ज्वलन् (for स्खलन्)

2 T4 om 2^b–4^c — ^{b}) N (except Ś1 D6) T3 यादवै परिवारितम् — ^{c}) Ś1 D2 भूयोऽनुतापाद्ध्यायन्तं; K1, 4 V3 पश्चात्तापं तु ध्या°, K2 B2 D6 T3 G2 पश्चात्तापात्तु ध्या(K2 B2 °नुध्या)यन्तं, D3 °त्तापेन तप्यन्तं, T1 2 G1 3–5 M4 °त्तापात्तु सं(T2 G1 3 M4 °नुसं)तप्तं — M3 om (hapl.) 2^d–4^c.

3 T4 M3 om 3 (cf v l 2) — ^{a}) K Ñ2 3 V1 2 B1, 2 D (except Ds) T1–3 G M4 -वि- (for -प्र-) — ^{b}) K2 4 Ñ V3 B Dn Ds D3 5 T3 स, V1 om , V2 D6 T1 2 G [अ]ति- (for सु-) M4 श्रुत्वातिकरुणं बहून् — ^{c}) K Ñ3 V B D1–5 T3 गर्हमाण तथा(K1 D5 °णस्तथा- ; D2 °णं तदा-, D3 °णस्तदा)त्मानं ; Ñ2 गर्हमाणमथा° , D6 G2 4 5 विगर्ह्य(G4 °गृह्य)माणमा°. — ^{d}) Ñ2 V3 तस्यां (for तस्मिन्). — After 3, D2 ins :

863* कृष्णः प्रोवाच निखिलं सर्वेषामुपशृण्वताम् ।

4 T4 M3 om 4^{abc} (cf v l 2). Before 4, Ñ3 B2 ins. श्रीकृष्ण उवाच , V1 3 वैशंपायन उवाच — ^{a}) T2 G1 तु (for [अ]ति) B2 3 Ds D2 3 5 T1 M4 बालेन (for -बाल्येन) — ^{b}) Ś1 D3 5 ननु , K2 नरान् ; Ñ1 3 B1, 2 Ds2 नव- , Ds1 न च (for नर-). M1 2 रूपानु- (for -रोषानु-). K3 रोषदोषानुवर्तिना , Ñ2 Dn T3 रोषाद्दोषानु° , D6 T1 2 G M4 तथा को(T1 G2 मदको)पानु° — ^{c}) M1 2 -सहस्रस्य (for °स्राणा) — ^{d}) K3 Dn D4 6 T1 2 G1 2 4 5 M [अ]प- ; Ñ1 च , G3 [अ]पि (for [अ]स्य) Ñ2 वधे कृते , T4 गृहे कृतम् (for कृते कृतम्)

5 ^{a}) M1–3 नारीणा (for °षु) B3 खलु नारीषु सर्वासु ; D3 करुणा खलु नारीणां — ^{b}) D2 प्राकृतेषु (for °तस्य). — ^{c}) D6 T1 2 G M4 रुदन्ती(M4 °ती)ष्वेवमार्तासु — ^{d}) V1 घातिते (for पा°)

6 ^{a}) M4 -देवन- (for -देवित) T4 -मात्रे तु (for -मात्रेण). — ^{c}) Ś1 K3 Dn Ds D2 5 T1 [अ]नभिज्ञानां (D2 °तै), D3 न विज्ञात' , D6 T2 G M4 [अ]नभिज्ञानात , M1–3 परिज्ञानात् (for [अ]नभिज्ञातः) — ^{d}) D6 S (except T3 4) स्त्रीणां कारुण्यमागतम्

7 ^{a}) B1 3 निधन , D6 M4 तु वधे , T2 G तु वधः (for हि वध) — ^{b}) D6 G1 3–5 प्रायेण (for प्रागेव) — ^{d}) T1, 2 G M वै (for च)

8 ^{a}) Ś1 परुष- (for पतित-) D6 -कल्पस्य (for -वृत्तस्य). — ^{b}) Ś1 पतितस्य ; Ñ1 B2 Dn D2, 5 G1 परुषस्य (for पु°). — ^{c}) D3 अद्रिष्टं , T1 2 G1 3 5 अक्लिष्ट , G2 आश्लिष्टं ; M1 3 अरिष्टं (for अक्लिष्टं) D2 श्रेयान् (for श्रेयो) — ^{d}) G1 विक्लिष्टस्य (for विद्वि°) M4 येन विद्विष्टजीवितम्.

9 ^{a}) K Ñ V1 2 B Dn Ds D1–4 T4 -रुचिश्च, D5 -मतिश्च , T1 3 G2 M4 -रतश्च, Bom Poona eds G(ed.) परश्च (for -रतिश्च) — ^{b}) K1, 2, 4 Ñ V B D1–5 T3, 4

इहापि यशसा युक्तस्तत्रस्थैरुपधार्यते ॥ १०
यदि स्युर्निर्वृता लोकाः स्युश्च धर्मपराः प्रजाः ।
नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न नृपो विकृतो भवेत् ॥ ११
गुणेषु दुष्टवृत्तानां कृतान्तः कुरुते पदम् ।
इष्टधर्मेषु लोकेषु कर्तव्यं पारलौकिकम् ॥ १२
अतीव देवा रक्षन्ति नरं धर्मपरायणम् ।
कर्तारः सुलभा लोके दुष्कृतस्येह कर्मणः ॥ १३
हतः सोऽयं मया कंसः साध्वेतदवगम्यताम् ।
मूलच्छेदः कृतस्तस्य विपरीतस्य कर्मणः ॥ १४

तदेष सान्त्व्यतां सर्वः शोकार्तः प्रमदाजनः ।
पौराश्च पुर्यां श्रेण्यश्च सान्त्व्यतां सर्व एव हि ॥ १५
एवं ब्रुवति गोविन्दे विवेशावनताननः ।
उग्रसेनो यदून्गृह्य पुत्रकिल्बिषशङ्कितः ॥ १६
स कृष्णं पुण्डरीकाक्षमुवाच यदुसंसदि ।
बाष्पसंदिग्धया वाचा दीनया सज्जमानया ॥ १७
पुत्र निर्यातितः क्रोधो नीतो याम्यां दिशं रिपुः ।
स्वधर्माधिगता कीर्तिर्नाम विश्रावितं भुवि ॥ १८
स्थापितं सत्सु माहात्म्यं शङ्किता रिपवः कृताः ।

अपि (for चापि) — ^{c}) D5 धिक्शब्दः , D6 °ब्दं (for °ब्द-) Ś1 पातितश्, M4 प्रथितश् (for पतितश्) — ^{d}) K1 2 4 Ñ3 V1 2 D1–4 6 T2–4 G1. 2 4 M1 2 4 तस्य (for चास्य)

10 ^{b}) K3 तथा ; V3 क्रमं (for फलं) — ^{c}) K3 तपसा, D6 G1–3 5 M4 श्रेयसा (for यशसा) Ś1 मुक्तस्, D1 सर्वैस् (for युक्तस्). — ^{d}) Ñ3 स्वर्गस्थैर् (for तत्र°) Ś1 V2 B2 T1. 2 अव-, K2 4 अपि, B3 एव (for उप-) K3 B1 Dn Ds D4 M4 स्वर्गस्थैरवधार्यते ; T3 तत्रस्थै. परिपाल्यते ; G(ed) स्वर्गस्थैरुपयुज्यते .

11 ^{a}) Ś1 T1 निर्भृता ; M4 निर्जिता (for निर्वृता) — ^{b}) K1 सुखधर्म-, K2 D3 स्यु स्वकर्म- ; B2 स्युश्च कर्म-, Dn Ds2 स्युः स्वधर्म-, Ds1 स्वधर्मस्य ; D6 स्वस्वधर्म-, M1 स्वं च धर्म (for स्युश्च धर्म-) Ñ3 -रता. ; T4 -भृतां (for -परा.) Ñ1 स्युश्च कर्मफलाः प्रजा , V1 स्यु स्वधर्मरताः प्रजा , B1 3 स्युः स्वधर्मपरायणाः — ^{c}) Ś1 न चाधर्म- (for नरा धर्म-) — ^{d}) D6 नयो (for नृपो) Ś1 K3 न नृपाद्विकृतिर्भवेत् ; K1 2 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 न राज्ञामनयः स्पृशेत्, T1 नानृतं विकृतं भवेत्

12 ^{a}) K Ñ V1 Dn D1–4 T4 निग्रहे (for गुणेषु). T1. 2 G2–5 M4 -वृत्तीनां (for -वृत्तानां) V2. 3 B Ds D6 निग्रहे दुष्टवृत्तीनां — ^{b}) K1 2 4 V2 3 B1 Dn Ds1. s2 (marg) D1 3 4 T3 4 फलम्, Ñ1. 3 V1 B2. 3 वधम्, Ñ2 दयाम् (for पदम्). — ^{c}) V3 -धर्मप्र- (for धर्मेषु). Ś1 देशेषु ; D6 T1. 2 G M देवेषु (for लोकेषु).

13 ^{a}) K3 D1 रक्षन्ते (for °न्ति) — ^{b}) D6 नित्यं (for नरं). G4 कुर्यात् (for धर्म) Dn1 -परायणाः (for °णम्). — ^{d}) K1 3 4 Ñ V1 B1 2 Dn D1. 3–5 T1 हि ; D6 G2 M [ए]व , T3 च (for [इ]ह).

14 Ś1 om. (hapl) 14 — ^{c}) V1. 3 मूलोच्छेदः (for मूल°). M1–3 मूलच्छेदं कृतं ह्य(M1 त)स्य . — After 14, D6 S (except T3 4) G(ed) ins

864* न चेद्धन्यां दुराचारं विनङ्क्ष्यति तदा जगत् ।
क कुर्यात्खल्विद कार्यं बध्वा पितरमोजसा ।
राज्य सकलसामन्तं करिष्यति सदा हि स. ।

[(L 1) G1 4 हन्याद् (for हन्या) G2 दुराचारान्, M1–3 °त्मान (for °चार) T2 G5 न चेद्धन्याद्दुराचारान् (for ^{a}). D6 विनश्यति (for विनङ्क्ष्यति) — M4 om lines 2–3 — (L 3) D6 भृशम् (for हि स) G4 को रक्षति सदा हित (for ^{b})]

15 M4 om 15 — ^{a}) Ñ2 G(ed) तदेव , G3 तदैव ; G4 तदेतत् (for °ष) K2 4 D1 3–5 शाम्यता (for सान्त्व्यतां) — ^{b}) D6 शोकार्ह. (for °र्त). — ^{c}) K2 D1 6 पुर्या (for पुर्यां). Ś1 पौराश्च पुण्या सर्वे हि. — ^{d}) Ś1 ते (for हि).

16 ^{a}) V3 D3 वदति (for ब्रुवति) — After 16^{ab}, D3 ins

865* उग्रसेनो महातेजा कृष्णमस्त्राविलेक्षणम् ।
प्रलपन्तं जगामैवं यादवानां च संसदि ॥

— ^{c}) T1 M ह्रिया युक्त' (for यदून्गृह्य) — ^{d}) Ñ3 V1 -कल्मष- (for किल्बिष) — After 16, D6 S (except T3 4) ins.

866* वृष्णिभिः सहित सर्वैः शिनिप्रभृतिभिस्तदा ।

[T1 G3 सखिभि (for सहित.). G2 वृष्णिभि. सहिता सर्वे, M4 °भि सह सर्वैश्च (for ^{a})]

17 ^{b}) G2 5 जन- (for यदु-) — ^{d}) Ś1 भृशं वै (for दीनया) D6 S (except T3 4 G3) दीनया सीदमानया .

18 M3 om 18–19. — ^{a}) K2 Dn पुत्रे (for पुत्र) B3 क्रोधान् (for क्रोधो) D3 4 पुत्रे निपाति(D4 °र्यापि)तः क्रोधो ; T G पुत्रो निर्याति(T1. 3 G3. 4 °पि)तः क्रोधान्, M4 पुत्रो निर्यापितः कोपान् — ^{b}) Ś1 यामीं (for याम्यां). T2 G1. 3, 4

स्थापितो यादवो वंशो गर्विताः सुहृदः कृताः ॥ १९
सामन्तेषु नरेन्द्रेषु प्रतापस्ते प्रकाशितः ।
मित्राणि त्वां भजिष्यन्ति संश्रयिष्यन्ति चार्थिनः॥२०
प्रकृतयोऽनुयास्यन्ति स्तोष्यन्ति त्वां द्विजातयः ।
संधिविग्रहमुख्यास्त्वां प्रणमिष्यन्ति मन्त्रिणः ॥ २१
हस्त्यश्वरथसंपूर्णं पदातिगणसंकुलम् ।
प्रतिगृहाण कृष्णेदं कंसस्य बलमव्ययम् ॥ २२
धनं धान्यं च यत्किंचिद्रत्नान्याच्छादनानि च ।
स्त्रियो हिरण्यं वासांसि यच्चान्यद्वसु किंचन ॥ २३
एवं हि विहिते योगे पर्याप्ते कृष्ण विग्रहे ।
प्रतिष्ठितायां मेदिन्यां यदूनां शत्रुसूदन ॥ २४
शृणु तद्ब्रुवतां वीर कृपणानामिदं वचः ।
अस्य त्वत्क्रोधदग्धस्य कंसस्याशुभकर्मणः ।
तव प्रसादाद्गोविन्द प्रेतकार्यं क्रियेत ह ॥ २५
अस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपन्नस्यौर्ध्वदेहिकम् ।
सस्नुषोऽहं सभार्यश्च चरिष्यामि मृगैः सह ॥ २६
प्रेतसंस्कारमात्रेण कृते बान्धवकर्मणि ।
आनृण्यं लौकिकं कृष्ण गतः किल भवाम्यहम् ॥ २७ C 4868 B 2 32 29 P 2 32 29

M4 पुरीम् (for रिपुः) — ^{c}) K1 D2 -कर्माधि- (for -ध°) G2 स्वधर्माभिगतां कीर्तिं, M1 2 स्वकर्मनिहिता कीर्तिर् — ^{d}) M1, 2 बहु (for भुवि)

19 M3 om 19 (cf v l 18) — ^{a}) Ś1 दर्शित (for स्थापितं) D3 च स्व-, T1 स्वस्य (for सत्सु) — Ñ1 T2 om (hapl) 19^{cd} — ^{d}) T3 4 निर्वृता (for गर्विता)

20 ^{b}) Ñ3 (marg as in text) प्रभावस् (for प्रतापस्) Ś1 D3 प्रदर्शित (for प्रकाशित) — ^{c}) Ś1 मित्राणि त्वा श्रयिष्यन्ति, D3 मित्राणि ते भवि° — Ñ2 om (hapl) 20^{d}–21^{a} Ñ1 reads 20^{d} and 21^{a} (by transp) twice — ^{d}) K Ñ1 (both times) 3 V3 B Dn Ds D1–4 T1 3 4 पार्थिवाः, Ñ3 (marg) V1 मानवा. (for चार्थिनः) V2 सभजिष्यन्ति पार्थिवा , D5 मन्त्रयिष्यन्ति पार्थिवा.

21 For the sequence and repetition in Ñ1, cf v l 20 Ñ2 om 21^{a} (cf v l 20) — ^{a}) Ś1 प्रकृतीश्च, Ñ1 (both times) प्राकृताश्च, D6 T2 G प्राकृता ये (for प्रकृतयो) K4 T3 भविष्य(T3 उपास्य)न्ति प्रकृतय , T4 पार्थिवा. प्रकृतं यान्ति — ^{b}) Ś1 Ñ1 B1 3 D5 च, M1 2 त्वा (for त्वां) — ^{c}) K2 मुख्याश्च, D6 T1, 2 G1 3 4 -युक्तास्त्वां (T2 G1, 4 °स्त्वा) (for मुख्यास्त्वां). — ^{d}) D6 S (except T1 3 4) मानयिष्यन्ति मन्त्रिणः

22 ^{a}) Ś1 -संकीर्णं (for -संपूर्णं) — ^{b}) Ñ2 V2 3 T1 G3 जन (for -गण-) — ^{cd}) K4 transp कृष्णेदं and कंसस्य. D6 T1 2 4 G M दत्तं मया गृहाणेदं, T3 कृष्ण प्रतिगृहाणेदं (for ^{c}) Ñ2 V3 Ds2 अक्षयम्, D6 T1 2 G1–3 5 M4 ऊर्जितम् (for अव्ययम्)

23 ^{b}) T1 M4 रत्नम् (for रत्नानि) Ś1 विविधानि, T4 [आ]भरणानि (for [आ]च्छादनानि) — After 23^{ab}, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) G(ed) ins

867* प्रतीच्छन्तु नियुक्ता वै त्वदीया. कृष्ण पूरुषा. ।

[V1 प्रतीक्षन्तु (for °च्छन्तु) D4 च ते युक्तास् (for नियुक्ता वै) Ñ2 प्रयच्छन्तु नियोगतास् (for ^{a}) D3 मन्त्रिण , G(ed) क्षितीशा (for त्वदीया) T4 यत्त्वया कृष्ण पूरिता (for ^{b})]

— ^{c}) K1 2 4 Ñ1 V1 B2 3 Ds D1 2 4 T3 4 यानानि, Ñ3 ग्रामाणि, V2 रत्नानि, G(ed) धान्यानि (for वासांसि). Ñ2 B1 D3 5 स्त्रियो हिरण्ययानानि (Ñ2 °ग्रामाणि) — ^{d}) Ñ2 V2 T1 M4 यद्, D2 तथा (for यच्च)

24 ^{a}) K2 एवं च, K4 B1 2 Ds एवं सु-, G1 इत्येवं (for एवं हि) D6 T2 G2–5 M4 इत्येवं विहि(M4 °दि)ते लोके. — ^{b}) Dn कृत (for कृष्ण) Ś1 स- (for वि-) — ^{c}) B3 प्रतिष्ठितानां (for °या) — ^{d}) Ñ2 -कर्शन , M3 -संसदि (for सूदन) Ś1 G4 यदूनां यदुनन्दन, K4 त्वय्येव स्वामिनि स्थिते. — After 24, N (except K4 D2) T1–3 G1–3 5 M4 ins :

868* त्वं गतिश्चागतिश्चैव यदूनां यदुनन्दन ।

[D1 मतिश् (for [आ]ग°) D6 T1 2 G1–3 5 M4 त्व गतिर्हीन(T1 °श्च ग)तीना च (for ^{a}) V3 कुल- (for यदु-) Ñ1 B2 -पुंगव (for -नन्दन)]

25 K4 om 25^{abcd} — ^{a}) K1 D2, 3 शृणु त्वं, K3 Ñ1 Ds D1 T1 3 4 शृणुष्व, D6 T2 G2–5 शृणु च (for शृणु तद्) K2 Ñ2 3 V Dn D4 5 G1 शृणुष्व वदतां वीर, B °ष्व ब्रुव(B3 वद)ता श्रेष्ठ — After 25^{ab}, T2 (first time) ins 869* — ^{c}) Ñ1 3 V1 3 B2 3 Dn Ds D2–5 T1 3, 4 G1, 3 त्वत्कोप-, V2 शोकाप- (for त्वत्क्रोध-) — ^{d}) M1–3 -दर्शिन (for कर्मण). — ^{f}) K1 B1 D2 T3 4 क्रियेत वै (K1 D2 तत्), K4 करोम्यहम्, D6 T1 2 G1 2 4 M क्रियेमहि (for °त ह)

26 V2 om 26–27 — ^{a}) N (except Ś1 D6, V2 om) T3 4 M1 4 तस्य (for अस्य). — ^{d}) K4 विचरामि (for चरिष्यामि) T3 द्विजैः, M4 गणैः (for मृगैः).

27 V2 om 27 (cf v l 26) — ^{a}) Ś1 K1, 4 Ñ2, 3

अस्याग्निं पश्चिमं दत्त्वा चितिस्थाने विधिं विना ।
तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृण्यमाप्नुयाम् ॥ २८
एतन्मे कृष्ण विज्ञाप्यं स्नेहोऽत्र मम युज्यताम् ।
प्राप्नोतु सुगतिं तत्र कृपणः पश्चिमां क्रियाम् ॥ २९
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कृष्णः परमहर्षितः ।
प्रत्युवाचोग्रसेनं वै सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३०
सदृशं राजशार्दूल वृत्तस्य च कुलस्य च ।
यत्त्वमेवंविधं ब्रूषे गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ॥ ३१
प्राप्स्यते नृप संस्कारं कंसः प्रेतगतोऽपि सन् ।
ब्रवीमि यदहं तात तदनुष्ठीयतां वचः ॥ ३२

V1. 3 B Ds D1 4 5 T3 4 सत्कार- (for संस्कार-) D6 T2 G4 -मन्त्रेण (for मात्रेण) G3 प्रेतसत्कारमन्त्रेण — D2 om (hapl) 27^{b}–28^{c} — ^{c}) K4 ते भवेत् (for लौकिकं) D6 T1. 2 G यत्तद् (for कृष्ण) M4 आनृण्यं लौकिके यत्तद् — ^{d}) D6 ततः, T2 G1 4 5 गति (for गतः) S1 भवत्विह (for भवाम्यहम्) K1–3 Ñ V1 3 B Dn Ds D1. 3–5 गताः किल भवन्ति हि (K3 Ñ1 V3 B Ds D1 3 4 ह), K4 लौकिकं किल शाश्वतम्.

28 D2 om 28^{abc} (cf v l 27) — ^{a}) K Ñ V Dn D1 T3 4 M4 तस्य, D3 कृत्वा (for अस्य) K Ñ1 3 V1. 2 B Dn Ds D1 4 5 T3 4 G1 कृत्वा, D3 तस्य (for दत्त्वा) — ^{b}) K4 Ds2 T1 G5 M1–3 चिता (for चिति-). N (except Ś1, D2 om) T3 4 विधानत. (for विधिं विना) — ^{c}) V3 om, T2 G1 3 -मन्त्रेण (for -मात्रेण) — ^{d}) Ñ1 V3 Ds M3 आप्नुयात् (for °याम्)

29 ^{a}) Ś1 K1 2 4 Ñ3 V B1 D1–5 T4 एतत्ते (T4 °त्तु), Ñ3 (marg) तत्र ते (for एतन्मे) T3 एतत्तु मम विज्ञाप्यं — ^{b}) Ś1 विनि-, B3 Dn T1 M4 मयि (for मम) T3 संस्कारेण स युज्यताम् — ^{c}) Ñ2 V T4 M4 प्राप्नोति (for °तु) Ś1 संगतस्, Ds2 D5 स गतिं, T1 सगणं (for सुगतिं) K4 प्राप्नोतु सगतिं कृष्ण, D6 T2 G2–5 °तु सगण· कंस, M3 °ति स गतिं कंसः — After 29^{abc}, Ñ1 ins. 870*. Ñ1 om 29^{d}–31^{b} — ^{d}) D6 T2 G पश्चिम- (for °मा). K4 कृपणस्त्वत्प्रसादत ; M °णो लुप्तसत्क्रिय ·

30 Ñ1 om. 30 (cf v l 29) — ^{a}) D3 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य. — ^{b}) D6 G2 M1. 3 विष्णु (for कृष्ण.) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 -विस्मित: (for हर्षित:) — ^{c}) K3 D3 तं; D2 तु (for वै) — K2 3 Ñ2. 3 V1 2 B D T1 2 (second time) G M ins after 30. T2 (first time) after 25^{ab} :

869* कालयुक्तमिदं तात त्वयैतद्भाषितं वच ।

[G4 [इ]द ; M4 [ए]व (for [ग]तद्) K2 Ñ2 3 V1 B3 D2 3 प्रतिभाषितम् ; Dn Ds यत्प्रभाषितम् (for भाषित वच). V2 B2 D1. 4. 5 तवैत (D1 त्वयि त-, D5 तथैत) यत्प्रभाषितम्, B1 त्वयि तत्प्रतिभाषितम् (for ^{b}).]

— K4 reads lines 20–27 of 870* after 30.

31 Ñ1 om 31^{ab} (cf. v l 29). B1 repeats 31^{ab} after 870* — ^{b}) B1 (second time) नयस्य (for कुलस्य). — After 31^{ab}, D6 S (except T3 4) read line 1 of 870* V3 repeats 31^{c}–32^{b} after 870* — ^{c}) V3 (second time) यस् (for यत्) B1 कथं, B2 D5 -विधो, M4 -गते (for -विधं) Ñ1 G2 M2 3 ब्रूया, D6 ब्रूयाद् (for ब्रूषे). — ^{d}) M4 गतार्थे (for गतेऽर्थे) B3 -क्रये (for क्रमे).

32 For the repetition in V3, cf v l 31 — ^{a}) D6 G2 5 M1 3 प्राप्यतां (for प्राप्स्यते) Ś1 K1–3 Ñ V1. 2 3 (both times) B D (except D3 6) T1 3 सत्कार (for संस्कारं) K4 T4 G4 M2 प्राप्यतां (K4 °प्नोतु, T4 °प्यते) नृप सत्कारं, T2 G1 प्राप्नुतां नृप सत्कारं, G3 M4 प्राप्य(G3 °प्नु)ता नृप संस्कारः — ^{b}) D6 T2 G2 3. 5 हि स ; T4 G1 M3 ऽपि स. (for ऽपि सन्) — D6 T2 G1–3 5 M4 repeat 32^{cd} after 870*, T1 (first time) M4 (third time) repeat it after 33^{ab} K Ñ2 3 V1. 2 B Dn Ds D1–5 T1 3 4 G4 M1–3 G(ed) ins. after 32^{ab} Ñ1 after 29^{abc} : D6 T2 G1–3 5 M1 after the first occurrence of 32^{cd} : V3 after the first occurrence of 32^{ab}

870* कुले महति ते जन्म वेदान्विदितवानसि ।
कथं न ज्ञायते तात नियतिर्दुरतिक्रमा ॥
स्थावराणां च भूतानां जङ्गमानां च पार्थिव ।
पूर्वजन्मकृतं कर्म कालेन परिपच्यते ॥
श्रुतवन्तोऽर्थवन्तश्च दातार प्रियदर्शनाः ।
ब्रह्मण्या नयसंपन्ना दीनानुग्रहकारिणः ॥
लोकपालसमास्तात महेन्द्रसमविक्रमाः ।
क्षितिपालाः कृतान्तेन नीयन्ते नृपसत्तम ॥
धार्मिका· सर्वभावज्ञाः प्रजापालनतत्परा· ।
क्षत्रधर्मपरा दान्ताः कालेन निधनं गता. ॥
स्वयमेव कृतं कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
प्राप्ते काले तु तत्कर्म दृश्यते सर्वदेहिनाम् ॥
एषा ह्यन्तर्हिता माया दुर्विज्ञेया सुरैरपि ।
यथायं मुह्यते लोको ह्यत्र कर्मैव कारणम् ॥
कालेनाभिहत कंस· पूर्वकर्मप्रचोदित· ।
न ह्ययं कारणं तत्र काल· कर्म च कारणम् ॥
सूर्यसोममयं तात कृत्स्नं स्थावरजङ्गमम् ।
कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते ।

न हि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं राज्यलालसः ।
न चापि राज्यलुब्धेन मया कंसो निपातितः ॥ ३३
किं तु लोकहितार्थाय कीर्त्यर्थं च सुतस्तव ।
व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सानुजो विनिपातितः ॥ ३४
अहं स एव गोमध्ये गोपैः सह वनेचरः ।
प्रीतिमान्विचरिष्यामि कामचारी यथा गजः ॥ ३५
एतावच्छतशोऽप्येवं सत्येन प्रब्रवीमि ते ।
न मे कार्यं नृपत्वेन विज्ञाप्यं क्रियतामिदम् ॥ ३६ C 4891 B 2 32 51 P 2 32 51

कालस्तु सर्वभूतानां निग्रहे प्रग्रहे रत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि कालस्य वशगानि वै ॥
स्वदोषेणैव दग्धस्य सूनोस्तव नराधिप ।
नाहं वै कारणं तत्र कालस्तत्र तु कारणम् ॥
अथ वाहं भविष्यामि कारण नात्र सशय ।
पलायनपर काल किं करिष्यत्यकारणम् ।
कालस्तु बलवान्राजन्दुर्विज्ञेया हि सा गति. ॥
परावरविशेषज्ञा यां यान्ति समदर्शिन. ।
गति कालस्य सा येन सर्वं कालस्य गोचरम् ॥

[Ñ1 om lines 1^{a}–16^{a}. D6 S (except T3. 4) read line 1 after 31^{ab} — (L. 1) K3 Dn वेद्य (for वेदान्) — M1–3 om lines 2–27 — (L 2) D6 T2 G1. 3 5 M4 कैश्चिन्, T1 कसे, G2 कस (for कथं) K1 नु, K4 सा (for न) V1 ज्ञास्यसे, V3 ज्ञाप्यते (for ज्ञायते) — (L 3) G4 महता (for भूताना) — (L 4) Ñ2 -देह- (for -जन्म-) M4 om (hapl) lines 4^{b}–11^{a} Ñ2 V3 परिणाम्यते (for °पच्यते) — K4 om lines 5–19 — (L 5) Ñ2 V3 उदारा (for दातार) K3 V3 D5 6 -दर्शिन (for -दर्शना) — (L 6) D5 ब्रह्माध्ययनसपन्ना (for ^{a}) — (L 7) Ñ2 V3 लोकपालोपमास्तात (for ^{a}) D5 दीनानुग्रहकातरा (for ^{b}). — D1 om line 8 — (L 8) T2 G1 नीता पुरुषसत्तमा (for ^{b}) — (L 9) B3 सत्य- (for सर्व-) Ñ2 B1 -धर्मज्ञा (for -भावज्ञा) T2 om lines 9^{b}–13^{a} — (L 10) Ñ3 (marg) V1 3 B2 Ds T1 G1 2 -रता (for -परा) T1 शान्ता (for दान्ता) — (L 11) K1 3 V2 Dn D1–4 6 T1 3 4 G आत्म- (for एव) — (L 12) Ñ3 V1 D2 G1 3 प्राप्त- (for प्राप्ते). B Ds प्राप्तकालस्य (B3 °ले तु) तत्सर्वं (for ^{a}). G1 4 सर्वं ते (for दृश्यते). Ñ2 तु वि-, V3 भूरि (for सर्व-) B1 3 Ds दृश्यते खलु देहिनाम् (for ^{b}). — (L 13) K1 3 D1 3–5 T4 G(ed) सा (for हि) — (L 14) Ñ2 G5 ययाय, D2 यथय; D3 T3 4 यथा स-, D6 यया स-, T1 यया च, M4 यथा च (for ययाय) V1 B1 2 Ds T4 G1 यत्र, V3 तत्र, G4 ह्यात्म- (for ह्यत्र) B1 च (for [ए]व). — T3 om (hapl) lines 15–16, D5 reads the same on marg — (L 15) K1 -प्रतोदित, Ñ2 -प्रणो° (for -प्रचो°) K2 स्वकर्मेण प्रणोदित (for ^{b}). — (L 16) K1 (marg as above) 3 B3 तत्र तु (B3 च), D6 कर्मैव (for कर्म च) — B3 om (hapl) lines 17–22 — (L. 17) D5 सोमसूर्य- (for सूर्यसोम-) D3 सूर्यसोमात्मक विष्णुः, D6 सूर्यः सोमोऽप्ययं तात; T1 सूर्यसोमौ च यत्तात (for ^{a}) — (L 18) D3 कालेन ग्रस्यते चैव, M4 °न नियतिं कृत्वा (for ^{a}) K3 तु, Ñ1 [इ]ह, D3 प्र-, G4 स (for च) — (L 19) K2 D3 कालश्च, Bom Poona eds G(ed) स काल. (for कालस्तु) D6 S (except T3 4) कालस्तु बलवान्राजन् (for ^{a}) K1 3 Ñ2 Dn Ds T4 G2 निग्रह- (for °हे) D1–5 T3 निग्रहानुग्रहे रत (for ^{b}) — K4 reads lines 20–27 after 30 — (L 20) K4 जगच्चराचरमिद कालस्य वशमागतम् — (L 21) Ñ1 B2 -दोषैरपि, T4 -दोषेण च (for °णैव). — V3 om line 22 — (L 24) D5 शुभाशुभफल काल (for ^{a}) K2 Ñ1 2 V2 B1 2 Dn Ds D6 T2 G [अ]कारण (G4 °णै), T1 M4 कारणम् (for [अ]का°) — (L 25) Ds2 भगवान् (for बल°) — (L 26) K2 Ñ2 3 (marg) V2 3 D4–6 T2 3 G ज्ञास्यन्ति, Ds यास्यन्ति, T4 यान्ति ते (for या यान्ति) Ñ3 D1 4 -दर्शना (for -दर्शिन) M4 ज्ञास्यन्ति विधिदर्शिन (for ^{b}) — (L 27) K2 Ñ3 Ds T2 G1 ये सिद्धा, Ñ1 येनेह, D5 ज्ञापेन, M4 सिद्धा ये (for सा येन). Ñ2 V3 G5 गतिं कालस्य वै सिद्धा, D2 3 गतिं कालस्य ता जन्म (D3 जाने) (for ^{a}) K2 गौरवम् (for गोचरम्) Ñ2 3 V B Ds D6 T1 2 G M4 मोक्षतत्त्वस्य पारगाः (for ^{b})]

— After the above, B1 repeats 31^{ab} K4 om 32^{c}–33^{d}. — ^{c}) Ś1 तत्र (for तात) Ñ1 तत्तु तावदहं ब्रूमि, D6 T1. 2 G1–3. 5 (all second time) M1–3 4 (second and third time) यत्तु तावदहं वक्ष्ये. — ^{d}) K2 यद् (for तद्) T2 (second time) गत. (for वच·)

33 K4 om 33 (cf v l 32) T4 om 33–34 — ^{a}) Ś1 Ñ1 मे, Ñ2 V3 च, M1 [ए]व, M3 वै (for हि) Ś1 वै (for मे). M2 न मे राज्येन कार्यं वै. — ^{b}) D1 -काङ्क्षित: (for -लालस) Ś1 न वय नृपकाङ्क्षिणः; K3 Ñ V1 3 B Dn Ds D5 T3 4 नाप्यहं नृपकाङ्क्षित· (K3 °तम्) — After 33^{ab}, T1 repeats 32^{cd} and M4 reads it third time. — ^{c}) Ś1 K3 वा (for च). Ś1 -लोभेन (for -लुब्धेन). — After 33, Ś1 reads 35^{ab}.

34 T4 om 34 (cf v l 33) K3 om (hapl) 34. — ^{a}) M1 3 -हितार्थं वै (for °र्थाय) — ^{b}) Ś1 K1 कृत्यार्थं च, D5 कीर्त्यर्थेन (for °र्थं च) — ^{c}) Ś1 त्यागरिक्त·, D4 न्यूनभूत., D6 T2 G1 3–5 त्यक्त°; T3 शल्य°, G2 त्यक्तधर्मः; M1. 2 (*inf lin.*) न्यक्कृतश्च; M2 न्यङ्कभूतः, M3 सत्कृतश्च (for व्यङ्गभूत·) — ^{d}) K2 B1 4 Ds सानुगो (for °जो).

भवान्राजास्तु मे मान्यो यदूनामग्रणीः प्रभुः ।
विजयायाभिषिच्यस्व स्वराज्ये राजसत्तम ॥ ३७
यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।
मया निसृष्टं राज्यं स्वं चिराय प्रतिगृह्यताम् ॥ ३८
व्रीडिताधोमुखं तं तु राजानं यदुसंसदि ।
अभिषेकेण गोविन्दो योजयामास योगवित् ॥ ३९
स बद्धमुकुटः श्रीमानुग्रसेनो महीपतिः ।
चकार सह कृष्णेन कंसस्य निधनक्रियाम् ॥ ४०
तं सर्वे यादवा मुख्या राजानं कृष्णशासनात् ।
अनुजग्मुः पुरीमार्गे देवा इव शतक्रतुम् ॥ ४१
रजन्यां तु प्रभातायां ततः सूर्ये चिरोदिते ।
पश्चिमं कंससंस्कारं चक्रुस्ते यदुपुंगवाः ॥ ४२
शिबिकायां समारोप्य कंसदेहं यथाक्रमम् ।
नैष्ठिकेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियाम् ॥ ४३
स नीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।
संस्कृतश्च यथान्यायं नैधनेन चिताग्निना ॥ ४४
तथैव भ्रातरं चास्य सुनामानं महाभुजम् ।
संस्कारं लम्भयामासुः सह कृष्णेन यादवाः ॥ ४५
ताभ्यां ते सलिलं चक्रुर्वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
अक्षयं चापि प्रेतेभ्यो भाषमाणाः प्रतस्थिरे ॥ ४६

---

35 Ś1 reads 35^ab after 33 — ^a) D3 गोपालो (for गोमध्ये) — ^d) K3 Dn Ds1 (marg as in text) s2 खगः (for गजः). Ś1 कामरूपो यथा खग

36 ^a) D6 G2–5 M1. 2 (*inf lin*) 3 4 एतच्च (for एतावच्च). Ds एतावच्च शपेऽहं वै — ^b) K1 सत्यमेतद् , K2 4 Ñ1. 3 V1 2 B Dn Ds D1 2 4 5 T3 4 सत्येनैतद् , Ñ2 V3 D3 °नैव (for °न प्र-). Ś1 व (for ते) — ^c) D3 त्वर्थो (for कार्यं)

37 ^a) K1–3 Ñ3 V2 B Dn Ds D1 2 5 T3 4 [अ]स्तु मान्यो मे , K4 Ñ1 V1 D4 तु (Ñ1 तु , D4 च) मान्यो मे , D6 T1 2 G2–5 M तु नो मान्यो (for [अ]स्तु मे मान्यो) D3 भवांस्तु राजमान्यो मे — ^b) Ś1 ध्रुव , Ñ3 (marg) V1 कृतः , D6 T2 G M असि , T1 अपि , T3 प्रभो (for प्रभु.) — ^c) D5. 6 T1 G2–5 [अ]भिषिञ्चस्व (for °षिच्यस्व) — ^d) D2 नर- , D5 सह , Bom Poona eds G(ed) नृप (for राज-) K3 राज्ये राज्यस्य सत्तम

38 ^b) D4 T4 ते (for वा) D4 वा (for ते). — ^c) Ś1 K1 V2 D3 विसृष्टं (for नि°) G4 M4 स्वं राज्यं (by transp) D6 T2 G1–3. 5 M1–3 मयातिसृष्ट स्व राज्यं — ^d) T1 -पद्यताम् (for -गृह्यताम्) — After 38, K1 2 Ñ2 3 V B Dn Ds D2–4. 5 (marg) 6 ins. .

871* वैशंपायन उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नोत्तरं प्रत्यभाषत ।
[K2 D6 om. the ref]

D4 cont

872* व्रीडितोऽधोमुखस्तस्थौ कृष्णस्य पुरतो नृपः ।

39 Before 39, K3. 4 D1 T3. 4 G2 4 5 M4 ins. वैशंपायन उवाच — ^a) V1 तत्र ; G4 5 तत्तु (for तं तु) M4 व्रीळयाधोमुखं तं तु — ^b) K1 4 D1 जन- (for यदु-) — ^d) N (except Ś1 D6) T2–4 G1 M1 धर्मवित् (for योग°).

40 ^b) Dn G(ed) महाद्युति (for महीपति)

41 ^a) D3 4 ते (for तं) — ^c) Ñ1 पराजग्मु. (for अनु°) D6 M3 G(ed) पुरी (for पुरी-)

42 ^a) K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 T3 4 निवृत्तायां , G4 प्रयातायां , M1 3 व्यती° , M2 प्रवृत्तायां (for प्रभातायां) K2 रजन्या ता तु वृत्ताया , D3 °न्यां सनिवृत्तायां — ^b) K Ñ2 3 B1 2 D T2 3 G1–3 5 M2–4 विराजति , B3 T1 M1 G(ed) विराजिते (for चिरोदिते) G4 तत सूर्योदयं प्रति — ^c) G2 प्रेत- (for कंस-) K1 Ñ V B2 3 Dn Ds D1 2. 4 -सत्कारं (for संस्कारं) B1 पश्चिमं राजसत्कारं.

43 K4 D1 om 43 — ^a) K1 2 Ñ2. 3 V B Ds D2–5 T3 4 G3 अथारोप्य (for समा°) — ^b) D6 T1. 2 G1 3–5 M1 3 यथाविधि , G2 मृतं च तत् (for यथाक्रमम्). — ^d) K3 Ñ3 (marg) V1 Dn D6 T1 2 G M2 4 कंस- (for तस्य) Ś1 संस्क्रियाम् (for सत्क्रि°). M1 3 चक्रुस्ते कंससंस्क्रियाम्

44 ^b) D5 उत्तमं (for उत्तरं) Ñ3 (marg) V1 उग्रसेनसुतो नृप — ^c) Ś1 K Ñ2. 3 V2. 3 B D (except D6) T1 3 4 सत्कृतश्च , V1 सत्कृत्य (for संस्कृतश्च). — ^d) Ś1 T1 2 G1 3–5 M4 नैष्ठिकेन , D5 ऐन्धनेन (for नैध°).

45 ^a) Ś1 K3 तत्र (for तथा). D6 T1 G1–3. 5 M तस्य (for चास्य) — ^b) Ñ2 महाप्रभुम् (for °भुजम्). — ^d) D5 हतं (for सह) Ñ1 2 V3 B2 D6 T2 G M कृष्णेन सह यादवाः.

46 ^a) T4 ताभ्यां च , G5 तस्यान्ते (for ताभ्यां ते) — ^b) K Ñ3 V B2 3 D (except D6) T3 4 -पुरोगमाः (for -महारथाः) — B3 reads 46^cd twice D4. 5 G(ed.) repeat 46^cd after 874* — ^c) Dn [अ]स्तु (for [अ]पि). Ñ2 V3 B2 T4 प्रेताभ्यां ; D4. 5 G(ed) (all second time) विप्रेभ्यो (for प्रेतेभ्यो). — ^d) K1. 2. 4 Ñ V B1. 2. 3

तयोस्ते सलिलं दत्त्वा यादवा दीनमानसाः । पुरस्कृत्योग्रसेनं वै विविशुर्मथुरां पुरीम् ॥ ४७

इति श्रीहरिवंशे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

७९

वैशंपायन उवाच ।
स कृष्णस्तत्र बलवान्रौहिणेयेन संगतः । मथुरां यादवाधीनां पुरीं तां सुखमावसत् ॥ १
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया ज्वलन् ।

C 4905
B 2. 33 2
P 2 93 4

(both times) Dn Ds D1–3 4. 5 (last two second time) T3 4 पुन पुन· (for प्रतस्थिरे) K3 D4 5 (both first time) दत्त्वा श्राद्धे विधानत· — For 46^{cd}, D6 S (except T3 4) subst

873* अक्षयं भाषमाणाश्च प्रेतेभ्यश्च प्रतस्थिरे ।
[D6 G2 M3 अक्षय्य (for °य)]

G3 cont K3 D4 5 (marg) G(ed) ins after 46 B3 after the second occurrence of 46^{cd}.

874* हिरण्यस्य सुवर्णस्य दश कोटीस्तथा हरि· ।
गावो रत्नानि वासांसि ग्रामान्नगरसंमतान् ॥
ददौ कसं समुद्दिश्य ब्राह्मणेभ्यो नृपोत्तम. ।

47 ^{a}) B3 तयोस्तु, T2 G1 तस्य ते (for तयोस्ते) Ś1 Ñ1 कृत्वा (for दत्त्वा) — ^{c}) K3 Dn च; Ñ1 तु, Ñ2 तं, V3 ते (for वै) M4 उग्रसेनं पुरस्कृत्य — ^{d}) Ñ1 M4 मथुरा-, V3 यादवा., D6 माथुरीं, M1–3 मधुरां (for मथुरां) — After 47, D2 ins

875* सर्वान्स्वजातिसंबन्धान्दिग्भ्य. कंसभयार्दितान् ।
यदुवृष्ण्यन्धकमधुदाशार्हकुकुरादिकान् ॥
सभाजितान्समाश्वास्य विदेशावासकर्शितान् ।
न्यवासयत्स्वगेहेषु वित्तै· संतर्प्य विश्वकृत् ॥
कृष्णसंकर्षणभुजैर्गुप्ता लब्धमनोरथा· ।
स्वगृहे रेमिरे सिद्धाः कृष्णरामगतज्वरा ॥
वीक्षन्तोऽहरह प्रीता मुकुन्दवदनाम्बुजम् ।
नित्यप्रमुदित श्रीमत्सदयस्मितवीक्षणम् ॥
[=(var) Bhāgavata P 10 45 15–18.]

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3. — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ3 V B Ds D1 — *Sub-parvan* V3 बालचरितम्, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ3 V B2. 3 Dn Ds D1 3–5 कंससत्का(D1 3 °संस्का)र उग्रसेनाभिषेकश्च; Ñ1 2 B1 D6 T3 G1–3 M4 उग्रसेनाभिषेक, D2 कंससत्क्रिया, T4 कंससंस्कार. — *Adhy no* (figures, words or both)· K3 86 ; Ñ3 V1 B2 G3 4 M1–3 89, V2 90, V3 88, Dn Ds2 D4 87, D1 85, D3 T3 93, T1 G3. 5 M4 92, T2 G1 91; T4 80 — *Śloka no* Dn Ds2 62, D4 G1 65, T2 63.

79

1 K2 4 om the ref After the ref, D2 ins ·

876* अथ नन्दं समासाद्य भगवान्देवकीसुत ।
सकर्षणश्च राजेन्द्र परिष्वज्येदमूचतु· ॥
पितुर्युवाभ्यां स्निग्धाभ्यां पोषितौ लालितौ भृशम् ।
पित्रोरभ्यधिका प्रीतिरात्मजेष्वात्मनोऽपि हि ॥
स पिता सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत् ।
शिशून्बन्धुभिरुत्सृष्टानाकल्पै पोषरक्षणैः ॥
यात यूयं व्रजं तात वय च स्नेहदु खितान् ।
ज्ञातीन्वो द्रष्टुमेष्यामो विधाय सुहृदा सुखम् ॥
एव सान्त्वय्य भगवान्स नन्दव्रजमच्युत ।
वासोलंकाररूपाद्यै रञ्जयामास सादरम् ॥
इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नन्द प्रणयविह्वलः ।
पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रे सह गोपैर्व्रजं ययौ ॥
[=(var) Bhāgavata P, 10 45 20–25]

N (except Ś1 Ds D6) T3 4 Bom. Poona Cal. eds. repeat 1–2 after the ref of 80 1 — ^{a}) K1, 3 4 Ñ1 V2 B1 3 Dn D1–5 T4 Bom Poona and Cal. eds. (all second time) सहितो, B2 (second time) सुसुखी, T1 2 G1–3 5 M भगवान् (for बल°). — ^{b}) D6 T1 2 G M1 2 (*inf lin* as in text) 3 4 रौहिणेयसहायवान् — T3 (second time) om 1^{cd} — ^{c}) D6 M1–3 मधुरां (for मथुरां) K Ñ1 2 (all first time) 3 (marg. as in text, both times) V1 (first time) 2 (both times) 3 (first time) B1 (both times) 2 3 (both first time) Dn (both both times) Ds D1–5 (last five first time) T3 4 (first time) G1 4 मथुरां यादवाकीर्णां. — ^{d}) K4 Ñ1 3 (marg as in text) V1 (all first time) D1 (second time) T3 आविशत् (for आवसत्).

2 For the repetition in N (except Ś1 Ds D6) T3 4 Bom Poona Cal eds, cf v 1 1 D4 (first time) om 2^{ab}. — ^{b}) Ś1 K Ñ1 3 V1 2 B1 2 Dn (all [except Ś1] second time) Ds D1–3 (last three second

चकार मथुरां वीरः स रत्नाकरभूषणाम् ॥ २
कस्यचित्त्वथ कालस्य सहितौ रामकेशवौ ।
गुरुं सांदीपनिं काश्यमवन्तिपुरवासिनम् ।
धनुर्वेदचिकीर्षार्थमुभौ तावभिजग्मतुः ॥ ३
निवेद्य गोत्रं स्वाध्यायमाचारेणाभ्यलंकृतौ ।
शुश्रूषू निरहंकारावुभौ रामजनार्दनौ ।
प्रतिजग्राह तौ काश्यो विद्याः प्रादाच्च केवलाः ॥ ४
तौ च श्रुतिधरौ वीरौ यथावत्प्रतिपद्यताम् ।
अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या साङ्गं वेदमधीयताम् ॥ ५
चतुष्पादे धनुर्वेदे चास्त्रग्रामे ससंग्रहे ।
अचिरेणैव कालेन गुरुस्तावभ्यशिक्षयत् ॥ ६
अतीवामानुषीं मेधां तयोश्चिन्त्य गुरुस्तदा ।
मेने तावागतौ देवावुभौ चन्द्रदिवाकरौ ॥ ७
ददर्श च महात्मानावुभौ तावपि पर्वसु ।

---

time). 4 5 (second time) 6 T1 2 4 (second time) G M4. 4 विभु , Ñ2 V3 (both second time) प्रभु , B3 (second time) वृतः (for ज्वलन्) — c) K Ñ V B Dn Ds D1–5 (all except Ds both times) T1 3 4 (both both times) चचार (for चकार). K Ñ V B1, 2 D (except Ds D6) T3 4 Bom. Poona eds (all second time) प्रीत॰ (for वीरः) — d) K2 (second time) वनान्तर-, K3 (second time) 4 (both times) Ñ1 (first time) 2 (both times) 3 V1 B Dn (last seven second time) D1 2 (both both times) 3 (first time) 4 5 (both both times) T4 (second time) M1, 3 वनाकर-, T1 2 G M2 4 धनागार- (for रत्नाकर-) Ñ3 (marg) V1 3 B3 (all second time) -भूषिताम् (for -भूषणाम्) K1 (second time) स वनाकारतोरणाम्, D3 (second time) सर्वलोकस्य भूषणम्; D6 सदनागारभूषणाम्; T3 (second time) धर्मो विग्रहवानिव

3 c) Ś1 K1, 2 4 D2 सांदीपिनं, K3 D1 6 G1 °पनं (for °पनिं). — d) D3 4 6 T2 G1 3 अवन्ती-. — f) B1 तम्, T2 G2 3 5 [ए]व (for ताव्). Ś1 अपि, Ñ1 T1 अधि-; M1 2 प्रति- (for अभि-).

4 b) Ś1 K1 [अ]भिसवृतौ, D6 T1 4 G3 5 M4 [अ]प्यलंकृतौ, T2 G1 ह्यलं° (for [अ]भ्यलं°) — c) D1 T2 G1 M शुश्रूषा- (for °षू) Ñ1 शुश्रूषू निरभिमानाव्. — d) Ñ1 सुतौ (for उभौ). — After 4cd, D6 T1 2 G M ins :

877* चक्रतुः पुण्डरीकाक्षौ विद्याग्रहणलालसौ ।

— f) T3 विद्यां (for विद्याः) T2. 3 केवलाम्, G1 °लौ (for °लाः).

5 V3 om 5a–7b — a) K1 तु (for च) K2 Ñ2 D2 T1 G5 M श्रुतधरौ, K3 श्रुतिपरौ, D3 श्रद्धाधरौ, T2 G1 व्रत°, G4 मूल° (for श्रुति°) — b) K1, 2 Ñ3 V1 B3 Ds D2 G4 5 M प्रत्यपद्यताम् (for प्रति°) D3 यथान्याय प्रपद्यताम् — c) Ś1 K1 B3 अहोरात्र- (for °त्रैश्). — d) K2, 4 Ñ Ds D1 साङ्ग- (for साङ्ग)). Ś1 अधीयतु. (for °ताम्) K3 D4 साङ्गवेदमधीयतु॰. — For 5cd, D6 T1, 2 G M subst. :

878* साङ्गं वेदमधीयेतां चतुःषष्ट्या दिनैस्तथा ।

6 V3 om. 6 (cf v. 1 5). — a) Ñ3 (marg) चतुर्वेदे (for °ष्पादे) Ś1 K3 B1 2 Dn D4. 5 Cn चतुष्पादं धनुर्वेदं, V1 °ष्पादचतुर्वेदे ❀ Cn : चतुष्पादं दीक्षासंग्रहसिद्धिप्रयोगाख्यैश्चतुर्भिः पादैरुपेतम् । ❀ — b) K2 D1 शास्त्रग्रामे, Ñ V1 2 B Ds D3 4 T3. 4 G2 M4 शस्त्र°, D6 T1 G3–5 अ(T1 G3 ह्य)स्त्र° (for चास्त्र°) Ś1 K3 Dn Cn श(K3 शा)स्त्रग्रामं ससग्रहम्, K4 T2 G1 साश्व(T2 हस्त- ; G1 अश्व)ग्रामे सुसंग्रहे, D2 शस्त्रग्रामे च सग्रहे, D5 शस्त्रमग्रामसग्रहे ❀ Cn : ससंग्रहं सरहस्यम् । ❀ — After 6ab, D6 S (except T3 4) G(ed) ins :

879* लेख्यं च गणितं चोभौ प्राप्तुतां यदुनन्दनौ ।
गान्धर्ववेदं कृत्स्नं च तथा लेख्याश्च तावुभौ ।
हस्तिशिक्षाश्वशिक्षाश्च द्वादशाहेन चाप्नुताम् ॥
तावुभौ जग्मतुर्वीरौ गुरुं सांदीपनिं ततः ।
धनुर्वेदचिकीर्षार्थं धर्मज्ञौ धर्मचारिणौ ॥
ताविष्वासवराचार्यमभिगम्य प्रणम्य च ।
तेन तौ सत्कृतौ राजन्विचरन्ताववन्तिषु ॥
पञ्चाशद्भिरहोरात्रैर्दशाङ्गं सुप्रतिष्ठितम् ।
सरहस्यं धनुर्वेदं सकलं ताववाप्नुताम् ॥

[(L 1) G(ed.) लेखं (for लेख्यं). — (L. 2) D6 लेख्याश्, T1 G3 लेख्यं (for लेख्याश्). — T1 om. (hapl.) lines 4–9 — (L 4) D6 तथा, G2 मुनिम् (for तत). — G3 om lines 8–9 — (L 9) T2 [अ]थाप्नुताम् (for [अवा]°)]

— c) B1 सुचिरेण (for अ°) G4 काले तु (for कालेन) — d) Ś1 गुरुस्तावन्वजानत ; K3 °भ्यामशिक्षयत्.

7 V3 om 7ab (cf v 1. 5) — a) D6 T1 G2 M1 अतीतमानुषीं मेधां (T1 मायां), T2 G1 3–5 M2 3 °तां मानुषीं मेधां — b) G1, 4 तथा (for तदा). K Ñ2, 3 V1 2 B D (except D6) T3 4 चिन्तयित्वा तयोर्गुरु — c) N (except Ś1 D6) T3 4 वीराव् (for देवाव्) — d) K Ñ V1, 2 B D (except D6) T3 4 देवौ, V3 मेने (for उभौ).

पूजयन्तौ महादेवं साक्षात्त्र्यक्षमवस्थितम् ॥ ८
गुरुं सांदीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽभ्यभाषत ।
गुर्वर्थं किं ददानीति रामेण सह भारत ॥ ९
तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रोवाच हृष्टवत् ।
पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं यो मृतो लवणाम्भसि ॥ १०
पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हृतः ।
प्रभासे तीर्थयात्रायां तं मे त्वं पुनरानय ॥ ११
तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः ।
गत्वा समुद्रं तेजस्वी विवेशान्तर्जलं हरिः ॥ १२
समुद्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा दर्शयामास तं तदा ।
तमाह कृष्णः क्वासौ मोः पुत्रः सांदीपनेरिति ॥ १३
समुद्रस्तमुवाचेदं दैत्यः पञ्चजनो महान् ।
तिमिरूपेण तं बालं ग्रस्तवानिति माधव ॥ १४
स पञ्चजनमासाद्य जघान पुरुषोत्तमः ।
न चाससाद तं बालं गुरुपुत्रं तदाच्युतः ॥ १५
स तु पञ्चजनं हत्वा शङ्खं लेभे जनार्दनः ।
यः स देवमनुष्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः ॥ १६
ततो वैवस्वतं देवं निर्जित्य पुरुषोत्तमः ।

C 4921
B 2 33 18
P 2 33 18

8 ^{a}) D6 T2 G1–3 5 M1–3 स ददर्श (for ददर्श च) — ^{b}) D2 (marg as in text) सर्वेस , T4 [अ]तीव च (for पर्वसु) — ^{c}) Ñ1 महादेवौ, V1 यथा देव (for महादेव) — ^{d}) Ś1 D2 (marg) धिष्ण्येषु, D1 3 5 T4 विष्णुम् (for त्र्यक्षम्) K1 2 4 Ñ V1 2 B Dn D9 D4 T3 साक्षाद्विष्णुं व्यवस्थितम्, K3 °द्विष्णु च सस्थितम्, M1 °त्र्यक्षाविवापरौ, M3 °त्र्यक्षमिवापरम्

9 ^{b}) Ś1 वचोऽब्रवीत्, K2 3 Ñ3 V1 Dn D1 4 5 ऽन्वभाषत, V3 ऽनुचोदयन्, D6 T1 2 G M ऽभ्य(D6 G2 ह्य)चोदयत् (for ऽभ्यभाषत) — ^{c}) K Ñ2, 3 V1 3 D1 2 4–6 T3 4 G1 4 M2–4 ददामि (for °नि) D3 गुर्वर्थे कि ददामीति — ^{d}) Ś1 सह रामेण भारत, D6 S (except T3 4) रामेण सहितस्तदा

10 ^{b}) Ś1 हर्षितः, B1 D2–4 6 G2 M1 3 हृष्टवान्, T1 दुष्करम् (for हृष्टवत्) — ^{c}) V3 B3 T3 4 दातुं (for दत्तं) — ^{d}) V2 मृतो यो (by transp) Ś1 यो हृतो लवणाम्भसा, T2 G1 यो मृतो लवणाम्बुधौ

11 ^{a}) Ś1 मम ; Ñ1 2 B3 T3 4 G5 M1 2 4 ऽपि मे (for हि मे) — ^{b}) K1 3 4 Ñ1 2 V3 Dn1 Ds2 D2 3 5 G5 हृत. (for हृतः) — ^{d}) Ś1 तमेतं, K2 त्वमेवं, Ñ2 V3 तस्मात्त्वं ; B तमेव (for त मे त्व) D4 पुत्रम् (for पुनर्)

12 ^{a}) T2 G1 ते तथेति, G4 तथेति च (for °त्येव) M1–3 विष्णू (for कृष्णो) — ^{d}) D6 G2–4 M1–3 प्रविश्य (for विवेश) Ś1 विवेशान्तर्जले ततः

13 ^{b}) K3 Dn2 D3 स्वं (for तं) — ^{c}) T3 तदा (for तम्) V3 कोऽसौ, T2 G1 3–5 M4 क्वास्ते (for क्वासौ). — ^{d}) V2 सुतः (for पुत्र॰) — After 13, G4 ins 881*

14 G4 om 14–16 — ^{a}) N (except Ś1 V3 D6) T3 4 G2 5 प्रत्युवाच (for तमु°) G3 5 [ए]वं (for [इ]दं) — ^{c}) Ñ3 V1 तं बालं तिमिरूपेण — ^{d}) K1 2 4 Ñ V B D1–3 5 T3. 4 भारत, D5 T1 2 G1–3. 5 M1–3 केशवम् (T2 G1. 3. 5 °व), M4 मे मति (for माधव) D3 गुरुपुत्रं तवाच्युत — After 14, D3 G5 ins

880* उन्मथ्य सलिलादस्माद्ग्रस्तवानिति भारत ।

15 G4 om 15 (cf v l 14) — ^{a}) K1 D1 तं (for स) — ^{b}) Ñ3 (marg) V1 जगाम (for जघान) — T4 om (hapl) 15^{c}–17^{b} G(ed) om 15^{cd}

16 G4 om 16 (cf 1 14) T4 om 16 (cf v 1 15) K2 om 16^{a}–17^{b} — ^{a}) B1 2 च (for तु) — ^{c}) T2 G1 4 5 M4 तु (for स) Ñ2 V3 यश्चासौ देवमानुष्ये — ^{d}) D6 श्रुति , T1 3 G3 5 स्मृत (for श्रुतः) — D6 T1 2 G1–3 5 M ins after 16 G4 after 13 .

881* गत्वा यमपुरं विष्णु. क्रोधसंरक्तलोचन ।
आसनस्थ ततो विष्णु प्रोवाच यममूर्जितम् ।
दीयतां पुत्र इत्येवं काश्यसांदीपनेरिति ॥
तमुवाच ततो विष्णुं मृत्युना चाहृतो हरे ।
एवमुक्तस्तदा कृष्णो यमेनामितविक्रमः । [5]
अहो धाष्टर्यं ततो मृत्योरित्युक्त्वा धनुराददे ॥
आदाय निशितं बाणं दीयतामिति चाब्रवीत् ।
क्रुद्धं विष्णुं समाज्ञाय दत्तवान्किल बालकम् ॥

[G4 om (hapl) lines 1–3 —(L 1) T2 -पुरीं (for -पुरं) M4 कृष्ण (for विष्णुः) M2 om (hapl) 1^{b}–2^{a} T1 कोप-(for क्रोध-) — (L 2) T2 G5 आसनस्थस् (for °स्थ) G2 अदाद् (for ततो) — (L 4) T1 स (for तम्). G5 विष्णुर् (for विष्णु) T2 [आ]हृतो हृदे , G1 [आ]हृत हरे , G3 हृतो हरे (for [आ]हृतो हरे) — M1–3 om line 5]

17 T4 om 17^{ab} (cf v 1 15) K2 om 17^{ab} (cf v l. 16) T2 om 17^{ab} K1 Ñ2 3 V1 2 B 2 3 Dn D2 5 T3 G2 read 17^{ab} twice — ^{a}) B2 (second time) Bom Poona eds. घोरं (for देवं). K1 B3 D2, 5 (all first time)

आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं यमक्षयात् ॥ १७
ततः सांदीपनेः पुत्रः प्रसादादमितौजसः ।
दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरासीच्छरीरवान् ॥ १८
तदशक्यमचिन्त्यं च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतम् ।
सर्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत ॥ १९
स गुरोः पुत्रमादाय पाञ्चजन्यं च माधवः ।
रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाज्जगत्पतिः ॥ २०
रक्षसस्तस्य रत्नानि महार्हाणि बहूनि च ।
आनाय्य वेदयामास गुरवे वासवानुजः ॥ २१
गदापरिघयुद्धेषु सर्वास्त्रेषु च तावुभौ ।
अचिरान्मुख्यतां प्राप्तौ सर्वलोके धनुर्भृताम् ॥ २२
ततः सांदीपनेः पुत्रं तद्रूपवयसं तदा ।
प्रादात्कृष्णः प्रतीताय सह रत्नैरुदारधीः ॥ २३
चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यः सांदीपनिस्तदा ।
समेत्य मुमुदे राजन्पूजयन्रामकेशवौ ॥ २४
कृतास्त्रौ तावुभौ वीरौ गुरुमामन्त्र्य सुव्रतौ ।

ततो वैवस्वतं पुरं; Dn (both first time) ततो जगाम भगवान् — ^{b}) K1 D2 5 T3 (all first time) जगाम; Ñ2 (first time) गत्वा स, Ñ3 V1 2 B3 (all first time) गत. स; G2 (both times) निर्भर्त्स्य (for निर्जित्य) Dn (both first time) वैवस्वतपुरं महत् — Ñ1 B1 D3 ins after 17^{ab} Ñ2 3 B2 3 after the second occurrence of 17^{ab}

882* आससाद च तं बालं गुरुपुत्रं तदाच्युत ।

[Ñ1 न चाससाद त बालं (for ^{a}) B3 तथा (for तदा)]
— Dn ins after the first occurrence of 17^{ab}

883* शङ्खमापूर्य गोविन्दस्त्रासयामास वै जनम् ।

Dn cont K1 Ñ2. 3 V1 2 B2 3 D2 ins after the first occurrence of 17^{ab}

884* ततो यमोऽभ्युपागम्य ववन्दे तं गदाधरम् ।
किमागमनकृत्यं ते किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
तमुवाचाथ वै कृष्णो गुरुपुत्र प्रदीयताम् ।
तयोस्तत्र तदा युद्धमासीद्घोरतरं महत् ॥

[K1 Ñ2 B3 D2 om line 2 — (L 3) D2 स (for तम्) B2 गोविन्दो, D2 न कृष्णो (for वै कृष्णो) — K1 reads line 4 on marg — (L 4) K1 D2 (marg) श्रुत्वा तयोस् (for तयोस्तत्र). Ñ2 3 V1 2 B2 श्रुत्वाथ तद्वचो युद्धम् (for ^{a}). K1 D2 (also marg) तत्रासीदद्भुतं महत्, Ñ2 अभवद्भरतर्षभ, Ñ3 V1, 2 B2 अभव(V2 °करो)त्सुमहत्तदा (for ^{b})]

— ^{a}) V3 आनिन्ये तं, G2 आनीय तं (for आनिनाय) — ^{d}) K2 B2 D5 T1 2 G1 3 5 M4 चिरं (for चिर-)

18 ^{a}) T3 4 M4 पुत्रं (for पुत्रः) — ^{b}) Ś1 K1–3 Dn D2 5 प्रभावाद्, G3 प्रतापाद् (for प्रसादाद्) M4 प्रादादमिततेजस — ^{c}) K1 2 V2 B1 D2–5 -कालं गतः, M3 -कालं कृत (for -कालगत.) T4 पुत्रः (for प्रेतः) T3 दीर्घकालं गतं लेभे. — ^{d}) Ñ3 (marg) एवासीच्; Dn1 पुनरायाच् (for °सीच्). V3 च वीर्यवान् (for शरीर°). T3 यथारूपशरीरिणम्.

19 ^{a}) K2 तददृष्टम्, D3 त्रिदशानाम् (for तदशक्यम्) — ^{b}) D1 च, D6 T1 G2 M1–3 [अ]स्य (for सु) K4 दृष्ट्वा च सुमहाद्भुतम् — ^{c}) D2 (marg as in text) M4 देवानां (for भूतानां) — ^{d}) V2 विस्मय समपद्यत

20 ^{b}) K2 T3 4 केशवः (for माधव) — ^{d}) K Ñ1 3 V1 B1 3 Dn Ds D1 2 4 जगत्प्रभु, Ñ2 V3 D5 °द्गुरु., D3 गुरुं प्रभु, T2 (also as in text) महाकवि (for जगत्पति)

21 ^{a}) K1 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D3 4 T4 राक्षसैस् (for रक्षसस्) K2 राक्षसेशस्य रत्नानि, K4 D1 2 राक्षसैर्वैरर(D1 °सैस्तानि र, D2 °सै सर्वैर)त्ना°; T1 M4 अक्षयाण्यथ र° — ^{c}) T1 आनीय (for आनाय्य) D6 आनीय वेदयामास, T2 G1 आनाय्य दाप°

22 T1 M4 read 22 after 24 — ^{a}) Ś1 शक्तीषु, D2 -युक्तेषु (for -युद्धेषु) — ^{b}) D6 T2 G1–3 5 M1–3 सर्वशस्त्रेषु तावुभौ — ^{d}) D3 श्रेष्ठौ (for सर्व-) K V1 D1 2 4, 6 T4 G2 M1 3 -लोक- (for -लोके) Ś1 धनुष्मताम् (for °र्भृताम्) B3 सर्वलोकधनुष्मताम्

23 B3 om 23^{a}–26^{b} — ^{b}) T1 Cal. ed. तथा; G2 सदा (for तदा) K4 हृतं तं लवणाम्बुधौ — ^{c}) N (except Ś1 D6; B3 om) T1 3 4 प्रतीतात्मा, M2 प्रसन्नाय (for प्रतीताय)

24 B3 om 24 (cf v l 23) — ^{a}) T2 G1 चिरं (for चिर) K2 -दृष्टेन (for न°) — ^{b}) T3 समेत्य मुनिपुंगव. — ^{c}) K3 आमन्त्र्य (for समेत्य) T3 पूजयामास धर्मात्मा — ^{d}) K2 युञ्जयन्, T3 तावुभौ (for पूजयन्) K3 रामकेशवयोरपि — After 24, T1 M4 read 22

25 B3 om 25 (cf v l 23) — ^{a}) D2 कृतार्थौ (for °स्त्रौ) M4 तौ महा (for तावुभौ) V2 देवौ (for वीरौ) D3 कृतार्थौ तत्र तौ वीरौ — ^{b}) K2 सायुधौ, Dn1 सव्रतौ, D2 तावुभौ, D6 T1 2 G M2 4 माधवौ, M1 3 पूज्य च (for सुव्रतौ) D3 तमामन्त्र्याशु जग्मतु — Ñ1 om 25^{cd}. — ^{c}) T3 M1. 2 आयातां (for °तौ) M2 वीरौ (for भूयो).

आयातौ मथुरां भूयो वसुदेवसुतावुभौ ॥ २५
ततः प्रत्युद्ययुः सर्वे यादवा यदुनन्दनौ ।
सबाला हृष्टमनस उग्रसेनपुरोगमाः ॥ २६
श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणोऽथ पुरोहिताः ।
सबालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत ॥ २७
नन्दितूर्याण्यवाद्यन्त तुष्टुवुश्च जनार्दनम् ।
रथ्याः पताकामालिन्यो भ्राजन्ति स्म समन्ततः ॥२८
प्रहृष्टमुदितं सर्वमन्तःपुरमशोभत ।
गोविन्दागमनेऽत्यर्थं यथैवेन्द्रमहे तथा ॥ २९
मुदिताश्चाप्यगायन्त राजमार्गेषु गायनाः ।
स्तवाशीःप्रथमा गाथा यादवानां प्रियंकराः ॥ ३०
गोविन्दरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ ।
स्वे पुरे निर्भयाः सर्वे क्रीडध्वं सह बान्धवैः ॥ ३१
न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः ।
मथुरायां बभौ राजन्गोविन्दे समुपस्थिते ॥ ३२
वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहयद्विपाः ।
नरनारीगणाः सर्वे भेजिरे मनसः सुखम् ॥ ३३
शिवाश्च वाताः प्रववुर्विरजस्का दिशो दश ।
दैवतानि च सर्वाणि हृष्टान्यायतनेष्वपि ॥ ३४
यानि लिङ्गानि लोकस्य बभुः कृतयुगे पुरा ।
तानि सर्वाण्यदृश्यन्त पुरीं प्राप्ते जनार्दने ॥ ३५
ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्दनः । C 4943 B 2 33 39 P 2. 33 39

---

26 B3 om 26ab (cf v 1 23) — a) G2 तावुद्ययु (for प्रत्यु°). — c) K2, 3 Ñ2 3 V2 3 B1 Dn Ds1 D4 T2 G1 2 5 M2 सबला, K4 T3 सर्वे सं-, Ñ1 D1 5 T4 यादवा, B3 ते सर्वे, T1 M4 सबाल-, G4 सकला (for सबाला)

27 b) N (except Ś1 Ñ1 D6) T3 4 स-, T1 ऽपि, G4 च (for ऽथ) — c) K4 T2 G3-5 M3 सा चैव, Ñ2 3 B2 D4 युवतिः (for सा चैव) K2 V1 2 B3 D2 3 सबालवृद्ध-युवति°, T3 4 °लवृद्धसचिवा°, G2 °लवृद्धा सर्वेऽपि — d) K1 D6 T2 G1 2 वर्धत, D1 3 M2 (inf lin) Bom ed -वर्तते (for °त) T4 पुरी समभवत्तत.

28 a) T1, 2 G1 3 M4 ततस् (for नन्दि-) — b) T1 त (for च) — c) K2 M3 वीथ्य (for रथ्या) Some Mss पताक- (for पताका-) — d) N (except Ś1 D6) T M4 भ्राजन्ते (for °न्ति).

29 c) K1 गोविन्दाभिगमेऽत्यर्थं — d) D2 6 T4 G4 5 [इ]न्द्रमखे, T1 2 G1 M2 (inf lin as in text) 4 [इ]न्द्रागमे, T3 [इ]न्द्रपुरी (for [इ]न्द्रमहे) D5 महेन्द्रस्य महे तथा, G3 यथैवेन्द्रागमे पुरा

30 a) B2 Bom Poona eds G(ed) मुदिताश्चाथ गायन्ति — b) D2 -मार्गेण (for °षु) D1 3 6 S गायका (for °ना). — c) Ś1 तथाशी- (for स्तवाशी-) K1 2, 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D4 5 T1 3 प्रथिता, M1 -प्रभवा, M3 -प्रथना, M4 -परमा (for -प्रथमा). K3 Ñ1 D1-3 तथासीःप्र- (Ñ1 तथाशीःप्र, D1 3 तत्रासीःप्र, D2 [marg] स्तवाशीः-प्र)थिता गाथा; T4 स्तवाशीःप्रथिता गावो — d) D5 प्रियं-करी (for °कराः)

31 a) B1 सप्रीतौ (for संप्राप्तौ). — c) K1 2 V1, 2 B1 Ds1 D2 4 T2-4 M1 3 4 स्व (for स्वे) — d) Ś1 M1 क्रीडध्व सहबान्धवा, D3 °ध्व यादवान्धका, D6 T1 G1-4 M2 4 °न्ति स्म सबान्धवा, G5 किं वदन्ति स्म बान्धवाः, M3 भेजिरे मनस प्रिया — After 31, T1 2 G1 3-5 M4 G(ed) ins

885* तेभ्योऽगच्छन्विदेशेभ्यः कंसेनोद्विजिताश्च ये ।
[T1 G3 तेऽपि, G(ed) ते हि (for तेभ्यो).]

32 a) K4 कश्चित्तत्र (by transp) — b) Ś1 K1 [अ]पि मानवः (for विचेतन) — c) N (except Ś1 Ñ1 D6) T1 3 4 G2 5 M4 अभूद् (for बभौ) — d) Ś1 गोविन्दे समुपागते

33 b) D3 प्रहृष्टा गृहमेधिन — d) Ñ3 (marg as in text) मानस, D4 मनसा (for °स) B1 स्वयम्, D6 T1 2 G M प्रियम् (for सुखम्)

34 a) Ñ3 V1 सुखदा प्रववुर्वाता — c) K Ñ3 V1, 2 B D (except D6) T3 4 प्रहृष्टानि (for च सर्वाणि) — d) K Ñ3 V1 2 B D (except D6) T3 4 सर्वेषु (for हृष्टानि). Ñ1 [आ]यतनानि (for °नेषु) N (except Ś1 D6) T3 4 च (for [अ]पि)

35 a) V2 यानि लोकस्य लिङ्गानि — b) K2 भुव, Ñ2 B3 भुवि, D2 M1 बभूवु (hypermetric) (for बभु) Ñ3 (marg) तदा (for पुरा) Ś1 चतुष्कृते युगे तदा, D6 T1 2 G M3 4 सबभूवु (M3 बभूवुश्च) कृते युगे — M3 om. 35c — c) G5 दृश्यन्ते (for [अ]दृश्यन्त)

36 a) K1 D2 3 प्राप्ते (for पुण्ये) — b) Ś1 सूदनः (for -मर्दन). — c) T1 वाजि- (for हरि). — d) D3 बल-भद्रसमन्वित

हरिणोक्तेन गोविन्दो विवेश मथुरां पुरीम् ॥ ३६
विशन्तं मथुरां रम्यां तमुपेन्द्रमरिंदमम् ।
अनुजग्मुर्यदुगणाः शक्रं देवगणा इव ॥ ३७
वसुदेवस्य भवनं ततस्तौ यदुनन्दनौ ।
प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलम् ॥ ३८
तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ ।
मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ ॥ ३९
एवं तावेकनिर्माणौ मथुरायां शुभाननौ ।
उग्रसेनानुगौ भूत्वा कंचित्कालं मुमोदतुः ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

---

37 [a]) Ñ1 नगरी (for मथुरां) K1 V3 D2 पुण्यां (for रम्या). Ś1 M1 [1] विशन्तं नगरं पुण्य, D3 विवेश मथुरां पुण्यां, D6 T1 2 G M2 4 विशन्त नगरीं पुण्यां — [b]) D3 यथा चेन्द्रोऽमरावतीम् — [d]) V1 सुर- (for देव-)

38 [a]) D3 6 T2 G M4 सदन (for भवनं) — [b]) Ś1 पुरुषौ, K3 पितुस्तौ (for ततस्तौ) — [c]) K3 4 V3 D1 2 4 6 T2 3 G1 2 4 5 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) V2 -मनसौ (for -वदनौ) — [d]) D3 T3 1 G2 [अ]म्बरम् (for [अ]चलम्) — After 38, K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 T4 ins

886* परेण तेजसोपेतौ सुरेन्द्राविव रूपिणौ ।
[K2 Dn रवीन्द्राव् (for सुरे°)]

39 V2 om 39[ab] — [b]) V3 M1. 2 स्वे गृहे (by transp) D3 सुख (for स्वैर). T2 G1 3–5 M4 गृहेषु स्वेषु चारिणौ. — [c]) D5 मुमोदतुर् (for मुमुदाते) — After 39, N (except Ś1 Ñ1) S (except M1–3) ins.

887* उद्यानेषु विचित्रेषु फलपुष्पावनामिषु ।
चेरतुः सुमहात्मानौ यादवैः परिवारितौ ॥
रैवतस्य समीपेषु सरित्सु विमलासु च ।
पद्मपत्रसमृद्धासु कारण्डवयुतासु च ॥

[(L. 1) K2 V2 D6 फलपुष्पवनेषु च (D6 °नादिषु) (for [b]). — (L 2) T4 रेजतु (for चेरतु') — V2 om line 3 — (L 3) K3 Ñ3 V1 3 B1 Dn Ds D5 6 G1 4 समीपे तु (for °पेषु) T2 om lines 3[b]–4[b] D6 विरलासु (for विम°). — Ñ2 om (hapl) line 4 — (L. 4) D1 तत्र तत्र (for पद्मपत्र). K3 4 Dn D3 D1 -प्रवृद्धासु; B1 T3 G4 -विवृ°, D2 -सर्मि°, G5 -सताम्रासु (for -समृद्धासु) V3 D1 -लतासु च, D6 -रुतासु च, T1 M4 सुगन्धिषु (for -युतासु च)]

D6 T1 G M4 cont. M1–3 ins after 39

888* एवं तौ बाल्यमुत्तीर्णौ बलभद्रजनार्दनौ ।

40 T2 om 40[abc]. — [a]) D6 T1 G M ततस् (for एवं). V2 निर्माणं; D3 -कर्माणौ (for -नि°). — [b]) D3 सनातनौ (for शुभाननौ) — [d]) K1 4 V1 3 M3 किंचित् (for कं°) K2 Ñ3 V1 2 B[c] 1 D3 अथोषतु, Ñ2 तथोषतु, V3 तदोषतु, D6 T1 G M अ(G1 4 M4 मु)मोदताम् (for मुमोदतु) — After 40, D6 T1 2 G1. 3–5 M4 ins

889[x] उषित्वा चतुरो मासान्नन्दगोप उदारधीः ।
रामकृष्णौ समालिङ्ग्य यदुभिश्चानुमोदित. ।
वसुदेवाभ्यनुज्ञात' स्वमेव शकटं ययौ ॥

[(L 2) T1 M4 अथालिङ्ग्य (for समा°)]

D6 T1 2 G1 3–5 M4 cont G2 M1–3 ins after 40

890* सूत. ।
एतद्वो बालचरितं सकलं मुनिपुंगवा ।
यथाश्रुत यथायोगं यथाज्ञानमुदाहृतम् ॥

[(L 1) T1 2 G1 वै (for वो) — (L 2) T2 G1 3–5 यथाशक्यं (for °श्रुत) M1–3 ख्यात शौनकसत्तमा (for [b])]

M3 cont.

891* कृष्णं केशवमच्युतं मुररिपुं शौरिं हरिं शार्ङ्गिणं
विष्णुं विश्वसृजं चतुर्भुजमजं श्रीवल्लभं श्रीधरम् ।
जिष्णुं दैत्यरिपुं त्रिधामनिलयं त्रैलोक्यनाथं परं
गोविन्दं पुरुषं नमामि शिरसा नारायणं चक्रिणम् ॥

COLOPHON – *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K3 Ñ3 V B Dn2 Ds1 D1 3. — *Sub-parvan* D3 M2 बालचरितम्, D6 G2–4 M1–3 बालक्रीडा, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 कृष्णस्त्रशिक्षा; K1 B1 D2 कृष्णप्रत्यागमनम्, K2–4 Ñ V B2. 3 Dn Ds D1. 4. 5 T4 रामकृष्णप्रत्यागमनम्; D3 रामकृष्णाभ्यागमनम्, D6 T1. 2 G1–3 गुरुपुत्रानयनम् — *Adhy no.* (figures, words or both) · K3 87, Ñ3 V1 B2 G2. 4 M1–3 90; V2 T2 91, V3 89, Ds2 D4 88, D1 85, D3 T3 94; T1 G3 5 M4 93, T4 81, G1 92. — *Śloka no.* Dn 43; Ds2 45; T2 52; G1 46.

८०

वैशंपायन उवाच ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः ।
शुश्राव निहतं कंसं जरासंधः प्रतापवान् ॥ १
आजगाम षडङ्गेन बलेन महता वृतः ।
जिघांसुर्हि यदून्क्रुद्धः कंसस्यापचितिं चरन् ॥ २
अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्नास्तां मागधस्य सुते नृप ।
जरासंधस्य कल्याण्यौ पीनश्रोणिपयोधरे ।
उभे कंसस्य ते भार्ये प्रादाद्बार्हद्रथो नृपः ॥ ३
स ताभ्यां मुमुदे राजा बध्वा पितरमाहुकम् ।
समाश्रित्य जरासंधमनादृत्य च यादवान् । C 4957 B 2 34 7 P 2 34 7

80

☞ T1 M read adhyayas 80–82 after App I (No 18), T3 repeats the same after App I (No 19), G3 repeats adhy 80 after App I (No 18).

1 K4 Ds1 om the ref After the ref, N (except Ś1 Ds D6) T3 4 Bom Poona Cal eds repeat 79 1–2 Ś1 om 1^{abc} D2 repeats 1^{ab} after 892A* —^{a}) K1 D2 (first time) 3 एतस्मिन्नेव काले तु —^{b}) D3 -गृहे वसन् (for गृहेश्वर॰) D2 (second time) स राजा मागधेश्वर, D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 राजा स मगधे॰, T3 जरासधः प्रतापवान् —^{c}) D6 स (for नि-) — K Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 M4 (first time) ins after 1^{abc} Ś1 after the ref

892* दुहितृभ्यां महीपतिः ।
ततो नातिचिरात्कालाज्

[Ś1 om line 1. — After line 1, D2 ins

892A* अस्ति. प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ ।
हते भर्तरि दु खार्ते ईयतु स्वपितुर्गृहान् ॥
[=(var) Bhāgavata P, 10 50 1]

— T1 M4 repeat from line 2 to 3^{b} after App I (No 18) —(L 2) T1 M4 (both first time) राजज् (for कालाज्)]

— After 1, D6 T1 (first time) 2 G1 2 3 (first time) 4 M1–3 4 (first time) ins

893* स साधनेन महता पाकशासनविक्रम ।

After the above, M4 (first time) cont 894*

2 For the repetition in T1 M4, cf. v 1 1 —^{a}) K2 [अ]थ वेगेन (for षडङ्गेन) —^{b}) K2 Ñ1 B2 Ds बलेन स महाबलः — T1 G3 (both second time) ins after 2^{ab} G5 cont after 895*. M4 cont. after 893*

894* कृष्णस्य वधमन्विच्छन्मथुरामन्ववर्तत ।

—^{c}) K2 जिघांसया, D5 ॰सन्हि (for ॰सुर्हि) T1 M4 (both first time) जिघासुरभवत्क्रुद्ध॰ —^{d}) K4 [उ]पचिति (for [अ]प॰) K2 Ñ2 V3 B Ds D1 5 6 T1 (first time) G2 M1–3 4 (both times) स्मरन् (for चरन्) — After 2, D6 T1 2 3 (second time) G1 2 3 (second time) 4 5 M ins

895* अयशो ह्यात्मनो रक्षल्लोकनिर्वादशङ्कया ।
दुहितृप्रीतिकामार्थं मथुरामवरोधक ।
अक्षौहिण्यैकविंशत्या सेनया च तदा सह ॥

[M1 2 om line 1 M3 om lines 1–2 —(L 1) T1 3 M4 ऽपि (for हि) G2 -निर्धार- (for -निर्वाद-) D6 लोकनिर्वादक तथा (for ^{b}) — D6 T3 G2 om lines 2–3. —(L 2) T1 M1 -प्रिय (for -प्रीति-) G5 दुहितृप्रीतिमाकाङ्क्षन् (for ^{a}) T1 M1 2 अवरोधयत् (for ॰धक)]

After the above, G5 cont 894*

3 For the repetition in T1 M4, cf v 1 1 —^{a}) D6 G2 4 5 प्राप्तीति (for प्राप्तिश्च) S1 नामोभे, K3 नाम्नोभे; K4 Ñ2 V3 B T1 (second time) नाम्ना ते, D5 T3 (second time) नामास्तां, T1 (first time) M1 4 (first time) नाम्ना हि (for नाम्नास्ता) —^{b}) D6 T1 (first time) 2 G1 2 3 (both times) 4 5 M1–3 4 (first time) उभे (for नृप) M4 (second time) ते मागधसुते नृप — T1 (first time) M1–3 4 (first time) ins after 3^{ab} G3 (second time) 5 cont after 897*:

896* ते द्वे च कंसराजाय ददौ हृष्ट. स मागधः ॥
तेन ते विधवे स्यातामुभे कृष्णेन मागधे ।
जीवत्येव तथा राजन्वीरे राज्ञा पुरोगमे ॥

[G3 om line 1 —(L 1) T1 तु द्वे (for द्वे च) M4 ददौ पृष्ट सुमागध (for ^{b}) —(L 2) M1–3 ते कृते (for तेन ते) —(L 3) G3 (second time) 5 M4 तदा (for तथा) G5 वीरो (for वीरे)]

—^{c}) V1 कन्ये द्वे (for कल्याण्यौ) —^{e}) K2 भार्ये द्वे, B3 द्वे भार्ये, D2 6 T2 G1 2 4 5 M1. 3 भार्ये ते (by transp.), D3 भार्यार्थे

शूरसेनेश्वरो राजा यथा ते बहुशः श्रुतः ॥ ४
ज्ञातिकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुग्रसेनहिते स्थितः ।
वसुदेवोऽभवन्नित्यं कंसो न ममृषे च तम् ॥ ५
रामकृष्णौ व्यपाश्रित्य हते कंसे दुरात्मनि ।
उग्रसेनोऽभवद्राजा भोजवृष्ण्यन्धकैर्वृतः ॥ ६
दुहितृभ्यां जरासंधः प्रियाभ्यां बलवान्नृपः ।
प्रियार्थं वीरपत्नीभ्यामुपायान्मथुरां ततः ।
कृत्वा सर्वसमुद्योगं क्रोधादभिययौ यदून् ॥ ७
प्रतापावनता ये हि जरासंधस्य पार्थिवाः ।
मित्राणि ज्ञातयश्चैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा ॥ ८
त एनमन्वयुः सर्वे सैन्यैः समुदितैर्वृताः ।
महेष्वासा महावीर्या जरासंधप्रियैषिणः ॥ ९
कारूषो दन्तवक्त्रश्च चेदिराजश्च वीर्यवान् ।
कलिङ्गाधिपतिश्चैव पौण्ड्रश्च बलिनां वरः ।

4 ^{a}) D6 भार्याभ्यां (for स ताभ्यां) Ś1 ताभ्यां, D2 राजन् (for राजा) — ^{b}) D3 आहुकिम्, T3 G3 (both second time) 5 M ओजसा (for आहुकम्) — ^{c}) V1 T4 -सेनश्च यो (for -सेनेश्वरो) — ^{f}) D6 M3 सुबहु, T2 G3-5 स बहु- (for बहुश)

5 ^{a}) D3 -कार्यस्य (for कार्यार्थ-) G3 ज्ञातिकार्यार्थमुद्युक्त — ^{b}) K Ñ1 3 V1 2 B D T3 (first time) 4 -हिते रतः, Ñ2 T1 3 G3 (last two second time) -मते स्थित, V3 -मते रतः, T2 G1 -स्थिते सुते; G2 3 (first time) 4 -सुते स्थिते, G5 M4 -मते स्थिते (for -हिते स्थित) — T1 om (hapl ?) 5^{c}–6^{d} — ^{c}) T2 G1 3 (both times) 4 उग्रसेनो (for वसुदेवो) — ^{d}) K1 4 M3 तत (for तम्)

6 ^{a}) Ś1 K1 Ñ3 (marg as in text) V2 B1 D2 3 5 6 T2 G1 2 3 (first time) 4. 5 समाश्रित्य; V3 ह्यपा°, T3 (second time) 4 M2 उपा° (for व्यपा°) — ^{d}) Ś1 ततो (for भोज-) B3 तत, D3 T3 G3 (both second time) M4 सह (for वृत॰) D5 भोजवृष्ण्यन्धकेश्वर. — D6 T2 3 (second time) G1 2 M1–3 ins after 6:

897* मथुरां पालयामास केशवानुमते स्थितः ।

After the above, G3 (second times) 5 cont 896*

7 ^{b}) D5 वृतः (for नृप) — ^{c}) K Ñ1 V2 B2 3 Dn Ds D1–3 5 6 T3 (first time) 4 चोदितो, Ñ2 B1 D4 M3 नोदितो, Ñ3 प्रेरितो, V3 विदितो, T1 3 (second time) G3 (both times) प्रियाभ्या (for °र्थं) G4 प्रियाभ्या वीरपत्न्यर्थम् — ^{d}) B3 M4 उभाभ्यां; T3 (second time) 4 उद्ययौ (for उपायान्) Ds तदा (for ततः). — After 7^{cd}, D2 ins

898* स तदप्रियमाकर्ण्य शोकामर्षयुतो नृपः ।
अयाद्वीं महीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमम् ॥
अक्षौहिणीभिर्विंशत्या त्रिसृभिश्चापि संयुत ।
यदुराजधानीं मथुरां रोद्धुमभ्यागतो नृप ॥

[= Bhāgavata P, 10. 50 3–4]

— ^{e}) T1 श्रुत्वा (for कृत्वा) Ñ2 V2 B2 3 D4 5 T3 (second time) 4 M4 सर्वं (for सर्व) D–T2 G1 2 4 5 M1–3 बलोद्योग (for समु°) D3 स कृत्वा सर्वसुद्योगं — ^{f}) K1 Ñ3 (marg) V1 T3 (second time) 4 क्रोधादग्निरिव ज्वलन्, K2–4 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D1–5 °ग्निसमो ज्वलन्, D6 G2 क्रोधादभि यदून्ययौ, T1 G3 (second time) क्रोधादिव ययौ रिपून्, T3 (first time) G1 °दभ्युद्यत ययौ, G3 (first time) 4 5 °दभ्युत्थित ययौ

8 T3 (second time) om 8^{ab} — ^{a}) K Ñ V B Dn Ds D1–5 च, T1 न (for हि) D6 T2 G1 4 5 प्रभावावनता ये हि, T3 प्रतापानलतापेन, M3 °पादानता ये हि — ^{b}) Ds2 D3 पार्थिव (for °वा.) — ^{c}) Ś1 T1 ये च (for चैव) — ^{d}) K1 3 4 Ñ1 3 V1 B3 Dn D1 3 5 T4 सुयुक्ता (for सं°) Ś1 T1 3 G3 (both second time) M4 च ये (for तथा) D6 T2 G1 2 3 (first time) 4 5 M1–3 सुहृत्संबान्धिनस्तथा.

9 D3 om 9^{ab}. — ^{a}) K1 D6 T2 G1. 3 (first time). 4. 5 तमेवम्, T3 (second time) तदा तम्, G2 M1 2 तमेनम्, M3 त एवम् (for त एनम्) K2 4 Ñ V3 B1 3 Dn Ds D1 4 5 T3 (first time) 4 तमेवानुययु. सर्वे, V1 2 B2 D2 तमेव चान्वयु. सर्वे, T1 G3 (second time) M4 तदा त(M4 क)-मन्वयु सर्वे — ^{b}) V2 प्रमुदितैः (for स°) D6 G2. 3 (first time) 4 M1-3 तथा, T2 G1 3 (second time) सदा; T3 (second time) यथा, G3 तदा, M4 मुदा (for वृताः). — After 9^{ab}, T1 3 G3 (last two second time) M ins.:

899* ये नृपा पर्वतास्याद्रोमन्ताद्रीळिता गता ।
ते च सर्वे यदून्हन्तुं जरासंध समन्वयु. ॥

— G2 om 9^{c}–13^{b} — ^{d}) D6 G4 5 राजपुत्र-, T2 G1 जरापुत्र- (for °संध-) D1 प्रधर्षिण; D2 -हितैषिणः (for -प्रियै°) D3 सत्यसंधा हितैषिण, G3 (first time) जरापुत्रजयैषिण

10 G2 om 10 (cf v l 9) — ^{a}) Ñ1 G4 5 M3 अक्रूरो, T2 G1 M1 2 करूशो, T (both times) M4 कारूशो; G3 (both times) करूषो (for कारूषो). — After 10^{ab}, G1 reads 12^{cd}, repeating it in its proper place. V3 om. (hapl) 10^{c}–11^{d}. T2 G1 3 (first time). 4. 5 om.

आहुतिः कौशिकश्चैव भीष्मकश्च नराधिपः ॥ १०
पुत्रश्च भीष्मकस्यापि रुक्मी मुख्यो धनुर्भृताम् ।
वासुदेवार्जुनाभ्यां यः स्पर्धते स सदा बले ॥ ११
वेणुदारिः श्रुतर्वा च क्राथश्चैवांशुमानपि ।
अङ्गराजश्च बलवान्वङ्गानामधिपस्तथा ॥ १२
कौसल्यः काशिराजश्च दशार्णाधिपतिस्तथा ।
सुह्मेश्वरश्च विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा ॥ १३
मद्रराजश्च बलवांस्त्रिगर्तानामथेश्वरः ।
साल्वराजश्च विक्रान्तो दरदश्च महाबलः ॥ १४
यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तश्च वीर्यवान् ।
सौवीरराजः शैब्यश्च पाण्ड्यश्च बलिनां वरः ।
गान्धारराजः सुबलो नग्नजिच्च महाबलः ॥ १५
एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः ।
तमन्वयुर्जरासंधं विद्विषन्तो जनार्दनम् ॥ १६ C 4972 B 2 34 21 P 2 34.21

10^c–12^b — ^{d}) T1 पौण्ड्रको (for °श्च) — ^{e}) K2 Ñ2 D3 आकृति , V... सांकृति , Ds1 आहति (for आहुति) K4 आत्रन्त्य कौशिकश्चैव , Ñ3 Dn2 सांकृति के° V1 B1 2 D5 साकृ(D5 marg आहू)ति कौं° , Ds2 M4 आहति कौं° , D2 आकृति कें° , T1 G3 (second time) M2 3 आहु(M2 °हू)ति कौं° ; T3 (first time) अलकृत कौशिकश्च , T3 (second time) 4 आहू(T4 अकृ)त कौशिकश्चैव , G(ed) कौशिकश्चैव कुटिलो — ^{f}) M1 2 जनाधिप. (for नरा°) K2 भीमकश्च नराधिप

11 G2 om 11 (cf v l 9) V3 T2 G1 3–5 om 11 (cf v l 10). — ^{a}) Ñ2 V2 D5 6 T3 (second time) भीमकस्य , T4 भीष्मकश्च (for °स्य) V1 पुण्ड्रश्च भीष्मकश्चैव — ^{b}) S1 Ñ1 T1 M3 धनुष्मताम् (for °भृताम्) T3 (second time) मुख्यः सर्वधनुर्भृताम् — ^{c}) K1 D2–4 च , K2 स (for य·) — ^{d}) K3 D6 महाहवे , T1 सदा बली (for सदा बले) K1 स्पर्धते य. सदाहवे ; K2 4 Ñ V1 2 B Dn Ds D1–5 T3 (first time) 4 स्पर्धते स म(Ñ3 V1 B1 सुम- ; B3 च म , D2 3 यो म)हाह(D5 °णं)वे , T3 (second time) G3 M4 °ते सर्वदा बले

12 G2 om 12 (cf v l 9) V3 om 12 T2 G1 3–5 om 12^{ab} (for all, cf v l 10) T3 (second time) om 12^{ab}. — ^{a}) K2 D2 4 सुवर्चा , V1 D1 T3 सुपर्वा (for श्रुतर्वा) D1 [अ]थ (for च) — ^{b}) Some Mss क्रथश्(for क्रा°) — G1 reads 12^{cd} for the first time after 10^{ab} — ^{c}) V2 तु (for च) T2 G1(second time) 3–5 मा(G1 म)गधाधिपति श्रीमान् - Ś1 om (hapl) 12^d–14^a — ^{d}) K1 2 G5 अङ्गानाम् ; G4 नागा° (for वङ्गा°) T1 वङ्गराजश्च वीर्यवान्

13 G2 om 13^{ab} (cf v l 9). V3 om 13 (cf v l 10). Ś1 om 13 (cf v l 12) B3 M1 3 om (hapl) 13 T1 om (hapl) 13^{ab} T3 G3 (both second time) M2 transp 13^{ab} and 13^{cd} — ^{a}) K1–3 D1 2, 4 M4 कौशिल्य ; K4 कौशिक , T3 (second time) 4 कौशिलः , some Mss कौशल्यः (for कौसल्य) D2 3 तु (for च) — G1 om (hapl) 13^{cd} ; D2 reads it on marg — ^{c}) K1 सुह्मराजश् ; K2 G4 सुखेश्वरश् ; Ñ2, 3 (marg.) V1 B1 2 D1 3 सौभे° , Dn सुरे° , Ds1 (marg) भौमेश्वरश् , D2 तथा शूरश् , G2 सिंहेश्वरश् (for सुह्मे°) D5 बलवान् (for विक्रान्तो) K3 Ñ1 V2 T1 M2 सु(Ñ1 V2 सौ)ह्मश्च राजा विक्रान्तो , K4 सौभश्च रथवि° , T3 (first time) 4 तदासौ (T4 स तदा) सोम्य वि° , T3 G3 (both second time) M4 सुह्म(M4 सिंह)श्च राजातिबलो

14 V3 om 14 (cf v l 10) Ś1 om 14^a (cf v l 13) — ^{a}) T2 G1 4 5 तु (for च) — ^{b}) K1 जनेश्वर , B3 D2 T1 2 3 (second time) 4 G1 2 3 (second time) अधी° , D3 महे° , T3 (first time) M2 अपी° , M1 3 पतिस्तथा (for अथेश्वर) — After 14^{ab}, D2 ins 901* V2 om 14^c–15^b D2 om 14^{cd} — ^{c}) D3 तु (for च) — ^{d}) T2 3 (second time) G1 2 3 (second time) 4 5 महारथः (for °बल) Ś1 K3 काश्मीरा(K3 विदर्भा)धिपतिस्तथा

15 V2 om 15^{ab} (cf v l 14) K2 om (hapl) 15. D5 reads 15^a–16^b on marg — ^{a}) T2 G1 2 3 (second time) 5 माळवाधिपतिश्चैव — ^{c}) T2 G1 4 शूरश् , T3 (second time) शल्यश् , G3 (second time) 5 शौर्यश् (for शैब्यश्) K3 सौवीरो राजसेव्यश्च — ^{d}) G2 पौण्ड्रश् (for पाण्ड्यश्) — T1 om 15^{ef} — ^{f}) Dn1 T2 नाग्नजिच् ; G1 नाग्नि° (for नग्न°) T3 G3 (both second time) 4 M महारथ (for °बल) — After 15, K3 Dn Ds D5 ins

900* काश्मीरराजो गोनर्दो दरदाधिपतिर्नृप. ।
[D5 तथा (for नृप)]

K3 Dn Ds D5 cont K1 4 Ñ V B D1, 3 4 6 T2 3 (both times) 4 G1 2 3 (first time) 5 ins after 15 : K2 after 14 D2 after 14^{ab}

901* दुर्योधनादयश्चैव धार्तराष्ट्रा महाबला· ।
[Ñ1 V3 [अ]न्ये (for [ए]व) T3 4 सुयोधनादयश्चैव (for ^{a}).]

16 ^{a}) Ś1 बहवो (for राजानो) — ^{b}) Ñ1 3 (marg.) V1 D5 T4 महाबला (for °रथा.) Ś1 राजानो बलगर्विता — ^{d}) D2 यवनाधिपतिस्तथा (cf 15^a)

17 ^{c}) Ś1 न्ययुः (for ऊयु.) G3 (second time) M4

ते शूरसेनानाविश्य प्रभूतयवसेन्धनान् । ऊषुः संरुध्य मथुरां परिक्षिप्य बलैस्तदा ॥ १७

इति श्रीहरिवंशे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

८१

वैशंपायन उवाच ।
मथुरोपवने गत्वा निविष्टांस्तान्नराधिपान् ।
अपश्यन्वृष्णयः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ १
ततो हृष्टमनाः कृष्णो रामं वचनमब्रवीत् ।
त्वरते खलु कार्यार्थो देवतानां न संशयः ॥ २
यथायं संनिकृष्टो हि जरासंधो नराधिपः ।
लक्ष्यन्ते हि ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसाम् ॥ ३
एतानि शशिकल्पानि नराणां विजिगीषताम् ।
छत्राण्यार्य विराजन्ते प्रोच्छ्रितानि सितानि च ॥ ४
अहो नृपरथोदग्रा विमलाश्छत्रपङ्क्तयः ।
अभिवर्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ॥ ५
काले खलु नृपः प्राप्तो जरासंधो महीपतिः ।

सक्षिप्य (for संरुध्य) D3 अन्वरुन्धंस्तु मथुरां — ^{d}) T3 (second time) परिवृत्य (for °क्षिप्य) N (except Ś1) T2. 3 (first time) 4 G1 2 4 5 पुरस्कृत्य बलं तदा

Colophon om in K3 D1 4 6 T2 3 (first time) 4 G1 2 3 (first time) 4 5 — *Mention of the Epic* Ñ3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K4 Ñ3 V B Dn Ds1 D3 — *Adhy name* Ś1 Ñ3 V1 B जरासंधोद्योग , K1. 4 जरासंधोद्यम° , K2 Ñ1 2 V2 3 Dn Ds D2. 3 5 G3 (second time) मथुरोपरोध° , M3 मथुरायुद्धम् , M4 मथुरानिरोध . — *Adhy no* (figures, words or both) Ñ3 V1 B2 91 , V2 92 , V3 90 , Dn Ds2 89 , D3 95 , T1 G3 (second time) M4 106 , T3 (second time) 109 , M1–3 107 . — *Śloka no* Dn D3 22 , Ds2 21 — After adhy 80, G3 (first time) ins a passage given in App I (No 16).

81

☞ For the sequence in T1 M and the repetition in T3, cf. v 1 adhy 80

1 D6 T2 G1 4 5 M4 ins a passage given in App I (No 16) after the ref — ^{a}) Ś1 सर्वान् , K3 Ñ1. 3 V1 B1 Ds D2–4 G2 मत्वा (for गत्वा) D6 T1 2. 4 G1 3–5 M मथु(D6 M1–3 °धु)रोपवनं ग(G4 म)त्वा . — ^{b}) Ś1 महानुगान् ; T1 3 (second time) G3 M4 महारथान् (for नराधिपान्) T3 (first time) निविष्टान्सर्वपार्थिवान् ; M1–3 °ष्टास्ते महारथाः — After 1, T1 G3 M1–3 ins. :

902* तानागतान्नृपान्राजन्मागधान्राजसत्तमान् ।
[T1 G3 दृष्ट्वा (for राजन्) T1 नृप- (for राज-)]

2 ^{b}) M1 2 वचनं चेदमब्रवीत् — ^{c}) K3 देव , T2 ऽखिल- , G1 4 किल (for खलु). D4 त्वरन्ते खलु कार्यार्था — ^{d}) D3–5 असंशयम् (for न संशयः). Ñ3 (marg) V1 D6 T2 G1 2 4 5 देवाना नात्र संशयः .

3 ^{a}) T3 (first time) M1 2 यथा स ; T4 यथा हि ; M3 तथा स (for यथाय). D6 वै (for हि) — ^{b}) K4 निपातित ; V3 महाबलः (for नराधिपः) — ^{c}) Ñ3 V1 D4 च (for हि). — ^{d}) K3 V1 B1 T4 -रंहसा (for °साम्). — After 3, T1 M1–3 ins a passage given in App I (No 16)

4 T3 (second time) om 4^{ab} — ^{a}) Ñ3 (marg) V1 D6 [अ]शनि- (for शशि) — ^{b}) K2 Ds D3 गां (for वि-) K4 -जयैषिणाम् , Ñ1 G3 M2–4 जिगीषुणाम् (for °षताम्). M1 रथानां विजिगीषुणाम् — ^{c}) D6 T2 चित्राणि (for छ°) D3 [अ]त्र वि- , D4. 5 [उ]परि (for [आ]र्य वि-). — ^{d}) K1 प्रोत्थितानि ; Ñ1 V3 T1 उत्थि° , T2 G1 प्रोज्झि° (for प्रोच्छ्रि°) G3 वै (for च) Ś1 व्युच्छ्रितानि च तानि च , M4 उच्छ्रितानि च तानि वै

5 T3 (second time) om 5 — ^{a}) V3 बलोदग्रा ; D5 G3 M4 वरोदग्रा (for -रथो°) K1 4 अमी नृपवरोदग्रा , Ñ1 अहो रथनृपो° — ^{b}) K3 शत- (for छत्र-). — K3 G3 om (hapl) 5^{cd} — ^{c}) Ñ3 (marg) V1 G1 -वर्धन्ति ; T1 -नोदन्ति (for -वर्तन्ति) Ś1 नस्तत्र , Ñ3 से शुभ्रा ; D3 नः शुक्ला , G2 नह्यन्तो (for नः शुभ्रा) G4 आहवार्थाय नः शुभ्रा — ^{d}) V1 रथाः (for यथा) D3 T1 M1–3 वै ; T3 ते ; G4 [अ]भ्रे (for खे)

आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ॥ ६
आर्य तिष्ठाव सहितावनुप्राप्ते महीपतौ ।
युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यताम् ॥ ७
एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्थः संग्रामलालसः ।
जरासंधमभिप्रेप्सुश्चकार बलदर्शनम् ॥ ८
वीक्षमाणश्च तान्सर्वान्नृपान्यदुवरोऽव्ययः ।
आत्मानमात्मना वाक्यमुवाच हृदि मन्त्रवित् ॥ ९
इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः ।
ये विनाशमिहैष्यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ १०
प्रोक्षिताः खल्विमे मन्ये मृत्युना नृपपुंगवाः ।
स्वर्गगानि तथा ह्येषां वपूंषि प्रचकाशिरे ॥ ११
स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवं गता ।
एषां नृपतिमुख्यानां बलौघैरभिपीडिता ।
भूमिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्रभिसंवृता ॥ १२
स्वल्पेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतलम् ।
भविष्यति नरेन्द्रौघैः शतशो विनिपातितैः ॥ १३
जरासंधस्ततः क्रुद्धः प्रभुः सर्वमहीक्षिताम् ।
नराधिपसहस्रौघैरनुयातो महाद्युतिः ॥ १४
व्यायतोदग्रतुरगैः सयन्त्रैः सुसमाहितैः ।
रथैः सांग्रामिकैर्युक्तैरसङ्गगतिभिः क्वचित् ॥ १५ C 4989 B 2 35 16 P 2. 35. 16

6 T3 (second time) om 6^{cd} — ^{c}) D3 -कुशल·, G5 M4 -निष्कर्षं, M1–3 -निकषे (for °ष) T2 G1 आवयोर्युद्धमाकाङ्क्षन् — ^{d}) G3 M द्वितीय (for प्रथमः) T3 प्रथम समरोद्वह

7 ^{a}) Ś1 तिष्ठाम, K1 तुष्याव (for तिष्ठाव) — ^{b}) Ś1 ह्यनुप्राप्ते, Ñ1 अनुप्राप्तौ (for °प्राप्ते) T3 (second time) महाबल (for महीपतौ) G3 M4 अनुप्राप्तो महीपति — ^{c}) K2 D3 प्रक(D3 °व)र्तव्यो (for प्रयोक्तव्यो) — ^{d}) Ś1 तद्धि (for तावद्).

8 ^{b}) K3 4 D1 शूर· (for स्वस्थ) — ^{c}) Ś1 -प्रेक्ष्य (for -प्रेप्सुश्) K3 4 Ñ1 2 V Dn D1–4 T1 3 (first time) 4 G1. 3 जरासधबलं प्रे(Ñ1 °बलप्रे-, Dn D3 T3 4 °वधं प्रे)प्सुश्, D5 °संधवधेप्सुश्च

9 ^{a}) V2 तु (for च) — ^{b}) T2 G4 5 युद्धपरो, G2 यदुपुरे (for °वरो). G(ed.) नृपान्यदुवरोत्तम — ^{c}) N (except Ś1 D2 3) T1 2 3 (both times) 4 G आत्मनैवात्मनो (K1 °ना) वाक्यम् (T2 °चम्) — ^{d}) T3 (first time) गुरु (for हृदि) Ñ1 मन्त्रयन्; T1 3 (second time) M1–3 मन्त्रितम् (for मन्त्रवित्)

10 T3 (second time) om 10^{a}–12^{d} — ^{a}) D6 T2 G1, 2 4 5 च (for ते) — ^{b}) T1 G3 M4 युद्धवर्त्मनि संस्थिताः — ^{c}) N (except Ś1) T2–4 G1 2, 4 5 गमिष्यन्ति (for इहैष्यन्ति) G3 M4 सहसा नाशमेष्यन्ति — ^{d}) D3 मत्प्रदिष्टेन कर्मणा.

11 T3 om 11 (cf v l 10) — ^{a}) Ś1 सर्वे (for मन्ये). K Ñ V B D T G M4 प्रोक्षि(K4 D3 6 T1 2 G प्रेषि)तान्खल्विमान्मन्ये — ^{b}) K1 D2, 3 सत्तमान्, K2–4 Ñ V B Dn Ds D1 4–6 T G M4 पुंगवान् (for °वाः) — ^{c}) M2 [अन्]येषां (for ह्येषां). N (except Ś1) T1 2 4 G1 3–5 M4 स्वर्गगामीनि चाप्ये(T1 G3 M4 सर्वे)षां, G2 °कामानि वाप्येषां

12 T3 om 12^{abcd} (cf v l 10) G4 om 12^{ab} — ^{a}) G1 स्थिते (for स्थाने) T2 स्थिता भारत विश्रान्ता· — ^{b}) S1 चिर गता, D6 दिवो गता (for दिवं गता) — ^{c}) D3 एषा (for एषां) K1 D2 नृवर-, K3 4 Ñ V1 3 D1, 4–6 T2–4 G1 2 4 5 M4 नृपाणा (for नृपति-) — ^{d}) Ś1 प्रति, K2 V1 Ds2 D4 अति-, V3 अव-, Ds1 D2 6 T2 G5 अपि, T4 अधि (for अभि-) — ^{e}) K1 3 4 Ñ2 3 V Dn Ds D1–5 T3 (both times) 4 G3 M4 मही (for भूमिर्) Ñ1 वसुधा च निरस्तेय, D6 T2 G1 2 4 5 निरन्तरेयं वसुधा — ^{f}) Ś1 बहु- (for बल-) K4 D3 सनता, Ñ1 3 V B D6 T2 G1, 4 5 M1 2 -संतता, D2 -संमता (for -संवृता). T1 बलराज्ञाभिसतता, T3 (second time) G3 बलै राज्ञां हि संतता, T4 वनराष्ट्राभिसत्कृता

13 ^{a}) B2 G2 अल्पेन; T1 सर्वेण (for स्वल्पेन) — ^{d}) G4 -घातितै (for पा°) — After 13, K3 ins an addl. colophon, mentioning the Epic, Khila and adhy no. 82 While T1 3 (second time) G1 3 5 M4 ins after 13

903* एवं चिन्तयतस्तस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मण· ।

While M1 2 ins after 13

904* एवं संचिन्त्य भगवान्युद्धाय कृतनिश्चय ।
संकर्षणेन सहितस्तस्थौ गिरिरिवाचल ॥

14 Before 14, some Mss ins वैशंपायन: — ^{b}) K3 शत्रु. (for प्रभु) — ^{d}) Ñ3 (marg) V1 अनुप्रासो, D6 T1 2 3 (both times) G1 2 4 5 M अभियातो (for अनुयातो). Ñ1 2 V2 3 महीपति.; Ds2 महामतिः (for °द्युतिः).

15 T3 (second time) om. 15^{ab} — ^{b}) K1 3 Ñ3 V2 Ds D2 4 5 G2 3 सुयानै, K4 सुजातै, Ñ2 3 (marg) V1 3 B Dn T1 सादिभिः; D2 (*sup lin.*) सुनागैः, D6

हेमकक्ष्यैर्महाघण्टैर्वारणैर्वारिदोपमैः ।
महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितै रणकोविदैः ॥ १६
स्वारूढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेक्षमाणैः प्रवल्गितैः ।
वाजिभिर्मेघसंकाशैः प्लवद्भिरिव पत्तिभिः ॥ १७
खड्गचर्मधरोदग्रैः पत्तिभिर्वल्गिताम्बरैः ।
सहस्रसंख्यासंयुक्तैरुत्पतद्भिरिवोरगैः ॥ १८
एवं चतुर्विधैः सैन्यैः कम्पमानैरिवाम्बुदैः ।
नृपोऽभियातो बलवाञ्जरासंधो धृतव्रतः ॥ १९
स रथैर्मेघनिर्घोषैर्गजैश्च मदशिञ्जितैः ।
हेषमाणैश्च तुरगैः क्ष्वेडमाणैश्च पत्तिभिः ॥ २०
नादयानो दिशः सर्वास्तस्याः पुर्या वनानि च ।
स राजा सागराकारःससैन्यः प्रत्यदृश्यत ॥ २१
तद्बलं पृथिवीशानां दृप्तयोधजनाकुलम् ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघसैन्यमिवाबभौ ॥ २२
रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः ।
तुरगैश्च जवोपेतैः पत्तिभिः खगमैरिव ॥ २३
विमिश्रं सर्वतो भाति मत्तद्विपरथाकुलम् ।
घर्मान्ते सागरगतं यथैवाभ्रबलं तथा ॥ २४

सयानैः, T2 G1. 4 5 साधनै, M1–3 सुयात्रा- (for सयश्रैः). D1 3 सुयानै सुमहाहितैः. — c) Ś1 K1 V1 Dn2 संग्रामिकैर् (for सां°). — G4 om. (hapl) 15d–17a. — d) D2 उत्पताद्भि पतत्रिभि.; D3 उत्पतद्भिरिवाम्बरम्

16 G4 om 16 (cf. v l 15). — a) T2 महाभावैर् (for °घण्टैर्) — T3 (second time) om 16c–20b.

17 G4 om. 17a (cf. v. l 15). T3 om 17 (cf v l 16). — a) K1. 2 4 सारूढैः, V1 3 आ° (for स्वा°). — b) K2 हेषमाणैः; Ñ2 3 V B Dn Ds1 D3 6 T3 4 G2 4 5 प्रेङ्ख°, D4 प्रेष°, T1 G3 M4 प्रेक्षणीयै, T2 G1 हर्षमाणैः; M1 2 प्रेष्य° (for प्रेक्ष°). — c) K2 -संघातैः; V2 -निर्घोषै (for -संकाशैः). — d) T1 पतद्भिर् (for प्लवद्भिर्) K D1 पत्रिभिः; B3 D3 पर्वतैः; D6 G5 पक्षिभि, G1 पङ्क्तिभिः (for पत्तिभिः) G3 पतद्भिरिव पत्रिभिः; M1–3 प्रवल्गद्भिश्च पङ्क्ति(M2 °त्ति)भिः

18 T3 om 18 (cf v l 16). — a) K1–3 Ñ1 V2 Dn Ds D1–3 6 G1. 2. 4 5 M1–3 चर्मखड्ग- (for खड्गचर्म-). — b) K1 पत्रिभिर्, D6 पङ्क्तिभिर् (for पत्तिभिर्). Ś1 पत्तिभिर्वलिताङ्गदैः; Ñ2 V2 B2 T1. 2 G3 M4 °भिर्वलिग्नां वरैः; Dn1 °भिश्चलिताम्बरै — c) K1 4 -सुख- (for सख्या-) — d) M1–3 [अ]म्बरम् (for [उ]रगैः).

19 T3 om 19 (cf v. l. 16). — a) Ds2 बहुविधैः (for चतुर्विधैः). — b) V3 कल्पमानैर् (for कम्प°). T3 [अ]म्बुभिः (for °दैः). Ś1 कल्प्यमानैरिवार्णवे — c) T2 नृपैः (for नृपो) K1 2 4 Ñ2. 3 V1 2 B1 D1–6 T G1 2 4 5 प्र- (for ऽभि-). — d) D2 3 T3 दृढव्रतः, D5 वृतस्ततः, T2 G1 M3 प्रतापवान्; M1 2 महाद्युतिः (for धृतव्रत).

20 T3 om 20ab (cf v l 16). — a) V3 -सघोषैर्, T3 -संकाशैर् (for -निर्घोषैर्). — b) K1 -संहितै; K3 -दंशितैः, K4 G3 -संयुतैः; D3 -गर्वितैः; D4 -संश्रितै, T1 -गर्जितैः; T2 G1 -दर्पितैः, G3 M4 -बृंहितैः (for -शिञ्जितैः)

T3. 4 हस्तिभिर्मेघशिञ्जितै. — c) V2 3 ह्रेषमाणैश् (for हेष°). — d) K3 D4 5 खेलमानैश् (for क्ष्वेडमाणैश्) D6 T2 पङ्क्तिभि (for पत्ति°)

21 a) Ś1 K2 Dn T1 2 3 (second time) G1 4 M4 नादयन्तो, Ñ3 V1 3 °मानो (for °यानो) — b) Ñ2 V3 बलानि (for वनानि) — After 21ab, T1 3 (second time) G3. 5 M G(ed) ins·

905* अक्षौहिण्या च विंशत्या अनुयातो नराधिप ।

[M1 3 अक्षौहिणीभिर्विंशत्या (for a) T1. 3 M4 G(ed) अनु- (for अनु-) M1–3 महाद्युति (for नराधिप)]

— d) V2 समदृश्यत, T4 प्रत्यपद्यत (for °दृश्यत)

22 a) Ś1 अनन्त-, K4 D1 तद्वनं (for तद्बलं) — b) K1 (marg as in text). 2. 4 V3 B2 Dn D1 T1 G3 हृष्ट-, B1 Ds1 तृप्त- (for दृप्त-). Ñ2 समार्गणम्; D5 बलाकुलम् (for -जना°) — c) Ś1 K1 2 Ñ3 V1 2 B1 3 D3 D5 T3 (second time) G3 M4 रवैर् (for रवं) — d) T3 (first time) सैन्यं मेघ (for मेघसैन्यम्)

23 T3 (second time) om 23–24. — a) B3 -संघातैर्, D5 T3 4 संकाशैर् (for -संपातैर्) — Ñ2 om (hapl.) 23bc — b) K1 चलपर्वतवद्गजैः — V2 om 23cd — c) K1 सदश्वैश् (for तुरगैश्). — d) K Ñ V1 3 B Dn Ds D1 2 4–6 T1 3 G2 4 5 पत्तिभि. खगमोप(K3 B2 °त्त)मैः; T2 G1 °भि खेचरोत्तमै, T4 °भिश्च खगोत्तमै

24 T3 om 24 (cf v l 23). — a) M1–3 मिश्रितं (for विमिश्रं) — b) Ñ1 2 पत्ति (for मत्त-) Bom. Poona eds G(ed) -समाकुलम् (for रथा°). — c) D3 गते, M1 2 -गतो (for गतं) T3 घर्मान्ते सागरं गन्तुं — d) Ñ1 2 V3 -चय, M -गणस् (for बल). K Ñ3 V1 2 B D T2–4 G1. 2 4. 5 यथाभ्रपटलं तथा.

25 a) M1–3 तु (for ते). — c) G3 पुरं (for पुरीं). V1

सबलास्ते महीपाला जरासंधपुरोगमाः ।
परिवार्य पुरीं सर्वे निवेशायोपचक्रिरे ॥ २५
बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिबिरस्य वै ।
शुक्लपर्यन्तपूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ॥ २६
वीतरात्रे ततः काले समुत्तस्थुर्महीक्षितः ।
आरोहणार्थं पुर्यास्ते समीयुर्युद्धलालसाः ॥ २७
समवायीकृताः सर्वे यमुनामनु ते नृपाः ।
निविष्टा मन्त्रयामासुर्युद्धकालकुतूहलाः ॥ २८
तेषां सुतुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षिताम् ।
युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ॥ २९
तेषां सकञ्चुकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः ।
चेरुर्मा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ॥ ३०
तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै ।
लीनमीनग्रहस्येव निःशब्दस्य महोदधेः ॥ ३१
निःशब्दस्तिमिते तस्मिन्योगादिव महार्णवे ।
जरासंधो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ॥ ३२
शीघ्रं समभिवर्तन्तां बलानि पृथिवीक्षिताम् ।
सर्वतो नगरी चेयं जनौघैः परिवार्यताम् ॥ ३३
अश्मयन्त्राणि युज्यन्तां क्षेपणीयाश्च मुद्गराः ।
ऊर्ध्वं चापानि वाह्यन्तां प्रासा वै तोमरास्तथा ॥ ३४ C 5009 B 2. 35. 34 P 2 35 34

Ds1 D6 T2 G1 2 5 सर्वा (for सर्वे) — [d]) D4 5 निवासाय (for निवेशाय) Ś1 -तस्थिरे, K2 V2 B1 2 Ds T1 3 (second time) G3 M4 चक्रमु, B3 -चुकुशु (for -चक्रिरे)

26 [a]) K3 Ñ1 D5 बहिस्तस्य, D1 व्यञ्जितस्य, T4 सहितस्य (for बभौ तस्य) G3 M4 प्र- (for नि-) M1-3 ततस्तस्य बभौ रूपं — [b]) K1 Dn1 फलश्री, B1 वनश्री, D1 5 बभौ श्रीः, D3 T1 3 (second time) G3 M4 बलस्य (for °श्री) B1 T3 (both times) 4 M च (for वै) — [c]) D3 T1 G3 M -पर्वणि, T3 (first time) 4 पक्षे तु (for पर्यन्त-) — [d]) Ś1 पूर्ण- (for रूपं)

27 [a]) V2 वीतमात्रे (for °रात्रे) D5 तथा (for ततः) — [c]) T3 (first time) ते पुर्यां, T4 ते पुर्या (by transp) Ś1 आरोहमाणा. पुर्यास्ते, K1 3 4 Ñ1 Dn2 अभिरोहणार्थं पुर्यास्ते (K3 पुर्याश्च, K4 वै पुर्या) (hypermetric). — [d]) D8 सर्वे ते (for समीयुर्).

28 T3 (second time) om 28[cd] — [d]) Ś1 D5 -काले (for -काल-) K3 V1 B3 G2 M4 -कुतूहलात् (for °ला) K1 4 D2 3 योद्धुकामा. कुतूहलात्, D6 युद्धकाले महाबला.

29 [a]) Ś1 K3 D3 T2 G4 M4 तु, K2 V2 D4 5 T3 (first time) 4 G2 M2 स (for सु) T1 तेषा तु तुमुले शब्दे — [b]) V1 D6 T2 G1 4 5 शुश्राव (for शुश्रुवे) — After 29[ab], T2 reads 33[cd], repeating it in its proper place D5 reads 29[c]-30[b] on marg — [d]) T3 (second time) समुद्राणां (for सागराणां) K Ñ1 V1 2 B D T1 2 3 (first time) 4 G इव स्वनः, Ñ3 V3 इव ध्वनि. (for यथा स्वन.) M4 समुद्राणामिव स्वनः

30 [c]) V3 D4 शब्दम् (for शब्द) — [d]) K1-3 Ñ2, 3 V B1, 2 Dn Ds D1 2, 4-6 T1 2 3 (both times) G M4 वदन्तो, K4 वहन्तो, D3 चरन्तो (for ब्रुवन्तो)

31 T3 (second time) om 31 — [a]) G5 [अ]स्य (for [आ]सीन्) — [b]) T2 G1 4 5 नि शब्दस्य च तस्य वै — [c]) K1 4 Ñ2 3 V B D T2-4 G -भुजगस्य (for -ग्रहस्येव) Ñ1 निमीलितग्रहस्तस्य — [d]) K3 4 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1 T यथोदधेः (for महो°)

32 [a]) K2 D3 M1 नि शब्दे (for °ब्द-). Ds2 राजन्, T1 3 (second time) G3 M4 सैन्ये (for तस्मिन्) — [b]) D2 (*sup lin* as in text) महोदधे, M1-3 बलार्णवे (for (for महा°) T1 3 (second time) G3 M4 नियोगादिव चार्णवे — [c]) K2 Ñ1 V3 B3 D6 T2 G1 2 4 5 महद्वाक्यं; K3 बृहद्वाचं, T3 (first time) M4 ऽब्रवीद्वाक्यं (for बृह°)

33 [a]) K2 3 समति- (for समभि-) Ñ3 V1 -वीक्ष्यन्तां; D6 T2 G1 4 5 -वर्धन्ता (for -वर्तन्ता) — T2 reads 33[cd] for the first time after 29[ab] — [d]) V3 जलौघै परिपूर्यताम्

34 [a]) M2 साराणि (for -यन्त्राणि) — After 34[ab], Ñ2 3 V1 2 B Ds D4-6 T1 G3 G(ed) ins

906* कार्या भूमि· समा सर्वा जलौघैश्च परिप्लुता ।

[V1 पुर्या (for कार्या) V1 D8 जनौघैश्च (for जलौ°). Ñ2 D5 जलौघै परिप्लाविता (D5 °वार्यताम्), D4 जनौघै परिपूरिता (for [b])]

— [c]) K2 चापि च, B1 चापि प्र, Cal ed चापि नि- (for चापानि). T1 हन्यन्ता, M2 धार्यन्ता (for वाह्यन्ता) Ñ3 (marg) V1 B3 D5 G4 ऊर्ध्वं चापि नियुज्य(B3 निवार्य-, D5 प्रयुज्य-; G4 निपात्य)न्तां — [d]) K2 पाशा (for प्रासा) T3 (both times) 4 प्रासाश्चैस्तोमरैस्तथा.

35 [a]) Ś1 V3 [अ]पि (for [ए]व). K1 3 V2 B3 Dn टङ्काश्चै, D3 G2 टङ्केन (for टङ्कौघै) Ñ3 V1 विद्रा(V1 °द्री)-

दार्यतां चैव टङ्कौघैः खनित्रैश्च पुरी द्रुतम् ।
नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ॥ ३५
अद्यप्रभृति सैन्यैर्मे पुरीरोधः प्रवर्त्यताम् ।
आकाशमपि बाणौघैर्निःसंपातं यथा भवेत् ॥ ३६
मयानुशिष्टास्तिष्ठन्तु पुरीभूमिषु पार्थिवाः ।
तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां पुरी ॥ ३७
मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सबाह्लिकः ।
कश्मीरराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा ॥ ३८
द्रुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीयश्च दामनः ।
नगर्याः पश्चिमं द्वारं क्षिप्रमारोहयन्त्विति ॥ ३९
पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा ।
रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्चैव मालवः ॥ ४०
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ।
छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः ॥ ४१
कौशाम्ब्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा ॥ ४२

र्यंता च टङ्कौघैः, T1 पात्यतां चैव टङ्काद्यैः, T2 G1 4 5 दार्या चैव विटङ्केन — [b]) V1 मही (for पुरी) T3 (both times) M4 ध्रुवम् (for द्रुतम्) — [c]) K1 2 B2 D1 -दुर्गज्ञा, T1 दुर्गस्था, G4 मार्गाय (for मार्गज्ञा) V1 D2 3 T4 G2 M नृपाश्च दुर्गयुद्धज्ञा (M4 °स्था) — [d]) T2 G1 4 स- (for वि-)

36 [a]) T1 G1 M1 2 सैन्यं (for सैन्यैर्) — [b]) T1 -रोधे (for -रोध) Ś1 K3 T4 G4 प्रवर्ततताम् (for प्रवर्त्य°) D3 पुरी चैवानुरुध्यताम्, T3 (second time) G3 M1-3 पुरीरोधे प्रवर्त° — After 36[ab], N (except Ś1 Ñ1) T1 2 3 (first time) 4 G ins

907* यावदेतौ रणे गोपौ वसुदेवसुतावुभौ ।
सकर्षणं च कृष्णं च घातयामि शितैः शरैः ॥

[(L 1) Ñ2 om line 1[a] K2 पुरी गोपौ, D6 T2 G1 2 4. 5 महामायौ (for रणे गोपौ) — (L 2) K2 D2 T2 G1 2 4 5 पातयामि, K4 आ°, D3 घातयेम (for °यामि) K3 शनैः शनैः (for शितैः शरैः)]

— [c]) K2 3 Ñ V1 3 B1 3 Dn Ds D1 4 6 T2 3 (first time) 4 G1 4 5 M3 टङ्कौघैर् (for बाणौघैर्) — [d]) K4 निर्व्यासं च, D6 T2 G1 2 4 5 सनिपातं (for निःसं°) Ś1 Ñ1 भकुर्वत (Ñ1 °ताम्), T1 3 (second time) G3 M विधी(M4 °नी)यताम् (for यथा भवेत्)

37 [a]) Ś1 नियुक्तास्; K4 शिष्टा हि (for [अ]नुशिष्टास्). — [b]) Ś1 रिपु- (for पुरी-) N (except Ś1 V3) T2 3 (both times) 4 G1. 2 4 5 भूमिपा (for पार्थिवा). — [d]) D3 भारुध्यतां (for °ह्यतां)

38 [a]) M3 कद्रु° (for मद्र) — [b]) K2 D2 च (for स-). — [c]) K3 गोनंद ; D3 गोमर्दः; D4 (marg.) गोनन्दः, T3 (first time) 4 बलवान् (for गोनर्दः)

39 [b]) K1 2 4 Ñ V B. Ds D1-6 T2 4 G1 2 4. 5 ह्यनामय° (V3 °क., G4 °त); Dn च दानव°; D4 (marg.) ह्यदामनः; T3 (first time) महाबलः (for च दामनः). T1. 3 (second time) G3 M पार्वतीयाश्च मा(T1 °याः समा)लवाः. — [d]) N (except Ś1) S (except M1-3) शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) K3 4 Ñ Dn Ds D1 2 4 6 T1 2 4 G1-3 5 आरोधयन्तु (for आरोह°)

40 [a]) Ś1 पोडरो, M4 भौवनो (for पौरवो) D5 वेणुदारश्, D6 T2 3 (first time) G2 5 M2 °दारी (for °दारिश्) T1 3 (second time) भा(T3 य)वनो वेणुदारश्च, M1. 3 पौनदो वेणुदारी च (sic) — After 40[ab], M4 reads 42[cd] repeating it in its proper place K3 om (hapl.) 40[c]-42[d] — [c]) D5 रुक्मी च चैद्याधिपति° — [d]) K4 गालव°; M1 यावन. (for मालव) Ñ2 3 V D6 T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 सूर्याक्ष(T3 4 सुवर्चा)श्च महाबलः, D1 °क्षश्चैव गालव. — After 40, Ñ2 3 D4 ins

908* पाञ्चालानामधिपतिर्द्रुपदानां महाबलः ।
[D4 द्रुपदश्च महीपतिः (for [b])]

41 K3 om 41 (cf v l 40) — [a]) D1 3 चावन्त्यौ (for आ°) — After 41[ab], D1 5 ins

909* दक्षिणं नगरद्वारं शीघ्रमारोधयन्त्विति ।
[D5 आरोहयन्तु (for आरोध°).]

— D4 T3 (second time) om 41[cd] — [c]) Ś1 कलिङ्गः; K4 छागलिः, D6 जाङ्गुलिः, T1 4 G3 M4 छागल., T2 G1. 4. 5 जाङ्गलः; G2 एकर्द्धिः (for छागलि) — [d]) T2 3 G1. 5 वीरश्च स (for विराटश्च)

42 [a]) Bom Poona eds G(ed[*]) कौरव्यो (for कौशाम्ब्यो). K2 B3 Ds मागधश् (for मालवश्) V3 D3. 5 कौशाम्बो मागधश्चैव, T1 M1 4 कौशाम्ब्यो मालवेयश्च, T3 (second time) काम्बोज्यो मालवेयश्च — M4 reads 42[cd] for the first time after 40[ab] — [d]) Ś1 वाह° (for बाण°). K4 पञ्चवनस्, T1 3 (second time) G3 M °जनस् (for °नदस्)

43 [b]) G4 दुष्प्रसहा (for दुर्ग°) K1. 4 V1 B3 D3 एते दुर्गं महानृपाः (K1 °रथाः). — [c]) Ñ1 V1 आरुह्य च; T3

उत्तरं नगरद्वारमेते दुर्गसहा नृपाः ।
आरोहन्तां विमर्दन्तां वज्रप्रतिमगौरवाः ॥ ४३
उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः ।
एकलव्यो बृहत्क्षत्रः क्षत्रधर्मा जयद्रथः ॥ ४४
उत्तमौजाश्च शल्यश्च कौरवाः कैकयास्तथा ।
वैदिशो वामदेवश्च साकेतश्च सिनीपतिः ॥ ४५
पूर्वं नगरनिर्व्यूहमेतेष्वायत्तमस्तु वः ।
त्वरयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् ॥ ४६
अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च संगताः ।
दक्षिणं नगरद्वारं पालयिष्याम दंशिताः ॥ ४७
एवमेषा पुरी क्षिप्रं समन्ताद्वेष्टिता बलैः ।
वज्रावपातप्रतिमं प्राप्नोतु तुमुलं भयम् ॥ ४८
गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः ।
अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु पुरीमिमाम् ॥ ४९
अद्यैव तु नगर्येषा विषमोच्चयसंकटा ।
कार्या भूमिसमा सर्वा भवद्भिर्वसुधाधिपैः ॥ ५०
चतुरङ्गबलं व्यूह्य जरासंधो व्यवस्थितः ।
अथाभ्ययाद्यदून्क्रुद्धः सह सर्वैर्नराधिपैः । C 5027 B 2 35 52 P 2 35 52

(first time) आरुह्यता (for आरोहन्तां) K $\tilde{N}_3$ V_3 $D_{1\ 2\ 6}$ T_4 G_4 आरुह्य चापि मर्द(D_6 नर्द , T_4 वर्ध- , G_4 वर्त)-न्तां , $\tilde{N}_2$ V_2 B Dn Ds D_{3-5} $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ आरुह्य चाभिमर्दन्ता — ^{d}) T_3 (second time) राजानो मम शासनात्

44 ^{a}) Ds_2 कूलकः (for उलूक) $D_{5\ 6}$ T_2 $G_{4\ 5}$ M_4 उलूक कैतवश्चैव ; G_1 °क कौतुकश्चैव — ^{b}) D_4 तथा (for सुत) — ^{c}) $V_{1, 3}$ बृहत्क्षेत्र (for °त्क्षत्रः) — ^{d}) K_1 क्षत्रवर्मा, M_3 °वर्मा (for °धर्मा) V_2 B_3 G_2 बृहद्रथ (for जय°) $M_{1\ 2}$ क्षत्रवर्मा बृहद्रथः

45 ^{a}) D_6 शैब्यश् (for शल्यश्) — ^{b}) T_2 G_1 कौरव्या (for °वा) V_3 $G_{2, 5}$ केकयास् (for कै°). $\tilde{N}_1$ कैकया हैहयस्तथा, T_1 कौरव्या शिबयस्तथा ; G_4 कौरव्या केकयास्तथा, M कौरव्य कैकय(M_2 °तव)स्तथा — ^{c}) K_2 D_1 वैदेहो (for वैदिशो) — ^{d}) Dn T_4 सांकृतिश् (for साकेतश्) $\acute{S}_1$ शिबीवह , $\tilde{N}_1$ D_1 (*sup lin*) [अ]शनीपतिः (D_1 °निस्तथा), G_3 शिनिर्वेहः , $M_{1\ 3}$ निरुद्वह (for सिनीपति) T_3 (first time) साकेत· शिनिपुंगव , T_3 (second time) M_4 संकेतश्चाशनिर्वह.

46 ^{a}) $\acute{S}_1$ नित्यं , G_3 पुनर् (for पूर्व). $B_{1\ 2}$ Ds G_4 $M_{2, 3}$ -निर्यूहम् (for -निर्व्यू°) $\tilde{N}_3$ V_1 T_3 (first time) पूर्वं च (T_3 तु) नगरद्वारम् (V_1 °व्यूहम्) — ^{b}) N (except $\acute{S}_1$ D_3) $T_{1\ 2}$ G नः (for व.) T_3 (first time) एते यान्तु महाबला· , T_3 (second time) आरोहन्तु समन्ततः , T_4 एतेषां तु महाबला. — T_3 (second time) om 46^{cd}. — ^{c}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 4}$ T_4 G_4 दारयन्तो , D_3 चाल° , T_3 वार° (for त्वर°) T_4 Bom Poona eds G(ed) वि- (for ऽभि-) $K_{1\ 4}$ D_2 चाल(D_2 दार)यन्तोऽभियान्त्वद्य ; G_3 M_4 त्वरन्तो ह्यभि(G_3 °न्तोऽभ्य)धावन्तु — ^{d}) K_4 बलाहकम् (for °कान्) D_6 वातादिव बलाहका.

47 ^{a}) $\acute{S}_1$ नरपतिश् (for च दरदश्) — ^{b}) $\tilde{N}_3$ Dn D_2 T_4 G_2 -राजेन (for -राजश्च) K_2 $B_{2\ 3}$ Ds D_5 T_1 G_3 M_{1-3} वीर्यवान् (for संगता) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V $D_{1\ 4\ 6}$ T_3 (first time) $G_{1\ 4\ 5}$ चेदिराजेन संगत — ^{d}) K_2 B Ds T_1 पालयाम सुदंशिता , K_3 Dn D_4 (*sup lin*) $_{6}$ $T_{2\ 3}$ (second time) G M चालयिष्याम ($D_{1\ 6}$ T_2 °मि) दं° , K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 $D_{1\ 4}$ पालयिष्याम्यदं($\tilde{N}_3$ V_1 D_4 °मि दं)शिता ; T_3 (first time) पीडयामि सुदंशित , T_4 पीडया दु.खदंशिता .

48 ^{b}) T_1 M वेष्टयतां (for वेष्टिता) — ^{c}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ D (except D_6) $T_{2\ 3}$ (first time) $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ -विषमं (for प्रतिमं) $\tilde{N}_1$ B_1 M_4 वज्रप्रपातप्रति($\tilde{N}_1$ °विष)मं , $\tilde{N}_3$ (marg) $T_{1\ 3}$ (second time) G_3 वज्रावघातप्रति($\tilde{N}_3$ °विष)मं — ^{d}) $\tilde{N}_2$ V_1 D_5 $T_{1\ 3}$ (second time) G_3 M विपुलं (for तुमुल) K_2 महत् (for भयम्). T_2 G_1 प्राप्ते तुमुलज भयम्

49 ^{a}) V_3 तु (for ते) — ^{c}) $\acute{S}_1$ T_1 G_3 M_{1-3} अस्त्रैर् (for श°) — ^{d}) D_6 $T_{1\ 2\ 3}$ (second time) G M नृपाः (for इमाम्)

50 T_3 (second time) om 50^{ab} — ^{a}) $\acute{S}_1$ हि (for तु) K $\tilde{N}$ V B D T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ अद्यैव नगरी ह्येषा. — ^{c}) G_2 संसद् (for सर्वा) — After 50, $T_{1\ 3}$ (second time) $G_{3\ 5}$ G(ed) ins

910* एवमुक्त्वा जरासंध. शक्रतुल्यपराक्रम· ।

51 B_1 T_4 om (hapl) 51^{abcd}, D_2 reads it on marg. Before 51, G_2 ins वैशंपायन — ^{a}) $D_{2\ 6}$ चतुरङ्गं (for °ङ्ग) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 4}$ B_3 D_1 बलं व्यूह , $\tilde{N}_2$ D_5 T_1 G_3 -बलैर्व्यूहं , T_3 (first time) -बलैर्ह्येष (for -बलं व्यूह्य) $\tilde{N}_1$ चतुरङ्ग बलं व्यूहं , Ds °ङ्गं बलैर्व्यूह्य . — After 51^{a}, T_1 G_3 M read 51^{c} and 51^{d} transposed — ^{b}) $\acute{S}_1$ ततो नृप , K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 Ds महाबल. , M प्रतापवान् (for व्यवस्थितः). $T_{1, 3}$ (second time) G_3 सुसंक्रुद्ध प्रतापवान् — ^{c}) K_1 $D_{2, 3}$ [अ]द्रवद् (for [अ]भ्ययाद्) $\tilde{N}_2$ B_2 D_5 T_1 G_3 यदू-

प्रतिजग्मुर्दशार्हास्तं व्यूढानीकाः प्रहारिणः ॥ ५१
तद्युद्धमभवद्घोरं तेषां देवासुरोपमम् ।
अल्पानां बहुभिः सार्धं व्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ ५२
नगरान्निःसृतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ ।
क्षुब्धं नरवरानीकं त्रस्तसंमूढवाहनम् ॥ ५३
रथस्थौ दंशितौ चैव चेरतुस्तत्र यादवौ ।
मकराविव संरब्धौ समुद्रक्षोभणावुभौ ॥ ५४
ताभ्यां मृधे प्रयुक्ताभ्यां यादवाभ्यां मतिर्बभौ ।
आयुधानां पुराणानामादाने कृतलक्षणा ॥ ५५

ततः खान्निपतन्ति स्म दीप्तान्याहवसंप्लवे ।
लेलिहानानि दिव्यानि महान्ति सुदृढानि च ॥ ५६
क्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमन्ति बृहन्ति च ।
तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि वै भृशम् ॥ ५७
दिव्यस्रग्दामधारीणि त्रासयन्ति नभश्चरान् ।
प्रभया भासमानानि दंशितानि दिशो दश ॥ ५८
हलं संवर्तकं नाम सौनन्दं मुसलं तथा ।
धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदकी च ह ॥ ५९
चत्वार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि च-

-न्क्रुद्धै, T1. 3 (second time) जरासंध:, M1-3 सुसक्रुद्ध- (for यदून्क्रुद्ध-) Ñ3 V1 अथाभ्युपाययौ क्रुद्ध, M1 अथाभ्यधावत्स क्रुद्ध- —^{d}) G4 गर्वैरेवं (for सह सर्वैर्) —^{e}) T3 (second time) प्रत्याजग्मुर् (for प्रति°) D1 यदुवरा, D3 T2 3 (first time) 4 G1 च (D3 तु) दाशार्हा (G1 °र्हे) (for दशार्हास्तं) T1 G3 M प्रत्युज्ज(T1 G3 °त्याज)ग्मुश्च दाशार्हा — After 51, D2 ins

911* तावागतौ तदा दृष्ट्वा यादवौ सैन्यमग्रगौ ।
रुषाह मागधो वीक्ष्य हे कृष्ण पुरुषाधम ।
न त्वया योद्धुमिच्छामि बालकेनेति लज्जया ॥
तव राम यदि श्रद्धा युद्धे स्थैर्यं समुद्वह ।
हतो वा मच्छरैश्छन्नदेह स्वर्याहि मा जहि ॥ [5]
श्रीभगवानुवाच ।
न वै शूरा विकत्थन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् ।
न गृह्णीमो वचो राजन्नातुरस्य मुमूर्षत. ॥
[Cf Bhāgavata P, 10 50 17^{c}–20^{d}]

52 ^{c}) G2 अधिकैः (for बहुभि.) —^{d}) G5 प्रतिषक्त- (for व्यति°) — After 52, D6 T1 2 3 (second time) G1 3. 5 M G(ed) ins

912* उग्रसेनं पुरस्कृत्य वासुदेवहलायुधौ ।
रथस्थावभिवर्तेतां युद्धाय रणकोविदौ ॥
[G(ed) om line 2 — (L 2) D6 M2 अभ्यवर्तेतां (for अभि°). T2 G1 5 रथस्थितौ ह्यवर्तेतां, M4 रथस्थितावभिव° (hypermetric) (for ^{a}).]

53 ^{a}) Ś1 नगर्यां (for °रान्) T1 G5 निर्गतौ (for निःसृतौ) —^{c}) K Ñ1 2 V2 3 B Dn Ds D1-3 6 T1 3 (first time) G2. 3 क्षुभितं नृ (D1 तु), Ñ3 क्षुब्धं नृप-; T2 G1 4 निहितं नृ-, G1 रुषितं नृ (for क्षुब्धं नर) Ś1 -वराकीर्णं (for °नीकं) V1 क्षुभितं प्रबलानीकं —^{d}) V3 B1 Dn D2 5 त्रस्तं; T1 हस- (for त्रस्त). Ś1 -संपूर्ण- (for संमूढ-)

54 V3 om 54^{ab}. —^{a}) T2 दलितौ (for दंशितौ). K4 T1 3 (second time) G3 M रथस्थौ चेरतुस्तत्र —^{b}) D3 रेजतुस् (for चेर°) K4 दशितौ चैव यादवौ; T1 3 (second time) G3 यादवौ तौ तु दंशितौ, M1-3 यादवावमराविव — T3 (second time) G4 M1-3 om 54^{cd} —^{c}) Ds गरुडाव् (for मकराव्) Ś1 संक्षुब्धौ, D3 संक्रुद्धौ (for संरब्धौ) —^{d}) K2 -क्षेपणाव् (for -क्षोभ°)

55 ^{a}) Ñ1 T1 G3 M प्रवृद्धा(T1 G3 M4 °त्ता)भ्यां, T3 (second time) ऽपवृत्ताभ्यां (for प्रयुक्ताभ्यां) —^{b}) K2 अभून्मतिः, M3 मतिर्दधे (for °र्बभौ) — For 55^{ab}, K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2 3 (first time) 4 G1 2 5 subst

913* तयो प्रयुध्यतोः संख्ये मतिरासीद्धृतात्मनोः ।
[D6 युयुध्यतो, T2 G1 च यु°; G2 तैर्यु° (for प्रयु°). D4 महात्मनोः (for धृता°)]

—^{d}) K1 2 Ñ V B Dn Ds D1 3 6 T1 3 (second time) 4 G2 3 5 आदान, G4 °तुं (for °ने) K4 दानमानकृतलक्षणा.

56 ^{a}) Some Mss निष्पतन्ति —^{b}) N (except Ś1 D6) T1 2 3 (first time) 4 G3 M4 दिव्यानि (for दीप्तानि) T3 (second time) दिव्यान्यायुधसप्लवे —^{c}) N (except Ś1 Ñ1) T1 2 3 (first time) 4 G दीप्तानि (for दिव्यानि). — T2 G1 om (hapl) 56^{d}–57^{a} —^{d}) T3 (first time), 4 च (for सु) T1 5 (second time) G3 M वै (for च)

57 T2 G1 om 57^{a} (cf v l 56) —^{b}) M4 महान्ति (for बृहन्ति)

58 T3 (second time) om 58 —^{a}) Dn1 -गन्ध- (for -दाम-) Ś1 -गन्धीनि (for धारीणि) —^{b}) K1-3 Ñ V B Dn Ds D1 2 6 T G च (D2 स्म) खेचरान् (for नभश्च°). K4 त्रासयन्निव खेचरान्, D3-5 त्रासयन्तीव खेच°. —^{d}) K1 3 4 Ñ V B2 3 Dn Ds D1 2 4-6 T2-4 G पत(T3 4 दीप्य)मानानि चाम्बरात्; D3 समाजग्मुरथाम्बरात्.

59 ^{b}) G4 मौसलं; some Mss. मुशलं —^{c}) T4 धनुश्च

ताभ्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महारणे ॥ ६०
जग्राह प्रथमं रामो ललामप्रतिमं हलम् ।
तं सर्पमिव सर्पन्तं दिव्यमालाकुलं मृधे ॥ ६१
सौनन्दं च ततः श्रीमान्निरानन्दकरं द्विषाम् ।
सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुसलोत्तमम् ॥ ६२
दर्शनीयं च लोकेषु धनुर्जलदनिस्वनम् ।
नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं विष्णुर्जग्राह वीर्यवान् ॥ ६३
देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे ।
विषक्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा ॥ ६४
तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णोस्तनूपमौ ।
समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान्प्रत्ययुध्यताम् ॥ ६५
सायुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्योन्यमपाश्रितौ ।
पूर्वजानुजसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ।
द्विषत्सु प्रतिकुर्वाणौ पराक्रान्तौ यथेश्वरौ ॥ ६६
हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितः ।
चचार समरे वीरो द्विषतामन्तको यथा ॥ ६७
विकर्षन्रथयूथानि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।
चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ॥ ६८
कुञ्जराँल्लाङ्गलक्षिप्तान्मुसलाक्षेपताडितान् ।
रामो विराजन्समरे निर्ममन्थ यथाचलान् ॥ ६९

C 5046
B 2 35 71
P. 2 35. 71

(for °षां) — d) K1–3 Ñ2 3 V3 B D T1 2 3 (first time) G1 2 4 M4 तथा, T3 (second time) तदा (for च इ) K4 Ñ1 V1 2 G3 5 गदां कौमोदकीं तथा

60 b) V2 3 T1 2 3 (second time) G1 3 M वै (for च) — c) Ś1 K2 Ñ1 B3 D1 T1 M3 -कीर्णानि (for -तीर्णानि) V1 ताभ्यां समरतीर्थानि — d) K1 महाहवे, K2–4 Ñ2 3 V B Dn D3 D1 4–6 T1 2 3 ((first time) 4 G °मृधे (for (for °रणे) D2 M3 यादवानां महामृधे (M3 °रणे)

61 a) Ds2 सुदृरं (for प्रथमं) — b) T1 बली (for हलम्) K1 Ñ3 D6 T3 (second time) G1 3 5 हलमप्रतिमं रणे (Ñ3 D6 हली, Ñ3 [marg] T3 G5 बली; G1 गदाम्), K4 लीलयाप्रतिम हलम्, T2 ललामप्रतिमां गदाम्, T3 (first time) हलमध्यं ह्यवारुणम् (sic); T4 लीलयात्यन्तदारुणम्, M4 बलमप्रतिमं बली — T3 (second time) M1 om 61cd — c) N (except Ś1 D6) T1 3 (first time) 4 G3 सर्पन्तमिव सर्पे (B3 राजे)न्द्रं; M3 स सर्पमिव सर्पेन्द्रो — d) D6 T1 G3 M4 -माल्याकुलं (for माला°) K2 T3 (first time) 4 रणे, M2 3 हलम् (for मृधे)

62 a) G5 सौनन्दनं (for °न्दं च) V1 [अ]पि ह्यमल (for ततः श्रीमान्) Ñ3 सौनन्दं चापमुसल — b) M1–3 रिपो (for द्विषाम्).

63 T3 (second time) om. 63ab. — d) N (except Ś1) T2–4 G1. 2 4 5 कृष्णो (for विष्णुर्).

64 a) Ś1 देवैर्निगदिता सम्यग्, K1 4 °रनिन्दितार्था च; T4 °र्निगदितार्था सा — b) Ś1 [आ]यसी (for तस्य) M3 om. करे — c) K1 3. 4 Ñ V B D T2 3 (first time) 4 G1 2. 4 5 M4 निक्षिप्ता (for विषक्ता) Ś1 विषक्ता पुष्कराक्षस्य — d) Ñ1 तु सा, B2 D2 G4 तथा, D3 तदा; T3 (both times) [इ]ति च (for [इ]ति सा)

65 a) Ñ1 (also as in text) युद्ध-, V3 रोष-, G2 तौ सु- (for तौ स-) — b) K1 B2 Dn विष्णु (for विष्णोस्). Ś1 तनूद्भवा, T3 (second time) M °मयौ (for °पमौ) K3 साक्षाद्विष्णुतनूद्भवौ — d) K3 रिपून्स्वान्, B1 रिपुभि (for रिपूस्तान्) Ñ1 रिपुभि प्रत्यदृश्यताम्, Ñ3 (marg) V1 रिपूंस्तान्पर्यकर्षताम्, V2 °न्प्रत्यरोधताम्, T2 G3 °न्प्रत्यरुध्यताम्, M रिपूंस्तान्सम(M3 °न्संप्र)युध्यताम्

66 T3 (second time) om 66 D5 om 66ab — a) G3 -प्रवरौ (for प्रग्रहौ) — b) B2 Dn1 T1 G3 तावन्योन्याश्रयावुभौ — c) V3 Ds1 D6 G5 संज्ञातौ, M1–3 -सज्ञानौ (for -सज्ञौ तौ) — e) G2 -कुर्वन्तौ (for -कुर्वाणौ) — f) D2 परिक्रान्तौ (for परा°) — After 66, N (except Ñ1) T1 2 3 (first time) 4 G ins :

914* विचेरतुर्यथा देवौ वसुदेवसुतावुभौ ।
[K4 वीरौ (for देवौ)]

67 b) S1 K1 3 G2 सर्पेन्द्र (for °न्द्रम्) K2 Ñ3 V1 3 B1 3 Ds D5 T4 G3 5 M कोपितम्, D2 क्रोधितः, T3 (first time) रोषितम् (for कोपित) T1 समुद्रमिव कोपितम् — c) D3 चेरतु समरे वीरौ — d) B2 D5 6 T1 G3 विद्विषाम् (for द्विषताम्) D3 द्विषतामन्तकोपमौ

68 a) N (except Ś1) T3 (both times). 4 G2–5 -वृन्दानि (for यूथानि) T2 G1 वीराणां रथवृन्दानि — b) D1 क्षितिपानां (for क्षत्रियाणां). — c) D4 कोपं (for रोषं). T1 3 (second time) G3 M4 स हली; M1–3 स बली (for सफलं) T2 G1 चकार रोषसंफुल्लं, T3 (first time) चकार सफलं रोष — d) D3 गजेषु (for नागेषु)

69 b) D3 पीडितान् (for ता°) — c) D3 रराज, D4 व्यराजत्, D6 G5 ऽपि राजन्, T1. 3 (second time) G3 M ऽथ राजन् (for विरा°). — d) K1 महाबलः ; Ñ1 V1 यथा-

ते विध्यमाना रामेण समरे क्षत्रियर्षभाः ।
जरासंधान्तिकं वीराः समरार्ताः प्रजग्मिरे ॥ ७०
तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनाम् ॥ ७१
परावृत्तस्य समरे विरथस्य पलायतः ।
भ्रूणहत्यामिवासह्यां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७२
भीताः कस्मान्निवर्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तिताम् ।
क्षिप्रं समभिवर्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः ।
यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयम् ॥ ७३

ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे जरासंधेन चोदिताः ।
सृजन्तः शरजालानि हृष्टा योद्धुं व्यवस्थिताः ॥ ७४
ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चाम्बुदनादिभिः ।
नागैश्चाम्भोदसंकाशैर्महामात्रप्रचोदितैः ॥ ७५
सतनुत्राः सनिस्त्रिंशाः सपताकायुधध्वजाः ।
स्वारोपितधनुष्मन्तः सतूणीराः सतोमराः ॥ ७६
सच्छत्रोत्सेधिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः ।
रणे तेऽभिगता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षितः ॥ ७७
ते युद्धरागा रथिनो व्यगाहन्त युधां वराः ।

चलम् (for °चलान्) D3 निर्मन्थन इवाचल:

70 [a]) D5 G2 5 मथ्यमाना (for विध्य°) D5 T1 3 (second time) G3 M4 समरे (for रामेण). — [b]) T1 3 (second time) G1 रामेण (for समरे) K2–4 Ñ V B D (except D2 3) T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 रणे (Ñ1 क्षणे) क्षत्रियपुंगवा: — [c]) N (except Ś1) T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 भीता (for वीरा) — [d]) T1 समरे तान् (for °रार्ता) T3 (second time) G3 M1 प्रतस्थिरे (for प्रजग्मिरे) K1 Ñ2 3 V1, 2 B Dn Ds D2 4–6 G2 4 5 समरात्प्रतिजग्मिरे, K2 D3 समरे प्रति°, K3 4 शरणं प्रति°, V3 विरथा: प्रति°, T2 G1 समन्तात्प्रतिपेदिरे, T3 (first time) समरार्सि प्रदुद्रुवुः, M1 3 समार्ता: प्रतिजग्मिरे

71 [b]) Ś1 K2–4 V2 3 B3 D1, 5 T3 (first time) G5 -धर्म- (for धर्मे) M4 व्यवस्थितान् (for °स्थित:). — [c]) K4 D3 इमां (for एतां) K2 D3 T2 च (for व:) K1 धिगिमं क्षत्रधर्मं व: — [d]) K3 4 Ñ1 3 (marg as in text) Dn D1, 4 5 T3 (first time) 4 समरे युद्धकातरान्, T1 3 (second time) G3 रणे कातरतां गता', M समरे कातरं गता: (M4 °रान्विताान्).

72 [b]) D3 कातरस्य (for विरथस्य) — [c]) Ś1 महासह्यां (for इवा°) T1 M भ्रूणहत्यासमं पापं — [d]) D3 प्रदिशन्ति (for प्रवदन्ति) M3 प्रभवन्ति मनीषिणम्

73 [a]) V3 वीरा (for भीता:) — K1 B1 M1–3 om (hapl) 73[bc] — [b]) D3 एनां (for एतां). T1 3 (second time) G3 M1 क्षत्रिया यूयमेव हि — [c]) K2 4 Ñ2 3 V B2 3 D T2, 3 (first time) 4 G1 2 4 5 सर्वे नि- (for समभि-) — [d]) Ñ1 2 V3 वाक्यप्र- (for वाक्येन) K3 D5 4 नोदिता: (for चो°). — After 73[d], N (except Ś1 Ñ1 D1) T1 2 3 (first time), 4 G1 2 5 ins.:

915* अथ वा तिष्ठत रथै: प्रेक्षका' समवस्थिता: ।

— D1 om (hapl) 73[e]–74[b] T2 G1 4 5 om (hapl) 73[e]–74[d] — [f]) D2 प्रापयामि (for प्रेष°) — After 73, M1–3 ins.:

916* स्थितोऽस्मि युद्धे सरब्ध क्षत्रिया विजयाय हि ।

74 T2 G1 4 5 om 74, D1 om 74[ab] (for all, cf. v. l. 73) Before 74, G3 ins. वैशंपायन — [b]) K3 B2 D4 T1 G3 नोदिता (for चो°) — B3 om (hapl) 74[c]–77[b] — [d]) K2 Ds उपस्थिता: (for व्यव°)

75 B3 om 75 (cf. v. l. 74) — [a]) Ds D3 तैर् (for ते) — [b]) V3 T1 -नादितै (for °भि·) — [c]) M1 3 गजैश् (for नागैश्) K2 V3 B2 D2 T3 (first time) 4 [अ]म्बुद- (for [अ]म्भोद-) — [d]) D4 -प्रणोदितै: (for -प्रचो°).

76 B3 om 76 (cf. v. l. 74). — [b]) Ś1 सपताका-धराम्बरा', T1 3 (second time) G3 M4 °का युधां वरा'; M1–3 °का: ससायका: — [c]) V2 B2 आरोपित- (for स्वा°) — [d]) T1 3 (second time) G3 M सचामरा. (for सतो°)

77 B3 om 77[ab] (cf. v. l. 74) T3 (second time) om 77[ab] — [a]) K1 4 सच्छत्रा सादिन: सर्वे, Ñ2 V3 °त्रध्वजिन· सर्वे, D3 °त्रा शोभिता. सर्वे, D6 T2 G1 2 4 5 सचित्रोष्णीषिण सर्वे, T1 सच्छत्रा अच्छदा सर्वे, T3 °त्राच्छादना. सर्वे, G3 M °त्रोरश्छदा सर्वे, Bom Poona eds. G(ed) °त्रा. सादिनश्चैव — [c]) K2 रणं (for रणे) Ś1 Ñ2, 3 (marg) V1 B2 3 Dn D2 T1 3 (both times), 4 ऽधि- (for ऽभि) K4 V2 D1 4 रणे तेऽधिगता जग्मु, Ñ3 D6 T2 G1 2 4 5 रणं तेऽभिमुखा (Ñ3 °हिता, G2 °मुखं) जग्मु', D3 रणे प्रेषित-शस्त्राश्च; D5 रणावनिगता जग्मु; G3 M रणक्षिति (G3 M4 °णाजिर) गता रेजु.

78 T3 (second time) om 78[ab]. — [a]) K2 V B Dn Ds D2–4, 6 T2, 4 G2, 5 M1–3 रागाद्, D1 -गाढाद्; G1, 4

गदाभिश्चैव गुर्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ७८

सुपर्णध्वजमास्थाय कृष्णस्तु रथमुत्तमम् ।

C 5057
B 2. 35. 82
P 2 35. 82

-रङ्गाद् (for -रागा) Ñ1 ते योधान्रथिनो वीरा — ^{b}) K1 G3 M1–3 विगाहन्तो (for व्यगाहन्त) D5 रण बलात् (for युधां वरा) — ^{c}) Ś1 V1 [अ]ति- (for [ए]व) K1 शक्तीभि , T4 मुसलै (for गुर्वीभि) T3 (second time) ते गदाभिश्च गुर्वीभि — After 78, Ñ2 3 V B Dn Ds D2–5 T3 (first time) 4 ins

917* एतस्मिन्नन्तरे तत्र देवानां नन्दिवर्धन ।
[D3 चैव (for तत्र)]

While D6 T1 2 3 (second time) G1 3 5 M G(ed) ins after 78

918* एतस्मिन्नन्तरे राजा जरासंध प्रतापवान् ।
दध्मौ शङ्ख महानादं दिश सर्वा विनादयन् ॥
तच्छ्रुत्वा देवदेवोऽपि पाञ्चजन्यमनुत्तमम् ।
यस्य नादेन वित्रस्ता दिविस्था सर्वदेवता ।
किमु सैन्यानि सर्वाणि वित्रस्तानीति का कथा ॥

[(L 1) T2 5 G1 5 राजन् (for राजा) — (L 2) D6 T2 3 G1 5 महाघोष (for °नाद) — (L 3) D6 T2 3 G1 5 वासुदेवो (for देव°) — (L 4) T2 G1 तस्य (for यस्य) T3 G5 वित्रस्त (for °स्ता) — T1 2 om line 5 — (L 5) T3 G3 5 M4 तस्यासन् (for सर्वाणि) D6 सर्वसैन्यानि तान्यासन् , G1 किं सर्वसैन्यानीत्यासन् (for ^{a}) G1 विचित्राणि (for वित्रस्तानि)]

79 T1 om 79 — ^{a}) Ñ3 (marg as in text) आसाद्य (for आस्थाय) — ^{b}) D6 ध्वजम् (for रथम्). V3 कृष्णस्तु रथसत्तमम् — G4 om 79^{cd} — ^{c}) Ś1 K1 D1 ततोऽभ्ययाज्, V2 T3 (second time) G3 M1–3 तमभ्य° , Dn समभ्य° , D6 अथाभ्य° , T1 अभ्ययाच्च (for तदाभ्ययाज्) — D6 T1 3 (second time) G1 3 5 M ins after 79 T2 cont after 918* G4 ins after 79^{ab} :

919* सोऽपि विध्वाष्टभिर्विष्णुमुग्रसेनं ददर्श ह ।
पार्श्वस्थं च हरेराह शृणु राजन्वचो मम ॥
त्वं किमासीन्नृपो राजन्वृष्णीनां सांप्रतं वद ।
अज्ञानामग्रणी स त्वं कोऽन्यस्त्वत्सदृशो भुवि ॥
यत्तु दत्त किलानेन पिण्डमात्मजघातिना ।
तद्भुङ्क्ते तद्भवान्नित्यं वदान्ध किमत परम् ॥
हत्वा चार्यं सुतं शौरिस्तव राजक निर्दय ।
त्वामेव राज्ये संस्थाप्य सांप्रतं युद्धलालस ॥
तस्य भृत्यत्वमायासि राजशब्द समुद्वहन् ।
केवल वयसा वृद्धो न तु ज्ञानेन राजक ॥
निर्लज्ज भोगसंसक्त क्षुद्रजन्तो नृपाधम ।
इतो याहि वृथावृद्ध त्वां द्रष्टुं नाहमुत्सहे ॥
अथ युद्ध समालिप्सुः क्षणं तिष्ठ ममाग्रतः ।
हनिष्ये त्वां हि सबलं सहरि सबलं तथा ॥
इत्युक्त्वा धनुरादाय तस्थौ तत्पुरतस्तदा ॥
तच्छ्रुत्वा रोषताम्राक्षो बभाषे मागधं हरि ।
अन्तर्धानं गतस्त्वमाद्गोमन्तात्पर्वतोत्तमात् ॥
त्वमिदानीं समायासि बलैः सर्वैः समन्वित ।
स्थितोऽस्मि युद्धसंरब्ध क्षत्रियाणां क्षयावह ॥
स एवास्मि शिशू राजन्भवानपि स एव हि ।
नैतद्युक्तं वृथा राजन्नुग्रसेनं प्रभाषितुम् ॥
मामेव वद राजेन्द्र शत्रुरस्मि तव प्रभो ।
द्रक्ष्यसे यत्कृतं राजन्मया सांप्रतमीदृशम् ॥
अथ किं बहुनोक्तेन शिरश्छेत्स्यामि ते नृप ।
न करोषि यदि त्व हि राजेन्द्राद्य पलायनम् ॥
इत्युक्त्वा पञ्चविंशत्या नृपं विव्याध केशवः ।

[T2 om lines 1–2 — (L 1) M4 कृष्णम् (for विष्णुम्). D6 G1 4 5 आविध्य चाष्टभि कृष्णम् (for ^{a}) — (L 2) D6 पार्श्वस्थिते , T3 °स्थ तु , G4 5 M3 4 °स्थ तं (for °स्थ च). G1 पार्श्वस्थ त रथेनेह (for ^{a}) — (L 3) T1 3 M1–3 किलापि (T3 M1 °सि) (for किमासीन्) T2 3 G4 5 M4 राजा (for राजन्) T1 M3 यत , G3 वदन् (for वद) — (L 4) D6 G5 अज्ञानामग्रणीश्च त्व , T2 G1 यदूनामग्रणीश्च त्व (G1 °णीयश्च) (for ^{a}) M4 तु सदृशो (for त्वत्स°) — (L 6) T3 च , G4 हि , M1 2 तु (for the second तद्) D6 T2 G1 5 तद्भुङ्क्त्वेह (D6 °ङ्क्ते ह) तदा नित्य , M4 °क्ते तु तदा नित्य (for ^{a}) D6 G4 5 यदाह , T1 M1–3 वदाद्य , T2 3 G1 यदा हि (for वदान्ध). — (L 7) D6 [अ]ष्ट- (for [आ]र्य) T2 सुत (for सुतं) D6 हन्तुश्च , T2 G1 5 प्राह सु- , T3 G3 M4 राजन्वि- , G4 प्रादात्तु (for राजक) T1 तव राजन्विनिर्जय (for ^{b}) — (L 8) T2 G1 M4 त्वम् (for त्वाम्) D6 त्वमेव राज्य संप्राप्य (for ^{a}). — (L 9) D6 T2 G1 4 5 अस्य (for तस्य) — (L 10) T3 G1 4 5 कालेन (for ज्ञानेन) T2 न कालेन न राजक (for ^{b}). — (L 11) D6 निर्लज्ज भोगावासक्त , T2 °ज्ज भोगानासक्त , T3 G4 5 °ज्ज भोगाससक्त , G1 °ज्ज भोगेनासक्त , M4 °ज्ज लोलसंयुक्त (for ^{a}) T1 G3 M2 क्षत्र- (for क्षुद्र-). T2 G1 4 5 M4 नराधम (for नृपा°) — (L 12) M3 त्वया (for वृथा-). — (L 13) D6 युद्ध- (for युद्ध) T1 G3 अथ वा युद्धमालिप्सु , T3 M4 अथ वा युद्धलिप्सा ते (for ^{a}) D6 T2 3 G1 4 5 चिर (for क्षण) — (L 14) T3 M4 सह- (for हि स-). D6 सहरिं बलसवृतम् , T3 G3 M4 सबन्धु सहरिं तथा (for ^{b}) — (L 15) D6 T2 G1 4 5 तस्थौ केशवत पुर (for ^{b}) — D6 T2 G1 4 5 om. lines 17–18 M4 om line 19 — (L 20) D6 च शूरोऽह ; T2 G1 च सरभो , G5 शिशू राजा , M1. 3 यदू राजन् (for शिशू रा°) G4 क्षत्रियाणा भयावह (for ^{b}) — (L 21) T2 3 G1 तथा राजन् , G4. 5 महाराज (for वृथा राजन्). D6 न तद्युक्तं यथा राजन् (for ^{a}) — (L. 23) T2 G1 4 द्रक्ष्यते (for °से),

तदाभ्ययाज्जरासंधं शरैर्विव्याध चाष्टभिः ॥ ७९
सारथिं चास्य विव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
जघान तुरगांश्चाजौ यतमानस्य वीर्यवान् ॥ ८०
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय चित्रसेनो महारथः ।
सेनानीः कैशिकश्चैव कृष्णं विव्याधतुः शरैः ॥ ८१
त्रिभिर्विव्याध संसक्तं बलदेवं च कैशिकः ।
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाकरोत् ।
जवेनाभ्यर्दयच्चापि तानरीञ्शरवृष्टिभिः ॥ ८२
तं चित्रसेनः संरब्धो विव्याध नवभिः शरैः ।
कैशिकः पञ्चभिश्चापि जरासंधश्च सप्तभिः ॥ ८३
त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान्बिभेद जनार्दनः ।
पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवः शितैः शरैः ॥ ८४

D_6 दह्यसे यत्कृते राजन् (for ^{a}). — (L 24) D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ वा (for किं) D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ राजक (for ते नृप) — G_4 om lines 25–26. — (L 25) D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ करोषि यत्न (D_6 यत्नं) राजेन्द्र (for ^{a}) D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ पलायन्नृप निन्दितम् (G_1 सवितुम्) (for ^{b})]

80 T_3 (second time) reads 80^{ab} twice. D_6 $T_{1\ 3}$ (second time) G_3 M om 80^{cd}. — ^{c}) $Ś_1$ चापि, K_4 चासौ, D_2 आजौ, D_3 बाणैर्, $T_{2\ 3}$ G_1 चास्य (for चाजौ). — T_2 $G_{1.\ 4\ 5}$ ins after 80; D_6 T_1 G_3 M after 80^{ab} T_3 (second time) after the second occurrenc of 80^{ab}:

920* धनुश्चिच्छेद राजेन्द्र जरासंधस्य केशव ।
ध्वजं चास्य प्रचिच्छेद सारथिं च जघान ह ॥
रथं चास्य प्रचिच्छेद सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
विरथो विधनुष्कश्च तस्थौ भूतलमास्थित ॥

[M_4 om. line 1^a. — (L 2) $T_{2\ 3}$ $G_{1.\ 4\ 5}$ वि- (for प्र-). D_6 T_1 G_3 M_{1-3} om (hapl) lines 2^b–3^a — (L. 3) M_4 सर्वतः समपश्यत. (for ^{b}). — (L. 4) T_1 G_3 M_2 सस् (for च) D_6 T_2 $G_{1\ 4.\ 5}$ $M_{1\ 4}$ आश्रित (for आस्थित)]

81 ^{a}) K_2 आस्थाय (for आज्ञाय) — ^{b}) $Ś_1$ बलदेवो (for चित्रसेनो) K_1 $T_{1\ 3}$ (second time) G_3 M_{1-3} महाबलः, D_6 °मतिः (for °रथः) — ^{c}) Some Mss कौशिकश् (for कै°). — ^{d}) K_1 D_2 विध्यद्धतु ; K_3 $Ñ_3$ V_2 B Dn Ds $D_{1,\ 3-5}$ M_4 विविधतु , D_6 विव्यधयन् (for विव्याधतु)

82 ^{a}) K_2 $Ñ_{2.\ 3}$ $B_{1.\ 3}$ Dn_2 Ds सयुक्तं, V_3 संरक्तं, D_3 संयुक्तैर्; T_3 (second time) G_3 M_4 सरब्धो (for संसक्तं) D_6 त्रिधा विव्याध संरक्तं. — ^{b}) $Ś_1$ K_1 वीर्यवान्, M_4 कैशिकि. (for °कः) — ^{c}) M_{1-3} देवदेवो (for बल°) $Ś_1$ चाजौ, $Ñ_1$ D_6 तस्य (for चास्य). — ^{d}) $Ś_1$ [अ]स्य [आ]जौ) M_4 द्विधाकृतम् (for °करोत्). — After 82^{cd}, Ds_2 reads 86 T_3 (second time) om 82^{ef} — ^{e}) D_2 वेगेन, D_6 बलेन (for जवेन). K_3 अभ्यद्रवच्, $Ñ_3$ (marg.) V_1 °हनच्, T_3 °पतच् (for °र्दयच्). — ^{f}) $Ñ_3$ (marg as in text) शरैस्तान्परिपन्थिनः. — After 82, N (except $Ñ_1$) T_3 (first time) G ins.:

921* बहुभिर्बहुधा वीरः समन्तात्स्वर्णभूषणैः ।

[$D_{2\ 4}$ बाहुभिर् (for ब°) $Ś_1$ G_3 वीरान् (for वीर) K_2 समरे (for समन्तात्) K_4 भूषितै (for -भूषणै) T_3 समन्तात्पर्यवाकिरत् (for ^{b})]

83 Ds_1 reads 83^a–84^b on marg — ^{a}) $Ñ_3$ V_1 सरम्भाद्, M_2 संक्रुद्धो (for सरब्धो) — ^{b}) K_1 बहुभिः, G_3 M_4 दशभि (for नवभि) — ^{c}) K_2 B_3 [अ]स्य, V_2 [ए]व (for [अ]पि) Ds_2 कौशिकश्चापि नवभिर्, D_5 पञ्चभि कौशिकश्चापि — ^{d}) V_2 $D_{2.\ 6}$ T_4 जरासंधं (for °संधश्) K_2 M_1 पञ्चभि (for सप्तभि) M_3 जरासंधं च पञ्चभिः.

84 D_6 $T_{1.\ 3}$ (second time) $G_{1\ 4\ 5}$ M repeat 84^{ab} and T_2 reads it after 922* — ^{a}) D_6 (first time) नाराचांस् (for °चैस्) — ^{b}) D_6 (first time) विव्याध च, G_1 (first time) तांश्चिच्छेद (for तान्बिभेद) — After 84^{ab}, D_6 $T_{1\ 2\ 3}$ (second time) $G_{1\ 4.\ 5}$ M ins

922* धनुरन्यत्समादाय मगधेन्द्रो महीपतिः ।
उग्रसेनं समाजघ्ने शरेण निशितेन ह ॥
स शरोऽथ महाराज राजानं स व्यचूचुदत् ।
पिता कंसस्य राजेन्द्र शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥
सप्तत्या च जरासंधं पुनश्च नवभि शरै ।
जरासंध समाजघ्ने राजानं यदुनन्दनम् ।
शरैर्दशसहस्रैश्च माधवस्य हि पश्यतः ॥
उग्रसेनो धनुष्पाणिर्धनुश्चास्य द्विधाकरोत् ॥
पुनरादाय चाप तु जरासंधः प्रतापवान् ।
उग्रसेन विंशतिभि शरै सुनिशितैरपि
विव्याध राजराजान बलदेवस्य पश्यत. ।
धनुश्चास्य द्विधा राजन्मुष्टिदेशे तथाकरोत् ॥
आदाय निशित बाण जरासंधः प्रतापवान् ।
विव्याध राजन्राजेन्द्रो राजानं हृदये प्रभु ॥
अश्वांश्चैव प्रचिच्छेद शरेण नतपर्वणा ।
रथं चास्य द्विधा चक्रे ध्वजं च प्राधुनोन्नृपः ॥
रथाच्चैव प्रदुद्राव वृष्णीनां नृपसत्तमः ॥
कैशिकश्चित्रसेनश्च जरासंधो महीपति. ।
जनार्दनं महाराज समाजघ्नुस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥

[T_2 om (hapl) lines 1–4. — (L. 1) D_6 महामति (for

रथेषां चापि चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
बलदेवो धनुश्चाजौ भल्लेनास्य द्विधाकरोत् ॥ ८५
स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो जिघांसुर्मुसलायुधम् ॥ ८६
सिसृक्षतस्तु नाराचांश्चित्रसेनवधैषिणः ।
धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासंधो महाबलः ।
गदया च जघानाश्वान्कोपात्स मगधेश्वरः ॥ ८७
आदाय मुसलं रामो जरासंधमुपाद्रवत् ।
तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणोः ॥ ८८
ततः सैन्येन महता जरासंधोऽभिसंवृतः । C 5071 B 2.35 96 P 2 35 96

महीपति) M3 om (hapl) lines 2^{b}–6^{a} — T3 om line 3 — (L 3) D6 राजान समचृत्तुदत, T1 राजान सव्यमा°, M1 2 राजान हृद्यचृ° (for ^{b}) — T3 om line 5 — (L 5) M1 2 4 जरापुत्र (for °सत) — (L 6) M3 शरेण (for राजान) T1 M2 पुगमम् (for -नन्दनम्) — (L 7) M4 गतैर् (for शरैर्) D6 T2 G1 4 5 स शरैर्दश-साहस्रैर् (for ^{a}) D6 [अ]पि, T3 [ग]व (for हि) T2 G1 मागध ह्यपि पश्यत , G4 माधव ह्यभिप°, G5 मागधस्य हि प° (for ^{b}) — After line 9, T3 reads lines 14–15 and om lines 10-12 — (L 10) T1 पुन (for अपि) M4 शरैश्च निशितै पुन (for ^{b}) — (L 11) D6 T1 2 M2 राजन्, M1 3 राजा (for राज-) M4 -राजेन्द्र (for -राजान) M4 राजान समरे प्रभुम् (for ^{b}) — (L 12) D6 तदा, M4 तथा (for द्विधा) G1 4 5 M1 राजा (for राजन्) T1 द्विधाकरोत्, M1–3 समा° (for तथा°) — (L 13) T3 आदाय निशितान्बाणान् (for ^{a}) — (L 14) D6 G1 4 5 M3 4 राजा (for राजन्) T1 प्रभो (for प्रभु). — (L 15) T1 M4 अश्वाश्वास्य जघानाशु (for ^{a}) D6 [आ]नत- (for नत-) T1 M4 शरैश्च नतपर्वभि (for ^{b}) — (L 16) G5 शर (for रथ) T2 3 G4 5 M4 रथ (for ध्वजं) T1 2 M1–3 पाद्युनोन् (for प्रादु°) — After line 17, T1 3 M2 4 ins

922A* जरासंध शरैर्भग्नो वासुदेवस्य पश्यत ।

— (L 19) M2 जघ्ने बाणैस (for समाजघ्नुम्) T2 G1 4 5 त्रिभिस्त्रिभिरथोऽहनत् (for ^{b})]

— T3 (second time) om 84^{c}–85^{b} G3 om. 84^{c} Ds1 reads 84^{c}–85^{b} on marg — ^{d}) D6 M1–3 बलभद्रः (for °देव)

85 T2 om 85^{ab} (cf v 1 84) — ^{a}) T3 तुरगाश्च, T4 तथेषुं (for रथेषां)) K3 4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T3 4 [ए]व (for [अ]पि) K2 रथ ज्या चैव चिच्छेद, T1 M4 रथं चास्यापि चि(M4 °स्य प्रचि)च्छेद, T2 G1 रथौघाश्चैव चिच्छेद, G3 रथं चैवास्य चि° — ^{c}) K2–4 Ñ2 3 V B1 2 Dn D1–4 T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 धनुश्चास्य, D6 T1 G3 M °श्चापागिर् (for °श्चाजौ) — ^{d}) K3 4 Ñ2 3 V B2 3 Dn D1–4 T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 भल्लेनाजौ, D6 T1 G3 M धनुरस्य (T1 °न्यद्) (for भल्लेनास्य)

86 Ds2 reads 86 after 84^{cd}. — ^{c}) G3 अभ्यधावत (for °द्रवत्) K2–4 Ñ V B1 2 Dn Ds D1–4 T4 G4 सुसं-(Dn1 T4 स सं)रब्धो (for °क्रुद्धो) D5 अभ्यधावत संरब्धो, T3 (first time) Bom Poona eds G(ed) अभ्यधावत्सु-संरब्धो. — ^{d}) D3 जिघांसुस्तु हलायुधम्

87 ^{a}) K2 स सिसृक्षंस्, V1 विसृजतस् (for सिसृक्ष°). T3 (first time) 4 च (for तु) — After 87^{ab}, Ñ1 reads 89^{ab}, repeating it in its proper place K4 D5 om 87^{ef} — ^{e}) K2 चाजघान, D4 स ज° (for च ज°) — ^{f}) K2 3 Ñ V B D (D5 om) T2 3 (first time) 4 G1 2 4. 5 क्रोधात् (for कोपात्) — K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 6 T2 3 (second time) 4 G1 2 4 5 ins after 87 K1 after 88 K4 D5 after 87^{cd}

923* राम चाभ्यद्रवद्वीरो जरासंधो महाबलः ।
[D6 घोरो (for वीरो)]

88 G5 om 88^{a} — ^{a}) Ñ3 (marg) V1 वीरो, T1 M1–3 सोऽपि, T3 (second time) M4 सोऽथ; G3 घोरं (for रामो) — ^{b}) T3 (second time) G3 M अभिद्रवत् (for उपा°) Ś1 K1 3 Dn Ds1 (marg) प्रचस्कन्द रथोत्तमात् — After 88^{ab}, T1 G3 M read 92^{c}–93^{b} and T3 (second time) reads 92^{cd} — ^{c}) K2–4 Ñ1 2 V B1 3 Ds D1–4 T2 3 (both times) 4 G M1 2 तद्, D5 च (for तु) — ^{d}) K1 4 Ñ3 (marg) V1 2 B1 D3 5 T2 4 G4 M4 -जयैषिणो, Ñ3 -हितैषिणो (for -वधै°). — After 88, K1 ins 923* K2–4 Ñ2 3 V B D T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 ins after 88 K1 cont after 923*

924* चित्रसेनस्तु संसक्तं दृष्ट्वा रामेण मागधम् ।
रथमन्यं समारुह्य जरासंधमवारयत् ॥
ततो बलेन महता गजानीकेन चाप्यथ ।
उभयोरन्तरे ताभ्यां सकुलं समपद्यत ॥

[(L 1) K2 Ñ3 (marg as above) V3 सयुक्त, T4 सरब्ध (for ससक्त) — (L 2) K3 D5 अधारयत्, D1 उपाद्रवत्, T2 G1 4 अहार° (for अवार°) — (L 3) V2 रामेण (for बलेन) — (L 4) K4 समरे, Ñ2 अन्तर (for °रे)]

89 K1 om 89 Ñ1 reads 89^{ab} for the first time aftes 87^{ab} — ^{b}) V2 D3 5 T4 ऽपि (for ऽभि). G3 जरासंधेन संगत. — D2 reads 89^{cd} twice. — ^{c}) K3 -कृष्णाग्रजान्, V1 D1 °नुगान् (for °ग्रगान्). D2 (first time) योधान् (for

रामकृष्णाग्रगान्भोजानाससाद महाबलः ॥ ८९
ततः प्रक्षुभितस्येव सागरस्य महास्वनः ।
प्रादुर्बभूव तुमुलः सेनयोरुभयोस्तयोः ॥ ९०
वेणुभेरीमृदङ्गानां शङ्खानां च सहस्रशः ।
उभयोः सेनयो राजन्प्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ९१
क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
उत्पपात रजश्चापि खुरनेमिसमुद्धतम् ॥ ९२
समुद्यतमहाशस्त्राः प्रगृहीतशरासनाः ।
अन्योन्यमभिगर्जन्तः शूरास्तत्रावतस्थिरे ॥ ९३
रथिनः सादिनश्चैव पत्तयश्च सहस्रशः ।
गजाश्चातिबलास्तत्र संनिपेतुरभीतवत् ॥ ९४
स संप्रहारस्तुमुलस्त्यक्त्वा प्राणानवर्तत ।
वृष्णिभिः सह योधानां जरासंधस्य दारुणः ॥ ९५
ततः शिनिरनाधृष्टिर्बभ्रुर्विपृथुराहुकः ।
बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्धेन दंशिताः ॥ ९६
दक्षिणं पक्षमासेदुः शत्रुसैन्यस्य भारत ।
पालितं चेदिराजेन जरासंधेन चाभिभो ॥ ९७
उदीच्यैश्च महावीर्यैः शल्यसाल्वादिभिर्नृपैः ।
सृजन्तः शरवर्षाणि समभित्यक्तजीविताः ॥ ९८
आगावहः पृथुः कह्वः शतद्युम्नो विदूरथः ।
हृषीकेशं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्धेन दंशिताः ॥ ९९
भीष्मकेणाभिगुप्तस्य रुक्मिणा च महात्मना ।
प्राच्यैश्च दाक्षिणात्यैश्च गुप्तवीर्यबलान्वितैः ॥ १००
तेषां युद्धं समभवत्समभित्यक्तजीवितम् ।

भोजान्) D_2 (second time) रामकृष्णावग्रगताव् —[d]) $\tilde{N}_1$ V_3 स दुर्मतिः (for महाबल)

90 [a]) K_4 $\tilde{N}_2$ G_3 तत्र (for ततः) —[b]) D_6 [इ]व नि- (for महा-) — D_1 om (hapl) 90^c–91^d —[c]) $D_{2,6}$ G_1 तुमुलं (for °ल) V_1 प्रादुर्भूत्तुमुल शब्द —[d]) K_{2-4} $\tilde{N}$ V B D (D_1 om) $T_{2\ 3}$ (first time) $_4$ $G_{1\ 2,4\ 5}$ अपि; $T_{1\ 3}$ (second time) G_5 M_4 तदा (for तयो)

91 D_1 om 91 (cf v. l 90). T_3 (second time) om. 91 —[a]) T_1 M_{1-3} बाण- (for वेणु-) —[b]) D_5 शङ्खादीनां (for °नां च) —[d]) $\acute{S}_1$ महाध्वनिः (for °स्वनः)

92 [a]) $\acute{S}_1$ K_1 क्ष्वेडितास्फोटितरवैस्, T_2 G_2 °तोत्कृष्टैस् —[b]) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 3}$ $D_{2\ 3}$ तुमुलं (for °ल) G_4 सर्वतस्तुमुलोऽभवत् . — T_1 G_3 M read 92^c–93^b and T_3 (second time) reads 92^{cd} after 88^{ab} —[d]) D_3 रथ- (for खुर-) D_6 T_1 M_3 समुद्भवम्, T_4 G_3 °स्थितम् (for °द्धतम्) $\acute{S}_1$ खुरतोऽपि समुत्थितम्

93 For the sequence in T_1 G_3 M, cf v l 92 T_3 (second time) om 93 —[b]) $D_{2\ 3}$ सं (for प्र-) —[d]) $\acute{S}_1$ च (for [अ]व-)

94 [a]) K_1 (*sup lin* as in text) सहयाश् (for सादिनश्) —[c]) $\acute{S}_1$ चात्र (for तत्र) B D_s गजाश्चाचलसंकाशाः . —[d]) T_3 (second time) समुत्पेतुर् (for संनिपे°) K_2 B D_s समन्ततः, T_1 अभिद्रवन् (for अभीतवत्). Bom. Poona eds. G(ed) समुत्पेतु समन्ततः. — After 94, D_2 ins .

925* ततस्तेषां महाराज नृपाणां जयकाङ्क्षिणाम् ।

95 B_1 om 95–96 —[a]) $\acute{S}_1$ K_1 संनिपातस् (for संप्रहारस्) —[b]) K_4 निवर्तते (for अवर्तत) —[d]) $\acute{S}_1$ K_1 $D_{4\ 5}$ शासनात् (for दारुण)

96 B_1 om 96 (cf v l 95) —[b]) D_3 वसुर् (for बभ्रुर्) —[d]) K_1 संस्थिताः (for दंशिता)

97 T_3 (second time) om (hapl.) 97–99 —[a]) G_3 आपेतु (for आसेदु) —[d]) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_3 B_2 D_{n2} D_s $D_{4\ 5}$ T_3 वा विभो, K_4 चाभित ; $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 3}$ च प्रभो, D_3 चापि भो, D_6 T_2 $G_{1,2,4\ 5}$ वै विभो (for चाभिभो) T_1 M_4 पाण्ड्यराजेन चावि(M_4 °भि)भो

98 T_3 om 98 (cf v l 97) —[b]) V_2 वृताः (for नृपैः) —[c]) V_3 -जालानि (for -वर्षाणि) —[d]) V_3 समरे (for समभि-)

99 T_3 om 99 (cf v l 97) —[a]) K_4 D_{n2} अङ्गावहः, V_1 अपा°, V_3 D_{s2} T_3 अवगाह , M_3 आशावह (for आगा°) $K_{1\ 2,4}$ $\tilde{N}_1$ $V_{1\ 3}$ D_{n2} D_{s2} D_{1-5} T_3 कङ्क. (for कह्वः) K_3 G_2 आगव पृथुक कङ्कः; $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_2 B D_{n1} D_{s1} अगावह पृथु कङ्कः ; D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ अशावह पृथु कङ्कः ; M_4 आशाराव पृथु खङ्कः. —[b]) T_4 महारथ , some Mss. विडूरथ (for विदू°). —[d]) G_5 सैन्येन (for सैन्यस्य). V_3 सैन्यस्यार्धे व्यवस्थिता

100 [a]) $\acute{S}_1$ K_3 Dn D_4 [अ]भिगुप्तं तद्, V_3 [अ]पि गुप्तस्य, B_2 [अ]भिगुप्तश्च ; D_6 M_1 °गुप्तं च (for °गुप्तस्य). — After 100^{ab}, $\acute{S}_1$ K_{1-3} $\tilde{N}_{2\ 3}$ B Dn Ds $D_{2,4}$ ins .

926* देवकेनापि राजेन्द्र तथा मद्रेश्वरेण च ।
[$\tilde{N}_2$ च (for [अ]पि). K_3 $\tilde{N}_2$ चेदीश्वरेण (for मद्रे°).]

शक्त्यृष्टिप्रासबाणौघान्सृजतां तुमुलं महत् ॥ १०१
सात्यकिश्चित्रकः श्यामो युयुधानश्च वीर्यवान् ।
राजाधिदेवो मृदुरः श्वफल्कश्च महाबलः ॥ १०२
सत्राजिच्च प्रसेनश्च बलेन महता वृताः ।
व्यूहस्य पक्षं ते सव्यं प्रतीयुर्द्विषतां मृधे ॥१०३
व्यूहस्यार्धं समासेदुर्मृदुरेणाभिरक्षितम् ।
राजभिश्चापि बहुभिर्वेणुदारिमुखैः सह ॥ १०४

इति श्रीहरिवंशे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

८२

वैशंपायन उवाच ।
ततो युद्धानि वृष्णीनां बभूवुः सुमहान्त्यथ ।
मागधस्य महामात्यैर्नृपैश्चैवानुयायिभिः ॥ १
रुक्मिणा वासुदेवस्य भीष्मकस्याहुकेन च ।

C 5090
B 2. 36 2
P 2 36 2

---

101 ᵃ) K2–4 Ñ2 3 V1 2 B D T2 4 G1 2 4 5 तेषां च यु(K2 तद्यु)द्धमभवत् — ᵇ) Ñ1 2 जीविनाम् (for °तम्). V3 समरे त्यक्तजीविनाम — T3 (second time) om 101ᶜᵈ — ᶜ) D6 शरर्ष्टि- (for शक्त्यृष्टि-) V3 -पाश- (for -प्रास-) Ś1 K1 बाणान्वै, T1 G3 M नाराचान् (for बाणौघान्) D1 शक्त्यृष्टिपाशबाणौघै — ᵈ) K2 B Ds सृजतामशनिस्वनान्

102 ᵃ) Ñ2 D2 M1–3 सत्यकश्च (for सात्यकिश्च) D3 चाजौ, T1 G3 M4 सोमो (for श्यामो) — ᶜ) G3 M4 -राजो (for देवो) K2 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D2 6 M1–3 मृदर , T2 मृदुळ (for °र•) T3 (second time) राजाधिराजो मृदुळ — ᵈ) K3 4 Ñ V B Dn Ds D1 4–6 T2 3 (first time) 4 G महारथ• (for °बल) T3 (second time) श्वफल्कश्चापि वीर्यवान्

103 ᵃ) K1 शत्रुजिच्च् (for सत्रा°) K2 B1 3 Ds चित्रसेनश्च् (for च प्र°) — ᶜ) Ś1 K1 D1 G3 सर्वे, V2 3 B3 T2 सर्वे (for सव्यं) Ñ3 V1 T1 3 (second time) व्यूहस्य सव्यं पक्षं तं (T1 3 ते), M4 व्यूहस्य सर्वे पक्षं ते — ᵈ) K4 परीयुर् (for प्रती°)

104 ᵃ) V2 व्यूहस्यार्थे; T2 G1 व्यूहे सार्धं (for व्यूहस्यार्धं) Ś1 M1 रामापेतुर् (for °सेदुर्) D5 व्यूहस्य चार्धमासेदुर् — ᵇ) K1 G3 दैर्दुरेण, K4 मन्दु°, D6 मृदग्रेण, some Mss मृदरेण (for मृदुरेण) K3 -रक्षिते, D6 T2 G1 -रक्षितुम् (for °तम्) — After 104ᵃᵇ, T1 3 (second time) G3 M4 ins. •

927* तत्र युद्धं समभवन्महद्देवासुरोपमम् ।
अल्पानां बहुभिः सार्धं वासुदेवव्यपाश्रयात् ॥
एवं युद्धमभूत्तेषां शूराणां हर्षवर्धनम् ।
भीरूणां त्रासजननं यमराष्ट्रविवर्धनम् ।
[(L. 4) T1 भीतानां (for भीरूणां).]

— Ś1 M1–3 om 104ᶜᵈ — After 104, Ñ3 V1 2 B2 3 Cal ed ins

928* प्रतीच्यैश्च बलोदग्रैर्धार्तराष्ट्रैश्च पालितम् ।

Colophon om in Ñ1 M1–3 — *Mention of the Epic* K3 B3 Ds2 T3 (both times) — *Mention of Khila* Ś1 K3 4 Ñ3 V B Dn D1 3 — *Sub-parvan*. D5 पारिजात, T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 K1 जरासंधयुद्धम्, K2–4 Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds D1 3–6 G2 मथुरोपरोध , V2 G3 जरासंधमथुरोपरोध., D2 मथुरावरोध , M4 द्वितीयजरासंधयुद्धे मथुरारोध• — *Adhy no.* (figures, words or both) K3 D4 G4 89 , Ñ3 V1 B2 T2 92 , V2 G1 93 , V3 G2 91 , Dn Ds 90 , D1 87 , D3 96 , T1 G3 M4 107 , T3 (first time) 110, T4 82 , G5 95. — *Śloka no* Dn 111 , Ds2 D3 113 , D4 135 , T2 183 , G1 185

82

☞ For the sequence in T1 G3 M and the sequence and the repetition in T3, cf v 1 80. 1

1 T4 M1–3 om the ref — ᵇ) K1 च , K3 B2 3 D4 5 [अ]पि (for [अ]थ) Ñ1 2 V3 सैनिकैर्भरतर्षभ , B1 (marg. as in text) नृपैर्भरतसत्तम — Ñ1 om 1ᶜᵈ. — ᶜ) K2 3 Ñ2 3 V B2 D (except D2 5) T1 2 4 G M4 महामात्रैर् (for °त्यैर्) B3 मागधैश्च महामात्रैर् — ᵈ) G4 om [ए]व• — After 1, T1 3 (second time) G3 5 M C(ed) ins .

929* द्वंद्वयुद्धं समभवत्सेनयोरुभयोस्तदा ।

2 ᵇ) M3 भीष्मकेण (for °कस्य) N (except Ś1 K1) T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 भीष्मकेणाहुकस्य च (D6 ह) — ᶜ) T4 क्रोधस्य , G2 3 काश्य(G3 °श)स्य ; some Mss.

क्राथस्य वसुदेवेन कौशिकस्य च बभ्रुणा ।
गदेन चेदिराजस्य दन्तवक्त्रस्य शंभुना ॥ २
तथान्यैर्वृष्णिवीराणां नृपाणां च महात्मनाम् ।
युद्धमासीद्धि सैन्यानां सैनिकैर्भरतर्षभ ॥ ३
गजैर्गजा हयैरश्वाः पदाताश्च पदातिभिः ।
रथा रथैर्विमिश्राश्च योधा युयुधिरे नृप ॥ ४
जरासंधस्य राज्ञस्तु रामेणासीत्समागमः ।
महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः ॥ ५
अन्येषां सुमहानासीद्बलौघानां परिक्षयः ।
उभयोः सेनयो राजन्मांसशोणितकर्दमः ॥ ६
कबन्धानि समुत्तस्थुः सुबहूनि समन्ततः ।
तस्मिन्विमर्दे योधानां संख्याव्यक्तिर्न विद्यते ॥ ७
रथी रामो जरासंधं शरैराशीविषोपमैः ।
आवृण्वन्नभ्ययाद्वीरस्तं च राजा स मागधः ॥ ८

क्रथस्य (for क्रा°) Ś1 G5 M4 क्राथ(M4 काश)स्य वासुदेवेन, K4 क्रोधेन वसुदेवस्य; B2 3 Ds क्रा(B2 क्र)थेन वसुदेवस्य — d) Some Mss कौशिकस्य (for कै°) D6 om, G3 G(ed) तु (for च) — f) Ś1 K1 4 V2 D2 शङ्कुना (for शंभुना) T3 (second time) G2 दन्तवक्त्रेण शूलि(G2 शंभु)ना — After 2, D6 T1 2 3 (second time) G1 3-5 M ins

930* विन्दानुविन्दावावन्त्यौ युयुधानेन संगतौ ।
एकलव्यो महाराज प्रद्युम्नेनाथ संगतः ॥
[(L 2) T2 3 G1 4 5 सुद्युम्नेन (for प्र°)]

3 a) Ñ1 ततोऽन्यैर्, T1 3 (second time) M4 अन्येषां (for तथान्यैर्) T2 G1 4 5 तथान्यैर्वृष्णिभिर्वीरैर् — T3 (second time) om 3cd — c) T1 युद्धसिद्धिश्च सैन्यानां. — d) K1 सैन्येन (for सैनिकैर्). K2 B2 3 Ds नृपैर्भरतसत्तम, K4 V2 D1-5 T3 G2 सेनानीकैर्नरर्षभ, Ñ2 V3 सेनानीकैश्च भारत, Ñ3 V1 नृपैश्चैव नरर्षभ — N (except Ś1 K3 Ñ1) T1 2. 3 (first time) 4 G M4 ins. after 3 T3 (second time) after 3ab

931* अहानि पञ्च चैकं च षट् सप्ताष्टौ च दारुणम् ।
[D3 वै चैकं (for चैकं च) V1 T2 G1 सप्त चाष्टौ सुदा(V1 च दा)रुणम् (for b)]

4 K3 om 4ab. — a) D5 गजा गजैर् (by transp) — c) K2-4 Ñ V B D (except D5) T1 2. 3 (both times) 4 G रथै रथा (by transp). M1-3 च संमिश्रा (for विमिश्राश्च). — d) T3 (second time) G3 द्वंद्वैर् (for योधा) K2-4 Ñ V B D (except Ds2) T4 G2 4 5 तत ; T1 ऽपि च, T2 तथा; T3 (second time) G3 M4 नृपाः (for नृप). T3 (first time) योधा योधैस्तथापरे. — After 4, D5 ins 932*

5 D5 om 5 — a) K2-4 Ñ2 3 V1 2 B D (D5 om) T2 3 (first time) 4 G नृपते; M1-3 राज्ञो वै (for राज्ञस्तु). — d) T1 M1-3 यथा स्याद्दारुणागम (M2 °हव:) — After 5, T1. 3 G3 5 M ins. a passage given in App. I (No. 17) While Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1-4 T4 G1 2 ins after 5 D5 after 4.

932* अवेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिण न व्यपोथयत् ॥
ज्वलनार्कांशुसंकाशानाशीविषविषोपमान् ।
वारयामास कृष्णो वै शरास्तस्य तु शिक्षया ॥

[D5 om line 1 — (L 1) Ś1 K1 Ñ2 रुक्मिण चाप्यशा(K1 नैव शा-, Ñ2 न व्यशा)तयत्, V1 °ण चाभ्यपोथयत्, G3 °ण तमपोथयत् (for b) — Ś1 Ñ1 om line 2 — (L 2) T4 G1 ज्वलनादित्यसकाशान्, G2 °र्कारसकाशान् (for a). — (L 3) K2 वै कृष्णो (by transp) K2 Dn [अ]नु-, D3 च, D5 [अ]न्व (for तु) Ś1 K1 तस्य बाणास्तु शिक्षया (for b)]
— After the above, D6 T2 G1 4 5 ins a passage given in App I (No 17).

6 T3 (second time) om 6 — a) G3 Bom Poona eds. G(ed) इत्येषां (for अन्येषां) — b) Ś1 K1 बलानां तु, D3 योधाना च, T1 G3 बलाना च, M1-3 पलायन, M4 तद्बलानां (for बलौघाना)

7 b) Ñ1 2 V3 बहूनीह (for सुबहूनि) — After 7ab, T3 (second time) G3. 5 M ins.

933* पिशाचा राक्षसाश्चैव मांसशोणितलालसा. ।

— T3 (second time) om 7cd — c) K1 मुहूर्ते (for विमर्दे). — d) K4 -व्युत्तिर् (for व्यक्तिर्) K2 V2 B D6 T2-4 G1 2 संख्यातीतानि भारत, Ñ V1 3 B1 (marg) Dn Ds D1 2 (marg as in text) 3 5 T1 G3 5 M4 °व्यतिकराणि वै (D3 च); G4 असंख्यातानि भारत; M1-3 संख्याव्यतिकराणि वै

8 a) G2 अथ (for रथी). — c) K1 आवृण्वानो, D3 आवर्षन् (for आवृण्वन्) T3 (second time) अभ्यधावत्स, M3 °याद्वीरं (for °याद्वीरस्) — After 8, N (except Ś1 Ñ1) T2 3 (first time) 4 G1 2 4. 5 ins :

934* अभ्यवर्तत वेगेन स्यन्दनेनाशुगामिना ।
अन्योन्य विविधैरस्त्रैर्विध्वा विध्वा विनेदतुः ॥
[(L. 1) V1 B D3 अभ्यद्रवत; V3 D4 °वर्पत (for °वर्तत).

तौ क्षीणशस्त्रौ विरथौ हताश्वौ हतसारथी ।
गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभिधावताम् ॥ ९
कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ ।
ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविभौ ॥ १०
व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।
संरब्धावभिधावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ ॥ ११
उभौ तौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।
मत्ताविव गजौ युद्धे अन्योन्यमभिधावताम् ॥ १२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
समन्ततश्चाप्सरसः समाजग्मुः सहस्रशः ॥ १३
तद्देवयक्षगन्धर्वमहर्षिभिरलंकृतम् ।
शुशुभेऽभ्यधिकं राजन्दिवं ज्योतिर्गणैरिव ॥ १४
अभिदुद्राव रामं तु जरासंधो महाबलः ।
सव्यं मण्डलमावृत्य बलदेवस्तु दक्षिणम् ॥ १५
तौ प्रजह्रतुरन्योन्यं गदायुद्धविशारदौ ।
दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश ॥ १६
गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्वनः ।
जरासंधस्य चरणे पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १७
न स्म कम्पयते रामं जरासंधकरच्युता ।
गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवाचलम् ॥ १८
रामस्य तु गदावेगं वीर्यात्स मगधेश्वरः । C 5111
सेहे धैर्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् ॥ १९ B 2 36 22 P 2 36 22

— (L 2) K2 D3 4 शस्त्रैर् (for अ°)]

9 [c]) D8 विश्रान्ताव् (for विक्रा°) — [d]) K3 Dn1 अभ्यधावताम् (for अभि°).

10 [a]) Ś1 (*sup lin* as in text) तु तौ वीरौ, K4 Ñ1 महावीरौ (Ñ1 °यौं) (for भुवं वीरौ) — [b]) Ś1 -करावुभौ, G4 Bom Poona eds G(ed) -गदावुभौ (for -महागदौ) — [c]) K4 B2 G2 3 ददर्शाते (for ददृशाते) M1–3 महारङ्गे (for °त्मानौ) — [d]) D5 गिरीन्द्रशिखरा इव

11 [a]) K3 सैन्यानि (for युद्धानि) Ś1 D1 T1 व्य(T1 उ)-पारमन्त युद्धानि — [b]) K2 Ñ3 V1 B2 3 D8 D5 T3 (first time) पश्यतां न्तौ महाभुजौ, K3 प्रेक्षयन्तौ महाभुजौ; K4 Ñ2 V2 3 B1 Dn D1–4 6 G1 2, 4 5 प्रेक्षतां (G2 °न्तौ) तौ महाभुजौ, Ñ1 °न्तौ पुरुषर्षभ; T1 सैनिकान्प्रेक्ष्य पूरुषौ, T3 (second time) G3 M सैनिकाः प्रेक्षकाभवन् — T3 (second time) om. 11[cd]. — [c]) K2 4 D6 इव, D2 अपि (for अभि-) V1 D8 -धावेतां (for -धावन्तौ) D1 संरब्धावत्र समरे. — [d]) K2 -युद्धेन (for °षु)

12 [a]) K3 Dn D4 उभौ तौ समराचार्यौ; D6 T2 G1 2 5 उभौ तौ परमायत्तौ. — [b]) Ś1 लोकव्यक्तौ, K2 लोकख्यातौ, V3 लोके ख्यात- (for लोके ख्यातौ) K1 M3 महारथौ, M1 °रणे (for °बलौ) — [c]) Ś1 K1 वन्याव् (for मत्ताव्). K4 गदायुद्धे; T1 3 (second time) G3 M गजौ योद्धुम् (for गजौ युद्धे) — [d]) Ś1 ह्यन्योन्यम् (for अ°) K2–4 Ñ2 3 V B D T2, 3 (first time) 4 G1, 2, 4, 5 तावन्योन्यमयुध्यताम्.

13 [b]) D5 T1, 2 3 (first time) सिद्धाश्च समहर्षय. — [c]) Ś1 T3 (second time) M4 समागताश्, Ñ1 M1–3 समासतश् (for समन्ततश्) V3 स (for च) D3 समं गणैश्चाप्सरसां, T1 सगन्धर्वाश्च पुरुषा — [d]) Ś1 समन्तत (for सहस्रश) — After 13, V ins

935* पितामहश्च भगवान्युद्धं द्रष्टुं समागत ।

14 T3 (second time) om 14 — [b]) D3 -महर्षिसमलंकृतम् — [c]) D2 ऽत्यधिकं, D3 चाभ्य°, D6 M4 ह्यभ्य° (for ऽभ्य°) — [d]) Ñ2 V3 नभो (for दिवं)

15 [b]) M1–3 नराधिप (for महाबल) — [c]) N (except Ś1) T2 3 (both times) 4 G1 2 4 5 आश्रित्य (for आवृत्य).

16 [a]) T1 G3 प्रजग्मतुर्, T3 (second time) M4 °ह्नतुर् (for °हृतुर्) K2 Ñ3 V1 B D8 प्राहरेतां ततोऽन्योन्य, K3, 4 Ñ1 2 V2 3 Dn D1–6 T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 प्रहरन्तौ ततोऽन्यो(D3 तु तेऽन्यो-, D4 T2 G1 2 तदान्यो)न्यं. — [c]) Ñ1 हस्ताभ्याम् (for दन्ता°)

17 [b]) Ds2 शुश्रुवे अशनिस्वन. — D3 T3 (second time) om 17[cd] — [c]) M1 3 च तदा, M2 च तथा (for चरणे)

18 [a]) D3 नाकम्पयद्रणे रामं — [c]) Ñ1 रामं (for गदा). D6 G5 गदाभृत-, T1 3 (second time) M °विदां (for °भृता). — [d]) K2–4 Ñ B Dn Ds D3–6 T2 3 (first time) 4 G1 4 5 [अ]निल., G2 [अ]चल (for °म्)

19 [a]) M1 3 रामं स तु गदावेगाद् — [b]) K4 Ñ1 3 V1 3 Dn D1 5 T4 धैर्यात्स, D6 G2 स राजा (for वीर्यात्स). T2 G1 4 5 स राजा मागधेश्वर — [c]) Ś1 मोह, K1 2 D3 M सह, T2 G1 5 स च, T3 (second time) स हि (for सेहे). — [d]) Ś1 [अ]प्यपोहयत्, K1, 4 G3 M व्यमोह°; V1 3 Ds2

ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सुस्वरा लोकसाक्षिणी । न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन माधव ॥ २०

D8 T4 ध्यपोश° (for °हुत्) — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1-5 T3 (first time) 4 G2 ins after 19 D6 T2 G1 4 5 cont after 937*

936* एवं तौ तत्र संग्रामे विचरन्तौ महाबलौ ।
मण्डलानि विचित्राणि विचेरतुररिंदमौ ॥
व्यायच्छन्तौ चिरं कालं परिश्रान्तौ च तस्थतुः ।
समाश्वास्य मुहूर्तं तु पुनरन्योन्यमाह्वताम् ॥
एवं तौ योधमुख्यौ तु राम युयुधतुश्चिरम् ।
न च तौ युद्धवैमुख्यमुभावेव प्रजग्मतुः ॥
अथापश्यद्गदायुद्धे विशेषं तस्य वीर्यवान् ।
रामः क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जग्राह मुसलोत्तमम् ॥
तमुद्यतं तदा दृष्ट्वा मुसलं घोरदर्शनम् ।
अमोघं बलदेवेन क्रुद्धेन तु महारणे ॥

[(L 1) T2 तत्र तु (for तौ तत्र) Ñ3 V1 एव च (V1 तौ) सुमहाबाहू (for ᵃ) Ñ3 V1 महासत्त्वौ (for विचरन्तौ) —(L 3) K1 4 D1 व्याजेच्छिन्तौ (for व्यायच्छन्तौ) D5 महाबलौ (for च तस्थतु) — (L 4) K2 B1 2 D3 D3.6 T2 G1 2.4 5 अ(G2 4 आ)ह्वताम्, T4 आसताम् (for आह्व°) B3 D4 पुनरन्योन्यज(D4 °ति)ह्वताम् (for ᵇ) — (L 5) B3 रणे (for राम) T2 G1 समन्तायुयुधुश्चिरम् (for ᵇ) — (L 6) K2 उभौ प्रत्यभिजग्मतुः (for ᵇ) — After line 7, G5 reads lines 24-27 of 937* — (L 9) V3 अथो (for तदा)]

While D6 T1 2 3 (second time) G1 3-5 M ins after 19

937* क्रुद्धोऽथ रामभद्रस्तु गदया तं जगाम ह ।
जरासंधोऽथ गदया बलभद्रं समाहनत् ॥
प्रथमस्त्वथ रामेण गदापातः समाददे ।
द्वितीयो मगधेन्द्रेण तृतीयं तु हलायुधः ।
चतुर्थं तु जरासंधः पञ्चमं तु यदूद्वहः ॥
तयोः पादप्रहारैश्च चालयामास मेदिनीम् ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा यक्षाश्च परमर्षयः ।
भीताः स्वस्तीति चैवाहुर्लोकानां ब्राह्मणश्च ह ॥
ततः क्रुद्धो जरापुत्रस्ताडयामास वक्षसि ।
शोणितं चोद्वमन्रामः श्रमं च समवाप ह ॥
विश्रम्य भूमौ किंचित्तु पुनरुत्थाय यादवः ।
आहत्य गदया मूर्ध्नि सिंहनादं समानदत् ॥
पपात च महीं वीरो गतासुरिव निःश्वसन् ।
हतो हतो जरासंध इत्यूचुर्यादवेश्वराः ॥
संज्ञां च प्रतिलभ्याशु जरासंधः प्रतापवान् ।
गदया च समाजघ्ने वक्षस्येव हलायुधम् ॥
मूर्छां चैव समापेदे संज्ञां च प्रतिलब्धवान् ।
ततो रुधिरराशिस्तु बभौ जलमिवोद्गतः ॥
गदाजर्जरसर्वाङ्गौ रेजतुः किंशुकाविव ।
समादीप्तौ तु राजेन्द्र स्थितौ विधनुर्धरौ ॥
गदाहतौ महावीरौ केवलौ युद्धरङ्गिणौ ।
शुशुभाते गदाहस्तौ परस्परवधैषिणौ ॥
द्वावेव मृत्यू राजेन्द्र संगताविव शोभितौ ॥
ततः क्रुद्धो हलधरश्छेत्तुमैच्छज्जरासुतम् ।
ऊरू च पोथयामास गदया राजसंसदि ॥
ऊर्वौ रक्तं समापेदे मज्जा रुग्भवत्तत ।
ततो हली जरासंधं शिरश्छेत्तुमुदैक्षत ॥

[(L 1) T2 G1 बलभद्रस्तु (for राम°) T1 क्रुद्धोऽथ रामस्तु तदा, T3 G3 M4 बलभद्रस्तु गदया (for ᵃ) T3-G3 M4 जरासंध (for गदया त). — (L 3) T1 G3 M4 प्रथमं तु तथा रामो, T3 M3 °मस्तु तदा रामो (for ᵃ) D6 T2 G1 गदापात, T1 G3 M4 °पात, G4 °पाद (for °पाद) — (L 4) T1.3 G3 द्वितीय (T3 °यो) मगधेन्द्रोऽपि (for ᵃ) T1 G3 तृतीय मुसलायुध (for ᵇ) — (L 5) T1 3 G3 M4 जरापुत्र (for °संध) D6 T1 3 G3 M4 यदूत्तम (for °द्वह) — (L 6) M1-3 तत (for तयो) — (L 8) T2 M1 2 (inf lin as above) 3 लोकाना ब्राह्मणै सह, T3 °ना हितकाम्यया (for ᵇ). — (L 10) T3 मोह (for श्रम) — (L 11) G1 पुरस्ताद्याद्वोत्थित (for ᵇ) — (L 12) D6 T3 G5 अथानदत्, T2 G1 4 चकार ह (for समानदत्) — (L 13) T1 G3 M4 स पपात (for पपात च) T3 G3 M1-3 राजा (for वीरो) T2 G1.5 गतायुर् (for °सुर्). — (L 15) T3 [अ]थ (for [आ]शु) — T3 om line 17 — (L 17) T2 G1 4 -पेदिवान् (for -लब्धवान्) — (L 18) T1 G3 [उ]थत.; T3 [उ]थतम् (for [उ]द्गत) M1-3 बभौ जा(M3 ना)प इवोत्कट (for ᵇ) — (L 19) T1 G3 M1-3 तौ जर्झरितसर्वाङ्गौ (for ᵃ) — T3 om line 20 — (L 20) T1 G3 M श्रमातौं तौ (for समादीप्तौ) D6 M4 राजेन्द्रौ (for °द्र) — (L 21) D6 -रागिणौ, G4 -काङ्क्षिणौ (for रङ्गिणौ) — T3 om line 23 — (L 23) D6 मत्तौ गजौ तौ राजेन्द्र (for ᵃ) — D6 T2 G1 4 M4 om lines 24-27, G5 reads the same after line 7 of 936* — (L 24) T3 हन्तुम्, G3 5 भेत्तुम् (for छेत्तुम्) M3 गदाधर (for जरासुतम्) — T3 om line 26 — (L 27) T3 हन्तु (for छेत्तुम्) G3 5 M1-3 भेत्तुम् (for छेत्तुम्).]

20 ᵃ) T3 (first time) अथ, M3 तत्र (for ततो) D2 6 ऽन्तरिक्ष, M1-3 °रिक्षाद् (for °रिक्षे). — ᵇ) D6 **सुस्थिरा** (for **सुस्वरा**) V1 **सुर-** (for **लोक**) Ś1 K1 -**साक्षिकी** (for °**णी**) M1-3 **सुस्वरा लौकिकी विभो** — After 20ᵃᵇ, Ś1 K2 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D2 5 6 ins

938* **उवाच बलदेवं तं समुद्यतहलायुधम् ।**

[Ñ2.3 V1.2 B Ds -महायुधम् (for -हला°).]

— ᵈ) Ś1 **वै देव** (for **खेदेन**), K2 Ñ2.3 V B D3 T2 G

विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु व्युपारम ।
अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ॥ २१
जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ।
न प्रजह्रे ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः ।
तौ व्युपारमतां चैव वृष्णयस्ते च पार्थिवाः ॥ २२
प्रसक्तमभवद्युद्धं तेषामेव महात्मनाम् ।
दीर्घकालं महाराज निघ्नतामितरेतरम् ॥ २३
पराजिते त्वपक्रान्ते जरासंधे महीपतौ ।
अस्तं याते दिनकरे नानुसस्रुस्तदा निशि ॥ २४
समानीय स्वसैन्यं तु लब्धलक्ष्या महाबलाः ।
पुरीं प्रविविशुर्हृष्टाः केशवेनाभिपूजिताः ॥ २५
जरासंधं तु ते जित्वा मन्यन्ते नैव तं जितम् ।
वृष्णयः कुरुशार्दूल राजा ह्यतिबलः स वै ॥ २६
दश चाष्टौ च संग्रामाञ्जरासंधस्य यादवाः ।
ददुर्न चैनं समरे हन्तुं शेकुर्महारथाः ॥ २७
अक्षौहिण्यो हि तस्यासन्विंशतिर्भरतर्षभ । C 5127 B 2.36.38 P 2.96.38

मागधे; Ñ1 Dn D2 3 मानद (for माधव).

21 D4 om (hapl) 21. — [a]) Bom Poona eds G(ed) विदितो (for विहितो) K3 च (for ऽस्य) — [b]) Ñ2 V3 T1 M1-3 साधो, D3 साध्ये (for साधु) — [d]) K3 प्राणं (for प्राणांस्) K1 M4 त्यज्यति (for त्यक्ष्यति)

22 [a]) B3 ऽपि, D2 3 च (for तु) — [b]) M4 समरात् (for विमनाः) K2 T4 प्रत्यपद्यत (for सम°) — [c]) T3 (second time) पुनस् (for ततस्) B2 3 D6 T2 G2 तस्मिन् (for तस्मै). V1 न संजघ्ने ततस्तस्मिन्, V3 प्रजह्रे न पुनस्तस्मै, M1-3 न प्राहरत्ततस्तस्मिन् — [d]) V1 एष; M1-3 स तु (for एव] K3 महायुध; T3 (first time) 4 महाबलः (for हलायुध) G3 M4 पुनस्तु (M4 °श्च) मुसलायुध· — [e]) T1 तद् (for तौ) K2 3 Ñ2 3 V1 2 B Dn D1-6 T1 2 3 (first time) 4 G1, 2 4 5 युद्धे, D3 युद्धाद् (for चैव) Ñ1 तौ तु व्युपरमेयातां, V3 ततो व्युपारमेतां वै — [f]) D6 चेति; G3 चैव (for ते च) V2 पुनरेव च पार्थिवा

23 [a]) K1, 4 Ñ2 D1, 2 (*sup lin*) 3 6 T2 G2 4 5 प्रवृत्तम्, K2 Ñ3 V1 3 B Ds प्रशान्तम्; K3 V2 Dn D2 असक्तम्, Ñ1 D4 5 T3 (first time) 4 G1 प्रवृद्धम् (for प्रसक्तम्). — [b]) K1 एव तेषां; T3 (second time) G3 तेषामेवं (for °व). K2-4 Ñ2, 3 V1 B2 Ds2 D1 2 4 5 G1 4 सुदारुणम् (for महात्मनाम्) Ñ1 V2 3 B1 3 Dn Ds1 D3 6 T2 3 (first time) 4 G2 5 तेषामेवं सुदारुणम् — [d]) D5 प्रवृत्तम् (for निघ्नताम्) — After 23, T1 3 (second time) G3 M4 ins.

939* ते सर्वे निर्जिता राजन्कृष्णेन रिपुघातिना ।
जरासंधेन सहिता विप्रजग्मुर्यथागतम् ॥

24 [d]) D2 ते न शेकुस्; T1 3 (second time) G3 M4 परिसस्रुस्; M1-3 नाप(M1 °व)सस्रुस् (for नानु°) — After 24, T1, 3 (second time) G3 M4 ins :

940* वृष्णयश्च महाभागाः कृष्णसंकर्षणाश्रयाः ।

25 [a]) K2-4 Ñ3 V1, 2 B D T2, 3 (both times) 4 G1 2 4 5 M4 स्वकं सैन्यं, M1-3 स्वसैन्यानि (for °न्यं तु). — [b]) Ś1 वृष्णयस्ते महारथा· — [d]) Ñ3 V1 B Dn Ds D2 3 पालिता (for -पूजिता·) Ś1 K1 केशवेनानुपालिता· — After 25, N (except Ś1 K2 Ñ1) T2 3 (first time) 4 G1, 2, 4 5 ins

941* खाच्युतान्यायुधान्येव तान्येवान्तर्दधुस्तदा ॥
जरासंधोऽपि नृपतिर्विमना स्वपुरं ययौ ।
राजानश्चानुगा येऽस्य स्वराष्ट्राण्येव ते ययु ॥

[(L 1) Ñ2 V2 D2 सर्वाणि, T3 4 तयोर् (for तान्येव). — D4 repeats line 2 after 28 — (L 2) V2 3 D6 T2 स्वपुरीं, G3 स्व °पुरं (for स्वपुर). — (L 3) Ds2 राजानं (for °नश्) T4 स्वानुगा (for चा°) D1 ये च; D6 T2 G2 4 5 तस्य (for येऽस्य).]

26 K2 om 26, D5 reads it on marg — [a]) V2 तु जित्वा ते; T2 ते विजित्वा, M1-3 च ते जित्वा (for तु ते जित्वा) — [b]) T3 (second time) मेनिरे (for मन्यन्ते). K1 3 4 Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1 2, 5 6 T2 3 (first time) 4 G1 2 4 5 मेनिरे नैव (T2 G1 खलु) निर्जितम्; Ñ1 मन्यते नैव निर्जितः; D3 नैव तं मेनिरे जितम्; D4 मेनिरे न विनिर्जितम्. — [d]) K4 -महाबलः, G1 -बलस्तु वै; G3 -बलै· सह (for -बलः स वै) Ñ3 V1 राजा क्षत्रबलस्य वै, Dn D3 T4 राज्ञो ह्यतिबलस्य (D3 °लेन) वै, T3 (second time) M4 तदा राजबलै· सह — After 26, T1 3 (second time) G3 M ins.

942* को नाम हि जरासंधं रणे जेतुं महीपतिः ।
शक्रयाल्लोकविख्यात. साक्षादपि शतक्रतु· ॥

[(L 1) M1-3 transp जरासंध and रणे जेतु T3 M4 महीपतिम् (for °पति). — (L. 2) T3 M4 -विख्यात (for °त)]

27 [a]) K2 सप्त (for दश) — [b]) T1 G3 M1 जरासंधेन (for °धस्य). — T4 om. 27[cd]. — [c]) T1 संग्रामे (for

जरासंधस्य नृपतेस्तदर्थं याः समागताः ।। २८
अल्पत्वादभिभूतास्तु वृष्णयो भरतर्षभ ।
बार्हद्रथेन राजेन्द्र राजभिः सहितेन वै ।। २९
जित्वा तु मागधं संख्ये जरासंधं महीपतिम् ।
विहरन्ति स्म सुखिनो वृष्णिसिंहा महारथाः ।। ३०

इति श्रीहरिवंशे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ।। ८२ ।।

८३

वैशंपायन उवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु स्मृत्वा गोपेषु यत्कृतम् ।
जगामैको व्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्वयम् ।। १
स तत्र गत्वा रम्याणि ददर्श विपुलानि वै ।
भुक्तपूर्वाण्यरण्यानि सरांसि सुरभीणि च ।। २
स प्रविष्टः प्रवेगेन तं व्रजं कृष्णपूर्वजः ।
वन्येन रमणीयेन वेषेणालंकृतः प्रभुः ।। ३
स तान्सर्वानाबभाषे यथापूर्वं यथाविधि ।

समरे) T3 (second time) G3 M चक्रुर्न चैवं (G3 चेमं) सप्रासं. — d) Ś1 Bom Poona eds G(ed) महाबला ; Ñ2 नराधिपा (for महारथाः) — After 27, T1. 3 (second time) G3 5 M1 2 4 ins .

943* कृष्णस्तु समरे राजञ्शक्तिमानपि मागधम् ।
अन्यो मृत्युरिति ज्ञात्वा न च हिंसितवान्प्रभुः ।।

28 b) D3 बह्वयो राजर्षिसत्तम, Bom Poona eds. G(ed.) विंशतिश्च महामते — c) G4 समरे (for नृपतेस्). — d) Ś1 समाहिता. (for °गताः) — After 28, D4 repeats line 2 of 941*.

29 a) V3 परि- (for अभि-). K1. 4 D3 T4 ते (for तु) — b) T3 (second time) G3 M4 वृष्णयो जनमेजय — Ñ2 Bom. Poona eds G(ed.) ins. after 29 K2 after the first occurrence of line 9 of App. I (No 18)

944* भूयः कृत्वोद्यमं प्रायाद्यादवान्कृष्णपालितान् ।

30 a) Ś1 ससारथिं ; V3 M च मागधं (for तु मा°). V1 सैन्यं ; T3 (first time) युद्धे (for संख्ये) — c) T4 विचरन्ति (for विह°) K3 सुखिता (for °नो). — d) V2 वृष्णिसंघा ; D3 वृष्णयस्ते (for वृष्णिसिंहा) — After 30, K1 reads line 9 of App. I (No 18), repeating it in its proper place. While M3 ins. after 30 .

945* ओजस्तेजो बलं धीर्धृतिरिति महिमा श्रीर्यशोरूपमाज्ञा
वीर्यं चेत्येवमादीन्परमगुणगणान्ये स्मरन्तो लभन्ते ।
यद्भक्तानां यमाज्ञाप्यखिलजनमनःक्षोभणी नैति पार्श्वे
चेतस्त्वं तस्य शश्वच्चरणकमलयोर्भृङ्गतां याहि विष्णोः ।।

COLOPHON. — *Mention of the Epic* K3 Ds1 T3 (both times), — *Mention of Khila :* All Mss. (except Ñ1). — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 जरासंधपराजय , K1 3 4 V2 3 B2 3 Dn D1 5 6 मथुरोपरोधे जरासंधोपयानम् (V3 °पचयः), K2 मथुरोपरोध , Ñ1 3 V1 B1 D3 G2 जरासंधापयानम्, Ñ2 जरासंधापचयः, D2 मथुरारोधजरासंधपराजयः, D3 मथुरोपरोधो भारापयनम्, G3 M4 मथुरायुद्धे जरासंधपलायनः ; M1. 2 मथुरायुद्धं समाप्तम् — *Adhy no* (figures, words or both) V1 T2 93 , V2 D4 G1 94 ; V3 G2. 4 92 , Dn Ds2 91 ; D1 88 , T1 G3 M 108 , T3 (first time) 96 , T3 (second time) 111 , T4 83 , G5 95 — *Śloka no* Dn D4 40 , Ds2 41 — After adhy. 82, N (except Ś1) S G(ed) ins a passage given in App I (No 18).

83

1 a) N (except Ś1) T2 4 G1 2 4 कस्यचि(T2 G1 4 °दा चि)त्वथ कालस्य — b) K Ñ1 3 V2 B Dn Ds2 D1-3. 5 6 सौहृदम् (for यत्कृतम्). Ñ2 V1 3 Ds1 D4 स्मृत्वा गोपस्य सौहृदम्. — c) K1 4 D3 गो-; V1 [ए]कं (for [ए]को). Ś1 वनं (for व्रजं) Ñ2 V3 प्रयातो गोव्रजं रामः. — d) N (except Ś1 Ñ1 2 V3) S स्थितः (for स्वयम्).

2 a) K Ñ V B D T2-4 G1 2 4 गतस्तत्र (for तत्र गत्वा) M3 [अ]रण्यानि (for रम्याणि). T1 G5 तत्र गत्वा स रम्याणि — b) K2 पुलिनानि ; G3 M4 विमलानि (for विपु°). — c) K2 रम्याणि (for [अ]रण्यानि) — d) T1 G3 M काम्यानि विविधानि वै , G5 रम्याणि विविधानि च .

3 a) K3 T1 G1 3. 5 M सं- (for स) B1 प्रहृष्टः (for प्रविष्टः) K Ñ V B Dn Ds D1-3. 5. 6 T2-4 G1. 2. 4. 5 तु ; T1 स (for प्र-). — b) V2 तद् ; V3 स्व (for तं).

गोपांस्तेनैव विधिना यथान्यायं यथावयः ॥ ४
तथैव प्राह तान्सर्वांस्तथैव परिहर्षयन् ।
तथैव सह गोपीभी रोचयन्मधुराः कथाः ॥ ५
तमूचुः स्थविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः ।
रामं रमयतां श्रेष्ठं प्रवासात्पुनरागतम् ॥ ६
स्वागतं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन ।
अद्य स्मो निर्वृतास्तात यत्त्वां पश्याम निर्वृतम् ॥ ७
प्रीताश्चैव वयं वीर यत्त्वं पुनरिहागतः ।
विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामः शत्रुभयंकरः ॥ ८
वर्धनीया वयं नूनं त्वया यादवनन्दन ।
अथ वा प्राणिनस्तात रमन्ते जन्मभूमिषु ॥ ९
त्रिदशानां वयं मान्या ध्रुवमद्यामलानन ।
ये स्म दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तवागमम् ॥ १०
दिष्ट्या ते निहता मल्लाः कंसश्च विनिपातितः ।
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च माहात्म्येनानुजेन वै ॥ ११
समुद्रे च श्रुतोऽस्माभिस्तिमिना सह विग्रहः । C 5750 B 2. 46 12 P 2 46 12

4 ^{a}) K1. 4 समाभाष्य (for आबभाषे) Ś1 एतान्सर्वान्समाभाष्य, K2 3 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 2 4 स तानभाषत प्रीत्या; T1 G3 M4 तान्सर्वान्सं(T1 °ना)बभाषे च — ^{b}) K2 3 Ñ V B D T2-4 G1 2 4 अरिंदमः, G3 M यथावय (for °विधि) — Ñ1 om. 4^{c}–7^{b} — ^{d}) S1 यथासुखम्, G3 M °विधि (for °वय) T1 यथापूर्वं यथोदये.

5 Ñ1 om 5 (cf v l 4). Ñ2 T1 om (hapl,) 5^{ab} — ^{a}) Ś1 प्राहसत्, D1 2 व्याहरन्, G3 5 M4 प्रहसन् (for प्राह तान्) — ^{b}) K1 च प्र (for परि-) V3 -हासयन्, T3 -तोषयन् (for -हर्ष°) Ś1 D3 तथैव प्रजहर्ष यत् — K4 om (hapl) 5^{cd}, K1 reads it on marg — ^{d}) K1-3 Ñ2 3 V B D S (except G5) योजयन् (for रोच°) D4 M2 (*inf lin*) विविधा (for मधुरा).

6 Ñ1 om 6 (cf v l 4) — ^{a}) Ñ2 V3 आहु· (for ऊचुः) — ^{b}) K1 3 4 B1 2 Dn1 D1-5 T2 G1 -भाषिणम् (for °ण) Ñ2 V3 प्रियं मधुरया गिरा, T1 3 G3 5 M नन्दगोपपुरोगमा

7 Ñ1 om 7^{ab} (cf v l 4) Dn2 om (hapl) 7^{a}–8^{b} — ^{b}) G5 M4 नन्दि- (for कुल-) K1 4 B1 D5 M1-3 -वर्धन (for -नन्दन) Ñ2 V3 T1 2 G1. 3 4 यदूनां नन्दिवर्धन — After 7^{ab}, V2 ins

946* जीवितस्य फलं प्राप्तमद्य ते दर्शनेन च ।

— T2 om (hapl) 7^{c}–9^{b} — ^{c}) K4 तस्माद् (for तात). G1 अद्य मे सफलं जन्म. — ^{d}) K2 3 Ñ2 3 V B Dn1 Ds D1-6 T3 4 G1 2 4 5 यत्त्वां पश्यामहे वयम्

8 Dn2 om 8^{ab}, T2 om. 8 (for both, cf v l 7). — ^{a}) K1 4 प्रीताश्चापि, Ñ2 अतिप्रीता (for प्रीताश्चैव) T1 च यत् (for वयं). T1 G3 5 M तात (for वीर) V3 अतिप्रीता वयं चैव — ^{b}) K1 2 V3 यस् (for यत्) — V2 ins after 8 B2 after the first occurrence of 9^{ab}.

947* यादवाश्च बलोदग्राः सर्वे संग्रामलालसा ।
तिष्ठन्ति नृपशार्दूला ह्यप्रमत्ता महाबला ।

9 T2 om 9^{ab} (cf v l 7) B2 repeats 9^{ab} after 947* — ^{a}) Ñ2 V3 B2 (second time) अनुग्राह्या (for वर्धनीया) Ś1 K3 Dn वीर, V1 भूरि (for नूनं) — ^{b}) K1 Ñ1 V3 B2 (second time) M1-3 तव (for त्वया). — After the first occurrence of 9^{ab}, B2 ins. 947*. — ^{c}) K4 ते तु (for तात)

10 ^{a}) T3 ध्रुव (for वयं) — ^{b}) V3 वरानन (for [अ]मला°) — ^{d}) Ś1 त्वदागमम्, K1 (*sup lin* as in text) 4 तवागतम्, T1 G3 M4 वयं विभो, M1 2 त्वया विभो; M3 तथा विभो (for तवागमम्) Ñ1 काङ्क्षन्तस्तव दर्शनम्

11 ^{a}) Ś1 K1 2 M4 दिष्ट्या वो (K1 वां, K2 वि-; M4 नो), Ñ2 V3 ते दिष्ट्या (by transp) Cal ed मन्दाः (for मल्ला) — ^{b}) K2 D1 [ए]व, T2 G1 2 4 [अ]पि (for वि-). Ś1 कसश्चापि पराजित — ^{d}) G2 3 M4 केशवेन (for माहात्म्येन) Ś1 माहात्म्यमनुजेन ते, G5 M1-3 केशवेनानुजेन ते. — T1 G3 M1-3 ins 949* and M4 reads 13^{ab} after 11, M4 repeating it in its proper place

12 After 12^{ab}, K3 Ñ1 V2 Dn D1 (marg.) T2 G2 M4 ins

948* वध पञ्चजनस्यैव जरासंधेन विग्रह ।

K3 V2 Dn D1 (marg) T2 G2 M4 cont : K1 2. 4 Ñ2 3 V1 3 B Ds D1 (orig) 2-6 T3 4 G1 (marg.). 4 5 ins after 12^{ab} T1 G3 M1-3 after 11

949* गोमन्ते च श्रुतोऽस्माभि· क्षत्रियैः सह विग्रह· ।
दरदस्य वधश्चैव जरासंधे च या मति. ॥

[(L 1) K2 स्मृतो (for श्रुतो) — T1 G3 M1-3 transp. lines 2^{a} and 2^{b}. —(L 2) G3 M4 सर्वदस्यु-; G5 सर्वस्यापि (for दरदस्य). T2 G1 4 सर्वदस्युभय चैव (for ^{a}) G2 4 गतिः (for मति) Ñ2 3 V B1 D4 5 जरासंधप(D5 °धे प)राजय ; Dn2 °धेन या मति ; D2 °धस्य संयुगे, T1 G3 M4 °धे च विग्रह ; T2 G1 °धेन या गति (for ^{b}).]

— Ś1 om 12^{cd}. — ^{c}) K3 D2 (*sup. lin*) तथा; Ñ1 3

तच्चायुधावतरणं श्रुतं नः परमाहवे ॥ १२

मथुरायां प्रवेशश्च कीर्तनीयः सुरैरपि ।

प्रतिष्ठिता च वसुधा शङ्किताः सर्वपार्थिवाः ॥ १३

तव चागमनं दृष्ट्वा सभाग्याः स्म यथा पुरा ।

तेन स्म परितुष्टाश्च हृषिताश्च सबान्धवाः ॥ १४

प्रत्युवाच ततो रामः सर्वांस्तानभितः स्थितान् ।

यादवेष्वपि सर्वेषु भवन्तो मम बान्धवाः ॥ १५

सहास्माभिर्गतं बाल्यं सहास्माभी रतं वने ।

भवद्भिर्वर्धिताश्चैव कथं यास्याम विक्रियाम् ॥ १६

गृहेषु भवतां भुक्तं गावश्च परिरक्षिताः ।

अस्माकं बान्धवाः सर्वे भवन्तो बद्धसौहृदाः ॥ १७

एवं ब्रुवति तत्त्वं वै गोपमध्ये हलायुधे ।

संहृष्टवदनास्तत्र बभूवुर्गोपयोषितः ।

ततो वनान्तरगतो रेमे रामो महाबलः ॥ १८

एतस्मिन्नन्तरे गोपा रामाय विदितात्मने ।

गोपालैर्देशकालज्ञैरुपानीयत वारुणी ॥ १९

Dn D1 T1 तत्र ; Ñ2 V3 यच्च ; D4 यदि , T3 4 तव (for तच्च). K1 4 तथायुधानां च रणं , G5 तच्च युद्धावतरणं — ^{d}) Ñ3 च , V1 व. (for न). — After 12, K Ñ2. 3 V B D S ins :

950* वधश्चैव शृगालस्य करवीरपुरोत्तमे ।
[M3 व T (for वधश्) D2 4 करवीरे .]

K2 Ñ2 3 V1 3 B1. 2 D2. 5 (marg) G2 cont :

951* तत्सुतस्याभिषेकश्च नागराणां च सान्त्वनम् ।
[G2 तत्पुत्रस्य (for तत्सुतस्य).]

While V2 Ds D6 cont after 950* .

952* तत्पत्नीना प्रलापश्च शक्रदेवाभिषेचनम् ।
[V2 विलापश् (for प्र°)]

V2 cont. . Ñ2 V3 cont after 951* :

953* मथुरायावरोधश्च जरासंधेन धीमता ।
युद्धं सर्वैर्नरेन्द्रैश्च यादवानां महात्मनाम् ॥

[(L 1) V2 मथुरारोधश्च पुनर् , V3 मथुरोपरोधश्च पुनर् (hypermetric) (for ^{a})]

13 V3 om. 13^{ab}. M4 reads 13^{ab} for the first time after 11 . — ^{b}) K2 Ñ2 3 V1 B1 3 Ds D6 G2 M4 (both times) सुरोत्तमैः (for सुरैरपि). — ^{d}) K2 3 Ñ V B D T2–4 G1. 3. 4 पार्थिवाश्च वशीकृताः ; T1 G3 5 M सर्वाशङ्कितपार्थिवा

14 ^{a}) Ñ1 विधेया यत्त्वया दृष्ट्वा . — ^{b}) Ñ1 वयं रामे (for सभाग्याः स्म) Ñ2 V1. 3 यथासुखम् ; B3 सबान्धवा , D5 पुरा यथा (by transp), M1–3 यथापुरम् . — ^{c}) D2 ततश्च ; T1 G3. 5 M ते वयं , T3 तेन सं- (for तेन स्म) — ^{d}) V2 प्रहृष्टाश् ; B1 Ds D6 हर्षिताश् (for हृषि°)

15 Ś1 T4 om. (hapl) 15 ; D5 reads it on marg — ^{a}) K1 4 T3 G3 M4 [अ]थ तान् , T1 तथा ; M1–3 स तान् (for ततो). — ^{b}) K1. 4 प्रीतिमान्प्रतिपूजयन् ; T1 G3. 5 M1. 3 प्रीतात्मा प्रत्यपूजयत् , T3 पूजित प्रतिपूजयन् ; M2 4 पूतात्मा प्रतिपूजयन् . — D3 om. (hapl.) 15^{d}–17^{c}.

16 D3 om 16 (cf v l 15) — ^{a}) K1 4 इहास्माभिर् , K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T2–4 G1 2 4 5 इहावयोर् , Ñ1 इहास्माकं (for सहास्माभिर्) — ^{b}) K1. 4 इह (for सह) K2 3 Ñ3 V1 2 B D (D3 om) T2–4 G1. 2 4 5 इह चैवावयो रतम् , Ñ1 इहैव च वयं रता , Ñ2 V3 रतिश्चैवावयोरिह — ^{c}) Ñ2 V3 वर्धितौ (for °ताश्) — ^{d}) Ñ2 V3 यास्याव (for °म) K4 निःकृतिम् ; M निर्वृतिम् (for विक्रियाम्) K2 3 Ñ3 V1 2 B D (D3 om.) T2–4 G1 2. 4 5 यास्यामो विक्रियां (D6 °याः) कथम् , T1 G3 कथं यास्यामि सत्क्रिया(G3 निर्वृति)म्

17 D3 om 17^{abc} (cf v l 15) — ^{a}) K2 G3 गृहेऽपि , Ñ1 G2 गृहे च (for गृहेषु) T1 M4 भुक्त्वा (for भुक्त) K4 गृहेषु भुक्तं चास्माभिर् — ^{c}) Ñ1 2 V3 प्रथमा बान्धवास्माकं . — ^{d}) Ñ1 2 V3 भवद्भिर् (for °न्तो) Ñ2 B1 वृद्ध- ; T1 M3 बन्धु- (for बद्ध-)

18 ^{a}) K1 4 इति (for एवं) T1 G5 M1–3 गोपान्वै ; G3 M4 गोपालैर् (M4 °ले) (for तत्त्वं वै) K2 3 Ñ V B D T3 4 G2 4 ब्रुव(T3 4 वद)त्येवं यथातत्त्वं ; T2 G1 ब्रुवत्येवं यथा रामे . — ^{b}) T1 G3 5 M तत्त्वं सर्वान् (M4 °र्वं) (for गोपमध्ये) — ^{c}) K2 3 Ñ V B D T2–4 G1 2. 4. 5 भूयो (for तत्र) — ^{d}) K3 D1 व्रज (for गोप-) — After 18^{cd}, Ñ2 ins

954* एवं बहुविधालापं कृत्वा गोपैस्तु लाङ्गली ।
जगाम यमुनातीरं पश्यन्वृन्दावनं मुदा ॥

— Ñ1. 2 T1 om 18^{ef}, G3 M read the same after 20^{ab}. — ^{e}) G3 M वनान्तरगतो रेमे . — ^{f}) G2 हलायुध. (for महाबलः). — After 18, Ś1 wrongly reads lines 518–575 of App I (No. 18), D2 reads the same here, repeating the same in its proper place

19 Before 19, D4 T1 ins वैशंपायन उवाच . — ^{a}) K2 3 Ñ V B D T2–4 G1 2. 4 5 प्राप्ते ; M1–3 राजन् (for

सोऽपिबत्पाण्डुराभ्राभस्तत्कालं ज्ञातिभिर्वृतः ।
वनान्तरगतो रामः पानं मदसमीरणम् ॥ २०
उपजह्रुस्ततस्तस्मै वन्यानि विविधानि च ।
प्रत्यग्ररमणीयानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ २१
मेध्यांश्च विविधान्भक्षान्गन्धांश्च हृदयंगमान् ।
सद्योद्धृतावमुक्तं च प्रभूतं कमलोत्पलम् ॥ २२
शिरसा चारुकेशेन किंचिदावृत्तमौलिना ।
श्रवणैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजता ॥ २३
चन्दनागरुशीतेन वनमालावलम्बिना ।
विबभावुरसा रामः कैलासेनेव मन्दरः २४
नीले वसानो वसने प्रत्यग्रजलदप्रभे ।
रराज वपुषा शुभ्रः शशीव घनमालया ॥ २५
लाङ्गलेनावसक्तेन भुजगाभोगवर्तिना ।
तथा भुजाग्रश्लिष्टेन मुसलेन च भास्वता ॥ २६
स मत्तो बलिनां श्रेष्ठो रराजाघूर्णिताननः ।
शैशिरीष्विव रात्रीषु यथा खेदालसः शशी ॥ २७
स मत्तो यमुनामाह स्नातुमिच्छे महानदि ।
इहैव माभिगच्छस्व रूपिणी सागरंगमे ॥ २८ C 5769 B 2.46 30 P 2 46 30

गोपा). — $Ś_{1}$ om 19^{c}–20^{d}

20 $Ś_{1}$ om 20 (cf v l 19) —^{b}) G_{2} सह (for वृतः). — After 20^{ab}, G_{3} M read 18^{ef} and om 20^{cd}

21 ^{a}) $K_{2\ 3}$ Ñ V B D T_{2} G उप(D_{3} $G_{1\ 4}$ °पा)-निन्युस्, $T_{3\ 4}$ तदा निन्युस् (for उपजह्रुस्) —^{b}) K_{3} [आ]भरणानि (for विविधानि)

22 ^{a}) K_{3} D_{1} G(ed) सेव्यांश् (for मेध्यांश्) T_{1} G_{3} M_{1-3} रुचितान्, G_{5} M_{4} रुचिरान् (for विविधान्) $K_{2\ 3}$ $Ñ_{3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4}$ गन्धान्, D_{5} हृद्यान् (for भक्षान्) D_{2} (marg) गन्धांश्च विविधान्मेध्यान् —^{b}) $K_{2\ 3}$ Dn_{1} Ds_{1} D_{1-3} भक्षांश्, $Ñ_{1\ 2}$ V_{3} वन्यांश्, D_{4} रसांश् (for गन्धांश्) —^{c}) $Ś_{1}$ $K_{1\ 4}$ सद्योहृताव($Ś_{1}$ °द्धृतार्ध)-मुक्तं च ; $K_{2\ 3}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{2-6} T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ सद्योहृ(D_{2} °द्योजा-, D_{5} °द्योभू)तानि पद्मा(G_{2} मूला)नि, $Ñ_{1}$ सद्यो वृतानि युद्धानि (sic), D_{1} सद्योहृतावमुक्तानि —^{d}) T_{1} G_{3} M प्रभूत- (for °तं) $K_{2\ 3}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B D T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ विकचान्युत्पलानि च, $Ñ_{1}$ पद्मानि कुसुमानि च.

23 ^{a}) K_{2} वक्र- (for चारु) $K_{1\ 4}$ -केशेषु (for केशेन) —^{b}) $K_{1\ 4}$ व्यावृत्त-, V_{3} आवर्त-, T_{1} G_{3} M चलित- (for आवृत्त-) $Ś_{1}$ लोचनः (for -मौलिना) — After 23^{ab}, $Ñ_{1}$ reads 24^{b} —^{c}) G_{2} श्रवणैकावलम्बेन —^{d}) $Ñ_{1}$ V_{3} कुण्डलैकावलम्बिना

24 $Ñ_{1}$ om 24^{a} —^{a}) $K_{2\ 3}$ $Ñ_{3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G_{2-5} M_{4} चन्दनार्द्रेण पी(T_{1} G_{3} M_{4} शी)तेन, $Ñ_{2}$ V_{3} उरसा चन्दनार्द्रेण, T_{2} G_{1} चन्दनार्द्रावलम्बेन, M_{1-3} °नेन च शीतेन. —$Ñ_{1}$ reads 24^{b} after 23^{ab} —^{b}) $K_{1\ 3}$ वनमालाविलम्बिना, $Ñ_{1}$ भुजगाभोगमौलिना, T_{2} G_{1} नीलेन वनमालिना — K_{2} om 24^{cd}. —^{c}) T_{1} G_{3} M_{4} विरराज ; G_{1} बभ्राज (for विबभावू). $T_{3\ 4}$ वपुषा (for उरसा) $Ñ_{1\ 2}$ V_{3} शिरसा च विशालेन, M_{1-3} उरसा सुविशालेन —^{d}) T_{4} भूधर , G_{2} शंकर (for मन्दरः) T_{1} G_{3} M कैलास इव पर्वतः

25 ^{a}) $Ś_{1}$ K_{4} स वै (for नीले) —^{b}) T_{1} $G_{3\ 5}$ M नीलजीमूतसंनिभे —^{c}) $Ñ_{1}$ तत्र (for शुभ्रः) $Ñ_{2}$ V_{3} रराज शुभ्रार्क(V_{3} °भ्र)वपु , D_{3} °ज शुभ्रवपुषा — D_{3} om 25^{d}–26^{c} —^{d}) $Ś_{1}$ (*sup lin*) मेघ- (for घन-) $K_{2\ 3}$ $Ñ_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B D (D_{3} om) T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ तिमिरौघे य- ($K_{2\ 3}$ $D_{1\ 5}$ T_{2} G_{5} °घैर्य)था शशी

26 D_{3} om 26^{abc} (cf v l 25) T_{3} repeats 26 after 33 —^{b}) T_{4} -दर्शिना, $M_{1\ 3}$ -वर्ष्मणा, M_{2} -वर्चसा (for वर्तिना) K_{4} भुजगोपान्तवर्तिना —^{c}) $Ñ_{1}$ सव्ये (for तथा) T_{1} $G_{3\ 5}$ M मध्ये भुजाग्रसक्तेन, T_{2} ततो भुजाग्राश्लिष्टेन —^{d}) $D_{1\ 2}$ [अ]ति- (for च) $Ñ_{1}$ T_{1} $G_{3\ 5}$ M मुसलेनार्क($Ñ_{1}$ °द्रि)वर्चसा

27 G_{3} om 27^{a}–29^{b} —^{a}) D_{4} संमतो, T_{1} M_{4} समदो ; G_{1} समितो (for स मत्तो) —^{c}) $M_{2\ 3}$ शैशिरासु (for °रीषु) K_{2-4} $Ñ_{2\ 3}$ V B D $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 4}$ त्रियामासु (for [इ]व रात्रीषु) $Ñ_{1}$ शैशिरासु त्रियामासु, T_{2} G_{1} शैशिरेषु त्रियामेषु —^{d}) $Ś_{1}$ K_{2} वै चालस , K_{1} खे चामल. ; $Ñ_{3}$ $B_{1\ 2}$ T_{1} G_{1} M_{4} Bom Poona eds G(ed) खेदालसः, D_{2} मन्दालसः, T_{3} खे पूर्णिमा-, G_{4} खे शीतल , G_{5} मेवालय (for खेदालस.).

28 G_{3} om 28 (cf v l. 27) —^{a}) $Ś_{1}$ $Ñ_{3}$ $V_{1\ 2}$ B D T G (G_{3} om) M_{3} रामस्तु (for स मत्तो) D_{1} प्राह (for आह) —^{b}) $Ś_{1}$ स्नानम् (for स्नातुम्) $Ñ_{2}$ D_{2} G_{2} इच्छामहे ; V_{2} G_{5} इच्छामि हे (for इच्छे महा-) T_{2} G_{1} -नदीम् (for -नदि) —^{c}) G_{5} -गच्छ त्वं (for -गच्छस्व) K_{2-4} $Ñ_{3}$ V B D T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4}$ एहि (K_{2} G_{2} इह) मामभि(V_{2} °व-; V_{3} °नु)-गच्छ त्वं ; $Ñ_{1}$ इहैव चाभिगच्छ त्वं ; $Ñ_{2}$ एवं मामनुगच्छस्व ; M_{4} इहैव मा समागच्छ —^{d}) $Ś_{1}$ $Ñ_{2}$ V_{1} B_{2} $D_{2,\ 3}$ रूपिणी सागराङ्गने

संकर्षणस्य मत्तोक्तां भारतीं परिभूय सा ।
नाभ्यवर्तत तं देशं स्त्रीस्वभावेन मोहिता ॥ २९
ततश्चुक्रोध बलवान्रामो मदसमीरितः ।
चकार च हलं हस्ते कर्षणाधोमुखं बली ॥ ३०
तस्यां तु पानमेदिन्यां पेतुस्तामरसस्रजः ।
मुमुचुः पुष्पकोशैश्च स्वं रजोरञ्जितं जलम् ॥ ३१
स हलेनानताग्रेण तीरे गृह्य महानदीम् ।
चकर्ष यमुनां रामो व्युत्थितां वनितामिव ॥ ३२
सा विह्वलजलस्रोता ह्रदप्रस्थितसंचया ।
व्यावर्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी ॥ ३३
लाङ्गलाकृष्टमार्गा सा वेगवक्रानुगामिनी ।
संकर्षणभयत्रस्ता योषेवाकुलतां गता ॥ ३४
स्रोतःपुलिनबिम्बोष्ठी मृदितैस्तोयताडितैः ।
फेनमेखलसूत्रैश्च चिह्नैस्तीरानुहासिभिः ॥ ३५
तरंगविषमापीडा चक्रवाकोन्मुखस्तनी ।
वेगगम्भीरवक्राङ्गी त्रस्तमीनविहंगमा ॥ ३६
सा तु हंसेक्षणापाङ्गी काशक्षौमोज्झिताम्बरा ।
तीरजोद्भूतकेशान्ता जलस्खलितगामिनी ॥ ३७

---

29 G3 om 29^{ab} (cf v l 27) — ^{a}) M4 [ए]वमुक्तां (for मत्तोक्तां) T1 संकर्षणेनैवमुक्तां — ^{b}) T2 G1 -हासयन् (for -भूय सा) — ^{c}) K3 तं देव ; V1 तं देवी, Ds1 तं देशे, T2 G1 देवेश (for तं देशं) — ^{d}) Ś1 शोभिता (for मोहिता) K2 स्वभावेन विमोहिता

30 ^{a}) K1 क्रुद्ध स (for चुक्रोध) Ñ3 V1 M1 2 भगवान् (for बल°) — ^{b}) D3 G2 M1–3 बल- (for मद-) G4, 5 -समन्वितः (for -समीरित) K1 T2 G1 रामो बलसमन्वित — ^{c}) T2 G1 चकर्ष (for चकार) N (except Ś1) T3 4 G2, 4 स (for च). S1 बली (for हल) T1 चकार हलहस्तेन — ^{d}) Ś1 K1 हलम्, T2 G1 हली (for बली). K4 कर्षणायोन्मुखं बली, D8 °माणस्तु ता बली, T1 G3 5 M °णार्थमधोमुखम्.

31 G4 om 31 — ^{a}) K1 (marg as in text) 2–4 Ñ V B D T3 4 G2 उपरि (for तु पान-) — ^{b}) T1 G3 5 M कमलान्युत्पलानि च — ^{c}) M4 विमुच्य (for मुमुचुः) K1 4 -वर्षैश् (for -कोशैश्). — ^{d}) Ñ V B Dn Ds D4 (marg. as in text) 5 T3 4 वासरेण्वरुणं जलम्, D1–3 केसरेणा(D3 °रैर)रुणं ज°

32 ^{a}) D8 हलेन वेल्लिताग्रेण ; T1 M1–3 स हलस्य ततोऽग्रेण ; G3 M4 लाङ्गलेन (M4 °लस्य) ततोऽग्रेण. — ^{b}) K2–4 Ñ3 V1 2 B D T2–4 G1, 2 4, 5 M4 कूले (for तीरे)

33 ^{b}) D8 द्रुम- ; T3 हल-, G2 द्रुत- (for ह्रद-) — ^{c}) Ds महा- (for नदी). K2 भिन्ना (for भीता) — After 33, T3 repeats 26

34 ^{a}) T4 [अ]सौ (for सा). Ś1 K Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1 2 4–6 T3 G2 लाङ्गलादिष्ट(V1 °सक्त)मार्गा सा, B2 Bom Poona eds G(ed) लाङ्गलादिष्टवर्त्मा सा. — ^{b}) G3 M4 वेगाद् (for वेग-) K2 3 Ñ2 3 V2 B Dn Ds D1 2 4 6 T2, 3 G1 4 5 वेगगा वक्रगामिनी, V1 वेगगा वक्ररूपिणी, V3 D8 वेगेनावक्रगामिनी ; T1 वेगाद्वक्रानुसारिणी, T4 G2 सावेगा वक्रगामिनी — D5 reads 34^{c}–37^{d} on marg — ^{c}) V3 D1 2 -भयात् (for -भय-).

35 ^{a}) Ś1 K1 बिम्बोष्ठा ; G5 M4 -बिम्बौष्ठी. K2–4 Ñ V B Ds D1–5 T3 4 G1 पुलिनश्रोणिबिम्बोष्ठी (K2 °विवशा, Ñ V B Ds2 T3 G1 °बिम्बौष्ठी), Dn D8 T2 G2 4 पुलिनैः श्रोणिबिम्बै सा (Dn2 °बिम्बौष्ठी, T2 °बिम्बास्या) — ^{b}) D8 पीडितै (for -ताडितै.) Ś1 मृदिता तोयताडिता. — After 35^{ab}, V3 reads 38^{a}–39^{b}, repeating it in its proper place — ^{d}) M4 -सारिभि (for -हासिभिः) K1 2 Ñ1 V1 B Dn Ds D6 T3 4 G2 छिन्नैस्तीरान्त(T3 4 °नु)गामिनी (K1 Ñ1 °हासिभि), K3 छिन्नैः सा चारुहासिनी, K4 Ñ2 V2 D1, 2 5 वेगगाम्बुदगामि(K4 °वासि)नी, Ñ3 छिन्नैरम्बुदगामिनी ; V3 D4 वेगेनाम्बुद(D4 °धि)गामिनी, D3 वेगेनाम्बुजहासिनी ; T1 G3 चिह्नै सीरानुसारिभिः, T2 G1 4 भि(G4 छि)न्नैस्तीरसहासिभिः, G5 भिन्नैस्तीरानुवासिभि

36 B3 repeats 36^{ab} after 37. — ^{a}) Dn तरंगविषमा पीता, G2 तरंगविक्रमापीना — ^{b}) Ś1 चक्रवाकमुखस्तनी ; M1–3 °कद्वयस्तनी. — T4 om 36^{cd} — ^{c}) Ś1 K1 मेघ- (for वेग-). — ^{d}) Ñ1 कूर्म-, V3 स्तम्भ- ; M1–3 स्रस्त- (for त्रस्त). K2–4 Ñ3 V2 B Dn Ds D1–5 T1 G1–4 -विभूषणा, Ñ1, 2 3 (marg) V1 3 -विभूषिता (for -विहंगमा) T2 G5 अ(G5 स्र)स्तमीनविभूषणा.

37 D6 om (hapl) 37^{a}–38^{b} — ^{a}) K2, 3 Ñ V B1, 2 D (D6 om) T2–4 G1–4 सित- (for सा तु) K4 G5 सितसिंहेक्षणापाङ्गी, B3 सितहंसेक्षिता° — ^{b}) K2 काशक्षौमाङ्कितम्बरा, K3 4 Ñ2 3 V3 B1 2 Dn D2 काशक्षौमोच्छ्रिता(K4 °ज्ज्वला)म्बरा, D1 4 काशकान्तोर्जिता°, D3 काशक्षौमावृता° ; T1 G3 M4 धौतरोध-सिता°, G2 काशकक्षान्विता° ; M1–3 धौतक्षौमसिता° — ^{c}) K3 G2 M4 नीरजोद्भूतकेशान्ता, K4 Dn2 D2 3 T1 G3 नीरजोद्भूत° ; Ds G1, 4 तीरजोद्भूत°, T3 तीरजो-

लाङ्गलोल्लिखितापाङ्गी क्षुभिता सागरंगमा ।
मत्तेव कुटिला नारी राजमार्गेण गच्छती ॥ ३८
कृष्यते सा स्म वेगेन स्रोतःस्खलितगामिनी ।
उन्मार्गानीतमार्गा सा येन वृन्दावनं वनम् ॥ ३९
वृन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी ।
रोरूयमाणैः खगमैरन्विता तीरवासिभिः ॥ ४०
सा यदा समतिक्रान्ता नदी वृन्दावनं वनम् ।
ततः स्त्रीविग्रहा भूत्वा यमुना राममब्रवीत् ॥ ४१
प्रसीद राम भीतास्मि प्रतिलोमेन कर्मणा ।
विपरीतमिदं रूपं तोयं च मम जायते ॥ ४२
असत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय त्वया कृता ।
कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गव्यभिचारिणी ॥ ४३
प्राप्तां मां सागरे नूनं सपत्न्यो वेगगर्विताः ।
फेनहासैर्हसिष्यन्ति तोयव्यावृत्तगामिनीम् ॥ ४४
प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां कृष्णपूर्वज ।
कर्षणायुधकृष्टास्मि रोषोऽयं विनिवर्त्यताम् ॥ ४५
एषा मूर्ध्नाभिगच्छामि चरणौ ते हलायुध ।
मार्गमादिष्टमिच्छामि क्व गच्छामि महाभुज ॥ ४६ C 5787 B 2 46 49 P 2. 46 49

द्रुतं° . — ^{d}) Ñ2 -मेदिनी (for -गामिनी) — After 37, B3 repeats 36^{ab} and M1–3 ins 943*

38 D6 om 38^{ab} (cf. v l 37) D4 om (hapl) 38^{a}–39^{b} M1–3 om 38^{ab} V3 reads 38^{a}–39^{b} for the first time after 35^{ab} — ^{a}) Ś1 G3 M4 लाङ्गलोल्लिखि- (M4 °ल्लसि)ताग्राङ्गी , V1 °न्मथितापाङ्गी , T1 °ल्लिखिताङ्गी सा ; G1 °ल्ललितापाङ्गी , G4 °ल्लुळितापाङ्गी — ^{b}) Ś1 K3 V1 3 (both times) B1 2 D1–3 क्षुभिता सागराङ्गना , K4 °ता सा वराङ्गना — T3 M4 ins after 38^{ab} M1–3 after 37

955* शैवालमलदिग्धाङ्गी घनबुद्बुदविक्लवा ।
[M1–3 -पङ्कोष्ठी (for -दिग्धाङ्गी)]

— ^{c}) Ñ2 T1 G3 M मत्तेव कुटिलापाङ्गी

39 For the repetition in V3, cf v l 38 D4 om 39^{ab} (cf. v l 38) — ^{a}) Ñ1 2 V3 (both times) कृष्यमाणा (for कृष्यते सा) Bom Poona eds [अ]ति- (for स्म) — ^{b}) T2 G1 4 वेगिनी (for -गामिनी) Ñ1 स्खलितस्रोतगामिनी — ^{c}) K1 उन्मार्गनीता मार्गं सा , M1–3 °र्गा सा जगामाशु — ^{d}) T2 साधु ; T4 न च , G3 तेन (for येन) T2 गता ; G3 M4 शुभम् (for वनम्)

40 ^{a}) T2 G1 3 M1 2 4 मध्ये तु (for मध्येन) — ^{b}) T2 सा दीना , G3 M2 नीता सा (by transp) — ^{c}) D3 च खगैर् (for खगमैर्). K2–4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 T2–4 G1 2 4 रोरूयमाणेव (D6 G1 °णा च) खगैर् — ^{d}) K2 4 Ñ3 (marg as in text) V2 B D T3 4 G2 तोय- ; K3 नीर- (for तीर-) Ś1 -गामिनी , K1 -गामिभि (for -वासिभिः). T2 G1. 4 अभितस्तोयवासिभिः .

41 Ś1 om 41^{ab} — ^{a}) B3 Dn1 T1 G5 समभि- (for °ति-). — ^{b}) T2 G1 4 वृन्दावनाद् (for °वनं) T1 G3 5 M तदा (for वनम्) — ^{c}) M4 तदा (for ततः) K2–4 Ñ V B D T2–4 G1 2. 4 तदा स्त्रीरूपिणी भूत्वा — ^{d}) D3 T2 G1 वाक्यम् (for रामम्)

42 ^{a}) K2–4 Ñ V B2 3 D T2–4 G1–4 नाथ (for राम). — ^{b}) K2 धर्षिता , T3 4 कर्षणात् (for कर्मणा) — ^{cd}) M1–3 तोयं रूप (by transp). D1 2 तोयं च समजायत (for ^{d})

43 ^{a}) V1 वसाम्यहं ; G3 हसिताहं (for असत्यहं). — ^{b}) Ś1 त्वया धृता , K3 निराकृता , D3 कृता त्वया (by transp). — For 43^{ab}, Ñ1 subst

956* रौहिणेय हसिष्यति मां नन्द· संगता त्वया ।

— ^{c}) K1 कर्षणाच्च , Ds1 संकर्षण (for कर्षणेन) M1–3 स्वमार्गव्यति(M1 °भि)चारेण — ^{d}) Ś1 K1 Ñ1 स्वमार्गव्रतचारिणी , D3 °स्याभिचारिणी

44 ^{a}) V1 प्राप्तां तां , T1 G3 M1–3 सप्राप्ता (for प्राप्तां मां) D4 सागर (for °रे) T3 प्राप्तां मां सागरानूपं , M4 सप्राप्ता सागरानूपं — ^{b}) Ñ1 पत्न्यो वै (for सपत्न्यो). — After 44^{ab}, G(ed) ins 945* — ^{c}) G3 तोय- (for फेन) — ^{d}) G3 M4 फेन- (for तोय-)

45 ^{a}) T1 G3 5 M1–3 राम (for वीर) — ^{b}) T3. 4 जाने (for याचे) Ś1 त्वा (for त्वां) — K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D4 6 T3 4 G2 ins after 45^{ab}. G(ed) after 44^{ab}.

957* सुप्रसन्नमना नित्यं भवस्व त्वं सुरोत्तम ।
[K2 V2 B3 Dn G2 भव त्वं सुरसत्तम , D4 T4 भवस्व (T4 भव त्व) पुरुषोत्तम (for ^{b})]

— D3 om (hapl) 45^{c}–46^{d} — ^{c}) Ñ2 V3 क्लिष्टास्मि (for कृ°) B1 लाङ्गलायुधकृष्टास्मि — ^{d}) T3 सं- , G3 स (for ऽयं)

46 D3 om 46 (cf v l 45) — ^{a}) K2 Ñ V B Dn Ds D4–6 T2–4 G1 2 4 5 गच्छामि चरणौ मूर्ध्ना , K3 4 D1. 2 G3 मूर्ध्ना गच्छामि चरणौ — ^{b}) K2 Ñ3 V1, 3 B Ds D6 G2

तामेवं ब्रुवतीं दृष्ट्वा यमुनां लाङ्गलायुधः ।
प्रत्युवाचार्णववधूं मदाक्रान्तालसो बलः ॥ ४७
लाङ्गलाकृष्टमार्गा त्वमिमं मे प्रियदर्शने ।
देशमम्बुप्रदानेन निखिलं भावयस्व नः ॥ ४८
एष ते सुभ्रु संदेशः कथितः सागरंगमे ।
शान्तिं व्रज महाभागे गम्यतां च यथासुखम् ।
लोका हि यावत्स्थास्यन्ति तावत्स्थास्यति मे यशः ॥ ४९
यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे ते व्रजवासिनः ।
साधु साध्विति रामाय प्रणामं चक्रिरे तदा ॥ ५०

तां विसृज्य महावेगां तांश्च सर्वान्व्रजौकसः ।
ततः संचिन्त्य मनसा बुद्ध्या निश्चित्य चैव ह ।
पुनः प्रतिजगामाशु मथुरां रोहिणीसुतः ॥ ५१
स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनम् ।
परिवर्तमानं ददृशे पृथिव्याः सारमव्ययम् ॥ ५२
तथैव वनवेषेण सोपसृप्तो जनार्दनम् ।
प्रत्यग्रवनमालेन वक्षसाभिविराजता ॥ ५३
स दृष्ट्वा तूर्णमायान्तं रामं लाङ्गलधारिणम् ।
सहसोत्थाय गोविन्दो ददावासनमुत्तमम् ॥ ५४

तवाहं लाङ्गलायुध ; K3 4 Ñ1 2 V2 Dn D1 2 4 5 T2–4 G1. 4. 5 तवैषा लाङ्गलायुध —c) Ś1 उद्दिष्टम्, G3 M आदेष्टुम् (for आदिष्टम्). T1 G1 5 मार्गमादिश गच्छेयं (G1 °च्छामि; G5 °च्छेऽहं) —d) K2 गमिष्यामि, K4 गच्छामि च (for क्व गच्छामि). K3 T2 G1 हलायुध (for महाभुज)

47 Before 47, K1 T3 ins वैशंपायन उवाच —a) K Ñ V B Dn Ds D2 (marg) 3–6 T2–4 G1 2 4 प्रणामा- Ñ2 B3 T4 °णया)वनतां दृष्ट्वा ; D1 2 प्रणतां च न(D2 वनि)तां दृष्ट्वा —b) G5 M1–3 यमुनां स हलायुध —d) T1 बली (for बलः) Ś1 यमुनां तामसौ बल ; K1 3 4 Ñ1 3 V2. 3 B1 2 Dn Ds2 D1–3 T3 4 G1 2 5 मदक्रा(K1 °क्रा)न्त इदं वचः, K2 Ñ2 V1 B3 Ds1 D4–6 T2 G4 मदक्रान्तमिदं वचः.

48 a) Ś1 [आ]शु (for त्वम्) K2 3 Ñ V B D T G1 2. 4 5 M4 लाङ्गलादिष्टमार्गा त्वम् —b) G4 इहैव (for इमं मे). —c) Ñ1 -प्रसादेन, T2 G1 2 4 5 -प्रवाहेन, G3 M4 -प्रपातेन (for -प्रदानेन). M1 3 देशमम्बुजपत्राक्षि —d) T1 पातयस्व, G3 M4 प्लाव° (for भाव°) K2–4 Ñ V B D T2–4 G1 2. 4 5 प्लावयस्वाखिलं शुभे (Ñ1 तदा ; G2 शुभम्)

49 a) K4 एवं हि (for ते सुभ्रु). —b) G1 यमुने ; G4 नित्यं स्यात् (for कथितः) V1 B2 D1–3 कथित सागराङ्गने, T1 साधित सागरोत्तमे —c) T3 4 भज (for व्रज). —e) K3 4 Ñ2 V3 B2 Dn D1–5 T3 यावत्स्थास्यति लोकोऽयं (Ñ2 V3 B2 D4 T3 °को हि) ; V2 T4 यावत्स्थास्यन्ति लोका हि (T4 लोके मे), T2 G1 यावत्तिष्ठन्त्यमी लोकास्, G3 M1–3 यावत्स्थास्यन्त्यमी लोकास्. —f) K2 3 Ñ1 3 V1 B1 3 Ds D6 T1 G2 तिष्ठतु, T2 G1 तिष्ठति (for स्थास्यति) — After 49, T1 3 G3. 5 M4 ins

958* वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्त्वा सा तथा चक्रे यमुना रामशासनम् ।
अनुज्ञाता तु रामेण यथामार्गं जगाम सा ॥

[G3 om the ref — (L 2) T3 G5 [अ]थ (for तु)]

50 b) K3 D4 वन- (for व्रज-) — After 50, T1–3 G1 3 5 M ins

959* नमोऽस्तु ते जगन्नाथ बलभद्र हलायुध ।
प्रसीद देवदेवेश राम रामेति गोपका ॥

[(L 2) T1 -देवेति (for °श) T1 G3 M1–3 गोपिकाः (for गोपका.) G5 M4 प्रसीद राम रामेति (M4 °श) देवदेवेति (M4 °श) गोपका]

51 a) K2–4 Ñ V Dn D1 2. 3 5 T2–4 G4 M4 महाभागां (for °वेगां) —b) Ñ2 V1 Ds वनौकसः (for व्रजौ°). — G1 om 51cd —d) K1 3. 4 Ñ1 2 3 (marg) V B2 Dn D1–5 T2. 4 G4. 5 रामः प्रहरतां वरः

52 c) Hypermetric Ñ2 V1 B2 D5 वि-, V3 प्र- (for परि-) K3 D2 (marg) उपविष्टं स ददृशे —d) Ś1 T1 G3 पृथिवी, K Ñ V B Ds D1–6 T2 3 G1 4 5 M4 °व्यां (for °व्या)

53 a) K1 तेन (for तथा) K2 Ñ V1 2 B1 2 Dn Ds D4–6 T2 3 G2 4 [अ]ध्वन्य-, V3 [अ]ध्वग- ; D2 (sup lin.) 3 वन्य-, T1 G5 M व्रज-, T4 [आ]गम (for वन-). G3 M4 तेनैव व्रजवेषेण —b) K1 3 D2 4 (marg) सोपसृत्य, K2 G1 4 °क्लिष्टो ; K4 V3 B2 Dn D2 (before corr.) °श्लिष्टो ; Ñ1 3 V1 B1 3 Ds D4–6 G2 °सृष्टो, Ñ2 °श्लिष्ट्वा, V2 °विष्टो ; D3 सोऽपि मृष्टो ; T1 सोपविष्टं, T3 4 °श्लिष्य, G3 M4 सस्वजे तं (for सोपसृप्तो) D1 सोऽपि श्लिष्टो जनार्दनः ; T2 सोपश्लिष्य जनार्दनः — D1 om (hapl) 53c–55d G4 repeats 53c–54d including 949* after 55. —d) K2 M4 -विराजितम् (for °जता).

54 For the repetition in G4, of v l 53. D1 om. om. 54 (cf v. l. 53). —a) K1 तं (for स). —d) Dn T3 G1 आत्मनः (for उत्तमम्). Ñ3 V1 B1. 3 Ds D6 प्रददा-

उपविष्टं ततो रामं पप्रच्छ कुशलं व्रजे ।
बान्धवेषु च सर्वेषु गोषु चैव जनार्दनः ॥ ५५
प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणम् ।
सर्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलमिच्छसि ॥ ५६
ततस्तयोर्विचित्राश्च पौराण्यश्च कथाभवन् ।
वसुदेवाग्रतः पुण्या रामकेशवयोस्तदा ॥ ५७

इति श्रीहरिवंशे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

८४

वैशंपायन उवाच ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य सभायां यदुसंसदि ।
बभाषे पुण्डरीकाक्षो हेतुमद्वाक्यमुत्तमम् ॥ १
यादवानामियं भूमिर्मथुरा राष्ट्रवर्धनी ।
वयं चैवेह संभूता व्रजे च परिवर्धिताः ॥ २
तदिदानीं गतं दुःखं शत्रवश्च पराजिताः ।
नृपेषु जनितं वैरं जरासंधे च विग्रहः ॥ ३
वाहनानि च नः सन्ति पादातं चाप्यनन्तकम् । C 6389 B 2 56. 4 P 2. 56 4

वासनोत्तमम् — After 54, D6 T1–3 G1 3 4 (both times) 5 M ins

960* अभिवाद्य महात्मान बलभद्र जनार्दन ।
पुन प्रणाममकरोत्स्वागत ते हलायुध ॥

[T2 G1 4 (first time) om line 1 — (L 1) D6 M1–3 महादेव (for °त्मान) M2 बलदेव (for °भद्र) T1, 3 M4 पुन पुन (for जनार्दन) — T3 om, line 2. — (L. 2) D6 प्रणाममकरोच्चैव (for ᵃ)]

55 For the repetition in G4, cf v 1 53 D1 om, 55 (cf v 1 53) — ᵃ) K3 4 V2 Dn D2 3 T2–4 G1 2, 4 5 M4 तदा (for ततो)

56 ᵇ) D4 शुभ- (for साधु-) K4 D3 T3 भाषितम्, V1 °ण., B3 °ता (for °णम्) — ᶜ) Ñ2 D2 (*sup. lin*) सर्वेषां (for सर्वत्र) B3 वीर (for कृष्ण)

57 ᵃ) K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 (*sup lin*). 3 4 6 T1 G1–3 विचित्रार्थाः (for °त्राश्च) — ᵇ) K4 पौराणाश्च (for °ण्यश्च). K1 Ñ2 3 V2 D2 3 G3 [अ]भवन्कथा· (by transp); T1 [अ]भवन्विभो, T2 3 G1 4 तथाभवन् K3 V1 B Ds D6 G2 पौराण्यो ह्यभवन्कथाः; D5 °णी च कथाभवत्; G5 M कथास्तत्रा(G5 °स्त्वप्य-; M4 °श्चाप्य)भवन्विभो

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ1 B3 Ds2 T3. — *Mention of Khila*. Ś1 K3. 4 Ñ3 V B Dn Ds D1 3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy. name* N T1. 4 G2 3 M4 यमुनाक(D3 °ष)र्षणम्, M1–3 बलदेवक्रीडनम्. — *Adhy no* (figures, words or both) K3 (marg) D4 100, Ñ3 V1 3 B2 103, V2 G1 104; Dn Ds2 101; D3 108; T1 G3 M2 4 109; T2 G4 192, T3 112, T4 93, G2 106; G5 195; M1 3 99. — *Śloka no* Dn 60, Ds2 61, D4 59 — After this adhy, N (except Ś1 Ñ1) T2–4 G1 2 4 5 M G(ed) ins, a passage given in App I (No 20)

84

☞ G5 reads this adhy after line 770 of App I (No 20)

1 K1 om the ref K2 reads 1ᵃ–7ᵇ on marg — ᵇ) Ñ3 V1 B2 D3 T1 G2 सभ्यांस्तान्, D6 समस्तान् (for सभायां). — ᵈ) K2 D5 यादवो य(D5 °वान्य)दुपुगवः. — After 1, D6 T1–3 G1 3 5 M ins

961* श्रूयतां यादवा वाक्यं सर्वे चावहिता मम ।

[M4 मया (for मम) T3 G1 5 सर्वैश्चापि हितैर्मम (for ᵇ).]

2 ᵇ) Ś1 यादवी, K1 माथुरी (for मथुरा). K2–4 Dn D1 2 4 5 T4 -मालिनी, Ñ1 T1–3 G1 3–5 M4 -शोभिनी; Ñ2 3 V1 3 B Ds D6 G2 वर्धिनी, V2 D3 -शालिनी (for -वर्धनी) M1–3 मधुरा राष्ट्रशोभिनी — ᶜ) D2 व्रजे (for वय). Ś1 वै च (for चैव) Ñ1 [ए]क- (for [इ]ह). G1, 3 M4 संजाता (for संभूता) — ᵈ) M4 तु (for च)

3 ᵃ) V2 यद्, B1 Ds1 त तु; G5 M1–3 तत्तु (for तद्). — ᶜ) K2 नित्यं* (for जनितं) — ᵈ) T2 3 G1, 3 4 M4 तु (for च) K1 4 Ñ V B Dn Ds D1 3–6 T1 4 G2 जरासंधेन विग्रह

4 ᵃ) K3 D5 वः सन्ति, Ñ1 सन्ति स्म (for न. सन्ति) — ᵇ) T2 G1 [अ]नन्तका· (for °कम्) T3 G3–5 M पादाताश्चाप्यनन्तका. — ᵈ) K2 Ñ V1 3 B1 3 Ds D6 T1 4 G3 सुब(Ds T1, 4 च ब)हूनि (for बहुलानि).

रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि बहुलानि च ॥ ४
इयं च माथुरी भूमिरल्पा गम्या परस्य नः ।
वृद्धिश्चापि परास्माकं बलतो मित्रतस्तथा ॥ ५
कुमारकोट्यो याश्चेमा गणाश्चैव पदातिनाम् ।
एषामपीह वसतां संमर्दमुपलक्षये ॥ ६
तन्मे न रोचते ह्यत्र निवासो यदुपुंगवाः ।
पुरीं निवेशयिष्यामि मम तत्क्षन्तुमर्हथ ॥ ७
एतद्यद्यनुकूलं वो ममाभिप्रायजं वचः ।
भवाय भवतां काले रोचतां यदुसंसदि ॥ ८
तमूचुर्यादवाः सर्वे हृष्टेन मनसा तदा ।
साध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय च ॥ ९
ततः संमन्त्रयामासुर्वृष्णयो मन्त्रमुत्तमम् ।
अवध्योऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्बलम् ॥ १०
कृतः सैन्यक्षयश्चापि महानिह नराधिपैः ।
बलानि च ससैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।
न शक्ष्यामो ह्यतस्तेषामपयानेऽभवन्मतिः ॥ ११
एतस्मिन्नन्तरे राजा स कालयवनो महान् ।
सैन्येन तद्विधेनैव मथुरामभ्युपागमत् ॥ १२
ततो जरासंधबलं दुर्निवार्यं महत्तदा ।
ते कालयवनं चैव श्रुत्वैवं प्रतिपेदिरे ॥ १३

5 ^{a}) D$_4$ वै (for च) D$_3$ T$_2$ G$_1$ मथुरा , G$_3$ M मधुरा (for माथुरी) — ^{b}) Ś$_1$ अप्यगम्या , K$_1$ अभ्यागम्या , Ñ$_2$ V$_3$ D$_3$ अनागम्या (for अल्पा गम्या) T$_{1\,3}$ G$_4$ जनस्य (for परस्य) K$_4$ Ñ$_{1\,2}$ T$_{1\,3}$ G$_{1\,4}$ च , Ñ$_3$ V B D T$_4$ G$_2$ तु (for नः). K$_{2\,3}$ M$_4$ अल्पगम्या परस्य तु (M$_4$ च), T$_2$ G$_{3.5}$ M$_{1-3}$ अल्पगम्या जनस्य न (T$_2$ G$_3$ च , G$_5$ तु) — ^{c}) K Ñ$_3$ V$_{1\,2}$ B$_2$ Dn D$_{1,3\,5}$ T$_4$ M$_2$ [ए]व , D$_2$ [ए]षां (for [अ]पि) T$_1$ तदा (for परा)

6 ^{a}) T$_4$ [ए]व (for [इ]मा) K$_2$ कुमारकोटयो याश्च — ^{b}) Ñ$_1$ पदातिन , Ñ$_{2\,3}$ V$_{1\,3}$ B$_{1\,3}$ Ds D$_5$ G$_2$ °तय ; T$_1$ पताकिनाम् (for पदाति°) K$_{2-4}$ V$_2$ B$_2$ Dn D$_{1,2}$ (marg) $_{3\,4}$ T$_4$ पदाती(D$_3$ °ता)नां गणाश्च ये

7 ^{a}) M$_{1-3}$ न नो (for मे न) K$_2$ Ñ$_{2\,3}$ V$_{1\,3}$ B Ds D$_{4-6}$ T$_1$ G$_{2\,3}$ तन्मह्यं (B$_3$ अत्र नो , T$_1$ G$_3$ तत्तु मे) रोचतेऽन्यत्र ; K$_{3\,4}$ Dn D$_1$ अत्र नो (K$_3$ D$_1$ तत्र नो , K$_4$ तत्र वै) रोचते मह्य , Ñ$_1$ तन्न रोचयते मह्य , V$_2$ D$_3$ एतन्न (D$_3$ तदन्यो) रोचते मह्यं , T$_{2\,3}$ G$_{1\,4}$ M$_4$ तत्तु मे रोचते पुत्र (M$_4$ मह्यं), T$_4$ तन्मात्र रोचते मह्यं — ^{b}) Ś$_1$ V$_1$ निवासं (for °सो). — T$_4$ reads 7^{cd} twice — ^{c}) K$_{1\,2}$ T$_2$ G$_3$ पुर (for पुरीं). — ^{d}) K$_2$ च क्षन्तुम् ; M$_{1,3}$ तन्मन्तुम् (for तत्क्षन्तुम्) Ś$_1$ Ñ$_1$ अर्हसि (for °थ)

8 ^{a}) Ś$_1$ एतदस्य ; K$_{1\,2}$ एवमपि , V$_2$ B$_1$ Ds$_2$ एतद्यद् ; G$_2$ °त्तद् (for °द्यदि) K$_3$ Ñ$_1$ Dn$_2$ D$_4$ अनुरूपं (for °कूलं) K$_4$ Ñ$_3$ V$_1$ B$_2$ Dn$_1$ D$_{1\,3\,5}$ T$_{1,3\,4}$ G$_{1\,3-5}$ M एतद्यदनुरूपं वो (T$_3$ G$_4$ वै), D$_2$ एतदप्यनुकूल वो — ^{c}) K$_2$ G$_2$ लोके ; V$_1$ कार्ये (for काले) — ^{d}) Ś$_1$ K Ñ$_3$ V$_{1\,2}$ Dn D$_{1-5}$ T$_4$ G$_3$ यदुक्तं ; Ñ$_{1\,2}$ V$_3$ B Ds D$_6$ G$_2$ मयोक्तं (for रोचतां).

9 ^{b}) K$_2$ यदा , V$_2$ सदा , T$_3$ सह (for तदा) Ñ$_{1\,2}$ V$_3$ B$_{1\,3}$ Ds G$_2$ प्रहृष्टमनसस्तदा (B$_3$ °था) — ^{c}) Ś$_1$ तद् (for यद्) — ^{d}) Ś$_1$ K$_{3,4}$ V$_2$ B$_2$ Dn D$_{1\,2,4\,5}$ G$_2$ वै (for च).

10 ^{a}) D$_3$ T$_{1-3}$ G$_{1-3\,5}$ M ते (for सं-) — ^{b}) D$_3$ यादवा (for वृष्णयो) — ^{c}) Ś$_1$ Ñ$_{2\,3}$ V$_{1\,2}$ B Ds$_1$ D$_{2,6}$ T$_4$ G$_{2\,4}$ नृपो , K$_{1\,2}$ रिपुर् (for कृतो) — ^{d}) D$_2$ सुमहद्धि ; D$_3$ महच्चापि (for सुमहच्च)

11 ^{a}) Ś$_1$ Cal ed. ततः , Ñ$_1$ तत्र (for कृत) K$_2$ सौम्य (for सैन्य-) D$_3$ -भरश् (for क्षयश्) — ^{b}) K$_4$ अति ; D$_3$ एष , T$_4$ इति (for इह) — ^{c}) Ś$_1$ K Dn D$_{1\,2}$ T$_{2-4}$ G$_{1-4}$ M$_4$ बहु(T$_{2\,3}$ G$_{3\,4}$ अखि)लानि च सैन्यानि , G$_5$ अखिलानि च सर्वाणि — ^{e}) V$_2$ B$_{1\,2}$ D$_2$ (marg).$_{3\,4}$ शक्यामो ; D$_2$ क्षमामो (for शक्ष्यामो) K$_2$ Ñ$_2$ V$_3$ यतस् ; T$_1$ G$_3$ M$_4$ ऽन्यतस् (for ह्यतस्). G$_{4\,5}$ न शक्यामोऽन्यतस्तेषाम् — ^{f}) G$_2$ आवयोर्नो (for अपयाने) K$_2$ भवत्यत ; T$_1$ G$_{3.5}$ M$_{2,4}$ ह्यभून्मतिः ; T$_{2\,3}$ सुदुर्मतिः (for ऽभवन्मतिः).

12 Before 12, D$_2$ ins वैशंपायन उवाच. — ^{a}) Ś$_1$ K Ñ$_2$ V$_2$ B$_2$ Dn D$_{1-5}$ त(Ś$_1$ अ)स्मिंश्चैव (for एतस्मिन्) T$_{2,3}$ G$_{1,4}$ एतस्मिन्नेव काले तु — ^{b}) K$_3$ Ñ$_{2,3}$ V B$_{1\,2}$ Dn Ds D$_{1,2\,4\,6}$ T$_{1\,2,4}$ G M$_{3\,4}$ तदा , K$_4$ ऽभवत् , B$_3$ D$_5$ T$_3$ M$_{1,2}$ तथा , D$_3$ नृप (for महान्) Ñ$_1$ जरासंधो महाबल.. — ^{c}) T$_{1,2}$ G$_{1\,3-5}$ M विविधेन (for तद्विधेन) — ^{d}) D$_3$ मथुरामागत पुरीम् , T$_1$ G$_5$ °भ्याशमागमत्.

13 ^{b}) K$_{1,2}$ T$_4$ अभूत्तदा , G$_5$ M$_4$ महत्तरम् (for °त्तदा) V$_2$ दुर्निवार्यतरं तदा , T$_{1-3}$ G$_{3\,4}$ M$_{1-3}$ °र्यां महत्तरा . — ^{c}) K$_3$ तं (for ते). T$_{1-3}$ G$_{1\,4\,5}$ M प्राप्तं (for चैव). — ^{d}) Ś$_1$ K$_{3,4}$ V$_3$ Dn D$_{1,3}$ T$_4$ श्रुत्वेदं ; Ñ$_1$ तत्र

केशवः पुनरेवाह यादवान्सत्यसंगरान् ।
अद्यैव दिवसः पुण्यो निर्याम सपदानुगाः ॥ १४
निश्चक्रमुस्ते यदवः सर्वे केशवशासनात् ।
ओघा इव समुद्रस्य बलौघप्रतिवारणाः ॥ १५
संगृह्य ते कलत्राणि वसुदेवपुरोगमाः ।
सुसंनद्धैर्गजैर्मत्तै रथैरश्वैश्च दंशितैः ॥ १६
आहत्य दुंदुभीन्सर्वे सधनज्ञातिबान्धवाः ।
निर्ययुर्यादवाः सर्वे मथुरामपहाय वै ॥ १७
स्यन्दनैः काञ्चनापीडैर्मत्तैश्च वरवारणैः ।
सूतप्लुतैश्च तुरगैः कशापार्ष्णिप्रचोदितैः ॥ १८
स्वानि स्वानि बलाग्राणि शोभयन्तः प्रकर्षिणः ।
प्रत्यङ्मुखा ययुर्हृष्टा वृष्णयो भरतर्षभ ॥ १९
ततो मुख्यतमाः सर्वे यादवा रणशोभिनः ।
अनीकाग्राणि कर्षन्तो वासुदेवपुरोगमाः ॥ २०
ते स्म नानालताचित्रं नारिकेलवनायुतम् ।
कीर्णं नागवनैः कान्तैः केतकीषण्डमण्डितम् ॥ २१
पुंनागतालीबहुलं द्राक्षावनघनं क्वचित् ।
अनूपं सिन्धुराजस्य प्रपेदुर्यदुपुंगवाः ॥ २२ C 6408 B 2. 56 22 P 2 56 22

सं-, M3 श्रुत्वैतत् (for श्रुत्वैवं) — After 13, Ñ1 wrongly reads lines 51 and lines 56–74 of App I (No 20) While G2 ins after 13

962* एतस्मिन्नन्तरे चैव यदूना नन्दिवर्धन· ।

14 ^{b}) Ś1 K V2 3 B2 D (except D6) T G1–4 M4 संगर (for °रान्) — ^{c}) K3 अद्यैव पुण्यदिवसो, T2 G1 °व दिवसे पुण्ये — ^{d}) Ñ1 G2 M1 2 निर्याम, T2, 3 G1 3 4 M4 गच्छाम· (M4 °म) (for निर्याम) Ś1 K2 B1 Ds D1 निर्याम सबलानुगा, K1 3 4 Ñ2 3 (marg) V2 Dn D2, 3 6 T4 निर्याम (D6 °त) सबलानुगा, V1 गच्छामः सबलानुगा., V3 B2 3 D4 5 G5 निर्याम स्वबलानुगा (V3 °लैर्वृता).

15 ^{a}) Ś1 संहृष्टाः (for यदव). K1 3 4 Ñ V B D (except D2) T4 G2 ततो निश्चक्रमु· सर्वे, K2 विश्रब्धा यादवाश्चैव — ^{b}) K3 4 Ñ V B Dn D1 3–6 T4 G2 यादवा कृष्णशासनात्, Ds यादवा केशवाज्ञया — Ds transp 15^{cd} and 16^{ab} — ^{c}) D3 कुल्या (for ओघा). — ^{d}) Ñ V B Dn Ds D1 2 (*sup. lin*) 3 5. 6 T4 G2 -नादिता, D4 नोदिताः; T1. 2 G1 3 4 चारिणः, M2 (*inf lin* as in text) 3. 4 -वारिणः (for -वारणा·) — After 15, Ds reads 18^{ab}.

16 Ñ1 om 16^{ab} Ds transp 15^{cd} and 16^{ab}. — ^{a}) Ds सगृह्य च, T4 प्रगृह्यन्ते (for सगृह्य ते) Ś1 D2 संगृहीतकलत्रा हि — After 16^{ab}, T2 3 G1 read 21^{ab} repeating it in its proper place — ^{d}) M1–3 सु- (for च) Ś1 K1, 2 Ñ2 B D2 6 G2 दशिताः (for °तैः)

17 ^{a}) K2 Ñ2 Ds D1 2 4 T2 3 G2 M3 दुंदुभी.; V3 °भिं (for °भीन्) K4 आतोद्यदुंदुभीः सर्वे. — ^{b}) K1 Ñ1 3 (marg as in text) V2 B2 D1 4 5 T4 G स्वजन-, D2 (marg) T1, 2 M4 सजन- (for सधन-) K2 -ख्यात- (for -ज्ञाति-) D3 स्वजनज्ञातिबान्धवै. — ^{c}) Ś1 D2 शूरा (for सर्वे).

18 Ds reads 18^{ab} after 15 Ñ2 reads 18^{b}–20^{b} twice — ^{c}) K1 D4 कृत-, K3 4 D2 जव-, Ñ1 V3 सितै, D3 श्रित-, T4 सूतै (for सूत-) T1–3 G1 3–5 M द्रुतयायिभिरश्वैश्च — D4 om 18^{d}–19^{a} — ^{d}) D1 कशयाभि-, D3 कशासृणि- (for °पार्ष्णि-) K3 T4 -प्रणोदितै· (for -प्रचो°)

19 For the repetition in Ñ2, cf v l 18 D4 om 19^{a} (cf v l 18) — ^{a}) T1–3 G1 3–5 M तानि तानि (for स्वानि स्वानि) G2 बलाढ्यानि (for °ग्राणि) — ^{b}) D3 चालयन्त (for शोभ°) V3 प्रकाशिता·, T1–3 G3–5 M प्रदक्षिणम् (for प्रकर्षिण) — ^{c}) D5 प्रतिजग्मुस्ततो हृष्टा — ^{d}) D5 यादवा (for वृष्णयो)

20 For the repetition in Ñ2, cf v l 18 — ^{a}) K3 4 Ñ3 V1 2 D1 3 T4 G2 मुख्यतरा (for °मा·) — ^{b}) K2 -शोभना·, B1 Ds2 D6 G2 -कोविदा (for -शोभिन). — ^{c}) S1 D2 M3 [अ]कर्षन्त, Ñ1 [अ]शोभन्त (for कर्षन्तो). K2 अनीकान्यवकर्षन्तो, V3 शोभमानान्यनीकानि, D3 अनीकान्यभिकर्षन्तो — After 20, D2 ins 963*

21 T2 3 G1 read 21^{ab} for the first time after 16^{ab} — ^{a}) K2 -वनं; B3 -कृतं, G4 -लतं (for -लता-). — ^{b}) Some Mss नालिकेर (for नारिकेल) V1 D3 -बलायुतम्, T1 2 3 G1 (last three both times) 3–5 M -समाकुलम्, G2 -वनाकुलम् (for °युतम्) — ^{c}) K3. 4 Ñ3 V1 3 Dn D1 3–5 T3 4 G2 शतै, Ñ2 V2 B -बलैः (for -वनै). D1 T G1 3 M4 कान्त (for कान्तै) — ^{d}) K3 कदली- (for केतकी-) Some Mss -खण्ड- (for -षण्ड-). Ds केतकीषण्डमाश्रितम्·

22 ^{a}) Ñ1 Ds1 -ताल- (for -ताली-). Ś1 -बकुलं (for -बहुल). K3. 4 Ñ2 V2 3 B2. Dn D1 3–5 T4 ताली (T4 °ल)-पुंनागबकुलं (B2 °हुल-), Ds2 पुंनागतालबहुल-, T1–3 G1, 4 5 M °नागबकुल- (M4 °लं). — ^{b}) Ñ1, 2 V3 -वनयुतं; M2

ते तत्र रमणीयेषु विषयेषु सुखप्रियाः ।
मुमुदुर्यादवाः सर्वे देवाः स्वर्गगता इव ॥ २३
पुरवास्तु विचिन्वन्स कृष्णस्तु परवीरहा ।
ददर्श विपुलं देशं सागरानूपभूषितम् ॥ २४
वाहनानां हितं चैव सिकताताम्रमृत्तिकम् ।
पुरलक्षणसंपन्नं कृतास्पदमिव श्रिया ॥ २५
सागरानिलसंवीतं सागराम्बुनिषेवितम् ।
विषयं सिन्धुराजस्य शोभितं पुरलक्षणैः ॥ २६
तत्र रैवतको नाम पर्वतो नातिदूरतः ।
मन्दरोदारशिखरः सर्वतोऽभिविराजते ॥ २७

तत्रैकलव्यसंवासो द्रोणेनाध्युषितश्चिरम् ।
बभूव पुरुषोपेतः सर्वरत्नसमाकुलः ॥ २८
विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञः सुनिर्मिता ।
नाम्ना द्वारवती नाम स्वायताष्टापदोपमा ॥ २९
केशवस्य मतिस्तत्र पुर्यर्थे विनिवेशिता ।
निवेशं तत्र सैन्यानां रोचयन्ति स्म यादवाः ॥ ३०
ते रक्तसूर्ये दिवसे तत्र यादवपुंगवाः ।
सेनापालाश्च संचक्रुः स्कन्धावारनिवेशनम् ॥ ३१
ध्रुवाय तत्र न्यवसत्केशवः सह यादवैः ।
देशे पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः ॥ ३२

-घनवनं (for -वनघनं). T2 G1 3–5 M4 द्राक्षापनससंकुलम् ; T3 °वनसमाकुलम् — Ś1 ins after 22^{ab} D2 after 20

963* सुसंनद्धैर्बलैस्तत्र तदा नृपवरोत्तमा ।

— G1 repeats 22^{c} after the first occurrence of 27^{b} — ^{c}) K1 M1–3 आनूपं (for अ°) — After 22^{c}, G1 reads 26^{d}–27^{b}, repeating it in its proper place — ^{d}) Ś1 K1 2 D2 संपेतुर्, K3 4 Ñ B2 D1 4 T G1 3–5 M4 प्रपेतुर्; Dn G2 प्रययुर् (for प्रपेदुर्)

23 ^{b}) D3 सह- (for सुख-) — ^{d}) B1 3 Ds G2 यथा (for इव).

24 ^{a}) Ś1 G2 पुरे (G2 °रं) वस्तुं; K3 4 Ñ2, 3 D4 पुरवासं (for °वास्तु) V2 विचिन्वन्वै ; T2, 3 G3 5 M विचिन्वानः (for °न्वन्स). D2 5 पुरवासं विचिन्वन्वै ; D3 °सविधिज्ञः स — ^{b}) D2 केशव , D5 स कृष्णः (for कृष्णस्तु). — ^{c}) Ś1 विमलं (for विपुलं) — ^{d}) K3 4 Ñ3 V1 B2 Dn D1 4, 5 T4 -शोभितम्, D3 -वासिनम् (for -भूषितम्).

25 ^{b}) T2 सैकत (for सिकता-) — ^{c}) K1 2 परं (for पुर-). — ^{d}) K2 कृतमेवम् (for कृतास्पदम्).

26 ^{a}) Ñ3 (marg. as in text) B1 3 Ds D5, 6 -संपातं, V1 संप्रीतं (for -सवीतं) — G1 reads 26^{d}–27^{b} for the first time after the first occurrence of 22^{c} — ^{d}) V2 G2 सेवितं (for शोभितं)

27 For the repetition in G1, cf v l 26. — ^{a}) T1–3 G1 (both times). 3–5 M यत्र (for तत्र) — ^{b}) G1 (first time) पुरतो (for पर्वतो) — ^{c}) K1, 2 D3 मन्दरोदग्रशिखरः — ^{d}) Ñ3 (marg. as in text) Ds T2 G2 सर्वतो हि ; D3 5 सर्वतोऽति- ; D4 पर्वतोऽति- , M4 सहितो हि (for सर्वतोऽभि-). D1 पर्वतो भुवि राजते.

28 ^{a}) D2 T1 G3 5 M यत्र (for तत्र). T2 3 G1, 4 एकलव्यस्य संवासो — ^{c}) K3 4 Ñ2 V3 B2 Dn D1 2 (*sup lin.*) 3–6 T4 G2 3 M4 प्रभूत- (for बभूव) — ^{d}) T4 -विभूषित (for -समाकुल) T2 3 G4 सर्वर्तुकुसुमाकुलः

29 ^{b}) K2 तत्र ; V2 तेन (for तस्य) V2 राज्ञा (for राज्ञः) T1–3 G3 4 M सुनिर्वृता , T4 °श्रिता (for °मिता). — K4 om 29^{c}–32^{d} — ^{d}) K2 स्वायत्ता चामरोपमा ; Ñ2 T1 °ताष्टापदोत्तमा.

30 K4 om. 30 (cf v l 29). K1 reads 30^{a}–31^{b} on marg. — ^{a}) K3 B Dn Ds D2, 6 T1 4 G2 केशवेन (for °वस्य) M1–3 तात (for तत्र). Ñ3 V1 केशवेन मनस्तत्र. — ^{b}) Dn1 पुर्यर्था ; D3 °र्थं (for °र्थे) Ñ1 Ds G2 ऽभि- (for वि-). T1 2 G1, 3, 4 M पुर्याश्चैव नि(T1 M1–3 °श्चाभिनि)वेशने , T3 पुर्यर्थे विनिवेशने ; G5 पुर्याश्चैवाभिवेशने — ^{c}) V3 निवासं (for निवेशं) — ^{d}) Ś1 रोचयन्ते

31 K4 om 31 (cf v. l 29). Ś1 om 31^{ab}. — ^{a}) B3 व्यक्त- (for रक्त-) Ñ1 2 B3 T2 G1, 3 सूर्य- (for -सूर्ये). — After 31^{ab}, T1–3 G1 3–5 M4 ins

964* निवेशाय मतिं चक्रु कृष्णस्यानुमते स्थिताः ।

— ^{c}) D2 सगोपालाश्च ; T4 सेनावासांश्च (for °पालाश्च). Ś1 मोदन्तः ; T2 G1 4 वै चक्रु (for संचक्रुः) — ^{d}) K1, 2 Ñ3 T4 G2 -निवेशने (for °शनम्).

32 K4 om 32 (cf v. l 29). — ^{a}) T2 G1, 3–5 M4 सुखाय (for ध्रुवाय) — ^{b}) T4 तत्र (for सह). Ñ2 केशवो यादवै सह — ^{c}) K3 Ñ1 Dn2 D1 5 T1 G3 M3 देशं (for देशे) V1 2 B3 D2 (marg as in text). 3 T2 G4 -निवासाय (for -निवेशाय). Ñ2 V3 T3 G5 M4 देशं पुरनिवासाय. — ^{d}) Ñ1 भुवि (for विभुः). V3 स यदुप्रवरेरितः.

तस्यास्तु विधिवन्नाम वास्तूनि च गदाग्रजः ।
निर्ममे पुरुषश्रेष्ठो मनसा यादवोत्तमः ॥ ३३
एवं द्वारवतीं चैव पुरीं प्राप्य सबान्धवाः ।
सुखिनो न्यवसन्राजन्स्वर्गे देवगणा इव ॥ ३४
कृष्णोऽपि कालयवनं ज्ञात्वा केशिनिषूदनः ।
जरासंधभयाच्चापि पुरीं द्वारवतीं ययौ ॥ ३५

इति श्रीहरिवंशे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

८५

जनमेजय उवाच ।
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महात्मनः ।
चरितं वासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्य धीमतः ॥ १
किमर्थं च परित्यज्य मथुरां मधुसूदनः ।
मध्यदेशस्य ककुदं धाम लक्ष्म्याश्च केवलम् ॥ २
शृङ्गं पृथिव्याः स्वालक्ष्यं प्रभूतधनधान्यवत् ।
आर्याढ्यजनभूयिष्ठमधिष्ठानवरोत्तमम् ।
अयुद्धेनैव दाशार्हस्त्यक्तवान्द्विजसत्तम ॥ ३
स कालयवनश्चापि कृष्णे किं प्रत्यपद्यत ॥ ४
द्वारकां च समाश्रित्य वारिदुर्गां जनार्दनः ।
किं चकार महाबाहुर्महायोगी महामनाः ॥ ५
किंवीर्यः कालयवनः केन जातश्च वीर्यवान् ।	C 6427 B 2 57 6 P 2 57.6

33 [a]) K2 3 तस्यां, Dn तस्मिंस् (for तस्यास्) Ñ2 Ds D6 विविधं (for विधिवन्). Ñ1 D3 नाम्ना, G2 तावद् (for नाम). — [b]) Ñ1 M4 बहूनि, D2 गृहाणि, G2 वसूनि (for वास्तूनि) T1 3 G1 3–5 M1–3 गदाधरः, T4 जनार्दनः (for गदाग्रज·). T2 वसूनीव गदाधर . — [d]) T2 3 G1. 3–5 M1 2. 4 मनसा यादवेश्वरः.

34 [a]) G2 M4 एतां (for एवं) Ś1 चापि, T2 G1 4 5 M4 नाम (for चैव) — [b]) M1–3 पुरीं संप्राप्य यादवा — [c]) Ś1 अखिला (for सुखिनो). V2 सर्वे (for राजन्). — [d]) K1 (marg. as in text) 2 सर्वे (for स्वर्गे). M3 यथा (for इव)

35 K2 om 35. — [c]) K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1 3–6 T4 G2 M4 [ए]व (for [अ]पि)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 4 Ds2 T3 — *Mention of Khila* : Ś1 K3 4 Ñ3 V B Dn1 Ds2 D1–3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy. name* Ś1 मथुरापयानम्, K1 2 मथुरोपयान , K3 Ñ2 B2 Dn1 Ds D3 द्वारवतीप्रयाणम्; K4 D1. 2 4 5 द्वार(D4 °रा)वतीप्रयाणकम्, Ñ1 मथुरोपक्रमणम्; Ñ3 मथुरोपक्रमणो द्वारवतीनिर्माणम्; V1 मथुराप्रकरणं द्वारवतीनिर्माणम्; V2 द्वारकाप्रयाणम्, V3 मथुराप्रकरणम्; B1 मथुराक्रमणम्; B3 मथुराप्रक्रमणम्; D6 मथुरापक्रमणं द्वारकाप्रवेशः; G3 द्वारवतीनिवेशः, M2 मथुराव्युत्क्रमणम्; M4 द्वारावतीनिवेशः — *Adhy no* (figures, words or both): Ñ3 V1 2 B2 114, Dn1 Ds2 D4 111, D1 (marg) G2 108, D3 120, T1 2 G3 M 110; T3 119, T4 103, G1 4 112, G5 113 — *Śloka no* Dn1 D4 35, Ds2 36, G1 37

85

1 D3 om 1 — [b]) Ñ1 V3 B D6 G2 तपोधन (for महात्मन·). — [d]) Ñ1 V3 -सिंहस्य (for -श्रेष्ठस्य)

2 [a]) K D2 M1 3 स, T1. 2 G1 3–5 M2 4 सं- (for च) — [c]) G5 तिलकं (for ककुदं) — [d]) Ś1 लक्ष्म (for लक्ष्म्याश्). D3 तु, M1 स्म (for च) M2 केशव (for केवलम्) K3 प्रधानं धाम केवलम् ; Ñ1 कमलाक्ष. स केशव..

3 [a]) G2 गृहं (for शृङ्गं) T1–3 G3–5 M4 संरक्ष्यं ; M1–3 स्वारक्ष्यं (for स्वालक्ष्यं) Ś1 शृङ्गैः पृथिव्यां स्वालक्ष्यं — [b]) T1–3 G1 3 4 M4 धनधान्यसमृद्धिमत् — Ñ3 om 3[cd]. — [c]) T1–3 G3 4 M4 आराध्य- (for आर्याढ्य-). D2 -धन (for -जन-) — [d]) B1 G3 M4 -पुरोत्तमम् (for -वरो°) T1 अधिष्ठानात्पुरोत्तमम्, G1 प्रतिष्ठानं पुरो° — Ñ2 reads 3[ef] twice — [e]) G5 च (for [ए]व) — [f]) Ś1 त्यक्तवान्मधुसूदन., G2 °वान्केन हेतुना

4 Ś1 om 4[a]–5[b] — [a]) G5 क्रूर (for चापि). — [b]) Ñ2 3 V1. 3 B Ds D6 किं कृष्णे (by transp). Ñ1 कृष्णेन परमद्युतिः

5 Ś1 om. 5[ab] (cf. v l. 4). — [a]) K3. 4 V2 B2 Dn D1–5 T4 G1 समासाद्य (for °श्रित्य). — [c]) T4 G5

यमसह्यं समालक्ष्य व्यपयातो जनार्दनः ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

वृष्णीनामन्धकानां च गुरुर्गार्ग्यो महातपाः ।
ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा न स्म दारान्स विन्दति ॥ ७
तथा हि वर्तमानं तमूर्ध्वरेतसमव्ययम् ।
स्यालोऽभिशशस्त्रवान्गार्ग्यमपुमानिति भूपते ॥ ८
सोऽभिशप्तस्तदा राजन्नगरे त्वमितंजये ।
लिप्सुः पुत्रं ततो गत्वा तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ९
ततो द्वादश वर्षाणि सोऽयश्चूर्णमभक्षयत् ।
आराधयन्महादेवमचिन्त्यं शूलपाणिनम् ॥ १०
रुद्रस्तस्मै वरं प्रादात्समर्थं युधि निग्रहे ।
वृष्णीनामन्धकानां च सर्वतेजोमयं सुतम् ॥ ११
ततः शुश्राव तं राजा यवनाधिपतिर्वरम् ।
पुत्रप्रसवजं देवादपुत्रः पुत्रकामुकः ॥ १२
तमुपानाय्य स नृपः सान्त्वयित्वा द्विजोत्तमम् ।
गोपमध्ये यवनराड् गोपस्त्रीषु समुत्सृजत् ॥ १३
गोपाली त्वप्सरास्तत्र गोपस्त्रीवेषधारिणी ।
धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्धरमच्युतम् ॥ १४

महायोगी (for °बाहुर्) — ^{d}) $\tilde{N}_1$ महात्यागी, T_4 G_5 °बाहुर् (for °योगी). K_4 $\tilde{N}_3$ $V_{1,2}$ B_2 Dn $D_{1\,2\,4\,5}$ T $G_{1\,3}$ M महातपा (for °मना)

6 ^{a}) T_2 किं काल, $G_{1\,4}$ किंकार्यः (for किंवीर्यः). — $T_{2\,3}$ $G_{1,4}$ om. 6^{cd} — ^{c}) D_5 T_1 $G_{2\,3\,5}$ M_4 समालोक्य (for °लक्ष्य) D_4 यमशक्यमिहालक्ष्य — ^{d}) B_1 व्यपनीतो (for °यातो).

7 T_4 om the ref — ^{b}) $\tilde{N}_2$ T_2 G_1 गर्गो (for गार्ग्यो) $\acute{S}_1$ $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_1$ महायशा ; Dn Ds_2 $D_{1\,2\,4\,5}$ T_4 °मना (for °तपाः). $K_{3\,4}$ गुरुर्गर्गो महामना — ^{c}) K_2 $\tilde{N}_3$ (marg as in text) V_2 D_{3-5} $G_{3\,5}$ M सदा भूत्वा, $K_{3\,4}$ Dn $D_{1\,2}$ स भूत्वा वै (for पुरा भूत्वा). $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ ब्रह्मचारिव्रतो भूत्वा — ^{d}) $\acute{S}_1$ K $T_{1\,2}$ $G_{1\,3,5}$ M अविन्दत (for स विन्दति). D_2 न स दारांश्च विन्दति

8 ^{a}) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 च, G_2 [ए]व (for हि). K_2 वसमानं (for वर्त°) V_2 तु (for तम्) K_1 $\tilde{N}_2$ V_3 तथा नित्रसमानं तम्, M_{1-3} तथा विवर्धमानं तम् — After 8^{ab}, D_4 ins

965* गार्ग्यं गोष्ठे द्विजं स्याल' षण्ढमित्युक्तवान्द्विज ।
यदूनां संनिधौ सर्वे जहसुर्यादवास्तत ॥
एवं वर्षसहस्रं मे षट्शतं भूपसंमितम् ।
वत्सरा द्वादशाश्चैव चूर्णं लोहरजोद्भवम् ॥

— ^{c}) $\acute{S}_1$ D_5 साल्वो, some Mss श्यालो (for स्यालो). V_2 $T_{1\,2}$ M_4 हि; Ds_2 G_4 ऽपि (for ऽभि-) $K_{1,2\,4}$ $\tilde{N}$ $V_{2\,3}$ B Ds_1 $D_{1\,5,6}$ T_4 $G_{1\,2\,5}$ M_4 -शस्तवान् (for -शस°). — ^{d}) $\acute{S}_1$ K_2 $\tilde{N}_{1,3}$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds_1 $D_{1,6}$ T_4 G_2 राजनि, $\tilde{N}_2$ V_3 Ds_2 D_{3-5} संसदि, G_5 भूतले (for भूपते) $K_{1,3,4}$ D_2 न पुमानिति राजनि

9 ^{a}) T_1 हि (for ऽभि-). $K_{1,2,4}$ $\tilde{N}$ V_3 B Dn_2 Ds_2 $D_{1,5,6}$ T_4 $M_{1,3}$ -शस्तस् (for -शप्तस्). — ^{b}) $\acute{S}_1$ नगरे समितिंजये, K_1 M_4 °रे त्वजितेन्द्रिये, D_2 °रे जनसंसदि. — ^{c}) $\tilde{N}_1$ अलिप्सन्निस्, D_4 लिप्सन्पुत्रं, T_{1-3} $G_{1\,3,4}$ M अनपत्यस् (for लिप्सु पुत्रं) K_3 राजंस् (for गत्वा). K_4 Dn Ds_1 (marg) $D_{1\,2\,5}$ अलि(K_4 °नी)प्संस्तु स्त्रियं (D_5 सुतं) चैव, G_5 अनपत्यस्तदा गत्वा — ^{d}) $T_{1\,2}$ G_3 M_{1-3} ऽति- (for सु-)

10 ^{b}) Ds अयश्चूर्णम् (for सोऽयश्चू°) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M तोय(T_3 G_5 जल-, M_{1-3} वायु)भक्षो जितेन्द्रियः — ^{d}) $\acute{S}_1$ $K_{1\,2}$ गिरीशं (for अचिन्त्यं) $\tilde{N}_2$ -धारिणम् (for -पाणिनम्).

11 ^{b}) D_4 M_{1-3} रिपु-; $T_{1\,2}$ G_{3-5} M_4 अरि- (for युधि) V_1 विग्रहे (for नि°). $\tilde{N}_2$ V_3 समर्थं रिपुसूदने. — ^{d}) K_2 -तेजोभवं; $\tilde{N}_2$ V_3 Ds_1 D_2 T_{1-3} $G_{1\,3,5}$ M_1 (*inf. lin.* as in text) $_4$ °हरं (for °मयं)

12 ^{c}) G_1 $M_{1\,3}$ प्रसादजं (for -प्रसवजं). T_{1-3} $G_{4,5}$ M_2 पुत्रं प्रसादजं देवाद् — ^{d}) $\tilde{N}_1$ V_3 $D_{2\,3}$ -कामतः, $\tilde{N}_3$ (marg as in text) Dn -कामिता, D_1 -कामनः, T_2 G_1 -कामक', M_3 कामुकम् (for °क)

13 ^{a}) $\tilde{N}_1$ समादाय (for उपानाय्य) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ B_2 Dn Ds $D_{1\,2\,4\,5}$ स नृपस्तमुपानाय्य, $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1,3}$ D_6 T_{1-3} G M स तमानाय्य (T_2 $G_{1\,4}$ °राध्य) नृपति, D_3 स नृपस्त समाराध्य. — ^{b}) K_1 $\tilde{N}$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,3}$ D_6 G_2 द्विजर्षभम् (for द्विजोत्तमम्) $\acute{S}_1$ सान्त्व्य चापि द्विजर्षभम्, K_2 सान्त्वपूर्वं द्विजर्षभम् — ^{c}) $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 घोषमध्ये (for गोप°). $\acute{S}_1$ गोपमध्येन यवनं, $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_{1\,3}$ V_1 D $T_{1,4}$ G_2 तं (D_6 स) घोषमध्ये यवनो, $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ B घोषमध्ये स्त्रिय राजा ($\tilde{N}_2$ V_3 स यवनो) — ^{d}) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}$ V B D T_4 G_2 समासृजत् (for समुत्सृजत्).

14 = 25 10 — ^{a}) $\acute{S}_1$ $K_{1,2}$ नाम (for तत्र). — ^{d}) K_1 गर्भे (for गर्भं) $\acute{S}_1$ दुर्वारम् (for दुर्धरम्).

15 15^{abcd} = (var.) 25. 11^{abcd}. — ^{a}) $\tilde{N}_{2,3}$ V D_1,

मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः ।
स कालयवनो नाम जज्ञे शूरो महाबलः ।
अपुत्रस्याथ राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः ॥ १५
तस्मिन्नुपरते राजन्स कालयवनो नृपः ।
युद्धाभिकामो राजा तु पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमम् ।
वृष्ण्यन्धककुलं तस्य नारदो वै न्यवेदयत् ॥ १६
ज्ञात्वा तु वरदानं तन्नारदान्मधुसूदनः ।
उपप्रैक्षत तेजस्वी वर्धन्तं यवनेषु तम् ॥ १७
स विवृद्धो यदा राजा यवनानां महाबलः ।
तत एनं नृपा म्लेच्छाः संश्रित्यानुययुस्तदा ॥ १८
शकास्तुषारा दरदाः पारदास्तङ्गणाः खशाः ।
पह्लवाः शतशश्चान्ये म्लेच्छा हैमवतास्तथा ॥ १९
स तैः परिवृतो राजा दस्युभिः शलभैरिव ।
नानावेषधरैर्भीमैर्मथुरामभ्यवर्तत ॥ २०
गजवाजिखरोष्ट्राणां सहस्रैरयुतैरपि ।
पृथिवीं कम्पयामास सैन्येन महता तदा ॥ २१
रेणुना सूर्यमार्गं तु समवच्छाद्य पार्थिवः ।
मूत्रेण शकृता चैव सैन्येन ससृजे नदीम् ॥ २२
अश्वोष्ट्रशकृतो राशेर्निःसृतेति जनाधिप ।
ततोऽश्वशकृदित्येव नाम नद्या बभूव ह ॥ २३
तत्सैन्यं महदायाद्वै श्रुत्वा वृष्ण्यन्धकाग्रणीः ।
वासुदेवः समानाय्य ज्ञातीनिदमुवाच ह । २४ C 6446 B 2 57 25 P 2.57 25

$_{2\ 4}$ गोप-, B_1 D_3 G_2 राज- (for गार्ग्य-) — After 15^{cd}, $\acute{S}_1$ repeats 25 11^{ef}. — ^{e}) $T_{2\ 3}$ [इ]व, G_1 स (for [अ]थ)

16 ^{b}) G_5 बली (for नृपः) — ^{c}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3.4}$ M_4 स युद्ध- (for युद्धाभि-). $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T_4 नृपतिः (for राजा तु) G_2 युद्धार्थी तत्र गत्वा तु — ^{d}) D_3 पप्रच्छ स (for पर्यपृच्छद्) K $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B D $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 3\ 5}$ M द्विजोत्तमान् (for °मम्). — ^{e}) K_4 तस्मै, M_1 तत्र (for तस्य) — ^{f}) D_3 ऽथ, $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M_4 ऽपि (for वै) Ñ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Ds D_6 G_2 नारदेन निवेदितम्

17 ^{a}) $\tilde{N}_3$ V_1 विज्ञाय (for ज्ञात्वा तु) $\acute{S}_1$ D_3 -दानेन; $K_{1.2}$ V_2 $D_{1.5}$ T_4 M_3 दानं तु (for दानं तन्) $B_{1\ 3}$ Ds D_6 $G_{2.4}$ विज्ञाय वरदानं तु — ^{b}) V_3 नियोगाच्छूलपाणिनः ($= 15^{b}$) — ^{c}) $K_{1.2}$ $G_{2\ 4}$ उपेक्षत (G_2 °ते) च तेजस्वी — ^{d}) $\acute{S}_1$ K_2 वर्धितं, D_3 विदितं (for वर्धन्तं) K_4 V_3 $T_{1\ 3}$ $G_{3.5}$ M वर्धन्तं यवनेश्वरम्, T_2 $G_{1.4}$ °यन्यवनेश्वर (G_1 °रम्).

18 ^{a}) K_1 G_4 स च वृद्धो, $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ D_1 समृद्धो हि; $\tilde{N}_2$ समृद्धोऽय, V_1 Dn D_{2-5} स वृ(Dn D_3 संवृ)द्धो हि, V_3 संवृद्धोऽयं; B_2 संविवृद्धो (for स विवृद्धो). $T_{2\ 3}$ G_1 स च वृद्धो महाराजो — ^{c}) $\acute{S}_1$ K_1 $\tilde{N}_2$ $T_{1\ 4}$ G_3 एवं (for एनं) T_2 G_1 नृपश्रेष्ठा.; G_4 नृपं म्लेच्छाः; G_5 नृप म्लेच्छ (for नृपा म्लेच्छा). — ^{d}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ संश्लिष्य; V_3 Ds $D_{3\ 4}$ T_4 संसृत्य; D_6 संस्मृत्य; T_2 $G_{1.2}$ संश्रुत्य (for संश्रित्य)

19 K_4 om. 19. — ^{a}) $K_{1.2}$ यवना (for दरदाः) — ^{b}) $\tilde{N}_2$ तङ्कणाः; V_3 B_2 तङ्गला, B_1 ते गणाः (for तङ्गणाः). $K_{1.2}$ तथा (for खशाः). D_3 तङ्कणाः पारदा खसा; D_4 पारदास्तद्गणा खसा, T_1 $G_{3\ 5}$ M पार्वतीया ग(M_4 °यग)णा कषा (G_5 खषाः, M_3 खगा), $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ पार्वतीया गणा शका, T_4 पारदा श्रृङ्खला खसाः, G_2 °दास्तङ्कणा खगाः. — ^{c}) G_2 पुल्कसा, M_{1-3} पह्लवाः (for पह्लवा) — ^{d}) $\acute{S}_1$ प्रभो (for तथा)

20 ^{c}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{1.2}$ Dn D_{1-5} $T_{3\ 4}$ $G_{1.4}$ -वेषायुधैर् (for -वेषधरैर्) G_5 वीरैर् (for भीमैर्) $T_{1\ 2}$ G_3 M नानावेषायुधैर्वीरैर् — ^{d}) M_4 मथुरामन्ववर्तत

21 ^{a}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ मनुष्याणां, V_2 G_2 -रथोष्ट्राणां (for -खरो°). — ^{b}) $\acute{S}_1$ $K_{1\ 2}$ खरोष्ट्रैर्, B_1 अयुतैर् (for सहस्रैर्). $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 नियुतैर् (for अ°) $K_{3\ 4}$ V_2 Dn D_{1-5} $T_{1\ 4}$ अयुतैरर्बुदैरपि — ^{d}) $\acute{S}_1$ K_1 तत, K_{2-4} $\tilde{N}_3$ $V_{1.2}$ B_2 Dn D_{1-5} T_4 वृतः (for तदा).

22 ^{a}) K_2 [आ]पूर्यं (for सूर्य-) G_4 -मार्गास् (for -मार्गं). — ^{b}) K_2 पार्थिवै (for °वः) Ds_1 अवरुध्याथ पार्थिव, D_1 समवस्थाच्च पार्थिवः, M_3 समाच्छाद्य स पार्थिवः. — ^{d}) Dn_2 G_2 सैन्यस्य, D_3 $T_{2.3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ सैन्यानां, D_5 सैन्ये स (for सैन्येन). K_3 तदा (for नदीम्) $\acute{S}_1$ D_4 सैन्यं (D_4 °न्ये) समसृजन्नदीम्.

23 ^{a}) $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_2 B Dn Ds $D_{1-3\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ G_1 M_4 -शकृतां, V_1 संहतां (for -शकृतो) $\tilde{N}_2$ स्वाश्वोष्ट्रशकृतां राशेर्. — ^{b}) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3}$ M_4 नि सृते तु, T_4 निर्गता वै (for निःसृतेति) $\acute{S}_1$ K_1 नराधिप (for जना°) $\tilde{N}_3$ V_1 B Ds D_6 G_2 निःसृता वै यतो नृप, V_2 °ता वै नराधिप — ^{c}) Ñ $V_{2.3}$ B Ds D_6 T_1 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 [ए]वं (for [ए]व). — ^{d}) V_1 B_3 Ds D_6 (marg as in text) G_2 तस्या (for नद्या).

24 ^{a}) K_2 M_{1-3} महदायातं; K_3 °पद्वै, $\tilde{N}_2$ V_3 °गच्छच्

इदं समुत्थितं घोरं वृष्ण्यन्धकभयं महत् ।
अवध्यश्चापि नः शत्रुर्वरदानात्पिनाकिनः ॥ २५
सामादयोऽभ्युपायाश्च विहितास्तस्य सर्वशः ।
मत्तो मदबलाभ्यां च युद्धमेव चिकीर्षति ।
एतावानिह वासश्च कथितो नारदेन मे ॥ २६
जरासंधश्च नो राजा नित्यमेव न मृष्यते ।
तथान्ये पृथिवीपाला वृष्णिचक्रप्रतापिताः ॥ २७
केचित्कंसवधाच्चापि विरक्तास्तद्गता नृपाः ।
समाश्रित्य जरासंधमस्मानिच्छन्ति बाधितुम् ॥ २८
बहवो ज्ञातयश्चैव यदूनां निहता नृपैः ।
विवर्धितुं न शक्ष्यामः पुरेऽस्मिन्निति केशवः ।
अपयाने मतिं कृत्वा दूतं तस्मै ससर्ज ह ॥ २९
ततः कुम्भे महासर्पं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ।
घोरमाशीविषं कृष्णं कृष्णः प्राक्षेपयत्तदा ॥ ३०
ततस्तं मुद्रयित्वा तु स्वेन दूतेन हारयत् ।
निदर्शनार्थं गोविन्दो भीषयाणश्च तं नृपम् ।
स दूतः कालयवनं दर्शयामास तं घटम् ॥ ३१
कालसर्पोपमः कृष्ण इत्युक्त्वा भरतर्षभ ।

(for °याद्वै) T1–3 G1 3 4 M4 सैन्येन महतायान्तं. — c) D5 T2 3 G1 3 4 M4 समानीय; G2 °साद्य (for °नाय्य) — d) G(ed) वृष्णीन् (for ज्ञातीन्).

25 a) D3 एवं (for इदं) — b) M3 -महद्भयम् (for -भय महत्) — c) T1 2 G1 5 M4 ऽपि हि, G4 ह्यपि (for चापि).

26 a) K3 T2 G1 समादाय, G2 इत्यादयो (for सामादयो) Ñ1 सामदानाभ्युपायाश्च — b) K2 विदितास् (for विहि°) K3 Dn2 तेऽस्य, K4 तेऽपि (for तस्य). T1 3 G1 3. 5 M4 सर्वतः (for °शः) — c) D3 T2. 3 G5 M1–3 मत्तो बलमदाभ्यां च — d) T1–3 G1 3–5 M [अ]भिवा(T2 M4 हि वा)ञ्छति (for चिकीर्षति) — e) T1–3 G1. 3 4 M एतच्च मम सर्वं हि (T1 G3 त्वे). — f) T1 2 G1 3 5 M1–3 कथितं (for °तो) — Ñ2 3 V B Ds D3 5. 6 G2 ins after 26 Dn after 27ab

966* एतावति च वक्तव्यं सामैव परमं मतम् ।

[Ñ3 एतावतैव, D5 °दिह (for °ति च) D3 एतावदेव वक्तव्यं (for a) D3 ममैतत् (for सामैव)]

27 a) K3 Ñ2 V3 Dn D1–4 T3 राजा नो (by transp), K4 राजास्मान्; D5 राजा मे. — b) Ñ3 V1. 3 B2 D2–5 T1–3 G1. 3 5 M मृष्यति (for °ते) — After 27ab, Dn ins 966*. — d) T1–3 G1. 3 5 M -प्रमाथिनः; G2 -प्रपीडिताः (for -प्रतापिता)

28 a) Ś1 [आ]शु; Ñ1 2 [ए]व; D2 [अ]स्य (for [अ]पि) — b) V1. 3 विविक्तास् (for विर°) K1 2 सर्वतो, Ñ2 तद्गणा, T1. 3 G3. 4 M4 च ततो, M1 3 तत्र ते (for तद्गता) Ñ1 विकृता प्रहता नृपा; T2 G1. 5 विमुक्ताश्च ततो नृपा — c) D1 2 समासृज्य (for °श्रित्य)

29 b) K4 हि (for नि-). K2 नृपाः (for नृपै). — c) Ś1 K2 निवर्तितुं; Ñ1 बाधितुं हि; M3 प्रवर्धितुं (for विव°). K4 शक्ष्यामि, V1 T1 °म (for °मः) K3 विहर्तुं नैव शक्ष्याम, Ñ2 V2 3 Dn T4 M4 वर्धितुं न हि (Dn T4 M4 नैव) शक्ष्याम — d) K2 D5 स्थाने (for पुरे). — After 29cd, Ś1 K3 4 D2 ins

967* ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं पुरस्कृत्य महामतिम् ।
समेत्य मन्त्रयामासुर्जरासंधभयेन च ।
कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ॥
विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिनाकिनम् ।
कुशस्थली द्वारवतीं निवेशयितुमीप्सवः ॥ [5]

[(L 1) Ś1 पुत्र (for कृष्ण). — Ś1 om. line 5]

— e) G4 ज्ञात्वा (for कृत्वा). — f) D4 तस्मिन् (for तस्मै). Ś1 K1 2 व्यसर्जयत् (for ससर्ज ह)

30 a) T1–3 G1 3–5 M1–3 भीमं (for कुम्भे). — b) K3 Ñ1 नीलाञ्जन- (for भिन्ना°). — Ś1 om 30c–31b — c) Ds2 क्रुद्ध, T2 3 G1 4 5 M1 3 कृष्णो (for कृष्णं) — d) T2 3 G1 3–5 M घटे प्राजीहरत्तदा

31 Ś1 om 31ab (cf v l 30) — b) Ñ3 V1. 2 B D3 D3 6 G2 स्वदू(D6 स दू)तेनाभ्यहारयत् — d) Ñ V Dn D1–5 T4 G1 भीषयामास तं नृपम्. — e) K3 4 Ñ V B D T4 G1 -यवने (for °नं) — After 31, T1–3 G1. 3–5 M ins.

968* इदं चोवाच राजानं राज्ञां ससदि दूतकः ।
भो राजन्नाह कृष्णस्त्वां किमेभिः शलभैस्तव ।
अहमेकस्तवैतेषां समर्थो वारणे प्रभु ॥
त्वां च हत्वा नृपश्रेष्ठ सबलं ससुहृद्गणम् ।
इदं तव बलं राजन्ग्रहीष्यामीति निश्चितम् ॥ [5]
अन्यथा गच्छ राजंस्त्वं बलेनानेन संयुतः ।
इत्युक्त्वा दर्शयामास घटं कृष्णप्रचोदितम् ॥

[(L. 1) T2. 3 G1. 4. 5 सदासि (for संसादि) —(L. 2) T1 M2 सह (for तव) — M4 om. lines 3–6. —(L. 3)

तत्कालयवनो बुध्वा त्रासनं यादवैः कृतम् ।
पिपीलिकानां चण्डानां पूरयामास तं घटम् ॥ ३२
स सर्पो बहुभिस्तीक्ष्णैः सर्वतस्तैः पिपीलिकैः ।
भक्ष्यमाणः किलाङ्गेषु भस्मीभूतोऽभवत्तदा ॥ ३३
तं मुद्रयित्वाथ घटं तथैव यवनाधिपः ।
प्रेषयामास कृष्णाय बाहुल्यमुपवर्णयन् ॥ ३४
वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा योगं विहितमात्मनः ।
उत्सृज्य मथुरामाशु द्वारकामभिजग्मिवान् ॥ ३५
वैरस्यान्तं विधित्संस्तु वासुदेवो महायशाः ।
निवेश्य द्वारकां राजन्वृष्णीनाश्वास्य चैव ह ॥ ३६
पदातिः पुरुषव्याघ्रो बाहुप्रहरणस्तदा ।
आजगाम महायोगी मथुरां मधुसूदनः ॥ ३७
तं दृष्ट्वा निर्ययौ हृष्टः स कालयवनो रुषा ।
प्रेक्षापूर्वं च कृष्णोऽपि निश्चक्राम महाबलः ॥ ३८
अथान्वगच्छद्गोविन्दं जिघृक्षुर्यवनेश्वरः ।
न चैनमशकद्राजा ग्रहीतुं योगधर्मिणम् ॥ ३९
मान्धातुस्तु सुतो राजा मुचुकुन्दो महायशाः ।
पुरा देवासुरे युद्धे कृतकर्मा महाबलः ॥ ४०　C 6464 B 2 57. 43 P 2 57. 43

$M_{1\ 3}$ प्रभो (for प्रभु°) — (L 4) T_2 G_1 नृपश्रेष्ठ (for °ष्ठ). — (L 7) T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 त घट कृष्णचोदित (G_1 °तम्) (for ^{b})]

32 G_2 om (hapl) 32. — ^{a}) K $Ñ_3$ V_1 B_3 Ds $D_{5\ 6}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M कृष्ण- (for काल-). — ^{c}) D_5 $M_{1\ 3}$ दृष्ट्वा (for बुध्वा). — ^{e}) M_4 बह्वीनां (for चण्डानां) K_3 पिपीलकै प्रचण्डैश्च ; D_6 °लिकाभिश्चण्डाभि — ^{f}) K_2 भक्षणाय निवेदित — After 32, Ds_1 (marg) ins

969* श्लोकमेकं लिखित्वा तु घटमध्येऽक्षिपत्तदा ।

33 ^{b}) K_4 बहुभिस् (for सर्वतस्) $Ś_1$ K_1 पिपीलकैः (for °लिकै) — ^{c}) $Ñ_1$ पिपीलैस्तु (for किलाङ्गेषु). — ^{d}) G_3 भस्मभूतो (for भस्मी°)

34 ^{a}) K_2 मुद्रयित्वाथ घटकं. — ^{b}) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ दूतेन (for तथैव) D_3 तथैव यवनेश्वर . — ^{c}) D_3 कृष्णस्य (for कृष्णाय) — After 34, Ds_1 (marg.) ins

970* दूतानीतं हरिर्दृष्ट्वा पत्रं तद्वाचयस्तदा ।
बहुभिर्न विरोद्धव्यं दुर्जयोऽपि महाजनः ।
स्फुरन्तमपि नागेन्द्र भक्षयिष्यन्ति कीटिकाः ॥

35 ^{a}) $Ś_1$ च (for तु) — ^{b}) K_3 V_3 Dn T_4 M विहतम्, $Ñ_2$ विग°, D_3 निह° (for विहि°) $Ñ_3$ V_1 $B_{1\ 3}$ Ds_2 D_6 G_2 विहितं योगमात्मन ($Ñ_3$ [marg] V_1 °ना, G_2 °ने), T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ विदित्वा योगमात्मन. — V_2 om from मथुरा (in 35^c) up to आजगाम (in 37^c) — ^{d}) $Ś_1$ T_2 G_1 उप- (for अभि-). — After 35, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M ins. an addl colophon [*Mention of the Epic* : T_3 — *Adhy. name* T_1 दूताभियानम्, G_3 कालयवनदूताभिधानम्, M_4 दूताभिधानम् — *Adhy no* $T_{1,\ 2}$ M 111 ; T_3 120, $G_{1,\ 4}$ 113; G_5 114]

36 V_2 om 36 (cf v. l 35) Before 36, T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ ins. वैशंपायन उवाच — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.\ 2}$ विवि- ($Ś_1$ °धि)त्सन्स ; K_3 $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ $D_{1-3,\ 5}$ T_2 G_1 M_4 विधित्सुस्तु, K_4 विवित्सुश्च (for विधित्संस्तु) — ^{c}) $T_{1\ 3}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ वृष्णीन् (for राजन्) — ^{d}) K_2 संस्थाप्य (for आश्वास्य) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ विष्णुस्तस्य वधाय च.

37 V_2 om up to आजगाम (in 37^c) (cf. v l, 35) — ^{c}) V_2 Dn T_3 M_3 महावीर्यो (for °योगी).

38 ^{a}) B_1 दृष्ट्वा तं (by transp), D_5 तं श्रुत्वा $V_{1.\ 3}$ B_3 कृष्ण°, D_3 कृष्णं (for हृष्ट) — ^{c}) D_3 प्रेक्ष्य सर्वं (for प्रेक्षापूर्व) — ^{d}) K $Ñ_1$ V_3 Dn $D_{1\ 2\ 4}$ निश्चकर्ष ; Ds_2 G_2 निर्जगाम (for निश्चक्राम). T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M निर्गच्छति चकर्ष तम्

39 ^{a}) D_3 G_2 [अ]भ्यगच्छद् (for [अ]न्व°) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 अन्वगच्छच्च गोविन्द — ^{b}) T_2 $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ जिघृक्षन् (for °क्षुर्) $M_{1\ 3}$ जिघृक्षन्यवनाधिप — ^{c}) $Ś_1$ राजन् (for राजा). T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} न च शक्त स राजा तु (T_2 तं); M_4 न च शक्तस्स्वयं राजा — ^{d}) K_4 काल- (for योग-). T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ M ग्रहीतुं विष्णुमूर्जितम् — After 39, D_2 ins

971* हस्तप्रासमिवात्मानं हरिणा स पदे पदे ।
नीतो दर्शयता दूरं यवनेशोऽद्रिकन्दरम् ॥
कालयवन उवाच ।
पलायनं यदुकुले जातस्य तव नोचितम् ।
इति क्षिपन्ननुगतो नैनं प्रापाहताशुभः ।
एवं क्षिप्तोऽपि भगवान्प्राविशद्गिरिकन्दरम् ॥
[= (var.) Bhāgavata p, 10 51 7^a–9^b]

While D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M ins after 39.

972* को हि नाम जगन्नाथं बलाद्यातुं प्रियादृते ।
हस्तप्रास इवाभाति तस्य गच्छञ्जनार्दन. ॥
[(L 1) T_1 बलाढ्यस्तु (for °द्यातु).]

40 ^{a}) K_3 $M_{1\ 3}$ राजन् (for राजा). — ^{b}) D_3 महाबल°, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M °तपाः (for °यशाः) — After 40^{ab}, T_4 ins :

वरेण च्छन्दितो देवैर्निद्रामेव गृहीतवान् ।
श्रान्तस्य तस्य वागेवं तदा प्रादुरभूत्किल ॥ ४१
प्रसुप्तं बोधयेद्यो मां तं दहेयमहं सुराः ।
चक्षुषा क्रोधदीप्तेन एवमाह पुनः पुनः ॥ ४२
एवमस्त्विति शक्रस्तमुवाच त्रिदशैः सह ।
स सुरैरभ्यनुज्ञातो लोकं मानुषमागमत् ॥ ४३
स पर्वतगुहां कांचित्प्रविश्य श्रमकर्शितः ।
सुष्वाप कालमेतं वै यावत्कृष्णस्य दर्शनम् ॥ ४४
तत्सर्वं वासुदेवस्य नारदेन निवेदितम् ।
वरदानं च देवेभ्यस्तेजस्तस्य च भूपतेः ॥ ४५
अनुगम्यमानः कृष्णश्च तेन म्लेच्छेन शत्रुणा ।
तां गुहां मुचुकुन्दस्य प्रविवेश विनीतवत् ॥ ४६
शिरःस्थाने तु राजर्षेर्मुचुकुन्दस्य केशवः ।
संदर्शनपथं त्यक्त्वा तस्थौ बुद्धिमतां वरः ॥ ४७
अनुप्रविश्य यवनो ददर्श पृथिवीपतिम् ।
प्रस्वपन्तं कृतान्ताभमाससाद सुदुर्मतिः ॥ ४८
वासुदेवं तु तं मत्वा घट्टयामास पार्थिवम् ।
पादेनात्मविनाशाय शलभः पावकं यथा ॥ ४९
मुचुकुन्दश्च राजर्षिः पादस्पर्शविबोधितः ।
चुकोप निद्राच्छेदेन पादस्पर्शेन तेन च ॥ ५०
संस्मृत्य च वरं शक्रादवैक्षत तमग्रतः ।
स दृष्टमात्रः क्रुद्धेन संप्रजज्वाल सर्वतः ॥ ५१

973* यत्र तिष्ठति राजेन्द्रस्तत्र चाशु विवेश वै ।
— ^{d}) T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3,4}$ कृतकृत्यो (for °कर्मा)

41 ^{b}) D_{1} इदम् (for निद्राम्) $Ś_{1}$ (*sup. lin.*) वृणीतवान्, T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M [अ]वृणोत्तदा (for गृहीतवान्) — ^{c}) D_{2} तस्य श्रान्तस्य वागेवं; M_{1} $_{3}$ युद्धश्रान्तस्य वा°. — ^{d}) $K_{1,2}$ T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ M पुरा (for तदा) $Ś_{1}$ तदा प्रादुर्बभूव ह.

42 ^{a}) $Ñ_{2}$ V_{3} सुप्तं प्र- (for प्रसुप्तं) T_{3} G_{4} बोधयन् (for °येद्). — ^{d}) K_{2} V_{2} B_{2} $_{3}$ D_{S} D_{6} T_{1-3} G M_{1-3} [इ]त्येवम् (for एवम्) M_{2} सुरान् (for the second पुनः)

43 ^{a}) Ñ $V_{1,3}$ B_{1} D_{S} D_{1} $_{2}$ $_{6}$ T_{1-3} G M तं शक्र (by transp). — ^{b}) T_{1} G_{5} M प्रोवाच (for उ°). G_{2} त्रिदिवैः (for त्रिदशैः). $Ś_{1}$ उवाच त्रिदशेश्वरः; T_{2} G_{1} प्रोवाच त्रिदिवैः सह. — ^{d}) $Ñ_{1}$ $_{2}$ V_{2} $_{3}$ $B_{1,3}$ D_{S} D_{6} T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M आदिराजो ह्यपाक्रमत्; $Ñ_{3}$ V_{1} B_{2} $D_{1,4}$ T_{4} आदिराजो ह्यपागमत्; Dn D_{5} अद्रिराजमुपागमत्, D_{2} आदिराजमुपा- (marg °स्तदा)गमत्; D_{3} आदिराजस्तदा गतः; G_{2} मानुषं लोकमागतः.

44 ^{a}) D_{3} $T_{1,2}$ $M_{1,2}$ पर्वतस्य (for स पर्वत-). G_{2} रम्यां (for कांचित्). — ^{b}) T_{1} प्राविशत् (for प्रविश्य) — T_{2} om 44^{c}–46^{b}. — ^{c}) T_{3} G_{1} $_{3-5}$ M_{4} एवं (for एतं). D_{3} स (for वै). K_{1} $_{2}$ सुष्वाप चैतं कालं वै.

45 T_{2} om 45 (cf v l 44) — ^{a}) G_{1-3} तत्सर्वं वासुदेवाय — ^{b}) $Ñ_{2}$ V_{3} समीरितम् (for निवेदि°). — $Ñ_{1}$ om 45^{cd}. — ^{c}) $Ñ_{2}$ D_{2} (marg) G_{1} $_{3}$ M_{4} देवस्य (for देवेभ्यस्)

46 T_{2} om 46^{ab} (cf v. l. 44). — ^{a}) $K_{3,4}$ $Ñ_{2,3}$ V B_{2} Dn D_{1-5} T_{4} कृष्णोऽनुगम्यमानश्च ; G_{5} अन्वीयमानः कृष्णस्तु — ^{b}) T_{1} G_{1} $_{3-5}$ M वीरेण (for म्लेच्छेन). — After 46, D_{S1} (marg.) ins :

974* पीताम्बरेण स्वीयेन तमाच्छाद्य स भूपतिम् ।

47 ^{b}) T_{2} $_{3}$ (also as in text) G_{4} धीमत (for केशव). — ^{c}) K_{2} $_{4}$ D_{6} स दर्शन-, D_{6} (marg.) T_{1} G_{3} तद्दर्शन- (for संद°) $Ñ_{1}$ Dn D_{1-4} $G_{1,4}$ मुक्त्वा (for त्यक्त्वा) $T_{2,3}$ G_{5} M तद्दर्शनपथं मुक्त्वा. — ^{d}) D_{4} मतिमतां (for बुद्धि°).

48 ^{a}) T_{1-3} $G_{1,3}$ M_{4} अनुप्रविष्टमालक्ष्य. — ^{b}) T_{1-3} $G_{1,3}$ M_{4} कृष्णं स (G_{1} वै) (for ददर्श). — ^{c}) K_{4} $Ñ_{2,3}$ (marg) V $B_{2,3}$ Dn D_{1} $_{5}$ स तं सुप्तं, $Ñ_{1}$ T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_{4} स्वपमानं, $Ñ_{3}$ B_{1} D_{S} D_{6} G_{2} स्वपन्तं तं ; $D_{3,4}$ स तु सुप्तं ; T_{4} सुखसुप्तं ; $M_{1,2}$ स्पन्दमानं, M_{3} स्पर्धमानः (for प्रस्वपन्तं). $Ś_{1}$ कृतान्तं तम् (for °न्ताभम्) K_{2} प्रसुप्तं च कृतान्तं तम्. — ^{d}) D_{1} $_{2}$ T_{1} M_{1-3} च, T_{2} [आ]शु (for सु-)

49 ^{a}) $K_{1,2}$ यं (for तं). — ^{b}) $Ñ_{2}$ $M_{1,3}$ तं नृप ; T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ M_{2} (*inf lin.*) तं नृपम् ; M_{2} दुर्मतिः ; M_{4} तं नृपः (for पार्थिवम्) K_{2} D_{2} (marg.) घात(D_{2} ताड)यामास पार्थिवम्.

50 ^{a}) D_{3} स (for च). — ^{b}) $Ś_{1}$ K $Ñ_{3}$ $V_{1,2}$ B_{2} Dn D_{1-5} $T_{3,4}$ G_{2} -प्र- (for -वि-) — $Ś_{1}$ om. 50^{cd}. — ^{c}) $K_{3,4}$ V_{2} B_{2} Dn D_{1-5} T_{4} G_{2} निद्राच्छेदेन चुक्रोध. — ^{d}) D_{5} सः ; M_{2} ह (for च)

51 ^{a}) $Ś_{1}$ स संस्पृष्टश् ; K_{2} $Ñ_{3}$ V_{1} $B_{1,3}$ D_{S} D_{6} G_{2} स संस्मृत्य ; K_{3} $Ñ_{1}$ $_{2}$ V_{2} $_{3}$ B_{2} Dn D_{1} $_{2,4}$ T_{4} $G_{4,5}$ संस्मृत्य स (for °त्य च) — ^{b}) T_{1} $_{2}$ $G_{3,5}$ M_{1-3} उदैक्षत (for अवै°). — ^{c}) Dn_{1} T_{2} G_{4} क्रोधेन (for क्रुद्धेन). — ^{d}) $K_{3,4}$ $Ñ_{1,2,3}$ (marg.) $V_{1,2}$ Dn $D_{1,2,4}$ $_{5}$ G_{4} सर्वशः ; G_{2} तत्त्वतः (for सर्वतः).

ददाह पावकस्तं तु शुष्कं वृक्षमिवाशनिः ।
क्षणेन कालयवनं नेत्रतेजोविनिर्गतः ॥ ५२
तं वासुदेवः श्रीमन्तं चिरसुप्तं नराधिपम् ।
कृतकार्योऽब्रवीद्धीमानिदं वचनमुत्तमम् ॥ ५३
राजंश्चिरप्रसुप्तोऽसि कथितो नारदेन मे ।
कृतं मे सुमहत्कार्यं स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ॥ ५४
वासुदेवमथालक्ष्य राजा ह्रस्वं प्रमाणतः ।
परिवृत्तं युगं मेने कालेन महता ततः ॥ ५५
उवाच राजा गोविन्दं को भवान्किमिहागतः ।
कश्च कालः प्रसुप्तस्य यदि जानासि कथ्यताम् ॥ ५६
वासुदेव उवाच ।
सोमवंशोद्भवो राजा ययातिर्नाम नाहुषः ।
तस्य पुत्रो यदुर्ज्येष्ठश्चत्वारोऽन्ये यवीयसः ॥ ५७
यदुवंशे समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विभो ।
वासुदेवं विजानीहि नृपते मामिहागतम् ॥ ५८
त्रेतायुगे समुत्पन्नो विदितो मेऽसि नारदात् ।
इदं कलियुगं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते ॥ ५९
मम शत्रुस्त्वया दग्धो देवदत्तवरो नृप ।　　C 6484 B 2. 57 63 P 2. 57. 63

52 a) D3 तत्र (for तं तु) — b) D3 [अ]नल (for [अ]शनिः) — c) M1 3 ददाह (for क्षणेन) — d) B1 3 Ds G2 -विवर्धित, D5 -विमोहितम्, T2 3 G1 3 4 -विनिर्युतम् (for -विनिर्गत·)

53 b) T1 G2 चिरं (for चिर-) T1–3 G1 3–5 M महीपतिम् (for नराधिपम्) — d) Ś1 अब्रवीत् (for उत्तमम्)

54 c) Ś1 ((sup lin.) त्वया (for कृतं) Ñ1 V3 ते (for मे) M1–3 कृतमेतन्महत्कार्यं

55 a) T4 G4 5 M4 उपालक्ष्य (for अथा°.) Ś1 K1 2 स वासुदेवमालक्ष्य (Ś1 °लोक्य) — c) Bom Poona eds. परिष्कृतं (for °वृत्तं) — d) T1 G3 M4 वृतः, T2 3 G1 वृतम् (for तत·) — After 55, D2 ins ·

975* तमालोक्य घनश्यामं पीतकौशेयवाससम् ।
श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभेन विराजितम् ॥
चतुर्भुजं रोचमानं वैजयन्त्या च मालया ।
चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥
प्रेक्षणीयं त्रिलोकेश सानुरागस्मितेक्षणम् । [5]
अपीच्यवयसं मत्तमृगेन्द्रोदारविक्रमम् ॥
पर्यपृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसा तस्य धर्षितः ।
शङ्कित शनकै कृष्णं दुर्धर्षमिव तेजसा ॥
[= (var) Bhāgavata P, 10 51 24–27.]

56 b) K1 त्वमिह, K2 इह च (for किमिह) — c) Ñ2 V2 3 B1 D2–5 कं च का(D3 कंचित्का)ल प्रसुप्तोऽस्मि (Ñ2 V3 °सोऽहं) — d) D5 शंस मे (for कथ्यताम्) — After 56, D2 ins

976* निःशङ्को गतभीः प्राप्तो विपिने गिरिगह्वरे ।
पद्भ्या पद्मपलाशाभ्यां विचरस्युरुकण्टके ॥
किंस्वित्तेजस्विनां तेजो भगवास्त्वं विभावसु ।
सूर्यः सोमो महेन्द्रो वा लोकपालोऽपरोऽपि वा ॥
मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणा पुरुषर्षभम् । [5]
यद्बाधसे गुहाध्वान्तं प्रदीपः प्रभया यथा ॥
शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकं नरपुंगव ।
स्वं जन्म कर्म गोत्रं वा कथ्यता यदि रोचते ॥
[= (var) Bhāgavata P, 10 51 28–31.]

57 Ś1 T2 3 G1 4 श्रीभगवानुवाच, B2 D4 T4 श्रीकृष्ण उवाच (for वासुदेव उवाच) — b) G5 नामत (for नाहुष) Ñ1 ययातिर्नाहुष सुत, M1 3 °तिर्नहुषात्मजः — c) K2–4 V3 B3 Dn D3 G5 श्रेष्ठश्च (for ज्ये°) — d) Ñ2 3 (marg.) V D2 3 M2 ऽस्य, Dn ते (for ऽन्ये) K3 बलीयस ; Ñ3 B1. 3 Ds2 D6 G2 जघन्यजाः, T1 G3 5 M4 यशस्विन (for यवीयस)

58 a) K4 Ñ1 V2 Dn D1 T2 यदुवंश·, T1 4 G3 °वंशात् (for °वंशे) K1 2 T1–3 G1 3 5 समुत्पन्नो (for °न्नं). — b) Ś1 मतम्, V3 प्रभो (for विभो) K1 2 वसुदेवात्मजो मत·; T1–3 G1 3–5 M4 वसुदेव· पिता मम — d) Ś1 K3 4 Ñ2 V B2 Dn Ds1 D1–3 5 6 T3 4 G2 त्वाम्, K1 2 Ñ1 3 B1. 3 Ds2 D4 त्वम् (for माम्) Ś1 Dn D4 [आ]गतः (for °तम्).

59 a) Ñ2 V2 B Dn D3 D4 6 T1 4 G2 प्रसुप्तोऽसि (for समुत्पन्नो) — d) T2 3 G1. 3 5 अद्य (for अन्यत्). Ñ3 (marg) V1 3 कथयामि (for करवाणि).

60 a) M4 स्वयं (for त्वया) G5 दण्डयो (for दग्धो). — b) Ś1 Dn2 Ds2 D2 3 T4 G2 -वरो नृप., T1 G3 5 M4 -वरेण ह (for -वरो नृप) — c) S1 ऽयं (for यो) — After 60, Ds2 ins

977* मुचुकुन्द उवाच ।
यदुवंशोद्भवं देव जानामि शाश्वतं विभुम् ।
आद्यं पुरुषमीशानमच्युत मधुसूदनम् ॥
पुरा गर्गेण कथितमष्टाविंशतिमे युगे ।
द्वापरादौ हरेर्जन्म यदुवंशे भविष्यति ॥
नमस्तस्मै भगवते पुरुषाय महात्मने । [5]
अनन्ताय महाबाहो विष्णवे प्रभविष्णवे ॥

अवध्यो यो मया संख्ये भवेद्वर्षशतैरपि ॥ ६०
इत्युक्तः स तु कृष्णेन निर्जगाम गुहामुखात् ।
अन्वीयमानः कृष्णेन कृतकार्येण धीमता ॥ ६१
ततो ददर्श पृथिवीमावृतां ह्रस्वकैर्नरैः ।
अल्पोत्साहैरल्पबलैरल्पवीर्यपराक्रमैः ।
परेणाधिष्ठितं चैव राज्यं केवलमात्मनः ॥ ६२
विसर्जयित्वा गोविन्दं प्रविवेश महद्वनम् ।
हिमवन्तमगाद्राजा तपसे धृतमानसः ॥ ६३
ततः स तप आस्थाय विनिर्मुच्य कलेवरम् ।
आरुरोह दिवं राजा कर्मभिः स्वैर्जितं शुभैः ॥ ६४
वासुदेवोऽपि धर्मात्मा उपायेन महामनाः ।
घातयित्वात्मनः शत्रुं तत्सैन्यं प्रत्यपद्यत ॥ ६५
प्रभूतरथहस्त्यश्ववर्मशस्त्रायुधध्वजम् ।
आदायोपययौ धीमांस्तत्सैन्यं निहतेश्वरम् ॥ ६६
निवेदयामास ततो नराधिपे
तदुग्रसेने प्रतिपूर्णमानसः ।
जनार्दनो द्वारवतीं च तां पुरी-
मशोभयत्तेन धनेन भूरिणा ॥ ६७

इति श्रीहरिवंशे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं स्तुतस्तदा विष्णुर्मुचुकुन्देन धीमता ।
वरेण च्छन्दयामास भगवानच्युतस्तदा ॥
पुनरप्यब्रवीत्कृष्णो मुचुकुन्दं महाभुजम् ।
त्वदर्थेऽप्यागतो वीर नारदेन प्रबोधितः ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते यथाकामं चरस्विह ॥

61 Before 61, some Mss. ins वैशंपायन उवाच. — a) Ñ1. 2 V3 एवमुक्त स कृष्णेन, D6 सोमवशोद्भवो राजा. — M1 om (hapl) 61bc — b) T2 3 G1 4 महाबिलात् (for गुहामुखात्). — d) T1 G3 M4 -वीर्येण (for -कार्येण).

62 D3 om 62. — c) K2–4 Ñ3 (marg.) V1 2 Dn D1 2, 4, 5 T3 G2, 4 स्वल्पोत्साहैर् (for अ°). — e) D6 [अ]-ध्युषितं (for [अ]धिष्ठितं) Ñ2 चापि; M1–3 राज्यम् (for चैव). — f) T2 G1 4 M1–3 आत्मानं केवलं तु तत् (M2 तम्). — After 62, D3 ins.:

978* यस्यास्त्वद्दर्शने पुण्यं तन्मे कृष्ण भवेदिति ।

63 a) K3, 4 Ñ3 V1, 2 B D S प्रीत्या (V1 ततो) विसृज्य (D2 5 °सर्ज्य) गोविन्दं. — b) K3, 4 Ñ3 V1, 2 B Dn D3 D4–6 M2 महावनम्; D1, 2 वनं महत् (by transp); G2 महाचलम् — c) T1–3 G1 3 4 M4 नृपश्रेष्ठस्, G5 M1–3 नग (G5 गिरि) श्रेष्ठं (for अगाद्राजा) — d) G3 5 कृत- (for धृत-).

64 b) Ñ1 विनिर्मुक्त-, Ñ2 °युंज्य, D4 5 °मुक्त्वा (for °मुंच्य) — d) Ś1 K1 2 स्वैर्जितं कर्मभिः शुभैः.

65 b) Ś1 ह्युपायेन (for उ°). T3 M4 महाद्युतिः (for °मनाः) T1 2 G1 3–5 M1–3 ह्युपायेन महाद्युतिः. — After 65abc, Ds1 (marg) ins.:

979* मुचुकुन्देन महात्मना ।
मथुरां पुनरागत्य.

66 a) K4 Ñ1, 2 V1 3 D3 D4, 5 G1 M3 -हस्त्यश्वं (for °श्व-) — b) B2 M4 -चर्म- (for -वर्म-) — c) D5 प्रददौ; T1–3 G M यादवो (for [उ]पययौ) V3 D4 श्रीमांस् (for धी°). — d) K1, 3 4 Ñ2 V2 B1, 3 D1–3 T4 G4 M4 ससैन्यं (for तत्सैन्यं)

67 a) G1, 2 निवेशयामास (for निवेद°). Ś1 V3 तदा नराधिपे; Ñ V1 B3 D3 D6 G2 M1–3 नराधिपे तदा (for ततो नराधिपे) — b) D3 T2 G1, 5 M1 तम्; D4 स (for तद्). G2 उग्रसेनं K1 Ñ2 V B3 D6 G2, 5 परि- (for प्रति-). — c) T1–3 G1, 3–5 M अशोभयद् (for च तां पुरीम्). — d) Ñ2, 3 V1, 3 बलेन (for धनेन) T1–3 G1, 3–5 M बलेन तेन (M1 पूर्णां) प्रतिपूरयन्बली

Colophon. — *Mention of the Epic*: K3 Ds2 T3. — *Mention of Khila* Ś1 K2–4 Ñ3 V B Dn D3 D1 2. — *Adhy. name* Ś1 K Ñ2 3 V B2, 3 Dn D3 D2–6 T1 4 G2 3 M कालयवनवधः; Ñ1 यवनवधः; B1 रुक्मिणीस्वयंवरे कालयवनवध., D1 कालयवनदहनम् — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 111; Ñ3 116, V1, 2 B2 G5 115; Dn Ds2 D4 T1, 2 G3 M 112; D1 108; D3 T3 121; T4 104; G1, 4 114; G2 119. — *Śloka no.* Dn1 70; Ds2 78; D4 73, G1 34.

८६

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रभाते विमले भास्करेऽभ्युदिते तदा ।
कृतजप्यो हृषीकेशो वनान्ते निषसाद ह ॥ १
परिचक्राम तं देशं दुर्गस्थानदिदृक्षया ।
उपतस्थुः कुलप्राग्र्या यादवा यदुनन्दनम् ॥ २
रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे स्वस्ति वाच्य द्विजोत्तमान् ।
पुण्याहघोषैर्विपुलैर्दुर्गस्यारब्धवान्क्रियाम् ॥ ३
ततः पङ्कजपत्राक्षो यादवान्केशिसूदनः ।
प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवान्वृत्ररिपुर्यथा ॥ ४
कल्पितेयं मया भूमिः पश्यध्वं देवसद्मवत् ।
नाम चास्याः कृतं पुर्याः ख्यातिं यदुपयास्यति ॥ ५
इयं द्वारवती नाम पृथिव्यां निर्मिता मया ।
भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती ॥ ६
तान्येवास्याः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च ।
चत्वरान्राजमार्गांश्च समानन्तःपुराणि च ॥ ७
देवा इवात्र मोदन्तु भवन्तो विगतज्वराः ।
बाधमाना रिपुगणानुग्रसेनपुरोगमाः ॥ ८
गृह्यन्तां वेश्मवास्तूनि कल्प्यन्तां त्रिकचत्वराः ।
मीयन्तां राजमार्गाश्च प्राकारस्य च या गतिः ॥ ९
प्रेष्यन्तां शिल्पिमुख्याश्च नियुक्ता वेश्मकर्मसु । C 6502 B 2 58 10 P 2 58. 10

86

1 K2 om the ref — After the ref, D4 ins·

980* कृष्णाय च नमस्तुभ्यं रामरामाय ते नमः ।
वामनाय नमस्तुभ्य कपिलाय नमोऽस्तु ते ॥
नानारूप नमस्तुभ्यं नमस्ते कर्मसाक्षिणे ।
विश्वरूप नमस्तुभ्यं हृषीकेशाय ते नमः ॥
एव संस्तूयमानश्च मुचुकुन्देन धीमता । [5]
उत्तरां दिशमाश्रित्य तपमाचर सात्त्विकम् ॥

— b) Ñ1 G5 उदिते (for ऽभ्युदिते) Ś1 G4 तथा (for तदा) — c) K Ñ2 V B D1 2 5 T1. 4 कृतजाप्यो, Ñ1 M2 (*inf lin* as in text) °कृत्यो (for °जप्यो)

2 a) D4 देशं तं (by transp) — b) G5 -जिघृक्षया (for -दिदृ°) — c) Ś1 Ñ1 G2 कुलप्रख्या; Ñ3 V1 D3 5 °प्राज्ञा, T1–3 G1 3–5 M यदुश्रेष्ठ (for कुलप्राग्र्या). — d) Ś1 -नन्दनाः (for °नम्)

3 a) T1–3 G1 3 5 M सहैव रौहिणेयेन — b) Ś1 द्विजोत्तमम्, D6 नृपोत्तमान्, T1–3 G1 3–5 M द्विजोत्तमैः (for °त्तमान्) — c) K1 3 -शब्दैर् (for -घोषैर्) D4 विमलैर्, D5 M2 (*inf lin* as in text) विविधैर् (for विपुलैर्) — d) Ñ2 3 V1 3 Dn D3 T4 क्रिया. (for क्रियाम्)

4 a) T1–3 G1 4 5 M तत. पद्मपलाशाक्षो — b) V2 मधु- (for केशि) — d) K1 2 4 देवपतिर् (for वृत्ररिपुर्)

5 a) D4 T2 G2. 3 महा (for मया). — c) Ñ1 तस्याः (for चास्या.)

6 a) Ś1 एवं (for इयं) B1 द्वारावती (for द्वार°) Ś1 नाम्ना (for नाम)

7 a) K2 मन्ये चास्यां, V2 तथैवास्याः, G1 2 M2 तान्येवास्यां (for °स्या) D4 5 करिष्येऽहं (for कारयिष्ये) — b) Ś1 K पुण्यानि, M2 चैत्यानि (for चिह्नानि) T3 [आ]यतनाय (for °नि). — After 7^{ab}, B1 ins

981* स्थानानि विदधुश्चात्र ब्रह्मादीनां यथाक्रमम् ।

— D3 om 7^{cd} — c) V2 Ds1 D5 6 G2 चतुरो, T1 2 G1 3 M चत्वारो (for चत्वरान्). — B1 om (hapl) 7^{d}–9^{c} — d) Ś1 D2 पुरम्, Ñ1 V2 Dn T1 सम्यग्, Ñ2 3 V1 3 Ds D4 T4 G2 समानि, T2 3 G1 3–5 M तथैव (for समान्). G5 व (for च)

8 B1 om 8 (cf v 1 7) — a) D4 G5 [अ]नु- (for [अ]त्र) K4 Ñ2 V2 B3 Ds D6 T1 G2 3 मोदन्तां (for °न्तु) Ñ3 V1 T2 3 G1. 4 M देवा इवानुमोदन्तां — c) K3 4 Ñ1 V2 Dn D1–5 T1 4 रिपूनुग्रान् (for रिपुगणान्) — d) Ś1 -पुरस्कृता (for -पुरोगमा)

9 B1 om 9^{abc} (cf v 1 7) — a) K3 चयन्तां (for गृह्यन्तां) Ñ3 V1 B3 Ds D6 G2 गृह- (for वेश्म-) K2 V3 D5 G3 M3 -वस्तूनि (for -वा°) — b) K2 3 कल्पन्तां; Ñ1 2 3 (marg as in text) V3 B3 D6 कार्यन्तां (for कल्प्यन्तां) D3 चैव; T1 G3 5 M4 अपि, G1 इव (for त्रिक-) Ś1 कल्पयन्तां वृद्धिमत्तरा, T2 3 °न्तामपि चत्वरान्. — c) Ś1 K1 2 D3 नीयन्तां, K3 सीमन्ता, T1 G1 3–5 M क्रियन्ता; T2 श्र° (for मी°) — d) Ś1 प्रचारस्य; K Ñ3 (marg) V1 2 B2 Dn Ds D1–5 T1 3. 4 G1 4 M प्रासादस्य (for प्राकारस्य)

10 a) K1 2 Dn D1 T1 M1–3 -मुख्यानां, Ñ2. 3 V2 B

नियुज्यन्तां च देशेषु प्रेष्यकर्मकरा जनाः ॥ १०
एवमुक्तास्तु कृष्णेन गृहसंग्रहतत्पराः ।
यथानिदेशं संहृष्टाश्चक्रुर्वास्तुपरिग्रहान् ॥ ११
सूत्रहस्तास्ततो मानं चक्रुर्यादवसत्तमाः ।
पुण्येऽहनि महाराज द्विजातीनभिपूज्य च ॥ १२
वास्तुदैवतकर्माणि विधिना कारयन्ति च ।
स्थपतीनथ गोविन्दस्तत्रोवाच महामतिः ॥ १३
अस्मदर्थे सुविहितं क्रियतामत्र मन्दिरम् ।
विभक्तचत्वरपथं सुनिविष्टेष्टदैवतम् ॥ १४
ते तथेति महाबाहुमुक्त्वा स्थपतयस्तदा ।
दुर्गकर्मणि संभारानुपलभ्य यथाविधि ॥ १५
यथान्यायं निर्मिमिरे द्वाराण्यायतनानि च ।
स्थानानि विदधुश्चात्र ब्रह्मादीनां यथाक्रमम् ॥ १६
अपामग्नेः सुरेशस्य दृषदोलूखलस्य च ।
चतुर्दैवानि चत्वारि द्वाराणि विदधुश्च ते ।
गृहक्षेत्रेन्द्रभल्लाटं पुष्पदन्तं तथैव च ॥ १७
तेषु वेश्मसु युक्तेषु यादवेषु महात्मसु ।
पुर्याः क्षिप्रं निवेशार्थं चिन्तयामास माधवः ॥ १८
तस्य दैवी स्थिता बुद्धिश्चपला क्षिप्रकारिणी ।
पुरी सा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्धनी ॥ १९

D5 D2 5.6 T4 G2.4 मुख्या वै (for -मुख्याश्च) Ś1 युज्यन्तां राजमुख्याश्च ; K3 4 प्रेक्ष्यन्तां शिल्पिमुख्यानां, V1 3 प्रेक्षन्ता श्रिल्पमुख्यान्वै, D3 पूज्यता शिल्पिमुख्या वै, D4 प्रेष्यन्तां शिल्पबुद्धीनां. — b) Ś1 युक्ता ये, K V3 Dn D1 4 5 M1–3 युक्तानां, T1–3 G1 3–5 M4 युज्यन्तां (for नियुक्ता). — c) T1 2 G1 3–5 M प्र (for च) Ñ2 V3 युज्यन्ता वास्तुदेशेषु — d) T3 G4 5 प्रेष्या. (for प्रेष्य-) K2 -कराञ्जनान् ; D3 -परा जनाः (for -करा जना·) Ś1 प्रेष्यकर्मकरो जन

11 a) K Ñ1, 3 (marg) V1, 3 B1 Dn D5 D4–6 T3 4 G2 तु यदवो, Ñ2 V2 D3 माधवेन, B2 यादवास्तु (for तु कृष्णेन). Ś1 D2 माधवेनैवमुक्तास्तु, Ñ3 एवमुक्त्वा यादवाश्च, D1 एवमुक्त्वा तु यदवो, Bom Poona eds. G(ed.) एवमुक्ते तु यदवो — c) K1 2 Ñ1 3 V1 2 B D T4 G2 -निवेशं (for -निदेशं). Ñ2 हृष्टाश्च (for सहृष्टाश्) V3 यथानिवेशं हृष्टाश्च ; T1–3 G1 3–5 M सप्रहृष्टा यथोद्देशं — d) Ś1 Ñ3 (marg as in text) B1 3 D6 T1 4 G3 M4 -परिग्रहम् (for °ग्रहान्).

12 a) Ś1 शिल्पि- (for सूत्र) — b) Ñ3 V1 B1 3 D6 G2 -पुंगवाः, T1–3 G1, 3–5 M -नन्दना· (for -सत्तमाः). — d) Cal. ed प्रति- (for अभि-). Ś1 वै (for च)

13 a) Ñ1 ततस्तु देवकर्माणि — b) V2 विधिवद् (for °ना). B D6 S विधिनाकारयंस्तदा — d) Ñ3 (marg.) V1 तदोवाच, G3 M1 2 स प्रोवाच (for तत्रोवाच). K2 G4 M4 महाद्युतिः, Ñ2 महीपति (for महामतिः) T1–3 G1, 5 M3 स प्रोवाच महाद्यु(M3 °द्वीप)ति

14 a) K2 D3 सुविदितं (for °हितं). — b) Ñ2 अग्र- (for अत्र). T1–3 G1, 3, 4 M4 क्रियतां मन्दिरं शुभम् — c) K1, 2 Ñ3 (marg as in text) B2 D1–3, 5 T4 G1, 2, 4 M1–3 विविक्त- (for विभक्त-). — d) M4 -चत्वरम् (for -दैवतम्). M1–3 सुनिविष्टं सुदैवतम्.

15 a) Ñ2 3 V1 D5 D6 G2 तथेति ते (by transp) — c) Ś1 संचारान्, K1 2 Ñ1 2 3 (marg) V B2 Dn D1 2 T3 4 संस्का°, D3 सत्कारान् (for संभा°) — d) Ś1 K3 4 Ñ2 Dn D5 T1 M1 4 उपकल्प्य (for °लभ्य).

16 a) K1–3 Ñ2 V2 3 B2 Dn D1–5 निर्मिमिरे यथान्यायं — b) Ś1 K3, 4 Ñ3 Dn T3 4 G2 3 दुर्गाणि (for द्वाराणि). — c) K3 4 Ñ2 D4 T1, 4 G3 निदधुश् (for वि°) Ñ1, 2 V3 M4 तत्र ; Ñ3 (marg as in text) B1, 3 D5 D6 G2 तस्यां (for चात्र)

17 b) Ñ1 मुषलोलूखलानि च, V1 3 B3 दृषदोदू(V1 °मु)षलस्य च ; T1 G3 M4 मुसलोलूखलस्य च — c) Ś1 खम्भोर्मयानि चत्वारि (sic), K1 2 चतुर्देवानि द्वाराणि ; K3, 4 D4 च(D4 चा)तुर्दिक्कानि चत्वारि ; Ñ1 चतुर्द्वाराणि च° ; D1 2, 5 चतुर्विधानि च° ; T1 3 G3 4 M2 चातुर्दै(G3 4 °र्दे)वानि च°. — d) K3 4 Ñ1 V1 Dn D1 2 T4 निदधुश्च ; T1–3 G1, 3–5 M [अ]दधुरत्र (for विदधुश्च) K1, 2 चत्वारि निदधुश्च ते. — e) Ś1 -भल्लाटान् (for °टं) K1 3 गृहाक्षमेदं भल्लाटं ; K2 गृहक्षेमंदभल्लातं, K4 Ñ2 3 V B D T4 G2 शुद्धा(D2 गृहा)क्षमैन्द्रं भल्लाटं ; Ñ1 बृहत्क्षेमेन्द्रभल्लाटं, T1 G3 बृहत्क्षेत्रं तु भल्लाटं, T2 3 M4 ब्रह्मक्षे(T2 °क्ष)त्रं तु भल्लाटं ; G4 5 गृहक्षेत्रं तु भल्लाटं

18 a) Ś1 G3 वेश्मनि, T4 कर्मसु (for वेश्मसु). — b) M2 देवतानां महात्मनाम् — c) V3 T1 G3 प्र- (for नि-). — d) B2 T2, 3 G1 यादवः, G4 पार्थिव· (for माधवः)

19 a) K Ñ2, 3 V B Dn D5 D1 3 5, 6 T4 G2 4 दैवो- स्थिता, D2 दिव्या स्थिता, T1 G3 5 M नैव स्थिता ; T2, 3 G1 नैवास्थिता (for दैवी स्थिता) — b) K Ñ2 V2, 3 B Dn T3, 4 G1, 2 4 M4 विमला ; Ñ1 सुयशा ; Ñ3 V1 निर्मला (for चपला). — c) K Ñ2, 3 V B D T4 G2 पुर्याः (for पुरी), D3, 5 चैव ;

शिल्पिमुख्योऽस्ति देवानां प्रजापतिसुतः प्रभुः ।
विश्वकर्मा स्वमत्या वै पुरीं संस्थापयिष्यति ॥ २०
मनसा तमनुध्याय तस्यागमनकारणम् ।
त्रिदशाभिमुखः कृष्णो विविक्ते समपद्यत ॥ २१
तस्मिन्नेव ततः काले शिल्पाचार्यो महामतिः ।
विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठः कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः ॥ २२

विश्वकर्मोवाच ।

दैवेन मनसा क्षिप्रं तव विष्णो धृतव्रत ।
किंकरः समनुप्राप्तः शाधि मां किं करोमि ते ॥ २३
यथा स्याद्देवदेवेशस्त्र्यम्बकश्च यथाव्ययः ।
तथा त्वं देव मान्योऽसि विशेषो नास्ति मे प्रभो ॥ २४
त्रैलोक्यज्ञापिकां वाचमुत्सृजस्व महाभुज ।
एषोऽस्मि परिदिष्टार्थः किं करोमि प्रशाधि माम् ॥ २५
श्रुत्वा विनीतवचनं केशवो विश्वकर्मणः ।
प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंसारिरतुलं वचः ॥ २६
श्रुतार्थो देवगुह्यस्य भवान्यत्र वयं स्थिताः ।
अवश्यं त्विह कर्तव्यं सदनं मे सुरोत्तम ॥ २७
तदियं भूः प्रकाशार्थं निवेश्या मयि सुव्रत ।
मत्प्रभावानुरूपैश्च गृहैश्चेयं समन्ततः ॥ २८
उत्तमा च पृथिव्यां वै यथा स्वर्गेऽमरावती ।　C 6522 B 2.58 29 P 2 58 29

G2 या वै (for सा वै) Ś1 पुरी विचित्रकरणे, Bom Poona eds G(ed.) पुर्याः प्रियकरी सा वै — ^{d}) Ś1 चाभि-, V1 अति-, T2 G1 4 हर्षे (for अभि-) T4 यदूनां नन्दिवर्धनी

20 ^{a}) Ñ2 D3 हि, Ñ3 V1 2 B1 3 Ds D4–6 T1 2 G1–4 M4 तु, G5 ऽपि (for ऽस्ति) — ^{b}) Ñ1 2 3 (marg as in text) V3 B Ds D3 6 G2 M4 -सम (for -सुतः). — Ñ1 om (hapl) 20^{c}–22^{b} — ^{c}) Ś1 स वेत्स्येनां, D1 2 G(ed) स्वसामर्थ्यात्, D4 स्वयमेत्य (for स्वमत्या वै).

21 Ñ1 om 21 (cf v l 20) — ^{a}) K1 2 V2 B2 D1–5 T4 समनु- (for तमनु-) Ś1 Ñ3 V1 B1 3 Ds D6 G2 5 मनसा तं समाध्याय, T1–3 G1 3 4 M °सा तं समास्थाय — ^{b}) K4 Ñ2 3 V B3 Dn Ds D5 6 T4 G2 कारणात् (for °णम्). T1–3 G1 3–5 M तस्यागमनमावहत् — ^{c}) T1–3 G3 M4 त्रिदशाभिमुखे कृष्णे — ^{d}) K2–4 B3 D3 विविक्त (for °क्ते) Ś1 विधि त प्रत्यपद्यत, T1 2 G3 4 M1–3 विविक्ते समुपस्थिते, T3 G1 5 M4 °क्ते समवस्थिते (G5 °तः)

22 Ñ1 om 22^{ab} (cf v l 20) — ^{a}) T2 G1 एतस्मिन्नेव काले तु — ^{b}) Ñ2 V3 M1 3 महाद्युति· (for °मति).

23 ^{a}) K Ñ2 3 V B2 D S शक्रेण प्रेषि(Ñ3 [marg] V1 प्रहि)तः क्षिप्रं· — ^{b}) G5 दृढव्रत (for धृत°) — ^{d}) Ś1 Ñ3 V1 B1 3 शासनं (for शाधि मां) D3 [अ]हं (for ते). Ñ1 किं करोमि प्रशाधि माम्

24 ^{a}) Ś1 Ñ2 3 V1 3 B2 3 D6 G2 प्रभु· स (for स्याद्देव-). K V2 B1 Dn Ds D1–5 T4 यथासौ देवदेवो मे; Ñ1 यथाहं देवदेवोऽस्य (sic) — ^{b}) T1 शंकरश्च (for त्र्यम्बकश्च) K4 धृतव्रत·, Ñ1 यथानुगः, T2 3 G1 [अ]यमव्यय (for यथाव्यय.) — ^{c}) T1–3 G1 3–5 M [ए]वं (for त्वं). K4 मे, T4 ऽन्यो (for ऽसि) Ñ1 तथा ते देवदेवेश — ^{d}) K1 2, 4 Dn Ds D1 3 5 नास्ति व·, K3 यस्तव, V2 D2 T4 नास्ति च (for नास्ति मे) Ś1 विभो (for प्रभो) T1–3 G1 3–5 M विशेषेण जगत्पते

25 ^{a}) T1 2 G3 5 M2–4 -हितकृद् (for ज्ञापिकां) T3 G1 4 M1 त्रैलोक्यहि(G1 °क्यं हि)तकृद्वाक्यम् — ^{b}) V2 उत्सृज त्व (for °जस्व) D3 G4 महाबल (for °भुज) — ^{c}) Ś1 -दृष्टश्च, Ñ3 B3 D5 6 तुष्टार्थ (for -ष्ट°) — ^{d}) T1, 2 G1 3 किंकरोऽहं (for किं करोमि) G5 मे (for माम्)

26 Before 26, G2 ins. वैशंपायन — ^{a}) N (except Ś1) T2–4 G2 4 5 M4 विनीत (for °त-) Ñ3 V1 B2 3 D6 तद्वाक्यं (for -वचनं) — ^{c}) Ñ1 नर- (for यदु-). — ^{d}) G2 कसारिरतुल प्रभु.

27 ^{a}) Ñ1 श्रुत्वार्थं; G3 श्रुतार्थे (for °र्थो) — ^{d}) G1 भवनं (for सदनं) G3 नृपोत्तम (for सुरो°)

28 ^{a}) Ś1 एवं, V3 इद (for इयं) Ś1 K3 4 Ñ V B Dn Ds D2–4 6 T4 G2 पू· (for भू) T1–3 G1 3 5 M येयं पुरी नि(M2 प्र)कामार्था (T1 3 G1 °र्थे), G4 येयं पुरी प्रकाशार्था — ^{b}) B1 2 मम, T1 2 G1 3 5 M1–3 तत्र (for मयि) G3 निवेशस्यापि सुव्रत — ^{c}) Ś1 Ñ1 मत्प्रसादानुरूपैश्च, T2 3 G1 3 M1–3 मत्प्रभावानुकूलैश्च — ^{d}) M3 शनैश्च (for गृहैश्च). Ñ3 V1 B1 3 D6 T1–3 G1 3 4 M [ए]षां, D3 4 G2 [ए]व, D5 [ए]वं (for [इ]यं). K1 गृहेष्वेवासमन्तत·, K2 गृहैश्च परमैरिह

29 ^{a}) T1–3 G1 3–5 M स्यात् (for च). Ñ3 V1 B2 3 G2 स्याद्, D6 सा; M4 च (for वै) — ^{c}) T1 G3–5 M4 [ए]व च, G2 [ए]व हि; M1–3 [इ]यं च (for [इ]यं हि). T2, 3 तथैव च त्वया कार्यं — ^{d}) T1–3 G1 3–5 M समर्थो (for शक्तो हि). V3 महाद्युते (for °मते)

30 ^{a}) Ś1 K1 2 समाधानम्, M4 Cal ed समस्थानम् (for मम स्थानम्) — ^{b}) Ś1 Ñ1 V3 च; K1, 2 Ñ3 V1

तथेयं हि त्वया कार्या शक्तो ह्यसि महामते ॥ २९
मम स्थानमिदं कार्यं यथा वै त्रिदिवे तथा ।
मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्या यदुकुलस्य च ॥ ३०
एवमुक्तस्ततः प्राह विश्वकर्मा मतीश्वरः ।
कृष्णमक्लिष्टकर्माणं देवामित्रविनाशनम् ॥ ३१
सर्वमेतत्करिष्यामि यत्त्वयाभिहितं प्रभो ।
पुरी त्वियं जनस्यास्य न पर्याप्ता भविष्यति ॥ ३२
भविष्यति च विस्तीर्णा वृद्धिरस्यास्तु शोभना ।
चत्वारः सागरा ह्यस्यां विचरिष्यन्ति रूपिणः ॥ ३३
यदीच्छेत्सागरः किंचिदुत्स्रष्टुमिह तोयराट् ।
ततः स्वायतलक्षण्या पुरी स्यात्पुरुषोत्तम ॥ ३४
एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रागेव कृतबुद्धिमान् ।
सागरं सरितां नाथमुवाच वदतां वरः ॥ ३५
समुद्र दश च द्वे च योजनानि जलाशये ।
प्रतिसंह्रियतामात्मा यद्यस्ति मयि मान्यता ॥ ३६
अवकाशे त्वया दत्ते पुरीयं मामकं बलम् ।
पर्याप्तविषयाकारा समग्रा विसहिष्यति ॥ ३७
ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नदनदीपतिः ।
समारुतेन योगेन उत्ससर्ज महार्णवः ॥ ३८
विश्वकर्मा ततः प्रीतः पुर्याः संदृश्य वास्तु तत् ।
गोविन्दे चैव संमानं सागरः कृतवांस्तदा ॥ ३९
विश्वकर्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम् ।
अद्यप्रभृति गोविन्द सर्वे समधिरोहत ॥ ४०
मनसा निर्मिता चेयं मया पूःप्रवरा विभो ।

$B_{2\ 3}$ D_{6} [ए]व (for वै). D_{5} G_{3-5} $M_{2.4}$ त्रिदिवं (for °वे) $T_{1\ 2}$ G_{1} $M_{1.3}$ तथैव त्रिदिवं तथा (T_{1} कृतम्) — ^{c}) $T_{1.3}$ $G_{1.3-5}$ M वीर्यं , T_{2} कार्यं (for लक्ष्मीं) — ^{d}) K_{4} D_{4} T_{4} M_{4} पुर्यां (for पुर्या) K_{2} परां यदुकुलाय च.

31 ^{a}) D_{4} चाह , T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_{4} प्राज्ञो (for प्राह) — ^{b}) K $D_{1\ 2}$ (marg) $_{3}$ G_{2} तमीश्वरम् , $\tilde{N}_{2}$ B_{3} महीश्वर ; T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ [अ]मरेश्वरः ; T_{4} नरेश्वरः , M_{2} कृतीश्वरः (for मतीश्वर) — ^{d}) D_{3} देवतारि- (for देवामित्र-).

32 ^{b}) $K_{1\ 2}$ विभो ; D_{3} वच (for प्रभो).

33 ^{a}) $\acute{S}_{1}$ $K_{1\ 2}$ सु- (for च) T_{4} सपूर्णा (for विस्तीर्णा)

34 G_{3} om. 34–37. — ^{a}) D_{3} प्रयच्छेत् (for यदी°) — ^{b}) Dn_{2} T_{1} अपि (for इह) $\acute{S}_{1}$ K_{1-3} अपसर्पितुमम्बुराट् ; D_{3} G_{4} उत्सृष्टमिहतोऽपरम् — ^{c}) D_{5} लावण्या ; T_{1-3} G_{1} $M_{1\ 2}$ -वास्तु स्यात् (for -लक्षण्या). $\acute{S}_{1}$ $K_{1\ 2}$ ततः ($\acute{S}_{1}$ °त्तु) स्वायतना पुण्या , $G_{4\ 5}$ M_{3} ततस्त्वायतवास्तु स्यात् — ^{d}) T_{1-3} $G_{1.4\ 5}$ M [इ]यं (for स्यात्)

35 G_{3} om 35 (cf v l 34). — ^{b}) $T_{2\ 3}$ $G_{1.4\ 5}$ M प्रोवाच (for प्रागेव) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T_{4} G_{2} -निश्चय (for बुद्धिमान्). — ^{d}) V_{1} $B_{1.2}$ D_{6} G_{2} प्रोवाच (for उ°) T_{1-3} $G_{1.4.5}$ M सर्वलोकगुरुर्हरि..

36 G_{3} om 36 (cf v l 34). — ^{a}) $\acute{S}_{1}$ क्षमस्व (for समुद्र) $D_{1.2\ 5}$ त्वं दश (for दश च). — ^{b}) $\tilde{N}_{3}$ G_{2} M_{2} योजनानां (for °नि) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.3}$ $T_{1\ 3}$ $M_{1\ 3}$ योजनानां जला श्रये. — ^{c}) $\tilde{N}_{1}$ परि- , T_{1-3} $G_{1.5}$ M_{1-3} क्षिप्रं (for प्रति-). — ^{d}) $\acute{S}_{1}$ $\tilde{N}_{1}$ D_{3} मम (for मयि).

37 G_{3} om 37 (cf v. l 34) — ^{b}) T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ M पुरीयं मामकैर्जनै (M_{1-3} °र्बलै.) — ^{c}) $\acute{S}_{1}$ $K_{1\ 2}$ पर्याप्तविषयाधाना ($\acute{S}_{1}$ °रा), K_{3} $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ °या रम्या ; K_{4} $\tilde{N}$ $V_{2.3}$ B Dn Ds D_{2} (*sup. lin*) $_{3\ 6}$ T_{4} G_{2} °यारामा ; V_{1} °यावासा — ^{d}) K_{3} $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Ds D_{6} T_{4} G_{2} समग्रं (for °ग्रा) $K_{2\ 4}$ Dn $D_{1.3}$ समग्रापि (K_{2} °ग्रा सा , D_{3} °ग्रा तु) भविष्यति , $\tilde{N}_{1}$ °ग्रा विचरिष्यति , T_{1-3} $G_{1\ 4.5}$ M समग्रैव (M_{2} °ग्रैवं , $M_{1\ 3}$ °ग्रेयं) भविष्यति

38 ^{a}) K_{2} कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा — ^{b}) K_{2} कृत्वा (for श्रुत्वा) — ^{c}) $\acute{S}_{1}$ वेगेन (for योगेन) K_{4} समाहतेन योगेन ; D_{2} मारुतेन स योगेन — ^{d}) $\acute{S}_{1}$ D_{6} G_{2} ह्युत्ससर्ज (for उ°). $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{3}$ (marg as in text) $V_{2\ 3}$ B D_{2-5} T_{4} G_{4} जलाशयम् , D_{1} जलाशय· (for महार्णवः) T_{1} G_{3} प्रोत्ससार जलाशयम् , T_{2} $G_{1\ 5}$ M_{4} प्रोत्ससर्ज जलाशय (G_{1} M_{4} °यम्); T_{3} उत्ससार जलाशयः , M_{1-3} प्रोत्ससर्प जलाशय

39 ^{b}) K_{2} B_{3} D_{5} संदिश्य , Bom Poona eds G(ed.) संलक्ष्य (for सदृश्य) — ^{c}) D_{3} गोविन्दस्यैव संमानं. — ^{d}) T_{1-3} G M किल (for तदा) $K_{1\ 2}$ कृतवान्सागरस्तदा.

40 ^{a}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg.) V_{1} D_{3} प्रीत (for कृष्णम्) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_{4} इति संचिन्त्य तं कृष्णम् , M_{1-3} इति संचिन्त्य गोविन्दम्. — ^{b}) D_{3} उवाच मधुसूदनम् — ^{c}) K_{2} यथानुभूतं गोविन्द — ^{d}) K_{4} V_{3} सर्वे समभिरोहताम् ; $\tilde{N}_{1}$ सर्वेषामधिरोहणाम् , T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M सर्वेषामभिरोचताम्

41 ^{a}) T_{2} [ए]वं (for [इ]यं). — ^{b}) K_{4} [अ]त्र ; G_{2} भूः (for पूः-). $K_{1.2}$ भुवि ; $D_{1.2.4.5}$ G_{4} M_{3} प्रभो (for विभो).

अचिरेणैव कालेन गृहसंबाधमालिनी ॥ ४१
भविष्यति पुरी रम्या सुद्वारा प्राग्र्यतोरणा ।
चयाट्टालककेयूरा पृथिव्याः ककुदोपमा ॥ ४२
अन्तःपुरं च कृष्णस्य परिचर्याक्षमं महत् ।
चकार तस्यां पुर्यां वै देशे त्रिदशपूजिते ॥ ४३
ततः सा निर्मिता कान्ता पुरी द्वारवती तदा ।
मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्मणा ॥ ४४
कान्तनारीनरगणा वणिग्भिरुपशोभिता ।
नानापण्यसमाकीर्णा खेचरीव च गां गता ॥ ४५
प्रपावापीप्रसन्नोदैरुद्यानैरुपशोभिता ।
समन्ततः संवृताङ्गी वनितेवायतेक्षणा ॥ ४६
समृद्धचत्वरवती वेश्मोत्तमघनाचिता ।
अप्रकाशं तदाकाशं प्रासादैरुपशोभिता ॥ ४७
पृथिव्यां पृथुराष्ट्रौघा जनौघप्रतिनादिता । C 6544 B 2 58. 51 P 2. 58. 51

— ^{c}) K4 D1 च (for [ए]व) — ^{d}) B3 -शालिनी (for -मालिनी)

42 ^{b}) K3 प्रांशु-, K4 प्राज्य-; Ñ1 B2 प्राग्र-, V1 प्राक्सु-; D2 (*sup lin* as in text) चाग्र्य- (for प्राग्र्य-). K1, 2 सम्यक्प्राग्द्वारतोरणा, Ñ3 (marg) D5 सुद्वा.प्रा(D5 साट्टप्रा)कारतोरणा, D3 सुद्वारप्रान्ततोरणा, T2 3 G1 2 M1, 3 सद्वारप्राग्रतोरणा, T4 सुद्वारा प्राब्यतोरणे, G3 M2 सद्वारा प्राग्रतोरणा, G5 M4 सुद्वारप्राग्र° — ^{c}) Ñ2 3 (marg) V1 3 T4 वप्राट्टालककेयूरा, D1 चैत्याट्टालक°, T1 G3 5 M4 परिघाट्टालकयु(G5 °वृ)ता, T2 3 G4 M1–3 परिखाट्टालकेयूरा, G4 वप्रप्राट्टाल°

43 ^{b}) K4 -बर्हाङ्कितं, Dn D3 D1 T4 -चर्याक्षयं (for °मं). G4 च तत् (for महत्) — ^{c}) Ś1 तस्या पुर्या, D1, 2 G4 पुर्यां तस्या (by transp), D3 रम्य पुर्यां T1–3 M1–3 चकार पुर्यां तस्यां हि.

44 ^{b}) Some Mss द्वारावती (for द्वार°) G5 शुभा (for तदा) — M4 om 44^{c}–45^{d} — ^{c}) T1–3 G1 3 5 M1 2 मनसैव, M3 मनसा वै (for मानसेन). — ^{d}) D5 विहिता (for वैष्णवी). — After 44, G1 3–5 M1–3 read 47^{ab}. While Ś1 K1, 2, 4 Ñ V B D T1, 4 G2 ins after 44 .

982* विधानविहितद्वारा प्राकारवरशोभिता ।
परिखाचयसंगुप्ता साट्टप्राकारतोरणा ॥

[(L 1) D1 -पिहित- (for -विहित-) Ś1 -शोभिनी, Ñ1 -तोरणा (for -शोभिता). — (L 2) K1 -यन्त्र- (for -चय-). B1 -संक्षिप्ता; T1 -सयुक्ता (for -सगुप्ता) G2 परिखायससंयुक्ता (for ^{a}). D2 महा-, T1 सप्त- (for साट्ट-) Ñ1 G2 -शोभिता (for -तोरणा)]
T1 cont 983* after the above

45 M4 om 45 (cf v l 44) — ^{a}) M2 (*inf lin.* as in text) काननारामरमणा — ^{b}) Ś1 K1 अभि- (for उप-) K2 वणिग्भिरतिशोभना — G2 4 om (hapl) 45^{c}–46^{b} — ^{c}) D4 5 T4 -गणाकीर्णा (for -समा°). — ^{d}) V2 धरां गता, D3 वराङ्गना, D6 समागता, M3 महीं गता (for च गां गता) Ñ3 (marg as in text) B Ds गगनादिव गां गता; T1–3 G1 3 5 पुरी द्वारवती तदा, M1 2 खेचरेव महीं गता.

46 G2 4 om 46^{ab} (cf v l 45). — ^{a}) K3 Ñ2 3 V B2 Dn D1–3 T4 -प्रसन्नोदा, K4 -सदोन्नादा (for -प्रसन्नोदैर्). T1 प्रपाभि· सुप्रसन्नाभिर्, T2 3 G5 प्रवापीभि प्रसन्नाभिर्, G1 प्रभावद्भि प्रसन्नाभिर्, M1–3 वापीभिश्च प्रसन्नाभिर्. — ^{b}) Ñ2 V3 उद्यानशतशोभिता — M1 3 om 46^{cd}; T2, 3 G1 4, 5 M4 read it after 49^{ab} — ^{c}) K1 3 सुवृत्ताङ्गी, V1 समृद्धाङ्गी, T2 G4 सहृताङ्गी (for संवृताङ्गी)

47 T2 om 47 M4 om 47^{ab}, G1 3–5 M1–3 read the same after 44 — ^{b}) T4 देशोत्तम- (for वेश्मो°). D3 -घनावृता, T1 -घटान्विता, G2 -चयान्विता (for -घनाचिता). K2 वेश्मौघेन घनाविला; D6 वेश्मोत्तरसमावृता, G1 देशोत्तरघटान्विता — N T4 G2 ins after 47^{ab} T1 cont after 982*

983* रथ्याकोटिसहस्राढ्या शुभ्रराजपथोत्तरा ।
भूषयन्ती समुद्रं सा स्वर्गमिन्द्रपुरी यथा ॥
पृथिव्यां सर्वरत्नानामेका निचयशालिनी ।
सुराणामपि सुक्षेत्रा सामन्तक्षोभकारिणी ॥

[T1 om lines 1–3. — (L 1) Ś1 K1, 2 रथकोटी-; V3 रथकोट्या (for रथ्याकोटि-) K1 3 Ñ2 3 Dn2 D4 6 -पथान्तरा, D1 2 -पथोत्तमा (for °त्तरा) Ś1 K2 अभ्यराजपथान्तरा; K4 Ñ1 V1 3 B2 D3 5 शुभराजपथान्तरा, T4 शंसुराजीपरान्तरा (sic) (for ^{b}) — (L 2) Ś1 समग्रं, D1 समुद्रे (for °द्रं). V3 या (for सा) K2 स्वर्गस्येन्द्र- (for स्वर्गमिन्द्र-). — (L. 3) K4 एकत्र चयशालिनी (for ^{b}) — (L. 4) T1 नरनारीगणान्विता (for ^{b})]

— G1 4 om 47^{cd} — ^{c}) Ś1 सुप्रकाशार्ककाकाशं; T1 G2, 3 M4 क्वचिदेकप्रतीकाशै (G3 M4 °शा), G5 M1–3 क्वचिन्मेघप्रतीकाशैः — ^{d}) K1, 3 Ñ V B Dn Ds D4–6 G2 प्रासादैरभिकुर्वती, K2 4 D1–3 T3 प्रासादैरुपकु(K4 °श्चापि कु)र्वती.

48 ^{a}) K1 3 4 Ñ2, 3 (marg) V2, 3 D (except D6)

ओघैश्च वारिराजस्य शिशिरीकृतमारुता ॥ ४८
अनूपोपवनैः कान्तैः कान्ता जनमनोरमा ।
सतारका द्यौरिव सा द्वारका प्रत्यराजत ॥ ४९
प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन संवृता ।
हिरण्यप्रतिपूर्णैश्च गृहैर्गम्भीरनिस्वनैः ॥ ५०
शुभ्रमेघप्रतीकाशैर्द्वारैः सौधैश्च शोभिता ।
क्वचित्क्वचिदुदग्राग्रैरुपावृत्तमहापथा ॥ ५१
तामावसत्पुरीं कृष्णः सर्वयादवनन्दनः ।
अभिप्रेतजनाकीर्णां सोमः खमिव भासयन् ॥ ५२
विश्वकर्मा च तां कृत्वा पुरीं शक्रपुरीमिव ।
जगाम त्रिदिवं देवो गोविन्देनाभिपूजितः ॥ ५३
भूयस्तु बुद्धिरभवत्कृष्णस्य विदितात्मनः ।
जनानिमान्धनौघैस्तु तर्पयेयमहं यदि ॥ ५४
स वैश्रवणवस्तव्यं निधीनामुत्तमं निधिम् ।
शङ्खमाह्वयतोपेन्द्रो निशि स्वभवने विभुः ॥ ५५
स शङ्खः केशवाह्वानं ज्ञात्वा गुह्यकराट् स्वयम् ।
आजगाम समीपं वै तस्य द्वारवतीपतेः ॥ ५६
स शङ्खः प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयादवनिं गतः ।
कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा ॥ ५७
भगवन्किं मया कार्यं सुराणां वित्तरक्षिणा ।

T4 G2 -राष्ट्रायां, Ñ1 -राष्ट्रौघैर् (for -राष्ट्रौघा) T1–3 G1 3–5 M पृथुला(T2 3 G1 4 °रा)यामविस्तीर्णा — b) Ś1 K1. 2 घनौघ-, V3 जलौघ- (for जनौघ-) D5 नन्दिता (for -नादिता) — c) T1 ओघौघैर्, G5 जलैश्च (for ओघैश्च). K2 सिन्धु- (for वारि-). — d) T1–3 G1. 3–5 M -गोपुरा (for -मारुता).

49 T2 om 49. — a) Ñ1 T3 G1. 4 5 कान्ता (for कान्तैः). Ñ2 अनुत्पातबलै कान्तै, D2 3 M1 3 आनूपोपवनैः कान्तैः (M1 3 °न्ता), T1 G3 M4 पुरी चोपवनै कान्तै (M4 °न्ता) — b) Ñ1 V2 कान्त्या (for कान्ता). V3 B2 D3 T3 G1. 3. 5 M -मनोहरा (for °रमा) Ś1 K1 2 T1 G3 कान्त्या जनमनोहरा. — After 49^{ab}, T2 3 G1. 4. 5 M4 read 46^{cd}. T3 G4 om 49^{cd}. — c) T1 G3. 5 M सतारा द्यौरिव शुभा (T1 G3 M4 बभौ). — d) Ś1 K1. 2 D3 द्वारकाभिविराजते; Ñ2 V3 D4 °का प्रत्यदृश्यत, T1 G3 M4 °का प्रतिभासिता; G5 M1–3 °का प्रत्यभासत.

50 b) V1 संभृता, D4. 5 M1. 2 शोभिता (for संवृता) — c) Ñ2 V3 परि- (for -प्रति-). Ś1 K1 T4 -वर्णैश् (for -पूर्णैश्) T1–3 G1 3–5 M हिरण्यपूर्णैश्च गृहैर्. — d) T1–3 G1. 3–5 M अति- (for गृहैर्). Ś1 K2 -निस्वना (for °नैः).

51 a) D5 शरन्मेघ- (for शुभ्रमेघ-). — b) D4 द्वारैः शुभ्रैश्; D5 द्वारसधैश् (for द्वारैः सौधैश्) Ś1 द्वारैर्देशैश्च संवृता

52 a) Ś1 उवास, T1 G5 अध्यास्ते, T2. 3 G1. 4 M अध्यास्त (for आवसत्). — b) Ñ1 B2 3 T4 सर्वे (for सर्व-). Bom. Poona eds. G(ed) -नन्दनाः (for °न) T1–3 G1. 3–5 M4 सर्वदेवनमस्कृतः. — c) M1–3 अभिरूप- (for °प्रेत-). — d) Ñ2 शोभयन् (for भास°) — After 52, Ś1 Dn D3 D2 ins.:

984* विश्वकर्मकृतां दिव्यां रत्नजालसमाकुलाम् ।
[Ś1 रत्नजालावतंसकाम् (for b)]

53 a) K2 गत्वा (for कृत्वा) — After 53, S (except G2) ins an addl colophon [*Mention of the Epic*. T2 M4 — *Adhy name* T1 G3 M1 3 द्वारकानिर्माणम् — *Adhy no* T1 2 G3 4 M 113, T3 122, T4 105; G1 115; G5 116].

54 Before 54, S (except G2) ins वैशंपायनः — a) Ñ V1 3 B D6 T4 G2 ऽस्य (for तु) M3 विष्णोर् (for बुद्धिर्) — c) B1 धनौघेन (for °घैस्तु) T1–3 G1 4 5 M1–3 इमं जनं धनौघैश्च; G3 इमाञ्जनान्धनौघैश्च — d) Ñ2 V3 B D6 G2 यथा, Dn Ds कृशान्; D3–5 स्विति (for यदि).

55 a) K1 Ñ2 V2. 3 B2 D1 3 4 G2 -ससृष्ट; K2 -वित्ताढ्यं; K3 4 Ñ3 V1 Dn Ds D2 -संश्लिष्टं; B1 3 D6 T4 -संस्पृष्टं, G5 -वशगं (for -वस्तव्यं) Ñ1 स वक्तव्यस्त्विति विभो; T1–3 G1 3. 4 M2–4 स वैश्रवणवत्क्षिप्रं. — c) K2 शङ्खमाहूय देवेन्द्रो. — d) K1. 2 T1–3 G1 3–5 M1 (*inf. lin.*). 3. 4 पितुः; K3 पुनः; K4 Ñ3 V2 B1 2 Dn Ds D1–5 T4 प्रभुः (for विभुः).

56 a) M4 शङ्खराट् (for स शङ्खः) — b) K1. 3. 4 Ñ2. 3 V B D T4 G2 ज्ञात्वा हि (Ñ2 V3 वै) निधिराट् स्वयम्; T2 G5 ज्ञात्वा गुह्याधिराट् स्वयम्. — d) K1. 2 तस्य द्वारवतीं तदा.

57 b) T1–3 G1 3–5 M विनयावनतः स्थितः. — G3 om 57^{c}–60^{b}. — c) K4 M1–3 विष्णुं (for कृष्णं).

58 G3 om 58 (cf. v l 57) — b) K2 धन- (for वित्त-) K4 रूपिणा; V3 -काङ्क्षिणा; D1 T2. 3 M4 -रक्षणं; G2 -हारिणा (for -रक्षिणा). Ś1 K1 सुराणां धनरक्षणात्. — c) D3 निबोधय (for नियोजय). — d) Ñ3 V1 B D5 G2

नियोजय महाबाहो यत्कार्यं यदुनन्दन ॥ ५८
तमुवाच हृषीकेशः शङ्खं गुह्यकमुत्तमम् ।
जना येऽस्मिन्कृशधनास्तान्धनेनाभिपूरय ॥ ५९
नेच्छाम्यनाशितं द्रष्टुं कृशं मलिनमेव वा ।
देहीति चाभिभाषन्तं नगर्यां निर्धनं नरम् ॥ ६०
शिरसा शासनं गृह्य निधीनः केशवस्य सः ।
निधीनाज्ञापयामास द्वारवत्यां गृहे गृहे ।
धनौघैरभिवर्षध्वं चक्रुः सर्वे तथा च ते ॥ ६१
नाधनो विद्यते तत्र हीनभाग्योऽपि वा नरः ।
कृशो वा मलिनो वापि द्वारवत्यां गृहे गृहे ॥ ६२
चकार वायोराह्वानं भूयश्च पुरुषोत्तमः ।
तत्रस्थ एव भगवान्यादवानां प्रियंकरः ॥ ६३
प्राणयोनिस्तु भूतानामुपतस्थे गदाग्रजम् ।
एकमासीनमेकान्ते देवगुह्यधरं प्रभुम् ॥ ६४
किं मया देव कर्तव्यं सर्वगेनाशुगामिना ।
यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ ॥ ६५
तमुवाच ततः कृष्णो रहस्यं पुरुषोत्तमः ।
मारुतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितम् ॥ ६६
गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य सहामरैः ।
सभां सुधर्मामादाय देवेभ्यस्त्वमिहानय ॥ ६७
यादवा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रशः ।
तस्यां विशेयुरेते हि न तु या कृत्रिमा भवेत् ॥ ६८　C 6566 B 2 58 72 P 2 58 72

यन्मया कार्यमच्युत (D5 °द्य ते), T2 3 G1 4 यत्कार्यं मधुसूदन

59 G3 om 59 (cf v l 57). —^{b}) G5 तं च (for शङ्खं) T1 त शङ्ख गुह्यमुत्तमम् —^{c}) T1–3 G1 4 5 M4 पुरेऽस्मिन्ये, M1–3 जनेऽस्मिन्ये (for जना येऽस्मिन्) K3 4 V2 B2 Dn Ds D1–5 T4 जना कृशधना येऽस्मिस् —^{d}) Ś1 M3 पूजय (for -पूरय)

60 G3 om 60^{ab} (cf v l 57) —^{a}) K2 [इ]त्यशिवं, D1 3 G2 [अ]नशिनं, D5 T1–3 M1–3 [अ]नाशिनं, some Mss [अ]नशितं (for [अ]नाशितं) —^{b}) D3 क्लिष्टं (for कृशं) —^{c}) K1 (*sup lin* as in text) D2 -याचन्तं (for -भाषन्तं) K3 4 Ñ V B Dn Ds D1 3–6 T4 G2 देहीति चैव (Ñ2 V3 वापि) याचन्तं —^{d}) Ś1 (*inf lin*) दरिद्रं, V3 निर्गतं (for निर्धनं) Ś1 V3 D1–5 T3 G5 जनम् (for नरम्)

61 Before 61, some Mss ins वैशंपायन उवाच —^{a}) K4 V2 B2 D (except D6) T G1. 3–5 M गृहीत्वा शासनं मूर्ध्ना; V3 आज्ञां गृहीत्वा शिरसा, G2 शिरसाज्ञां समागृह्य —^{b}) K Ñ V B D T G1 3–5 M निधिराट्, G2 निधीश. (for निधीनः) ❀ Ś1 निधीनामिन· स्वामी· ❀ —^{e}) K4 Ñ3 (marg) V1 2 Dn Ds D1–3 इह (for अभि-). —^{f}) Ś1 K1 Ñ1. 2 V3 B D6 G1 4 सर्वं (for सर्वे).

62 ^{b}) K3 4 Ñ1 3 V2 B1. 2 D (except D6) T2. 4 G1 3 क्षीण- (for हीन-) K4 भागो (for -भाग्यो) —^{d}) Ś1 K1 2 कथंचन (for गृहे गृहे) — For 62^{cd}, K3. 4 Ñ V B D T4 G2 subst

985* द्वारवत्यां पुरि पुरा केशवस्य महात्मनः ।

63 ^{b}) V3 भूयश्च मधुसूदनः — T2. 3 G1 om 63^{cd}. G4 om (hapl) 63^{c}–66^{b} —^{c}) Ñ2 ततस्तत्रैव भगवान्

64 G4 om 64 (cf v l 63) —^{a}) Ñ1 भगवान् (for भूतानाम्) T2 3 G1 प्राण स सर्वभूतानाम्, G2 स प्राणः प्राणभूतानाम् —^{b}) K3 4 Ñ V B D T4 G2 गदाधरम्; T1–3 G2 3 5 M जनार्दनम् (for गदाग्रजम्) —^{d}) K4 -गुह्यं परं, Ñ1 V3 D1–3 -गुह्यवर (for °धरं) T1–3 G1 3 5 M यादवानामथाधिपम्

65 G4 om 65 (cf v l 63) —^{b}) D3 सर्वाङ्गेन (for सर्वगेन). — For 65^{bc}, T1–3 G1 3 5 M subst.

986*　　　　शाधि मा पुरुषोत्तम ।
　　यद्ब्रवीषि महाबाहो

[T2 om line 2 —(L 2) T1 G3 महाराज (for °बाहो).] — T2 om 65^{d}–66^{b} —^{d}) T1 3 G1 3 5 M सर्वं कर्तास्मि तेऽनघ

66 G4 om 66^{ab} (cf v l 63) T2 om 66^{ab} (cf. v. l. 65). —^{a}) T1 G3 M4 हृषीकेशो (for ततः कृष्णो). —^{b}) T1 G3 5 M1–3 प्रहस्य (for रहस्यं) K3 4 Ñ1 3 V1 B D T4 G2 M4 रहस्यं पुरुषो हरि. —^{c}) K4 मारुतं च जगत्प्राणं. —^{d}) G3 रूपेण (for रूपिणं). Ñ2 V3 रूपिणं समवस्थितम्; D5 °णं पुरत स्थितम्

67 ^{b}) Ś1 महासुरैः (for सहामरैः) —^{d}) G2 त्विह च (for त्वमिह)

68 M2 om. 68–69 —^{b}) T1–3 G1. 3 5 M1 विनताश् (for विक्रान्ताश्) —^{c}) K4 वसेयुर्; D4 विविशुर् (for विशेयुर्) —^{d}) Ś1 K4 T G1 3–5 M4 सा (for या). V1. 2 D1 2 कृतका (for कृत्रिमा). Ñ2 स तथा कृतिमान्भवेत्; D3 मनुष्या· कृतकृत्यकाः

सा ह्यक्षया सभा वायो कामगा कामरूपिणी ।
सा यदून्धारयेत्सर्वान्यथैव त्रिदशांस्तथा ॥ ६९
स गृह्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ।
वायुरात्मोपमगतिर्जगाम त्रिदिवालयम् ॥ ७०
सोऽनुमान्य सुरान्सर्वान्कृष्णवाक्यं निवेद्य च ।
सभां सुधर्मामादाय पुनरायान्महीतलम् ॥ ७१
सुधर्मां तां सुधर्माय कृष्णायाक्लिष्टकारिणे ।
देवो देवसभां दत्त्वा वायुरन्तरधीयत ॥ ७२
द्वारवत्यास्तु सा मध्ये केशवेन निवेशिता ।
सुधर्मा यदुमुख्यानां देवानां त्रिदिवे यथा ॥ ७३

एवं स दिव्यैर्भौमैश्च जलजैश्चाव्ययो हरिः ।
द्रव्यैरलंकरोति स्म पुरीं स्वां प्रमदामिव ॥ ७४
मर्यादाश्चैव संचक्रे श्रेणीः प्रकृतयस्तथा ।
बलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतीशांस्तथैव च ॥ ७५
उग्रसेनं नरपतिं काश्यं चैव पुरोहितम् ।
सेनापतिमनाधृष्टिं विकद्रुं मन्त्रिपुंगवम् ॥ ७६
यादवानां कुलकरान्स्थविरान्दश तत्र वै ।
स्थापयामास मतिमान्सर्वकार्येष्वनन्तरान् ॥ ७७
रथेष्वतिरथो यन्ता दारुकः केशवस्य वै ।
योधमुख्यश्च योधानां सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ७८

---

69 M2 om 69 (cf v. l 68) —^{a}) V3 B1 2 Dn Ds D6 T1 4 G4 या (for सा) K3 4 Ñ V B2 D (except D6) T4 रम्या (for वायो) G2 या ह्यक्षया देवसभा·

70 ^{a}) Ś1 T3 चरणं (for वचनं). —^{b}) Ś1 K1 2 [अ]-क्लुत- (for [अ]क्लिष्ट) B1 3 -कारिणः (for -कर्मणः). — K2 T3 om (hapl) 70^{c}–72^{b} —^{d}) Ñ2 V3 D4 T1 2 G1, 3, 4 M जगाम त्रिदशालयम्

71 K2 T3 om 71 (cf v 1. 70). K4 om 71. —^{b}) Ñ1 निशाम्य (for निवेद्य)

72 K2 T3 om 72^{ab} (cf v. 1 70). —^{a}) Ñ1 सुधर्मा सा (for °र्मां तां). Ñ3 (marg as in text) सुधर्मेण (for °र्माय) K1 3 4 Ñ2 V2, 3 D3 सुधर्मेण (K4 Ñ2 °र्मिणे) सुधर्मां तां, B2 D4 5 T4 G4 सुधर्माय सुधर्मां तां; Dn D1 2 सुधर्मणे सुधर्मां तां —^{b}) K1 Ñ1 3 V1 2 B D4–6 M4 -कर्मणे, Ds2 -कर्मण· (for कारिणे) Ds1 G2 कृष्णस्याक्लिष्टकर्मण —^{c}) Ś1 देवं, D3 4 देव- (for देवो) Ñ1 D2 देवे (for देव-) M3 दृष्ट्वा (for दत्त्वा) —^{d}) K1, 2 तत्रैव (for वायुर्). — After 72, D4 ins. ·

987* न भयं विद्यते यत्र सभा सा धर्मवत्सला ।

73 Ś1 D2 repeat 73^{ab} after 74 —^{a}) Ś1 D2 (both second time) T3 द्वारवत्यां (for °वत्यास्). D3 द्वारवत्यां सभामध्ये· —^{b}) Ś1 D2 (both second time) सुधर्मा वि-; T1–3 G1 3–5 M वायुना सं- (for केशवेन). —^{d}) Ś1 G3 त्रिदिवं (for °वे).

74 ^{a}) Ñ1 2 V3 Dn2 Ds D3 4 M2 दिव्यैश्च (for स दिव्यैर्) Ñ3 (marg. as in text) V1 D6 M4 भोगैश्च (for भौमैश्च) K2 एवं स देवैर्भूतैश्च, K3, 4 V2 Dn1 D1 2, 5 T4 एवं दि(K4 °तैर्दि)व्यैश्च भोगैश्च. —^{c}) Ś1 K1, 2 रत्नैर्; B3 दिव्यैर् (for द्रव्यैर्). —^{d}) Ś1 द्वारकां; K1 V2 स्वां पुरीं (by transp), K2 तां पुरीं, D1–3 6 पुरीं तां — After 74, Ś1 D2 repeat 73^{ab} After the repetition of 73^{ab}, Ś1 D2 ins

988* शुशुभे सा पुरी रम्या रत्नजालसमाकुला ।
नानापक्षिसमाकीर्णा प्रासादैरुपशोभिता ॥

75 ^{a}) Ñ2 V3 मर्यादां (for °दाश्) —^{b}) Ś1 पुण्याः (for श्रेणी). Ñ2 3 (marg) V B Dn Ds D4 6 T G1–4 M4 च प्रकृतीस् (for प्रकृतयस्) —^{c}) D3 बलाध्यक्षं च युक्तं वै —^{d}) B3 D3 T1–3 G M प्रकृतीनां (for °शांस्)

76 ^{a}) Ś1 D3 च नृपतिं (for नरपतिं) —^{b}) T1–3 G1, 3–5 M4 गार्ग्यं चैव, M1, 3 काश्यपं च (for काश्यं चैव) —^{c}) B1 अनाधृष्टं (for °धृष्टिं) —^{d}) K3 D1 मित्र-, K4 यदु- (for मन्त्रि-). B3 -पूर्वकम् (for -पुंगवम्) T1–3 G1 3–5 M विकद्रुं मन्त्रिणं तथा

77 ^{b}) M1–3 दश शूरांश्च तत्र वै — After 77^{ab}, V2 3 ins.

989* उद्धवो वसुदेवश्च कङ्को विपृथुरेव च ।
श्वफल्कश्चित्रकश्चैव गदः सत्यक एव च ।
बलदेव पृथुश्चैवं मन्त्रेष्वभ्यन्तरा दश ॥

—^{c}) K3, 4 B2 Dn D1–5 T4 मतिमान्स्थापयामास· —^{d}) Ś1 K4 [अ]नन्तरम्; T2 3 G1, 3–5 M केशवः (for [अ]नन्तरान्).

78 ^{a}) D3 विष्वक्सेनरथे यन्ता· —^{c}) S1 -मुख्येषु; T3 G4 -मुख्यं (for -मुख्यश्) K4 Ñ1 B3 D1–3 6 T4 G5 मुख्यानां (for योधाना) —^{d}) K3 B3 सात्यकिः प्रवरः कृत.; K4 Ñ2, 3 V B1 2 D T4 G2 प्रवर सात्यकि कृतः (Ñ2 °किस्तथा; D3 °किः स्मृत), Ñ1 सध्वजं सात्यकिः कृत ; T1 G3 M4 सात्यकिं सत्यविक्रमम् — After 78, T1–3 G1 3–5 M ins. :

990* आचार्यो धनुषां वेदे साक्षाद्द्रोण इवापरः ।

विधानमेवं कृत्वा स कृष्णः पुर्यामनिन्दितः ।
मुमुदे यदुभिः सार्धं लोकस्रष्टा महीतले ॥ ७९

रेवतस्याथ कन्यां च रेवतीं शीलसंमताम् ।
प्राप्तवान्बलदेवस्तु कृष्णस्यानुमते तदा ॥ ८०

इति श्रीहरिवंशे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

८७

वैशंपायन उवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु जरासंधः प्रतापवान् ।
नृपानुद्योजयामास चेदिराजप्रियेप्सया ॥ १
भीष्मकस्य सुतायां वै रुक्मिण्यां रुक्मभूषणः ।
शिशुपालस्य नृपतेर्विवाहो भविता किल ॥ २

दन्तवक्त्रस्य तनयं सुवक्त्रममितौजसम् ।
सहस्राक्षसमं युद्धे मायासु च विशारदम् ॥ ३
पौण्ड्रस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलम् ।
सुदेवं वीर्यसंपन्नं पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥ ४
एकलव्यस्य पुत्रं च वीर्यवन्तं बलान्वितम् । C 6583 B 2. 59 5 P 2. 59 5

सात्यकिः सत्यसधश्च शत्रुहा युद्धदुर्मदः ॥
[(L 2) M1 3 शास्त्रवान्, M2 मतिमान् (for शत्रुहा)]

79 a) K3 4 Ñ3 (marg) V1 2 Dn Ds2 D1–5 T4 G4. 5 [अ]थ, Ñ1 2 M1 3 च, T1–3 G1 3 M2 4 तु (for स) — b) K1 2 4 अरिंदम (for अनिन्दित). Ś1 विष्णु· पुर्यामरिंदमः — c) K1 2 T1–3 G1. 3–5 M मुमोद (for मुमुदे) — d) K1 4 G2 लोकश्रेष्ठो (for °स्रष्टा)

80 a) Some Mss रैवतस्य (for रे°) T1 3 G3–5 M1 4 कन्या वै; M3 ता कन्यां (for कन्यां च) Ś1 रैवतस्यान्तरे कन्यां — d) T1–3 G1 3 4 M स्थित (for तदा) — After 80, M3 ins.

991* य· सर्गजै सुरगणप्रियकृद्भिरुच्चै-
द्रंव्यैः समुद्रनिहितैश्च समुद्रजातै ।
हृद्यामकारयदशेषजगल्ललामां
श्रीद्वारकां पुरवरीं तमुपैमि विष्णुम् ॥

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B Dn Ds D1–3 — *Sub-parvan* D5 पारिजात, T4 आश्चर्यपर्वं — *Adhy. name* · Ś1 K3 B3 D4 6 T4 G2 M2 द्वारकानिर्माणम्, K1 2 द्वारवतीनिर्वास्यम्, K4 द्वारकावर्णनम्, Ñ V B1 2 Dn Ds D1–3 5 द्वारवतीनिर्माणम्, T1 G3 M4 सुधर्मानयनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 112; Ñ3 V1 B2 G1 116, V2 115; Dn Ds2 D4 113, D1 110, D3 122; T1. 2 G3. 4 M 114; T3 123; T4 105; G2 120; G5 117 — *Śloka no.:* Ds 83, D4 89

87

☞ *From this adhy onwords, variants in Mss of the verse-filling particles such as* च, वै, तु, हि; *doublets* तथा, तदा, यथा, यदा, मा, मां, त्वां, त्वा, *corrupt readings and scribes' errors have been ignored*

1 c) Ś1 नृपानुद्वेजयामास, D1 2 स नृपान्यो° — d) D4 6 -प्रियेच्छया (for °प्सया) — After 1, T3 ins

992* यथार्हं च यथायोगं प्रश्रयं प्रददौ नृपः ।
विवाहं घोषयामास शिशुपालस्य मागधः ॥
सर्वमन्त पुरं चैव विवाहे उत्सुक किल ।
श्वोभूते तु विवाहस्य चैद्यस्येति च भूमिपाः ।
संनद्धा समपद्यन्ता विभवै. स्वैर्यथाक्रमम् ॥ [5]
शिशुपालोऽपि राजा तु वरवेषेण संयुत ।
कुमारैरात्मतुल्यैश्च नियमस्थोऽभवत्तदा ॥

Colophon
[*Adhy no* · 124]

2 a) Ś1 सुतां चैद्यां; Ñ2 V3 M2 सुतायास्तु, T1. 2 G1 3–5 M1 3 4 °याश्च (for °यां वै) K3 4 V1 D (except Ds) T3 4 सुता(K4 °त)या भीष्मकस्याथ — b) K4 Ñ2 V B2 Dn D1 3–6 T2. 4 G1–3 5 M1–3 रुक्मिण्या (for °ण्यां). K3 T1 G4 M4 रुक्मिण्या रुक्मभूषित· (K3 °मालिनः)

3 b) V3 सुबन्धुम् (for सुवक्त्रम्) — d) Ñ1 2 V3 B Dn2 Ds D5 6 T4 G2. 4 मायाशत-, V2 D2 T1–3 G1 3. 5 M °युद्ध- (for °सु च)

4 c) Ś1 सुवीर्यं (for सुदेवं) T2 दिव्य- (for वीर्य-). — d) B1. 3 D1 पृथुम् (for पृथग्).

पुत्रं च पाण्ड्यराजस्य कलिङ्गाधिपतिं तथा ॥ ५
कृताप्रियं च कृष्णेन वेणुदारिं नराधिपम् ।
अंशुमन्तं तथा क्राथं श्रुतवर्माणं च भारत ॥ ६
निकृत्तशत्रुं कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा ।
पटुशं च महाबाहुं काश्याधिपतिमेव च ॥ ७

जनमेजय उवाच ।

कस्मिन्देशे नृपो जज्ञे रुक्मी वेदविदां वर ।
कस्यान्ववाये द्युतिमान्संभूतो द्विजसत्तम ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

राजर्षेर्यादवस्यासीद्विदर्भो नाम वै सुतः ।
विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदर्भान्यो न्यवेशयत् ॥ ९
क्रथकैशिकमुख्यास्तु पुत्रास्तस्य महाबलाः ।
बभूवुर्वीर्यसंपन्नाः पृथग्वंशकरा नृपाः ॥ १०
तस्यान्ववाये भीमस्य वृष्णयो जज्ञिरे नृप ।
क्रथस्य त्वंशुमान्वंशे कैशिकस्य तु भीष्मकः ॥ ११
हिरण्यलोमेत्याहुर्यं दाक्षिणात्येश्वरं जनाः ।

---

5 ^{b}) K3.4 Ñ2 V2 3 B2 D (except G2) महाबलम् (for बलान्वितम्) — D3 om 5^{c}–6^{b} — ^{c}) T2 G1 4 पुत्रं च पौण्ड्राजं च. — ^{d}) K3 4 V2 Dn D1 विभुम्, B2 D4 प्रभुम् (for तथा)

6 D3 om 6^{ab} (cf v l 5) G2 om (hapl) 6^{a}–7^{b} — ^{a}) Ś1 हृतप्रियं, K3 Ñ3 (marg as in text) B Dn Ds D6 कृतवैरं (for कृताप्रियं) T3 G1 कृष्णे च (for कृष्णेन) — ^{b}) K2 D5 M4 वेणुदारं, some Mss वैणुदारिं (for वेणु°) — ^{c}) K4 V2 कान्तं, M3 क्रान्तं (for क्राथं) — ^{d}) K2 G1 श्रुतबाणं, T1 सुपर्वाणं (for श्रुत°) M2 तथैव च (for च भारत) K1 3 Ñ2 V1 3 B2 Dn D1–3 श्रुतव(K1 3 D1.2 ध°)र्माणमेव च, D4 5 सुधर्माणं तथैव च

7 G2 om 7^{ab} (cf v l 6) D3 om (hapl) 7 — ^{a}) Ś1 नितुश्च, K3 Ñ3 V2 B Dn T4 G4 निर्वृत्त-, K4 निर्धूत-; Ñ1 D2.6 त्रिगर्त-, Ñ2 निवृत्त; Ñ3 (marg) आनर्त-(for निकृत्त-) K2 जितशत्रुं च कालिङ्गं — ^{b}) T1 2 G1 3 5 M4 गान्धाराणां (for °राधि-) — Dn reads 7^{cd} twice — ^{c}) Ś1 कारूषं च K1 प्रदासं च, K2 पुरेशं च, Ñ3 (marg) पराशरं, T2 3 G1 4 M1 परचक्र; G3 परशक्रं, G5 पराक्रमं, M2 (*inf lin* as in text) पट्टुहं च (for °शं च) Ñ2.3 B1 Ds D6 महावीर्यं (for °बाहुं) K3.4 D1 2 प्र(K4 D2 सु)दासं च महावीर्यं, Ñ1 V1 3 D4.5 प(D4 पा)राशरं महावीर्यं, V2 Dn1 (first time) T4 G2 प्रसह्य च महावीर्यं, B2.3 पटुसं (B3 °ट्टलं) च महावीर्यं, Dn2 (first time) D4 (*sup lin*) प्रघसं च महावीर्यं, Dn2 (second time) यदुसंघं महावीर्यं, T1 परशक्रं महाबाहो — ^{d}) K3 4 Ñ2 V1.2 Ds D1 4 5 कौशाम्ब्याधिपमेव च — Ds2 D5 6 ins after 7. Dn after the second occurrence of 7^{cd}

993* सभार्हान्सकलान्सर्वान्धार्तराष्ट्रान्महाबलान् ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ बाह्लिकान्सह बाह्लिकैः ॥
संशप्तकास्तु ते सर्वे आस्यन्दा यवनास्तथा ।
यवनस्य सुतश्चापि आर्षायणस्तथा शकाः ॥
स्वभावश्चन्द्रहासश्च पारसीकास्तथापरे । [5]
विराटो द्रुपदश्चैव जयद्रथविदूरथौ ॥

[(L 1) D6 सभार्या सपरिवारा धार्तराष्ट्रा महाबला — (L. 2) Ds2 बाह्लिक (for °कान्) — (L 3) Dn2 अस्यन्दत नृपास्तदा (for ^{b}) — (L 4) Ds2 सर्वायनमहानस, D5.6 आर्ष्या(D6 °र्षा)यणमहाशक (for ^{b}) — (L 5) D6 चेन्द्रहासश् (for चन्द्र°) Ds2 D5 खसाश्च चन्द्रहासाख्या (for ^{a})]
— Dn Ds2 D5 6 Bom Poona eds cont Ds1 G2 ins after 7

994* भगदत्तो महासेनः शल्य शाल्वो महाबल ।
भूरिश्रवा महासेनः कुन्तिभोजश्च वीर्यवान् ॥
अक्षौहिणीना षष्टिं च सप्ताधिकदशानुगाः ।
स्वयंवरार्थं सप्राप्ता भोजराजनिवेशने ॥

[(L 1) Dn महावीर्य॰ (for °सेन) Dn D5 शल्यो (for शाल्वो) — (L 2) Bom Poona eds G(ed) कुन्तिवीर्यश् (for °भोजश्) — Ds D5 om line 3 — (L. 4) Dn -निवेशनम् (for °ने).]

8 T4 om the ref — ^{a}) K3 नृपोत्पन्नो (for नृपो जज्ञे). — ^{b}) D3 शस्त्रभृतां (for वेदविदां) — ^{c}) Ś1 [अ]न्वये च (for °वाये). — ^{d}) B1 संवृत्तो, D4 5 सजातो (for संभूतो). T1 3 G1.3–5 M -पुंगव (for -सत्तम) T2 संजातो द्विजपुंगव.

9 ^{a}) K1 4 Ñ3 (marg as in text) V2 Dn D1.2.5 T4 प्रथमो, Ñ1 रुक्मीयो (for राजर्षेर्) M1.2 ज्यामघस्य (for यादवस्य) D3 प्रथमः सात्वतस्यासीद् — ^{b}) Ś1 K3 वैदर्भो (for वि°). — ^{d}) D6 वैदर्भान् (for वि°).

10 Ñ1 om 10^{a}–16^{b} — ^{a}) Ś1 क्राथ- (for क्रथ-). — ^{b}) Ñ3 (marg) B1 3 Ds D6 महात्मन॰, S (except T4 G2) °रथाः (for °बलाः) — T2 3 G1 repeat 10^{cd} after 12^{ab}.

11 Ñ1 om 11 (cf. v l. 10) — ^{a}) K4 Ñ2 V2.3 Dn1 D1–3 5 T4 तत्र (for तस्य) — ^{b}) K1 T1–3 G1.3–5 M नृपाः (for नृप) K3 4 Ñ2 V B D T4 G2 जज्ञिरे वृष्णयो नृप (Ñ2 V B2 D2 3 T4 °पा॰) — ^{c}) D2 (marg.) पुत्रः (for वंशे). — ^{d}) D3 कैशिकश्चैव भीष्मक॰; Bom. Poona

अगस्त्यगुप्तामाशां यः कुण्डिनस्थोऽन्वशान्नृपः ।
रुक्मी तस्याभवत्पुत्रो रुक्मिणी च विशां पते ॥ १२
रुक्मी चास्त्राणि दिव्यानि द्रुमात्प्राप महाबलः ।
जामदग्न्यात्तथा रामाद्ब्राह्ममस्त्रमवाप्तवान् ।
प्रास्पर्धत्सह कृष्णेन नित्यमद्भुतकर्मणा ॥ १३
रुक्मिणी त्वभवद्राजन्रूपेणासदृशी भुवि ।
चकमे वासुदेवस्तां श्रवादेव महाद्युतिः ॥ १४
स चाभिलषितस्तस्याः श्रवादेव जनार्दनः ।
तेजोवीर्यबलोपेतः स मे भर्ता भवेदिति ॥ १५
तां ददौ न तु कृष्णाय रुक्मी द्वेषान्महाबलः ।
याचमानाय,कंसस्य प्रेष्योऽसाविति चिन्तयन् ॥ १६
चैद्यस्यार्थे सुनीथस्य जरासंधस्तु भूमिपः ।
वरयामास तां राजा भीष्मकं भीमविक्रमम् ॥ १७
चेदिराजस्य हि वसोरासीत्पुत्रो बृहद्रथः ।
मगधेषु पुरा येन निर्मितं तद्गिरिव्रजम् ॥ १८
तस्यान्ववाये जज्ञेऽथ जरासंधो महाबलः ।
वसोरेव तदा वंशे दमघोषोऽपि चेदिराट् ॥ १९
दमघोषस्य पुत्रास्तु पञ्च भीमपराक्रमाः ।
भगिन्यां वसुदेवस्य श्रुतश्रवसि जज्ञिरे ॥ २०
शिशुपालो दशग्रीवो रैभ्योऽथोपदिशो बली ।

C 6601
B 2 59 23
P 2. 59. 23

eds G(ed) भीष्मकः कैशिकस्य तु

12 Ñ1 om 12 (cf v l 10) — a) Ś1 K1, 2 वै (for यं) D2 हिरण्यरोमा चेत्याहुर् — b) K1, 2 नृपम् (for जना) Ś1 दाक्षिणात्येश्वरो नृप॰, T1–3 G1 3–5 M °त्या महानृपा (G4 °बला), T4 G2 °त्येश्वरा जना — After 12^{ab}, T2 3 G1 repeat 10^{cd}. — c) Ś1 शान्तामाशां, K1 -शान्तां त्वाशां (for गुप्तामाशां) D4 स (for य) D2 अगस्त्याश्रितमाशां य . — d) K4 D3 ऽवसन् (for ऽन्वशान्) — e) K4 Dn D1 5 तत (for [अ]भवत्) — f) S (except T4 G2) सुताभवत् (for विशां पते)

13 Ñ1 om 13 (cf v l 10) — a) D3 शस्त्राणि (for चा°). — b) K2 D1 2 4 G2 रामात, K4 नाम्ना, D3 क्रथात्; D6 T1–3 G1 3 5 M4 रुद्रात् (for द्रुमात) — c) Ñ2 प्रस्पर्धे, V3 सस्पर्ध॰, T1 2 G1 3 5 M पस्पर्ध (for प्रास्पर्धत्) K2 °य स्पर्धयन्स कृष्णेन, K3 V2 B Dn Ds D1–5 T4 प्रा(B Dn1 Ds D3 अ)स्पर्धत स कृ°, K4 प्राप्यास्पर्धत कृ°, Ñ3 V1 प्रस्पर्धते स कृ°, D6 स्पर्धते हि स कृ° — f) V3 नित्यमेव महात्मना

14 Ñ1 om 14 (cf v l 10). — b) B1 3 Ds D3 6 S (except T4 M4) [अ]प्रतिमा (for [अ]सदृशी) — d) K2 श्रुत्वा देवो (for श्रवादेव) D3 स्वसार च महामते, T1–3 G1, 3–5 श्रुत्वा सौन्दर्यमेव च

15 Ñ1 om 15 (cf. v l 10) — a) Ś1 तस्मात् (for तस्या) K1, 3 Ñ2 3 V B D T4 G2 स तया चाभिलषित, T1 G3 5 M1 3 4 स चापि धर्षिता तस्य, T2 3 G1 4 M2 स चाभिलषिता तस्य — b) K2 श्रुतो देवो; D3 सर्वदैव (for श्रवादेव) Ñ2 महाद्युति, S (except T4 G2) महाद्युतेः (for जनार्दनः). — c) K4 ततो वीर्य- (for तेजोवीर्य) — d) K1 V2, 3 भविष्यति (for भवेदिति).

16 Ñ1 om 16^{ab} (cf v l 10) — b) K3 4 Dn D1. 2 4 5 तदा रुक्मी, G1 द्वेषाद्रुक्मी (by transp.). — After 16^{ab}, K3 Dn ins

995* कसस्य वधसंतापात्कृष्णायामिततेजसे ।

— d) K2 सेव्योऽसाव्, K3 Dn D1 T4 द्वेष्योऽयम्; K4 D6 प्रेष्योऽयम्, Ñ2 D4 T1–3 G1 3 5 M4 द्वेष्योऽसाव् (for प्रेष्योऽसाव्)

17 b) B1 3 D5 6 महाबल, T1 2. 4 G1 3 5 M4 तु भूपति. (for तु भूमिप.) — d) B1 3 -दर्शनम्, B2 D6 G2 -विक्रम॰ (for °मम्).

18 a) Ñ3 (marg) V1 चैद्य- (for चेदि-) — B3 om 18^{c}–19^{b} — d) K3 4 Ñ2 3 V B1 2 D T4 G2 निर्मितोऽसौ गिरिव्रज .

19 B3 om 19^{ab} (cf v l 18) — a) K4 Ñ2 V2 3 B2 Dn D1 2 4 5 T4 जज्ञेऽस्मौ, Ñ3 V1 B1 Ds D3 6 G2 4 संजज्ञे, M4 जज्ञेऽथं (for जज्ञेऽथ) — c) G2 वंशे वसोरेव तदा — d) Ñ1 B Ds G2 ऽभवन्नृप॰ (for ऽपि चेदिराट्). — After 19, Ñ1 reads 23, repeating it in its proper place

20 b) Ñ1 पञ्चमो मेघविक्रम. (sic), D4 पञ्च ये च महाबला॰.

21 a) D5 हयग्रीवो (for दश°) K1–3 D1. 3 4 शिशुपालहय(D1 °दश-, D3 °रथ)ग्रीवौ. — b) V1 चैद्यो (for रैभ्यो) G3 5 प्र- (for [उ]प-) T1–3 G1 4 M4 शैब्योऽथ प्रदिशो बली — c) Ś1 मायार्थ-, V2 Dn सर्वार्थ(T2. 3 G1 3 5 M4 सर्वैःस्त्र (for सर्वास्त्र-) D4 G3 M4 धीरा(for वीरा) — d) V3 महाबलपराक्रमा .

22 After 22^{ab}, D4 ins.

996* तस्यान्ववाये संभूता बहवो राजवंशजा॰ ।

सर्वास्त्रकुशला वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ॥ २१
ज्ञातेः समानवंशस्य सुनीथं प्रददौ सुतम् ।
जरासंधः स्वसुतवद्ददर्शैनं जुगोप च ॥ २२
जरासंधं पुरस्कृत्य वृष्णिशत्रुं महाबलम् ।
कृतान्यागांसि चैद्येन वृष्णीनां तत्प्रियैषिणा ॥ २३
जामाता त्वभवत्तस्य कंसस्तस्मिन्हते युधि ।
कृष्णार्थं वैरमभवज्जरासंधस्य वृष्णिभिः ॥ २४
भीष्मकं वरयामास सुनीथार्थेऽथ रुक्मिणीम् ।
तां ददौ भीष्मकश्चापि शिशुपालाय वीर्यवान् ॥ २५
ततश्चैद्यमुपादाय जरासंधो नराधिपः ।
ययौ विदर्भान्सहितो दन्तवक्त्रेण यायिना ॥ २६
अनुयातश्च पौण्ड्रेण वासुदेवेन धीमता ।
अङ्गवङ्गकलिङ्गानामीश्वरः स महाबलः ॥ २७
मानयिष्यंश्च तान्रुक्मी प्रत्युद्गम्य नराधिपान् ।
परया पूजयोपेतानानिनाय पुरीं प्रति ॥ २८
पितृष्वसुः प्रियार्थं च रामकृष्णावुभावपि ।
प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये रथैस्तत्र बलान्विताः ॥ २९
क्रथकैशिकभर्ता तान्प्रतिगृह्य यथाविधि ।
पूजयामास पूजार्हान्न्यवसन्त बहिश्च ते ॥ ३०
श्वोभाविनि विवाहे तु रुक्मिणी निर्ययौ बहिः ।
चतुर्युजा रथेनैन्द्रं देवतायतनं शुभा ॥ ३१
इन्द्राणीमर्चयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला ।

While D6 S (except G2) ins after 22ab

997* जरासंधस्य राजेन्द्र दमघोषो महाबल ।

[M3 सप्रीत्या , M4 सुतवद् (for राजेन्द्र) T2 G1 जरासधस्तु सुतवद् (= 22c). M3 चेदिराजो (for दमघोषो)]

— d) K4 Ñ2 V2 3 D1 3. 5 ददर्श च , D6 T4 M1 3 ददृशे तं ; T1–3 G1 3–5 M2 जगृहे तं (for ददर्शैनं)

23 Ñ1 reads 23 for the first time after 19 — a) K1–3 Dn D2 समाश्रित्य (for पुरस्कृत्य) — b) K1. 2 वृष्णिवंशं , M3 °शत्रुर् (for °त्रुं). — c) K2 वै येन (for चैद्येन). T1–3 G1 3–5 M4 कृतवैरोऽथ चैद्योऽभूद् , M1–3 आगस्कृदभवच्चैद्यो . — d) K1 2 Ñ3 D3 वृष्णीनां चाप्रियैषिणा , D5 °नां तु जयैषिणा ; T1–3 G1 3–5 M °नां तत्प्रि(G5 चाप्रि)ये रत .

24 a) K2 स च मान्यो (for जामाता तु) Ñ1 तत्र (for तस्य) — c) K2 4 Ñ2 V2. 3 B2 D1. 3–5 कृष्णार्थे (for °र्थं).

25 b) K3 पुत्रार्थेऽथ ; T2 सुतस्यार्थे , T3 G1 सुनीथार्थे (for °थार्थे) — c) T1 एनां ददौ भीष्मकश्च .

26 a) K3 तदा चैवम् ; K4 स तं चैद्यम् (for ततश्चैद्यम्) Ñ1 V3 उपागम्य (for °दाय) — b) K1 2 V2 D3 महाबलः ; S (except T4 G2) महीपति (for नराधिपः) — c) M4 राजेन्द्र (for सहितो). — d) K2 योधिना , Ñ2 V1 2 B2 मायिना ; B1 धीमता ; T1–3 G1. 3–5 M4 पालितान् (for यायिना). M1–3 दन्तवक्त्रेण पालित .

27 a) V2 Ds2 D1 2 (*sup. lin.* as in text) 4 अनुज्ञातश्च (for °यातश्च). T1. 3 G3–5 M4 पौण्ड्रकेण (for च पौण्ड्रेण). T2 G1 अनुज्ञातः पौण्ड्रकेण . — d) Ñ2 V3 नराधिप. (for महाबलः). Ś1 ईश्वरश्च महारथः .

28 a) Ś1 मानयित्वाथ तं रुक्मी . — b) K1. 2 D3 G4 नराधिप (for °पान्). — c) K1. 4 V1 3 D1 T4 वरया (for प°) T1–3 G1. 3–5 M पूजया परयोपेतान् — d) K1. 3. 4 Ñ V B D T3 4 तान्निनाय (for आनि°) Ś1 G5 M2 पुरं (for पुरीं). T2 G1 3. 4 तान्निनाय पुरं प्रति

29 For 29–59, D6 (also) T1 2 G1 3–5 M, subst. a passage given in App I (No 21) — a) D3 प्रियार्थे (for °र्थं) — d) K2 जनास्तत्र , D6 मान्यास्तेजो- (for रथैस्तत्र). Ś1 जन्यास्तत्र महाबला° . — Aft (1 '' ;])

998* दृष्ट्वा तानागतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।

30 b) Ś1 प्रत्यगृह्णाद् , K4 D3 प्रगृह्य च (for प्रतिगृह्य). D3 नराधिपान् (for यथाविधि). — c) Ś1 K1. 2 Ñ1 पूजयन्पू(Ñ1 °या पू)जनार्हांश्च — d) Ś1 न्यविशन्त ; K4 प्रावसन्त , V1 न्यवसंस्तु ; D5 आविशन्त (for न्यवसन्त). Ñ3 B D3 G2 बहिश्चैव न्यवेशयत् ; D6 निविष्टानासने च तान् . — After 30, D6 ins

999* न्यवेशयच्च तान्सर्वान्भीष्मको नगराद्बहिः ॥
स्थिते तस्मिञ्जरासंधे रिपौ तेषां महात्मनि ।
संभाराश्चैव सर्वत्र विवाहाय समाहृताः ॥
शङ्खाश्च पटहाश्चैव सस्वनाः सर्वतस्तदा ।
ब्राह्मणाश्च समायाता नानादिग्भ्यस्तथैव च
उत्थिताश्चैव सर्वत्र ध्वजाश्च समलंकृता ।

31 c) Ñ1 3 B1 Dn3 Ds2 D2 5 रथेनैन्द्रे ; Ñ2 °नैव ; V3 °न्द्रेण (for °नैन्द्र). — d) Ś1 D6 शुभम् (for शुभा). K3 Ñ2. 3 V3 B2 देवतायतने शुभे ; V2 B1 Dn D1. 2. 5 °ने शुभा . — After 31, D4 ins. :

दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता ॥ ३२
तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थिताम् ।
रूपेणाग्र्येण संपन्नां देवतायतनान्तिके ॥ ३३
वह्नेरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव ।
पृथिवीमिव गम्भीरामुत्थितां पृथिवीतलात् ॥ ३४
मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्त्रीविग्रहां भुवि ।
श्रियमग्र्यामिवापद्मां भविष्यां श्रीसहायिनीम् ।
कृष्णेन मनसा दृष्टां दुर्निरीक्ष्यां सुरैरपि ॥ ३५
श्यामावदातां सा ह्यासीत्पृथुचार्वायतेक्षणा ।
ताम्रौष्ठनयनापाङ्गी पीनोरुजघनस्तनी ॥ ३६
बृहती चारुसर्वाङ्गी तन्वी शशिनिभानना ।
ताम्रतुङ्गनखी सुभ्रूर्नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
तीक्ष्णशुक्लैः समैर्दन्तैः प्रभासद्भिरलंकृता ॥ ३७
अनन्या प्रमदा लोके रूपेण यशसा श्रिया ।
रुक्मिणी रूपिणी देवी पाण्डुरक्षौमवासिनी ॥ ३८
तां दृष्ट्वा ववृधे कामः कृष्णस्य शुभदर्शनाम् । C 6620 B 2.59 42 P 2 59 42

1000* दासीशतसहस्रौघैर्वेष्टिता तु जगाम ह ।
अम्बिकापूजनार्थाय पादचारी यथास्थिति ॥

32 ^{a}) D1 रुद्राणीम् (for इन्द्रा°) — After 32, D6 ins

1001* केशवो मे भवेद्भर्ता नान्य. कश्चिद्भवेदिति ।
एवं मनसि संस्थाप्य पुष्पाञ्जलिपुटाभवत् ॥

33 ^{a}) K4 Ñ V2 3 B1 2 D1–3 5 6 G2 तदा (for तत) — ^{b}) D5 च्युताम् (for स्थिताम्) — ^{c}) K1 3 V2 3 D3 [अ]ग्रेण (for [अ]ग्र्येण) D6 एवंरूपेण संपन्नां

34 ^{b}) Ñ2 V3 साक्षाद् (for मायां) — ^{d}) Ś1 धरणी- (for पृथिवी-) Ñ2 उद्धृता धरणीतलात्

35 ^{c}) K3 4 Ñ V B D G2 श्रीमिवाग्र्यां विना पद्मं. — ^{e}) Ñ2 V2 सहसा (for मनसा) K3 Dn1 दृष्टा (for दृष्टां) — ^{f}) K1 Dn1 दुर्निरीक्ष्या (for °क्ष्यां)

36 ^{a}) Ñ2 V2 3 B1 D2 (marg as in text) 3 4 श्यामावदातामासीनां , B2 3 Ds D6 G2 °तां ह्यासीनां — ^{b}) K1 2 D6 पृथुचार्वञ्चितेक्षणा , V2 3 B1 3 Ds D2 4 G2 °चार्वायतेक्षणाम् — ^{c}) D2 तां स्निग्ध- (for ताम्रौष्ठ-) — ^{d}) K3 Ñ2 V B2 Ds D2–6 G2 पीनोरुजघनस्तनीम् (V1 3 °स्थलीम्), B1 3 Cal ed पूर्णचन्द्रनिभाननाम्

37 B1 3 om 37^{ab} — ^{a}) Ds1 तां दृष्ट्वा (for बृहती). Ñ2 V2 3 B2 Ds2 D3–5 G2 बृहतीं चारुसर्वाङ्गीं — ^{b}) Bom Poona eds G(ed.) -सितानना (for -निभा°) Ñ1 Ds G2 पूर्णचन्द्रसमा(Ñ1 °निभा)ननाम् , Ñ2 V2 3 B2 D3–5 तन्वीं शशिनिभाननाम् — ^{c}) Ñ2 V2 3 B Ds D3–6 G3 -नखीं (Ds1 °खां) सुभ्रु (for -नखी सुभ्रूर्) — ^{d}) Ñ1 2 V2 3 B Ds D2–6 G2 -मूर्धजाम् (for °जा). — After 37^{cd}, N (except Ś1 Ñ1) G2 ins.

1002* अत्यर्थं रूपतः कान्ता पीनश्रोणिपयोधरा ।

[Ñ2 V2 3 B1 3 Ds D3–6 G2 कान्ता (for कान्ता) K1 2 अत्यर्थं रूपसपन्ना (for ^{a}). Ñ2 V2. 3 B1. 3 D2–6 -पयोधराम् (for °धरा)]

— ^{e}) V1 B2 तीक्ष्णै (for तीक्ष्ण-) Ś1 Ñ2 V3 -शुक्ल- (for शुक्लैः) — ^{f}) K1 Ñ3 V1 D6 प्रभावद्भिर् , K2 प्रभा वह्नेर (for प्रभासद्भिर्) V3 B2 3 Ds D2–4 अलंकृताम् (for °ता). Ñ1 V2 B1 D5 G2 प्रभाव(Ñ1 G2 °काश)द्भिरलंकृताम्

38 ^{a}) Ñ1 अत्यन्त- , V1 D1 अनन्य- , D6 °न्यां (for °न्या). Ñ2 V3 नास्त्यन्या सदृशी लोके , B1 2 Ds D2–5 अनन्यां प्रमदां लोके , G2 अनन्यप्रतिमां लोके — ^{c}) Ds1 रुक्मिणीं (for °णी) K3 4 Dn D1 रूपिणी रुक्मिणी देवी , Ñ2 V2 B Ds2 D6 G2 रुक्मिणीं रूपिणीं देवी , D2–5 रूपिणी रुक्मिणीं देवीं. — ^{d}) Ñ2 V2 3 B Ds D2–6 -वासिनीम् (for °नी)

39 ^{a}) G2 दृष्ट्वा तां (by transp) — ^{b}) N (except Ś1 K1 2) G2 प्रिय- (for शुभ-) — ^{d}) Ś1 अथादधत् , K1 2 4 Ñ3 (marg as in text) V1 D6 G2 समादधे (V1 °धौ) (for °दधत्) — After 39, D6 ins..

1003* रुक्मिणी च तदा देवी ददर्श कृष्णमीश्वरम् ॥
अचिन्तयच्च सा देवी दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितम् ।
सोऽयं विष्णुर्जगन्नाथ साक्षाद्रामानुज कृती ॥
अस्य चक्रं सदा शङ्खं भुजयोरुभयोरपि ।
शोभयेतां सदा तौ तु दैत्यदानवदारिणौ ॥
अस्य हस्ते स्थितं शार्ङ्गं दैत्यदानवभीषणम् ।
सदा भाति महच्चापं लोके ख्याततरं हरे ॥
यमाश्रित्य गदा देवी सदा कौमोदकीति सा ।
दैत्यदानवहन्त्री च तद्भुजोपरि दारुणा ॥
यदतुल्यं समाश्रित्य खड्गो नन्दकसञ्ज्ञक. ।
रिपून्हन्ति महावीर्यानसह्यान्दैवतैरपि ॥
अस्य स्याद्वाहनं विष्णोर्गरुत्मान्पक्षिपुंगव ।
शक्रादींश्च सुराञ्जित्वा जहारामृतमुत्तमम् ॥
सोऽयं विष्णुर्गुरु साक्षाद्गोपवेषेण भूषितः ।
गोपस्त्रीस्तनभारेषु विजहार यथासुखम् ॥
यो ननर्त ह्रदे तस्या यमुनायास्तदा हरिः ।
अमथ्नात्कालियं तस्मिन्विषाग्निज्वालमालिनम् ॥

हविषेवानलस्यार्चिर्मनस्तस्यां समादधत् ॥ ३९
रामेण सह निश्चित्य केशवः सुमहाबलः ।
तत्प्रमाथेऽकरोद्बुद्धिं वृष्णिभ्यः प्रणिधाय च ॥ ४०
कृते तु देवताकार्ये निष्क्रामन्तीं सुरालयात् ।
उन्मथ्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमम् ॥ ४१
वृक्षमुत्पाट्य रामोऽपि जघानापततः परान् ।
समनह्यन्त दाशार्हास्तदाज्ञाय तु सर्वशः ॥ ४२
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः ।
वाजिभिर्वारणैश्चापि परिवव्रुर्हलायुधम् ॥ ४३
आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरीं प्रति ।
रामे चासज्य तं भारं युयुधाने च वीर्यवान् ॥ ४४
अक्रूरे विपृथौ चापि गदे च कृतवर्मणि ।
चक्रदेवे सुनक्षत्रे सारणे च महाबले ॥ ४५
निवृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे ।
उग्रसेनात्मजे कङ्के शतद्युम्ने च केशवः ॥ ४६
राजाधिदेवे मृदरे प्रसेने चित्रके तथा ।
अतिदान्ते बृहद्दुर्गे श्वफल्के चित्रके पृथौ ॥ ४७
वृष्ण्यन्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः ।
गुरुमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ॥ ४८
दन्तवक्त्रो जरासंधः शिशुपालश्च वीर्यवान् ।
संनद्धा निर्ययुः क्रुद्धा जिघांसन्तो जनार्दनम् ॥ ४९
अङ्गवङ्गकलिङ्गैश्च सार्धं पौण्ड्रैश्च वीर्यवान् ।

अयं गोवर्धनं शैलं दधावेकेन बाहुना ।
लीलया स जगन्नाथो कोलक बालको यथा ॥
अयं स पुण्डरीकाक्षो यो हयं प्रजघान ह ॥
यश्चाणूरं मृधे हत्वा कंसं चैव महाबलम् ।
ननर्त रङ्गे गोविन्दो गोपैः सार्धं सयादवैः ॥
अयं स यादवश्रेष्ठ पद्मकञ्जल्कलोचन ।
श्यामावदातः सश्रीक साक्षादिन्द्रानुज कृती ॥
युवा कृती पुराणात्मा पद्माक्षः पद्मसप्रभः ।
सोऽयमद्य जगन्नाथः प्राप्तो मामिह यादवः ॥
अमुष्य पादयोः पद्ममुद्वहामि न संशय ।
शुश्रूषां प्रतियोक्ष्यामि पादयो पद्मसंज्ञयोः ॥
एवं विचिन्तयित्वा सा ववन्दे तां शचीं तदा ।

40 ^{a}) Ñ1. 2 V3 B1. 3 D8 G2 संमन्त्र्य (for निश्चित्य) — ^{d}) Ś1 B3 G2 वृष्णिभिः (for °भ्यः) K2–4 Ñ1 V3 D8 D3 प्रविधाय ; V1 परि° (for प्रणि°). K1 B1. 2 वृष्णिभिः प्रविधाय च

41 ^{a}) K1. 2 Ñ1 V1 B Ds D5 G2 कृते तु देवकार्ये तां ; D6 कृत्वा तु देवताकार्यं. — ^{b}) S1 K3 Ñ2 Dn Ds1 D1 निष्क्रामन्ती (for °न्तीं). — D1 om. 41^{c}–44^{b}. — ^{d}) K1. 2. 4 Ñ2 V3 तां (for स्वं).

42 D1 om. 42 (cf. v. l. 41). — ^{b}) K3 जवेन (for जघान). D5 [अ]थ ततः (for [आ]पततः) D2 जवेनापोथयत्परान् — ^{c}) K2 समनह्यत दाशार्हस्. — ^{d}) Ñ1. 3 V1. 2 B Ds D2 (marg). 4–6 G2 तदाशस्ताश्च सर्वशः (D8 °त.); D3 तदा रामानुयायिनः

43 D1 om. 43 (cf. v. l 41). — ^{a}) K3 द्वैरथैर् ; K4 रथैश्च ; Ds2 D4. 5 तै रथैर् (for ते रथैर्). Ñ1 ते रथैर्नगराकारैः. — ^{b}) K2 V2 Ds समुत्थित- ; K4 °च्छृत- ; Dn °च्छ्रित्य (for °च्छ्रित-).

44 D1 om 44^{ab} (cf v. l 41) Ñ1 transp 44^{ab} and 44^{cd} — ^{b}) D3 स्व- (for [आ]शु) — ^{c}) Ś1 ऽभ्यासज्य (for चा°) Ñ1. 2 V3 आसज्य रामे त भारं ; Ñ3 V1 B3 D8 रामे भारं त(B3 स)मासज्य , B1 G2 रामे भारं समासाद्य (G2 °वेद्य)

45 ^{b}) Ś1 वरे च , K2 गदेऽथ (for गदे च). — K3 om. 45^{c}–46^{c}. — ^{c}) K4 Ñ2. 3 V B D (except D4) G2 सुदेवे च (for सुनक्षत्रे).

46 K3 om 46^{abc} (cf v l 45) — ^{a}) K4 D2 त्रिगर्त- (for निवृत्त-). D6 निवर्त्य शत्रौ निष्क्रान्ते. — ^{c}) K2 ऽक्रूरे (for कङ्के). — ^{d}) K2 शतपद्मे (for °द्युम्ने).

47 ^{a}) K4 Ñ1. 3 B1 D1. 5 मृदुरे ; Ñ2 मृदवे (for मृदरे). — ^{b}) Ś1 सात्यके (for चित्रके). — ^{c}) Ś1 सुनिर्दान्ते ; V1. 2 अरिदान्ते , D3. 4 अनिर्दान्ते (for अतिदान्ते) — ^{d}) K3. 4 Ñ2. 3 V2 B D सत्यके (for चित्रके). V1 श्वफल्के सत्यके तथा.

48 ^{a}) Ś1 सर्वेषु (for चान्येषु). — ^{c}) K1 B3 G2 आसाद्य (for आसज्य). — After 48, D6 ins. :

1004* ततश्च यादवाः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः ।

Colophon

[Adhy name रुक्मिणीहरणम्]

— After the above, D6 ins. a passage given in App. I (No 22).

49 K4 om. (hapl) 49^{c}–50^{b} ; D4 reads the same

निर्ययौ चेदिराजः स भ्रातृभिः सुमहारथैः ॥ ५०
तान्प्रत्यगृह्णन्संरब्धा वृष्णिवीरा महारथाः ।
संकर्षणं पुरस्कृत्य वासवं मरुतो यथा ॥ ५१
आपतन्तं हि वेगेन जरासंधं महाबलम् ।
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्युयुधानो महामृधे ॥ ५२
अक्रूरो दन्तवक्त्रं तु विव्याध नवभिः शरैः ।
तं प्रत्यविध्यत्कारूषो बाणैर्दशभिराशुगैः ॥ ५३
विपृथुः शिशुपालं तु शरैर्विव्याध सप्तभिः ।
अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान् ॥ ५४
गवेषणोऽपि चैद्यं तु षड्भिर्विव्याध मार्गणैः ।
अनिदान्तस्तथाष्टाभिर्बृहद्दुर्गश्च पञ्चभिः ॥ ५५
प्रतिविव्याध तांश्चैवः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
जघान चाश्वांश्चतुरश्चतुर्भिर्विपृथोः शरैः ॥ ५६
बृहद्दुर्गस्य भल्लेन शिरश्चिच्छेद चारिहा ।
गवेषणस्य सूतं च प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ ५७
हताश्वं स रथं त्यक्त्वा विपृथुस्तु महाबलः ।
आरुरोह रथं क्षिप्रं बृहद्दुर्गस्य वीर्यवान् ॥ ५८
विपृथोः सारथिश्चापि गवेषणरथं द्रुतम् ।
आरुह्य जवनानश्वान्नियन्तुमुपचक्रमे ॥ ५९
ते क्रुद्धाः शरवर्षेण सुनीथं समवाकिरन् । C 6641 B 2.59 63 P 2.59 63

on marg — ^{c}) V3 हृष्टा (for क्रुद्धा) — ^{d}) K1 2 D4 हलायुधम् (for जनार्दनम्).

50 K4 om 50^{ab} (cf v l 49) — ^{a}) Ś1 K2 D6 -कलिङ्गेशै· (for °ङ्गैश्च) — ^{b}) D3 6 पौण्ड्रेण (for पौण्ड्रैश्च) Ñ2 V3 B1 वीर्यंत (for °वान्) — ^{c}) K3 Ñ3 (marg as in text) V1 B1 3 Ds निर्ययुश् (for °यौ) — ^{d}) G(ed) शत्रुभि (for भ्रातृभिः) Ñ3 B1. 3 Ds G2 भ्रातरः सुमहारथाः — After 50, D6 ins

1005* क्व वासुदेव क्व च गोपकास्ते
कुतो नु राजा यदुवंशजन्मनाम् ।
कुतो नु रामो मदमत्तगर्हित.
कुतो नु वीरो युधि सात्यकिः किल ॥
इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा
रणाय युक्ताः सबला समागधाः ।
शरैश्च खड्गैर्युधि पातयन्तो
महारथा निर्ययुरुग्रवीर्याः ॥
Colophon
वैशपायन ।
अथ सैन्ये महाराज मागधस्य महात्मन ।
शङ्खदुदुभयश्चैव सस्वनुर्युद्धशंसव ।
यादवाश्च महाराज शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥
भेरीणां च मृदङ्गाना झर्झरीणां च सर्वश. ।
नादा समभवन्तश्च यदूना सैन्यसंचये ॥
ततो युद्धं समभवत्सेनयोरुभयोरपि ।
जरासंधप्रमुखतो वृष्णयः प्रथितास्तदा ॥

[Colophon — Adhy name . रुक्मिणीहरणम्.]

51 ^{a}) V1 2 B2 Ds1 D1 संरब्धान् (for °ब्धा). Ds2 D6 तान्प्रत्यगृह्णात्संरब्धान् — ^{b}) V2 -वीरान् (for -वीरा). K Ñ1 B2 Dn Ds1 D2 4 5 G2 महाबला (for °रथा) Ds2 D1. 6 वृष्णिवीरान्महाबलान् — ^{d}) V3 Bom Poona eds मारुतो (for म°).

52 ^{a}) D5 यदवो (for वेगेन) V2 आयान्तं तं तु वेगेन.

53 ^{b}) S1 K1 2 दशभिः, D6 निशितै (for नवभि). — ^{c}) D3 प्रविव्याध (for प्रत्यविध्यत्) D6 अक्रूरो ; G2 कारूशो (for °षो) — ^{d}) Ñ1 नवभिर् (for दश°).

54 ^{c}) Ś1 Dn अष्टाभि. (for अष्टभि)

55 ^{c}) K2 3 Ñ3 B1 2 Dn D2 अतिदान्तस्, K4 अनिदान्तं, Ñ1 अतिदत्तं, Ñ2 V2 अतिदान्तं, V1 Ds G2 अभिदान्तस्, V3 अरिदान्तस्, B3 अतिदन्ते (for अनिर्दान्तस्) — ^{d}) Ñ2 V3 बृहद्दुर्गं, B2 Dn D3 °दुग्रश् (for °दुर्गश्)

56 ^{c}) K1 2 4 Ñ2 3 D5 G2 [अ]श्वांश्च (by transp). V2 जघान चतुरश्चाश्वाश्, B1 3 Ds D4 °नाश्वांश्चतुर्भिश्च — ^{d}) B1 3 Ds D4 चतुरो (for °भिर्) Ś1 D6 विपृथुः ; K1 2, 4 निशितै. (for विपृथोः) G2 चतुरो विपृथु शरैः.

57 ^{b}) K1 D5 वीरहा, Ñ3 (marg. as in text) B1, 3 Ds D6 G2 वीर्यवान् ; D4 सारथे· (for चारिहा) — ^{c}) Ñ1 गवेषणं च (for °णस्य) D6 विपृथो सारथि चैव.

58 ^{a}) K3 4 Ñ V2 3 Dn D1 2, 4 5 हतसूतं (for हताश्वं स) — ^{b}) V1 B3 Ds D3 स, B1 G2 सु- (for तु). Ś1 K1 2 महारथः (for °बल) — ^{c}) K3 4 Ñ1 V2 B2 Dn Ds1 D1–6 शीघ्रं (for क्षिप्रं)

59 After 59^{ab}, K4 Ñ2 V2 Ds D1 2 read 69^{ab} (all except K4 D1) repeating it in its proper place. Ds2 repeats 59^{cd}, after the first occurrence of 69^{ab}. — ^{c}) Ñ3 (marg. as in text) B2 3 Ds2 (second time) D4, 5 G2 आरुह्य जव(B2 3 रथ-, G2 द्रुत)माश्थाय ; Ds2 (first time)

नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहस्ताः कलापिनः ॥ ६०
चक्रदेवो दन्तवक्त्रं बिभेदोरसि कर्णिना ।
पट्टिशं पञ्चविंशत्या विव्याध युधि मार्गणैः ॥ ६१
ताभ्यां स विद्धो दशभिर्बाणैर्मर्मातिगैः शितैः ।
ततो बली चक्रदेवं बिभेद दशभिः शरैः ॥ ६२
पञ्चभिश्चापि विव्याध सोऽविदूराद्विदूरथम् ।
विदूरथोऽपि तं षड्भिर्विव्याधाजौ शितैः शरैः ॥ ६३
त्रिंशता प्रत्यविध्यत्तं बली बाणैर्महाबलम् ।
कृतवर्मा बिभेदाजौ राजपुत्रं त्रिभिः शरैः ॥ ६४
न्यहनत्सारथिं चास्य ध्वजं चिच्छेद चोच्छ्रितम् ।
प्रतिविव्याध तं क्रुद्धः पौण्ड्रः षड्भिः शिलीमुखैः ॥ ६५
धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य भल्लेनायतपर्वणा ।
निवृत्तशत्रुः कालिङ्गं बिभेद निशितैः शरैः ।
तोमरेणांसदेशे तं निर्बिभेद कलिङ्गराट् ॥ ६६
गजेनासाद्य कङ्कस्तु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ।
तोमरेण बिभेदाङ्गं बिभेदाङ्गश्च तं शरैः ॥ ६७
चित्रकश्च श्वफल्कश्च सत्यकश्च महारथः ।
कलिङ्गस्य तथानीकं नाराचैर्बिभिदुः शितैः ॥ ६८

°ह्य यवनस्याश्वान् — ^{d}) K_4 $\tilde{N}_3$ (marg as in text) $D_{s1\ s2}$ (both times) $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ निहन्तुम् (for निय°)

60 ^{a}) $\acute{S}_1$ तं (for ते) — ^{b}) B_1 सुनीथं पर्यबाधयन् — ^{c}) K_3 D_3 नृत्यन्ते, D_2 °न्ति, $D_{4\ 5}$ °न्तो (for °न्तं) $\tilde{N}_1$ -मार्गेण (for °षु) — ^{d}) V_2 -हस्तं (for -हस्ताः). $\acute{S}_1$ तु दुंदुभिम् (for कलापिनः) K_1 चापहस्तास्तु दुंदुभिम्, K_2 °स्तः सदुंदुभिः, $\tilde{N}_1$ B_3 आ(B_3 प्र)हता तत्र दुंदुभि

61 ^{a}) $\acute{S}_1$ वक्त्रदेशे, K_2 वक्रदेवो, D_6 शक्र° (for चक्र°) — ^{b}) $\tilde{N}_3$ (marg. as in text) V_1 $B_{1\ 3}$ D_6 G_2 पत्त्रिणा (for कर्णिना). — ^{c}) $K_{3.4}$ V_2 $D_{1\ 2\ 4}$ (marg) $_5$ षड्थं, Dn प्रघसं (Dn_2 °स); D_4 यदुपं (for पट्टिशं). K_4 $\tilde{N}$ $V_{1\ 2}$ B_3 D_S D_6 G_3 पञ्चभिश्चापि, V_3 $B_{1.2}$ Dn D_{1-5} °भिश्चैव (for °विंशत्या) — K_3 om. (hapl) 61^{d}–63^{a} — ^{d}) $\tilde{N}_1$ स तु (for युधि).

62 K_3 om 62 (cf v. l 61) — ^{b}) $\tilde{N}_3$ D_3 शतै ; D_{s2} शरै (for शितैः) — $\tilde{N}_2$ om (hapl ?) 62^{c}–63^{d}, $\acute{S}_1$ om. 62^{cd}. — ^{c}) $\tilde{N}_1$ चक्रवक्त्रं ; D_3 °देवो (for °देवं) — ^{d}) B_1 विव्याध (for बिभेद) D_6 क्रुधा (for शरैः)

63 K_3 om. 63^{a} (cf v. l 61) $\tilde{N}_2$ om 63 (cf v l 62). K_4 om. (hapl.) 63 — ^{b}) D_S सोऽपि कोपाद् ; D_3 भल्लेन तु ; D_5 सोऽतिदूराद् ; D_6 अविदूराद् (for सोऽविदूराद्). — D_3 om 63^{cd}. — ^{d}) D_4 नि- (for [आ]जौ). $\acute{S}_1$ त्रिभिः; K_2 शतै (for शितैः). — V_2 ins. after 63 $\tilde{N}_2$ after 64^{ab}.

1006* दन्तवक्त्रोऽपि विव्याध भानुमन्तं विदूरथम् ।
[$\tilde{N}_2$ भल्लेन तु (for भानुमन्त).]

64 K_2 om. (hapl) 64. — ^{a}) $\acute{S}_1$ विंशत्या (for त्रिंशता). — ^{b}) $\acute{S}_1$ बालो (for बाणैर्). D_S D_6 महारथम् (for °बलम्). K_1 बलैर्बाणैर्महाबलः — After 64^{ab}, $\tilde{N}_2$ ins 1006* — ^{c}) D_6 [आ]शु (for [आ]जौ) — ^{d}) K_1 शतैः (for त्रिभिः)

65 For the substitution in D_5, cf v l 77. G_2 om (hapl) 65^{a}–66^{d} — ^{a}) $K_{3\ 4}$ V_2 B_2 Dn D_{1-4} निजघ्ने, V_3 अहनत् (for न्य°) — ^{b}) K_2 चोच्छ्रितै, K_4 $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 2}$ $D_{1\ 6}$ सोच्छ्रितम् (for चो°) D_3 ध्वजं चैव समुच्छ्रितम् — ^{c}) $\acute{S}_1$ अभि- (for प्रति-) $\tilde{N}_1$ शक्रः (for क्रुद्धः) — ^{d}) K_3 षड्भिः शिलीमुखैः शरैः

66 For the substitution in D_5, cf v l 77 G_2 om. 66^{abcd} (cf v l 65) — ^{a}) K_1 सोऽप्यस्य, $\tilde{N}_1$ तं तस्य ; $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1\ 3}$ D_S तत्तस्य (for चाप्यस्य). D_6 धनुश्चास्य प्रचिच्छेद — ^{b}) K_{1-3} Dn D_3 नत- ; $\tilde{N}_2$ $D_{1.4}$ [आ]नत (for [आ]यत-). $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_3$ V_1 B D_S भल्लेन कृ($\acute{S}_1$ न)तवर्मणः. — ^{c}) D_2 त्रिगर्त- (for निवृत्त-). — ^{d}) $\acute{S}_1$ [अ]ङ्ग ; V_2 $D_{3.4}$ [आ]जौ (for नि-) $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B D_S विव्याध नवभिः शरैः ; D_6 बिभेदाङ्गं च मार्गणै — ^{e}) D_{s2} -देशं (for -देशे). K_4 $D_{1\ 2\ 4}$ स (for तं) — ^{f}) $K_{1.2.4}$ $\tilde{N}$ $V_{1.3}$ B D_S $D_{1-4.6}$ G_2 कलिङ्गजः (for °ङ्गराट्)

67 For the substitution in D_5, cf v l. 77. — ^{a}) K_2 पुण्ड्रस् (for कङ्कस्). — ^{b}) $\acute{S}_1$ गजान् (for गजम्). — D_1 om (hapl) 67^{c}–68^{d}. — ^{c}) $K_{1\ 2.4}$ $\tilde{N}$ V B D_S D_4 (marg as in text) $_6$ G_2 जघान (for बिभेद) — ^{d}) K_1 (marg) जघान (for बिभेद). V_2 [अ]ङ्गं च तं, D_{s2} च शितै (for [अ]ङ्गश्च तं) $K_{2\ 4}$ जघानाङ्गः शतैः शरैः.

68 For the substitution in D_5, cf. v. l 77 D_1 om. 68 (cf v l. 67) K_4 om (hapl) 68. — ^{b}) $\acute{S}_1$ K_2 V_3 Dn_2 सात्यकि(V_3 °क)श् ; D_2 (marg.) त्रिगर्तश् (for सत्यकश्). $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B D_S D_3 G_2 महाबलः ; G(ed) °रथम् (for °रथः). D_6 सात्यकिश्च महाबलः. — ^{c}) $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 Dn $D_{2.6}$ रथानीकं ; $\tilde{N}_3$ (marg as in text) V_2 $B_{1.2}$

विसृष्टेन द्रुमेणाजौ वङ्गराजस्य कुञ्जरम् ।
जघान रामः संक्रुद्धो वङ्गराजं च संयुगे ॥ ६९
तं हत्वा रथमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् ।
संकर्षणो जघानोग्रैर्नाराचैः कैशिकान्बहून् ॥ ७०
षड्भिर्निहत्य कारूषान्महेष्वासान्स वीर्यवान् ।
शतं जघान संक्रुद्धो मागधानां महारथः ।
निहत्य तान्महाबाहुर्जरासंधं ततोऽभ्ययात् ॥ ७१
तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्मागधस्त्रिभिः ।
तं बिभेदाष्टभिः क्रुद्धो नाराचैर्मुसलायुधः ।
चिच्छेद चास्य भल्लेन ध्वजं रत्नविभूषितम् ॥ ७२
तद्युद्धमभवद्धोरं तेषां देवासुरोपमम् ।
सृजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरम् ॥ ७३
गजैर्गजा हि संक्रुद्धाः संनिपेतुः सहस्रशः ।
रथै रथाश्च संरब्धाः सादिभिश्चापि सादिनः ॥ ७४
पदातयः पदातींश्च शक्तिचर्मासिपाणयः ।
छिन्दन्तश्चोत्तमाङ्गानि विचेरुर्युधि ते पृथक् ॥ ७५ C 6657 B 2 59 79 P2 59 79

D4 तदा°, D3 तदा सैन्यं (for तथानीक) — K2 om 87 68^d–88 12^b — ^d) K3 Ñ1 3 शतै, Ñ3 (marg) V1 स्वयम्, Ds2 G2 शरै (for शितैः)

69 For the substitution in D5, cf v l. 77. K2 om 69 (cf v l 68) K1 om 87 69^c–88 12^b. K4 D1 read 69^ab after 59^ab, Ñ2 V2 Ds D2 read it for the first time after 59^ab —^a) Ñ1 स विसृष्ट-; Ñ2 V2 (both first time) B3 D1 2 (first time) तं विसृष्टं, Ñ2 (second time) विसृष्टस्तु, Ñ3 V1 °ष्टं तं, V2 (second time) °ज्य तं, V3 °ष्टे तु, D3 विशिष्टेन (for विसृ°) K3 रथेन, D6 हलेन (for द्रुमेण) K4 विसृष्टं दुद्रुवे चाजौ, Ds (both first time) तं विसृष्टं दमेनाजौ, D4 तं विसृष्टौ क्रमेणाजौ (sic) — ^b) Ś1 K3 Dn D2 (second time) 6 वारणम् (for कुञ्जरम्) K4 Ñ2 V2 (last two first time) D1 2 (first time) भङ्गराजस्य कुञ्जरम्, Ds (both first time) भङ्गाराज(Ds2 °कार)स्य कु° — K4 om 69^c–71^c D1 om 69^c–70^b. — ^c) D3 संरब्धो (for संक्रुद्धो) — ^d) Ñ1 जरासंधं (for वङ्गराजं) V2 B1 वङ्गराजस्य संगरे (B1 °युगे)

70 For the substitution in D5, cf v l 77 K2 om. 70 (cf v. l 68) K1.4 om 70, D1 om 70^ab (for all, cf v l 69) — ^a) Ds आस्थाय (for आरुह्य) — ^c) D3 [उ]चैर् (for [उ]ग्रैर्) — ^d) D6 सैनिकान्; some Mss काशिकान् (for कै°)

71 For the substitution in D5, cf v l 77 K2 om 71 (cf v l 68) K1 om 71, K4 om 71^abc (for both, cf v l 69) — ^c) Ñ2 V1 2 Ds D3 4 स तं (for शत) Ś1 संनद्धो, K3 स क्रुद्धो, D6 संरब्धो (for संक्रुद्धो) — ^d) B1 2 G2 मगधानां (for मा°) Ñ3 V1 B3 महाबले, Bom Poona eds G(ed) °बल. (for °रथः). Ds मगधानां महाबले — ^e) K3 D3 निहन्य (for °त्य) D6 महाराज (for °बाहुर्) — ^f) D3 ऽभ्यगात् (for °यात्).

72 For the substitution in D5, cf. v l. 77 K2 om 72 (cf v l 68) K1 om 72 (cf v l 69) — ^b) Ñ1 तथा (for त्रिभि) — ^c) Ñ1 बिभेद च (for तं बिभेद) — ^f) K3 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1–4 G2 ध्वजं हेमपरिष्कृतम् — After 72, D6 ins :

1007* चापं च महदायत्तं शरैरेव हलायुध· ।
रथं चास्य महाराज तिलशश्च समाहनत् ॥
स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय मागध ।
बिभेद बलभद्रं तु जघान च पुन पुन ॥
रथं च चूर्णयामास गदयास्य स मागध ॥ [5]
पात्यमानाद्रथात्तस्मादवप्लुत्य हलायुध ।
सात्यकेस्तु रथं प्रायात्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
सात्यकिस्तु महाराज शरैर्विव्याध मागधम् ॥
बलदेवो महाराज गदा संगृह्य सत्वरम् ।
जघान मागधं सख्ये वज्रेणेव गिरिं हरि ॥ [10]

73 For the substitution in D5, cf v l 77. K2 om 73 (cf v. l 68) K1 om 73 (cf v l. 69) — ^ab) S1 D6 तेषां घोरं (by transp) — After 73^ab, Ś1 ins :

1008* अनिवार्यैं शरैरेव प्रहर्षोघो महोदधे. । (sic)

— ^d) Ś1 निजघान (for निघ्नताम्).

74 For the substitution in D5, cf v l 77 K2 om. 74 (cf v l 68) K1 om 74 (cf v l. 69). — ^a) V2 संक्षुब्धाः (for संक्रुद्धाः) — ^b) V3 संनिष्पेतु.; D3 विनिपेतुः (for स°) — ^c) V3 रथाश्च-; D6 अश्वाश्च (for रथाश्च). Ñ3 (marg) संवृद्धा°, V1 संरुद्धा, D3 संक्रुद्धा (for संरब्धा.) Ś1 रथा रथैश्च संरब्धा· — ^d) K3 4 Ñ3 V1.2 B2 D1. 3 4 सादिनश्चापि सादिभिः, D2 °नः सादिभि· सह

75 For the substitution in D5, cf v. l 77 K2 om 75 (cf v l 68) K1 om 75 (cf v l 69) — ^a) Ś1 D6 तथा पत्तीन्, Ñ2 पदातांश्च; V2 °तैश्च, B1.3 Ds G2 °तीनां (for °तींश्च) — ^d) D6 विनेदुर् (for विचेरुर्).

76 For the substitution in D5, cf. v l 77. K2 om 76 (cf v l 68) K1 om 76 (cf v l 69). — ^a)

असीनां पात्यमानानां कवचेषु महास्वनः ।
शराणां पततां शब्दः पक्षिणामिव शुश्रुवे ॥ ७६

भेरीशङ्खमृदङ्गानां वेणूनां च मृधे ध्वनिम् ।
जुगूह घोषः शस्त्राणां ज्याघोषश्च महात्मनाम् ॥ ७७

इति श्रीहरिवंशे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

८८

वैशंपायन उवाच ।
कृष्णेन ह्रियमाणां तु रुक्मी श्रुत्वा तु रुक्मिणीम् ।
प्रतिज्ञामकरोत्क्रुद्धः समक्षं भीष्मकस्य ह ॥ १

अहत्वा युधि गोविन्दमनानीय च रुक्मिणीम् ।
कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ २
आस्थाय स रथं वीरः समुदग्रायुधध्वजम् ।

D4 (marg) खड्गानां, G2 असिना (for असीनां) V3 असीनां पत्यमानाना — b) B3 महाबल. (for °स्वन) — c) D6 शस्त्राणां (for शराणां). Ś1 चापि, Ñ V1.3 B1 Ds2 G2 चाजौ, V2 D6 आजौ (for शब्द).

77 K2 om 77 (cf v 1 68). K1 om 77 (cf v 1. 69) — b) Ś1 महा- (for मृधे). K4 Ñ2 V B2.3 Ds1 D1.2.6 ध्वनि, G2 स्वन (for ध्वनिम्) — c) V2 B G2 जुघोष, D6 बभूव (for जुगूह). Ñ2 घोषं, B3 om (for घोष) Ś1 जुगूह घोषमस्त्राणां, Ñ3 V1 जुघोष घोषं (V1 °रं) शस्त्राणां — d) D2 ज्याघोषाश्च (for °षश्च). — For 65–77, D5 subst

1009* तं प्राविध्यत सप्तत्या बाणैर्गाढं जनार्दन ।
यतमानश्च चिच्छेद ध्वजं चास्य महाबलः ।
जहार च शिरः कायात्सारथेस्तस्य वीर्यवान् ॥
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय परिवव्रुर्जनार्दनम् ।
दाक्षिणात्या जिघांसन्तो राजानः सर्व एव ते ॥ [5]
तमंशुमान्महाबाहुर्विव्याध दशभिः शरैः ।
श्रुतर्वा पञ्चभिः क्रुद्धो वेणुदारिश्च सप्तभि. ॥
ततोऽंशुमन्तं गोविन्दो बिभेदोरसि वीर्यवान् ।
निषसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ॥
श्रुतर्वणो जघानाश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः । [10]
वेणुदारेर्ध्वजं छित्त्वा भुजं विव्याध दक्षिणम् ॥
तथैव च श्रुतर्वाणं शरैर्विव्याध सप्तभि. ।
शिश्रिये च ध्वजं श्रान्तो न्यषीदच्च व्यथान्वित ॥
मुञ्चन्त शरवर्षाणि वासुदेवं ततोऽभ्ययुः ।
क्रथकैशिकमुख्यास्ते रथवंशेन सर्वश ॥ [15]
बाणान्बाणैश्च चिच्छेद तेषा युधि जनार्दनः ।
जघान चैषां संरब्धो यतमानान्यतान्बहून् ॥
पुनरन्यांश्चतु षष्ट्या निजघान शितैः शरैः ।
क्रुद्धानापततो वीरो प्राद्रवत्तद्बलं ततः ॥

— After 77, D6 ins.

1010* एतस्मिन्नन्तरे वीरो बलभद्रो महायशा. ।
जघान गदया वीरं जरासंधं महामृधे ॥
मूर्छां जगाम राजा तु निपपात च भूतले ॥
सात्यकिर्वङ्गराजं तु जघान निशितै शरैः ।
तत्सैन्यं विमुखं चासीज्जरासंधे पतत्यपि ॥ [5]
सात्यकिर्बलभद्रश्च जित्वा योधान्सहस्रश ।
शङ्खं दध्मतू राजानौ सर्वेषामग्रतः स्थितौ ॥
ततश्च विद्रुते सैन्ये जरासंधे पराजिते ।
तयो शङ्खध्वनिं श्रुत्वा गच्छन्नेव जनार्दनः ।
जितं मगधराजस्य सैन्यं बहुनृपाश्रयम् ॥ [10]
इत्येवं चिन्तयित्वा तु वासुदेवः प्रतापवान् ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुकुलोद्वहः ॥

COLOPHON om in K1.2 D5 — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 — *Mention of Khila* Ś1 K3.4 Ñ V B Dn Ds D1-4.6 G2 — *Adhy name*. Ś1 K4 Ñ1.3 V1.2 B Dn Ds D1-4 G2 रुक्मिणीहरणम्; K3 Ñ2 V3 रुक्मिणीस्वयंवरम्; D6 रुक्मिणीहरणे जरासंधपराजयः. — *Adhy no.* (figures, words or both): Ñ3 V1 B2 117; V2 116, Dn Ds2 D4 114; D1 111, D3 123; G2 120. — *Śloka no.*. Ñ3 117, Dn1 78; Ds2 87, D3.4 80

88

1 K2 om 1–12b (cf v 1 87 68). K1 om 1a–12b (cf. v. 1 87 69) — a) K3 V1.2 B2 Dn D1.2.5 G3.4 तां (for तु). K4 कृष्णेन गृह्यमाणां तां — b) Ś1 श्रुत्वा रुक्मस् (for रुक्मी श्रुत्वा). — T2 repeats 1cd after 2ab. — c) T1.2 (both times). 3 G4.5 मूढः (for क्रुद्धः).

2 K1.2 om 2 (cf v 1. 1) Before 2, Ś1 ins. रुक्म; Ñ1.2 V B Ds D6 G5 रुक्मी. — a) K4 यदि (for युधि). — b) D5 अप्रत्यूह्य यवीयसीम्. — After 2ab, T2 repeats 1cd. — d) D3 चैतद्; T1 एव (for एतद्). K3.4 V2.3 Dn D1-6 G2 [अ]हम् (for ते).

जवेन प्रययौ क्रुद्धो बलेन महता वृतः ॥ ३
तमन्वयुर्नृपाश्चैव दक्षिणापथवासिनः ।
क्राथोंऽशुमाञ्श्रुतर्वा च वेणुदारिश्च वीर्यवान् ॥ ४
भीष्मकस्य सुतश्चापि रथेन रथिनां वरः ।
क्रथकैशिकमुख्याश्च सर्व एव महारथाः ॥ ५
ते गत्वा दूरमध्वानं सरितं नर्मदामनु ।
गोविन्दं ददृशुः क्रुद्धाः सहैव प्रियया स्थितम् ॥ ६
अवस्थाप्य च तत्सैन्यं रुक्मी बलमदान्वितः ।
चिकीर्षुर्द्वैरथं युद्धमभ्ययान्मधुसूदनम् ॥ ७
स विव्याध चतुःषष्ट्या गोविन्दं निशितैः शरैः ।
तं प्रत्यविध्यत्सप्तत्या बाणैर्युधि जनार्दनः ॥ ८
यतमानस्य चिच्छेद ध्वजं चास्य महाबलः ।
जहार च शिरः कायात्सारथेश्चास्य वीर्यवान् ॥ ९
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय परिवव्रुर्जनार्दनम् ।
दाक्षिणात्या जिघांसन्तो राजानः सर्व एव ते ॥ १०
तमंशुमान्महाबाहुर्विव्याध दशभिः शरैः ।
श्रुतर्वा पञ्चभिः क्रुद्धो वेणुदारिश्च सप्तभिः ॥ ११
ततोंऽशुमन्तं गोविन्दो बिभेदोरसि वीर्यवान् ।
निषसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ॥ १२
श्रुतर्वणो जघानाश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः । C 6673 B 2. 60. 13 P 2. 60 13

3 $K_{1\ 2}$ om 3 (cf v l 1) — [c]) K_4 भयेन (for जवेन)

4 $K_{1\ 2}$ om 4 (cf v l 1). D_5 om 4–17 — [a]) $V_{1\ 2}$ B_2 Ds $D_{3\ 4\ 6}$ T_3 सर्वे, T_2 G_1 तत्र (for चैव) — [b]) $K_{3\ 4}$ $D_{1\ 2}$ -वर्तिन (for -वासिन) — [c]) K_3 Dn_1 G_2 $M_{2\ 3}$ क्रथोऽशुमान्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अंशुमांश्च, M_2 (*inf lin*) ततोऽशुमान् (for क्राथोंऽ°) D_2 श्रुतपर्वा, D_3 सुपर्वा च (for श्रुतर्वा च) — [d]) M_{1-3} वेणुदारी, some Mss वैणुदारिश् (for वेणु°).

5 $K_{1\ 2}$ om 5 (cf v l 1) D_5 om. 5 (cf v l. 4) — [a]) K_3 V_1 सुतश्चान्यो, $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ B Ds $D_{3\ 4\ 6}$ G_2 सुताश्चान्ये ($\tilde{N}_1$ °स्य), Dn_1 $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ सुताश्चापि, T_1 सुतस्यासीद् (for °श्चापि) — [b]) $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ $D_{3\ 4\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ वरा· (for वरः) $\tilde{N}_1$ V_1 B_3 Ds स्यन्दनै (B_3 °ने) रथिनां वराः·

6 $K_{1\ 2}$ om. 6 (cf v. l 1) D_5 om. 6 (cf v. l 4). — [b]) $Ś_1$ ययु·, T_1 अथ (for अनु) — [c]) D_3 सर्वे (for क्रुद्धाः). — [d]) G_1 युतम् (for स्थितम्) $Ś_1$ सह स्त्रियमवस्थितम्

7 $K_{1\ 2}$ om 7 (cf v l. 1) D_5 om 7 (cf v l 4) — [b]) $Ś_1$ T_1 -समन्वित· (for -मदा°) $K_{3.\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds_1 D_{1-4} $T_{2\ 4}$ G M_4 रुक्मी मदबलान्वितः — After 7[ab], D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M ins ·

1011* आदाय निशितं बाणमिदमाह जनार्दनम् ॥
अरे गोपकदायाद परदारप्रधर्षण ।
विमुच्यतामियं बाला स्थातव्यं च क्षणान्तरम् ।
शिरश्छेत्स्यामि ते बाणै स्थितोऽसि यदि मत्पुरः ।
इत्युक्त्वा निशितं बाणं संदधे धनुषि प्रभो ॥ [5]

[T_4 om. lines 1–4. — (L. 2) T_2 रे रे (for अरे). D_6 -प्रवर्षक (for °ण) — (L 4) $M_{1\ 3}$ स्थातासि (for स्थितोऽसि) — (L 5) T_4 आदाय (for इत्युक्त्वा).]

— [c]) $V_{1\ 2}$ B_3 Ds D_3 चिकीर्षन् (for °र्षुर्) $Ś_1$ द्वैरथे (for °थं)

8 $K_{1\ 2}$ om 8 (cf v l 1) D_5 om 8 (cf v l. 4) — [a]) D_6 T $G_{1\ 3\ 5}$ M_{1-3} विव्याध च (for स विव्याध). — [d]) D_3 युद्धे (for युधि)

9 $K_{1\ 2}$ om 9 (cf v l 1) D_5 om 9 (cf v l 4). — [a]) D_4 $T_{1\ 3}$ $G_{2\ 3}$ पतमानस्य (for य°) — [b]) K_3 [अ]पि; $\tilde{N}_2$ सु-; V_3 स (for [अ]स्य) V_1 महात्मनः; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M °रथ· (for °बलः) — [d]) $Ś_1$ $\tilde{N}_3$ V_1 D_4 अस्य, $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-3\ 6}$ $T_{3\ 4}$ तस्य (for चास्य).

10 $K_{1\ 2}$ om 10 (cf v l 1) D_5 om 10 (cf. v. l. 4) — [a]) V_1 आस्थाय (for आज्ञाय)

11 $K_{1\ 2}$ om 11 (cf v l 1) D_5 om 11 (cf v. l 4) — [a]) D_4 महाबाहो (for °बाहुर्). — [b]) $\tilde{N}_1$ $V_{1.\ 2}$ $B_{2\ 3}$ G_2 नवभिः (for दशभि) — T_2 om (hapl.) 11[c]–13[b] — [c]) D_3 सुपर्वभिश्च सक्रुद्धो· — [d]) D_3 पञ्चभिः (for सप्तभिः)

12 $K_{1.\ 2}$ om 12[ab] (cf. v l 1) D_5 om 12 (cf v l 4) T_2 om 12 (cf v l 11) — [b]) $\tilde{N}_2$ V_3 विव्याध, D_6 जघान (for बिभेद) D_3 सायकैः, $M_{1\ 2}$ (*inf lin*) $_3$ कर्णिना (for वीर्यवान्) — [d]) T_4 विदितः (for व्यथित)

13 D_5 om 13 (cf v l 4) T_2 om 13[ab] (cf v. l. 11) — [a]) D_3 सुपर्वणो (for श्रुत°) — [b]) K_2 पत्रिभिश्, M_2 निशितैश् (for चतुर्भिश्) — [d]) V_3 शुभं (for भुजं). $T_{2.\ 3}$ M_{1-3} चिच्छेद, G_{3-5} M_4 छित्त्वा च (for विव्याध).

वेणुदारेर्ध्वजं छित्त्वा भुजं विव्याध दक्षिणम् ॥ १३
तथैव च श्रुतवर्माणं शरैर्विव्याध पञ्चभिः ।
शिश्रिये स ध्वजं क्रान्तो न्यषीदच्च व्यथान्वितः ॥ १४
मुञ्चन्तः शरवर्षाणि वासुदेवं ततोऽभ्ययुः ।
क्रथकैशिकमुख्यास्ते रथवंशेन सर्वशः ॥ १५
बाणैर्बाणांश्च चिच्छेद तेषां युधि जनार्दनः ।
जघान चैषां संरब्धो यतमानांश्च ताञ्शरान् ॥ १६
पुनरन्यांश्चतुःषष्ट्या जघान निशितैः शरैः ।
क्रुद्धानाद्रवतो वीरानाद्रवत्स महाबलः ॥ १७
विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मी क्रोधवशं गतः ।
पञ्चभिर्निशितैर्बाणैर्विव्याधोरसि केशवम् ॥ १८
सारथिं चास्य विव्याध सायकैर्निशितैस्त्रिभिः ।
आजघान ध्वजं चास्य शरेण नतपर्वणा ॥ १९
केशवश्चापि तं षष्ट्या क्रुद्धो विव्याध मार्गणैः ।
धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य यतमानस्य रुक्मिणः ॥ २०
अथान्यद्धनुरादाय रुक्मी कृष्णजिघांसया ।
प्रादुश्चकार दिव्यानि दीप्तान्यस्त्राणि वीर्यवान् ॥ २१
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तस्य कृष्णो महाबलः ।

---

14 D5 om 14 (cf v. l 4) —^{a}) Ś1 K1 2 आपतन्तं (for तथैव च) D3 सुपर्वाणं (for श्रुत°) —^{b}) Ñ1 3 V1 B Ds D6 G2 सप्तभिः (for पञ्चभिः) —^{c}) M1–3 स शिश्रिये (by transp) K1 2 T1 3 G2 4 M4 श्रान्तो; B1 2 T2 4 G1 3 5 शान्तो (for क्रान्तो). —^{d}) K2 न्यषीदद्व्यथयान्वितः.

15 D5 om 15 (cf v l 4). V1 Ñ3 B1 3 Ds D6 G2 transp 15^{ab} and 15^{cd} —^{a}) D3 M1–3 मुञ्चन्तं (for °न्त·) —^{b}) T1 ऽव्ययम्, M2 ययुः (for ऽभ्ययुः) —^{d}) K3 4 Dn D1 2 4 सर्व एव महारथा·, T1 2 G1 3–5 M4 रथिनश्चैव सर्वशः.

16 D5 om 16 (cf. v l. 4) —^{c}) T2 3 [ए]तान् (for [ए]षां) V1 सरथो, V3 D4. 6 T1 G4 M4 संक्रुद्धो (for संरब्धो). Ñ2 G1 3 5 M1–3 जघान चैतान्संक्रुद्धो —^{d}) K1 2 शिताञ् (for च ताञ्). Ñ2 V1 2 D2–4 नरान्, V3 G2 हयान्, B2 3 Ds परान्, D6 अरीन् (for शरान्) Ś1 यतमानांश्चराचरान्; T1–3 G1 3–5 M यतमानान्प(T1 G3 न्व)रान्शरैः.

17 D5 om 17 (cf v l. 4) —^{a}) K3 एतांश्च; Dn एनांश्च (for अन्यांश्च). —^{b}) K3 4 V1 2 Dn D1–4. 6 निजघान (for जघान नि-). Ś1 K1. 2 क्रुद्धो विव्याध मार्गणैः —^{c}) K1. 3 4 Ñ2 V B Ds D1–4 T3 4 G2 आपततो, Dn अथ ततो (for आद्रवतो) T2 G1 5 भीतान् (for वीरान्). —^{d}) K4 D1 2 प्राद्रवत्स; V3 द्रवतः सु-; T1 G3 अद्रिवत्स, G1. 4. 5 आद्रवत्सु-; G2 द्रवन्तं तं (for आद्रवत्स).

18 ^{a}) K2 द्रवितं, T1 विधूतं, M1–3 पीडितं (for विद्रुतं). M2 (*inf. lin*) स्वजनं (for स्वबलं) —Ñ1 om, (hapl) 18^{b}–20^{a}. —^{b}) Ñ2 V3 रोष- (for क्रोध-) Ś1 K1 2 -वशानुगः, T2 3 G4 5 -वशात्तत (for -वशं गत·). —^{d}) Ñ2 V3 जघान (for विव्याध)

19 Ñ1 om, 19 (cf, v. l. 18). —^{b}) D5 नाराचैर् (for सायकैर्) K4 शरै· (for त्रिभि.) —^{c}) K3. 4 B2 Dn D1–4 शरेणास्य, V2 T1–3 G1 3–5 M ध्वजं चापि (V2 °जौ) (for ध्वज चास्य) —^{d}) K3 4 Dn D1–4 T4 ध्वजं च (for शरेण) Ñ2 V1 3 B Ds D5. 6 [आ]नत- (for नत-)

20 Ñ1 om 20^{a} (cf v l 18) —^{a}) K1. 2 तु स तं, K3 4 Ñ3 (marg) D1 2 T3 4 त्वरितं (K3 °त), Ñ2 Dn2 त्वपि तं (for चापि तं) D3 पश्चात्, D5 M1–3 दृष्ट्वा (for षष्ट्या) Dn1 केशवस्त्वपि तं दृष्ट्वा, T1 2 G1 3–5 M4 °श्चापि संक्रुद्ध —^{b}) T1 2 G1 3–5 M4 षष्ट्या (for क्रुद्धो). D3 सायकै· (for मार्गणैः) D5 शरैर्विव्याध संयुगे —^{c}) T1 गोविन्दो; Cal ed चाप च (for चाप्यस्य). — K3 om. 20^{d}–21^{c}.

21 K3 om 21^{abc} (cf v. l. 20). —^{b}) T2. 3 G1 तस्य (for कृष्ण·) —^{c}) K1. 2 दीप्तानि; K4 Ñ3 V2 B2 Dn D1–4 6 T4 G3 चान्यानि; Ñ1 B1 3 Ds D5 स तथा; Ñ2 3 (marg) V1. 3 स तदा, G2 शतशो (for दिव्यानि). —^{d}) K Ñ2. 3 V B D T2–4 G2. 3 दिव्यानि (for दीप्तानि). — After 21, D6 T G1 4 5 M ins.

1012* वायव्यं वारुणं चैव माहेन्द्रमथ नैरृतम् ।
पैशाचं राक्षसं चैव रौद्रं माहेश्वरं तथा ॥
एतान्यस्त्राणि दिव्यानि विव्याध युधि केशवे ।
तैरेव तानि गोविन्दो निजघान जनार्दन. ॥

[(L 1) M4 om (hapl) lines 1^{b}–2^{a}. —(L. 3) M1–3 सर्वाणि (for दिव्यानि). M1–3 दिव्यानि (for विव्याध). T2–4 G4. 5 प्रयुयोजाथ केशवे (for ^{b}) —(L. 4) D6 निववार (for निजघान)]

22 D5 reads 22^{a}–23^{b} on marg. D6 T1 3. 4 G1 3–5 M om. 22^{ab} —^{a}) D5 अस्त्राणि; G2 अस्त्रेण (for अस्त्रैर्) K4 D1 संधार्य (for संवार्य). D2 शस्त्रैरस्त्राणि संरुध्य (*sup. lin* °धाय) —^{b}) V3 क्रुद्धो (for कृष्णो). K1. 2 महामृधे (for °बलः). —^{d}) K1. 2 परेषां च, Ñ2 V3 D4. 6 T2–4

पुनश्चिच्छेद तं चापं रथेषां च त्रिभिः शरैः ॥ २२
स च्छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च ।
उत्पपात रथाद्वीरो गरुत्मानिव वीर्यवान् ॥ २३
तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केशवः ।
नाराचैश्च त्रिभिः क्रुद्धो बिभेदैनमथोरसि ॥ २४
स पपात महाबाहुर्वसुधामनुनादयन् ।
विसंज्ञो मूर्छितो राजा वज्रेणेव हतो गिरिः ॥ २५
तांश्च राज्ञः शरैः सर्वान्पुनर्विव्याध केशवः ।
रुक्मिणं पतितं दृष्ट्वा व्यद्रवन्त नराधिपाः ॥ २६
विवेष्टमानं भूमौ तं भ्रातरं वीक्ष्य रुक्मिणी ।
पादयोर्न्यपतद्भर्तुर्भ्रातुर्जीवितकाङ्क्षिणी ॥ २७
तामुत्थाप्य परिष्वज्य सान्त्वयामास केशवः ।
अभयं रुक्मिणे दत्त्वा प्रययौ स्वां पुरीं ततः ॥ २८
वृष्णयोऽपि जरासंधं भङ्क्त्वा तांश्चापि पार्थिवान् ।
प्रययुर्द्वारकां हृष्टाः पुरस्कृत्य हलायुधम् ॥ २९
प्रयाते पुण्डरीकाक्षे श्रुतर्वाभ्येत्य संयुगे ।
रुक्मिणं रथमारोप्य प्रययौ स्वपुरं ततः ॥ ३०
अनानीय स्वसारं तु रुक्मी वीर्यमदान्वितः ।
हीनप्रतिज्ञो नैच्छत्स प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरम् ॥ ३१
विदर्भेषु च वासार्थं निर्ममेऽन्यत्पुरं महत् । C 6692 B 2 60. 32 P 2. 60. 32

G1 3–5 M4 रथं चास्य; D2 रथं चैव; T1 रथं चान्यत् (for रथेषां च) K4 अन्येषां च तथा त्रिभि. ·

23 K4 om 23ᵃ–24ᵇ — ᶜ) K3 D1 उत्पत्य च (for °पात) Ñ1 D3 तदा (for रथाद्). — ᵈ) D4 वेगवान् (for वीर्यं°)

24 K4 om. 24ᵃᵇ (of v 1 23) — ᵃ) D5 निष्पतत· (for [अ]भिप°) Ś1 K1 2 तूर्णं (for खड्गं) — ᵇ) Ś1 K1 2 खड्गं चिच्छेद केशव . — K3 V2 M3 om (hapl) 24ᶜ–26ᵇ — ᵈ) G1 चिच्छेद , M1 2 विव्याध (for बिभेद). — For 24ᶜᵈ, K4 subst ·

1013* क्रुद्धो बिभेदैनमथो शरैरुरसि पञ्चभि· ।

25 K2 V2 M3 om 25 (cf v 1 24) — ᵃ) B3 पपात स (by transp) — ᶜ) Ñ1 पतितो (for मूर्छितो). V3 वीरो , D3 T1–3 G1 3 5 M4 राजन् (for राजा) G2 विसंज्ञ पतितो राजन् — ᵈ) Ñ1 Dn D1–5 महासुर· , Ñ2. 3 (marg.) V1 3 महागिरि ; T4 हतोऽचल. (for हतो गिरि). T1–3 G1 3–5 वज्राहत इवाचल:

26 K3 V2 M3 om 26ᵃᵇ (cf v. 1. 24) — ᵃ) B2 शरै. सर्वै: , T1 G3 M1 2 शितैर्बाणै· (for शरैः सर्वान्) T2 3 G1 4 5 तं शरै(T3 तं शितै-; G5 तान्शरै)र्निशितैर्बाणैः — ᵇ) G1 5 माधव (for केशव·) — After 26ᵃᵇ, K1 D3 ins. :

1014* साश्वध्वजरथांश्चैव ससूतान्सपदानुगान् ।
[D3 भङ्क्त्वा तान् (for ससूतान्) ·]

— ᶜ) Ñ2 3 (marg as in text) V3 B1 3 व्यथितं (for पतितं) — ᵈ) Ś1 V1 B3 D6 G2 व्य(G2 प्रा)द्रवंस्ते ; D2 विद्रवन्ते (for व्यद्रवन्त) — After 26, T G1 3–5 M4 ins. ·

1015* कृष्णबाणविभिन्नाङ्गा वीक्षमाणाः परस्परम् ।

27 ᵃ) G1 भूमौ तु , G2 M4 तं भूमौ (by transp.). K Ñ1 2 V B Dn Ds D1, 4–6 T G3–5 विचेष्टमानं तं भूमौ (D5 °यो), D3 M1, 2 विचेष्टमानं भूमौ तं — ᵇ) D3 T3 G3–5 M1 4 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) — ᶜ) K3 4 V2 Dn D1–4 T2 4 G2 विष्णोर् (for भर्तुर्) — ᵈ) D3 भ्रातृ- (for भ्रातुर्) V2 B2 D6 M1–3 जीवन- (for जीवित-)

28 ᵇ) Ñ1 तां तदा (for केशव). — ᶜ) Ś1 दक्षिणां (for रुक्मिणे).

29 ᵇ) Ñ3 (marg as in text) B3 D6 G2 जित्वा (for भङ्क्त्वा). K2–4 Ñ1 2 Dn D1–4 T4 तांश्चैव , V3 चान्यांश्च (for ताश्चापि) V2 B2 Ds जित्वा तांश्चैव (Ds चान्यांश्च) पार्थिवान् , T1–3 G1 3–5 M जित्वा तांश्चापि भूपतीन् (M1–3 °मिपान्) — After 29ᵃᵇ, S (except G2) ins

1016* जित्वा तु सात्यकिर्वीर. शिशुपालं महाबलम् ।
बलदेवोऽपि वार्ष्णेयो जित्वा मगधपुंगवम् ।
तेऽपि वीरा यथायोगं जित्वा तान्यादवोत्तमाः ॥
[M4 om line 2–3]

— G5 om 29ᶜᵈ — ᶜ) Ñ2 V3 Ds ययुर्द्वारवतीं हृष्टा ·

30 ᵇ) D3 सुपर्वा (for श्रुतर्वा) Ñ2 संयुगम् , G1 संगरे (for संयुगे) K2 श्रुतवानेत्य संयुगे — ᵈ) V1 3 M1–3 स्व- पुरीं , B2 स्वां पुरीं (for स्वपुरं) Ś1 K1. 3 4 V2 Dn D1–4 T G M4 प्रययौ स्वां पुरीं प्रति , K2 प्रययौ द्वारकां पुरीम् ·

31 ᵇ) K3 4 Ñ3 (marg) V1 2 B2 Dn D1–4 6 T4 मान- (for वीर्य-) K1, 2 Ñ3 -समन्वितः ; Ñ2 V3 -बला° (for -मदा°)

32 ᵃ) K1 T G1 3–5 M नि- ; Ñ2 V3 [अ]थ (for च). — ᵇ) D3 स्व- (for ऽन्यत्) Ñ1, 2 B1 3 Ds महत्पुरम् (by transp), Ñ3 V1 3 महापुरम् — ᶜ) K1 2 भोजकट (for °कटम्). — After 32, D6 T1–3 G1, 3–5 M ins. ·

तद्भोजकटमित्येव बभूव भुवि विश्रुतम् ॥ ३२
तत्रौजसा महातेजाः सोऽन्वशाद्दक्षिणां दिशम् ।
भीष्मकः कुण्डिने चैव राजोवास महामनाः ॥ ३३
द्वारकामभिसंप्राप्ते रामे वृष्णिबलान्विते ।
रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह विधिवत्प्रभुः ॥ ३४
ततः सह तया रेमे प्रियया प्रीयमाणया ।
सीतयेव पुरा रामः पौलोम्येव पुरंदरः ॥ ३५
सा हि तस्याभवज्ज्येष्ठा पत्नी कृष्णस्य भामिनी ।
पतिव्रतागुणोपेता रूपशीलगुणान्विता ॥ ३६
तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्दश महारथान् ।
चारुदेष्णं सुदेष्णं च प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ ३७
सुषेणं चारुगुप्तं च चारुबाहुं च वीर्यवान् ।
चारुविन्दं सुचारुं च भद्रचारुं तथैव च ॥ ३८
चारुं च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा ।
धर्मार्थकुशलास्ते तु कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ३९
महिषीः सप्त कल्याणीस्ततोऽन्या मधुसूदनः ।

1017* जन्मास्पदं भगवतो भृगुसूनोर्महात्मन ।
तच्छशास महावीर्यो रुक्मी जीवति तत्र वै ॥
[M1–3 om line 1 — (L 2) D6 M1–3 तत्प्रशासन्; T1 G3 तच्छासने, M4 तत्प्रसादं (for तच्छशास).]

33 a) Ñ2 V3 D3 तत्रस्थः स (for तत्रौजसा). — b) Ś1 K1, 2 प्रशासद्, T1–3 G1, 3, 5 M2, 4 प्राविशद्, G2 सोऽन्वगाद्; M1, 2 (sup lin), 3 प्राशिषद् (for सोऽन्वशाद्) K3, 4 Ñ2 V2, 3 B2 Dn D3 D1–4, 6 T4 G4 दक्षिणां दिशमन्वशात् (K4 Ñ2 V2, 3 D6 T4 G4 °यात्). — c) T2 G1 कुण्डिनं (for °ने). V3 D3 ऽप्येवं, M1–3 त्वेव (for चैव). Ś1 K1 भीष्मकः कुण्डिनं त्वेव — d) T3 तत्र (for राजा) K1, 2 महाद्युतिः; K3, 4 V1, 2 B D T4 G1, 2 °भुजः, V3 °मतिः (for °मना). — After 33, D6 T G1, 3–5 M ins .

1018* जरासंधोऽपि संप्राप्य संज्ञां प्राप स्वकं पुरम् ।
सर्वैर्नृपतिभिः सार्धं लज्जयावनताननः ॥
शिशुपालोऽपि मन्दात्मा लज्जाविष्टः सबान्धवः ।
पौरजानपदैर्दृष्टः सोऽयं भोजसुतापतिः ।
इदानीमन्यथा वृत्तः स्वां पुरीं निर्ययौ बहिः ॥ [5]
को नु नाम समर्थोऽत्र कृष्णे जीवति सांप्रतम् ।
रुक्मिणीमन्यथाकर्तुं सबले सहसात्यकौ ॥
इति पौराश्च तं दृष्ट्वा सुनीथं मन्दविक्रमम् ।
आहु परस्परं सर्वे गच्छन्तं स्वपुरं नृपम् ॥
Colophon.

[(L. 1) D6 सप्राप्तः (for °प्य). — M1–3 om line 2. — (L. 3) M1 स्वबान्धवैः (for सबान्धव) — (L 4) T2, 4 G1, 4, 5 जुष्टः (for दृष्टः). M1–3 -वर (for -पतिः). T4 सोऽयं राजसुतारति (for b) — (L. 5) T2–4 G1, 4, 5 M4 -वृत्ति (for वृत्तः) — (L 6) T1 G3 M3 कृष्णेन युधि सांप्रतम् (for b). — (L 7) D6 बलदेवे ससात्यकौ, T1 G3 सबलेन महात्मना (for b). — (L. 9) T2–4 G1, 3, 4 M4 गच्छन्तः (for गच्छन्तं). — Colophon om. in D6 G3. — *Adhy name:* T1–3 G1 रुक्मिपराजय, M2, 3 रुक्मिणीहरणम् — *Adhy. no:* T1, 2 G4 M2, 4 121, T3 130, T4 114, G1 123, G5 124; M1 108; M3 120.]

34 Before 34, D6 T1–3 G1, 3–5 M ins वैशंपायनः. — a) T2, 3 G1, 4, 5 द्वारवत्यां च संप्राप्ते — b) G2 वृष्णीनां च (for रामे वृष्णि-) Ś1 T1, 2 G1, 3, 5 -कुलान्विते (for -ब°). — d) G4 जगृहे (for जग्राह) Ñ2 V3 D3 तदा (for प्रभुः). G2 जग्राह विधिपूर्वकम् — After 34, D6 S (except G2) ins a passage given in App I (No 23)

35 c) K4 सीताम् (for सीतया). — After 35, D6 T1–3 G1, 3–5 M ins .

1019* दमयन्त्या यथा राजा पुण्यश्लोको नलस्तथा ।
[T2, 3 G1, 4, 5 राजन् (for राजा).]

36 a) D3 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा). — b) Ñ V1, 2 B T3 भाविनी, Dn2 भागिनी (for भामिनी). — d) K3 Ñ1 D1 -गुणोदि(Ñ1 °चि)ता, B1 -समन्विता (for -गुणा°). Ś1 K1, 4 रूपेणासदृशी भुवि.

37 b) V3 M3 दश पुत्रान् (by transp). — c) K3 सुदोष्णं, K4 Ñ V1, 3 D1, 4 सुचारुं (for सुदेष्णं). — d) K1, 2 Ñ2 V3 D3 D6 T G3–5 M4 महारथम् (for °बलम्).

38 a) Ś1 सुचारुं; K2 सुवेलं; Ñ2 अथैनं (for सुषेणं). K1 सुदंष्ट्रं चारुदंष्ट्रं च. — b) Ś1 G4, 5 M1, 2, 4 चारुवाहं (for °बाहुं) T2, 3 G1 चारुवाहं तथैव च. — c) K2 चारुबिन्दुं (for °विन्दं) Ś1 शरावासं, Ñ3 (marg) V1 सुविन्दं च; V3 सुदेष्णं च; T1 शरारुं च; M1–3 शरावं च; M4 च विन्दं च (for सुचारुं च) K1 चारुबिन्दुं सुराचापं — d) D5 वज्रचारुं, G2 रौद्र°, M4 चारुभद्रं (for भद्रचारुं).

39 D5 reads 39 on marg. — b) T2, 3 G1, 5 M कन्यां (for सुतां) — c) K3 -सहितास् (for -कुशलास्). — d) Ś1 D3 कृतार्था (for °स्त्रा). D5 युधि (for युद्ध-).

40 a) K1 Ñ1 महिष्यः सप्त कल्याण्यस्. — b) T2, 3 G1, 4 ततोऽन्या यदुनन्दनः. — d) Ś1 K1 कुलोद्वहाः; M3 गुणो-

उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः कुलोद्भवाः ॥ ४०
कालिन्दीं मित्रविन्दां च सत्यां नाग्नजितीमपि ।
सुतां जाम्बवतश्चापि रोहिणीं कामरूपिणीम् ॥ ४१
मद्रराजसुतां चापि सुशीलां शुभलोचनाम् ।
सत्राजितीं सत्यभामां लक्ष्मणां चारुहासिनीम् ।
शैब्यां सुदत्तां रूपेण श्रिया ह्यप्सरसोपमाम् ॥ ४२
स्त्रीसहस्राणि चान्यानि षोडशातुलविक्रमः ।
उपयेमे हृषीकेशः सर्वा भेजे स ताः समम् ।
परार्ध्यवस्त्राभरणाः कामैः सर्वैः समेधिताः ॥ ४३
जज्ञिरे तस्य पुत्राश्च तासु वीराः सहस्रशः ।
सर्वास्त्रकुशलाः सर्वे बलवन्तो महारथाः ।
यज्वानः पुण्यकर्माणो महाभागा महाबलाः ॥ ४४

इति श्रीहरिवंशे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

C 6706
B 2. 60 45
P 2 60. 45

द्भवा (for कुलो°). K4 जनोपेताः कुलोद्धताः, T2 G1.4 कुलशीलगुणान्विता.

41 [a]) K4 मित्रबिम्बां, V3 °वृन्दा (for °विन्दां) — [b]) Ś1 K1 Ñ2 V3 B2 नग्नजितीम्, Ñ1 M3 न(M3 ना)ग्नजिताम् (for नाग्नजितीम्) — [c]) Ś1 स तां जाम्बवतीं चापि — [d]) K2 G2 -रोहिणीम् (for रूपि°) K1 कामरूपां तु रोहिणीम्.

42 [b]) T2 3 G1 4 चारु-, Cal ed भद्र- (for शुभ-) M4 -शोभनाम् (for -लोच°) — M4 repeats 42[cd] after 43[ab]. — [c]) V1 B D T1 2 4 G1 3 M1 2 4 (both times) सात्राजितीं (for सत्रा°) — [d]) Ñ1 3 V1 B Dn Ds G2 जाल- (for चारु-) Ś1 K1 3 लक्ष्मणां ज(K3 जा)लवासिनीम् — [e]) K2–4 Ñ2 V B D T4 G2 शैब्यस्य च सुतां तन्वी, Ñ1 रूपेण शैब्यस्य सुतां — [f]) K4 V2 B2 D1–5 रूपेण, Ñ1. 2 V3 T1 G3 श्रिया च, T2 3 G1 4 5 श्रियं च (for श्रिया हि) Ś1 श्रिया अप्सरसोपमा., K1 प्रिया ह्यप्सरसोपमाः, K2 3 Ñ3 V1 B1. 3 Dn Ds रूपेणाप्सरसः (K3 °सा, B3 Dn Ds °सां) समाम्.

43 [b]) Ñ2 Ds [अ]मित- (for [अ]तुल-) — After 43[ab], M4 repeats 42[cd] — [d]) K2 सर्वाभिश्चैव ता समाः. — G2 om 43[c]–44[f]. — [f]) K3 4 Ñ2 3 (marg.) V Dn Ds D1–5 सुखोचिता, Ñ1 समाहिताः, Ñ3 B D6 समन्विता ; T1 समोदिताः, M3 समेधिका. (for °ता.) K2 कामैः सर्वाः समन्विता..

44 G2 om 44 (cf v l 43). — [a]) K V2 B2 Dn D2. 3 T2 तासु, M4 तत्र (for तस्य) D1 जज्ञिरे तास्तु पुत्रांश्च, D4 °रे तासु वीराश्च — [b]) K1. 3. 4 V2 B2 Dn D1–5 T4 G1 M4 तस्य वीरा ; K2 वीराः शत-, B3 सुवीराश्च (for तासु वीराः). — After 44[ab], Ś1 D2 ins.

1020* अशीतिं च सहस्राणि षोडशान्यानि भारत ।

[D2 अशीतिश् (for °तिं) D2 दश च (for षोडश)]

— [c]) K2 4 Ñ1 V B2 Ds D1 2 4–6 T G1 3–5 शास्त्रार्थ- ; B1 3 शस्त्रार्थ-, D3 शस्त्रास्त्र- (for सर्वास्त्र-) — [d]) Ñ2 वीर्यवन्तो (for बल°) S1 D3 महाबला, T1 G3 4 महत्तराः (for महारथा) Ds T2 3 G1 5 M वीर्यवन्तो महाबला. (T2 3 G1. 5 M4 °हत्तरा) — S1 Ñ1 om (hapl) 44[ef] — [e]) V3 T1–3 G1 3–5 M विनीताः (for यज्वान.) — [f]) T2 3 G1 3–5 देवभोगा (G3 °लोका) (for महाभागा) M1–3 देवभा(M2 °भो)गा महारथा. — After 44, D6 T G1 3–5 M ins

1021* एवं विवाह यदुपुंगवस्तदा
कृत्वा तु रामेण च यादवै. सह ।
पुरे तु तस्मिन्न्यवसत्सुखं हरि-
र्यथैव शक्र स्वपुरे जगद्गुरु ॥

[(L 2) M1 3 करोति (for कृत्वा तु) — (L 3) M1–3 सुखमावसद् (for न्यवसत्सुखं) — (L. 4) T4 जगत्प्रभु (for °द्गुरु.)]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds2 T3. — *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B Dn Ds D1 2. — *Adhy name* Ś1 K2 Ñ V1 B Ds D4–6 T1. 4 G2–4 M रुक्मिणीविवाहः, K1 रुक्मिण्यादिविवाह., K3 रुक्मिणीस्वयंवर, K4 V2 3 Dn D1–3 रुक्मिणीहरणम्, T2. 3 G1 रुक्मिणीविवाहोत्सवः — *Adhy no* (figures, words or both) K3 114, Ñ3 V1 2 B2 118, Dn Ds2 D4 T4 115, D1 112, D3 G1 124, T1 2 G3 4 M 122; T3 131, G2 121, G5 125 — *Śloka no.* Dn Ds2 D3 45; D4 46.

८९

वैशंपायन उवाच ।
ततः काले व्यतीते तु रुक्मी महति वीर्यवान् ।
दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिंदमः ॥ १
तत्राहूताश्च राजानो राजपुत्राश्च रुक्मिणा ।
समाजग्मुर्महावीर्या नानादिग्भ्यः श्रियान्विताः ॥ २
जगाम तत्र प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्वृतः ।
सा हि तं चकमे कन्या स च तां शुभलोचनाम् ॥ ३
शुभाङ्गी नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता ।
पृथिव्यामभवत्ख्याता रुक्मिणस्तनया तदा ॥ ४
उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु ।
वैदर्भी वरयामास प्रद्युम्नमरिसूदनम् ॥ ५
स हि सर्वास्त्रकुशलः सिंहसंहननो युवा ।
रूपेणाप्रतिमो लोके केशवस्यात्मजोऽभवत् ॥ ६
वयोरूपगुणोपेता राजपुत्री च साभवत् ।
नारायणी चन्द्रसेना जातकामा च तं प्रति ॥ ७
वृत्ते स्वयंवरे जग्मू राजानः स्वपुराणि ते ।
उपादाय तु वैदर्भीं प्रद्युम्नो द्वारकां ययौ ॥ ८
स तस्यां जनयामास देवगर्भोपमं सुतम् ।
अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्मणाप्रतिमं भुवि ।
धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारगम् ॥ ९
अभवत्स यदा राजन्ननिरुद्धो वयोन्वितः ।
तदास्य रुक्मिणः पौत्रीं रुक्मिणी रुक्मसंनिभाम् ।
पत्न्यर्थं वरयामास नाम्ना रुक्मवतीति सा ॥ १०
अनिरुद्धं गुणैर्दातुं कृतबुद्धिर्नृपस्तदा ।

89

1 ^{d}) D_3 अनुत्तमम् (for अरिंदमः)

2 ^{d}) D_3 नानादेश्या (for °दिग्भ्यः) K_4 समाश्रिता (for श्रियान्विता.).

3 B_3 G_2 om. (hapl) 3^{a}–4^{b} — ^{a}) K_{2-4} Ñ V $B_{1\ 2}$ D T_4 M_4 तत्राजगाम प्रद्युम्न . — ^{c}) K_2 स हि तां चकमे वीरः. — ^{d}) K_2 सुश्रोणीं मृगलोचनाम्; G_5 स हि तां शुचिलो°

4 B_3 G_2 om 4^{ab} (cf. v l. 3). — ^{a}) $Ñ_1$ तन्वङ्गी; D_4 (marg as in text) विदर्भा (for शुभाङ्गी). D_4 (marg.) तन्वङ्गी, M_4 वैदेही (for वैदर्भी) $K_{2.4}$ D_1 शुभाङ्गीं नाम वैदर्भीं. — ^{b}) $T_{1.3}$ G_{3-5} M काले (for कान्ति-) $K_{2.4}$ D_1 -समन्विताम् (for °ता). — ^{c}) K_1 साभवत् (for अभ°)

5 ^{b}) B_3 महात्मन·; $D_{4.5}$ महत्सु च (for महात्मसु) — ^{d}) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 -मर्दनम् (for -सूदनम्).

6 ^{a}) $Ñ_2$ सर्वार्थि-; G_3 सर्वत्र (for सर्वास्त्र-) — ^{d}) $Ś_1$ K_1 सुतो (for [आ]त्मजो) $Ñ_1$ यशसा विक्रमेण च

7 D_1 om. (hapl) 7^{ab} — ^{a}) D_2 (*sup lin* as in text) तदा (for वयो-) — ^{b}) D_2 रुक्मपुत्री (for राज°). — ^{c}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{1.3}$ $V_{1\ 2}$ B_3 Dn $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ G_3 M_3 चेन्द्रसेना (for चन्द्र°) $Ñ_2$ V_3 $B_{1\ 2}$ Ds $M_{1\ 2}$ नारायणीवेन्द्रसेना — ^{d}) B_3 D_6 जातरागा (for °कामा) Ds_2 च संप्रति; T_4 वरं प्रति (for च तं प्रति) D_3 जाता भोजकटं प्रति.

8 ^{c}) D_3 वैदर्भीं तु समादाय — After 8, $K_{3\ 4}$ $D_{2.5}$ (marg) T_3 ins .

1022* रेमे सह तया वीरो दमयन्त्या नलो यथा ।
[$K_{3.4}$ D_2 धीमान् (for वीरो).]

9 T_3 om 9^{ab} — ^{b}) K_1 शुभम् (for सुतम्) — ^{c}) K_1 D_3 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ अनिरुद्ध (for °द्धम्), M_4 अनिरुद्ध इति ख्यातः. — ^{d}) $Ñ_2$ सुतम् (for भुवि). — ^{f}) $Ñ_2$ मार्गे च; B_1 -शास्त्रेषु (for -शास्त्रे च) $D_{3\ 4}$ T_1 $G_{3.4}$ $M_{1\ 3.4}$ पारग. (for °गम्) M_3 नीतिशास्त्रेषु पारगः.

10 ^{a}) K_3 ततो, $Ñ_1$ Dn Ds_2 D_2 तदा (for यदा) — ^{c}) $Ñ_1$ तं तदा रुक्मिणः पुत्रीं; M_3 तदास्य रौक्मिण· पुत्री — ^{d}) $Ś_1$ K_1 Ñ V $B_{1\ 3}$ $D_{2.6}$ $T_{1.4}$ G_2 रुक्मिणीं; K_3 Dn Ds_1 (*sup. lin.*) $D_{4\ 5}$ (marg.) श्रीमतीं; B_2 रूपिणीं (for रुक्मिणी) G_{3-5} -संभवाम्, M_3 -संनिभा (for °भाम्) $T_{2\ 3}$ G_1 रुक्मिणीं रौक्मसंभवाम्. — ^{e}) K_1 Ds पौत्रार्थे; K_{2-4} Ñ $V_{1.2}$ B Dn $D_{1\ 2\ 5.6}$ T_1 G_2 पत्न्यर्थे; D_4 पुत्रार्थे; $M_{1.2}$ पुत्रार्थं (for पत्न्यर्थं) — ^{f}) K_1 (marg. as in text) सा च तं चकमे पतिम्; K_3 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 नाम्ना रुक्मवती सतीम् (K_3 तु ताम्)

11 ^{a}) $K_{1\ 2\ 4}$ Ñ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Ds $D_{1\ 2\ 5.6}$ G_2 दान्तं (for दातुं) T_1 अनिरुद्धाय दातुं स. — ^{b}) $Ñ_2$ V_3 B_1 D_6 G_3 कृतबुद्धिं (for °बुद्धिर्) $Ś_1$ नृपै· सह (for नृपस्तदा). K_1 सर्वास्त्रकुशलं तथा. — ^{d}) $Ś_1$ K_1 $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ M_4 अनु- (for

प्रीत्या च रौक्मिणेयस्य रुक्मिण्याश्चाप्युपग्रहात् ।। ११
विस्पर्धन्नपि कृष्णेन वैरं तदपहाय सः ।
ददानीत्यब्रवीद्राजा प्रीतिमाञ्जनमेजय ।। १२
केशवः सह रुक्मिण्या पुत्रैः संकर्षणेन च ।
अन्यैश्च वृष्णिभिः सार्धं विदर्भान्सबलो ययौ ।। १३
संयुक्ता ज्ञातयश्चैव रुक्मिणः सुहृदश्च ये ।
आहूता रुक्मिणा तेऽपि तत्राजग्मुर्नराधिपाः ।। १४
शुभे तिथौ महाराज नक्षत्रे चाभिपूजिते ।
विवाहायानिरुद्धस्य बभूव परमोत्सवः ।। १५
पाणौ गृहीते वैदर्भ्यास्त्वनिरुद्धेन भारत ।
रेमिरे वृष्णयस्तत्र पूज्यमाना यथामराः ।। १६
अथाश्मकानामधिपो वेणुदारिरुदारधीः ।
अक्षः श्रुतर्वा चाणूरः क्राथश्चैवांशुमानपि ।। १७
जयत्सेनः कलिङ्गानामधिपश्च महाबलः ।
पाण्डयश्च नृपतिः श्रीमानृषीकाधिपतिस्तथा ।। १८
एते संमन्त्र्य राजानो दाक्षिणात्या महर्द्धयः ।
अभिगम्याब्रुवन्सर्वे रुक्मिणं रहसि प्रभुम् ।। १९
भवानक्षेषु कुशलो वयं चापि रिरंसवः ।
प्रियद्यूतश्च रामोऽसावक्षेष्वनिपुणोऽपि च ।। २०
ते भवन्तं पुरस्कृत्य जेतुमिच्छाम तं वयम् ।
इत्युक्तो रोचयामास द्यूतं रुक्मी महारथः ।। २१
ते शुभां काञ्चनस्तम्भां कुसुमैर्भूषिताजिराम् ।
सभामाविविशुर्हृष्टाः सिक्तां चन्दनवारिणा ।। २२
तां प्रविश्य ततः सर्वे शुभ्रस्रगनुलेपनाः ।
सौवर्णेष्वासनेष्वासांचक्रिरे विजिगीषवः ।। २३
आहूतो बलदेवस्तु कितवैरक्षकोविदैः । C 6731 B 2 61 25 P 2. 61 25

उप-)

12 ^{a}) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 B D_6 स्पर्धमानो ; T_3 पस्पर्धे (for विस्पर्धन्) K_1 सह ; $\tilde{N}_1$ चैव (for अपि) —^{b}) K_3 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_2 Dn Ds D_{1-5} T_4 G_2 वैरं त्यज्य (D_3 °क्त्वा) महायशा· . —^{c}) K_{2-4} Dn Ds_1 D_{1-5} T_{2-4} G M_4 ददामि (for °नि). —^{d}) K_2 मतिमाञ् (for प्री°)

13 ^{a}) K_1 B_3 D_1 G_2 रुक्मिण्याः (for °ण्या) —^{d}) K_1 सहितो , T_4 सबलं (for °लो)

14 ^{a}) $Ś_1$ चोभयोश् (for ज्ञातयश्) —^{d}) D_3 समाजग्मुर् (for तत्रा°)

15 ^{a}) T $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ तथा राजन् (for महाराज) —^{b}) $Ś_1$ K_1 ऋक्षे चैव (for नक्षत्रे च) T_1 विधि , $G_{3\ 5}$ M_4 ऽदिति- (for चाभि-) $T_{2\ 3}$ नक्षत्रेऽदितिदैवते —^{c}) $Ś_1$ विवाहे तु ; K_2 विवाहश्च , K_4 Ñ V B Dn Ds $D_{1\ 2.\ 4-6}$ $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 3}$ M_4 विवाह. सो ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ °हाद् (for °हाय) —^{d}) K_1 बभूव स महोत्सव

16 K_4 D_3 om 16^{ab} —^{a}) D_5 गृहीत्वा (for °ते) —^{b}) K_1 पार्थिव , K_3 V_2 B_1 (marg) Dn $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ T_4 तत्र वै (for भारत) — After 16^{ab}, $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{1\ 2.\ 4-6}$ T_4 G_2 ins

1023* वैदर्भ्यादवानां च बभूव परमोत्सवः ।
[D_2 वैदर्भाणा यादवाना (for ^{a})]

17 ^{b}) D_3 महायशाः (for उदारधी). —^{c}) D_3 अङ्ग सुपर्वा चाणूर —^{d}) $Ś_1$ इति (for अपि)

18 ^{a}) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Ds_2 जयसेनः (for जयत्सेनः) —^{b}) D_4 मागधश् (for अधिपश्) —^{d}) D_3 कारूषाधिपतिस्तथा , D_6 उषिका° , T_4 $G_{4\ 5}$ M_{2-4} इषिका°

19 ^{a}) $\tilde{N}_3$ V_1 ते तु (for एते) —^{b}) M_4 महारथा· (for महर्द्धय) $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg) $V_{1\ 3}$ Ds दक्षिणापथवासिनः . —^{d}) $G_{4\ 5}$ M_4 सदसि (for रहसि) $\tilde{N}_2$ स्थितम् (for प्रभुम्) G_3 रुक्मिणं सदसि प्रभो

20 ^{b}) G_2 परीप्सव· (for रिरंसव) —^{c}) K_4 विद्म द्यूते ; G_2 द्यूतप्रियश् (for प्रियद्यूतश्) —^{d}) $Ś_1$ V_3 M_2 निपुणो , V_1 $B_{1\ 3}$ D_6 [अ]कुशलो (for [अ]निपुणो) D_3 सन् (for च) K_2 अक्षेष्वकुशलस्तथा , $K_{3\ 4}$ $D_{1\ 2.\ 4}$ G_2 अनक्षनिपुणो (G_2 °कुशलो)ऽपि च ; $\tilde{N}_3$ अक्षे स कुशलोऽपि च ; D_5 अनक्षनिपुणश्च ह

21 ^{b}) K_2 V_3 D_5 $M_{1\ 2}$ इच्छामहे (for °म तं) $T_{2\ 3}$ G_1 बलम् (for वयम्) G_4 जेतुमिच्छामि तं बलम् —^{c}) V_3 [उ]क्त्वा (for [उ]क्तो) K_4 D_1 इत्युक्त्वा चोदयामास . —^{d}) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B $D_{1\ 3-6}$ रुक्मी द्यूतं (by transp.) $\tilde{N}_2$ V_3 Ds रुक्मी द्यूतं महाबल

22 ^{a}) $B_{1\ 2}$ सभां (for शुभां) D_3 ते काञ्चनमयस्तम्भां —^{b}) K_3 कुमुदैर् (for कुसुमैर्) K_4 कुसुमाभूषिताजिराम् ; D_5 T_4 °मैर्भूषिताम्बराम् —^{c}) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Ds D_6 G_2 सभां तां (G_2 ते) विविशुर्हृष्टाः , K_2 सभायां वि°.

23 ^{b}) D_3 शुचि- (for शुभ्र-) V_1 -स्रग्गन्ध- (for -स्रगनु-).

24 ^{a}) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 D_6 बलभद्रस् (for °देवस्). —^{c})

बाढमित्यब्रवीद्धृष्टः सह दीव्याम पण्यताम् ॥ २४
निकृत्या तं जिगीषन्तो दाक्षिणात्या नराधिपाः ।
मणिमुक्ताः सुवर्णं च तत्रानिन्युः सहस्रशः ॥ २५
ततः प्रावर्तत द्यूतं तेषामरतिनाशनम् ।
कलहायास्पदं घोरं दुर्मतीनां क्षयावहम् ॥ २६
निष्काणां तु सहस्राणि सुवर्णस्य दशादितः ।
रुक्मिणा सह संपाते बलदेवो ग्लहं ददौ ॥ २७
तं जिगाय ततो रुक्मी यतमानं महारथम् ।
तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः ॥ २८
असकृज्जीयमानस्तु रुक्मिणा केशवाग्रजः ।
सुवर्णकोटिं जग्राह ग्लहं तस्य महात्मनः ॥ २९
जितमित्येव हृष्टोऽथ तमाहूतिरभाषत ।
श्लाघमानश्च चिक्षेप प्रहसन्मुसलायुधम् ॥ ३०
अविद्यो दुर्बलः श्रीमान्हिरण्यममितं मया ।
अजेयो बलदेवोऽयमक्षद्यूते पराजितः ॥ ३१
कलिङ्गराजस्तच्छ्रुत्वा प्रजहास भृशं तदा ।
दन्तान्विदर्शयन्हृष्टस्तत्राक्रुध्यद्धलायुधः ॥ ३२
रुक्मिणश्च वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजम् ।
निगृह्यमाणस्तीक्ष्णाभिर्वाग्भिर्भीष्मकसूनुना ।
रोषमाहारयामास जितरोषोऽपि धर्मवित् ॥ ३३
संक्रुद्धो धर्षणां प्राप्य रौहिणेयो महाबलः ।
धैर्यान्मनः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ॥ ३४
दशकोटिसहस्राणि ग्लह एको ममापरः ।
एतं संपरिगृह्णीष्व पातयाक्षान्नराधिप ।

K_3 विद्वान् (for हृष्टः). — ^{d}) $V_{1,3}$ सह दिव्याम पश्यताम् , $T_{2\ 3}$ G_4 M_4 सभां दिव्याम पश्यताम्

25 ^{a}) $T_{1\ 4}$ G_1 वि- (for तं) — ^{c}) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1,2}$ B D_6 T_4 सुवर्णानि ; $T_{1,3}$ $G_{2,4}$ °र्णांश्च (for °र्णं च). $Ś_1$ मणिमुक्तप्रवाळ च .

26 ^{a}) $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ प्रववृते , K_3 प्रावर्तयद् (for °र्तत). — ^{b}) $K_{1,3}$ Dn Ds_1 $D_{1\ 2}$ T_1 रतिवि- ; K_2 $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2\ 3}$ Ds_2 D_{4-6} T_4 तद्रति ; K_4 $T_{2\ 3}$ $G_{1,3-5}$ मतिवि- , $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 तत्र वि- ; V_2 च रति- , D_3 वै रति- , G_2 तत्प्रीति- (for अरति-) — ^{c}) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_{2,3}$ Dn D_{3-5} T_4 G_2 कलहस्य (for °हाय) D_6 T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M कलहायतन घोरं — ^{d}) $\tilde{N}_1$ T_{1-3} G_{3-5} M क्षयाय च (for °वहम्).

27 ^{b}) K_3 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $D_{2,4}$ (marg as in text). $_5$ दशायुतम् ; $\tilde{N}_1$ $T_{3\ 4}$ °धिकम् , B_3 °नि च ; $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ M_4 शताधिकम् (for दशादितः) M_3 सुवर्णानां दशा जितः .

28 ^{a}) D_5 रणे (for ततो) — ^{b}) V_2 बलदेवं , $D_{1\ 2}$ जितमानं (for य°). N (except $Ś_1$) T_4 G_2 महाबलम् (for °रथम्) — Dn_2 repeats 28^{cd} after 29 — ^{d}) K_4 बलदेवो (for °देवं).

29 ^{a}) T_2 G_1 M_4 जयमानस् (for जी°). — ^{c}) $\tilde{N}$ $V_{1\ 3}$ B D_3 -कोटीर् (for -कोटिं). — ^{d}) $Ś_1$ Dn महाबलः , T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 दुरात्मन. (for महा°) — After 29, Dn_2 repeats 28^{cd}

30 K_3 om 30^{a}–31^{a}. — ^{a}) D_5 तं हृष्टस् ; T_4 हृष्टाथ ; M_{1-3} सहृष्टस् (for हृष्टोऽथ). — ^{b}) $\tilde{N}_2$ M_1 तदाहूतिर् ; D_6 तमद्भुतम् , D_4 रामं कृतिर् (for तमाहूतिर्) K_4 तमाहूयाभ्यभाषत ; V_3 तदा रुक्मी व्य° , D_4 (marg) तमाह्वयति भारत ; D_5 तदानीं स ह्यभाषत , T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ तमाहत्याभ्यभा°. — ^{c}) $Ś_1$ ग्लहमानश् (for श्लाघ°)

31 K_3 om 31^{a} (cf. v. l 30). — ^{a}) $Ś_1$ अविद्या- ; D_3 दुर्विद्यो , G_3 अविदो (for °द्यो) $K_{1,4}$ ऽयं बल (for दुर्बलः) — ^{b}) D_4 (marg as in text) ददौ (for मया).

32 ^{b}) $D_{1\ 2}$ प्राहसन्स (for प्रजहास) K_1 G_4 बलं (for भृशं) T_3 तथा (for तदा) K_4 प्रहसन्स भृशं तथा — ^{c}) K_{2-4} $\tilde{N}$ V B Dn Ds $D_{1,3\ 5,6}$ T_4 G_2 प्र- , Bom Poona eds. G(ed) सं- (for वि-). D_2 घृष्टस् , T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 वीरस् , M_{1-3} क्रूरस् (for हृष्टस्). K_1 D_4 दन्तान्प्रदर्शयन्क्रुस्त्रांस् (D_4 °न्क्रुद्धस्) — ^{d}) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ तदा क्रुद्धो (for तत्राक्रुध्यद्).

33 ^{a}) K $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{1,2}$ B Dn D_{1-6} $T_{1\ 4}$ G_{2-4} तद्वचः (for च वच.) — ^{b}) K_4 -निमित्तताम् , D_4 °कम् (for °जम्). — ^{c}) $Ś_1$ संक्रुध्यमानस्तीक्ष्णाभिर् , T_2 G_5 विगृह्यमाण° ; G_1 विगर्ह°. — ^{e}) V_3 क्रोधम् (for रोषम्) — ^{f}) $\tilde{N}_2$ V_3 क्रोधो (for रोषो).

34 ^{a}) K_2 स क्रुद्धो ; $\tilde{N}_2$ अक्रुद्धो ; D_6 स क्षुब्धो (for संक्रुद्धो) — ^{b}) K_2 G_5 बलदेवो (for रौहिणेयो). — T_2 repeats 34^{c}–38^{b} after 38^{d} — ^{c}) $Ś_1$ G_2 संनिधाय (for °यम्य).

35 For the repetition in T_2, cf v. l. 34. — ^{a}) T_2 (both times) G_5 शत- (for दश). — ^{b}) $G_{4,5}$ कोऽपि (for

कृष्णाक्षाँल्लोहिताक्षांश्च देशेऽस्मिंस्त्वमपांसुले ॥ ३५
इत्येवमाह्वयामास रुक्मिणं रोहिणीसुतः ।
अनुक्त्वा वचनं किंचिद्बाढमित्यब्रवीत्पुनः ॥ ३६
अक्षान्रुक्मी ततो हृष्टः पातयामास पार्थिवः ।
चातुरक्षे निर्वृत्ते तु निर्जितः स नराधिपः ॥ ३७
बलदेवेन धर्मेण नेत्युवाच ततो बलम् ।
धैर्यान्मनः संनियम्य स न किंचिदुवाच ह ।
बलदेवं ततो रुक्मी मया जितमिति स्मयन् ॥ ३८
बलदेवस्तु तच्छ्रुत्वा जिह्मं वाक्यं नराधिपात् ।
भूयः क्रोधसमाविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह ॥ ३९
ततो गम्भीरनिर्घोषा वागुवाचाशरीरिणी ।
बलदेवस्य तं कोपं वर्धयन्ती महात्मनः ।
सत्यमाह बलः श्रीमान्धर्मेणैष पराजितः ॥ ४०
अनुक्त्वा वचनं किंचित्प्राप्तो भवति कर्मणा ।
मनसा समनुज्ञातं तत्स्यादित्यवगम्यताम् ॥ ४१
इति श्रुत्वा वचस्तथ्यमन्तरिक्षात्सुभाषितम् ।
संकर्षणस्तदोत्थाय सौवर्णेनोरुणा बली ।
रुक्मिण्या भ्रातरं ज्येष्ठं निष्पिपेष महीतले ॥ ४२ C 6753 B 2 61.46 P 2.61.46

एको). — c) K1 V3 T1 G3 M2 3 एवं सं-; K2 Ñ2 3 B1 Dn Ds2 D2 3 5 T4 G2 एतं सं-, D1 पणं तं (for एतं सं-) K4 संप्रति (for संपरि-) Ś1 -जग्राह (sic) (for -गृह्णीष्व) T2 (both times) 3 G1 4 5 M4 एवं संप्रति गृह्णीष्व — d) Ñ1 महाबल (for नराधिप) — f) V2 D6 अधिपांसुले, Dn D8 T4 G1 3 त्वधि°; T1 3 G4 M अपि पां°, G5 अवि° (for त्वम°) D3 देशे चास्मिन्सुपांशुले

36 For the repetition in T2, cf v l 34 — b) M1–3 रुक्मिणं केशवाग्रज — c) Ś1 आकिंचिद्दत्त्वा वचनं — d) Ñ1 उच्यते (for अब्रवीत्) V1 D1 वचः, D4 पर (for पुन). Ś1 बाढं बाढेति तं पुन, K1 Ñ2 B1 3 T1 3 4 G2–4 M1–8 बाढं वा ने(K1 नो वे)ति वा पुनः, T2 (both times) बान्धवोऽसीति वा पुनः.

37 For the repetition in T2, cf v l 34 — a) D3 सोऽक्षान् (for अक्षान्) T1 2 (both times) 3 G1 1–5 M4 कृष्णान् (for हृष्ट). — c) Ś1 K1 3 समासे (for निर्वृत्ते) — d) T1 जित. स च (for निर्जित स).

38 For the repetition in T2, cf v l 34 — a) G3 -देवोऽपि (for -देवेन) — b) Ś1 प्रत्युवाच (for नेत्यु°). — Ś1 om 38^{cd}. — c) G2 समाधाय (for संनियम्य) — d) Ñ2. 3 V2 B1 Ds न स (by transp), B2. 3 न च Ñ1 T2 (both times). 3 4 G1 3–5 M ततो वचनमब्रवीत्. — After 38^{cd}, S (except G2) ins. :

1024* एते ब्रुवन्तु राजानो ये तथ्यवचना इह ।
[T3 G4. 5 M4 यथार्थ- (for ये तथ्य-)]

— f) Ś1 स्थित (for स्मयन्) T1–3 G1 3–5 मया जित इति स्थित

39 M4 reads 39^{a}–40^{d} twice — a) M4 (second time) इति तस्य वचः श्रुत्वा. — b) Ñ3 G1 नराधिप· (for °पात्). D3 रुक्मिवाक्यं नराधिप. — After 39^{ab}, Ñ2. 3 V Ds D1 2. 4 read 45^{cd} repeating it in its proper place. — d) Ñ2 V3 Ds स (for ह) V1 नोत्तरं प्रत्यपद्यत, T2. 3 G1 3–5 M4 (both times) °रं प्रत्यभाषत.

40 For the repetition in M4, cf v l 39 — a) K4 ततो निर्घोषगम्भीरा — c) K2–4 Ñ V B D क्रोधं (for कोपं) — d) Ś1 वारयन्ती, M4 (both times) खण्ड° (for वर्ध°) — M4 om 40^{e}–41^{d} Ñ1 om 40^{ef} — e) T2 G1 तथ्यम् (for सत्यम्) M2 एव (for आह) — f) G4 सत्येन (for धर्मेण) D3 T1 M1. 3 [ए]व (for [ए]ष)

41 M4 om 41 (cf v l 40) — a) Ś1 K2 Ñ3 V1 B Ds G2 [अ]पि वच (for वचनं) — b) Ś1 कर्मणि, Dn1 °णाम् (for °णा). — d) D3 तत्सदिति, T1 G4 M2 तस्येदम्; T2 G5 तस्यैवम्; M1 तत्तस्यापि, M3 तत्तत्स्याद् (for तत्स्यादिति)

42 a) M4 तस्य (for श्रुत्वा) Ñ V1 3 B3 Ds2 G2 M1 3 सत्यम्, B1 Ds1 D3 तस्य (for तथ्यम्). — b) Ś1 K1 प्र- (for सु) — After 42^{ab}, D2 ins .

1025* तामनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यनोदित ।
संकर्षणं परिहसन्बभाषे कालनोदितः ॥
नैवाक्षकोविदा यूयं गोपाला वनगोचरा· ।
अक्षै· क्रीडन्ति राजानो बाणैश्च न भवादृशा ॥
रुक्मिणैवमधिक्षिप्तो राजभिश्चोपहासित· । [5]
[= (var.) Bhāgavata P, 10 61 34^{a}–36^{b}]

— c) K1 बलभद्रस्ततोत्थाय — After 42^{cd}, K2 V3 Ds1 D5. 6 G2 read 43^{cd}, V3 Ds1 repeating it in its proper place — e) K1 (*sup lin.* as in text) D3 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं) — f) Ś1 K1 4 V2 3 Dn D1–4 T1. 4 निजघान (for निष्पिपेष).

43 a) G3 विवश· (for विवादे). — b) Ñ1. 2 V2. 3 Ds D2 (marg.). 3 4 रुक्मिणं (for श्वेसारं) V1 -भाषिणः ;

विवादे कुपितो रामः क्षेप्तारं क्रूरभाषिणम् ।
जघानाष्टापदेनैव प्रसह्य यदुपुंगवः ॥ ४३
ततोऽपसृत्य संक्रुद्धः कलिङ्गाधिपतेरपि ।
दन्तान्बभञ्ज संरम्भादुन्ननाद च सिंहवत् ।
खड्गमुद्यम्य तांश्चापि त्रासयामास पार्थिवान् ॥ ४४
स्तम्भं सभायाः सौवर्णमुत्पाट्य बलिनां वरः ।
गजेन्द्र इव तं स्तम्भं कर्षन्संकर्षणस्ततः ।
निर्जगाम सभाद्वारात्त्रासयन्क्रथकैशिकान् ॥ ४५
रुक्मिणं निकृतिप्रज्ञं स हत्वा यादवर्षभः ।
वित्रास्य द्विषतः सर्वान्सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ४६
जगाम शिबिरं रामः स्वमेव स्वजनावृतः ।
न्यवेदयत कृष्णाय तच्च सर्वं यथाभवत् ॥ ४७
नोवाच स तदा किंचित्कृष्णो रामं महाद्युतिम् ।
निगृह्य च तदात्मानं क्रोधादश्रूण्यवर्तयत् ॥ ४८
न हतो वासुदेवेन यः पूर्वं परवीरहा ।
स रामकरमुक्तेन निहतो द्यूतमण्डले ।
अष्टापदेन बलवान्राजा वज्रधरोपमः ॥ ४९
तस्मिन्हते महामात्रे नृपतौ भीष्मकात्मजे ।

$T_{2.3}$ कर्मणा (for -भाषिणम्). $K_{3.4}$ $D_{1\ 2}$ (marg. as in text) क्षे(D_1 क्षि)प्तारं किल रुक्मिणम् — K_2 V_3 D_{S1} $D_{5\ 6}$ G_2 read 43^{cd} after 42^{cd}, V_3 D_{S1} repeating it here. — ^{d}) $K_{1\ 2\ 4}$ Ñ $V_{1\ 2.3}$ (second time) D_{S1} (first time) $_{S2}$ D_{1-6} $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 3}$ M_4 प्रमथ्य; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4.5}$ M_{1-3} प्रगृह्य (for प्रसह्य) Bom Poona eds. G(ed) प्रमथ्य यदुनन्दनः, V_3 (first time) प्रमथ्य यदुपुंगवैः.

44 ^{a}) K_4 तं क्रुद्धः, T_4 संरब्ध., G_2 तं क्रुद्धं (for संक्रुद्धः) — ^{c}) T_3 $G_{1.4}$ तरसा (for संरम्भाद्) — ^{d}) V_2 B_3 $D_{5\ 6}$ प्रोन्ननाद (for उ°) G_2 स (for च) — ^{e}) T_2 $G_{1\ 3.5}$ M_{1-3} उद्गृह्य (for उद्यम्य). $K_{3\ 4}$ $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ B_2 Dn Ds D_{1-5} T_4 G_2 सर्वांस् (for चापि). G_4 खड्गमुद्धृत्य तांश्चात्र — ^{f}) $Ñ_1$ वीर्यवान् (for पार्थि°) — After 44, D_6 T $G_{1.3-5}$ M ins

1026* रङ्गमध्ये हलधरः परिबभ्राम सिंहवत् ।
[M_{1-3} -चक्राम (for -बभ्राम)]

45 ^{a}) $Ś_1$ सभायां, K_1 उत्पाट्य (for सभायाः). $Ñ_{1.2}$ V_3 स्तम्भं सभायामुत्पाट्य. — ^{b}) K_1 सभायां; $Ñ_{1.2}$ V_3 सौवर्णं, D_6 उद्यम्य (for उत्पाट्य). D_4 वदतां (for बलिनां) — $Ñ_{2.3}$ V Ds $D_{1\ 2\ 4}$ read 45^{cd} for the first time after 39^{ab} G_2 repeats 45^{cdef} after 53^{ab}. — ^{c}) $Ś_1$ स्वं स्तम्भं, $Ñ_{2.3}$ Ds D_2 (all first time) संस्तभ्य, D_4 (first time) M_1 स स्तम्भ (for तं स्तम्भं) T_2 गजेन्द्रेणेव सुस्तम्भं — After 45^{cd}, T $G_{1\ 3-5}$ M ins.

1027* तेनैव तु जघानाशु तत्रस्थान्क्रथकैशिकान् ।

— T_2 G_4 om. 45^{ef}. — ^{e}) $Ñ_2$ V_3 सभाद्वारं, D_5 °गारात्; $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 °स्थानात् (for °द्वारात्) — ^{f}) $K_{3\ 4}$ $Ñ_1$ V_2 Dn Ds $D_{1.4}$ T_3 त्रासयामास कैशिकान्; D_3 अपश्यत्क्रथकैशिकौ. — $T_{1.3.4}$ $G_{1.3.5}$ M ins. after 45 : T_2 G_4 after 45^{cd} :

1028* केशेषु रुक्मिणं गृह्य चकर्ष च पुनः पुनः ।
तमादाय सभाद्वाराच्छरपातं ससर्ज ह ॥

[(L 1) M_2 (*inf lin* as above) हलायुध (for पुनः पुनः)]

46 ^{a}) K_4 प्रकृति- (for नि°) — ^{b}) $T_{2\ 3}$ $G_{1.4}$ स हत्वा यादवेश्वरः. — ^{c}) B_1 विवास्य, $T_{1\ 2.4}$ $G_{1\ 5}$ M_4 विद्राव्य (for वित्रास्य) K_1 पार्थिवान्, K_4 V_2 D_1 G_3 विद्विषः (for द्विषतः) G_4 विद्राव्य द्रवत सर्वान् — ^{d}) K_2 D_3 क्रुद्धो (for क्षुद्र-) B_3 -मृगं यथा (for -मृगानिव)

47 ^{b}) K_2 स्वमेव ध्वजिनीवृतः, $K_{3\ 4}$ $Ñ_3$ V_1 D_1 T_4 स्वयमेव जनावृ($Ñ_3$ [marg] V_1 °नैर्वृ)तः, $Ñ_2$ V_3 M_2 स्वमेव स्वजनैर्वृतः — ^{c}) K_2 Ñ $V_{1.3}$ B_2 D_5 T G_{1-3} न्यवेदयत्स ($Ñ_3$ V_1 °च्च, T_1 G_1 °त्तु) कृष्णाय — ^{d}) K_4 $Ñ_{1\ 3}$ V_1 Dn Ds $D_{1.2.4}$ $T_{3\ 4}$ $G_{2.3\ 5}$ M_4 तत्र (for तच्च)

48 ^{a}) $Ñ_1$ T_{1-3} $G_{1.3.5}$ M_{1-3} च (M_{1-3} ह) तदा; $Ñ_2$ V_3 वचनं (for स तदा) K_{2-4} V_2 B_2 D (except D_6) T_4 G_2 कृष्णः (for किंचित्) — ^{b}) K_3 $D_{1\ 2.4}$ किंचिद् (for कृष्णो) K_1 Ñ $V_{1\ 3}$ B_1 D_6 महाद्युतिः, $M_{1.3}$ हलायुधम् (for महाद्युतिम्). $K_{2.4}$ V_2 $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{3\ 5}$ T_4 G_3 किंचिद्रामं महाद्यु(G_2 °म)ति, T_{1-3} $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ कृष्णो राजन्हलायुधम्. — After 48^{ab}, $Ñ_2$ V_2 B_2 Dn Ds D_6 ins.

1029* रुक्मिणी तु ततः श्रुत्वा निहतं भ्रातरं प्रियम् ।
[$Ñ_2$ भ्रातरं निहतं प्रियम् (for ^{b}).]

— ^{d}) K_3 दुःखाद्, D_5 T_1 $G_{2.3}$ कृच्छ्राद् (for क्रोधाद्).

49 ^{a}) T_2 [आ]हूतो (for हतो). — ^{b}) G_2 सर्व-, $M_{1\ 2}$ पुरा (for पूर्वं) — After 49^{ab}, K_1 (marg.) V_3 $D_{2.3}$ ins. :

1030* ज्येष्ठो भ्राताथ रुक्मिण्या रुक्मिणीस्नेहकारणात् ।

द्रुमभार्गवतुल्ये वै द्रुमभार्गवशिक्षिते ॥ ५०
कृतौ च युद्धकुशले नित्ययाजिनि पातिते ।
वृष्णयश्चान्धकाश्चैव सर्वे विमनसोऽभवन् ॥ ५१
एतत्ते सर्वमाख्यातं रुक्मिणो निधनं यथा ।
वैरस्य च समुत्थानं वृष्णिभिर्भरतर्षभ ॥ ५२
वृष्णयोऽपि महाराज धनान्यादाय सर्वशः ।
रामकृष्णौ समाश्रित्य ययुर्द्वारवतीं पुरीम् ॥ ५३

इति श्रीहरिवंशे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

९०

जनमेजय उवाच ।
भूय एव तु विप्रर्षे बलदेवस्य धीमतः ।
माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीभृतः ॥ १
अतीव बलवन्तं हि तेजोराशिमनिर्जितम् ।
कथयन्ति महात्मानं ये पुराणविदो जनाः ॥ २
तस्य कर्माण्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
अनन्तं यं विदुर्नागमादिदेवं महौजसम् ॥ ३
वैशंपायन उवाच ।
पुराणे नागराजोऽसौ पठ्यते धरणीधरः ।
शेषस्तेजोनिधिः श्रीमानकम्प्यः पुरुषोत्तमः ॥ ४ C 6789 B 2.62.4 P 2.62.4

---

50 [a]) K2–4 Ñ V B D T1. 4 G2 M4 महावीर्ये (for °मात्रे). — [c]) T1–3 G3–5 M4 रुद्र- , G2 राम- (for द्रुम-) — [d]) T1 3 G3 5 रुद्र- , G2 राम- (for द्रुम).

51 [a]) K1 4 Ñ2 3 V1 B1 D1 3–5 G2 क्षितौ (for कृतौ). T1 2 G1 3–5 युद्धे च (for च युद्ध-) M4 कृतयुद्धे च कुशले. — [b]) D6 याजिते , T1 G1. 3–5 M पार्थिवे (for पातिते) D1. 3 4 निहत्य (D3 पदा च) विनिपातिते. — After 51, Ś1 K3 D4. 5 T4 ins

1031* वैशंपायन उवाच ।
रुक्मिणी च महाभागा विलपन्त्यार्तया गिरा ।
विलपन्तीं तथा दृष्ट्वा सान्त्वयामास केशवः ॥

[Ś1 D4. 5 T4 om the ref — (L. 1) D5 महामाता (for °भागा) Ś1 K3 D5 विललाप (for °पन्ती) D4 विललापातिदुःखिता (for [b]).]

52 [a]) D4 एवं (for एतत्) K4 D1 पूर्वम् (for सर्वम्). — [b]) V1 B1 3 मया (for यथा) — [d]) Ñ2 वैरस्य (for वृष्णिभिर्). K2 वृष्णेर्भरतसत्तम.

53 [a]) B3 D6 महाभाग (for °राज) Ś1 K1 वृष्णयोऽथ समाज्ञाप्य — [b]) Ś1 रत्नान्यादाय वीरवत् , Ñ1 T1–3 G1 3–5 तौ समादाय सर्वश° ; M1 2 धनमादाय स° — After 53[ab], G2 repeats 45.— [c]) Ñ3 (marg.) V1 समासाद्य , M1 3 (*sup lin.*) व्यपाश्रित्य (for समा°) — [d]) T1 प्रति (for पुरीम्).

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 V3 Ds2 T3 — *Mention of Khila :* Ś1 K3 Ñ3 V B Dn2 Ds D1. 4. — *Adhy. name* · Ś1 रुक्मवध· ; K1. 3 4 Ñ1. 3 V B1 3 Dn Ds D1 4–6 T1 4 G2 3 M1 2 4 रुक्मिवध., K2 D2 3 रुक्मिणो वधः — *Adhy no* (figures, words or both) K3 115 ; Ñ3 V1 2 B2 119 , Dn Ds2 D4 T4 116 ; D1 113 , D3 G1 125 , T1 2 G3 4 M3 123 , T3 132 , G2 122 , G5 126 — *Śloka no* Dn1 57 , Ds2 D3 60 — After the above, V1 3 Ds D6 ins a passage given in App 1 (No 24)

90

1 Ñ2 G2 Bom Poona eds G(ed) राजा (for जनमेजय) — [a]) K2 तु देवर्षे , M1–3 द्विजश्रेष्ठ (for तु विप्रर्षे). — [d]) K3 4 V1 B1 3 Dn2 Ds1 -धृतः (for -भृत)

2 [a]) K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1–4 6 T4 G2 अतीव बलदेवं तं (K3 हि , D1 च), K2 D5 °व बलदेवेन. — [b]) B3 अनिन्दितम् , D3 उपस्थितम् , M2 मनीषिण (for अनिर्जितम्) K2 D6 यशोराशिरुपार्जित. ; Ñ3 V1 D2 तेजोराशिविनिर्जि- (D2 °समुत्थि)तम्. — D6 om 2[c]–3[b] — [c]) T1 3 G M1. 3 4 महात्मानो (for °नं) — G5 repeats 2[d] after 3[a]. — [d]) K1 यं (for ये).

3 D6 om. 3[ab] (cf v 1 2). After 3[a], G5 repeats 2[d] G5 om 3[b] Ś1 om. 3[cd] Before 3[cd], K1 ins. वैशंपायन उवाच — [c]) D4 नाम (for नागम्). — [d]) T4 महौजस. ; G2 Poona ed G(ed.) नगेश्वरम् ; Bom. ed. जनेश्वरम् (for महौजसम्).

4 K1 om the ref. — [a]) D2 सुराणां ; D3 G2 पुराणो

योगाचार्यो महावीर्यः सुबलो बलवान्बली ।
जरासंधं गदायुद्धे जितवान्यो न चावधीत् ॥ ५
बहवश्चैव राजानः पार्थिवाः पृथिवीपते ।
अन्वयुर्मागधं संख्ये ते चापि विजिता रणे ॥ ६
नागायुतसमप्राणो भीमो भीमपराक्रमः ।
असकृद्बलदेवेन बाहुयुद्धे पराजितः ॥ ७
दुर्योधनस्य कन्यां तु हरमाणो न्यगृह्यत ।
साम्बो जाम्बवतीपुत्रो नगरे नागसाह्वये ॥ ८
तमुपश्रुत्य संकुद्ध आजगाम हलायुधः ।
रामस्तस्य विमोक्षार्थमागतो नालभच्च तम् ।
ततश्चुक्रोध बलवानद्भुतं चाकरोन्महत् ॥ ९
अनिवार्यमभेद्यं च दिव्यमप्रतिमं बली ।
लाङ्गलास्त्रं समुद्यम्य ब्रह्मदण्डानुमन्त्रितम् ॥ १०
प्राकारवप्रे विन्यस्य पुरस्य स महाबलः ।
प्रक्षेप्तुमैच्छद्गङ्गायां नगरं कौरवस्य तत् ॥ ११
तदाघूर्णितमालक्ष्य पुरं दुर्योधनो नृपः ।
साम्बं निर्यातयामास सभार्यं तस्य धीमतः ॥ १२
ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य सुमहात्मनः ।
गदायुद्धे कुरुपतिः प्रतिजग्राह तं च सः ॥ १३
ततःप्रभृति राजेन्द्र पुरमेतद्विघूर्णितम् ।

(for °णे). — b) Ñ3 V1 B D6 T4 कथ्यते (for पठ्यते). K2 -तले (for -धरः). — K4 om 4^{c}–5^{b} — c) Ś1 धीमान् (for श्री°). — d) K2 D5 अकथ्य., V1. 3 B1 अकल्प्य (B1 °ल्प-), D6 अनन्तः, G2 कथ्यते (for अकम्प्य).

5 K4 om 5^{ab} (cf. v. l 4) — a) D5 योगवीर्यो (for योगाचार्यो). — b) T1 2 G3. 4 हली, G1 हरि (for बली) Ś1 सुबालवसुखो बली (corrupt), K1–3 Ñ V B1. 2 D T4 G2 वेद(V2 B1. 2 D3 T4 देव)मन्त्रमुखो बली ; B3 वेदमात्रो महाबल. ; M2 सुबलो भीमविक्रम.. — d) K1 (marg. as in text) [अ]ब्रवीत् (for [अ]वधीत्)

6 b) Ñ3 V1 B1. 2 D3 D2 6 पृथिव्यां, T3 भूभृत· (for पार्थिवा·) M2 -तले (for -पते) Ś1 K1. 3 Dn T1. 2 4 G M4 प्रथिताः (T2 G4. 5 M4 भूभृतः) पृथिवीतले. — c) K2–4 Ñ V B Dn D3 D1–3. 5. 6 T1. 2 4 G2 3 5 M2. 4 सर्वे (for संख्ये). — d) G1 निर्जिता (for विजिता).

7 a) K2–4 Ñ V B D T4 G2 -बल- (for सम-). — c) Ñ1 असकृद्धीयमानस्तु. — d) T2. 3 G1. 3–5 M1–3 गदा- (for बाहु-). Ñ3 V1 B1. 3 D6 विनिर्जित (for पराजितः). Ñ1 बलदेवेन निर्जित .

8 a) T1 कन्याश् (for कन्यां). — b) K1 (marg. as in text) हरंश्चैव (for हरमाणो). D5 ऽन्वगृह्यत ; T1. 2 G1. 3–5 M4 बलात्किल (for न्यगृह्यत). — After 8, K1 (marg.). 2 Ñ2 3 V B D3 D2–6 T G M4 ins.

1032* राजभिः सर्वतो रुद्धो हरमाणो बलात्किल ।

[B1 T4 G2 4 रुद्धे, D5 युद्धे ; T1–3 G1. 3. 5 M4 मूढो (for रुद्धो) T1–3 G1. 3. 5 M4 मदमत्तो न्यगृह्यत (for b).]

9 a) K2 3 Ñ2 V2. 3 B3 D3 D4–6 G2 M4 तद् (for तम्). K1. 4 Dn2 D1. 2 T4 संरुद्धम् ; T1 G3. 5 संरुद्ध ; T4. 3 संक्रुध्य ; M1 2 संरब्ध, M3 संक्रुद्धम् (for °द्ध). Ñ3 B1. 2 Dn1 D3 तदुपश्रुत्य संक्रुद्धम् (B2 Dn1 °रुद्धम् ; D3 °रब्ध). — b) K1 Ñ2 V2 B2 Dn D3 D1–5 T4 G2 महाबल· (for हलायुधः). — c) K4 तु मोक्षार्थं (for विमोक्षार्थम्) — M4 om. 9^{d}–10^{c}. — d) K4 स (for च). Ś1 अब्रवीत्त न चालभत् ; Ñ3 V1 B1 3 D6 T1–3 G1. 3–5 M1–3 न लेभे चागतोऽपि सन्. — e) M1–3 भगवान् (for बल°)

10 M4 om 10^{abc} (cf v l 9). — a) Ś1 असंभेद्यं (for अभेद्यं च) — b) D3 दीप्तम् (for दिव्यम्). K1 V1 रणे ; K1 (marg). 2 4 Ñ3 Dn1 D1–3 5 T4 G5 बले ; K3 Dn2 बलम्, D4 बल. (for बली). G2 ह्यनीशप्रतिमं बले (sic). — c) K1 लाङ्गलं तं, T1 2 G3 5 °लाग्र (for °लास्त्रं). — d) K2–4 Ñ1 3 V B D T G M2. 4 -दण्डाभि- ; Ñ2 -मन्त्राभि- (for -दण्डानु-)

11 a) K3 -मूले (for -वप्रे) B1 संन्यस्य (for वि°). — b) K2–4 Ñ V2. 3 B D T4 G2 महाद्युतिः, Ñ3 (marg.) V1 महामतिः (for °बल.). — d) M2 नगरं नागसाह्वयम्.

12 a) Bom Poona eds. G(ed) तद्विघूर्णितम् (for तदा°) B2 T1. 3 G1 4. 5 M1 4 आलोक्य (for आलक्ष्य) G3 तद्विघूर्णितमालोक्य. — b) T2. 3 G1 4 महत् (for नृप). — c) K3 D5 साम्बं निर्मोचयामास, G4 साम्बं निर्याप°. — d) G2 सभार्यं भ्रातृभिः सह.

13 T3 om. 13–18 — a) K4 राज्यं (for शिष्यं). Ś1 सह (for तदा). M1–3 ददौ शिष्यत्वमात्मानं. — T2 G1. 4. 5 om. (hapl) 13^{c}–18^{d}. — c) K3 Ñ V1. 2 B D (except D5) T4 G2. 3 M3 4 कुरुपतिं (for °पतिः). — d) K4 Ñ3 V1 2 B D T4 G2. 3 शिष्यं, V3 परि- (for प्रति-). K3 शिष्यं जग्राह तं हसन्.

14 T2, 3 G1, 4, 5 om. 14 (cf. v. l. 13). K4 om.

आवर्जितमिवाभाति गङ्गामभिमुखं नृप ॥ १४
इदमत्यद्भुतं कर्म रामस्य प्रथितं भुवि ।
भाण्डीरे कथ्यते राजन्यत्कृतं शौरिणा पुरा ॥ १५
प्रलम्बं मुष्टिनैकेन यज्जघान हलायुधः ।
धेनुकं च महाकायं चिक्षेप नगमूर्धनि ॥ १६
लवणजलगमा महानदी
द्रुतजलवेगतरंगमालिनी ।
नगरमभिमुखा यदाहृता
हलविधृता यमुना यमस्वसा ॥ १७
बलदेवस्य माहात्म्यमेतत्ते कथितं मया ।
अनन्तस्याप्रमेयस्य शेषस्य सुमहात्मनः ॥ १८
इति पुरुषवरस्य लाङ्गले-
र्बहुविधमुत्तममन्यदेव च ।
यदकथितमिहाद्य कर्म ते
तदुपलभस्व पुराणविस्तरात् ॥ १९ C 6786 B 2.62.20 P 2.62.20

इति श्रीहरिवंशे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

(hapl) 14^{b}–15^{c}

15 $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ om 15 (cf v l 13) K_4 om 15^{abc} (cf. v l 14) — ^{b}) B_1 $T_{1.4}$ कथितं, G_2 [अ]प्रतिम (for प्रथितं) — ^{c}) $Ś_1$ D_5 D_3 $T_{1.4}$ कथित (for कथ्यते). — ^{d}) M_{1-3} कृतं यत् (by transp) G_2 सीरिणा (for शौ°) $Ñ_2$ V_3 $B_{2.3}$ D_5 $D_{2.3.6}$ सह (for पुरा)

16 $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ om. 16 (cf v l 13) — ^{b}) $Ś_1$ निजघान, D_3 वज्रघातं, G_3 संजहार, M_4 स जघान (for यज्ज°). — ^{c}) K_4 T_4 G(ed.) महावीर्यं (for °कायं). — After 16, $K_{2.3}$ $Ñ_{2.3}$ V B D T_4 G_2 ins ·

1033* स गतासु पपातोर्व्यां दैत्यो गर्दभरूपधृक् ।

[$K_{2.3}$ Dn D_5 $D_{1.4}$ ध्वस्तायुः, D_2 T_4 G_2 गतायु, D_3 व्यसुर्नि- (for गतासुः) D_5 -भृत्, T_4 -वृत् (for -धृक्)]

17 $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ om 17 (cf v l 13) K_4 om 17–18. — ^{a}) $Ś_1$ D_3 -जलधिगमा; $Ñ_2$ V_3 D_2 T_1 G_3 M_4 °धिगा (for -जलगमा) — ^{b}) $Ñ_2$ V_3 $G_{2.3}$ द्रुततर- (for °जल-) $B_{1.3}$ $D_{1.5.6}$ -गामिनी (for -मालिनी). — ^{c}) $K_{1.2}$ Ñ B_1 Dn D_5 $D_{1.4-6}$ अभिमुखी; $T_{1.4}$ G_3 M_4 °मुखं (for °मुखा). $V_{1.3}$ $B_{2.3}$ $D_{2.3}$ नगरमभिमुखी यदा कृता (D_2 कृता यदा; D_3 कृता यदासीद्)

18 $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ om. 18 (cf. v. l. 13). K_4 om. 18 (cf v l 17) — ^{b}) $Ñ_2$ V_3 पुरा (for मया) — ^{d}) V_2 T_1 G_3 M_4 तु (for सु-) $Ś_1$ K_1 शेषस्य धरणीभृत· (= 1^{d}).

19 T_4 om 19 — ^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} $Ñ_{2.3}$ V B Dn D_5 $D_{2.3.5.6}$ G_2 सीरिणो (for लाङ्गलेर्) — ^{b}) G_5 उत्तमथ (for उत्तमम्) $Ñ_1$ बहुविधमन्यतमस्य चैव ह — ^{c}) K_3 यदकथयम्, G_2 यदिह कथितम् (for यदकथि°) V_3 [अ]स्य (for [अ]द्य) $Ś_1$ K_2 कर्मणा (for कर्म ते) $K_{1.4}$ कथितमिह यदद्य कर्म ते — ^{d}) M_3 शृणुष्व (for पुराण-)

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 B_3 $D_{5.2}$ $T_{3.4}$. — *Mention of Khila* $Ś_1$ K_4 $Ñ_3$ V B Dn D_5 $D_{1.6}$. — *Adhy name* $K_{1.3.4}$ Ñ V B Dn D_5 $D_{1.6}$ T_4 G_2 बलदेवमाहात्म्यम्, K_2 बलदेवस्य माहात्म्यम्, T_1 G_3 M_4 राम- (G_3 बलराम)पराक्रमसंक्षेपकथनम्, $T_{2.3}$ G_1 रामपराक्रमः; G_4 रामविक्रमः, M_{1-3} बलदेवविक्रम . — *Adhy. no* (figures words or both) $Ñ_3$ V_1 B_2 121, V_2 120, Dn $D_{5.2}$ D_4 T_4 117, D_1 113; D_3 G_1 126, $T_{1.2}$ $G_{3.4}$ M 124; T_3 133, G_2 123, G_5 127 — *Śloka no* Dn 19, $D_{5.2}$ 20; $D_{3.4}$ 21 — After the above, M_3 ins .

1034* आलोलतुलसीमालमारूढविनतासुतम् ।
ज्योतिरिन्दीवरश्याममाविरस्तु ममाग्रत· ॥

९१

जनमेजय उवाच ।
प्रत्येत्य द्वारकां विष्णुर्हते रुक्मिणि वीर्यवान् ।
अकरोद्यन्महाबाहुस्तन्मे वद महामुने ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
स तैर्वृतः पुरीं गत्वा सर्वयादवनन्दनः ।
द्वारकां भगवान्विष्णुः प्रत्यवैक्षत वीर्यवान् ॥ २
प्रत्यपद्यत रत्नानि विविधानि वसूनि च ।
यथार्हं पुण्डरीकाक्षो नैर्ऋतान्प्रत्यपादयत् ॥ ३
तत्र विघ्नं चरन्ति स्म दैतेयाः सह दानवैः ।
ताञ्जघान महाबाहुर्वरदत्तान्महासुरान् ॥ ४
विघ्नं तत्राकरोत्तस्य नरको नाम दानवः ।
त्रासनः सुरसंघानां देवराजरिपुर्महान् ॥ ५
स बभौ मूर्तिलिङ्गस्थः सर्वदैवतबाधिता ।
ऋषीणां मानुषाणां च प्रतीपमकरोत्तदा ॥ ६
त्वष्टुर्दुहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा ।
गजरूपेण जग्राह रुचिराङ्गीं चतुर्दशीम् ॥ ७
प्रमथ्य च वरारोहां नरको वाक्यमब्रवीत् ।
नष्टशोकभयो मोहात्प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा ॥ ८
यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च ।
बिभर्ति च मही कृत्स्ना सागरेषु च यद्वसु ॥ ९

91

1 ^{a}) Ś1 द्वारिकां (for द्वारकां) K1 कृष्णो, T1-3 G1 3-5 M4 रम्यां (for विष्णुर्) — ^{b}) Ś1 रुक्मे च (for रुक्मिणि) T1-3 G1 3 4 वासुदेवोऽथ वीर्यवान्, G5 वासुदेवो महाबलः. — ^{d}) V3 नो (for मे)

2 ^{a}) G1 पुरं (for पुरीं) K2-4 Ñ2. 3 V2 3 Dn Ds D1. 3-5 T4 G2 स तै परि(D3 तैरभि)वृतः श्रीमान्, D2 सेनापरिवृतः श्रीमान् — ^{b}) K2-4 Ñ2 3 V2 3 Dn Ds D1-5 T2 4 G2 पुरीं, Ñ1 V1 स वै ; B1 सर्वैर् (for सर्व-) T1 -नन्दनै (for °नः) — ^{c}) V1 D3 6 कृष्ण (for विष्णु).

3 K2 transp. 3 and 4 — ^{b}) Ś1 K3 Ñ2 D3 बहूनि च ; K1 बहून्यपि, D3 धनानि च (for वसूनि च) T1-3 G1. 3-5 M4 वस्त्राणि (T3 रत्नानि) विविधानि च. — ^{d}) K3 D4 यदूनां (for नैर्ऋतान्). K1 2 Ñ2. 3 V B Dn Ds D2 3 T4 G2 नैर्ऋतान्प्रत्यवारयत्, K4 °न्प्रत्यपद्यत ; Ñ1 D5 °न्प्रत्यहारयत् ; D6 यादवान्प्रत्यपूजयत्, T1-3 G1 3-5 M4 यादवेभ्यो जनार्दनः

4 G3 om. 4^{a}-6^{b} K2 transp. 3 and 4 — ^{a}) Ś1 व्रते (for तत्र). — ^{b}) D3 दैत्या ये (for दैतेया) D6 T2 3 G1 दैतेया दानवैः सह — ^{c}) K2 ख्यातवीर्यान् (for ताञ्जघान). — ^{d}) K2 4 D2-4 वरदसान् ; T1 G5 M4 °मत्तान् (for °दत्तान्) T3 महौजसः (for महासुरान्) Ś1 वरदत्तो महाबलः ; T2 G1 4 °मत्तान्महौजसः.

5 G3 om. 5 (cf. v. l. 4) — ^{a}) Ś1 T2. 3 चास्य (for तत्र). K1 चास्य (for तस्य). K2-4 Ñ V B D T4 विघ्नं चास्या(K4 °स्य)करोत्तत्र — ^{b}) Ds1 नरको दानव स च — ^{c}) Ś1 T4 त्रासयन्, K2 आसन्न (for त्रासन°) T1-3 G1 4 5 M4 त्रासन° सर्वदेवानां — ^{d}) M1 (*inf lin* as in text) -समन्वित (for -रिपुर्महान्).

6 G3 om 6^{ab} (cf. v 1 4) M1 2 om 6^{ab} — ^{a}) K4 D3 भूमेर्, D4 बलो, D4 (marg) भौमो (for बभौ). D1 मूर्ध्नि, D2 मर्त्य- (for मूर्ति-) K3 स भौमो मर्त्यलिङ्गस्तु ; D5 (marg) स भौमो लिङ्गमूर्तिस्थः, T1-3 G1 4. 5 M3 4 स बभौ मूर्तिमान्विघ्नः. — K3 om 6^{b}-9^{d} — ^{b}) K3 D5 -देवाति-, Ñ2 Dn Ds D1 4 M4 -देवाधि-, V B2 D2 3 -देवाभि- (for -दैवत-) Ñ1 सर्वदेवप्रबोधिता, B1 3 °देवप्रधान- (B3 °बाध)क-, D6 °देवप्रबोधक. ; T1-3 G1. 4. 5 °देवप्रबाधनः ; G2 °देवानबाधत, M3 °देवप्रबाधिता — After 6^{ab}, D6 S ins a passage given in App. I (No 25). — ^{c}) Ś1 K1 Ñ2 B1. 3 मानुषाणामृषीणां च ; K2. 4 Ñ1 V B2 D T4 G2 4 देवतानामृषीणां च

7 K3 om 7 (cf v l. 6) D5 reads 7-8 on marg. — ^{b}) D2 वरोरुम् (for कशेरुम्). T1. 3 G1 3-5 M कुशेशयगतां तदा — G4 om 7^{cd}. T2 om. (hapl.) 7^{c}-8^{d}. — ^{c}) G1. 5 गूढ (for गज).

8 K3 om 8 (cf v l. 6) T2 om 8 (cf. v. l. 7). — ^{a}) V1 B Dn Ds T3 G4 M2 तां (for च).

9 K3 om. 9 (cf v l. 6) G4 reads 9^{c}-11^{b} twice.

10 For the repetition in G4, cf. v. l. 9. — ^{b}) T2. 3

अद्यप्रभृति तानीह सहिताः सर्वनैर्ऋताः ।
ममैवोपहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ॥ १०
एवमुत्तमरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ।
संजहार तदा भौमस्तच्च नाधिचचार सः ॥ ११
गन्धर्वाणां च याः कन्या जहार नरको बली ।
याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाप्सरसां गणाः ॥ १२
चतुर्दश सहस्राणि एकविंशच्छतानि च ।
एकवेणीधराः सर्वाः सतां मार्गमनुव्रताः ॥ १३
तासां पुरवरं भौमोऽकारयन्मणिपर्वतम् ।
अलकायामदीनात्मा मुरस्य विषयं प्रति ॥ १४
ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिर्मुरोश्चैव दशात्मजाः ।
नैर्ऋताश्च यथामुख्याः पालयन्त उपासते ॥ १५
स एष तमसः पारे वरदत्तो महासुरः ।
अदितिं धर्षयामास कुण्डलार्थे महासुरः ॥ १६
न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म तत्पुरा ।
कृतपूर्वं तदा घोरं यदकार्षीन्महासुरः ॥ १७
यं मही सुषुवे देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरम् ।
तस्यान्तपालाश्चत्वारस्तस्यासन्युद्धदुर्मदाः ॥ १८ C 6804 S 2 63. 18 P 2 63 18

-सैनिकाः, G1 -निर्जराः (for नैर्ऋता) D4 सहिता सर्वतो गता — c) K1 M1 4 तव (for मम) Ñ1 तथैवोपनयिष्यन्ति, T2 तवैवोदाहरिष्य°

11 For the repetition in G4, cf v 1 9 — a) Ś1 K1 B1 उक्त्वा तु (for उत्तम-) K2 3 Ñ1 V3 Dn Ds D1 4 6 T4 G2 -वस्त्राणि, V2 वस्तूनि (for -रत्नानि) Ñ2 V1 B2 3 D2 एवमुक्त्वा तु (Ñ2 स, D2 च) वस्त्राणि. — b) K2 3 Ñ1 2 V B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 G2 रत्नानि, K4 धनानि, M3 वसूनि (for वस्त्राणि) K1 M1 2 विविधानि वसूनि च — c) T2 3 G1 4 सज(T3 स ज)हाराथ भौमस्तत्. — d) K4 D1 [अ]भि, T4 [अ]ति- (for [अ]धि-) K1 Ñ V B Dn Ds -चकार (for -चचार) K2 D2 3 5 तद्ध(D2 3 स्वध)नानि चकार स., K3 ताश्च नारीर्जहार स, D4 G2 तन्मना विचचार स, D6 M1–3 ताश्च नातिचचार स, T1 G3 M4 तच्च नातिचकार ह, T2 3 G1 4 5 ताञ्जनान्वै चचा(G4 °का)र ह

12 b) B1 जग्राह (for जहार) — c) M3 -मनुष्येषु (for °ष्याणां) M1 2 यानि देवमनुष्येषु — d) K2 D1 सप्तधा, G2 स्त्रियश्च (for सप्त च) T2 3 G5 M4 गणान् (for गणा) D3 प्राप्ताश्चाप्सरसा गणान्

13 b) V1. 3 B सैक-, D6 चैक (for एक-). Ñ2 सैकविंशति तानि च. — d.) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–3 6 T1 G2 3 सती- (for सता) D5 सुमार्गात्समनुव्रता..

14 Before 14, K4 Ñ2 V B1. 3 D1–3 ins वैशंपायन उवाच — b) K2 T1 G1–3 5 M4 चकार (for ऽकारयन्) K1 4 M1–3 -पर्वते (for °तम्) T2 3 G4 चकार मणिपर्वते — c) T1 G3 5 M4 अलकाभम् (for °याम्) M3 अदीनं वै (for °नात्मा). — d) Ś1 पुरि स, K1 मुरो स-, K2. 3 D3 4 मुरोश्च, K4 Ñ V2 B1 2 Dn Ds D1 2 5 T4 G2 मुरोः स्व-, V1 मेरोश्च (for मुरस्य).

15 a) K2 4 Ñ V1 2 B Dn Ds D2–4 T1. 4 G2 3 M2 -पतिं (for -पतिर्). — b) Ś1 द्वावेव च दशात्मजा, D6 S मुरस्य दश चात्मजा — c) D3 -मुख्यं (for -मुख्या.) — d) K2 Ñ1 D5 पुरा ये त(Ñ1 यत्त)म्, K4 V1 3 B2 D1–3 पुरोपेता, B1 पालयन्ति (for °न्त)

16 b) K1 D3 G2 वरमत्तो, K4 Dn Ds D2 4 T4 °दत्तो (for °दत्तो) T2 3 G3 5 M4 महाबली (for °सुर) T1 G1 वरदत्तो महाबली — After 16ab N (except Ś1 D6) G2 read 17, K1 Ñ1 repeating it in its proper place — d) Ś1 कुण्डलार्थी (for °र्थे) Ñ2 V1 B3 महाबलः, T1 G3 M4 °दनु (for °सुर.) — After 16, D6 T G1 2 4 5 M ins

1035* ये हि देवमनुष्येषु कुण्डले ते शुभे उभे ।

[T2 महाशुभे; T3 G1 4 5 शुभे इमे, T4 शुभे शुभे, M2 3 उभे शुभे (by transp), M4 इमे शुभे D6 कुण्डले च सुदुर्लभे (for b)]

17 For the sequence in N (except Ś1 D6) G2, and the repetition in K1 Ñ1, cf v 1 16 T4 om 17 — b) M3 T1 G3 संमितै (for सहितै) — c) Ś1 अभूद्, K1 (both times) भय, Ñ1 (second time) 2 B D3 T1–3 G1. 3–5 M महा- (for तदा) — d) T1 G3 M1–3 तथाकार्षीन् (for यद°)

18 c) Ñ1 तत्र; M2 यत्र (for तस्य) Ś1 K Ñ2 3 V2. 3 B D (except D6) T4 G2 द्वार(Ś1 अनु)पालाश्च चत्वारस्, V1 द्वारपालाश्च तस्यासंश् — d) V1 चत्वारो, D6 T1 4 M1–3 तत्रासन् (for तस्यासन्)

19 a) T1 G3–5 M4 निसुम्भश्, T2. 3 G1 निकुम्भश्; T4 निशुम्भश् (for निसुन्दश्) — b) Ś1 K1. 3 तारः, D6 T2 3 G3–5 M घोर (for वीरः). K2. 4 Ñ2 3 V B D1–5 T1 2 G2 3 पञ्चनदस् (for °जनस्) Ñ1 पारः पञ्चबलस्तथा, G1 घोरः पञ्चनदस्तदा — c) K2. 3 D2 6 T1. 2 G1–3 5 M मुर. (for

हयग्रीवो निसुन्दश्च वीरः पञ्चजनस्तथा ।
मुरुः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तो महासुरः ॥ १९
आदेवयानमावृत्य पन्थानं समवस्थितः ।
वित्रासनः सुकृतिनां विरूपै राक्षसैः सह ॥ २०
तद्वधार्थं महाबाहुः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
जातो वृष्णिषु देवक्यां वसुदेवाज्जनार्दनः ॥ २१
तस्याथ पुरुषेन्द्रस्य लोके प्रथिततेजसः ।
निवासो द्वारका देवैरुपायादुपपादिता ॥ २२
अतीव हि पुरी रम्या द्वारका वासवक्षयात् ।
महार्णवपरिक्षिप्ता पञ्चपर्वतशोभिता ॥ २३
तस्यां देवपुराभायां सभा काञ्चनतोरणा ।
सुदाशार्हीति विख्याता योजनायुतविस्तृता ॥ २४
तत्र वृष्ण्यन्धकाः सर्वे रामकृष्णपुरोगमाः ।
लोकयात्रामिमां कृत्स्नां परिरक्षन्त आसते ॥ २५
तत्रासीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतर्षभ ।
दिव्यगन्धो ववौ वायुः पुष्पवर्षं पपात ह ॥ २६
ततः किलकिलाशब्दः प्रभाजालाभिसंवृतः ।
मुहूर्तमन्तरिक्षेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः ॥ २७
मध्ये तु तेजसस्तस्य पाण्डुरं गजमास्थितः ।
वृतो देवगणैः सर्वैर्वासवः प्रत्यदृश्यत ॥ २८

मुरुः) — ^{d}) Ds_{2} -दत्तो (for -दत्तो) K_{1-3} Ñ V B $D_{1.2.4.5}$ G_{2} $M_{1\ 2}$ ऽसुरो महान् (for महासुरः) K_{4} Dn Ds_{1} D_{6} वरदत्तोऽसुरो महान् — After 19, $Ś_{1}$ ins

1036* अदितिं धर्षयामास सोऽसुरो मददर्पितः ।

20 ^{b}) K_{1} पञ्च ते समवस्थिता , K_{1} (marg) $_{2-4}$ Ñ V B D T G M_{4} पन्थानं समुपस्थितः — ^{d}) $G_{3\ 4}$ M विरूपो (for °पै)

21 ^{b}) $Ś_{1}$ -गदादिभृत् , $T_{3\ 4}$ M_{1-3} °सिधृक् (for °सिभृत्) — ^{c}) D_{4} देवेशो (for देवक्यां) — ^{d}) K_{3} $V_{1\ 3}$ $D_{2.3}$ T_{2} $G_{3.5}$ वासुदेवो (for वसुदेवाज्) — After 21, D_{6} S (except G_{2}) ins an addl colophon [*Mention of the Epic* T_{3} — *Mention of Khila* T G_{3-5} M. — *Adhy name* · T_{1} G_{3} M नरकबलकथनम् , T_{4} नरकासुरयुद्धे इन्द्रपराजयः. — *Adhy no* $T_{1\ 2}$ G_{3} 136 , T_{3} 135 , T_{4} 119 ; G_{1} 128 , G_{4} M 126 , G_{5} 129]. — After the addl colophon, D_{6} S (except G_{2}) ins a passage given in App. I (No 26)

22 ^{a}) D_{6} T_{3} $G_{1\ 3-5}$ M या सभा , T_{1} यादवाः (for तस्याथ) — ^{b}) $K_{3\ 4}$ Dn_{1} D_{1} $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 3\ 5}$ लोक- (for लोके) $Ś_{1}$ K_{1} D_{3} ऽप्रतिम- (for प्रथित-). — ^{c}) K_{2} V_{3} निवासे (for °सो) D_{6} T $G_{1.3-5}$ M निवासो ($T_{1\ 2}$ M_{4} °सं) द्वारकायां हि — ^{d}) $Ñ_{2}$ उपायैर् (for °याद्) $Ś_{1}$ K_{3} D_{1} -पादितः (for °ता) B_{1} उपायैरुपशोभिता , D_{6} T $G_{1\ 3-5}$ M स्वर्गार्हे(D_{6} °र्गे दे)वैर्निवेशिता (G_{1} °ताम्).

23 ^{a}) D_{3} अवैहि त्वं पुरीं रम्यां. — ^{b}) $Ś_{1}$ द्वारका माधवक्षयम् , M_{2} °का वासलक्षणा. — ^{c}) Dn_{1} D_{3} -परिक्षिप्तां (for °प्ता) — ^{d}) D_{3} शोभिताम् (for °ता). $Ś_{1}$ पञ्चाभिव्रतशोभिता. — After 23, T_{2-4} $G_{1.3-5}$ M ins. .

1037* तस्यैव देवदेवस्य निर्मिता विश्वकर्मणा ।

24 ^{a}) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_{4} तस्यां देवपुरानीतां (T_{2} °ता) — ^{b}) D_{6} T_{3} G_{3} M_{4} -तोरणाम् (for °णा) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4.5}$ सभां (G_{4} तस्यां) काञ्चनतोरणाम्. — ^{c}) $Ś_{1}$ सुदाशार्हा , K_{1} सुधर्मा हि , $K_{2\ 4}$ Ñ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-3\ 5}$ G_{2} सा दाशार्ही (for सुदाशार्ही) D_{6} T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_{4} सुधर्मेति हि विख्याता (T_{1} G_{3} °ता). — ^{d}) T_{3} -विश्रुताम् (for -विस्तृता) K_{2-4} $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D (except D_{6}) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{2\ 4\ 5}$ M_{4} योजनायामविस्तृता (G_{2} °स्तरा). — After 24, D_{6} S (except G_{2}) ins a passage given in App I (No 27)

25 D_{6} om 25 — ^{d}) K_{2} परिचरन्त उपासते (hypermetric) — For 25^{cd}, T $G_{1\ 3-5}$ M_{4} subst

1038* नरकस्य वध सर्वे चिन्तयन्तस्तदासते ।

[T_{1} G_{3} मन्त्रयन्तस् (for चिन्त°) T_{4} समासते (for तदा°).]

26 ^{a}) K_{4} B_{3} [आ]सनेषु (for [आ]सी°) G_{2} आसीनेषु च सर्वेषु — ^{c}) $Ñ_{1}$ पुण्य , D_{6} वातः (for वायुः). K_{2} दिव्यगन्धवहो वायु

27 ^{a}) D_{5} T_{1} $G_{1\ 3.5}$ M किलिकिला- (for किल°). — ^{b}) K_{2} -निःसृत (for -संवृत). T_{1} सभायामभिसंवृतः. — ^{d}) D_{6} $T_{1.3.4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{4} अतिष्ठत (for प्रतिष्ठितः) T_{2} तदा भूमावतिष्ठत

28 ^{b}) B_{3} $G_{1\ 2}$ M_{1-3} पाण्डरं (for पाण्डुरं) D_{3} यानम् (for गजम्) — ^{c}) V_{1} $D_{2\ 3}$ ततो (for वृतो) — ^{d}) K_{4} $Ñ_{2.3}$ $V_{2\ 3}$ B_{1} D (except D_{6}) G_{2} वासवः समदृश्य(D_{3} °पश्य)त — After 28, D_{6} T $G_{1.3-5}$ M G(ed.) ins. .

1039* पीडितो नरकेणाजौ लोकपालसमन्वितः ।
इच्छन्रक्षां जगन्नाथाद्यादवाग्र्यामसंयुतात्

रामकृष्णौ च राजा च वृष्ण्यन्धकगणैः सह ।
प्रत्युद्ययुर्महात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वरम् ॥ २९
सोऽवतीर्य गजात्तूर्णं परिष्वज्य जनार्दनम् ।
सस्वजे बलदेवं च तं च राजानमाहुकम् ।
वृष्णीनन्यान्सस्वजे च यथास्थानं यथावयः ॥ ३०
पूजितो रामकृष्णाभ्यामाविवेश सभां शुभाम् ।
तत्रासनमलंकृत्य सभां तां स सुरेश्वरः ।
अर्घ्यादिसमुदाचारं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ ३१
अथोवाच महातेजा वासवो वासवानुजम् ।
सान्त्वपूर्वं करेणास्य संस्पृशन्वदनं शुभम् ॥ ३२
देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन ।
येन त्वाभिगतोऽस्म्यद्य कार्येणामित्रकर्शन ॥ ३३
नैर्ऋतो नरको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः ।
अदित्याः कुण्डले मोहाज्जहार दितिनन्दनः ॥ ३४
देवानां विप्रिये नित्यमृषीणां च स वर्तते ।
तव चैवान्तरप्रेक्षी जहि तं पापपूरुषम् ॥ ३५
अयं त्वां गरुडस्तत्र प्रापयिष्यति कामगः ।
कामवीर्योऽतितेजस्वी वैनतेयोऽन्तरिक्षगः ॥ ३६
अवध्यः सर्वभूतानां भौमः स नरकोऽसुरः ।
निषूदयित्वा तं पापं क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ॥ ३७ C 6824 B 2.63.37 P 2 63 37

हनन च तथा विष्णोर्नरकस्य दुरात्मन ॥
आगतं तं वृत्रहणं पीडितं दानवोत्तमै ।

[G(ed) om. line 1. — (L. 1) D_6 लोकपालैः (for °पाल-) — (L 3) T_4 G_4 महा- (for तथा) — G(ed) om line 4.]

29 ^{a}) $Ś_1$ च राजाथ, K_2 रराजेते, D_5 G_1 च राजा स (for च राजा च) — ^{b}) D_3 -कुलैः (for -गणैः) — ^{c}) D_2 महात्मान (for °नं)

30 ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 अवतीर्य (for सोऽव°) — ^{b}) V_1 परिरक्ष्य (for °ष्वज्य) — ^{c}) K_1 वासुदेवं, D_4 T_1 बलभद्रं (for °देव) — ^{d}) D_3 आहुकिम् (for °कम्). Dn_2 राजानमाहुकं तथा. — After 30^{cd}, D_6 $T_{2\ 4}$ $G_{1.4}$ $M_{1\ 2\ 4}$ ins

1040* प्रद्युम्नमथ देवेशस्तत्पुत्रं च महाद्युतिम् ।

— $K_{2\ 4}$ Ñ V Ds D_4 om 30^{ef}, K_1 D_{1-3} read it after 31; D_5 reads it on marg. — ^{e}) D_5 स्वान्स्वान् (for अन्यान्). D_2 वृष्णीस्तान्सस्वजे चैव — ^{f}) B Dn $D_{2\ 3}$ $T_{3.4}$ G_2 यथाकाल (for °स्थानं).

31 ^{b}) T_{1-3} G_5 प्रविवेश, M_4 विवेश स (for आविवेश) V_2 स तां सभाम्, B_3 स तां शुभाम्, $G_{2\ 5}$ शुभां सभाम् (by transp) — ^{c}) $K_{2.4}$ V B_2 Dn Ds $D_{1\ 2\ 5}$ तत्रासीनोऽभ्यलंकृत्य (K_2 °त्वा); $D_{3\ 4}$ °सीनस्त्वलंकृत्य — ^{d}) $Ś_1$ बभौ च, K_1 $Ñ_1$ $B_{1\ 3}$ सभां च (for सभां ता) K_4 $Ñ_2$ G_2 सभांताममरेश्वर. — For 31^{cdef}, D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M subst.

1041* अर्घ्यादिभिस्तथा राजन्मधुपर्केण वृत्रहा ।
आसनं लम्भयामास स्वात्मतुल्यं शचीपति ॥

— After 31, K_1 D_{1-3} read 30^{ef} While K_2 $Ñ_2$ V B D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M ins an addl. colophon after 31 [*Mention of the Epic* T_3. — *Mention of Khila*. V B. — *Adhy name* K_2 देवेन्द्रागमनम्, $V_{1.2}$ G_4 इन्द्रागमनम्, V_3 M_{1-3} नरकवधम्, D_6 नरकवधे इन्द्राभिगमनम्, T_{1-3} $G_{1.3}$ M_4 इन्द्राधि(M_4 °भि)गमनम्, T_4 इन्द्रगमनम् — *Adhy no* V_1 B_2 122, V_2 121; V_3 120; $T_{1\ 2}$ G_{3-5} M 130, T_3 138, T_4 123, G_1 132]

32 Before 32, Mss ins वैशंपायन उवाच — ^{a}) T_1 महाराज (for °तेजा) — ^{d}) K_{2-4} Ñ V B D (except D_6) T_1 $G_{2\ 5}$ संस्पृश्य (for °शन्)

33 ^{c}) $Ś_1$ त्वय्यागतो, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ M_4 त्वामा° (for त्वाभि°) D_3 येन त्वामभियातोऽस्मि — ^{d}) K_3 -नाशन (for -कर्शन). M_4 कार्येण मधुसूदन

34 After 34^{ab}, D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M ins.:

1042* बाधते नो हृषीकेश लोकपालान्समन्तत ।
स्वर्गश्रेणि विहायाशु निर्गता स्म वयं दिशः ॥

[T_4 om line 1 — (L. 2) D_6 दिव (for दिशः).] — ^{d}) $T_{2.3}$ G_5 M_4 आ(G_5 M_4 अ)हरद् (for जहार). $Ñ_2$ V_1 B_3 D_6 जहार मधुसूदन, T_4 °र नरकासुर

35 ^{a}) $Ś_1$ G_3 विप्रियो (for °ये) — After 35^{ab}, G_3 ins.

1043* नाहं शक्नोमि तं जेतुं तस्मात्त्वां शरणं गतः ।

— $Ś_1$ om 35^{c}–37^{b}. — ^{c}) Dn_1 D_1 तत्र (for तव) T_2 [अ]न्तत (for °र-) M_4 प्रेप्सुर् (for -प्रेक्षी) K_4 T_4 तं च देवान्तरं प्रेक्ष्य (T_4 °रप्रेक्षी)

36 $Ś_1$ om 36 (cf v l 35) — ^{a}) V_1 यं गत्वा (for अयं त्वां) — V_3 om (hapl) 36^{cd} — ^{c}) T_2 ऽसि (for ऽति). — ^{d}) T_4 महाबलः (for ऽन्तरिक्षग)

37 $Ś_1$ om 37^{ab} (cf v l 35) — ^{a}) K_3 -देवानां (for -भूतानां) — ^{b}) D_6 ऽशुभः (for ऽसुरः) D_1 भौम स

इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केशवः ।
प्रतिजज्ञे महाबाहुर्नरकस्य निबर्हणम् ॥ ३८
ततः सहैव शक्रेण शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
प्रतस्थे गरुडेनाथ सत्यभामासहायवान् ॥ ३९
क्रमेण सप्त स्कन्धान्स मरुतां सहवासवः ।
पश्यतां यदुसिंहानामूर्ध्वमाचक्रमे बली ॥ ४०
वारणेन्द्रगतः शक्रो गरुडस्थो जनार्दनः ।
विदूरस्थौ प्रकाशेते सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४१
अथान्तरिक्षे गन्धर्वैरप्सरोभिश्च माधवः ।
स्तूयमानो यथा शक्रः क्रमेणान्तरधीयत ॥ ४२
समाधायेतिकर्तव्यं वासवो विबुधाधिपः ।
स्वमेव भवनं प्रायात्कृष्णः प्राग्ज्योतिषं ययौ ॥ ४३

नरकेश्वरः, T4 G4 M4 भौम स नरकासुर — ^{c}) T2 3 G2–5 M4 घोरं (for पापं)

38 ^{b}) D4 -देवेन (for -राजेन). — ^{c}) T2 G1. 4 5 M4 प्रतिज्ञाय (for °जज्ञे) — ^{d}) Dn1 निबर्हणे (for °णम्) — After 38, D6 T1–3 G1 4 5 M G(ed.) ins.:

1044* इदं प्रोवाच शक्रं तं केशवः केशिसूदनः ।
एतदर्थमिहागम्य मुनयः संशितव्रताः ॥
बदरीवासिनः शक्र मामुक्त्वा निर्गता हरे ॥
अभयं च मया देव दत्तं तेभ्यः शतक्रतो ।
तदर्थमुद्यतो देव तं हन्तुं दानवं रणे ॥ [5]
तदर्थमागतो देव गरुडः पक्षिपुंगवः ।

[T1 om. lines 1–2. — (L. 1) M1–3 चोवाच (for प्रो°) — Before line 2, G(ed.) ins. भगवान्. — (L. 2) T2. 3 G1 4 5 G(ed.) [आ]याता (for [आ]गम्य) — (L. 3) T2 3 G1. 4 5 M4 इमे (for हरे) — (L. 5) D6 T3 G1 om. (hapl.) lines 5^{b}–6^{a}. M1–3 हन्तुं तं (by transp.) — After line 5, T4 ins.:

1044A* कामरूपोऽतितेजस्वी वैनतेयोऽन्तरिक्षग ।]

39 K4 G2 transp. 39^{ab} and 39^{cd}. — ^{b}) G1 M1–3 -गदासिधृत् (for °भृत्) — After 39^{ab}, T1–3 G1. 3–5 M4 ins.:

1045* नरकस्य वधार्थाय ययौ वै स हि केशवः ।
[T1 G3 यादवै सह केशवः (for ^{b})]

— K2 om. 39^{cd}. — ^{c}) T1 2 G1 3. 5 प्रतस्थे गरुडारूढः

40 ^{a}) T1 G4 शक्रेण (for क्रमेण). T2 स्कन्धानां, G2 स्कन्धांस्तान् (for स्कन्धान्स) K2 D5 क्रमेण स गजस्कन्धम्, T3 G1 3 M4 शक्रेण सप्त स्कन्धानां — ^{b}) K4 Ñ1 2 V1 3 Dn Ds D1 3 5 G2 आरुरोह स वासवः, B D2 4 मारुतानां सवासव. — ^{d}) Ś1 वशी; D6 T G1–3. 5 M नभः (for बली).

41 ^{a}) Ś1 K1 ऐरावण- (for वारणेन्द्र-). — T3 om. 41^{bcd}. D6 repeats 41^{b} after 42^{abc}. — ^{b}) T2 G1. 3 5 M गरुडेन (for °डस्थो). — G2 om. 41^{c}–42^{b}. — ^{c}) K2–4 Ñ2 V2. 3 Dn Ds D4–6 M1–3 विदूरत्वात्, D1. 2 °रात्सं-, D3 °रात्तौ (for °रस्थौ) B प्रकाशेतां विदूरत्वात्, T1 2 G1 3–5 M4 विरेजतुस्तदाकाशे — ^{d}) Ś1 K1 चन्द्रसूर्याविवोदितौ

42 G2 om. 42^{ab} (cf. v. l. 41). — ^{a}) D6 गोविन्दो (for गन्धर्वैर्) K3 V1 B D5 अन्तरिक्षे च गन्धर्वैर् — ^{b}) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–5 T4 G1 केशवः (for माधवः) D6 गन्धर्वैरप्सरैरपि — ^{c}) K1 3 4 Ñ2 3 V2. 3 Dn Ds D1–4 T4 G2 ऽथ शक्रश्च, K2 D5 6 T1–3 G1 3–5 M4 ऽथ शक्रेण, Ñ1 V1 B1 च शक्रोऽथ (for यथा शक्रः) — After 42^{c}, D6 repeats 41^{b}. — ^{d}) Ś1 V1 क्षणेन (for क्रमेण)

43 ^{a}) T2–4 G1 4 5 संप्रधार्य (for समाधाय) — ^{b}) K1 D4 वासवो वसुधाधिपः — ^{c}) D5 प्राप (for प्रायात्) — ^{d}) M1–3 विष्णुः (for कृष्णः) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1 4–6 G2 प्रति, K4 D3 पुरम् (for ययौ) — After 43, M1–3 ins. 1047*. While K2 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D2 5 6 T G M4 ins. after 43:

1046* पक्षानिलहतो वायुः प्रतिलोमं ववौ तदा ॥
ततो भीमरवैर्मेघैर्बभ्रमुर्गगनेचराः ।
क्षणेन समनुप्राप्तो दिवमाकाशगेन वै ॥
दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्थिता ।
अपश्यत्पर्वतद्वारि हस्त्यश्वरथवाहनम् ॥ [5]

[(L. 1) D5 प्रतिलोमो (for °मं) G2 ययौ तदा, G4 तदा ययौ (for ववौ तदा). — (L. 2) T G1 3–5 M4 -रवा मेघा (for -रवैर्मेघैर्) — (L. 3) K2 ऽवजेन, D5 T3. 4 G2 M4 द्विजेन, T1. 2 G1 3–5 भुवम् (for दिवम्) T1. 3 G1. 3. 5 M4 स. (for वै). — (L. 4) D6 राक्षसाः (for ते स्थिताः) — After line 4, D6 ins. 1047*. — (L. 5) T1 G3–5 M4 नगर-, T2 3 नगरी- (for पर्वत-) B3 -द्वार; D2 -द्वारे (for -द्वारि) K2 Dn D5 G2 अपश्यद्वारि तत्रस्था; G1 °न्नगरीद्वार (for ^{a}). K2 Dn D2 5 T G M4 -वाहिनीम् (for -वाहनम्).]

T G1 5 M4 cont. D6 ins. after line 4 of 1046*. M1–3 after 43:

1047* आरक्षकान्महाराज नरकस्य दुरात्मनः ।
[T2 G1 महामनाः (for दुरात्मनः).]

While after 1046*, V3 D3 4 read 45^{ef}.

सोऽप्यान्रक्षोगणान्हत्वा नरकस्य महाबलान् । क्षुरान्तान्मौरवान्पाशान्षट्सहस्रान्ददर्श ह ॥ ४४

C 6833
B 2 63. 46
P 2 63 46

44 K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds_2 $D_{5\ 6}$ G_2 read 44^{ab} after 45^{ab} — ^{a}) T $G_{1\ 3-5}$ M हत्वा रक्षोगणानुग्रान् — ^{b}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ Ds_2 D_{1-4} T $G_{1\ 3-5}$ M महासुरान् (for °बलान्) — After 44^{ab}, T $G_{1\ 3-5}$ M ins

1048* प्रदध्मौ देवदेवेश पाञ्चजन्यं महास्वनम् ।

— B_2 repeats 44^{cd} after 1049* — ^{c}) K_2 D_5 क्षुराभान्, D_1 क्षौरान्तान्, D_6 क्षुराक्तान् (for °न्तान्) — ^{d}) K_1 B_2 (both times) -साहस्रान्, T_2 -सहस्र (for -सहस्रान्) $K_{2\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Dn Ds D_6 G_2 स (for ह) — K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{5\ 6}$ T G M_4 ins after 44 B_2 after the first occurrence of 44^{cd}

1049* वैशंपायन उवाच ।

गरुडस्योपरि श्रीमाञ्छङ्खचक्रगदासिभृत् ।
बिभ्रन्नीलाम्बुदाकारं पीतवासाश्चतुर्भुज ॥
वनमालाकुलोरस्क श्रीवत्सेन्दुनिभोरस ।
किरीटमूर्धा सूर्याभ· सविद्युदिव चन्द्रमाः ।
ज्यां विकूजन्महाशब्द श्रूयतेऽशनिनिस्वनः ॥
ज्ञात्वा च दानव· सर्व स्वय विष्णुरिहागत ।
क्रोधाद्रुधिररक्ताक्षो मुर कालान्तकप्रभ. ॥
अभ्यधावत वेगेन शक्तिं गृह्य महासुर. ।
चिक्षेप च महाशक्तिं वज्रकाञ्चनभूषिताम् ॥
तामापतन्तीं शक्तिं तु महोल्कां ज्वलितामिव ।
समाधत्त शरं चैव रुक्मपुङ्खं जनार्दन ॥
द्विधाच्छिनत्क्षुरप्रेण वासुदेव स वीर्यवान् ।
शक्तिं चिच्छेद तत्रासौ विद्युत्पुञ्ज इव ज्वलन् ॥
पुनस्तु क्रोधरक्ताक्षो मुरुर्गृह्य महागदाम् ।
इन्द्राशनिरिवेन्द्रेण विसृष्ट इव निस्वन· ॥
आकर्णमुक्त चिक्षेप अर्धचन्द्रं सुरोत्तम ।
मध्यदेशे तु चिच्छेद गदां तां रुक्मभूषिताम् ।
पुनश्चिच्छेद भल्लेन दानवस्य शिरो रणे ॥

[Some Mss om the ref — (L 1) T_4 G_3 -गदाधर. (for °सिभृत) — (L 2) $\tilde{N}_2$ D_5 T_2 G_4 बिभ्रन्नीलाम्बुदाकार , B_3 D_6 °म्बराकार , T_4 M_4 विभुर्नीलाम्बुदाकार (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ जनार्दन (for चतुर्भुज) — (L 3) V_2 T_1 $G_{3\ 5}$ -कुलोरस्क (for -कुलो°) $\tilde{N}_2$ -निभानन , V_1 Dn D_6 -निभोरसा (for °स) T_1 G_{3-5} M_4 श्रीवत्सोद्द्योतितो हरि·, $T_{2\ 3}$ G_1 °त्सेनान्वितो हरि , Bom Poona eds G(ed) श्रीवत्साङ्कितभूषण (for ^{b}) — (L 4) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 तोयद (for चन्द्रमा) — D_6 om line 5 — (L 5) T_3 G_1 विकृष्यन् (for विकूजन्) T_2 G(ed) महाशब्दं (for °शब्द) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 G(ed) धनुर्विस्फारयस्तदा (for ^{b}) — T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins after line 5 D_6 after line 4 M_{1-3} after 44

1049A* स पिशाचगण सर्वं जघान युधि केशव ।
नियुतं चार्बुद चैव स मुरस्य दुरात्मन ॥
आच्छिद्य पाशान्सर्वांस्तान्मुरेण सह सगत· ।
स मुरो दानवो राजन्ददर्श यदुनन्दनम् ॥

[D_6 om lines 1–2 and 4 — (L 2) M_{1-3} मुरस्य तु (for स मुरस्य) — (L 3) T_2 G_1 सगतान् (for °त.)]

— (L 6) V_2 सोऽपि (for सर्व) K_2 Dn D_5 ज्ञात्वा च (Dn °तश्च) दानवैः सर्वैः , $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ Ds ज्ञात्वा च दानवा सर्वे , D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 ज्ञात्वा तं दानवश्रेष्ठ (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 सोऽय (for स्वय) — (L 7) K_2 Dn D_5 T_4 $G_{1\ 2}$ M_4 द्विगुण- (for रुधिर-) Some Mss मुरु (for मुर). $\tilde{N}_3$ V_1 B_2 $T_{2\ 4}$ G_3 M_4 मुर कालान्तकोपम (for ^{b}) — (L 8) B_3 महागदाम् , T_4 °बल (for °सुर) — B_3 om (hapl) lines 9–14 — (L 9) K_2 महतीं , V_2 सहसा (for च महा-). Dn शुद्ध- (for वज्र-) V_1 सप्रभाम् (for -भूषिताम्) — (L 11) V_3 D_6 $G_{3\ 5}$ समाधाय , T_{1-3} $G_{1\ 2\ 4}$ M_4 °दाय (for °धत्त) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ T_4 G_4 [ए]क (for [ए]व) Ds समाधाय शराश्चैव (for ^{a}) Ds पुङ्खान् (for -पुङ्ख) — (L 12) K_2 Ds_2 छिन्न (for [अ]च्छिनत्) V_1 क्षुरास्त्रेण , V_3 B_1 क्षुराग्रेण (for क्षुरप्रेण) — T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 om line 13. — (L 13) Dn [आ]जौ (for [अ]सौ) — (L. 14) K_2 Dn_1 चुक्रोध , V_2 B_2 Dn_2 D_5 च क्रोध- (for तु क्रोध-) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ -ताम्राक्षो (for -रक्ताक्षो) T_4 सोऽसुरो रोषताम्राक्षो , M_4 दानव क्रोधताम्राक्षो (for ^{a}) D_6 T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 मुरो (for मुरुर्) — T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins after line 14 T_4 after line 15 M_{1-3} cont after 1049A*

1049B* सिंहनादं ततश्चक्रे गदया त जघान ह ।
गरुड च समाजघ्ने मूर्ध्नि देशे महासुर ।
केशव पोथयामास प्रासशक्त्यृष्टितोमरैः ॥

[(L 1) T_4 महच् (for ततश्) T_1 G_3 स- (for तं) — (L 3) T_4 पुनश्च पीडयामास (for ^{a})]

— (L 15) T_{1-3} $G_{1\ 3}$ इन्द्राशनिम् (for °निर्) K_2 $\tilde{N}_3$ B_1 Ds D_5 विश्लिष्ट , $V_{2\ 3}$ Dn_2 T_4 विकृष्ट (for विसृष्ट) V_1 विनिगृह्य महासुर , T_1 G_3 M_4 विसृष्ट भीमनिस्वनम् ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ विसृष्टमभिनिस्वनम् , G_2 विकृष्ट सुमहास्वन· , G_4 विकृष्टमभिनिस्वन (for ^{b}) — (L 16) B_3 -युक्तं , T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ M_4 -पूर्ण (for -मुक्त) T_2 $G_{1\ 4}$ दनूत्तम. (for सुरो°) T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 त्वर्धचन्द्रं दनूत्तम (T_1 °मम्) (for ^{b}) — (L 17) D_6 चिक्षेप (for चिच्छेद). T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ M_4 पुनरन्याश्च (T_1 G_3 M_4 °न्या च) चिक्षेप (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 स गदा (for गदां ता) G_4 स गदां रुक्मभूषणाम् (for ^{b}). — (L 18) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 कृष्णोऽप्या (T_1 °ष्णोऽस्या) च्छिद्य भल्लेन (for ^{a}). T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ M_4 शर गदाम् (for शिरो रणे)]

45 संछिद्य पाशान्सर्वांस्तान्मुरं हत्वा सहान्वयम् । शिलासंघानतिक्रम्य निसुन्दमवपोथयत् ।

T $G_{1\ 3-5}$ M_4 cont after 1049* M_{1-3} after 1049B*

1049C* तत क्रुद्धो हृपीकेश क्षुरप्रेणाहरच्छिर ।
तस्य दानवमुख्यस्य दध्मौ शङ्ख तदा हरि· ॥
क्षुब्धाश्च दानवा सर्व तेन शब्देन पर्वता' ।

[(L 2) T_3 $G_{4\ 5}$ शङ्ख दध्मौ (by transp) — (L 3) T_4 दिशश् (for क्षुब्धाश्) M_{1-3} सागरा (for दानवा) T_1 भारत (for पर्वता).]

45 M_{1-3} om 45^{ab}. — ^{a}) V_3 transp **सर्वान्** and **तान्** D_3 **सछिद्यमानान्सर्वांस्तान्** — ^{b}) K_1 **महाबलम्**, K_{2-4} $\tilde{N}_{2,3}$ V B D T G M_4 **सबान्धवम्** (for **सहान्वयम्**) — After 45^{ab}, K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds_2 $D_{5,6}$ G_2 read 44^{ab}. After 45^c, K_2 $\tilde{N}_{2,3}$ V B Dn Ds $D_{5\ 6}$ S ins .

1050* भगवान्देवकीसुत ।
अपश्यद्दानवं सैन्यं

[(L. 1) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 भगवान्यदुनन्दन·, M_{1-3} ददर्श यदुनन्दन — (L 2) M_{1-3} निसुन्द च गदापाणिं]

— ^{d}) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{5,6}$ T G M_4 **निसुन्दं च महाबल**(K_2 °**सुर**)**म्**; K_3 **नैसुन्दनमपोथयत्**, M_{1-3} **आपतन्तं रणाजिरे** — After 45^{cd}, K_2 $\tilde{N}_{2,3}$ V B Dn Ds $D_{5,6}$ T G M_4 ins

1051* हयग्रीवं च दितिजं तथान्यांश्चित्रयोधिनः ।
रोधयामास तन्मार्गं स्वसैन्येन महाबलः ॥
निसुन्दो बलिनां श्रेष्ठो रथमारुह्य सत्वरम् ।
जग्राह कार्मुकं दिव्यं हेमपृष्ठं दुरासदम् ॥
विव्याध दशभिर्बाणैर्निसुन्दो मधुसूदनम् ।
केशवश्चापि सप्तत्या विव्याध निशितैः शरैः ।
अप्राप्तांश्चान्तरिक्षे ताञ्शरांश्चिच्छेद माधवः ॥
ते सर्वे सैनिका. कृष्णं समन्तात्पर्यवारयन् ।
शरजालेन महता छाद्यमान. सुरोत्तमः ॥
दृष्ट्वा तान्दानवान्सर्वान्सक्रोधो मधुसूदन· ।
ततो दिव्येन चास्त्रेण पार्जन्येन जनार्दन ।
महता शरवर्षेण वारयामास तद्बलम् ॥
पञ्चपञ्चशरैस्तेषु एकैकेन च तान्बहून् ।
पार्जन्यस्य प्रभावेण सर्वान्मर्मस्वताडयत् ।
दुद्रुवुर्भयसंत्रस्ता भग्नास्ते दानवा रणे ॥
स्वसैन्यं विद्रुतं दृष्ट्वा निश्चक्राम पुनर्मृधे ।
विसृजञ्शरवर्षाणि छादयामास केशवम् ॥
न विभाति रणे सूर्यो नापि व्योम दिशो दश ।
शरैः संछादयामास निसुन्दो गरुडध्वजम् ॥
सावित्रं नाम दिव्यास्त्रं जग्राह पुरुषोत्तम· ।
तेन बाणेन तान्बाणांश्चिच्छेद समरे हरिः ॥
बाणवर्षांस्तु संछिद्य तस्य कृष्णो महाबलः ।
छत्रमेकेन बाणेन रथेषां च त्रिभिः शरैः ।
पुनश्चिच्छेद तानश्वांश्चतुर्भिश्चतुर· शरैः ॥
सारथिं पञ्चभिर्बाणैर्ध्वजमेकेन चिच्छिदे ।
शरेकेन पुन. कृष्ण. सुतीक्ष्णेन शितेन वै ।
शिरश्चिच्छेद भल्लेन निसुन्दस्य सुरोत्तम· ॥
स ममार महादैत्यः पपात च महीतले ॥

[K_2 D_5 om line 2 — (L 2) G_5 मार्गं त (for तन्मार्गं). T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ वासुदेवो (for स्वसैन्येन). — (L 3) D_5 बलवान् (for बलिना). $\tilde{N}_2$ $B_{2\ 3}$ सत्वर (for °रम्) — (L 4) T_3 G_{3-5} दुरानमम् (for °सदम्) — (L 6) V_3 दशभि· (for निशितै) — (L 7) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 अप्राप्तगात्रान्सर्वांस्ताञ् (for ^{a}) D_3 सर्वांश् (for शरांश्) — (L 9) D_3 छाद्यमाना: सुरोत्तमम् (for ^{b}) — (L. 10) V_2 B_3 सक्रोधं (for °धो). T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 सदधे श(M_4 चा)स्त्रमुत्तमम् (for ^{b}) — (L. 11) B_3 जितो (for ततो). $T_{1,2}$ $G_{1,3,4}$ शस्त्रेण (for चा°) T_1 G_3 M_4 समाहित·, $T_{2\ 3}$ G_4 स माधव· (for जनार्दन). — (L 12) K_2 वञ्चयामास, G_1 पात° (for वार°). — (L. 13) $T_{1\ 3}$ G_3 एकम् (for तेषु). T_2 $G_{1\ 5}$ M_4 पञ्चपञ्चशतैरेकम् (for ^{a}) $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,3}$ B_1 Dn Ds $D_{5\ 6}$ $G_{2,4}$ एकैकेषु (for °केन) — (L 15) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 B -वित्रस्ता (for -सं°). V_3 Ds D_6 T $G_{1,3-5}$ M_4 विद्रुद्रुवुर्भयत्रस्ता (for ^{a}). T_4 भयविह्वलमानसा (for ^{b}). — (L. 16) $T_{1,2}$ $G_{1,2}$ M_4 निसुम्भो (for स्वसैन्यं). $G_{2,4}$ महा- (for पुनर्). — (L 17) M_4 -वर्षेण (for -वर्षाणि) G_1 निकुम्भ शरवर्षेण (for ^{a}). — (L 18) $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ व्योम्नि नापि (for नापि व्योम). — (L 21) D_3 D_6 $T_{2,4}$ M_4 तद्बाणाश् (for तान्बा°). $T_{1,3}$ $G_{1,3-5}$ स्वेन बाणेन तद्बाणांश् (for ^{a}). B_1 Ds_2 भगवान् (for समरे). — (L 22) K_2 चिच्छेद, G_1 संभिद्य (for संछिद्य). — (L. 23) D_6 रथं चैव, T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 रथं चास्य (for रथेषां च). — After line 23, T_3 reads line 25. — (L. 24) Ds_2 धनुश् (for पुनश्). K_2 V_3 बाणाश् (for अश्वाश्). — (L. 25) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 ध्वज चिच्छेद माधव (for ^{b}) — D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins after line 25. M_{1-3} after 45^{cd}:

1051A* निसुन्दं तु गदापाणिमापतन्तं रणाजिरे ॥
तत' शार्ङ्गविनिर्मुक्तै· शरैर्विव्याध केशवः ।
निसुन्दोऽपि महाराज गदयापोथयद्धरिम् ॥
सत्यभामा तत' क्रुद्धा गदया बाहुमुक्तया ।
प्राहरद्दानवेन्द्र त केशवस्यैव पश्यतः ॥
ततस्तुष्टो हृषीकेश. सत्यभामामुदैक्षत ।
स तया गदया विद्ध उद्वमञ्शोणितं बहु ।
मुह्यन्संज्ञामवाप्याथ निसुन्दस्त्वभ्यधावत ।
ततः क्रुद्धो हृषीकेशस्तं जघान शिलीमुखैः ॥

[(L 1) D_6 आयातं तं (for आपतन्तं) — (L. 2) T_4 शरैः (for तत·). — (L. 5) D_6 M_{1-3} प्राहरद्दानव तं तु (for ^{a}). — (L. 6) D_6 M_{1-3} अवैक्षत (for उदै°). — (L. 7)

यः सहस्रसमास्त्वेकः सर्वान्देवानपोथयत् ॥ ४५
यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ ।
नानाप्रहरणाकीर्णं तथा घोरमवर्तत ॥ ४६
ततः शार्ङ्गविनिर्मुक्तैर्नानावर्णैर्महाशरैः ।
गरुडस्थो महाबाहुर्निजघान महासुरान् ॥ ४७
महालाङ्गलनिर्भिन्नाः शरखड्गनिपातिताः ।
विनेशुर्दानवास्तत्र समासाद्य जनार्दनम् ॥ ४८
केचिच्चक्राग्निनिर्दग्धा दानवाः पेतुरम्बरात् ।
संनिकर्षगताः केचिद्गतासुविकृताननाः ॥ ४९ C 6873 B 2 63. 86 P 2. 63. 86
तं जघान महाघोरं हयग्रीवं महासुरम् ।

T1 वीर (for विद्ध) — D6 om lines 8–9 T4 om line 9] — (L 26) Ñ3 V1 तत , B3 T1 G3 वपु (for पुन) D6 अथान्येन वपु कृष्ण , T2 3 G1 4 5 M4 शरेणैकेन कृष्णस्तु (for ᵃ) Dn [आ]शुगेन (for शितेन) — (L 27) V3 पुनश् (for शिरश्) — (L 28) G4 M4 पपात (for ममार) G5 M4 ममार (for पपात)]

— T1 om (hapl) 45ᵉᶠ V3 D3 4 read 45ᵉᶠ after 1046* — ᵉ) K Ñ2 3 V1 3 B1 3 Dn1 Ds D1–5 T4 G2 -सहस्र (for °स्र-) M1–3 -समस् (for समास्) — ᶠ) K1–3 Ñ V B Dn Ds D2 5 T3 4 G2 4 5 अयोधयत्, D3 अपीडयत्, D6 अबाधयत् (for अपोथयत्) D4 सर्वान्दैत्यानयोधयत् — After 45, K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D5 6 T G M4 ins :

1052* निसुन्द पतितं दृष्ट्वा हयग्रीवः प्रतापवान् ।
शिला प्रगृह्य महतीं तोलयामास दानवः ॥
आविध्य सहसा युक्त शिलां शैलसमप्रभः ।
गृहीत्वा दिव्यपार्जन्यमस्त्रमस्त्रविदा वरः ॥
दिव्यास्त्रेण शिलां विष्णुः सप्तधाकृत तेजसा । [5]
तद्विदार्य महच्चाश्म पातयामास भूतले ॥

[(L 1) T4 निहत (for पतित) Dn G2 ऽसुरोत्तम (for प्रतापवान्) — (L 2) Ds तीक्ष्णा तु (for महती) V3 B2 Dn1 D5 तुलयामास (for तो°) — (L 3) T1 G5 आविध्यत् (for °ध्य) Ñ3 V1 Dn D5 T3 G2 [अ]मुञ्चत्, T2 G1 4 युक्ता (for युक्त) K2 G3 आविध्यत्सहसामुञ्चत् (for ᵃ) Ñ3 V Dn D5 G2 -महाप्रभः (for -समप्रभ) T4 G1 शिला शैलसमां प्रभु (for ᵇ) — (L 4) T1 प्रगृह्य (for गृहीत्वा) T2 4 G1 3–5 M4 प्रगृह्य दिव्य पार्जन्यम् (for ᵃ) D5 M4 शस्त्रविदा (for अ°) — (L. 5) V2 B2 T G1 3–5 सप्तधा कृतवांस्तदा (for ᵇ) — After line 5, T1–3 G1 3–5 M4 ins

1052A* ततः क्रुद्धो हयग्रीवः संदधे धनुषि क्षुरम् ।
[G4 हृषीकेश (for हयग्रीव).]

— (L 6) T1–3 G1 3 5 M4 हरिश्चापं (for महच्चाश्म)]

T1 G1 3–5 M4 cont M1–3 ins after 45

1053* ततः क्रुद्धो हयग्रीवश्चापमादाय चापरम् ।
केशवं विविधैश्चास्त्रैराजघान तदा युधि ।
[(L. 2) G4 अस्त्रैर्, M1–3 श° (for चा°)]

G5 cont.,

1054* तच्चापि च धनुश्छित्वा पातयामास केशव ।

— After 45, Ś1 reads 47ᵃᵇ and B1 reads the same after 1052*, both repeating it in its proper place

46 M4 om 46–49, T4 G2 read the same twice — ᵃ) K3 पूर्वम् (for युद्धम्) — ᵇ) D6 T2 3 4 (second time) G5 अभवत्पुरुषर्षभ — ᵈ) T1 4 (second time) G1 3 5 M1–3 अति-, G2 (second time) तदा (for तथा) V3 युद्धम् (for घोरम्)

47 For the repetition in T4 G2, cf v l 46 M4 om 47 (cf v l 46) Ś1 B1 read 47ᵃᵇ for the first time after 45 and 1052* respectively — ᵃ) Ś1 (both times) K1 4 Ñ1 B1 (second time) D1 2 4 T1–3 4 (second time) G1 2 (second time) M1–3 तत्र (for ततः) K2 Ñ2 3 V B1 (first time) 2 3 Dn Ds T4 G2 (last two first time) ततस्तै शार्ङ्गनिर्मुक्तैर् — ᵇ) D6 T1–3 4 (second time) G1 3–5 शिलीमुखैः (for महाशरैः) — After 47, G3 ins 1055*

48 For the repetition in T4 G2, cf v l 46 M4 om 48 (cf v l 46) G3 om 48–49 — ᵃ) K1 हल- (for महा-) Ś1 -विच्छिन्ना, K3 D1 निर्भग्ना (for -निर्भिन्ना) — ᵇ) K1 शङ्खखड्ग , K3 4 Ñ1 Dn2 Ds1 D1 T4 (first time) शङ्खशक्ति-, V2 शरशङ्ख-, D2 3 खड्गशक्ति-, D4 शङ्खध्वनि- (for शरखड्ग-) — ᶜ) D6 T1 3 4 G2 (last two second time) 5 विनेदुर् (for °शुर्) K4 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds1 D5 6 T4 G2 (last two first time) सर्वे (for तत्र) — ᵈ) T4 (second time) तमासाद्य (for स°).

49 For the repetition in T4 G2, cf v l 46 M4 om. 49 (cf v l 46) G3 om 49 (cf v l 48). — ᵃ) K1 केचिच्चक्राग्निनिर्भिन्ना, K3 4 Ñ1 2 B Ds D1–3 °क्राग्निना दग्धा; V3 °च्चाग्निविनिर्दग्धा — ᵇ) K1 आहवे (for अम्बरात्) — ᵈ) K3 D3 4 G2 (first time) 4 गदासि- (for गतासु-). Ś1 गतासुविकृता हता , T1–3 4 (second time) G1 2 (first time) 5 M1–3 गदासिविनिपातिता — D6 T G1 5 M1–3 ins after 49 G3 after 47

1055* गरुडस्य हता पक्षैः केचिन्मथितमस्तकाः ।
केचिद्धनुप्रहारैश्च पातिता धरणीतले ।
केचित्तलनिपातैश्च पक्षपातैश्च पक्षिण ॥

अपारतेजा दुर्धर्षः सर्वयादवनन्दनः ॥ ५०
मध्ये लोहितगङ्गस्य भगवान्देवकीसुतः ।
अलकायां विरूपाक्षं पाप्मानं पुरुषोत्तमः ॥ ५१
अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परंतपः ।
निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
तं च पञ्चजनं घोरं नरकस्य महासुरम् ॥ ५२

[(L 2) D6 शातिता ; T1 3 4 G1 3 5 पतितैर् (for पातिता) — (L 3) T1-3 G1 3 M2 -वातैश् (for the first -पातैश्) T4 ताडिता (for पक्षिण') T2 3 G1, 5 तलवातैश्च ताडिता (for ^{b})]

D6 T2 3 G1 5 cont K2 Ñ2 3 V B Dn Ds D5 T4 G2 4 ins after 49 :

1056* असृजञ्शरवर्षाणि वृष्टिमन्त इवाम्बुदा ।
विकृताङ्गासुरा सर्वे कृष्णबाणप्रपीडिताः ॥
शोणिताक्ताश्च दृश्यन्ते पुष्पिता इव किंशुकाः ।
व्यद्रवन्त सुवित्रस्ता भग्नास्त्राश्चित्रयोधिनः ॥
पुनश्च क्रोधरक्ताक्षो वायुवेगेन दानवः ।
दशव्यामोच्छ्रितं वृक्ष समारुह्य वनस्पतिम् ।
वृक्षमुत्पाट्य वेगेन प्रतिगृह्याभ्यधावत ॥
चिक्षेप सुमहावृक्षं शिक्षया तु घनाकृतिः ।
वृक्षवेगानिलोद्भूत शुश्रुवे सुमहास्वन ॥
तत. शरसहस्रेण त्वरमाणो जनार्दन ।
नैकधा त प्रचिच्छेद चित्रभक्तिनिभाकृतिम् ॥
पुनश्चैकेन बाणेन हयग्रीवस्य चोरसि ।
विव्याध स्तनयोर्मध्ये सायको ज्वलनप्रभः ।
विवेश सोऽतिवेगेन हृदं भित्त्वा विनिर्गतः ॥

[(L 1) G4 व्यसृजञ् (for अ°) T2 3 G1 5 व्यसृजन्रक्त- (T3 G5 °न्वृक्ष)वर्षाणि (for ^{a}) — (L 2) V2 विकृता दानवा सर्वे (for ^{a}) — (L 3) T4 शोणिताङ्गा स्म दृश्यन्ते (for ^{a}) — (L. 4) Ñ2 शुचि , T3 G5 भय- (for सुवि-) Dn G2 विद्रवन्ति स्म वित्रस्ता , T2 G1 विद्रवन्तो भयत्रस्ता (for ^{a}). — T2 3 G1 4 om lines 5-14 — (L 5) K2 Ds चुक्रोध , Ñ2 V1 3 B G5 तु क्रोध- (for च क्रोध-) D6 T4 पुनस्तु क्रोध- ताम्राक्षो (for ^{a}). — (L 6) K2 -व्यामायतं , T4 -व्यामिश्रित , G5 -व्यामोर्जितं (for °च्छ्रितं) V1 Ds1 G2 समारुज्य (for °रुह्य) — (L 7) Ñ2 V1 2 B1 त प्रगृह्य ; B2 सप्र° (for प्रति°) V3 Ds D6 प्रगृह्य तम गावत , G5 त प्रगृह्य च माधवे (for ^{b}). — (L 8) Ñ2 D5 6 T4 G5 स ; Dn1 G2 [आ]शु (for सु-) V2 3 शिखरान्ते घनाकृतिम् (for ^{b}). — (L 10) K2 D5 T4 यतमानो (for त्वरमाणो) — (L. 11) G5 अनेकधा त चिच्छेद (for ^{a}) D6 -निभास्थित , T4 G5 -निभाकृति (for °कृतिम्) — (L 13) K2 सायकैर्ज्वलनप्रभै (for ^{b}) — (L 14) K2 Dn D5 हृदि (for हृदं)]

— After the above, T G1-3 5 M1-3 read 52^{abcd} repeating 52^{ab} in its proper place

50 G4 om, 50–51 — ^{a}) D6 [अ]सुरं (for महा-) — ^{b}) K2 Ñ2 V1 2 B2 3 Dn Ds D5, 6 T4 G2 महाबलम् ; D3 सबान्धवम् (for महासुरम्) — Ñ1 om 50^{c}–51^{d} Dn1 om 50^{c}–53^{d} — ^{c}) T1-3 G1-3 5 अवार्य (for अपार-) K3 अपारतेजोदुर्धर्ष , M4 अवतार्य महातेजा — ^{d}) K3 V3 B3 Ds2 D5 6 T4 स वै (for सर्व-)

51 Ñ1 Dn1 G4 om 51 (cf v l 50) — ^{a}) K3 4 D4 -गन्धस्य , D3 रागस्य , D6 T1-3 G1 3 M4 -गङ्गाया , G5 -भागाया , M1-3 गङ्गाया (for -गङ्गस्य) — K2 om 51^{cd} — ^{c}) Ñ2 3 V B Dn2 Ds D4 5 औदकाया , D1 तोदकायां , D2 औदकेयं , D3 ऊर्ध्वकायं , T4 घोरकायं , G2 उदक्याया (for अलकायां) — After 51, D6 T G1 3-5 M read 52^{ef}

52 Dn1 om 52 (cf v l 50) T G1-3 5 M1-3 read 52^{abcd} after 1056* repeating 52^{ab} here — ^{a}) K4 V3 अष्टौ दश , D6 T1-3 G1-3 5 (last seven both times) M1-3 (all second time) अष्टाशीति- (for अष्टौ शत-) — ^{b}) D6 T1-3 (last three second time) G2 (first time) 3 5 (both second time) दुरात्मनाम् , G1 (second time) 4 M1-3 (last three second time) महात्मनाम् (for परंतप) — T G2-5 M ins after 52^{cd} : D6 after 52^{ab}

1057* बाह्यप्राकारमध्ये तु जघान पुरुषोत्तम. ।

— After the above, D6 T G1 3-5 M1-3 ins a passage given in App I (No 28), while D3 ins it after 52^{cd} — After App I (No 28), T1, 2 G M4 ins.

1058* जनमेजयः ।
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण कथामिमाम् ।
अवधीन्नरकं कृष्ण. कथ वद तपोधन ॥

— D6 T G1-3 5 M read 52^{ef} after 51 — ^{e}) V2 B3 हत्वा (for तं च) D6 T G1 3-5 पञ्चनदं (for °जनं). V2 B3 नाम (for घोरं) K2 Ñ2 3 V1 3 B1 2 D (Dn1 om.) हत्वा (Dn2 तत) पञ्चनदं नाम (B1 Ds2 D1-1 चैव), K3 4 G2 तत. पञ्चजनं चैव — ^{f}) D6 T G3-5 M नरकं च ; G1 हयग्रीव (for नरकस्य). K2 D5 महत्तरम् (for महासुरम्). Ś1 K1 निजघान महाबलम् (K1 °ल) — After 52, K2 ins. 1058*

53 Before 53, some Mss. ins. वैशंपायनः. Dn1 om 53 (cf v l 50) D6 om. 53 — ^{a}) B2 T4 पुरं (for ततः) — K2 D5 om 53^{cd}. — ^{c}) T G1, 3-5 पुरमासाद्य कृष्णस्तु — ^{d}) K3, 4 Ñ2 Dn2 Ds D1-4 G2 युद्धं तत्राभवन्महत्. — K2 ins. after 52 : Ñ2, 3 V B Dn2 Ds G2

ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीप्यमानमिव श्रिया ।
पुरमासादयामास तत्र युद्धमभून्महत् ॥ ५३

तत्रासीन्नरकेणास्य युद्धं परमदारुणम् ।
यत्समासेन वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५४

C 6898
B 2 63 110
P 2 63 110

after 53 Dn1 after 50^{ab} D5 after 53^{ab}

1058* तत· प्राध्मायच्छङ्खं पाञ्चजन्यं महाबल ।
शुश्रुवे सुमहाशब्दः संवर्तनिनदो यथा ॥
श्रूयते त्रिषु लोकेषु भीमगम्भीरनिस्वन ।
त श्रुत्वा नरकश्चासीत्क्रोधसंरक्तलोचन ॥
लोहचक्राष्टसंयुक्तं त्रिनल्वप्रतिमं रथम् ।
रत्नकाञ्चनचित्राढ्यं वेदिकाभोगविस्तरम् ॥
वज्रध्वजेन महता काञ्चनेन विराजितम् ।
हेमदण्डपताकाढ्य वैदूर्यमणिकूबरम् ॥
युक्तमश्वसहस्रेण रथं पररथारुजम् ।
लोहजालैश्च संछन्नं चित्रभक्तिविराजितम् ॥
रथमध्यगतो वीर. ससंध्य इव भास्कर· ।
नानाप्रहरणाकीर्णं रथं हेमपरिष्कृतम् ॥
वज्रं तथोरश्छदमिन्दुवर्णं
    व्यानद्धमुक्तानलतुल्यतेजा ।
किरीटमूर्धार्कहुताशनाभः
    कर्णौ तथा कुण्डलयोर्ज्वलन्तौ ॥
धूम्रवर्णा महाकाया रक्ताक्षा विकृतानना ।
नानाकवचिन· सर्वे दैत्यदानवराक्षसा· ॥
खड्गचर्मधराः केचित्केचित्तूणीरसंवृता· ।
शक्तिहस्तास्तथा केचिच्छूलहस्तास्तथापरे ॥
गजवाजिरथौघैश्च चालयन्तश्च मेदिनीम् ।
निर्ययुर्नगराच्छूरा· सुसंनद्धाः प्रहारिण ॥
वृतो दैत्यगणै· सार्धं नरकः कालसंनिभ ॥
भेरीशङ्खमृदङ्गानां पणवाना सहस्रश ।
वाद्यमानान्स शुश्राव जीमूतनिनदोपमम् ॥
यत कृष्णस्ततो गत्वा सर्वे ते विकृतानना ।
परिवार्य गरुत्मन्तं सर्वेऽयुध्यन्त संगताः ।
महता छादयामासुः शरवर्षेण सैनिका ॥
शक्तिशूलगदाप्रासांस्तोमरान्सायकान्बहून् ।
आकाशं छादयामासुर्विमुञ्चन्त सहस्रश. ॥
कृष्णः कृष्णाम्बुदाकारः शार्ङ्गं गृह्य धनुस्ततः ।
विस्फार्य सुमहच्चापं धनुर्जलदनिस्वनम् ॥
व्यसृजच्छरवर्षाणि दानवानां जनार्दन. ।
शरवर्षेण तत्सैन्यं व्यद्रवत्तु महाहवात् ॥
तद्युद्धमभवद्घोरं घोररूपेण रक्षसा ॥
भग्नव्यूहाश्च ते सर्वे कृष्णबाणप्रपीडिता· ।
केचिच्छिन्नभुजाश्चैव च्छिन्नग्रीवाशिरानना ।
केचिच्चक्रद्विधाच्छिन्नाः केचिद्बाणार्दितोरसः ॥
केचिद्द्विधाकृता शक्त्या गजाश्वरथवाहनाः ।
केचित्कौमोदकीभिन्ना केचिच्चक्रविदारिता ॥
एवं विपोथिता सर्वा गजाश्वरथवाहिनी ॥

[(L 1) K2 Dn Ds G2 तत प्रध्माप्य त शङ्ख (G2 शङ्ख स्व) (for ^{a}) —(L 2) K2 V3 सवर्तनिनदोपम (for ^{b}) —(L 3) Dn मेघ- (for भीम-) —(L 4) G2 श्रीमान् (for चासीत्) — (L 5) Dn2 लौह च काष्ठसयुक्त (for ^{a}). —(L 7) Ñ2 चक्र- (for वज्र-) G2 विराजता (for °जितम्) —(L 10) V3 -रश्मि-, G2 पङ्क्ति- (for -भक्ति-) —(L. 11) V2 -मध्ये गतो (for -मध्यगतो) V1 तोयद (for भास्कर) —(L 13) V3 तथोर स्थलम् (for °रच्छदम्) —(L 14) V1 2 व्यानद्धमिन्द्रा(V1 °मुल्का)नल- (for °मुक्तानल-) —(L 15) V1 -हुताशनप्रभ , Dn °शनाभ (for °शनाभ) —(L 16) K2 कर्णे, Ds1 कर्ण (for कर्णौ) K2 D5 ज्वलन्तम् (for °न्तौ) V3 कर्ण तथा कुण्डलमुज्ज्वलं च —(L 19) K2 B1 2 Dn Ds D5 G2 केचित्तूणधनुर्भृत (for ^{b}) —(L 21) Ds -सहस्रौघैश् (for -रथौघैश्च) Ds1 कालयन्तश् (for चा°) —(L 22) Bom Poona eds G(ed) सर्वे (for शूरा) K2 स्ववनद्धा , Dn G2 सनद्धा स- (for सुसनद्धा) —(L 23) K2 Dn D5 सर्वैर् (for सार्धं) —(L 24) K2 Dn D5 पटहाना (for पणवाना) —(L 25) Bom Poona eds G(ed) वाद्यमानानि शुश्राव (for ^{a}). V3 -निनदोपमान्, Ds D5 °पम (for °पमम्) —(L 27) D5 युध्यन्ति (for ऽयुध्यन्त) —(L. 28) K2 सहिताश् (for महता) —(L 29) K2 Dn -पाशास्, G2 -पाश- (for -प्रासास्) —(L 31) K2 Dn D5 G2 शार्ङ्ग धन्वा इतस्तत (for ^{b}) —(L 32) K2 विस्फूर्जयन् (for विस्फार्य सु-) V2 महा- (for धनुर्) —(L 34) K2 D5 विद्राव्य तु महाबल , Dn G2 विव्यये तु महद्बलम् (for ^{b}) —Line 35 = line 1 of 1060* —(L 35) K2 तुमल लोमहर्षणम् (for ^{b}) —(L 36) K2 Dn D5 G2 भग्नायुधाश् (for भग्नव्यूहाश्) —(L 37) V3 -शिरोधरा (for -शिरानना) K2 V1 Dn केचिद्ग्रीवाशिरोन्नता (for ^{b}) —(L 38) K2 B1 Dn D5 G2 चक्रैर् (for चक्र-) Ñ2 V1 2 B2 3 केचिच्चक्रैर्द्विधा भिन्ना (for ^{a}) —(L 40) K2 Dn D5 G2 शर- (for चक्र-) —(L 41) Bom Poona eds G(ed) विमथिता (for विपो°), and नराश्व- (for गजाश्व-)]

54 D3 6 G4 M1–3 om 54–56 —^{a}) Dn [ए]व (for [अ]स्य) T G1. 3 5 M4 **तयोरेव** (M4 **°वं**) **महाराज** —^{c}) T1–3 G1 3 5 M4 **तत्** (for **यत्**) K2 **सामस्त्येन** (for **समासेन**)

55 D3 6 G4 M1–3 om, 55 (cf v 1 54) —^{a}) V1 **-सिंहानां** (for **-संघानां**) T2 **त्रासनः सर्वभूतानां** —^{d}) T1 3 G1. 3 5 M4 **माधवं** (for **मधुंवन्**). — After 55, K2 Ñ2. 3 V B Dn Ds D5 G2 ins .

त्रासनः सुरसंघानां नरकः पुरुषोत्तमम् ।
योधयामास तेजस्वी मधुवन्मधुसूदनम् ॥ ५५
मुहूर्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः ।
अथोग्रचक्रश्चक्रेण प्रदीप्तेनाकरोद्द्विधा ॥ ५६
चक्रद्विधाकृतं तस्य शरीरमपतद्भुवि ।
विभक्तं क्रकचेनेव गिरेः शृङ्गं द्विधा कृतम् ॥ ५७
भूमिस्तु पतितं पुत्रं निरीक्ष्यादाय कुण्डले ।
उपातिष्ठत गोविन्दं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ५८
दत्तस्त्वयैव गोविन्द त्वयैव विनिपातितः ।
इमे ते कुण्डले देव प्रजास्तस्यानुपालय ॥ ५९

इति श्रीहरिवंशे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

1059* क्रोधरक्ताक्षवदनो नरकः कालसंनिभः ।
जग्राह कार्मुकं वीरः शक्रचापमिवोच्छ्रितम् ॥
तथार्ककिरणप्रख्यं बाणं जग्राह केशवः ।
दिव्येनास्त्रेण समरे पूरयामास तं रथम् ॥
उत्तमास्त्रं महापातं मुमोच नरको बली ॥
वज्रविस्फूर्जिताकारमायान्तं वीक्ष्य केशवः ।
चिच्छेदास्त्रं महाभागश्चक्रेण पुरुषोत्तम ॥
व्यहनत्सारथिं चास्य शरैकेण जनार्दन ।
सरथं सध्वजं साश्वं जघान दशभिः शरैः ॥
तनुत्रं चैव चिच्छेद शरेण मधुसूदन ।
ततो विमुक्तकवचः सर्पस्येव तनुर्यथा ॥
हताश्वो विरथो वीरो वितनुत्रश्च दानवः ।
जग्राह विमलज्वालं लोहभारार्पितं दृढम् ।
आविध्य सहसा मुक्तं शूलमिन्द्राशनिप्रभम् ॥
तदापतत्तु संप्रेक्ष्य शूलं हेमपरिष्कृतम् ।
द्विधा छिन्नं क्षुरप्रेण कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥

[L. 1) Ñ2 -रक्तान्त- (for °क्ष-). B1 -नयनो (for -वदनो). K2 B2 Dn Ds D5 G2 क्रोधरक्तान्तनयनो (for ^{a}) K2 Ds2 घन- (for काल-) — (L 2) V2 शक्रो वज्रम् (for शक्रचापम्) — (L 4) V1 शरम् (for रथम्) G2 छादयामास दानवम् (for ^{b}) — (L 5) K2 Dn D5 G2 महीयास (for महापातं) — (L 6) V1. 3 वज्रविस्फूरिताकारम् (for ^{a}) K2 Dn D5 वारयामास तं वीर वज्रविस्फूर्जितानलम् — (L 7) Bom. Poona eds चक्रेण मधुसूदनः (for ^{b}) — (L 8) V B1. 3 Ds1 न्यहनत् (for व्य°) Bom Poona eds. स रथ (for सारथिं) G2 स शरेण (for शरैकेण) — (L 9) Ñ2 चाश्वं ; B3 साग्र (for साश्वं) — (L 10) Ñ2 दशभिर् (for शरेण) — (L 12) Dn ऽपि रणे (for विरथो) G2 गताश्वोऽपि रणे वीरो (for ^{a}) — (L 14) B3 युक्त (for मुक्त) K2 शूल-शूलनिभप्रभम् (for ^{b}) — (L 16) K2 क्षुराग्रेण, V1 B Dn D5 क्षुरास्त्रेण, V3 कृतास्त्रेण (for क्षुरप्रेण)]

Ñ2 3 V1 2 B Ds D5 cont Ś1 K1 3 D1 2 ins. after 55 .

1060* तद्युद्धमभवद्घोरं घोररूपेण रक्षसा ।
शस्त्रपातमहाघातं नरकेण महात्मना ॥

[K1 3 D1 2 5 om line 1 — (L 2) Ñ2 उत्तमास्त्रं (for शस्त्रपात-) K1 3 D1 -महापातं (for °घात) V1 2 B Ds उत्तमास्त्रं महापातं, D2 शस्त्रघातमहापातं (for ^{a})]

56 D3 6 G4 M1–3 om 56 (cf v 1 54) T G1. 3 5 om 56 M4 om 56^{ab} — ^{a}) Ś1 मुहूर्तं योधयित्वा तु. — ^{c}) Ś1 प्रदीप्त- (for अथोग्र-) — ^{d}) Ś1 द्विधाकरोत् (by transp)

57 ^{a}) D3 6 T1–3 G1 3 5 M द्विधाकृतं तु चक्रेण. — ^{c}) Ś1 K3 T G1 3–5 M4 विभक्तं (K3 °भिन्नं) कुलिशेनेव, V3 °क्तं कवचेनैव, G2 °क्तं करपत्रेण — ^{d}) Ś1 D3 T2 G1 गिरि (for गिरे) Ñ2 V B उत्तमाङ्गं महीभृतः (V3 °गतम्) — After 57, K2 Ñ2 V B Dn Ds D1. 2 4. 5 G2 ins .

1061* कृष्णमासाद्य देवेशं जगामास्तमिवांशुमान् ॥
चक्रोत्क्षिप्तनिकृत्ताङ्गमुत्तम पतितं रणे ।
वज्रेणेव विनिर्भिन्नं यथा गैरिकपर्वतम् ॥

[(L. 1) D1 राजेन्द्र (for देवेशं) D1 तदासुर , D2 5 स दानव (for इवांशुमान्) — (L 2) D1 2 चक्रोत्कर्तितगात्रोऽसौ, Bom Poona eds चक्रोत्क्रान्तितगात्रोऽसौ (for ^{a}) D1 2 दानव. पतितो रणे (for ^{b}). — (L 3) V1 2 B2 3 विभिन्न च (for विनिर्भिन्न) G2 चक्रेणैव च निर्भिण्णं (for ^{a})]
D1. 2 cont.

1062* तं हत्वा नरकं भौमं विष्णुर्यादवनन्दनः ।
मुमुदे त्रिपुरं हत्वा पुरेव त्रिपुरान्तकः ॥

58 T4 om 58^{ab} — ^{a}) T1 भूमेस् (for भूमिस्). — ^{b}) B कुण्डलम् (for °ले) — ^{c}) Ś1 उपतिष्ठति गोविन्दं. — ^{d}) K1 D5 देवम् (for चेदम्)

59 After 59^{ab}, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 G2 ins. :

1063* यथेच्छसि तथा क्रीड बाल क्रीडनकैरिव ।
[K4 [अ]र्हसि (for [इ]च्छसि). K4 दान्त (for बाल).]
— After the above, K4 D1 4 5 (marg.) read 92. 8^{cd} repeating it in its proper place.

९२

वैशंपायन उवाच ।
निहत्य नरकं भौमं वासवोपमविक्रमः ।
वासवावरजो विष्णुर्ददर्श नरकालयम् ॥ १
अथार्थगृहमासाद्य नरकस्य जनार्दनः ।
ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च ॥ २
मणिमुक्ताप्रवालानि वैदूर्यस्य च संचयान् ।
महारजतकूटानि तथा वज्रस्य संचयान् ॥ ३
जाम्बूनदमयान्यत्र शातकुम्भमयानि च ।
प्रदीप्तज्वलनाभानि शीतरश्मिप्रभाणि च ।
शयनानि महार्हाणि तथा सिंहासनानि च ॥ ४
हिरण्यवर्णं रुचिरं शीतरश्मिसमप्रभम् ।
ददर्श च महच्छत्रं वर्षमाणमिवाम्बुदम् ॥ ५
जातरूपस्य शुभ्रस्य धाराः शतसहस्रशः ।
वरुणादाहृतं पूर्वं नरकेणेति नः श्रुतम् ॥ ६
यादृशं तु गृहे दृष्टं नरकस्य धनं बहु ।
न वै राज्ञा कुबेरेण न शक्रेण यमेन च । C 6922 B 2.64.8 P 2.64.8

— ^{c}) Ś1 दिव्ये (for देव) — ^{d}) K3 त्वस्य (for तस्य). — After 59, D6 T1–3 G1 3–5 M ins

1064* निर्विघ्नमृषयो देवाश्चरन्तु विगतज्वराः ।
प्रजाश्चरन्तु सुखिनस्तव देव प्रपालनात् ।
निर्विघ्नं ब्राह्मणा देव भूयासुस्तव शासनात् ॥
इत्युक्त्वा सा ददौ तस्मै कुण्डले लोकविश्रुते ।
अन्तर्धानं गता देवी तदा भर्तृसमीपतः ॥ [5]

[(L 2) T3 G1 4 5 च सन्तु (for चरन्तु). T2 G3 M सुखितास् (for °नस्). D6 देवेश (for देव प्र-). M3 तव देव कृपाबलात् (for ^{b}) — D6 om line 3. —(L 3) T1 G3 M निर्विघ्ना (for °घ्नं). — (L 5) D6 अन्तर्धान- (for °र्धान).]

Colophon om in Ñ1 — *Mention of the Epic* K3 B3 Ds2 T3. — *Mention of Khila*: K3 V B Dn Ds D1. 3. —*Adhy name* Ś1 K Ñ2 3 V B D T1 G2 3 M1–3 नरकवध, T2–4 G1 नरकासुरवधः — *Adhy no* (figures, words or both): K3 (marg.) 117; V1 123, V2 B2 122; V3 121, Dn Ds2 D4 118; D1 114; D3 127, T1 2 G3 M 132, T3 G2 124, T4 125; G4 135 —*Śloka no*: Dn1 130, D3 120, D4 65.

92

1 Ñ1 om 1–16 — ^{b}) K3 4 B1 Dn D1 T3 G1 2 4 M4 -विक्रमम् (for °मः)

2 Ñ1 om 2 (cf v 1 1). — ^{a}) Ś1 [अ]प्र्यगृहम्; D1 G2 [अ]स्य गृहम्, T1–3 G1 3–5 M4 [अ]न्तर्गृहम् (for [अ]र्थगृ°). — ^{b}) T2, 3 G1 4 M3 दुरात्मनः (for जनार्दनः).

3 Ñ1 om. 3 (cf v 1 1) Ś1 om. (hapl) 3^a–4^b. —^{a}) Ñ3 (marg as in text) B1 D5 -प्रवालस्य; T1–3 G1 3, 4 M °लांश्च (for °लानि) — ^{b}) Some Mss वैडूर्यस्य K1 Ñ2 3 V1 3 B D2–6 G3 संचयम्; D3 °य (for °यान्). — D6 G4 M1 2 om (hapl) 3^{cd}, Ñ2 reads it twice. — ^{c}) K2 Ñ2 (second time) 3 V1 D4 5 तथा (for महा-). D2 -कूटं च (for -कूटानि) K1 Ds2 मासारगल्वकूटानि, K3 4 B Dn Ds1 मसारगल्व(K4 °रत्न)कूटानि, Ñ2 (first time) सारगल्वर्क°, V2 तथा राजत°, V3 अथो रजत°, D1 (*sec m*) हेमादिधातु°, D3 तथा रजतकूटांस्तांस्, T1–3 G1 3 5 M3, 4 मकुटानि विचित्राणि, T4 विविधानां च वस्त्राणां — D4 reads 3^d twice — ^{d}) Ñ2 (second time) रत्नस्य, D4 (second time) वैडूर्य- (for वज्रस्य) K2 Ñ3 (marg as in text) B2 D6 G2 संचयम् K3 T1–3 G1 3 5 M3 4 स्फा(G1 स्फ)-टिकस्य च संचयान्, B3 तथा रत्नस्य संचयम्

4 Ñ1 om 4 (cf v 1 1). Ś1 om 4^{ab} (cf v 1 3). —^{a}) B3 [अ]स्य (for [अ]त्र) K3 Dn1 D4 जाम्बूनदनिभान्य-श्यत् —^{b}) D4 -निभानि (for -मयानि) —K2 B1 om. (hapl) 4^{cdef} — ^{e}) Ñ2 प्रदीप्तानि (for शयनानि)

5 Ñ1 om 5 (cf v. 1. 1) — ^{a}) K2, 4 B2 D3 D1 3–6 T G1–4 M4 -दण्ड-; Ñ2 3 V1. 3 D2 G5 -दण्डं (for -वर्णं) — ^{c}) Ñ3 V1 B1 3 D1 6 -सु- (for च). V2 D3 4 M4 ददर्श तन्महाछत्रं — ^{d}) K4 [अ]म्बरम् (for [अ]म्बुदम्).

6 Ñ1 om 6 (cf. v 1 1). — ^{a}) Ñ2 V1 D3 शुद्धस्य; D4 रूपस्य (for शुभ्रस्य) K4 जातरूपसहस्रस्य. — ^{b}) G2 भाराः (for धाराः). — ^{d}) T1 2 G3–5 M4 वि- (for नः).

7 Ñ1 om 7 (cf v 1 1). — ^{a}) K1 4 D1 4 (marg.) यावद्रत्नं, K2 Dn2 D3 G2 यादृगर्थं; Ñ2 3 V B1 2 D4 5 T4 यावदर्थं; B3 यावद्रत्न-; Ds D2 6 M1 3 यावदर्थ-, T1–3 M4 यावदिष्टं (for यादृशं तु), K3 Dn1 यादृगर्थं गृहे दृष्टो; M2 यावदर्थं गृहे दृष्ट्वा — ^{b}) Ś1 धनं महत्, K3 Dn निधि-र्महान् (for धनं बहु) — ^{c}) Ś1 K3 V2 B3 Dn न वै राज्ञ

रत्नसंनिचयस्तादृग्दृष्टपूर्वो न च श्रुतः ॥ ७
हते भौमे निसुन्दे च हयग्रीवे च दानवे ।
उपनिन्युस्ततस्तानि रत्नान्यन्तःपुराणि च ॥ ८
दानवा हतशिष्टा ये कोशसंचयरक्षिणः ।
केशवाय महार्हाणि यान्यर्हति जनार्दनः ॥ ९

दानवा ऊचुः ।

इमानि मणिरत्नानि विविधानि वसूनि च ।
भीमरूपाश्च मातङ्गाः प्रवालविकृताङ्कुशाः ॥ १०
हेमसूत्रमहाकक्ष्याश्चापतोमरशालिनः ।
रुचिराभिः पताकाभिर्वसाना विविधाः कुथाः ॥ ११
ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्तावत्यः करेणवः ।
अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्चोत्तमा हयाः ॥ १२
गोषु चापि कृतो यावत्कामस्तव जनार्दन ।
तावतीः प्रापयिष्यामो वृष्ण्यन्धकनिवेशनम् ॥ १३
आविकानि च सूक्ष्माणि शयनान्यासनानि च ।
कामव्याहारिणश्चैव पक्षिणः प्रियदर्शनाः ॥ १४
चन्दनागरुकाष्ठानि तथा कालीयकान्यपि ।
वसु यत्त्रिषु लोकेषु धर्मेणाधिगतं त्वया ।
प्रापयिष्याम तत्सर्वं वृष्ण्यन्धकनिवेशनम् ॥ १५
देवगन्धर्वरत्नानि पन्नगानां च यद्वसु ।
तानि सन्तीह सर्वाणि नरकस्य निवेशने ॥ १६
स तत्सर्वं हृषीकेशः प्रतिगृह्य परीक्ष्य च ।

कुबेरस्य — [d]) Ś1 K3 V2 B2 Dn न शक्रस्य यमस्य च, K4 शक्रस्य च यमस्य वा, D2 5 G2 शक्रेण न (D2 °णाथ) यमेन च; T1 यमेन वरुणेन च, M1 2 न यक्षेण यमेन वा. — [e]) T3 G1 रत्नस्य (for रत्नसं) K1 रत्नसचयमस्मादृग्, K4 न रत्नानां स निचयस् — [f]) K4 तादृक्पूर्वो; V2 दृष्टपूर्वं (for °पूर्वो) S1 K1 दृष्टपूर्वं न च श्रुतम्

8 Ñ1 om 8 (cf v l 1) K4 D1, 4 5 (marg) read 8^{cd} for the first time after 1063* — [d]) M1–3 रत्नान्यन्तःपुराच्च ते

9 Ñ1 om 9 (cf v l 1) M4 om 9^{d}–10^{a} — [d]) T1–3 G1 3–5 प्रददुस्ते च दानवा

10 Ñ1 om 10 (cf v l 1) M4 om 10^{a} (cf. v l 9). — [a]) Ś1 -वर्याणि (for -रत्नानि) — [b]) K Ñ2 V2 3 B2 Dn Ds D1–3 5 T4 G2 4 5 बहूनि (for वसूनि) Ś1 M4 रत्नानि विविधानि च — [d]) K2 प्रवाला रुचिराङ्कुशा

11 Ñ1 om 11 (cf v l 1) K4 om (hapl) 11. — [a]) Ś1 K1–3 Ñ2 3 V1 B3 Dn Ds D1–4 T2–4 G1 2 4 हेमसूत्रा (for °त्र-) — [b]) S1 तोमराश्चापमालिनः, M1–3 तोमरावापशालिनः — [d]) Ñ3 शबला, D1 वसना, T1–3 G1 3–5 M वहन्तो (for वसाना) Ś1 वसना विविधाङ्कुशाः; K1 शबला रुचिरांशुका, K2 (before corr.) Dn Ds1 (marg as in text) s2 D2 3. 4 (marg as in text). 5 G2 शबला रुचिराङ्कुशाः; Ñ2 वसाना रुचिराननाः; V3 सवाला रुचिराः कुथाः, B1 प्रवालरुचिराङ्कुशा.

12 Ñ1 om 12 (cf v l 1) — [a]) T1–3 G1 4. 5 M एते (for ते च) — [b]) K4 Ñ2 3 B Dn D3–5 G2 द्विस्तावच्च, D1 तावत्यश्च (for द्विस्तावत्यः). — [c]) K3. 4 V3 B3 D1 2 T G1 3 अष्टादश- (for अष्टौ शत-) — [d]) T4 हयोत्तमाः (for [उ]त्तमा हयाः).

13 Ñ1 om 13 (cf v l 1) — [a]) Ś1 गोपुरे (for गोषु च) K1 भवेत्कामो, K2 V1 2 D2 G2 भवेद्यावान्, K3 4 Ñ2 3 V3 Dn Ds D1 3–5 भवेद्यावत्, B M1 2 कृतो यावान् (for कृतो यावत्). D6 (marg) T G1, 3–5 M4 गवां चापरिमेयाणि — [b]) K1 यावास्तव, K2 कामस्तावज्, Ñ2 कामतस्ते, D6 (marg.) T G3 M4 सहस्राणि (for कामस्तव). — [c]) M4 तावन्ति (for °ती). D6 (marg) T1–3 G1 3–5 तावन्ति (D6 पृष्ठतः) प्रेषयिष्यामो (T1 °मि); G2 M1–3 °तीः प्रेषयिष्यामो — [d]) G2, 5 -निवेशने (for °नम्)

14 Ñ1 om 14 (cf. v l 1) T1 G4 om (hapl.) 14–15 — [c]) D3 कामिन्यो हरिणाश्चैव. — [d]) G2 पक्षिणः शुभदर्शिनः

15 Ñ1 om 15 (cf v l 1) T1 G4 om 15 (cf v l 14) — [b]) V1 3 तथा कालागुरूणि च (V3 °ण्यपि) — [c]) K2 वस्तु (for वसु) — [d]) T2 3 G1, 3, 5 M4 [ए]वार्जितं (for [अ]धिगतं) D2 T4 च यत् (for त्वया). — [e]) Ñ3 V1 B D6 T4 तत्सर्वं प्रापयिष्यामो

16 Ñ1 om 16 (cf v l 1) D3 om. (hapl.) 16. — [a]) T2 3 G1 3–5 M1 -यक्षाणां (for रत्नानि) — [b]) Ś1 K1 यान्यपि, G2 यद्धनम् (for यद्वसु) — [c]) T1 वस्तूनि (for सन्तीह) N (except Ś1, Ñ1 D3 om) T4 G2 5 तानि सर्वाणि सन्तीह — After 16, D6 S ins

1065* इति विज्ञापितस्तैस्तु दानवैश्च जनार्दनः ।

While, Ñ2 ins after 16 an addl colophon

17 Before 17, some Mss ins. वैशंपायन उवाच.

सर्वमाहारयामास दानवैर्द्वारकां पुरीम् ॥ १७
ततस्तद्वारुणं छत्रं स्वयमुत्क्षिप्य माधवः ।
हिरण्यवर्षं वर्षन्तमारुरोह विहंगमम् ॥ १८
गरुडं पततां श्रेष्ठं मूर्तिमन्तमिवाम्बुदम् ।
ततोऽभ्ययाद्गिरिश्रेष्ठमभितो मणिपर्वतम् ॥ १९
तत्र पुण्या ववुर्वाता ह्यभवंश्चामलाः प्रभाः ।
मणीनां हेमवर्णानामभिभूय दिवाकरम् ॥ २०
तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः ।
सतोरणपताकानि द्वाराणि शयनानि च ॥ २१
विद्युद्ग्रथितमेघाभः प्रबभौ मणिपर्वतः ।
हेमचित्रविमानैश्च प्रासादैरुपशोभितः ॥ २२
तत्र ता वरहेमाभा ददर्श मधुसूदनः ।
गन्धर्वासुरमुख्यानां प्रिया दुहितरस्तथा ॥ २३
ददर्श पृथुलश्रोणीः संरुद्धा गिरिकन्दरे ।
नरकेण समानीता रक्ष्यमाणाः समन्ततः ॥ २४
त्रिविष्टपसमे देशे तिष्ठन्तमपराजितम् ।
निवसन्त्यो यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्जिताः ॥ २५
परिवव्रुर्महाबाहुमेकवेणीधराः स्त्रियः ।
सर्वाः काषायवासिन्यः सर्वाश्च नियतेन्द्रियाः ॥ २६
व्रतोपवासतन्वङ्ग्यः काङ्क्षन्त्यः कृष्णदर्शनम् ।
समेत्य यदुसिंहस्य सर्वाश्चक्रुः स्त्रियोऽञ्जलीन् ॥ २७
नरकं निहतं ज्ञात्वा मुरं चैव महासुरम् ।
हयग्रीवं निसुन्दं च ताः कृष्णं पर्यवारयन् ॥ २८
ते चासां रक्षिणो वृद्धा दानवा यदुनन्दनम् ।
कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणिपेतुर्वयोधिकाः ॥ २९ C 6946
तासां परमनारीणामृषभाक्षं निरीक्ष्य तम् । B 2 64. 31 P 2. 64. 31

— a) K1 एतत्, K2–4 Ñ1 2 V2 3 B Dn Ds D1–3. 5 T1 4 तच्च, D4 G2 तत्तु (for स तत्) — b) Ś1 [अ]-भिवीक्ष्य (for परीक्ष्य) K1 प्रतिजग्राह वीर्यवान् — c) Ś1 K1 Ñ3 (marg as in text) B3 Dn Ds2 शीघ्रम् (for सर्वम्) Cal. ed सर्वमारोहयामास — d) G4 यादवैर् (for दानवैर्) V1 प्रति (for पुरीम्)

18 D4 om 18ab — d) K3 विहंगमे (for °मम्)

19 a) K2 4 Ñ V B D T2–4 G1 4 पतग- (for °तां) — b) T2 3 G4 आरुहन्तम् (for मूर्तिमन्तम्) Ś1 [अ]निलम्; K1 [अ]चलम् (for [अ]म्बुदम्) — c) D3 दिविश्रेष्ठम् (for गिरि°)

20 a) Ñ2 तत (for तत्र) — b) T3 4 M1–3 अभवंश् (for ह्य°) D3 मणिजा.; G2 M4 चामल- (for °लाः) V3 दिश· (for प्रभा) Ś1 K1 विमलाश्चाभवन्प्रभाः, K2 घृत-वच्छ्यामलप्रभाः

21 Ñ1 om 21 — a) Ś1 Ñ2 3 V2 B1 2 Dn2 D4 G3 -रत्नानि (for -वर्णानि) — D3 om (hapl) 21c–23b — d) K2–4 Ñ3 V B Dn Ds D1 2 4 5 G2 शिखराणि, Ñ2 विपुलानि; D6 T4 विविधानि (for शयनानि) Ś1 K1 शयना-न्यासनानि च

22 D3 om 22 (cf v l 21) — a) K2 D4 विद्युद्भू-षितमेघाभ, V3 विद्युद्ग्रन्थित°, D6 विद्युद्भ्रमित°, T1–3 G1 3 5 विद्युज्ज्वलित°; M4 विद्युच्चलित° — b) D2 T2 3 G1 4 5 M1, 3 स (for प्र) — c) M1–3 हेमचित्रैर् (for °त्र-) Ś1 K1 3 Ñ V1 2 B2 3 Dn T4 G2 -वितानैश् (for -विमा°). — d) T2 G1, 4 च सु- (for उप-)

23 D3 om 23ab (cf v l 21) — a) Ś1 तास्तत्र (by transp), T G1 3–5 M स तत्र Ñ1 -वर्णाभा (for हेमाभा) Ñ3 V1 B3 Ds1 D6 तत्र ता हेमवर्णाभा, D4 तत्र ता वर्तमाना हि — c) Ś1 K1 -यक्षाणां (for -मुख्यानां)

24 a) K2 D4 T1 2 G1–3 5 M विपुल- (for पृथुल-). — b) V3 B3 सरुद्धा (for संरुद्धा). T4 -गह्वरे (for -कन्दरे). — c) D5 समानीय (for °नीता)

25 b) K Ñ2 3 V B D T1 G2 M4 तिष्ठन्तीर(M4 °म)-पराजिता — c) Ds2 M2 निर्विशन्त्यो (for निवसन्त्यो)

26 a) K1 T3 G5 महात्मानम् (for °बाहुम्). — d) D3 सर्वाश्च विजितेन्द्रिया·

27 a) G3 M2–4 व्रतोपवासात् (for °स-) K1 -तप्ताङ्ग्यः; K3 -तन्वङ्गी (for °ङ्ग्य·). — d) Ś1 अथ, K2 T2 G4 ततो (for स्त्रियो)

28 a) Ś1 K1 Ñ3 (marg as in text) B3 Ds D6 मत्वा, K2 B1 D5 G2 दृष्ट्वा; V3 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). — b) K1 D3 महाबलम् (for °सुरम्) — c) Ś1 सुनन्दं; D6 सुदन्तं (for निसुन्दं) — d) Ñ1 ता कृष्णं प्रत्यवारयन्

29 a) K1 ते तासां, K3 D5 ते तत्सं-; K4 Ñ1 D2 ये तासां, Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1 4 6 T1. 3 4 G1 3. 5 M4 ये चासां; B2 G2 ये चासन्, D3 एतासां, M1–3 ते च सं- (for ते चासां). Ś1 मुख्या (for वृद्धा). T2 ते च संरक्षणे वृद्धा·

सर्वासामेव संकल्पः पतित्वेनाभवत्ततः ॥ ३०
तस्य चन्द्रोपमं वक्त्रमुदीक्ष्य नियतेन्द्रियाः ।
संप्रहृष्टा महाबाहुमिदं वचनमब्रुवन् ॥ ३१
सत्यं बत पुरा वायुरिहास्मान्वाक्यमब्रवीत् ।
सर्वभूतरुतज्ञश्च देवर्षिरपि नारदः ॥ ३२
विष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
स भौमं नरकं हत्वा भर्ता च भविता हि सः ॥ ३३
सुप्रियं बत पश्यामश्चिरश्रुतमरिंदमम् ।
दर्शनेन कृतार्था हि वयमद्य महात्मनः ॥ ३४
ततस्ताः सान्त्वयामास प्रमदा वासवानुजः ।
सर्वाः कमलपत्राक्षीर्दृष्टया वाचा च माधवः ॥ ३५
यथार्हतः सान्त्वयित्वा समाभाष्य च केशवः ।
यानैः किंकरसंयुक्तैरुवाह मधुसूदनः ॥ ३६
किंकराणां सहस्राणां रक्षसां वातरंहसाम् ।
शिबिकां वहतां तत्र निर्घोषः सुमहानभूत् ॥ ३७
तस्य पर्वतमुख्यस्य शृङ्गं यत्परमार्चितम् ।
विमलार्केन्दुसंकाशं मणिकाञ्चनतोरणम् ॥ ३८
सपक्षिगणमातङ्गं सव्यालमृगपन्नगम् ।
शाखामृगगणैर्जुष्टं सुप्रस्तरशिलातलम् ॥ ३९
न्यङ्कुभिश्च वराहैश्च रुरुभिश्च निषेवितम् ।
सप्रपातमहासानुं विचित्रशिखरद्रुमम् ॥ ४०
अत्यद्भुतमचिन्त्यं च मृगवृन्दविलोडितम् ।

— ^{b}) T_4 -पुगवम् (for -नन्दनम्) — ^{c}) Ñ$_1$ मूर्ध्नि (for सर्वे). — ^{d}) Ñ$_2$ प्रेणेमुस्ते , D_4 प्रणिपत्य (for °पेतुर्)

30 ^{b}) V_1 G_2 वृषभाक्षं (for ऋ°) — ^{c}) S_1 चैव (for एव) — ^{d}) V_2 [अ]भ्यवर्तत (for [अ]भवत्तत·)

31 ^{b}) Ñ$_3$ V_1 $B_{1, 3}$ समीक्ष्य , D_6 T_4 निरीक्ष्य (for उदीक्ष्य) B_2 T_1 G_2 उदी(G_2 निरी)क्ष्य मुदितेन्द्रिया . — ^{d}) K_2 स्निग्धं , G_2 हृष्टं (for इदं)

32 ^{a}) K_2 D_5 G_2 एतत् , Ñ$_3$ (marg) V_1 तव , V_2 च ते , V_3 वदन् , B_1 Dn_2 च तत् , D_3 वचः , $T_{3, 4}$ च यत् (for बत) D_2 चायम् (for वायुर्) Ś$_1$ K_1 सत्यं किलैतत्स प्राह — ^{b}) Ś$_1$ K_1 वायुराकाशगोचर·. — ^{c}) $K_{1, 2}$ Ñ$_{1, 3}$ V B Dn Ds $D_{2, 3, 5, 6}$ T_2 G_2 मतज्ञश्, K_3 om , K_4 -गतिज्ञश्, Ñ$_2$ -मति° , $T_{1, 3}$ $G_{1, 3-5}$ M_4 कृत° (for रुत°) — ^{d}) Ś$_1$ महर्षिर् (for देव°).

33 ^{a}) K_4 वृष्णिर् , $T_{2, 3}$ G_{3-5} M जिष्णुर् (for विष्णुर्) Ś$_1$ कृष्ण ; $T_{2, 3}$ G_{3-5} M विष्णु (for देवः) — ^{b}) K_2 गदाधर·; Ñ$_1$ °सिमान् , M_{1-3} °सिधृक् (for °सिभृत्) — ^{d}) K_1 Ñ$_3$ B_1 T_1 $G_{1, 3}$ M हि व· , K_2 G_2 [आ]शु च , $K_{3, 4}$ Ñ$_1$ D_{1-3} स व , Ñ$_2$ B_2 Dn_1 Ds D_6 T_4 [आ]शु वः , $V_{1, 3}$ हरिः ; V_2 तु व , B_3 D_5 सुर ; Dn_2 शुभ· , D_4 च स (for हि स)

34 ^{a}) M_{1-3} तत् (for सु-). K_2 D_5 तच्च ; Ñ$_{1, 3}$ V_1 तव ; V_3 D_4 G_2 तं च ; Dn_2 D_6 च प्र- (for बत) V_3 $G_{4, 5}$ पश्यामि (for °मश्). — ^{b}) V_1 चिरं श्रुतम् , $T_{2, 3}$ श्रियोच्छ्रि° , M_3 चिराच्छ्रु° (for चिरश्रु°) $K_{2, 4}$ Ds_2 $D_{4, 5}$ T_4 G_{2-4} M_3 अरिंदम (for °दमम्) D_3 चिरं श्रुतमरिंदम ; $G_{1, 5}$ श्रियोच्छ्रितमरिंदम , $M_{1, 2, 4}$ चिराच्छ्रुतमरिंदम . — ^{d}) K_1 अस्य (for अद्य). Ñ$_1$ कृतात्मन , T $G_{1, 3-5}$ M जगत्पते (for महात्मन.)

35 ^{a}) Ś$_1$ स (for ता) — ^{d}) T_1 G_{3-5} $M_{3, 4}$ दृष्ट्वोवाच (for दृष्टया वाचा) K_2 V_3 Ds $D_{4, 5}$ G_2 हृष्टा(Ds D_5 °ष्ट)-श्चोवाच माधव , K_3 Ñ$_{2, 3}$ $V_{1, 2}$ B Dn $D_{1, 3, 6}$ हृष्टः (B D_3 °ष्टा.) प्रोवाच मा° , Ñ$_1$ हृष्टोवाच स मा° , D_2 T_{2-4} G_1 दृष्ट्वा चोवाच मा°.

36 T_4 om (hapl) 36^{ab} — ^{a}) B_3 D_6 पूजयित्वा (for सान्त्व°). K_2 Ñ$_2$ $V_{2, 3}$ B_2 Dn Ds D_{2-5} G_2 सान्त्व-(B_2 पूज)यित्वा यथार्हेण , T_1 यथार्हं पूजयित्वा तु , $T_{2, 3}$ $G_{1, 3-5}$ M यथार्हं सान्त्वयित्वा ता· (M_{1-3} °त्वा च ; M_4 °त्वाथ). — ^{b}) V_2 D_3 समाश्वास्य (for °भाष्य) M_4 ता समाभाष्य केशव

37 ^{a}) D_1 किंकरीणा (for °राणां). N (except D_3) S (except M_{1-3}) सहस्राणि . — ^{c}) K_{1-3} शिबिका (for °कां)

38 ^{a}) K_{2-4} Ñ$_{2, 3}$ $V_{2, 3}$ B_2 D (except D_6) T_4 $G_{2, 4}$ -राजस्य (for -मुख्यस्य) — ^{b}) Ś$_1$ $K_{1, 4}$ V_2 D_1 तत् (for यत्) $D_{2, 3}$ शृङ्गं यत्परमोर्जितम् — ^{c}) Ś$_1$ -सदृशं (for संकाशं) D_3 विमलार्केण संकाश

39 ^{b}) V_1 B_3 D_6 T_2 $G_{1, 4, 5}$ -पादपम् (for -पन्नगम्). K_{2-4} Ñ $V_{2, 3}$ $B_{1, 2}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{3, 4}$ G_2 समृगव्यालपादपम् — ^{c}) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M ईहामृग- (for शाखा°). K_{2-4} Ñ V B D T_4 G_2 -गणाकीर्ण (for -गणैर्जुष्ट) — ^{d}) B_2 T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M सुप्रशस्त- , D_1 °स्तरं , D_2 °शस्य- (for °स्तर-) — After 39, D_2 reads 41^{cd}

40 Ś$_1$ om 40^{ab}. — ^{b}) $T_{2, 4}$ G_1 विशेषितम् (for निषेवि°) — ^{c}) V_1 Ds_1 G_2 सु- (for स-) K_3 Ñ $B_{1, 2}$ Dn T G M_3 -प्रपात , K_4 -निर्झर- (for -प्रपात-).

41 ^{b}) G_2 -द्वंद्व- , (for -वृन्द-). K_2 Ñ$_2$ D_5 T_{1-3} G_1,

जीवंजीवकसंघैश्च बर्हिभिश्च निनादितम् ॥ ४१
तदप्यतिबलो विष्णुर्दोर्भ्यामुत्पाट्य भास्वरम् ।
आरोपयामास तदा गरुडे पक्षिणां वरे ॥ ४२
मणिपर्वतशृङ्गं च सभार्यं च जनार्दनम् ।
उवाह लीलया पक्षी गरुडः पततां वरः ॥ ४३
स पक्षबलविक्षेपैर्महाद्रिशिखरोपमः ।
दिक्षु सर्वासु संह्रादं जनयामास पक्षिराट् ॥ ४४
आरुजन्पर्वताग्राणि पादपांश्च समाक्षिपन् ।
संजहार महाभ्राणि विजहार च कानिचित् ॥ ४५
विषयं समतिक्रम्य देवयोश्चन्द्रसूर्ययोः ।
ययौ वातजवः पक्षी जनार्दनवशे स्थितः ॥ ४६

स मेरुगिरिमासाद्य देवगन्धर्वसेवितम् ।
देवसद्मानि सर्वाणि ददर्श मधुसूदनः ॥ ४७
विश्वेषां मरुतां चैव साध्यानां च नराधिप ।
भ्राजमानान्यतिक्रामदश्विनोश्च परंतपः ॥ ४८
प्राप्य पुण्यकृतां लोकान्देवलोकमरिंदमः ।
शक्रसद्म समासाद्य प्रविवेश जनार्दनः ॥ ४९
अवतीर्य स तार्क्ष्यात्तु ददर्श विबुधाधिपम् ।
प्रीतश्चैवाभ्यनन्दत्तं देवराजः शतक्रतुः ॥ ५०
प्रदाय कुण्डले दिव्ये ववन्दे तं तदाच्युतः ।
सभार्यो विबुधश्रेष्ठं नरश्रेष्ठो जनार्दनः ॥ ५१
सोऽर्चितो देवराजेन रत्नैश्च प्रतिपूजितः । C 6968 g 2 64 5 P 2 64. 5

3–5 M -विलोलितम्, V3 -निषेवि° (for -विलोडि°) — D2 reads 41cd after 39 — c) K4 -संघातैर् (for -संघैश्च). — d) T1 G3 M1–3 बर्हिणैश् (for °भिश्) K2 Ñ1. 2 V2 Dn Ds D1–5 T4 G2 निषेवितम्, V3 विलोडि° (for निनादि°). K4 बहुभिश्च निषेवितम्, T2 3 G1 4 5 M4 बर्हिणैश्च विराजितम्.

42 a) K1 तत प्रति, B1 3 D2 6 T4 G5 M1–3 तमप्यति-, T2 3 G1 4 तमप्रति (for तदप्यति-) D3 दोर्भ्यां (for विष्णुर्). — b) K1 (sup. lin as in text) दोर्भ्यामुद्यतभूधरम्, D3 उत्पाट्य सहसा त्वरन् — Ñ1 om 42c–50b — c) K2. 3 Ñ2 V2 3 B2 Dn Ds D1 2 4 5 T4 बली, K4 च तं, D3 बलाद् (for तदा) — d) M1–2 गरुडे पक्षिपुंगवे

43 Ñ1 om 43 (cf v l 42) — a) M1–3 मणिपर्वतस्य शिखरं (hypermetric) — d) Ñ2 पक्षिणां (for पततां)

44 Ñ1 om 44 (cf v l. 42) — a) V2 -वर-, D6 -तल- (for -बल-). Ś1 स च पक्षबलाक्षेपैर् — b) Ś1 K1 हेमाद्रि-; K3 V1 B1 (marg as in text) 2 D6 T1. 3 4 G1 4 5 M4 हिमाद्रि- (for महाद्रि-) Ñ3 V2 B2 G2 हिमाद्रिशिखरोपमैः. — c) T2 3 संहृष्टान् (for संह्रादं)

45 Ñ1 om 45 (cf v. l 42). — a) D1 T1 आरुहन्; D2 आभजत्, D3 प्रभञ्जन् (for आरुजन्) — b) T2 G1 3–5 M4 स, M1–3 खे (for च) K2–4 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1–5 T1 4 G2 समुत्क्षिपन्, D6 समाक्षिपत् (for °पन्)

46 Ñ1 om 46 (cf v l 42) — b) G2 सोम- (for चन्द्र-) D5 देवयो सूर्यसोमयो — c) G2 ययौ स तार्क्ष्यो वेगेन — d) K3 Dn मते (for वशे). D3 नन्दनाम्बरसंस्थित

47 Ñ1 om 47 (cf v l 42) — a) K1 3. 4 V2. 3 B Dn1 Ds D2 4–6 मेरुं (for मेरु). T1–3 G1 3–5 M शृङ्गम् (for -गिरिम्) K2 स मेरु गिरिमारुह्य. — b) K3 -शोभितम्, Ñ3 (marg as in text) -पूजितम् (for -सेवितम्) — c) D3 दिवि (for देव)

48 Ñ1 om 48 (cf v l 42). — b) T1 [अ]मराधिपः (for नराधिप) — c) K4 V3 B Dn Ds1 T3. 4 G1 2. 4 [अ]तिक्रामन्, Ñ2 D4 °क्रम्य (for °क्रामद्) — d) T1–3 G1. 3–5 M जनार्दन (for परंतप.)

49 Ñ1 om 49 (cf v l 42) — a) Ś1 K2 3 Ñ2. 3 (marg) V B Dn Ds D1–5 T4 G2 पुण्यतमाल्ँ, K4 °वतां (for °कृतां) T2 G1 लोके, T3 G5 M4 लोकं (for लोकान्). — b) G2 देवतानाम् (for °लोकम्) — G4 om 49cd.

50 Ñ1 om 50ab (cf v l 42) M1 2 om (hapl) 50–51 — b) D5 ददृशे (for ददर्श) K1 Ñ3 V1 B3 D6 ददर्श त्रिदशाधिपम् — c) G3 M3 4 स (for तं) — d) T1 M3 देवराजं शतक्रतुम्

51 M1 2 om 51 (cf v l 50). — a) Ś1 K3 आदाय (for प्र°) D2 रम्ये (for दिव्ये) — b) G2 वासवाय (for ववन्दे तं) — c) K2 सभार्यं, D3 °या (for °र्यो). — d) T2 3 G1 3 5 M3 4 यदुश्रेष्ठो (for नर°).

52 a) K1 सोऽन्वितो, K2–4 Ñ1. 2 V2. 3 Ds D1–5 T4 G1 2 5 M4 अर्चितो (for सोऽर्चितो) — b) T1–3 G1. 3–5 M4 रत्नैश्च विवि(T3 °बु)धैरपि — d) Ś1 K1 V2 -पूजिता (for -नन्दिता) — After 52, D6 T1 2 4 G1 3–5 M ins.

1066* आश्लिष्येते महाराज ते देव्यौ लोकविश्रुते ॥
इद प्रोवाच पौलोमी सत्यभामां हरिप्रियाम् ।
प्रीतास्मि दर्शनाद्देवि किं भूय करवाणि ते ॥

सत्यभामा च पौलोम्या यथावदभिनन्दिता ॥ ५२
वासवो वासुदेवश्च सहितौ जग्मतुस्ततः ।
अदित्या भवनं पुण्यं देवमातुर्महर्द्धिमत् ॥ ५३
तत्रादितिमुपास्यन्तीमप्सरोभिः समन्ततः ।
ददृशाते महात्मानौ महाभागां तपोन्विताम् ॥ ५४
ततस्ते कुण्डले दत्त्वा ववन्दे तां शचीपतिः ।
जनार्दनं पुरस्कृत्य कर्म चैव शशंस तत् ॥ ५५
अदितिस्तौ सुतौ प्रीत्या परिष्वज्याभिनन्द्य च ।
आशीर्भिरनुरूपाभिरुभावभ्यवदत्तदा ॥ ५६
पौलोमी सत्यभामा च प्रीत्या परमया युते ।
अगृह्णीतां वरार्हाया देव्याश्च चरणौ शुभौ ॥ ५७
ते चाप्यभ्यवदत्प्रेम्णा देवमाता यशस्विनी ।
यथावदब्रवीच्चैव जनार्दनमिदं वचः ॥ ५८
अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्च भविष्यसि ।
यथैव देवराजोऽयमजितो लोकपूजितः ॥ ५९
सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सुभगा स्थिरयौवना ।
जरां न यास्यति वधूर्यावत्त्वं कृष्ण मानुषः ॥ ६०
एवमभ्यर्चितः कृष्णो देवमात्रा महाबलः ।
देवराजाभ्यनुज्ञातो रत्नैश्च प्रतिपूजितः ॥ ६१
वैनतेयं समारुह्य सहितः सत्यभामया ।
देवाक्रीडान्परिक्रामन्पूज्यमानः सुरर्षिभिः ॥ ६२
स ददर्श महाबाहुराक्रीडे वासवस्य ह ।

दिष्ट्या हतो भवत्या तु नरको दुष्टचेतन. ।
इत्युक्ता सा तदा देवी कृतमित्यब्रवीच्च ताम् ॥ [5]

[G_3 om lines 3-5 — (L 3) D_6 एव (for देवि) — (L 4) T_4 M_{2} $_3$ जितो (for हनो) T_4 स (for तु) M_4 नष्ट- (for दुष्ट-) — (L 5) G_4 $_5$ तदा (for च ताम्)]

53 ^{b}) T_1 समेतौ (for सहितौ) K_{2-4} $\tilde{N}_2$ $V_{2,3}$ B_2 Dn Ds D_{1-5} T_4 G_2 $_5$ जग्मतुः सहितौ तदा — ^{c}) K_{2-4} $\tilde{N}$ V $B_{1,3}$ D T_4 G_2 $_3$ दिव्यं, B_2 देवौ (for पुण्यं) — ^{d}) $\tilde{N}_2$ महार्चिमत् (for महर्द्धि°)

54 ^{a}) $\acute{S}_1$ उपासीनाम् (for °स्यन्तीम्) $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 $_3$ D_6 उपास्यमानामदितिम् — ^{b}) $\tilde{N}_2$ समं तदा (for समन्तत). — ^{c}) D_3 G_2 ददर्शाते (for ददृशाते). $\acute{S}_1$ T_1 G_3 M_4 महाभागौ (for °त्मानौ)

55 ^{a}) K_{2} $_4$ $\tilde{N}_2$ $_3$ V_1 $_2$ B_2 Dn Ds D_1 $_{3-5}$ T_4 G_2 दिव्ये, D_2 रम्ये (for दत्त्वा). — For 55^b, K_{2-4} $\tilde{N}_2$ $_3$ V B_2 Dn Ds D_{1-5} T G M_4 subst ·

1067* प्रदायादितिनन्दन· ।
ववन्दे तां शचीभर्ता मातरं स्वां पुरंदरः ।

[(L 1) B_2 Ds G_3 प्रादाद् (for प्रदाय). T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 ववन्दे यदुनन्दन (for ^{b}) — V_3 om. line 2 — (L. 2) T_1 $_2$ G_1 $_3$ $_5$ M_4 स (for स्वा).]

— ^{d}) V_3 स शंसति (for शशंस तत्)

56 ^{a}) D_3 तु सं- (for सुतौ) — ^{c}) N (except $\acute{S}_1$) T_{2-4} G M_4 आशीर्भिरनुकूलाभिर्

57 K_3 reads 57^{ab} twice. — ^{a}) $\acute{S}_1$ K_3 (first time) कृष्णं दृष्ट्वा तदा राजन् — ^{b}) T_2 G_1 च परया (for परमया) K_3 (first time) [अ]न्विता (for युते). — ^{c}) $K_{3,4}$ D_5 T_3 अगृहीता, D_1 अग्रहीतां (for अगृह्णीतां) $\acute{S}_1$ वरार्थाय (for °र्हाया) $\tilde{N}_1$ अगृह्णता वरार्हौ च — ^{d}) K_2 Dn D_2 तौ, K_3 $_4$ V_3 B_2 Ds D_1 $_{3-5}$ T_1 $_4$ G_2 ते, B_3 ता (for च) $\tilde{N}_2$ T_1 G_3 M_{1-3} उभौ (for शुभौ) T_2 $_3$ G_1 $_{3-5}$ M_4 देव्यास्तौ चरणावुभौ

58 ^{a}) T_1 सा ते च, T_2 $_3$ $G_{1,4}$ $_5$ सा देवी (ते चापि). D_2 प्रीत्या (for प्रेम्णा) V_1 $_2$ B_3 सा ते चाप्यवदत्प्रेम्णा, D_3 ते चाभ्यनन्दयत्प्रेम्णा, D_6 सत्यां चाप्यवदत्प्रेम्णा, G_3 सा ते अभ्य°, M_4 सुते चाभ्य°.

59 ^{a}) $\acute{S}_1$ K_1 $_3$ अधृष्य. शत्रुसंघानाम् — ^{d}) $\acute{S}_1$ पूजितो; K_4 संमतो, D_1 (before corr) $_2$ समितौ (for अजितो). V_2 देव- (for लोक-). K_1 -विश्रुत. (for पूजितः) $\tilde{N}_2$ समितौ देवपूजितः; V_3 मतो लोकप्रपू° — $K_{2,4}$ $\tilde{N}_2$ $_3$ V B D ins. after 59 G_2 cont after 1069*

1068* तव चेयं वरारोहा नित्यं च प्रियदर्शना ।
सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धा मनोरमा ॥

[(L 1) K_4 D_4 भवतु, B_2 तव तु; D_3 तत्र च (for तव च) —(L 2) D_2 $_3$ -लोके च (for -लोकेषु), B_3 D_2 मनोहरा (for °रमा)]

While G_2 ins after 59 .

1069* तत्पुरोगमदेवानामधिपस्त्वं भविष्यसि ।

60 ^{d}) K_4 यावत्त्वं भुवि मानवः

61 ^{b}) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M महायशा· (for °बलः) — ^{c}) $\acute{S}_1$ शक्रेण चाभ्यनुज्ञातो, T_2 $_3$ G_1 $_{3-5}$ M_3 देवमात्राभ्य° — ^{d}) Dn परि- (for प्रति-).

62 ^{c}) $K_{2,3}$ $\tilde{N}$ $V_{2,3}$ B Dn Ds $D_{2,3,5,6}$ T $G_{1,2,4,5}$ देवाक्रीडं; D_1 देवक्रीडं (for देवाक्रीडान्). D_4 देवाक्रीडं

दिव्यमभ्यर्चितं चैत्यं पारिजातं महाद्रुमम् ॥ ६३
नित्यपुष्पधरं दिव्यं पुण्यगन्धमनुत्तमम् ।
यमासाद्य जनः सर्वो जातिं स्मरति पौर्विकीम् ॥ ६४
संरक्ष्यमाणं देवैस्तं प्रसह्यामितविक्रमः ।
उत्पाट्यारोपयामास विष्णुस्तं वै महाद्रुमम् ॥ ६५
सोऽपश्यत्सत्यभामां च दिव्यामप्सरसं हरिः ।
ततः प्रायाद्द्वारवतीं वायुजुष्टेन वै पथा ॥ ६६
श्रुत्वा तद्देवराजस्तु कर्म कृष्णस्य वै तदा ।
अनुमेने महाबाहुः कृतं कर्मेति चाब्रवीत् ॥ ६७
स पूज्यमानस्त्रिदशैर्महर्षिगणसंस्तुतः ।
प्रतस्थे द्वारकां कृष्णो देवलोकादरिंदमः ॥ ६८
सोऽभिपत्य महाबाहुर्दीर्घमध्वानमल्पवत् ।
पूजितो देवराजेन ददृशे यादवीं पुरीम् ॥ ६९
तथा कर्म महत्कृत्वा भगवान्वासवानुजः ।
उपायाद्द्वारकां विष्णुः श्रीमान्गरुडवाहनः ॥ ७० C 6988 B 2 64 73 P 2 63 73

इति श्रीहरिवंशे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

परिक्रम्य.

63 a) D3 महाबुद्धिर् (for °बाहुर्) —b) G2 आक्रीडं (for °डे) Ñ1 पर्वतस्य (for वासवस्य) —c) Ś1 अभ्युदितं (for अभ्यर्चितं). K2–4 Ñ V B D (except D4) T G M4 देवै (for चैत्यं)

64 T3 om (hapl) 64–65 —a) K1 Ñ1 V3 दिव्य- (for नित्य-) Ś1 K1 3 Dn पुण्यं, K4 Ñ2 3 V1 2 B1. 3 Ds D1–4 6 T4 G2 हृद्यं (for दिव्यं) —b) K2 D5 हृद्यगन्धम्, D6 दिव्य° (for पुण्य°) —Ñ2 om 64cd. —d) K1 Ñ1 D5 G5 पूर्विकीम्; K2 3 V2. 3 Dn D3 पूर्विकाम्, K4 पूर्वकाम्, D1 4 पूर्वकीम्; M1–3 पौर्विकीः (for °कीम्) D2 योनिं स्मरति पौर्विकाम्

65 T3 om 65 (cf v 1 64) —a) D2 सु- (for सं-) V2 दिव्यैस् (for देवैस्) Ñ2 संपूज्यमानं देवैस्तं —b) K4 प्रणम्य (for प्रसह्य) —c) K4 ययौ प्रदक्षिणीकृत्य —d) Ñ3 V2 B D4 6 गरुडे तं, D2 विष्णुस्तत्र; D3 विष्णुः साक्षान्, T1 G3–5 कृष्णस्तं वै; T2 G1 स कृष्णस्तं (for विष्णुस्तं वै). Ś1 K1–3 Dn Ds M4 विष्णु(K3 कृष्ण)स्तं गरुडोपरि.

66 K1 reads 66ab on marg —a) K Ñ V2. 3 B Dn Ds D2–6 T1–3 G M2. 4 सत्यभामा (for °मां) —b) K3 स्वयम् (for हरिः) K1 2 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1. 2 4–6 T G M4 दिव्यमप्सरसां गण(G3 वर)म्; V3 दिव्ययोषाभिरीक्षिता, D3 दिव्ययोषाभिपीडिता. — After 66ab, K2 Ñ2 3 V1 2 B Ds D2 4–6 ins:

1070* पृष्ठतः सत्यभामा च दिव्या योषाभिवीक्षिता ।
[K2 D4 [अ]भिरक्षिता, Ñ3 D5 °रक्षिताम् (for °वीक्षिता)]

—c) K2–4 Ñ V B D T4 G2 प्रायात्ततो (by transp). M1–3 प्रायाद्द्वारवतीं विष्णुर् —d) D2 3 T1–3 G1 4 5 M4 वर्त्मना, G3 वर्त्मनि (for वै पथा)

67 a) G2 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) B2 Ds T4 च, D2 स, M1 2 [ए]तद् (for तद्) —b) Ś1 कृष्णेन (for कृष्णस्य) K3 4 V2 B2 Dn Ds D2–4 T2 4 तत् (for वै). — K1 reads 67d–69a on marg

68 a) K3 Ñ1. 3 B3 Dn2 Ds1 D3–5 T1–3 G M2 4 सं- (for स); Ñ3 (marg) संस्तूयमानस्त्रिदशैर्, V1 2 संगृह्य°. —b) K2 3 Ñ3 (marg) V B1 2 Dn Ds D1 5 T1 सप्तर्षि- (for महर्षि-) T2 G1 4 -सेवित (for -संस्तुत) K4 Ñ3 D2–4 G2 सप्तर्षिगणसयु(D3 4 G2 °सेवि)त, T3 G5 महर्षिभिरभिष्टुत —c) Ś1 विष्णुर् (for कृष्णो)

69 a) V1 ऽभिपद्य, D3 °गम्य; M1 3 ऽतिपत्य (for ऽभि°) — After 69ab, Ś1 K1 ins:

1071* आससाद महाबाहुः पुरीं द्वारवतीं तदा ।
[K1 यदुश्रेष्ठ (for महाबाहु)]

—d) Ś1 सादर; T1 M1. 2 द्वारकां (for यादवीं) T2 3 G1 3–5 M4 ददर्श द्वारकां पुरीम्. — After 69, T1–3 G1. 3–5 M ins.:

1072* हत्वा तु नरकं भौमं दत्त्वा कुण्डलमुत्तमम् ।
हृत्वा तं पारिजातं च प्रणम्य सुरमातरम् ॥
[(L 1) M1–3 आहृत्य मणिकुण्डले (for b)]

70 M1–3 om 70ab —a) Ś1 K1 एवं कर्म महाबाहु°. —b) Ś1 K1 कृत्वा तद् (for भगवान्) —c) N (except Ś1) S (except M1–3) कृष्ण° (for विष्णुः)

COLOPHON — *Mention of the Epic*. K3 Ds2 T3,

९३

वैशंपायन उवाच ।
ददर्शाथ पुरीं कृष्णो द्वारकां गरुडे स्थितः ।
देवसद्मप्रतीकाशां समन्तात्प्रतिनादिताम् ॥ १
मणिपर्वतयात्रां हि गते देवकिनन्दने ।
विश्वकर्माणमाहूय देवराजोऽब्रवीदिदम् ॥ २
प्रियमिच्छसि चेत्कर्तुं मह्यं शिल्पवतां वर ।
कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं करिष्यसि मनोहराम् ॥ ३
उद्यानवनसंबाधां द्वारकां स्वर्गसंनिभाम् ।
कुरुष्व विबुधश्रेष्ठ यथा मम पुरी तथा ॥ ४
यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि ।
तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरी द्वारवती त्वया ॥ ५
कृष्णो हि सुरकार्येषु सर्वेषु सततोत्थितः ।
संग्रामान्घोररूपांश्च विगाहति महाबलः ॥ ६
तामिन्द्रवचनाद्गत्वा विश्वकर्मा पुरीं ततः ।

— *Mention of Khila* K3 Ñ3 V B Dn2 Ds D1 3. — *Sub parvan* T1 4 G3 पारिजातहरणम् — *Adhy name* Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1 2 4 5 नरकवधः, D3 स्वर्गादागमनम्, D6 देवलोकागमनम्; T2 3 G1 कुण्डलप्रदानम्, G3 देवलोकाक्रमणे अदित्यै कुण्डलप्रदाने पारिजातहरणम्; G4 अदित्यै कुण्डलप्रदानम् — *Adhy no.* (figures, words or both) K3 118, Ñ3 V1 124, V2 B2 123, V3 122, Dn Ds2 D4 119, D1 116, D3 128, T1 2 G3 4 M 133, T3 140, T4 126, G1 2 125, G5 136 — *Śloka no:* Dn1 72, Ds2 D4 73, D3 74 — After this adhy, All Mss (except Ś1 M1–3) ins a passage given in App. I (No. 29)

93

1 K2 T3 G2 om the ref — ^{a}) K4 स्व- (for [अ]थ). — ^{b}) K4 समुप-, B2 गरुडं, D5 G5 °ड (for °डे) — ^{d}) M1–3 अनु- (for प्रति) — After 1, Dn D2. 3 5 read 8^{cd} repeating it in its proper place

2 D6 reads 2^{ab} twice. — ^{a}) Ś1 D2 3 -यात्रायां; K2 -पार्श्वं हि; Ñ2 3 V B Dn2 Ds D5 6 (first time) G2 -यन्त्राणि, T1 G1 3–5 M4 -यन्त्राढ्यां; T2 3 -मन्त्राढ्यां (for -यात्रां हि). — After 2^{a}, Ñ2 V B Ds D5 6 T1–3 G1 3–5 M4 ins

1073* तथा क्रीडागृहाणि च ।

[T1–3 G1 3–5 M4 -गृहावृताम् (for °णि च)]

Ñ2 V1 B Ds D6 cont Dn D2 3 5 ins after the first occurrence of 8^{cd}

1074* उद्यानवनमुख्यानि वलभीचत्वराणि च ।

[Dn1 -मुख्यैश्च (for -मुख्यानि) Dn D5 वलभीचत्वरैरपि (for ^{b})]

Ñ2 V1 B Dn Ds D5 6 cont T1–3 G1 3–5 M4 cont after 1073*

1075* संप्राप्ते तु तदा कृष्णे.

— ^{b}) V2 B2 Ds1 पुरीं, Ds2 पुरं (for गते) Ñ2 V1 3 B1 3 Dn D5 6 T1–3 G1–3 5 M4 वसुदेवात्मजे पुरीम्, G4 वसुदेवात्मज पुरम् — ^{c}) K1 Ds2 D2 आज्ञाय (for आहूय).

3 ^{ab}) K3 कर्तुं मयि, D2 3 मह्यं कर्तुं (by transp). — ^{c}) M1–3 नगरीं (for भूयस्त्वं) — D5 om. 3^{d}–4^{a}. — ^{d}) K1–3 Ñ2 V B Dn Ds2 D4 6 T2 3 G1 2 4 5 M4 प्रकुरुष्व (for करिष्यसि) Ś1 मनोरमाम् (for °हराम्) K4 कुरु यत्नान्मनोहरम्, Ds1 D1 T1 4 G3 प्रकुरुष्व मनोहर(T4 °रमा)म्; D2 3 कुरुष्व सुमनोहरम्

4 D5 om 4^{a} (cf v. l 3) — ^{a}) Ś1 -वर-; K Ñ V B D (D5 om) T G M4 शत- (for -वन-) — ^{b}) Ś1 सस्थितम्, K2 Ñ2 V2. 3 B Dn Ds D1 5. 6 T1–3 G1. 2. 4. 5 M4 -समिताम्, K3 4 -संमताम् (for -संनिभाम्). D2. 3 द्वारकां रत्नभूषिताम्; G3 °कां जनसंमिताम् — ^{c}) T2. 3 G विधिवच् (for विबुध-) — ^{d}) T1–3 G1 4 M4 तथा पुरी (by transp) Ś1 यथा सौम्यामरावतीम्; Ñ2 D2 यथा मह्यं पुरीं (D2 °रं) तथा

5 B1 om 5^{c}–7^{d} — ^{c}) Ś1 V1 D3 संयोज्यतां; K1. 2 D4 संपूर्यतां (for संयुज्यतां) D2 शीघ्रं, T1–3 G1. 3–5 M4 आशु (for क्षिप्रं) — ^{d}) Ś1 वीर (for पुरी). D3 T4 तथा (for त्वया) D2 कृष्णार्थे द्वारका पुरी

6 B1 om 6 (cf v l 5). — ^{a}) T1–3 G3–5 M4 देव- (for सुर-) K1 D4 -कार्यार्थे; Ñ1 D1 -कार्यार्थं (for -कार्येषु).

7 B1 om. 7 (cf v. l. 5). — ^{a}) T1. 2 G1. 3. 4 M4 तदिन्द्र- (for तामिन्द्र-) B3 देवो (for गत्वा). — ^{c}) Ś1 समस्ता वै, Ñ2 समन्ताद्धि, M1–3 स रत्नौघैर् (for समन्ताद्वै). — ^{d}) K1 V1. 3 D1–3 T2 3 G1. 2. 4. 5 M4 [अ]मरावतीम् (for °ती). M1–3 इन्द्रस्येवामरावतीम्.

अलंचक्रे समन्ताद्वै यथेन्द्रस्यामरावती ॥ ७
तां ददर्श दशार्हाणामीश्वरः पक्षिवाहनः ।
विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरभिप्रायैरलंकृताम् ॥ ८
तां पुरीं द्वारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः ।
हृष्टः सर्वार्थसंपन्नः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ ९
सोऽपश्यद्वृक्षषण्डांश्च रम्यान्दृष्टिमनोहरान् ।
द्वारकां प्रति दाशार्हश्चित्रितां विश्वकर्मणा ॥ १०
पद्मषण्डाकुलाभिश्च हंससेवितवारिभिः ।
गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिखाभिर्वृतां पुरीम् ॥ ११
प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन राजता ।
चयमूर्ध्नि निविष्टेन द्यां यथैवाभ्रमालया ॥ १२
काननैर्नन्दनप्रख्यैस्तथा चैत्ररथोपमैः ।
बभौ चारुपरिक्षिप्ता द्वारका द्यौरिवाम्बुभिः ॥ १३
भाति रैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः ।
पूर्वस्यां दिशि लक्ष्मीवान्मणिकाञ्चनतोरणः ॥ १४
दक्षिणस्यां लतावेष्टः पञ्चवर्णो विराजते ।
इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमस्यां तथाक्षयः ॥ १५
उत्तरां दिशमत्यर्थं विभूषयति वेणुमान् ।
मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डुरः पार्थिवर्षभ ॥ १६
चित्रकम्बलवर्णं च पाञ्चजन्यवनं महत् ।
सर्वर्तुकवनं चैव भाति रैवतकं प्रति ॥ १७
लतावेष्टं समन्तात्तु मेरुप्रभवनं महत् । C 8953 B 2 98 18 P 2 98, 18

---

8 ^{a}) B3 M4 महार्हाणाम् (for दशा°) — Dn D2 3, 5 read 8^{cd} for the first time after 1

9 ^{a}) K Ñ1 2 V B Dn Ds D1 2 4–6 T1–3 G तां तदा, T4 M1 3 पुरीं वै (for तां पुरीं) D3 ता दृष्ट्वा द्वारकां चित्रां, M4 तां तदा द्वारकां द्रष्टुं — ^{b}) V3 G1, 2 5 प्रभुर् (for विभुर्) Bom Poona eds G(ed) विभु. (for हरि) — T4 om 9^{cd}. — ^{c}) V1 2 D3 कृष्ण, G4 हृष्टां (for हृष्टः) G1 M1–3 संपन्ना (for °न्न) T1 2 G2 3 5 M4 हृष्टां सर्वार्थसंपन्नां

10 ^{a}) T2 3 G1 3–5 M3, 4 -षण्डैश् (for -षण्डाश्) T1 स्रोतोभिर्वृक्षषण्डैश्च, T4 सोपेत्य वृक्षषण्डैश्च. — ^{b}) Ś1 [अ]प्यन्यान् (for रम्यान्) K2 वृष्णि- (for दृष्टि-) T G M3 4 रम्यां दृष्टिमनोहरा(T4 °रमा)म् — ^{d}) Ś1 D5 चिन्तितां, D1 निर्मितां (for चित्रितां)

11 ^{a}) D2 पद्मचन्द्राकुलाभिश्च — ^{b}) G2 हसै (for हंस-) — ^{d}) D4 वृता पुरी, T4 M1–3 अलंकृताम् (for वृतां पुरीम्) Ś1 सरिद्भिरुपशोभिताम्

12 ^{a}) D6 [अ]ग्नि- (for [अ]र्क-) Ś1 प्रभातिकार्कवर्णेन — ^{b}) Ñ2 V2 T2 G3 5 -कुम्भेन (for -कौम्भेन) Ś1 राजिता, D2 3 भास्वता (for राजता) V1 श्वेतकुम्भेन राजता, T1 शातकुम्भैश्च राजिता. — ^{c}) Ś1 हर्म्यमूर्ध्नि, K2 4 V1 वप्र°, D2 येन मूर्ध्नि; D5 वियन्मूर्ध्नि, M1 2 नगमूर्ध्नि, M4 मेरु° (for चय°) D3 निविष्टया मूर्ध्नि वा द्यां, T1–3 G1 3–5 मेरुमूर्धनिविष्टा च, M3 नगमूर्ध्नि निविष्टेव — ^{d}) K1 D4 द्यौर्यथा वा, K3 D5 T2 3 G1 3–5 द्यौर्यथैव (for द्यां यथैव) K2 द्यां यथा भूमिकालयम्, M1–3 द्यामि(M3 द्यौरि)वाम्बुदमालया

13 ^{b}) Ñ1 V2 B1 2 चित्र- (for चैत्र-) T1 -रथोत्तमैः (for °पमैः) — D3 om. 13^{cd}. — ^{c}) V3 B1, 3 D6 वारि- (for चारु-).

14 ^{a}) K Ñ2 V B2 3 D (except D2 3) T1–3 G M4 बभौ (for भाति) D2 3 तत्र (for शैलो) — ^{b}) Ś1 गुहादिभिः, K2 -गृहान्वित, B1 D1 ग्रहाजिरः, D3 -गृहान्तरः; T3 4 M1–3 -गुहाशय (for °जिर.) T1 2 G1 3–5 रत्नसानुगुहाशय — ^{d}) V1 -तोरणै (for °ण)

15 ^{a}) Ñ1 V3 Dn1 D3 T G1 M4 लताविष्ट (for °वेष्टः) — ^{b}) K4 पञ्चबभ्रुर्, V2 °रत्नो (for °वर्णो) — ^{c}) D2 3 इन्द्रनील- (for °केतु-) — ^{d}) Ś1 B2 Ds2 D4 G5 M2 (*inf lin* as in text) पश्चिमायां (for °मस्यां) Cal ed तथा क्षुपः (for तथाक्षय·) — After 15, T1–3 G1 3 5 M4 ins

1076* चित्रकाननरम्यश्च पञ्चाननिषेवित. ।

16 ^{a}) Ś1 उत्तरादिशि चात्यर्थं, D2 3 °रस्यां दिशि तथा. — ^{d}) K4 चित्रक पञ्चवर्णक

17 ^{a}) Ś1 K1–3 Ñ1 2 V2 3 B D T3 4 G2 चित्रकं पञ्चवर्णं च, K4 परितस्तस्य विततं — ^{b}) K3 Ñ1 2 V1 B Dn2 Ds2 D5 6 T1 4 G1 3 पाञ्चजन्यं; D3 पावमानं (for पाञ्चजन्य-) Ś1 तथा, M1–3 च यत् (for महत्) — K2 om (hapl) 17^{c}–18^{b} — ^{c}) K4 D3 सर्वर्तुकं (for °क-) — ^{d}) Ś1 महत् (for प्रति). Ñ1 करवीरं करोति च (sic)

18 K2 om 18^{ab} (cf v l 17). — ^{a}) Ñ1 समग्रं तु; T4 M1–3 समीपे तु (for समन्तात्तु) K1 3 4 Ñ2 3 V2, 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 T1–3 G M4 लता(K4 ताल)वेष्टितपर्यन्तं (Dn1 T2 3 G1 3–5 M4 °न्ते, G2 °न्ता), V1 B1 °ष्टप्रमाणं तु — ^{b}) D1 तरु- (for मेरु-) K1 -प्रविभवं (for -प्रभवनं) K3 4 सुमेरुप्र(K4 °वि)भवं महत् — T1 om. (hapl) 18^{c}–20^{b} G3 om (hapl) 18^{c}–19^{d}. — ^{c}) V2 भर्गवनं, D1 G1 भानु°; T4 M1–3 गर्ग° (for भार्ग°). K1

भाति भार्गवनं चैव पुष्पकं च महद्वनम् ॥ १८
अक्षकैर्बीजकैश्चैव मन्दारैश्चोपशोभितम् ।
शतावर्तवनं चैव करवीरकरम्भि च ॥ १९
भाति चैत्ररथं चैव नन्दनं च महद्वनम् ।
रमणं भावनं चैव वेणुमद्वै समन्ततः ॥ २०
वैदूर्यपत्रैर्जलजैस्तथा मन्दाकिनी नदी ।
भाति पुष्करिणी रम्या पूर्वस्यां दिशि भारत ॥ २१
सानवो भूषितास्तत्र केशवस्य प्रियैषिभिः ।
बहुभिर्देवगन्धर्वैश्चोदितैर्विश्वकर्मणा ॥ २२
महानदी द्वारवतीं पञ्चाशद्भिर्महामुखैः ।
प्रविष्टा पुण्यसलिला भावयन्ती समन्ततः ॥
अप्रमेयां महोत्सेधामगाधपरिखायुताम् ।
प्राकारवरसंपन्नां सुधापाण्डुरलेपनाम् ॥ २४
तीक्ष्णयन्त्रशतघ्नीभिर्यन्त्रजालैश्च भूषिताम् ।
आयसैश्च महाचक्रैर्ददृशे द्वारकां पुरीम् ॥ २५
अष्टौ रथसहस्राणि नगरे किंकिणीकिनाम् ।
समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा ॥ २६
अष्टयोजनविस्तीर्णामचलां द्वादशायताम् ।
द्विगुणोपनिवेशां च ददृशे द्वारकां पुरीम् ॥ २७
अष्टमार्गमहाकक्ष्यां महाषोडशचत्वराम् ।

भाभिर्गार्गवनं चैव, D2 भाति भर्गवनं रम्यं, D3 त्रिमार्गं च वनं रम्यं — ^{d}) T2 3 G1 4 5 M4 पुष्करं, M1 नन्दनं (for पुष्पकं) D2 T4 G2 M2 वनं महत् (by transp) D5 पुष्पकप्रतिमं महत्, M3 °कं पुण्डरीकि च

19 T1 G3 om 19 (cf v l 18) — ^{a}) Ś1 D4 जीवकैश्, D1 °कैश् (for बीज°) K1 अक्षोडैर्जीवकैश्चैव, G2 M2 अक्षकैश्चैव मन्दारै, M1 अशोकैर्बकुलैश्चैव — K4 om (hapl) 19^{bc}, D5 reads it on marg — ^{b}) M2 चम्पकैश् (for मन्दारैश्) G2 कोविदारैश्च शोभितम् — Ñ1 om 19^{c}–20^{b} M1 om 19^{cd} — ^{c}) D2 लतावर्त-; T2. 3 G1 4 शातपत्र- (for शतावर्त) Ś1 K3 D3 श(D3 ल)तावर्तनकं चैव — ^{d}) K3 करं तथा, D4 T2–4 G1 4 5 M2 4 -वनं तथा (for -करम्भि च) D1 5 G2 करवीराकरं तथा (G2 हि च), M3 करवीरं कुसुम्भि च

20 T1 om 20^{ab} (cf v. l 18) Ñ1 om. 20^{ab} (cf v l 19). — ^{a}) K3 चैव वन; K4 Dn D6 T2 3 G1 2 4 चैत्रवनं, D3 नागवनं (for चैत्ररथं). — K3 4 om (hapl.) 20^{bc}. — ^{b}) D3 बहुवर्णं (for नन्दनं च) K1 2 Ñ2. 3 V B Dn Ds D4–6 T2. 3 G M2. 4 वनं महत् (by transp). — ^{c}) K1 2 भवनं, D2 3 च वनं; D5 लावणं, T1–3 G1 4 M4 भ्रामणं (for भावनं) G3 भाति भार्गवनं चैव (= 18^{c}) — ^{d}) T1 वेणुमध्ये, T4 M1–3 °मन्तं (for °मद्वै) Ś1 वेणुकं च महद्वनम्

21 ^{a}) B1 M3 -पत्र (for -पत्रैर्) — ^{b}) Ś1 शुभा (for नदी)

22 ^{a}) Ñ2 V1 प्रासादा, D6 सा वनैर्, M2 सानल्पा (for °वो) G1 तस्य (for तत्र). — ^{b}) Ñ1 प्रियैषिण· (for °षिभिः) D3 कृष्णस्य परिवारिभिः. — K3 om 22^{c}–23^{d}

23 K3 om. 23 (cf v. l 22). — ^{a}) Ñ1 महानद्यो द्वारवत्यां, T4 M1–3 द्वारवत्यां महानद्यः — ^{c}) D3 रत्न- (for पुण्य-) — ^{d}) T1 G1 3 M4 भासयन्ती, M1–3 भावयन्त्यः (for °यन्ती) D2 3 दिशो दश (for समन्तत).

24 ^{a}) G2 अमेयां च (for अप्रमेयां) K3 4 D1 महामेधा-(K4 °ध्या)म् (for महोत्सेधाम्) D3 अप्रमेयमहाश्चर्याम्. — ^{b}) Ñ1 अगाधां (for °ध) T1–3 G1 3–5 -वृताम् (for -युताम्) — ^{c}) D2 चय-, M2 (*inf lin*) 3 वप्र- (for -वर-) K4 प्राकारावरणोपेतां — ^{d}) G3 -पाण्डुवि- (for -पाण्डुर-).

25 ^{a}) K1 तीक्ष्णबाण-, K2 °शस्त्र-; D3 °पत्र-; M1–3 कीर्णां यन्त्र- (for तीक्ष्णयन्त्र-) T1 G3 M4 शतघ्नीश्च (for °भिर्) — ^{b}) K Ñ2 3 V2 3 B2 3 Dn Ds D1. 4–6 T G M4 हेम- (for यन्त्र-) Ś1 वि (for च). D3 संवृताम् (for भूषि°) Ñ1 युद्धजालैश्च संवृताम्; V1 B1 मणिजालैश्च सत्कृताम्; M1–3 युद्धशालासमावृताम् — ^{c}) D2 आयुधैश्; G3 आयतैश्च (for °सैश्च) — ^{d}) K Ñ2. 3 V B D T G1. 2 4. 5 M4 ददर्श, Ñ1 ददृशुर् (for ददृशे)

26 K2 D3 G2 om. (hapl) 26–27 — ^{b}) Ñ1 समरे (for नगरे) T1–3 G1 3–5 M4 नगरे किंकिणीशतैः. — ^{c}) B1 D2 समुत्थित (for °च्छ्रित-). Ñ1 समुच्छ्रिते पताकाभिर्.

27 K2 D3 G2 om 27 (cf v. l 26). — ^{a}) Ñ1 -संकीर्णाम् (for -विस्तीर्णाम्). — ^{b}) Ś1 सबलां; G3 M2 अचल- (for °लां) — ^{c}) T1 द्विगुणेन (for °णोप-). Ñ2 -निवेशानां (for °शां च) — ^{d}) K1 3 4 Ñ2 3 V B D (D3 om) T2 4 G1 M4 ददर्श (for ददृशे). M1. 2 हरि (for पुरीम्) T1 3 G3–5 M3 ददर्श द्वारकां हरि·.

28 ^{a}) T2. 3 G1 5 अष्टमार्गां (for °मार्ग-) K Ñ V B D G4 महारथ्यां (for °कक्ष्यां) G2 3 अष्टमार्गां महारथ्यां. — ^{b}) Ś1 -बन्धनाम् (for चत्वराम्). — ^{c}) T1–3 G1 3–5 M रथ्या(T1 कक्ष्य)कोटिसहस्राढ्यां. — ^{d}) D3 साक्षाद्वै विश्वकर्मणा.

एकमार्गपरिक्षिप्तां साक्षादुशनसा कृताम् ।
स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येरन्किमु वृष्णिमहारथाः ॥ २८
व्यूहानामुत्तमा मार्गाः सप्त चैव महापथाः ।
तत्र वै विहिताः साक्षाद्विविधा विश्वकर्मणा ।
तस्मिन्पुरवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यशस्विनाम् ॥ २९
वेश्मानि जहृषे दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः ।
काञ्चनैर्मणिसोपानैरुपेतानि नृहर्षणैः ॥ ३०
भीमघोषमहाघोषैः प्रासादवरचत्वरैः ।
समुच्छ्रितपताकानि पारिप्लवनिभानि च ॥ ३१
काञ्चनाग्राणि भास्वन्ति मेरुकूटनिभानि च ।
पाण्डुपाण्डुरशृङ्गैश्च शातकुम्भपरिच्छदैः ।
रम्यसानुगुहाशृङ्गैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ॥ ३२
पञ्चवर्णसवर्णैश्च पुष्पवृष्टिसमप्रभैः ।
पर्जन्यतुल्यनिर्घोषैर्नानारूपैरिवाद्रिभिः ॥ ३३
दावाग्निज्वलितप्रख्यैर्निर्मितैर्विश्वकर्मणा ।
आलिखद्भिरिवाकाशमतिचन्द्रार्कभास्वरैः ॥ ३४
तैर्दाशार्हैर्महाभागैर्बभासे भवनह्रदैः ।
वासुदेवेन्द्रपर्जन्यैर्गृहमेघैरलंकृता ॥ ३५
ददृशे द्वारका चारुमेघैर्द्यौरिव संवृता ।
साक्षाद्भगवतो वेश्म विहितं विश्वकर्मणा ॥ ३६ C 8973 B 2.98.38 P 2.98.38

— ^{c}) K1 D1 2 4 T G1 3–5 M युध्येयु (for °रन्)

29 ^{a}) G2 व्यूहानामुत्तमं मार्गं — ^{b}) Ś1 सर्वे (for चैव) K1 2 Ñ1 V3 B1 3 Dn Ds1 D4 T1 G5 महारथा· (for °पथा) — ^{c}) G2 ततो (for तत्र) D5 मार्गा (for साक्षाद्) — ^{d}) D3 विहिता , T4 विधिना , G5 विहितं , M1 2 विधिवद् , M3 सुकृता (for विविधा) — ^{e}) Ś1 K1 पुरवरे (for °र-) V2 तस्मिन्पुरवरे श्रेष्ठे — ^{f}) Some Mss दशार्हाणां (for दा°) T1–3 G1. 3 M4 तरस्विनाम् (for यश°). — After 29, Ś1 reads 32^{ab}

30 Ś1 om 30^{ab} — ^{a}) K2 जगृहे (for जहृषे) Ñ1 वेश्मानि ददृशे धीमास् — ^{d}) K2 B1 T1–3 G1 3–5 M4 प्रहर्षणैः ; M3 नृषेवणै (for नृहर्षणै) D2 3 उपशोभितदीर्घिकाम्

31 After 31^{a}, V2 reads 33^{d}. — ^{b}) T1–3 G1 3–5 प्राकार (for प्रासाद-) K3 4 Dn Ds -वन- , Ñ1 D2. 3 -मणि (for -वर) — ^{c}) D2 समुत्थित- (for °च्छ्रित-) — ^{d}) N (except Ś1 D1) T G M3 4 -वनानि (for -निभानि).

32 Ś1 reads 32^{ab} after 29 — ^{a}) K1 D4 चित्राणि , T1 2 G1 3 M1–3 वै भान्ति (for भास्वन्ति) D2 काञ्चनानि च भास्वन्ति , D3 कान्ताग्राणि च भा° — After 32^{a}, K Ñ2 3 V B D T G M4 ins .

1077* प्रासादशिखराणि च ।
गृहाणि रमणीयानि
[T3 om line 2]

— T3 om 32^{b} — ^{c}) K2 शुद्ध- ; D3 सुधा- , D6 T1 3 4 G1 3–5 M चारु- (for पाण्डु-) — ^{d}) Ś1 K4 शातकौम्भ- (for °कुम्भ-) K1–3 Ñ2. 3 V3 B2 3 Dn Ds D1 4 5 G M1 2 4 परिष्कृतै (for °च्छदैः) — T3 G2 om 32^{ef}. — ^{e}) K2. 3 -महाशृङ्गैर् ; K4 D1 T1 2 G1 M4 -गृहैः शृङ्गैर् ; D2 3 -गृहैश्चित्रैर् (for गुहाशृङ्गैर्) Ñ1 वरसानुमहाशृङ्गैर् , V2 वरसानुगुहाभिश्च — ^{f}) K2 चित्रितैर् (for विचित्रैर्)

33 ^{a}) K2 Ñ1 V1 D5 पञ्चवर्णै (for °वर्ण-) K1. 3. 4 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D1 2 4 6 T1–3 G M4 पञ्चवर्णै सुवर्णैश्च , D3 सुरागै पञ्चवर्णैश्च — ^{b}) Ś1 दिव्यपुष्प- , T G1. 3–5 M पुष्पवर्ण- (for °वृष्टि-) — ^{c}) Ñ2 -निनदैर् , V1. 2 B1 -घोषैश्च (for निर्घोषैर्) G3 पर्जन्याकल्पनिर्घोषैर् — V2 reads 33^{d} after 31^{a} — ^{d}) K2 नानामूल्यैर् , T4 °वर्णैर् ; G2 °भूतैर् (for °रूपैर्) — After 33, Ñ1 reads 36^{ab}

34 ^{a}) Some Mss दवाग्नि (for दा°) — ^{c}) K2–4 D1 M4 आश्लिषद्भिर् ; T G1 3–5 M1–3 उल्लिखद्भिर् (for आलि°) — ^{d}) T2 3 G1 4 5 M4 अग्नि- (for अति-) K1 D4 -चन्द्राग्नि , K2 -चन्द्रानु- (for -चन्द्रार्क) D6 -भासुरैः (for -भास्वरै) Ñ1 D2 3 पर्वतैरिव भास्वरै

35 Ñ1 om 35 — ^{a}) K V1 2 Dn Ds D1–3. 5 6 तैर्दाशार्है- , M4 तद्दाशार्है- (for तैर्दाशार्हैर्) G2 5 महानागैर् (for °भागैर्) T1 3. 4 G1 3 4 M1–3 तद्दशार्हमहानागैर् — ^{b}) Ś1 बभासे नावतंसकै (sic), K1–3 Ñ3 V B Dn Ds D1 5 6 T2 °से तद्वनद्रुमै. , K4 G2 °से तद्वनं ह(G2 °नह)दै , Ñ2 °से तद्वनं महत् , D2 3 विक्रीडद्भिर्महाघनै· , D4 बभासे तद्वनं हरेः · — ^{c}) T3 G1 4 5 M -पर्जन्य- (for °न्यैर्) — ^{d}) T1 3 G1 3–5 M4 गृहजालैर् (for °मेघैर्) D3 4 गृहैर्मेघैरलंकृताम् ·

36 Ñ1 reads 36^{ab} after 33 — ^{a}) T1 ददृशुर् , T2 G3 M2 ददर्शे (for ददृशे) K Ñ1 D3 4 द्वारकां (for °का). Dn Ds ददर्श (Ds °दृशे) चारुचित्राङ्गैर् , D1 ददर्श द्वारकां चारु- , D2 ददृशे द्वारकां चाशु — ^{b}) Ñ2 3 V3 D5 -मेघोघैर् (for -मेघैर्द्यौर्) K4 Dn D1 3 T1 संवृताम् (for °ता) K1 2 D4 मेघौघैरिव संवृताम् ; K3 D2 मेघैर्द्यामिव संवृताम् . — Ś1 om. 36^{cd}. — ^{d}) T1–3 G5 M4 निर्मितं ; G1. 3 4 निर्मिता

ददृशे वासुदेवस्य चतुर्योजनमायतम् ।
तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनैः ॥ ३७
प्रासादवरसंपन्नैर्युक्तं जगति पर्वतैः ।
यश्चकार महाभागस्त्वष्टा वासवचोदितः ॥ ३८
प्रासादं चैव हेमाभं सर्वभूतमनोहरम् ।
मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत् ।
रुक्मिण्याः प्रवरं वासं विहितं विश्वकर्मणा ॥ ३९
सत्यभामा पुनर्वेश्म यदावसत पाण्डुरम् ।
विचित्रमणिसोपानं तद्विदुर्भोगवानिति ।
विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥ ४०
व्यक्तसंजवनोद्देशो यश्चतुर्दिङ्महाध्वजः ।
स च प्रासादमुख्यो यो जाम्बवत्या विभूषितः ।
प्रभयाभ्यभवत्सर्वांस्तानन्यान्भास्करो यथा ॥ ४१
उद्यद्भास्करवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः ।
विश्वकर्मकृतो दिव्यः कैलासशिखरोपमः ॥ ४२
जाम्बूनद इवादीप्तः प्रदीप्तज्वलनोपमः ।
सागरप्रतिमस्तिष्ठन्मेरुरित्यभिविश्रुतः ॥ ४३
तस्मिन्गान्धारराजस्य दुहिता कुलशालिनी ।
गान्धारी भरतश्रेष्ठ केशवेन निवेशिता ॥ ४४
पद्मकूटमिति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभम् ।
सुभीमाया महाकूटं वासं सुपरमार्चितम् ॥ ४५
सूर्यप्रभस्तु प्रासादः सर्वकामगुणैर्युतः ।

(for विहितं)

37 Ś1 reads 37^a–38^b after 39 — ^{a}) Ś1 T1 ददृशुर्, G3 M2 ददर्शे (for ददृशे) — ^{d}) K1 2 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds2 D1 2 5 G2 महाधनम् (for °धनैः) K3 Ds1 D3 4 अप्रमेयमहाधनम्.

38 For the sequence in Ś1, cf v l 37 — ^{a}) K1 3 D1 4. 5 -वन- (for -वर-) D3 -संपन्नं (for °न्नैर्) D2 प्रासादैर्वनसपन्नैर् — ^{b}) M3 युतं (for युक्तं) D3 चैव तु (for जगति) — ^{c}) Ś1 यां, M3 यं (for यश्) T1 2 G1 3–5 M महाबाहुस् (for °भागस्) — ^{d}) K1–3 Ds2 D4. 5 G3 M4 नोदितः (for -चो°).

39 ^{a}) D3 प्रासादं वै महाभागः, M1 2 4 प्रासादश्चैव हेमाभः — ^{b}) D3 मनोरमम्, T G1 4 M3 °रमः (for °हरम्) — ^{c}) D2 महच्च्, D3 महा- (for गिरेः) — ^{d}) D4 उत्कृत्तं (for उच्छ्रित) M1–3 उच्छ्रित काञ्चनो महान्. — ^{e}) Ñ1 भवने (for प्रवरं) Ñ2 V1 B1 T2 3 G1 4 5 धाम (for वासं) D2 रौक्मिण्या प्रवरावासं, D3 रुक्मिण्याश्च सुवासं च, T1 M रुक्मिण्या प्रवरो वासो — ^{f}) D3 रचित, T1 4 M विहितो (for विहितं) — After 39, Ś1 reads 37^a–38^b

40 ^{b}) V3 D3 4 6 T1 2 4 G3 4 M आविशति (for आवसत) G1 5 पुनर्वसति पाण्डुरम् — ^{d}) M3 यं (for तद्) Ś1 तद्विष्णोर्भगवानिति, K2 तद्वेद भगवानिति; K4 प्रसर्ध्यमणिभूषितम्, D6 T4 विद्यु(T4 °द्व)द्गर्भोपमं दिवि, T1–3 G3–5 M1 3 4 तद्विदुर्भोगवद्दिवि (M4 °त्विति), G1 तद्विदुर्भार्गवं दिवि — ^{f}) Ś1 K2 3 V3 B1 3 Dn Ds1 D4 T2 3 G1 2 4 5 अलंकृतः (for °तम्).

41 ^{a}) B2 व्यक्तं ; D6 ह्यक्तः, G4 सिक्तं (for व्यक्त) Ś1 Ñ1 व्यक्तसंजवनोपेतैश्, D2 °नोपेतो ; D3 °पञ्चवनोपेतं — ^{b}) G2 चतुर्दिग्भिर्, M1 चतुर्देश- (for यश्चतुर्दिङ्-) Ś1 T4 M3 चतुर्दशसमध्वजम् (T4 °जः), Ñ1 D3 चतुर्दि(D3 °र्दे)शमहाध्वजम् ; T1–3 G1 3. 5 M4 चतुर्दिक्षु समध्वजः. — ^{c}) K4 D2–4 T1 G4 सर्व- (for स च) D3 ऽयं (for यो) Ś1 स प्रासादवरो मुख्यो — M4 om (hapl) 41^e–43^d. — ^{e}) Ñ1 [अ]भ्यहनत्, T1 3 4 G2 ह्यभ्यभवत् (for [अ]भ्य°) D3 प्रभयाभासयत्सर्वं. — ^{f}) Ś1 भास्वतो (for भास्करो)

42 M4 om 42 (cf v l. 41) — ^{a}) Ś1 उदद्भास्वरवृन्दाभस् — After 42^a, Ś1 reads 47^a, repeating it in its proper place G1 om 42^b–45^a. Ś1 read 42^b twice. — ^{b}) T1 स तु रत्नसमाश्रितः — ^{d}) M1. 2 (both *inf lin.*) यं विदुर्भोगवानिति (cf 40^d)

43 M4 om. 43 (cf v l 41) G1 om. 43 (cf v. l. 42) — ^{a}) Ñ1 [आ]दीप्तं (for °प्तः) — ^{b}) D3 दीप्तार्क- ; T2 प्रभया (for प्रदीप्त-) T4 M2 प्रदीप्तज्वलनो यथा — ^{c}) T1 तीर्णो (for तिष्ठन्) M1–3 सागरं प्रति यस्तिष्ठन्

44 G1 om 44 (cf v l. 42) — ^{b}) Ś1 -मालिनी ; V2 -पा° (for शा°). — D4 om. (hapl) 44^c–46^c.

45 G1 om 45^a (cf v l 42) D4 om 45 (cf v l. 44) Ñ1 om 45–47 — ^{a}) Ś1 Ñ2 3 V1 2 M4 पद्मकूट ; K3 4 Dn Ds D1 G4 5 °कूलम्, G2 °कूल (for °कूटम्) — ^{b}) K1 Ñ2 3 D2 5 T3 G2 पद्मवर्ण (for °वर्णं) M4 पद्मवर्णसमप्रभम् — ^{c}) K4 तन्नीमाया (for सुभी°). D3 5 महावासं, T G1 3 4 M4 °भीमं (for °कूटं). Ś1 सुशीलाया महत्कूटं. — ^{d}) K1–3 Ñ2, 3 V1 Dn Ds D1. 5 वासं सुरु(K1, 2

लक्ष्मणायाः कुरुश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वना ॥ ४६
वैदूर्यमणिवर्णाभः प्रासादो हरितप्रभः ।
यं विदुः सर्वभूतानि परमित्येव भारत ॥ ४७
वासं तं मित्रविन्दाया देवर्षिगणपूजितम् ।
महिष्या वासुदेवस्य भूषणं तेषु वेश्मसु ॥ ४८
यस्तु प्रासादमुख्योऽत्र विहितो विश्वकर्मणा ।
अतीव सौम्यः सोऽप्यासीद्विष्ठितः पर्वतो यथा ॥ ४९
सुदत्ताया निवासं तं प्रशस्तं सर्वदैवतैः ।
महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः ॥ ५०
तत्र प्रासादमुख्यो वै यं त्वष्टा विदधे स्वयम् ।
योजनायतविष्कम्भः सर्वरत्नमयः शुभः ॥ ५१
स श्रीमान्विरजो नाम व्यराजत्तत्र सुप्रभः ।
उपस्थानगृहं यत्र केशवस्य महात्मनः ॥ ५२
तस्मिन्सुविहिताः सर्वे रुक्मदण्डाः पताकिनः ।
सदने वासुदेवस्य मार्गसंजवनध्वजाः ।
रत्नजालानि तत्रैव तत्र तत्र निवेशिताः ॥ ५३ C 8992 B 2 98 58 P 2 98. 58

°स तद्रु)चिरप्रभम्, K4 आवासं रुचिरप्रभम्, V2 3 B वेश्माभिरुचिरप्रभम्, D2 चक्रे सुरुचिरप्रभम्, D6 G1 2 5 M3 निवासं परमार्चि(G1 °र्थि)तम्, T G3 4 M1 2 निवासं परमोत्थि(T4 M1 2 °चि)तम्

46 D4 om 46^{abc} (cf v l 44) Ñ1 om 46 (cf v l 45) —^{a}) K4 सर्व- (for सूर्य-) —^{c}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 5 6 T4 G2 5 नृप (for कुरु) —^{d}) Ś1 निर्मित: (for निर्दिष्ट·)

47 Ñ1 om 47 (cf v l 45) Ś1 reads 47^{a} for the first time after 42^{a} —^{a}) V3 B3 D6 रत्न-, D2 3 -वर (for मणि) Ś1 (first time) -मुक्ताभि:, B2 -रत्नाभ:, M3 सोपान (for -वर्णाभ) — Ñ2 om 47^{b} —^{b}) Ś1 राजत- (for हरित) T4 प्रासादो भरतर्षभ —^{d}) K1 2 V2 M2 4 वरम् (for परम्)

48 ^{a}) V3 B Dn Ds वास' स, T G1 3–5 M वासार्थं (for वासं तं) —^{b}) V2 B1 D5 -सेवित, V3 B1 (marg) 3 Dn Ds T3 G4 पूजित (for °तम्) — K3 4 D1 G2 om (hapl) 48^{c}–50^{c}, Ñ2 reads it twice —^{d}) K1 D4 स्वेषु (for तेषु) Dn Ds1 सद्मसु (for वेश्मसु)

49 For the repetition in Ñ2, cf v l. 48 K3 4 D1 G2 om 49 (cf v l 48) D8 om 49^{ab} —^{a}) T G1 3 4 M4 ऽभूद् (for ऽत्र) — B3 om (hapl) 49^{b}–51^{a} Ñ3 B1 D2 repeat and D3 reads 49^{cd} after 67 —^{c}) T1 4 G3 M सौख्य· (for सौम्य) K2 Ds1 सौम्य (for सोऽपि) D6 T2 3 G1 4 अतीव सौख्य सौम्यासीद्, Bom Poona eds G(ed) अतीव रम्या रम्योऽसौ. —^{d}) D6 M1 विशिष्ट (M1 °ष्ठित:) पर्वतोपम.

50 For the repetition in Ñ2, cf v.l 48 K3 4 D1 G2 om 50^{abc} (cf v l 48) B3 om. 50 (cf v l 49) —^{a}) D5 सुनन्दाया (for सुदत्ताया) Ñ2 (both times) V2 D6 T1 G3, 5 M4 निवासस्तु; V1, 3 B2 D4 °सोऽसौ, M1 2 °स तत्, M3 °सो य (for °सं तं) K1 B1 सुनन्दाया निवासोऽसौ, Dn Ds सुवार्ताया निवासस्तु, D3 सुदन्तायाश्च वासोऽयं, T2 3 G1 4 सुदन्ताया निवासस्तु —^{b}) K1 V B1 D3 4 6 T1–3 G1 3–5 M3 4 प्रशस्त, Ñ2 (both times) विहित, Dn Ds प्रशस्य, T4 प्रदत्तं (for प्रशस्तं) —^{d}) Ñ1 केतुमन्तमिति श्रुत

51 B3 om 51^{a} (cf v l 49) —^{a}) Ñ1 अत्र, T4 तत (for तत्र) —^{b}) K4 तं (for यं) K1 2 D3 व्यदधत् (for विदधे) —^{d}) K2 Ñ3 B1 -रत्नप्रभ (for रत्नमय). T G1 3–5 M सर्वरत्नविभूषित

52 ^{a}) M1–3 श्रीमान्स (by transp) Ś1 K2 Ñ V1, 3 B Dn Ds D6 T G M4 विरजा, V2 विजयो (for विरजो) —^{b}) Ś1 विरजं (for व्यराजत्) K2 स प्रभु, Ñ2 सर्वत·, T2 G1 4 सप्रभ (for सु°) D2 3 बभ्राज सुमहाप्रभः, M1 2 (both *inf lin*) विरजस्य महात्मन —^{c}) K2 यत्तत्, K3 4 Ñ2 3 V2 B Dn Ds D1 2 5 G2 यत्तु; V3 यच्च, D3 M1–3 तत्तु (for यत्र)

53 ^{b}) K3 4 D1 रुक्मदण्ड-, T4 °दन्ता (for °दण्डा) K1 D4 (marg.) T2 प्रतापिन. (for पताकिन) — T1–3 G1 3–5 read 53^{ad} twice —^{c}) T1 3 G1 3–5 (all first time) M1–3 सदने सर्वसैन्यानां —^{d}) D1 मार्गे (for मार्ग-). K2 4 -संजनना, N2 3 V2 -सयमन-, V1 -संचरण-, D4 -संचयन, T1 G3 (both second time) M4 -संदर्शिनो (for -संजवन-) Ś1 मार्गसंजनना हया·, D2 मार्गे संजनना ध्वजा·, D3 प्राणिसंजीवना शुभा, T1–3 G1 3–5 (all first time) M2 आनीता लोकविश्रुता·, M1 (*inf lin* as in text) आनीतं लोकविश्रुतम् (= 55^{ab}) —^{e}) T2, 3 G1 3–5 M यन्त्र- (for रत्न-). K V2 B1 Dn Ds D1 5 दिव्यानि, Ñ2 V3 D6 G2 तावन्ति, V1 B2 3 यावन्ति, D4 दिव्यादि (for तत्रैव) Ñ1 तस्याचलानि तैश्चैव (sic), D2 3 रत्नजालविभक्ताङ्गस्, T4 यन्त्रजालाश्च तत्रैव —^{d}) Ś1 तथैव वि-, K2–4 Ñ1 V2 Dn Ds D1–3 G2 M1 तत्रैव च, Ñ2 3 V3 B2, 3 D5, 6 यावन्तस्ते; V1

आहृत्य यदुसिंहेन वैजयन्तोऽचलो महान् ।
हंसकूटस्य यच्छृङ्गमिन्द्रद्युम्नसरः प्रति ।
षष्टितालसमुत्सेधमर्धयोजनमायतम् ॥ ५४
सकिंनरमहानागं तदप्यमिततेजसा ।
पश्यतां सर्वभूतानामानीतं लोकविश्रुतम् ॥ ५५
आदित्यपथगं यत्तु मेरोः शिखरमुत्तमम् ।
जाम्बूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
तदप्युत्पाट्य कृष्णार्थमानीतं विश्वकर्मणा ॥ ५६
भ्राजमानमतीवोग्रं सर्वौषधिविभूषितम् ।
तदिन्द्रवचनात्त्वष्टा आनयत्कार्यहेतुना ।
पारिजातस्तु तत्रैव केशवेनाहृतः स्वयम् ॥ ५७
नीयमाने हि तत्रासीद्युद्धमद्भुतकर्मणः ।
कृष्णस्य येऽभ्यरक्षंस्तं देवाः पादपमुत्तमम् ।
पुण्डरीकशतैर्जुष्टं विमानैश्च हिरण्मयैः ॥ ५८
विहिता वासुदेवार्थं ब्रह्मस्थलमहाद्रुमाः ।
पद्माकुलजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः ।
मणिहेमप्लवाकीर्णाः पुष्करिण्यः सरांसि च ॥ ५९
तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः ।
सालास्तालाः कदम्बाश्च शतशाखाश्च रोहिणाः ॥ ६०
ये च हैमवता वृक्षा ये च मेरुरुहास्तथा ।
आहृत्य यदुसिंहार्थं विहिता विश्वकर्मणा ॥ ६१
रक्तपीतारुणप्रख्याः श्वेतपुष्पाश्च पादपाः ।

तावन्तस्ते, B1 तावन्ति च (for तत्र तत्र) K1 D4 तत्रैव च निवेशितम्

54 ^{a}) K1 D4 -सिंहस्य (for -सिंहेन) — ^{b}) D2 महाबलः, D3 निवेशित. (for ऽचलो महान्) K3 4 D1 वै जयो विम- (K4 ह्यच-, D1 वै च)लो महान् — ^{f}) T1 धर्म्यं (for अर्ध-)

55 ^{b}) Ś1 K1 D2 -तेजसम् (for °सा) D3 त दिव्यममितौजस· — ^{c}) K3 -लोकानाम्, V3 B1 -देवानाम् (for -भूतानाम्) — ^{d}) M1–3 पूजितम् (for -विश्रुतम्)

56 ^{a}) Ś1 नित्यं, K2 3 Dn Ds D2 3 T2–4 G1 4 5 M यत्तन्, K4 यच्च (for यत्तु). Ñ1 आदित्यस्य पथं यत्र, D1 °त्यपथमायान्त — After 56^{ab}, Ñ2 3 V2 B D2 3, 6 read 58^{ef} repeating it in its proper place V1 3 om (hapl) 56^c–58^d — ^{c}) Ś1 मुख्य, M1 2 शृङ्गं (for दिव्यं). — ^{e}) K4 उत्तार्यं (for उत्पाट्य). K1-3 Ñ2 3 B1 D3 4 तदुत्पाट्य च कृष्णार्थम्

57 V1 3 om 57 (cf v l 56) — ^{a}) K Ñ2, 3 V2 B Dn Ds D2–4 6 T4 G1, 2 4 5 M3 4 अतीवाग्र्यं (K2 T4 M3, 4 °ग्रं), M2 इवोदग्रं (for अतीवोग्रं). — ^{b}) G4 सर्वौषध- (for °धि) K Ñ2 3 V2 B1 Dn Ds D1 4 5 G2 -समन्वितम्, M1–3 -विदीपितम् (for -विभूषितम्). G5 सर्वौषधसमन्वितम् — ^{c}) Ś1 यमिन्द्र-, Ñ1 D2 3 T1–3 G3 5 M1–3 यदिन्द्र- (for तदिन्द्र-) — ^{d}) Ś1 T1–3 G1 M4 त्वानयत्, T4 ह्या° (for आ°) K Ñ2 3 V2 B Dn Ds D1 4–6 G2 5 कार्यहेतो. समानयत्, M2 त्वानयत्कार्यगौरवात् — ^{e}) D3 पारिजातं (for °तस्) — ^{f}) D3 [आ]हृत (for °त)

58 V1 3 om 58^{abcd} (cf. v. l 56) — ^{a}) Ś1 नीयमानेन तत्रासीद् — ^{b}) Ś1 Ñ1 D2 3 कर्मभि., K3 G2 5 °णा, T4 रूपकम् (for -कर्मण) — ^{c}) B1 2 D2 3 ऽभ्यरक्षन्त, D4 T4 °रक्षंस्ते (for °रक्षंस्तं). K4 कृष्णोऽपि येभ्योऽरक्षत्तं, D6 कृष्णस्य चाभ्यरक्षस्ते, T1–3 G1 3–5 M4 °स्य रक्षतस्तत्र — ^{d}) T1–3 G1 3 5 M देव (for देवा·) — Ñ2 3 V2 B D2 3 6 read 58^{ef} for the first time after 56^{ab} — ^{e}) K2 B2 D3 (last two second time) 4 5 6 (second time) T4 G2 4 M1–3 जुष्टा, V2 (first time) युक्तं (for जुष्ट) — ^{f}) Ś1 वितानैश्, K3 Dn Ds G4 विमलैश् (for विमानैश्)

59 ^{a}) Ś1 विहितं (for °ता) K1 2 D4 विहिता वासुदेवस्य — ^{b}) T1 G3 रत्नपुष्पा, T2 3 G1 4 रत्नपुष्प- (for ब्रह्मस्थल-) K Ñ V B Dn Ds D1 4–6 T4 रत्नपुष्पफलद्रुमाः (T4 °मैः); D2 3 वरपुष्पफला द्रुमा., M4 रत्नपुष्पमहाद्रुमै — ^{c}) K Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 G2 पद्मखण्ड (for पद्माकुल) — ^{d}) K4 D2 3 M1–3 रक्त- (for रत्न) — ^{e}) B2 3 -पुराकीर्णा, M1–3 प्लवोत्कीर्णा (for -प्लवाकीर्णा)

60 ^{a}) K3 कूलानां ; K4 D1 -क्लिन्नानि ; Ñ1 D4 -कूटानि (for -कूलानि) Ś1 सोपानान्यनुकूलानि· — ^{b}) T2 वर- (for महा-) — Ś1 om 60^c–61^b — ^{c}) D2 3 तमालाश् (for कदम्बाश्) — ^{d}) K2–4 V B2 Dn Ds2 D4, 5 G2 5 रौहिणा· ; Ñ2 3 D2 6 T1 G1 3 4 रोहिण: (for °णा). D3 फलशाखाप्ररोहिण:

61 Ś1 om 61^{ab} (cf v l 60) — ^{a}) Ñ1 D4 T1, 3 4 G1–3 5 हैमवतो, T2 °परा (for °वता) — ^{b}) D2 T3 G1 4 5 रुहरतथा, D3 रुहोऽपरे (for -रुहास्तथा) — G3 om (hapl) 61^c–66^b — ^{c}) B1 आहृत्वा, D2 आनीय, M4 आरुह्य (for आहृत्य) Dn1 सिंहार्थे (for °र्थं) — ^{d}) Ś1 विहितं (for °ता).

62 G3 om 62 (cf v l 61) — ^{a}) K1, 3, 4 Ñ2, 3 V

सर्वर्तुफलसंपन्नास्तेषु काननसंधिषु ॥ ६२
समाकुलजलोपेताः पीतशर्करवालुकाः ।
तस्मिन्पुरवरे नद्यः प्रसन्नसलिला ह्रदाः ॥ ६३
पुष्पाकुलजलोपेता नानाद्रुमलताकुलाः ।
अपराश्चाभवन्नद्यो हेमशर्करवालुकाः ॥ ६४
मत्तबर्हिणसंघैश्च कोकिलैश्च सदामदैः ।
बभूवुः परमोपेतास्तस्यां पुर्यां तु पादपाः ॥ ६५

तत्रैव गजयूथानि पुरे गोमहिषास्तथा ।
निवासश्च कृतस्तत्र वराहमृगपक्षिणाम् ॥ ६६
पुर्यां तस्यां तु रम्यायां प्राकारो वै हिरण्मयः ।
व्यक्तं किष्कुशतोत्सेधो विहितो विश्वकर्मणा ॥ ६७
तेन ते च महाशैलाः सरितश्च सरांसि च ।
परिक्षिप्तानि भौमेन वनान्युपवनानि च ॥ ६८

इति श्रीहरिवंशे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

C 9010
B 2.98 76
P 2 98.76

B Dn Ds D1 4–6 T1–3 G1 2 4 5 M4 -श्यामा. (for -प्रख्या). — b) Dn Ds श्वेता. पीताश् (for श्वेतपुष्पाश्) — c) D5 -संपूर्णास् (for -संपन्नास्) — d) K1 ते तु, D3 स्वेषु, M2 (inf lin as in text) तेन (for तेषु)

63 G3 om. 63 (cf v 1 61) — a) K1 समकूट-, K2 4 Ñ V B D G2 समकूल-, K3 समकूप (for समाकुल). — Ś1 om (hapl) 63b–64a, K1 reads it on marg Ñ2 reads 63b after 64ab — b) T1 शान्त-, T2 4 G1, 2 4 5 M सित- (for पीत-) D4 -कर्कर- (for -शर्कर-) D1 शीता. कर्करवालुकाः — K4 om (hapl) 63c–64b Ñ2 om 63cd M1 3 om. (hapl) 63c–64d — c) D3 रम्याः (for नद्य) — After 64c, D5 ins

1078* नीलोत्पलविभूषिता ।
नद्यः पद्मचयोद्भासः

— d) B3 -सलिलं, D6 T1 G1 °ल- (for °ला) K3 D2 T4 द्रुमा (for ह्रदा)

64 G3 om 64 (cf v. 1 61) Ś1 om 64a, K4 om. 64ab; M1, 3 om 64 (for all, cf v 1 63) T4 om 64–65. Ñ2 transp 64a and 64b — a) G2 पुष्पाङ्कुर- (for °कुल-) — After 64ab, Ñ2 reads 63b — c) D3 अप्या (for नद्यो)

65 G3 om 65 (cf v. 1 61) T4 om 65 (cf v 1 64) — a) T3 G4 रत्न (for मत्त-) — b) D1 गजैश्चैव (for कोकिलैश्च) D3 महामदैः (for सदा°) — d) Ś1 पुण्यास्तु, K3 V2 Dn Ds, D1 3 5 पुर्यां च, G2 पर्यन्त- (for पुर्यां तु) K2 नानाद्रुमलताकुला

66 G3 om 66ab (cf v 1 61) — a) T3 यूथानां (for °नि) — b) M4 वरा (for पुरे) D2 3 -महिषीस् (for °षास्) — c) K3 निवासाश्च कृतास्तत्र, T1 3 G1 3–5 M4 निवासं चक्रुस्त्रैव, G2 °स चक्रिरे तत्र — d) Ds2 -पक्षिभिः (for °णाम्)

67 a) M1–3 तस्या पुर्यां (by transp) Ś1 पुण्यस्तु तस्या रम्यायां — b) K1 3 Ñ V1 3 B2 Dn Ds D3–5 T1 3 G3 4 M4 प्रासादो (for प्राकारो) K4 D1 6 T2 प्रासादा वै हिरण्मया — T1 om 67cd — c) Ñ1 T2–4 G1–3 5 M1 4 व्यक्त (for व्यक्तं) K4 व्यक्त. किष्कुकृतोत्सेधो, D2 व्यक्तं निष्कशतैः श्रेष्ठो — After 67, Ñ3 B1 D2 repeat and D3 reads 49cd

68 T2 om 68 — a) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1–4 6 G2 ते च (for तेन) T4 चैव, G3 तेन (for ते च) — B1 om 68cd — c) K V1 3 B2 3 D1–6 भैमेन, T1 3 4 G1 3 5 M विधिवद् (for भौमेन) Ñ2 प्रक्षिप्तानि च भैमेन. — d) K2 प्रफुल्लानि वनानि च — T1 3 4 G1 3–5 M ins after 68 T2 after 67

1079* प्रासादाश्चैव संवृता लोकालोकविशारदाः ।
तस्यैव यदुसिंहस्य भवनाल्लोकविश्रुतात् ॥
तस्मादभ्यधिकं सद्म विहितं विश्वकर्मणा ।
रामस्य यदुसिंहस्य शोभतेऽतिमनोहरम् ॥

[T2 om (hapl) lines 1–3 — (L 1) T1 प्रासादश्चैव सवीतो (for a) T1 G3 M1 2 -विशारद (for °दा) — (L 2) M1 2 -पूजितात् (for -विश्रु°) — (L 4) M1–3 -मनोरमम् (for °हरम्)]

Colophon — *Mention of the Epic*. Ds2 T3 — *Mention of Khila* K1 Ñ2 3 V B Ds2 D1, 6. — *Adhy name*. Ś1 द्वारकानिर्माणम्, K1 2 4 Ñ2, 3 V2 3 B Dn Ds2 D1 T1–3 G1 3 4 द्वारवतीविशेषनिर्माणम्; K3 द्वारवतीविशेष-

९४

वैशंपायन उवाच ।
एवमालोकयामास द्वारकां वृषभेक्षणः ।
अपश्यत्स्वगृहं कृष्णः प्रासादशतशोभितम् ॥ १
मणिस्तम्भसहस्राणामयुतैर्विधृतं सितम् ।
तोरणैर्ज्वलनप्रख्यैर्मणिविद्रुमराजतैः ।
तत्र तत्र प्रभासद्भिश्चित्रकाञ्चनवेदिकैः ॥ २
प्रासादस्तत्र सुमहान्कृष्णोपस्थानिकोऽभवत् ।
स्फाटिकस्तम्भविधृतो विस्तीर्णः सर्वकाञ्चनः ॥ ३
पद्माकुलजलोपेता रक्तसौगन्धिकोत्पलाः ।
मणिहेमनिभाश्चित्रा रत्नसोपानभूषिताः ॥ ४
मत्तबर्हिणसंघैश्च कोकिलैश्च सदामदैः ।
बभूवुः परमोपेता वाप्यश्च विकचोत्पलाः ॥ ५
विश्वकर्मकृतः शैलः प्राकारस्तस्य वेश्मनः ।
व्यक्तकिष्कुशतोत्सेधः परिखायूथवेष्टितः ॥ ६
तद्गृहं वृष्णिसिंहस्य निर्मितं विश्वकर्मणा ।
महेन्द्रवेश्मप्रतिमं समन्तादर्धयोजनम् ॥ ७
ततस्तं पाण्डुरं शौरिर्मूर्ध्नि तिष्ठन्गरुत्मतः ।
प्रीतः शङ्खमुपाध्मासीद्द्विषतां लोमहर्षणम् ॥ ८

वर्णननिर्माणम्, Ñ1 D2 3 द्वारवतीवर्णनम्, V1 Ds1 D4 5 द्वारवतीनिर्माणम्; D6 द्वारकाविशेषनिर्माणम्, T4 द्वारकाविशेषवर्णनम्, G2 द्वारकाविशेषविश्वकर्मनिर्माणम्, M1-3 द्वारकावर्णनम् — *Adhy no* (figures words or both) K3 151, Ñ3 V3 Ds2 155, V1 157, V2 156, D1 149, D3 162, D4 152, T1 G3 4 165, T2 G1 167, T3 174, T4 M1-3 134; G2 206, G5 M4 166 — *Śloka no* K1 54; Dn1 D4 73, Ds2 75, D3 74

94

1 ^{a}) K1 2 Ñ2 3 V B Dn Ds D4-6 T G M3 4 एवमालोकया(B1 °कमा, Dn1 °चया)न· स (T4 सन्) — ^{b}) K2 D2 3 द्वारकामृषभेक्षण· — ^{d}) Ñ1 B1 D2 3 प्रासादैरुपशोभितम्

2 ^{a}) K1 D4 सहस्राणि (for °णाम्) — ^{b}) T1 G2 विवृत (for विधृतं) Ś1 समम्, K1 V3 B1 D4 शतै., Ñ2 B3 D3 5 M3 सितै, T4 शतम् (for सितम्) K2 V1 2 B2 M1 2 अयुतैर्विवृतं सितै (M2 [*inf lin.*] °तम् as in text), K3 आचित विवृत शतै·, K4 Dn Ds D1 2 अयुतैर्विवृतं शतैः (D2 समम्), D6 अयुत विवृतं सितै., T3 °तैर्विधृत शतम्, M4 °तैर्विसृतं सितै. — D3 om 2^{cdef}. — ^{c}) D1 ज्वलित-; T2 G1 3-5 M अनल- (for ज्वलन) — ^{d}) Ś1 K2 4 T1 2 G2 5 M2 4 -राजितै· (for -राजतै) — T4 om 2^{ef} — ^{e}) Ś1 प्रकाशद्भिश्, K1 V3 D4 6 T2 G1 3-5 M4 प्रभावद्भि (for °सद्भिश्) — ^{f}) T3 G1 3 4 M1, 2 4 मणि-; G5 तप्त- (for चित्र-) K2 तप्तकाञ्चनवेदिभि·, D2 मणिकाञ्चनवेदिकः·.

3 ^{a}) K1 D1 च, V1 om (for सु-) — ^{b}) Ś1 महत्; Ñ1 Ds2 महान् (for ऽभवत्) — ^{c}) Ñ2 V1 स्फटिक- (for स्फा°) K3 4 Ds D4 T3 4 -विवृतो (for -विधृतो). — ^{d}) V3 विकीर्ण (for विस्तीर्ण·) G2 -काञ्चनै (for °नः)

4 M1-3 om 4-6 K2 om 4^{ab} — ^{a}) B1 पद्माकर- (for °कुल) K4 -जलोपेतो (for °पेता) — ^{b}) B1 रत्न- (for रक्त-) K4 रक्तसौगन्धिकोत्पल· — After 4^{ab}, T4 reads 6 and repeats 4^{ab} — ^{c}) Ñ2 V3 B1 (marg) 2 3 D6 जाम्बूनदमयाश्चित्रा — ^{d}) Ś1 रक्त (for रत्न-).

5 M1-3 om 5 (cf v l, 4) — ^{a}) K1 3 4 V1, 3 B Dn Ds D1 4-6 T4 G2 -जुष्टाश्च, K2 -सघुष्टाः, Ñ2 3 -हृष्टाश्च; V2 -युक्तैश्च (for -संघैश्च) — ^{b}) T4 मदोत्कटै. (for सदामदै) — M4 om 5^{c}-8^{b} K3 T4 om 5^{cd} — ^{d}) Ś1 वाप्यश्च कनकोज्ज्वला· ; D2 3 °श्च कुमुदोज्ज्वला

6 M1-3 om 6 (cf v l 4) M4 om 6 (cf v l 5) T4 reads 6 after the first occurrence of 4^{ab} — ^{a}) Cal ed विश्वकर्मकृता शैला. — ^{b}) D6 प्रासादस्, Cal ed. प्राकारास् (for °रस्) T1 वेश्मनि (for °न·) — ^{c}) K1 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 4 5 व्यक्त (for व्यक्त-) Ñ1 -शतो व्योम (for शतोत्सेध·) — ^{d}) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T G परि- (for -यूथ) D3 -धिष्ठित: (for -वेष्टित). K2 परित: परिवेष्टित

7 M4 om 7 (cf v l 5) — ^{b}) V1 D1 विहित (for निर्मित) — ^{c}) Bom Poona eds G(ed) महेन्द्रसदृशं वेश्म

8 M4 om 8^{ab} (cf v l 5). — ^{a}) Ds T4 G3 तत्रस्थं (for ततस्तं) D2 दिव्यं (for शौरिर्) D3 तत्तदा पाण्डुरं दिव्यं. — ^{b}) D2 (marg. as in text) मनोहरम् (for गरुत्मतः).

तस्य शङ्खस्य शब्देन सागरश्चुक्षुभे भृशम् ।
ररास च नभः कृत्स्नं तच्चित्रमभवत्तदा ॥ ९
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं संश्रुत्य कुकुरान्धकाः ।
विशोकाः समपद्यन्त गरुडस्य च दर्शनात् ॥ १०
शङ्खचक्रगदापाणिं गरुडस्योपरि स्थितम् ।
दृष्ट्वा जहृषिरे भौमा भास्करोपमतेजसम् ॥ ११
ततस्तूर्यप्रणादश्च भेरीणां च महास्वनः ।
सिंहनादश्च संजज्ञे सर्वेषां पुरवासिनाम् ॥ १२
ततः सर्वे दशार्हाश्च सर्वे च कुकुरान्धकाः ।
प्रीयमाणाः समाजग्मुरालोक्य मधुसूदनम् ॥ १३
वसुदेवं पुरस्कृत्य भेरीशङ्खरवैः सह ।
उग्रसेनो ययौ राजा वासुदेवनिवेशनम् ॥ १४
आनन्दिनी पर्यचरत्स्वेषु वेश्मसु देवकी ।
रोहिणी च यथोद्देशमाहुकस्य च याः स्त्रियः ॥ १५

ततः कृष्णः सुपर्णेन स्वं निवेशनमभ्ययात् ।
चचार च यथोद्देशमीश्वरानुचरो हरिः ॥ १६
अवतीर्य गृहद्वारि कृष्णस्तु यदुनन्दनः ।
यथार्हं पूजयामास यादवान्यादवर्षभः ॥ १७
रामाहुकगदाक्रूरप्रद्युम्नादिभिरर्चितः ।
प्रविवेश गृहं शौरिरादाय मणिपर्वतम् ॥ १८
तं च शक्रस्य दयितं पारिजातं महाद्रुमम् ।
प्रवेशयामास गृहं प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ॥ १९
तेऽन्योन्यं ददृशुर्भौमा देहबन्धानमानुषान् ।
पारिजातप्रभावेन ततो मुमुदिरे जनाः ॥ २०
तैः स्तूयमानो गोविन्दः प्रहृष्टैर्यादवेश्वरैः ।
प्रविवेश गृहं श्रीमान्विहितं विश्वकर्मणा ॥ २१ C 9033 B 2 99 2 P 2 99 2
ततोऽन्तःपुरमध्ये तच्छिखरं मणिपर्वतम् ।
न्यवेशयदमेयात्मा वृष्णिभिः सहितोऽच्युतः ॥ २२

D_3 अध्यतिष्ठन्गरुत्मता — ^{c}) M_3 तत. (for प्रीत.) Ś$_1$ उपादाय, K_1 °ध्माय, Ñ$_1$ D_4 उपाध्मायद्, T_{1-3} $G_{1,3}$ $M_{3\ 4}$ °दध्मौ (for °ध्मासीद्)

9 ^{a}) B_3 तस्य शब्देन महता

10 ^{b}) Ñ$_1$ $D_{2\ 3}$ नि- (for सं-) — T_4 M_4 om. (hapl) 10^c–13^b

11 T_4 M_4 om 11 (cf v l 10) — ^{b}) G_2 गरुडोपरि संस्थितम् — ^{c}) K_1 D_4 वीरा, $K_{2\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ G_2 पौरा, Ñ$_1$ राजन् (for भौमा) Ś$_1$ तं दृष्ट्वा जहृषे भौमा; K_3 D_3 दृष्ट्वा जहर्षिरे पौरा (D_3 राजन्)

12 T_4 M_4 om 12 (cf v l 10) — ^{a}) K_3 Ñ$_2$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1\ 4}$ -प्रणादाश्च, K_4 -प्रवादाश्च, V_3 D_6 -निनादाश्च, D_2 -प्रणादांस्तु, D_3 °दास्तु (for °दश्च) K_2 G_2 तत्र तूर्यप्रणादाश्च — ^{b}) K Ñ$_{1\ 2}$ V B D T_1 $G_{2,3}$ महास्वना, G_5 °नम् (for °न·) — ^{c}) K Ñ$_2$ V B D G जज्ञिरे सिंहनादाश्च

13 T_4 M_4 om 13^{ab} (cf v l 10) — ^{a}) Ś$_1$ Ñ$_1$ सदा(Ñ$_1$ च दा)शार्हा (for दशार्हाश्च) K Ñ$_2$ V B D G_2 ततस्ते सर्वदाशार्हाः — ^{b}) V_2 ते (for च)

14 ^{b}) K $V_{2\ 3}$ B D G_2 शङ्खतूर्य-, Ñ$_1$ बाणशब्द- (for भेरीशङ्ख-) Ś$_1$ बालवृद्धजनैः सह, Ñ$_2$ V_1 शङ्खतूर्यवरै· स्ह — ^{c}) K_1 D_4 ततो (for ययौ)

15 ^{a}) D_3 अथ देवी (for आनन्दिनी) — ^{c}) K Ñ$_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_2 D (except D_6) G_2 यशोदा च (for यथोद्देशम्).

16 ^{b}) K_{1-3} V_1 B_3 D_{3-6} $T_{1\ 4}$ G_1 अभ्यगात् (for °यात्) — ^{c}) $K_{1\ 2}$ D_4 यथोद्देशान् (for °द्देशम्) — ^{d}) D_5 अक्रूरानु (for ईश्व°) Ś$_1$ -मते (for -चरो)

17 ^{d}) T_4 यादवान्यादवेश्वर

18 ^{b}) Ś$_1$ ऊर्जितम्, V_3 T_2 अच्युत (for अर्चित).

19 ^{a}) Ś$_1$ तत·, T_4 तं हि (for तं च) — ^{c}) G_2 तत (for गृहं) — ^{d}) V_1 स्वयम् (for -सुत)

20 ^{a}) K_{1-3} Ñ$_{1\ 2}$ V B Dn Ds D_{4-6} T_2 G_1 वीरा; D_1 T_4 G_2 वीरान् (for भौमा) D_3 अन्योन्यं ददृशुर्वीरा· — ^{b}) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ M_4 देहबन्धेन मानुषाः·

21 ^{a}) Ś$_1$ बन्दिभिः स्तूयमानस्तु — ^{b}) V_1 सु- (for प्र-) D_2 -हृष्टो (for -हृष्टैर्) Ś$_1$ प्रहृष्टैर्यादवान्धकै, K Ñ$_{2,3}$ $V_{2\ 3}$ B D G_2 °र्यादवर्षभै·, Ñ$_1$ °र्यदुपुगवैः, T_4 °र्यादवोत्तमैः· — ^{c}) D_3 धीमान्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_{2-4} श्रीमद् (for श्रीमान्) — ^{d}) D_3 विश्वकर्मकृतं तदा

22 ^{b}) K_1 B_2 D_4 सशृङ्ग-, K_{2-4} Ñ$_2$ V $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{1-3\ 5\ 6}$ सशृङ्गं (for शिखरं) — ^{c}) T_1 G_3 न्यवेदयद् (for °शयद्).

23 ^{a}) K_4 D_1 दिव्यद्रुमं, G_2 दिव्यं तरु-, M_3 दिव्यं द्रुमं (for दिव्यं द्रुम). — ^{c}) B_2 T_2 G_4 अर्घ्यम् (for अर्च्यम्).

तं च दिव्यं द्रुमश्रेष्ठं पारिजातममित्रजित् ।
अर्च्यमर्चितमव्यग्रमिष्टे देशे न्यवेशयत् ॥ २३
अनुज्ञाय ततो ज्ञातीन्केशवः परवीरहा ।
ताः स्त्रियः पूजयामास संक्षिप्ता नरकेण याः ॥ २४
वस्त्रैराभरणैर्भोगैर्दासीभिर्धनसंचयैः ।
हारैश्चन्द्रांशुसंकाशैर्मणिभिश्च महाप्रभैः ॥ २५
पूर्वमभ्यर्चिताश्चैव वसुदेवेन ताः स्त्रियः ।
देवक्या सह रोहिण्या रेवत्या चाहुकेन च ॥ २६
सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सौभाग्येनाभवत्तदा ।
कुटुम्बस्येश्वरी त्वासीद्रुक्मिणी भीष्मकात्मजा ॥ २७
तासां यथार्हं हर्म्याणि प्रासादशिखराणि च ।
आदिदेश गृहान्कृष्णः परिबर्हांश्च पुष्कलान् ॥ २८

इति श्रीहरिवंशे चतुर्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

९५

वैशंपायन उवाच ।
ततः संपूज्य गरुडं वासुदेवोऽनुमान्य च ।
सखिवच्चोपगृह्यैनमनुजज्ञे गृहं प्रति ॥ १
सोऽनुज्ञातो हि सत्कृत्य प्रणम्य च जनार्दनम् ।
ऊर्ध्वमाचक्रमे पक्षी यथेष्टं गगनेचरः ॥ २
स पक्षवातसंक्षुब्धं समुद्रं मकरालयम् ।
कृत्वा वेगेन महता ययौ पूर्वं महोदधिम् ॥ ३
कृत्यकाल उपस्थास्य इत्युक्त्वा गरुडे गते ।

K_{2} अर्च्यार्हम् (for अव्यग्रम्) Ś$_{1}$ अर्च्यमच्युतमत्युग्रम्, Ñ$_{1}$ अर्चितार्चितमव्यग्रम् — ^{d}) K_{4} T_{2} M_{4} इष्ट (for इष्टे). B_{1} न्ययोजयत् (for न्यवेश°)

24 ^{a}) K Ñ$_{1}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{2.\ 3\ 6}$ G_{4} अनुज्ञाप्य , K_{2} M_{4} °ज्ञया , D_{1} °ज्ञातस् (for °ज्ञाय) D_{5} ज्ञातिं (for ज्ञातीन्) — ^{c}) Ds D_{1} ताः स्त्रिय. पूजयामासु. — ^{d}) K_{1} D_{4} संगता , K_{2-4} Ñ$_{3}$ V B Dn Ds_{2} $D_{1\ 6}$ G_{2} संहृता , Ñ$_{2}$ संस्कृता , Ds_{1} सहृता (for संक्षिप्ता)

25 ^{a}) G_{5} वर्णैर् (for वस्त्रैर्) D_{4} G_{2} दिव्यैर् (for भोगैर्). — ^{c}) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_{4} च मणि (for चन्द्रांशु-) — After 25^{c}, Ś$_{1}$ ins

1080* भूषणैर्विविधैरपि ।
गन्धैश्च विविधैर्दिव्यैर्

26 ^{a}) M_{1-3} तेन (for चैव) — ^{b}) M_{3} वासुदेवेन (for व°) — ^{d}) Ś$_{1}$ देवक्या (for रेवत्या)

27 D_{2} om. 27^{a}–28^{b} After 27, S (except $G_{2,\ 3}$) G(ed.) ins

1081* सर्वकार्यसमाध्यक्षा केशवस्यातिवल्लभा ।
[M_{4} -काम- (for -कार्य-) T_{4} [आ]दि- (for [अ]ति-)]

28 D_{2} om 28^{ab} (cf v 1 27) — ^{a}) Ś$_{1}$ तथा (for तासां) K_{1} $D_{3.\ 4}$ T_{3} रम्याणि (for हर्म्याणि). — ^{c}) Ś$_{1}$ गृहे , T_{2} गृहं (for गृहान्). — ^{d}) Some Mss. पारिबर्हांश् (for परि°). — After 28, S (except G_{2}) G(ed.) ins. .

1082* सत्यभामा सदा विष्णोः पार्श्वस्था संसदि प्रिया ।

Colophon om in Ñ$_{1}$ — *Mention of the Epic* Ds_{2}. — *Mention of Khila* — All Mss (Ñ$_{1}$ om) — *Adhy. name* Ś$_{1}$ नरकवध समाप्तः ; $K_{1\ 2\ 4}$ Ñ$_{3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn D_{1-6} T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_{1-3} द्वारकाप्रवेश , K_{3} द्वारकाप्रवेशवर्णनम् , Ñ$_{2}$ द्वारकाप्रवेशनम् ; V_{2} Ds द्वारवतीप्रवेश . — *Adhy. no* (figures, words or both) · K_{3} 152 , Ñ$_{3}$ V_{1} B_{2} 158 , V_{2} 157 ; V_{3} Ds_{2} 156 , D_{1} 150 ; D_{3} 163 , D_{4} T_{4} 153 ; T_{1} G_{3} 166 , T_{2} G_{1} 168 , T_{3} 175 , $G_{2\ 4}$ 160 , G_{5} M_{4} 167 , M_{1-3} 135 — *Śloka no.* Dn_{1} Ds_{2} D_{3} 28

95

1 ^{a}) D_{5} संपूज्य गरुडं देवो — ^{c}) Ś$_{1}$ [उ]पहास्य , V_{1} °गुह्य , T_{1} G_{3} M °चर्य , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ °चार्य (for °गृह्य). — ^{d}) Ś$_{1}$ Ñ$_{1}$ $D_{2\ 3}$ M_{3} गृहान् (for गृहं)

2 ^{a}) K_{1} D_{4} T_{1} $M_{1\ 3}$ ऽपि , K_{2} ऽथ (for हि) — ^{b}) Ś$_{1}$ प्रणिपत्य (for प्रणम्य च) — ^{c}) S (except $G_{2.\ 4}$) तार्क्ष्यो (for पक्षी) — ^{d}) G_{2} यथेष्टं विहगेश्वर .

3 ^{a}) K_{2} Ñ$_{1}$ D_{5} पक्षपात- (for °वात-) $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3.\ 5}$ M -प्रक्षुब्धं , T_{4} वि° , G_{2} -संरब्धं (for -संक्षुब्धं). — ^{b}) K_{4} Ñ$_{2}$ समुद्र कमलालयम् . — ^{d}) K_{1} Ñ$_{1\ 2}$ V $B_{1\ 2}$ Dn Ds_{2} $D_{3.\ 5}$ T_{4} $G_{1.\ 2.\ 5}$ $M_{3.\ 4}$ पूर्व- (for पूर्वं).

4 ^{a}) K_{4} Ñ$_{2}$ कृत(Ñ$_{2}$ °त्य)कालम् (for कृत्यकाल),

कृष्णो ददर्श पितरं वृद्धमानकदुंदुभिम् ॥ ४
उग्रसेनं च राजानं बलदेवं च माधवः ।
काश्यं सांदीपनिं चैव ब्रह्मगार्ग्यं तथैव च ॥ ५
अन्यांश्च वृद्धान्वृष्णीनां तांश्च भोजान्धकांस्तथा ।
रत्नप्रवेकैर्दाशार्हो वीर्यलब्धैस्तदार्चयत् ॥ ६
हता ब्रह्मद्विषः सर्वे जयन्त्यन्धकवृष्णयः ।
रणात्प्रतिनिवृत्तोऽयमक्षतो मधुसूदनः ॥ ७
इति चत्वररथ्यासु द्वारवत्यां सुपूजितः ।
चाक्रिको घोषयामास पुरुषो मृष्टकुण्डलः ॥ ८
ततः सांदीपनिं पूर्वमुपगम्य जनार्दनः ।
ववन्दे वृष्णिनृपतिमाहुकं विनयान्वितः ॥ ९
अथाश्रुपरिपूर्णाक्षमानन्दगतचेतसम् ।
ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुजः ॥ १०
ततः शेषानभिक्रम्य सत्कृत्य च यथार्हतः ।
सर्वेषां नाम जग्राह दाशार्हाणामधोक्षजः ॥ ११
ततः सर्वाणि दिव्यानि सर्वरत्नमयानि च ।
आसनाग्र्याणि विविशुरुपेन्द्रप्रमुखास्तदा ॥ १२
ततस्तद्धनमक्षय्यं किंकरैर्यत्समाहृतम् ।
सभां समानयामासुः पुरुषाः कृष्णशासनात् ॥ १३ C 9053
ततः स मानयामास दाशार्हान्यदुसत्तमान् । B 2 100 14 P 2 100 14

—^{b}) Ś1 Ñ1 इत्युक्त्वा गरुडो गत· —^{c}) Ś1 ददर्श पितरं कृष्णो —^{d}) Ñ1 आद्यम्, D3 पूर्वम् (for वृद्धम्)

5 ^{b}) K1 4 V B Dn Ds D1 4 6 स (for च) Ñ2 V B D (except D3) T4 G2, 5 सात्यकिम् (for माधव·) —^{c}) K1 4 D2 5 6 सांदीपिनं, K2 D1 सांदिपनिं, Ds सांदीपिनिं, D3 M4 °पन (for °पनि) —^{d}) K2 ब्राह्मणाग्र्यं, D2 ब्रह्मदत्त, D3 बभ्रुं गार्ग्यं, D5 भृगवं गार्ग्यं (for ब्रह्मगार्ग्यं) Ś1 गुरुं च तम् (for तथैव च)

6 ^{a}) T4 अन्यान्वृद्धान्वृष्णीनां स —^{b}) V1 ये (for तांश्) K4 B3 Ds1 भोजान्धकास् (for °कांस्) Ś1 D2 3 ये च भोजान्धकास्तथा; Ñ1 ये च भोजानुगास्तथा; S (except T4 G2) सर्वान्भो(M4 तांश्च भो)जान्धकै· सह —^{c}) Ś1 -प्रसेकैर् (for प्रवेकैर्) K1 3 4 Ñ1 2 V B Dn Ds D1 4–6 T1 4 G3 M4 दाशार्हान् (for °र्हो). D2 3 रत्नप्रदानैर्दाशार्हान्

7 ^{a}) G5 गता (for हता) D3 दुष्टद्विष· (for ब्रह्म°) — M1–3 om 7^{cd} T1–3 G1 3–5 M4 G(ed) repeat 7^{cd} after 1083* —^{c}) Ś1 एष प्राप्त· शतघ्नीभिर्, Ñ1 बन्दिमुक्ताभिवासिभि ; T1–3 G1 3–5 M4 (all second time) एवमुक्त सह स्त्रीभिर् —^{d}) Ñ1 स्तुवन्तो, D3 सत्कृतो; D4 अजितो (for अक्षतो) — T1–3 G1 3–5 M4 ins after the first occurrence of 7^{cd} : T4 M1–3 G(ed) after 7^{ab}

1083* प्रीताश्च मुनय सर्वे रक्षिता यदुसत्तमा ।
इति प्रीता यदुवृषा वर्धयन्ति जनार्दनम् ॥

8 ^{a}) Ñ1 वीथि-, T1–3 G1, 4 5 M सर्व- (for इति) Ñ2 -रथ्यां च (for -रथ्यासु) — D5 reads 8^{c}–9^{b} on marg. —^{c}) K2 चक्रिकैर्: V3 Dn1 चाक्रिको, T1 चक्री स (for चाक्रिको). — After 8, S (except G2) G(ed.) ins

1084* निर्विघ्नं मुनयो राजश्चरन्तु विविधं तपः ।
निहतो नरको दुष्टः सानुग सबलान्वितः ॥

[(L 2) T4 सानुज (for °ग) T3 G1 सानुगः सबलानुग· (for ^{b})]

9 ^{a}) Some Mss सांदीपिनं, सांदिपनिं, सांदीपिनिं or सांदीपनं (for सांदीपनिं) —^{b}) K1 D4 अधिगम्य, K2–4 Ñ1 2, 3 (marg) V1 B1 Dn Ds D1 5 T3 G4 5 M2 अभिगम्य, Ñ3 V2 3 B2 3 D2 3 6 अभिवाद्य; T2, 3 उपागम्य (for उप°) —^{c}) T1–3 G1 3 4 M4 -वृषभम् (for -नृपतिम्) —^{d}) D4 आहुकिं (for °कं)

10 Dn2 om (hapl) 10^{a}–11^{b} —^{a}) K1–3 V B Dn1 Ds D4 6 तथाश्रु-, D1 तथोद-, D5 तथा तु, G2 तथा हि (for अथाश्रु-) —^{b}) Ds1 G2 -चेतसा (for °सम्) — Ñ1 om. 10^{cd} —^{d}) D2 (marg as in text) पितरं स सहानुज

11 Dn2 om 11^{ab} (cf v l 10) —^{a}) T1–3 G1, 3–5 M4 स्वकान्, T4 M1–3 सर्वान् (for शेषान्). D3 उपागम्य (for अभिक्रम्य) K Ñ2, 3 V B Dn1 Ds D1 4–6 G2 उप-(K1 D4 °पा)गम्य तथा शेषान्, Ñ1 ततः सघानतिक्रम्य —^{b}) D5 नमस्कृत्य (for सत्कृत्य च) Ñ1 D2 3 जनार्दन (for यथार्हत). —^{c}) D3 अनु- (for नाम) T1–3 G1 4 5 M4 -सत्कारं, G3 -संस्कारं, M1–3 -संग्राहं (for जग्राह) —^{d}) V1 B3 D3 दशार्हाणाम् (for दा°) S (except T4 G2) अथाकरोत् (for अधोक्षज)

12 ^{a}) M1 2, 3 (*inf lin.* as in text) स्पर्ध्यानि (for सर्वाणि) —^{c}) K1 D4 आसनानि निविविशुर्, G2 त्रिमानाग्र्याणि वि°

13 ^{b}) Ś1 उदाहृतम्; K2 D4 प्रसाधि° (for समाहृ°). — G2 om 13^{c}–15^{b} —^{c}) K Ñ1 2, 3 (marg) V1 2 B1 3 Dn Ds D1 4 5 तत्सभामानयामासुः, T2, 3 G3 M1–3

सर्वान्दुंदुभिशब्देन पूजयिष्णञ्जनार्दनः ॥ १४
तामासनवतीं रम्यां मणिविद्रुमतोरणाम् ।
सुदाशार्हीं सुदाशार्हा विविशुः कृष्णशासनात् ॥ १५
ततः पुरुषसिंहैः स यदुभिः सर्वतो वृता ।
शुशुभेऽभ्यधिकं शुभ्रा सिंहैर्गिरिगुहा यथा ॥ १६
रामेण सह गोविन्दः काञ्चनं महदासनम् ।
उग्रसेनं पुरस्कृत्य भेजे वृष्णिपुरस्कृतः ॥ १७
तत्रोपविष्टांस्तान्वीरान्यथाप्रीति यथावयः ।
समाभाष्य यदुश्रेष्ठानुवाच मधुसूदनः ॥ १८

इति श्रीहरिवंशे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

९६

वासुदेव उवाच ।
भवतां पुण्यकीर्तीनां तपोबलसमाधिभिः ।
अपध्यानाच्च पापात्मा भौमः स नरको हतः ॥ १
मोक्षितं बन्धनाद्गुप्तं कन्यापुरवरं महत् ।

सभां संमान°.

14 G$_2$ om. 14 (cf v. l 13) —^{a}) Ś$_1$ K$_2$ B$_2$ T$_{2,3}$ G$_{1,3}$ M$_4$ सं- (for स) —^{b}) G$_3$ M योध- (for यदु-). K$_{1-3}$ Ñ$_3$ V$_{1,3}$ B Dn Ds D$_{1,4-6}$ G$_5$ -सत्तमः ; Ñ$_2$ V$_2$ D$_3$ -नन्दन (for -सत्तमान्) Ś$_1$ दाशार्होऽयं यदूत्तमम् ; K$_4$ °र्हान्स यदूत्तम —^{c}) T G$_{1\ 3-5}$ M$_{1-3}$ सभा, M$_4$ सदा (for सर्वान्). Ñ$_1$ V$_1$ D$_2$ घोषेण (for -शब्देन). —^{d}) G$_1$ M$_{1-3}$ पूरयिष्यञ्, G$_5$ शोभ° (for पूज°)

15 G$_2$ om 15^{ab} (cf. v. l 13). —^{a}) Ñ$_2$ V$_3$ B$_{1\ 3}$ D$_6$ नानासन(B$_3$ °गुण)वर्तीं रम्यां —^{c}) T$_4$ G$_2$ partly damaged ; K$_1$ सभा ददृशुर्दाशार्हा, K$_2$ सभां दाशार्हदाशार्हा; K$_{3,4}$ अदाशार्हाथ दाशार्हा, Ñ$_1$ सुदाशार्हा हि दाशार्हा, Ñ$_2$ V$_3$ B Dn D$_6$ सभां सर्वद(V$_3$ Dn °दा)शार्हास्ते ; Ñ$_3$ V$_1$ ते सभां सर्वदाशार्हा; V$_2$ सदाशार्हां दशार्हास्ते, Ds अदाशार्हां दशार्हास्ते, D$_1$ तां सभां च दाशार्हास्ते, D$_2$ ता सभां ते च दाशार्हा, D$_{3\ 4}$ सभां दशार्हा दाशार्हीं, D$_5$ सभां दाशार्हमुख्यास्ते, T$_{1-3}$ G$_{1,3\ 4}$ सुधर्मामथ दाशार्हा, M$_{1-3}$ दाशार्हीमथ दाशार्हा —^{d}) D$_2$ -शासने (for °नात्)

16 ^{a}) Ś$_1$ B$_2$ (also as in text) T$_4$ G$_{2\ 4}$ या, K$_2$ T$_{1-3}$ G$_{1,3\ 5}$ M तु, B$_3$ च (for सा). —^{b}) Ś$_1$ घृता (for वृता) D$_5$ यदुभि. संवृतोऽच्युत, D$_6$ °भिः सर्वतोषिता. — After 16^{ab}, D$_{1-3\ 5}$ T$_{1-3}$ G M$_4$ ins

1085* सर्वार्थगुणसंपन्ना सा सभा भरतर्षभ ।
[M$_4$ सा सभा पुरुषर्षभ (for ^{b})]

— B$_3$ om 16^{c}–18^{b} —^{c}) T$_{2\ 3}$ ह्यधिकं (for ऽभ्य°) —^{d}) Ñ$_1$ -गुहामिव (for -गुहा यथा) T G$_{1\ 3-5}$ M$_4$ सिंहैरिव महागुहा, M$_{1-3}$ सिंहैरिव गिरेर्गुहा.

17 B$_3$ om. 17 (cf v. l 16) —^{b}) Ñ$_3$ (marg as in text) B$_1$ T G$_{1,3-5}$ काञ्चनं परमासनम् —^{c}) G$_3$ नमस्कृत्य (for पुर°) —^{d}) K V$_3$ B$_2$ Dn Ds D$_1$ G$_2$ भोज- (for भेजे) T$_{2\ 3}$ G$_{1\ 4\ 5}$ -नमस्कृतः (for पुर°) Ñ$_1$ B$_1$ D$_3$ G$_3$ भोज(G$_3$ भैम)वृष्णिपुर सर

18 B$_3$ om 18^{ab} (cf v l, 16). —^{a}) V$_1$ [उ]परिस्थांस् (for °विष्टांस्) —^{b}) Ś$_1$ K$_4$ यथास्थानं ; K$_1$ Dn$_1$ D$_{1,2\ 4}$ S (except M$_4$) °प्रीतिर्, Ñ$_1$ Ds °प्रीतिं ; Ñ$_2$ °वीर्यं ; D$_3$ °पूर्वं (for °प्रीति) —^{c}) Ś$_1$ समानाय्य, Ñ$_1$ °गम्य ; D$_2$ °साद्य (for °भाष्य) —^{d}) K$_{1-3}$ V$_{1\ 3}$ B D (except D$_{2,3}$) G$_2$ उवाच पुरुषोत्तमः.

Colophon om in Ñ$_1$. — *Mention of the Epic* Ds$_2$ T$_3$ — *Mention of Khila* All Mss (Ñ$_1$ om.). — *Sub parvan* Ś$_1$ आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K$_{1,2,4}$ Ñ$_3$ V B D T G$_{1\ 3\ 4}$ सभाप्रवेशः ; K$_3$ सभाप्रवेशवर्णनम्; Ñ$_2$ सभाप्रवेशनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K$_3$ (marg) 53, Ñ$_3$ V$_1$ B$_2$ 159, V$_3$ Ds$_2$ 157, Dn 156, D$_1$ 151, D$_3$ G$_2$ 164, D$_4$ 154, T$_1$ G$_{3\ 4}$ 167; T$_3$ 176, T$_4$ M$_{1-3}$ 136, G$_1$ 169, G$_5$ M$_4$ 168. — *Śloka no* Dn$_1$ Ds$_2$ D$_3$ 18

96

1 K Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn Ds D$_{1\ 4-6}$ श्रीकृष्ण उवाच ; Ñ$_1$ विष्णुरु°, T$_4$ G$_2$ श्रीभगवानु° (for वासुदेव उ°). —^{a}) T G$_{1\ 3-5}$ M अवध्योऽपि (for अपध्यानाच्) D$_2$ अवध्यश्चैव पापात्मा ; D$_3$ अवध्योऽप्यथ पा°. —^{d}) G$_2$ हतः प्राग्ज्योतिषाधिपः

2 ^{a}) T$_{1-3}$ G$_{1,3}$ M$_4$ बन्धनं (for °नाद्) Ñ$_1$ मोक्षितो

मणिपर्वतमुत्पाट्य शिखरं चैतदाहृतम् ॥ २
अयं धनौघः सुमहान्किंकरैराहृतो मया ।
ईशा भवन्तस्तस्येति तानुक्त्वा विरराम ह ॥ ३
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भोजवृष्ण्यन्धका वचः ।
जहृषुर्हृष्टलोमानः पूजयन्तो जनार्दनम् ॥ ४
ऊचुश्चैनं नृवीरास्ते कृताञ्जलिपुटास्ततः ।
नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन ॥ ५
यत्कृत्वा दुष्करं कर्म देवैरपि सुदुष्करम् ।
लालयेः स्वजनं भोगै रत्नैश्च स्वयमर्जितैः ॥ ६
ततः सर्वदशार्हाणामाहुकस्य च याः स्त्रियः ।
प्रीयमाणाः सभां जग्मुर्वासुदेवदिदृक्षया ॥ ७

देवकीसप्तमा देव्यो रोहिणी च शुभानना ।
ददृशुः कृष्णमासीनं रामं चैव महाभुजम् ॥ ८
तौ तु पूर्वमतिक्रम्य रोहिणीमभिवाद्य च ।
अभ्यवादयतां देवौ देवकीं रामकेशवौ ॥ ९
सा ताभ्यामृषभाक्षाभ्यां पुत्राभ्यां शुशुभेऽधिकम् ।
अदितिर्देवमातेव मित्रेण वरुणेन च ॥ १०
ततः प्राप्तौ नराग्र्यौ तु तस्या दुहितरं तदा ।
एकानंशेति यामाहुर्नरा वै कामरूपिणीम् ॥ ११
तथा क्षणमुहूर्ताभ्यां यथा जज्ञे सहेश्वरः ।
यत्कृते सगणं कंसं जघान पुरुषोत्तमः ॥ १२
सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णिसद्मनि पूजिता । C 9070 B 2 101 13 P 2.101.13

बन्धने गुप्त., D2 3 °ता बन्धनाद्गु(D3 °ने गु)प्ता —b) D2 3 -वरे तथा, G3 वरे महत् (for -वर महत्) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 G2. 4 कन्यान्त पुरमु(V2 °स)त्तमम्, T1–3 G1 M °पुरमरेर्महत्; G5 कन्यकान्त पुरं महत् —c) G2 उत्क्षिप्य (for उत्पाट्य)

3 a) Ś1 Dn1 वनौघ· (for ध°) —b) K2 3 Ñ2 3 (marg) V3 B1 2 Dn Ds D1 2 5 6 मम, G2 पुरा (for मया) K4 किंकरैरावृतो मम —c) N (except Ś1) T4 G2 द्रव्यस्य, T1 तस्यैते (for तस्येति) —d) D2 3 इत्युक्त्वा (for तानुक्त्वा)

4 b) Ś1 भोजवृष्ण्यन्धकानुगा· —c) Ś1 Ñ1 G2 जहसुर्; K3 4 D3 जहर्षुर् (for जहृषुर्) Some Mss रोमाण. (for -लोमान.) —d) D2, 3 गदाधरम् (for जनार्दनम्)

5 a) T4 [ए]ते (for [ए]नं) V3 तु वीरास्ते, B1 (also as in text) महाबाहो (for नृवीरास्ते) —T1 om 5cd —d) K4 त्वत्तो, Ñ1 3 (marg as in text) तव (for त्वयि) K3 Ds -नन्दने (for °न) D2 देवकीनन्दन त्वयि

6 a) V3 D3, 5 6 T2–4 G1 3 5 M1 3 4 यत्कृतं (for °त्वा) K1, 3 Dn D4 G2 दुष्कृतं, K4 दुस्तरं (for दुष्करं) V2 T1 यत्कृतं दुष्कृत कर्म —b) Ś1 दुरुत्सहम्, K4 V1 दुरासदम्, T4 सुदुस्तरम् (for °ष्करम्) — D3 om 6c–7d —c) Ś1 लाडय, T1 G1 3 5 श्लाघय, M1–3 श्लाघयन् (for लालये) K2 4 Ñ V3 B Dn Ds D4 G2 स्वजनान् (for °नं) G4 भोज्यै (for भोगै) K1 3 V1 2 D6 लालय स्व(K1 3 °येत्स्व)जनान्भोगै, D1 लालयन्स्वजनान्भोगै; D2 लालयेत्स्वजनान्भोगान्, T2 3 M4 श्लाघय स्व(T3 °येत्स्व)जनं भोज्यै, G4 लालये स्वजनं भोज्यै —d) K4 अनन्तै, V3 D6 अर्थैश्च (for रत्नैश्च)

7 D. om 7 (cf v 1 6) —a) M2 (inf lin as in text) तेन (for तत) K1 2 सर्वा, G(ed) सर्वे (for सर्व-) K4 दाशार्हाणां च सर्वेषाम् —b) M2 (inf lin as in text) आहूता यादवस्त्रिय —c) Ñ1 D2 स्वयं जग्मुर्; Ñ3 (marg as in text) T G1 3–5 M1–3 समाजग्मुर् (for सभा ज°) M4 श्रुत्वातिप्रियमाजग्मुर्

8 a) K3 4 D. 4 G2 -प्रमुखा (for -सप्तमा) —b) Ñ3 V1 B1 3 (marg) रोहिणी रुचिरानना —c) T4 M1–3 विष्णुम् (for कृष्णम्)

9 a) Ñ3 (marg as in text) V3 B1 Dn Ds D3, 6 अभिक्रम्य, T1 2 G3 5 M परि° (for अति°) —b) Ñ1 अभिगम्य (for °वाद्य) —c) Ś1 K3 4 Ñ2 V2 B2 3 Dn D1 6 T2 4 G1 2 4 देवी (for देवौ) Ñ1 V3 D4 5 T1 G3 5 M4 अभिवादयता देवौ (Ñ1 V3 D5 T1 °वी)

10 a) K2 Dn Ds D1 4 सा ताभ्यामृषभाभ्यां वै (K2 D1 4 °ख्याभ्या) —b) K3 4 Ñ1 ऽम्बिका, D3 भृशम् (for ऽधिकम्) —c) Ś1 सा, B3 च (for [ए]व) —d) T1 पुत्रेण (for मि°)

11 a) K2 अमराग्र्यौ (for नराग्र्यौ तु) T1–3 G M ततः प्राप्ता शुभा कन्या —b) K Ñ2 3 V2 Dn Ds D1 4 तस्या सा दुहिता तदा, D6 S तयोस्तु भगिनी शुभा —c) T3 4 G1 3 5 M एकानङ्गेति यामाहुर् —d) Ś1 नराणा (for नरा वै) K1 V1 रूपिणी (for °णीम्)

12 a) Ñ1 तदा, T1 G3–5 M4 तया, M1. 2 अथ (for तथा) T2 तया क्षणमभूत्ताभ्या —b) T4 G1 2 5 यथा (for यया). Ñ1 D2 T3 M4 महेश्वर, Ñ3 V1 2 B1 3 Dn Ds D1, 4–6 T2 सुरे° (for सहे°). Ś1 K1, 3 Ñ2 B2 D3 G4 यथा जज्ञे सुरे(Ś1 Ñ2 महे)श्वर..

पुत्रवत्पाल्यमाना वै वासुदेवाज्ञया तदा ॥ १३
तामेकामाहुरुत्पन्नामेकानंशेति मानवाः ।
योगकन्यां दुराधर्षां रक्षार्थं केशवस्य च ॥ १४
तां वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः ।
देववद्दिव्यवपुषा कृष्णः संरक्षितो यया ॥ १५
तां च तत्रोपसंगम्य प्रियामिव सखीं सखा ।
दक्षिणेन कराग्रेण परिजग्राह माधवः ॥ १६
तथैव रामोऽतिबलस्तां परिष्वज्य भाविनीम् ।
मूर्ध्न्युपाघ्राय सव्येन परिजग्राह पाणिना ॥ १७
ददृशुस्तां प्रियां मध्ये भगिनीं रामकृष्णयोः ।
रुक्मपद्मकरव्यग्रां श्रियं पद्मालयामिव ॥ १८
अथाक्षतमहावृष्ट्या पुष्पैश्च विविधैः शुभैः ।
अवकीर्य च लाजैस्तां स्त्रियो जग्मुर्यथागतम् ॥ १९
ततस्ते यादवाः सर्वे पूजयन्तो जनार्दनम् ।
उपोपविविशुः प्रीताः प्रशंसन्तोऽद्भुतं कृतम् ॥ २०
पूज्यमानो महाबाहुः पौराणां रतिवर्धनः ।
विजहार महाकीर्तिर्देवैरिव स तैः सह ॥ २१
समासीनेषु सर्वेषु यादवेषु जनार्दनम् ।
नियोगात्त्रिदशेन्द्रस्य नारदोऽभ्यागमत्सभाम् ॥ २२
सोऽथ संपूजितः पूज्यः शूरैस्तैर्यदुपुंगवैः ।

13 b) T4 -सद्मसु (for °नि) — c) K Ñ2 D (except D6) G2 M1–3 पुत्रवत्परिपाल्यन्ती

14 a) T1–3 G1 3–5 M1 3 4 एवम्, T4 एनाम्, M2 एताम् (for एकाम्) — For 14^{ab}, N (except Ś1) G2 subst

1086* एकानंशेति यामाहुरुत्पन्नां मानवा भुवि ।
[D3 ताम् (for याम्). D2 उत्पन्ना (for °न्ना)]

— c) Ds1 योगकन्या (for °न्यां) — d) Ś1 रक्षार्थं केशवाज्ञया

15 a) T4 यां (for तां). D2 3 तां वै सुमनसः सर्वे, T1 तां वै देवीं जना लोके — b) K4 पूजयिष्यन्ति यादवा — c) G1 5 दिव्यां वै (for देववद्) Ś1 K2 Ñ1 2 D6 -वपुषः ; Dn Ds1 °षं ; Bom Poona eds G(ed) -पुरुष. (for -वपुषा) D3 देवो दिव्येन वपुषा, T G3 4 M4 दिव्यां (T1 2 °व्या) वै दिव्यपुरुषा, M3 दिव्यां वै दिव्यवपुषं. — d) D2 ऽनया (for यया)

16 a) D2 कृष्णः सु- ; D3 कृष्णोऽनु (for तत्रोप-) Ñ1 तव पुत्रोऽनुसंगम्य — b) K4 श्रियाम् (for प्रि°) Ś1 Ds1 G2 5 सखी (for सखीं) Ñ1 2 B2 D1 2 4 5 स्वसाम् (for सखा) — K3 repeats 16^{cd} after 22. — c) Ś1 एकेनाग्रे; T G1 3–5 M करेणाथ (for कराग्रेण) — d) Ś1 D3 केशवः (for माधवः)

17 b) K Ñ V2 3 B D G2 सं- (for तां) V1 मानिनीम् (for भावि°) — d) K1–3 Ñ V2 3 B2 3 Dn Ds D1 4–6 T4 G2 प्रति (for परि-)

18 a) K Ñ2 3 V2 3 B2 3 Dn D1 2 4–6 T4 M4 ता स्त्रियो, V1 B1 Ds D3 T1 G2 ता स्त्रियो (for तां प्रियां) — b) T2 3 G1 5 भगिनी कृष्णरामयोः — c) K1 रुक्मपत्र- (for °पद्म) K2–4 Ñ2, 3 V B Dn Ds2 D1–6 T4 G2 5 -व्यग्रकरां, Ds1 -व्यतिकरा (for -करव्यग्रां) Ñ1 रुक्मपत्रधर व्यग्रा — d) K2 3 Dn D1 M2 स्त्रियं (for श्रियं) T1–3 G1 3–5 M4 स्त्रि(G4 M4 श्रि)यं पद्मकरामिव

19 a) K1–3 Ñ V B Dn Ds D1–4 6 T4 G2 M4 तथाक्षत-, K4 D5 त(D5 य)थाक्षतैर् (for अथाक्षत-) — c) K2–4 Ñ V B Dn Ds1 D1 3 5 6 T G ता (for तां) — d) K Ñ V B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 G2 यथालयम्; D3 स्वमालयम् (for यथागतम्)

20 a) Ś1 नैर्ऋता, T1–3 G1 3–5 M विस्मिताः (for यादवा) — c) K1 Ñ2 3 (marg) V1 2 D3 4 उत्थाय (for उपोप-) D5 प्रीत्या (for प्रीताः) — d) T3 G5 कथयन्तो (for प्रशंसन्तो). Ñ3 महाद्भुतम्, D2 ऽद्भुतं च तत्, D3 °तं सकृत् (for °तं कृतम्)

21 b) Ś1 K4 D5 नन्दि- (for रति) — c) Bom Poona eds G(ed) विरराज (for विजहार) — d) D1 अपि शतै (for इव स तै) — After 21, S (except G2) ins. an addl colophon [*Mention of the Epic* T3. — *Adhy. name* T1 G3 एकानङ्गागमनम् — *Adhy no* · T1 G3 168, T2 G1 107, T3 177, T4 M1–3 137, G4 168; G5 169]

22 Before 22, T G1, 3–5 M ins. वैशंपायनः — a) K1 3 D4 वीरेषु (for सर्वेषु) — b) Ś1 पूजयन्तो ; Ñ1, 3 V1 B1 बान्धवेषु (for याद°) — c) T4 निदेशात् (for नियोगात्) — d) Ds1 ऽथागमत् (for ऽभ्या°) D3 सद (for सभाम्) — After 22, K3 repeats 16^{cd}

23 K3 om 23^{ab} — a) Ś1 सोऽभि-, D2 साधु (for सोऽथ) D1 संपूज्य त (for °जितः) Ś1 पूज्यै, K2 कृष्णो ; V1 तत्र, D2, 3 सौम्य, T1 4 G2–4 M सर्वे· (for पूज्यः) T2 G1 5 सोऽथ सपूजितै सर्वैर् — b) K1 नरैस्तैर्, K2 नरैश्च (for शूरैस्तैर्) T1–3 G1 3–5 M4 यादवैर्मुनिपुंगव. — c)

करे संस्पृश्य गोविन्दं विवेश महदासनम् ॥ २३
सुखोपविष्टस्तान्वृष्णीनुपविष्टानुवाच ह ।
आगतं शक्रवचनाज्जानीध्वं मां नरर्षभाः ॥ २४
शृणुध्वं राजशार्दूलाः कृष्णस्यास्य पराक्रमम् ।
यानि कर्माणि कृतवान्बाल्यात्प्रभृति केशवः ॥ २५
उग्रसेनसुतः कंसः सर्वान्निर्मथ्य बान्धवान् ।
राज्यं जग्राह दुर्बुद्धिर्बध्वा पितरमाहुकम् ॥ २६
समाश्रित्य जरासंधं श्वशुरं कुलपांसनः ।
भोजवृष्ण्यन्धकान्सर्वानवमन्यत दुर्मतिः ॥ २७
ज्ञातिकार्यं चिकीर्षैस्तु वसुदेवः प्रतापवान् ।
उग्रसेनस्य रक्षार्थं स्वपुत्रं पर्यरक्षत ॥ २८
स गोपैः सह धर्मात्मा मथुरोपवने वसन् ।
अत्यद्भुतानि कर्माणि कृतवान्मधुसूदनः ॥ २९
प्रत्यक्षं शूरसेनानां श्रूयते महदद्भुतम् ।
यथानेन शयानेन शकटान्तरचारिणा ॥ ३०
राक्षसी निहता रौद्रा शकुनीवेषधारिणी ।
पूतना नाम घोरा सा महाकाया महाबला ।
विषदिग्धं स्तनं क्षुद्रा प्रयच्छन्ती महात्मने ॥ ३१
ददृशुस्तां विनिहतां राक्षसीं ते वनेचराः ।
पुनर्जातोऽयमित्याहुरुक्तस्तस्माद्धोक्षजः ॥ ३२ C 9090 B 2 101 P 2 101 3

B2 Dn1 T3 4 करं स-, D3 करेण, G2 करौ सं- (for करे सं-) D4 करं सस्पृश्य स हरेर् — d) K Ñ V B Dn Ds D1 4-6 G2 विवेश परमासने, D2 3 उपविष्टो महासने, M3 निषसाद वरासने — After 23, Ds1 (marg) ins

1087* तत प्राह महाबाहुराहुको नृपतिर्मुनिम् ।
मुने वाचय किंचिद्वै पुराणं परमोत्तमम् ॥
तथेति हरिणा भूप हरिवंशस्य पुस्तकम् ।
निक्षिप्तमासने पुण्ये नारदोऽवाचयत्तदा ॥
श्रोतव्योऽप्युद्धवश्चाशु भूत्वा मौनमुपाश्रित । [5]
सुखोपविष्टस्तूष्णी ता नारदोऽवाचयत्कथाम् ॥

24 a) V2 D1 सुखोपविष्टांस्तान्वृष्णीन् — b) G5 उवाच मुनिपुगवः — c) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4-6 T4 G2 संप्राप्त (for आगतं) Ñ1 B1 सदनाज् (for -वच°) — d) Ś1 D2 3 जानीध्वं यादवर्षभा, B3 T1-3 G4 5 °ध्वं मानवर्षभाः, G3 °ध्वं मनुजर्षभा

25 a) Ś1 यदु- (for राज). — c) G3 5 बलवान् (for कृत°) — M4 reads 25^{d}–27^{d} twice

26 For the repetition in M4, cf v 1 25. — b) N (except Ś1 D2 3) T4 G2 यादवान् (for बान्ध°).

27 For the repetition in M4, cf v 1 25 — a) K1 समासृज्य (for °श्रित्य) — b) Ñ2 D4 -पांसुलः, V1 -पांशुल, V3 -पांसल·, B3 -पांशल·; G2 3 5 M1 3 4 (both times) -पांसनम् (for °न·) — d) Ñ1 3 V2 D5 T G1 2 4 5 M1-3 अवमत्य सुदु(Ñ1 स दु-, V2 च दु)र्मतिः, Ñ2 V1 3 B1 3 D2 3 6 °न्य च दु(V1 B1 सुदु)र्मति

28 a) K1-3 Ñ B2 Dn Ds D1 4 T1 3 G1 3-5 चिकीर्षुस् (for °र्षंस्) — Ś1 om. 28^{c}–31^{d} D5 reads 28^{c}–29^{b} on marg — d) D3 5 स्वं (for स्व-) D4 स्वपुत्रं पर्यवैक्षत· — After 28, Ñ2 ins .

1088* नन्दगोपस्य भवने गोव्रजेषु च वर्धित· ।

29 Ś1 om 29 (cf v 1 28) — a) Ds वनौकसै. स धर्मात्मा, D4 M1-3 गोपै सह स ध° — b) K1 ऽवसत्, Bom Poona eds G(ed) स्थितः (for वसन्) — c) V2 कार्याणि (for कर्माणि)

30 Ś1 om 30 (cf v 1 28) — a) K1 D4 प्रत्यक्षे (for °क्षं) — b) Ñ2 यततां, V2 3 D6 T1 श्रूयतां, D2 3 दृश्यते (for श्रूयते) T2 3 G1 3-5 M4 श्रूयतामिदमद्भुतम्. — c) K1 3 Ñ3 V1 B Dn Ds D1 2 4 6 अधोऽनेन, K2 आत्मनैव, K4 V2 T1 G1 उत्तानेन, Ñ1 अथोऽनेन; Ñ2 V3 D3 G5 अथानेन, D5 अधोत्तान-, G2 आसने तु (for यथानेन) — d) K2 शकटं परिवर्तितम्

31 Ś1 om 31^{abcd} (cf v 1 28) — a) V2 3 B2 3 Ds D6 रौद्री, D2 3 क्षुद्रा, T1 2 G1 3 5 M1-3 क्रूरा (for रौद्रा) — c) Ñ2 V3 B3 D2 3 6 T2-4 G1 3-5 M सा घोरा (by transp) — e) K2 क्रुद्धा, K4 रौद्र, T G1 3-5 M1-3 पापा (for क्षुद्रा) M4 विषदिग्धस्तना पापा — f) K Ñ V B Dn Ds D1 4-6 T1 G2 3 जनार्दने; D3 महात्मन (for °ने)

32 a) Ś1 ते (for तां) K Ñ1, 2 V2 3 B2 3 Dn Ds D1 4-6 T1 G2 ददृशुर्निहता तां ते (K1 2 4 D1 4 °तां ते तु; D5 °तां तत्र, D6 °तां तेन, G2 °तामन्ते) — b) Ñ3 V2 B1 वनौकसः (for वनेचरा) K Ñ1 2 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 4-6 G2 M4 राक्षसीं वनगोचरा — After 32^{ab}, Ñ2 V2 B1 Dn Ds D1 ins

1089* बले सुतां महाघोरां भीषणां विकृताननाम् ।

— c) T1-3 G1 3 5 M [उ]क्तस् (for [आ]हुस्). — d) S तैर्गोपैर्गोपनन्दन· ।

अत्यद्भुतमिदं चासीद्यच्छिशुः पुरुषोत्तमः ।
पादाङ्गुष्ठेन शकटं क्रीडमानो व्यलोडयत् ॥ ३३
दाम्ना चोलूखले बद्धो विप्रकुर्वन्कुमारकान् ।
दामोदर इति ख्यातो वसुदेवसुतस्ततः ॥ ३४
कालियश्च महानागो दुराधर्षो महाबलः ।
क्रीडता वासुदेवेन निर्जितो यमुनाह्रदे ॥ ३५
अक्रूरस्य च प्रत्यक्षं यन्नागभवने प्रभुः ।
पूज्यमानस्तदा नागैर्दिव्यं वपुरधारयत् ॥ ३६
शीतवातार्दिता गाश्च दृष्ट्वा कृष्णेन धीमता ।
धृतो गोवर्धनः शैलः सप्तरात्रं महात्मना ।
शिशुना वासुदेवेन गवां त्राणार्थमिच्छता ॥ ३७
तथा सुदुष्टोऽतिबलो महाकायो नरान्तकृत् ।
गोपतिर्वासुदेवेन निहतोऽरिष्टकः क्षितौ ॥ ३८
धेनुकः स महाकायो दानवः सुमहाबलः ।
निहतो वासुदेवेन गवां त्राणाय दुर्मतिः ॥ ३९
सुनामानममित्रघ्नं सर्वसैन्यपुरस्कृतम् ।
वृकैर्विद्रावयामास ग्रहीतुं समुपागतम् ॥ ४०
रौहिणेयेन संगम्य वने विचरता पुनः ।
गोपवेषधरेणैव कंसस्य भयमाहृतम् ॥ ४१
तथा वनगतः शौरिर्दंष्ट्रायुधबलं हयम् ।

---

33 ^{a}) D3 च तत्र (for इद च) — Ñ2 om 33^{d}–35^{b} — ^{d}) D3 क्रममाणो (for क्रीडमानो) T1–3 G1 3–5 M व्यपोहत (for व्यलोडयत्) — T1–3 G1 3–5 M4 ins after 33 T4 M1–3 cont after 1091*

1090* भक्षयन्दधि गोविन्दः पय पानं च साग्रजः ।

[T4 इव, M1–3 अथ (for दधि) T4 पयसान्न (for पय-पानं)]

34 Ñ2 om 34 (cf v l 33) — ^{a}) M1–3 चैवोदरे (for चोलूखले) K3 बध्वा (for बद्धो) — ^{b}) D2 विप्रकर्षन् (for °कुर्वन्) Ś1 विप्रकर्षंस्तरून्बलात्, M4 °कर्षन्कुमारकम् — After 34^{ab}, T4 M1–3 ins .

1091* उलूखले परामृद्नाद्वृक्षौ सत्योपचायिनौ ।

— After the above, T4 M1–3 cont 1090* — ^{d}) Ñ1 तथा; D2 3 T4 M1–3 बली (for तत) — K V B Dn Ds D1 4–6 G2 subst for 34^{cd} · T1–3 G1 3, 5 M4 ins after 34^{ab}

1092* बभञ्जार्जुनवृक्षौ द्वौ ख्यातो दामोदरस्तत· ।

[T1 3 G1 3 5 M4 ख्यातौ दानवरूपिणौ (for ^{b})]

35 Ñ2 om 35^{ab} (cf v l 33) — ^{a}) D6 महाभागो (for °नागो) — ^{b}) Ñ1 महावीर्यो, Ñ3 (marg as in text) महाकायो (for दुराधर्षो)

36 ^{a}) K Ñ2 V2 3 B2 3 Dn Ds D1 4–6 T1–3 G M4 समक्षं च, T4 M1–3 स प्रत्यक्ष (for च प्र°) — ^{b}) T4 M1–3 -सदने (for -भवने) Bom Poona eds G(ed) विभुः (for प्रभु) — ^{c}) K3 4 Dn Ds1 D1 G1 5 M4 पूज्यमानं (for °मानस्) D3 पुरा (for तदा)

37 ^{a}) Ds2 G5 -वातादिना; D1 -वातार्दितान् (for °र्दिता). Ś1 K4 गावो, G2 गोपा (for गाश्च) — ^{b}) G2 दृष्टाः (for दृष्ट्वा) — ^{c}) V2 चण्डः (for शैलः). — ^{d}) K1 G1. 3. 5 महात्मनः (for °ना) — M4 om (hapl) 37^{f}–39^{c} — ^{f}) Ś1 उद्यत , Ñ1 Dn1 T2 3 इच्छताम्, T4 इत्युत (for इच्छता) B1 गवा त्राणमभीप्सता

38 M4 om 38 (cf v l 37) Ñ1 om. 38–39. — ^{a}) Ś1 B1 D3 तथा प्र-, K1–3 D4 तथाति , Dn Ds D5 G1. 5 तथा स, D1 यथा स, D2 तदा प्र-; T1 4 G3 M1–3 अथ प्र-; T2 G4 तदा सु-, G2 अथ सु- (for तथा सु-) K4 यः सुप्रवृद्धो बलिनो — ^{b}) K2 महामायो, D6 °कालो (for °कायो). — ^{d}) K Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1 3–6 T2 3 G1. 2 4. 5 हतोऽरिष्टो महासुर (T2. 3 G1 4 °बलः), B1 रिष्टको विनिपातितः

39 M4 om 39^{abc} (cf v l 37). Ñ1 om 39 (cf v. l. 38) T2 3 om (hapl) 39^{ab}. G5 om 39^{cd}. — ^{c}) T4 M1–3 निहतो बलदेवेन — ^{d}) Ś1 प्रजानां हितकार्थिना; K1 D4 गवां त्राणार्थमिच्छता (= 37^{cd}); D2 3 गोव्रजानां हितार्थिना, T1 4 M1–3 खररूपी (T1 °पो) महाबलः (T4 °सुर·).

40 ^{a}) D2 G5 सुदामानम् (for सुना°) K1 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D4–6 T G1. 2 अमित्रघ्न· (for °घ्नं) K2 वसमानममित्रघ्न·; D1 G4 M4 सुदामानममित्रघ्न — ^{b}) S1 -दैत्य- (for -सैन्य-) — ^{c}) Ś1 वृकं (for वृकैर्) V2 वृकैर्विदारयामास — ^{d}) K Ñ V B2 3 Dn Ds D1. 4–6 G2 M4 गृहीत (Ñ3 ग्रहीतु) समुपस्थितम्, B1 °सग्रहीतुमुपस्थितम्

41 ^{a}) T2 संगत्य (for °म्य) — ^{b}) K2 वनं (for वने). D3 पुरा (for पुन) — ^{d}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2. 4–6 T1–3 G M4 आहितम् (for आहृतम्) D3 सदा भयकृतं सताम्

42 ^{a}) N (except Ś1) T G1 3–5 व्रजगत (D3 °तं) (for वनगतः) — ^{b}) K3 दन्तायुध-, K4 दंष्ट्रायुधं, Ñ1 Dn1 D2 T1 दृष्ट्वा युद्ध-; D1 दत्तयुद्ध- (for दंष्ट्रायुध·). D3 दृष्ट्वा

प्रग्रहं भोजराजस्य जघान पुरुषोत्तमः ॥ ४२
प्रलम्बश्च महाकायो रौहिणेयेन धीमता ।
दानवो मुष्टिनैकेन कंसामात्यो निपातितः ॥ ४३
एतौ हि वसुदेवस्य पुत्रौ सुरसुतोपमौ ।
ववृधाते महात्मानौ ब्रह्मगार्ग्येण संस्कृतौ ॥ ४४
जन्मप्रभृति चाप्येतौ गार्ग्येण परमर्षिणा ।
याथातथ्येन विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ ॥ ४५
यदा त्विमौ नरश्रेष्ठौ स्थितौ यौवनगौ सुखे ।
सिंहशावाविवोदीर्णौ मत्तौ हैमवतौ यथा ॥ ४६
ततो मनांसि गोपीनां हरमाणौ महाबलौ ।
आस्तां गोष्ठचरौ वीरौ देवपुत्रसमद्युती ॥ ४७
नैतौ जवे वा युद्धे वा क्रीडासु विविधासु वा ।
नन्दगोपस्य गोपालाः शेकुः प्रतिसमीक्षितुम् ॥ ४८
व्यूढोरस्कौ महाबाहू सालस्कन्धाविवोद्गतौ ।
श्रुत्वेमौ व्यथितः कंसो मन्त्रिभिः सहितोऽभवत् ॥ ४९
नाशकच्च यदा कंसो ग्रहीतुं बलकेशवौ ।
निजग्राह ततः क्रोधाद्वसुदेवं सबान्धवम् ॥ ५०
सहोग्रसेनेन तदा चोरवद्गाढबन्धनम् ।
कालं महान्तमवसत्कृच्छ्रमानकदुंदुभिः ॥ ५१
कंसस्तु पितरं बध्वा शूरसेनाञ्शशास ह ।
जरासंधं समाश्रित्य तथैवाहृतिभीष्मकौ ॥ ५२
कस्यचित्त्वथ कालस्य मथुरायां महोत्सवम् ।
पिनाकिनं समुद्दिश्य कंसश्चक्रे नराधिपः ॥ ५३
तत्र मल्लाः समापेतुर्नानादेश्या विशां पते ।
नर्तका गायकाश्चैव कुशला नृत्तसामसु ॥ ५४
ततः कंसो महातेजा रङ्गवाटं महाधनम् । C 9113 B 2. 101 56 P 2 101 56

युद्धगतं द्वयम्.

43 $T_{2\ 3}$ om 43^{a} — ^{a}) $K_{3\ 4}$ Dn Ds महावीर्यौ, D_1 G_2 °बाहो (for °कायो) — ^{c}) T_1 जघान (for दानवो)

44 ^{b}) $Ś_1$ V_2 D_2 सुतौ सुर-, $Ñ_{2\ 3}$ V_1 $B_{1\ 3}$ सुतौ देव-, V_3 B_2 $D_{3\ 5\ 6}$ पुत्रौ देव- (for पुत्रौ सुर-) — ^{c}) $Ś_1$ विवृध्वाते (for ववृधाते) K Ñ V B D (except $D_{2\ 5}$) G_2 M_4 महावीर्यौ (V_2 °रौ) (for °त्मानौ) — ^{d}) K_4 D_3 -मार्गेण (for -गार्ग्येण) K_3 संस्तुतौ, D_5 सत्कृतौ, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 शिक्षितौ, T_4 M_{1-3} धीमता (for संस्कृतौ) $K_{1\ 2}$ D_4 ब्रह्ममार्गेण संस्थितौ

45 ^{b}) K_2 मार्गेण, K_4 गर्गेण, V_1 B_3 G_5 गार्गेण (for गार्ग्येण).

46 ^{a}) $Ś_1$ त्वेतौ, D_3 न्विमौ, $M_{1\ 3}$ [अ]पीमौ (for त्विमौ) — ^{b}) K $Ñ_{2\ 3}$ V B D (except D_2) T_{1-3} G M_4 स्थितौ यौवनसंमुखे (T_{1-3} G_{3-5} °खौ), T_4 स्थितौ यौवनगोचरम् — ^{c}) $Ś_1$ [उ]त्तीर्णौ (for [उ]दीर्णौ) D_3 उभौ सिंहाविवोदीर्णौ.

47 $Ñ_3$ V_1 om 47^{ab} — ^{a}) $K_{1\ 2}$ गोपानां (for गोपीनां) — ^{b}) K_1 $Ñ_2$ D_4 रममाणौ (for हर°). — ^{c}) $T_{2.\ 3}$ G_{3-5} M_1 गोषु चरौ (for गोष्ठचरौ) D_5 पुत्रौ (for वीरौ) — ^{d}) $K_{1\ 3}$ Ñ V $B_{2\ 3}$ D (except D_5) T_4 G_2 -पुत्रोपम-, K_2 -पुत्रौ महा (for -पुत्रसम-) K_4 देवपुत्रोपमाविव

48 ^{a}) K_1 Ds_2 एतौ जवे वायुवेगौ; D_3 नैतौ जये तथा युद्धे, D_5 एतौ जवे चायुधे च — ^{d}) N (except $Ś_1$ D_3) T_4 G_2 न शेकुः प्रस(K_2 पृष्ठ)मीक्षितुम्

49 ^{b}) Dn [उ]द्यतौ, Ds [उ]न्नतौ, D_5 G_4 [उ]द्धतौ (for [उ]द्गतौ) — ^{c}) K_1 V_2 D_1 T_1 $G_{1\ 2\ 4}$ [अ]सौ, $D_{2\ 3}$ [ए]व, T_{2-4} $G_{3\ 5}$ M_1 तौ, M_{1-3} [ए]तौ (for [इ]मौ)

50 ^{a}) V_1 B_1 शशाक (for [अ]शकच्च) — D_3 om 50^{c}–51^{b} — ^{c}) $Ś_1$ $Ñ_2$ कोपाद्, V_1 B_1 क्रुद्धो (for क्रोधाद्)

51 D_3 om 51^{ab} (cf v l 50) T_4 om 51^{ab} — ^{b}) K_2 गौरवाद्, D_5 वैरिवद् (for चोर°) T_{1-3} G_{3-5} M -बन्धने (for °नम्). $Ś_1$ गौरवाद्गाढबन्धन — ^{c}) $Ś_1$ आसदत् (for अवसत्) — ^{d}) V_1 B_1 कृच्छ्रेण (for कृच्छ्रम्)

52 ^{a}) V_2 D_5 स्व (for तु) — ^{b}) K_4 तूग्रसेन; D_5 $T_{2.\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 शूरसेनं (for °सेनाञ्) $Ś_1$ जगाम (for शशास)

53 ^{c}) $Ñ_3$ (marg) V_1 समाश्रित्य (for समुद्दिश्य). $Ś_1$ पिनाकिनेयमुद्दिश्य (sic) — ^{d}) N (except $Ś_1$ $D_{1\ 3}$) चक्रे कंसो (by transp) T_4 महाबल (for नराधिप)

54 ^{a}) N (except $Ś_1$) समाजग्मुर्; T_1 °पेदुर् (for °पेतुर्) T_4 G_2 ततो मल्लाः समाजग्मुर् — ^{c}) T_1 G_3 नर्तना (for °का) $Ś_1$ V_2 D_2 G_4 गायनाश् (for °काश्) K Ñ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds D_{3-6} G_2 नर्तना गायनाश्चैव — ^{d}) $K_{1.\ 3.\ 4}$ Dn Ds D_2 -कर्मसु; V_2 D_5 G_4 -गीतयोः; D_3 -कर्माणि (for

कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः ॥ ५५
तत्र मञ्चसहस्राणि पौरजानपदैर्जनैः ।
समाकीर्णान्यदृश्यन्त ज्योतिर्भिर्गगनं यथा ॥ ५६
भोजराजः श्रिया जुष्टं राजमञ्चं महर्द्धिमत् ।
आरुरोह ततः कंसो विमानं सुकृती यथा ॥ ५७
रङ्गद्वारे गजं मत्तं प्रभूतायुधकल्पितम् ।
शूरैरधिष्ठितं कंसः स्थापयामास वीर्यवान् ॥ ५८
यदा हि स महाभोजो रामकृष्णौ समागतौ ।
शुश्राव पुरुषव्याघ्रौ सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ५९
तदाप्रभृति यत्तोऽभूद्रक्षां प्रति नराधिपः ।
न च शेते सुखं रात्रौ रामकृष्णौ विचिन्तयन् ॥ ६०
श्रुत्वा तु रामकृष्णौ च तं समाजमनुत्तमम् ।
उभौ विविशतुर्वीरौ शार्दूलौ गोव्रजं यथा ॥ ६१
ततः प्रवेशे संरुद्धौ रक्षिभिः पुरुषर्षभौ ।
हत्वा कुवलयापीडं ससादिनमरिंदमौ ।
अवमृद्य दुराधर्षौ रङ्गं विविशतुस्तदा ॥ ६२
चाणूरान्ध्रौ विनिष्पिष्य केशवेन बलेन च ।
औग्रसेनिः स दुष्टात्मा सानुजो विनिपातितः ॥ ६३
यत्कृतं यदुसिंहेन देवैरपि सुदुःसहम् ।
कर्म तत्केशवादन्यः कर्तुमर्हति कः पुमान् ॥ ६४
यद्धि नाधिगतं पूर्वैः प्रह्लादबलिशम्बरैः ।
तदिदं शौरिणा वित्तं प्रापितं भवतामिह ॥ ६५
एतेन मुरमाक्रम्य दैत्यं पञ्चजनं तथा ।
शैलसंघानतिक्रम्य निसुन्दः सगणो हतः ॥ ६६

-सामसु) T1-3 G1 3 M4 कुशला भूपधामसु

55 [a]) T2 G3 5 M4 महाराज, M1-3 °भोजो (for °तेजा) — [d]) Ś1 -वेष्टितैः, B1 D6 G2 -निश्रितैः; D5 (marg) -धिष्ठितैः (for -निष्ठितैः) D2.3 शिल्पिभिः सह निश्रितैः (D3 °तः)

56 [b]) Dn पौरैर् (for पौर) — [c]) Bom Poona eds G(ed) दृश्यन्ते (for [अ]दृश्यन्त) K4 समाकीर्णा स्म दृश्यन्ते — [d]) T3 G1 5 गगने (for °न) K Ñ V B D G2 ज्योतीषि गगने यथा

57 [a]) T1 2 G1 3 M2 4 पूर्णं (for जुष्टं) Ś1 भोजराजं महात्मानं, T3 G4 M1 3 भोजराजश्रिया पूर्णं — [b]) K Ñ V B Dn Ds D1 4-6 T4 G2 रङ्गवाट; D2 मञ्चवाट (for राजमञ्चं) D3 मञ्चवाट महाधनम्

58 [a]) K Ñ V B Dn Ds D4 6 G2 4 रङ्गद्वारि, D5 G1 °वाटे (for °द्वारे) — [c]) Ś1 Ñ1 V2 Dn1 Ds T1-3 G1, 3 4 M1 अधिष्ठित (for °तं) — [d]) Ś1 D2 3 दुर्मति, D1 भास्वरः, T G1 3 4 M1-3 पार्थिवः (for वीर्यवान्)

59 [a]) N (except Ś1) T1 G1 2 महातेजा; G4 °बाहो (for °भोजो) — [b]) K1 2 महाबलौ (for समागतौ) — [c]) K3 4 V2 D (except D6) M1-3 शुश्रुवे (for शुश्राव).

60 [b]) T1-3 G1 3 5 M जनाधिप (for नरा°) — [c]) K Ñ2 3 V B D (except D2 3) G2 शिष्ये (for शेते).

61 [a]) K1-3 Ñ V B D• T G M4 रामः कृष्णश् (for रामकृष्णौ) — [b]) Ś1 अनुत्तमौ, T1-3 G M1-3 समागतम् (for अनुत्तमम्) — [c]) Ś1 तथा; D2.3 ततो (for उभौ). T G1 3-5 M हृष्टौ (for वीरौ). — [d]) D2 गोधनं (for गोव्रजं)

62 [a]) K2 Ñ3 V1 3 B1 T1 प्रवेश- (for °शे) Ś1 संक्रुद्धौ, B3 M1. 2 संरब्धौ (for संरुद्धौ) G1 तत प्रवेशसंक्रुद्धौ —Ś1 Ñ1 om 62[bc] — [d]) K2-4 Ñ3 (marg.) V1 Dn D3 G2 समाहितम् (for ससादिनम्) Ś1 M1-3 हस्तिपं च (Ś1 °पेन) महाबलौ — [e]) K1 अवगुण्ठ्य; Ñ3 B1 अवासृत्य; V1 °सृज्य, V2 °गृह्य, B3 D2 6 °मृज्य, Dn Ds D4 °गुह्य; T2. 3 G1. 3-5 M4 °मत्य, M3 °मृश्य (for °मृद्य) G2 दुराधर्षं (for °र्षौ) — [f]) T1-3 G1 3-5 M4 रुषा (for तदा).

63 [a]) V2 विनिर्जित्य, D3 M1-3 °ष्पिष्टौ (for °ष्पिष्य) — [b]) D3 तौ मल्लौ केशवेन च

64 T1-3 G1 4 5 repeat 64 after 1098*, while M1-3 repeat it after 97 28 — [b]) Ś1 दुरुत्सहम्; K Ñ1 V1. 2 B D T1-3 G1 (last four both times). 2 4. 5 (both both times) M4 सुदुष्करम्, V3 दुरासदम् (for सुदुःसहम्). — [c]) D3 तत्कर्म (by transp).

65 [a]) M3 युधि (for यद्धि) K4 नावगतं (for नाधि°). — [c]) K Ñ2 3 V B2. 3 Dn Ds D1. 4-6 G2 प्रापितं, D3 बहुशो (for शौरिणा). — [d]) M4 शौरिणा (for प्रापितं) K Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1 4-6 शौरिणा भवतां कृते; G2 भवतां शौरिणा कृते

66 [a]) Some Mss मुरुम् (for मुरम्) — [b]) D3 पञ्चनदं (for °जनं) T2. 3 G1 M1. 3 दैत्य पञ्चजनस्तथा. — [c]) T2 -शृङ्गान् (for -संघान्). K Ñ2 V2. 3 B1, 3 Dn

नरकश्च हतो भौमः कुण्डले चाहृते शुभे ।
प्राप्तं च दिवि देवेषु केशवेन महद्यशः ॥ ६७
वीतशोकभयाबाधाः कृष्णबाहुबलाश्रयाः ।
यजन्तु बहुभिर्यज्ञैर्यादवा वीतमत्सराः ॥ ६८
देवानां सुमहत्कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता ।
क्षिप्रमावेदये चेदं भवतां भद्रमस्तु वः ॥ ६९

यदिष्टं वो यदुश्रेष्ठाः कर्तास्मि तदतन्द्रितः ।
भवतामस्मि यूयं च मम युष्मास्वहं स्थितः ॥ ७०
इति संबोधयन्कृष्णमब्रवीत्पाकशासनः ।
मामप्रैषीत्सुरश्रेष्ठः प्रीतास्तुष्टास्तथा वयम् ॥ ७१
यत्र ह्रीः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीस्तत्र संनतिः ।
संनतिर्ह्रीस्तथा श्रीश्च नित्यं कृष्णे महात्मनि ॥ ७२

इति श्रीहरिवंशे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

९७

नारद उवाच ।
सादिता मौरवाः पाशा निसुन्दनरकौ हतौ ।
कृतः क्षेमः पुनः पन्थाः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ १
शौरिणा पृथिवीपालास्त्रासिताः स्पर्धिनो युधि । C 9133 B 2.102 2 P 2.102 2

D1 2 4–6 M4 निष्क्रम्य शैलसंघातान्, Ñ1 3 V1 B2 शिलाजालानतिक्रम्य, D5 निष्क्रम्य शैलशृङ्गाभो — d) Ś1 निष्पन्द; some Mss निकुम्भ (for निसुन्द)

67 b) D2 चादितेः (for चाहृते) — D5 reads 67c–68b on marg — c) K3 D5 देवेन (for देवेषु)

68 a) K2 -भयावासा. (for °बाधा) — b) Ñ3 V1 B1 -बलाश्रिता, T4 M1 2 °श्रयात् (for °श्रया.) — c) K Ñ2 3 V B D T1 4 G2–5 यजध्व, Ñ1 °न्त्विर् (for °न्तु).

69 c) T G1 3–5 M4 [क्ष]य (for [इ]दं) N (except Ś1 Ñ1) G2 प्रियमावेदयाम्येष

70 a) Ś1 Ds2 यदुश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठा.) — b) B3 अतन्द्रिभि (for °त) T1–3 G1 3 4 M3 4 सर्वं संपत्स्यते तथा. — c) T1–3 G1 3 4 M4 एव स्थितास्तु यूयं च — d) D2 T2 G1 3 5 M4 मयि (for मम) K3 4 D4 [अ]य स्थितः; G3 M1 [अ]वस्थित (for [अ]हं स्थित) M2 3 मयि युष्मास्ववस्थित.

71 a) K1, 3 4 B2 D1 2 4 6 संराधयन्, K2 V3 B1 संधारयन्, B3 संपादयन्; D3 सभाजयन्; D5 संवादयन् (for संबोध°) — c) K Ñ V B D (except D2) G2 स मां प्रैषीत्, Bom Poona eds G(ed.) स मां प्रैक्षीत् (for माम-प्रैषीत्) — d) K2–4 Ñ1 3 V B2, 3 Dn Ds D1 2 4 6 T G M1 4 प्रीतस् (for प्रीतास्) D3 प्रीतश्च सुमनास्तदा

72 a) K4 श्रीर्ह्रीः (by transp), Poona ed धीः श्रीः. Ñ1 स्थितिस् (for स्थिता) — c) K2 श्रीस्, G2 धीस् (for ह्रीस्) — d) Ñ3 V1 प्रतिष्ठिता (for महात्मनि). — After 72, D6 T2–4 G M ins.

1093* हता ब्रह्मद्विष सर्वे यजध्वं ब्राह्मणा सदा ।
नमस्कुरुध्वं हरये सदा नमत माधवम् ॥
यजध्व स्तुतं यज्ञैरेन लोकनमस्कृतम् ।
आरण्यकाः सदा सन्तु भवतां ज्ञानहेतवः ॥

[D6 om line 1 — (L 1) G3 M1–3 हृता (for हता) G2 सन्तु (for सर्वे) G3 M1–3 तथा (for सदा) — (L 2) D6 G2 M1 प्रणत (for नमत) — (L 3) D6 G2 M1–3 जानीध्व (for यजध्व). — (L 4) D6 G2 आरण्यके (for °का.). D6 G2 भवन्तो ज्ञानहेतवे (for b)]

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 T3. — *Mention of Khila* Ś1 K1 Ñ1 2 V1 3 B1 3 Ds D1 3. — *Sub-parvan* D1 3 आश्चर्यपर्व — *Adhy name*. K Ñ2 V1 3 B2 3 Dn Ds D4–6 T1–3 G1–4 नारदवाक्यम्; V2 B1 T4 M1–3 नारदागमनम् — *Adhy. no* (figures, words or both) K3 V3 Ds2 158, Ñ3 V1 B2 160, V2 159, D1 152, D3 G2 165, D4 155, T1 G3 4 169, T2 G1 171, T3 178, T4 M1–3 138, G5 M4 170. — *Śloka no* K1 75, Dn1 73, Ds2 D4 74, D3 72.

97

1 After the ref, D6 T G1 3–5 M ins

1094* भूयश्च खलु वक्ष्यामि शृणुध्वं यादवोत्तमाः ।
यत्कृतं शौरिणा सम्यग्लोकानां हितकाम्यया ॥

[(L. 1) T3 G4 5 शृणु (for खलु) D6 T4 शृणुध्व यादवेश्वरा (for b)]

— a) V2 सूदिता (for सा°). — b) Ś1 उभौ (for हतौ).

धनुषश्च निनादेन पाञ्चजन्यस्वनेन च ॥ २
मेघप्रख्यैरनीकैश्च दाक्षिणात्याभिरक्षिताम् ।
रुक्मिणीमाजहाराशु केशवो वृष्णिपुंगवः ॥ ३
ततः पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ।
उवाह महिषीं भोजां शङ्खचक्रगदासिभृत् ॥ ४
जारूथ्यामाहुतिः क्राथः शिशुपालश्च निर्जितः ।
वक्रश्च सह सैन्येन शतधन्वा च दुर्जयः ॥ ५
इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कशेरुमान् ।
हतः सौभपतिः साल्वः सौभश्च दृढधन्वना ॥ ६
पर्वतानां सहस्रं च चक्रेण पुरुषोत्तमः ।
विकीर्य पुण्डरीकाक्षो द्युमत्सेनमपोथयत् ॥ ७
महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ ।
जघान यो नरव्याघ्रो रावणस्याभितश्चरौ ॥ ८
इरावत्यां महाभोजावग्निसूर्यसमौ युधि ।
गोपतिस्तालकेतुश्च निहतौ शार्ङ्गधन्वना ॥ ९
अक्षप्रपतने चैव निमिर्हंसश्च दानवौ ।
उभौ तावपि कृष्णेन सराष्ट्रौ विनिपातितौ ॥ १०
दग्धा वाराणसी चैव केशवेन महात्मना ।

— ^{c}) K3 4 B2 Dn Ds D1 2 T1 G4 क्षेम्यः (for क्षेम). D3 प्रास॰ (for पन्था॰) Ñ1 V1 B1 कृता॰ क्षेमाश्च पन्थान

2 ^{b}) K4 शासिता (for त्रा°). T1 G3 4 M1–3 स्पर्धिता (for °नो) N (except Ś1) G1 2 5 रणे (for युधि). M4 स्पर्धितास्त्रासिता रणे — ^{c}) Ś1 धनुषां (for °षश्॒) Ñ1 D3 [अ]भिपा(D3 °घा)तेन (for निनादेन). — ^{d}) Ś1 तथा शङ्ख- (for पाञ्चजन्य-) V2 -रवेण (for -स्वनेन).

3 ^{a}) Ś1 रथमुख्यैर् (for मेघप्रख्यैर्) K Ñ V1 3 B D T1 4 G2 3 अथानीकैर्, V2 अथाकीर्णैर्; T2 3 G1 4 M3 अनेकैश्च; M4 सुरानीकं (for अनीकैश्च) — ^{b}) N (except Ś1 Ñ1) T G दाक्षिणात्यै॰ सुरक्षितम्, M4 °णात्यै सुदक्षिणम् — After 3^{ab}, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) ins

1095* रुक्मिणं युधि निर्जित्य महाबलपराक्रमम् ।

— After the above, T2 3 G1 4 read 3^{cd}, followed by 5^{cd}, repeating the same with 1095* after 5^{ab} — ^{c}) T1 4 G1 (both times) 3 4 (both times) M1–3 रुक्मिणीमानयामास — ^{d}) T4 केशवो मधुसूदनः

4 Ś1 partly damaged. — ^{c}) G3 Bom. Poona eds. अवाप्य (for उवाह) K1 D4 भार्यां, K4 Ñ2 T1. 4 G1–3 M भोज्यां (for भोजां). — ^{d}) M1. 2 -गदासिधृक् (for °भृत्).

5 For the sequence and the repetition in T2 3 G1 4, cf v l 3 — ^{a}) K2 जारूथ्य सांकृतिः क्राथ, K4 रुक्मीय. कैशिक॰ क्राथ; Ñ2 3 (marg) जारूथ्यश्चाहुति क्राथ; D2 कारूषाधिपति क्राथः; D3 कारूष आकृतिः क्राथ॰; D5 कारुष्मानाकृति॰ क्राथ, T3 जारूथ्यामाहत. क्रोधः — ^{b}) D3 वीर्यवान् (for निर्जितः)• — ^{c}) K4 क्रथश्, D2 3 काश्यश्च (for वक्रश्) T1 2 3 (last two both times) 4 G1 (both times) 3 5 M शैब्येन, G2 चैद्येन (for सैन्येन) — ^{d}) K Ñ2 V2 3 B2 3 Dn Ds D1 4 G2 च निर्जित॰, Ñ3 V1 B1 D5 6 विनिर्जित, T1 4 [अ]थ दुर्जयः (for च दु°)

6 ^{a}) Ś1 T2 3 G4 M1. 3 क्रोधाद्, D2 3 पापो (for कोपाद्) — ^{b}) D3 सुकेतुमान्, T1–3 G1 3 M2 (*inf lin*) 3 कशेरुक. (for °रुमान्) M1 2 यवन कालसंज्ञक — ^{c}) K Ñ2 3 (marg as in text) V B Dn Ds D1 4–6 G2 M4 श्रीमान् (for साल्वः) — ^{d}) K Ñ2 V2 B Dn Ds D1 4–6 G2 M4 शाल्वश्, T1 संख्ये, T2 3 G1 4. 5 संघैश्, T4 श्रीमांश्; G3 संघे (for सौभश्). Ñ3 (marg) V1 शाल्वश्च शतधन्वना, D2 3 सौभश्च विनिपातितः·

7 Ñ1 om 7^{c}–9^{d} — ^{c}) K3 Ñ2 विदीर्य (for विकीर्य) — ^{d}) D2 द्रुमसेनम्, D3 द्रुमत्सेनम् (for द्युमत्सेनम्) K1. 2. 4 Ñ2 3 (marg) V1 2 B2 3 D1 4. 6 G2 M4 व्यपोथयत्; M1 2 (*inf lin* as in text) अयोध° (for अपोथ°). V3 D5 द्रुमसेनं व्यपोथयत

8 Ñ1 om. 8 (cf. v. l. 7) K3 om (hapl) 8^{b}–10^{a}. — ^{c}) Ś1 जग्राह यन्; M2 निजघान (for जघान यो) K1. 2. 4 Ñ2. 3 V B D T1. 4 G M4 जघान पुरुषव्याघ्रो· — ^{d}) Ś1 चरान् (for चरौ) D2 (marg as in text) रावणं सर्वतश्चरौ·

9 Ñ1 om 9 (cf v l 7) K3 om 9 (cf v. l 8). — ^{a}) K2. 4 ऐरावत्यां (for इ°). T1–3 G1. 3–5 महावीर्याव्; M1–3 °भागौ, M4 °कायाव् (for °भोजाव्). — ^{b}) Ś1 शशिसूर्य-, K4 वायव्यश्यर्क-; T2 G3 M1 3 वह्निसूर्य- (for अग्नि°) D2 3 वह्नि(D3 चन्द्र)सूर्यसमद्युती

10 K3 om 10^{a} (cf v. l 8) — ^{a}) B2 Dn Ds T1 G M4 प्रपातने (for प्रप°) Ś1 अक्षप्रपातवेगेन· — ^{b}) K1 D4 निमिहंसौ, Dn डिम्भिहंसश्, Ds1 डिभिहं°, Ds2 डिमिहं°; D1 T3 निमिहं°; D3 नेमिर्हिंसश्; G2 डिंभो हंसश् (for निमिर्हं°).

सानुबन्धः सराष्ट्रश्च काशीनामधिपो हतः ॥ ११
विजित्य च यमं संख्ये शरैः संनतपर्वभिः ।
अथैन्द्रसेनिरानीतः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ १२
सहितः सर्वयादोभिः सागरेषु महाबलः ।
प्राप्य लोहितकूटानि कृष्णेन वरुणो जितः ॥ १३
महेन्द्रभवने जातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः ।
अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो हृतः ॥ १४
पाण्ड्यं पौण्ड्रं च मत्स्यं च कलिङ्गं च जनार्दनः ।
जघान सहितान्सर्वान्वङ्गराजं तथैव च ॥ १५
एष चैकशतं हत्वा रणे राज्ञां महात्मनाम् ।
गान्धारीमावहद्धीमान्महिषीं प्रियदर्शनाम् ॥ १६
तथा गाण्डीवधन्वानं क्रीडन्तं मधुसूदनः ।
जिगाय भरतश्रेष्ठं कुन्त्याः प्रमुखतो विभुः ॥ १७
द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीमसेनं सुयोधनम् ।
चक्रानुयाते सहिताञ्जिगाय पुरुषोत्तमः ॥ १८
बभ्रोश्च प्रियमन्विच्छञ्शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
सौवीरराजस्य सुतां प्रसह्य हृतवान्प्रभुः ॥ १९
पर्यस्तां पृथिवीं कृत्स्नां साश्वां सरथकुञ्जराम् ।
वेणुदारिकृते यत्नाञ्जिगाय पुरुषोत्तमः ॥ २०
अप्राप्य तपसो वीर्यं बलमोजश्च माधवः । C 9152 B 2 102 21 P 2 102 21

M$_{4}$ दानव (for °वौ) — ^{c}) K$_{4}$ तावुभाव् (by transp), G$_{2}$ गर्विताव्, Ś$_{1}$ अपि हि (for तावपि) — ^{d}) K Ñ$_{2\ 3}$ V B D G$_{2\ 5}$ M$_{4}$ सानुगौ, Ñ$_{1}$ G$_{3}$ सुराष्ट्रौ (for स°)

11 ^{a}) D$_{6}$ गत्वा वाराणसीं चैव — ^{c}) Ś$_{1}$ सभृत्यश्च (for सराष्ट्रश्च) K Ñ V B D (except D$_{2\ 3}$) G$_{2}$ M$_{4}$ सराष्ट्र सानुबन्धश्च· — ^{d}) T$_{1}$ काश्यानाम् (for काशी°) K$_{4}$ काशिनामा व्यपोहितः

12 ^{a}) V$_{3}$ निर्जित्य (for विजित्य) K Ñ$_{1\ 2\ 3}$ (marg) V$_{1\ 3}$ B$_{1\ 2}$ Dn Ds D$_{2\ 3\ 6}$ M$_{4}$ मयं, V$_{2}$ शरैर्, D$_{1\ 4}$ महा- (for यमं) — ^{b}) K$_{1}$ D$_{4}$ बाणै, V$_{2}$ मयं (for शरै.).

13 K$_{4}$ om 13 — ^{a}) Ñ$_{1}$ G$_{4}$ -यदुभि (for -यादोभि·) — ^{b}) D$_{1}$ T$_{4}$ समरेषु, G$_{1}$ सगरेषु; G$_{2}$ सगणै सु- (for सागरेषु). T G$_{3\ 4}$ M$_{1-3}$ महामति (for °बल.) — ^{c}) N (except Ś$_{1}$ D$_{3}$, K$_{4}$ om) G$_{2}$ M$_{4}$ -कूटं च (for -कूटानि).

14 ^{a}) K$_{2}$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_{2\ 3}$ B$_{1}$ D$_{5}$ G$_{1}$ यातो (for जातो) — ^{c}) V$_{1}$ B$_{1}$ देवेशं (for °न्द्रं) — ^{d}) Ś$_{1}$ K$_{2}$ D$_{3}$ पारिजातो (for °त-)

15 ^{a}) K$_{1}$ Ñ$_{1\ 2}$ V B$_{2\ 3}$ Dn D$_{5}$ G$_{2}$ M$_{4}$ कलिङ्गं; B$_{1}$ T$_{1}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{1-3}$ च मात्स्यं (for च मत्स्यं) K$_{2}$ पाण्ड्यं पौण्ड्रं च कालिङ्ग, K$_{3}$ Ds$_{1}$ D$_{1.\ 4}$ पाण्ड्यं पौण्ड्रकलिङ्गं च, K$_{4}$ पाण्ड्यान्पौन्द्रकलिङ्गं च, Ds$_{2}$ पाण्ड्यपौण्ड्रं कलिङ्गं च, D$_{2}$ पाण्ड्यान्पुण्ड्रांश्च मत्स्यांश्च, D$_{3}$ पाण्ड्यान्मत्स्यांश्च पौण्ड्रांश्च, D$_{6}$ पाण्ड्यपौण्ड्रकलिङ्गं च — ^{b}) K V$_{1\ 2}$ B$_{2\ 3}$ D$_{1.\ 4}$ मत्स्यं चैव, Ñ$_{1}$ शतशोऽथ, V$_{3}$ Dn Ds D$_{5\ 6}$ M$_{4}$ मात्स्यं चैव, D$_{2\ 3}$ कलिङ्गांश्च, T$_{1}$ G$_{3}$ कालिङ्गं च, G$_{2}$ मात्स्यं चापि (for कलिङ्गं च) Ñ$_{2}$ मात्स्यं चैव जनार्दनम् — ^{d}) T$_{1\ 3}$ G$_{1-3\ 5}$ M$_{4}$ अङ्गराजं, T$_{2}$ नाग° (for वङ्ग°).

16 ^{a}) V$_{2}$ एको नैक-, D$_{1\ 2}$ G$_{5}$ एष चैव, D$_{6}$ एवं चैक-, T$_{1}$ G$_{1}$ यच्चाप्येक-; T$_{2\ 4}$ G$_{4}$ M$_{3\ 4}$ यश्चाप्येक-, G$_{2}$ एष चैष, G$_{3}$ न चाप्येक- (for एष चैक-) Ś$_{1}$ युक्त्या, D$_{2}$ भङ्क्त्वा, G$_{3}$ बध्वा (for हत्वा) Ñ$_{1}$ एष नैकशत भङ्क्त्वा, D$_{3}$ एषां चैव शतं भङ्क्त्वा; T$_{3}$ M$_{1}$ यश्चाप्येकशतं युक्त्या — ^{b}) Ś$_{1}$ M$_{1}$ रथे, T$_{1-3}$ G$_{3-5}$ M$_{3}$ रथ (for रणे) — ^{c}) D$_{5}$ वीरो (for धीमान्)

17 ^{c}) K$_{1}$ Ds D$_{1-5}$ T$_{2}$ G$_{5}$ -श्रेष्ठ· (for -श्रेष्ठ) K$_{4}$ जितवान्भरतश्रेष्ठ — ^{d}) K$_{2}$ प्रभवतो, T$_{1}$ प्रमुदितो (for °खतो) K$_{4}$ D$_{3}$ प्रभु·, V$_{2}$ हरि· (for विभु)

18 ^{a}) Ñ$_{1}$ D$_{2\ 3}$ चैव (for कर्णं) — ^{b}) K$_{1-3}$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 2}$ B Dn Ds D$_{1\ 4-6}$ T$_{2\ 4}$ G$_{2\ 5}$ M$_{4}$ भीष्मं चैव, K$_{4}$ V$_{3}$ भीष्मक च, Ñ$_{1}$ D$_{2\ 3}$ कर्णं भीष्मं (for भीमसेनं) — ^{c}) K$_{1\ 3\ 4}$ V B Dn Ds D$_{4-6}$ T$_{2-4}$ G$_{1\ 2\ 4\ 5}$ M$_{1-3}$ चक्रानुयाने स(K$_{1}$ °नै. स-, T$_{2\ 3}$ G$_{1\ 4\ 5}$ °नस)हिताञ्, K$_{2}$ D$_{2}$ चक्रायुते(D$_{2}$ °धे)न स°, D$_{3}$ शक्रात्मजेन सहितो, Bom Poona eds चक्रानुयानै· प्रहवणे (hypermetric) (sic). — ^{d}) G$_{3}$ जगाम (for जिगाय) Ś$_{1}$ D$_{2\ 3}$ जिगाय मधुसूदनः

19 Ś$_{1}$ K$_{2}$ G$_{2}$ om. (hapl) 19–20 — ^{b}) T$_{1-3}$ G$_{1.\ 5}$ M$_{3}$ शार्ङ्गचक्र (for शङ्ख°) D$_{2\ 3}$ शार्ङ्गधन्वा गदाधरः, M$_{1.\ 2}$ शार्ङ्गचक्रगदासिधृक् (M$_{2}$ °त्) — D$_{3}$ om 19^{c}–21^{d} — ^{c}) Dn$_{2}$ Ds सुवीर- (for सौ°) — ^{d}) K$_{1}$ प्रगृह्य (for प्रसह्य). Ñ$_{2}$ जितवान् (for हृ°) T$_{1\ 3\ 4}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{1-3}$ हरिः (for प्रभुः) D$_{5}$ पुरा प्रहृतवान्प्रभु, T$_{2}$ प्रहस्याहृतवान्हरिः·

20 Ś$_{1}$ K$_{2}$ D$_{3}$ G$_{2}$ om. 20 (cf v. 1 19) — ^{a}) B$_{3}$ पर्यन्ता (for पर्यस्ता) D$_{2}$ T G$_{1\ 3-5}$ M$_{1-3}$ सर्वां (for कृत्स्ना) — ^{c}) D$_{2}$ यत्ने, D$_{6}$ मत्तां, M$_{3}$ यत्तो (for यत्नाज्). — ^{d}) T G$_{1\ 3\ 4}$ M$_{1-3}$ जिगाय मधुसूदन ·

पूर्वदेहे जहारायं बलेस्त्रिभुवनं हरिः ॥ २१
वज्राशनिगदाशृङ्गैस्त्रासयद्भिश्च दानवैः ।
यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ २२
अभिभूतश्च कृष्णेन सगणः स महाबलः ।
बलेः पुत्रो महावीर्यो बाणो द्रविणवत्तरः ॥ २३
पीठं तथा महाबाहुः कंसामात्यं जनार्दनः ।
पैठिकं चासिलोमानं निजघान महाबलः ॥ २४
जम्भमैरावतं चापि विरूपं च महायशाः ।
जघान पुरुषव्याघ्रः शम्बरं चारिमर्दनः ॥ २५
तथा नागपतिं तोये कालियं च महौजसम् ।
निर्जित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेषयामास सागरम् ॥ २६
संजीवयामास मृतं पुत्रं सांदीपनेस्तथा ।
निर्जित्य पुरुषव्याघ्रो यमं वैवस्वतं हरिः ॥ २७
एवमेष महाबाहुः शास्ता सर्वदुरात्मनाम् ॥ २८
निहत्य नरकं भौममाहृत्य मणिकुण्डले ।
देवमातुर्ददौ चापि प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः ॥ २९
एवं स देवदैत्यानां सुराणां च महायशाः ।
भयाभयकरः कृष्णः सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥ ३०

---

21 D8 om 21 (cf v 1 19) — a) Ś1 ऽधीतं (for वीर्यं). — c) D1 [आ]शु (for [अ]यं) — d) T1 G3 बलेस् (for बलेस्).

22 a) D5 महा- (for -गदा) K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 T1–3 G1–4 M4 -खड्गैस्, K2 -शार्ङ्गैस्, D3 -शूलैस् (for -शृङ्गैस्) K3 G5 चक्राशनिगदाशार्ङ्गैः (G5 °खड्गै)स् — b) Ś1 ताडयद्भिश्, T1 शस्त्रवद्भिश् (for त्रासय°) Ñ1 त्रासयानश्च दानवान् — c) M4 -कृतो (for गतो) — d) T1 पुरा, M4 प्रभुः (for प्रति) — After 22, T G1 3–5 M read 29

23 b) V1 T2 सबलः, T1 सर्वत. (for सगणः) M1. 2 (inf lin as in text) सबलेन महाबल· — K1 D4 read 23cd after 24 — c) K3 D2 बलि- (for बले.). — d) Ñ1 T1 4 M1–3 बाणो द्रविणसंमतः, Ñ2 M4 बाणो द्रविणव(M4 °वि)त्तमः, D2 बाणो दानवसत्तम., T2 3 G1 3–5 बाणो रुद्रस्य संमत· — After 23, D6 S (except G2) ins .

1096* जरासंधं महावीर्यं महोत्साहं महाबलम् ।
असकृज्जितवान्कृष्णो लीलया पुरुषोत्तमः ॥
[(L. 1) D6 T4 M1 3. 4 वीर्यदृप्तं (for महावीर्यं).]

24 a) K4 पीनं (for पीठं) — M4 om 24cd — c) K4 केशिनं (for पैठिकं) Ś1 पीठिकं चाधिलोमानं, V1 पैठिकं चासिमादाय — d) D3 T2 G1 4. 5 महाबलम्; T1. 4 G3 M1 2 जनार्दनः (for महाबलः) M3 जघान पुरुषोत्तमः. — After 24, K1 D4 read 23cd

25 a) B3 शुम्भम् (for जम्भम्) K3 4 D1 4 6 T1 G5 ऐरावणं (for °तं). T4 G3 M1–3 जम्भादीनसुरांश्चैव, M4 जम्भमैरावण चैव — b) Ś1 विरूपाक्ष, D5 वरूथं च (for विरूपं च) T4 M1–3 हृ(T4 त्रि)तवान्केशवः प्रभु . — c) Ś1 -श्रेष्ठ (for -व्याघ्र) — d) Ñ1 D2 -सूदन. (for -मर्दन·) K Ñ2, 3 V B Dn D3 D1, 3–6 G2 5 M4 दैत्यं मानुषरूपिणम्

26 b) Ñ1 V1 B1 D2 कालीयं (V1 कालियं, D2 कलिङ्गं) चामितौजसम् — K2 G3 om (hapl) 26c–27b — c) K4 Ñ2 विजित्य (for निर्जित्य) — d) D3 भारत, T2 3 G1 2 4 5 M4 सागरे (for °रम्).

27 K2 G3 om 27ab (cf v 1 26) — a) Ś1 सुत, D2 विभुर् (for मृतं) — b) D2 मृतं सांदीपिनेः सुतम् — c) K3 4 Dn Ds1 D1 विजित्य (for निर्जित्य) T1 4 G3 निर्जित्य पुण्डरीकाक्षो

28 b) V1 B1 Ds2 G2 तेषां (for सर्व-). — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–6 T G ins after 28 D2 cont. after 1098*

1097* देवांश्च ब्राह्मणांश्चैव ये द्विषन्ति सदा नृप ।
[K1 Ds2 D3 4 नृपा· (for नृप)]

While, D2 ins after 28

1098* दैत्यानां दानवानां च राक्षसानां जनार्दनः ।

— After the above, T1–3 G1 4 5 repeat 96 64 and M1–3 repeat it after 28

29 T G1 3–5 M read 29 after 22 — a) T1 G3 M1–3 भूमाव्; M4 घोरम् (for भौमम्) — b) D5 आजह्रे (for आहृत्य) — c) D4 देवमात्रे (for °तुर्) — d) Dn प्रीत्यर्थे, D2 प्रियार्थे (for प्रीत्यर्थं). — After 29, T1. 3 4 G3–5 M1–3 ins

1099* प्रासं च दिवि देवेषु केशवेन महद्यशः ।

30 a) B2 Ds1 D2 4 G4 5 M4 सदैव (for स देव-). — b) V1 D1 M4 असुराणां (for सुराणा च) — c) V3 D2 3 6 विष्णु. (for कृष्णः) T1 G3 5 सर्वाभयंकरः कृष्णः. — d) G2 -लोककरो (for -लोकेश्वरो) V2 प्रभुः, B1 D3 हरि. (for विभुः) T1 4 G3 M1–3 सर्वलोकेश्वरेश्वरः

31 a) V1 B1 धर्मं (for धर्मान्). D3 मार्गेषु (for

संस्थाप्य धर्मान्मर्त्येषु यज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणैः ।
कृत्वा देवार्थममितं स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते ॥ ३१
कृष्णो भोगवतीं रम्यामृषिकान्तां महायशाः ।
द्वारकामात्मसात्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यति ॥ ३२
बहुरत्नसमाकीर्णा चैत्ययूपशताङ्किता ।
द्वारका वरुणावासं प्रवेक्ष्यति सकानना ॥ ३३
तां सूर्यसदनप्रख्यां मतज्ञः शार्ङ्गधन्वनः ।
विसृष्टां वासुदेवेन सागरः प्लावयिष्यति ॥ ३४
सुरासुरमनुष्येषु नासीन्न भविता क्वचित् ।
य इमामावसेत्कश्चिदन्यत्र मधुसूदनात् ॥ ३५
एवमेष दशार्हाणां विधाय विधिना विधिम् ।
विष्णुर्नारायणः सोमः सूर्यश्च भविता स्वयम् ॥ ३६
अप्रमेयोऽनियोज्यश्च यत्रकामगमो वशी ।
मोदत्येष सदा भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ॥ ३७
न प्रमातुं महाबाहुः शक्योऽयं मधुसूदनः ।
परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते ॥ ३८
स्तव्योऽयमेवं शतशस्तथा शतसहस्रशः ।
अन्तो हि कर्मणामस्य दृष्टपूर्वो न केनचित् ॥ ३९
एवमेतानि कर्माणि शिशुर्मध्यवयास्तथा ।
कृतवान्पुण्डरीकाक्षः संकर्षणसहायवान् ॥ ४०
इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोदीर्घेण चक्षुषा ।
महायोगी महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ ४१ C 9173 B 2 102 41 P 2 102 41

मर्त्येषु) V3 B3 धर्मं संस्थाप्य मर्त्येषु , G3 सस्थाप्य सर्वं मध्ये तु —^{b}) K Ñ3 V1 B1 Dn Ds1 D1–3 5 G4 स- (for [आ]स-) —^{c}) V1 हृत्वा , T1 श्रुत्वा (for कृत्वा) K2 अपि तं , V1 अमृतं (for अमितं) V3 B3 D6 देवार्थममितं कृत्वा

32 ^{a}) D4 भगवती (for भोग°) —^{b}) D1 2 रत्नचित्रां (D2 °कान्ता), D5 अन्धकानां (for ऋषिकान्तां) —^{c}) T1 द्वारकामत्यगात्कृष्ण —^{d}) D2 सागरं (for समुद्रं) Ś1 समुद्रं च गमिष्यति , K4 °द्रं शमयिष्यति , D3 सागरो मज्जयिष्यति

33 K3 om (hapl) 33–34 K2 om. 33^{ab} —^{a}) Ś1 K1 4 Ñ2 3 V2 B3 Ds1 D5 T1 2 4 G2 3 M4 -समाकीर्णा (for °र्णा) —^{b}) T1 G1 M3 चित्रयूप- , T2 3 G4 चित्ररूप- (for चैत्ययूप-) Ś1 K4 Ñ1 B1 Ds1 D5 T1 4 G3 M4 शताङ्किताम् (for °ता) —^{c}) K2 तत· स , K4 T2 4 G1 5 M2 4 द्वारकां (for °का) —^{d}) K4 Ds1 G3 M4 सकाननाम् (for °ना) Ś1 नयिष्यति सकाननाम्

34 K3 om 34 (cf v l 33). —^{a}) Ś1 -सवन- , K1 -दर्शन- (for -सदन-) —^{b}) D1 शत- (for शार्ङ्ग-) D3 T2 3 G1 4 5 महता (*D3 जलान्त) शार्ङ्गधन्वना —^{c}) K1 V B2 3 Dn2 Ds2 D1–3 6 T1–3 G1–3 5 M3 निसृष्टां , K4 निसृष्टो (for विसृष्टां) —^{d}) K4 समुद्र (for सागरः)

35 ^{c}) K2 4 M3 आवसत् , D2 3 वासयेत् (for आवसेत्) Ś1 इमां य· साधयेत्कश्चिद् , D4 इमां य आवसत्क° —^{d}) K Ñ2 V B Dn Ds D4–6 T1 4 G2 M2 4 अन्यो वै , D1 अन्योऽपि , D2 अन्यश्च (for °त्र)

36 ^{b}) All Mss. (except Ś1 M1–3) विधाय विधिमुत्तमम्. —^{d}) V1 Cal ed सविता , G2 भगवान् (for भविता)

37 ^{a}) N (except Ś1) G2 5 M4 त्व(V1 3 वि- , D2 ह्य)चिन्त्यश् (for ऽनियोज्यश्) —^{b}) Ś1 -कामगतो , T2 3 G1 4 °चरो (for °गमो) K Ñ V B D G2 5 M4 यथाकामच(D6 °प)रो वशी (B2 [marg as in text] बली) —^{c}) D2 यः , D3 ऽयं , G3 M1 [ए]षु (for [ए]ष) Dn1 Ds2 भूत्यै (for भूतैर्)

38 ^{a}) K1 प्रज्ञातुं , D2 प्रमोक्तुं , T2 प्रदातुं , G5 प्रमाणं (for °तु) —^{b}) T2 3 G1 4 5 शक्तो (for शक्यो). — After 38^{ab}, S (except G2) ins

1100* प्रमाणं ह्यत्र विच्छिन्नं प्रमाणं सर्ववस्तुषु ।
यतोऽयं देवदेवेशो न प्रमाणे प्रमा भवेत् ॥

[(L 2) M1–3 -देवेज्यो , M4 -देवेभ्यो (for °शो) T1 2 G3 यतश्च देवदेवस्य (for ^{a}) T1 G3 न प्रमाणप्र(G3 °णे प्र)भाववित् (for ^{b}).]

—^{c}) Ś1 वरं (for परं) V3 B3 D6 ह्ययनम् , D3 परमम् ; D4 पुरुषम् (for ह्यपरम्) V1 पर ह्युपरते तस्माद् , T G1 3 4 M पराद्धि परमेतस्माद्.

39 ^{a}) Ś1 उक्थ्यौ , K Ñ2 D1 5 G3 श्रुतो , Ñ1 3 V B Dn Ds D4 6 M4 स्तुतो , T1 तस्य ; G2 lacuna (for स्तव्यो). —^{b}) V3 तस्माच् , G2 तावच् (for तथा) —^{c}) G3 ततो हि कर्मणोऽन्यत्र. —^{d}) V1 मे क्वचित् , D1 किं च न , T2 3 G1 3–5 कश्चन (for केनचित्).

40 ^{b}) K2–4 Ñ2 3 V1 2 B1 Dn Ds D1 5 T G1, 2 4, 5 M4 मध्यगतस् , D2 मध्ये चरंस् ; G3 मर्त्यगतस् (for मध्यवयास्).

121 42 इति संस्तूय गोविन्दं महेन्द्रवचनादृषिः ।
यदुभिः पूजितः सर्वैर्नारदस्त्रिदिवं गतः ॥ ४२
ततस्तद्वसु गोविन्दो दिदेशान्धकवृष्णिषु ।
यथार्हं पुण्डरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः ॥ ४३
यादवाश्च धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणैः ।
यज्ञैरिष्ट्वा महात्मानो द्वारकामावसन्पुरीम् ॥ ४४

इति हरिवंशे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

९८

जनमेजय उवाच ।
बहूनां स्त्रीसहस्राणामष्टौ भार्याः प्रकीर्तिताः ।
तासामपत्यान्यष्टानां भगवान्प्रब्रवीतु मे ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
अष्टौ महिष्यः पुत्रिण्य इति प्राधान्यतः स्मृताः ।
सर्वा वीरप्रजायिन्यस्तास्वपत्यानि मे शृणु ॥ २
रुक्मिणी सत्यभामा च देवी नग्नजिती तथा ।
सुदत्ता च तथा शैब्या लक्ष्मणा चारुहासिनी ॥ ३
मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्यथ पौरवी ।
सुभीमा च तथा माद्री रौक्मिणेयानिमाञ्शृणु ॥ ४
प्रद्युम्नः प्रथमो जज्ञे शम्बरान्तकरः सुतः ।
द्वितीयश्चारुदेष्णश्च वृष्णिसिंहो महारथः ॥ ५

---

41 [a]) ❀ Cn. पुराव्यास॰ पूर्वकल्पीयो व्यास । ❀ — [b]) D1 -दिव्येन, D5 -वीर्येण (for -दीर्घेण). — [d]) K4 B2 T1-3 G1 3-5 M4 सर्वं (for सर्व-) Ś1 -दर्शिवत् (for -दर्शिवान्). — After 41, K3 ins. an addl colophon mentioning adhy. no 55

42 Before 43, some Mss ins वैशंपायन उवाच. — [b]) Ds2 मुनिः (for ऋषिः) — [d]) K Ñ2 V2 3 B2, 3 Dn Ds D1 4-6 G2, 3 5 M4 ययौ (for गतः). — After 43, S (except G2) ins.

1101* नमस्कृत्य जगन्नाथं शिरसा सुप्रसारिणा ।

[T1 शिरसा सुप्रसारधी, M1-3 °सा सुप्तधारिणम् (for [b])]

43 [b]) Ś1 व्यभजत्सर्ववृष्णिषु — [d]) T4 विविधं; M4 दिदेश (for विधिवन्)

44 [a]) Ñ1 यादवश्, T3 यथार्हं (for यादवाश्) — [b]) T3 G1 4 5 M1-3 विविधैर् (for विधिवद्) — [c]) Ñ1 विपाप्मा (for महात्मानो) — [d]) Ś1 K1 D6 M3 4 अवसत्, K2-4 T2 G4 अवसन्, Ñ Dn1 Ds2 D1 2 5 T1 M1, 2 आवसत् (for °सन्) D3 वसेयुर्द्वारिकां पुरीम्

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* Ś1 K1 Ñ2 3 V B Ds1 D1 3 5. — *Adhy name* K Ñ2 3 V B D नारदवाक्यम्, T1 नारदकीर्तनम्, T2, 3 G1 3 4 नारदागमने विष्णोर्माहात्म्यकथनम्; M3 वासुदेवमाहात्म्यम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D4 156, Ñ3 V1 161, V2 160; V3 Ds2 159; Dn 158, D1 153, D3 166, T1 G3 4 170, T2 G1 172; T3 179, T4 M1-3 139, G2 165, G5 M4 171 — *Śloka no* K1 20, Dn1 43, Ds2 44, D3 42, D4 45.

98

1 [d]) K1 D2 6 भगवन् (for °वान्) G2 प्रब्रवीहि (for °तु). Ś1 भोः (for मे). T G1, 3-5 M भवान्मे वक्तुमर्हति

2 [b]) V1 श्रुताः, Dn1 om (for स्मृताः). D3 प्राधान्येन तत स्मृताः — [c]) K Ñ2, 3 V B Dn Ds D1 3-6 G2 -प्रजाश्चैव, D2 -प्रजाधन्यास् (for -प्रजायिन्यस्).

3 [b]) K1, 2 4 Ñ1 B1 Dn D1-3 5, 6 T1, 3 4 G1-4 M1, 2 नाग्नजिती, G(ed) सात्राजिती (for नग्न°). Ś1 सत्या नग्नजिता तथा — [c]) B1 D2 सुनन्दा (for सुदत्ता). — [d]) G3 सुदत्ता (for लक्ष्मणा) Ñ2 3 V B Dn Ds D5 (marg. as in text) 6 G2 जाल- (for चारु-) Ñ1 लक्ष्मणा जालवासिनी.

4 [a]) K2 कालिङ्गी (for °न्दी) — [b]) D3 रोहिणी; D5 भैरवी (for पौ°) — [c]) Ś1 सुशीलाथ (for सुभीमा च). — [d]) T4 M1, 3 अत॰, M2 अथो (for इमान्) N (except Ś1) T1-3 G M4 रुक्मिणीतनयाञ्शृणु

5 [a]) K Ñ V1 3 B D T4 G2 4 M4 प्रथमं (for °मो). — [b]) D2, 3 प्रभु, T4 सुहृत्, Bom. Poona eds. G(ed.) शुभः (for सुतः). — [c]) Ś1 चारुदोष्णश् (for °देष्णश्). — [d]) D2, 3 T1 M1, 2 महाबलः (for °रथः).

चारुभद्रो भद्रचारुः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च ।
सुषेणश्चारुगुप्तश्च चारुविन्दश्च चारुमान् ।
चारुबाहुः कनिष्ठश्च कन्या चारुमती तथा ॥ ६
जज्ञिरे सत्यभामायां भानुर्भीमरथः क्षुपः ।
रोहितो दीप्तिमांश्चैव ताम्रजाक्षो जलान्तकः ।
चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारो गरुडध्वजात् ॥ ७
जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः समितिशोभनः ।
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यपि चाङ्गना ॥ ८
मित्रवाहः सुनीथश्च नग्नजित्याः प्रजाः शृणु ।
भद्रकारो भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा ॥ ९
सुदत्तायास्तु शैब्यायाः संग्रामजिदजायत ।
सत्यजित्सेनजिच्चैव तथा शूरः सपत्नजित् ॥ १०
सुभीमायाः सुतो माद्र्या वृकाश्वो वृकनिर्वृतिः ।
कुमारो वृकदीप्तिश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु ॥ ११
गात्रवान्गात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च वीर्यवान् ।
जज्ञिरे गात्रवन्त्येते भगिन्यानुजया सह ॥ १२
अश्रुतश्च सुतो जज्ञे कालिन्द्याः श्रुतसत्तमः ।
अश्रुतं श्रुतसेनायै प्रददौ मधुसूदनः ॥ १३ C 9191 B 2.103 14 P 2 103, 14

6 a) Ñ1 चारुद्दष्टो; D2.3 T1 G3 M1-3 °गर्भो (for °भद्रो) K Ñ3 V B Dn Ds D1 4-6 T2 G2 M4 चारुगर्भ (for भद्रचारु) Ñ2 चारुगर्भश्चारुभद्र· — b) B1 संदंष्ट्रो; Bom Poona eds G(ed) सुदेष्णो (for सुदंष्ट्रो) T1 धूम; T2 3 G1 4 मद्र, M1 2 (*inf lin* as in text) भद्र (for द्रुम) — c) B1 D5 G2 चारुदेष्णश् (for °गुप्तश्) Ś1 गवेषणश्चारुगुप्तश् — d) D2 वत्सगुप्तश् (for चारुविन्दश्). K1-3 Ñ2 3 V B Dn Ds D4-6 T4 G2 5 M4 वीर्यवान् (for चारुमान्). K4 D1 चारुबिन्दुश्च वीर्यवान् — e) M1-3 चारुवाह: (for °बाहु.) K Ñ1 2 V B D (except D2 3) G2 5 M4 कनीयांश् (for कनिष्ठश्) — f) D4 चाम्निमती (for चारु°)

7 a) Ś1 Dn1 D3 जज्ञिरे सत्यभामाया — b) Ś1 भौमनिक, T2 3 G4 M3 हेमकर·, G5 हेम· क्षुर (for भीमरथः) K2 Ñ2 G2 M4 क्षप.; K4 शुभ:, V3 क्षिप.; D5 कृप, Bom Poona eds G(ed) तथा (for क्षुप.) Ñ1 भानुर्भीमरिक· क्षपः, D2 °भैमरथ क्षपः, D3 °भैमरिक कृपः, T1 °भीमकर· क्षप, G1 3 °हैमकर क्षप, M1 2 °हैमकरः क्षुव. — d) Ś1 ताम्रपक्षो, D2 3 महात्मा च (for ताम्रजाक्षो) K1 D4 महान्तक.; K3 4 D1 जलान्ध(K4 °म्ब)कः (for °न्तक.) B3 ताम्राक्षो जलजातक:; T1-3 G1 3-5 M1 3 ताम्रवक्त्रो जनान्धक, M4 ताम्रवक्षो जिनान्तकः —After 7cd, K Ñ2 3 V B D S (except M1-3) ins.

1102* भानुर्भीमरिका चैव ताम्रपक्षा जलंधमा ।

[K1 भानु (for भानुर्) K2 Ñ2 D1 4 भ्रमणिका, V1 3 भीमविका, B1 D3 M4 भ्र(D3 भै)मरिका, D5 भीमानुका, T1-3 G1 3-5 ग्रामणिका, Poona ed G(ed) भीमलिका (for °रिका) K2 ताम्रजाक्षा, D5 °पर्णी (for °पक्षा) D3 धनान्तका, T4 जयधमा (for जल°) T1-3 G1 3-5 ताम्रवक्षा जलंध(G5 °ज)रा (for b)]

— e) T1 कन्याः, T4 तस्य, G3 तस्यां (for तेषां) — f) T1 परस्माद् (for स्वसारो).

8 a) Ñ2 V1 2 जाम्बवत्यां (for °वत्या) — After 8ab, K2 ins.

1103* मित्रबाहुर्मित्रधामा मित्रसेनस्तथैव च ।

— c) M3 मित्रायां (for मित्रवान्) T1 3 G1.4 5 M4 मित्रवन्मित्रविन्दायां (G5 M4 °या)

9 a) N (except Ś1) T4 G2 मित्रबाहु (for °वाह). M4 मित्रबाहु· सुनीतश्च — b) K1 D4 प्रजा, T G1 4 5 सुतान् (for प्रजा) — V3 om (hap!) 9c-11d — c) D3 भद्रंकरो, D5 M4 भद्राका(M4 °क)रो, G(ed) भद्रकरो (for °कारो) Ñ1 मित्रविन्द, D2 M3 भद्रबिन्दुः (for °विन्द·).

10 V3 om 10 (cf v 1 9) — a) D2 सुनन्दायास्; T4 सुदत्तायां (for °यास्) Ñ V1 2 B1 2 Ds D5 6 T3 G2 5 M4 सुदत्तायां तु शैब्यायां — c) Ś1 सर्वविच् (for सेनजिच्). T1 सत्राजित्सत्रजिच्चैव, M1-3 सत्रजित्सत्यजिच्चैव

11 V3 om 11 (cf v 1 9) — a) Ś1 सुशीलायाः (for सुभीमाया) K2 तथा जातो (for सुतो माद्र्या) Ñ1 अजिताया सुतो जज्ञे, D5 सुभीमायां सुतो माद्र्यां — b) K1 D3 4 वृकास्यो (for °श्वो) Ñ1 D5 G5 M4 -निर्वृत्त· (for °ति·) — c) Ñ3 V1 T1 G4 वृकदीप्तश् (for °प्तिश्) — d) K2 प्रजां (for प्रजा.)

12 Ñ1 om 12ab. — a) D2 गात्रविन्दश्, T1 °गुप्तिश् (for °गुप्तश्) D3 T4 गोत्रवान्गोत्रविन्द(T4 °गुप्त)श्च — b) Ś1 गात्रवेगश्; K1 3 Ñ2 D4 °वृन्दश्, K4 °बिन्दुश्; D2 °गुप्तश्, D3 T4 गोत्रगुप्त(T4 °विन्द)श् (for गात्रविन्दश्). — Ñ3 repeats 12cd after 23 — c) K2 Ñ1 Ds G2 जज्ञिरे गात्रवत्याश्च, K3 D4 °रे गात्रवत्यां च, D3 °रे गोत्रवत्या ते

13 a) D6 T1-3 G M सुश्रुतश् (for अश्रु°) — b) M3 कालिन्द्यां (for °न्द्या) M4 सुत- (for श्रुत) K1 3.4 Ñ1.2 V B1 2 Dn Ds D1 4-6 T1-3 G3 5 -संमत:; K2 -संश्रय: (for -सत्तमः) — c) T2 सुश्रुतं कृतसेनायै; M1.2 सुश्रुतं

तं प्रदाय हृषीकेशस्तां भार्यां मुदितोऽब्रवीत् ।
एष वामुभयोरस्तु दायादः शाश्वतीः समाः ॥ १४
बृहत्यां तु गदस्याहुः शैब्यायामङ्गदं सुतम् ।
उत्पन्नं कुमुदं चैव श्वेतं श्वेतां तथाङ्गनाम् ॥ १५
अगावहः सुमित्रश्च शुचिश्चित्ररथस्तथा ।
चित्रसेनः सुते चास्य चित्रा चित्रवती तथा ॥ १६
वनस्तम्बस्य जज्ञाते स्तम्बः स्तम्बवनश्च ह ।
उपासङ्गस्य तु सुतौ वज्रः सुक्षिप्र एव च ॥ १७
कौशिक्यां सुतसोमायां यौधिष्ठिर्यां युधिष्ठिरौ ।
कापाली गरुडश्चैव जज्ञाते चित्रयोधिनौ ॥ १८
प्रद्युम्नस्य सुतो यस्तु वैदर्भ्यां राजसत्तमः ।
अनिरुद्धो रणे योद्धा जज्ञे स मृगकेतनः ॥ १९
रेवत्यां बलदेवस्य जज्ञाते निशठोल्मुकौ ।
भ्रातरौ देवसंकाशावुभौ पुरुषसत्तमौ ॥ २०

श्रुतसोमायै

14 [b]) K3 4 Dn Ds1 स्वां भार्यां, D2 3 भार्यां तां (by transp) — [c]) K2 अथ (for एष) — [d]) V3 दायाद्य· (for °द·)

15 [a]) D2 3 गदं प्राहु ; T1 गदं बाहुं, T2 3 G1 3 4 गदं चाहुः (for गदस्याहु.) — [b]) K2 अङ्गजं, B3 °दः (for °दं) B3 सुतः, D5 T1 शुभम् (for सुतम्) V3 शैब्यायामङ्गद. सुत ; D3 °याः सारणं सुतम् — [c]) D2 उत्पलं (for °न्न). K2 द्युमदं (for कुमुदं) K1 om, D4 श्वेतं (for चैव) — [d]) D2 [श्व]ङ्गवान्; M4 °ना (for °नाम्) K2 Ñ2 3 श्वेतं श्वेता तथाङ्गना

16 [a]) Ñ1 2 D3 5 आगावह., Dn2 अङ्गा°, D4 अवगाह ; G1 4 आशावहः (for अगा°) M2 सुचित्रश्च (for सुमि°) T1 3 4 G3 5 M3 आ(T4 कु)शावह· सुचित्रश्च, T2 आशावहः सुशीतश्च, M1 आगावहश्च चित्रश्च — [b]) K2 शुद्धिश्च, Ñ2 शिशुश्च (for शुचिश्च) D6 मित्ररथश्च (for चित्र°) — T1-3 om (hapl) 16[cd] — [c]) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 3 Dn Ds D1 3 4 6 T4 G2 M4 सुदेवायाश्च, V3 B2 D2 5 सुदेवायां, G3-5 सुषेणायाश्च, M3 सुते तस्य (for सुते चास्य)

17 [a]) Ñ2 V3 बलः स्तम्बश्च जज्ञाते; V1 बलस्तनुश्च ज°; D3 घनस्तम्बश्च यज्ञश्च — [b]) K3 B2 D1 T1 G3 4 सुतः (for स्तम्ब.) Ñ2 3 V2 स्तम्बबलश्च (for °वनश्च) K4 सुतौ स्तम्बहवश्च ह, V1 B1 स्तम्ब स्तम्बबलस्तथा, D2 स्तम्ब स्तम्बभरस्तथा, D3 जालम्बो भरतस्तथा, D5 स्तव्य स्तव्यवनश्च ह — After 17[ab], Ñ3 V B Dn D5 6 G(ed) ins

1104* निवासनो वनस्तम्बः कन्या स्तम्बवती तथा ।

[Ñ3 निवाशनो, V3 वैरासनो; Cal ed निवेशनो (for निवासनो) B1 बलस्तम्ब , B3 वनस्तम्बात् (for °स्तम्ब) V1 निवाशनो वनुस्तम्ब , Dn मित्रसेन पुन. स्तम्बात्, D6 मित्रसेनो वनस्तम्बात् (for [a])]

— [c]) D2 उपसन्नश्च शङ्कुश्च, M1 2 उपमल्ग(M2 [*inf lin.* °सङ्ग)स्य तु सुतौ — [d]) T1 G3 5 सक्षिप्त, T2 3 G1 4 M1-3 सुक्षिप्त (for °प्र) K1 V3 B2 D4 वज्रायु क्षिप्त (V3 B2 °प्र) एव च, K2-4 Ñ3 V1, 2 Dn Ds D1, 3 T4 G2 वज्रांशुः क्षिप्र एव च, D2 5 वज्राश्च क्षिप्र एव च

18 [a]) T2 G2 M1-3 काशिक्यां, T4* कौशिक्या (for °क्यां) Ñ1 2 B2 D3 5 T1 G3 5 श्रुतसोमायां; Ñ3 V1 3 B1 D2 सु(V3 श्रु)तसेनायां (for °सोमायां). — [b]) K Ñ V B D T G1-3 M4 युधिष्ठिरः (for °रौ) G5 युधिष्ठियां युधिष्ठिर — [c]) K2-4 D2 3 5 T3 G5 कपाली, M1 कापालिर् (for °ली) — Ś1 om 18[d]-21[c] — [d]) D4 चित्रयोधनौ, G5 °धिनाम् (for °धिनौ) — After 18, K1 3 Ñ2 3 V B D T G M4 ins

1105* एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोधत ।
अयुतं तु समाख्यातं वासुदेवस्य ते सुता ॥
अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रणविशारदा. ।
जनार्दनस्य प्रसव कीर्तितोऽय यथा तथा ॥

[(L 1) K1 3 B3 Dn Ds D4 T4 निबोध मे, V3 °ध यत्, T1-3 G1 3-5 °त वै (for °धत) — (L 2) K3 B3 Dn Ds D4 (marg) T4 दशायुत, D6 अयुतं ते (for °तं तु) T1 G3 समाख्याता (for °त) D3 श्रुता (for सुता) — (L. 3) K3 Dn Ds D2 तथाष्टौ च, T2 3 G1 शताष्टौ च, G3 शतान्यष्टौ (for तथा चाष्टौ) — After line 3, T2. 3 G1 4 read 20[cd], T2 G4 repeating it in its proper place — (L 4) Ñ2 D2 T1 2 G1 प्रभव· (for प्रसव) D3 नारायणस्य प्रसवः, D4 जानार्दनोऽय प्र° (for [a])]

19 Ś1 om 19 (cf v 1 18) — [a]) V B सुतो जज्ञे; M1 2 शुभाङ्गयां तु; M3 सुतायां तु (for सुतो यस्तु). K3 यस्तु प्रद्युम्नस्य सुतो. — [b]) T1-3 G1 3-5 M1-3 बुद्धि- (for राज-) — [c]) K Ñ2 B2 Dn Ds D1 3. 4 M1-3 रुद्धो; V1 जेता (for योद्धा)

20 Ś1 om 20 (cf v 1 18) — [a]) Ñ1 B1 रेवत्यां बलदेवात्तु — [b]) T2 3 G1 जज्ञाते निकरोल्मुकौ — T2 3 G1 4 read 20[cd] after line 3 of 1105*, T2 G4 repeating the same here — [d]) D4 पुत्रौ (for उभौ).

21 Ś1 om 21[abc] (cf v 1 18) — [a]) K1. 3 V1 Dn D1 नरावी च, K2 D4 नरा वीरा, K4 नराधा च, Ñ3 (marg. as in text) सुतारा च, D2 नराती च; T1 M4 सुराजी च;

सुतनुश्च नराची च शौरेरास्तां परिग्रहः ।
पौण्ड्रश्च कपिलश्चैव वासुदेवस्य तौ सुतौ ॥ २१
नराच्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रश्च सुतनोः सुतः ।
तयोर्नृपोऽभवत्पौण्ड्रः कपिलश्च वनं ययौ ॥ २२
तुर्यां समभवद्वीरो वसुदेवान्महाबलः ।
जरा नाम निषादानां प्रभुः सर्वधनुष्मताम् ॥ २३
काश्या सुपार्श्वं तनयं लेभे साम्बात्तरस्विनम् ।
सानोर्वज्रोऽनिरुद्धस्य वज्रस्त्वादावजायत ॥ २४
वज्राज्जज्ञे प्रतिवहः सुचारुस्तस्य चात्मजः ।
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् ॥ २५
शिनेस्तु सत्यवाग्जज्ञे सत्यकश्च महारथः ।
सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्त्वजायत ॥ २६
असङ्गो युयुधानस्य भूमिस्तस्याभवत्सुतः ।
भूमेर्युगंधरः पुत्र इति वंशः समाप्यते ॥ २७ C 9207 B 2 103 31 P 2. 103 31

इति श्रीहरिवंशे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

T2 निराजिश्च, G2.4 5 निराजी च, G3 निजारी च (for नराची च) M1–3 सुतनुर्वनराजिश्च —^{b}) D2 3 आसीत् (for आस्तां) D6 S (except T1 G2) परिग्रहौ (for °ग्रह) —^{c}) Ñ1 2 G1 पौण्ड्रक· (for °श्च) —^{d}) D4 वासुदेवसुतावुभौ

22 ^{a}) K1–3 D3 4 नरायां, K4 °ध्यां, D2 नारात्यां, T1–3 G1 5 निराज्यां, T4 नराभ्यां, G2 तारायां, G3 M3 नराज्यां, M2 (*sup lin*) निराच्यां (for न°) M1 2 वनराज्यां तु कपिल —^{b}) K1 Ñ1 V B1 3 Ds G2 सुतनू- (for °नो) Ñ2 पौण्ड्रश्च सुतनूद्भवः — After 22, S (except G2) ins ·

1106* समाधिस्थः स भूतेषु दयां कुर्वन्महामति· ।
स नृप समचित्तात्मा विष्णुसायुज्यमाप्तवान् ॥

[(L 1) T3 4 G3–5 M4 समधी (M4 °मस्थ) सर्वभूतेषु (for ^{a}) M1 महीपातिः (for महामति·) —(L 2) M4 एयिवान् (for आप्तवान्)]

23 ^{a}) D2 तस्यां, S रुच्यां (G2 °च्याः) (for तुर्यां) —^{c}) K1 V1 B2 Ds D3 6 T2–4 G1 2 4 M4 जरो (for जरा) — After 23, Ñ3 repeats 12^{cd}.

24 ^{a}) Ś1 कन्या (for काश्या) —^{b}) K1–3 Ñ1 3 V3 B1 2 Dn Ds D1. 4 6 सा हि (for साम्बात्) Ñ2 लेभे सा हि तरस्विनी — After 24^{ab}, Ñ2 ins

1107* अनिरुद्धस्य वैदर्भ्यां भार्या रुक्मवती शुभा ।
तस्यां वज्रोऽनिरुद्धस्य वज्रस्य तनयं शृणु ॥

—^{c}) K1 2 Ñ V2 3 B Ds D6 सानुर्वज्रो (K2 °क्त्रो), K3 4 D1–3 5 सानुर्जज्ञे ; V1 सानौ वज्रो ; Dn सूनुर्जज्ञे, T1–3 G1. 3 4 सानोः सुतो, M4 सुतो वज्रो (for सानोर्वज्रो). — T2 3 G4 om (hapl ?) 24^{d}–27^{a} G1 reads 24^{d}–26^{a} on marg. —^{d}) K3 D1 3 5 G1 सानोर्, K4 तस्माद्, T1 G3 5 तावद् (for त्वादाव्)

25 T2 3 G4 om 25 (cf v l 24) M4 om (hapl) 25–26 —^{a}) K Ñ2 3 V1 2 B D T4 G1 2. 5 प्रतिरथ·, G3 °हत· (for °वह.) V3 वज्रो जज्ञेऽप्रतिरथः —^{b}) Ñ1 D5 सुबाहुस् (for सुचारुस्) G3 [आ]त्मवान् (for °ज).

26 T2 3 G4 om 26 (cf v l. 24) M4 om 26 (cf. v l 25) —^{b}) Ñ1 3 V1 B1 महाबलः, D2 3 °मना (for °रथ.) —^{c}) D2 3 सुत. (for [आ]त्मज.). —^{d}) V1 B1 ऽप्यजायत (for त्व°)

27 T2. 3 G4 om 27^{a} (cf v l 24) —^{a}) K3 अटगो ; V2 अनङ्गो, T1 G1 3 5 M संयोगो (for असङ्गो) —^{b}) K2 Ñ2. 3 V B Dn Ds D4–6 तूणिस् ; K3 D1 4 (*sup lin*) T1 4 G2 मणिस्, T2 3 G1 3–5 भीमस् (for भूमिस्) —^{c}) K1 2 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D4 6 T4 तूणेर् ; K3 D4 (*sup lin.*) G2 M4 मणेर्, T1–3 G1 3–5 M1–3 भीमाद् (for भूमेर्) Ś1 रथंधर (for युगं°) K4 सुत (for पुत्र)

Colophon — *Mention of the Epic* T3 — *Mention of Khila* N (except Ñ1) S — *Sub-parvan* D2 श्रीकृष्णपर्व — *Adhy name* K Ñ V B2. 3 Dn Ds D2–6 T1–3 G1 3 वृष्णि(K2 T3 om)वंशानुकीर्तनम् ; B1 कृष्णवंशानुकीर्तनम्, D1 वृष्णिकुलोत्पन्नश्रीकृष्णवंशानुकीर्तनम्, M3 वासुदेववंश· — *Adhy no* (figures, words or both) K2 157, Ñ3 163, V1 162, V2 161 ; V3 Ds2 160, Dn 159 ; D3 G2 167, D4 157 ; T1 G3 4 171, T2 G1 173, T3 180, T4 139 ; G5 M4 172 ; M1–3 140 — *Śloka no.* K1 51 ; Dn1 D5 31 ; Ds2 30

९९

जनमेजय उवाच ।
य एष भवता पूर्वं शम्बरघ्नेत्युदाहृतः ।
प्रद्युम्नः स कथं जज्ञे शम्बरं तद्ब्रवीहि मे ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
रुक्मिण्यां वासुदेवस्य लक्ष्मीकामो धृतव्रतः ।
शम्बरान्तकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ॥ २
तं सप्तरात्रे संपूर्णे निशीथे सूतिकागृहात् ।
जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वै कालशम्बरः ॥ ३
विदितं तच्च कृष्णस्य देवमायानुवर्तिनः ।
ततो न निगृहीतः स दानवो युद्धदुर्मदः ॥ ४
स मृत्युना परीतायुर्माययाभिजहार तम् ।
दोर्भ्यामुत्क्षिप्य नगरं स्वं जगाम महासुरः ॥ ५
अनपत्या तु तस्यासीद्भार्या रूपगुणान्विता ।
नाम्ना मायावती नाम मायेव शुभदर्शना ॥ ६
ददौ तं वासुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजम् ।
तस्या महिष्या नाथिन्या दानवः कालचोदितः ॥ ७

99

1 a) V3 एष वै (for य एष). Ś1 भगवन् (for भवता). D2 3 पुत्र. (for पूर्वं) M1–3 यमेवं भगवानाह. — b) Ñ1. 2 T2 3 G2 M1 2 [उ]दाहृतम् (for °तः) D2 3 शम्बरघ्नोऽभ्यु- (D3 °घ्नो ह्यु)दाहृतः. — d) K1 ब्रवीतु (for °हि).

2 K2 T2 om the ref — b) K2 Ñ2. 3 V B Dn D5. 6 T4 G1–3. 5 लक्ष्म्यां (for लक्ष्मी-) D2 3 दृढ- (for धृत-) Ś1 लक्ष्मीकामाभिध सुत ; T1 2 लक्ष्म्यां कामो दृढव्रत , M1–3 लक्ष्म्यां कामोऽभवत्सुतः — Ñ1 om 2cd — After 2, Ś1 D5 ins :

1108* सनत्कुमार इति य पुराणे परिगीयते ।

3 G2 om 3ab. — a) K4 स (for तं) D2 तं सप्तरात्रं संपूर्णं. — b) Ś1 निशीथे सूतिकालये — c) Ñ1 M4 शिशुं (for सुतं) — d) Ś1 शिशुकं ; Ñ1 सुत वै (for शिशुं वै)

4 a) K3 D3 T4 तस्य , D5 न च (for तच्च). D3 T3 G1. 3–5 M4 कृष्णेन (for कृष्णस्य). T2 विदितं तं च कृष्णेन — b) D3 T2 G1 3–5 -वर्तिना (for °न.) — c) D2 तस्मान् (for ततो) T2 सन् , G2 च (for स) Ñ1 बलान्निगृहीतश्च स

5 a) K3 परीतासुर् ; D3 T4 °त्मा (for °युर्) — b) K Ñ V B Dn Ds D1 4. 6 G2 प्र- , D2 वै ; D5 T1 4 सं- (for [अ]भि-). D3 मायया तं जहार ह — c) Ñ3 (marg) V1 गगनं , B3 अपरं ; D6 (marg as in text) निलयं , G2 तनयं (for नगरं). — d) K1–3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T1–3 G M4 निनाय (for जगाम) K4 महार्णवम् (for °सुर). Ñ1 D2 3 स्वं निनाय महाबल

6 d) K3 D1. 4 सुख- , D3 प्रिय- (for शुभ)

7 b) T3 G2 [औ]रसम् (for [आ]त्मजम्). Ñ1 पुत्रं पुत्रवतां वरः , T1 2 G1 3–5 M सुतं पुत्रमिवौरसम् — c) K1. 3 Dn D4 मायिन्या , K4 दातव्या , Ñ3 स ददौ , V3 चार्थिन्या ; D2 3 तं दिव्यं , T1. 2 G3 सा(T2 ना)पत्यो , G2 नाथ स (for नाथिन्या). K2 T3 4 G1 4 5 M तस्यां महिष्यां नापत्यो (K2 दानव्यां) ; V1 मायामहिष्या स ददौ ; B1 3 (marg) मायावत्या महिष्या स — d) K2 4 D3 4 -नोदित , D2 -देशितः (for -चोदित) — After 7, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1–3) ins

1109* मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रहृष्टतनूरुहा ।
हर्षेण महता युक्ता पुन. पुनरुदैक्षत ॥
अथ तस्या निरीक्षन्त्याः स्मृति प्रादुर्बभूव ह ।
अयं स मम कान्तोऽभूत्स्मृत्वैवं चान्वचिन्तयत् ॥
अथ स नाथो भर्ता मे यस्यार्थं हि दिवानिशम् ।
चिन्ताशोकह्रदे मग्ना न विन्दामि रतिं क्वचित् ॥
अयं भगवता पूर्वं देवदेवेन शूलिना ।
खेदितेन कृतोऽनङ्गो दृष्टो जात्यन्तरे मया ॥
कथमस्य स्तनं दास्ये मातृभावेन जानती ।
भर्तुर्भार्या त्वहं भूत्वा वक्ष्ये वा पुत्र इत्युत ॥
एवं संचिन्त्य मनसा धात्र्यास्तं सा समर्पयत् ।
रसायनप्रयोगैश्च शीघ्रमेवान्ववर्धयत् ॥
धात्र्याः सकाशात्स च तां शृण्वन्रुक्मिणिनन्दनः ।
मायावतीमविज्ञानान्मेने स्वामेव मातरम् ॥

[(L 1) D3 गृह्य (for दृष्ट्वा) — (L 2) D3 अवैक्षत (for उदै°) — (L 3) T1. 2 G1 3 4 M4 अथ तस्या निरीक्षन्त्या (for a). K4 ज्ञान (for स्मृति·) — (L 4) D3 ममैव (for स मम) Ñ3 V1 B1 वै (for ऽभूत्). T2 3 G1 3–5 M4 स्मृत्वैव समचिन्तयत् (for b) — (L. 5) K1 Ñ3 T1. 3. 4 यस्यार्थेऽहं , Ñ2 Dn D3 °र्थे हि , M4 तस्याह तु (for यस्यार्थं हि) V1 B1 यस्यार्थेऽहमहर्निशम् ; T2 G1. 3–5 °र्थेऽह दिवा निशि

सा तं संवर्धयामास कार्ष्णिं कमललोचनम् ।
मायाश्चास्मै ददौ सर्वा दानवीः काममोहिता ॥ ८
स यदा यौवनस्थस्तु प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।
चिकीर्षितज्ञो नारीणां सर्वास्त्रविधिपारगः ॥ ९
तं सा मायावती कान्तं कामयामास कामिनी ।
इङ्गितैश्चापि वीक्षन्ती प्रालोभयत सस्मिता ॥ १०
प्रसजन्तीं तु तां देवीं बभाषे चारुहासिनीम् ।
मातृभावं परित्यज्य किमेवं वर्तसेऽन्यथा ॥ ११
अहो दुष्टस्वभावासि स्त्रीत्वेन चलमानसा ।
या पुत्रभावमुत्सृज्य मयि कामात्प्रवर्तसे ॥ १२
ननु तेऽहं सुतः सौम्ये कोऽयं शीलव्यतिक्रमः ।
तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं कस्त्वयं विधिः ॥ १३
विद्युत्संपातचपलः स्वभावः खलु योषिताम् ।
या नरेषु प्रसजन्ते नगाग्रेषु घना इव ॥ १४
यदि तेऽहं सुतः सौम्ये यदि वा नात्मजः शुभे ।
कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितम् ॥ १५
एवमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्यथितेन्द्रिया ।
प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवात्मजम् ॥ १६
न त्वं मम सुतः सौम्य नापि ते शम्बरः पिता ।
रूपवानसि विक्रान्तस्त्वं जात्या वृष्णिनन्दनः ।
पुत्रस्त्वं वासुदेवस्य रुक्मिण्या नन्दिवर्धनः ॥ १७
दिवसे सप्तमे बालो जातमात्रोऽपवाहितः । C 9233 B 2 104 25 P 2 104 25

(for ^{b}) —(L 6) D_5 T_1 G_3 -शोकार्णवे (for -शोकह्रदे). K_2 स्थितिं (for रतिं). —(L 7) K_2 स भगवान् (for भगवता) K_4 शमुना (for शूलिना) —(L 8) K_4 V_3 हतो (for कृतो). B_3 D_1 T_2 दृष्ट्वा (for दृष्टो) $D_{2,3}$ जन्मान्तरे (for जात्य°) —(L 10) $\tilde{N}_2$ D_2 कष्ट (for भर्तुर्) K_3 D_1 भूता (for भूत्वा) $\tilde{N}_2$ रक्ष्यो, M_4 भोक्ष्ये (sic) (for वक्ष्ये). —(L. 11), V_1 B_1 D_3 सा त (by transp), T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 हस्ते —(L 12) K_2 Ds_1 [अ]न्ववर्धत, $K_{3\ 4}$ °वर्तत, D_3 त्ववर्धत, T_2 समर्वत, Bom Poona eds व्यवर्धयत् (for [अ]न्व°) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3,4}$ शीघ्रमेनमवर्धयत् (for ^{b}) —(L 13) D_3 तत्सर्वं (for स च ता) K_1 D_4 धात्र्या॰ सकाशे चैवैत (D_4 °व ता) (for ^{a}) —(L 14) $D_{3\ 4}$ अविज्ञाता (for °नान्)]

8 ^{a}) $Ś_1$ तं वि-, K $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 4-6}$ $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 2}$ च तं (for तं स) —^{b}) $Ś_1$ -लोचना (for °नम्). — M_4 om 8^{c}–9^{b}. —^{c}) K_1 D_4 [अ]सौ (for [अ]स्मै). V_3 साध्वी (for सर्वा) $D_{2\ 3}$ मायां सर्वां ददौ तस्मै (D_3 चास्य). —^{d}) D_2 T_3 दानवीं काममोहिताम् (corrupt)

9 M_4 om. 9^{ab} (cf v 1 8). —^{d}) S (except G_2) सर्वास्त्रकुशलो हि स (T_4 M_{1-3} °लोऽरिहा ; G_3 °लोऽभितः).

10 ^{a}) $Ś_1$ K_4 सा तं (by transp), D_5 तं वै —^{b}) $Ś_1$ भामिनी (for का°) —^{c}) K_2 V_1 T_2 G_{3-5} M [अ]भि- (for [अ]पि) —^{d}) $\tilde{N}_1$ विस्मिता, $\tilde{N}_2$ $T_{1,3}$ G_{3-5} M_{1-3} सु°, $D_{2\ 3}$ तं तदा (for सस्मिता) K_2 T_4 G_2 प्रलोभयति सस्मिता, D_5 लोभयन्ती शुचिस्मिता

11 ^{a}) T_3 $G_{2\ 5}$ प्रहसन्तीं (for प्रसजन्तीं) $Ś_1$ $D_{2,3}$ दृष्ट्वा (for देवीं) —^{b}) D_5 -भाषिणीम् (for -हासिनीम्). — Before 11^{cd}, some Mss ins प्रद्युम्न उवाच —^{c}) N (except $\tilde{N}_1$ V_1 B_1) T_4 G_2 व्यतिक्रम्य (for परित्यज्य). —^{d}) $D_{1\ 3}$ वृथा (for ऽन्यथा)

12 ^{a}) $Ś_1$ D_3 हि, T_2 स्यात् (for [अ]सि) K_1 D_4 अन्यथा दुष्टभावासि, K_4 अहो दुष्टतरेवासि —^{b}) N (except $Ś_1$) T G M_4 स्त्रीत्वे च ($\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ [marg] $T_{2,3}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 °त्वाच्च) चलमानसा —^{c}) $K_{1\ 2}$ D_4 पुत्रभावं समुत्सृज्य —^{d}) $Ś_1$ स्नेहात्, K $\tilde{N}$ V B D T_4 G_2 लोभात् (for कामात्)

13 $G_{1\ 5}$ read 13^{ab} twice —^{a}) K_1 [अ]हं ते (by transp) — After 13^{a}, M_4 reads 15^{bc}, repeating it in its proper place —^{b}) K $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D G_2 $M_{2\ 4}$ -विपर्ययः (for व्यतिक्रम) T_4 $G_{1\ 5}$ (last two second time) $M_{1\ 3}$ नापि (M_1 ननु) मे शम्बर पिता —^{d}) $Ś_1$ कथित, Dn_2 T_{2-4} G_5 °तुं (for °तं)

14 ^{a}) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 विद्युत्समानसंपात- —^{b}) $G_{4\ 5}$ स्वभावा, (for °व) B_1 किल (for खलु) T_1 G_3 योषितः (for °ताम्); $T_{2\ 3}$ G_1 -स्वभावा खलु योषितः —^{c}) V_3 मानवेषु (for या नरेषु) $\tilde{N}_3$ V_1 च मजन्ते, D_3 प्रसह्यन्ते ; T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ प्रवर्तन्ते (for प्रसजन्ते) —^{d}) D_3 नगगात्रे (for नगाग्रेषु).

15 M_4 reads 15^{bc} for the first time after 13^{a}.

16 Before 16, $D_{5\ 6}$ G_2 ins वैशंपायन उवाच $\tilde{N}_1$ om 16^{ab}. —^{a}) D_3 च भीता सा ; G_5 सातिभीरु (for तु सा भीरुः) — M_4 om 16^{c}–17^{f}

17 M_4 om 17 (cf v i 16) —^{a}) K $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_{1-5} T_4 G_2 कान्त (for सौम्य). —^{c}) K_2 वीर्य-

सूतिकागारमध्यस्थं शिशुरुत्तानशायितः ॥ १८
मम भर्त्रा हृतो वीर बलवीर्यप्रवर्तिना ।
पितुस्ते वासुदेवस्य धर्षयित्वा गृहं महत् ।
पाकशासनकल्पस्य हृतस्त्वं शम्बरेण ह ॥ १९
सा च ते करुणं माता त्वां बालमनुशोचती ।
अत्यर्थं श्राम्यते वीर विवत्सा सौरभी यथा ॥ २०
स हि शक्रादपि महान्पिता ते गरुडध्वजः ।
इह त्वां नाभिजानाति बालमेवापवाहितम् ॥ २१
कान्त वृष्णिकुमारस्त्वं न हि त्वं शम्बरात्मजः ।
वीर नैवंविधान्पुत्रान्दानवा जनयन्ति हि ॥ २२
ततोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं जनितो मया ।
रूपं ते सौम्य पश्यन्ती सीदामि हृदि दुर्बला ॥ २३
यन्मे व्यवसितं कान्त यच्च मे हृदि वर्तते ।
तन्मे मनसि वार्ष्णेय प्रतिसंधातुमर्हसि ॥ २४
एष ते कथितः सौम्य सद्भावस्त्वयि यो मम ।
यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्रः शम्बरस्य च ॥ २५
श्रुत्वैतन्निखिलं सर्वं मायावत्या प्रभाषितम् ।
चक्रायुधात्मजः क्रुद्धः शम्बरं स समाह्वयत् ॥ २६
समस्तमायामायाज्ञो विक्रान्तः समरेऽव्ययः ।
अष्टम्यां निहतो युद्धे मायया कालशम्बरः ॥ २७

वान् (for रूप°) —[d]) Ś1 M3 -वंशजः ; T1-3 G1 3-5 -वंशकृत् (for -नन्दन) —[f]) T1 वंश- (for नन्दि-)

18 Ñ1 damaged for 18[ab] —[b]) V1. 3 B3 -हारितः (for -वाहित) —[d]) Ś1 B1 -शायकः, K2 D2 (by corr) 3 T3 4 शायनः, K3 4 V3 Ds1 D1 2 6 -शायिनः (for °त)

19 [a]) K1 चासि, K2 D4 चापि, K3 4 Ñ2 V1 2 B1 2 Dn Ds D1-3 5 T G M4 ऽसि त्वं (for वीर) Ś1 मया त्वं त्रायसे वीर —[d]) B1 गृहं बलात्; D4 महद्गृहम् (by transp).

20 Ñ1 reads 20 on marg —[a]) D6 सीदते, G2 शोचते (for सा च ते) K3 करुणा (for °णं) G3. 5 बाला (for माता) —[b]) Ś1 पुत्रम् (for बालम्) —[c]) K Ñ2 3 V1 3 B D G2 4 तप्यते, V2 शोचते (for श्राम्यते) Ś1 देवी; D1 om , G3 सौम्य (for वीर) —[d]) Ds2 विवशा (for °त्सा) G1 सुरभी, G4 M4 सुरभिर् (for सौरभी). T1 कृता (for यथा) V3 B3 D6 विवत्सा इव सौरभी

21 The portion of the text from 99 21[b] to the end of the work is missing in T3 —[d]) K Ñ2 3 V1. 3 B D1-5 G2 [अ]पहारितम्, T2 G1 3-5 M प्रवासितम् (for [अ]पवाहितम्)

22 T3 missing (cf v 1. 21). —[b]) K1 2 D4 न पुत्र. (D4 हि त्व) शम्बरस्य च

23 T3 missing (cf v 1 21). —[a]) Ñ2 3 B3 Dn Ds D5 T1 G2-4 अतो (for ततो) —[b]) Ś1 मम (for मया) — Ñ1 damaged for 23[cd] —[c]) Ds2 पश्यामि (for पश्यन्ती)

24 T3 missing (cf v 1 21). —[a]) T1. 2 G M4 कार्यं (for कान्त) —[c]) D3 यन्मे; T1 2. 4 G5 M तत्ते (for तन्मे)

25 T3 missing (cf v 1 21) D3 om 25 —[a]) G5 मे (for ते) K1 2 4 Ñ V B D (D3 om) G2 सर्वः (for सौम्य) —[b]) Ś1 संभवस्, K1 2 स्वभा° (for सद्भा°) B3 यो मया ; T1. 2 G1 3-5 M2 4 यो यथा, M1 मे यथा (for यो मम) D4 स्वभावस्त्वयि यो मथा , M3 संभवस्त्वयि यो यथा — After 25, B3 ins

1110* कामदेवश्च वीर त्वं रतिं मां विद्धि वै प्रभो ।
शंकरस्य च शापेन त्वमनङ्गगति पुरा ॥
तत्कालमायया रूपं कृत्वा दैत्यस्य वेश्मनि ।
विशीर्णा साहमुषिता दैत्यस्यास्य च वेश्मनि ॥

26 T3 missing (cf v 1 21) —[a]) K1. 2. 4 Ñ2. 3 V1 2 B1 3 Dn Ds D1 2 4 5 G2 अखिलं (for नि°). G3 5 सौम्य, M4 सोऽपि (for सर्वं). K3 B2 D6 श्रुत्वैवम् (D6 °नं नि)खिलं वाक्यं, D3 एवमाकर्ण्य तत्सर्वं ; T1 G1 4 श्रुत्वैवं नि(T1 °वम)खिलं सोऽपि —[d]) Ś1 T1. 2 G1. 3-5 M4 शम्बरं समुपाह्वयत्; T4 °रं स्वयमाह्वयत् . — After 26, all Mss. (except Ś1 Ñ1 M1-3 , T3 missing) ins. a passage given in App I (No. 30).

27 T3 missing (cf v. l. 21) Before 27, some Mss ins वैशंपायनः. —[a]) K Ñ V B Dn Ds D3. 4. 6 T4 G2 समास्तमायो मायाज्ञो ; D1 2 5 सर्वमायास्वभिज्ञोऽसौ ; T1 2 G1. 3-5 M4 स सप्तम्यां तु मायाज्ञो —[b]) Ś1 निशाम्य ; Ñ1 M1-3 विक्रम्य (for विक्रान्तः). T1 रिपुम् (for ऽव्यय°). T2 G1. 3-5 M4 विद्राव्य समरे रिपुम् ; M2 (also *inf lin.*) व्यतिक्रम्य महारथः —[c]) Ś1 निर्वृत्ते ; D3 हि हतो (for निहतो). —[d]) N (except Ś1) T4 G2 मायावी (for मायया)

28 T3 missing (cf. v. l. 21). Ñ2 om. 28[d]-29[a],

तमृक्षवन्ते नगरे निहत्यासुरसत्तमम् ।
गृह्य मायावतीं देवीं स्वामगच्छत्पुरीं पितुः ॥ २८
सोऽन्तरिक्षगतो भूत्वा मायया शीघ्रविक्रमः ।
आजगाम पुरीं रम्यां रक्षितां तेजसा पितुः ॥ २९
सोऽन्तरिक्षात्प्रपतितः केशवान्तःपुरे शिशुः ।
मायावत्या सह तया रूपवानिव मन्मथः ॥ ३०
तस्मिंस्तत्रावपतिते महिष्यः केशवस्य याः ।
विस्मिताश्चैव हृष्टाश्च भीताश्चैवाभवंस्तदा ॥ ३१
ततस्तं कामसंकाशं कान्तया सह संगतम् ।
प्रेक्षन्त्यो हृष्टवदनाः पिबन्त्यो नयनासवम् ॥ ३२
तं व्रीडितमुखं दृष्ट्वा सज्जमानं पदे पदे ।
अभवन्स्निग्धसंकल्पाः प्रहृष्टाः कृष्णयोषितः ॥ ३३
रुक्मिणी त्वेव तं दृष्ट्वा शोकार्ता पुत्रगृद्धिनी ।
सपत्नीशतसंकीर्णा सबाष्पा वाक्यमब्रवीत् ॥ ३४
धन्यायाः खल्वयं पुत्रो दीर्घायुः प्रियदर्शनः ।
ईदृशः कामसंकाशो यौवने प्रथमे स्थितः ॥ ३५ C 9465 B 2 108 15 P 2 108 15

—^{d}) K1 Ñ3 V B D T1 2 G M4 आ(D5 अ)गच्छन्नगरं पितु॰, Ñ1 अगच्छत्स्वपुरं पितु॰

29 T3 missing (cf v l 21) Ñ2 om 29^{a} (cf v l 28) K4 D4 om (hapl) 29 D3 om 29^{a}–30^{b} Ñ1 damaged —^{a}) Dn D2 विद्वान् (for भूत्वा) —^{b}) D2 5 T4 G2 4 मायावी (for मायया) —^{c}) M1–3 दिव्यां (for रम्यां)

30 T3 missing (cf v l 21) D3 om. 30^{ab} (cf v l. 29) Ñ1 om 30 —^{a}) G4 नि- (for प्र-) —^{b}) T1 2 G1 3 4 M विभुः, M2 (*inf lin*) पितुः (for शिशुः) G5 केशवान्त पुरं विभुः

31 T3 missing (cf v l 21) —^{a}) Ś1 D6 तत्राथ; K2 सुते च (for तत्राव-) —^{b}) Ñ1 T4 M1–3 ता. (for या.) —^{d}) D2, 3 प्रीताश् (for भी°) Ś1 [अ]पतंस्; K2 [अ]परास् (for [अ]भवंस्)

32 T3 missing (cf v l 21) —^{a}) G2 ता (for तं) —^{b}) Ñ1 संयुतम् (for संगतम्) —^{c}) D3 प्रैक्षन्त (for प्रेक्षन्त्यो) —^{d}) Ś1 Ñ2 पिबन्त्यो वदनासवम्; K3 Dn D4 T4 °न्त्यो नयनामृतम्, D1 5 T1 2 G1 3–5 M4 °न्त्यो नयनोत्सवम्; D2 3 °न्त्य इव लोचनैः, G2 °न्त्यो नयनैः स्वयम्

33 T3 missing (cf v l. 21). Ñ1 damaged —^{a}) K Ñ2 V2 B Dn Ds D2–4 6 T2 G2 विनीत- (for व्रीडित-). —K3 om (hapl) 33^{b}–34^{a} —^{b}) Ñ2 D1 2 4 5 G2 3 लज्जमानं (for सज्ज°). —^{c}) Ñ2 अभूवन् (for अभ°) D6 G4 M2 (*inf lin*) सिद्ध-, G5 M1 2 कृष्ण- (for स्निग्ध) —^{d}) K1 2 4 Ñ2, 3 V B D T2 G1 2 4 5 M2 सर्वास्ताः (for प्रहृष्टाः)

34 T3 missing (cf v l 21). K3 om 34^{a} (cf v. l 33) —^{ab}) T1, 4 G3 M1–3 transp तं दृष्ट्वा and शोकार्ता K2 Ñ2 D5 T2 G1, 4 5 -गार्धिनी (for -गृद्धिनी) M4 तं दृष्ट्वा पुत्रगार्धिनी (for ^{b}) —^{c}) M4 -संपूर्णा (for -संकीर्णा). —Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 5 (marg) 6 T1 2 4 G M4 ins after 34 K1 D4 after 40

1111* यादृक्स्वप्नो मया दृष्टो निशाया यौवने गते ।
कंसारिणा समानीय दत्तं साहारपल्लवम् ॥
शशिरश्मिप्रतीकाशं मुक्तादाम च शोभनम् ।
केशवेनाङ्कमारोप्य मम कण्ठे न्यबध्यत ॥
श्यामा सुचारुकेशा स्त्री शुक्लाम्बरविभूषिता ।
पद्महस्ता निरीक्षन्ती प्रविष्टा मम वेश्मनि ॥
तया पुनरहं गृह्य स्नापिता रुचिराम्बुना ॥
कुशेशयमयीं मालां स्त्री संगृह्याथ पाणिना ।
मम मूर्धन्युपाघ्राय दत्ता स्रक्सा तया मम ॥
एवं स्वप्नं कीर्तयन्ती रुक्मिणी हृष्टमानसा ।
सखीजनवृता देवी कुमारं वीक्ष्य तं मुहु॰ ॥

[Before line 1, V2 ins रुक्मिण्युवाच, and reads line 11 —(L 1) V1 2 Dn2 T1, 2 4 G1 3 4 M4 निशाया (for °या) D4 G5 निशाया यौवन गते (for ^{b}) —(L 2) K1 D4 समानीत, Dn Ds D3 5 6 T1 2 4 G1–4 ममानीय (D3 °त) (for समानीय) B2 मे हार-, D3 स्व हार- (for साहार-) —(L 3) Ñ2 D1 3 G2 च शोभितम्, Ñ3 V1 B1 2 सुशोभनम्; B3 च भूषितम्, D5 विभूषितम् (for च शोभनम्) K1 D4 मुक्तास्रग्दामशोभितम् (for ^{b}). —(L. 5) G3 वामा (for श्यामा) V2 D1 -विभूषणा (for °षिता). —(L 7) D3 स्नापिता शुचिनाम्बुना (for ^{b}) —(L 8) K1 D3, 4 सा स्त्री संगृह्य पाणिना, T2, 4 G1 3–5 सगृह्याथ स्वपा° (for ^{b}). —(L 9) K1 V3 D3 मम मूर्ध्नि समा(V3 उपा)घ्राय (for ^{a}). K1 [अ]त्र स्नातया, Ñ2 D3 सा स्रक्तया, M4 स्रक्च तया (for स्रक्सा तया) T2 G1 4 5 दत्ता स्रक्स्थापिता मया (for ^{b}). —(L 10) Dn D1 4 5 T2 G4 M4 स्वप्नान् (for स्वप्न). —(L 11) T1 G3–5 M4 -जना च सा, T2 G1 -जनाश्च सा (for -जनवृता) V2 ततो देवी कुमार त (for ^{a}) K1 D3 4 G2 प्रेक्षते, V1 B1 Ds G3 5 M4 प्रेक्ष्य त (for वीक्ष्य त). V2 वीक्षमाणा मुहुर्मुहु॰ (for ^{b})]

Ñ2 cont

1112* इत्यतोऽनन्तरं तत्र अब्रवीद्वाक्यमेव तत्

जीवपुत्रा त्वया पुत्र का सा भाग्यविभूषिता ।
किमर्थं चाम्बुदश्याम सभार्यस्त्वमिहागतः ॥ ३६
अस्मिन्वयसि सुव्यक्तं प्रद्युम्नो मम पुत्रकः ।
भवेद्यदि न नीतः स्यात्कृतान्तेन बलीयसा ॥ ३७
व्यक्तं वृष्णिकुमारोऽयं न मिथ्या मम तर्कितम् ।
विज्ञातोऽसि मया चिह्नैर्विना चक्रं जनार्दनः ॥ ३८
मुखं नारायणस्येव केशाः केशान्त एव च ।
मूर्धवक्षोभुजैस्तुल्यो हलिनः श्वशुरस्य मे ॥ ३९
कस्त्वं वृष्णिकुलं सर्वं वपुषा द्योतयन्स्थितः ।
अहो जनार्दनस्यास्य दिव्या त्वमपरा तनुः ॥ ४०
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः सहसा प्रविवेश ह ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा शम्बरस्य वधं प्रति ॥ ४१

सोऽपश्यत्तं सुतं ज्येष्ठं सिद्धं मन्मथलक्षणैः ।
स्नुषां मायावतीं चैव हृष्टचेता जनार्दनः ॥ ४२
सोऽब्रवीत्सहसा देवीं रुक्मिणीं देवतामिव ।
अयं ते देवि संप्राप्तः पुत्रश्चापधरः प्रभुः ॥ ४३
अनेन शम्बरं हत्वा मायायुद्धविशारदम् ।
हता मायाश्च ताः सर्वा याभिर्देवानबाधत ॥ ४४
सती चेयं शुभा साध्वी भार्या वै तनयस्य ते ।
मायावतीति विख्याता शम्बरस्य गृहोषिता ।
मा च ते शम्बरस्येयं पत्नीत्येवं व्यथा भवेत् ॥ ४५
मन्मथे तु गते नाशं गते चानङ्गतां पुरा ।
कामपत्नी हि कन्यैषा कामकामा रतिः शुभा ।
मायारूपेण तं दैत्यं मोहयत्यसकृच्छुभा ॥ ४६

---

35 T$_3$ missing (cf v l. 21) —^{c}) T$_1$ G$_3$ M -सदृशो (for -सकाशो)

36 T$_3$ missing (cf v l 21) Ñ$_1$ damaged. —^{a}) D$_4$ (*sup. lin* as in text) काम, M$_4$ का वा (for पुत्र) —^{b}) D$_{1.5}$ M$_3$ स ; T$_{1,2,4}$ G$_{1,3}$ M$_4$ [अ]सौ (for सा). K$_{1,3,4}$ Ñ$_{2,3}$ V B D$_{2,4,6}$ -समन्विता (for -विभूषिता) K$_2$ Dn Ds D$_3$ G$_2$ कासौ भा(D$_3$ का स्याद्भा)ग्यसमन्विता

37 T$_3$ missing (cf. v l 21) —^{a}) G$_3$ तस्मिन्वयसि सुव्यक्तः —^{b}) D$_3$ सुव्यक्तं (for प्रद्युम्नो)

38 T$_3$ missing (cf v l 21). —^{a}) Dn T$_1$ कृष्ण- (for वृष्णि) Ñ$_3$ V$_3$ B$_1$ Dn Ds D$_6$ त्वं ; V$_1$ तनू (for ऽयं) —^{b}) Ś$_1$ T$_{1,2}$ G$_{1,3-5}$ M$_4$ कीर्तनम्, M$_{1-3}$ कीर्तितम् (for तर्कितम्) —^{c}) D$_2$ वीक्षितो (for विज्ञातो). Ś$_1$ हि (for ऽसि).

39 T$_3$ missing (cf. v l. 21) Ñ$_1$ damaged —^{b}) Ś$_1$ केशान्तम् (for °न्त). —^{c}) Ś$_1$ मूर्ध्ना, M$_4$ मूर्ध्नि (for मूर्ध-). T$_4$ G$_4$ -भुजौ तुल्यौ (for -भुजैस्तुल्यो) K Ñ$_{2,3}$ V B D G$_2$ ऊरू वक्षो भुजौ तुल्यौ (K$_2$ कुक्षौ; D$_1$ जानू). —^{d}) D$_1$ गुल्फौ च स्वसुतस्य मे

40 T$_3$ missing (cf v l 21). —^{a}) T$_{1,2}$ G$_{1,3-5}$ M$_4$ वत्स (for सर्वं) —^{b}) Ś$_1$ धारयन् (for द्योत°). T$_2$ G$_{1,4}$ दिश (for स्थित°) K$_{1,2,4}$ Ñ$_{2,3}$ V B D T$_1$ G$_2$ द्योतयन्वपुषा स्थितः —^{c}) Ś$_1$ [अ]पि ; Ñ$_1$ [इ]व ; T$_2$ G$_{4,5}$ M$_4$ [अ]सि, M$_3$ [आ]सीद् (for [अ]स्य) K Ñ$_{2,3}$ V B D T$_1$ G$_{1-3}$ अहो नारायणस्यासि (K$_{1,2}$ Ñ$_2$ Dn D$_4$ T$_1$ G$_{1,3}$ °स्येव ; B$_{2,3}$ D$_5$ G$_2$ °सीद् ; Ds °स्यैव) —^{d}) D$_6$ यदि (for दिव्या). Ś$_1$ Dn D$_4$ T$_1$ G$_{2,3}$ ते परमा, K$_2$ सुपरमा (for त्वमपरा). D$_3$ द्वितीया परमा तनुः. — After 40, K$_1$ D$_4$ ins 1111*.

41 T$_3$ missing (cf v l 21).

42 T$_3$ missing (cf v. l 21) Ñ$_1$ damaged. —^{a}) D$_{1,2}$ आत्मजं (for तं सुतं). D$_{3,4}$ श्रेष्ठ (for ज्येष्ठं). Ś$_1$ सोऽपश्यच्च सुतं श्रेष्ठं, D$_5$ °दात्मजं श्रेष्ठं. —^{d}) K$_{3,4}$ Dn D$_{1,5}$ हृष्टचित्तो ; D$_3$ °रोमा (for °चेता).

43 T$_3$ missing (cf v l 21) —^{a}) T$_4$ G$_3$ M$_{1-3}$ देवो (for देवीं) — Before 43^{cd}, Ds ins कृष्ण उवाच —^{c}) D$_3$ अयं देवि सुत सौम्ये. —^{d}) T$_4$ सुतश् (for पुत्रश्). K$_1$ Ñ$_2$ V$_{2,3}$ B D G$_2$ M$_4$ सुतश्चा(D$_3$ बाणचा)पधरस्तव ; K$_2$ सुतश्चार्यं वरस्तव ; K$_4$ सुतो वै वापरस्तव, Ñ$_3$ V$_1$ सुतश्च परमस्तव.

44 T$_3$ missing (cf. v l 21). —^{a}) D$_3$ आगतः (for अनेन). —^{b}) K$_3$ -बुद्धि- (for -युद्ध-). —^{c}) B$_{2,3}$ D$_3$ G$_3$ M$_{1-3}$ हृता (for हता) Bom Poona eds. G(ed.) हता मायासुता सर्वा (sic) —^{d}) K$_4$ तथावधीत् ; D$_6$ T$_4$ अबाधयत् ; T$_{1,2}$ G$_{1,3-5}$ M अयोधयत् (for अबाधत).

45 T$_3$ missing (cf v l. 21). Ñ$_1$ damaged for 45^{abcd} —^{a}) D$_{2,3}$ स्नुषा, D$_5$ सदा (for शुभा). —^{c}) Ñ$_2$ विज्ञाता (for विख्याता) —^{f}) K$_{1,3,4}$ Ñ$_1$ V B D पत्नीति भवतु (Ñ$_1$ °विता) व्यथा ; K$_2$ Ñ$_2$ G$_2$ पत्नी भवतु मा (G$_2$ न) व्यथा

46 T$_3$ missing (cf v. l. 21). After 46^{ab}, T$_{1,2,4}$ G$_{1,3-5}$ M ins. :

न चैषा तस्य कौमारे वशे तिष्ठति शोभना ।
आत्ममायामयं रूपं कृत्वा शम्बरमाविशत् ॥ ४७
पत्न्येषा मम पुत्रस्य स्नुषा तव वराङ्गना ।
लोककान्तस्य साहाय्यं करिष्यति मनोमयम् ॥ ४८
प्रवेशयैनां भवनं पूज्या ह्येषा स्नुषा मम ।
चिरप्रनष्टं च सुतं भजस्व पुनरागतम् ॥ ४९ C 9480 B 2 108. 32 P 2. 108. 32

इति श्रीहरिवंशे एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

1113* नेत्राग्निना त्र्यम्बकस्य शूलपाणेः पुरा युगे ।
[M1–3 तु त्र्यक्षस्य (for त्र्यम्बकस्य)]

—^{c}) Ś1 [इ]ति तस्य, K1–3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–5 T1, 2 G M4 न कैान्ता, K4 न चात्र (for हि कन्या) D6 कामस्य पत्नी कान्तैषा —^{d}) K Ñ2 3 V B D T1 2 G M4 शम्बरस्य रतिप्रि(K3 4 V3 B2 °ति प्रि)या

47 T3 missing (cf. v 1 21) Ñ1 damaged —^{a}) D3 कामार्थे, M3 भार्येयं (for कौमारे) —^{b}) Ś1 D2 व्रते (for वशे) K3 शोभने (for °ना) —^{c}) K2 आत्मना मायया रूपं —^{d}) K4 Dn1 आदिशत् (for आवि°)

48 T3 missing (cf v. 1 21). —^{b}) V3 B3 Dn Ds वराङ्गने, D3 वशं गता (for वराङ्गना) —^{c}) V1 D3 लोके (for लोक-) Ś1 कान्ता च (for -कान्तस्य) —^{d}) T1 2 4 G1. 3. 4 M मनोहरा, G5 च शोभना (for मनोमयम्).

49 T3 missing (cf. v 1 21) —^{a}) D4 [ए]तां (for [ए]नां). — T1 om. 49^{bcd} —^{b}) Ñ2 V1. 3 B Dn Ds D6 ज्येष्ठा (for ह्येषा) Ś1 सुता तव, M1 2 मम स्नुषा (by transp) Bom Poona eds G(ed) पूज्यां ज्येष्ठां स्नुषां मम —^{c}) K1. 3. 4 Ñ2 3 V B D G2 चिरात्, G3 M4 चिरं (for चिर-). D3 M1. 2 स्व- (for च). — Ñ2 3 V B Dn Ds D1–3 5 (marg.). 6 T2 4 G M4 ins after 49 T1 after 49^{a}

1114* वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वा तु वचनं देवी कृष्णेनोदाहृतं तदा ।
प्रहर्षमतुलं लेभे रुक्मिणी वाक्यमब्रवीत् ॥
अहो धन्यतरास्मीति वीरपुत्रसमागमात् ।
अद्य मे सफलः कामः पूर्णश्चाद्य मनोरथः ।
चिरप्रनष्टपुत्रस्य दर्शनं प्रियया सह ॥
आगच्छ पुत्र भवनं विशस्व सह भार्यया ॥
ततोऽभिवाद्य चरणौ गोविन्दं मातरं च सः ।
प्रद्युम्नः पूजयामास हलिनं च महाबलम् ॥
उत्थाप्य तं परिष्वज्य मूर्ध्न्युपाघ्राय वीर्यवान् ।
प्रद्युम्नं बलिनां श्रेष्ठं केशवः परवीरहा ॥
स्नुषां चोत्थाप्य तां देवी रुक्मिणी रुक्मभूषणाम् ।
परिष्वज्योपसंगृह्य स्नेहाद्गद्गदभाषिणी ॥
समेतं भवनं पत्न्या शच्येन्द्रमदितिर्यथा ।
प्रवेशयामास तदा रुक्मिणी सुतमागतम् ॥

[Some Mss om the ref. T1 om lines 1–6 M4 om, lines 1–5 —(L 1) T2 G1 3 4 व्याहृतं (for [उ]दा°), Ñ2 V2 Ds कृष्णेनोदीरितं तत (Ñ2 वच) (for ^{b}) —(L. 2) V3 B2 3 Dn Ds D6 T4 G3 लब्ध्वा (for लेभे)- —(L. 3) Ñ2 V2 Dn Ds धन्यतमा (for °तरा) Ñ2 V2 Ds D1–3 5 -समागमे, Dn °गता (for °गमात्) —(L. 4) Ñ3 V1 3 T2 4 G अद्य मे सफलं जन्म (for ^{a}) D2 3 पूर्णमद्य मनोरथम्; D5 पूर्णा मेऽद्य मनोरथाः (for ^{b}) —(L 5) Ñ2 V2 Ds चिरप्रनष्ट पुत्र या (V2 स्वसुत) (for ^{a}) V2 पश्यामि, V3 B2. 3 Dn D1 6 दर्शनात् (for °न) Ñ2 V1 Ds पश्यामि स्नुषया सह, Ñ3 B1 T2 G दर्शनं सुप्रियं मम (for ^{b}). — V3 D5 om line 6 —(L 6) B3 Dn D1–3 6 आगच्छ भवनं पुत्र (for ^{a}) Ñ2 V2 Ds सभार्य प्रविशस्व ह, B1 3 Dn D1 6 प्रविश प्रियया सह, D2 प्रविशाशु स्वभार्यया (for ^{b}) —(L 7) Ñ2 V2 Ds2 पितरं (for चरणौ). Ds1 ततोऽभिनन्द्य पितरं (for ^{a}) Ñ2 V2 Ds D1 5 T4 ताम् (for सः) D2 गोविन्दं मातरौ च तौ, D3 °न्दं तां च मातरम्, T1 पितरं मातरं च ताम् (for ^{b}) — T2 G1 4 om lines 8–9 —(L 8) D1 महात्मानं (for हलिनं च) T1 महाभुजम् (for °बलम्) —(L. 9) Ñ2 V2 उत्थाय तं परिगृह्य (for ^{a}) D2 3 चाघ्राय (for [उ]पा°) —(L 10) T2 प्रद्युम्नो बलिनां श्रेष्ठः (for ^{a}). —(L 11) D2 संस्थाप्य, D3 उत्थाप्य (for चो°) B3 Dn Ds1 देवीं (for देवी) V3 स्नुषामुत्थाप्य तां देवी (for ^{a}) Ñ2 3 V1 2 D2 5 6 T1 2 G1 3–5 -भूषणा, M4 -भूषिताम् (for -भूषणाम्) —(L 12) D6 परिपूज्य (for °ष्वज्य) V3 B2 3 Dn2 D5 पर्यष्वजत संगृह्य, D1 प्रद्युम्नमथ सं° (for ^{a}) V2. 3 B2 Dn1 D6 स्नेह- (for स्नेहाद्). — T1 2 4 G M4 om line 13 —(L. 13) Ñ2 D1 समेतं (for °तं) V2 प्रवेश्य भवनं तौ तु, D2 3 प्रविश्य (D3 विशस्व) भवनं पुत्रि, D5 समेत्य भुवनं पत्न्या (for ^{a}) Ñ2 D5 शचीन्द्रम् (for शच्ये°) V2 शचीमिन्द्रपुरीं यथा; D2 3 शची चेन्द्रपुरं यथा (for ^{b}) —(L 14) V1. 3 B T1. 2. 4 G1. 3–5 निवेशयामास तदा (for ^{a})]

D2. 3 cont :

1115* एवमुक्ता तु कृष्णेन रुक्मिणी योषितां वरा ।
पुत्रं प्रीत्या परिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय तां स्नुषाम् ।
गृहं प्रवेशयामास स्नुषया सह भामिनी ॥
[D3 reads lines 1–3 twice]

१००

वैशंपायन उवाच ।
हृतो यदैव प्रद्युम्नः शम्बरेणात्मघातिना ।
तमेव मासं साम्बस्तु जाम्बवत्यामजायत ॥ १
बाल्यात्प्रभृति रामेण मानेषु विनियोजितः ।
रामादनन्तरं चैव मानितः सर्ववृष्णिभिः ॥ २
जातमात्रे ततः कृष्णः शुभं तत्पुरमाविशत् ।
निहतामित्रसामन्तः शक्रोद्यानं यथामरः ॥ ३
यादवीं च श्रियं दृष्ट्वा स्वां श्रियं द्वेष्टि वासवः ।
जनार्दनभयाच्चैव न शान्तिं लेभिरे नृपाः ॥ ४
कस्यचित्त्वथ कालस्य पुरे वारणसाह्वये ।
दुर्योधनस्य यज्ञे वै समेयुः सर्वपार्थिवाः ॥ ५
तां श्रुत्वा माधवीं लक्ष्मीं सपुत्रं च जनार्दनम् ।
पुरीं द्वारावतीं चैव निविष्टां सागरान्तरे ॥ ६
दूतैस्तैः कृतसंधानाः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
श्रियं द्रष्टुं हृषीकेशमाजग्मुः कृष्णमन्दिरम् ॥ ७
दुर्योधनमुखाः सर्वे धृतराष्ट्रवशानुगाः ।
पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ॥ ८
पाण्ड्यचोलकलिङ्गेशा बाह्लीका द्रविडाः शकाः ।

Colophon om in Ñ1 T3 missing — *Mention of the Epic:* Ds2 — *Mention of Khila* K1 2 Ñ2 V B Dn2 Ds D1 3 5 — *Adhy name* Ś1 प्रद्युम्नागमनम्, K1 3 4 Ñ2 V B.D M1–3 शम्बरवधः, K2 शम्बरवधे प्रद्युम्नप्रत्यागमनम्, T1 G3 रुक्मिण्याः पुत्र(G3 प्रद्युम्न)दर्शनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D4 162, Ñ3 V1 167, V2 166, V3 Ds2 165, D1 159, D3 G2 172, T1 G3 4 176, T2 G1 178, T4 145, G5 M4 177, M1–3 141 — *Śloka no* Ds2 D6 (marg) 36 — After this adhy, K Ñ2 3 V2 3 B D (except D6) S (T3 missing) ins. a passage given in App. I (No 24)

100

☞ This adhy. is missing in T3 (cf v 1. 99 21) Ñ1 partly damaged for this adhy.

1 Ñ1 om 1^{ab} (with the ref) — ^{c}) T1 G3 तद् (for तम्). T2, 4 G1, 3–5 M ऽपि (for तु) K1 3 4 Ñ2 3 V B D G2 मासेऽस्मिन्नेव साम्बस्तु, K2 मासे तदैव साम्बोऽपि; Ñ1 तद्देवाहनि साम्बश्च — ^{d}) K1 जाम्बवत्या प्रजायत

2 ^{b}) K1 2 B2 D4 G5 M4 सोऽस्त्रेण; K3 Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D2 3 6 T2 G1, 2 4 सोऽस्त्रेषु, K4 D1 शास्त्रेषु, Ñ1 अस्त्रेषु; D5 T1 4 शस्त्रेषु (for मानेषु). — ^{c}) K3, 4 Dn D1 5 T4 G1 5 M4 अनन्तरश् (for °रं). — ^{d}) K2 पूजितः; D2 पालितः, M2 आनीत (fo1 मानित.). — After 2, T2 4 G3–5 M ins

1116* रामस्यैव प्रियसुतः सोऽभवज्ज्येष्ठ इत्यपि ।

3 ^{a}) T1, 2 G1, 3–5 M जाते साम्बे (for जातमात्रे). — ^{b}) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2 4 G1 2 M4 शुभां तामा(K1, 4 Ñ2 V1 2 B1 2 Dn Ds D5 T2 4 °म)वसत्पुरीम्, K2 शुभां ताम- विशत्पुरीम्; Ñ1 शुभां तां पुरिमावसत्; G4 5 शुभां नामाविश- त्पुरीम्, M2 सुखं तं पुरमावसत् — ^{c}) Ś1 -सामन्तं (for °न्तः) — ^{d}) T4 G3 शक्रोद्याने (for °द्यानं) Ś1 इवापरम्, K Ñ2 V1 2 B Dn1 Ds D1, 4 M2 4 यथामराः (for °र). D6 M1 शक्रोद्याने यथामरा, T1 °ने यथा पुरा

4 ^{b}) D2 स्व- (for स्वां). — ^{d}) K2 शान्तिं न (by transp)

5 G3 om. (hapl) 5–8 — ^{d}) K1 3, 4 Ñ V B D T1 समीयुः; K2 प्रययुः (for समेयुः)

6 G3 om. 6 (cf v 1 5) — ^{a}) K2 यादवीं (for माधवीं) — ^{b}) T1 2 G1, 4 5 M समृद्धं (for सपुत्रं). Ñ2 V2 सपुत्रं चैव माधवम् — ^{d}) G2 निविष्टां सागरान्तिके.

7 G3 om. 7 (cf. v. l. 5) — ^{a}) K3 हृष्टास् (for दूतैस्) K3, 4 V B1, 3 Dn D1, 2 ते; M1, 2 स्वैः (for तैः). — T1 om 7^{cd}. — ^{c}) K Ñ1, 3 V1 2 B Dn Ds D1, 2, 4–6 T2 G1 2 4 5 M4 प्रियं (for श्रियं).

8 G3 om. 8 (cf v 1 5). Ds reads 8^{ab} twice. — ^{a}) Ds (both second time) पाण्डवप्र- (for दुर्योधन). — ^{b}) Ś1 पुरोगमा (for -वशानुगाः) K2 धार्तराष्ट्रा महाबला. — S1 om 8^{cd} — ^{c}) Ñ2 वीरा (for चैव) — ^{d}) Ñ2 धृष्टद्युम्नमुखा नृपा, D2 3 M4 °म्नपुरोगमाः

9 ^{a}) Ñ B2 T1 G2 3 M2 4 पाण्ड्याश् (for पाण्ड्य-). K2 -कलिङ्गाश्च (for °ङ्गेशा). Ś1 पाण्डचेन्द्रकलिङ्गेश- — ^{b}) T2 G1 3–5 M द्रमिलाः; some Mss. द्राविडाः (for द्र°). Some Mss. खशाः, some खसाः (for शकाः)

अक्षौहिणीः प्रकर्षन्तो दश चाष्टौ च भूमिपाः ।
आजग्मुर्यादवपुरीं गोविन्दभुजपालिताम् ॥ ९
ते पर्वतं रैवतकं परिवार्यावनीश्वराः ।
विविशुर्योजनाढ्यासु स्वासु स्वास्ववनीष्वथ ॥ १०
ततः श्रीमान्हृषीकेशः सह यादवपुंगवैः ।
समीपं मानवेन्द्राणां निर्ययौ कमलेक्षणः ॥ ११
स तेषां नरदेवानां मध्ये मधुनिषूदनः ।
व्यराजत यदुश्रेष्ठः शरदीव नभःशशी ॥ १२
स तत्र समुदाचारं यथास्थानं यथावयः ।
कृत्वा सिंहासने कृष्णः काञ्चने निषसाद ह ॥ १३
राजानोऽपि यथास्थानं निषेदुर्विविधेष्वथ ।
सिंहासनेषु चित्रेषु पीठेषु च जनाधिपाः ॥ १४
स यादवनरेन्द्राणां समाजः शुशुभे तदा ।
सुराणामसुराणां च सदने ब्रह्मणो यथा ॥ १५
तेषां चित्राः कथास्तत्र प्रवृत्तास्तत्समागमे ।
यदूनां पार्थिवानां च केशवस्योपशृण्वतः ॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्ववौ मेघरवोद्धतः ।
तुमुलं दुर्दिनं चासीत्सविद्युत्स्तनयित्नुमत् ॥ १७
तद्दुर्दिनतलं भित्त्वा नारदः प्रत्यदृश्यत ।
संवेष्टितजटाभारो वीणासक्तेन बाहुना ॥ १८
स पपात नरेन्द्राणां मध्ये पावकवर्चसाम् ।
नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमाञ्शक्रसखो मुनिः ॥ १९ C 9611 B 2 110. 19 P. 2 110. 19

— ^{c}) Ś1 अक्षौहिण्यः, B3 T2 G1 2 5 M3 4 °हिणीं (for °हिणी) — ^{f}) T2 गोपाल- (for गोविन्द-)

10 ^{c}) T1 2 G1 3–5 M4 विविशुर्योजनार्धासु — ^{d}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T2 4 G1 2 4 5 M4 च भूमिषु (for [अ]वनीष्वथ) D3 शुभासु गिरिभूमिषु — After 10, D6 T1 2 4 G1 3–5 M ins

1117* दूतैराज्ञापितो देवो बलभद्रपुरोगम ।
सात्यकिं पुरत कृत्वा ससैन्यः सपदानुगः ॥
शार्ङ्गं च धनुरादाय किं स्यादिति विचिन्तयन् ।

[(L 2) G5 सबल (for ससैन्य) T1 -पुरोगम, T4 M1–3 -बलानुग (for पदा°)]

11 ^{b}) T1 गदी चक्री पतत्रिमान्, T2 G1 3. 5 M1–3 गदी चक्री तलत्रवान् — ^{c}) Ñ1 T1 समीपं यादवेन्द्राणां, M1 °पं मानुषेन्द्राणा — ^{d}) D2 आययौ (for निर्ययौ) K2 V3 B2 D6 आजगामाम्बुजेक्षण·

12 G3 om 12^{a}–14^{b} — ^{b}) Ś1 मध्यं (for मध्ये) K2 केशि- (for मधु-) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T4 G2 मध्यस्थो मधुसूदन — ^{c}) Ś1 व्यगाहत (for व्यराजत) — ^{d}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1, 2 4–6 T2 G2 दिवाकर, D3 निशाकरः (for नभःशशी)

13 G3 om 13 (cf v l 12) D3 om (hapl) 13^{b}–14^{b} — ^{b}) Dn1 यथास्थाने (for °नं) — ^{c}) V1 हृष्टः (for कृष्णः)

14 G3 om 14^{ab} (cf v l 12) D3 om 14^{ab} (cf v l 13) — ^{a}) Ś1 Ñ1 यथान्यायं (for °स्थानं) — ^{b}) D4 निषेदुर्विविशुस्तथा — ^{c}) K2 सर्वेषु (for चित्रेषु) — ^{d}) N (except Ś1) T2 G1–4 M2 4 नराधिपा (for जना°).

15 D3 om 15^{c}–16^{b}. — ^{d}) Ś1 सदनं, K Ñ2. 3 V B D (D3 om) T4 G2 M4 °सि (for °ने). — After 15, T1 2 4 G1 3–5 M G(ed) ins

1118* इदं प्रोवाच भगवान्क्षत्रियान्द्रष्टुमागतान् ।
सर्वमेतन्नृपतयो युष्माकं समुदाहृतम् ॥
यदस्माकं नृपश्रेष्ठास्तुल्यं तद्भवता सदा ।
गृह्यतां वसु यद्दिव्यं यथेष्टं नृपसत्तमाः ॥
ते तथेति जगन्नाथमूचुर्यादवसंसदि । [5]

[(L 3) M4 G(ed) सर्वं (for तुल्य) G(ed) समम् (for सदा) —(L 4) G3 भूप- (for नृप).]

16 D3 om 16^{ab} (cf v l. 15) — ^{a}) Ś1 तात (for तत्र) — ^{b}) Ś1 K2 V3 B2 D6 प्रवृत्ता सत्समागमे — ^{c}) D3 बहूनां (for यदूनां) — After 16, T2 4 G3 4 M G(ed) ins

1119* तं दृष्ट्वा देवदेवेशं प्रहृष्टा क्षत्रियास्तदा ।

17 ^{b}) Ñ1 B1 Ds2 D4–6 -रवोद्यतः; V1 2 B2 -वरोद्धत·; D2 T1 2 4 G1 3–5 M4 -वरोत्थित (for -रवोद्धतः) K2 ववौ मन्मथबोधनः — ^{c}) D3 तुमुलो दुर्दिनश्चासीत् — ^{d}) Ñ1 D3 G3 M4 स्तनयित्नुमान्, Ñ2 V3 B3 G5 °वत् (for °मत्)

18 ^{a}) D2 मुखं, D3 -जलं (for -तलं) — ^{c}) K2. 4 Ds धारी (for -भारो) — ^{d}) K2 B3 T2 G1 3–5 M4 पाणिना (for बाहुना) — After 18, T1 2. 4 G3 4 M G(ed) ins

1120* गायन्नेव हरिं साम्ना वसन्तं यदुसंसदि ।

[G(ed) यदु (for हरिं).]

19 ^{a}) V3 महेन्द्राणां (for नरे°) — M2 om (hapl) 19^{b}–21^{a}. — ^{b}) K Ñ2 3 V B1 3 D T4 G2 -संनिभ·; T1 G3 M4 -वर्चसा (for °साम्) B2 मध्ये सागरसंनिभः. — ^{c})

तस्मिन्भूमौ क्षिपतिते नारदे मुनिपुंगवे ।
तदुद्धतमहामेघं दुर्दिनं व्यपकृष्यत ॥ २०
सोऽवगाह्य नरेन्द्राणां मध्यं सागरसंनिभम् ।
आसनस्थं यदुश्रेष्ठमुवाच मुनिरव्ययः ॥ २१
आश्चर्यं खलु देवानामेकस्त्वं पुरुषोत्तम ।
धन्यश्चासि महाबाहो लोके नान्योऽस्ति कश्चन ॥ २२
एवमुक्तः स्मितं कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ।
आश्चर्यश्चैव धन्यश्च दक्षिणाभिः सहेत्यहम् ॥ २३
एवमुक्तो मुनिश्रेष्ठः प्राह मध्ये महीक्षिताम् ।
कृष्ण पर्याप्तवाक्योऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् ॥ २४
तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राहुरीश्वरम् ।
गुह्यं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितम् ॥ २५
आश्चर्य इत्यभिहितो धन्योऽसीति च माधव ।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तेऽपि च नारदे ॥ २६
किमेतन्नाभिजानीमो दिव्यं मन्त्रपदं महत् ।
यदि श्राव्यमिदं कृष्ण श्रोतुमिच्छाम तत्त्वतः ॥ २७
तानुवाच ततः कृष्णः सर्वान्पार्थिवपुंगवान् ।
श्रोतव्यं नारदस्त्वेष द्विजो वः कथयिष्यति ॥ २८
ब्रूहि नारद तत्त्वार्थं श्राव्यन्तां पृथिवीक्षितः ।
यत्त्वयाभिहितं वाक्यं मया च प्रतिभाषितम् ॥ २९
स पीठे काञ्चने शुभ्रे सूपविष्टः स्वलंकृतः ।
प्रभवं तस्य वाक्यस्य प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३०

T_4 G_1 M_4 -समाकार· (for -शिखा°) — d) V_3 Dn_2 -मुखो (for सखो) V_2 बली (for मुनि)

20 M_2 om 20 (cf. v. l 19) M_1 om 20 — a) N (except $Ś_1$) T_4 G_2 तस्मिन्निपतिते भूमौ· — c) $K_{2\ 4}$ V_2 B_2 T_1 $G_{2\ 3}$ तदद्भुतं ; K_3 V_1 तदुद्भूत- , $Ñ_1$ यदद्भुत- ; $Ñ_{2,3}$ V_3 $B_{1,3}$ Dn Ds $D_{3,5\ 6}$ तदद्भुत- ; T_2 $G_{1\ 4}$ तदुद्भूत- ; T_4 तमुद्धत- ; G_5 तदुद्धृतं (for तदुद्धत-). — d) N (except $Ś_1$) T_4 G_2 व्यपाकृष्य(V_3 D_6 °कर्ष)त दुर्दिनम् , M_4 दुर्दिनं व्यपकर्षति

21 M_2 om 21a (cf v 19) — a) K_1 सोऽथ पूज्यं ; M_4 सोऽवतीर्य (for °गाह्य). — b) $Ś_1$ K_1 V_1 Ds_1 T_4 M_3 मध्ये (for मध्यं) B_2 T_1 G_3 मध्ये सागरसंनिभ ; B_3 मध्ये पावकसंनिभ· — d) $K_{1\ 3\ 4}$ V B Dn Ds $D_{1\ 3-6}$ अव्ययम् (for °यः) K_2 उवाच मुनिपुंगवः ; $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_{1-3} °च मुनिसत्तमः , G_3 °च यदुनन्दन ; M_4 °च यदुसत्तमः.

22 b) $Ś_1$ एकस्त्वं मुनिपुंगव , $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_1$ D_{1-3} T_1 G_3 $M_{1\ 4}$ °स्त्वं पुरुषोत्तम , K_2 त्वमेकः पुरुषोत्तमः

23 ab) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा (by transp) ; M_4 ऽब्रवीत्कृष्ण स्मितं कृत्वा K_2 मुनिं विभुः , $Ñ_1$ महामुनिम् , M_3 मुनिं हरिः (for मुनिं प्रभु) — c) D_5 आश्चर्यं (for °र्यश्) T_1 [अ]स्मि ; T_2 G_{3-5} M_4 [अ]पि (for [ए]व) $Ñ_2$ आश्चर्यं चैव धन्यं च — d) $Ś_1$ सहास्म्यहम् , K_2 अहं सह ; T_4 सहेति तम् (for सहेत्यहम्)

24 a) $Ś_1$ T_2 G_1 उक्त्वा (for उक्तो) — b) V_1 आह (for प्राह) Bom Poona eds G(ed) महीभृताम् (for (for °क्षिताम्) — c) D_3 G_4 कृष्ण पर्याप्तवानस्मि — d) M_3 गमिष्येऽहं (for °ष्यामि).

25 a) K_2 D_3 प्रस्थितं तम् (by transp) — b) T_4 M_4 प्रभुम् (for प्राहुर्) — c) $Ś_1$ अजानन्तं , D_1 मन्त्रयन्तं (for अजानन्तो) — d) $Ñ_1$ गुह्यार्थं (for वचन).

26 a) $Ñ_{1,3}$ V_3 B_3 Dn Ds D_6 $M_{1\ 4}$ [अ]भिहिते (for °तो) — b) K_2 T_1 G_3 धन्योऽस्मि ; $Ñ_1$ पश्यामि (for धन्योऽसि)

27 a) K_1 $Ñ_1$ D_4 इदं (for एतन्) — b) K_2 गुह्यं (for दिव्य) — c) $Ñ_2$ V श्रव्यम् (for श्राव्यम्) $Ś_1$ वच· (for इदं) — d) D_3 ते वचः (for तत्त्वतः)

28 b) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{1,2\ 4}$ -सत्तमान् (for -पुंगवान्) — c) $Ś_1$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ श्रोतव्यो , D_3 तथ्यं वै (for श्रोतव्यं). D_1 [अ]द्य (for [ए]ष)

29 Before 29, D_2 ins. कृष्ण उवाच. — b) K_1 श्राव्यन्ते , D_3 श्रूयतां , T_2 $G_{1\ 5}$ M_4 श्रोष्यन्तां (for श्राव्यन्तां) K_3 श्रोतव्यं पृथिवीभुज· , K_4 शृण्वतां पृथिवीक्षिताम् ; Dn Ds_1 $D_{1\ 5}$ T_4 M_3 श्राव्यन्तां पृथिवीभुज (T_4 M_3 °श्वराः) ; Ds_2 श्रोतुकामा महीभुजः , T_1 G_3 $M_{1,2}$ श्रोष्यन्तां (T_1 G_3 °न्ति) पृथिवीश्वराः — d) Ds_2 नु (for च).

30 Before 30, T_2 G_1 M_4 ins वैशंपायन· — a) $Ś_1$ मध्ये , K_2 T_2 दिव्ये (for शुभ्रे) — b) $Ś_1$ उपविष्टः (for सू°) K $Ñ_{2\ 3}$ V B D_{1-6} $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ $M_{1\ 3,4}$ स्व(G_2 त्व)लंकृते (for °त) T_1 G_3 सूपविष्टे स्वलंकृते — c) $K_{1,2}$ $D_{3\ 6}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 3\ 5}$ M_4 प्रभाव , V_1 पुरतस् (for प्रभवं). K_4 V_3 Ds_2 D_1 वन्द्यस्य (for वाक्यस्य) D_5 प्रभावं तस्य वन्द्यस्य

31 Before 31, some Mss ins. नारद उवाच. — a) $K_{1\ 2}$ $G_{4,5}$ श्रूयन्तां (for °तां) $Ñ_1$ नर· (for नृप-). — M_3

श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा यावन्तः स्थ समागताः ।
अस्य प्रश्नस्य महतो यथा पारमहं गतः ॥ ३१
अहं कदाचिद्गङ्गायास्तीरे त्रिषवणातिथिः ।
चराम्येकः क्षपापाये संदृश्यति दिवाकरे ॥ ३२
अपश्यमश्मकूटाभं कपालद्वयदेहिनम् ।
क्रोशमण्डलविस्तारं तावद्वृत्तं समन्ततः ॥ ३३
चतुश्चरणसंश्लिष्टं क्लिन्नं शैवलपङ्किलम् ।
मम वीणाकृतिं कूर्मं गजचर्मचयोपमम् ॥ ३४
सोऽहं तं पाणिना स्पृष्ट्वा प्रोक्तवाञ्जलचारिणम् ।
त्वमाश्चर्यशरीरोऽसि कूर्म धन्यश्च मे मतः ॥ ३५
यस्त्वमेवमभेद्याभ्यां कपालाभ्यां समावृतः ।
तोये चरसि निःशङ्कः किंचिदप्यविचिन्तयन् ॥ ३६

स मामुवाचाम्बुचरः कूर्मो मानुषवत्स्वरम् ।
किमाश्चर्यं मयि मुने धन्यश्चाहं कथं विभो ॥ ३७
गङ्गेयं निम्नगा धन्या किमाश्चर्यमतः परम् ।
यत्राहमिव सत्त्वानि चरन्त्ययुतशो जले ॥ ३८
सोऽहं कुतूहलाविष्टो नदीं गङ्गामुपस्थितः ।
धन्यासि त्वं नदीश्रेष्ठे नित्यमाश्चर्यदर्शने ॥ ३९
या त्वमेवं महादेहैः श्वापदैरुपशोभिता ।
ह्रदिनी सागरं यासि रक्षन्ती तापसालयान् ॥ ४०
एवमुक्ता ततो गङ्गा रूपिणी प्रत्यभाषत ।
नारदं देवगन्धर्वं शक्रस्य दयितं द्विजम् ॥ ४१
नाहं धन्या द्विजश्रेष्ठ नाप्याश्चर्योपशोभिता ।
तत्र सत्ये निविष्टस्य वाक्यं मां प्रतिबाधते ॥ ४२ C 9635 B 2 110 43 P 2 110. 43

om. 31^{bc} — ^{b}) M1 3 ये चात्रस्था (for यावन्तः स्थ) K2 समाहिता. (for °गताः) Ś1 यावन्त' समुपागताः — K2 om (hapl) 31^{cd} — ^{c}) Ś1 T4 कृष्णस्य (for प्रश्नस्य)

32 ^{b}) D2 3 5 T1 2 4 G M3 4 तीरे त्रिषवणाय वै (D2. 3 °र्थिक) — ^{c}) K2 वसन्नेकः, V2 G2 चराम्येष, D3 समागच्छं (for चराम्येक·) — ^{d}) N (except Ś1 Ñ1) T2 G1 2 4. 5 M4 दृश्यमाने (for संदृश्यति)

33 ^{a}) K Ñ2 3 V B D T1 2 G M4 अपश्यं गिरिकूटाभं — ^{d}) K Ñ2 3 V B D T4 G2 तावद्द्विगुणमायतम्

34 ^{a}) K1 4 Ñ V1 3 B Dn2 Ds D1 5 6 G2 4 M4 -सुश्लिष्टं, T4 G5 -संविष्टं (for -संश्लिष्टं). D3 (marg as in text) चतुरस्रं च संश्लिष्ट — ^{b}) T2 G1 4 M4 शैवाल-, Bom Poona eds, G(ed) चैव स- (for शैवल-) K1 V1 D2 -पङ्किनम्, K2 M1–3 °तम् (for -पङ्किलम्) T1 G3 क्लिन्नं तं शैवलाङ्कितम् — ^{c}) T1 2 G1 5 M4 अतिधीरा(G1 5 M4 °प्रिया)कृतिं कूर्मं — ^{d}) T1 2 4 G1 3–5 M महाद्रिनि- (for गजचर्म)

35 ^{a}) K2 D3 G3 M1–3 स्पृश्य (for स्पृष्ट्वा). — ^{b}) K5 अम्बु- (for जल-) — ^{d}) N (except Ś1) G2 ऽसि (for च)

36 ^{b}) Ś1 समाहतः (for °वृतः) — ^{c}) T2 तोयं (for तोये) D1 वससि (for चरसि). — ^{d}) K1. 4 V3 B2 3 Dn1 Ds1 D1 4 6 कंचि(D4 °स्त्रि)दन्यमचिन्तयन्, D3 कंचिद्भयमचिन्तयन्.

37 ^{a}) Ds [अ]म्बुधरः (for °चरः) K2 उवाच वाचाम्बुधरः. — ^{b}) Ds1 कूर्मो मानुषवागथ — ^{c}) Ñ1 मम कृते; T1 2 G1 3–5 M मयि विभो (for मयि मुने) — ^{d}) T1 2. 4 G1 3–5 M मुने (for विभो)

38 ^{a}) D3 विस्तरा (for निम्नगा) — ^{c}) T1 G3 इह (for इव) — ^{d}) K Ñ1 2 V2 3 B D T1 G2 द्विज, Ñ3 V1 विभो, M1 मुने (for जले)

39 ^{a}) Ñ1 T1 G4 5 M1 2 4 सोऽहं कौतूहलाविष्टो — Before 39^{cd}, G2 ins नारद. — ^{c}) N (except Ś1 Ñ1) T4 G2 सरिच्छ्रेष्ठे (for नदीश्रेष्ठे) — ^{d}) Ś1 -दर्शिनि, K1 3 4 Ñ2 3 V B D -भूषिता, K2 -भूषिते (for -दर्शने)

40 ^{a}) V2 B2 या त्वमेव, B1 यत्त्वमेवं (for या त्व°) K1 महारौद्रै, T4 °भागे, M1 °भागै. (for °देहैः) D3 T1 2 G1. 3–5 M2–4 या त्व(G3 5 M4 यत्त्व)मेवंविधैः सत्त्वैः (D3 °धै रौद्रै) — ^{b}) T1 2 G1 3–5 M2–4 समन्ताद् (for श्वापदैर्) M1 -सेविता (for -शोभिता) Ś1 श्वापदैरभिसंवृता. — ^{c}) Ś1 V2 T2 M2 ह्लादिनी; D3 देवी त्वं (for ह्रदिनी). — ^{d}) T2 G4 5 M4 रक्षन्ती तापसान्बहून्

41 ^{a}) V2 उक्ते (for उक्ता) — ^{b}) Ñ1 रूपिणी प्रत्यपद्यत. — K2 Ñ1 D6 G2 om. 41^{cd} K1 3 4 Ñ2. 3 V B Dn Ds D1–5 T2 4 G1 4 5 M4 read 52^{ab} after 41 and K2 Ñ1 D6 G2 after 41^{ab} repeating it in its proper place.

42 ^{b}) T1. 2 G1 3–5 M नाश्चर्यैरुपशोभिता. — ^{d}) Ñ2 -पद्यते, D1 5 बोधते (for बाधते) Ś1 वाक्यं साध्विति भाति मे

लोकाश्चर्यकराल्लोके धन्यश्चैवार्णवो द्विज ।
यत्राहमिव विस्तीर्णाः शतशो यान्ति निम्नगाः ॥ ४३
सोऽहं त्रिपथगावाक्यं श्रुत्वार्णवमुपास्थितः ।
आश्चर्यः खलु लोकानां धन्यश्चासि महार्णव ।
तेन खल्वसि योनिस्त्वमम्भसां सलिलेश्वरः ॥ ४४
स्थाने त्वा वारिवाहिन्यः सरितो लोकभावनाः ।
इमाः समभिगच्छन्ति पत्न्यो लोकनमस्कृताः ॥ ४५
समुद्रस्त्वेवमुक्तस्तु ततो मामब्रवीद्वचः ।
स्वं जलौघतलं भित्त्वा व्युत्थितः पवनेरितः ॥ ४६
मा मैवं देवगन्धर्व नास्म्याश्चर्यो द्विजोत्तम ।
वसुधेयं मुने धन्या यत्राहमुपरि स्थितः ।
ऋते तु पृथिवीं लोके किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ४७
सोऽहं सागरवाक्येन क्षितिं क्षितितले स्थितः ।
कौतूहलसमाविष्टो ह्यब्रुवं जगतो गतिम् ॥ ४८
धरित्रि देहिनां योनिर्धन्या खल्वसि शोभने ।
आश्चर्या चासि भूतेषु महत्या क्षमया युते ॥ ४९
तेन खल्वसि लोकानां धरणी मनुजारणिः ।
क्षमा त्वत्तः प्रसूता च कर्म चाम्बरगामिनाम् ॥ ५०
ततो भूः स्तुतिवाक्येन सा मयोक्तेन लज्जिता ।
विहाय सहजं धैर्यमथ मां प्रत्यभाषत ॥ ५१
देवगन्धर्व मा मैवं संग्रामकलहप्रिय ।
नास्मि धन्या न चाश्चर्या पारक्येयं धृतिर्मम ॥ ५२

---

43 V3 om 43^{a}–44^{b} — ^{a}) K2 Dn2 T4 सर्वाश्चर्य- (for लोका°) Ś1 सर्वाश्चर्यमयो लोके

44 V3 om 44^{ab} (cf v l 43) B3 om 44^{c}–45^{d} — ^{c}) Ś1 K3 Ñ V2 G1 4 5 M2. 4 आश्चर्यं (for °र्यः) Ñ2 D2 3 सर्व-; T2 चासि (for खलु) M3 लोकेऽस्मिन् (for लोकानां) — ^{e}) N (except Ś1, B3 om) T1 2 4 G M4 येन (for तेन) Ś1 [अ]पि (for [अ]सि) — ^{f}) Ś1 अम्भसां निधिरेव च, T1 2 4 G1 3–5 M °सो विविधस्य च

45 B3 om 45 (cf v l 44) — ^{b}) K Ñ2 3 V2 3 B1 2 Dn Ds D1 3–6 G2 -पावनाः (for -भा°) — ^{d}) Cal. ed नद्यो (for पत्न्यो).

46 K3 om 46 — ^{a}) T1 2 4 G1 3–5 M3 4 स, M1. 2 संस् (for तु) — ^{b}) K1 सोऽब्रवीद्, K4 Ñ2 3 B1 2 Dn Ds D1 5 T4 G5 अवदद् (for अब्रवीद्) M1 2 ततो मामभ्यभाषत — ^{c}) M4 स (for स्वं) D4 स्वां जलौघतनुं भित्त्वा. — ^{d}) Ś1 प्रोत्थितः, K2 द्यु°; T1 2 G1–3 5 M मूर्तिमान् (for व्युत्थित)

47 ^{a}) K2 G2 वद (for देव-) T1 2 G1 3–5 M1 3 4 मा मैव वद देव(M3 विप्र)र्षे — ^{b}) K1 Ñ V B D G2 द्विजर्षभ, K4 द्विजश्रेष्ठ (for द्विजोत्तम) — ^{d}) D2 3 परिसं- (for उपरि) — ^{e}) T2 G1 भारते (for पृथिवीं) Ś1 ऋते हि पृथिवीलोकात् — ^{f}) B1 मयि स्थितम् (for अतः परम्)

48 ^{b}) Ś1 क्षितौ, G2 क्षिप्रं, M3 क्षणात् (for क्षितिं). Ñ1 पथे स्थितः, D4 (marg as in text) -तलोत्थित (for -तले स्थित). — ^{c}) K2 Ds2 D2 कुतूहल (for कौ°) — ^{d}) M1–3 ह्यब्रव (for ह्यब्रुव) Ñ2 °जगतीं (for °तो) D3 हितम् (for गतिम्) Ś1 ह्यब्रुवं जगतीमहम्, D4 °वं धरणीं तत, T1. 4 अब्रवीज्जगतो निधिम्

49 ^{a}) Ś1 Ds D1 धरित्री (for °त्रि) D5 T1 4 G3 5 योने (for योनिर्) G1 धरित्रिं देहिनां योनिं, M1–3 धरे धरित्रि देहीनां — ^{b}) T1 2 4 G1 3–5 M1 2 4 त्वमपि, G2 असि खलु (by transp.) Ś1 धन्या खल्वपि शाश्वती — ^{c}) K1 V1 B1 Dn D2–4 आश्चर्य (for °र्या) T4 [अ]पि (for [अ]सि) K2–4 Ñ1 V3 B2 3 Ds D1 5 6 T1 G1–3 आश्चर्यं चापि भूतेषु — ^{d}) Ś1 युता (for युते) T1 2 4 G1 3–5 M महत्या (G1 °त्सु) क्षमयान्विते

50 ^{a}) K4 तत· (for तेन) N (except Ś1) T1 2 4 G M4 भूतानां (for लोकानां) — ^{b}) D3 धारिणी (for धरणी) — ^{c}) K1 B1 D2 4 प्रभूता (for प्रसूता) — ^{d}) B3 T1 4 G3 M1 2 (*inf lin* as in text) -वासिनाम् (for -गामि°). Ś1 कर्मणान्तरगामिनाम्·

51 ^{a}) Dn Ds भूस्तेन, T4 भू· स्वस्ति·; G2 5 M4 भूमिस्तु (for भूः स्तुति·). — ^{b}) K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D2. 3. 5. 6 G2 तेजिता, K2 वेजिता, D1 वर्जिता (for लज्जिता) Ś1 सागरोक्तेन वै नृपाः; T1 2 G1 3–5 M4 नारदोक्तेन लज्जिता, M1–3 सागरोक्तेन व्यञ्जिता. — ^{c}) Ś1 K2 सहसा (for सहजं). D3 बध्वा च सहसा धैर्यम् — ^{d}) Ś1 तं (for मां) T1 2 G1, 3–5 M मही (M1–3 अथ) मामभ्यभाषत; Bom Poona eds. G(ed) प्रत्यक्षा मामभाषत

52 K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T2, 4 G1 4 5 M4 read 52^{ab} and K2 Ñ1 D6 G2 read it for the first time after 41 and 41^{ab} respectively — ^{a}) N (except Ś1) T2 4 G1 2 4 5 M4 (all first time) मा मैवं (K4 मैवं त्वं) देवग(K2 D2. 3 वद ग)न्धर्वं. — ^{c}) D2 [अ]हं; G2. 5 [अ]स्मि

एते धन्या द्विजश्रेष्ठ पर्वता धारयन्ति माम् ।
एष्वाश्चर्याणि दृश्यन्ते एते लोकस्य सेतवः ॥ ५३
सोऽहं पृथिव्या वाक्येन पर्वतान्समुपस्थितः ।
धन्या भवन्तो दृश्यन्ते बह्वाश्चर्याश्च भूधराः ॥ ५४
काञ्चनस्याग्ररत्नस्य धातूनां च विशेषतः ।
तेन रत्नाकराः सर्वे भवन्तो भुवि शाश्वताः ॥ ५५
मम त्वेतद्वचः श्रुत्वा पर्वतास्तस्थुषां वराः ।
ऊचुर्मां सान्त्वयुक्तानि वचांसि वनशोभिताः ॥ ५६
ब्रह्मर्षे न वयं धन्या नाप्याश्चर्याणि सन्ति नः ।
ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः स चाश्चर्यः सुरेष्वपि ॥ ५७
सोऽहं पितामहं गत्वा सर्वप्रभवमव्ययम् ।
तस्य वाक्यस्य पर्यायं पर्याप्तमिव लक्षये ॥ ५८
सोऽहं स्वयंभुवं देवं लोकयोनिं चतुर्मुखम् ।
पारंपर्यादुपगतः प्रणामावनताननः ॥ ५९
सोऽहं वाक्यसमाप्त्यर्थं श्रावयाम्यात्मयोनिनम् ।
आश्चर्यो भगवानेको धन्यश्च जगतो गुरुः ॥ ६०
न किंचिदन्यत्पश्यामि भूतं यद्भवता समम् ।
त्वत्तः सर्वमिदं जातं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ६१ C 9655 B 2.110 62 P 2.110 62

(for [अ]स्मि) K2–4 Ñ2 3 V1 B Dn Ds D1 T1, 4 G1, 3–5 M4 न चाश्चर्य, D3 तवाश्चर्यं, D6 T2 च नाश्चर्यं (for न चाश्चर्या) —^{d}) T2 [ए]व (for [इ]यं) D3 कृतिर् (for धृतिर्)

53 ^{a}) K4 T4 ते धन्या ये (for एते धन्या) —^{b}) Ś1 पर्वता ये समाश्रया — G2 om 53^{cd} —^{c}) Ś1 तेषु, D4 (marg as in text) पश्य (for एषु) T4 M1–3 सर्वाणि, M4 मुह्यन्ते (for दृश्यन्ते) D5 G3 आश्चर्याणि च दृश्यन्ते —^{d}) K3, 4 Ñ2 3 B1 Dn Ds D1 5 T1 2 G1 3–5 M4 हेतव (for से°)

54 T4 om 54–63 —^{a}) K Ñ V B1 Dn Ds D1 2, 4 6 G2 M4 पर्याय-, D3 पार्थिव-, T2 पृथिवि-; Bom Poona eds G(ed) धरणी- (for पृथिव्या) —^{b}) K4 पर्वतानब्रुवं वच·, Ñ1 क्षितिं क्षितिपथे स्थितः. —^{c}) G (ed) धृत्या (for धन्या). Ś1 ऽश्ममया, T1 2 G1 3 4 M4 भूतानां, G5 M1–3 लोकानां (for दृश्यन्ते)

55 T4 om 55 (cf v l 54) Ñ2 om 55^{ab} —^{a}) K2 D1–3 [अ]थ (for [अ]ग्र-) — K4 om 55^{c}–56^{b} —^{d}) Ś1 युधि (for भुवि) K3 Dn Ds G5 भास्वरा. (for शाश्वताः) Ñ1 भवन्त. शाश्वता भुवि

56 T4 om 56 (cf. v. l 54) K4 om 56^{ab} (cf v l 55). —^{a}) K1–3 Ñ V B D G1 2 ते मम (for मम तु) —^{c}) K2 साम·, D2 भाव- (for सान्त्व-) —^{d}) K Ñ2 3 V B3 Dn D1 2 4–6 -शोभिनः (for °ताः) D3 वचांसि नगशोभिनः — After 56, K3 reads 58^{bcd}

57 T4 om 57 (cf v l 54) —^{b}) G2 भारत (for सन्ति नः) — After 57^{ab}, T1 2 G1 3–5 M4 G(ed) ins :

1121* अस्माकमीश्वरः शूली गिरिशो वृषभध्वजः ।
नाश्चर्यो वापि धन्यो वा तस्मात्परतरो भुवि ॥
विहाय तं महादेवं नास्मान्स्तोतुमिहार्हसि ॥
इति तेषां वचः श्रुत्वा कैलासमहमागतः ।
दृष्ट्वा तं पार्वतीशानमब्रुव वचनं तदा ॥
देवदेव महादेव नीलकण्ठ वृषध्वज ।
आश्चर्योऽसि भवानेको धन्यस्त्वं जगतीपते ।
त्वत्त. परतरो नास्ति देवो जगति कश्चन ॥
यदिदं दृश्यते देव भुवनं सचराचरम् ।
तस्याधारस्त्वमेवासि सर्वस्य त्रिपुरान्तक ॥
अथ मामब्रवीद्देवो विरूपाक्षस्त्रिलोचन· ।
नाहं धन्यो न चाश्चर्यो नैवं मां वक्तुमर्हसि ।
मत्त परतरो ज्ञेयो जगत्स्रष्टा द्विजोत्तम ॥

[(L 1) G5 गिरीशो (for गिरिशो)]

—^{d}) Ś1 D4 सर्वाश्चर्यं, K1 2 V1 B1 Dn2 D1 3 4 G2 3 M4 सर्वाश्चर्यं , Ñ1 D5 सदाश्चर्यः (for स चा°).

58 T4 om 58 (cf v l 54) K3 om 58^{a} —^{a}) T2 G4 M4 प्रजापतिं (for पितामहं) — K3 reads 58^{bcd} after 56 —^{c}) K4 तस्य पर्यायं पर्याप्तो — Ñ2 om 58^{d}–59^{a}. —^{d}) D3 लक्षणाम् (for पर्याप्तम्) K4 अहं तच्चैव लक्षये.

59 T4 om 59 (cf v l 54) Ñ2 om 59^{a} (cf v l 58). K3 4 D1 om (hapl) 59 —^{a}) D5 चतुर्मुखं, Bom. Poona eds G(ed) पितामहं (for स्वयंभुवं) —^{b}) D5 लोकनाथं (for °योनिं) — G1 om 59^{c}–61^{b} —^{c}) Bom. Poona eds G(ed) स्तोतुं पश्चाद् (for पारंपर्याद्) K1 2 Ñ2 3 V B Dn Ds D2–4 6 उपयात ; T1 2 G3–5 M4 उपागम्य (for उपगतः) —^{d}) Ś1 G2 प्रणामादानताननः, D5 प्रणतोऽवनतानन

60 T4 om 60 (cf v l 54) G1 om 60 (cf. v. l. 59) —^{b}) K1–3 Ñ2 V B Dn Ds D2–4 6 G2 M4 श्रावये (Dn °यं) पद्मयोनये ; K4 Ñ1 D1 5 T2 G4 5 °ये पद्मयोनिजम् (T2 G4 °निनम्) —^{c}) N G2–4 M4 आश्चर्यं (for °र्यो). —^{d}) T1 G3 ऽसि (for च) M1 2 गुरो (for गुरु.). K2 धन्यश्च त्वं जगत्पते

सदेवदानवा मर्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः ।
भवन्ति सर्वदेवेश दृश्यं सर्वमिदं वपुः ॥ ६२
तेन खल्वसि देवानां देवदेवः सनातनः ।
तेषामेवासि यत्स्रष्टा लोकानामपि संभवः ॥ ६३
ततो मामाह भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
धन्याश्चर्याश्रितैर्वाक्यैः किं मां नारद भाषसे ॥ ६४
आश्चर्यं परमं वेदा धन्या वेदाश्च नारद ।
ये लोकान्धारयन्ति स्म वेदास्तत्त्वार्थदर्शिनः ॥ ६५
ऋक्सामयजुषां सत्यमथर्वणि च यन्मतम् ।
तन्मयं विद्धि मां विप्र धृतोऽहं तैर्मया च ते ॥ ६६

पारमेष्ठ्येन वाक्येन चोदितोऽहं स्वयंभुवा ।
वेदोपस्थानिकां चक्रे मतिं संक्रान्तविस्तराम् ॥ ६७
सोऽहं स्वयंभुवचनाद्वेदान्वै समुपस्थितः ।
उवाच चैनांश्चतुरो मन्त्रप्रवचनार्चितान् ॥ ६८
धन्या भवन्तः पुण्याश्च नित्यमाश्चर्यविश्रुताः ।
आधाराश्चैव विप्राणामेवमाह प्रजापतिः ॥ ६९
स्वयंभुवोऽपीह परं भवत्सु प्रश्न आहितः ।
युष्मत्परतरं नास्ति श्रुत्या वा तपसापि वा ॥ ७०
प्रत्यूचुस्ते ततो वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
आश्चर्याश्चैव धन्याश्च यज्ञाश्चात्मपरायणाः ॥ ७१

---

61 T_4 om 61 (cf v 1 54) G_1 om 61^{ab} (cf v. 1 59)

62 T_4 om 62 (cf v. 1 54) — ^{a}) K_1 D_4 यद्देव- (for सदेव) — ^{b}) B_1 Ds_2 $G_{1-3\ 5}$ लोक- (for लोके) $\tilde{N}_1$ लोके भूतेन्द्रियात्मजा: — ^{c}) $Ś_1$ -लोकेषु , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ -भूतेश (for -देवेश) — ^{d}) K_2 दृष्ट , $K_{3,4}$ $\tilde{N}_2$ B_1 Dn Ds $D_{4\ 5}$ G_3 दृष्ट्वा (for दृश्यं) K_2 D_5 G_5 जगत् , B_1 च यत् (for वपु:) K_1 दृष्ट्वा सर्वमयं वपु , $\tilde{N}_3$ V $B_{2\ 3}$ D_{1-3} G_2 दृश्यादृश्यमिदं जगत् ($V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ च यत्)

63 T_4 om 63 (cf v 1 54) — ^{b}) K_4 देवदेवं सनातनम् — V_3 om 63^{cd} — ^{c}) K_4 $\tilde{N}$ B_1 Dn Ds श्रेष्ठो (for स्रष्टा) D_3 देवानामपि यत्स्रष्टा — ^{d}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{3\ 4}$ G_2 भावन: (for संभवः) D_6 योगानामपि भावन. .

64 ^{a}) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}$ V B D T_2 $G_{1,2\ 4\ 5}$ M_4 प्राह (for आह). K_3 ततो मां भगवान्प्राह — ^{c}) K_1 D_4 धन्याश्चर्ययुतैर्वाक्यै , T_1 °र्याश्रितं वाक्यं

65 ^{a}) D_2 आश्चर्या: (for °र्यं) B_1 (also as in text) लोके (for वेदा) T_2 आश्चर्या. परमा वेदा — ^{b}) T_2 देवाश् (for वेदाश्) K_1 भारत (for नारद). — ^{c}) $Ś_1$ लोकं (for लोकान्) $T_{1,2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M ये स्म लोकान्धारयन्ति — ^{d}) M_4 देवतास्तत्त्वदर्शिन.

66 ^{a}) K_2 D_1 सम्यग् (for सत्यम्) — ^{b}) K_2 अथर्वणां (for °र्वणि) $Ś_1$ परम् (for मतम्)

67 ^{a}) Ds_2 विधिना , M_3 देवेन (for वाक्येन) — ^{b}) $Ś_1$ मोचितो , $K_{1\ 3}$ Dn Ds_2 D_4 (marg) $_5$ T_4 $G_{2\ 5}$ नोदितो , K_2 विजितो , D_4 मोहितो (for चोदितो) — ^{c}) $Ś_1$ -स्थानगां , $\tilde{N}_1$ -स्थापना ; $M_{1\ 3}$ -स्थानतौ (for -स्थानिकां) — ^{d}) $K_{1,3,4}$ $\tilde{N}_{1,2}$ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $T_{1,4}$ G_2 संस्थान- (for संक्रान्त-) D_3 प्रतियात सुनिर्भय: , D_6 मतिं संस्थाय विस्तरम् , Bom Poona eds G(ed) मतिसंस्थानविस्तरात्

68 ^{a}) $K_{1\ 3}$ Ds_1 D_4 स्वयं (for सोऽहं) Some Mss स्वयंभू- (for °भु-) D_1 स्वयंभूवचनं सोऽहं — ^{c}) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn $D_{4\ 6}$ G_2 वेदाश् (for चैनाश्). Ds_2 अवोचं तांश्च चतुरो , D_3 अवोचं चतुरो वेदान् ; $T_{1,2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M अवोचमेतांश्चतुरो — M_4 om 68^c–70^b — ^{d}) $Ś_1$ मन्त्रप्रवचनेरितम् , $K_{3\ 4}$ Dn_1 Ds_2 $D_{1\ 2\ 5}$ $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_{1-3} °नान्वितान् , T_2 $G_{1\ 4}$ °प्रवरचर्चितान्

69 M_4 om 69 (cf v 1 68) — ^{b}) K $\tilde{N}_2$ $V_{2,3}$ $B_{2\ 3}$ D $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4,5}$ -भूषिता (for विश्रुता:) $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1\ 2}$ (marg) बह्वाश्चर्यविभूषिता , G_3 नित्यमाश्चर्यमाश्रिताः . — ^{c}) $K_{1,2}$ $V_{1\ 3}$ Ds D_4 आधारश् (for °राश्) M_{1-3} भूतानाम् (for विप्राणाम्)

70 M_4 om 70^{ab} (cf v 1 68) — ^{a}) D_6 T_2 [इ]ह परो , G_2 भवनाद् , M_{1-3} [इ]ह वरो (for [इ]ह परं). — ^{b}) M_{1-3} आगत (for आहित.) K $\tilde{N}$ V B D (except D_6) भवत्सु प्रश्नमागतम् ($\tilde{N}_1$ °त:).

71 ^{ab}) $Ś_1$ प्रहृष्टास् (for प्रत्यूचुस्) T_2 $G_{1,4}$ च (for ते) Ds_2 तदा (for ततो) M_1 transp वाक्यं and वेदा. M_4 अभिसं- (for अभित) K_4 वेदा मां समुपस्थिताः ; D_6 वेदानामभित: स्थितम् (for ^{b}) — ^{c}) K_2 आश्चर्यश्चैव धन्यश्च. — ^{d}) V B $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ $G_{2\ 4\ 5}$ M_4 यज्ञाश्चास्मत्परायणा ; D_3 यज्ञा: सत्यप° , $T_{1\ 4}$ G_3 M_{1-3} यज्ञास्त्वस्मत्प° , T_2 G_1 यज्ञाश्चास्मत्परायणम्

72 ^{a}) K_2 $V_{1\ 2}$ यज्ञार्थं (for °र्थे) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M विप्र (for सृष्टा:) — ^{b}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{5\ 6}$ T_4 G_2 धात्रा ; G_5 M स्थिता (for सृष्टा) $K_{1\ 2}$ D_{2-4} धात्रा येनास्मि नारद , D_1 धात्रा येन स भारता ; $T_{1,2}$ $G_{1,3,4}$

यज्ञार्थे तु वयं सृष्टाः सृष्टा येन स नारद ।
तदस्माकं परा यज्ञा न वयं स्ववशे स्थिताः ।
स्वयंभुवोऽपीह परा वेदानां च परा गतिः ॥ ७२
ततोऽहमब्रुवं यज्ञान्गृहस्थाग्निपुरस्कृतान् ॥ ७३
भो यज्ञाः परमं तेजो युष्मासु खलु लक्ष्यते ।
ब्रह्मणाभिहितं वाक्यं यन्मे वेदैरिहेरितम् ॥ ७४
आश्चर्यमेतल्लोकेषु भवद्भ्यो नाधिगम्यते ।
धन्याः खलु भवन्तो ये द्विजातीनां स्ववंशिनः ॥ ७५
तेन खल्वग्नयस्तृप्तिं युष्माभिर्यान्ति तर्पिताः ।
भागैश्च त्रिदशाः सर्वे मन्त्रैश्चैव महर्षयः ॥ ७६
अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्यादनन्तरम् ।
प्रत्यूचुर्मां परं वाक्यं सर्वे यूपध्वजाः स्थिताः ॥ ७७
आश्चर्यशब्दो नास्मासु धन्यशब्दोऽपि वा मुने ।
आश्चर्यं परमं विष्णुः स ह्यस्माकं परा गतिः ॥ ७८
यदाज्यं वयमश्नीमो हुतमग्निषु पावनम् ।
तत्सर्वं पुण्डरीकाक्षो लोकमूर्तिः प्रयच्छति ॥ ७९
सोऽहं विष्णोर्गतिं प्रेप्सुरिह संपतितो भुवि ।
दृष्टश्चायं मया विष्णुर्भवद्भिरभिसंवृतः ॥ ८०
यन्मयाभिहितो ह्येष त्वमाश्चर्यं जनार्दन ।
धन्यश्चासीति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्थिवाः ॥ ८१
प्रत्युक्तोऽहमनेनाद्य वाक्यस्यास्य यदुत्तरम् ।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं पर्याप्तं वचनं मम ॥ ८२ C 9676 B 2 110 83 P 2.110 83

स्थिता येन हि नारद — c) Ś1 परं यज्ञा; K2 परं ज्ञानं, Ñ1 2 T4 परो यज्ञो (for परा यज्ञा) — d) V1 स्वबले (for स्ववशे) — K2 om 72^{ef} — e) K1 3 4 Ñ3 V1 2 B2 Dn Ds D1–5 परं वेदा, Ñ2 B1 3 D6 G1 2 4 5 M4 परा वेदा, G3 M1–3 इह वरा (for इह परा) — f) B2 3 परं क्रतु; D6 T4 पर· क्रतु (for परा गति·) K1 3 4 Ñ2 V B1 Dn Ds D1, 3–5 G2 वेदानां तु परं (D3 °र) क्रतुः, D2 तेषां यज्ञा· परं गता; T2 G1 4 5 M4 वेदानां परम (G5 °मं) क्रतु, Bom Poona eds G(ed) वेदानां क्रतव· परा.·

73 a) Ñ1 यज्ञं (for यज्ञान्) — b) K3 गृहस्थानां, K4 °स्थान्सु-, D1 5 °भि-, T1 बृहद्गाग्नि (for गृहस्थाग्नि)

74 a) Ñ2 भो भो यज्ञा· परं तेजो — b) D3 युष्माकं (for °सु) K4 D2 4 दृश्यते, G2 यक्ष्यते, G5 M3 व° (for ल°). — d) K Ñ V B D T2 4 G1 2 4 5 M4 यच्च वेदै-रुदीरि(K2 4 °दाहृ)तम्

75 a) T1 2 G1, 3–5 M4 एषु, T4 अन्यल् (for एतल्) K Ñ V B Dn Ds D1 3–6 आश्चर्यमन्यल्लोकेऽस्मिन्; D2 °र्यं मर्त्यलोकेऽस्मिन्; G2 °र्यमन्यलोकेभ्यो — d) K1 3 स्वशंसिन·, V सुवंशिनः, D4 T1 2 G1 4 स्ववंशिनाम्, D5 6 °शजा, T4 °शदा·, G2 स्वययजाः, G3 स्वयं वशे, G5 M सुवंशिनाम् (for स्ववंशिन). D3 द्विजादीनां हुताशिनः·

76 a) K3 4 D5 तेऽपि (for तेन) D4 [ऋ]षयस् (for [अ]ग्नयस्). — b) D2 3 भवद्भ्यो, T2 G4 युष्माकं (for °भिर्). — V3 om (hapl.) 76^{c}–77^{d} — d) Ś1 द्विजातयः (for महर्षयः)

77 V3 om 77 (cf v 1 76) — c) N (except Ś1; V3 om.) T4 G2 5 ततो (for परं) — d) D3 सह- (for सर्वे) T4 M4 सर्वे यूपध्वजाश्रिताः

78 a) D3 नाश्चर्यं नारदास्मासु — b) Ñ2 गिरा, D2. 3 ऽस्ति वा (for ऽपि वा) Ś1 धृत., T1 2 G M पुन (for मुने) — c) T4 अपरं (for परम) — d) T2 G4 परं विभु· (for परा गति.)

79 a) D2 हव्यं, D3 वस्तु (for आज्यं) Ñ1 च यद्; D6 वरम् (for वयम्) Ś1 अश्नामो (for अश्नीमो) — b) Ś1 G3 पावकम् (for °नम्) — c) Ds तत्सर्वं पुण्डरीकाख्यो· — d) G5 प्रतीच्छति (for प्रय°) — After 79, Dn ins

1122* सोऽपि धन्यो महाबाहुर्दक्षिणासहित· क्रतु· ।
यद्रूपं पुण्डरीकाक्षो दक्षिणाप्रियया सह ॥

80 a) V1 B1 3 Dn3 D2 3 विष्णु· (for विष्णोर्). — c) K3 D2 पृष्टश् (for दृष्टश्) Ś1 T2 G1 4 5 M4 महा- (for मया) K4 Ñ V B Dn Ds D1–3 5, 6 T4 G2 ·कृष्णो (for विष्णुर्) — d) K Ñ1 2 V B D G2 M1 इह; T1 अपि (for अभि-) M4 महद्भिः संशितव्रतैः

81 a) T4 [अ]भिहित (for °तो) T1 2 G2 M1. 3 यन्मयाभिहितं ह्येतत्· — b) Ś1 अस्माकं, T1 2 G3 4 आश्चर्यो (for °र्यं) K2 3 D1–4 6 T4 जनार्दन (for °र्दन) M4 वाक्यं श्रुत्वा जनार्दन — c) D3 मध्यस्थो (for भवतां) Ś1 धन्यश्चासीह भवता — d) Ds मध्यस्थो यत्र पार्थिवः, T1 4 G3 M1–3 प्रत्यक्षं यत्र पार्थिवा·

82 a) K1 V1 B1 D4 [अ]त्र, T1 2 G1 4 5 M [अ]पि (for [अ]द्य) — D1 reads 82^{c}–83^{b} after 84 After 82^{c}, D4 (marg) reads 83^{d} repeating it in its proper place. T1 G3 om (hapl) 82^{d}–83^{c}. — d) K2 T4 M1–3 च वचो, Ñ1 तद्वचो (for वचनं).

यज्ञानां हि गतिर्विष्णुः सर्वेषां सहदक्षिणः ।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रश्नो मम समागतः ॥ ८३
कूर्मेणाभिहितं पूर्वं पारंपर्यादिहागतम् ।
सदक्षिणेऽस्मिन्पुरुषे तद्वाक्यं पर्ययागतम् ॥ ८४
यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य विनिर्णयम् ।
तदेतत्सर्वमाख्यातं साधयामि यथागतम् ॥ ८५
नारदे तु गते स्वर्गं सर्वे ते पृथिवीक्षितः ।
विस्मिताः स्वानि राष्ट्राणि जग्मुः सबलवाहनाः ॥ ८६
जनार्दनोऽपि सहितो यदुभिः पावकोपमैः ।
स्वमेव भवनं वीरो विवेश यदुपुंगवः ॥ ८७

इति श्रीहरिवंशे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

---

83 For the sequence in D1, cf v l 82 T1 G3 om 83^{abc} (cf. v l 82) — ^{a}) Ś1 यज्ञस्य हि, K2 स यज्ञानां (for यज्ञानां हि) — ^{b}) K1 V B D1–6 T2 G1 4. 5 M4 च स, K2 Ñ2 हि स- (for सह-) — D5 om 83^{c}–84^{d} — ^{c}) K3 सदा (for सह) — D4 (marg) reads 83^{d} for the first time after 82^{c} — ^{d}) Ś1 समापितः, D3 यथार्थवत्, T4 M1–3 समागत (for °स्थवान्) T1 प्रश्नो मां समुपागतः; G3 प्रश्नो नान्यमुपागत.

84 D5 om 84 (cf v l 83) — ^{a}) Ś1 दक्षेण, B1 ब्रह्मणा (for कूर्मेण) Ñ1 वाक्यं, D3 सर्वं (for पूर्वं) — ^{b}) Ś1 G4 इहागतः; G3 उपागतम् (for इहा°) — ^{c}) T1 2 G1 3–5 M4 गोविन्दे (for पुरुषे) — ^{d}) K Ñ V B D (D5 om) T4 G2 तद्वाक्यं प्रतिपादितम्; T1 2 G1 3–5 M4 °क्यमवाधिगतम् — After 84, D1 reads 82^{c}–83^{b}

85 ^{a}) M1 यस्माद् (for यन्मां) — ^{b}) D2 3 विनिश्चयम्, D5 च निर्णयम् (for विनि°) — ^{d}) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D1–4 6 साधु यामि (for साधयामि) — After 85, T1 2 G1. 3–5 M ins :

1123* नारायणपरा वेदा नारायणपरा मखा ।
नारायणपरं ज्ञानं नारायणपर तप· ॥
न च नारायणादन्यत्रिषु लोकेषु विद्यते ।
नारायणात्मकमिद जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
इय हि वेदार्थगति सनातनी
नृपा यदि श्रोष्यथ मद्वच परम् ।
इदं तु सत्यं सकलं नृपोत्तमा
इत्येवमुक्त्वा स दिवं जगाम ह ॥

[M1–3 om lines 1–4 — (L 4) M4 सर्व (for इद). —(L 8) T2 G1 4 5 M3 om ह]

86 G4 om 86^{ab} — ^{b}) T1 सर्वेश, T2 M1–3 सर्वे च (for सर्वे ते) D3 Bom Poona eds G(ed) सर्वे ते पृथिवीभुजः (D3 °श्वराः) — T1 2 4 G1. 3. 5 M ins after 86^{ab} G4 cont after 1123*

1124* विष्णु जिष्णुं हृषीकेशं गोविन्द गरुडध्वजम् ।
परात्परतरं ब्रह्म नारायणमनामयम् ॥
सर्ववेदान्तवेद्यं च नमस्कृत्य गुरुं हरिम् ।
धन्योऽयं नारदो यस्माद्दृष्ट साक्षाद्धरिः स्वयम् ॥
धन्या वयं जगन्नाथं नारदेन विबोधिताः ।
सर्वे प्रीता जगन्नाथं तुष्टुवुः पुरुषोत्तमम् ॥
को नाम विष्णुरित्येवमन्ये मूढा नराधमाः ।
धन्याः सर्वं वासुदेव इति तत्त्वार्थतत्परम् ॥
इति तत्त्वेन विज्ञाय नृपा नारायणं परम् ।
ततः प्रदक्षिण कृत्वा नमस्कृत्य पुनः पुनः ।

[T4 M1–3 om lines 1^{b}–3^{a} — (L 3) M3 विभु (for गुरु) — (L 4) T2 G4 5 ऽह (for ऽय) M1–3 सदा (for स्वयम्) — (L 5) M4 सर्वे (for धन्या). — T4 M2 om (hapl) lines 5^{b}–8^{a} T2 G4 5 विबोधितम् (for °ताः) —(L 6) M1 3 केचिद्भीता (for सर्वे प्रीता) —(L 8) M1. 3 अन्ये सर्व जगन्नाथ (for ^{a}) T1 G3 M1 3 -तत्परा (for °रम्). — T4 M1–3 om lines 9–10. — (L. 9) G1. 5 विज्ञेय (for विज्ञाय)]

— ^{c}) G3 स्वस्व- (for स्वानि).

87 ^{a}) Ś1 सहितैर् (for °तो). — ^{b}) V2 यादवैः (for यदुभिः). K2 यादवैस्तैर्महीक्षितै ; V3 यदुभिः पावकोत्तमैः; D2 4 °भि पावकोपम — ^{d}) Bom. Poona eds. G(ed.) -नन्दनः (for -पुंगवः)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Ś1 K1. 2 4 Ñ3 V B1 3 Dn2 Ds1 D1. 3 5. — *Adhy name* K Ñ V B Dn Ds D1. 2. 4–6 धन्योपाख्यानम्, D3 धन्याश्चर्योपाख्यानम्; T1 G3 आर्याख्याने परमार्थदर्शनम्; T2 G1 4 M4 आश्चर्योपाख्यानम्, T4 M1–3 आश्चर्यकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 D4 164, Ñ3 V1 2 168, V3 Dn Ds2 166; D1 160, D3 114, T1 G3 4 178, T2 G1 180, T4 G2 174, G5 169, M1–3 143, M4 179 — *Śloka no*. Dn1 D3 88, Ds2 90, D4 89

१०१

जनमेजय उवाच ।
पुनरेव महाबाहो कृष्णस्य जगतीपतेः ।
माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं द्विजसत्तम ॥ १
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतस्तस्य धीमतः ।
कर्मणामनुसंधानं पुराणस्य महात्मनः ॥ २
वैशंपायन उवाच ।
नान्तः शक्यं प्रभावस्य वक्तुं वर्षशतैरपि ।
गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमुत्तमम् ॥ ३
शरतल्पे शयानेन भीष्मेण परिचोदितः ।
गाण्डीवधन्वा बीभत्सुर्माहात्म्यं केशवस्य यत् ॥ ४
राज्ञां मध्ये महाराज ज्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत् ।
युधिष्ठिरं जितामित्रमिति तच्छृणु कौरव ॥ ५

अर्जुन उवाच ।
पुराहं द्वारकां यातः संबन्धीनवलोककः ।
न्यवसं पूजितस्तत्र भोजवृष्ण्यन्धकोत्तमैः ॥ ६
ततः कदाचिद्धर्मात्मा दीक्षितो मधुसूदनः ।
एकाहेन महाबाहुः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ७
ततो दीक्षितमासीनमभिगम्य द्विजोत्तमः ।
कृष्णं विज्ञापयामास परित्राहीति चाब्रवीत् ॥ ८
ब्राह्मण उवाच ।
रक्षाधिकारो भवतः परिरक्षस्व मां विभो ।
चतुर्थांशं हि धर्मस्य रक्षिता लभते फलम् ॥ ९
वासुदेव उवाच ।
न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ रक्षामि त्वां कुतोऽनघ । C 9691 B 2. 111. 10 P 2 111. 10

101

☞ This adhy is missing in T_3 (cf v 1 99 21).

1 K_3 श्रीभगवानुवाच (for जनमेजय उ°) — After the ref, S (T_3 missing) ins ·

1125* कृतार्थाः सर्वथा विप्र नारायणसमाश्रयात् ।
जाता हि वयमद्यैव तत्कथाश्रवणाद्द्विज ॥

[(L 1) $T_{2\ 4}$ $G_{1,4\ 5}$ M_4 -समाश्रया (for °श्रयात्). — After line 1, T_1 ins

1125A* इत्युक्त स स्मित कृत्वा प्रणम्य मुनिपुंगवम् ।
— (L 2) T_1 $G_{2\ 3}$ M_{1-3} यत्कथा- (for तत्कथा-)]
— ^{a}) K Ñ V B Dn D_{1-6} T_4 $G_{2\ 4}$ भूय (for पुनर्). $M_{1,2}$ महाबाहोः (for °बाहो) D_8 भूय एव महाबाहो· — ^{b}) T_4 G_4 जगतां (for °ती-) — M_4 om (hapl) 1^c–2^d — ^{d}) D_8 परमं च द्विजर्षभ

2 M_4 om 2 (cf v 1 1) — ^{b}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ श्रवणे (for शृण्वतस्). — ^{c}) $K_{1\ 2}$ V_1 $B_{2\ 3}$ $D_{4\ 6}$ T_4 -संतानं; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ -संधाने (for °न). D_3 कर्मणा मनसा वाचा; G_2 °णामस्य संधाने — ^{d}) $T_{1\ 2,4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} जगत्पतेः (for महात्मनः)

3 ^{a}) $K_{3,4}$ $Ñ_{1\ 2}$ V B Dn $D_{2,6}$ नान्तः शक्यः, T_1 नाहं शक्तः; $T_{2\ 4}$ $G_{1-3\ 5}$ नान्तं शक्यं; M_4 नान्तं वक्तु (for नान्तः शक्यं) $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 4\ 5}$ नान्त शक्य· प्रभावानां. — ^{b}) M_4 शक्यं (for वक्तुं) — Before 3^{cd}, M_4 ins वैशंपायनः. — ^{c}) $Ñ_3$ (marg) $V_{1\ 2}$ महाभाग; M_4 °बाहो (for °राज). — ^{d}) K_{2-4} $Ñ_{2\ 3}$ V B D G_2 M_3 अद्भुतम् (for उत्तमम्).

4 ^{a}) $K_{3\ 4}$ D_8 $D_{1\ 3\ 5}$ -तल्प- (for -तल्पे) — ^{b}) D_3 प्रति- (for परि-) $K_{1\ 2}$ D_4 -नोदित.; Ds_1 G_3 -चोदितम् (for °त)

5 ^{a}) $Ś_1$ महाबाहुर् (for °राज). $T_{1,2,4}$ $G_{1,3-5}$ M मध्ये राज्ञां महाबाहो (T_4 M_{1-3} °भाग) — ^{d}) $T_{1,2,4}$ $G_{1,3-5}$ M इति कौरव तच्छृणु

6 ^{a}) G_2 हि (for [अ]हं) — ^{b}) $Ñ_2$ अवलोकन (for °कः) K_4 शार्ङ्गधन्वावलोकक. — ^{c}) K_1 अवश्यं; K_2 अथ सं-; K_3 निवसन्, D_4 अहं सं- (for न्यवसं)

7 ^{c}) V_3 M_{1-3} महाराज, $T_{1,2,4}$ $G_{1,3-5}$ M_4 °तेजा, (for °बाहु.)

8 ^{a}) D_3 अप्येनम् (for आसीनम्) — ^{b}) M_4 द्विजस्तदा (for द्विजोत्तमः). — ^{d}) $Ś_1$ V_3 T_2 G_5 त्राहि त्राहि; G_2 त्राहि माम् (for परित्राहि)

9 $M_{1\ 3}$ om the ref After the ref, G_2 reads 11^{ab}, repeating it in its proper place G_2 om (hapl.) 9^{ab} — ^{b}) T_1 G_3 -त्रायस्व (for -रक्षस्व) G_1 प्रभो (for विभो) — ^{c}) D_4 चतुर्थं स (for °र्थांशं). G_1 धर्मात्मा (for

ब्रूहि तत्त्वेन भद्रं ते यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ॥ १०

ब्राह्मण उवाच ।

जातो जातो महाबाहो पुत्रो मे ह्रियते विभो ।
त्रयो हृताश्चतुर्थं त्वं कृष्ण रक्षितुमर्हसि ॥ ११
ब्राह्मण्याः सूतिकालोऽद्य तत्र रक्षा विधीयताम् ।
यथा ध्रियेदपत्यं मे तथा कुरु जनार्दन ॥ १२

अर्जुन उवाच ।

ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽस्मि क्रताविति ।
रक्षा च ब्राह्मणे कार्या सर्वावस्थागतैरपि ॥ १३
श्रुत्वाहमेवं कृष्णस्य ततोऽवोचं नरोत्तम ।
मां नियोजय गोविन्द रक्षिष्यामि द्विजं भयात् ॥ १४
इत्युक्तः स स्मितं कृत्वा मामुवाच जनार्दनः ।
शक्ष्यसीत्येवमुक्तस्तु व्रीडितोऽस्मि नराधिप ॥ १५
ततो मां व्रीडितं ज्ञात्वा पुनराह जनार्दनः ।
गम्यतां कौरवश्रेष्ठ शक्यते यदि रक्षितुम् ॥ १६
त्वत्पुरोगाश्च गच्छन्तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
ऋते रामं महाबाहुं प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ १७
ततोऽहं वृष्णिसैन्येन महता परिवारितः ।
तमग्रतो द्विजं कृत्वा प्रयातः सह सेनया ॥ १८

इति श्रीहरिवंशे एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

धर्मस्य) — d) G2 लभते रक्षिता फलम्

10 Ś1 K2 भगवान् (for वासुदेव) — a) T1 2 4 G1 3–5 M रक्षामि त्वां (for न भेतव्य) D6 सुर- (for द्विज-). — b) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 G2 M4 भयम् (for ऽनघ) D3 यद्यत्स्यादतिदुष्करम्; T1 2. 4 G1. 3–5 M1–3 न भेतव्यं कुतो भयम्

11 M4 om the ref G2 reads 11^{ab} for the first time after 9^{ab} — a) T1 2 4 G1. 3–5 M जगन्नाथ (for महाबाहो) — b) T1 म्रियते (for ह्रि°) Ś1 प्रभो, K1 3 4 Ñ V B D G2 (both times) ऽनघ (for विभो) K2 पुत्रो मे म्रियतेऽनघ — c) Ds2 हताश् (for हृ°) K2 त्रयो गताश्चतुर्थं तु

12 a) D3 ब्राह्मण्या· प्रसूतिकालोऽस्ति (hypermetric). — G2 om 12^{b} — b) M4 कर्तुं (for तत्र) — After 12^{ab}, G3 reads 15, repeating it in its proper place K3 G3 om 12^{cd} — c) K2 4 यथा ह्रियेदपत्य न, T1 2. 4 G1 4 5 M न ह्रियेत यथापत्यं — d) D3 तत्त्वं (for तथा)

13 Some Mss om the ref — a) T1 2 G1 3–5 M तम् (for माम्) — b) K Ñ V B D6 T1 4 G2 M4 ऽहं (for ऽस्मि) Ś1 K2 V3 B3 D6 M1 3 इह (for इति) — c) V3 मे (for च). — d) Dn G4 सर्वावस्थां (for °स्था-)

14 b) T1 G3 वचो (for ततो) G5 नराधिप (for नरोत्तम) K Ñ2 V2 3 B1 (marg) 2 3 Dn Ds D1 2 4–6 T4 G2 M4 वचोऽवोच नराधिप (M4 नृपोत्तम); Ñ1 3 V1 B1 ततो वचनमब्रुवम्, D3 प्रभोर्वाक्यं नराधिप — d) Ñ1 B1 रक्षिष्येऽहं (for °ष्यामि).

15 G3 reads 15 for the first time after 12^{ab}. — a) V1 प्रत्युक्त , D3 इत्युक्त्वा (for °क्त) — c) K1 G3 (both times) M2 शक्यसि, K4 B2 Ds D4 T1 रक्षसि, V3 शक्यम् (for शक्ष्यसि) D3 शक्यं ते ह्येवमुक्ते तु. — d) M2 जनाधिप (for नरा°).

16 a) Ś1 K2 V2 दृष्ट्वा, K3 4 Ñ1 D1. 5 T1 मत्वा; D3 कृत्वा (for ज्ञात्वा) — d) K1 D3 T1 G3 M1–3 शक्यं हि (K1 D3 ते), V1 शक्तोऽसि; V3 B1 शक्नोषि, D6 शक्यसे (for °ते). K2 रक्षितुं यदि शक्यसे

17 a) Ñ1 D2 (*sup lin* as in text). 4 T1 G3 रक्षन्तु (for गच्छन्तु) — c) D2 3 महाबाहो (for °बाहुं). — d) K2 Dn Ds T2 G1 3–5 M महारथम्, K3 4 °रथा ; T4 नराधिपम् (for महाबलम्)

18 a) K3 तदा (for ततो) — K3 4 om 18^{c}–102. 2^{d}. — d) Ś1 K1 Ñ2 3 V1 Dn D2–4 G2 -सैनिकः, K2 Ñ1 V2 3 B Ds D6 सैनिकै (for सेनया)

Colophon om in K3 4 Ñ1 T3 missing — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 2 V B Dn Ds D1. — *Adhy name* N (K3 4 Ñ1 om) T1 2 G1 4 M4 वासुदेवमाहात्म्यम्, G3 वासुदेवमाहात्म्ये ब्राह्मणपुत्रहरणम्, M1–3 पुत्रानयनम् — *Adhy no* (figures, words or both) Ñ3 V2 169, V3 Dn Ds2 167, D1 161; D3 G2 175, D4 165, T1 G3 4 179, T2 G1 181, T4 148; G5 M4 180, M1–3 144 — *Śloka no.* Dn Ds2 D3 4 18.

१०२

अर्जुन उवाच ।
सुमुहूर्तेन तु वयं तं ग्रामं प्राप्य भारत ।
विश्रान्तवाहनाः सर्वे वासायोपगतास्तदा ॥ १
ततो ग्रामस्य मध्येऽहं निविष्टः कुरुनन्दनः ।
समन्ताद्वृष्णिसैन्येन परिक्षिप्य जनव्रजम् ॥ २
ततः शकुनयो दीप्ता मृगाश्च क्रूरभाषिणः ।
दीप्तायां दिशि वाशन्तो भयमावेदयन्ति मे ॥ ३
संध्यारागो जपावर्णो भानुमांश्चैव निष्प्रभः ।
पपात महती चोल्का पृथिवी चाप्यकम्पत ॥ ४
तान्समीक्ष्य महोत्पातान्दारुणाँल्लोमहर्षणान् ।
योगमाज्ञापयं तत्र जनस्योत्सुकचेतसः ॥ ५
युयुधानपुरोगाश्च वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
सर्वे युक्तरथाः सज्जाः स्वयं चाहं तथाभवम् ॥ ६
गतेऽर्धरात्रसमये ब्राह्मणो भयविक्लवः ।
उपागम्य भयादस्मानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
कालोऽयं समनुप्राप्तो ब्राह्मण्याः प्रसवस्य मे ।
यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु न भवेद्वञ्चना यथा ॥ ८
मुहूर्तादिव चाश्रौषं कृपणं रुदितस्वनम् ।
तस्य विप्रस्य भवने ह्रियते ह्रियते इति ॥ ९
अथाकाशे पुनर्वाचमश्रौषं बालकस्य वै ।
हाहेति ह्रियमाणस्य न च पश्यामि राक्षसम् ॥ १०
ततोऽस्माभिस्तदा तात शरवर्षैः समन्ततः ।
विष्टम्भिता दिशः सर्वा हृत एव स बालकः ॥ ११ C 9711
ब्राह्मणोऽऽर्तस्वरं कृत्वा हृते तस्मिन्कुमारके । B 2 112 12 P 2 112 12

102

☞ This adhy is missing in T_3 (cf v 1 99 21)

1 $K_{3\ 4}$ om 1–2 (cf v 1 101 18) — ^{a}) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{2\ 4\ 6}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 मुहूर्तेन वयं ग्रा(D_2 च तद्ग्रा)म , $\tilde{N}_1$ $D_{1\ 5}$ तस्मिन्मुहूर्ते तु वयं , V_2 D_3 मुहूर्ते तु (D_3 °र्तेन) वयं प्राप्य — ^{b}) $\tilde{N}_1$ $D_{1\ 5}$ तद् (for त) $Ś_1$ ते ग्रामं प्रत्युपस्थिता , $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{2\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 तं प्रा(K_2 D_2 T_4 सप्रा)प्य भरतर्षभ , V_2 $D_{3\ 4}$ त ग्राम (D_3 ग्रामं तं, D_4 तं प्राप्ता) भरतर्षभ — ^{d}) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2,3}$ $B_{2\ 3}$ Dn_2 Ds $D_{2-4\ 6}$ T_2 $G_{1\ 2\ 4,5}$ M_4 निवासायोपसंस्थिता. (K_1 °तस्थिरे), Dn_1 निवासायागतास्तदा

2 $K_{3\ 4}$ om 2 (cf v 1. 1) $\tilde{N}_1$ damaged for 2^{ab} — ^{b}) Dn प्रविष्टः (for नि°) — ^{c}) $D_{3\ 3}$ वृष्णिसैन्येन महता — ^{d}) $K_{1\ 2}$ Ñ V B $D_{1\ 4-6}$ $T_{1\ 2}$ G M_4 महता परिवारित , $D_{2\ 3}$ समन्तात्परिवारित

3 ^{a}) V_1 B_1 दान्ता (for दीप्ता) — ^{b}) D_4 -पक्षिण॰ (for -भाषिण॰) — ^{c}) K_1 V_2 भाषन्तो (for वाशन्तो) G_2 दीप्ताश्च ककुभः सर्वा — ^{d}) $Ś_1$ ये (for मे).

4 ^{d}) K_4 $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ M_{1-3} व्यकम्पत (for [अ]प्य°)

5 ^{a}) V_1 तन्मे वीक्ष्य , D_1 तत्समीक्ष्य (for तान्स°). D_3 समैक्ष महतोत्पातान् —K_2 om 5^b–6^a — ^{c}) D_3 योगमाज्ञाय यावन्तस् , D_6 °पयांचक्रे — ^{d}) $Ś_1$ -मानसः , $\tilde{N}_1$ -दर्शिनः (for चेतस) D_3 ते जना युद्धचेतस

6 K_2 om 6^a (cf v 1 5) — ^{b}) M_4 -पुरोगमा (for महारथा) — ^{c}) D_6 सद्यः (for सज्जा.) K_2 सज्जाश्चासंस्तदा सर्वे

7 ^{a}) M_2 ततो (for गते) K_4 गते हि चार्धरात्रे तु — ^{b}) $Ś_1$ विक्लवम् , D_5 -विह्वल. (for -विक्लवः) — ^{c}) $\tilde{N}_2$ अवगम्य , $D_{2\ 3}$ उप° , $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M अभि° (for उपा°)

8 Before 8, M_{1-3} ins ब्राह्मण — ^{c}) $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_1 B_1 सज्जा , G_3 युक्ता (for यत्ता) — ^{d}) K_1 वेदना , $\tilde{N}_{2,3}$ V_1 B_2 G_{1-3} $M_{1\ 2\ 4}$ वञ्चनं (for °ना)

9 ^{c}) S_1 $\tilde{N}_{1\ 3}$ B_1 सदने (for भवने) — ^{d}) $Ś_1$ त्विति , K_{1-4} $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ $B_{1,2}$ D T_1 G_2 [इ]ति च , K_2 सुतः (for इति)

10 ^{a}) $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_1 B_1 आकाशे च (for अथाकाशे) G_2 वाक्यम् (for वाचम्) D_3 अश्रौष वाक्यमाकाशे — ^{c}) K_2 V_3 $B_{1\ 2}$ D_6 हुंहेति , $\tilde{N}_2$ त्राहीति , $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ Dn Ds D_2 T_1 G_3 ऊंहेति , $D_{1,5}$ हंहेति (for हाहेति) — ^{d}) $D_{2,3}$ बालकम् (for राक्षसम्).

11 ^{a}) $\tilde{N}_2$ $V_{2,3}$ तत्र (for तात)

12 ^{a}) K_2 ऽथ , K_4 ऽऽर्ति- ; M_4 ऽपि (for ऽऽर्त-). $T_{1,2}$

वाचः स परुषास्तीव्राः श्रावयामास मां तदा ॥ १२
वृष्णयो हतसंकल्पास्तथाहं नष्टचेतनः ।
मामेव हि विशेषेण ब्राह्मणः पर्यभाषत ॥ १३
रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षसि मे सुतम् ।
शृणु वाक्यमिदं शेषं यत्त्वमर्हसि दुर्मते ॥ १४
वृथा त्वं स्पर्धसे नित्यं कृष्णेनामितबुद्धिना ।
यदि स्यादिह गोविन्दो नैतदत्याहितं भवेत् ॥ १५
यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता लभते फलम् ।
पापस्यापि तथा मूढ भागं प्राप्नोत्यरक्षिता ॥ १६
रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च शक्नोषि रक्षितुम् ।
मोघं गाण्डीवमेतत्ते मोघं वीर्यं यशश्च ते ॥ १७
अकिंचिदुक्त्वा तं विप्रं ततोऽहं प्रस्थितस्तदा ।
सह वृष्ण्यन्धकसुतैर्यत्र कृष्णो महाद्युतिः ॥ १८
ततो द्वारवतीं गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनम् ।
व्रीडितः शोकसंतप्तो गोविन्देनोपलक्षितः ॥ १९
स तु मां व्रीडितं दृष्ट्वा समाश्वस्य च माधवः ।

G1 3–5 ब्राह्मणो विस्वरं श्रुत्वा — ^{c}) Dn Ds D1–3 5 6 T1 2 4 G1 3 5 M तीक्ष्णा. (for तीव्रा). — ^{d}) D2 सदा, M1–3 तत (for तदा)

13 ^{a}) T4 गत- (for हत) — ^{b}) Ś1 तं च, D4 M2 ततो; T2 तदा (for तथा). K2 क्लिष्ट- (for नष्ट-) — ^{d}) N (except S1) T2. 4 G1 2 4 5 M4 ब्राह्मण प्रत्यभाषत

14 ^{a}) K° [उ]क्त्वा मां (for [उ]क्तं ते) — ^{b}) K Ñ2 3 V B2 3 D G2 न च रक्षि(B3 तत्कृ)तवानसि — M4 om 14^{cd} — ^{c}) K3 4 V2 3 B1 Dn D1 3. 5 (*inf lin* as in text) श्रेयो (for शेषं)

15 ^{a}) K2 यथा त्वं मन्यसे नित्यं — ^{b}) K4 वृष्णिना (for कृष्णेन) T1. 2 4 G1 3–5 M -तेजसा (for बुद्धिना). — ^{c}) D2 अत्र (for इह) — ^{d}) D2 3 औत्पातिकं, T1 2 G3–5 M आत्ययिकं (for अत्याहितं)

16 ^{c}) K4 मूढो (for मूढ) — ^{d}) D3 फलं (for भागं). G5 प्राप्स्यति (for प्राप्नोति)

17 ^{a}) Ś1 रक्षितास्मि, V3 T2 4 G3 M4 करिष्यामि (for रक्षि°) K1 D4 [उ]क्तेन, D5 [उ]क्त्वा त्वं (for [उ]क्तं ते) — ^{b}) K3 Ñ3 (marg) V1 2 B3 Dn D1 2 T4 M4 शक्तोऽसि (for शक्नोषि). — After 17, S (except G2, T3 missing) ins ·

11-6* अर्जुनोऽस्मीति या बुद्धिः सा वृथा सत्यमित्युत ।

18 ^{a}) D4 T1 2 4 G M2–4 न किंचिद् (for अकिं°) D3 किंचिन्नोवाच तं विप्र — ^{c}) T2 G1 3–5 M1–3 वृतो (for सह) K2 D2 -बलैर् (for -सुतैर्) — ^{d}) D4 महामुनि, T1 G3 °मति (for °द्युतिः)

19 ^{a}) Ñ2 D3 ऽहं द्वारकां (for द्वारवतीं) — ^{b}) K2 गत्वा, D2 कृष्णं (for दृष्ट्वा) D4 6 च मधु- (for मधुनि-). Ś1 Ñ3 V1 B1 D3 दृष्ट्वा मधुनिषू(V1 B1 °सू)दनम् — ^{c}) G1 व्रीडितं शोकसंतप्तं — ^{d}) V1 B1 T1 G3 5 M4 [अ]भि- (for [उ]प-).

20 After 20^{a}, K1 (marg *sec m.*) D1. 2 5 Bom. Poona eds G(ed) ins

1127* विनिन्दन्कृष्णसंनिधौ ।
मौढ्यं पश्यत मे योऽहं श्रद्दधे क्लीबकत्थनम् ॥
न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशवः ।
यस्य शक्ताः परित्रातुं कोऽन्यस्तदवितेश्वरः ॥
धिगर्जुनं वृथावादं धिगात्मश्लाघिनो धनुः ।
दैवोपसृष्टो यो मौर्ख्यादागच्छति च दुर्मतिः ॥
एवं शपति विप्रर्षौ विद्यामास्थाय वैष्णवीम् ।
ययौ संयमिनीं वीरो यत्रास्ते भगवान्यमः ॥
विप्रापत्यमचक्षाणस्तत ऐन्द्रीमगात्पुरीम् ।
आग्नेयीं नैर्ऋतीं सौम्यां वायव्यां वारुणीं तथा ॥
रसातलं नाकपृष्ठं धिष्ण्यान्यन्यान्युदायुधः ॥
ततोऽलब्ध्वा द्विजसुतमनिस्तीर्णप्रतिश्रवः ।
अग्निं विविक्षुः कृष्णेन प्रद्युम्नेन निषेधितः ॥
दर्शये द्विजसूनुं ते मावज्ञात्मानमात्मना ।
कीर्तिं त एते विपुलां स्थापयिष्यन्ति मानवाः ॥
इति संभाष्य मा स्नेहात्

[= (var) Bhāgavata P. 10. 89. 40^{b}–47^{a} —(L. 4) D5 (*sup lin*) Bom. Poona eds. G(ed) यत्र (for यस्य) D2 Bom Poona eds. G(ed.) कोऽन्यस्तद(D2 °म)-वनेश्वरः (for ^{b}) — (L. 5) Bom Poona eds G(ed.) -नादं (for -वादं). — (L 7) D1 पश्यति, D2 वदति (for शपति). — (L 8) K1 D2 ययौ संयमनीमा(D2 °नीं चा)शु (for ^{a}). — (L 9) D2 अदृष्ट्वैव (for अचक्षाणस्). — (L. 10) Bom Poona ed G(ed) उदीचीं (for वायव्यां) — (L. 11) K1 धिष्ण्यानन्यान् (for °न्यन्यानि) — (L 12) D2. 5 -प्रतिश्रुतः (for °श्रवः) D1 अनिस्तीर्य प्रतिश्रुतं (for ^{b}). — (L 13) K1 D1 2 प्रत्युक्तः प्रतिषेधितः (for ^{b}) — (L. 14) D2 -पुत्रं (for -सूनुं) — (L 15) D1 2 5 एते तैः कीर्तिविपु(D2 °मतु)लां (for ^{a}). K1 D1. 5 मानुषाः (for मानवाः).]

— ^{b}) D2 स (for च) K3 4 बान्धवः (for माधवः). — ^{c})

सान्त्वयित्वा च तं विप्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २०
सुग्रीवं चैव शैब्यं च मेघपुष्पबलाहकौ ।
योजयाश्वानिति तदा दारुकं प्रत्यभाषत ॥ २१
आरोप्य ब्राह्मणं कृष्णस्त्ववरोप्य च दारुकम् ।
मामुवाच ततः शौरिः सारथ्यं क्रियतामिति ॥ २२
ततः समास्थाय रथं कृष्णोऽहं ब्राह्मणः स च ।
प्रयाताः स्म दिशं सौम्यामुदीचीं कौरवर्षभ ॥ २३

इति श्रीहरिवंशे द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

१०३

अर्जुन उवाच ।
ततः पर्वतजालानि सरितश्च सरांसि च ।
अपश्यं समतिक्रम्य सागरं मकरालयम् ॥ १
ततोऽर्घ्यमुदधिः साक्षादुपनिन्ये जनार्दने ।
प्राञ्जलिः समुपस्थाय किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ २
प्रतिगृह्य तु तां पूजां तमुवाच जनार्दनः ।
रथपन्थानमिच्छामि दत्तं नदनदीपते ॥ ३
अथाब्रवीत्समुद्रस्तं प्राञ्जलिर्गरुडध्वजम् ।
प्रसीद भगवन्मैवमन्योऽप्येवं गमिष्यति ॥ ४
त्वयैव स्थापितः पूर्वमगाधोऽस्मि जनार्दन ।
त्वया प्रवर्तिते गाधे यास्यामि गमनीयताम् ॥ ५
अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पमोहिताः । C 9728 B 2. 113 6 P 2 113. 6

V_3 स तं, D_3 [अ]थ मां; D_4 स मां (for च तं).

21 ^{a}) $K_{2\ 4}$ D_{1-4} T_4 $G_{2\ 4\ 5}$ M सैन्यं च, K_3 सैन्यं वा, D_5 सैन्याख्यं (for शैब्यं च) — ^{b}) D_6 मेघपुष्पं बलाहकम् — ^{c}) M_4 क्षिप्रं (for तदा) T_1 योजयेति च स तदा.

22 ^{a}) V_3 दारुकं (for ब्राह्मणं) K_1 D_4 विष्णुस् (for कृष्णस्) — ^{b}) $Ś_1$ तमारोप्य, T_1 G_3 M_{1-3} ह्यवरो° (for त्वव°) G_2 ययौ यत्र रणाजिरम् — G_2 om 22^c–23^d — ^{c}) D_2 कृष्णः (for शौरिः)

23 G_2 om 23 (cf v 1 22). — ^{a}) T_1 संप्रस्थाय (for समा°) — ^{b}) $Ś_1$ T_1 तदा, K_2 च स (by transp), K_4 च ह; V_2 D_3 M_4 तथा. — ^{c}) D_2 तत (for दिश). — ^{d}) K_2 V_1 प्रतीचीं, V_3 उदीच्यां (for °ची) $Ś_1$ T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 उदीचीं भरतर्षभ

COLOPHON T_3 missing — *Mention of the Epic* · Ds_2 — *Mention of Khila* $K_{1,\ 2}$ $Ñ_3$ V B Dn_2 Ds_1 D_1 — *Adhy name* $K_{1,\ 2\ 4}$ Ñ V B Dn Ds D_{1-5} वासुदेवमाहात्म्यम्, K_3 श्रीकृष्णदेवमाहात्म्यम्, D_6 कृष्णमाहात्म्यम्, T_1 G_3 ब्राह्मणपुत्रानयनोद्योग·, M_{1-3} पुत्रानयनम् — *Adhy. no* (figures, words or both) K_3 165, $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ 170, V_3 Dn Ds_2 168; D_1 161, D_3 G_2 176; D_4 166, T_1 $G_{3\ 4}$ 180, T_2 G_1 182; T_4 149, G_5 M_4 181, M_{1-3} 145. — *Śloka no.* · K_1 49, Dn Ds_2 $D_{3\ 4}$ 23

103

☞ This adhy is missing in T_3 (cf v 1 99 21).

1 K_2 om the ref — ^{b}) N (except $Ś_1$) $T_{2\ 4}$ G_2 वनानि (for सरांसि) — ^{c}) $D_{1\ 4}$ (marg) $_5$ अमितं (for अपश्यं) — ^{d}) $Ś_1$ सागरं सरितां पतिम्, $K_{3\ 4}$ D_1 °रं कमलालयम्, $Ñ_1$ V_1 B_1 °रं सलिलाकरम्, Ds T_2 °रं वरुणालयम्

2 ^{b}) K_1 $Ñ_{1\ 2}$ V_3 B Dn D_6 T_4 G_2 [उ]पनीय, V_2 [उ]पानीय (for उपनिन्ये) K_2 T_1 $G_{1\ 4}$ M_4 जनार्दनम् (for °ने) $K_{3\ 4}$ Ds D_{1-5} T_2 G_3 उप(D_2 °पा)नीय जनार्दनम्. — $Ś_1$ om (hapl) 2^c–5^b D_3 om (hapl) 2^c–3^b, D_5 reads the same on marg — ^{c}) K_3 D_5 $T_{2\ 4}$ G_4 स प्राञ्जलि समुत्थाय; G_2 प्राञ्जलि स समुत्थाय

3 $Ś_1$ om 3, D_3 om 3^{ab} (for both, cf v 1 2). — ^{a}) K_3 Dn Ds परि- (for प्रति-) $K_{1\ 4}$ Ñ V B $D_{1,\ 4\ 5}$ $T_{2\ 4}$ $G_{2\ 3}$ स तां, G_4 कृतां (for तु तां) — K_2 om. (hapl) 3^c–5^b. — ^{d}) N ($Ś_1$ K_2 om) $T_{2\ 4}$ $G_{1,\ 2\ 4,\ 5}$ M_4 त्वया दत्तं (for दत्तं नद-)

4 $Ś_1$ om 4 (cf. v 1 2) K_2 om 4 (cf. v. 1 3). — ^{a}) G_5 ततो (for अथ) — ^{b}) D_3 प्राञ्जलिर्मधुसूदनम् — ^{c}) K_4 मेऽद्य, $Ñ_1$ D_2 न्देव, B_1 Dn $D_{3\ 6}$ $T_{2\ 4}$ G_2 नैवम्, $G_{4\ 5}$ मह्यम् (for मैवम्) T_1 $G_{1\ 3}$ M प्रसीदतु भवान्मह्यम् — ^{d}) T_2 भविष्यति (for गमि°) $Ñ_2$ नान्योऽप्येवं

एवं निश्चित्य गोविन्द यत्क्षमं तत्समाचर ॥ ६

वासुदेव उवाच ।

ब्राह्मणार्थे मदर्थे च कुरु सागर मद्वचः ।
मामृते न पुमान्कश्चिदन्यस्त्वां धर्षयिष्यति ॥ ७
अथाब्रवीत्समुद्रस्तु पुनरेव जनार्दनम् ।
अभिशापभयाद्भीतो बाढमेवं भविष्यति ॥ ८
शोषयाम्येष मार्गं ते येन त्वं तात यास्यसि ।
रथेन सहस्रतेन सध्वजेन च केशव ॥ ९

वासुदेव उवाच ।

मया दत्तवरः पूर्वं न शोषं त्वमिहार्हसि ।
मानुषास्ते न जानीयुर्विविधान्रत्नसंचयान् ॥ १०
जलं स्तम्भय साधो त्वं ततो यास्याम्यहं रथी ।
न हि कश्चित्प्रमाणं ते रत्नानां वेत्स्यते नरः ॥ ११
सागरेण तथेत्युक्ते प्रस्थिताः स्म जलेन वै ।
स्तम्भितेन यथा भूमौ मणिवर्णेन भास्वता ॥ १२
ततोऽर्णवं समुत्तीर्य कुरूनप्युत्तरान्वयम् ।
क्षणेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च ॥ १३
ततस्तु पर्वताः सप्त केशवं समुपस्थिताः ।
जयन्तो वैजयन्तश्च नीलो रजतपर्वतः ॥ १४
महामेरुः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः ।

भविष्यति

5 Ś$_1$ om 5^{ab} (cf v l. 2) K$_2$ om 5^{ab} (cf v l 3) — ^{c}) K$_{3\ 4}$ Ñ$_{1\ 2}$ V B D (except D$_4$) T$_{2.\ 4}$ G$_{2\ 4}$ मार्गे (for गाधे) — ^{d}) K$_1$ D$_2$ यास्यामि वचनीयताम्

6 ^{b}) K$_3$ -गर्विता (for -मोहिताः) D$_{2\ 3}$ राजानो बल दर्पिता. — ^{c}) N (except Ś$_1$) G$_2$ संचिन्त्य (for निश्चित्य) — ^{d}) K$_3$ कर्म , Ñ$_2$ V$_3$ क्षेमं , D$_4$ कृत्यं (for क्षमं) D$_8$ युक्तमेतत्समाचर

7 K$_{3\ 4}$ D$_1$ om. (hapl) 7–9, D$_5$ reads the same on marg Ś$_1$ T$_{1\ 4}$ G M भगवान् , D$_6$ कृष्ण (for वासुदेव) After the ref , K$_2$ D$_{2\ 3}$ read 10^{ab}, repeating it in its proper place — ^{a}) V$_2$ ब्राह्मणार्थं (for °र्थे) Ś$_1$ G$_6$ मदर्थेन , K$_1$ Ñ$_1$ V$_1$ D$_6$ T$_4$ G$_2$ ऽस्मदर्थे च (for मदर्थे च) Ñ$_2$ Dn Ds D$_{3\ 5}$ ब्राह्मणार्थं मद(D$_3$ °मा)र्थं च. — ^{b}) D$_{2\ 3}$ जलं स्तम्भय सागर — ^{c}) Ś$_1$ मा स्म ते , K$_1$ Ñ$_{2.\ 3}$ V B$_{2\ 3}$ Dn Ds D$_{4-6}$ T$_2$ G$_2$ मदृते (for मामृते) — ^{d}) D$_3$ अन्यस्त्वा लङ्घयिष्यति , T$_{1\ 4}$ G$_{1\ 3-5}$ M अन्योऽप्येवं गमिष्यति.

8 K$_{3\ 4}$ D$_1$ om 8 (cf v l 7) — ^{a}) D$_6$ यतो ; G$_2$ ततो (for अथ) K$_2$ त (for तु) — ^{c}) Ñ$_1$ -शापाद् (for -शाप) — ^{d}) K$_1$ Ñ$_{2\ 3}$ V B$_{2\ 3}$ Dn Ds D$_{2-4}$ भवत्विति (for भविष्यति) K$_2$ बाढमेतद्भवेदिति ; T$_{1\ 4}$ G$_{1\ 3}$ M$_{1-3}$ °मित्येव सागर , G$_{4\ 5}$ M$_4$ °मित्येव चाब्रवीत्.

9 K$_{3\ 4}$ D$_1$ om 9 (cf. v l 7) — ^{a}) B$_1$ D$_5$ तं (for ते) B$_3$ शोषयिष्यामि मार्गं ते — ^{b}) K$_{1\ 2}$ Ñ$_{2\ 3}$ V B D (D$_1$ om) T$_{2\ 4}$ G$_{1\ 2\ 4\ 5}$ M$_4$ कृष्ण (for तात). — K$_2$ reads 9^{cd} after 11 — ^{c}) D$_3$ रथेन च सहाश्वेन. — ^{d}) K$_3$ Dn T$_1$ G$_3$ M$_2$ सद्विजेन (for सध्व°). M$_{1-3}$ जनार्दन (for च केशव)

10 Ś$_1$ T$_{1\ 4}$ G M भगवान् , D$_6$ कृष्ण (for वासुदेव) K$_2$ D$_{2\ 3}$ read 10^{ab} for the first time after the ref of 7. — ^{a}) K$_{1\ 2}$ (both times) Ñ V B Dn Ds D$_{1.\ 2\ 3}$ (last two both times) T$_1$ G$_{1\ 5}$ दत्तो (for दत्त) G$_2$ मयोक्तवचनं कुर्वन् , G$_3$ मया तु तत्तप पूर्वं — ^{b}) K$_2$ (both times) D$_2$ (second time) गन्तुम् , D$_3$ (first time) T$_1$ G$_{3-5}$ यातुम् (for त्वमिह) Ñ$_{1\ 3}$ V$_1$ B$_1$ [ए]ष्यसि (for [अ]र्हसि). K$_{1\ 3\ 4}$ V$_{2\ 3}$ B$_{2\ 3}$ Dn Ds D$_{1\ 2}$ (first time) $_{4-6}$ T$_2$ G$_2$ न शोषं यास्यसीति ह , D$_3$ (second time) न त्वं शोषं गमिष्यसि , G$_1$ M$_4$ न शोषयितुमर्हसि. — ^{c}) D$_2$ मानुष्यास् (for °षास्). Ś$_1$ M$_{1\ 4}$ वि ; M$_{2.\ 3}$ ऽभि- (for न). — ^{d}) G$_3$ नृप (for रत्न-)

11 Before 11, K$_2$ ins कृष्ण उवाच. — ^{a}) Ś$_1$ K$_{1.\ 2}$ साधु (for साधो) — After 11, K$_2$ reads 9^{cd}.

12 ^{a}) K$_1$ V$_1$ D$_{3\ 4}$ T$_1$ G$_{3\ 5}$ M$_4$ [उ]क्ता , Dn Ds [उ]क्तं ; T$_2$ [उ]क्त्वा (for [उ]क्ते) — ^{b}) T$_1$ G$_3$ रथेन , G$_2$ जवेन (for जलेन) — ^{c}) M$_1$ (*sup lin* as in text), $_2$ (*inf. lin.*) स्थापितेन (for स्तम्भि°). Ś$_1$ यथा भूम्यां ; Ñ$_1$ जलभूमौ , Ñ$_2$ V$_1$ D$_5$ T$_1$ G$_{1,\ 3,\ 5}$ M$_{2\ 4}$ पथा भूमौ , B$_1$ तथा भूमौ (for यथा भूमौ) — Dn$_1$ om. 12^d–15^c. — ^{d}) V$_3$ -रत्नेन (for वर्णेन). Ñ$_1$ T$_{1\ 2\ 4}$ G$_{1\ 3-5}$ M भारत ; G$_2$ वर्त्मना (for भास्वता).

13 Dn$_1$ om 13 (cf v l 12) — ^{a}) D$_{2\ 3}$ समुत्तीर्णाः (for °र्यं) — ^{b}) K$_{2\ 4}$ स्वयम् ; K$_3$ अथ , T$_1$ G$_3$ कुरून् ; T$_4$ तदा (for वयम्) Ñ$_{1\ 3}$ V$_1$ B$_1$ प्रयाता ह्यु(B$_1$ °ताप्यु)-त्तरान्कुरून् — ^{c}) Ñ$_2$ प्राप्ता (for क्रान्ता) — ^{d}) K$_2$ D$_{2\ 3}$ पर्वतं गन्धमादनम् , T$_1$ G$_{1\ 3-5}$ M गन्धमादनपर्वतम्.

14 Dn$_1$ om 14 (cf v l 12). — ^{b}) Ś$_1$ समव- ; Ñ$_1$ V$_1$ प्रत्युप- (for समुप-) — ^{d}) Ñ$_3$ V$_1$ B$_1$ एव च (for

वर्णरूपाणि बिभ्रन्तो विविधान्यद्भुतानि च ॥ १५
उपस्थाय च गोविन्दं किं कुर्मेत्यब्रवंस्तदा ।
तांश्चापि प्रतिजग्राह विधिवन्मधुसूदनः ॥ १६
तानुवाच हृषीकेशः प्रणामावनतान्स्थितान् ।
विवरं गच्छतो मेऽद्य रथमार्गः प्रदीयताम् ॥ १७
ते कृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः ।
प्रददुः कामतो मार्गं गच्छतो भरतर्षभ ॥ १८
तत्रैवान्तर्हितास्ते च तदाश्चर्यतरं मम ।
असक्तं च रथो याति मेघजालेष्विवांशुमान् ॥ १९
ततः कदाचिद्दुःखेन रथमूहुस्तुरंगमाः ।
पङ्कभूतं हि तिमिरं स्पर्शाद्विज्ञायतेऽनघ ॥ २०
अथ पर्वतभूतं तत्तिमिरं समपद्यत ।
तदासाद्य हया राजन्निष्प्रयत्नास्ततः स्थिताः ॥ २१
ततश्चक्रेण गोविन्दः पाटयित्वा तु तत्तमः ।
आकाशं दर्शयामास रथपन्थानमुत्तमम् ॥ २२
निष्क्रम्य तमसस्तस्मादाकाशे दर्शिते तदा ।
भविष्यामीति संज्ञा मे भयं च विगतं मम ॥ २३
ततस्तेजः प्रज्वलितमपश्यं वदतां वर ।
सर्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरुषविग्रहम् ॥ २४
तं प्रविष्टो हृषीकेशो दीप्तं तेजोनिधिं तदा ।
रथ एव स्थितश्चाहं स च ब्राह्मणसत्तमः ॥ २५
स मुहूर्तात्ततः कृष्णो निश्चक्राम तदा प्रभुः ।
चतुरो बालकान्गृह्य ब्राह्मणस्यात्मजांस्तदा ॥ २६
प्रददौ ब्राह्मणायाथ पुत्रान्सर्वाञ्जनार्दनः । C 9749 B 2.113 28 P 2 113, 28

-पर्वतः)

15 Dn1 om. 15^{abc} (cf v l 12) M4 om (hapl) 15^{ab} — a) D3 मेघश्च (for -मेरुः स) Ñ2 मेरुमण्डल-कैलास — b) T1 G1 3 इन्द्रकेतुश् (for °कूटश्) — c) K1 2 4 Ñ V B Dn2 Ds D1–5 T2 4 G2 बिभ्राणा वर्ण(K4 °णार्णव)रूपाणि, K2 चित्राण्यर्णवरू° — d) K2 विचित्राणि (for विविधानि).

16 a) D2 रूपमास्थाय गोविन्दं — b) K2 [अ]ब्रुवंस् (for [अ]ब्रवंस्). G1 4 M4 वचः (for तदा) Ñ3 V1 B1 किं कुर्म इति चाब्रुवन्.

17 a) V1 B1 तत कृष्ण (for हृषीकेशः) — b) M1–3 प्रभुप्रावनतानगान् — c) M1–3 स्याद् (for ऽद्य) Ś1 विवरं गच्छतामद्य — d) T1 हृढ (for रथ-).

18 a) K1 D4 तु कृष्ण- (for कृष्णस्य) Ś1 कृष्णस्य वचन श्रुत्वा, T1 G1 3–5 ते कृष्णवचनं श्रुत्वा — b) M2 3 परि- (for प्रति-) — d) T4 M1 2 गच्छतः केशवस्य ह

19 a) K3 4 Dn Ds D1 5 G3 सर्वे, T1 4 चैव (for ते च) — b) K3 Ñ3 (marg) V2 3 B3 महत् (for मम) Ś1 Ñ1 B1 G5 तदाश्चर्यतमं मम ; K3 तदाश्चर्यं मतं मम — c) Ś1 असङ्गं, K2 D2 6 T1. 2 G M °क्तश्, D3 अधोऽधश्च (for असक्तं) — After 19, D1 2 5 ins

1128* सप्त द्वीपान्ससिन्धूंश्च सप्त सप्त गिरीनथ ।
लोकालोकं तथातीत्य विवेश सुमहत्तमः ॥

[= Bhāgavata P., 10 89 48 — (L 1) D2 सप्त सिन्धून, Poona ed. ससिन्धु च (for °न्धूंश्च)]

20 c) D3 एकीभूतं, T1 G1 3 5 पङ्की° (for पङ्क°). — d) T2 G3 नृप (for ऽनघ)

21 b) Ś1 तिमिरं समजायत, K1 °रं प्रत्यपद्यत — After 21^{ab}, K2 D2 ins

1129* अश्वा नाशक्नुवन्गन्तुं ततोऽहं सभ्रमान्वित ॥

— c) K1 2 4 Ñ V B D T2 G1–4 M4 महाराज (for हया राजन्) K3 तदा सर्वे महाराज — d) Ś1 स्थिता न च, K Ñ2 V B Dn2 Ds D1–6 G2 हयाः स्थिता, T1 तु ते स्थिताः, G3 ततस्ततः (for ततः स्थिताः)

22 a) G5 महता (for गोविन्द). — b) K1 3 4 Ñ1 V2 3 B2 3 D T2 G2 तमस्तदा, T1 ततस्तमः (for तु तत्तमः) K2 पातयित्वा तमस्ततः — d) Ś1 K2 एव च (for उत्तमम्).

23 D4 om 23 — c) D2 भ्रमिष्यामि (for भवि°). K2 विज्ञाय (for संज्ञा मे) Ñ1 भविष्यतीति संज्ञा ते

24 a) T2 G4 ततः प्रज्वलितं तस्य (G4 तेजो) — b) K1 3. 4 Ñ V2 3 B D1 2. 5 6 T4 G2 4 अपश्यं तत्तदाम्बरे, K2 °श्यं सर्वतोमुखम्, V1 Dn2 D3 4 °श्यं तं (D3 तु) तदाम्बरे; Ds2 तमपश्यं तदाम्बरे — c) T1 4 G3 5 M1–3 लोकान् (for -लोकं) K3 समाहृत्य ; D2 °वृत्य (for °विश्य) — d) D3 स्थितः पुरुषविग्रहः

25 a) Ś1 Ñ2 D6 तत्प्रविष्टो, K1 T1 G3 तं प्रविष्टं (for तं प्रविष्टो) — b) B1 D6 तेजोनिधिस् (for °निधिं) D2 दीप्ततेजोनिधिस्तदा

26 M4 om 26–27. — a) D2 3 मुहूर्तात्तु (for स

त्रयः पूर्वं हृता ये च सद्योजातश्च बालकः ॥ २७
प्रहृष्टो ब्राह्मणस्तात पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो ।
अहं च परमप्रीतो विस्मितश्चाभवं नृप ॥ २८
ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते सुताः ।
यथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ ॥ २९
ततः स्म द्वारकां प्राप्ताः क्षणेन नृपसत्तम ।
असंप्राप्तेऽर्धदिवसे विस्मितोऽहं ततः पुनः ॥ ३०
सपुत्रं भोजयित्वा तं द्विजं कृष्णो महायशाः ।
धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रास्थापयत्तदा ॥ ३१

इति श्रीहरिवंशे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

१०४

अर्जुन उवाच ।
ततः कृष्णो भोजयित्वा शतानि सुबहूनि च ।
विप्राणामृषिकल्पानां कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १
ततः सह मया भुक्त्वा वृष्णिभोजैश्च सर्वशः ।
विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत ॥ २
ततः कथान्ते तत्राहमभिगम्य जनार्दनम् ।
अपृच्छं तद्यथावृत्तं कृष्णं यद्दृष्टवानहम् ॥ ३
कथं समुद्रः स्तब्धोदः कृतस्ते कमलेक्षण ।

मुहूर्तात्). — b) Ñ2 D2 ततः; D3 महा- (for तदा) V2 विभु. (for प्रभु) — Ś1 om (hapl) 26c–27d

27 Ś1 M4 om 27 (cf v 1 26) — a) G2 तान् (for प्र-). Ñ1 B1 ब्राह्मणस्य (for °णाय) — c) K2 हृताश्चैव, T1 2 4 G3 4 M2 गृहीता ये (for हृता ये च)

28 a) K Ñ2 3 V B Ds2 D1–6 T2 G1 2 4 5 M4 तत्र; Dn Ds1 सोऽथ (for तात). — b) Ś1 K1 तत, V2 पुरः (for पुनः) — c) B3 अयं (for अहं) — d) Ś1 वन्दितश्च (for विस्मि°) D4 G2 तदा (for नृप)

29 a) K2 तदा (for पुन) — b) Ñ1 V1 B1 बालका; D2 तत्सुता (for ते सुताः). — c) K2 V1 3 T2, 4 G3 5 M यथागतं (for °ता).

30 a) K2 द्वारवतीं (for स्म द्वारकां). G5 प्राप्य (for प्राप्ता). — b) Ñ1 नर (for नृप-). Ñ3 V1 B1 क्षणेन भरतर्षभ — c) G3 -समये (for -दिवसे) Ñ2 असंप्राप्तार्धदिवसे — d) V1 2 पुन. (for तत·) Dn प्रभु (for पुन). Ś1 भूयोऽहं विस्मितोऽभवम्

31 a) M4 पूजयित्वा (for भोज°) — c) Bom Poona eds G(ed) वर्षयित्वा (for तर्प°). T1 G4 M4 तं (for च).

COLOPHON. T3 missing — *Mention of the Epic*. Ds2 — *Mention of Khila*. K1 V B Dn2 Ds1 D1, 3. — *Sub parvan* D3 पारिजात — *Adhy name* K1, 2, 4 Ñ1 3 V B Dn Ds D1–5 वासुदेवमाहात्म्यम्, K3 श्रीकृष्णदेवमाहात्म्यम्; D6 श्रीकृष्णमाहात्म्यम्, T1 G3 वासुदेवमाहात्म्ये ब्राह्मणपुत्रानयनम्, T2, 4 G1 4 ब्राह्मणपुत्रानयनम्; M1–3 पुत्रानयनम् — *Adhy no.* (figures, words or both) Ñ3 V1, 2 171; V3 Ds2 169, D1 162, D4 167; T1 G3, 4 181, T2 G1 183, T4 150, G2 177, G5 M4 182, M1–3 146 — *Śloka no* K1 D3 4 30; Dn 31; Ds2 32

104

☞ This adhy is missing in T3 (cf. v. l. 99. 21).

1 Ñ2 om. the ref. — d) Ds1 कृतकल्पो (for °कृत्यो). — After 1, T1 2 4 G1, 3–5 M ins.:

1130* अर्चयित्वा सहस्रांशुं भास्करं भुवनेश्वरम् ।

2 a) K2 तदा (for मया) — b) Bom. ed. G(ed.) सर्वदा (for °श). T1, 2 G1, 3–5 M वृष्णिभिश्चैव सर्वशः. — After 2ab, S (except G2, T3 missing) ins.·

1131* सात्यकिं पुरतः कृत्वा भोजयामास वृष्णिपान् ॥
ततः सभां प्रविष्टा स्म सह वृष्णिपुरः सरैः ।

[(L 2) T2 G1 4, 5 M4 प्रविष्टात्मा (for °ष्टा स्म).]
— c) Ś1 Ñ3 विचित्रार्था., Ñ1 चित्रार्थाश्च (for विचित्राश्च). — d) Ś1 माधव, T1 2 G1 3–5 M4 केशव, M1–3 संसदि (for भारत)

3 b) D6 अभिवाद्य (for °गम्य) — c) Ñ2 तं तदा; V3 तत्तथा-, D6 तं तथा (for तद्यथा) K4 अपृच्छं तं यथातथ्यं; D1 आपृच्छ्य तं यथातथ्यं — d) K4 Ñ1, 3 V B Dn D3

पर्वतानां च विवरं कृतं ते कथमच्युत ॥ ४
तमस्तच्च कथं घोरं घनं चक्रेण पाटितम् ।
यच्च तत्परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कुतश्च तत् ॥ ५
किमर्थं तेन ते बालास्तदा चापहृताः प्रभो ।
यच्च ते दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तत्कथं पुनः ॥ ६
कथं चाल्पेन कालेन कृतं नस्तद्गतागतम् ।
एतत्सर्वं यथावृत्तमाचक्ष्व मम केशव ॥ ७

वासुदेव उवाच ।

मद्दर्शनार्थं ते बाला हृतास्तेन महात्मना ।
विप्रार्थमेष्यते कृष्णो नागच्छेदन्यथेति ह ॥ ८
ब्रह्मतेजोमयं दिव्यमाश्चर्यं दृष्टवानसि ।
अहं स भरतश्रेष्ठ मत्तेजस्तत्सनातनम् ॥ ९
प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता च भारत ।
तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता भरतसत्तम ॥ १०
सा सांख्यानां गतिः पार्थ योगिनां च तपस्विनाम् ।
तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ॥ ११
मामेव तद्घनं तेजो ज्ञातुमर्हसि भारत ।
समुद्रः स्तब्धतोयोऽहमहं स्तम्भयिता जलम् ॥ १२
अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्त्वया ।
अहं तमो घनीभूतमहमेव च पाटकः ॥ १३ C 9767 B 2 114 14 P 2. 114. 14

4–6 T2 G4 कृत्स्नं (for कृष्णं)

4 B2 om. 4-5. — ^{a}) K2 सुस्तम्भ. (for स्तब्धोद) — Ś1 om (hapl) 4^{bc} — ^{b}) D1 दत्तस् (for कुतस्) — ^{d}) K3 4 Ñ1 Dn Ds D1 4 5 T4 तत् (for ते) T1 M2 कृतम् (for कथम्) D3 T2 G M4 कथं ते कृतमच्युत.

5 B2 om 5 (cf v 1 4). — ^{a}) D3 तत्तमस् (by transp) K2 विषमं ; K3 Dn Ds D1. 5 च कृतं , T1 4 G3 5 च महा- , T2 G1. 4 च तमो (for च कथं) Ś1 तमस्तच्च घनीभूतं , V1 B1 तम· स्तब्धं कथं घोरं , M4 तमश्च मनसो घोरं — ^{b}) Ś1 K2 T2 G1 4 M4 कथं , K1 तच्च , Ñ2 परं , G3 विघ्नं (for घनं) — ^{c}) Ñ2 V2 3 B1 2 D2 G2 M4 यत् (for तत्) — ^{d}) K3. 4 Ñ1 2 V B1 3 D G2 कथ (for कुतश्)

6 After 6^{a}, M1 reads 8^{b} repeating it in its proper place B3 T1 om (hapl) 6^{b}–8^{a} — ^{a}) K1 पर्वते (for यच्च ते). — ^{d}) Ñ1 प्रभो (for पुन). — For 6^{cd}, T2. 4 G1. 3–5 M subst

1132* योऽयं दीर्घो महामार्गः संक्षिप्त केन हेतुना ।

7 B3 T1 om. 7 (cf. v 1 6) — ^{a}) D4 कृतं (for कथं). — ^{b}) K3 V3 कथं (for कृतं) Ś1 D1 5 T2 4 G1–3 5 M1 4 तत्तद् , K2 तच्च , D3 4 तत्र (for नस्तद्) — ^{c}) D3 तत्सर्वं च (for एतत्सर्वं) — ^{d}) Ś1 पृच्छते , T2 G1 4 M4 तत्त्वत· (for केशव) D3 त्वं ममाचक्ष्व केशव

8 B3 T1 om 8^{a} (cf v 1. 6) Ś1 K3 T2 G1 3–5 M4 श्रीभगवान् (for वासुदेव) — ^{a}) Ś1 संदर्शनार्थं ते बाला — T1 reads 8^{b} twice M1 reads 8^{b} for the first time after 6^{a}.

9 ^{a}) T4 दृष्टम् (for दिव्यम्) — ^{b}) K1. 3 4 Ñ V2 B Dn Ds D4–6 T1 महद्यद् , K2 महो यद् ; V1 D2 अद्य यद् , D3 महच्च , G2 मम यद् (for आश्चर्यं) — ^{c}) V3 अहं च ; D5 स चाहं (for अहं स)

10 ^{b}) K2 व्यक्ताव्यक्तं (for °क्ता) K1 3 4 Ñ1 3 V B Dn Ds D1–5 T2 G1 2 M4 सनातनी (for च भारत) Ñ2 D6 व्यक्ताव्यक्तसनातनी — ^{c}) V3 तं , G5 यां (for तां). K1 भजन्ति (for भवन्ति) D4 यां प्रविश्य भजन्तीह — ^{d}) Ś1 व्यक्ता (for मुक्ता) K Ñ2 V B2. 3 D G2 M4 मु(Ñ2 Ds1 यु)-क्ता योगविदुत्तमा

11 G(ed) om 11 — ^{a}) D2 सा संख्याता , T1 2. 4 G1 3–5 सांख्यानां च (for सा सांख्यानां) Ś1 सांख्यानां गतय पार्थ. — ^{b}) D3 या नित्यं (for योगिनां). T1 G3 5 यशस्विनाम् (for तप°). — ^{c}) K2–4 Ñ2. 3 V1 2 B1 Dn Ds D1. 3 5 G2 तत्परं (for °दं). K1 D4 तत परं परं ब्रह्म , T1 2 4 G1 3–5 M तत्परं ब्रह्म परमं — ^{d}) K1 Ñ2 D3. 4 विजयते (for विभजते) — T1. 2 G1. 3–5 M4 ins after 11 · G(ed) after 10 :

1133* आदित्यवर्णं विमलं तम पारे प्रतिष्ठितम् ।

12 ^{a}) K2 Ds1 G2 ममैव (for मामेव). Ñ2 V3 B1 (marg) 2. 3 D6 T2 4 G1. 3–5 M4 तत्परं ; B1 परमं (for तद्घनं) V1 ममैव तत्परं तेजो , D3 ममैतत्परमं तेजो· — ^{b}) D5 पार्थिव (for भारत). — ^{c}) K3 सिद्धयोगो , T1 4 G1. 3–5 M स्तम्भितो यो (for स्तब्धतोयो) D3 समुद्रस्य तथा तोयम्. — ^{d}) T1 G1. 3 5 सोऽहं (for अहं) D3 स्वयम् (for जलम्)

13 ^{b}) D3 ये दृष्टा भवता नगा — After 13^{ab}, N (except Ś1 Ñ1) T2 4 G1 2 4 M4 ins

1134* पङ्कभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्धि तत् ।
[D3 तदह भूमितिमिर (for ^{a})]

अहं च कालो भूतानां धर्मश्चाहं प्रकीर्तितः ।
चातुर्वर्ण्यं मत्प्रसूतं चातुराश्रम्यमेव च ॥ १४
चतस्रश्च दिशः सर्वा ममैवात्मा चतुर्विधः ।
चातुर्वेद्यस्य कर्ताहमिति बुध्यस्व भारत ॥ १५

अर्जुन उवाच ।

भगवन्सर्वभूतेश वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो ।
पृच्छामि त्वां प्रपन्नोऽहं नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ १६

वासुदेव उवाच ।

ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यं च भारत ।
उक्थ्यं बृहद्रथं चैव मत्तस्तद्विद्धि पाण्डव ॥ १७
प्रियस्तेऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धनंजय ।
वेत्स्यसे मां यथातत्त्वं तद्व्याख्यास्यामि तेऽनघ ॥ १८
अहं यजूंषि सामानि ऋचश्चाथर्वणानि च ।
ऋषयो देवता यज्ञा मत्तेजो भरतर्षभ ॥ १९
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
चन्द्रादित्यावहोरात्रे पक्षा मासास्तथा क्षपाः ।
मुहूर्ताश्च कलाश्चैव क्षणाः संवत्सरास्तथा ॥ २०
मन्त्राश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्राणि कानिचित् ।
विद्याश्च वेदितव्यं च मत्तः प्रादुर्भवन्ति वै ॥ २१
मन्मयं विद्धि कौन्तेय क्षयं सृष्टिं च भारत ।

— After 13, Ś1 ins

1135* यच्च तं दीर्घमध्वानं कृत चापि गतागतम् ।
योगशक्त्या गतश्चाहं क्षिप्रमागतवांस्तत ।

14 ^{b}) Ś1 K Ñ2 V2. 3 D T2 G1 2 4 सनातनः (for प्रकीर्तितः) M4 समश्चाहं सनातन· — After 14^{ab}, N (except Ś1 Ñ1) T2. 4 G1. 2 4 M4 ins

1136* चन्द्रादित्यौ महाशैलाः सरितश्च सरांसि च ।
[Ñ2 V2 3 B2 3 मही शैला , V1 B1 2 (marg) ग्रहा शैला , D1 महातेजा (for °शैला)]

— D4 om 14^{cd}. K Ñ2, 3 V B Dn Ds D1–3 5 6 T2 G1. 2 4 M4 transp 14^{cd} and 15^{ab} — ^{c}) Ñ2 मत्प्रसूतिं (for °तं)

15 K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–3 5 6 T2 G1 2 4 M4 transp 14^{cd} and 15^{ab} D4 om 15^{c}–17^{d}. — ^{c}) Ñ1 वक्ता (for कर्ता) Ś1 K2 चातुर्वर्ण्यस्य कर्ताहम् — ^{d}) D3 एतद् (for इति).

16 D4 om 16 (cf. v l 15) After 16^{a}, T1 2 G1. 3–5 M4 G(ed.) ins

1137* प्रियो मेऽसि जगत्पते ।
पुनश्च परमं तत्त्वं·

— ^{b}) V3 श्रोतुम् (for वेत्तुम्) B3 T1 4 G3–5 M2 विभो (for प्रभो). — After 16^{ab}, M1–3 ins ·

1138* परं तत्त्वं सुरश्रेष्ठ त्वां प्रपन्नोऽस्मि माधव ।

— ^{c}) Ś1 भगवंस्, K2 प्रभवं (for पृच्छामि)

17 D4 om 17 (cf v l 15) Ś1 K2 Ñ3 V1 3 B3 T1 2 4 G M4 श्रीभगवान्; D6 कृष्ण (for वासुदेव) — ^{a}) K1 G1 ब्रह्मा च, G3 ब्राह्मणा (for ब्रह्म च) K2 ब्रह्म च ब्राह्मणार्थं च; K4 ब्रह्मा च ब्राह्मणश्चैव — ^{c}) K2 उग्रं (for उक्थ्यं) T1 G2 3 बृहत्तमं (for °द्रथं) Ś1 K1 Ñ2 Dn Ds D1 5 उग्रं बृहत्तम चै(K1 D1 5 °मश्चै)व; K3 D2 उग्रं महत्तपश्चैव; Ñ1 3 V B D3 6 उग्र बृहदणुश्चैव, T2 G1 4 5 M4 बृहद्रथंतरं चैव — ^{d}) K4 सर्वं मां (for मत्तस्तद्). V3 B3 भारत (for पाण्डव).

18 ^{b}) K4 धर्मे (for मेऽसि). K3 प्रियो धर्मे धनंजयः. — ^{c}) D2 यथा कृत्स्नं, T4 त्वया तस्मात्; M1–3 तत्त्वमेतत् (for यथातत्त्वं) — ^{d}) D2 तथाख्यास्यामि भारत, T1 2. 4 G1. 3 5 व्या(T2 G1 आ)ख्यास्यामि ततोऽनघ. — K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–6 G2. 4 subst for 18^{cd} · D2 T2. 4 G1 M4 ins after 18^{ab}.

1139* तेन ते कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमुत्सहे ।

19 ^{b}) Ś1 ऋतं (for ऋचश्) — After 19^{ab}, T1. 2 G1. 3–5 M4 ins

1140* ब्रह्मा रुद्रस्तथेन्द्रश्च वरुणश्च तथा यम ।
कुबेरश्च तथा चान्ये दिक्पालाः सनकादयः ॥

— ^{c}) M1 3 सर्वा (for यज्ञा). — ^{d}) Ś1 मत्तो जाता नरर्षभ.

20 ^{a}) K2 आकाश (for °शम्) — ^{c}) K1 3. 4 Ñ2 V B Ds D1 3–6 अहोरात्राः, Ñ1 3 Dn D2 T1 G2 °रात्रं (for °रात्रे) — ^{d}) K1 D4 पक्ष- (for पक्षा) Ś1 तथा लवाः; K Ñ2 3 V B D T2 G1. 2 4 M4 तथर्तव (for तथा क्षपाः). — ^{f}) Ś1 B1 T1 G3–5 M1–3 तथा (for क्षणा). Ś1 B1 T1 G3–5 M1–3 प्रभो (for तथा) T4 तथा संवत्सराणि च

21 ^{a}) K2 चैव (for पार्थ) — ^{c}) V1 D2 6 T1. 2 G1. 3 5 वेदितव्याश् (for °व्यं).

22 ^{a}) Ś1 Dn2 यन्मयं, K1 D4 मन्मयीं (for °यं). — ^{b}) K2 वृद्धिं; D2 सृष्टिश् (for सृष्टिं). T1 G1. 4. 5 M4 रक्षणम् (for भारत). T2 क्षयं वृद्धिश्च रक्षणम्. — ^{c}) K2

सच्चासच्च ममैवात्मा सदसच्चैव यत्परम् ॥ २२
एवमुक्तोऽस्मि कृष्णेन प्रीयता भरतर्षभ ।
तथैव च मनो नित्यमभवन्मे जनार्दने ॥ २३
एतच्छ्रुतं च दृष्टं च माहात्म्यं केशवस्य मे ।
यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र भूयश्चातो जनार्दने ॥ २४

वैशंपायन उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
पूजयामास मनसा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् ॥ २५
विस्मितश्चाभवद्राजा सह सर्वैः सहोदरैः ।
राजभिश्च तथासन्नैर्ये तत्रासन्समागताः ॥ २६

इति श्रीहरिवंशे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

१०५

जनमेजय उवाच ।
भूय एव द्विजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः ।
कर्माण्यपरिमेयानि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १
श्रूयन्ते विविधानि स्म अद्भुतानि महाद्युते । C 9783 B 2. 115 2 P 2 115 2

सत्यासत्ये, D2 सत्त्वासत्त्वे (for सच्चासच्च) Ś1 सत्यासत्यं च कौन्तेय — d) K Ñ1. 2 3 (marg as in text) V2 B1. 3 Dn Ds D1 3 4 6 T2 G2 4 M4 तत्परम्, V2 B2 म॰ (for य॰) D5 सच्चैव तत्परं मम — After 22, S (except G2; T3 missing) G(ed) ins.:

1141* इदमप्यपरं भूय शृणु गुह्यं सनातनम् ॥
सर्वेष्वपि च वेदेषु पुराणेषु च कृत्स्नश ।
यदग्र्यं कथितं पार्थ सर्वैर्मुनिवरैः सदा ॥
वर्णत्रयसमायुक्तमृग्यजु सामलक्षितम् ।
प्रणवाख्यं महाबाहो विद्धि मा जगतीपते ॥ [5]
इदं जपन्महाबाहो मां नमस्कुरु यत्नत ।
ततो मा वेत्स्यसे सम्यक्सत्यमेतच्छपामि ते ॥
अन्यत्सर्वं महाबाहो विहायैतत्परो भव ।
इदमेव परं श्रेयो नात्र कार्या विचारणा ॥

[(L 3) M1-3 यदग्रे (for ॰ग्र्य) T1 G3 गदित (for कथित) T2 G1. 4 यदग्र्य महित चैव, M4 यदग्र्यमभितश्चैव (for a) — (L 5) T2 4 G1 4 M4 प्रणव च (for ॰वाख्य) T1 G3 -पतिम् (for -पते)]

23 Before 23, some Mss ins अर्जुन. — b) K Ñ2 V3 B D T2 G1 2 4 5 M4 प्रीयमाणेन वै तदा (V3 B3 D6 भारत) — c) Ś1 स्थिरा बुद्धिर् (for मनो नित्यम्). — d) T1 G3 अहं युञ्जे (for अभवन्मे)

24 K3 M4 om (hapl) 24

25 K2 B3 om the ref — a) K1 D4 तच्छ्रुत्वा तु (for एतच्छ्रुत्वा) K3 T2 G5 कुरुश्रेष्ठ (for ॰ष्ठो) — b) T1. 2 4 G1. 3-5 M2 धर्मपुत्रो (for ॰राजो) — cd) Ś1 गोविन्दं मनसा (by transp), Ñ2 D5 T4 धर्मात्मा गोविन्दं.

26 c) Ś1 तथा सर्वैर्, K1 2 Ñ2 Dn D2 3 G1 4 5 समा (K1 D2 3 G1 ॰हा)सीनैर्, K3 T4 G2 तदा(K3 ॰था)सीनैर्; K4 Ñ3 V B Ds D1 5 य(V3 र)थासीनैर्, D4 महासेनैर्, M4 महावीर्यैर् (for तथासन्नैर्) — d) Ñ1 यावन्तश्च (for ये तत्रासन्)

COLOPHON T3 missing — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* K1 2 V B Dn2 D1 4. — *Adhy name* K1. 2 4 Ñ V B Dn Ds D1. 2 4-6 T4 M2 वासुदेवमाहात्म्यम्, K3 श्रीकृष्णदेवमाहात्म्यम्, D3 श्रीकृष्णमाहात्म्यं समाप्तम्, T1 2 G1 4 M4 वासुदेवमाहात्म्यकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) Ñ3 V2 172, V1 173, V3 Ds2 170, D1 163, D3 G2 178; D4 168, T1 G3 4 182, T2 G1 184, T4 151; G5 M4 183, M1-3 147 — *Śloka no* Dn Ds2 D3 27, D4 25.

105

☞ This adhy is missing in T3 (cf v. 1 99 21). D6 T1 2 4 G1 3-5 repeat this adhy after App. I (No 31)

1 b) D2 -श्रेष्ठस्य (for -सिंहस्य) — d) V3 ते द्विज, T1 2 4 G1 3-5 (all first time) M वै मुने (for तत्त्वत).

2 Ś1 D6 T1 2. 4 G1 3-5 (all [except Ś1] second time) om 2-3 — a) Ñ3 V1 B1 [ए]वम्, D2 T1. 2. 4 G1 3-5 M1-3 [इ]ह (for स्म). Ñ1 श्रुतानि विविधान्येव. — b) Ñ1 संस्तुतानि (for अद्भु॰) K1 D4 महात्मन., T4 G5

असंख्येयानि दिव्यानि प्राकृतान्यपि सर्वशः ॥ २
यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा प्रीये महामुने ।
प्रब्रूयाः सर्वशस्तात तानि मे वक्तुमर्हसि ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

बहून्याश्चर्यभूतानि केशवस्य महात्मनः ।
कर्माण्युक्तानि वै राजन्भूयश्चैव श्रुतानि ते ॥ ४
कथितानि मया साधो नान्तं शक्यं हि कर्मणाम् ।
गन्तुं भरतशार्दूल विस्तरस्य महात्मनः ॥ ५
अवश्यं तु मया वाच्यं लेशमात्रेण भारत ।
विष्णोरतुलवीर्यस्य प्रथितोदारकर्मणः ।
आनुपूर्व्या प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥ ६
द्वारवत्यां निवसता यदुसिंहेन धीमता ।
राष्ट्राणि नृपमुख्यानां क्षोभितानि महीक्षिताम् ॥ ७
यदूनामन्तरप्रेप्सुर्विचक्रो दानवो हतः ॥ ८
पुरं प्राग्ज्योतिषं गत्वा पुनस्तेन महात्मना ।
समुद्रमध्ये दुष्टात्मा नरको दानवो हतः ॥ ९
वासवं च रणे जित्वा पारिजातो हृतो बलात् ।
निर्जितश्चैव भगवान्वरुणो लोहितह्रदे ॥ १०

M_{1-3} °न्त्युत, G_4 °न्ति च (for °द्भुतैः) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ M_4 चाद्भुतानि महान्ति च (T_1 G_3 °न्त्युत). — ^{c}) T_1 G_3 शुद्धानि, T_4 G_2 M_{1-3} गुह्यानि (for दिव्यानि) $\tilde{N}_1$ असंशयानि दिव्यानि, $V_{1\ 2}$ °ख्यातानि दिव्यानि — ^{d}) $\tilde{N}_1$ V_3 D_5 $T_{2\ 4}$ $G_{1.\ 5}$ प्रकृतानि (for प्रा°). K_2 [अ]पि सर्वथा, D_3 च सर्वश., M_{1-3} [अ]द्भुतानि च (for [अ]पि सर्वशः)

3 $\acute{S}_1$ D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1.\ 3-5}$ om. 3 (cf v 1 2) — ^{a}) $\tilde{N}_2$ तानि (for यानि) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ [अ]स्य, T_4 G_2 [अ]द्य (for [अ]हं). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ [अ]द्य (for [अ]स्य) — ^{b}) $\tilde{N}_1$ वृत्तो, D_3 प्रीतो (for प्रीये) V_1 B_2 महामते, V_3 B_3 D_6 °द्युते (for °मुने) $T_{1\ 2\ 4}$ G_{1-4} M_{1-3} त्वत्त श्रुत्वा द्विजोत्तम; G_5 M_4 श्रुत्वा प्रीतो भवाम्युत — ^{c}) D_3 प्रब्रूहि (for °या). $\tilde{N}_1$ सर्वतस् (for °शस्) K_2 तानि (for तात) M_{1-3} प्रब्रुवन्सर्वदा तात — ^{d}) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B D G_5 M_4 तानि मे शृण्वतोऽनघ (B_1 °तो मम), K_2 ननु मे शृण्वतेऽनघ.

4 D_6 (second time) $T_{1\ 2.\ 4}$ G_1 (all both times) $G_{2\ 3}$ (both times) $_{4\ 5}$ (both second time) M_{1-3} read 4 after 6 — ^{a}) B_2 -युक्तानि (for भूतानि) — $K_{1.\ 3\ 4}$ V_3 B Dn Ds_2 $D_{1\ 3-5}$ $G_{4\ 5}$ (last two first time) M_4 om. 4^{cd} — ^{c}) G_1 (second time) यानि ते (for [उ]क्तानि वै) K_2 मे राजन्, V_1 राजेन्द्र, $T_{1\ 2\ 4}$ (all both times) G_1 (first time) $_{2\ 3}$ (both times) $_{4\ 5}$ M_{1-3} ते राजन् (for वै रा°). — ^{d}) K_2 $D_{2\ 6}$ $T_{1\ 2.\ 4}$ G_1 (last five both times) $_{2\ 3}$ (both times) $_{4\ 5}$ M_{1-3} शृणुष्व मे (for श्रुतानि ते)

5 $\acute{S}_1$ K_2 om 5-6 D_4 reads 5 twice. — ^{a}) $K_{1\ 3.\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.\ 2}$ B_2 Dn Ds $T_{1\ 4}$ G_3 (last three second time). $_{4\ 5}$ (both first time) M_4 महाबाहो, T_4 (first time) G_2 M_{1-3} मया राजन् (for मया साधो) $T_{1.\ 2}$ $G_{1.\ 3}$ (all first time) $_4$ (second time) चरितं वासुदेवस्य — ^{b}) D_3 नान्तः शक्यो (for नान्तं शक्यं). — ^{c}) Bom. Poona eds G(ed) गन्तुं हि भरतश्रेष्ठ — ^{d}) V_3 B_3 $D_{4\ 6}$ (last two first time) विस्तराणां (for °रस्य) D_6 T_4 G_4 (all second time) $M_{1\ 3}$ च सर्वश., $T_{1\ 2}$ G_1 (all both times). $_{2\ 4}$ (first time) $_5$ (both times) च नित्यशः (for महात्मन) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V_2 Dn Ds $D_{1-3\ 4}$ (second time). $_5$ विस्तराणां ($D_{3\ 4}$ °रेण) समन्तत.

6 $\acute{S}_1$ K_2 om 6 (cf v 1 5) — ^{a}) K_1 D_4 श्राव्यं; K_3 D_3 वाक्यं (for वाच्य) — K_4 om. 6^{cd} — ^{c}) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_1$ V_2 B Dn Ds $D_{1.\ 3-5\ 6}$ (first time) T_4 (second time) $G_{2\ 5}$ (first time) M_4 अमित (for अतुल-). — ^{e}) T_1 (both times) $_2$ $G_{1.\ 3-5}$ (all first time) $M_{1\ 2.\ 4}$ आनुपूर्व्यात्, T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ (all second time) °र्व्ये (for °र्व्या) — ^{f}) K_1 शृणुष्वैकाग्रमानसः — After 6, D_6 (second time) $T_{1.\ 2\ 4}$ G_1 (all both times) $G_{2\ 3}$ (both times). $_{4\ 5}$ (both second time) M_{1-3} read 4

7 ^{c}) T_1 (second time) यदु- (for नृप-) — ^{d}) G_3 (first time) भक्षितानि (for क्षोभि°). $\acute{S}_1$ K $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg.) $V_{1.\ 2}$ B_2 Dn Ds $D_{1-5\ 6}$ (second time) T_4 (first time) G_4 (second time) $_5$ (first time) $M_{2\ 4}$ महात्मनाम् (for महीक्षिताम्).

8 ^{a}) K_1 $D_{1\ 4\ 5}$ अन्तरं, T_1 (first time) उत्तरं (for अन्तर-) — ^{b}) K_2 नरको, $D_{1.\ 5}$ विवज्रो, D_4 वज्रो वै; $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 2.\ 4\ 5}$ (all [except G_2] first time) M वज्राख्यो; G_3 (first time) वृकाख्यो (for विचक्रो). V_2 विचक्रो दानवोत्तम

9 $D_{3.\ 5}$ G_5 (second time) om (hapl.) 9

10 ^{a}) K_2 पुरंदरं (for वासवं च). $T_{1.\ 2}$ $G_{1.\ 3}$ (all first time) $_4$ (both times) $_5$ (first time) M पराजित्य (for रणे जित्वा). G_2 वरुणं चैव निर्जित्य — ^{b}) $\acute{S}_1$ द्रुमो हृतः; K_3 महाबलात्; $T_{1.\ 2.\ 4}$ G (all [except G_2] first time)

दन्तवक्त्रश्च कारूषो निहतो दक्षिणापथे ।
शिशुपालश्च संपूर्णे किल्बिषैकशते हतः ॥ ११
गत्वा च शोणितपुरं शंकरेणाभिरक्षितः ।
बलेः सुतो महावीर्यो बाणो बाहुसहस्रवान् ।
महामृधे महाराज जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥ १२
निर्जिताः पावकाश्चैव गिरिमध्ये महात्मना ।
साल्वश्च विजितः संख्ये सौभश्च विनिपातितः ॥ १३
विक्षोभ्य सागरं सर्वं पाञ्चजन्यो वशीकृतः ।
हयग्रीवश्च निहतो नृपाश्चान्ये महाबलाः ॥ १४

जरासंधस्य निधने मोक्षिताः सर्वपार्थिवाः ।
रथेन जित्वा नृपतीन्गान्धारतनया हृता ॥ १५
भ्रष्टराज्याश्च शोकार्ताः पाण्डवाः परिरक्षिताः ।
दाहितं च वनं घोरं पुरुहूतस्य खाण्डवम् ॥ १६
गाण्डीवं चाग्निना दत्तमर्जुनायोपपादितम् ।
दौत्यं च तत्कृतं घोरं विग्रहे जनमेजय ॥ १७
अनेन यदुमुख्येन यदुवंशश्च वर्धितः ।
कुन्त्याश्च प्रमुखे प्रोक्ता प्रतिज्ञा पाण्डवान्प्रति ।
निवृत्ते भारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान् ॥ १८ C 9800 B 2 115 19 P 2 115 1!

M नगो हृतः (for हृतो बलात्) — ^{c}) Ś1 K1 3. 4 Ñ2 V2 Dn Ds D1–5 वरुणश् (for निर्जितश्) D6 (first time) T1 (second time) G1 (both times) 5 (both times) M4 बलवान् (for भग°). K2 वरुणं च रणे जित्वा — ^{d}) T1 4 (both second time) निर्जितो (for वरुणो) K1 3 4 Ñ2 V2 Dn Ds D1–5 निर्जितो लोहिते ह्रदे, K2 निर्जितो लोहितोदधि

11 ^{d}) V2 T1 (first time) -शतो, T2 (second time) G1 (first time) -शतैर् (for -शते) Ś1 किल्बिषे सबलो हत .

12 ^{b}) Ś1 K2 Ñ2 D6 (second time) T1 2 (both first time) 4 (both times) G1 5 (both first time) M1–3 -रक्षितम् (for °तः) — After 12^{ab}, M4 reads 13^{ab} Ś1 K2 Ñ1 T1 2 G1 3 4 (last five first time) M1–3 om (hapl) 12^{cdef}. — ^{c}) Ñ2 V3 B2 D3 6 (first time) पुत्रो (for सुतो). — ^{d}) T1 2 4 (second time) G3 जितो (for बाणो) K4 D6 (second time) G4 M4 -सहस्रभृत् (for °वान्) — ^{e}) D3 महारातिर्, G5 (first time) महावीर्यो (far °राज)

13 G5 (first time) om 13^{ab}, M4 reads it after 12^{ab} — ^{a}) V2 पापकाश् (for पाव°) K4 B1 3 D5 T1. 2 (last two both times). 4 (second time) G1 (both times) 2. 3 4 (last two both times). 5 M निर्जितः पावकश्चैव (T1 2 G1 3) [all second time] 5 °कश्चापि, M1–3 °की चैव) — ^{b}) Dn Ds1 गिरिं गत्वा, M1. 3 हरश्चैव (for गिरिमध्ये). — Ś1 K2 Ñ1 M2–4 repeat and T1 2 4 G1 3–5 (all third time) read 13^{cd} after 21 — ^{c}) K2 Ñ1 T2 4 G4 (last three second time) बाणश्च, G5 (first time) M4 द्रावणो, some Mss शाल्वश्च (for सा°) Ñ2 [अ]पि जित ; V2 T1. 2 (last two second time) 4 (both times) G1 3–5 M2–4 (all second time) निहतः, D6 (second time) निर्जितः (for विजितः). Ś1 सांख्यश्च निहतः सांख्ये (sic), T1 2 G1 3 4 (all first time) M1–3 बाणश्च विजितो युद्धे, T1 G1 3–5 (all third time) बाणश्च निर्जित संख्ये, G2 बिल्वश्च विजितो युद्धे — ^{d}) Ś1 सौभश्चैव, D6 (second time) T4 (second time) पौण्ड्रश्च वि- ; T2 G1 3–5 (all second time) शृगालो वि- (for सौभश्च वि-) K2 छिन्नबाहुर्विसर्जित

14 V3 om 14^{ab} — ^{a}) K Ñ V1 2 B Dn Ds D1 5. 6 T4 (last two first time) G2 ? (first time) 4 (second times) 5 (first time) M4 चैव (for सर्वं) — ^{d}) T1 2 4 G1 3–5 (all second time) महारथा. (for °बला.).

15 ^{a}) T1 2 G1 3 4 (all first time) M1–3 भवने (for निधने). D3 T1 2. 4 G1. 3 5 (last six second time) जरासंधश्च निहतो — ^{b}) K2 T4 (first time) G2 मोक्षिताश्च महीक्षितः, Ñ3 V1 B1 T1 (second time) 2 (both times). 4 (second time) G1 3–5 (all both times) M1–3 °ताश्च नृपास्तथा (V1 T4 M2 °दा), T1 (first time) °श्च तथा नृपाः. — K2 om (hapl) 15^{c}–16^{b}. — ^{c}) G2 हत्वा (for जित्वा). D3 पृथिवीं (for नृपतीन्) Ś1 T1 2 G3 (last three second time) रथे च युक्त्वा (Ś1 °ध्वा) नृपतीन्

16 K2 om 16^{ab} (cf. v. l 15). — ^{a}) D6 (second time) हृत- (for भ्रष्ट-) — ^{b}) D2 पार्थिवा (for पाण्डवाः). — ^{c}) T2 G1 (both second time) सर्वं (for घोरं).

17 ^{a}) Ñ1 T1 2 4 G1. 3–5 (last seven both times) M दिव्यम् (for दत्तम्) — ^{c}) Ñ2 3 V1. 2 Dn Ds T3 (first time) G1 (both times). 4 (first time) दूत्यं (for दौत्यं) D3 हता बन्धुकृते घोरे.

18 ^{b}) K3 4 Ñ1 B1 Dn D1 5 T4 (second time) वि (for च) T1 2 G1 3 (all second time) यदुवंशविवर्धिना. — ^{c}) T1 (first time) चोक्त्वा, T2 G1 3 (all first time) 4 (both times) M1–3 चोक्ता (for प्रोक्ता). — ^{e}) V2 3 G3 (second time) निर्वृत्ते (for निवृत्ते).

मोक्षितश्च महातेजा नृगः शापात्सुदारुणात् ।
यवनश्च हतः संख्ये काल इत्यभिविश्रुतः ॥ १९
वानरौ च महावीर्यौ मैन्दो द्विविद एव च ।
विजितौ युधि दुर्धर्षौ जाम्बवांश्च पराजितः ॥ २०
सांदीपनेस्तथा पुत्रस्तव चैव पिता नृप ।
गतौ वैवस्वतवशं जीवितौ तस्य तेजसा ॥ २१
संग्रामा बहवश्चैव घोरा नरवरक्षयाः ।
निहताश्च नृपाः सर्वे कृत्वा तद्रूपमद्भुतम् ।
जनमेजय युद्धेषु यथा ते कथितं पुरा ॥ २२

इति श्रीहरिवंशे पञ्चोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

— ^{f}) K_1 T_4 G_5 (last two first time) तत्सुतान् (for ते सु°). — After 18, B_1 ins. :

1142* अपि सत्यं च कृतवान् कुन्त्या निर्यात्य पाण्डवान् ।

19 T_1 (first time) om 19^{a}–22^{b}. — ^{ab}) D_3 महात्मा वै (for महातेजा). D_6 T_4 (both second time) transp. महातेजा and नृगः शापात्. B_1 महात्मना (for सुदारुणात्)

20 T_1 om 20 (cf v l 19) M_1 om 20–21 — ^{a}) $K_{3,4}$ $\tilde{N}_1$ दानवौ (for वानरौ) K_2 द्वौ (for च) $\tilde{N}_3$ V_1 महाकायौ (for °वीर्यौ) — ^{c}) $Ś_1$ $\tilde{N}_3$ B_1 $D_{3\,6}$ $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,3}$ (last six second time) $_4$ (first time) निर्जितौ (for विजितौ) $D_{1\,5}$ युद्ध- (for युधि) V_1 G_5 (second time) निर्जितौ युद्धविदुषौ (G_5 °दुर्धर्षौ), D_2 निर्जितो युधि दुर्धर्षो.

21 T_1 om 21 (cf v l 21). M_1 om 21 (cf v l 20) — ^{b}) K_2 तथैव च (for तव चैव) $K_{1\,3}$ D_3 तथा पिता, K_4 $\tilde{N}_1$ V_2 Dn $D_{2\,4}$ (marg) $_6$ (first time) पिता तथा (for पिता नृप) $\tilde{N}_2$ तथैव च पिता तव, D_4 (marg) तरसैव समर्पितः — ^{c}) B_2 -मुखं, D_6 (second time) -पुरं, T_2 G_1 (both first time) $_4$ (both times) G_5 (first time) M_4 -गृहं (for -वशं) D_4 T_4 (first time) $M_{2,3}$ गतो वैवस्वतं वेश्म — ^{d}) D_1 G_1 (first time) विजितौ, D_6 (second time) जीवितो (for °तौ) — After 21, $Ś_1$ K_2 $\tilde{N}_1$ M_{2-4} repeat and $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,3,5}$ (all third time) read 13^{cd}. T_2 $G_{1\,3-5}$ ins after the second occurrence of 13^{cd}. T_1 after 18

1143* निर्जितौ हंसडिभकौ हिडिम्बश्चैव राक्षसः ।

[T_1 G_3 (both second time) -डिबकौ (for -डिभकौ).]

22 T_1 om 22^{ab} (cf v l 19) — ^{a}) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_{2,3}$ V B D T_2 (second time) $G_{2\,4}$ (both both times) $_5$ (first time) M_4 प्रासा (for चैव). T_4 G_5 (both second time) संग्रामाश्चैव बहवो; G_1 (both times) संग्रामे बहवश्चैव. — ^{b}) T_2 G_1 (both first time) -परिक्षयाः (for -वर°) T_4 (second time) नरवाजिरथक्षया, G_5 (first time) M_4 घोरा दानवराक्षसाः — G_4 (first time) om 22^{cdef} — ^{c}) $Ś_1$ चामुना, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,5}$ (all second time) रिपवः (for च नृपा) D_3 हताश्चैव नृपाः सर्वे — ^{d}) $K_{3,4}$ Dn $D_{1\,4\,5}$ तज्जयम् (for तद्रूपम्) B_1 $D_{3\,6}$ (first time) उत्तमम्, $T_{1\,2\,4}$ G_1 (all both times) $_{2\,3}$ (both times) $_{4\,5}$ (both second time) अव्ययम् (for अद्भुतम्) — ^{e}) Bom Poona eds G(ed) जनमेजयास्य युद्धेषु (hypermetric). — ^{f}) D_6 T_4 वर्णित, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4}$ (all second time) वर्णिता (for कथितं) $T_{1\,2\,4}$ G_1 (all first time) $_{2\,4}$ M_{1-3} मया (for पुरा) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Dn Ds $D_{1-5\,6}$ (first time) G_3 (second time) $_5$ (first time) M_4 यथा ते वर्णिता ($\tilde{N}_2$ V_3 B Ds D_6 G_5 °तं) मया

Colophon T_3 missing — *Mention of the Epic :* Ds_2. — *Mention of Khila :* $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn_2 Ds_2 $D_{1\,3,6}$ (both times). — *Sub parvan :* D_3 पारिजात. — *Adhy name :* K Ñ V B Dn Ds $D_{1-5,6}$ (first time) वासुदेवमाहात्म्यम्; T_1 G_3 (both first time) वासुदेवमाहात्म्यकथनम्; $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ (all second time) भगवत्क्रीडानुवर्णनम्, M_4 विष्णोः कर्मानुकीर्तनम्. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : K_3 168, $\tilde{N}_3$ V_1 173; V_2 172, V_3 Ds_2 171, D_1 164, D_3 G_2 179, D_4 169; T_1 G_3 (both first time) 183, T_1 G_3 (both second time) 243, T_2 G_1 (both first time) 185; T_2 G_1 (both second time) 245, T_4 (first time) 152; T_4 (second time) 223, G_4 (first time) 123, G_4 (second time) 246, G_5 (first time) M_4 184; G_5 (second time) 244; M_{1-3} 148. — *Śloka no :* K_1 28; Dn Ds_3 23, $D_{3,4}$ 21.

१०६

जनमेजय उवाच ।

कर्माण्यपरिमेयानि श्रुतानि द्विजसत्तम ।
त्वत्तः श्रुतवतां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः ॥ १
यच्च तत्कथितं पूर्वं बाणं प्रति महासुरम् ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥ २
वासुदेवेन स कथं बाणः संख्ये पराजितः ।
संरब्धो द्वंद्वयुद्धार्थी जीवन्मुक्तः कथं च सः ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

शृणुष्वावहितो राजन्कृष्णस्यामिततेजसः ।
मनुष्यलोके बाणेन यथाभूद्विग्रहो महान् ॥ ४
वासुदेवेन यत्रासौ रुद्रस्कन्दसहायवान् ।
बलिपुत्रो रणश्लाघी जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥ ५
यथा चास्य वरो दत्तः शंकरेण महात्मना ।
नित्यं सांनिध्यता चैव गाणपत्यं तथाक्षयम् ॥ ६　　C 9815 B 2.116 10 P 2 116. 10

106

☞ This adhy is missing in T_3 (cf v l 99 21)

1 After the ref, N (except Ś$_1$ Ñ$_1$) T_4 $G_{2\ 4}$ ins

1144* भूय एव महाबाहोर्यदुसिंहस्य धीमतः ।

[K_2 V_1 B_2 D_6 G_4 द्विजश्रेष्ठ (for महाबाहोर्)]

—^{a}) D_3 [अ]प्रति- (for [अ]परि-) —^{b}) T_2 श्रुत्वा तु (for श्रुतानि). Ñ$_2$ V_2 मुनि- (for द्विज-). —^{c}) $G_{1\ 3\ 4}$ श्रावयतां (for श्रुतवतां) — Ñ$_2$ om 1^d–2^a

2 Ñ$_2$ om 2^a (cf v l 1). —^{a}) Ś$_1$ ते तत्, $K_{1\ 3\ 4}$ $V_{1\ 2}$ Dn D_{1-5} $G_{2\ 5}$ त्वया, K_2 Ñ$_{1\ 3}$ V_3 $B_{1\ 2}$ Ds D_6 एतत् (for च तत्) —^{b}) T_2 G_1 महारणम् (for °सुरम्) —^{d}) V_2 तपोनिधे (for °धन). — Dn ins. after 2 V_3 after 3 ·

1145* कथं च देवदेवस्य पुत्रत्वमसुरो गतः ।

Dn V_3 cont Ñ$_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Ds D_5 (marg) $_6$ T_4 $G_{2,5}$ ins after 2

1146* योऽभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन्शंकरेण महात्मना ।
सहवासं गतेनेह सगणेन गुहेन च ॥
बलेर्बलवतः पुत्रो ज्येष्ठो भ्रातृशतस्य यः ।
वृतो बाहुसहस्रेण दिव्यास्त्रशतधारिणा ।
असंख्यैश्च महाकायैर्मायाशतसहैर्बलैः ॥

[(L 1) Ñ$_2$ गुहेन च (for महात्मना) — (L 3) G_2 -शतप्रियः (for °स्य यः) — (L 5) Ñ$_2$ $V_{1\ 2}$ असंख्येयैर् (for °ख्यैश्च) Ñ$_3$ -शतैर् (for -सहैर्) Ñ$_3$ $_3$ (marg) V_2 D_6 महा(Ñ$_3$ माया)वीर्यपराक्रमैः ; B_3 Dn_2 महामायाशतैर्वृतः, Dn_1 महापापाशतैर्वृतः ; D_5 महाबलशतैर्वृतः (for ^{b}).]

Ñ$_2$ V_3 D_6 cont

1147* मायाशतबलैर्दैत्यैरमरादिभिरर्चितः ।

[Ñ$_2$ दैत्यो (for दैत्यैर्), V_3 अर्चितैः (for °तः)]

3 ^{b}) K_2 V_3 $B_{2\ 3}$ संख्ये बाणः (by transp), D_6 रणे बाणः — Ñ$_1$ om (hapl) 3^c–5^d. —^{c}) Ś$_1$ स नष्टो (for संरब्धो) Bom Poona eds G(ed) चैव (for द्वंद्व-) K_1 -युद्धे च (for -युद्धार्थी). K_4 सुसंरब्धोऽथ युद्धार्थी. —^{d}) K_2 त्यक्त (for मुक्त) D_3 च शंस मे ; D_4 कथंचन (for कथं च स) — After 3, V_3 ins 1145*

4 Ñ$_1$ om 4 (cf v. l 3)

5 Ñ$_1$ om 5 (cf v l 3). —^{a}) D_4 स तथा (for यत्रासौ) —^{c}) $K_{3\ 4}$ D_5 रणे, Ñ$_2$ बल- (for रण-) D_3 बलेः पुत्रो जितश्लाघी —^{d}) K_1 D_4 जीवञ्जित्वा (by transp).

6 ^{a}) Ś$_1$ यदा ; K_1 T_4 $G_{3\ 4}$ $M_{1\ 2}$ तथा (for यथा) K_3 [ए]व (for च) — K_4 V_2 B_2 D_5 (before corr) T_1 G_3 M_3 (second time) $_4$ repeat 6^{cd} after 1148*, Ñ$_2$ Ds_2 $M_{2\ 3}$ (first time) repeat it after line 13 of 1148*. —^{c}) K_4 (first time) V_1 M_3 (second time) $_4$ (both times) -सांनिध्यतां (for °ता) T_1 (first time) $_2$ $G_{1\ 3}$ (first time) $_4$ नित्यं सां(T_1 G_3 °त्यसां)निध्यमप्य(T_2 °माप्त)स्य, T_1 G_3 (both second time) नित्यसांनिध्यमपि च —^{d}) T_1 (both times) $_2$ $G_{1\ 2\ 3}$ (both times) $_4$ M [ए]व च (for [अ]क्षयम्) — K_{1-3} Ñ$_{2,3}$ $V_{1,3}$ $B_{1\ 3}$ D $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4,5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ ins after 6. K_4 V_2 B_2 D_5 T_1 G_3 M_3 (second time) after the first occurrence of 6^{cd} ·

1148* यथा बाणस्य तद्युद्धं जीवन्मुक्तो यथा च सः ।
यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽसुरो गतः ।
यदर्थं च महद्युद्धं तत्सर्वमखिलं शृणु ॥
दृष्ट्वा वपुः कुमारस्य क्रीडतोऽस्य महात्मनः ।
बलिपुत्रो महावीर्यो विस्मयं परमं गतः ॥
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना तपश्चर्तुं सुदारुणम् ।
रुद्रस्याराधनार्थाय यथास्य स्यामहं सुतः ॥
ततोऽग्लपयदात्मानं तपसा सोऽसुरोत्तमः ।

देवश्च परमं तोषं जगाम च सहोमया ॥
नीलकण्ठ परां प्रीतिं गत्वा चासुरमब्रवीत् ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ॥
अथ बाणोऽब्रवीद्वाक्यं देवदेवं सनातनम् ।
देव्या पुत्रत्वमिच्छामि त्वया दत्तं त्रिलोचन ॥
शंकरश्च तथेत्युक्त्वा रुद्राणीमिदमब्रवीत् ।
कनीयान्कार्तिकेयस्य पुत्रोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥
यत्रोत्थितो महासेन सोऽग्निजो रुधिरे पुरे ।
तत्रोद्देशे पुरं चास्य भविष्यति न संशय: ॥
नाम्ना तच्छोणितपुरं भविष्यति पुरोत्तमम् ।
मयाभिगुप्त श्रीमन्तं न कश्चित्प्रसहिष्यति ॥
तत' स निवसन्बाण पुरे शोणितसाह्वये ।
राज्यं प्रशासते दिव्यं क्षोभयन्सर्वदेवता: ॥
अथ वीर्यमदोत्सिक्तो बाणो बाहुसहस्रवान् ।
अचिन्तयन्देवगणान्युद्धमाकाङ्क्षते सदा ॥
ध्वजं चास्य ददौ प्रीत कुमारो ह्यग्नितेजसम् ।
वाहनं चैव बाणस्य मयूरं दीप्ततेजसम् ॥
न देवा न च गन्धर्वा न यक्षा न च पन्नगा: ।
तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा ॥
त्र्यम्बकेनाभिगुप्तश्च दर्पोत्सिक्तो महासुर' ।
भूयो मृगयते युद्धं शूलिनं सोऽभ्यगच्छत ॥

[(L. 1) K2 T1 2 G1 3 M बाणेन (for बाणस्य) — (L 2) K2 D3 यथा देवस्य पुत्रत्वं सोऽसुरो गतवान्पुरा. — (L. 3) K1 D2 4 तदर्थं (for य°) K2 मे (for च) Dn D2 3 5 T4 महायुद्ध (for महद्युद्ध) V2 सर्वं तद् (by transp) Ds निखिल (for अ°) — (L 4) K3 om line 4^a K4 Dn D1 G2 तत' (foi वपु) — (L 5) K1 2 V3 B3 D2–4 6 बले' (for बलि-) — (L 6) D5 (marg as above) यस्य (for तस्य) K2 Ñ3 V1 3 B1 3 D6 तदोत्पन्ना ; T1 2 G M अथो° (for (for समु°) D4 कर्तुं (for चर्तुं) K3 Ñ2 V1 B1 3 Dn Ds T4 सुदुश्चरम् , K4 V2 3 B2 D1–3 5, 6 सुदुष्करम्, Ñ3 सुदुस्तरम् (for सुदारुणम्) — (L. 7) Ñ3 V1 देवस्य, T4 यथा च ; G2 यथार्थं (for °स्य) K1 3 4 Dn Ds1 (marg) D1, 4 देवस्य च (K1 D1 स्या) यथा सुत , Ñ3 B1 देवस्याह यथा सुत:, D5 देवस्य स्याद्यथा सुत', T1 2 G1 3 4 तस्याहं तु यथा सुत' ; M एतस्याह यथा सुत (for ^{b}).* — (L 8) G4 5 M2–4 ऽग्लापयद् K4 Ñ3 V2 3 Dn D1 5 श्लाघते च यथात्मान; G1 ततोऽग्लापयदत्यर्थं (for ^{a}) Bom Poon eds. तपसा श्लाघते च स , G(ed) °सा श्लाघ्यचेतस (for ^{b}) — After line 8, D6 T1 2 G M Bom Poona eds G(ed) ins

1148A* आराध्य च जगन्नाथं शंकरं वृषवाहनम् ।
शूलिनं भस्मदिग्धाङ्गं गिरिवासरतं सदा ॥
जटिनं मुण्डिनं नित्यं त्र्यक्षं गिरिसुताश्रयम् ।
तुष्टाव देवमीशानं वरेण्यं वरदं शिवम् ॥
बाण· ।
नमस्ते भस्मदिग्धाङ्ग शूलिने ते नमो नम ।
नमो विरूपरूपाय श्मशाननिरताय च ॥
हराय हरिरूपाय शंकराय नमो नम: ।
नमस्तुभ्य विरूपाक्ष व्याघ्रचर्मनिवासिने ॥
नमस्तुण्डाय देवाय नग्नाय विकटाय च ।
ज्ञानप्रदायिने तुभ्य योगिने यतचेतसे ॥
नम आद्याय बीजाय वृषाय वृषरूपिणे ।
नमो घोराय घोराय घोरघोराय ते नम' ॥
घोरप्रियाय घोराय रुद्राय वृषणाय च ।
वृषस्कन्धाय मोघाय गदिने खड्गिने नम' ॥
मुण्डायाथ विरूपाय वामदेवाय ते नम ।
नमो दक्षमखघ्नाय भगनेत्रहराय च ॥
नम· स्मरविनाशाय गुहपित्रे नमो नम: ।
नमस्तुभ्य नमस्तुभ्यं द्वीपिचर्मनिवासिने ॥
नमो नम पशुपते सर्वात्मन्सर्वभावन ।
मनोरथो जगन्नाथ पूर्यतां तव भावनात् ॥
एवं स्तुतो जगन्नाथ शूली वृषभकेतन ।

[(L. 1) T1 G3 आराध्य जगतां नाथ (for ^{a}). G4 शंकरं वृषभध्वजम् (for ^{b}). — (L 2) T1 2 G3 M3 चिता- ; M1. 2 4 चिति- (for गिरि-) — (L 3) D6 जटिल (for °नं). M2 4 त्र्यक्ष गिरिशसश्रयम् (for ^{b}) — (L 4) T1 M1 शिवम् (for देवम्). T1 2 G1 3, 4 विभुम् ; M हरम् (for शिवम्) — M1 3 4 om the ref — (L. 6) M4 नमो नमो विरूपाय (for ^{a}). G(ed) -निलयाय (for -निरताय). — D6 om lines 7–9 G2 om lines 7–12. — (L 7) T1 M2 हर-, T2 G3 गिरि- (for हरि-) — (L 10) M नित्यं (for तुभ्य). — (L 13) T1 शुद्धाय (for रुद्राय). G1, 4 ह्रस्वाय विषणाय च (for ^{b}) — (L 18) T1 G3 M1 द्विप- (for द्वीपि-). — (L 19) G2 नम· पशुपते शर्व (for ^{a}). — (L. 20) D6 मनोरथ (for °रथो). T2 G1 3 शासनात् (for भाव°)]

— (L. 9) V1 3 B2 3 Ds1 तस्य पर (for च परमं). K2 देवश्च परमप्रीतो , D6 D1 2 G1, 3–5 M2–4 अतीव परमप्रीतो (G5 °मा प्रीतिं) (for ^{a}) K1 2 D4 6 T1 2 G1 3–5 M2, 3 जगामाशु ; D3 आजगाम (for जगाम च) — (L. 10) K2 Ñ3 V1 3 B2, 3 D6 श्रीकण्ठश्च (for नीलकण्ठ'). T1, 2 G1, 3–5 M श्रीकण्ठ' परमा प्रीतिं (for ^{a}) K2 V3 B2 D6 T2 G2–5 M [अ]सुरमथ (for चासुरम्) — K3 T2 G3 om. (hapl.) lines 11–14 — Before line 11, D6 ins ईश्वर'. — (L 11) T1 वरय (for वृणीष्व) — (L 12) K2 T1 G2, 4, 5 M महौजसम्, G1 महेश्वरम् (for सनातनम्) —Before line 13, D6 ins बाण. — (L 13) K2 T1 G1 5 M देव (for देव्या:). K2 B2 (marg) T1 4 G1, 2, 4, 5 M2–4 तव गन्तु (K2 M3 गन्तु तव) महेश्वर (for ^{b}). — After line 13, Ñ2 Ds2 M2, 3

स रुद्रमभिगम्याथ प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
बलिसूनुरिदं वाक्यं पप्रच्छ वृषभध्वजम् ॥ ७
असकृन्निर्जिता देवाःससाध्याः समरुद्गणाः ।
मया बलमदोत्सेकात्ससैन्येन तवाश्रयात् ॥ ८
ते पराजयसंत्रस्ता निराशा मत्पराजये ।
नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखम् ॥ ९
सोऽहं निराशो युद्धस्य जीवितं नाद्य कामये ।
अयुध्यतो वृथा ह्येषां बाहूनां धारणं मम ॥ १०
तद्ब्रूहि मम युद्धस्य कच्चिदागमनं भवेत् ।
न मे युद्धं विना देव रतिरस्ति प्रसीद मे ॥ ११
ततः प्रहस्य भगवानब्रवीद्वृषभध्वजः ।
भविता बाण युद्धं ते तथा तच्छृणु दानव ॥ १२
ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव तात भविष्यति ।
स्वस्थाने स्थापितस्याथ तदा युद्धं भविष्यति ॥ १३
इत्येवमुक्तः प्रहसन्बाणः सुबहुशो मुदा ।
प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ॥ १४ C 9838 B 2.116.32 P 2.116.32

(first time) repeat 6cd While Ds1 (marg) ins after line 13

1148B* देहि बाहुसहस्रं मे देवेभ्यश्चाप्यवध्यताम् ।

— (L 15) T1 परि- (for प्रति-) — (L 16) D1 ऽग्नितो (for °जो) — (L 17) V1 T2 G1 3-5 M तस्य (for चास्य). D4 एतच्च ते पुर बाण (for a) — T1 2 G1 3 4 M om. lines 18–21 G5 om line 18 — (L 18) T4 G2 न संशय. (for पुरोत्तमम्). K2 ततः ख्यातिं गमिष्यति (for b). — Ñ2 om line 19 — (L 19) G2 तथा (for मया) Dn D2-4 न कश्चित्प्रहरिष्यति (for b) — (L 21) D2 प्रशासयद्; D3 शशास तद् (for प्रशासते) Ñ3 V1 2 B1 D5 G5 नित्यं (for दिव्यं). K2 V3 B2 3 Ds D6 प्रा(K2 V3 प्र)शासदूर्जितं राज्यं, G2 राज्यं प्रशासद्धर्मेण (for a) G2 तृप्यन्ते (for क्षोभयन्) — (L 22) Bom Poona eds G(ed) अवतीर्य (for अथ वीर्य-) K2 V3 B1 3 D2 6 T1 2 G1-4 M ततो (V3 B1 3 D6 अथ) देववरोत्सिक्तो (for a). — (L 23) K4 Ñ2 V2, 3 B2 Ds D5 G2 अचिन्तयद्, D6 M अबाधयद्, T1 G3-5 बबाधेऽय (for अचिन्तयन्) T2 G1 बबाधे यादवगणान् (for a). D2 आकाङ्क्षयते K2 यदा ((for सदा) — B2 reads lines 24–25 after line 29. — (L 24) G2 ततः (for ददौ) T4 वीरः (for प्रीत) K3 [अ]सि, K4 [अ]ति- (for [अ]ग्नि-) T1 G3 कुमारस्यातितेजस, G1 4 °रस्यामितौजस (for b) — T2 G2 om (hapl) line 25. — (L 25) K2 B1 तथा दिव्य, G3 M च कुमारस्य (for [ए]व बाणस्य). D1 मायूर (for म°) —(L 26) Dn राक्षसाः; G2 M किंनरा (for पन्नगाः). K1 2 D4 न च यक्षा न राक्षसा (K2 पन्नगा) (for b). —(L 27) K3 कदापि जनमेजय (for b) —(L 28) V1 B1 ऽसौ, T1 2 G3 M स (for च) G5 महाबलः (for °सुरः) — (L 29) K4 यावद्, T1 युद्धात् (for युद्ध) K2 त्रैलोक्ये नाधिगच्छति, K4 युद्ध शूलिनमभ्यगात्, Ñ2 V3 B2, 3 त्रिलोचनमथागमत्, D6 T1, 2 G M त्रैलोक्ये नाभ्य(D6 G1, 2 4 5 M4 °ध्य)गच्छत (for b).]

7 a) T2 G1 रुद्रादधि-; M1-3 रुद्रमुप- (for °मभि-). G2 -संगम्य (for -गम्याथ) — b) T2 G1 3-5 प्रसाद्य (for [अ]भिवाद्य) — c) K2 बलिपुत्र (for °सूनुर्) — d) T2 G M उवाच (for पप्रच्छ).

8 Before 8, K3 D6 G2 ins बाण उवाच. — b) T4 च (for the second स-) — c) K1-3 Ñ2, 3 V B1 2 D4 T1 G1 5 M1 4 मया मदबलोत्सेकात् — d) Ñ2 मत्सैन्येन; Ñ3 V1 B1 ससैन्याश्च, D1 5 °न्या हि (for °न्येन) T1 त्वदाश्रयात (for तवा°) — After 8, K1 4 Ñ2, 3 V1, 2 B D (except D6) ins

1149* इमं देशं समागम्य वसन्ति स्म पुरे सुखम् ।

9 K3 om 9 T2 om. 9–10 — c) G1 उपारुह्य; G5 °क्रम्य (for °गम्य) K4 D3 नाकपृष्ठे समागम्य

10 T2 om 10 (cf v 1 9) — b) T1 G1 3 4 M विभवं, G5 विभवान् (for जीवितं) D1 5 [अ]थ, D3 [ए]व (for [अ]द्य) V1 काङ्क्षये (for कामये). — c) V3 यथा, D3 हर (for वृथा) Ś1 ह्येतद्, K1 येषां, D5 वृथा (for (for ह्येषां) — d) G5 धारणा (for °णं) Ś1 मृधे (for मम) V1 बाहूनां मम धारणम्, G1 धारणं नाभिकामये

11 b) K1 4 कस्यापि, T2, 4 G1 2 4 किंचिद् (for कच्चिद्). — d) G2 एति (for अस्ति)

12 b) K2 ब्रवीषि, T1 2 G2 4 ब्रह्मविद् (for अब्रवीद्). — Before 12cd, D6 ins शितिकण्ठ — c) B2 D1 3 T2 वै (for ते) — d) K1 Ñ1 2 V2 Ds D4 M2-4 यदा; K2 4 B1 D1 5 T1 4 G2 3 यथा, K3 Dn तदा (for तथा) T1 2 G2-5 M शत्रुहन् (for दानव). D3 दारुणं चैव दानव

13 b) Ś1 राजन्, G1 M4 तावद् (for तात) — c) Ś1 K3 स्वे (for स्व-) D2 ऽपि स्थितस्य, D4 प्रापि° (for स्थापि°) K2 स्वयं स्थानेऽपि तस्याथ — d) Dn D2 अवाप्स्यसि (for भविष्यति) D3 महद्युद्धमवाप्स्यसि

14 b) Ś1 तदा (for मुदा). — c) Ñ3 V1 B1 3 Ds D6 बाण (for भूत्वा) — d) T1, 2 G1-3 प्रणतो (for पतितो),

दिष्ट्या बाहुसहस्रस्य न वृथा धारणं मम ।
दिष्ट्या सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ॥ १५
आनन्दजाश्रुपूर्णाभ्यां नेत्राभ्यामरिमर्दनः ।
पञ्चाञ्जलिशतैर्देवं पूजयन्पतितो भुवि ॥ १६

महेश्वर उवाच ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ बाहूनामात्मनः स्वकुलस्य च ।
सदृशं प्राप्स्यसे वीर युद्धमप्रतिमं रणे ॥ १७
एवमुक्तस्ततो बाणस्त्र्यम्बकेन महात्मना ।
हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं नत्वा स वृषभध्वजम् ॥ १८
शितिकण्ठविसृष्टस्तु बाणः परपुरंजयः ।
ययौ स्वभवनं येन यत्र ध्वजगृहं महत् ॥ १९
तत्रोपविष्टः प्रहसन्कुम्भाण्डमिदमब्रवीत् ।
प्रियमावेदयिष्यामि भवतो मनसोऽनुगम् ॥ २०
इत्येवमुक्तः प्रहसन्बाणमप्रतिमं रणे ।
प्रोवाच राजन्किं त्वेतद्वक्तुकामोऽसि मत्प्रियम् ।
विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षादिव सत्तम ॥ २१
शितिकण्ठप्रसादेन स्कन्दगोपायनेन च ।
कच्चित्त्रैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ॥ २२
कच्चिदिन्द्रस्तव भयात्पातालमुपयास्यति ।
कच्चिद्विष्णुपरित्रासं विमोक्ष्यन्ति दितेः सुताः ॥ २३
यस्य चक्रभयत्रस्ता वसन्ति सलिलाशये ।
कच्चिच्छार्ङ्गगदापाणेः स्थितस्य परमाहवे ।

---

15 ^{b}) $T_{1.2}$ $G_{2\ 3}$ M मिथ्या (for वृथा). D_2 धरणं; $T_{1\ 2}$ धारणा (for °णं).

16 ^{a}) K_3 B_3 आनन्दाश्रुप्रपूर्णाभ्यां, G_1 आनन्देनाश्रु° — ^{b}) K_3 G_5 -मर्दनम् (for °न.) — ^{c}) K_4 पञ्चाङ्गुलि-, T_1 G_3 बद्धाञ्जलि- (for पञ्चा°) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M बद्धाञ्जलि शनैर्देवं — ^{d}) $Ś_1$ पूजयान पुन पुन·, $T_{1\ 2}$ G_{1-4} M °यन्नपतत्पुन:

17 K_2 महेश; K_3 G_2 ईश्वर, B_1 देव; B_2 शिव; $D_{2\ 5}$ महादेव (for महेश्वर) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ V_3 D_4 T_2 $G_{4\ 5}$ च (for स्व-) — ^{c}) K_4 पुत्र (for वीर) — ^{d}) $K_{2\ 3}$ $Ñ_3$ (marg as in text) V_3 B D_3 D_6 महत् (for रणे).

18 Before 18, $K_{1\ 3\ 4}$ Ñ V B D ins वैशंपायन: — ^{c}) $Ś_1$ हर्षाद् (for हर्षेण) $Ñ_1$ [अ]वस्थित; T_4 [अ]भ्यर्थित:, Bom. Poona eds. [अ]त्युच्छ्रितं (for [अ]भ्युत्थित·). — ^{d}) $Ś_1$ अवाप्य, K_2 $Ñ_2$ V_3 B_3 D_6 पूजयन्; T_2 G M प्रणम्य (for नत्वा स).

19 ^{a}) $Ś_1$ -निविष्टस्; D_4 -निसृ° (for -विसृ°). — ^{b}) D_2 पुरंदर (for बाण· पर-) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M बाण परमदुर्जय:. — ^{c}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ Dn $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ T_4 G_2 तत्र; B_2 हृष्टो, D_3 G_5 वीरो, T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ वेगाद् (for येन) $Ś_1$ ययौ स्वभवनायैव, K_2 V_3 $B_{1\ 3}$ D_3 D_6 ययौ स्वमेव भवनं — ^{d}) T_2 -रथ (for -गृहं)

20 M_4 om (hapl) 20^{b}–21^{a} Before 20^{cd}, D_6 ins. बाण. — ^{c}) K_2 B_3 प्रियमावेदयाम्येष. — ^{d}) K Ñ V B D (except D_6) भवतो यन्मनोनुगम्; Bom. Poona eds. G(ed) भवतो यन्मनोगतम् — After 20, D_6 $T_{1.2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_{1-3} ins.;

1150* येनाहमिह संप्राप्त कुम्भाण्ड शृणु मे वच ।

21 M_4 om 21^{a} (cf v l 20) — ^{c}) K_1 D_4 प्रोवाच बाण किमिदं — ^{d}) $Ś_1$ $V_{1\ 3}$ B_2 D_6 मे प्रियम्, K_1 D_4 मां प्रि°, $Ñ_2$ यत्प्रि°, D_3 तत्प्रि°, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M सांप्रतम्; G_2 [अ]तिप्रियम् (for मत्प्रि°) K_2 वक्तुमर्हसि मे प्रियम् — ^{f}) K_1 Dn D_4 G_5 दैत्य- (for इव) K_2 Ñ $V_{1\ 3}$ B D_3 $D_{1.5.6}$ भाषसे; D_3 संमत (for सत्तम) D_2 हर्षवान्दैत्यसत्तम:. — After 21, N (except $Ś_1$) T_4 G_5 ins :

1151* त्वत्तस्तच्छ्रोतुमिच्छामि वरं किं लब्धवानसि ।

[K_1 D_4 त्वद्वच (for त्वत्तस्तच्) K_2 वेत्तुम् (for श्रोतुम्). K_1 D_4 यत्किंचिल्; K_2 D_5 वरं कं (for वरं किं)]

Ñ V B_2 D_{s2} $D_{2\ 6}$ T_4 G_5 cont.

1152* देवदेवप्रसादात्तु स्कन्दस्य च महात्मनः ।
ईप्सितं किं त्वया प्राप्तं तन्मे ब्रूहि महासुर ॥

[(L 1) D_2 -प्रसादेन (for °दात्तु) — (L. 2) D_2 यद् (for किं).]

22 ^{a}) D_3 देवदेव- (for शितिकण्ठ-) G_5 त्वत्प्रसादेन दैत्येन्द्र — ^{c}) G_2 तच्च (for कच्चित्) D_1 -राष्ट्रं (for -राज्यं).

23 $Ñ_1$ B_1 Dn_1 T_1 G_3 om 23 $Ñ_2$ om. 23^{cd} B_3 T_3 $G_{2.4}$ transp 23 and 24. — ^{a}) K_1 D_4 इन्द्र-; D_3 विष्णो· (for विष्णु-) $Ś_1$ -भयत्रस्ता; $K_{1\ 3.4}$ $Ñ_3$ B_2 D_3 D_6 -भवं त्रासं, T_2 -भवत्रासाद्, $M_{1.3}$ -भयात्त्रासं (for परित्रासं)

24 G_2 om 24–25 B_3 T_3 $G_{2.4}$ transp 23 and 24 — ^{a}) $K_{3\ 4}$ Dn $D_{1\ 5}$ $G_{1\ 5}$ अस्य (for यस्य). K_1 D_4 -भयाश्वासान्, $Ñ_3$ (marg.) $V_{1,2}$ -परित्रस्ता; D_6 M_3

न विष्णोर्भयसंत्रासात्प्रयास्यन्ति दिशोऽसुराः ॥ २४
पातालवासमुत्सृज्य कच्चित्तव बलाश्रयात् ।
विबुधावासनिरता भविष्यन्ति महासुराः ॥ २५
बलिर्विष्णुबलाक्रान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
सलिलौघाद्विनिःसृत्य कच्चिद्राज्यमवाप्स्यति ॥ २६
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यस्रगनुलेपनम् ।
कच्चिद्वैरोचनिं तात द्रक्ष्यामः पितरं तव ॥ २७
कच्चित्त्रिभिः क्रमैः पूर्वं हृताँल्लोकानिमान्प्रभो ।
पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा सर्वान्दिवौकसः ॥ २८
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्वनपुरोजवम् ।
कच्चिन्नारायणं देवं जेष्यामः समितिंजयम् ॥ २९
कच्चिद्वृषध्वजस्तात प्रसादसुमुखस्तव ।
यथा ते हृदयोत्कम्पः साश्रुबिन्दुः प्रवर्तते ॥ ३०
कच्चिदीश्वरतोषेण कार्त्तिकेयमतेन च ।
प्राप्तवानसि सर्वेषामस्माकं पार्थिवं पदम् ॥ ३१
इति कुम्भाण्डवचनैश्चोदितः पुरुषर्षभः ।
बाणो वाचमसंसक्तां प्रोवाच वदतां वरः ॥ ३२
चिरात्प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते मया ।
तदा मया मुदा पृष्टः शितिकण्ठः प्रतापवान् ॥ ३३
युद्धाभिलाषः सुमहान्देव संजायते मम ।

C 9861
B 2 116 52
P 2 116, 52

-भयात्रस्ता (for -भयत्रस्ता) — b) K1.3.4 Ñ2 V2 B1.2 D T4 G5 निवसन्ति जलाशये — c) K4 चैव (for शार्ङ्ग-). — d) K1 D4 तिष्ठतः (for स्थितस्य) M स्थितस्य दितिजद्विष. — Ñ3 B3 T4 G4 M4 om. 24ef — e) K1.3.4 Ñ1.2 V B1.2 D T1.2 G1.3.5 -संत्रस्ता (for -संत्रासात्) — f) G1.5 भविष्यन्ति (for प्रयास्यन्ति) K1.3.4 Ñ1.2 V B1.2 Dn Ds D1.3–6 दितेः सुताः (for दिशोऽसुरा).

25 G2 om 25 (cf v. l 24) — b) D2.3 बलाश्रयाः (for °यात्) — d) K1 महासुर, D2 न संशय, T1.2 G1.3 दिते सुता (for महासुरा).

26 a) K1.4 Ñ1.3 V2 D (except D6) T1 G1.2.4.5 -पराक्रान्तो, K3 Ñ2 V1 B1.2 T2 G3 -पदा°, M -भया° (for -बला°) — b) K3 Ñ1 D3 G5 नृप, D4 मृषा (for नृप). — c) T2 G1.4.5 विनिष्क्रम्य (for विनि सृत्य).

27 a) Ś1 K3 D1.2.5 मालाम्बर- (for -माल्या°) — b) K3 Ñ2 V3 Dn Ds2 D1.5 -स्रग्गन्ध, Ñ3 V1 B1.2 T1 G1.2.4.5 -गन्धानु-, T2 G3 -माल्यानु- (for -स्रगनु-) — c) K2 D3 वैरोचनं (for °निं) — d) K2 D2 M4 द्रक्ष्यामि, M1.3 °म (for °मः). Ś1 द्रक्ष्यामः पुनरागतम्

28 a) G2 M4 त्रिविक्रमै (for त्रिभि. क्रमै) K2 जित्वा (for पूर्वं). — b) K3.4 D1 हताल्लँ (for हृ°) K1 D4 ह्रियमाणां महीं प्रभो — c) Ś1 K2 पुन प्रत्याहरिष्यामो, K4 पुनस्तां प्रणयि° — d) D3 सर्वे-, G2 तांश्च (for सर्वान्).

29 b) K2 D2.3 T1 G1.3–5 -पुरोगमम् (for °जवम्) — d) D3 जयामः (for जेष्यामः) G2 जेष्यामः समितौ स्थितम्.

30 a) M4 तावत् (for तात). — b) K3 तत; K4 ऽभवत् (for तव). — c) K3.4 D1.5 नु (for ते). T2 G1.3–5 यथा ते हृदयोत्पन्न· — d) V2 M सास्रबिन्दु·, D3 साश्रुदृष्टि, T1.2 G1.3.4 स्वेदबिन्दु, G5 साश्रुपूर्ण (for °बिन्दु.).

31 a) D5 -घोषेण (for -तो°) — b) K1 V1 G2 कार्त्तिकेयेन ते(G2 ये)न च — d) T2 G1.3 प्रार्थित, M3 पार्थिव· (for °व) Ñ2 प्रति (for पदम्)

32 b) K Ñ V B Dn Ds D1.2.4–6 T2.4 G1.3–5 चो- (K3 नो)दित सोऽसुरोत्तम, D3 T1 °त सोऽसुरेश्वर. — c) B1 इति (for बाणो) K1.3.4 Ñ2.3 V B2.3 Dn Ds D1.2.4–6 T1.2.4 G वाणीम् (for वाचम्) Ś1 उवाचैनं, M1.2 असंसक्तं, M3 समासक्ता (for अस°) K2 बाणो मदबलोत्सिक्तः, D3 बाणो वाणीमसंयुक्ता — d) Ś1 कुम्भाण्डं हृष्टमानस, T1.3 G1.3–5 प्रोवाच बलिजं तदा — Ś1 B1 D6 T4 ins after 32 and T1.2 G M ins after 1153* an addl. colophon [*Mention of Khila* B1 — *Adhy name* B1 D6 M बाणयुद्धम्; T1.2 G1.3 बाणासुरवरलाभ (T2 °दानम्). — *Adhy no* T1 G3 244, T2 G1 246, T4 124, G4 247, G5 245, M1–3 208, M4 207] While, T1.2 G M ins after 32

1153* नीतिमन्तमथामात्यमनयो नीतिमत्तदा ।

Colophon

[G2 च (for अथ) M4 [आ]यान्तम् (for [अ]मात्यम्). M4 अनयोर्नीतिमत्तरम् (for b).]

33 Before 33, some Mss ins बाण उवाच — a) D3 बाल्यात् (for चिरात्) Ds कूष्माण्ड (for कुम्भाण्ड) — b) K4 तद्युद्धं, D2.3 युद्धं न (by transp). Ś1 K1.2 V3 B3 Ds D4.6 यदा, Ñ2.3 (marg) V1.2 यत· (for मया) — c) K1.4 Ñ V1.2 B1 Dn Ds2 D1.4.5 T1.2 G1.3–5 ततो (for तदा) Ś1 K2 G2 मुदा मया (by transp); K3 तदा मया; G3 मया सदा, M3 मयासुना T4 ततो मुदा मया

अपि प्राप्स्याम्यहं युद्धं मनसस्तुष्टिकारकम् ॥ ३४
ततोऽहं देवदेवेन हरेणामित्रघातिना ।
प्रहस्य सुचिरं कालमुक्तोऽद्य वचनं प्रियम् ॥ ३५
प्राप्स्यसे सुमहद्युद्धं त्वं बाणाप्रतिमं महत् ।
मयूरध्वजभङ्गस्ते भविष्यति यदासुर ॥ ३६
ततोऽहं परमप्रीतो भगवन्तं वृषध्वजम् ।
प्रणम्य शिरसा देवं तवान्तिकमुपागतः ॥ ३७
इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिं तदा ।
अहो न शोभनं राजन्यदेवं भाषसे वचः ॥ ३८
एवं कथयतोरेव तयोरन्योन्यमुच्छ्रितः ।
ध्वजः पपात वेगेन शक्राशनिसमाहतः ॥ ३९
तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोऽसुरो ध्वजमुत्तमम् ।
प्रहर्षमतुलं लेभे मेने चाहवमागतम् ॥ ४०
ततश्चकम्पे वसुधा शक्राशनिसमाहता ।
ननादान्तर्हितो भूमौ वृषदंशो जगर्ज च ॥ ४१
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत वासवः ।
शोणितं शोणितपुरे सर्वतः पुरमन्तिकात् ॥ ४२
सूर्यं भित्त्वा महोल्का च पपात धरणीतले ।
स्वपक्षे चोदितः सूर्यो भरणीं समपीडयत् ॥ ४३
चैत्यवृक्षेषु सहसा धाराः शतसहस्रशः ।
शोणितस्यास्रवन्घोरा निपेतुस्तारका भृशम् ॥ ४४
राहुरग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते ।
लोकक्षयकरे काले निर्घातश्चाभवन्महान् ॥ ४५
दक्षिणां दिशमास्थाय धूमकेतुः स्थितोऽभवत् ।

पृष्ट , $M_{2\ 4}$ तदात्मना मया पृष्ट. — After 33, $D_{2\ 3}$ ins

1154* ततोऽहं पतितो मूर्ध्ना देवदेवस्य धीमतः ।

34 ^{c}) Dn_1 $D_{5\ 6}$ T_1 G_3 $M_{1\ 4}$ अभि- (for अपि) — ^{d}) K Ñ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{1\ 4\ 5}$ $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1, 3-5}$ -वर्धनम् ; G_2 -कारणम् (for °कम्) V_3 B_3 D_6 मनस्तु(D_6 °म तु)ष्टिविवर्धनम् — After 34, D_3 ins

1155* विज्ञप्तः स मया देव प्राह मां वृषभध्वज ।

35 D_3 om 35^a–36^b — ^{d}) N (except Ś1 , D_3 om.) $T_{1, 2, 4}$ $G_{1\ 3-5}$ ऽस्मि (for ऽद्य)

36 D_3 om 36^{ab} (cf v l 35) — ^{a}) V_3 B_3 D_6 बाण प्राप्स्यसि युद्धं त्वं. — ^{b}) $Ñ_2$ बाण च; T_1 G_3 बाण तु (for त्वं बाण). Ś1 बाणाप्रतिहतं रणे ; V_3 B_3 D_6 महदप्रतिमं भुवि — ^{cd}) D_3 यदा ते ध्वजभङ्गः स्यात्तदा तात भविष्यति. — After 36, N (except Ś1 K_2 D_3) $T_{1\ 2\ 4}$ G ins. .

1156* तदा त्वं प्राप्स्यसे युद्धं सुमहद्दितिनन्दन ।

37 ^{b}) G_2 पुनरेव (for भगवन्तं) V_3 भवन्तं वृषभध्वजम् — ^{c}) D_3 पादौ (for देवं)

38 ^{a}) D_3 एवमुक्तस्तु कुम्भाण्डः — ^{b}) K_2 प्राह तं (for प्रोवाच) Ś1 $G_{1\ 4\ 5}$ वचनं (for नृपतिं). — ^{d}) M_{1-3} एतद् (for एवं). D_3 नृप (for वचः).

39 ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ D (except D_6) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3, 5}$ तत्र (for एव). — ^{b}) K_2 D_2 उत्थितः (for उच्छ्रितः). — ^{d}) D_3 -हतो यथा (for -समाहतः).

40 G_2 om (hapl) 40^a–41^b — ^{a}) $G_{1, 5}$ तदा (for तथा). — ^{b}) Ś1 T_2 सोऽसुरो ध्वजसत्तमम् — ^{c}) D_1 भेजे (for लेभे)

41 G_2 om 41^{ab} (cf v l 40) — ^{a}) K_3 D_1 चकम्प (for °म्पे) $D_{2\ 3}$ पृथिवी (for वसुधा) — ^{c}) Ś1 तदा च (for ननाद) — ^{d}) Ś1 नृपवंशो , $Ñ_2$ वृषो भूमौ (for वृषदंशो) D_3 भूतवर्गश्च दारुणम् ❀ Cn : वृषदंश. बिडालः । ❀

42 ^{b}) K_2 V_3 D_6 ऽभ्यवर्षत (for ऽप्य°). — ^{c}) Ś1 व्रणितं (for शोणितं) — ^{d}) $D_{3, 6}$ G_3 परम् (for पुरम्). D_5 सर्वत परमं ततः

43 ^{a}) Ś1 पपातोल्का (for महोल्का च). — ^{b}) Ś1 तदा तु (for पपात). K Ñ V B_3 Dn Ds $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $T_{1, 2, 4}$ $G_{1, 3-5}$ पृथिवी- (for धरणी-) — After 43^{ab}, G_2 reads 48. — ^{c}) $K_{1\ 4}$ स्वक्षेत्रे , D_2 स्वहस्त- (for स्वपक्षे) D_3 स्वयं खे नोदितः सूर्यो — ^{d}) Ś1 M भरण्यां तु (Ś1 °णीषु) विशां पते

44 ^{a}) M स्रवन्ति चैत्यवृक्षेषु. — ^{b}) Ś1 निपेतुश्च तथा लताः. — ^{c}) K_3 धारा (for घोरा). Ś1 शोणितं मुमुचुर्घोरं , K_2 °तस्याभवंस्तत्र . — ^{d}) Ś1 मेघाः शक्रप्रचोदिताः ; G_2 M धाराश्चैव निपेतिरे

45 ^{d}) Ś1 K $Ñ_{2, 3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 4, 5}$ (*sup. lin* as in text) $_6$ $T_{1, 2\ 4}$ G [अ]पतन् (for [अ]भवन्). K_4 महीम् (for महान्).

46 M transp 46^{ab} and 46^{cd}. — ^{a}) Ś1 D_3 आश्रित्य ; V_2 आसाद्य (for आस्थाय). — ^{b}) G_2 महान् (for ऽभवत्). — G_2 om 46^{cd}. — ^{c}) G_5 अशनिश् (for अनिशं).

47 ^{a}) Ś1 कृष्ण- , D_3 सित- (for श्वेत-). — ^{b}) $T_{1, 2}$

अनिशं चाप्यविच्छिन्ना ववुर्वाताः सुदारुणाः ॥ ४६
श्वेतलोहितपर्यन्तः कृष्णग्रीवस्तडिद्द्युतिः ।
त्रिवर्णः परिघो भानोः संध्यारागमथावृणोत् ॥ ४७
वक्रमङ्गारकश्चक्रे कृत्तिकासु भयंकरः ।
बाणस्य जन्मनक्षत्रं भर्त्सयन्निव सर्वशः ॥ ४८
अनेकशाखश्चैत्यश्च निपपात महीतले ।
अर्चितः सर्वकन्याभिर्दानवानां महात्मनाम् ॥ ४९
एवं विविधरूपाणि निमित्तानि निशामयन् ।
बाणो बलमदोन्मत्तो निश्चयं नाधिगच्छति ॥ ५०
विचेतास्त्वभवत्प्राज्ञः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।
बाणस्य सचिवस्तत्र कीर्तयन्बहु किल्बिषम् ॥ ५१
बाणः प्रीतमनास्त्वेवं पपौ पानमनुत्तमम् ।
दैत्यदानवनारीभिः सार्धमुत्तमविक्रमः ॥ ५२
कुम्भाण्डश्चिन्तयाविष्टो राजवेश्माभ्ययात्तदा ।
अचिन्तयच्च तत्त्वार्थं तैस्तैरुत्पातदर्शनैः ॥ ५३
राजा प्रमादी दुर्बुद्धिर्जितकाशी महासुरः ।
युद्धमेवाभिलषते न दोषान्पश्यते मदात् ॥ ५४
महोत्पातभयं चैव न तन्मिथ्या भविष्यति ।
अपीदानीं भवेन्मिथ्या सर्वमुत्पातदर्शनम् ॥ ५५
इह त्वास्ते त्रिनयनः कार्त्तिकेयश्च वीर्यवान् ।
तेनोत्पन्नोऽपि दोषो नः कश्चिद्गच्छेत्पराभवम् ॥ ५६
उत्पन्नदोषप्रभवः क्षयोऽयं भविता महान् । C 9888 B 2 116 79 P 2 116.79

$G_{1.3}$ गभस्तिभि॰ (for तडिद्द्युति). — ^{c}) K_1 विवर्ण॰, K_2 विवर्ण , Ds_1 त्रिवर्ण (for ॰र्णः) T_1 G_3 परिधिर् (for ॰घो). K_2 D_2 $T_{2.4}$ $G_{2.4.5}$ भानुं (for भानोः) G_1 त्रिवर्णः परिधिर्भानुं. — ^{d}) K_2 $T_{2.4}$ $G_{1.2.4}$ M सध्यागतम्, G_5 ॰वृतम् (for ॰रागम्) $Ś_1$ संध्यायां च समावृणोत्.

48 G_2 reads 48 after 43^{ab}. — ^{a}) $Ś_1$ चाङ्गारकश् (for श्च॰). — ^{d}) T_2 G_2 $M_{1.2}$ सर्वतः (for ॰श) $Ś_1$ पीडयान पुनः पुन॰.

50 ^{a}) $T_{2.4}$ G_{1-4} -विधानि ; G_5 सिद्धानु- (for विविध-) — ^{b}) B_1 निशम्य सः (for निशामयन्). — ^{c}) $G_{2.3.5}$ M_{1-3} -मदोत्सिक्तो (for ॰न्मत्तो) N (except $Ś_1$ $\tilde{N}_1$) T_4 G_4 बाणो मद(G_4 ॰हा)बलोन्मत्तो(D_3 ॰त्सिक्तो). — ^{d}) K_1 $D_{3.4.5}$ T_1 $G_{1.2}$ विस्मयं (for निश्चयं) K_2 V_3 $B_{1.3}$ निश्चयं नाध्यगच्छत , D_5 (marg after corr) विस्मयं नाध्यगच्छत , M विस्मयं नैव जग्मिवान्

51 ^{a}) G_3 सत्यभाक् (for त्वभवत्) — ^{b}) K_2 -दर्शनः (for -दर्शिवान्) — ^{c}) T_2 $G_{1.3.4}$ बाणस्य शतशस्तस्य. — ^{d}) $Ś_1$ $V_{1.2}$ $B_{1.2}$ चिन्तयन् (for कीर्त॰) — After 51, $K_{1.3.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V B D $T_{1.2.4}$ G ins

1157* उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो नशोभनम् ।
तव राज्यविनाशाय भविष्यन्ति न संशयः ॥
वयं चान्ये च सचिवा भृत्या ये च तवानुगा. ।
क्षयं यास्यन्ति नचिरात्सर्वे पार्थिव दुर्नयात् ॥
यथा शक्रध्वजतरो स्वदर्पात्पतनं भवेत् ।
रणमाकाङ्क्षतो मोहात्तथा बाणस्य नर्दतः ॥
देवदेवप्रसादात्तु त्रैलोक्यविजयं गतः ।
उत्सेकाद्दृश्यते नाशो युद्धाकाङ्क्षी ननर्द ह ॥

[(L 2) $\tilde{N}_2$ V_2 ध्रुव , B_1 (marg as above) ननु (for तव) — (L 3) D_3 राजश् (for वयं) Bom Poona eds. ते (for ये) — (L 4) G_1 सुचिरात् (for न॰) — (L 6) $\tilde{N}_{2.3}$ V_1 B_3 Dn Ds D_2 G_2 बलम् , D_5 वरम् (for रणम्). $K_{3.4}$ D_1 बलमाकाङ्क्षितो मोहात् , D_3 बलादाकाङ्क्षित मो॰ (for ^{a}). D_8 तथैवाप्यस्य दर्शनम् (for ^{b}). — (L 7) $\tilde{N}_2$ त्वं (for तु) K_1 D_4 (*sup lin*) प्रभो , $K_{3.4}$ B_3 Ds $D_{1.4}$ (marg) $_{5.6}$ G_2 गतम् (for गत) — G_5 repeats line 8 after 53^{ab}. — (L 8) D_2 उत्सुको दृश्यते चासौ , $T_{1.2}$ $G_{1.3.4.5}$ (both times) उत्सेको दृष्टनाशोऽय (for ^{a}) $K_{3.4}$ Dn_2 $D_{3.5}$ ननन्द (for ननर्द).]

52 Before 52, $G_{1.5}$ ins वैशंपायनः — ^{b}) M मद्यम् (for पानम्)

53 After 53^{ab}, G_5 repeats line 8 of 1157*. — ^{c}) V_3 Ds_2 व्यचिन्तयच् (for अ॰) $\tilde{N}_1$ Ds तत्त्वार्थैस् (for ॰र्थं). — ^{d}) $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 तै(V_3 त्रि)रुत्पातनिदर्शनै. ; K_2 तैरौत्पातिकद॰.

54 ^{b}) $Ś_1$ K_2 $\tilde{N}_3$ V B $D_{2.3.6}$ मदोत्कटः (for महासुर॰) — ^{d}) $Ś_1$ दोष (for दोषान्) $K_{1.3.4}$ $\tilde{N}$ V B Dn $D_{1.4.5}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ M_4 मन्यते (for पश्यते) K_2 Ds D_6 बहून् (for मदात्) D_2 न दोषान्मन्यते बहून् , D_3 स दोषादात्मसंभवात् ; T_4 G_5 न दोषं मन्यते मदात्

55 ^{a}) D_3 महोत्पाते (for ॰त) — ^{b}) K_2 नैतन् ; D_8 न च ; M तन्न (by transp) — ^{d}) K_3 -दर्शने (for ॰नम्).

56 ^{a}) D_3 हरस् (for इह) — ^{c}) T_1 ऽत्ययो हि (for ऽपि दोषो) $Ś_1$ समुत्पन्नोऽपि नो दोषः ; K_2 तत्रोत्पन्नेन दोषेण.

57 ^{c}) K_4 नु भवेन् , D_3 प्रभवे (for न भवेन्). — ^{d})

दोषाणां न भवेन्नाश इति मे धीयते मतिः ॥ ५७
नियतं दोष एवायं भविष्यति न संशयः ।
दौरात्म्यान्नृपतेरस्य दोषभूता हि दानवाः ॥ ५८
देवदानवसंघानां यः कर्ता भुवनप्रभुः ।
स भवः कार्त्तिकेयश्च कृतवासो हि नः पुरे ॥ ५९
प्राणैः प्रियतरो नित्यं भवस्य तु गुहः सदा ।
तद्विशिष्टश्च बाणोऽपि भवस्य सततं प्रियः ॥ ६०
एतयोश्च हि को युद्धं कुमारभवयोरिह ।
शक्तो दातुं समागम्य बाणसाहाय्यकाङ्क्षिणोः ॥ ६१
एवं स चिन्तयाविष्टः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।
स्वस्तिप्रणिहितां बुद्धिं चकार स महासुरः ॥ ६२
ये हि देवैर्विरुध्यन्ते पुण्यकर्मभिराहवे ।
यथा बलिर्नियमितस्तथा ते यान्ति संक्षयम् ॥ ६३

इति श्रीहरिवंशे षडुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

Ś1 Ñ2 इति मे दूय(Ñ3 धार्य)ते मनः

58 ^{a}) K1 D4 G1 नियतो, G2 निपात- (for नियतं) — G5 om 58^{c}-61^{d} — ^{c}) K2 तस्य (for अस्य) — ^{d}) M1-3 दोषीभूता (for दोष°)

59 G5 om 59 (cf v l 58) — ^{b}) D2 भवत (for भुवन-) — ^{c}) Ś1 M3 स भवान्, K1 3 4 Ñ1 3 (marg) V1, 2 Dn D1 3-5 T1 G3 भगवान्, Ñ2 D2 प्रभव, G2 संभव (for स भवः) — G1 om 59^{d}-60^{d} — ^{d}) D2 कृत्तिवासा (for कृतवासो) Ś1 कृत्तिवासा हि स प्रभु, G4 कृत वासौ स्थितौ पुरे, Bom Poona eds °त्राल्लोँहिते पुरे.

60 G5 om 60 (cf v l 58) G1 om 60 (cf. v l 59) — ^{a}) Ñ3 (marg) V प्रियतमो (for °रो) — ^{b}) K3, 4 D1 5 T1 भविष्यति (for भवस्य तु) — G2 om. 60^{c}-61^{d}. — ^{d}) Ś1 D4 T2 G3 शिवस्य (for भ°) — K1, 2 Ñ V B Ds D2 4 5 (marg.), 6 T1 2 4 G1, 3 4 ins. after 60 G2 after 60^{ab}

1158* दर्पोत्सेकात्तु नाशाय वरं याचितवान्भवम् ।
युद्धहेतो स लुब्धस्तु सर्वथा न भविष्यति ॥
यदि विष्णुपुरोगाणामिन्द्रादीना दिवौकसाम् ।
भविता ह्यभयत्रासिर्भवहस्तात्कृता भवेत् ॥

[G1 om line 1^{a} — (L. 1) Ñ2 प्रणाशाय; V1 स्वनाशाय, D2 विना° (for तु ना°) G2 युद्ध (for वर). K2 अयम्, T2 G1 प्रभुः (for भवम्) — G3 om lines 2-4. — (L 2) K2 त्वनर्थस्, Ñ3 V3 Ds सुलुब्धस् (for स लुब्धस्). — (L 3) T4 शक्रादीना (for इन्द्रा°). — (L 4) D5 T2 G1, 4 भवित्री (for °ता).]

61 G5 om 61 (cf v l 58) G2 om 61 (cf v l 60) — ^{a}) Ś1 हितं कार्यं, T1 हि तद्युद्धं, T4 [अ]पि को युद्धं (for हि को युद्धं) — ^{b}) Ś1 तपसाराधितो हि सः — ^{d}) Ñ1 2 V2 3 B2 3 Ds D2 6 T2 4 G1 4 कारिणोः; D3 -कारणात् (for -काङ्क्षिणो.) — N (except Ś1) T1 2 4 G1, 3, 4 ins. after 61. G5 after 58^{ab}. G2 cont. after 1158* :

1159* न च देववचो मिथ्या भविष्यति कथंचन ।
भविष्यति महद्युद्धं सर्वदैत्यविनाशनम् ॥

[G2 5 om line 1 — (L 1) D2 देववरो (for °चो). K1 Ñ3 (marg as above) D3, 4 T1, 2 4 G1 3 4 न संशयः; K3, 4 Dn D1 5 कदाचन (for कथंचन) — (L 2) K2 D3 महायुद्ध; K4 हि तद्युद्धं (for महद्युद्धं).]

62 ^{b}) Ś1 कुम्भाण्डः शक्रतापनः; M °ण्डः शत्रुकर्शनः. — ^{c}) T1 G1 3-5 स्वस्मिन् (for स्वस्ति-). — ^{d}) D4 [आ]शु (for स).

63 Ñ2 om. 63^{ab}. — ^{a}) G2 विबध्यन्ते (for विरु°).

Colophon. T3 missing. — *Mention of the Epic*: Ds2 D5 — *Mention of Khila* K1 Ñ3 V B Dn2 Ds D1 3 — *Adhy. name*. K1, 3 Ñ V1 2 Ds D1, 3-5 T4 M2 4 बाणयुद्धम्; K2 V3 B D2, 6 बाणयुद्धे कुम्भाण्डवाक्यम्, K4 बाणवध.; Dn बाणासुरयुद्धम्; T1 बाणासुरयुद्धे कुम्भाण्डविचारः, T2 G1 3 कुम्भाण्डविचारः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) K3 169, Ñ3 V1 174, V2 173; V3 Dn Ds2 172, D1 164, D3 109, D4 170; T1 G3 245, T2 G1 247; T4 215, G2 240, G4 248; G5 246, M1-3 209; M4 208 — *Śloka no*. Dn1 86; D3 84; D4 89.

१०७

वैशंपायन उवाच ।
क्रीडाविहारोपगतः कदाचिद्भवद्भवः ।
देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति स प्रभुः ॥ १
शतानि तत्राप्सरसां चिक्रीडुश्च समन्ततः ।
सर्वर्तुकवने रम्ये गन्धर्वपतयस्तथा ॥ २
कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः संतानकस्य च ।
गन्धोद्दाममिवाकाशं नदीतीरं च सर्वशः ॥ ३
वेणुवीणामृदङ्गैश्च पणवैश्च सहस्रशः ।
वाद्यमानैः स शुश्राव गीतमप्सरसां तदा ॥ ४
सूतमागधकल्पैश्चाप्यस्तुवन्नप्सरोगणाः ।
देवदेवं सुवपुषं स्रग्विणं रक्तवाससम् ॥ ५
ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा वराप्सराः ।
भवं प्रसादयामास देवी च प्राहसत्तदा ॥ ६
ततो देव्यास्तु रूपेण लीलया वदनेन च ।
देवी प्रहासं मुमुचे ताश्चैवाप्सरसस्तदा ॥ ७
ततः किलिकिलाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः ।
प्रहर्षमतुलं चापि लेभे प्रीतमना भवः ॥ ८
बाणस्य दुहिता कन्या तत्रोषा नाम भामिनी । C 9910 B 2 117 11 P 2 117 11

107

☞ This adhy is missing in T_3 (cf. v 1 99 21).

1 T_4 om the ref — [a]) $Ś_1$ -नत. (for -गत) — [b]) G_2 हर· (for भव). — T_2 G_3 om 1^{cd} — [d]) $Ñ_1$ M_{1-3} रमण्ये क्रीडति प्रभुः; M_4 श्रीमत्या रमते प्रभु

2 [b]) Cal ed क्रीडन्ति स्म (for चिक्रीडुश्च). K_2 सर्वर्तुकुसुमे रम्ये·

3 [a]) D_2 पारिजातैश्च (for °तस्य). — [c]) T_2 $G_{1, 3-5}$ गन्धोदारम् (for °द्दामम्) K_2 अथ (for इव) — [d]) K_2 सर्वत: (for °श)

4 [b]) B_1 D_3 $G_{4\ 5}$ समन्तत· (for सहस्रशः)

5 [a]) K_1 -जल्पैश्, D_3 T_1 -कल्पाश् (for -कल्पैश्) — [b]) V_3 स्तुवन्तोऽपि (for [अ]प्यस्तुवन्). $K_{1\ 3}$ Dn_2 $D_{1, 4}$ M_{1-3} स्तुवन्नप्सरसां गणा· (M_{1-3} °णै.), K_4 V_1 D_3 स्तुवन्त्यप्स(K_4 °न्तोऽप्स)रसां गणा·, B_1 Dn_1 $D_{2\ 5\ 6}$ $T_{1\ 4}$ G_2 M_4 [अ]स्तुवन्नप्सरसां गणा· (D_6 $T_{1\ 4}$ °णै.) — After 5, $Ñ_2$ $V_{1\ 2}$ B Ds $D_{1\ 5\ 6}$ Bom Poona eds G(ed) ins·

1160* हरं सहोमं वरदं रमयन्ति मनोरमाः ।

[D_1 महेशं वरद देवमर्चयन्ति मनोरमा, D_5 महेशं देववरदमर्चयन्ति मनोरमम्, Bom Poona eds G(ed) श्रीमहेश देवदेवमर्चयन्ति मनोरमम्]

6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ read 6 after 7 — [a]) $Ś_1$ दिव्य- (for देव्या) — [b]) K_2 G_4 [अ]प्सरास्तदा, $Ñ_1$ B_1 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ [अ]प्सरा शुभा (for वराप्सराः) — [c]) D_6 (marg. as in text) $T_{1, 2}$ G M भवं विलोभ(T_1 $G_{3, 5}$ °क)यामास· — [d]) K_1 देवीं सं-, Dn_1 देवीं च, $T_{1\ 2}$ $G_{1-3, 5}$ देवश्च (for देवी च) G_4 देवश्च प्राह देविका· — After 6, N (except $Ś_1$) $T_{1\ 2\ 4}$ G ins

1161* प्रसादयन्तीमीशानं प्रहसन्त्यप्सरोगणा ।
भवस्य पार्षदा दिव्या नानारूपा महौजस ॥
देव्या ह्यनुज्ञया सर्वे क्रीडन्ते तत्र तत्र ह ॥
अथ ते पार्षदास्तत्र रहस्ये सुविपश्चित· ।
महादेवस्य रूपेण तच्चिह्न रूपमास्थिता· ॥ [5]

[(L 1) Dn_2 चेशान (for ई°) K_1 V_3 Dn_1 D_{2-5} प्रसादयन्ती चेशान, $K_{3\ 4}$ V_1 D_1 °न्ति चेशानं, D_6 T_1 $G_{3\ 5}$ °न्तमीशान, T_2 $G_{1\ 5}$ प्रहासयन्तमी°, G_2 प्रसादयितुमी° (for [a]) —(L 2) V_2 नानाकारा, D_2 मनोरूपा (for नाना°) —(L 3) D_2 ह्यनुमता (for °ज्ञया) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ क्रीडमानास्ततस्तत (for [b]) —(L 4) $Ñ_1$ पार्वती (for पार्षदास्). K_2 अथ ते पार्वतीप्रीत्या (for [a]) K_2 वर्मकर्म-, $Ñ_1$ $D_{5\ 6}$ $T_{1\ 2}$ G हरस्य सु-, V_1 $B_{1\ 3}$ Ds_2 $D_{2\ 3}$ रहस्येषु (for °स्ये सु-) $K_{3\ 4}$ -विनिश्चि(K_4 °स्थि)ता (for -विपश्चित) — K_2 om line 5 —(L 5) K_4 यच्चिह्नं, V_3 रूपस्य (for रूपेण)]

$T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ cont..

1162* ननृतुर्भूतपतयो विचित्राभिनयान्विताः ।

7 [a]) $Ñ_2$ V_2 $D_{2\ 3}$ देवस्य, D_6 देव्या स्व-; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ भवस्य (for देव्यास्तु) $Ś_1$ इतस्तु देव्या रूपेण — [b]) K_2 D_2 T_1 M वचनेन (for वद°). Ds लीलया वचने शुभे — [c]) $Ś_1$ च (for प्र-) K_2 प्रहासं मुमुचुस्तत्र — [d]) M शुभा (for तदा) $Ś_1$ तां चैवाप्सरसं तथा, $Ñ_1$ सा चैव सुवराप्सराः — After 7, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ read 6

8 [c]) $K_{1, 3\ 4}$ $Ñ_{1, 2}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1, 2}$ D (except D_6)

देवं प्रक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतम् ॥ ९
उषा मनोरथं चक्रे पार्वत्याः संनिधौ तदा ।
धन्या हि भर्तृसहिता रमन्त्येवं समागताः ॥ १०
विज्ञाय तमभिप्रायमुषायाः पर्वतात्मजा ।
प्राह देवी ततो वाक्यमुषां हर्षयती शनैः ॥ ११
उषे शीघ्रं त्वमप्येवं भर्त्रा सह रमिष्यसि ।
यथा देवो मया सार्धं शंकरः शत्रुसूदनः ॥ १२
एवमुक्ते तदा देव्या वाक्ये चिन्ताविलेक्षणा ।
उषा भावं हृदा चक्रे भर्त्रा रंस्ये कदा सह ॥ १३
ततो हैमवती वाक्यं संप्रहस्येदमब्रवीत् ।
उषे शृणुष्व कल्याणि यदा संयोगमेष्यसि ॥ १४
वैशाखे मासि हर्म्यस्थां द्वादश्यां त्वां दिनक्षये ।
धर्षयिष्यति यः स्वप्ने स ते भर्ता भविष्यति ॥ १५
एवमुक्ता दैत्यसुता कन्यागणसमावृता ।

T1 2 4 G लेभे (for चापि) — d) K1. 3 4 Ñ1. 2 B1 2 D (except D6) भव प्रीतमनास्तदा (B2 °ना हृदा)

9 a) K4 T2 G1 धन्या (K4 देवी) बाणस्य दुहिता — b) K2 तथा ; T1 G3 M तदा (for तत्र) G5 कामिनी (for भा°) — c) K1 2 4 Ñ2 D (except D6) T1 2 4 G M4 देवं सं-, V1 2 देवेशं (for देवं प्र-) — d) K4 G3 5 नदीं गता ; D3 तथा गतम् (for नदीगतम्) — After 9, N (except Ś1 K2 Ñ1) T1 2 4 G ins

1163* दीप्यमानं महादेवं द्वादशादित्यतेजसम् ।
नानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः प्रियचिकीर्षया ॥

[(L 1) V3 B1 3 D6 महात्मान (for °देवं) and -वर्चसम् (for -तेज°)]

10 a) M1–3 ततो (for उषा) — b) G2 देव्याः सा ; M सा देव्या. (for पार्वत्या) — D3 om 10cd — c) Ś1 भर्त्रा (for भर्तृ-) — d) T2 4 G M समाहिता , M1 (inf. lin. as in text) वराङ्गना (for समागताः) — After 10, N (except Ś1 K2 Ñ1 D3) T1 2 4 G ins

1164* मनसा त्वथ संकल्पमुषया भाषितं तथा ।

[Ñ3 (marg) V1 2 मनसस् (for °सा). Ñ3 दुष्ट-, D5 तत्र , D2 [अ]न्यथ ; D4 प्राप्य (for त्वथ). K4 D6 T4 संकल्प्य (for °ल्पम्) B1 T2 G1. 2 4 भावितं (for भाषितं)]

11 b) T1 2 G1 4 [अ]स्या हि (for तम्). — c) Ś1 धन्यम् (for वाक्यम्) — d) T1 हर्षवती (for °यती). G2 ततः (for शनैः) K1 D4 हर्षयन्ती शनैः शनैः

12 Before 12, D6 ins पार्वत्युवाच . — a) Dn D1. 5 शीघ्रमुषे (by transp) G2 अवाप्य (for त्वमपि) Bom. Poona eds. G(ed.) transp. त्वं and शीघ्रं — b) G2 सुरंस्यसे (for रमिष्यसि) — d) K4 -मर्दनः ; V3 B3 -तापनः , D1 5 T4 G2 -नाशनः (for सूदनः)

13 ab) V3 महा (for तदा). K2 देव्या बाष्प- ; M वाक्ये देव्या (by transp.) Ś1 बाष्पपूर्णाविलेक्षणा ; T2 G2 -वाक्ये चिन्ताकुलेक्षणा (for b) — c) N (except S1) T1 2. 4 G तदा (for हृदा).

14 b) T1. 4 G1. 3–5 प्रहस्येदमथाब्रवीत् — c) K1. 3 4 Ñ1. 2 V B Dn D3 D1 2. 4–6 T2. 4 G1. 3–5 वाक्यं मे ; K2 D3 T1 मे वाक्यं (for कल्याणि). — d) Ds2 सद्योगम् ; G2 M कल्याणम् (for संयोगम्).

15 a) K1 D4 हर्म्यस्था (for °स्थां). Ś1 सैषाद्योपरि-हर्म्यस्था ; K2 वैशाखमासि द्वादश्यां , K3 °खमासि हर्म्यस्थो, K4 °खमासे हर्म्यस्थां — b) K2 हर्म्यस्थां (for द्वादश्यां) Ś1 V2 त्वं दिन-, K3 4 Dn D1 3 तु दिन- ; G2 च दिन- ; M1–3 रजनी- (for त्वां दिन-) — c) K1 4 Ñ1. 2 V3 B D T1 2. 4 G रमयिष्यति यः स्वप्ने , V1 2 रमिष्यति च यः स्वप्ने

16 a) G2 M1–3 -कन्या (for -सुता) — b) D1 -समन्विता , G2 M2 -वृता तदा , M1 3 -शतैर्वृता (for -समावृता). — After 16, K1. 3 4 Ñ1 2 V B D T1 2. 4 G ins.

1165* ततः सखीभिर्हास्यन्ती हर्षेणोत्फुल्ललोचना ।
तालिकासंनिपातैश्च अन्योन्यं जग्मुरूर्जिताः ॥
किंनर्यो यक्षकन्याश्च नागदैत्येशकन्यकाः ।
अप्सरोगणकन्याश्च उषाया सखितां गताः ॥
उक्ता च तत्र ताभिः सा भर्ता तव वरानने । [5]
भविष्यत्यचिरेणैव देव्या वचनकल्पित ॥
न हि देव्या वचो मिथ्या भविष्यति कदाचन ।
रूपाभिजनसंपन्नः पतिः संकल्पितस्तया ॥
उषा सखीनां तद्वाक्यं प्रतिपूज्य यथाविधि ।
दत्तं मनोरथं देव्या भावयन्ती व्यतिष्ठत ॥ [10]

[After line 1, G1 5 read line 10, G5 repeating it in its proper place. — G2 om line 2 — (L. 2) D5 (marg.) उद्धता (for उर्जिता) T1 2 G1. 3–5 नाडि(T1 G3 तालि)कासनिभास्तस्या (for a) K1 3 4 Ñ1 D1 अन्योन्यमभि-(K4 °न्य)वर्धत , Dn D3–5 °न्यमभिवर्धती. , D2 °न्यमभिजग्मु , T1 2 G1. 3–5 समया जग्मुरूर्जिता , Bom. Poona eds. G(ed.) ह्यन्योन्यमभ्यवर्तत (for b) — (L 3) K3 4 Ñ1 Dn D1. 5 किंनरी- (for °र्यो) Ñ1 -दैत्याश्च , B1 -कन्याश्च (for -दैत्येश-). Ñ1 D5 नानादैतेयकन्यका. (for b) — (L 4) D3 सह्वाया. (for उषाया) G2 उषया सहिताङ्गना. (for b). — K2 G5 om. lines 5–10. T1. 2 G1. 3 4 om. lines 5–8. — (L. 5) K3. 4

अपाक्रामत हर्षेण रममाणा यथासुखम् ॥ १६
ततः क्रीडाविहारं तमनुभूय सहोमया ।
गतेऽहनि पुनः सर्वास्ता नार्यो जग्मुरद्भुताः ॥ १७
काश्चिदश्वैस्तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा रथैः ।
पुरं प्रविविशुर्हृष्टाः काश्चिदाकाशमास्थिताः ॥ १८
ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भामिनीम् ।
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य सखीगणवृतां तदा ॥ १९
यथोक्तः पुरुषः स्वप्ने धर्षयामास तामुषाम् ।
विवेष्टमानां रुदतीं देव्या वचनचोदितः ॥ २०
सा स्वप्ने धर्षिता तेन स्त्रीभावं चापि लम्भिता ।
शोणिताक्ता प्ररुदती सहसैवोत्थिता निशि ॥ २१
तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखी भयसमन्विताम् ।
चित्रलेखा वचः स्निग्धमुवाच परमाद्भुतम् ॥ २२
उषे मा भैः किमेवं त्वं रुदती परितप्यसे ।
बलेः सुतसुता च त्वं प्रख्याता किं भयान्विता ॥ २३
न भयं विद्यते लोके तव सुभ्रु विशेषतः ।
भयदस्तव वामोरु पिता देवान्तको रणे ॥ २४
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शुभे ।
नैवंविधेषु वासेषु भयमस्ति वरानने ॥ २५
असकृद्देवसहितः शचीभर्ता सुरेश्वरः । C 9934 B 2 118 8 P 2 118 8

Ñ1 Dn D2–3 ताभिश्च तत्र हास्यन्ती, Ñ2 V2 ताभिश्चोक्ता च सा तत्र (for ^{a}) — Ñ1 om line 8 — (L 8) K3 V3 B Ds D5 6 T4 G2 ते (for स-) — (L 9) K1 Ñ2 V3 Ds D4 T4 G2 प्रतिगृह्य (for °पूज्य) — Ñ1 om line 10 — (L 10) K3 4 Dn D1 5 यत्तन्, T1 दत्तो, G2 तत्तन् (for दत्तं) D5 G1 4 व्यवास्थिता (for व्यतिष्ठत) K3 4 Dn D1 दत्तं त(K4 °त्तस्त)त्र महावने (for ^{b})]

17 Ñ1 om 17–18 — After 17^{ab}, K2 ins

1166* जगाम भगवान्देवः स्वपुरं त्रिपुरान्तकृत् ।

On the other hand, D6 T1 2 G M ins after 17^{ab}

1167* देवदेवो जगन्नाथ उपारंसीत्ततो हरः ।

— ^{c}) Ds1 G1 हरे (for ऽहनि) N (except Ś1 K2) T1 4 G2 3 तत सर्वा, T2 G1 4 5 ततो नार्यो (for पुन सर्वास्) — ^{d}) Ś1 K2 V3 B3 ता नार्यः परमाद्भुताः, K1 3 4 Ñ1 2 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–5 T4 G2 नार्यस्ता परमाद्भुता, D6 ताः नार्यः स्वगृहान्गता, T1 2 G1 3–5 या नार्यः कार्यतत्पराः. — After 17, N (except Ś1 K2 D6, Ñ1 om) T1 2 4 G ins

1168* ययु स्वानालयान्सर्वा देवी चादर्शनं गता ।

[V3 राजन् (for सर्वा). T1 2 G1 3 5 सदनं (for [अ]-दर्शन)]

18 Ñ1 om 18 (cf v l 17) — ^{a}) K4 गता, D3 रथैर् (for तथा) — ^{b}) D4 T4 अन्यैस् (for अन्यास्) K1 4 V2 Dn D1 3–5 T4 G2 पराः (for रथैः) — ^{d}) V1 2 D3 आश्रिता (for आस्थिता.) V3 काश्चिदाकाशसंस्थिताः — After 18, Dn D6 ins a passage given in App. I (No 32)

19 ^{a}) Ñ1 हर्म्ये (for हर्म्ये) K1 V3 D1. 2 4 T2. 4 G1 3–5 तां (for तु) — ^{d}) K2 4 समावृताम्, D3 -युतां तदा (for -वृतां तदा)

20 K2 om (hapl ?) 20^{a}–22^{b} K4 Ñ2 om 20^{ab} — ^{b}) K3 शुभाम् (for उषाम्) K1 Ñ1 V B Dn Ds D2–4 6 T4 रमयामास तां तदा (Dn शुभाम्), D5 T1 2 G1 3–5 रमयामास तामुषाम् — ^{c}) K3 4 Ñ1 2 Dn D1–3 5 T1 2 G1 3 4 विचे(T2 G1 3 °वे)ष्टमाना रुदती — D3 om (hapl) 20^{d}–21^{c} — ^{d}) Ś1 G2 -चोदिताम्; K1 -नोदिताम्, K3 4 Ñ1 2 B2 Dn D1 2 5 T1 2 G1 3–5 M4 -चोदिता (for °तः) D4 देव्याश्च वचनोदिताम्

21 K2 om 21, D3 om 21^{abc} (for both, cf v l 20) — ^{a}) K1 3 4 V1 2 Dn D1 2 5 T4 रमिता (for धर्षिता) — ^{b}) G4 5 उप- (for चापि) Ś1 स्त्रीभात्रं चावलम्बिता, T2 °वाचाभिलम्भिता, G2 °वाच्च विकम्पिता — ^{c}) K3 D1 5 च (for प्र)

22 K2 om 22^{ab} (cf v l. 20) — ^{a}) Ś1 [इ]वोत्थितां (for रुदतीं). — ^{b}) K1 4 Ñ2 V B Dn2 D2 3 G4 सखीं (for सखी) Ś1 -समास्थिताम्, B1 (marg as in text) -समाश्रिताम्, Dn1 G1 5 M4 -समन्विता (for °ताम्). — ^{c}) Ś1 चित्रसेना (for °लेखा) G2 M चित्रम् (for स्निग्धम्) — ^{d}) B1 2 (marg) उवाच मधुराक्षरा (B2 °रम्)

23 ^{a}) D4 मातः (for मा भैः) K2 Ñ2 V1 2 Ds किमर्थं, T1 इदानी (for किमेवं) — ^{b}) T1 2 G1 3–5 M सखीह (for रुदती) — ^{c}) T4 वत्से (for बलेः) D2 5 [अ]सि त्वं, D3 त्व च (by transp), T1 2 G1 3–5 या त्वं, M सा त्व. G2 बले सुतस्त्वज्जनकः. — ^{d}) Ś1 प्रख्याता व्रीडयान्विता

24 ^{c}) K Ñ2 V B2 3 Dn Ds D3. 4 6 T1 2. 4 G M4 अभयं, D2 M1–3 अभयस् (for भयदस्).

अप्राप्त एव नगरं पित्रा ते मृदितो रणे ।
अयं देवसमूहस्य भयदस्ते पिता रणे ॥ २६

उषोवाच ।

एवं संदूषिता साध्वी कथं जीवितुमुत्सहे ।
पितरं किं नु वक्ष्यामि देवशत्रुमरिंदमम् ॥ २७
एवं संदूषणकरी वंशस्यास्य महौजसः ।
श्रेयो हि मरणं मन्ये न मे श्रेयोऽद्य जीवितम् ॥ २८
कथमेवं कृता नाम कन्या जीवितुमुत्सहे ।
कुलोपक्रोशनकरी कुलाङ्गारा निराश्रया ।
जीवितुं स्पृहयेन्नारी साध्वीनामग्रतः स्थिता ॥ २९
इत्येवं बाष्पपूर्णाक्षी सखीजनवृता तदा ।
विललाप चिरं कालमुषा कमललोचना ॥ ३०
अनाथवत्तां रुदतीं सख्यः सर्वा विचेतसः ।
ऊचुरश्रुपरीताक्ष्य उषां सर्वाः समागताः ॥ ३१
दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
क्रियते न च ते सुभ्रु कच्चिद्दुष्टं मनस्तव ॥ ३२

---

25 c) Ś1 मा (for न) D4 (marg as in text) सर्गेषु (for वाग्मेषु) — d) T1 2 G M वराङ्गने (for °नने)

26 a) K1 Ds1 असत्तद्, T4 अपकृद् (for अस°) Ś1 -देवश्च (for सहित-) T1 2 G2 3 M1 असकृद्देवि संयात- — c) Ś1 अप्राप्तम् (for °प्त) D2 च स्व- (for एव) D4 अप्राप्तोपवनागारः — d) D4 विजितो, D5 मर्दितो (for मृदितो) — After 26cd, D6 T1 G1 2 4 5 M G(ed) ins

1169* ऐरावत स मृदितो गदया चास्य भामिनि ।
निराशो जीविते सोऽभूद्वज्रपाणि सहामरैः ॥
[(L 2) D6 जीविताशो (for °ते सो)]

— T2 G3 om (hapl) 26ef — e) Cal ed समूहेषु (for °हस्य) — f) Ś1 [अ]नघ; K2 V3 B Ds D4 6 सखि; Ñ1 तव (for रणे) K1 3 4 Ñ2 V1. 2 D1–3 5 T4 G1 भयदश्च पिता तव, Dn भयं दत्ते पिता तव — After 26, N (except Ś1) T4 G5 ins

1170* महासुरवरः श्रीमान्बले पुत्रो महाबलः ॥
एव साभिहिता सख्या बाणपुत्री यशस्विनी ।
स्वप्नरूपं यथा दृष्टं न्यवेदयदनिन्दिता ॥

[(L 1) K2 दैत्यानामधिप श्रीमान् (for a). — (L 2) D5 साक्षाद् (for सख्या) D4 एवं सख्या तु सा प्रोक्ता (for a). — (L 3) Ñ1 2 V1 2 B Dn स्वप्ने रूपं; D4 यत्स्वरूप (for स्वप्न°) G5 रूप (for दृष्ट) K2 Ñ1 V3 B D6 तथा सर्वं न्यवेदयत् (for b)]

27 T2 om the ref — a) Ś1 (sup lin) Bom. Poona Cal eds. G(ed) सधर्षिता, T4 damaged (for संदूषिता) — c) D3 किमु (for किं नु)

28 a) Dn हि; D4 सु- (for सं-) M3 -दूषित- (for दूषण-) — b) D3 कुलस्य (for वंशस्य) — c) G3 मरणे (for °णं). K Ñ1 2 V B D मह्यं (for मन्ये) — d) Ñ2 V2 D3 T1 2 G1–4 हि (for ऽद्य). Ś1 न मे श्रेयोऽस्ति जीवितुम्. — After 28, K1 3 4 Ñ2 V B D T4 G1 2 5 G(ed.) ins.

1171* ईप्सितो वा यथा कोऽपि पुरुषोऽधिगतो हि मे ।
जाग्रतीव यथाहं स्यामवस्थेयं कृता मम ।
निशायां जाग्रती वाहं नीता केन दशामिमाम् ॥

[(L 1) V3 B Ds D6 कश्चित् (for कोऽपि) — V3 B Ds D6 T4 G1. 2 5 om line 2 Ñ2 D3 transp line 2 and line 3 — (L 2) D3 यथैवाहम्, V1. 2 निशाया हि (V2 तु), G(ed) यथा चाह (for यथाह स्याम्). D2 स्वप्ने पुसावमुक्ताहम् (for a) V1 2 om. lines 2b–3a Bom. Poona eds [ए]वं (for [इ]य). — K1 3 4 D1 3–5 om. line 3 — (L 3) G1 5 जानती (for जाग्रती) D2 जाग्रतीव निशाया हि (for a) G2 किं तु (for केन).]

29 a) Ś1 विधा (for कृता) — b) K4 उत्सहेत् (for °हे) — c) T1 2 G1. 3 4 M कुलोपक्रोशकरणी. — d) K Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 2 4. 5 T1 4 G3 कुलाङ्गारी; D3 कुलमारी (for कुलाङ्गारा). — e) K2–4 Ñ2 V B2. 3 D2–4. 6 T2 G2 M1–3 जीवितं (for °तुं). D1–5 न स्पृहेत् (by transp.).

30 b) Cal ed -गण- (for -जन-). K2 T1. 2 G -समावृता (for वृता तदा) M1–3 सखीगणसमावृता.

31 c) D3 जगुरम्बु- (for ऊचुरश्रु-). K2 -परीताक्ष्य; Bom, Poona eds G(ed) °ताक्षी (for °ताक्ष्य). — d) D4 समावृता (for °गता)

32 a) Ñ1 चिन्तितं, T1 2 G1 3–5 M उषे ते (for दुष्टेन). — b) K2 [अ]सुखम् (for [अ]शुभम्) — c) K2 Ñ2 V3 B2 3 D6 T4 G1 2 तन्नवेत्; G5 न भवेत् (for न च ते) Ñ1 क्रियते तच्छ्रुतं तेन — d) K2 न प्र-, Ñ1 V3 B3 T4 G1 न च; D6 नष्ट-, T1 G3 M4 किंचिद् (for कच्चित्). K4 Ñ2 V1 B1 Ds2 D2 शुभे (for तव) Ś1 कच्चिद्दुष्टमनुष्यत ; B2 न च दुष्टं मनः शुभे; Dn1 कच्चिद्दुष्ट मन शुभे, G2 न दुष्टमनसस्तव. — After 32, N (except Ś1) T4 G1. 2. 5 ins. ;

स्वप्नयोगेन कल्याणि व्रतलोपो न विद्यते ।
व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः ॥ ३३
मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विशेषतः ।
दुष्टा या त्रिभिरेतैस्तु पापा सा प्रोच्यते भुवि ॥ ३४
न च ते दुष्यते भीरु मनः प्रजवितं सदा ।
कथं त्वं दोषदुष्टा वै नियता ब्रह्मचारिणी ॥ ३५
यदि सुप्ता सती साध्वी शुद्धभावा मनस्विनी ।
इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्मो विलुप्यते ॥ ३६
यस्या दुष्टं मनः पूर्वं कर्मणा चोपपादितम् ।
तामाहुरसतीं नाम सती त्वमसि भामिनि ॥ ३७
कुलजा रूपसंपन्ना नियता ब्रह्मचारिणी ।
इमामवस्थां नीतासि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ३८
इत्येवमुक्तां रुदतीं बाष्पेणावृतलोचनाम् ।
कुम्भाण्डदुहिता वाक्यं परमं त्विदमब्रवीत् ॥ ३९
उषे यदुक्ता देव्यासि भर्तारं ध्यायती तदा ।
समीपे देवदेवस्य स्मर भामिनि तद्वचः ॥ ४०
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य वैशाखे मासि यो निशि ।
हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपनेष्यति ॥ ४१
भविता स हि ते भर्ता शूरः शत्रुनिबर्हणः ।
इत्युवाच ततो हृष्टा देवी तव मनोगतम् ॥ ४२
न हि तद्वचनं मिथ्या पार्वत्या यदुदाहृतम् ।
तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदिषीन्दुनिभानने ॥ ४३ C 9956 B 2 118 31 P 2 118 31

1172* प्रसभं देवि संयोगाद्यदि भुक्तासि भामिनि ।
[Bom Poona eds G(ed) दैव- (for देवि) D6 G4 सुप्ता (for भुक्ता)]

33 ^{b}) T1 2 वृत्त- (for व्रत-) K1 -दोषो (for -लोपो) — D3 om 33^{d} — After 33, N (except Ś1) T4 G1 2. 5 ins

1173* न च स्वप्नकृतो दोषो मर्त्यलोकेऽस्ति सुन्दरि ।
एवं विप्रर्षयो देवि धर्मज्ञा कथयन्ति वै ॥
[D3 om lines 1^{a}–2^{a} — (L 1) D2 तव (for न च) K3 D2 स्वप्ने, Ñ1 सुप्त- (for स्वप्न-) — (L 2) K2 V3 B D6 T4 विप्रर्षभा (for °यो) G1 5 एव हि विप्रऋषभा (for ^{a}) Ñ2 प्रवदन्ति (for कथयन्ति)]

34 ^{a}) D4 वचसा (for वाचा च) — ^{c}) K2 दुष्टा या त्रिप्रकारेण — ^{d}) Ś1 सा दुष्टा, D4 पापास्ता (for पापा सा) K2 V3 B Ds D2 3 6 T4 G2 5 M बुधैः; T1 G1 3 4 त्रिभिः, (for भुवि) T2 पापा सप्रोच्यते त्रिभि

35 ^{a}) K1 3 4 Ñ1 2 V1 2 B D T1 4 G2. 3 5 दृश्यते, some Mss दूष्यते (for दु°) — ^{b}) K1 4 Dn D3 6 T4 प्रचलित, K2 D2 प्रियमिदं (for प्रजवितं). T1 2 G2 3 M मनो न चलितं कचित्, G1 4 5 मन प्रचलितं कचित् — ^{c}) K2 नु, G3 च (for त्वं) K1 3 4 Ñ1 V1 2 Dn D1 4. 5 T4 -संदुष्टा; K2 -दुष्टा त्वं, Ñ2 B1 Ds D2 3 -दुष्टासि, G2 -धर्मज्ञा (for -दुष्टा वै) Ś1 कथं त्वं दुष्टदोषा वै — ^{d}) D3 व्रत- (for ब्रह्म-)

36 ^{a}) T1 G3 M1–3 यदा, T2 यथा (for यदि) G1 सुता (for सती) — ^{c}) D5 प्राप्ता (for नीता). S (except T4 G5) [अ]सि (for त्वं). — ^{d}) Ś1 G4 कालो हि दुरतिक्रमः (= 38^{d})

37 ^{a}) Ś1 T2 यस्य, K1 D4 G4 यदा (for यस्या).

38 ^{b}) D3 व्रत- (for ब्रह्म-) K2 Ñ2 V3 B D6 सर्वैः समुदिता गुणैः — D2 om 38^{cd} — ^{c}) Ś1 त्वं (for [अ]सि)

39 ^{a}) K1 2 V3 B3 Dn D4 6 G2 उक्त्वा (for उक्ता). Ś1 इत्येवमुक्ता रुदती — ^{b}) Ś1 [आ]कुल- (for [आ]वृत-). V3 B3 D6 बाष्पेणाकुलितेक्षणाम्, T1 2 G1 4 5 M1 3 बाष्पव्याकुललोचनाम् — D4 om 39^{d} — ^{d}) G2 वरं त्विदमथाब्रवीत् — After 39, N (except Ś1) T4 G1 2 5 ins.

1174* त्यज शोक विशालाक्षि अपापा त्वं वरानने ।
स्मृत मे यदिदं वाक्य याथातथ्येन तच्छृणु ॥
[D4 om lines 1^{a}–2^{a} — (L 1) K2 विपापा (for अ°). — (L 2) Ñ1 G1 श्रुत (for स्मृत) K2 Ñ1 B3 D6 कार्य (for वाक्य) K2 Ñ2 V2 मे (for तच्)]

40 ^{a}) Ś1 G5 उक्तं (for उक्ता) Ñ1 वचनं (for देव्यासि). — ^{b}) D3 ध्यायिनी (for ध्यायती) K4 B1 सदा, V3 Dn सती (for तदा) — ^{d}) V1 मानिनि (for भामिनि)

41 ^{a}) K1 -पक्षे तु (for -पक्षस्य) — ^{b}) V2 भाविनि (for यो निशि) — G3 om 41^{c}–43^{b} — ^{c}) K1 D4 स्त्रीभावं (for रुदतीं) — ^{d}) K1 D4 य पुमान्, Ñ1 स्त्रीधर्मम् (for स्त्रीभावम्) Bom Poona eds G(ed) स्त्रीत्वं समुपनेष्यति.

42 G3 om 42 (cf v l 41) — ^{c}) K2 भविष्यति स ते भर्ता — ^{c}) K1 Ñ2 V B Ds D1 2 5 6 T4 G1 2 वचो (for ततो) T1 2 G4 5 M4 दृष्ट्वा; M1–3 ज्ञात्वा (for हृष्टा) — ^{d}) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B1 2 D T4 मनोनुगम्, V3 °रथम्; B3 °नुगा (for °गतम्)

इत्येवमुक्ता वचनं स्मृत्वा देवीवचस्ततः ।
अभवन्नष्टशोका सा बाणपुत्री शुभेक्षणा ॥ ४४

उषोवाच ।

स्मरामि भामिनि वचो देव्याः क्रीडागते भवे ।
यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यतले मया ॥ ४५
भर्ता तु मम यद्येष लोकनाथस्य भार्यया ।
व्यादिष्टः स कथं ज्ञेयस्तत्र कार्यं विधीयताम् ॥ ४६
इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता पुनः ।
व्याजहार यथान्यायमर्थतत्त्वविशारदा ॥ ४७
न हि तस्य कुलं देवि न कीर्तिर्नापि पौरुषम् ।
कश्चिज्जानाति तत्त्वेन किमिदं त्वं विहन्यसे ॥ ४८
अदृष्टश्चाश्रुतश्चैव दृष्टः स्वप्ने त्वयानघे ।
कथं ज्ञेयो भवेद्भीरु सोऽस्माभी रतितस्करः ॥ ४९
येन त्वमसितापाङ्गे मत्तकाशिनि विक्रमात् ।
रुदती प्रसभं भुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ॥ ५०
न ह्ययं प्राकृतः कश्चिद्यः प्रविष्टः प्रसह्य नः ।
नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिबर्हणः ॥ ५१
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महौजसौ ।
न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भीमविक्रमाः ॥ ५२
सोऽयमेतैः शतगुणो विशिष्टः शत्रुसूदनः ।
प्रविष्टः शोणितपुरं बाणमाक्रम्य मूर्धनि ॥ ५३
यस्या नैवंविधो भर्ता भवेद्युद्धविशारदः ।
कस्तस्या जीवितेनार्थो भोगैर्वा स्याच्छुभेक्षणे ॥ ५४
धन्यास्यनुगृहीतासि यस्यास्ते पतिरीदृशः ।

---

43 G3 om 43^{ab} (cf v l 41) — ^{b}) D3 समुदाहृतम् (for यदु°) — ^{c}) Ś1 ऊर्ध्वं , K2 3 Ñ2 V3 B3 D1 2 5 6 G4 सा त्वं (for तत्त्वं) K2 Ñ2 V3 B3 D6 किमर्थम् (for किमिदम्) — ^{d}) V1 -वरानने (for निभा°)

44 ^{a}) K1 3 4 Ñ1 2 V1 2 B1 2 D (except D6) T4 एवमुक्ता तु वचनं , B3 इत्येवमुक्ते वचने , Bom. Poona eds G(ed) एवमुक्ता तया बाला — ^{b}) T1 2 G1 श्रुत्वा (for स्मृत्वा) Ś1 स्वयम् , K2 Ñ2 B1 3 Dn Ds1 D2 3 6 T4 च तत् , B2 तु तत् , T1 2 G2 4 5 तदा , M2–4 चिरम् (for तत) — ^{d}) B2 Ds यशस्विनी (for शुभेक्षणा) K1 D4 बाणपुत्र्यम्बुजेक्षणा — After 44, Ñ2 V3 ins

1175* स्मृत्वा तु वचनं देव्याः प्रत्युवाच सखी तदा ।

45 ^{b}) Ś1 प्रक्रीडिते , Dn1 क्रीडागतं (for °ते) T1 2 G हरे (for भवे)

46 ^{a}) Dn स हि , D3 4 यो हि (for यदि). K2 भर्ता च समयश्चैव — ^{c}) K2 देव्यादिष्ट , D2 4 आदिष्ट स (for व्यादिष्ट स)

47 ^{b}) Ñ1 तत. (for पुन.) — ^{d}) D3 अर्थान्तर- (for अर्थतत्त्व)

48 ^{b}) K1 D2 4 कीर्तितं , Ds D3 5 न कीर्तिं (for न कीर्तिर्) — ^{d}) K2 D1 5 एवं (for इदं) Ś1 K3 Dn D1 4 (marg) विमुह्यसे ; K1 D4 हि मन्यसे , D5 न मुह्यसे , G1, 5 विभाव्यसे (for विहन्यसे).

49 ^{b}) Dn G(ed) च य (for त्वया). N (except Ś1) T2, 4 G1, 4, 5 शुभे (for [अ]नघे).

50 ^{a}) K1 3 4 Ñ1 2 B Dn Ds D2–4 6 G3 4 M4 येन त्वमसितापाङ्गि — ^{b}) Ś1 विक्रमे (for °मात्) — T3 om. 50^{cd} — ^{d}) T1 G1–3 5 M महत् (for सखि).

51 ^{a}) K Ñ1 2 V1 2 B D T2 4 G1 [अ]सौ (for [अ]यं) — T2 om 51^{b}–53^{a} — ^{b}) Ś1 K2 D2 ते (for नः) D3 यः प्रसह्य विवेश ह — T4 om (hapl) 51^{c}-53^{b} — ^{c}) K2 -विख्यात (for °तम्) — ^{d}) Ś1 D3 एष (for एकः)

52 T2, 4 om 52 (cf. v l 51) — ^{b}) Ś1 K1, 2 Ñ2 D4 महाबलौ (for महौजसौ) — D5 om (hapl) 52^{d}–53^{c}. — After 52, D6 T1 G1 3–5 M1–3 ins

1176* पुरीं शासति बाणे तु जित्वा शक्रं शचीपतिम् ।
[D6 पुरं शासति बाणेऽस्मिन् (for ^{a}) G1 4 5 शत्रुं (for शक्रं).]

53 T2 om 53^{a}, T4 om 53^{ab} (for both, cf. v l. 51) D5 om 53^{abc} (cf v l. 52). — ^{a}) K1, 3, 4 Ñ1 2 V2, 3 B Dn1 Ds D1 2 5 6 T1 G1, 3 M1 3 शतगुणैर् , K2 समगुणो , M2 शतगुणं (for °गुणो) — ^{b}) N (except Ś1) चारि- (for शत्रु-) — ^{d}) Ś1 बाणेन (for बाणम्) T1 2 G3 4 M2 3 बुद्धिमान् (for मूर्धनि) — After 53, S (except T4 , T5 missing) ins

1177* को नु नाम जगत्यस्मिन्मनः कर्तुं महासुरे ।
शासत्येतत्पुरं देवि मनुष्यो जीवितस्पृहः ।
प्रविशेत्तमवज्ञाय बाण किं वापि धर्षणम् ॥

54 ^{b}) K3 V3 भुवि (for भवेद्). — ^{d}) Ś1 भोगे वा स्याच्छुभानने , T1 Bom Poona eds G(ed.) भोगैर्वास्त्यम्बुजेक्षणे .

प्राप्तो देव्याः प्रसादेन पार्वत्या मत्तकाशिनि ॥ ५५
इदं तु ते कार्यतमं शृणु त्वं वै मयेरितम् ।
विज्ञेयो यस्य पुत्रस्तु यन्नामा यत्कुलश्च सः ॥ ५६
इत्येवमुक्ते वचने तत्रोषा काममोहिता ।
उवाच कुम्भाण्डसुतां कथं ज्ञास्यामहे सखि ॥ ५७
ततः सा चिन्तयाविष्टा वचनं प्राह दुर्वचः ।
चित्रलेखामप्सरसं प्रणयार्त्ता सखीं सखी ॥ ५८
परमं शृणु मे वाक्यं यत्त्वां वक्ष्यामि भामिनि ।
भर्तारं यदि मेऽद्य त्वं नानयिष्यसि मत्प्रियम् ॥ ५९
कान्तं पद्मपलाशाक्षं मत्तमातङ्गविक्रमम् ।
त्यक्ष्याम्यहं प्रियान्प्राणांस्ततः कमललोचने ॥ ६०
चित्रलेखाब्रवीद्वाक्यमुषां तां हसती शनैः ।

C 9979
B 2 118 55
P 2 118 55

---

55 ^{d}) K Ñ1 2 V1 B1 2 (marg) Ds D1–6 कन्दर्पसमविक्रम, V2 3 B2 3 Dn T4 कन्दर्पसमविग्रह, G5 कन्दर्पस्य च विग्रहम्

56 Before 56, S1 ins उषोवाच — ^{a}) Ś1 कार्यमिदं (for °तम) — ^{b}) S1 G5 यद्वै, K1 3 B2 Dn D1–5 T1 G3 3 M1 त्वं तन्, K4 त्वं च, Ñ2 Ds त्वं यन्, V3 B3 D6 T4 तद्वै (for त्वं वै) K2 शृणुयास्तन्मयेरितम्, V2 शृणु वै यन्मयोदितम् — ^{c}) D2 ज्ञेयोऽयं (for विज्ञेयो). Ds ऽसौ (for तु) — ^{d}) B3 य, D2 च, G2 न (for स)

57 ^{b}) K1 D4 तथा सा, V3 तथोषा (for तत्रोषा) — After 57^{ab}, T1 2 G M ins

1178* तच्छरैश्च समाविद्धा भ्रान्तलोचनविक्लवा ।
दशामन्त्यां समास्थाय निद्रासुखविमोहिता ॥
[(L 2) M3 -विबोधिता (for -विमोहिता)]

— ^{c}) Ñ1 B1 (marg) उवाच वचनं रामां — ^{d}) K1 3 4 Ñ1 2 V B D (except D2) T1 4 G1–3 5 M3 ज्ञास्याम्यहं (for °महे) — After 57, N (except Ś1) T1 G2 5 ins

1179* त्वमेव चिन्तय सखि नोत्तरं प्रतिभाति मे ।
स्वकार्ये मुह्यते लोको यथा जीवं लभाम्यहम् ॥
उषाया वचन श्रुत्वा रामा वाक्यमिदं पुन. ।
उवाच रुदतीं चैव कुभाण्डतनया सखीम् ॥
कुशला ते विशालाक्षि सर्वथा सखिविग्रहे । [5]
अप्सरा चित्रलेखा वै क्षिप्रं विज्ञाप्यता सखि ॥
अस्याः सर्वमशेषेण त्रैलोक्यं विदितं सदा ॥
एवमुक्ता तदैवोषा हर्षेणागतविस्मया ।
तामप्सरसमानाय्य चित्रलेखां सखीं प्रियाम् ।
कृताञ्जलिपुटा-दीना उषा वचनमब्रवीत् ॥ [10]

[G5 om lines 1–6. — (L 2) K2 Ñ1 V2. 3 B Ds D6 सर्वो (for लोको) B1 लभे हि (for लभामि) — (L 3) K2 दीन (for रामा) — (L 4) D1 चोषां, T4 G2 उषा (for चैव) K4 Ñ1 om lines 4^{b}–5^{a}. K3 V2 Dn D1 2 5 -दुहिता (for तनया) T4 सखी (for सखीम्) — D2 om line 5 — (L. 5) D3 सफला (for कुशला) K3 D1 3–5 त्व, Ds2 मे (for ते) Ñ2 उवाच शिल्पकुशला (for ^{a}) Ñ2 सर्वसखिषु विग्रहे (for ^{b}). — (L. 6) K2 V3 B2 D6 असौ; G2 सखे (for सखि) — (L 7) V3 B1 3 Ds यस्या (for अस्या) V3 B3 D6 अशेष वै, T4 G2 3 इद विश्वं (for अशेषेण) T4 ते श्रुत (for विदित) V3 B3 D6 त्विदम् (for सदा) G2 5 विदित तच्छुचिस्मिते (for ^{b}) — (L 8) V2 -विह्वला (for -विस्मया) K2 हर्षेणोत्फुल्ललोचना (for ^{b}) — (L 9) Ñ1 आभाष्य (for आनाय्य) K3 तामाह त्वरिता तत्र (for ^{a}) V1 2 सखीं प्रति, G2 5 प्रिया सखीम् (by transp) — K2 Ñ1 om line 10 Before line 10, Ñ2 ins वैशंपायन उवाच — (L 10) G5 वचन चेदमब्रवीत् (for ^{b})]

B Ds cont

1180* सा तच्छ्रुत्वा तु वचनमुषाया परिकीर्तितम् ।
आश्वासयामास सखी बाणपुत्रीं यशस्विनीम् ॥

58 K2 om (hapl) 58 K1 3 4 Ñ3 V Dn D1–3 5 6 T4 G2 om 58^{ab} Ñ2 reads 58^{ab} after 60 — ^{a}) Ñ1. 2 B Ds D4 तत सा विस्मयाविष्टा — ^{b}) Ñ1 B3 Ds D4 T1 2 4 G1 3–5 M1 3 दुर्वचम् (for °च) Ñ2 B1 3 प्राब्रवीद्दुर्वचं (Ñ2 °दुत्तरं) वचः — ^{d}) N (except Ś1, K2 om) G2 सखीमिदम् (K3 °मिव) (for सखीं सखी)

59 T1 om (hapl) 59^{a}–62^{b} Before 59, D6 G3 ins उषा G2 reads 59^{ab} twice — ^{a}) G1 वाक्यं मे (by transp) — ^{d}) K2 सुप्रियम्, D3 चेत्प्रि° (for मत्प्रि°)

60 T1 om 60 (cf v l 59) Ś1 om 60^{ab}. — ^{a}) G3 पद्मपत्र-, M3 प्रियं पद्म (for कान्तं पद्म) T2 G1 M1 3 4 पद्मपत्रविशालाक्षं — ^{b}) K1 D4 -गामिनम् (for -विक्रमम्). — ^{c}) Ś1 K1 3 4 V1 2 D1 2 4 5 T4 G2 ततः (for प्रियान्). D3 त्यक्ष्याम्यद्य तत प्राणम् — ^{d}) K1 3 4 V1 2 D (except D6) अचिरात्तु (D1 °त्तु सु-, D3 °च्च सु) मध्यमे, T4 G2 M4 नात्र कार्या विचारणा — After 60, Ñ2 reads 58^{ab}.

61 T1 om 61 (cf v l 59) Before 61, V2 ins. वैशंपायनः — ^{b}) N (except Ś1 K2) T4 G1 3 5 M2 हर्षयती (for तां हसती) — ^{c}) Ś1 शक्यम् (for शक्यते). T2 ऽस्मासु (for °भिर्) — ^{d}) K1 कर्तुं, V3 दातुं, D5. 6 ज्ञातुं; T2 वक्तुं (for वेत्तुं) — After 61, N (except Ś1) T4 G2. 5 ins. :

नैषोऽर्थः शक्यतेऽस्माभिर्वेत्तुं भामिनि सुव्रते ॥ ६१
किं तु शक्यमिदं कार्यं बुद्धिपूर्वं मया सखि ।
प्राप्तुं तच्छृणु मे वाक्यं यथा काममवाप्स्यसि ॥ ६२
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
ये विशिष्टाः प्रभावेन रूपेणाभिजनेन च ॥ ६३
यथाप्रधानांस्तान्सर्वानालिखिष्याम्यहं सखि ।
मनुष्यलोके ये चापि प्रवरा लोकविश्रुताः ॥ ६४
सप्तरात्रेण ते भीरु दर्शयिष्यामि तानहम् ।
ततो विज्ञाय पट्टस्थं भर्तारं प्रतिलप्स्यसे ॥ ६५
इत्युक्त्वा सप्तरात्रेण कृत्वालेख्यगतांस्तु तान् ।
चित्रपट्टगतान्मुख्यानानयामास शोभना ॥ ६६
ततः प्रास्तीर्य पट्टं सा चित्रलेखा स्वयंकृतम् ।
उषाया दर्शयामास सखीनां च विशेषतः ॥ ६७
एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः ।

1181* न कुलेन न वर्णेन न शीलेन न रूपतः ।
न देशतश्च विज्ञातः स हि चोरो मया सखि ॥

[(L 1) D3 T4 G2 5 शीलेन (for वर्णेन) Ñ2 कुलेन न च वर्णेन (for ^{a}). D3 T4 G2 वर्णेन (for शीलेन). K2 स्व- (for न) G5 न रूपेण न वर्णत (for ^{b})]

62 T1 om 62^{ab} (cf v l 59). Ñ2 om (hapl) 62^a–64^b G1 om 62 — ^{a}) K1.3 V1 3 B1 3 Dn Ds D1 3 यथा कर्तुं ; K2 V2 D2 इदं कर्तुं , K4 B2 D5 G4 मया कर्तुं , T4 om , M4 यथा कार्यं (for इदं कार्यं). Ñ1 किं त्वशक्यमिद कर्तुं . — ^{b}) K4 यथा (for मया) — B1 om. (hapl) 62^c–64^b — ^{c}) Ś1 किं तु (for प्राप्तुं) — After 62^{abc}, D1 5 ins

1182* उषां हर्षयती शनै ।
यथा च शक्यतेऽस्माभिर्

— D1 reads 62^d twice. — ^{d}) T1 2 G3 M फलम् (for कामम्). Ś1 यथा कार्यमिदं शुभे , K2 उषे हर्षपरायणा .

63 Ñ2 B1 om 63 (cf v l 62) — ^{a}) Ś1 विशिष्टा ये (by transp) ; K4 ये वै सृष्टाः , M1–3 यो विशिष्टः . — ^{d}) — ^{d}) D3 विभवेन (for [अ]भिजनेन)

64 Ñ2 B1 om 64^{ab} (cf v l 62) — ^{a}) K1 3 4 Dn D5 -प्रधानं तांस् , Ñ1 V1. 2 B2 Ds D2 4 G2. 5 -प्रधानत ; D1 G1. 4 -प्रभाव तांस्, D3 -प्रभावत (for प्रधानास्तान्). V3 B3 D6 सर्वांस्तान् (by transp) K2 यथाप्रधानं सर्वांस्तान् — ^{b}) K2 अभिलेक्ष्यामि ; D3 विलिखिष्यामि (for आलिखि°) — ^{d}) B1 प्रबला (for प्रवरा)

65 ^{a}) T1. 2 G1 3. 4 M1–3 तान्सर्वान् (for ते भीरु). — ^{b}) Ś1 K3 Ñ1 Dn D3 [अ]हं प्रियम् ; K1 D4 तानिह ; T1. 2 G1 3–5 M1–3 [अ]हं पटे , M4 ते पटे (for तानहम्). — ^{c}) Ś1 सत्यार्त्वां , K1 D2 सदृशं , K2 चित्रस्थं , V3 D3 पटस्थं ; Cn पादस्थं (for पट्टस्थं) K4 ततो यदृच्छया ज्ञात्वा ; T1 2 G1. 3–5 M तत. पटस्थं विज्ञाय ❀ Cn पादस्थ चित्रफलकस्थम् । ❀ — ^{d}) Ñ1 Dn1 Ds2 D5 ¢ T1 2 G1–3 M -पत्स्यसे (for -लप्स्यसे) — After 65, Ds1 ins. :

1183* न दर्शये यदि सखि तर्हि वह्निमहं विशे ।

Ds1 cont K1 3. 4 Ñ2 V B Dn Ds2 D1–6 T4 G1 2 5 ins after 65 .

1184* सा चित्रलेखया प्रोक्ता उषाहितचिकीर्षया ।
क्रियतामेवमित्याह चित्रलेखा सखीं प्रियाम् ॥
तत कुशलहस्तत्वाद्यथालेख्यं समन्ततः ।

[Before line 1, Ñ2 ins वैशंपायन . — (L 1) V2 सा चित्रलेखा संप्राप्ता (for ^{a}) K1 Ds D4 प्रिय- ; B1 -हर्ष- (for -हित-) G1 उत्पपात चिकीर्षया (for ^{b}) — (L. 2) B1 सखीं शुभाम् , G1 5 प्रिया सखीम् (by transp) — Ds1 om line 3 — (L 3) T4 [आ]लिख्य (for [आ]लेख्य).]

While T1 2 G3 4 M ins after 65 , D6 T4 G1 5 ins. after line 2 of 1184* an addl colophon [*Adhy. name :* D6 M4 बाणयुद्धम् ; T1 2 G1 3 उषास्वप्न(G3 °सुप्त)दर्शनम् . — *Adhy no* · T1 G3 246 , T2 G1 248 ; T4 216 ; G4 249 ; G5 247 ; M1–3 210 , M4 209] .

66 Before 66, T1 2 G3 M1–3 ins. वैशंपायन उवाच — ^{b}) Ś1 नृपान् , T1 G3 M अमून् (for तु तान्). — ^{c}) T1 2 G1 3–5 M पटे चित्र- (for चित्रपट्ट). Ś1 सर्वान् (for मुख्यान्).

67 G3 om 67–71. — ^{a}) D3 प्रसार्य (for प्रास्तीर्य). Ś1 तं पट्टं , D4 पट्टं त ; T1 2 G1 4 5 M च पट (for पट्टं सा). — ^{b}) T2 G1 3–5 M स्वलंकृतम् , T4 G2 कृतं स्वयम् (for स्वयंकृतम्). — After 67^{ab}, T1 2 G1 4 5 M ins. :

1185* अत्युज्वलं महाचित्रं पिङ्गवर्णविभूषितम् ।
[M पट (for पिङ्ग-).]

68 G3 om 68 (cf v l 67) — ^{a}) V3 ततो (for एते). — ^{d}) T2 G1 5 गन्धर्वाणां (for राक्षसानां) Ñ2 K1. 3. 4 V1 2 Dn D1–3 5 T4 G2 समन्ततः (for च सर्वशः) D4 रक्षसां च समन्तत — After 68, K1 3 4 Ñ2 V B D T4 G1. 2 5 ins

1186* गन्धर्वासुरदैत्यानां ये चान्ये भोगिनः स्मृताः ।

[D4 गन्धर्वाप्सरसा चैव ; G1 5 राक्षसासुरदैत्याना (for ^{a}). Ds D3 भोगिना (for °नः) V1 सुताः (for स्मृताः). V3 B3

किंनरोरगयक्षाणां राक्षसानां च सर्वशः ॥ ६८
मनुष्याणां च सर्वेषां ये विशिष्टतमा नराः ।
तदेतान्पश्य सर्वांस्त्वं यथाभिलिखितान्मया ॥ ६९
यस्ते भर्ता यथारूपो यथाभिलषितः सखि ।
तं त्वं प्रत्यभिजानीहि स्वप्ने यं दृष्टवत्यसि ॥ ७०
ततः क्रमेण सर्वांस्तान्दृष्ट्वा सा मत्तकाशिनी ।
अतीत्य च यदून्सर्वान्ददर्श यदुनन्दनम् ॥ ७१
तत्रानिरुद्धं दृष्ट्वा सा विस्मयोत्फुल्ललोचना ।
अब्रवीच्चित्रलेखां तामयं चोरः स वै सखि ॥ ७२
येनाहं दूषिता पूर्वं स्वप्ने हर्म्यगता सती ।
सोऽयं विज्ञातरूपो मे कुतस्त्यस्तस्करः शुभे ॥ ७३
चित्रलेखे वदस्वैनं तत्त्वतो मम शोभने ।
गुणशीलाभिजनतो नाम किं चास्य भामिनि ॥ ७४

चित्रलेखोवाच ।

अयं त्रैलोक्यनाथस्य नप्ता कृष्णस्य धीमतः ।
भर्ता तव विशालाक्षि प्राद्युम्निर्भीमविक्रमः ॥ ७५ C 9998 B 2 118 72 P 2 118. 72

D5 ये च नागवरात्मजा (for [b])]

69 G3 om 69 (cf v 1 67). — [a]) Ś1 मानुषाणां (for मनुष्याणां) — [b]) K2 Ñ1 T2 G1 M -तरा (for -तमा) Ś1 G4 भुवि (for नराः) T1 ये विशिष्टास्तु दानवा — [c]) Dn1 D5 T1 2 4 G1 4 5 M तान्, G2 damaged (for तद्) T4 देवान् (for एतान्) K1 D4 तु, Ñ2 तान् (for त्वं) — [d]) Ś1 [अ]भिलषितान्, V2. 3 B3 D6 विलिखितान्; Bom Poona eds G(ed) [ए]व लिखितान् (for [अ]भिलि°) T1 2 G1. 4 5 M यथारूपं म(M1 2 °पान्म)या कृतान्

70 G3 om 70 (cf v 1 67) — [b]) G2 हि लिखितः (for [अ]भिलषित) K Ñ1 2 V B Dn D3 D1 2 5 6 T4 मयाभिलिखितः सखि, Bom Poona eds स मया लिखितः सखि — [c]) K2 Ñ2 B1 D6 T1 2 G1 M -जानीष्व (for °हि)

71 G3 om. 71 (cf v 1 67) — [a]) Ś1 तान्सर्वान् (by transp), D3 दृष्ट्वा तान् — [b]) D3 सर्वान् (for दृष्ट्वा). Ś1 [इ]मान्; T1 M [उ]षा (for सा) K1 2 4 D3-5 -का- (K1 -गा)मिनी (for -काशिनी) — After 71[ab], Ñ2 V B D3 ins

1187* देवदानवगन्धर्वविद्याधरगणानथ ।
[V3 B2 -गन्धर्वान् (for °र्व-)]

— [c]) T4 बहून् (for यदून्). — [d]) T1. 2 G1 4 5 M दृष्ट्वा विष्णुं (T2 ततो दृष्ट्वा) सनातनम् — After 71, D6 T1 2 G1. 2. 4 5 M ins.

1188* बलभद्रमथो दृष्ट्वा प्रद्युम्नमथ सात्यकिम् ।
ददर्श यदुसिंह तं पौत्रं विष्णोर्महात्मनः ।
अनिरुद्धं रणे रुद्ध पञ्चबाणमिव स्थितम् ॥
पटे स्थितं ततो दृष्ट्वा वीरं चित्रात्मना यदुम् ।

[(L. 1) M1-3 ततो (for अथो) — (L 3) T1 M-3 अव- (for इव).]

72 [a]) K2 मत्वा (for दृष्ट्वा) — [b]) Cal ed विस्मयात्फुल्ललोचना. — [c]) K1 3. 4 Ñ2 V1. 2 B2 3 D (except D6) T1. 4 उवाच (for अब्रवीत्). K1 D4 सा (for ताम्). — [d]) K1 Ñ2 V1 2 B1 3 D5 D2-4 G4 5 मे, D6 Cal ed ते (for वै)

73 [ab]) V2 B3 D6 स्वप्ने पूर्वं (by transp) T1 2 G1. 3 M1-3 येन त्वालिङ्गिता चास्मि (for [a]) K1 Ñ2 V3 B1 D3 D3 6 T1 2 G1 3 4 M सखि (for सती) — [c]) G4 ऽयं (for मे) — [d]) T1 2 G1 3 4 कृतघ्नस्; M कुतोऽयं (for कुतस्त्यस्) N (except Ś1) G2 कुतोऽयं (K2 V1 3 B3 D2 6 कोऽयं वै) रतितस्कर, T4 G5 कुतस्त्योऽयं हि तस्करः.

74 [b]) Ś1 वद (for मम) T1 2 G1 3-5 क्षिप्रमेव वरान- (T1 °ङ्ग)ने, M क्षिप्रं मम वरानने — [c]) G1 M4 कुल- (for गुण-) — [d]) Ñ1 कामिनि, D2 शोभने (for भामिनि) — After 74, Ś1 K1 2 Ñ2 V B D3 D1 2 4-6 T4 G1 2 4. 5 ins.

1189* तत पश्चाद्विधास्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ।
[G5 तत पश्चाद् (for कार्यस्यास्य) K2 D1 5 विनिर्णयम् (for °श्चयम्)]

75 T1 G M G(ed) ins after the ref T2 after 74:

1190* देवदेवो जगन्नाथ साक्षाच्चक्रगदाधरः ।
दानवानां रणे हन्ता विष्णुर्जिष्णुर्जगत्पतिः ॥
यो विक्रमं जगन्नाथस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
निर्जैकपदपद्मे यो निलीनमकरोद्विभु ।
तस्यायं देवदेवस्य शङ्खचक्रगदाभृतः ॥

[(L 1) T1 G3 M1-3 (all also as in text) शङ्ख- (for चक्र-) — (L 4) M निजैकपादकमले (for [a]) T1 M प्रभुः (for विभु)]

— [a]) Ś1 अयं हि लोके विख्यात — For 75[ab], T1. 2 G M subst ·

1191* पौत्रः कृष्णस्य विख्यात· सर्वलोकेषु भामिनि ।

— [c]) T2 G1 विशालाक्ष (for °क्षि) Ś1 नाम्नानिरुद्धो भर्ता ते — G3 om (hapl.) 75[d]-78[a]

76 G3 om. 76 (cf. v 1, 75). K2. 4 om. 76[ab], — [a])

73 न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्ति पराक्रमे ।
73 उत्पाट्य पर्वतानेष पर्वतैरेव शातयेत् ॥ ७६
धन्यास्यनुगृहीतासि यस्यास्ते यदुपुंगवः ।
त्र्यक्षपत्न्या समादिष्टः सदृशः सज्जनः पतिः ॥ ७७
उषोवाच ।
यद्येनं मे विशालाक्षि भर्तारममरोपमम् ।
अद्य नानयसि क्षिप्रं प्राणांस्त्यक्ष्याम्यहं शुभे ॥ ७८
उषाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाब्रवीद्वचः ।
श्रोतुमर्हसि कल्याणि वचनं मे शुचिस्मिते ॥ ७९
यथा बाणस्य नगरं रक्ष्यते देवि सर्वतः ।
द्वारकापि तथा भीरु दुराधर्षा विशेषतः ॥ ८०
न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं द्वारकां पुरीम् ।
आत्मानं मां च रक्षस्व पितरं च विशेषतः ॥ ८१
उषोवाच ।
अनिरुद्धस्य वदनं पूर्णचन्द्रनिभं सखि ।
यद्यहं तं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ८२

K2 V1 Dn1 D5 G2 5 M4 [अ]स्ति (for [अ]स्य). — ^{b}) K3 D5 T4 M1 3 ऽस्य (for ऽस्ति) — ^{d}) G5 M4 पर्वतान् (for °तैर्).

77 G3 om 77 (cf v l 75) — ^{b}) D8 यस्यास्ते पतिरीदृश , T1 2 G1 2 4 5 M यस्या भर्तायमीदृश — ^{d}) S (G3 om , T3 missing) सदृश स (G1 4 °शस्तु) जगत्पतेः.

78 G3 om 78^{a} (cf v l 75) After the ref , K1 3 4 Ñ2 V B D T4 G1 2 4 5 ins

1192* त्वमेवात्र विशालाक्षि योग्या भव वरानने ।
अशक्या हि गतिश्चान्या अगत्या मे गतिर्भव ॥
अन्तरिक्षचरा च त्वं योगिनी कामरूपिणी ।
उपायशिल्पकुशला क्षिप्रमानय मे प्रियम् ॥
उपायश्चिन्त्यतां भीरु अप्रतर्क्यं प्रिये सुखम् । [5]
सिद्धार्था संनिवर्तस्व येनोपायेन सुन्दरि ॥
भवेदापत्सु यन्मित्रं तन्मित्रं शस्यते बुधैः ।
कामार्ता चास्मि सुश्रोणि भव मे प्राणधारिणी ॥

[(L 1) K1 D3 4 चैव , V3 B3 D6 मम (for भव) — (L 2) K3 4 B1 2 Dn D1 5 G2 न शक्या हि , D3 अन्यत्रापि (for अशक्या हि) D3 अन्यत्रापि गतिर्नान्या (for ^{a}). — (L 3) V1 2 B1 2 D8 D1 -वरी ; V3 B3 D6 -गता (for -चरा) D5 अन्तरिक्षं चरित्वा त्वं (for ^{a}) V2 चारिणी (for -रूपिणी) — (L 4) D1 5 G2 उपायस्यास्य कुशला (for ^{a}) D3 पतिम् (for प्रियम्) — G1 om lines 5-8 — (L. 5) K1 D4 (marg as above) सप्रतीक्षे , Ñ2 D8 सप्रतर्क्यं , D3 सप्रत्येव (for अप्रतर्क्यं) — (L 7) K3 कथ्यते (for शस्यते)] — ^{a}) T2 G1 अद्य (for यदि) — ^{c}) D1 T1 2 [आ]नयसे (for °सि) K4 अद्यैव चेन्नानयसि — ^{d}) Ś1 [अ]हं प्रियान् , T1 2 G M शोभने (for [अ]हं शुभे)

79 ^{b}) इदम् (for वच) — K2 om 79^{cd}

80 ^{a}) Ś1 K1 3.4 Ñ2 V2 Dn D8 D1 3-5 T1 4 G2 4 5 नगरी (for °रं). — ^{d}) D1 5 सुरैरपि (for विशेषतः) — After 80, N (except Ś1 Ñ1) T4 G2. 4 5 ins.

1193* अयस्मयप्रतिच्छन्ना गुप्तद्वारा च सा पुरी ।
गुप्ता वृष्णिकुमारैश्च तथा द्वारकवासिभि ॥
प्रान्ते सलिलसंयुक्ता विहिता विश्वकर्मणा ।
रक्ष्यते पुरुषैर्घोरैः पद्मनाभस्य शासनात् ॥
शैलप्राकारपरिखादुर्गमार्गप्रवेशिनी । [5]
सप्तप्राकाररचिता पर्वतैर्धातुमण्डितै. ॥

[L 1) K3 अश्मसघ- , D2 अयोमयै , D4 अश्मयन्त्र- ; D4 यस्माद्यदु (for अगसाय-) K2 सदा ; D6 तथा (for च सा). — (L 2) K2 वृता (for गुप्ता) D2 3 [अ]न्यैर्द्वार (for द्वारक-) K2 Ñ2 V3 B2 D6 तथा द्वाराभिरक्षिभि , K3 द्वारकावासिभिस्तथा (for ^{b}). — (L 3) D2 -सपूर्णा (for -संयुक्ता) — (L 4) K3 4 Dn D8 D1 5 ऽवहितैर् (for पुरुषैर्) K2 V3 B2 3 D6 रक्षिते (K2 °क्षिता) पुरुषव्याघ्रै (for ^{a}). — (L 5) K1 3 4 Dn D4 -प्रदर्शिनी , K2 G4 5 प्रवेशना ; D3 5 -प्रदर्शनी (for -प्रवेशिनी).

81 ^{a}) Ś1 न शक्यमपरिज्ञातैः , K2 V3 B3 D3 शक्या सा न ह्यवि° — ^{b}) K2 B2 T2 G1. 4. 5 M प्रवेष्टुं द्वारका पुरी. — After 18^{ab}, T1 2 G M ins

1194* नानुयोक्ष्यसि मां देवि साहसेऽस्मिंस्तु कर्मणि ।
ततो विरम बुद्धिं त्व दुःप्रापात्स्वप्नवस्तुनः ॥

[(L 1) T2 G1. 3 -युङ्क्षि च (for -योक्ष्यसि). — (L 2) T2 G1 2 4 5 ततो विरम दुर्बुद्धि (T2 G1 बुद्ध्या त्वं) (for ^{a}).] — ^{c}) Dn1 रक्ष त्वं (for रक्षस्व) — ^{d}) T1. 2 G1. 3 M बाणं दैत्यपतिं शुभे.

82 Ś1 M4 om. the ref. After the ref., Ñ (except Ś1 Ñ1) T4 G1 2 4 5 ins :

1195* तव योगप्रभावेण शक्यं तत्र प्रवेशनम् ।
किं मे बहुविलापेन श्रूयतां सखि कारणम् ॥

[(L 1) K2 सम्यक् , D4 शिव (for शक्यं). — (L. 2) K1 -बृथालाप , D3 5 -प्रलपेन (for वि°). B1 बहुना किं प्रलापेन , D4 G1 4 5 किमेव बहुलापेन (for ^{a}). K2 V3 B3 D6 बहुना किं प्र(V3 B3 वि)लापेन प्रतिज्ञा श्रूयतां मम.]

यदि त्वं मे विजानासि सख्यं प्रेम्णा च भाषितम् ।
क्षिप्रमानय मे कान्तं प्राणांस्त्यक्ष्यामि वा प्रियान् ८३
चित्रलेखोवाच ।
एषा गच्छाम्यहं भीरु प्रविश्य द्वारकां पुरीम् ।
भर्तारमानयाम्यद्य तव वृष्णिकुलोद्वहम् ॥ ८४
सा वचस्तथ्यमशिवं दानवानां भयावहम् ।
उक्त्वा चान्तर्हिता क्षिप्रं चित्रलेखा मनोजवा ॥ ८५
तृतीये तु मुहूर्ते सा नष्टा बाणपुरात्तदा ।

C 10023
B 2 118. 96
P 2 118. 96

— ^{b}) K1 3 4 Ñ1 2 B1 2 D (except D6) T4 G4 5 -समप्रभम् (for -निभ सखि) — ^{c}) Ñ1 च न, V3 B3 D6 नैव (for तं न) — ^{d}) D1 5 गच्छेयं, G4 5 गच्छामि (for यास्यामि) — After 82, N (except Ś1 Ñ1) T4 G2 4 5 ins

1196* दूतमासाद्य कार्याणां सिद्धिर्भवति भामिनि ।
तस्माद्दौत्येन मे गच्छ जीवन्ती मां यदीच्छसि ॥

[(L 1) K2 कल्याणि, B1 कार्याणि (for °णां) — (L 2) K2 Ñ2 V3 B1 Dn T4 G4 5 गच्छ त्व, B2 गच्छस्व, D3 ता गच्छ (for मे गच्छ) K2 मा जीवय यशस्विनि (for ^{b})]

83 ^{a}) K2 Dn मे (for त्वं) Ś1 अभि-, K2 Dn2 त्वं वि-, K3 न वि-, K4 D5 मे न, Ñ1 T1 G3 मेऽभि, T2 G1.4 नाभि (for मे वि) — ^{b}) K1 2 सखी-; Dn सत्यं; D2 सखि, D3 T2 G4 5 सख्या, T1 G3 सख्या (for सख्यं). Ś1 G4 5 [अ]भि-, Dn D1 2 5 सु- (for च) — ^{d}) K2 [अ]ह न चेत्, Ñ1 तेऽप्रत (for वा प्रियान्) K1 3 4 Ñ2.3 V B D T4 G2 4 5 तवा(G4 त्वाम)स्मि शरणं गता — After 83, N (except Ś1 Ñ1) T4 G2 4 5 ins

1197* जीवितस्य हि संदेहं क्षयं चैव कुलस्य च ।
कामार्ता हि न पश्यन्ति दूषणं वै कुलस्य च ॥
प्रयत्नो युज्यते कार्येष्विति शास्त्रनिदर्शनम् ॥
त्वं च शक्ता विशालाक्षि द्वारकाया प्रवेशने ।
संस्तुतासि मया भीरु कुरु मे प्रियदर्शनम् ॥ [5]

[(L 1) K2 Ñ2 B3 स्वजनस्य (for [ए]व कुलस्य) — (L 2) D5 प्रणश्यन्ति (for न पश्यन्ति) D5 (marg) Bom Poona eds G(ed) कामिन्यो मदविह्वला (for ^{b}) — After line 2, Ñ2 V1 Dn ins.

1197A* यद्यद्धि युज्यते कर्म तत्तदिष्टं हि कामिनाम् ।
[Dn कामैस् (for कर्म)]

— (L 3) K2 प्रपन्नो युज्यते कार्येषु (for ^{a}) D4 कार्य- (for शास्त्र-). K2 विनिर्णय (for निदर्शनम्) — V3 om. lines 4–5 — (L 4) V1 तत्त्व (for त्वं च) K3 B3 D6 द्वारवत्या॰, D4 G5 °काया (for °काया) K Ñ3 V3 Dn D1 3–5 G4 om. line 5 — (L 5) D6 कुरुष्व (for कुरु मे)]

84 K1 Ñ2.3 V B Dn Ds D1–3 5 T4 G2 4 5 ins after the ref · D4 cont after 1197*

1198* सर्वथा संस्तुता तेऽहं वाक्यैरमृतकल्पकैः ।
कारिता च समुद्योगं प्रियैः कान्तैश्च भाषितैः ॥

[(L 1) K2 प्रस्तुता (for सं°), G2 त्वेवं, G5 वै त्वं (for तेऽहं) Ñ2 V1 -कल्पिभि, D4 5 (marg) G2 4 -कल्पितै G5 -सोदरै (for -कल्पकै) K2 कर्तव्ये मितभाषिणि (for ^{b}). — (L 2) K2 सखि (for प्रियै)]

— ^{a}) M1–3 उषे (for एषा) — ^{b}) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B3 Dn Ds D3 4 6 T4 G5 क्षिप्रं तां, K2 प्रवेक्ष्ये, D1 क्षिप्रतो; D2 क्षिप्रं तद्, D5 T1 क्षिप्रं वै (for प्रविश्य). V3 G4 क्षिप्रं त्वां (G4 वै) द्वारकां प्रति, B1 2 क्षिप्रं द्वारवती पुरीम् — ^{d}) V1 वृष्णिवंश (for तव वृष्णि) K1 Ñ1 2 B1 2 T1 2 G1 3 M -कुलोद्भवम् (for °द्वहम्) — After 84, N (except Ś1 K1 Ñ1) T4 G2 4 5 ins

1199* अनिरुद्धं महाबाहुं प्रविश्य द्वारकां पुरीम् ।

85 V3 om 85^{ab} — ^{a}) K3 4 Dn D1–5 एवं च; D6 T1 2 G1–3 M अखिलं, G4 5 अतुलं (for अशिवं) — ^{b}) K3 4 Dn1 D1 5 (marg by corr as in text) यादवानां (for दान°) Ś1 Ñ1 महात्मनाम्, D3 दुरात्मनाम् (for भयावहम्) T1 2 G1 3–5 M दानवेश्वरकन्यकाम् (G3 °का·). — After 85^{ab}, D4 ins

1200* यादवानां तथैवाहं कुलोद्भूतसमुद्भवम् ।

— ^{c}) V3 B3 D2 6 इत्युक्त्वा, D4 उल्केव (for उक्त्वा च) K1 2 इत्युक्त्वान्तर्हिता तत्र — ^{d}) G2 जवेन सा (for मनोजवा) — After, 85, N (except Ś1 K2 Ñ1) T4 G2 4, 5 ins

1201* सखीभिः सहिता ह्युषा चिन्तयन्ती स्थिता तु सा ।

[D2 हृष्टा, D3 [अ]प्यूषा, D4 तृषा, G5 चोषा (for ह्युषा). K1 D4 स्थिता च सा, Ds2 G2 स्थिता तु सा, D2 स्थिता तदा, D3 स्थिता शुभा, Bom Poona eds G(ed) तु सा स्थिता (for स्थिता तु सा). V3 B1 2 D6 चिन्तयामास त पतिम् (for ^{b})]

86 ^{a}) Ñ2 मुहूर्तेन (for °र्ते सा). G4 5 तृतीयेन मुहूर्तेन — ^{b}) K2 गत्वा, D4 त्यक्त्वा, T2 गता (for नष्टा) Ś1 बाणपुरे, K3 °सुता (for °पुरात्) Ñ2 सा चचाल पुरात्तदा; D2 सखीप्रियचिकीर्षया — After 86^{ab}, Ñ2 V B Dn Ds D2 6 T4 G2 4 5 ins

1202* सखीप्रियं चिकीर्षन्ती पूजयन्ती तपोधनान् ।
[D4 चित्ते सदाशिव देव (for ^{a})]

— ^{c}) K2 तत्क्षण (for क्षणेन) — ^{d}) Ś1 वृष्णि- (for कृष्ण-)

87 G2 om (hapl) 87^{ab}. — ^{a}) T1. 2 G3–5 M कैलासशिखरप्रख्यैः — ^{b}) G2 प्राकारैर् (for प्रासादैर्) — ^{c}) Ś1 तत्र, T1. 2 G1. 3 M एका, Bom. Poona eds G(ed) रम्यां

क्षणेन समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥ ८६
कैलासशिखराकारैः प्रासादैरुपशोभिताम् ।
ददर्श द्वारकां चैव दिवि तारेव संस्थिताम् ॥ ८७

इति श्रीहरिवंशे सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

१०८

वैशंपायन उवाच ।
ततो द्वारवतीमध्ये प्राकारैरुपशोभितम् ।
ददर्श भवनं यत्र प्राद्युम्निरवत्सुखम् ॥ १
ततः प्रविश्य सहसा भवनं तस्य तन्महत् ।
ददर्श मध्ये नारीणां तारापतिमिवोदितम् ॥ २
क्रीडाविहारे नारीभिः सेव्यमानमितस्ततः ।

(for चैव) — ^{d}) K1 तारोपम-, K2-4 V B1 3 Dn Ds1 D1 4-6 T4 G2 तारामिव, B2 तारामुप-; G4 तारेव सु- (for °व सं-)

Colophon om in Ñ1 T3 missing —*Mention of the Epic* Ds2 —*Mention of Khila* N (Ñ1 om) S (T3 missing) —*Adhy name* Ś1 उषाहरणम्, K1 3 4 Ñ2 V1. 2 Dn Ds D3-5 बाणयुद्धम्, K2 द्वारकायां चित्रलेखागमनम्, V3 B D6 चित्रलेखागमनम्, D1 चित्रलेखाप्रयाणे बाणयुद्धम्, D2 उषाचित्रलेखासवादः। चित्रलेखाद्वारकागमनम्, T1 G1. 3 चित्रलेखाद्वारकाप्रवेश ; T2 चित्रलेखाद्वारकापुरीप्रवेश —*Adhy no* (figures, words or both) K3 170, V1 175, V2 174, V3 Dn Ds2 173, D1 66, D3 191, T1 G3 247, T2 G1 249, T4 217, G2 241, G4 250, G5 248, M1-3 211, M4 210 —*Śloka no* K1 135, Dn1 127, D3 120, D4 122

108

☞ This adhy is missing in T3 (cf. v 1 99 21)

1 After the ref, all Mss (except Ś1 Ñ1) ins a passage given in App I (No 33) — K1 2 Ñ2 V B Dn Ds D1-5 S ins after App I (No 33) D6 after 1^{ab}:

1203* ततो द्वारवतीमध्ये कामस्य भवनं शुभम् ।
तत्समीपेऽनिरुद्धस्य भवनं सा स्म पश्यति ॥
सौवर्णवेदिकास्तम्भं रुक्मवैदूर्यतोरणम् ।
माल्यदामावसक्तं च पूर्णकुम्भोपशोभितम् ॥
बर्हिकण्ठानतग्रीवं प्रासादैरेकसंचयै· । [5]
मणिप्रवालसंस्तीर्णं दिव्यगन्धर्वनादितम् ॥

[Ñ2 om line 1. — (L 1) M4 गता (for ततो). D1 कृष्णवेश्मसमीपे तु (for ^{a}) — (L. 2) K1 V1. 2 प्रविश्य च, Ñ2 प्रपश्यति, B3 [अ]नुप°, D1 4 5 विवेश ह, D6 G2 व्यपश्यत, M1-3 ह्यपश्यत, M4 [अ]प्यपश्यत (for स्म पश्यति) Dn भवन तत्प्रविश्य सा, T1 2 G1 3-5 सदन साप्य(G1 सा ह्य-, G4 5 सा वि)पश्यत (for ^{b}) — K2 om lines 3-6 — (L. 3) D3 सुवर्ण- (for सौ°) B1 (marg as above) रूप्य- (for रुक्म-) — (L 4) M3 4 -सिक्त (for -सक्तं). G2 माल्यदामोपसिक्त च (for ^{a}) — (L 5) Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1 2 4-6 T4 -कण्ठनिभ-, T1 G2 3 M4 कण्ठोन्नत- (for -कण्ठानत-) K1 ग्रीव- (for -ग्रीवं). D3 नीलकण्ठनिभग्रीवै·; T2 G1 4. 5 बर्हिकण्ठोन्नतग्रीव- (for ^{a}). D4 अर्क- (for एक-). G2 M -सयमै (for -सचयै) D1 2 5 6 प्रासादैर्कैसंनिभैः; T1 2 G1 3-5 °दैरुपशोभितम् (for ^{b}) — (L 6) K1 B1 D6 T1 -सकीर्ण; Ñ2 V1 2 B2 3 Dn Ds D2 3 T4 G2. 5 -विस्तीर्ण, D4 -निस्तीर्ण- (for -संस्तीर्ण) V3 Dn1 T1 4 G2. 4 M4 देव- (for दिव्य-) D4 -दिव्यगन्धमनोहरम् (for ^{b}).]

— K2 T1. 2 G1-3 M om 1. V2 B1 2 D5 om 1^{ab} — ^{b}) K1. 3 4 Ñ2 3 V1 3 B3 Dn Ds D1-4. 6 T4 G4. 5 प्रासादैर् (for प्राकारैर्). — ^{c}) Ś1 सदनं (for भवनं) Ñ2 V1 D3 तत्र (for यत्र)

2 Ñ2 repeats 2^{ab} after 1204* — ^{a}) K2 Ñ2 (second time) तद्वेश्म (for सहसा) — ^{b}) K2 सानिरुद्धं सुतेजसम्; Ñ2 (second time) अनिरुद्धस्य तेजसम् (sic), T1 2 G1-3 M प्राद्युम्नेर्भवनं महत् — K1 3 4 V B D S (T3 missing) ins after 2^{ab} Ñ2 after the first ocurrence of 2^{ab}:

2204* तत्रानिरुद्धं सापश्यच्चित्रलेखा वराप्सरा ।

[D5 [अ]प्सरोवरा, G2 वराङ्गना (for °प्सराः)]

— ^{c}) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T4 G2 4. 5 मध्ये परमनारीणां. — ^{d}) T1 2 G1 3 ताराधिपम् (for °पतिम्). G2 ताराधिपतिवर्चसम्

3 ^{b}) D5 रोच्यमानम् (for सेव्य°). — ^{d}) G1 च परया

पिबन्तं मधु माध्वीकं श्रिया परमया युतम् ।
वरासनगतं तत्र यथैवैलविलं तथा ॥ ३
चिन्तयाविष्टदेहा सा चित्रलेखा मनस्विनी ।
कथं कार्यमिदं कार्यं कथं स्वस्ति भवेन्मम ॥ ४
सान्तर्हिता चिन्तयित्वा चित्रलेखा यशस्विनी ।
तामस्या छादयामास विद्यया शुभलोचना ॥ ५
हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं कृत्वा चान्तर्हितं तदा ।
उत्पपात गृहीत्वा सा प्राद्युम्निं युद्धदुर्मदम् ॥ ६
सा तमध्वानमागम्य सिद्धचारणसेवितम् ।
सहसा शोणितपुरं प्रविवेश मनोजवा ॥ ७ C 10080 B 2 119 55 F 2 119 55

(for परमया) — K2 reads 3^{ef} after 1205* — ^{e}) K4 परासन- (for वरा°) — ^{f}) Ś1 V2 [ऐ]डविडं (for [ऐ]लविलं) D4 यथा वै धनदं तथा, D6 (marg) G2 M साक्षात्काममिवोदितम्, T1 2 4 G1 3-5 साक्षात्काममिव स्थितम् (T4 °वापरम्). — After 3, K Ñ2 3 V B D (except D3) T4 G2 4 5 ins

1205* वाद्यते समतालं च गीयते मधुरं तथा ।
न च तस्य मनस्तत्र तमेवार्थमचिन्तयत् ॥
स्त्रिय सर्वगुणोपेता नृत्यन्ते तत्र तत्र वै ।
न चास्य मनसस्तुष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति ॥
न चाभिरमते भोगैर्न चापि मधु सेवते ।
व्यक्तमस्य हि तत्स्वप्नं हृदये परिवर्तते ॥
इति तत्रैव बुद्ध्या च निश्चिता गतसाध्वसा
सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये शक्रध्वजोपमम् ॥

[K2 om lines 1-2 Ñ2 om line 1 — (L 1) T4 समतार; G5 च समन्ताच् (for समताल) D2 वाद्यते सुमहाताल (for ^{a}). D4 गायन्त (for गीयते) D2 परम (for मधुर) — (L 2) K1 4 त्वन्यम् (for तमेव). V3 B3 D5 व्यचिन्तयत् (for अ°) — After line 3, K1 Ñ2 B1 D6 ins

1205A* प्रियासु गीयमानासु नृत्यमानासु सर्वश ।

— (L 4) K2 तत्र, B2 T4 G5 चात्र (for चास्य) D1 5 तुष्टिश् (for तुष्टिं) K2 [अ]स्य (for प्र-) — (L 5) K1, 3 B2 [अ]पि, K2 [ए]व, K4 D1 5 [अ]ति- (for [अ]भि-) K2 स्त्रीभिर्; V1, 2 D2 भोगे (for भोगैर्) V3 B1 D5 [अ]ति- (for [अ]पि). — (L 6) K2 एव (for अस्य) V सुस्वप्नो, B1, 3 D5 D6 T4 स स्वप्नो; B2 G(ed) तत्स्वप्नो (for °प्न) G2 वृत्तमस्य हि तत्स्वप्नो, G4, 5 व्यक्तमस्याश्च तत्स्वप्नो (for ^{a}). K2 Ñ2 V3 B3 हृदि स- (for हृदये). — (L 7) D1, 5 T4 बुध्वा (for बुद्ध्या) K2 सा (for च) K4 निश्चया, D5 निश्चिन्ता (for °ता) — (L 8) Ñ2 V1 D5 दृष्ट्वा सा (by transp) K2 D2 मध्ये चक्रधरोपमम् (for ^{b})]

4 ^{a}) K1 3 4 Ñ2 3 V B1 3 D T2 G2 -हृदया, G1 3 -चित्ता सा (for देहा सा) — Ś1 om (hapl) 4^{c}-5^{b} — ^{c}) K3 कथम् (for कार्यम्) — ^{d}) K1 3 4 Ñ2 V B Dn D5 D1 2, 4-6 T4 G2 इति; K2 D3 च मे; M4 तथा (for मम).

5 Ś1 om. 5^{ab} (cf v l. 4). — ^{a}) D6 (marg.) T1 2 4 G M चित्रलेखा (for चिन्तयित्वा) — ^{b}) T4 चिन्तयित्वा (for चित्रलेखा) K1 2 Ñ1 B2 D1 मनस्विनी (for यश°) D6 (marg) T1 2 G M विद्याधरसुता तदा — ^{c}) G1 5 तमप्याच्छादयामास — ^{d}) D3 निद्रया चारुलोचना, T1, 2 G1 3-5 M विद्यया च (M °याथ) नभोगता — K Ñ2 3 V B1 3 D1 3-5 T4 G2 4 5 ins a passage given in App I (No 34) after 5, B2 Dn D5 D2 6 after the first occurrence of 6^{ab}, T2 G1 after 1214*

6 B2 Dn D5 D2 6 repeat 6^{ab} after App I (No 34) — ^{a}) Ś1 D4 M4 हर्म्य- (for हर्म्ये) G2 -मध्ये तु (for -मध्यस्थं) — ^{b}) D6 (both times) T1 दृष्ट्वा (for कृत्वा) T2 G1 [अ]न्तर्हिता (for °तं) D3 च तम् (for तदा) B2 D2 6 (all first time) G2 दृष्ट्वा (D2 हृत्वा) चान्तर्हिता तदा — ^{c}) T1 तं (for सा) — ^{d}) D2 प्राद्युम्न (for °म्निं)

7 ^{a}) K1 V1 2 D3 4 तदध्वानम्; K2 Ñ1 तदा° (for तम°) T1 G1 3 5 M आसाद्य (for आगम्य) — T2 om 7^{bc} — ^{b}) T1 G1 3-5 विद्याधरनिषेवितम् — ^{c}) T1 आनीय (for सहसा) — ^{d}) D52 महाजवा (for मनो°) — After 7, K Ñ2 3 V B D T4 G2 4 5 G(ed) ins

1206* अदर्शनं तमानीय मायया कामरूपिणी ।
अनिरुद्ध महाभागा यत्रोषा तत्र गच्छति ॥
उषायादर्शयच्चैनं चित्राभरणभूषितम् ॥
चित्राम्बरधर वीरं कन्दर्पसमरूपिणम् ॥

[(L 1) G5 तमानीय (for तमा°) K2 B1, 2 D3 दद्दृशुर्न च ता (B2 ता) नार्यो (for ^{a}) — (L 2) T4 तमानीय (for महाभागा) K2 अनिरुद्धसम यान्ती, Ñ2 V3 B D6 °द्धसमेता सा, D3 °द्ध समेता वै (for ^{a}) K2 उषा प्रति सुयोगिनी (for ^{b}) — K2 om line 3-4 — (L. 3) Ñ2 V1 3 G2 उषायै (for °या) V1 B3 -भूषणम्, V3 B2 -स्रजम् (submetric), G2 -[illegible] (for भूषि°) Ñ2 चित्रभूषणभूषितम्, D2 सिद्धाभरण°, D6 विचित्राभरणस्रजम् (for ^{b}) — K3 4 om line 4 — (L 4) Cal ed चित्रायुध- (for °म्बर-) G2 देव (for वीरं) D3 -विग्रहम् (for रूपिणम्) D1, 5 G(ed.) रहस्यमररूपिणम् (for ^{b})]

G2 4 5 cont. T1, 2 G1, 3 M ins after 7. T4 after line 2 of 1206*

1207* तृतीये तु मुहूर्ते सा प्राप्ता बाणपुरं तदा ।

तत्रोषा विस्मिता दृष्ट्वा हर्म्यस्था सखिसंनिधौ ।
प्रवेशयामास तदा संप्राप्तं स्वगृहं ततः ॥ ८
प्रहर्षोत्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वार्थकोविदा ।
त्वरिता कामिनी प्राह चित्रलेखां भयातुरा ॥ ९
सखीदं वै कथं गुह्यं कार्यं कार्यविशारदे ।
गुह्ये कृते भवेत्स्वस्ति प्रकाशे जीवितक्षयः ॥ १०

उषां ता दर्शयामास पश्यैनं यद्यसौ भवेत् ॥
एवमुक्ता तदा कन्या बाणस्य दुहिता ततः ।

[G4 om line 1 T4 om lines 2–3 G2 om line 2 —(L 2) G4 5 उषा तामब्रवीच्चैव (for ^{a}). — (L 3) T1 नृप (for तत)]

8 ^{a}) K2 तं चोषाभिगतं दृष्ट्वा , D3 तथोषाधिगतं दृष्ट्वा , T4 तत्रोषां विस्मितां दृष्ट्वा , G3 तुतोष विस्मितां दृष्ट्वा , M4 तत्रोषा विस्मयाविष्टा — ^{b}) T4 हर्म्यस्थां (for °स्था) T1 2 G2 3 M1–3 -संवृता (for -संनिधौ) M4 हर्म्यस्था सह संवृता — ^{c}) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds D1 4–6 T4 G2 च तं, D2 च तौ (for तदा) — ^{d}) Ś1 वयस्या , K1 3 Ñ2. 3 V1 B2 Dn Ds D1 2 4 5 G2 तदा सा , K2 D3 स्वागतं , Ñ1 V2 तं यत. ; B1 3 D6 सा तदा , M4 संयता (for संप्राप्तं) K4 तदा सान्तर्गृहं तत. — After 8, Ñ2 ins

1208* प्रवेशितेऽनिरुद्धे तु प्रहृष्टा सहिता तया ।
सखीजनसमायुक्ता लज्जमाना शुचिस्मिता ॥

9 ^{a}) Ds हर्षेणोत्फुल्लनयना , D6 T2 प्रहृष्टो° — ^{b}) Ñ1 D2 च , Ñ2 D3 [अ]थ (for [अ]र्थे) — After 9^{ab}, N (except Ś1 Ñ1 D1. 2) T4 G2 4 5 G(ed) ins

1209* सा हर्म्यस्था तमर्घ्येण यादवं समपूजयत् ।
चित्रलेखां परिष्वज्य प्रियाख्यानैरयोजयत् ॥

[(L. 1) K1 2 Ñ2 3 V2 Ds D3 4 स्व- (for सा). — K2–4 D1 om line 2. — (L. 2) V3 B3 D6 प्रयुज्य च , Dn1 Ds2 अतोषयत् , Dn2 प्रतोष्य च , Cal ed नियुज्य च (for अयोजयत्) D5 G(ed) प्रियाख्यानेष्वयोजयत् (for ^{b})]

— Ñ1 om 9^{c}–10^{b} — ^{c}) V3 B1 3 Ds D6 त्वरितं (for °ता) Ś1 T1 G3 M4 भामिनी (for का°) K1 2 D3 4 T2 त्वरितं भामिनी प्रा(K2 °नीमा)ह — ^{d}) K3 भयाकुला , V2 T2 G1. 3–5 M भयान्विता (M2 °ताम्), D4 भयातुराम् (for °तुरा).

10 Ñ1 om. 10^{ab} (cf. v 1 9) — ^{a}) K1 D4 वद (for [इ]दं वै) Ñ2 V2 3 B Ds D6 T4 G2. 4 5 परं , D3 कृतं (for कथ). T1. 2 G1 3 M कार्यं (for गुह्यं). — ^{b}) T1 G3 M कार्याकार्य- , Bom Poona eds. कार्यं गुह्ये ; G(ed) कार्यं गुह्यं (for कार्यं कार्य-) — ^{c}) Ś1 स्वस्ति भवेत् (by transp) — ^{d}) D2 M3 -क्षयम् (for -क्षयः) — ^{d}) G2 प्रकाशे जीविते भयम्. — After 10, T4 ins an addl colophon mentioning adhy no 218 — T4 ins after the addl colophon K Ñ3 V1 2 B Ds2 D1–5 G3. 4. 5 after 10 Ñ2 V3 Dn Ds1 D6 after the first occurrence of 11^{abcd} :

1210* चित्रलेखाब्रवीद्वाक्यं शृणु त्वं निश्चयं सखि ।
कृतं पुरुषकारं हि दैवं नाशयते सखि ॥
न वै देव्याः प्रसादस्ते अनुकूलो भविष्यति ।
अप्रमादात्कृतं गुह्यं न कश्चिज्ज्ञास्यते नर ॥
सख्या वै एवमुक्ता सा पर्यवस्थितचेतना ।
एवमेतदिति प्राह सानिरुद्धमिदं वच ॥
दिष्ट्या स्वप्नगतश्चोरो दृश्यते सुभगो जन. ।
यत्कृते तु वय खिन्ना दुर्लभप्रियकाङ्क्षया ॥
कच्चित्तव महाबाहो कुशलं सर्वतोगतम् ।
हृदयं हि मृदु स्त्रीणां तेन पृच्छाम्यह तव ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा उषाया· श्लक्ष्णमर्थवत् ।
सोऽप्याह यदुशार्दूल शुभाक्षरनरं वचः ॥
हर्षविप्लुतनेत्रायाः पाणिनाश्रु प्रमृज्य च ।
प्रहस्य सस्मितं प्राह हृदयग्राहकं वच. ॥
कुशलं मे वरारोहे सर्वत्र मितभाषिणि ।
त्वत्प्रसादेन मे देवि प्रियमावेदयामि ते ॥
अदृष्टपूर्वश्च मया देशोऽयं शुभदर्शने ।
निशि स्वप्ने मया दृष्टं सक्रत्कन्यापुरं महत् ॥
एवमेवमहं भीरु त्वत्प्रसादादिहागतः ।
न च तद्रुद्रपत्न्या वै मिथ्या वाक्यं भविष्यति ॥
देव्यास्तु प्रीतिमाज्ञाय त्वत्प्रियार्थं च भाविनि ।
अनुप्राप्तोऽस्मि चाद्यैव प्रसीद शरणं गतः ॥

[Before line 1, D1 ins चित्रलेखा , D6 T4 वैशपायन. . —(L. 1) D1 निश्चलं (for °य). V3 B1 D6 शृणु त्वं सखि निश्चयम् , G4. 5 शृणु त्वं सखि मद्वच. (for ^{b}) — K2 om. (hapl) line 2 —(L. 2) K1 3. 4 Ñ2 3 V1 B2 Ds D1–5 कृत पुरुषकारेण , D6 कृत च पुरुषाकार (for ^{a}) K3 Dn G4 5 ध्रुवम् , Ds D2. 4 T4 G2 क्षणात् (for सखि) — Ñ3 om. lines 3–8 — (L. 3) K2 स चेद् , K3 विधिर् ; K4 D1. 5 विधेर् ; Ñ2 V3 B Dn Ds1 D6 G2 यदि , V1. 2 T4 G4. 5 न चेद् , D3 न च (for न वै) K1 द्वेप (for देव्या.). K3 विधिर्देव्याः प्रसादात्ते , Ds2 यदि देव्या. प्रसाद ते , D2 तव देव्या. प्रसादेन (for ^{a}) K4 G2 नानुकूलो , Dn2 Ds2 D5 ह्यनु° , D2 अनुकूलं , D3 प्रातिकूलो (for अनु°). — (L 4) D1 5 अद्य माया· (for अप्रमादात्) Ñ2 ज्ञायते (for ज्ञास्यते). D3 सखि , G4 सुर. (for नर.) — (L. 5) B1 D2 तया , G4 [अ]पि च (for वै). D3 वयस्ययैवमुक्ता सा (for ^{a}) V3 -लोचना (for -चेतना). K3 गन्धर्वस्थितचेतना , T4 समुप° (for ^{b}). — (L 6) K3 D3 एवम् (for एतद्). G4 एव तदिह च प्राह , G5 एवं तदिति हि प्राह (for ^{a}). — V3 om (hapl.) lines 7–12. — (L. 7) K2 D3 दृष्टः , B3 दृष्टा (for दिष्ट्या). K3 स्वप्ने (for

इत्युक्त्वा त्वरमाणा सा गुह्यदेशे स्वलंकृता । कान्तेन सह संयुक्ता स्थिता वै भीतभीतवत् ।

C 11000
B 2 119 76
P 2 119 76

स्वप्न-) K2 दुर्दर्शी (for दृश्यते) Bom Poona eds G(ed) पति (for जन) D3 दृश्यतेऽद्य शुभानने (for ^{b}) —(L 8) Cal ed -काम्यया (for -कङ्क्षया) — V2 om line 9 K2 reads and D2 repeats line 9 after line 12 —(L 9) G2 ते सु- (for तव) K2 D2 (second time) महाभागे (for °बाहो) —(L 10) D3 एवं (for तेन) K2 पृच्छाम्यह-मनामयम् (for ^{b}) — Before line 11, D2 ins वैशंपायन उवाच —(L 11) K3 D4 सूक्ष्मम् (for श्लक्ष्णम्) —(L 12) D3 नृप- (for यदु-) K2 हृदयग्राहक वच, D2 सुभाषित-तर वच, G4 5 शुभाक्षरमिद वच (for ^{b}). —(L 13) G4 5 हर्षैर् (for हर्ष-). K3 -नेत्राणि (for °या) D3 तु, G5 स- (for [अ]श्रु). V1 विमृज्य (for प्र°) —(L 14) G5 विस्मित (for स°) D3 प्रहस्य स्मितहृदयो (for ^{a}) — K2 om line 15 —(L 15) D2 त्वा दृष्ट्वा (for सर्वत्र) Ñ2 [अ]मृत-, V3 प्रिय-, G4 स्मित- (for मित-) D3 [इ]त्याह ता प्रियभाषिणीम् (for ^{b}) —(L 16) V3 B2 3 त्वत्प्रदानान्न सदेह, G2 4 5 °सादाच्च मे देवि (for ^{a}) —(L 17) B1 देशोऽद्य; D3 चित्रे-ऽपि (for च मया) D2 अदृष्टश्च मया देश (for ^{a}) D2 श्रुतो (for देशो) Ñ2 V1 Ds प्रिय- (for शुभ-) V2 -दर्शन (for °ने) B1 न श्रुतश्च कदाचन (for ^{b}) —(L 18) Bom Poona eds G(ed) यथा (for मया) K1 2 D4 T4 G4 दृष्ट (for दृष्ट) D3 निशि स्वप्नो मया दृष्ट (for ^{a}) K2 4 D1 5 -पुरे च या (K2 य), K3 -पुर च यत्, Ñ2 V1 2 Ds1 पुर तव, Ds2 -पुरे तव, D2 -पुर च ते, D3 -पुरे मया (for -पुर महत्) —(L. 19) Cal ed एव हि (for एवम्) G4 एव ह्यह हि ते भीरु (for ^{a}) —(L 20) D3 तद्भव-, G2 रुद्रस्य (for तद्रुद्र-) —(L 21) Ñ2 V1 3 आस्थाय (for आश्राय) G5 देव्या· प्रीतिं मयि तु सा (for ^{a}) D3 भाषितम् (for भाविनि) —(L 22) K1 D3 4 अत्र, D5 आशु (for अनु-) Ds [इ]-वाद्य (by transp) K2 तत्प्राप्तो ह्यहमचैव (for ^{a}) — After line 22, D6 ins an addl colophon mentioning adhy name बाणयुद्धम्.]

B1 2 Ds2 D2 T4 G2 4. 5 cont Ds1 ins. after the second occurrence of 11^{cd}

1211* इत्युक्त्वा रमयामास सोऽनिरुद्धो महायशाः ।

[B2 Ds2 D2 इत्युक्त्वा वरयामास (for ^{a}) D2 T4 G2 4 5 महामना (for °यशा·)]

— After the above, D2 reads line 1 of 1212*

11 Ñ2 V3 Dn Ds1 D6 reads 11^{abcd} for the first time before 1210*. Before 11^{ab}, D6 ins वैशंपायनः —^{a}) Ñ1 रममाणा (for त्वर°) K2 इत्युक्त्वा त्वरमाणस्य —^{b}) Ś1 Ñ1 V2 3 (both times) B2. 3 G5 M1. 2 गुह्ये देशे, K2 रहोदेशे (for गुह्यदेशे). B1 स्वयं गता; D3 T1 2 G1. 3 M1–3 स्वलंकृते (for °ता) — K Ñ3 V1 2 B Ds2 D1–5 T2 4 G1 3–5 G(ed) ins after 11^{cd} Ñ2 V3 Dn D6 after the second occurrence of 11^{cd} Ds1 after 1211*

1212* ततश्चोद्वाहधर्मेण गान्धर्वेण समीयतु· ।
अन्योन्यं रेमतुस्तौ तु चक्रवाकौ यथा दिवा ॥
पतिना सानिरुद्धेन मुमुदे तु वराङ्गना ।

[D4 reads line 1 after 1211* —(L 1) T3 G1. 3–5 ततश्चौद्वाहिक सर्वं (for ^{a}) V3 B1 2 समेत्य च (for समीयतु) —(L 2) K3 D2 4–6 रमतुस् (for रे°) K2 इवे-शितम्, B1 इवाप्सु च, D3 यथा मुदा (for यथा दिवा) — D6 om line 3 —(L 3) K2 D3 आनिरुद्धेन पतिना (for ^{a})]

Ñ2 V B Dn Ds D6 cont T2 4 G1 3–5 G(ed.) ins after line 2 of 1212*.

1213* कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यस्रगनुलेपना ।

[Ñ2 V1 3 -स्रगन्ध- Bom Poona eds G(ed) -वस्त्रानु- (for स्रगनु-)]

D6 T2 4 G1 3–5 G(ed) cont T1 G2 M ins after 11^{cd}

1214* एकदेशे गृहस्यास्य प्रच्छन्ने चैव भामिनी ।
करेणुर्द्विरदेनेव वरयामास संगता ॥
पपौ तस्य मुखं साध्वी समालिङ्ग्य यथाक्रमम् ।
नेत्रे चुचुम्ब सा देवी बाणस्य दुहिता यदुम् ॥
भूयो भूय समाश्लिष्य यथेष्टं मदमोहिता ।
न तृप्तिमाययौ सा तु समालिङ्ग्य यदूत्तमम् ॥

Colophon

वैशंपायनः ।

तामस्या विद्यया युक्तः प्राबुध्यदथ तत्क्षणात् ।
चिन्तयामास तं दृष्ट्वा गृहे स्त्रीजनमद्भुतम् ॥
कोऽयं विधिर्मम महान्न जाने त्वस्य कारणम् ।
स्वप्नोऽयं किं मया दृष्ट उताहो विभ्रमो मम ॥
जागर्म्यहं न मे स्वप्नो न च मे विभ्रमो महान् ।
केयमग्रे स्थिता सुभ्रूर्लतेव च सुपुष्पिता ॥
उद्भ्रान्तहरिणापाङ्गी भ्रूलताभङ्गभाषिणी ।
पीनस्तनोरुजघना ताम्रपादकराधरा ॥
नीलकुञ्चितकेशाढ्या मधुरस्मितभाषिणी ।
मम नेत्रपथाक्रान्ता चन्द्रलेखेव शारदी ।
किमिद नात्र जानामि केनेदं प्रतिपादितम् ॥
दृष्ट्वास्य ववृधे कामस्तामुषां मदमोहिताम् ।
सा च तत्पुरत साक्षात्पानं कर्तुं समुद्यता ॥
अथ तामिङ्गितैर्ज्ञात्वा श्रुत्वा चैव यथार्थत· ।
रमयामास रमणी कामतस्तां मनोरमाम् ॥
सा चापि तं समासाद्य हर्षभीताकुलेक्षणा ।
कामतो रमयामास रोमाञ्चोद्गतकर्कशा ॥
लीलासंलापललितैर्ललना तं समाचरत् ।

रममाणानिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा ॥ ११
तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्ते यदूनामृषभो हि सः ।
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
उषया सह संयुक्तो विज्ञातो बाणरक्षिभिः ॥ १२

करेणुरिव मातङ्गं वाशिता गिरिगह्वरे ॥

[(L 1) G_{3} तेन (for चैव) T_{2} G_{1} प्रच्छन्ना तेन भामिनी (for ^{b}) — (L 4) T_{2} G_{1} स्वयम् (for यदुम्) — After lines 6, $T_{1,2}$ G_{1} ins

1214A* अनिरुद्ध महाबाहु निद्रापरवश गतम् ।

— Colophon om in T_{4} G(ed) — *Adhy name* T_{1} $_{2}$ G_{1} $_{3}$ उषानिरुद्धसगम, M_{4} बाणयुद्धम् — *Adhy no* T_{1} G_{3} 248, T_{2} G_{1} 250, T_{4} 219, G_{4} 251, G_{5} 249, M_{1-3} 212; M_{4} 211 — After the ref, T_{2} G_{3} $_{4}$ ins .

1214B* ततोऽनिरुद्ध स्वप्ने तु स्वपुराच्चित्रलेखया ।
नीतो बाणपुर सद्य सगतश्चोषया सह ॥
दृष्ट्वैवं स्वप्नसंसर्ग उषया स्वस्य चाद्भुतम् ।
[G_{4} om lines 1^{a}–2^{a}]

— D_{6} T_{4} om lines 7–25 G_{1} om line 7 — (L 7) T_{2} G_{1} $_{3}$ प्राद्युम्नि प्रतिबुध्य स (T_{2} °ध्यत) (for ^{b}) — (L 8) T_{1} G_{3} M_{1-3} गृह- (for गृहे) — G_{1} om (hapl) lines 14–15 — (L 18) T_{2} अथ (for मद-) — (L. 19) T_{1} पाद, M_{4} पद (for पान) — After line 20^{a}, T_{2} $G_{1,3}$ ins .

1214C* वचनेन विमोहिताम् ॥
स ततश्चित्रलेखा तामवेक्ष्योवाच यादव ।
द्वारकानगराच्छीघ्रमानीतश्चित्रलेखया ॥
बाणस्य नगर प्राप्य सगतोऽस्म्युषया रह· ।
एव स्वप्नो मया दृष्टो विचित्रोऽदृष्टपूर्वक· ॥
कोऽयं विधिर्ममायात' का त्व कैषा च भामिनी ।
केय पुरी गृह कस्य तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥
इति ब्रुवन्त त दृष्ट्वा चित्रलेखा वचोऽब्रवीत् ।
अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन ॥

[(L. 1) T_{2} वदनेन (for वच°) G_{3} मदनेन विमोहिता. — (L 2) G_{3} ततश्च (for स ततश्) — (L. 5) G_{3} विचित्रो दृष्टिपूर्वकम् (for ^{b})]

— After line 25, T_{2} G_{1} ins. App. I (No 34) T_{2} G_{1} $_{3}$ om. lines 20^{b}–21^{b} T_{2} G_{1} read line 22^{a}–st 12 after line 2 of 1217* repeating st 12 in its proper place — (L. 22) M_{4} [अ]विफ (for [अ]पि त) T_{1} हर्षाभिकुशलेक्षणा (sic), T_{2} $G_{1,3}$ हर्षभीत्याकुलेक्षणा (for ^{b}) — (L. 23) M रामापि (कामतो) T_{2} G_{1} $_{3}$ M_{4} रोमाञ्चोद्भेदकर्कशा (for ^{b}). — (L. 24) T_{2} G_{1} प्रीत्या (for लीला-). M -विलास- (for संलाप-) — (L 25) G_{3} वाहिता (for वाशिता)]

— K_{1} $_{2,4}$ D_{1} $_{2,4,5}$ T_{4} G_{2} om 11^{ef} — ^{e}) $Ś_{1}$ **अविज्ञाता** (for **रममाणा**). — ^{f}) $Ś_{1}$ **रममाणा**; B_{2} $_{3}$ **ह्यविज्ञाता** (for **अ°**) K_{3} G_{4} **सुता** (for **तु सा**) T_{1} $_{2}$ G_{1} $_{3}$ $_{5}$ M **रराज तरु(** M_{1} $_{2}$ $_{4}$ **रम)णी भृशम्**

— After 11, $T_{1,2}$ G_{1} $_{3-5}$ M G(ed) ins.

1215* पपौ चास्या मुखं कामी समालिङ्ग्य दृढं यदुः ।
परस्परं समाश्लिष्य परस्परमुखं पपु· ॥
तयोद्यतां ततो माध्वी पपौ शिष्टामपाययत् ।
तयोरेवं तदा कामो ववृधे जनसंसदि ॥
चित्रलेखा तत साध्वी भूषयामास भूषणैः ।
वस्त्रैराभरणैश्चित्रैर्माल्यैश्च बहुगन्धिभिः ॥
रराज यदुवीरस्तु रोहिण्या चन्द्रमा यथा ।
सौधमार्गे ततस्तौ तु दंपती रेमतुश्चिरम् ।
तां तथा रमयामास यथेष्टं यदुनन्दनः ॥

[(L 1) T_{2} G_{1} सा हि (for पपौ) T_{1} (*inf. lin* as above) G_{4} $_{4}$ M_{1} वपु, T_{2} G_{1} वधूम् (for यदु). — (L. 2) T_{1} M_{4} G(ed) -मुख पपौ, T_{2} G_{1} $_{3}$ -समन्वितौ (for -मुख पपुः) — After line 2, T_{2} G_{1} $_{3}$ ins

1215A* परस्परस्य वदनं पपतुस्तौ परस्परम् ।

— (L 3) G_{4} $_{5}$ तयोद्धृता (for °द्यता) G_{4} $_{5}$ तामाश्लिष्टाम् (for पपौ शिष्टाम्) — (L 4) M_{1-3} ववृधे रहसि प्रभो (for ^{b}). — (L 5) T_{2} G_{1} तु त (for तत). — After line 6, T_{2} $G_{1,3}$ ins .

1215B* अलङ्कृतस्तया तत्र संगतश्चोषया रहः ।]

While T_{2} G_{1} cont after line 9 ·

1216* पपौ तस्य मुखं साध्वी समालिङ्ग्य यथाक्रमम् ।
नेत्रे च चुम्बितो देवी बाणस्य दुहिता सखी ॥

12 For the sequence and the repetition in T_{2} G_{1}, cf. v 1 11 — ^{a}) K_{2} $D_{2,3}$ G_{5} **प्राप्तो** (for **प्राप्ते**). T_{2} G_{1} (both first time) **तस्मिन्क्षणेऽनिरुद्धोऽपि**. — ^{b}) T_{2} G_{1} (both second time) **वृषभोऽपि** (for **ऋषभो हि**) — ^{d}) K_{2} $_{4}$ V_{2} T_{2} (both times) G_{1} (second time). $_{4,5}$ **-गन्धानु-**; $Ñ_{2}$ **-स्रग्गन्ध-** (for **-स्रगनु-**) — ^{e}) K_{2} M_{1} **संसक्तो**, T_{2} G_{1} (both first time) $_{5}$ M_{4} **संयुक्तं** (for **संयुक्तो**). — After 12^{e}, T_{1} $_{2}$ G M G(ed) ins :

1217* दमयन्त्या नलो यथा ।
विजहार यथाकामं रमयंस्तामुषां शुभाम् ॥
Colophon.

वैशंपायन ।
अथ तस्यामवस्थाया स्थविरा वेत्रपाणयः ।
आमुक्तकञ्चुका राजन्कञ्चुकीया' समन्ततः ॥
अनिरुद्धं ततो ज्ञात्वा सार्धं कन्यापुरे स्थितम् ।
उषया बाणसुतया रमयन्तं यथेष्टतः ॥

ततस्तैश्चारपुरुषैर्बाणस्यावेदितं तदा ।
यथादृष्टमशेषेण कन्यायास्तद्व्यतिक्रमम् ॥ १३
ततः किंकरसैन्यं तु व्यादिष्टं भीमकर्मणा ।
बलेः पुत्रेण बाणेन वीरेणामित्रघातिना ॥ १४
गच्छध्वं सहिताः सर्वे हन्यतामेष दुर्मतिः ।
येन नः कुलचारित्रं दूषितं दूषितात्मना ॥ १५

उषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् ।
असंप्रदानाद्योऽस्माभिः स्वयंग्राहमधर्षयत् ॥ १६
अहो वीर्यमहो धैर्यमहो धार्ष्ट्यं च दुर्मतेः ।
यः पुरं भवनं चेदं प्रविष्टो नः सुबालिशः ॥ १७
नानाशस्त्रोद्यतकरा नानारूपधरास्तु ते ।
दानवाः समभिक्रुद्धाः प्राद्युम्निवधकाङ्क्षिणः ॥ १८

C 11009
B 2. 119 85
P 2 119 85

रक्षिण सहसा गत्वा भीता बाणान्तिकं तदा ॥
अथ दीप्तायुधोदग्रा नित्य सुपरिरक्षका. ।
ते भीता कथयामासुरनिरुद्धस्य चेष्टितम् ॥
एष कश्चिन्महाराज उषया सह संगत ।
स्थित. कन्यापुरे राजन्कश्चासौ कुत इत्यपि ॥
आयात· सहसा राजन्न विद्मोऽस्य गतिं विभो ॥
श्रुत्वैतद्रोषयुक्तस्तु बल बाणो निरीक्ष्य तत् ।

[G2 4 om line 1 — After line 1, T2 G1 3 ins :
1217A* सरस्वत्या यथा ब्रह्मा लक्ष्म्या नारायणो यथा ।
— (L. 2) T1, 2 G1 2, 4 M1–3 विरराज (for विजहार). T2 G3 5 यथानन्द , G1 2 तथाप्येष (for यथाकाम) M2 3 प्रियाम् (for शुभाम्) — Colophon. — *Adhy name* T1, 2 G1 3 उषानिरुद्धसगम , M4 बाणयुद्धम् — *Adhy no* T1 3 249 ; T2 G1 251 ; G4 252 ; G5 250, M1–3 213 , M4 212 —(L. 4) T1 G3 M1 3 कञ्चुकेया ; M2 काञ्चुकीया (for कञ्चु°) —(L 5) T1 G3 M1–3 स्थिता (for स्थितम्) —(L 7) G1 transp गत्वा and भीता — (L 8) T1 G3 अथ दीप्ता यथोदग्रा (for ^{a}) — (L 9) T1 G3 भीतास्ते (by transp) — (L. 10) T1 G3 M1–3 सुतया (for उषया) — T1 G4 G(ed.) om line 13 — (L 13) G1 निरीक्षितै· , M2 निरैक्षत (for निरीक्ष्य तत्)]

— T1, 2 G1, 3, 5 M1–3 om 12^{f}–13^{d} — ^{f}) K2 ऽचिराज्ज्ञातोऽथ रक्षिभि· ; G4 विज्ञातो देव*र्षिभि

13 T1 2 G1, 3 5 M1–3 om. 13 (cf v. l 12), Ś1 om 13 — ^{a}) K3 तत्र (for ततस्) D1 ऽन्तश्चरै· (for तैश्चार-) K2 ततस्त्वन्त:पुरचरैर् — ^{b}) K1 3 4 Ñ2, 3 V B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 G2 4 M4 द्रुतम् , G2 ध्रुवम् (for तदा) — ^{c}) K2 यथादृष्टो ह्यशेषेण — ^{d}) K2 व्यतिक्रम ; K3 Ñ1 G4 M4 अतिक्रमम् ; G2 व्यतिक्रमे (for °क्रमम्). D5 कन्यायास्ते व्यतिक्रम:

14 T1 om (hapl) 14^{b}–17^{a} — ^{b}) K2 व्यादिष्टं बलिसूनुना , Dn °ष्टं तस्य निग्रहे . — K2 om. 14^{cd} — ^{cd}) Ñ1 V3 D6 T2 G1 3–5 M वीरेण बाणेन (by transp), D3 शूरेण शूरेण .

15 T1 om. 15 (cf. v. l. 14). — ^{c}) K1 अनेन , B1 D2 येन मे , G4 5 येनान्त (for येन नः) — ^{d}) G5 तेन मे (for दूषित) D3 दूषित दुष्कृतात्मना . — After 15, G3 reads 17^{ab}, repeating it in its proper place

16 T1 om 16 (cf v l 14) — ^{a}) D6 M1–3 दूषितायां (for धर्षि°) — ^{b}) V1 दूषितं (for धर्षितं). T2 G1, 4 5 M धर्षितं न कुलं भवेत् — ^{c}) Ś1 K2 Ñ2 V B Ds D2 6 T4 G2 असंप्रदत्तां योऽस्माभि — ^{d}) K2 D2 T2 G1, 3–5 M1–3 स्वयंग्राहाद् (for °ग्राहम्).

17 T1 om 17^{a} (cf v l 14) G3 reads 17^{ab} for the first time after 15 — ^{a}) Ś1 रूपम् , D1 वीर्यम् (for धैर्यम्) K2 4 D3 अहो धैर्यमहो वीर्य(K4 धाष्ट्यं)म् — ^{b}) K4 शौर्यं (for धाष्टर्यं) Ñ2 Ds सु- (for च) T1 तद्व्यादिष्ट च दुर्मति· — ^{c}) D3 च गृहं (for भवनं) — ^{d}) Ś1 Ñ1 2 Dn1 Ds2 D1 5 T1 4 G3 M1 2 स (for सु-) — After 17, N (except Ś1 Ñ1) T4 G2 4 5 G(ed) ins

1218* एवमुक्त्वा पुनस्तांस्तु किंकरांश्चोदयद्भृशम् ॥
ते तस्याज्ञामथो गृह्य सुसंनद्धा विनिर्ययु ।
यत्रानिरुद्धो ह्यभवत्तत्रागच्छन्महाबला. ॥

[(L 1) K2 निग्रहार्थं , G4 5 ततस्तास्तु (for पुन°). K3 D5 नोदयन् ; V2 D1 3 चोदयन् (for °यद्) K2 V3 B1 2 D6 किंकरानभ्यचो(K2 °नो)दयत् (for ^{b}) —(L 2) K1 D4 ते च तस्य वचो गृह्य (for ^{a}). G2 सनद्धाश्च (for सुसनद्धा)]

18 ^{a}) T1 G3 M तत ; T2 स्थित- (for नाना-) — ^{b}) V1 D2 G5 -भयंकरा: ; D3 -भयानका (for -धरास्तु ते). Ś1 नानारूपास्तत्रसुस्ते , K1, 3 4 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D1 4–6 T4 G2 4 °पा भयंकरा , K2 °पास्तथा स्म ते , Ñ1 °पास्ततस्तत. — ^{c}) Ñ2 V1 D5 समति- , T2 सर्वत (for समभि·) — After 18, N (except Ś1 Ñ1) T2 4 G1 3–5 ins .

1219* रुदते तद्बलं दृष्ट्वा बाष्पेणावृतलोचना ।
प्राद्युम्निवधभीता सा बाणपुत्री यशस्विनी ॥
ततस्तु रुदतीं दृष्ट्वा तामुषां मृगलोचनाम् ।
हा हा कान्तेति वेपन्तीमनिरुद्धोऽभ्यभाषत ॥
अभयं तेऽस्तु सुश्रोणि मा भैस्त्वं हि मयि स्थिते ।
संप्राप्तो हर्षकालस्ते न तेऽस्ति भयकारणम् ॥
कृत्स्नोऽयं यदि बाणस्य भृत्यवर्गो यशस्विनि ।

ततस्तेषां स्वनं श्रुत्वा सर्वेषामेव गर्जताम् ।
सहसैवोत्थितः शूरस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥ १९

तमापतन्तं दृष्ट्वैव संदष्टौष्ठं महाभुजम् ।
प्रासादाच्चावरोहन्तं भयार्ता विप्रदुद्रुवुः ॥ २०

आगच्छेत न मे चिन्ता भीरु पश्याद्य विक्रमम् ॥
तस्य सैन्यस्य निनदं श्रुत्वाभ्यागच्छतस्तत ।
सहसैवोत्थित श्रीमान्प्राद्युम्निः किमिति ब्रुवन् ॥
अथास्यापश्यत बलं नानाप्रहरणोद्यतम् ।
स्थितं समन्ततस्तत्र परिवार्य गृहं महत् ॥
ततोऽभ्यगच्छत्त्वरितो यत्र तद्वेष्टितं बलम् ।
क्रुद्धः स्वबलमास्थाय संदश्य दशनच्छदम् ॥
ततो युद्धमपोढानां बाणेयानां निशम्य तु ।
सा चित्रलेखा सस्मार नारदं देवदर्शनम् ॥
ततो निमेषमात्रेण संप्राप्तो मुनिपुंगवः ।
स्मृतोऽथ चित्रलेखाया पुरं शोणितसाह्वयम् ॥
अन्तरिक्षे स्थितस्तत्र सोऽनिरुद्धमथाब्रवीत् ।
मा भयं स्वस्ति ते वीर प्राप्तोऽस्म्यभिमतस्तव ॥
ततश्च नारदं दृष्ट्वा सोऽभिवाद्य महाबल ।
प्रहृष्ट सुमना भूत्वा युद्धार्थमभ्यवर्तत ॥

[K2 4 D1. 3 om lines 1–2 Before line 1, Ñ2 V2 3 read lines 9–12, repeating the same in their proper place B2 3 Ds2 D4 6 G5 read lines 1–8 after line 12 — (L 1) K1 D5 रुदन्ती, K3 B2 Dn D2 4 G3 रुरोद (for रुदते) D2 अश्रुणा (for बाष्पेण) T2 G1 [अ]र्दित- (for [आ]वृत-) — T4 G2 om (hapl) lines 3–7 — (L 3) K2 तत्रासौ (for ततस्तु) K1 D4 मुग्धा, Bom Poona eds G(ed) सुता (for उषा). D2 चारु- (for मृग-) — (L 4) T2 G1 3–5 हा तातेति च रोदन्तीम् (for ^{a}) K3 त्वभाषत; D3 G4 5 ह्य° (for ऽभ्य°) — (L 5) K1 D4 मयि स- (for हि मयि) — (L 6) B2 D5 G3 [इ]ह (for the second ते) — (L 8) V3 B D1 5 6 G2 4 आगच्छति K3 आगच्छेन्न च मे चिन्ता, T2 G1 5 °दिति ते चिन्ता (for ^{a}). — B1 Ds1 om lines 9–11 D6 om lines 9–10 D3 om line 9 — (L 9) K1 [अ]स्यागच्छतस्, K4 चाग° (for [अ]भ्या°). K2 श्रुत्वा न्यासगत तदा, T2 G1 3 कृत्वा गच्छेयमङ्गने (for ^{b}) — After line 9, T2 G1 read 19^{cd} T2 G1 3 om lines 10–14. K2 om lines 10–12 — (L 10) Ñ2 V3 (both both times) B1 3 Ds2 शूर (for श्रीमान्) — (L 11) K1 D5 अथासौ, K3 अचास्य, Ñ2 (second time) V1 2 (both times) तत सो, D1 2 4 अथ सो (for अथास्य) Ñ2 (first time) V3 (both times) B2 3 Ds2 अथाप(Ñ2 °थोऽप)श्यत तत्सैन्यं, G2 °स्यापश्यतस्तत्र, G4 5 °पतद्बलं क्रुद्ध (for ^{a}). — (L. 12) D2 भयंकर समन्ताच्च (for ^{a}) — G3 reads lines 13–22 after 1221*. — (L 13) K2 Ñ2 V B2 3 Dn Ds D3. 4 G2 तद्बिष्ठित, D2 तिष्ठति तद्° (for तद्वेष्टित). — (L. 14) K3, 4 Ñ2 V1, 2 Dn D1. 3. 5 G4 अदशद्; B3 संदष्ट- (for सदश्य) — (L 15) Bom Poona eds. G(ed) योद्धुम् (for युद्धम्) K1 D3 4 बलौघाना, K2 अपोढव्यं, D2 उपेताना, G2 तु योधाना (for अपोढाना) D2 बाणाद्याना (for बाणेयाना) K2 श्रुत्वा सैन्यस्य निस्वनम् (for ^{b}) — (L 16) K3 4 Ñ2 V2 B2 Dn D3 D1–3 [अ]स्मरत (for सस्मार) K2 V3 B1 असुरचित्रलेखा वै (for ^{a}) V1 D1 G5 -दर्शिनम् (for -दर्शनम्) — (L 18) T2 G1 स्मरणाच् (for स्मृतोऽथ) — (L 19) K3 Ñ2 V1 अन्तरिक्षगतस्तत्र (K2 °स्तेषा) (for ^{a}). — (L 20) V3 B1 3 Dn D6 मा भैस्त्व, G1 5 अभय (for मा भय) G2 अभय तेऽस्तु हे वीर (for ^{a}) K B3 D1–5 [अ]न्तःपुर, Dn [अ]रिपुर (for [अ]भिमतस) — (L 21) Ñ2 ऽनिरुद्धो, D2 ऽभिवाद्य (for °वाद्य) K2 महाभुज (for °बल) — (L 22) K2 सप्रहृष्ट (प्रहृष्ट सु-) V3 B1 सं(B1 प्र)हृष्टमानसो भूत्वा (for ^{a}) K3. 4 V1 B1 2 D3 T2 G2–5 अभिवर्तते (for अभ्यवर्तत) K2 युद्धाय समवर्तत, V3 B3 D6 °र्थमुपचक्रमे, D1 2. 5 °र्थं सोऽभ्यवर्तत (for ^{b})]

T2 G1 4 5 cont M4 ins after 18 ·

1220* वध्यतां वध्यतामेष गृह्यतां गृह्यतामयम् ।
हन्यतां हन्यतां क्षिप्रमित्यूचुर्दानवास्तदा ॥

19 T1 G3 M1–3 om 19^{ab} — ^{a}) Ś1 D2 G1 M4 वचः (for स्वनं) — ^{b}) T4 गच्छताम् (for गर्जताम्). — M4 om 19^{cd} T2 G1 read 19^{cd} after line 9 of 1219*. — ^{c}) G3 इत्युक्त्वा (for सहसा). T2 G1 इत्युक्त्वा चोत्थित. शूरस, M1–3 सहसोत्थाय शूरस्तु. — After 19, T1. 2 G1 3–5 M ins. :

1221* निरुद्धोऽपि तया तत्र बहुशो युद्धदुर्मदः ।
भीतया भीत एवासौ धावति स्म तथासुरान् ॥

— After the above, G3 reads lines 13–22 of 1219*.

20 ^{a}) K3 4 Ñ2. 3 V1. 2 B2. 3 Dn D1 3. 5 T4 G2 M4 संप्रेक्ष्य; D2 ते दृष्ट्वा, T1. 2 G1. 3–5 आलोक्य (for दृष्ट्वैव). K1 D4 तमायान्त तु संप्रेक्ष्य — ^{b}) D2 महाबलम् (for °भुजम्). K2 T1 2 G1. 3–5 M संदष्टौष्ठपुटं यदुम् (K2 तथा); D1 °ष्ठमहाभुज. — ^{c}) T1. 2 G1 3–5 अव- (for चाव-) — After 20^{c}, T1. 2 G1. 3–5 M ins

1222* नदन्तं सिंहवत्तदा ।
तस्य नादेन वै राजन्

— ^{d}) K2 भयार्तास्ते; T2 G1 तं भयार्ता; G2 भयात्ते सं- (for °र्ता वि-).

21 ^{a}) D6 T4 G2 5 सोऽन्तःपुर- (for अन्त.°). T1. 2 G1. 3 M4 -गतद्वारं (for द्वारगतं). B1 स्थितमन्तःपुरद्वारि. — ^{b}) K2 चायतम्; B1 सुप्रभम्; G2 आयुधम् (for चातुलम्).

अन्तःपुरद्वारगतं परिघं गृह्य चातुलम् ।
वधाय तेषां चिक्षेप नानायुधविशारदः ॥ २१
ते सर्वे बाणवर्षैश्च गदाभिस्तोमरैस्तथा ।
असिभिः शक्तिभिः शूलैर्निजघ्नू रणगोचरम् ॥ २२
स हन्यमानो नाराचैः परिघैश्च समन्ततः ।
नाक्षुभ्यत्सर्वभूतात्मा नदन्मेघ इवोष्णगे ॥ २३
आविध्य परिघं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
सूर्यो दिवि चरन्मध्ये मेघानामिव सर्वतः ॥ २४
ते हन्यमाना रौद्रेण परिघेणामितौजसा ।
प्राद्रवन्त भयात्सर्वे मेघा वातेरिता यथा ॥ २५
अनिरुद्धो नदन्हृष्टः सिंहनादं व्यरोचत ।
घर्मान्ते तोयदो व्योम्नि नदन्निव महास्वनः ॥ २६
तिष्ठध्वमिति चुक्रोश दानवान्युद्धदुर्मदान् ।
प्राद्युम्निर्व्यहनच्चापि सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥ २७
तेन ते समरे सर्वे हन्यमाना महात्मना ।
यतो बाणस्ततो भीता ययुर्युद्धपराङ्मुखाः ॥ २८
ततो बाणसमीपस्थाः श्वसन्तो रुधिरोक्षिताः ।
न शर्म लेभिरे दैत्या भयविक्लवलोचनाः ॥ २९ C 10133 B 2 119 10; P 2 119. 109

— ^{c}) Ñ1 जग्राह (for चिक्षेप)

22 ^{a}) D2 सर्वे ते (by transp) V2 -वर्षेण (for -वर्षैश्च) D3 सर्वे बाणाभिवर्षैश्च — ^{b}) K Ñ2. 3 V B D T4 G2 मुशलैस् (for तोमरैस्) — ^{c}) Cal ed पट्टिशैः (for शक्तिभि·) T2 G1 घोरैर् (for शूलैर्) — ^{d}) Ś1 -कोविदा , K1. 3. 4 Ñ2. 3 V B Dn Ds D1. 3–6 T4 -गोचरा , K2 °रान्, D2 -भूमिगा. (for -गोचरम्). G2 निजघ्नुश्च रणेचरा

23 ^{a}) Ś1 ताड्यमानो (for हन्य°) — ^{b}) T1. 2 G1. 3. 5 M परिघै. पट्टसैस्तथा — After 23^{ab}, K1 Ñ2. 3 V B Dn Ds D1. 4–6 T4 G2. 4. 5 ins

1223* दानवै समभिक्रुद्धैः प्राद्युम्निः शस्त्रकोविदैः ।

— ^{c}) M1–3 नाक्षुभ्यत हि भूता(M3 भद्रा)त्मा· — ^{d}) K4 D8 नदन्मेघैरिवोष्णगुः

24 B1. 3 reapeat 24^{ab} after 27^{ab} — ^{a}) B3 (second time) तेषां (for घोरं) B1 (second time) आविध्य परमं तेषां. — ^{b}) K2 मध्ये तेषां (by transp); B1 (second time) मध्ये वीरो K V1. 3 B3 (first time) D व्यतिष्ठत, M3 ह्यवस्थित (for व्य°). — ^{c}) K1 ह वि- (for दिवि) — ^{d}) Ñ1 देवानाम् (for मेघा°) Ś1 पर्वतम्, T1. 2 G1 M3. 4 सर्वशः, G2 भारत (for सर्वत). G3 M1. 2 देवानामिव सर्वश· — K1. 3. 4 Ñ2. 3 V B D T4 G2–5 ins after 24 · T2 after 25 G1 after 28 :

1224* दण्डकाष्ठाजिनधरो नारदो हृष्टचेतनः ।
साधु साध्विति वै तत्र सोऽनिरुद्धमभाषत ॥

[(L. 1) B2 Dn Ds D2. 5 T4 G3 -कृष्णाजिन- (for -काष्ठाजिन) T2 G1 ततो दण्डाजिनधरो, G3 तत· कृष्णाजिनधरो (for ^{a}) B1 D2. 6 G2 -मानस (for -चेतन)]

25 ^{a}) K2 वध्यमाना (for हन्य°) — ^{b}) Ś1 K2 D6 T2 [अ]मितौजसः, K4 [अ]मिततेजसा (hypermetric); D3 समन्ततः (for [अ]मितौजसा). — ^{c}) K2 प्राद्रवन्वै (for °वन्त) — ^{d}) K2 Ñ1 V3 B1 D6 T1 G3–5 M इव (for यथा) — After 25, N (except Ś1) T4 G2. 4 ins. .

1225* विद्राव्य दानवान्वीर परिघेणाशुविक्रम ।

[K2 Ñ1 V3 B1. 3 विद्राव्य दानवानीक (for ^{a}). K1. 3. 4 V2 Dn D3. 4 T2 G4 सु- (for [आ]शु-).]

While T3 ins 1224* after 25

26 ^{a}) K1 ततो हृष्ट ; K3. 4 D4 रणे रुष्ट ; Ñ2. 3 V1. 2 B3 Dn Ds D1–3. 5 M4 रणे हृ(D3 तु)ष्टः ; B1. 2 T4 G2. 4. 5 रणे क्रु(T4 G2 रु)द्ध (for नदन्हृष्ट). — T2 om 26^b–28^a. — ^{b}) K1. 3. 4 Ñ2 V1. 2 B2. 3 Dn Ds D1. 3–5 T4 G2. 4. 5 ननाद च , K2 Ñ1 V3 B1 D6 व्यमुञ्चत, D2 मुमोच च (for व्यरोचत) — ^{c}) Ś1 तोयदैर्, Ds2 D1 °दा (for °दो). K2 मूर्ध्नि (for व्योम्नि) — ^{d}) D1 नदन्ति च , D3 गर्जन्निव (for नद°). Ñ2 महासुर ; G1 °स्वनम् (for °स्वन)

27 T3 om 27 (cf v 1 26) K2 om 27 — ^{b}) T1 G1. 3. 5 M1–3 दुर्मद· (for °दान्). — After 27^{ab}, B1. 3 repeat 24^{ab} — ^{c}) Ś1 G4 विहरंश्च ; V3 व्यवधच्, B3 न्यहनच्, D1 व्यनदच्, D3 व्याहतश्च, D6 न्यवधीच् (for व्यहनच्) T1 G1. 3. 5 M प्राद्युम्निरवधीत्सर्वान् — ^{d}) K1. 3. 4 Ñ1. 2 V B Dn1 D1. 3–6 T4 सर्वान् (for सर्व).

28 T2 om 28^{abc} (cf v. 1 26) — ^{a}) T1 G1. 3 M तात (for सर्वे) — ^{b}) Ds2 महासुराः (for °त्मना) — ^{c}) K2 योधा (for भीता) — ^{d}) K2 ययुर्द्वैद्वपराक्रमाः (sic). — After 28, G1 ins 1224*.

29 ^{b}) D1 स्रवन्तो (for श्वसन्तो) — ^{d}) K4 -विह्वल- (for विक्लव-) Ś1 -चेतनाः, G5 चेतस· (for -लोचनाः). T2 G1 भयविह्वलचेतना

30 ^{a}) K2 B1. 3 D6 [इ]ति च ; K4 B2 [इ]ति ते ; T1. 2 G1. 3–5 [इ]त्येवं (for इति) V3 मा भैष्टेति च मा भैष्ट ; D2 मा भैष्ट च मा भैष्टेति· — ^{b}) K1 V1 Ds D3. 4 तेन प्र-, Dn

मा भैष्ट मा भैष्ट इति राज्ञा ते तेन चोदिताः ।
त्रासं विसृज्य चैकस्था युध्यध्वं दानवर्षभाः ॥ ३०
किमिदं लोकविख्यातं यश उत्सृज्य दूरतः ।
भवन्तो यान्ति वैक्लव्यं क्लीबा इव विचेतसः ॥ ३१
कोऽयं यस्य भयत्रस्ता भवन्तो यान्त्यनेकशः ।
कुलापदेशिनः सर्वे नानायुद्धविशारदाः ॥ ३२
भवद्भिर्न हि मे युद्धे कार्यं साहाय्यमद्य वै ।
अब्रवीद्ध्वंसतेत्येवं मत्समीपाच्च नश्यत ॥ ३३
अथ तान्वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयन्बहुधा बली ।
व्यादिदेश रणे शूरान्सर्वानयुतशः पुनः ॥ ३४
प्रमाथगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निग्रहे ।
अनीकं सुमहद्रात्रौ नानाप्रहरणोद्यतम् ॥ ३५
तत्रान्तरिक्षं बहुधा विद्युद्भिरिवाम्बुदैः ।
बाणानीकैः समभवद्व्याप्तं संदीप्तलोचनैः ॥ ३६
केचित्क्षितिस्थाः प्राक्रोशन्गजा इव समन्ततः ।
अथान्तरिक्षे व्यनदन्घर्मान्तेष्विव तोयदाः ॥ ३७
ततस्तत्सुमहद्युद्धं समेतमभवत्पुनः ।
तिष्ठ तिष्ठेति च तदा वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ॥ ३८
तदाश्चर्यं समभवद्यदेकस्तैः समागतः ।
अयुध्यत महावीर्यैर्दानवैः सह संयुगे ॥ ३९

तेनैव (for ते तेन) K_3 नोदिता , T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 भाषिता , M_{1-3} वारिताः (for चोदिता) $Ś_1$ $B_{1\ 2}$ राज्ञा तेनाभिसान्त्वि- ($Ś_1$ °भाषि)ता , K_2 V_3 B_3 D_6 राज्ञा ते परिसान्त्विताः , $Ñ_2$ राज्ञा तेन प्रणोदिता , T_1 G_3 राज्ञा तेन च भाषिता — ^{c}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{1\ 2}$ V B D T_4 उत्सृज्य (for विसृज्य) — ^{d}) G_5 युद्धार्थं (for युध्यध्वं) — After 30, Ñ (except $Ś_1$ K_2 $Ñ_1$) T_4 $G_{2\ 4\ 5}$ ins :

1226* तानुवाच पुनर्बाणो भयवित्रस्तलोचनान् ।
[Dn_1 Ds_2 T_4 -विस्रस्त- ; D_3 -विक्लव- (for -वित्रस्त)]

31 ^{a}) D_2 -विज्ञातं (for -विख्यातं) D_4 किमिदं लोकमाख्यातं . — ^{b}) D_3 यत्समुत्सृज्य दूरतः — ^{d}) $Ś_1$ क्लेशाद् (for क्लीबा)

32 ^{b}) D_2 [अ]वाङ्मुखा ; $T_{1,2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M [अ]नेकधा (for °शः).

33 K_2 om 33. — ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_2$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ D (except D_6) T_2 $G_{2\ 4\ 5}$ कार्यं (for युद्धे) — ^{b}) $K_{1,3\ 4}$ $Ñ_2$ $B_{2\ 3}$ Dn_2 Ds_1 $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ T_4 $G_{2\ 4\ 5}$ युद्ध , $V_{1\ 2}$ Dn_1 Ds_2 युद्धे (for कार्यं) D_4 अत्र (for अद्य) $Ś_1$ साहाय्यं कार्यमद्य वै , D_3 युद्धसाहाय्यमाहवे — ^{c}) D_2 भ्रंशत , D_3 गच्छत (for ध्वंसत) — ^{d}) D_3 प्रणश्यत , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ च गच्छत (for च नश्यत)

34 ^{b}) K_2 संतर्ज्य (for त्रासयन्) — ^{c}) V_2 महा- (for रणे) $Ś_1$ K_3 T_2 शूर ; K_2 बाण (for शूरान्) — ^{d}) $K_{3\ 4}$ $Ñ_{1\ 2}$ V $B_{2,3}$ D (except D_4) T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 अन्यान् (for सर्वान्) $Ś_1$ पुरा , T_1 $G_{1\ 3}$ नृप (for पुन) K_1 अन्यांश्च शतशः पुन , K_2 शूरानन्यान्पुन. पुन.

35 K_2 om. 35–37 — ^{a}) $Ś_1$ -भूयिष्ठा (for °ष्ठं). — ^{b}) $Ś_1$ Ds_1 विग्रहे (for नि°) K_1 $Ñ_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ $V_{1,2}$ Ds $D_{2\ 4\ 5}$ T_1 $G_{2,4}$ रौद्र , Dn_1 राज्ञां ; Dn_2 $T_{1,2}$ $G_{1\ 3}$ राज्ञा (for रात्रौ) V_3 D_6 स्वमनीकं महारौद्रं , B_1 अनीक सुमहारौद्रं , G_5 °कं तस्य ते रौद्र — ^{d}) $Ś_1$ नानाप्रहरणौजसम् , $K_{1\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ $D_{3\ 4}$ G_2 °णायुत(K_1 D_4 °ध)म् , K_4 $Ñ_2$ °णैर्युतम् , T_1 °णायुतः

36 K_2 om 36 (cf v l 35) — ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{1\ 2}$ V B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ $G_{2\ 4\ 5}$ अथ (for तत्र). $Ś_1$ [अ]न्तरिक्षे (for °क्षं). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{1-3} सहसा (for बहुधा). D_5 T_4 M_4 अथान्तरिक्षे बहुधा — ^{b}) $Ñ_{2,3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1,3}$ Dn Ds_1 D_6 सविद्युद्भिर् (for विद्युद्भिर्) — ^{c}) $Ś_1$ M_4 बाणानीकं , G_2 अनीकैस्ते (for बाणानीकैः) — ^{d}) G_2 तद् (for स-)

37 K_2 om. 37 (cf v. l. 35) — ^{a}) V_2 क्षितीशाः (for क्षितिस्था). — ^{b}) D_1 नागा (for गजा). K_3 प्राक्रोशन्त गजा इव . — ^{c}) $Ñ_1$ $V_{2\ 3}$ D_6 अन्ये ; G_2 तदा (for अथ). $K_{1\ 3,4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V_1 Dn Ds D_{1-5} T_2 G_4 अन्तरिक्षे व्यराजन्त . — ^{d}) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_1$ $V_{2,3}$ $B_{2,3}$ Dn D_{1-6} T_4 $G_{1,2,4\ 5}$ घर्मान्त (for घर्मान्तेषु) $Ñ_{2\ 3}$ V_1 Ds घर्मान्ते तोयदा इव .

38 ^{a}) $Ñ_2$ $D_{3\ 4}$ तु (for तत्). D_1 सुमहा- (for सुमहद्) — ^{b}) G_2 अभितः (for अभवत्) K_2 संनद्धं चागमत्पुनः , T_1 G_3 M समापेदे पुन पुन ; T_2 G_1 समापेदे समन्तत — ^{d}) $Ś_1$ सर्वत. (for °शः) — After 38, N (except $Ś_1$ K_2 $Ñ_1$) T_4 $G_{2,4\ 5}$ ins

1227* अनिरुद्धो रणे वीरः स च तानभ्यवर्तत ।
[K_1 स च तानभ्यमर्दत (for ^{b}).]

39 ^{b}) K_4 एकस्तैस्तु , $Ñ_{1\ 2}$ Dn_2 G_4 यदेकस्तु , $V_{2,3}$ Ds °स्थै (for °स्तैः) G_3 समन्तत (for समागतः). — ^{c}) K_1 $V_{1\ 2}$ B_2 Ds $D_{3\ 4}$ T_4 G M महावीर्यो (for °र्यैर्). — ^{d}) $Ś_1$ दानवैर्बहुभिः सह

40 ^{a}) $Ś_1$ तेभ्य (for तेषाम्). K_2 $G_{1,3,5}$ M स जग्राह ;

तेषामेव च जग्राह परिघांस्तोमरानपि ।
तैरेव च महायुद्धे निजघान महाबलः ॥ ४०
पुनः स परिघं घोरं प्रगृह्य रणमूर्धनि ।
स दैत्यसंघान्समरे निजघान महाबलान् ॥ ४१
निस्त्रिंशं चर्म चोत्सृष्टं जग्राह रणमूर्धनि ।
स तेन व्यचरन्मार्गानेकः शत्रुनिबर्हणः ॥ ४२
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं प्लुतम् ।
इति प्रकारान्द्वात्रिंशद्विचरन्नभ्यदृश्यत ॥ ४३
एकं सहस्रशस्तत्र ददृशू रणमूर्धनि ।
क्रीडन्तं बहुधा युद्धे व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ४४
ततस्तेनाभिसंतप्ता रुधिरौघपरिप्लुताः ।
पुनर्भग्नाः प्राद्रवन्त यत्र बाणः स्थितो रणे ॥ ४५
गजवाजिरथौघैस्ते उह्यमानाः समन्ततः ।
कृत्वा चार्तस्वरं घोरं दिशो जग्मुर्हतौजसः ॥ ४६
एकैकस्योपरि तदा तेऽन्योन्यं भयपीडिताः ।
वमन्तः शोणितं जग्मुर्विषादाद्विमुखा रणे ॥ ४७
न बभूव भयं तादृग्दानवानां पुरा रणे ।
यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे ॥ ४८ C 10154 B 2. 119 128 P 2 119. 128

T1 परिग्राहान् (for च जग्राह) — ^{b}) K2 परिघान्मुशलान्यसीन्, V1 B1 °घास्तोमराणि च — ^{c}) K1 3 4 Ñ1 2 V1 2 B3 D (except D6) T1 4 G3 च तदा, K2 तान्महा- (for च महा-) — ^{d}) K1 3 4 Ñ2 3 V2 3 B2 3 D T4 G2–5 M4 तान् (for नि-) — After 40, B1 ins

1228* परिगृह्य च तानेव चायुधैरहनद्रणे ।

41 K1 3 om (hapl) 41 — ^{a}) Ś1 K1 4 Ñ1 2 V B D T4 G2 4 5 पुन (S1 तत.) परिघमुत्सृष्टं (V1 2 B1 Dn D1 5 G2 4 °त्सृज्य, G5 °त्स्रष्टु) — Ñ1 om (hapl) 41^{c}–44^{b} B3 Ds2 D5 om 41^{c}–42^{b} — ^{c}) T1 2 G1–3, 5 M दैत्यसंघान्स समरे· — ^{d}) Ś1 K1 D4 G3 महाबल· (for °बलान्) — After 41, T1 2 G M ins

1229* अष्टौ त्रीणि सहस्राणि किंकराणा तरस्विनाम् ।
जघान समरे चैक. साक्षात्पौत्रस्तु शार्ङ्गिण ।
ननाद विविध नादं रोदसी च स कम्पयन् ॥

[(L 2) M2 चक्रिण (for शार्ङ्गिण) — (L 3) G2 M4 रोदसी समकम्पयत्, M1–3 °सी समपूरयत् (for ^{b}).]

42 Ñ1 om 42, B3 Ds2 D5 om 42^{ab} (for all, cf. v. l. 41) B1 om 42^{ab}. — ^{a}) Ś1 Dn1 D3 वर्म, K4 अथ (for चर्म) — ^{b}) K1 3 4 Ñ2 V1, 3 B2 Dn Ds1 D1–4 G3 प्रगृह्य (for जग्राह) — G5 om (hapl) 42^{c}–44^{b} — ^{c}) N (Ñ1 om) T4 G2 3 विचरन् (for व्य°) D4 मार्गं (for मार्गान्)

43 Ñ1 om 43 (cf v l 41) G5 om 43 (cf v l. 42). — ^{b}) S1 K3 4 V1 3 Ds D2 4 सृतम्, B3 D5 स्मृतम्, D3 द्रुतम्, T1 G3 M1–3 एव च (for प्लुतम्) K1 आप्लवन्ति प्लुतं सृतम्, K2 आप्लुत विस्तृतं स्तृतम्; D1 °तं निप्लुतं सृतम्, T2 G1 M4 प्लुतं चोत्प्लुतमेव च — ^{c}) G2 M1–3 प्रचारान् (for प्रका°) K2 V2 द्वाविंशद् (for द्वात्रिं°) — ^{d}) K2 स व्यदृश्यत, D1, 2 सोऽभ्य° (for अभ्य°). T2 G1 M4 व्यचरन्न व्यदृश्यत

44 Ñ1 om 44^{ab} (cf v l 41) G5 om 44^{ab} (cf v l 42) — ^{a}) K1 3 B3 एवं, Ñ2 V1 D1 T2 G1 3 M4 एक, T1 वीर (for एक) K1 शत्रुं, K3 4 Ñ2 3 V1 B1 Dn Ds D1–3 5 T4 G4 चात्र, D4 तं तु (for तत्र) — ^{b}) Ñ2 D4 T2 G1 M4 ददृशे (for °शू) — T1 om 44^{c}–47^{d} — ^{c}) T3 G1 3 क्रीडन्स (for °न्तं) — ^{d}) T2 G1 3 व्यादितास्य इवान्तक

45 T1 om 45 (cf v l 44) K2 om 45^{ab} — ^{a}) Ñ1 V1 D6 -सत्रस्ता (for सतप्ता) — ^{b}) T4 रुधिरेण (for °रौघ-) D6 -प्रवारिता: (for परिप्लुता) — ^{c}) G2 हता (for भग्ना.) Ñ2 V1 व्याद्रवन्त (for प्रा°) — ^{d}) K2 Ñ1 V3 B1 D6 T2 G3 M1–3 यतो (for यत्र) K1, 3 4 Ñ2, 3 V1 2 B2 3 D (except D6) T2 G4 5 व्यवस्थित: (for स्थितो रणे) G2 यतोऽसौ संस्थितो रणे

46 T1 om 46 (cf v l 44) K2 om (hapl) 46^{a}–48^{b} — ^{a}) Ś1 D5 -रथौघास्; V2 -बलौघैस् (for -रथौ°) Ñ2 G2 M1–3 तु, Ds D3 तैर् (for ते) — ^{b}) Ś1 T2 वाह्यमाना, K3 4 Dn D1 ऽपोह्य° (for उह्य°) — ^{d}) K1, 3 B2 D4 महौजस·, D3 हृतौ° (for हतौ°) T2 G1–3 M हतशिष्टा दिशो ययु, G4 5 हतशिष्टा विनिर्ययु· — After 46, Ñ2 B1 Ds ins

1230* एव भयमभूत्तेषां दानवानां महारणे ।

47 T1 om 47 (cf v l 44) K2 om 47 (cf v l 46) D2 transp 47 and 48 G3 om 47^{b}. — ^{b}) K1 V2 3 Dn1 D2 4 T2 G1 5 ऽन्योन्य (for °न्यं) Ś1 भार-, K3, 4 D5 अभि-, M4 परि- (for भय-) D1 तेऽन्योन्यपरिपीडिता: — ^{d}) V2 3 B2 Dn1 D6 V विषाद- (for °दाद्) Ñ2 विमुख (for °खा) S1 विषादाभिमुखा रणे, D2 विमुखा विह्वला रणे

48 K2 om 48^{ab} (cf v. l 46). D2 transp 47 and 48 — ^{a}) K1 3 Ñ2, 3 V B2 3 D T4 G2 पुरा देवैर्; K4 पुरा युद्धे, T2 पुरं तादृग् (for भयं ता°). Ñ2 B1 नाभूत्पुरा

केचिद्वमन्तो रुधिरमपतन्वसुधातले ।
दानवा गिरिशृङ्गाभा गदाशूलासिपाणयः ॥ ४९
ते बाणमुत्सृज्य रणे जग्मुर्भयसमाकुलाः ।
विशालमाकाशतलं दानवा निर्जितास्तदा ॥ ५०
निःसङ्गभग्नां महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनीं तदा ।
बाणः क्रोधात्प्रजज्वाल समिद्धोऽग्निरिवाध्वरे ॥ ५१
कुम्भाण्डसंगृहीतं तु रथमास्थाय वीर्यवान् ।
ययौ यत्रानिरुद्धो वै सोऽसिमुद्यम्य दारुणम् ॥ ५२
पट्टिसासिगदाशूलानुद्यम्य च परश्वधान् ।
बभौ बाहुसहस्रेण शक्रध्वजशतैरिव ॥ ५३
बद्धगोधाङ्गुलित्रैश्च बाहुभिः स महाभुजः ।
नानाप्रहरणोपेतः शुशुभे दानवोत्तमः ॥ ५४
सिंहनादं नदन्क्रुद्धो विस्फारितमहाधनुः ।
अब्रवीत्तिष्ठ तिष्ठेति क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ५५
वचनं तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः ।
बाणस्य वदतः संख्ये उदैक्षत ततोऽहसत् ॥ ५६

दानवानां — b) T2 तदा (for पुरा). K1 3 4 V B2 3 D T4 G2 4 युध्यता तादृश भयम्, Ñ2 युध्यतां दैवतैर्भयम्, B1 युध्यतां दानवैर्भयम्. — Ñ2 om 48cd For 48cd, D2 subst

1231* युध्यतामनिरुद्धेन यथावर्तत दारुणम् ॥

— K2 ins after 48

1232* तादृशं न भयं तेषामभवद्देवसयुगे ।

49 K2 om 49-50 — b) Ś1 K1, 3 4 Ñ1 2 V3 Dn D1-5 G2, 4 ह्यपतन्, V1 B2 T4 न्य° (for अ°). — c) T1 G M -संकाशा (for -शृङ्गाभा). — After 49, T1 2 G M ins ·

1233* केचिन्मथितमस्तिष्का केचिद्भिन्नगळान्तरा ।
[T2 G2, 4 5 भग्न- (for भिन्न-)]

50 K2 om. 50 (cf. v l 49). — a) T1 2 G M ते रणे बाणमुत्सृज्य — b) B3 -समन्विता (for -समाकुलाः). — c) K1 (marg as in text) V3 D3 विकाशम् (for विशालम्) — d) Cal ed रणे (for तदा) V3 D6 M1-3 निर्जिता दानवास्तदा; B1 दानवास्तत्र निर्जिताः — After 50, S (except G2) ins. an addl colophon [*Adhy name* · D6 M बाणयुद्धम्, T1 2 G1 3 बाणासुरकिंकरवधे अनिरुद्धपराक्रम — *Adhy no* T1 2 G1, 3 256, T4 220, G4 253, G5 251, M1-3 214, M4 213]

51 a) K1 3 4 Ñ2 V B D T1, 4 G2 4 नि शेष- (for निःसङ्ग-). T2 G1 5 दृष्ट्वाथ, G3 दृष्ट्वा तु (for महती) — b) K1 D4 तां दृष्ट्वा (by transp.) K2 स्वकाम् (for तदा) T2 G1 2, 5 विनष्टान्दानवांस्तदा — G2 om 51cd. — c) T2 क्रुद्ध , G1 कोपात् (for क्रोधात्) — N (except Ś1 K2 Ñ1) T4 G2 4 5 ins. after 51 T2 G3 after 68 ·

1234* अन्तरिक्षचरो भूत्वा साधुवादी समन्तत ।
नारदो नृत्यति प्रीतो ह्यनिरुद्धस्य संयुगे ॥
एतस्मिन्नन्तरे चैव बाण परमकोपन ।

[(L 1) V3 D6 गतस्तत्र (for चरो भूत्वा) — G2 om. lines 2-3. — (L 2) V1 Ds2 ऽनृत्यत (for नृत्यति). V3 B3 Ds1 D6 नारदोऽनृत्यत प्रीत्या (for c) V2 3 B1 3 D6 om हि — After line 2, D4 ins an addl colophon mentioning adhy name बाणानिरुद्धसमागमे सैन्यविद्रावणम् and adhy no 172 — K4 D2 3 T2 4 G3-5 om line 3. — (L 3) Ñ2 V2 3 राजन् (for चैव)]

52 b) T1 2 G M दानवः (for वीर्यवान्) — c) Ś1 येन, G5 तत्र (for यत्र) K2 D2 स (for वै) — d) M3 च स्थितः (for दारुणम्) N (except Ś1 Ñ1 B1) T4 G2, 4 5 उद्यतासी रथे (K2 Ñ2 V2 3 B2, 3 G2 4, 5 °णे) स्थित

53 a) Ś1 पट्टिसानि, T1 2 4 G3-5 M1-3 पट्टसासि-; some Mss पट्टिशासि- (for °सासि-) K1 Dn D3 G4 5 -शूलम्, B1 शूल (for शूलान्) — b) D1 उदस्य (for उद्यम्य) K2 D6 G1, 3 M स; G2 [अ]थ (for च) B1 -शक्त्यृष्टिमुषलायुधः — d) Ś1 सर्वे बाण ; K1 Ñ1, 2 V B D (except D1 5) T1 4 G2-4 शक्रो ध्वज- (for शक्रध्वज-).

54 a) B1 बद्धगोधाङ्गुलित्राणो — b) D2 महाध्वज. (for °भुज)

55 K2 om 55-56 — a) Ś1 सिंहनादेन संक्रुद्धो· — After 55ab, T1 2 G M ins

1235* विसृजञ्शतशो बाणान्दानवोऽथ महाबलः ।
अभ्यद्रवच्च वेगेन प्राद्युम्निर्यत्र संस्थितः ॥

— d) D3 क्रोधात् (for क्रोध).

56 K2 om 56 (cf v l 55) — a) Ś1 नादं त, V3 B1 3 T1 2 G3 M वाचं तां (for वचनं) Ñ1 D6 G1 वाचं तां तस्य संस्मृ(Ñ1 तच्छ्रु)त्वा — c) K3 Ñ1 V2 3 B Dn D2, 6 T1 G3-5 M वदनं, T2 G1 वचनं ; T1 [आ]पतत (for वदत.). — d) K3 4 Ñ2 V1 2 B2 D (except D6) T4 G2, 4, 5 समुदीक्ष्य ; G3 M1-3 अवैक्षत (for उदै°) Ś1 Ñ1 V3 B3 D6 हसन् (for ऽहसत्). K1 D1-4 T1 समुदीक्ष्य ततो हसन्; T2 G1 M4 अवैक्षत तदा (M4 °तो) हसन्. — After 56, D6 T1, 2 4 G M ins.

1236* उषा च पितरं दृष्ट्वा भयविह्वललोचना ।

किंकिणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् ।
ऋक्षचर्मावनद्धाङ्गं दशनल्वं महारथम् ॥ ५७
तस्य वाजिसहस्रं तु रथे युक्तं महात्मना ।
आपतन्तं ददर्शाथ खड्गचर्मधरं तदा ॥ ५८
खड्गचर्मधरं तं तु दृष्ट्वा बाणः पदातिनम् ।
प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्युम्निवधकाङ्क्षया ॥ ५९
तनुत्रेण विहीनश्च खड्गपाणिश्च यादवः ।
अजेयश्चेति मत्वा तं युद्धायाभिमुखे स्थितम् ॥ ६०
ववर्ष शरजालानि क्षुद्रकाणां समन्ततः ।
बाणोऽनिरुद्धशिरसि काङ्क्षंस्तस्य रणे वधम् ॥ ६१ C 10175 B 2 119 149 P 2 119 149

प्रासादमध्ये संलीना भर्तारं समुदैक्षत ॥
कर्तव्यमूढा संभ्रान्ता चित्रलेखा वराप्सरा ।
बभूव विमना भूत्वा मृतास्मीति व्यचिन्तयत् ॥

[(L 1) D6 M4 -विक्लव- (for -विह्वल-). G5 -चेतना (for -लोचना) — (L 2) D6 संछिन्ना (for संलीना). — (L 4) T1 M4 भीता सा (for बभूव) D6 राजन् (for भूत्वा)]

— After the above, T1 2 G M read 58^{ab}, T2 G1 5 M4 repeating it in its proper place

57 ^{a}) K2 T1 2 G1-3 5 M -जाल- (for शत-) — ^{b}) G1 3 रत्न- (for रक्त-) — ^{c}) B1 Dn ऋश्य- ; M खड्ग- (for ऋक्ष-) D3 -नद्ध च , G2 -बद्धाङ्गं (for न°) T1 2 G1 3-5 खड्गचर्मपिनद्धाङ्गं — ^{d}) K4 D1 दशनलव , D2 °नद्धं , T1 G M4 दर्शनीयं ; T2 दर्शयन्तं (for दशनल्व) — After 57, D6 T1 2 G M ins.

1237* आरुह्य स्यन्दनं वीरो बभौ बाहुसहस्रवान् ॥

58 T1. 2 G M read 58^{ab} after 1236*, T2 G1 5 M4 repeating it here — ^{a}) D1 दश- (for तस्य) K2 -सहस्रेण (for °स्रं तु) — ^{b}) K1 3 D4 रथयुक्त, T2 G1 (both both times) 3 5 (second time) रथं दृष्ट्वा (for रथे युक्तं). K1 दृष्ट्वा युक्तं महाबलः — After 58^{ab}, N (except Ś1 K2) T2 4 G2 4 5 ins.

1238* पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव ॥
तमापतन्तं ददृशे दानवं यदुपुंगवः ।
संप्रहृष्टस्ततो युद्धे तेजसा चाप्यपूर्यत ॥
असिचर्मधरो वीरः स्वस्थः संग्रामलालसः ।
नरसिंहो यथा पूर्वमादिदैत्यवधोद्यतः ॥ [5]

[G2. 4 read line 1 after 58^{ab}, G5 after the first occurrence of 58^{ab}, repeating the same here. — (L. 1) G5 (both times) पुरा (for इव) — T2 G4 om lines 2-5 — (L 2) Ñ1 V3 B1 D2 -नन्दन (for -पुंगव) D5 दानव युद्धकोविद. (for ^{b}) — (L 3) D3 सप्रहृस्य (for °हृष्ट) K1 [अ]पूर्ववत्, K3 °वैत (for [अ]पूर्यत). G2 न चापि अवदूयत (for ^{b})]

— ^{c}) K2 तस्थौ स्थिरोऽनिरुद्धस्तु , T1. 2 G1 3-5 M आपतन्तैव ददृशे . — ^{d}) D4 गज- (for खड्ग-). Ś1 K2 -धरस्तथा (for -धरं तदा) T1 2 G1. 3 M बाण खड्गधरं यदुम् (M4 तदा).

59 ^{a}) D3 एकाकिनं महाबाहुर् — ^{b}) D2 रङ्गे ; G5 बाणं (for बाण.) — After 59^{ab}, T1 2 G M ins

1239* रागिणं चिह्नितं राजन्प्रियानखपदैस्तथा ।

— K2 om 59^{cd} — ^{c}) T2 G1 3 कोपं चैव (for प्रहर्षम्) — ^{d}) Ñ1 -काङ्क्षित (for -काङ्क्षया)

60 ^{a}) K2 विहीनं तु (for °नश्च) D5 तनुत्राणविहीनोऽपि — ^{b}) M1-3 स (for च) K1 D4 मानव , Ñ2 V B D2 मानुष. (for यादव) K2 सुजेयं तममन्यत — K2 om 60^{cd} — ^{c}) Ñ1 B1 कथं वीरो (for [इ]ति मत्वा तं) K1 3 4 V B2. 3 D T4 G1 2 4 5 अ(B1 Dn D2 3 G1 5 सु)जेय इति त मत्वा , T1 2 G3 M1-3 सुजेय इति मत्वा तं — ^{d}) K1 3 4 Ñ1 V2 B1 3 Dn Ds2 D1-5 T4 G1 2 4 5 -मुख. स्थित , Ñ2 V1 3 D6 मुखे स्थित· , T1 G3 M -मुखं स्थितम् , T2 मुखं स्थितः (for -मुखे स्थितम्) — After 60, N (except Ś1 Ñ1) T4 G2 4 5 ins

1240* अनिरुद्धं रणे बाणो जितकाशी महाबलः ।
वाचं चोवाच संक्रुद्धो गृह्यता हन्यतामिति ॥
वाचं च ब्रुवतस्तस्य श्रुत्वा प्राद्युम्निराहवे ।
बाणस्य ब्रुवत क्रोधाद्धसमानोऽभ्युदैक्षत ॥
उषा भयपरित्रस्ता रुदती तत्र भामिनी । [5]
अनिरुद्ध प्रहस्याथ समाश्वास्य च तां स्थिताम् ॥
अथ बाणः शरौघाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः ।
चिक्षेप समरे क्रुद्धो ह्यनिरुद्धवधेप्सया ॥
अनिरुद्धस्तु चिच्छेद काङ्क्षंस्तस्य पराजयम् ।

[(L 1) D2 महारथः (for °बल) — K3. 4 D1 3 om (hapl) line 2 — (L 2) V1 वाणं (for वाच) K1 नोवाच , V3 Dn1 D6 प्रो° (for चो°) D4 G4 उवाच वाचा (G4 °च) सक्रुद्धो (for ^{a}) G2 हन्यता गृह्यतामिति (for ^{b}) — (L 4) V2 B3 D6 वदन , D3 वचन , G4 5 वदत (for ब्रुवत) — (L. 5) K4 B1 Ds2 D2 5 उषा भयपरित्रस्ता (for ^{a}). D4. 6 T4 रुदते (for °ती) G2 सात्र (for तत्र). K4 B1 D3 5 रुदतीं तत्र भामिनीम् (for ^{b}) — (L 6) Ñ2 V1 3 B Ds D2 6 स्थित. , V2 पुन (for स्थिताम्) — T4 om (hapl) lines 7-9 — (L 7) Dn शरौघाणा , G2 शरैस्तैषा (for शरौघाणि). K1 Ds1 सोऽनिरुद्धे , D3 क्षुरप्राणां (for क्षुद्रकाणा) — Dn om lines 8-9. K1 3 4 om line 8. Ds2 repeats line 8 after 61^{ab} — (L. 8) V3 -जिघांसया (for -वधेप्सया). — (L. 9) G5 पराभवम् (for °जयम्).]

तानि बाणसहस्राणि चर्मणा व्यवधूय सः ।
बभौ प्रमुखतस्तस्य स्थितः सूर्य इवोदये ॥ ६२
सोऽभिभूय रणे बाणमास्थितो यदुनन्दनः ।
सिंहः प्रमुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ॥ ६३
ततो बाणसहस्रौघैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ।
विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः प्राद्युम्निमपराजितम् ॥ ६४
सोऽतिविद्धो महाबाहुर्बाणैः संनतपर्वभिः ।
क्रोधेनाभिप्रजज्वाल चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ॥ ६५
रुधिरौघप्लुतैर्गात्रैर्बाणवर्षैः समाहतः ।
अभिभूतः सुसंक्रुद्धो ययौ बाणरथं प्रति ॥ ६६
असिभिर्मुसलैः शूलैः पट्टिसैस्तोमरैस्तथा ।
सोऽतिविद्धः शरौघैस्तु प्राद्युम्निर्नाभ्यकम्पत ॥ ६७
आप्लुत्य सहसा क्रुद्धो रथेषां तस्य सोऽच्छिनत् ।
जघानाश्वांश्च खड्गेन बाणस्य रथमूर्धनि ॥ ६८
तं पुनः शरवर्षेण तोमरैः पट्टिसैस्तथा ।
चकारान्तर्हितं बाणो युद्धमार्गविशारदः ॥ ६९
हतोऽयमिति विज्ञाय प्राणदन्नैर्ऋता गणाः ।
ततोऽवप्लुत्य सहसा रथपार्श्वे व्यवस्थितः ॥ ७०

---

61 B1 reads 61^{ab} twice — ^{a}) B1 (first time) Dn M -वर्षाणि (for -जालानि) — ^{b}) K2 निशितानि , B1 (first time) Dn सोऽनिरुद्धे , D3 T1 2 G1 3–5 M क्षुरप्राणि (D3 M4 °णा) (for क्षुद्रकाणा) — After 61^{ab}, Ds2 repeats line 8 of 1240* — ^{c}) Dn अनिरुद्धस्य शिरसि, Ds2 अनिरुद्धस्तु चिच्छेद — ^{d}) K2 Ñ1 D5 वधं रणे (by transp)

62 ^{a}) Ś1 तस्य , G2 ततो (for तानि) — ^{b}) D3 T1 G3 चावधूय , T2 G1 च वि° (for व्यव°) G2 चारु चर्मावधूय सः , M3 चर्माण्यप्यवधूय सः

63 ^{d}) Ñ1 T1 G1 3 M वने यथा (by transp.); Ñ2 यथा रणे

64 K2 om. 64^{ab} — ^{a}) K3 बाणं , Ñ1 V3 B1, 3 Dn2 Ds T1 M1–3 बाण. (for बाण-) B2 D1 5 T4 G3 ततो बाणः स बाणौघैर् — ^{c}) D2 बाणैः (for तीक्ष्णै) — ^{d}) Ñ1 V1, 3 प्राद्युम्निर् (for °म्निम्) Ś1 K1 4 G2 प्राद्युम्निम(K4 G2 °र)-पराजितः , D5 °म्निं चापराजितम् — For 64^{cd}, K2 subst

1241* ततो विव्याध निशितैर्बाणैः प्राद्युम्निमास्थितः ।

— After 64, B2 D5 T4 G2, 4 5 G(ed) ins :

1242* समाहतस्ततो बाणै खड्गचर्मधरो नृप ।

[B2 D5 ऽपतत् (for नृप)]

B2 D5 T4 G2 4 5 cont. K1 3 4 Ñ2 V B Ds2 D1 4 6 ins after 64 : Dn1 after 67^{ab}

1243* समापतन्तं निशितैरभ्यघ्नन्सायकैस्तदा ।

[K3 अभ्यहन , D1 अभ्याहन् (for अभ्यघ्नन्)]

65 K2–4 V2 D1 om (hapl) 65^{a}–67^{b} — ^{b}) G4 शरैः (for बाणै) Ś1 बाणै संततपातितै — ^{c}) Ñ2 V1 Ds1 D6 G3 [अ]ति ; T4 [अ]पि (for [अ]भि-). — ^{d}) S1 V3 D5, 6 T1, 2 चिकीर्षन् (for °र्षुः)

66 K2–4 V2 D1 om 66 (cf v 1 65). — ^{a}) Dn शोणितौघ- (for रुधिरौघ-) T2 G2–5 M रुधिराप्लुतगात्रैस्तैर् (T2 °स्तु) — ^{b}) Ñ1 V3 T1, 2 G M समन्तत (for समाहत). — ^{c}) T1 G1 3–5 M2–4 अभिभूय (for °भूतः). Ds स्वयं (for सुसं). Ś1 अभिभूय स्वयं क्रुद्धो. — After 66^{c}, Dn1 reads 67^{cd} — ^{d}) G2 ययौ बाणपुरीं तदा

67 K2–4 V2 D1 om 67^{ab} (cf v 1 65). — ^{a}) T1, 2 G1, 3–5 M4 पट्टसै , M1–3 मुद्गरैः (for मुसलैः). D2 चापि ; T4 G2 तीक्ष्णै. (for शूलै) — ^{b}) Ś1 परिघैस् , T1 2 G1 3–5 M4 मुद्गरैस् ; T4 G2 M1–3 पट्टसैस् (for पट्टि°). —After 67^{ab}, Dn1 ins 1243* and T1 2 G1, 3–5 M read 69^{cd} repeating it in its proper place G2 om 67^{c}–69^{b} Dn1 reads 67^{cd} after 66^{c} — ^{c}) K2 तैः (for तु) — ^{d}) Ś1 D3 व्यकम्पत (for [अ]भ्य°)

68 G2 om 68 (cf v 1 67) G1 om. 68^{b}–97^{d} — ^{b}) Ś1 चिच्छिदे , D3 चाच्छिनत् (for सोऽच्छि°) T1 रथात्तस्य च सोऽच्छिनत् , G(ed.) रथस्थं ध्वजमच्छिनत्. — ^{c}) N (except V3 B1) T4 चाश्वान् (by transp) Ś1 तत्त्वेन (for खड्गेन) — ^{d}) Ś1 जघान (for बाणस्य). K2 बाणस्य रथसंस्थितान् —After 68, T2 G3 ins 1234*

69 G2 om. 69^{ab} (cf v 1 67) G1 om 69 (cf v l. 68). — ^{a}) Ñ1 शक्ति- (for शर-). Ś1 त पुनः शक्तिवर्षैश्च — ^{b}) N (except S1 Ñ1 V3 B1) T1 4 G3 पट्टिशैस्तोमरैस्तथा (K3 B3 T1 G3 °रपि) — T1 2 G3 5 M read 69^{cd} for the first time after 67^{ab} — ^{c}) Ñ2 [अ]न्तर्हितो (for °तं) Ś1 Dn बाणैर् (for बाणो)

70 G1 om. 70 (cf v 1. 68) — ^{b}) Ñ1 V3 B1 D2, 3, 6 प्राणदन्दानवो (Ñ1 B1 D5 °वा) रणे. — ^{d}) V3 D6 T2 व्यतिष्ठत (for व्यवस्थितः) K2 [अ]ग्रेऽनिरुद्धो व्यतिष्ठत

71 G1 om. 71 (cf. v. 1. 68). — ^{a}) Ś1 शक्तिहस्तस् (for

शक्तिं बाणस्ततः क्रुद्धो घोररूपां भयावहाम् ।
जग्राह ज्वलितां दीप्तां घण्टामालाकुलां रणे ॥ ७१
ज्वलनादित्यसंकाशां यमदण्डोपमां शुभाम् ।
प्राहिणोच्चासङ्गेन महोल्कां ज्वलितामिव ॥ ७२
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य जीवितान्तकरीं तदा ।
सोऽभिप्लुत्य तदा शक्तिं जग्राह पुरुषोत्तमः ॥ ७३
निर्बिभेद ततो बाणं स्वशक्त्यैव महाबलः ।
सा भित्त्वा तस्य देहं तु जगाम वसुधातलम् ॥ ७४
ततो मूर्छाभिभूतं तं कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
उपेक्षसे दानवेन्द्र किमेवं शत्रुमुद्यतम् ॥ ७५
लब्धलक्ष्यो ह्ययं वीरो निर्विकारोऽद्य दृश्यते ।
मायामाश्रित्य युध्यस्व नायं वध्योऽन्यथा भवेत् ॥ ७६
आत्मानं मां च रक्षस्व प्रमादात्किमुपेक्षसे ।
वध्यतामयमद्यैव न नः सर्वान्विनाशयेत् ॥ ७७
कुम्भाण्डवचनैरेवं दानवेन्द्रः प्रचोदितः ।
वाचं रूक्षामभिक्रुद्धः प्रोवाच वदतां वरः ॥ ७८
एषोऽहमस्य विदधे मृत्युं प्राणहरं रणे ।
आदास्याम्यहमेनं वै गरुत्मानिव पन्नगम् ॥ ७९ C 10195 B 2 119 169 P 2 119 169

शक्तिं बाणस्) — b) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B3 D (except D6) T4 भयानकाम् (for °वहाम्) — c) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B2 Dn Ds D3 4 T4 G2 4 5 घोरां (for दीप्तां) K2 जग्राह ज्वलनादीप्तां — d) Ś1 T1 2 G2 3 -जालाकुलां (for -माला°)

72 G1 om 72 (cf. v l 68) G3 om 72^{ab} — a) Ś1 ज्वलितादित्यसंकाशां ; T1 2 G4 5 M ज्वलनार्चिं प्रतीकाशां — b) T1 2 G5 M4 रणे (for शुभाम्) N (except Ś1 Ñ1) T4 G2 4 यमदण्डो(K2 D1 °दष्ट्रो)प्रदर्शनाम् — After 72^{ab}, Ś1 D2 ins

1244* वारयन्तीं दुराधर्षां चामीकरविभूषिताम् ।
गुर्वीं भारसहस्रेण विश्वकर्मकृतां तदा ॥
[(L 1) D2 वेगयुक्ता (for वारयन्तीं)]

— c) D3 असंभ्रान्तो (for असङ्गेन)

73 G1 om 73 (cf v l 68) K2 सहसा , T1 2 G3 5 M वेगेन (for संप्रेक्ष्य). — b) K1 4 Ñ2 V1 2 Ds2 तथा , Dn सदा , T1, 2 G3 5 पुनः (for तदा) — After 73^{ab}, T1 2 G3–5 ins.

1245* तामेव प्राहिणोच्छक्तिं सर्वशत्रुभयंकरीम् ।

— c) T1 2 G3, 5 M2–4 ऽभिद्रुत्य (for °प्लुत्य) Ś1 [अ]वजग्राह (for तदा शक्तिं). — d) Ś1 शक्तिं तां (for जग्राह) K2 जग्राह यदुपुंगव.

74 G1 om, 74 (cf. v l 68) — a) T2 बाणः (for बाणं). — b) N (except Ś1 Ñ1 V3 B3) T4 G2 4 5 तया शक्त्या (for स्वशक्त्यैव) T1, 2 G3 हि संयुतः (for महाबलः). — c) K1 D4 हृदयं , K3 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1–3 5 T4 देहं वै (for देहं तु). — d) N (except K2 Ñ1 V3 B1) T1, 4 G2 3 5 प्राविशद्धरणीतलम् — T1, 2 G3 M ins after 74 and D6 T4 after 1246* an addl colophon [*Adhy name*. D6 M4 बाणयुद्धम् ; T1 बाणासुरानिरुद्धयुद्धम् , T2 बाणानिरुद्धयुद्धे स्वशक्त्या बाणभेदनम् — *Adhy no* T1 G3 351 , T2 252 , T4 221 , M1–3 215 , M4 214] — After the addl colophon, M3 ins

1246* वैशंपायन ।
ततो मूर्छां समापेदे बलिपुत्रः प्रतापवान् ।
रुधिराप्लुतगात्रस्तु स्वशक्त्या पीडितो भृशम् ॥

While N (except Ś1) T4 G2 4 5 ins after 74 :

1247* स गाढविद्धो व्यथितो ध्वजयष्टिं समाश्रित ।
[Ñ1 बाणेन (for व्यथितो) G5 समाश्रयत् (for °श्रित)]

75 G1 om 75 (cf v l. 68) Before 75, T1 2 4 G3–5 M1 2 4 ins वैशंपायनः — a) M1–3 अथ (for ततो) Ś1 V3 T1 तु (for तं) K2 ततो व्यपेतमूर्छं तु — d) K2 Ñ1 T2 G5 M1 2 4 एनं (for एवं) Ś1 उद्धतम् (for उद्य°)

76 G1 om 76 (cf v. l 68) — a) Ś1 नष्ट- (for लब्ध-). K2 Ñ1 V3 D6 -लक्ष्यो महा- , T2 G3 -लक्ष्योऽप्ययं , G4 -क्षयो रिपुर् , G5 -क्षयोऽप्ययं (for -लक्ष्यो ह्यय) — d) K2 हि दृश्यते ; V3 व्यदृश्यत , M1–3 ऽत्र दृश्यते (for ऽद्य दृ°).

77 G1 om 77 (cf v l 68) — a) D3 चापि (for मां च) K2 आत्मानं सबलं रक्ष — b) Ś1 स्वमदात् (for प्रमा°). — After 77^{ab}, Dn D6 ins 1253* repeating it after 94 — d) Dn न चेत् (for न नः) V3 सर्वं (for सर्वान्) K2 पुरा सर्वान्हि शातयेत — After 77, Ds1 G(ed.) ins

1248* अन्यांश्च शतशो हत्वा उषां नीत्वा व्रजिष्यति ।

78 G1 om 78 (cf v l 68) K3 om. 78. — a) Ñ2 चैवं (for एवं) — b) K2 D4 प्रणोदितः ; B2 प्रबोधित. (for प्रचोदितः) — c) D1 रक्ताम् (for रूक्षाम्) V3 B2, 3 अति- ; G3 अपि (for अभि-). K2 बालावलीढवदन

79 G1 om 79 (cf v l 68) — a) V2 अद्य (for अस्य) K2 निधिना (for विदधे). Ś1 एषोऽहमप्यरिवधे — b) K2 मृत्यु. पर्वहरेः कृत. (sic). — c) Ś1 Ñ2, 3 V1 B2, 3

इत्येवमुक्त्वा सरथः साश्वः सध्वजसारथिः ।
गन्धर्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८०
विज्ञायान्तर्हितं बाणं प्राद्युम्निरपराजितः ।
पौरुषेण समायुक्तः स प्रैक्षत दिशो दश ॥ ८१
आस्थाय तामसीं विद्यां तदा क्रुद्धो बलेः सुतः ।
मुमोच विशिखांस्तीक्ष्णांश्छन्नो मायाधरो बली ॥ ८२
प्राद्युम्निर्विशिखैर्बद्धः सर्पभूतैः समन्ततः ।
वेष्टितो बहुधा तस्य देहः पन्नगराशिभिः ॥ ८३
स तु वेष्टितसर्वाङ्गो बद्धः प्राद्युम्निराहवे ।
निष्प्रयत्नः स्थितः स्वस्थो मैनाक इव पर्वतः ॥ ८४
ज्वालावलीढवदनैः सर्पभोगैर्विवेष्टितः ।
अभीतः पर्वताकारः प्राद्युम्निरभवद्रणे ॥ ८५
निष्प्रयत्नः स्थितश्चापि सर्पभोगमयैः शरैः ।
न विव्यथे स भूतात्मा सर्वतः परिवेष्टितः ॥ ८६
ततस्तं वाग्भिरुग्राभिः संरब्धः समतर्जयत् ।
बाणो ध्वजं समाश्रित्य प्रोवाचामर्षितो वचः ॥ ८७
कुम्भाण्ड वध्यतां शीघ्रमयं वै कुलपांसनः ।
चारित्रं येन मे लोके दूषितं दूषितात्मना ॥ ८८
इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
राजन्वक्ष्याम्यहं किंचित्तन्मे शृणु यदीच्छसि ॥ ८९

Dn1 Ds D2 T1 4 एतं वै; Ñ1 V3 B1 D6 एतं हि, M1-3 एवैनं (for एनं वै) V2 आदिश्याम्यहमेत वै

80 G1 om 80 (cf v l 68) — a) Ś1 वचनं (for सरथः). — b) K2 lacuna, K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B D (except D6) T4 G2 4 5 सध्वज' साश्व(B1 सह)सारथि. — c) K4 गन्धर्वनगराद्वाणस् — After 80, K1 3 4 Ñ2 3 V1, 2 D (except Dn) T4 read 82cd, repeating it in its proper place

81 G1 om 81 (cf v l 68) B1 G2 om 81a–82b — c) D3 [अ]भिसंयुक्तः, T2 G3 तदा युक्त. (for समायुक्तः). — d) K1 3 Ñ1 2 V1 B2 3 D (except Dn D6) T1 2, 4 G3 4 M1, 2 4 सं (for स).

82 G1 om 82 (cf v l 68) B1 G2 om 82ab (cf. v l 81) — a) V1 मायां (for विद्यां) — b) K2 Ñ1 ततः (for तदा) K1 3 4 Ñ3 V1 2 B2 D T4 G4 5 महाबल (for बलेः सुत.) — G3 om 82c–83b K1, 3 4 Ñ2 3 V1, 2 B2 D (except Dn) T2 read 82cd for the first time after 80. — c) K Ñ1 2 V B1, 2 Ds D1–5 (all [except K2 Ñ1 V3 B1] first time) 6 (both times) T4 (first time) G2 मुमोच निशितान्बाणान्

83 G1 om 83 (cf v l 68). G3 om 83ab (cf v. l. 82) — a) Ś1 K1 4 Ñ1 V1 2 D1 3, 4 T2 विद्धः; D5 विद्धै (for बद्ध). — b D3 सर्पाकारैः (for सर्पभूतै.). — K2 om 83c–84b — d) M4 भोगै (for देहः) — For 83cd, Ś1 subst :

1249* देहः संवेष्टितस्तस्य ० बहुधा शरराशिभि ।

84 G1 om, 84 (cf. v. l, 68). K2 om. 84ab (cf. v. l. 83) — a) T2 4 G5 सर्प- (for स तु) K4 -सर्वाङ्गैर्; D1 °ङ्गैर् (for °ङ्गो) — c) K1, 3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D2–6 T4 G4, 5 M4 कृतस्तस्थौ, K2 स्थितो रेजे, Ñ1 T2 G3 M1–3 स्थितस्तस्थौ, T1 तदा तस्थौ, G2 ततस्तस्थौ (for स्थितः स्वस्थो) D1 निष्प्रयत्नं कृतस्तस्थौ

85 G1 om 85 (cf v. l 68) K2 om 85. — a) M3 -दशनै (for -वदनैः) D3 ज्वालावलीढैर्वदनैः. — b) V1 सर्पैर् (for सर्प-). K1, 3 Ñ1 3 V1 2 B1 2 D (except D2) T1 G2–4 M4 विचेष्टित' (D1 °तैः) (for विवे°). Ś1 सर्वभोगैर-वेष्टित'

86 G1 om 86 (cf. v l 68). — a) Ñ1 T1, 2 G3, 4 M निष्प्रकम्पः (for °यत्नः) K1 3, 4 Ñ2, 3 V B D T4 निष्प्र-यत्नगति(B1 °कृत)श्चापि — b) Ś1 पन्नवक्त्र-, K1, 3, 4 Ñ V B Dn2 Ds D1–6 T4 G2 सर्पवक्त्र- ; G5 °भोगि- (for °भोग-). Dn1 सर्पवक्त्रसमैः शरैः — c) D3 धर्मात्मा (for भूतात्मा).

87 G1 om 87 (cf. v l, 68) — b) Dn2 संबद्धः (for संरब्ध.) K4 D1 5 संरब्धस्तमतर्जयत्; D3 बाणः समभि-तर्जयन् — c) K2 धनु, M1–3 रथं (for ध्वजं). Ś1 अपा-श्रित्य (for समा°). — d) Ś1 K4 [अ]मर्षितं (for °तो). Ñ2 V1 2 बली (for वच.) T1 2 G3 M स उवाचोत्तरं वचः.

88 G1 om 88 (cf. v l 68) D3 om. 88 — b) K2 स्व (for वै) Ñ2 V2 3 B2 D1 5 -पांशुल. (for -पांसनः). — c) Ś1 चरित (for चारित्रं) K2 Ñ1 B D6 G3 M4 नो (for मे) M1–3 चारित्रं दूषितं येन — d) M1–3 अस्माकं (for दूषितं).

89 G1 om 89 (cf. v. l. 68). — a) D3 वध्यतामेष इत्युक्ते. — c) Ś1 ते (for [अ]हं) — d) G2 ब्रूहि (for शृणु).

अयं विज्ञायतां कस्य कुतो वायमिहागतः ।
केन वायमिहानीतः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ९०
मयायं बहुशो युद्धे दृष्टो राजन्महारणे ।
क्रीडन्निव च युद्धेषु दृश्यते देवसूनुवत् ॥ ९१
बलवान्सत्त्वसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ।
नायं वधकृतं दोषमर्हते दैत्यसत्तम ।
विज्ञाय च वधं वास्य पूजां वापि करिष्यसि ॥ ९२
वधे ह्यस्य महान्दोषो रक्षणे सुमहान्गुणः ।
अयं हि पुरुषोत्कर्षः सर्वथा मानमर्हति ॥ ९३
सर्वतो वेष्टिततनुर्न व्यथत्येष भोगिभिः ।
पश्य राजन्यशोवीर्यैरन्वितं पुरुषोत्तमम् ।
न नो गणयते सर्वान्वधं प्राप्तोऽप्ययं बली ॥ ९४
शोणितौघप्लुतैर्गात्रैर्नागभोगैश्च वेष्टितः ।
त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा न चिन्तयति नः स्थितान् ॥९५
इमामवस्थां नीतोऽपि स्वबाहुबलमाश्रितः ।
न चिन्तयति राजंस्त्वां वीर्यवान्कोऽप्यसौ युवा ॥९६ C 10216 B 2. 119 191 P 2 119 191

90 G1 om 90 (cf v l 68) — ^{a}) T1 कश्चित्, T2 G3 M1 2 4 कश्च, G2 को वा (for कस्य). — ^{b}) T2 च किम्, G2 M चायम् (for वायम्) Ś1 K2 उपागत. (for इहा°) — ^{c}) G2 निरपायम् (for केन वायम्)

91 G1 om 91 (cf v l 68) — ^{a}) K Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1–5 T4 G2 4 5 राजन्, V3 D6 युध्यन् (for युद्धे) — ^{b}) K Ñ2 3 V1. 2 B D (except D6) T4 G2 4 5 युध्यन् (for राजन्). M1–3 महाबल: (for °रणे) — ^{c}) V3 युद्धेऽस्मिन्, D2 युद्धे च (for युद्धेषु). — ^{d}) Ñ1 दृश्यते च निषूदनः; T1 2 G3 5 M1–3 °ते रविसप्रभ, M4 °ते च रविप्रभः — After 91, Dn ins.

1250* कुलशीलतपोवीर्यैः सर्वैरेव समन्वितः ।
सर्वयुद्धेऽप्यसंहार्यो भवेद्वीर्याधिकस्तव ॥

92 G1 om 92 (cf v l 68) — G4 reads and G5 repeats 92^{cd} after 1251* — ^{d}) K3 V3 B2 D6 अर्हेद्वै (for अर्हते) — K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2. 4 G2 3 ins after 92^{cd} G4 after 92^{ab} G5 after the first occurrence of 92^{cd}

1251* गान्धर्वेण विवाहेन कन्येयं तव संगता ।
अदेया ह्यप्रतिग्राह्या अतश्चिन्त्य वधं कुरु ॥

[(L. 1) T2 G3–5 तनया (for कन्येय) D3 च वशं (for तव सं-). — (L. 2) G4 5 अदेयान्यत्र हि सुता (for ^{a}) T2 [इ]त्यनुचिन्त्य; G3 अनुचिन्त्य, G4 5 तेऽनुचिन्त्य (for अतश्चिन्त्य) V3 B D2. 6 प्रति (for कुरु)]

— ^{e}) Ś1 बलं (for वधं) T2 विज्ञाय तु वधं पूजां. — ^{f}) Ś1 चाथ, K1 V B Dn D1–4 6 T2 4 G2 4 5 वास्य, K3 4 Ñ2 Ds D5 चास्य, T1 चाद्य, G3 चैव; M4 चापि (for वापि)

93 G1 om. 93 (cf v l 68) — ^{a}) K2 तु; V2 B1 D2 च (for हि) — ^{b}) Ś1 हि, K2 Ñ2 V1 च (for सु-). — ^{c}) T1 2. 4 G3–5 अयं हि (T4 च) पुरुषोत्कृष्ट· — ^{d}) D5 सर्वतो (for °था) Ñ1 T1 2 G3 M सर्वथा वीर्यवान्बली

94 G1 om 94 (cf v l 68) G3 om (hapl) 94 — ^{b}) T1 2 व्यथते नैव भोगिभि — After 94^{ab}, K1 Ñ2. 3 V B Ds D1 4–6 ins

1252* कुलशौण्डीर्यवीर्यैश्च सत्त्वेन च समन्वित ।

[K1 D4 -सौन्दर्य-, V1 3 B D6 शौटीर्य- (for शौण्डीर्य-) K1 D4 समन्वितम्, V2 समन्तत (for °न्वित)]

— ^{c}) K1 2 4 Ñ2. 3 V1 B1 D (except D6) T2 4 G2 4. 5 महावीर्यैर् (for यशो°) — ^{d}) K2 अर्जितं; B1 T4 अन्वित: (for °तं) D5 T1 G2 M4 अन्वित. पुरुषोत्तम — ^{f}) M3 बन्धं (for वधं) G2 महा- (for ऽप्ययं) Ñ2 युवा (for बली) — K1 3 4 Ñ2 V B Dn (both second time) Ds D1–5 6 (second time) T2 G2–5 ins after 94 Dn D6 (all first time) after 77^{ab}

1253* यदि मायाप्रभावेन नात्र बद्धो भवेदयम् ।
सर्वासुरगणान्सख्ये योधयेन्नात्र संशय· ॥
सर्वयुद्धेषु मार्गज्ञो भवेद्वीर्याधिकस्तव ॥

[(L 1) Dn D6 (all first time) परं साध्यो; T2 G3 नात्र वध्यो (for नात्र बद्धो). — (L 2) K4 सर्वान् (for संख्ये) Dn D6 (all first time) सर्वासुराणा संख्येऽस्मिन् (for ^{a}) — (L 3) Dn (both first time) -युद्धेऽति- (for युद्धेषु) T2 G4 5 मर्मज्ञो (for मार्गज्ञो)]

95 G1 om 95 (cf v l. 68) — ^{a}) D4 सुतैर् (for -प्लुतैर्) — ^{b}) Ñ2 Ds1 सर्प- (for नाग-) V1 सर्पभोगैर्विवेष्टित . — T2 om (hapl) 95^{c}–97^{d} — ^{c}) V3 D2 त्रिशाखां; G5 त्रिरेखां (for त्रिशिखां) — ^{d}) D6 य (for नः) Ś1 स्थित (for स्थितान्)

96 G1 om 96 (cf v l 68) T2 om 96 (cf v l. 95) — ^{a}) D1 यामवस्था च नीतोऽपि — ^{b}) Ś1 D2 आस्थित (for आश्रित.) — D3. 4 om 96^{c}–97^{b} — ^{c}) D2 राज्यं स्व (for राजंस्त्वां)' B1 न त्वां गणयति राजन्, Dn1 निश्चिन्तयति राजंस्त्वां — ^{d}) K2 Ñ1 V3 D6 T1 G2–5

सहस्रबाहोः समरे द्विबाहुः समवस्थितः ।
रुचितं यदि ते राजञ्ज्ञेयो वीर्यबलान्वितः ॥ ९७

कुम्भाण्डस्य वचः श्रुत्वा शुद्धान्ते पन्नगैर्भृशम् ।
अनिरुद्धं योधयित्वा बाणः स्वगृहमाविशत् ॥ ९८

इति श्रीहरिवंशे अष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

M [अ]यं (for [अ]सौ)

97 G1 om 97 (cf v 1 68) T2 om 97 (cf v 1 95) D3 4 om 97^{ab} (cf v 1 96) — ^{a}) Ś1 प्रमुखे, G3 M महते (for समरे) — ^{b}) K2 V3 B1 2 D6 प्रमुखे, M समरे (for °व-) — Ś1 K1 4 Ñ2 3 V1 B Dn Ds D1 5 T1 4 G2 4 5 read 97^{cd} twice — ^{c}) Ś1 K1 4 Ñ2 V1 B1 Dn D1 5 (all second time) उचितं (for रु°) K2 V3 D6 वीर (for राजन्) Ś1 K1 3 4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1–5 T1 4 G2 4 5 (all [except K3 V2 D2–4] first time) न चिन्तयति ते वीर (K1, 3 4 Dn D1 5 G2 ते वीर्यम्, V3 राजंस्त्वं, D4 नो वीर, T1 ते राजन्), Ñ1 उचितं यदि ते वीर — ^{d}) K1 3 4 Dn D1 5 (all [except K3] first time) अयं (for ज्ञेयो) K1 (both times) 4 (first time) Ñ2 (both times) V1 (first time). 2 B1 2 Dn D1 (last five first time) 2 5 G5 (last two first time) मदान्वित, Ds (both first time) -समन्वितः; D6 T1 (first time) 4 (second time) M2 बलान्वयै, G3 M4 °न्वितै (for °न्वित) B3 (first time) वीर्यवान्कोऽप्यसौ पुरा, Dn (both second time) यदि वीर्यमदान्वित·, T4 (first time) ज्ञेयो वीर्यमनुत्तमम्, G2 (first time) अयं ज्ञेयो मदान्वितः, M1 3 विज्ञेयो हि बलान्वितैः. — K1 4 Ñ2 3 V1 B Dn Ds D1 5 T4 G2 4 5 ins after the second occurrence of 97^{cd} K2 V2 3 D2–4 6 G3 after 97

1254* कन्या चेयं न चान्यस्य निर्यात्यानेन सगता ॥
यदि चेष्टतम· कश्चिदयं वशो महात्मन· ।
ततः पूजामय वीर प्राप्स्यस्येवासुरोत्तम ॥
रक्ष्यतामिति चोक्त्वैव तथास्त्विति च तस्थिवान् ।

[(L 1) V1 [अ]न्यास्मिन् (for °स्य) G4 5 कन्या येन न ते वीर (for ^{a}) V2 Dn2 D3 5 G2 3 निर्यात्येतेन सगता, D6 (marg as above) युक्तानेन च स°, G3 4 नरेणैतेन स° (for ^{b}) — G3 om lines 2-4 — (L 2) G2 न च वा (for यदि च) — (L 3) V3 B त्वत्त (for वीर) K1 D4 प्राप्स्यत्येष (for °स्येव). G5 प्राप्स्यस्येवामरोत्तम (for ^{b}) — (L 4) G4 5 क्षम्यताम् (for रक्ष्य°) T4 तथा चादिश दानवान्, G4, 5 कुम्भाण्डस्तत्र तस्थिवान् (for ^{b}).]

G3–5 cont T1 M ins after 97 T2 after 95^{ab}· G1 after 68^{a}.

1255* बाढमित्यब्रवीद्बाणो 'हन्तु व्यवसित किल ।
उषां बबन्ध निगडैर्दृढै पाशैश्च सयतै· ॥
व्यादिदेश ततो बाणो रक्षिण किंकरान्बहून् ।
रक्ष्यतामेष दुष्टात्मा सा च रक्ष्या कुलाधमा ॥
इति सर्वान्समादिश्य बाणो मदबलान्वित ।
कुम्भाण्डेन ययौ सार्धं स्वमेव भवन बली ॥

[G1 om lines 1–5 T2 M4 om line 1 — (L 2) T1 युगलैर् (for निगडैर्). M1 3 सर्पैं (for दृढै) — (L 4) M1 3 4 दुष्टा (for रक्ष्या)]

98 K2 Ñ1 T1 2 G1 3 M1 3 om 98 Before 98, B1 D2 ins वैशपायन उवाच — For 98^{ab}, K1 3 4 Ñ2 3 V B D T4 G4, 5 subst

1256* एवमुक्ते तु वचने कुम्भाण्डेन महात्मना ।

K1 3 4 Ñ2 V B D T4 M4 cont G2 M4 ins after 98^{ab}·

1257* तथेत्याह च कुम्भाण्डं बाण· शत्रुनिपूदन ॥
संरक्षिणस्ततो दत्त्वा अनिरुद्धस्य धीमत ।

[(L 1) B2 [उ]क्ते (for [आ]ह) V3 तथैवैत्य हि कुम्भाण्ड (for ^{a}) V3 B2 D6 -निबर्हण (for -निपूदन·) Cal ed बाण शत्रुनिबर्हण· (for ^{b}) — M4 om line 2 — (L 2) V3 B3 D6 आरक्षिणस् (for स°).]

— G4 5 om 98^{cd}. — For 98^{cd}, K1, 3 4 Ñ2 V B D T4 G2 subst. :

1258* ययौ स्वमेव भवनं बलेः पुत्रो महासुरः ।

[K1 3 B1 D4 6 महाबल·, Bom Poona eds. G(ed.) °यशाः (for °सुर·)]

K1 3 4 Ñ2 V B D T4 G2 cont. Ñ3 ins after 98 : T2 G1 3 cont. after 1255* G4 5 after 1257* ·

1259* संयतं मायया दृष्ट्वा अनिरुद्धं महाबलम् ।
ऋषीणां नारदः श्रेष्ठोऽव्रजद्द्वारवतीं प्रति ॥
ततो ह्याकाशमार्गेण मुनिर्द्वारवतीं गतः ॥
गते ऋषीणां प्रवरे सोऽनिरुद्धो व्यचिन्तयत् ।
नष्टोऽयं दानवः क्रूरो युद्धं प्राप्य न संशय. ॥
स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरम् ।
ज्ञापयिष्यति तत्त्वेन इममर्थं यथैव तत् ॥
नागैर्विवेष्टितं दृष्ट्वा उषा प्रासुस्रिमातुरा ।
रुरोद बाष्परक्ताक्षी तामाह रुदती पुनः ॥
किमिदं रुद्यते भीरु मा भैस्त्वं शुभलोचने ।
पश्य सुश्रोणि संप्राप्तं मत्कृते मधुसूदनम् ॥
यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा बाहुशब्दं बलस्य च ।
दानवा नाशमेष्यन्ति गर्भाश्चासुरयोषिताम् ॥

१०९

वैशंपायन उवाच ।
ततोऽनिरुद्धस्य गृहे रुरुदुः सर्वयोषितः ।
प्रियं नाथमपश्यन्त्यः किंनर्य इव संघशः ॥ १
अहो धिक्किमिदं लोके नाथे कृष्णे व्यवस्थिते ।
अनाथा इव संत्रस्ता रुदिमो भयमोहिताः ॥ २
यस्येन्द्रप्रमुखा देवाः सादित्याः समरुद्गणाः ।
बाहुच्छायां समाश्रित्य वसन्ति दिवि देवताः ॥ ३
तस्योत्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्भयम् ।
यस्यानिरुद्धः पौत्रः स वीरः केनापि नो हृतः ॥ ४
अहो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्मतेः ।
वासुदेवस्य यः क्रोधं प्रज्वालयति दुःसहम् ॥ ५
व्यादितास्यस्य यो मृत्योर्दंष्ट्राग्रे परिवर्तते । C 10286 B 2 121 6 P 2 121.6

वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तानिरुद्धेन उषा विश्रम्भमागता ।
नृशंसं चापि पितरं शोचते सा सुमध्यमा ॥ [15]

[Before line 1, G4 ins वैशपायन — (L 1) G4 ह्यनिरुद्ध (for अ°) K1 महाबल (for °लम्) — (L 2) T4 देवर्षिर् (for ऋषीणा) Ñ2 3 V3 B3 Dn पुरीम् (for प्रति) K4 D2 अव्रजद्द्वारका प्रति (for ^{b}) — After line 3, Ñ2 V2 B2 Ds1 D2 6 ins

1259A* बद्ध निवेदयामास प्राद्युम्नि गरुडध्वजे ।

— (L 5) Ñ2 क्रुद्धो (for क्रूरो) V3 B1 D6 युद्धार्द्दै नात्र सशय: (for ^{b}) — (L 6) K3 B2 G2 -गदाधर (for °रम्) — (L 7) T4 वाक्येन (for तत्त्वेन) Bom Poona eds. G(ed) न सशय (for यथैव तत्) — (L 8) G(ed) आतुरम् (for °रा) — (L 9) K1 वीक्ष्य (for बाष्प-) Ñ2 3 V1 2 Dn Ds G4 5 -पूर्णाक्षी, B1 -ताम्राक्षी, B3 D1 5 G2 3 -रुद्धाक्षी (for -रक्ताक्षी) K4 प्रति (for पुन) — (L 10) V3 B3 D6 एवं (for इद) Bom Poona eds G(ed) मृग- (for शुभ-) B1 मा भैस्त्व तु वरानने (for ^{b}) — (L 11) D3 सप्राप्तो (for °प्त) D3 मत्कृते मधुसूदन (for ^{b}) — (L 12) K3 चक्र- (for शङ्ख). D2 3 T2 G1 2 -स्वन (for -ध्वानैं) — Some Mss om the ref — (L 15) K1 3 4 V3 D1–6 नृशंस पितर चैव, T2 G1 3–5 नाशं सचिन्त्य च पितु , G2 नाशसत्येव पितर (for ^{a})]

Colophon om in T2 G1 3 M4 T3 missing. — *Mention of the Epic* Ds2 D2 G2 — *Mention of Khila* K1 2 V B Ds D1 G2 — *Adhy name* K1 3, 4 Ñ2 3 V1 Dn Ds D1 2 4 प्राद्युम्निशरबन्ध , K2 D6 बाणयुद्धे अनिरुद्धबन्धनम्, Ñ1 V2 D5 T1 3 G2 बाणयुद्धम्, B1, 3 बाणयुद्धे प्राद्युम्निशरबन्ध , V3 अनिरुद्धबन्धनम्; D3 प्राद्युम्निबाणयुद्धम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 171, V1, 2 176; V3 Dn Ds2 D4 174, D3 192, T1 252, T4 220, G2 240, G4 255; G5 253, M1–3 216, M4 253 — *Śloka no* K1 38, K4 70, Dn1 203, D3 95, D4 70 — After this adhy, K1 3 4 Ñ2 3 B D T2 4 G1 2 4 5 ins a passage given in App I (No 35), Ś1 after adhy 109

109

☞ This adhy is missing in T3 (cf v 1 99 21).

1 ^{a}) D3 ततोऽनिरुद्धगेहे तु — ^{d}) B1 2 Dn2 T1 2 G1 3–5 M कुरर्यं (for किंनर्यं) Ś1 Ds2 T1 2 G M4 सर्वश ; D4 सगता (for संघश)

2 ^{a}) D2 स्वित् (for धिक्) K1 4 Ñ V B D (except Dn) T1 G3 नाथ, K3 om , T2 4 G1 2 4 5 M नाथे (for लोके) S1 अहो धिक्तरं नाथं (sic), K2 धिग्धिक्कृत्स्नमिदं नाथ — ^{b}) T2 G1 2 4 5 M1–3 देवे (for नाथे) — ^{d}) Ś1 G5 रोदिमो, K2 D3 रुदिता , K4 रुदन्त्यो, T2 G1 3 M रुदामो (for रुदिमो) N (except Ś1) T4 पीडिता. (for मोहिता)

3 ^{a}) Ñ1 यथेन्द्र-, D1 यमेन्द्र- (for यस्येन्द्र-) T4 -प्रतिमा (for प्रमुखा) T1 2 G1 4 5 M रुद्रा (for देवा.) — T4 om 3^{cd} — ^{c}) S1 K3 4 Ñ1 2 Dn Ds2 D1 2 5 G2 उपाश्रित्य, K2 B1 (before corr) Ds1 D6 अपा° (for समा°) — ^{d}) K2 Ñ2 V3 B Dn Ds D2 6 G2 निर्वृता: (for देवता)

4 ^{a}) K2 T1 2 G1 3 M4 अस्य, G2 यस्य (for तस्य). — ^{b}) G2 महाभयम्, G4 5 भयं महत् (by transp) — ^{c}) K1 3 4 V2 B1 Dn D1 5, 6 T4 G2 3 M1 तस्य (for यस्य). K4 वै, V3 Ds D5 ऽसौ, Dn2 च, D6 G2 4 तु, T2 G1 3 M सन् (for स) — ^{d}) T1 2 G1 3–5 M केनाप्यपहृतो निशि

5 ^{a}) K3 T1 2 G M लोके, D1 5 भूतं (for नूनं). — ^{b}) Ñ2 लोकेऽस्य, V2 लोकेषु (for लोके सु-) D2 तस्य लोकेषु दुर्मति , T1 2 G M नूनं तस्य सुदु(T2 G5 च दु-, M हि दु)र्मते — ^{c}) S1 यस्य देवः स्वयं क्रोधं — ^{d}) T4 Bom Poona eds. G(ed) उत्पादयति (for प्रज्वाल°).

स वासुदेवं समरे मोहात्प्रत्युदियाद्रिपुः ॥ ६
इदमेवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपुंगवे ।
कथं जीवन्विमुच्येत साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ७
कृतागा न स शोच्यस्तु वयं त्वद्य विनाकृताः ।
विप्रयोगेन नाथस्य कृतान्तवशगाः कृताः ॥ ८
इत्येवं ता रुदन्त्यश्च वदन्त्यश्च पुनः पुनः ।
नेत्रजं वारि मुमुचुरशिवं परमाङ्गनाः ॥ ९
तासां बाष्पाभिपूर्णानि नयनानि चकाशिरे ।
सलिलेनाप्लुतानीव पङ्कजानि जलागमे ॥ १०
तासामरालपक्ष्माणि राजिमन्ति शुभानि च ।
रुधिरेणाप्लुतानीव नयनानि चकाशिरे ॥ ११
तासां हर्म्यतलस्थानां तूर्णमासीन्महास्वनः ।
कुररीणामिवाकाशे रुदतीनां सहस्रशः ॥ १२
तं श्रुत्वा निनदं घोरमपूर्वं भयमागतम् ।
उत्पेतुः सहसा स्वेभ्यो गृहेभ्यः पुरुषर्षभाः ॥ १३
कस्मादेषोऽनिरुद्धस्य श्रूयते सुमहास्वनः ।
गृहे कृष्णाभिगुप्तानां कुतो नो भयमागतम् ॥ १४
इत्येवमूचुस्तेऽन्योन्यं स्नेहविक्लवगद्गदाः ।
प्रधर्षिता यथा सिंहा गुहाभ्य इव निःसृताः ॥ १५
संनाहभेरी कृष्णस्य सभायामाहता तदा ।

---

6 b) K1 दष्ट्रायां (for °ग्रे) — After 6^{ab}, D6 T1 2 G M ins

1260* अतिक्रुद्धस्य सिंहस्य घ्नतश्च गजसत्तमान् ।
शोणितं पातुकामस्य दंष्ट्रान्प्रोध्दृत्य दंशत ॥

[(L 2) D6 दशितम् (for दशत) T3 G1. 3 दष्ट्रान्प्रोद्धर्तुमुद्यत॰ (for b)]
— c) G2 तं (for स). Ś1 Dn2 वासुदेवं समासाद्य (Dn2 च समरे) — d) K3 4 Dn D1 5 G2 अभ्युदियाद्, G4 प्रत्युद° (for प्रत्युदि°). D3 विभुम् (for रिपु॰)

7 a) B2 एवम् (for इदम्) — d) Ś1 इव (for अपि) N (except Ś1) T4 शचीपति, T2 G1 पुरदर (for शतक्रतुः)

8 a) T1 G4 M1-3 कृतात्मान. (for °गा न) K1. 3 4 Ñ V B D T4 G2 हृतनाथा (K4 हतप्राणा) स्म शोच्या स्म; K2 कृतागस. सुशोच्यास्तु, T2 G1 4 5 M4 कृतात्मा न स शोच्यस्तु — b) K1 3. 4 Ñ V B Dn Ds D1 3 5 (marg as in text) 6 T4 अद्य, T1 2 G1 3-5 येन, G2 तेन (for त्वद्य) D2 4 वयमद्य निराकृता. — D1 5 T2 G1. 3 om (hapl) 8^{cd}. D2 repeats 8^{cd} after 20. — c) K3 कान्तस्य (for नाथस्य)

9 a) K3. 4 D5 T4 च (for ता) Bom Poona eds. वदन्त्यश् (for रु°) — b) D3 विलपन्त्यः, T1 2 G1 3 M4 नदन्त्यश्च, T4 Bom Poona eds. रुदन्त्यश्च (for व°). — G2 om. 9^{c}–11^{d}

10 G2 om 10 (cf v l 9) — a) N (except Ś1 D5) T4 G4 5 बाष्पाम्बु- (for °भि-) — b) Ś1 वदनानि (for नय°). — D3 om (hapl) 10^{c}–11^{d} — c) T1. 2 G1 5 M4 [आ]वृतानि (for [आ]प्लु°) K2 [इ]ह (for [इ]व).

11 G2 om. 11 (cf. v. l. 9) D3 om 11 (cf. v. l. 10). T2 G1 om 11^{ab} — a) K3. 4 V1 2 अबाल-; D1 अमल-; T1 G3-5 M विरल- (for अराल-) Ñ2 तासां मरालपद्मानि — b) Ś1 V2 राजयन्ति, K1 2 D4 T1 G3-5 रागवन्ति (for राजिमन्ति)

12 G4 5 transp 12^{b} and 12^{d} — b) K3. 4 D1 2 रुदन्तीनां, Ñ1 V1 D3 5 रुदतीनां, B2 3 Ds पूर्ण आसीन्; T4 क्रोशन्तीनां (for तूर्णमासीन्) T2 G1 3. 5 M1-3 महाध्वनिः (for °स्वन) T1 G2 4 पूर्ण आसीन्महाध्वनिः — c) K4 V2 कुमारीणाम् (for कुर°). T1 2 G1-3 यथा (for इव) — d) K1 4 D1 2 M2 रुदन्तीनां, T1 G1-3 क्रोशन्तीना (for रुदतीनां). Ñ1 च संघशः (for सहस्रशः).

13 a) K2 Ñ V1 2 D3 T4 G3-5 तच्; Dn2 T1 ते (for तं) — c) K2 तेभ्यो (for स्वेभ्यो) — d) T1. 2 G1-3 M4 गृहेभ्यः पुरुषोत्तमाः, M1-3 °भ्यः पुष्करेक्षणा .

14 a) K1 देव्यो, D4 वाच्यो (for एषो) — b) K1. 3 4 Dn D4 T4 G4 5 सुमहान्, K2 B Ds D2. 5. 6 रुदित- (for सुमहा-). T1 2 G1-3 M -ध्वनिः (for -स्वनः) V2 श्रूयते च महास्वनम् — c) K2 -भूतानां (for गुप्तानां).

15 a) K1 सर्वे (for ऽन्योन्यं) — T2 om. (hapl) 15^{b}–17^{a} — b) K4 भय- (for स्नेह-). K2 -लोचना (for -गद्गदा) Ś1 स्नेहविक्लववद्वचः, K1 भयविक्लवतां गता. — After 15^{ab}, K3 reads 16^{cd} repeating it in its proper place — c) K1 Ñ2 V1 3 B2 3 Dn Ds D2. 4-6 M1 आधर्षिता; K3 4 V2 B1 D1 3 T1 4 G1 4 M2-4 अ° (for प्र°). — d) K1 Ñ2 V1 इति (for इव) K4 निस्वनाः (for निःसृता) K2 गुहास्येभ्यो विनिर्गताः.

16 T2 om. 16 (cf. v. l 15) — a) T1 G2. 3 M -भेर्यः (for -भेरी). — b) V2 T1 G2. 3 M आहतास्; D1

तस्याः शब्देन ते सर्वे सभामागम्य विष्ठिताः ॥ १६
किमेतदिति चान्योन्यं समपृच्छन्त यादवाः ।
अन्योन्यस्य हि ते सर्वे यथान्यायमवेदयन् ॥ १७
ततस्ते बाष्पपूर्णाक्षाः क्रोधसंरक्तलोचनाः ।
निःश्वसन्तो व्यतिष्ठन्त यादवा युद्धदुर्मदाः ॥ १८
तूष्णींभूतेषु सर्वेषु विपृथुर्वाक्यमब्रवीत् ।
कृष्णं प्रहरतां श्रेष्ठं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥ १९
किमेवं चिन्तयाविष्टः पुरुषेन्द्र भवानिह ।
तव बाहुबलप्राणमाश्रिताः सर्वयादवाः ।
भवन्तमाश्रिताः कृष्ण संविभक्ताश्च सर्वशः ॥ २०
तथैव बलहा शक्रस्त्वय्यावेश्य जयाजयौ ।
सुखं स्वपिति निश्चिन्तः कथं त्वं चिन्तयान्वितः ॥ २१
शोकसागरमक्षोभ्यं सर्वे ते ज्ञातयो गताः ।
तान्मज्जमानानेकस्त्वं समुद्धर महाभुज ॥ २२
किमेवं चिन्तयाविष्टो न किंचिदपि भाषसे ।
चिन्तां कर्तुं वृथा देव न त्वमर्हसि माधव ॥ २३
इत्येवमुक्तः कृष्णस्तु निःश्वस्य सुचिरं पुनः ।
प्राह वाक्यं स वाक्यज्ञो बृहस्पतिरिव स्वयम् ॥ २४
विपृथो चिन्तयाविष्ट एतत्कार्यं विचिन्तयन् ।
तथाहं भवताप्युक्तो नोत्तरं विदधे क्वचित् ॥ २५
दाशार्हगणमध्येऽद्य वदाम्यर्थवतीं गिरम् ।
शृणुध्वं यादवाः सर्वे यथा चिन्तान्वितो ह्यहम् ॥ २६
अनिरुद्धे हृते वीरे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
अशक्तानिव मन्यन्ते सर्वानस्मान्सबान्धवान् ॥ २७ C 10309 B 2 121 28 P 2 121 28

निहता (for आहता) Bom. Poona eds G(ed) आहता महती तदा — K_3 reads 16^{cd} for the first time after 15^{ab}. — ^{c}) T_1 $G_{1,3}$ M तासां (for तस्या) T_4 महता (for ते सर्वे) $Ś_1$ तस्याः शब्दे कृते सर्वे, G_2 तासां शब्देन तेऽन्योन्यं — ^{d}) K_2 D_2 धिष्ठिता. (for वि°) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ (both times) $_4$ $V_{1\ 2}$ B_1 Dn Ds_2 $D_{1\ 4\ 5}$ T_4 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ समागम्य च धि($V_{1\ 2}$ B_1 Ds_2 T_4 $G_{1\ 4\ 5}$ वि)ष्ठिता , D_3 समागत्य व्यवस्थिता

17 T_2 om 17^{a} (cf v l 15) — ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ Ñ V $B_{1\ 2}$ D T_4 G_2 ते (for च). — ^{c}) K_1 D_4 G_2 अन्योन्यस(G_2 °न्यं स)हिता सर्वे — ^{d}) Bom Poona eds G(ed) यथावृत्तम् (for °न्यायम्) B_3 न्यवेदयन्, D_6 अचोदयन् (for अवेद°)

18 ^{b}) $Ś_1$ रोष , D_3 क्रोधात्, T_2 G_1 M_{1-3} स्नेह- (for क्रोध-).

19 After 19^{ab}, $T_{1\ 2,\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ ins

1261* नीतिज्ञो हितवक्ता च यादवानां प्रियंकरः ।

— ^{c}) $Ñ_1$ श्रेष्ठो (for श्रेष्ठं). — ^{d}) G_2 पुनः पुन (for मुहुर्मुहुः)

20 ^{a}) $T_{1\ 4}$ G_5 इदं, G_4 एतच् (for एवं). — ^{b}) D_3 $T_{1\ 2}$ G_{1-3} M_{2-4} पुरुषेन्द्रो (for °द्र) $Ś_1$ न भाति मे (for भवानिह) — ^{c}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ M एते तव (for तव बाहु-) Dn_2 -त्राणम्, T_4 नित्यम्, Bom Poona eds G(ed) -प्राणा (for -प्राणम्) — ^{d}) Bom Poona eds G(ed) स्वास्थिता (for आश्रिताः) — ^{f}) D_6 (marg as in text) T_4 संविभान्तीह (for °भक्ताश्च) — After 20, D_2 repeats 8^{cd}.

21 ^{a}) N (except $Ś_1$) S (except M_{1-3}) बलवान् (for °हा) — ^{c}) $Ñ_1$ सुखे, Ds स्वयं (for सुखं) T_1 G_5 निःशङ्क (for निश्चिन्त). — ^{d}) G_2 स कथ चिन्तयावृत:

22 ^{b}) $T_{1\ 2}$ G यादवा (for ज्ञातयो)

23 ^{b}) $Ś_1$ अभि- $T_{1\ 2}$ G M_{1-3} इह (for अपि) — ^{d}) G_2 सर्वदा (for माधव)

24 ^{b}) K Ñ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 3-6}$ T_4 G_2 बहु , V_2 B_1 मुहु , D_2 विभु (for पुन.) — ^{c}) D_4 आह (for प्राह) K_1 D_4 हि (for स)

25 Before 25, some Mss ins विष्णुरुवाच ; some कृष्ण उवाच , some श्रीभगवानुवाच — ^{a}) [आ]विश्य (for [आ]विष्ट) — ^{b}) G_2 इदं (for एतत्) $Ś_1$ T_4 विचिन्तये, K Ñ V B D G_2 अचिन्तयम् (for विचिन्तयन्) — After 25^{ab}, $Ś_1$ K_1 $Ñ_2$ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ ins .

1262* विचिन्तयंस्त्वहं चास्य कार्यस्य न लभे गतिम् ।
[K_1 स्वय (for स्त्वहं)]

— ^{c}) $Ś_1$ ततो, K_4 $Ñ_1$ T_2 $G_{1\ 3}$ यथा (for तथा) G_2 [अ]पि (for [अ]हं) — ^{d}) D_3 [अ]न्तरं (for [उ]त्तरं)

26 ^{a}) T_4 G_2 -मुख्यो (for -मध्ये) K $Ñ_{2\ 3}$ V B D T_4 G_2 ऽहं , G_3 तु (for ऽद्य) — ^{b}) $Ś_1$ दधामि (for वदामि). — ^{d}) D_3 यथा विदितवानहम्

27 ^{a}) $Ś_1$ Cal ed शूरे (for वीरे). — ^{b}) K_3 पृथिव्याः (for °व्यां) — ^{c}) $V_{1\ 2}$ अशक्ता (for °क्तान्) $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_{1\ 2}$ B Dn Ds D_{1-4} $G_{4\ 5}$ M_{1-3} अशक्ता इति (B_2 °व) मंस्यन्ते, V_3 $D_{5\ 6}$ $T_{1,\ 2\ 4}$ G_{1-3} M_4 °क्ता इति मन्यन्ते — ^{d}) V_2 अन्यान् (for अस्मान्) T_2 G_5 स्व- (for स-).

आहुकश्चैव नो राजा हृतः साल्वेन वै पुरा ।
प्रत्यानीतस्ततोऽस्माभिर्युद्धं कृत्वा सुदारुणम् ॥ २८
प्रद्युम्नश्चापि नो बाल्ये शम्बरेण हृतो ह्यभूत् ।
स तं निहत्य समरे प्राप्तो रुक्मिणिनन्दनः ॥ २९
इदं तु सुमहत्कष्टं प्राद्युम्निः क्व प्रवासितः ।
नैवंविधमहं दोषं स्मरामि मनुजर्षभाः ॥ ३०
भस्मना गुण्ठितः पादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ।
सानुबन्धस्य तस्याहं हरिष्ये जीवितं रणे ॥ ३१
इत्येवमुक्ते कृष्णेन सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ।
चराः कृष्ण प्रयुज्यन्तामनिरुद्धस्य मार्गणे ॥ ३२
आहुकं प्राह कृष्णस्तु स्मितं कृत्वा वचस्तदा ।
आभ्यन्तराश्च बाह्याश्च व्यादिश्यन्तां चरा नृप ॥ ३३
ततश्चरास्तु व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना ।
अभ्यन्तरं च मार्गध्वं बाह्यतश्च समन्ततः ॥ ३४

28 a) V3 D6 स च (for चैव) K2 राजो नो (by transp) — c) Ś1 प्रत्यागतस् (for °नीतस्) K Ñ V B Dn2 Ds D1 2 4–6 T2 G1 स च, Dn1 D3 स वा, T1 G2–5 तदा, T4 सह (for ततो) — d) K3 4 Ñ V B Dn Ds D3 6 T4 दत्त्वा (for कृत्वा)

29 a) Ñ1 T1 2 G1–3 5 M [ए]व नो, D3 हृतो (for [अ]पि नो) K4 D4 T1 बाल. (for बाल्ये) — b) D1 [आ]-हृतो, D3 ततो (for हृतो)

30 a) Ś1 कृत्वा (for कष्टं) — b) K2 कुत्र, D3 विप्र-; G2 क्रोप- M1 2 क वि- (for क्व प्र-) Ś1 सोऽनिरुद्धो हृतो ह्ययम् — K3 om (hapl) 30^{c}–31^{b} — c) K4 Ñ1 V2 Dn2 एवं-विधम् (for नै°) V1 T1 G2 महद् (for अहं) K1 2 Ñ2 3 Ds एवंविध महद्दो(K1 2 °ह्रादो)षं. — d) K1 2 4 Ñ V1 2 Dn Ds D1–5 T4 न स्मरे (for स्मरामि) Ś1 V3 स्मरामि पुरुषर्षभा, D6 °मि भरतर्षभाः, T1 2 G M स्मरामि (T1 G3 न स्मरे) यदुपुंगवाः.

31 K3 om 31^{ab} (cf v l 30) — a) V3 भस्माव- (for भस्मना) D6 भस्मावगुण्ठितौ पादौ — b) T1 2 G1 3–5 M केन (for येन) B3 मूर्ध्नि स (for मे मूर्ध्नि) — After 31^{ab}, T1 2 G M ins

1263* मम नेत्रं दुरात्मावमन्धतां कोऽनयद्बलात् ।
को वा जडमतिः सत्यं रत्नं मे मकुटाद्धरेत् ॥
को वा बलं दुराधर्षमवमत्याग्रतः स्थितः ।
को नु वा शिनिपुत्रस्य चापं न स्मरति प्रभो ॥

[(L 1) T1 M1–3 दुरात्मानो, T2 G1 3 M4 °त्मासौ (for °त्मावम्)]

— c) N (except Ś1) T4 G4. 5 त(K4 G4 अ)स्याहं सानु-बन्धस्य. — d) V1 ततः (for रणे)

32 a) Ś1 उक्त (for उक्ते) Ñ3 V1 B3 Ds D2 वचने, D5 कृष्णे तु (for कृष्णेन) — Before 32^{cd}, M4 ins. सात्यकि.. V2 repeats 32^{cd} after 38^{ab}. — c) Ś1 D4 T1. 2 G1–3 M3 4 चारा. (for चरा.) D1 प्रगृह्यन्ताम् (for प्रयुज्य°) K4 चरान्कृष्ण प्रयुज्यस्व; G4. 5 चारा. कृष्ण प्रवर्त्(G5 °णीय)न्तां — After 32, Ñ2 (repeating after 33^{ab}) 3 V B Dn Ds D5 (marg). 6 ins

1264* सपर्वतवनोद्देशा मार्गन्तु वसुधामिमाम् ।

While, T1 2 G M ins after 32

1265* अत्रैव प्रायशस्तत्र यदि स्यात्केनचिद्धृत ।
ज्ञाते प्रतिकरिष्यामि यत्तु प्राप्तमनन्तरम् ॥

[(L 2) G2 4 5 M4 ज्ञात्वा (for ज्ञाते) T2 G1 2 4 5 M4 -करिष्यामो (for °मि)]

33 After 33^{ab}, Ñ2 repeats 1264* and V2 3 B Dn2 Ds read line 2 of 1266* after 33^{ab}, repeating it after 33 — c) Some Mss अभ्यन्तराश् K3 आभ्यन्तरांश्च बाह्यांश्च — d) K4 व्यादिश त्वं (for °श्यन्तां). — After 33, K1. 2 4 Ñ2 V B Dn Ds D1 3–6 ins

1266* वैशंपायन उवाच ।
केशवस्य वच श्रुत्वा आहुकस्त्वरितोऽब्रवीत् ।
अन्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरान्व्यादिष्टवांस्तदा ॥

[K1 2 4 D1 4 5 om the ref — (L 1) V3 B1 3 Dn Ds2 D6 ऽभवत् (for ऽब्रवीत्). — V2. 3 B Dn2 Ds D6 read line 2 for the first time after 33^{ab}. — (L 2) Dn1 नृप (for तदा) K1 2 V1 2 B Dn2 Ds D4 6 (all [except K1 2 V1 D4] first time) च(D6 चा)रान्व्या(B1 2 Ds °ना)दिश माचिरम्, K4 चरान्सव्यादिदेश स; D1 चरं हि व्यादिश माचिरम् (hypermetric), D3 6 (second time) चारान्व्यादिष्टवान्नृप (D6 °वांस्तदा), D4 (marg) विचरन्तु चरा मम; D3 अहं च व्यादिश चरान् (for b)]

34 a) V3 B2 3 D6 T1. 4 G3 4 चाराश्च (B2. 3 T4 °स्तु); D3 चरास्ते (for °स्तु) — b) Ś1 V2 महात्मना (for यश-स्विना) — c) D6 अभ्यन्तराश् (for °रं) Ś1 मार्गं च (for मार्गध्वं). — K Ñ2 Dn D1–5 T4 ins after 34. V B Ds D6 after 34^{ab}:

1267* हया रथाश्च व्यादिष्टा पार्थिवेन महात्मना ।

[D6 महा- (for हया). B3 समादिष्टाः (hypermetric)

वेणुमन्तं लतावेष्टं तथा रैवतकं गिरिम् ।
ऋक्षवन्तं गिरिं चैव मार्गध्वं त्वरिता हयैः ॥ ३५
एकैकं तत्र चोद्यानं मार्गितव्यं समन्ततः ।
गन्तव्यं चापि निःसङ्गमुद्यानेषु समन्ततः ॥ ३६
हयानां च सहस्राणि रथानां चाप्यनेकशः ।
आरुह्य त्वरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुनन्दनम् ॥ ३७
सेनापतिरनाधृष्टिरिदं वचनमब्रवीत् ।
कृष्णमक्लिष्टकर्माणमच्युतं भीतभीतवत् ॥ ३८
शृणु कृष्ण वचो मह्यं यदि ते रोचते विभो ।
चिरात्प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं जायते मतिः ॥ ३९
असिलोमा पुलोमा च निसुन्दनरकौ हतौ ।
सौभः साल्वश्च निहतौ मैन्दो द्विविद एव च ।
हयग्रीवश्च सुमहान्सानुबन्धस्त्वया हतः ॥ ४०
तादृशे विग्रहे वृत्ते देवहेतोः सुदारुणे ।
सर्वाण्येतानि कर्माणि निःशेषाणि रणे रणे ।
कृतवानसि गोविन्द पार्ष्णिग्राहश्च नास्ति ते ॥ ४१
इदं कर्म त्वया कृष्ण सानुबन्धं कृतं रणे ।
पारिजातस्य हरणे यत्कृतं कर्म दुष्करम् ॥ ४२
तत्र शक्रस्त्वया कृष्ण ऐरावतशिरोगतः ।
निर्जितो बाहुवीर्येण स्वयं युद्धविशारदः ॥ ४३
तेन वैरं त्वया सार्धं कर्तव्यं नात्र संशयः ।
तत्रानुबन्धश्च महांस्तेन कार्यस्त्वया सह ॥ ४४
तत्रानिरुद्धहरणं कृतं मघवता स्वयम् ।
न ह्यन्यस्य भवेच्छक्तिर्वैरनिर्यातनं प्रति ॥ ४५ C 10331 B 2 121 48 P 2 121 48

(for व्यादिष्टा) V2 रथिन सादिन परै, B3 उग्रसेनेन धीमता (for b)]

35 a) B2 वेणुवन्तं, T1 2 G3 रेणुमन्तं (for वे°) Ñ1 V2 G1 5 लताविष्टं (for °वेष्टं) Ś1 वैजयन्तं लताविष्टं. — c) K3 ऋष्यवन्तं (for ऋक्ष°). Ś1 च हि गिरि, (for गिरिं चैव) — G3 om. (hapl) 35^{d}–37^{c}. — d) G2 च गता (for त्वरिता)

36 G3 om 36 (cf v l 35) — a) D2 तत्तद्, D4 च तथा (for तत्र च) — V3 om 36^{b}–39^{a} — b) K1 3 4 Ñ V1 2 B D T4 G4 मार्गध्व त्वरिता हयै· (= 35^{d}) — c) K Ñ1 B1 D1 2. 4 5 T4 यातव्यं (for गन्तव्यं) T1 G4 नि·शङ्कम् (for नि॰सङ्गम्) Ñ2 3 V1 2 B2 3 Dn Ds D3 6 यातव्यं चापि नि शङ्कं, G2 सरो वापीश्च नि सङ्गम्, G4 5 M4 काननान्यपि नि शङ्कम् — d) K3 4 Dn D1 3–5 T1 4 G4 5 उद्यानानि (for °नेषु) K1 2 Ñ1 3 V1 2 Ds D2 G2 उद्यानानि ततस्ततः.

37 G3 om 37^{abc} (cf v l 35) V3 om 37 (cf v l 36). — c) G1 आरुह्य त्वरितं सर्व — d) Ś1 D3 -नन्दना (for °नम्)

38 V3 om 38 (cf v l 36) — a) T1 2 G1. 3 M1–3 त्वनाधृ(G1 °वृ)ष्टिर् (for अनाधृष्टिर्) — After 38^{ab}, V2 repeats 32^{cd} Ñ1 T2 G1 om 38^{cd} — c) T1 G3 M कृष्णं विष्णुं जगन्नाथं

39 V3 om 39^{a} (cf v l 36) — b) K1 2 4 Ñ V B1 3 D (except D2) T4 G3 प्रभो (for विभो) B2 T1 रोचते यदि ते प्रभो

40 a) D2 T2 G5 [अ]सुलोमा; G1 सुलोमा (for पु°) — b) T1 2 G3 5 निसुम्भ- (for °न्द-) Ś1 उभौ, Ñ1 2 V3 B1 तथा (for हतौ) — c) K3 4 V1 2 Dn Ds D1 3 5 भौमः, G5 सुम्भ· (for सौभ), — d) V2 द्विरद, M1–3 विविद (for द्विविद) — After 40, Ś1 ins :

1268* कसश्च निहतः कृष्ण नरकश्च निपातित ।
अन्ये च बहवस्तत्र सैन्या· शतसहस्रश ॥

41 e) M1–3 विभो (for the second रणे) — f) V2 T4 मे, D3 T1 G1 3 M नः (for ते)

42 a) D5 कृष्ण (for कर्म) K3 इदं कृष्ण त्वया कर्म — b) K Ñ1 V2 B1 D (except D6) T4 G2. 4 5 महत्कृतम्; Ñ3 V1 त्वया कृतम्, B2 3 रणे कृतम् (by transp) — d) T1 2 G1 3 5 यत्तत्कर्म सुदुष्करम्

43 b) Ś1 Ñ1 K3 ऐरावण- (for °त-) — c) K4 गर्जितो, Ds2 निर्गतो; D5 तर्जितो (for नि°) D3 -युद्धेन (for -वीर्येण) — d) K1. 2 Ñ1 3 V2 Ds2 D3 5 G3 त्वया; D2 T4 तदा (for स्वयं) Ś1 -विशारद (for °दः) K3 4 V1 B1 Dn D1 4 6 त्वया युद्धविशारद

44 a) Ś1 चैवं (for वैरं) K3 सर्वैः (for सार्धं) — b) T1 2 G M कृतं नास्ति (for कर्तव्यं न) — c) N (except Ś1) T4 G2 4 वैरानु-, T1 2 G1 तदानु-, G3 M तथानु- (for तत्रानु-) D3 सु- (for च) — d) G1 M यत्नः (for तेन) K2 कार्यं (for कार्यस्) M1 2 [अ]नघ (for सह).

45 b) D3 मायावता (for मघ°) V3 सह (for स्वयम्) — c) D3 बुद्धिर् (for शक्तिर्) — d) T1 G2 M3. 4 त्वयि (for प्रति) M1. 2 वैरनिर्यातने त्वयि.

इत्येवमुक्ते वचने कृष्णो नाग इव श्वसन् ।
उवाच वचनं धीमाननाधृष्टिं महाबलम् ॥ ४६
सेनानीस्तात मा मैवं न देवाः क्षुद्रकर्मिणः ।
नाकृतज्ञा न वा क्लीबा नावलिप्ता न बालिशाः ॥ ४७
देवतार्थं च मे यत्तो महान्दानवसंक्षये ।
तेषां प्रियार्थं च रणे हन्मि दृप्तान्महासुरान् ॥ ४८
तत्परस्तन्मनाश्चास्मि तद्भक्तस्तत्प्रिये रतः ।
कथं पापं करिष्यन्ति विज्ञायैवंविधं हि माम् ॥ ४९
अक्षुद्राः सत्यवन्तश्च नित्यं भक्तानुयायिनः ।
न तेषु पापं विज्ञेयं बालिश त्वं प्रभाषसे ॥ ५०

कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तदाक्रूरोऽब्रवीद्वचः ।
मधुरं श्लक्ष्णया वाचा अर्थवाक्यविशारदः ॥ ५१
यच्छक्रस्य प्रभोः कार्यं तदस्माकं विनिश्चितम् ।
अस्माकं चापि यत्कार्यं तच्च कार्यं शचीपतेः ॥ ५२
संरक्ष्याश्च वयं देवैरस्माभिश्चापि देवताः ।
देवतार्थे वयं चापि मानुषत्वमुपागताः ॥ ५३
एवमक्रूरवचनैश्चोदितः पुरुषोत्तमः ।
स्निग्धगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभ्यभाषत ॥ ५४
नायं देवैर्न गन्धर्वैर्नापि यक्षैर्न राक्षसैः ।
प्रद्युम्नपुत्रोऽपहृतः पुंश्चल्या तु हृतः स्त्रिया ॥ ५५

---

46 a) Ñ1 वचनं (for °ने) K4 एवमुक्ते तु वचने, D1 इत्येव वचने मुक्ते — c) V2 D4 T1 2 G1 3-5 श्रीमान् (for धी°) — d) T1 2 G M यदूत्तमम् (for महाबलम्)

47 a) Ś1 मैवं वोचस्त्वनाधृष्टे, Dn1 T4 कृष्णस्तमाह मा मैवं; G2 सेनानीर्वद मा मैवं — b) Ñ2 D3 T2 G2 3 M -कारिण (for -कर्मिण.) — c) M1 2 ते (for वा) — d) Ś1 न कृतघ्ना, T2 G1 नावदीप्ता (for °लिप्ता)

48 a) Ś1 हि नो, K2 मया (for च मे) — b) D3 असुर- (for दानव-) — c) Ds1 एषां (for तेषां) G2 सदा (for रणे) — d) Ś1 D3 T4 हन्मि दुष्टान्, G2 रणे हन्मि (for हन्मि दृप्तान्) Ds2 D5 महाबलान् (for °सुरान्)

49 a) Ś1 D3 T4 [अ]पि, G2 [अ]हं (for [अ]स्मि) — b) K1 तद्गतस् (for तद्भक्तस्) D4 हित (for रत) Cal. ed तद्भक्तस्तत्परायण: — c) T1 करिष्यामि (for °ष्यन्ति) — d) D3 ज्ञात्वा च (for विज्ञाय) D4 [ए]तद्विधं, D6 [ए]वं कथं (for [ए]वंविधं)

50 a) M1-3 सत्त्ववन्तश् (for सत्य°). — c) N (except Ś1) T4 तेभ्यो न (V3 D6 न तेभ्यो, D3 न तेषु) विद्यते पापं — d) N (except Ś1) D T1 4 G3 M4 बालिशत्वात् T2 G1 2 4 5 °शस्त्वं (for °श त्वं) Ś1 कृतघ्नता, V3 प्रपद्यते, Dn2 प्रभाषते (for °से) — Ñ2 V2 B Ds D1 2 4 5 ins after 50 D6 after 1270* T1 2 G1 3-5 after 54ab.

1269* कदाचिदिह पुंश्चल्या अनिरुद्धो हृतो भवेत् ।
देवेषु समहेन्द्रेषु नैतत्कर्म विधीयते ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवं चिन्तयमानस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ।

[(L 1) D2 T2 G4 कथा,चिद् (for कदा°). T2 G1 अपि (for इह) B2, 3 D6 पौश्चल्या (for पुं°). G1 वृतो (for हृतो). Ñ2 V2 B3 Ds D6 ह्यभूत् (for भवेत्) — (L 2) T1 2 G1 3 4 देवेषु तु सहेन्द्रेषु (for a) — D2 T1 2 G1 3 5 om the ref D2 om line 3 — (L 3) V2 चिन्तयानस्य तस्याथ; T1 2 G1 3 एव सचिन्तयानस्य (T2 G1 °न सन्); G4 5 एवं चिन्ता बभूवास्य (for a).]

While, D6 T1 2 G1 3 5 ins after 50

1270* न वक्तव्यमिदं पापं त्वद्विधेन यदूत्तम ।

— After the above, D6 ins 1269*

51 a) T1 2 G3 त(T2 अ)स्य तद् (for कृष्णस्य) G1, 4 5 भाषित (for वचनं) — b) Ś1 T1 2 G1, 4, 5 M3 4 तत्र; K3 Ñ2 V2 B2 Dn Ds D1 5 G2 3 M1, 2 ततो (for तदा). — d) V2 सर्व-, V3 B2 3 D2, 3 सोऽर्थ-, D6 G2 सार्थं, T1, 2 G3 M स्वर्थं (for अर्थ-)

52 a) Ñ2, 3 V1 विभो; G(ed) हितं (for प्रभोः). — b) T2 सु- (for वि-) — c) Ś1 D3 [ए]व (for [अ]पि). K2 तत् (for यत्). — d) K Ñ V B Dn2 Ds D1, 2, 4-6 T4 तद्धि कार्यं, Dn1 om, D3 त्वत्कार्यं च; T1, 2 G M4 तत्कार्यं च (for तच्च कार्यं) K4 विशां पते (for शचीपतेः)

53 a) T2 सुरक्ष्याश्, M4 संसक्ताश् (for संरक्ष्याश्). — b) Ñ1 M1 3 [ए]व (for [अ]पि) — c) Ś1 Ds2 D3 T4 देवतार्थं (for °र्थे) Ñ2 3 V2 3 B2 3 D2, 3, 6 T4 G2, 4, 5 भवांश्, M1-3 ऽप्ययं; M4 ह्ययं (for वयं) K2 सर्वे (for चापि) — After 53, Ñ2 V2 B1 D5 6 ins. .

1271* विष्णुर्मधुनिहा वीरो देवदेवः सनातनः ।

54 Before 54, Ñ2 ins वैशंपायन उवाच — b) T2 G1 2 4, 5 तोषितः (for चोदितः). K Ñ V B2 D T4 चोदितो मधुसूदनः — After 54ab, T1, 2 G1, 3-5 ins 1269*.

55 a) Ś1 [अ]सौ (for [अ]यं). — b) M1, 3 दानवैः (for

मायाविदग्धाः पुंश्चल्यो दैत्यदानवयोषितः ।
ताभिर्हृतो न संदेहो नान्यतो विद्यते भयम् ॥ ५६
इत्येवमुक्ते वचने सूतमागधबन्दिनाम् ।
मधुरः श्रूयते शब्दो माधवस्य निवेशने ॥ ५७
ते चराः सर्वतः सर्वे सभाद्वारमुपागताः ।
शनैर्गद्गदया वाचा इदं वचनमब्रुवन् ॥ ५८
उद्यानानि शिलाः शैला गुहा नद्यः सरांसि च ।
एकैकं शतशो राजन्मार्गितं न च दृश्यते ॥ ५९
यदन्यत्संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन ।
तदाज्ञापय नः क्षिप्रमनिरुद्धस्य मार्गणे ॥ ६०
ततस्ते दीनमनसः सर्वे बाष्पाकुलेक्षणाः ।
अन्योन्यमभ्यभाषन्त किमतः कार्यमुत्तरम् ॥ ६१
संदष्टौष्ठपुटाः केचित्केचिद्बाष्पाविलेक्षणाः ।
केचिच्चाचिन्तञ्शूरा आस्थाय भ्रुकुटिं नराः ॥ ६२ C 10353 B 2 121.68 P 2 121 68

राक्षसै) N (except Ś1) T1 4 G1 3–5 न यक्षैर्न च (D6 °र्नापि) राक्षसै —^{c}) V3 प्रहित (for ऽपहृत) —^{d}) K V1 2 Dn Ds D2–4 T4 G1 4 5 महायशा., M स्त्रिया हृतः (by transp) Ś1 पुंश्चल्यापहृत स्त्रिया, D1 5 °ल्यापि स्त्रिया निशि, T1 2 G3 °ल्या तु स्त्रिया तदा

56 ^{d}) T1 नान्यतो विदितो मया

57 Before 57, some Mss ins वैशंपायन उवाच After the ref, Ñ2 ins 1276* repeating it after 1275* — After 57^{a}, K Ñ2 V B D T4 G2 4 ins :

1272* कृष्णेन तु महात्मना ।
अथावगम्य तत्त्वेन यद्भूतं यदुमण्डले ॥
उदतिष्ठन्महानादस्तदा कृष्णं प्रशंसयन् ।
हर्षयन्स तु सर्वेषां

[(L 2) D3 [अ]धि- (for [अ]व-) V3 B1 3 Ds D6 यद्वृत्त (for यद्भूत) D5 -नन्दने (for मण्डले) G2 यदूनामथ मण्डले (for ^{b}) —(L 4) K2 D2 4 प्रहर्षयस्तु सर्वेषा ; G2 हर्षशब्दो महानासीत्]

—^{b}) D3 -बन्दिनः (for °नाम्) —^{c}) V3 B3 D6 शुश्रुवे (for श्रूयते). K Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–5 T4 G2 4, 5 M4 घोषो (for शब्दो) Ś1 मधुरोऽश्रूयत रवो. —^{d}) G1, 4, 5 यादवस्य (for माध°).

58 ^{a}) G4, 5 ये (for ते) Ś1 Ñ1 T1 2 G1, 4 5 चाराः (for चराः) M1–3 गत्वा (for सर्वे) D6 (marg) T4 M ते (T4 ये) चरा. समगच्छन्त —^{b}) K1 2 D4 पुरद्वारम् (for सभा°) —^{c}) D3 ततो (for शनैर्) —^{d}) V3 B1 D6 वचनं चेदमब्रुवन्

59 ^{a}) K1 Ñ1 2 V B1 2 Ds D6 T4 G2 सभा·, K2 D4 च नः, K3 4 Ñ3 B3 Dn D1–3 5 गुहा (for शिला) —^{b}) Ś1 शुभ-, K3 4 D1 3 5 गृहा, Ñ2 D2 महा-, B3 Dn T1 G3 M4 सभा, D4 गुह्य- (for गुहा) — G2 om 59^{cd} —^{c}) Ś1 एकैकशो गतं राजन् —^{d}) T2 मार्गिता (for °त) Ś1 K2 Ds2 D4, 5 च न (by transp) — After 59, B3 Dn D3 6 G2 ins.

1273* अन्ये कृष्ण चरा राजन्नुपागम्य तदाब्रुवन् ।
सर्वे नो विदिता देशा प्राद्युम्निर्न च दृश्यते ॥

[G2 om line 1 —(L 1) B₀ अथ (for अन्ये) D6 कृष्ण. B3 D3 उपगम्य (for उपा°) —(L 2) B3 D3 सर्वे स-, D6 सर्वेषा (for सर्वे नो) B3 विचिता (for विदिता) G2 विचितानि महात्मान (for ^{a})]

D3 cont

1274* तेऽपि शान्तिमनस्का हि गमयेयु कथं च न ।

60 Ds om 60–61 —^{a}) T1 G3 M3 यदि (for यद्). —^{b}) T1 2 G1, 3 सत्तम (for -नन्दन) —^{c}) Ś1 K3 D2 [आ]ज्ञापयत (for °य नः)

61 Ds om 61 (cf v l 60) —^{b}) Ś1 सर्वे बाष्पाविलेक्षणा, T2 बाष्पपर्याकुले° — D4 G5 om (hapl) 61^{c}–62^{b} —^{c}) Ś1 B1 (marg) D2 3 5 T4 अन्योन्यमभिभाषन्त (D2 3 5 °न्ते, T4 °न्ति) —^{d}) K4 इत, D5 अन्यत् (for अत) K1 Ñ V2 3 D6 T2 G2 3 M4 उत्तमम् (for °रम्). Ś1 किं कार्यमिति चाब्रुवन्, D1 यादवा जातमन्यव·

62 D4 G5 om 62^{ab} (cf v l 61) —^{a}) K3 क्रुद्धा (for केचित्) —^{b}) K Ñ V B D (D4 om) T G (G5 om) केचिद्बाष्पाकुलेक्षणा — G2 om 62^{cd} —^{c}) N except Ś1) T4 केचिद्भ्रुकुटिमास्थाय —^{d}) Ś1 G4 M4 आस्थाय भृकुटीमुखाः, K Ñ V B D T4 चिन्तयन्त्यर्थसिद्धये (Ñ1 °चिन्तका) — After 62, N (except Ś1) T4 ins ·

1275* एवं चिन्तयतां तेषां बह्वर्थमभिभाषताम् ।

[K2 स चार्थम्, D3 बह्वर्थान् (for बह्वर्थम्) Bom Poona eds -भाषितम् (for -भाषताम्)]

Ñ2 (first time after the ref of 57) V2 3 B Ds D2, 3, 6 T4 cont G2 ins after 62^{ab} G4 5 after 62

1276* अनिरुद्ध· कुतश्चेति संभ्रमः सुमहानभूत् ।

[D2 T4 G2 4 5 प्रभाता रजनी तदा (for ^{b})]

Ñ2 V2 3 B Ds D2, 3 6 cont . K Ñ1 V1 Dn D1, 4 5

ततस्तूर्यनिनादैश्च शङ्खानां च महास्वनैः ।
प्रबोधनं महाबाहोः कृष्णस्याक्रियतालये ॥ ६३
ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।
प्रविवेश सभामेको नारदः प्रहसन्निव ॥ ६४
अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समितिदुर्जयः ।
मधुपर्कं च गां चैव नारदाय ददौ प्रभुः ॥ ६५
स विष्टरे स्थितः शुभ्रे स्पर्ध्यास्तरणसंवृते ।
ऋज्वासीनो यथान्यायमुवाचेदं वचोऽर्थवत् ॥ ६६

किमेवं चिन्तयाविष्टा निःसङ्गं तमसावृताः ।
उत्साहनाशात्सर्वे वै क्लीबा इव विचेतसः ॥ ६७
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना ।
वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं श्रूयतां भगवन्निदम् ॥ ६८
अनिरुद्धो हृतो ब्रह्मन्केनापि निशि सुव्रत ।
तस्यार्थे सर्व एवास्म चिन्तयाविष्टचेतसः ॥ ६९
इत्येवमुक्ते वचने केशवेन महात्मना ।
प्रहस्य नारदः प्राह श्रूयतां मधुसूदन ॥ ७०

---

cont after 1275*

1277* अन्योन्यमभिवीक्षन्ते यादवा जातमन्यव· ।
तां निशा विमनस्कास्ते गमयेयुः कथंचन ॥
अनिरुद्धो हृतश्चेति पुन पुनररिंदम ।
एवं च ब्रुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा ।

[(L 1) V1 3 Ds1 -वीक्षन्तो (for °न्ते) — Ñ1 D2 3 om lines 2–4 K3 4 D1 6 om line 2 — (L 2) K1 2 Dn1 D4, 6 ते निशा, B3 निशा ता (by transp.) V3 D6 विमनसस् (for °नस्कास्) — K1 2 Ñ2 V B Ds D4 6 om line 3 K3 4 D1 5 om lines 3^{b}–4^{a} — (L 4) D5 प्रयाता (for प्रभाता)]

63 ^{a}) Ś1 प्रणादैश्च , D2 -निनादेन ; G1 °दश्च (for °दैश्च). — ^{c}) D3 महाराज (for °बाहो·) T4 प्रबोधश्च महाबाहो — Dn1 om 63^{d}–64^{d} — ^{d}) T1 2 G1, 3–5 M [आ]सीत्तदा (for [अ]क्रियत) — After 63, T4 ins. an addl colophon, mentioning khila and adhy no 224 While D6 T1, 2 G M ins after 63

1278* कृष्णोऽपि देवदेवेश· कर्तव्ये मूढवस्थित. ॥
किं मया कार्यमित्येव कुतो नु भयमागतम् ।
सर्वथा यत्नमास्थाय यतिष्ये कार्यमुत्तरम् ॥
दिशामन्तं गमिष्यामि सागरं वरुणालयम् ।
यत्रासौ स्थितवान्पौत्रो गमिष्याम्यहमद्य वै ॥ [5]
प्रथमं कां दिश यास्ये केन स्याच्छ्रूगतेऽखिलम् ।
यदि कश्चिद्विजानीयात्तदा तु सुकृतं भवेत् ॥

Colophon

[(L 3) T2 करिष्ये (for यतिष्ये). G1, 2 उत्तमम् (for °रम्) D6 सर्वात्मना त्वह चैव यतिष्ये कार्यसिद्धये — G2 om line 4 — (L 4) M1–3 मकरालयम् (for वरुणा°). — (L 7) M4 सुकर (for सुकृत) — Colophon — *Adhy. name* D6 M4 बाणयुद्धम् ; T1 2 G1, 3 M1 2 बाणासुरयुद्धे अनुरुद्धमार्गणे कृष्णस्य चिन्ताक्रीडानुभव·. — *Adhy. no :* T1 M1 2 235 , G1, 5 255 , G4 257 ; M3 21[?] ; M4 216.]

64 Dn1 om 64 (cf v l 63). Before 64, D6 T1 2 4 G M ins वैशंपायन उवाच — ^{c}) D3 सभामध्ये (for °मेको) — After 64, Ñ2 B Dn Ds D1 5 6 ins

1279* दृष्ट्वा तु यादवान्सर्वान्कृष्णेन सह संगतान् ।

Ñ2 B Dn Ds D1 5 6 cont. K Ñ3 V D2–4 T4 G2 4 5 ins after 64

1280* ततः स जयशब्देन माधवं प्रत्यपूजयत् ।
उग्रसेनादयस्ते च तमृषिं प्रत्यपूजयन् ॥

[D3 G2 om line 2 — (L 2) D2 T4 G4 5 चैव (for ते च) G4 5 नारद (for तमृषिं)]

65 ^{b}) T4 समर (for समिति-). — ^{d}) B3 ददौ तदा , T2 G M4 न्यवेदयत् (for ददौ प्रभु) M1–3 नारदस्य न्यवेदयत्.

66 G2 om. 66^{ab} — ^{a}) N (except Ś1) T4 सोपविश्यासने शुभ्रे — ^{b}) Ś1 K4 B3 D3 6 T1, 2 4 G1, 3–5 M सिता(Ś1 सर्वा- ; D3 दर्भा)स्तरणसंवृते , K1 2 D1 2 4 पराध्यास्तरसंवृते (D2 °रणे शुभे) — ^{c}) N (except Ś1) T2, 4 G1, 2 सुखासीनो (for ऋज्वा°) — ^{d}) K1 2 D4 T2 G3–5 ऽर्थवित् (for °वत्). Ś1 उवाच वदतां वर .

67 Before 67, some Mss ins. नारद उवाच. — ^{b}) Ś1 G4 5 निःसङ्गान्त समावृताः , K Ñ V B D T4 निःसङ्गा (Ñ2 3 Ds नि सज्ञा , B2 निःशङ्का , D3 विषण्णा) गतमानसाः. — ^{c}) N (except Ś1) T4 G1, 4 5 M4 हीनाः (for -नाशात्). Ś1 ऽथ (for वै) — ^{d}) N (except Ś1) T4 समासते (for विचेतस.). — T1 2 G1 3 M1–3 ins after 67 G2 5 M4 after 70

1281* अतीते दिवसे वीर यादवा अद्भुतं महत् ।
[G2 M4 वीरा (for वीर)]

While G2 4 5 ins 1282* after 67

68 Ś1 Ñ1 T1 2 G1 3 M1–3 om 68–70. G2 om. 68^{a}–70^{b} G4, 5 M4 om. (hapl) 68–69. — ^{a}) D1, 5 इत्येवमुक्ते वचने.

69 Ś1 Ñ1 T1, 2 G M om. 69 (cf. v. l. 68). — ^{a})

निर्वृत्तं सुमहद्युद्धं महापुरुषसेवितम् ।
अनिरुद्धस्य चैकस्य बाणस्य च महामृधे ॥ ७१
उषा नाम सुता तस्य बाणस्याप्रतिमौजसः ।
तस्यार्थे चित्रलेखा वै जहाराशु तमप्सराः ॥ ७२
उभयोरपि तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणम् ।
प्राद्युम्निबाणयोः संख्ये बलिवासवयोरिव ॥ ७३
अनिरुद्धो भयात्तेन संयुगेष्वनिवर्तिना ।
बाणेन मायामास्थाय बद्धो नागैर्महाबलः ॥ ७४
उत्तिष्ठतु भवाञ्शीघ्रं यशसे विजयाय च ।
नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणाम् ॥ ७५
इत्येवमुक्ते वचने वासुदेवः प्रतापवान् ।
प्रायात्रिकान्वै संभारानाज्ञापयत वीर्यवान् ॥ ७६
ततश्चन्दनचूर्णैश्च लाजैश्चापि समन्ततः ।
निर्ययौ स महाबाहुः कीर्यमाणो जनार्दनः ॥ ७७ C 10376 B 2 121 90 P 2 121. 90

V$_3$ वीर (for ब्रह्मन्) —^{b}) D$_2$ सुप्रभ (for सुव्रत) — K Ñ$_{2.3}$ V B D T$_4$ ins after 69. G$_{2\ 4\ 5}$ after 67.

1282* एष ते यदि वृत्तान्त श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने ।
भगवन्कथ्यतां साधु प्रियमेतन्ममानघ ॥

[Before line 1, G$_2$ ins श्रीकृष्ण, G$_{4\ 5}$ श्रीभगवान् —(L 1) G$_2$ [आ]दरात् (for मुने) —(L 2) D$_3$ आशु (for साधु)]

70 Ś$_1$ Ñ$_1$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3}$ M$_{1-3}$ om. 70 (cf v l 68) G$_2$ om 70^{ab} (cf v l 68) Before 70^{cd}, G$_2$ ins नारद.. —^{c}) K Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 2}$ Dn Ds$_1$ D$_{1-3\ 5}$ T$_4$ G$_{2\ 4\ 5}$ M$_4$ [ए]तद्वच (for नारद) — After 70, G$_{2\ 5}$ M$_4$ ins 1281*

71 ^{b}) N (except Ś$_1$) T$_4$ देवासुरसमं महत् (D$_2$ विभो) —^{d}) K Ñ V$_{1\ 2}$ B$_{2\ 3}$ D (except D$_6$) T$_4$ G$_2$ [अ]पि (for च)

72 ^{a}) K$_{1\ 2}$ D$_4$ नाम्नी (for नाम) —^{b}) K$_{1\ 2}$ B$_3$ D$_4$ बाणस्यामिततेजसः, B$_2$ °स्यामितौजस —^{c}) B$_1$ (marg as in text) $_3$ V$_3$ D$_{2\ 6}$ तदर्थं (for तस्यार्थे) T$_2$ G$_2$ सा (for वै) Ś$_1$ तदर्थं विह्वला सा वै, G$_{1\ 3\ 5}$ तस्य अर्थे चित्रलेखा. —^{d}) Ś$_1$ वराप्सराः (for तम°)

73 ^{a}) Ś$_1$ एव (for अपि) —^{b}) K$_{1\ 3}$ B$_2$ Dn D$_{1-3.5}$ G$_{2\ 4.5}$ महायुद्धं. — After 73, K Ñ$_{2\ 3}$ V B D T$_4$ G$_{2.4.5}$ ins :

1283* अस्माभिश्चापि तद्युद्धं दृष्टं सुमहदद्भुतम् ।
[D$_2$ दृष्ट च सुमहाद्भुतम् (for ^{b})]

74 ^{a}) D$_6$ T$_4$ G$_{3\ 5}$ M अनिरुद्धभयार्तेन —^{b}) K$_2$ D$_{1\ 5}$ संयुगेऽपि (for °गेषु) — G$_2$ om. 74^{cd}. —^{c}) V$_3$ बलेन (for बाणेन) Dn आश्रित्य (for आस्थाय) —^{d}) Ś$_1$ सर्पैर्बद्धो (for बद्धो नागैर्) D$_5$ महाबलैः (for °ल) Ñ$_2$ V$_1$ सर्पै(V$_1$ नागै)र्नियमनं कृतम् — After 74, T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M ins :

1284* हत्वा दानवसंघांश्च कोटिशः शतशस्तथा ।
दृष्टमेतन्मया विष्णो प्राद्युम्नेर्युद्धमीदृशम् ॥

[(L 1) G$_4$ कोटीशतसहस्रश (for ^{b}) —(L 2) G$_3$ दृष्टम् (for युद्धम्)]

T$_2$ G$_{4\ 5}$ cont K Ñ$_{2\ 3}$ V B D T$_4$ ins after 74

1285* व्यादिष्टस्तु वधस्तस्य बाणेन गरुडध्वज ।
तं निवारितवान्मन्त्री कुम्भाण्डो नाम तस्य ह ॥

[T$_2$ om line 2 —(L 2) K$_{3\ 4}$ V$_1$ Ds$_1$ D$_{1\ 3.5}$ सं- (for त) K$_3$ कूष्माण्डो (for कुम्भाण्डो)]

K Ñ$_{2\ 3}$ V B D T$_4$ G$_{4\ 5}$ cont Ś$_1$ Ñ$_1$ ins after 74

1286* कुमारस्यानिरुद्धस्य तेनाशक्तेन संयुगे ।
बाणेन मायामास्थाय सर्पैर्नियमनं कृतम् ॥

[(L 1) Ś$_1$ Ñ$_3$ [अ]शक्तस्य, K$_2$ [अ]प्युक्तस्य, K$_4$ सक्तेन, D$_4$ [अ]प्युक्तेन (for [अ]श°) — Ñ$_2$ om line 2. —(L 2) K$_3$ जवम् (for मायाम्) Ñ$_1$ नियमित (for °मन)]

75 Ñ$_1$ om 75^{ab} —^{a}) V$_2$ B$_1$ D$_6$ क्षिप्रं (for शीघ्र). K$_{1\ 2}$ D$_4$ उत्तिष्ठ भगवञ्शीघ्रं —^{d}) T$_2$ जयैषिण Ś$_1$ प्राणानां विजयैषिणाम् (sic) — After 75, N (except Ś$_1$ Ñ$_1$) T$_4$ G$_{2\ 4\ 5}$ ins

1287* प्राणै किंचिद्गतैर्वीरो धैर्यमालम्ब्य तिष्ठति ।

[Ñ$_1$ V$_1$ कण्ठगतैर् (for किंचिद्गतैर्) K$_{3\ 4}$ V$_2$ वीर्यम् (for धैर्यम्).]

— After the above K$_{3\ 4}$ V$_1$ Dn D$_{1-3}$ ins. 1290* repeating it after 78

76 Ñ$_3$ om 76–78 Before 76, some Mss ins वैशंपायन उवाच —^{a}) Ñ$_2$ V$_1$ इत्येवं वचने चोक्ते, T$_{1.2}$ G$_3$ M इत्युक्ते वचने तेन —^{c}) K$_4$ D$_2$ प्रयात्रिकान् (for प्रा°). K$_3$ D$_{2\ 4}$ स (for वै) —^{d}) Ñ$_2$ V$_2$ G$_1$ आज्ञापयति T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3\ 4}$ M बुद्धिमान् (for वीर्यवान्) — After 76, D$_6$ T$_{1.2.4}$ G M$_4$ ins

1288* पुण्याहघोषश्च तदा शुश्रुवे ब्राह्मणेरित. ।
[T$_4$ G$_2$ ब्राह्मणैश्च समीरित. (for ^{b})]

77 Ñ$_3$ om 77 (cf v l 76) —^{a}) Ś$_1$ Ñ$_2$ V$_{1.2}$ B$_2$ Dn$_1$ D$_{3.6}$ T$_{2\ 4}$ G M$_{3.4}$ -पूर्णैश् (for चू°). —^{b}) K Ñ$_{1.2}$

नारद उवाच ।

स्मरणं वैनतेयस्य कृष्ण त्वं कर्तुमर्हसि ।
न ह्यन्येन तमध्वानं गन्तुं शक्यं महाभुज ॥ ७८
एकादश सहस्राणि योजनानां जनार्दन ।
तदितः शोणितपुरं प्राद्युम्निर्यत्र सांप्रतम् ॥ ७९
मनोजवो महावीर्यो वैनतेयः प्रतापवान् ।
एकेन स मुहूर्तेन बाणं संदर्शयिष्यति ॥ ८०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राध्यायद्गरुडं हरिः ।
स कृष्णपार्श्वमागम्य हर्षेणावस्थितोऽभवत् ॥ ८१
कृष्णकेशः प्रबलयो जिष्णुः कृष्णश्च वर्णतः ।
चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्वेदषडङ्गवित् ॥ ८२
श्रीवत्साङ्कोऽरविन्दाक्ष ऊर्ध्वलोमा मृदुत्वचः ।
समाङ्गुलिः समनखो रक्ताङ्गुलिनखान्तरः ॥ ८३
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषो वृत्तबाहुर्महाभुजः ।
आजानुबाहुः सिंहास्यः सिंहसंहननो युवा ।
सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानः प्रकाशते ॥ ८४

V1. 2 B3 D (except D6) T1 2 4 G [पु]त्र (for [अ]पि) — ^{c}) Ś1 विसिस्मये; V3 D6 विनिर्ययौ, T1 2 G1 3–5 M रराज सु- (T2 स) (for निर्ययौ स) — ^{d}) Ś1 प्रेर्यमाणो, D2 कीर्त्यमानो, D3 कार्यमिच्छन् (for कीर्यमाणो) M1–3 ऽक्षतैर्हरि (for जनार्दन) — After 77, T1 2 G1 3–5 M ins

1289* गन्तुमैच्छज्जगन्नाथो बाणं हन्तुं महासुरम् ।
[M1 3 हन्तु बाण (by transp)]

78 Ñ3 om 78 (cf v 1 76) V3 om the ref — ^{b}) Dn कर्तुमर्हसि माधव — ^{c}) G2 नेष्यति त्वा (for न ह्यन्येन) K2 D4 महाध्वान, K3 4 Ñ1 3 V2 Dn1 Ds D1 2 T1 4 M तद°, V1 Dn1 तदा°, V3 B स चाध्वा वै, D5 6 तदध्वा वै (for तमध्वानं) — D2 om. 78^d — ^{d}) K3 4 Ñ1 2 V B Dn Ds D1 5 6 शक्यं (V3 D6 °क्यो) गन्तुं (by transp) Ś1 शक्यं गन्तुं कथंचन, T4 गन्तव्यमतिदुर्गमम् — After 78, K Ñ2 V B D G2 4 5 G(ed) ins

1290* श्रूयता च तदध्वानं गन्तव्यमतिदुर्जयम् ।
[K3 4 V1 Dn D1–3 read the above for the first time after 1287* D2 (second time) om 1^a Bom, Poona eds G(ed.) आकर्णय (for श्रूयता च) Dn (both first time) D6 G2 4 5 तमध्वानं (for तद°) D2 (first time) G2. 4 5 दुर्गमम् (for -दुर्जयम्) D3 (first time) गन्तव्यमरिदुर्जयं]

79 ^{a}) D2 चतुर्दश (for एकादश) Ś1 सहस्राणां (for °णि) — ^{b}) Ś1 महाभुज (for जनार्दन) — ^{c}) T1 2 G1 3–5 इद (for इत) — ^{d}) T1 2 G1. 3 M संस्थितः (for सांप्रतम्)

80 ^{a}) Ś1 महाबाहु°, T1 G1. 3 M °बाहो (for °वीर्यो). — Ñ2 V B3 Dn ins after 80^{ab} B1 (marg) D2 3 after 80

1291* समाह्वयस्व गोविन्द स हि त्वां तत्र नेष्यति ।
[B1 तमाह्वयस्व (for समा°)]

— V3 om. 80^{cd}. — ^{c}) K1. 3 Ñ1 V1 B1 Dn2 D1–3 T1 सु-, D5 तु (for स)

81 Before 81, some Mss ins वैशंपायन उवाच T2 om 81^{ab} — ^{b}) D3 5 (*sup lin*) सस्मार (for प्राध्यायद्) K Ñ2 3 V1 2 Dn D1 3 5 तदा, Ñ1 T1 G1 3 5 ततः (for हरिः) — T1 M1–3 om 81^{cd} K Ñ V2 B1 2 D (except Ds1) T2 4 G repeat 81^{cd} after App I (No 36) — Before 81^{cd}, G1 3 ins वैशंपायन — ^{c}) K Ñ V2 B1 2 D (except Ds1) T2 4 G (all second time) कृष्णस्य पार्श्वमागम्य, G2 (first time) ततः स कृष्णपार्श्वस्थः. — ^{d}) Ś1 तदा (for ऽभवत्) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T2 4 G (all [except V1 3 B3 Ds1] first time) प्राञ्जलिर्गरुडः (G4 5 °लिः प्रणतः) स्थितः, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T2 4 (all [except V1 3 B3 Ds1] second time) हर्षाद्देवास्थितोऽभवत्. — K Ñ V2 B1. 2 Dn Ds2 D1–6 T2. 4 G ins after the first occurrence of 81^{cd} and V1 3 B3 Ds1 ins after 81, a passage given in App I (No 36)

82 Ñ1 om 82–86 G3 om 82^a–110 15^b — ^{a}) Ś1 प्रविरली, Ñ2. 3 V B Ds D6 T4 च बलवान्, D2 G2 च भगवान् (for प्रबलयो) K1 2 D3. 4 कृष्ण स केशिप्रलयो (sic); G5 कृष्णः केशिप्रविलयो (sic) — ^{b}) Ñ3 B1 Ds G4 5 M3 विष्णुः (for जिष्णु) V2 वर्णितः, D2 4 वल्लभः (for वर्णत). Ś1 K3 वि(K3 जि)ष्णु कृष्णस्य वर्णत, K2 T4 G2 जिष्णु (T4 सदा) कृष्णस्य वल्लभ, D3 जिष्णु कृत्स्नस्य वल्लभः. — ^{c}) Ś1 चतुर्वर्णश्च (for °दंष्ट्रश्च) T2 G1 चतुर्वेदश्च (for °बाहुश्च) — ^{d}) G1 4 चतुर्व्यूह- (for °वेद-)

83 Ñ1 G3 om. 83 (cf v 1 82) — ^{b}) T1 2 G1. 4. 5 ऊर्ध्वरेता, some Mss °रोमा (for °लोमा) Ś1 मृदुर्द्विजः (for °त्वचः) — ^{cd}) M1 समाङ्गुल°. K4 om. (hapl) समनखो रक्ताङ्गुलि. Dn -नखेक्षणः, T1 -तलोत्तरः; G1. 4 5 -तलोन्नतः; M1 -तलान्तर (for नखान्तरः)

84 Ñ1 G3 om 84 (cf. v. 1 82) — ^{b}) K2 D4 बृहद्बाहुः (for वृत्त°). T1. 2 G1. 4. 5 महाबलः (for °भुजः).

यः प्रभुर्भाति भूतात्मा भूतानां भावनः प्रभुः ।
यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः ॥ ८५
प्रजापतीनां साध्यानां त्रिदशानां च शाश्वतः ।
स्तूयमानः स्तवैः सर्वैः सूतमागधबन्दिभिः ।
ऋषिभिश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ ८६
संविधानमथाज्ञाप्य द्वारकायां महाभुजः ।
गमनाय मतिं चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ॥ ८७
आस्थितो गरुडं देवस्तस्य चानु हलायुधः ।
पृष्ठतोऽनु बलस्यापि प्रद्युम्नः शत्रुकर्शनः ॥ ८८
जय बाणं महाबाहो ये चास्यानुचरा रणे ।
न हि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो महामृधे ॥ ८९
प्रसादे ते ध्रुवा लक्ष्मीर्विजयश्च पराक्रमे ।
विजेष्यसि रणे शत्रुं दैत्येन्द्रं सहसैनिकम् ॥ ९०
सिद्धचारणसंघानां महर्षीणां च सर्वशः ।
शृण्वन्वाचोऽन्तरिक्षस्थः प्रययौ केशवो रणे ॥ ९१

इति श्रीहरिवंशे नवोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

C 10434
B 2 121 1·
P 2 121 14

— c) K1–3 Ñ3 V1 2 B Dn D1 5 6 T4 G2 ताम्राक्ष (for सिंहास्य) — d) K Ñ2 3 V1 2 B D (except D6) T4 G2 सिंहविस्पष्टविक्रम — f) T1 2 G1 4 5 M स्वतेजसा (for प्रकाशते).

85 Ñ1 G3 om 85 (cf v l 82) — a) T2 G1 4 5 M स (for य.) T4 प्राहुर् (for प्रभुर्) V3 सर्व- (for भाति) B2 D5 विश्वात्मा (for भूतात्मा) B1 D6 य प्रभु' सर्वभूतानां — b) Ś1 भूतात्मा (for °नां) D3 भुवन- (for भावनः) K3 4 V3 B1 Dn D1 5 6 T4 भूतानां भावनो विभुः, B3 देवाना प्रभव प्रभुः, M1–3 भूतानां भूतभावन — c) T2 G1 यश्च (for यस्य)

86 Ñ1 G3 om 86 (cf v l 82) — b) G5 देवानां शाश्वतः प्रभु. — c) B1 स्तूयते तु (for °मान) V2 B2 Dn D1 3–5 शुभ्रैः, Ñ2 3 V1 3 B1 3 Ds D6 T4 G2 M दिव्यैः, D2 शुद्धैः (for सर्वैः) — d) K1 2 D4 सिद्धै(D4 देवै)र्विद्याधरैस्तथा. — f) D6 वेदान्त- (for °ङ्ग)

87 G3 om 87 (cf v l 82) — a) Ś1 स (for सं-). V3 B3 D6 (marg as in text) अनुज्ञाप्य, D3 अथाज्ञाय (for °ज्ञाप्य). — b) K Ñ2 3 V1 2 B D (except D6) T4 G2.4 महाबल. (for °भुज) — After 87ab, T1 2 G1 2 4 5 M ins :

1292* सात्यकौ संनिवेश्याथ रक्ष्यता द्वारकेति च ।

[T1 M1–3 सात्यके (for °कौ) T1 रक्ष्यते (for °ता)]

— c) D6 T1 G2 M मनश् (for मतिं). — After 87, T4 ins 1294*

88 G3 om 88 (cf v l 82). — a) T2 G1 आरुह्य (for आस्थितो) K1, 2 D4 चैव ; B3 वीरस् (for देवस्) — b) K4 ततोऽनु च (for तस्य चानु). — c) Ś1 K1 2 4 V2 B2 3 Dn Ds1 D2–4 T4 ऽथ, V1 3 B1 D6 ऽपि (for ऽनु) V3 B1 [अ]थ (for [अ]पि) Ds2 पृष्ठतो बलभद्रस्य, D6 (before corr) °तो गरुडस्यापि, T1 2 G1 4 5 M °तो हलिनश्चापि — d) V3 -कालन, T2 दर्शन., M1–3 -सूदन (for कर्शन) — After 88, D6 T1 2 G1 5 M ins

1293* श्रूयन्ते स्म तदा वाच सूतमागधबन्दिनाम् ।

— After the above, D6 ins 1294* While after 88, T4 ins an addl colophon, mentioning Khila and Adhy no 225 and G2 4 (first time) ins 1294*

89 G3 om 89 (cf v l 82) — a) Ś1 जहि (for जय) — b) Ñ2 [अ]न्ये (for [अ]स्य) T1 2 G1 5 -गता हरे ; T4 -चरास्तदा, M -चरा हरे, Bom Poona eds G(ed) -गता रणे (for -चरा रणे) — c) Ś1 न हि त्वा, M बाणस्य (for न हि ते) — d) T2 G1 4 5 M2–4 कश्च (for कश्चिच्) K2 T1, 2 G1 4 5 M महारणे (for °मृधे)

90 G3 om 90 (cf v l 82) — a) Ñ2 V2 3 B2 3 Ds D5 6 T2 G4 5 M3 प्रसादात्ते (for °दे ते). G2 प्रसादादेव ते लक्ष्मीर् — b) T2 G1 5 पराक्रम (for °मे) — d) T1 2 G1 4 5 M -सेनया (for -सैनिकम्)

91 G3 om 91 (cf v. l. 82) — a) K3 -गन्धर्वैर् (for -सघानां) — c) D3 श्रुत्वा (for शृण्वन्) Ś1 वचो (for वाचो) V3 B1 Ds1 (marg) नभःस्थानां, D1 ऽन्तरिक्षाच्च, D5 °क्षे वै, D6 जयस्थानं (for ऽन्तरिक्षस्थ) — d) K1 Ñ2 V1 3 B3 Ds D2–4 6 T4 G2 M रणम् (for रणे)

COLOPHON om in K3, 4 Ñ1 V1 2 D1, 5 T4 G2 3. T3 missing — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* · K1 2 V3 B Dn Ds1 D3 4 — *Sub-parvan* D3 पारिजात — *Adhy name* Ś1 M4 बाणयुद्धम्, K1 V1 B Ds D2 6 बाणयुद्धे कृष्णप्रयाणम्, K2 Ñ2 D4 T1 कृष्ण-

११०

वैशंपायन उवाच ।
ततस्तूर्यनिनादैश्च शङ्खानां च महास्वनैः ।
बन्दिमागधसूतानां सर्वैश्चापि सहस्रशः ।। १
स तूर्मुखैर्जयाशीर्भिः स्तूयमानो हि मानवैः ।
बभार रूपं सोमार्कशक्राणां सदृशं हरिः ।। २
अतीव शुशुभे रूपं तस्य चाभ्युत्पतिष्यतः ।
वैनतेयस्य भद्रं ते बृंहितं हरितेजसा ।। ३
अथाष्टबाहुः कृष्णस्तु पर्वताकारसंनिभः ।
विबभौ पुण्डरीकाक्षो विकाङ्क्षन्बाणसंक्षयम् ।। ४
असिचक्रगदाबाणा दक्षिणं पार्श्वमाश्रिताः ।
चर्म शार्ङ्गं तथा चापं शङ्खं चैवास्य वामतः ।। ५
शीर्षाणां वै सहस्रं तु विहितं शार्ङ्गधन्वना ।

प्रयाणम्, T2 बाणासुरवधार्थं वासुदेवप्रद्युम्नसंकर्षणप्रस्थानम्, G1 बाणासुरवधार्थं वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नप्रस्थानम् — *Adhy no.* (figures, words or both) V3 Dn2 Ds2 176, D3 194, D4 175, T1 250, G1 5 256, G4 258, M1–3 218, M4 217 — *Śloka no* K1 123, Ds2 D3 143, D4 154 — After this adhy, Ś1 reads App I (No 35)

110

☞ This adhy is missing in T3 (cf v l 99 21)

1 G3 om 1^{a}–15^{b} (cf v l 109 82) G2 om the ref —^{b}) Ś1 Ñ1 भेरीणां (for शङ्खानां) —^{c}) T2 G1 4, 5 M सूतमागधबन्दीनां —^{d}) Ś1 संस्तवैश्चापि सर्वश· — T1 2 G1 4 (second time) 5 M ins after 1. D6 after 1293* T4 after 109 87 G2, 4 (first time) after 109 88:

1294* जयाजय जगन्नाथ जय चक्रगदाधर ।
जय लोकत्रयावास जयाशेषजगन्मय ॥
जय नाभिसमुत्थाब्जनिषण्णचतुरानन ।
जय कौस्तुभरत्नांशुविभासितजगत्त्रय ॥
जय श्रीकरपद्मस्थचरणाम्भोरुहद्वय ।
जय त्रिधामन्सर्वेश जय लोकपितामह ॥
जय यज्ञपते देव जय विश्वगुरो हरे ।
जय चक्रगदाशङ्खपद्मदीप्तकराम्बुज ॥
जय शार्ङ्गादिहेत्युद्यत्सहस्रभुजमण्डल ।
जय चक्राग्निनिर्दग्धनिखिलासुरमण्डल ॥
जय योगिमनःपद्मबोधकृच्चरणाम्बुज ।
निजैकपादसलीनजगत्त्रय हरे जय ॥
जय स्थितिलयोत्पत्तिकारणाशेषकारण ।
जय विष्णो हृषीकेश जय बाणं महासुर ॥

[(L 1) T4 [अ]जेय (for [अ]जय). — (L. 2) T4 M1–3 जय चाशेपदृग्ग ज (T4 °भृज्ज) य (for ^{b}). — (L. 3) T4 M1–3 नाभी- (for नाभि-). T1 जय नाथ समुत्थाब्धि- (for ^{a}) — T4 om lines 4–6 — (L 4) M विराजित- (for विभासित-) G2 4 (first time) -कलेवर (for -जगत्त्रय) — (L 5) G4 (second time) 5 -सद्मस्थ (for -प°) — T1 om line 6. G4 (second time) 5 om line 7 — (L 7) D6 वज्रपते (for यज्ञ°) — G2 om line 9 — (L 12) T4 -वार- (for पाद-). — (L. 14) T1 जहि (for the second जय)]

2 G3 om 2 (cf v l 1) —^{a}) K2 D2 स तन्मुखैर्; D6 चतुर्मु°, T1 2 G1 4 5 M एवमादि-, Cal ed शत्रून्मुखैर् (for स तूर्मुखैर्) D3 शत्रून्मुखाभिः स्वाशीर्भि. —^{b}) V3 D6 स्तूयमानैश् (for °मानो) Ś1 V3 B3 D6 च, G5 ऽति-; Cal ed ऽथ (for हि). Ś1 D2 मागधै., B3 बन्दिभि·; T1 G4 M मानुषैः (for मानवै). T2 G1 स्तूयमानोऽतिमानुषैः —^{c}) T1 2 G1 4 5 M1–3 दधार (for बभार). D5 सोऽर्कस्य (for सोमार्क-). —^{d}) T1 Bom Poona eds G(ed) -शुक्राणां (for -श°) B1 2 V3 Ds D6 तदा, G2 तथा (for हरिः). K Ñ2 V1 2 B3 Dn D1–5 T2, 4 -शक्रा(B3 शत्रू-, T4 शुक्रा)णां प्रतिमं (K3 D3 °मितं) तदा, Ñ1 -शुक्राणां सदृशं तदा

3 G3 om 3 (cf v l 1) —^{a}) M4 सदृशं (for शुशुभे) —^{b}) Ś1 ततश् (for तस्य). K Ñ2 3 V B D T4 G2 4 5 व्योम (K1 Dn2 D6 T4 G2 4 5 °म्नि) तस्योत्पतिष्यतः. —^{c}) Ś1 देहस्थं; D2 तद्रूपं (for भद्रं ते). —^{d}) Ś1 सुमहद् (for बृंहितं) — T1 2 G1, 4 5 M ins. after 3: G(ed.) after 4

1295* स्मृत्वा स्मृत्वा च तद्रूपं शङ्खचक्रगदाभृत ।
तृप्तिं नाद्यापि गोविन्द प्राप्नुयामो हरे सदा ॥

[(L 2) T2 सानन्दा (for गोविन्द) M1–3 तृप्तिर्नाद्यापि राजेन्द्र (for ^{a})]

4 G3 om. 4 (cf v l 1). —^{a}) Ś1 आकाशे बाणमक्षयत्.

5 G3 om. 5 (cf. v. l. 1). D5 om. 5. —^{a}) Ś1 असि-

सहस्रं चैव कायानां वहन्संकर्षणस्तदा ॥ ६
श्वेतप्रहरणोऽधृष्यः कैलास इव शृङ्गवान् ।
आस्थितो गरुडं राम उद्यन्निव निशाकरः ॥ ७
सनत्कुमारस्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मनः ।
प्रद्युम्नस्य महाबाहोः संग्रामे विक्रमिष्यतः ॥ ८
स पक्षबलविक्षेपैर्विधुन्वन्पर्वतान्बहून् ।
जगाम मार्गं बलवान्वातस्य प्रतिषेधयन् ॥ ९
अति वायोरथ गतिमास्थाय गरुडस्तदा ।
सिद्धचारणसंघानां शुभं मार्गमवातरत् ॥ १०
अथ रामोऽब्रवीद्वाक्यं कृष्णमप्रतिमं रणे ।
स्वाभिः प्रभाभिर्हीनाः स्मः कृष्ण कस्मादपूर्ववत् ॥ ११
सर्वे कनकवर्णाभाः संवृत्ताः स्म न संशयः ।
किमिदं ब्रूहि नस्तत्त्वं किं मेरोः पार्श्वगा वयम् ॥ १२

भगवानुवाच ।

अग्नेराहवनीयस्य प्रभया स्म समाहताः ।
तेन नो वर्णवैरूप्यमिदं जातं हलायुध ॥ १३

राम उवाच ।

यदि स्म संनिकर्षस्था यदि निष्प्रभतां गताः । C 10449 B 2 122 15 P 2 122 15

चर्म, Ñ2 °चक्रं, D3 असिश्चक्र (for °चक्र-) Ñ1 चैव (for -बाणा) — b) K2 D4 T1 आश्रिता· (for आस्थिताः) D3 दक्षिणं बाहुमास्थितः — c) Ś1 शार्ङ्गं चक्रं (for चर्म शार्ङ्गं) K Ñ2 B3 Dn D1–4 T4 G2 4 5 च वज्रं च, Ñ1 च सुमहच्, Ñ3 V1 च चक्रं च, V2 3 B1 3 D6 तथा वज्रं, M तथा पाश. (M4 °शं) (for तथा चापं) G1 शार्ङ्गं तथा चर्म चापं — d) K3 V3 B2 D3 6 M1–3 शङ्खश्च (for शार्ङ्गं) K1 [अ]थ, K2 D4 [अ]पि (for [ए]व) D1 च (for [अ]स्य) T1 2 G1 सव्यतः (for वामत.)

6 G3 om 6 (cf v 1 1) — b) V2 T1 सहितं, T2 G1 5 सहितः (for विहितं) T1 -धन्विनम्, G1 -धन्विना (for -धन्वना) — c) Ñ1 V3 B1 D6 [अ]पि (for [ए]व) G1 बाणानां (for कायानां). T1 2 G4 5 M सहस्रं चापि बाहूनां — d) K1 2 D3 4 धत्ते (for वहन्)

7 G3 om. 7 (cf v 1 1) — a) G2 ऽधृष्ट (for ऽधृष्यः) Ś1 शिर प्रहरणोऽदृष्ट (sic), T1 2 4 G1 4 5 M स लाङ्गलधरः श्रीमान् — c) K4 नाम; B1 नाथ (for राम) Dn2 Bom ed G(ed) प्रथि(Dn2 आस्थि)तो गरुडे नाथ, D1 प्रस्थितं गरुड नाम, D5 प्रस्थितं गरुडेनाथ — d) D5 (marg) Bom Poona eds G(ed) दिवाकर· (for निशा°)

8 G3 om 8 (cf v 1. 1) — a) K3 सनत्कुमारवपुषा, D5 ततस्तु मारस्य वपु

9 G3 om 9 (cf v 1 1) — a) G2 स्व- (for स). D1 5 -निक्षेपैर् (for -वि°) — b) Ś1 विध्यन्ननुरतान्बहून् — d) K2 बाणस्य (for वातस्य) D3 प्रतिषेधत, T2 G1 °क, M3 °यत् (for °यन्)

10 G3 om 10 (cf v. 1 1) — a) Ñ1 T2 M4 अथ (for अति). T4 अति (for अथ) K2 Ds2 D4 अथ वायो· समगतिम्; K4 Ñ2 3 V B Dn Ds1 D1. 2 5 6 T1 G1 2 4 5 अथ वायोरतिग(K4 °पि ग)तिम्, D3 रामकृष्णौ रतिपतिम्. — b) K1 2 Ñ1 D3 गरुडं (for °डस्) Ś1 T1. 2 G1. 4 5 महान् (for तदा) — D3 reads 10cd twice — d) K2 Dn1 शुभ-; K3 शुद्ध-, K4 D1 5 शुद्धं (for शुभं) Ś1 इवोत्तरम्; K4 D3 (both times) अवातरन्, D3 °पतत् (for °तरत्)

11 G3 om 11 (cf v 1 1) — d) K3 अपूर्वतः (for °वत्) T2 G1 4 5 कस्माद्वयमपूर्ववत्.

12 G3 om 12 (cf v 1 1) — b) K3 T2 M1–3 च; K4 om, D2 स्मो (for स्म) K3 4 Dn समन्तत (for न संशय) — c) B3 मह्य त्व, G5 मे तत्त्व (for नस्तत्त्वं). — d) T2 G1 मेरो पार्श्वगता वयम्

13 G3 om 13 (cf v 1 1) D3 G1 om, V3 B1 D6 कृष्ण (for भगवान्) — Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1 2 5 (marg) 6 ins after the ref D3 after 12

1296* मन्ये बाणस्य नगरमभ्याशस्थमरिंदम ।
रक्षार्थं तस्य नियतो वह्निरेष स्थितो ज्वलन् ॥

[(L 1) Dn D5 अभ्याशमरिमर्दन (for b) — (L 2) D1 यस्य (for तस्य) V1 D3 महतो, Dn D5 निर्यातो D1–3 नियतं (for °तो) Ñ3 V1 D3 एव (for एष)]

— Before 13a, D3 ins श्रीकृष्ण उवाच — b) K2 [अ]स्मि (for स्म) K4 T1 2 समावृता, G2 M4 °गता (for °हता·) Ś1 प्रभावास्म समाहिता., G1 5 प्रभयास्य समावृता.. — T2 reads 13cd twice — c) D2 -वैकल्यम् (for -वैरूप्यम्)

14 G3 om 14 (cf v 1. 1) B2 बलराम; T2 om (for राम) — a) K1 4 यदि न, K3 यदस्य, G2 यदग्नि- (for यदि स्म) D2 यदग्निसंनिकर्षत्वाद्

15 G3 om 15ab (cf v 1 1) G4 om 15–16 V2 B1 D6 कृष्ण, D3 om (for भगवान्) — b) K Ñ2 3 V1 2 B1 T4 G5 यच्च, D8 यत्तत्; D2 चेत्तु; D3 इदं; T2 G1 यदि (for

तद्विधत्स्व स्वयं बुद्ध्या यदत्रानन्तरं हितम् ॥ १४

भगवानुवाच ।

कुरुष्व वैनतेय त्वं यत्नः कार्यमनन्तरम् ।
त्वया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तरम् ॥ १५
एतच्छ्रुत्वा तदा वाक्यं केशवस्य महात्मनः ।
गङ्गामुपागमत्तूर्णं वैनतेयस्ततो बली ॥ १६
गृहीत्वा सलिलं तत्र तमग्निमभिषेचयत् ।
अग्निराहवनीयस्तु ततः शान्तिमुपागमत् ॥ १७
त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।
कृष्णः संकर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः ॥ १८
ततः प्रशान्ते दहने संप्रतस्थे स पक्षिराट् ।
स्वपक्षबलविक्षेपैः कुर्वन्घोरं महास्वनम् ॥ १९
तान्दृष्ट्वाचिन्तयंस्तत्र रुद्रस्यानुचराग्नयः ।
आस्थिता गरुडं ह्येते नानारूपा भयावहाः ।
किमर्थमिह संप्राप्ताः के वापीमे जनास्त्रयः ॥ २०
निश्चयं नाध्यगच्छन्त ते गिरिव्रजवह्नयः ।

यत्नः) — Ñ1 om 15^{c}-16^{b} — ^{c}) T1 2 G3 M ततो (for त्वया) — ^{d}) T2 G2 5 M विधास्यामि (for करिष्यामि) K2 Ñ2 V3 D3 4 G2 3 उत्तमम् (for °रम्) G1 विधास्याम्यहमन्तरम्

16 G4 om 16, Ñ1 om 16^{ab} (for both, cf v l 15) Ś1 om 16^{ab} Before 16, K Ñ2 3 V B D ins वैशपायन उवाच — ^{a}) T1 ततो (for तदा) — For 16^{ab}, K Ñ2 3 V B D G2 subst

1297* एतच्छ्रुत्वा तु गरुडो वासुदेवस्य भाषितम् ।
[D1 स (for तु)]

K Ñ2 3 V B D G2 cont · G5 M4 ins after 16^{ab}

1298* चक्रे मुखसहस्र हि कामरूपी महाबलः ।
[V3 B D8 कृत्वा (for चक्रे). K3 महाबलम् (for °ल)]

— ^{c}) D3 उपागतस् (for °गमत्) — ^{d}) K Ñ2 3 V1 2 D (except D6) T4 G2 महाबल· (for ततो बली) — K Ñ V B D G2 5 ins after 16 G4 after 14

1299* आप्लुत्याकाशगङ्गायामापीय सलिलं बहु ।
प्रववर्षोपरिगतो वैनतेयः प्रतापवान् ।
तेनाग्निं शमयामास बुद्धिमान्विनतात्मजः ॥

[Ñ1 V1 D3 om lines 1-2. — (L 1) K4 आप्लुत्वा (for °त्य) K1 2 D2 4 कृत्वा सहस्र वक्त्राणाम् (for ^{a}) Ñ2 V2, 3 B D6 T4 G4 5 पीत्वा च, Dn1 आनीय (for आपीय). — After line 1, D2 ins :

1299A* स पक्षाभ्यामुपादाय ववर्ष सलिल बहु ।

— G4 reads 17^{ab} after line 1. — D2 om line 2]

While Ñ1 reads 18^{ab} after 1299*

17 N T4 G2 5 om 17^{ab} G4 reads 17^{ab} after line 1 of 1299* — G2 repeats 17^{cd} after the repetition of line 1^{a} of 1300* — ^{d}) Ś1 K1, 2 Ñ1 B2, 3 D2-4 G2 (both times) उपागत (for °गमत्) — After 17, N (except Ś1 Ñ1) T4 G2 4 5 G(ed) ins

1300* तं दृष्ट्वाहवनीय तु शान्तमाकाशगङ्गया ।
परमं विस्मयं गत्वा सुपर्णो वाक्यमब्रवीत् ॥
अहो वीर्यमथाग्नेस्तु यो दहेद्युगसंक्षये ।

[(L 1) G2 reads line 1^{a} twice followed by the repetition of 17^{cd} G2 (second time) [आ]हवनीयस् (for °नीय) — (L 2) D3 विस्मय परम गत्वा (for ^{a}). K4 गरुडो, G(ed) सुकर्णो (for सुपर्णो) — (L 3) D2 ब्रूहेद्; Cal. ed ऽदहद् (for दहेद्)]

Ñ2 V2 3 B Dn1 D8 D6 cont

1301* तदेव वर्णवैरूप्यं चक्रे कृष्णस्य धीमत. ॥
[Dn1 यदेव (for तदेव)]

18 Dn2 om 18^{ab} Ñ1 reads 18^{ab} after 1299*. — ^{a}) Ś1 K3 Dn1 इव (for इति) — Ñ1 om. 18^{cd}. — ^{d}) T1 महाबला: ·

19 ^{a}) Ś1 शान्तेऽथ (for प्रशान्ते) Ñ2 विमले (for दहने). — ^{b}) Ś1 प्रविवेश (for संप्रतस्थे) — Ñ1 om 19^{c}-43^{d}. — ^{c}) K1 2 स पक्षि-, B2 3 D4 स पक्ष- (for स्वपक्ष-). K4 -निक्षेपै, D5 T4 G5 -विक्षेपं (for °पै.) — ^{d}) Ś1 कृत्वा ; D3 चक्रे (for कुर्वन्).

20 Ñ1 om 20 (cf v l 19) — ^{a}) Ś1 Ñ3 V2 T1 G2-4 M2 तं (for तान्) K3 Ñ2 3 D4 G1 5 विस्मयं (for [अ]चिन्तयंस्) K1, 3 4 V1 Dn D1-3 5 G1 5 तं दृष्ट्वा विस्मयं त(K1 D2 °यस्त)त्र — After 20^{ab}, T1, 2 G1 3-5 M G(ed) ins .

1302* नियुक्ता. शूलिना पूर्वं रक्षणे नगरस्य हि ।
ऊचु. परमसंक्रुद्धा ज्वालयन्तो दिशो दश ॥

[(L. 2) G(ed.) ज्वालामालाकुलाश्च ते (for ^{b}).]

— ^{f}) K3 D1 केशवादि- ; K4 V1, 2 Ds1 D3 के चापीमे ; D3

प्रावर्तयंश्च संग्रामं तैस्त्रिभिः सह यादवैः ॥ २१
अथाङ्गिरास्तु बाणेन पुरुषो वै मनोजवः ।
दृष्ट्वा तत्सर्वमागच्छेत्युक्तः प्रहृस्ततस्त्वरन् ॥ २२
तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्तमानमवैक्षत ।
अग्नीनां वासुदेवेन संसक्तानां महामृधे ॥ २३
ते जातवेदसः सर्वे कल्माषः खसृमस्तथा ।
दहनः शोषणश्चैव तपनश्च महाबलः ।
स्वधाकारस्य विषये प्रख्याताः पञ्च वह्नयः ॥ २४
अथापरे महाभागाः स्वैरनीकैर्व्यवस्थिताः ।
पटरः पतगः स्वर्णो अगाधो भ्राज एव च ।
स्वाहाकाराश्रया पञ्च अयुध्यंस्तेऽपि चाग्नयः ॥ २५
ज्योतिष्टोमहविर्भागौ वषट्काराश्रयौ पुनः ।
द्वावग्नी संप्रयुध्येतां महात्मानौ महाद्युती ।
तयोर्मध्येऽङ्गिराश्चैव महर्षिर्विबभौ प्रभुः ॥ २६ C 10469 B 2 122 34 P 2 122. 34

के च वेमे (for कुं वापीमे) Ś1 V3 B3 T2 M1 3 नराश्रयः, T1 M2 नरोत्तमाः (for जनाश्रय)

21 Ñ1 om 21 (cf v 1 19) —[a]) K Ñ3 V1. 2 Dn D3 D1 2 4 5 T4 G2 [अ]धिगच्छन्ति, D3 [अ]धिगच्छन्तस् (for [अ]ध्यगच्छन्त) —[b]) D5 गिरेर् (for गिरि-) Cal ed °बुद्बय. (for -वह्नय·) —[c]) D2 ते (for च) —[d]) K1 2 4 D1 ते (for तैस्) D3 चैव (for त्रिभिः). — After 22, N (except Ś1; Ñ1 om) T4 G2. 4. 5 ins :

1303* तेषां युद्धे प्रसक्तानां सनादः सुमहानभूत् ॥
तं च श्रुत्वा महानादं सिंहानामिव गर्जताम् ।
अथाङ्गिरा स्वपुरुषं प्रेषयामास बुद्धिमान् ।
यत्र तद्वर्तते युद्ध तत्र गच्छस्व माचिरम् ॥

[(L 1) G2 ततो (for तेषा) K2. 3 V2. 3 B2. 3 D4 6 G4 5 युद्ध- (for युद्धे) — After युद्धे, the rest of the portion of the parvan in G2 is missing K2 सवादस् (for सनाद) — (L 2) D3 तच्छ्रुत्वा सु- (for तं च श्रुत्वा) — (L 3) K2 D2 3 4 (marg as above) अथासुरः, G(ed) अथासुरा. (for °ङ्गिरा) G4 अथ सस्तूय पुरुष (for [a]). — (L 4) V1 तत (for यत्र) K1 [ए]तद्, D6 प्र ; T4 ते (for तद्) Ñ2 शब्द (for युद्ध)]

22 Ñ1 om 22 (cf v 1 19) G2 missing (cf. v 1 21) Bom. Poona eds. om 22[ab] —[b]) N (except Ś1; Ñ1 om) T4 G4 ऽति- (for वै) —[c]) Ś1 [ए]तत् (for तत्) —[d]) Ś1 ततश्चरन्, T1. 2 G1 3–5 M त्वरान्वितः (for ततस्त्वरन्) K Ñ2 3 V B2 3 D T4 इत्युक्त प्रहितस्त्वरन्, G(ed) [इ]त्युक्त प्राह त्वरान्वित

23 Ñ1 om 23 (cf v 1 19) G2 missing (cf v 1 21) —[a]) T1 महद्, G4 5 स तैर् (for स तद्) T2 G1 3 गत्वावेक्ष्य महद्युद्धं —[b]) K1 वर्तमाने, G3 वर्धमानम् (for वर्त°) V3 B1 D3. 6 उदैक्षत, T2 G1 अवोचत (for अवैक्षत). —[c]) Ś1 D3 वासुदेवस्य (for °वेन) —[d]) V3 D6 संयुक्तानां (for संस°) Ñ3 V1 महात्मनाम् (for °मृधे) Ñ2 संरक्तानां महात्मनाम्

24 Ñ1 om 24 (cf. v. l. 19), G2 missing (cf v l. 21) —[a]) Ś1 तत्र, Ñ2 T3 4 G1 3 5 M ससृ· (for सर्वे) —[b]) Ś1 G5 कुसुदस्, K Ñ2 3 V B D T1 2 4 G1 3 4 M4 कुसुमस् (for खसृ°) —[c]) T2 G3 M1–3 तिष्ठनश्, G1 तिष्ठिनश् (for शोषणश्) Ś1 M4 देहस्तिष्ठनकश्चैव —[d]) K3 यवनश्, G1 तपसश् (for °नस्) —[e]) N (except Ś1, Ñ1 om) T4 G4 5 स्वाहाकारस्य विषये —[f]) Ś1 D3 वि- (for प्र-) Ś1 M1 2 चाग्नयः (for वह्नय)

25 Ñ1 om 25 (cf v 1 19). G2 missing (cf v 1 21). —[a]) G3 तथा (for अथ) —[b]) T4 G5 अवस्थिता (for व्यव°) — After 25[ab], D3 ins

1304* अग्नय समदृश्यन्त ज्वलमाना महाहवे ॥

—[c]) M1–3 पर्णादो (hypermetric) (for स्वर्णो) Ś1 मनः पतंग स्वर्णश्च, K Ñ2 3 V B Dn1 D3 D1 4–6 T4 पिठ(K3 पीठ-, Dn1 पिट)र पतग (K3 °नः) स्वर्ण (T4 °र्णम्), Dn2 पिठर स्वर्णपतगश्, D2 पिठर पतगश्चण्डो, D3 पिवरः पतग शौण्डिर्, G1 पटरश्च पतगश्च —[d]) K4 V3 B3 Dn2 D3 D6 चागाधो, Ñ2 आगारो, T2 सररो, T4 आरोहो, G1 स्वर्णरो, G4 5 आरोगो, M अङ्गारो (for अगाधो) D3 वाज (for भ्राज). —[e]) G5 चैव (for पञ्च) K3 4 Ñ3 V2 B1. 3 Dn D32 D1–3 5 6 T4 G4 स्वधाकाराश्रया पञ्च (D5 °यास्तथा) —[f]) K2 D4 युध्यतस्, V2. 3 B1 D6 प्रायुध्यंस्, Dn1 T4 आ° (for अ°) Ś1 ह्ययुध्यंस्तेऽत्र चाग्नय·

26 Ñ1 om 26 (cf v 1 19) G2 missing (cf v. 1 21) Ś1 lacuna for 26 —[a]) K Ñ2 3 V B D3 D3–5 M4 -विभागौ (D3 °सौ) च, Dn D2 -विभा(D2 °भो)-गैश्च (for हविर्भागौ) D1 ज्योतिष्टोमिकभागैश्च — G3 om (hapl) 26[c]–27[d] —[c]) K1 3 Ñ2 3 V1 2 B1 Ds1 D1 4 5 T4 M4 युध्येते, K3 D3 -युज्येते, K4 -बुध्येते (for -युध्येतां). —[d]) D3 नानाशस्त्रैर् (for महात्मानौ) T1 2 G1 4 5 महाबलौ (for °द्युती) — After 26[cd], Ñ2 3 B Dn D6 G(ed) ins

1305* आग्नेयं रथमास्थाय शूलमुद्यम्य भास्वरम् ।
[Dn G(ed) शरम्-(for शूलम्)]

—[f]) K Ñ2. 3 V1 2 B2. 3 D (except D6) T4 रणे ; V3

स्थितमङ्गिरसं दृष्ट्वा स्यन्दने पुरुषोत्तमः ।
कृष्णः प्रोवाच वचनं स्मयन्निव पुनः पुनः ॥ २७
तिष्ठध्वमग्नयो यूयमेष वो विदधे भयम् ।
ममास्त्रतेजसा दग्धा दिशो यास्यथ विक्षताः ॥ २८
अथाङ्गिरास्त्रिशूलेन दीप्तेन समधावत ।
आददान इव क्रोधात्कृष्णप्राणान्महामृधे ॥ २९
त्रिशूलं तस्य तद्दीप्तं चिच्छेद परमेषुभिः ।
अर्धचन्द्रैस्तथा तीक्ष्णैर्यमान्तकनिभैर्युधि ॥ ३०
स्थूणाकर्णेन चास्त्रेण दीप्तेन सुमहायशाः ।
विंध्याधान्तकतुल्येन वक्षस्येनमथोऽनदत् ॥ ३१
रुधिरौघप्लुतैर्गात्रैस्तदाग्निर्विह्वलन्निव ।
विष्टब्धगात्रः सहसा पपात धरणीतले ॥ ३२
शेषास्ततोऽग्नयः सर्वे चत्वारो ब्रह्मणः सुताः ।
आवाहयंस्तदा शीघ्रं बाणस्य पुरमन्तिकात् ॥ ३३

पुनः (for प्रभु).

27 Ñ1 om 27 (cf v l 19) G2 missing (cf v l. 21) G3 om. 27 (cf v l. 26) Ś1 lacuna for 27^ab — ^b) K Ñ2 3 V B D G5 विमुञ्चन्तं शि(D3 श)ताञ्शरान् — ^c) K1 D4 संक्रुद्धं, K2 4 Ñ2. 3 V1 3 B1 3 Dn2 D3 D1–3. 6 T4 G4 5 संक्रुद्ध·, Dn1 D5 स क्रुद्ध (for वचनं)

28 Ñ1 om 28 (cf v l 19) G2 missing (cf v l. 21) — ^a) N (except Ś1, Ñ1 om) T4 G1 4 5 सर्वे (for यूयं). — Ś1 lacuna for 28^b — ^b) D3 एष वोऽधिष्ठितोऽग्रतः — ^c) K3 महास्त्र- (for ममास्त्र-) Ś1 दग्धौ, D1 दग्धो (for दग्धा) — ^d) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn D3 D1 2 4–6 T1 G5 M4 विद्रुता, K3 चेद्रुता (for विक्षताः) D3 दिशो यास्यन्त विक्लवाः, T4 दिशो द्रक्ष्यथ विश्रुताः

29 Ñ1 om 29 (cf v. l 19). G2 missing (cf v l 21). — ^b) D4 (also as in text) अभि-; T1 सह (for सम-) V3 -भाषत (for -धावत) — ^c) D1 स सं- (for इव) — ^d) T1 2 G1 3 4 M महारणे (for °मृधे).

30 Ñ1 om 30 (cf v l 19) G2 missing (cf v l 21) — ^a) K1 2 D4 संतप्तं, Dn M1 दीप्तं तु, T1. 2 G3. 4 M2–4 संदीप्तं, G1 त दीप्तं, G5 चिच्छेद (for तद्दीप्तं). — Ś1 lacuna for 30^b. — ^b) G5 तद्दीप्तं (for चिच्छेद) — ^c) B3 भल्लैर् (for तीक्ष्णैर्) — ^d) Ś1 K Ñ2 3 V1 2 Dn D1 3 -निभोपमैः, T1 2 G3 4 M4 -निभैर्मृधे (for °र्युधि) V3 B D3 यमार्कदहनप्रभैः, D2 4–6 T4 G5 यमा(G5 काला)र्कदहनोपमैः.

31 Ñ1 om 31 (cf v l 19) G2 missing (cf. v l. 21) — ^a) K Ñ2 3 V B1. 3 D T4 G5 बाणेन, B2 दीप्तेन (for चास्त्रेण). — ^b) V2 3 B1 D3 D2 6 T2 स (for सु-) S1 दीप्तेन च महर्षयः; K1. 2 D1 4 °न सुम(D1. 4 स म)हाबल, K3. 4 Ñ2 3 V1 B1 (marg.) 3 Dn D3 5 T4 °न स महामना, B2 बाणेन स महायशा — Ś1 lacuna for 31^cd — ^c) V3 B1 D2 6 T2 G1 3 4 -कल्पेन (for -तुल्येन). D3 विन्ध्याधान्तकतुल्यं तं· — ^d) T1, 2 G1, 3, 4 M4 [अ]ग्निम् (for [ए]नम्) K Ñ2. 3 V B D T4 G5 वृक्षस्यङ्गिरसं त(G5 °सस्त)त

32 Ñ1 om 32 (cf v l 19) G2 missing (cf. v l. 21) Ś1 lacuna for 32^ab — ^a) K3 स्यास्तैर् (for गात्रैस्). — ^b) K Ñ2 3 V B D T4 G5 अङ्गिरा (for तदाग्निर्) D2 प्रज्वलन् (for विह्वलन्) — ^c) Ś1 विशिष्ट-; K1. 2 D4 ·विस्रस्त-, B3 विश्रब्ध- (for विष्टब्ध-). D1 स हत. (for सहसा) K3 विश्रब्धगात्र· शिरसा, D3 विष्टभ्य गात्रं सहसा

33 Ñ1 om 33 (cf v l 19) G2 missing (cf v l. 21) — ^a) D5 Cal ed [अ]ग्नयस्तत (by transp) D1 शान्ताश् (for सर्वे) — ^b) Ś1 चतुर्थं (for चत्वारो) K3 4 Dn1 D5 चतुर्थो ब्रह्मणः सुत· — ^c) Ñ2 3 V1 2 D3 अधावन्त, V3 B1. 2 D6 अपाक्र(B1 D6 °क्रा)मंस्, Dn2 T4 G5 अवाहयंस्; D2 प्राद्रवन्त, T2 G1 3 4 अथ निन्युस्, M अपनिन्युस्; Bom Poona eds G(ed) आधावन्तस् (for आवाहयंस्). G4 शीघ्रा (for शीघ्रं). B3 प्रवाहयन्रथाञ्शीघ्रं — After 33, K1. 2 Dn D1. 4 ins. ·

1306* अवगाहत्ततः कृष्णो यत्र बाणपुरं ततः ।
[Dn अथागमत् (for °गाहत्).]

— K1 2 D4 ins. an addl colophon after the above, Ñ2 3 V B D3 D6 ins it after 33 [*Mention of the Epic* · Ds2. — *Mention of Khila* · All Mss — *Adhy. name:* K1 2 V2. 3 B1 2 Ds1 D6 बाणयुद्धे अग्निपराजय·; Ds2 अग्निपराजय. — *Adhy no* V1, 2 178, V3 Ds2 177]

— K1 2 Ñ2 3 V B D3 D4 6 ins. after the addl. colophon K3 4 D2 3. 5 T4 G5 after 33 Dn D1 cont. after 1306* :

1307* वैशंपायन उवाच ।
अथ बाणपुरं दृष्ट्वा दूरात्प्रोवाच नारद· ।
एतत्तच्छोणितपुरं कृष्ण पश्य महाभुज ॥
अत्र रुद्रो महातेजा रुद्राण्या सहितोऽवसत् ।
गुहश्च बाणगुप्त्यर्थं सततं क्षेमकारणात् ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णस्त्विदमथाब्रवीत् । [5]

ततः शङ्खं समानीय वदने पुष्करेक्षणः ।
वायुवेगेन तं दध्मौ मेघश्चन्द्रमिवोद्गिरन् ॥ ३४
ततः प्रध्माप्य तं शङ्खं भयमुत्पाद्य वीर्यवान् ।
प्रविवेश पुरं कृष्णो बाणस्याद्भुतकर्मणः ॥ ३५

ततः शङ्खप्रणादेन भेरीणां च महास्वनैः ।
बाणानीकानि सहसा समनह्यन्त सर्वशः ॥ ३६
ततः किंकरसैन्यं तदभ्यागात्समरे महत् ।
कोटिशश्चापि बहुधा दीप्तप्रहरणं तदा ॥ ३७ C 10485 B 2 122. 5 P 2 122. 5

क्षेमं चिन्तयतामत्र श्रूयतां च महामुने ॥
यदि वावतरेदिन्द्रो बाणसंरक्षणं प्रति ।
शक्तितो वयमप्यत्र सह योत्स्याम तेन वै ॥
एवं विवदतोस्तत्र कृष्णनारदयोस्तदा ।
प्राप्ता निमेषमात्रेण शीघ्रत्वाद्गरुडेन ते ॥

[K3 4 Dn D1-3 5 T4 G5 om the ref — (L 1) V3 D6 कृष्ण (for दूरात्) Ñ2 कृष्णं च (for प्रोवाच) — (L 3) Ds2 महाराज (for °तेजा) D5 reads lines 3^b–7^a on marg K4 ऽभवत् (for ऽवसत्) — (L 4) D3 अवसत् (for सतत) — (L 5) T4 नारदेनैवमुक्तस्तु (for ^a) K1 2 D1 4 सस्मितम्, Ñ2 3 V1 2 Dn Ds स प्र(V2 सप्र)हसन् (for स्विदमथ) K3 4 कृष्ण स(K3 om स)प्रहसान्निव, D3 प्रहसन्नब्रवीद्विभु, T4 G5 हसन्कृष्णोऽब्रवीद्वच (for ^b) — (L 6) K3 4 B1 Dn क्षण (for क्षेमं) Ñ2 B2 Ds D2 नश्चिन्त्यताम्, T4 G5 निश्चिन्त्यताम् (for चिन्तय°) D5 श्रेयश्चैव (for श्रूयता च) Ds2 महामृधे, T4 °मते (for °मुने) — (L 7) K3 4 D1. 2 4 [अ]भ्यन्तरे (for [अ]वतरेद्) — (L 10) K3 4 B3 Dn D1 3 5 T4 G5 शीघ्रगा (for °त्वाद्) V2 3 B2 3 Ds D6 गरुडस्य (for °डेन)]

— After the above, T4 ins. an addl colophon mentioning Khila and adhy no 226

34 Ñ1 om 34 (cf v 1 19) G2 missing (cf v 1 21) — ^a) K1 3 B Dn1 Ds D3 5 6 समाधाय, K2 Ñ3 V Dn2 D1 4 °ध्माय, D2 T4 G5 °दाय (for °नीय) — ^b) Dn1 वदने पुष्करं क्षणम् — After 34^ab, B1 D2 3 ins .

1308* प्रदध्मौ समरे कृष्णो नादेनापूरयन्दिशः ॥

[D3 प्रवरं (for समरे) B1 प्रदध्मौ पुण्डरीकाक्षो (for ^a).]

— K4 om (hapl) 34^c–35^b — ^c) Ñ2 3 V2 B1 3 T4 वात- (for वायु-). Ñ2 V2. 3 B1 T2 4 G1 4 5 सं- (for तं) K1-3 V1 B2 D (except D6) वातवेगसमद्ध्(Dn2 Ds D5 °द्धू)तो — ^d) T2 G4 मेरुश्चन्द्रम्, T4 वातश्चन्द्र (for मेघश्चन्द्रम्)

35 Ñ1 om 35 (cf. v 1 19) G2 missing (cf v 1 21) K4 om 35^ab (cf v 1 34) — ^a) D6 प्राध्माय (for प्रध्माप्य) V2 ते शङ्खान्, D4 तं शीघ्रं (for त शङ्खं) — ^b) B1 दानवानां भयंकरम् — After 35^ab, T1 2 G1 3-5 M G(ed) ins .

1309* अग्निं जित्वा तदा विष्णुर्बाणस्य पुररक्षिण ।

[T1 G3 अग्नीन् (for अग्निं). M1-3 अग्नीञ्जित्वा महाबाहुर् (for ^a) G(ed) -रक्षणम् (for -रक्षिण) G4 5 बाण स पुररक्षित (for ^b)]

— ^c) Dn1 पुरे, T1 G1 3 M4 पुरी (for पुरं). — ^d) Ś1 partial lacuna T4 क्रूर- (for [अ]द्भुत-) — After 35, T1 2 G1 3-5 M ins an addl colophon [*Mention of Khila* All Mss — *Adhy name* T1 G3 अग्निपराजय . — *Adhy no* T1 G3 255, G1 5 257, G4 259, M1-3 219, M4 218]

— T1 2 G1 3-5 ins after the addl colophon G(ed.) after 35

1310* वैशंपायन ।
ततो बाणपुरं प्राप्य शङ्खं दध्मौ जनार्दनः ।
ततो हि बलभद्रस्तु दध्मौ शङ्खमनुत्तमम् ॥
प्रद्युम्नश्चापि सक्रुद्धो दध्मौ शङ्खमनुत्तमम् ।
गरुड पक्षवातेन बाणसैन्य व्यधूनयत् ॥
चतुर्णां च महाराज सागराणा यथा स्वन ।
प्रादुर्बभूव तुमुल शब्दो बाणपुरं प्रति ॥

[G5 om the ref — (L 1) G1 5 स बाणस्य (for ततो बाण-) — G5 om line 3 — (L 3) G(ed) शङ्ख दध्माव् (by transp) — After line 3, T1 G3 M1-3 read 36^ab repeating it in its proper place G4 om lines 4-6. — (L 5) T2 G1 5 महास्वन. (for यथा स्वन).]

36 Ñ1 om 36 (cf v 1 19) G2 missing (cf v 1. 21) T1 G3 M1-3 read 36^ab for the first time after line 3 of 1310* — ^a) T1 G3 (both second time) तेषां (for तत) K Ñ2 3 V1 2 B2 3 D (except D6) -प्रणादैश्च (for °देन) — ^d) D1 T4 सर्वतः (for °श). K Ñ2. 3 V1 2 Dn D2-5 संनह्यन्त समन्त(V2 ततस्त)तः

37 Ñ1 om 37 (cf v 1 19) G2 missing (cf v 1. 21) — ^a) K1-3 V1 2 Ds2 D1-3 5 T4 G5 तु (for तद्) D2 शक्रस्य च सैन्यं तद् — Ñ2 om 37^b. — ^b) Ś1 B1 M1-3 अभ्ययात्, T1 2 G1 4 अभ्यगात् (for अभ्या°) T1 2 G1 3 5 M तदा (for महत्) K Ñ3 V1 2 B2 3 D (except D6) T4 G5 ह्यादिष्टं समरेऽभ्यया(G5 °धा)त् — ^c) Ñ2 om , D2 कोटयश्च (for कोटिशश्च) N (except Ś1, Ñ1 om) T1 4 बहुशो, T3 सहसा (for बहुधा) — ^d) K Ñ2 V2 Dn2 D1. 3-5 T1 G3 -प्रहरणास्, V1 °णास्, Dn1 D2 °णास् (for °णं) V3 B D6 दीप्तप्रहरणोद्यतम् (V3 °ता).

तदसंख्येयमेकस्थं महाभ्रघनसंनिभम् ।
नीलाञ्जनचयप्रख्यमप्रमेयं तथाक्षयम् ॥ ३८
ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसाः ।
प्रमाथगणमुख्याश्च तेऽयुध्यन्कृष्णसंगताः ॥ ३९
सर्वतस्तैः प्रदीप्तास्यैः सार्चिष्मद्भिरिवानलैः ।
आपीयत तदा रक्तं चतुर्णामपि संयुगे ॥ ४०
ततो रामो महाबाहुः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषां महद्भयम् ॥ ४१
इति संचोदितः कृष्णो बलभद्रेण धीमता ।
तेषां वधार्थमाग्नेयं जग्राह पुरुषोत्तमः ।
अस्त्रमस्त्रविदां श्रेष्ठो यमान्तकसमप्रभम् ॥ ४२
स विधूयासुरगणान्क्रव्यादानस्त्रतेजसा ।
प्रययौ त्वरया युक्तो यतोऽदृश्यत तद्बलम् ॥ ४३
शूलपट्टिसशक्त्यृष्टिपिनाकपरिघायुधम् ।
प्रमाथगणभूयिष्ठं बलं तदभवत्क्षितौ ॥ ४४
शैलमेघप्रतीकाशैर्नानारूपैर्भयानकैः ।
वाहनैः संघशः सर्वे योधास्तत्रावतस्थिरे ।
वातोद्धूतैरिव घनैर्विप्रकीर्णैरिवाचलैः ॥ ४५

---

38 $\tilde{N}_1$ om 38 (cf v l 19) G_2 missing (cf v l 21) — ^{b}) D_3 चय, M_4 Poona ed -वन- (for -घन-) — $\acute{S}_1$ lacuna for 38^c–39^b — ^{d}) K_2 Dn_1 अप्रमेयपराक्रमम्

39 $\tilde{N}_1$ om 39 (cf v l 19) G_2 missing (cf v l 21) — ^{a}) S (T_3 G_2 missing) ते सु(T_1 स)दीप्तप्रहरणैर्, Bom Poona eds G(ed) दीप्तप्रहरणा सर्वे — ^{b}) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M यक्षराक्षसदानवाः — ^{c}) B_3 Dn_1 प्रमाथा, D_4 प्रमथा (for प्रमाथ-) G_3 -बल (for -गण) D_1 $T_{1\ 2}$ G_4 प्रमथा (T_1 °त्ता) बलमुख्याश्च — ^{d}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{1,\ 2\ 4\ 5}$ अयुध्यन्; Bom ed आयु° (for तेऽयु°). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ -संयुता (for -संगताः) V_3 B_3 $D_{3\ 6}$ प्रायुध्यन्कृष्णमव्ययम्, M_{1-3} तेऽयुध्यन्कृष्णमोजसा

40 $\tilde{N}_1$ om 40 (cf v l. 19) G_2 missing (cf. v l. 21). — ^{a}) T_2 $G_{1\ 3-5}$ विशिखैस्ते (for सर्वतस्तैः) D_5 प्रदीप्तार्चि (for °स्यै) — ^{b}) V_3 $B_{1\ 3}$ $D_{2\ 6}$ T_2 G_{3-5} अर्चिष्मद्भिर्, Cal ed रोचि° (for सार्चि°) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{2,\ 3}$ Dn Ds $D_{1-5\ 6}$ (marg) T_4 G_5 [अ]ग्निभि (for [अ]नलै) — After 40^{ab}, $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1,\ 3}$ B Dn D_{4-6} T_1 $G_{1,\ 3-5}$ ins

1311* अभ्युपेत्य तदात्युग्रैर्यक्षराक्षसकिंनरै ।

[$\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ अभ्युत्पत्(V_1 °त्पे)त्य (for °पेत्य). $\tilde{N}_3$ V_1 om. from त्युग्रै up to the end of the line. B D_6 तूर्णं (for [अ]त्युग्रैर्). $T_{1,\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ अभ्ययवर्षंस्तदा तूर्णं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 B D_6 दानवै.; Dn D_4 -पन्नगै, $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ -पन्नगा (for -किंनरै).]

— ^{c}) $\acute{S}_1$ lacuna, K $\tilde{N}_2$ $V_{1,\ 2}$ D $T_{3,\ 4}$ पीयते रुधिरं तेषां; T_1 $G_{1,\ 3-5}$ M_4 तैरपीयत रक्तं च.

41 $\tilde{N}_1$ om. 41 (cf v. l. 19). G_2 missing (cf. v. l. 21). — For 4^{ab}, K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T_4 G(ed) subst.:

1312* तद्बलं तु समासाद्य बलभद्रो महाबल· ।
प्रोवाच वचनं तत्र परस्य बलनाशनम् ॥

[(L 1) G_3 बलदेवो (for °भद्रो) — (L 2) D_3 [अ]नन्तर (for वचन) K_1 परस्पर- (hypermetric); D_2 प्रहस्य, G(ed) पश्यस्व (for परस्य) $V_{2\ 3}$ B $D_{2,\ 6}$ -नाशन..]

— K_2 om 41^c–42^b — ^{d}) $\acute{S}_1$ $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1\ 2}$ $D_{2,\ 5,\ 6}$ महाभयम् (for महद्भ°)

42 $\tilde{N}_1$ om 42 (cf v l. 19). G_2 missing (cf. v. l. 21) K_2 om 42^{ab} (cf v l 41). — ^{a}) $K_{1\ 3}$ D_1 संनोदितः; B_1 संमोहितः (for संचोदितः) — ^{b}) D_3 बलदेवेन धीमता — G_5 om 42^c–43^b. — ^{e}) D_3 अस्त्रभृतां (for °विदां) — ^{f}) K_3 $D_{1\ 2}$ G_1 -प्रभः (for -प्रभम्).

43 $\tilde{N}_1$ om 43 (cf v l. 19). G_2 missing (cf. v. l 21) G_5 om 43^{ab} (cf v l 42) — ^{a}) K V B Dn_2 Ds $D_{1,\ 2\ 4\ 6}$ T_4 प्रविधूय, $\tilde{N}_{2,\ 3}$ Dn_1 D_3 प्रविभूय; T_2 G_4 संविधूय (for स वि°). — $\acute{S}_1$ lacuna for 43^{bcd}. — ^{b}) $D_{1,\ 3,\ 6}$ क्रव्यादास्त्रेण (D_3 °न्स्त्रेन) तेजसा. — ^{c}) $T_{1,\ 2}$ $G_{3,\ 4}$ M_{1-3} प्रविवेश पुरीं कृष्णो — ^{d}) V_3 B Dn_2 Ds D_6 T_1 यत्र (for यतो). Bom Poona eds G(ed) दृश्येत (for ऽदृश्यत). D_2 यत्रायुध्यत तद्बलम्.

44 G_2 missing (cf v l 21). — ^{a}) $T_{1,\ 2}$ $G_{1,\ 3,\ 4}$ -मुद्गर (for -पट्टिस-) M_4 -हस्तानां (for -शक्त्यृष्टि-). $\acute{S}_1$ lacuna, $\tilde{N}_1$ -परिघायुतम्, M_4 °घौजसाम् (for °घायुधम्). — ^{c}) K_2 D_4 -भूतं च; V_2 -संभूतं (for भूयिष्ठं). — ^{d}) $K_{1\ 2}$ बलवत् (for अभवत्).

45 G_2 missing (cf. v. l. 21). — ^{b}) $\acute{S}_1$ V_3 B_1 D_3 D_6 भयावहैः; G_5 भयंकरैः (for भयानकैः). — After 45^{ab}, T_2 $G_{1,\ 3-5}$ M G(ed.) ins.:

वैनतेयगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमब्रवीत् ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदेतद्दृश्यते बलम् ।
एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ॥ ४६
ममाप्येषैव संजाता बुद्धिरित्यब्रवीच्च तम् ।
एभिः सह समागन्तुमिच्छेयं युद्धदुर्मदैः ॥ ४७
युध्यतः प्राङ्मुखस्यास्तु सुपर्णो वै ममाग्रतः ।
सव्ये पार्श्वे च प्रद्युम्नस्तथा मे दक्षिणे भवान् ॥ ४८
रक्षितव्यमथान्योन्यमस्मिन्घोरे महामृधे ।
एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योन्यमधिरूढाः खगोत्तमम् ॥ ४९
गिरिशृङ्गनिभैर्युद्धे गदामुसललाङ्गलैः ।
युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्रं रूपमभूत्तदा ।
युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ॥ ५०
आकृष्य लाङ्गलाग्रेण मुसलेन व्यपोथयत् ।
चरत्यतिबलो युद्धे युद्धमार्गविशारदः ॥ ५१

C 10504
B 2 122 66
P 2 122. 66

1313* वेतालैश्च पिशाचैश्च भक्षयद्भिश्च मांसकम् ।

— c) K2 D3 4 सर्वश (D3 °त) (for संघशः). D5 तत्र (for सर्वे). T1 2 G1 3-5 संघश संघश संख्ये, M संघशः सैनिकाः सर्वे (M4 संख्ये) — d) T2 G1 3-5 M4 सर्वे, M1-3 संख्ये (for योधास्) Ds2 ते हि (for तत्र) V2 वितस्थिरे (for [अ]वत°) — e) D3 वनैर् (for घनैर्) T1 2 G1 3 4 वातोद्धूता इव घना — f) T1 2 G1 3 4 विप्रकीर्णा इवाचला — After 45, K Ñ2 3 V B D T4 G5 ins

1314* शुशुभे तत्र बहुलैरनीकैर्बहुधन्विभि ।
मुसलैरसिभि शूलैर्गदाभि. परिघैस्तथा ॥
अधावत्तदसंख्येयं शुशुभे सर्वतो बलम् ॥
ततः संकर्षणो देवमुवाच मधुसूदनम् ।

[(L 1) G5 परिघैर् (for बहुलैर्) V3 B1 बहुलै शुशुभेऽत्यर्थम्, T4 शुशुभे तद्गतजलैर् (for a) K2 4 V2 D3 4 अनेकैर् (for अनी°) T1 4 दृढ (for बहु-) K3 V1 -धन्वभिः (for -धन्विभि) — (L 2) V3 B1 D6 कुलिशै पट्टिशै शूलै (for a). K3 पट्टिशैस्, V3 B1 D6 मुशलैस (for परिघैस्) — (L 3) B1 2 Ds2 G5 आधावत्, D2 अबाध (for अधावत्) — K1 B1 3 D4 6 om line 4 K2 reads line 4 after 46^{ab} — (L 4) D5 उवाच यदुनन्दनम् (for b)]

46 G2 missing (cf. v l 21) D5 om 46^{ab} — a) Ś1 T1 G1 4 M तं दृष्ट्वा, K1 T3 तद्दृष्ट्वा, G5 दृष्ट्वा तत् (for तान्दृष्ट्वा) — After 46^{ab}, K2 reads line 4 of 1314* M4 om 46^{e}-47^{c}. G3 om 46^{cdef} — e) T4 एभि (for एतैः) D1 हरे (for रणे) — f) K3 इच्छास्ति (for °मि) V1 D3 इच्छेयं योधसत्तम (D3 °मैः), B3 इच्छामि मधुसूदन — After 46, T1 2 G1 4. 5 M1-3 ins

1315* इति ब्रुवाणं रामं तं कृष्णो वचनमब्रवीत् ।

47 G2 missing (cf v l 21) M4 om 47^{abc} (cf v l 46). Before 47, some Mss ins कृष्ण उवाच, some विष्णुरुवाच, some भगवानुवाच. — a) B1 संपन्ना (for संजाता) — b) Ñ1. 2 V B1 D3 D6 T4 स तम्, D5 चिरम् (for च तम्). T1. 2 G1 3-5 M1-3 बुद्धिर्बुद्धिमतां वर. — For 47^{ab}, Ś1 subst

1316* एषोऽभिलषित· काम प्रागेव हि ममाभवत् ।

— D3 om 47^{cd} — c) Ś1 समायोद्धुम्, K3 4 V2 3 B2 3 Dn D2 4-6 T4 G5 M4 रणे योद्धुम् (for समागन्तुम्) K1 2 Ñ2 3 V1 D1 G1 4 एतै सह रणे योद्धुम्, Ñ1 एभि सरक्षणे योद्धुम् — d) B1 T1 विजयं (for इच्छेयं) K Ñ V B2 3 D (D3 om) T4 G6 इच्छेयं योधसत्तमै

48 G2 missing (cf v l 21) Ś1 partial lacuna — a) K1 [आ]शु, V3 [अ]थ (for [अ]स्तु) — b) D3 वैनतेयो (for सुपर्णो वै) — c) V1 सव्य- (for सव्ये) B1 प्रद्युम्न· सर्वपार्श्वे तु, T1 2 G1 3 4 M प्रद्युम्नो मम सव्ये तु (T1 G3 M1 3 °व्येऽस्तु), G5 वामे च पार्श्वे प्रद्युम्न· — d) T2 G1 3 M वै (for मे) T4 G1 दक्षिणो (for °णे) Ñ1 दक्षिणस्यान्ततोऽभवत्, B1 दक्षिणे वै तथा भवान्

49 G2 missing (cf v l 21) — a) Ś1 V1 रक्षितव्या- (V1 °व्य)स्तथान्योन्यम्, K1 2 D4 रक्षितव्यौ मयान्योन्यं. — b) K1 4 D4 तस्मिन् (for अस्मिन्) Ś1 समागमे (for महामृधे) — Before 49^{cd}, some Mss ins वैशंपायन उवाच — c) G5 इति (for एवं) — d) Ś1 lacuna T1 2 G1 3 4 M अव(T1 स्कन्धा-, G4 अधि)रूढा गरुत्मत, G5 अवरूढा· खगोत्तमात् — After 49, S (except T4, T3 G2 missing) ins

1317* ततो युद्धं महच्चक्रे लाङ्गलेनाथ लाङ्गली ।
सहस्रमयुत रामो जघान दितिनन्दनान् ॥

50 G2 missing (cf v l 21) — a) T1 गिरेः (for गिरि-) Dn2 T1 M4 घोरैर् (for युद्धे) — c) V2 रौक्मिणेयस्य (for रौहि°) — d) T2 युद्धम् (for रूपम्) T4 महत (for अभूत्) — e) Ś1 K Ñ1 Dn Ds2 D1 3-5 T1 भूतानां (for °नि).

51 G2 missing (cf v l 21) — b) K Ñ2 3 V2 3 B1. 3 Dn Ds D1 2 4-6 T4 G5 [अ]वपोथयत्; D3 व्ययोधयत् (for व्यपोथ°) — c) K2 D4 रमति, K3 चलति, Ñ2 V3 B1. 2 Ds D3. 5 6 चचार (for चरति). N (except Ś1) T4

प्रद्युम्नः शरजालैस्तान्समन्तात्प्रत्यवारयत् ।
दानवान्पुरुषव्याघ्रो युध्यमानान्सहस्रशः ॥ ५२
स्निग्धाञ्जनचयप्रख्यः शङ्खचक्रगदाधरः ।
प्रध्माप्य बहुशः शङ्खमयुध्यत जनार्दनः ॥ ५३
पक्षप्रहाराभिहतांस्तुण्डाग्रनखविक्षतान् ।
अकरोत्समरे शत्रून्वैनतेयः प्रतापवान् ॥ ५४
तैर्हन्यमानं दैत्यानामनीकं भीमविक्रमैः ।
अभज्यत तदा संख्ये बाणवर्षसमाहतम् ॥ ५५
भज्यमानेष्वनीकेषु त्रातुकामः समभ्ययात् ।
ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिरास्तदा समरदुर्जयः ॥ ५६

G4 5 रामो (for युद्धे)

52 G2 missing (cf v 1 21) — [a]) K1 2 D1 -जालेन (for जालैस्तान्) — Ś1 lacuna for 52[bcd]. — [b]) N (Ś1 lacuna) T4 G4 5 समन्तात्पर्यवारयत् — [d]) K Ñ2 3 V1 2 B2 3 D (except D6) T4 महाबल. (for सहस्रश)

53 G2 missing (cf v 1. 21) Ñ3 V1 om 53[ab] — [a]) T1 2 G1 3 4 नीलाञ्जन- (for स्निग्धा°) Ñ1 B1 D6 -गिरिप्रख्य (B1 °ख्यै.); D3 -सम° (for -चयप्रख्य.) — [b]) Ś1 Ñ1 D6 खड्गचर्म (for शङ्खचक्र-) — [c]) Ś1 K1 V3 B2 Dn D5 6 प्रध्माय (for °प्य) T1 2 G1 3 4 जलजं (for बहुशः)

54 G2 missing (cf v 1 21) — [a]) Ś1 lacuna G1 M4 गतास् (for -हतांस्) K3 4 D2 5 पक्षप्रहारनिहता° — Ś1 om 54[b] — [b]) B3 -विक्षता (for °तान्) K Ñ2 3 V1, 2 B2 D (except D6) T4 G5 नखतुण्डाग्रविक्षता (Ñ2 3 V1 D5 °क्षतान्), Bom Poona eds G(ed) नखतुण्डाग्रदारिता° — [c]) M2 तस्मिन् (for शत्रून्) — K Ñ2, 3 V1 2 B2, 3 Dn D1–5 T4 G5 subst for 54[cd] Ds1 ins after 54 . Ds2 after 54[ab]

1318* नीता वैवस्वतमुखं वैनतेयेन धीमता ।

[K3 Dn D5 (marg) -पुर , D1 -मुखे (for -मुखं) — D1 om. 1[b] D2 शनत (for धीमता)]

55 G2 missing (cf v. 1 21) D1 om. 55[abc]. — [a]) Ś1 हन्यमानो , K3 °मानैर् (for °मानं) — [b]) Ś1 अनीकैर् (for °कं) N (except Ś1 ; D1 om.) G4 विक्रमम् (D3 °मः) (for °मैः) — [d]) D3 बाणवर्षैः. (for °र्ष) Ś1 -समाहितैः ; T2 °हत (for °हतम्) K1 बाणवर्षं समागतम् — After 55, T1, 2 G1 3–5 M ins :

1319* निर्जित्य कैंकरं सैन्यं हरिर्लोकनमस्कृतः ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ दैत्यभयंकरम् ॥

Colophon

[(L 1) M2 विजित्य (for निर्जित्य) G5 M4 निर्जित्य दैत्यसैन्यं तद् (for [a]) — (L 2) T1 G4 महावीरं (for °शङ्खं). — Colophon. — *Mention of Khila* All Mss. — *Adhy. name.* . G1, 3 किंकरपराजयः. — *Adhy. no.* . T1 G3 250 ; G1, 5 258 , G4 260 , M1–3 220 , M4 219]

While T4 ins an addl colophon after 55, mentioning Khila and adhy no 227

56 G2 missing (cf v 1 21) Before 56, T1 M ins वैशंपायनः. — [a]) Ś1 भज्यमाने महानीके , K3 4 °ने ह्यनीके तु (K4 वै), T1 2 G1 3–5 M °ने तथा (G3 °दा , M2 °त) सैन्ये — After 56[ab], Ds1 (marg) ins

1320* एतस्मिन्नन्तरे राजन्नारदः प्रययौ रणात् ।
कैलासं मेरुसंकाशं दृष्टो रुद्रेण पूजितः ।
पृष्ट किमिह देवर्षे संप्राप्तस्तद्वदस्व मे ॥
तत प्रहस्य देवर्षिः प्राह रुद्रं महीपते ।
नारद ।
बाण संहन्यते देव कृष्णेन हलिना किल ।
तस्य सर्वमनीकं तु भग्नं तत्रावतिष्ठति ॥
किं वर्तसेऽद्य निश्चिन्तो भर्तस्ते पीड्यते किल ।
कुरुष्व तस्य साहाय्यं भक्ताधीनो भवानिति ॥
वैशंपायन ।
नारदस्य वच श्रुत्वा हर प्रस्फुरिताधरः ।
निश्वासं मुमुचे राजन्नस्तः कश्चिद्विनिर्गतः ॥
तं किं करोमीति हरं पृच्छन्तं प्राह भूतपः ।
गच्छ बाणपुरं शीघ्रं जहि कृष्णहलायुधौ ॥
तथेत्यन्तर्दधे सोऽपि ययौ यत्र हरिर्हली ।
प्रमथानाह रुद्रस्तु सज्जा भवत सत्तमाः ॥
सज्जैर्गच्छत मास्त्यार्द्रौ (?) मयूरोन्दरवाहनौ ।
गच्छ नारद तत्र त्वं बाणमाश्वासय प्रभो ॥
एष मामागतं पश्य त्वत्कृते दैत्यसत्तम ।
घातयामि यदुश्रेष्ठौ प्राप्तौ याविह मन्दधी. ॥
तथेति नारद प्राप्तो बीणायावेदयत्तदा ।
पुनर्ययौ कृष्णपार्श्वं खेचरो वा गरुत्मति ॥
कारयामास रुद्रस्तु प्रयाणोद्योगमुत्तमम् ॥
ज्वरस्तु रणमागत्य ददर्श हलिनं रणे ।
घ्नन्तं दानवदैतेयांस्तं हन्तुं स समागतः ॥

— [d]) T1 2 G1, 3 4 M1–3 परम- (for समर-). Ś1 -दुर्मदः (for -दुर्जय.). K Ñ2 3 V B Dn D5 D1–4, 6 (by corr.), 6 T4 G5 षड्भुजो नवलोचनः ; D6 षड्भुजो नीललोहितः ; M4 सदा परमदुर्जयः .

भस्मप्रहरणो घोरः कालान्तकयमोपमः ।
नदन्मेघसहस्रस्य तुल्यनिर्घातनिस्वनः ॥ ५७
हलायुधमभिक्रुद्धः साक्षेपमिदमब्रवीत् ।
किमेवं बलमत्तोऽसि न मां पश्यसि संयुगे ।
तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्मोक्ष्यसे रणमूर्धनि ॥ ५८
इत्येवमुक्त्वा प्रहसन्हलायुधमभिद्रवत् ।
युगान्ताग्निनिभैर्घोरैर्मुष्टिभिर्जनयन्भयम् ॥ ५९
चरतस्तस्य संग्रामे मण्डलानि सहस्रशः ।
रौहिणेयस्य शैघ्र्येण नावस्थानमदृश्यत ॥ ६०
तस्य भस्म तदा क्षिप्तं ज्वरेणाप्रतिमौजसा ।
शैघ्र्याल्लक्ष्ये निपतितं शरीरे पर्वतोपमे ॥ ६१
तद्भस्म वक्षसस्तस्य मेरोः शिखरमागतम् ।
प्रदीप्तं पतितं तत्तु गिरिशृङ्गं व्यदारयत् ॥ ६२
रोषेणाभिप्रजज्वाल भस्मना कृष्णपूर्वजः ।
निःश्वसञ्जृम्भमाणश्च निद्रान्वितततनुर्मुहुः ॥ ६३
नेत्रयोराकुलत्वं च मुहुः कुर्वन्भ्रमंस्तदा ।
संहृष्टलोमा ग्लानाक्षः क्षिप्तचित्त इव श्वसन् ॥ ६४
ततो हलधरो मत्तः कृष्णमाह विचेतनः ।　C 10520 B 2 122 82 P 2 122 82

57 G2 missing (cf v 1 21) — a) N (except Ś1 Ñ1) G5 रौद्र.; D6 (before corr) T4 दैत्य (for घोर) — b) Ś1 -समो युधि (for -यमोपम) S (except T4; T3 G2 missing) प्रेषितः शूलपाणिना — c) Bom Poona eds G(ed) -सहस्रेण (for °स्रस्य) — d) K1 2 4 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D6 T1 2 4 G1 3 5 M4 तुल्यो (for तुल्य-) K2 Ñ1 D1 4 तुल्यो निनद(D4 [marg] °र्घात)निस्वन — After 57, Ś1 K Ñ2, 3 V B Dn Ds D1 3–6 T4 read 63^{c}–64^{d}, all (except Ś1) repeating the same in its proper place.

58 G2 missing (cf v 1 21) D2 T2 om 58^{a}–63^{b} — a) K3 अति- (for अभि-) — b) Ś1 साधिक्षेपमिवाब्रवीत् — After 58^{ab}, T1 G1 3–5 ins

1321* किं मां युध्यसि दुर्बुद्धे बलवन्तं महास्वनम् ।
[T1-G3 महाज्वरम् (for °स्वनम्)]

— c) V3 B1 D1 त्वं (for ऽसि). — e) K4 [इ]ति मे; T1 G4 रणे (for न मे) Ñ1 वीर (for जीवन्)

59 G2 missing (cf v 1 21) D2 T2 om 59 (cf. v 1 58) D3 om 59 — a) K3 उक्ते (for उक्त्वा). — b) N (except Ś1) T4 उपाद्रवत् (for अभि°) — c) B1 3 D6 -निभाभिश्च (for -निभैर्घोरैर्). — d) K1 Ñ2 B1 D4 दृष्टिभिर् (for मु°) B3 मुष्टिभिर्जनैमेजय, G5 °भि पीडयन्बलम्

60 G2 missing (cf v 1 21) D2 T2 om 60 (cf. v. 1. 58) — a) N (except V2, D2 om) T1 4 G3 तत्र (for तस्य) — d) Ś1 lacuna, D3 अधिष्ठानम्, T4 न च स्थानम् (for नावस्था°) — After 60, D6 T1 4 G1 3–5 M ins

1322* सव्येन बाहुना भस्म चिक्षेप बलवक्षसि ।

61 G2 missing (cf v 1. 21) D2 T2 om 61 (cf v. 1. 58). — b) M1–3 ज्वरेणामिततेजसा — c) K1 3 Ñ V B Dn Ds D1 4 5 G1 M4 वक्षो, K4 वपुर् (for लक्ष्ये) — d) K1 D1 T4 पर्वतोत्तमे, K3 °पमम् (for °पमे)

62 G2 missing (cf v 1 21) D2 T2 om 62 (cf v 1 58) Ñ1 illegible for 62 — a) Ś1 lacuna K4 संघशस्, V3 रक्षसस् (for वक्षसस्) — b) K1 4 B Dn D3 5 6 T1 4 G1 3–5 M आगमत् (for °तम्) — c) Ś1 तच्च; K3 4 V B Ds1 D3 5 6 T1 4 G1 3–5 M तत्र (for तत्तु) — d) T1 G1 3–5 अपातयत् (for व्यदार°)

63 G2 missing (cf v 1 21) D2 T2 om 63^{ab} (cf v 1 58) — a) G1 3 5 M क्षेषेण (for रो°) K3 4 D4 चापि (for [अ]भिप्र-) Ś1 K1 2 Ñ V B Dn Ds D1 3 5, 6 T1 4 क्षेषेण चापि ज(Ś1 °भिज)ज्वाल — Ś1 reads 63^{c}–64^{d} after 57, K Ñ2 V B Dn D3 D1 3–6 T4 read the same for the first time after 57 — c) D3 (first time) भक्ष्यमाणश् (for जृम्भ°) — d) B1 (second time) रोमान्वित- (for निद्रा°) Ś1 महान्, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3–6 T4 (all both times) भृशम् (for मुहुः)

64 G2 missing (cf v 1 21) For the sequence in Ś1 and sequence and repetition in K Ñ2 3 VB Dn Ds D1. 3–6 T4, cf v 1 63 — a) Ś1 मुकुलत्वं (for आकु°) K V1 Dn Ds D1 4 (all first time) नेत्राभ्यामाकुलं वक्त्रं; Ñ2 V2 3 B (all first time) D2 5 6 T4 (last three first time) नेत्रैः समाकुलं वक्त्रं (D2 °लत्वं च), D3 (first time) नेत्राभ्यां व्याकुलं वक्त्रं — b) Ś1 मुखे (for मुहु) Dn2 (first time) मुहुर् (for भ्रमंस्) K Ñ2 V B Dn Ds D1 3–6 T4 (all both times) मुहु (for तदा) — c) D1 (both times) 2 3 (second time) म्लानाक्ष, D3 (first time) ताम्राक्ष- (for ग्लानाक्ष). T2 G1 4 संहृष्टरोमाञ्चतनुः — d) Bom Poona eds. G(ed) भग्न- (for क्षिप्त-)

65 G2 missing (cf v 1 21). — a) K1 V1 भग्नः;

कृष्ण कृष्ण महाबाहो प्रदीप्तोऽस्म्यभयंकर ।
दह्यामि सर्वतस्तात कथं शान्तिर्भवेन्मम ॥ ६५
इत्येवमुक्ते वचने परिष्वक्तो हलायुधः ।
कृष्णेन परमस्नेहात्ततो दाहात्प्रमुच्यत ॥ ६६
प्रोवाच परमक्रुद्धो वासुदेवो ज्वरं तदा ।
एह्येहि ज्वर युध्यस्व या ते शक्तिर्महामृधे ।
तां दर्शयस्व समरे मयि युद्धविशारद ॥ ६७
सव्येतराभ्यां बाहुभ्यामेवमुक्तो ज्वरस्तदा ।
चिक्षेप चैनं तद्भस्म ज्वालागर्भं महागदः ॥ ६८
ततः प्रदीप्तस्तु विभुर्मुहूर्तमभवत्तदा ।
कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः शमं चाग्निर्गतः पुनः ॥ ६९
ततस्तैर्भुजगाकारैर्बाहुभिस्तु त्रिभिस्तदा ।
जघान कृष्णं ग्रीवायां मुष्टिनैकेन चोरसि ॥ ७०
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ।

K2-4 Ñ3 V2 B Dn Ds D1 3-5 6 (marg) G5 मग्न·; Ñ1 D2 तत्र , Ñ2 ग्लानः , V3 मन्द. , D6 संख्ये , T1 दृष्ट्वा (for मत्तः) Ś1 ततो हलधरोन्मत्त. — ^{c}) G5 हृषीकेश (for महाबाहो) T1 2 G1 3 4 M कृष्ण (M1 2 4 विष्णो) देव हृषीकेश — ^{d}) T2 संप्राप्तो , G4 5 प्रतीतो (for प्रदीप्तो) Bom Poona eds G(ed) प्रदीप्तोऽस्म्यभयं कुरु — ^{e}) B1 D6 T2 G1 3 4 दह्येऽहं (for दह्यामि) Dn सर्वशस् (for °तस्) K2 D4 तस्मात् (for तात)

66 G2 missing (cf v 1 21) — ^{a}) K3 उक्त्वा (for उक्ते) — After 66^{a}, N (except Ś1 Ñ1) T4 G5 ins

1323* बलेनामिततेजसा ।
प्रहस्य वचनं प्राह कृष्ण· प्रहरतां वर ।
न भेतव्यमितीत्युक्त्वा
[(L 3) K1 2 D1 4 न हि भेतव्यमित्युक्त्वा]

— ^{b}) Ñ1 परिष्वज्य , B1 °मुक्तो (for °ष्वक्तो) — ^{d}) K4 Ñ2 D3 4 प्रमुच्यते , V3 B1 3 D1 6 व्यमुच्यत , B2 D2 अमुच्यत (for प्र°) — For 66^{cd}, Ś1 Ñ1 T1 2 G M subst

1324* कृष्णेन सहसा युद्धे ज्वरं भस्मप्रशान्तये ।
[G1 5 कृष्णेन परमस्नेहाद् (= 66^{c}) (for ^{a})]

While N (except Ś1 Ñ1) ins after 66 . G1 5 after line 1 of 1326* .

1325* मोक्षयित्वा बलं तत्र दाहात्तु मधुसूदन ।
[K1 2 बलवन्त , V3 B1 D6 ततो दाहाद् , D4 बलं त तु (for बल तत्र). V3 B1 D6 बल तु , B3 D1 2 T4 दाहात्तं , D3 °च्च (for °त्तु) .]

67 G2 missing (cf. v. 1 21). Ñ1 om. 67^{ab}. G5 reads 67^{ab} after 1326* — ^{a}) G5 वचनं (for परम-). — T1 2 G1 3 4 M subst for 67^{ab} G5 ins after 67^{ab} : G(ed) after 1325*

1326* बलभद्रो हृषीकेशाच्छान्तिं प्राप्तस्तदा रणे ॥
तयोरन्तरमासाद्य तस्थौ युद्धाय केशव· ।
व्याविध्य सहसा बाहुं ज्वरमेतदुवाच ह ॥
[After line 1, G1 5 ins 1325* —(L 2) M2 आस्थाय (for आसाद्य) — G4. 5 G(ed) om. line 3]

— D1 om 67^{c}–68^{b}. Before 67^{cd}, some Mss. ins भगवानुवाच , some कृष्ण उवाच — ^{c}) M3 एह्येभिर् (for °हि) — ^{f}) Ś1 मम (for मयि) — For 67^{ef}, N (except Ś1) G5 G(ed) subst.

1327* यच्च ते पौरुषं सर्वं तद्दर्शयतु नो भवान् ।
[Ds शीघ्र (for सर्वं) Ñ1 V3 D6 तद्दर्शय यतस्व च , G5 तच्च दर्शयता भवान् (for ^{b})]

G5 G(ed) cont T1 2 G1 3 4 M ins after 67

1328* ततः क्रुद्धो ज्वरो राजन्दु खानामग्रणीर्हरिम् ।
[G1 5 M4 G(ed.) मूर्खाणाम् (for दु खानाम्)]

68 G2 missing (cf v. 1 21). D1 om 68^{ab} (cf. v 1 67) — ^{a}) Ñ1 V3 B1 D6 पाणिभ्याम् , Ñ2 om (for बाहु°). — ^{c}) Ś1 Ds D4 [ए]व महद् ; K1 3 4 Ñ1 Dn Ds [ए]नं महद् ; K2 Ñ2 V B D1 3 6 [ए]वं महद् , D2 च महद् ; T2 चैनं यद् , T4 [ए]तन्महद् (for चैनं तद्) — ^{d}) Ś1 lacuna. T1 2 G1. 3-5 M ज्वालावर्णं (for °गर्भं) K Ñ2 V B D महाबलः ; Ñ1 °यशाः (for °गदः). — After 68, T1 2 G1. 3–5 M ins. :

1329* भस्मना विद्धदेहस्तु देवदेवो जनार्दनः ।

69 G2 missing (cf v. 1. 21). — ^{a}) N (except Ś1) T4 तत प्रदीप्तगात्रस्तु — ^{b}) N (except Ś1 K3 Ds2) T4 प्रभु· (for तदा) — G5 om. (hapl) 69^{c}–70^{b}. — ^{d}) T1. 2 G3 श(T2 श्र)मं चाभि ; G1. 4 श्र(G4 श)मं चापि (for शमं चाग्निर्). N (except Ś1) T4 ततः (for पुनः) M ज्वरं संपूजयन्निव .

70 G2 missing (cf. v. 1. 21). G5 om. 70^{ab} (cf. v 1 69). — ^{a}) Ś1 lacuna , T1. 2 G3. 4 M ज्वरस् (for ततस्) D5 स्वैर् (for तैर्) — ^{b}) Ñ1 Ds V3 B1 D6 T4 प्रोच्छ्रितैस् ; T1 2 G4 च त्रितस् (for तु त्रिभिस्). Ś1 बाहुभिस्त्रिभिरुच्छ्रितैः — ^{c}) Ś1 partial lacuna. K2 D4 कृष्णो (for कृष्णं). K3 क्रीडायां (for ग्रीवायां). — ^{d}) T1, 2

ज्वरस्य च महानासीत्कृष्णस्य च महात्मनः ।
पर्वतेषु पतन्तीनामशनीनामिव स्वनः ॥ ७१
कृष्णज्वरभुजप्राणैर्युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
नैवमेवं प्रहर्तव्यमिति तत्राभवत्स्वनः ।
मुहूर्तमभवद्युद्धमन्योन्यं सुमहात्मनोः ॥ ७२

ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं
न्यपीडयद्भुजवलयेन संयुगे ।
यमक्षयं समुपनयज्जगत्पतिः
शरीरधृग्गगनचरं महामृधे ॥ ७३

इति श्रीहरिवंशे दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

C 10532
B 2 122. 93
P 2 122. 93

G1 3–5 वक्षसि (for चोरसि) — After 70, D6 S (T3 G2 missing) G(ed) ins .

1330* ततः क्रुद्धो हृषीकेशो मुष्टिना निजघान तम् ।
वक्ष स्थले स भूतात्मा मूर्ध्नि चैव पुनः पुन ॥
ततो ज्वर. समाविध्य बाहू धमनिसंततौ ।
ताभ्यां वक्ष समाहत्य ददंश च यदूत्तमम् ॥
ततोऽसहज्जगन्नाथ· आनने समपोथयत् । [5]

[(L 1) D6 स ; T4 [अ]थ , G4 [अ]भि- (for नि-) —(L. 2) T2 G1 5 च (for स) T1 M1 मृधे , G3. 4 मूर्ध्नी (for मूर्ध्नि). T1 G3 M1–3 [ए]तत् (for [ए]व) — (L 3) T1 G3 M1, 2 समापीड्य (for °विध्य) — (L 4) T4 G5 अदशच्, G4 दंशयच्च् (for ददश) — (L 5) G(ed) तलेन (for आनने)]

71 G2 missing (cf v 1, 21). — b) D6 तत· (for तयोः) — c) K Ñ2 3 V1 2 B2 Dn Ds D2–5 T4 महायुद्धे, D1 °युद्धे (for °नासीत्) — d) K Ñ2, 3 V1 2 B3 D (except D6) T4 महौजसः (for महात्मन). T1, 2 G1, 3–5 M विष्णोश्च जगतीपते. — f) Ś1 स्वयम् (for स्वन). — After 71, T1 2 G1. 3 5 M G(ed) ins :

1331* अष्टाभिश्च त्रिभिश्चैव बाहुभिश्च तदा रणम् ।
प्रावर्तत महाघोरं देवानां तत्र पश्यताम् ॥

[(L. 1) T2 G1 5 रण· (for रणम्) — (L. 2) M2 3 -रङ्गे (for -घोरं) G(ed) इव (for तत्र).]

72 G2 missing (cf v. 1 21). G4 om (hapl) 72^{abcd}. T1 2 G1, 3 5 M om. 72^{ab}. Ñ2 transp 72^{ab} and 72^{cd} — a) K1 4 Ñ2 3 V Dn Ds D1, 3, 5 -भुजाघातैर् ; K2 D4 -भुजापातैर् ; B2, 3 D2, 6 -भुजानां वै (D6 हि) (for -भुजप्राणैर्). — b) V3 B2, 3 D2, 6 युद्धे तस्मिन्सु(D6 तस्मिन्युद्धे सु)दारुणे — d) Ś1 सुदारुणम् (for [अ]भवत्स्वनः) K N V B D इति तत्र महास्वन — f) K3 T2 M2 अन्योन्यं तु, T1 G1, 3–5 M1 3 4 °न्यस्य (for °न्यं सु-) T4 अन्योन्यजयकाङ्क्षिणो . — After 72, T1 2 G1 3–5 M1 3 4 ins. ·

1332* हन्तुमैच्छत्तदा विष्णुर्ज्वरं लोकभयंकरम् ।
[M3 जगन्नाथो (for तदा विष्णुर्)]

73 G2 missing (cf v 1 21) — b) D3 प्रपीडयन् (for न्यपीडयद्) K4 V2 3 B2 3 Dn Ds1 D4 (marg) 6 T4 -युगुलेन (for वलयेन) M केशव· (for संयुगे) T1 4 G1 3–5 न्यपीडयद्भुजपरिघेण केशव — c) K1 युगक्षयं, K2 D2 ज्वराजय , K4 Ñ V B Dn Ds D1 2 4 (marg) 5 G1, 3 M3 जगत्क्षयं , D3 ज्वरं क्षयं (for यमक्षयं). Ś1 ज्वर· क्षयं स्वयमनयज्जगत्पति· (sic) — d) T1 शरीरभृद् (for °धृग्). K1 2 Ñ V B2 3 Ds1 D1, 4 6 T4 -चरो ; G3 -भृतो ; G4 -गतो (for -चरं) T2 G1 शरीरभृद्गगनगतो महामृधे ; M शरीरभृद्गगनचरो म° .

Colophon om in K3 4 Dn D5 T3 G2 missing. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* · Ś1 K1 2 Ñ V B Ds D1–4 6 T1 2 4 G1 3–5 M. — *Adhy. name* Ś1 बाणयुद्धम् , K1 2 B1 3 Ds D1–4, 6 बाणयुद्धे ज्वराभिभव. ; Ñ1 ज्वराभिभवः , V1 2 ज्वरयुद्धम् ; V3 बाणयुद्धे ज्वरापक्रम., B1 B2 बाणयुद्धे ज्वरपराजय , T1 2 G3 ज्वर(G3 °रश्री)हृषिकेशयुद्धम् , T4 बाणयुद्धे ज्वरयुद्धम् ; G1 हृषिकेशयुद्धम् , M4 बाणयुद्धे ज्वरव्ययन — *Adhy. no* (figures, words or both) V1 2 179 , V3 Ds2 178 , D1 170 ; D3 195 , D4 177 , T4 267 , G1 5 259 , G4 261. — *Śloka no.* K1 18 ; Ds2 D4 55 ; D6 97,

१११

वैशंपायन उवाच ।
मृत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं शत्रुनिषूदनः ।
कृष्णो भुजबलाभ्यां तं चिक्षेपाथ महीतले ॥ १
मुक्तमात्रस्तु बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेश सः ।
अमुक्त्वा विग्रहं तस्य कृष्णस्याप्रतिमौजसः ॥ २
स ह्याविष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिमौजसा ।
कृष्णः स्खलन्निव मुहुः क्षितौ समभिवर्तत ॥ ३
जृम्भते च तदा कृष्णः पुनश्च स्खलते भृशम् ।
रोमाञ्चोत्थितगात्रस्तु निद्रया चाभिभूयते ॥ ४
ज्वराभिमृष्टमात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः ।

111

☞ This adhy is missing in T3 (cf v 1 99 21) and also in G2 (cf v 1 110 21)

1 a) K Ñ2 3 (marg) V B3 Dn2 D1. 3 4 6 T4 G4 मृतम् (for मृत) Ñ1 मृतमित्येव विज्ञाय — b) T1 G1 3 4 M -निबर्हण', G5 -निषूदनम् (for °नः) — c) Ś1 Ñ1. 2 V1 Dn Ds -बलाभ्यां तु, K3 4 °ध्मातं ; V2 °त्तत्र ; V3 B1 2 D5 6 G5 °त्त तु, B3 °त्तूर्णं, D1 °भ्यां च, T1 2 4 G1 3 4 M °त्तं वै (for °भ्यां त). — d) Ñ2 च (for [अ]थ). — After 1, G5 ins 1133*

2 a) G(ed) मुक्तगात्रस् (for °मात्रस्). V1 B1 सु-; K3. 4 Ñ B2 Dn Ds D1-3 T4 स (for तु) — b) K2 कृष्णं देशं ; B3 कृष्णमात्रं ; D4 कृष्ण देवं (for कृष्णदेहं). K Ñ2. 3 V B2 3 D (except D6) T4 ह (for स') — Ś1 om 2cd. — c) D2 प्रविष्टो (for अमुक्त्वा). — T1. 2 G1 3. 4 M subst. for 2cd G5 ins after 1 G(ed) after 2

1333* प्रविश्य हृदयं तस्य बबाधे यदुसत्तमम् ।
[M1-3 बबाधे च यदूत्तमम् (for b)]

3 a) D1 सहाविष्टस्, G5 आविष्टस्तु (for स ह्याविष्टस्). Ñ1 [अ]नेन (for तेन). — b) T1 G1 3 4 M ज्वरेणामिततेजसा. — c) K2 इव बहु ; T1 गर्भगतं (for इव मुहुः). — d) K Ñ2. 3 V1 2 B Dn Ds D1 2. 4. 5. 6 (marg as in text) T4 क्षितौ गाढं व्यवर्तत, D3 मुहुः क्षिप्तो ह्यवर्तत

4 a) Ś1 partial lacuna Ś1 विष्णु (for कृष्ण). K Ñ2. 3 V B D T4 जृम्भते श्वस(D1 स्वप , D6 T4 स्खल)ते चैव — b) Ś1 पुनश्च श्वसति प्रभुः ; K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4-6 T4 G5 M4 स्खल(B3 वल्ग- ; D6 T4 श्वस)ते च पुनः पुन. ; D3 T1 2 G1 3 4 M1-3 स्खल(T2 कल्प)ते च मुहुर्मुहुः — c) Ś1 V2 T1 स रोमाञ्चितनेत्र(V2 °गात्र-, T1 °देह)स्तु, K2 D3 4 रोमाञ्चोद्गु(D3 °ञ्चान्वि)तगात्रश्च. — d) T1 G3 M1 2 4 स्साभि-, G1 चापि, G4. 5 [अ]प्यभि- (for चाभि-) K1 निद्रया चाभ्यभूयत. — N (except Ś1 K3 Ñ1) T4 G4 ins. after 4 ; G5 after 5ab ;

1334* तत स्थैर्यं समालम्ब्य कृष्ण परपुरंजयः ।
विकुर्वंति महायोगी जृम्भमाण. पुन पुन ॥

[G4 om line 1 — (L 1) K1 D4 तत्र (for तत) G5 धैर्यं (for स्थैर्यं) — (L 2) K1 2 D4 विकुर्वन्स , Ñ2 3 V B D2 6 G4 5 विकरोति , Dn विकुर्वन्त ; Ds °र्वतो ; D1 °र्वन्ति ; D3 °र्वन्वै (for °र्वंति) T4 तदा (for महा-) K2 जृम्भमाणं (for °ण).]

5 a) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4-6 T1 2 4 G1 3-5 -भूतम् (for -मृष्टम्) D3 ज्वालाभिभूतमात्मानं — After 5ab, G5 ins 1334* — After 5, Ś1 ins .

1335* स वैष्णवज्वरो गृह्य तं च वै ज्वरमोजसा ।
कृष्णाय न (?) संप्रयच्छंस्तं जग्राह पुनर्हरिः ।

While Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1 5 G(ed.) ins after 5 :

1336* घोरं वैष्णवमत्युग्रं सर्वप्राणिभयकरम् ।
सृष्टवानथ तेजस्वी बलवान्भीमविक्रम' ॥

[B1 3 om line 2 — (L 2) V2 स सृष्टवास्तु तेजस्वी ; D1 सप्रहृष्टतनु सोऽथ (for a). Dn त बलाद्, D1 स ज्वरो (for बलवान्). D5 त ज्वरं भीमविक्रमम् (for b)]

Ñ2. 3 V B1 3 Dn Ds D1 5 G(ed) cont. · K Ñ1 B2 D2-4. 6 T4 G4. 5 ins after 5 Ś1 cont. after 1335* :

1337* ज्वर' कृष्णविसृष्टस्तु गृहीत्वा तं ज्वरं बलात् ।
कृष्णाय हृष्टः प्रायच्छत्तं जग्राह ततो हरि· ॥
ततस्तं परमक्रुद्धो वासुदेवो महाबल. ।
स्वगात्रात्स्वज्वरेणैव निष्क्रामयत वीर्यवान् ॥
आविध्य भूतले चैनं शतधा कर्तुमुद्यत' । [5]
व्याघोषयज्ज्वरस्तत्र भोः परित्रातुमर्हसि ॥

[Ś1 om. lines 1-4 — (L 1) Ds तदा, D1 महान् (for बलात्) — Ñ1 om lines 2-6 . G5 om. line 2. — (L 2) V1 कृष्ण , V3 सृष्ट' (for हृष्ट). — (L. 3) T4 ज्वरं (for ततस्). — G4 5 om. line 4 — (L. 4) Poona ed. निष्कासयत (for निष्क्राम°). — After line 4, D2 ins. :

1337A* माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ ।

सोऽसृजज्ज्वरमन्यं तु पूर्वज्वरविनाशनम् ॥ ५
व्याविध्यमाने तु तदा ज्वरे तेनामितौजसा ।
अशरीरा ततो वाणी तमुवाचान्तरिक्षगा ॥ ६
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ।

C 10544
B 2 123 12
P 2 123 12

माहेश्वर समाक्रन्दन्वैष्णवेन बलार्दित ॥
—(L 5) D2 [ए]व (for [ए]न) G5 ग्नतश (for °धा) —(L 6) Ś1 K2 Dn2 D1 5 G5 व्याघोषत (for °यज्) G5 तं तु (for तत्र) G4 5 सौम्य मा (for भो परि) D8 भो परित्रायतामिति (for ᵇ)]

G4. 5 cont T1. 2 G1. 3 M G(ed) ins after 5

1338* कृष्णज्वरो ज्वर पूर्वं गृहीत्वा स्वेन तेजसा ।
ननाद सुमहानादं वैष्णव स महाबल ।
चतुर्भुजश्चतुर्वक्त्र सर्वप्रहरणोद्यत· ॥
तयोस्तु तुमुल युद्ध ज्वरयोर्बाहुशालिनो· ॥
ततो देवा सगन्धर्वा दिविस्था युद्धलालसाः ।
ददृशुश्च महद्युद्धं भूतानि च समन्तत ।
ततो माहेश्वरो युद्धे ताडयामास वैष्णवम् ।
बाहुना ताडितस्तेन ननाद बहुविस्तरम् ॥
स गतो वैष्णव राजन्रौद्रं भस्मायुधं रणे ।
द्वाभ्यामथ च बाहुभ्या गृहीत्वाताडयद्बली ॥
इतराभ्या समाहत्य बाहुभ्या वैष्णवो ज्वर· ।
ननाद सुमहानादं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
ततो रौद्रो ज्वरो राजन्मुष्टिनाथ जघान तम् ।
ददंश दन्तैर्बहुधा ज्वरं केशवमाहवे ॥
बाहुभ्यामेव तौ राजन्युयुधाते महागदौ ।
अन्योन्यं ताडयन्तौ च मुष्टिभिर्ज्वरसत्तमौ ॥
चक्रतुश्च महानादं ज्वरौ तौ लोकविश्रुतौ ।
वैष्णवोऽथ ज्वरो राजन्ग्रहीतुं रौद्रसंज्ञितम् ॥
यतते बहुधा तत्र मुष्टिनाथ जघान तम् ।
आहत्य बाहुना भूयो निष्पिपेष पुनः पुन· ॥
निष्पिष्टहृदयस्तूर्णं शूलिनो ज्वरसत्तम· ।
ननाद बहुधा नाद भूमौ विपरिवर्तते ॥
गृहीत्वा तु बलाद्रौद्रमाकृष्य च पुन पुनः ।
कृष्णाय हृष्टः प्रायच्छत्किं करिष्याम्यतः परम् ॥
हनिष्ये देवदेवेश भक्षयिष्येऽथ वा पुन· ।
इत्युक्त्वा सुमहानाद चकार रणमूर्धनि ॥
उत्थाय च हृषीकेशो ज्वर माहेश्वर रणे ।
हन्तुमैच्छत्तदा लोको निर्ज्वरोऽस्त्विति केशवः ॥

[G5 om line 1 —(L 4) T1 G3 ततस् (for तयोस्)· —(L 6) G4 5 M4 महायुद्धं (for मह्‌द्ध) —(L 9) M3 ज्वरो वै (for स गतो) T2 G1 4 5 M4 स गदो वैष्णवो युद्धे (T2 राजा, M4 राजन्) (for ᵃ) T1 G3 M1 2 रदन् (for रौद्र). —G3 om (hapl) lines 12ᵇ–17ᵃ —(L. 13) G1. 4. 5 [अ]भि- (for [अ]थ) —(L 15) T1 M2 तौ ततो (for एव तौ) —(L 18) G5 महाराज (for ज्वरो राजन्) —(L 19) G1 5 [अ]भि· (for [अ]थ) —(L 20) T1 G3 M2 3 भूमौ (for भूयो) —(L 22) M1 2 4 विविध (for बहुधा) M -वर्तयन् (for °ते) —(L 24) G(ed) त जग्राह ततो हरि (for ᵇ) —(L 26) G4 इत्युक्त्वा सिंहनाद च (for ᵃ)]

6 ᵃ) Ñ1 D8 आविध्यमाने (for व्या°) K Ñ2 3 V B Dn D1–6 T4 G4 5 आविध्यमाने तस्मिस्तु —ᵇ) Ś1 ज्वरेणाप्रतिमौजसा, K Ñ V B D T4 G4 5 M4 कृष्णेनामिततेजसा· —ᶜ) Ś1 G1 M1 2 4 तदा (for ततो) —ᵈ) Ś1 संबभूव; T1 तमाह च (for तमुवाच) K Ñ2 3 V1 2 B2 Dn D5 D1–5 T4 अन्तरिक्षादभाषत (V2 °जायत)

7 ᵃ) T1 2 G1 3–5 M कृष्ण देवेश भूतेश. —ᵇ) Ñ1 T1 2 G3 M1 4 वंश-, T4 G1 4 5 M1 2 कीर्ति- (for नन्दि-) —ᶜ) K1. 2 D4 एतं त्वं, K3 4 Ñ2 V1 B2 Ds2 D1 3 एतं तु; Ñ1 अत्र वै, V2 Dn D5 6 एन तु (Dn त्वं), Ds1 T4 एवं तु, D2 T2 G3–5 M एनं वै, T1 एकं वै (for एतं वै) —ᵉ) D1 इत्येव वचने मुक्ते —ᶠ) V3 B1 3 D6 G1 ज्वरम् (for स्वयम्) T1 2 G5 M1 3 4 मुमोचाथ हरिर्ज्वरम् — After 7, K Ñ2 3 V B D T4 G4 5 M4 G(ed) ins :

1339* भूतभव्यभविष्यस्य जगत परमो गुरु ॥
एवमुक्तो हृषीकेश ज्वरो वाक्यमथाब्रवीत् ।
कृष्णस्य पादयोर्मूर्ध्ना शरणं सोऽगमज्ज्वर· ॥
शृणुष्व मम गोविन्द विज्ञाप्यं यदुनन्दन ।
यो मे मनोरथो देव त त्वं कुरु महाभुज ॥

[After line 1, G4 5 M4 G(ed) ins 1340* G4 M4 om lines 2–5 G5 om lines 2-3. N2 V1 3 B1 2 Dn Ds D6 transp lines 2 and 3 —(L 2) K3 D3 एवमुक्त्वा (D3 °क्ते), N2 3 V3 B1 2 Dn Ds D6 प्रणम्य च (for एवमुक्तो) —After line 2, D8 ins 1340* Ñ2 D5 om line 3 G(ed) repeats lines 3 after line 23 of 1340* —(L 3) V3 B Ds D2. 6 गतो (for ऽगमज्) —Before line 4, Ñ2 ins ज्वर उवाच —(L 4) T5 G5 शृणु त्व (for शृणुष्व) G5 विज्ञाप्य मधुसूदन (for ᵇ) —(L. 5) D5 कुरुष्व (for त्व कुरु)]

On the other hand, T1 2 G1. 3 M1–3 ins after 7 : D8 after line 2 of 1339* G4. 5 M4 G(ed) after line 1 of 1339* .

1340* तमुवाच ज्वरो भूय साक्षाद्विष्णुरिव स्वयम् ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिपुट स्थित· ॥
ज्वर ।
नम· कृष्णाय हरये विष्णवे प्रभविष्णवे ।
आदिदेवाय देवाय पुराणाय गदाभृते ॥
नम सहस्रशिरसे सहस्रचरणाय च ।
सहस्राक्ष नमो नित्यं लोकानामभयंकर ।
उद्गीथाय नमो देव यज्ञाधिपतये नमः ॥

मा वधीर्ज्वरमेतं वै रक्षणीयस्त्वयानघ ।
इत्येवमुक्ते वचने तं मुमोच हरिः स्वयम् ॥ ७
तमुवाच ज्वरो भूयस्त्वहमेको ज्वरो भुवि ।
तव प्रसादान्नान्यः स्याज्ज्वरः समितिशोभन ॥ ८

भगवानुवाच ।

एक एव ज्वरो लोके भवानस्तु यथासुखम् ।

नमस्ते चक्रिणे नित्यमसिहस्ताय ते नमः ॥
अनन्ताय विरूपाय नमस्ते मधुसूदन ।
नमस्ते देवदेवेश तुभ्यं देव कपर्दिने ॥
नमस्ते राक्षसघ्नाय नमो राघवरूपिणे ।
ज्ञानज्ञेयाय देवाय नम आद्याय विष्णवे ॥
नमस्ते नरसिंहाय दैत्यराजविदारिणे ।
नमस्तुभ्यं वराहाय दंष्ट्रोद्धृतवसुंधर ॥
त्रिविक्रम नमस्तुभ्यं बलियज्ञविनाशन ।
वासुदेवाय देवाय नमः कंसविनाशन ॥
नमः सर्वात्मने देव सर्वकर्त्रे नमो नमः ॥
प्रसीद देवदेवेश भीतानामभयंकर ॥
नमामि देवदेवेश वरेण्यमभयप्रदम् ।
विष्णो त्वां सकलेशेशं त्वां गदाधरमव्ययम् ॥
नमस्ते देवदेवेश भीतोऽहं भवनाशन ।
इति स्तुत्वा जगन्नाथं नृत्यन्निव तदा ज्वरः ।
पपात पादयोर्विष्णोर्नि:श्वसन्भीतभीतवत् ॥
प्रसीद विष्णो देवेश पीडितोऽस्मि जनार्दन ।

[D6 om. line 1. — (L. 2) T1 तदा (for स्थित) — T2 G1 रौद्रज्वरः (for ज्वर) — (L 4) D6 सदात्मने (for गदाभृते) G1 नम आद्याय विष्णवे (for ^{b}) — (L 5) T2 -किरणाय (for -च°) — (L. 6) G4 भयान् (for नमो). — (L. 7) D6 उज्जीवय (for उद्गीथाय) G(ed) नमो यज्ञस्वरूपिणे (for ^{b}) — G3 om line 8 —(L 8) G(ed) शङ्खिने (for नमस्ते) G4 5 तुभ्यम् (for नित्यम्). — D6 (marg) M4 read line 11 after line 15 M2, 3 transp lines 11 and 12 — (L 12) G1 पुराणाय गदाभृते (for ^{b}) — (L 14) G(ed) नमोस्त्वादि- (for नमस्तुभ्य). G(ed) क्रोडाधृत- (for दष्ट्रोद्धृत-) —(L 15) T1 G3 M1–3 -विनाशिने (for °शन). — (L. 16) M4 -विनाशिने (for °शन) — D6 om. lines 17–19 — (L 17) G(ed) तुभ्य नारायणाय वै (for ^{b}). — (L 18) G(ed) नमस्ते (for प्रसीद) — M3 om lines 19–23 — (L. 19) T2 G4 5 -देवेश (for °शं) — (L. 21) D6 M2, 4 प्रपद्ये (for नमस्ते) G(ed.) शरण त्वा प्रपन्नोऽस्मि (for ^{a}) T1 G3 M1 भीताना (for भीतोऽह) M4 -भावन (for -नाशन). — (L 23) D6 ज्वरो वाक्यमथाब्रवीत् (for ^{b}). — After line 23, G(ed) repeats line 3 of 1339*. Before line 24, T1 M4 ins ज्वर . D6 om line 24. — (L 24) M3 नमामि देवलोकेश (for ^{a})].

8 ^{b}) Ñ1 ऽपि (for तु). — For 8^{ab}, K Ñ2, 3 V B D T1, 2, 4 G1, 3–5 M subst. :

1341* अहमेको ज्वरस्तात नान्यो लोके ज्वरो भवेत् ।

[G4 damaged. V2 एव (for एको) T1, 2 G1 3 5 M3 4 देव , M1 2 लोके (for तात) K1 लोकेश्वरो (for लोके ज्वरो). T1 2 G1 3 5 M भविता प्राणिना हरे (for ^{b})]

— ^{c}) T1 2 G1 3 4 M त्वत्प्रसादेन (for तव प्रसादान्). V3 B1 D6 G5 गोविन्द , T4 देवेश (for नान्य स्याज्) K Ñ2, 3 V1 2 B2, 3 D1 5 त्वत्प्रसादाद्धि देवेश — ^{d}) T 2 G1 3, 4 M2 4 मर्दन (for -शोभन) K Ñ2 3 V B D T4 वरमेतं (K1 °कं) वृणोम्यहम् , G5 नान्यो लोके ज्वरो भवेत् — After 8, K Ñ2 3 V B D T4 G5 ins

1342* देव उवाच ।
एवं भवतु भद्रं ते यथा त्व ज्वर काङ्क्षसे ।
वरार्थिनां वरो देयो भवांश्च शरण गतः ॥

[Some Mss श्रीकृष्ण , some भगवान् ; some वासुदेव (for देव) — G5 om line 2 — (L 2) D3 5 वरार्थिने (D5 °नो) (for °र्थिना) K4 वरदोऽस्मि (for वरो देयो) K1 4 Ñ2 V1 T4 भवाश्च शरणागत (for ^{b})]

9 Some Mss om the ref T1 G3 श्रीकृष्णः (for भगवान्) After the ref , T1 2 G1 3 4 M G(ed) ins :

1343* ततस्तुष्टो हृषीकेश स्तोत्रेणानेन केशवः ।
प्रीतिमांश्चाभवत्कृष्णो रौद्रज्वरमुवाच ह ॥

— ^{b}) K Ñ2, 3 V1, 2 B Dn Ds D1–4 यथा पुरा , D5 ज्वरस्तथा (for यथासुखम्). — After 9^{ab}, T1, 2 G1, 3–5 M ins

1344* अन्तकाले मनुष्याणां भूयाद्रोगाय मामकः ।

[T2 G1 5 M4 भूया (for भूयाद्) M3 भूयाद्वै मामको ज्वरः (for ^{b})]

— ^{c}) K3 योगमाया- K4 सोऽयं मया , T4 एवं मया (for योऽयं मया) Ś1 V3 D6 T1 2 G3 M1–3 योऽयं ज्वरो मया सृष्टो . — ^{d}) T1 2 G1, 3–5 M इहैव प्रविलीयताम् — After 9, N (except Ś1 Ñ1) T4 G5 G(ed.) ins. :

1345* वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्ते तु वचने ज्वरं प्रति महायशाः ।
कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः पुनर्वाक्यमुवाच ह ॥
शृणुष्व ज्वर संदेशं यथा लोके चरिष्यसि ।
सर्वजातिषु विन्यस्तस्तथा स्थावरजङ्गमे ॥
त्रिधा विभज्य चात्मानं मत्प्रियं यदि काङ्क्षसे ।
चतुष्पादान्भजैकेन द्वितीयेन च स्थावरान् ॥
तृतीयो यश्च ते भागो मानुषेषूपपत्स्यते ।
त्रिधाभूत वपुः कृत्वा पक्षिषु त्वं भव ज्वर ॥
चतुर्थो यस्तृतीयस्य भविष्यति च ते ध्रुवम् ।

योऽयं मया ज्वरः सृष्टो मय्यैवैष प्रलीयताम् ॥ ९

C 10550
B 2 123. 18
P 2. 123 18

एकान्तरश्चतुर्भाग खोरकश्च चतुर्थक ॥
मानुषेष्वथ भेदेन वस त्वं प्रविभज्य वै ।
जातिष्वथावशेषासु निवैस त्वं शृणुष्व मे ॥
वृक्षेषु कीटरूपेण तथा संकोचपत्रक ।
पाण्डुपत्रश्च विख्यात फलेष्वातुर्यमेव च ॥
अपा तु नीलिका विद्याच्छिखोद्भेदश्च बर्हिणाम् ।
पद्मिनीषु हिमो भूत्वा पृथिव्यामपि चोषर ॥
गैरिक पर्वतेष्वेव मत्प्रसादाद्भविष्यसि ।
गोष्वपस्मारको भूत्वा खोरकश्च भविष्यसि ॥
एवं विविधरूपेण भविष्यसि महीतले ॥
दर्शनात्स्पर्शनाच्चापि प्राणिनां वधमेष्यसि ।
ऋते देवमनुष्येभ्यो नान्यस्त्वां विसहिष्यति ॥

वैशंपायन उवाच ।

कृष्णस्य वचन श्रुत्वा ज्वरो हृष्टमना ह्यभूत् ।
प्रोवाच वचनं किंचित्प्रणमित्वा कृताञ्जलिः ॥
सर्वजातिप्रभुत्वेन कृतो धन्योऽस्मि माधव ।
भूयश्च ते वचः कर्तुमिच्छामि पुरुषर्षभ ।
तदाज्ञापय गोविन्द किं करोमि महाभुज ॥

[G5 om the ref — (L 2) K2 अथाब्रवीत् (for उवाच ह) V3 B3 Ds D6 वाक्यमाह ज्वर प्रति (D6 प्रजाहितम्) (for ^{b}) — After line 2, Ds ins

1345A* देव उवाच ।

एव भवतु भद्र ते यथा त्वं ज्वर काङ्क्षसे ।

— (L 3) K1 2 D4 लोक , G5 केन (for लोके) Ñ3 V1 2 Ds भविष्यसि, T4 निवत्स्यसि (for चरिष्यसि) — (L 4) D2 वै न्यस्य (for विन्यस्तस्) — (L 5) G5 भापसे (for काङ्क्षसे) — (L 6) G5 विभज्यैव चतुर्भाग (for ^{a}) G5 भजैकेन (for द्वितीयेन). — (L 7) G(ed) प्र- (for [उ]प-) — (L 8) Ds रूपं (for -भूत) D2 6 भज (for भव) G5 त्रिपु त्व भव च ज्वर (for ^{b}) — (L 9) D3 ऽय (for यस्) K1 Ñ2 3 V2 D1 ध्रुव (for ध्रुवम्) K3 4 Dn D5 भविष्यति स ते ध्रुव (for ^{b}) — (L 10) K4 Ñ2 V B2 3 T4 एकान्ततश् (for $^°$रश्) K3 तृतीयस्तु (for चतुर्भाग) Dn D6 एकाहिको ह्याहिकश्च , D3 एकान्ततश्च ते भाग', G5 एकश्चतुर्भागगत (for ^{a}). Dn D6 त्र्याहिकश्च , D1 ऊषरश्च , D2 घोरकश्च (for खोरकश्च). K3 Bomb Poona eds G(ed) स वै (K3 सैव)चातुर्थिको ज्वर (for ^{b}) — (L 11) G5 om from भेदेन up to थाव (in line 12) K1 स्वेदेन , K4 Ñ2 V1 2 Ds खेदेन , V3 B D6 T4 खेदाय , D2 3 पादेन (for भेदेन) D1 मानुषेष्वेकस्त्व देहे (for ^{a}) Dn1 om lines 11^b–12^b K4 सत्वर प्रभविष्यसि (for ^{b}) — K1 2 D4 om line 12 — (L 12) D2 (*sup. lin.* as above) 5 वस त्वं च (for निवस त्वं) K3 Dn2 तथा शृणु (for शृणुष्व मे) — (L 13) K1 2 D3 4 वृक्षे कोटररूपेण (for ^{a}). T4 G5 -यन्त्रक (for -पत्रक) — (L 14) Ñ2 -पत्रैश् (for -पत्रश्) — K3 4 B1 D1–3 T4 G5 om line 15 K2 Ñ2 3 V1 2 B3 Dn Ds1 D6 transp lines 15 and 16 — (L 15) Bomb Poona eds G(ed) शिरोद्भेदेन (for $^°$दश्च) D5 बर्हिण (for $^°$णाम्) — K1 V3 om line 16 — (L 16) Bomb Poona eds G(ed) पद्मिन्यादौ (for $^°$नीषु) — (L 17) K2 D1 4 मत्प्रभावाद् (for $^°$सादाद्) — After line 17, V2 reads line 20 V3 D1 4 om (hapl) line 18 — (L 18) K4 गोष्ठे (for गोषु) G5 ज्वरैकश् (for खोर$^°$) — For line 18, K3 subst

1345B* खुरमान्द्यादि पशुषु तथापस्मारकोऽभवत् ।

— (L 19) Ds T4 -विधेन , Bomb Poona eds G(ed) त्व बहु- (for विविध-) V1 रूपस्त्व , B1 -रूप ते (for -रूपेण). — After line 19, K1 4 D4 ins :

1345C* जातिष्वथावशेषासु निवस त्व शृणुष्व मे ।

— G5 om lines 21–26 K D2–4 om lines 20–21 D1 T4 om. line 21 Ñ2 transp lines 21 and 22 — (L 21) V2 3 B Dn Ds D6 -मनुष्याश्च , D5 G(ed) $^°$ष्यास्त्वा (for $^°$ष्येभ्यो) — K Ñ2 3 V1 D1 4 5 om the ref — (L 22) D2 ज्वर कृष्णमथाब्रवीत् , D6 (marg) ज्वरो वचनमब्रवीत् (for ^{b}) — K3 Ñ3 V Dn1 D1–6 om line 23 — (L 23) B2 प्रोवाच किंचिद्वचन (for ^{a}) B Ds प्रणतात्मा (for $^°$मित्वा) — (L 24) B3 T4 भूत- (for जाति-) K1 2 D4 हृष्टो (for कृतो) — (L. 25) D3 ते वचन (for च ते वच.) V2 पुरुषोत्तम (for $^°$र्षभ)]

K Ñ2 3 V B D G5 cont T1 2 G1 M ins after 9.

1346* अहमसुरकुलप्रमाथिना
त्रिपुरहरेण हरेण निर्मित. ।
रणशिरसि विनिर्जितस्त्वया
प्रभुरसि मेऽद्य तवास्मि किंकर ॥

वैशंपायन उवाच ।

ज्वरस्य वचनं श्रुत्वा वासुदेवोऽब्रवीद्वच ।
अभिसंधिं शृणुष्वाद्य यत्त्वा वक्ष्यामि निश्चयात् ॥

[(L 1) M2 -प्रमर्दिना (for प्रमाथिना). T2 G1 4 5 M1. 3 अहमसुर(T2 $^°$मर)परप्रमर्दिना . — (L 2) D6 om हरेण K1 2. 4 D4 निर्मित पुराहम् (for हरेण निर्मित) — (L 3) K1 2 Ñ2 3 V1 D2 4 त्वयाह (for त्वया). — (L. 4) T2 M4 देव (for मेऽद्य) G4 M4 [अ]द्य (for [अ]रिम) K1 प्रभुरसि तदास्मि किं करोमि — After line 4, T2 G1 M4 ins. 1348* Ñ2. 3 V B1 Ds T1 read lines 5–6 (with ref.)

ज्वर उवाच ।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वया मत्प्रियं कृतम् ।
आज्ञापय प्रियं किं ते चक्रायुध करोम्यहम् ॥ १०
भगवानुवाच ।
महामृधे तव मम च द्वयोरिमं
पराक्रमं भुजबलकेवलाश्रयोः ।
प्रणम्य मामेकमनाः पठेत्तु यः
स वै भवेज्ज्वर विगतज्वरो नरः ॥ ११
एवमुक्तस्तु कृष्णेन ज्वरः साक्षान्महात्मना ।
प्रणम्य शिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रणात् ॥ १२

इति श्रीहरिवंशे एकादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

---

after 10 Ñ1 B2 D6 G1 3 4 M1–3 om lines 5–6 G5 om line 5 K2–4 V1 3 Dn D1–5 T1 4 om the ref G5 श्रीभगवान् (for वैशंपायन) Ds1 repeats line 5 after 10 —(L 6) K1 2 D4 (marg as above) अविश्रब्ध, D3 अभिप्राय (for °सार्थ)]

T1. 2 G1 3 5 M G(ed) cont

1347* युवां ज्वरौ च भवतां पीडायां मरणे तथा ।
पीडायां च भवान्स्वामी मरणे मामकस्तथा ॥
इहैव लीयतां तावज्ज्वरो मामक एव हि ।

[(L 1) M1–3 ज्वरपते (for च भवता) T1 G3 M1–3 मारणे (for म°). —(L 3) M1 3 स्थीयतां (for ली°) T2 G1 5 M4 तात (for तावज्)]

10 K Ñ1 B Dn D1 4 6 M4 om the ref D2 3 T4 G4 om 10 —b) Ś1 [अ]पि प्रियं, T1 G3 M2 तु प्रियं (for मत्प्रियं) K1. 2 D1 4 यत्प्रियं मे त्वया कृतम् — After 10, Ñ2. 3 V B1 Ds T1 read lines 5–6 of 1346*. T1 G3 5 M1–3 ins after 10. T2 G1 M4 after line 4 of 1346*.

1348* स्तुवन्मां भक्तियुक्तेन स्तोत्रेणानेन मानवः ।
ज्वरदेवावयोः सम्यक्चिन्तयन्युद्धमद्भुतम् ।
न तस्य ज्वरसंजाता पीडा भुवि भविष्यति ॥

[(L. 1) T1 G3 M1–3 -युक्तो य (for -युक्तेन). T1 G3 माधव (for मानव). —(L 2) T1 G3 M1–3 ज्वरयोर्द्वयोः सम्यक् (T1 सर्वान्) (for a) M1–3 उत्तमम् (for अद्भुतम्) T1 चिन्तयन्याति मामकम् (for b) — M2 om line 3]

11 K3 V2 D6 T4 कृष्ण, Ñ2 D5 वासुदेव; T2 G1 3–5 M om (for भगवान्) —a) K1 Ñ2. 3 V B Dn Ds D1 3 5 M4 महाहवे (for °मृधे) Ñ1 इव, K4 D6 इदं (for इमं) K2 D4 G5 महाहवे तव मम युद्धयोरिमं (G5 °ध्यतोर्द्वयो) — Ś1 om 11bcd. —b) K4 om, D3 तुमुल- (for पराक्रम) —c) K3 4 मां नियतमना, D1 चैकमना, T2 G4 मामचलमनाः; G1 मामचलः (for मामेकमना) D3 T1 G1. 5 M4 पठेत (for °त्तु°). — After 11, Ś1 K1. 3 Ds1 (marg.) D4. 5 (marg.) ins.:

1349* त्रिपाद्भस्मप्रहरणस्त्रिशिरा रक्तलोचन ।
स मे प्रीतः सुखं दद्यात्सर्वामयपतिर्ज्वरः ॥
आद्यन्तवन्त कवयः पुराणाः
सूक्ष्मा बृहन्तोऽप्यनुशासितारः ।
सर्वाञ्ज्वरान्घ्नन्तु ममानिरुद्ध- [5]
प्रद्युम्नसंकर्षणवासुदेवाः ॥

[K1 om lines 1–2. K2 D4 transp lines 1–2 and 3–6. —(L 1) Ś1 त्रिशिरो (for °रा) Bom Poona eds G(ed) नव- (for रक्त-). —(L 4) Ds1 भवन्तो (for बृहन्तो). Ś1 K1 Ds1 D4 हि (for ऽपि) —(L 5) Ś1 सर्वे- (for सर्वाञ्)]

12 K3 om 12 Before 12, some Mss ins. ज्वरः; some वैशंपायन, some कृष्ण.. —b) Ñ1 2 V3 Dn Ds D6 महाबलः, D1. 2 5 °मना. (for °त्मना) Ś1 ज्वरोवाचैवमस्त्विति — After 12ab, K1 2 4 Ñ2 3 V B D T4 G5 M4 G(ed) ins.

1350* प्रोवाच यदुशार्दूलमेवमेतद्भविष्यति ॥
वरं लब्ध्वा ज्वरो हृष्टः कृष्णाच्च समयं पुनः ।

[(L. 2) Ñ3 V1 D1. 3 कृत्वा (for कृष्णाच्)]

While T1. 2 G1. 3 4 M1–3 ins after 12ab:

1351* एवमस्त्विति गोविन्द बभाषे केशवं तदा ।

— D6 reads 12c on marg —c) D4 सहसा (for शिरसा). T1. 2 G1 3–5 M विष्णुम् (for कृष्णम्). — After 12c, T1. 2 G1. 3–5 M ins

1352* भक्तानामभयंकरम् ।
वासुदेवं महात्मानं

—d) K4 ज्वरोऽगच्छत्; B1 (marg as in text) अपयातस्; D5 अपाक्रामत्, M4 अपक्रामंस् (for °क्रान्तस्) Ñ1 तदा रणात्; D1 रणात्ततः (by transp).

Colophon om. in Ś1 Ñ1 T3 G2 missing — *Mention of the Epic*: Ds2 D5. — *Mention of Khila*: K1. 4 Ñ3 V B Dn2 Ds D1. 3. — *Sub-parvan*: D3 पारिजात. — *Adhy. name*: K1 ज्वरपराक्रमः; K2 B1 D4 ज्वरापक्रमः

११२

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते सहिताः सर्वे त्रयस्त्रय इवाग्नयः ।
वैनतेयं समारुह्य युध्यमाना रणे स्थिताः ॥ १
ततः सर्वाण्यनीकानि बाणवर्षैर्महाबलाः ।
अर्दयन्वैनतेयस्था नदन्तोऽतिबला रणे ॥ २
चक्रलाङ्गलपातैश्च बाणवर्षैश्च पीडितम् ।
संचुकोप महानीकं दानवानां महात्मनाम् ॥ ३
कक्षेऽग्निरिव संवृद्धः शुष्केन्धनसमीरितः ।
कृष्णबाणाग्निरुद्भूतो विवृद्धिमुपगच्छति ॥ ४
स दानवसहस्राणि तस्मिन्समरमूर्धनि ।
युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्दहमानो व्यराजत ॥ ५
तां दीर्यमाणां महतीं नानाप्रहरणोद्यताम् ।
सेनां बाणः समासाद्य वारयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६
लाघवं समुपागम्य किमेवं भयविक्लवाः ।
दैत्यवंशसमुत्पन्नाः पलायध्वं महामृधे ॥ ७
कवचासिगदाप्रासान्खड्गचर्मपरश्वधान् । C 10579 B 2 124 8 P 2 124 8

(B1 °मणम्), K3 4 ज्वराभिभव , Ñ2 3 V B3 Ds D2 बाणयुद्धे ज्वरापक्रम (V2 ज्वरपराजयः), B2 बाणयुद्धे कृष्णवध. ; Dn ज्वरयुद्धे ज्वरानुग्रह· , D1 ज्वरयोर्युद्धं ज्वरवरप्रदानम्, D3 M2 बाणयुद्धम् , D6 ज्वरानुग्रह , D6 बाणयुद्धे ज्वरपराक्रम· , T1 G3 माहेश्वरस्तुति , T2 G1 माहेश्वरज्वरस्तुति· —*Adhy no* K3 173, Ñ3 V1 180, V2 182, V3 Ds2 179, D1 171, D3 196, D4 178, T1 G3 258, T4 229, G1 260, G4 262, G5 260, M1–3 222; M4 221 —*Śloka no* K1 54, Ds2 37, D3 35, D4 36

112

☞ This adhy is missing in T3 (cf v 1 99 21) and also in G2 (cf v 1 110 21)

1 Ś1 Ñ1 D5 T4 om the ref —a) K Ñ2 3 V1 B1 Ds D1–5 T4 तु (for ते) K Ñ2 3 V B T1 त्वरिता. (for सहिताः) —c) N (except Ś1 Ñ1) T4 अथारुह्य (for समा°) —d) M1–3 व्यवस्थिता· (for रणे स्थिता·) K Ñ3 V1 2 B D1–5 T4 युध्यन्ते रणमूर्धनि

2 b) N (except Ś1) T4 G5 अवा(D3 समा)किरन् (for महाबला·) —c) D3 अथ ते (for अर्दयन्) Ñ2 V2 3 B2 Ds D2 6 अर्दयन्तो गरुत्मस्था , T2 °यंन्वैनतेयस्थं —d) K4 नमन्तो , T2 वहन्तो , T4 नर्दन्तो , G3 M1–3 दहन्तो (for नदन्तो) K2 3 Ñ2 B1 Ds1 D4 G4 -बलाद्रणे , Ñ1 बलाद्विषः , V2 -महारणे ; G1 -बले रणे (for -बला रणे) K1 T1 M4 दह(K1 दंशि)तोऽतिबलान्र(T1 °द्र)णे

3 a) Ś1 -घातैश् ; T1 2 G1 3–5 M -खड्गैश् (for -पातैश्) —b) Ñ2 D5 (also as in text) T4 च पीडयन् ; D1 त्वपीडितम् ; G1 प्रपी° (for च पी°) —c) B1, 3 संचुकोच (for °कोप). Ś1 महावीर्यं ; V3 D6 तदानीकं (for महा°) T1 2 G1 3 5 M संचुक्षोभ तदानीकं , T4 G4 संचुक्षोभ बलं सर्वं —d) K Ñ2 3 V1 2 B D (except D6) T4 दुरासदम् , T1 2 G1, 3–5 M महारणे (for °त्मनाम्)

4 a) Ś1 कक्षाग्निर् (for कक्षेऽग्निर्) Ś1 K4 D1 T2 G1 4, 5 M4 सक्रुद्ध (for संवृद्ध) —b) Ś1 शुष्कानिल- ; T1 G1 3–5 समीरण- (for शुष्केन्धन-) T4 -समागत. (for -समीरितः) —c) K2 उद्वृत्तो , K3 4 V2 3 Dn2 D4 5 T1 G3 M1–3 उद्धतो (for उद्भूतो) Ñ1 V1 Ds D1–3 G1, 4 कृष्णबाणाग्निनिर्धूतो , B1 2 D6 T4 M4 °निलोद्भूतो , T2 °ग्निनिर्दग्धो —d) N (except Ś1) T4 G5 विवृद्धिं परमां गत ; T2 धूर्तो वृद्धिमगच्छत

5 a) N (except Ś1 Ñ1 B3) T1 4 G3 दानवानां (for स दानव-) —b) M1–3 हत्वा (for तस्मिन्) T1 2 G1 3–5 M4 सग्राम- (for समर-) —d) K2 Ñ2 3 V1 2 D4, 5 दह्यमानो , V3 D6 T4 G5 दहन्वै स (for °मानो) T1 2 G3 4 M1–3 व्यरोचत (for व्यराजत) Ś1 ददाहान्तकसंनिभ , Ñ1 G1 दहन्वै स (G1 °ह्यमानो) व्यरोचत —After 5, T1 2 G1 3–5 M ins

1353* तत्राशीतिसहस्राणि नागानां निहतानि च ।
लक्षं च रथवृन्दं तु हत केशवसायकै ॥
अश्वाना शतसाहस्रमयुत पत्तिनां तथा ।
नि·शेषिताथ सा सेना पलायनपराभवत् ॥

[(L. 3) G4 5 M4 -साहस्रैर् (for °स्रम्) T2 G1 3 अर्बुद , M3 नियुत (for अयुत). M1 2 हतम् (for तथा)]

6 a) Ś1 कीर्यमाणां , T1 शीर्य° , G1 दीप्य° (for दीर्य°). —b) N (except Ś1) नानाप्रहरणार्दिताम् —c) T1, 2 G1, 3–5 M समुद्वीक्ष्य (for समासाद्य)

7 G5 om 7 —a) V2 लाघवं समुपास्थाय —b) N (except Ś1 Ñ1 V3 D3 6) T4 किमर्थं (for किमेवं) Ś1 D1 -विह्वला (for -विक्लवाः) G1 किमेवं भयमेव च. —c) K1, 2

उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति किं भवन्तोऽन्तरिक्षगाः ८
स्वजातिं चैव त्रासं च हरसंसर्गमेव च ।
मानयद्भिर्न गन्तव्यमेषो ह्यहमवस्थितः ॥ ९
एवमुच्चारितां वाचं शृण्वन्तस्तामचिन्त्य वै ।
अपक्रामन्त ते सर्वे दानवा भयपीडिताः ॥ १०
प्रमाथगणशेषं तु तदनीकपुरःसरम् ।
भग्नावशेषं युद्धाय मनश्चक्रे पुनस्तदा ॥ ११
कुम्भाण्डो नाम बाणस्य सखामात्यश्च वीर्यवान् ।
बलं भग्नं समालोक्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १२
एष बाणः स्थितो युद्धे शंकरोऽयं गुहस्तथा ।
किमर्थं युद्धमुत्सृज्य भवन्तो भयमोहिताः ॥ १३
नन्दीश्वरसमायुक्तं रथमास्थाय वीर्यवान् ।

Ñ2 3 V1 3 B D (except Dn) T4 दैत्यवंशे (for °वंश-). — d) T2 G1 पलायथ (for °ध्वध्व) K Ñ2 3 V B D T4 महाहवात् (K3 D5 °हवे, Ñ2 °बलाः) (for °मृधे).

8 a) Ś1 कवचानि (for °सि-). K Ñ V B Dn Ds D3-6 T1 2. 4 G1 3-5 -प्रास-, D1 2 -पाश- (for -प्रासान्). — b) V2 शङ्कु- (for खड्ग-) — c) D3 समुत्सृज्य विगच्छन्ति.

9 a) K2 Ñ3 V1 B1 (marg) 3 Ds D1 4 6 T4 भावं (for त्रासं) G5 स्वजातिं च स्वभावं च. — c) D3 T1 G1 3 5 मानवद्भिर् (for °यद्भिर्) — d) D3 T2 G1. 3 4 ऽस्मि (for हि)

10 a) K Ñ2 V1 2 Dn Ds D1-4 T4 वाक्यं (for वाचं) — b) Ñ1 अचिन्तयन् (for °न्त्य वै) K Ñ2. 3 V1 B2 Dn Ds D1 3 4 शृण्वन्तस्तदचिन्तयन् — d) N (except Ś1) T4 -मोहिता (for -पीडिता)

11 b) K Ñ2 3 V B D G5 तदनीकमतिष्ठत, Ñ1 °मशेषतः, T4 स्वैरनीकैरतिष्ठत — D1 transp 11cd and 12ab. — d) N (except D1) T4 M4 पुनश्चक्रे मनस्तदा

12 D1 transp. 11cd and 12ab. — b) Ś1 D1 महामात्यश्, Ñ1 सखा मान्यश् (for सखामात्यश्). — D1 om. 12c–13d — c) T1 2 G1 4. 5 भग्नं बलं (by transp) K Ñ2 3 V1 2 B D (except D5, D1 om) T4 G3 भग्नं स्वबलमालोक्य. — d) Ś1 K Ñ2. 3 V1. 2 B Dn Ds D2-4 T1 2 4 इदं वचनमब्रवीत्

13 D1 om 13 (cf. v. l. 12) — b) G6 ऽस्थ (for ऽयं). — c) K Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D2-4 T4 G3 बलम्; Ñ1 सर्वम्, V3 D5 6 सत्त्वम्, G4 5 भयम् (for युद्धम्). — d) K Ñ2 3 V1 2 D (D1 om) T1 4 G3 यान्ति (for भय-) Ś1 भवन्तं युद्धमोहिता; V3 °न्तो यान्ति मूर्छिताः. — After 13, Ñ2 B Dn Ds D5 ins.

1354* प्राणांस्त्यक्त्वा च युध्यध्वं सर्वे दानवपुंगवाः ।

[B2 Dn Ds D5 पलायन्ते (B2 °ध्वं) (for च युध्यध्वं). D5 सत्तमाः (for -पुंगवाः).]

B1 2 cont.

1355* एवं संस्तूयमानास्ते कुम्भाण्डेन महात्मना ।
नैव तस्थिरे दैत्याः पलायन्त समन्ततः ॥

B1 2 cont Ñ2 B3 Dn Ds D5 cont after 1354*. K V D2-6 T4 G(ed.) ins after 13

1356* एवं कुम्भाण्डवाक्यं ते शृण्वन्तो भयविह्वला ।
चक्राग्निभयवित्रस्ताः सर्वे यान्ति दिशो दश ॥
भग्नं बलं ततो दृष्ट्वा कृष्णेनामिततेजसा ।
संरक्तनयनः स्थाणुर्युद्धाय पर्यवर्तत ॥
बाणसंरक्षणं कर्तुं रथमास्थाय सुप्रभम् । [5]
देवः कुमारश्च तथा रथेनाग्निनिभेन वै ॥

[B1 om line 1 — (L 1) V2 -वचनं (for -वाक्यं ते) K1 3 D2 -विक्लवा, Cal ed -मोहिता (for -विह्वला.) V1 3 B2. 3 D5 6 शृण्वन्तोऽपि भयार्दिता (for b). — (L 2) Bom Poona eds G(ed) चक्रान्ते (for चक्राग्नि-). V3 B3 D5 6 -सविग्ना, B2 D2 3 -सत्रस्ता (for -वि°) — (L 3) V3 D5. 6 बाणानीकं हतं दृष्ट्वा (for a). D3 कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा (for b) — (L 4) V2 क्रुद्धो (for स्थाणुर्) K1 2 D4 युद्धार्थं (for °य). K4 V2 T4 युद्धाय परिवर्तते (for b). — (L 5) K4 सस्थाय (for आ°) — (L. 6) Bom. Poona eds G(ed) -समेन (for -निभेन).]

While after 13, T1. 2 G1 3-5 M ins an addl. colophon [*Adhy. name* T2 G1 कृष्णेन बाणसेनाविनाशः : G3 बाणसेनाविमोचनम्, M4 बाणयुद्धम् — *Adhy no.*: T1 G3 259; T2 G1 5 261; G4 263; M1-3 223, M4 222] and cont.:

1357* वैशंपायन ।
ततः क्रुद्धो हरः साक्षाद्गदी खड्गी परश्वधी ।
शूली निषङ्गी कवची बाणी कार्मुकवाञ्शिवः ॥

14 a) D1 युक्तं रथं समास्थाय. — b) T1. 2 G1 3-5 M शंकर (for वीर्यवान्) D1 संप्रतस्थेऽतिवीर्यवान्. — c) K1. 2 D4 क्रुद्धः (for रुद्र.). — d) K1 3 4 Ñ3 V1. 2 B Dn Ds D2. 3 5 6 T4 प्राधावत, Ñ1 2 V3 D1 प्रधावत (for प्रधावति). K2 प्राधावच्च ततो हरम्, D3 प्राद्रवच्च यतो हरिः. — After 14, T1 2 G1. 3-5 M ins.

1358* तस्यानुयाता वेतालाः पिशाचाश्चन्द्रमालिनः ।
पिबन्तः शोणितं भूयः कराला निर्णतोदराः ॥
[(L 1) T1 -भूता (for -याता).]

15 G5 reads 15 after line 15 of 1359*. — a)

संदष्टौष्ठपुटो रुद्रः प्रधावति यतो हरिः ॥ १४
पिबन्निव तदाकाशं सिंहयुक्तो महास्वनः ।
रथो भाति घनोन्मुक्तः पौर्णमास्यां यथा शशी ॥ १५
वैनतेयस्थमस्यन्तमायान्तमग्रणीर्हरः ।
हरिं विव्याध कुपितो नाराचानां शतेन सः ॥ १६
स शरैरर्दितस्तेन हरेणामित्रघातिना । C 10600 B 2. 124. 28 P 2 124. 28

K3 4 Dn D1–3 यथाकाश, T1 2 G1 3–5 M महा° (for तदा°) —^{b}) V2 T4 महाबल, T1 2 G3 M5 ऽथ शूलिन (for महास्वनः) —^{c}) Ñ1 ह्येति (for भाति) Ś1 सरोयुक्त (sic), D2 घनैर्मुक्त., T1 2 G1 3–5 समायुक्त, M1–3 मनोवेगी, M4 मनोयुक्त (for घनोन्मुक्त) —^{d}) K3 4 Ñ2 D1 पूर्णमास्यां (for पौर्ण°) Ś1 D5 T1 2 G1 3–5 शशी यथा (by transp). — After 15, N (except Ś1 Ñ1) T4 G5 ins

1359* ततो गणसहस्रैस्तु नानारूपैर्भयावहैः ।
नदद्भिर्विविधान्नादान्रथो देवस्य सोऽभ्ययात् ॥
केचित्सिंहमुखास्तत्र तथा व्याघ्रमुखाश्च ह ।
नागाश्चोष्ट्रमुखास्तत्र प्रावेपन्नभिपीडिताः ।
व्यालयज्ञोपवीताश्च केचित्तत्र महाबलाः ॥
खरोष्ट्रगजवक्त्राश्च अश्वग्रीवाश्च संस्थिताः ॥
छागमार्जारवक्त्राश्च मेषवक्त्रास्तथा परे ।
चीरिण शिखिनश्चान्ये जटिलोर्ध्वशिरोरुहा ॥
भग्ना परिपतन्ति स्म शङ्खदुदुभिनिस्वनैः ।
केचित्सौम्यमुखास्तत्र दिव्यै शस्त्रैरलंकृता ॥
नानापुष्पकृतापीडा नानाप्रहरणायुधा ।
वामना विकटाश्चैव सिंहव्याघ्रपरिच्छदा ।
रुधिरार्द्रमहादंष्ट्रा महामांसबलिप्रिया ॥
देवं संपरिवार्याथ महाशत्रुप्रमर्दनम् ।
लीलायमानास्तिष्ठन्ति संग्रामाभिमुखोन्मुखा ॥
ततो दिव्यं रथं दृष्ट्वा रुद्रस्याक्लिष्टकर्मण ।
कृष्णो गरुडमास्थाय ययौ रुद्राय संयुगे ॥

[G4 om lines 1–9 — (L 1) D3 वृतो (for ततो) V2 D3 भयानकै (for °वहै) — (L 2) Ñ3 V1 2 D1 3 नदन्तो (for नदद्भिर्) K3 4 V1 Dn T4 शोभयन् (for सोऽभ्ययात्). Ñ2 V2 D1 रथ देवस्य शोभयन्, D3 मृधे देवस्य ते गणा (for ^{b}) — (L 3) V3 B1 D3 5 6 केचिद् (for तथा) K4 Ds च ये; V3 तथा, Bom Poona eds G(ed) परे (for च ह) — (L 4) D2 अश्ववक्त्राश्च नागास्या (for ^{a}) Ñ2 V3 Ds D5 प्रवेपन्तो, D2 प्रापतन् (for प्रावेपन्) K1 D6 प्रावेपन्त निपीडिता, K4 वेपयन्नतिपी°, V2 प्रावेपन्त च पी°, B1 प्रधावन्नतिपी°, B3 प्रावेपन्नथ पी°, D1 युध्येरन्नति°; D3 जटिलोर्ध्वशिरोरुहा (for ^{b}) — After line 4, D3 reads line 9 — (L 5) D3 आस्फोटयन्ति बाहूंश्च (for ^{a}) K3 om (hapl) lines 5^{b}–6^{a} B1 महारथा (for °बला) — (L 6) K1 -खर-, Ñ2 V1. 3 D5 6 -खग-, Dn -शिखि-, D3 -श्वान- (for -गज-). D2 खरोष्ट्रश्वानवर्णाश्च (for ^{a}) T4 तथा परे (for च संस्थिताः) — (L. 7) V3 D2 5 6 छागगोमायुमार्जार- (for ^{a}) D3 -ग्रीवास् (for -वक्त्रास्) — (L 8) K3. 4 B2 Dn2 Ds D5 जटालोर्ध्व- (for जटि°) D3 भस्मोद्धूलितविग्रहा (for ^{b}). — (L 9) K1 3 4 B1 Dn लग्ना, V1 3 B2 3 Ds D1–3 6 T4 नग्ना (for भग्ना) D3 -निस्वना (for °नै) — D3 om. lines 10–11 — (L 10) V3 B3 D5 6 G5 अस्त्रैर् (for श°) — (L 11) K4 नानाप्रहरणाङ्किता (for ^{b}) — (L 13) Ñ2 V2 D1 रुधिरार्द्रा (for °र्द्र-) K1 2 4 V1 D2–4 T4 रुधिरार्द्रैर्महादंष्ट्रैर्, Dn °द्रैर्महावक्त्रैर् (for ^{a}) K1 2 D1 4 केचित्केचिद्; K3 4 Dn D3 महादंष्ट्रा (for महामांस-) — (L 14) K1 2 Ñ2 V1 Dn D2 4 देवेश (for देव स-) — (L 15) D1 संयुगाभिमुखोन्मुखा (for ^{b}) — After line 15, G5 reads st. 15 — (L 17) D3 6 T4 G5 युद्धाय (for रुद्राय). K1 2 D4 समरे (for संयुगे)]

16 ^{a}) V3 Bom Poona eds G(ed) आस्यन्तम्; D2 आसक्तम् (for अस्यन्तम्) —^{b}) D1 मायिनाम् (for आयान्तम्) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 B Dn Ds D2. 5 6 T4 त्वग्रणीर् (for अ°) K2 आयान्तमग्रणीं हरि, T1 2 G1 3–5 मायां तत्राभ्यगाद्धरिम्, M1–3 मायां तं चाग्रहीद्धरः, M4 आयान्तं त्वग्रहीद्धरिम् — After 16^{ab}, T1 3 G1 3–5 M G(ed.) ins

1360* तिष्ठ तिष्ठेति चोवाच क्रुद्धोऽहंकारगर्वितः ॥
भगवानपि गोविन्दः स्मयन्निव च संस्थितः ।
स्थितोऽस्मि तव संग्रामे यथेष्टं क्रियतामिति ॥

[(L 2) T1 G3 M1–3 स स्मयन्निव संस्थित (for ^{b}) — (L 3) T1 भव (for तव)]

—^{c}) K1 D2 हरं, K2 अरिं (for हरिं) Ś1 समरे (for कुपितो) Bom Poona eds G(ed) विव्याध कुपितो बाणैर्. —^{d}) Ś1 D5 च, T4 ह (for सः)

17 ^{b}) D3 रुद्रेण, T1 शूलिना (for हरेण). K Ñ1. 3 V1. 3 B Dn Ds D1 4 6 T4 कर्षिणा (for -घातिना). Ñ2 हरिणामित्रकर्षिणा, Bom Poona eds G(ed) हरेणाक्लिष्टकर्मणा —^{c}) D1 परि- (for हरिर्) Ś1 परिजग्राह रुषितः, K1 2 D4 जग्राह कुपितो ह्यस्त्रं —^{d}) K1 2 D1 हरिः (for ह्यस्त्रं) Ś1 पर्जन्यास्त्रं सुदुर्जयम्, D4 हरिः सायज्यमुत्तमम् (sic). — N (except Ś1 Ñ1) T4 G(ed) ins after 17: T2 G1. 4 5 after the first occurrence of 18

1361* प्रचचाल ततो भूमिर्विष्णुरुद्रप्रपीडिता ॥
नागाश्चोर्ध्वमुखास्तत्र विचेलुरभिपीडिताः ।
पर्वताः प्रस्रुतास्तत्र जलधाराभिराप्लुताः ॥
केचिन्मुमुचिरे तत्र शिखराणि समन्ततः ।
दिशश्च विदिशश्चैव भूमिराकाशमेव च ॥
प्रदीप्तानीव दृश्यन्ते स्थाणुकृष्णसमागमे ।

हरिर्जग्राह कुपितो ह्यस्त्रं पार्जन्यमुत्तमम् ॥ १७
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
निष्पेतुः सर्वतो दिग्भ्यो यतो हरततुस्ततः ॥ १८
अथाग्नेयं महारौद्रमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
मुमोच रुषितो रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १९
ततो विशीर्णदेहास्ते चत्वारोऽपि समन्ततः ।
नादृश्यन्त शरैश्छन्ना दह्यमानाश्च वह्निना ॥ २०
सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्व एवासुरोत्तमाः ।
हतोऽयमिति विज्ञाय आग्नेयान्तर्हिते हरौ ॥ २१
ततस्तद्विषहित्वाजौ ह्यस्त्रमस्त्रविदां वरः ।

समन्ततश्च निर्घाताः पतन्ति धरणीतले ॥
शिवाश्चैवाशिवान्नादान्नदन्ते भीमदर्शनाः ।
वासवश्चानदद्घोरं रुधिरं चाप्यवर्षत ॥
उल्का च बाणसैन्यस्य मुखान्यावृत्य तिष्ठति ।
न ववौ मारुतश्चापि ज्योतींष्याकुलतामियु ।
प्रभाहीनाश्च ओषध्यो न चरन्त्यन्तरिक्षगाः ॥
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सर्वैर्देवगणैर्वृतः ।
त्रिपुरान्तकमुद्यन्तं ज्ञात्वा रुद्रमुपागमत् ॥
गन्धर्वाप्सरसश्चैव यक्षा विद्याधरास्तथा ।
सिद्धचारणसंघाश्च पश्यन्तोऽथ दिवि स्थिता ॥
तत पार्जन्यमस्त्रं तत्क्षिप्तं रुद्राय विष्णुना ।
ययौ ज्वलन्नथ तदा यतो रुद्रो रथे स्थित ॥

[T2 om lines 1-12 G4 om lines 1-11 G1 om lines 2-12. — (L 2) G5 नराश् (for नागाश्) V3 प्रचेलुर्, D6 प्रचेरुर् (for विचेलुर) B2 अथ; D3 5 T4 G5 अति- (for आभि-). D1 निश्चेलुरतिपीडिता. (for ^{b}) — (L 3) D5 प्रस्रुवुः; Bom Poona eds G(ed) पतितास् (for प्रस्रुतास्) D8 अर्दिता (for आप्लुता) — T4 om line 4 — (L 4) K2 D4 शिबिराणि (for शिख°) — (L 5) K3 4 V2 B2 D2 3. 5 T4 प्र- (for वि-) — (L 7) G5 नि सृता' (for निर्घाता). — (L. 8) K2 D4 [अ]शिव राव (for [अ]शिवान्नादान्) K2 D4 वदन्ते, D1 T4 G5 नदन्तो (for °न्ते) — D1 om. lines 9-10. — (L. 9) D3 तदा (for [अ]नदद्). V2 मेघाश्चापि नदन्घोर (for ^{a}) — (L 10) K1 2 4 D3. 4 मुखेन; K3 Dn पुच्छेन (for मुखानि). — (L. 11) D3. 4 (*sup. lin.*) प्र- (for न). K3 Ñ2 V1 2 Ds D2. 3. 5 T4 ययु.; V3 B1 3 D6 इयात् (for इयु) — (L 12) V2. 3 B D5. 6 तथौषध्यो (for च ओ°). — (L 13) Ñ2 V3 B3 D1 3 5 6 T2 G1. 4 5 सर्वे- (for सर्वैर्). T2 G1 5 सह; T4 युतः; G4 सदा (for वृत'). — (L 14) G5 उद्युक्त (for उद्यन्तं). T2 G1. 4 G(ed) त्रिपुरान्तकविष्णोश्च, T4 अन्तकान्तकमुद्यन्त (for ^{a}) T2 G1 4 युद्ध द्रष्टुं समभ्ययात् (for ^{b}). — (15) D3 गन्धर्वा राक्षसाश्चैव (for ^{a}) — T2 G1. 4 om. lines 16-18 — (L 16) D2 सिद्धाश् (for सिद्ध-). D1 दिवि स- (for ऽथ दिवि). — (L 18) K1 B1. 3 Ds D2 5 ज्वलदथ; D4 ज्वलन्दिवि (for °न्नथ) K3. 4 V2 B3 रुद्रो रथ-, V3 B1 Ds D6 रुद्ररथ- (for रुद्रो रथे) D1. 5 T4 यतो (T4 स च) रुद्रो व्यवस्थितः (for ^{b}).]

18 T2 G1 4 5 read 18 for the first time before 1361* T2 G1 4 (second time) om 18^{ab} — ^{b}) Ś1 V3 D6 शराणां तिग्मतेजसाम्, Ñ1 सहस्राणां शतानि च, T1 2 G1 3 4 5 (both times) M प्रयुतान्यर्बुदानि च — ^{c}) N (except Ś1) T3 (second time) 4 G1 (second time) 3 4 5 (last two second time) निपेतु (for निष्पेतु.). — ^{d}) K1-3 Ñ2 V2 3 B D T4 यतो हररथस्थि(Ñ2 °थे स्थि- ; V3 D5 D6 °थस्त)त, K4 यतो रुद्रो रथस्थित, V1 यतो हरबलस्थित' ; T2 G1 4 (all first time) यतो हरिहरौ तत, G5 (both times) M4 यतो हर इतस्ततः.

19 ^{a}) T2 G4 तथा, G1 तदा (for अथ) — ^{b}) D3 ह्यस्त्रम् (for अ°) — Ś1 om (hapl) 19^{c}-22^{b} — ^{c}) Ñ2 तत्र, B2 शंभुस् (for रुद्रस्) — After 19, K Ñ2 3 V B D S ins

1362* ततो विशीर्णदेहास्ते चत्वारोऽपि समन्ततः ।

20 Ś1 om 20 (cf v 1 19) — ^{a}) D2 विदीर्ण (for विशीर्ण-) V3 D6 हतविध्वस्तदेहास्ते, T1 2 G1 3-5 M बाणैर्विकीर्ण° — ^{b}) V3 D6 महाबला (for समन्तत). — ^{c}) D6 शरै रुद्रा, T1. 2 G1 3-5 M शरव्रातैर् (for शरैश्छन्ना). — ^{d}) Ñ1 शराग्निना (for च वह्निना). — After 20, T1. 2 G1. 3-5 M ins :

1363* ततो भूतानि वित्रेसुर्देवाश्च भयविक्लवाः ।

21 Ś1 om 21 (cf v. 1 19). M3 reads 21^{ab} twice. — ^{b}) T1. 2 G1. 3-5 M1 2. 3 (first time). 4 दानवा युद्धकाङ्क्षिणः. — ^{c}) V1 विज्ञात्वा (for °य). — ^{d}) K Ñ2 V1 B1. 3 Dn Ds D1-4. 6 T4 आ(B1 ह्या)ग्नेयास्त्रेण ते (K1. 3. 4 Dn Ds1 T4 वै) तदा; V3 B2 D5 ह्या(D5 आ)ग्नेयास्त्रेण तेजसा (B2 [marg.] ते तदा), T1 2 G3 त्वाग्नेयान्तर्हिते हरौ.

22 Ś1 om 22^{ab} (cf. v 1. 19). — ^{a}) V1. 2 ततस्तं प्रवि(V2 परि)षह्याजाव्, V3 B D6 °स्तत्तु विषह्याजाव्, T4 °स्तत्तु विषह्यास्त्रम् — ^{b}) V B D2 5 6 T4 अस्त्रम् (for ह्य°) — For 22^{ab}, T1 2 G1 3-5 M subst . T4 ins. after 22^{ab}.

1364* तत क्रुद्धो हृषीकेशः प्रतिषिध्याग्निसंचयम् ।
[M1-3 प्रविपक्ष (for प्रतिषिध्य).]

— D1 om. 22^{c}-23^{b}. — ^{c}) K2 शस्त्रं (for सोऽस्त्रं).

जग्राह वारुणं सोऽस्त्रं वासुदेवः प्रतापवान् ॥ २२
उद्यते वारुणास्त्रे तु वासुदेवेन धीमता ।
आग्नेयं प्रशमं यातमस्त्रं वारुणतेजसा ॥ २३
पैशाचं राक्षसं चैव रौद्रमाङ्गिरसं भवः ।
मुमोचास्त्राणि चत्वारि युगान्ताग्निनिभानि सः ॥ २४
वायव्यमथ सावित्रं वासवं मोहनं तथा ।
अस्त्राणां वारणार्थाय वासुदेवो मुमोच ह ॥ २५
अस्त्रैश्चतुर्भिश्चत्वारि वारयित्वा च केशवः ।
जग्राह वैष्णवं सोऽस्त्रं व्यादितास्यान्तकोपमम् ॥ २६
वैष्णवास्त्रे विमुक्ते तु सर्वे एवासुरोत्तमाः । C 10619 B 2 124 48 P 2 124.48

23 D1 om 23^{ab} (cf v l 22) — ^{a}) K4 प्रयुक्ते (for उद्यते) T1 2 G1 3 4 M च (for तु) G6 उद्यते वारुणे चास्त्रे — For 22^{ab}, K1 3 Ñ2 3 V B D T4 subst

1365* प्रयुक्ते वासुदेवेन वारुणास्त्रेऽतितेजसि ।

[V2 प्रमुक्ते , V3 D6 मुक्ते तु (for प्रयुक्ते). Ñ2 V3 B3 D6 महात्मना (for ऽतितेजसि)]

— ^{c}) D3 याति (for यातम्) Ñ1 आग्नेयं प्रहतं घोरम्, T1 °य' प्रशमं याति — ^{d}) D3 T1 ह्यस्त्रं (for अस्त्रं) V3 B2 D6 वारुणास्त्रस्य तेजसा — After 23, N (except Ś1 Ñ1) T4 ins

1366* तस्मिन्प्रतिहते ह्यस्त्रे वासुदेवेन संयुगे ।

24 ^{a}) N (except Ś1) M4 रौद्रं , T4 सर्वं (for चैव) — ^{b}) N (except Ś1) T4 M4 तथैव (for रौद्रम्) Ś1 तथा, K3 Dn महत् (for भव) — ^{d}) Ś1 च, K Ñ2 V1. 2 B D (except D6) T4 G1 4 5 वै (for स') T2 युगान्ताग्निनिभाननः — After 24, K1 2 Ñ2 B2 D1 4 ins

1367* वासुदेवोऽपि चास्त्राणि दृष्ट्वा विग्रहितानि वै ।

[Ñ2 B2 दृष्ट्वा तानि (for चास्त्राणि) D1 4 परास्त्राणि (for ऽपि चास्त्राणि). Ñ2 B2 [अ]स्त्राणि (for दृष्ट्वा वि-) D1 4 दृष्ट्वा प्राणिहितानि वै (for ^{b})]

25 ^{a}) K4 V1 सावित्र्य (for °त्र) — ^{d}) K1 3 Ñ2 G1 व्यमुञ्चत , K2 4 V1 B Dn Ds D1–4 T4 ऽप्यमुञ्चत , V2 ऽप्ययुञ्जत (for मुमोच ह)

26 ^{b}) K Ñ2 V1 2 B Dn Ds D3 4 T4 [आ]शु (K3 V2 तु, K4 Dn स ; B3 D3 च) माधव , Ñ1 V3 D2 5 6 महाबल' ; G5 [आ]शु केशव (for च के°) — ^{c}) K Ñ2 V1. 2 B2. 3 Dn Ds D1–4 T4 मुमोच (for जग्राह). K1. 2 D4 T1 G3 च (for सो) — ^{d}) V2 T1. 2 G3–5 M व्यादितास्यमिवान्तकम् ·

27 ^{a}) K1. 3 4 Ñ2 V1 B2. 3 Dn Ds D1 3–6 T4 M4 प्रयुक्ते ; K2 B1 D2 प्रमुक्ते (for वि°). V2 वैष्णवास्त्रेण युक्ते तु . — ^{b}) T1 2 G1 3–5 M महासुराः (for [अ]सुरोत्तमाः) — After 27^{ab}, N (except Ś1 Ñ1) T1 2 4 G1 3–5 ins .

1368* भूतयक्षगणाश्चैव बाणानीकं च सर्वशः ।

[K3 4 -पक्षि (for -यक्ष-). V3 D6 तत्र ; T1 2 G1 3–5 बाणो (for चैव) T1. 2 G1 3–5 वैष्णवास्त्रेण संवृता· (for ^{b})]

— ^{c}) T1 2 G1 3–5 M वेगाद् (for सर्वे) K Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 2 4 5 T4 दिश सर्वा प्राद्रवन्त, D3 सर्वा दिश प्राद्रवन्त — ^{d}) N (except Ś1 Ñ1 V3 B3 D6) भयमो- (D2 °यान्मो)हेन विक्लवा — After 27, N (except Ś1 Ñ1) T4 G4 ins

1369* वैशंपायन उवाच ।
प्रमाथगणभूयिष्ठे सैन्ये दीर्णे महासुर. ।
निर्जगाम ततो बाणो युद्धायाभिमुखस्त्वरन् ॥
भीमप्रहरणैर्घोरैर्दैत्येन्द्रै सुमहाबलै. ।
वृतो महारथैर्वीरैर्वज्रीव सुरसत्तमै· ॥
जप्यैश्च मन्त्रैश्च तथौषधीभि-
महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रु· ॥
स तत्र वस्त्राणि शुभाश्च गाव ।
फलानि पुष्पाणि तथैव निष्कान् ।
बलेः सुतो ब्राह्मणसत्तमेभ्यो
ददौ धनान्याशु यथा धनेश ॥
सहस्रसूर्यो बहुकिंकिणीक
परार्ध्यजाम्बूनदहेमचित्रः ।
सहस्रचन्द्रायुततारकश्च
रथो महानग्निरिवावभाति ॥
तमास्थितो दानवसंगृहीतं
महाध्वज कार्मुकधृक्स बाणः ।
उद्वर्तयिष्यन्यदुपुंगवाना-
मतीव रौद्र स बिभर्ति रूपम् ॥
स वेगवान्वीररथौघसंकुलो
विनिर्ययौ तान्प्रति दैत्यसागरः ।
महार्णवोद्भूततरंगसंकुलो
यथार्णवो लोकविनाशनाय ॥
भीमानि संत्रासकरैर्वपुर्भि-
स्तान्यग्रतो भान्ति बलानि तस्य ।
महारथान्युच्छ्रितकार्मुकाणि
सपर्वतानीव वनानि राजन् ॥
विनि सृत सागरतोयवासा-
दत्यद्भुत चाहव द्रष्टुकामः ।

Colophon.

[Some Mss om the ref. G4 om lines 1–20. — (L. 1) D5 -सैन्ये तु (for -भूयिष्ठे), D5 विदीर्णे स , Bom. Poona

दिशः प्रदुद्रुवुः सर्वे भयमोहितलोचनाः ॥ २७
अन्धकारीकृते लोके प्रदीप्ते त्र्यम्बके तदा ।
न नन्दी नापि च रथो न रुद्रः प्रत्यदृश्यत ॥ २८

द्विगुणं दीप्तदेहस्तु रोषेण च बलेन च ।
त्रिपुरान्तकरं बाणं जग्राह च चतुर्मुखः ॥ २९
संदधत्कार्मुके चैव क्षेप्तुकामस्त्रिलोचनः ।

eds G(ed) दीर्णे सैन्ये (by transp) B3 महाभुज (for °सुर) —(L 2) T4 ययौ रथगतो बाणो (for ᵃ) —(L 3) D5 रौद्रैर् (for घोरैर्). K3 4 Dn T4 दैत्यैश्च (for दैत्येन्द्रै) D5 दैत्येन्द्र सुमहाबल (for ᵇ) —(L 4) D1 महाबलैर्, D3 °सुरैर् (for °रथैर्) K1 2 D4 घोरैर्, V3 D1 वीरो (for वीरैर्) K4 वज्रतोमरसत्तमै, D3 वज्रीव च सुरोत्तमै (for ᵇ) —(L 5) K1 V2 D5 जपैश्, K3 होमैश्, K3 (also) 4 Ñ2 V1 D2 3 जाप्यैश् (for जप्यैश्). Dn2 होमैश् (for मन्त्रैश्) V3 B2 D3. 6 महौपधीभिर् (for तथौ°) —(L 6) T4 महात्मभि (for °न) Ñ2 V1 प्रकुर्यु· (for प्रचक्रु) —(L 7) T4 तेभ्योऽथ (for स तत्र) V2 D2 3 शुभानि (for °श्च) — D3 om. lines 9–14 —(L 9) V3 D6 दैत्याधिपो (for बले. सुतो) K2 -समेतेभ्यो (for -सतमेभ्यो) K3 4 B3 Dn D1 2 बले सुतो ब्राह्मणेभ्य· प्रयच्छन् —(L 10) K3 4 B3 Dn D1 2 विराजते तेन (for ददौ धनान्याशु) —(L 12) D5 -रत्न- (for -हेम-) V2 -पृष्ठ (for -चित्र) —(L 13) V3 B3 D6 -चन्द्रोऽयुत- (for -चन्द्रायुत-) —(L 14) D6 प्रभाति (for [अ]व°) —(L 15) D1 तत्र (for तम्) —(L 16) K1 2 V3 B3 Dn D1. 3 4. 6 T4 महाध्वज, V2 °भुज, B1 2 °रथ. (for °ध्वज). B3 कार्मुकबाणपाणि (for °कध्वस बाण). —(L 17) K2 B1 (marg as above) 2 D4 त्रिदशेन्द्रसेनाम् (for यदुपुगवानाम्) —(L 18) Ñ2 रूपं (for रौद्र) —(L. 19) Bom Poona eds. G(ed) मन्युमान् (for वेगवान्) —(L 20) Dn दैत्यराज, T4 सागरेश्वर (for दैत्यसागर). —(L 21) Ñ2 V1 B2 D5 वातप्रवृद्धोर्मि-, B1 Dn T4 G4 वातप्रवृद्धस्तु (B1 [marg] -वृद्धोर्मि-), D3 D6 वातप्रति (D6 °वि) ध्वस्त- (for महार्णवोद्भूत-) K2 D4 महार्णवानीकरयौघसकुलो, K3 corrupt — (L 22) K3 नाश- (for लोक-) —(L 23) Dn2 भीतानि (for भीमानि). K2 D4 कराणि संयुगे (for -करैर्वपुर्भिस्). —(L 25) Ñ2 Dn D2 3 6 -रथाभ्युच्छ्रि (Dn1 D3 °श्रि) त- (for °न्युच्छ्रित-). —(L 26) V1 बलानि (for वनानि) — B3 D6 om lines 27–28 —(L. 27) K2 B2 विनि सृत, K4 D2 विनिर्गत· (for विनि सृत) T4 -सैन्यमध्याद् (for -तोयवासाद्). —(L. 28) K3 4 Ñ2 V2 Dn D5 G4 अत्यद्भुतश् (for °त) — Colophon om. in K D2 4 G4 — *Mention of the Epic*. Ds2 D5 — *Mention of Khila* V B Dn Ds1 D1 3. — *Adhy name* · Ñ2 V B Dn Ds D1 3 5 6 बाणयुद्धम्. — *Adhy no :* V1 181, V2. 3 Ds2 180, D1 172, D3 197, T4 230.]

28 Before 28, K1. 2. 4 Ñ2 V B D (except D5) T1 ins वैशंपायन उवाच — ᵇ) K4 T1 2 G1 3. 5 M तथा, Ñ1 तत· (for तदा) D2 3 वैष्णवास्त्रेण तत्क्षणात् — ᵈ) K4 न रुद्र प्रतिदृश्यते, D4 (marg) महादेवे तदाभवत्

29 G4 om 29ᵃᵇ — ᵃ) T1 2 G1 3–5 M -तेजास् (for -देहस्) — ᵇ) B1 पौरुषेण (for रोषेण च) Ś1 रोषेण परमेण स — After 29ᵃᵇ, D6 T1 2 G1 3–5 M G(ed) ins

1370* अस्त्रं नारायणं नाम नारायणजिघांसया ।
जग्राह शूली भूतात्मा देवानामथ पश्यताम् ॥
मुमोच च यथाशक्ति रुद्रो ब्रह्मात्मसभवः ।
विमुक्तं तेन तच्चास्त्रं जगाम च समीपतः ॥
शकरस्य तदस्त्रं तु प्रहसन्केशवस्तदा ।
जग्राह लीलया विष्णुस्तूणौ तच्च न्यनिक्षिपत् ॥
कुपितो रुद्ररूपेण रुद्र संहारमूर्तिमान् ॥
तत शूल समादाय सर्वशत्रुविदारणम् ।
देवदानवगन्धर्वयक्षपन्नगरक्षसाम् ।
भयकरं मुमोचाथ कृष्णमुद्दिश्य शंकर ॥
तच्च शूलं हरिर्दृष्ट्वा निजशक्त्या न्यवारयत् ॥
ततस्त्रिलोचन क्रुद्ध कालान्तकयमोपम ।
अस्त्रं पाशुपतं यत्तु लोके ख्यात स्ववीर्यवत् ।
जग्राहात्ममम साक्षाद्धन्तुं केशवमोजसा ॥
विज्ञायाथ तदा विष्णुस्तदेवास्त्रं समाददे ॥
द्वे ह्यस्त्रे प्रशमं याते द्वाभ्या सधारिते तदा ॥

[(L 2) D6 T1 2 G1 3 4 शूलात्मा (for भूतात्मा) D6 दिवि, G1 4 5 अपि (for अथ) —(L. 3) M रोपात्म- (for ब्रह्मात्म-) —(L 4) D6 शस्त्रं (for चास्त्रं). —(L 6) T2 G1 4 5 तूणै (for तूणौ) —(L 7) D6 T2 G1 रौद्र- (for रुद्र-) M2 -रूपोऽथ (for -रूपेण) M1 3. 4 कुपि (M3 कम्पि) तो रौद्ररूपोऽथ (for ᵃ) — D6 om lines 8–14. M3 om lines 8–12 —(L 12) T2 युगान्तक (for काला°). —(L. 13) T1 G4 स्ववीर्यवान् (for °वत्). —(L 14) T2 अञ्जसा (for ओजसा) —(L 16) M ते अस्त्रे (for द्वे ह्यस्त्रे). G(ed.) संवारिते (for संधा°)]

— ᶜ) T1 2 G1 3–5 M घोरं (for बाण). D1 त्रिपुरान्तकरो बाणं — ᵈ) K1. 2 3 (also as in text) 4 Ñ1 2 V B Dn Ds D1–5 स (for च) T4 स वीर्यवान् (for चतुर्मुखः). D6 T1. 2 G1 3–5 M1–3 जग्राहास्त्रं हरस्तदा, M4 °ह स हरस्तदा· — After 29, T1 2 G1 3–5 M ins

1371* अग्निमारुतसोमाना विष्णोस्तेज. समुन्थितम् ।
अनेनाहं हनिष्यामि सबन्धुं ससुतं रणे ॥
इति मत्वा विरूपाक्षो दक्षयज्ञविनाशनः ।

विज्ञातो वासुदेवेन चित्तज्ञेन महात्मना ॥ ३०
जृम्भणं नाम सोऽप्यस्त्रं जग्राह पुरुषोत्तमः ।

हरं संजृम्भयामास क्षिप्रकारी महाबलः ॥ ३१
पाञ्चजन्यस्य घोषेण शार्ङ्गविस्फूर्जितेन च ।

C 10637
B 2 125 7
P 2 125 7

[(L 2) M1-3 सबल (for सबन्धु) T1 G3 सतत (for ससुत)]

30 ^{a}) K1 B2 D6 सदधे (for °धत्) Ñ1 2 Dn Ds2 D5 कार्मुकं (for °के) K2 D4 संदधे कार्मुकं चैव , T1 2 G1 3-5 M °धे कार्मुकी (T2 G1 4 5 M4 °के) चापि — ^{b}) T1 G3 भेत्तुकामस् (for क्षेप्तु°). — ^{c}) Ś1 विज्ञातं (for °तो) — ^{d}) K1 वित्रस्तेन (for चित्तज्ञेन) — After 30, T1 2 G1 3-5 M G(ed) ins

1372* बाणेनाद्रेन भूतेशो मां हन्तुं किल निश्चित ।
इति मत्वा तदा कृष्ण प्रतिकारं समारभत् ॥

[(L 1) M1-3 देवेशो (for भूतेशो) — (L 2) T1 G3 M1 3 तत (for तदा)]

31 D2 om 31 — After 31^{ab}, T1 2 G1 3-5 M ins

1373* तेनास्त्रेण तदा कृष्णो मन्त्रपूतेन केशव. ।

— ^{c}) K2-4 Dn2 D3 5 हरं स-, T1 G3 अनन्तं , T2 G1 5 M हरं तं (for हर सं-) D8 हरं संस्तम्भयामास — ^{d}) T1 2 G1 3-5 M जनार्दन (for महाबल.) — For 31, Ś1 subst

1374* विजृम्भणं नाम तत सोऽस्त्रं जग्राह केशव ।
विजृम्भयामास हरं तेनास्त्रेण महाबल. ॥

— K Ñ V B Dn Ds D1 3-6 T4 ins after 31 D2 after 30

1375* सशर सधनुश्चैव हरस्तेनाशु जृम्भित ।
संज्ञां न लेभे भगवान्विजेतासुररक्षसाम् ॥
सशरं सधनुष्कं च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितम् ।

[(L 1) D2 स्धनु सशरश्चैव (for ^{a}) Ñ2 V3 B2 D3 D6 read lines 2-3 after 1376* — (L 2) Ñ1 V3 D6 न लेभे भगवान्सज्ञा (for ^{a}). — V2 3 D6 T4 read line 3 after 1376*. — (L 3) D1 स रानु सहरश्चैव (for ^{a}). Ñ1 D2 चैनं (for [आ]त्मान)]

— After the above, K1 D1-3 read lines 22-24 of the App I (No 37) repeating them in their proper place — K1 D1-3 ins after the first occurrence of line 24 of App I (No 37) Ñ2 V2 3 B D3 D6 T4 cont after 1375*

1376* बलोन्मत्तोऽथ बाणोऽसौ शर्वं चोदयतेऽसकृत् ।
सृष्टिमन्यां सृजस्वेति तदा दर्पविवृद्धये ॥
शक्तिमन्यां सृजस्वेव तदा दर्पविवृद्धये ।

[(L 1) K1 बलवन्त तदा बाण (for ^{a}). D3 शर्वं नोदयते यदा (for ^{b}) — B2 3 om. line 2. — (L 2) T4 ससर्ज त्वं (for सृष्टिमन्या) D2 सृजस्येव (for °स्वेति) D1 -प्र- (for -वि-). — K1 D1-3, 6 T4 om. (hapl.) line 3.]

K1 Ñ2 V2 3 B D3 D1-3 6 T4 cont K2-4 Ñ1 V1 Dn D4 5 cont after 1375*

1377* ततो ननाद भूतात्मा स्निग्धगम्भीरनिस्वन ।
प्रध्मापयामास तदा कृष्ण शङ्ख महाबल ॥

[(L 1) V3 D6 T4 नदति (for ननाद) K2 D4 निस्वनम् (for °न) Bom Poona eds स्निग्धगम्भीरया गिरा (for ^{b}) — (L 2) V3 D6 शौरि (for कृष्ण)]

While T1 2 G1 3-5 M ins after 31 :

1378* जृम्भिते च हरे तस्मिञ्शङ्खं दध्मौ स केशव ।
शार्ङ्गं च कूजयामास सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
पारवश्यं समायात शूली जृम्भणतेजसा ।

[(L 1) G4 5 प्रतापवान् (for स केशव) — (L 3) T1 M1-3 समायाते (for °त)]

32 ^{c}) T1 2 G1 3 5 हरं , T4 तत्र (for देवं) — After 32, T1 2 G1 3-5 M G(ed) ins

1379* दानवाश्च तथा यान्ति दिशोऽथ विदिशोऽपि च ।
बाणश्चापि तदा राजन्भीतभीत. समाश्वसत् ॥
ततो हाहाकृतं सैन्यं पश्यत: शूलिनस्तदा ।
किं कुर्मः क्व गमिष्याम इति दानवसत्तमा ।
स्थिताश्च विमुखा राजन्कर्तव्ये मूढचेतसः ॥ [5]
अथ रुद्रोऽपि सहसा जृम्भणास्त्रेण मोहित. ।
कृत्याकृत्यविमूढात्मा न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥
ध्यात्वाथो मनसा तातं भक्तिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
परात्परतरं विष्णुं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।
नारायणं प्रभु कृष्णमनन्तं पुरुषोत्तमम् ॥ [10]
यदि धर्मो भवेज्जयायान्युक्तं मदपसर्पणम् ।
इति ध्यात्वा हर शीघ्रं तस्माद्देशादपाक्रमत ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
जृम्भिते तु हरे तस्मिन्क्रुद्ध शक्तिधरस्तदा ।

[(L 1) T1 G3 M1-3 G(ed) याता (for यान्ति) — (L. 2) M1-3 स नि श्वसन् (for समाश्वसत्) — (L 5) T1 G3 M1-3 तेजस , T2 -चेतने , G5 -तेजसम् (for -चेतस) — M1 2, 4 om. lines 6-12. M3 om lines 6-11 — (L 6) T1 सहितो (for सहसा) — (L 8) G(ed) भाव- (for भक्ति-) — (L 10) T2 G1 4 विष्णुम् (for कृष्णम्). — Colophon om. in M1 2 — *Adhy. name* T2 G1. 3 बाणयुद्धे जृम्भणास्त्रेण हरपराजय', M4 बाणयुद्धम् — *Adhy no.* . T1 G3. 5 260 , T2 G1 262 , G4 264 ; M3 224 , M4 223.]

देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्वभूतानि तत्रसुः ॥ ३२
कुम्भाण्डसंगृहीताश्वे रथे तिष्ठन्गुहस्तदा ।
अभिदुद्राव कृष्णं च बलं प्रद्युम्नमेव च ॥ ३३
शरौघाचितगात्रास्ते त्रयस्त्रय इवाग्नयः ।
शोणितौघप्लुतैर्गात्रैः प्रत्ययुध्यन्गुहं तदा ॥ ३४
ततस्ते युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः ।
वायव्याग्नेयपार्जन्यैर्बिभिदुर्दीप्ततेजसः ॥ ३५
तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
शरौघानस्त्रमायाभिर्ग्रसन्ति स्म महात्मनः ॥ ३६
अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम कालकल्पं दुरासदम् ।
संदष्टौष्ठपुटः संख्ये जग्राह स गुहस्तदा ॥ ३७
प्रयुक्ते ब्रह्मशिरसि सहस्रांशुसमप्रभे ।
उग्रे परमदुर्धर्षे लोकक्षयकरे तदा ॥ ३८
महाभूतेषु सर्वेषु प्रधावत्सु ततस्ततः ।
केशवः केशिमथनश्चक्रं जग्राह वीर्यवान् ॥ ३९
सर्वेषामस्त्रवीर्याणां वारणे घातने तथा ।

— While N (except Ś1 Ñ1) T4 ins after 32 a passage given in App I (No 37), after which N (except Ś1 Ñ1) T4 G(ed) ins

1380* जनमेजय उवाच ।
अपयाते ततो देवे कृष्णे चैव महात्मनि ।
पुनश्चासीत्कथं युद्धं परेषां लोमहर्षणम् ॥

[(L 1) D3 अथ (for अप-). G(ed.) न तु (for चैव) — (L 2) K4 प्रवर्तते , Ñ2 V B1 Dn चावर्तते (for चासीत्कथं) K1 ततश्चावर्तते युद्ध , K3 प्रावर्तत पुनर्युद्ध , D6 T4 G(ed) पुनश्चावर्तत मृध (for ^{a})]

33 Before 33, some Mss. ins. वैशंपायन उवाच — ^{a}) K2–4 Ñ3 V1 2 B1 2 D (except D2, 6) T4 M4 कुम्भाण्डसंगृहीते तु — K1 (marg) 2 Ñ2 3 V B2, 3 Dn Ds D4–6 ins after 33 . B1 after 34

1381* ततः शरशतैरुग्रैस्तान्विव्याध रणे गुहः ।

[K2 D4 अग्र्यैर् (for उग्रैर्) K1 गुहस्तदा (for रणे गुह)] Ñ2 3 V B Ds D5 6 cont

1382* अमर्षरोषसंक्रुद्धः कुमारप्रवरो नदन् ॥

[D5 अमर्षावेशसङ्क्रुद्ध. (for ^{a}). D5 हसन् (for नदन्)] While T1, 2 G1 3–5 M ins. after 33 ·

1383* शराणां शतसाहस्रैर्विव्याध समरे गुहः ।
वासुदेवं सहस्रेण शतेन बलमेव च ।
प्रद्युम्नं बाणसाहस्रैर्जघान समरे गुहः ॥

[(L 3) G4 5 M4 बहु- (for बाण) G4 विव्याध (for जघान) ·]

34 ^{a}) Ś1 शरौघावृतगात्रास्ते , K Ñ2, 3 V B Dn Ds D1–5 T1 4 G5 शरसंवृ(K1 °ह- ; K3 °हृ- ; D3 °भृ)तगात्रास्ते , Ñ1 शरौघचित्र° ; D6 शरीरान्वित° — ^{d}) Ś1 B1 D5 G1 M4 प्रायुध्यन्त (for प्रत्ययुध्यन्). K Ñ2 3 V1 2 B2 Dn Ds D1–4 प्रायुध्यन्त गुहं ततः ; Ñ1·V3 B3 D6 प्रत्ययुध्यन्त तेन ते . — After 34, B1 ins. 1381*.

35 ^{a}) G5 त्रयस् (for ततस्) B3 -दुर्गज्ञास् (for -मार्गज्ञास्) — ^{b}) T4 बाणैर् (for त्रिभिर्) G5 त्रयस्त्रय इवाग्नयः (= 34^{b}) — ^{d}) T1 2 G1 3–5 M विव्यधुर् (for बिभिदुर्) — After 35, N (except Ś1 K3 Ñ1) T1 4 G5 ins :

1384* तानस्त्रांस्त्रिभिरेवास्त्रैर्विनिवार्य स पावकिः ।
शैलवारुणसावित्रैस्तान्स विव्याध सायकैः ॥

[(L 1) Ñ2 V3 B D6 अस्त्राणि (for तानस्त्रास्) T1 4 G5 तान्यस्त्राणि त्रिभिश्चास्त्रैर् (for ^{a}) — (L 2) K2 D1 4 T1 G5 विव्याध स (by transp) K4 पावकि , D6 कोपवान् (for सायकैः)]

36 K3 om 36. — ^{b}) G5 -धरस्तथा (for °स्य च) — ^{c}) Ś1 शरौघशस्त्राण्यायान्ति . — ^{d}) Ds2 महात्मभि ; D1 °भुजा. , T1 2 G1, 3–5 M तु यादवा. (for महात्मनः). T4 साकं यान्ति तु यादवा . — After 36, Ñ2 ins

1385* बाणौघे विवृते तस्मिन्परमक्रोधदीपितः ।

Ñ2 cont K1, 2 4 V B D T4 ins after 36 K3 after 35 .

1386* यदा तदा गुहः क्रुद्धः प्रज्वलन्निव तेजसा ।

37 ^{a}) K3 अलं (for अस्त्रं) — ^{b}) Ś1 महाप्रभु (for दुरासदम्) — ^{d}) Ś1 जग्राह भगवान्गुहः ; K Ñ2, 3 V B D T4 जगृहे पावकिः प्रभुः (V3 B3 D6 °कप्रभम्)

38 ^{a}) Ś1 प्रदीप्ते , Ñ1 प्रदीप (for प्रयुक्ते). — K1, 2 Ñ2 3 V1 B1 Ds D1–4 T4 transp 38^{cd} and 39^{ab}. — ^{c}) T1, 2 G1 3–5 M तस्मिन् (for उग्रे) — After 38, T1 2 G1, 3–5 ins ·

1387* प्राधावन्सर्वभूतानि दह्यमानानि सर्वतः ।

39 K1 2 Ñ2, 3 V1 B1 Ds D1–4 T4 transp. 38^{cd} and 39^{ab} B2 om 39^{ab} T1 2 G1 3–5 read 39^{ab} after 1388*. — ^{a}) Ñ2 3 V1 3 B3 Dn Ds D6 हाहा- (for महा-). Ś1 T2 G1, 3 M सर्वत्र (for सर्वेषु) — ^{b}) N (except Ś1 V3 D6 ; B2 om) T1 4 G1 5 समन्ततः (for ततस्ततः). — Ñ2 V B1 3 Ds D6 ins after 39^{ab} . B2 after 38 ; T1, 2 G1, 3–5 cont after 1387* :

चक्रमप्रतिचक्रस्य लोके ख्यातं महात्मनः ॥ ४०
अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तेन निष्प्रभं कृतमोजसा ।
मेघैरिवातपापाये सवितुर्मण्डलं महत् ॥ ४१
ततो निष्प्रभतां याते नष्टवीर्ये महौजसि ।
तस्मिन्ब्रह्मशिरस्यस्त्रे शक्तिं जग्राह काञ्चनीम् ॥ ४२
महोल्कामिव तां दीप्तां युगान्ताग्निसमप्रभाम् ।
घण्टामालाकुलां शक्तिं चिक्षेप रुषितो गुहः ॥ ४३
जृम्भमाणेव गगने संप्रदीप्तमुखी ततः ।
आधावन्ती महाशक्तिः कृष्णस्य वधकाङ्क्षिणी ॥ ४४
भृशं विषण्णाः सेन्द्राश्च सर्वामरपुरोगमाः ।
शक्तिं प्रज्वलितां दृष्ट्वा दग्धः कृष्ण इति ब्रुवन् ॥ ४५
अभ्याशमागतां तां तु महाशक्तिं महामृधे ।
हुंकारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले ॥ ४६
पातितायां महाशक्त्यां साधु साध्विति सर्वशः ।
सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ४७
ततो देवेषु नर्दत्सु वासुदेवः प्रतापवान् ।

C 10719
B 2 126 21
P 2 126 21

1388* अस्त्रतेज प्रमूढे तु विषण्णे जगति प्रभु ।

[Ñ2 V1 B1 Ds अस्त्रतेजसि समूढे (for ^a) V3 Ds विवर्णे, G1 3 5 विषमे (for °ण्णे) T2 जगत (for °ति)]

— ^d) T2 G1 3 M चक्रमस्त्रं (T2 G1 3 °मुग्रं) समाददे.

40 ^b) G4 हरणे (for वा°) N (except Ś1 Ñ1) T4 वारणं घात(K3 D3 पात-, D2 शोभ)नं तथा, T1 G5 वारणं मारणं तथा — D1 om 40^c–41^d Ñ1 om 40^cd — ^c) Ñ2 -वीर्यस्य, T1 2 G1 3 5 -चक्रं तु (for चक्रस्य) Ś1 चक्र च प्रतिचक्रस्य, D2 चक्रमप्रतिम तस्य.

41 D1 om 41 (cf v l 40) — ^a) B1 नाम (for तेन). — ^c) K1 3 4 Ñ1 2 V1 2 B1 2 Dn Ds D1-5 M4 घनैरिव, V3 B3 D6 घनौघेन (for मेघैरिव) — ^d) K Ñ1 2 V B D (D1 om) T4 G5 यथा (for महत्) Ś1 दीप्तमादित्यमण्डलम्

42 ^a) K4 वै निष्प्रभे (for निष्प्रभतां) — ^b) K2-4 V B3 D (except D5) T4 हतौजसि (for महौ°) — ^c) Ś1 गुहो; T2 G3 अस्त्रं (for तस्मिन्) K2 -शरीरास्त्रे (for -शिरस्यस्त्रे). D1 प्रदीप्तानलसंकाशां — After 42^c, K1 3 Ñ2 V3 B Ds D4-6 ins

1389* क्रोधसंरक्तलोचन. ।
गुह· प्रजज्वाल रणे हविषेवाग्निरुल्बण ॥
शत्रुघ्नीं ज्वलितां दिव्यां·

[Ds om lines 1-2 — (L. 3) Ñ2 V3 B Ds D6 तदा (for दिव्या)]

— ^d) Ñ2 V3 B Ds2 D6 जग्राह काञ्चनीं शक्तिम् — After 42, Ñ2 V3 B Ds ins

1390* अमोघां दयितां घोरां सर्वलोकभयावहाम् ।

43 ^a) N (except Ś1 Ñ1 V1 B3 D6) T4 तां प्रदीप्तां महोल्काभां — ^c) K Ñ1 2 V3 B Dn Ds D2-6 T1 4 G4 5 दिव्यां; V1. 2 दीप्तां, D1 तीक्ष्णां (for शक्तिं) — ^d) G5 जग्राह (for चिक्षेप). Ñ2 D3 कुपितो (for रुषितो). — After 43, N (except Ś1) T1 2 4 G1. 3-5 ins

1391* ननाद बलवच्चापि नाद शत्रुभयंकरम् ॥
सा च क्षिप्ता तदा तेन ब्रह्मण्येन महात्मना ।

[(L 1) K1 D3 बलवाश्, D4 °तश् (for °वच्) G1 4 सा (for च) V3 B3 D6 नादाञ्शत्रुभयकरान् (for ^b) — (L 2) B2 शान्ता (for सा च) Ñ1 V3 B2 D6 शक्तिर् (for तेन) T1. 2 G1 3-5 विमुक्ता तु तदा शक्तिर् (for ^a)]

44 ^a) D3 जृम्भमाणा च वेगेन — ^b) T1 संप्रदीप्तोन्मुखी तदा — ^c) K1 पपात च, K4 आपपात, V2 B2 3 D5 T1 2 G1 3-5 आधावत, M1. 2 प्राधावत (for आधावन्ती) K3 D1 4 आयान्तीं च महाशक्तिं, V3 D6 आधावत तत शक्ति ; D3 आधावन्ती महाशक्तिं — ^d) K2 D1 3 4 M3 -काङ्क्षिणीम् (for °णी) — T1 2 G1 3-5 M G(ed) ins after 44 T4 after 47^ab

1392* ततो विद्याधरा सर्वे गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।

45 ^a) N (except Ñ1 D3) T4 G3 भृश विषण्णः शक्रोऽपि (Ś1 सेन्द्रो वै, K1 कृष्णोऽपि) — ^b) K1 2. 4 Ñ1 2 V B Dn Ds D1 3-6 T2 4 -गणैर्वृतः, K3 D2 -गणैर्युत., T1 G5 -गणै· सह (for -पुरोगमाः) — ^d) T1 G5 कृष्णो दग्ध (by transp.) Ś1 इव श्वसन्, K1 2 Ñ1 B3 D4 6 [इ]त्यथाब्रवीत्, K3 4 Ñ2 V B1 2 Dn Ds D1 2 5 T4 [इ]ति चाब्रवीत्, D3 न चाब्रवीत् (for इति ब्रुवन्)

46 ^a) K1 2 D1. 4 समीपमनुसंप्राप्ता, K3 4 Ñ2 V1. 2 B Dn Ds D2 3 5 T1. 4 G1 3 5 तां समीपमनुप्राप्ता — ^b) Ñ1 V3 B3 D2-6 महाबल (for °मृधे). — ^c) T2 G1 [अ]थ (for [ए]व) — ^d) Ñ1 वीर्यवान्, T2 G1 3. 4 M केशवः (for भूतले)

47 ^a) Some Mss पतितायां (for पा°) G1 M4 महाशक्तौ (for °शक्त्यां) — After 47^ab, T4 ins 1392*. — ^d) Ñ1 देवाः सर्वे (by transp.)

48 ^c) Ś1 V3 B3 D6 तु ज(Ś1 प्रज)ग्राह; G5 समादाय

पुनश्चक्रं स जग्राह भूतान्तकरणं तदा ॥ ४८
व्याविध्यमाने चक्रे तु कृष्णेनामिततेजसा ।
तं दृष्ट्वा प्रमुखे तस्य व्यतिष्ठत च कौटवी ।
अपगच्छापगच्छ त्वं धिग्धिगित्येव सोऽब्रवीत् ॥ ४९

(for स जग्राह) — ^{d}) B3 D6 दैत्यान्त , Dn युगान्त- (for भूतान्त-) T2 G1 3 4 M महत् (for तदा) K Ñ2 V1 2 B1 2 Ds D1-5 T1 4 युगान्तकरण रणे (K3 T1 महत्), Ñ1 दैत्यान्तकरणे तथा , V3 दैत्यान्तकरणं रणे — After 48, D6 T1 2 4 G1 3-5 M1 3 4 G(ed) ins .

1393* मुसलं लाङ्गलं चैव जग्राह रुषितो बलः ।
ततो भीतो गुहो देवः कर्तव्ये विस्मृतोऽभवत् ॥

49 ^{a}) Ś1 व्यादिश्यमाने चक्रे तु ; Ñ2 3 V1 Ds आविध्यमाने चक्रे तु — ^{b}) N (except Ś1 Ñ1 V3 B3 D6) T1 2 4 G1 3-5 M3 4 कृष्णेनाप्रतिमौ(D1 °मितौ)जसा — After 49^{ab}, K1 2 Ñ2 3 V B1 2 D (except D2 6) ins

1394 कुमाररक्षणार्थाय विभज्य स्वतनुं तदा ।

[V3 कुमाररक्षणार्थं हि (for ^{a}) B1 2 बिभ्रती (for विभज्य)]

— ^{c}) M दृष्ट्वाथ (for त दृष्ट्वा) T1 2 G1 3-5 दृष्ट्वाथ प्रमुखे कृष्णं (T2 G1 विष्णुं) — ^{d}) T1 2 G1 3-5 M व्य(M4 प्रा)तिष्ठत्कोटवी तदा — For 49^{cd}, K Ñ1. 2 V B D T1 4 G5 (also) subst

1395* दिग्वासा देववचनात्प्रातिष्ठत्तत्र कौटवी ।

[K3 4 V1 दिग्वासा सा , T1 G5 देवी सा (for दिग्वासा) Dn2 Ds2 D5 प्रविष्टा (for प्रातिष्ठत्) Some Mss कौरवी (for कौटवी) Ñ1. 2 D3 प्रातिष्ठत च को(D3 कौ)टवी , V1 2 प्रोत्तिष्ठत्तत्र कोटरी (for ^{b})]

K Ñ1. 2 V B D T4 cont T1 G5 cont after 1397* .

1396* लम्बा नाम महाभागा भागो देव्यास्तथाष्टमः ।
चित्रा कनकशक्तिस्तु सा च नग्ना स्थितान्तरे ॥
अथान्तरा कुमारस्य देवी दृष्ट्वा महाभुजः ।
पराङ्मुखस्ततो वाक्यमुवाच मधुसूदन ॥

[(L 1) B1 Dn2 Ds2 D5 लम्बमाना ; D1 लम्बानना (for लम्बा नाम) T1 G5 खे च दिग्वा ततोऽष्टमी (for ^{b}) — (L. 2) D6 (marg as above) नारी (for नग्ना) K4 तथाम्बरे , D1 स्थिताम्बरे (for °न्तरे) K2 D4 सा च दिग्वासिनी स्थिता (for ^{b}) — (L. 3) K2 Ñ2 V B2 D2 3 अथान्तरे , G5 अथोत्तरा (for अथान्तरा) D3 दृष्ट्वा देवीं (by transp) T1 4 महौजसः (for महाभुजः)]

While T2 G2 3 5 M ins after 49^{cd} T1 G5 cont after 1395* .

1397* दिग्वासा विकटा धूम्रा कराळा निर्णतोदरी ।
बाहू प्रसार्य सहसा ग्रसन्तीवाम्बरं महत्]

— Before 49^{ef}, some Mss. ins मधुसूदन ; some कृष्ण. ; some भगवान् — ^{f}) Ś1 धिगस्त्विति , K2-4 V2 3 B Dn D3-6 त्वामिति च (for धिगित्येव) K1 Ñ V1 Ds D1 2 धिक्त्वामिति वचो(Ñ3 V1 ततो)ऽब्रवीत् — After 49, N (except Ś1 Ñ1) T1. 2 4 G1 3-5 M G(ed) ins

1398* किमेवं कुरुषे विघ्नं निश्चितस्य वधं प्रति ॥
वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वैवं वचनं तस्य कौटवी तु तदा विभो ।
नैव वास. समाधत्ते कुमारपरिरक्षणात् ॥

[T2 G1 3 4 M1-3 om lines 1-2 T1 G5 om. the ref — (L 2) D3 [ए]तद् (for [ए]व) K1 2 D1 4 तु वचस् (for वचन) — (L 3) G3 कुमारत्राणकारणात् , M1-3 °वच-काङ्क्षणात् (for ^{b})

N (except Ś1 Ñ1) cont T1 4 G5 cont after 1402*

1399* भगवानुवाच ।
अपवाह्य गुहं शीघ्रमपयाहि रणाजिरात् ।
स्वस्ति ह्येव भवेदद्य मोक्ष्यसे योत्स्यता मया ॥
ता च दृष्ट्वा स्थिता देवो हरिः संग्राममूर्धनि ।
संजहार ततश्चक्रं भगवान्वासवानुज. ॥
एवमुक्ते तु वचने देवदेवेन धीमता ।
अपवाह्य गुहं देवी हरसांनिध्यमागता ॥
एतस्मिन्नन्तरे चैव वर्तमाने महाभये ।
कुमारे रक्षिते देव्या बाणस्तं देशमाययौ ॥
अपयातं गुहं दृष्ट्वा मुक्त कृष्णेन संयुगात् ।
बाणश्चिन्तयते तत्र स्वयं योत्स्यामि माधवम् ॥

[V3 D6 कृष्ण (for भगवान्) — (L 1) D3 अपोवाह (for अपवाह्य). D3 अपयातु (for °याहि) — After line 1, Ñ2 V1 ins .

4399A* तस्माद्वक्राक्षि गच्छ त्व यत स्कन्दोऽपगच्छति ।
एतदेव पर तस्य भविष्यति न संशय. ॥

[(L 1) Ñ3 V1 धूमाक्षि (for वक्राक्षि)]

— Before line 2, Ñ2 ins वैशंपायन उवाच . — (L 2) V3 D6 देवि (for ह्येव) Dn D5 T1 योत्स्यतो , D3 मोक्षितो (for मोक्ष्यसे) K2 3 मोक्ष्यसे योत्स्यतामहम् ; G5 योत्स्यते योत्स्यतामयम् (for ^{b}) — Before line 3, K1. 2 Ds D2. 4 ins. वैशंपायन उवाच — (L 3) K1 2 D3 स्थितो (for स्थितां). K2 D4 देवीं (for देवो) Ñ2 V3 B2 3 D2 6 एवमुक्त्वा तदा (Ñ2 D2 °तो) देवो (for ^{a}) — Ñ2 om lines 4-10. — (L. 4) D3 भगवान्मुमहाभुज (for ^{b}). — (L. 5) G5 कृते (for उक्ते) Ds2 कृष्णेन (for वचने). T1 G5 वासुदेवेन धीमता (for ^{b}). — G5 om. line 7. — (L. 7) V3 B1 (marg. as

ततस्तूर्यप्रणादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
सिंहनादैश्च दैत्यानां बाणः कृष्णमभिद्रवत् ॥ ५०

आयान्तमथ तं दृष्ट्वा यदूनामृषभं रणे ।
वैनतेयसमारूढं कृष्णमप्रतिमौजसम् ॥ ५१

C 10733
B 2 126 38
P 2 126 38

above) 3 D6 T4 महाहवे (for °भये) — (L 8) K3 कुमाररक्षणे देव्या (for ^{a}) — (L 9) T1 G5 आयान्तमथ त दृष्ट्वा (for ^{a}) K1 सयुगम्, Ñ2 D5 °गे (for °गात्) — (L 10) D3 च वल्गते (for चिन्तयते) T1 G5 योत्स्येऽहं माधव स्वयम् (for ^{b}) — V B Ds D2 3 5 6 ins an addl colophon after line 10, Ñ2 after line 4 — *Mention of the Epic* B3 Ds2 — *Mention of Khila* V B1 2Ds1 D5. — *Subparvan* D3 पारिजात — *Adhy name* Ñ2 गुहापक्रमणम्, V2 बाणयुद्धे गुहाक्रमनम्, V3 B1 3 D6 बाणयुद्धे गुहापयानम्, Ds गुहापनयन कोटवीदर्शन च, D2. 3 गुहापयानम् — *Adhy. no* V2 183, V3 Ds2 182, D3 198]

K1 2 Ñ2 V1 Dn D1 2 4 5 G(ed) cont

1400* वैशंपायन उवाच ।
भूतयक्षगणास्तत्र बाणानीक च सर्वश. ।
दिश प्रदुद्रुवु सर्वे भयमोहितलोचना' ॥
प्रमाथगणभूयिष्ठे सैन्ये दीर्णे महासुर ।
निर्जगाम ततो बाणो युद्धायाभिमुखस्त्वरन् ॥
भीमप्रहरणैर्घोरैर्दैत्येन्द्रै सुमहारथै ।
महाबलैर्महावीरैर्वज्रीव सुरसत्तमै ॥
पुरोहिता' शत्रुवधं वदन्त-
स्तथैव चान्ये श्रुतशीलवृद्धा' ।
जपैश्च मन्त्रैश्च तथौषधीभि-
र्महात्मन स्वस्त्ययनं प्रचक्रु ॥

[Some Mss om the ref — (L 1) D5 चैव (for तत्र) — (L 2) Poona ed दिश (for दिश) — (L 3) D2 -भूयिष्ठै. (for °ष्ठे). D2 सैन्यैर्हीनो (for सैन्ये दीर्णे) — (L 4) K2 रणे, D4 रणम् (for त्वरन्) — V1 om lines 5-10. — (L 5) D2 तैस्तै: (for भीम-) K1 -महाबलै, Dn -मनोरथै (for -महारथै) K2 D1 4 दैत्येन्द्र सुमहाबल. (D4 °लै) (for ^{b}) — (L 6) K1 3 D1 4 वृतो महारथैर्वीरैर्, D2 सार्धं वीरैर्महाभागैर् (for ^{a}) — (L 8) K1 2 D1 4 श्रुति- (for श्रुत-) — (L 9) K1 2 D1 4 जप्यैश्च् (for जपैश्च्). — After line 10, K1 (marg) ins an addl colophon]

While T1. 2 4 G1 3-5 M cont after 1398*

1401* शशाप चैनां रुषितो यश्च मां भक्तिसंयुत ।
द्वादशाब्दं नमस्कुर्यात्तेनाभूद्यत्फल महत् ॥
तदा संदर्शनात्तस्य तत्फलं नश्यतां महत् ।
सदा दिगम्बरा भूयस्तिष्ठ वा त्वं यथेष्टत' ॥
इत्युक्त्वा देवदेवोऽपि विहाय गुहमच्युतः ।
परावृत्य स्थितस्तूर्णं सबल. ससुतस्तदा ॥

[(L. 3) G1 तव (for तदा) T4 M त्वन्नमस्करणात्तस्य (for ^{a}). — G1 om. lines 4-6. — (L. 4) T4 यच्च त्वं दुर्मना भूयस्त (for ^{a}) — (L 5) T4 विहाय गुहमर्दितम् (for ^{b}) — (L. 6) G4 तूर्णा (for तूर्णं)]

T1 2 G1 3 M4 cont

1402* तदाप्रभृति राजेन्द्र दिग्वासा साभवत्तदा ।

T2 G1 3 M4 cont T1 G5 ins after line 6 of 1399*
M1-3 cont after 1401*

1403* अपाक्रामद्गुहो युद्धाद्युद्धायैव च केशव ।
रामप्रद्युम्नसंयुक्तो गरुडे गरुडध्वज ॥

Colophon

वैशंपायन' ।
निर्जिते च ज्वरे तस्मिन्हरे चैव गुहे तदा ।

[(L 2) T1 G3 विश्वेशो (for गरुडे) — Colophon om. in M2 — *Adhy name* T1 2 G1 3 बाणयुद्धे गुहपलायनम्, M4 बाणयुद्धम् — *Adhy no* T1 G3 262, G1 5 263, M1 3 225, M4 224]

50 Before 50, Ś1 V1 3 B3 Ds1 D6 ins **वैशंपायनः**. — ^{a}) Ś1 **-प्रणादे च**, V3 B3 D2. 6 **-निनादैश्च**, G1 3 4 **-प्रणादेन** (for **-प्रणादैश्च**) — ^{c}) Ś1 **यौधानां**, Ñ1 V3 B3 D6 **शूराणां**; M **सैन्यानां** (for **दैत्यानां**) T2 G1 3 4 **सिंहनादेन सैन्यानां** — ^{d}) V3 B3 D6 **अथाद्रवत्**, B1 **अयोधयत्** (for **अभिद्रवत्**) — After 50, T1 2 G1 3-5 ins

1404* शक्तीश्चैव गदाश्चैव चापानि विविधानि च ।
परिघांश्च महाघोरांश्चक्राणि च बहूनि च ।
बाणाना धारयामास सहस्रममितौजसाम् ॥

[(L 1) M3 शक्तीश्चापि गदाश्चापि (for ^{a}) M3 च महान्ति (for विविधानि) — (L 3) M1-3 बाहूनां (for बाणाना). T2 बाणाना भावयामास (for ^{a})]

T1 G5 cont. N (except Ś1) T4 ins after 50

1405* दृष्ट्वा बाणं तु निर्यातं युद्धायैव व्यवस्थितम् ।
आरुह्य गरुडं कृष्णो बाणायाभिमुखो ययौ ॥

[(L 1) K1 Ñ2 D1 4 T1 तु निर्यान्त, K2 समायान्त (for तु निर्यात) — K3 om line 2 — (L 2) Ñ2 B2 Ds T1 G5 बाणस्य (for बाणाय). D2 -मुख (for -मुखो) V1 बाणस्याभिमुख ययौ (for ^{b})]

51 K3 om 51. — ^{a}) D1 **अच्युतं** (for **अथ तं**) Ś1 Ñ1 V3 B3 D6 **दृष्ट्वैव** (for **तं दृष्ट्वा**) — ^{b}) K4 B3 Dn **वृषभं** (for **ऋ°**). — For 51^{ab}, T2 G1 3 4 M subst

1406* गत्वाथ किंचिद्दृष्ट्वैव स्वबलं केशवं तदा ।
[G3 दृष्ट्वैव (for गत्वाथ)]

बाण उवाच ।

तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं जीवन्प्रतिगमिष्यसि ।
द्वारकां द्वारकास्थान्वा सुहृदो द्रक्ष्यसे न च ॥ ५२
सुवर्णवर्णान्वृक्षाग्रानद्य द्रक्ष्यसि माधव ।
मयाभिभूतः समरे मुमूर्षुः कालचोदितः ॥ ५३
अद्य बाहुसहस्रेण कथमष्टभुजो रणे ।
मया सह समागम्य योत्स्यसे गरुडध्वज ॥ ५४
अद्य हि त्वं मया युद्धे निर्जितः सह बान्धवैः ।
द्वारकां शोणितपुरे निहतः संस्मरिष्यसि ॥ ५५
नानाप्रहरणोपेतं नानाङ्गदविभूषितम् ।
अद्य बाहुसहस्रं मे कोटिभूतं निशामय ॥ ५६
गर्जतस्तस्य वाक्यौघाः समुद्रादिव सिन्धवः ।
निश्चरन्ति महाघोरा वातोद्धूता इवोर्मयः ॥ ५७
रोषपर्याकुले चैव नेत्रे तस्य बभूवतुः ।
जगद्दिधक्षन्निव खे महासूर्य इवोदितौ ॥ ५८

भगवानुवाच ।

बाण किं गर्जसे शूरा न गर्जन्ति रणे स्थिताः ।
एह्येहि युध्यस्व रणे किं मिथ्यागर्जितेन ते ॥ ५९

— ^c^) K1 2 4 Ñ2 V1 2 B1 2 D (except D6) T1 G5 वैनतेयमुपा(K4 Dn D5 T1 °मथा)रूढं. — After 51, N (except Ś1 Ñ1) T4 G(ed) ins .

1407* अथ बाणस्तु त दृष्ट्वा प्रमुखे प्रत्युपस्थितम् ।
उवाच वचनं क्रुद्धो वासुदेवं तरस्विनम् ॥

[K3 om line 1 — (L 1) K4 D5 प्राङ्मुखे (for प्रमुखे). K1 2 D4 प्रमुखे प्रत्यवस्थितम्, Ñ2 D3 सं(D3 प्र)मुखे प्रत्युपस्थिते (for ^b^).]

52 Dn T1 2 G1 3 5 om the ref. After the ref, D6 T4 ins 1409* — ^a^) T2 G1 त्वद्य (for ऽद्य त्वं) — ^c^) K1, 3 D1 त्वं, K2 वै, K4 Ñ2 D3 5 T2 च (for वा) Ds2 द्वारकां द्वारकास्थानात् — ^d^) Ś1 पुन ; D3 तव (for न च) K4 T2 G1 3 4 M सुहृदो न च (M4 नैव) पश्यसि

53 ^a^) T1 2 G1 4 5 M वृक्षांस्त्वम् (for वृक्षाग्रान्) Ś1 सौवर्णान्मर्त्यलोके त्वम्. — ^b^) T1, 2 G1 4 5 M पश्यति (for द्रक्ष्यसि) Ś1 पादपान् (for माधव) — ^c^) Ś1 मोहाभि- (for मयाभि-). M1, 2 पन्न (for -भूतः) — ^d^) K1–3 V1 D1, 3–5 -नोदितः (for -चो°)

54 ^a^) K4 बाण- (for बाहु-) Ñ1 सहस्रस्य (for °स्रेण). — For 53^ab^, B3 D2, 6 T2 G1 3, 4 M subst

1408* त्वमद्याष्टभुजः संख्ये कथं बाहुसहस्रिणा ।

— ^c^) T2 G1, 3 समासाद्य (for °गम्य).

55 ^a^) N (except Ś1) T4 त्वं वै (K3 त्वेवं) (for हि त्वं). — ^b^) K1 3 Ñ2 V1 2 B1 2 Dn D1–3 5 T1 4 G3, 5 -बान्धव (for बान्धवैः) Ś1 निर्जितो हतबान्धव — ^d^) G1 स हत (for निहत).

56 ^a^) D5 नानायुद्धधरं संख्ये. — ^b^) Ś1 नानाभङ्ग- (for °ङ्गद-) T2 G1, 3–5 M नानाभूष(G5 °भर)णभूषितम् — ^d^) Some Mss. कोटीभूतं (for कोटि°). — T1, 2 G1, 3–5 M ins after 56 D6 T4 after the ref of 52

1409* नाहं गुहो न च हरो न ज्वरो नापि चाग्नय ।
बलिपुत्रं तु मां विद्धि बाणमप्रतिमं रणे ॥

[(L 1) M नाह ज्वरो न च गुहो (for ^a^) M हरो (for ज्वरो) — D6 T4 om line 2]

57 T1 om 57 Before 57, M4 ins वैशंपायन — ^a^) Ñ1 D1 2 बाणौघाः, D3 वाक्यार्था (for वाक्यौघा) — ^b^) Ś1 सागर , Ds1 T1 सिन्धुत., D6 बिन्दवः (for सिन्धव). K1 2 D1, 3 4 जलौघा इव सिन्धुतः, Dn जलौघा इव सैन्धवाः — After 57^ab^, T2 G1 3–5 M ins

1410* पराक्रमरसोपेता मत्तेभादिव शीकरा ।

— ^c^) K1 2 D1 2 4 नि सरन्ति (for निश्च°).

58 ^a^) T1 2 G1 4 5 M क्रोध (for रोष-). — ^b^) Ds T1 4 G5 तस्य नेत्रे (by transp) K1 D4 बिभ्रन्नेत्रे महात्मन ; K2–4 Ñ1 2 V1 2 Dn D1–3 उभे नेत्रे महात्मन. (K2 °बल); T2 G1 3 4 M बभतु(G4 भवत)स्तस्य लोचने — ^c^) Ñ1 वह्निं च (for इव खे). Ñ2 3 V B Ds D6 जगद्दिधक्षतस्तस्य ; T1 2 G1 3–5 M °क्षया दीप्तौ — ^d^) Ñ2 अग्निसूर्याव्; Ñ3 V B2 3 Ds D6 वह्निसूर्याव्, B1 महासूर्याव्; D2 वह्निसूर्यं, T1 G4 M1 महासूर्याद्, G1 महाशूराव्; G3, 5 M2–4 °सूर्याव् (for °सूर्य) K Ñ1 Dn D1, 3–5 इवोदित (for °तौ). — For 57^c^–58^d^, Ś1 subst .

1411* अपिबन्मृत्युनाविष्टः कृष्णो बाणमभिद्रवत् ॥
क्षोभविस्फूर्जिते तस्य रक्तनेत्रे बभूवतुः ।
जगद्दिधक्षू युगपन्महासूर्याविवोदितौ ॥

59 Some Mss कृष्ण (for भगवान्). — ^a^) N (except Ś1) T4 मोहाच्, T1 G5 शूर ; T2 G1 3 4 M युद्धे (for शूरा) — ^b^) N (except Ś1) T1 2 G1, 3–5 M शूराणां नास्ति गर्जितम् (Ds2 °र्जना ; T2 G1, 3, 4 M °र्जनम्). — ^c^) D6 योत्स्ये हि (for एह्येहि). — ^d^) K Ñ1 V2 B1, 2 Dn

यदि युद्धानि वचनैः सिध्यन्ति दितिनन्दन ।
भवानेव जयेन्नित्यं बह्वबद्धं प्रभाषसे ॥ ६०
एह्येहि जय मां बाण जितो वा वसुधातले ।
चिरायावाङ्मुखो दीनः पतितः शेष्यसेऽसुर ॥ ६१
इत्येवमुक्त्वा वचनं मर्मभेदिभिराशुगैः ।
निर्बिभेद रणे कृष्णस्त्वमोघैर्दीप्ततेजसैः ॥ ६२
स्मयन्बाणस्ततः कृष्णं शरवर्षैरवाकिरत् ।
ज्वलद्भिरिव संसक्तैस्तस्मिन्युद्धे सुदारुणे ॥ ६३
तौ ततः शरनिस्त्रिंशैर्गदापरिघतोमरैः ।
विनिन्दमानौ संयत्तौ युद्धे चेरतुरोजसा ॥ ६४
मुसलैः पट्टिसैश्चापि च्छादयामास केशवम् ॥ ६५
अष्टबाहुः सहस्रेण बाहूनां समयुध्यत ।
बाणेन सह संगम्य शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ६६
यदस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निर्मितं महत् ।

C 10753
B 2 126 57
P 2 126 57

D1–5 T1 4 G1 5 किं वृथा-, Ñ2 V1 3 B3 Ds D6 वृथा किं (for किं मिथ्या)

60 ^{a}) Ś1 गर्जितैर्यदि युद्धानि — ^{b}) Ś1 V3 B3 D6 T2 G1 3 M सिध्येयुर्, K1–3 Ñ2 3 V1 2 D2 4 5 T4 सिध्यन्ते (for सिध्यन्ति) — ^{c}) K2 युद्धे (for नित्यं) — ^{d}) Ñ2 बहु च त्वं, T2 किमर्थं च, G1 4 किमबद्धं (for बह्वबद्धं) S1 हि जल्पसि, K Ñ1 B1 2 Dn Ds D1-5 T4 प्रजल्पसि, D6 हि भाषसे (for प्रभाषसे) Ñ3 (marg) V1 2 बह्वर्थं त्व प्रजल्पसि

61 ^{a}) Ś1 V2 जड्डि (for जय) — ^{b}) Ś1 V1 हतो, M4 भीतो (for जितो) — ^{c}) Ś1 लज्जया (for चिराय) T2 G1 2 5 M [अ]धोमुखो (for [अ]वाङ्मुखो) — ^{d}) Ś1 भुवि, Dn ऽसुरै, T1 G5 ऽधुना (for ऽसुर) K1 2 पतित· श्रोष्य- (K2 सेव्य) सेऽसुरै· — After 61, T1 2 4 G1 3–5 M ins

1412* काकगृध्रबलैश्चैव सर्वत. पाटितोऽथ वा ।

[G4. 5 M कङ्क- (for काक-) T1 2 G1 3–5 वीर (for चैव) M पाटित सर्वतोऽथ वा (for ^{b})]

62 ^{a}) K1 2 4 Ñ V B1. 3 D T4 बाण तु, K3 बाणस्तु (for वचनं). B2 एवमुक्त्वा तु बाणं वै — ^{c}) N (except Ś1) T2 तदा, T4 तत (for रणे) Ś1 कृष्णं (for कृष्णस्) — ^{d}) Ś1 पृषत्कैर् (for त्वमोघैर्) T1 G3 5 M तेजनै (for °सैः). K Ñ V B D T4 तममोघैर्महाशरै . — After 62, N (except Ś1) T4 G5 ins

1413* विनिर्भिन्नस्तु कृष्णेन मार्गणैर्मर्मभेदिभि ।

63 T4 om 63–65 — ^{a}) Ś1 K1 2 V2 3 B2 3 D1 6 स्वयं (for स्मयन्) Dn1 बाणं (for बाणस्). S1 मुदा (for ततः) — ^{c}) K1–3 Ñ V B1 3 Dn Ds D1 3–5 G4 सयुक्तं, K4 D2 संक्रुद्धस्, B2 D6 सयुक्तस्, T1 G5 ससिक्तस्, T2 G1 M संसक्तस् (for °क्तैस्)

64 T4 om 64 (cf. v 1 63) Ś1 transp. 64^{ab} and 64^{cd} — For 64^{ab}, N (except Ś1) T1 2 G1 3–5 M subst. ·

1414* तत. परिघनिस्त्रिंशैर्गदातोमरशक्तिभि ।

[D2 परशु- (for परिघ-) T1 G1 4 5 M निस्त्रिंश- (for °शैर्) T2 तत परमनिस्त्रिंश- (for ^{a}). D5 -परिघ- (for -तोमर-).]

— N (except Ś1) T1 2 G1 3–5 M om 64^{cd}

65 T4 om 65 (cf v 1 63) — ^{a}) K Ñ1 V B D चैव, Ñ2 घोरैश्, T1 शूलैश् (for चापि). T2 G1. 3–5 M4 मुसलै पट्टसै शूलैश् — ^{b}) Ś1 जघ्नतुस्तौ च केशवम्

66 ^{a}) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 6 स तु बाहु-, K3 D3 5 स तु बाण·, Ñ1 अद्य बाहु- (for अष्टबाहु) T1 2 G1 3–5 M तत (T2 G4 5 M4 °दा) कृष्णो (for -सहस्रेण) — ^{b}) K Ñ V B D T4 गर्वितो बाहुधारणे, T1. 2 G1. 3–5 M रणे बाहुसहस्रिणा, Bom. Poona eds G(ed) गर्वितो दैत्यसत्तमः — After 66^{ab}, K Ñ V B D T4 ins.

1415* योधयामास समरे द्विबाहुमथ लीलया ।

[K1 Ñ2 द्विबाहुर् (for °हुम्) K1 2 V3 B3 D2 इव (for अथ)]

B1 cont

1416* ततस्तु समरे हन्तुं हिरण्यकशिपोर्यथा ।

B1 cont K1 2 Ñ2 3 V B2 Ds D4. 6 cont after 1415* :

1417* सहस्रबाहुना सार्धमष्टबाहुरयुध्यत ।

[K1 सहस्रबाहुमासाद्य (for ^{a})]

— K3. 4 Ñ1 B1 3 Dn D1–3 5 T4 om. 66^{cd} — ^{c}) K1. 2 Ñ2 V B2 Ds D4 6 सग्रामे, T1 2 G1 3–5 M संयु (M4 °स)-क्त (for संगम्य) — ^{d}) T1. 2 G1 3–5 M4 युद्धं चक्रे (for शङ्खचक्र-) — K1 2 Ñ2 3 V B2 Ds D4 6 T1 G1 ins after 66 K3 4 Ñ1 B3 Dn D1–3 T4 cont after 1415* : B1 after 1417*

1418 लाघवं वीक्ष्य कृष्णस्य बलिसूनू रुषान्वित· ।

[K1 2 Ñ1 V1 Dn D1 3 4 दृश्य (for वीक्ष्य). K3 4 D5 लाघवात्तस्य कृष्णस्य (for ^{a}) V3 B3 D6 दानवेन्द्रो (for बलिसूनू).]

T1 G5 cont, T2 G3 4 ins after 66 ·

1419* मुमोचास्त्र तदा युद्धे कृष्णे बाण. प्रतापवान् ।

तदप्रतिहतं युद्धे सर्वशत्रुनिबर्हणम् ।
ब्रह्मणा विहितं पूर्वं तन्मुमोच बलेः सुतः ॥ ६७
तस्मिन्मुक्ते दिशः सर्वास्तमोपहतमण्डलाः ।
प्रादुरासंस्ततो रौद्रा न प्राज्ञायत किंचन ॥ ६८
साधु साध्विति बाणं तु पूजयन्ति स्म दानवाः ।
अहो धिगिति देवानां चरते वागुदीरिता ॥ ६९
ततोऽस्त्रबलवेगेन सार्चिष्मत्यः सुदारुणाः ।
घोररूपा महावेगा निष्पेतुर्बाणवृष्टयः ॥ ७०

नाकम्पत तदा वायुर्न मेघाः संचरन्ति च ।
अस्त्रे विमुक्ते बाणेन दह्यमाने च केशवे ॥ ७१
ततोऽस्त्रं सुमहावेगं जग्राह मधुसूदनः ।
पार्जन्यं नाम भगवान्यमान्तकनिभं रणे ॥ ७२
दानवास्त्रं प्रशान्तं तु पर्जन्यास्त्रेऽभिमन्त्रिते ।
ततो देवगणाः सर्वे प्रणेदुर्जहृषुस्तदा ॥ ७३
हते शस्त्रे महाराज दैतेयः क्रोधमूर्छितः ।
भूयः संछादयामास केशवं गरुडे स्थितम् ।

---

67 G3 om. 67^{ab} Ñ2 V1 B1 Dn D2 3, 6 read 67^{ab} twice — a) K Ñ1 D1 4 5 T4 ततोऽस्त्रं, Ñ2 D2 3 (all second time) तदस्त्रं (for य°) D2 (first time) अभवद् (for परमं) Ñ2 V1 B1 Dn D3 6 (all first time) यदस्त्रमभवत्पूर्वं — b) K D4 तमसा, D1 तपसे (for °सा) Ś1 Ñ2 3 V1 B1 Dn Ds D2 3 6 (all [except Ś1 Ñ3 Ds] first time) T1 2 G1, 4 5 M हिरण्यकशिपोः पुरा (Ñ2 V1 B1 Ds D6 परम्) — c) Ś1 सच्च; V3 B2 3 D6 यच्च, B1 तच्च; Dn D2 T1 G5 M4 यद्, T2 G1 3 4 M1–3 सदा (for तद्). Ś1 श्रेष्ठ (for युद्धे) Ñ1 तदाप्रभृति तं युद्धं — d) G3 M1–3 -निबर्हण (for °णम्) N (except Ś1) T1 4 G5 सर्वामित्रविना(D3 °प्रणा)शनम्. — e) D6 T2 G1, 3, 4 निर्मितं (for विहितं) K Ñ V1, 2 B1 D (except D2 6) T1 4 G5 दिव्यं (for पूर्वं) — f) T1 2 G1 3–5 अमोघं स (for तन्मुमोच) Ś1 बडेः सुते; K Ñ1 2 V1, 2 D (except D2 6) T4 दितेः सुतः (for बलेः सुतः)

68 b) N (except Ś1) T4 G3 तमःपि(K1 D2 °मोपि)हितमण्डलाः — c) N (except Ś1) T4 सहस्राणि, T1 2 G1 4 5 M4 तदा (T2 G4 °तो) बाणा, G3 M1–3 ततो बाणो (for ततो रौद्रा). — After 68^{c}, N (except Ś1) T4 ins..

1420* सुघोराणि च सर्वशः ।
तमसा संवृते लोके

[(L 1) Ñ2, 3 V1 Ds समन्ततः (for च सर्वशः). — (L 2) K3 लोको (for लोके).]

— d) T2 प्रज्ञायत न किंचन

69 a) K1 2 D4 तं बाणं (for बाणं तु). — b) K2 D4 स्म बान्धवाः; B3 सुदानवाः; T2 G1 3 4 M दितेः सुताः (for स्म दानवाः) — c) N (except Ś1) T4 G1 3, 4 हाहा (for अहो) Ñ2 बाणं तु (for देवानां) — d) Dn2 श्रूयते, D1 गगने, D2, 6 चरता (for °ते). Ś1 चरतां वागुदाहृता, T2 G1, 3, 4 M4 चरन्ति च तदा गिरः; M1–3 °न्ति वदतां गिरः.

70 a) G3 तत्र (for ततो) Ś1 तु, K3 स्व- (for ऽस्त्र). — b) V3 D6 अर्चिष्मत्यः, B2 Ds स्व° (for सा°). — c) K3, 4 Dn D5 G3 M4 महाघोरा (for °वेगा) — d) K Ñ2 3 V1 3 D (except Ds D3 6) T2 निपेतुर् (for निष्पेतुर्)

71 a) N (except Ś1) T4 नैव वाताः प्रवायन्ते (K3 4 Dn D1 5 °न्ति) — c) K Ñ V B D T4 विसृष्टे (for विमुक्ते) — d) D6 G(ed) न केशवे; T1 2 G1, 3–5 जगत्यपि (for च केशवे).

72 a) T1 G5 -घोरं (for वेगं) — b) B1 जग्राह पुरुषोत्तमः — d) Ñ1 कालान्तक (for यमा°). Ñ2 -निभो (for -निभं) T2 G1 3–5 M युगान्तकरणं रणे — After 72, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins.

1421* ततो वितिमिरे लोके स चाग्निः प्रशमं गतः ।
दानवा मोघसंकल्पाः सर्वेऽभूवंस्तदा भृशम् ॥

[T1 G5 om line 1. — (L 1) D5 (marg as above) निपातिते (for वितिमिरे) D1 शराग्निः (for स चाग्निः). — (L 2) K1 2 D4 गत-; V3 घोर- (for मोघ-). B1 तदा (for सर्वे) D3 जातास् (for ऽभूवम्) D1 ते बभूवुस्तदा भृशम् (for b).]

73 a) K4 तत्; T1 2 G1 3, 4 च (for तु). D1–3 दानवास्त्रे प्रशान्ते तु — b) Ds2 निमन्त्रिते, T2 G1 विजृम्भिते (for ऽभिमन्त्रिते) K3 D2 5 पार्जन्यास्त्रेऽभि(D2 5 °स्त्रे नि)मन्त्रिते. — c) T4 सुर- (for देव). — d) V3 B3 D6 T2 G1, 3, 4 M जहसुस् (for जहृषुस्) K Ñ V1, 2 B1, 2 D T1, 4 G5 नदन्ति च ह(K4 विह)सन्ति च.

74 G4 om 74^{a}–75^{b} Ñ1 T2 G1 3 M1–3 om 74. M4 om 74^{abcd}. — a) K1 V3 B Ds D1, 3 4, 6 T4 स्वस्त्रे; Ñ2 V2 ह्यस्त्रे, Dn D2 चास्त्रे (for शस्त्रे). Ś1 हते स्वस्त्रे महातेजा — c) G5 परुषं (for भूय स) K1 2 Ñ2 V B1 D3 D1 4 पुनः संचो(K1, 2 D1 4 पुनः संनो-, V3 Ds2 भूयः संचो)दयामास; K3 B2 3 Dn D3, 6 T4 परुषं चो(K3 D3 नो)द°. — d) Ś1 वै रथे; D1, 3 गरुड- (for °डे). T1 G5 केशवं

मुसलैः पट्टिसैश्चैव शूलमुद्गरकम्पनैः ।। ७४
तस्य तां तरसा सर्वां बाणवृष्टिं समुद्यताम् ।
पुनः संवारयामास केशवः शत्रुसूदनः ।। ७५
युद्धं चाभूद्वाहनयोरुभयोर्देवदैत्ययोः ।
गरुडस्य च संग्रामे मयूरस्य च युध्यतः ।। ७६
पक्षतुण्डप्रहारैस्तौ चरणाग्रनखैस्तथा ।
अन्योन्यं जघ्नतुः क्रोधान्मयूरगरुडावुभौ ।। ७७
वैनतेयस्ततः क्रुद्धो मयूरं दीप्ततेजसम् ।
जग्राह शिरसि क्रुद्धस्तुण्डेनाभ्यहनत्तदा ।। ७८
दक्षिणेन च पक्षेण निजघान महाबलः । C 10777 B 2 126 81 P 2 126 81

गरुडध्वजम् — [c]) D3 परिघैश् (for पट्टिसैश्) Ś1 [अ]पि (for [ए]व) — [f]) D5 कम्पनै (for कम्पनैः) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 6 T1 4 G5 M4 छादयामास केशवम्, D2 तथा शक्तिपरश्वधैः.

75 G4 om 75[ab] (cf v l 74) Ñ2 om 75[ab] — [a]) T2 G1 3 M अस्यतस् (for तस्य तां) K2 D4 पूर्वं, D5 सृष्टां (for सर्वां) — [b]) K1 बाणसृष्टिं, T4 बहुरूपां (for बाणवृष्टिं) Ś1 D5 दुरासदाम् (for समुद्यताम्) — [c]) Ś1 D5 पुनर्नि-, K Ñ V B Dn Ds D1-4 6 T1 4 G5 M4 प्रहसन्, G4 damaged (for पुन. स-) — [d]) T2 G1 3 4 M केशि- (for शत्रु-). — After 75, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins

1422* केशवस्य तु बाणेन वर्तमाने महाहवे ।।
तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरशनिसंनिभैः ।
तिलशस्तद्रथं चक्रे साश्वध्वजपताकिनम् ।।
चिच्छेद कवचं कायान्मुकुटं च महाप्रभम् ।
कार्मुकं च महातेजा हस्तावापं च केशवः ।।
विव्याध चैनमुरसि नाराचेन स्मयन्निव ।।
स मर्माभिहत. संख्ये प्रमुमोहाल्पचेतनः ।।
तं दृष्ट्वा मूर्छितं बाणं प्रहारपरिपीडितम् ।
प्रासादवरशृङ्गस्थो नारदो मुनिपुंगव ।।
उत्थायापश्यत तदा कक्षास्फोटनतत्परः ।
वादयानो नखांश्चैव दिष्ट्या दिष्ट्येति चाब्रवीत् ।।
अहो मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
दृष्टं मे यदिदं चित्रं दामोदरपराक्रमम् ।।
जय बाणं महाबाहो दैतेयं देवपूजित ।
यदर्थमवतीर्णोऽसि तत्कर्म सफलं कुरु ।।
एवं स्तुत्वा तदा देवं बाणैः खं द्योतयञ्शितैः ।
इतस्ततः संपतद्भिर्नारदो व्यचरद्रणे ।।
प्रायुध्येतां ध्वजौ तत्र तावन्योन्यमभिद्रुतौ ।

[Ñ2 V1 B Ds repeat and T1 G5 read line 1 after line 17 — (L 1) D3 बाणैश्च (for बाणेन) V3 B3 (first time) महारणे (for °हवे). — (L 3) Ñ2 कक्ष्यास्फोटनतत्पर (=10[b]) (for [b]) — (L 4) K2 D4 कोपान् (for कायान्). — (L 5) K2 Ñ2 3 V2, 3 B2 3 Dn Ds1 D6 T1 4 G5 हस्तावापं, D4 हस्ते चाप (for हस्तावाप) — (L 6) D6 शिरसि (for उ°). — (L. 7) T1 G5 तेनाभि- (for मर्माभि-). D5 वि- (for [अ]ल्प-) — (L 8) K2 B1 Ds D1 4 वर-, D5 -शर- (for -परि-) — (L 9) V1 2 -मध्यस्थो (for -शृङ्गस्थो) — (L 10) T4 हर्षेण (for उत्थाय) K2 D1 4 पश्यति (for [अ]पश्यत) — (L 11) Some Mss वादमानो (for °यानो) D5 स्वाश् (for नखाश्). — (L 12) K1 2 D4 अद्य (for अहो) — (L 13) K4 वासुदेव- (for दामोदर-) — (L 14) D1 जहि (for जय) Bom Poona eds G(ed.) -किल्बिषम् (for -पूजित) — (L 15) B1 2 Dn Ds D3 6 T4 सफली- (for °ल) — (L 16) K4 D3 6 स्थितैः, T1 इव (for शितैः) K3 बाणैः खद्योतसंनिभैः, K2 D1 4 5 बाणैः खद्योतवत्स्थितैः, D6 (marg) बाणैः खद्योतितान्तरे, T4 बाणैः ख द्योतिते शितैः, G5 बाणैः ख द्योतयन्निव (for [b]) — (L 17) T1 S्भ्यद्रवद्, G5 ह्यचरद् (for व्य°) — (L 18) Ñ2 युध्यता तु, B2 Dn2 प्रयुध्येता (for प्रा°) K2 D4 खगौ, D3 उभौ (for ध्वजौ) K4 व्योम्नि (for तत्र) V1 प्रायुध्येता ततस्त्वाजौ, T4 प्रयुध्येता ध्वज तत्र (for [a]) K1 2 4 D1 4 अभिद्रवन्, D3 अभीतवत् (for अभिद्रुतौ)]

76 [a]) N (Ś1 damaged) T4 M2-4 तु (for च) — [b]) B1 सैन्ययो (for -दैत्ययो·) T1 2 G1 3-5 M देवदैत्येन्द्र(T1 G5 °श)योस्तदा, T4 उभयोर्दैत्यदेवयो· — [c]) Ñ1 मयूरस्य, T1 4 G3 M4 च संग्रामो (for °मे) — [d]) T1 2 G1 3-5 भारत, Bom. Poona eds G(ed) धीमता (for युध्यतः) Ñ1 युध्यतश्च परस्परम्

77 [b]) Ś1 damaged, Ds2 T1 चरणास्य-, T2 G1 3-5 चरणैश्च (for °णाग्र) — T4 om 77[c]-78[d]. — [c]) K Ñ V B D T1 4 G2 5 क्रुद्धौ (for क्रोधान्).

78 T4 om 78 (cf v l 77) Ś1 om 78[ab] — [a]) K1 2 V3 D4 तु तं, V2 च सं-, D1 तु सं- (for ततः) — [b]) T1 2 G1 3-5 M मयूरमभि(G1 °मुप)सृत्य वै — [c]) N (except Ś1) T1 G4 5 क्षिप्रं (for क्रुद्धस्). — [d]) Ś1 K Ñ V B Dn Ds D1 4-6 [अ]भिपतंस्, D2. 3 [अ]भिहतं, T1 [अ]भिभवंस्, G4 व्यहनत् (for [अ]भ्य°)

79 [a]) N (except S1 Ñ1 V3 D6) T1. 4 G5 उत्क्षिप्य चैव पक्षाभ्यां (B3 पक्षेण; D5 हस्ताभ्यां). — T2 G4 read 79[bc] twice D1 om. (hapl) 79[c]-80[b] — [c]) V2 पक्षाभि- (for पार्श्वाभि-). Ñ V1 2 B1. 2 Dn Ds D2 4. 5 T4 M4 -घाताभ्यां, V3 B3 D6 -घातं च; D3 -पाताभ्यां; T2 G4 (both second

पद्भ्यां पार्श्वाभिघातांश्च दत्त्वा घोराननेकशः ॥ ७९
आकृष्य चैनं तरसा विकृष्य च महाबलः ।
निःसंज्ञं पातयामास गगनादिव पर्वतम् ॥ ८०
मयूरे पातिते तस्मिन्गरुडेनाथ पक्षिणा ।
बाणः परमसंविग्नश्चिन्तयन्कार्यमात्मनः ॥ ८१
तं दीनमनसं ज्ञात्वा रणे बाणं सुविक्लवम् ।
चिन्तयद्भगवान्रुद्रो बाणरक्षणमातुरः ॥ ८२
ततो नन्दिं महादेवः प्राह गम्भीरया गिरा ।
नन्दिकेश्वर संयाहि यतो बाणस्ततो रथम् ॥ ८३
प्रमथगणपार्श्वे हि न हि मे स्थास्यते मनः ।
याहि प्रभवसे तात बाणं संरक्ष गम्यताम् ॥ ८४
तथेत्युक्त्वा पुनर्नन्दी रथेन रथिनां वरः ।
यतो बाणस्ततो गत्वा बाणमाह शनैरिदम् ॥ ८५
दैत्येमं रथमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल ।

time) -भूतांश्च , G4 (first time) -घातैश्च (for -घातांश्च) T1 G5 पक्षाभ्यां पार्श्वघाताभ्यां (G3 °तांश्च) — ^{d}) K Ñ V1 2 B Dn Ds D2-5 T4 कृत्वा घातान् , V3 D6 दत्त्वा घातान् , T1 G1 5 M4 कृ(M1 द)त्वा घोरान् (for दत्त्वा घोरान्) Bom Poona eds G(ed) कृत्वा घातान्यनेकश .

80 D1 om 80^{ab} (cf v l 79) — ^{a}) K1 2 V3 B3 D4 6 T1 G5 आक्रम्य (for आकृष्य) Ś1 B1 [पृ]व (for [पृ]न) — K3 om 80^{c}-81^{c} — ^{c}) V3 B1 3 Dn2 D6 G1 4 5 M1-3 विसंज्ञं (for निःसंज्ञं) — ^{d}) N (except Ś1, K3 om) T4 भास्करम् (for पर्वतम्)

81 K3 om 81^{ab} (cf v l 80). — ^{b}) D6 G1 4 M विष्णुना (for पक्षिणा) Ś1 K1 2 4 Ñ2 V B Dn Ds D1-5 T4 पपातातिबलो भुवि ; Ñ1 ध्वजे च विनिपातिते — After 81^{ab}, T1 2 G1 3-5 M ins.

1423* पपात तस्मात्सहसा वेगेन महता बली ।

— ^{c}) N (except Ś1 Ñ1 V3 B3) T1 2 4 G1 3 5 M1 समर- (for परम-) Ds2 विसज्ञश् (for -संविग्नश्) M4 बाणः संविग्नहृदयश् — ^{d}) T2 G1 3 4 श्चिन्तयत् (for चिन्तयन्) T1 4 G5 चिन्तयामास वीर्यवान् — After 81, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins

1424* मयातिबलमत्तेन न कृतं सुहृदां वचः ।
पश्यता देवदैत्याना प्राप्तोऽस्म्यापदमुत्तमाम् ॥

[(L 1) D4 T1 G5 कृतं न (by transp) — (L 2) V2 सर्व- (for देव-). D3 पश्यता सर्वदेवाना (for ^{a}).]

82 Ś1 T2 G1 3 4 M om 82 — ^{a}) K4 कृत्वा (for ज्ञात्वा). — ^{b}) G5 सुविक्रमम् (for °क्लवम्). — ^{c}) K Ñ V B Dn Ds D1 2 4 6 T4 चिन्तयन् (for °यद्) D5 चिन्तयन्वेगवान्रुद्रो — ^{d}) K4 बाणरक्षणतत्परः.

83 ^{a}) V2 3 B3 D2, 6 ततः स नन्दिनं देवः. — ^{c}) Ś1 मा याहि , B1 त्वं याहि ; Bom Poona eds G(ed.) याहि त्वं (for संयाहि) — ^{d}) K Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1, 2 4-6 T1, 4 G5 रणे स्थित , B1 रथे स्थित ; D3 रथस्थितः (for ततो रथम्). Ś1 Ñ1 यथा (Ñ1 °तो) बाणरथं त(Ñ1 °थस्त)तः.

— After 83, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins

1425* रथेनानेन दिव्येन सिंहयुक्तेन भास्वता ।
बाण संयोजयाशु त्वमल युद्धाय चानघ ॥

[(L 1) K1 2 D1 4 भद्रेण (for दिव्येन) — (L 2) Ds2 D4 6 T4 बाणे (for बाण) T1 G5 समोचय (for संयोजय) K3 Dn2 वा नय , K4 वान्यत., D3 धीमत (for चानघ).]

84 ^{a}) N (except Ś1) T1 4 G5 मध्येऽहं (Ñ1 °ध्येऽयं) (for पार्श्वे हि) T2 G1 3 4 M सर्वेण गणसैन्येन — ^{b}) N (except Ś1) T1 2, 4 G1 3-5 M स्थास्यामि न हि मे मन (T1 2 G1 3-5 M ते भयम्) — ^{c}) G4 5 प्रभवसि (for °वसे) Ś1 V3 B Ds D6 T4 योद्धुं प्रभवते ह्यद्य (V3 °त्र), K Ñ V1 2 Dn D1-5 योद्धुं विचर(K3 Ñ1 D1, 5 °तर-; K4 °रम)ते ह्यद्य (D5 युद्धे) — ^{d}) D3 रक्षस्व (for संरक्ष).

85 ^{a}) K1 2 Ñ V B D (except Dn) T1 2 4 G5 M4 त(D3 ग)तो नन्दी , K4 हि नन्दी तु (for पुनर्नन्दी) — After 85, D2 ins 1426*

86 ^{a}) K2 D4 दैतेय , V3 D1 2 दैत्येनं ; D3 दैत्येश , T1, 2 G1 3-5 दैत्येन्द्र ; M2 बाणेमं , M4 दैत्यामुं (for दैत्येमं) Ñ2 V1 आस्थाय (for आतिष्ठ) Ś1 दैत्यमानुपमातिष्ठ (sic), V2 दैत्येश रथमास्थाय — K1 2 Ñ2 V1 3 B3 Dn Ds D1, 4, 6 ins after 86^{ab} D2 after 86

1426* मया सारथिना वीर यदि युध्यस्व माचिरम् ।

While T1 2 G1 3-5 ins after 86^{ab} .

1427* स नन्दिना तथोक्त सन्बाण. परबलार्दनः ।

On the other hand, Ś1 Bom Poona eds. G(ed.) ins. after 86^{ab} .

1428* ततो युध्यस्व कृष्णं त्वं दानवान्तकरं रणे ।

— D3 om 86^{cd} — ^{c}) G1 5 आरुरोह (for आरूढः स). K Ñ V D (D3 om) T1 4 आरुरोह रथं बाणो. — ^{d}) Ñ V B D (D3 om) T4 धीमत. (for तं रथम्). — For 86^{cd}, Ś1 subst :

1429* तथेत्युक्त्वा भवरथमारुरोह स दानवः ।

आरूढः स तथेत्युक्त्वा महादेवस्य तं रथम् ॥ ८६
तं स्यन्दनमधिष्ठाय भवस्यामिततेजसः ।
प्रादुश्चक्रे तदा रौद्रमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
दीप्तं ब्रह्मशिरो नाम बाणः क्रुद्धोऽतिवीर्यवान् ॥ ८७
प्रदीप्ते ब्रह्मशिरसि लोकः क्षोभमुपागमत् ।
लोकसंरक्षणार्थं हि तत्सृष्टं पद्मयोनिना ॥ ८८
तच्चक्रेण निहत्यास्त्रं प्राह कृष्णः प्रतापवान् ।
लोके प्रख्यातयशसं बाणमप्रतिमं रणे ॥ ८९
कत्थितानि क्व ते बाण तानि किं न विकत्थसे ।
अयमस्मि स्थितो युद्धे युध्यस्व पुरुषो भव ॥ ९०
कार्तवीर्यार्जुनो नाम पूर्वमासीन्महाबलः ।
सहस्रबाहू रामेण द्विबाहुः समरे कृतः ॥ ९१
तथा तवापि दर्पोऽयं बाहूनां वीर्यसंभवः ।
चक्रं ते दर्पशमनं करोति रणमूर्धनि ॥ ९२
दर्पसंजननान्यावन्नाशयिष्यामि ते भुजान् ।
तिष्ठेदानीं न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे रणमूर्धनि ॥ ९३ C 10795 B 2 126 98 P 2 126 98

While N (except Ś1) T1 4 G5 ins after 86

1430* आरुढस्य तु बाणस्य तं रथं ब्रह्मनिर्मितम् ।

[V3 B2 3 D6 आरूढ स तु बाणश्च (for ^{a}) Ñ2 V1 रथं त (by transp) T1 G5 प्रति- (for ब्रह्म-) D3 रथ ब्रह्मविनिर्मितम् (for ^{b})]

D2 cont .

1431* शुशुभे रूपमत्यर्थमादित्यस्येव चाम्बरे ।

While T1 4 G5 cont after 1430*

1432* रूपमासीत्पुरा यद्वत्त्रिपुरं वै दिधक्षत ।
[T1 om ^{a}]

87 D3 om 87^{ab} — ^{c}) Ś1 महाघोरम्, D5 6 M महारौद्रम् (for तदा रौद्रम्) — ^{d}) N (except Ś1) T1 4 G5 अस्त्रं सर्वास्त्रघातनम् (Ñ2 V1 °कम्) — ^{f}) G3 4 M ऽश्च (for ऽति-)

88 K2 Ñ1 D1 3 4 T1 2 4 G1 3–5 om 88^{ab}, K1 reads it on marg — ^{a}) V3 प्रयुक्ते (for प्रदीप्ते) — ^{b}) K1 3 4 V2 3 B1. 3 Dn Ds D2 5 6 लोका क्षोभमुपागताः (V2 3 B1 3 Ds1 D2 5 6 °गमन्) — ^{c}) Ś1 लोकभक्षो भवार्थं हि, K1–3 Ds D4 T1 4 लोकसंरक्षणार्थाय (T1 4 °र्थं वै), G4 5 °संहरणार्थाय — ^{d}) D6 T2 G1 3 यत् (for तत्) Ś1 K1 2 D4 ब्रह्म (for पद्म-).

89 ^{a}) D5 प्र- (for नि-) T1 4 G5 [आ]जौ (for [अ]स्त्रं) — ^{b}) K1 तत स्थितम्; K2–4 Ñ2 3 V1 2 B1 2 Ds1 D1 2 T1 4 G5 ततस्त्विमम्; Dn तरस्विनम्, D3 स्तुतस्त्विमम् (for प्रतापवान्) — ^{c}) Ś1 V1 लोकवि , Ñ2 Ds1 लोके वि-, M1 3 लोकप्र- (for लोके प्र-).

90 ^{a}) Ñ3 कान्येतानि (for कत्थितानि) K Ñ V B Dn Ds D1. 3–6 T1 4 G4 5 तानि, Bom Poona eds G(ed) तात (for बाण) Ś1 निकृष्टोत्कृष्टवाक्यं ते; D2 कत्थितानि स्वतेजांसि — ^{b}) Ñ T1 4 G4 5 बाण (for तानि) Ñ2 V1. 3 B1 Ds [अ]द्य (for वि-). — ^{c}) K4 D2. 6 अहम् (for अयम्) Dn1 Ds1 D4 अस्मिन् (for अस्मि).

91 For 91^{bc}, N (except Ñ1 V3 B3 D3) T4 subst

1433* पूर्वं बाहुसहस्रवान् ।
महाबलः स रामेण
[(L 2) Ś1 आसीत्स रामेण रणे]

— ^{d}) M1–3 वि- (for द्वि-) Ś1 द्विभुजेन विमानितः; T1. 2 G1 3–5 हतो युद्धे द्विबाहुना

92 K2 om 92^{a}–93^{b} — ^{a}) V1 2 D2 [अ]ति- (for [अ]पि) Ś1 तथा तवास्त्वयं दर्पो — ^{b}) Ś1 बहुबाहुसमुद्भवः — ^{c}) Ś1 तथा ते, K1 3 Ñ1 V B D T4 एष ते, K4 पश्य ते, M चक्र मे (for चक्रं ते) Ñ2 एष ते दर्पजनकान् — Ñ2 om 92^{d}–93^{a} — ^{d}) K1 3 4 Ñ1 V2 3 B Ds D1–6 T1 2 4 G3 करोमि; G1 4 °तु (for °ति) Dn करोम्यद्य स्वबाहुना

93 K2 om. 93^{ab}, Ñ2 om 93^{a} (for both, cf v l 91) — ^{a}) Ś1 V2 B3 Dn यावत्ते दर्पजननान्, G1 दर्पसजननान्येव — ^{b}) Ś1 जनयस्यद्य वै भुजान्, Ñ2 V3 B3 Dn शातयाम्यद्य वै भुजान् — For 93^{ab}, K1 3 4 V1 2 B1. 2 Ds D1–6 T4 subst

1434* यावत्ते दर्पशमन करोम्यद्य स्वबाहुना ।

— ^{c}) Ś1 V3 B3 तिष्ठ तिष्ठ, T1 G3 M1 2 4 तावत्तिष्ठ (for तिष्ठेदानी) T2 G1 M3 तावत्तिष्ठ रणेऽद्य त्वं; G1 5 तावत्तिष्ठत मेऽद्य त्वं — After 93, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins .

1435* अथ तद्दुर्लभं दृष्ट्वा युद्धं परमदारुणम् ।
तथा देवासुरसमं हर्षान्नृत्यति नारद ॥
निर्जिताश्च गणा सर्वे प्रद्युम्नेन महात्मना ।
निक्षिप्तवादा युद्धस्य देवदेवं गता पुन ॥

[(L 1) K1. 2 D4 त दुर्नय, K3 4 Ñ2 D1 3 6 त दुर्लभ (for तद्दु°) V1 मत्वा (for दृष्ट्वा). V2 अथ त दुर्लभं मत्वा (for ^{a}) — (L 2) D3 जहर्ष नृप नारद (for ^{b}). — (L 3) V3 D3 6 विजिताश्; D5 तर्जि° (for निर्जि°) T4 तत्र (for सर्वे). — (L 4) V3 D6 विमुक्त- (for निक्षिप्त-). B3 विमुक्तबाणा

ततश्चक्रं सहस्रारं नदन्मेघ इवोष्णगे ।
जग्राह पुरुषव्याघ्रो बाणबाहुप्रशान्तये ॥ ९४
ज्योतिष्मतः पतंगस्य शशिनश्चैव यत्तथा ।
प्राजापत्यं च यत्तेजस्तच्चक्रे पर्यवस्थितम् ॥ ९५
तेजसा तेन संयुक्तं भास्वता प्रज्वलद्भृशम् ।
वपुषा तेज आदत्ते बाणस्य प्रमुखे स्थितम् ॥ ९६
चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा भगवन्तं रणाजिरे ।
प्रमुखे वासुदेवस्य दिग्वासाः कोटवी स्थिता ॥ ९७

युद्धस्य, D3 जीवन्मुक्तास्तदा युद्धात्, T1 G5 निक्षिप्तशस्त्रा दैत्याश्च (for ^{a})]

94 ^{a}) T2 स तत् (for ततश्) — ^{b}) Ś1 इवोष्णगौ, D3 °गं (for °गे). — ^{c}) T1 2 G1. 3–5 M -श्रेष्ठो (for -व्याघ्रो) K V2 B1 2 D T4 कृष्णो जग्राह त्वरितो; Ñ2 V1 जग्राह कृष्णस्त्वरितो. — ^{d}) T1 2 G3–5 बाहुदर्प-, G1 बाणबुद्धि- (for °बाहु-). K Ñ2 3 V1 2 B1 2 D (except D6) T4 बाणा(Dn दैत्या)न्तकरणं रणे

95 T1 G4 5 read 95^{ab} twice — ^{a}) T1 (first time) 2 G1. 3 4 5 (last two first time) M ज्योतिश्चैव (for °ष्मतः) — ^{b}) Ś1 पाण्डुना भ्राजितस्तथा (sic), Ñ1 पञ्चरात्रस्थितस्य च — For 95^{ab}, K Ñ2 3 V B D T1 (second time) 4 G4 5 (last two second time) subst.,

1436* तेजो यज्ज्योतिषां चैव तेजो वज्राशनेस्तथा ।

[K1 इव (for तथा) K2 D4 6 तेजो यच्चाशनेस्तथा, K4 यच्च वज्रासने तथा (for ^{b})]
— ^{c}) K Ñ V B Dn Ds D3–6 T1 2. 4 G1 3–5 M सुरेशस्य (for प्राजापत्यं) D1 सुरेशाख्यस्य यत्तेजस्. — ^{d}) D3 तच्चक्रे पर्युपस्थितम् — After 95, N (except Ś1 Ñ1 V2) T1 4 G4. 5 ins.

1437* त्रेताग्नेश्चैव यत्तेजो यच्चाग्नेर्ब्रह्मचारिण ।
ऋषीणां च तपो ज्ञान तच्चक्रे पर्यवस्थितम् ॥
पतिव्रतानां यत्तेजः प्राणं च मृगपक्षिणाम् ।
यच्च चक्रधरेष्वस्ति तच्चक्रे संनिवेशितम् ॥
नागराक्षसयक्षाणां गन्धर्वाप्सरसामपि । [5]
त्रैलोक्यस्य च यत्तेजः सर्वं चक्रे व्यवस्थितम् ॥

[D6 om. (hapl.) lines 1–2 — (L. 1) Ñ2 3 V1 त्रेतावह्नेश्च यत्तेजो, V3 ततोऽग्नेश्चैव य° (for ^{a}) K2 -चारिणे, B2 T1. 4 -चारिणाम् (for °ण.) D1 यच्च वै ब्रह्मचारिणाम्; G4 यच्चाग्ने. पर्यवस्थितम् for ^{b}) — (L. 2) V1 Ds2 D2 5 T4 ततो ज्ञानं; B3 तथा ज्ञान, D1 तपोजातं (for तपो ज्ञान). B1 D2 ऋषीणा चैव यज्ज्ञान (D3 °ज्जात) (for ^{a}) K1 यच् (for तच्) K3 Dn Ds2 D5 समव-, D3 पर्युप- (for पर्यव-) — D2 om. (hapl.) lines 3–6 — (L. 3) K3 4 यच्चाग्य, D3 यत्प्राग्य; D6 पत्नीना (for यत्तेज.) K2 V3 D4. 5 विप्राणा, B1 Dn T1 4 G4 5 प्राणाश्च, Ds1 घ्राण न (for प्राण च) — (L. 4) G4 [आ]सीत् (for [अ]स्ति). V3 B1. 3 D6 T1 G5 तच्चक्रे पर्यवस्थितम् (for ^{b}). — (L. 5) K D4 -संयुक्त (for -यक्षाणा) D1 नागराजस्य संयुक्त (for ^{a}) — (L. 6) V3 B1 3 D5 प्रतिष्ठितम् (for व्यवस्थितम्).
T1 G5 cont. T2 G1 3 M ins. after 95

1438* यच्च तेजस्तथा शंभोर्यमस्य वरुणस्य च ।

96 Ś1 om. 96^{ab} — ^{a}) B1 G4 M3 संयुक्तो (for °क्तं) — ^{b}) V3 B3 D6 शुभम् (for भृशम्) K1 2 D1. 3 ज्वलन्निव प्रभा(D1 3 दिवा)करम्; K3. 4 Ñ2. 3 V1 2 B1. 2 Dn Ds T4 G4 ज्वलन्निव च भास्करः; Ñ1 भास्वता प्रज्वलन्ति च; D2 ज्वलन्तमिव भास्करम् — Ś1 reads 96^{cd} after 98^{ab} — ^{c}) V1 B3 D2 वपुषा तेजसादत्ते, D6 °ष तेजसा भ्राजन् — ^{d}) Ś1 स्थिता; T1 2 G1 3–5 स्थित (for स्थितम्) — K B2 3 Dn D1–5 T4 ins. after 96 Ñ2 3 V B1 Ds D6 T1 G5 after 97^{ab}

1439* ज्ञात्वातितेजसं चक्रं कृष्णेनाभ्युद्यतं रणे ।
अप्रमेयं ह्यविहितं रुद्राणीमब्रवीच्छिव ॥
अजेयमेतत्त्रैलोक्ये चक्रं कृष्णेन धार्यते ।
बाण त्रायस्व देवि त्वं यावच्चक्र न मुञ्चति ॥
ततस्त्र्यक्षवचः श्रुत्वा देवी लम्बामथाब्रवीत् । [5]
गच्छैहि लम्बे त्वं शीघ्रं बाणसंरक्षणं प्रति ॥
ततो योग समाधाय अदृश्या हिमवत्सुता ।
कृष्णस्यैकस्य तद्रूपं दर्शयन्त्यागतान्तिकम् ॥

[(L. 1) B3 Ds2 तेजसा (for °सं) T1 G5 ज्ञात्वा तेजश्च तच्चक्रं (for ^{a}) Ds2 D1 5 T4 G5 [अ]भ्युदितं (for °द्यतं). — (L. 2) K3 V1 2 Dn T4 ह्यवि(V1 °भि)हतं, V3 B D6 अवार्यं च; D3 ह्यविपय, T1 G5 ह्यविदित (for °हित) Ds1 कोटवीम् (for रुद्राणीम्) D5 रुद्राणी चाब्रवीच्छिवम् (for ^{b}) — (L. 3) K1 3 4 D5 G5 एव, K2 D4 एव (for एतत्). Ñ2 त्रैलोक्यं (for °क्ये) — (L. 5) K1 2 B1 D4 T1 G5 तत्त्र्यम्बक-, Ñ2 Ds2 ततस्तस्य, B2 D5 ततस्त्र्यक्षो (for °क्ष-). D5 देवीमम्बाम्; Bom. Poona eds. G(ed.) देवीं लम्बाम् (for देवी ल°). — (L. 6) V2 B1 T1 शीघ्रं त्वं (by transp.). K3 गच्छेह लम्बे शीघ्रं त्वं, Ñ2 D1 गच्छ लम्बे हि (D1 °म्बेति) शीघ्र त्वं (Ñ2 त्वं शीघ्र), V3 B3 D6 त्वं गच्छ लम्बे शीघ्रं वै; B2 गच्छस्व लम्बे त्वं शीघ्र, D3 गच्छ लम्बे मयादिष्टा (for ^{a}) — (L. 7) D1 समास्थाय, T1 G5 °श्रित्य (for °धाय) K1. 3. 4 Dn2 D5 अदृश्य (for °श्या). — (L. 8) K2 D4 दर्शयित्वा (for °यन्ती) K1 3 Dn D1 3 5 दर्शयन्पार्श्वमागता; D2 दर्शयन्त्यन्तिके गता (for ^{b}).]

97 Ś1 K2 B3 D2–5 T4 om. 97^{ab}. — All Mss. (T3

अन्तर्धानमुपागम्य त्यक्त्वा सा वाससी पुनः । भूयः सामर्षताम्राक्षी विवस्त्रावस्थिता रणे ॥ ९८
परित्राणाय बाणस्य विजयाधिष्ठिता ततः । बाणसंरक्षणपरा वाक्यमेतदुवाच ह ।

C 10811
B 2 126. 114
P 2. 126 114

G3 missing) read 97^{cd} after 98^{cd}, the present sequence being adopted to suit the context — ^{d}) K4 दग्धा सा, Ñ1 V3 B3 D6 विवासा (for दिग्वासा) Ñ2 V2 B2 3 कोटरी (for °वी) T1 G5 तथा (for स्थिता) — After 97, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins

1440* तां दृष्ट्वाथ पुन प्राप्तां देवीं रुद्रस्य संमताम् ।
लम्बाद्वितीया तिष्ठन्ती कृष्णो वचनमब्रवीत् ॥

[D3 reads line 1 twice — (L 1) K4 D1 स (for [अ]थ) — (L 2) B1 पश्यन्ती (for तिष्ठन्ती)]

98 ^{a}) Ś1 अन्तर्धाने परेधाने, T1 2 G1 2 5 °नादाविरासीत्, G4 M4 °नपरिधानं (M4 °ना), M1–3 °न परीधाने — ^{b}) K1 2 4 Ñ1 V2 Dn D1–5 त्यज्य (for त्यक्त्वा) T2 [अ]सौ (for सा) — After 98^{ab}, S1 reads 96^{cd} Dn1 om 98^{cd} — ^{d}) Ds2 D3 पुन (for तत) K4 D4 विज(D4 °न)याधिपतेस्तत , Ñ2 T3 G1 3 4 °यावस्थिता तत (T2 G3 °दा); Ds1 G5 °या त्रिष्ठिता पुन (G5 तत), M °या सस्थिता तदा — After 98^{cd}, all Mss (T3 G3 missing) read 97^{cd} — ^{e}) K2 D1 2 4 -ताम्राक्षीं, G3 5 M1–3 -धूम्राक्षी (for -ता°) Ś1 मषीकृष्णेक्षणा भूयो, Ñ2 V1 3 B3 Ds D6 भूयस्त्व- (V1 Ds1 °स्ता)मसितापाङ्गि (V1 Ds1 °ङ्गी), T2 G1 4 तत सामर्षधूम्राक्षी — ^{f}) V3 B2 दिग्वस्त्रा (for विवस्त्रा). K1 च स्थितां, K2 V1 Ds D2. 4 [अ]वस्थितां, K4 B1 D3 च (D3 त्वं) स्थिता (for [अ]वस्थिता) D5 दिग्वस्त्रा च स्थिता रणे ; T2 G1 4 5 M करा(M पिंग)ला रोमशा तदा

99 ^{a}) K1 V1 Ds D1 2 4 -परां (for -परा) — After 99^{a}, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins

1441* हन्मि बाणं न संशय ।
एवमुक्ता तु बाणेन

[(L. 1) K1 2 D1. 4 बाण हन्मि (by transp)]

Ñ3 cont .

1442* बाणसंरक्षणार्थिनी ।
गिरा मधुरया देवी

— ^{b}) Ś1 कृष्णाद्युद्ध न्यवर्तयत्, K V B D T1 4 G5 भूयो देव्यब्रवीदिदम् — After 99^{ab}, N (except Ś1) T1 2 4 G1 3–5 ins

1443* जाने त्वां सर्वभूतानां स्रष्टारं पुरुषोत्तमम् ।
महाभागं महादेवमनन्तं नीलमव्ययम् ।
पद्मनाभं हृषीकेश लोकानामादिसंभवम् ॥

[(L 1) Ñ1 यद्देता (for जाने त्वा) V3 B3 D6 T1 G1 3–5 -लोकानां (for भूताना). V1 2 कर्तार (for स्रष्टारं) — (L 2) K3 महादेव महाभागम्, T2 G1, 3. 4 नारायण महाभागम् (for ^{a}) T1 2 G1 3–5 गुणम् (for नीलम्) Dn अक्षयम् (for अव्य°) — (L 3) D3 देवानाम् (for लोकानाम्)]
T2 G1 3–5 cont M1–3 ins 99^{ab}

1444* देवदेव जगन्नाथ विष्णो जिष्णो जगत्पते ।
[T2 G1 4 5 देवदेव जगन्नाथ (for ^{a})]

— Ś1 om 99^{cd} — ^{c}) K4 B1 [अ]र्हसि, V1 हि मे (for [अ]र्हसे) M1 3 गन्तुं (for हन्तुं) T1 2 G1 3–5 M त्वं (for वै) — After 99, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins.

1445* प्रयच्छ ह्यभयं बाणे जीवपुत्रीत्वमेव च ॥
मया दत्तवरो ह्येष भूयश्च परिरक्ष्यते ।
न मे मिथ्या समुद्योगं कर्तुमर्हसि माधव ॥
एवमुक्ते तु वचने कृष्ण परपुरंजय ।
क्रुद्ध प्रभाषते वाक्यं शृणु सत्यं तु भामिनि ॥ [5]
बाणो बाहुसहस्रेण नर्दते दर्पमाश्रित ।
एतेषां छेदनं ह्यद्य कर्तव्यं नात्र संशय ॥
द्विबाहुना च बाणेन जीवपुत्री भविष्यसि ।
संत्यज्य चासुर दर्पं न च मां संश्रयिष्यति ॥
एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा । [10]
प्रोवाच देवी बाणोऽयं देवदेवो भवेदिति ॥
अथ तां कार्त्तिकेयस्य मातरं सोऽभिभाष्य वै ।

[(L 1) K1 2 D4 प्रयच्छाद्य, Ñ2 V1 Dn Ds T1 °च्छस्व ; D6 °च्छतु (for °च्छ हि) G5 प्रयच्छस्वाभय बाण (for ^{a}) D3 T1 G5 -पुत्रत्वम् (for -पुत्रीत्वम्) K3 Dn मे (for च). D2 जीवपुत्री भवामि वै (for ^{b}). — (L 2) D3 ऽस्त्येष (for ह्येष) V3 D6 मया च (for भूयश्च) K3 भूयो रक्ष्यो ह्यतस्त्वया (for ^{b}). — (L 4) V3 B3 Ds D6 G5 देव्या (for कृष्ण) V1 -रिपुजय (for -पुरं°) — After line 4, T1 G4 5 ins 1446* — (L 5) V3 B3 Ds D6 कृष्ण (for क्रुद्ध) Ñ2 स (for प्र) D3 क्रुद्ध प्रोवाच वाक्य च (for ^{a}) V3 D6 वाक्यं (for सत्यं) — (L 6) D6 वर्धते (for नर्दते) K2 D1 4 बलम्, Ñ2 गर्वम्, V2 बाहुम् (for दर्पम्) V1 आस्थित (for आश्रित) K1 नर्दते बलमास्थित , B1 °ते दर्पमोहित (for ^{b}) — (L 7) K2 D4 चाद्य , D1 चाथ , T1 G5 मेऽद्य (for त्वद्य) — (L 8) T1 G5 बाणोऽय (for बाणेन) T1 G5 जीवपुत्रो भविष्यति (for ^{b}) — T1 G5 om (hapl) line 9. — (L. 9) K3 ससृत्य, T4 आश्रित्य (for सत्यज्य) Ñ2 3 V B Ds D6 आसुर दर्पमाश्रित्य, D3 स तथा चासुरो दर्प (for ^{a}) K1 चैन , K2 D4 चेम , K4 Dn D3 5 च वै , D1 चैव (for च मां) — D3 om lines 10–11 — (L. 11) V3 D6 T4 देवदेव ; Ds2 D5 देवदत्तो ; T1 G5 °जीवी (for °देवो). K1 Dn D2 भविष्यति , B1 भवत्विति (for भवेदिति). — (L 12) V1, 3

नार्हसे देव हन्तुं वै बाणमप्रतिमं रणे ॥ ९९
ततः क्रुद्धो महाबाहुः कृष्णः प्रहरतां वरः ।
प्रोवाच बाणं समरे भ्रामयंश्चक्रमुत्तमम् ॥ १००
युध्यतां युध्यतां संख्ये भवतां कोटवी स्थिता ।
अशक्तानामिव रणे धिग्बाण तव पौरुषम् ॥ १०१
एवमुक्त्वा ततः कृष्णस्तच्चक्रं परमास्त्रवित् ।
निमीलिताक्षो व्यसृजद्बाणं प्रति महाबलः ॥ १०२
अलातचक्रवत्तूर्णं भ्रममाणं रणाजिरे ।
विष्णोरस्त्रं सुनाभं वै शैघ्र्ययोगान्न दृश्यते ॥ १०३
तस्य बाहुसहस्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः ।
बाणस्य च्छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्धनि ॥ १०४
शरीरेण प्रस्रवता रुधिरौघपरिप्लुतः ।

D2 ऽभिवाद्य वै, D3 °तुष्टुवे (for °भाष्य वै).]

While T2 G1. 3. 4 M ins after 99 T1 G5 after line 4 of 1145*.

1146* धिग्धिगित्यब्रवीत्तां तु दुष्टे ध्वंसेति केशव ।
[T1 G4. 5 ध्वस (for दुष्टे)]

100 K V1 D (except D4 6) T4 om 100^{ab} — ^{b}) B1 D4 G1 M4 प्रवदतां (for प्रहरतां). — ^{c}) V2 प्रोवाच वदतां बाणं — ^{d}) K Ñ1 2 V B D वदतां (V2 समरे) प्रवर. प्रभु., T4 कृष्ण सर्वेश्वर प्रभु.— For 100, Ś1 subst..

1447* तत· प्रोवाच वचनं बाणं कसारिसूदनः ।

101 ^{a}) K4 युध्यस्व (for the first °तां). Ś1 त्राणं (for संख्ये) — ^{b}) Ñ2 V1 2 B2 कोटरी (for °वी). D6 तथा (for स्थिता) — ^{c}) Ñ1 यथा त्राणं, T2 G1 3. 4 इह रणे (for इव रणे) — ^{d}) K1. 2 D4 बलं (for बाण) K4 धिग्बाण पौरुषं तव.

102 ^{b}) N (except Ś1) T1. 2 4 G1. 3–5 M तच्चक्रं पर(D3 चाय)मात्मवान् (B1 °मर्थवान्, T1. 4 G5 °मद्भुतम्) — ^{c}) Ś1 ऽपसृजद् (for व्यसृ°). — ^{d}) K1 महारथः, K3 °बलम्; Ñ1 V3 B3 D6 रणे स्थित ; V1 महासुरः (sic); T1 2 G1. 3–5 M जनार्दनः (for महाबलः) Ś1 चक्रमप्रतिमं रणे. — After 102, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 ins :

1448* क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थाणुजङ्गमाः ।
क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ॥
तमप्रतिमकर्माणं समानं सूर्यवर्चसा ।
चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो गदाधरः ॥
स मुष्णन्दानवं तेज समरे स्वेन तेजसा । [5]
चिच्छेद बाहूंश्चक्रेण श्रीधरः परमौजसा ॥

[(L. 2) K4 तृप्तिमायान्ति वै रणे (for ^{b}). — D3 om. line 3 D1 5 om (hapl) lines 4–5 — (L. 4) Ñ2 क्रोध- (for कोप) — D2 transp lines 5 and 6. — (L 5) K2 D4 तन्मुष्टा, G5 अमुष्णन् (for स मु°). D2 समारब्धेन तेजसा (for ^{b}). — (L. 6) B3 राजश् (for बाहूश्).]

103 ^{a}) Ñ1 अलातवच्चक्रवर्णं (sic). — ^{b}) Bom Poona eds. G (ed) भ्राम्यमाणं (for भ्रम°) K1 3. 4 Ñ2 V1 Dn Ds D1 5 भ्राम्यच्चक्रं तदाभवत; K2 D4 संपश्यंस्किं तदाभवत्; Ñ1 V2 B1, 2 D2. 3 भ्रामच्च(B1 °म्य च)क्रं तदाभवत्. — After 103^{ab}, Dn Ds ins..

1449* क्षिप्तं तु वासुदेवेन बाणस्य रणमूर्धनि ।

Ds cont Ñ2 V2. 3 B Ds ins after 103^{ab}:

1450* बाणस्य रथमार्गे च द्वितीय इव भास्करः ।
[Ñ2 मार्गे वै, B1 Ds -मार्गेण (for -मार्गे च)]

— After 103^{ab}, T2 ins 1452* and om 103^{c}–105^{b}. Ś1 reads 103^{cd} twice — ^{c}) M1 2 विष्णुनास्त्रं (M2 °स्तं); M3 4 विष्णुना तत् (for विष्णोरस्त्रं) Ś1 (first time) विष्णुनाभ सुनाभं तत्, Ś1 (second time) K Ñ1 2 V2 3 B D T4 विष्णुचक्रं भ्रमत्याशु, Ñ3 V1 भ्रमतो विष्णुचक्रस्य. — ^{d}) G1 3. 4 M व्यदृश्यत (for न दृश्यते) Ś1 (first time) शीघ्ररूपभयावहम्; (second time) शीघ्रत्वान्न प्रदृश्यते, K Ñ1. 2 V B D T4 शैघ्र्याद्रूपं न दृश्यते

104 T2 om 104 (cf v l 103). — ^{c}) Ś1 कदनं कृतवान्कृष्णश् — ^{d}) Ś1 चक्रेण (for तच्चक्रं). T1 G1. 3–5 M तच्चक्रं वैष्ण(G5 कैश)वं रणे. — After 104, N (except Ś1 Ñ1) T1. 4 G5 ins..

1451* कृत्वा द्विबाहुं तं बाणं छिन्नशाखमिव द्रुमम् ।
पुनः कराग्रं कृष्णस्य चक्रं प्राप्तं सुदर्शनम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
कृतकृते तु संप्राप्ते चक्रे दैत्ये निपातिते ॥

[(L 1) T4 च कृन्तनं (for द्विबाहुं तं). B1 D2. 3 द्रुमं यथा (for इव द्रुमम्). K3. 4 D5 द्रुमं बाहुमयं यथा; T1. 4 G5 द्रुमं वज्रहत यथा (for ^{b}). — (L 2) Ñ2 V B3 D5 D6 कराग्रे (for °ग्रं). V3 B3 D6 प्राप्तं चक्र (by transp.). — Some Mss. om the ref — (L 3) Ñ2 V B Dn1 Ds2 D1–3. 5 6 T4 निपातने (for °तिते)]

— After the above, D1 ins. an addl colophon mentioning Khila, adhy name कृष्णबाणासुरयुद्धे द्विबाहुकरणम् and adhy no 74

105 T2 om 105^{ab} (cf. v l 103) G1 om. 105. — ^{a}) T1 G3–5 शरीरतः (for °रेण) Ś1 शरीरमभवत्तस्य, K Ñ2 V1. 2 B1. 2 D (except D6) प्रस्रवता (K2 D1 4 °स्राविणा) शरीरेण; Bom. Poona eds. G(ed.) स्रवता तेन कायेन. — ^{b}) K

अभवत्पर्वताकारश्छिन्नबाहुर्महासुरः ॥ १०५
चक्रं भूयः क्षेप्तुकामं बाणनाशार्थमच्युतम् ।
तमुपेत्य महादेवः कुमारसहितोऽब्रवीत् ॥ १०६
कृष्ण कृष्ण महादेव जाने त्वां पुरुषोत्तमम् ।
मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनम् ॥ १०७
लोकानां त्वं गतिर्देव त्वत्प्रसूतमिदं जगत् ।
अजेयस्त्वं त्रिभिर्लोकैः सदेवासुरमानुषैः ॥ १०८
तस्मात्संहर दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतम् ।

C 10837
B 2. 126 137
P 2. 126. 137

Ñ2 B1 2 D (except D6) T4 शोणितौघ-, T1 G3 5 रुधिरेण (for °रौघ-) Ś1 -परिप्लुतम् (for °त) G4 रुधिरेण परिक्षत·· — c) V3 B3 D6 सोऽभवत् (for अभवत्) G4 अभवत्स-र्विताकारश् — d) Ñ2 V3 D6 महाबल (for °सुर) — T1 G3–5 M ins after 105. T2 after 103ab G1 after 104

1452* छिन्नशृङ्गो यथा वृक्षश्छिन्नपक्षो यथा खग· ॥
छित्त्वा बाहुसहस्रं तु बाणस्य च सुदर्शनम् ।
जगाम देवदेवस्य पार्श्वं रिपुनिघातिन ॥
प्रोवाच वदतां श्रेष्ठं चक्रो मेद समाकुल· ।
आज्ञापय जगन्नाथ शिरश्छेत्तु दुरात्मन ॥ [5]
तत· कृष्णो हृषीकेशस्तदादत्ते सुदर्शनम् ।

[G1 om line 1 G3 om (hapl) line 3-6 — (L 3) G4 पार्श्वं जगाम देवस्य (for a) — (L 4) T1 श्रेष्ठश् (for श्रेष्ठ) T2 G1 4 5 चक्र मेद समाकुलम् (for b) — T1 G5 read line 6 after 106ab — (L 6) T1 G5 तत कृष्ण (for हृषीकेश) T1 G5 तदादाय, M समादाय (for तदादत्ते)] T1 G5 cont K Ñ1 2 V B D T4 ins after 105

1453* असृङ्मत्तश्च विविधान्नादान्मुञ्चन्यथा घन ॥
तस्य नादेन महता केशवो रिपुसूदन· ।

[(L 1) D3 अमृन्मिश्चश्च, T4 भुवि मत्तश् (for असृङ्मत्तश्) T1 G5 असकृद्विविधान्नादान् (for a). T1 G5 मुञ्चस्तत्र (for (for नादान्मुञ्चन्) Bom Poona eds G(ed) घनो यथा (by transp) — (L. 2) V2 मधु, V3 विश्व- (for रिपु-).]

While M cont. after 1452* ·

1454* व्याविध्य सहसा कृष्ण शिरश्छेत्तुं समारभत् ।

106 a) T1.2 G1 3–5 M1–3 क्षेप्तुकामं पुनश्चक्रं — N T4 M4 subst. for 106ab T1 G5 cont after 1453*

1455* चक्रं भूयः क्षेप्तुकामो बाणनाशार्थमच्युत ।

[M4 पुन (for भूय) K3 T1 G5 M4 उद्यत (for अच्युत).]

— After 106ab, T1 G5 read line 6 of 1452* M1 om 106cd. T1.2 M4 read 106cd twice — c) Ś1 समुपेत्य, K1 2 D4 तमुद्यन्तं; V1 B1 D5 तमुत्पत्य (for °पेत्य). K3 T1 (first time) G5 महाबाहु (for °देव). T2 G3 4 M2–4 उमापतिर्भूतपति, G1 उमापतिं भूतपतिं — After 106, T1 G1. 4. 5 M2–4 ins..

1456* सहोमया हरो देवो ज्वरेण च समन्वितः ॥

107 Before 106, some Mss ins महेश्वर., some महादेवः, some महेश', some ईश्वर, some देव., some उमापति — After 107ab, K2 ins

1457* न ह्येनं वधकामस्त्व यदिच्छेत्पार्वतीहितम् ॥
कृष्ण उवाच ।
हिरण्यकशिपो पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुता ।
ह्राद प्रह्राद सह्राद. अनुह्रादश्चतुर्थक· ॥
प्रह्रादाय वरो दत्तश्चैषां मध्ये वरार्थिने ।
अवध्यस्तव वंशोऽस्तु दैत्यौघै सततं मया ॥ [5]
इति प्रतिश्रुत पूर्वमपराधपराय च ।

— K2 om. 107c–110d — d) Ñ1 B1 D5 वासुदेवं (for देव°) T1 2 G1 3–5 जनार्दनम् (for सनातनम्) — After 107, T1 G1 3–5 M ins

1458* आदिदेवमज विष्णुं सुराध्यक्षं पुरातनम् ।

108 K2 om 108 (cf v. l 107). T2 om. 108. T1 G3 M1–3 read 108ab twice — a) T1 (both times) G3 (first time) 4 5 M1 (first time) 2 (both times) 3 (first time). 4 देवानां (for लोकाना) D3 प्रभुर् (for गतिर्) — b) V3 D5 D2 6 त्वत्त. सूतम् (for त्वत्प्रसूतम्) — d) Ś1 -मानवै, T1 G3–5 M पन्नगै. (for -मानुषै) K1. 2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 2 D (except D6) T4 ससुरासुरपन्नगैः — After 108, Ś1 ins

1459* तव प्रसादजो ब्रह्मा तथाहं क्रोधसंभव ।

While T1 G1 3–5 M ins after 108 T2 after 107 .

1460* वन्देऽहं त्वां जगन्नाथं जगतामीश्वरं हरिम् ॥
नमामि निर्गुणं विष्णो त्वामाद्यमखिलं रणे ।
निष्कलं त्वा हरे देव नमामि पुरुषोत्तमम् ॥
त्रयीमूर्ते पुराणात्मन्नमामि त्वा जनार्दनम् ।
अजेयोऽसि सदा विष्णो याचे त्वा नित्यमव्ययम् ॥ [5]

[T2 om lines 1-4 — (L 1) G1. 3 जगद्वन्द्य (for °न्नाथ) — (L 2) M4 सकलं (for अखिल). G1 हरे (for रणे) M1. 3 त्वामद्य सकल हरे (for b). — (L 5) T1 सत्यम् (for नित्यम्) M अच्युतम् (for अव्ययम्)]

109 K2 om. 109 (cf v l 107). M1 om. 109ab. — a) T1 2 G1. 3–5 M2–4 विष्णो संहर देवेश· — b) B1 D5 सुदर्शनम् (for समुद्यतम्). T2 G1. 4 5 M2–3 त्वमिदं चक्रमुद्यतम्. — d) Ś1 -भयावहम् (for -भयंकरम्). — After 109, Ś1 ins. .

अनिवार्यमसंहार्यं रणे शत्रुभयंकरम् ॥ १०९
बाणस्यास्याभयं दत्तं मया केशिनिषूदन ।
तन्मे न स्यान्मृषा वाक्यमतस्त्वां क्षमयाम्यहम् ॥११०
भगवानुवाच ।
जीवतां देव बाणोऽयमेतच्चक्रं निवर्तितम् ।
मान्यस्त्वं देव देवानामसुराणां च सर्वशः ॥ १११
नमस्तेऽस्तु गमिष्यामि यत्कार्यं तन्महेश्वर ।
न तावत्क्रियते तस्मान्मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ११२
एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्तूर्णं गरुत्मता ।
जगाम तत्र यत्रास्ते प्राद्युम्निः सायकैश्चितः ॥ ११३
गते कृष्णे ततो नन्दी बाणमाह शुभं वचः ।
बाण बाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तव भविष्यति ॥ ११४

1461* ये त्वा देव प्रपद्यन्ते न ते सुव्यक्तिमानवाः ।
भये महति मग्नानां त्राता नित्यं जनार्दनः ॥
ये चाप्यस्मत्कृतं स्तोत्रमभिधास्यन्ति भक्तितः ।
ते सर्वभयनिर्मुक्ता भविष्यन्ति निरामया ॥
नाथस्त्वं सर्वलोकानां विशेषेण मम प्रभो । [5]
क्षम्यतां देव बाणस्य मत्कृते पुरुषोत्तम ॥

110 K2 om 110 (cf v l 107). T4 om. 110^{a}–112^{b} — ^{a}) D3 बालस्य (for बाणस्य). — ^{b}) Ś1 मधु-; T1 G5 शत्रु- (for केशि-) — ^{c}) T2 G1 3 M4 वृथा (for मृषा) — ^{d}) M3 तस्मात् (for अतस्) K1 Ñ2 V1 B1 Dn2 D1 क्षामयामि (for क्ष°) Ś1 अतो विज्ञापयाम्यहम्, T2 G1 3–5 तस्मात्त्वां (G5 अतस्त्वा) शरणं भजे — After 110, K1 Ds1 ins

1462* न ह्येनं वधकामस्य यदीच्छेत्पार्वतीहितम् ।

[Cf line 1 of 1457*. Ds1 -कामरत्व (for °स्य). Ds1 यद् (for यदि).]

While T1 2 G1 3–5 M ins after 110 .

1463* क्षन्तव्यं भवता भूयो यत्कृतं भक्तवत्सल ।

111 T4 om 111 (cf v l 110). K1 3 4 Ñ V B D (except D4) कृष्ण, K2 om (for भगवान्) — ^{a}) Ś1 रुद्र जीवतु बाणोऽयं — ^{b}) Ś1 मया (for एतच्). K1 D6 निवर्तताम् (for °र्तितम्) — ^{c}) Ś1 सर्व- (for देव) D1 देवेशम् (for देवानाम्) — ^{d}) T1 2 G1 3–5 M नित्यशः (for सर्वशः) Ś1 मम चैव हि सर्वदा — After 111, T1 2 G1 3–5 M ins

1464* अन्यथा छेदनं कुर्यां बाणस्यास्य दुरात्मन. ।
यस्मान्मान्यः सदा देव तस्माज्जीवतु बाणक ॥
[(L. 1) T1 M1 3 कार्यं (for कुर्यां)]

112 T4 om 112^{ab} (cf v l 110) — ^{a}) T1. 2 G1 3–5 M स्वस्ति (for नमस्) Ñ1 B3 D6 गमिष्येऽहं (for °ष्यामि) — ^{c}) K1 D2 तत् (for न). T2 G1 3–5 वृथा (for तावत्) — After 112, Cal ed. ins an addl colophon mentioning adhy. name बाणयुद्धे बाणभुजच्छेदः, and adhy. no. 186.

113 Before 113, D3 ins. वैशंपायनः. — ^{a}) T2 G1. 3 महाबाहु (for °देवं) — ^{b}) Bom Poona eds G(ed) महामनाः (for गरुत्मता) — ^{d}) T2 G1 3 4 M पन्नगैश् (for सायकैश्) Ś1 चितैः, K1 4 वृत (for °चितः) Ñ1 V3 B1. 3 Ds D6 प्राद्युम्निं संयत शरैः — After 113, T1 2 4 G1 3–5 M ins an addl colophon [*Adhy name* T1 2 G1 3 बाणनिग्रहे महेश्व(T2 G1 ईश्व)रकृतकृष्णस्तवः, M4 बाणबाहुच्छेदनम् — *Adhy no* T1 G3 262, T4 232, G1 5 264, G4 266, M1–3 226, M4 225]

114 Before 114, T1 G1 3 5 M4 ins वैशंपायनः — ^{a}) Ś1 पुनर् (for ततो) — ^{b}) Bom Poona eds G(ed) वचः शुभम् (by transp) — After 114^{ab}, K3 4 Ñ2 V2 3 B Dn Ds D2 3 5 6 ins

1465* गच्छ बाण क्षतेनैव देवदेवस्य चाग्रत. ॥
तच्छ्रुत्वा नन्दिवाक्यं तु बाणोऽगच्छत शीघ्रगः ।

[(L 1) K3 Dn1 D2 प्रनृत्यस्व, K4 प्रणमस्व; Dn2 D5 प्रसन्नस्य, D6 क्षणेनैव (for क्षते°) — D2 3 om. line 2. — (L. 2) Dn गच्छति (for ऽगच्छत) K4 बाणो गमनलालसः (for ^{b})]

K3 4 Ñ2 V2. 3 B Dn Ds D2 3. 5 6 cont . K1. 2 Ñ3 V1 D1 4 T1 4 G5 ins after 114^{ab}

1466* छिन्नबाहुं ततो बाणं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान् ।
अपवाह्य रथेनैव यतो देवस्ततो ययौ ॥
ततो नन्दी पुनर्बाणं प्रागुवाचोत्तरं वच. ।

[(L 1) D5 बाण (for नन्दी) — (L 2) B2 [ए]नं; T1 G5 [आ]शु (for [ए]व) — (L 3) V1 वाक्य (for बाण). K1 D1 4 प्राप्योवाच, V3 B3 D6 प्रोक्तवान्, B1 G5 दृष्ट्वोवाच (for प्रागु°) K2 प्राप्योवाचोत्तर पुन (for ^{b})]

— ^{c}) K4 प्रणमस्व (for प्रनृत्यस्व) — ^{d}) D1 ते च (for तव) — For 114^{cd}, Ś1 subst

1467* कृतबाण महादेव्य तत श्रेयस्त्वमाप्स्यसि ।

Ñ2 B Dn Ds D6 T1 G3 ins after 114 V2 cont. after 1466*

1468* एष देवो महादेव. प्रसादसुमुखस्तव ।

115 ^{b}) K2–4 D1 प्रणोदितः (for प्रचोदितः). — ^{d}) K1. 2. 4 D4 T2 G1. 3 च; M सः (for वै). — For 115,

शोणितौघप्लुतैर्गात्रैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः ।
जीवितार्थी ततो बाणः प्रमुखे शंकरस्य वै ॥ ११५
प्रानृत्यत भये जाते दानवः स विचेतनः ।
अवस्थां कृपणां प्राप्तो भयविक्लवलोचनः ॥ ११६
महेश्वर उवाच ।
वरं वृणीष्व बाण त्वं यत्ते मनसि वर्तते ।
प्रसादसुमुखोऽहं ते वरकालोऽयमागतः ॥ ११७
बाण उवाच ।
अजरश्चामरश्चैव भवेयं सततं विभो ।
एष मे प्रथमो देव वरोऽस्तु यदि मन्यसे ॥ ११८
महेश्वर उवाच ।
तुल्योऽसि दैवतैर्बाण न मृत्युस्तव विद्यते । C 10852 B 2 126 151 P 2 126.151

Ś1 subst

1469* एतच्छ्रुत्वा वचो नन्द्रे शोणिताङ्ग. स दानवः ।
प्रवृत्तो जीवितार्थाय शंकरं प्रमुखे स्थित ॥

116 Ś1 om 116[ab] —[a]) T2 G1 3 M अनृत्यत (for प्रा°) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1-4 6 T1 4 G5 अ(V3 B3 Ds D6 प्रा)नृत्यद्भयसंविग्नो, D5 ननर्त भयसविग्नो; G4 damaged —[b]) D3 स्थ (for स) — After 116[ab], D6 T1 2 G1 3-5 M ins

1470* जय देव जगन्नाथ जयाजेय हराव्यय ।
जय भक्तिप्रिय सदा जय भूतगणार्चित ॥
जय भस्मप्रदिग्धाङ्ग जय नम्रविदां सुख ।
उमापते विश्वपते जयाजेयाव्यय प्रभो ॥
एवमादि तदा बाणो विलपन्भवतुष्टये । [5]

[Before line 1, G4 ins बाण — (L 1) T2 G1 जयाजय (for °जेय) — (L 2) D6 T2 G1 भक्त- (for भक्ति-) — (L. 3) T2 G1 ब्रह्मविदा (for नम्र°) M1-3 जय नागविभूषण (for [b]) — (L 4) T2 G1 4 5 M4 जयाजय (for °जेय) — (L 5) हर- (for भव) D6 विलपन्बहुशस्तदा (for [b])] — K3.4 Dn D1-3 5 om 116[cd] D6 M2 read 116[cd] twice —[c]) K1 2 D4 कारुण्यवशमापन्नो, Ñ1 करुणावशमापन्नो, D6 (first time) T2 G1 3 M1 2 (first time) 3 4 छि(T2 G1 भि)न्नशिष्टैस्तदा बाणो, T1 G4 5 दीनावस्थामवापन्नो; M2 (second time) करुणामवस्थामापन्नो (hypermetric) —[d]) M2 (second time) -मानसः (for -लोचन). D6 (first time) T1 2 G1 3-5 M1 2 (first time) 3 4 बाहुभिर्लैब्धवेद(T1 G3 °चेत)न. — After 116, K1.2 D4 ins

1471* तत प्रनृत्त बाणं च चक्रमप्रतिमं रणे ।
बाण द्विबाहुं कृत्वा तु स्वामेव प्रकृतिं गतम् ॥

K1 2 D4 cont K3 4 Dn D1-3 5 ins. after 116[ab] Ñ2.3 V B Ds D6 T1 4 G3 5 after 116

1472* तं दृष्ट्वा च प्रनृत्यन्तं भयोद्विग्नं पुन पुन ।
नन्दिवाक्यप्रजवितं भक्तानुग्रहकृद्भव ।
करुणावशमापन्नो महादेवोऽब्रवीद्वचः ॥

[G3 om. line 2-3. — (L. 2) T1 -वाक्यात् (for वाक्य-). K1 2 D1 -प्रजपित, K3 D4 °विन (for °वित) G5 नन्दिवाक्यात्प्रनृत्यन्त (for [a]) T1 G5 भक्तानुग्रहवान्पुन (for [b]) — After line 2, T1 G5 ins 1474* — (L 3) Dn2 करुणावशं समापन्नो (hypermetric) (for [a])]

While T1 2 G1.3-5 M1 3 4 ins after 116 M2 after the first occurrence of 116[cd]

1473* प्रानृत्यद्बहुशो राजन्यथा प्रीतो भवेद्भव. ।

T2 G1 3 4 M cont T1 G5 ins after line 2 of 1472*

1474* तत प्रीतोऽभवद्राजन्बाणस्यास्य स लीलया ।

117 K3 om 117 Some Mss महादेव, some हर, some ईश्वर (for महेश्वर) —[a]) K1 2 Ñ2 V1 B1 2 Dn Ds D1-4 T1 4 G4 5 भद्रं ते (for बाण त्व) D5 वरं वरय कल्याण —[b]) D5 बाणकर्तनभूषण (sic), Bom Poona eds G(ed) मनसा यदभीप्ससि — G1 reads 117[c]-119[b] twice —[c]) V2 D3 -प्रमुखो, D2 -सं° (for -सु°) Ś1 तेऽहं (by transp), T2 G1 (both times) 3 4 M ऽहं वै —[d]) Ñ1 प्राप्त , V3 B3 D5 प्रेरणः, D6 प्रश्न-, T2 G1 (both times) 3 4 M प्रेम- (for वर-) — For 117, K4 subst

1475* यत्प्रार्थ्यसे वरं बाण चिराय मनसेप्सितम् ।
तत्तेऽह त्वां प्रदास्यामि त्रिदशैरपि दुर्लभम् ॥

K4 cont :

1476* रुद्रवाक्यं ततः श्रुत्वा बाणो मनसि हर्षितः ।
वरान्मनसि संधार्य प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥

118 For the repetition in G1, cf v 1 117. —[a]) K3 D4 T1 G5 अजेयश्च (for अजरश्च) —[b]) G3 अजेयं (for भवेयं) Ds G5 प्रभो (for विभो)

119 For the repetition in G1, cf v. 1 116 B3 om 119-120 Some Mss देव; some देवदेव, some हर, some ईश्वर (for महेश्वर) —[a]) T1 G5 देवतुल्योऽसि मे बाण —[b]) G1 (both times) वर्तते (for विद्यते). — Ñ2 repeats 119[cd] after 121 —[c]) K Ñ2 (first time) V B D (except D6) T1 4 अथापरं; G5 तथा वरं (for अन्यं वरं). Ś1 Ñ1.2 (second time) D6 त्वं (for [अ]च). T2

151 अन्यं वरं वृणीष्वाद्य अनुग्राह्योऽसि मे सदा ॥ ११९
151

बाण उवाच ।

यथाहं शोणितादिग्धो भृशार्तो व्रणपीडितः ।
भक्तानां नृत्यतामेवं पुत्रजन्म भवेद्भव ॥ १२०

महेश्वर उवाच ।

निराहाराः क्षमायुक्ताः सत्यार्जवपरायणाः ।
मद्भक्ता ये हि नृत्यन्ति तेषामेवं भविष्यति ॥ १२१

बाण उवाच ।

चक्रपाटनजा घोरा रुजा तीव्रा हि या मम ।
वरेण सा तृतीयेन शान्तिं गच्छतु मे भव ॥ १२२

महेश्वर उवाच ।

एवं भवतु भद्रं ते न रुजा प्रभविष्यति ।
अक्षतं तव गात्रं च स्वस्थावस्थं भविष्यति ॥ १२३
चतुर्थं ते वरं दद्मि वृणीष्वासुर काङ्क्षितम् ।
न तेऽहं विमुखस्तात प्रसादसुमुखो ह्यहम् ॥ १२४

बाण उवाच ।

प्रमाथगणवंशस्य प्रथमः स्यामहं विभो ।
महाकाल इति ख्यातः ख्यातिं गच्छेयमीश्वर ॥१२५

G1 3 4 M वरमन्यं वृणीष्व त्वं — ^{d}) Ñ2 (second time) यत्ते मनसि वर्तते (=117^{b}).

120 B3 om 120 (cf v l 119) G4 repeats 120 after 121 — ^{a}) K Ñ1 V1 2 B1 2 D (except D6) T2 4 M4 यथाहं शोणितैर्दिग्धो ; G4 (second time) °हं शोणितदिग्धाङ्गो (hypermetric). — ^{c}) T4 दृश्यताम् (for नृत्यताम्). T1 2 G1 3, 4 (both times) 5 M भक्तानां नृत्यमानानां — ^{d}) K1 पुत्रत्वं मे, D1 पुनर्जन्म (for पुत्रजन्म) T1 G5 तदा; T2 G1, 3 4 (both times) तव (for भव)

121 Some Mss ins भगवान्, some ईश्वर, some हर; some देव, some महादेव (for महेश्वर). — ^{a}) K Ñ2 3 V1, 2 B1 2 D (except D6) T1 4 G5 क्षमावन्त (for °युक्ताः). — ^{b}) K Ñ2 V1 B2 D (except D6) T2, 4 -समाहिता, V2 -समन्विताः (for -परायणा) — ^{c}) Ś1 Ñ1 V3 B3 D6 नृत्येरंस् (for नृत्यन्ति). — After 121, Ñ2 repeats 119^{cd} and G3 repeats 120. K V B D T1, 4 G5 ins after 121 Ñ2 after the repetition of 119^{cd}

1477* तृतीयं त्वमथो बाण वरं वर मनोगतम् ।
तद्विधास्यामि ते पुत्र सफलोऽस्तु भवानिह ॥

[Before line 1, some Mss ins. भगवान्, some भव; some हर — (L. 1) T1 च वर (for त्वमथो) K1, 4 D1 3 वृणु (for वर). K1 D2 मनोनुगम्, K2 °गमम् (for °गतम्) Ñ2 V1 3 B Ds D6 वरं वरय हृद्गतम् (for ^{b}). — (L. 2) Ñ2 B2 सफलं यत्त्वयेप्सितम् (for ^{b})]

122 G4 om. (hapl) 122–123 Ś1 om (hapl.) 122. — ^{a}) K1 3, 4 Ñ1, 2 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–3 5 T1 2, 4 G1 3 M4 -ताडनजा, K2 D4 -तापभवा (for -पाटनजा) — ^{b}) B3 D6 रुजस् (for रुजा). K1, 3, 4 Ñ2 V1, 2 B1, 2 Ds D1–5 T2, 4 रुजा तीव्रा (K1, 4 Ds D1 °त्यर्थं) या हि मेऽनघ ; K2 Dn व्यथा (K2 पीडा) तीव्रा हि मेऽनघ, V3 रुजस्ते सुरसत्तम — ^{c}) K Ñ2 V1 2 B1 2 Dn Ds D2–5 T2, 4 G1, 5 M4 [अ]सौ, V3 B3 D6 तास् (for सा) — ^{d}) K1 4 वचः (for भव) — After 122, Ds T1 G5 ins. 1478*.

123 G4 om. 123 (cf v l 122) T1 om 123^{ab}. — ^{b}) K4 रुक्ते (for रुजा) — ^{c}) K1 सुक्षतं, K2 D4 सुकृतं, D1 सुरूप (for अक्षतं) — For 123, Ś1 Ñ2 V3 B3 T4 subst Ds T1 G5 ins after 122

1478* चक्रपाटनजा घोरा रुजा ते सुरसत्तम ।
न भविष्यति गात्रेषु बलवांश्च भविष्यसि ॥

[(L 1) Ñ2 V3 B3 Ds रुजस् (for रुजा). — (L. 2) V3 B3 Ds1 भविष्यन्ति (for °ष्यति).]

124 ^{b}) Ś1 गृह्णीष्व (for वृणीष्व) K3 Ñ2 B1, 2 Dn Ds D2, 3, 5 T4 यदि, K4 यच्च (for [अ]सुर). K1, 2 D4 शृणुष्व यदि काङ्क्षितम्, V1 2 वृणीष्व यदि काङ्क्षसि. — ^{c}) T4 त्वद्य (for तात) — ^{d}) Ś1 तथा (for ह्यहम्).

125 ^{b}) V2 Ds T1 G3 M प्रभो (for विभो). — ^{c}) K Ñ2 V B Dn D1–6 T1 4 ख्यातिं; Ds ख्यातं; T2 G1, 3–5 M ह्येवं (for ख्यातः) Ś1 महाकालेति चाप्येवं — ^{d}) Ś1 B1 श्रीमान् (for ख्यातिं) Ś1 ख्यातिः स्यान्मे महेश्वर; K Ñ2 V B2, 3 D T1 2 4 G5 गच्छेय शाश्वतीः समाः. — After 125, N (except Ś1 Ñ1) T1 4 G5 M4 ins.

1479* वैशंपायन उवाच ।
एवं भविष्यतीत्याह देवो बाणं महाद्युतिः ।
दिव्यरूपोऽक्षतो गात्रैर्नीरुजस्त्वं ममाश्रयात् ॥
ममातिसर्गाद्बाण त्वं भव चैवाकुतोभयः ॥

[T1, 4 G5 om. the ref. M4 om. line 1–2. — (L. 1) Bom. Poona eds. G(ed.) बाण देवो महेश्वर' (for ^{b}). — (L. 2) K1, 3 V1 B2 D1 ऽक्षतगात्रो ; K2 Dn D3 °तैर्गात्रैर्; Ñ2 °ततनुर्; T1 °ते गात्रे (for °तो गात्रैर्). — T1 G5 om. line 3.

महेश्वर उवाच ।
भूयोऽपि ते वरं दद्मि प्रख्यातबलपौरुष ।
तं तं वृणीष्व भद्रं ते यदिच्छसि महासुर ॥ १२६
बाण उवाच ।
वैरूप्यमङ्गजं किंचिन्मा भून्मे देवसत्तम ।
द्विबाहुत्वेऽपि मे देहो न विरूपो भवेद्भव ॥ १२७
ततोऽब्रवीन्महादेवो बाणं स्थितमथान्तिके ।
एवं भविष्यते बाण यत्त्वया समुदाहृतम् ॥ १२८
एतावदुक्त्वा भगवांस्त्रिनेत्रो गणसंवृतः ।
पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ १२९ C 10866 B 2 126 164 P 2. 126. 164

इति श्रीहरिवंशे द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

— (L 3) V_3 ममाभि-, D_1 ममात्र (for °ति-)]

126 Some Mss om the ref. — ^{a}) K $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,2}$ $B_{1,2}$ D (except D_6) $T_{1,4}$ G_5 ते पञ्चमं (for ऽपि ते वरं). — ^{b}) K_3 $\tilde{N}_1$ V_2 D (except $D_{3,6}$) T_1 $G_{1,3-5}$ M -पौरुषम् (for °ष) $K_{1,2}$ D_4 प्रख्यातं बलपौरुषम्, T_4 सदातिबलपौरुषम्. — For 116^{ab}, $\acute{S}_1$ subst

1480* एवं भविष्यत्यवश्यं यं वरं त्वमिहेच्छसि ।

— ^{c}) B_3 D_6 G_3 M_{1-3} तत्त्वं, T_2 $G_{1,4}$ तं ते (for तं तं) K $\tilde{N}$ $V_{1,2}$ $B_{1,2}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{1,4}$ G_5 वरं व(K_3 T_4 एवं व-; G_5 पुनर्व)रय भद्र ते — ^{d}) $\tilde{N}_1$ महाश्रय· (for °सुर) $\acute{S}_1$ दाता ह्यस्मि तवेप्सितम्, K $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,2}$ $B_{1,2}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{1,4}$ G_5 यत्ते मनसि वर्तते, V_3 B_3 D_6 मत्तो यदभिकाङ्क्षितम्.

127 ^{a}) $\acute{S}_1$ अङ्गे यत्, G_4 अङ्गके (for °जं). K $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,2}$ $B_{1,2}$ D (except D_6) T_4 यन्मे (for किंचित्) — ^{b}) $\tilde{N}_1$ पश्यत· (for -सत्तम) $\acute{S}_1$ मा भून्मे त्वत्प्रसादजम्, K $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,2}$ $B_{1,2}$ D (except D_6) $T_{1,4}$ G_5 मा भूद्दे(K न मे दे)व तवाश्रयात्; Bom Poona eds G(ed) मा भूद्देव कदाचन — B_3 om. 127^{cd} — ^{c}) K $\tilde{N}$ $V_{1,2}$ $B_{1,2}$ D (except D_6) द्विबाहुश्चापि मे देहो; T_4 °रपि देहो मे — Dn_1 om 127^{d} — ^{d}) M_3 मम (for भव) — N (except $\tilde{N}_1$ Dn_1) $T_{1,4}$ Cal ed ins after 127, G_5 after 128^{ab}:

1481* हर उवाच ।
भविता सर्वमेतत्ते यथेच्छसि महासुर ।
भक्तस्त्वं मे न चादेयं भक्तानां विद्यते मम ॥

[(L 1) T_1 एवं (for एतत्) T_4 भविता सर्वदायं ते (for ^{a}). —(L 2) K_1 D_4 T_4 भवत्येव (K_1 °ष), K_2 D_1 T_1 G_5 भवत्वेव, $K_{3,4}$ भव त्व मे; D_2 सदा त्वेव, D_3 भव त्व च (for भक्तस्त्वं मे) $\tilde{N}_2$ $V_{1,2}$ Ds यत ; Cal. ed. ऽनघ (for मम).]

128 $\tilde{N}_2$ om. 128–129. $\acute{S}_1$ om. 128 T_4 om. 128^{ab}. Before 128, some Mss ins वैशंपायन उवाच T_2 $G_{1,3,4}$ M_4 read 128^{ab} twice M_{1-3} repeat 128^{ab} after 1482* — ^{a}) M_4 (both times) तम् (for ततो) K_1 महाबाहुर् (for °देवो) — ^{b}) $T_{1,2}$ $G_{1,4}$ (last three second time) $_5$ M (second time) बाणं भक्तिपरायणम्, T_2 G_1 M_4 (all first time) बाणं पतितमुत्तरे, $G_{3,4}$ (both firth time) बाणं पतितमन्तिक(G_4 मुत्तम)म् — T_2 $G_{1,3,4}$ M_4 ins after the repetition of 128^{ab} M_{1-3} after 128

1482* त्यज मूढां मतिं बाण मा मोहवशगो भव ।

While G_5 ins 1481* after 128^{ab}. — T_1 G_5 om. 128^{cd}. — ^{c}) V_3 B_3 Ds D_6 ते भविता, T_2 $G_{1,3,4}$ M भवतु ते (for भविष्यते) Bom Poona eds. G(ed) सर्वं (for बाण)

129 $\tilde{N}_2$ om 129 (cf v l 128). Before 129, G_5 ins वैशंपायन — ^{a}) B_1 इत्येवम् (for एतावद्) V_3 B_3 D_6 एतावद्भगवानुक्त्वा — ^{c}) V_3 D_3 -देवानां (for -भूतानां) — After 129, $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ M ins 1483*, T_2 $G_{1,4}$ repeating it after the ref. of 113 1

COLOPHON om in $\tilde{N}_2$ D_2. T_3 G_2 missing — *Mention of the Epic* Ds_2 T_2 — *Mention of Khila* V B Dn_2 $D_{1,3}$ T_2 — *Sub-parvan* · D_3 पारिजात — *Adhy name* $K_{1,2}$ D_4 बाणयुद्धे वरप्रदानम्, $K_{3,4}$ $\tilde{N}_1$ V B_3 Dn $D_{3,5}$ बाणयुद्धम्, B_1 Ds बाणवरलब्धि ; B_2 बाणयुद्धे बाणवरलब्धि , D_1 बाणयुद्धे बाणवरदानम्; D_6 बाणयुद्धे महेश्वरवरप्रदानम्, $T_{1,2}$ $G_{1,3}$ भुजहीनबाणनृत्ते भवप्रसादेन बाणस्य गणेश्वरत्वप्राप्तिर्भुजद्वयस्वरूपप्राप्तिः, M_4 बाणयुद्धे बाणवरप्रदानम्. — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 D_1 175, $V_{2,3}$ Ds_2 183, D_3 T_2 G_1 200, D_4 180; T_1 G_3 263, T_4 213, G_4 267, G_5 265, M_{1-3} 227, M_4 226 — *Śloka no* K_1 32, Dn_1 159, Ds_2 132; D_3 127, D_4 66.

११३

वैशंपायन उवाच ।
ततो दृष्ट्वैव गरुडमनिरुद्धशरीरगाः ।
शररूपा महासर्पा वेष्टयित्वा तनुं स्थिताः ॥ १
ते सर्वे सहसा देहात्तस्य निःसृत्य भोगिनः ।
क्षितिं सर्वेऽभ्यधावन्त प्रकृत्यावस्थिताः शराः ॥ २
दृष्टः स्पृष्टश्च कृष्णेन सोऽनिरुद्धो महात्मना ।

113

☞ This adhy is missing in T3 (cf. v 1 99 21) and also in G2 (cf v 1 110 21)

1 D2 om. the ref N T4 ins and T2 G1, 4 repeat after the ref . T1 2 G1 3-5 M (T2 G1 4 for the first time) ins after 112 129

1483* एवं वरान्बहूँल्लब्ध्वा बाण प्रीतमनाभवत् ।

[K4 इति (for एव) B2 3 D3 बहून्वरान् (by transp), Ds1 D4 राजन्बहून्, T2 G1 4 (all second time) बहुविधान् T4 प्राप्य (for लब्ध्वा) T2 (first time) G3 4 (first time) एव स च वराँल्लब्ध्वा (for ᵃ). T4 ययौ (for [अ]भवत्) T1 2 G1 (last two first time) 3 4 (first time) 5 M बाण प्रीतोऽभवत्तदा, T2 G1 4 (all second time) वरान्बाणो ययौ मुदा (for ᵃ).]

K1. 2 Ñ2 3 V2. 3 B Dn Ds D1 4 5 cont .

1484* जगाम सह रुद्रेण महाकालत्वमागत ।

[V2 आजगाम स रुद्रेण (for ᵃ) D5 (before corr) -रुद्रत्वम् (for -काल°).

K1 2 Ñ2. 3 V2 3 B Dn Ds D1 4 5 cont . K3 4 Ñ1 V1 D2 3 6 T2 4 G1 4 cont after 1483* : T1 G3. 5 M1-3 G(ed) ins after the ref

1485* वासुदेवोऽपि बहुधा नारदं पर्यपृच्छत ।
क्वानिरुद्धस्तु भगवान्सयतो नागबन्धनैः ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन स्नेहक्लिन्नं हि मे मनः ॥
अनिरुद्धे हृते वीरे क्षुभिता द्वारका पुरी ।
शीघ्रं तं मोक्षयिष्यामि यदर्थं वयमागता ॥
अथ तं नष्टशत्रु वै द्रष्टुमिच्छामहे वयम् ।
स प्रदेशस्तु भगवन्विदितस्तव सुव्रत ॥
एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदः प्रत्यभाषत ।
कन्यापुरे कुमारोऽसौ बद्धो नागैश्च माधव ॥
एतस्मिन्नन्तरे शीघ्रं चित्रलेखा ह्युपस्थिता ।
बाणस्योत्तमसत्त्वस्य दैत्येन्द्रस्य महात्मनः ।
इदमन्त पुरं देव प्रविशस्व यथासुखम् ॥
तत प्रविष्टास्ते सर्वे अनिरुद्धस्य मोक्षणे ।
बलः सुपर्णः कृष्णश्च प्रद्युम्नो नारदस्तथा ॥

[(L. 1) K1 D1, 4 स ततो ; K2 सततं ; Ñ1 M1-3 सहसा, V1 3 B D6 मधुहा (for बहुधा) D5 Ñ1 M1-3 विवेशान्त पुरं तदा ; T4 नारद प्रत्युवाच ह (for ᵇ) — Ñ1 om lines 2-14 M1-3 om lines 2-10 V1 om lines 5-11 — (L 5) Ñ2 B2 D3 G3 मोक्षयिष्यामो, D1 मोचयिष्यामि (for मोक्ष°) D3 बद्ध पन्नगराशिभि (for ᵇ) — (L 6) K1 2 D4 (marg as above) नष्टस्त्र (for °शत्रुं) — (L 7) D3 शोभने विदितस्तव (for ᵇ) — (L 9) K3 4 V3 Ds D1 6 नागेन (for नागैश्च). T1 2 4 G1 3-5 नागैर्बद्धो म(T4 बद्धो नागैर्म)हाबल (for ᵇ) — K Dn D1-4 T2 4 G1 3 4 om line 11 Ñ2 repeats line 11 after 1486* T1 G5 read line 11 after line 14 — (L 11) Bom Poona eds G(ed.) -शर्वस्य (for -सत्त्वस्य) Ñ2 (second time) दानवाना (for दैत्येन्द्रस्य) M1. 3 हि धीमत (for महात्मन) T1 G5 दैत्येयस्य हि धीमत (for ᵇ). — M1-3 om lines 12-14 D3 om lines 13-14. — (L. 13) D1 मार्गणे (for मोक्षणे) — (L 14) T1. 2 G1. 3-5 बल. कृष्ण सुपर्णश्च (for ᵃ)]

Ñ2 M4 cont .

1486* वासुदेवोऽपि सहसा विवेशान्त पुरे रिपो ।
[M4 [अ]न्त पुर]

— ᵃ) Ñ1 प्रत्यदृश्यत गरुडं — ᵇ) Ś1 खेऽनिरुद्ध-; K3. 4 V B Dn Ds D1-3. 5. 6 T1. 2 4 G1 3-5 M2 4 येऽनि° (for अनि°). — ᶜ) B1 महादंष्ट्रा (for °सर्पा). — ᵈ) D3 प्रयुतास्ते तनुस्थिताः.

2 ᵃ) V3 B3 D6 सर्वे ते (by transp.) — ᶜ) Ś1 corrupt, K Dn2 D1-5 T1 G3-5 क्षितिं समभिवर्तित्वा ; Ñ1 क्षितिं ते समगाहन्त ; Ñ2 V1 2 B1 D3 T2 G1 क्षितिं समभिवर्तन्त ; V3 B2 3 D6 क्षितिं समवगाहन्त, T4 क्षितिं समभिवर्तित्वात् — ᵈ) D3 (marg) ज्ञात्वा बाणं जितं रणे.

3 Before 3, K1. 2 D1 4 ins. वैशंपायन उवाच. — ᵃ) V2 स (for च). — ᵇ) K1. 3. 4 Ñ2 V1 2 B1. 2 Dn Ds D1-3. 5 T4 G3 महायशाः, K2 D4 °बल: ; T2 G1 4 °मना: (for °त्मना) — T4 om. 3^c–5^d — ᶜ) M1-3 ततः (for स्थित) T2 G1 4 स्वस्थो (for भूत्वा). G5 ततोऽनिरुद्धः प्रीतात्मा — Ñ3 D1 2 T1 3 G1. 3 5 om. 3^d–5^d. D3 om. 3^d–4^d. — ᵈ) V1 ज्ञात्वा बाणं जितं रणे ; V2 ज्ञात्वा प्राञ्जलिरब्रवीत्.

स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३
देवदेव सदा युद्धे जेता त्वमसि कस्तव ।
शक्तो वै प्रमुखे स्थातुं साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ४
भगवानुवाच ।
आरोह गरुडं तूर्णं गच्छाम द्वारकां पुरीम् ।
इत्युक्तः सोऽधिरूढस्तु सह दानवकन्यया ॥ ५
ततस्ते दीर्घमध्वानं प्रययुः पुरुषर्षभाः ।
आरुह्य गरुडं सर्वे जित्वा बाणं महासुरम् ॥ ६
ततोऽम्बरतलस्थास्ते वारुणीं दिशमाश्रिताः ।
वेलावनविचारिण्यो नानावर्णाः सहस्रशः ॥ ७
निशम्य बाणगावस्तु तासु चक्रे मनस्तदा ।
आस्थितो गरुडं देवः सर्वलोकादिरव्ययः ॥ ८
आह मां सत्यभामा च बाणगावो ममानय ।
यासां पीत्वा किल क्षीरं न जीर्यन्ति महासुराः ॥ ९ C 10918 B 2 127 48 P 2 127 48

4 Ñ3 D1 T1 2 4 G1 3 om 4 (cf v 1 3) V1 om 4–5 Before 4, Ñ2 V2 3 B Ds D6 ins अनिरुद्ध उवाच — a) V3 G5 M महा (for सदा) — b) K3 4 V2 Dn D4 5 केशव (for कस्तव) G5 जयेस्त्वा को नु सत्तमम्, M जेतुं त्वां को नु सत्तम — c) K3 4 Dn D5 न शक्त, G5 शक्तो न (for शक्तो वै) S1 शक्त प्रमुखत स्थातुं — d) K1 2 Ñ1 2 V2 3 B Ds D4 6 शचीपति (for शतक्रतु)

5 Ñ3 D1 2 T1 2 4 G1 3 om 5 (cf v 1 3) V1 om 5 (cf v 1 4) K D4 5 G4 om 5 D3 reads 5 after App No 36 — a) S1 D3 आरुह्य (for आरोह) G5 गरुडस् (for °डं) — b) S1 G5 गच्छामो (for °म) D3 प्रति (for पुरीम्) — G5 om 5cd — c) Ñ2 V2 3 B Dn Ds D3 6 एवमुक्तो (D3 पुरत सो)ऽनिरुद्धस्तु — d) Ñ2 N2 3 B1 Dn Ds D6 उषया सह कन्य(Dn भार्य)या — After 5, S1 ins

1487* गुरुभि समनुज्ञातास्ततस्ते प्रययुस्तदा ।

While K Ñ2 V2 3 B Dn Ds D3–6 G4 5 ins a passage given in App. I (No 38) after 5, Ñ3 D1 2 T1 2 G1, 3 ins it after 3c, V1 after 3, T4 after 3ab On the other hand, M ins. after 5.

1488* चित्रलेखासमायुक्तो या प्रिया तस्य नित्यशः ।

6 After 6ab, D5 reads 7cd — c) M आस्थितो गरुडं देवं (M4 °व·) — d) K Ñ2 V B Dn Ds2 D1–6 T1 2 4 G1 3–5 महौजसम्, Ñ1 महामृधे (for °सुरम्) Ds1 जित्वा बाणं महौजस·, M सर्वलोकनमस्कृत — After 6, S1 ins

1489* चक्रायुधो गृह्य तदानिरुद्ध
निघ्नं चक्रे बाणमुदीर्णचक्रम् ।
छित्त्वा तु बाणस्य स बाहुचक्रं
चक्रायुधो गृह्य तदानिरुद्धम् ।
पुरो महाबाणमुदीर्णचक्र-
निपातिते बाहुविशीर्णगात्रे ॥

7 a) K1, 2 D1 M तु (for ते) — b) K Ñ2 V2, 3 B Dn Ds1 D2–6 T1, 2 4 G1 3–5 आस्थिता, M ऐक्षन (for आश्रिताः) — After 7ab, N (except S1 Ñ1) T1, 2 4 G1, 3–5 ins.

1490* अपश्यन्त महात्मानो गावो दिव्यपय प्रदा ।
[D3 दिव्या गावस्ता सहस्रश (for b)]

— D3 om 7cd D5 reads 7cd after 6ab — c) S1 एलावनचरीस्तत्र — d) Ñ1 M नानारूपा (for °वर्णा) S1 गदाग्रजम् (for सहस्रश) V3 B3 D6 (marg as in text) बाणगात्र उपस्थिता — After 7, N (except S1 Ñ1 D3) T1 2 4 G1 3–5 ins

1491* अभिज्ञाय तदा रूपं कुम्भाण्डवचनश्रवात् ।
कृष्ण प्रहरतां श्रेष्ठस्तत्त्वतोऽर्थविशारद ॥

[(L 1) K D1 4 T1 अविज्ञाय (K2 D1 °तं), D2 अभिज्ञात, T2 G3 अवज्ञाय (for अभि°) — (L 2) T2 तत्त्वबोध- (for तत्त्वतोऽर्थ-)]

8 a) S1 lacuna for निशम्य S1 D3 -गास्तास्तु, Ñ2 -गास्तात, D6 -गावस्ता (for °स्तु) — b) D3 गन्तुं (for तासु) D1 प्रभुस् (for मनस्) — c) K Ñ2 V B D T1 2 4 G1 3–5 प्राह (for देव·) — d) K Ñ2 V1 B Dn Ds2 D1–5 T1 2 4 G1 3 4 स तु (for सर्व·) — After 8, N (except S1 Ñ1) T1, 2 4 G1 3–5 ins

1492* श्रीभगवानुवाच ।
गरुड प्रयाहि तत्र त्वं यत्र बाणस्य गोधनम् ।
यासां पीत्वा किल क्षीरममृतत्वमवाप्नुयात् ॥

[K V Ds D1–5 T1 G5 om, D6 T2 4 G1 3 4 कृष्ण (for श्रीभगवान्) — (L 1) K1 गरुडस्तत्र याहि त्व, K2 गरुड याहि तत्प्रस्थ, V3 B D6 गरुड त्व याहि तत्र (for a) — After line 1, D6 reads 9ab V3 om line 2 — (L 2) T1 G1, 3 5 बाण (for यासा) T1 G3 4 अवाप्तवान् (for °प्नुयात्) D6 (marg) न जीर्यन्ति महासुरा (= 9d), G5 अमरत्वमवाप्तवान् (for b)]

9 D6 reads 9ab after line 1 of 1492* — a) Ñ1 त्वां (for मां) M प्रोवाच गरुडं देवो — d) M जीर्यन्ते (for °न्ति) S1 D2 न जरां यान्ति मानवाः, Ñ1 शाश्वतत्वमवाप्नुयात् — Ñ2 V3 B2 3 Dn Ds D3, 5, 6 T2 ins. after 9 Ñ2 after 9ab:

ता ममानय भद्रं ते यदि कार्यं न लुप्यते ।
अथ कार्यनिरोधः स्यान्नैव तासु मनः कृथाः ॥ १०
दृश्यन्ते गाव एतास्ता मां दृष्ट्वा वरुणालयम् ।
विशन्ति सहिताः सर्वाः कार्यमत्र विधीयताम् ॥ ११
तथेत्युक्त्वा तु गरुडः पक्षवातेन सागरम् ।
सोऽवगाढो हि सहसा वरुणालयमन्तिकात् ॥ १२
ततस्तु वारुणं सैन्यमभियातं सुदारुणम् ।
प्रमुखे वासुदेवस्य नानाप्रहरणोद्यतम् ॥ १३
तेषामापततां संख्ये वारुणानां सहस्रशः ।
ते भग्नाः सहसा यान्ति तमेव वरुणालयम् ॥ १४
षष्टिं रथसहस्राणि षष्टिं रथशतानि च ।
वरुणेन प्रयुक्तानि दीप्तशस्त्राणि संयुगे ॥ १५
तद्बलं कृष्णबाणौघैर्दह्यमानं समन्ततः ।
भग्नं वरुणमाश्रित्य नैव स्थानमविन्दत ॥ १६

1493* विजराश्च जरां त्यक्त्वा भवन्ति किल जन्तव ।

[Dn2 D5 ज्वर (for जरा) Ñ2 V3 B2 3 Ds D3 6 विज्व- (D3 °ज)रा जरया त्यक्ता , Dn1 विज्वराश्च ज्वरं त्यक्त्वा (for ^{a})]

10 ^{a}) K Ñ2 V1, 2 B1, 2 Dn Ds D1-5 T1 G3 M3 आनयस्व , B3 V3 D6 T2 4 G1 4, 5 त्वमानय (for ममानय). — ^{b}) K Ñ2 V1 2 B2 Dn Ds D1-5 6 (marg as in text) T1 2 4 G1 3-5 M3 धर्मो (for कार्यं) — ^{c}) K Ñ2 V B D T2, 4 G1 3 अथ वा कार्य(B2 D6 [*inf lin.*] धर्म)लोपो वै, Ñ1 T1 G4 5 M3 4 यदि वा कार्यलोपस्ते. — ^{d}) M1-3 न कुर्यास्तासु वै मन — After 10, K Ñ2 V B D T4 ins .

1494* इति मामब्रवीत्सत्या ताश्चैता विदिता मम ।

11 Before 11, some Mss ins गरुड उवाच T1 om 11^{ab}. — ^{b}) K1 3 4 Ñ1 2 V B D T4 G4 दृष्ट्वा मां (by transp); K2 दृष्ट्वेमं , T2 G1, 3 5 M या दृष्ट्वा (M °ष्टा). K1 Ñ3 V1 3 B3 D6 T2 G1 3 5 M वरुणालये ; Ñ2 मकरालयम् (for वरुणा°) — ^{c}) K1 3 4 Ñ1, 2 V B Dn Ds D2-6 T4 सहसा , T1 2 G1 3-5 सलिलं (for सहिताः) V3 B3 D6 देव (for सर्वाः) K2 विशन्तु सहसा सर्वा . — ^{d}) K1, 2 D4 तत्र ; T1 2 G1 3-5 एतद् (for अत्र)

12 ^{a}) Bom Poona eds G (ed) इत्युक्त्वा चैव गरुड: — ^{b}) K1 Ñ1 B1 पातेन (for वा°) Ś1 शोषयन् (for सागरम्). — ^{c}) Ś1 सहसैवावगच्छन्त , K Ñ2 3 V1 2 B1, 2 Dn Ds D1-5 T1, 2 4 G1 3-6 विक्षोभयित्वा सहसा , V3 B3 D6 सहसा क्षोभयित्वा च — ^{d}) Ś1 अक्षयम् (for अन्तिकात्). K Ñ V B D T1 2 4 G1, 3-5 विवेश वरुणालयम् — After 12, K Ñ2 3 B D T4 ins

1495* दृष्ट्वा जवेन गरुडं प्राप्तं वै वरुणालयम् ।
वारुणाश्च गणा. सर्वे विभ्रान्ताः प्राचलंस्तदा ॥

[V2 repeats line 2 after 14 — (L 2) K4 वरुणस्य (for वारुणाश्च) V3 B3 D6 स (for वि-) Ds1 प्रचलंस् (for प्रा°). K1 Ñ2 Ds1 (marg) भयात् (for तदा)]

13 G3 om 13^{a}-14^{b} Ñ2 om 13. — ^{b}) Ñ1 D2 उपयातं ; T1 अभिज्ञातुं (for °यातं). K V B D T4 सुदुर्जयम् (for सुदारुणम्) — ^{c}) D3 प्रमुखं (for °खे) — K Ñ1 3 V B2 3 Dn Ds D1-5 T1 4 ins after 13 B1 D6 cont after 1497*

1496* तद्युद्धमभवद्घोर वारुणै पन्नगारिणा ।

[K1 2 D1 4 ततो युद्धमभूद्घोर (for ^{a})]

While, B1 D6 ins after 13 :

1497* ततस्तु तस्य प्रमुखे वासुदेवस्य धीमत. ।

14 G3 om 14^{ab} (cf v l 13). D2 om 14^{ab}. — ^{b}) Ś1 वारणानां , T2 दारु° (for वारु°) — T1 2 G1, 5 M ins. after 14^{ab} : G4 cont after 1499* .

1498* देहा विद्योतयन्ति स्म कृत्स्नं वै वरुणालयम् ।
चक्रेण भगवाञ्शौरिश्चकार कदनं महत् ॥

T1 G5 M4 cont. ; K Ñ V B D T4 G4 ins. after 14^{ab} :

1499* भग्नं बलमनाधृष्यं केशवेन महात्मना ।

— G4 om 14^{c}-16^{b}. Ñ1 om. 14^{c}. — ^{c}) Ś1 देहाः कृत्वाः समायान्ति , K Ñ2 V B D T4 G1 ततस्ते प्रद्रु(Ñ2 B2 D5, 6 प्रह- ; V B1 3 Dn Ds T4 G1 प्रद्रु- ; D6 ऽथ द्रु)ता यान्ति. — ^{d}) G5 M तमेव वरुणं किल . — After 14, V repeats line 2 of 1495*

15 G4 om 15 (cf v l 14) — ^{a}) V3 B2, 3 Ds1 D6 M2 4 षष्टी (for षष्टिं) — ^{b}) V3 B2 3 Ds1 D6 M2 षष्टी (for षष्टिं) T1 षष्टिरर्थशतानि च — ^{c}) V? 3 D2, 6 T2 G1, 3 M4 वारुणानि (V3 °नां) (for वरुणेन) D3 प्रयुक्तैन (for °क्तानि). K Ñ V1 B Dn Ds D1, 4, 5 T1, 4 G5 M1-3 वारुणानि प्रयुद्धा(K1 2 B2 D1, 4 T4 च युद्धा , T1 G5 प्रदीप्ता)नि. — ^{d}) K3 दीप्तमस्त्राणि , Ñ2 प्रदीप्ता° (for दीप्तश°). — After 15, T1 2 G1 3 5 M ins :

1500* तान्ययुध्यन्त कृष्णेन प्रद्युम्नेन बलेन च ।
तानि सर्वाणि सहसा निजघान रणे हरिः ॥

[(L. 2) G1 शस्त्राणि (for सर्वाणि).]

16 G4 om 16^{ab} (cf. v. l. 14). K3, 4 V1 B2 D1-3, 5 T4 om. 16. — ^{b}) V3 T2 G1 अर्द्यमानं (for दह्य°). T2 G1

ऋषिभिर्देवगन्धर्वैस्तथैवाप्सरसां गणैः ।
संस्तूयमानो बहुधा वरुणः पर्यवस्थितः ॥ १७
छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डुरेण वपुष्मता ।
सलिलस्राविणा श्रेष्ठं चापमुद्यम्य विष्ठितः ॥ १८
अपां पतिरभिक्रुद्धः पुत्रपौत्रबलान्वितः ।
आह्वयन्निव युद्धे स विस्फारितमहाधनुः ॥ १९
स तु प्रध्मापयञ्शङ्खं वरुणः समधावत ।
हरिं हर इव क्रोधाद्बाणजालैः समावृणोत् ॥ २०
ततः प्रध्माय जलजं पाञ्चजन्यं महाबलः ।
बाणवर्षाकुलाः सर्वा दिशश्चक्रे जनार्दनः ॥ २१
ततः शरौघैर्बहुधा वरुणः पीडितो रणे ।
स्मयन्निव तदा कृष्णं वरुणः प्रत्ययुध्यत ॥ २२
ततोऽस्त्रं वैष्णवं घोरमभिमन्त्र्याहवे स्थितः ।
वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं प्रमुखे तस्य संस्थितः ॥ २३
इदमस्त्रं महाघोरं वैष्णवं शत्रुमर्दनम् ।
मयोद्यतं वधार्थं ते तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥ २४
ततस्तद्वरुणो देवो ह्यस्त्रं वैष्णवमुद्यतम् ।
वारुणास्त्रेण संयोज्य ननाद स महाबलः ॥ २५

C 10940
B 2 127 68
P 2. 126. 68

सहस्रश (for समन्तत) — ^{c}) Ñ1 आवृत्य , T1 G1 4 5 M3 आसाद्य (for आश्रित्य) — ^{d}) K1 2 Ñ2 3 V2 3 B1. 3 Dn Ds D4 6 त्राणम् (for स्थानम्) — K1 2 Ñ2 3 V2 3 B1 3 Dn Ds D4 6 T1 G4 5 ins after 16 K3 4 V1 B2 D1–3 5 T4 after 15

1501* तद्बलं बलिभि शूरैर्बलदेवजनार्दनै ।
प्रद्युम्नेनानिरुद्धेन गरुडेन च सर्वश ।
शरौघैर्विविधैस्तीक्ष्णैर्वध्यमान समन्तत ॥
ततो भग्न बलं दृष्ट्वा कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ।
वरुणस्त्वथ सक्रुद्धो निर्ययौ यत्र केशव ॥ [5]

[K2 om line 1 — (L 1) K1 Ñ2 V3 B3 Dn D4 6 ततस्तु (for तद्बल) D3 बलिना (for °भि) T4 बलदेवो जघान ह (for ^{b}). — (L 2) V3 B3 D6 स प्रद्युम्नानिरुद्धैस्तु (for ^{a}). — (L 3) D3 विमलैस् (for विविधैस्) V1 युध्यमान , V2 Dn D2 विध्यमान (for वध्य°) V3 B1 D6 सहस्रश (for समन्ततः) — (L 4) K1 2 D1 4 तद्भग्न स्वबल दृष्ट्वा (for ^{a}). — (L 5) V3 B3 D6 सभ्रान्तो (for सक्रुद्धो)]

17 ^{d}) K Ñ2 3 V B D (except D3) T1 2. 4 G1 3–5 M वरुणः प्रत्यदृश्यत

18 ^{b}) V3 T2. 4 G1 3–5 M2 4 पाण्डरेण (for पाण्डु°). — ^{c}) D1 श्रेष्ठश्; D5 दिव्यं (for श्रेष्ठ) G3 सलिलं विश्रुतश्रेष्ठं (sic). — ^{d}) K Ñ1 Dn D1 2 4–6 G3 M4 धिष्ठित , D3 तिष्ठति (for विष्ठित.)

19 G1 om (hapl) 19^{ab}. — ^{a}) K1 2 V B D4 6 T1. 2 G3 4 M4 अति , Ñ2 T4 G5 अपि , D3 इति (for अभि-). — ^{b}) Ñ2 V1 B5 Ds1 T1 2 G3 5 M -समन्वित (for -बला°) — ^{c}) K Ñ2 3 V1 2 Dn Ds D1 3–5 युद्धाय , T1 2 G1 3–5 M युद्धेप्सु (for युद्धे स) V3 B D6 T4 आह्वयामास युद्धाय ; D2 °यति च युद्धाय — ^{d}) D6 विस्तारित- , T1 G1. 5 विस्फूर्जित- (for विस्फारित-).

20 T2 G1. 4. 5 M4 om. 20. — ^{a}) Ś1 Ñ1 2 V1. 3 B Dn2 Ds2 प्राध्मापयच् K2–4 D1 4 प्रध्माय तं (for °पयञ्) T1 G5 M1–3 तत प्राध्मापयच्छङ्खं — Ś1 T1 G3 M1–3 om. (hapl) 20^{b}–21^{a} — ^{b}) K1 वरुण (for °ण) Ñ1 B1 वरुण समयुध्यत — D5 reads 20^{a}–23^{b} on marg — ^{c}) K1 2 Ñ2 D1 4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — ^{d}) K4 अथावृणोत् (for समा°)

21 Ś1 T1 G3 M1–3 om 21^{a} (cf v l 20). — ^{a}) K3 4 Ñ2 V B2 3 Dn1 Ds D1 2 5 6 T4 प्रध्माप्य (for °य). Ñ1 D3 T2 G1 4 5 M4 तत प्रध्मापयच्छ(D3 °प्य त श)ङ्खं — ^{b}) K Ñ2 3 V1 2 B1 2 D (except D6) T1 2 4 G1 3–5 M जनार्दन (for महाबल) — K1 2 om (hapl) 21^{cd} — ^{c}) Ñ1 -वर्षान्विता , Ñ2 3 V1 2 B1. 2 Dn Ds D1–4 T4 -जालाकुला , D5 -जालैर्दिश , G5 -वर्षाकुलं (for °कुला) — ^{d}) Ś1 D5 T2 G3 ततश् (for दिशश्) K3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–5 T1 2 4 G1 3–5 M महाबल (for जनार्दन)

22 ^{a}) Ś1 बहुभि , K1 3 4 Ñ2 V B D T4 विमलैर् (for बहुधा) K2 तत शरैर्हि विमलैर् — ^{b}) Ś1 पीडितोऽपि जलेश्वरः , D2 वरुण परिपीडित. — ^{c}) Ś1 तत्स्मयन्निव रोषेण. — ^{d}) K2 V2 प्रत्यदृश्यत , V3 B3 D6 °योधयत् , T1 2 G1. 3. 5 °विध्यत (for °युध्यत)

23 ^{a}) Ś1 वारुणं (for वैष्णवं) G5 सम्यग् (for घोरम्). — G1 om (hapl) 23^{cd}. — ^{d}) K Ñ2 3 V B D T4 धीमत , T1 2 G3–5 M दंशित (for संस्थित).

24 ^{a}) Ś1 महद्घोरं , D4 अह घोरं ; G5 M महारौद्रं (for °घोरं) — ^{b}) K Ñ2 3 V1 2 B1 2 D (except D6) T4 G5 M2 -सूदनम् (for मर्द°) — ^{d}) Ś1 Ñ2 G1 स्थितो (for स्थिरो).

25 ^{a}) Ś1 तं वारुणं , K Ñ V2 3 B3 D1 3 5. 6 T1 G3 तं वरुणो , D2 तद्वैष्णवं , T2 G1 तद्वारुणो , Bom. Poona eds ऽस्त्र वरुणो (for तद्व°) — ^{b}) Ñ1 Dn2 T1 उद्यतः , T2 G1. 3–5 M उत्तमम् (for उद्यतम्). V3 B3 D2 6 वैष्णवं (D2

तस्यास्त्रविततां ह्यापो वरुणस्याभिनिःसृताः ।
वैष्णवास्त्रस्य शमने वर्तन्ते समितिंजय ॥ २६
दह्यन्ते वारुणाः सर्वे ततोऽस्त्रे ज्वलिते पुनः ।
वैष्णवे तु महावीर्ये दिशो भीताः प्रदुद्रुवुः ॥ २७
तांस्तु प्रज्वलतो दृष्ट्वा वरुणो वाक्यमब्रवीत् ।
स्मर तां प्रकृतिं पूर्वामव्यक्तां व्यक्तलक्षणाम् ।
तमो जहि महाभाग रजसा मुह्यसे कथम् ॥ २८
सत्त्वस्थो नित्यमासीस्त्वं योगीश्वर महामते ।
पञ्चभूताश्रयान्दोषानहंकारं च संत्यज ॥ २९
येयं ते वैष्णवी मूर्तिस्तस्या ज्येष्ठो ह्यहं तव ।
ज्येष्ठभावेन मान्यस्ते किं मां दग्धुमिहेच्छसि ॥ ३०
नाग्निर्विक्रमते ह्यग्नौ त्यज कोपं युधां वर ।
त्वयि न प्रभविष्यन्ति जगतः प्रभवो ह्यसि ॥ ३१
पूर्वं हि या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विकृतात्मिका ।
धर्मिणी बीजभावेन पूर्वधर्मसमाश्रिता ॥ ३२
आग्नेयं चैव सौम्यं च प्रकृत्यैवेदमादितः ।

वरुणो) ह्यस्त्रमुद्यतम् — d) K Ñ V B D T1 4 G1 4 5 विननाद , T2 G3 M3, 4 ननाद सु (for °द स) Ś1 महास्वन (for °बल).

26 a) Ñ2 B2 D2 5 T1 4 G3 [अ]स्त्रे , D3 [अ]स्त्राद् (for [अ]स्त्र-) — b) K Ñ0 3 V B Dn Ds2 D1–6 T4 विनि - सृता , T2 G1, 3 4 [अ]भिमन्त्रिताः (for °नि सृता.). Ds1 वरुणास्त्रविनि सृता — c) Ñ2 वैष्णवास्त्रेण (for °स्त्रस्य) K1 3 4 Ñ1 D4 5 समरे (for शमने) K2 वैष्णवास्त्रेण समरे ; T1 2 G1 3–5 M °स्त्रप्रशमने. — After 26, K Ñ2 3 V B D T4 ins

1502* आपस्तु वारुणास्तत्र क्षिप्ताः क्षिप्ता ज्वलन्ति वै ।

[Dn2 वारुणीस् (for °णास्) Ds1 जयन्ति (for ज्वलन्ति)]
While T1 2 G1 3–5 ins after 26 :

1503* ततश्चक्रं समादाय ज्वालामालासमाकुलम् ।
मोक्तुकामो जगन्नाथो वारुणे प्रत्यदृश्यत ॥
तत प्रज्वलिता. सर्वे वारुणाश्चक्रतेजसा ।

[(L 1) T4 -कुलं रणे , G1 -कुलं महत् , M1–3 -विभूषितम् (for -समाकुलम्) — (L 2) T2 4 वारुणै (for °णे)]

27 T1 2 G1 3–5 M om. 27. — a) N (except Ś1 Ñ1) T4 तत्र (for सर्वे) — b) D3 सति (for पुन). Ś1 ततोऽस्त्रं ज्वलितं पुनः — Ś1 Ñ1 om 27cd.

28 Ñ2 om 28ab — a) Ñ1 T1 2 G1 3–5 M प्रज्व-लितान् (for °लतो) Ś1 K V B D T4 अस्त्रं प्रज्व(K3 4 T4 तद्बल ज्व- , Dn Ds ततोऽस्त्रं ज्व- , D3 ततस्तज्ज्व- , D5 तत्र तज्ज्व)लित दृष्ट्वा — b) K V B D T4 कृष्णम् (for वाक्यम्) — c) Ś1 स्मर स्वां , K1 2 D4 स्मर त्वं , K3 4 Ñ2 V1 2 Dn D1–3 5 T4 स्मरस्व , V3 अथ त्वं (for स्मर तां) — e) Ś1 महादेव , Ñ3 V1 D3 °बाहो , D2 °राज , T1, 2 G1 3–5 [अ]ङ्ग भगवन् , M [इ]ह भगवन् (for महाभाग) — f) K Ñ2 3 V B Dn Ds D3–6 T4 तमसा (for रजसा). D1 तमसा युध्यसे कथम्

29 a) D1 मत्वस्थो (for सत्त्वस्थो). Ś1 सत्त्वस्थश्चिन्त मे नित्य (sic), K4 स्वस्थो नित्य ममासीर्यो — b) Ś1 योगेश्वर , V3 B3 D6 G5 M2 4 योगेश्वर (for योगी°) K1 2 D1, 3 4 (marg as in text) महातपा , K3 नमोऽस्तु ते , Ñ1 महा-त्मन. (for °मते) — c) Ś1 सर्वं (for पञ्च) T2 G1 4 5 M -भूताश्रितान् (for °श्रयान्) — d) K Ñ0 3 V1 2 B1 2 D (except D6) T4 वर्जय (for संत्यज)

30 a) K1 2 D1 एषा तु , B1 येयं ते , D1 3 येषा तु , T1 या सा ते , G1 3 या या ते , G5 यासां ते (for येय ते) Ś1 या यान्ति वैष्णवी मूर्ति — b) K4 [आ]द्यो यो , T2 तेजो (for ज्येष्ठो) Ś1 तदा , V3 B1 3 Ds T4 विभो , D6 प्रभो (for तव) — c) K Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn D1–5 T1, 4 M4 मान्यं तु (M4 ते) (for मान्यस्ते) — d) Ś1 को (for किं). K Ñ0 3 V1 2 B1 Dn D1–5 T1, 4 किं मां त्वं (K1, 2 D4 त्वं मां) दग्धुमिच्छसि

31 a) M1 विरुध्यते (for विक्रमते). Ś1 नाग्निर्विश्लेषय-त्यग्निः M1–3 °र्विरुध्यते ह्यग्नि. — b) T1 2 G1, 3 5 कृपां कुरु (for युधां वर). — c) D2 Bom • Poona eds. प्रभ-विष्यामि (for °ष्यन्ति)

32 a) K1 2 D1 3 4 [ए]षा (for या). — b) M4 विकृतिर् (for प्र°) Ś1 विकृतिर्नियमात्मिका , Ñ2 D4 M3 प्रकृतिर्विकृता(M3 °क्रिया)त्मका , D1 3 °तात्मना ; T1, 4 G5 °तिश्च या ; T2 G1 4 °तिस्तदा , G3 °तिस्तथा ; M1 2, 4 प्र-(M4 वि)कृतिर्विक्रियात्मिका — c) K4 धर्मिणां (for °णी). V1 2 वीर्य , M1–3 जीव (for बीज-) T1, 2 G1 3–5 धर्मिणी (T2 °का) पूर्विका तावत् — d) K1 पूर्वभाव , V1 B2 Dn2 D5 T4 °धर्म , Dn1 °धर्मै , Ds D2 पूर्वं धर्म , D3 गुणधर्म- (for पूर्व°) Ś1 Ñ1 V3 B3 D6 पूर्वधर्म (Ñ1 °र्म्य) च संश्रिता ; K2 D4 पूर्वभाव स(D4 °वं म)माश्रिता ; K3 पूर्वं धर्मं समास्थिता ; T1 2 G1 3–5 अपरा धर्मसंश्रिता ; M पूर्वधर्मैश्च संयुत. .

33 T4 om 33–34 V2 om 33ab. — a) K Ñ2, 3 V1 B1 2 Dn Ds D1 2 4 5 6 (marg.) T1 आग्नेयं वैष्णवं सौम्यं (K2 °म्य) ; T2 G1, 3, 4 अस्मर्यां (T2 °र्या) दृष्टवान्सौम्यां ; G5

त्वया सृष्टं जगदिदं स कथं मन्यसे मयि ॥ ३३
अजेयः शाश्वतो नित्यं स्वयंभूर्भूतभावनः ।
अक्षयश्चाव्ययश्चैव भवानेव महाद्युते ॥ ३४
रक्ष मां रक्षणीयोऽहं त्वयानघ नमोऽस्तु ते ।
आदिकर्तासि लोकस्य त्वयैव बहुलीकृतम् ॥ ३५
किं क्रीडसि महादेव बालः क्रीडनकैरिव ।
न ह्यहं प्रकृतिद्वेषी नाहं प्रकृतिदूषकः ॥ ३६
प्रकृतिर्या विकारेषु वर्तते पुरुषोत्तम ।
तस्या विकारशमने व्रतसे त्वं यथाविधि ॥ ३७
विकारोऽसि विकाराणां विकारायतनेऽनघ ।
तानधर्मविदो मन्दान्भवान्विकुरुते सदा ॥ ३८
इयं हि प्रकृतिर्दोषैस्तमसा युज्यते सदा ।
रजसा वापि संदुष्टा ततो मोहः प्रवर्तते ॥ ३९
परावरज्ञः सर्वज्ञ ऐश्वर्यविधिमास्थितः । C 10956 B 2 127.84 P 2 127 84

आग्नेयी सृष्टवान्सौम्यां, M आग्नेयया चैव सौम्या च — b) D6 (marg) प्राकृतम् (for प्रकृत्या) T1 2 G1 3–5 त्वम् (for [इ]दम्) Ñ1 V3 B3 D6 सर्वं (for इदं) Ś1 त्वयादत्तं तदुभयं — d) V3 B3 D6 मुह्यसे (for मन्यसे) Ś1 यदि (for मयि) K1 2 4 Ñ2 3 V1 2 B1 Dn Ds D1 4 5 स कथ (K2 D4 कथ त्व) मयि वर्तसे, K3 कथं मयि महाद्युते, B2 D2 3 T2 स कथ मयि मुह्यसे, T1 G1 3–5 M स कथ मयि मुह्यसि

34 T4 om 34 (cf v 1 33) — a) K3 om from अजेयः up to रक्ष मां (in 35a) K4 यज्ञेश (for अजेय) K1 2 4 Ñ2 3 V B D T1 2 G देव (for नित्यं) — c) D2 अक्षरश् (for अव्ययश्) K1 2 D4 अजयं वा (D4 °ययं चा) क्षय चैव, K4 Ñ2 3 V1 Dn Ds D1 5 अक्षरं च क्षरं चैव, Ñ1 V2 अक्षयं (V2 °रं) चाव्ययं चैव, B1 अक्षरं चात्ययश्चैव, D3 अव्ययं चाक्षयं चैव — d) K1 2 D1 3 4 भावा (K2 D4 नाना) भावं, K4 Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D2 5 भावाभावौ (for भवानेव) V3 T1 G1 3 5 महामते (for °द्युते)

35 K3 om रक्ष मां (cf v 1 34) — a) T1 2 G1 4 5 M त्वं रक्ष (for रक्ष मां). — d) Ś1 तव (for त्वया) D4 त्वया (for [अ]नघ°) — c) G4 हि, G5 [आ]दि (for [अ]सि) K Ñ2 3 V B D B4 लोकानां, Ñ1 योगस्य (for लोकस्य) — d) V3 B3 Ds D3, 6 T2 4 [ए]तद्, T1 G1 3–5 M [इ]दं (for [ए]व)

36 a) Ś1 V3 चिक्रीडसि, K3 D2 किं क्रीडसे, Dn D3 6 विक्रीडसे (D6 °सि) (for किं क्रीडसि) T1 2 G1 3 5 M1 2 4 मया देव (for महादेव) — c) Some MSS [अ]यं (for [अ]हं)

37 a) K2 [अ]तिकारेषु, K3 [अ]धि°, T1 G5 विकारेण (for °रेषु) — b) K Ñ V B Dn Ds D1–3 4 (marg) 5 6 T4 वर्तते पुरुषर्षभ — c) K3 तस्माद् (for तस्या). D3 [अ]धिकार (for वि°) D1 -शमनैर् (for °ने) Ś1 तस्याधिकारशमनं — d) K B1 2 Dn Ds D1–5 T4 महाद्युते, Ñ2 3 V1 2 °मते; T1 G5 °प्रभो, M2 (inf lin) कथं विभो (for यथाविधि)

38 T2 G3 M read 38ab twice — a) K Ñ2 3 V B D T4 G4 M (last four both times) विकारो वा (Ñ2 °रोऽसि-, D3 °रो हि), T2 G3 (both second time) अधिकारो (for विकारोऽसि) M2 (inf lin) विकारेण (for °राणां) T1 G5 यो विकारो विकारेण, T2 G3 (both first time) विकारो वा विकारेषु — b) Ś1 विकारो नाम मेऽनघ, K1 3 Ñ2 3 V B Dn Ds2 D2 4 6 T4 विकाराय न तेऽनघ, D3 °रं यतते च य, T1 G5 M2 (inf lin) °रानपि यो जयेत्, T2 G3 (both first time) तच्छान्त्यर्थं प्रवर्तसे, T2 (second time) G1 3 (second time) 4 विक्रिया वापि दृश्यते, M (all first time) विकारा अपि येऽनघ, M (all second time) विक्रियावान्स दृश्यते — c) K4 वै धर्म (for अधर्म-) V2 मत्तान् (for मन्दान्) D3 तमधर्मविदं मन्दं — d) G3 भवान्विकुरु तेजसा

39 a) B1 Ds इदं, M3 इति (for इय) K2 B1 D3 4 च (for हि) D3 महजैर्, G5 प्रकृतैर् (for °तिर्) K1 Ñ1 D4 इयं प्रकृतिजैर्दोषैस्, K3 4 Dn T2 इदं (T2 ये च) प्रकृतिजैर्दोषैस्, D1 इय च प्राकृतैर्दो°, G1 3 4 ये तु (G4 च) प्रकृतिजैर्दो°, M1 2 4 इतिप्रकृतिभिर्दो° — b) D1 मुह्यते (for युज्यते). Ñ3 B2 3 Ds D6 यदा (for सदा) K1 2 Dn D4 5 तमसा मुह्यते यदा, K3 तमसा मुह्यतेऽनघ, T2 G1 3 5 युज्यन्ते तमसा सदा — c) K1 2 B2 3 Ds1 D3 4 T1 ससृष्टा, K3 Ñ1 Dn सस्पृष्टं, K4 Ñ2 V1 B1 Ds2 D1 5 T4 सस्पृष्टा, V2 3 D2 सस्पृष्टा, D3 G5 सहृष्टा, T2 G1 3 4 सतुष्टा (for संदुष्टा). — d) Ś1 K Ñ1 2 V B D T4 तदा मोह. (Ś1 °हात्, D1 °ह) (for ततो मोहः) T2 G1 3 4 ततो मोहं भजन्ति ये

40 a) K3 ऐश्वर्यं; Ds1 धर्मज्ञ (for सर्वज्ञ) — b) K1 -पदम् (for विधिम्) V1, 2 B3 आश्रित (for आस्थितः). K2 D4 आश्चर्यपदमास्थित, Ds1 ऐश्वर्यं विधिमाश्रित, D2 T2 G1 3 5 M °र्यं परमास्थित. — c) K2 D4 तान् (for नः). T1 G5 त्वं हि स्रष्टा च न. सर्वान् — d) T1 G5 अपि, T2 M असि; G1 3 4 अज. (for इव) — After 40, K Ñ2 3 V B D T4 ins.

1504* वरुणेनैवमुक्तस्तु कृष्णो लोकपरायण. ।
भावज्ञ सर्वविद्वीरस्ततः प्रीतमना ह्यभूत् ॥

[(L 2) K3 4 T4 सर्वकृद् (for °विद्). D3 द्वारी, Bom.

किं मोहयसि नः सर्वान्प्रजापतिरिव स्वयम् ॥ ४०
इत्येवमुक्तः प्रहसन्कृष्णो वचनमब्रवीत् ।
गाः संप्रयच्छ मे देव शान्त्यर्थं भीमविक्रम ॥ ४१

वरुण उवाच ।

बाणेन सार्धं समयो मया देव पुरा कृतः ।
कथं च समयं कृत्वा कुर्यां विफलमन्यथा ॥ ४२
जीवन्नाहं प्रदास्यामि गावो वै वृषभेक्षण ।
हत्वा मां नय गावस्त्वमेष मे समयः कृतः ॥ ४३
वरुणेनैवमुक्तस्तु मुक्त्वा गा वै महायशाः ।
प्रहस्य वरुणं देवं मानयामास माधवः ।

Poona eds वीरस् (for वीरस्) D3 सममना (for प्रीत°) D1 स्वयम् (for ह्यभूत्)]

41 Before 41, T1 G5 M ins वैशंपायन उवाच — ^{a}) Ś1 च हसन्, Bom Poona eds कृष्णस्तु (for प्रहसन्) — ^{b}) Ś1 प्रणयाद्वाक्यमब्रवीत्, Ñ1 T2 G1 3 4 M प्राञ्जलिर्वाक्य°, Bom Poona eds प्रहसन्वाक्य° — G3 om 41^{cd} Before 41^{cd}, B2 G4 Bom Poona eds ins श्रीकृष्ण उवाच — ^{c}) K Ñ1 D1-5 गाव , Ñ2 3 V B D6 T1 2 4 G1 4 गास्त्वं, Dn गा वै (for गा. सं-) K Ñ3 V1 2 B2 D T4 मे वीर, M देवेश (for मे देव) —^{d}) T4 शान्त्यर्थं सर्वतोऽनघ. — After 41, K Ñ2. 3 V B D T4 ins :

1505* इत्येवमुक्त कृष्णेन वाक्यं वाक्यविशारदः ।
वरुणो ह्यब्रवीद्भूय. शृणु मे मधुसूदन ॥
[(L 1) Ñ2 V3 उक्तं (for उक्त)]

42 Ś1 om the ref — ^{b}) D2 कृतो ; T2 G3 पुरा (for मया) K1 2 4 Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1 3-5 T4 कृतः पुरा (by transp) ; D2 पुरा मया, T2 G1 3 4 मया कृत°. — ^{c}) Ś1 स कथं (for कथ च) — ^{d}) Ś1 कार्यं (for कुर्यां) V3 B2 3 D6 वितथम् (for विफलम्) — After 42, K Ñ2 3 V B D T1, 4 G5 ins :

1506* त्वमेव वेद सर्वस्य यथा समयभेदक ।
चारित्रं दुष्यते तात न च सद्भि प्रशस्यते ॥
धर्मभागीश्वरो नित्यं वर्ज्यते मधुसूदन ।
न च लोकानवाप्नोति पापः समयभेदक ॥
प्रसीद धर्मलोपश्च मा भून्मे मधुसूदन । [5]
न मां समयभेदेन योक्तुमर्हसि माधव ॥

[(L. 1) K V1 B1 D1 2, 4 5 देव, D6 T4 वेत्सि (for वेद). T1 G5 त्वमेव वेत्सि सर्वज्ञ (for ^{a}) K2 यत्स्यात् (for यथा) Ñ2 V2 3 B Ds -भेदत , D6 -भेदिन , T1 G5 -भेदन (for °क) — (L 2) K3 चरित्रं, Ñ2 V3 Ds D6 चारित्र्यं (for °त्रं) Dn तेन, D5 लोके (for तात) K4 विशिष्यते (for प्रशस्यते) — (L 3) K3 D1 -भागेश्वरो, Ñ2. 3 V B Ds D6 T4 G5 -भागैनरो, Dn -भागी नरो (for -भागीश्वरो) K4 B2 D2 वर्तते, Ñ2 D5. 6 (*sup lin.*) वर्धते, Dn Ds वध्यते ; D1 कथ्यते, D3 वर्ध्यते (for वर्ज्यते). — (L 4) K2 D4 तव (for न च). D6 लोकम् (for लोकान्). — D3 reads line 6 twice.]

43 ^{a}) V3 जीवन्नं च; B3 D6 जीवन्कथं (for °न्नाहं).
— Ś1 om 43^{b} — ^{b}) K2 Ñ1 V2 Dn1 D1-4 G1 4 M गावो गो- Ñ2 B1 3 Ds D6 गा एता (for गावो वै) — ^{c}) T1 2 G1 3-5 M3 गा वै (for गावस्) Ś1 हत्वा मां नय गा वै त्वम्, K1 2 D4 हत्वा मां गां नयस्वाद्य ; K3 4 Ñ2. 3 V B Dn Ds D1-3 5 6 T4 हत्वा नयस्व मां गाव (Ñ2 V2 Ds मां गा वै, V1 मा गास्त्वं, V3 B D6 मा गास्तु, D1 गां यास्त्वं, D2 मा गाश्च) — ^{d}) K3 4 V1 Dn D2 3 5 पुरा (for कृतः) — After 43, Ñ1 ins an addl colophon mentioning adhy name बाणयुद्धम् — While K Ñ2 3 V B D ins after 43

1507* एतच्च मे समाख्यातं समयं मधुसूदन ।
सत्यमेव महाबाहो न मिथ्या तु सुरेश्वर ॥
यद्येवाहमनुग्राह्यो रक्ष मां मधुसूदन ।
अथ वा गोषु निर्बन्धो हत्वा नय महाभुज ॥

[D3 read line 1 twice — (L. 1) B3 om up to समय D1 एवं तु (for एतच्च). D3 (both times) ते (for मे). V3 B1 2 D6 एष मे ह्यतथा(V3 D6 तव चा)ख्यात.; D2 मयैष ते समाख्यात (for ^{a}). Ñ2 V B2 Ds D2. 6 समयो (for °यं) — (L 3) Ñ2 V1 2 वा ; V3 B D2. 6 ते, Ds च (for [एव]) K3 रक्षणा मधुसूदन (for ^{b}). — (L 4) D1 सोऽस्तु गोषु)]

While T2 (marg) ins after 43 .

1508* सभाजयामि धर्मज्ञं मत्तोऽभीष्टो भवानसि ।
सत्यं प्रभाषसे यस्त्व तस्मान्मद्भावभावितः ॥

On the other hand T4 ins after 43 .

1509* इति विज्ञापितस्तेन कृष्ण. परपुरंजय. ।
बाणवृत्तान्तमखिलं श्रावयित्वा तु पा * ने ॥
बाणासुरं पुरस्कृत्य दत्तं कृष्णाय गोधनम् ।
वरुणेन गृहीत्वा तु ययौ द्वारवतीं हरिः ॥
उपायाद्द्वारकां कृष्ण श्रीमान्गरुडवाहनः । [5]
अवसर्वृष्णिभि. सार्धं स्तूयमानः समागते ॥
एष ते बाणविषय. प्रोक्तस्ते जनमेजय ।
पृच्छतो भवतो राजन्किं भूय' श्रोतुमिच्छसि ॥

44 From 44, the remaining portion of the work in T4 is missing G1, 4 om 44^{ab}. Before 44, some Mss. ins. वैशंपायन उवाच. — ^{b}) T1, 2 G3, 5 M गावो मुक्त्वा (for मुक्त्वा गा वै). K Ñ2, 3 V B D यदूनां वंशवर्धनः.

प्रययौ द्वारकां चापि शक्राद्यैरमरैर्वृतः ॥ ४४
तत्र देवाः समरुतः ससाध्याः समितिंजय ।
अनुगच्छन्ति विश्वेशं सर्वभूतादिमव्ययम् ॥ ४५
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ ।
आयान्तमनुगच्छन्ति यशसा विजयेन च ॥ ४६
दूरादेव तु तां दृष्ट्वा द्वारकां द्वारमालिनीम् ।
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं चक्रे चक्रगदाधरः ॥ ४७
देवानुयात्रनिर्घोषं पाञ्चजन्यस्य निस्वनम् । C 10980 B 2. 127 107 P 2 127. 107

— Ñ1 subst for 44[ab]

1510* एवमुक्तोऽथ बाणस्य गावो मुक्त्वा महायशा ।

While K Ñ2 3 V B D ins after 44[ab]

1511* अभेद्यं समयं मत्वा न्यस्तवादो गवां प्रति ।
[K Ñ2 V2 D1 कृत्वा (for मत्वा)]

— For 44[cd], K Ñ V B D T1 2 G1 3–5 M4 Bom Poona eds subst

1512* सप्रहस्य ततो वाक्यं व्याजहारार्थकोविद ।

[T1 G1 3–5 M4 पुनर् (for ततो) B1 [आ]त्म- (for [अ]र्थ-)]

While M1–3 subst for 44[cd]

1513* मानयन्वरुण देवो गा बाणस्य व्यमुञ्चत ।

K Ñ2 3 V B D Bom Poona eds cont after 1512*

1514* तस्मान्मुक्तोऽसि यद्येवं बाणेन समय कृत ।
प्रसृतैर्मधुरै र्वाक्यैस्तत्त्वार्थमनुभाषितै ॥
कथं पापं करिष्यामि वरुण त्वय्यहं प्रभो ।
गच्छ मुक्तोऽसि वरुण सत्यसंधोऽस्तु नो भवान् ।
त्वत्प्रियार्थं मया मुक्ता बाणगावो न संशय ॥ [5]
ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनै ।
अर्घमादाय वरुणः केशवं प्रत्यपूजयत् ॥
केशवोऽर्घं तदा गृह्य वरुणाद्यदुनन्दनः ।
बलं पूजयते देव कुशली च समाहित ॥
वरुणायाभयं दत्त्वा वासुदेव प्रतापवान् । [10]

[(L 1) K3 यस्मान् (for त°) — (L 2) K4 B1 D3 प्रश्रितैर् (for प्रसृ°) K1 D1 अव-, B1 अथ (for अनु) V1 -भाषिभिः ; Dn1 भाषित' (for °तै) Dn2 तत्त्वार्थमनुभाषितः, D3 ततस्तत्त्वार्थभाषितै (for [b]) — (L. 3) V3 D3 D6 विभो (for प्रभो). — D3 om. (hapl) from सत्यसंधो (in line 4) up to वरुण. (in line 7) — (L 7) V2 B1 अर्घ्यम् (for अर्घम्). — (L 8) D3 6 ऽर्घ्यं (for ऽर्घं) — (L 9) Bom Poona eds. चापूजयद् (for पूजयते). Ñ2 कुशल च , D3 कुलाचार- (for कुशली च) — (L 10) V1 वरुणस्य (for वरुणाय)]

On the other hand, T1 2 G1, 3–5 M4 cont after 1512* :

1515* त्वदर्थं धेनवो मुक्ता बाणस्य तु दुरात्मन. ।
इत्युक्त्वा वरुणं देवो गा बाणस्य विमुञ्चत ॥

[M4 om. line 1 — (L. 2) M4 मानयन् (for इत्युक्त्वा) T2 G1 शरण (for वरुण) G1 बाणस्य च (for गा बाणस्य)]

— For 44[ef], N (except Ś1) T1 2 G1 3–5 M subst

1516* द्वारकां प्रस्थितो देव शचीपतिसहायवान् ।

[G3 om (hapl) from देव up to तत्र (in 45[a]). K Ñ2 3 V B D T1 शौरि (for देव) T1 2 G1 4. 5 M सरित्पति- (for शचीपति-)]

45 T4 missing (cf v l 44) G3 om. up to तत्र (in 45[a]) (cf v l 44) — [a]) S1 B1 ततो (for तत्र). T1 2 G1 3–5 M सगन्धर्वा (for समरुतः) — [b]) T1 G3 5 M साध्याश्च , T2 G1. 4 सिद्धाश्च (for ससाध्याः) K Ñ2. 3 V B D ससाध्या. सिद्धचारणा — After 45[ab], K Ñ1. 3 V B D (except D1) T2 ins

1517* गन्धर्वाप्सरसश्चैव किंनराश्चान्तरिक्षगा. ।

[V B [अ]न्तरीक्षगा , D3 [अ]प्सरोगणा (for अन्तरिक्षगा).]

While, T1 G1 3–5 M ins after 45[ab]

1518* ऋषयो नारदमुखा वसिष्ठाद्यास्तपोधनाः ।

— D1 om 45[c]–46[b] — [c]) K Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D2–4 6 भूतेशं , D5 गोविन्दं (for विश्वेशं) Ñ1 अनुगच्छन्त देवेशं , V3 अनुगृह्णन्ति भूतेश — [d]) Ñ2 -भूतेशम् (for भूतादिम्)

46 T4 missing (cf v l 44). D1 om 46[ab] (cf v l 45) D5 om 46[abc] — [b]) K Ñ2 3 V B Dn Ds D2–4 6 अश्विनौ यक्षराक्षसा — After 46[ab], K Ñ2 3 V B Dn Ds D2–4 6 ins

1519* विद्याधरगणाश्चैव ये चान्ये सिद्धचारणाः ।

— [c]) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 6 T1 G3 5 गच्छन्तम् (for आया°) — [d]) B1 Ds D1 2 विनयेन (for विज°). — After 46, K Ñ2 3 V B D ins

1520* नारदश्च महाभाग प्रस्थितो द्वारकां प्रति ।
तुष्टो बाणजय दृष्ट्वा वरुणं च कृतप्रियम् ॥
कैलासशिखरप्रख्यैर्नीलग्रीवधरैश्च तै ।

[(L. 2) K3 4 Ñ2 V1 Dn D2. 5 कलिप्रिय (for कृतप्रियम्) — (L 3) K3 4 Dn शुभै , D3 गृहै (for च तै) K2 Ñ2 B2 प्रासादैर्नीलकन्धरै , V3 B1 3 D5 प्रासादै कन्दरैश्च तैः (B1 °रै शुभै)]

47 T4 missing (cf v. l. 44) — [a]) K B1 Dn Ds D1–5 दूरान्निशम्य (K2 D2 °रीक्ष्य , D1 °शाम्य) मधुहा — [b]) K4 पालिनीम्, V2 -वासि°, T2 G1 3 4 M -शालि° (for -मालि°). — D1 om (hapl) 47[d]–48[a]. — After 47, Ś1 K Ñ2 3 V B Dn Ds D2–6 ins ;

श्रुत्वा द्वारवती सर्वा प्रहर्षमतुलं गता ॥ ४८
वैनतेयसमासीनं नीलाञ्जनचयोपमम् ।
अवन्दन्यादवाः कृष्णं श्रिया परमया युतम् ॥ ४९
ऋषिभिर्देवगन्धर्वैश्चारणैश्च समन्ततः ।
संस्तूयमानो गोविन्दो द्वारकोपरि विष्ठितः ॥ ५०
तदाश्चर्यमपश्यन्त दाशार्हगणसत्तमाः ।
बाणं जित्वा महादेवमायान्तं पुरुषोत्तमम् ॥ ५१
द्वारकावासिनो वाचश्चरन्ति बहुधा तदा ।
प्राप्ते कृष्णे महाभागे सात्वतानां महारथे ॥ ५२
धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्मो येषां नो जगतः पतिः ।
रक्षिता चापि गोप्ता च दीर्घबाहुर्जनार्दनः ॥ ५३
वैनतेयं समारुह्य बाणं जित्वा सुदुर्जयम् ।

1521* सञ्ज्ञां प्रयच्छते देवो द्वारकापुरवासिनाम् ।
While T1 2 G1, 3–5 M ins after 47

1522* तेनाध्मातो महाशङ्खः पूरयामास रोदसी ।

48 T4 missing (cf v l 44). D1 om 48[a] (cf. v l 47) — [a]) K1 2 D4 देवागमननिर्घोषं, K3 4 Ñ2 V B1 Dn Ds D2 5 देवानुयान° — [c]) G5 सर्व (for सर्वा). G3 Bom Poona eds श्रुत्वा द्वारवती सर्वे — [d]) Ñ1 Ds1 D1 4 G3 M1 3 गता, T1 G5 ययौ (for गता) — K Ñ2 3 V B2 3 D ins after 48 : B1 after the first occurrence of 49

1523* पूर्णकुम्भैश्च लाजैश्च बहुनिन्यस्तविस्तरै ।
द्वारोपशोभितां कृत्वा सर्वां द्वारवतीं पुरीम् ।
सुश्लिष्टरथ्यां सुश्रीकां कृतरत्नोपशोभिताम् ॥
विप्राश्चार्घं समादाय तथैव कुलनैगमा ।
जयशब्दैश्च विविधैः पूजयन्ति स्म माधवम् ॥ [5]

[(L 1) V3 B2 Dn Ds1 D2, 3 6 पुष्पैश्च बहुविस्तरैः (for [b]) —(L 2) V3 B3 D6 सर्वां कृत्वा (by transp.), D6 द्वारावती K3 पुरम् (for पुरीम्) —(L 3) V3 संसृष्ट-, B1 3 Dn2 D6 समृष्ट-, B2 सुमृष्ट- (for सुश्लिष्ट-) Ñ2 -रम्या (for -रथ्या) K1 3 4 Ñ2 V1 2 D1–3 कृतरक्षोपशोभिताम्, V3 B Ds D5 6 बहुरत्नो(D5 °क्षो)प°; Dn कृतरक्षा सु° (for [b]) —(L 4) D1 3 तथैव कुलजाङ्गनाः (for [b]) —(L 5) D1 पूजोपहारै विविधै (for [a])]

49 T4 missing (cf v l 44) K2 D4 om. 49. B1 reads 49 for the first time before 1523*, repeating it here — [a]) Ñ1 2 D3 वैनतेये (for °य-) V3 B3 D6 G1 4 5 -समारूढं (for °सीनं) K1 D5 वैनतेये तमासीनं, K3, 4 V1 B1 (first time) 2 Dn Ds D2 °यस्थमासीनं, B1 (scond time) T1 2 G3 M °यं समारूढं — [b]) Ś1 V3 B3 -चयप्रभम्, D3 समप्रभम् (for चयोपमम्). T1, 2 G1 3–5 M बलदेवसमन्वितम्. — [c]) B1 (second time) अन्वयुर्; T1 G1 3–5 M ननन्दुर् (for अवन्दन्). Ś1 सर्वे (for कृष्णं). K1 वेदान्तस्तवसंघुष्टं, K3, 4 Dn D1 वद न्तस्ते तदा कृष्णं; Ñ2, 3 V B1 (first time), 2, 3 D3 D2 5, 6 T2 ववन्दिरे तदा कृष्णं; D3 ववन्दुस्तं तदा कृष्णं. — After 49, K Ñ2, 3 V B D ins

1524* त्रयोऽनुपूर्व्या वर्णाश्च पूजयन्ति महाबलम् ।
अनन्तं केशिहन्तारं श्रेष्ठिपूर्वाश्च श्रेणयः ॥

[(L 1) D1 स्त्रियो ह्यपूर्वरूपाश्च (for [a]) Ñ2 स्म माधवम् (for महाबलम्) —(L 2) Ñ2 V2 B3 D6 अर्चन्ति; B1 2 आगत (for अनन्तं) D6 ज्येष्ठ (for श्रेष्ठि-). K1 Ñ2 V1 3 B1 D1–3 श्रेष्ठिपूर्वा (V3 D1 श्रेष्ठ पूर्वं-; Dn श्रेष्ठपूर्वा, D3 श्रेणिपूर्वा) निवासिन, B2 श्रेष्ठ सर्वधनुष्मताम् (for [b])]

50 T4 missing (cf v l 44) — [c]) K Ñ V B D T1 2 G1 3–5 M स्तूयते (Ñ1 संस्तूय; Ds स्तूयते; T1 G1 3–5 M संवृत) पुण्डरीकाक्षो — [d]) T1 2 G1 3–5 M संस्थितः (for विष्ठित) K Ñ2 3 V B D द्वारकोपवने स्थि(V2 D1 °नस्थि)तः.

51 T4 missing (cf v l 44) — [a]) Ñ1 अदृश्यन्त, T1 2 G1 3–5 M अवैक्षन्त (for अपश्यन्त). — [b]) K1 2 D1 4 दाशार्हेण च संगता — After 51[ab], K Ñ2, 3 V B D ins.:

1525* प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दृष्ट्वा कृष्णं महाभुजम् ।
[V3 B3 D6 महाबलम् (for °भुजम्)]

— [c]) V3 B3 D6 T1 G1 4, 5 M3 4 तदा, M1, 2 ततो (for महा).

52 T4 missing (cf. v l 44). — [b]) K2 D4 स्फुरन्ति (for च°). — [c]) Ds1 काले (for कृष्णे). — [d]) K Ñ V1, 2 B1, 2 Dn Ds D1–5 यादवानां (for सात्वतानां). — After 52, K Ñ2, 3 V B D T2 ins.:

1526* गत्वा च दूरमध्वानं सुपर्णो द्रुतमागतः ।

[D1 त्वया (for गत्वा). K1, 2 D3, 4 सु- (for च). V3 B Dn D6 सुपर्णेनागतो द्रुतम् (for [b])]

53 T4 missing (cf v l 44). — [b]) V B2, 3 D6 T1 G1 3–5 M1–3 जगती- (for जगत.). D5 पिता (for पतिः). Ñ1 येषां नो जगतीश्वर — [c]) K Ñ2, 3 V B D [र]व; Ñ1 M [अ]भि, T2 G1 4 [अ]नु- (for [अ]पि). — [d]) G5 दिव्य (for दीर्घ). K1 2 Ñ2 3 V B Ds D2–4, 6 महाबलः; K3, 4 Dn D1 महाभुजः, Ñ1 महारथ. (for जनार्दनः).

54 T4 missing (cf v. l 44). — [a]) Dn G1 M1–3 वैनतेयं (for °यं). — [b]) K Ñ V B D T1 G5 जित्वा बाणं

प्राप्तोऽयं पुण्डरीकाक्षो मनांस्याह्लादयन्निव ॥ ५४
एवं कथयतामेव द्वारकावासिनां तदा ।
वासुदेवगृहं देवा विविशुस्ते महारथाः ॥ ५५
तानि तेषां विमानानि दिवि संचरतां तदा ।
स्थितान्येव प्रदृश्यन्ते नानारूपाणि सर्वशः ॥ ५६
सिंहर्षभमृगैर्नागैर्वाजिसारसबर्हिणैः ।
भास्वन्ति तानि दृश्यन्ते विमानानि सहस्रशः ॥ ५७
एते रुद्रास्तथादित्या वसवोऽथाश्विनावपि ।
साध्या देवास्तथान्ये चाप्यवन्दंस्तान्यथाक्रमम् ॥ ५८
अहो वै महदाश्चर्यं वासुदेवस्य संश्रयात् ।
प्राप्यते यदिहास्माभिरिति वाचश्चरन्ति हि ॥ ५९
ततश्चन्दनचूर्णैश्च पुष्पवर्षैश्च सर्वशः । C 11006 B 2 127 132 P 2 127 132

(by transp) — ^{d}) K D3–5 ह्लादयन् (for [आ]ह्ला°) Ś1 ह्लादितानि मनांसि च, T1 2 G1 3–5 M मनो नो ह्लादयन्निव

55 T4 missing (cf v 1 44) G1 om 55–66 — ^{a}) T1 G5 तेषां, T2 G3 M राजन् (for एव) — ^{b}) Ñ1 -वासिनस् (for °नां) — ^{c}) K3 4 D5 वसुदेव- (for वा°) Poona ed -गृहे (for -गृह) K4 चैव, Ds1 देव (for देवा) — ^{d}) Ñ1 B3 D2 6 महाप्रभा, T1 2 G3–5 M महर्द्धिमत् (for महारथा) Ś1 विविशु सपरिच्छदा — After 55, K Ñ2 3 V B Dn Ds D2–6 ins :

1527* अवतीर्य सुपर्णात्तु वासुदेवो बलस्तदा ।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च गृहान्प्रविविशुस्तदा ॥

56 T4 missing (cf v 1 44) G1 om 56 (cf v 1 55) — ^{a}) K Ñ2, 3 V B D ततो देव- (for तानि तेषां) — ^{b}) K Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–5 सचरन्ति दिवं तदा — ^{c}) V3 B3 D6 T1 2 G3–5 M व्यदृश्यन्त (for प्रदृश्यन्ते) K Ñ2 3 V1 2 B1, 2 Dn Ds D1–5 अवस्थितान्यदृश्यन्त — ^{d}) Ds G5 सर्वत (for °श.)

57 T4 missing (cf v 1 44) G1 om 57 (cf v 1 55). — ^{a}) K Ñ1 2 V B D T1 G3–5 M1 हंसर्षभ- (for सिंह°) B3 वाजि (for नागैर्) — ^{b}) Ś1 -बर्हिभि ; K4 D1 2 5 -बर्हणै , G4 -बर्हिण' (for °णै.). — ^{c}) Ñ2 3 V1 3 B Ds2 D6 T1 2 G3–5 M [अ]दृश्यन्त (for दृश्यन्ते) — ^{d}) G3 च सर्वशः (for सहस्रशः) — After 57, K Ñ2 3 V B D ins

1528* अथ कृष्णोऽब्रवीद्वाक्यं कुमारांस्तान्सहस्रशः ।
प्रद्युम्नादीन्समस्तांस्तु श्लक्ष्ण मधुरया गिरा ॥

[D3 om. line 1 — (L 2) K2 D6 सहस्राश्च (D6 °स्तु) (for समस्तास्तु)]

— After the above, D1 reads line 9 of 1529*

58 T4 missing (cf v 1 44) G1 om 58 (cf v. 1 55). — ^{c}) Ś1 V3 B3 चान्ये (by transp) V1 साध्या देवगणाश्चान्ये — ^{d}) K Ñ2 3 V B D वन्दध्वं च, T2 G3, 4 M1–3 मरुतश्च, M4 ववन्दुश्च (for [अ]प्यवन्दंस्तान्) T1 G5 विविशुस्तेऽप्यनुक्रमात् — After 58, K Ñ2 3 V B D ins. :

1529* सहस्राक्ष महाभाग दानवानां भयंकरम् ।
वन्दध्वं सहिता शक्र सगणं नागवाहनम् ॥
सप्तर्षयो महाभागा मत्प्रियार्थमिहागता ।
ऋषयश्च महात्मानो वन्दध्वं च यथासुखम् ॥
एते चक्रधराश्चैव एतान्वन्दत सर्वश ।
सागराश्च ह्रदाश्चैव मत्प्रियार्थमिहागता ।
दिशश्च विदिशश्चैव वन्दध्वं च यथाक्रमम् ॥
वासुकिप्रमुखाश्चैव नागा वै सुमहाबला ।
गावश्च मत्प्रियार्थं वै वन्दध्व च यथाक्रमम् ॥
ज्योतींषि सह नक्षत्रैर्यक्षराक्षसकिंनरैः ।
आगता मत्प्रियार्थं वै वन्दध्वं च यथाक्रमम् ॥
वासुदेववच श्रुत्वा कुमारा प्रणता स्थिता ।
यथाक्रमेण सर्वेषां देवतानां महात्मनाम् ॥
सर्वान्दिवौकसो दृष्ट्वा पौरा विस्मयमागता ।
पूजार्थमथ संभारान्प्रगृह्य द्रुतमागताः ॥

[(L 1) D5 महाबाहु (for °भागं) D2 (*inf lin* as above) क्षयकरम् (for भय°) — (L 2) D2 सह (for नाग-) — (L 3) B2 3 D6 (marg as above) भृग्वङ्गिरसमाश्रिता, D1 वन्दध्व च यथाक्रमम् (for ^{b}) — V3 om (hapl) lines 4–6 — (L 4) K1 तान् (for the second च) K1 4 Ñ2 3 V1 2 B D3 6 यथाक्रमम् (for °सुखम्) — B3 om. (hapl) lines 5–9 — (L 5) D1 वन्दन्ति (for °त) Ñ2 Ds D6 तानवन्दन्त सर्वश (for ^{b}) — K3 om (hapl) from मिहागता (in line 6) up to मत्प्रियार्थं (in line 9) — (L 7) K1 2 D4 om (hapl) from वन्दध्वं up to प्रमुखाश्चैव (in line 8) Ds2 वन्दयध्व (for वन्दध्व च) — D1 reads line 9 after 1528* — (L 9) Dn1 Ds1 मत्प्रियार्थे (for °र्थं) Ds2 वन्दयध्व (for वन्दध्व च) — K2 D3 om. (hapl) lines 10–11 — (L 10) B2 -पन्नगै, D2 -किंनराः (for °रै) — (L 11) Ds2 वन्दयध्व (for वन्दध्व च). — (L. 13) K1 सर्वासा (for सर्वेषा) K2 4 D2 4 देवाना च; B3 Ds1 दैवताना (for देव°) — (L. 15) K3. 4 V1 Dn D6 अर्थ-; Ñ2 अनु-, D1 उप- (for अथ)]

59 T4 missing (cf. v 1 44). G1 om 59 (cf v. 1 55) — ^{d}) Ś1 चरन्ति तम्, K1 2. 4 Ñ2 V B Dn Ds D2. 5. 6 °न्त्युत ; T1. 2 G3–5 ऽभवन्नृणाम् (for चरन्ति हि).

किरन्ति पौराः सर्वांस्तान्पूजयन्तो दिवौकसः ॥ ६०
लाजैः प्रणामैर्धूपैश्च वाग्बुद्धिनियतास्तथा ।
द्वारकावासिनः सर्वे पूजयन्ति दिवौकसः ॥ ६१
आहुकं वसुदेवं च साम्बं च यदुनन्दनम् ।
सात्यकिं चोल्मुकं चैव विपृथुं च महाबलम् ॥ ६२
एतान्परिष्वज्य तदा मूर्ध्नि चाघ्राय वीर्यवान् ।
अन्धकं च शुभाक्षं च ततो वचनमब्रवीत् ॥ ६३
वासवः सात्वतान्सर्वानेष वो यदुनन्दनः ।
योजयित्वा रणे चैव यशसा पौरुषेण च ॥ ६४
महादेवस्य मिषतो गुहस्य च तथैव च ।
एष बाणं रणे जित्वा द्वारकां पुनरागतः ॥ ६५
सहस्रबाहोर्बाहूनां कृत्वा क्षयमनुत्तमम् ।
स्थापयित्वा द्विबाहुत्वे प्राप्तोऽयं स्वपुरीं हरिः ॥ ६६
यदर्थं जन्म कृष्णस्य मानुषेषु महात्मनः ।

60 T4 missing (cf v l 44) G1 om. 60 (cf v l 55) — ^{a}) K2-4 V1 D5 T1 G3 -पूर्णैश् (for -चूर्णैश्). — ^{b}) K Ñ2 3 V1. 2 B Ds D1-6 पुष्पगन्धैश्, Ñ1 V3 गन्धपुष्पैश्, Dn G4 पुष्पैर्गन्धैश्, T1 G3 M1 3 4 पुष्पमाल्यैश् (for °वर्षैश्) — V2 om 60^{cd} — ^{d}) Ś1 मूर्तिमन्तो, K1 पूजयश्च, G5 °यन्ति (for °यन्तो).

61 T4 missing (cf v l 44) G1 om 61 (cf v l. 55) Ś1 D1 om (hapl) 61 K2 transp 61 and 62 — ^{a}) K1. 2 D4 लाजैः प्रियतमैर्धूपैः — ^{b}) K1 वाग्भिर्वि-, K2 बलिभिर्; T2 G3 स्वबुद्धि- (for वाग्बुद्धि-) Dn -नियमैस् (for -नियतास्) Ñ1 V2 3 B3 D3 6 T1 2 G5 तदा, D5 स्थिताः (for तथा) — ^{d}) Ñ1 पूजयन्तो (for °न्ति)

62 T4 missing (cf v l 44). G1 om. 62 (cf v l. 55). M4 om 62-64 K2 transp 61 and 62 — ^{b}) Ś1 -सत्तमम् (for -नन्दनम्) K3 साम्बं च मधुसूदनम् — G3 om (hapl) 62^{c}-64^{b}. — ^{c}) K2. 3 सात्यकं; Ñ1 M1. 3 सत्यकं, T2 सत्यकिं (for सा°). V3 [उ]न्मुखं, D5 [उ]ल्मुखं (for °कं). — ^{d}) T1 2 G4. 5 M1-3 पृथुश्रियम् (for महाबलम्). Ś1 विशठं च महारथम् — After 62, K Ñ2. 3 V B D ins:

1530* अक्रूरं च महाभागं तथा निषधमेव च ।

[K1 2 Ñ2 V B Dn2 Ds D2-4. 6 निशठम्; D1 निशितम् (for निषधम्).]

63 T4 missing (cf v. l 44). G1 om 63 (cf. v. l. 55) G3 M4 om 63 (cf v. l 62). — ^{a}) K1 D4 एतान्वै (D4 °न्स) संपरिष्वज्य, K2 M2 एतान्समं (M2 °न्स तु) परिष्वज्य — ^{b}) V2 3 B3 D6 T1 G5 M1-3 [उ]पाघ्राय (for चा°) K V1 B1 2 D (except D6) वासव ; Ñ2 सर्वशः (for वीर्यवान्) — K V1 B2 Dn Ds D1 3-5 ins after 63^{ab} V2 B1 T2 G4. 5 after 63 D2 after the repetition of 64^{ab}

1531* अथ शक्रो महाभागः समक्षं यदुमण्डले ।
स्तुवन्तं केशिहन्तारं तत्रोवाचोत्तरं वचः ॥

[(L 1) D1 समस्त यदुमण्डलम् (for ^{b}) — (L 2) K4 स्तुवस्तु, Dn स्तुवते, D4 स्तुवस्त (for स्तुवन्त).]

— K Ñ3 V1 B2 Dn Ds D1 3-5 om 63^{cd} — ^{c}) Ñ1. 2 V2. 3 B1 3 D2 6 समासध्ये (for शुभाक्षं च) — ^{d}) Ñ1. 2 V2. 3 B1 3 D2 6 T1 2 G4 5 M1-3 तदो (T1 2 G4. 5 M1-3 तानु) वाच शुभं वचः

64 T4 missing (cf v l 44). G1 om 64 (cf v l 55) M4 om 64, G3 om. 64^{ab} (for both, cf. v. l 62). D2 reads 64^{ab} twice — ^{a}) Ś1 महेन्द्र- (for वासवः) T1 श्रेष्ठान्, G4 5 श्रेष्ठ (for सर्वान्) K1. 2 D4 सात्त्विकः सत्त्ववानेष, K3 4 V1 2 B1 2 Dn Ds D1 2 (second time). 3 5 T2 सात्वत सा (K3 4 V2 D3 स) त्त्वतामेष (Dn °तामेव; D1 T2 °तां श्रेष्ठः) — ^{b}) K1 2 D4 सत्यं वै, K3. 4 V1. 2 Ds D2 (second time). 3 5 सर्वेषां, G4 5 केशवो (for एष वो) Ś1 D2 (first time) यदुपुंगवसंनिधौ, Ñ1 अथ वा यदुपुंगव; B1. 3 सर्वार्थौ (B3 °र्थो) यदुपुंगवः, Dn D1 T2 सर्वेषां (T2 केशवो) यदुनन्दनम् — After the repetition of 64^{ab}, D2 ins. 1531* — ^{c}) K3 4 Ñ2 V1. 2 Dn, D1 T2 मोक्षयित्वा (for योज°). V3 B2 3 Ds1 D6 T1 G3-5 M1 3 क्षणेनैव (for रणे चैव). Ś1 एष कृष्ण. क्षणाद्वत्वा; K1. 2 D1. 4 मोक्षयित्वा रणे बाणं (K1 वैष; D1 चैषां); D2 योधयित्वा क्षणेनैव. — ^{d}) V1 विक्रमेण (for पौरुषेण) — After 64, T1. 2 G3-5 M1-3 ins.

1532* रमयत्यतितेजस्वी दिवीव च दिवौकसः ॥

65 T4 missing (cf. v l 44). G1 om 65 (cf. v. l. 55) — ^{b}) Ś1 कुमारस्य (for गुहस्य च). K Ñ2. 3 V B D T1 2 G3 5 M2 महात्मनः; G4 M1 3. 4 तथा विभुः (for तथैव च) — ^{c}) Ś1 बाणो विद्धो रणे शूरो (310).

66 T4 missing (cf. v l 44). G1 om. 66 (cf. v l. 55). — ^{b}) K1 Ñ3 V B Dn D5 D1. 3 5 6 व्ययम्; K2. 3 Ñ1 2 D4 ह्ययम् (for क्ष°) K4 कृत्वाव्ययमनुत्तमम्; T1. 2 G3-5 M कृत्वा व्यसनमुत्तमम् — ^{c}) K1. 2 D4 द्विबाहुर्वै; K3 T1. 2 G3-5 °त्वं (for °त्वे) — ^{d}) Ś1 स्वां (for स्व) Ñ V1. 3 B2 Ds D5 6 T1. 2 G3-5 M -पुर (for -पुरीं).

तदप्यवसितं कृत्स्नं नष्टशोका वयं कृताः ॥ ६७
पिबन्तो मधुमाध्वीकं रंस्यामः प्रीतिसंयुताः ।
कालो यास्यत्यविरतं विषयेष्वेव सज्जताम् ॥ ६८
बाहूनां संश्रयात्सर्वे वयमस्य महात्मनः ।
प्रनष्टशोका रंस्यामः सर्वे एवामराः सुखम् ॥ ६९
एवमुक्त्वा परिष्वज्य कृष्णं कमललोचनम् ।
पुरंदरो दिवं यातः सर्वामरगणैर्वृतः ।
द्वारकां प्राप्य कृष्णस्तु रेमे यदुगणैर्वृतः ॥ ७०

C 11021
B 2 127. 148
P 2. 127. 148

67 T4 missing (cf v l 44) — b) K3 मानुषेण (for °षेषु) — c) K1 2 4 Ñ2 V1 2 B1 Dn Ds D1 2 4 5 कार्यं (for कृत्स्न) Ś1 तत्संपूर्णं कृत कार्यं, D3 यदुपासितकार्यं नो — d) V2 गता. (for कृता)

68 T4 missing (cf v l 44) — a) K Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1–5 पिबतां (Dn1 °न्तां) (for °न्तो) — b) Ñ1 रंस्यथ, V3 D6 रमध्वं (for रंस्याम.) K Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1–5 भवता (Ñ2 रमध्व, D2 रमता) प्रीतिपूर्वकम्; B3 रमध्वं प्रीतिसनता, T1 G4 5 रमध्वं प्रीतिसंयुतम् — c) K1 2 D4 वै नाशं (for [अ]विरतं) Ś1 सुखं यास्यति व कालो — d) Ś1 प्रसज्जताम्, V2 च सज्ज°, B3 [ए]व मज्ज°, D1 3 [अ]पि सज्ज°, T1 G3 5 [अ]नुषज्य°, T2 G4 [अ]नुरज्य°, G1 [अ]नुरज्ञ° (for [ए]व सज्ज°)

69 T4 missing (cf v. l 44) — c) Ś1 विनष्ट- (for प्रनष्ट-) T2 G1 3 M रंस्यामहे नष्टशोका — d) K1 Ñ2 V1. 2 D1 4 स्वर्गं (for सर्वं). K3 Ñ3 यथा-, K4 सुरा (for [अ]मराः).

70 T4 missing (cf v l 44) — For 70ab, K Ñ1. 2 V B D subst

1533* एव स्तुत्वा सहस्राक्ष केशवं दानवान्तकम् ।
आपृच्छ्य तं महाभागः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥
ततः पुनः परिष्वज्य कृष्ण लोकनमस्कृतम् ।

[Ñ1 om lines 1–2. Ñ2 om line 1 — (L 1) K1. 3 D4 केशव दैत्यनाशनम् (for b) — V1 om lines 2–3 — (L. 2) K2 Ñ2 B1. 3 Dn1 D5 महाभागं (for °ग) V3 आपृच्छत्तं महाभाग, Dn2 Ds2 अपृच्छत्त महाभाग, Ds1 आपूज्य तं महाभाग, D2 आपृच्छत महाभाग (for a). Ñ2 युत (for वृतः). — (L. 3) D2 पुनः (for तत॰). Ñ1 पुन॰ पुन पुरस्कृत्य (for a)]

While T1. 2 G1. 3–5 M subst for 70ab

1534* इत्युक्त्वा यादवान्सर्वान्कृष्णं संपूज्य वासवः ।

— V1 om. 70cd — c) Ś1 पुरं (दिव). — d) Ś1 -बलै सह; T1 2 G1. 3–5 M -गणै॰ मह (for -गणैर्वृत.) K Ñ2 3 V2 3 B D सह देवम(V2 सर्वैर्म-, V3 D6 दिव्यैर्म-; B1 3 Dn Ds D3 देवैर्म)रुद्गणै — After 70cd, T2 G1 3 4 ins an addl colophon [*Adhy name* G3 बाणासुरजयानन्तरं श्रीकृष्णस्य द्वारकाप्रवेशे इन्द्रादिसकलदेवतानुयात्रा. — *Adhy no.:* G3 264; G4 268].

T2 G1 3 4 cont. after the addl colophon K Ñ2 3 V2 3 B D T1 G5 ins after 70cd V1 cont after 1534*

1535* ऋषयश्च महात्मानो जयाशीर्भिर्महौजसम् ।
यथागतं पुनर्याता यक्षराक्षसकिंनरा ॥
पुरदरे दिव याते पद्मनाभो महाबलः ।
अपृच्छत महाभाग सर्वान्कुशलमव्ययम् ॥
तत किलकिलाशब्दं निर्वमन्त सहस्रशः । [5]
गच्छन्ति कौमुदीं द्रष्टुं सोऽनघ प्रियया सह ॥

[Before line 1, T2 G1 3 4 ins वैशपायन . V1 om lines 1–3 B3 reads line 1–2 twice — (L 1) D1 महाभागा (for °त्मानो) V3 B3 (both times) D6 T1 G1 5 महौजम (for °जसाम्) — (L 2) K1 2 D4 यथागता (for °त) — (L 3) B2 वासुदेवो (for पद्मनाभो) — (L 4) D2 महाभागान् (for °भाग) K1 3 V3 B2 D4 6 अव्यय (for °यम्) — (L 5) V2 3 B3 Ds2 D6 -शब्दैर् (for -शब्द) Ñ2 V B3 Ds निर्धावन्त (for निर्वमन्त) D3 समन्तत (for सहस्रश) — (L 6) K1 D4 अनघा ; V1 तेऽनघ, V2 3 B D1 2 तेऽनघा , D3 अनाद्या , D6 देवश्च, D6 (marg) तनया (for सोऽनघ) K4 D5 प्रीयते (for प्रियया) K3 सोऽनघ प्रीतये महान्; Dn °घ प्रीयते सदा, Ds यो(Ds2 सो)ऽनघ प्रीयते सदा (for b)]

— D6 T1 2 G1 3–5 om (hapl) 70ef — e) B1 स (for तु) Ñ1 द्वारकां च ततः प्राप्तो — f) K Ñ2 3 V B D (D6 om.) सह (for वृत.) M रेमे वृष्णिकुलोद्वहः — After 70, Ś1 K Ñ2 V B D M4 ins

1536* विविधान्सर्वकामार्थाञ्छ्रिया परमया युत. ।

[Ś1 सग्रामपृथिवी सर्वा ; Ñ2 V3 B D6 विविधै स(B2 °धान्स)र्वकामार्थै , M4 शशास पृथिवीं सर्वा (for a).]

— K3 4 Ñ2 V B Dn Ds D2–5 ins an addl colophon after the above, D6 T2 G1 ins it after 1535* [*Mention of the Epic* Ds2. – *Mention of Khila* K V B Dn Ds1 D3–5 — *Adhy name* · K3 4 Ñ2 V3 B3 Dn Ds D2–6 बाणयुद्धम्, V1 2 B1 2 बाणयुद्धे द्वारवतीप्रवेश ; T2 G1 बाणासुरजयानन्तरं श्रीकृष्णस्य द्वारकाप्रवेशे इन्द्रादिसकलदेवतायात्रा — *Adhy no* · K3 (marg) 176; V2 3 Ds2 184; Dn D4 181, D3 201; G1 266. — *Śloka no* · K1 82, Dn1 151, Ds2 153, D3 43. D4 152]

—K3. 4 Ñ2 V B Dn Ds D2–5 T2 G1 ins. after the addl,

एवमेषोऽवतीर्णो वै पृथिव्यां पृथिवीपते ।
विष्णुर्यदुकुलश्रेष्ठो वासुदेवेति विश्रुतः ॥ ७१
एतैश्च कारणैः श्रीमान्वसुदेवकुले प्रभुः ।
जातो वृष्णिषु देवक्यां यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ७२
निवृत्ते नारदप्रश्ने मयोक्तं ते समासतः ।
उक्तास्ते विस्तराः सर्वे पूर्वं ये जनमेजय ॥ ७३
विष्णोस्तु माथुरे कल्पे यत्र ते संशयो महान् ।
वासुदेवगतिश्चैव सा मया समुदाहृता ॥ ७४
आश्चर्यश्चैव नान्योऽस्ति कृष्णश्चाश्चर्यसंनिधिः ।
सर्वेष्वाश्चर्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्यमवैष्णवम् ॥ ७५
स एव धन्यो धनिनां धन्यकृद्धन्यभावनः ।
देवेष्वपि सदैत्येषु नास्ति धन्यतरोऽच्युतात् ॥ ७६
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा ।
गगनं भूर्दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च ॥ ७७
एष धाता विधाता च संहर्ता काल एव च ।
सत्यं धर्मस्तपश्चैव ब्रह्म चैव सनातनम् ।

colophon, K1 2 D1 after 1536*, T1 G3-5 after 70cd, an addl passage given in app I (No 37)

71 T4 missing (cf v. l 44) —b) K1 Ñ1 V3 B1 3 Dn2 Ds2 D4. 5 G1 4 पृथिवी (for °व्यां) K2 पृथ्वीं पृथ्वीयते विभु॰, K3 पृथिवी पृथिवीपतौ, D2 कार्यार्थं पृथिवीतले. —c) Ñ2 B2 D6 कुले (for -कुल-) V3 B3 D6 -जातो (for -श्रेष्ठो). —d) V3 B3 D6 T1 2 G1 3-5 M इति श्रुत: (for [इ]ति विश्रुत:).

72 T4 missing (cf. v. l. 44). —b) K1 -कुल- (for -कुले) V1 विभु (for प्रभु) —c) B1 (marg) D2 जज्ञे (for जातो). Ś1 गोविन्दो, D3 देवार्थं (for देवक्यां) —d) V1 यथा (for यन्मा) M4 अनु- (for परि-).

73 T4 missing (cf v l. 44) —a) K2 D2 4 भारते (for नारद-) —b) K1 2 D1 4 मयोक्तं तु; K3 4 Ñ V1 2 B1 2 Dn Ds D2 3 5 यन्मयोक्तं, T2 G1, 3 4 M मया प्रोक्त: (G3 M °क्तं) (for मयोक्तं ते). —c) Ś1 K Ñ V B D M4 श्रुतास् (for उक्तास्). —d) Ś1 पूर्वं मे, K Ñ1 V1 2 B1, 2 D (except D6) G1 ये पूर्वं (by transp), T1 G5 पूर्वे ये

74 T4 missing (cf. v l 44) D2 om 74cd —d) Ś1 Ñ1 या (for सा)

75 T4 missing (cf v. l 44) —a) K3 4 Ñ1 V3 B1 Dn D2 3 5 आश्चर्यं (for °र्यश्) Bom Poona eds G(ed.) [अ]न्यद्वै (for [अ]न्योऽस्ति) —b) G1 4 विष्णुश् (for कृष्णश्) Ś1 कृष्णाश्चर्यस्य संनिधौ, V3 B3 D6 T1 G3 (inf lin. as in text) 5 आश्चर्यं विद्धि केशव:; D2 कृष्णस्याश्चर्यसंनिधे.

76 T4 missing (cf. v l 44) K2 D4 om 76 —a) K1 Ñ1 D1 एषैव; K3. 4 D5 एष वै; B1 स एष; T1 2 G1 3-5 M अयं हि (for स एव) V1. 2 धन्यानां (for धनिनां) Ñ2 V3 B2 3 D3 D6 एषैव (V3 B3 D6 स एष, B2 स एव) धन्यो धन्यानां; Dn एष वै धनिनां धन्यो. — After 76a, K1 reads 82a. —b) V2 T1 G1. 3-5 धनकृद् (for धन्य°). D2 विश्व- (for धन्य-) —d) T1 2 G1 4 5 M1-3 धन्यतमो (for °तरो).

77 T4 missing (cf v l 44) —b) Ś1 चाश्विनौ (for अ°) D5 वरुणस् (for मरुतस्) —c) D1 दिवश् (for दिशश्) — After 77, T1 2 G1 3-5 M2-4 ins

1537* सर्वमेतज्जगद्धाता विष्णुरेव न चापर ।
[M3 4 चराचरम् (for न चापर).]

78 T4 missing (cf v l 44) —b) K Ñ V1 2 B2 Dn D1 3-5 संहर्ता चैव नित्यश (Ñ1 एव तु), T1 2 G1, 3-5 M °र्ता चायमेव तु —d) T1 G3 M1 4 ब्रह्मा (for ब्रह्म). Ñ3 Dn1 पितामह (for सनातनम्) K1. 3 4 Ñ2 V B Dn2 Ds D1-3 5 ब्रह्मा चैव पितामह॰; K2 D4 दमश्चैव पितामह॰ — Ś1 Ñ2 B1. 2 D2. 4 5 ins. after 78cd. Dn Ds after 78.

1538* अनन्तश्चैव नागानां रुद्राणां शंकर स्मृत ।
जङ्गमाजङ्गमं चैव जगन्नारायणोद्भवम् ।
एतस्माच्च जगत्सर्वं प्रसूयेत जनार्दनात् ॥
[Ś1 एषोऽनन्तश्च नागाना (for a) B1. 2 रुद्राणा चैव शंकर:; D5 °णा शंकरस्य स (for b) — (L 2) Ś1 स्थावरं जङ्गमं चैव) — (L 3) Ś1 जनाधिप (for °र्दनात्)]

—e) K2 जगत्यां (for °च्च) K1 तद्विद्धि, K3 4 Ñ1 B1 D3 D4 5 T1 G3 M1-3 देवेशे (for °शस्) —f) K1 नमस्कुरुत भारत — Ś1 K Ñ V B D1-5 ins after 78: Dn D8 cont after 1538*

1539* पूज्यश्च सतत सर्वैर्देवैरेष सनातन: ।
[Ś1 लोके, V3 D6 [illegible] (for सतत्) K2 V3 D4. 6 सर्वैर् (for [illegible]). Ś1 अपि, K V3 D6 [illegible] (for [illegible])]
While D6 T1 2 G1 3 5 M ins after 78

1540* पूज्योऽयं देवदेवेश पूज्यैरपि सदामरै ।
इज्यश्च देवदेवेशस्तं नमस्कुरु भारत ॥
आदिकर्ता च भोक्ता च भूताधिभूतिरेव च ।

जगच्च सर्वं देवेशस्तं नमस्कुरु भारत ॥ ७८
इत्युक्तं बाणयुद्धं ते माहात्म्यं केशवस्य च ।
वंशप्रतिष्ठामतुलां श्रवणादेव लप्स्यसे ॥ ७९
ये चेदं धारयिष्यन्ति बाणयुद्धमनुत्तमम् ।
केशवस्य च माहात्म्यं नाधर्मस्तान्भजिष्यति ॥ ८०
एषा ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्स्न्येन कीर्तिता ।
पृच्छतस्तात यज्ञेऽस्मिन्निर्वृत्ते जनमेजय ॥ ८१

* * * *

C 11057
B 2 128 36
P 2 128 36

नमस्कुरु जगन्नाथं भूयो भूय प्रभो नृप ॥
नमस्कुरु सदा विष्णु यादव भूतभावनम् ।
नमस्यामो जगन्नाथं देवकीं च हरिं सदा ॥
ध्याहि नित्यं जगन्नाथ प्रयत्नपरमो भव ।
श्रेयस्तव सदा विष्णुर्विधास्यति न संशय ॥
मन्मनस्त्विन्समाधत्स्व मनोऽनुध्याहि तत्परम् ।
उपास्यश्च सदा विष्णुर्मनसा राजसत्तम ॥
नमस्कुरु जगन्नाथं भूयो भूयो जगत्पते ।
वासुदेवं सदा ध्याहि केशव केशिसूदनम् ॥
नारायणमणीयांसं ध्याहि यत्नेन सत्तमम् ।
ध्यातो हि सर्वपापानि नाशयिष्यत्यसंशयम् ॥

[D6 T2 G1 3 om lines 1–2 —(L 1) M1 2 4 पूज्यो हि (M1 °ज्योऽय) सतत सर्वैर् (for ^{a}) M1 2 4 देवैर् (for पूज्यैर्) —(L 2) G4 पूजितो (for इज्यश्च) —(L 3) D6 T2 M2 विकर्ता (for च भोक्ता) —(L 4) T2 नृपोत्तम (for प्रभो नृप) —(L. 6) D6 हरिं नाथ (for जगन्नाथ) D6 विभु (for हरिं) —(L 7) G1 ध्याये (for ध्याहि) D6 प्रयत परमोत्तम (for ^{b}) —(L 10) D6 M4 सर्वदा, G3 सर्वथा (for च सदा) — G4 om. line 11 —(L 11) D6 T2 G1 M3–4 नृपोत्तम (for जगत्पते)]

79 T4 missing (cf v 1 44). — ^{a}) M [ए]वं (for [उ]क्तं). — ^{c}) M3 अखिलां (for अतुलां) — ^{d}) B3 D6 T1, 2 G1, 3–5 अस्य (for एव) Ś1 V1 3 B1 D2 लप्स्यते (for °से). K1 श्रवणादेषि लप्स्यते (*m/ lin* °से)

80 T4 missing (cf v. 1 44) — ^{a}) V3 D6 [इ]मं (for [इ]दं) — ^{d}) K2, 4 D5, 6 भविष्यति, D2 जिघृक्षति, D3 विजेष्यति (for भजि°). — For 80^{cd}, T1, 2 G1 3–5 M subst :

1541* तेषां धर्मो भवेद्राजन्नात्र कार्या विचारणा ।

81 T4 missing (cf v 1 44) — ^{a}) D3 माया (for चर्या) — ^{c}) T2 G1 4 तच (for तात).

82 T4 missing (cf. v 1 44) K1 reads 82^{a} after 76^{a} — ^{a}) M1 आश्चर्यं (for °र्य-) Ś1 -वर्यम्, T2 G1 3 4 -भूतम् (for पर्वम्) D1 त्वखिलं (for अ°) K3 आश्चर्यपर्व सकलं, V3 B2 3 D6 G5 °र्वं निखिलं. — ^{b}) K1, 2 D4 च (for हि) V3 B3 D6 नरः (for नृप). Ś1 B1 T1, 2 G1 3–5 M1, 3 4 यो हीदं शृणुयान्नरः ; B1 T1 G5 M2 यो ब्रूयाच्छृणुयान्नरः. — After 82^{ab}, K2 Ñ2, 3 V B Dn D3 D2–4 5 (marg.), 6 G4 M2 ins. .

1542* सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥
कल्य उत्थाय यो नित्यं कीर्तयेत्सुसमाहित. ।
न तस्य दुर्लभं किंचिदिह लोके परत्र च ॥
ब्राह्मण सर्ववेदी स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
वैश्यो धनसमृद्ध· स्याच्छूद्रो गच्छेच्च सद्गतिम् ॥

[G4 om line 1–2 —(L 1) K2 D4 -विशुद्धात्मा (for -विनिर्मुक्तो) —(L 2) K2 V° 3 B2 3 Dn1 कल्यम्, D2 3 प्रातर् (for कल्य) — M2 om lines 3-5 —(L. 3) Ñ2 V1 2 Dn D3 दुरित (for दुर्लभ) —(L 4) K2 D4 5 -वेदश (for -वेदी स्यात्) —(L 5) Ñ2 V1 D3 गच्छति (for गच्छेच्च) D5 G4 शूद्र कामानवाप्नुयात् (for ^{b})]

— ^{c}) Ś1 lacuna D5 नाशुभं किंचिदाप्नोति — ^{d}) K B1 2 D (except D6) G3 M4 लभेत स , Ñ2 3 लभेच्च स , V1 भवेत्तु स , V2 भवेत्पुन (for अवाप्नुयात्) — After 82, T2 G1 3 4 ins

1543* हरिवंशमिमं पुण्यं य शृणोति महीपतिः ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यमतुलामृद्धिमाप्नुयात ॥
[(L 2) T2 G1 वृद्धिम् (for ऋ°).]

G4 cont

1544* अपुत्रो लभते पुत्रमधनोऽपि धनं व्रजेत् ।
अरिघ्नशमनं सर्वं प्राप्नोति शुभसंततिम् ॥
वासुदेवे परां भक्तिं भोगानप्यतुलान्भुवि ।
अव्याहतं प्रतापं च यशो विन्देत मानव ॥
हरिवंशमिमं शृण्वन्मण्डलाधिपतिर्भवेत् ।
आचन्द्रतारकं भूमावशेषामृद्धिमाप्नुयात् ॥

G4 cont . T2 G1 3 cont after 1543* .

1545* य इदं शृणुयान्नित्यं विष्णुभक्ताद्द्विजर्षभात् ।
सदा दिग्विजयी भूयाच्चतुरङ्गबलान्वित ॥
वेदे रामायणे चैव हरिवंशे च भारत ।
आदौ मध्ये तथैवान्ते हरिः सर्वत्र गीयते ॥
तस्माद्धरिः सदा ध्येयः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आदिकर्ता महीभर्ता श्रिया सार्धं जगत्पतिः ॥
तस्य वंशमिमं पुण्यमितिहासं पुरातनम् ।
ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभव· ॥
[(L 1) G4 विष्णुभक्तो (for °क्ताद्)]

T2 G1 3 4 cont D6 T1 G5 M ins after 82

1546* असकृत्पठ राजेन्द्र हरिवंशं महर्द्धिमत् ।
मनस्ते निश्चलं भूयात्प्रसन्नोऽस्तु जनार्दनः ॥

आश्चर्यपर्वमखिलं यो हीदं धारयेन्नृप ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ८२

सूत उवाच ।

इति पारिक्षितो राजा वैशंपायनभाषितम् ।
श्रुतवानमलो भूत्वा हरिवंशं द्विजर्षभाः ॥ ८३
एवं शौनक संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च ।
प्रोक्ता वै सर्ववंशास्ते किं भूयः कथयामि ते ॥ ८४

इति श्रीहरिवंशे त्रयोदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ समाप्तं विष्णुपर्व ॥

[(L 1) D_6 अनुत्तमम् (for महार्द्धिमत्)]

83 T_4 missing (cf v 1 44) Some Mss सौतिर्, M_3 om (for सूत) — ^{b}) $M_{1.2}$ -कीर्तितम् (for -भाषि°) — ^{c}) $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 4}$ निर्मलो, D_5 अचलो, G(ed) अमृतो (for अमलो) $K_{3\ 4}$ Dn $M_{2.3}$ ऽभूत्स (for भूत्वा) $\tilde{N}_1$ श्रवणादमलोऽभूत्स, $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds D_6 श्रुत्वा प्रीतमना जातो (Ds °नाभूत्स), T_1 G_5 श्रुतवानमलोत्साहो, M_4 श्रुतवानचलोऽभूत्स. — ^{d}) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds $D_{1-4.6}$ G_5 द्विजर्षभ (D_3 °भः); K_4 Dn D_5 द्विजोत्तमाः, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{3\ 4}$ द्विजर्षभात् (for °भाः) $\tilde{N}_1$ हरिवंशस्य वै नृप

84 T_4 missing (cf. v 1. 44) — ^{a}) $Ś_1$ इति (for एवं) — ^{b}) $\tilde{N}_2$ तपोधन (for तथैव च). — For 84^{ab}, $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ M subst .

1547* संक्षेपाद्विस्तरेणापि तत्र सर्वे तपोधनाः ।

— ^{c}) K_4 सर्वशो (for वै सर्व-) $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{1\ 3}$ वः (for ते) — ^{d}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M वः (for ते) K Ñ V B D किं भूयः श्रोतुमिच्छसि — After 84, $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ M G(ed.) ins. :

1548* शौनकाद्यास्तु मुनयः प्रीतास्तुष्टास्तदाभवन् ।
नमस्कुर्वन्ति देवेशं भक्तिनम्रा मुनीश्वराः ।
आदिदेव हरिं विष्णुं नमस्यन्ति स्म माधवम् ॥

[(L. 3) T_2 G_1 यादवम् (for माध°).]

T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ cont. .

1549* तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं
चर्माम्बरं सुरमुनीन्द्रनुतं कवीन्द्रम् ।
कृष्णत्विषं कनकपिङ्गजटाकलापं
व्यासं नमामि शिरसा तिलकं द्विजानाम् ॥
मुनिं स्निग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।
वेदावासं सरस्वत्या वासं व्यासं नमाम्यहम् ॥
वन्दे सरस्वतीं देवीं भुवनत्रयमातरम् ।
यत्प्रसादादृते स्निग्धं जिह्वा न परिवर्तते ॥

COLOPHON $T_{3\ 4}$ G_2 missing. — *Mention of the Epic* V_1 Dn_2 Ds_2 D_1 (marg). 5 — *Mention of Khila* K_1 V B Dn Ds $D_{1\ 4}$ M — *Sub-parvan* $K_{1.2\ 4}$ Ñ $V_{1.2}$ D_6 $D_{1\ 4.5}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ आश्चर्यपर्व ; D_3 पारिजात; आश्चर्यपर्व. — *Adhy name* $Ś_1$ K Ñ V B Dn Ds D_{4-6} बाणयुद्धम् ; D_1 उषाहरणे बाणयुद्धम्, D_2 उषापाणिग्रहणअनिरुद्धद्वारकाभिगमनम् ; D_3 प्रश्नानन्तरं कृष्णमाहात्म्यम्, $T_{1.2}$ $G_{1.3\ 4}$ श्रीकृष्णस्य सकलमाहात्म्यकथनम् ; M वासुदेवप्रादुर्भावः. — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 177 ; $V_{2.3}$ Ds_2 185 , Dn D_4 182 ; D_1 176 ; D_3 202 ; T_1 G_3 265 ; $G_{1.5}$ 267 ; G_4 269 ; M 227. — *Śloka no.* : K_1 11 ; Dn_1 33 , Ds_2 41 ; D_3 36 ; D_4 35.

— After the colophon, T_1 concludes with :

इति वासुदेवप्रादुर्भावः समाप्तः ।

followed by 1549*.

G_1 concludes with :

श्रीकृष्णाय नमः । श्रीवासुदेवप्रादुर्भावः समाप्तः । हरिः ओम् ।
शुभमस्तु ।
कृष्णाय यादवेन्द्राय ज्ञानमुद्राय योगिने ।
नाथाय रुक्मिणीशाय नमो वेदान्तवेदिने ॥
श्रीरामार्पणम् ।

G_3 concludes with जनमेजयः ।

followed by 1549* and cont. .

शौनकः ।
हरेर्वंशस्य शेषस्य कथां पापप्रणाशिनीम् ।
वक्तुमर्हसि सौते त्वं सर्वाभीष्टप्रदायिनीम् ।

११४

शौनक उवाच ।
जनमेजयस्य के पुत्राः पठ्यन्ते लोमहर्षणे ।
कस्मिन्प्रतिष्ठितो वंशः पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ १
सूत उवाच ।
पारिक्षितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः ।
चन्द्रापीडश्च नृपतिः सूर्यापीडश्च मोक्षवित् ॥ २
चन्द्रापीडस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
जनमेजय इत्येव क्षत्रं भुवि परिश्रुतम् ॥ ३
तेषां ज्येष्ठस्तु राजासीत्पुरे वारणसाह्वये ।
सत्यकर्णो महाबाहुर्यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ ४
सत्यकर्णस्य दायादः श्वेतकर्णः प्रतापवान् ।
अपुत्रः स तु धर्मात्मा प्रविवेश तपोवनम् ॥ ५
तस्माद्वनगताद्गर्भं यादवी प्रत्यपद्यत ।
सुचारोर्दुहिता सुभ्रूर्मालिनी भ्रातृमालिनी ॥ ६ C 11069 B 3.1.7 P 3 1.7

G5 concludes with

श्रीवासुदेवप्रादुर्भावः समाप्तः ।
श्रीकृष्णाय नम ।

M1 concludes with

श्रीवासुदेवप्रादुर्भावः समाप्त ।

M2 concludes with

श्रीवासुदेवप्रादुर्भाव· समाप्तः ।

श्रीमन्मध्वान्तर्गतश्रीगोपालकृष्ण· प्रीयताम् । श्रीगोपाल-कृष्णार्पणमस्तु ।

M8 concludes with .

भग्नपृष्ठकटिग्रीव स्तब्धदृष्टिरधोमुख ।
कष्टेन लिखितो ग्रन्थो यत्नेन परिपालयेत् ॥
करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ।

114

☞ This adhy is missing in T3 (cf v 1 99. 21), in G2 (cf. v. 1. 110. 21) and also in T4 (cf v. 1 113 44). M1, 8 missing for 114–118.

1 G3 om ; G4 जनमेजयः (for शौनकः) — After the ref., T2 G1 ins .

1550* हरिवंशस्य शेषस्य कथां पापप्रणाशनीम् ।

— ^{a}) Hypermetric T2 G1, 3 M2 4 ये ; G4 ते (for के) K2 4 T1, 2 G1 3, 5 M2 कथ्यन्ते (for पठ्यन्ते) Ś1 G4 M4 कथ्यन्ते लोमहर्षण — ^{c}) G4 अस्मिन् (for क°) — After 1, Ś1 K Ñ2 V B D ins :

1551* एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं मम ।
त्वत्त· कथयत सर्वं वेद्म्यहं तं परिस्फुटम् ॥

[(L. 1) Ś1 V8 B2, 8 D6 विज्ञातुं (for [अ]हं श्रोतुं). Ś1 om line 2 — (L 2) K1 B2 D1 3 4 तु, K3 तत् (for त) K2 वेद्म्यह तु पर स्फुटम्, D3 वेत्सि त्व तु परिस्फुटम् (for ^{b}) — For line 2, Ñ2 V3 B3 D5 subst

1551A* त्वत्त श्रुतवता श्रेष्ठ सर्वविच्चासि मे मत ।
[V3 B3 सर्वज्ञो हि (for सर्वविच्च]

2 Some Mss सौतिर् (for सूत). — ^{a}) Some Mss. पारीक्षितस्य, K2 4 पारीक्षतस्य, K3 V3 B1 Dn1 D1 2 परीक्षि° (for पारिक्षि°) — ^{c}) V3 B1 3 D6 ऽथ (for च). — ^{d}) D1 तथा द्विज (for च मोक्षवित्).

3 ^{a}) K3 T2 G1 मोक्षाणां (sic) (for पुत्राणां) — ^{c}) K3 B1 2 D2 3 T1 2 G1, 4 5 M2 4 ज(B2 D2 जा)नमेजयम्, Dn2 Ds1 D6 जानमेजय (for ज°) Ś1 जनमेजयमित्येव — ^{d}) K1 ख्यातं, K3 4 Ñ2 V B1 2 Dn Ds D1 2 4 5 क्षात्र (for क्षत्रं) K2 क्षात्र भुवि च विश्रुतम्, T1 G5 M2, 4 क्षत्रलोके परिश्रु°

4 ^{a}) V1 B1 D1 5 श्रेष्ठस् (for ज्येष्ठस्) V2 [अ]भूत् (for [आ]सीत्) — K1 reads 4^{cd} on marg — ^{d}) Ñ1 जज्ञे बहुलदक्षिणः

5 ^{b}) प्रजेश्वरः (for प्रतापवान्) — G3 om (hapl). 5^{c}–7^{b}

6 G3 om 6 (cf. v 1 5) D2 om 6^{a}-7^{b}. — ^{a}) D8 वनं (for वन-) T1 गर्भान् (for गर्भं) — ^{b}) D1 पाण्डवी ; T1 G5 मालिनी (for यादवी) — ^{c}) Ś1 सुबाहु , Ñ2 सुबाहोर् ; V3 B3 D8 D6 सुचारु , T1 2 M2 4 सुवयोर् ; G5 सुवधोर् (for सुचारोर्) G1 5 सुपुवेऽय हिता सुभ्रूर् (sic) — ^{d}) V2 मानिनी (for मालिनी) K3 T2 शालिनी (for -मा°) G1 4 मानिनी भ्रातृशालिनी

7 G3 om 7^{ab} (cf v 1 5) D2 om 7^{ab} (cf v 1 6). — ^{a}) Ś1 संभूतः स तु दायाद·, K3 Ñ1 V B Ds D5 T1 2 G1 4 5 M2 स तु ज(D5 सान्यज·)न्मनि गर्भस्य — ^{b}) T2 श्वेतकेतुः (for °कर्णः) Ñ1 3 M2 प्रजेश्वरम् (for °रः), K Ñ2 V1, 2

स त्वजन्मनि गर्भस्य श्वेतकर्णः प्रजेश्वरः ।
अन्वगच्छत तं पूर्वैर्महाप्रस्थानमच्युतम् ॥ ७
सा दृष्ट्वा संप्रयातं तं मालिनी पृष्ठतोऽन्वगात् ।
पथि सा सुषुवे सुभ्रूर्वने राजीवलोचनम् ॥ ८
तमपास्य च तत्रैव राजानं सान्वगच्छत ।
पतिव्रता महाभागा द्रौपदीव पुरा पतीन् ॥ ९
सुकुमारः कुमारोऽसौ गिरिकुञ्जे रुरोद ह ।
दयार्थं तस्य मेघास्तु प्रादुरासन्महात्मनः ॥ १०
श्रविष्ठायाश्च पुत्रौ द्वौ पैप्पलादौ च तौ द्विजौ ।
दृष्ट्वा कृपान्वितौ गृह्य तं प्रक्षालयतां जले ॥ ११
त्रिघृष्टे तस्य ते पार्श्वे शैलेन रुधिरस्रवे ।
अजश्यामौ च पार्श्वौ तावुभावपि समाहितौ ॥ १२
तथैव च समारूढावजपार्श्वस्ततोऽभवत् ।
ततोऽजपार्श्व इति तौ चक्राते तस्य नाम ह ॥ १३
स तु वेमकशालायामुभाभ्यामभिवर्धितः ॥ १४
वेमकस्य तु भार्या तमुद्वहत्पुत्रकारणात् ।

D1. 4 5 श्वेत(K1 सत्य)कर्णं प्रजेश्वरम् — ^{c}) T2 M4 अन्वगच्छच्च तं पूर्वं. — ^{d}) Ś1 D3. 6 T1 2 G1 4 5 अच्युत , K4 उत्तमम् (for अच्युतम्).

8 ^{a}) K4 तं (for सं-) V2 D1 -प्रयान्तं (for °त) Ś1 M2 सा दृष्ट्वा तं प्रयान्तं तु , B2 G3 M4 सा तु दृष्ट्वा प्रयातं तं (G3 तु), D3 तं दृष्ट्वा संप्रयात तु ; T1 2 G1 4 5 सा तु दृष्ट्वा प्रयान्तं तु. — ^{b}) Ś1 मानिनी (for मालिनी). K Ñ1 V1 Dn2 D3 4. 6 ऽन्वयात् , Dn1 D1 ऽन्वियात् (for ऽन्वगात्). — ^{c}) K1. 2 D4 पार्थिवी , D4 (marg) पथि वै (for पथि सा) — ^{d}) K4 वीरं (for वने)

9 ^{a}) T1 2 G1 3–5 M2 4 अपोह्य (for अपास्य) N (except Ś1) कुमारं तं (K1 D1 4 सा) परित्य(D2 °त्त्व)ज्य — ^{b}) K Ñ1 2 V2 3 B2 3 D भर्तारं च (K4 V3 B2 सा) (for राजानं सा) Ñ3 V1 B1 भर्तारं चा(B1 सा)नुगच्छति — ^{d}) K1 D1 पुरा सती ; K2 D2 G1 महासती (sic) (for पुरा पतीन्) Ś1 द्रौपदी च पुरा सती

10 ^{a}) Bom Poona eds G(ed) स तु राज (for सुकुमारः). T2 G1 तु , G4 5 M2. 4 स (for ऽसौ) — ^{b}) Ś1 T1 G1 3 5 M2 गिरिपृष्ठे , D2 कुञ्जे कुञ्जे (for गिरिकुञ्जे) — ^{c}) Ñ1 वृष्ट्यर्थं ; Ñ2 V2 पानार्थं , V1 D3 T1 छायार्थं ; V3 B2 3 D5 D6 पुष्ट्यर्थं , B1 तुष्ट्यर्थं ; D5 यथार्थं (for दयार्थं) K2 D4 मेघौ तु (for मेघास्तु) — ^{d}) K2 D4 प्रादुरास्तां (for °रासन्). Ś1 महावने , Bom. Poona eds G(ed) समन्तत (for महात्मनः).

11 ^{b}) T1 M4 पिप्पलादौ (for पैप्प°) Ś1 पिप्पिलादीति तौ द्विजौ , K1 संप्राप्तौ पिप्पकौशिकौ (sic), K2 D4 प्राप्तौ पैप्पलकैशिकौ , K3 पैप्पलादिश्च कौशिकाम् (sic), K4 Ñ1 Dn2 D1 4 पिप्पलादश्च कौशिक ; Ñ2 3 V B2 3 Dn1 D5 D6 पैप्प(B2 पौप्य)लादिश्च कै(V1 3 Dn1 D6 कौ)शिक , B1 पिप्पलादिश्च कौशिकः , D2 3 पैप्पलादश्च कौशिक — D6 reads 11^{cd} twice. — ^{c}) D6 (marg) कोपान्वितौ (for कृपा°) Ñ1 दृष्ट्वा कुमार तौ विप्रौ , V3 B3 D5 (both times) दृष्ट्वा कुमारकं विप्रौ. — ^{d}) Ś1 सं- ; Ñ1 2 V1. 3 D5 D6 तौ (for तं) D3 प्राक्षालयतां (for प्र°) K4 B3 D1 6 (both times) जलै (for जले) K1 तं प्राक्षालयतां जले ; D1 प्रक्षालय ततो जले (corrupt) , D6 (marg) संप्रक्षाल्य ततो जलैः ; T1 2 G1 3–5 M2 4 तमक्षालयतां जलै

12 ^{a}) M4 निघृष्टे (for त्रि°) N (except Ś1) T1 G1. 4 5 निघृष्टौ (K2 D4 निसृतौ , D1 निवृष्टौ , D6 विघृष्टौ ; T1 G1 त्रिसृष्टौ) तस्य तौ पार्श्वौ (G5 °र्श्वे); T1 G3 निसृष्टौ तस्य तौ पार्श्वे – D4 om (hapl) 12^{bc} — ^{b}) Ś1 स्रुते (for स्रवे). K Ñ V B D T1 शिलाया (D6 शैलस्य) रुधिरस्रवौ (Ñ1 °स्रवे , V3 B3 D6 °स्रुतौ), T1 G3 अजौ रुधिरसुस्रवौ (G3 °विस्रवे); G1 4 त्वजौ रुधिरविस्रवे ; G5 त्वजौ रुधिरसुस्रवौ ; M2 शैलेन रुधिरस्रुते. — ^{c}) D3 अजस्योभौ (for °श्यामौ) Ś1 corrupt, Ñ1 अजपार्श्वमथो गृह्य ; M2 4 आजगामास्य पार्श्वाभ्यां. — ^{d}) Ś1 समास्थितौ , D2 °हतौ (for °हितौ). — For 12^{cd}, T1 2 G1, 3–5 subst.

1552* आजगामानयो पार्श्वे पिबक्षप्यनयोः स्तनौ ।

13 M2 reads 13^{ab} twice — ^{a}) M2 (both times) तौ तथेति च संरूढाव् , M4 तौ तथैव प्रसंख्यातावू. — ^{b}) D2. 5 वज्र- (for अज-) Ñ1 D6 (marg) M2 (both times). 4 अजपार्श्वकु(D6 °र्श्वे कु)मारकौ ; V3 B2. 3 D5 अज(D5 घन)- श्याम स बालक — For 13^{ab}, Ś1 subst.

1553* आजश्यामस्य ते पार्श्वे रूढे वै सबभूवतु ।
While T1. 2 G1. 3–5 subst for 13^{ab}

1554* तं तथैव च तिष्ठन्तमजपार्श्वे कुमारकम् ।
— ^{c}) T1 2 G1 3–5 दृष्ट्वा , M2 तत्र (for ततो). — ^{d}) T2 G1 3–5 चक्रतु (for चक्राते). Ś1 नामत (for नाम ह). Ñ2. 3 V2 3 B1 2 D3 6 चक्राते नाम तस्य ह

14 ^{b}) Ś1 K Ñ V1. 2 B1 Dn D5 D1–5 द्विजाभ्याम् (for उभा°) T2 G1 4. 5 M2 -रक्षित- (for वर्धितः). V3 B2. 3 D6 द्विजाभ्यां परिरक्षि(V3 °वर्धि)त ; T1 G3 M4 द्विजाभ्यामभिरक्षितः.

वेमक्याः स तु पुत्रोऽभूद्ब्राह्मणौ सचिवौ च तौ ॥ १५
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च युगपत्तुल्यजीविनः ।
स एष पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः ॥ १६
श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाहुषेण ययातिना ।
जरासंक्रमणे पूर्वं तदा प्रीतेन धीमता ॥ १७
अचन्द्रार्कग्रहा भूमिर्भवेदपि न संशयः ।
अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन ॥ १८

इति श्रीहरिवंशे चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

११५

शौनक उवाच ।
उक्तोऽयं हरिवंशस्ते पर्वाणि निखिलानि च ।
यथा पुरोक्तानि तथा व्यासशिष्येण धीमता ॥ १
तत्कथ्यमानममृतमितिहाससमन्वितम् ।
प्रीणात्यस्मानमृतवत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २
जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वाख्यानमनुत्तमम् । C 11084 B 3 2 3 P 3 2 3

15 ^{b}) T1 2 G1 3–5 M2 4 उद्वाहापत्यकारणात् — For 15^{ab}, Ś1 subst

1555* सेवकस्य तु तां भार्यामूहतुस्तस्य कारणात् ।

— ^{c}) K4 देवक्या. (for वेमक्या.) Ś1 वेमकस्तस्य पुत्रोऽभूद् — ^{d}) Ś1 ब्राह्मणः (for °णौ) D1 सत्रिणौ (for सचिवौ) K4 V2 Dn तु तौ, T1 G1 3–5 कृतौ, T2 मतौ (for च तौ)

16 ^{a}) K1 om, T1 2 G1, 4 5 तस्य (for तेषां) K3 तु पुत्रा (for पुत्राश्च) — ^{b}) D2 कल्प- (for तुल्य-) Ś1 शतशोऽथ सहस्रशः — ^{c}) K2 D4 कौरवो (for पौ°).

17 ^{d}) N (except Ś1) भृशं (for तदा). Ś1 शौनक (for धीमता).

18 ^{a}) M4 आचन्द्रार्कग्रहं भूमिर् — ^{b}) Ś1 यदि, Ñ1 इति (for अपि). V3 B2, 3 D1, 6 T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 भवेदियमसंशयम् — ^{c}) Ñ2 तु न (by transp) M4 अपौरवाणां तु मही. — After 18, D6 (marg.) ins.

1556* ततस्तेषूपविष्टेषु सदस्यैः सह शौनकः ॥

COLOPHON om in K1, 3 4 Ñ V1 Dn D1, 5, T3 4 G2 M1 3 missing — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* K2 V2 3 B Ds1 D3 4 — *Sub-parvan* V2 3 B2 3 Ds D6 भविष्यम् — *Adhy name* K2 D3 4 वंशानुकीर्तनम्, B1 Ds परिक्षितवंशानुकीर्तनम्, D2 हरिवंशानुकीर्तनम्, T1 जनमेजयवंशकीर्तनम्, T2 G1 3 जनमेजयवंशावलीकीर्तनम् — *Adhy no* (figures, words or both): V2 3 Ds2 186, D3 203, D4 183, T1 G3 266, G1, 5 268; G4 270; M2 4 228 — *Śloka no.* Dn Ds2 D4 18; D3 19

— After the colophon, Ś1 reads a passage given in App. I (No. 40).

115

☞ This adhy is missing in T3 (cf v l 99 21); in G2 (cf v l 110 21), in T4 (cf v l 113 44) and also in M1 3 (cf v l 114 1).

1 Ñ1 दृष्टो (for उक्तो) — ^{b}) M2 च खिलानि (for निखि°) — ^{c}) V2 यथा प्रोक्तानि तथ्यानि

2 ^{a}) K Ñ2 3 V B D1–5 6 (marg) G4 M4 अमितम् (for अमृ°) T1 2 G1 3 5 तद्वासुदेवचरितम्. — ^{b}) Dn1 इतिहासं महाततम् — ^{c}) D6 प्रीणात्यमृतवत्सर्वं — K3 D1 om 2^{d}–4^{c} — ^{d}) K1 4 Ñ V B Ds D2 5 6 -वि- (for -प्र-) K2 D4 सर्वेषां पापनाशनम् — After 2, K1, 2 4 Ñ V B Dn Ds D2–6 ins

1557* सुखश्रव्यतया धीर मनो ह्लादयतीव नः ।

[V3 B3 Ds सौते ; Dn वीर (for धीर) Ñ3 V1 D3–6 सुखश्राव्यतया वीर (D6 सौते), D2 सुखश्रत्यन्तरा धीर (for ^{a}). Ds1 मे, Ds2 वः (for नः)]

3 K3 D1 om. 3 (cf v l 2). K4 G4 om 3 G1 om. 3^{ab} — ^{a}) Hypermetric — ^{b}) D3 श्रुत्वाख्यानकमुत्तमम्; T1 2 G3 श्रुत्वा चाख्यानमु° — K1 om (hapl) 3^{c}–4^{b} — ^{d}) G5 सत्रयागाद् (for सर्पसत्राद्) — After 3, Ñ2 ins.

1558* यदारभत पारिक्षित्तन्मे कथय सुव्रत ।

4 K3 D1 om. 4^{abc} (cf v l 2) K1 om 4^{ab} (cf v l 3) Ś1 M2 om (hapl) 4 with the ref. M4 om. (hapl) 4 T1 2 G1, 5 om 4^{ab}. G4 om the ref — ^{a}) Ñ1 V1 B2 Dn Ds D5 स नृप (for नृपतिः) — ^{b}) D3 श्रुत्वाख्यानकमुत्तमम्; G4 श्रुत्वा चाख्यानमु°. — Before 4^{cd}, G4 ins. सूतः — ^{c}) V2 अभवत्; T2 G1, 5 आहरत् (for

सौते किमकरोत्पश्चात्सर्पसत्रादनन्तरम् ॥ ३

सूत उवाच ।

जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वाख्यानमनुत्तमम् ।
यदारभत्तदाख्यास्ये सर्पसत्रादनन्तरम् ॥ ४
तस्मिन्सत्रे समाप्ते तु राजा पारिक्षितस्तदा ।
यष्टुं स वाजिमेधेन संभारानुपचक्रमे ॥ ५
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यानाहूयेदमुवाच ह ।
यक्ष्येऽहं वाजिमेधेन हय उत्सृज्यतामिति ॥ ६

ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा
कृष्णो महात्मा सहसाजगाम ।
पारिक्षितं द्रष्टुमदीनसत्त्वं
द्वैपायनः सर्वपरावरज्ञः ॥ ७

पारिक्षितस्तु नृपतिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतम् ।
अर्घ्यपाद्यासनं दत्त्वा पूजयामास शाश्वतः ॥ ८
तौ चोपविष्टावभितः सदस्यास्तस्य शौनक ।
कथा बहुविधाश्चित्राश्चक्रीते वेदसंहिताः ॥ ९
ततः कथान्ते नृपतिश्चोदयामास तं मुनिम् ।
पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहम् ॥ १०
महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं बहुविस्तरम् ।
निमेषमात्रमिव मे सुखश्रव्यतया गतम् ॥ ११
विभूतिविस्तरकथं सर्वेषां वै यशस्करम् ।
त्वया त्वभिहितं ब्रह्मञ्शङ्खे क्षीरमिवाहितम् ॥ १२
नामृतेनापि तृप्तिः स्याद्यथा स्वर्गसुखेन वा ।
तथा तृप्तिं न गच्छामि श्रुत्वेमां भारतीं कथाम् ॥ १३

आरभत्). D5 आख्यामि (for °स्ये). T1 यथाह तत्तथा ख्यास्ये.

5 Before 5, M2 ins सूतः — ^{a}) Ś1 T1 G3 5 क्रतौ (for सत्रे) — ^{b}) V1 पारिक्षितिस् (for °तस्) — ^{c}) V3 B3 D6 सयष्टुं (for यष्टुं स) Ś1 ईहितुं वाजिमेधाय, T1 2 G1. 3–5 वाजिमेधेन वै यष्टुं — D4 om (hapl.) 5^{d}–6^{c} — ^{d}) V3 B3 सभाराय (for °रान्). T1 संप्र- (for उप)

6 D4 om. 6^{abc} (cf. v 1. 5) — ^{d}) K1. 3. 4 Ñ B1 Dn2 Ds2 D1 3. 5. 6 G1. 3–5 M2. 4 हयम् (for हय).

7 ^{b}) D5 [आ]जगाम ह (for [आ]जगाम). — ^{c}) Ñ1 चैतम् (for द्रष्टुम्) D3 अहीन (for अदीन-) Ś1 T1. 2 G3. 5 -सत्त्वो (for -सत्त्वं).

8 Ś1 om. (hapl) 8^{b}–10^{a}. — ^{c}) V1 -पाद्यादिकं (for °सनं). K1 अर्घपाद्याचमनं दत्त्वा (hypermetric); Ñ1 अर्घ्याद्यमासनं दत्त्वा; V2 अर्घपाद्यादिकं कृत्वा; M2 अर्घ्यपाद्यथासनं दत्त्वा. — ^{d}) Ñ3 V1 2 शास्त्रवित्; Dn तं मुनिम्; D2 तत्त्वतः (for शाश्वतः).

9 Ś1 om 9 (cf. v. 1 8). — ^{a}) G5 हर्षितौ (for अभितः) — ^{b}) V2 तांस्तु (for तस्य) K2. 3 D1–3 सदस- (D1 शंसत)स्तस्य शौनकः (corrupt), T2 G1 4. 5 सदस्यैः सह शौनक — For 9^{ab}, M2 4 subst.:

1559* ततस्तेषूपविष्टेषु सदस्यैः सह शौनक ।
[Cf 1556*.]

— ^{c}) K3 D1 चैव (for चित्राश्). — ^{d}) K2 D4 -संमता, K3 V3 D1–3 -संमिताः (for -संहिताः) Ñ1 B1. 2 (marg. as in text) 3 चक्रुर्वेदार्थसंहि(B2 3 °मि)ताः, D6 चातुर्वेदार्थसंमिता, T1 2 G1 3–5 M2 4 चक्रुस्तेऽमरसंनिभाः.

10 Ś1 om. 10^{a} (cf v 1 8) — ^{a}) T1 2 G1. 4 5 स नृपः (for नृपतिर्) — ^{b}) Ś1 K3 D1 5 M4 नोदयामास (for चोद°) T1 त्वृषिम् (for मुनिम्).

11 Before 11, V2 D6 ins. जनमेजयः. — ^{a}) K1 3 आख्यातं (for °नं) — ^{b}) N (except Ś1) श्रुति (for बहु-). — ^{c}) K1 2. 4 Ñ1 Dn D3 4 6 T1 G3 M2. 4 अपि; D1 इति (for इव). Ś1 तं (for मे) — ^{d}) D3. 5. 6 T2 G1. 3–5 M2. 4 -श्राव्यतया (for -श्र°). T1 सुखश्राव्यमिवागतम्.

12 ^{a}) Ś1 T1 -विस्तार- (for -विस्तर-). K N V B Dn Ds D2–6 T2 M4 करं; G5 -गतं (for -कथं). D1 विभूतिविस्तारकरं — ^{b}) Ś1 पूर्वेषां च, D1 T2 G1 4 5 M2 पूर्वेषां मे; M4 सर्वेषां मे (for °षां वै) — ^{c}) Ś1 च कथितं, K1. 2 4 Ñ V B Dn Ds D1–3. 5 6 G1 सुविहित, K3 D4 संवि° (for त्वभि°). T2 G3–5 M2 4 पूर्वं (for ब्रह्मन्) T1 त्वया त्वविहित पूर्वं — ^{d}) D6 मुखे (for शङ्खे). T1. 2 G1 3 5 M2 4 [अ]र्पितम् (for [आ]हि°)

13 ^{a}) Ñ2 om, B2. 3 D5 तु (for न) K Ñ1 3 V B1 Dn Ds D1–4 6 अमृतेन न तृप्तिः स्यात् — ^{b}) T2 G1 -सुखेऽपि (for -सुखेन) G5 यथा स्वर्गे सुखे तथा. — ^{c}) B3 गमिष्यामि; D1 6 तु (D6 च) गच्छामि (for न ग°) — ^{d}) Ś1 V3 B3 D6 शृण्वानो, K2 श्रुत्वैनां, D2 श्रुत्वेयं; T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 संशृण्वन् (for श्रुत्वेमां)

14 ^{a}) D2 सर्वज्ञ (for °ज्ञः). — ^{b}) K3 D4 (marg. as

अनुमान्य तु सर्वज्ञं पृच्छामि भगवन्नहम् ।
हेतुः कुरूणां नाशस्य राजसूयो मतो मम ॥ १४
दुःसहानां यथा ध्वंसो राजन्यानामुपप्लवः ।
राजसूयं तथा मन्ये युद्धार्थमुपकल्पितम् ॥ १५
राजसूयो हि सोमेन श्रूयते पूर्वमाहृतः ।
तस्यान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयम् ॥ १६
आहृतो वरुणेनापि तस्यान्ते सुमहाक्रतोः ।
देवासुरमभूद्युद्धं सर्वभूतक्षयावहम् ॥ १७
हरिश्चन्द्रस्तु राजर्षिरेतं क्रतुमवाप्तवान् ।
तत्राप्याडीबकमभूद्युद्धं क्षत्रविनाशनम् ॥ १८
ततोऽनन्तरमार्येण पाण्डवेनापि दुस्तरः ।
महाभारतसंहारः संभृतोऽग्निरिव क्रतुः ॥ १९
तस्य मूलं हि युद्धस्य लोकक्षयकरस्य ह ।
राजसूयो महायज्ञः किमर्थं न निवारितः ॥ २०
राजसूये ह्यसंहार्ये यज्ञाङ्गैश्च दुरासदैः ।
मिथ्याप्रणीते यज्ञाङ्गे प्रजानां संक्षयो ध्रुवः ॥ २१
भवानपि च सर्वेषां पूर्वेषां नः पितामहः ।
अतीतानागतज्ञश्च नाथश्चादिकरश्च नः ॥ २२
ते कथं भगवन्नेत्रा बुद्धिमन्तश्च्युता नयात् ।
अनाथा ह्यपराध्यन्ते कुनेतारश्च मानवाः ॥ २३

व्यास उवाच ।

कालेनाद्य परीतास्ते तव वत्स पितामहाः । C 11106 B 3 2 24 P 3 2 24

---

in text) इह (for अहम्) — ^{c}) S1 G5 हेतु (for हेतु) T1 वंशस्य (sic) (for ना°) — ^{d}) T1 2 G1 4 महाक्रतुः, G5 मखोत्तम. (for मतो मम)

15 ^{a}) K2 D4 ध्वसा, T1 G3 ध्वंसे (for ध्वंसो). — ^{b}) T1 2 G3–5 M2 राज्याग्रा(M2 °ग्र्या)णाम् (for राजन्यानाम्). K Ñ V2 B1 2 D उपप्लवे (for °व.) G1 M4 राज्याग्र्याणामुपप्लवे — ^{c}) B1 Dn1 राजसूयस्, D1 4 °सूये (for °सूयं).

16 ^{b}) D3 स्तूयते (for श्रू°). — D6 reads 16^{d}–17^{c} on marg.

17 D3 om. 17^{a}–18^{b}. — ^{a}) D2 [अ]द्य (for [अ]पि). — ^{b}) Ś1 Ñ2 महाक्रतौ (for °तोः) — ^{c}) K1 3.4 Ñ B1.2 Dn D1.2.4.5 महा-, K2 V1 महद्, T1 2 G3 तदा, G1 4 तथा, G5 M2 4 ततो (for अभूद्). V2 वासुदेव महद्युद्धं (sic). — ^{d}) T2 G1.3–5 M2.4 अभूद् (for सर्व-). K2 V2 D2 -भयावहम् (for -क्ष°)

18 D3 om. 18^{ab} (cf v. l 17). — ^{b}) K N V2.3 B D क्रतुमेतमु(Ñ1 °द)पाहरत्, V1 क्रतुमेनमुपाचरत् — ^{c}) V3 D6 तस्य (for तत्र) K Ñ1 V2 Dn Ds D2–4 नाम (for अभूद्) Ñ2 V1 तत्राप्य(V1 °प्या)लीबकं नाम, B1 °प्याडीकरं नाम, B2 °प्याभीरकं नाम; D1 5 °प्याटीबक नाम, D6 (marg.) तस्य व्यलीकनभवद्, T2 corrupt — ^{d}) T2 सर्व- (for युद्धं) K Ñ2 3 V1 2 B1 2 D (except D6) क्षत्रिय- (for क्षत्रवि-) Ñ1 युद्धं क्षत्रविशारदम् (sic)

19 ^{a}) V3 अतो (for ततो) K1 3 D2–4 M4 ततोऽनन्तरमार्गेण. — ^{b}) K1 2 4 Ñ2.3 V1.2 B Dn Ds D4–6 M2 [अ]ति- (for [अ]पि). K3 D1.2 पाण्डवेनातिविस्तरः; V3 D3 °तिदुस्तरम् G1 4 6 °पि दुस्तरम् — ^{c}) Ś1 V3 B2 3 Ds D2 सभार', D6 -संभूतो, G5 -संहारे (for -संहार) K2 D4 महाभारतमारब्धुं, K3 आहृतोऽत्र महाभाग, K4 Ñ V1 2 B1 Dn D3 5 महाभारत आरंभ (Ñ2 °रब्ध), D1 आहृतो भारतसंभारं (hypermetric) — ^{d}) V3 Ds संभूतोऽग्निर्, T1 2 G1 3–5 M2 4 घृतो वह्निर् (for सम्भृतोऽग्निर्) Ś1 [अ]ध्वरे (for क्रतुः)

20 ^{a}) T1 G3 स, T2 G1 सु- (for हि) K Ñ V B Dn Ds D1–4 6 तद्(D3 स त)स्य मूलं युद्धस्य (Ñ1 °द्धं हि), D5 तदस्य युद्धमूलस्य — ^{b}) K4 -परस्य (for -करस्य). — ^{d}) T1 2 G1 3–5 M2 4 अनि(M2 4 न नि)वर्तित (for न निवारितः).

21 ^{a}) V2 D1 [अ]सहार्यो (for °हार्ये). K Ñ2 B2 Dn D2 4 5 T1 G4 राजसूयो ह्यसहार्यो (K2 D4 °र्यैर्), T2 G1. 3 5 M2 4 °यो ह्यनाहार्यो — ^{b}) K1 2 4 D2–5 दुरत्ययैः (D2 °यः, D3 °ये); K3 Ñ B Dn Ds D1 6 दुरन्वयैः, T2 G1 3–5 M2 4 दुरानयै (for °सदै) V1 2 यज्ञाङ्गैः स्वाङ्गदु सहैः, V3 corrupt — ^{c}) Ñ1 वृथा- (for मिथ्या) T2 मिथ्याप्रणिहिते यज्ञाङ्गे (hypermetric) — ^{d}) Ñ1 D3 T2 G1 ध्रुवम् (for ध्रुव.).

22 ^{b}) D2 प्र- (for नः) K1 4 पूर्वेषां न प्रपितामहः (hypermetric) — ^{c}) Ñ1 अतीतमागतज्ञानं. — ^{d}) T2 G1 3–5 M2 4 तथैवादिकरः प्रभुः (M2 4 °रश्च यः).

23 ^{a}) K3 Ñ2 V B Dn Ds D6 ते कथं भवता नेत्रा; D1 ते तथ्यं भवता नेत्रा, D3 G3 ते कथं भवतस्तत्र. — ^{b}) K1 च्युताश्रयात्, K3 D1 श्रुतान्विता (for च्युता नयात्) — ^{d}) Ś1 त्वन्नेतारश्, K3 D1 विने° (for कुने°). V3 B1.2 (marg). 3

न मां भविष्यं पप्रच्छुर्न चापृष्टो ब्रवीम्यहम् ॥ २४
निःसामर्थ्यं च पश्यामि भविष्यस्य निवेदनम् ।
परिहर्तुं न शक्ष्यामि कालनिष्ठां हि तां गतिम् ॥ २५
त्वया त्विदमहं पृष्टो वक्ष्याम्यागन्तु भावि यत् ।
अतश्च बलवान्कालः श्रुत्वापि न करिष्यसि ॥ २६
न संरम्भान्न चारम्भान्न वै स्थास्यसि पौरुषे ।
लेखा हि काललिखिता वेलेव दुरतिक्रमाः ॥ २७
अश्वमेधः क्रतुः श्रेष्ठः क्षत्रियाणां परिश्रुतः ।
तेन भावेन ते यज्ञं वासवो धर्षयिष्यति ॥ २८
यदि तच्छक्यते राजन्परिहर्तुं कथंचन ।
दैवं पुरुषकारेण मा यजेथाश्च तं क्रतुम् ॥ २९
न चापराधः शक्रस्य नोपाध्यायगणस्य ते ।
तव वा यजमानस्य कालोऽत्र परमेश्वरः ॥ ३०
तस्य संस्थापनमिदं कालस्य वशवर्ति वै ।
तत्प्रणेयं निबोधस्व त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३१
यथा यष्टा नृपः स्वर्गं गमिष्यति युगक्षये ।
तथा यज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजातयः ॥ ३२

जनमेजय उवाच ।

निवृत्तावश्वमेधस्य किं निमित्तं भविष्यति ।
श्रुत्वा परिहरिष्यामि भगवन्यदि शक्यते ॥ ३३

D6 पार्थिवा (for मानवाः)

24 D8 om. the ref G4 partly damaged — a) K1 2, 4 Ñ V1, 2 B D T1, 2 G1 3–5 M2, 4 वि-, K3 हि, V3 वै (for [अ]द्य) — b) Ñ2 V3 B3 D8 G1 3–5 पूर्व-; D6 पूर्वं; T1 2 सर्व- (for वत्स). K Ñ1 3 V1 2 B1 2 Dn D1–5 सर्व एव न संशय — c) N (except Ś1) पृच्छन्ति (for पप्रच्छुर्). — d) D2 तथा (for न च).

25 a) T2 G3, 4 पश्यन्ति (for पश्यामि) K Ñ1, 2 V B Dn D8 D1, 4 6 सामर्थ्यं च न प(Ñ2 च प्रप-; V3 D4 6 न च प)श्यामि. — b) K Ñ2 V B D G5 निवर्तने (Ñ2 °नम्), Ñ1 निवेशनम्; T1, 2 G1 3 निवेदने (for °दनम्). — c) K1, 3, 4 Ñ2, 3 V1 B Dn D8 D1, 2, 4 6 शक्या हि; Ñ1 शक्नोमि, V2 D3 5 T2 शक्यामि (sic), V3 शक्यं हि (for शक्ष्यामि). — d) Ñ1 निर्माणिकां; T1 G3 M2 निष्ठा हि तां; T2 -निष्ठापितां; G1 4 5 M4 -निर्व्रापितां (for -निष्ठा हि तां). Ś1 कालत्रिन्मा*ता गति (sic); K Ñ2, 3 V1, 2 B1 2 Dn D8 D1–5 कालेन विहिता ग(K3 D1 2 म)तिः; V3 B3 D6 कालनिर्माणिका गतिः.

26 a) K3 V3 B3 D6 T1, 2 G1, 3–5 M2 4 त्वहमिदं, V2 हीदमिदं (for त्विदमहं) — b) D6 एतत्तु (for आगन्तु). V3 वक्ष्यमाणं तु भावि यत. — c) K1 अवश्यं; G1 4 ततस्तु (for अतश्च) D4 (sup. lin as in text) भगवान् (for बल°). T2 ततस्तु भगवान्काल.. — d) T1 करिष्यसे (for °सि)

27 a) V3 T1 G1 4 M4 संभारान्; G5 संहारान् (for संरम्भान्). K3 om चारम्भान् D5 T2 न संभारा न चारम्भा. — b) V3 T2 G1 4, 5 M2 [ए]व (for वै). D3 न च स्थास्यति पूरुषे. — d) K Ñ1 V2, 3 B2, 3 D सर्वथा; Ñ2, 3 V1 B1 सर्वेषां (for वेलेव). B1 -क्रमात् (for क्रमाः).

28 b) K2 D4 परंतप (for परिश्रुतः) — c) Ś1 V3 B3 T1 2 G3 M2 यज्ञं ते (by transp.), K1 तं यज्ञ.

29 a) Ś1 ते रोचते, Ñ2 ते शक्यते (for तच्छ°) K2 यदिदं शक्यते राजन् — d) K3 D1 2 शत- (for च तं). T1, 2 G1, 3–5 M2 4 न चाक्षिप्तो भवेत्क्रतु (M2 °त्प्रभु).

30 G4 partly demaged D6 G1 om (hapl) 30^{bc}. — b) T2 G3 4 नोपाध्यायस्य गण्यते. — G4 om. 30^{c}-32^{b}. — c) K2 4 V2, 3 B2, 3 Ds1 D3 4 न च वा; D2 न चैव (for तव वा). — d) K Ñ2, 3 V B D कालोऽत्र दु(V2 3 B2, 3 D8 हि दु-, Dn2 ऽतिदु)रतिक्रम

31 G4 om. 31 (cf. v l. 30). — a) Ś1 संज्ञापनम्; K Ñ V1 2 B1 Dn Ds D1–5 संस्थाकृतम् (for °पनम्) — b) N (except Ś1) कालस्य परमेष्ठिनः. —After 31^{ab}, K Ñ V B D read 32 Before 31^{cd}, T2 ins. वैशंपायनः — c) K2 प्रायेण, K3 D1–3 प्रणीतं (for प्रणेयं). V3 B3 D6 निबोध त्वं, T1 2 G1 3, 5 °धेदं (for °धस्व). Ś1 तत्प्रमाणे महाबाहो. — d) Ś1 K2 D4 त्रैलोक्ये सचराचरे.

32 G4 om 32^{ab} (cf v l 30). Ś1 M2, 4 om 32. K Ñ V B D read 32 after 31^{ab} — a) K Ñ V B Dn D8 D1–5 यथादृष्टं (Ñ2 °सृष्टं, B3 °दिष्टं) प्रजासर्गं; D6 यथा सृष्टः प्रजासर्गो — c) T1, 2 G1, 4 -परस्यापि, G5 -फलस्यापि (for -फलानां च) G3 तथा यज्ञे परस्यापि. — d) T1, 2 G1, 3, 5 विधातारो (for विक्रे°),

33 T1 om. the ref — a) Ñ1 प्रवृत्ताव् (for नि°). — d) K Ñ V1, 2 B1, 2 Dn D8 D1 2, 4 5 मन्यसे (for शक्यते).

34 b) K4 विभो, T2 G1, 3, 5 M2, 4 महत् (for प्रभो). V1 ब्रह्मणापहृतं विभो; B3 ब्रह्मकोपाग्नितेजसा; T1 ब्रह्मलोककृतं

व्यास उवाच ।

निमित्तं भविता तत्र ब्रह्मकोपकृतं प्रभो ।
यतस्व परिहर्तुं तदित्येतद्भद्रमस्तु ते ॥ ३४
त्वया धृतः क्रतुश्चैव वाजिमेधः परंतप ।
क्षत्रिया नाहरिष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ३५

जनमेजय उवाच ।

निवृत्तावश्वमेधस्य विप्रशापाग्नितेजसा ।
अहं निमित्तमिति चेद्भयं तीव्रं च जायते ॥ ३६
कथं ह्यकीर्त्या संयुक्तः सुकृती मद्विधो जनः ।
लोकानुत्सहते गन्तुं खं सपाश इव द्विजः ॥ ३७
यथा ह्यनागतमिदं दृष्टमत्र प्रणाशनम् ।
यज्ञस्य पुनरावृत्तिर्यद्यस्त्याश्वासयस्व माम् ॥ ३८

व्यास उवाच ।

उपात्तयज्ञो देवेभ्यो ब्राह्मणेषु निवत्स्यति ।
तेजसाभ्याहृतं तेजस्तेजस्येवावतिष्ठते ॥ ३९
औद्भिदो भविता कश्चित्सेनानीः काश्यपो द्विजः ।
अश्वमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति ॥ ४०
तद्युगे तत्कुलीनश्च राजसूयमपि क्रतुम् ।
आहरिष्यति राजेन्द्र श्वेतग्रहमिवान्तकः ॥ ४१
यथाबलं मनुष्याणां कर्तॄणां दास्यते फलम् ।
युगान्तद्वारमृषिभिः संवृतं विचरिष्यति ॥ ४२
तदाप्रभृति हास्यन्ते नृणां प्राणाः पुराकृतीः । C 11125 B 3 2 43 P 3 2 43

महत् — [c]) Ś1 वर्तेथा, K2 V3 B2 3 D1, 4 G1 5 M4 यतेथा; D3 यजेथा (for यतस्व) K1 3 4 Ñ V1 2 B1 Dn Ds D2 5 M2 यतेथाः परिहर्तुं तम् (Ñ1 B1 Dn D2 त्वम्) — [d]) T1 2 G1 3 4 [ए]वं (for [ए]तद्)

35 [a]) Ś1 K1 2 4 Ñ V B Dn Ds1 D2–6 त्वया वृ(B1 2 Ds1 D4–6 °स्त्वयावृ)त्तं (D3 कृतं) क्रतुं चैव, K3 D1 त्वया कृतं कथ चैव; Ds2 त्वय्यावृत्तं कृतं चैव — [b]) Ś1 K Ñ V1 3 B D T1 G3 M2 वाजिमेधं, V2 M4 °मेधे (for °मेध) — [d]) Ś1 विनश्यति (for धरि°)

36 [b]) N (except Ś1) ब्रह्म- (for विप्र-) — [c]) N (except Ś1) मे (for चेद्) — [d]) Ñ2 V1 2 B2 3 Ds D6 भयं व्रीडा; V3 T1 2 G1, 3–5 M2 4 भयं पीडा; D3 भद्रं तावच् (for भयं तीव्रं) D5 प्र- (for च) Ś1 भय प्रीत्या न जायते

37 [a]) B3 ह्यनर्थ- (for ह्यकीर्त्या) Ś1 G1 संयुक्तं, K Ñ V1 2 Dn Ds D1–5 युज्येत; B1 युक्तश्च (for संयुक्तः) — [b]) T1 2 G1 3–5 M2 4 नरः (जनः) — [d]) Ñ1 V खे (for खं). Ds1 (marg) द्विपः (for द्विज) D6 (marg) बद्धपाश इव द्विपः

38 [a]) T2 दृष्ट्वा, G1 5 द्रष्टुं; M2, 4 दृष्टम् (for इदं) K1 4 Ñ1 V2 D5 यथागतमिदं दृष्टं (K1, 4 द्रष्टुं). — [b]) K1 4 Ñ1 D5 ततो मत्र-; K3 D1 3 दृष्टं सत्र, Ñ2 V1 D6 दृष्टमात्र-, V2 तन्मे मत्र, Dn2 D4 दृष्टं मत्त., Ds1 दृष्टमत्र, D2 दृष्टं नात्र, D6 (*inf lin*) दुष्टमस्य; T2 G1 5 M2 इदमत्र; M4 इदं पुत्र (for दृष्टमत्र) — [c]) Ñ1 दृश्यते (for यज्ञस्य) — [d]) K Ñ V B Dn Ds D1, 4, 5 T1 यज्ञस्य; D3 व्रतस्य; T2 G4 M4 यद्यस्य; M2 यद्यद् (for यद्यस्ति). D2 यज्ञस्याज्ञापयस्व मे

39 After the ref, T2 G1 3 ins

1560* विहितो यज्ञ एषोऽत्र देवैश्च ब्राह्मणैरपि ।

— [a]) K Ñ V B Dn Ds D1 3–6 देवेषु, D2 वेदेषु (for देवेभ्यो) T2 G1 3 अयं च यज्ञो देवेपु — [b]) Ñ2 om, G5 M2 4 ब्राह्मणेभ्यो (for °षु) K1, 4 D5 6 [उ]पपत्स्यते, K2, 3 Ñ1 Dn D1, 3, 4 निवत्स्यते, V3 निवर्त्यते; D2 °र्तते (for °त्स्यति) Ś1 ब्राह्मणेभ्यो निवर्त्स्यति, T1 देवत्वं च गमिष्यति — T2 G1 4 om 39[cd] — [c]) Ś1 [अ]भ्यागतं, K1, 4 Ñ1 D5 G3 M4 व्याहृतं, K2 3 V1 B2 3 Dn1 Ds1 D1–4 [अ]भ्याहतं, Ñ2 V2 3 व्याहतं, T1 M2 ह्याततं, G5 ह्यात्मकं (for [अ]भ्याहृतं) — [d]) S1 V3 D2 5 T1 G5 M2 -तिष्ठति (for ते).

40 [a]) K1 4 D5 अद्भिजो, K2 3 D1 3 4 उद्भिजो, Ñ1 Dn औद्भिजो, V2 3 G5 M2 4 उद्भिदो, D2 अद्रिजो, T2 G1 3 4 उद्भिज्जो (for औद्भिदो). — [c]) K2 V3 B2 3 D2 4 6 T2 G1 3–5 M2 सोऽश्वमेध (for अ°) — [d]) K4 पुन. प्रत्याहरिष्यते; T2 G1 3 5 पुन. प्रत्यानयिष्यति

41 S1 G1 om (hapl) 41–42 — [a]) K1 4 तद्युद्धे; V1 तत्कुले, D5 योगे वै, D5 (marg) तद्योगे (for तद्युगे). K2 D4 तदन्तर्लीनमपि (D4 °थ) स — [c]) K3 D5 राजेन्द्रः (for °न्द्र) — [d]) K3 V3 B2 3 Ds D1 6 श्वेतं (for श्वेत-). D4 (marg) काश्यपोऽसौ द्विजोत्तम .

42 Ś1 G1 om. 42 (cf v l 41) — [a]) G3 -फलं; G5 बली (for -बलं) — [b]) D2 दाप्यते, T2 धास्यते (for दास्यते) — [d]) Ñ1 संवृते; D6 °तो; T2 G3 4 संत्यक्तं (for संवृतं) D1 संवृतं विवरिष्यति.

विनिवर्तिष्यते लोके वृत्तान्तो वृत्तिमत्स्वपि ॥ ४३
तदा सूक्ष्मो महोदर्को दुस्तरो दानमूलवान् ।
चातुराश्रम्यशिथिलो धर्मः प्रविचलिष्यति ॥ ४४
तदा ह्यल्पेन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः ।
धन्या धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ४५

इति श्रीहरिवंशे पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

११६

जनमेजय उवाच ।
आसन्नं विप्रकृष्टं वा यदि कालं न विद्महे ।
तस्माद्द्वापरविध्वंसाद्युगान्तं स्पृहयाम्यहम् ॥ १
प्राप्ता वयं हि तं कालमनया धर्मतृष्णया ।
प्राप्ता वयं च धर्मं स्वं सुखमल्पेन कर्मणा ॥ २
प्रजासमुद्वेगकरं युगान्तं समुपस्थितम् ।
प्रनष्टधर्मं धर्मज्ञ निमित्तैर्वक्तुमर्हसि ॥ ३
सूत उवाच ।
पृष्ट एवं भविष्यस्य गतिं तत्त्वेन चिन्तयन् ।
युगान्ते पूर्वरूपाणि भगवानब्रवीत्तदा ॥ ४

---

43 a) K2 D4 (marg as in text) प्रवृत्तिं (for -प्रभृति) K1 दास्यन्ति, D6 (marg) लोकेऽस्मिन्, T1 2 G1 3-5 हृष्यन्ति (for हास्यन्ते) — b) Ś1 यताकृती; K1.4 D5 पुराकृतम्, K3 Ñ2 V पुरा कृता, D4 (sup lin) पुराकृति (for °ती) T1 2 G1 5 M2 4 नृणा प्राणायुराकृति. (T1 M2 4 °तीः) (sic) — c) K1 3.4 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1 5 न (for वि-) K2 D2 न वि(D2 विनि)वर्तिष्यते लोको — d) Ś1 वृत्तान्ते नर्तकेष्विव, K1 4 Ñ1 Dn वृत्तान्तो वर्तनेष्विह(Dn °व); K2 D2 corrupt, K3 V2.3 B D1 3 5.6 वृत्तान्तो (K3 °न्ते) वर्तते त्विह, Ñ2 °न्तो वर्णितस्त्विह, V1 Ds D4 वृत्तान्तावर्तने(V1 °र्तते-, D4 °र्तिते)ष्विह.

44 b) V3 विस्तरो, T1 2 G1.4 5 M2 4 दुश्चरो (for दुस्तरो). — d) K2.4 प्रति, G3 परि- (for प्रवि-). V G4 -चरिष्यति (for चलि°) Ñ2 D5 धर्मं परि(D6 प्रति)चरिष्यति, D1 धर्मः प्रविचरि°, D2 धर्मप्रिय भवि°, D5 धर्मश्च प्रचरिष्यति.

45 a) D6 [अ]ल्यल्पेन (for ह्य°) K1 मनसा; T1.2 G1 3 4 M2 4 कालेन (for तपसा) — b) K Ñ V1 2 B1 2 Dn Ds D1-5 प्राप्स्यन्ति (for यास्यन्ति). — c) D3 धर्म्या (for धन्या). Ś1 धर्मे; K3 धर्म्यं (for धर्मं). T1 G1 3-5 M2 करिष्यन्ति (for च°). M4 धर्माधर्मं करिष्यन्ति.

COLOPHON T3 4 G2 M1.3 missing — *Mention of the Epic* Ds2 D5 — *Mention of Khila* V2 3 B Dn Ds D1.3. — *Sub parvan* · Ś1 K1 3 4 Ñ V B Dn Ds D1 2.4-6 M2.4 भविष्यम्; D3 भविष्योत्तरम् — *Adhy. name* T2 G1 3 जनमेजययज्ञारम्भे व्यासवाक्यम्, Poona ed जनमेजयप्रश्नः. — *Adhy. no* (figures, words or both): K3 78; V2 189; V3 Ds2 187; Dn 183; D1 77; D3 204; D4 184, T1 267, G1.5 279, G3 260, G4 271, M2 129, M4 200 — *Śloka no* K1 73, Dn 64, Ds2 44; D3 4 45

116

☞ This adhy is missing in T3 (cf v. l. 99. 21); in G2 (cf v l 110 21), in T4 (cf. v. l 113. 44); and also in M1 3 (cf. v l. 114. 1)

1 a) Ś1 K1 4 Ñ2 V1 D1.3 वा प्रकृष्टं, Ñ1 V2 वा प्रनष्टं, D2 वा प्रविष्टं, G4 damaged (for विप्रकृष्टं). — c) Ś1 अस्माद् (for त°) K Ñ V1 D1-5 -विध्वंसं; V2 -विध्वस्तं; B1 संध्यां वा; B2 प्रध्वंसं, Dn D4 (marg) -संधिस्थं; T1 G4 संध्यंशाद् (for -विध्वंसाद्). V3 B3 Ds D6 तदा द्वापरविध्वंसं (D6 °पर्यन्तं) T2 G1.3 5 M2.4 अस्माद्द्वापरसंध्यांशाद्. — d) Ś1 K2 D2.4 युगान्तं स्पृहयामहे; T1.2 G1.3-5 M2 4 °न्ताय स्पृहा मम

2 a) K Ñ V B Dn Ds D1.2.5 6 T1.2 G1.3.5 M2.4 तत्; G4 damaged (for तं). — b) T1 धन (for धर्म-). — c) K Ñ2.3 V Dn D1.3-5 T1 2 G1 4 5 M2.4 आद्यात्प(T2 G1.4.5 कुर्महे प)रमं धर्मं, Ñ1 आद्यां यं वरं धर्मं, B Ds D6 आदास्यामः (D6 °म) परं धर्मं; D2 corrupt; G3 कुर्महे ह परं धर्मं — d) M2 कथम् (for सुखम्) Ś1 lacuna for सुखमल्पेन Ñ3 (marg as in text) अन्येन (for अल्पेन).

3 Before 3, K Ñ2.3 V B D ins. शौनकः; G(ed.) वैशंपायन· — a) K Ñ V1 B2 Dn D1.2.4.5 त्रासमुद्वेगकरणं; D3 समुद्वेगस्य करणं. — b) D1 युगान्ते (for °न्तं). — For 3ab, T1.2 G1.3-5 M2.4 subst. :

व्यास उवाच ।
अरक्षितारो हर्तारो बलिभागस्य पार्थिवाः ।
युगान्ते प्रभविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ॥ ५
अक्षत्रियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः ।
शूद्राश्च ब्राह्मणाचारा भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ६
काण्डपृष्ठाः श्रोत्रियाश्च हवींषि भरतर्षभ ।
एकपङ्क्त्यामशिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ७
शिल्पवन्तोऽनृतपरा नरा मद्यामिषप्रियाः ।
भार्यामित्रा भविष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ८
राजवृत्ते स्थिताश्चोरा राजानश्चोरशीलिनः ।
भृत्या अनिर्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ९
धनानि श्लाघनीयानि सतां वृत्तमपूजितम् । C 11137 B 3 3 10 P 3 3 10

1561* तस्मात्समुद्वेगकरे युगान्ते प्रत्युपस्थिते ।

— ^{c}) Ś1 -धर्मे (for -धर्मं) K2–4 Ñ2 V1 2 D1 प्रनष्टं नष्टधर्मं च, Ñ1 °ष्टनष्टधर्मे च; D3 °ष्टधनधर्मं च, T1 2 G1 3 5 M2 4 °ष्टधर्मे धर्मत्वं, G4 partly damaged — ^{d}) Ś1 निमित्तं, V1 °त्ते, T1 G3 5 निवृत्ते (for निमित्तैर्)

4 K Ñ V B Dn Ds D1. 3–5 सौतिर्, D2 शौनक (for सूत) Ś1 lacuna for 4^{ab} — ^{a}) D2 पृष्टवन्तं, D3 पृष्टस्त्वेवं (for पृष्ट एवं) M4 पृष्टमेवं भविष्ये तु — ^{b}) Ñ2 चिन्तयेत् (for °यन्) M4 गतिं तत्त्वे विचिन्तय — For 4^{ab}, T1 2 G1 3–5 M2 subst.

1562* एवं भविष्ये तु गतिं योगेनैव विचिन्तयन् ।
[T2 G1 4 भविष्यस्य (for °ष्ये तु) G3 एवं भविष्यति गतिर् (for ^{a}).]

— ^{c}) N (except Ś1) युगान्ते सर्वभूतानां (Ñ1 °नि). — ^{d}) K1. 4 Ñ1 प्राब्रवीत् (for अब्र°)

5 ^{a}) T2 G5 भर्तारो (for ह°). — ^{c}) D3 च (for प्र-) — After 5^{c}, K1 reads from युगक्षये (in 6^{d}) up to भरतर्षभ (in 7^{b}), repeating the same in its proper place

6 For the repetition in K1, cf v 1 5. — ^{a}) Ñ1 अरक्षिताश् (for अक्षत्रियाश्). — ^{b}) D3 बलिभागस्य पार्थिवाः — After 6, Ñ2 ins :

1563* शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।

While after 6, M4 reads 10^{ab}, repeating it in its proper place

7 For the repetition in K1, cf. v 1. 5. — ^{a}) K1 (both times) 2–4 Ñ2 V B3 Ds D1–5 काण्डस्पृष्टा, Ñ1 B1 2 काण्डे स्पृष्टाः, D2 (marg) भस्मस्पृष्टाः (for काण्डपृष्ठाः) Ś1 श्रोत्रियाः काण्डपृष्ठाश्च. — ^{b}) K1 (both times). 2–4 Ñ V B D निष्क्रियाणि हवींष्यथ (V1 °षि च) — ^{c}) D5 (before corr) एकपङ्क्त्या न दुष्यन्ति.

8 B1 D3 om (hapl) 8 — ^{a}) K3 नृपवरा (for ऽनृतपरा). D2 शिल्पवार्तानृतपरा. — After 8^{ab}, Ñ2 ins .

1564* परं धर्मं हनिष्यन्ति मनुष्या मन्दबुद्धयः ।

— T1 2 G1 3–5 M2 4 read 8^{cd} twice — ^{c}) Ś1 मासचित्र, Ñ1 V3 B2 3 T2 G1 3 4 (last four both times) M2 (second time) 4 (both times) मित्रभार्या, G5 M2 (both first time) मासभार्या, G5 (second time) भव्यामित्रा (for भार्यामित्रा) Dn1 भजिष्यन्ति (for भवि°) B3 D5 T1 (both times) मित्रभार्या (D5 °र्या) भजिष्यन्ति. — ^{d}) T1 (both times) 2 G1 3 4 (all first time) समुपस्थिते, M2 4 (both first time) प्रत्युपस्थिते (for जनमेजय) — G1 3 5 M2 4 ins after the repetition of 8^{cd} D6 after 8

1565* अल्पोदकास्तथा मेघा अल्पसस्या च मेदिनी ।
[G5 om ^{b}]

9 V1 om 9^{ab} — ^{a}) D6 राज्य- (for राज) K2 D4 -वृत्ताः, Ñ1 T2 -वृत्ति-, Ñ2 3 वृत्तौ, V3 D2 वृत्त- (for वृत्ते) D5 राजवृत्तास्तथा चौरा, T2 °त्तिस्थिराचारो — ^{b}) Ñ2 3 वृत्तयः, V2 Ds T1 2 G1 3–5 M2 4 जीविनः (for -शीलिनः) D3 राजानश्चौर्यशालिन — Ñ1 om 9^{cd} K Ñ2 3 V2 B1 D1–5 transp 9^{cd} and 10^{ab} — ^{c}) K1 4 B1 च निर्दिष्ट-, K2 3 Ñ2 3 V1 3 B2 Dn Ds D1–5 ह्यनिर्दिष्ट, B3 D6 अनिर्दिष्ट (for °र्विष्ट-) T1 2 G1 3–5 M2 4 शिष्टा (M2 4 श्रिता) परोच्छिष्टभुजो — ^{d}) K Ñ2 3 V1. 2 B2 Dn Ds D1–5 कलौ युगे (for युगक्षये) — After 9, V1 reads 16

10 Ś1 V1 om (hapl) 10 G(ed) om. 10^{ab} K Ñ2 3 V2 B1 D1–5 transp 9^{cd} and 10^{ab} M4 reads 10^{ab} for the first time after 6. — ^{a}) Ñ1 एतानि (for धनानि) M4 (first time) [अ]श्लाघनीयानि (for श्लाघ°). D1 श्लाघनीयानि धन्यानि — ^{b}) M2 4 (both times) दत्तम् (for वृत्तम्) Ds अभूदिदम् (for अपूजितम्). — After 10^{ab}, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins.

1566* नार्यश्चापि करिष्यन्ति कृषिमेव कलौ युगे ।

— T1 2 G1 4 read 10^{cd} twice, G5 repeats 10^{cd} after 11 — ^{c}) G3 अकुत्सितश् (for °त्सना). K1 G3 पतिता (for °ते). K3 D5 अकुली(D5 अकुत्स)नाश्च पतिता; Ñ1 अकुत्सभावपतिते; G5 (second time) °त्सितश्च पतितो.

अकुत्सना च पतिते भविष्यति युगक्षये ॥ १०
प्रनष्टचेतना मर्त्या मुक्तकेशा विचूलिनः ।
ऊनषोडशवर्षाश्च प्रजास्यन्ति नरास्तदा ॥ ११
अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।
प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १२
सर्वे ब्रह्म वदिष्यन्ति सर्वे वाजसनेयिनः ।
शूद्रा भोवादिनश्चैव भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १३
तपोयज्ञार्थवेदानां विक्रेतारो द्विजातयः ।
ऋतवश्च भविष्यन्ति विपरीता युगक्षये ॥ १४
शुक्लदन्ताजिताक्षाश्च मुण्डाः काषायवाससः ।
शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति शाक्यबुद्धोपजीविनः ॥ १५
श्वापदप्रचुरत्वं च गवां चैव परिक्षयः ।
स्वादूनां विनिवृत्तिश्च विद्यादन्तगते युगे ॥ १६
अन्त्या मध्ये निवत्स्यन्ति मध्याश्चान्तावसायिनः ।
यथानिम्नं प्रजाः सर्वा गमिष्यन्ति युगक्षये ॥ १७
तथा द्विहायना दम्यास्तथा पल्वलकर्षकाः ।

— d) K1.3 Ñ1 D1 . 5 T1 (first time) M2 भविष्यन्ति (for °ति) T1 (second time) [अ]तथोत्तरम्, G3 5 (second time) [अ]धरोत्तर. (G5 °रम्) (for युगक्षये) T2 G1 4 (all second time) भविष्यन्त्यधरोत्तरम्. — After 10, Ñ2 ins.

1567* अशान्तास्तापसा नित्यं भविष्यन्ति कलौ युगे ।

11 a) Ñ1 D1 2 -वेष्टना (for -चेतना) Ś1 प्रनष्टवेष्टनाः पुंसो ; V2 3 B3 D6 T1. 2 G1. 3-5 प्रनष्टचेष्टाः (D6 [marg] °वेषाः ; T2 °चेताः) पुरुषाः ; M2 4 प्रविष्टवे(M4 °चे)ष्टना जात्या — Ś1 lacuna for 11b–13b — b) V1 विभूतिन. ; D1 5 विभूषिता ; T1 G5 विचूलिताः (for °नः), — c) K1 सर्वे ; K3 4 D1 जना (for ऊन-) — d) D3 प्रणश्यन्ति, T2 G1. 3 4 M2 जनिष्यन्ति (for प्रजास्यन्ति) Ñ1 V2 B3 तदा नराः (by transp.) Ñ2 V3 तदा स्त्रियः ; Dn नराः सदा. T1 जीविष्यन्ति नरास्तथा ; G5 जनिष्यन्ति कलौ युगे. — After 11, G5 repeats 10cd

12 Ś1 lacuna — a) D4 5 (both marg. as in text) अन्न- ; G4 अलं (sic) (for अट्ट). — b) K1 (marg) वेद- ; D4 (marg) मांस (for शिव-). — c) D4 6 (both marg) भग (for केश-) K1 शून्याश्च, K2 3 V1 शूलिन्यो (for शूलाश्च) M4 केशशूला. स्त्रियश्चैव — d) K2 V1 D1. 4 6 T2 G1. 4 कलौ युगे (for युगक्षये). — After 12, K3 ins.

1568* अट्टमन्नमिति प्रोक्तं शूलो विक्रय उच्यते ।
चतुष्पथा ब्राह्मण इति शिवो वेद उदाहृतः ।
केशो भग इति ख्यातो राजन्नैवात्र संशयः ॥

13 Ś lacuna for 13ab — b) Ñ1 द्विजा (for सर्वे) K3 D1 T1 2 G1 3-5 सर्वे वाजसनेयिका. — c) D3 T1 2 G1 शूद्राभि ; G3 शूद्रा रे-, G4 शूद्रा हि (for शूद्रा भो-) Ñ1 T1 2 G3-5 M2 4 [अ]पि (for [ए]व) — d) D3 G1 कलौ युगे ; T2 G3. 4 द्विजाः कलौ (for युगक्षये)

14 K3 V1. 3 D5 om. 14 K1. 2, 4 Ñ1 2 V2 Dn D1-5 T1. 2 G3-5 M2 4 read 14 after 17 ; G1 reads it after 16ab. — a) K1. 2. 4 Ñ1. 2 V2 Dn D1-6 T2 G4. 5 M4 तपो-यज्ञफलानां च — c) Ñ1 अवृथाश् (for ऋतवश्) — d) परिवृत्ता (for विपरीता)

15 Ś1 om. (hapl) 15-17. — a) K1 2 Ñ1 V1 2 B Dn D4 M2 [अ]क्षिताक्षाश् (for [अ]जि°) — b) Ñ1 V1 T1 G1 3 5 M2 4 -वासिन (for -वाससः) — c) T1. 2 G1. 3-5 M2 4 शूद्रा धर्मान्प्रवक्ष्यन्ति — d) K1 D3 शाक्त-, D1 सांख्य ; D2 शाक्या, D4 (marg as in text) शाठ्य- (for शाक्य-). D6 शाठ्यबुद्ध्योपजीविन

16 Ś1 om 16 (cf v l 15) V1 reads 16 after 9. — a) T1 2 G1 3-5 M2. 4 -प्रबलत्वं (for -प्रचुरत्वं) — After 16ab, G1 reads 14 G1 om. 16c-18d. — c) Ñ2 V1 B3 D3 साधूनां (for स्वादूनां) V3 विनिवृत्तं ; Ds2 T2 °वर्तिश् (for °वृत्तिश्) T1 नटीनां विनिवृत्तं च — d) T4 भवेदन्तं (for विद्यादन्त-) T1 युगक्षये (for -गते युगे). B2. 3 ज्ञातव्यानाग- (B3 °व्या तु ग)ते युगे ; D6 ज्ञातव्या तु युगक्षये.

17 Ś1 om 17 (cf v l 15). G1 om. 17 (cf v l. 16) D6 om (hapl) 17. K1 om 17ab. — a) T1. 2 G1. 3-5 M2 4 मध्येषु (for मध्ये नि-) K3 अन्त्या मध्ये वसिष्यन्ति. — b) Ñ1 मध्याद् (for मध्याश्च). K2 3 Ñ2 V1 3 Dn D1. 3 [अ]न्त्याव- (for [अ]न्ताव) V2 B D2 मध्याश्चान्तनि(D2 °न्ते नि)वासिन — c) K1 2 4 D4 तथा निम्नं ; D1 यथानिःस्वं ; T2 G5 °निष्ठं (for °निम्नं) — After 17, K1 2. 4 Ñ1. 2 V2 Dn D1-5 T1 2 G3-5 M2. 4 read 14

18 G1 om. 18 (cf v l 16) — a) Ś1 दान्ता ; D3 वृषा, G3 अन्ता ; M4 यथा (for तथा). D3 वैश्यास् (sic.) (for दम्यास्) G(ed) तथा विहाय नद्यास्तु — Ñ2 om 18bc — b) V1 2 कर्षिण (for कर्षका). — After 18, K1 reads 117 3-25, while K2-4 Ñ V B D T G3-5 M2 4 ins. after 18 :

1569* सर्वे चोरकुले जाताश्चोरयाना परस्परम् ।
स्वल्पेनाढ्या भविष्यन्ति यत्किंचित्प्राप्य दुर्गताः ॥

[(L. 1) V1 -गृहे (for -कुले). D2. 3 कुले जा(D3 °रुजा)-

चित्रवर्षी च पर्जन्यो युगे क्षीणे भविष्यति ॥ १८
न ते धर्मं चरिष्यन्ति मानवा निर्गते युगे ।
ऊषराबहुला भूमिः पन्थानो नगरान्तरा ।
सर्वे वाणिजकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १९
पितृकृत्यानि देयानि विधमन्तः सुतास्तदा ।
हरणाय प्रपत्स्यन्ते लोभानृतविरोधिताः ॥ २०
सौकुमार्ये तथा रूपे रत्ने चोपक्षयं गते ।
भविष्यन्ति युगस्यान्ते नार्यः केशैरलंकृताः ॥ २१

निर्विहारस्य भीतस्य गृहस्थस्य भविष्यति ।
युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमा रतिः ॥ २२
कुशीलानार्यभूयिष्ठं वृथारूपसमावृतम् ।
पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं तद्युगान्तस्य लक्षणम् ॥ २३
बहुयाचनका लोका दास्यन्ते च परस्परम् ।
राजचोरादिदण्डार्तो जनः क्षयमुपैष्यति ॥ २४
सस्यनिष्पत्तिरफला तरुणा वृद्धशीलिनः ।
ईहयासुखिनो लोका भविष्यन्ति गते युगे ॥ २५ C 11154 B 3 3 26 P 3 3 26

ताश्च वै सर्वे, T1 2 G3–5 M2 4 चौरजारयाकुलं सर्वं (for ^{a}) T1. 2 G3–5 M2 4 om line 1^{b} K1 चौरपाला, K3 स्वैरपाना, B1 3 Ds D6 चोरयन्त, D1 °जाता (for °याना) — Ñ1 om line 2 — (L 2) V2 अल्पेन (for स्व°) T1 G3 इत. स्मृता, T2 G4 5 M3 4 इति स्मृता (for भविष्यन्ति) T1 2 G3–5 M2 4 om line 2^{b} D6 मानवा निर्गते युगे (for ^{b})]

19 Ś1 illegible up to 38 D6 om 19^{ab}. Ds om. 19^{a} — ^{a}) V3 B3 D2 T1 2 G3–5 M2 न च, B1 ते न (by transp.). Bomb Poona eds G(ed) करिष्यन्ति (for च°). G1 ऋतवश्च भविष्यन्ति, M4 न च धर्मं करि° — ^{b}) T1 2 G1 4 5 M2 4 मनुष्या (for मानवा) K1 विगते, K3 D1 दुर्गते (for नि°) — After 19^{ab}, T1 2 G4 5 read 20. G1. 3 read 19^{cdef} after 1570* — ^{c}) K4 Ñ1 B Dn Ds D1 5 6 तुषार्कं, D2 ऊषाक्ता, G1 ऊषरैर्, G4 औषरैर् (for ऊषरा-) — ^{d}) K1–3 Ñ2 V B D (except Dn) T2 G1 3 पन्थानस्तस्कराकृता (D2 °रान्तिका) — After 19^{cd}, G1 reads 20 — ^{e}) V2 D6 T1 2 G3 4 वाणिज्यकाश्; B3 राजानिकाश्, D5 वाणिजि°, G1 5 °जकाश् (for °जकाश्) D1 सर्वे च वाणिज्यकरा — ^{f}) T1 2 G1 3–5 M2. 4 युगक्षये (for कलौ युगे)

20 T1. 2 G4. 5 read 20 after 19^{ab}; G1 reads it after 19^{cd} M2 reads 20 and M4 20^{ab} twice — ^{a}) K Ñ1. 2 V B D M2 4 (last two both times) -दत्तानि (for -कृत्यानि). — ^{b}) K Ñ1. 2 V1. 3 B D विभजन्ते, V2 विभजन्ति, M2 4 (both first time) विधिहीना, M2 4 (both second time) विधिमन्तः (for विध°). — ^{c}) K1. 4 Ñ1 प्रपत्स्यन्ति; K2 भविष्यन्ति, Ñ2 V1 2 Ds M2 (second time) प्रयच्छन्ति, D1. 5 प्रपद्यन्ते (D5 °न्ति), D4 प्रवत्स्यन्ति; D6 T2 G1 4. 5 प्रवर्तन्ते (for प्रपत्स्यन्ते). D2 ऋणाय पश्यन्ति लोभाद् — ^{d}) K1. 2 D4 -विरोधना; V1 2 Ds1 (marg as in text) विबोधिता. (for विरो°). V3 B3 D6 लोभादनृतवादिन, D2 भ्रातृतस्तु विरोधिना; T1 2 G1. 3–5 M2 (first time) लोभात्तानि चिकी(M2 °जिह्री)र्षवः; M2 (second time) 4 लोभादत्तानि बालिशा — After 20, T2 G1 3 ins

1570* पितृदत्तानि वित्तानि निघ्नन्तस्तनया सदा ।
ग्रहणाय प्रवर्तन्ते लोभादनृतवादिन ॥

[(L 2) G3 लोभार्ता भयपीडिता (for ^{b})]

— After the above, G1 3 read 19^{cdef}.

21 ^{b}) K1–3 D1 4 (marg as in text) वस्त्रे (for रत्ने). — ^{c}) K1 3 Ñ2 V B3 D युगान्ते च (for युगस्यान्ते) K2. 4 भविष्यति युगान्ते च

22 ^{a}) T2 G1 4 निर्विकारस्य (for °हारस्य) K1 2 4 Ñ2 V1 B2 Dn D2 3 4 (marg as in text) भूतस्य; Ñ1 रूपस्य, T1 G5 हीनस्य (for भीतस्य) — ^{d}) T2 G1 3 4 -गता (for -समा) K4 V1 D2 6 गतिः (for रतिः)

23 ^{a}) D6 कुशीलभार्याभूयिष्ठं — ^{b}) B1 D5 6 -रूपं; D6 (marg) -व्रतं, T1 G3 -रूपै- (for -रूप-) G5 -समाहृतम्; Bomb Poona eds G(ed) -समन्वि° (for -समावृ°). Ñ2 V1 तथा रूपसमन्वितम्, T2 G1 M2 4 वृथारूपै समाहृतम् — ^{d}) D1 युगान्तस्य च लक्षणम्

24 ^{a}) K1–3 D1 4 बहुयाचक(D1 °न)लोकेऽस्मिन्, K4 °नको लोके; Ñ V B Dn Ds D2 3. 5 6 T2 M4 °नको लोको. — ^{b}) K1. 2 B3 Ds2 न दास्यन्ति; K3 4 Ñ V B1 2 Dn Ds1 D1–6 न दास्यति, T2 दास्यन्ति न (for °न्ते च) — After 24^{ab}, K1 4 Ñ2 V2 B Ds D6 T1 2 G1. 3–5 ins

1571* अविचार्यं ग्रहीष्यन्ति दानं वर्णान्तरात्तथा ।

[K4 Ñ2 वर्णान्तर (for °न्तरात्) K1 अथ; T1 2 G1 3–5 अपि (for तथा)]

— ^{c}) M2 4 -दण्डार्तिर् (for °र्तो) — ^{d}) G5 M2 क्षये (for जनः)

25 ^{a}) Ñ1 -निवृत्तिर्, M4 -निर्वृ° (for निष्प°). — ^{c}) K1. 4 इहाशा-, K2 D4 ईदृशा-; V3 D6 समीहा-; T1 तथापि (for ईहया). D1 लोके (for लोका). B3 G5 M2. 4 सदाप्य- (B3 समीहा-; G5 तथाप्य)सुखितो लोको, T2 G1. 3. 4 तथा

वर्षासु वाताः परुषा नीचाः शर्करवर्षिणः ।
संदिग्धः परलोकश्च भविष्यति युगक्षये ॥ २६
वैश्याचाराश्च राजन्या धनधान्योपजीविनः ।
युगापक्रमणे पूर्वं भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ २७
अप्रवृत्ताः प्रपत्स्यन्ते समयाः शपथास्तथा ।
ऋणं च विनयभ्रंशो युगे क्षीणे भविष्यति ॥ २८
भविष्यत्यफलो हर्षः क्रोधश्च सफलो नृणाम् ।
अजाश्चैवोपयोक्ष्यन्ते पयसोऽर्थे युगक्षये ॥ २९
अशास्त्रविहिता प्रज्ञा एवमेव भविष्यति ।
शास्त्रोक्तस्याप्रवक्तारो भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ३०
सर्वः सर्वं विजानाति वृद्धाननुपसेव्य च ।
न कश्चिदकविर्नाम युगान्ते प्रत्युपस्थिते ॥ ३१
न क्षत्राणि नियोक्ष्यन्ति विकर्मस्था द्विजातयः ।
चोरप्रायाश्च राजानो युगान्ते प्रत्युपस्थिते ॥ ३२

चासुखिता लोका — ^{d}) K3 Ñ2 V B Ds D2 (marg as in text). 5 6 T1 2 G1 4 युगक्षये, K4 युगे गते (by transp) G3 5 M2. 4 भविष्यति युगक्षये

26 K3 T2 om (hapl) 26. — ^{a}) K2 धाराः (for वाता·) M2 4 पतिता (for परुषा) Ñ1 ववुर्वाताः सनिपाता, D8 (marg as in text) वर्षाम्बुपाता परुषा — ^{b}) Ñ1 नेत्रैः; D5 नीचैः, G4 चण्डा (for नीचा·) K1 4 V3 Ds1 D1 2 4 कर्षिण (for -वर्षिण). B3 M2 नीचैः शर्करकर्षिणः; G1 3 चण्डाः शीकरव° — ^{c}) T1 संदिग्धाः परलोकाश्च — ^{d}) T1 भविष्यन्ति (for °ति). — After 26, Dn Bomb Poona eds. G(ed) ins.

1572* आत्मनश्च दुराचारा ब्रह्मदूषणतत्परा ।
आत्मानं बहु मन्यन्ते मन्युरेवाभ्ययाद्द्विजान् ॥

[(L. 1) Dn आत्मन्येव, Bomb ed. आत्मानश्च (for आत्म°). — (L. 2) Dn वदन्ते लोलुपान्द्विजान् (for ^{b})]

27 ^{a}) Ñ1 वैश्यायामथ राजन्या, V3 B3 D6 T1 2 G1 3–5 M2. 4 वैश्या इव च रा°. — ^{b}) Ñ1 -राज्योप- (for -धान्योप-) — ^{c}) K1 2 D4 -करणे (for -क्रमणे). K4 D5 (marg.) पूर्वैः; Ñ2 सर्वे; V1. 2 Ds D5 T1 G1 सर्वे; V3 नित्य (for पूर्वं) T2 G3–5 युगपत्क्रमणे (G4 °ते) पूर्वा (G3 °र्वे, G5 °र्वैः); M2. 4 युगोपक्रमणे पूर्वे. — ^{d}) T1 2 G1 3–5 M2 न भविष्यन्ति जातयः.

28 ^{a}) V3 B3 D6 अप्रवृत्तान् (for °त्ताः) K1 4 V2 Dn D3 5 प्रवत्स्यन्ति; K2 D4 प्रजल्पन्ति; K3 प्रवर्त्स्यन्ति, Ñ1 प्रपत्स्यन्ति, D2 प्रवर्षन्ति (for प्रपत्स्यन्ते) B1 अप्रवृत्तान्प्रवत्स्यन्ते, D1 अपवृत्ताः प्रवत्स्यन्ति; T1 2 G1. 3–5 अप्रवाच्याभिवक्तारः; M2 4 अप्रवक्ताभिवक्तार·. — ^{b}) T1 2 G1 3–5 M4 शपन्तः (for समयाः). V3 B3 D6 समयाञ्शपथांस्तथा; D2 समेता· शतशो यथा, M2 शपन्तः शपथांस्तथा. — ^{c}) D3 नृणां सु- (for ऋणं च). K1 3 Ñ V1 2 B Dn Ds D1 2. 4–6 M2 4 -भ्रंशं, K4 V3 -भ्रष्टं (for -भ्रंशो) K2 ऋणं सविषयभ्रंशं — ^{d}) K2 हीने (for क्षीणे).

29 ^{a}) D6 (*inf. lin*) भविष्यत्यफलोदर्कः. G5 °ष्यति फलो हर्षे. — ^{c}) K1. 2 D4 -पाल्यन्ते; K4 Ñ2 V1. 2 B1 Dn D2 रोत्स्यन्ते, V3 B2 3 D6 -दुह्यन्ते, Ds T1 G5 M2 4 -रोत्स्यन्ति, D3 T2 G1 4 -योक्ष्यन्ति, D5 -पोष्यन्ते; G3 -योस्यन्ति (for योक्ष्यन्ते) Ñ1 भाविकाश्चैव दुदुहे (sic).

30 ^{a}) V3 B2 -विहित (for °ता) — ^{b}) D2 स्वभावतः (for भविष्यति) — For 30^{ab}, K Ñ2 3 V1 2 B2 Dn D1 3–5 T1 2 G1 3–5 M2 4 subst ·

1573* अशास्त्रविदुषां पुंसामेवमेव स्वभावत ।

[M4 अशास्त्रविदुष पुस (for ^{a}) K1 2 D4 अर्थः, K3 D1 अर्थं, K4 B2 Dn D3 एपा, T1 वृत्ते (for एव).]

Ñ2 V1 2 B2 Dn D3 5 T2 G1 cont · V3 B1 Ds D6 ins after 30^{ab}

1574* अप्रमाणं करिष्यन्ति नीतिं पण्डितमानिनः ।

[B2 G1 वदिष्यन्ति, D3 भवि° (for करि°). B1. 2 नरा·; Dn D3 नित्य (for नीतिं)]

— After 30^{ab}, T2 G1 read 31^{cd} repeating it in its proper place T1 G3–5 M2 4 om 30^{c}–31^{b} — ^{b}) K1 2 4 Dn D3 5 G1 प्रवक्तारो; V2 [अ]प° (for [अ]प्रव°). Ñ1 शास्त्रोक्त संप्रवक्तारो — ^{d}) Dn भवितारो (for °ष्यन्ति). Ñ1 V3 B1 3 D6 T2 G1 न संशयः (for युगक्षये).

31 T1 G3–5 M2 4 om 31^{ab} (cf. v 1 30). — ^{a}) D3. 5 Bom Poona eds G(ed) सर्वे सर्वं विजा(Bom. Poona eds G(ed) हि जा)नन्ति. — ^{b}) V3 T2 ते (for च). — Before 31^{cd}, T2 ins. वैशंपायन उवाच T2 G1 read 31^{cd} for the first time after 30^{ab}. — ^{c}) Dn नास्ति (for नाम) M2 4 न कश्चन कविर्नाम — ^{d}) K1–3 Ñ1 V3 B3 Dn D2. 4 6 T2 G1 (last two second time) 4 समुपस्थिते; K4 Ñ2 V1 B1 2 Ds D3 5 पर्युप°; D1 जनमेजय (for प्रत्युपस्थिते).

32 Ds D4 M4 om (hapl.) 32. — ^{b}) B1 तथाभक्ष्यभक्षिणः (= 34^{b}). — ^{c}) K1 2 चौरक्रियाश्च; V3 B2. 3 D2. 6 चोरप्रियाश्च; T1 मरुप्रायाश्च (for चोर°) — ^{d}) K Ñ2 V1. 2 D1–3 5 पर्युप-; Ñ1 V3 B2. 3 D6 समुप- (for प्रत्युप-).

33 T2 om. (hapl.) 33-34 D1 reads 33 on marg. (*sec. m.*). — ^{a}) Ñ1 corrupt. K1–3 V3 B D3 D5. 6 (*inf.*

कुण्डा वृषा नैकृतिकाः सुरापा ब्रह्मवादिनः ।
अश्वमेधेन यक्ष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ॥ ३३
अयाज्यान्याजयिष्यन्ति तथाभक्ष्यस्य भक्षिणः ।
ब्राह्मणा धनतृष्णार्ता युगान्ते समुपस्थिते ॥ ३४
भोगार्थमभिपत्स्यन्ते न च कश्चित्पठिष्यति ।
एकशङ्खास्तथा नार्यो गवेधुकपिनद्धकाः ॥ ३५
नक्षत्राणि विहीनानि विपरीता दिशस्तथा ।
संध्यारागोऽथ दिग्दाहो भविष्यत्यपरे युगे ॥ ३६
पितॄन्पुत्रा नियोक्ष्यन्ति वध्वः श्वश्रूश्च कर्मसु ।
वियोनिषु चरिष्यन्ति प्रमदासु नरास्तदा ॥ ३७
अकृताग्राणि भोक्ष्यन्ति नराश्चैवाग्निहोत्रिणः ।
भिक्षां बलिमदत्त्वा च भोक्ष्यन्ति पुरुषाः स्वयम् ॥ ३८
पतीन्सुप्तान्वञ्चयित्वा गमिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः । C 11169
पुरुषाश्च प्रसुप्तासु भार्यासु च परस्त्रियम् ॥ ३९ B 3 3.42 P 3 3.42

---

lın) कुण्डी वृषा, Ñ2 V1 कुण्डी वृषी, D3 कुण्डीकरा, D6 काण्डपृष्ठा, T1 G3–5 कुण्डाशिनो, M2 (*ınf lın*) 4 कुण्डी वृसी (for कुण्डा वृषा) — ^{c}) K3 T1 G1 3–5 यक्ष्यन्ते, D2 युध्यन्ति (for यक्ष्यन्ति)

34 T2 om 34 (cf v l 33) — ^{a}) V2 अयाज्यं (for °ज्यान्) Ñ1 बहुयाजकाश्चैव नरास् (hypeımetrıc), V3 B3 D6 M2 4 याजयिष्यन्त्ययाज्याश्च, T1 G1 3–5 याजयिष्यन्ति धन्यांश्च — ^{b}) V3 B3 Ds D6 चाभक्ष्य (for [अ]भक्ष्यस्य) T1 G1 3–5 M2 4 भक्षका. (for भक्षिण). — ^{d}) Ñ2 पर्युपस्थिते, T1 G1 3–5 M2 4 जनमेजय (for समुपस्थिते)

35 T1. 2 G1 3 5 M2 transp. 35^{ab} and 35^{cd} followed by the repetition of 35^{cd} G4 M4 transp 35^{ab} and 35^{cd} — ^{a}) N (Ś1 ılleg) भो.शब्दमभिधास्यन्ति — ^{b}) V1 Ds न कश्चित्प्र- (for न च कश्चित्) T1 2 G5 भविष्यति (for पठि°). Ñ2 न कश्चित्प्रपचिष्यति ; G1. 3 4 न स कश्चित्रवि° — ^{c}) K2 4 D2 (marg) एकाकारास्, D3 एकशाखास्, T1 2 G1 3 (all first tıme) 4 5 M2 (last two first tıme) 4 मुखेभगास् (for एकशङ्खास्) T2 G1 5 (all second tıme) एकशङ्खायुधा नार्यो — ^{d}) D6 गात्रेषु मणिबद्धका ; T1 2 G1 3 (all first tıme) 4 M2 (first tıme) गवेधुकनि(T2 वि)बन्धना..

36 ^{a}) K1–3 Ñ2 V1 B1 Dn Ds2 D1 4. 5 वियोगीनि, K4 Ds1 D3 वियोगानि ; Ñ1 V2 3 B2 3 D6 विवर्णानि (for विहीनानि). — After 36^{ab}, D3 reads 117 10^{cd} and reads 36^{c}–37^{d} after 117 10^{ab}. — ^{c}) T2 G1 3. 4 संध्याहारा निशाचा(G1 °हा)रा, G5 सस्यरागदशाघाताः, M2. 4 संध्यारागा दिशाघाता· — ^{d}) K3 V1 B1 3 Ds D1 G1 [अ]धरे (K6 D1 °मे) युगे, Ñ1 V3 B2 Dn D5 [अ]वरे युगे, Ñ2 V2 युगक्षये, D2 [अ]चिरे युगे, T2 [अ]थ ते युगे (for [अ]परे युगे) T1 G3–5 M2. 4 भविष्यन्त्यधरे युगे.

37 For the sequence ın D3, cf v. l 36 — ^{a}) Ñ1 पितुर्वै प्रेषयिष्यन्ति, T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 पितॄन्संप्रेषयिष्यन्ति. — ^{b}) K3 D1. 3 वधू. (for वध्वः). Ñ2 V3 B3 D6 कर्मणि (for °सु) Ñ1 पुरा श्वश्रू वधूश्च हि (sıc) — V3 B Ds D2–6 ıns after 37^{ab} Ñ2 V1 2 Dn after 37

1575* वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरूञ्शिष्यास्तथैव च ।

[B2 वाक्शूलैस्, D2 वाक्क्रूरैस् (for वाक्शरैस्) D2 समन्तत (foı तथैव च)]

V3 B1 2 Ds D6 cont Ñ1 ıns after 37

1576* मुखेषु च प्रयोक्ष्यन्ति प्रमत्ताश्च नरास्तदा ।

[Ds2 स्त्रीमुखेषु (for मुखेषु च) Ñ1 प्रपत्स्यन्ति (for प्रयोक्ष्यन्ति) V3 सुखेषु च प्रभोक्ष्यन्ति (for ^{a}). V3 D6 प्रमदासु (for °त्ताश्च)]

— Ñ1 T2 om 37^{cd} — ^{c}) K1 2 V1 B1 3 Ds1 D6 (marg) G1 4 च रंस्यन्ति (G1 4 °न्ते), K3 च वत्स्यन्ति, K4 Dn D4 प्रवत्स्यन्ति, V2 च रम्यन्ते, D1–3 5 G3 5 च व(D5 निव)त्स्यन्ति (for चरिष्यन्ति) — ^{d}) K3 D1 स्थिता. (foı तदा)

38 T2 om 38^{a}–39^{b} — ^{a}) K1 B1 भोक्ष्यन्ते, K2 भोज्यन्ते, D6 (maıg) होष्यन्ते (foı भोक्ष्यन्ति). D3 4 अकृत्वाग्र्याणि भोक्ष्यन्ति, T1 G1 3–5 आ(T1 G3 अ)हुताग्राणि भो°, M2 4 अकृत्वाग्राणि भोक्ष्यन्ति (M4 °न्ते). — ^{b}) T1 G1 4 5 M2 4 द्विजाश् (for नराश्). — ^{c}) K1 2 V1 भिक्षा- (for भिक्षां) — ^{d}) T1 G3–5 M2. 4 भोक्ष्यन्ते (for °न्ति).

39 T2 om 39^{ab} (cf v l 38) Ś1 resumes. — ^{a}) T1 G1 3–5 M2 4 भर्तॄन् (for पतीन्). K1 पुत्रान् ; B3 Dn2 सुतान् (for सुप्तान्) V3 मुञ्चयित्वा (for व°). — ^{c}) D2 प्रसुप्ताश्च (for °सु) — ^{d}) V3 B3 D6 [अ]पि (foı च) B2 परस्त्रियाम् (for °यम्) D2 स्वभार्यासु परस्त्रियाम्, T1 2 G1 3–5 M2 4 भार्यास्वपि तथान्यतः (G1 5 M4 °था नृप)

40 ^{a}) T1. 2 G1 3 4 नास्वरूपो (for नाप्यरुजो) — ^{b}) Ñ1 जनप्राप्यो, V3 B3 D6 सर्व एव (for जनः सर्वो). Ñ1 om from ऽभ्यसूयकः up to क्षीणे (ın 40^{d}). Ś1 उद्धतो नास्त्यसूयक., D1 नरः सर्वोऽप्यसू°, T1. 2 G1. 3 4 नोद्युक्तो नानसू°, G5 M2 4 नानृ(M2 °मृ)जो नान(G5 °प्य)सू°.

नाव्यधितो नाप्यरुजो जनः सर्वोऽभ्यसूयकः । | न कृतप्रतिकर्ता च काले क्षीणे भविष्यति ॥ ४०

इति श्रीहरिवंशे षोडशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

११७

जनमेजय उवाच ।
एवं विलुलिते लोके मनुष्याः केन पालिताः ।
निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाहारविहारिणः ॥ १
किंकर्माणः किमीहन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः ।
कां च काष्ठां समासाद्य प्रपत्स्यन्ति कृतं युगम् ॥ २
व्यास उवाच ।
अत ऊर्ध्वं च्युते धर्मे गुणहीनाः प्रजास्ततः ।
शीलव्यसनमासाद्य प्राप्स्यन्ते ह्रासमायुषः ॥ ३
आयुर्हान्या बलग्लानिर्बलग्लान्या विवर्णता ।
वैवर्ण्याद्व्याधिसंपीडा निर्वेदो व्याधिपीडनात् ॥ ४
निर्वेदादात्मसंबोधः संबोधाद्धर्मशीलता ।
एवं गत्वा परां काष्ठां प्रपत्स्यन्ति कृतं युगम् ॥ ५
उद्देशतो धर्मशीलाः केचिन्मध्यस्थतां गताः ।
विमर्शशीलाः केचित्तु हेतुवादकुतूहलाः ॥ ६
प्रत्यक्षमनुमानं च प्रमाणमिति निश्चिताः ।
प्रमाणं किं करिष्यति नेति पण्डितमानिनः ।

— ^{c}) K Ñ2 V B D G4 5 M2 4 कृते, T1 श्रुते (for कृत) — ^{d}) Ś1 युग-, K4 कलौ, V2 लोके; V3 B2 3 D6 T1. 2 G1 4 5 M2. 4 युगे (for काले)

Colophon T3 4 G2 M1 3 missing — *Mention of the Epic*: Ds2 — *Mention of Khila* K1 V2. 3 B Dn2 Ds D1. 3. — *Sub-parvan*. K Ñ1. 2 V B Dn Ds D1 2. 4–6 G4. 5 M2. 4 भविष्यम्; D3 पारिजाते भविष्योत्तरे; T2 G1 3 भविष्यत्पर्व. — *Adhy name*: T2 G1 3 व्यासजनमेजयसंवादे कलियुगान्तधर्मवर्णनम्; M2 कलियुगवर्णनम् — *Adhy no* (figures, words or both). K3 (marg.) 79, V2 3 Ds2 188, D1 78, D3 205, D4 292, T1 G3 268; T2 lacuna, G1. 5 270, G4 272, M2 4 230, — *Śloka no.* K1 51, Dn Ds2 41, D3 38.

117

☞ This adhy is missing in T3 (cf v l. 99 21), in G2 (cf v l. 110. 21); in T4 (cf v l. 113 44) and also in M1. 3 (cf v l. 114 1)

1 ^{a}) Ñ2 विलुपिते, D2 च विलुप्ते (for विलुलिते) — ^{c}) K1 विवत्स्यन्ति; T1 2 G1 3–5 M2 भविष्यन्ति (for निवत्स्यन्ति). D3 किमाहारा. (for °चाराः) — ^{d}) D3 G5 किमाचार- (for °हार-). T1 2 G1 3 M2 4 -निषेविण.; G4 -निषेवणा. (for विहारिणः) G5 किमाचारनिषेविणः.

2 ^{a}) D1 T2 G1. 3. 4 किं कुर्वाणाः (for किंकर्माणः). M2. 4 किं कुर्वाणाः किमाहाराः (M2 [*inf. lin.*] °मीहन्ते). — G1 om (hapl) 2^{c}–3^{d} — ^{d}) K2 4 प्रयास्यन्ति, V3 B1 D6 प्रपत्स्यन्ते, D2. 3 5 प्रपश्यन्ति (for °त्स्यन्ति) D1 कृते; T1. 2 G3 4 तनुं (for कृतं)

3 G1 om 3 (cf v l 2). Ñ1 T2 om (hapl) 3–5 K1 reads 3–25 after 116 18. — ^{a}) V1 स्थिते (for च्युते) — ^{c}) Ś1 हीन- (for शील-). — ^{d}) Ś1 K3 D2 G3–5 M2. 4 प्राप्स्यन्ति (for °न्ते)

4 For the sequence in K1, cf. v l 3. Ñ1 T2 om 4 (cf. v l 3) — ^{b}) Ś1 lacuna, G1 बलहान्या (for °ग्लान्या) — D6 om (hapl) 4^{c}–5^{b}

5 For the sequence in K1, cf v l 3 Ñ1 T2 om. 5 (cf. v l 3) D6 om 5^{ab} (cf v l 4). — ^{a}) Ñ2 -संरोध-; D1 संबाध- (for संबोधः) — ^{b}) Ñ2 संरोधाद्, D4 तद्बो° (for सबो°). — ^{c}) D1 ज्ञात्वा (for गत्वा) — ^{d}) K1 2 D1. 4 संप्राप्स्यन्ति, K3 V2 B3 D6 G5 प्रपत्स्यन्ते; K4 प्रयास्यन्ति; Dn2 D5 प्रपश्यन्ति (for °त्स्यन्ति) T1 G3 4 तनु (for कृतं).

6 For the sequence in K1, cf. v l 3. — ^{a}) Ś1 K3 उद्वेगतो; K4 उद्देशिनो; D1 अधोगतो, G1 उद्देशका (for °शतो) D4 उद्देशधर्मजा· शीला· (sic). — ^{b}) D2 मध्यमतां (for °स्थतां) — Ñ1 om 6^{cd} — ^{c}) D2 निसर्ग; T1 2 G1 3 5 M2 4 विमार्ग (for विमर्श-) — ^{d}) Ś1 -वाचा- (for वाद-).

7 For the sequence in K1, cf. v l 3). — ^{b}) K D1-5 चेति; V2 च वि-; V3 अनु (for इति) Ñ1 प्रमाणं चेति विश्रुताः. — ^{c}) K1. 2. 4 Ñ V B Dn2 Ds D2–4. 6

अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोक्तमपरे जनाः ॥ ७
नास्तिक्यपरमाश्चापि केचिद्धर्मविलोपकाः ।
भविष्यन्ति नरा मूढा मन्दाः पण्डितमानिनः ॥ ८
तदात्वमात्रश्रद्धेयाः शास्त्रज्ञानविमूर्छिताः ।
दाम्भिकास्ते भविष्यन्ति वादशीलपरायणाः ॥ ९
तदा विचलिते धर्मे जनाः शेषपुरस्कृताः ।
शुभान्येवाचरिष्यन्ति दानसत्यसमन्विताः ॥ १०

सर्वभक्षो ह्यसंगुप्तो निर्गुणो निरपत्रपः ।
भविष्यति तदा लोकस्तत्कषायस्य लक्षणम् ॥ ११
विप्राणां शाश्वतीं वृत्तिं यदा वर्णावरो जनः ।
अभिपत्स्यति वृत्त्यर्थं तत्कषायस्य लक्षणम् ॥ १२
कषायोपप्लवे काले ज्ञानविद्याप्रणाशने ।
सिद्धिमल्पेन कालेन यास्यन्ति निरुपस्कृताः ॥ १३
महायुद्धं महानादं महावर्षं महाभयम् ।　C 11165 B 3 4 15 P 3 4 15

प्रमाणेकं, K3 Dn1 D1 5 °णे किं (for °ण किं) — ^{d}) Ñ2 तेऽति-, B1 येऽति-, D2 न ते, D3 ते वै, D4 तेऽपि (for नेति) — Ñ1 om 7^{ef} T2 reads 7^{f} twice — ^{f}) Ś1 सर्वमिति, T1 2 (both times) G1 3-5 M2 4 वेदमपि (for वेदोक्तम्) — After 7, K Ñ2 V B D ins

1577* तदा मुखभगाश्चैव भविष्यन्ति स्त्रियोऽपराः ।

[V1 तथा, V2 तावत् (for तदा) K2 मुख्य-, K4 D1 3 सुख-; D4 असु- (for मुख-) D4 भविष्यन्त्यपरा स्त्रिय (for ^{b})]

8 For the sequence in K1, cf v 1 3 — ^{a}) V3 B1 नास्तिकाः (for °क्य-) T1 2 G1 3-5 M2 4 [अ]न्ये (for [अ]पि). Dn नास्तिक्यमपरे चा(Dn2 वा)पि — ^{b}) Ś1 -विलोपिन (for °पका·) — ^{c}) Ñ1 V3 D5 D4-6 G1 5 M2 4 नरा मन्दा; T1 परा मन्दा, T2 G3 निरानन्दा, G4 नरा लुब्धा (for नरा मूढा) — ^{d}) Ś1 राजन्, Ñ1 V3 D5 D4 6 T1 G1, 3-5 M2 4 मूढाः; D2 लुब्धा (for मन्दाः).

9 For the sequence in K1, cf v 1 3 — ^{a}) K D1 5 तदात्वमनु (K4 D5 °त्र) श्रद्धेयाः, Ñ1 तदन्तमात्रे श्र°, Ñ2 3 तदात्वधर्मा श्रद्धाया, V1 corrupt, V2 D6 T1 G1 3 तदात्वमात्रे श्र°, V3 तदानुसत्य श्र° — ^{b}) K Ñ2 3 V B1 2 Dn D1-5 M3 -बहिष्कृता; Dn1 D6 -विकूलिन, Dn2 -विकूजिन; D6 (marg) -विदूषिता, T1 2 G1 3-5 M4 -विकुछिता. (for -विमूर्छिताः) Ñ1 शास्त्रज्ञानानुकूलिन — ^{c}) D2 नास्तिकास् (for दाम्भि°). — ^{d}) K Ñ V B D -कुतूहला (K1 2 °लात्) (for परायणाः)

10 For the sequence in K1, cf v. 1 3 — ^{a}) D5 एवं; T2 G1 3-5 केचिद् (for तदा) Ś1 B3 D6 (*inf lin*) विलुलिते (for विच°) — ^{b}) D3 नानादोष- (for जनाः शेष-) Ś1 नानादेशपरायणाः, D2 नानाधर्मपरिष्कृता; T1 2 G3-5 सुजना ग(T2 °ना. कृ)तदुष्कृताः; G1 सुजनाः कृतनिष्कृताः. — After 10^{ab}, D3 reads 116, 36^{c}-37^{d} and reads 10^{cd} after 116 36^{ab}. — ^{c}) Ñ2 V2 D2 4 शुभानि नाचरिष्यन्ति, T2 G1 शुभान्येव च° — ^{d}) Ś1 -शील- (for -सत्य). Ñ3 बहिष्कृताः; D2 3 -विवर्जिताः, D6 (*inf lin*) -पराङ्मुखाः, T1, 2 G1, 3-5 परायणाः (for -समन्विताः). V2 B3 दानभोग(B3 ज्ञानसत्य)बहिष्कृता

11 For the sequence in K1, cf v 1 3 — ^{a}) Ñ2 ह्यसंदृप्तो, V1 °तुष्टो, V3 D6 M2 स्वयं गुप्तो, B1 ह्यसंकुद्धो, D6 (marg) °तृप्तो (for °गुप्तो) Ś1 M4 सर्वभक्ष्या स्वयंगुप्ताः, T1 2 G1 3-5 सर्वभक्षाः स्वयंरक्षा (G1 5 °भक्षा) — ^{b}) M2 निर्घृणो (for निर्गुणो) Ś1 T1 2 G1 3-5 M4 निर्घृणा निरपत्रपा — ^{c}) K2 D1 लोके, D4 लोकं (for लोकस्). T1 2 G1 3-5 भविष्यन्ति तदा (T1 G3 यथा) लोकास्

12 For the sequence in K1, cf v 1 3 M4 om (hapl) 12 — ^{b}) K1 2 वर्णावरे, V1 2 वर्ण(V2 °र्णा)धरो, Dn वर्णो वरो (for वर्णावरो) Ñ यदा वर्णावरा जनाः, T2 G1 3 4 बाधकाः कर्णवेधिन. — ^{c}) K4 Ñ1 V2 D3 5 अभिपश्यति, V1 3 B1 2 Dn2 T1 2 G3-5 M2 °पत्स्यन्ति, G1 प्रतिपत्स्यन्ति (for अभिपत्स्यति).

13 For the sequence in K1, cf v 1 3 T1 om 13-15. D5 M2 repeat 13^{ab} after 14 — ^{a}) Ñ1 B2 D2 लोके, V2 चैव (for काले) K3 Dn D3 4 T2 G1, 3-5 M2 (both times) 4 कषायोपप्लुते लोके — ^{b}) T2 G3-5 M2 (second time), 4 व्रतयज्ञ- (for ज्ञानविद्या-) D2 5 (second time) ज्ञानविज्ञाननाशने — T2 G1 3-5 M4 om. 13^{c}-14^{d} — ^{c}) K3, 4 B1 Dn2 D5 स्वल्पेन (for अ°) Dn1 सिद्धिं स्वल्पेन कालेन. — ^{d}) M2 प्राप्स्यन्ति (for यास्यन्ति)

14 For the sequence in K1, cf v 1, 3 T1, 2 G1 3-5 M4 om 14 (cf v 1 13) — ^{a}) V3 महापद्मं (for °युद्धं) V3 B3 D6 महावातं, M2 °वर्षं (for °नादं). — ^{b}) K Ñ1 B1 2 Dn D1-5 महातपः, V1 °फलम् (for °भयम्). M2 महानादं महत्तपः — M2 om 14^{cd}. — ^{c}) V1 D2 3 भविष्यन्ति (for °ति) D1 विप्राणा निन्दन भूरि — After 14, D5 M2 repeat 13^{ab}.

15 For the sequence in K1, cf. v. 1 3 T1 om. 15 (cf v 1 13) Ś1 damaged for 15^{a} — ^{a}) T2 G1, 3-5 M2 4 -रूपेण (for -रूपाणि) D2 (marg. as in text) वप्रदुर्गाणि रक्षन्ति — After 15^{a}, T2 G1 3-5 M2-4 ins. :

भविष्यति युगे क्षीणे तत्कषायस्य लक्षणम् ॥ १४
विप्ररूपाणि रक्षांसि राजानः कर्णवेदिनः ।
पृथिवीमुपभोक्ष्यन्ति युगान्ते प्रत्युपस्थिते ॥ १५
निःस्वाध्यायवषट्कारा मुनयश्चाभिमानिनः ।
क्रव्यादा ब्रह्मरूपेण सर्वभक्षा वृथाव्रताः ॥ १६
मूर्खाः स्वार्थपरा लुब्धाः क्षुद्राः क्षुद्रपरिच्छदाः ।
व्यवहारोपवृत्ताश्च च्युता धर्माच्च शाश्वतात् ॥ १७
हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ।
कामात्मानो दुरात्मानः सोपधाः प्रियसाहसाः ॥ १८
तेषु प्रभवमानेषु तुल्यशीलेषु सर्वतः ।
अभाविनो भविष्यन्ति मुनयो बहुरूपिणः ॥ १९
उत्पन्ना ये कृतयुगे प्रधानपुरुषाश्रयाः ।
कथायोगेन तान्सर्वान्पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥ २०
सस्यचोरा भविष्यन्ति तथा चैलापहारिणः ।
भक्ष्यभोज्यहराश्चैव भाण्डानां चैव हारिणः ॥ २१
चोराश्चोरस्य हर्तारो हन्ता हर्तुर्भविष्यति ।
चोराश्चोरक्षये चापि कृते क्षेमं भविष्यति ॥ २२
निःसारे क्षुभिते लोके निष्क्रिये व्यन्तरे स्थिते ।

1578* चरिष्यन्ति वसुंधराम् ।
प्रनष्टवर्णधर्माश्च

— ^{b}) Ds D6 कर्म- (for कर्ण-) T2 G1 3–5 M4 -वेधिन (for -वेदिन) — ^{d}) K Ñ V B D समुप- (for प्रत्युप)

16 For the sequence in K1, cf v 1 3 Ś1 damaged for 16^b — ^{b}) K2 3 Ñ2. 3 V1 2 Ds2 अनयाश्, Ñ1 V3 B2 3 Dn Ds1 D5 6 (*inf lin.*) अनेयाश्, D4 ब्राह्मणाश्, D6 अजेयाश् (for मुनयश्) D2 अनेकाः स्वाभिमानिन , T1 2 G1 3–5 M2 4 अन(M2 4 ने)याश्चाति° — ^{c}) T1 2 G1 3–5 M2 4 विप्र- (for ब्रह्म-) Bom Poona eds G(ed) विप्राः क्रव्यादरूपेण . — ^{d}) Ds2 वृथा जना , D2 तृषावृताः (for वृथा व्रता).

17 For the sequence in K1, cf v 1 3 — ^{a}) T1 G3 स्वर्थ- (for स्वार्थ). — ^{b}) B1 क्षेत्र-, D6 (marg) क्षुब्धाः (for क्षुद्र). — ^{c}) T1 2 G1 3 5 M2 4 व्यवहार प्रवृत्ताश्च — ^{d}) Ś1 शाश्वतम् (for °तात्) D1 M4 च्युतधर्माश्च शाश्वतान् (M4 °ता.)

18 For the sequence in K1, cf v. 1 3. — ^{b}) D3 परदारापकर्षका ; D6 °रापहारका ; T1 2 G1 3–5 °राभिमर्शनाः (T2 °नम्); M2 4 °रावमर्दकाः . — ^{c}) Ś1 क्रूरात्मानो (for कामा°). D4 दुराचारा (for °त्मान) — ^{d}) G5 सोपधं (for °धाः)

19 For the sequence in K1, cf v. 1 3. — ^{a}) Ś1 प्रभिन्न- (for प्रभव-). T1 G3–5 M2. 4 तेष्वपि प्रभवत्स्वेवं; T2 तेषु विप्रभवत्स्वेवं — ^{b}) Ś1 Ñ1 V3 B3 D4 सर्वशः; T1 2 G1 3–5 °दा (for °तः) — ^{d}) Ś1 मानवा (for मुनयो). D5 ब्रह्म-, T1 2 G1 3–5 M2 4 धर्म- (for बहु-) V3 तदा कालपरिक्षयात्

20 For the sequence in K1, cf v. 1 3. — ^{a}) D3 कलि (for कृत-) Ñ1 समुत्पन्ना. कलियुगे. — ^{b}) Ñ2 प्रधानपुरुषाश्रयात् , B1 3 °षा. शुभाः , M2. 4 °षाः स्त्रियः . — ^{c}) Ñ1 लोकानां , D4 सर्वांस्तान् (by transp) T1 कथायोगरतान्सर्वान् . — ^{d}) K3 D1 मानिन , G3 मानवान् (for °वाः)

21 For the sequence in K1, cf v 1 3 — ^{b}) Ś1 तथा शीलाभिमर्षिण., T1 2 G1 4 तथा चोराभिमानिनः (T1 °मर्षिणः), G5 M2 4 तथा चेलाभिमर्शनाः (M2 °मानिन., M4 °मर्शिण) — ^{c}) D6 T2 G1 5 भक्ष्यभोज्यापहाराश्च — ^{d}) K Ñ V B Dn Ds D1 2 4–6 G3 5 M2. 4 करण्डानां च , T1 2 G1 4 करस्थानां च (for भाण्डानां चैव) K3 हारका (for हारिणः)

22 For the sequence in K1, cf v. 1 3 Ś1 om. 22^{ab} — ^{a}) D6 घोराश् (for चो°) T1 G3 चोरांश्च; G5 चोरस्व- (for चोरस्य) — ^{b}) K2 V2 Ds D1–3, 5, 6 T2 G4 हर्ता हर्तुर् , K3 हर्ता हन्तुर् ; Ñ2 V1 Dn D4 G5 हन्ता हन्तुर् ; V3 हर्ता हेतुर् , T1 हतहर्ता ; G3 हर्तुर्हर्ता , M2 4 भर्तुर्हन्ता (M4 °र्ता) (for हन्ता हर्तुर्) — Ñ1 D6 T2 G3 om. (hapl) 22^{cd}; D6 reads it on marg. — ^{c}) V1 वृत्ते (for चापि). — ^{d}) D2 (marg) युगं (for कृते) K1. 2 Ñ2. 3 V1 Dn D2. 3 क्षेमो; K4 क्षेमी (for क्षेमं)

23 For the sequence in K1, cf. v. 1 3. — ^{a}) D1 G3 निःसारं (for °रे) — ^{b}) K4 V1 2 D3 D1 चान्तर- (V1 °रा ; V2 D3 °रे), K4 B1 Dn स्वन्तर , T1 2 G1 3–5 ह्यन्तरे (for व्य°) D6 (marg.) व्यन्तरे समुपस्थिते . — ^{c}) T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 नरा वनं गमिष्यन्ति. — After 23, K Ñ2. 3 V1 B Dn Ds D1. 3–5 G(ed) ins .

1579* पितॄनाज्ञापयिष्यन्ति पुत्राः कर्माणि सर्वशः ।
स्नुषा श्वश्रूस्तथा चैव युगान्ते पर्युपस्थिते ।
वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरून्शिष्या समन्ततः ॥

[(L 1) K2 पितॄनाज्ञापयित्वा तु ; K4 D3. 5 °णामर्पयिष्यन्ति (for ^{a}). D3 पौत्रा ; D4 नरा (for पुत्राः). K2. 3 Ñ2. 3 V1 Ds D1 कर्मणि (for कर्माणि). — (L. 2) K1. 3 Dn Ds

नराः श्रयिष्यन्ति वनं करभारप्रपीडिताः ॥ २३
यज्ञकर्मण्युपरते रक्षांसि श्वापदानि च ।
कीटमूषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥ २४
क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं सामर्थ्यमथ बन्धुभिः ।
उद्देशेन नरश्रेष्ठ भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २५
स्वयंपालाः स्वयंचोरा युगसंभारसंभृताः ।
मण्डलैः प्रभविष्यन्ति देशे देशे पृथक्पृथक् ॥ २६
स्वदेशेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सह बन्धुभिः ।
नरास्तदा भविष्यन्ति सर्वे कालप्रतीक्षिणः ॥ २७
तदा स्कन्धे समादाय कुमारान्प्रद्रुता भयात् ।
कौशिकीं संश्रयिष्यन्ति नराः क्षुद्भयपीडिताः ॥ २८
अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च काश्मीरानथ मेकलान् ।
ऋषिकान्तगिरिद्रोणीः संश्रयिष्यन्ति मानवाः ॥ २९
कृत्स्नं च हिमवत्पार्श्वं कूलं च लवणाम्भसः ।
अरण्यानि च वत्स्यन्ति नरा म्लेच्छगणैः सह ॥ ३०
नैव शून्या न चाशून्या भविष्यति वसुंधरा ।
गोप्तारश्चाप्यगोप्तारः प्रभविष्यन्ति शासिनः ॥ ३१
मृगैर्मत्स्यैर्विहंगैश्च श्वापदैः सर्वकीटकैः ।
मधुशाकफलैर्मूलैर्वर्तयिष्यन्ति मानवाः ॥ ३२
चीरं पर्णं च विविधं वल्कलान्याजिनानि च । C 1 1205 B 3 4 35 P 3 4 35

G(ed) प्रत्युप-, B3 D1 समुप (for पर्युप-) —(L 3) Bomb Poona eds G(ed) अर्दयिष्यन्ति (for तर्ज°)]

24 For the sequence in K1, cf v l 3 — b) V1 श्वपचानि (for श्वापदानि) — c) D2 कीटा (for कीट-) V1 B2 3 D8 G1. 3–5 M2 -मूषिक-, D3 वृश्चिक (for -मूषक-) — d) D2 धर्षयन्ति च मानवान्, D3 भक्षयिष्यन्ति मा°

25 For the sequence in K1, cf v l 3 T2 om 25a–27b. — b) V3 D4 6 बन्धुषु (for °भि) — c) K Ñ V B D T1 G3 उद्देशतो (for °शेन) — d) D4 कलौ युगे (for युगक्षये).

26 T2 om. 26 (cf. v l 25) Ś1 om. 26ab — b) Ñ1. 2. 3 (marg) V1 गृह-, B1 G1 4 M2 पूग-, D6 (marg. as in text) युद्ध- (for युग-) K2 V3 D3 5 -संवृता., D4 -तत्पराः; G3 सुव्रता (for संभृताः) V2 G5 गृह(G5 युग)-संभारसंवृताः — c) V2 T1 G1. 3–5 मण्डले (for °लै) K1 2. 4 मण्डलैः प्रचलिष्यन्ति.

27 T2 om. 27ab (cf. v l. 25) — a) B3 स्वदेशेषु (for °भ्यः). K1. 4 Dn D1–4 -भ्रान्ता; K3 D5 भ्रान्ता (for -भ्रष्टा) — b) K2 निराशाः (for निःसाराः) — c) K Ñ V B D सर्वे (for तदा) — d) K1. 2 Ds1 तदा काल-; D3 तदा काले; T1 G3 स्वल्पकाल (for सर्वे काल) T2 -प्रदीपकाः; G1 4 -प्रतीक्षि(G4 °क्ष)का (for °क्षिण) K3 4 Ñ2 V1 2 B2 (marg) Dn Ds2 D4 G5 M2 4 तदा का(G5 M2 स्वल्पका)लप्रतीक्षणा (K3 °काः), V3 B1 2 D2 5 6 तदा कालपरिक्षयात् (D2 °ये).

28 a) V3 B3 D6 M2 4 तत (for तदा) Ś1 T1 G3 ततः स्कन्धे समारभ्य (T1 °हार्य), D4 तदा स्कन्धैरुपादाय. — b) V2 कुमारा (for °रान्). K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D2. 3. 5. 6 विद्रुता; K2 Ñ1 D1 विद्रुतान्; V3 विद्रुते (for प्रद्रुता) D4 कुमारानतिपीडिता. — c) K3 कैशिकी (for कौ°) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–4 6 (inf lin) T2 G1 4 प्रतरिष्यन्ति, Ñ1 D6 प्रभवि°, D5 लङ्घयि°, T1 G3 5 M2 4 प्रचरि° (for संश्रयि°) — After 28, M4 ins

1580* प्रचरिष्यन्ति दुर्भिक्षव्याधिभि परिपीडिता ।

29 a) D4 अङ्गवङ्ग- (for अङ्गान्वङ्गान्) — b) Ñ1 Ds कश्मीरान् (for का°) Ś1 खश- (for अथ) K1 D1 3 कोशलान्, D6 केर° (for मेक°) — D4 om 29cd — c) K3 D1 शिखिकान्त-, V3 ऋषिकां च D2 °कान्तर्- D6 °कांस्तु (for °कान्त-) K2 ऋषिकान्ता गिरिद्रोणि, K4 °कान्गिरिद्रोणीश्च; T1 2 G1 3 5 M2 4 °कान्तं गिरिद्रो(G1 °रिं द्रो)णं (T2 °णिं); G4 °कान्तं गिरीन्द्राणां — d) Ds2 श्रयिष्यन्ति च मानवाः

30 a) K3 D1 कृत्स्नं हिमवत पार्श्वं — b) Ś1 जलं (for कूलं) — c) Ś1 V3 D6 M2 4 अशरण्यानि, K2 4 Ñ1 2 V2 B1 Dn Ds D1–3 5 अरण्येषु च, V1 °ण्येष्वपि, B2 °ण्येषु नि-; D4 काननेषु प्र (for अरण्यानि च) K1 अरण्येषु निवत्स्यन्ति. — d) D3 नरा स्वेन गणेन ह

31 d) Ś1 वासिन, K B1 2 Dn Ds D1–4 शस्त्रिणः, Ñ2 राष्ट्रिण.; T1 शासनाः (for शासिन.) Ñ1 V B3 D5 6 भविष्यन्ति भयान्विता (V1 च राष्ट्रिण, D5 च शस्त्रिणः)

32 a) Ś1 T2 G1 4 5 M2 4 मीनैर् (for मत्स्यैर्) — For 32ab, D4 subst

1581* मृगमत्स्यविहंगैश्च कीटश्वापदवंगमै (?) ।

— c) K1 2 -शाकै (for शाक-) D3 फलैर्मूलैस्तदा कन्दैर्

33 a) M4 जीर्णं (for चीरं) K Ñ V2 Dn D1 3–5 च बहुलं, D2 बहुविधं (for च विविधं) Ś1 चीरपत्रं बहुविधं, V1 B1 D3 चीरं पत्रं (V1 जीर्णं पर्णं) च बहुलं, T1 2 G1. 3–5

स्वयं कृत्वा निवत्स्यन्ति यथा मुनिजनास्तथा ॥ ३३
बीजानामाकृतिं निम्नेष्वीहन्ते काष्ठशङ्कुभिः ।
अजैडकं खरोष्ट्रं च पालयिष्यन्ति यत्नतः । ३४
नदीस्रोतांसि रोत्स्यन्ति तोयार्थं कूलमाश्रिताः ।
पक्वान्नव्यवहारेण विपणन्तः परस्परम् ॥ ३५
तनूरुहैर्यथाजातैः समलान्तरसंवृतैः ।
बह्वपत्याः प्रजाहीनाः क्रूरा लक्षणवर्जिताः ॥ ३६
एवं भविष्यन्ति तदा मनुष्याः कालकारिताः ।
हीनाद्धीनं तदा धर्मं प्रजा समनुवर्त्स्यति ॥ ३७
आयुस्तत्र च मर्त्यानां परं त्रिंशद्भविष्यति ।
दुर्बला विषयग्लाना रजसा समभिप्लुताः ॥ ३८
भविष्यति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंक्षयः ।
आयुःप्रक्षयसंरोधाद्धिंसा चोपरमिष्यति ॥ ३९
शुश्रूषवो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।
सत्यं चापि प्रपत्स्यन्ति व्यवहारापशङ्कया ॥ ४०
भविष्यन्ति च कामानामलाभाद्धर्मशीलिनः ।
करिष्यन्ति च संकोचं स्वपक्षक्षयपीडिताः ॥ ४१
एवं शुश्रूषवो दाने सत्ये प्राणाभिरक्षणे ।

जीर्णपर्णाशनैश्चैव — ^{c}) K1 Ñ V2 B2 D4 M4 -कृतानि ; T2 घृत्वा नि- (for कृत्वा नि-) — ^{d}) V3 T1 2 G1 3–5 M2 4 -गणास् , B1 -जनैस् (for -जनास्).

34 ^{a}) K3 Dn1 D2 आकृतिर् ; Ñ1 आकृषिं , T1 2 G1 3–5 M2 4 वपनं (for आकृतिं). — ^{b}) Ñ1 दृश्यते प्राणिभिस्तदा

35 ^{a}) K1 Ñ1 Dn T1 2 G1 3. 4 M2. 4 नदीं (for नदी-) V2 स्रोतानि (for -स्रोतांसि) B1 वत्स्यन्ति (for रो°) — ^{b}) Ś1 K Ñ1 2 V1. 2 B1. 2 Dn Ds D1 3–5 M4 तोयार्थे (for °र्थं) D6 (*sup. lin*) आगता (for आश्रिता) — Ś1 reads 35^{c}–37^{b} after 37 — ^{c}) K4 युक्तान्न (for पक्वान्न-).

36 For the sequence in Ś1, cf v 1 35 — ^{a}) T2 G1. 3 वृथा (for यथा-) — ^{b}) Ś1 -सश्रितै , K1 -संस्कृतै , K2 -संसृतै , Ds2 -संस्तृतै. (for -संवृतैः) K3 स्वमलान्तरसंवृतैः ; Ñ V B2 3 Dn Ds1 D6 T1 2 G4 समूला° , Ds2 समूलान्तरसंसृतै. , G1 5 स्ववालान्तरसवृतै ; M2 4 स्वबला° — ^{c}) B1 3 T2 G1 4. 5 M3 मृजा- (for प्रजा-) — ^{d}) K Ñ1 V B Dn Ds D1. 2. 4–6 कुल- (for क्रूरा) D3 सुलक्षणविवर्जिता.

37 For the sequence in Ś1, cf v 1. 35 — ^{b}) K2 D1 -शोषिताः ; D2 3 -शेषिताः ; D4 -नोदिता ; G3 -हारिता , M2 -कर्षिता (for -कारिता) Ś1 भविष्यत्कालकारिता , K1 मनुजा. कालशेषिताः , D6 (marg) मनुष्या धर्मवर्जिता . — ^{c}) D2 4 हीनं हीनं (for हीनाद्धीनं) — ^{d}) B3 D6 पश्यति ; T1 G1 M2 4 -पत्स्यते (for -वर्त्स्यति). Ś1 प्रसू. समनुपत्स्यति , D3 नदा समनुवत्स्यति

38 ^{a}) T1 2 G1 3–5 M2 4 त्रिंशच् (for तत्र). V2. 3 मनुष्याणां ; D4 [ए]व मर्त्यानां (for च म°). D3 आयुः परं मनुष्याणा — ^{b}) Ś1 परित्रिंशाद् , Ds1 D4 परं विंशद् ; T1 2 G1 3–5 M2. 4 परं तत्र (for परं त्रिंशद्). — D6 om. (hapl.) 38^{c}–39^{d}. — ^{c}) Ñ1 विह्वला (for विषय-) — ^{d}) K2–4 V2 Dn1 D1 3 5 जरसा , V3 B3 जरया (for रजसा) M2 4 -द्रुता (for -प्लुताः) B1 2 जराशोकैरभिप्लुताः.

39 D6 om 39 (cf v 1 38) Ś1 om 39^{ab}. — ^{c}) V2 B3 Ds -संबोधाद् (for -संरो°) Ś1 आर्यप्रत्ययसंरोधाद् , K1. 2 V1 Dn आयु.संक्षयसंरोधाद् (Dn2 °राद्धि) — ^{d}) K1 2 D1 विषादं प्रभ(D1 च भ)विष्यति ; K3 Ñ V B1 Dn D2 3. 5 विषाद. प्रभ(K3 Ñ2 3 °दश्च भ- , D2 °दोऽथ भ)विष्यति ; K4 B2 विंशोऽथ (B2 विधित्सा) प्रभवि° , B3 Ds हिंसा च न भविष्यति ; D4 गणितं विंशसंमितम् , T1 2 G1. 3–5 M2. 4 हिंसा चात्रोपरंस्यते — After 39, D4 ins :

1582* एवं विप्लाविते लोके पीडिताः संक्षये कलेः ।
ज्ञानिनस्ते भविष्यन्ति पीडया विफलोद्यमा. ॥

40 ^{a}) D2 शुश्रूषन्तो (for °षवो) D4 वाक्यकराः (for भविष्यन्ति). — ^{c}) Ś1 वाभि (for चापि) M2. 4 प्रपत्स्यन्ते (for °न्ति). K Ñ V B D सत्यं च (D2 सत्त्वं तु) प्रतिपत्स्यन्ति — ^{d}) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1. 2. 5 6 T1. 2 G1 3–5 M2. 4 व्यवहारोपसंक्षयात् ; Ñ1 °पसश्रयात् , D3 °पदर्शनात् ; D4 °पसंख्यया.

41 ^{a}) Ś1 दासानाम् , D3 काम्या° (for कामा°). — ^{b}). Ñ2 B3 D6 वृद्ध- , T2 G1 3–5 M2 4 दान (for धर्म-). T1 आलानस्थानशीलिन (sic). — D4 om 41^{cd}. — ^{c}) D2 प्रापयिष्यति संकोचं — ^{d}) D6 (*sup lin.*) -भय- (for -क्षय). V2 -पीडकाः (for पीडिता.) D2 स्वपक्षं क्षयपीडितम्.

42 ^{a}) D3 वेदे ; D5 दीने (for दाने). — ^{b}) Ś1 -रक्षिणः (for -रक्षणे) — ^{c}) K3 B1 Ds D4. 5 -प्रवृत्तश्च ; V1 °त्तिश्च ; V3 °त्तस्ते , D4 6 (marg as in text) °त्तस्तु ; T2 G4 °त्तिं च (for °त्तं च) K1 2 4 Ñ B2 3 Dn D1 T1 G3 M2. 4 चतुष्पादप्रवृत्त(Ñ3 °त्ति)श्च ; V2 °ष्पदे प्रवृत्तस्तु . — ^{d}) Ś1 धर्मः श्रेयो भविष्यति ; K Ñ V B Dn Ds D1–5. 6 (marg. as in text) धर्मः श्रेयो(V2 प्रेयो- ; D4 शेषो)ऽभिपत्स्यते.

चतुष्पादप्रवृत्तं च धर्ममाप्स्यन्ति मानवाः ॥ ४२
तेषां धर्माभिमानानां गुणेषु परिवर्तताम् ।
स्वादु किं न्विति विज्ञाय धर्म एव स्वदिष्यति ॥ ४३
यथा हानिः क्रमप्राप्ता तथा वृद्धिः क्रमागता ।
प्रगृहीते ततो धर्मे प्रपत्स्यन्ति कृतं पुनः ॥ ४४
साधुवृत्तिः कृतयुगे कषाये हानिरुच्यते ।
एक एव तु कालः स हीनवर्णो यथा शशी ॥ ४५
छन्नो हि तमसा सोमो यथा कलियुगे तथा ।
पूर्णश्च तमसा हीनो यथा कलियुगे तथा ॥ ४६
अर्थवादपरो धर्मो वेदार्थ इति तं विदुः ।
अनिर्णिक्तमविज्ञातं दायाद्यमिव धार्यते ॥ ४७
इष्टं दानं तपो नाम ब्रह्मचर्यं सुपूजितम् ।
गुणैः कर्माभिनिर्वृत्तिर्गुणास्तथ्येन कर्मणा ॥ ४८
आशीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्तिनी ।
युगे युगे यथाकालमृषिभिः समुदाहृता ॥ ४९
इह धर्मार्थकामानां वेदानां च प्रतिक्रिया । C 11222 B 3 4 52 P 3 4 52

43 a) K1 2 4 Ñ1 V B Dn D3 5 6 लब्धानु-; K3 D1 लुब्धानु-, Ñ2 Ds लब्धार्थ-, D2 लब्धाति, D4 प्राप्ताभि- (for धर्माभि) T1 2 G1 3–5 M2 4 तेषां लब्धानुतापानां (T1 °रूपाणां) — b) Ś1 D2 वर्तिनाम् (for वर्तताम्) K4 गुणेष्वपरिवर्तताम्, V1 °ष्वपि विवर्धताम्, T1 2 G1 3–5 M2 4 गुणाभिपरिवर्तिनाम्. — c) V1 B2 साधु (for स्वादु) K2–4 D1 2 4. 5 किंचित्तु; B3 Dn1 Ds D3 6 किं त्विति (for किं न्विति) Ś1 विज्ञानां (for °य) Ñ2 V3 साधु किं त्विति विज्ञाय — d) V2 भविष्यति, D6 वदिष्यते, T1 स्वयं विदु॰, G1 4 5 स्वमिष्यते, G3 स्वमीक्ष्यते, M2 4 स्वदिष्यते (for °ष्यति) K Ñ1 B2 Dn1 D1–5 धर्म एवं वदि(Ñ1 भवि)ष्यति, B3 विज्ञाय धर्म एव च

44 T1 om 44a–47b. — a) Ś1 क्रमप्राह्यया, K3 D1 T2 G3 M2 क्रमात्प्राप्ता, Ñ1 क्रमप्राप्त्या (for °प्ता) G1 4 5 M4 यथा हानिं क्रमात्प्राप्ता — b) V1 तथा वृत्तिः क्रमागता, T2 G1 5 M4 तथा वृद्धिं (M4 हानिं) क्रमाद्गता — For 44ab, D4 subst ·

1583* यदा हानिर्भविष्यति कले सर्वाणि भूपते (sic)।

— c) D2 गृहीते च (for प्रगृहीते) — d) K1. 2 Ñ2 3 V1 3 B1. 2 D युगम् (for पुन) Ś1 प्रपत्स्यति पुन कृतम्; K3 4 V2 B3 °त्स्यति कृतं युगम्, T2 G1 3–5 M2 4 कृतं भूयः प्रवर्त(M4 °पत्स्य)ते

45 T1 om 45 (cf. v l 44) — a) Ś1 -वृत्तः; K1. 4 Ñ2 D2. 4 T2 M4 -वृत्तिं, V2 वृत्ते, G3 -वृत्त (for -वृत्तिः). D3 साधुवृत्तं कृतयुगं — b) K D1 3 4 कषायो, D2 M2. 4 कषाया (for कषाये) Ś1 कषायो हानिरिष्यते — c) Ñ1 एवम् (for एक). D4 हीन॰ (for काल) — d) K3 D1 हीन पूर्णो; Ñ1 एकवर्णो (for हीन°)

46 T1 om. 46 (cf v l 44) — b) Ñ1 कृतयुगे, V3 B1 Ds T2 G1 3–5 कलियुगं (for °युगे) — Ś1 Ñ1 V3 B3 Ds D3 G1 M4 om. (hapl) 46cd — c) K1 4 सूर्यश्च (for पूर्णश्च). — d) V2 कलियुगे; B1 T2 G3–5 कृतयुगं (for °युगे)

47 ·T1 om. 47ab (cf. v. l 44). — a) Ñ3 V2. 3 D2 अनुवाद (for अर्थवाद-) Ś1 G4 ब्रह्म (for धर्मो) K Ñ1 B1 2 Dn Ds D1 3 5 अर्थवाद॰ परं ब्रह्म — b) Ś1 निश्चित॰, T2 G1 3–5 यं विदु (for तं विदु.) — D4 om 47cd — c) K3 D1 T1 G5 M2 अनिर्णीतम्, D3 अविभक्तम्, G4 अनिश्चितम् (for °र्णिक्तम्) Ś1 पण्डितेन्दुविविज्ञात (sic), K1 2 अभिक्रमविज्ञाते (K2 °तं), V2 अनिर्मुक्तमविज्ञानं — d) V2 दायादम् (for °द्यम्) T1 G3–5 साध्यते (for धार्यते) T2 G1 दायादमिव (G1 °द्यमिति) साध्यते

48 a) Ś1 तेषु नादस् (sic); K Ñ V B D M2 4 इष्टवादस् (for इष्टं दान) B1 दानं (for नाम) — b) K Ñ1 V B Dn Ds D1 2 4–6 T2 M2 4 तपो हि स्थावरं कृतम्, Ñ2 तपो हि दुरतिक्रम, D3 तपोभिस्तु वरं कृतम्, T1 स तपोभि·स्त्वलंकृतम्, G1 3–5 तपो हि (G3 ह) सवनं कृतम् — c) K2 -निर्वृत्तो, Ñ1 V2 3 Ds M2 4 °त्तैर् (for °त्तिर्) Ś1 गुणैः स्तोत्राभिनिर्वृत्तैर्, K3 4 D1 5 6 गुणै कर्मभिर्निवृ(D1 6 °वृं)त्तैर्, V1 D2 4 गुणै कर्माति(D4 °र्मवि)निर्वृत्तैर्, T1 2 G1. 3–5 गुणा कर्माभिनिर्वृत्ता — d) T2 G3 सत्येन (for तथ्येन) Ś1 गुणमुख्येन कर्मणा, K2–4 Ñ2 3 V B3 D1–3. 5. 6 गुणस्तथ्येन क°; T1 G1. 4 5 M2. 4 गुणैः सत्येन क°

49 D5 reads 49 twice. — a) K3 दत्त्वा (for दृष्ट्वा). D1 आशीस्तु पुरुषे दत्त्वा, D5 (second time) शीलं तु पुरुषाणां वै. — b) D5 (second time) -वृत्ति वै (for -वर्तिनी) — c) D3 युगे यथा कलियुगे — d) Ñ V1 2 B3 D1 5 (second time) समुदाहृतम् (for °हृता)

50 b) K2 लोकानां च; K3 Ñ V1 2 B1 2 Dn Ds D1 3–6 G3 देवतानां, V3 B3 देवानां च, T2 G1 4 5 मोक्षस्यापि (for वेदाना च) K4 देवतानां प्रतिक्रियाः, D2 प्रतिया आशिषः शुभाः — c) Ś1 शिवा॰, D2 तदा (for शुभा). T2 G1 3–5 M2 4 आशीस्तु (G3 M2 °श्च) सुशुभा पुण्या — d) K4 [ए]वास्तु, V3 B3 चायुर्; D6 वायुर् (for [ए]वायुर्) — After 50, D4 ins

1584* भविष्यन्ति महाराज नरा बह्वायुषस्तदा ।

आशिषश्च शुभाः पुण्यास्तथैवायुर्युगे युगे ॥ ५०
यथा युगानां परिवर्तनानि
चिरप्रवृत्तानि विधिस्वभावात् ।
क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः
क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

११८

सूत उवाच ।
इत्येवमाश्वासयतो राजानं जनमेजयम् ।
अतीतानागतं वाक्यमृषेः परिषदा श्रुतम् ॥ १
अमृतस्येव चास्वादः प्रभा चन्द्रमसो यथा ।
अतर्पयत तच्छ्रोत्रं महर्षेर्वाङ्मयो रसः ॥ २
धर्मार्थकामसंयुक्तं करुणं वीरहर्षणम् ।
रमणीयं तदाख्यानं कृत्स्नं परिषदा श्रुतम् ॥ ३
केचिदश्रूणि मुमुचुः श्रुत्वा दध्युस्तथापरे ।
इतिहासं तमृषिणा पाराशर्येण दर्शितम् ॥ ४
सदस्यान्सोऽभ्यनुज्ञाय कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
पुनर्द्रक्ष्याम इत्युक्त्वा जगाम भगवानृषिः ॥ ५
अनुजग्मुस्ततः सर्वे प्रयान्तमृषिसत्तमम् ।

---

51 a) V3 B3 D6 G1 3 5 M2 4 तथा, T1 तदा (for यथा). D1 गुणानां (for युगानां) — b) V2 B2 M4 च्चिर (for चिर-). K4 -स्वभावत (for °वात्). Ś1 नित्यप्रवृत्तानि विधेर्वशानि. — c) D1 क्षणे (for क्षणं) K1 2 संतुष्यति (for संतिष्ठति). K4 -लोके (for -लोकः). Ś1 क्षणप्रतिष्ठानि च जीवलोके, D3 क्षणं न तिष्ठन्ति च जीवलोका ; T1 क्षणं समं तिष्ठति जीवलोकः — d) D2 -वर्तनानि ; D8 °मानाः (for °मानः).

Colophon. T3 4 G2 M1–3 missing. — *Mention of the Epic* · Ds2 — *Mention of Khila* · K1 Ñ1 V2, 3 B Dn Ds1 D1 — *Sub parvan* · K Ñ V B Dn Ds D1, 2, 4–6 M2, 4 भविष्यम् ; D3 भविष्योत्तरम् ; T2 G1 भविष्यत्पर्व. — *Adhy name* · Ś1 भविष्यत् ; T1, 2 G1, 3 कलियुगान्तमनुष्यवृत्तान्तकथनम्. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 (marg.) 180 ; V2, 3 Ds2 189 ; Dn 185, D1 179, D3 206 ; D4 293 (?), T1 G3 269 ; T2 G1 5 271 ; G4 273, M2, 4 231 — *Śloka no.* : Dn Ds2 53, D3 4 54

118

☞ This adhy. is missing in T3 (cf v. l. 99 21); in G2 (cf v. l 110 21); in T4 (cf. v. l 113. 44) and also in M1 3 (cf. v. l. 114. 1)

1 K4 om the ref Some MSS सौतिर् ; some वैशंपायन (for सूत). — a) K4 इत्येवमाह भो विप्रा. — Ñ1 om 1c–2b — c) K4 वाच्यम् (for वाक्यम्), — d) G5 परतराच् (for परिषदा) T2 G1 3 4 ऋषेः प्रवदतस्तदा.

2 Ñ1 om. 2ab (cf v l 1). Ś1 missing up to the end of the adhy. — a) K Ñ2, 3 V B D3 D2, 4 6 T1 G5 संवादः ; Dn D5 संवाहः ; D1, 3 सुस्वादुः ; M2, 4 संस्वादः (for चा°). — b) V3 प्रजा (for प्रभा). V1 प्रभा चन्द्रसमा तथा ; T1, 2 G1 3–5 M2, 4 प्रभा चान्द्रमसीव च.

3 Ś1 missing (cf. v. l. 2). — a) N (Ś1 missing) T1, 2 G3 M2 धर्मकामा(D4 °र्था)र्थसंयुक्तं. — b) D6 T2 G1, 3, 4 रोम- (for वीर-). G5 कुरूणां रोमहर्षणम्. — c) T1 G3 M2 तथाप्येतत्, M4 तदाख्ये तत् (sic) (for तदाख्यानं). — d) G5 परतराच् (for परिषदा) T2 G4 श्रितम् (for श्रुतम्)

4 Ś1 missing (cf v. l 2) — b) D4 अथ (for तथा), — c) D3 (marg.) ऋषीणां च ; T1 G3, 5 M2, 4 तमृषयः (for °षिणा) — d) T2 G1, 4 भाषितम् (for दर्शि°). K4 Dn D2 (marg. as in text) 5 T1 G3 5 M2, 4 पाणाविव निदर्शितम् (K4 M2 °र्शनम्) ; Ñ1 पाणाविव समाहितम्. — For 4cd, D4 subst :

1585* अतीतानागतं यद्वै मुनिनोक्तं द्विजर्षभ ।

5 Ś1 missing (cf v. l 2) — a) K1–3 D1 अभ्यनु- ; D4 इत्यनु- ; D5 समनु (for सोऽभ्यनु) Ñ2 V2, 3 -ज्ञाप्य (for -ज्ञाय). T1 2 G1 3 5 M2, 4 सव(G3, 4 स)स्तांोऽभ्य- (M2 °ह्य)नुज्ञाय. — b) K3 D1 [पु]न ; V3 G1, 5 [अ]भि- (for [अ]पि). B2 D5 T1, 2 G3 M2, 4 प्रदक्षिणाम् (for °णम्).

लोके प्रवदतां श्रेष्ठं शिष्टाः सर्वे तपोधनाः ॥ ६
याते भगवति व्यासे विप्राः सह महर्षिभिः ।
ऋत्विजः पार्थिवाश्चैव प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ ७
पन्नगानां सुघोराणां कृत्वा तां वैरयातनाम् ।
जगाम रोषमुत्सृज्य राजा विषमिवोरगः ॥ ८
होत्राग्निदीप्तशिरसं परित्राय च तक्षकम् ।
आस्तीकोऽप्याश्रमपदं जगाम च महामुनिः ॥ ९
राजापि हास्तिनपुरं प्रविवेश जनावृतः ।
अन्वशासच्च मुदितस्तदा प्रमुदिताः प्रजाः ॥ १०
कस्यचित्त्वथ कालस्य स राजा जनमेजयः ।
दीक्षितो वाजिमेधाय विधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ ११
संज्ञप्तमश्वं तत्रास्य देवी काश्या वपुष्टमा ।
संविवेशोपगम्याथ विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १२
तां तु सर्वानवद्याङ्गीं चकमे वासवस्तदा ।
संज्ञप्तमश्वमाविश्य तया मिश्रीबभूव सः ॥ १३
तस्मिन्विकारे जनिते विदित्वा तत्त्वतश्च तत् ।
असंज्ञप्तोऽयमश्वस्ते ध्वंसेत्यध्वर्युमब्रवीत् ॥ १४
अध्वर्युर्ज्ञानसंपन्नस्तदिन्द्रस्य विचेष्टितम् ।
कथयामास राजर्षेः शशाप स पुरंदरम् ॥ १५

जनमेजय उवाच ।

यद्यस्ति मे यज्ञफलं तपो वा रक्षतः प्रजाः ।
फलेन तेन सर्वेण ब्रवीमि श्रूयतामिदम् ॥ १६
अद्यप्रभृति देवेन्द्रमजितेन्द्रियमस्थिरम् । C 11241
क्षत्रिया वाजिमेधेन न यक्ष्यन्तीति शौनक ॥ १७ B 3 5 17 P 3 5 17

D4 ततो राज्ञा कृतार्हण — c) T2 G1 3 4 सहितो (for इत्युक्त्वा) — d) D4 निर्ययौ बादरायण.

6 Ś1 missing (cf v 1 2) — a) K Ñ B1 Dn Ds D1. 5 तथा; V1 यथा, B2 D2 3 तदा (for तत) V2 अथ जग्मुस्तथा सर्वे — b) V3 B3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 व्रजन्तम् (for प्रया°) G5 -सत्तमाः (for -सत्तमम्) — V3 om 6d–9a — d) K Ñ V1 2 B Dn Ds D1 3 5 6 ये विशिष्टास्; D2 येऽपि शिष्टास्, D4 ये च शिष्टास् (for शिष्टा सर्वे)

7 Ś1 missing (cf v 1 2) V3 om 7 (cf v 1 6) — a) B3 T1 G1 3–5 M2 4 गते (for याते) — b) V2 तदा (for विप्रा) T2 G1 3 4 M2 सर्वे (for सह) K1–3 Ds2 D1 तदा तैर्ऋषिभि सह; K4 Ñ V1 B1 2 Dn Ds1 D2–5 तदा मह(B4 ब्रह्म)र्षिभि. सह — c) D4 सर्वे (for चैव).

8 Ś1 missing (cf. v. 1. 2) V3 om 8 (cf v 1. 6) — a) M2. 4 सुघोरां च (for °राणां) — b) Dn1 कृतानां, D2 कृत्वा तद् (for कृत्वा ता) K1 2 Ñ3 V1 D3 कृत्वा तं (D3 वै) वैरघातनम्, K3 Ñ2 Ds D1 4 कृत्वा तं वैरया(Ds2 °पा)तनम्; D5 कृत्वा वैरं सनातनम्, T1 2 G1 3–5 M2. 4 कृत्वा वैरानुयातनम् — d) D4 राज्ञा वैद्यस्य चोरगः (sic)

9 Ś1 missing (cf. v. 1 2) V3 om 9a (cf v 1 6). — a) D4 -शिखरं (for शिरसं). — c) K1 ऽथ, D4 स्व-; T1 G3 हि (for ऽपि) — d) T1 G3 स्वं जगाम (for जगाम स) V3 B3 Ds D1 3. 6 जगाम सहसा मुनि., T2 G1. 4. 5 M2. 4 स्वं जगाम महाद्युति

10 Ś1 missing (cf v. 1 2) — b) K1. 3 4 Ñ1 V1 2 B1 Dn Ds D1–5 T1 जगाम स्व-; V3 B3 D6 विवेश स्व- (for प्रविवेश). K2 B2 जगाम स्वजनावृतम् — c) K1 2 अन्वशाच्च प्रमुदितस्, V2 D2 अन्वशासत्प्रमु° — d) T1 G1 4. 5 M2 स, T2 सं- (for प्र-)

11 Ś1 missing (cf v 1 2) — b) K1 राजा वै, K3 4 D2 4 राजा स (by transp) — c) K Ñ2 3 V1. 2 B1 2 D (except D6) -मेधेन (for -मेधाय)

12 Ś1 missing (cf v 1 2) K1 तं तस्य, V2 3 B1 3 तस्याथ (for तत्रास्य) — b) D2 काश्या देवी (by transp), D3 4 देवी चास्य — c) V3 B1 D6 -संगम्य (for -गम्याथ)

13 Ś1 missing (cf v 1 2). — d) B2 D3 ह (for स.)

14 Ś1 missing (cf v. 1 2) — a) D2 संभूते (for जनिते) — b) K3 D1 तथा; V2 B1 D5. 6 च सः (for च तत्) D3 विदित्वा तत्र तेन तत्, T1 G3 5 M2 4 °त्वा वै (T1 G3 सा) ततश्च तम् — c) K1 D3 तु (for ते). — d) K3 V1 D1 5 [अ]ध्वर्युर् (for [अ]ध्वर्युम्)

15 Ś1 missing (cf v 1 2) — d) Ñ1 शशाप च, M2 स शशाप (by transp)

16 Ś1 missing (cf v 1 2) — a) K3 यज्ञस्य (for मे यज्ञ-) — c) K Ñ1 V2 B2 D1–4 T1 [अ]नेन (for तेन), — d) T1 2 G1 4 5 वक्ष्यामि (for ब्रवीमि)

17 Ś1 missing (cf. v 1 2) — a) Ñ3 V1 देवेशम् (for °न्द्रम्) — d) V2 ह (for [इ]ति). K4 यक्ष्यन्तीति न कौशिक

18 Ś1 missing (cf. v 1 2). Before 18, M2. 4 ins,

ऋत्विजश्चाब्रवीत्क्रुद्धः स राजा जनमेजयः ।
दौर्बल्यं भवतामेतद्यदयं धर्षितः क्रतुः ॥ १८
विषये मे न वस्तव्यं ध्वंसध्वं सह बान्धवैः ।
इत्युक्तास्तत्यजुर्विप्रास्तं नृपं जातमन्यवः ॥ १९
अमर्षादन्वशासच्च पत्नीशालागताः स्त्रियः ।
असतीं वपुष्टमामेतां निर्वासयत मे गृहात् ।
यया मे चरणो मूर्ध्नि भस्मरेणूषितः कृतः ॥ २०
शौण्डीर्यं मेऽनया भग्नं यशो मानश्च दूषितः ।
नैनां द्रष्टुमपीच्छामि परिक्लिष्टामिव स्रजम् ॥ २१
न स्वादु सोऽश्नाति नरः सुखं स्वपिति वा रहः ।
अन्वास्ते यः प्रियां भार्यां परेण मृदितामिह ॥ २२
एवमुच्चैः प्रभाषन्तं क्रुद्धं पारिक्षितं नृपम् ।
गन्धर्वराजः प्रोवाच विश्वावसुरिदं वचः ॥ २३
त्रियज्ञशतयज्वानं वासवस्त्वां न मृष्यति ।
न दुष्यतीयं पत्नी ते विहितेयं वपुष्टमा ॥ २४
रम्भा नामाप्सरा देवी काशिराजसुता मता ।
सैषा योषिद्वरा राजन्रत्नभूतानुभूयताम् ॥ २५
यज्ञे विवरमासाद्य विघ्नमिन्द्रेण ते कृतम् ।
यज्वा ह्यसि कुरुश्रेष्ठ समृद्ध्या वासवोपमः ॥ २६
बिभेत्यभिभवाच्छक्रस्तव क्रतुफलैर्नृप ।
तस्मादावर्तितश्चैव क्रतुरिन्द्रेण ते विभो ॥ २७
मायैषा वासवेनेह प्रयुक्ता विघ्नमिच्छता ।

सूत: — a) Ñ2 ऋत्विजं (for °जश्) — c) D6 दौर्बल्याद् (for °ल्यं) K3 एव, Ds2 अद्य (for एतद्) — d) V3 यदर्थं, G1 4 5 अद्य यं (for यदयं)

19 Ś1 missing (cf. v. l 2) — b) K1 2 Ñ2 3 V1.3 B Dn Ds D4-6 गच्छध्वं, D1 वसध्वं, G1 4 ध्वंसस्व, Cal ed गच्छ त्वं (for ध्वंसध्वं). K4 -बान्धवा: (for °वैः) Ñ1 V2 D3 गच्छध्वं सहबान्धवा

20 Ś1 missing (cf v l. 2) — After 20ab, K Ñ2.3 V B D ins .

1586* राजा परमधर्मज्ञस्तदासौ जनमेजय ।

[K1 तामसो , Ñ2 3 D5 तस्यासौ , V1 तस्यात्मा ; B3 D4.6 तामसौ , D1 तस्यास्ते , D2 तदा स (for तदासौ).]

— c) Hypermetric D6 M2 सतीं, T1 2 G1 3-5 M4 दुष्टां (for असतीं) K4 Ñ2.3 B1 Ds एनां, V3 B3 D6 चैव (for एतां). — d) K3.4 Ñ B Dn Ds D1 2 3 (before corr.). 5 T1 2 G3 निर्यातयत ; V1 2 निवारयत (for निर्वास°). — e) Ñ1 V B2.3 Ds D1.6 T1 चरणौ (for °णो). T2 G1 3-5 M2 4 यथा मे मूर्ध्नि चरणौ (G3 M2 4 °णो) — f) K Ñ2 3 B1 Dn D2-5 पातितो रेणुगुण्ठित., Ñ1 V B2 3 Ds D1.6 पातितौ रेणुगुण्ठितौ ; G4 5 भस्मरेणूक्षितौ कृतौ.

21 Ś1 missing (cf v l 2). — a) K1 शौर्यं च ; B2 शौटीर्यं ; D1 सौषीर्यं (sic) (for शौण्डीर्यं). V1 Dn1 T2 G4.5 यथा ; Dn2 D3 6 T1 G3 M2.4 यया (for ऽनया). K4 शौर्यं चाप्येतया भग्नं , Ñ1 2 V2 3 B1.3 Ds D5 शौटी(D5 सौवी)र्यं मे यया (Ñ1 B1 °था) भग्नं , D2.4 सौन्द(D4 °वी)र्यमनया भग्नं. — b) T1.2 G3.5 यशोमानौ च दूषितौ. — c) B1.2 D2.3 [ए]तां (for [ए]नां). T1.2 G1.3-5 M2.4 इह (for अपि).

K1 Ñ2.3 V1 Ds न चैनां द्रष्टुमिच्छामि , K2 D4 नैव तां द्रष्टुमि° ; K3 D1 नैतां द्रष्टुमिहे° — d) D6 (marg) परित्यक्ताम् (for °क्लिष्टाम्).

22 Ś1 missing (cf v l 2) — a) T1 M2 नाश्नीयात्साधु (M2 °त्स्वादु) स नर· ; T2 G1 3-5 M4 नाश्नीयात्स्वादु निरस (G3 °रस्मनः) — b) G5 निशि (for रहः). — d) D5 मर्दिताम् (for मृदि°) — After 22, D5 (marg.) Bom. Poona eds G(ed) ins .

1587* पुनर्नैवोपभुञ्जन्ति श्वावलीढं हविर्यथा ।

23 Ś1 missing (cf v. l 2) — a) T1.2 G1.3-5 M2.4 व्याहरन्तं (for प्रभाषन्तं)

24 Ś1 missing (cf v l 2). Before 24, K2.3 B3 D1 ins. विश्वावसुरुवाच . — a) K4 D5 -यज्ञानां ; D3 -यज्वा च (for -यज्वानं) — b) K3 4 D4.5 T1 2 G1.3-5 M2.4 मृष्यते (for °ति). — c) D3 दुष्यतेऽथ (for °तीयं). K1.2 Ñ1 V2.3 B D4 (marg as in text). 6 T1.2 G1.3-5 M2.4 अप्सरास्तेन पत्नी ते (G5 °स्नीत्वे).

25 Ś1 missing (cf. v l 2). — b) V3 B3 D6 सती (for मता) — c) K1.2 D1 या (for सा). — G5 योषिच्च ते (for °द्वरा).

26 Ś1 missing (cf. v. l. 2). — b) K1.2 वै (for ते). — D3 om. 26c-27b. — c) K4 भरस्वैनां (for यज्वा ह्यसि).

27 Ś1 missing (cf. v. l. 2) D3 om. 27ab (cf. v. l. 26). — b) D6 क्रतुवरैर् ; T1 °पत्तेर् ; G5 यज्ञफलैर् (for क्रतु°). — c) V3 D2.6 T1 G1.3-5 निवर्तितश् (for आ°). — d) V2 D3 G1 M2 प्रभो (for विभो).

28 Ś1 missing (cf. v. l. 2). — a) K1.2 सा च (for

यज्ञे विवरमासाद्य संज्ञप्तं दृश्य वाजिनम् ।
रतिमिन्द्रेण रम्भायां मन्यसे यां वपुष्टमाम् ॥ २८
अथ ते गुरवः शस्तास्त्रियज्ञशतयाजिनः ।
भ्रंशितस्त्वं च विप्राश्च फलादिन्द्रसमादिह ।
त्वत्तश्चैव सुदुर्धर्षात्त्रियज्ञशतयाजिनः ॥ २९
बिभेति हि सदा त्वत्तो ब्राह्मणेभ्योऽपि वासवः ।
एकेन वै तदुभयं तीर्णं शक्रेण मायया ॥ ३०
स एष सुमहातेजा विजिगीषुः पुरंदरः ।
कथमन्यैरनाचीर्णं नमुदारानतिक्रमेत् ॥ ३१

यथैव हि परां बुद्धिः परो धर्मः परो दमः ।
यथैव परमैश्वर्यं कीर्तिश्च हरिवाहने ।
तथैव तव दुर्धर्ष त्रियज्ञशतयाजिनः ॥ ३२
मा वासवं मा च गुरुमात्मानं मा वपुष्टमाम् ।
गच्छ दोषेण कालो हि सर्वथा दुरतिक्रमः ॥ ३३
ऐश्वर्येणाश्वमाविश्य देवेन्द्रेणाभिरोषितः ।
आनुकूल्येन देवस्य वर्तितव्यं सुखार्थिना ॥ ३४
दुस्तरं प्रतिकूलं हि प्रतिस्रोत इवाम्भसः ।
स्त्रीरत्नमुपभुङ्क्ष्वेमामपापां विगतज्वरः ॥ ३५ C 11262 B 3 5 37 P 3. 5 37

माया) D_4 [इ]य, G_4 [अ]थ, G_5 [ए]व (for [इ]ह) —^{c}) $K_{1\ 3.4}$ Dn D_5 क्रतोर्, K_2 $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_1 B_2 D_{1-4} तत्ते, B_1 ततो (for यज्ञे) —^{d}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 $B_{1\ 2}$ (marg) Ds $D_{2\ 6}$ विश्य, T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ वीक्ष्य (for दृश्य) —^{e}) B_3 तव, D_2 रतिर्, Cal ed कृतम् (for रतिम्)

29 $\acute{S}_1$ missing (cf v l 2) —^{a}) D_2 [ए]ते (for ते) K_1 सर्वे (for शस्तास्) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ स त्वया वासव शस°. —^{b}) T_2 M_2 -याजिना (for °नः) — K_3 D_3 om 29^{cdef}. —^{c}) $\tilde{N}_2$ ध्वसितस्त्वं, T_1 G_3 भ्रंशितास्ते (for °तस्त्वं). —^{d}) $\tilde{N}_1$ B_1 D_5 T_1 G_3 बलाद् (for फ°) — $D_{3.5}$ om 29^{ef}. T_2 repeats 29^{ef} after 33 —^{e}) K_4 सुदुर्धर्षं, $\tilde{N}_2$ V_2 Dn_2 Ds_1 °र्धर्षं (for °र्षात्) $K_{1.2}$ D_1 बिभेति तव दुर्धर्षास् (K_2 °र्षं, D_1 °र्षात्); V_3 B_3 D_6 T_2 (first time) G_{3-5} $M_{2\ 4}$ त्वत्तो यथैव दुर्धर्ष; D_2 स्वतश्चैव सुदुर्धर्षं, $D_{4\ 5}$ बिभेति तव दुर्धर्षात्, T_1 त्वत्तो ह्यसि कुरुश्रेष्ठ, T_2 (second time) तथैव तव दुर्धर्ष

30 $\acute{S}_1$ missing (cf v l 2) T_2 reads 30^{a}–32^{b} twice —^{a}) K_1 V_2 [अ]भिभवात्, $\tilde{N}_2$ [इ]ह सदा, D_2 हि यदा (for हि सदा). T_2 (both times) G_4 तद्वत्, $G_{1\ 5}$ तच्च (for त्वत्तो). K_2 $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 $D_{3.4\ 6}$ $M_{2\ 4}$ बिभेत्यभि(V_3 °द्यदि)-भवात्तद्वत् ($\tilde{N}_1$ °च्छक्रो) T_1 G_2 बिभेति हि सता (G_2 सदा) तद्वत्. —^{b}) $T_{1\ 2}$ (both times) $G_{1\ 3-5}$ विप्रेभ्योऽपि स वासवः. —^{c}) K_2 तत्तद्; $\tilde{N}_2$ B_4 D_5 स्यात्तद्, V_1 [अ]द्य तद्, V_2 om, $B_{1\ 3}$ Dn $D_{2\ 6}$ तद्यद्, $D_{1\ 3}$ $T_{1\ 2}$ (both times) $G_{1.3-5}$ यत्तद् (for वै तद्). $K_{3.4}$ एकेन चोभय तीर्णं, $\tilde{N}_1$ उभयं चैव विज्ञाय, V_3 corrupt, D_4 एकमत्यां यदुभयं, $M_{2\ 4}$ एतत्रा(M_4 °केना)र्या यदुभयं —^{d}) $\tilde{N}_1$ नीत; Ds_1 $D_{1\ 4}$ (*sup lin*) T_1 चीर्णं; G_5 तूर्णं (for तीर्णं). K_3 शक्रेण मायया तव; K_4 शक्रेणैव तु मायया

31 $\acute{S}_1$ missing (cf v l. 2). For the repetition in T_2, cf. v. l. 30 Before 31, K_4 ins. राजोवाच —^{a}) V_3 B_1 एव (for एष) K_3 D_1 तु, D_6 हि, Bomb ed G(ed) स (for सु-) $T_{1\ 2}$ (both times) $G_{1\ 3-5}$ स एष हि परं (T_1 परमं) तेजो, $M_{2\ 4}$ स एवं परमं तेजो —^{c}) K_3 कीर्णं, Dn_2 तीर्णं (for -चीर्णं) —^{d}) T_1 G_3 अविक्रमेत् (for अति°) D_2 पुनर्दारानतिक्रमेत्

32 $\acute{S}_1$ missing (cf v l 2) For the repetition in T_2, cf v l 30 Before 32, K_4 B_3 ins विश्वावसुरुवाच. —^{a}) K_2 T_1 M_2 पुरा (for परा) —^{b}) T_1 परो धर्मफलोदय. —^{d}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Ds $D_{2\ 4\ 5}$ T_1 कीर्तितं (for °श्च) —^{e}) K_4 $\tilde{N}_2$ दुर्धर्षं, $\tilde{N}_1$ °र्षे (for °र्ष) $K_{1.2}$ V_3 B_3 $D_{4\ 6}$ तथैव त्वयि दुर्धर्षे —^{f}) $K_{1\ 2}$ V_3 B_3 D_{4-6} -याजिनि, B_1 याजिनम् (for °न)

33 $\acute{S}_1$ missing (cf v l 2) —^{a}) D_1 गुरुं मां च; M_4 मा च गुरून् (for मा च गुरुं) —^{b}) K_{2-4} $V_{1.3}$ B_3 Dn_1 Ds_1 $D_{1\ 4}$ M_4 मात्मानं, D_3 ना° (for आ°) T_2 $G_{1.4\ 5}$ वा (for मा) D_6 मात्मानं वा वपुष्टमाम् —^{c}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_3 Ds D_6 राजेन्द्र (for कालो हि) —^{d}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_3 Ds D_6 कालो हि, $M_{2\ 4}$ सर्वेण (for सर्वथा) D_2 सर्वस्मादुरतिक्रमात् — After 33, T_2 repeats 29^{ef}

34 $\acute{S}_1$ missing (cf. v l 2) —^{a}) K_4 [आ]श्चर्यवता (for [अ]श्वमाविश्य) —^{b}) K_4 $\tilde{N}$ V B Dn Ds D_{2-5} T_2 [अ]सि (for [अ]भि-) D_6 देवेन्द्रेणासि सेवितः, D_6 (marg.) T_1 °ण स कोपित, $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ °णासि (M_2 °पि) कोपित. —^{d}) V_2 यथार्थिना, G_4 सुखादिना (for °र्थिना)

35 $\acute{S}_1$ missing (cf v l 2) —^{a}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 दुष्करं प्रतिकूलस्य —^{b}) D_3 $M_{2\ 4}$ [अ]म्भसि (for °स). —^{c}) D_6 अद्य, G_5 अपि (for उप) —^{d}) K_4 मानिनीं; Dn_1 T_1 G_3 अपापं (for °पां) K_3 -त्रप (for -ज्वर)

36 $\acute{S}_1$ missing (cf v l 2). —^{b}) T_1 G_3 त्यजेयुर् (for शपे°). K_1 om., D_1 ह्येति (for अपि). —^{c}) V_3 D_3

अपापास्त्यज्यमाना वै शपेयुरपि योषितः ।
अदुष्टास्तु स्त्रियो राजन्दिव्यास्तु सविशेषतः ॥ ३६
भानोः प्रभा शिखा वह्वेर्वेदीहोत्रे तथाहुतिः ।
परामृष्टाप्यसंरक्ता नोपदुष्यन्ति योषितः ॥ ३७
ग्राह्या लालयितव्याश्च पूज्याश्च सततं बुधैः ।
शीलवत्यो नमस्कार्याः पूज्याः श्रिय इव स्त्रियः ॥ ३८

सूत उवाच ।

एवं स विश्वावसुनानुनीतः
प्रसादमागम्य वपुष्टमायाम् ।
चकार मिथ्याव्यतिशङ्कितात्मा
शान्तिं परां तत्र स धर्मजुष्टाम् ॥ ३९
श्रममभिविनिवर्त्य मानसं स
समभिलषञ्जनमेजयो यशः स्वम् ।
विषयमनुशशास धर्मबुद्धि-
र्मुदितमना रमयन्वपुष्टमां ताम् ॥ ४०
न च विरमति विप्रपूजना-
न्न च विनिवर्तति यज्ञशीलनात् ।
न च विषयपरिरक्षणाच्च्युतोऽसौ
न च परिगर्हति वपुष्टमां च ॥ ४१
विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्तुं

G8 अदू(V8 °दु)ष्याश्च (for अदुष्टास्तु°)) — d) K1 देव्यस् (for दिव्यास्). B1 च स-, T1 2 G1 4 5 M2 4 चापि (for तु स) G8 दिव्याश्च प्रीतिशेषत.

37 Ś1 missing (cf v 1. 2). — a) D6 रवे (for भानो) V8 शिखा शिखा, B3 शिखा प्रभा (by transp); G4. 5 प्रभां शिखां — b) D1 वीतहोत्रे ; D8 अग्नि°, D4 वेदिहौत्रे, T1 G1 5 वीतिहोत्रे (for वेदी°) V3 यथाहुति , G3 तथाकृतिः ; G4 तदाहुतिः (for तथा°) — K3 om. 37cd — c) Ñ2 परैः स्पृष्टा ; T2 G1 3 5 M2 परस्पृष्टा (for परामृष्टा) K1 Dn2 [अ]प्यसंसक्ता, Dn1 [अ]थ संरक्ता ; D8 ह्यसं° (for [अ]प्यसं°). B8 परा रक्ताप्यसंमृष्टा ; T1 M4 परस्पृष्टाप्यसंसक्ता.

38 Ś1 missing (cf v. 1 2) — a) D6 मान्या (for ग्राह्या). — b) V3 B3 D9 पाल्याश्च ; Dn2 याज्याश्च (for पू°) K1 2 D4 शतशो (for सततं) — c) T2 G1 3-5 गुणैर्युक्ताः (for नमस्कार्याः) T1 शीलवर्या गुणैर्युक्ता. — d) Ñ2 G5 M2 स्त्री श्रीरेव (Ñ2 °षा) हि पूजिता, T2 पूज्याः स्त्रिय इव श्रियः ; M4 स्त्रीभिरेव हि पूजिता.. — After 38, Ñ2 3 V B Ds D3. 6 T1 2 G1 3-5 M2. 4 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila*. V B Ds D3 — *Sub-parvan* V1 B1. 3 Ds1 M2 4 भविष्यम्, V2 माथुरे भविष्यम् — *Adhy name* Ñ2 3 V B2 3 Ds D3 6 T1 विश्वावसुवाक्यम् ; T2 G1 3 जनमेजयाश्वमेधे (G3 om जनमेजयाश्वमेधे) वासवगुरुवपुष्टमाशापे विश्वावसुवाक्यम्. — *Adhy. no* V2. 3 Ds2 190 ; D3 207, T1 G3 270 ; T2 G1 5 272 ; G4 274 ; M2 4 232].

39 Ś1 missing (cf v. 1 2). Some Mss सौतिर् (for सूत). — a) V3 B3 D6 हि (for स). — b) D1 आसाद्य (for आगम्य). K Ñ V2 3 B Dn Ds D2 (by corr.). 3-6 M2. 4 वपुष्टमायाः (for °याम्). V1 प्रसादमासाद्य वपुष्टमायाः. — c) Ñ2 V1 2 B3 G3 -व्य(G3 ह्य)भिशङ्कितात्मा (V1 B3 °याः); V3 Ds D6 -व्यतिशङ्कितायाः, T1 2 G1 4 5 M2 4 ह्यभि(T1 M4 -व्यति)शङ्कितस्य (for -व्यतिशङ्कितात्मा) — d) Ñ2 V1 3 D6 मानव- (for तत्र स) D3 -हृष्टाम् (for -जुष्टाम्). T1 2 G1 3-5 M2 4 शान्तिं परां मानवधर्मदृष्टाम्.

40 Ś1 missing (cf v 1 2) D2 transp 40 and 41 — a) Ñ1 -निवृत्य (for निवर्त्य). Ñ2 मानरूपं ; V1 Ds1 D1 मानसं ; D6 °सं यत् ; G1. 3-5 धर्मपत्नीं (for मानसं स). V3 श्रुतिमधिगम्य निवृत्तमानस, D3 न हि विरमति वर्त्य मानसं स, D8 अनमयति निवर्त्य मानसं स ; T1 ऋतुमतिनिवर्त्य धर्मवर्ति ; T2 शतमभिनिवर्त्य धर्मपत्नीं. — b) T1. 2 G1. 3-5 यशस्वी ; M2 4 वशी (for यशः स्वम्). — c) D3 स्वं विषयम् (for विषयम्) T2 अभि (for अनु). M2. 4 धर्मतो (for धर्मबुद्धिर्) G3 विषयमभिशशास धर्मपत्नी (310). — d) K4 Dn [अ]रमयद् (for रमयन्). M2 om. ताम्. D2 मुदितो रमयति तां वपुष्टमाम्.

41 Ś1 missing (cf v. 1. 2). D2 transp 40 and 41. — a) K Dn Ds D1 2 4. 5 M4 हि, V2 B1. 3 स (for च). T2 G1 3 4 पूजनायां (for °नान्). Ñ2 V1. 3 D3. 6 न स (Ñ2 हि) विरमति विप्रपूजनाय (D3 °थान्); B2 स हि विरमति विप्रपूजनाद्वै — b) K V2 B1. 2 D1. 3 4 -शीलदानात् ; Ds2 दानशीलनात् ; D2 5 -दानशीलात् (for शीलनात्) Ñ2. 3 V1 न च विनिवर्तते यज्ञशीलदानात् ; V3 D6 न च विरमति शीलयज्ञदानात्, T1. 2 G1. 3-5 M2 न च विजहाति स (T2 G4 न ; M2 च) यज्ञशीलतां तु (G5 M2 om. तु) ; M4 न स विजहातीति यज्ञशीलताम् — c) K2 युतो (for च्युतो). K3 वै, K4 V2 D4 M2 om., V1 D3 D2 वा ; B1. 2 D1. 3 M4 ऽभून् (for ऽसौ). K1 न च विषयपरिरक्षणाच्युतो. — d) K3 D1. 5 M2. 4 om. च. D2. 3 न च परिगर्हति वा वपुष्टमां

यदृषिरचिन्त्यतपाः पुराब्रवीत्सः ।
इति नरपतिरात्मवांस्तदासौ
तदनुविचिन्त्य बभूव वीतमन्युः ॥ ४२ ॥

* * * * *

इदं महाकाव्यमृषेर्महात्मनः
पठन्नृणां पूज्यतमो भवेन्नरः ।
प्रकृष्टमायुः समवाप्य दुर्लभं
लभेत सर्वज्ञफलं च केवलम् ॥ ४३
शतक्रतोः कल्मषविप्रमोक्षणं
पठन्निदं मुच्यति कल्मषान्नरः ।
तथैव कामान्विविधान्समश्नुते
समाप्तकामश्च चिराय नन्दति ॥ ४४
यथा हि पुष्पप्रभवं फलं द्रुमा-
त्ततः प्रजायन्ति पुनश्च पादपाः ।
तथा महर्षिप्रभवा इमा गिरः ।
प्रवर्धयन्ते तमृषिं प्रवर्तिताः ॥ ४५
पुत्रानपुत्रो लभते सुवर्चस-
श्च्युतः पुनर्विन्दति चात्मनः स्थितिम् ।
व्याधिं न चाप्नोति चिरं च बन्धनं
क्रियां च पुण्यां लभते गुणान्वितः ॥ ४६
पतिमुपलभते च सत्सु कन्या
श्रवणमुपेत्य शुभा मुनेस्तु वाचः । C 11274 B 3 6 9 P 3 6.9

तामृ., T2 corrupt

42 Ś1 missing (cf v. l 2) —^{a}) K1 हृ, Ñ2 M2 4 om (for हि) M2 4 om कर्तुं — After 42^{a}, T1 ins :

1588* न च तदशक्यमन्यथा हि कर्तुम् ।

—^{b}) K1 ततः, K2 Ds2 माम् T1 य. (for सः) K4 ऋषिरचिन्त्यतपाः पुनरब्रवीत्सः —^{c}) K1, 2 V2 3 B1 2 D3–5 T2 M4 स नृपतिर् (for नरपतिर्) K3 4 V1 D1 2 M2 इति स नृपतिरात्मवांस्तदा तत् (V1 °स्तदानीं) —^{d}) M4 तीव्र- (for वीत-) — After 42, T2 G1 3–5 M2 4 ins

1589* इति नृपतिरदीनविक्रम-
स्तदनुविचिन्त्य बभूव निर्वृत· ।

43 Ś1 missing (cf v 1 2). —^{b}) V3 D3 पठेन् (for पठन्) — K1 2 D2 4 om (hapl) 43^{c}–44^{b} —^{c}) V3 समाप्य, G3 संप्राप्य (for समवाप्य). G5 केवल (for दुर्लभं) —^{d}) Ñ2 लभेत्स, V2 लभेच्च, D6 भवेच्च (for लभेत) K4 सर्वयज्ञ- (for सर्वज्ञ) K3 D1 दुर्लभम् (for केवलम्)

44 Ś1 missing (cf v 1 2) K1 2 D2 4 om 44^{ab} (cf. v. 1 43) —^{a}) M2 कल्मषतो वि- (for °षविप्र-). —^{b}) K3 Ñ1 V2 B1 2 Dn D1 3 5 6 किल्बिषान्, Ñ2 कल्मषं (for °षान्) —^{d}) K1 2 4 Ñ1 B1 2 Dn D2 4 अवाप्तकामश्; K3 अथाप्त°; V2 M4 ह्यवाप्त°; D5 अवाप्य कामांश् (for समाप्तकामश्) D1 अप्यायुकामांश्च चिराय विन्दते, D3 अवाप्तकाम· सुचिराय जीवति

45 Ś1 missing (cf. v 1 2) —^{a}) T1 G3 [ए]व (for हि). K2 Ñ1, 2 Ds2 D5 M2 द्रुमास् (for द्रुमात्) K3 D1 यथा हि तु (D2 पु) ष्टा. प्रसवं फलं क्र (D2 द्रु) मात्; T2 यथैव पुष्पप्रभवाः फलद्रुमा· ; G1, 4, 5 यथैव पुष्पप्रसवं फलद्रुमाद् (G4 फलं द्रुमाः), M4 यथा हि पुष्पप्रवरं फलं द्रुमा —^{b}) K2 स्वतः; K3 D1 तथा (for ततः) T1 2 G1 3–5 M2 4 यथा (G3 वृथा) प्रसूयन्ति फलानि पादपा —^{c}) G1 4 5 महा- (for इमा) —^{d}) K3 Ñ2 D1 2 प्रवर्धिता ; Ñ1 प्रवृत्तम्, D1 (marg.) प्रदर्शिता, D6 सुपूजिता (for प्रवर्तिता) V3 B3 प्रवर्ध- (B3 °र्त) यन्त्येनमृषिं प्रपूजिता, T1 2 G1 3–5 °यन्ते पठतां फलानि तु, M2 4 प्रवर्ध (M2 °र्त) यन्ते ऋषिभि प्रकीर्तिताः

46 Ś1 missing (cf v 1 2) —^{a}) T1 2 G1, 3–5 M2, 4 सुतान् (for पुत्रान्) —^{b}) Ñ1 ध्रुवं, D3 ऽन्यत (for च्युतः) V2 कृतिम् (for स्थितिम्) —^{c}) V2 D2 G4 M2 4 चिरं न, B3 चिरस्य, Dn2 D5 T1 चिरं स, G3 चिराय (for चिरं च) G1 धर्मं (for बन्धनं) T2 व्याधीन्न चाप्नोति चिराय धर्मं, G5 व्याधिं च नाप्नोति चिरं च धर्मं —^{d}) V3 B3 D2 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 क्रियाश्च पुण्या लभते गुणान्विता·

47 Ś1 missing (cf v 1 2) —^{a}) K1 3 Ñ B2 3 Dn Ds2 D1 6 अभिलभते, K2 B1 D4 5 अभिलषते; K4 अप्यभिलभते, Ds1 अपि ल° (for उपल°). T3 G1 4 कन्यका शुभं (T2 °भा) (for सत्सु कन्या) D2 पतिमभिलभते शुभं च कन्या, D3 पतिमभिलषित लभेत कन्या, G5 पतिमुपलभते च कन्यका शुभं; M2, 4 पतिमपि ल (M4 °भिल) भते च (M2 om च) कन्यका शुभं —^{b}) V3 B1 2 D1 च, D3 सु- (for तु) T2 G1 4 5 श्रवणमपेत्य सुखं (G4 सुखी, G5 सुखा) मुनेस्तु वाचः —^{c}) V3 B3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 जनयति च सुतं गुणैरुपेतं —^{d}) V1 -गामिन (for -शालिनश्च) V2, 3 B3 D6 T1, 2 G1 3–5 M2 4 स्वजनहित (G3 °ते) द्विषतां प्रमर्दनं च

48 Ś1 missing (cf v 1 2). M2 4 om. 48. —^{a}) V3 B3 Dn राज- (for क्षत्र-). T4 om from च up to वैश्य

जनयति च सुतान्गुणैरुपेता-
न्रिपुजनमर्दनवीर्यशालिनश्च ॥ ४७
विजयति वसुधां च क्षत्रवृत्ति-
र्धनमतुलं लभते द्विपञ्जयं च ।
विपुलमपि धनं लभेच्च वैश्यः
सुगतिमियाच्छ्रवणाच्च शूद्रजातिः ॥ ४८
पुराणमेतच्चरितं महात्मना-
मधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकीम् ।
विहाय दुःखानि विमुक्तसङ्गः
स वीतरागो विचरेद्वसुंधराम् ॥ ४९
इत्येतदाख्यानमुदाहृतं वः
प्रतिस्मरन्तो द्विजमण्डलेषु ।
स्थैर्येण जातेन पुनः स्मरन्तः
सुखं भवन्तो विचरन्तु लोकम् ॥ ५०
इति चरितमिदं महात्मना-
मृषिकृतमद्भुतवीर्यकर्मणाम् ।
कथितमिदं हि समासविस्तरैः
किमपरमिच्छसि किं ब्रवीमि ते ॥ ५१

इति श्रीहरिवंशे अष्टादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ समाप्तं भविष्यपर्व ॥

॥ समाप्तो हरिवंशः ॥

(in 48c). D3 विजयति च वसुधां शस्त्रवृत्तिर्; T1 विदिशति वसुधान्यवस्तुवृद्धिं; G1 3-5 विजयति वसुधां नृपस्तु बुद्धिं (G3 वृद्धिं). — b) T1 G3 द्विजश्च धर्मं (for द्विषज्जयं च). G1 4.5 श्रियमतुलां लभते द्विजश्च धर्मम्. — Ñ1 om 48cd. — c) K1 2 D4 तथैव; K3.4 V2.3 B1.3 Dn D2.3 5 T1 G3 लभेत; G1.4.5 लभते (for लभेच्च). — d) D6 T1.2 G1 3-5 -योनिः (for -जाति.)

49 Ś1 missing (cf v 1 2). — a) K3 Ñ1 Dn D1.3 महात्मनो (for °त्मनां). — b) K3 D° ह्यधीत्य; K4 अवेत्य, Ñ1 अतीव, D1 अधीत, M2 अतीत्य (for अधीत्य). — c) D3 भवेश्च दु खाय (for विहाय दु खानि). V3 B3 D5 D6 विमुक्त-संशय.; B1 वियुक्तसंग्रहः; T1.2 G4 [अ]वमुच्य संशयात् (T1 °न्); G1 विमुञ्च संशुभान्, G2 M2 [अ]विमुच्य संकटान्, G5 M4 विमुच्य संकटान् (for विमुक्तसङ्गः). Ñ2 विहाय दुःखं विमुक्तसंशय — d) T1.2 G1.3-5 M2 महीमिमाम् (for वसुंधराम्). M4 स वीतमोहो विचरेन्महीमिमाम्

50 Ś1 missing (cf v 1 2) — a) Ñ2 वचः; V3 त्वया, B2 वै, D6 मया, T1 2 G1 3-5 हि (for वः) Ñ1 M3 4 इत्येवमाख्यानमुदाहृतं वै; B3 इत्येदाख्यानं मुदा मया कृतं. — b) D3 नित्यं (for प्रति-). T1 2 G1.3-5 M3 4 प्रतिस्मरन्ता-श्रमसमण्डलेषु (G5 °ले तु). — c) Ñ2 धैर्येण (for स्थै°). V2.3 B1.3 D5 D6 धैर्येण (for जातेन). K Ñ2 V1 B2 Dn D1-5 G1 स्थैर्येण धैर्येण पुनश्चरन्तः (G1 °नः स्थिरेण); T1.2 G3-5 M3.4 ज्ञानेन भूयश्च चिरं स्थि(T1 चिरेण. — d) K3.4 Ñ1 B2 Dn D6 ऽनुचरन्तु लोकम् (Dn °के); V3 विचरंस्त्रिलोके; D4 ऽनुभवन्तु लोकम्; D6 विचरन्तु लोके (for °न्तु लोकम्). K1.2 सुसंभवन्तोऽनुभवन्तु लोकम्, D° 3 सुखं लभन्तो सु- (D3 ऽनु)चरन्तु लोकम्, T1 2 G1 3 5 M3.4 सुखं भजन्तो विचरेत्स लोकान्

51 Ś1 missing (cf. v. 1 2) — a) T1.2 G1.3-5 कथितम् (for चरि°) D3 इति तव चरितं महानृपाणाम्. — b) K4 धैर्य-, Dn1 om. (for -वीर्य-) G1 -शर्मणाम् (for कर्म°). — c) V2 D2.6 G4 इह (for इदं) D3 सुकथितमिदं समास-विस्तरैः. — d) D1 परिपृच्छसि (for अपरमि°). Ñ2 V1 D3 यद्; V3 यं, D2 किं नु (for किं). K4 V2 तेऽहम् (for ते).

Colophon. Ś1 T3 4 G2 M1.3 missing. — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1-3, 5 — *Mention of Khila* · K1.4 Ñ1 V2.3 B Dn Ds1 D1 3, 5 6. — *Sub parvan* : K1.2.4 V1 3 B Dn Ds1 D1.3.5,6 भविष्यम्; V2 माथुरे भविष्यम्; D2 पारिजातहरिवंशे भविष्यम्; T2 G1 भविष्यत्पर्व. — *Adhy. name* · K3 Ds2 भविष्यम्; T2 G1 विश्वावसुवचनम्; G3 जनमेजयराज्यपरिपालने हरिवंशमाहात्म्यकथनम्. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : K3 181; V3.4 Ds2 191; Dn 186; D1 180; D3 201; D4 187; T1 G3 217; G1.5 273; G4 275; M3 4 233. — *Śloka no.* · K1 57; Dn 54; D2 17; D4 53. — After the colophon, Ñ3 V3 read App I (No. 43) followed by App. I (Nos. 41, 42 and 44); G5 M4 read App. I (Nos. 41-44).

CRITICAL NOTES

The Critical Notes mainly cover observations on and explanations of the Constituted Text Exegetical notes figure but occasionally to help the reader to follow the text easily, and they are put in at places where the reader may regard our text a bit out of the way in adopting a particular reading Additions and corrections to the Constituted Text and critical apparatus are included in rectangular brackets

Although HV starts with the idea of decribing the race of Yadus and the life of Krsna which MBh did not narrate, the work was given the form of a Purāna text at a later stage, and to be in conformity with the definition of a Purāna and its five constituent parts, certain additions may have been made to its earliest form I give below the analysis of our Critical Text in accordance with that definition A Purāna text consists of five parts

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वशो मन्वन्तराणि च।
वशानुचरित चैव पुराण पञ्चलक्षणम् ॥

According to the Summary of HV given in Agni P adhy xii, its proper beginning is to be found from adhy 20 It is, therefore, likely that even the first nineteen adhys may have been added to the original HV, the Khila of MBh, when it was given the shape of a Purāna I, however, give below the five-fold division of the present Critcal Text for ready reference.

1 सर्ग — Adhy 1 23-39

2 प्रतिसर्ग — Adhys. 2. 1-6 48

3 मन्वन्तराणि — Adhy 7 1-47 It should be noted that the Crit Text of HV contains full description of only six past Manus and the present Vaivasvata Manu. The description of seven future Manus is not found in the Crit Text, but was added in the Vulgate text at a later date. This is contained in App I (No 1)

4 वंश — Adhys 9 1-19. 35

(a) (यदुवश॰) — Adhys 20 1-29 40.

(b) (विष्णुप्रादुर्भाव) — Adhys 30 1-31 152

(c) (देवदैत्यविग्रह) — Adhys 32 1-45 49

(d) (कृष्णावतार) — Adhys 46 1-98. 27.

5 वंशानुचरितम् — Addys 99 1-113 84

(प्रद्युम्नकथा) — Adhy 99 1-49

(अनिरुद्धकथा) — Adhys 103 1-113 84.

भविष्यम् — Adhys 114 1-118 42

हरिवंशफलश्रुति — Adhy. 118 43-51

It should be noted that the Bhavisya section of Adhys 114-118 has nothing to do with the genuine part of HV, but must have been added to it at a later stage I have included it in my Crit Text because all Mss contain this portion, as well as the phalaśruti of HV (not by Vyāsa but by a later bard), The original phalaśruti of HV is to be found in adhy. 113 82

1

17) Of these five parts, सर्ग means primary creation, it is the creation of five elements, पृथ्वी, अप्, वायु, तेजस् and आकाश, of the sense-organs and their objects, from अहकार which itself springs from the element महत् as a result of the disturbance in the equilibrium of प्रकृति and its three gunas, *sattva, rajas* and *tamas* According to HV, however, God is the creator who is eternal, neither existent nor non-existent, and is the primary cause of even प्रधान or प्रकृति and पुरुष The basic philosophy of the Epic being Sāṁkhya, we get mention here of प्रधान and पुरुष. Unlike Sāmkhya system of later date, however, both of them are created by God.

22ᶜ) आ वृष्णिवशात्, up to and including the race of Vṛsnis, in which Krsna is born

23-39) These stanzas supply details how God,

called here Vısnu, created the primary creation. All the objects created by Vısnu are created without any sex-action

40) This stanza is a फलश्रुति The फलश्रुति stanzas figure in HV every now and then at the close of the adhy Some seem to be old and found in all the Mss used for this edition Such फलश्रुति stanzas are preserved in the Critical Text, while those which are found in a few Mss only are relegated to critical apparatus

2

1[b]) Here we get mention of शतरूपा as the wife of पुरुष who is called आपव प्रजापति, स्वायंभुव मनु and विराज्

5) The couple विराज् and शतरूपा got a son who was called वीर वीर got two sons, प्रियव्रत and उत्तानपाद

7[cd]) उत्तानपाद procreated on सूनृता four sons of whom ध्रुव became famous as the centre of seven sages He also got a fixed place among stars.

12[d]) The fame of ध्रुव was so great that even उशनस्, the preceptor of gods and demons, sang it in a stanza as recorded in stanza 13 below.

19[cd]) वेन was a wicked person who misbehaved with the people, and the world got very much disturbed, so much so that the Brahmins killed him

20) The Brahmins who killed वेन, churned his right hand and obtained पृथु as his son, who was destined to be a good king.

24) It was this पृथु who obtained from the earth various types of food and milk which enabled people to maintain themselves.

45) दक्षप्रजापति is said here to be the child of ten प्रचेतस् and मारिषा.

47) दक्ष created by his mental power fifty girls of whom ten were given to धर्म, thirteen to कश्यप and the remaining twentyseven to the moon It is said that from these girls were born gods, birds, cattle, serpents, demons, Gandharvas and Apsarasas as well as all other tribes.

53–55) There are various problems which statements in the Purānas give rise. In the first place, the statements re. Creation etc. in different Purāṇas are not uniform or identical. The question of seniority in age, as for instance in मायावती and प्रद्युम्न (प्रद्युम्न younger in age than मायावती) also goes against popular notions and ethics To satisfy such problems, we have got these three stanzas These stanzas state that creation and destruction among beings is an eternal process Daksa and others are born and also die in each yuga or epoch No question of the status of senior and junior arose Penance as well as spiritual power was the only principle which determined and decided the problems These stanzas are repeated in several Purāna text because they also make statements which raise such difficulties

3

3–5) The stanzas state that the creator (here Daksa) created creatures only by mental process or merely by thinking, such as the sages, gods, demons, Gandharvas and Rākṣasas. This mental creation, however, was not sufficient to fill the needs of creation He, therefore, thought of procreating creatures by sex-intercourse, and for that purpose married Asıknī, the daughter of Vīrana

55 भृशाश्व and कृशाश्व are the same words, and Mss are almost equally divided in giving a particular form. The coufusion is due to similarity in कृ and भृ in certain scripts.

111 The creator in his manifestations (व्यक्तः), receives various names such as हरि, पुरुष, वीर, कृष्ण etc. and the whole world belongs to him.

4

2–9) These stanzas mention the rulers or over lords of each species created. For instance, Soma or the moon was crowned as the king of Brāhmanas, creapers, stars and planets, sacrifices and austerities. Similarly, Varuna was the lord of waters.

10–14) These stanzas mention the guardians of quarters They are सुधन्वा for the east, शङ्खपद for the south, केतुमान् for the west, and हिरण्यलोमा for the north.

26[d]) न स शोचेत्कृताकृतम्, he, who hears the story of पृथु, will not come to any grief for acts which he wrongly does, or for acts which he fails to do. कृताकृतम् indicates all acts, done or not done.

5

3[a]) Vena was the son of Sunīthā, the daughter of Death (मृत्यु) He thus inherited the characteristics of his grandfather and acted wantonly with his subjects

15[cd]) The sages insulted by Vena, caught hold of him and churned his left thigh from which were born aboriginal tribes like निषाद, residing in the region of mountain Vindhya

20-21) The sages thereafter churned the right palm of Vena, when a bright child, Prthu, was born.

22[a]) आजगव धनु, the first weapon, bow, was made of the horns of a goat and of a bull and hence was so called

37) भविष्यै स्तूयतामिति - सूत and मागध who were born as bards during the sacrifice by पितामह, were requested by sages to praise पृथु They were at a loss how to praise पृथु because, पृथु was born only recently, and hence they did not know his deeds, nor his behaviour nor his fame The sages then told them that they could praise पृथु for the deeds he would do in future The praise of these bards thus assumed the form of blessings, आशीर्वादा, which would come true

50) The earth, when pursued by पृथु, assumed the form of a cow, and requested him not to kill her, because, without her, पृथु could not feed creatures on the earth. The earth then told पृथु that all acts succeed only if they are undertaken in a proper manner, and offered herself to feed the creatures

6

13-14) The people used to sustain themselves in the early epoch on fruit and roots which also were scarce पृथु, therefore, milched the cow, i e earth, on his own palm, making स्वायम्भुव मनु as calf The milk of the earth-cow was corns of various kinds on which people sustained themselves

16-37) These stanzas describe further milching of the earth-cow

40-41) The earth is called पृथ्वी because पृथु agreed to treat her as his daughter It was पृथु who laid out the earth into different regions, cleared her of obstacles like ups and downs, laid out fields, mines, towns and villages

7

1-49) This passage describes the fourteen Manus, as well as sages and gods during their times

50-54) During each epoch of a Manu, there are both creations and destructions, gods and sages, by whose penance, self-control and learning, continue to exist But when the cycle of thousand yugas is complete, the creation leaves no trace of its existence All creatures then enter into the lord नारायण

55-56) We are living in the मन्वन्तर of वैवस्वत वैशंपायन now offers to narrate to जनमेजय the creation during this वैवस्वत मन्वन्तर with special reference to the race of Vrsnis in which Krsna was born

8

2-7) संज्ञा also called सुरेणु, the daughter of त्वष्टृ, was married to विवस्वत् (the sun), but was not very happy with the fiery lustre of her husband, because it charred her beautiful figure The union of विवस्वत् and संज्ञा, however, produced वैवस्वत मनु, also called श्राद्धदेव, as well as यम and यमुना, the last two being twins

8-18) संज्ञा who was very unhappy on account of her black complexion, produced from her body a similar woman of similar complexion, सवर्णा or छाया, charged her to remain as wife of विवस्वत् and look to the well-being of her children, and left for her father's house The union of विवस्वत् and सवर्णा produced a मनु whose name was सावर्ण (*v l* सावर्णि)

18) This सवर्णा or छाया of संज्ञा loved her own son सावर्ण more than the three children of the real संज्ञा

19[a]) मनु here means वैवस्वत, the first son of विवस्वत् and the real संज्ञा

34) त्वष्टृ, The architect of gods, did not like the return of his daughter from the house of her husband, but was convinced that her argument that she could not bear the lustre of her husband was correct. So he arranged with विवस्वत् that he would remove from his body the extra lustre so that संज्ञा could bear it

39) It appears that the twins born of the union

of संज्ञा and विवस्वत्, were called नासत्य and दस्र. We, however, use both of these words in the dual number as नासत्यौ and दस्रौ because they were twins.

9

From adhy 9 to adhy. 10, we have an account of the race of इक्ष्वाकु This is a part of the fourth section of Purāṇa called वंश It should be noted that several Purāṇa texts, and even Vālmīki's *Rāmāyana*, give an account of the race of इक्ष्वाकु. The list of kings given in these texts is not uniform In my opinion, the reason for this difference is probably due to different bards reciting the lists from memory adding as well as omitting certain names as the occasion demands, or we may explain away the variation in these lists on the principle उत्पत्तिश्च निरोधश्च (2. 53-55 above)

10

3[a]) उपांशुव्रत is a secret vow which is known to oneself. There are several instances of persons who have taken this उपांशुव्रत Compare MBh 8. 49 61-62.

51[a]) [Read प्रादाच्च for °श्च]

61[d]) [Read सिन्धुद्वीपस्य for सिन्धुन्द्वी°.]

79[ab]) Note that the kings of the इक्ष्वाकुवंश given in this adhy. may not include all names, and that only prominent among them (प्राधान्येन) are listed here. If we understand the full significance of the expression प्राधान्येन, it may be possible for us to explain away the discrepancies in the lists of other Purāṇa texts and works like Vālmīki's *Rāmāyana.*

11

6) The question of the institution of श्राद्ध and its procedure (adhys 11 to 19) forms one of the important features of a Purāṇa text. It may not have formed part of the original HV, because the topic was discussed and treated in full in MBh, 13. 87-92. If, therefore, the present Critical Text of HV is the original text, there was no need to treat the topic here. These adhys. (11-19) therefore must have been inserted later into HV when it was modelled as a Purāṇa. Further, the reference to Bhīṣma offering the piṇḍas on the darbha grass instead of on the hand of Śaṁtanu as narrated in HV. 11. 17-26, also occurs in MBh 13. 83 14-24. All the same, the adhys. 11-19 are retained in the Critical Text because all the available MsS have them

13

[After the colophon of adhy. 13 on page 11, *add* "After the colophon, D6 S G(ed) ins a passage given in App I (No 4)"]

14

This adhy and the following five adhys. are interesting from several points of view There are episodes within episodes The main narrative concerns the seven sons of Bharadvāja, they received a secret lore (योगधर्म), but lost their Brahminhood on account of their misdeeds They all retain the recollection of their previous births, even though they were born in a lower caste or in species of lower animals They all lead a pious life, were self-composed, and by their good deeds, were destined to regain the secret lore as well as Brahminhood, after passing through seven births

15

3) Of the seven sons of Bharadvāja, the seventh was born as king named Brahmadatta, the king of Pañcāla country. He was the son of king Aṇuha and Kṛtvī the daughter of Śuka, Vyāsa's son. For the detailed account of Brahmadatta and his six other brothers, see below.

30) A King named Ugraāyudha was born in the race of Ajamīdha, and was haughty and wicked in nature. He killed the race of the Nīpas, and was killed by Bhīṣma.

37-60) These stazas narrate a story not narrated elsewhere in the MBh nor in the Purāṇas. The story runs like this: King Ugrāyudha killed the race of the Nīpas as well as a few other kings, because he was extermely proud of his valour, and sent an insulting message to Bhīsma at a time when he had just lost his father, Śaṁtanu. The message was to the effect that Bhīsma should send his stepmother known as Matsyagandhā, Gandhakālī or Satyavatī to Ugrāyudhā as his wife; that if Bhīṣma fails to do that, his kingdom, his own life or the whole family would be ruined. The messenger brought this insult

ing message to Bhīsma when Bhīsma was in mourning and lying on a low bed On hearing this message of Ugrāyudha through a messenger, Bhīsma got naturally angry, and finding that Ugrāyudha is bent on waging war with him, ordered his army commanders to immediately march against him Bhīsma's ministers, however, pursuaded him not to go on war with Ugrāyudha just at that moment because Bhīsma was in the mourning and hence it was not proper for him to use weapons and sacred missiles, or enter a battle-field The ministers advised Bhīsma that during the period of mourning, they would use other ways to pacify Ugrāyudha, and if he does not soften down by these means, Bhīsma could wage war against him after the expiry of the period of mourning. Bhīsma followed this advice of his ministers and fought with Ugrāyudha and killed him on the battle-field

I think this narrative must have a basis in actuality, and must be considered as historical People with wicked intuition do send messages of this type, and wars are waged on such account The interest of the narrative lies in the fact that it is narrated for the first time here

62 I consider that the reading प्राप्य is the original reading and प्राप a later one, for प्राप्य is supported by my best Mss Ś1 Ñ1 K2 8 M2 etc , तद्वाप्य for पित्र्यं प्राप्य also supports the gerund form प्राप्य With this gerund प्राप्य, the sentence is left incomplete, but in bardic poetry, such lapses are frequent

66-67) Bhīṣma now starts the narration of ब्रह्मदत्त, गालव and कण्डरीक, their seven previous births who obtained the good fruit of performing a śrāddha, even though it was performed by a wrong act of killing a cow of वसिष्ठ.

16

The story of Brahmadatta He was one of the seven sons of Bharadvāja in his seventh previous birth. His name was Pitrvartī. The names of his six other brothers were Vāgdusta, Krodhana, Himsra, Piśuna, Kavi and Khasrma They were all tending a cow of their teacher Once they were hungry and wanted to kill that cow and use its flesh as food. Kavi and Khasrma would not approve of the proposal. Pitrvarti advised his brothers that if they at all want to kill the cow, let them kill it, but they may use it for the śrāddha of their forefathers They all agreed and offered the flesh of the cow to their forefathers and themselves enjoyed the rest They, however, told their teacher a lie that the cow was killed by a tiger and returned the calf to the teacher to prove their good faith The teacher accepted the story as genuine But these seven sons had clearly misbehaved with their teacher, told him a lie, and as a result of their sins were born as seven brothers in the caste of hunters or fishermen in the Daśārna region But they retained the recollection of their previous birth, were pious in their behaviour and devoid of greed and falsehood This happened in each of their subsequent births The whole story is summarised in the following passage (19 18)

सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगा कालञ्जरे गिरौ ।
चक्रवाका सरिद्द्वीपे [हसा सरासि मानसे ।
ते स्म जाता कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगा ।
प्रस्थिता दूरमध्वान] यूय किमवसीदथ ॥

The portion in the brackets is not supported by Ñ1 M1-8 Perhaps in the older version there were only four previous births I give below in a tabular form the names of the sons of Bharadvāja in all their seven births

1st birth as sons of Bhardvāja . वाग्दुष्ट, क्रोधन, हिंस्र, पिशुन, कवि, खसृम and पितृवर्ती

2nd birth as hunters निर्वैर, निर्वृत, क्षान्त, निर्मन्यु, कृति, वैघस and मातृवर्ती

3rd birth as deer on mount Kālamjara . उन्मुख, नित्यवित्रस्त, स्तब्धकर्ण, विलोचन, पण्डित, घस्मर and नादी

4th birth as cakravāka birds in a river-island : सुमना , मुनि, सुवाक्, शुद्ध, छिद्रदर्शन, सुनेत्र and स्वतन्त्र.

At this stage the text wants to enlighten the reader on some points कवि who was the fifth son of भरद्वाज in the first birth and who in the fourth birth was named छिद्रदर्शन remained as fifth in all the seven births , the sixth खसृम remained as sixth throughout and the seventh, पितृवर्ती became ब्रह्मदत्त. These three had the recollection of the yoga, continued to entertain good behaviour as well as knowledge of Vedic lore Now स्वतन्त्र in his birth as cakravāka, saw Vibhrāja, the king of the Nīpas and a scion of Puru's race in his royal splendour, and desired that he also would be a king like him if he is to receive

fruit of his good deeds. His brothers, कवि and खसृम then told स्वतन्त्र (पितृवर्ती in the first birth) that they would also be his companions This desire for worldly things was disliked by the remaining four, and one of them, सुवाक् cursed these three that they would be born as king of Pañcālas and his companions in their human birth, they cursed स्वतन्त्र further that in his human birth, he would know the meaning of the voice of all the beings At this stage, there is an addition found in a few (4 only) Mss in which two more births of the sons of Bharadvāja are mentioned They are

Fifth birth as swans in the Mānasa lake पद्मगर्भ, अरविन्दाक्ष, क्षीरगर्भ, सुलोचन, ऊरुबिन्दु, सुबिन्दु and हैमगर्भ

Sixth birth as Brahmins in Kuruksetra सुमना, सुवाक्, सुशुद्ध, तत्त्वदर्शी, तत्त्ववित्, सुनेत्र and सुहोत्र.

Seventh birth in Kāmpilya divided into three groups: (i) धृति॰, महामना॰, विद्वान् and तत्त्वदर्शी, (ii) पाञ्चाल and कण्डरीक as sons of Brahmins बाभ्रव्य and वत्स, and (iii) ब्रह्मदत्त, king of the Pañcālas and the son of Anuha and Krtvi Now the four in the first group were born as sons of a very poor Brahmin, though all of them were well-versed in the Vedas and of good behaviour leading a pious life Now they desired to lead a life of the yogin and wanted to take leave of their father. Their father, however, told them that they could not leave their father in his old age and proverty. Thereupon they told their father that he should convey a message in verse to Brahmadatta who would give him wealth sufficient for the rest of his life. The Brahmin, accordingly, waited on king Brahmadatta. When Brahmadatta, seated in a chariot with Kandarika as charioteer and Babhravya as chowry-bearer, was entering the city, the old Brahmin recited the following stanza :

सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगा॰ कालंजरे गिरौ ।
चक्रवाका॰ सरिद्वीपे यूय तेभ्योऽवसीदथ ॥

HV 19.18

The above verse is found in the Critical Edition, but in the Vulgate text of HV, the following was inserted when the seven birth theory to accord with the number of seven sons came into vogue

हंसा॰सरसि मानसे ।
ते स्म जाता कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगा ।
प्रस्थिता दूरमध्वान •

HV 311*

The recitation of the stanza served the purpose and Brahmadatta with his companions पाञ्चाल and कण्डरीक was reminded of his pervious births and repaired to the forest to lead a pious life

The above represents the shorter version in the Critical Edition and longer one in the Vulgate text of HV The origin of the above story seems to me much older in Indian literature The older version agreeing with our Critical Text is found in Jātāka No. 498 called *Citta-Sambhūta Jātaka* The key-note of the story is found in the following stanza

चण्डालाहुम्ह अवन्तीसु मिगा नेरजर पाति ।
उक्कुसा नम्मदातीरे त्वज्ज ब्राह्मणखत्तिया ॥

Jātaka No 498 st 16

In the above story, there is reference only to two persons instead of seven of HV version, and they were candālas in Avanti, deer in the neighbourhood of Nerañjarā river, ospreys on the bank of river Narmadā, and Brahmana and Kṣatriya in their present life

There is also a Jaina version of the story which is slightly inflated in the number of births, which are six. The key note of the story, according to Devendra's comm. on the *Uttarādhyanasūtra*, xiii, is .

आस्व दासौ मृगौ हंसौ मातङ्गावमरौ तत: ।
एषा नौ षष्ठिका जातिरन्योन्याभ्यां वियुक्तयो: ॥

Or, if we refer to the Uttarādhyanasūtra, xiii which is called *Citta-Sambhūijja*, the key-note is :

दासा दसण्णे आसीमु मिया कालिंजरे नगे ।
हंसा मयङ्गवईतीरे सोवागा कासिभूमिए ॥
देवा य देवलोगम्मि आसि अम्हे महिड्ढिया ।
इमा नो छट्ठिया जाई अन्नमन्नेण जा विणा ॥

Uttarādhayana xiii 6-7

I give below in a Tabular form the different births according to HV (Crit ed), Jātaka, Jaina version and Vulgate of HV ·

	HV (Crit ed)	Jātaka No 498	Jaina Version (Uttarādhyana xiii)	HV (Vulgate)
1	1 भरद्वाजपुत्र	—	—	1 भरद्वाजपुत्र
2	2 व्याध	1 चण्डाल	1 दाश	2 व्याध
3	3 मृग	2 मृग	2 मृग	3 मृग
4	4 चक्रवाक	3 उक्कुस	—	4 चक्रवाक
5	—	—	3 हंस	5 हंस
6	—	—	4 श्वपाक	6 ब्राह्मण
7	—	—	5 देव	—
8	5 ब्राह्मण-क्षत्रिय	4 ब्राह्मण-क्षत्रिय	6 ब्राह्मण-क्षत्रिय	7 ब्राह्मण-क्षत्रिय

It should be noted that the Buddhist and Jaina narratives mention migration of two souls in their narratives while the HV version refers to seven souls. The older HV version (Crit. Ed) and the Buddhist version refer to four migrations; the Jaina version to six and the Vulgate of HV to seven The Crit ed. of HV and the Jātaka version do not refer to हंस and ब्राह्मण (fith and sixth births of the Vulgate) The Jaina version has in their place श्वपाक and देव

For further details, the reader is referred to E Leumann's article in WZKM, Vols V and VI; Jarl Charpentier's comm. on Uttarādhayanasūtra, xiii; and Introduction to my edition of बम्भदत्तो, Poona, 1937

22

11ᵉ) इन्द्रोत, one protected by इन्द्र (इन्द्र+ऊत)

13ᶜ) *शुक्रेण, the emendation is based on st. 5^{ab}, even though all Mss. read शक्रेण here.

28) This is the origin of the veiw that the race of Yadu cannot get a royal throne

44) We often get reference to contents of this verse elsewhere, e. g., 8 56, यत्रोत्पन्नो महात्मा स हरिर्वृष्णिकुलोद्भवः, pointing out the main purpose of treating the topic of the race of वृष्णि, viz , the birth and life of Krsna, which was not narrated in MBh

23

75-79) These sts narrate the story how Gangā came to be known as Jāhnavī It runs like this · Jahnu arranged a great sacrificial session When he started it, Gangā approached Jahnu with a view to obtain him as her husband Jahnu did not like the idea Thereupon, Gangā flooded the sacrificial ground with her waters. Jahnu, called here Sauhotri because he was the great grand-father of Suhotra, then got angry and told her that he would compress all her waters and drink them, so that she (Gangā) would obtain the fruit of her mischief. Jahnu actually did so, but the sages intervened and turned Gangā as Jahnu's daughter We get different versions elsewhere how Gangā come to be called Jāhnavī.

113) This stanza is interesting because it states that in the race of Yayāti there were two kings bearing the name of Ṛksa, two bearing the name Parīksit, three bearing the name Bhīmasena, and two bearing the name Janamejaya A similar case must have occurred in the names of Ikṣvāku and other races.

25

3) It appears that Rohiṇī, the wife of Vasudeva, got eight sons and one daughter whose name was Citrā, and who was popularly known as Subhadrā. The stanza has a reading दश for नव which is supported by a large number of Mss including my best Mss The argument of Nīlakantha to support the reading दश is based on a पौराणिकी कथा to the effect that चित्रा being a divine nymph, was cursed by a sage, and was born as daughter of Rohiṇī but died soon She then desired to be born again as she did not see the deads of Lord Krsna. She was then born second time in the womb of Rohiṇī, and was this time named Subhadrā. It is in this way that Rohiṇī got ten children. In my opinion, 3[cd] clearly states that Citrā was popularly known by her second name, viz., Subhadrā

8-11) These stanzas explain the circumstances under which Kālayavana was born There was a pious Brahmin named Śiśirāyana of the race of Garga. He married the daughter of the king of Trigarta. The couple lived a married life for twelve years but there was no child born A brother-in-law of Śiśirāyana touched the sex-organ of Śiśirāyana to see whether he was a man at all. Thereupon, Śiśirāyaṇa, being wrongly abused as being no man, took Gopālı, a nymph dressed as a cowherd girl and had intercource with her. She bore a son to him who was later known as Kālayavana. It is said that his horses had a forehead which looked like that of a bull.

26

15-18) King Jyāmagha married a lady called Caitrā The couple had no child. Once King Jyāmagha fought a battle in which he found a young girl He brought her home, aud when his wife asked him who the young maid was, the king, out of fear of his wife, told her that the maid was his daughter-in-law. His wife thereupon asked him how the maid could be his daughter-in-law, the king told her that the maid would be married to the son of Caitrā when born. The maid realised her position and practised penance with the object that Jyāmagha's wife should get a son to whom she would be married. As a result of her penance, a son was born to the couple in their old age, and was named Vidarbha. The maid was married to him then.

It is clear from the above narrative that the maid was older than the son of Jyamagha and Caitrā.- The rule of ज्येष्ठ and कनिष्ठ mentioned in 2.55, does not arise here or is not applicable in this case.

27

28[ab]) The line says that king Ugrasena had nine sons, of whom Kaṁsa was the first-born. There is no reference whatever here that his wife got this son from Saubha as narrated in adhy 73 I am, therefore, convinced that that adhy. is added at a later stage.

28

12) The story of the gem Syamantaka and its two versions has been discussed in the Introduction on pp. xxv–xxvi. The properties of this gem, as mentioned in st 13 below are that it yields gold in the house of Vrṣṇis and Andhakas, the rains are seasonal in the region, and the region is free from the disease. Krṣṇa wanted to possess the gem from Prasena, but he was unwilling to part with it, and Krṣṇa also did not want to use force to secure it This led to a false charge against Krṣṇa that he might be responsible for the death of Prasena.

13-40) These stanzas narrate the story of the gem Syamantaka, how it changed hands from time to time. The gem Syamantaka was discovered by Prasena on the foreshore of the newly founded town of Dvārakā. Prasena with this gem on, went for hunting and was killed by a lion When the lion was running away with the gem, a great bear killed the lion, and with the gem entered its cave. As Krṣṇa was harassing Prasena to have the gem, all members of the race of Vrṣṇis and Andhakas suspected Krsna to have killed Prasena for the gem. Krsna thereupon promised that he would recover the gem Pursuing the track of the lion and also of the bear that killed the lion, Krsna reached the cave and heard the voice of a lady

सिंह: प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हत: ।
सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तक: ॥ 28. 24

Krsna thereupon entered the cave, fought with the bear Jāmbavat with his arms alone for twentyone days. As Krṣṇa did not come out for long, Vasudeva

and others thought that he was killed by the bear. Krsna, however, fought with the bear, married his daughter Jāmbavatī, obtained from the bear the gem to clear himself of the guilt, and handed it over to Satrājit, Prasena's brother.

45) Another instance of a phalaśruti stanza re the false accusation of Krsna, added to the text by a late writer.

29

This adhy narrates further change of hands of the gem Śyamantaka Satrājit, the brother of Prasena, now owned the gem He deposited it with one of his uncles or cousins named Śatadhanvan Akrūra also desired the gem and asked Satyabhāmā to pursuade her father to give it to him Śatadhavan, in the meanwhile, killed Satrājit and handed over the gem to Akrūra on an undertaking from him that he would not give information about the whereabouts of the gem, and agree to go to his help in case Krsna attacked him When Krsna actually attacked him, Akrūra did not go to his help Krsna killed Śatadhanvan in the neighbourhood of Mithilā but did not find the gem on his person Later Krsna knew by his divine power that the gem was with Akrūra, and accused him in an open assembly that he did possess the gem and so hand it to him honorably and not to misbehave with him (मयि मानार्यक कृथा). The gem was then handed over to Krsna by Akrūra, and Krṣna nobly returned the same to him

30

In this adhy., Janamejaya asks Vaiśaṁpāyana to narrate to him, in proper sequence, the various incarnations of Visnu as well as his doings when he was born as son of Vasudeva

56-57) आश्चर्यं परमं विष्णु gives us a clue why HV is called an आश्चर्यपर्वन् •

31

In this adhy, Vaiśaṁpāyana narrates several incarnations of Visnu who is first called a शाश्वत यज्ञ. The Crit Text mentions only eight past incarnations and one future incarnation Nīlakantha wants to find a reference to Buddha (see extract from his Comm. on page 232). The past eight incarnations are (1) पौष्कर (sts 19-20), (2) वाराह (sts 21-30); (3) नारसिंह (sts 31-67), (4) वामन (sts 68-92); (5) दत्तात्रेय (sts 93-99), (6) जामदग्न्य or परशुराम (sts. 100-109), (7) राम (sts 110-142), (8) कृष्ण वासुदेव (sts 143-147), and the future (9) कल्किन् विष्णुयशा (st 148) The reader should note here that the मत्स्य and कच्छप incarnations of the traditional list are not listed here, while the पौष्कर and दत्तात्रेय incarnations are additions to the traditional list.

32

It is said that gods approached Visnu, offered him prayers, and requested him to kill the demons for the well-being of the world Visnu then made up his mind to destroy the demons (st 30), and made a solemn promise to gods that he would do so

44

60-63) These stanzas state that the demon Kālanemi was born as a son to Ugrasena, a Yādava king and was named Kaṁsa Several other demons who were partisans of Kālanemi and who were killed by Visnu, were also born on the earth and with their help Kamsa was teasing the world Nārada thereupon requested Visnu to take one more incarnation as a son to Vasudeva and kill these demons

45

Visnu agreed to take one more incarnation as suggested by Nārada He arranged that several gods should also accompany him to the earth This was arranged, Visnu cast away his old body in the cave on mount Meru and was ready to be born in the house of Vasudeva

46

18^{cd}) Nārada advises Kaṁsa to see if the eighth child of Devakī and Vasudeva which would kill him, could not be destroyed while still in the womb of Devakī According to this hint, Kaṁsa kept both Vasudeva and Devakī in the prison, and attempted to kill every child as soon as born

47

5^{b}) [Read स्त्रीसनाथासु (for °स्तु).]

26) निद्रा which is the divine power of Viṣnu plays

an important part in the episode of Kaṁsa killing Devakī's children. First of all, she put the six demons, here collectively called Ṣaḍgarbhas, one after another, into Devakī's womb, when each of these were born as a child of Devakī, Kaṁsa killed them The seventh child of Devakī was transferred to Rohiṇī before it was born Then निद्रा, also called योगमाया and एकानंशा or एकानङ्गा, and Viṣṇu simultaneously entered into the wombs of Yośodā, wife of Nanda, and Devakī. See the next note on Ekānaṁśā

48

612*) Ekānaṁśā, (v 1 Ekānaṅgā), is a daughter of Nanda and Yasoda. She was born on the same night when Kṛṣṇa, the eighth child of Vasudeva and Devakī, was born. Kṛṣṇa was secretly carried to Nanda's house by Vasudeva who exchanged the boy for the newly-born girl, took her away and kept her by the side of Devakī As the girl began to cry, Kaṁsa came, caught hold of her and fearing that she might be the eighth child of Devakī that was going to kill him, wanted to smash her on a nearby stone The girl, however, escaped from Kaṁsa's hands, like a flash of lightening, and pronounced to Kaṁsa that his real enemy was growing elsewhere. As this girl goddess was considered as saviour of Kṛṣṇa, she was regarded as a family deity by the Yādavas. They also built a temple for her in Dvārakā, and worshipped her as a deity on important occasions like victorious return from wars of Kṛṣṇa and Balarāma. Both of them visited her temple (see 96. 117-19).

The etymology of Ekānaṁśā as given by the Comm. is that the word comes from Ekā and Anaṁśā, one and indivisible (भगवती एका सती अविभक्ता). The variant Ekānaṅgā may similarly be derived from Ekā and Anaṅgā, meaning one without a body. In the mythology, she is a śakti or goddess; sometimes, she is wrongly identified with Subhadrā and Rukmiṇī, as well as Lakṣmī, and promiscuously as Durgā, Ambikā etc

The cult of the goddess Ekānaṁśa was said to be popular in the eastern districts of India. In cave No 27 at Elora, there is a stone relief of Ekānaṁśā which agrees with the iconographic description as given in the *Viṣṇudharmottara*, III. 85. 71 as :

एकानंशापि कर्तव्या देवी पद्मकरा तथा ।
कटिस्थवामहस्ता सा मध्यस्था बलकृष्णयोः ॥

Or, as in *Bṛhatsaṁhitā*, 57, 37 :

एकानंशा कार्या देवी बलदेवकृष्णयोर्मध्ये ।
कटिसंस्थितवामकरा सरोजमितरेण चोद्वहन्ती ॥

From the *Mahābhārata* and *Harivaṁśa*, she appears to be a Yogamāyā or *Yoganidrā* and Kṛṣṇa's sister. Whether this deity was originally Śaivait or Vaiṣṇavī Māyā is a question on which opinions may differ, but from the iconographic description given in the *Viṣṇudharmottara* and *Bṛhatsaṁhitā*, it is clear that she is associated with Balarāma and Kṛṣṇa The rôle of Ekānaṁśā in *Harivaṁśa* justifies the iconographic details as given in the above works. For further details, see (1) J. C. Ghosh, *Ekānaṁśā and Subhadrā*, JASB, Letters, Vol. II (1936), pp. 42-43; (2) S. C. Mukherji, *The Cult of Ekānaṁśā*, JHQ XXXV, iii, pp. 189-208, (3) Krishna Kumar, "An Ekānaṁśā Relief at Elora" JIH, Vol. XLIV, iii, pp. 831-838.

37-51) Kaṁsa seems to have repented for his act to attempt to kill Devakī's children and asked her pardon for his wickedness Devakī also forgave him.

50-64

These adhys narrate the childhood of Kṛṣṇa and Rohiṇī's son Balarāma, and the former's exploits in killing several demons sent to kill him by Kaṁsa.

65

This adhy narrates Kaṁsa's anxiety to get Kṛṣṇa into his clutches, and sends Akrūra to bring both Kṛṣṇa and Balarāma to Mathurā under the pretext that there was a festival in Mathurā worth seeing. Akrūra agreed to go to Gokula and bring both Balarāma and Kṛṣṇa to Mathūrā.

66

2) Andhanka, a member of the race of Yadu (cf. Vṛṣṇyandhaka as a joint name of the race) was the only member in the assembly to speak against Kaṁśa.

7) Andhaka ironically abuses Ugrasena here who was the father of Kaṁsa. It may be noted that all Yādavas believed that Kaṁsa was the natural son-

of Ugrasena, and that the account which Kamsa himself gives about his birth from Saubha in adhy 73 is not known to any member of the race of Yādavas

68

31) Akrūra's estimate of Krsna's valour was that he would keep the whole world under his control, but would not get himself crowned (न च राजा भविष्यति)

70

10-32) Akrūra on his way to Mathurā with Krsna and Balārāma stopped his chariot on the bank of Yamunā, and wanted to have a dip in the waters of the river He did so, but, to his surprise, he saw Krsna seated on the lap of the Lord of Snakes For a moment Akrūra could not believe that Krsna who was resting in the chariot on the bank of the river, could also be on the lap of the Lord of Snakes He, therefore, took a dip second time and again saw Krsna there

35-36) Krsna noticing that Akrūra had a wonderful experience in the waters of the river, asked him what the matter was Akrūra replied that Krsna himself was an āścarya, and that he was lucky to see him seated in the chariot as well as on the lap of the Lord of Snakes in the waters of Yamunā

71

31-35) The incident with Kubjā, a deformed maid-servant of Kaṁsa, is narrated in these stanzas But note that even though the maid servant was enamoured of Krsna, he left her only with a smile Elsewhere, this incident is developped further, and Krsna is said to have spent a night with her after the death of Kaṁsa

73

9-37) Although it is a practice with scholars not to confound fields of Textual Criticism with those of Higher Criticism while fixing the text of a passage I should like to depart from that practice here. I consider that the whole passage, viz, sts 9-37, does not belong to the oldest text of HV, though all my Mss. including Śı Ñı Mı-3 give it, Ksemendra (A. D 1046) also has a reference to the contents of the above passage in BM (sts. 851-860); firstly because it is out of propriety for Kaṁsa to refer to the chastity of his own mother to any body, much less to the low caste rider or keeper of his elephant Once all rules of decency and good conduct are thrown out by a bard, it is easy for another bard to make further additions to the story to make it more palatable as is found in passage No 15 in App I and in the passage marked as 822* in the foot-notes

Kaṁsa in these passages wants to justify his hatred towards his father Ugrasena, his mother and other Yādavas, saying that he is not the natural son of his father Ugrasena He is the child of his mother when she was raped by a demon Drumila, the king of Saubhas, assuming the form of Ugrasena and thereby duping his mother Believing that Drumila was no other than her husband, Ugrasena, Kaṁsa's mother met him out of natural love, but at the end she felt that her husband was not so heavy, and suspected the man to be some one else She asked Drumila who he was and learning from him the truth, cursed him that a descendent from her husband's race (a Yadava, Krsna) would kill the child (i e, Kaṁsa) as well as his own self (cf MBh 3 16-23) Kaṁsa concludes the narrative by saying that both his mother and father, because he being not their natural son, did not love him He, therefore, hated his father, mother and all the Yādavas, and would kill them all and rule over the country I think the whole story is fabricated by later bards to explain away the wickedness of Kaṁsa The truth seems to be that Kaṁsa and Sunāman, the two sons of Ugrasena, were wicked by nature and the first, i e Kaṁsa, met his death at the hands of Krsna and Sunāman at the hands of Balarāma (see adhy. 76 45 below) There is one more reason to call in question the genuineness of the story of the birth of Kaṁsa, because we have a reference in our text, adhy 78 38-52, how genuinely, the mother of Kaṁsa wept on his death and asked her husband Ugrasena to look to the royal funeral for Kaṁsa

We have an echo of the above story in Padma P, Bhūmikhanda, adhys 48, 49 and 50. It may be that the whole story first figured in Padma P and then influenced the later bards to have a place for it in HV.

75

10-28) The laws of wrestling and its conventions established regarding it are stated in these verses.

There is also a comparison and contrast between wrestling and fighting with weapons The wrestler does not kill his opponent unless the opponent misbehaves Krsna points out to the audience (st 23) that चाणूर has killed many a wrestler in the past and has thus violated the conventions of wrestlers

76

1-7) When Krsna Killed चाणूर, Balarāma caught hold of मुष्टिक and ultimately killed him Krsna fought with तोसलक and killed him also All the wrestlers thereafter ran away from the arena

18-22) Kaṁsa then ordered that Kṛṣṇa and Balarāma should be driven away, the belongings of the cowheards be confiscated, Nanda should be put into fetters, and Vasudeva, though aged, should be killed.

23-37) Krsna gets angry on account of Kaṁsa censuring Nanda and Vasudeva He jumps, comes close to Kaṁsa, drags him through the hall by pulling him by the hair, and casts him away dead

42-44) This is an account of the reunion of Kṛṣṇa with his parents, Vasudeva and Devakī as well as the Yādava chiefs.

43) Balarāma kills सुनामन्, Kaṁsa's brother, who was, presumably, an accomplice of Kaṁsa.

78

Ugrasena, Kaṁsa's father, asks Kṛṣṇa's permission to perform the funeral rites of Kaṁsa, and Kṛṣṇa grants it Kṛsna was offered kingship of Mathurā by Ugrasena, but refuses it (न मे कार्यं नृपत्वेन, 78. 36)

80

This adhy and the two following describe an attack on Mathurā by Jarāsaṁdha, the father of Kaṁsa's two wives who reported to their father that Kṛsna had killed their husband Jarāsaṁdha was himself a mighty king of Rājagrha, and had a large following. His army was said to number eighteen Aksauhiṇīs. Even with this big army, he could not defeat the Vṛṣṇis headed by Balarāma and Kṛṣṇa. There was a critical occasion in the fight when Balarāma attacked Jarāsaṁdha with his plough and gadā when a devine voice announced that Balarāma could not kill Jarāsaṁdha, and he need not attempt it, because Jarāsaṁda was destined to be killed by another person (i. e, Bhīma, see MBh. 2 18-22)

There is a second version of this episode with a few additional incidents in the Vulgate, but it is not supported by my oldest Mss, and hence relegated to App I (No 18)

84

This adhy. states that the race of Vrsnis was rapidly expanding, and its capital Mathurā was too small for the growing population. Further, the region round about Mathurā was not sufficient for the expansion of the city It was also vulnerable to the attacks of the enemy Kṛsna, therefore, proposed to Vasudeva and other members of the family that a new township, far away from Mathurā, should be founded near about the sea-shore The proposal was accepted by Vasudeva aud others Krsna thereupon selected a suitable site, and the city, Dvārakā, was founded St 35 of this adhy gives two more reasons for Krsna's shifting from Mathurā, viz, a possible attack from Kālayavana, and also from Jarāsaṁdha.

85

7-17) A slightly different account of the birth of Kālayavana than is found previously (see page 792) is given here. He received a boon from God Śiva that he would be able to defeat the race of the Vṛṣnis and Andhakas. He was adopted as son by the ruler of the Yavana king and grew in the house of that king. When the boy Kālayavana grew up, he was joined by the hords of aboriginal tribes and they all levelled an attack on Mathurā. Kṛṣṇa fled from Mathurā, founded the city of Dvārakā, his people migrating there and he came alone to Mathurā to fight with Kālayavana. Kālayavana persued him, but Krsna could not be caught. He fled and lured Kālayavana to Mucukunda's cave where Kālayavana met his death from the fire of the wrath of Mucukunda.

974*) Note the ruse of Kṛṣṇa in covering the body of Mucukunda with his own clothes so that Kālayavana might think that the sleeping Mucukunda was no other than Kṛṣṇa. It is noteworthy that this

line is found only in one Ms which is a late Ms, and that too on marg

80) Note that before Krsna thinks of his own marriage, he arranged the marriage of his elder brother Balarāma with Revati

87

This adhy and the following describe Krsna's marriage with Rukmiṇī Krsna had heard (श्रवादेव) about the beauty of Rukmiṇī and cherished love for her, Rukmiṇī also had heard (श्रवादेव) about the valour of Krṣna and loved him Her brother, however, had arranged her marriage with Śiśupala, and all his friends headed by Jarāsaṁdha gathered for the marriage Krsna, however, appeared on the scene all of a suddden, and snatched away Rukmiṇī Her brother Rukmin, pursued Krsna, fought with him, but Rukmin was defeated and Krsna let him off alive at the request of Rukmiṇī

40–43) Krsna's marrigage with other princesses is referred to briefly in these stanzas

90

The whole adhy describes special exploits of Balarāma and in st 19 the bard states that the other exploits of Balarāma could be found in detail from Purānas (यदकथितमिहाद्य कर्म ते, तदुपलभस्व पुराणविस्तरात्)

91

6[a]) स बभौ मूर्तिलिङ्गस्थः, he (i e नरक) lived or ruled over the region from his capital called मूर्तिलिङ्ग This word मूर्तिलिङ्ग as name of a town appears somewhat unusual; it is not mentioned in any geographical dictionary of ancient India, and even Nīlakantha Caturdhara was not quite sure what the term exactly meant. He first explains the etymology of the word as दृश्यज्ञापकं सत्त्वं मूर्तिलिङ्गम्, तत्स्थ , but not being satisfied with this explanation he gives another, and this time the correct explanation प्राग्ज्योतिषपुरस्थो वा. Among commentators of MBh, it is Vimalabodha, who in his comm *Visamaslokī*, gives प्राग्ज्योतिषपुरम् as equivalent to मूर्तिलिङ्ग. The word occurs in MBh 2 App. I (No. 21) lines 936–37, which in my opinion, is an older recension of the present HV The Dictionary Sanskrit-Wörterbouch of Böhtlingk and Roth record the word and cite Nīlakaṇṭa's explanation Monier-Williams' Dictionary has the following . मूर्तिलिङ्ग probably = प्राग्ज्योतिष, N of the city of Naraka Apte's Dictionary seems to have ignored the word altogether

93

An aerial view of Dvārakā is described in this adhy

96

11–17) For एकानंशा, see the note before (on page 794)

97

32–34) A reference to the future inundation of Dvārakā

41) इत्युवाच पुरा व्यास' is clearly the statement of the bard of HV, either सौति or वैशंपायन But note Nīlkantha's explanation पुराव्यास पूर्वकल्पीयो व्यास

100

This adhy and the five following state how Krsna is greater than all beings Of these five adhys on the greatness of Krsna, the first states, in an interesting manner, how he is great as well as wounderful One day Nārada comes to the assembly of the Yādavas, and says to Krsna that he is wounderful (आश्चर्य) and blessed (धन्य) Krsna accepted the compliment of Nārada, making an addition to the expression दक्षिणाभि सह The members in the assembly did not understand its implications Thereupon, at Krsna's bidding, Nārada narrates a story how he once approached a big tortise and said to it that it was both आश्चर्य and धन्य The tortise said no, and told Nārada that is was गङ्गा who deserved these epithets From गङ्गा, Nārada went to सागर and so on and finally to Krsna who was identified with यज्ञ As यज्ञ is not complete without दक्षिणा, Krsna accepts his identification with यज्ञ, but adds दक्षिणाभि सह (for detailed description, see Introduction, pp xxix–xxx)

An echo of this adhy. is to be found in the Brahma-Vaivarta P , Śrīkrsnakhanda, adhy 47, as also in MBh 12 45–64.

The next four adhys 101–104 point out how Krsna can work wounderful deeds which even great warriors like Arjuna cannot do. Adhy 105 only recapitulates the exploits of Krṣna.

105

This adhy and the following contain a long episode known as बाणयुद्ध or उषास्वयंवर. The episode is interesting from several points of view The text as constituted on the basis of our Mss contains 9 adhys and 545 stanzas There are as many as 393 star passages and 8 passages relegated to App I (Nos 32-39) containing 547 lines and odds This means that the original episode, as we know it today, is expanded by the ingenuity of bards through ages, has its volume increased threefold The older version of the episode, we fear, may be even shorter than the Constituted Text of 545 stanzas The reader should note that the oral transmission is responsible for such a growth of the volume of the episode.

[At the end of the colophon, *add* "After adhy 105, Dn Ds2 D6 T1. 2 4 G M ins a passage given in App. I (No 31)."]

114

This adhy. and the four following constitute a section of HV called भविष्य. As this section does not concern with HV, it must have been added at a later stage We have retained it in our Crit. Text, firstly because all the available Mss contain it; secondly, there is a mention of भविष्य as a section of HV in Mbh 1. 2. 233, and thirdly, it became a fashion with later Purāna bards to have a similar section in the Purāna works

Of these five adhys, adhy 114 refers to the genealogy of Janamejaya and his perfomance of अश्वमेध in which इन्द्र played a mischief and misbehaved with वपुष्टमा, the chief queen of Janamejaya The second, third and fourth adhys, 115-117, describe the characteristics of कलियुग and the last adhy 118, pacification of Janamejaya's wrath against वपुष्टमा and their unification.

Stanzas 43 to 49 of the last adhy. contain the फलश्रुति of HV The auther of this फलश्रुति is either सूत or at the most वैशंपायन.

ADDENDA ET CORRIGENDA

Introduction, page IX, second line from the bottom, *read* " the Introduction " *for* " Vol II ".

Page 112, left column, at the end of colophon, *add* " After the colophon, D_6 S G(ed) ins a passage given in App I (No 4) "

Page 358, left column, at the end of colophon, *add* " After the colophon, $D_{3\ 6}$ S ins a passage given in App I (No 11)."

Page 560, right column, at the end of st 28 (Crit App), *add* "— After 28, D_6 S (except G_2) ins. a passage given in App I (No 21)."

Page 560, right column, st 29 (Crit App.), *read* " For 29-48, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M subst a passage given in App I (No 22) " *for* " For 29-59, D_6 (also) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M subst a passage given in App. I (No 21)."

Page 562, right column, st 48 (Crit App), *read* " After the above, S (except G_2) subst a passage given in App I (No 22A) " *for* " After the above, D_6 ins a passage given in App. I (No 22) "

Page 756, left column, Crit. App, second line, *read* " (No 39) " *for* " (No 37). "

Page 785, right column, line 4, *read* " Adhy 105 " *for* " Adhy. 103. "